

MB

Exeg
310^m

Vitam Limborchi auctoris legi in Niceras Manuscriptis habentes Salustianum, in q. Epist. 2. p. 139-147. qui tamen p. 140 errat in eo
quod perhibet mortuum eam fuisse 69 anni aetate. Panegyricum ei habuit Joannes Clorius Amstelod. 1712. 4. Vide porro Adriani a Gattenburg
Bibliothecae Descriptorem remonstrantium. Amstelodani 1728. 8.

<36626387470018

S

<36626387470018

Bayer. Staatsbibliothek

6 MB

Exeg
310^m

Vitam Limborchi ~~vide~~scriptam lege in Nicronas Maspinster benedictus Bulyfoten, in q. 1. p. 139-147. qui tamen p. 140. errat in eo
quod perhibet mortuum eum fuisse 69 anni natum. Panegyricum ei habuit Joannes Clericus Amstelod. 1712. 4. Vide porro Adriani a Sallenberg
Bibliothecam Scriptorum remonstrantium. Amstelodami 1728. 8.

<36626387470018 S

<36626387470018

Bayer. Staatsbibliothek

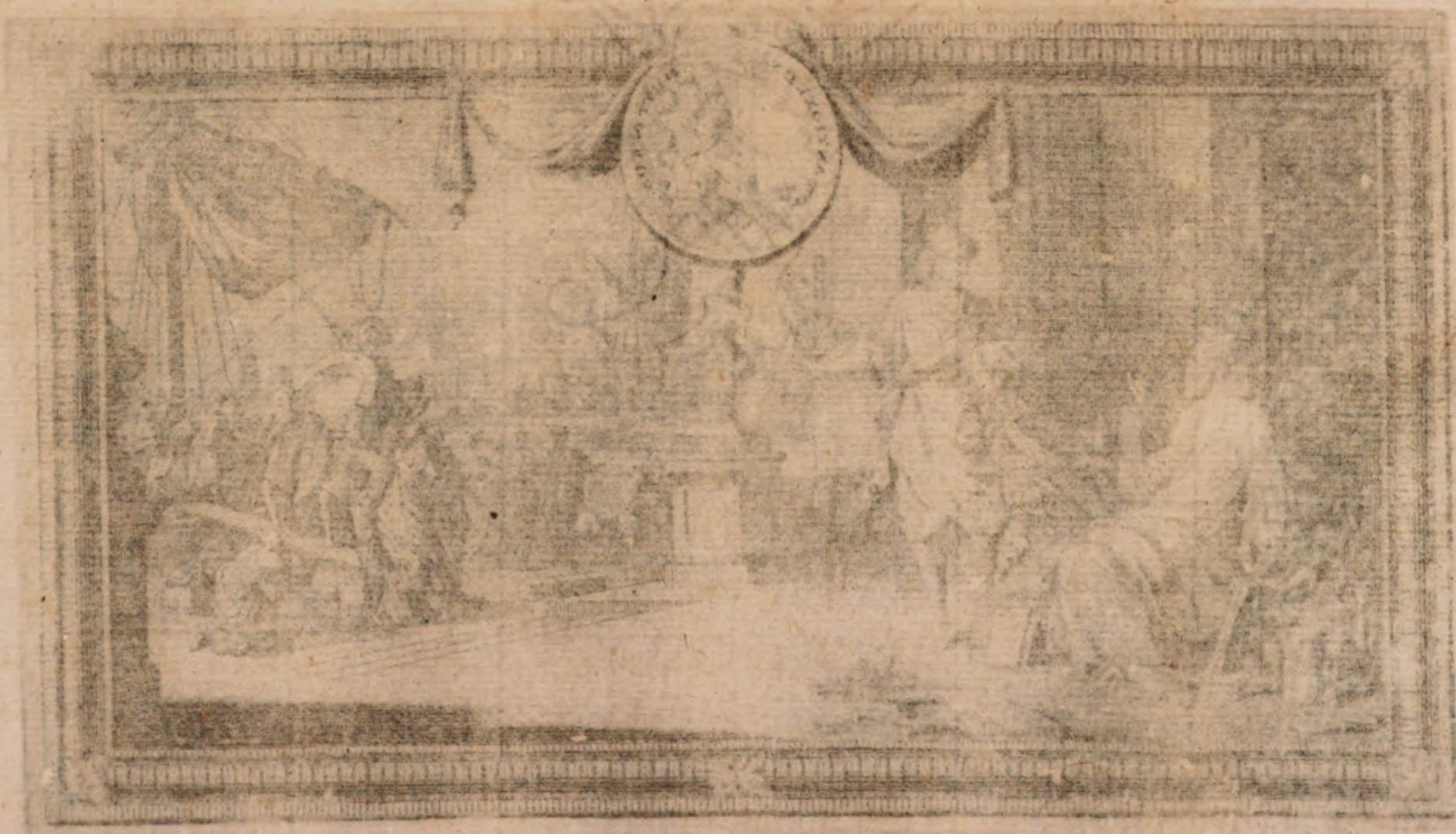
PHILIPPI A LIMBORCH
COMMENTARIUS
IN
ACTA
APOSTOLORUM
ET IN
EPISTOLAS
AD
ROMANOS
ET AD
HEBRÆOS.

ROTTERODAMI,
Apud **BERNARDUM BOS,**
CIC MDCCXI.

Cum Privilegio Ordd. Hollandiæ & West-Frisiæ.

PHILIPPI A LAMBORCH
 COMMENTARIUS
 IN
 ACTA
 APOSTOLORUM
 ET IN
 EPISTOLAS
 AD
 ROMANOS
 ET AD
 HEBRÆOS.

ROTHOMAGNI
 Apud BERNARDUM BENEDICTUM
 MDCCCXII.

Curavit typis G. H. Schmitt & H. G. F. Schmitt

erische
 bliothek
 chen

PRIVILEGIE.

DE Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, doen te weeten, Alzoo Ons is vertoont by *Barent Bos*, Burger en Boekverkooper te Rotterdam, dat hy Suppliant met sware kosten ter persse hadde gebragt, zeker Boek in folio, geintituleert: *Philippi à Limborch Commentarius in Acta Apostolorum, in Epistolam ad Romanos & in Epistolam ad Hebræos*, en hy Suppliant bedugt zynde, dat het zelve werk in 't Latyn of Nederduits by eenige baatzoekende menschen hier te Lande of elders anders mogt werden nagedrukt, en binnen dezen Lande geveilt en verkost, 't welk zoude strekken tot groote schade en nadeel van hem Suppliant; zoo keerde hy Suppliant hem tot Ons, ootmoediglyk verzoekende dat Wy hem Suppliant geliefden te verleenen *Privilegie* voor den tyd van vyftien jaren, omme 't zelve Boek geduurende den voorsz. tyd in 't Latyn of in 't Nederduits, alleen te mogen drukken, uitgeeven en verkoopen, met verbodt aan alle anderen, om het voorsz. werk in 't geheel of ten deele, in 't Latyn of Nederduits te drukken, of elders gedrukt binnen dezen Lande in te brengen, verhandelen ofte verkoopen, op zodanige poenen als Wy gewoon waren tegens de contraventeurs te statueeren. SOO IST, dat Wy, de zaak en 't verzoek voorsz. overgemerkt hebbende, en genegen wezende ter beede van hem Suppliant, uit Onze regte Wetenschap, Souveraine Magt ende Autoriteit, den zelve Suppliant Geconsenteert, Geaccordeert ende Geoctroyeert hebben, Consenteeren, Accordeeren ende Octroyeeren hem mits dezen; dat hy geduurende den tyd van vyftien eerst agtereenvolgende jaren, het voorsz. Boek geintituleert *Philippi à Limborch Commentarius in Acta Apostolorum in Epistolam B. Pauli ad Romanos & in Epistolam ad Hebræos*, binnen den voorsz. Onzen Lande alleen zal mogen drukken, doen drukken, uitgeeven en verkoopen; verbiedende daarom alle, ende een iegelyk, het zelve Boek in het geheel ofte ten deele, in 't Latyn of Nederduits na te drukken, ofte elders naargedrukt, binnen den zelve Onzen Lande te brengen, uit te geeven of te verkoopen, op verbeurte van alle de Naargedrukte, Ingebragte ofte Verkogte Exemplaren, ende een boete van drie hondert guldens daar-en-boven te verbeuren, te appliceeren een derde part voor den Officier die de calange doen zal, een derde part voor den Armen der zelve plaatse daar het Casus voorvallen zal, ende het restteerende derde part voor hem Suppliant. Alles in dien verstande, dat Wy den Suppliant met dezen Onze Octroye alleen willende gratificeeren tot verhoedinge van zyne schade, door het nadrukken van het voorsz. Boek, daar door in geen deele verstaan den Inhouden van dien te autoriseeren ofte advoueeren, ende veel min het zelve onder Onze protectie, ende bescherminge eenig meerder credit, aanzien ofte reputatie te geven, nemaar den Suppliant in cas daar inne iets onbehoorlyks zoude influeren, alles het zelve tot zynen laste zal gehouden wezen te verantwoorden; tot dien einde wel expresselyk begeerende, dat by aldien hy dezen Onzen Octroye voor het zelve Boek zal willen stellen, daar van geen geabbrevieerde, ofte gecontraheerde mentie zal mogen maken, nemaar gehouden wezen, het zelve Octroy in 't geheel en zonder eenige omiffie daar voor te drukken, ofte doen drukken, ende dat hy gehouden zal zyn een Exemplaar van het voorsz. Boek gebonden ende wel geconditioneert te brengen in de Bibliotheecq van Onze Universiteit te Leiden, en daar van behoorlyk te doen blyken. Alles op pœne van het Effect van dien te verliezen. Ende ten einde den Suppliant dezen Onzen Consente ende Octroye moge genieten, als naar behooren, lasten Wy allen ende een iegelyk die 't aangaan mag, dat hy den Suppliant van den Inhouden van dezen doen, laten en gedogen, rustelyk vredelyk ende volkomentlyk geniete, ende gebruike; cesseerende alle belet ter contrarie. Gedaan in den Hage onder Onzen grooten Zegele hier aan gehangen op den 16^{den} July, in 't Jaar onzes Heeren en Zaligmakers zeventien hondert tien.

A. HEINSIUS,

Ter Ordonnantie van de Staten

SIMON VAN BEAUMONT.

PRÆFATIO.

Res hos libros, præ aliis sacro Novi Testamenti codice comprehensis, mihi interpretandos elegi, quia in illis eximiè adstruitur Religionis Christianæ divinitas, ac præstantia, & quæ his nititur, summa illam amplectendi, si æternum cum Deo velimus esse beati, necessitas. Actorum Apostolicorum historia argumentis omni exceptione majoribus, ac Religionis Christianæ divinitatem contra Judæos ac quosvis contradicentes tantum non demonstrantibus, abundat. Epistola ad Romanos eam unicum justificationem ac vitam æternam consequendi medium esse docet. Epistola ad Hebræos quanta & quam multiplex illius præ Lege Mosis sit excellentia, comparatione inter illam & Legem institutâ, demonstrat: Quâ probatâ simul omnem de illius divinitate, ejusque amplectendæ necessitate dubitationem evanescere necesse est. Quod enim à Deo esse evincitur, quod præ omnibus aliis doctrinis excellit, & extra quod nulla salutis promissio homini facta est, illud quicumque vult esse salvus necessariò amplecti debet. Quoniam autem officii hujus fundamentum est doctrinæ Christianæ divinitas, illa ut ante omnia adstruatur necesse est. Argumenta quibus ea asseritur duo potissimum in his libris, maximè verò in Actorum Apostolicorum historiâ, occurrunt: Historiæ, seu res gestæ; & prophetiæ Veteris Testamenti, quæ in Domino Jesu complementum suum habent. Res gestæ adeo sunt eximiæ, ut nullum nisi Deum autorem habere possint; ac proinde illarum veritate ostensâ simul Christianæ religionis divinitas demonstrata est. Inter eas autem maximè eminent miracula Domini Jesu, ejusque Resurrectio ex morte, Adscensio in cælum, & Missio Spiritus Sancti in Apostolos diè Pentecostes. Illud itaque in Actorum Apostolicorum explicatione præcipuè mihi propositum habui, ut primò illorum veritatem adstruam, ostendamque & nobis hodie argumenta superesse evidentia & solida, quibus de eâ plenè persuadeamur, eamque contra Judæos aliosque contradicentes probare possimus: atque ita historiæ veritate adstructâ, ex illâ etiam doctrinæ Christianæ divinitatem, contra omnes eam negantes, demonstramus. Et in hoc prolixiorè operam posui, quia in hac argumentandi methodo non tantum habemus Apostolos in suis ad Judæos concionibus nobis præeuntes: sed & hanc cum Judæis disputandi methodum esse maximè securam, ipsisque confutandis idoneam, experientiâ teste probari potest. Ideò & sæpius Judæorum objectiones, & nominatim ab eorum doctissimis nuper excogitatas, refutavi, & quam sint exigui, imò nullius ponderis, ostendi. Inter hos non minimo loco habendus est Judas Lumbroso Doctor Medicinæ, qui in territorio Veneto sæculo proximè elapso vixit, in suo tractatu inedito, cui titulum fecit, *Propugnaculum Judaismi*, quem is opposuit libro quinto Hugonis Grotii de *Veritate Religionis Christianæ*; cujus usum mihi concessit Doctor Isaacus Orobio, cum quo antehac amicam meam de Ve-

* 3

rita-

P R Æ F A T I O.

ritate Religionis Christianæ collationem habui. Quoniam autem Judæi maximè offenduntur Domini Jesu morte cruentâ ac ignominiosâ, illam quoque cum munere Messiae optimè consistere demonstravi, & argumenta, quæ exinde pro infidelitate suâ Judæi petunt, mihi refutanda duxi.

Ita ex ipsâ historiâ ac gestis Domini Jesu, ejusque Apostolorum, doctrinæ Christianæ Veritate ac Divinitate assertâ, eam porro confirmatam do altero, quod ex prophetarum, quorum apud Judæos tanquam spiritu Dei afflatorum, irrefragabilis est autoritas, vaticiniis desumitur, argumento. Quoniam enim ex eventu liquet, quicquid à Prophetis olim de Messia prædictum fuit, in Domino Jesu suum habere complementum; inde invictum colligitur argumentum, Dominum Jesum esse illum à Prophetis prædictum Messiam, à Deo ad populi salutem missum, ejusque doctrinam esse divinam. In hac autem prophetiarum in Christum applicatione, si aliquem ex disputationibus nostris cum Judæis fructum sperare velimus, prudenter admodum versandum est. Quoniam enim, ut alias latius explicuimus, duplex in plerisque prophetiis est sensus, literalis & mysticus; & literalis propriè est Scripturæ sensus, illum mihi semper primò & ante omnia investigandum credidi, & illo invento, ex ipsis verbis, quibus prophetiæ pronuntiatae sunt, ostendi, illam, quam sensus literalis indicat, esse incompletam tantum vaticiniorum impletionem; ac proinde sub illâ tanquam typo & umbrâ, alium sublimiorem ac magis eximium, (qui ex collatione cum historiâ Domini nostri Jesu Christi, cujus veritas jam probata est, facile deprehenditur) latere; & juxta omnem verborum vim & ἐνέγγελαν in Domino Jesu complementum habere; & ex illâ impletione etiam liquere illum à Deo intentum fuisse, contra Judæos demonstravi. Hoc evictò, sequitur vaticinia Prophetarum ab Apostolis contra Judæos juxta genuinum sensum esse producta, & ab Apostolis, dictante eodem qui illa Prophetis inspiravit spiritu, explicata, & Domino Jesu applicata. Hic sensus communiter vocari solet mysticus, aut allegoricus. Sed verò ut hic tutò procedamus, neque speculationibus nostris nimium indulgentes in divinis oraculis sensum à Deo neutiquam intentum quæramus, cautè admodum & circumspectè ad explicationes allegoricas deveniendum est. Cum enim in allegoriâ non tam explicetur sensus verborum Sacrae Scripturæ; sed illa sit sensus literalis extensio ad aliud quippiam, quod Deus, Scripturæ autor, sub eventu per sensum literalem expresso ac designato, tanquam sub typo adumbrare voluit; si sine erroris periculo hic versari velimus, non est allegoria quærenda, nisi illis in locis, quos Novi Testamenti Scriptores sensu mystico Domino Jesu applicuerunt: ita enim nos Spiritum Sanctum ducem sequi, & Deum id, quod per legatos suos nobis revelatum voluit, etiam verbis, quibus olim vaticinia per Prophetas pronuntiata sunt, præsignificasse, certi sumus. In reliquis verò allegoria quærenda non est, nisi verba textus adeò sint eximia & manifesta, & tam aptè ac plenè gesta Domini Jesu nobis repræsentent, ut ipsa nos ad sublimiorem, qui sub illis latet, sensum ducant. In reliquis verò si quis allegorias venetur, semper cogitet, eas urgeri non posse, ut ex illis dogma aliquod fidei probetur; sed solummodò tanquam similitudinem, per quam veritas quasi parabolâ aliquâ illustretur, aut homines tanquam exemplo quodam ad pietatem excitentur. Prudenter monet Erasmus in suo Ecclesiaste: * „In locis quorum allegoriam nobis non aperuit canonica Scripturæ autoritas, non imputatur crimen impietatis, si quis sedulò citra-
que contentionem adfert sententiam, quam ibi fortasse non cogitabat
is qui scripsit, modò pietati congruat quod adfertur: tamen quantum
humanâ industriâ præstari potest, bonâ fide cavendum est, ut, quod interpretamur, quam minimè sit violentum ac detortum: Id autem fieri
ne-

P R Æ F A T I O.

„ nequaquam potest, nisi sensus historicus sive grammaticus, cui super-
 „ struitur allegoria, fuerit exactè perceptus ac perpensus. Etenim
 „ si in fundamento fuerit erratum, non potest quadrare quicquid su-
 „ perstruxeris: imò quò fuerit operosior structura, hoc erit defor-
 „ mior atque absurdior. Si quis ergo crebras quærat allegorias, ac præ-
 fertim si Scripturæ sensu literali, licet non penitus neglecto, attamen ut
 plurimum præterito, in allegoriis sectandis potissimam operam ponat, ni-
 hil in Scripturarum intelligentiâ proficiet, & inanibus speculationibus,
 unde nihil fructus ad augmentum fidei ac pietatis redit, animum suum
 pascet.

Ex quo fonte illa allegorica Scripturas interpretandi ratio manaverit, om-
 nium non eadem est sententia. Quidam primam illius originem à Judæis ar-
 cessunt: quos inter minimo loco neutiquam est habendus Joannes Lichtfoo-
 tus Anglicus in Chron. Temp. * *Judæi tam se quam posteros, ne dixe-*
 „ *rim Ecclesiam Christianam, corruerunt, more inducto, pro justâ Sacrae*
 „ *Scripturæ interpretatione obtrudendi allegorias; quem, proh dolor! ipsi*
 „ *Patres operam & oleum perdentes, multo Ecclesiæ dispendio secuti sunt.*
 „ *Profectò ex quâ potissimum officinâ hæc mutuarint, satis cuius consti-*
 „ *bit, qui Philonem Judæum, sive Judaicum Deruschim stringente tantum*
 „ *oculo versatus est. Erasmus verò in Ecclesiaste, † allegorias eâ occasione*
 „ *putat esse inductas, quod olim quidam crediderint, Vetus Testamentum*
 „ *in totum esse rejiciendum, nec ab eodem Deo esse proditum, à quo pro-*
 „ *ditum est Novum; videlicet offensi partim narrationum quarundam spe-*
 „ *cie, quæ parum videbantur consentaneæ veris; aut parum respondentes*
 „ *majestati Scripturæ divinæ; partim aliis ab ipso commemoratis, quæ*
 „ *singula enumerare prolixum foret.* „ *Quemadmodum igitur Paulus, quò si-*
 „ *mul & Judæorum superstitionem corrigeret, & gentibus persuaderet*
 „ *Legem veterem nequaquam repudiandam, sed sanctam ac bonam esse, si*
 „ *rectè intelligatur, post Christum typorum involucra explicuit, & allego-*
 „ *goriarum fontes aperuit. Sic & Origenes, vir pius & Paulini spiritus,*
 „ *quò Græcis commendaret Veteris Instrumenti libros, per allegorias osten-*
 „ *dit, etiam in illis, quæ in speciem immitia ac superstitiosa videbantur,*
 „ *latere sensum euangelicum. Quo in studio si fuit immodicus, tempori est tri-*
 „ *buendum. Quod sic à me dictum accipi nolim, non ut in totum Origenem*
 „ *culpâ liberem, sed ut veniâ dignus habeatur vir aliqui multis magnif-*
 „ *que virtutibus commendabilis. Idem contra Beddam ‡ deplorat in alle-*
 „ *goriis explicandis Veteres alios fuisse immodicos, qualis est Origenes, &*
 „ *hunc secutus Ambrosius, nonnunquam & Hilarius: alios sibi nonnun-*
 „ *quam indulgisse pro temporum, rerum ac personarum conditione. Sixtinus*
 „ *verò Amama in Antibarbaro Biblico * ulterius procedit: „ Pestis ea in Ec-*
 „ *clesiam semel introducta immane quantum proserpsit, & primarios etiam*
 „ *Ecclesiæ Doctores ceu pestilens aliquod sidus afflavit. Hieronymus & Au-*
 „ *gustinus, qui in Origenem hoc nomine non semel invecti fuere, quoties in*
 „ *eundem lapidem ipsi impegere? Hisce consentit Joannes Dallæus, in eru-*
 „ *dito suo de usu Patrum tractatu, † cujus verba non possum quin hic adscribam.*
 „ *Unum tantum hic addam; præter securitatem illam adeò frequentem,*
 „ *quâ nullo discrimine, quicquid in mentem venit, aut quod alii affirma-*
 „ *runt, in chartam sine examine effundunt, solenne illis etiam est ludere,*
 „ *& meditationes allegoricas texere, puerorum nostrorum chartaceis ludi-*
 „ *crisque ædiculis neque firmiores, neque solidiores, quas Perronius no-*
 „ *stras hilares jocos vocat. Equidem scio allegoriam esse utilem, & sæpe*
 „ *necessariam: sed eâ lege, ut sit sobria, clara, & solida. Sed non alias*
 „ *hic denoto, quam quæ textui vim faciunt, eumque (si ita loqui licet)*
 „ ob-

* Tom. II. pag. 149. † Tom. V. p. 857. ‡ Tom. IX. p. 450. * Lib. I. p. 256. † Lib. I.
 c. 3. p. 248.

P R Æ F A T I O.

„ *obtorto collo quolibet trahunt, Scripturamque in vanos fumos conver-*
 „ *tunt. His tamen scatent Patrum scripta.* Postquam autem Theologia
 Scholastica enata est, & Doctores neglectâ Scripturâ in Petri Lombardi Sen-
 tentiarum libros, ex Patrum scriptis, allegoriis plenius, collectos, commen-
 tarios scripserunt, hic Scripturas interpretandi modus admodum invalescere
 coepit; præsertim cum ad quolibet doctrinas populo rudi, & Doctorum
 autoritate à Scripturæ lectione deterrito, persuadendas, laicosque in cœcâ
 obedientiâ detinendos, accommodatus videretur. Qui sensim Angelicis &
 Seraphicis illis ingeniis adeò allubescere coepit, ut nihil tam absurdum ex-
 cogitari potuerit, quin per allegoricas explicationes è Scripturâ extundere
 ausi fuerint. Refert Erasmus in libello de Ratione veræ Theologiæ * duo-
 rum exempla, qui Scripturam impudenter suo tempore trahebant ad sen-
 sum alienissimum; „ *quorum unus, quod dictum est de tentoriis hostium*
 „ *apud Habacuc, turbabuntur pelles terræ Madian, detorsit ad Bartho-*
 „ *lomæum excoriatum, quod habet historia, licet ea fide careat. Alter,*
 „ *quod habetur in libro Judith, gyrantes vallem venerunt ad portam,*
 „ *stultissimè deflexit ad argumenta quatuor librorum Petri Lombardi,*
 „ *qui scripsit sententias Theologicas. Quodque in hoc etiam est subtilius,*
 „ *vult in iisdem verbis allusum esse ad ipsius nomen & cognomen.* Plura si
 quis velit ejusmodi allegoriarum exempla, ibidem, & in ejusdem Eccle-
 siaste reperiet. Hæc & similia licet absurdissima sint & meritò ridenda, ni-
 hilominus in lepidis his figmentis adeò sibi placent, ut quicquid sibi fingunt,
 quantumvis alienum ac longè petatum, allegoricâ explicatione in Scripturâ
 inveniant: & commenta sua adeò perditè amant, ut omnes explicationes,
 etiam quæ Scripturæ sensum dilucidè ob oculos ponunt, ipsis præ illis for-
 deant, tanquam obviæ & vulgares, in quibus nihil est sublime, nullumque
 mysterium: & plebs ignara hæc tanquam oracula suspicit, & quæ non in-
 telligit tanquam ardua mysteria veneratur, & illorum præconibus, tanquam
 sublimiore præ cæteris spiritu afflatis, cum admiratione applaudit. Audi-
 visse se narrat Erasmus † „ *quendam Theologum Parisiensem, qui ad ejus-*
 „ *modi confictas nœnias Prophetarum & Evangeliorum verba detorquebat;*
 „ *atque interim imperitæ multitudini & crassulis Magnatibus Deus esse*
 „ *videbatur.* Alibi ‡ autem quærit, *Quid fructus ex simili concione retu-*
 „ *lit populus?* & respondet: *Fructus nihil, tædii permultum.* Addit-
 que, se „ *admiratum esse Christianæ concionis patientiam, quâ vir ille*
 „ *satis impudenter abusus est.* Talis fuit Ecclesiæ Pontificiæ status cir-
 ca tempora Reformationis. Sensus Scripturæ literalis fordebat: Sen-
 sus mysticus ubique fermè quæsitus fuit, & quidem sensu literali non
 tantum neglecto, sed & nonnunquam penitus everso. Et ut tantò ma-
 jor esset prætextûs in sensus mysticos evagandi, præter allegorias exco-
 gitatæ sunt tropologiæ & anagogiæ, atque per eas via inventa Scri-
 pturas in quemlibet sensum torquendi: præsertim cum hic Scriptu-
 ras interpretandi modus ad errores ac superstitiones Pontificias incrustan-
 das & defendendas coram imperitâ plebe fælici cum successu institui po-
 tuerit.

Quare Viri illi eximii, qui Ecclesiæ à variis erroribus ac superstitionibus
 reformatæ laudabilem impenderunt operam, etiam hunc Scripturas my-
 sticè interpretandi, & ad quævis commenta applicandi modum in Pontifi-
 ciis reprehenderunt, & ex Ecclesiâ eliminandum docuerunt; ut ita sua
 Scripturæ constet autoritas, & ejusmodi inanibus otiosorum hominum com-
 mentis repudiatis, pura ac sincera veritas ex ipsis Scripturæ fontibus, ac
 genuinâ verborum ejus significatione hausta, in Ecclesiâ sonet. Objicit Pon-
 tificiis Withakerus. * „ *Ita multas cujusque loci sententias fingitis allego-*
 „ *ri-*

* Tom. V. pag. 108. † Tom. V. p. 106. ‡ Tom. V. p. 859. * Resp. ad ration. II. Campiani,
 pag. 39.

P R Æ F A T I O.

„ *ricas, tropologicas, anagogicas, ut verum ac nativum sensum fictis*
 „ *vestris commentationibus obruatis.* Idem in illis prolixè taxat Sixti-
 nus Amama, in Antibarbaro Biblico * ubi summo cum iudicio de sen-
 su Scripturæ literali ac mystico differens, nobis egregium ex Luthero
 in *Genes. cap. XXX.* testimonium, quo magni illius viri de allegoriis
 iudicium elegantissimè exprimitur, profert. „ *Scilicet hæc allegoria tan-*
 „ *quam formosa meretrix est, quæ ita blanditur hominibus, ut non*
 „ *possit non amari, præsertim ab hominibus otiosis, qui sine tentatio-*
 „ *ne sunt. Tales enim se in medio paradizi & gremio ipsius Dei*
 „ *esse putant, quando istis speculationibus indulgent.* Quam periculosus
 autem ille Scripturas interpretandi modus sit, declaravit Calvinus in *Genes.*
XLIX. 1. „ *Quia videbant interpretes nobile & magnificum esse hoc vati-*
 „ *cinium, putarunt non satis ornari pro suâ maiestate, nisi nova quædam*
 „ *mysteria excuderent. Ita factum est, dum certatim contendunt profun-*
 „ *das allegorias eruere, ut discesserint à genuino verborum sensu, suis-*
 „ *que figmentis corruerint quicquid in solidam piorum ædificationem hic*
 „ *proditum erat.* Sixtinus verò Amama in Antibarbaro Biblico † ulterius
 procedit : „ *Dici non potest, quam sædè intolerandus ille allegorizandi*
 „ *pruritus sacras literas collutulaverit.* Et rectè observat, huic allegori-
 „ *zationi prætendi quidem facilitatem, vilitatem, & paupertatem sensus*
 „ *literalis; sed veram causam in ejusdem difficultate latere: quam dicit*
 „ *veram hujus morbi matrem, nutricem verò pigritiam clericorum fuisse,*
 „ *& etiamnum esse.* Idem confirmat Spencerus de Legibus ritualibus
 Hebræorum ‡ „ *Typis, fabulis, symbolis, figuris, & hujusmodi rerum*
 „ *signis ita comparatum est, ut in quemlibet sensum facile trahi possint,*
 „ *& ad instar nubis figuratæ, pro vario intuentium captu & ingenio, rei*
 „ *nunc hujus, nunc illius imaginem sustinere. Si quis frontem paululum*
 „ *perfricuerit, nihil est quod è typis aut institutis Legis probare nequit;*
 „ *cum typi (quos vocant) sint sensus multiplicis & interpretationis inex-*
 „ *haustæ. Hoc probè norunt antiquiores Pontificii, qui ante sæcu-*
 „ *lum proximè elapsam allegoricam Scripturas, Pentateuchum im-*
 „ *primis, interpretandi rationem unice in pretio habuere. Hic sci-*
 „ *licet interpretandi modus in quaslibet formas & sensus Scripturam*
 „ *traxit, unde ad imposturas Papismi suffulciendas egregiè fuit accom-*
 „ *modatus.*

Quis credidisset, semel illà allegorizandi prurigine rejectà, quæ Scripturà
 tanquam regulà Lesbià ac cereo naso abutitur, & cuivis homini otioso quæ-
 vis somnia, cujusque ingenio, indoli ac temperamento, quin & opinionibus
 quibus imbutus est accommodata, pro divinis oraculis venditandi, ansa
 datur, eandem denuo in Ecclesiam Reformatam invehì, & maximo plu-
 rium applausu recipi ac prævalere potuisse? Non temerè monet Sixtinus Ama-
 ma, in suo Antibarbaro Biblico, * Candidatos Theologiæ, ut sibi ab ejus-
 modi allegoriis caveant: nec vanam esse ejus rationem, quâ monitionem
 suam adstruit; *Si hæc concionandi & sacras literas explicandi ratio, unà*
cum Theologiâ Scholasticâ, denuò irrepserit, posteriora longè pejora fore
prioribus, eventus docuit. Rejicitur quidem nomen allegoriæ, sed ipsa ni-
 hilominus sub alio nomine retinetur, & sensus, qui merà constat allegorià,
 literalis Scripturæ sensus appellatur, amplà ac latissimà interpretandi exco-
 gitatà clave, *Verba Scripturæ hoc omne significare, quod significare possunt.*
 Verum quidem est, ne illius absurditas primo statim aspectu sese prodât,
 restrictionem quandam addi solere, quod hoc intelligendum sit de verbis
 textus originalis Θεοπνεύστα, atque iis non separatim sumtis, sed prout in con-
 textu integro occurrunt. Attamen praxis ostendit, hujus restrictionis exi-
 guam

* *

P R Æ F A T I O.

quam haberi rationem, & unumquemque sub prætextu sensus literalis quævis per vanam imaginationem commenta effingendi, non minorem, si non majorem, quam unquam Pontificios per allegorias, licentiam arrogare, & tanquam genuinum Scripturæ Sacræ sensum magnâ cum confidentiâ obtrudere. Inde enatæ tot applicationes singularum, etiam minutissimarum particularum tabernaculi & templi, vestimentorum pontificalium, & diversarum, non tantum victimarum & oblationum, sed & circumstantiarum in singulis præscriptarum, applicationes ad Ecclesiam Novi Testamenti, & quid per singula significetur sollicita investigatio, & temeraria determinatio. Singulæ fermè Veteris Testamenti historiæ mysterium in Christo ejusque ecclesiâ manifestandum, in se continere creduntur: adeò ut exigua quædam illius particula, tanquam eximium quoddam ac arcanum gazophylacium, omnium qui in Ecclesiâ Christianâ, juxta septem diversas illius periodos, ejusque in unaquaque periodo status ac conditionis eventuum vaticinium in se conclusum habeat. Ne alia plura commemorem. Et hoc non tanquam allegoria, sed tanquam genuinus Scripturæ sensus, quoniam juxta ipsos verba Scripturæ hæc omnia significare possunt, ideoque etiam significant, è cathedris sonant, tantâ cum confidentiâ, non aliter ac si idem, qui Scriptores sacros inspiravit spiritus, illis genuinam Scripturæ clavem, quâ quævis mysteria aperire, & in intima Dei consilia penetrare possent, ipsis credidisset. Nec ullus nova mysteria quærendi, & per hanc ad omnia referenda accommodatam clavem, aperiendi & explanandi est finis; sed *ut semper nugari appetit hominum curiositas*, ut optimè Calvinus ait * de allegoriis loquens, quotidie nova eruuntur; & qui aliquid primus, & ab alio hætenus non detectum, eruere novit, eximius Scripturæ interpretatur: & dum hi quilibet ex quolibet sibi fingunt, vanâ imaginatione seipsum pascunt, & quavis novâ explicatione à se excogitatâ non aliter ac invento pretioso thesauro exultant, magnificè se exhibent, aliosque, literalem Scripturæ sensum sine ejusmodi mysteriis investigantes, & populi institutioni in fide, & ædificationi in pietate applicantes, tanquam tyrones ac ignaros contemnunt. Equidem quando illos, eorumque adeò exorbitantes Scripturæ explicationes, & summam quâ sibi in illis placent confidentiam considero, planè similes mihi videntur illis, quos Josephus Scaliger in Prolegomenis in Isagogicos Chronologiæ Canones prolixè descripsit, qui „*Olympiadas ac fastos ad trutinam* „*Danielis & Apocalypseos examinari & castigari debere putant. Cuius* „*jus generis, inquit, quidam boni viri sunt, & ex eorum genere no-* „*vimus aliquot, in quibus unus summâ nobiscum necessitudine con-* „*junctus, & apud populares suos non infimi in literis nominis, ex* „*animi sententiâ jurabat, se infinitos errores Livii, Suetonii, & alio-* „*rum historicorum, ex Apocalypsi deprehendisse; & quidem mirabatur* „*quosdam ita stupidos esse, ut eis persuadere non posset, alios tam* „*impudentes, ut adversus rem tam manifestam hiscere auderent, cum* „*tamen viri docti essent. De quibus, post pauca quædam, porrò ait,* „*quod Chronologicas suas doctrinas vocare soleant opus ex puris Sa-* „*crae Scripturæ fontibus derivatum. Puros sanè Scripturæ fontes non* „*minus, quam ipsi, esse, & quatenus sint puri, melius, quam iidem* „*scimus, & fatemur, & præ nobis ferimus. Sed quos ipsi stercore* „*suo conspurcarunt, eos non solum puros, sed etiam à Scripturâ esse* „*negamus. Ab his hominibus majus periculum imminet bonis literis,* „*quam ab aretalogis, qui eas aperto Marte impugnant. Nulla ma-* „*jor pestis hac prophetarum plebeculâ, nulli, quos magis Reipublicæ* „*literariæ intersit neque unquam scripsisse, neque eorum scripta à ju-* „*ventute tangi. Et si propius typicas has, quæ sub literalis Scripturæ*

sen-

P R Æ F A T I O.

sensu erui prætexuntur, explicationes consideremus, nullius, perinde uti allegoricæ, in Ecclesiâ Christianâ esse utilitatis comperiemus. Quia nullam certam, cui alligatæ sunt, regulam habent, ideoque vagæ sunt, & earum veritas nullo solido probari potest argumento. Illa enim regula, *verba Scripturæ id omne significare quod significare possunt*, adeò generalis & illimitata est, ut per illam unusquisque suas cogitationes, quæ aut præconceptæ opinioni, aut vanæ imaginationi originem suam debent, licet quam maximè alienas ac contortas, tanquam genuinum Scripturæ sensum venditare posset. Cum enim omnibus æquale jus sit, verbis illum, quem ipse ea habere posset contendit, sensum attribuendi, neminique à Deo autoritas concessa sit, sensum, quem ipse sibi invenit, aliis tanquam genuinum præscribendi, singuli æquali jure suas explicationes urgere poterunt. Ad summum itaque alicujus pretii esse possunt apud illos solos, qui semel verborum quorundam significationem, cui porro lepidæ illæ explicationes superstruuntur, admiserunt, & tanquam genuinam sermonis Spiritus Sancti interpretationem suspiciunt ac venerantur, & quicquid illi tanquam fundamento innititur, cæcâ fide amplectuntur. Ab aliis verò, qui hanc verborum Scripturæ significationem pro arbitrio fingendi auctoritatem in illis non agnoscunt, tanquam otiosorum hominum deliria ac somnia rejiciuntur. Neque ullum ex suâ adeò illimitatâ regulâ, quo suam fulciant, ac alterius evertant explicationem, subsidium petere possunt. Alii enim æquali jure atque illi eam pro suâ urgebunt explicatione, & eventibus, quos illis designari contendunt, applicatione non minus speciosâ atque ipsi accommodabunt. Et cum adeò sint vagæ ac incertæ, & ab uniuscujusque incertâ imaginatione dependeant, nullius possunt esse utilitatis, neque ad fidei confirmationem, neque ad emendationem morum. Nam quod quidam putant, hujus rationis Scripturas interpretandi magnum esse usum in controversiis cum hæreticis, quos vocant, qui omnes plenam verborum Scripturæ significationem restringere & extenuare solent; quod non tantum de Judæis affirmant, sed & ad Christianos diversum à se sentientes extendunt, quos omnes per suam amplam illam regulam se confutare posse putant; in eo plurimum hallucinantur. Quod enim Judæos attinet, si neglecto sensu vaticiniorum literali solum typicum & mysticum urgendo, eos incredulitatis convinci posse putent, multum falluntur: Quod si porro, pro more suo, speculationibus inanibus nimium indulgentes, in divinis oraculis sensum quærant à Deo minimè intentum, saltem quem argumentis non contemnendis à Spiritu Sancto sub literæ cortice esse occultatum probare nequeunt, armis illegitimis Judæos oppugnando, tantum abest ut fidem in Jesum Christum illis persuadeant, ut eos in suâ incredulitate obstinatiores sint reddituri. Quoniam enim duo statuunt: unum; Verba id omne significare quod significare possunt: alterum, quod ex priore concludunt, quia verba Scripturæ varia significare possunt, eorundem verborum plures esse sensus, eosque omnes à Deo esse intentos; Judæi hæc illorum principia in illos retorquentes, urgebunt sensum literalem, quem verba Scripturæ significare posse nemo negare potest, esse genuinum eorum sensum, & à Deo intentum: ac proinde prophetias illas jam olim in eventibus, quos in populo suo Deus exstare voluit, esse impletas. Atque ita Judæis illud, quod per regulam hanc evitare cupiunt, vel inviti concedere cogentur. Quod sensum mysticum attinet: distinguendum est inter vaticinia à Scriptoris divinitus inspiratis Domino Jesu & Ecclesiæ Novi Testamenti applicata; & inter illa, quæ ipsi propriâ interpretatione, nullo divino Scriptore præeunte, sed per figuratam ac allegoricam interpretationem, non quæ sponte se legenti offert, sed duram ac contortam, Domino Jesu

P R Æ F A T I O.

ejusque Ecclesiæ applicant : qualibus scatent eorum libri. Priorum interpretationem mysticam sensui literali superstruere, & contra Judæos solidè urgere & adstruere, cuivis in Prophetarum & Apostolorum scriptis exercitato non est difficile. Posteriorum vero explicationes mysticas tantum abest ut Judæis sint persuasuri, ut ne Christianis quidem, omnia ipsorum mysteria coecâ fide non recipientibus, illas unquam non tantum ut veras, sed ne quidem ut verisimiles sint probaturi. Atque ita apparet nullum hujus regulæ contra Judæos esse fructum. Nec sæliciore successu regulâ hac contra hæreticos, quos vocant, uti possunt. Nam verbis ac phrasibus Scripturæ, quas in omni suâ latitudine acceptas, illi in suæ sententiæ defensionem contra dissentientes urgent, alias voces ac phrasas opponere facile est, quæ in omni suâ latitudine acceptæ illorum sententiam manifestè evertunt: quas illi eodem ac ipsi jure urgere possunt hoc significare, quia hoc significare possunt. Atque ita Scriptura Sacra sibi ipsi contraria erit, & adversâ fronte inter se pugnantiâ comprehendet. Quod omnem absurditatem superat. Si excipiant: Verba ulterius nihil posse significare, quam totus in quo occurrunt contextus permittit: Illud dissentientes ambabus ulnis amplectentur, & per hoc ex toto contextu illorum explicationes evertent, & suas validè adstruent. Et sic speciosa illa regula, in cujus illimitatâ applicatione unicum illis præsidium est, in fumum abit. Quid quod nec ab ipsis, quibus regula hæc in pretio est, & qui in plurimarum mysticarum allegoriarum explicatione conveniunt, ullus novis quotidie commentis excogitandis limes statui possit. Fæcundum quippe est humanum ingenium, & unicuique sua quæ ipse primus excogitavit commenta mirificè placent: & cum nemo alteri præscribere possit ubi sistendum sit, nova effingendi quotidie enascitur occasio; & quicquid vana imaginatio, aut atra bilis suggerit, per hanc adeò illimitatam regulam in Scripturâ invenietur: & figmentorum nullus erit finis, hominibusque otiosis quidlibet ex quolibet formandi, ac Scripturam tanquam cereum nasum in quasvis formas fingendi ansa dabitur; & nullum excogitari poterit remedium quo illis deliriis occurrî queat.

Ego sollicitè evitatis ejusmodi figuratis, & verè allegoricis explicationibus, per quas, Calvino judice*, *non modò vitiata fuit Scripturæ simplicitas, sed fides penè labefactata, multisque deliriis aperta janua*, sensum Scripturæ literalem, quem verba communi usu & Sacris Scriptoribus familiari accepta significant, & quem ex totâ orationis Apostolicæ serie ac contextu ab iis intentum esse argumentis non contemnendis probari potest, mihi amplectendum duxi; certus illum, tanquam genuinum eorum sensum, omnibus aliis esse præferendum, qui easdem quas illi cum scribebant habuere cogitationes nobis repræsentat. Hunc itaque, ubicunque se mihi obtulit, amplexus sum, à quocunque eum didicissem securus. Non enim ab humanâ autoritate veritas dependet, sed à solius Dei in Scripturâ loquentis. Quicquid ergo genuinum esse Scripturæ sensum convincimur, id tanquam indubitata veritas recipi debet, etiamsi in illâ explicatione assentientes habeamus quibuscum in variis non consentimus; & dissentientes qui eandem in pluribus dogmatibus veritatem nobiscum propugnant. Veritas à quocunque monstretur grata esse debet, nec rejicienda est, licet qui eam nobis monstret in aliis erret. Non enim sequitur eum qui alicubi hallucinatur, in omnibus errare; aut qui eandem nobiscum veritatem propugnat in nullo errare, omniumque quæ in illius defensione profert locorum Scripturæ explicationes esse veras. Imò quoniam Deus uni omnia dona largitus non est, sed pro immensâ suâ benignitate, prout Ecclesiæ ædificationi conducere novit, diversa diversis distribuit, fieri potest ut

* In Genes. XXI. 10.

P R Æ F A T I O.

ut is, qui alicubi cæcutit, alibi aliis multò oculatior sit, & quod illi ignorarunt, se bene intellexisse demonstret. Videmus veritatem sæpe argumentis imbellibus ac nullius ponderis propugnari, & in æstu contentionis temerè arma quædam arripi ad errorem impugnandum; quæ, postquam primus ille æstus deferbuit, post visas adversariorum responsiones, earumque accuratum examen, postea deprehenduntur ad errorem refutandum, aut veritatem adstruendam nihil valere: quibus tantum abest ut veritas confirmetur, ut potius illius adversariis, qui ex illorum imbecillitate tam contra veritatem ipsam, quam contra alia quibus illa defenditur argumenta præjudicium concipiunt, & de omnibus ex horum imbecillitate judicant, luculenta in errore suo perseverandi ansa detur. Quare multum illorum generositas est laudanda, qui, nullius addicti jurare in verba magistri, unice veritatem quærunt, nec eam amplecti horrent, licet sibi ab aliquo quem non amant monstratam; ac errorem rejiciunt, licet magnorum aliàs virorum, & quorum memoria ipsi in benedictione est, patrocinio suffultum.

Nec propterea quis dogma aliquod fidei negare censendus est, licet varia, quibus illud adstrui solet, Scripturæ loca illi probando neutiquam inservire ostendat, & genuinum illorum sensum, licet communi opinioni non consentaneum, attamen verum, adstruit ac defendit; tantumque abest ut tanquam veritatis proditor traduci, ac secreti cum illius adversariis consensus accusari possit; ut potius tanquam strenuus illius vindex, nullis nisi impenetrabilibus armis eam propugnans, ac illius adversariis omnes illam invadendi aditus arctissime obstruens, laudari debeat. Nam, ut optimè inquit Andreas Rivetus Exercit. I. in Genesin: *Quis unquam æquus estimator hæreseos crimen impegit ei, qui veritatem aliquam agnoscens & defendens, non tamen omnia, quæ ad eam probandam afferuntur à quibusdam, argumenta indiscriminatim & sine delectu recipit; sed post legitimum examen, præcipuis contentus, alia vel omittit, vel etiam ingenuè ad rem non facere ostendit? Quæ certè ratio agendi maxime valet ad veritatem non solum indagandam, sed etiam insinuandam.* Et Joannes Piscator in Phil. II. 6. *Neque statim hæreticus est, qui in loco aliquo Scripturæ exponendo à sententiâ veterum orthodoxorum recedit; quum illorum expositio non sit regula fidei, nec illi genuinum Scripturæ sensum semper sint assecuti, quumque unius ejusdemque loci explicationes orthodoxæ diversæ afferri possint, & verò sæpe ab interpretibus afferantur.* Similia habent Hieronymus Zanchius, David Paræus, aliique. Quicumque ita animatus non est, se in summum veritatis nunquam assequendæ periculum conjicit, & multa licet discat, ad veritatis cognitionem non perveniet: aut si forte in eam incidat, merus erit casus, non autem assensus solido in judicio fundatus, qui est vera illa fides per quam Deo placemus. In loci alicujus Scripturæ explicatione, de cujus veritate argumentis non contemnendis persuasus sumus, assentientes sibi habere summos in Ecclesiâ viros, gratum quidem est; quia illorum consensus nos non tantum in sententiâ nostrâ reddit confirmatiores, sed & ab aliorum, ab humanâ auctoritate nimis dependentium, criminationibus tutos: Attamen, quoniam nemo hominum est ab omni errandi periculo immunis, aliorum auctoritas eò usque valere non debet, ut manifestæ veritati calculum nostrum adjicere non audeamus, quia eam ab illis non agnitam, vel etiam impugnatam videmus. Lux veritatis quâvis humanâ auctoritate superior est. Ad eam quicumque auctoritatis humanæ præjudicio fascinati oculos claudunt, næ illi digni sunt, qui tenebris quas amant implicentur, & in errore quem depereunt consenescent. In Deum solum qui respicit, ejusque verbum

P R Æ F A T I O.

unicam fidei ac vitæ suæ normam agnoscit, & diversas aliorum explanationes maturo adhibito iudicio ad illam tanquam Lydium lapidem explorat, facile falsas à veris discernet; & sicubi fortasse cespitet, in errores exitiales ac salutis suæ noxios non incidet. Hoc animo ego aliorum scripta legi & expendi. Tales mihi opto lectores, qui ad unicum Scripturam omnia candidè sine affectu ac præiudicio expendant, & quicquid exploratione adhibitâ illi consentaneum agnoscunt, mecum amplectantur. Si quid non probent, infirmitati humanæ ignoscant, semper memores, nos hic ex parte tantum cognoscere, & videre quasi per speculum in ænigmate: quando autem venerit quod perfectum est, nos visuros facie ad faciem, & cognituros sicut cogniti sumus.

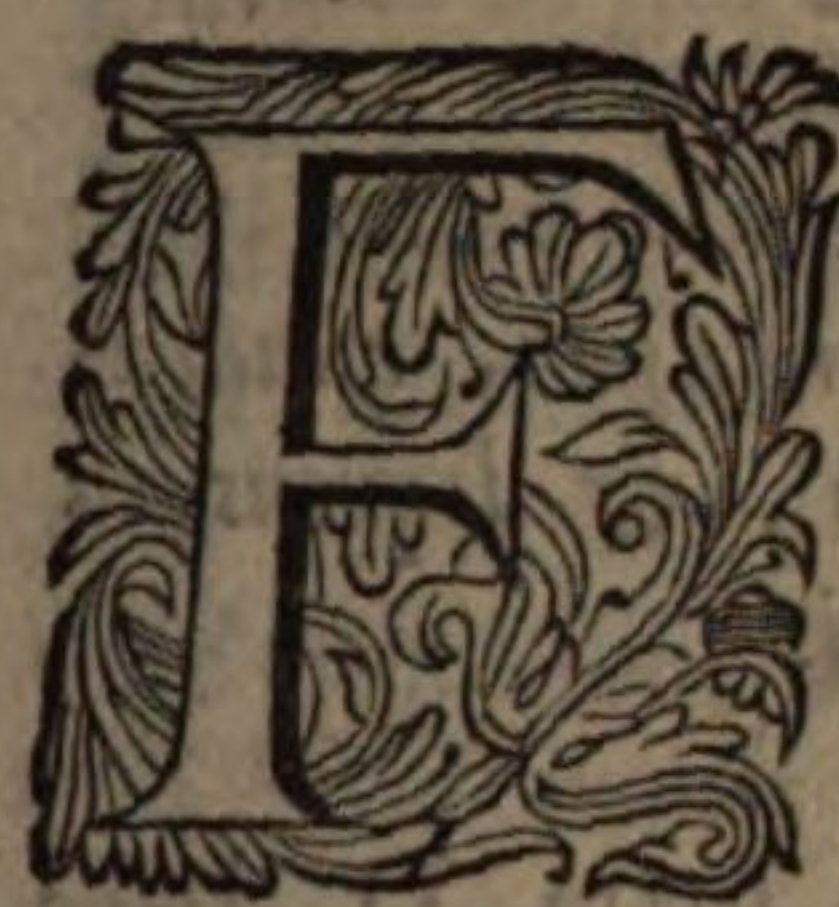
Oratio
quae fuit
primum
recitata
in conventu
regio
anglicano
auctore
huius
operis

Sic Secunda Deo LIMBORGI cernimus ora,
 Talis Episcopi vivit in are nepos:
 Quo duce Romana patuere tyrannidis artes:
 Abramidumque silet, victa pudore, domus:
 Ingenii qui grande decus, devotaque pacis
 Pectora qui chartis pandit ubique suis.

C. Brandt.

PHILIPPI A LIMBORCH
COMMENTARIUS
IN
ACTA APOSTOLORUM.

Inis scripti Evangelii est, ut credamus Jesum esse Christum Filium Dei, & ut credentes vitam aeternam habeamus in nomine ipsius, Joan. XX. 31. Huius dicti veritatem evin-

cunt doctrina, miracula, vitæ sanctitas, passio, mors, ac resurrectio Jesu Christi ex mortuis, quibus enarrandis tota historia evangelica occupatur. Verum hic se maximam partem Dominus Jesus ut Prophetam gessit, & in solâ tantum terrâ Judæâ doctrinam suam prædicavit: Sacerdotium autem suum non plenè administravit in terris, neque ita plenè & distinctè explicuit quibus actibus illud absolveretur, ut à discipulis suis id intellectum fuerit: Licet enim dixerit, se in mortem tradendum, & se animam suam positurum tanquam redemptionis pretium pro hominibus; nondum tamen intellexerunt, ipsum morte suâ fore victimam expiatoriam pro peccatis, nec sacerdotii illius naturam perceperunt. Regiam verò suam majestatem, dum hic in terris versatus est, multò minus palam manifestavit: licet enim quædam illius signa & indicia dederit, illa tamen conditione illius humili & abjectâ tanquam umbrâ ac nebulâ obscurata fuerunt. Necessarium autem erat, ad plenam muneris Mediatorii consummationem, ut & Sacerdotium suum plenè consummaret, & omnes regii muneris functiones exerceret; ac proinde, ut ex mortuis suscitatus in cælum ascenderet, ibique se per sanguinem suum coram Patre pro peccatis nostris offerret, æternamque pro nobis redemptionem impetraret: & ad dextram Patris exaltatus, & Rex super omnia constitutus, ministros ac legatos suos quaquaversum per totum terrarum orbem mitteret, non tantum ad Judæos varias inter gentes dispersos, sed & ad omnes per totum terrarum orbem populos, qui prædicatione gratiosæ ipsius legis omnes ad fidem in ipsum ac obsequium flecterent. Placuit itaque Spiritui Sancto per Evangelistæ Lucæ calamum alterum nobis consignare codicem Actorum Apostolicorum, in quo narratur, quâ ratione Dominus

legatos, seu Apostolos, de voluntate suâ plenissimè instructos in mundum miserit, eorumque ministerio Evangelium, quod ipse solis Judæis prædicaverat, gentibus commune fecerit, omnesque promiscuè ad regni sui participationem per fidem ac resipiscentiam vocaverit.

De autore, de titulo libri nihil dicemus: factum id abundè ab aliis, quorum eruditis laboribus nihil industriâ nostrâ addi potest. Certum nobis est, librum esse autoritatis divinæ, & eadem fide ac reverentiâ, quâ Evangelium ab eodem Lucâ conscriptum, recipiendum. Rem ipsam hoc libro comprehensam explicaturi sumus.

Videtur hæc historia à Lucâ conscripta eo consilio, ut ostendat, quâ occasione & quomodo Evangelium ad gentes sit propagatum. Hinc non omnium Apostolorum gesta narrat, sed duorum tantum, Petri & Pauli; eaque perpauca admodum, nimirum quantum ad scopum, quem sibi propositum habuit, sufficit. Postquam aliquot Petri in Judæâ prædicationes ac miracula, nec non in Samariâ narravit, describit, quomodo Petrus primus inter gentes Evangelium prædicaverit, divino ad id oraculo monitus, Corneliumque cum totâ familiâ ad fidem Christi converterit. Sed cum Judæi præfractè Evangelium respicerent, Apostolos malè mulctarent & persequerentur, ostium salutis Deus gentibus totum aperuit, & ministerio Pauli, quem ad gentes misit, citius quam aliàs, Evangelium ipsis prædicari voluit. Ne tamen Judæi indignandi materiam inde arriperent, nunquam in Actorum historiâ Paulus legitur ullis gentibus Evangelium annuntiasse, nisi postquam a Judæis, in quorum Synagogis id prædicaverat, esset repudiatum. Reliqua Petri & Pauli gesta, ut & reliquorum Apostolorum, à Scriptore divino nusquam memoriæ prodita sunt: quin tamen, postquam hi duo Spiritu divino ad gentes missi sunt, & reliqui illi ad eundem modum inter gentes Evangelium prædicaverint, dubitandum neutiquam est, & ex aliis, licet non perinde atque hæc authenticis, historiis discimus.

Instituti mei non est criticum propriè agere, & singulorum verborum, quibus historiæ neutiquam obscuræ describuntur, vim & significationem inquirere; nisi forte paucis in locis, quorum genuina explicatio ad variarum difficultatum solutionem, nec non veritatis, quæ secundum pietatem est, confirmationem non exigui est momenti. Itaque ne ab aliis sæpius jam tractata repetam, duo potissimum mihi proposita habui, in quibus explicandis prolixior paulo operam impendi, reliqua breviter attigisse contentus: Primò quidem ex ipsa historia adscensionis Domini in cælum, ac missionis Spiritus Sancti in Apostolos, earumque circumstantiis, nec non aliorum admirandorum operum, quæ Lucas narrat, Evangelii divinitatem adstruere: & ex Apostolorum quas ad Judæos habuerunt concionibus ostendere, quibus argumentis, & quâ argumentandi methodo Apostoli ad Judæis fidem in Christum persuadendam usi sint; utpote persuasus argumenta omnium efficacissima, optimamque Judæis fidem persuadendi methodum calluisse Apostolos, qui per Spiritum Sanctum ducti sunt in omnem veritatem, nosque optimè ac felicissimè oppugnare Judæos, quando iisdem argumentis, eademque methodo cum Apostolis contra illos disputamus. Ideo in explicandis Apostolorum concionibus prolixior fui, ut vim argumentorum, quibus disputant, ipsorumque argumentandi methodum clarè ac distinctè percipiamus. Secundo: Ex modo quo Evangelium ad gentes est propagatum, actibusque divinis, quibus Deus se illorum vocationem ratam habere, gentesque in Christum credentes æquali cum Judæis credentibus fæderatorum privilegio donare testatus est, ostendere, non temerè, neque ex arbitrio hominum, sed decreto ac speciali directione divinâ gentes, quarum nos sumus posteri, ad communionem Christi esse vocatas.

Tota hæc historia commodè in duas distribuitur partes. Priore narratur, quomodo Evangelium solis Judæis per Apostolos prædicatum sit. Ea continetur IX. prioribus capitibus: potestque rursus in duas subdividi partes: ita ut priore describatur, quomodo Hierosolymis prædicatum sit Evangelium: & VII. prioribus capitibus absolvitur: posteriore, quomodo etiam in Samariâ aliisque civitatibus sit prædicatum Judæis. Posterior explicat, quomodo Evangelium etiam ad gentes sit propagatum. Et hæc similiter commodè in duas partes subdividi potest. Prior describit, quomodo prædicatio Evangelii ad gentes cæpta est per ministerium Petri in familiâ Cornelii. Eaque capp. X. XI. XII. absolvitur. Posteriore prolixius narratur, quo-

modò ministerio Pauli Evangelium plenius ad gentes sit propagatum. Atque in hac parte Lucas, qui comes Pauli aliquamdiu fuit, solius Pauli acta potissimum describit.

C A P U T I.

Verf. 1. *Primum quidem librum feci, ô Theophile, de omnibus quæ incepit Jesus facere & docere,*

2. *Ad illum usque diem, quo postquam mandata dedit Apostolis per Spiritum Sanctum quos elegit, sursum elevatus est:*

3. *Quibus & seipsum ostendit vivum post passionem suam, per varia signa, quadraginta diebus visus ab ipsis, & loquens ea quæ spectant regnum Dei.*

Post resurrectionem suam D. Jesus quadraginta diebus in terris fuit, seque per intervalla aliquoties discipulis suis ostendit. Ostensionis hujus fines fuere:

I. Confirmatio resurrectionis suæ ex mortuis. Voluit nimirum Apostolos testes esse suæ resurrectionis, ut per eorum testimonium non tantum Judæi sed & gentes ad fidem in ipsum permoverentur. Ut id plenâ animi persuasionem testarentur, ipsos sui redivivi apparitione convincere voluit, seque spectandum ac contrectandum iis præbuit, ut affirmare possent, *quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostræ contrectaverunt de verbo vitæ, annuntiamus vobis, 1 Joan. I. 1,* 3. Totus quippe orbis adducendus erat ad fidem rei arduæ planè creditu, & quæ multis è gentibus planè incredibilis videbatur, Jesum Christum scilicet crucifixum resurrexisse ex mortuis. Resurrectio enim Christi totius religionis Christianæ fundamentum est. Ut testimonium rei adeo incredibilis recipiatur, oportet ut testes plenissimè de illius veritate persuasi sint: Si vel minimum quid eorum certitudini deesse videatur, de eorum testimonio actum erit.

II. Instructio eorum, quæ muneris ipsorum executionem spectabant. Præcones quippe erant futuri regni Dei, quod per Christum erigendum erat. Itaque antequam ab ipsis discessit Dominus, quadraginta dierum spatio per intervalla crebrò illos allocutus est. Qualia verò de regni sui erectione mandata dederit, nullus scriptorum sacrorum nisi verbis admodum generalibus refert. Narrat Joannes tres Christi apparitiones: verum iis resurrectionis ipsius veritas confirmata est; & in postremâ etiam Petro munus Apostolatus, è quo ob trinam Domini sui abnegationem meritò excidisse videri poterat, resti-

stituit, & quâ mortē Dominum esset glorificaturus prædixit: de regni verò sui erectione ne verbum quidem. Temere itaque quis definiret, qualia Apostolis mandata Dominus dederit, & quam plene & perspicue de regno suo locutus sit. Mihi valde credibile est, Apostolos nondum omne illud præjudicium de regno Messiae glorioso ac triumphante in terris penitus deposuisse: sed etiam post resurrectionem ipsius quasdam adhuc illius reliquias mentibus ipsorum inhæsisse, ipsosque sibi dignitates in illo regno eximias promississe: Dominum verò, antequam tempus missioni Spiritus Sancti, per quem in omnem veritatem ducendi erant, destinatum advenisset, infirmitati ipsorum aliquid indulgisse, atque eâ ratione cum ipsis collocutum, ut illam spem non penitus præcideret. Quare per *regnum caelorum* ego a Domino intelligi crediderim, juxta communem Novi Testamenti significationem, statum illum beatum sub Messia, seu regnum illud spirituale Jesu Christi, quo suos in Ecclesiam, tanquam regnum spirituale collectos, verbo ac spiritu suo regit, & sibi obsequentes in regnum suum caeleste recepturus est, ut æternum cum ipso beati sint ac regnent. Discipulos verò crassiore sensu verba Domini accepisse de regno Messiae ipsorum expectationi accommodato; & Dominum ita temperasse sermonem suum, ut Apostoli pro præjudicio suo ea etiam accipere possent de regno quale expectabant, ut ita eos spe illius regni in obsequio contineret, neque eorum animos, si omnem de eo spem penitus præcidisset, nimium redderet consternatos, & in fide languidos. Quid ergo ipsis præcepit? Resp. Quæ munus ipsorum spectabant, & regni sui erectionem. Licet enim non penitus instructi erant de regni caelestis Messiae naturâ, distinctiorem tamen illius, quam ante Domini mortem, cognitionem habebant. Credebant autem, mortem ejus cum regno consistere non posse. Nunc experientiâ cognoscebant, mortem, ex quâ resurrexit, regnum ejus præcedere; idque ita oportere fieri, ac consentaneum esse prophetarum vaticiniis, Dominus ipsos docuerat, prophetarumque sensum ipsis aperuerat, *Luc. XXIV. 26, 27. & 44, 45, 46.* Itaque regni Christi erectionem, non obstante ejus morte, expectabant: Se ad regni illius erectionem tanquam primos ministros à Domino adhibendos agnoscebant. Mandata, quæ munus ipsorum executionem spectabant, hæc ab Evangelistis narrantur. Ut Evangelium inter omnes gentes per totum terrarum orbem prædicarent, omnesque discipulos Christi facerent: Quotquot in Christi di-

sciplinam se tradidissent externo aquæ baptismi in nomen Patris, Filii ac Spiritus Sancti baptizarent, ac Christo & disciplina Christianæ initiarent: additâ promissione, ut quicumque crediderit & baptizatus fuerit sit salvandus, qui verò non crediderit sit damnandus. Ut in mandatorum horum executione alacres essent, certos eos reddidit de auxilio suo ac spirituali præsentia, quod cum ipsis esset futurus ad consummationem usque sæculi: & quod miraculorum virtute ipsos esset instructurus, ut ita divinâ potentiâ armati regnum hoc, invitis humanis molitionibus ac consiliis, erigerent ac propagarent. Inde liquet quidem, cogitationes ipsorum de hoc regno fuisse magis spirituales, quam ante Domini mortem: non tamen liquet penitus fuisse spirituales. Potuere siquidem cogitare, talem prædicationem, tantisque miraculis confirmatam, regno illi quod expectabant erigendo accommodatissimum esse medium.

Interim ne, quando ipsum non ita multo post iterum à se recedentem, nec uti ex morte rursus ad se redeuntem viderent, animo conciderent, promissum Spiritus Sancti, qui ipsos in omnem esset ducturus veritatem, denuò confirmat.

Verf. 4. Et convalescens præcepit eis ab Hierosolymis ne discederent, sed expectarent promissionem Patris, quam audistis (inquit) per os meum:

5. Quia Joannes baptizavit quidem aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu Sancto non post multos hos dies.

Innuat brevi instare promissam Spiritus Sancti missionem: quia jubet, ut Hierosolymis non discedant, verum ibi cum expectent. Quo ipso indicat, eum paucos intra dies mittendum. Noluit quippe eos imparatos & legitime non instructos ad Evangelium prædicandum regnumque suum erigendum egredi, sed expectare ac quiescere donec Spiritum Sanctum, à se nomine Patris ipsis promissum, accepissent. Quod etiam paucos intra dies impletum est. Periculosius erat Hierosolymis manere quam aliâ in civitate; quoniam illic paucas ante hebdomadas Dominus ipsorum crucifixus fuerat: Verum inde regni sui sceptrum egredi voluit, ubi non ita pridem ignominiosa morte fuerat interemtus: ut divinitatem Evangelii ostenderet, per efficaciam omni humana potentia majorem.

Ne autem vel minimum de promissi Domini impletione dubitarent, confirmat suum promissum exemplo Joannis Baptistæ, quod sicut Joannes baptizavit aquâ, eodem modo ipsi baptizarentur Spiritu Sancto post non multos dies. Baptizandi ritus erat jam ante Joannem usitatus inter

Judæos, & administrabatur profelytis, qui desertis idolis ad verum Deum Israelis se convertebant: in signum quasi regenerationis, quod jam alii essent ab iis qui ante fuerant. Joannes jussu divino eum administravit Judæis peccatoribus, verum Deum quidem profitentibus, sed non juxta Legis ipsius præscriptum vitam instituentibus, in signum resipiscentiæ, & novæ vitæ à peccatorum sordibus repurgatæ. Joannes autem, cum baptismum administraret, populo apertè dixit, se aquâ baptizare; qui autem post se veniret, nempe Christus, ipsum illos baptizaturum Spiritu Sancto & igne. Illius impletionem jam præ foribus esse dicit, & quidem paucos intra dies. Certâ itaque impletionis tanti promissi adeo vicinæ expectatione eos in obsequio continuit, animosque ipsorum regni spe crexit: ut ita, quando in ipsos effusus esset Spiritum, illi de regni ipsius cœlestis veritate penitus convincerentur: uti in sequentibus plenius ostendemus.

Vers. 6. Igitur qui convenerant interrogabant eum, dicentes; Domine an in tempore hoc restitues regnum Israel?

Illi regni jam brevi revelandi ac erigendi spe pleni, rogant Dominum, an hoc tempore esset restitutus regnum Israël? Quid per *regnum* hoc quod Dominus Israël esset restitutus intelligatur, non eadem omnium est sententia. Apostolos regni cœlestis ac spiritualis erectionem non intellexisse, manifestum esse videtur; quia cogitationes ipsorum adhuc aliquatenus erant carnales: Quia enim quærunt de regni Israelis restitutione, idem intelligere regnum videntur, quod collapsum erat. Atqui Israël regnum externum erat collapsum. Quam autem illius restitutionem intelligant disquiritur. Existimat Brenius, Dominum non loqui de regno suo, in quod mox esset exaltandus, in quo quidem esset regnaturus super Israël, sed ut super inimicos: sed de regno, quod Israël solatium & gaudium pariet, cujusque Israel particeps futurus est; hoc est, de regno Christi triumphante ac glorioso, quod in fine seculorum ante mundi hujus consummationem per mille annos in terris duraturum est. Mihi neutiquam verisimile est, Apostolos de hoc regno vel leviter quidem cogitasse: neque Dominum Jesum de hoc regno, uti Brenius credit, quadraginta dierum spatio varios eximios cum Apostolis habuisse sermones. Nec video quomodo id conciliari possit cum receptâ inter primos Christianos opinione, diem adventus Domini ad judicium proxime instare: Si enim Dominus apertè Apostolis indicaverit, restituendum à se in terris regnum sempiternum, seu per mille annos duraturum, certissimi fuere ulti-

mi judicii diem non fuisse propinquum. Quibus adde, quod credibile neutiquam sit, Dominum Jesum quadraginta illorum dierum spatio Apostolos suos tam exactè instruere voluisse de erectione & natura regni post multa demum sæcula erigendi: hoc enim, cum per ipsos erigendum non esset, neutiquam ad ipsorum munus spectabat. Aut si velint eatenus ipsorum munus spectasse, quod ab ipsis fideles de regni illius natura & erectione instrui debuerint, ut, quando illius erigendi tempus advenisset, illius erectionem consentaneè voluntati Dominicæ instituerent; certè munere suo non fideliter functos, necesse est ut dicant, Apostolos, qui tam prolixè & plenè à Domino de regno illo instructi, nullam illius erigendi rationem in scriptis suis reliquerint. Quare verisimile mihi est, ipsos respexisse regnum, quod juxta communem Judæorum opinionem per Messiam erigendum credebant: Quanquam enim ipsorum cogitationes jam erant magis spirituales, quam ante mortem Domini, nondum tamen videntur priores illas penitus exuisse. Præcepta Evangelium prædicandi acceperant à Domino Jesu, ac homines in Christum credentes baptizandi: fidelibus & baptizatis salutem Christus promiserat: Verum hic nihil adhuc observabant, unde regni Christi, quale sibi imaginabantur, erectionem colligere poterant. Quærunt ergo, an Dominus regnum Israël nunc esset restitutus, an verò ulterius eam restitutionem dilaturus? Credebant quippe, si tanquam legati regis, jam actu regnum in Israël obtinentis, Evangelium prædicarent, promptius se recipiendos; quam si rex Jesus nondum regiam dignitatem ostenderet, ipsique homines ad credendum in Christum regnaturum invitarent. Nulla enim hætenus regni in Israël indicia videbant; quin imò omnia hætenus contraria viderant. Conspectus Christi ex morte redi-vivi spem eorum denuò erigebat: nondum tamen ipsum regia dignitate ornatum conspiciebant: eam autem se desiderare hac sua quæstione testatum faciunt.

Vers. 7. Dominus animos ipsorum nondum satis præparatos videns, ut regni sui cœlestis naturam penitus perciperent, plenam illius revelationem Spiritui Sancto brevi in ipsos effundendo reservavit; & respon- sionem suam ita temperavit, ut non planè omnem regni ab ipsis expectati spem præcideret, nec etiam tale à se regnum erigendum affirmaret. Non est vestrum, inquit, tempora aut temporum articulos novisse, quæ Pater in suâ potestate posuit. Non negat Dominus se regnum, de quo quærebatur, erecturum; potius affirmare videtur: Quia non dicit, tale regnum Israël,

lis, quale vos expectatis, neutiquam erigam; sed Apostolorum quaestioni, qui certam illius regni restitutionem praesupponentes de tempore tantum erectionis quaerebant, respondet: atque ita simul affirmare videtur illud regnum erigendum, verum erectionis illius tempus & momentum ipsos scrutari non oportere. De re enim, quae nunquam existet, tale quid dici non potest. Inde colligunt quidam regni illius restitutionem adhuc expectandam esse. Sed verò, ex responsione Domini solide non colligitur, restitutionem regni talem, qualem expectabant, reverà futuram: Verum Dominum declinatoriā responsione esse usum, certi quid nec affirmando, nec negando; ne prorsus ipsorum spem praecidendo ipsos aliquatenus perturbaret. Sicut moris quidem est, quando ob rationes graves directè ad interrogata respondere nolumus, declinatoriā ejusmodi responsione uti, quā quid affirmare, saltem non negare videmur, quod nec affirmamus, nec negamus: sed verba nostra aliorum, quos docere ac instruere cupimus, ingenio accommodamus; & sensum inde ad tempus elici permittimus, quem postea, ubi ad majorem discendi maturitatem pervenerunt, distinctius & clarius explicamus. Ita & Dominus hic cum Apostolis suis egit. Addere possumus, si quis urgere velit responsionem Domini omnino regni Israël restitutionem includere, eam etiam à Domino rectè dici promissam: sed quod Apostoli quaerebant sensu crassiore ac aliquatenus carnali, intellexisse & promississe de regno suo spirituali. Dices. Illa non est restitutio regni Israël: tale enim regnum in Israël non fuerat collapsum; quia nunquam in Israele obtinuerat. Resp. Regnum illud esse regnum Israël, dubitari nequit. Est enim super Israël, & rex est Israelita: est collectum ex Israele, qui primus ad regnum hoc est vocatus: cumque maxima Israël pars id respuit, ad ejus participationem quidem vocatae fuere gentes, sed illae Israeli credenti sunt insertae, atque ita una cum ipso spiritualis Israël evaserunt, & spirituale illud Abraham semen, quod vestigia fidei Abrahami imitans, etiam promissionum haeres evasit. Idem ergo est regnum, licet natura ac conditio ejus multum sit immutata: Perinde uti solium Christi vocatur solium Davidis, non quia Christus eidem solio, quo David usus est, insidet; sed quia in eundem populum, licet multum immutatum, & non jam ex omnibus & solis Abrahami, Isaaci & Jacobi posteris, sed ex fidelibus solis & universis ex quacunque gente ac natione constantem, regnum & imperium obtinet. Ac proinde regni illius erectio rectè regni Israelis

restitutio vocari potest, licet antea regnum spirituale non fuerit, & natura illius multum fuerit immutata: Perinde uti & vocari posset restitutio sceptri Davidis, licet à naturā sceptri Davidis multum fuerit immutatum. Nec justam hoc negandi causam habent, quicunque verba haec de regno Christi in terris glorioso accipiunt. Illius enim regni natura multum à naturā regni antiqui Israël creditur diversa. Licet enim futurum credatur in terris, & carnalis ex Abrahamo posteritatis in eo pars quaedam eximia futura: Non tamen habebit regem in terris, sed Christum è cælo regnantem; nec posteritati carnali Abrahami creditur fore peculiare; sed commune futurum omnibus verè piis ac fidelibus ex quacunque natione, imò Abrahami posteritas fidem in Christum non admittens inde excludenda: tum nec Lex Mosaica in eo observanda creditur, sed lex Christiana. Multum ergo erit à priore regno diversum. Si autem tanta diversitas non impediatur, quò minus regni illius erectio vocari possit regni Israël restitutionem; nec diversitas inter regnum Christi spirituale, & Israël carnale, causa justa est, quò minus regni spiritualis Christi erectio, restitutio regni Israël vocari possit. Verum de hisce satis. Quid itaque Dominus hac responsione intendit? Resp. Apostolorum animos ab anxietate illā regni expectatione avocare, & intentos reddere muneri & officio ad quod ipsos delegabat. Quasi diceret. Tempora & momenta temporum, quibus regnum meum super Israël erigetur & patefiet, Pater meus ipse secum pro arbitrio ac potestate suā disposuit: hoc est arcanum quod sibi reservat; vestrum non est id scrutari: sed prompto obsequio incumbere muneri ad quod à me ablegati estis.

Vers. 8. Interim non obscure indicat, regni sui erectionem esse propinquam; repetit enim promissum de Spiritu Sancto, quo ipsos paucos intra dies baptizandos fore paulò ante dixerat: satis clarè eò indicans, regni sui erectionem brevi instare; ipsorumque operā id praecipue erigendum; quia addit, *Et vos eritis testes mei in Jerusalem, & in omni Judaea & Samaria, usque ad extrema terra.* Ita sensim ac paulatim Dominus praedictum de regno Messiae terreno penitus illorum animis eximere voluit, ipsosque disponere, ut Spiritus Sancti missionem erectis animis è cælo expectent, eoque donati regni coelestis erectioni toti incumberent.

Possent fortasse alicui decem dierum spatium, quo elapso Spiritus Sanctus mittendus erat, exiguum videri animis Apostolorum preparandis: potuisset enim Deus statim per Spiritum Doctorem ita mentes

ipforum illustrare, ut omnem regni sui naturam ac conditionem perspectam habeant: an intra decem dies præjudicio illo liberandi sunt ut demum post illos elapsos idonei sint futuri, quibus per Spiritum Sanctum præjudicium hoc eximatur? Certè si Deo placuisset insuperabili Spiritus virtute eorum mentes illustrare, nihil omnipotentia illius difficile fuisset. Verum voluit Deus rationem instruendi circa illos, quos regni sui præcones destinaverat, adhibere toti mundo convincendo accommodatissimam, ut ipsi rationum pondere ac rei evidentia persuasi, etiam alios convincere possent. Hinc præjudicium altè adeò animis ipforum infixum sensim evellere voluit: ut ita animis magis præparatis plenam regni ipsius manifestationem recipiant. Perinde uti Dominus non statim post resurrectionem se redivivum ostendit discipulis, sed sensim resurrectionem suam ipsis patefecit: primò mulieribus, & quidem gradatim; primò terræ motu ac remotione saxi à sepulchro: deinde apparitione angeli, mulieribus annuntiantis ipsum revixisse: porro ipsius redivi apparitione, primò Mariæ Magdalene, addito mandato id discipulis suis annuntiandi: deinde ipsis Apostolis, jam per annuntiationem mulierum ad rei veritatem inquirendam excitatis; & quidem eodem modo per gradus: primò per sepulcrum vacuum; deinde per linthea aptè convoluta, quæ in sepulchro conspexerunt, per quæ tanquam mutos præcones resurrectionem suam ipsis annuntiavit: tandem seipsum redivivum ostendendo, primò Petro, deinde duobus discipulis Emmauntem euntibus, tandem omnibus undecim Apostolis simul; nec tamen ita præparatis apparitio Domini Jesu resurrectionem illius statim persuasit, sed in initio se spectrum videre credebant, donec tandem ipsum contrestantes, & videntes edentem ac bibentem, de veritate resurrectionis convicti sunt. Ita de resurrectione Domini penitus persuasi, jam præparabantur ad naturam regni ipsius cælestis percipiendam, præjudiciumque de regno terreno, altè animis ipforum infixum, deponendum. Primus illius gradus fuit, persuasio de illius resurrectione ex mortuis: Inde enim aliam, quam hæcenus sibi imaginati fuerant, regni illius esse conditionem, licet nondum per omnia qualem, colligere poterant. Cum verò quadraginta illis diebus, qui inter resurrectionem ejus ex mortuis & adscensionem in cælum intercesserunt, cum ipsis de regno suo colloqueretur, ipsosque constitueret præcones, per quos regnum suum erigeretur, magis magisque carnalis regni cogitationes deponere cœperunt, licet

nondum regni cælestis naturam perciperent: Tandem ipsis inspectantibus Dominus in cælum adscendit: quo spectaculo eorum cogitationes magis ad cælestia elevatae sunt, ipforumque animi præparati, ad Spiritum Sanctum, per quem in omnem veritatem essent ducendi, recipiendum, & naturam regni cælestis illo doctore perfectè intelligendam, & toti mundo annuntiandam. Sic illi ad fidem in Christum toti mundo iisdem, quibus ipsi convicti fuerunt, argumentis persuadendam apti redditi sunt. Atque ita admiranda Dei sapientia in hac animorum Apostolicorum præparatione ad naturam regni Christi cælestis percipiendam clarissimè elucet.

Cum verò Dominus dicit, *Vos testes mei eritis in Jerusalem, & in omni Judæa & Samariâ, usque ad extrema terra*, id sensu primo intelligendum est de Judæis ac Israëlitis in totâ terrâ Judæâ ac Samariâ habitantibus, imò per totum terrarum orbem dispersis, ad quos ipsos à se ablegari ait: Perinde ut *Matth. XXVIII. 19. Ite, docete omnes gentes*, &c. id primo sensu de Judæis ac Israëlitis inter omnes gentes habitantibus intelligendum est. Verum quidem est, sensu secundo ac sublimiore etiam comprehensas esse gentes, inter quas Judæi habitabant: verum is sensus tum Apostolis nondum intellectus fuit: Voluit nempe Deus, ut Judæis solis primò regnum Jesu Christi annuntiaretur; & illis ad fidem conversis porro inter gentes propagaretur: Verum cum Judæi illud rejicerent, illiusque præcones persequerentur, Deus occasione illorum rebellionis Evangelium citius ad gentes transtulit; ac tempore illo, quo id fieri voluit Deus, adveniente voluntatem suam Apostolis manifestavit: atque ita patuit, etiam gentes hoc Domini præcepto fuisse comprehensas.

Verf. 9. Cum hæc dixisset Dominus Jesus, discipulis inspectantibus sublatus est in cælum. Locum, unde Dominus in cælum est sublatus, Lucas in Evangelio, cap. XXIV. 50. dicit fuisse Bethaniam; & quidem hoc loco verf. 12. montem oliveti. Locum hunc elegisse videtur Dominus, ut Apostoli in loco excelsiore eum in cælum adscendentem conspiciere possent, neque ullius objecti interpositione conspectus impediretur: ideoque dicitur Dominum in cælum sublatus ipsis inspectantibus. Sublatio enim hæc sensim facta est, ita ut Apostoli eum à se adscendentem cælum versus distinctè ac clarè viderint. Illud enim necessarium erat, ut plenâ animi certitudine toti mundo testari possent, se eum in cælum adscendentem vidisse, & suo testimonio tanti miraculi fidem mundo persuadere.

Et

Et nubes surripuit eum ab oculis eorum. Hæc nubes non fuit, ut quidam existimant, vehiculi instar, quo Dominus in cælum subvectus est: non enim nubes sursum vehuntur: sed cum jam in eam altitudinem adscendisset Dominus, quo usque oculorum apostolicorum acies eum adscendentem prosequi potuit, voluit Deus, antequam penitus præ nimia distantia ex ipsorum oculis evanuit, nubem mediam intercedere, ut Apostoli omnia, de quibus testimonium essent perhibituri, distinctè ac clarè cognoscerent, neque quisquam occasionem haberet cavillandi, ipsos vanâ credulitate sibi imaginatos, quædam à se conspecta, quæ ob nimiam distantiam oculorum aciem fugiunt: Corpus enim Christi brevi penitus ex ipsorum oculis evanisset, adeo ut Christum cælum intrantem minimè conspiceretur potuissent.

Verf. 10. Dicit hic Judæus: quo ergo argumento Apostoli cognoverunt, Jesum verè in cælum adscendisse? Resp. Ex testimonio duorum angelorum, qui ipsis, cum oculis in cælum intentis expectabant, si forte, nube evanescente aut amotâ, denuò Dominus ipsis conspicuus redderetur, apparuerunt figurâ humanâ & vestimento candido ac cælesti gloriâ splendente: quales alibi Angelorum apparitiones describuntur, *Matth. XXVIII. 3.* Sic & *Dan. XII. 6.* Ex quâ subitâ apparitione, & cælesti, quâ fulgebant, gloriâ, certò cognoverunt, esse angelos. Hi autem eos ita sunt allocuti.

Verf. 11. *Viri Galilæi, quid statis intuentes cælum.* &c. Quoniam ostendunt, se nosse quem in finem Apostoli illuc convenissent, & quid spectarent, eo ipso argumentum præbent Apostolis credendi se esse nuntios divinos, quorum testimonium omni reverentiâ recipi debet. Quasi dicant: Frustra respicitis in cælum, ut Jesum à vobis in cælum adscendentem amotâ nube denuò conspiciatis. *Hic Jesus, qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum spectastis eum proficiscentem in cælum.* Duo dicunt: Jesum in cælum abiisse: Deinde, eum inde rediturum, & quidem visibiliter, prout nunc eum adscendentem viderant; nimirum, ad ultimum judicium in consummatione sæculorum, quando veniet in nubibus cæli angelis eum comitantibus. Quo angelorum testimonio plenè persuasi fuerunt Jesum Christum in cælum supremum esse receptum.

Sed hic objicere solent Judæi, cur Jesus Christus non adscenderit in cælum primoribus suis totoque Judæorum populo inspectantibus, in ipsa civitate Jerusalem? Sic enim materiam in ipsum credendi, & pro rege cælesti recipiendi habuissent. Ve-

rum iniqua hæc est Judæorum postulatio. Voluit quippe Deus mundum servare per fidem in Jesum Christum: Fides autem est assensus obsequiosus, qui requirit argumenta solida, quæ homini minimè præfracto ac pietatis sinceræ studio sufficiunt ad assensum eliciendum; non autem eam evidentiam, quæ ne quidem à contumace ac refractario negari aut in dubium vocari potest; ut ita ex fide & infidelitate hominum appareat, quinam ingenii docilis sint ac probi, quinam ab alterâ parte maligni ac refractarii. In hac autem adscensione Domini in cælum coram Apostolis Deus Judæis dedit sufficientissimas illam ut veram credendi rationes: Sunt enim illius testes duodecim; qui testantur se Dominum in cælos adscendentem vidisse; & quidem non subito, sed sensim, donec nubes ipsum ab oculis suis abscondit. Ita ut certam rei quam testantur cognitionem habuerint. Fuere præterea homines vitæ integræ & inculpatae, & moribus irreprehensibilis, in quos suspicio mendacii cadere nequaquam potest. Pro veritate testimonii sui acerbissima supplicia ac mortem cruentissimam summâ constantiâ pertulerunt; quam evadere potuissent testimonii sui revocatione. Nemo autem sapiens ob mendacium à se confictum hæc sponte sustinebit. Judæi unius Elisæi testimonio nixi Eliam in cælum esse raptum credunt. At quantò graviores sunt rationes, quibus persuadeamur de veritate adscensionis Domini, quam de adscensione Eliæ? Ibi unus fuit testis: Hic vero duodecim. Elias subito raptus est, & vix ab Elisæo est conspectus, & mox ex oculis ejus evanuit. Dominus adstans Apostolis ipsis inspectantibus sensim est sublatus, ipsique eum adscendentem adspectu suo sunt insecuti. Elisæus vidit quidem Eliam curru igneo à se discedentem; sed nusquam legimus, cœlitus Elisæo revelatum, Eliam in cælum penetrasse: At duo Angeli Apostolis testantur Jesum in cælum adscendisse, indeque eodem modo, nimirum ad ultimum judicium, rediturum. Dicitur Judæi: Elisæum fuisse Prophetam multis miraculis illustrem; ideoque illius testimonium omni exceptione esse majus. Resp. 1. Apostolos etiam fuisse Prophetas, Elisæo multò illustriores, miraculisque & numero ac magnitudine Elisæi miracula multum superantibus, claros. 2. Elisæus nullum miraculum edidit in confirmationem veritatis testimonii sui de raptu Eliæ in cælum supremum; sed tantum in confirmationem muneris sui Prophetici: Apostoli verò omnia sua miracula fecerunt in confirmationem sui testimonii de Domini Jesu in cælum adscensione, seque ea virtute Jesu Christi in cælo regnantis, & potestate ab ipso accep-

cepta, facere constantissime semper testati sunt; adeo ut unumquodque ipsorum miraculum testimonii ipsorum confirmatio sit. Concludo itaque, Judæos in Apostolorum testimonio sufficiens adscensionem Jesu Christi credendi fundamentum habere.

Iniqua itaque est eorum postulatio, ut se inspectantibus in cælum adscenderet. Quæ enim virtus fuisset credere quod oculis suis videbant, ac negare non poterant? Illa fides non est obsequiosus assensus, sed evidentiâ rei quasi extortus. Fides & aspectus simul consistere nequeunt: Est enim fides *argumentum verum, quæ non videntur*, *Hebr. XI. 1.* Et credere nolle, nisi quando nullus incredulitati pretextus obtendi potest, est indicium animi minimè obsequiosi; & talis assensus Deo gratus esse nequit: Vide *Joan. XX. 29.* Tandem: Non sequitur, etiamsi Dominus Jesus inspectante Judæorum populo in cælum sublatus fuisset, eos in ipsum credituros fuisse. Negare quidem non potuissent, Jesum in sublime se inspectantibus evectum: Sed inde non sequitur, quod eum Messiam ac regem cœlestem agniti fuissent. Cui semel constitutum est aliquid non credere, omnia, etiam fidei ingenerandæ maximè efficacia, elevare solet, & clarissima ac evidentissima in dubium vocare. Stabat ipsis sententia, Dominum Jesum non esse Messiam: justè à se Dominum condemnatum, ac præfidi Romano crucifigendum traditum, pertinaciter defendebant. Quicquid huic illorum sententiæ adversabatur, verum esse non posse statuebant: Ab eâque sententiâ se nullis mediis dimoveri patiebantur. Si vidissent Christum adscendentem, causari potuissent, se non rectè vidisse, oculorum suorum aciem non potuisse omnes adscensus illius circumstantias observare; aliaque ejusmodi, quæ contumax animus incredulitati suæ prætexere solet. Et licet negare non potuissent, se eum in sublime adscendentem vidisse, potuissent tamen negare, ipsum in cælum supremum assumptum, illum esse regem Israël, & promissum à Deo Messiam. Viderant antea dæmonas à Domino ejectos: Factum negare non poterant: tantum verò abest ut Dominum agnoverint Prophetam divinum, ut per summam blasphemiam ipsum dæmonia per principem dæmoniorum ejicere calumniati sint. *Matth. XII. 24.* Principes Sacerdotum à militibus sepulchri custodibus edocti de terræ motu, apparitione Angelis, & miraculosa apertione sepulchri Christi, persuasi erant, corpus Christi à discipulis ejus non esse furto sublatum: Non tamen credere voluerunt eum ex mortuis suscitatum, nedum pro redemptore Israël agnoscere; sed contra, milites pecuniâ

corruerunt, ut mentirentur Christi cadaver se dormientibus à discipulis esse sublatum. *Matth. XXVIII. 13.* Quæ miracula, quæ argumenta talibus convertendis sufficere possunt? Neque excipere licet, hæc eventura non fuisse, si Christum adscendentem vidissent: Nam miracula ejus viderant; & miracula circa sepulchrum ex militibus audiverant. Et ut exceptionem illam planè tollamus, similem in populo illo contumaciam vidimus contra Moysen. Viderat totus populus signa illa terribilia in monte, cum Deus Moysi legem daret, edita, de quibus & hodie contra Christianos gloriari solent: nihilominus sapius contra Moysen rebelles fuerunt. Cum Corah, Dathan, & Abiram sibi peterent sacerdotium, Deusque inusitato supplicio rebellionem hanc punivisset, terrâ ipsos vivos absorbente, ipsique ex stupendo hoc miraculo præsentem Dei providentiam agnoscerent; nihilominus ita obdurarunt animos, ut postridie infandâ audaciâ ac proterviâ murmuraverint contra Moysen & Aaronem, adeo ut in blasphema hæc verba eruperint, *Vos interfecistis populum Jehovahæ*, *Num. XVI. 41.* Quare frustra hoc Judæi infidelitati suæ obtendunt.

Possent aliquis objicere, mirum meritò videri, historiam adscensionis Domini in cælum à nullo Apostolorum, qui illius testes oculati fuerunt, esse conscriptam, nec in Evangeliiis Matthæi aut Joannis, qui Apostoli fuerunt, eam exstare; sed tantum in Evangeliiis Marci & Lucæ, & exactius in Actis Apostolorum; qui tamen ipsi non fuere Apostoli, sed tantum ex Apostolorum ore, quod scribebant habere potuerunt. Quid ni, si verè Christus videntibus Apostolis in cælum est assumptus, ipsi hanc historiam conscripserunt, perinde uti resurrectionem Jesu Christi, plurimasque illius circumstantias exactè descripserunt? Sed verò nostrum non est providentiæ divinæ rationes reddere: Placuit Spiritui Sancto ita dirigere calamos Matthæi & Joannis, ut narratione resurrectionis Dominicæ Evangelia sua concluderent. Illius enim veritate adstructâ doctrinæ Jesu Christi divinitas effacissimè erat demonstrata. Dominus quippe signum divinæ suæ missionis à Judæis rogatus, ad suam resurrectionem, tanquam validissimum, & omni exceptione majus provocavit, *Matth. XII. 39, 40.* *Joan. II. 18, 19.* quæ cum non nisi virtute divinâ fieri potuit, negari nequit, quin, probatâ illius veritate, doctrinæ ipsius divinitas adstructa fuerit. Fieri enim nequit, ut in confirmationem falsitatis invictum istiusmodi signum à Deo edatur. Et hinc est, quod Apostoli ad demonstrandam doctrinæ Jesu Christi divinitatem ordinariè ad resurrectionem

surrectionem illius provocaverint, cujus se esse testes dicunt; quæ cum sit fundamentum cui adscensio & cælestis ejus majestas, ac gloria innititur, sequitur illâ probatâ, etiam hæc probata esse. Vide *Act. III. 15. IV. 10. V. 30. X. 40, 41. XIII. 30, 31. XVII. 31.* Unde & Joannes post descriptam resurrectionis Christi historiam, ita concludit, *Cap. XX. 30, 31. Multa quidem & alia signa fecit Jesus coram discipulis suis, quæ non sunt scripta in libro hoc: Hæc verò scripta sunt, ut credatis Jesum esse Christum Filium Dei, & ut credentes vitam æternam habeatis in nomine ejus.* Ita & Apostoli in suis scriptis, tam Petrus quam Paulus, quosvis actus salutes Jesu Christi resurrectioni ex mortuis adscribunt: Petrus regenerationem, *1 Epist. I. 3.* Paulus nostram resurrectionem, & vitam æternam, *Rom. VIII. 11. X. 9. 1 Cor. XV. 20.* ferme per totum. *2 Cor. IV. 14. 1 Thess. IV. 14.* & alibi. Quod attinet adscensionem Domini in cælum, cui connexa est ejus gloria ac majestas cælestis, illam non tantum vivâ voce prædicarunt, sed & miraculoso Spiritus Sancti in ipsos effusi dono confirmatum dederunt: adeo ut unumquodque miraculum Spiritus illius virtute factum, cælestis illius dignitatis demonstratio fuerit: uti in explicatione *cap. II.* plenius ostendam. Sive itaque adscensionis Domini historia ab ipsis Apostolis, sive ab aliquo illorum comite, qui eam ex ipsorum ore habuit, scripta est, æquè ea authentica est; cum indubitatis argumentis probari possit & *cap. II.* probaturi sumus, illos Spiritus Sancti dono a Jesu Christo in cælis regnante fuisse donatos. Concludo itaque, nullam esse causam in dubium vocandi adscensionem Domini, licet nec Matthæus nec Joannes illam in Evangeliiis suis narraverint. Sed & dici potest eos illam si non plenè narrasse, attamen factam, non obscure indicasse. Vide *Matth. XXVIII. 18, 19, 20. Joan. VII. 30. nondum erat Spiritus Sanctus, quia Christus nondum erat glorificatus:* quæ manifestè ostendunt, quando datus fuit Spiritus Sanctus, Christum jam fuisse glorificatum. Et aliquoties in Evangelio Joannis prædicat Dominus futuram suam adscensionem, *Cap. VI. 62. XIV. 2, 3.* & missionem Spiritus Sancti è cælo, *Cap. XIV. 16. XV. 26.* quem cum Apostoli se à Domino accepisse irrefragabilibus signis ostenderunt, ex Joannis Evangelio non minus evidenter adscensio ejus ac gloria cælestis adstrui potest, quam si ipsam adscensionis historiam perinde ac Lucas descripsisset. Tandem & ipse Petrus *1 Epist. III. 22.* Christum in cælum adscendisse & imperium in omnia adeptum testatur. Quod itaque Apostoli viva voce prædicarunt, etiam de ad-

scensione Domini scriptis suis confirmarunt.

Verf. 12. & seqq. Apostoli post adscensionem Domini Hierosolymam reversi, adscenderunt in superius cœnaculum; quod non fuit cœnaculum in porticibus templi, ut luculenter J. Clericus evincit contra Hammondum, sed pars domus privata, in quam quotidie convenire solebant Apostoli, extra illas horas, quibus precationi ac laudibus Dei in templo vacabant, & ab aliis negotiis sese expediverant; ut sese mutuo hortarentur, ad impletionem promissi dominici expectandam. Dicitur enim *verf. 14.* de undecim Apostolis, quod unâ cum mulieribus, quas Dominum secutas fuisse, & ad sepulchrum ut Domini cadaver ungerent exiisse Evangelistæ narrant, ac speciatim cum Maria matre Domini ipsiusque consanguineis, seu fratribus, *unanimiter perseveraverint in oratione & deprecatione:* quod ipsis disertè mandavit Dominus, ut nimirum promissum Spiritus Sancti donum in ipsos effunderet; atque ita aptos redderet, ut in totâ Judæâ, & Samariâ, & ad fines usque terræ ipsius sint testes. Huc spectat tota Petri oratio, quæ mox narratur; ubi Petrus integro huic cœtui, qui dicitur centum ac viginti circiter fuisse hominum, proposuit, oportere in locum Judæ alium substitui, qui cum ipsis testis sit omnium eorum quæ Dominus docuit ac fecit. In hunc ergo finem quotidie conveniebant, eaque expectatio animos eorum suspensos tenuit.

Verf. 16. 17. Petrus ergo cœtum hunc ita allocutus est: *Viri fratres, oportebat impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus Sanctus per os Davidis de Juda, qui fuit dux via iis qui comprehenderunt Jesum.* In Davidis Psalmis directum de Judæ proditio- ne non legimus vaticinium, neque etiam de illius morte. Et tamen hic dicit Petrus, Spiritum Sanctum per os Davidis de Judâ prædixisse. Verum rectè à doctissimis interpretibus observatum est, paucissima esse apud Prophetas vaticinia, quæ directè & sensu primo de Domino Jesu loquuntur; sed plerisque duplicem inesse sensum, literalem unum, olim in typo imperfectè, alterum mysticum, in Domino Jesu plenè & perfectè impletum; imo sæpe, quod olim typo tantum figurato loquendi modo applicari potuit, secundum propriam & genuinam literæ vim in Domino Jesu complementum habuisse: Quod in sequentibus copiosius ostendemus. Eodem modo hæc Petri verba accipienda sunt: Quod David de se, ac Achitophelle, summâ perfidiâ ipsum deserente, & ad rebellem filium Absolonem transeunte dixit, quod is, qui panem secum comederat contra se insurrexerat; illud, quia à Davide de se, tanquam typo Christi, &

de Achitophele, tanquam typo Judæ, dictum fuit, Petrus dicit Spiritum Sanctum per os Davidis prædixisse de Juda, id nempe quod de Achitophele dictum est: sic & Dominus alibi Davidis verba quasi de se dicta citat: Quia Spiritus Sanctus ita os Davidis direxit, ut verba, quibus David quod sibi olim ab Achitophele factum fuit expressit, multò significantius exprimant quod nunc Domino Jesu scelere Judæ eveniebat. Judas enim erat cum reliquis Apostolis numeratus, & acceperat sortem ministerii illius, quod Apostolis concreditum erat. Erat à Domino Jesu in intimam amicitiam admissus, cum ipso quotidie versabatur, imo eodem illo tempore, quo prodicionis scelus agitabat, & cum Judæorum primoribus de prodendo Christo contraxerat, cum eo eidem mensæ accubebat, & ex eadem patina cum ipso comedebat: adeo ut Davidis verba magis accommodata sint ad Judæ, quam Achitophelis scelus repræsentandum. Ut rectè dicatur, tunc impletum fuisse, quod Spiritus Sanctus per os Davidis dixit: Non quod antea nullo modo impletum fuerit; sed quia, quod antea in typo secundum sensum dilutionem complementum habuit; in Domino Jesu ac Judæ secundum sensum mysticum plenè ac propriissimè impletum est. Et sicut Achitophel & Judas impietate ac ingratitude similes fuerunt, ita & similem plane vitæ exitum habuerunt, utroque vitam sibi laqueo præcidente; uti mox pluribus ostendemus.

Verf. 18. *Hic*, pergit Petrus, *naclus est agrum ex mercede injustitiæ*. Non quod Judas istum agrum possedit; abjecit enim in templum pecuniam injustam, immani isto scelere acquisitam; sed Pontifices illam pecuniam impenderunt emtioni agri ad sepulturam peregrinorum: Quia ergo pretio illo quod Judas sibi stipulatus est, ager ille emtus fuit, dicitur Judas illâ injustâ mercede agrum hunc comparasse.

Et præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera ejus. Hic locus valdè torfit interpretes, qui vix commodam, eum cum Matthæo conciliandi rationem excogitare possunt. Quoniam enim Matthæus Judam suspendio sese enecasse scribit, Cap. XXVII. 5. difficulter explicatur, quomodo præcipitatus crepuit medius, omniaque ejus viscera effusa sint. Communis opinio est, laqueo fracto Judam decidisse, atque ita medium crepuisse. Verum ut casu ejusmodi aliquis medius crepet, ita ut omnia ejus viscera effundantur, oportet ut ex loco præalto in maximam profunditatem decidat. Atqui vix concipi potest, quâ ratione aliquis, sibi ipsi præ tædio vitam laqueo finiturus, ejusmodi locum conscendat. Adde, quod valdè credibile sit, Petrum ejusmodi cir-

cumstantiam non omisurum fuisse: maximi enim momenti fuisset ad Judæ scelus exaggerandum, quod conscientia stimulis agitatus violentas sibi manus intulisset. Illud enim manifestissimum vindictæ divinæ indicium fuisset.

Quare alii credunt vocis ἀπ' ἄρχης, quâ Matthæus utitur, non eam esse significationem, quod laqueo sibi fauces præcluserit Judas; sed quod mœrore animi & summâ ex conscientia morfu tristitiâ spiritu intercluso suffocatus sit, & ita constriktus ceciderit pronus, & veluti interclusis omnibus naturæ meatibus præ desperationis vehementia crepuit medius, & effusa sint omnia viscera ejus. Ad hujus explicationis confirmationem afferunt, quod vox ἀπ' ἄρχης, quæ significat strangulari, aut suffocari, non tantum accipiat de suffocatione quæ laqueo, sed etiam de eâ quæ nimia tristitiâ & animi perturbatione fit. Idque exemplis aliquot probare contendunt. Verum licet ex illis constet vocem illam nonnunquam à profanis scriptoribus illo sensu acceptam fuisse; manifestum est, idque interpretes illi non negant, significationem hanc esse valdè raram; ordinariam autem vocis significationem designare suspendium, aut suffocationem quæ laqueo fit; à quâ non videtur recedendum, nisi ipsa materia quæ tractatur aliam significationem quærere cogat, & si propriâ ac usitatâ significatione vox sumatur, nullus commodus sensus elici possit. Tum nullus profertur locus, in quo aliquis ita suffocatus crepuisse medius ac viscera ejus effusa dicantur: Uti doctissimè & diffusè contra Hammondum probat Clericus in *Matth. XXVII. 5*. Itaque licet admitteremus, præ mœrore ac tristitiâ aliquem interclusis meatibus posse extinguere; non tamen propterea præ tristitiâ creparet medius; illiusque, antequam hæc explicatio admitti posset, proferendum esset exemplum. Qui dicunt, Judam præ animi mœrore ac desperatione quasi extra se raptum minimè observasse quò abiret, atque in locum præcipientem evasisse, ex quo, non animadvertens præcipitium in quo consistebat, in profundam vallem aut voraginem deciderit, atque ita medius crepuit; explicant quidem quâ ratione quod Petrus hic dixit, contingere potuerit: sed sensum vocis ἀπ' ἄρχης, quæ apud Matthæum est, non reddunt. Quare an non alia Petrum cum Matthæo conciliandi ratio inveniri queat, expendendum.

Certum est, tam à Matthæo, quam à Petro, circumstantiam quandam non exigui momenti esse omisam: Matthæus non narrat, Judam præcipientem factum crepuisse medium, ac viscera ejus esse effusa. Petrus non dicit, Judam esse suffocatum. Si al-

alteruter omnes mortis Judæ circumstantias narrasset, res expedita foret. Nunc ut utraque narratio concilietur, conjectura adhibenda est, quæ, si retentâ propriâ verborum significatione, suâ se verisimilitudine commendat, in eâ acquiescere possumus. Ut ergo Petrum cum Matthæo conciliemus, considerandum, quo tempore Petrus hæc locutus fuerit, & quo tempore Matthæus suam historiam scripserit. Petrus hæc locutus est ante festum pentecostes, non expletis integris septem post mortem Christi hebdomadibus; quo tempore fieri potuit, ut rumor non per omnia veritati conformis, artificio primorum inter Judæos dispersus sit. Suppono Judam laqueo sibi vitam finivisse: quamprimum in tali statu repertus fuit id statim primoribus Judæorum fuisse significatum: illos noluisse hunc Judæ exitum populo innotescere, ne forte populus eum, tanquam sceleris Judæ propriâ suâ conscientia convicti indicium interpretaretur: itaque curasse, ut clam cadaver ejus auferatur, & in profundam quandam voraginem præcipitetur, ut sic omnes de ejus morte sermones præciderent. Ex illâ autem præcipitatione cadaver Judæ crepuisse, ejusque viscera esse effusa. Postea cadaver illud à quibusdam in voragine ceu valle illâ profundâ esse conspectum; & sicut curiosum est vulgus, inquisitione factâ id esse cadaver Judæ fuisse deprehensum; indeque rumorem in populo disseminatum, Judam è loco præcipiti pronum decidisse; idque ita in initio fuisse creditum. Petrum itaque ex constanti illo rumore, cum nondum veritas integrè esset patefacta, mortem Judæ narrasse: Postea verò, sicut ea quæ per ministros peraguntur difficillimè diu occultantur, sensim totius rei gestæ veritatem prodiiisse, atque ita omnibus innotuisse. Matthæum itaque, qui octo post ascensionem Christi annis Evangelium scripsisse creditur, rem prout verè gesta est literis mandasse. Simile quid ergo hic locum habuerit, cum eò quod de militibus sepulchri Christi custodibus Matthæus refert: qui in initio Jesu cadaver se dormientibus à discipulis furto esse sublatum passim divulgavit; qui rumor aliquamdiu inter Judæos fidem invenit: Verum postea, militum garrulitate veritatem apud familiares suos confitentium, Sacerdotum fraus & militum mendacium patuit. Si mendacium potuit aliquot annis in populo prævalere, licet multi testes fide digni contrarium testarentur; quanto facilius potuit veritas aliquamdiu occultari, cujus vix ulli fuere conscii, nisi qui Judæorum primoribus fuerunt obnoxii, quibusque sub pænæ interminatione silentium mandatum fuit; & interim rumor dispergi ac præva-

lere, quem inventum Judæ cadaver disruptum credibilem fecit?

Et hanc rem dicit Petrus notam fuisse omnibus Jerusalem inhabitantibus: Nimirum, non tantum quod Judas crepuerit medius, & viscera ejus sint effusa; sed &, quod pretium sceleris sui Judas in templum projecit; & quod eâ pecuniâ ager in sepulturam peregrinorum sit emptus; utraque enim hæc conjuncta sunt, & in populo fuere notissima: quod exinde probat Petrus, quia ager ille communi hominum consensu denominationem hinc acceperit, & vocatus sit, ager sanguinis.

Postquam Petrus ostendit, scelere ac miserandâ morte Judæ Apostolorum cœtum esse imminutum, docet porro, alium in illius locum eligendum.

Verf. 20. *Scriptum est enim in libro Psalmorum: Fiat commoratio ejus deserta, & non sit qui inhabitet in eâ: &, Episcopatum ejus accipiat alter.* Prior locus exstat *Psal. LXIX. 26.* posterior *Psal. CIX. 8.* Utroque in loco David imprecatur inimicis suis vastitatem. Lucas autem eadem verba, quibus David inimicis suis in vindictam injuriæ sibi illatæ imprecatur gravissimam vastitatem, applicat Judæ, ejusque supplicio. Non quod David illis verbis Judæ supplicium, munerisque ipsius in alterum translationem describere intenderit: Nihil enim est in Davidis Psalmis quod ad Judam referatur: Sed est hic allusio, Scriptoribus Novi Testamenti valdè usitata, quâ Petrus verbis Davidis, quibus inimicis suis vindictam divinam imprecatur, tanquam maximè negotio quod præ manibus habebat accommodatis, uti maluit quam suis; & præsertim posteriore loco, quo indicare voluit, simile quid nunc oportere fieri circa Judam cum eo quod David olim impiis suis inimicis imprecatus est, ut munus illius alter occupet. Et commodum accidit, ut vox Hebræa קִרְיָא, quâ hic usus est David, a LXX. versa sit per vocem ἐπισκοπή, quâ in Novo Testamento munus quod inspectione ac curâ ecclesiæ occupatur, inter quæ munera maximè eximius fuit Apostolatus, ordinariè designari solet. Ita enim verba hæc tam aptè quadrant Judæ, cujus munus ab alio occupari debebat, non aliter ac si hæc directè de Judâ David prædixisset.

Verf. 21. 22. & seqq. Inde jam concludit Petrus, oportere ut ab ipsis jam congregatis aliquis constituatur, qui sit testis omnium eorum quæ Dominus docuit & fecit, incipiendo à baptismo Joannis, usque ad eum diem, quo Dominus ab ipsis sublatu est in cœlum. Ex illorum ergo numero, qui Christi perpetui fuere comites, ille eligi debuit testis, ut non alia

testaretur, nisi quæ ipse oculis suis vidisset, & auribus suis ab ipso Domino Jesu audivisset: Illorum enim testimonio fides credentium inniti debebat; quod Deus variorum miraculorum patratiōe confirmavit. Inter testes autem illos voluit duodecim esse eximios, & Spiritus Sancti donis spiritualibusque privilegiis præ aliis instructos. Ex quo numero cum Judas exciderat, alium in ejus locum adsciscunt, eamque electionem Deus ratam habuit. Cum enim duos constituissent, Josephum cognomento Barfabam, qui & vocabatur Justus, & Matthiam, forti eorum electionem commiserunt, præmissis precibus ad Deum, quibus orant, ut Deus, qui omnium corda norat, ac proinde quis ex duobus illis muneri Apostolico maxime idoneus esset, per sortem declarare velit, quem elegerit, ut accipiat ministerium illud ac apostolatū, quem Judas deseruerat, ut abiret in locum proprium, hoc est, in horrendum illud exitium, quod sceleris ipsius justè debebatur. Nihil enim magis proprium est sceleratis, quam supplicium. Post has preces sortem adhibuerunt, forsque cecidit super Matthiam; isque communi totius cœtus consensu reliquis undecim Apostolis adjunctus est: Deusque electionem hanc ratam habuit, sortemque à se in Matthiam directam demonstravit effusione Spiritus Sancti in ipsum, perinde atque in reliquos undecim Apostolos: uti capite sequente narratur.

C A P U T II.

HOc capite miraculosa Spiritus Sancti in Apostolos effusio describitur, quæ invictum regię Majestatis Christi in cœlis, & divinitatis Evangelii est argumentum; Quod itaque cum omnibus suis circumstantiis distinctè est considerandum.

Verf. 1. Cum dies Pentecostes impleteretur, erant omnes unanimiter in eodem loco.

Vox omnes non respicit illos centum viginti, quorum cap. præced. mentio facta est: sed solos Apostolos. Ita enim optimè cohæret cum fine cap. præced. ubi Matthias dicitur communi calculo adjunctus undecim discipulis. Et hoc cap. *vers. 14.* cum Petrus se defendit, contra calumnias irrisorum, dicitur *surrexisse cum undecim*, nec ulla reliquorum mentio fit. Illis etiam à Domino promissio Spiritus facta erat, *Joan. XIV. 16. XV. 26. XVI. 7. Act. I. 5.* Itaque illi Spiritum immediatè è cœlo acceperunt, qui per impositionem manuum ipsorum porro aliis communicatus est.

Tempus fuit: *Cum dies Pentecostes imple-*

retur: hoc est, jam advenisset: mane enim hoc factum est. Tempus hoc elegisse videtur Deus; Primò: ut ostenderet, festa Paschatis & Pentecostes hætenus in populo Israël jussu Dei observata, & quicquid in festis illis contigerat, hujus festi, & eximii illius quod nunc Deus operaturus erat operis, typum & adumbrationem fuisse. Sicut enim olim agno paschali occiso & populo è servitute Ægypti liberato, post septem elapsas hebdomadas Deus in deserto è monte Sinai Legem populo per Moysen dedit, in cuius memoriam festum hoc observabatur: Ita & nunc Jesu Christo vero paschate occiso, & per mortem ejus æternâ redemptione paratâ, post septem elapsas hebdomadas, ipso Pentecostes die, Spiritus Sanctus à Jesu in cœlis regnante in Apostolos in ipsa civitate Jerusalem est effusus, per quem idonei regni Jesu cœlestis præcones sunt facti, atque ita sceptrum Jesu Christi è Jerusalem, ubi paulò ante ignominiosè crucifixus fuerat, gloriosè exiit in omnes gentes, Deo procurante, ut in civitate, cultui ipsius destinatâ, Lex Jesu Christi primò erumperet; & exinde porro quaquaversum in omnes gentes se diffunderet.

Secundò: Quia tempore Pentecostes ex omnibus terræ regionibus, in quas tunc dispersi erant Judæi, quicumque ullo Dei timore ducebantur, Jerusalem conveniebant, potuit hoc miraculum pluribus innotescere, & per illos domum reverbos latius variis in regionibus dispergi, atque ita narratione illâ hominum animi præparari, ut Apostolis illic postea Evangelium prædicantibus faciliores præberent aures. Illo tempore Apostoli Hierosolymis eundem in locum erant congregati eadem mente ac animo, expectantes promissi Dominici impletionem, juxta quam intra paucos dies Spiritu Sancto donandi erant.

Verf. 2. Et factus est repente de cœlo sonus, tanquam advenientis venti vehementis, & implevit totam domum ubi erant sedentes.

Deus legem è monte Sinai per Moysen populo daturus, signa legislationem præcedere voluit; verum horrida & formidolosa, rigorem Legis illius adumbrantia, *Exod. XIX. 16. & seqq. Hebr. XII. 18. & seqq.* Nunc Deus novam Evangelii legem manifestaturus, primosque illius præcones Spiritu Sancto ad augustum illud munus idoneos redditurus, etiam signa præcedere voluit, indolem & naturam Spiritus, quo mox donandi erant, repræsentantia: Alterum quidem quod auditu, alterum quod visu receptum fuit.

Prius fuit *sonus tanquam vehementis advenientis venti*. Non dicitur fuisse *vehemens*

mens ventus, sed sonus tanquam vehementis venti: Itaque videtur fuisse malacia, sed virtute divinâ sonus tanquam vehementis venti productus. Cum Dominus Jesus ex morte resuscitatus se Apostolis redivivum ostendit, leniter in eos insufflavit, dixitque, accipite Spiritum Sanctum, Joan. XX. 22. illâ insufflatione Spiritum adumbrans. Nunc Spiritum Sanctum è cælo in Apostolos mittens eum adumbrat, non vehementi vento, sed sono tanquam vehementis venti, qui implevit totam domum ubi erant sedentes. Ad designandum Apostolorum prædicationem virtute Spiritus quo donabantur, ad ultimos usque terræ fines penetraturam, ac licet placidè ac sine ullâ violentiâ, rationibus ac suasionibus propagetur, ac miraculorum efficaciam confirmetur, totum terrarum orbem impleturam, neminemque fore, qui cursum ejus impedire possit, non magis, quam sonitum, quasi à vehementi vento excitatum sistere. Tum & tantam ejus circa homines fore efficaciam, ut & corda, intimosque animi recessus penetratura sit. Vide Hebr. IV. 12.

Verf. 3. Et apparuerunt illis dispersitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.

Alterum hic habemus signum quod oculis patuit. Quia præcones erant futuri doctrinæ cœlestis, optimè donum hoc Spiritus adumbratur linguâ. Quia ad universas per totum terrarum orbem dispersas gentes erant mittendi, ut officio hoc ritè fungerentur, cognitione linguarum unicuique genti vernacularum instructos esse oportuit, ideo donum hoc linguis dispersitis repræsentatum fuit. Summa quæ illorum prædicationi inest efficacia, declaratur per linguas igneas, quâ spiritualiter mortuos in vitam spiritualem revocare, & ardorem ac zelum, quo toti flagrent virtutis ac pietatis amore, in auditorum animis excitare possint. Sine illâ spirituali verbi ipsis crediti virtute frustranea fuisset omnis eorum prædicatio; ac licet ad ultimos usque fines terram perambulassent, inani tantum sonitu aërem verberassent. Quod verò linguæ illæ visæ sint *Sedentes supra singulos ipsorum*, significat, non tantum, quod omnes, utpote eodem spiritu donati, eandem doctrinam mundo essent prædicaturi; sed &, quod spiritus ille perpetuò ipsis esset adfuturus, neque ab ipsis recessurus. Hæc prærogativa fuit eximia, præ Prophetis omnibus Veteris Testamenti: hi enim non habuerunt spiritum perpetuò sibi inhabitantem, sed per intervalla recurrentem; & quando spiritu afflabantur, prophetabant; alias afflatum spiritus ut prophetarent expectabant: ut inter alios videre est in Elisæo 2. Reg. III.

14. 15. Apostolis autem Spiritus perpetuò adfuit, ipsosque duxit in omnem veritatem; ita ut semper eo directi sint, neque defectu assistentiæ hujus spiritus in ullum de veritate divinâ incidere potuerint errorem. Idque muneris ipsorum ratio requirebat: quia verbum salutis ipsis concedebatur, cui fides à quocunque qui salvus esse cupit adhiberi debet. Cum itaque ab ipsorum ore totius mundi salus dependeret, donum Spiritus, quo in veritate dirigebantur, ipsis perpetuum esse debuit.

Verf. 4. Et repleti sunt omnes Spiritu Sancto; & cœperunt loqui variis linguis, sicut Spiritus ipsis dabat eloqui.

Quod dicantur *repleti Spiritu Sancto*, non ita accipiendum est, quod illo tempore omnibus Spiritus Sancti donis fuere repleti, omnique cognitione illustrati, adeo ut postea in muneris sui administratione nullâ unquam novâ revelatione eos dignatus fuerit Dominus: Nondum enim ipsis revelatum fuit, gentes etiam ad regni Dei communionem esse vocandas; sed debuit Petrus speciali revelatione, quando ad gentes mittebatur, de hac Dei voluntate instrui, Act. X. & reliqui Apostoli ac Ecclesia Hierosolymitana hoc Petri factum indignè tulerunt, neque acquieverunt, nisi auditâ ex ore Petri hac cœlesti revelatione, Act. XI. Nec jam hac revelatione factâ cognoverunt gentes per solam fidem in Christum, absque legalium ceremoniarum observatione in Ecclesiam esse recipiendas; verum id in conventu Hierosolymitano maturâ habitâ deliberatione concludi debuit. Act. XV. Sic Apostolo Paulo tanquam mysterium nulli hætenus notum revelatum fuit, non omnes morituros, sed quicumque ultimo die superstites fuerint immutandos, 1. Cor. XV. 51. quod aliis Apostolis revelatum fuisse non legimus. Quod ergo *Spiritu Sancto repleti* dicantur, cum relatione ad subjectam materiam intelligendum est. Quando Scriptura de quibusdam dicit, quod *Spiritu Sancto repleti sunt*, & mox addit, ipsos quippiam dixisse aut fecisse, eâ phrasi indicat, ipsos Spiritu Sancto actos, ut ad illud dicendum aut faciendum proruperint. Ita dicimus aliquem esse repletum charitate, quem videmus multa charitatis opera edere, id est, charitate ad ista opera impelli: Sic hominem ex iracundiâ convitiantem dicimus esse plenum iracundiâ. Eodem modo, Scriptura de quibusdam dicit, eos esse repletos Spiritu Sancto, & aliquid dixisse; hoc est, Spiritus Sancti virtute fuisse repletos, ita ut hoc dixerint. Sic Luc. I. 41, 42. dicitur de Elisabeth, quod auditâ salutatione Mariæ *repleta* fuerit *Spiritu Sancto*, &, id est, ut exclamasset voce magnâ.

magnâ. Et *vers. 67.* de Zachariâ, quod repletus sit Spiritu Sancto, & id est, ut prophetaverit. Sic de Stephano dicitur, quod plenus Spiritu Sancto oculis in cœlum intentis viderit gloriam Dei, id est, ita ut videret gloriam Dei, *Act. VII. 55.* Idem de ipso Petro, *Act. IV. 8.* & de fidelibus, *vers. 31.* legimus. Attamen & hoc addendum, phrasi hac indicari, ipsos omnibus donis Spiritus ad muneris sui executionem necessariis fuisse instructos, ut verbum salutis ipsis concreditum annuntiare possent illis ad quos mittebantur. Primò quidem dono linguarum, ut verbum salutis hominibus cujuscunque nationis, & quâcunque linguâ utentibus annuntiare possent. Deinde cognitione omnium, quæ & sciri & credi debebant ab hominibus ut salvi fiant; quæ Spiritus ipsis continuo suggessit, non tantum in memoriam revocando quæ à Domino Jesu audiverant; sed & multa ad muneris sui executionem necessaria revelando, ac præcipuè prophetiarum sensum hætenus sub cortice literæ latentem aperiendo, adeo ut sapientiæ ipsorum nemo resistere potuerit. Tandem *παρρησία* ac animi fortitudine ad verbum hoc cum contemptu etiam gravissimorum periculorum annuntiandum; adeo ut ipsi, qui antea clausis sedebant januis, & occultè agebant, nunc intrepido corde prodierint, & in ipso Judæorum Synedrio veritatem maximâ cum libertate elocuti sint, Evangeliumque pacis, invitis mundi principibus & magnatibus, summâ constantiâ ac fortitudine prædicaverint. Quibus tandem adde, virtutem miracula faciendi, ac præsertim impositione manuum suarum fidelibus Spiritum hunc communicandi, atque ita mundum convincendi, quicquid Spiritus instinctu annuntiarent, jussu Dei, miraculis doctrinæ suæ testimonium perhibentis, annuntiari.

Quod verò tandem additur, *sicut Spiritus ipsis dabat eloqui*: indicat, non tantum Spiritum hujus operis fuisse autorem; sed &, quod præcipua illius directio penes Spiritum fuerit: ita ut quod modò hac, modò aliâ linguâ, nunc plura, alias pauciora, modò his, modò aliis locuti fuerint, id potissimum Spiritus directioni tribuendum sit, qui pro ratione auditorum quibuscum ipsis res erat, variè illorum linguas moderatus est, & quid dicendum, quid omittendum oportuit suggesserit. Ac tandem, quod ipsi variis linguis locuti fuerint; non verò, uti Erasmus sentit, unâ tantum linguâ locuti fuerint, sed quæ in auditorum auribus ita sonuerit, non aliter ac si singulos propriâ suâ linguâ allocuti fuissent. Ita enim miraculum non in Apostolis, sed in auditoribus fuisset. At non tantum hîc dicuntur Apostoli diver-

sis linguis locuti; sed & donum linguarum aliis fidelibus fuisse commune, & aliquamdiu in Ecclesiâ obtinuisse: quod ex variis Actorum Apostolicorum locis, & præsentim *1. Cor. XIV.* manifestum est.

Si jam miraculum hoc penitus paulò inspiciamus, inde invicto contra Judæos argumento demonstrari potest regia Domini nostri majestas ac dignitas in cœlo; & consequenter religionis Christianæ veritas ac divinitas. Quod ut evidentius pateat, hæc quatuor distinctè probabimus.

I. Apostolos certissimè fuisse persuasos, se dono hoc Spiritus fuisse donatos.

II. Sibi illud cælitus, & quidem à Domino Jesu illic ad dextram Dei exaltato, obtigisse.

III. Illo miraculo etiam Judæos, aliosque illius temporis hominibus sufficiens divinitatis Evangelii exhibitum fuisse argumentum.

IV. Etiam nos, omnesque qui posterioribus sæculis vivere, in eò habere sufficiens argumentum, & hoc miraculum credendi, & religionis Christianæ divinitatem agnoscendi.

I. Quod ad primum, Apostolos certissimè fuisse persuasos, se dono hoc linguarum fuisse donatos, probatione indigere non videtur: Non enim novâ scientiâ instructi esse potuerunt, quin illius sibi consciï fuerint: quæ evidentissima demonstratio est. Scimus esse Philosophos, qui urgent nullius rei certam ac infallibilem cognitionem posse acquiri per sensus externos: quoniam quandoque contingere potest, ut vitio organi, aut quod objectum nimis sit remotum, aut medium non uniforme, res alio modo se habeat, quam à sensibus nostris externis percipitur, ac proinde nos in sensatione falli. Unde concludunt, non nimis fidendum perceptionibus quæ sensibus externis ad nos deveniunt; quoniam prudentis est non fidere iis qui te vel semel deceperunt. Sed quod internas nostras cogitationes attinet, eaque quæ mente nostrâ percipimus, nullo modo, ajunt, dubitare possumus, quin in nobis eam habeamus perceptionem, illasque ideas, quas in nobis percipimus, quarumque nobis consciï sumus; & fieri nequit ut in eò fallamur. Et reverâ posterius hoc adeò evidenter est veritatis, ut à nemine negari possit: Nemo enim in dubium vocare potest, an in mente suâ illæ sint ideæ, quarum sibi conscius est; ac proinde in eo falli non potest. Inde evidenter colligimus, Apostolos infallibile habuisse argumentum cælestis regni Jesu Christi, & fieri non potuisse ut in eo falsi sint: Subito enim per Spiritum Sanctum adepti sunt variarum lin-

linguarum rerumque divinarum cognitionem, sapientiâque divinâ repleti. Tribus annis cum Domino Jesu conversati fuerant, & vix prima religionis ipsius principia rectè cognoverant: etiam non multis ante mortem ejus diebus ipsum mori & ex morte resurgere debere ignorabant: imò etiam post ejus resurrectionem, paulò ante ipsius adscensionem in cælum, sibi adhuc regnum terrenum imaginabantur. Nunc se subitò, & quasi in momento Spiritu Sancto repletos percipiunt, adeò ut magna Dei opera enarrent, perfectamque habeant cognitionem veritatum, quas antea non percipiebant. Hactenus nullius nisi patriæ linguæ periti fuerant: Nunc in se experiuntur cognitionem diversarum linguarum hactenus sibi incognitarum, & de quibus addiscendis nunquam deliberaverant. Hæc itaque cum ipsis esset scientia, fieri non potuit, quin illius sibi conscii fuerint, ac proinde nullo modo dubitare poterant, utrum cognitione linguarum præditi essent, quam in se percipiebant.

II. Quod ad secundum: Certi fuerunt, donum hoc Spiritus sibi cælitus obvenisse, & quidem à Domino Jesu, tanquam rege omne imperium obtinente in cælo & in terrâ.

Primò quidem cælitus sibi donum illud obtigisse certi esse poterant ex naturâ ipsius doni, & magnitudine miraculi quod in dono hoc emicuit. Momento donantur cognitione quarumcunque linguarum, eaque non imperfectâ, ut alios iis loquentes intelligerent; sed perfectâ, ita ut ipsi illis loquerentur, neque tantum vulgaria, sed & magnalia Dei, uti dicitur *vers. 11.* & modò hæc, modò alia linguâ, prout Spiritus Sanctus ipsis dabat eloqui. Hoc est miraculum omnium maximum, & quod inter miracula excellere meritò dicimus. Ignota enim lingua, à nostrâ non tantum dialecto, sed & totâ suâ origine diversa, à nobis neutiquam intelligi potest. Multum temporis requiritur, ac labore arduo opus est, ut talis lingua perfectè à nobis addiscatur. Infantes usu sensim eam addiscunt; sed adulti non nisi magno cum labore; & pauci eam linguæ peritiâ acquirunt, ut promptè de rebus arduis ac divinis loquantur. Consideremus summam verborum, & connexionis verborum in diversis linguis discrepantiam, multiplices cujuscunque linguæ idiotismos, qui in aliâ linguâ malè admodum sonant: tum, quam ardui laboris sit, verba rebus pro quacunque occasione ritè aptare, & comperiemus, difficillimum esse hominì adulto, etiamsi multos annos impendat, vel unam linguam ignotam exactè addiscere. Quanta ergo & quam divina fuit vis illa ac po-

tentia, quâ Apostoli subitò quascunque linguas intellexerunt, & quibuscunque linguis locuti sunt, cum tamen eas nunquam didicerint, neque eas discere unquam antea deliberaverint? Et hæc miraculi hujus magnitudo evidentissimum fuit documentum, donum hoc ipsis è cælo advenisse; neque aliâ quam divinâ virtute, se quasi momento ita immutari, ac repleti scientiâ & sapientiâ, ac cognitione eorum, quæ hactenus aut ignorarunt, aut non plenè perceperunt.

Secundo: Donum hoc sibi è cælis à Domino Jesu mitti duo ipsos evidenter convincebant: Primò, ipsius Domini promissio, qui, uti *cap. præced.* vidimus, in cælos adscensurus promiserat se ipsis Spiritum Sanctum intra paucos dies missurum. Paucis ergo post ejus adscensionem diebus Spiritu Sancto accepto, plenè convincebantur, ipsum à Domino Jesu juxta promissum suum mitti. Secundò, donum ipsum: Spiritu enim hoc confirmabantur in cognitione ac veritate eorum, quæ à Christo unâ cum ipsis in terris versante, audiverant; per Spiritum illum plenam accipiebant cognitionem eorum, quæ Christus propter ipsorum infirmitatem ipsis plenè non revelaverat; aut quæ, licet plenè à Christo revelata, ipsi pro ingenitarditate ac præjudicio non perceperant. Et hæc quidem omnia juxta promissum Christi *Joan. XIV. 25, 26.* *Hæc locutus sum vobis apud vos manens. Paracletus autem ille, Spiritus Sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & in memoriam revocabit vobis omnia quæ dixi vobis.* Et *XVI. 12, 13.* *Adhuc multa habeo quæ vobis dicam, sed non potestis portare modò. Cum autem venerit ille Spiritus veritatis, introducet vos in omnem veritatem.*

Inde jam tertio convincebantur, Dominum Jesum in cælis regnare, & à dextris Dei exaltatum obtinere omnem potestatem in cælo & in terrâ. Alias enim Spiritum è cælo ipsis mittere non potuisset. Est enim Dei Spiritus: ergo qui jus habet eum mittendi, ad summam à Deo evectus sit potestatem necesse est. Illum ergo mittens, & quidem juxta promissum suum, Apostolos de regni sui veritate penitus persuasos reddidit. Nihil enim hominem magis de veritate quâpiam persuasum reddit, quam si ipsi eveniat, quod ad veritatis illius confirmationem ipsi promissum fuit, cujusque impletionem ipse ex promisso expectat. Tum enim certus est, se bonum illud adipisci ab eo à quo id expectat, & persuasissimus redditur de veritate illius rei, in cujus confirmationem promissio facta fuit. Quod nobis inopinantibus obvenit, admirationem quidem parit, non autem convincit. Samuel Sauli per-

persuadurus, regnum ipsi à Deo esse destinatum, varia ipsi prædicit; quæ cum omnia sibi evenire Saul conspiceret, etiam Samueli fidem habuit; quia hæc omnia sibi juxta Samuelis prædictionem eventura expectabat, 1. Sam. X. Cum autem postea Davidem persequeretur, ac similia ipsi eveniebant, non commovetur, neque hic ullam agnoscit operationem divinam; quia sibi non expectanti hæc eveniebant, 1. Sam. XIX. Apostolis Spiritum Sanctum juxta Domini promissum expectantibus, ac procul dubio Dominum ut promissum maturaret precantibus, Spiritus datur, cujus vim mirificam in se experiuntur: Validissimè itaque eo convicti sunt, eum à Domino mitti, Dominumque in cælis regnare. Non enim alias Spiritum mittere potuisset, nec Deus Pater Spiritum in ipsos effudisset: non enim effusio hæc alium in finem tendere potuisset, quam ut ipsi miserè seducerentur, & in fide rei non veræ confirmarentur. Atqui fieri non potest, ut hoc sanctitas Dei aut faciat, aut fieri permittat.

III. Verum satis non fuit Deo Apostolos de hac veritate reddere persuasos, sed per Apostolos etiam totum mundum convincere voluit. Illum enim salvum facere cupiebat. Itaque jam tertium probandum est, Deum per idem illud donum quo Apostolos, etiam totum mundum de veritate ac divinitate Evangelii, ac regno Christi cælesti sufficienter convicisse. Ostendimus Apostolos de dono hoc plenissimè fuisse persuasos subitâ illâ quam in se ipsis experiebantur mutatione. Per eandem quam in Apostolis conspiciebant mutationem etiam reliqui ad quos verba faciebant, sufficienter fuere convicti. Noverant ipsos, quod essent piscatores, homines simplices ac idiotæ, in nullâ scientiâ exercitati. Audiunt ipsos loquentes quibusvis linguis, prophetias explicantes, mirabilia Dei annunciantes, ac subito quasi in novos homines mutatos. Quid inde, si ullâ Dei reverentiâ moverentur, aliud concludere poterant, nisi hoc esse miraculum divinum? Audiunt ipsos dicentes, se donum hoc accepisse à Jesu Christo crucifixo, in argumentum resurrectionis ipsius ex morte, & exaltationis in cælum ad dextram Dei. Nec hoc tantum, sed (ut in *seqq. capp.* narratur) & varia ab illis miracula in veritatis hujus confirmationem fieri ipsi coram conspiciunt, ipsosque declarantes audiunt, se omnia illa facere virtute Christi in cælis regnantis. Ad eò ut unumquodque miraculum, quod ab Apostolis fieri videbant, novum Dei testimonium fuerit, quo Jesum à dextris suis regnare è cælo testabatur. Potestne majus aut evidentius testimonium in ve-

ritatis confirmationem à quoquam exigere?

IV. Dices forte: Hoc quidem sufficiens fuisse convincendis iis, qui illo tempore vixerunt, omniaque hæc miracula ipsi viderunt: Sed unde nos, omnesque qui posterioribus vivere sæculis, de eorum veritate certi reddemur? Itaque quartum restat probandum: Id autem evidentissimè probatur mirandis Spiritus hujus effectis. Non existimo quemquam in dubium vocaturum, si nos omnesque qui posterioribus vivere sæculis, miraculum hoc, reliquaque ab Apostolis Spiritus hujus virtute facta miracula conspexissemus, quin æquè sufficienter fuisset convicti, atque omnes coram quibus hæc miracula edita sunt. Jam sic procedo. Nos, omnesque qui posterioribus vivere sæculis, hujus Spiritus effecta videmus ac vidimus; unde, si ea ritè ad animum revocemus, evidenter convincimur Spiritum hunc è cælo in Apostolos esse effusum; nimirum admirandam ac verè divinam virtutem verbi ab Apostolis prædicati, quâ ad omnes homines omnesque regiones, usque ad extremos fines terræ pervasit, & ubique fide receptum est. Sive enim consideremus verbum ipsum; sive personas per quas propagatum est; sive modum propagationis; sive tandem eventum qui inde exstitit, in omnibus divina verbi illius virtus se conspicuam ostendet. Ea erat verbi indoles, ut omnes ipsi repugnantes religiones, quibus mundus jam olim assuetus erat, condemnaret, doceretque, per nullam earum salutem posse obtineri. Verbi illius præcepta naturalibus hominis affectibus ac concupiscentiis adversabantur: præscribebant sui ipsius abnegationem, crucifixionem carnis & concupiscentiarum, abdicationem voluptatum quibus caro afficitur, fidem in Jesum Christum crucifixum & fiduciam in eum ut Salvatorem. Promissa erant bonorum invisibilium ac spiritualium, & post mortem demum consequendorum. Quibus adde, quod doctrinæ hujus sectatoribus crux, & afflictio prædicta fuit, omniumque hujus vitæ commodorum jactura. Personæ, per quas verbum hoc fuit prædicatum, non fuere homines divites, potentes, eximii, aut eruditi; sed simplices & inexercitati, piscatores, nullâ eruditione aut scientiâ imbuti, nullâ eloquentiâ præditi, nullâ potentiâ armati, nullius magnatis favore fulti, sed viles ac abjecti, omnique splendore mundano destituti. Quod modum propagationis attinet; non vi, armis aut exercitibus propagatum est, sed simplici tantum prædicatione eorum quæ viderant & audiverant, quæque credi præcipiebant: Prædicationem suam confirmarunt miraculis, & gravissimarum pro veritate testi-

monii

monii sui afflictionum, quin & mortis crudelissimæ ac ignominiosissimæ tolerantia, quam alacri animo susceperunt, recusantes etiam vitæ beneficium, sibi, si testimonium suum de Jesu revocare vel-
lent, oblatum. Effectus prædicationis talis fuit, ut in eo divina verbi hujus virtus, & Spiritus, cujus instinctu verbum prædicabant, potentia clarè apparuerit. Etenim verbum hoc paucos intra annos per omnes orbis cogniti regiones propagatum est, & innumeros homines cujuscunque conditionis, non tantum viles, plebeios, indoctos, simplices, sed & eximios, ingenio, eruditione & autoritate conspicuos, ad se pertraxit, ac tanto sui amore imbuìt, ut rejectis patriis suis, in quibus nati ac educati erant religionibus, eam maximâ promptitudine fuerint amplexi; non tantum nullâ bonorum hujus mundi, aut honoris consequendi spe provocati, sed ne gravissimis quidem & maximè horrendis suppliciis, quibus Evangelii professores quotidie affici videbant, deterriti: quæ ipsi ultrò pro illius ingenuâ professione in se susceperunt. Et licet hæc religio à magnatibus hujus mundi adhibitis minis ac suppliciis, omnique potentiâ mundanâ ac astu & fraude oppugnaretur, non tamen opprimi potuit; sed invito mundo, & nequicquam potentiam suam ad illius oppressionem adhibente, caput exseruit, & ad omnes nationes propagata est. Divina hæc verbi hujus vis nobis argumentum est omni exceptione majus, quo annuntiationis Apostolicæ miraculorumque in illius confirmationem patratorum veritas probatur: Nisi enim historia Christi, & doctrina ab ipsis annuntiata fuisset vera, & miracula quæ narrantur ab ipsis verè fuissent edita, fieri non potuisset, ut ipsorum doctrina ubique recepta fuisset. Quod adeò verum est, ut si quis veritatem historię Christi, ac miraculorum ab Apostolis factorum negare sustineat, eo ipso multò majus miraculum statuere necesse habeat. Multò enim excellentius est miraculum, totum mundum esse perducum ad fidem talis, quam descripsimus, doctrinæ, per solam prædicationem paucorum vilium ac nullius autoritatis hominum, si eam nullis confirmassent miraculis, & si ea falsa fuisset, quam omnia miracula quæ in illius confirmationem facta legimus. Adeò ut, qui miracula hæc facta negat, aliquid quod multò difficilius credi potest, substituere debeat. Unde tandem concludo, Spiritum Sanctum die pentecostes in Apostolos effusum, non tantum ipsis Apostolis, non tantum hominibus ipsis coævis, qui hanc Apostolorum sapientiam audierunt, & miracula viderunt, sed & omni-

bus qui posterioribus vixere sæculis, etiam nobis qui hodie vivimus, efficax & sufficiens esse argumentum divinitatis doctrinæ ab Apostolis annuntiata, & regni cælestis Jesu Christi: Unde evidenter colligitur contra Judæos illum esse toties per Prophetas promissum Messiam. Et profectò si donum hoc penitus inspiciamus, videtur id jam olim à Deo ad Filii sui glorificationem esse destinatum. Placuit nimirum Deo linguarum divisione genus humanum per totum terrarum orbem dispergere, atque ita insanum ipsorum consilium de ædificatione turris Babylonice disturbare, cum antea omnes unius labii & linguæ essent. Potuisset Deus aliis mediis turris illius ædificationem disturbasse, vel terræ motu, vel fulminibus è cælo emissis, vel alio quocunque modo: Verum Deus id fecit divisione linguarum: Procul dubio, ut inde postea occasio enasceretur maxime stupendi miraculi, per quod Jesus Christus ipsius Filius, & rex in cælis demonstraretur. Sicut enim Deus olim linguam, quæ una erat & omnibus communis, in plures divisit; ita nunc Apostolorum linguam in plures unico momento divisit, effecitque ut singuli omnes quarumcunque gentium linguas callerent & eloquerentur, non aliter ac si omnes illæ unica tantum lingua essent.

Ita enarrato hoc miraculo, describit porro Lucas, illud diversimodè fuisse exceptum, pro diversâ qui illud coram aspexerunt ac audiverunt, dispositione.

Verf. 5. Primò dicuntur fuisse *Judæi & proselyti habitantes in Jerusalem*; sive ibi fixum habuerint domicilium; sive quod festi causâ in urbem advenissent, ibi aliquamdiu substituri, *ex omni gente quæ sub cælo est*, hoc est, omnibus nationibus in quas Israëlita fuere dispersi; unde quotannis quicumque Dei timentes erant Hierosolymam ad trium festorum solennium celebrationem adscendere solebant. Illi describuntur porro quod fuerint *pii*: id est, reverentes legis divinæ, illiusque observationi intenti: homines probitate animi præditi, ac sanctitatis studiosi: proinde dociles, & apti ad veritatem divinam, quandocunque ipsis offerebatur, promptè recipiendum. Oppositi hominibus malignis ac refractariis, concupiscentias carnales sectantibus, à pietate planè alienis, omnemque meliorem disciplinam præfractè respicientibus. Quales describuntur, *Joan. XIII. 47.*

Verf. 6. &c. Cum tam stupendæ rei fama dispergeretur, plures convenerunt, & cum audirent singuli Apostolos variis loquentes linguis, & unumquemque, cujuscunque esset linguæ, suâ alloquentes linguâ, rei novitate attoniti, cum scirent omnes esse Galilæos, dubii apud sese ac suspensi fuerunt,

runt, quid de re adeo stupendâ statuere debeant. Accessere alii, irrisores, uti vocantur, homines profani, qui per summam calumniam ipsos vino repletos dixerunt; quasi, aliorum admirationem irridentes, dicerent: Nihil hic est admiratione dignum, sunt homines ebrii, qui incondito sermone loquuntur, & temerè verba quædam inania effutiunt. Quos vel ex hoc ipso apparet fuisse homines perverso ac maligno corde. Non enim vinum peritiam alienarum linguarum confert: nec ebrii de rebus seriis, ac miraculosis Dei operibus distinctè loquuntur, eaque ad Dei gloriam enarrant: sed omnia clamoribus ac ineptis sermonibus replent.

Verf. 14. 15. &c. Auditâ hac calumniâ Petrus cum reliquis undecim Apostolis surgens, eam refellit, ac se suosque collegas defendit. Primò dicit, ipsos non esse ebrios, prout illi putabant. Potuisset calumniam hanc retundere, ostendendo, quæ ipsi faciebant ac loquebantur nihil minus indicare quam ebrietatem, & sermones quos audiebant de rebus divinis, ac diversis linguis prolatis signum esse animi attentis ac pietatis studiosi. Verum sufficiebat Petro argumentum desumptum à consuetudine inter Judæos, qui ad matutinas preces non ibant, nisi jejuni; imo in festis illis majoribus jejunabant ad meridiem usque. Mos ille exactè observabatur ab omnibus, quibus ulla religionis reverentia erat. Dicit ergo Petrus, nondum esse tertiam diei horam, quâ ad matutinas preces Judæi solebant convenire. Ergo non debere ipsos credere, de viris honestis ac pietatis studiosis, quod se ipso die Pentecostes ante horam tertiam vino inebriarint. Sed quia forte inter illos fuerunt religionis non adeo studiosi, apud quos illa ratio parum ponderis esset habitura, Petrus distinctè ostendit, Dominum Jesum in ipsos effudisse Spiritum Sanctum.

Verf. 16. *Sed hoc est, quod prædictum est per Prophetam Joël*: id est, nunc contingit illud, quod per Prophetam Joëlem prædictum est. Ut horum verborum sensum rectè percipiamus, omniumque aliorum locorum, ubi dicitur impletum esse quod per Prophetam est prædictum, semel hic monendum est, plerisque Prophetiis, quæ à Scriptoribus Sacris Domino Jesu applicantur, duplicem inesse sensum, literalem unum, mysticum alterum; paucissimas verò esse, quæ sensu primo ac directè Dominum Jesum respiciunt. Deus siquidem ingens hoc redemptionis opus jam ante jacta mundi fundamenta apud se proposuit, illudque non tantum prædixit, sed & variis typis adumbravit. Tota enim Dei

directio sub veteri Testamento opus hoc, tanquam exemplar ac ideam, sibi propositum habuit, quod primò in typo ac figurâ voluit adumbrare, & sensim magis magisque perficere, ita quidem, ut nunquam ab ideâ perfectissimi hujus operis recederet: Redemptorem variis præstantissimis personis, per quos populi sui liberationem perfecit, ipsam redemptionem maximè eximiis populi sui liberationibus adumbravit, quas omnes ultimam hanc redemptionem respicere, ac singulas speciatim illam adumbrare voluit; uti cuius typos hos cum antitypo conferenti manifestum est. Sicut autem res olim gestæ typus sunt hujus redemptionis; ita etiam verba prophetarum, quibus eas prædixerunt, duplicem habent sensum, literalem unum, qui olim in typo secundum literam, sed imperfectè impletus est: mysticum alterum, qui perfectè, & secundum omnem vim & energiam literæ impletus est in antitypo. Qui sensus plerumque inde elucet, quod verba secundum literalem sensum olim impleta in typo, dilutè admodum sint accipienda, & multò augustius quid sonant, quam olim in typo impletum fuit: Quod indicium est, omnem hujus prophetiæ sensum typicâ illâ impletione non esse exhaustum; sed alium sublimiorem ac augustiorem sub illâ latere, quem Deus suo tempore revelaturus est, & in opere illo redemptionis secundum omnem literæ vim, ac propriè, non figuratè, impleturus. Et tales sunt pleræque Veteris Testamenti prophetiæ. Qui itaque eas rectè interpretaturus est, illius est, primò sensum prophetiæ literalem, olim in typo impletum, indicare; eoque indicato, porro ostendere, quod in typo non nisi imperfectè sit impleta; atque ita procedere ad investigationem sensus mystici, qui ex comparatione verborum prophetiæ cum plenâ ac perfectâ illius in Jesu Christo impletione, facile erui poterit; atque ita ex eventu, atque à posteriore, ut loquuntur, demonstrari, Deum majus quid, quam quod olim in typo fuit impletum, verbis illis occultasse, & quod nunc in Christo impletum est, illis sensu sublimiore intendisse. Sic, ut hoc unico solummodò exemplo illustrem, quod Esaias cap. VII. 14. *Ecce virgo concipiet & pariet filium*, &c. prædixit de virgine, illo quo hoc Esaias dixit tempore vivente, ac fortasse tunc coram rege Achazo præsentè, quod illa, postquam nempe marito esset nupta, esset conceptura, ac filium paritura, illeque filius esset futurus signum quod Deus terram Judæam esset liberaturus à duobus regibus eam infestantibus; id Matthæus cap. I. 22, 23. dicit impletum esse in Domino Jesu, quem mater virgo, sine ullo viri concubitu peperit:

perit: Quia nempe impletio illa olim secundum literam facta, fuit imperfecta valde, ac typus plenæ illius impletionis in Christo, cujus mater, virgo adhuc, ipsum peperit; & qui non fuit pignus aut signum favoris divini, sed favorem divinum nobis procuravit, & æternam nobis redemptionem impetravit, cujus prior illa liberatio tantum typus fuit, sicut virgo illa typus fuit Mariæ virginis, & infans olim natus typus Jesu Christi. Similia plura occurrunt, quæ nos brevitatis causâ omittimus, & qualia in sequentibus nonnunquam nobis explicanda erunt. Interim fatendum, & quasdam occurrere prophetias, quæ juxta sensum literalem olim in typo secundum omnem literæ vim complementum suum habuisse videntur, in quarum proinde verbis in sese spectatis nihil occurrit, quod nos ad sublimiorem sensum quærendum excitare potest; & quem fortasse nunquam quævissemus, nisi Spiritus Sanctus, optimus verborum suorum interpres, eum nobis per Apostolos Domini Jesu aperuisset. Quales sunt *Osee XI. 1. coll. cum Matth. II. 15. Jerem. XXXI. 15. coll. cum Matth. II. 18. Esa. IX. 1, 2. coll. cum Matth. IV. 15, 16.* aliæque plures.

Hiscæ semel paulò fusiùs explicatis, ne eadem sæpius repetere cogamur, quæritur nunc quâ ratione verba Joëlis, à Petro citata, accipienda sint. Plerique censent, ea directè & primo sensu respicere tempora Jesu Christi, & impleta esse in hac miraculosâ Spiritus Sancti effusione: nec aliud illis inesse sensum olim in typo imperfectius impletum. Alii contra duplicem illis inesse sensum contendunt, literalem unum olim in typo imperfectè, mysticum alterum nunc in Apostolis secundum ultimam Dei intensionem impletum. Adeo ut verborum Petri, *hoc est quod prædictum est per Prophetam Joël*, sensus non sit; nunc illud contingit, quod Joël prædixit; sed; nunc simile quid contingit illi, quod à Joële prædictum, & olim in typo impletum fuit, & quod nunc plenè ac perfectè in antitypo complementum habet. Ut quid hic statuendum sit rectè dijudicemus, ante omnia hujus prophetiæ cum præcedentibus, prout in Joële exstant, connexio est videnda. Toto hoc *cap. II.* prædicit Joël calamitates, quibus Deus peccata Judæ & Jerusalem vindicare vellet, quod urbs esset excindenda, templum omniaque cum templo sacrificia abolenda, totaque regio ab erucis, locustis ac bruchis vastanda, ut sit quasi solitudo, nisi se ad Deum convertant, ipsiusque iram deprecantur: Si verò se convertant, quod Deus denuò ipsis esset benedicturus, sacrificia ac templum restauraturus, pluviam

matutinam ac serotinam terræ largiturus, abundantiam tritici vini & olei præbiturus: Addit, se eis daturum doctorem justitiæ, unaque quævis beneficia, adeo ut ipsi credentes, quævis beneficia cælitus consecuturi sint. Postea verò dicit, se spiritum suum effusurum super omnem carnem, &c. Itaque quidam considerantes, hanc vastitatem olim terræ Judaicæ incubuisse, sive immissione variorum insectorum, qui innumerabili suâ multitudine exercitui comparantur; sive Assyriorum excitatione, qui terram Judæam penitus desolatam reddiderunt; putant sensu primo per *diem illum Domini terribilem* intelligendum diem excidii Hierosolymæ per Nebucadnezarem, & abductionis populi in captivitatem Babylo-nicam: sensu vero mystico ac spirituali, diem excidii Hierosolymæ ac templi per Romanos. Unde & per *novissima tempora*, aut *dies*, qui miseriam illam prius prædictam consequentur, sensu primo intelligunt tempus quod proximè antecessit primi templi everfionem: per *doctorem justitiæ* intelligunt Esaiam: per *effusionem Spiritus super omnem carnem*, spiritum prophetiæ pluribus communicatum, etiam pueris, etiam fæminis: sensu autem mystico, effusionem Spiritus super Apostolos, & postea generatim in quosvis fideles. Si connexionem verborum inspiciamus, explicatio hæc valde est probabilis; præsertim si caput sequens respiciamus, in quo reductionem populi in terram suam prædicit; quæ omninò suadere videntur, ut quæ hoc capite prædicuntur, ad tempus reductionem populi antecedens referantur. Verum quod in hac, quam Petrus citat, prophetiâ prædicitur, adeo exitium est, ut quæcunque olim impleta sunt nimis exilia sint, quam ut hujus prophetiæ impletio censerî possint; & verba sensu admodum exili ac angusto explicanda sint, ut vel tenuem illorum impletionem inveniamus. Sed quicquid sit, sive verba sensu primo ac directè, sive sensu secundo ac mystico, miraculosam hanc Spiritus Sancti in Apostolos effusionem prædicant, certum est illa temporibus Messiæ applicanda esse, & Judæos olim ea de Messiæ temporibus interpretatos fuisse: alias argumentum Petri, inde desumptum, nullius apud illos ponderis fuisset. Sed ex historiâ Evangelicâ constat, plures olim prophetias à Judæis de Messia esse acceptas, quas hodierni Messiam respicere præfractè negant.

Ut ergo prophetiam hanc, juxta sensum quo à Petro citata est, explicemus, observandum Petrum eam non ex textu Hebræo, sed pro more sacrorum Novi Testamenti scriptorum, ex LXX. versione citasse: eaque aut Petrus, aut Lucas

non præcisè ad verbum citavit, sed potius ex memoriâ citasse videtur, quia aliqua est in verbis discrepantia, quæ tamen sensum non mutat.

Verf. 17. *Et erit in ultimis diebus: LXX.* habent, *post hos dies*: sc. dies illos famis ac desolationis; qui si accipiantur de desolatione civitatis Jerusalem per Nebucadnezarem, tum hæc planè coincidunt cum verbis, prout ea Petrus citat, *erit in ultimis diebus*. Nam nulla ejusmodi signa contigerunt, neque ea Spiritus effusio, aut donum propheticum populo eâ captâ concessum est post captivitatem Babylonicam ante tempora Messia: imo ipsi Judæi agnoscunt, post reditum populi ex captivitate & reedificatum templum secundum, nullos fuisse prophetas in populo. Quod ergo hic dicitur futurum *post illos dies*, reverâ *ultimis* temporibus impletum est: quasi dicat Deus: hoc erit ultimum ac maximum quod editurus sum miraculum, antequam dies ille illustris Domini veniet. *Ultima* autem tempora Judæis vocantur tempora Messia: & meritò: nam omnia prophetarum oracula ad Messiam usque tempora extenduntur, & in iis desinunt: prædicunt quippe Messiam adventum, populi sub eo felicitatem, regnum ejus æternum; & in hac generali prædicatione omnia vaticinia terminantur. Unde consequitur, in temporibus Messia omnium prophetiarum esse complementum. Ac proinde hanc esse ultimam & perfectissimam, quæ per Messiam facta est, voluntatis divinæ revelationem, quam alia perfectior nunquam secutura est. Adeo ut hoc respectu meritissimo jure *ultima tempora* vocentur. Illis diebus prædicat Deus per Joëlem, se Spiritum suum largissimè effusurum: quod Petrus in se ac reliquis Apostolis nunc impleri docet. Illa autem Spiritus effusio significat non tantum summam Spiritus abundantiam; sed & ejusmodi donorum communionem, quorum effecta in sensus externos incurrunt, qualia erant dona linguarum, prophetia, sanationum, &c. ita ut ex iis quilibet agnoscere posset, promissum hoc divinum impleri, atque ultima illa tempora advenisse.

Hunc Spiritum Deus se effusurum dicit *super omnem carnem*. Non hoc intelligit Petrus de omnibus generatim hominibus, etiam Ethnicis, quibus in sequentibus hujus historiae Spiritus communicatus legitur quando in Christum crediderunt; nondum enim sciebat Petrus, gentibus æquè ac Judæis Evangelium esse prædicandum; sed generatim de Judæis, sine ullo discrimine, aut potius, de Judæis in Christum credentibus, nemine speciatim excepto. Si inspiciamus sequentia, videri posset

prior significatio præferenda, ita ut *omnis caro* significet *quosvis* & cujuscunque conditionis homines. Sed quia phrasis *omnis homo*, aut *omnes homines*, nusquam in Scripturâ Sacrà accipitur pro quibuscunque hominibus; nec vox *omnes* aliis rebus applicata, quando agitur de specie illâ quæ apud Logicos vocatur specialissima, unquam significat *quosvis*; sed solummodò quando dicitur de specie subalternâ, quæ sub se habet species inferiores: hinc hæc explicatio nobis admittenda non videtur: Quia homo est species specialissima, sub se non habens ullam inferiorem speciem: & durum videtur contra communem acceptionem vocis *omnis*, eam restringere ad genera politica in quæ humanum genus distributum est: præsertim, cum ex omnium locorum circumstantiis, ubi hæc vocis *omnis*, hominibus attributa, significatio à quibusdam urgetur, clarè doceri possit, non quosvis, sed omnes omninò universim acceptos homines esse intelligendos. Ita ut hic futurus esset unicus locus, in quo hæc vox hominibus attributa, *quosvis* significaret. Malim ergo *omnem carnem* generali significatione accipere de omnibus in Christum credentibus: non quod omnibus ac singulis nemine excepto Spiritus hic datus fuerit: sed modo quodam loquendi, quo id quod pluribus aut multis in populo datur, & à quo nemo speciatim excluditur, omnibus datum dicitur. Legimus enim dona hæc Spiritus passim in fideles, imò in integros cœtus esse effusa; *Act. VIII. 17. X. 44. & XIX. 6.* & præsertim *vers. 2.* ubi Paulus illos duodecim viros rogans, an cum crediderint, acceperint Spiritum Sanctum, eâ interrogatione satis ostendit, credentibus Spiritum Sanctum solere communicari: Quod itaque tam universale erat, & passim communicabatur, rectè in omnes effusum dicitur.

Effecta Spiritus hujus sunt: *Filii vestri & filia vestra prophetabunt.* Prophetare significat vel futura prædicere, vel occulta revelare ac Dei mandata ad homines perferre, vel Scripturam ejusque obscuros locos interpretari. Latissimâ significatione, ut omnia hæc comprehendat, hic accipi potest. Et hoc donum tribuetur filiis ac filiabus ipsorum: ergo non tantum viris, sed & feminis commune erit.

Quia Prophetis Deus variis modis se revelavit, & sapissimè per visiones & somnia, etiam hæc dona communia fore dicit ultimis temporibus; *Juvenes vestri visiones videbunt, & senes vestri somnia somniant.* Visiones sunt revelationes quæ vigilantibus fiunt, ita tamen ut sensus externi ligati sint, & vix ullam cum corpore communio-

munionem habeant: sed homini quasi extra se raptō repræsententur imagines quædam, quibus id quod Deus revelatum cupiebat ipsis exhibebatur: idque vel ita expresse, ut nullā indigeret ulteriore interpretatione: vel si obscurius, accedebat Angeli ea interpretantis alloquium, ita phantasiæ prophetæ impressum, non aliter ac si verba ad se loquentis Angeli auribus suis perciperet. Quales visiones plures Esaiæ, Jeremiæ, Ezechiel, Danieli, aliisque Prophetis contigisse legimus. Somnia sunt visa nocturna, quibus Deus voluntatem suam hominibus revelat; sive Angeli speciem ipsis objiciendo, cujus sermonem se audire somniant; sive alio modo quod ipsis revelatum cupit phantasiæ ipsorum repræsentando.

Verf. 18. Tandem addit: *Et super servos meos & ancillas meas effundam in diebus illis spiritum meum, & prophetabunt.* In Hebræo tantum est, *super servos & ancillas*, absque voce *meos*: ut ostendat, minimis æquè ac maximis, vilibus ac honoratis, donum hoc fore commune. Judæorum dictum est, *Spiritus Sanctus non requiescit super animam pauperis.* Si hoc verum fuerit temporibus Veteris Testamenti, hujus prophetiæ verbis Deus ostendit, aliam fore rationem sub Novo Testamento, Spiritum Sanctum etiam servis ac ancillis fore communem: Et hæc forte inter alias etiam causa est, cur Deus hic non utatur voce hominis, sed carnis; *Effundam spiritum meum super omnem carnem*; quâ naturæ nostræ vilitas ac fragilitas indicatur, ut innuat, etiam vilissimis inter homines, modò in Filium credant, donum hoc fore commune, æquè ac maximè eximiis & honoratis.

Quod verò Petrus dicit, id *nunc impleri*, id ita non accipiendum est, quasi quicquid illâ prophetiâ prædictum est, jam illo die impleteretur; sed solummodò, prophetiæ illius impletionem jam inchoari, ejusque initium nunc in se suisque collegis esse conspicuum: hoc est, jam Spiritum divinum effundi, donaque illa Spiritus sibi communicari: Nam hoc probare voluit, & ut hoc probet, verba Joëlis allegat. Impleri autem hanc prophetiam evidens erat: quia maximè admirandum Spiritus illius donum, & hætenus inauditum ipsis dabatur, donum videlicet variis loquendi linguis: donum quidem prophetiæ, visiones ac somnia, jam olim in populo Israël obtinuerant: donum verò linguarum planè erat novum; ac temporibus Messiae meritò reservatum; utpote sub quo omnes homines, cujusunque nationis ac linguæ, ad unius veri Dei cultum & communionem essent vocandi. Estque id donum concessum, ut religionis

Jesu Christi divinitas, ac præstantia præ doctrinâ ac Lege Moïsi per eam demonstraretur. Datum enim hoc donum fuit, religionem Christianam amplexis, in signum divinitatis ipsius; non enim dabatur, nisi eam amplexis, & dabatur quia amplexi fuerant: Sic dicit Petrus *Act. V. 32. Nos sumus testes horum, & Spiritus Sanctus quem Deus dedit omnibus ipsi obtemperantibus.* Longè aliter quam sub Veteri Testamento, ubi prophetiæ donum quibusdam datum legitur, verum non quia Judæi erant, aut Legis Mosaicæ divinitatem agnoscebant; sed ut mandata Dei ad homines perferrent, aut munus aliquod in populo administrarent. Quod verò nunc in Apostolis inchoatum fuit, illud in Ecclesiâ Christianâ porro fuit impletum: adeo ut dona hæc Spiritus Sancti, prophetiæ, linguæ, visiones & somnia, valde inter fideles communia fuerint: Quod vel unica ad Corinthios epistola nos evidenter docet: Ut jam alia non commemorem. Verum ad ea, quæ nondum impleta erant, Petrus non respicit; sed ad donum illud, quo nunc unâ cum reliquis Apostolis a Deo donatus erat, quod adeo evidens erat, ut nullo modo negari aut in dubium vocari posset, & divinitatis doctrinæ Christi erat evidentissimum argumentum.

Verf. 19, 20, 21. His, quæ propriè spectant rem quæ tunc agebatur, Petrus porro sequentia Joëlis verba subjungit, quibus judicium divinum contra impios describitur: quæ licet nihil facerent ad probandum donum illud Spiritus olim fuisse prædictum, tamen addere Petro placuit, ut Judæis proposito judicio divino terrorem incuteret. Paucis, quia scopo nostro propriè non inserviunt, ea explicabimus. Prædicatur ergo primò in genere, futura prodigia in cælo, ac signa in terrâ: quæ nempe sint signa iræ divinæ futura: qualia etiam contigere moriente Domino nostro Jesu Christo. Deinde specialius ea indicantur, *sanguis, ignis, & vapor fumi*: &c. Cædes nimirum hominum, ac incendia civitatum ac ædificiorum, & villarum: adeo ut sol, ingente qui inde ascendet fumo sit obscurandus; & luna rubicundo colore, qui sanguinem refert, sit apparitura.

Antequam magnus & illustris ille dies Domini adveniet. Dies Domini vocantur, quibus Deus judicia sua, sive gratiæ, vel etiam vindictæ, exercet. Magnus ergo ac illustris dies Domini, est dies, quo Deus judicium præ aliis illustre & horrendum exercet. Est hoc, convenienter hætenus à nobis explicatis, judicium in populum Judæorum, quo eos, ob contemptum Christum & invictam ipsorum pertinaciam, in

manus Romanorum tradidit, ipsorumque civitatem exscidit, templum solo æquavit, totam regionem vastavit, omnemque populum in miserrimam captivitatem abduxit, & per totum terrarum orbem tanquam exsules dissipavit, sine ullâ spe reditus. Hic est ille terribilis Domini dies, qualis antea non fuit, qualisque temporibus secuturis nullus erit; uti dicitur *Matth. XXIV. 21*. Illumque diem signa hæc commemorata præcessisse, ex Josephi historiâ manifestum est. *Et erit, omnis quicumque invocaverit nomen Domini salvus erit.* Invocatione nominis Domini totum cultum divinum comprehendens: Quia ut legitima sit invocatio requiritur fides, animi probitas, aliæque virtutes Christianæ.

Verf. 22, 23. Postquam Petrus ex Prophetiâ Joëlis Judæis ostendit, donum illud Spiritus Sancti, quod tantam in ipsis admirationem excitaverat, à Deo esse; porro nunc docet, id sibi à Deo per Jesum Christum, nuper admodum crucifixum, esse datum. Quod ut ostendat, primò Christum à Deo ex mortuis suscitatum, inde ad dextram Dei exaltatum docet. Hic autem observandus est ordo argumentationis Apostolicæ, quem non tantum in hac oratione, sed & in aliis, observat, quemque etiam Apostolum Paulum in suis ad Judæos orationibus observasse in sequentibus ostendemus. Nimirum non orditur à Veteris Testamenti prophetiis, iisque allatis non probat à priori (ut vocant) hæc ita oportuisse fieri, indeque liquere Jesum esse Christum: sed primò & ante omnia adstruit veritatem miraculorum, nec non resurrectionis & adscensionis dominicæ: illarum enim veritate adstructâ evidenter patuit Jesum esse Christum: Aut enim hæc sufficiunt, ut credamus Jesum esse Christum, uti Joannes dicit, *cap. XX. 31*. aut nihil sufficit. Horum autem veritate adstructâ, porro, ut magis Judæos convincat, ostendit hæc omnia contigisse consentaneè vaticiniis prophetarum, & respondere typis illustribus, qui passim de Christo reperiuntur in Veteris Testamenti libris: Ex quibus inter se comparatis liquet, Deum ingens hoc redemptionis opus per Jesum Christum, in omnibus suis eximiis operibus tanquam præ oculis habuisse, ad cujus ideam & instar illa efformavit, & in quibus divinissimum hoc opus rudi quasi penicillo delineavit; donec illud præstituto tempore in lucem produxit. Quando ergo Apostoli vaticiniis prophetarum prædicationem suam confirmant; ea non allegant, tanquam oracula directè hoc probantia, & nunc demum impleta: sed tanquam id, quo Christi majestas doctrinæque ejus divinitas demon-

stratur, illustrantia, & magis confirmantia; & nunc plenum suum complementum juxta ultimam Dei intentionem adeptæ: Ex eventu enim, cum verbis vaticiniorum collato, liquet, ea olim in typo perfectè impleta non fuisse, & ulterius quid spectasse, quod nunc in Christo plenè & juxta omnem litteræ vim impletum est.

Hoc ut ostendamus ita à Petro in hac oratione esse observatum, considerandus est orationis ipsius, argumentorumque eâ contentorum ordo. Primò itaque docet, Jesum Nazarenum ab ipsis crucifixum à Deo ex mortuis esse resuscitatum: Deinde dextrâ Dei in cælos esse exaltatum, & inde donum illud Spiritus Sancti in se effudisse: Utrumque, ad majorem Judæorum convictionem, allatis ex Psalmis Davidis vaticiniis, illustrat. Unde tandem concludit, Deum Jesum illum quem ipsi crucifixerant, Dominum ac Christum constituisse.

Verf. 22. Primum ut evincat, describit Dominum Jesum. Primò quidem eum vocat *Jesum Nazarenum*: non per contemptum, perinde uti Judæi eum contumeliosè *Nazarenum* vocare consueverant; *Matth. XXVI. 71*. sed quia illo nomine notus erat; *Marc. XVI. 6*. & ut ostenderet, illum eundem Jesum, tantoperè ab ipsis contemptum, à Deo in cælis esse exaltatum.

Virum a Deo demonstratum vobis virtutibus, prodigiis ac signis, quæ Deus per ipsum fecit in medio vestri, sicut & vos ipsi scitis. Id est; virum quem Deus à se missum ostendit, per illum faciendo miracula, quæ vos ipsi facta scitis, & negare non potestis. Vocat ea *virtutes, miracula ac signa*: non ut singulis vocibus diversum quid significet: sed pluribus vocibus eandem rem indicare voluit, ut & magnitudinem & ingentem miraculorum numerum iis exprimeret. Ea autem Deum per Christum fecisse ait: quod vel ipsa operum excellentia satis evincebat quæ omnem creatam vim longè superarunt, nullumque nisi Deum autorem habere potuerunt. Quod ingenuè fatetur Nicodemus, *Joan. III. 2*. & turba visis ejus miraculis sæpe summâ cum admiratione agnoscit: *Matth. VIII. 27. XII. 23. Joan. VII. 31*. Quin & ipse Dominus Jesus passim miracula sua Deo adscribit, Deique spiritu facta ostendit: ut, *Matth. XII. 28*. Spiritu Dei se demonia ejicere: & *Joan. V. 36*. *Opera quæ Pater mihi dedit ut faciam ea, &c.* Quin & cum exclusionem sui ipsius, quod ipse ea à se non faciat: *Filius non potest quippiam à se facere, nisi viderit Patrem facientem, Joan. V. 19*. Illa autem dicit facta non in longinquis regionibus, quorum fama ex aliorum relatione solummodò ad ipsos per-

pervenerat, de quorum itaque veritate dubitare possent, donec ipsis sufficientibus testimoniis comprobata esset; sed *in medio vestri, sicut & vos ipsi scitis*. Quia miracula Christi non in loco solitario, sed per vicos & civitates, in plateis ac synagogis, in templo, quin & in ipsis Festorum solemnitatibus, quando ex omnibus civitatibus ac regionibus Hierosolymam confluerant Judæi, facta sunt, adeo ut meritò ad ipsos ipsorumque conscientiam Petrus provocet, eamque miraculorum à Christo factorum testem advocet. Non enim dubitandum est, quin multi eorum, ad quos sermonem suum dirigebat Petrus, miracula Christi viderint; forte etiam in seipsis aut suis ea experti fuerint. Non necesse itaque fuit Petro, pro temporis illius circumstantiis, veritatem rei recens factæ & omnibus notæ probare: sicut nunc nobis in disputatione cum Judæis primò & ante omnia historiæ Evangelicæ veritas adstruenda est, ut ex miraculis à Christo factis probemus eum esse Messiam.

Illis autem miraculis dicit Dominum Jesum à Deo esse demonstratum: Quod nimirum à Deo sit missus. Sic ipse ad sua miracula, tanquam indubitatum divinæ missionis argumentum provocat, *Joan. V. 36. X. 37, 38*. Estque hoc primum inter Petri argumenta, quibus Christum à Deo missum probat, à miraculis ipsius desumptum. Eorum veritatem probare coram Judæis, qui ipsi ea oculis suis viderant, necesse non erat. Verum ex miraculis Petrus rectè apud Judæos concludit, Dominum Jesum à Deo esse missum. Hoc enim inter Judæos erat irrefragabile divinæ missionis documentum; ob miracula enim Mosen agnoscebant Legislatorem divinum, Legique ejus ut divinæ se subiciebant. Atqui si miraculis à Mose factis persuasi sunt de Mosis divinâ missione; multò justius divinam Christi missionem ipsos agnoscere oportet; utpote cujus miracula non tantum numero plura fuerunt, quam Mosis; quippe ad summum, uti Judæi ea per exaggerationem amplificare solent, toto vitæ suæ spatio, vel à Mose, vel in gratiam Mosis septuaginta sex miracula edita fuerunt: & à reliquis Prophetis aliquot sæculorum decursu, non nisi septuaginta quatuor: à Domino verò Jesu trium circiter annorum spatio, tot, ut eorum numerus iniri nequeat; adeo ut Joannes dicat, si singula scripta essent, arbitrari se quod mundus libros qui scribendi essent, non posset capere, *Joan. XXI. 25*. Quæ licet hyperbolica locutio sit, maximam tamen eorum multitudinem indicat: Sed & multò illustriora ac præstantiora, adeo ut Mosis miracula neutiquam cum Christi miraculis in compara-

tionem venire possint. Miracula enim Mosis fuere in certas tantum creaturas, & pleraque habuere effectus tantum momentaneos & subito evanescentes: Christi vero miracula fuere universalia in quascunque creaturas, & habuere effectus permanentes, qui continuò oculis hominum patebant. His adde, quod Moses miraculum editurus jussu divinum expectare debuerit, neque aliis potestatem miracula faciendi communicare potuit: Christus vero miracula fecit unico verbo, solo jussu quicquid volebat effectum reddens: ac potestatem miracula faciendi in suo nomine aliis dedit. Quod allatis ex libris Mosis, & collatis cum exemplis ex historiâ Evangelicâ prolixè demonstrari posset. Verum quia id alibi à nobis factum, brevitatæ causâ nunc omittimus. Jam ita argumentor. Aut miracula sufficiens sunt argumentum divinitatis doctrinæ: aut non sunt. Si non sunt: Ergo nec Judæi ex miraculis Mosis certi sunt, ejus legem esse divinam. Si sunt: Ergo doctrina majoribus ac illustrioribus miraculis confirmata certius divinitatis suæ testimonium habet, quam minus illustribus confirmata. Nec ulla ratio reddi potest, cur plura ac majora miracula à Domino Jesu ejusque Apostolis in confirmationem doctrinæ Christianæ edita non habeant, si non majorem, saltem non æqualem efficaciam, quam pauciora & minus illustria miracula, à Mose in Legis suæ confirmationem edita. Si ergo Mosis ob miracula credant, nullum habent prætextum Domino Jesu, majoribus miraculis illustri, fidem denegandi.

* Excipiunt Judæi; quod excellentia Prophetæ consistit non in miraculis, sed in gradu sanctimonie & prophetiæ. Abraham & Elias excellentiores fuere prophetæ Elifæo; & tamen Elifæus plura fecit miracula. Resp. Non jam inquirimus propriè, in quo prophetæ excellentia consistat, de quâ capite sequenti dicendum erit, ubi etiam ostendemus in iis, in quibus ipsi Judæi prophetæ excellentiam quærunt, Dominum Jesum Mose longè superiorem esse: Sed quibus argumentis ac testimoniis homines, ad quos propheta mittitur, de divinâ illius missione certi esse possint. Propheta enim est legatus Dei, qui mandata Dei ad homines defert. Ut ille tanquam legatus Dei recipiatur, requiritur ut indubitatis testimoniis ac argumentis instructus sit, quibus se à Deo missum ostendat: perinde atque in legato exigitur, ut literis fiduciariis à rege sit instructus, quibus se a rege missum evidenter probet. Nulla autem sunt evidentiora missionis divinæ testimonia, quam miracula, hoc est, opera omnem vim creatam

supe-

superantia, quæque à nullo nisi Deo fieri possunt. Talia opera si quis, qui se à Deo missum dicit, futura prædicat, in signum & testimonium quod à Deo sit missus, eaque ad ipsius prædictionem fiunt, indubitatum veracitatis ipsius sunt documentum: neque fieri potest, ut Deus ea in testimonium falsitatis faciat. Qui ergo plura ac majora opera in missionis suæ divinæ testimonium edit, certius missionis suæ argumentum profert, ac præ aliis tanquam Dei legatus recipi meretur.

Excipiunt porro: Quod miracula propriè non fuere signum,* quod Moses à Deo missus sit; sed quod Deus fuerit cum ipso, *Exod. III. 12. Ego ero tecum, & hoc erit signum quod miserim te; servietis Deo super montem istum.* Itaque nemo Mosi nocere potuit. Resp. Nullum in hoc textu est indicium, unde colligi possit, miracula Mosi eum in finem servisse, ut nemo Mosi nocere posset: Nullum enim hic de miraculis Mosi verbum: sequente demum capite Deus Mosi miraculis instruit, ut mox videbimus. Hic vero Deus Mosi, tergiversantem ad Pharaonem ire, & legationem divinam declinantem, confirmat, ut intrepidè legationem illam suscipiat, promittendo quod cum ipso futurus, ipsumque contra Pharaonis violentiam protecturus sit: & porro Mosi dat signum, unde cogniturus sit Deum cum ipso esse, quod Deo sint servituri super montem istum, quem procul dubio Deus Mosi, in deserto illo degenti, monstravit. Non quod Moses tunc temporis ex illo signo, demum post populi liberationem secuturo, cognoscere potuerit Deum esse secum; signum enim illud Moses nondum viderat; sed quando Moses populum eduxisset, populusque in monte illo Deum coleret, quod tum, tam Moses quam populus, ex illo signo confirmandi sint, quod Moses à Deo sit missus, totaque hæc populi liberatio virtute ac potentia divinâ sit peracta. Interim jam Deus Mosi promittit, se cum illo fore, ut favore ac protectione divinâ fretus, legationem ad Pharaonem intrepidè susciperet, neque ejus potentiam ac iram extimesceret: & hunc in finem eum miraculis instruit. Miracula verò Mosi non fuisse signa, ex quibus tam populus Israël quam Pharaon convinci debuerunt de ipsius missione divinâ, mirum est à quoquam Judæo negari; cum id adeo evidens sit ex historia Mosi, ut cæcum esse oporteat, quicumque hoc non videt. *Cap. IV. Exodi* Moses adhuc declinans legationem divinam, causatur, quod Israëlitiæ ipsi non sint credituri, *nam dicent, non apparuit tibi Jehova.* Deus ut illi auctoritatem conciliet, dat illi signa aliquot; primò, ut virga e-

jus mutetur in serpentem, ut credant quod apparuerit tibi Jehova: deinde, ut manus immissa in sinum educatur leprosa; & denuò immissa educatur sana; additque Deus, si non crediderint voci signi prioris, credent voci signi posterioris: Et si nec huic signo crediderint, addit Deus tertium, quo aqua mutatur in sanguinem. Quid evidentius? Et tandem in fine capitis additur, quod Moses fecit signa in oculis populi, & credidit populus, &c. Tum totius legationis ad Pharaonem auctoritas non aliunde demonstrata est, quam miraculis: Et cum initio Magi Ægyptiaci quædam opera ad imitationem miraculorum Mosi facerent, Deus Mosi majora dedit; quæ cum Magi Ægyptiaci imitari non possent, fateri coacti sunt, Mosi miracula virtute divinâ fieri. *Exod. VIII. 19.* Et sic jam in ipso legationis suæ initio Moses per miracula se à Deo missum ostendit. Si vero ulterius progrediamur in contemplatione ministerii Mosi, manifestum erit omnem legi ipsius auctoritatem per miracula conciliatam. Nihil magis Judæi proferre solent ad demonstrandum Mosi legem à Deo accepisse, quam quod inspectante ac audiente toto populo, voces & tonitrua in monte sint audita, & nubes densa in monte conspecta sit, populusque vocem Dei loquentis in monte è medio ignis audiverit, *Exod. XIX. XX.* Hocque amplificare solent, tanquam certius indicium divinitatis suæ Legis, præ omnibus miraculis à Domino Jesu, aut in gratiam Domini Jesu à Deo Patre factis: Atqui ea à Manasse Ben. Israël numerantur inter miracula Mosi, in fine sui Conciliatoris: Ergo miracula Mosi eum in finem sunt data, ut ejus missionem divinam probent. Quid quod (ut unum hoc addam) ipse Moses ad miracula illa provocet, unde populus cognoscat quod à Deo sit missus: Cum enim Corah, Dathan & Abiram rebellarent, dixit Moses *Num. XVI. 28, 29, 30. In hoc scietis quod Jehova miserit me, ut facerem omnia opera hæc, & quod non de corde meo: Si ut moriuntur omnes homines morientur isti, & visitatione omnium hominum visitabitur super eos, non misit me Jehovah: Sin autem creationem creaverit Jehovah, & aperuerit terra os suum, & deglutiverit eos atque omnia quæ ad illos pertinent, & descenderint viventes in infernum; tum cognoscetis quod irritaverunt viri isti Jehovah.* Verum operam esset ludere, si operosius huic exceptioni refutandæ immorari vellemus.

Porro excipiunt Judæi. Nullis miraculis, quantacunque sint, esse auscultandum, si qui ea facit à Lege Mosi eos abducere tentet: quod confirmant ex *Deut. XIII.* Resp. Evidens esse, nullum pos-

* Lumbroso ibid.

se esse verum miraculum, quod tendat ad everfionem veritatis à Deo sufficientibus miraculis comprobata; Deus enim sibi ipsi contrarius esse nequit. Sed negamus Dominum Jesum miracula edidisse, ut ostenderet Legem Moſis à Deo non esse latam, aut homines a Lege ad falsos Deos abducatur: De quo cum in sequentibus uberius differendi dabitur occasio, id nunc, ne nimium prolixi simus, & ab explicatione verborum, quæ præ manibus habemus, nimium recedamus, omittentes, unum tantum dicimus: Quia verum miraculum fieri non potest in destructionem veritatis a Deo sufficienter miraculis probata; fieri etiam non posse, ut in confirmationem falsitatis edantur miracula & plura, & augustiora; quam unquam in confirmationem veritatis edita sunt. Si enim veritas sufficienter sit adstructa, licet pauciora & minus eximia in illius confirmationem sint edita miracula: quomodo negari potest sufficienter illud esse confirmatum, in cujus confirmationem plura ac majora edita sunt miracula? Neque sanctitas Dei patitur, ut permittat ab homine à se non misso, & falso se à Deo missum jactante, fiant miracula excellentiora in falso jactatæ divinæ missionis confirmationem, quam facta sunt in confirmationem veritatis à se patefactæ. Sic enim omnem veritati à se revelatæ auctoritatem derogaret. Si enim & pluribus & majoribus miraculis fides deneganda est; quæ ratio, quod illa paucioribus & minoribus sit adhibenda? Cum ergo Christi miracula & numero & magnitudine multum excellant miracula Moſis, fieri nequit ut doctrina Christi, in cujus confirmationem facta sunt, falsa sit: nisi Deum non tantum sibi ipsi repugnantem, sed & fortius & efficacius mendacium, quam veritatem, adstruentem nobis fingere velimus. Quod sanè blasphemum foret. Ut unicum signum fiat, quod admirationem facit, & miraculi quandam speciem refert, sanctitas Dei permittere potest, ut populi sui sinceritatem ac constantiam exploret: Eo enim tot præstantium miraculorum auctoritas nullo modo labefactatur: Sed ut plura ac majora fiant ad veritatis destructionem, quam ad illius confirmationem, fieri planè nequit. Evidenter ergo contra Judæos concluditur, per miracula à Domino Jesu facta demonstratum esse, eum esse virum à Deo missum.

Verſ. 23. *Hunc definito consilio, & præscientiâ (seu decreto) Dei traditum cum accepissetis, per manus iniquorum affigentes interemistis.* Hic primò explicandum, quo sensu Petrus dicat, Dominum Jesum definito Dei consilio ac præscientiâ esse traditum. Non necesse est multis ostendere, πρόγνω-

σις, quæ propriè præscientiam significat, hic significare decretum divinum: perinde uti apud Latinos decreta nonnunquam scita appellantur: quo sensu vox πρόγνωσις occurrit 1. Pet. I. 2. uti & vox προγινώσκειν, pro decernere: Rom. VIII. 29. XI. 2. 1. Pet. I. 20. Ita ut βεβλή & πρόγνωσις hic idem significant.

Illud consilium Dei vocat definitum, ὁρισμένη βεβλή: quia Deus Christi traditionem decreto suo definivit; ac proinde Christus juxta definitum hoc Dei consilium traditus est. Non tamen id ita accipiendum, ut exinde colligatur traditionem Christi in mortem, omniaque hominum Christum in mortem tradentium scelera decreto Dei esse definita, ac proinde necessariò respectu decreti divini debuisse fieri: Sic enim decreto hoc Judæ necessitas imposita fuisset Dominum Jesum Judæis prodendi, testibus eum falso accusandi, Synedrio Judæorum eum ut blasphemum condemnandi & Pilato tradendi, toti populo ejus supplicium à Pilato enixè flagitandi, ac tandem Pilato eum, licet insonem agnosceret, ut populo gratificaretur, condemnandi & crucifigendi. Sic autem non tantum Deus suo decreto omnium horum scelerum autor fuisset; quod blasphemum; sed & omnes illi, quibus hæc peccandi necessitas decreto divino imposita fuisset, ab omni crimine immunes forent: Quoniam nulla major datur culpæ excusatio, quam inevitabilis, quâ quis ad actum aliquem determinatus est, necessitas. Ne jam alia plura (quia brevitati studemus) argumenta adferamus, quibus sententiæ hujus absurditas evidenter convincitur, quæ passim apud auctores nostros legi possunt. Hoc, quo nunc sententiam illam refutavimus, argumentum unicum sufficit ad eam falsitatis convincendam. Quin & hic sensus planè contrarius fuisset scopo Apostoli Petri in hac oratione: His enim verbis voluit Judæorum impietatem, quam Domini Jesu interemtionem commiserant, indicare, ipsisque ob oculos ponere, ut eam agnoscentes resipiscerent, & Christum Dominum agnoscerent; perinde ut & Cap. III. 14. & seqq. Atqui quid magis huic intentioni Petri adversum esse potuit, ipſorumque resipiscentiam impedire, quam si ex unius ex primariis Christi discipulis ore audirent, Deum voluisse ut ipsi Christum interficerent, decretoque suo ipsis Christum interficiendi necessitatem imposuisse? Quare absit, ut Deus hanc Judæorum traditionem, quâ se gravissimi coram Deo peccati reos constituerunt, & horrendissimum in se exitium iramque divinam provocarunt, decreto suo definiverit. Non est Deo adscribendum, ut fieri velit quod

vetuit; & duæ illi insint voluntates directæ contrariæ, quarum unâ velit, quod alterâ nolit.

Quare quod dicitur Christum *definito Dei consilio traditum*, id non est accipiendum de traditione hominum, quasi definito Dei consilio ad eam sint determinati: sed de traditione Dei, quod Deus definito suo consilio Dominum Jesum Judæis tradiderit. In Græco legitur *ἐνδο-
τον*: atqui *ἐνδοτος* sunt *dediti* sive *traditi*; hoc est, qui aliis hominibus, ac præsertim hostibus traduntur, ipsorumque potestati permittuntur, ut de iis pro arbitrio suo disponant. Ita Deus Jesum Christum Judæis tradidit, ac eorum potestati permisit; qui eum accipientes per manus hominum iniquorum interemerunt. Deus nempe voluit, ut Christus morte suâ genus humanum redimeret, & sanguinem suum effunderet in redemptionis pretium. Tradidit itaque illum ac permisit potestati Judæorum, quos prævidit pro ingenti suâ impietate eum in mortem tradituros, quam mortem Deus esse voluit sacrificium propitiatorium pro peccatis generis humani, quo ipse placatus peccatores in gratiam reciperet. Nullum hic fuit decretum Dei effectivum (ut vocant) quo Judæos determinavit ad Christum condemnandum & interficiendum: sed solummodo permissivum, quo Christum permisit potestati ipsorum, ut, ipsum si vellent, possint interficere: Verum ipse pro infinitâ suâ scientiâ prævidit ipsos Christum potestati suæ permissum interemuros. Et hæc veritas ex historiâ Jesu Christi clarè patet. Antequam enim advenisset hora, quâ Deus Filium suum ipsorum potestati permisit, aliquoties ipsum interficere conati sunt; Verum frustra, Deo ipsum perpetuò è manibus ipsorum eripiente, aut ipso Domino Jesu virtute suâ divinâ eos cohibente, ac è medio ipsorum evadente. Ut *Luc. IV. 29, 30.* cum Nazarethani eum è monte, cui ipsorum civitas inædificata erat, præcipitare vellent. & *Joan. VIII. 59.* cum Judæi in templo lapides tollebant, ut in ipsum jacerent. & *Joan. X. 39.* cum ipsum comprehendere volebant; & additur expressè *Joan. VII. 30. & VIII. 20.* quod nemo ipsum comprehenderit, quia nondum venerat hora ejus. Postquam verò hora mortis ipsius destinata advenit, licet eadem suâ virtute divinâ facile omnem illorum violentiam frangere potuisset, se illorum manibus capi permisit, *Joan. XVIII. 4, 5. & seqq.* quia, uti ait *Luc. XXII. 53.* hæc ipsorum erat hora & potestas tenebrarum. Hora, nempe, quâ Dominus Jesus è mundo transiturus erat ad Patrem, uti dicitur *Joan. XIII. 1.* Quæ cum instaret, ita oravit Patrem suum,

Joan. XII. 27. Pater serva me ex hac hora: sed propterea veni in hanc horam. Et mox capiendus orat *Joan. XVII. 1. Pater venit hora, glorifica Filium tuum, ut & Filius glorificet te.* Illo tempore Pater ipsum potestati Judæorum permisit, qui ipsum interemerunt. Non quod Deus Pater ipsorum animis, ex vi decreti sui, malitiam illam indiderit; absit: sed malitiâ, quâ jam imbuti erant, usus sit ad perficiendum, quod ad generis humani salutem fieri voluit: hoc est, ipsis ita malis, ut ad quodvis facinus patrandum essent prompti paratique, tradidit Jesum Christum, permisitque ipsorum potestati, neque ullam remoram objecit; quò minus quicquid animo conceperant contra ipsum exequi possent: Illi verò eâ potestate abusi, Christum interemerunt, nullâ ad id necessitate constricti, sed solâ animi sui malitiâ, quâ vitia sua palam ab ipso redargui ægerrimè ferebant, impulsî. Atque ita Petrus merito ipsis crimen hoc objicit, quod Jesum, quem Deus in ipsorum potestatem traderat, interemerint.

Modum interimendi addit: *Per manus iniquorum affigentes* (sc. cruci) *interemistis.* Per *iniquos*, *ἀνόμους*, intelligit Romanos, qui, quoniam Ethnici, vocantur *ἀνόμοι*, phrasi Scriptoribus Sacris usitatâ, quâ Gentiles, Judæis oppositi, vocantur impii, peccatores, &c. Non quasi Judæi sint justî ac pii; sed quia gentes idololatræ erant, aliisque fœdis vitiis immerfi, ac proinde quasi sine lege vivebant. Vide *Gal. II. 15.*

Rectè autem dicit Petrus Judæis, quod ipsi Dominum Jesum per manus iniquorum crucifixerint & interemerint; quia ipsis autoribus Dominus Jesus à Romanis crucifixus est. Si enim historiâ mortis Jesu Christi consideremus, totus populus eam procuravit. Senatores eum capi curaverunt, condemnarunt ut blasphemum, Pilato tradiderunt, ac ut morte afficeretur postularunt. Populus consensit; quin & à primoribus incitatus, Barabbam dimitti, Jesum verò crucifigi petiit; & quod maximè culpam augeat, non veritus est sibi suisque liberis sanguinis illius reatum imprecari, tergiversanti Pilato acclamantes, *sit sanguis ejus super nos ac liberos nostros.* Ministri lubentissimè exsequebantur, quicquid primores in Dominum Jesum decreverant. Ac tandem omnes generatim crucifixum blasphemabant, illiusque supplicio se gaudere declarabant. Ita ut, quoniam omnes rei fuerunt, Petrus rectè toti populo generatim ejus mortem adscribat. Quod enim ipsis volentibus, jubentibus, instantibus à Romanis factum est; hoc ipsi verè per Romanos fecisse dicuntur.

Sed

Sed & in voce ἀνόμων alia potest esse emphasis: nempe, non tantum quid illi, quorum manibus Christus est crucifixus, fuerint impii & iniqui, sed &, quod totus ipsorum processus contra Christum fuerit injustus, ipsique Christum interficiendo maximam commiserint injustitiam. Hoc innuunt voces, quibus Petrus alique sancti viri, in hac materiâ usi sunt. Ut *Act. V. 30. διεχρίσασθε, trucidastis: & Stephanus Act. VII. 52. cujus vos nunc proditores & φονεῖς, homicidæ facti estis.* Hinc Paulus dicit *Act. XIII. 28. nullam causam mortis invenientes in eo, petierunt à Pilato ut interficeret eum.* Et tota contra ipsum procedendi ratio id evincit: cum enim deerant accusationes, ipsi contra Dominum Jesum testes qualescunque, etiam falsos conquirunt; cum nec hac viâ succederet, quia vel testium testimonia non consentiebant, vel tanti ponderis non erant, ut, licet vera, sententiam mortis iudicibus exprimere possent: adjurat ipsum Pontifex, ut dicat, an sit Christus, seu Filius Dei: Cumque hoc ingenuè falsus esset, ipsi, non inquirentes an vera esset ejus confessio, statim eum ut blasphemum condemnarunt, ac Pilato tradiderunt; Pilatus, licet eum innocentem agnosceret, & per invidiam traditum animadverteret, imò in testimonium innocentiae Jesu manus suas coram toto populo abluerit, tamen, ut Judæis gratificaretur, eum crucifigendum militibus tradidit. Adeo ut quicumque Jesu mortem procurarunt fuerint injusti. Priorem tamen sensum præferrem. Quicumque verò sensus admittatur, scelus Judæorum Jesu mortem procurantium, manifestè ipsis ob oculos ponitur.

Verf. 24. *Quem Deus suscitavit, solutis doloribus mortis.* Dolores mortis hic significare videntur mortem ipsam summis cum doloribus conjunctam, quam Christus in cruce sustinuit. Phrasi Hebræâ scriptoribus sacris familiari: quâ terra Canaan frequentissimè vocatur *terra promissionis*, id est, terra promissa: & quâ David *Psal. CXVI. 3. angustias infernales vocat angustias inferni.* Et in Novo Testamento *Matth. XXIV. 15. abominatio desolationis*, pro desolatione abominabili: *2 Theff. II. 7. homo peccati*, pro homine peccatore ac scelerato, & *Hebr. II. 14. imperium mortis*, pro imperio mortifero accipitur. Mortem itaque illam cruentam, quâ Christus interemtus fuit, Deus destruxit, ipsum suscitando in vitam. Hanc autem resurrectionis Jesu Christi veritatem suo reliquorumque Apostolorum testimonio Petrus mox plenius confirmavit; ut ex eventu ostenderet, quod David de se tanquam typo Christi olim scripserat, in Domino

Jesu secundum plenam literæ vim esse impletum.

Eò quod possibile non erat teneri illum ab eâ. Quia nempe Deus decreverat ipsum ex morte resuscitare. Expectabant Judæi Messiam regem terrenum, ac gloriosum, qui victoriis foret clarus, Judæosque ex inimicorum oppressionibus non tantum esset liberaturus, sed & omnes gentes Judæis subjecturus. Huic expectationi maximè obstabat Christi mors cruenta ac maledicta; ideoque Christus crucifixus ipsis dicitur esse scandalum, *1 Cor. I. 23.* Verum expectatio hæc conciliari non potest cum variis prophetarum vaticiniis, quibus Messiae passiones ac mors prædicuntur. Earum autem conciliationem Dominus Jesus primò Apostolos docuit *Luc. XXIV. 26, 27. & 46.* & nunc Petrus Judæis ostendit, quod ex morte sit suscitatus in vitam æternam, atque ita ad regnum illud gloriosum, verum spirituale ac cæleste, evectus. Itaque cum esset destinatus rex Israël, fieri non potuit, ut in morte detineretur; sed necesse fuit, ut Deus ipsum è morte suscitaret; ut ita ad regnum suum eveheretur, munusque Salvatoris, ad quod destinatus erat, quodque in se susceperat, exsequeretur. Hac itaque veritate, de Jesu Christi resurrectione, adstructâ, jam sufficienter probatum erat, Jesum esse Christum, & in eum credendum. Quia verò Judæi literæ vaticiniorum prophetarum mordicus adhærentes morte Christi offendebantur, Apostolus Petrus, ut eos magis convincat, ostendit hanc Jesu Christi resurrectionem jam olim à Davide sub typo ac figurâ sui ipsius fuisse prædictam. Davidis enim verba ita esse concepta, ut in Davide minime complementum suum habeant; sed ea verè ac propriè esse impleta in Domino Jesu. Adeò ut Petrus adductione verborum Davidis, propriè non reddat rationem, cur non fuerit possibile, ut Christus vinculis mortis detineretur; sed ex eventu ipso, qui in Christo contigit, ostendit Davidis verba in Christo esse impleta, Deumque Davidis verbis sensum quendam sublimiorem occultasse, quem postea in Christo manifestavit. Non enim Petrus primò ex verbis Psalmi ostendit, prædictum esse Christum resurrecturum, nec ex illâ prædictione porro infert, Christum ut illa impleretur resurrexisse: Sed primò Christum resurrexisse docet, & quia hæc erat doctrina Judæis inaudita ac minimè expectata, Davidis verbis ostendit, Deum jam olim in Davide eam resurrectionem præfigurasse, atque ita Davidis calamus direxisse, ut in ejus Psalmo prædictio de resurrectione Christi continueatur: Quod ex collatione verborum Davidis

vidis cum eventu secuto clarè probat. Quod ut ostendamus, primò verborum Davidis sensum literalem dabimus; deinde Petri vestigia legentes, ea secundum vim literæ non in Davide, sed in Domino Jesu impleta esse ostendemus.

Verf. 25. *Providebam Dominum in conspectu meo semper: quoniam à dextris est mihi ne commovear.* Hunc Psalmum David scripsit, cum à facie Saulis, ipsum ob regnum a Deo ipsi destinatum persequentis, & occidere cupientis, fugeret. Hic itaque fiduciam suam in providentiam divinam verbis significantissimis exprimit, non aliter ac si Deum semper coram se videret. Fides est argumentum rerum quæ non videntur. Hæc in Davide fuit viva ac efficax, ita ut nullam violentiam hominum timeret, nec in præsentissimis periculis animum desponderet: sed quotiescunque pericula ingruebant, seipsum per fidem erigebat, certò persuasus de auxilio divino, non aliter ac si Deum oculis suis coram se stantem aspiceret. Ideò addit:

Quoniam à dextris mihi est, ne commovear. Qui alicujus defensionem suscepit, solet se illi collocare à dextris, ut sine ullo impedimento ipsum protegat, aliosque qui ipsum impetunt repellat. Hoc clarius exprimit David *Psal. CIX. 31. & CXXI. 5.* David multis in occasionibus expertus erat se à Deo defensum, quin & quandoque non absque miraculo, saltem singulari providentiâ divinâ, è manu Saulis liberatum. Verè itaque dicere poterat Deum semper sibi esse à dextris, suumque defensore. *Ne commovear* (addit) id est, ne vacillem in spe ac fiduciâ regnum mihi promissum consequendi; sed licet in præsentissimo mortis periculo sim, immotus divinæ providentiæ confidam, certus illi non defore media, quibus quod promisit mihi reverâ præstiturus sit. Eodem modo de civitate Dei loquitur, *Psal. XLVI. 6. Deus in medio ejus, non commovebitur.*

Verf. 26. Fiduciam hanc excipit gaudium animi & exultatio linguæ, tanquam illius fructus. *Propter hoc latatum est cor meum, & exultavit lingua mea.* In Hebræo propriè est *gloria mea*. *LXX. vertunt lingua mea;* sive quod varietas quædam in exemplaribus Hebræis fuerit: sive quod lingua vocata sit *gloria*, quia instrumentum est quo Dei gloriam celebramus; sive quod lingua potissimum sit instrumentum, quo homo gloriam ac præstantiam suam præ reliquis creaturis, quod nempe ratione præditus sit, demonstrat. Hoc sensu eadem vox occurrit *Psal. XXX. 13. & LVII. 8, 9.*

Insuper & caro mea requiescet in spe. Quoniam David hæc dicit, dum adhuc præ-

metu Saulis novas subinde latebras quærebat, atque ita videri posset nihil certi de vitâ suâ statuere posse: hisce ostendit, omnes Saulis persecutiones spem regni semel conceptam, & promisso divino firmatam, non posse extinguere; sed firmam ac inconcussam in se perseverare fiduciam in Deum, se omnibus hisce periculis superatis, regnum tranquillè ac securè possellurum.

Verf. 27. *Quoniam non derelinques animam meam in inferno.* Vox *adns*, de quâ mox plura, hic significat *sepulchrum*; quo sensu sæpius occurrit: *Genes. XXXVII. 35. Job. XIV. 13. XVII. 13.* Sensus Davidis est; non permittes me interfici & sepulturæ tradi, antequam in regnum mihi promissum me introduxeris.

Nec dabis Sanctum tuum videre corruptionem. Per *sanctum* Dei seipsum sensu literaliter intelligit; idque non tam propter pietatem suam vitæque sanctitatem; quam quia à Deo sanctificatus, hoc est, segregatus & vocatus fuerat, ut sit rex & dux populi sui. Eam enim esse vocis *sanctificandi* significationem alibi ostendimus. *Non dabis*, id est, non permittes Sanctum tuum videre corruptionem; neque eum in potestatem inimicorum trades ut ipsum interficiant, atque ita ipse in sepulchro corrumpatur. *Dare* pro *permittere* habemus *Genes. XX. 6. Exod. XII. 23.* Et *corruptionem videre*, pro *corrumpi*, eadem phrasi, quâ *videre mortem*, pro *mori*, *Luc. II. 26. & videre bonos dies*, pro *frui bonis diebus*, *I Petr. III. 10.*

Verf. 28. *Notas mihi fecisti vias vitæ.* Id est, certus sum te ex omnibus adversitatibus, quæ jure meritò morti comparantur, me erepturum, mihi que medium supeditaturum, quo de vitâ meâ securus sim; atque sic fruar vitâ, quæ meritò vita vocari meretur, quâ ex omnibus hisce adversitatibus liberatus, plenus gloriâ ac lætitiâ vivam.

Tandem addit: *Replebis me jucunditate cum facie tuâ.* Hæc David de se dicit, respiciens ad tabernaculum, in quo arca fæderis, gratiosum divinæ præsentiae symbolum, servabatur, in quo coram facie Dei comparere, cultumque divinum peragere sperabat; quod nunc per inimicos suos non poterat. Hæc autem coram Deo comparitio summum ipsi erat futurum gaudium, quod sibi certò eventurum sperabat; gaudiumque hoc sensu amoris divini ita continuo augendum erat, ut se jucunditate replendum dicat.

Hic est verborum sensus quatenus Davidem spectat. Verum quicunque vim horum verborum bene expendit, facile animadvertet, ea secundum genuinam ac propriam suam significationem non esse im-

impleta in Davide, sed sensu valde diluto ac improprio. Quod sequentibus verbis Petrus ostendit.

Verf. 29. *Viri Fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarchâ David, quod & obierit, & sepultus sit, & monumentum ejus sit apud nos usque in hunc diem.* Videmus hic argumentum solidum, quo probatur verba hæc in Davide non esse impleta. Nam qui genuinum horum verborum sensum considerat, ex iis colliget, Deum non permissurum, ut is, quem hæc verba respiciunt, in sepulchro corrumpatur. Atqui scimus hoc de Davide dici nequaquam posse: notum quippe est, ipsum esse mortuum, ac sepultum, ac aliorum instar hominum cadaver ejus esse corruptum & in pulverem redactum; atque in illius veritatis testimonium sepulchrum illius in illum usque diem adhuc inter Judæos permansisse. Verum quidem est, Deum ipsum è manibus ac insidiis Saulis liberasse, eoque respectu aliquatenus posse dici, ipsum non esse derelictum ut in sepulchrum descendat, ibique corruptionem videat; quatenus nimirum eo tempore & priusquam regiam dignitatem sibi promissam consecutus esset, in sepulchrum non descendit: attamen postea mortuus est & sepultus, & cæterorum instar hominum in sepulchro corruptus. Ita ut appareat, quando genuinum verborum sensum consideramus, ea in Davide complementum suum plenè non habuisse: ac proinde nos ipsâ verborum structurâ duci, ad sublimiorem ac perfectiorem quarendum sensum, qui solummodò in Domino Jesu complementum habet. Hunc autem indicat nobis Petrus.

Verf. 30. *Propheta igitur cum esset, & sciret quod jurejurando jurasset sibi Deus, se de fructu lumbi ipsius, quoad carnem, Christum suscitaturum, quem collocaret super sedem ejus:*

31. *Præsciens loquutus est de resurrectione Christi, quod non derelicta est in sepulchro anima ejus, neque caro ejus senserit corruptionem.* David itaque futurorum præsciens, & certus è suâ posteritate Christum oriturum, ita verba sua temperavit, ut quæ de se dixerat, multò sublimiorem sensum contineant, in Christo demum implendum: Deo procul dubio ita calamum ipsius Spiritu suo dirigente, ut sensus, qui in Christo erat implendus, ex proprietate verborum simplicius fluat, quam qui ipsum Davidem respicit: Nam Christus, postquam sepulchro impositus fuit, in sepulchro non est derelictus, neque caro ejus corruptionem vidit, quoniam tertio die resurrexit: Atque ita verba hæc propriè in Christo impleta sunt: Si enim resurgeret antequam caro ejus corruptionem

videat, necesse fuit ut non ultra tertium diem in sepulchro relinqueretur; quia post tertium diem caro jam corruptioni obnoxia est, uti ex exemplo Lazari liquet, Joan. XI. 39. Solummodò hæc remanet difficultas, quomodo David de Christo dicat, Deum animam ipsius in sepulchro non derelicturum; cum non Christi anima, sed ejus cadaver sepulchro impositum sit? Difficultatis hujus solutio dependet à significatione vocis *ἀδης*, & *anima*. Usitatissimum est, voce *ἀδης* intelligi *sepulchrum*: ita apud LXX. accipitur Gen. XXXVII. 35. Job. XIV. 13. & XVII. 13. & in Novo Testamento Apoc. VI. 8. XX. 13, 14. quibus in locis extra dubium est, per *ἀδην* sepulchrum intelligi. Sunt tamen loca, in quibus quidam per *ἀδην* intelligi credunt *statum mortuorum*, seu animarum à corporibus separatarum. Pro diversa ejus acceptione, etiam vox *anima* diversimodè accipi potest. Si enim *ἀδην* interpretemur *sepulchrum*, anima propriè pro animâ separatâ accipi non potest: Sed vel designat integrum hominem, ut Genes. XLVI. 26. Rom. XIII. 1. vel cadaver hominis, quod *anima* vocatur, quoniam animæ domicilium fuit, Levit. XIX. 28. & XXI. 1. 11. Num. V. 2. VI. 6. IX. 6. Si itaque *ἀδην* interpretemur *sepulchrum*, sensus erit, non dereliques me, sive cadaver meum, in sepulchro. Si *ἀδην* accipiamus pro *statu mortuorum*, sensus erit, non dereliques me sub imperio mortis, aut in statu mortis, sed per beatam resurrectionem me ex eâ liberabis.

Neque dabis Sanctum tuum videre corruptionem. Certum est, Dominum Jesum sensu multò sublimiorem *Sanctum* Dei vocari, quam Davidem; non tantum propter perfectam suam sanctitatem: 1. Pet. II. 21. 2. Cor. V. 21. sed potissimum, quia à Patre sanctificatus est ad maximè eximiam dignitatem Messiae ac Salvatoris mundi, prout ipse ait Joan. X. 36. & præsertim, quoniam per suam resurrectionem ad munus hoc est sanctificatus; ideoque Spiritus, qui Jesum ex mortuis suscitavit, vocatur *spiritus sanctificationis*, Rom. I. 3. quoniam Christum Jesum ex mortuis suscitando eum *sanctificavit*, hoc est, segregavit, & potenter demonstravit esse Christum seu Dei Filium, à Patre Dominum ac vitæ ducem constitutum. Sensus ergo est, non permittes, ut sanctus tuus, in sepulchro corrumpatur, sed inde antequam corrumpatur resurgat. Solummodò dubium moveri posset, an Apostoli Petri argumentum, quo probat hæc verba in Davidem non quadrare, bene concludat; quia sepulchrum ejus usque ad illum diem adhuc Hierosolymæ erat: Quia Jesu Christi sepulchrum etiam Hierosolymæ per-

mansit, & adhuc hodie illic ostenditur. Resp. Christi sepulchrum hodie non ostendi, tanquam sepulchrum in quo ossa Christi adhuc asserventur; sed improprie vocatur Christi sepulchrum, quia olim trihui spatio sepulchrum Christi fuit: quando enim quis suscitatus est, sepulchrum non amplius illius sepulchrum est, quia vivit; sepulchrum autem est receptaculum, non vivi, sed mortui, ut in eo computrescat. Quoniam verò Davidis sepulchrum in eum usque diem Davidis sepulchrum mansit, sequitur Davidem ex eo non esse suscitatum. Atque ita apparet, verba hæc non Davidem, sed Jesum Christum, qui postquam mortuus & sepultus est, resurrexit, respicere.

Atque ita porro apparet, reliqua quæ Petrus ex *Psal. XVI.* citat verba, excellentius multò in Christo quam in Davide impleta esse: Quoniam Dominus Jesus certus erat, Deum ipsum tertio die ex mortuis suscitaturum, hæc certissima fiducia ipsum in gravissimis necessitatibus sustentavit, ut invicto animo mortem subiret: Sicut & passim dicit, neminem sibi vitam eripere, sed seipsum vitam deponere; imò ipse hostibus suis obviam processit, seque ultrò in manus ipsorum tradidit, cum posset Patrem orare, qui ipsi plus quam duodecim legiones Angelorum ad sui tutelam misisset, *Matth. XXVI. 53.* Quod idem indicatur *Hebr. XII. 2.* Imò cum paulò ante captivitatem cum summo animi angore conflictaretur, oraretque Patrem ut si fieri posset calix iste à se transiret, suam voluntatem Patris voluntati subiecit. Tandem Dominus Jesus post hanc suam passionem non est ingressus in visibile & manufactum templum seu tabernaculum, uti David, ut in illo Deo serviat; sed in cælum ipsum, Dei thronum, & immortalitatis ac beatitudinis domicilium, ut ibi à dextris Dei sedeat, & potestatem habeat in omnia, in cælo ac in terrâ, atque ita coram facie Dei plenitudine omnis beatitudinis ac gaudii fruatur in omnem æternitatem.

Verf. 32. Postquam Petrus ostendit hoc oraculum in resurrectione Jesu suum habere complementum, repetit Christum à Deo esse suscitatum; ejusque veritatem suo reliquorumque Apostolorum testimonio confirmat. *Hunc Jesum suscitavit Deus, cujus omnes nos sumus testes.* Hoc testimonium Apostolorum omni fide dignum est: I. Quia testimonium perhibent, non rei ex famâ tantum aut aliorum relatu sibi cognitæ, sed quam ipsi viderant, ac manibus palpaverant, de cujus proinde veritate plenissimè erant persuasi: Et, quod nobis confirmandis maximè conducit, non temerè crediderunt Jesum redivivum à se

esse conspectum, sed ægrè admodum ac tardè, ac non nisi evidentissimè de veritate resurrectionis ipsius persuasi; Deo hanc ipsorum tarditatem in nostri salutem dirigente, ut sciremus nihil ipsos annuntiasse de Jesu Christo, nisi certissimè exploratum. Cum mulieres annuntiasent, se Christum vivum conspexisse, non crediderunt. Cum Christus ipse se illis ostenderet, primò putabant se spectrum videre; quare ut vanam hanc imaginationem Dominus refelleret, se ipsis palpandum præbuit, & ipsis præsentibus comedit ac bibit. Nec horum testimonio credidit Thomas, sed ipse voluit Dominum videre, & vestigia vulnerum manibus suis contrectare. Quare Dominus denuò ipsis apparuit; & Thomam omnibus ad quæ provocaverat experimentis de resurrectionis suæ veritate convicit. Adeo ut nihil ad plenam certitudinem hic desit. Quin & postea pluries Dominus se illis ostendit, & de variis, regnum ipsius spectantibus, cum ipsis disseruit. Fuere ergo testes plenè de veritate rei quam testabantur instructi.

II. Quod sinceritatem ipsorum spectat, de eâ etiam nemo jure ambigere potest: Fuere enim homines non tantum vitæ probæ ac inculpatae, ac moribus probatis; verum etiam, qui hoc suo testimonio nec honorem ullum, nec ullum commodum spectabant, aut spectare poterant; sed, siquidem falsum fuisset, nihil nisi infamiam omniumque execrationem expectare debebant; & quibus ob testimonii dictionem nil nisi carceres, flagella, quin & ipsa mors expectanda erant; quique coram judicibus constituti animo intrepido veritatem hanc professi sunt, eamque sanguine suo obsignare maluerunt, quam turpi mendacio vitam suam redimere. Quis hæc ferat ob testimonium, de cujus veritate non est plenissimè persuasus? multò minus ob id quod ipse confinxit, ac proinde de cujus falsitate convictus est? Præsertim, si mendacium illud facile detegi posset; quale hoc fuisset, siquidem Apostoli mendaces fuissent: Nihil enim Judæorum Senatui facilius fuisset, quam Christi corpus, si non resurrexisset, producere, ejusque productione Apostolorum dicta falsitatis convincere. Atqui hoc nunquam factum; neque ullus scriptor, ne inter Judæos quidem, quicquam tale affirmavit.

III. Tandem eorum veracitas confirmatur eximio quod tunc in ipsis conspiciebatur miraculo, quod Spiritu Sancto cælitus donati variis loquerentur linguis. Ita ut in verbis Petri emphasis quædam considerari possit: Nos omnes, quos eximio hoc Spiritus Sancti dono à Deo donatos videtis, nos testamur Jesum à Deo suscitatum:

tatum : ita ut testimonio nostro , à Deo eximio hoc signo confirmato , fidem denegare minimè possitis : Non enim Deus sanctus ac verax testimonium falsum tam illustri signo confirmare potest. Recipiendum ergo hoc erat , non tantum ut testimonium hominum , sed & Dei per Spiritum suum id confirmantis.

Verf. 33. *Dexterâ igitur Dei exaltatus , & promissione Spiritus Sancti acceptâ , effudit hunc quem nunc videtis & auditis.* Resurrectioni Domini Jesu Petrus subjungit ejus exaltationem , ut sic ostendat donum hoc Spiritus Sancti ab ipso esse missum. Exaltatio præsupponit humiliationem ; quod & Paulus docet , *Eph. IV. 9.* Humiliationem autem Jesu antea descripsit , dicens , Jesum à Deo ipsis traditum , ab ipsis manibus hominum iniquorum esse cruci affixum , & interentum : hæc enim fuit humiliatio Christi , *Phil. II. 8. Hebr. II. 9.* Huic humiliationi opponit Christi exaltationem , ut ex animis Judæorum scandalum è cruce Christi conceptum evellat , ostendatque , crucem illam ignominiosam nequitiam evertere regnum ipsius : Quoniam dexterâ Dei est exaltatus. Postquam enim ex mortuis est suscitatus , Deus illum in cælum exaltavit , tanquam in solium ac thronum , & ad dexteram suam collocavit , ut mox videbimus , omnemque illi in cælo ac terrâ potestatem dedit. Et sic apparet ratio , cur Petrus , postquam ostendit , Jesum ex mortuis esse suscitatum , à suscitatione illâ non ducat argumentum , sed ad ejus exaltationem transfiliat , ut inde probet , donum hoc Spiritus Sancti ab ipso esse : Resurrectio enim primus exaltationis Christi gradus est , qui sine adscensione in cælum & sessione ad dextram Patris sufficere non potuisset , ut Jesus Spiritum in Apostolos effunderet : Quia itaque reliqui gradus indivulso nexu cum primo conjuncti sunt , à primo in secundum Petrus transfiliit , salvo argumentationis suæ nexu : Probato enim , Christum à Deo resuscitatum , simul probatur , eum à Deo exaltatum.

Hanc exaltationem dicit esse factam *dextrâ* , id est , potentia , *Dei*. Quod multis adstruere necesse non fuit : Nulla enim vis creata hominem mortuum in vitam immortalem suscitare , in cælum extollere , ac imperii ac majestatis divinæ consortem facere potest. Hinc Paulus *Eph. I. 19.* ait , Deum in eo ostendisse *excellenter magnitudinem potentia ipsius , pro efficacia fortis roboris ipsius.*

Ita exaltatus accepit promissionem Spiritus Sancti , id est , phrasi Hebræâ , promissum Spiritum Sanctum : quem promissum olim fuisse , jam initio hujus sermonis probavit ex *Joël. II.* quam prophetiam in se imple-

tam ostendit. Ideoque dicit , Christum effudisse , quem nunc videtis & auditis : non quod viderint & audierint ipsum Spiritum Sanctum ; sed quod viderint & audierint ipsos loquentes variis linguis , quod effectum erat Spiritus in ipsos effusi. Cum autem diceret , ipsos hoc donum à Domino Jesu accepisse , veritas illius à Judæis negari non potuit. Donum enim hoc , uti vidimus , erat adeo eximium , ut non nisi à Spiritu Dei & virtute divinâ in ipsos produci potuerit. Cum ergo Apostoli prædicarent , se donum hoc à Jesu Christo accepisse , eoque tanquam argumento uterentur , quod Jesus à Deo esset suscitatus & in cælum exaltatus ; nunquam hoc miraculo Deus eorum prædicationem confirmasset , nisi Jesus Christus verè suscitatus & in cælum evectus fuisset. Ergo donum hoc à Deo per Jesum Christum est datum , Christusque Spiritum à Patre acceptum in ipsos effudit , juxta promissum suum , *Joan. XV. 26.* & sic Deus per Christum implevit , quod per Joëlem promisit.

Ut verò tantò certius apud Judæos evincat , Jesum in cælos adscendisse , & super omnia esse exaltatum , ostendit id olim à Davide esse prædictum , ac proinde ex eventu hoc liquere , quod David olim cecinit , de Messia esse prædictum , ac Davidis verba nunc in Jesu Christo esse impleta.

Verf. 34, 35. *Non enim David adscendit in cælos : sed dixit ipse : Dixit Dominus Domino meo , Sede ad dextram meam , donec posuerò inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Ut vis argumenti Apostolici distinctius percipiatur , tria explicabimus. I. De quo , vel in ejus honorem Psalmus hic sit compositus. II. Quis sit illius sensus. & III. Quale Apostolus ex illo argumentum ducat.

I. Judæi hodierni , & qui olim post Christi incarnati tempora vivere , ut argumentum , quo Petrus hoc loco , & Scriptor ad Hebræos , ex hoc Psalmo concludit regnum Christi cœleste , eludant , negant hunc Psalmum de Messia loqui. Alii ajunt , eum compositum ab Eleasaro Abrahami servo , cum Abraham à cade regum reverteretur , *Genes. XIV.* Alii verò à quodam è cantoribus Davidis in honorem regis sui Davidis. Verum illi refelluntur ipsa Psalmi inscriptione : disertè enim vocatur , *Psalmus Davidis.*

Excipiunt quidam hodierni Judæi , inscriptionem docere , non esse Psalmum Davidis , sed Davidi , hoc est , in honorem Davidis esse scriptum : in Hebræo enim legi *לְדָוִד מְזִמֹּר*. Verum omnes ferè Davidis Psalmi hanc habent inscriptionem , nisi quod vox *מְזִמֹּר* ordinariè præponatur : Nulla itaque ratio , cur hæc inscriptio in hoc

hoc Psalmo aliter vertatur, quam in aliis. Præsertim cum ab antiquis Judæis hic Psalmus de Messia sit acceptus; quod vel ex solâ Domini Jesu quæstione liquet, *Matth. XXII. 43.* quomodo, cum Messias sit filius Davidis, David eum Dominum suum vocet? Cui quæstioni nihil respondere potuerunt: Si enim eum de Davide aut Abrahamo intellexissent, facile respondissent, negando illum esse Davidis Psalmum, vel eum de Messia loqui. Cum ergo Davidis esse Psalmum constet, alium quam Messiam respicere nequit. Sed verò, si Judæis daremus, Psalmum hunc in Davide honorem esse scriptum, ipsum Psalmi argumentum evidenter docet, eum sensu tantum diluto ac imperfecto Davidem respicere, tanquam Messie typum; eumque juxta plenam verborum vim complementum suum in Messia habere. Adeo augusta enim hoc Psalmo continentur, ut in Davide non nisi admodum improprie impleta dici possint. Quod nunc verbis à Petro citatis tantum probaturi sumus.

II. Introducitur Deus illi, in cujus honorem Psalmus scriptus est, dixisse, *Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos, &c.* Certum est, *sessione à dextris Dei* summum designari honorem. Latus dextrum notum est esse honoratius sinistro; quando itaque duo sunt, qui à dextris est, honoratorem præ alio habet locum: Si tres sint, medius honoratissimum habet. Verum alia ratio est, quando agitur de sessione ad dextram Dei. Figurata est locutio, quâ Deus, se captui nostro accommodans, se regis instar nobis repræsentat; Phrasis itaque hæc ex more ac consuetudine regibus usitatâ explicari debet. Notum est, locum regis esse honoratissimum; & in Senatu regio, quando Principes & Magnates regi assident, solum regium esse locum omnium dignissimum: locos autem folio regio proximos, etiam proximè ad illius dignitatem accedere; adeo ut, qui regi proximè assidet à dextris, solo rege sit inferior, reliquos verò omnes dignitate antecellat: illum immediatè sequitur, qui sinistrum regis latus claudit. Hoc probè intellexit mater filiorum Zebedæi, cum Dominum rogabat, ut, quando in regnum suum venisset, alter filiorum ipsius ipsi sederet à dextris, alter à sinistris, *Matth. XX. 21.* quam petitionem reliqui Apostoli ægrè tulerunt, *vers. 24.* utpote qui viderent, filios Zebedæi hac petitione honoratissimam præ omnibus dignitatem sibi poscere. Quod si contingat, regi unum tantum adesse, isque regi sedeat à dextris, non tamen locum regis folio superiorem occupat, solum enim regium semper est locus honoratissimus, sed rege inferiorem, & folio regio proximum. Sic Salomon

jussit matri suæ collocari sedem à dextris suis, *1 Reg. II. 19.* Non erat illa sedes superior folio Salomonis, cui insidebat; sed locus dignitate illi proximus. Sic etiam sessio ad dextram Dei significat dignitatem majestati divinæ proximam, reliquis, quantacunque sint, dignitatibus superiorem, ac solo Deo inferiorem. Non autem credendum est cum Judæis, & cum quibusdam Christianis semi-judaizantibus, quod *sedere à dextris*, significet, quiescere, ita ut confidas & innitaris dextræ ac potentia Dei: Licet enim *sedere* quietem significet: tamen *sedere à dextris* semper includit participationem imperii cum illo, cui quis à dextris sedet: Et hæc significatio etiam ex toto Psalmo liquet; introducitur enim illi Deus dicere, *dominare in medio inimicorum tuorum, vers. 2.* Non itaque significat, quiesce innixus dextræ meæ, donec ego omnes inimicos tuos pedibus tuis subjecero; sed, dominare mecum inimicis tuis, qui omnes tibi subjicientur.

Ex hac verborum Psalmi explicatione jam satis liquet, etsi Judæis concederemus, illa sensu primo Davidem respicere, ea in Davide non nisi admodum improprie ac figuratè, & sensu valde angusto ac diminuto tantum esse impleta, & ad summum non aliter, quam Messie typo, in quo sensu angusto ac pleno juxta omnem verborum amplitudinem complementum suum habent. Scriptor enim Psalmi eum, in cujus honorem Psalmum scripsit, vocat *Dominum suum*, & introducit Deum ita illum alloquentem, *Sede à dextris meis, &c.* id est, illi conferentem dignitatem suæ proximam, & præ aliâ quâcunque dignitate, quantacunque sit, excellentem. David autem, licet summam in populo Israëlitico obtinuerit dignitatem, omniumque regum Israëliticorum fuerit longe excellentissimus; non tamen habuit dignitatem divinæ majestati proximam; non superavit dignitate reges Ægypti, multò minus Assyriorum, qui totum Orientem sibi habuere subiectum.

III. His adde argumentum; quo Apostolus Petrus hic utitur, quod David non ascenderit in cælos: Quod hac collectione nititur, quod oporteat illum, qui ad dextram Dei sessurus est, in cælum ascendere. Et meritò: Qui enim proximam Deo majestatem obtinet, omnibus creaturis, etiam maximè sublimibus, ut imperet necesse est, non solum quæ in terrâ, sed & quæ in cælis sunt; angelis, potestatibus ac virtutibus cœlestibus; quin & potestatem obtineat in ipsum Dei Spiritum, ejusque donis homines implere possit: Hunc enim in finem hunc Psalmum Petrus allegat, non tantum ut ostendat Chri-

Christum in cœlos adscendisse, sed & inde misisse Spiritum Sanctum à Deo promissum. Hæc autem est suprema potestas: Spiritus enim hic est Dei spiritus, qui à Deo exit; quem itaque mittendi nemo jus habet, nisi Deus, & qui à Deo ad summam suæque proximam dignitatem est evectus. Sicut autem illi, quibus imperium à rege communicatum est, in ipso palatio regio throno regis proximè assident, in signum communicati imperii; ita etiam, qui dignitatem divinæ proximam obtinet, necesse est ut in cœlum, Dei solium, recipiatur, indeque in omnia sibi subiecta imperium administret: ut ita appareat, ipsi à Deo omnem in cœlo & terrâ potestatem esse datam. Atqui David in cœlos non adscendit: Non ergo illi suprema hæc potestas, per sessionem ad dextram Dei significata, à Deo data est. Unde sequitur, verba hæc, sive sint Davidis, sive alterius, non esse propriè ac juxta genuinum suum sensum in Davide impleta; sed illius autorem ulterius quam ad Davidem respexisse. Ita ut, licet Judæis hoc largiremur, Psalmum hunc non à Davide, sed in Davidis honorem esse scriptum, neutiquam tamen Apostoli Petri argumentum infringeretur.

Quæri posset: Si hæc sit genuina verborum Psalmi vis, an ergo ullo modo Davidi aptari possint? Resp. Si quis ea Davidi aptare velit, necesse est, ut id fiat sensu admodum diluto ac improprio; quatenus David fuit rex gloriosissimus, & victoriis maximè clarus inter omnes reges Israël; ideoque respectu populi Israëliti, qui fuit populus ac respublica ipsius Dei, cujusque Deus speciatim rex fuit, proximum à Deo in illius regimine locum aliquo sensu habere dici potuerit; quatenus nullum in terris se superiorem agnovit, à cujus arbitrio ipse in regimine suo dependebat; sed regnum suum à Deo immediate acceperat, & nomine Dei regnum in populum Israël administrabat: qui etiam variis de hostibus suis ac populi victoriis à Deo decoratus erat, adeo ut eos sibi subiectos habuerit: ac proinde per figuram loquendi dici potuerit cum Deo regnasse, & imperii divini aliquatenus fuisse particeps. At verò unusquisque facile videt, hunc esse sensum nimis exilem, quam ut verba adeo ampla ac magnifica in eo complementum suum habere credi possint. Restat ergo, ut alium respexerint, in quo verè & absque figuratâ aut hyperbolicâ locutione impleta sunt, qui dignitatem Deo proximam obtinuit, & imperium in omnia habet, in cœlo & in terrâ; qui & in ipsum Dei thronum, cælum supremum, adscendit, potestatemque habet ipsum Dei Spiritum mittendi, ejus-

que dona in subditos sibi obsequentes effundendi. Ita enim verba hæc secundum omnem suam amplitudinem implentur. Is autem, uti jam vidimus, est Dominus noster Jesus Christus, qui in cælum adscendit, ad dextram Dei Patris sedet, indeque Spiritum Sanctum in Apostolos effudit. Quem esse eventum, in quo verba Psalmi complementum suum habent, Petrus argumento invicto contra Judæos probat. Cum enim in Davide hic sensus non sit impletus, necesse est, Psalmum hunc ulterius respicere, in illum, in quo hæc omnia impleta sunt.

Ex omnibus hisce tandem Apostolus Petrus hanc deducit conclusionem:

Verf. 36. Certò ergo sciat omnis domus Israël, quod Dominum eum & Christum fecit Deus hunc Jesum, quem vos crucifixistis.

Judæi maximè offendeabantur cruce Christi; nihil enim magis illorum expectationi repugnabat, qui Messiam victoriis clarum, & regnum gloriosum, ac imperium in omnes terræ populos somniabant: Hanc autem expectationem crux Christi penitus præcidit: Itaque in animum inducere non potuerunt, neque adhuc possunt, Jesum ignominiosâ crucis morte interemtum esse Christum, seu Messiam. Petrus hoc Judæorum scandalum refellit, generali totius suæ orationis conclusione, quod Deus Jesum, quem ipsi crucifixerant, fecit Dominum & Christum; & quod tota domus Israël id scire debeat ex illis, quæ de Jesu probaverat. Quasi dicat: Cum ergo Jesus ex mortuis resurrexerit, quemadmodum nos omnes testamur, & in cælum adscenderit, indeque miserit Spiritum Sanctum, cujus effecta in nobis videtis & auditis; Certò ergo sciat omnis domus Israël, &c. Expressam facit mentionem Christi crucifixi, non tantum, ut certò designet Jesum, sed potissimum, ut ostendat, ignominiosam ipsius mortem in cruce neutiquam muneris ipsius, ad quod à Deo destinatus erat, obstare; quia mors ipsius gradus fuit ad gloriam, *Luc. XXIV. 26.*

Dicit autem, quod Deus ipsum fecerit Dominum & Christum, nimirum per resurrectionem ipsius & adscensionem in cælum; quia hæc nullum alium possunt habere autorem, nisi Deum: Non enim ex morte resurgere potuit, nisi virtute divinâ, *Eph. I. 19, 20.* multò minus in cælum adscendere, atque inde mittere Spiritum Sanctum. Inde autem constat, quod Deus eum fecerit Christum ac Dominum: Quia ipse in veritatis, quam prædicabat, testimonium signum edere rogatus, ad suam resurrectionem provocabat, *Matth. XII. 39, 40. Joan. II. 19. & seqq.* cum autem pos-

stea ex mortuis resurrexerit, quod non nisi virtute divinâ fieri potuit, indubitatum illius doctrinæ testimonium Deus perhibuit: ex eventu enim patuit, Dominum Jesum signo hoc, ad quod provocaverat, à Deo esse honoratum: Sanctitas autem Dei non permittit, ut eum, qui se falsò à Deo exiisse jactat, & in veritatis, quam prædicabat, testimonium se à Deo resuscitandum prædixit, tam invicto testimonio illustrem reddat, illique auctoritatem conciliet. Quid enim id aliud esset, quam toti mundo occasionem errandi dare, ac homini probitatis studioso ac salutis suæ amanti seductionem facere inevitabilem? Illustriore enim signo quam hoc Deus ullius hominis doctrinam confirmare non potest. Hinc dicitur *Rom. I. 4. potenter definitus Filius Dei per Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum: & Act. V. 31. Hunc Deus ducem & Salvatorem exaltavit dextrâ suâ.* Non quod in resurrectione & exaltatione suâ demum factus sit Christus; jam enim à suâ nativitate Christus Dominus fuit, *Luc. II. 11.* Verum tum nondum actu munus illud administrabat, nec functiones muneris illius exercebat: Per resurrectionem autem ex mortuis & exaltationem in cælum Deus illi potestatem dedit in omnia, & Dominum ac Christum declaravit, populoque suo dedit Salvatorem. Atque hic est finis omnium concionum Apostolicarum, atque adeo totius Evangelii. Sic Joannes narrationem miraculorum Christi concludens, ait *Cap. XX. 30, 31. Multa quidem & alia signa fecit Jesus coram discipulis suis, quæ non sunt scripta in libro hoc: Hæc autem scripta sunt, ut credatis, quod Jesus sit Christus Filius Dei, & ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius.*

Quia itaque Deus Jesum fecit Dominum ac Christum per resurrectionem ex morte & Adscensionem in cælum, ipso eventu Deus demonstravit, se non terrenum regem populo suo promississe, sed spiritualem & cœlestem: ac proinde omnia Prophetarum vaticinia, quibus rex mundanus promitti videtur, non secundum litteram, prout sonant, sed figuratè ac spiritualiter esse accipienda, de regno cælorum, & statu fælicitatis perfectæ post hanc vitam. Verum est, hoc difficulter persuaderi Judæis, literæ prophetarum mordicus adhærere solitis. Sed verò, potissima illius perversitatis causa est, quod credere nolint Jesum, ex mortuis suscitatum, & in cælis esse exaltatum. Certum quidem est, ipsis regem terrenum expectasse; & non minimam rejecti ab ipsis Jesu causam fuisse, quod nihil regium in ipso animadverterint. Attamen non est dubitandum, quin, si crederent Jesum ex mor-

tuis resurrexisse, & in cælos adscendisse, multi ipsorum in illum tanquam Messiam credituri sint: Cœlestis enim Christi majestas, omnem mundanam gloriam longè superans, ab ipsis credita, ita multorum, non prorsus desperatè improborum, animos afficeret, ut, eventum expectatione suâ longè præstantiorem videntes, gratis animis inexpectatam hanc prophetiarum impletionem essent excepturi, eumque pro Messia agnitori. Et quotquot Apostolorum concionibus ad fidem in Christum fuere conversi, hujus veritatis persuasionem permoti sunt, quod Jesus resurrexerit & in cælos adscenderit; uti ex Apostolorum concionibus, quæ in hoc libro exstant, manifestum est. Qui verò Christum rejecerunt, & etiamnum hodie rejiciunt, hac potissimum ratione ducuntur, quod Jesum resurrexisse & in cælos adscendisse non credant: facile animadvertentes, si hoc concedant, quod nullum speciosum habeant prætextum negandi, quod sit Messias; aut Deum incusandi, quod promissa sua non præstiterit. Qui enim regem terrenum promississe, & cœlestem dedisse creditur, promissum suum abundè implese credi debet; utpote dans regem eo, quem promississe creditur, infinites excellentiorem, & beatitudinem conferens infinites excedentem fælicitatem expectatam. Hinc rectè Paulus dicit; *1. Cor. II. 8. Si cognovissent (sapientiam Dei) nunquam Dominum gloriæ crucifixissent.* Quare, si ullo cum successu contra Judæos disputare velimus, Apostolorum vestigiis est insistendum, ac disputandi ordo ab ipsis servatus tenendus est; hoc est, à veritatis hujus probatione disputatio est inchoanda; quam si illis probare nequeamus, nunquam ipsis extorquebimus, ut confiteantur, Messiam ignominiosâ crucis morte debuisse interfici; multò minus, Jesum crucifixum, in quem nos credimus, quem illi resurrexisse & in cælos adscendisse negant, esse Christum: Sed omnia Prophetarum vaticinia juxta litteram accipient, neque sensum spirituales aut mysticos admittent. Si vero veritatem hanc illis persuadere poterimus, non difficile erit, ex eventu demonstrare, Deum sub cortice verborum, mundanum regnum innuentium, augustius quid adumbrasse, quod eventu ipso demonstravit, qui certissimus ac maximè indubitatus prophetarum est interpret. Præsertim, si vaticiniis de regno Messia etiam alia de ipsius afflictionibus ac morte adjungamus; ex quorum inter se comparatione facile probari poterit, hunc, quem eventus demonstravit esse Dei sensum, etiam reverà à Deo intentum fuisse, & per eum prophetias in speciem pugnantes optimè conciliari.

Tan-

Tandem & hic observandum; Quando Apostolus orationem suam concludens fidem Christianam Judæis persuadere cupit, illud, quod domum Israël scire ac admittere velit, his verbis exprimere, quod *Deus Jesum, quem ipsi crucifixerunt, fecerit Dominum ac Christum.* Summa itaque fidei illius, per quam salvi esse debemus, est, credere Jesum à Judæis crucifixum esse Christum, seu Messiam. Jesus significat personam; Christus, munus. Credere ergo Jesum esse Christum, significat, credere Jesum à Judæis crucifixum esse promissum illum Judæis regem ac Messiam, in quo solo salus à Deo expectanda est. Hæc enim fuit propriè controversia, quæ Apostolis cum Judæis intercessit. Verum hæc obiter, in sequentibus de hisce uberius differendi luculenta dabitur occasio.

Vers. 37. *Cum hæc audivissent, compuncti sunt corde.* Quia nimirum virum à se interfectum audiverunt à Deo resuscitatum, in cælos exaltatum, & ad summam Messiae, tam diu expectati ac desiderati, dignitatem evectum: ac proinde injustam planè fuisse illius cædem. Inde colligebant, quod seipsos non tantum indignos reddiderint omnibus beneficiis per Messiam obtinendis, utpote qui eum abnegaverint & rejecerint: sed & gravissimi exitii reos, qui regem cœlestem, sibi à Deo datum, & qui nunc ex morte redivivus gloriose in cælis regnet, crudeli morte interemerint.

Et dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, quid faciemus, viri fratres? sc. ut tam enormis peccati remissionem obtineamus. Quod indicium est, illos testimonio Petri credidisse, quod Jesus resurrexerit; & quod donum Spiritus Petro reliquisque à Domino Jesu è cælo fuerit datum.

Vers. 38. *Petrus autem ait ad eos; respiscite & baptizetur unusquisque vestrum in nomine Jesu Christi in remissionem peccatorum, &c.* Videmus hic Evangelicæ prædicationis benignitatem: Exigit Petrus respiscientiam, ac peccati commissi detestationem seriam ac emendationem. Cui adjungit baptismum in nomen Jesu. Mandavit Dominus discipulis suis, ut docerent omnes gentes, *baptizantes eos in nomine Patris, Filii, & Spiritus Sancti, Matth. XXVIII. 19.* Baptismus ille suscipiebatur in testimonium fidei in Christum, fuitque publica confessio, quâ fidei suæ confessionem edebant. Sive ergo is suscipi dicatur in nomen Patris, Filii, & Spiritus Sancti, sive in nomine Jesu Christi, idem est baptismus, eademque fidei confessio. Baptizare enim aliquem in nomine Patris, Filii & Spiritus Sancti, est eum au-

ctorare & consecrare Patri, Filio, & Spiritui Sancto; seu obligare ad observationem doctrinæ ac præceptorum à Filio Patris nomine ac jussu nobis mandatorum, & per Spiritum Sanctum potenter confirmatorum. Atqui idem confitentur, qui baptismum suscipiunt in nomine Jesu Christi: illi enim se devovent ac consecrant Christo ejusque doctrinæ, quæ à Christo autoritate Patris est prædicata, & virtute Spiritus Sancti miraculosè confirmata. Idem ergo est baptismus. Verum quoniam baptismus in signum fidei in Christum suscipitur, ac publica fidei Christianæ professio est; sequitur Petrum commendando baptismum in nomine Christi, ante omnia fidem in Jesum, quod sit Christus, exegisse; & simul baptismum, quo se credere Christique discipulos esse profiterentur: ita ut baptismus includat omne id, in cujus confirmationem suscipiebatur: perinde uti circumcisio subjectionem sub integrâ lege includebat, *Gal. V. 3.* Hinc & fides semper præexigitur, tanquam conditio prærequisita ante baptismum. *Act. VIII. 37. X. 47, 48. XVI. 31, 32, 33. XIX. 4, 5. & alibi.* Ita ut sensus sit: Unusquisque vestrum credat in Jesum, quod sit Christus, illius doctrinæ se subiciat; & in signum hujus fidei, baptismum in nomine Jesu suscipiat, & solemnî hac ceremoniâ se discipulum ipsius profiteatur.

In remissionem peccatorum. Hoc est, ut peccata vobis remittantur. Hac itaque conditione remissionem peccatorum, non tantum illius, quod Jesum interficiendo commiserunt, sed & omnium, ipsis promittit, ac blandâ illâ Evangelii promissione compunctas illorum animas solatur, ac fidem in Christum ac respiscientiam illis persuadet. Sic *Act. XIII. 38, 39. XXII. 16. & I. Joan. I. 7.*

Et accipietis donum Spiritus Sancti. Procul dubio, per donum Spiritus Sancti, intelligit visibilia illa Spiritus Sancti *χαρίσματα*, quæ illi in Apostolis conspiciiebant, quæque ingentem illam in ipsis admirationem excitaverant; videlicet, donum linguarum, cui & alia erant adjuncta, prophetiæ, miraculorum, quæ Dominus Jesus credentibus in se promittit, *Marc. XVI. 17.* quæque etiam ad impositionem manuum Apostolicarum fidelibus communicata sunt, *Act. VIII. 17. & XIX. 6.* quin & nonnunquam ante baptismum in majorem doctrinæ Christianæ gloriam data sunt: *Act. X. 44. &c.* Hoc dono in credentes effuso, non tantum ipsi de doctrinæ à se creditæ divinitate magis confirmabantur; sed & qui nondum crediderant, de illius divinitate convincebantur: Ideo dicitur Deus doctrinæ huic *testimonium*

nium perhibuisse non tantum prodigiis & miraculis, sed & variis Spiritus Sancti distributionibus: *Hebr. II. 4.* Spiritum corda regenerantem hic non intelligi, manifestum est: quia jam regenitis, regenerationemque suam baptismi susceptione profitentibus, promittitur. Sed promittitur donum Spiritus extraordinarium, cujus effecta visibilia erant, & in aliorum oculos incurrerant, ut ea conspicientes Evangelii divinitatem agnoscerent.

Vers. 39. *Vobis enim facta est promissio, & liberis vestris, & omnibus qui longè sunt.* Primò dicit *vobis*, qui à nobis quærivistis, *quid faciemus?* Deinde, *& liberis vestris*: per *τέκνα* intelligit non infantes, sed liberos, seu posteros, quo significatu vox *τέκνα* occurrit plurimis in Novo Testamento locis: vide inter alia *Joan. VIII. 39.* hic autem etiam illà voce Petrus comprehendit posteros etiam adhuc nascituros: Non quod infantes ad fœdus non pertineant; sed quia Petrus, ut ex immediate præcedentibus liquet, hic loquitur de donis Spiritus Sancti extraordinariis, quæ dabantur credentibus in Christum ac baptizatis; quæ non nisi adultos respiciunt. Unde liquet, argumentum pro baptismo infantium, quod ex hoc loco plerumque desumi solet, esse ficulneum ac nullius roboris; utpote planè à Petri scopo recedens: sed oportere pædobaptismum aliis adstrui argumentis. Tandem, *& omnibus qui longè sunt.* Per eos communiter intelliguntur gentiles, qui dicuntur *longè esse*, *Eph. II. 13. & 17.* & quibus Spiritum Sanctum, quando crediderunt, datum esse constat ex *Act. X. 44.* Sed quoniam ex hoc *Act. X. cap.* liquet, Apostolum Petrum visione cælesti admoneri debuisse, gentes non amplius immundas esse habendas, sed ipsis perinde ac Judæis Evangelium annuntiandum; rectè inde colligitur, Petrum antea ignorasse, Evangelium etiam spectare gentes: & verba Domini, *Matth. XXVIII. 19. ite & docete omnes gentes*, non de gentibus, sed de Judæis inter omnes gentes dispersis esse intellecta. Quare per eos, qui *longè sunt*, malim intelligere Judæos procul inter gentes dispersos, & longè ab Hierosolymâ remotos: vel potius ipsorum posteros, multis licet demum post sæculis adhuc nascituros: illi enim verè dici possunt, *longè esse*. Addit, *Quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.* Vocatio hîc significat vocationem cum effectu; & vocati, quotquot divinæ vocationi parent: phrasi scriptoribus sacris usitatâ, qui vocibus, quibus beneficium aliquod significatur, etiam beneficii acceptionem includere solent. Sic *vocati* significant aliquoties, qui vocationi divinæ parent. *1 Cor. I. 2. & 24. Rom. VIII. 28. Apoc.*

XVII. 14. Et dare significat dare cum effectu, ita ut recipiatur quod datum est: *Deut. XXIX. 4. 2 Tim. II. 25.* Eadem est significatio vocis *revelari*, *Esa. LIII. 1.* Omnibus itaque vocatis à Deo, ac divinæ vocationi morem gerentibus, promissio hæc facta est: Non quod omnibus ac singulis nemine excepto hæc promissio sit facta: non enim legimus ita universalia hæc dona Spiritus fuisse, ut omnibus in universum fidelibus, nemine excepto, communia fuerint; sed generatim fidelibus, nemine nominatim excluso; itaque unusquisque fidelium ea expectare potuit; Dominus vero pro sapientissimâ sua providentiâ ea distribuit, prout Ecclesiæ suæ ædificationi, ac Evangelii propagationi maximè conveniens fuit.

Vers. 40. *Aliisque sermonibus pluribus obtestabatur ac exhortabatur eos, dicens, Eripite vos à natione istâ pravam.* Hæc erat summa obtestationis ac adhortationis illius, ne sermonibus ac cavillis hominum irrisorum, qui ipsos vino plenos esse calumniabantur, retraherentur, quò minus fidem in Christum profiterentur. Simul indicat, homines illos impios ob impietatem perituros. Ipsorum itaque officium esse gratiam sibi oblatam avidè amplecti, atque ita exitium, quod ipsos manet, effugere: restando nimirum poenitentiam, & credendo in Christum. His enim officiis homo à Deo vocatus, ac gratiâ divinâ præventus, se à perditione eripit, ac salutem suam operatur, uti dicitur *Phil. II. 12.*

Vers. 41. Quicumque igitur libenter ac promptè verba Petri recipiebant, baptismum suscipiebant, ac solemni illo ac publico ritu fidem suam in Christum testabantur. Et horum numerus fuit non exiguus: appositæ enim sunt discipulis Jesu animæ circiter ter mille. Atque hæc fuit prima Ecclesiæ collectio.

Vers. 42. &c. Sequitur nunc descriptio formæ exterioris ecclesiæ illius primitivæ, & exercitii externi in catibus publicis. Hic varia occurrunt.

Ac I. quidem describitur illorum constantia in fide: *Erant perseverantes in doctrinâ Apostolorum*: Ea tunc temporis non erat tot dogmatibus controversis onerata, quibus sequentium sæculorum concilia fidem Christianam intricatam reddiderunt; sed simplex admodum, plana ac perspicua, & hoc unico capite, ab Apostolo Petro fortiter adstructo, summatim comprehensa; Jesum à Judæis crucifixum esse Christum, seu Messiam. Quia verò Judæi maximè offendeantur cruce Christi; ac Messiam mori non debere urgebant: illi, ut scandalum hoc tollerent, mortem ipsius gradum esse ad regnum, regnumque ejus non mundanum sed cœleste, demon-

stra-

strabant; quod probatâ resurrectionis ipsius ac adscensionis in cœlum veritate adstruebant; & prophetarum vaticiniis contineri evincebant.

II. *In communicatione.* Vox κοινωνία potest significare communicationem seu participationem bonorum, quâ divites pauperiorum indigentia succurrentes liberalitatem erga eos suam ostendebant: quæ in initio eximia admodum fuit. Hoc sensu legitur *Rom. XII. 13. 2 Cor. VIII. 4. Hebr. XIII. 16.* Sed verò quia mox liberalitas hæc uberius & distinctius describitur, ne idem bis in brevi adeo narratione repeti videatur, communicationem hanc latiori sensu accipere possumus pro mutuâ illâ omnium officiorum ad arctissimam unionem requisitorum communicatione, quâ & ope, consilio, instructione, aliisque charitatis officiis, tam in negotiis spiritualibus quam corporalibus, alter alteri præsto est, ad ædificationem ac conservationem corporis mystici, cujus singuli membra sumus. Ea commendatur *Rom. XII. 6, 7. & seqq. 1 Thess. V. 14.* & alibi. Illiusque professionem edimus in Symbolo Apostolorum, *credo communionem sanctorum.*

III. *Et fractione panis.* Fractione panis, communis cibi sumtio intelligi potest. Non scindebant Hebræi panem, sed frangebant; panes quippe eorum tales erant, ut facile frangi possent. Itaque fractione panis integrum convivium comprehenditur. Et videntur hic convivia Christianorum indicari, quibus ditiores suis sumtibus alebant pauperiores, cum iisque communem cibum capiebant: quæ agapæ solebant vocari, quibus ditiores pauperiorum indigentia succurrebant. Vel etiam fractione panis generatim posset accipi pro beneficentiâ, perinde ut *Esa. LVIII. 7.* Sed prius malim. Secundò, fractione panis intelligere possumus participationem Cœnæ Dominicæ, in quâ in memoriam mortis Christi panis frangitur ac comeditur; ea ergo speciatim & per excellentiam fractione panis vocari potest. Hoc sensu legitur *Act. XX. 7.* Possumus utrumque sensum conjungere: Quod divites agapis istiusmodi pauperes exceperint, & quod fame sedatâ in fine convivii omnes solemni ritu fractionis panis cœnam dominicam celebraverint. Hanc enim primitivæ Ecclesiæ fuisse consuetudinem, ex *1 Cor. XI. 20. & seqq.* colligitur. Et videtur in initio Ecclesiæ usus cœnæ frequentior fuisse, idque innui phrasi hic usurpatâ, quod *perseverantes erant in fractione panis.*

IV. *Et precibus.* Intellige non preces privatas, quas unusquisque fidelis privatim apud se domi concipiebat, sed publicas, & totius Ecclesiæ communes. Hic enim Lucas describit, non quid singuli

fideles privatim, sed quid tota Ecclesia in cœtum congregata simul ac palam fecerit. Ex actis autem Apostolorum liquet, præter privatas preces, ab unoquoque quovis tempore & quacunque occasione fundi solitas, Christianos etiam in publicis cœtibus preces simul ad Deum effudisse. Exempla vide *Act. I. 24. IV. 24.* & alibi. Quin &, quamdiu Hierosolyma nondum fuit eversa, Christiani Hierosolymis viventes, stasis horis unâ cum reliquis Judæis in templum orandi causâ ascendebant: *Act. III. 1.* qui verò aliis in regionibus habitabant, quandoque extra urbem in locum precibus destinatum oraturi conveniebant, *cap. XVI. 13.* Quandoque & integer Christianorum cœtus in littore ad precandum convenit, *cap. XXI. 5.* Has autem preces singulis apud se submissâ voce precantibus non fuisse factas, sed aliquo clarâ voce præeunte, colligitur, tum è verbis precum, quæ narrantur, *Act. I. & IV.* quæ tam distinctè scribi non potuissent, si nemo eas clarâ voce pronuntiasset, sed unusquisque secum submissè precatus fuisset; nec ita per omnia secum consentientes, ut preces diversæ à singulis conceptæ pro suo affectu ac ingenii modulo, iisdem verbis omnes representari possent: tum ex argumentatione Apostoli *1 Cor. XIV. 16.* ubi reprehendens eos, qui ignorâ linguâ in Ecclesiâ orare solebant, ait, si quis adsit idiota, *quomodo ad tuas preces dicet amen?* Quæ argumentatio planè nulla foret, nisi preces clarâ voce fuerint effusæ ac pronuntiatæ olim in ecclesiâ: tum etiam ex ipso conventu in cœtus ad precandum: ad preces enim voce submissâ faciendas non opus est in cœtus convenire; possunt enim ex à singulis in privatis ædibus fieri; neque in cœtu ulla major ejusmodi precum communio esse potest; cum omnes ignari planè sint, quid alii privatim orent, atque ita unusquisque planè diversa orare possit.

Verf. 43. Fiebat autem omni animæ timor. φέβοιτο hic, uti & aliquoties in Evangelio Lucæ, *cap. I. 12. & 65. V. 26. VII. 16.* significat non propriè timorem, sed obstupescationem: quæ in aliis, nondum ad fidem conversis, orta est, partim ex sermonis Apostolorum vi & efficacîâ, quos intrepidè multisque argumentis Jesum esse Christum demonstrare audiebant: partim ex consideratione fidelium, pietatisque ipsorum, & exercitiorum religiosorum, quæ ipsos in admirationem rapiabant: Sed potissimum quia *multa prodigia & signa fiebant per Apostolos*, quos noverrant fuisse homines vilis conditionis, nullâ autoritate conspicuos, nullâ aut eruditionis aut ingenii famâ claros, sed plebeios, ac operi manuario assuetos. Inde enim non sine autore Deo prædicationem

ipforum fieri, hominesque in ecclesiam Christum profitentium colligi, concludebant. Hanc obstupescationem comitatus procul dubio fuit timor ac reverentia quædam; cum viderent, cætum hominum, religionem, quam profitebantur, unicum esse ad justificationem ac vitam æternam consequendum medium prædicantium, tam illustribus à Deo donis, & eximiis miraculis honorari. Inde enim facile colligebant, se in suâ, quâ educati erant, religione securè acquiescere non posse, gravesque esse rationes illam, quæ visibilibus ejusmodi prodigiis divinitatis suæ testimonium habebat, accuratius investigandi & amplectendi.

Verf. 44. *Omnes etiam qui credebant erant pariter.* Potest hoc accipi vel de loco, vel de consensu animorum. Si de loco, non videtur accipiendum de loco domicilii, sed de loco conventus ad exercitium religionis, actuumque quibus illud constat: Non enim credibile est, aliquot millia simul in eodem domicilio potuisse habitare, aut ullum fuisse ædificium adeo amplum, ut tot familiis excipiendis capax fuerit: Præsertim cum constet fideles proprias habuisse ædes, easque inhabitasse; *Act. XII. 12.* uti mox pluribus ostendemus. Si de consensu animorum, significat summam inter omnes concordiam, & amorem infucatum; qui verbis immediate sequentibus latius describitur.

Et habebant omnia communia. Multorum opinio est, primos Christianos, quorum magna pars ex Essenis erat collecta, eorum instituta secutos. Hos autem omnia habuisse communia testantur Philo ac Josephus, & quæ cuique propria erant bona in communi contulisse, communi & usui futura, & fructui. Sunt hodie, vel nuper saltem fuerunt Christiani quidam in Moraviâ, vulgo Communistæ vocati, qui omnia in commune conferunt, nihilque cuiquam proprium esse volunt: sed curatores ac inspectores constituunt, qui bona à singulis in commune collata administrant, unicuique suum laborem & opificium præscribunt, ut quicquid ex singulorum laboribus emolumenti percipitur, in augmentum divitiarum communium cedat, unde & hi administratores totius societatis nomine eleëmofynas largiuntur. Et ad hoc vitæ institutum quemvis Christianum exemplo ecclesiæ primitivæ obligatum credunt.

Ut nihil de Essenorum instituto dicamus, & quo usque communio inter ipsos usitata se extenderit, & utrum primi Christiani per omnia Essenorum institutum imitati fuerint; dico ex hoc capite, ut & *cap. IV.* minimè liquere, eam fuisse inter primos Christianos omnium bonorum

communem, quam Communistæ urgent: Sed singuli proprias habuerunt possessiones, quarum ipsi proprietarii fuerunt. Sic legimus non tantum de Josepho Arimathæensi, quod fuerit dives & discipulus Christi, *Luc. XXIII. 51. Joan. XIX. 38.* sed & de mulieribus, quæ facultatibus suis Domino inservierunt, *Luc. VIII. 2, 3.* de Lazaro ejusque sororibus, *Joan. XI. XII.* de Zacchæo, *Luc. XIX.* qui omnes fuere divites, & discipuli Christi, & post suam ad Christum conversionem divitias retinuerunt. Et ne quis excipiat, hæc antecessisse passionem ac mortem Domini, addo, non tantum nusquam legi ipsos omnia communia fecisse, quod, si ex præcepto divino singuli ad id obligati essent, omnino tanquam eximius & maximoperè necessarius resipiscentiæ actus ad exemplum posteritatis scriptum oportuisset; sed & qui Domino jam exaltato in cælis ab Apostolis ad fidem sunt conversi, nusquam leguntur possessiones suas communes fecisse, sed proprias habuisse ædes & possessiones. Tales fuere Tabitha, *Act. IX. 36.* Simon coriarius, *ibid. verf. 43.* Cornelius centurio, *Act. X.* Lydia, *cap. XVI.* Cajus, *Rom. XVI. 23.* Philemon, qui servum habuit, alique. II. Legimus *cap. VI.* Hellenistas querelam instituisse contra Hebræos, quod in quotidianò ministeriò viduæ ipsorum despicerentur. Non ergo omnia fuere communia, adeo ut omne discrimen divitum & pauperum sublatum esset; sed remanserunt in illâ ecclesiâ pauperes, eorumque indigentia prospectum fuit ex communi liberalitate fidelium; ideoque Apostoli, ut illa in distribuendo inæqualitas tolleretur, diaconos instituerunt, qui curam pauperum haberent. Et postea cum fides Christiana inter gentes esset propagata, multæque ad Christum ecclesiæ conversæ, legimus quidem, quod facultatibus suis Ecclesiæ Hierosolymitanæ inopiam multum sublevarint, *Act. XI. 28, 29. XXIV. 17. Rom. XV. 25, 26, 27. 1. Cor. XVI. 1, 2, 3. 2. Corint. VIII. & IX. Gal. II. 10.* nusquam verò quod omnes suas facultates cum illâ communes fecerint. III. Divitibus præscribitur, non ut omnes suas possessiones communes faciant, sed ut liberales sint, *1. Tim. VI. 18.* & liberalitatem singuli exercent pro modulo divitiarum quas divinâ benedictione possident, *1. Cor. XVI. 2.* & prout in animo suo quisque concepit, *2. Cor. IX. 7.* Atqui liberalitas illa exerceri nequit, multò minus perpetua esse, si omnia simul ac semel in commune conferantur, omnisque bonorum proprietas abdicetur. IV. Non tantum vetatur furtum, *1. Cor. VI. 10. Eph. IV. 28.* quod locum habere nequit, ubi nihil ali-

alicui proprium est, sed omnia sunt communia (nisi velimus furtum appellare, aliquid è communibus bonis auferre, aut è privatis possessionibus occultare, ne in communem usum convertatur, cuius tamen nullus potest esse fructus) sed & iubentur fideles propriis manibus laborare, 1. *Theff. IV. 11.* & proprium panem edere, 2. *Theff. III. 12.* ac operari quod bonum est, ut habeant quod possint largiri egenti; *Eph. IV. 28.* At hæc locum habere nequeunt, ubi omnia sunt communia, & nihil cuiquam proprium est. Imò suos curare iubentur, & qui id non faciunt infideli pejores dicuntur. 1. *Tim. V. 8.* At inutilis suorum est cura, ubi ipsis per bonorum communionem prospicitur, & ubi nihil in privatum ipsorum usum ipsis relinquere licet.

Hinc jam facile explicatur versus sequens 45. *Possessiones ac facultates vendebant, ac dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.* Sensus enim illorum non est, omnes, quotquot possessiones habebant, eas universas vendidisse, nullamque sibi in proprios usus retinuisse, ac venditarum pretium unà cum reliquis, quas possidebant, divitiis in commune contulisse: Sed quod præ eximiâ quâdam charitate, quæ in conversionis initio in Ecclesiâ primitivâ ex consideratione ingentis charitatis Domini erga ecclesiam suam, fervidior fuit, ex facultatibus suis luculenter contulerint, adeò ut nullus inter ipsos fuerit, quin aliorum liberalitate ipsius indigentia fuerit prospectum. Contulere ergo ad sustentationem pauperum redditus suos; illis non sufficientibus, etiam non defuerunt, qui quâdam è suis possessionibus vendiderunt, quarum pretio ad Apostolorum pedes deposito pauperes aluerunt. Sic *cap. IV. 37.* narratur de Barnabâ, quod agrum quem habebat vendiderit: Non dicitur, unicum tantum agrum habuisse; aut si plures habuerit, plures vendidisse: Quare non inconcinne hoc explicari potest, quod Barnabas, plurium agrorum possessor, unum ex illis vendiderit, ut reliquorum indigentia succurreret. Adde, quod unus hic nominetur, & mox Ananias ac Sapphira, cujus hypocrisis describitur: Atqui nulla videtur ratio aliquem speciatim nominandi, ubi narratur actus toti Ecclesiæ communis: aut unum tantum excipere, qui nihil eximium præstitit, sed id, quod ipsi cum pluribus commune fuit. Si verò fuit liberalitas non præcisè mandata, neque à multis exercita, exemplum ejusmodi ut singulare narrari potest, ad aliorum excitandam liberalitatem.

Dicuntur itaque possessiones suas vendidisse, eodem sensu, quo Dominus *Luc. XII. 33.* jubet, *vendite quæ possidetis, &*

date eleemosynas. Nimirum: ne credite sufficere, ut quæ ex redditibus vobis supersunt in pauperes distribuatis; sed si indigentia ipsorum ulteriorem requirat liberalitatem, etiam ipsam substantiam, unde annuos habetis redditus, vendite, & eorum pretio pauperum egestati succurrite. Nam *ὑπάρχοντα* sunt ipsæ substantiæ, unde redditus colliguntur. Et opponitur hoc præceptum Domini diviti illi, unde in præcedentibus parabolam mutuatus fuerat, qui redditus ampliores nactus, quos horreis suis recondere non poterat, nova ac majora exstruere moliebatur, quibus eos reconderet, nullâ pauperum, quibus ea distribueret, ratione habitâ. Dominus, suos instruens, docet, non satis esse è redditibus suis liberalitatem exercere erga pauperes: sed & tantam posse esse pauperum indigentiam, ut & substantiæ quædam vendendæ sint, ut illis succurratur. Unde liquet, Dominum non præcipere, ut omnes, quotquot habemus, substantias vendamus; sed quæ nobis ultra ea, quibus indigemus, supersunt, si aliter indigentia pauperum prospicere nequeamus. Si verò non vendendo possessiones pauperibus necessaria subministrari queant, non videtur Dominus eo casu possessionum venditionem præcepisse, multò minus omnium. Quamvis enim fideles ex vi præcepti Domini ad liberalitatem sint adstricti, non tamen præcisè ad hunc liberalitatis actum, qui possessionum venditione præstatur. Eodem modo hic domos vendidisse dicuntur, nempe quibus ipsi non indigebant, ut ita pauperum egestati succurrerent, cui per solos possessionum redditus succurri non poterat. Non enim omnes domos vendidisse, nec omnium proprietate cessisse, vel inde liquet, quod circa domos panem frangerent, *vers. 46.* quas nimirum singuli inhabitaverunt, & in quas ad frangendum panem conveniebant.

Dicuntur ergo *omnia habuisse communia*, nemoque aliquid suum dixisse, eodem sensu, quo communi proverbio dicitur, amicorum omnia esse communia. Quo non indicamus, amicos abdicatâ bonorum proprietate omnia in commune conferre, ut ita æqualiter communibus sumtibus vivant; sed bonorum usum communem facere, amicisque necessaria, quibus indigent, non denegare. Duo itaque hac phrasi de fidelibus prædicantur. Prius: Quod non contenti fuerint redditus superfluos conferre in usum pauperum; sed & ipsas possessiones vendiderint, ut, quod per solos redditus præstari non poterat, per possessionum pretium supplerent. Alterum: Quod & usum eorum, quorum proprietatem sibi retinebant, pauperibus communem fecerint, juxta cujusque indigentiam; eos hospitio

spitio excipiendo in ædibus suis, alendo suo pane, reliquisque tam familiariter excipiendo, ut nullius indigi sint, non aliter ac si bona ipsis sua communia fecissent.

Quod si tamen urgere quis velit, omnes generatim possessiones venditas, omniumque facultatum proprietatem fuisse abdicatam, & universalem omnium communionem introductam; Dico, etsi hoc admitteretur, hoc non esse factum ex præcepto aliquo divino; nusquam enim id exstat; sed ex charitate quâdam eximiâ, quæ in primis Christianis in initio suæ conversionis, ex amoris divini perceptione excellens admodum fuit; ut benignitatem divinam erga se beneficentiâ erga pauperes aliquatenus imitarentur. Nullo enim præcepto divino huc fuisse constrictos, vel unicum Ananiæ ac Sapphiræ exemplum nos abundè docet; quos Petrus, cum de pretio agri fraudassent, integrumque Apostolorum pedibus apponere simularent, eorum hypocrisin redarguens, ita alloquitur: *Nonne, si servasses, manebat tibi, & venundatum in tuâ erat potestate? Act. V. 3.* Quod à Petro dici non potuisset, si præcepto divino singuli ad ejusmodi communionem obligati fuissent. Sed verò nulla est causa, cur ab interpretatione nostrâ recedamus, quâ bona usu fuisse communia diximus, salvâ unique possessionum suarum proprietate. Hæc paulò fufius hic explicuimus, ne ea cap. IV. denuò repetamus.

Verf. 46. *Et quotidie perdurantes concorder in templo, ac frangentes circa domos panem, capiabant cibum cum exultatione & simplicitate cordis.* Templum adibant, ut publicis precibus interessent: licet enim domos habuerint, in quas convenirent ut in religione Christianâ instruerentur, non tamen cœtus publicos ac preces in templo quotidianas negligebant. Aderat præterea summa animorum concordia, quam ostendebant unanimi cultus externi exercitio, & communis panis fractione, quam de domo in domum continuabant: sive id accipiamus de usu Eucharistiæ, quam quoniam ob multitudinem fidelium in unâ domo omnes simul participare non poterant, in variis ædibus successivè celebrarunt: sive de communibus conviviis, in quibus divites singuli per vices pauperes excipiebant, & in quibus cibum capiebant cum exultatione & simplicitate cordis, solummodò honori Dei ac suæ salutis intenti.

Verf. 47. *Et habentes gratiam ad omnem plebem.* Ob singularem pietatem, modestiam, morumque suavitatem, præsertim verò concordiam ac mutuam charitatem, toti populo grati erant. Ita ut etiam illi, qui fidem illorum non probabant, vi-

tam tamen illorum inculpatam probaverint. *Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salvi fierent.* Multiplicationem & augmentum Ecclesiæ tribuit Domino, qui per verbum, ac Spiritum, quo Apostoli loquebantur ac miracula edebant, quotidie plures convertebant. Quibus accessit sancta ipsorum conversatio, quâ multi fuere allekti, ut doctrinam, ad tam eximiam sanctitatem homines excitantem, amplecterentur: Qui omnes salvandorum numero adscripti sunt.

CAPUT III.

Verf. 1. & seqq. **P**etrus & Joannes sub horâ nonâ, quâ ad preces in templum convenire soliti sunt Judæi, templum ingredienti, vident hominem à nativitate claudum portæ assidentem, qui stipem ab illis petens, jubetur à Petro ipsos adspicere: Cum verò ille intentis in ipsos oculis, aliquid ab ipsis speraret accipere, dixit Petrus.

Verf. 6. *Argentum & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do. In nomine Jesu Christi Nazareni surge & ambula.* Primum hoc fuit miraculum, quod ex multis, ab Apostolis patratis, distinctè & cum aliquot circumstantiis narratur: non tantum, quia illustre fuit, sed &, quia occasionem dedit egregiæ illi concioni Petri ad populum, quæ in sequentibus hujus capituli narratur. Petrus miraculum illud editurus, inquit, *in nomine Jesu Nazareni surge & ambula.* Quibus indicat, se potentiâ Jesu, (quem Nazarenum vocat, quia eo nomine passim notus erat Judæis, & hæc etiam inscriptio crucis fuerat) & fiduciâ in ejus potentiam miraculum hoc facere. Nam verba hæc, *surge & ambula*, non sunt jubentis, sed potenter efficientis id, quod enuntiant: perinde uti *Genes. I. 3. Marc. VII. 34. V. 41. Joan. XI. 43.* Et in nomine Jesu, indicant, id potentiâ Jesu effectum: ut *Marc. XVI. 18.* Unde invictè colligitur, ipsum in morte non mansisse, sed gloriose in cælis regnare, ac potentiâ suâ omnia sibi posse subicere. Mox enim virtute Christi claudus ille sanatus fuit, ambulavit ac salit in templo, Deumque, tanquam beneficii hujus autorem, laudavit. Populus autem hunc, quem ambulanti videbat, agnoscens esse eundem, quem paulò ante claudum ac mendicantem viderat, pavore ac stupore impletus est. I. Quia ipsum opus ingens & stupendum planè erat, sanatio nempe claudi à nativitate solo verbo facta. II. Quia personæ, per quas editum fuit, erant viles ac nullius existimationis in populo, & Jesu Nazareni discipuli. III. Quia pro-

profitebantur se id facere in nomine Jesu Nazareni, non tantum à Judæorum primariis, cum in terris degeret, contemti, sed & infami sententiâ, tanquam blasphemi ac seductoris, condemnati ac crucifixi.

Verf. 11. Cum vero claudus ille jam sanatus Petro ac Joanni arctè adhæreret, magnusque circa illos esset populi concursus in porticu Salomonis, Petrus ad eos conversus egregiam ad eos orationem habuit: In quâ tria illos docet.

I. Miraculum hoc non suâ virtute, sed Jesu Christi ab ipsis crucifixi esse factum.

II. Quid ipsis sit faciendum, ut peccatum in Jesum Christum commissum eluant, ejusque veniam à Deo obtineant.

III. Omnia hæc, quæ de Christo ipsos docebat, à Prophetis olim esse prædicta.

Verf. 12. Ac primò quidem docet Petrus, nec suæ potentiae aut arti, nec suæ pietati deberi hoc miraculum, quasi pietate suâ à Deo obtinuerint miraculosam hanc sanationem, ac proinde ipsi haberi possint hujus miraculi autores; Sed se hoc miraculum fecisse potentiâ à Jesu Christo acceptâ. Quod ut ostendat, Christum à Deo missum, & resuscitatum docet; cujus assertionis veritas miraculo hoc evidentissimè probatur. Ita ergo sermonem continuat Petrus.

Verf. 13. *Deus ille Abrahami, Isaaci & Jacobi, Deus patrum nostrorum glorificavit filium suum Jesum, quem vos prodidistis & abnegastis in conspectu Pilati, cum ille judicaret esse absolvendum.* Usitatum est inter Judæos, qui posteritas sunt Abrahami, Isaaci, & Jacobi, Deum cæli & terræ creatorem ordinairè denominare, non abingenti illo creationis opere; sed à recentiore beneficio erga Abrahamum ejusque posteritatem. Placuit nimirum Deo cum Abrahamo fædus erigere, illoque & posteritatem illius comprehendere, quo, stipulatis aliquot ab Abrahamo officiis, ingentium bonorum promissis se illi quasi obligatum voluit: inter illa autem fuit & semen benedictum, in cujus nomine omnes terræ nationes benedicendæ forent: quo, juxta sensum mysticum, ingens ille postea Judæis expressius promissus Messias designatus fuit. Ex illo tempore Deus, in tanti beneficii memoriam, subinde ab Abrahami posteritate, Deus Abrahami, Isaaci & Jacobi vocatus fuit. Petrus Judæos alloquens eodem illum nomine appellat, ut ostendat eundem se, qui ab Abrahamo ejusque posteritate continuò cultus fuit, Deum prædicare, & cultum Christi Jesu, quem prædicabat, jussu Dei Abrahami illiusque autoritate niti, nec, ut Judæi postea criminati sunt, unius Dei Abra-

hami cultui adversari, aut in illius cedere contumeliam; sed honorem; neque alium nunc ipsi esse gratum, nisi qui in nomine Jesu Christi ipsi exhibetur.

Hujus Dei *Filium* vocat Jesum: quo, ut ex sequentibus constat, eum esse regem ac Messiam Judæis promissum asserit. Solemne enim Judæis fuit Messiam regem appellere *Filium Dei*: appellatione desumptâ ex *Psal. II. 7.* ubi Deus Davidem, ut Messiae typum, ita alloquitur, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*; respiciens diem, quo Davidem in regem populi sui unxit. Hunc Psalmum Judæi olim, juxta patrum suorum traditionem, de Messia interpretati sunt; indeque *Filii Dei* appellatio Messiae quasi propria facta est. Quoniam enim Magistratus ac principes populi *Dei & filii altissimi* vocantur, *Psal. LXXXII. 6.* hinc Messiae, omnium regum excellentissimo, *filii Dei* denominatio quasi propria facta est, ipseque per excellentiam *Dei Filius* appellatus fuit; ut jam tempore conversationis Domini in terris appellationes *Filii Dei*, & *Messiae* pro æquipollentibus habitæ fuerint, uti in sequentibus, ubi occasio fuit de eo differendi sese ultro offeret, plenius ostendemus.

Hunc suum Filium Jesum Deus *glorificavit*. Glorificatio hæc accipi potest, vel de glorificatione, quâ Deus Filium suum è mortuis resuscitatum in cælis collocavit ad dextram suam, gloriâ ac honore ornavit, omnemque in cælo ac terrâ illi dedit potestatem; quæ glorificatio miraculi hujus in nomine Christi facti causa sit: eodem sensu quo *cap. II. 13.* exaltationi, quâ Deus Christum exaltavit, Spiritus Sancti in Apostolos missio adscribitur: Vel de glorificatione, quâ Deus hoc miraculo Filium suum Jesum glorificavit: ut sensus sit, hoc miraculo Deum Filii sui Jesu gloriam promovisse: quia enim in nomine Christi factum fuit, necessariò etiam illud in Filii gloriam cessit. Sic *Joan. II. 11.* dicitur Dominus miraculo, quod fecit in Cana Galilææ, *manifestasse gloriam suam*. Et *cap. XI. 4.* ipse Dominus de morbo Lazari dicit: *hæc infirmitas non est ad mortem, sed propter gloriam Dei, ut glorificetur Filius Dei per ipsam*: quia eum resuscitando ex morte gloriosus evadebat coram Judæis, ex stupendo illo miraculo vim ac potentiam ejus divinam agnoscen-
tibus. Sensus non multum est diversus; posterior tamen scopum Petri plenius exprimere videtur: Voluit enim Petrus, ut mox videbimus, miraculo hoc evincere gloriam Christi, ejusque in cælis exaltationem, cujus veritas hoc miraculo luculentissimè adstruitur. Adeo ut Petrus dixerit, Deum hujus miraculi esse autorem; finem verò ejus esse glorificationem Christi.

sti. Deum miraculi hujus autorem esse prolixâ non indigebat probatione: Opus erat naturæ vires superans; nullâ itaque nisi divinâ potentiâ effici poterat: ac proinde illo demonstrabat Deus, se esse cum illo, quo prædicente miraculum ejusmodi fiebat; perinde uti Nicodemus Domino dicebat, *Joan. III. 2.* Miraculo hoc Deum Filium suum Jesum glorificasse ipsa miraculi patratio evincit: edidit enim illud Petrus *in nomine Jesu*, id est, autoritate Christi & potentiâ ab ipso acceptâ. Cum itaque miraculum ipsum nisi Deo cooperante fieri non potuit; & Petrus hoc miraculum editurus, dixerit se id in nomine Christi facere, Deus miraculum hoc efficiendo dictis Petri autoritatem dedit, ac in nomine Christi id fieri confirmavit; eoque ipso Christum in cælis regnare, potestatemque in omnia habere potenter demonstravit. Si enim Christus in cælis non regnaret, nec Petrus in nomine ejus miraculum edere potuisset, nec Deus tam illustri eventu verba Petri confirmasset: quia nisi id verum fuisset Deus mendacio confirmando miraculum dedisset, seductionemque omnibus pietatem sectantibus ac salutis æternæ amantibus inevitabilem reddidisset. Quod à Sanctitate divinâ abest quam longissimè. Præsertim si consideremus summam Petri in miraculo edendo confidentiam; non enim simpliciter dicit, *in nomine Christi surge & ambula*: Sed, *aurum & argentum non habeo, quod autem habeo hoc tibi do: in nomine*, &c. Quibus affirmat, se à Christo potestatem habere ipsum sanandi: eventus ergo consecutus dicti ipsius veritatem probavit: Si enim (uti Judæi asserunt) Apostoli falsò Christum resurrexisse jactassent, quem in morte mansisse sciebant, ridiculum se præbuisset Petrus illâ confidentiâ, nec aliud expectare potuisset, quam contemptum & probum, & tanquam seductor traduci: quia Jesus interfectus & in morte manens claudum sanare nequivisset: nec Deus impostoris, nomen Christi falsò jactantis, verba tam illustri eventu confirmasset.

Ne autem Judæi ignorent, in cujus Jesu nomine hoc miraculum fecerit, eum describit, non, ut *cap. II. 22.* ab illustribus, quæ inter ipsos vivens ediderat, miraculis; sed ab afflictionibus, quas ipse innocens ipsorum improbitate passus fuerat; ut sic commemoratione peccati in ipsum commissi resipiscentiæ necessitatem agnoscerent, ut illius remissionem consequantur. Dicit ergo, quod ipsum *tradiderint*; Jesum quippe, jam sententiâ suâ tanquam blasphemum condemnatum, tradiderunt Pilato, ut ipsum occideret: ademptâ enim ipsis per Romanos vitæ ac necis potesta-

te, necesse habuerunt cum Pilato, penes quem potestas illa erat, tradere, ut morte afficeretur. Traditionis hujus historiam describit Joannes *cap. XVIII. 28. & seqq.*

Secundò addit: *Et abnegastis in conspectu Pilati, cum ille judicaret esse absolvendum: &c.* Duo sunt, quibus sceleris illius sceditas exaggeratur: Unum, quod coram Pilato abnegaverunt eum, quem Pilatus innocentem, ac proinde dimittendum judicabat: Vide *Joan. XIX. 6. & 15.* Alterum: quod *virum sanctum & justum abnegaverint, & petierint sibi homicidam concedi*: ac proinde homicidâ pejo-rem habuerint: quò sceleris gravitas magis exaggeratur, quod non tantum fuerit innocens, sed & sanctus & justus: optione tamen sibi datâ utrum dimitti vellent, hunc, vel homicidam, hunc justum & sanctum abnegaverint, & homicidam, quem lex divina plecti jubet, contra expressum Dei mandatum dimitti postulaverint. Addit tertio, quod *principem vitæ occiderint*. Principem seu *archiducem vitæ*, nimirum æternæ, quæ verè vita est, vocat Dominum Jesum, non tantum quia doctrinâ suâ illustri ac singulari modo homines ad vitam æternam ducit, illam clarè & expressis verbis promittendo, officiaque præscribendo, quæ præstantes per gratiam divinam certissimè vitam æternam essent consecuturi, uti dicitur *2. Tim. I. 10. Hebr. II. 10.* doctrinamque suam miraculis confirmando, quibus de illius divinitate convinci poterant, uti dicitur *Act. II. 22.* sed & quia sanguine ac morte suâ cruenta sacrificium fuit propitiatorium pro peccatis, nosque Patri reconciliavit, cælumque nobis ob peccata clausum aperuit, viamque ad vitam æternam novam nobis præparavit, *Hebr. IX. 8, 11, 12. X. 19, 20.* ac potissimum, quia ad dexteram Dei exaltatus omnibus in se credentibus vitam æternam largiturus est, potestate sibi datâ in omnia, tam in cælo, quam in terrâ, atque ita vitæ æternæ autor erit: *Joan. V. 21. VI. 39, 40.* Illum autem abnegare ac occidere summum scelus est.

Quem Deus excitavit ex mortuis. Inde liquet eum vitæ æternæ esse archiducem: alias si in morte mansisset, aliis vitæ autor esse non potuisset. Simulque his verbis Petrus indicat, Deum innocentiae ac sanctitati ipsius testimonium perhibuisse: Quia enim Dominus Jesus à Judæis rogatus signum edere divinæ suæ missionis, dixerat, *sicut Jonas fuit tribus diebus ac tribus noctibus in ventre ceti, ita & Filius hominis erit tribus diebus ac tribus noctibus in ventre terræ*, *Matth. XII. 39, 40.* Atque ita ad resurrectionem suam, tanquam evidentissimum ac irrefragabile signum provocaverat; nullum majus veritati doctrinæ

nae ac sanctitati ipsius testimonium perhiberi potuit, quam illius è morte resurrectione: Cum enim illa non nisi virtute divinâ fieri potuerit, Deus Jesum suscitando ostendit ipsum verè ac rectè ad suam resurrectionem provocasse. Et ne de resurrectionis veritate dubitent, addit, *cujus nos testes sumus*: nos, nempe, qui cum ipso continuo versati sumus, ipsumque post mortem redivivum vidimus, cum ipso edimus ac bibimus, uti ait *Act. X. 41.* ac proinde de veritate resurrectionis ipsius documentis omni exceptione majoribus convicti sumus.

Vers. 16. Et per fidem in nomen ipsius hunc, quem spectatis ac nostis, confirmavit nomen ipsius: & fides, quæ per ipsum est, dedit isti integritatem hanc in conspectu omnium vestrum. Quibus verbis hoc unum indicat, claudum hunc potentiâ Domini Jesu, à Deo resuscitati, esse sanatum; idque à se præstitum interveniente fide ac fiducia in nomen seu potentiam ipsius: atque ita manifestè patet, miraculum hoc virtute Jesu esse factum. Si enim hoc effectum est interveniente Petri fiduciâ in potentiam Jesu, evidens est, potentiâ Jesu sanationem hanc peractam.

Inde jam magis enormitas sceleris contra Jesum commissi se prodit. Promiserat Deus per Prophetas redemptorem populo, eumque multis jam sæculis exerto quasi collo populus exspectaverat. Illum jam à Deo missum, ac tam ardentè desideratum, rejecerunt, abnegarunt, ut blasphemum ac seductorem condemnarunt, ac per Romanos ignominiosâ crucis morte interemerunt. Hunc ostendit Petrus à Deo ex morte suscitatum, gloriâ ac honore decoratum, adeo ut virtute illius, intercedente fiduciâ in ipsum, claudus ille sanatus fuerit. Quo ipso convictos esse oportuit Judæos, Jesum, quem antea præcipiti affectu aliove vitio occæcati abnegarunt, verè esse Christum ac suum redemptorem, & ex cælesti ipsius gloriâ ac majestâte sceleris sui enormitatem agnoscere.

II. Ita denuò Petrus Religionis Christianæ veritatem adstruit resurrectione ac cælesti gloriâ Domini Jesu, quibus admis- sis, negari nequit ipsum esse promissum Judæis Messiam, seu Christum. Jam porro, ad majorem Judæorum convictionem, processurus esset ad ostendendum, hæc omnia vaticiniis Prophetarum esse consentanea, perinde ut cap. præced. Verum quia ipsos enormis illius criminis reos peregerat, quod autorem vitæ interfecerint; unde jam, illius divinam potentiam agnoscentes, panam & excidium, quod ingratitude ac impietate suâ meriti erant, sibi imminere jure colligere pote-

rant; eorum animos ad spem remissionis obtinendæ prius erigere voluit, indicando ipsis officium, quo intercedente remissionem consequi possent.

Vers. 17. Sed nunc, Fratres, scio quod per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri. Aliquatenus peccatum ipsorum elevat, ut ostendat, veniæ obtinendæ spem adhuc superesse.

Scio, inquit, quod per ignorantiam fecistis, nimirum, quod ducem vitæ abnegaveritis, & interfeceritis: & non tantum vos, seu plebs, sed & principes vestri. Non quod ignoraverint se Jesum abnegare ac interficere; sed quod ignoraverint illum, contra quem id designabant, esse sanctum ac vitæ æternæ autorem, seu promissum patribus suis Messiam; ac proinde peccati sui enormitatem non cognoverint. Ita enim expressè de ipsis inquit Paulus, *1 Cor. II. 8. Si cognovissent (sapientiam Dei) Dominum gloriæ non crucifixissent.* Et Dominus Jesus in cruce pendens, ita pro ipsis apud Patrem deprecatur *Luc. XXIII. 34. Pater remitte illis, nesciunt enim quid faciunt.* Verum quidem est, Dominum Jesum miraculis suis, & numero & magnitudine omnium, quotquot unquam fuerunt, Prophetarum miracula longè exsuperantibus, missionem suam divinam probasse; ac tandem instante passione ac morte suâ clarius ac rotundius, quod antea palam coram omnibus non ita fecerat, declarasse se esse Messiam, *Joan. X. 24. & seqq.* ac tandem in judicio à summo Pontifice adjuratum ingenuè ac apertè se Christum esse professum, ita quidem, ut ob eam confessionem blasphemix sit condemnatus; adeo ut considerando ingenuam ipsius confessionem, & porro expendendo ipsius doctrinam ac miracula, neutiquam nec doctrinæ ipsius, nec dignitatis ignari esse potuisse videantur; nihilominus tamen ignorantia ipsis tribuitur, imò ipsis principibus, qui confessionem illam ingenuam ex ipsius ore audiverunt: quia illi non agnoverunt regiam illius majestatem, sed crediderunt, se interficere hominem, falsò sibi Messix dignitatem arrogantem. Hoc Petrus addit, ad aliquam quidem culpæ ipsorum imminutionem, aut excusationem, non verò, ut culpam planè tollat. Non enim omnis ignorantia peccati culpam exstinguit: sed invincibilis tantum, seu quæ nullâ intercedente hominis culpâ in ipso residet, hoc est, cujus deponendæ nullam habuit occasionem. Alia verò est ignorantia vincibilis, culpâ hominis contracta, quando luculentam veritatis cognoscendæ occasionem habens, eam tamen cognoscere non vult, vel saltem negligit. Ea- que pro ratione causarum, unde oritur, vel minus vel magis est culpabilis. Vel enim

oritur ex merâ negligentia & inadvertentia, quod homo eam quam oportet sedulitatem ac diligentiam ad cognoscendum veritatem non adhibuerit: vel ex præiudicio erga opinionem, quam hausit non tantum à parentibus ac magistris, sed & quam longo sæculorum lapsu, ac communi totius populi, & maximè eorum, quorum auctoritati multum tribuit, consensu raboratam videt: absque ullâ, vel saltem notabili animi malitiâ. Imo quandoque præiudicium hoc occupat animos probitatis studiosos, sed parum cautos, quo præoccupati veritati aures occludunt, neque ad eam admittendam adduci possunt; non quia eam idoneis argumentis destitutam deprehendunt; sed quia præiudicio suo adversatur, ideoque rationes, quibus nititur, ad examen revocare nolunt. Vel tandem oritur ex quâdam animi malitiâ, & propensione erga peccatum, cui homo nequaquam renuntiare cupit, sed cui se totum mancipavit, ideoque veritatem, illi adversantem, odio habet. Quandoque plures ejusmodi causæ concurrunt; sed ultima maximè vitiosa est; quia non est simplex ignorantia, sed illi malitia est mixta, & potissimum ex malitiâ ortum habet, licet fieri possit, hominem hanc in se malitiam non agnoscere, sed sibi persuadere, probitatis se esse studiosum; quoniam animum suum debite ad examen non revocat, ideoque vitia ibi latentia non deprehendit. Prior ignorantia species, nimirum ex negligentia aut præiudicio, potissimum locum habuit in plebe Judæorum, qui communi populi sui opinione, Messiam fore regem terrenum, abrepti, atque primorum suorum, Jesum esse seductorem clamantium, auctoritate fascinati, accedente præterea negligentia doctrinam ac miracula Christi examinandi, ac Prophetarum oracula attentè perpendendi, crediderunt Jesum tanquam seductorem esse è medio tollendum. Talis fuit ignorantia Pauli, qui cæco zelo credidit, Christum apostasiam à lege Moysis suadere, ideoque eum blasphemavit, ecclesiamque Christi persecutus est; non tamen ex animi quâdam malitiâ, sed ignorantia, uti ipse ait *1 Tim. I. 13*. Alia fuit ratio primorum populi; in illis simplex non fuit ignorantia, sed animi malitia: Studebant Deo maximè placere operibus externis, iisque Deo se credebant gratos, dum animum à vitiis non purgabant: accessit præiudicium, de regno Messiaæ terreno: Hinc ingrata fuit ipsis doctrina Domini Jesu, ipsiusque, vitia ipsorum liberè taxantis, persona exosa: nihil in ipso videbant quod regnum, quale exspectabant, spirabat; sed omnia vilia ac humilia: hinc collegerunt, ipsum non esse Messiam; idque præiudicium ita

penitus eorum animos occupaverat, ut miracula ipsius, & numero & magnitudine omnia, quæ unquam contigerant, longè excedentia, nullo modo considerarent; sed præsupponentes, eum non esse Messiam, hæc omnia rejicerent, quin & dæmoniorum principi adscriberent; accedente per rō odio contra ipsum ob liberas ipsius reprehensiones, pro certo statuerunt, ipsum esse seductorem, doctrinamque ipsius defectionem à Lege: quo iudicio semel ipsorum animis imbutis, omnia sibi contra Dominum licita statuebant, & quascunque machinationes contra ejus vitam zelo pro Lege divinâ palliabant; adeo ut nihil tam horrendum fuerit, quin sibi contra Dominum Jesum, quem seductorem & blasphemum credebant, licitum statuerent. Non enim eam possumus illis adscribere malitiam, quod sciverint, Dominum Jesum suum esse Messiam, & nihilominus interfecerint: hoc enim de ipsis negat Paulus *1 Cor. II. 8*. sed quod, cum luculentissimam habuerint occasionem Dominum agnoscendi, malitiâ occultè in animis ipsorum latente, ac præiudicio inveterato impediti fuerint, quò minus eum agnoverint; atque ita latâ ac facile evitabili culpâ suâ ignorantia hujus sibi fuerint causa. Hoc sensu Petrus primoribus Judæorum hic attribuit ignorantiam.

Quoniam verò Petrus ignorantiam hanc allegat, ad peccatum ipsorum aliquatenus extenuandum aut excusandum, videndum, an ignorantia, ex ejusmodi causâ orta, aliquam peccato excusationem adferre possit. Ignorantiam hanc fuisse peccatum, Judæosque, præsertim primores, per eam gravissimo se crimine coram Deo obstrixisse, nemo inficias iverit: ad manifestam enim veritatis lucem oculos tantum non malitiosè occluserunt: quia enim Domini doctrina vitiis ipsorum erat adversa, & præcepta continebat ipsis summo perè ingrata, eam repudiabant. Hoc de ipsis testatur Lucas *cap. XVI. 14*. quod Pharisei, cum essent avari, audientes doctrinam Christi, ipsum irriserint. Et Dominus ipsis exprobrat *Joan. V. 44*. *Quomodo potestis vos credere, qui honorem ab invicem accipitis, & honorem, qui à solo Deo est, non queritis?* Quin & hanc dicit esse condemnationis causam, *quod lux in mundum venerit, & quod dilexerint homines tenebras magis quam lucem, opera enim ipsorum erant mala, Joan. III. 19*. Nihil itaque habent Judæi, quod peccato suo prætexant. Veritas divina plenè ac clarè ipsis fuit revelata, miraculis confirmata, nihilque omissum quo convinci possent. Quæ ergo ratio excusationis aut imminutionis peccati ab ipsorum ignorantia desumi potest? Resp. Licet illorum ignorantia nullam habeat ex-

excusationem, ipsique per eam rei sint iudicii divini; tamen ea aliquatenus minuit gravitatem delicti postea ex ignorantia illa commissi; quatenus credibile non est, ipsos peccatum hoc contra Dominum Jesum commissuros fuisse, si ipsum Messiam suum esse cognovissent. Quæcunque itaque malitia ac culpa fuit in ignorantia, ea etiam fuit in facto ex ignorantia illa commisso: Verum culpa illa, quia illi quædam ignorantia mixta fuit, minor aliquantum fuit, quam si omnes facti sui circumstantias exactè cognitas habuissent: & quantò causæ ignorantie fuere minus culpabiles, tantò maiorem peccato excusationem attulit ignorantia. Petrus itaque non omnem veniæ spem Judæis præcidere, & spe veniæ, quæ adhuc reliqua esse poterat, ipsos ad resipiscentiam excitare cupiens, ommissis omnibus, quibus peccatum eorum aggravatur, circumstantiis, unicam illam, quæ aliquam peccato excusationem adferre poterat, ab ignorantia ipsorum desumptam, commemorat; ut ita veniæ spem concipientes, pœnitentiâ ducerentur, peccatumque suum emenderent.

Verf. 18. *Deus autem quæ prænuñtiaverat per os omnium prophetarum suorum, Christum passurum, ita implevit.* Novâ ratione ad spem veniæ eos erigit Petrus, quod hæc omnia facta sint intercedente sapiente directione divinâ, qui id, quod Judæi moliti sunt contra Dominum Jesum, direxit, ut in eò vaticinia, quæ olim prophetis inspiravit, implerentur. Deus enim futurorum præscius, per Prophetas prædixit, Christum passurum; & quia per plurimos prophetas id prædixit, dicit Petrus Deum hoc prædixisse *per os omnium Prophetarum*: Quotquot enim fermè Prophetæ Christi adventum prædixerunt, etiam de passionibus ipsius vaticinati sunt. Vaticinia autem illa vel sunt expressa, & directè ipsius passionibus ac mortem præsignificantiâ, ut *Esa. LIII. Dan. IX. 26.* Vel involuta, tectè & obscurè sensum mysticum sub cortice literæ involventia, vel sub typis personarum illustrium, Messiamque adumbrantium, abscondentiâ: Qualia occurrunt *Genes. XXII. 18.* juxta *Gal. III. 16.* & præsertim typi illustres Christo à Novi Testamenti scriptoribus applicati: ut serpens æneus, *Joan. III. 14.* & *XII. 32, 33.* agnus Paschalis, *1 Cor. V. 7.* præsertim David, variis in afflictionibus, per quas ad dignitatem regiam fuit perductus, & quas graphicè in *Psalms XXII. & LXIX.* depingit; qui passim Christo in Novo Testamento applicantur, & tam perfectè in Christum quadrant, ut, quod David de se figuratâ locutione pronuntiavit, id secundum literam in Christo im-

pletum sit; ita quidem, ut si genuinam verborum significationem attendamus, David hæc non tam de se quam de Christo affirmasse dicendus sit. Ne alia jam vaticinia typosque commemoremus, quæ, licet in Novo Testamento non allegentur, ab interpretibus tamen Christianis Christum adumbrasse evincuntur: quæ etiam credibile est à Domino Jesu sibi applicata fuisse, in egregio illo, quem cum discipulis Emmauntem euntibus habuit, sermone, *Luc XXIV. 26, 27.* & cum omnibus Apostolis, *ibid. vers. 46.* & ab Apostolis, quando cum Judæis disputarunt, & ex prophetis Christum debuisse pati demonstrarunt.

Jam dicit Petrus, *Deum ita implevisse*, quæ de passionibus Christi per os omnium Prophetarum prædixerat. Non quod Deus Judæis hæc consilia inspiraverit, ut Jesum abnegarent, condemnarent, ac morti traderent: aut providentiâ suâ efficaci ita illorum mentes disposuerit ac determinaverit, ut necessariò Jesum interficerent; Absit: Nihil enim Deus cum scelere hoc detestando commune habuit: Sed quod Deus malitiam, quæ in Judæis erat, direxit, ut per eam impleretur, quod per prophetas prædixerat. Deus nimirum præscius, malos ac sceleratos istiusmodi homines exstuturos, decrevit Filium suum Jesum, per cujus mortem genus humanum redimere, & quem per mortem ac passionibus in gloriam suam introducere statuit, illorum potestati permittere: qui Jesum, ita arbitrio ipsorum permissum, pro cordis sui malitiâ, quia doctrinam ipsis ingratam, concupiscentiisque ipsorum adversam prædicabat, essent rejecturi ac interfecuri: atque ita Deus malitiam ipsorum direxit, ut eam in Jesum Christum exsererent, & per ipsos, aliud licet cogitantes, Christo inferrentur passionibus, quas jam ante per Prophetas prædixerat Christo inferendas. Non ergò Deus in Judæis malitiam illam operatus est; sed malitiam, quam in ipsis invenit, direxit in finem à se antea prædictum. Perinde uti Deus malitiam non operatus est in fratribus Josephi; sed illis ita malis Josephum permisit, ut eam erga Josephum exsererent; ipsorumque malitiam direxit, ut esset medium Josephum perducendi ad gloriam ipsi in somniis præsignificatam; licet fratres illud minimè intenderent, sed somnia illa eludere, eorumque vanitatem ostendere conarentur: uti Josephus ipse ait *Gen. XLV. 8. L. 20.* Simile exemplum habemus in rege Assyriæ *Esa. X. 5, 6.*

Hinc jam apparet, quam frivolum sit Judæorum argumentum, qui volunt, si Dominus Jesus esset Messias, quod nec passus nec mortuus fuisset, sed virtute di-

vinâ conservatus, perinde uti Deus legatos suos, per quos mirabilia vult efficere, conservat, ne quisquam iis nocere possit; ut Moſen, Joſuam, reliquosque populi duces. Certum eſt, neminem poſſe legatos Dei, ad opus quoddam eximium perficiendum a Deo miſſos, ullo afficere malo, quo impediatur, quo minus id, ad quod à Deo miſſi ſunt, perficiant. Nulla enim humana potentia divinæ reſiſtere poteſt, aut vi impedire, quod Deus effectum dare decrevit. Verum antequam ſtatuamus, aliquem malo quodam ab hominibus ſibi illato impeditum fuiſſe ad opus, quod Deus effici voluit, perficiendum, indeque concludamus, eum non eſſe illum Dei legatum, cujus miniſterio Deus opus illud perfici voluit, opus ipſum Dei, illiusque natura ac conditio, & quibus mediis Deus illud efficere voluit, cognita nobis ac perſpecta eſſe oportet. Quandoque Deus opus aliquod, quod in hac vitâ plenè conſummatur, per legatum ſuum efficere vult; qualis eſt liberatio è gravi miſeriâ: perinde uti per Moſen populum Iſraëlis liberare voluit è gravi ſervitute Ægypti. Ut Moſes agnoſcatur eſſe legatus à Deo ad redemptionem illam efficiendam miſſus, requiritur, ut populum verè liberet, & ex durâ illâ ſervitute educat; neque ulla potentia humana, quantacunque ſit, illud impediatur; aut eum, antequam id perfecit, interficiatur. Ita ſi talis à Deo fuiſſet promiſſus Meſſias, qualem Judæi exſpectant, Deus ipſum conſervaret, ne ab hoſtibus ſuis interficeretur: quia cædes iſtiusmodi cum regni, quale Judæi exſpectant, conditione ac naturâ conſiſtere nequit. Non tamen neceſſariò ſequitur, eum ab omni afflictione fore liberum: quia fieri potuit, ut Deus decreverit eum per varias afflictiones tandem ad regnum perducere, perinde uti Joſephum ac Davidem. Niſi cum quibuſdam ſtatuamus, Meſſiæ neminem reſtiturum, ſed omnes reges ultrò ſeſe illi ſubjecturos: ſi quis verò illi reſiſtere audeat, eum ſtatim periturum. Talis enim Meſſias ut poteſtati inimicorum ſuorum permittatur, ab iſſque interficiatur, fieri nequit. Sed talem Judæis non promiſit neque deſtinavit Deus: quia & afflictiones & mortem ejus prædixit: Talem ergò, in quo hæc duo concurrerent, afflictiones ac mors, & gloria ac majeſtas. Quia autem hæc duo eodem tempore ſimul conſiſtere non poſſunt, ſequitur afflictionem ac mortem præcedere oportere, ut eam conſequatur gloria ac regnum. Atque ita Deus ordinavit, ut mors Meſſiæ eſſet gradus ac medium conſequendi gloriam. Voluit nimirum Deus, ut Meſſias morte ac paſſione ſuâ genus humanum redimeret, ac ſeipſum redem-

tionis pretium offerret; & ex morte reſuſcitatus in cælum adſcenderet, regnumque in omnia, tam in cælo quam in terrâ obtineret. Hinc ſequitur, non oportuiſſe ut Deus Meſſiam conſervaret, ne in hoſtium manus incideret, & interficeretur: ſed ne in morte maneret, verum ex eâ, invitis licet omnibus ejus inimicis, reſurgeret, & in cælum adſcenderet, potentiâque, cui nemo reſiſtere poteſt, omnia ſibi ſubjiciat. Hoc præſtitit Dominus Jeſus, neque quisquam reſurrectionem ejus ex mortuis, nec cæleſtem gloriam impedire, aut ſe ejus poteſtati ſubducere potuit, aut etiamnum poteſt. Licet enim Chriſti ſepulchrum ſigillo obſignaverint, & appoſitis militibus cuſtodiverint, ne cadaver illius furto auferretur; non tamen eum in ſepulchro detinere potuerunt; ſed ipſis invitis per omnipotentiam divinam è morte reſuſcitatus eſt, & in cælum adſcendit, omneſque, etiam ipſi Judæi, illius potentiæ ſunt ſubjecti; & quantumcunque illi in hoc ſæculo reſiſtendi cupiunt, non tamen ſpiritualis illius regni inter homines erectionem impedire potuerunt; verum ipſis invitis per totum terrarum orbem propagatum eſt, & omnia hominum illi reſiſtere curſumque ejus impedire conantium repagula perrupit: ac tandem in fine ſæculorum Judæi, licet maximè reſractarii, eum Dominum ac judicem agnoſcere cogentur. Verum quidem eſt, Judæos negare, mortem ac paſſiones Meſſiæ eſſe prædictas: Sed hoc ex præjudicio de Meſſiæ regno terreno procedit, cui renuntiare nolunt: Sed Apoſtoli Domini Jeſu, qui ſe eodem, qui prophetas aſſavit, ſpiritu donatos oſtenderunt, hæc à Prophetis prædicta docuerunt: Tum & eventus, certiffimus Prophetarum interpres, hunc fuiſſe eorum ſenſum evincit: Quæ enim Domino Jeſu contigerunt ita exactè reſpondent prædictionibus Prophetarum ac illuſtrium virorum typis, ut illa juxta pleniffimum ac proprium literæ ſenſum in ipſo complementum ſuum habuerint: Quod evidens argumentum eſt, hæc directione divinâ ita contigiffi, ut prophetiæ impleverint: ac proinde Dominum Jeſum eſſe illum Judæis olim promiſſum Meſſiam, ſeu Chriſtum.

Quod autem Petrus Judæis dicit, Deum providentia ſua peccatum ipſorum direxiſſe, ut impleverint omnia, quæ per Prophetas de Chriſto paſſuro prædixerat, inde fiduciam quandam concipere poterant, & colligere, quoniam Deus pro incomprehenſibili ſua bonitate ac ſapientiâ peccato ipſorum uſus eſt in bonum ac ſalutem, etiam ipſorum, ut Salvatorem illum dudum promiſſum daret, & opus ſalvationis, juxta vaticinia Prophetica, per ipſum

ipsum absolveret, ipseque hominibus remissionem peccatorum ac salutem impetraret; quod ergo Deus peccatum ipsorum, quod alias exitium ipsis esset allaturum, converterit in remedium maxime salutare, quo omnia ipsorum peccata essent delenda, modò ea agnoscant, deleant, & emendent.

Verf. 19. *Respiscite igitur & convertimini, ut deleantur peccata vestra, ut veniant tempora refrigerationis à conspectu Domini.* Hortatur ut peccatum suum agnoscant, & emendent, Jesum agnoscendo Christum ac Servatorem; promittitque delenda ipsorum esse peccata, hoc est, Deum ea remissurum, ac non inflicturum pœnam, cuius reatum crucifixione regis Messiae sibi à Deo missi se contraxisse conscientia ipsorum testabatur.

Addit: *Ut veniant*, vel, *postquam venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini.* Sensus non multum est diversus, quocunque modo vertatur; eadem enim intelliguntur *tempora refrigerii*: Si ergò veritas, *ut veniant tempora refrigerii*; sensus erit: oportere ut se convertant, ut peccata ipsorum deleantur, & tempora refrigerii ipsis obtingant. Si vertatur, *postquam venerint tempora refrigerii*: sensus erit, illorum peccata delenda, quando refrigerii tempora advenerint. Quemcunque sensum sequaris, manifestum est, peccata dici delenda temporibus refrigerii. Quamnam autem ea tempora sint, explicandum est. *Refrigerium* opponitur aestui. Per *aestum* autem figuratè punitio seu afflictio intelligitur: hinc per *ignem*, & *fornacem ignis* divina punitio sæpe exprimitur: ut *Matth. III. 12.* & *XIII. 42.* Unde per *refrigerium* illi oppositum designatur liberatio ab afflictione, salus ac fœlicitas: quia perinde uti qui aestu ac ardore fuerunt afflicti, per refrigerium; ita qui gravissimis fuisse pressi calamitatibus, per liberationem, ac potissimum contrariorum bonorum ademptionem ac salutem, se quam maxime recreari sentiunt. Tempora autem illa sunt tempora consummationis sæculorum, quando Dominus Jesus venturus est ad iudicium ad retribuendum unicuique secundum opera: Quæ quidem erant tempora afflictionis impiis ac contumacibus: piis verò ac Christi fidelibus tempora refrigerii, quietis ac salutis: uti dicitur *2. Thess. I. 6, 7.*

Verf. 20. *Et miserit prædesignatum vobis Christum.* Nimirum è cælo, in quod nunc adscendit, & in quo gloriose regnat, mittet Christum, ut refrigerium illud conferat, ac deletis peccatis salutem æternam vobis largiatur. Dicitur autem Christus *ante prædicatus*, vel, *prædesignatus*, quia Deus Christum in salutem, primò Judæo-

rum, deinde & totius generis humani jam ante designavit, ac mittere decrevit; decretumque suum per Prophetas Israël re-revelaverat, primò quidem obscurius, dein clarius, variasque personæ ac muneris ipsius circumstantias ac functiones præsignificaverat, adeò ut, si illas cum eventu ipso, seu vitâ & actionibus Christi, omnibusque, quæ Deus in illo & circa illum operatus est, conferamus, rectè dici possit, Christum ipsis jam antea prædicatum esse.

Verf. 21. *Quem oportet quidem cælum recipere usque in tempora restitutionis omnium, quæ locutus est Deus per os omnium sanctorum suorum Prophetarum à sæculo.* Priora verba hujus versus ambiguum habent constructionem: possunt eum construi, vel, oportet ut cælum recipiat Christum: vel, ut Christus recipiat cælum. Notum est, acrem de genuino verborum horum sensu esse contentionem inter Lutheranos ac Reformatos. Beza, ut verborum ambiguitatem tolleret, in suâ versione transtulit, *quem oportet cælo capi.* Verum propterea à Lutheranis male exceptus, & tanquam Scripturæ depravator est traductus: adeò ut hac suâ versione nihil profecerit. Et præstitisset, meo iudicio, ambiguitatem, quæ in textu Græco est, etiam in Latinâ versione retinuisse, atque ex textus circumstantiis genuinam ejus explicationem adstruere: Idque in omnibus constructionibus ambiguis, quantum fieri potest, observandum censeo, ut eadem ambiguitas quæ in Græco est etiam in versione exhibeatur: quoniam unicuique ad textum authenticum recurrere integrum est, & nemo alterius versione sibi ac sententiæ suæ aliquod præjudicium fieri permittet. Quod autem explicationem eorum attinet, qui contendunt hic affirmari, quod oporteat ut Christus cælum capiat, quod Lutherani explicant de corporis Christi ubiquitate, quâ ipsum cælum Christus capiat; vel ut alii de gloriâ cælesti quam Christus accepit, ea unico hoc argumento evidentissimè refellitur, quod dicatur, oportere Christum cælum recipere *usque ad tempora restitutionis omnium.* Quando ergo advenerint tempora restitutionis omnium, quæ hic ponuntur tanquam terminus quousque cælum oportet Christum capere, necesse est, ut hæc receptio cesset, atque ita adveniat tempus, quo Christus cælum non capiat. Atqui hoc illorum opinioni repugnat: tam enim qui Christum corpore cælum recipere, quam qui Christum cælestem dignitatem recipere docent, agnoscunt eum statum Christi esse æternum, neque ullo, etiam minimo temporis intervallo interrompendum. Sequitur ergò, verba hæc esse ita interpretanda, quod oportet

oporteat cælum recipere Christum, seu, ut Beza vertit, Christum cælo recipi: Nam è cælo tempore consummationis sæculorum rediturus est, ut suos salvos faciat, & iudicium universale exerceat in omnes homines. *Act. I. 11.* tum enim venturus dicitur in nubibus cæli, *Matth. XXIV. 30.* & è cælo descensurus, *1. Thess. IV. 16.* Dicit ergo Christum, qui in cælum ascendit, è cælo non denuò descensurum ante illum supremum diem: Cum verò ille advenerit, eum ad fidelium salutem è cælo appariturum. Opponuntur enim hæc duo, mansio Christi in cælo, ejusque comparitio è cælo ad iudicium.

Vocantur autem illa tempora, *tempora restitutionis omnium*: eaque dicit, jam olim per prophetas esse prædicta. Possunt autem hæc dupliciter accipi: Vel quod Christus cælo recipietur, donec omnia sint restituta; adeò ut omnium restitutio ejus è cælo reditum præcedat: Vel, donec tempus restitutionis omnium adveniat, & cum tempus illud advenerit, quod tum non amplius cælo continebitur, sed inde egressurus est ut omnia restituat. Pro diversâ hac acceptione, etiam ipsa *omnium restitutio* diversum quid significabit. Si priore modo accipiamus, per *restitutionem omnium* commodè intelligitur vocatio gentium, per quam dici potest domum Israël, nempe spiritualem, quæ cecidit, restaurandam esse. Sic enim de gentium vocatione loquitur Apostolus Jacobus *Act. XV. 15.* & *seqq.* allegatis eum in finem verbis Amosi Prophetæ *cap. IX. 11.* Ibi enim ea vocatur *restauratio*, perinde uti hic à Petro, & dicitur prædicta à Prophetis per Deum, qui ingens hoc suum opus jam ab ævo, hoc est, olim, prænovit. Quam etiam Paulus variis in locis in Epistolis suis olim per Prophetas prædictam probat: *Rom. X. 18.* & *seqq.* & alibi. Cui & alii adjungunt renovatam Judæorum vocationem, eorumque ad Dominum conversionem; quam prædictam credunt *Rom. XI. 25, 26, 27.* Donec illa omnia implebuntur, atque ita restitutio facta sit omnium quæ olim per Prophetas prædicta sunt, Christus cælo continebitur: Illis vero impletis cælo egredietur, ut iudicium in homines universale exerceat. Si posteriore modo accipiamus, *restitutio omnium* significat illam restitutionem, quâ Dominus in ultimo iudicio omnia suo restituet loco, omnibusque statum sibi convenientem attribuet; qui opponitur statui omnium in hoc præsentis sæculo. Nunc enim videmus omnia inter se permixta, bonos mixtos malis, bonaque ac mala hujus mundi utrisque esse communia, imò & nonnunquam pios Deique timentes gravissimis mundi hujus malis premi; impios verò ac scele-

ratos bonis hujus mundi frui, eaque ordinariè magis affluere impiis quam piis. Hic non est status, in quo unicuique debitus sibi locus assignatus est; cum, si respiciamus justitiam divinam, omninò consentaneum sit, ut justis justitiæ suæ præmium assignetur; impiis verò condignum sceleribus suis supplicium infligatur. Cum verò illa tam bonorum quam malorum justa retributio in futuro sæculo locum sit habitura, & in iudicio extremo unicuique status sibi debitus assignandus, ille dies vocatur *tempus restitutionis omnium*: Tum enim per justam iudicis sententiam, omnia suo loco restituentur; & ut Dominus dicit *Matth. XIII.* qui hic tanquam triticum & zizania inter se permixta vixerunt, tum à se invicem separabuntur; & operarii iniquitatis conjicientur in ignem fornacis ardentis; pii autem tanquam sol fulgebunt in regno patris sui: atque adeò ex loco, qui cuique attributus est, agnoscentur, utrum pius Deique timens, an verò impius fuerit. Is autem dies etiam per Prophetas prædictus fuit, licet minus clarè quam in Novo Testamento, & sub verborum typicè explicandorum cortice ac involucro. Jam Enochum de eò die esse vaticinatum docet nos Judas, *vers. 14, 15.* Verba Osee *cap. XIII. 14.* huc refert Paulus *1 Cor. XV. 55.* Nec minus huc communiter referuntur *Dan. XII. 2, 3.* & *Malach. III. 14, 15, 16, 17, 18.* Atque hæc posterior explicatio mihi præ priore placet; omninò enim mihi dicere videtur Petrus, Christum cælo recipiendum, donec, non, restituta sint, sed restituantur omnia. Cui adde, quod, ut in sequentibus plenius ostendetur, Apostolis tum nondum revelatum fuerit mysterium vocationis gentium, multò minus renovandæ vocationis Judæorum post priorem obspretum Evangelium rejectionem; ac proinde Petrus hic de eâ disseruisse, & ad eam respexisse, dici non posse videtur. Sed sensus est, Christum in cælo mansurum, indeque omnia tanquam regem cælestem potenter administraturum, usque ad ultimum iudicii diem, & illo Dominum cælo egessurum, ut omnia plenè restituat, & fideles, qui nunc cruce & afflictionibus pressi exerto quasi collo liberationem expectant, in libertatem gloriæ filiorum Dei introducat.

Vers. 22. Moses quidem dixit: Quoniam prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris, tanquam me, ipsum audietis juxta omnia quacunque locutus fuerit vobis, &c. Postquam Jesum resurrexisse, ipsiusque virtute, quod stupebant, miraculum esse factum docuit Petrus, coque evicit, eum esse Christum, jam porro, ut Judæos tantò magis convincat, ex vaticiniis

niis Prophetarum probat, quæ de Christo prædicta sunt, in ipso esse impleta. Quod est tertium, quod hic Petrus docet; ac præcipue hîc profert insigne Mosis vaticinium, qui Prophetam sibi similem à Deo populo Israël mittendum prædixit. Quod speciatim Messiam respicere, & in Domino Jesu complementum suum habere, contra Judæos id negantes adstruendum est. Quia hic Petrus Judæos hortatur ad resipiscentiam & ut doctrinam Christi recipiant, eique obediant, vaticinium ex Mose profert, quo prædicatur Prophetam sicut Moses à Deo mittendus, & unicuique sub poenâ excidii mandatur, ut illi obtemperet. Vaticinium exstat *Deut. XVIII. 18, 19.* Deus eo capite severe vetuit Judæis, ne pythones & ariolos consulant, perinde atque gentes, quas Deus ob istiusmodi abominationes à facie ipsorum ejecturus esset; promittitque se missurum Prophetam sicut Mosen, quem essent audituri: idque juxta ipsorum postulatam in Horeb, quo à Jehovâ postulaverunt, ne audiant vocem Dei, neque videant magnum istum ignem; dixitque Jehova, bene egerunt in hoc quod loquuti sunt: Et tum sequuntur verba hîc à Petro citata, Prophetam se suscitaturum sicut Mosen, quem sint audituri, & quidem sub poenâ exterminii è populo. Addit porro denuntiationem poenæ illius prophetæ, qui loquetur in nomine Dei quod ipsi non præcepit, aut in nomine falsorum Deorum: additque signum, unde prophetam falsum agnitori sint; si quid prædixerit in nomine Jehovæ, illudque non evenierit. Ex totâ hujus capitis serie & connexionione argumentantur Judæi, Deum hîc non prædicere adventum unius eximii Prophetæ, sicut Petrus hîc contendit; sed quod continuo ad populum prophetas sit missurus, per quos Dominum consulere possint, ne more gentium responsa à pythionibus & hariolis petant. Idque inde confirmant, quia ex ultimis capitis versibus patet, fieri posse, ut inter illos prophetas etiam quandoque falsus existat propheta: quod locum habere non posset, si unius tantum eximii prophetæ adventus hic prædictus esset. Verum falsa planè est hæc Judæorum collectio: Non enim Deus continuo prophetas ad populum mississe legitur: à morte quippe Mosis usque ad Samuëlem nullam ullius prophetæ mentionem fieri legimus, quod tamen intervallum est ad minimum trecentorum annorum; cum tamen illo tempore Israëlita sæpius ad idolorum cultum desciverint, proptereaque à Deo in potestatem hostium suorum fuerint traditi. Et à temporibus Malachiæ, quem ipsi Judæi faterentur fuisse prophetarum ultimum, usque

ad tempus nativitatis Domini nostri Jesu Christi, quingentorum circiter annorum spatio, nullus in populo Judæorum fuit Propheta. Imò post natum Christum per septemdecim sæcula nullius Prophetæ alloquio ipsos dignatus est Deus: adeò ut à tempore hujus, sive vaticinii, sive promissi, multò plura sæcula elapsa sint, quibus prophetis planè fuere destituti, quam quibus aliqui inter ipsos comparuerunt Prophetæ. Quod evidens argumentum est, Deum id, quod Judæi contendunt, oraculo hoc non promississe. Interim negare nolum, Deum plures Prophetas semissurum hic promittere; verum inter illos unum quendam eximium, sicut Mosen, quem præsertim audiri velit, & cuius prærogativæ præ reliquis sint eximia. Et ita hunc locum olim à Judæis fuisse acceptum ex eo liquere videtur, quod circa tempus adventus Domini nostri in carnem talis eximius Propheta à populo expectatus fuerit; ut liquet ex *Joan. VI. 14.* ubi turba dicit; *Hic est verè propheta ille qui venturus erat in mundum.* Et ex *cap. I. 21.* ubi sacerdotes & Levitæ dicuntur per deputatos suos Joannem rogasse, an esset propheta ille? nimirum, à Mose prædictus; uti id ex verbis Philippi ad Nathanaëlem colligere licet, *vers. 46.* *Invenimus illum, de quo Moses scripsit in Lege, & Propheta, Jesum filium Joseph Nazarenum.* Verum quidem est, quod prophetam hunc distinguerent à Messia, sed absque ratione. Nobis autem, qui hanc ab Apostolis Jesu Christi Spiritu Sancto afflatis didicimus, explicatio hæc authentica esse debet. Sed & in ipso textu varia sunt, ex quibus explicatio hæc evinci potest. Præsupponimus jam, quod Apostolus Petrus suo reliquorumque Apostolorum testimonio in præcedentibus probavit, quod Dominus Jesus ex mortuis sit suscitatus: quod cum semel probatum sit, hic denuò probandum non est. Hoc ergo præsupposito, dicimus plura in hoc textu esse, quæ illum de uno eximio prophetâ accipiendum suadent, quæ si cum Jesu Christo, iisque, quæ ab ipso gesta sunt, conferantur, omnia exactè in ipso complementum suum habere, nullique alteri applicari posse, confirmant.

Primò quidem, in singulari numero dicitur, *Prophetam* suscitabit Deus. Excipiunt Judæi, esse enallagen numeri. Sed 2. eam hîc non esse admittendam liquet, quia dicitur, *suscitabit Deus Prophetam*; quod, si vim phraseos attendas, propriè magis significat eximii Prophetæ excitationem certo tempore futuram; quam variorum Prophetarum continuo sibi invicem succedentium missionem, quos Deus, quandocunque illos missurus sit, audiri velit:

lit: de illis enim valdè improprie diceretur, Prophetam suscitabit Deus. 3. Moses expresse addit; suscitabit Deus Prophetam *sicut me*; hoc est, qui sit legislator, perinde atque Moses legislator fuit: qui enim legislator non est, Mose longè inferior est. Atqui à tempore Mosis, usque ad adventum Domini nostri nullus existit Prophetam Mose similis, aut ejusdem cum Mose autoritatis. Omnes enim fuere solummodo Legis Mosaicæ expositores, populumque nomine Dei ad illius observationem concionibus suis hortati sunt, ejusque transgressores acriter reprehenderunt, ac pænarum divinarum prædictionibus terruerunt, ut ad obedientiam Legis redirent. Quod ex omnium scriptis sole clarius est, usque ad Prophetarum ultimum Malachiam, *Cap. IV. 4.* Unde dicitur *Deut. XXXIV. 10. Non surrexit ultra Prophetam in Israël sicut Moses.* Quoniam verò promittitur legislator, exinde rectè colligitur, Prophetam Mose majorem promitti: Lege enim per Mosen latâ alius exsurgere legislator nequit, nisi legem Mosis lege perfectiorem ferat: si enim eadem sit lex, nova non est; nec qui eam fert legislator, sed antiquæ tantum legis repetitor: Quia itaque novam feret, necesse est, ut illius lex Mosis legem superet.

Atqui hæc omnia in Domino Jesu esse impleta, historiam Evangelicam legenti, & cum vaticinio hoc conferenti, manifestum est. Ipse enim est eximius ille Prophetam, qui, perinde ut Moses, novam suis dedit legem, omnis sanctitatis perfectissimam regulam, & Mosis lege perfectiorem: in quâ omnes defectus, populo ob duritiem cordis sui permisos, sustulit; & ea, quæ in Lege Mosis non plenè erant expressa, sed verbis generalibus involuta, & juxta ultimam Dei intentionem ad officia specialia, quæ ad generalia referri possunt, extendi poterant, plenè, distinctè ac perspicuè præcepit: adeo ut cum olim multi hæc non distinctè perceperint, & magis ad ipsam literam, quam ultimam Dei intentionem respexerint; nunc omnis illa obscuritas sit sublata, & nisi ea præstentur, directè lex Christi violetur. Hanc etiam suam legem sancivit præstantissimis promissis, vitæ æternæ: Cum enim antea sub typo rerum terrenarum, & promisso generali vitæ, etiam vita æterna obscurius esset inclusa; nunc ea distinctis ac clavis verbis speciatim est promissa, & vita ac immortalitas hominibus patefacta, 2. *Tim. I. 10.* Quæ omnia si cum verbis Mosis conferantur, patebit prophetiam hanc juxta genuinum suum sensum hic à Petro allegatam, nosque eam meritò contra Judæos urgere. Scio Ju-

dæos alia in Prophetâ requisita exigere, nimirum judicium defæctum ac phantasmam bene dispositam, & jam ab ipsâ nativitate rectè conformatam, vitæ sanctitatem, animumque à passionibus, præsertim concupiscentiæ carnalis, liberum, ac miracula omnem humanam potentiam ac sapientiam longè excedentia. Verum præterquam quod hæc omnia excellentissimo modo in Domino nostro Jesu reperiuntur, uti ex historiâ vitæ ipsius liquet, quod vitandæ prolixitatis causâ jam non ostendimus; dico 1. Quod non admittunt Judæi, ullos unquam inter se existisse Prophetas hisce donis Mose pares: ubi ergo promissi hujus impletio est? 2. Licet aliquis hisce omnibus Mose æqualis esset, si tamen non esset Legislator, sed legis Mosaicæ expositor tantum, aut hortator populi ad illius observationem, dignitate muneris Mose longè inferior foret, nec Prophetam sicut Moses dici posset. Quod verò tandem Judæi addunt, requiri in vero prophetâ, ut nihil dicat aut faciat legi Mosis tam scriptæ quam orali adversum: de eo alias prolixius differendi dabitur occasio; nunc uno verbo dicimus, neque ex hoc requisito Judæos ullum Dominum Jesum rejiciendi posse petere argumentum: quia, ut ipse dicit *Matth. V. 17. non venit ut solveret, sed ut impleret Legem.*

Quia Prophetam promittit Deus Mose similem, id est, legislatorem, addit, *illum audietis*, id est, illi obedietis; voce audiendi pro obedire acceptâ: ut 1. *Sam. II. 25. Matth. XVII. 5. & Luc. XVI. 31.* & quidem, *in omnibus quæ locutus fuerit vobis*: quod explicandum de officio, quod respondet unicuique verbo, quod locuturus est; ut nimirum doctrinæ ejus credant, præceptis obediant, promissis confidant, ac comminationes metuant.

Vers. 23. *Futurum est autem, ut quisquis non audierit Prophetam illum, disperdatur è populo.* Sive id significet exterminationem è populo, & capitis diminutionem, uti Romani loquebantur, ita ut non sit habendus pars populi, nec gavisurus privilegiis Reip. Judaicæ à Deo speciatim concessis, sed ut extraneus & alienigena habendus: sive pœnam mortis, quâ Prophetæ illius contemtores afficiuntur; perinde uti violatoribus Legis Mosaicæ pœna mortis constituta est, *Hebr. II. 2. & X. 28.* est comminatio accommodata prædictioni præcedenti, ut prophetæ illi autoritas concilietur, omnesque illius metu cohibeantur, ne ipsum rejiciant, ipsique obedientiam detrectent. Et hunc in finem à Petro etiam commemorata videtur, ut Judæi, quos alloquebatur, eo terrore compellerentur, ad peccatum suum maturâ

resipientiā emendandum, Jesumque pro Christo agnoscendum.

Verf. 24. *Sed & omnes Prophetae à Samuele & iis, qui deinde [sequeuti sunt] quotquot locuti sunt; etiam prænuntiaverunt dies illos.* Intellige per dies illos, omnia, quae temporibus illius prophetæ fieri oportebat: qualia sunt, illius nativitas, doctrina, opera, passio ac mors, nec non resurrectio ex morte, ejusque adscensio in cælum, & sessio ad dextram Dei. Illa enim omnia per Prophetas prædicta sunt, alia clarius, alia obscurius, & pleraque sub typis ac figuris, quæ, licet olim sensu literali suum habuerint complementum, ex eventu tamen patuit, secundum sensum mysticum, & verborum, quibus concepta sunt, vim ac emphasin, in Jesu Christo demum esse impleta.

Quod verò à Samuele Prophetarum exordium deducit, est, quia prophetarum, qui inter Mosen & Samuelem medii intercesserint, nulla mentio fit in Scripturis, & aut nulli, aut rari admodum in populo Israël fuerint Prophetae: dicitur enim 1 Sam. III. 1. quod *sermo Domini erat pretiosus in diebus illis, & non erat visio manifesta.* Saltem nullorum de Christo vaticinia habemus. Samuel primus est post Mosen propheta, cujus scripta ad nos pervenerunt: in illis autem luculentam de Christo prophetiam legimus 2. lib. cap. VII. 12. & seqq. sequentium verò prophetarum vix ullus est, quin de Christo prophetaverit: quod vel ex solis eorum testimoniis, quæ passim in Apostolorum scriptis citantur, probari potest; quæ operosè hic congerere superfluum foret.

Verf. 25. *Vos estis filii prophetarum, & fœderis, quod pactus est Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, & in semine tuo benedicentur omnes familie terræ.* Vocat eos filios Prophetarum & fœderis, quia prophetæ, & quicquid Prophetæ prophetarunt, & fœdus Dei cum Abrahamo, omniaque bona fœdere illo promissa, ad ipsos pertinebant, & quidem primò ac præcipuè; eodem sensu, quo Matth. VIII. 12. vocantur *filii regni*, quia regnum Dei ex vi promissionis divinæ præcipuè ad ipsos pertinebat.

Fœderis autem cum Abrahamo, reliquisque patribus erecti, hæc erat formula, *in semine tuo benedicentur omnes familie terræ.* Exstat hæc promissio Genes. XII. 3. XVIII. 18. XXII. 18. & postea repetita fuit coram Isaaco, Cap. XXVI. 4. Quibus in locis Deus Abrahamo, & Isaaco promittit semen multiplicandum, hoc est, numerosam posteritatem; illique posteritati tantam felicitatem, ut omnibus gentibus futura sit in exemplum benedictionis divinæ, adeò ut aliæ gentes illius felicitatis

participationem desideraturæ sint, & in votis ac faustis comprecationibus sibi mutuò apprecaturi sint similem felicitatem, dicendo, benedicat tibi Deus, sicut posteritati Abrahami benedixit. Hunc sensum expressè nobis suppeditat Jacobus Genes. XLVIII. 20. *In te benedicetur Israël, atque dicetur; faciat tibi Deus sicut Ephraim & sicut Manasse.* Et hic est simplex ac literalis horum verborum sensus. Verum sicut pleraque Veteris Testamenti oracula sub literalis sensus cortice alium sublimiorem occultant, ita etiam in hisce alium esse involutum docet nos Apostolus Gal. III. 16. Notandum hic phrasin hanc, *in semine tuo benedicentur omnes familie terræ*, etiam juxta Scripturæ phrasin alio sensu posse accipi, ut significet, omnes gentes *in semine*, id est, per semen Abrahami, tanquam causam, instrumentum, & medium, esse benedicendas, adeò ut ratio, ob quam benedictionem consequantur, in semine Abrahami querenda sit. Hoc sensu dicuntur Israëlita benedicendi in Domino Deo suo, Deut. X. 8. Esa. LXV. 16. id est, ejusmodi benedictione, quam à Deo sint consecuturi. Benedictio autem hæc Abrahamo ac semini ejus promissa, sensu primo ac literali designat felicem illum statum, quem Deus posteritati Abrahami in terrâ Canaan olim largitus est, & quem Israëlita vi hujus promissionis se à Deo expectasse sæpius testati sunt, quando in gravibus afflictionibus Deum orarunt, ut memor pacti sui cum Abrahamo initi, ab afflictione liberatos in pristinam restituat felicitatem. Atqui hoc sensu per Abrahami semen omnes gentes benedictionem non sunt consecutæ: non enim per Abrahami posteritatem ulla gentibus terræ felicitas temporalis est procurata. Præterquam quod exile nimis sit, benedictionem illam divinam, quam Deus tam magnificè Abrahamo ejusque posteritati promittit, ad bona terrena restringere; nec satis conveniens Deo sanctissimo bonorum tantum temporalium spe ad sui obsequium fœderatos suos invitare; Deique fœderatos illâ solummodò spe ad obedientiam moveri. Itaque majus quid sub hisce verbis latet, cujus per semen Abrahami gentes participes factæ sunt; nimirum, liberatio à peccatis, & vita æterna in calis apud Deum. Semen autem Abrahami, per quod benedictionem illam gentes consequentur, non est tota carnalis posteritas Abrahami, sed unus aliquis eximius ex illâ posteritate, quem Deus jam tum populi liberatorem, & æternæ vitæ procuratorem constituit ac definivit, nimirum Dominus noster Jesu Christus; quem ex Abrahami posteritate esse ortum ne ipsi

quidem Judæi negare audent. Hic, cum sit inter omnes Abrahami posteros longe eminentissimus, per excellentiam Abrahami semen vocatur, *Gal. III. 16.* & nemo in Abrahami semine, ad quod promissio hæc sublimiori sensu spectat, censetur, nisi qui per fidem Christo insitus, atque ita spirituale Abrahami semen est; ita ut per Christum, & quia cum Christo communionem habent, sint spirituale Abrahami semen, atque ita benedictionem Abrahami semini hic promissam consequantur. Illud autem semen sunt omnes sincerè in Christum credentes, vitamque ex ipsius præscripto instituentes, cujuscunque sint nationis; primò tamen ac præcipuè carnalis posteritas Abrahami, ex quâ primò Ecclesia Christiana collecta est; deinde reliqui ex aliis gentibus in Christum credentes, illorum corpori mystico sunt inserti, & in unam cum ipsis conaluerunt Ecclesiam, factique sunt spirituale Abrahami semen; atque ita porro benedictionem Abrahamo seminique ejus promissam, juxta sensum sublimiorem ac ultimum, consecuti sunt. Jam ergò apparet, quo sensu Petrus dicat, ipsos esse filios fæderis illius, quo Deus Abrahamo promisit, quod in semine ipsius omnes familiæ terræ benedicendæ sint: Quia ad ipsos, utpote Judæos, primò spectabat hæc promissio, ipsisque Christus primò destinatus fuit, ut per fidem in ipsum salutem adipiscantur. Idque apertè indicat verbis sequentibus:

Vers. 26. *Vobis primum suscitans filium suum Jesum misit eum benedicientem vobis ad convertendum unumquemque ab injustitiâ suâ.* Quibus verbis Petrus declarat per quem, & quâ ratione, fædus hoc promissioque fædere contenta impleta sint. Ille, per quem Deus hoc implevit, est filius ejus Jesus; quem ait Deum suscitasse; ἀναστήσας: quod verbum, licet ordinariè de resurrectione Christi ex morte accipiatur, hic eam designare non videtur; sed potius illius missionem in mundum, cum donis instructus necessariis à Deo missus est ad Evangelium inter Judæos prædicandum. Omnino enim hic alludere videtur Petrus ad prophetiam Mosis *Deut. XVIII. 18.* ubi Deus dicitur prophetam suscitaturus, ἀναστήσει. Ostendere itaque volens Petrus, prophetiam hanc, aliasque reliquorum prophetarum in Jesu esse impletas, voce ἀναστήσει usus est eadem significatione, quâ in prophetiâ Mosis occurrit. Illum ita suscitatum Deus *primum misit vobis*; id est, Judæis: quia ad ipsos primariò ac speciatim promissiones illæ spectabant. Quare & Dominus Jesus in terris versans solis Judæis Evangelium prædicavit; Apostolosque suos ad prædicandum

mittens, mandavit, ne ad gentes ac Samaritanos abirent, sed ad perditas oves domus Israël, *Matth. X. 5, 6.* & Apostoli, post ejus ascensionem in cælum, semper primò Evangelium Judæis annuntiarunt, & non nisi ab ipsis rejecti se converterunt ad gentes. Addit, *benedicentem vobis*; itaque ad implendum fædus illud, quo promittebatur ipsis benedictio.

Ratio benedictionis hujus declaratur verbis ultimis, ἐν τῷ ἀποστέλλειν, in eo quod *convertat unumquemque ab injustitiâ suâ.* Qui modus benedictionis ostendit, eam non corporalem, sed spirituales esse, & propriè ab ipso ut prophetâ eximio esse peractam; talem enim Petrus Deum suscitaturum docuerat. Conversio enim à peccatis producit 1. doctrinâ, quæ mandatum conversionis continet, & promissum remissionis ac vitæ æternæ, quibus ad mandati obsequium peccatores excitantur: 2. Miraculis in doctrinæ confirmationem editis, quibus de doctrinæ divinitate persuademur; ac tandem, spiritus divini auxilio, quod Deum invocantibus promittitur. Hæc autem omnia Dominus Jesus præstat, tanquam Propheta; & per hanc conversionem à peccatis efficit, ut benedictionem divinam consequantur.

Non ostendit autem Petrus, quod hæc prophetiæ in Christo Jesu complementum suum habeant, eas ipsi applicando: solummodò dicit, Deum filium suum Jesum suscitasse, ipsisque primum misisse: sive quod interventu Sacerdotum ac præfecti templi sermo ejus, quem continuaturus fuisset, abruptus sit: sive, quod Petrus ulteriorem prophetiæ applicationem quidem fecerit, eam verò Evangelista omiserit; prout semper non integras Apostolorum conciones Lucas narrat, sed earum compendia. Nam è cap. seq. vers. 2. colligi potest plura dixisse Petrum; ibi enim legitur, Petrum resurrectionem in nomine Christi annuntiasse; quod non tam de resurrectione Christi, quam omnium in Christum credentium per ac propter Christum, intelligendum est. Sed & dici potest, in verbis Petri, prout hic à Lucâ referuntur, sufficientem esse probationem, vaticinia hæc Christum respexisse, & in Christo suum habere complementum: quia Christus ipsos convertendo ab injustitiâ suâ præstitit, quod per Prophetam illum præstandum prædictum fuit: eventus autem optimus prophetiæ interpres est, & in quem prophetia respiciat clarissimè demonstrat. Addo: specialiore applicatione ac probatione hic opus non fuisse: nam jam declaraverat Petrus, per nomen Jesu, è mortuis suscitati, & per fidem in ipsum, claudum illum fuisse sanatum: hoc autem sufficiens argu-

argumentum erat, quo Christum in cælis esse demonstrabatur; ac proinde pro veris habenda quæcunque Apostolus ac legatus ipsius de ipso annuntiabat, & in ipso impleta docebat: utpote qui signis ac miraculis adeò evidentibus se spiritum Dei habere, & explicante eodem, qui prophetas inspiravit, spiritu, se genuinum earum sensum aperuisse confirmabat. Quod quoniam ad eos, coram quibus miraculum hoc factum fuit, oratione institutâ probavit, ulteriore probatione opus non fuit.

C A P U T IV.

Verf. 1. &c.

Petro sermonem hunc ad populum habenti supervenerunt Sacerdotes, & præfectus templi, qui præpositus erat militibus templi custodiæ destinatis, cujus erat providere, ne ullæ in templo turbæ excitarentur, quas illi ex prædicatione doctrinæ Christianæ se metuere prætexebant. Aderant & Sadducæi, religioni Christianæ inimicissimi: quia enim negabant resurrectionem mortuorum, indignè ferebant resurrectionem per Christum ab Apostolis annuntiari; eo enim doctrina ipsorum penitus destruebatur: Et quia omnem intra vitæ hujus terminos felicitatem expectabant, rigidos ac duros se præbebant erga omnes, per quos eam turbatum iri metuebant: cum tamen Apostolorum doctrina formandis tantum moribus, & hominibus ad vitam æternam præparandis intenta esset: negotiis autem reipublicæ minimè sese immisceret. Hi omnes manu injectâ Apostolos comprehenderunt: & quoniam jam vespera erat, eos in carcerem concluserunt, crastino diè coram Synedrio producendos. Ex auditoribus verò multi in eos crediderunt, fuitque credentium numerus quinque virorum millia.

Verf. 5, 6. &c. Posteriâ die coram Synedrio, cui omnes ex genere Pontificum intererant, productos Apostolos, interrogant, *in quâ virtute, aut in quo nomine hoc vos fecistis?* Non hîc eos interrogant tanquam sceleris reos; sanatio enim claudi potius beneficium censi debet: nec inquirunt facti veritatem; notum enim erat miraculum, ipseque claudus sanatus adstabat, ut nullo modo miraculum negari potuerit: Solummodò rogant, *quâ virtute*, id est, an naturali aliquâ virtute, & arte medicâ: an verò vi magicâ id perfecerint: disquisitio enim de magiâ etiam ad Synedrium spectabat: Et *in quo nomine*, id est, quâ autoritate, vel cujus jussu, aut etiam potentiâ id fecerint. Eodem modo, quo Pontifices & Seniores

Dominum rogant *Matth. XXI. 23. in quâ potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem?* Et hoc sensu nomen accipitur *Matth. VII. 22. Domine, nonne in tuo nomine demonia ejecimus, &c.*

Verf. 8, 9. Petrus Spiritu Sancto plenus, (quo quid significetur, cap. II. 4. explicuimus) summâ παρρησίᾳ se coram Synedrio defendit. Si inquirimus super benefacto hominis infirmi: Intelligit inquisitionem judicalem coram Magistratu, cujus est inquisitionem criminum contra quietem publicam commissorum institueret, ut ea puniat. Quia autem dicit, se inquiri super bono facto, non obscure judices hos malè administrati sui muneris arguit; quod, cum Magistratus à Deo sint constituti, ut terrori sint non bonis operibus, sed malis, illi contra finem ac naturam muneris sibi à Deo demandati ob bonum factum inquisitionem instituunt, ut prætextum ipsos puniendi habeant. Quia autem inquirebant, non an sanatio hæc ab ipsis facta esset, sed per quem, seu cujus autoritate ac potentiâ; Petrus intrepidè respondet, quod non tantum iudicibus, sed & toti populo Israël dictum vult.

Verf. 10. *Quia in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitavit ex mortuis, in ipso hic stat coram vobis sanus.* De Jesu Nazareno, cujus virtute hunc sanatum affirmat, dicit, *quem vos crucifixistis, & quem Deus excitavit ex mortuis:* quâ descriptione Jesu illos infirmulat non tantum, quod injustè Jesum condemnaverint; sed & docet, eum à Deo approbatum ut verum Prophetam, ejusque doctrinam ut divinam; quin &, quod alibi addit, ipsum in cælis regnare ad dexteram Dei Patris. Non provocat hîc, uti alias, ad suum aliorumque Apostolorum testimonium, qui Jesum post mortem redivivum conspexerunt; sed solummodò ad miraculum, quod Christi redivivi virtute fecerit: hoc enim evidens erat argumentum, eum è mortuis resurrexisse, & in cælis regnare: Nisi enim verè resurrexisset, non permisisset Deus, ut impostores, quales tum fuissent Apostoli, tam illustre signum in confirmationem mendacii à se conficti edidissent: illud enim alium in finem tendere non potuisset, quam ad decipiendum homines veritatis ac pietatis studiosos, imò ad deceptionem illis reddendam inevitabilem. Quod à sanctitate divinâ alienum est. Nec hoc Petrus, nisi de veritate hac persuasus, coram iudicibus his adeò confidenter dicere ausus fuisset. Si enim Jesus verè non resurrexisset, facilè fuisset Magistratibus, coram quibus Apostoli captivi sistebantur, fallaciam illam detegere;

& pro odio, quo flagrabant contra Dominum Jesum, & indignatione contra Apostolos, quâ sibi ab Apostolis eadem Jesu, tanquam innocentis ac sancti, quin imò sui regis ac Salvatoris, exprobrari agerrimè ferebant, libenter detexissent, Apostolosque, ut mendaces, & Magistratum blasphemantes, infami supplicio interemissent. Quod nunquam factum est. Et licet postea ipsos poenâ corporali, ac aliquos ipsorum morte affecerint, nunquam tamen ipsis objecerunt, quod Jesum, quem in morte mansisse constaret, resurrexisse falsò affirmarent; nec, quod militibus custodibus dormientibus corpus Jesu furto abstulerint è sepulchro. Unde commenti illius vanitas liquet, ipsosque judices de illius vanitate fuisse persuasos; alias Apostolos de crimine hoc interrogassent, cadaver Christi à se occultatum indicare coëgissent, atque ita omnem prædicationem Apostolicam irritam reddidissent. Nihil horum fecerunt, sed tantum suppliciorum atrocitate Apostolos detertere voluerunt, ne veritatem, quam negare non poterant, prædicarent.

Postquam virtute Christi ab ipsis interfecti, & ex mortuis suscitati miraculum hoc factum Petrus docuit, porro allatis verbis Davidis illustrat jam olim in Davide simile quid evenisse; in quo Deus id, quod nunc Jesu evenit, tanquam typo adumbravit.

Verf. 11. *Hic est lapis ille, qui reprobatus est à vobis adificantibus, qui factus est in caput anguli.* Verba hæc leguntur *Psal. CXVIII. 22.* Locutio est metaphorica, quâ primores regni Israëliti tempore regis Saulis comparantur adificantibus, David autem lapidi, quem adificantes reprobarunt, tanquam ineptum ædificio, & quem Deus elegit in caput anguli, cui tota ædificii structura innititur: Quo David significavit, se, quem primores regni contemserant, tanquam populo inutilem, & unâ cum rege Saule persecuti fuerant, à Deo constitutum regem Israël, à quo totius populi salus & conservatio dependet. Hæc, quæ David de se, tanquam Christi typo, olim enuntiavit, Petrus docet nunc illustrius in Christo tanquam antitypo impleta esse: illum quidem à primoribus fuisse ut populo inutilem, imò maleficum, crucifixum, atque ita virorum despectissimum habitum, ut est *Esa. LIII. 3.* sed à Deo excitatum ex mortuis, & in cælos sublatum, datâ ipsi omni potestate in cælo & in terrâ, atque ita omnibus factum autorem salutis, per quem solum salutem æternam adipisci debent, & sine quo nulli ad salutem aditus datur. Sic similitudo lapidis angularis exactissimè in Christo Jesu representatur, qui per po-

tentiam divinam constitutus est fundamentum, cui Israël spiritualis, tanquam ædificium innititur. Verum est, Apostolum Paulum *Eph. II. 19.* ulterius allegoriam hanc extendere, ad conjunctionem seu unionem gentium & Judæorum fidelium in unum corpus mysticum, perinde uti bini parietes ædificii in lapide angulari conjunguntur ac inter se uniuntur: Verum hoc in loco Petrus, cui nondum mysterium vocationis gentium revelatum fuerat, huc non respexit: Solummodò contra primores Judæorum ostendere voluit, Jesum, ab ipsis crucifixum, à Deo ex mortuis esse resuscitatum, & autorem salutis constitutum. Addit Petrus:

Verf. 12. *Et non est in alio aliquo salus. Nec enim aliud nomen sub cælo datum est hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Interrogatus de sanatione corporali, cujus autorem dixit esse Dominum Jesum, jam transit ad salutem spiritualem ac æternam; per salutem enim hic salutem æternam esse intelligendam, res ipsa docet: ad illam enim procurandum Christus in mundum venerat, illiusque præcones erant Apostoli. Hanc dicit esse in Christo, & quidem in Christo solo: quia est in nullo alio; id est, nullo alio homine. Sic passim ille solus nominatur, per quem salus hominibus contingit, *Joan. I. 9. & VIII. 12.* vocatur *lux mundi.* Cap. VI. 48. *panis vitæ.* Cap. XI. 25. *resurrectio & vita.* Cap. XIV. 6. *via, veritas, & vita.* & *1 Cor. I. 30.* *factus nobis sapientia à Deo, & justitia, & sanctificatio, & redemptio.* Quin & passim vocatur Servator noster. Respicit autem hic Petrus ad munus ejus Propheticum, eumque considerat ut eximium illum Prophetam à Mose prædictum, cujus doctrinæ omnes, sub poenâ excidii, auscultare jubentur, uti *cap. III.* docuit: Ita tamen, ut & potissimum eum ut regem cælestem ipsis annuntiet, cui homines salvandi potestas à Deo data sit, quique Apostolos misit, ut per Evangelii prædicationem homines ad fidem in ipsum, mandatorumque ipsius obedientiam converterent, atque ita ab ipso, ut rege cælesti, remissionem peccatorum ac vitam æternam consequerentur: uti dicitur *Luc. XXIV. 47. Act. V. 32.* & alibi. Itaque talem, qui non tantum doctrinâ suâ homines ad salutem ducit; sed & qui eam doctrinæ suæ observatoribus tanquam Dominus & Judex daturus est: *Act. X. 42.* Verum est, ipsum etiam unicum esse Sacerdotem, qui seipsum ut victimam piacularem pro peccatis nostris Deo Patri obtulit, atque ita *factus est omnibus sibi obtemperantibus causa salutis æternæ, Hebr. V. 9.* qui *salvare potest in perpetuum accedentes per semet ipsum ad Deum, cap. VII. 25.*

Sed

Sed huc directè Petrus hoc loco non respicit: verum potissimum eum ut Prophetam ac Regem considerat, à quo solo salus sit expectanda.

Addit. *Nec enim aliud nomen sub calo datum est hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri.* Hoc est, nullus alius à Deo datus est, quicumque sit, & cujuscunque auctoritatis, per quem oporteat salutem consequi. Unde clarè inferitur, necesse esse, ut omnis, cui Christus annuntiatur, in eum credat, eique obediat, si velit esse salvus; & absque ejus fide neminem salvum posse. Quicumque enim Christum sibi annuntiatum fide non recipit, beneficium ejus abnegat, Salvatoremque esse negat; ac proinde nullam cum eo communionem habere potest. Hinc Apostoli ubique fidem in Christum ut unicum ad justificationem & salutem medium inculcant. Quod illos attinet, quibus Christus nunquam annuntiatus est, illi eum uti nec rejicere, ita nec recipere possunt: Itaque medio carent, quod Deus ad salutem hominum destinavit, suntque eo in statu, in quo certam sibi salutis applicationem facere nequeunt. An verò propterea salute excludendi sint, affirmare non auserim. Possunt enim favores ampliari, potestque Deus beneficia sua extendere etiam ad eos, qui directè & expressè promissis ipsius non continentur: Si itaque tales consentaneè naturæ legi, seu rectæ rationi vitam instituant, consentaneum non videtur justitiæ ac bonitati divinæ, affirmare eos salute excludendos, & ad æternum ignis infernalis supplicium damnandos. An ergo salvabuntur absque cognitione ac fide Christi, quam tamen Deus medium ad salutem constituit? Resp. Alterutrum statuendum videtur: Aut Deum talibus, ne pereant, occasionem cognoscendi Evangelium, etiam modo quodam extraordinario, suppeditaturum, quemadmodum Cornelio angelum è cœlo misit: Aut, si cognitione Christi destitutos relinquit, ex gratiâ propter Christum, nullâ suâ culpâ sibi ignotum, salvaturum, atque ita beneficium per Christum omnibus in se credentibus præparatum ipsis applicaturum: Quoniam enim vitâ secundum naturæ legem institutâ ostendunt, se perfectiori Evangelii normâ, si ipsis revelata fuisset, promptè obedituros fuisse, Deus hanc illorum promptitudinem gratiosè ipsis imputare potest, tanquam obedientiam, qualem audito ab ipsis Evangelio præstituri fuissent, atque eo respectu ipsis Christi beneficium applicare. Ut ita appareat, Christum unicum esse omnium, quibus salus datur, Salvatorem, atque etiam eos, quibus Christus nunquam est revelatus, si qui eorum salvan-

tur, non salvari nisi per Christum. Ita enim Christus unicus est Propheta, cujus solius doctrina de voluntate Dei, per quam salvari oportet, homines instituit: Unicus Sacerdos, qui se sacrificium propitiatorium pro peccatis nostris obtulit, & ut advocatus noster apud Patrem interpellat pro nobis: Unicus rex, qui dare potest & daturus est vitam æternam.

Vers. 13. *Videntes autem Petri in dicendo libertatem, & Joannis, & comperientes quod essent homines illiterati & idiotæ, mirabantur, & cognoscebant ipsos, quod cum Jesu erant.* Variæ admirationis illorum causæ narrantur, ex quibus nos contra Judæos validè colligimus prædicationis Apostolicæ veritatem, divinamque ipsorum missionem. Prima fuit Petri ac Joannis in dicendo libertas: quod non tantum intrepidè ac sine ullâ hæsitacione coram iudicibus his causam suam egerint; sed & Jesum ab ipsis interfectum, à Deo ex mortuis resuscitatum, & in caput anguli, hoc est, autorem salutis æternæ, factum, summâ cum confidentiâ affirmarent, atque ita Jesu injustam necem ipsis exprobrarent. Auxerunt admirationem aliæ duæ causæ: una, quod viderent homines esse illiteratos & idiotas: altera, quod cognoscerent ipsos cum Jesu fuisse. Homines illiteratos ac è plebe coram summo Judæorum Magistratu, qui maximâ in veneratione erat, constitutos, sine ullâ trepidatione confidenter & appositè causam suam agere, verè mirandum est. Discipulos autem Christi illius interfectores in faciem dicere, autorem salutis ab ipsis interfectum, multò majorem admirationem meretur. Illâ enim confidentiâ usi non fuissent, nisi Christum resurrexisse plenissimè essent persuasi; multò minus, si, ut primores credi volebant, corpus Christi furto abstulissent, ipsumque resurrexisse summâ impudentiâ confinxissent.

Vers. 14. *Accedebat alia causa: Quod viderent hominem, qui sanatus erat, stantem cum ipsis:* ac proinde Deum illustri hoc signo dictis ipsorum testimonium præbere. Itaque cum sanationem hanc factam esse negare non possent, nihil habuerunt, quo Apostolorum dicta refellere possent, aut ostendere, Jesum Christum ex mortuis non resurrexisse. Quod tamen credere, & ab Apostolis prædicari noluerunt. Solent hodierni Judæi, quando ipsis miracula Domini Jesu & Apostolorum obijciuntur, respondere, majores suos, quorum ætate hæc facta dicuntur, ea tamen non credidisse; ac proinde nullam esse causam, quæ ipsis ea credere persuadeat. Verum accuratè duo hæc à se invicem sunt distinguenda; Ipsa opera, quæ à Domino Jesu &

& Apostolis facta sunt; & veritas, in cuius confirmationem opera hæc ediderunt. Opera ipsa non negarunt; ea consciis aliquot millibus, imò aspectantibus iisdem, qui ea facta dolent, & si possent negare cuperent, facta sunt. Sed veritatem, cui confirmandæ hæc opera fiebant, admittere noluerunt, nimirum Jesum esse Christum. Alitè animis ipsorum infixæ erat opinio, Messiam fore regem terrenum, qui Israëlẽ à manu hostium suorum esset liberaturus, imperiumque Israëlĩs ad fines terræ extensurus; quæ etiamnum animis ipsorum evelli nequit: ita ut ex eo solo signo Messiam agnosci cupiant, eumque, qui id non præstat, eo ipso Messian non esse contendant. Hoc præjudicium mentes ipsorum ita excæcavit, ut ne evidentissimis ac omni exceptione maioribus miraculis cedere velint. Quia itaque Dominus Jesus se non ostendit regem terrenum, imò regnum suum non esse de hoc mundo docuit, opera ipsius nullo apud ipsos in pretio fuerunt. Non negarunt ea ab ipso esse facta, quin ipsi ea coram se fieri viderunt; sed, quia veritatem, in cuius confirmationem fiebant, admittere volebant, miracula seu opera divina esse negarunt, & per summam malitiam principi dæmoniorum, ac posteriores Judæi magiæ adscripserunt. Obstinationes in hac suâ perfidiâ reddidit illos crux Christi consecuta. Fieri non posse credebant, Messiam, qui futurus esset omnium regum gloriosissimus, à populo suo rejici, & crucifigi. Quia verò Christus se ex morte tertiâ diẽ resuscitandum prædixerat, resurrectionis Christi veritatem, quæ indubitatum regni ipsius cælestis documentum erat, omni studio evertere conati sunt, ne hominem crucifixum Messiam agnoscere tenerentur. Huc accedebat proprii honoris studium; noluerunt enim haberi homines, qui Jesum innocentem, ac Messiam suum, per summum nefas occidissent: hoc objiciunt Apostolis, *cap. V. 28. Vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.* Quia autem innocentia Jesu resurrectione ejus maximè declarabatur, illius veritatem opprimere cupiebant: opera ab Apostolis in illius confirmationem edita cum negare non possent, non tamen virtute divinâ esse facta admittebant: sed quidvis potius commenti sunt, quam ut hic virtutem divinam agnoscerent. Neque id mirum videri debet factum ab hominibus, qui sepulchri custodes pecuniâ corruerunt, ut Christi cadaver se dormientibus à discipulis Christi furto sublatum esse mentirentur. Objiciunt Judæi, credibile non esse, tantam in suis majoribus fuisse impietatem, ut miraculis tam evidentibus repugnarint. Sed quibus præ-

vâ quâdam animi dispositione, ac præsertim vehementi quodam affectu, ambitione, avaritiâ, odio, invidiâ, similivè animi morbo, semel judicium est corruptum, iis ad quævis scelera prorumpere, animumque contrâ quascunque Dei revelationes, & quæcunque Dei miracula obstinare proclive est. Viderant Israëlita Corah Dathan & Abiron miraculo hætenus inaudito vivos à terrâ absorptos, ac præsentem Dei vim agnoverant; nihilominus postmodum animis obstinatis denuò contra Moysen & Aaronem insurgunt, animoque contra Deum obfirmato clamant, *Vos interficistis populum Domini: Num. XVI. 41.* Jerobeam ne duplici quidem miraculo monitus cultum suum impium deseruit, solâ ambitione inductus, ne Israëlita Hierosolymis sacrificantes ad domum David redirent, ipsumque interficerent, *1 Reg. XII. & XIII.* Ita solent impii Deo reluctari, & miracula divina contemnere. Nec est, quod excipiant, credibile non esse tantam in majoribus suis fuisse impietatem, si modò considerent abominandam illam desolationem templi, Reipublicæ ac populi sui, non multis post hæc secutam annis, quæque etiamnum ipsos premit afflictionem, & miseram per totum terrarum orbem dispersionem. Juxta propriam ipsorum confessionem peccata ipsorum hujus desolationis causa sunt: & quantò gravior hæc est desolatio, tantò majora ipsorum esse peccata certum est: aliàs nec promissa legis, nec justitia divina permetteret, ipsis id agnoscentibus, ut extremâ hæc miseriâ premerentur. Sive ergò impietatem suam rejectione Messie testati sunt, uti nos Christiani credimus; sive aliis peccatis ac sceleribus; necesse est fateantur Judæi, impietatem parentum suorum, per quam gravissimam hanc in se Dei iram provocaverunt, fuisse extremam, & ad ἀπὸν pervenisse. Non itaque negare possunt, credibile esse, ab impiis hujusmodi hominibus opera miranda, quæ non nisi virtute divinâ fieri possunt, fuisse rejecta tanquam humana ac diabolica; quia fiebant in confirmationem veritatis, quam non nisi desertâ suâ impietate sincerè & ex animo amplecti poterant. Tales fuisse hos homines, coram quibus Apostolos hic constitutos legimus, acta eorum testantur. Non poterant negare miraculum ab ipsis factum. Audiunt Apostolos affirmantes, hoc factum virtute ac autoritate Jesu ab ipsis crucifixi, & à Deo resuscitati. Nihil habebant, quo id refutarent: non tamen veritati credunt; sed autoritate suâ ac vi veritatem opprimere conantur.

Vers. 15, 16, 17, 18. Jussis itaque exire Apostolis, inter se deliberant; ac tandem, cum

cum miraculum negare non possent, nec Apostolos, quia toti civitati id innotuerat, punire auderent, acriter ipsis interminati sunt, ne posthac ulli hominum loquerentur in nomine Jesu, hoc est, ne prædicarent Jesum ex mortuis esse suscitatum, neve ulla in posterum opera in nomine Jesu faciant, aut à se in nomine Jesu esse facta affirmant, neque doctrinam Christi disseminent, Christumve Servatorem esse populi doceant; neve ullam prorsus, sive publicè sive privatim, Jesu Christi mentionem faciant.

Vers. 19. *Petrus autem & Joannes respondentes dixerunt ad eos; Si justum est in conspectu Dei vos potius audire quam Deum, judicate.* Quibus apertè satis, licet non expressis verbis, se non obtemperaturos isti iniquo mandato, affirmant; quin imò totum hoc ipsorum judicio submittentes, dicunt id à se fieri non posse, *vers. seq.* Unde facile colligere erat, quid facturi essent. Fundamentum denegationis obsequii erat, quod procerum horum mandatum divino mandato esset contrarium: Idcoque ab ipsis exigi non debere, ut mandato isti obsequantur: Adeò enim manifestum esse, quando Magistratus mandata adversantur mandatis divinis, Deo magis esse obediendum quam hominibus, ut hoc ipsorum procerum judicio submittant, & ad ipsos tanquam rei hujus judices provocent. Certum est, enuntiatum hoc, Deo magis obediendum esse quam hominibus, ita generaliter acceptum, evidentis adeò esse veritatis, ut à nemine negari possit. Cum autem hujus effati vi Apostoli Magistratui Judæorum obedientiam denegant, manifestè satis indicant, aliud se à Deo mandatum accepisse, illudque Magistratus mandato opponunt. Cum ergo contrarium à Deo mandatum acceperint, provocant ad ipsorum judicium, ut ipsi judicent, cujus mandato ipsis magis sit obtemperandum, an Dei, an verò ipsorum, qui, quamvis in sublimitate positi, tantum homines sunt? Ut autem ostendant, se mandatum habere à Deo, in nomine Jesu loquendi, addunt.

Vers. 20. *Non enim possumus quæ vidimus & audivimus non loqui.* His verbis indicantes, quæ prædicabant non tantum sibi esse certa, utpote qui ipsi ea oculis suis viderint & auribus audiverint; sed & se eorum evidentiâ constringi, ut ea tacere nequeant absque peccato. Sic quod *fieri non potest* sæpe significat, quod officio nobis à Deo injuncto aut rationi repugnat, ac proinde ab homine pio, & qui rationem ducem sequitur, fieri nequit. Quo sensu accipitur *Matth. IX. 15. 2 Cor. XIII. 8.* Deus ipsos præordinaverat in testes omnium eorum, quæ Dominus Jesus docue-

rat & fecerat, ut Petrus ait *Act. X. 41.* Dominus Jesus ipsos elegerat, ut essent Apostoli & continui ipsius sectatores; omnem ejus doctrinam ex ore ipsius audiverant, viderant ipsius miracula, ipsum è morte redivivum, & in cœlos adscendentem conspexerant: mandaverat ipsis Dominus, ut docerent omnes gentes observare quæ præceperat ipsis, *Matth. XXVIII. 19.* A se ergò impetrare non possunt, ut in gratiam hominum non loquantur, quæ viderunt & audiverunt, quæque ipsos loqui voluit Deus; atque ita, ut mandato hominum obsequantur, Dei mandatum contemnant. Hac suâ responsione clarè ostendunt Apostoli, quid simili in casu unicuique Christiano sit faciendum. Mandata divina alia sunt affirmativa, seu jubentia officium, quod à nobis præstari vult Deus: Alia negativa, seu prohibentia actum, quem Deus à nobis neutiquam fieri vult. Omnes consentiunt, si Magistratus præscribat actum à Deo vetitum, illi neutiquam esse obtemperandum; quia actus à Deo vetitus semper est illicitus, neque ullo casu licitus fieri potest. Sic tres Danielis focii rectè detrectarunt imaginem regis Nebucadnezaris adorare, quia Deus omnem idolorum cultum severè prohibuit. Sed verò, si Magistratus quidquam vetet, à Deo præceptum, non omnes æqualiter affirmant, eo in casu illicitum esse obedientiam Magistratui denegare; quia præcepta affirmativa tantum obligant, quando eorum præstandorum occasio est. Verum sunt quædam præcepta jubentia, quæ sui præstandi occasionem semper in se habent: quale est præceptum veritatem divinam ac salutarem annuntiandi. Et Apostoli hoc suo exemplo clarè nos docent, si hîc Magistratui obediamus, nos minimè obedire Deo. Tam enim præceptum divinum nos obligat ad faciendum quod Deus præcepit, quam ad omittendum quod vetuit.

Vers. 21, 22. Senatus Judæorum, licet hanc Apostolorum confidentiam indignissimè ferret, nullam tamen eos puniendi causam reperire potuit: Itaque eos dimisit, sed adhibitis minis, si in posterum in nomine Jesu populum alloquerentur: Punire quidem eos gestiebant, sed metuebant populum: signum enim ab ipsis factum evidens nimis erat, quam ut negari posset: homo enim, quem sanaverant, annorum erat amplius quam quadraginta: malum ergo, quo liberatus fuit, erat inveteratum, adeò ut arte medicâ tolli non posset. Quare populus, hîc præsentem Dei virtutem agnoscens, Deum propterea glorificabat.

Vers. 23, 24. Ipsi verò Apostoli à Synedrio dimissi, ad suos redierunt, ipsis-
H que

que narraverunt, quæ coram Synedrio gesta fuerant, ac interdictum ac minas, quò ipsos deterrent, ne nomen Christi annuntiarent. His auditis, ad preces confugiunt, omnesque unanimiter vocem ad Deum sustulerunt. Non quod omnes simul precationem sequentem elatâ voce pronuntiaverint: quí enim fieri posset, ut omnium cogitationes itâ consentirent, ut non modò idem, sed iisdem planè verbis omnes peterent: Neque quod unusquisque peculiare preces altâ voce effuderit; hic enim potius inconditus fuisset clamor, quam distincta precatio. Sed sensus esse videtur, omnes auditis illis minis ingemuisse, ac suspiria ad Deum emisisse, & porrò omnes sese ad precandum composuisse; unum altâ voce precationem sequentem pronuntiasse, reliquos submissâ voce ac mente attentâ orasse, suaque vota ac suspiria precationi huic adjunxisse. In hac autem precatione tria nobis occurrunt. I. Compellatio, quâ Deum alloquuntur. II. Indicatio necessitatis, quæ ipsos ad precandum incitabat. III. Precatio ipsa, seu id, quod precatione suâ à Deo petunt.

I. Deum ita compellant: *Domine, tu es Deus, qui fecisti calum ac terram, mare & omnia, quæ in eis sunt.* Deum describunt ab opere creationis, non tantum quia id fundamentum est domini illius in nos; sed & potissimum ad fiduciam suam in ipsum testandum: quia enim omnia creavit, omnia nutui ipsius obsequuntur, ipseque potens est adversus minas ac terrores, etiam maximè potentium, ministros suos defendere, omnia illorum consilia irrita reddere; nec est, qui contra eum insurgere possit.

II. Necessitatis indicatio duo completur: primò, typicam illius prædictionem olim divino instinctu factam per os Davidis: Secundò, illius prædictionis applicationem ad statum suum præsentem. Typica illius prædictio continetur,

Vers. 25, 26. *Qui per os David pueri tui dixisti, Quare fremuerunt gentes, & populi meditati sunt inania? Astiterunt reges terræ, & principes convenerunt in unum adversus Dominum, & adversus Christum ejus.* Hoc Psalmo, quem Apostoli hîc instinctu divino fuisse conscriptum affirmant, David ait, quod gentes, & reges ac principes populi conspiraverint contra Deum, ipsiusque Christum, seu unctum: quo seipsum intelligit, qui, rejecto Saule, jussu divino à Samuele unctus erat in regem Israël. Hos contra Deum conspirasse dicit, quia ipsum, quem Deus jam in regem ungi jufferat, opprimere cupiebant, atque ita, quantum in se erat, impedire studebant, quod Deus effectum reddere cupiebat: id

est, ne David unquam regnum Israël obtineret. Quod ex historiâ Davidis à Samuele descriptâ manifestum est. Quia vero David typus fuit eximius Messîæ; hinc Spiritus divinus per Davidem loquens, ita sæpe verba Davidis temperavit, ut secundum verborum proprietatem, & genuinam verborum vim in Messîâ impleta sint; adeo ut eventus cum verbis Davidis collatus evidenter evincat, Davidem illis verbis non tam quæ se spectabant descripsisse, quam quid Messîæ eventurum sit prædixisse. Ideo & ea Apostoli præsentis suo statui applicant.

Vers. 27, 28. *Convenerunt enim verè in civitate istâ adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cum gentibus & populis Israël, facere, quæ manus tua & consilium tuum decreverunt fieri.*

Manifestum est, cœtum hunc fidelium, qui auxilium divinum implorabat contra Synedrii minas, respicere illum confessum, qui eodem illo tempore convenerat, & minis illis usus fuerat; non autem eum confessum, qui convenit ad condemnandum Dominum Jesum. At non legimus in isto conventu Herodem & Pontium Pilatum adfuisse, aut consilia cum eo sua communicasse, aut potestatem suam Synedrio, ad decreta sua exsequenda, commodasse, quemadmodum Domino moriente factum fuit. Nulla enim eorum mentio hoc capite fit. Pilato res Judææ adhuc administrante confessum hunc habitum, dubitari nequit: Verum ille se huic negotio non immiscuisse videtur: multò minus Herodes, qui rarò Hierosolymis erat. Quo sensu ergo dicunt, Herodem & Pontium Pilatum fuisse congregatos cum gentibus & populis Israël? Credibile est, ipsos hic voluisse comprehendere omnes persecutiones contra Dominum Jesum suamque Ecclesiam, tam contra ipsum Dominum institutas, quam nunc Ecclesiæ ipsius imminentes. Initium enim persecutionis factum est ab Herode, Pontio Pilato, & populis Israël contra ipsum Dominum Jesum, quem condemnarunt & crucifixerunt. Hæc verò persecutio Senatus contra Apostolos fuit prioris illius quædam quasi continuatio, ac proinde ejusmodi verbis concepta est, ut & illi, qui Dominum Jesum interfecerant, includantur, licet quidam ex illis conventui huic non interfuerint.

Dicuntur autem congregati contra sanctum tuum puerum Jesum: quia congregati erant contra ejus discipulos, quos persequentes ipsum Dominum persequuntur; quia in ipsis doctrinam ejus persequuntur. Vide Act. IX. 4. XXII. 7. XXVI. 14. Quem unxisti: hæc addunt, ut antitypus typo

typo respondent: dixerat enim David, populos convenisse adversus Dominum & unctum ejus. Quia unctione reges inaugurabantur, hic per *unctionem* intelligenda est exaltatio Domini Jesu, quâ elevatus est in regem, & quidem supra omnes reges, ac proinde, quâ in regem unctus dici potest; juxta *Hebr. I. 8, 9.* ubi divus Scriptor exaltationi Domini Jesu applicat verba *Psal XLV. 7. Unxit te, ô Deus, Deus tuus oleo latitiæ supra confor-*

tes tuos. Tandem addunt, *facere quæ manus tua & consilium tuum decreverunt fieri.* Quoniam inter verba hæc, & præcedentia, *quem unxisti*, intermedia sunt, *Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & populis Israël*, quæ referuntur ad verbum *congregati sunt*, quod omnium primum in hac periodo est; hinc communiter hæc postrema verba cum primo illo connectuntur; ut sensus sit: Verè adversus puerum tuum Jesum, quem unxisti, Herodes & Pontius Pilatus, &c. in civitate istâ congregati sunt, facere, seu ad faciendum, quæ manus tua & consilium tuum decreverunt fieri. Si hoc ordine legamus verba, sensus eorum neutiquam est, Deum decrevisse, & nunc potenter per providentiam suam ordinasse & direxisse, ut Herodes & Pontius Pilatus cum populis Israël Dominum Jesum interficerent, & hic Senatus minis adhibitis Apostolos in nomine Christi prædicare prohiberet; ipsosque, quia ad id à Deo prædeterminati erant, id minimè omittere potuisse. Absit. Præterquam enim quod Deus hac ratione omnium horum scelerum autor statuatur, Apostoli planè contraria & se mutuò evertentia in hac prædicatione dixissent: orassent enim, ut Deus irritas redderet minas, ad quas adhibendas Senatus decreto divino determinatus esset; exaggerassent Senatus hujus peccatum, quia convenerant contra Filium Dei Jesum Christum; & simul peccatum illorum extenuassent, imo omnem peccati culpam ab illis removissent, immediate subjungendo, ipsos decreto divino ad id esse destinatos, ac proinde inevitabilem actum hunc committendi necessitatem ipsis à Deo esse impositam. Quid autem magis à peccati culpâ hominem absolvit, quam inevitabilis necessitas? Quis credat Apostolos adeò apertè repugnantia in suâ precatone, & quidem adeo brevi, dicere voluisse? Itaque ut genuinus eorum sensus eruatur, attendenda verborum structura; non dicitur, ad faciendum quæ manus tua & consilium decreverunt, ut ipsi facerent, seu ab ipsis fiant, sed simpliciter, *fieri.* Jam verò, aliud est Deum decrevisse ut hæc fiant; aliud, Deum decrevisse, ut Judæorum Senatus hæc fa-

ceret. Decrevit Deus, ut Filius suus Jesus morte suâ genus humanum redimeret: decrevit, ut Ecclesia Christiana per crucem & afflictiones duceretur ad vitam æternam. Verum ut id fiat, necesse non fuit, ut Deus decreto suo ac providentiâ quorundam hominum voluntates determinet ac potenter flectat, ut Jesum occidant, ejusve discipulos necessario persequantur: Sufficit, ut hominibus impiis regnorum hujus mundi sceptrâ committat, illorumque potestati Filium suum ejusque discipulos permittat. Hi enim pro malitiâ cordis sui potestate sibi concessâ ultrò ac libenter abutentur in eadem ac persecutionem eorum, qui ob morum dissimilitudinem, & liberam vitiorum, quæ deserere nolunt, reprehensionem non possunt non ipsis esse exosissimi. Dum itaque hi tales persequendo animo suo morem gerunt, faciunt quod manus & consilium Dei decreverunt fieri, licet Deus ipsos ad id faciendum decreto suo non præordinaverit, aut providentiâ sua non prædeterminaverit.

Sed verò possunt hæc ultima verba æquè commodè, si non commodius, connecti cum verbis, *quem unxisti*; adeò ut hic sit exigua verborum trajectio, & verba intermedia, *Herodes, &c.* connectenda sint cum verbo *congregati sunt.* Cujusmodi trajectionis plura occurrunt exempla in Scripturâ; ut *Luc. II. 34, 35. IV. 5. Apoc. XIII. 8.* & ipso Bezâ interprete etiam *Actor. XIII. 27. XX. 32.* & alibi. Neque hic durior est trajectio, quam in priore constructione: Licet enim voces, *Herodes, &c.* proximè hæc ultima antecedant, non tamen cum iis connecti possunt, nisi per verbum *convenerunt*, quod omnium in totâ hac periodo primum est, ac proinde non nisi trajectione longè duriore cum ultimis verbis connecti potest. Ita ut hic nostro judicio sit verborum ordo: Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & populis Israël convenerunt verè in civitate istâ, adversus sanctum puerum tuum Jesum, quem unxisti facere, quæ manus tua & consilium tuum decreverunt fieri. Et si ita legamus, tum sensus inde exsurget eximius, ac tenori Evangelii, horumque precantium intentioni convenientissimus: nimirum non, quod Herodes & Pontius Pilatus cum populis Israël convenerint ad faciendum, quæ manus & consilium Dei decreverunt fieri: Sed, quod Deus Pater Filium suum Jesum unxerit, ad faciendum quod manus & consilium ipsius decreverunt fieri; hoc est, ad negotium salutis, ad quod à Patre in mundum missus fuit, perficiendum. Quid autem horum precantium intentioni convenientius est, quam ejusmodi de Jesu Christo

professio? eā enim declarant fiduciam suam in Deum, quod omnes inimicorum suorum molitiones ac minas sit irritas redditurus, eò quod insurgant contra Filium ipsius Jesum Christum, hoc est, contra doctrinam jussu Christi à se annuntiatam, ac contra se, discipulos Christi, mandatumque ipsius strenuè exsequentes. Fieri enim non potest, quin ejusmodi conatus successu suo destituantur, quia contra Deum suscipiuntur: Deus enim Filium suum unxit, hoc est, ad dexteram suam exaltavit, gloriāque ac honore coronavit, ut, invitis omnibus, qui id impedire conantur, exsequatur id, quod manus & consilium Dei decreverunt fieri. Qui sensus planus est ac simplex, & priori omnino præferendus videtur.

III. Precationem ipsam paucis comprehendunt verbis.

Verf. 29, 30. *Nunc igitur Domine intrare in minas eorum; nimirum, ut impedias quò minus eas exsequantur, perinde ut 2 Reg. XIX. 16. aut si id nolis, & per afflictiones nostras velis nomen Filii tui glorificari, & nos ad regnum cælorum tendere; Da servis, ut cum omni libertate loquantur sermonem tuum, ne minis illis usque adeò terreantur, ut in posterum sermonem tuum prædicare non audeant; sed eādem, quā inceperunt, libertate eum palam loqui pergant. In eo quod manum tuam extendas ad sanandum, & signa & prodigia fieri per nomen Sancti Filii tui Jesu.* His verbis explicant medium, per quod Deus maximè in ipsis hanc loquendi libertatem efficere & augere possit: Signa enim edentes per nomen Jesu, iisque demonstrantes, se esse legatos Christi divinitus missos ad doctrinam illius prædicandum, fiduciam concipiebant illam annuntiandi, cujus divinitatem signis illis confirmabant.

Verf. 31. Precum harum exauditionem Deus testatus est terræ motu; qui, cum potentia divinæ manifestum sit signum, ut & cap. XVI. 26. Deus eo fiduciam ipsorum excitare voluit, ut potentiam ipsius, nutu solo omnia concutientis, intuentes, ipsi considerent, qui minas Judæorum cohibiturus esset intra cancellos sapienti suo consilio ipsis prædefinitos, ne tententur supra vires, neque tentationum atrocitate gloriæ Christi assertio, & veritatis propagatio impediatur. *Et repleti sunt omnes Spiritu Sancto, hoc est, Spiritu Sancto intus in ipsis operante acti sunt, ut sermonem Dei loquerentur cum libertate.*

In sequentibus describitur summa animorum concordia, & eximia charitas fidelium Hierosolymitanorum, quod omnia inter se haberent communia, nemoque inter eos indigus esset; quæ cum cap.

II. explicata sint, hic ea non repetemus. Solummodò observandum, quod verf. 33, dicatur, quod *Apostoli virtute magnā reddebant testimonium resurrectionis Jesu Christi Domini nostri.* Summa ergò prædicationis Apostolicæ fuit, Jesum Christum resurrexisse è mortuis: Inde enim totius religionis Christianæ veritas dependebat: Testimonium autem resurrectioni Christi reddiderunt *magnā virtute*, illustribus miraculis, quæ cum se in nomine Jesu ex mortuis suscitati edere profitebantur, iis veritatem resurrectionis dominicæ confirmabant. Hæc fuit veritas, quam primo & ante omnia adstruebant. Illā per testimonium suum, & per miracula in nomine Jesu, sufficienter adstructā, eandem, ad majorem fidelium in fide confirmationem, porro prophetarum vaticiniis, eximiisque, quæ hic illic in Veteri Testamento occurrunt, typis illustrabant.

Et quia tam conspicua inter eos vigeat charitas, *magna super omnes eos erat gratia*; quia homines, charitatem illam contemplantes, summam benevolentiam erga Ecclesiam testabantur, eamque laudibus non vulgaribus prosequabantur.

C A P U T V.

PRæcedente capite eximium charitatis exemplum in Jose Barnabā Evangelista narravit, qui vendito agro pretium illius ad Apostolorum pedes deposuit, ut in pauperes distribueretur. Nunc aliud insignis hypocrisis exhibet, Ananiæ ac Sapphiræ, duorum conjugum, qui agrum vendiderunt; sed de pretio illius fraudantes, partem tantum illius ad pedes Apostolorum deposuerunt, simulantes se integrum pretium adferre.

Verf. 3. *Dicit autem Petrus: Anania, cur implevit Satanæ cor tuum, mentiri te Spiritui Sancto, & fraudare de pretio agri?* Satanæ dicitur cor Ananiæ implevisse, quia instigante Satanā inductus fuit, ut de pretio agri fraudaret, & Spiritui Sancto mentiretur. Qui enim à Satanā inducitur ad aliquid faciendum, illius cor *Satanas implevisse* dicitur; eādem phrasi, quā antea ostendimus, *Spiritu Sancto repletos* dici, qui instinctu Spiritus Sancti quippiam agunt. Cum verò Satanæ invitos nos ad peccandum impellere non possit, sed omnis ejus in voluntatem nostram operatio tantum sit moralis, cui homo rationis ac verbi divini auxilio facile resistere possit; sequitur hominem, quem Satanæ ad peccandum inducit, ultrò illius operationem in se admittere. Quia itaque Petrus hoc Ananiæ tanquam crimen imputat, quod Satanæ cor ipsius impleverit, apparet verborum illius hunc esse sensum: Cur per-

permisisti ut Satanas cor tuum impleret; cur non seductioni illius, quā ad peccandum te sollicitari animadvertisti, restitisti; sed induci te passus es, ut mentireris Spiritui Sancto? *Mentitus autem fuit Spiritui Sancto*, quia mentitus fuit Apostolis, quos Spiritu Sancto donatos sciebat, & quibus Spiritus revelat, quæ opus est ad ædificationem Ecclesiæ; ut recte ad hunc locum observat Piscator. *Fraudavit de pretio agri*, quia simulavit, se integrum agri pretium ad pedes Apostolorum deponere, cum partem illius sibi retinisset, & alteram tantum partem ad Apostolos deferret.

Verf. 4. *Nonne manens tibi manebat, & venundatum in tuâ erat potestate?* Nullâ itaque necessitate aut lege cogente, sed planè liberè ac motu proprio fecit, quodcunque in hoc negotio fecit. Arbitrii enim ipsius fuit agrum vel vendere, vel sibi retinere. Vendito agro de pretio illius pro arbitrio disponere poterat: nullâ lege constrictus fuit id ad Apostolorum pedes deponere. Sed videri voluit liberalis ac sanctus, laudemque, quā Barnabas ornabatur, sibi affectavit, simulando se illius imitorem, cum tamen multum à Barnabæ exemplo recederet, & tantum partem pretii adferret. Ex quibus Petri verbis liquet, communionem illam bonorum nullâ Christi lege fuisse præceptam, alias in potestate Ananiæ non fuisset agrum non vendere, aut agri venditi pretium sibi retinere: sed eam fuisse eximium actum amoris, quem quidam in initio revelati Evangelii in honorem ac gloriam Jesu Christi, pro se pauperis facti & crucifixi, ostenderunt. Itaque meritò quærit Petrus, *Quare posuisti in corde tuo hanc rem?* cum, nimirum, ipsum agrum, aut integrum illius pretium, tibi retinere potuisses. Credunt quidam, quod Ananias ac Sapphirâ, conspectâ aliorum liberalitate, propositum sincerum habuerint agrum suum vendendi, pretiumque Apostolis in usum pauperum dandi, imò & jam eum voto concepto Deo & Ecclesiæ consecraverint, aut forte etiam illius pretium Ecclesiæ promiserint; sed quod postea suadente avaritiâ resilierint, & partem sibi retinuerint. Unde hoc factio non tantum furtum, sed & sacrilegium esse commissum credunt. Verum licet nullo modo peccatum hoc, cujus enormitatem mox ostendemus, elevare velimus, non tamen hanc explicationem admittere possumus, quia directè contradicit verbis Petri: Si enim Ananias jam agrum suum addidisset Ecclesiæ, arbitrii ipsius non fuisset, agrum non vendere, multò minus, venditi agri pretium sibi retinere: quod tamen hic disertè affirmat Petrus. Et si arbi-

trii ipsius fuit, nullo modo furti aut sacrilegii reus esse potuit, partem pretii sibi retinendo.

Non es mentibus hominibus, sed Deo. Quoniam enim Deus Spiritum suum in Apostolos effuderat, Apostolique instinctu Spiritus atque autoritate Dei loquebantur, quicumque ipsis mentiuntur, illi non hominibus sed Deo mentiri rectè dicuntur. Perinde uti Dominus ait *Luc. X. 16. Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit: Qui autem me spernit, spernit eum, qui misit me.*

Verf. 5, 6. *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit & expiravit:* Deo illi ob peccati enormitatem vitam adimente. Fuit enim illa eximia Apostolorum potestas, Evangelio rebelles, & enormiter peccantes, cooperante Deo, miraculosè puniendi. Quâ potestate quoniam Apostolorum autoritas maximoperè confirmabatur, & annuntiationi ipsorum non leve addebatur pondus, *magnus super omnes qui id audiebant factus est timor*; præsertim credentes, qui, exemplo hoc cautiores facti, quicquam contra sinceritatem committere horruerunt, omnemque hypocrisin studiosè vitarunt. Juvenes autem, qui aderant, Ananiæ cadaver extulerunt ac sepelierunt.

Verf. 7, 8. Post trium autem circiter horarum spatium Ananiæ uxor, omnium, quæ marito evenerant, ignara, accessit; eamque rogavit Petrus, ut ingenuè diceret, an tanti vendidissent agrum: Illa respondit: Etiam tanti. Atque ita se criminis consciam ostendit.

Verf. 9, 10. *Petrus autem ad eam: Quid utique convenit vobis tentare Spiritum Domini? Tentare* propriè est experimentum, aliquod capere, ut certitudinem habeamus rei nobis antea incognitæ. Tentarunt hi Spiritum Dei, in & per Apostolos loquentem & operantem, quia hoc suo facto experimentum ceperunt, utrum Spiritus fraudem ac hypocrisin suam nosset. Non quod hoc directè intenderint: sperarunt illi fraudem suam latere posse. Sed quia fraudem hanc committebant contra Apostolos Spiritu Dei donatos, eamque occultam fore sperabant, factum ipsorum naturâ suâ eò tendebat, ut quasi experimentum capere vellent scientiæ Spiritus in Apostolis operantis; ideoque non propriè ex intentione suâ, sed juxta naturam facti sui dicuntur *tentare Spiritum Domini*. Quo sensu peccatores dicuntur nonnunquam facere, non quod ipsi directè intendunt, sed quod naturæ facti sui consentaneum est. Sic *Exod. XVII. 7.* dicuntur Israëlita Dominum tentasse, dicentes, *Estne Dominus in nobis, an non!* Eodem sensu, quo *avarî* vocantur idololatæ, Eph.

Eph. V. 5. & voluptuosi *ventrem* facere Deum dicuntur, *Phil. III. 19.* & idololatras idolis à se fabricatis dicere, *liberame, quia Deus meus es tu, Esa. XLIV. 17.* Quia itaque cum marito conspiravit tentare Spiritum Domini, etiam eandem cum marito subiit poenam: Petro enim dicente, adesse qui maritum extulerunt, eosque ipsam sepulchro illaturos, statim exanimis ante Petri pedes concidit, & cum viro sepulta est.

Horrendum hic habemus severitatis divinæ exemplum, & quod, cuivis attentè criminis hujus enormitatem non consideranti, cum gratiâ ac mansuetudine Evangelii vix consistere videtur. Verum si facti atrocitatem, ejusque circumstantias attentius consideremus, justas hujus severitatis fuisse causas agnoscemus. Atrocitas facti agnoscitur ex multiplici variorum peccatorum connexionem, quæ simul concurrerunt. Primò enim fuit ambitio, quâ affectarunt eximie cujusdam liberalitatis gloriam. Secundò avaritia, quâ partem pretii sibi retinuerunt. Hanc comitata est hypocrisis ac mendacium, quâ simularunt, quin & rogati responderunt, integrum se pretium adferre, cum partem tantum afferrent: atque ita ingentem simulabant liberalitatem, aliique ab hominibus haberi voluerunt, quam reverâ essent. Accessit tandem, tentatio Spiritus divini; quia partem tantum pretii ad Apostolorum pedes deponentes sperarunt id Apostolis, ac Spiritui divino per Apostolos loquenti, incognitum fore. Quo ipso Spiritum summâ afficiebant contumeliâ. Circumstantiæ atrocitatem peccati augent. Commissum enim fuit eo tempore, quo Deus per miraculorum ac prodigiorum patratiorem extraordinariam gratiæ suæ demonstrationem ostendebat: itaque erga eam majore reverentiâ opus fuit; quia peccatum ejusmodi tendebat ad summam Spiritus, quo Apostoli donati erant, injuriam: itaque æquum fuit, ut, præsertim in initio prædicationis Evangelii, graviore poenâ puniretur, ne majestas divina vilesceret, & Apostolorum autoritas contemneretur, hominibusque nondum in Christum credentibus occasio daretur Spiritum illum ut humanum despiciendi, utpote cui tam facile illudi possit. Quod Evangelii propagationi, præsertim in initio, maximoperè obstitisset, & tantæ irreverentiæ contagio, si impunita fuisset, facilè ad plures potuisset propagari.

Perperam autem ex hoc exemplo Doctores aliqui deducunt, hæreticos, quos vocant, gladio, aut alio supplicii genere, à Magistratu esse occidendos. Nihil enim illi, qui hodiè hæretici vocantur, com-

mune habent cum factis Ananiæ & Sapphiræ. Hi scientes volentes mentiebantur Spiritui Sancto, defraudantes de pretio agri, factoque suo reverâ Spiritum tentabant, an suæ defraudationis conscius esset. Hæretici autem qui vocantur sunt homines errantes circa veram dogmatis alicujus in religione Christianâ intelligentiam, aliàs pietatis sincerè studiosi, & Deum ex animo colentes: qui si errore suo peccant, inscii peccant, seque Deum dogmate suo honorare credunt; tantumque abest, ut eo se contra Deum peccare sciant, ut crimine se gravi obstricturos putent, si contrâ conscientiae suæ dictamen sententiam suam deferrent, aliamque illi oppositam profiterentur. Deinde, posito maximam inter factum hoc & hæresim esse similitudinem, non quicquid Deus per extraordinariam & miraculosam potentiam operatur in exsequendis iræ suæ judiciis, Magistratui adhibito gladio carnali imitari licet; nisi Deus expressum illius rei Magistratui præceptum dederit. Si se Petri imitatores jactent, etiam, ad exemplum Petri, solo verbo hæreticos interficiant: Sic apparebit, licet summa inter hæresim & hypocrisin horum sit diversitas, poenam, quâ hæretici pereunt, esse divinam. Verum quod virtute divinâ nequeunt, id gladio materiali, præter, imo contra mandatum divinum, efficiunt.

Verf. 12, 13, 14, 15, 16. Pergit hisce versiculis Lucas narrare incrementum Ecclesiæ Christianæ, & Apostolorum miracula in illius confirmationem edita, quibus conspectis credentium numerus auctus fuit: palam enim & inspectante populo signa ac miracula faciebant: eaque fuere adeò frequentia & eximia, ut urbis Hierusalem incolæ ægros suos in plateas efferrent, & lectulis & grabbatis imponerent, ut saltem Petri prætereuntis umbra eorum aliquos obumbraret. Utrum illi umbrâ Petri sanati sint, non expressè dicit Lucas: credibile autem est, quotquot umbrâ Petri obumbrati sunt, sanitati redditos, quia mox additur, multitudinem vicinarum civitatum concurrisse Hierosolymam, omnesque, quos afferebant, ægros & à dæmonibus vexatos, esse sanatos. Hæc autem vis sanandi umbræ non interat; umbra enim reverâ nihil est, seu lucis tantum privatio; deficiente enim luce, aut remoto corpore, quod luci obstat, umbra evanescit: non itaque illi virtus quædam aut facultas operans, sanitatem in aliis efficiens, inherere potest. Sed perinde sicut Deus olim ad contactum ossium Elisæi mortuum excitavit; & cap. XIX. 12. ad contactum sudariorum Pauli quoscunque curavit morbos; ita etiam umbrâ Petri aliquos obumbrant.

brante, virtutem suam divinam adesse Deus voluit, quâ sanarentur; ut per insolita ista miracula Petro, reliquisque Apostolis Evangelii annuntiatoribus, auctoritatem conciliaret, veritatemque doctrinæ ab ipsis prædicatæ obsignaret; utpote in cuius confirmationem miracula fiebant, non tantum Petro iubente aut prædicente, sed & prætereunte, & vel umbrâ tantum suâ ægros obumbrante. Quod hæc inauditum fuerat.

Status interim Ecclesiæ hic fuit. *Erant unanimiter omnes in porticu Salomonis.* Convenere ergo ad publicum religionis exercitium in templum, cætusque suos habebant in porticu Salomonis. Primitiva Ecclesia ex Judæis Hierosolymitanis collecta solita fuit omnia externa Mosaicæ religionis exercitia observare, nullosque à Mose præscriptos ritus ommittere: mysterium vocationis gentium, & libertatis à iugo ceremoniarum tum nondum Ecclesiæ revelatum erat: in templum quotidie conveniebant, neque reliquis Judæis erant dissimiles, nisi fide in Jesum Christum. Unde & vocantur *πιστεύοντες*, Act. II. 44. V. 14. seu *πεπιστευκότες*, cap. XV. 5. XXI. 20. Solâ fidei professione ab reliquis distincti. Idque Deus in Judæis tolerare voluit, donec eversâ republicâ & templo, cultui illi ceremoniali finem imposuit. Prædicato enim Evangelio inter gentes, gentibusque ad Ecclesiæ communionem vocatis absque ceremoniarum legalium iugo, omnibus manifestum fuit, ceremoniarum observationem ad justificationem & salutem non esse necessariam; non tamen Deus eas interdicto aliquo fidelibus ex Judæis illicitas declaravit; liberas esse voluit, & ad tempus toleravit, & postea deletionem templi obliteravit. Uti in sequentibus pluribus ostendetur.

Erant *unanimis*. Hoc loco eâ voce designatur, quod concordēs convenerint in porticum Salomonis. Ea concordia in præcedentibus plenius expressa fuit, cum omnium fidelium dicitur fuisse cor unum & anima una. Indicatur potissimum animorum unitas, quæ fraternæ charitatis est fructus. Licet autem dubitandum non sit, quin in primâ illâ Ecclesiâ, in quâ omnes degebant Apostoli, fuerit summa sententiarum in omnibus religionis capitibus unitas, & si qua forte discrepantia ibi orta fuisset, statim Apostolorum auctoritate fuerit sublata: non tamen id voce *ὁμοθυμαδὸν* designari videtur; sed animorum concordia, quæ non tam respicit intellectum & unitatem sententiarum, quam voluntatem, mutuamque dilectionem & concordiam, quam charitas inter omnes eandem religionem profitentes producit, operibusque mutuae dilectionis conservat, li-

cet sententiarum sit diversitas in quibusdam, de quibus salvâ veritatis salutaris integritate dissensio esse possit.

Cæterorum autem nemo audebat se adungere illis. Procul dubio, ne, si in omnibus sincerum se non præstaret, aut clandestino aliquo peccato esset infectus, miserabili morte instar Ananiæ & Sapphiræ periret. Illi ergo soli hic respici videntur, qui ex animo omni impietati valedicere nondum constituerant, & intelligi voce *λοιπῶν*, reliquisque in populo opponi, qui fideles ob sinceram ac infuscatam pietatem charitatemque eximiam in pretio habebant, eorumque pietatem laudibus celebrabant: Maximè autem opponuntur illis, de quibus porro narratur, quod *credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum magis augebatur.* Quibus enim sinceram peccatorum poenitentiam agere constitutum erat, ejusmodi exemplis à fide in Christum non deterrebantur; sed totius cætus candidâ ac sincerâ pietate, & charitate non fictâ, alliciebantur: atque ita non exiguum Ecclesia indies capiebat incrementum.

Vers. 17. Conspecto hoc sælici Evangelii successu per Apostolorum prædicationem, summus Sacerdos, omnesque, qui cum ipso erant, ac partibus ipsius in Synedrio addicti, zelo, hoc est, irâ ac indignatione repleti sunt. Eaque fuit in ipsis acerbior, quia erant ex sectâ Sadducæorum, quæ cum negaret resurrectionem mortuorum, omnemque beatitudinem hujus vitæ termino circumscriberet, ac proinde quietam solummodò hic spectabat vitam, maximè infensa fuit Apostolis, in nomine Christi resurrectionem mortuorum prædicantibus. Accessit causa politica, quod metuerent auctoritati suæ, quam exprimunt *vers. 18.* quæ multum valet apud homines nihil ultra hanc vitam sperantes. Quæri posset, cum secta hæc pestilens admodum fuerit, quia negatâ resurrectione mortuorum etiam potissima religionis pars concidit, saltem nulla causa est, quæ impediât quò minus persecutionis tempore veritas abnegetur, homoque se per omnia accommodet iis, quorum manibus mundi sceptrâ concessit Deus, cur Dominus Jesus, qui crebrò admodum ac sollicitè suos monuit, ut sibi caveant à fermento Phariseorum, ac Phariseos eorumque hypocrisin acriter reprehendit, ipsique væ dicit, vix unquam suos contra Sadducæorum doctrinam præmonuerit, eosve perinde ac Phariseos reprehenderit? Resp. Cur Dominus acriter adeò Phariseos, licet resurrectionem mortuorum credentes, reprehenderit, causa in promptu est. Pharisei jactabant ac præ se ferebant exactam admodum Legis Mosaicæ observatio-

vationem: Cum autem Lex magnâ sui parte erat ceremonialis, illi in rituum externorum observatione maximè erant seduli; & ut accuratiores præ aliis viderentur Legis observatores, seque etiam à minimi ullius præcepti transgressione sollicitè velle cavere testarentur, magnam traditionum Lege non præscriptarum ferriem sibi ipsis imposuerant; unde & *exactissima* inter Judæos *secta* vocantur, *Act. XXVI. 5.* Hæcque omnia palam faciebant & ostentabant, ut illâ externâ sanctitatis ostentatione gloriam ab hominibus consequerentur, magnamque sibi apud populum auctoritatem conciliarent. Uti Dominus hoc de illis affirmat *Matth. VI. 2, 5, 16. & XXIII. passim.* Quod eò ipsis facilius fuit, quia ita comparatum est humanum ingenium, ut externa cultus divini opera, quæ solis corporis membris absque ullo pio animi motu præstari possunt, præ internis, in quibus vera consistit pietas, æstimet. Quia enim illa in oculos incurrunt, hinc homines ea admiran- tur, extollunt, & paulatim summâ cum veneratione suspiciunt: cum interna pietas non conspiciatur, & quando sese operibus externis exferit, se non ostendet, utpote quæ non hominum gloriam quærit, sed Deo se probatam reddere studet. Quia verò maxima hominum pars, aut defectu iudicii, aut negligentia superstitionem à pietate, hoc est, fucum à veritate non discernit; hinc fit, ut quæ in oculos incurrunt, licet simulari animumque impium tegere possint, maxime in pretio habeat, atque homines superstitiosos & hypocritas in hisce observandis exactos & sedulos, ut eximiè sanctos veneretur. His artibus Pharisei sibi in populo Judæorum maximam conciliaverant auctoritatem, quæ tanta fuit, ut ex illorum arbitrio omnia fermè gererentur; adeò ut, teste Josepho *Antiq. Judaic. lib. XVIII. cap. II.* ipsi Sadducæi, quando Magistratum susceperant, Phariseorum decretis assentirentur, & ni facerent non ferrentur à plebeiorum multitudine. Cum autem tota illa externa sanctitas mera esset hypocrisis, uti ipsis objicit Dominus Jesus, quoniam animum non habebant intus à vitiis purgatum, erant nocentiores aliis. Abutentes enim quâ pollebant auctoritate, seduli admodum erant, ut multos sequaces ac disciplinæ suæ addictos colligerent, quos suâ doctrinâ imbutos sibi similes reddebant, id est, non verè religiosos, sed superstitiosos, & in externâ pietatis specie confidentes, ac securos: circumibant mare & aridam, ut unum facerent profelytum, & cum factus esset faciebant eum filium gehennæ duplo quam seipsum, ut ipsis exprobrat Dominus Jesus *Matth. XXIII. 15.* Ideò quam

maximè necessarium fuit homines mone- re, ne se externâ illâ devotionis specie seduci, neque sibi doctrinam adeò perniciosam, quæ non genuinos Dei cultores, sed meros facit hypocritas, persuaderi patiantur. Cum itaque religio Domini nostri Jesu Christi, quæ externis illis Deum minimè coli docet, sed veram pietatem in sincerâ & minimè fucatâ animi puritate, factisque illi consentaneis & ex illâ manantibus quærit, & in occulto se coram Deo probatam cupit, omni hominum veneratione ac honore neglecto, huic illorum doctrinæ è diametro adversaretur, pro hominum adeò ambitioforum indole aliter esse non potuit, quin tam sanctæ religionis hostes fuerint infensissimi, qui non tantum doctrinâ suâ homines ab eâ abducebant, sed & auctoritate suâ & ejectione è synagogâ deterrebant. Non mirum itaque, quod Dominus crebrò suos monet, ne externâ illâ pietatis specie decipiantur, sed sollicitè sibi ab eorum doctrinâ & hypocrisi caveant. Quod Sadducæos attinet, licet illorum doctrina religionis esset perniciēs, negatâ enim resurrectione mortuorum præcipuum cultus divini fundamentum corrui; tamen non perinde necesse fuit homines adeò sollicitè monere, ut sibi ab illis caveant. Primò enim, tanto in pretio non erant apud populum, nec seduli adeò doctrinæ suæ propagatores, ac Pharisei; sed homines magis politici, quam religiosi: quia negatâ resurrectione mortuorum nullam aliam felicitatem, nisi quæ vitæ hujus terminis circumscribitur, sperare poterant; & ubi illam obtinuerant, summam votorum suorum erant adepti; nec de doctrinâ suâ propagandâ solliciti admodum erant. Deinde, nec ipsa illorum doctrina specie ullâ sanctitatis se commendabilem reddere potuit, utpote magis extinguendæ quam promovendæ pietati accommodata: quæque proinde alios allicere non potuit, nisi concupiscentiis suis servientes, & cælestia præ terrenis aperte spernentes; ac propterea ad doctrinam Christianam amplectendam prorsus ineptos. Tandem, ipsa religionis Christianæ prædicatio sufficiens doctrinæ Sadducæorum refutatio est: ea enim nititur resurrectione mortuorum ac vitâ æternâ, illiusque confirmatione per resurrectionem Christi ex mortuis. Illius itaque veritate sufficienter confirmatâ, nihil ultra ad plenam doctrinæ Sadducæorum everfionem requiri potest: sed illâ receptâ hæc evanescere debuit. Non itaque sollicitâ ejusmodi contra illos admonitione opus fuit; quia periculum non erat, ne illi, omnibus mediis quibus se favori plebis insinuent destituti, doctrinâ suâ, quam non sollicitè propagare studebant, quæque doctrinâ Chri-

Christi, tot evidentibus miraculis confirmatâ, & mox ipsâ Christi è mortuis resurrectione plenius confirmandâ, itâ apertè ac solidè evertebatur, populum inficerent. De his Sadducæis hîc dicitur, quod Apostolos in vincula conjecerint.

Verf. 19, 20. Ecce autem præsens Domini, servos suos nunquam deferentis, auxilium. Angelus Domini noctu insciis custodibus januâ carceris apertâ Apostolos eduxit, jussitque ut in templo populo annuntiarent *omnia verba vitæ hujus*: ad quam nimirum doctrina Christiana homines ducit: Ea autem est vita æterna, quam promittit Evangelium; *Joan. VI. 68. Rom. I. 16. 2 Tim. I. 10. Jacob. I. 18.* Illi verò mandato huic angeli promptè obtemperantes, diluculò templum ingressi sunt, & eâdem quâ antea libertate populum docuerunt.

Verf. 21, 22. &c. Postridie convocato Synedrio missi sunt ministri, ut Apostolos è carcere eductos coram Synedrio constituerent: illi reversi nuntiant, se carcerem bene clausum, & custodes ante januas stantes reperisse: aperto autem carcere neminem à se fuisse inventum. Dum hîc ambigunt, quâ ratione Apostoli, quos plura nuper edidisse miracula audiverant, è carcere evaserint; accessere quidam, qui nuntiarunt ipsos in templo populum docere. Hoc evidens erat argumentum, nullius sibi mali conscios esse Apostolos, neque vim adhibuisse, ut ex carcere evaderent; aut supplicii metu aufugisse; aliàs latitassent, neque populum palam in templo eandem prædicassent doctrinam, cujus causâ pridie in carcerem fuerant conjecti. Judæorum verò primores, non inquirentes, an miraculosum quid ac divinum in hac evasione intervenerit, sed animum adversus omnia obfirmantes, solumque Apostolicam prædicationem opprimere unicè studentes, misso templi præfecto cum ministris Apostolos è templo abduxerunt, sed nullâ adhibitâ vi, præ metu, ne à populo lapidarentur; eosque coram se statuerunt: quos ita Pontifex allocutus est.

Verf. 28. *Nonne præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis in nomine isto? & ecce replestis Jerusalem doctrinâ vestrâ.* Contumaciæ aut inobedientiæ eos accusat, quod contra ipsorum interdictum doctrinam suam spargere non sint veriti. Evangelium vocat *doctrinam Apostolorum*, forte ut eam novitatis ac falsitatis arguat, quia nec Prophetam aut doctorem in populo eximium autorem habuit, sed quod ab ipsis efficta esset. Eâque ait ipsos *Jerusalem implevisse*: Unde colligimus, jam latè eam totâ civitate fuisse diffusam, & à pluribus receptam. Cum verò hæc Apostolis

objecta contumacia contra Senatus interdictum primæ contra Ecclesiam Christianam persecutionis prætextus fuit; Videmus eodem cum Senatu Judaico fundamento niti, imò suâ doctrinâ Senatum hunc Judaicum omni crimine eximere, qui nunc docere non verentur, non quidem licere dissentientes, seu hæreticos (ut vocant) propter doctrinam suam pænis capitalibus, aut aliis corporalibus afficere: posse tamen Magistratum edictis omne religionis ipsorum exercitium prohibere, etiam adhibitâ comminatione supplicii: Si verò non obstante ejusmodi interdicto doctrinam suam profiteri, & in cœtus convenire pergant, posse magistratum pænis corporalibus in eos animadvertere, non ob doctrinam ipsorum, sed ob contumaciam contra sua edicta. Hoc enim idem per omnia est, quod Judæorum Senatum contra Apostolos fecisse narrat Lucas. Sed verò, qui aliis à se dissentientibus hanc à Magistratu sibi addictam legem præscribi gestiunt, eadem si sibi ab aliis præscribatur, Christum in suis membris affligi clamitant, de rigore ac tyrannide conqueruntur. Sed quod à se in alios statui æquum putant, id si, quando ab aliis in se statuitur, iniquum credant, omnium hominum iniquissimi sunt. Sed & quid absurdius excogitari potest, quam, illicitum esse ob professionem religionis corporali supplicio aliquem afficere; sed non esse illicitum, edictorum rigore exercitium religionis prohibere: & ob edictorum ejusmodi violationem pænis corporalibus transgressores afficere? cum edicta non nisi per religionis exercitium violentur; & qui ea violant, mandato divino ad religionis exercitium se constringi credant? Reverâ enim idem est, ob religionis exercitium, aut ob ejusmodi edictorum violationem punire: & edicta tali casu alium in finem non promulgantur, quam ut sub frigido prætextu pœna religionis exercitio constituatur, & per ambages quærat, quod directè facere nondum audes, & quod te non facere videri vis. Si enim Magistratus jus non habet hæreticos ob assertam ac defensam sententiam suam puniendi, nec etiam jus habet eorum cœtus gravi constituta pœnâ edictis prohibendi, eosque, quando cœtus suos non intermittunt, quos illos bonâ conscientiam intermittere non posse norunt, tanquam edictis suis inobedientes, pænis per edicta sua constitutis afficiendi. Quod enim quis non potest facere absolute, in illius etiam arbitrio non est positum, ut faciat quid, unde id faciendi jus necessario sibi acquirat. Sic enim in cujusvis tyranni arbitrio positum esset, ad quæcunque enormia & justitiæ directè adversantia

scelera ac crimina sibi jus comparare; edictis nimirum præcipiendo quæ à subditis fieri illicitum esse, aut vetando quæ eos omittere non posse novit: Atque ita per edicta impia & injusta jus sibi, quo antea destitutus fuit, acquireret. Hæc si non sit persecutio ob religionem, sed justa tantum poena ob inobedientiam contra Magistratum, nulla unquam ab ullo tyranno persecutio ob religionem instituta fuit; sed quotquot interfecti sunt martyres, imò & ipsi Apostoli a Judæorum senatu flagris cæsi, non ob religionis Christianæ professionem martyrium sustinuerunt: sed ob inobedientiam & contumaciam contra Magistratum edicta justo fuissent affecti supplicio. Quo gravius absurdum vix excogitari potest.

Et vultis inducere super nos sanguinem hominis istius: Per contemptum nomen Domini Jesu non exprimit. Sensus est: vultis in nos conjicere crimen, quod hominem istum injustè occiderimus: Nam hoc aperte dicebant Apostoli, ipsum fuisse virum beneficium erga omnes, probatum à Deo variis signis & prodigiis, sanctum & justum; neque id solum, sed & Deum illum suscitasse ex morte, & constituisse ducem & autorem vitæ; uti videre est *cap. II. 22, 23. III. 13. & seqq. IV. 10.* Hoc indignissimè tulit Synedrium, quia hoc in autoritatis suæ vilipendium cedere judicavit, quam in populo sacrosanctam esse oportebat. Itaque Apostolos quasi seditio- nis ac turbarum auctores alloquitur Pontifex; cum illi aliud nihil spectarent, quam hominibus fidem in Jesum Christum & vitæ emendationem persuadere. Ita videmus prætextum, quo etiam hodie quidam contra suo judicio errantes sæviunt, quod respuant tot doctorum virorum auctoritatem, quod decreta ipsorum injustitiæ arguant, quod sint Reipublicæ & Ecclesiæ turbatores, eundem esse, qui hujus Synedrii fuit contra Apostolos.

Verf. 29. Respondens autem Petrus, & Apostoli, dixerunt. Obedire oportet Deo magis, quam hominibus. Hoc ipso aperte indicantes, mandatum hoc Senatus contrarium esse mandato divino, ac proinde Senatum reum esse sanguinis Christi innoxie effusi. Se verò nullius contumaciæ accusari posse, qui Deo obedierint. Si enim consideremus, quænam sit relatio inter Deum & homines, evidens est, quando hominum mandata adversantur mandatis divinis, humana esse negligenda, ut divinis obediatur.

Verf. 30. Deus patrum nostrorum suscitavit Jesum, quem vos interemistis, suspendentes in ligno. Idem ergò Deus, qui se patrum ipsorum, Abrahami, Isaaci & Jacobi, Deum declaravit, misit Jesum,

quem ipsi prædicabant. Speciatim autem patrum horum mentionem facit, quia Deus patribus illis Servatorem promisit; ut ita promissi illius recordarentur, Jesumque à Deo ad illius impletionem esse missum agnoscerent. Vox Græca, διαχειριστὸς significat propriè *trucidare*, quod propriè est hominum violentorum, non jure sed vi utentium. Licet enim judicii formam contra Dominum Jesum observaverint, tamen jure non egerunt, sed deficiente idoneâ condemnandi materiâ per violentiam supplicium ejus Pilato extorserunt. Hunc Jesum dicit Deum *suscitasse*: Quod accipi potest, vel de missione Christi in mundum ad munus Salvatoris, uti *cap. III. 22.* Vel de suscitatione Christi ex mortuis. Qui priore sensu accipiunt, hoc se tuentur argumento, quod suscitatio præmittatur occisioni Judæorum. Sed verò sensus constructionis non semper dependet ab ordine verborum, prout collocata sunt, sed prout constructionis ratio exigit illa collocari debere. Malim ego de suscitatione ex morte accipere: adeò ut Petrus eâ assertionem se contra injustam Pontificis accusationem defendat, quod nempe meritò sanguinem Christi super ipsos inducant: quoniam Deus Jesum, quem ipsi trucidarunt, ex morte suscitavit, eâque suscitatione ipsum insontem ostendit. Quo ipso criminis ipsorum enormitas exaggeratur.

Verf. 31. Hunc principem & Salvatorem Deus exaltavit dexterâ suâ, ad dandam poenitentiam Israël, & remissionem peccatorum. His verbis Petrus asserit, Christum potentiâ divinâ esse exaltatum, ut sit rex & Salvator populi. Etsi enim tribus suis muneribus Salvator noster sit, & à Deo sit exaltatus, ut sacerdotio pro nobis fungatur apud Patrem, quod autor epistolæ ad Hebr. docet, hic tamen respicitur ejus regnum; regis enim est, poenitentiam dare & remissionem peccatorum. Messiam quoque regem expectabant Judæi, non propriè Prophetam aut Sacerdotem: ideoque & Apostoli, ut se eorum opinioni accommodent, & Jesum esse promissum Messiam evincant, de eo potissimum ut rege loquuntur. *Ut det Israël poenitentiam*, per doctrinam, quam jussu ejus ministri annuntiant, quamque Spiritus sui efficaciam semper comitatur: *Et remissionem peccatorum*: quam non tantum doctrinâ suâ resipiscen- tibus annuntiari curat, *Luc. XXIV. 47. Act. III. 26. XIII. 38.* sed & actu confert, & à reatu peccatorum absolvit.

Verf. 32. Et nos sumus testes horum: nempe resurrectionis ex mortuis & ascensionis in cælum; quia ipsum ex morte redivivum conspexerunt, cum ipso edebant & biberunt, & in cælum adscendentem viderunt. Hoc intrepidè coram Senatu,

natu, sibi propter hoc testimonium infensissimo, affirmant: Quod indubitatum sinceritatis testimonium est.

Et Spiritus Sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi. Dedit Deus non tantum Spiritum Sanctum Apostolis diē pentecostes, variisque Spiritus Sancti donis eos instruxit; sed & in primitivā Ecclesiā dona hæc promiscuē dedit credentibus, sibi que fide in Jesum Christum obtemperantibus, uti videre est *1 Cor. XII.* His autem Spiritus Sancti donis Deus testimonium perhibuit exaltationi Christi in cœlis: quia enim credentibus in Jesum Christum, ut suscitatum ex morte, & dexterā Dei in cœlis exaltatum, Spiritus hic datus est, divino hoc dono omnibus, tanquam testimonio certissimo, comprobatum est, Jesum verē esse exaltatum, & constitutum regem ac Salvatorem. Atque ita Apostolus Pontifici rationem reddit, cur mandato ipsorum non obtemperent. Quandoquidem enim de horum omnium veritate persuasi sint, non tantum propriā experiētiā, utpote testes oculati, sed & dono divino Spiritus, cujus effecta ipsi Synedrio erant conspicua, manifestum est, mandato divino ad prædicationem illius veritatis fuisse obligatos: ac proinde Senatui, silentium hujus veritatis ipsis imperanti, non potuisse parere. Hic denudō videmus, totam argumentationem Apostoli, quā Christianæ religionis veritatem probat, niti veritate resurrectionis dominicæ, & regni ejus cælestis; quibus adstructis, nihil ulterius probandum restat, ut Dominus Jesus agnoscatur esse Messias. Et hæc Apostolorum *παρηγορία*, quā id tam confidenter coram Senatu, nil nisi minas contra ipsos spirante, attestantur, invictum argumentum est, quod de veritate illā plenissimē fuerint persuasi. Potuissent eandem veritatem confirmare oraculis Prophetarum, ostendendo illa omnia in Jesu Christo suum habere complementum: Sed qui nec resurrectionem Jesu Christi, nec cœleste ejus regnum agnoscere volunt, vaticiniis prophetarum non convincuntur, neque mysticum eorum sensum admittent: Quique corda sua contra Apostolorum testimonia, & Spiritus Sancti, dona sua adeo visibiliter distribuentis, & in fidelibus operantis, vim miraculosam obdurant, sensum prophetiarum ab Apostolis, hominibus hætenus in Scripturā non exercitatis, sibi aperiri non patientur. Interesse etiam credidit Senatus Judaicus honoris sui, ne Jesus ab ipsis crucifixus Messias agnoscatur; ideoque nihil intentatum relinquunt, ut veritatem illam opprimant, prætextusque quærant, quibus Jesu condemnatio ab omnibus justa ac legitima agnoscatur.

Verf. 33. Hæc cum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos. Non expendunt testimonii Apostolorum pondus, non inquirunt, an Jesus verē ex mortuis resurrexerit, non accusant Apostolos fallaciæ, quod cadaver Christi clam è sepulchro sustulerint, & nunc eum resurrexisse mentiantur, neque ullam de ejusmodi furto inquisitionem instituunt, contra homines injustæ in hominem innocentem & sanctum, quin & Regem & Messiam, commissæ cædis eos accusantes: quod procul dubio fecissent, si hanc ab ipsis commissam fallaciam credidissent: ita enim omnem Apostolicæ prædicationis progressum impedivissent, suamque famam optimē vindicassent: Sed adversus hæc animum obfirmantes, gravissimā corripiuntur irā contra Apostolos; eaque tantō acerbior fuit, quantō magis se idoneis destitutos videbant argumentis Apostolorum dicta falsitatis convincendi. Itaque, non dimissis aut exire jussis Apostolis, de illis interficiendis consilium ineunt. Solet de capite reorum deliberatio haberi, reis absentibus; sed hæc præceps ira præter decorum etiam præsentibus Apostolis ad consilia de cæde ipsorum erumpit: perinde uti Pontifex, præ gaudio, quod ex ingenuā confessione Domini Jesu causam ipsum condemnandi se nactum credidit, quam frustrā in testimonio testium, etiam falsorum, quæsierat, Dominum blasphemix crimine onerat, & præsentē etiam Domino Synedrii suffragia rogat: qui omnes eum mortis reum pronunciant.

Verf. 34. Gamaliel verò jussit, ut Apostoli ad exiguum tempus foras secederent. Gamaliel hic describitur, 1. quod fuerit *Pharisæus*. Fortasse eā de causā mitior in Apostolos, & minus promptus consentiendi sententiæ Pontificis, qui Sadducæus erat: quia enim Apostoli cum Phariseis defendebant resurrectionem mortuorum, videntur nonnunquam Senatores Phariseos minus infensos habuisse, quam Sadducæos. Cujus illustre in Paulo exemplum habemus *cap. XXIII. 6. & seqq.* 2. Quod fuerit *Legis Doctor honorabilis toti plebi*: Exercitatus in Lege, magnæque propter eruditionem autoritatis. Is decorum observans, petiit Apostolos ad exiguum tempus dimitti, ut ipsis absentibus liberē coram Senatu sententiam suam dicat.

Verf. 35. Dixitque ad illos: Viri Israëlita, attendite vobis super hominibus istis, quid acturi sitis. Oratione hac Gamaliel Senatui suadet, ne quid effectu impossibile aggrediantur, & quo adversus Deum peccent. Quasi dicat: Ne vehementiā iræ præcipitanter grave quid in homines hos statuere; sed animis sedatis expendite,

quid in eos statuere oporteat: fieri enim posset, ut, inconsideratè quid statuentes, Deo vos opponatis. Ut id persuadeat, duo ipsis proponit exempla hominum, qui ingentibus pollicitationibus magna se præstituros jactabant, multosque habuere sequaces: qui tamen cum turbâ ipsos secutâ dissipati sunt, & perierunt: & exempla non vetera, & longè petita; sed recentia, quæ in ipsorum regione, ac ætate, ac ipsis tantum non inspectantibus, evenerunt; quorum itaque ignari esse non poterant.

Prior fuit *Theudas*. Theudæ mentionem facit Josephus *Antiq. Judaic. lib. XX. cap. II.* qui imperante Claudio, & Judæam procurante Cuspido Fado, se prophetam jactavit, multosque vanis pollicitationibus decepit; quique cum omnibus sequacibus à Cuspido Fado deletus est. Verum hic non est ille Theudas, quem hic designat Gamaliel. Quia hic conventus habitus fuit imperante adhuc Tiberio. Non enim assentiendum illis, qui putant Lucam, qui hæc scripsit post Theudæ interitum, hæc per *πρόλεψιν* inseruisse orationi Gamalielis, quia est historia ipsius sermoni bene conveniens. Sic enim Lucæ adscriberetur, quod orationem hanc narraverit, non ex vero; sed historicorum profanorum more orationem ipse formaverit, prout Gamalieli convenire existimavit. At sic omnis narrationi Lucæ autoritas derogaretur: ac præterea Lucæ summa adscriberetur incogitantia, qui eo tempore, quo recens adhuc erat omnium horum memoria, sermoni Gamalielis inseruerit exemplum, quod omnes sciebant aliquot annis esse sermone Gamalielis recentius: Quo ipso omnem narrationi suæ fidem detraxisset. Quare statuendum, duos fuisse Theudas; & hunc, cujus hic Gamaliel mentionem facit, antecessisse Judam Galilæum, & cujus mentionem nullam fecit Josephus, cujusque non aliam nisi ex Gamalielis sermone habemus cognitionem. Hoc & alias in Josepho, acerrimo Judæismi propugnatore, observare est, quod nullam faciat mentionem eorum, quæ à Christi discipulis commemorantur. Non meminit descriptionis Judææ sub Quirinio, non cædis infantium Bethlehemiticorum: quin & de ipso Domino Jesu alium in ejus scriptis est silentium: Quæ tamen ipsi minimè ignota esse potuerunt. Nam quæ de Domino Jesu in ipsius historiâ leguntur, non esse ipsius, sed postea piâ fraude inserta, adeò clarè à multis probatum est, ut verbum addere non sit necesse.

Alter est *Judas Galilæus*, ex oppido Gamala oriundus; de quo Josephus *Antiq. Judaic. lib. XVIII. capp. I. & II.* re-

fert, quod docuerit censum Romanorum esse manifestam servitutis professionem, ac proinde illi non debere esse subjectos Judæos, utpote populum Dei liberum, qui solum Deum agnoscat Dominum. Hic similiter cum suis sequacibus deletus est. Ex hisce exemplis jam porro elicit conclusionem intentioni suæ accommodatam.

Vers. 38. *Et nunc itaque dico vobis, discedite ab hominibus istis, & finite illos.* Quasi diceret: Hi mihi videntur esse longè alii, atque priores illi, factaque horum cum factis illorum nihil habere commune: Illi enim seipsum magnificè extollebant: hi non, sed prædicant Jesum: Illi pollicebantur se maxima facturos miracula: hi non promittunt in futurum, sed faciunt miracula: Illi armis rem agebant: hi prædicatione doctrinæ, rationibus, ac miraculis, quibus neminem lædunt, pluribus benefaciunt. Quare suadeo ut ab ipsis abstineatis, ipsosque dimittatis, Deoque totius hujus negotii exitum committatis.

Quoniam si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissolvetur. Si verò ex Deo est, non poteritis dissolvere illud, ne forte & Deo repugnare inveniamini. Quasi dicat: Necessè est, ut negotium hoc sit vel ex hominibus, & consilio tantum humano susceptum; aut ex Deo & autoritate divinâ nixum: Si ex hominibus, dissipabitur, perinde uti Theudas & Judas Galilæus dissipati sunt, etiam vobis de eorum morte non deliberantibus; ideoque necesse non est, ut in casu dubio vos reos sanguinis ipsorum faciatis. Si ex Deo, dissipare illud non poteritis; nulla enim potentia humana dissipare potest, quæ Deus efficere vult: Et si id conemini, graviter in Deum peccabitis, quoniam hoc faciendo certamen contra Deum suscipitis. Videtur hoc Gamalielis argumentum primâ specie satis absurdum: licet enim Deus dissipaturus sit consilia hominum contra suam voluntatem suscepta; non tamen ea dissipat immediatè; sed hominibus media largitur, quibus ea dissipent, quæ non vult ut desides negligant. Nec videtur hæc Gamalielis fuisse sententia; otiosè tantum spectandum esse, quem exitum Deus cuicunque negotio sit daturus: Nec exempla Theudæ & Judæ Galilæi id probant, sed contrarium potius, quia armis Romanorum Deus eos dissipavit. Nec credibile est, quod assessores in Synedrio, irâ exacerbatos & Apostolis infensissimos, argumento adeò elumbi à proposito revocasset: Quin potius respondissent, non esse negligenda media, quæ ad manum sunt, & quibus intercedentibus Deus consilia humana dissipare solet: Se autem nunc in

in eo esse, ut media ista adhibeant, & consilium hoc dissipent. Videtur ergo Gamalielis intentio fuisse, discrimen ostendere inter molimina Theudæ ac Judæ Galilæi, & negotium hoc Apostolorum: Illos arma arripuisse, & contra leges civiles quietemque publicam peccasse: Hos verò doctrinam placidè docere, rationibus ac signis minimè vulgaribus confirmare: nullam ab his metuendam seditionem: Contra seditiosos armis quibus nos Deus instruxit esse utendum, non negat: Aliam verò esse rationem eorum, qui inermes docent, & signis indubitatis doctrinam suam adstruunt: non esse legitimam viam, suppliciis capitalibus in eos sævire: sed officii sui esse, doctrinam illam expendere, idoneis rationibus oppugnare, & legitimis ejusmodi mediis adhibitis, totius negotii exitum Deo committere: Si enim doctrina hæc sit merè humana, ab hominibus contra veritatem divinam excogitata, non permittet Deus, ut ea prævaleat veritati: Si verò Deum habeat autorem, violentiâ ac cæde non poteritis impedire, aut extinguere, quod Deus promotum cupit: quin & gravissimi vos contra Deum peccati reos constituetis, quod doctrinam, quæ ipsum agnoscit autorem, vi opprimere, & cæde ac sanguine in illius doctores sævire præsumatis: Sic enim contra Deum pugnabitis, contra quem omnis humanus conatus irritus est, & iram in se divinam provocat. Id ergo videtur intendisse Gamaliel, non ut nulla, sed non alia quam legitima media adhibeantur, & de doctrinæ hujus veritate judicium Deo committatur. Quod Gamalielis consilium utinam etiam inter Christianos valeat! quos optandum foret vel à Doctore Judæo discere, errantes circa aliquod religionis Christianæ dogma (quos hodie infami hæreticorum nomine indigitare solent) non esse suppliciis corporalibus coercendos, carceribus includendos, multò minus pœnâ capitali afficiendos, quin & crudelissimis suppliciis è medio tollendos. Alia est ratio Theudarum, qui arreptis armis quietem publicam turbant, & aliorum fortunis ac vitæ inhiant; alia errantium, qui se rectè sentire, Deoque dogmatum suorum doctrinâ gratum præstare officium credunt; in reliquis, legibus civilibus se subjiciunt, & ab omni seditione sunt alienissimi: talibus resistendum est, non imploratione brachii sæcularis, non suppliciis; sed armis spiritualibus, quæ sunt propriè Christianorum arma, 2 Cor. X. 4. institutione, rationibus, 2 Tim. II. 24. ut clarâ veritatis luce error debellatur & evanescat. Nec est quod objiciatur, Gamaliëlem dubium de hoc negotio, utrum ex Deo sit an ex hominibus, tale

suggestisse consilium; aliam autem esse rationem eorum, qui veritate illustrati certi sunt, penes se esse veritatem, alios in errore versari; eorum esse veritatem tueri, & errores extirpare. Nam 1. veritas defendenda, errores extirpandi sunt armis convenientibus, solidis rationibus errantes convincendo, non gladio percutiendo, aut minis territando: ita ad tempus quidem error, seu potius ejus aperta professio, inhibetur, sed postea occasionem nactus fortius erumpit. Deinde, quod controversias inter Christianos attinet, de dogmatibus non præcisè ad salutem creditu necessariis (quales pleræque sunt, quæ hodie inter Christianos agitantur) & ob quas infami hæreticorum nomine dissentientes appellari solent, nullo infallibili judicio determinatum est, penes quem dissentientium sit veritas: unusquisque eam à suâ parte stare, & à se dissentientem in errore versari contendit: quod alii nobis sunt, hoc nos sumus illis: nec propterea, quia nos de sententiæ nostræ veritate minimè dubitamus, sequitur eam esse veram: idem enim dicendum foret de iis, qui nostro judicio errant, qui perinde ac nos de suæ sententiæ veritate se persuasos credunt. Sicut itaque illis minimè concedimus jus gladio externo in nos saviendi; ita & eodem contra illos uti, nobis esse illicitum statuendum est. Et quia soli Deo fidei nostræ rationem reddere tenemur, judicium de fide in alios arrogare minimè nobis licet, sed illud judici Deo est relinquendum.

Verf. 40. *Consenserunt autem illi: Et convocantes Apostolos, casis denuntiaverunt, ne omnino loquerentur in nomine Jesu, & dimiserunt eos.* Videmus sensim increvisse persecutionem: Primum gravibus adhibitis minis interdixerunt Apostolis, ne in nomine Christi loquantur. Nunc à proposito ipsos occidendi à Gamaliële revocati, virgis aut flagris eos cædunt, interdictumque de Jesu annuntiando renovant. Non multò post prorumpunt ad cædem Stephani, gravemque contra fideles persecutionem instituunt. Ita si semel crudelitati habenæ laxentur, non quiescit, donec ad fastigium pervenerit. Sic videmus plerumque, qui pœnis corporalibus hæreticos coercendos urgent, sensim & ad capitales devenire. Et hac ratione in Ecclesiâ Christianâ paulatim ad supplicia capitalia in hæreticos deventum esse ex Historiâ Ecclesiasticâ cognoscimus.

Verf. 41. *Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu Concilii, quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contumeliam pati.* Agnovere hic directionem divinam, qui hanc ipsorum ignominiam cedere voluit in testimonium veritatis suæ, qui non exiguus

guus apud Deum honor est, quo non omnes dignatur Deus. Et quia hic constantes se ostendunt, mercedem sibi amplam in cælis repositam norunt, quam certissimâ spe expectantes, non possunt quin gaudeant: juxta *Matth. V. 10, 11, 12.* Hoc respectu Apostolus scribit *Philip. I. 29.* *ipsis donatum esse pro Christo, non solum ut in eum credant, sed ut etiam pro illo patiantur.*

Verf. 42. Et non obstante hoc Senatus interdicto strenuè pergunt Christum quotidie docere, tam publicè in templo, quam privatim in ædibus. Quod veritatis testimonii ipforum indicium est indubitatum. Testabantur se vidisse Jesum è morte redivivum, & in cælos adscendentem; persuasi ergò fuere de veritate aut falsitate testimonii sui, neque fallaci opinione fuere decepti. Si verum testati non sunt, oportet ut repugnante conscientia mentiti sint, dixerintque quod persuasi erant esse falsum. Atqui à crimine hoc, ut alia jam non allegemus, eos abundè absolvit hæc ipforum constantia, quod flagra cum gaudio perpeffi sint, & ne gravissimis quidem minis deterreri potuerint, quò minus Christum annuntiarent: Quod nemo, cui mens sana est, unquam sustinebit ob mendacium, præsertim cujus facile convinci posset: Quale hoc fuisset Apostolorum.

C A P U T VI.

Verf. 1. *In diebus autem illis, crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum adversus Hebræos, eò quod despicerentur in ministerio quotidiano viduarum eorum.*

Summam animorum concordiam, quæ hætenus in Ecclesiâ Christianâ vixit, adeò ut omnium fidelium fuerit quasi cor unum & anima una, crescente discipulorum numero, turbavit nonnihil æmulatio inter Græcos, seu Hellenistas, & Hebræos. Utrique erant Judæi, seu Israëlita; non enim Hellenistæ erant proselyti, ex Græcis populo Judaico inserti; sed Judæi ex Judæis oriundi. Verum Hellenistæ, quoniam nati fuerant & vixerant inter populos Græcâ linguâ utentes, Biblia legebant linguâ Græcâ, utebanturque LXX. interpretum versione: Hebræi verò eadem legebant linguâ Hebræâ. Quoniam hi linguam Hebræam summo in pretio habent, minus grati ipsis erant, qui Scripturam linguâ Græcâ legebant: fuitque hoc præjudicium ita altè animis ipsorum infixum, ut nec ipsa Religio Christiana illud statim animis eorum evellere potuerit. Simile præjudicium multis Legis Mosaicæ zelotis, licet jam ad fidem

Christi conversis, aliquamdiu adhæsisse, & vix in animis illorum extinguere potuisse, legimus, qui, licet Deus nullum nunc se discrimen inter Judæum & Græcum agnoscere profiteatur, nihilominus gentes in fidei societatem admitti sine rituum legalium observatione indignè ferebant. Hæc ipsa æmulatio, etiam in primitivâ Ecclesiâ, dum adhuc intra muros unius Hierosolymæ continebatur, sese exserere cœpit: Conquerebantur Hellenistæ contra Hebræos, viduas suas in quotidiano ministerio despici; hoc est, ex communi fidelium liberalitate viduis Hellenistarum in suâ indigentia minus distribui, quam viduis Hebræorum. Illud ministerium vocatur *διακονία*, illique designandæ hæc vox semper adhibita fuit. Licet pecunia alendis pauperibus destinata ad Apostolorum pedes deponeretur, non videntur tamen Apostoli ipsi eam singulis indigentibus pro ratione indigentia cujusque distribuisse: id enim operosum nimis fuisset, ipsosque à munere prædicandi avocasset: sed id variis, quos idoneos judicabant, viris, modò his, modò illis commisisse: & credibile est, hos fuisse Judæos in Judæâ natos. Hi autem præjudicio gentis suæ erga linguam Hebræam, omnesque eâ utentes, hic acceptione quâdam personarum videntur fuisse usi, & liberaliores fuisse erga viduas Hebræorum, quam Hellenistarum. Inde murmur Hellenistarum contra eos ortum.

Verf. 2, 3. Apostoli, convocatis discipulis, dixerunt, æquum non esse, ut ipsi, quibus Evangelii prædicandi munus demandatum erat, à præstantissimâ illâ ac maximè necessariâ functione avocarentur curâ rerum viliorum, ut nempe singulis, quæ ad usus quotidianos, victum nimirum & amictum necessaria erant, distribuerent. Ut autem quod hic peccatum erat emendaretur, omnisque in posterum querelis occasio præcidatur, commendant fidelibus, ut ipsi aliquos ex toto suo corpore dispiciant, quibus munus illud imponi possit. Et ut munere hoc ritè fungantur, commendant eligi: Primò, *eos, qui habent bonum testimonium*, quos constat esse viros sinceros ac pios: Deinde, *qui pleni sunt Spiritu Sancto*; instructi donis Spiritus Sancti, illiusque instinctu operantes: & *sapientiâ*: qui & cujusque indigentia liberalitatem attemperare possent, & veritatem Christianam contra illius oppugnatores defendere, si quando opus foret. His curam hanc imponi volunt, ut per eos omnes hujusmodi querelæ præcendantur, ac terminentur. Hæc electio toti fidelium universitati commendatur: Et ita in initio Ecclesiæ fieri necesse est; quia enim totius Ecclesiæ nomine administra-

tio hæc suscipienda erat, etiam totam Ecclesiam convenire oportuit, ut quosdam ad illud opus designet. Alia ratio est Ecclesiæ jam constitutæ, in quâ jam certus ordo viget: Illa enim delegatis semel constitutis potestatem concedere potest alios sibi adsciscendi, & in demortuorum aut munere cedentium locum substituendi. Hæc itaque fuit functio Diaconorum. Apostoli verò ministerio verbi & orationi totos se impendebant.

Verf. 5, 6, 7. Fideles ex suo numero septem viros elegerunt probatæ fidei, inter quos primus nominatur Stephanus, de quo speciatim dicitur, quod fuerit *plenus fide & Spiritu Sancto*. Credo, quia mox commemoratur ejus cum Judæis disceptatio, & martyrium. De reliquis nihil singulare narratur; itaque nec necesse fuit specialem donorum aut fidei ipsorum facere mentionem. Hos septem constituerunt coram Apostolis, ut ipsis manus imponerent, & precibus Deo commendarent. Numerus interim fidelium Hierosolymis admodum augebatur; quin & multi ex familiâ sacerdotali *obediebant fidei*, id est, Evangelio, seu doctrinæ fidei. Ita enim *fides* metonymicè sæpe accipitur, pro doctrinâ fidei; ut *Galat. I. 23. III. 23, 25*.

Verf. 8. & seqq. Stephanus eximiâ, quâ præditus erat fide ac robore spiritus, multa in populo edebat portenta ac signa. Ex variis autem Synagogis aliquot sese Stephano opposuerunt, & cum eo disputarunt: Sed cum sapientiæ Stephani resistere non possent, calumniatores quosdam subornarunt, qui ipsum verba blasphemia contra Moysen & Deum locutum esse criminabantur. His accusationibus commoverunt populum, nec non Seniores & Scribas; itaque corripientes Stephanum abduxerunt in Synedrium; & falsos contra ipsum testes constituerunt. Eorum accusatio quæ sit & quid contineat, considerandum; ut sic scopum & sensum apologiæ Stephani rectè intelligamus. Dicunt ergo falsi testes.

Verf. 13, 14. *Homo iste non cessat loqui verba adversus locum sanctum, & legem: audivimus enim eum dicentem: quoniam Jesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones, quas tradidit nobis Moyses.* Accusatio ergo fuit bimembris: I. Quod Jesus templum esset destructurus. II. Quod ritus Legis Mosaicæ esset abrogaturus. Vix credibile est, jam tum plenè Stephano revelatum fuisse, omnes Legis Mosaicæ ritus fore per Christum abolendos. Docuerat quidem Dominus, veros adoratores Deum adoraturos in spiritu & veritate; unde facilè colligere erat, cultum sub Novo Testamento fore spirituales; vel

externa illa cultus Mosaicæ nullius in religione Christianâ fore ponderis ad placendum Deo: sed eorum observationem penitus cessaturam, & per solam in Christum fidem, sed per charitatem efficacem, justificationem & salutem obtineri debere, non videtur plenè Apostolis revelatum, antequam ad gentes missi sunt: cum & ipse Petrus revelatione divinâ admoneri opus habuerit, ut Ethnicis aut incircumcisis Evangelium prædicet. Cum itaque falsos testes contra Stephanum constituisse dicantur, credibile est, Stephanum hæc omnia ita, uti ipsi referebant, non dixisse; verum ipsos hæc è Stephani verbis elicuisse, & suas consequentias Stephano imputasse. Procul dubio Stephanus differuit de spirituali cultu, quo nunc per Christum Deus coli debet; & pervicacibus Judæis excidium genti suæ imminens, & templi excidium prædixit; perinde uti & Dominus *Matth. XXIV*. Inde illi arripuerunt occasionem Stephanum accusandi, quod docuerit, quod Jesus non tantum templum esset destructurus; sed & sacrificia aliosque ritus à Mose præceptos, qui maximam partem templo alligati erant, aboliturus.

Ipsè Stephanus forti atque imperterritò animo medias inter accusationes fuit, re-lucebatque in ejus vultu serenitas quædam ac alacritas, adeò ut Judæi ipsum intuentes faciem ejus viderint tanquam faciem Angeli.

C A P U T VII.

Stephanus potestate loquendi sibi à principe Sacerdotum factâ, prolixam instituit contra horum testium accusationem apologiam. In quâ plura occurrunt, non directè quidem spectantia scopum, quem Stephanus intendit; attamen ab eò non aliena: quales sunt variæ historiæ, quas, quia per se satis claræ sunt, & ad institutum præsens directè non spectant, nos explicaturi non sumus; uti nec difficultates, quæ oriuntur ex diversitate numeri annorum servitutis seu afflictionis, & filiorum Jacobi cum ipso in Ægyptum descendendum, in quibus conciliandis doctissimorum Criticorum desudavit industria. Sed ea tantum, quibus accusatorum calumnia diluitur, ac Stephani doctrina vindicatur, considerabimus, & quæ vis probandi illis insit ostendemus.

Verf. 3. &c. Initium facit Stephanus ab Abrahamo, cui Deus, cum adhuc esset in Mesopotamiâ, mandavit, ut è patriâ suâ exiret, & veniret in terram, quam ipsi monstraturus esset: qui mandato huic divino obsequens venerit in Charran.

Quem

Quem postea Deus, mortuo ipsius patre, transtulit in terram, in qua ipsi nunc habitent: ita tamen, ut illi hereditatem in terram eam non dederit, ne passum quidem pedis; sed eam ipsi promisit dare in possessionem, & semini ejus, & quidem eo tempore, quo Abrahamus nondum habebat filium. Prædixit etiam illi Deus, semen ipsius fore peregrinum in terram alienam, ibique affligendum; se verò gentem illam judicaturum; & postea Abrahami semen è terram illam egressurum, & sibi servitutum in loco isto. Additur *Genes. XV. 6. Credidit Abram Deo, & reputatum illi est ad justitiam.* Quæ verba hic non leguntur; sed illa aut à Stephano orationi suæ etiam sunt inserta; aut saltem ad ea respexit, & quia nota satis erant non addidit. Hæc omnia gesta sunt, antequam Abram suscepit circumcisionem: sed cum Deus promissum de semine esset impleturus, & Abrahamo filium Isaacum daturus, dedit illi fædus circumcisionis, hoc est, circumcisionem, quæ fuit fædus, seu sigillum fæderis, quo Deus obsignavit promissionem de semine Abrahamo dando: quam Deus exactè observari voluit, & ne ullo prætextu omitteretur, severam comminationem sancivit, ut cujuscunque non circumcisi anima è populo excinderetur: ut Israëlita illius promissi de semine (sub quo juxta sensum mysticum & spiritualem Jesus Christus designabatur) nunquam obliviscerentur, sed, quotiescunque infantem circumciderent, per ipsam circumcisionem, in parte generationi destinata, promissi divini memoria ipsis renovaretur. Jam verò, cum Deus promissionem hanc fecit Abrahamo, & Abrahamo fides promissioni illi adhibita imputata sit in justitiam, antequam Abrahamus esset circumcissus; id evidens est argumentum, Deum propter susceptam circumcisionem Abrahamo non fecisse illam promissionem, neque per eam Abrahamum à Deo fuisse justificatum. Ac proinde, cum circumcisio à Judæis credatur esse omnium præceptorum in Lege præcipuum, sequitur, si fides Abrahamo nondum circumciso sit imputata in justitiam, nec reliquos legis Mosaicæ ritus esse necessarios ut justificemur, & promissorum divinorum consortes simus. Hoc argumentum Apostolus Paulus pressius contra Judæos urget *Rom. IV. 10, 11.* ubi docet, fidem Abrahamo esse imputatam in justitiam, cum adhuc esset in præputio; & postea accepisse circumcisionem, ut esset sigillum, quo obsignetur justitia, quam Abrahamus ex fide habuit, cum adhuc esset in præputio: ut ex hac circumcisione, quam jam per fidem justificatus suscepit, omnibus constaret, fidem in justitiam im-

putandam omnibus in Christum credentibus, licet non circumcisis. Atque ita ex hoc Abrahami exemplo sufficienter probata fuit veritas doctrinæ Stephani, quod ritus Mosaicæ non sint necessarii, ut Deo placeamus, & justificationem ab ipso obtineamus.

Verf. 9. & seqq. Quia verò Stephanus etiam prædictionem divinam de afflictione posterorum Abrahami in terram peregrinam & promissionem de ipsorum liberatione commemoravit, nunc latius refert, quâ occasione posterius Abrahami terram illam peregrinam, sive Ægyptum inhabitarent, in eam afflictionem gravissimam passi, ac tandem potenti Dei manu ex eam liberati sint. Quod nimirum patriarchæ reliqui invidiam contra Josephum conceperint eumque vendiderint; atque ita ipse abductus sit in Ægyptum: Deusque singulari providentiâ direxerit, ut Josephus à Pharaone toti Ægypto fuerit præfectus. Postea cum famem Deus misisset in Ægyptum & regiones vicinas, Josephi fratres bis in Ægyptum venerint ad emendum frumentum: & postquam in secundo itinere Josephus fratribus suis innotuisset, Jacobus cum totâ familiâ suâ migraverit in Ægyptum. Quod Josepho mortuo rex alius, qui Josephum non noverat, astu Israëlitas circumvenerit, duram servitute oppresserit, quin & liberos ipsorum exponi fecerit. Quod illo tempore Moses sit natus, miraculosè servatus, & à filiâ Pharaonis educatus: qui peculiari quodam erga oppressum Israëlitam beneficio credidit, se Israëlitis causam dedisse liberationem per ipsum sperandi: verum quod ipsi id non agnoverint, ipsumque rejecerint. Quod Moses postea habitaverit in terram Madian, ipsique illic apparuerit Angelus Domini, qui nomine Domini ipsum in Ægyptum misit ad populum ex afflictione suâ liberandum.

Verf. 35. *Hunc Moysen, quem ipsi abnegaverant, dicentes, quis te constituit principem aut judicem, hunc Deus misit ducem & redemptorem in manu Angeli, qui ipsi visus fuit in rubo.* Verba hæc non sine emphasi à Stephano proferuntur; Hoc enim ipsis inculcatum voluit, eundem Moysen, quem majores ipsorum abnegaverant, à Deo esse constitutum ipsorum liberatorem, cujus ministerio ex afflictione suâ liberati sunt. Quo ipso non obscure indicat, licet Dominus Jesus ab ipsis sit rejectus ac condemnatus, illud nequiquam obstare, quò minus à Deo sit constitutus ipsorum redemptor ac liberator; nec ipsos posse ex condemnatione Jesu ullum prætextum incredulitati suæ quærere: sed oportere, ut attentè ac in timore Domini expendant omnia, quibus Jesus esse Christus evincitur:

tur: Quia in rejectione Jesu peccare potuerunt, æquè ac ipsorum parentes in rejectione Moſis.

Nec eſt quod objiciant, ſicut hodierni Judæi objicere ſolent, Jeſum eſſe interfectum; aliam itaque ejus eſſe rationem quam Moſis, quem Deus mirabiliter conſervavit: Deum quidem permittere juſtos perire, ſed non legatos ſuos per quos mirabilia vult perficere; verum eos à Deo conſervari, donec omnia quæ Deus per ipſos efficere vult perfecerint: uti in Moſe, Joſua, aliſque populi ducibus videre eſt. Tota enim hæc obſectio nititur falſâ ipſorum de regno Meſſiæ terreno opinione. Certum eſt, neminem poſſe impedire, quod Deus efficere vult. Sic nec Judæi liberationem generis humani per Chriſtum perficiendam impediverunt cæde illius: quin imò cæde illâ, quam meditati ſunt in perniciem ejus, liberationem ac regnum illius quam maximè promoverunt, & inſcii Deo inſervierunt ut instrumenta, per quæ Filium in regnum ſuum evexit; perinde uti Joſephi venditione, à fratribus ipſius excogitatâ ut ipſius exaltationem impedirent, uſus eſt tanquam medio Joſephum exaltandi. Tantum itaque abeſt, ut homines impedire poſſint, quod Deus effectum dare vult, ut inſcii, imò inviti, quod impedire conantur, promoveant. Eodem modo & in negotio Domini Jeſu reſe habet. Judæi regnum Jeſu impedire moliebantur ipſius cæde: quia enim Meſſiam credebant fore regem terrenum, victoriis clarum omneſque ſibi reges ſubjicientem, etiam neminem illi nocere, aut vim majorem quâ regnum hoc impedire poſſet, opponere poſſe crediderunt. Et quoniam Dominus Jeſus ab ipſis eſſet condemnatus & cruci affixus, eum Meſſiam non eſſe concluſerunt: & hoc præjudicio faſcinati adverſus evidentiffima argumenta, ac miracula animos ſuos obfirmarunt; falſâ perſuaſione decepti, Dominum Jeſum non præſtitiffe illud, ad quod peragendum Meſſias à Deo deſtinatus erat. Sed officii ipſorum erat, in timore Domini accuratius expendere, an non Dominus Jeſus reverâ præſtitiffet, ad quod Meſſias deſtinatus eſt; & an non reverâ regnum ſibi à Deo Patre deſtinatum obtinuerit. Occiderunt illi quidem Dominum Jeſum; verum reſurrectionem ejus ex morte impedire nequaquam potuerunt. Teſtabantur Apoſtoli, Jeſum ex morte reſuſcitatum, poſt ſuam reſurrectionem à ſe redivivum conſpectum, non ſemel, ſed ſæpius, ſe ab ipſo in cælis ad dextram Dei exaltato Spiritum Sanctum accepiſſe, cujus virtute plurima edebant miracula. Ita licet Jeſus occiſus fuerit, à Deo Patre eſt conſervatus ne in morte maneat,

& in regnum ſuum introductus, nec mors nec ſepulchrum ullum regno aut redemptioni illius impedimentum adferre potuerunt. Teſtimonium & miracula Apoſtolorum ſatis probabant Jeſum ex mortuis eſſe reſuſcitatum. Reſuſcitatio Jeſu ipſum à Deo approbatum demonſtrabat. Itaque Judæis concludendum erat, non, Jeſum non eſſe Meſſiam, quia occiſus eſt: ſed quia reſurrexit, ſequè Meſſiam eſſe declaravit, regnum Meſſiæ alterius eſſe indolis, quam mundi hujus regna; ac redemptionem illius non corporalem aut terrenam, ſed ſpiritualem ac cæleſtem, quæ non armis, ſed morte redemptoris cruentâ peragitur, quæ ſacrificium eſt pro peccatis, & gradus quo Deus illum in gloriam ſuam introducere voluit. Potuere ergò Judæi Jeſum interficere; ſed non regnum ejus impedire, nec quicquam eorum, quibus ad regnum pervenire debuit; ſicut potuerunt Moſen rejicere, & Pharo Moſen à facie ſuâ expellere; non tamen impedire, quò minus populum ex Ægypto liberaret, ad quod à Deo deſtinatus erat. Non itaque Judæorum rejectione Jeſu regno obſtat.

Verſ. 37. Addit Stephanus aliud argumentum, quo probat doctrinam Jeſu Chriſti eſſe recipiendam, ab autoritate Moſis deſumptum. *Hic eſt Moſes, qui dixit filiis Iſraël: Prophetam ſuſcitabit vobis Deus de fratribus veſtris, tanquam me, ipſum audietis.* Prophetiam hanc explicuimus cap. III. 22, 23. oſtendimusque eam in Domino Jeſu complementum ſuum habere: Verum hic oſtendemus, Stephanum hujus loci citatione rectè probaſſe, Jeſu doctrinam abolituram externos illos Legis Moſaicæ ritus, & per eam cultum ſpiritualem introducendum. Prædixit Moſes, Deum ſuſcitaturum Prophetam, ſicut ſe: Ergò ſuſcitabit legiſlatorem: non enim Propheta eſſe poſteſt ſicut Moſes, niſi etiam ſit legiſlator, perinde atque Moſes. Reliquorum Prophetarum munus eximium fuit ac venerandum; ſed quia illorum functio tota occupata fuit hortationibus ad legis Moſaicæ obſervationem, ac reprehentionibus ob tranſgreſſionem Legis, quibus acceſſere ſpecialiora quædam vaticinia de Prophetâ cujus adventum Moſes prædixit, variſque adventus illius circumſtantiis, Moſe longè inferiores fuerunt. Prædixit ergò Moſes adventum Prophetæ, qui ſicut ipſe futurus erat legiſlator. Atqui poſt latam legem Moſis novus exſurgere non poſteſt legiſlator, niſi legem ferat Moſis lege perfectiorem. Eadem enim ſi repeteret præcepta, non legiſlator, ſed veteris legis tantum foret præco. Atqui illa major perfectio in novorum rituum additione minimè conſpici poſteſt.

Cum enim ritus nullum in naturali honestate aut naturæ divinæ rectitudine fundamentum habeant, & in se spectati planè indifferentes sint, solumque observentur reverentiâ divini præcepti, quod procul dubio sapienti Dei consilio nititur, & pro temporum illorum ratione hominum indoli ac genio fuit accommodatum; apparet religionis perfectionem in ritibus externis non esse quærendam: & si alii ritus addantur, si prioribus abolitis novi substituantur, non ideò religionem fore perfectiorem: Ritus enim, qualescunque sint, animum à vitiis non purgant, nec per se hominem Deo gratiorem reddunt; sed unicè commendantur ab internâ animi probitate: illa si absit, ritus, licet à Deo præcepti, ipsi sunt ingrati; imò quantò majorem in illis operam homo collocat, tantò se per impietatem suam Deo magis exosum reddit: juxta *Psal. L. 8, 9. & seqq. Esa. I. 11. & seqq. LVIII. 3, 4. & seqq. LXVI. 3, 4. Jerem. VI. 20. VII. 4, 22, 23. Hos. VI. 6. Amos V. 21, 22, 23. Mich. VI. 6, 7, 8.* Restat ergò, legis perfectionem quærendam in præceptis, quæ in ipso naturalis rationis dictamine ac naturæ divinæ rectitudine fundamentum habent, & quibus rationis dictamen ad majorem, quam quò ex se ipso assurgere potest, perfectionem evehitur. Iis enim animus perficitur, homoque quadantenus Deo similis redditur, dum à vitiis purgatus in novum quasi hominem mutatur, & ratio, quæ nil nisi honesta dictat, omnes ejus actiones moderatur. Lex ergò perfectior, quæ imperfectiori succedit, veram animi sanctitatem requirit, nec rituum rationem habet. Cum ergò lex Jesu Christi Mosis legem præceptorum perfectione superare debeat, necesse est, ut ritus cessare faciat, Deumque coli præcipiat in spiritu & veritate. Non quidem vetando ea quæ olim à Deo præcepta sunt; sed perfectiorem cultum præscribendo, ad cujus præsentiam imperfectior ac ritualis, tanquam umbra ad præsentiam corporis, ac prima elementa ubi jam ad perfectiorem disciplinam est perventum, evanescere debent.

Et ita quidem ex naturâ legis, à Prophetâ hoc, qui Mosis similis esset futurus, ferendæ, satis clarè colligitur, ritus Moisaicos cessaturos. His addere possumus alia ex Prophetarum scriptis, quibus quædam prædixerunt, quæ quidem non expressis verbis rituum cessationem indicant; attamen ritualement cultum desitutum non oscitanti lectori satis insinuant; quia eorum quæ prædicunt impletio cum cultu ceremoniali consistere nequit. Hæc quidem hic à Stephano non allegantur, eorumque olim ante impletionem obscurior fuit

intellectus: quia Deus se accommodavit indoli pervicacis populi; ideòque involutior usus est locutione, ne populus, apud quem ritualis legis observationem usque ad tempora Messiae sacrosanctam esse voluit, minus reverenter eam haberet: attamen accedente eorum impletione, ex accuratâ illius cum Prophetarum vaticiniis comparatione, facile patuit, hunc Prophetiarum, qui impletioni respondet, fuisse sensum. Nulla enim certior Prophetiarum, quam illarum cum eventu convenientia, est interpretatio, eaque tempus per vaticinia præsignificatum jam impleri declarat. Licet itaque Stephanus hoc argumentum hic intactum reliquerit, à nobis tamen unâ cum Stephani argumento contra Judæos hodiernos urgeri potest; eòque magis, quia jam & alia à Prophetis prædicta complementum suum habent, ex quibus liquidò constat, Deum cultui ceremoniali finem imposuisse. Tale est, quod Prophetæ prædixerint, omnes gentes ad unius veri Dei cultum adducendas, *Esa. II. 2, 3. Mich. IV. 1, 2. & seqq. Esa. XI. 10, 11. XLIX. 6.* & aliis pluribus locis, quæ commemorare longum foret, & superfluum, quoniam ipsi Judæi hoc agnoscunt, & urgent. Atqui præcipua cultus externi pars fuere sacrificia, & variæ illis connexæ ceremoniæ, quæ templo Hierosolymitano erant alligata, nec alio in loco peragere licitum fuit: Hinc est, quod gentes dicantur *adscensuræ ad montem Domini, & ad domum Dei Jacob, Esa. II. 2, 3.* & *omnis caro ventura ut adoret ante faciem Domini, Esa. LXVI. 23.* Atqui hæc non propriè, prout litera sonat, esse accipienda, quod gentes essent Hierosolymam venturæ, atque victimas in templo oblaturæ, vel ex eo solo constat; quod fieri non possit, ut cultus ille ceremonialis juxta literam Legis ab omnibus gentibus observetur: Quoniam in remotioribus regionibus habitantes Hierosolymam in quovis casu, qui sacrificium aut expiationem juxta legem requirit adscendere nequeunt: neque quotannis ter eò convenire ad festa solennia celebrandum. Cui adde, quod Scriptura expressè dicit, *altare futurum in terrâ Ægypti, & Ægyptios Dominum culturos in hostiis & muneribus, Esa. XIX. 19. & seqq.* Et quod *in omni loco sacrificabitur & offeretur nomini Domini oblatio munda, Malach. I. 11.* Quod tamen juxta Legem alibi quam Hierosolymæ facere illicitum erat, juxta *Deut. XII. 5, 6, 7. coll. cum 1 Reg. IX. 3.* Hæc ut inter se concilientur, dicendum, illa non esse propriè accipienda de sacrificiis; sed Deum sub figurâ sacrificiorum, quibus magnam partem cultus ille externus constabat, & adscensionis in templum Hierosolymitanum,

extra

extrâ quod cultum illum peragere illicitum erat, adumbrare voluisse cultum verum ac spirituale, quem omnes gentes Deo sub Messîa essent exhibituræ. Hoc Deus non obscure nonnunquam significavit, cum sibi offerri jubet *sacrificium laudis*, *Psal. L. 14.* & *spiritum contritum*, *Pf. LI. 19.* *Esa. LXVI. 2.*

Clarius idem evincitur ex eo, quod Deus non multò post cædem Domini Jesu rempublicam Judæorum & templum excidit, & prædictionem Stephani, quod Jesus templum esset dissoluturus, confirmavit: Quia enim præcipua & maximè conspicua cultus ceremonialis pars templo alligata fuit, Deus templi everfione, absque ullâ restitutionis spe, tanquam evidentissimo documento demonstravit, cultus illius finem advenisse, eumque perfectiori cedere debere. Verum quidem est, Judæos etiam hodiè ceremonias quasdam observare templo non alligatas: Verum illæ paucae sunt, & minoris momenti, & neutiquam splendore conferendæ cum illis, quæ unâ cum templi everfione evanuerunt. Et licet omnes ritus legis ceremonialis in templo non exercerentur, ad templum tamen aliquo modo respectum habebant, & templo alligabantur; omnes enim lapsus & errores in eorum observatione, quin & impuritates quædam involuntariæ, & quas nullus hominum evitare potest, in templo debebant expiari: Pars ergò Legis ceremonialis, quæ extrâ templum etiam hodiè observatur, nullius ipsis est utilitatis; quia ipsos criminibus onerat, quæ secundum legem illam nusquam expiari possunt. Imò nec Deus olim ulterius Legis ritualis observationem exegit, quam donec Israëlita terram Canaan essent inhabitaturi: Quod verba Mosis non obscure significant *Deut. XII. 1.* *Hæc sunt præcepta atque judicia, quæ facere debetis in terrâ, quam Dominus Deus Patrum tuorum daturus est tibi, ut possideas eam cunctis diebus quibus super humum gradieris.* Quæ postrema verba non significant, quamdiu aliqui ex posteris Israëlitis futuri sunt vivi: quia, quamdiu posteritas Israëlitis durat, Deus terram Canaan Israëliti non dat possidendam: Sed quamdiu Deus vos ut populum peculiarem, & ab omnibus non religione tantum, sed & habitatione segregatum super terrâ existere voluerit. Et quoniam observatio horum præceptorum ac judiciorum fieri debet in terrâ quam Deus ipsis inhabitandam dedit, apparet, quando eos ex illâ ejecit, & exules & ex torres per totum terrarum orbem dispersit, quod observationi eorum finem imposuerit, neque ipsos ut populum ab aliis separatam ultrâ subsistere velit. Unde sequitur, quando Deus prædicat, tempore

Messîæ gentes Deo victimas oblaturas, quod sub notione victimarum, aliorumque rituum quibus tunc temporis cultus divinus constabat, significare voluit, gentes ad cultum Dei adducendas; non autem definivisse, quod cultus ille similiter esset futurus ritualis; quia quædam addidit, quæ non bene cum cultu illo consistere possunt, uti jam vidimus. Qualis autem illa cultus ratio futura esset, Deus tunc non plenè revelavit, sed claram illius revelationem diebus Messîæ, cum introducendus esset, reservavit. Voluit tamen eum ut cultus ritualis continuationem prædicere, ne Judæi legem, quam Deus, donec Messias advenerit & populorum discrimen duraret, exactè observari voluit, minori in pretio haberent, & aliquatenus negligerent, si clarè ipsis prædictum fuisset, eam evanituram & perfectiori cessuram. Hinc & *Malach. IV. 4.* exstat hoc mandatum divinum, quod meritò omnium Veteris Testamenti librorum conclusio dici potest: *Mementote Legis Moysis servi mei, quam mandavi ei in Horeb ad omnem Israël, præcepta & judicia.* Postquam autem Jesus Christus apparuit, in quo omnium prophetiarum est complementum, Deus, quicquid per Prophetas obscurius, sub typo cultus ceremonialis, prædixit, plenè ac clarè revelavit, & quo cultu nunc coli velit patefecit. Et hoc, si tempora hæc cum vaticinio Mosis, à Stephano allegato, conferamus, vaticinio illo sub verbis generalibus prædictum esse, meritò contra Judæos contendimus.

Verf. 38. *Hic est, qui fuit in ecclesiâ in solitudine cum Angelo, qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris; qui accepit verba vitæ dare nobis.* His verbis summam Mosis excellentiam describit, quæ verbis ac mandatis illius auctoritatem conciliat, ne ullo prætextu Judæi illis obedientiam detrectent. Moses hic in molesto ac difficili isto itinere per desertum populo semper adfuit, medius intercessit inter Angelum Dei nomine cum ipso loquentem, & patres nostros; qui ab Angelo accepit verba vitæ, hoc est, legem, quam si observarent Deus vitam illis ac fælicitatem promisit: hinc & *Lex Deut. XXXII. 47.* vocatur *vita*, quia vitam fælicem observatoribus suis confert. Illius itaque tanti viri, qui ab Angelo Dei legem accepit, & sæpius cum Angelo locutus est, auctoritatem defugere minimè possunt.

Verum ea fuit populi illius pervicacia, ut, licet tot viderint divinæ præsentiae signa, adeoque de Mosis cum Angelo colloquiis ne minimum quidem dubitare possent, mox illi obedientiam detrectarint. Quod ipsis objicit Stephanus,

Verf. 39. & seqq. Quod illi noluerint obedire, sed cum repulerint, & cordibus suis reversi sint in Ægyptum, id est, ad mores illos & cultus idololatricos, quos in Ægypto viderant. Cum enim Moses diutius hæreret in monte, ut à Deo plenè de ratione totius cultus omniumque ad eum spectantium instrueretur, illi ex eâ commoratione prætextum sibi quæsierunt ad Ægyptiorum idololatriam, si non per omnia eandem, illi saltem valdè affinem definiendi, quasi ignari, quid Mosi evenisset, ac proinde duce itineris destituti, jam incerti ac dubii, quò se vertere debeant. Itaque petierunt, ut Aaron ipsis vitulum, ad exemplum Apis Ægyptii, faceret, qui ipsis repræsentet Deum, cujus potentiâ ex Ægypto sint educti, quique ipsis porrò in deserto præcedat. Voluisse enim eos non adorare Apin Ægyptium, sed sub imagine vituli, sub quâ Apis in Ægypto colebatur, verum adumbrare Deum, verba Aaronis, ad populum, quando ad vitulum colendum jam accincti erant, manifestè indicant, *Exod. XXXII. 5. Cras solemnitas Domini, seu Jehovah, est. Quo nomine solus Deus Israël designatur. Quin & non minus ipse populus hoc declarat verf. 4. cum conspecto vitulo, quem Aaron conflagraverat, dixerunt: Hi sunt Dii tui Israël, qui te eduxerunt de terrâ Ægypti.* Nec credibile est, licet multum à cultus divini puritate recesserint, adeò penitus Dei omniumque beneficiorum adeò recentium, ac illustrissimæ ac diviniissimæ revelationis gloriæ divinæ coram se omnibus, potuisse oblivisci Israëlitas, ut omnem veri Dei reverentiam prorsus animo excuterent suo: sed voluisse sub imagine vituli, sub quâ Ægyptiorum Deum coli viderant, verum Deum repræsentare. Cum autem vitulus ille hic vocetur *idolum*, apparet imagines, licet ad repræsentandum verum Deum efformatas, etiam esse idola, eosque, qui per illas imagines verum Deum colere volunt, esse idololatrias.

Verf. 42. *Convertit autem Deus*, id est, avertit se ab illis, & *tradidit eos servire militiæ cæli*; id est, permisit, ut, quoniam ultrò ac sponte sincerum Dei cultum deseruerant, seque idololatriâ contaminarent, porrò ad turpiorem idololatriam delaberentur, & se, Deo vero, relicto, colerent militiam cæli, hoc est, astra, (ut est *2 Reg. XXI. 3.*) & coram eorum imaginibus se prosternerent. Hoc enim modo Deus peccatores tradit concupiscentiis suis: non ipsos ipsorumque voluntatem determinando ad peccandum; aut ipsis subtrahendo, aut non continuando gratiam ad evitandum peccatum necessariam: sed permittendo, ut ipsis occasiones peccandi objiciantur; aut obstacula, quibus

à peccando possent cohiberi, tollantur; aut etiam ejusmodi occurrant media, quæ in sese spectata, si pietatis essent studiosi, quidem serviunt ad eos à peccando avocandos, quibus tamen ipsi pro cordis sui malitiâ ad majorem impietatem abutuntur. Quia itaque Deus ea ipsis occurrere facit, in præcedentium peccatorum poenam, eo in statu, in quo omninò credibile est ipsos iis pro cordis sui malitiâ ad majorem in peccando contumaciam abusuros, Deus eos *peccatis illis tradere* dicitur, vel tradere desideriis ac concupiscentiis suis. Hæc autem omnia non contingere in deserto: licet enim plurimi eorum à Moabitarum filiabus ad cultum Baal-phegor seducti sunt; non tamen legimus, illos promiscuè militiæ cæli, soli, lunæ, reliquisque astris serviisse: sed ad illum cultum desciverunt ex commercio, quod habuerunt cum ethnicis, postquam jam in terram promissam introducti sunt, non tantum Mose, sed & Josuâ mortuo: uti ex historiâ Judicum & regum constat: & propter multiplicem illam idololatriam, & invictam in eâ pertinaciam, in manus Assyriorum ac Chaldaeorum traditi sunt: *2 Reg. XVII. 14, 15. & seqq. 2 Paral. XXXVI. 14. & seqq.* Id porrò Stephanus confirmat testimonio prophetæ Amos, *cap. V. 25.*

Verf. 43. *Nunquid victimas & hostias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, Domus Israël? Et suscepistis tabernaculum Moloch, & fidus Dei vestri Rempham, figuras, quas fecistis, adorare eas. Et transferam vos trans Euphratem.* Prioribus verbis non obscure indicari videtur, populum Israël annis quadraginta in deserto victimas & hostias Deo neutiquam obtulisse: Non quod toto illo tempore nullas Deo victimas obtulerint; aliquas enim oblatas fuisse ex historiâ sacrâ constat: Sed quod maximâ illorum quadraginta annorum parte (postquam ob suam rebellionem Deus ipsos in deserto mori voluit, & ipsorum posteritatem in terram promissam introducere) quâ illi in deserto oberrarunt, Deus ab ipsis hostiarum & victimarum oblationes non exegerit, perinde uti & circumcisionem toto illo tempore intermittere voluit. Quod argumentum non contemnendum est, quo probatur, cultum illum externum per se Deo non placere, nec esse necessarium, ut homo Deo placeat; sed posse ipsum Deo esse gratum solâ legis moralis observatione, cujus intermissionem Deus nunquam permittit; licet ad tempus legis ceremonialis observatio intermittatur. Non ergò Judæos offendere debet, quod D: Jesus legis ceremonialis observationem non exigit, sed animi puritatem morumque sanctita-

etatem requirit: Quia hic est cultus, qui per se Deo placet; & sicut Deus olim in deserto quadraginta annorum spatio populum à Legis ceremonialis observatione dispensavit; ita & nunc, salvâ lege morali, penitus eam per doctrinam Jesu Christi evanescere fecit.

Quæ Stephanus de ipsorum idololatriâ addit, quod *susceperint tabernaculum Moyses*, &c. iis confirmat, quod dixerat, Deum ipsos tradidisse, ut serviant militiæ cæli: Quæ quidem ita cum præcedentibus videntur esse connexa, quasi idololatria hæc ab Israëlitis etiam in deserto commissâ fuisset: verum diximus jam, hoc illis in deserto adhuc degentibus applicari rectè non posse. Quare Prophetæ verba accipienda videntur de hominibus, quos alloquitur, suo nimirum tempore viventibus: Quod nempe sensim ita desciverint à veri Dei cultu, ut militiam cæli, id est, astra, solem, lunam reliquosque planetas adoraverint tanquam Deos: hoc enim, cum sub regibus viverent, potissimum contigisse videtur. Licet ergo habuerint legem ritualement, & in illius observatione satis essent exacti & diligentes, ob impietatem tamen suam Deo fuerunt exosi, & abducti in captivitatem ultra Euphratem.

Verf. 44. &c. Additur aliud argumentum à loco cultus desumptum, quo probetur, cultum ritualement per se Deo non placere. Jussit olim Deus tabernaculum construere à Mose, illique exhibuit exemplar ac ideam, juxta quam id ædificari voluit; quod fuit ædificium portatile, à populo Israël per desertum, ac tandem sub duce Josuâ in terram promissam deportatum, coram quo, tanquam singularis præsentia divinae symbolo, sacrificia fieri debebant. David quidem post multas de hostibus reportatas victorias templum Deo ædificare voluit; ut esset firmum cultus divini ædificium, quod aliò transferri non posset. Verum Deus ob multa à Davide gesta bella id ab ipso sibi exstrui noluit, sed à Salomone filio illius. Ex illâ in diversa loca tabernaculi translatione, & postea templi in civitate Hierusalem exstructione, quod Deus sibi sanctificavit, ut *ibi poneret nomen suum in sempiternum*, quamdiu nimirum populum hunc peculiarem ac separatam esse voluit, 1 Reg. IX. 3. manifestum est, etiam Lege ceremoniali Mosis maximè vigente, cultum divinum non ita arctè uni loco fuisse alligatum, quin & in alium transferri potuerit: Non tantum enim tabernaculum, quod quadraginta annis in deserto obravit, postquam in terram promissam deportatum est, primum in Mizpa substitit; indeque postea in Hierusalem est deportatum: sed & illi successit templum; unâ-

que arca, singularis divinae præsentia symbolum, è tabernaculo in templum translata fuit, & cum eâ locus sacrificiis ac cultui divino facer immutatus.

Verum licet Deus externâ illius templi majestate se aliquatenus indoli infantili populi illius accommodaverit, non obscura tamen indicia dedit, nullum esse ædificium, quod cultui sibi præstando ullam conferat dignitatem. Quod Stephanus verbis immediatè sequentibus confirmat.

Verf. 48, 49, 50. *Sed non excelsus in manufactis habitat, sicut Propheta dicit: Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus? aut quis locus requietionis meæ est? Nonne manus mea fecit hæc omnia?* Priora sunt verba Salomonis 1 Reg. VIII. 27. quibus indicat, Deum in templo à se exstructo non ita habitare, ut illi quasi alligatus sit, & extra illud non sit, aut favoris sui indicia non edat: perinde uti homines domibus, quas inhabitant, ita sunt alligati, ut extrâ eas non habitent. Licet enim Deus templum illud singulare præsentia suæ symbolum, in populo illo, quem sibi ex aliis gentibus in peculium sanctificaverat, elegisset, ut illo visibili præsentia suæ signo favorem suum erga eum præ aliis gentibus testaretur; cultumque externum ac ritualement, quo pro temporum illorum ratione hunc populum ab aliis separatam esse voluit, extrâ illud sibi exhibendum non esse declaraverit: tamen ita se illi alligatum noluit, ut non & quovis loco coli, ac favoris sui specimina edere possit. Quodcunque enim templum, augustissimum licet & amplissimum, hominum manibus factum est: Atqui nulla structura hominum manibus facta Deum comprehendere potest: Quod Stephanus probat Esaia verbis, qui Deum ita introducit loquentem: *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum.* Quibus divinae essentia immensitas designatur, quæ nec cælo nec terrâ circumscribi possit: Quod in cælo, quasi in throno, eximio modo gloriam suam ostendat: terra autem, quæ illustra multa gloriae divinae documenta habet, cum cælo cælestique gloria collata, sit instar scabelli pedum divinorum, quod quasi vilissima pars domicilii regii est. Ex illâ Dei immensitate colligit Propheta, neminem Deo domum posse exstruere, cui inhabitet, aut in quâ requiescat. Qui enim cælum & terram implet, uti ipse dicit *Jerem. XXIII. 24.* nullo ædificio hominum manibus facto contineri potest; & potens est extrâ illud ædificium æque agnoscere cultum sibi præstitum, favoremque ac auxilium cultoribus suis præstare, atque

in templo. Unde colligere est, quando Deus certum quendam locum cultui suo sacratum voluit, quod non alliciatur sanctitate loci, quasi propter illam magis huic loco sit alligatus quam alteri; sed speciales habere rationes, conditioni temporum illorum accommodatas, cur locum quendam peculiarem alteri prætulerit, extrâ quem cultum illum externum sibi præstari non vult, & in quo, vel cuius respectu, singularem gratiam ac favorem sui cultoribus præstare cupit. Sed cum illud locorum discrimen non nitatur ullâ essentia divinâ, quæ infinita est, limitatione; sed tantum arbitrio divino temporum rationi accommodato; sequitur etiam, mutatâ temporum conditione, Deum etiam illud locorum discrimen abolere posse, imò aboliturum, tanquam imperfectioris cultus indicium; aliumque præscripturum cultum, naturæ suæ infinitæ magis consentaneum, qui nulli præcisè loco sit alligatus, sed ubivis terrarum ritè præstari possit, & qui quovis loco ex corde puro præstitus ipsi placet, favoremque ipsius provocat. Qui cultus cum longè sit perfectior altero, qui unî peculiari loco est alligatus, magisque infinitæ essentia divinæ consentaneus; inde non immeritò quis colligat, Deum imperfectiorem illum cultum nolle esse perpetuum, sed velle, ut perfectiori aliquando cedat.

Accedit alia ratio, quod *manus Dei omnia hæc fecerit*. Quicquid conferunt homines, ut augustum reddant ædificium, Dei opus est. *Meum est aurum, meum est argentum, dicit Dominus exercituum, Hagg. II. 9.* Quicquid itaque homo confert, nihil est nisi industria ac labor, quo res à Deo creatas aptè in templi formam, à Deo præscriptam, digerit ac componit: sed verò nihil nec ad structuram, nec ad ornatum templi confert de suo, & quod Dei non sit. Cum itaque omnia Dei sint factura, Deusque omnium ex æquo Dominus, absit ut Deus exiguâ aliquâ rerum sibi propriarum portione in templi formam arte humanâ digestâ, provocetur, ut illius respectu hominibus benefacere velit, præ aliis; qui alio in loco, æquè à Deo creato, & æquè ad totius huius universi ornatum accommodato, ipsum colunt. Unde meritò concludimus, illum solum cultum Deo esse gratum, quo homo se suosque affectus Deo in obsequium consecrat. Tum enim aliquid quasi de suo, & quod Deus in ipsius potestate reliquit, Deo consecrare dici potest. Licet enim nihil in homine sit, quod non à Deo acceperit, & non tantum corpus, sed & illius anima, Dei sit; tamen quia Deus liberum ipsi reliquit voluntatis usum, ut abnegatis cupiditatibus sibi gratis, Deo

præceptisque divinis obedire, vel neglectis præceptis divinis suæ concupiscentiæ indulgere possit; hinc est, quando reverentiâ Dei ejusque præceptorum concupiscentiam suam compescit, & ultroneâ obedientiâ voluntatem suam Deo subjicit, quod dici possit, illud, quod Deus illius potestati subiectum voluit, Deo consecrare, & potestatis illius abusu renuntiare: atque ita aliquid Deo, quasi de suo, consecrare. Qui cultus Dei est præstantissimus. Hic autem cum nulli loco sit alligatus, & quocunque in loco præstari possit, patet, ad cultum Deo gratissimum præstandum certo quodam templo opus non esse: ac proinde mirum neutiquam videri debere, templum hætenus cultui divino consecratum, succedente illi cultu perfectiore, etiam esse abolendum. Atque hac ratione Stephanus accusationes Judæorum retundit.

Hinc oratione ad ipsos directâ, seu quod ex vultu gestibusque ipsorum contumaciam & incredulitatem perspiceret, seu quod plura orationi suæ adhibuerit, quæ Lucas brevitate causâ omisit, præcipua narrasse contentus, quasi ex abrupto ipsorum contumaciam ac rebellionem adversus Deum sanctumque ejus Spiritum maximâ *παρρησία* reprehendit.

Verf. 51. *Duri cervice & incircumcisi cordibus & auribus, vos semper Spiritui Sancto resistitis, sicut patres vestri, ita & vos.* Ita solent vocari homines vitiis penitus immersi, & cupiditatibus suis traditi, ut nec præceptis, nec promissis, nec comminationibus, nec beneficiis, aliisve mediis ad obsequium Dei flectantur; sed qui omnes monitiones præfractè respuunt, nec impietati suæ valedicere cupiunt. Hoc meritò Judæis his exprobrat Stephanus, qui tot visis Christi & Apostolorum miraculis, quibus divinitatem doctrinæ Christi, & speciatim ipsius è morte resurrectionem probabant, non tantum non recipiebant doctrinam Jesu Christi, sed & præcones illius contumeliis afficiebant, quin & quâvis malâ morte è medio tollendos censebant, perinde atque ipsum Dominum Jesum Christum ignominiosâ crucis morte per Pilatum sustulerant.

Ut hanc ipsorum contumaciam magis exaggeret, addit, ipsos *resistere Spiritui Sancto*. Spiritui Sancto resistitur, quando impeditur actio, quam Spiritus Sanctus producere intendit. Sic illi cor obdurando, ne converterentur ad fidem in Jesum Christum, ad quam omnibus adhibitis mediis Spiritus Sanctus ipsos convertere voluit, Spiritui Sancto illiusque operationi restiterunt. Non quod ullus homo omnipotenti Spiritui Sancti operationi resistere possit; sed illi, quâ Spiritus Sanctus in con-

conversione hominis utitur; cui cum homo sapius resistat, & hi Judæi restiterint, liquet inde Spiritum Sanctum omnipotentem ac insuperabili operatione non efficere in hominibus conversionem; sed tali, quæ creaturæ rationali est conveniens, & liberam obedientiam non destruit, hoc est, cui moralis movendi vis inest. Quod enim quidam existimant, Spiritum Sanctum non intendisse ipsos convertere, ac proinde ipsos dici restitisse Spiritui Sancto, non quatenus operationi Spiritus Sancti erga se, & conversionem producere aptæ restiterunt; sed quatenus, quantum in ipsis fuit restiterunt Spiritui Sancto intendenti in aliis fidem efficere, trucidando scilicet eos qui missi & acti fuerunt à Spiritu Sancto ut veritatem hominibus prædicarent: Manifestè id toti orationi Stephani adversatur. Ipsos enim reprehendit Stephanus ab incredulitatem summamque contumaciam. Non enim alium in finem totam hanc orationem instituit, nisi ut eos convincat, & persuadeat illis fidem in Christum: & quia animos suos contra ipsius sermonem obfirmabant, dicit illos resistere Spiritui Sancto. Si verò Spiritus Sanctus illos convertere non intendit, quo jure ipsos reprehendit Stephanus, quod non fecerint quod Deus ab ipsis fieri noluit? Et si Deus noluit ut credant, etiam non credendo in Christum nihil à voluntate divinâ alienum fecerunt. His adde, si tantum restiterunt, quantum in ipsis est, Spiritui Sancto fidem non in ipsis, sed in aliis efficere intendenti, ergò verè non restiterunt, sed tantum resistere conati sunt. Nec etiam occidendo Apostolos impedire potuerunt fidem, quam Spiritus Sanctus in aliis per Apostolorum ministerium efficere voluit: non enim impediri potest, quod Spiritus Sanctus absolute effectum reddere vult: neque hoc illi admittent: Apostolorum enim prædicatio, juxta ipsos, sine internâ spiritus regenerationis operatione, ad regenerationem planè inefficax est; perinde uti vox hominis ad mortuum penitus ad illius excitationem inefficax est, nisi accedat vis Dei omnipotens, quâ ex morte suscitatur: Sicut itaque nemo dici potest resistere operationi divinæ ne mortuus excitetur, qui hominem è medio tollit, qui mortuum est allocuturus: ita nec hi operationi Spiritus Sancti resistunt, qui Apostolos, Evangelium hominibus in peccato mortuis annuntiaturus, è medio tollunt. Utrobique enim par est ratio. Restat ergò, si verè Spiritui Sancto restiterint, quod impediverint operationem Spiritus Sancti ipsos convertere intendentis. Et hac in parte dicit eos esse patribus suis similes, ipsorumque vestigia premere.

Verf. 52. *Quem Prophetarum non sunt persecuti patres vestri? Et occiderunt eos, qui prænuuntiabant de adventu Justi, cujus vos nunc proditores & homicidæ fuistis?* Patres ergò ipsorum restiterunt Spiritui Sancto; quia persecuti sunt Prophetas ad se à Deo missos, non tantum ut ipsorum peccata redarguerent, ipsisque resipiscentiam prædicarent; sed & adventum Jesu Christi prænuuntiarent, quem hic Stephanus appellat *Justum*, ut se opponat injustæ Judæorum condemnationi, ipsosque reos agat sanguinis innoxii effusi. Tantum autem abest, ut patres ipsorum voci Prophetarum auscultaverint, ut eos occiderint; qui summus contumaciæ ac impietatis apex est. Verum hi, quos alloquitur Stephanus, mensuram impietatis parentum suorum impleverunt: nam ipsi Dominum Jesum, Justum illum, cujus adventum Prophetæ prædixerant, quique & doctrinæ suæ sanctitate, & miraculis hætenus inauditis se esse Justum illum à Prophetis prædictum demonstraverat, prodiderunt præsidii Romano, eumque urgere non destiterunt, donec eum cruci affigi jussit: atque ita redemptorem à Deo ad se missum, cujus beneficio à peccatis suis liberari poterant, abnegaverunt & crudelissimè necaverunt. Quâ major impietas excogitari nequit.

Et quia Judæi huic crudelitati prætexebant zelum pro Lege Moysis, hunc etiam ipsis prætextum eripit Stephanus.

Verf. 53. *Qui accepistis Legem in dispositione Angelorum, & non custodistis.* Similes hac in parte erant patribus: illi legem non custodiverunt: sic nec hi. Et sicut patres ipsorum aliis Legis transgressionibus cumulum hunc adjecerunt, quod Prophetas ad se missos persecuti sunt & occiderunt: Ita & hi, patrum impietatem longè superantes, liberatorem suum, in Lege ipsis promissum, per Prophetas sapius prædictum, & variis notis delineatum, occiderunt; & nunc ejus discipulos, & doctrinæ ejus præcones, persequabantur, & è medio sublato cupiebant: Adeò ut eodem illo facto, quo se Legis auctoritatem tueri contendebant, Legem quam maximè violaverint. Addit, legem datam *in dispositione Angelorum*: Quia Moses legem è manu Angeli accepit, quem Angelorum millia comitabantur, ut est *Deut. XXXIII. 2.* Itaque Angelis Deus usus est ut ministris, qui Legem ad se latam Mosi tradiderunt. Quod Stephanus addidit; tum, ut quantâ in veneratione sibi Lex esset ostenderet, nihilque in doctrinâ quam prædicabat Legi adversum contineri doceret; utpote qui Legem à Deo esse agnosceret, ac proinde illius desertionem ulli suadere nec vellet, nec posset: ut sic ini-

iniquam Judæorum calumniam dilueret : tum, ut tantò majoris contumaciæ Judæos convinceret, utpote contemnentes Legem, quam à Deo ministerio Angelorum sibi datam agnoscerent; ac proinde nullum excusandæ suæ prævaricationi colorem prætere posse.

Illi verò hæc audientes, & injustam Domini Jesu necem tam apertè sibi objici, ac proinde se ut Salvatoris sui interfectores traduci, indignissimè ferentes, in rabiem agebantur, adeò ut cordibus suis dissecarentur, & dentibus frenderent, ut est *vers. 54.* qui hominum irâ quasi in furorem abreptorum actus est.

Vers. 55. Deus autem, qui suos nunquam deserit, præsentis auxilio fidelem suum servum in gravissimo hoc conflictu visione cælesti consolatus est. Nam ipse oculos in cælum intendens *vidit gloriam Dei & Jesum stantem à dextris ei.* Qualis hæc repræsentatio fuerit, quis explicabit? Dominum Jesum stantem, tanquam ad opem ferendam promptum ac paratum, à Stephano esse conspectum, expressis verbis historia dicit. Sed quomodo sit representatus stans à dextris Dei, & unde id Stephanus cognoverit, cum historia sacra taceat, à nobis definiri nequit. Procul dudio sicut Stephanus Spiritus Sancti, quo plenus fuisse dicitur, virtute Dominum Jesum in apertis cælis vidit; ita etiam illius dictamine eum à dextris Dei stare novit, gloriamque ejus cælestem, & à dextris Dei stanti convenientem, agnovit.

Cum autem Stephanus fiduciâ & exultatione plenus hanc à se gloriam Jesu videri affirmaret, Judæi clamorem attolentes auresque suas obturantes in eum irruerunt; & civitate ejicientes lapidarunt. Non fuit hæc condemnatio à Synedrio facta: illi enim à Romanis potestas judicia capitalia exercendi adempta fuit, *Joan. XVIII. 31.* sed tumultus quidam popularis, quem palliabant zelo pro religione. Sic contra seductores, qui ipsos à vero Deo ad falsorum Deorum cultum abducere conabantur, usurpabant judicium zeli, quo sibi licitum putabant de talibus pœnas sumere, non expectatâ sententiâ judicis, sed propriâ autoritate, atque eos lapidare, quæ pœna erat in ejusmodi seductores constituta. Vide *Seld. de jure natur. & Gent. lib. IV. c. 4.* Et simili judicio, seu potius cæco impetu surgebant contra Stephanum, prædicationem in nomine Christi interpretantes abductionem à vero Deo.

Vers. 58. Et testes deposuerunt vestimenta sua ad pedes juvenis qui vocabatur Saulus. Præscripsit Lex, ut testes primi lapidem in condemnatum conjicerent. Cur autem hi testes vestimenta ad pedes Pauli

deposuerint, manifestum erit, si modum lapidationis consideremus. Lapidandus in locum lapidationis deducebatur: locus ille altitudine excedit duplicem hominis staturam: inde eum arreptum præcipitabat testium unus in lapidem subjectum: tum testium alter lapidem magnum ex eodem loco in illum projiciebat; & si tum nondum extinctus erat, reliqui lapides in eum conjiciebant. Ut itaque testes ad opus hoc expeditiores essent, vestimenta sua ad pedes Sauli, postea nominati Pauli, deposuerunt.

Vers. 59, 60. Lapidabant Stephanum, invocantem Dominum Jesum sibi in gloriâ cælesti à dextrâ Dei apparentem, ut susciperet spiritum suum, tanquam depositum, suo tempore rursus corpori suo unien- dum, ut beatâ in cælis immortalitate fruatur. Et positis genibus, etiam pro interfectoribus suis oravit, ne Deus hoc ipsis imputaret in peccatum: Non ut illis impœnitentibus Deus hoc condonaret, & vitæ æternæ, quam respuebant, participes faceret; sed ne pœnitentiæ tempus, prout merebantur, præcideret; ut occasionem habeant peccatum suum agnoscendi & emendandi, atque ita, quotquot emendarent, divinâ gratiâ salutem consequantur. In utroque Dominum suum imitatus, qui pro crucifigentibus se Patrem oravit, & jam jam moriturus in manus Patris Spiritum suum commendavit. Atque his dictis expiravit. Juvenis autem Paulus, pro præpostero suo pro lege Moïse zelo, supplicium hoc approbavit.

C A P U T VIII.

H Actenus Evangelii prædicatio intrâ ambitum civitatis Hierusalem conclusa fuit; nec Apostolis, neque ullo fidelium, inde discedentibus, ut illud etiam aliis in civitatibus Judææ propagarent. Nunc porrò describit nobis Lucas, quâ occasione fideles urbe egressi, manentibus adhuc illic Apostolis, Evangelium aliis in civitatibus prædicaverint, atque ita spirituale Christi sceptrum extendi cæperit, donec tandem ad fines usque terræ sit prolatum. Voluit nimirum Deus, ut Filii sui Jesu Christi, quem totius mundi redemptorem constituit, Evangelium, quod unicum est à Deo constitutum, hominibusque revelatum salutem consequendi medium, omnibus prædicaretur, & primò quidem Judæis, iisque non tantum Hierosolymæ habitantibus, sed in totâ Judæâ, quin & per totum terrarum orbem inter gentes dispersis: Deinde etiam Ethnicis, nullo homine, nedum populo, ullo absoluto ac antecedente Dei decreto à gratiâ illâ excluso. Apostoli in ipsâ civi-

civitate Hierusalem strenuè muneri suo incumbabant, Christumque è morte redivivum, & regem in cælis super omnia eventum prædicabant, ut in ipsâ civitate Hierusalem regni illius sceptrum erigeretur, & Judæorum principes populusque primi felicitatis per Christum partæ essent participes. Verum cum Deo placuit beneficium illud ulterius propagare, Judæorum persecutione contrâ credentes in Christum, quam ipsi in extirpationem doctrinæ Christi excogitaverant, usus est tanquam occasione commodissimâ, quâ fideles, illius atrocitate urbe expulsi, & in varias vicinas civitates dispersi, Evangelium Judæis ibidem habitantibus, quin & Damascum usque, uti ex *cap. seq.* liquet, prædicarent; atque ita omnes generatim Judæi invitarentur ad regni Jesu Christi participationem, omniumque ejus beneficiorum communionem, quod mox per Apostolos porro confirmari voluit, successumque ejus ita dirigere, ut jam amplius Hierosolymæ manibus contineri non potuerit.

Verf. 3, 4. *Saulus autem devastabat Ecclesiam, per domos intrans, & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam. Igitur qui dispersi erant pertransibant, evangelizantes verbum Dei.* Quam diu persecutio solos Apostolos afflixit, intra civitatem Hierusalem conclusum fuit Evangelium, ipsis inde non discedentibus; sed intrepidè, contempto omni metu humano, verbum salutis in ipsâ illâ civitate annuntiantibus. Verum cum Saulus sine ullo discrimine ecclesiam vastabat, domosque singulorum intrans non viros tantum, sed & mulieres in custodiam dabat, coacti fuere fideles per vicinas civitates se dispergere: atque ita violentia hæc eos compulit, quâcunque transibant, verbum Evangelii annuntiare.

Verf. 5. & seqq. Philippus autem, Diaconorum unus, descendit in Samariam, ibique Christum prædicavit; suamque prædicationem multis miraculis confirmavit. Itaque Samaritani iis excitati, Evangelio crediderunt. Considerabant attentè quæ Philippus ipsis de Christo prædicabat: miracula, quæ in eorum confirmationem edebat, tam eximia ac divina agnoscebant, ut per ea dictis suis auctoritatem conciliaret: atque ita conspectu miraculorum, potestate Philippo à Christo communicatâ factorum, ad fidem adducti sunt.

Verf. 9. & seqq. In civitate illâ erat vir quidam nomine Simon, qui magicis artibus gentem Samaritanam seducebat, qui se magnum quempiam jactabat: quem Samaritani dicebant esse virtutem Dei magnam, cuique ausultabant. De quo Si-

mone multa exstant apud veteres, quæ apud commentatores legi possunt. Samaritani cum credidissent Philippo annuntianti ipsis regnum Dei, in nomine Domini Jesu baptizabantur, solennique illâ baptismi susceptione fidem suam in Christum testabantur, seque doctrinæ ipsius totos devovebant. Simon etiam, videns signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur, & ipse credidit ac baptizatus est, & adhæsit Philippo. Cum fides in Christum sit firmus animi assensus, quo Jesus creditur esse Christus, seu generis humani redemptor, ac Servator, ex se producens vitæ emendationem omniumque Christi præceptorum obedientiam, apparet, si consideremus quæ porro de hoc Simone narrantur, quod ipse verè in Jesum Christum non crediderit: animum enim in magis suis perseverandi non deposuit, ut mox videbimus. Dicitur ergò credidisse, quia fidem in Christum professus est, eamque professionem susceptione baptismi ratam esse voluit. Quæ causa ipsum impulerit ad professionem illam edendam, facile ex historiâ hac colligitur. Simon hic magis suis populum Samaritanum decepit, magnamque sibi inter eos famam comparavit, ut diceretur virtus Dei magna. Vidit Philippum in nomine Jesu signa edere majora suis, quibus multi Samaritani movebantur ad fidem in Christum: imò ipse conspectis illis obstupuit: quia virtutem quâ edebantur suâ longè majorem agnoscebat. Itaque & ipse Christo nomen dedit, & baptizatus est; sperans se instructione discipulorum Christi artem majora illa signa edendi consecuturum: quem in finem arcè Philippo adhæsit, observavitque exactè quicquid Philippus ageret; credens signa illa etiam magicâ quâdam arte perfici; ut sic artem illam addisceret, majoremque sibi famam compararet, turpemque quæstum faceret. Hunc enim scopum suum postea satis aperte manifestavit.

Quæri posset: Quid ergò Philippus ad eò paratus fuit, ad impium ejusmodi hominem, & non sincerè Christum profitemem, baptizandum? Procul dubio Simon fidem in Christum professus etiam resipiscentiæ propositum testatus est: Et quia Evangelium omnibus per fidem in Christum resipiscentiæ promittentibus gratiam divinam annuntiat, baptismumque in signum resipiscentiæ & oblationem gratiæ divinæ administrari jubet; etiam Simoni fidem & resipiscentiæ testanti baptismus denegari non potuit. Sed quoniam fidem sincerè professus non est, nec etiam gratiæ divinæ obsignatio, quæ non nisi verè credentibus ac resipiscantibus promittitur, per baptismum ipsi applicata fuit;

sed tantum sub conditione, si verè & ex animo à peccatis suis resipisceret: si verò resipiscentia non sequatur, baptismus in maiorem cedit condemnationem. Quicunque ergò fidem in Christum profitebantur per baptismum ecclesiæ adjugebantur. Si postea animi sui improbitatem signo quodam externo palam faciebant, nihil cum Christo commune habere denuntiabantur. Quousque autem improbitas illa non patuit, fide quam profitebantur verè præditi censebantur. Itaque Simoni baptismus, quamvis corde non sincero eum petenti, denegari non potuit.

Verf. 14. & seqq. Cum Apostoli, qui Hierosolymæ manserant, audivissent quod Samaria recepisset verbum Domini, eò miserunt Petrum & Joannem, in collegio Apostolorum eximios, qui zelo, animi robore, scientiâ, aliisque donis eminebant. Hinc liquet, aliorum caput non fuisse Petrum, neque principatum in ipsos obtinuisse: Habent quidem autoritate pares jus aliquem è medio sui mittendi; sed subditis in principem suum ea potestas non competit. Finis, in quem missi fuerunt, erat, ut Samaritani acciperent Spiritum Sanctum, qui non nisi Apostolorum ministerio fidelibus communicari potuit. Hactenus enim Spiritum Sanctum non acceperant Samaritani, sed baptizati solummodò erant in nomine Domini Jesu. Quare Petrus & Joannes oraverunt pro eis, ut Spiritum Sanctum acciperent, & manus iis imponentes, Spiritum Sanctum ipsis impetraverunt. Quod privilegium fuit solis Apostolis proprium, & quo non aliud magis eximium fuit, quoque Christianæ religionis divinitas certius confirmari potuit. Mox enim in alios quasi homines mutabantur, Spiritusque Sanctus signis in sensus externos incurrentibus, quale communissimum fuisse videtur donum linguarum, sese manifestabat.

Verf. 18. Simon obstupefactus signi huius magnitudine, obtulit Apostolis pecuniam, ut ipsi facultatem illam communicarent, omnibus quibus manus imponebat, impetrandi Spiritum Sanctum. Hic se Simonis malitia prodit, qui hoc non agnovit donum divinum, sed credidit arte quadam id fieri, quam oblata pecuniâ ex Apostolis discere cupiit. Inde colligo, Simonem non agnovisse Jesum esse Christum, nec Apostolos legatos Dei, nec fidem habuisse prædicationi de regno Dei: sed totum hoc negotium considerasse ut artis ac industriæ humanæ propaginem, Apostolosque in arte illâ eximios: fideique in Christum professione aliud nihil spectasse, quam ut eandem opera illa patrandi peritiam acquirere posset: quam

postea esset exerciturus, sibi que famam ac divitias comparaturus. Si enim verè Christo credidisset, donumque hoc divinum agnovisset, pecuniâ illud acquiri posse sibi neutiquam persuasisset.

Verf. 20, 21. Petrus tantâ Simonis malitiâ conspectâ, respondit ipsi; *pecunia tua sit tecum in perditionem*: quoniam tu voluisti id quod donum Dei est tibi comparare pecuniâ. Ac porrò autoritate Apostolicâ ipsi denuntiavit, nullam ipsi esse partem in fælicitate illâ, quam ipsi in nomine Christi annuntiabant: quia cor ejus non erat rectum coram Domino. Profitebatur se in Jesum Christum credere; verum nihil minus spectabat, quam vitam æternam à Christo promissam. Unde nec Christum ut Servatorem verè agnovisse censendus est: sed illius doctrinâ in magicis suis præstigiis proficere speravit: Quæ summa fuit contumelia in Deum & Jesum Christum.

Verf. 22, 23. Ideò eum monet Petrus, ut *pœnitentiam* ab hac suâ malitiâ agat, *Deumque oret, si forte illi malitia hæc cordis remittatur*. Dubitanter loquitur Petrus, quia malitia hæc Simonis extrema erat, & ad summum pervenerat fastigium: ideòque & Petrus incertus erat, an tantam ei malitiam Deus condonare vellet: Poterat enim vel mox illi vitam, vel sanam mentem eripere Deus; potuit oblati peccandi illecebris, quas ille pro cordis sui malitiâ avidè amplexurus esset, eum magis magisque indurare, per quæ tandem in exitium præcipitaretur. Sic videmus & quandoque in enormi impietate Prophetas olim dubitanter locutos, neque certam promississe, etsi resipiscerent, gratiam divinam. *Joël. II. 13, 14. Amos V. 15.* Quia tamen ejusmodi ratio loquendi non omnem prorsus spem præcidit, etiam homini aliquod relinquit fundamentum resipiscendi, Deumque orandi, ut peccatorum veniam gratiosè largiatur. Quale exemplum habemus in Ninivitis, *Jon. III. 4.* quibus tamen jam Jonas exitium intra quadraginta dies denuntiaverat. Ostendit autem Petrus difficilem Simoni fore gratiæ divinæ impretrationem. *In felle enim amaritudinis & connexionione iniquitatis video te esse. Fel amaritudinis* est fel amarum: eo maxima designatur malitia: uti & *Deut. XXIX. 18.* quia fel amaritudine suâ omnes cibos vitiat. Summam ergò in Simone reprehendens malitiam, eam felle amarissimo comparat. Nec dicit tantum, malitiam istam ipsi inesse; sed ipsum esse in malitiâ istâ & felle amarissimo, quasi totus quantus quantus nil nisi fel ac malitia esset. Ita 1 *Joan. V. 19.* dicitur *totus mundus in malo jacere*, id est, totus in peccato ac peccatorum sordibus volutari, ac

ac nil nisi peccatum sapere. Ejusmodi autem hominum ita prorsus à bono averforum, ac peccato tanquam tenebrarum vinculis constrictorum, preces Deo gratae esse non possunt: seria etiam resipiscentia, quae peccatorum preces Deo commendat, ab animo ita penitus injustitiae addicto vix sperari potest. Non enim, uti diximus, videtur Simon divinam Evangelii veritatem agnovisse, neque fidem in Christum ac resipiscentiae propositum concepisse; sed eam, omniaque divinam virtute ab Apostolis edita miracula, artis ac industriae humanae opera esse credidisse; fidemque in Christum professum, ut sibi artis, suam (uti credebatur,) majoris, scientiam compararet. Atqui is merus erat numinis divini contemptus, & summa in Jesum Christum contumelia: quam cum Simon ostendit, visis omnibus miraculis, omniumque divinissimo communicatione donorum Spiritus Sancti per manuum Apostolicarum impositionem, non videbatur major aliqua ac illustrior gratia superesse, quam animi tam improbi malitia ac contumacia frangeretur, & ad meliorem frugem disponeretur. Cum itaque à tantâ perversitate vix ulla emendatio sperari posset, Petrus non affirmat, ipsum si Deum oret remissionem suae impietatis consecuturum; sed dubitanter loquitur, *si forte Deus hanc malitiam tibi remittat*. Et si respiciamus hujus Simonis historiam, prout ab antiquis Scriptoribus traditur, satis ex eâ liquet, ipsum in eadem malitiâ illâ perseverasse, neque unquam serio de emendandâ vitâ cogitasse. Imò & tum temporis videtur indicia non obscura suae contumaciae dedisse. Non enim medium illud remissionis obtinendae sibi à Petro indicatum apprehendit, aut se Deum precari velle testatur; sed potius id subterfugit, dicens;

Verf. 24. *Precamini vos pro me ad Dominum, ut nihil veniat super me horum quae dixistis*. Si agnitâ suâ malitiâ verè poenitentiam egisset, procul dubio illius enormitate, & poenae per eam promeritae magnitudine territus eam fuisset cum dolore detestatus, Petrum & Joannem orasset, ut precibus, quibus ipse remissionem à Deo esset oraturus, etiam suas adjungerent, ut ita gratia divina obtineri posset. Verum ipse hoc declinat, atque in Apostolos rejicit: Quod mihi videtur animi contumacis esse indicium, neutiquam hac poenae divinae comminatione territi; sed in Apostolos, irâ hujus divinae praecones, onus hoc precandi conjicientis; quasi ipsi Deo amiciores facilius remissionem essent obtenturi: ne videatur palam Apostolorum auctoritatem contemnere, & religionem, quam jam professus erat, cujusque adhuc

assecla haberi volebat, deferere. Certum est, multos seriâ peccatorum poenitentiam tactos piorum ac Prophetarum preces pro se ambuisse; taliumque preces Deo fuisse gratas: Verum illi etiam suas preces piorum precibus conjunxerunt, & vitæ immutatione resipiscentiam suam testatam reddiderunt. Nihil horum in Simone videmus. Inde colligo, nec eum verè resipuisse, nec se precibus coram Deo humiliasse ut ejus à se iram averteret; sed Dei ac religionis Christianae irrisorem fuisse, in eâque malitiâ perseverasse; professionemque religionis Christianae ipsum non fecisse ex animo, & de illius divinitate persuasum; sed, ut dixi, intentione pravâ, ut per eam majores in arte suâ profanâ progressus faceret, majoremque famam consecutus sibi ex hominum credulitate opes compararet. Atque ita in Simone habemus exemplum hominis hypocritae, speciosâ religionis professione animum à religione prorsus alienum tegentis, & pietatis doctrinam nil nisi quæstum existimantis.

Verf. 25. Apostoli autem Petrus & Joannes postquam in Samariâ verbum Domini locuti sunt, illique testimonium reddiderunt, ejusque divinitatem tum doctrinae efficaciam, tum miraculis, potenter adstruxerunt, redibant Hierusalem; & in multis regionibus Samaritanorum evangelizabant. Sic videmus, occasione persecutionis contra ecclesiam Hierosolymitanam excitata, Evangelium etiam per Samariam, praedicantibus ipsis Apostolis, esse dispersum: attamen non aliis, quam Israëlitis, aut religionem Israëliticam amplexis. Quamvis enim Samaritani non prorsus ex stirpe Israëlitis essent oriundi, non tamen penitus erant alieni: & licet quaedam circa cultum externum, & praecipue templum in quo cultus peragi debuit, esset controversia; Legem tamen Moysi recipiebant, ritus in eâ praescriptos observabant: adeo ut alia longè eorum quam reliquarum gentium fuerit ratio, Apostolique ipsis Evangelium praedicare potuerint, licet nondum essent persuasi id omnibus gentibus absque discrimine esse praedicandum.

Sequitur nunc aliud exemplum, quod praedicationi Evangelii inter extraneos & alienigenas viam sternere dici possit: nempe conversio hominis Aethyopis ad fidem in Christum per Philippum Diaconum. Homo enim hic natione alienigena fuit. Sed verò, credibile mihi non est, illum fuisse idololatram, aut gentilium cultui addictum, sed, ut plerisque creditum fuit, profelytum. Quia dicitur venisse adorare in Jerusalem, & cum in curru sedens reverteretur legisse Prophetam Esaiam.

Ad festum ergò aliquod solemne celebrandum Jerusalem adscendit, & quidem ex regione longinquâ, & homo præpotens, apud Candacem reginam Æthyopum, qui erat super omnes thesauros ejus: quod ex pio quodam ergà religionem motu factum esse res ipsa clamat. Atqui motus ille ergà religionem Judaicam arguit hunc fuisse profelytum. Accedit: Quod constans omnium Doctorum sententia sit, Cornelium centuriorem esse primitias eorum qui non circumcisi in Christum crediderunt. Idque duo potissimum argumenta evincere videntur. Primò: Quia Petro privilegium hoc à Domino concessum videtur, ut per illius ministerium tam Judæis quam gentibus primò Evangelium annuntietur, ipsisque regnum cælorum per Petrum aperiatur: quod Dominus datione clavium regni cælorum Petro promississe negari non potest: licet illud ante resurrectionem Domini plenè non intellexerint Apostoli. Sicut ergò Petrus diè Pentecostes primus Judæis Christum prædicavit, ecclesiamque ex illis erexit; ità & primus gentibus Christum annuntiavit, Corneliumque cum totâ familiâ credentem Ecclesiæ jam ex Judæis collectæ adjunxit; atque ità clavibus sibi à Domino datis regnum cælorum utrisque, Judæis ac gentibus, primus aperuit. Secundò: quia nusquam legimus Philippum reprehensum, quod homini gentili ac præputiato Evangelium prædicaverit, quemadmodum Petrum ab Hierosolymitanis reprehensum legimus, *Act. XI.* Verum est, reprehendunt quidem Petrum, quod manducaverit cum hominibus præputium habentibus, *cap. XI. 3.* Sed ex totâ Petri apologiâ patet, præcipuam accusationem fuisse, quod Cornelium baptizasset, atque ità in communionem ecclesiæ recepisset; eam enim ità concludit: *postquam par donum eis dedit Deus, ut & nobis, cum credidissimus in Dominum Jesum Christum; ego quis eram qui possem prohibere Dominum? vers. 17.* nullâ adhibitâ sui purgatione quod cum ipsis comedisset. Et cum Hierosolymitani hac Petri defensione auditâ acquiescere legantur, Deumque glorificasse, dicentes, *Nempe etiam gentibus Deus respicientiam dedit ad vitam*, manifestum est, hanc, si non unicam, præcipuam saltem eorum fuisse criminationem. Inde colligo; si fideles Hierosolymitani Petro indignati sint, quod hominibus incircumcisis Evangelium prædicaverit, & baptismum administraverit, cum esset Apostolus: quantò magis indignati fuissent Philippo, Diacono solummodò, si homini incircumciso baptismum administrasset? Quod cum factum esse nusquam legamus, meritò colligimus eunuchum hunc, licet

Æthyopem, fuisse circumcisum; quales plures in gentibus, inter quas Judæi dispersi erant, fuisse profelytos, ex historiis constat.

Vers. 26. Conversio autem hujus Æthyopis ità se habet. Angelus Domini locutus est ad Philippum, eumque monuit, ut vaderet contrà meridiem ad viam quæ descendit ab Jerusalem in Gazam. Illac autem currui insidens Æthyops revertebatur domum. Spiritus autem Philippo dixit, ut se currui isti adjungeret: accessit autem tam propè, ut Æthyopem in currui legentem audiverit. Legit autem in Esaiâ vaticinium de Jesu Christo; ex cujus lectione commodam sibi eum ad fidem convertendi occasionem esse enatamprehendens Philippus, ipsum rogat, an intelligeret quæ legeret? Ipse autem respondit: *& quomodò possum, si non aliquis ostenderit mihi?* Quibus verbis non indicavit, omnia quæ Scripturâ continentur obscura esse, neque ea intelligi posse, nisi adsit interpres, qui jus ac auctoritatem interpretandi habet, cujusque interpretatio credendi regula sit: Sed loquitur de eo Scripturæ loco quem præ manibus habebat: Hæc autem erat prophetia de re futurâ. Atqui omnes Prophetiæ nondum complementum nactæ sunt obscuræ. Hæc jam quidem complementum suum habebat. Verum id Æthyopi ignotum erat; ideoque illi æquè ac si nondum impleta foret, obscura fuit. Verum obscuritas statim à Philippo sublata fuit, cum illi prophetiam impletam, ejusque impletionem verbis prophetiæ optimè consentire ostendit. Alia ratio est præceptorum ac promissorum divinorum, aut dogmatum necessariò credendorum si salvi esse velimus: Hæc simplici & perspicuo stilo nobis descripta sunt; nec semel tantum, sed sæpius in Scripturâ exstant, adeò ut unusquisque, etiam illiteratus, etiam mediocri judicio præditus, eam attentè legens, quicquid sibi ad salutem creditu, factu ac speratu necessarium est, inde abundè absque interprete cognoscere possit. Certum est, neque diffitemur, agi hoc in loco de re magni ad salutem momenti; sed ut adhuc futurâ, ac proinde, quamdiu nondum impleta erat, intellectu difficili ac obscurâ. Atqui nec distincta illius fides, quamdiu impleta nondum fuit, ad salutem necessaria, nec à Deo requisita fuit. Cum verò post impletam prophetiam quod hic de Christo prædicatur credi debuit, id & per eventum, & per distinctam ac plenam illius in scriptis Apostolicis explanationem ità perspicuum & evidens fuit, ut ab unoquoque attentè Scripturam legente intelligi potuerit: & licet fortasse verba Prophetiæ non cuivis perspicua sint; sen-

sensus tamen per Prophetam prædictus, postquam impletus fuit, alibi ita clarè ac perspicuè expressus est, ut ab unoquoque, quantum ad salutem sufficiens est, sine ullà alterius explicatione facilè intelligatur: Atque ità ab unoquoque omnes ad salutem creditu necessarii sensus ex solâ Scripturæ lectione plenè cognosci ac intelligi possunt. Quod & in hoc loco manifestum est: Quicquid enim hic de Jesu Christo prædicitur, in Novi Testamenti scriptis adeò plenè ac perspicuè narratur ac docetur, ut nemo legens id ignorare possit. Ac proinde licet hæc Prophetia obscura foret, inde nihil pro Scripturæ obscuritate in necessariis ad salutem concludi posset: Non enim contendimus, necessaria ubique clarè exstare; sed, licet forte alicubi obscurè exstent, alibi tamen clarè exstare, ac proinde dogmata talia sufficienter ex Scripturâ cognosci posse. Illud solummodò observandum, obscuriora loca per clariora esse explicanda, non autem clariorum sensum per obscuriora esse involvendum.

Verba Esaia, ab Æthyope lecta, exstant *cap. LIII. 7, 8.* rogavitque Philippum Æthyops, de quo Propheta ea diceret, an de se, an de alio quopiam? Philippus autem os suum aperiens, & incipiens à Scripturâ ipsâ, evangelizavit illi Jesum. Quod ità accipio, quod Philippus responderit, Prophetam hæc non de se, sed spiritu prophetico de Jesu Christo vaticinatum esse: utque id ostendat, prædicasse ipsi Jesum, totamque Jesu Christi historiam illi narrasse, atque ità ex eventu ipso, qui exactè vaticinio Prophetæ congruebat, ostendisse, hæc de Jesu Christo esse prædicta. Ante omnia itaque veritatem historię Christi illi persuasam esse voluit; quam uti verbis Esaia exactè respondere probavit, rectè dicitur à Scripturâ hac incepisse, atque ità porro Christum plenè Æthyopi annuntiasse. Quoniam autem Judæi hodierni constanter negant hîc vaticinium de Jesu Christo contineri, totumque hoc caput de populo suo interpretantur, operæ pretium erit, ut veram hujus prophetiæ interpretationem contrà illos adstruamus, & à nuperis doctoris Lumbroso interpretationibus hac occasione vindicemus. Volunt itaque hic per prosopopœiam introduci gentes, quæ conspicientes summam populi Judaici calamitatem, hic introducuntur præ admiratione ea de ipso dicere, quæ toto hoc capite leguntur. Verum ab aliis ostensum est, nulla hujus prosopopœiæ apparere indicia; sed capitis hujus cum præcedente cohærentiam, indubium esse documentum, Esaia, qui negari non potest *cap. LI. 1.* in propriâ personâ esse locutus, hic

etiam in propriâ personâ loqui. Sed prætereà, omnia quæ toto hoc capite de servo Dei dicuntur ejusmodi sunt, ut populo Judaico applicari minimè possint. Nos totum caput non explicabimus, sed verba hic citata, & prætereà duo aut tria, quæ à nuperis Doctoris Lumbroso explicationibus vindicari merentur, consideraturi sumus.

Primum est, quod servo huic tribuatur eximia quædam ac singularis innocentia, ac mansuetudo. Innocentia quidem *vers. 9.* quod *iniquitatem non fecerit, nec inventus sit dolus in ore ejus.* Mansuetudo autem *vers. 7.* in verbis quæ hic ab Æthyope lecta narrantur: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se, sine voce, sic non aperuit os suum.* At neutrum populo Judaico in captivitatem tradito applicari potest. Non innocentia: Nam ob peccata ac scelera sua captivitate à Deo punitus est. Nec ipsi hoc diffitentur: Quin & contrà Christianos contendunt, ne eadem Messia captivitatis suæ causam agnoscere cogantur, peccata sua contra Legem Mosis illius esse causam. Atqui cum Deus populo respicienti liberationem è captivitate, & reductionem in terram Canaan promiserit; quin imò cum ob multiplicem idololatriam, invictamque in illâ cum tot Prophetarum, qui ipsos nomine Dei criminis illius arguebant, & nomine Dei excidium prædicebant, contemtu, pervicaciam, Deus illos solummodò septuaginta annorum puniverit captivitate, quibus elapsis eos in terram suam reduxit; manifestum est summam ipsorum esse debere impietatem, ob quam Deus illos ex patriâ extorres fecit, & inter omnes gentes per totum terrarum orbem dispersos esse voluit, tanquam exules, ac omnium ludibriis expositos: in illaque miseriam jam ultrà sexdecim sæcula detinuit; & toto illo temporis spatio nullum ad ipsos Prophetam misit, qui ipsos in calamitate suâ consoletur, aut instantis liberationis spe erigat: cum tempore captivitatis Babylonicæ, brevi finiendæ, Prophetas ad illos confirmandos mittere non omiserit. Quod indicium est, hanc ipsorum impietatem, quæ tam extremæ ac diuturnæ miseriæ causa est, priorum impietatem multum superasse. Qualiscunque autem illa impietas est, certum est, populum in quo ea regnat, non posse dici innocentem. Respondent: Quod ferat majorum suorum delicta. Sed quaro: An ipse hæc delicta imitetur, aut alia non minus gravia committat? an verò insons vivat? Si prius: quomodò innocens dici potest, & ob majorum, non autem ob propria delicta puniri? Si posterius: manifestè contradicunt

Deo, per Prophetam Ezechiëlem similes illorum querelas olim retendenti, *cap. XVIII.* nec exceptio hæc convenit cum ipsorum perpetuâ ad argumentum Christianorum responsione, quod ob peccata sua Messia adventus differtur, ipsique in diuturnâ hac captivitate detinentur. Propria ergo sunt ipsorum ob quæ puniuntur peccata, non verò parentum. Excipiunt: quod respublica sit una ac eadem, idem populus qui olim fuit, & qui nunc est; & propterea quod peccata olim à populo commissa totius populi sint peccata; ac proinde hodierno populo omnia præcedentia crimina jure imputentur. Sed supponamus id verum esse: nullo ergo modo de populo hoc, cui omnia præcedentia crimina justè imputantur, dici potest, quod *iniquitatem non fecerit*: sed impius & sceleratus dici debet. Ità Judæi, dum effugia inania quærunt, sibi ipsis manifestè contradicunt. Sed præterea, licet hujus ævi populus idem sit cum populo qui olim vixit, non tamen propterea peccata olim à populo commissa, hodierno populo jure imputantur. Quia unus quidem & idem est populus, sed non sunt eadem individua ex quibus constat: nec sequentibus sæculis viventes simul exstiterunt cum illis qui præcedentibus sæculis vixerunt. Sicut ergo præcedentium actiones, non sunt actiones sequentium, ità nec præcedentium culpa sequentium culpa est, nec sequentibus à justo judice imputari potest. Certum quidem est, si populus sequens parentum vestigia premat, ipsorumque impietatem imitetur, Deum etiam ad illam respicere, ipsiusque iram in posteros parentum similes gravius accendi, patientiamque ipsius diu contemtam tandem in severitatem converti, ac supplicii gravitate compensari. Verum tales posterius non parentum, sed suorum peccatorum pœnas luunt: quia nec citius nec gravius puniuntur, quam pro suorum peccatorum meritis. Sed posteros innocentes ob parentum scelera puniri à justitiâ divinâ alienissimum est.

Nec in Judæis eam esse mansuetudinem, ut ad supplicium rapti tanquam ovis coram tondente non aperiant os suum, res ipsa clamat: Eâ enim similitudine docetur, quod sicut ovis sine ullo clamore jugulum suum præbet ut tondeatur, imò juguletur, neque dum occiditur ullam vocem emittit; ità etiam servus hic ad supplicium mortis raptus, nullam vocem impatientiæ aut vindictæ indicem emittat; sed omnes calamitates animo placido ferat, mortisque supplicium sine ullâ querimoniâ, sine ullâ vindictæ divinæ imprecatione subeat. At contrarium à Judæis fieri videmus. Diris ac imprecationibus de-

vovent populos, sub quorum jugo gemunt: repleti sunt ipsorum libri imprecationibus contrâ Christianos. Si pro pace populorum inter quos vivunt orant: non id in populorum istorum, sed sui tantummodo gratiam faciunt, ut inter ipsos felicius vitam transigant: quia vident in pace illorum populorum & sibi pacem esse: & vicissim calamitatibus illorum se etiam involvi.

Secundum est, quod servus hic afflictus dicitur propter aliorum peccata, *vers. 4, 5. Verè languores nostros ipse tulit, &c. ipse vulneratus est propter iniquitates nostras, & attritus propter scelera nostra, &c.* Quæ neutiquam populo Judaico conveniunt. Non enim, ut vidimus, insons patitur, nec propter peccata aliorum, sed sua. Excipiunt. Quod patiuntur ob idololatriam, in quam inciderunt per inductionem gentium; ac proinde gentium causâ patitur Israël, & quidem pœnas quas gentes merita erant; & gentes non flagellantur; idcircoque introducuntur hic dicere; *languores & dolores ejus pacem & medicinam nobis attulerunt: Omnes nos erravimus*, & tamen nobis benè est: solus Israël punitur, & sustinet omnium nostrum iniquitatem. Verum hoc non tantum nuperum effugium est, post alia satis validè refutata excogitatum, sed & valdè coactum, imò & manifestè falsum. Nam I. Idololatria, quam Israël gentium inductione committit, non est gentium, sed Israël propriè crimen. Est enim minimè excusandum crimen, gentibus quicquam contrâ manifestum præceptum divinum suadentibus auscultare, & relicto Deo vero idolis servire. Quâ ratione populus ille innocens dici potest, qui se crimine idololatriæ, omnium foedissimo, in gentium à Deo alienarum gratiam polluit? Quâ ratione punitur ob alienum peccatum, qui ipse peccatum ob quod punitur commisit? Dicunt: Quia in id per inductionem gentium incidit. Respondedo, Inde quidem sequi, quod gentes etiam participes sint criminis ab Israël commissi; sed non, quod peccatum ab Israël per inductionem gentium commissum non sit peccatum Israël, sed solummodo peccatum gentium. Sic idololatria & fornicatio quam Israël cum filiabus Moabitarum, illarum seductione persuasus, commisit, fuit ipsius Israël peccatum, ob quod gravissimè à Deo punitus fuit: *Num. XXV.* Et idololatria, ad quam Salomonem induxerunt uxores, fuit ipsius Salomonis idololatria, ob eamque posteritas ejus maximâ regni Israëliti parti directione divinâ privata fuit, *1 Reg. XI. 11, 12, 13.* Imò quoniam Israël à Deo legem scriptam habet, in quâ omnis idolorum cultus adeò severè est prohibitus, If-

Israel, licet à gentibus inducatus, ad idola deficiens graviore se multò contra Deum crimine obstringit, quam gentes à verâ Dei cognitione alienæ, & lege scriptâ destitutæ. II. Afflictio quam Israël patitur non est causa quod gentes pacem habeant, hoc est, quod Deus gentes non puniat: Nulla post Israël em terrâ suâ ejectionem major gentium fuit felicitas, quam dum Israël in terrâ suâ floruit. Eadem rerum hujus mundi revolutio fuit, quæ semper, plagæque divinæ modò hunc, modò illum populum, pro liberâ Dei directione, premunt; neque Israël afflictio aliquod ipsis levamen affert. Et vide, quam dissidentanea ac malè cohærentia dicant. Volunt populum Israël esse innocentem: crimen esse penes gentes; & tamen Deum populum suum adeò dilectum ob gentium crimina tam graviter tot jam sæculis affligere, ac omnibus contemptum reddere. Quam hic ostendent in Deo justitiam? Sed præterea, quoniam addunt, gentibus etiam manere suas pœnas, planè quod prius dixerant destruunt. Cujus enim pœna differtur, ea non auferitur: & mox puniendus non potest dici à pœnâ immunis licet nondum pœnam sentiat. III. Sed nec dicere possunt Judæi, se nunc propter idololatriam, quæ gentium crimen est, affligi. Olim quidem ob idololatriam in captivitatem Babylonicam traditi fuerunt: sed ex illâ reversi non leguntur denuò idololatriâ se polluisse; imò sub Antiocho supplicia ac credulissimas mortes sustinuerunt, ut se ab idololatriâ puros conservent; & nunc etiam omnem ethnicorum idololatriam detestantur, & ritibus suis se ab omnibus gentibus distinctos esse volunt. Non ergò ob idololatriam hanc quâ nunc premuntur afflictionem sustinent; sed alia ob crimina ac impietates, & propriè quidem ob reiectum & interemtum Messiam, quem ad se missum abnegaverunt & cruci affixerunt.

Tertium est: Quod de servo hoc dicitur, quod animam suam sit positurus sacrificium pro delicto: Vers. 10. Excipiunt. In Hebræo legi אִם תִּשָּׂא נַפְשׁוֹ, quod significat, si posuerit culpam animæ suæ; id est, si propriam culpam agnoverit confessusque fuerit; perinde uti Levit. IV. 13. וְאָשָׁמוּ, significat, & se culpaverint, hoc est, se in culpâ constituerint. Ut autem sensus foret, prout à Christianis vertitur, Si posuerit pro peccato animam suam, debere scribi אִם תִּשָּׂא נַפְשׁוֹ. Resp. Negari non posse, quin אָשָׁמוּ significet delictum. Verum quando de sacrificiis sermo est, usitatissima illius significatio est sacrificium pro peccato. Quod exemplis adstruere necesse non est. Legatur solummodò liber Levi-

tici, ubi frequentissima hæc est significatio. Nunquam autem eâ significatione legitur, quam Judæi urgent, pro confessione aut agnitione peccati: nec Levit. IV. 13. significat, se culpaverint: sed, deliquerint; uti & aliis pluribus locis quæ ibi occurrunt: idque præsertim liquet ex cap. V. 17. וְהָאֵלֹהִים יָדַע וְאָשָׁמוּ: & non cognoverit, & deliquerit. Et præsertim durum est, ponere culpam animæ suæ, interpretari, agnoscere culpam animæ suæ. Quod verò addunt, ut verba verti possint, Si posuerit sacrificium pro peccato animam suam, oportere ut scriptum sit אִם תִּשָּׂא נַפְשׁוֹ, nullius pretii est: licet enim particula אִם sæpè addatur ut indicet accusativum, illud non est perpetuum, & verba sæpè sine illâ particulâ regunt accusativum. Quod & ipsi agnoscere debent; quia in ipsorum explicatione אָשָׁמוּ est accusativi casus; illic non adjuncta est particula אִם. Quod verò addant, debere legi אָשָׁמוּ: nec hoc perpetuum est, sed multa in contrarium exempla occurrunt. Sic apud eundem hunc Prophetam cap. L. 3. וְשָׂא אֶשְׁמָם בְּסוֹתָם, & sacrum ponam operimentum eorum. Similem cum hac legimus constructionem etiam apud Jerem. XVII. 5. וְשָׂא בִשְׁרִי אֶרְצוֹ, & ponens carnem brachium suum, ut & cap. V. 22. וְשָׂא חוֹל נִבְלָא לִי, posui arenam terminum mari. Et in Psalmis aliquoties: ut Psal. XVIII. 12. יִשָּׂא חֶשֶׁן סָתָרוֹ, ponet obscuritatem latibulum suum, & CIV. 3. וְשָׂא עָנָנִים כְּרִיבּוֹ, ponens nubes currum suum, & CXLVII. 14. וְשָׂא גְבֻלַּת שְׁלוֹמִי, ponens terminum tuum pacem. Sed præterea non bene cohæret hæc ipsorum explicatio. De hoc enim servo, uti vidimus, dicitur, quod iniquitatem non fecerit, nec inventus fuerit dolus in ore ejus: quomodò ergò ponet peccatum animæ suæ? An qui peccatum non fecit animæ suæ peccatum agnoscat ut à plagâ liberetur? Si dicant; quod debeat agnoscere culpam in quem per gentium seductionem incidit. Respondeo: quod ergò non sit innocens. Si alias culpas leviores, à quibus non penitus est immunis. Resp. Nec sic fore planè innocentem. 2. Si tantum levioribus culpis distinetur, quomodò cum amore ac misericordiâ divinâ conciliabunt, quod populum sibi adeò dilectum ob culpas leviores tam graviter, & per tot sæcula affligat? Ità videmus Judæos, ut genuinum Prophetæ sensum evertant, repugnantia scribere, seque ipsos misere intricare. Ne jam addam, esse in hoc capite, quæ manifestè ostendunt, hic non gentes per prosopopœiam induci loquentes, de populo Judæorum; sed hæc esse verba Esaia nomine Dei loquentis, & servum, quem Deus populo missurus esset, describentis: ut cum vers. 8. dicitur; propter prævaricationem

tionem populi mei plaga fuit ei, seu eis. De quo enim populo hoc dicunt gentes? an de seipsis? sed an seipsas vocant populum suum? Verum optimè hæc conveniunt Prophetæ Dei nomine hæc dicentis de populo Judæorum.

Cum ergò constet, verba hæc Esaia non posse de Judæorum populo accipi, necesse est, ut alium designent, in quo omnia de servo hoc prædicta complementum suum habent. Ille verò alius non est præter Dominum nostrum Jesum Christum, in quo omnia capite hoc prædicta exactissimè impleta sunt. Nos brevitatis causâ ea tantum applicaturi sumus, quæ in populum Judaicum minimè quadrare ostendimus. Innocentia summa fuit D. Jesu, adeò ut dicatur *peccatum non fecisse, nec inventus esse dolus in ore ejus*, 1 Pet. II. 22. imò ne quidem peccatum nosse 2 Cor. V. 21. adeò ut ipse ad inimicos suos provocaverit, *quis ex vobis arguet me de peccato?* Joan. VIII. 46. Mansuetudo tanta, ut non tantum cum ei malediceretur non maledixerit, & cum pateretur non comminatus fuerit, 1 Pet. II. 23. sed & in cruce pendens, pro crucifigentibus se oraverit, Luc. XXIII. 34. Passus est & mortuus propter aliorum peccata, 1 Cor. XV. 3. Gal. I. 4. 1 Pet. III. 18. posuitque seipsum sacrificium propitiatorium pro peccatis, Eph. V. 2. Rom. III. 25. 1 Joan. II. 2. IV. 10. quin & *λύτρον & ἀντίλυτρον*, Matth. XX. 28. 1 Tim. II. 5, 6.

Hinc jam facilè est, etiam sequentia hujus textus verba D. Jesu applicare. *In humilitate judicium ejus sublatum est: Generationem ejus quis enarrabit? quoniam tollitur de terrâ vita ejus.* Nam sive verba, *in humilitate judicium ejus sublatum est*, cum quibusdam accipiamus, ut significant, quando humiliatus & depressus fuit, tum pœna ab eo ablata est; sive cum aliis: cum depressus fuit, judicium ab eo sublatum est, ipseque contrà omnes judicii formas, præter fas & æquum condemnatus est; optimè ea in D. Jesu complementum suum habent. Cum enim D. Jesus depressus fuit, condemnatus, crucifixus, & mortuus, tertiâ die ex morte resurrexit, & postea in cælos assumptus gloriosè imperat ad dextram Dei Patris super omnia in cælo ac in terrâ. Præterea, contrà omne jus ac fas condemnatus est per injustam judicum sententiam, & processus contrà eum institutus omnes justii regulas conculcavit. Ipsi judices testes contrà Jesum conquiverunt, nec recusarunt, etsi falsi essent. Tandem cum idoneis contrà eum testimoniis destituti essent, ipsum adjurant, ut confiteatur utrum sit Christus: Quod cum ingenuè confessus esset ipsum condemnant, non ob cri-

men aliquod, sed ob confessionem veritatis, cui ut testimonium daret in mundum venerat. Ità sententiâ suâ condemnatum Pilato tradunt, ut per eum morte afficiatur: Verum cum ille innocentiam ipsius agnosceret, eumque per invidiam traditum clarè perspiceret, ideoque eum dimittere cuperet, ipsi & populi clamore, & injecto metu ne Cæsaris gratiâ excideret, Pilato tantum non invito cædem illius extorsere. Ità ut nulla justii formæ observata sit.

Quod sequitur: *Generationem ejus quis enarrabit?* Sive *generationem* accipiamus pro sæculo quo vixit, & cum Judæis interpretemur, felicitatem & bona illius sæculi, quis loquetur? sive cum aliis, pro hominibus illo sæculo viventibus, ut sensus sit, quis pravitatem hominum illo sæculo viventium enarrabit? sive etiam de ipsius de quo Propheta loquitur duratione; ut sensus sit, quis durationem regni ipsius enarrabit? Nulli rectius nisi D. Jesu hæc applicari possunt. Quis enim sæculi illius, quod D. Jesus mundo attulit, felicitatem explicare potest? Ille enim plenam peccatorum remissionem procuravit, hominesque ad certam vitæ æternæ spem adduxit: & in fine sæculorum in ipsam salutis ac vitæ æternæ possessionem introducturus est. Hominum illius tempore viventium maxima fuit impietas, præsertim Judæorum inter quos versatus est, in quorum animis regnabat avaritia, ambitio, invidia, ac fædissima hypocrisis, adeò ut larvâ pietatis tecti fædissima committerent scelera; & coram hominibus quidem se justificarent, abominabiles autem erant coram Deo. Quin & omnibus sceleribus cumulum addiderunt injustam Servatoris ad salutem suam à Deo missi cædem, atque ità mensuram impietatis patrum suorum impleverunt. Durationem regni ipsius nemo etiam enarrare potest: Quia regnum ejus est æternum, nullusque illius erit finis. Et hic sensus optimè convenit cum verbis sequentibus: *Quoniam tollitur de terrâ vita ejus*: Quibus verbis ratio videtur contineri, cur illi regnum illud æternum datum sit; nimirum: quia mortem subiit, & quidem, ut ante dictum est, pro aliorum peccatis. Atque hoc etiam in D. Jesu impletum esse docemur Phil. II. 8, 9. Hebr. XII. 2. & alibi. Sic eventus verbis Prophetæ exactè respondens argumentum est invictum, ea de Jesu Christo esse prædicta.

Vers. 36. *Et dum irent per viam, venerunt ad quandam aquam: Et ait Eunuchus, ecce aqua, quid prohibet me baptizari?* Ex quibus verbis constat, Philippum occasione illius prophetiæ, illi integram fidem in Christum prædicasse, eunuchumque

que illam etiam recepisse, promptumque ac paratum fuisse publicam suæ fidei professionem edere: Quod testatur, baptismum, quam primum aquam conspexit, petendo.

Verf. 37. *Dixit autem Philippus; sic credis ex toto corde, licet. Et respondens, ait: Credo Filium Dei esse Jesum Christum.* Paucis verbis totius religionis Christianæ summam complectitur: Et ut Beza rectè observat in Annot. in hunc locum: *Continet hic versiculus perspicuam confessionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ summam, verè Apostolicis temporibus usurpata: & apertè declarat, quid sit in nomen Christi baptizari.* Plures ejusmodi in Apostolorum scriptis occurrunt formulæ, quibus fidei Christianæ objectum continetur, quæ licet verbis aliquantum differant, sensu tamen conveniunt. Ut *Act. XVI. 31. Crede in Dominum Jesum, & salvus eris tu & domus tua. Rom. X. 9. Si confitearis ore tuo Dominum Jesum, & corde tuo credideris quod Deus eum suscitaverit ex mortuis, salvus eris, 1 Jo. IV. 2. Omnis spiritus qui confitetur Jesum Christum qui in carne venit, ex Deo est. Et cap. V. 1. Omnis qui credit quod Jesus est Christus, ex Deo natus est. Et verf. 5. Quis est qui vincit mundum, nisi qui credit quod Jesus est filius Dei?* & aliis in locis. Omnes hi ac similes loquendi modi unam eandemque veritatem significant, nimirum, quod Jesus sit Christus; eaque sola fides ejusque professio exacta fuit, ut quis ad baptismum ritè suscipiendum admittatur. Ut verò enuntiationis illius sensus rectè percipiatur, partes illius ex quibus constat distinctè explicandæ sunt, subjectum nimirum, & prædicatum. Subjectum est *Jesus*: prædicatum, *Christus*: Subjectum personam, prædicatum munus ipsius significat. Quod personam attinet, quæ de illius naturâ inquiruntur, non videntur ad hujus enuntiationis genuinam explicationem spectare, sed omnia extrâ hanc inquiri, & ex aliis Scripturæ locis peti debere; sed solummodò quæ spectant illius munus: quoniam enuntiationis veritas seu necessitas non dependet propriè à veritate aut necessitate subjecti, aut prædicati: sed à nexu prædicati cum subjecto. Certum est, oportere cognitum esse subjectum, de quo aliquid prædicatur; alias enuntiatio obscura foret: Sed quando aliquod attributum aut munus de subjecto prædicatur, ut hoc illi subjecto inesse intelligatur & credatur, sufficit scire quodnam illud subjectum sit; licet omnia quæ de illius naturâ ac personâ disputantur cognita non habeamus: illaque in eâ enuntiatione, quâ munus personæ alicui inesse prædicatur, nclusa non sunt. Hæc

itaque hîc etiam in hujus enuntiationis explicatione consideranda sunt.

Subjectum est *Jesus*: quo designatur homo virtute Spiritus Sancti ex Mariâ virgine genitus, miraculis in terrâ Israël clarus, primus Evangelii præco, à Judæis in crucem actus, qui tertiâ die ex mortuis resurrexit; & in cælos gloriosè adscendit, & ad dexteram Dei Patris summum habet imperium in cælo & in terrâ: Qui nomine *Jesu Nazareni* vulgò notus erat in populo Judæorum.

Prædicatum quod illi subjecto competere credi debet, est, quod sit *Christus*. Hoc autem, juxta stylum sacris Novi Testamenti scriptoribus usitatum, significat, promissum illum per Prophetas populo Israël Messiam, qui ipsos à peccatis est liberaturus, & in vitam æternam introducturus. Hæc autem dignitas in Scripturâ sacrâ modo voce *Christi*, modo *Filii Dei*, quæ in hoc negotio ejusdem sunt significationis, exprimitur: Adeò ut perinde sit, sive dicatur *Jesus* esse *Christus*, sive esse *Filius Dei*: & duæ hæ appellationes à Judæis pro unâ eademque habitæ fuerunt. Quod variis è Novo Testamento exemplis probari potest. *Joan. I. 46, 50.* quando Philippus Nathanaëli dixit, *Invenimus quem scripsit Moses in Lege, & Propheta, &c.* qui non alius intelligitur, quam promissus populo Messias: postea Nathanaël videns Dominum, ut idem exprimat, inquit, *Tu es Filius Dei, tu es rex Israël.* Cum Dominus discipulos rogaret, quem se homines esse dicerent, Petrus omnium nomine respondit, *Tu es Christus Filius Dei vivi.* Quæ verba Marcus recensens solummodò habet, *Tu es Christus, cap. VIII. 29.* & Lucas, *Tu es Christus Dei, cap. X. 20.* Unde liquet, apud Matthæum verba, *Filius Dei*, esse tantum explicationem vocis *Christus*: perinde uti in confessione hujus eunuchi, quam nunc explicamus. Eodem planè sensu discipuli dicunt Domino Jesu, noctu ad ipsos super mari ambulanti, postquam in navem adscendisset, *verè Filius Dei es tu, Matth. XIV. 33.* Et quod omnem dubitationem tollit, est, quod Pontifex Dominum Jesum coram tribunali suo stantem adjurat per Deum vivum, ut dicat, *si sit Christus Filius Dei, Matth. XXVI. 63.* Quorum verborum quis sit sensus ex Lucâ manifestum est, qui hoc clarius ac distinctius exprimit *cap. XXII.* nam postquam Seniores & principes Sacerdotum interrogaverant *vers. 66. si tu es Christus, dic nobis*: mox eandem quæstionem repetentes, ajunt *vers. 70. Tu ergò es Filius Dei?* manifesto indicio, *Christum* esse, & *Filium Dei* esse, idem illis significasse. Illaque denominatio hausta videtur ex *Psal. II. 7.* ubi David Deum

ita loquentem introducit, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*. Et ex verbis Dei ad Davidem 2 Sam. VII. 15. *Ero illi in Patrem, & ille erit mihi in Filium*. Quæ licet sensu primo ac literaliter dicta sint de Davide, & Salomone, sensu tamen sublimiore ac mystico Messia applicantur, Act. XIII. 33. Hebr. I. 5. & à Judæis illius temporis etiam de Messia intellecta fuerunt: Indeque factum, ut illa appellatio *Christi*, & *Filii Dei*, pro unâ eademque habita fuerit. Quin & ipse Dominus Jesus hanc explanationem confirmat, Joan. X. 34, 35, 36. *Nonne scriptum est in Lege vestra, quia ego dixi, Dii estis? Si illos dixit Deus, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solvi Scriptura: quem Pater sanctificavit & misit in mundum, vos dicitis, quod blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?*

Hæc observatio maximi est usus, ad genuinum hujus enuntiati, *Jesus est Christus*, seu *Filius Dei*, sensum percipiendum. Inde enim evidenter apparet, nomen *Christi*, quod *unctum* significat, idemque est cum Hebræo *Messias*, non esse denominationem naturæ aut personæ, sed muneris: quandoquidem reges ac Pontifices, & nonnunquam etiam Prophetæ per unctionem ad munus suum consecrabantur; unde & qui munere illoungebantur, *uncti Dei* dicebantur 1 Sam. XXIV. 7. Psal. CV. 15. *Credere ergo Jesum esse Christum*, seu *Filium Dei*, significat, credere Jesum, qui in terrâ Judæâ vixit, & qui nomine Jesu Nazareni passim notus erat, esse Salvatorem illum eximium & diu promissum, cui Deus Pater munus salvandi homines imposuit, quique ut illi muneri inauguraretur, à Deo Spiritu Sancto unctus est. Et in eo consistit summa fidei Christianæ, quæ ab Apostolis primisque eorum sequacibus exacta est necessaria ad salutem. Utinam huic Apostolicæ simplicitati etiam posterioribus ævis acquievissent Christiani! Diu usitatum fuit commune Christianorum symbolum, communiter Apostolorum vocatur, cujus formula hæc breve compendium est: ea credenda præscribens, quæ in Scripturâ clare exstant, ad quæ percipienda magno ingenii acumine opus non est, sed quæ indocto & inexercitato, æquè ac doctissimo intellectu facilia sunt. Hoc qui confessus fuit, ad baptismum admittebatur. Verum postquam rerum summa ad Imperatores Christianos pervenit, unâ cum vitæ Christianæ innocentia etiam fidei Christianæ simplicitas corrumpi cepit. Mox, quasi hætenus recepta fides non sufficeret, novi articuli fidei, antea incogniti, excogitari cæpti, novæ fidei formulæ conditæ, variis vocibus ac phrasibus Scripturæ Sacræ ignotis conceptæ,

adeoque unumquodque fermè concilium novam fidei formulam fabricavit, quam quicumque non agnovit, Christianâ communione indignus habitus fuit. Neque hic substitit insana illa condemnandi libido. Sed quotquot postea habita fuere Concilia, novis articulis fidem Christianam onerarunt; donec tandem non amplius simplex sit fides, rudibus æquè ac doctis obvia; sed dissertandi quædam ars, ingenti dogmatum numero operosa, & obscuritate ac subtilitate intricata, non aliter ac si Deus non pietatis, sed scientiæ ac subtilitatis nostræ experimentum exegisset, quam vitâ æternâ remuneretur. Inde orta innumera in Ecclesiam schismata, & dum alter alteri anathema est, variæ sunt in dissentientes excitatæ persecutiones. Quæ omnia præcaveri potuissent, si posteri primorum simplicitatem imitantes, paucis iisque perspicuis articulis, quibus Christiani à Judæis, aliisque falsis religionibus discriminantur, contenti fuissent, neque alia ad salutem necessario credenda exegissent, præter ea quæ Apostoli ac primitiva Ecclesia, ut quis salutem consequatur, & per baptismum Ecclesiæ inseratur, necessaria requisiverunt. Quæ enim ad salutem necessaria sunt, ubique & semper eadem sunt, neque illa temporis successu mutantur, vel augentur. Sed objicitur: Brevem ejusmodi confessionem suffecisse quidem primis illis temporibus, cum uniformis omnium esset fides: postea verò in Ecclesiâ discrepantes de variis religionis dogmatibus esse exortas opiniones ac hæreses; ideoque nunc distinctam plurium articulorum confessionem esse necessariam, ut per eam orthodoxi ab hæreticis distinguantur. Verum hoc illud est, quod reprehendimus, quod Christiani novis vocibus & loquendi phrasibus, nec non novis dogmatum determinationibus, separari voluerint ab aliis, qui omnia quæ Scripturâ continentur agnoscunt, omniaque verba ac phrasès, quibus divini scriptores usi sunt, promptè recipiunt. Inde enim constat, in fundamento fidei nullum esse dissensum; eumque qui superest dissensum non debere impedire, quò minus qui in fidei fundamento consentiunt, etiam unitatem Ecclesiasticam colant, neque alter alteri anathema dicant. Cui enim Deus in verbo suo anathema non dicit, nec nostrum est illi anathema dicere: quemque Deus dignatur cælo, illum nos communione ecclesiasticâ dedignari iniquum est. Dices: Scriptura propriè est genuinus Scripturæ sensus: Cum itaque tales verba tantum Scripturæ recipiant, non genuinum illorum sensum, Scripturam recipere dici non possunt. Resp. Verum qui-

quidem est, sensum Scripturæ genuinum propriè esse Scripturam: verum cum Deus sensum illum exprefferit verbis, quæ etiam alium admittere sensum possunt, neque usquam alterum horum sensuum creditu, alterum verò reprobato necessarium declaraverit, eo ipso declaravit, se neutrius fidei ac confessioni salutem hominum alligatam voluisse; sed fidem communem, in quâ utrique consentiunt, ad salutem sufficere: discrepantes verò opiniones posse absque æternæ salutis jacturâ ignorari. Et quoniam Deus neutri in alterius conscientiam dominatum concesserit, & inter dissentientes de veritate dogmatis controversatur, ac uterque suam sententiam esse veram & Scripturâ contineri contendat; manifestum est, neutrum suæ sententiæ confessionem alteri ut necessariam posse præscribere; sed quemadmodum suæ sententiæ confessionem ac defensionem sibi liberam esse cupit; ita etiam alteri eandem quam sibi vindicat libertatem concedere debere. Qui errat, Deo erroris sui rationem reddere tenetur. Interim uterque Deo fidem suam probatam reddere debet; neque communem secum fidem retinentem condemnare, licet in quibusdam, à Deo non præcisè definitis, dissentiat. Hoc ut obtineatur, revocanda est primæ illa simplicitas, & qui se ex toto corde credere profitetur Filium Dei esse Jesum Christum, ad communionem Christianam recipiendus, & pro fratre in Christo agnoscendus est.

Verf. 38. Hac confessione auditâ Philippus cum eunuchio in aquam descendit, eumque baptizavit. Sic videmus Diaconis etiam fas fuisse baptismum administrare. Imò tali in casu, sicut cujusque Christiani est verbum annuntiare, ac virtute verbi homines ad Christum convertere; ita etiam illius est baptismi administratione eos Christo initiare. Majus enim & excellentius est, verbi prædicatione homines ad fidem convertere; quam externæ ceremoniæ administratione eos Christo devovere: Inde est, quod ipse D. Jesus homines non baptizavit, sed per discipulos suos baptizari voluerit; *Joan. IV. 2.* & quod Paulus se non ad baptizandum, sed ad evangelizandum missum dicit, *1 Cor. I. 17.* Verum nimia rituum externorum veneratio, sensim in Ecclesiam introducta, quod sint gratiæ divinæ instrumenta, & ex opere operato (ut vocant) gratiam divinam conferant, causa fuit, ut non nisi per sublimioris dignitatis ministros eos administrari postea permissum fuerit.

Verf. 39, 40. Cum autem ex aquâ ascendissent, Spiritus Domini rapuit Philippum, adeo ut eunuchus eum amplius

non viderit. Sive virtute Spiritus divini subito raptatus fuerit, & è loco ubi eunuchum baptizaverat, translatus momento temporis in Azotum: sive virtute & instinctu illius spiritus, quo impulsore se adjunxerat currui huic, subito ab eunuchio discesserit, & citato gradu minimeque interrupto ambulaverit, donec venerit Azotum, ratione non planè dissimili quâ Elias ambulavit versus montem Horeb, *1 Reg. XIX. 8.* Cum autem Azotum venit, ibi denuò cum hominibus est conversatus, Evangeliumque illic & in vicinis quas pertransibat civitatibus prædicavit, donec veniret Cæsaream. Sic Evangelium etiam ultrà fines Judææ propagari cepit.

C A P U T I X.

Verf. 1. ad 20.

C Apite hoc describitur historia conversionis Pauli, quæ sine miraculo, ad fidem in Christum Paulo persuadendam maximè efficace, non contigit. Paulus nempe non contentus Ecclesiam Hierosolymis vastasse, adhuc minas ac cædem spirans, accessit summum Pontificem, ab eoque, tanquam Synedrii præside, literas petit Damascum ad synagogas, ut iis instructus quotquot illic doctrinam Christi profitentes deprehenderet victos adduceret Hierosolymam absque ullo sexus discrimine, ut supplicio afficiantur.

Cum autem appropinquaret Damascum, subito ipsum ingens lux è cælo circumfulsit. Et ille quidem in terram procidit, verum audivit vocem sibi dicentem, *Saul, Saul, quid persequeris me?* Cum autem Paulus quæreretur, *Quis es Domine?* responsum accepit: *Ego sum Jesus quem tu persequeris:* Ecclesiam enim, quæ mysticum Christi corpus est, persequendo, reverâ Christum ipsum persequabatur. Ut autem eum à crimine hoc deterreret, addidit, *durum tibi erit contrà stimulum calcitrare.* Eo significans, quod sicut illi qui contrà stimulum calcitrant, seipsos calcitrando lædunt; ita etiam Paulum, rebelando sibi, & Ecclesiam suam affligendo, in se supplicium, Evangelii contemtoribus destinatum, provocare.

Paulus hac pænæ denuntiatione territus, tremens ac maximo pavore correptus, rogat, *quid me vis facere, Domine?* Significans se paratum in omnibus ipsi obtemperare. Respondit Dominus: *Surge, & vade in civitatem, ibique tibi dicetur quid te facere oporteat.*

Qui Paulum comitabantur summoperè attoniti fuerunt; audierunt quidem sonum, sed non perceperunt vocem articu-

latam, neque sensum ejus intellexerunt. Cum verò Saulus surrexisset, se fulgore illo cælesti planè excæcatum agnovit; licet enim oculos aperiret, neminem tamen conspexit: quare aliorum cæcorum more manu prehensâ ductus est in civitatem Damascum; & ut se pœnitentiâ savi- tiæ in Ecclesiam ac blasphemiam in Domi- num Jesum duci ostenderet, integro tri- duo, quo visu privatus vixit, neque edit, neque bibit.

Erat autem Damasci discipulus quidam nomine Ananias; huic Dominus in visio- ne apparuit, sive misso Angelo Domini speciem referente, sive aliâ qualicunque ratione ipsi speciem suam repræsentans, ipsumque de statu Sauli edocuit, jussit- que ut ad Saulum accederet; & ne eum adire vereretur, indicat, simile visum Pau- lo obvenisse, nimirum, quo ipsi repræsen- tabatur, virum nomine Ananiam ad ipsum venire, sibi que manus imponere ut visum recuperet. Et cum Ananias indicaret, si- bi minimè tutum videri, ultrò adire ho- minem, qui Hierosolymæ Ecclesiam va- stasset, & Damascum venisset instructus li- teris Pontificis, ut quotquot Christum profitentes deprehendisset vinctos Hiero- solymam abduceret; Dominus metum hunc ipsi demit, indicans Paulum sibi ef- se vas electum, quem peculiariter desti- naverat, ut Evangelium suum prædicaret coram gentibus, & regibus, & filiis Is- raël: additque quantum Saulus sit immu- tandus ab eò qui hætenus fuerat; quod plurima propter nomen suum cujus causâ nunc fideles persequebatur, esset passurus; seque hoc ipsi revelaturum, ut ad crucem præparatus se ipsi in disciplinam tradat. Hoc responso Domini Ananias confirma- tus Saulum adiit, & ut se jussu Christi ad- venisse sciret, ait, Jesum, qui Saulo in viâ apparuit, se ad ipsum misisse, ut vi- sum recuperet, & Spiritu Sancto imple- retur. Statimque quasi squammæ ab ocu- lis Sauli deciderunt, ipseque visu recupe- rato surrexit; & in signum professionis fi- dei in Christum, baptismum suscepit, & sumto alimento confortatus est.

Quoniam Judæi gravissimè Paulum cri- minari solent, eumque tanquam Legis suæ desertorem traducere, ac detestari; ne- cesse est, ut ex historiâ hac, omnibusque illius circumstantiis, contrà Judæos pro- bemus, Paulum evidentissimis rationibus de Evangelii divinitate, seu cælesti Domi- ni Jesu regno, plenissimè fuisse persua- sum: Judæisque etiam sufficientes in eâ fuisse suppeditatas rationes, quibus, si- quidem ulla pietatis ac salutis curâ ducti fuissent, persuaderi possent, de doctrinâ Christi, quam obstinatis animis oppugnant, divinitate. Ac de Paulo quidem primò di- cemus.

Varia sunt, quibus Paulus & de visio- nis hujus divinitate, & de cælesti regno Jesu Christi, ac proinde de Evangelii ve- ritate ac divinitate plenissimè persuasus ef- se potuit.

Primò quidem ex ingenti illo ac cæle- sti fulgore, qui ipsum undique circumful- sit. Non enim credendus est vulgaris tan- tum fuisse fulgor, fulminis instar; sed lux quædam eximia, solis lucem procul du- bio superans, & secuturæ cujusdam reve- lationis divinæ indicium: similis illi luci, quæ carcerem Petri illuminavit, *Cap. XII. 7.* Et valdè splendidam fuisse lucem, illud indicio est, quod illius claritate oculi Pau- li excæcati fuerint. Unde & Paulus eam cælestem esse agnovit.

Secundò: Ex alloquio, quod audivit: illud enim manifestò è cælo ad se delatum esse agnoscere potuit. Audivit enim vo- cem ipsum reprehendentem ob persecutio- nem in discipulos Christi, quam animo agitabat, & cujus causâ cum literis Pon- tificis Damascum proficiscebatur; ipsique pœnam, si in proposito suo pergat, de- nuntiantem: itaque vocem profectam ab eo, qui se consilia & animi ipsius propo- situm nosse indicabat. Et, quo vel maxi- mè convinci poterat, profectam à Jesu Christo, quem ille impostorem populi que seductorem falsò credidit; nunc verò ex hoc miraculoso alloquio vivere, & glorio- sè apud Deum in cælis regnare evidentis- simè cognovit. Sive enim ipse Dominus Jesus ipsum allocutus fuerit, sive Ange- lus Domini Jesu vicem gerens, ex allo- quio hoc manifestum fuit, Dominum Je- sum in morte non mansisse, sed ex eâ re- suscitatum gloriosè vivere ac regnare in cælis.

Tertiò: Ex Ananiæ ad ipsum ingressu, & alloquio quo ipsum compellavit. Re- tulit enim ipsi Ananias, quid in viâ ipsi contigisset, eundemque Jesum, qui Pau- lo in viâ apparuerat, nunc se ad eum mi- sisse, ut visum recuperet. Hæc Paulus facile cognovit Ananiam non potuisse cognoscere, nisi ex revelatione ipsi divi- nitus à Domino Jesu oblatâ, cum nulli hominum notum esset, quid Paulo in viâ revelatum esset, comitibus ipsius sonum quidem inarticulatum audientibus, sed nec verba, nec ullum eorum sensum per- cipientibus. Et, quod omnem dubitan- di causam tollit, ipsi in visione repræsen- tatus fuit Ananias ad se ingrediens, ma- numque ipsi imponens ut visum recupe- ret. Cum itaque ad ipsum Ananias ac- cessit, seque à Jesu, qui ipsi in viâ appa- ruit, missum affirmavit, de revelationis divinitate dubitandi nullam habuit cau- sam. Non enim major de revelationis divinitate certitudo haberi potest, quam

si duobus, sibi invicem ignotis, ac inter quos nullum unquam intercessit commercium; idem eventus reveletur, uni quidem, quid sibi ab altero præstandum, alteri verò, quid ipse illi præstiturus sit. Illæ enim revelationes ita sibi invicem respondentes non possunt alium habere autorem, nisi cujus virtute effectus ille producat, quique proinde quid ipse efficere decrevit solus novit. Atqui hic est Deus, seu Dominus Jesus, & præter eum nullus. Ità similiter ex duabus sibi mutuò consentientibus revelationibus, quâ Cornelius per angelum jubetur accersere Simonem Petrum, Petro autem visione cælesti revelatur, sibi unâ cum viris qui ipsum quærebant ad Cornelium esse abeundum, uterque tam Petrus quam Cornelius certissimè potuere esse persuasi, revelationem illam esse divinam. *Act. X.*

His quartò accedit, quod Paulus, statim ac Ananias manum ipsi imposuit, visum recuperaverit. Quod divinâ Jesu Christi virtute factum fuisse ipsum Ananias verba docebant, *Dominus*, nempe Jesus, qui tibi in viâ apparuit, misit me ut visum recuperes. Quod si Jesus non esset rex in cælis, sed populi seductor, uti hætenus falsò crediderat Saulus, non permisisset Deus tam eximium in nomine ipsius fieri miraculum: Quid enim hoc aliud fuisset, nisi seductioni auctoritatem conciliare, omnibusque veritatis ac pietatis studiosis errandi ac veritatem divinam deferendi occasionem præbere? Quod de Deo sanctissimo, salutisque hominum amatissimo, cogitare nefas.

Tandem quintò, postquam baptismi susceptione fidei professionem edidit, ac solemniter hoc signo se Christi esse discipulum testatus est, Spiritu Sancto, reliquorum instar Apostolorum, repletus est; atque excellentissimis illis divini Spiritus charismatibus donatus, eam in se expertus est mentis illuminationem, rerumque divinarum penitiorem cognitionem, quam neminem nisi Deum habere autorem, ex ipsâ rerum revelatarum naturâ ac conditione facillè dijudicare potuit. Nam & variarum linguarum cognitione, *1 Cor. XIV. 18.* ac prophetiæ dono, rerumque hætenus absconditarum cognitione, *ibid. cap. II. 7.* aliisque quæ mentem illustrent dotibus eum instruxit: de quibus mox plura.

His rationibus Saulus potuit esse persuasus de Jesu Christi regno cælesti, & Evangelii divinitate. Quibus cum accessit ab unâ parte peccati sui contra Christum conscientia, & poenæ per id committæ, & à Domino nisi se converteret ipsi denunciata, metus; & ab alterâ parte eximie gratiæ Christi, quâ ipsum ad sui obsequium invitat, consideratio, fecere,

ut seposito omni humano affectu, Christo se in obsequium tradiderit, & ad omnia ministeria promptum exhibuerit.

Quæri hic posset, an non in hac operatione divinâ, quâ conversionem Pauli Deus operatus est, ea fuerit efficacia cui Paulus minimè resistere potuit? Resp. Eximiam hanc fuisse gratiam, & modum convertendi extraordinarium, & Paulo soli peculiarem, dubitari nequit. Quid enim majus ac illustrius cuiquam obtinere potest, quam ut luce cælesti ac splendore eximio undique cingatur, vocem ipsius Domini è cælo ipsum alloquentis audiat, atque ita de imperio ipsius cælesti convincatur, ut illud in dubium vocare nullâ vel verisimili prætextu posse videatur? Quibus si addamus statum Pauli in quo, cum hæc ipsi revelatio fieret, fuit, quod nimirum eadem ac minas spiraret contrâ fideles Christi, quod Christum blasphemaret, nihilque animo nisi atrociam contra Christum ejusque Apostolos ageret; manifestum est gratiam hanc adeò efficacem circâ talem adhibitam, tantam fuisse, ut meritò tanquam eximius actus, & cui rari aut fortasse nulli pares inveniuntur, agnosci & prædicari debeat. Et hoc est quod Paulus prædicat de se, *Gal. I. 15.* quod Deus ipsum separaverit ab utero matris, & vocaverit gratiâ suâ. Quibus verbis summam Dei erga se gratiam deprædicat, quod nullis suis meritis, sed solâ gratiâ Dei ad munus hoc Apostolicum & ad fidem sit destinatus ac vocatus; seque nihil magis ad id contulisse quam infantem recens ex utero matris prodeuntem: prior enim illius status talis erat, ut videretur Deum magis ad iram ac vindictam, quam ad gratiam ac misericordiam provocare: adeò ut illius sui status respectu verè dicat, nihil se magis ad Apostolatam suam contulisse quam infantem recens natum: ac proinde hic subaudienda sit particula *sicut*; ac si legeretur, Deus me segregavit sicut ab utero matris. Quales ellipses non pauca in Scriptura S. occurrunt, *Psal. XI. 2. 2 Petr. III. 4.* & alibi. Et si contingat gratiam tantam fieri homini gloriæ divinæ ac salutis suæ studioso, vix fieri posse videtur quin effectum intentioni divinæ consentaneum fortitura sit. Sepositis enim considerationibus humanis illud unice spectat, per quod se Deo placere certus est: argumentis itaque, quibus illa persuadendi vis inest, facillè acquiescit, licet antea errore præpeditus contrarium crediderit. Nontamen eâ necessitate constringitur, ut assensum denegare, aut obedientiam detrectare nullatenus possit. Homini enim, cui constitutum est non credere, nullæ rationes, quantumvis validæ ac efficaces, sufficiunt.

Clarissima & evidentissima in dubium vocare potest; etiam ea quæ oculis videt, prætexendo se non distinctè nec diu satis, sed perfunctoriè tantum vidisse. Præsertim si veritas, cui assensus præbendus, præcepta actus duos ac carni molestos præscribentia contineat, studio voluptatis carnalis, & doloris ac molestiæ fugâ, ita alienus à veritate reddi animus potest, ut quibus ea nitatur fulcris investigare nolit, sed ea unâque ipsam veritatem, non legitime examinata, rejiciat, ob id unum solum, quod sibi gratis adversetur. Hoc est quod Paulus de se dicit, quod *non contulerit cum carne & sanguine*, Gal. I. 16. hoc est, cum hominibus qui carne & sanguine constant, quique ipsi amici procul dubio suaseri fuissent, ut quod commoditatibus ipsius maximè inserviret, sequeretur, atque ita ipsum ab obedientiâ Christi abduxissent: sed secessit in Arabiam, ut ab omni hominum sibi familiarium consortio segregatus, sacris meditationibus vacare, cælestemque sibi factam revelationem attentius considerare, Jesu Christi majestatem, summamque erga se peccatorem gratiam ac misericordiam considerare posset: quibus omnibus in timore Dei, sepositâ omni humanâ consideratione, maturo iudicio expensis, se in obsequium Christo tradidit, & non tantum fidem in illum amplexus fuit, sed & aliis prædicavit. Hinc est, quod ipse Paulus dicit Act. XXVI. 19. *se non inobedientem fuisse cælesti huic visioni*: Quod obediendi promptitudinem, & obedientiam detrectandi potentiam indicat. Si enim pravo corrupti animi habitu infectus fuisset, potuisset cum perversis Judæis, qui militibus ad sepulchrum Christi excubantibus pecunias dederunt, ut Christum se dormientibus à discipulis furto sublatum mentirentur, contra hanc Christi revelationem animum obfirmasse: sed quia ducebatur zelo legis, perverso quidem & cæco, non tam malitiâ, quam ignorantia & præiudicio peccabat: quibus per cælestem hanc revelationem sublatis, animum suum Christo in obsequium flexit. Atque ita quidem revelationis hujus efficaciam ad Saulum convertendum vidimus.

Quod Judæos attinet, illi etiam graves ac sufficientes rationes, veritatem narrationis Paulinæ, quâ se cælesti illâ visione ad Christum conversum prædicavit, ac consequenter doctrinæ Evangelicæ divinitatem agnoscendi habuerunt. Nam alterutrum necesse est ut statuatur: Aut quod Paulus verè fuerit mutatus, & religionem Christianam ex animo amplexus, aut quod de illius falsitate persuasus eam ad homines fallendos prædicaverit. Si prius crediderint, gravissimas habuere rationes

credendi, visionem illam cælestem Paulo verè obtigisse. Ex subitâ enim illâ ac ingenti quam in ipso conspiciebant mutatione, facile colligere poterant, eam non absque gravi causâ factam esse. Viri gravis enim est, non temerè, nec absque gravi causâ, vitæ rationem mutare, & quod prius omni ope efficere voluit, nunc ut pravum detestari; atque quod destruere voluit, nunc promovere. Saulus erat homo imbutus scientiâ legis, educatus ad pedes Gamalielis, instructus omnibus quibus Judæi se præ aliis gentibus efferebant privilegiis, Phil. III. 4, 5, 6. & quod existimationem ejus apud Judæos augebat, acerrimo zelo contra Christum ejusque discipulos inflammatus. Approbaverat Stephani mortem, vestes testium dum Stephanus lapidabatur asservaverat: mortuo Stephano affligebat & vastabat Hierosolymæ Ecclesiam, & passim domos perquirens, quoscunque deprehendere potuit, five viros five mulieres, in carcerem conjecit. Petit à Pontifice literas ad Synagogas Damasci, jamque iis instructus Damascum contendit, eo animo, ut quotquot Christi nomen profitentes illic deprehendat, victos Hierosolymam trahat. Proinde erat spirans minas ac cædem contra Ecclesiam Christi, & animum in Christum hostilem gerens, ac pro certo statuens, se Christi discipulorum oppressione Deo gratum præstare officium. Vide autem subitam & verè prodigiosam hominis hujus mutationem. 1. Christum, ad quem persequendum instructus literis Pontificis profectus erat Damascum, profitetur, agnoscitque Dominum suum ac Salvatorem: 2. Nec hoc tantum, sed & publicè, in Judæorum synagogis summâ animi fiduciâ eum prædicat, Judæisque id multis argumentis persuasum cupit, non veritus Judæorum, quod facile prævidebat, odium. Operæ pretium est videre, quantâ judicii sinceritate, quantâ animi sub obsequio Dei submissione, quanta propositi sancti constantiâ opus fuerit Paulo, ut Christum ingenuè profiteatur. Omnibus vitæ hujus, quibus fruebatur, commodis renuntiandum fuit; amittenda, quam apud Pontifices totumque populum possidebat gratia; summa eorum indignatio erat suscipienda, quæ in ipsum tanquam causæ communis desertorem gravissimè erat exarsura: unde eadem, quas ille Christianis moliebatur afflictiones, nunc ipsi expectandæ erant. Contra hæc animus fidei veritatis persuasæ robore muniendus erat. Credi non potuit à sinceris veri indagatoribus, Paulum tantum virum, atque in Lege ita exercitatum, tam subitò ex persecutore Christi in ejus præconem mutatum, nisi gravissimis rationibus permotum: Et

Et cum ipse revelationem hanc cælestem sibi factam testaretur, nulla dubitandi de illius veritate causa fuit. Si posterius velint, Paulum de falsitate doctrinæ Christi persuasum mendacio homines decipere voluisse, facile refutari possunt. Quas enim illius ingentis, & quidem tam subitæ mutationis, & quidem tam putidi mendacii causas comminisci possunt? Non enim absque gravi causâ, multò minus ob testimonium, de cuius falsitate persuasus est, quisquam omnibus quæ possidet renuntiaturus est, & amicissimorum in se odia concitabit, quin & gravissimis calamitatibus se objiciet. Sed potius illorum constans toleratio veritatis testimonii ipsius documentum excellentissimum est. Quem enim sibi scopum præfixum habere potest, qui ob testimonium gravissima quæque pati se paratum ostendit, & liberationem oblatam modò testimonio renuntiare velit recusat, & in testimonio suo constans est, siquidem illud esse falsum persuasus est? Inde enim præter molestias & afflictiones nil nisi dedecus ac ignominiam reportaturus, quin & omnium in se diras ac execrationem provocaturus est. Qui itaque hæc sustinet, iisque à testimonio ferendo se avocari non patitur, de testimonii sui veritate evidentissimo documento homines persuasos reddit.

Dicunt Judæi, Paulum Evangelium prædicasse, ut frueretur liberalitatibus Ecclesiarum. Resp. 1. Si cum Judæis statuamus, Paulum falsò finxisse, sibi revelationem cælestem factam, & de Evangelii falsitate fuisse persuasum, nullam ab Ecclesiis liberalitatem sperare potuit. Non enim potuisset sperare, se mendacium ad eò crassum Ecclesiis persuadere posse, aut homines ad illi fidem adhibendam adducere, ut Ecclesiam constituent, cujus liberalitate frui posset. Facile enim falsitatis coargui potuisset; quoniam plures in hujus revelationis historiâ concurrunt circumstantiæ, quarum falsitas, siquidem conficta fuisset, aliorum testimoniis detegi potuisset. Comites enim qui illi aderant testari potuerunt, utrum lux illa cælestis in viâ inspecta fuisset: utrum sonum quendam audiverint; utrum Saulus luce illâ excæcatus ab ipsis manu sit ductus in civitatem Damascum; utrum post triduum visum recuperaverit: Hæc omnia si à Paulo conficta, & aliorum testimoniis falsitatis convicta fuissent, cui cordato potuisset Saulus tam putidi mendacii fidem facere? Præsertim cum Judæorum Magistratus totus in eo esset, ut Saulum coargueret, procul dubio testes illos coram se citasset, eorumque testimoniis vanitatem narrationis Paulinæ demonstrasset. His adde, quod si Paulus hoc confinxerit,

necessè est ut qui id de Paulo credunt, simul statuunt, Paulum scivisse, aut pro certo habuisse, Jesum Christum ex mortuis non resurrexisse, nec in cælum ascendisse, sed fuisse impostorem ac pseudo-prophetam; quemadmodum hæc de Christo credens cædem ac minas contrà ejus Ecclesiam hætenus spiraverat: & nihilo minus tamen Christum prædicasse ut Salvatorem. Atqui hoc si verum sit, nullam potuit Paulus spem habuisse liberalitatis Ecclesiarum fruendi; cum nullam posset spem habere, se mendacium hoc, quod autoritate Magistratus facile coargui potuisset, hominibus persuasurum; aut si paucorum credulitas id admitteret, eam fidem non fore diuturnam; sed brevi evanituram statuere debuisset. 2. Nec ulla potest excogitari causa, quæ Paulum eo in statu in quo tunc erat, permovere potuisset, ut contrà propriæ conscientiæ dictamen Christum prædicaret. Erat enim vir non exiguæ inter Judæos existimationis, eruditus in Lege, discipulus Gamaliëlis, instructus literis Pontificiis atque munitus autoritate Christianos in carcerem conjiciendi. Licet quis fingere velit, Paulum aliquam ab Ecclesiis sperare potuisse liberalitatem, illa comparari minimè potuit cum lautiori illâ fortunâ in quâ erat, & gratiâ ac favore Pontificum, quibus se mox cariturum, & cum odio implacabili, quod se experturum certò sciebat. Stolidissimi certè fuisset hominis, mendacio homines velle fallere, ob parcam & victui vix sufficientem pauperculæ Ecclesiæ liberalitatem: & interim lautiorē deferere conditionem, in se totius mundi odium provocare, & se ignominia omniumque execrationi, quin & plurimis molestiis ac gravissimis persecutionibus obicere. Dicunt Judæi, Paulum non tam lautæ fuisse conditionis inde liquere, quod fuerit coriorum futor seu tentoriorum opifex, *Act. XVIII. 3.* Sed verò inde ad summum colligitur, Paulum tunc temporis in tenuiore fuisse fortunâ: sed illius causa fuere ipsi Judæi, qui ob ingenuam Evangelii prædicationem Paulo maximè fuere infensi, & gravissimas contrà ipsum excitarunt persecutiones, per quas omnibus quæ possidebat spoliatus ad summam fuisset redactus paupertatem, adeò ut famem, sitim, nuditatem ac frigus sustinuerit, *1 Cor. IV. 11. & 2 Cor. XI. 27.* Non itaque Paulo nondum ad Christum converso eam status tenuitatem obicere possunt, in quam ipsi illum jam conversum conjecerunt. Sed supponamus Paulum etiam ante suam ad Christum conversionem artem tentoria conficiendi didicisse; exinde non liquet, tenuioris sortis fuisse hominem: Quia (uti eruditi observant)

mos erat, etiam doctissimis Judæorum, opificium aliquod addiscere, unde, ubi res ferret, se sustentarent. Et licet vilioris fuisset fortunæ, potuisset certiore fundamento à Judæorum synedrio per fidele ministerium lautiorē multò conditionem exspectare, quam per infame ac putidum, & suā inanitate brevi evaniturum mendacium, à miserâ hominum mendacio seductorum turbâ. 3. Oportuisset Paulum non tantum summè fuisse stolidum, sed & fraudulentum & impium, qui conficto mendacio proprii compendii causâ mundum seducere, populumque Judæorum ad apostasiam à Lege (uti Judæi criminantur) permovere, atque ità se iræ divinæ reum reddere conatus fuisset. Non autem tanta impietas in hominem, hætenus pium, moribus probatis & vitæ integrum cadere potest, ut subito deserta pietate fiat pessimus. Atqui nusquam, etiam ab inimicissimis Judæis, ulla turpis vitæ labe ipsi objecta fuit: sed hoc unum vitio datum, quod Christum prædicaret, & præcipuè, quod verbum salutis gentibus etiam notum fecerit. Si quam ipsi vitæ non castigatæ labem aspergere potuissent, eam avidè arrepturi fuissent, qui vitæ ipsius insidias struebant, & undique quibus eum coram præside Romano gravare possent crimina conquirebant. Cum ergò nihil tale ipsi objectum fuit, ab ejus pietate tantum scelus exspectari nequit, ut conficto mendacio mundum fallere voluerit. 4. Hisce tandem accedit, quod Spiritu Sancto à Deo sit donatus, variisque Spiritus charismatibus ornatus, quin & miraculis clarus fuerit, quæ in confirmationem doctrinæ à se prædicatæ edi agebat. Illis autem Deus impostorem nequaquam honoraturus est: præsertim ejusmodi, quæ eminentissima haberi possunt: quæ sunt resuscitatio mortui in vitam, *Act. XX. 10, 12.* & sanatio variorum morborum per sudaria solummodò Pauli agris imposita, *Act. XIX. 12.* Adeò ut unumquodque miraculum testimonium divinum fuerit, quod Deus veritati prædicationis ipsius perhibuit.

Verf. 20, ad verf. 31. Vidimus hætenus quanta & quot in historiâ conversionis Pauli sint argumenta pro divinitate doctrinæ Jesu Christi. Nunc porrò videndum quis Pauli statim à conversione status fuerit, & quid egerit. Paucis ea hoc capite complexus est Lucas: sed quæ hîc omîssa sunt, ea Paulus, tum in oratione ad Judæos, *Act. XXII.* tum ad Regem Agrippam, *cap. XXVI.* tum præcipuè in *Epist. ad Galatas cap. I.* supplet, unde nos integram historiam concinnabimus.

Primò ergò dicit *Gal. I. 15.* se non con-

sultasse cum carne & sanguine, id est, non quæsisse consilium humanum quid sibi faciendum esset. Per *carne* enim & *sanguinem* homines significari solere liquet ex *Matth. XVI. 17.* ubi Deo opponitur: & *Eph. VI. 12.* ubi Angelis. Atque sic hæc optimè conveniunt cum *vers. 1.* ubi se vocat *Apostolum non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum & Deum Patrem qui ipsum suscitavit ex mortuis.* Neque adscendit Hierosolymam ad Apostolos, ut ostendat, se non illorum instructione ad Apostolatam fuisse præparatum; ac proinde nulli homini, cujuscunque sit in Ecclesiâ dignitatis, se munus suum debere. Sed se in Arabiam abiisse dicit: & cum ait, se *ab hominibus aut per homines* non esse vocatum Apostolum, valdè credibile est ipsum in Arabiâ per revelationem divinam accepisse plenam doctrinam Christi, omniumque quæ Apostolatam ipsius spectant cognitionem, ut tantò alacrior munus Apostolatus aggredieretur: quoniam enim Dominus ipsi revelaverat, quanta pro nomine ipsius passurus esset, non aliâ efficaciori ratione ipsum ad passionum illarum tolerantiam excitare potuit, nisi clarâ voluntatis suæ patefactione, quæ ad muneris Apostolici functionem necessaria erat.

Ex Arabiâ redit Damascum, ibique Christum prædicavit, mirantibus & indignantibus Judæis, quod is, qui instructus literis Pontificiis ad ipsos venerat, ut discipulos Christi victos abduceret Hierosolymam, nunc ipse publicè prædicaret doctrinam, ad cujus oppressionem autoritate publicâ instructus venerat. Quare insidias ipsi struxerunt, ut ipsum interficerent. Verum innotuerunt Paulo insidiæ ipsorum, seque ab iis cavit. Quæri posset, quare non comprehenderint Paulum in synagogis Christum prædicantem; perinde uti ipse cum Damascum contendere, per synagogas discipulos comprehendi, ac sibi tradi curasset: quid opus fuit occultis eum insidiis petere? Verum non idem erat civitatis Damasci status, nec eadem Judæorum in illâ civitate autoritas, quæ fuit cum Paulus Hierosolymâ ad eam proficisceretur. Nam, ut Josephus *Antiq. lib. XVIII. cap. 7.* refert; Herodis tetrarchæ exercitus ab Aretâ Arabiæ rege fuit penitus profligatus: atque ità Aretæ Ethnarcha Damascum præsidio tenuit. Quare cum non successissent Judæorum insidiæ, ac Paulus lateret, Judæi ad Arabiæ Ethnarcham se contulerunt, ejusque opem ad Paulum opprimendum implorarunt. Ideò Judæi, ne Paulus elabi posset, portas civitatis observarunt, ut eum, si urbe exire vellet, comprehensum Ethnarchæ traderent; sed discipuli

cum

eum noctu per murum demiserunt submit-
tentes in sportâ. Illud autem esse factum,
ut Ethnarchæ Arabiae manus evaderet,
ipse Paulus testatur 2 Cor. XI. 32. *Damasci
Ethnarcha Aretæ regis custodiebat civitatem
Damascenorum ut me comprehenderet; & per
fenestram in sportâ dimissus sum per murum,
& sic effugi manus ejus.* Quibus verbis
eandem, quæ hic describitur, historiam re-
spici ex omnibus circumstantiis manife-
stum est.

Paulus ita Damasco elapsus venit Hie-
rosolyma, conatusque est se discipulis ad-
jungere. Verum illi memores quo animo
inde esset Damascum profectus illius præ-
sentiam fugiebant, non credentes illum
verè esse Christi discipulum. Unde li-
quere videtur post conversionem suam Pau-
lum non diu substitisse Damasci, neque
statim Christum prædicasse: aliàs conver-
sionis ipsius rumor jam Hierosolymam
pervenisset: sed statim in Arabiam abiisse:
postea verò elapso aliquo tempore
Damascum rediisse, & ingenuâ Christi
prædicatione Judæorum in se odium pro-
vocasse: sed quoniam Damascus jam à re-
ge Arabiae occupata erat, atque ita com-
mercium cum urbe Hierosolymâ interrup-
tum, conversionis Paulinæ rumor, Ju-
dæorumque in eum insidiæ non videntur
ibi innotuisse: Itaque Hierosolymitani
eum, ut Ecclesiæ vastatorem adhuc me-
tuebant. Sed Barnabas, illi notior, A-
postolis integram conversionis Paulinæ hi-
storiam, quam procul dubio ex ipso Pau-
lo audivit, quique illi tanquam viro gravi
ac alieno ab omni mendacio credidit, eum
ad Apostolos introduxit. Familiariter
Paulus ibi cum Apostolis vixit, & eadem
parrhesiâ quâ Damasci, etiam Hieroso-
lymæ Christum prædicavit: quin & loque-
batur gentibus, & disputabat cum Helle-
nistis, hoc est, Judæis Græco sermone
utentibus. Verum eodem quo Damasci
eventu. Tantum enim abest ut Judæi ipsius
prædicationi fidem adhibuerint, ut ani-
mos magis obfirmaverint, ipsumque in-
terficere quæsierint. Quare discipuli, ut
eum tam præsentis periculo eriperent, eum
deduxerunt Cæsaream, & dimiserunt Tar-
sum.

Verf. 31. *ad finem cap.* Subducto Pau-
lo ex Judæorum maximè ipsi infensorum
oculis paulatim Ecclesiis pax contigit, &
à persecutione quies. Itaque illæ auge-
bantur & ædificabantur, seu, non tantum
crescebant numero, sed & singuli fideles
magis in fide ac pietate proficiebant, at-
que ita in spirituale ædificium Domino
erigebantur. Habemus hic post acrem
persecutionis procellam rursus alcedonia:
Verum pax hæc diuturna non fuit, sed
non multò post Herodes novam contra

Ecclesiam instituit persecutionem, ut in
sequentibus videbimus.

Pace Ecclesiis restitutâ, Petrus tanquam
fidelis pastor eas visitavit, variasque civi-
tates peragravit; procul dubio ut fidelium
animos in fide confirmaret, & contrâ per-
secutionem, si quando illâ impofterum
denuo Ecclesiæ premerentur, corroborare-
ret. In hac autem visitatione duo insignia
miracula Petrus edidit: unum Lyddæ,
sanato Æneâ paralytico: alterum Joppæ,
excitatâ è mortuis Tabithâ sive Dorcade.
Quibus miraculis multi ad fidem in Chri-
stum fuere perducti. Et observandum hic
Petrum, cum ad Æneam accederet, di-
xisse, *Sanat te Jesus Christus*: ostendens
se tanquam Christi legatum Æneam allo-
qui, ipsumque virtute Christi sanatum;
eoque validissimè demonstrans Christum in
cælis obtinere apud Patrem regnum, &
potentiâ divinâ esse instructum: Quod fi-
dei in Christum, tanquam mundi Salva-
torem, fundamentum est.

C A P U T X.

CUm jam atrox illa persecutio occa-
sione martyrii Stephani esset excita-
ta contra Ecclesiam Hierosolymita-
nam, & cæco Pauli zelo etiam in Damas-
cum propagata, atque per discipulos in
varias Judææ civitates dispersum esset E-
vangelium, placuit Deo Evangelii prædi-
catione inter gentes etiam illis salutis ja-
nuam pandere: Illius prædicationis ini-
tium sicut ad Judæos factum fuit per Pe-
trum diè pentecostes; ita etiam per Pe-
trum primam gratiæ suæ annuntiationem
inter gentes fieri voluit. Atque ita Do-
minus promissum, quo Petro se claves
regni cælorum daturum promiserat, ex-
plevit, per ipsum tanquam primum præ-
conem Evangelium quo regnum cælorum
referatur, & Judæis & gentibus annun-
tians. Hic itaque altera historiæ Aposto-
lorum pars inchoatur, in quâ narrat no-
bis Lucas, quomodo Evangelium etiam
gentibus sit revelatum. Hujus autem, uti
in antecedentibus diximus, duæ rursus
sunt partes. Priore narratur, quomodo
per ministerium Petri Deus in familiâ
Cornelii gentibus quasi portam salutis ape-
ruit, & per Evangelium ad Ecclesiæ suæ
communione vocavit. Quæ capp. X. XI.
& XII. absolvitur. Posteriore explicatur,
quomodo Deus, potissimum per ministe-
rium Pauli, gentes promiscuè vocavit, &
Judæis, Evangelium respuentibus, justo
judicio præteritis, Evangelium transtulit
ad gentes.

Vocatio gentium dicitur *mysterium aliis
generationibus non cognitum filiis hominum*,
Eph. III. 5. Prædixit quidem Deus per

Prophetas, Messiam etiam fore lucem gentium, & gentes ad Messiam esse adducendas; sed prophetiis illis clara ac dilucida interpretatio addita non fuit, unde omnibus prophetias illas legentibus constabat, gentes æqualibus privilegiis ad Messiae communionem vocandas, & unâ cum Judæis fore membra corporis mystici Jesu Christi: idque Apostolus dicto *Eph. III.* loco vocat mysterium præcedentibus sæculis absconditum. Imò id ipsis Judæis jam in Christum credentibus, quin & Apostolis absconditum fuit, neque in initio, cum primum ad annuntiandum Evangelium mitterentur, clarè revelatum. Mandat quidem Dominus, *Matth. XXVIII.* 19. Apostolis, ut *doceant omnes gentes*: Verum per *omnes gentes* sensu primo Dominus non intellexit gentes seu ethnicos, sed Judæos per omnes gentes dispersos: atque ita etiam intellexerunt Apostoli, ac primi Christiani, qui è civitate Hierusalem in alias civitates ac regiones dispersi nullis nisi Judæis Evangelium prædicarunt. Divinâ itaque revelatione opus fuit, ut, quando tempus vocationis gentium maturescere inciperet, Apostoli excitarentur ad novum hoc prædicandi genus aggrediendum; sine quâ rem tantam suscipere nunquam ausi fuissent. Quomodo in unâ familiâ hujus tanti negotii initium factum sit, & per divinam revelationem Apostolus Petrus huc excitatus fuerit, historia Apostolica nobis hoc capite narrat.

Verf. 1, 2. *Vir quidam erat in Casareâ, nomine Cornelius, centurio cohortis quæ dicitur Italica, religiosus ac timens Deum cum omni domo suâ, faciens eleëmofynas multas plebi, & deprecans Deum semper.* Cornelius hic, qui vocationis gentium primitiæ fuit, describitur non tantum quod fuerit homo militaris, sed & *religiosus ac timens Deum*, &c. Quæri posset, quo sensu homo Ethnicus, nondum ad fidem Christianam conversus, vocetur *religiosus ac timens Deum*? Verum alius est timor Dei salutaris, quem producit fides in Christum; alius est timor Dei accommodatus statui hominis in quo est, & in homine productus per gratiam Dei omnibus hominibus communem, quâ se Deus per opera creationis ac providentiæ, per præmia quibus pietatem remuneratus est, ac poenas, quibus se peccatorum vindicem ostendit, hominibus patefacit. Hic timor hominem non collocat in statu salutis æternæ obtinendæ, quæ non nisi per impromeritam Dei gratiam in Jesu Christo obtineri potest; sed eum præparat, ad fidem in Christum, & salutem per Christum oblatam, quodocunque ipsi annuntiatur, promptè amplectendam. Li-

cet enim omnes inepti sint bonum salutare ex se excogitandi; non tamen æquè inepti sunt, ad bonum illud sibi gratiâ divinâ oblatum ac annuntiatum amplectendum. Quidam prorsus inepti sunt ad fidem, homines *corrupti mente*, 2 *Tim. III.* 8. Doctrina quippe Evangelii est doctrina sanctitatis, præscribitque cupiditatum carnalium abnegationem, exigitque justitiam abundantiorē justitiâ Scribarum ac Pharizæorum: Promittit autem fælicitatem ac vitam æternam; verum non nisi post mortem demum consequendam. Sunt homines quidam toti cupiditatibus carnalibus immersi, qui nullam fælicitatem nisi vitæ hujus limitibus circumscriptam spectant, & ultrâ hanc vitam cogitationes suas non extendunt, neque ultrâ delicias corporis majus aut sublimius quid sapiunt. Hi doctrinam Evangelii, clarè licet sibi revelatam, miraculisque omni exceptione majoribus confirmatam, rejiciunt; quia præcepta Evangelii ipsis displicent; & ipsi fælicitate quam promittit Evangelium neutiquam afficiuntur. Præcepta præscribunt sanctitatem vitæ, ac cupiditatum abnegationem. Atqui cupiditatum carnalium expletio ipsis summa fælicitas est. Hinc ingrata religio quæ earum abnegationem exigit: quantoque majorem sanctimoniam postulat, tantò majori ipsis aversationi est. Fælicitas post hanc vitam neutiquam eorum animos allicit; itaque nec illius spe aut desiderio ad quippiam carni gratum abnegandum, aut carni ingratum suscipiendum excitari possunt. Hinc *Rom. VIII.* 7. dicitur *φρόνημα τῆς σαρκὸς*, seu id quod caro sapit, desiderat ac concupiscit, inimicitia adversus Deum; *legi enim Dei non est subiecta, nec potest.* Et 1 *Cor. II.* 14. *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus Dei: Stultitia enim est illi; & non potest percipere, quia spiritualiter dijudicantur.* Alii verò sunt non ita penitus concupiscentiis suis immersi, sed in quibus semina quædam pietatis adhuc reliqua sunt; quæ licet ipsi per se, ac in statu in quo sunt, excitare nequeant, statim tamen atque major illa Evangelii lux, & gratiæ divinæ virtus accedit, eriguntur, ut peccati dominium, quod ipsos constrictos hætenus tenuit, excutiant; & pietati, cujus aliquo quidem desiderio tenebantur, sed ad quam, quia peccati dulcedine inescati fuerant, eâ animi firmitate, quæ ad peccati habitum exstinguendum requiritur, contendere non poterant, totos se dedant, certi se pietatem exercendo gratiâ divinâ salutem, cui voluptates quas abnegant neutiquam sunt comparandæ, consecuturos: atque ita, quod antea semiplenâ voluntate desiderabant, nunc plenâ voluntate cupiunt & perficiunt. Tales

verbo

verbo Evangelii ad fidem converti solent; & licet non omnes ad primam Evangelii prædicationem convertantur; tamen eorum animi excitantur ad illud attentius considerandum, atque ita sensim disponuntur ut illud obsequiosâ fide recipiant:

Quia inter semina illa pietatis, in se adhuc reliqua, & præcepta ac promissa Evangelii summum agnoscunt consensum: unde desiderium ipsorum erga pietatem magis excitatur, ut remotis, quibus detinebantur impedimentis, pietatem opere ipso exercent. Tales erant meretrices & publicani, qui auditâ Joannis prædicatione ipsi crediderunt, *Matth. XXI. 32.* & homo ille, quem Apostolus Paulus suâ personâ describit *Rom. VII.* in quo erat inefficax desiderium faciendi bonum, ob inhabitans ipsi peccatum; & qui postea per gratiam Christi ex illâ peccati servitute liberatus, non jam secundum carnem, sed secundum spiritum ambulabat. Tandem sunt alii his meliores, sed pauci numero, qui gratiæ illius universalis ope Deum colunt pro ratione status sui in quo sunt; in quibus est virtutis ac pietatis amor, quique non tam mutatione vitæ, quam uberiore intellectus illuminatione opus habent; destituti enim sunt cognitione propiore illius sanctitatis ac beatitudinis quæ in Evangelio revelatur; cujus revelatione accedente statim eam amplectuntur: quia sanctitas illa convenit cum ipsorum studio, idque per præcepta ac promissa Evangelii magis excitatur: Tales Evangelium quam primum ipsis annuntiatur avidè recipiunt. Hi dicuntur *ex Deo esse*, ac proinde *verba Dei audire*, *Joan. VIII. 47. veritatem facere*, ideoque *ad lucem venire*, *cap. III. 21.* Talis fuit Cornelius, qui pro statu in quo fuit Deum timuit, cum totâ familiâ: eumque timorem opere ipso testatus est, *faciens eleemosynas multas plebi, & deprecans Deum semper*: Sub precibus Lucas procul dubio omnia pietatis officia erga Deum comprehendit; & eleemosynas tanquam eximium charitatis actum commemorando, nec aliis eum charitatis officiis fuisse destitutum indicare voluit.

Hunc virum religiosum ac Deum timentem elegit Deus, quem primum omnium ex gentibus honore vocationis salutaris dignatus est. Itâ sapientissimâ suâ directione omnia administrans, ut Evangelium in primâ hac gentium vocatione non sine effectu foret: ideoque hominem penitus ad fidem dispositum elegit, qui Evangelio vix audito protinus promptè credidit. Ita ex eventu patuit, hæc non sine directione divinâ evenisse: Apostolique de hac divinâ voluntate confirmati fuere, ut impofterum, Judæis prædicationem Evangelii respicientibus, ejusque præ-

cones persequentibus, sine ullâ hæsitacione Evangelium ad gentes transferrent. Hunc in finem divina accessit revelatio, miraculoque inexpectato Deus hanc gentium vocationem sibi probari declaravit.

Revelatio prior facta fuit ipsi Cornelio, & per eam excitatus est, ut Petrum ad se advocaret.

Verf. 3. *Is vidit in visu manifestè, quasi horâ dièi nonâ, Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.* An angelum ingredientem, an verò jam ingressum subito & inopinatò conspexerit, non itâ distinctè ex Luca verbis elici potest. Certum est illum cum cælesti quadam gloriâ quæ in veste ipsius splendidâ, ut est *verf. 30.* reluxit, apparuisse: idque necesse fuit, ut à Cornelio agnosceretur esse Angelus Dei. Nam in hoc negotio omninò oportuit eum à Cornelio agnosci angelum à Deo missum, ut illius mandato Cornelius excitaretur ad accersendum Petrum, ejusque tanquam legati divini verbis fidem adhibendam; ad quod Cornelius solo hominis sibi ignoti hortatu ac consilio adductus non fuisset: Saltem Petrum non accersivisset, nec tam promptè credidisset.

Verf. 4. Quærenti Cornelio, quid esset; respondit: *Preces tuæ & eleemosynæ in memoriam adscenderunt coram Deo.* Quâ phrasi designatur, preces Cornelii ac eleemosynas Deo fuisse gratas: Sive ea desumpta sit à sacrificiis, quibus fidelium preces, & eleemosynæ comparantur *Hebr. XIII. 15, 16.* quorum quædam *memoriale coram Deo* vocantur, *Levit. II. 2, 9.* Sive ab hominibus, qui omnium sibi gratiarum & placentium memoriam arctè retinent, eorum autem, quæ exiguo ipsis in pretio sunt facilè obliviscuntur. Status Cornelii, quo ipsius preces & eleemosynas Deo gratas fuisse ait Angelus, fuit status hominis adhuc salutaris in Christum fide destituti. Non fuit ex numero idololatrarum, qui fictitia gentilium idola colebant: adscribitur enim illi Dei timor: non fuit Judæus, nec profelytus justitiæ, quia, ut in sequentibus liquet, fuit incircumcissus: Ad summum itaque fuit profelytus portæ, & abnegatis idolis Deum verum juxta præcepta Noacho tradita, coluit. Fide autem in Christum non fuit præditus; sed ad eam per Petri prædicationem adductus fuit. Quod in sequentibus distinctius ostendemus. Et ex hoc exemplo clarissimè liquet, opera rationi rectæ consentanea, quando ex sincero erga Deum affectu præstantur, aut talia sunt, ut naturâ suâ ad Dei honorem referantur, licet homo directè & expressè eum non intendat, Deo esse grata, licet

non procedant ex fide in Jesum Christum. Sufficit enim ad boni operis naturam, ut regulæ suæ respondeat. Quicquid ergo rectæ rationi, actionum humanarum regulæ, consentaneum est, etiam coram Deo bonum est opus, si non aliquo vitio extrinsecus accedente maculetur. Quamdiu homo fide in Christum est destitutus, opera ejus Deo non placent ad salutem; verum si rationi rectæ consentanea sunt, placent Deo pro ratione status in quo homo est, & verè sunt virtutes, tantum abest, ut splendida sint peccata. Imò hætenus Deo placent, ut tales homines majori gratiâ per quam ad salutarem fidem adducantur, dignetur; quin & potius medio extraordinario eos vocet, quam ut ejusmodi probitatem salutaris veritatis cognitione destitutam relinquat. Quod ex hoc Cornelii exemplo evidens est.

Vers. 5, 6. Jubet illi Angelus, ut accersat Petrum, indicato illius hospitio, additque, *ille tibi dicet, quid te oporteat facere*. Ex his verbis manifestum est, Cornelium adhuc destitutum fuisse fide in Christum: si enim jam in Christum credidisset, non opus fuisset advocare Petrum, ut ex illius ore de fide in Christum instrueretur; nec quicquam ipsi defuisset, quo minus salvari posset. Sed verò, Cornelius ob preces ac eleemosynas, & timorem Dei, pro ratione status sui Deo quidem placuit, non tamen ad salutem æternam: deërat illi fides in Christum: itaque ut ad statum, qui vitæ æternæ promissum habet adducatur, ad Petrum mittitur: & hac visione cælesti animum ejus, jam pietatis studiosum ac docilem, Deus præparavit, ut auditâ ex ore Petri veritate cælesti, promptè ac sine ullâ hæsitatio-
ne illi fidem adhibuerit.

Vers. 7, 8. &c. Mandato huic morem gerens Cornelius, mittit ad Petrum militem religiosum cum duobus servis. Dum autem illi in viâ sunt, Petrus horâ sextâ, quæ respondet nostræ duodecimæ meridiane, quæque erat una ex tribus horis precationi in populo Judæo destinatis, in tectum domus adscendit, precandi causâ. Et cum jam esset hora prandii cœpit Petrus esurire, & voluit edere. In Græco textu legitur vox γεύσασθαι, quæ ut rectè observat Beza, non id declarat, quod Latinum gustare; sed vesci ac cibum capere. Estque hæc vocis hujus significatio non tantum in sensu proprio, uti hic, & infra cap. XX. 10. sed & in sensu figurato; significatque non levem tantum, qualis gustantium est, sed plenam ac intimam rei perceptionem ac communionem: ut Luc. XIV. 24. 1 Petr. II. 3. Psal. XXXIV. 9. Matth. XVI. 28. Hebr. II. 9. Quæ significatio cur non etiam admitti debeat

Hebr. VI. 4, 5. nulla ratio reddi potest: qui enim ibi dicuntur *gustasse bonum Dei verbum*, ita describuntur, ut non tantum leviter id degustasse, sed & penitus percepisse appareat: & cum significatio hæc usui Scripturæ penitus consentanea sit.

In hoc statu Deus Petro visionem quandam cælestem offert, unde Petrus cognovit, velle Deum ut Evangelium etiam homini gentili annuntiet. Eaque revelatio necessaria fuit, ut Petrus professionem ad Cornelium susciperet. Jam monitus erat Cornelius ab Angelo, ut Petrum accerseret. Hoc sufficiebat Cornelio, ut Petrum ad se evocaret: Verum revelatio Cornelio facta non sufficiebat Petro, ut ad Cornelium abiret. Oportuit ut & ipse de divinâ voluntate certus esset. Itaque & ipsi Deus revelat, velle se ut ad Cornelium abeat. Itâ Deus solet, cum quipiam alicui revelat, per alterum perficiendum (præsertim tale, quod à ratione regiminis sui hætenus observati, recedere, ac proinde voluntati ejus non esse consentaneum credi posset, quale hoc erat) etiam illi, per quem id perfici cupit, aut signo aliquo, aut revelatione voluntatis suæ, priorem revelationem confirmare. Quod si ad animum revocasset Propheta ille, qui contra altare Jerobeami in Bethel prophetavit, 1 Reg. XIII. non comedisset contra expressum Dei interdictum panem in Bethel, deceptus fraude senioris prophetæ revelationem divinam falsò jactantis, sed antequam panem ibi comederet, alteram à Deo revelationem, quâ à prioris interdicti vinculo solveretur, expectasset.

Vers. 11, 12. &c. Hæc revelatio Petro facta accommodata fuit statui in quo tunc Petrus erat. Hora erat prandii, & Petrus gestiebat cibum capere: incidit in ipsum extasis, quâ extra se raptus fuit, ipsique vigilantibus species quædam objectæ fuere. Vidit nimirum cælum apertum, indeque descendens vas quoddam linteum instar quatuor initiis demissum è cælo in terram, cui inerant animalia quævis, tam immunda quam munda juxta legem. *Fa-
staque fuit vox ad Petrum, occide, & manduca.* Petrus verò ait, *absit Domine, quia nunquam manducavi omne commune & immundum: Et vox iterum secundo ad eum; quod Deus purificavit, tu commune ne dixeris.* Hoc cum factum esset, statim receptum est vas in cælum. Lege per Mo-
sem latâ Deus discrimen fecit inter animalia munda, quorum carnes Israëlitis concessit in escam; & immunda, à quorum carnibus eos abstinere voluit. Immunda vocabantur *communia*, quia illorum usus omnibus gentibus absque discrimine communis fuit: inde est, quod commune, & im-

immundum, æquipollentia sint in Scripturâ: *Munda* opponuntur *communibus*, quia ab illis erant segregata, hoc est, sanctificata, & concessa in cibum Israël, populo sancto, hoc est, sanctificato, & ab aliis omnibus populis segregato in Dei populum peculiarem. Hinc omni Israëlita piaculum fuit, vesci cibo secundum legem immundo.

Oblatione hujus visionis, quâ Petrus jubebatur ex omnibus quæ illi offerebantur animalibus, tam quadrupedibus, quam feris, ac reptilibus, quin & volatilibus cæli, mactare indifferenter, & comedere, (quæ ipsi hoc juxta præscriptum Legis neganti ter oblata fuit) Deus indicare voluit, placere sibi, ut Petrus etiam gentibus fidem in Christum prædicet. Hactenus Judæi gentes habuere immundas, alienas à Republicâ Israël, & exclusos fœdere Dei, omnibusque beneficiis fœdere divino contentis: expectabant Messiam populi sui redemptorem ac regem: gentes ut immundas nihil credebant cum ipso, nec regni ipsius felicitate, commune habituras, nisi in quantum Israël serviturae sunt. Apostolis, quibus regni Jesu Christi conditio cælestis jam cognita erat, nondum revelatum fuerat, gentes ad regni cælestis communionem pertinere; sed, unâ cum reliquis Judæis, eas ut immundas reſugiebant: Ideò hic repræsentantur per animalia immunda. Quando verò Deus Petro dicit, *occide, & manduca*; indicare voluit, sicut præcepto illo Petro libertatem concedebat animalia in vase illo contenta comedendi, ac proinde, ea amplius pro immundis non esse habenda; Ita etiam gentes, hactenus immundas habitas, & tanquam immundas etiam alienas à fœdere Dei, & salute Dei fœderatis destinata, jam non amplius ipsi esse debere immundas, sed illis æquè ac Judæis Evangelium esse prædicandum, ipsasque ad salutis æternæ, per fidem in Christum obtinendæ, participationem esse vocandas. Quod verò visio hac ter Petro oblata fuit, significat, determinatam esse Dei voluntatem, ut fiat istud, quod visione hac Petro repræsentatum voluit.

Verf. 17, 18. &c. Petrus agnovit statim, Deum sibi quippiam visione hac revelare velle: Quid autem sibi speciatim revelatum vellet incertus prorsus erat. Potuisset siquidem Deus illâ visione ipsi indicasse, omne ciborum discrimen nunc per religionem Christianam esse abolitum, & quoniam omnium legis ritualis præceptorum eadem est ratio, etiam totam legem ritualement, nullam amplius obligandi vim habere, & quotquot in Christum credunt, illius vinculo esse solutas; per fidem autem in Christum, sinceramque præce-

ptorum Christi obedientiam, sine rituum Mosaicorum observatione, salutem obtineri. Advenisse nimirum tempus, in quo cultus spiritualis, per ritus hosce adumbratus, locum esset habiturus: in quo discrimen populorum, cujus causâ ritus hi introducti fuerunt, esset cessaturum, omnesque iterum in unum, sub eodem duce ac capite Christo essent colligendi: cessante enim dissidio, etiam dissidii signa & effecta cessare necesse est, utpote quæ jam ad finem suum pervenerint. Ambigente ita Petro quid sibi Deus ostento hoc revelatum vellet, viri à Cornelio missi ostium domus, in quâ Petrus degebat, accedunt. Spiritus autem Petro dixit, nimirum per arcanum afflatum, quo Deus mentem ejus illustrabat, ac sensum ab ipso percipiendum animo ejus imprimebat, tres viros ipsum quærere, jussitque ut cum ipsis proficisceretur, quoniam ipse misisset eos. Et cum ex illis audivisset, revelationem Cornelio factam, statim cognovit Deum visione illâ cælesti ipsum instruire voluisse, gentes non amplius pro immundis esse habendas, sed illis etiam prædicandum Evangelium; quod hactenus Apostolis revelatum non fuerat.

Verf. 23, 24. &c. Sequenti diè Petrus cum illis Cæsaream ad Cornelium profectus est. Cornelius autem ipsum expectabat, convocatis ad se consanguineis & amicis suis, quos unâ secum bonorum, quæ ex Petri sermone sibi expectabat, participes esse voluit. Et cum Petrus fores ejus intraret Cornelius coram ipso procubuit: more inter Orientis populos usitato, qui honorem hunc non tantum regibus, sed & aliis in dignitate constitutis, quin & viris eximiis quos in veneratione habebant, deferre soliti erant: Sic legimus Prophetas, tanquam legatos Dei, aliquoties esse adoratos: sic multi, qui à Domino Jesu miraculum petebant, ipsum ut Prophetam eximium & legatum Dei adorarunt. Talem etiam Petrum credidit Cornelius, quia per Angelum Dei jussus erat eum ad se vocare, qui ipsi dicturus esset, quid ipsum oporteret facere; quod Prophetarum seu Dei legatorum est. Non videtur credidisse Petrum esse Angelum: non enim verisimile est, Cornelium credidisse, Angelum sibi mandasse, ut alium ad se evocaret Angelum; qui, si fuisset Angelus, procul dubio jussu Dei sponte, quemadmodum ipse, ad ipsum venturus fuisset: multò minus, quod Angelus hospitio Simonis coriarii uteretur, illique nomen esset Simon, & cognomen Petrus: quæ omnia evidenter ostendunt, Angelum illi designare voluisse hominem, quem ad se accesseret. Nec contrarium ostendunt verba Petri, Cornelium coram

se procumbentem alloquentis: *Surge, nam & ego ipse sum homo.* Non enim ex illis liquet, Cornelium credidisse, Petrum non esse hominem: sed Petrus modestè à se amolitur eximium quem sibi Cornelius deferebat honorem, dicendo, se hominem illi similem, iisdemque infirmitatibus obnoxium esse, ac proinde inconueniens esse ut coram se procumbat: se advenisse, ut Cornelio inserviat in iis, quorum causâ ipsum ad se evocaverat. Atque ita cum Cornelio, ædes ingressus reperit ibi multos congregatos.

Verf. 28. *Vos scitis, quomodo abominatum sit viro Judæo conjungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus, neminem communem aut immundum dicere hominem.* Nullum legimus interdictum in Lege Moysi, quo Judæo illicitum declaratur cum extraneo commercium habere, aut ad illum ingredi: Sed fuit illud institutum Doctorum; cum enim, postquam amisissent imperium, & alieno imperio subiecti viverent, omne cum alienigenis commercium vitare non possent, ipsorum sapientes, ut ipsos quantum fieri potest, ab omni cum idololatriâ communione impollutos præservarent, interdixerunt, ne ad gentiles ingrederentur, ut cum iis ederent; ne forte cibos Lege vetitos, aut etiam idolis consecratos comedendo, & violatæ legis, & alicujus cum idololatriâ communionis se reos constituerent. Illud Doctorum institutum non minus exactè quam ipsius Legis præceptum observabant Judæi, & quicumque ex ipsis recens ad religionem Christianam conversi fuerunt, ne ipsis quidem Apostolis exceptis, eidem se alligatos crediderunt: nec se ab illius vinculo solutos agnoverunt, nisi postquam Dominus cælesti ostento Petrum docuit, gentes pro pollutis non amplius esse habendas; sed eas unâ cum Judæis ad salutem & regni cælestis communionem invitandas, & simul in unam Ecclesiam congregandas. Hoc indicat Petrus verbis sequentibus, *Deus ostendit mihi, neminem communem aut immundum dicere hominem.* Interim dum Petrus hic Cornelium nominat ἀλλόφυλον, manifestum est, Cornelium fuisse nec origine Judæum, nec profelytum legis, nam & illi circumcidebantur, jus civium Judæorum acquirebant, & populo inserti censebantur. Ipse autem fuit incircumcissus, uti liquet cap. XI. 3. Unde rectè colligitur, eum fuisse origine gentilem, & ad summum, profelytum portæ, qui omni idololatriâ ejuratâ Deum juxta præcepta Noacho data coluit. Nam profelytos legis ab Apostolis sine ullâ hæsitazione in Ecclesiam fuisse admissos, ex Act. VI. 5. constat: & cum illi æqualibus cum Judæis in terrâ Judæâ & civitate Je-

rusalem privilegiis fruerentur, nulla fuit Apostolis causa, cur à talium consortio abhorrerent, aut illis Evangelium prædicare gravarentur.

Verf. 29, 30. &c. Quærit potrò Petrus, quam ob causam Cornelius ipsum ad se evocasset. Refert illi Cornelius visionem sibi oblatam, & mandatum Angeli, ac tandem addit: *Nunc ergò omnes nos in conspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino.* Sive enim ita legamus, cum Vulgatâ, sive cum communi lectione Græcâ, ἐνώπιον τῷ Θεῷ, coram Deo, res eodem redit: Si enim legamus cum Vulgata, coram te, sensus erit; nos adsumus, parati ex te audire quodcunque Deus per te nos erudiri cupit, verbaque tua, tanquam jussu divino ad nos pronuntiata, obsequiosâ fide recipere. Si cum Græco textu, coram Deo, sensus idem planè erit: Nos per Angelum à Deo moniti, ex te nobis esse addiscendum, quid nos facere oporteat, nunc quasi in conspectu Dei adsumus, ut ex te, tanquam illius legato, ea audiamus, prompti paratique verbis tuis fidem, quam Deo ipsi debemus, præstandi.

Verf. 34, 35. *Aperiens autem Petrus os suum, dixit; in veritate comperi, quia non est personarum acceptor Deus: sed in omni gente qui timet eum, & operatur justitiam, acceptus est illi.* Petrus Cornelio & omnibus cum ipso congregatis Christum prædicaturus, primò exordii instar præmittit deprædicationem amoris ac benevolentiae divinæ universalis erga quoscunque ipsum timentes, quam colligit ex sermone Cornelii, cum visione quæ sibi obtigerat collato. Cornelius jussus fuit ab Angelo Dei, ut Petrum accerferet, quia preces & eleemosynæ ipsius Deo gratæ erant: Petrus cælesti visione monetur, neminem, quem Deus gratiâ suâ salutarî dignari vult, tanquam impurum & à fœdere Dei alienum refugere, & jubetur sine ullâ hæsitazione cum viris ad se missis abire ad Cornelium: Hinc jam colligit, quod Deus nullum amplius faciat populorum discrimen, sicut hætenus fecerat, verbum suum ac judicia sua annuntiando Israël, neque ea nationi alteri manifestando; sed quod in omni gente qui ipsum timet & justitiam operatur ipsi acceptus est. Non quod illi placeat ad salutem: non enim ad salutem quis Deo placere potest, absque fide in Christum, quam Deus constituit medium salutem consequendi, & conditionem ab omnibus præstandam, qui ad vitam æternam adspirant: sed quod illi placeant pro conditione status sui in quo sunt, ut eos perducant ad fidem in Christum, ac renovationem spiritualem fidei in Christum consentaneam, atque ita per fidem porrò ad

ad salutem æternam. Certum quidem est, gratiam salutarem in Christo non dari juxta hominum merita, sed per misericordiam divinam, *Eph. II. 4, 5. 2 Tim. I. 9, 10. Tit. III. 3, 4, 5.* & alibi: Quin & quandoque Deum magis indignos, juxta imperscrutabilem suam sapientiam, majore dignari gratia, quam minus indignos, uti ex *Matth. XI. 21, 22, 23, 24.* liquet. Attamen nunquam salutarem suam gratiam penitus absconditam vult iis, qui pro conditione gratiæ & viribus sibi à Deo concessis, Deum timent, ac pietati operam dant; atque ita animum habent ritè dispositum ad fidem in Christum, quam primum ipsis annuntiatur, amplectendam. Non licet quidem ex communicatione gratiæ divinæ, seu vocatione ad fidem in Christum, colligere, omnes verbo Evangelii vocatos meliores ac Dei timentiores esse nondum vocatis: nam & multi pertinaci Evangelii rejectione, & in statu suo corrupto induratione, se homines nequam & iræ filios ostendunt: Verum ex præteritione vocationis divinæ concludere possumus, tales non esse Dei timentes, peccatisque suis meritos esse ut Evangelii verbo, quod omnium saluti destinatum est, non vocentur, & in cæcitate suâ deserantur: quoniam in quâcunque gente qui Deum timet & justitiam operatur gratus est illi, ut hic ait Petrus. Idque Deus vocatione suâ, quâ eos ad æternam vocat salutem, testatum facit.

Verf. 36. *Quod verbum misit Deus filiis Israël, annuntians pacem per Jesum Christum: hic est omnium Dominus.* Verba Græca, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε, ellipsin continere judicantur ab interpretibus, & diversimodè suppleuntur: Sed optimè observat Grotius, esse Hebraïsmum, pro ὃν λόγον ἀπέστειλε, quod verbum Deus misit filiis Israël, nempe, quod in quacunque gente qui Deum timet ipsi gratus sit. Dominus quidem, dum adhuc in terris versaretur, hanc Dei voluntatem aliquatenus indicaverat, dicens, *Matth. VIII. 11, 12. Multos ex Oriente & Occidente venturos, & accubituros cum Abrahamo, Isaaco & Jacobo in regno cælorum: filios autem regni ejiciendos in tenebras exteriores; & Joan. XII. 32. designans qua morte esset moriturus; ego cum exaltatus fuero omnes ad me traham. Et Matth. XXIV. 14. quod Evangelium hoc regni prædicabitur in toto mundo.* Verum id non videtur ab Apostolis fuisse gentibus applicatum, sed magis de Israëlitis quaquaversum dispersis intellectum. Cum ab ipsis in cælum discessurus eos misit ad prædicandum Evangelium per totum terrarum orbem, ait, *Ite, docete omnes gentes, Matth. XXVIII. 19. seu, ut est Marc. XVI. 15. Euntes in mundum universum prædicate E-*

vangeliū omni creaturæ. Sed illud Apostoli intellexerunt, sicut & primo sensu intelligi debuit, de omnibus Israëlitis per totum terrarum orbem dispersis: Ideoque in initio intra solam Judæam se continuerunt; & licet persecutionibus Judæorum in terras usque gentilium dispergerentur, non tamen prædicabant Evangelium, nisi solis Judæis, uti disertè legitur *Cap. IX. 19.* Adeò occultum fuit ipsis verbum hoc, donec Deus è cælo Petro, eum ad Cornelium missurus, id revelavit. Tunc Petrus pleniorē verborum Christi sensum agnovit, Evangeliumque non intra angustos terræ Judææ fines esse concludendum, neque solis Israëlitis inter gentes degentibus esse prædicandum; sed neminem, cujuscunque sit gentis aut nationis, inde arcendum; gratiamque divinam nunc sine ullo personarum discrimine esse annuntiandam. Hunc fuisse mysticum ac ultimum verborum Christi sensum, antea ab Apostolis non plenè intellectum, ex visione sibi oblatâ, & sermone Cornelii, agnovit Petrus; ideoque dicit, Deum hunc sermonem misisse filiis Israël. Quod autem hoc per Christum sit factum, docent sequentia.

Annuntians pacem per Jesum Christum. Per pacem procul dubio Petrus intelligit spirituales illam pacem, quâ Dominus Jesus, dirutâ maceriâ quæ Judæos à gentibus separabat, eos rursus in unum corpus conjunxit, & pace spirituali factâ omnibus eundem accessum dedit ad unum eundemque Deum Patrem, ut est *Eph. II.* Licet Dominus in terris degens hanc pacem non apertè prædicaverit, imò quædam dixisse legatur, quæ illi aliquatenus adversari videri possent: ut quando dicit, *Matth. XV. 24. se non esse missum, nisi ad oves perditas Israël: & cap. X. 5, 6. Apostolos suos à se dimissurus, illis mandatum dat: In viam gentium ne abite; in civitatem Samaritanorum ne intrate: Ite magis ad oves perditas domus Israël.* Tamen quoniam per doctrinam suam sensu mystico ac ultimo id comprehensum voluit, rectè dicitur pacem illam annuntiasse. Verum maximè id fecit, cum Apostolos suos ad gentes misit; cujus missionis nunc initium in Petro instituit: Quod enim Apostoli jussu & autoritate Domini Jesu fecerunt, id Dominus fecisse rectè dicitur. Apostoli autem semel sibi pleno ac ultimo mandati Jesu Christi sensu patefacto, certatim gentibus sine discrimine Evangelium prædicarunt: hac tamen prærogativâ Judæis semper concessâ, ut primò ad eos accesserint: sed quando illi verbum repudiabant, tunc se converterunt ad gentes, adeò ut brevi temporis spatio Evangelium in plurimas terras ac nationes propagatum sit: Solus Paulus à Jerusalem in circuitu usque

usque ad Illyricum implevit Evangelium Christi, *Rom. XV. 19.* Si consideremus & singulos Apostolos suam in prædicando Evangelio operam navasse, apparebit non sine causâ Apostolum dixisse *Rom. X. 18.* quod *in totam terram exivit sonus eorum, & usque ad fines terræ verba eorum: & Coloss. I. 23.* quod *Evangelium sit prædicatum omni creaturæ quæ sub cælo est.* Quæ licet per ἀνέγνω dicta sint, indicant tamen in plurimas regiones, etiam longè ab Hierusalem dissitas, Evangelium ministerio Apostolorum fuisse propagatum, & ubique plurimos ad fidem in Christum conversos. Hi omnes ad Ecclesiam Christianam, è Judæis credentibus collectam, aggregati sunt, factaque est ex populis antea inter se divisus, una Ecclesia. Quod cum per Apostolorum, à Jesu Christo missorum, præconium effectum sit, rectè dicitur, Dominum Jesum pacem illam annuntiasse. Atque ita impletum fuit, quod Dominus dixit *Joan. X. 16.* *Et alias oves habeo, quæ non sunt ex hoc ovili; & illas oportet me adducere, & vocem meam audient, & fiet unum ovile, & unus pastor.* Præterea omnibus annuntiavit pacem cum Deo Patre, cujus iræ erant obnoxii, ac condemnationis rei: nunc autem per Christum reconciliati, & per fidem justificati, pacem habent cum Deo, tanquam amici Dei; & cum antea hostes fuerant per sensum in operibus malis, nunc in familiam Dei sunt adsciti, & in filios ac vitæ æternæ hæredes adoptati: *Rom. V. 1. Galat. III. 26. Joan. I. 12. Rom. VIII. 15, 16, 17.* Possunt etiam hæc verba ita exponi, ut verba, *per Jesum Christum*, referantur, non ad verbum *annuntians*, sed ad vocem *pacem*: & tum verbum *annuntians* potest accipi de Apostolis, quorum ministerio Deus hanc pacem annuntiari procuravit. Et tum hic erit sensus: Annuntians, nimirum, per nos legatos ac Apostolos suos, pacem illam spirituales, quæ per Christum impetrata est ac parata Judæis simul ac gentibus, nemine inde nominatim excluso.

Hic est omnium Dominus. Additum hoc videtur ad confirmationem præcedentium, quod Deus per Jesum Christum pacem annuntiaverit: quia enim omnium est dominus, non tantum Judæorum, sed & gentilium, imò omnium quæ in cælo sunt & in terrâ, omnes sub se in unam quasi summam colligit, inimicitiamque, quæ eos in partes distraxerat, abolevit. Omnium Dominus discrimen personarum non facit; sed indolem & facta cujusunque considerat, & quemcunque sui timentem, serioque studio præceptorum suorum observationi incumbentem agnoscit, eum sibi charum acceptumque habet. Quoniam au-

tem hæc est doctrinæ Evangelii summa, Jesum esse Dominum omnium, hoc enim admissio, sequitur in illum esse credendum, ipsius mandatis obdiendum, & æternam salutem ab ipso expectandam, Apostolus Petrus id coram Cornelio ejusque familiaribus evidenter adstruit.

Verf. 37. *Vos scitis verbum quod factum est per totam Judæam, incipiens à Galilæâ, post baptismum quem prædicavit Joannes.* Quando ait illos hæc scire, sensus non est; quod plenam & exactam horum omnium notitiam habuerint; multò minus, quod hæc jam fide saluari ab ipsis recepta essent, antequam ad ipsos Petrus venisset: Contrarium enim ex totâ historiâ liquet: Jubetur enim ad Petrum mittere, ut ex eo audiat, quid ipsum facere oporteat; seu, ut Petrus refert *cap. XI. 14.* *per quæ oportet ut tu salvus fias & domus tua.* Si enim jam in Christum credebatur, etiam noverat jam omnia per quæ ipsum oportebat salvum fieri: Quid ergò mittitur ad Petrum, ut ea ex ipso audiat? Imò Cornelius Petrum alloquens satis apertè testatur, se adhuc eorum esse ignarum; *adsumus nunc coram Deo, ut audiamus omnia quæ tibi mandata sunt à Deo.* Ex ipso etiam sermone Petri liquet, quæ ea sint, quæ Cornelius ignorabat, & quæ Petro à Deo mandata erant, ea nempe, in quibus fides in Christum consistit. Quod ergò dicit, ipsos verbum quod factum est per totam Judæam scire, nihil aliud est, quam quod rumor de Jesu totam Judæam pervaserit, quod initium duxerit à Galilæâ, ubi baptizavit Joannes; & quod post Joannis baptismum Jesus suum munus inchoaverit, & adeò per totam Galilæam & Judæam sit celebratus, ut etiam ille rumor ad ipsorum aures pervenerit: qui enim totam illam regionem impleverat, ipsis ignotus esse non poterat. Quæ verò ipsis antea per rumorem nota erant, ea nunc distinctius ipsis enarrat, eorumque veritatem confirmat, indeque Jesum esse promissum illum Christum clarè probat.

Verf. 38. *Jesum à Nazareth, quomodo unxit eum Deus Spiritu Sancto, & virtute.* Sensus non est, quod jam sciverint, Jesum unctum esse à Deo Spiritu Sancto & virtute; nam, ut vidimus, cui fini eum jussus fuisset Petrum advocare? Sed hæc est plenior descriptio Jesu per Judæam ac Galilæam miraculis suis adeò clari, quam Petrus addit, ut ostendat, quâ virtute Dominus Jesus miracula hæc fecerit, Spiritus nempe Sancti, quo à Deo unctus erat. Ex rumore quidem cognoverant, Dominum Jesum miracula multa fecisse: sed nunc explicat Petrus horum miraculorum causam. Verba autem ita legenda sunt, *quomodo Deus Jesum à Nazareth un-*
xerit

xerit Spiritu Sancto & virtute. Observavimus antea; Dominum Jesum ab Apostolis etiam ordinariè vocatum fuisse *Jesum à Nazareth*, seu Nazarenum, quia eo nomine per totam terram Judæam notus erat: ut ita noto eum nomine describentes, ostenderent eundem illum Jesum, qui per contemptum à Judæis vocabatur Nazarenus, à Deo esse exaltatum in populi Salvatorem, & in eum ut talem esse credendum. De hoc Jesu dicit, quod Deus illum unxit Spiritu Sancto, & virtute. Nimirum cum Jesus à Joanne baptizatus ex aquis adscendit, Spiritus Sanctus instar columbæ in eum descendit: & quia tum omnem Spiritus Sancti plenitudinem accepit, dicitur eum Deus *unxisse Spiritu Sancto & virtute.*

Hujus dicti sui veritatem probat coram Cornelio iisdem argumentis, & eadem methodo dispositis, quibus ordinariè eam contra Judæos probare solitus fuit. Et postquam illis veritatem hanc satis probatam dedit, uberius confirmationis causâ addit, hæc omnia olim ita per Prophetas præsignificata fuisse. Quæ argumentationis Apostolicæ methodus benè à nobis observari debet, magnoque usui in disputationibus cum Judæis nobis esse potest. Quod hic iterum inculcatum volo, quia omnes fermè Theologi contrariam planè cum Judæis disputantes insistent viam, & à Prophetarum vaticiniis disputandi initio factò, ex iis omnia quæ à Christo acta sunt clarè fuisse prædicta ostendere cupiunt, antequam ea verè à Christo esse facta probaverunt: atque ita Judæis vim argumentorum eludendi luculentam præbent occasionem.

Primum ergò argumentum Petrus petit à miraculis Jesu Christi quibus doctrinam suam confirmavit: *Qui pertransiit beneficiando & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Miracula quibus Jesus doctrinam suam confirmavit, mera fuerunt beneficia, sanationes morborum, & liberationes ab oppressione diabolorum, qui corpora hominum obsidentes diris cruciatibus & morbis incurabilibus homines affligebant: quorum tempore commorationis Jesu Christi in terris magnus fuit in Judæâ numerus: ut ita eorum ejectione tantò major gloria esset Jesu, Evangeliumque tantò illustrius confirmaretur. Natura autem horum miraculorum ita comparata fuit, ut homines facilius alliciant, & de divinâ Jesu Christi missione persuasos reddant: non enim fuerunt horrida ac terribilia, qualia plurima fuerunt à Mose edita; sed beneficia, naturæ fæderis quod erecturus venerat consentanea, & qualia à Servatore mundi expectari æquum erat. Interim & magnitudi-

ne suâ longè excedentia terribilia illa signa, quibus multis exitium pro peccatorum merito inflictum fuit. Hinc videmus turbam Judæorum conspectis tam stupendis Jesu Christi miraculis, exclamasse, Deoque gloriam tribuisse, quod tantam potestatem homini dederit. *Quoniam Deus erat cum illo:* talia quippe erant opera, quæ non nisi virtute divinâ, ac proinde cooperante Deo, fieri poterant: uti dicit Nicodemus *Joan. III. 2.* Et ea sufficiunt ad fidem ingenerandam; nec ullum Judæi, qui ea coram oculis suis adspexerunt, prætextum habent, quo incredulitatem suam excusent. Miraculorum autem Jesu veritatem probat suo reliquorumque Apostolorum testimonio.

Verf. 39. *Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Judæorum & Jerusalem.* Sed quoniam ad id testimonium etiam provocat, cum resurrectionem Jesu Christi ex mortuis annuntiat; nos de testimonii hujus autoritate mox, quando eò perverimus, dicemus. Ut autem sibi viam ad differendum de Christi resurrectione paret, addit: *Quem occiderunt suspendentes in ligno.* Certum est, mortem Christi alio longè fine à Deo fuisse permissam, alio à Judæis procuratam. Judæi siquidem Jesum Christum tanquam blasphemum interemerunt, & quidem morte infami, ut doctrinam ejus, tanquam hominis scelerati, funditus opprimerent, omnesque ab eâ amplectendâ deterrent. Aliud longè intendit Deus, nempe pacem, quam nunc per Apostolos annuntiari fecit, procurare. Quod licet Apostolus Petrus hic non directè intendat docere, tamen quia docet, per Jesum Christum pacem hanc esse hominibus datam, non abs re videtur, paucis ostendere, quâ ratione id per Jesu Christi mortem præstitum sit. Vix ullus Jesu Christi actus tam multiplicem respectum ad salutem nostram habet, quam ejus maledicta mors. Illi enim fædus novum, quod Deus cum genere humano erexit, & in quo pacem illam annuntiari facit, tanquam fundamento suo innititur. Fuit enim non tantum mors Prophetæ, & sanguis ejus sanguis victimæ fæderalis, quo fædus novum sancitum fuit, qui propterea vocatur *sanguis novi fæderis*, *Matth. XXVI. 28.* sed & mors Sacerdotis, se ipsum tanquam victimam expiatoriam pro peccatis hominum offerentis, sanguinemque suum tanquam sacrificium effundentis; quo sacrificio Deus placatus, novum cum hominibus fædus erexit, & salutis æternæ ostium aperuit, modò in Jesum Christum credant, & præcedentium peccatorum poenitentiam agant, plenâ omnium anteaactorum peccatorum remissione concessâ. Fuit præterea gradus confe-

quendi dignitatem caelestem, quatenus ex mortuis suscitatus, & in caelum assumptus, consecutus est omnem in caelo ac terrâ potestatem, non tantum ut omnibus imperet in salutem Ecclesiae suae; sed & seipsum Patri pro nobis offerat, & ex morte cruentâ coram Patre redivivum sistat, atque ita certâ loquendi ratione sanguinem suum, cujus virtute dignitatem illam adeptus est, quasi Patri praesentet, illiusque efficaciam omnia nostra peccata expiet: Non aliter atque olim summus Pontifex sanguinem victimae in sanctum sanctorum inferendo, & coram arcâ, praesentiae divinae symbolo, praesentando, peccata populi, quae quidem sub Lege expiari poterant, expiavit. Quod fusè admodum in Epist. ad Hebraeos docetur. Dominus verò paucis id comprehendit *Luc. XXIV. 26. Nonne oportuit hæc Christum pati, atque intrare in gloriam suam?* Licet itaque Christi crux Judæis sit scandalum, & gentibus stultitia, nihilominus qui fructum illius considerant, & resurrectionem consecutam, in toto hoc negotio agnoscunt potentiam ac sapientiam Dei, *1 Cor. I. 23, 24.* adeo ut non gloriantur, nisi in Jesu Christo, eoque crucifixo, *1 Cor. II. 2. Gal. VI. 14.* Eamque propterea vel imprimis praedicari oportuit.

Verf. 40, 41. Hunc Deus suscitavit tertiâ diē, & dedit eum manifestum fieri, non omni populo, sed testibus praedeterminatis à Deo, nobis, qui manducavimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis. Potuisset Deus Jesum ex mortuis redivivum nulli manifestum fecisse, ac nihilominus praescribere fidem in eum resuscitatum; sed succurrere volens infirmitati nostrae, cui arduum maximè est credere, hominem crucifixum è morte esse suscitatum, & immortalitate ac gloriâ donatum, eum redivivum ostendit, ut sic immobili fundamento inniteretur fides nostra. Verum non ab omnibus promiscuè eum conspici voluit, sed ab Apostolis ac discipulis, quos praedeterminavit hujus resurrectionis testes. Hos ergò primò plenè de resurrectionis veritate persuasos esse oportuit. Non tantum ergò illis se videndum praebuit, sed & cum ipsis edit ac bibit post suam resurrectionem, seque iis contrectandum praebuit, & vulnerum sibi in morte inflictorum cicatrices ostendit, atque ita, licet quam maximè de ejus resurrectione dubitarent, & tardi admodum fuerint ad eam fide recipiendam, tandem tamen rei evidentiam convicti fuerunt, adeo ut penitus de eâ persuasi, testari se dicant de verbo vitae, quod audiverunt, quod viderunt oculis suis, quod perspexerunt, & manus suae contrectaverunt, *1 Joan. I. 1.* Et hanc eorum in credendo tarditatem Deus di-

rexit in salutem eorum, apud quos illos testes resurrectionis Christi praedeterminaverat: ut qui ex illâ certi sint, eos non falsâ fuisse imaginatione delusos, nec pronâ credulitate temerè & absque solido fundamento eam credidisse; sed ægrè admodum, & non nisi rei evidentiam plenissimè convictos.

Porro ut testimonium eorum recipere-tur, oportuit etiam ut de testium horum sinceritate constet, & quod nihil de Christo annuntiaverint, nisi quod ipsi certissimè exploratum haberent. Hæc ipsorum sinceritas evidentissimè adstrui potest duobus præcipuè argumentis, quorum unum desumptum est ab ipsâ fictionis istiusmodi impossibilitate: alterum, à testium horum constantia, quæ nec cruciatibus, nec ipsius mortis, etiam crudilissimæ inflictione, infringi potuit, quin maximâ cum confidentiâ veritatem, cujus erant praedeterminati testes, prædicarent. Impossibilitas fictionis hujus ut probetur, considerandum primò est qualis illa sit res gesta, quam contigisse falsò finxissent: nimirum, Jesum à Nazareth, à Judæorum Synedrio condemnatum ut blasphemum, & eo Pilatum urgente, cruci affixum, resurrexisse à mortuis, seu, quod idem est, à Deo esse resuscitatum. Quo ipso summæ injustitiae ac impietatis ergà Deum ejusque Christum, Synedrium non obscure insimulabatur: Nullum enim evidentius innocentiae Christi, & impietatis Judæorum testimonium Deus perhibere potuit, quam Jesum ab ipsis crucifixum è morte suscitando. Idque ipsi agnovere, eoque nomine flammam ergà Apostolos indignationem concepere, dicentes *cap. V. 28. Ecce replestis Jerusalem doctrinâ vestrâ, & vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.* Quia autem existimationis ipsorum maximè intererat, Jesum credi supplicio illo justè affectum, omnem adhibuerunt operam, nihilque intentatum reliquerunt, quò possent famam hanc extinguere, Apostolorumque testimonium falsitatis convincere, aut saltem suspectum reddere. At si falsum illud fuisset, nihil facilius fuisset Magistratui Judæo, quam illius falsitatem detegere. Agebatur enim de re, non in regione longinquâ gestâ, sed in eadem illâ terrâ, in quâ ipsi Magistratum gerebant, in quâ proinde omnia media ad rei gestae veritatem investigandam requisita in ipsorum erant potestate. Res talis erat, ut si falsò fuisset jactata, falsitas illa nullo negotio detegi potuisset. Testabantur quippe Jesum à Judæis crucifixum à Deo è morte esse suscitatum, & à se post resurrectionem redivivum conspectum. Si falsò hoc jactassent, facillimum fuisset Magistratui Judaico, prolatione cadaveris

ris è sepulchro Apostolos mendacii coarguere, omnemque illum rumorem penitus dissipare. Quod cum ab ipsis nequam factum sit, manifestum est, cadaver in sepulchro ab ipsis non fuisse inventum.

Jam pergo. Quoniam cadaver Jesu Christi in sepulchro non fuit inventum, alterutrum necesse fuit: Aut quod ab hominibus inde fuerit sublatum, aut à Deo in vitam resuscitatum. Prius affirmari nequit. Si enim cadaver Jesu ab hominibus sit è sepulchro sublatum, aut sublatum fuit ab ipsius inimicis: Atqui illi omni vi illud detinere cupiebant in sepulchro; ideoque ut impedirent ne inde auferretur, militum custodiam sepulchro apposuerant, ne discipuli falsò jactarent Jesum è morte resuscitatum, *Matth. XXVII. 64, 65, 66.* ipsorumque etiam maximè intererat, cadaver in sepulchro detineri, ad rumorem resurrectionis falsitatis convincendum. Interim Deus sollicitam hanc & præposteram ipsorum diligentiam convertit in argumentum invictum omnique exceptione majus, quo resurrectionis Jesu veritas confirmetur. Inde enim constat, nec amicos seu discipulos Jesu cadaver ipsius è sepulchro abstulisse. Apposita enim sepulchro militum custodia prohibuisset & vi armata impedivisset, etiamsi illud quam maximè tentassent discipuli, ne cadaver auferre possent. Nam aut necesse fuit fraude ac dolo, aut vi cadaver fuisse sublatum. Neutrum dici potest. Non vi: Nam illam impedivissent milites: & si hoc solummodò tentassent discipuli, ut rebelles contra Magistratum fuissent in jus vocati & condemnati: Quin & violentia illa statim per totam civitatem cognita fuisset. Nihil tamen unquam de eà conquesti sunt Judæi. Non fraude: Nam milites sepulchro appositi illud exactè observabant, ne quisquam ad illud accedere posset. Diceret forte quis: Discipulos noctu accessisse dormientibus militibus, atque ità ipsis ignaris clam cadaver abstulisse, uti legimus *Matth. XXVIII. 15.* rumorem illum à militibus dispersum à Judæis creditum fuisse. Sed qui novit quam severa fuerit apud Romanos disciplina militaris, nequam in animum inducere poterit, ut credat, milites sepulchro appositos, cum mandato ut observent ne discipuli Jesu cadaver ipsius clam è sepulchro tollant, ausuros fuisse somnum capere, & tam vitæ suæ negligentes fuisse, ut nullus ipsorum vigilaverit, sed omnes, nemine excepto, tam altum sterterint, ut discipuli potuerint lapidem ab ostio sepulchri remove, sepulchrum ingredi, inde cadaver Jesu efferre; nec tamen strepitus ullus à militibus auditus sit. Supponamus enim aliquos somno fuisse oppressos, pau-

ci saltem, vel unus, ubi videbat reliquos dormientes, somnum oculis excussisset; vel si nec hanc illi tribuamus sollicitudinem, saltem ad somnum se componens ad ostium sepulchri se reclinasset, ut, si forte discipuli accederent, quamprimum manus ostio sepulchri admoverent, statim expergisceretur, atque ità porrò reliquos suos commilitones expergefaceret. Quæ omnia totidem argumenta sunt, quibus evincitur, Apostolos cadaver auferre non potuisse. Si quis tamen pertendat, tantam in militibus his socordiam posse concipi, quæ ipsos omnium negligentes fecerit, quod tamen moraliter impossibile est: Dico porrò: Quomodò Apostoli momentum illud, quo omnes milites, nemine excepto, somno fuere oppressi, exactè observare potuerunt? Si quis dicat, id fieri potuisse; præterquam quod affirmet quod nullà nititur verisimilitudine; addo prætereà, qui fieri potuit, ut tam altum sterterint milites, ut non audiverint strepitum tot hominum, saxum ab ostio sepulchri amovementium, & cadaver inde efferentium? His accedit: quod si discipuli cadaver furto abstulissent, quantum in ipsis erat festinassent, ne si forte vel unus militum evigilaret, in manifesto furto deprehensi fuissent, & cadaver ipsis extortum. At contrà videmus, si manibus hominum cadaver Christi è sepulchro ablatum est, nullam fuisse adhibitam festinationem; linthea enim omnia, quibus involutum fuerat, reperta sunt aptè convoluta, & seorsim tegumentum capitis. Tandem: si milites omnes dormiverint, quâ fide testari possunt cadaver à discipulis Jesu fuisse sublatum? cum dormientes omnium quæ coram ipsis geruntur ignari sint. Quod si quis urgeat nihilominus, discipulos id facinus commisisse, duo porrò addam argumenta, quibus contrarium evincitur. Unum quidem, quod militibus his, licet ipsi se dormivisse fateantur, nulla tamen propterea pœna fuerit inflicta, cum tamen propriâ confessione convicti, eam minimè effugere potuissent. Alterum, quod Apostolis, coram Judæorum Senatu constitutis, mandatum quidem severiter fuerit, non prædicare Christum: nunquam tamen sublatis cadaveris Christi insimulati fuerint; cujus si convicti potuissent, omnem illorum de Christo prædicationem falsi convicissent, ac speciosam habuissent ac justam causam eos tanquam impostores ac sceleratos infami supplicio afficiendi, omniumque applausum meriti fuissent. Quæ duo arguunt, ne ipsum quidem Judæorum Senatum credidisse, quod ab hominibus credi voluit.

Ita ostensâ fictionis de sublatione cada-

veris Christi è sepulchro per Apostolos impossibilitate, sequitur illud virtute divinâ fuisse excitatum, & sepulchro exiisse. Atque id porro evincitur testimonio Apostolorum, summâque eorum in hoc testando constantiâ. Testantur omnes unô ore, se Jesum post mortem redivivum conspexisse, se corpus ejus contrectasse, & quod omnem dubitationem tollit, cum ipso edisse ac bibisse: & licet severis edictis id affirmare prohiberentur, nunquam induci potuerunt ut veritatem hanc, de quâ plenissimè erant persuasi, turpi silentio absconderent; ac tandem testimonium suum sanguine suo ac morte, eâque crudelissimâ, obsignarunt. De veritate rei, cui testimonium perhibebant, non potuerunt, quin fuerint persuasissimi: testantur enim quod oculis suis viderunt, ac manibus palparunt. Non ergo errore quodam fuere decepti: sed aut veraces fuerunt, aut malitiosè mendaces, mentientes contra propriæ conscientiæ dictamen, à se visum, quod neutiquam viderant. At quis mendax ob mendacium à se confictum, & cujus facile convinci potuisset, quævis supplicia ac durissimam mortem sustinebit, præsertim si eam solo mendacii silentio possit redimere? Certum est, multos malefanos ob maleficia sua interfici: Verum confessi sunt illi & agnoverunt maleficia sua, & quia confessi sunt, ideò interficiuntur, & invitis supplicium irrogatur, quod si ullâ ratione possent evitare cuperent. Omnia autem contraria videmus in Apostolis. Quia perstant in suo testimonio, quia nullius se criminis reos agnoscunt, sed Deo se obsequentes ajunt, ad supplicia rapiuntur; impunitas ipsis promittitur, si se agnoscant mendaces, si testimonium suum revocent, aut in posterum illud silentio tegant: Ipsi autem quovis supplicio contempto eandem veritatem intrepidè prædicant, & alacri animo supplicia sustinent, parati quidvis, imò crudelissimam mortem subire potius, quam veritatem sibi à Deo concreditam aut abnegare, aut turpi silentio involvere. Si ullum, hoc certè animi sinceri ac minimè fucati irrefragabile est documentum. Nihil enim sibi turpi adeò mendacio, ac ignominiosâ pro eo toleratâ morte propositum habere potuissent. Nec honores, nec famam, nec divitias, nec quicquam quo concupiscentia hominis concitari potest; sed ex infami mendacio nil nisi infamiam, totius mundi detestationem, ac tandem supplicia exspectare poterant. Et licet forte in initio sibi impunitatem promississent; attamen cum statim atque testimonium ipsorum innotescere cœpit, severis edictis silentium ipsis fuerit mandatum, & non parentibus quævis supplicia sunt

inflicta, saltem pœnarum illarum severitate à maleficio illo, cujus nullum sperare poterant fructum, deterriti fuissent. Objiciunt Judæi quidam: Præmium fuisse pauperibus piscatoribus pro divinis habitis omnia tradi, omnia à suis credentibus subijci: quod non erat parvi pretii transitus à misero statu piscatoris ad divinarum rerum magisterium. Sed verò, si hæc omnia mentiti fuissent, quomodo magisterium hoc sperare, quomodo credere ausi fuerunt, se mendacium adeò putidum, cujus statim convinci potuissent, ulli hominum, nedum maximæ hominum multitudini, persuadere posse? At verò unica hæc spes debuisset illos eò excitare. Cum verò illud magisterium (utivocant) obtinuerint, fidesque divina illorum dictis adhibita sit, inde manifestum est, testimonium ipsorum de Christo esse verum, doctrinamque ab ipsis prædicatam divinam. Sed pergunt Judæi: Multa etiam ficta miracula à Monachis disseminari, eaque generali populi, imò variorum populorum consensu, ut verissima credi. Verum inter illa ficta miracula, & inter resurrectionem Jesu Christi, cui Apostoli testimonium perhibebant, maximum est discrimen. Falsitatis miraculorum à Monachis jactatorum detegendæ summa est difficultas, quia plebem habent cœcâ obedientiâ sibi subjectam, & promptâ credulitate paratam ad omnia, sibi à Monachis affirmata, sine ullo examine recipiendum: Magistratus habent sibi obnoxios, qui figmenta ipsorum instrumentis publicis confirmant, & edictis severis, si qui forte sint nasutiores quibus fraus subolet, ea in dubium revocare prohibent; unde fit, ut nemo, metu pœnæ, & ne publici odii victima fiat, contra hiscere audeat, licet de jactati miraculi falsitate convictus. Sic illa lapsu temporis nemine contradicente fidem inveniunt. Falsitatis verò testimonii Apostolorum, siquidem illud falsum foret, detectio fuisset facillima. Hic enim omnia videmus contraria. Habebant illi Judæorum Magistratum, plebemque ab illorum autoritate, & Phariseorum ac Scribarum ore dependentem, sibi adversantem. Potuissent statim Judæi, producto cadavere Christi, mendacii Apostolos convincere. Non tutum erat mendacium hoc propalare; gloriosum erat illud coarguere. Illud prædicantibus pœnæ erant constitutæ: refutantibus & detegentibus paratus erat favor magistratus ac vulgi. Omnia quæ potuit adhibuit Magistratus ad testimonii illius suppressionem. Quam facile illis mediis, si mendacium fuisset, illud suppressissent? Nunc cum suppressere non potuerint, quin & in ipsâ illâ terrâ, ubi gestum narratur, à maximâ homi-

hominum Deum timentium multitudine receptum sit, neque ullo unquam tempore exstingui potuerit, certum est Apostolorum testimonium fuisse verum, ac Jesum reverâ ex morte resurrexisse.

Verf. 42. *Et praecepit nobis prædicare populo, & testificari, quia ipse est, qui constitutus est à Deo Judex vivorum & mortuorum.* Nullum est efficacius argumentum, quo Dominus Jesus probetur esse à Deo constitutus judex vivorum ac mortuorum, quam ejus ex morte resuscitatio. Nullum etiam æquè efficax ad fidem in Jesum Christum & obedientiam mandatorum ipsius producendum, quam judicium illud universale, quod ipse omnium vivorum simul ac mortuorum Judex à Deo constitutus, exercebit in consummatione sæculorum. Hinc & Petrus post commemoratam Jesu resurrectionem, ad universale illud Jesu Christi judicium progreditur. Mandatum hoc, quo Jesus Christus Apostolis præcepit populo prædicare, quod sit constitutus à Deo Judex vivorum & mortuorum, nititur ipsius resuscitatione ex mortuis. Illâ enim Deus testimonium omni exceptione majus perhibuit doctrinæ Jesu Christi, cujus non minimum dogma fuit, quod esset supremus omnium à Deo judex constitutus. Cum enim Jesus Christus divinæ suæ missionis signum rogaretur à Judæis, ad suam è morte resurrectionem tertîâ diē futuram provocavit. Cum itaque Deus eum tertio diē ex morte resuscitavit, eum veracem, & à se missum demonstravit. Quia etiam resurrectio primus exaltationis Christi gradus est, eique cæleste ejus regnum ac potestas in omnia immediate ac necessariò adhæret, regniæque functionis minima non sit judicium in vivos simul ac mortuos, ex ejus resurrectione indubitanter cognoverunt, ipsum summum illum vivorum ac mortuorum esse judicem: & cum Dominus ipsos misit in omnes gentes, illud imprimis eos doceri voluit: hoc enim argumentum maximum est, quo ad fidem in ipsum, & mandatorum ipsius obedientiam homines permoveri possunt: Quod semel in fine sæculorum omnes quotquot sunt, sive mortui, qui illo diē ex morte suscitabuntur, sive vivi, illoque diē superstites futuri, coram tribunali Christi sint sistendi, ut ab ipso reportent prout in corpore gesserint, sive bonum, sive malum. Hic est enim terror ille Dei, quo hominibus fidem persuadebant, 2 Cor. V. 11. ut ita benignum ac misericordem experti judicem æternâ fruantur beatitudine; cum si fidem respuant, ipsumque agnoscere recusent Dominum, terribile sit judicium expectandum, & conjectio in ignem æternum diabolo angelisque ipsius præparatum.

Ita & miraculis & resurrectione Jesu Christi ex morte sufficienter probato illum esse Christum, & Servatorem mundi, eandem veritatem majoris confirmationis gratiâ ex Prophetarum oraculis adstruit apud homines, quibus ob diuturnam inter Judæos habitationem, & commercium quodcum illis necessariò ipsis intercedebat, prophetarum vaticinia penitus ignota esse non poterant.

Verf. 43. *Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen ejus omnes qui credunt in eum.* Non quod hæc ita clarè & distinctè juxta literam in Prophetarum scriptis exstent, prout nunc in Evangelio revelata sunt, & quod jam distinctè intelligi potuerint esse prædicta, antequam complementum suum habuerunt: Si enim ita exstarent in Prophetis facillimum fuisset ex illis Judæos convincere. Attamen in Prophetis ea exstant, quæ ex eventu probari possunt de Christo esse prædicta, si non sensu primo ac literali, saltem sublimiore ac mystico. Non retulit nobis Lucas integram Petri concionem, sed breve tantum illius compendium, paucisque verbis ostendit, quid Petrus de Christo docuerit. Summa concionis Petri huc redit, quod omnes qui in Christum credunt remissionem peccatorum recipiant per ipsum; & quod illi veritati omnes Prophetæ testimonium perhibeant. Quoniam in antecedentibus docuit, Jesum è morte resuscitatum, & à Deo constitutum vivorum ac mortuorum judicem, sequitur in eum esse credendum, eumque unicum esse Salvatorem, in quem spes & fiducia collocanda sit. Qui ergo in eum ut talem credunt, toti in illum recumbunt, & ex fide præceptis ipsius obediunt, illi accipiunt remissionem peccatorum. Unde necessitas fidei in Jesum Christum patet. Nam sine remissione peccatorum nemo coram tribunali Christi subsistere potest: quoniam omnes sunt peccatores. Quoniam autem fides in Christum conditio est, quâ mediante remissionem peccatorum consequimur, necessarium omninò est, si velimus nobis remitti peccata, ut in Christum credamus. Hæc autem fides respicit totum Christum, non tantum ejus Sacerdotium, quo nos morte suâ & oblatione à maledictione redemit, & aditum ad Dei misericordiam acquisivit: sed & Prophetiam & regnum, quibus non tantum ipse eos ad pœnitentiam & salutem vocavit: sed & per Apostolos tanquam ministros suos ac legatos ad fidem in ipsum, & mandatorum suorum obedientiam vocari jussit, credentibusque remissionem peccatorum, & vitam æternam, à se tanquam rege cælesti dandam, promisit. Hæc est illa fides in Christum,

quam Apostoli in suis concionibus prædicant, & super cujus professione baptismum credentibus administrarunt: uti ex toto hoc Actorum Apostolicorum libro constat.

Huic veritati dicit Petrus omnes Prophetas testimonium perhibere. Veritas hæc olim sub figuris & umbris prædicta fuit: & ex vaticiniis sub typis & umbris veritatem involventibus cognoverunt quidem fideles sub Veteri Testamento, majorem quandam gratiam divinam iis fuisse comprehensam quam olim, sive in liberatione ex captivitate Babylonicâ, sive ex aliâ quâcunque oppressione, experti erant; quoniam beneficia illa divina non respondebant verbis vaticiniorum secundum propriam ac genuinam significationem acceptis: Itaque majus quid sibi promissum videntes, cujus complementum nondum viderant, etiam & majorem hanc gratiam Dei attentâ mente exspectabant, sed non plenè comprehendebant, donec per eventum, & Apostolorum, spiritu eodem qui Prophetas inspiraverat, prædicatorum, interpretationem & applicationem genuinum Prophetarum sensum edocti sunt: Tunc enim summa Dei sapientia ipsis conspicua fuit, qui in omnibus suis eximiis operibus, hoc excellentissimum redemptionis per Filium suum opus, tanquam exemplar propositum habuit, cujus illa fuere typus & umbra, quibus hoc quasi rudi penicillo delineavit. Adeò ut probatâ prius veritate historiæ Jesu Christi, ex eventu probari possit, Deum per Prophetas Jesum, ejusque redemptionem prædixisse, in eâque omnia Prophetarum vaticinia, juxta genuinam verborum quibus concepta sunt significationem, complementum suum habere; atque adeò hoc argumentum luculentum sit ad confirmationem fidei eorum, quibus jam historiæ Christi veritas persuasa est: non autem idoneum nec sufficiens, ut à priori probet iis, qui nihil de Christo inaudiverunt, aut qui historiam Christi ut falsam rejiciunt, hæc omnia prout à Christo gesta sunt, ita oportuisse fieri. Et hanc methodum denuò hic Petrus observavit. Quæ Prophetarum vaticinia Petrus allegaverit, non narrat Lucas, contentus paucis verbis integram Petri orationem, & argumenta & eorum seriem nobis repræsentare. Credibile est, iisdem usum Petrum, quæ aliis in concionibus, & in Epistolis Apostolicis è scriptis Mosis & Prophetarum allegari solent.

Vers. 44. *Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus Sanctus super omnes qui audiebant verbum.* Videmus hic summam verbi efficaciam circa illos, qui animo docili & obsequioso ad illius auditionem

accedunt. Quia enim Spiritus Sanctus datus non fuit nisi credentibus, & jam super Cornelium reliquosque qui unâ aderant cecidit adhuc loquente Petro, certum est ipsos per hanc Petri orationem ad fidem fuisse conversos, adeò ut jam, ante finitam Petri orationem crediderint. Erat Cornelius jam Deum timens, ab Angelo Dei ad se misso monitus fuit Petrum ad se evocare, auditurus ex ipso verba per quæ oporteat ipsum totamque ejus domum salutem consequi. Summa jam in ipso erat promptitudo Evangelium obsequiosâ fide recipiendi, quæ etiam in primâ quæ ipsi obtigit illius prædicatione se manifestavit: & ipsum, unâque alios qui cum ipso credebant, per fidem in Christum Deo gratos esse ad obtinendum vitam æternam Deus effusione Spiritus Sancti testatus est.

Spiritus Sanctus effusus fuit in Apostolos, ad confirmandum Dominum Jesum in cælis regnare, & prædicationem Apostolorum fieri jussu ac autoritate divinâ; uti ostendimus ad cap. II. 33. & seqq. & V. 32. Ad majorem Evangelii gloriam Deus etiam illum effudit in credentes, ut eximio hoc dono non tantum ipsi magis in fide de Evangelii divinitate & Jesu Christi regno cælesti confirmarentur, sed & alii conspectis illis miraculosis donis ad fidem provocarentur. Non tamen videtur fuisse necessarium requisitum, unde illi, qui ex gente Judæâ in Christum credebant, agnoscerentur esse fœderati Dei, Deumque velle omnes ex Judæis in Christum salvos facere. Ipsi enim erant Abrahami posteritas, quorum erant promissa ac tabulæ fœderis: ostenso itaque Jesum esse Christum videbatur sufficere Judæis, per fidem in ipsum sibi salutem esse præparatam: ab ipsis enim Christus ut sibi promissus Salvator exspectabatur. Deus tamen & illis dedit Spiritum Sanctum, non tantum ad majorem Evangelii confirmationem, sed ut etiam ipsis esset pignus amoris divini, quo certi reddebantur se, quia in Christum credunt, pereuntium numero eximi, & in salvandorum numerum transcribi. Alia autem fuit ratio gentium: illæ fuerunt extraneæ à republicâ Israël, & alienæ à fœderibus promissionis, Eph. II. 12. Prædictum quidem erat per Prophetas gentes etiam ad communionem fœlicitatis sub Messîâ vocandas; ex illis autem vaticiniis non clarè constabat, etiam gentibus esse promissum, ut æquo jure cum Judæis in Ecclesiam Christi reciperentur, & æqualibus cum Judæis privilegiis gauderent. Ut itaque constaret Deum velle gentes non tantum ad fidem vocari, sed & quotcunque ex illis credunt in Ecclesiam Christianam inseri, ut in unum corpus mysti-

mythicum cum credentibus Judæis coalescant, omnino requiri videbatur, ut eodem Spiritus Sancti dono cum Judæis credentibus perfunderentur. Non enim potuit Deus illustriore signo ostendere, se etiam alienigenas, & secundum carnem ex Abrahamo minimè oriundos, attamen per fidem spirituales Abrahami posteros, in fæderis sui communionem recipere, & salutis per Christum velle participes facere, quam Spiritum Sanctum immediatè è cælo in ipsos effundendo, quo per omnia Judæis æquabantur. Et hanc ob causam Spiritus Sanctus, non propriè respectu fidelium ex Judæis, sed ex gentibus, vocatur pignus & arrha salutis, quâ Deus eos obsignavit, testatumque fecit, illos æquè ac Judæos fædere suo esse comprehensos, & per fidem in Christum ipsis jus esse acquisitum ad vitam æternam. Arrha enim est pars pretii, in antecessum data, quò minus de plenâ solutione dubitetur, & spondet pro toto pretio. Omnia autem loca, in quibus Spiritus Sanctus vocatur pignus seu arrha, respiciunt fideles ex gentibus conversos: neque ullus exstat locus, in quo Spiritus Sanctus respectu fidelium ex Judæis vocatur arrha salutis. Id evidentissimè liquet ex *Ephes. I. 13, 14. In quo* (sc. Christo) *vos postquam credidistis obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrha hereditatis nostræ, &c.* non tantum enim hæc scribit ad ethnicos credentes, sed & tota structura orationis ipsius ostendit omnia quæ hic commemorat Dei beneficia credentes ex ethnicis respicere, de quibus *cap. II. 13, 14. & seqq.* affirmat, quod cum antea longè fuissent nunc prope sunt facti per sanguinem Christi, & quod nunc per Christum pace facta unum cum credentibus Judæis sunt facti. Itaque Spiritus Sanctus ipsis datus fuit tanquam arrha, per quem tam ipsi, quam credentes Judæi de hac benignâ Dei voluntate certi redderentur. Idem dicendum de *vers. 30. cap. IV. Ne contristate Spiritum Dei sanctum, per quem obsignati estis in diem redemptionis.* aliisque locis, quibus Spiritus Sanctus arrha vocatur, ut *2 Cor. I. 22. V. 5.* quæ, si consideremus quales illi fuerint ad quos Apostolus scribit, idem evincunt. Hisce adde & illa loca, in quibus dicimur certi esse de Dei erga nos charitate ex Spiritu Sancto quem dedit nobis: *Rom. V. 5. VIII. 15, 16.* Manifestum enim est, ea referri ad fideles ex gentibus. Itaque cum Deus eximio hoc dono primitias credentium ex gentibus æquaverit cum Judæis, evidentissimo documento constat, gentes nunc Judæis esse per omnia æquatas, & non arbitrio hominum, sed auctoritate ac voluntate divina gentes ad Evangelii participationem esse vocatas.

Verf. 45, 46. Et obstupuerunt ex circumcisione fideles qui venerant cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus Sancti effusa est. Audiebant enim illos loquentes linguis, & magnificantes Deum. Credebant hætenus fideles Judæi, sibi solis redemptionem per Christum paratam: Nunc cum vident & Spiritum Sanctum in gentes effusum, obstupuerunt: agnoverunt enim, eum esse signum ac sigillum, quo Deus testatum reddidit, se gentes in Christum credentes æquali favore dignari, & in filios suos adoptare, perinde uti fideles Judæos. Hoc quia præter omnem expectationem evenit, ipsos attonitos reddidit. Nec de effusione Spiritus Sancti in gentes dubitare poterant; eadem enim quæ in se experti erant dona Spiritus in illis conspiciebant; loquebantur variis linguis, & Deum, qui ipsos dono illo dignatus erat, magnificabant.

Verf. 47, 48. Tunc respondit Petrus; numquid aquam quis prohibere potest, ut non baptizentur hi, qui Spiritum Sanctum acceperunt, sicut & nos? Et iussit eos baptizari in nomine Domini Jesu Christi. Quoniam baptismus non tantum est publica professio, quo homo declarat se Christum agnoscere unicum Salvatorem, seque tanquam sincerum discipulum ad omnium ejus præceptorum obedientiam obligat; sed & à parte Dei declaratio ac quasi sigillum fæderis, quo Deus testatur se ritè baptismum suscipientem in fædus suum recipere, omniumque bonorum fædere comprehensorum participem facere velle: Sequitur etiam, ut baptismus legitimè administratur, non tantum ut quis de fidei ac resipiscentiæ suæ sinceritate persuasus baptismum petat; sed etiam ut qui baptismum administraturus est, de gratiosâ Dei voluntate, quâ baptizandum in fædus recipit, persuasus sit: Quia nomine Dei eum administrat, ac proinde per illius administrationem hominem baptizandum certum ac persuasum reddit de paterno Dei erga se favore, quem Deus per externum aquæ baptismum repræsentari voluit. Petrus ergo hætenus hujus voluntatis divinæ erga gentes ignarus, signo aliquo indubitato de eâ instrui debuit, ut gentibus æquè ac Judæis baptismum administret: & simul Judæi, qui cum Petro venerant erudiri debuerunt, gentes secum in idem fædus à Deo admitti, ne imposterum eorum communionem horreant; sed agnoscant se cum iis esse unum in Christo, ut dicitur *Gal. III. 28.* Cum itaque Deus miraculosâ hac Spiritus Sancti in gentes effusione testatum dedit, se gentes etiam fædere suo dignari, Petrus censuit etiam baptismum, tanquam fæderis sigillum, illis non esse denegandum: eumque illis in nomine Domini

mini Jesu administrando, eos Ecclesiæ Christi membra agnovit, & amoris erga ipsos divini sigillum communicavit. Illi verò ita in Ecclesiam recepti orarunt Petrum ut apud ipsos maneret aliquot diebus, ut ipsius institutione in fide, quam tam promptè receperant, magis confirmarentur.

Hæ sunt primitiæ vocationis gentium, quæ benedicente Domino fidem salutarem promptè receperunt, aliisque gentibus suâ promptitudine aditum patefecerunt in Christi Ecclesiam ingrediendi, ut sic ex Judæis & gentibus, antea pariete intergerino separatis, una coalescat ecclesia, unumque fiat corpus spirituale, cujus caput est Christus.

C A P U T X I.

RUmores de gentiliū conversione Hierosolymam ad Apostolos & Ecclesiam ibi collectam perlato, multis factum hoc Petri displicuit. Quare cum Petrus Hierosolymam rediisset, qui ex Judæis crediderant, & cæco erga gentis suæ privilegia præjudicio agebantur, cum ipso contendebant, quod ingressus esset ad homines præputium habentes, & cum iis comedisset. Quibus verbis videtur Lucas exprimere, non tam quod Petrus cum iis comedisset, quam potissimum, quod Evangelium eis prædicasset, & baptismi administratione eos in Ecclesiæ communionem adscivisset. Nam contrà hanc criminationem Petrus se in suâ apologiâ defendit, nullâ adhibitâ excusatione quod cum illis comedisset.

Sed quæri posset, quo fundamento hæc ipsorum indignatio niteretur: Per Prophetas enim prædictum fuit per Messiam gentes ad unius veri Dei cultum perducendas: Cum itaque in Christum credebant, facile agnoscere poterant, tempus vocationis gentium jam advenisse; ac proinde gaudii potius materiam habuisse videntur, quod illius jam initium per Petrum factum viderent. Sed verò, quoniam Prophetæ vaticinia sua plerumque enuntiant verbis figuratis, & plenum ac ultimum sensum typis ac umbris involvunt, ultimam Dei de gentium vocatione intentionem, perinde uti generatim Judæi, non perceperunt. Crediderunt quidem gentes Messiae aggregandas, sed eâ conditione, ut prius Legem Moysi recipiant, atque ita populo Judæo inserti ac proselyti facti, non amplius ut gentiles, sed ut Judæi censeantur. Gentes itaque extrâ populum Judæum esse videntur credidisse, & nisi prius Moysi legem recipiant, ad Messiam non pertinere: ideoque eas ad fidem in Christum non esse

vocandas: & licet vocentur, & in Christum credant, non tamen illos participes esse posse beneficiorum Christi, quæ sibi solis destinata credebant, ac proinde in Ecclesiam non debere recipi. Errori huic occasionem præbuisse videtur sermo propheticus, qui licet alicubi apertius videatur de gentibus loqui, tamen sæpe gentes comprehendit sub nomine *Israëlis*, seu decem tribuum, quæ constituebant regnum Israëlis oppositè ad regnum Judæ: Per *Israëlem* autem Prophetas non tam decem tribus, & quotquot ex earum posteritate adhuc erant reliqui, quam gentes intellexisse, inde colligimus: quia Israël seu decem tribus nunquam ex suâ captivitate redierunt in terram Canaan, nisi pauci quidam, qui separatas tribus non constituerunt, sed tribus Judæ, seu populi Judaici accessio facti sunt: reliqui maximo numero, qui remanserant inter gentes, planè iis permixti sunt, nec amplius ut separatus populus subsistunt. Quando itaque illi vocandi dicuntur, etiam unâ cum illis vocandi sunt gentiles, quibuscum in unum populum coaluerunt, & a quibus discerni ac separari nequeunt. Ad id cum non attenderent Judæi, non animadverterunt ea quæ de Israële dicuntur, etiam ad gentes pertinere, sed solis Abrahami posteris secundum carnem applicuerunt. Licet ergo crediderint gentes non prorsus ab omnibus Messiae beneficiis excludendas, non tamen in animum inducere potuerunt, eas æquali cum Judæis privilegio ad Messiae regnum admittendas, multò minus per solam in Christum fidem sine observatione Legis Moysi, nisi oraculo divino de eo edocti. Et hinc est, quod Apostolus Paulus, gentium Apostolus, & summus pro libertate Christianâ zelator, *Eph. III. 5, 6.* hoc vocet *mysterium*, quod aliis generationibus non fuit agnitus filiis hominum, sicuti nunc revelatum est Sanctis Apostolis ejus, & Prophetis in spiritu: Gentes esse cohæredes, & concorporales, & cumparticipes promissionis ejus in Christo Jesu per Evangelium. Quare cum primis Christianis hæc communis Judæorum opinio infederit, eaque ipsorum Apostolorum animos occupaverat, mirum non est Hierosolymitanos, inter quos multi semper acres pro Lege zelotæ fuerunt, antequam de visione Petri cælesti, & de Spiritus Sancti in gentiles fideles effusione audiverant, Petro litem movisse, quod ingressus esset ad homines præputium habentes, illis fidem in Christum prædicaverit, & credentes administratione baptismi in Ecclesiam receperit.

Verf. 4. &c. Petrus contrà hanc Hierosolymitanorum accusationem se defendit apertâ & candidâ rei gestæ narratione.

ne. Ac primò quidem, non temerè se ad homines gentiles esse ingressum, sed ostento cælesti & oraculo divino monitum, ut cum viris qui ipsum accersebant iret, nihil hæsitans. Nec etiam temerè se illis Evangelium prædicasse; sed provocatum Cornelii sermone, qui affirmabat Angelum sibi visum, eumque sibi mandasse, ut ipsum ad se vocet, ex ipso auditurus verba, per quæ oporteat ipsum salvum fieri, ac totam ipsius domum. Quæ conferens cum viso sibi cælitus oblato, ac mandato spiritus, inde cognovit Deo volente ac iubente se illis fidem in Christum prædicare. Hisce duobus voluntatis divinæ testimoniis accessit tertium, quo porrò inductus est gentilibus credentibus baptismum administrare.

Verf. 15, 16. *Cum autem cepissem loqui, cecidit Spiritus Sanctus super eos, sicut & in nos in initio: Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat: Joannes quidem baptizavit aquâ, vos autem baptizabimini Spiritu Sancto.* Verba hæc sunt Domini Apostolos alloquentis paulò ante suam in cælum adscensionem, Act. I. 5. quo Spiritum Sanctum paucos post dies in ipsos effundendum promisit: qui non tantum testimonium perhibuit supremæ Jesu Christi in cælo ad dextram Dei Patris exaltationi; sed & ipsos ad munus sibi à Domino demandatum, Evangelium prædicandi omnibus gentibus, aptos ac idoneos reddidit: atque ita se eos ut ministros sibi gratos, ac mandata sua hominibus tradentes agnoscere testatus est. Quotiescunque igitur post fidem in Christum publicâ baptismi receptione testatam Spiritus Sanctus per Apostolorum ministerium conferebatur credentibus, illud ipsis indubitatum fuit signum, & ministerium suum, & fidem baptizatorum Deo probari. Cum jam Petro adhuc verba faciente, antequam Cornelius fidem esset professus, & à Petro baptizatus, Spiritus Sanctus in illos descenderet, dicit Petrus, se verborum Domini recordatum, quibus Spiritum Sanctum Apostolis promisit: ex iisque collegit, ministerium suum, quod impartiebatur gentilibus, Deo probatum esse; & Deum illorum fidei testimonium præbere voluisse, quodque eos æquali in statu cum credentibus ex Judæis constituerit, declarasse: quia in ipsis idem quod in Judæis credentibus promissum impleverit. Hic autem peculiare & extraordinarium fuit, quod Spiritus Sanctus datus est ante baptismum & impositionem manuum Apostolicarum; cum credentibus Judæis demum post manus illis ab Apostolis impositas dari consueverit. Verum id requirebat negotii hujus conditio. Debuit enim Petrus divinitus instrui, velle

Deum, ut etiam quicumque è gentibus credebant, per baptismum in Ecclesiam & discipulorum Christi numerum admitterentur. Atqui illustriore signo de eo instrui non potuit Petrus, quam si Spiritus Sancti donum illis cum Judæis credentibus commune fiat. In primâ itaque gentium conversione requirebatur, ut Spiritus Sancti donum præcederet baptismum. Postquam jam abundè de hac gratiosâ Dei erga gentes voluntate Apostoli reliquique fideles fuere persuasi, eundem quem circa Judæos credentes etiam erga credentes ex gentibus Deus servavit ordinem, ut non nisi baptizatis daretur Spiritus Sanctus. Licet autem in historiâ hac, quando multi ex variis gentibus narrantur in Christum credidisse, non addatur eos accepisse Spiritum Sanctum; ex Epistolis tamen Apostolicis certum est, eos variis Spiritus Sancti donis postquam crediderunt, esse ornatos, quibus Deus tam Evangelii divinitati testimonium perhibuit, Hebr. II. 4. quam ipsos de paterno erga se amore persuasos reddidit.

Verf. 17. *Si ergo eandem gratiam dedit illis Deus, sicut & nobis, qui credidimus in Dominum Jesum Christum, ego quis eram, qui possem prohibere Deum?* Sicut fidelis minister, nomine ac autoritate domini sui quippiam facturi, est, nihil temerè absque illius mandato ac certâ de illius voluntate persuasionem, facere; ita etiam, quando de mandato constat, præfractè ac contumaciter ei non reluctari. Minister enim est, qui totus à domini sui voluntate dependet. Petrus ergò, cui ex dono Spiritus Sancti constabat, gentes æquali cum Judæis gratiâ à Deo donatas, inde collegit, velle Deum gentes perinde ac Judæos, quando credunt, in fædus suum admittere: quod cum Deus baptismo testatum faciat, inde conclusit, velle Deum gentibus credentibus baptismum administrari. Itaque cum ipse esset legatus ac minister Dei, rectè contrà zelatores illos Legis conclusit, se non posse prohibere Deum, nec Deo gratiæ suæ limites præscribere. Quicquid fecit, autore Deo se fecisse ait, cujus voluntati morem non gerere nefas est.

Verf. 18. *His auditis, tacuerunt, & glorificaverunt Deum, dicentes: Ergò & gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.* Dupliciter accipi potest, quod Deus gentibus pœnitentiam dederit. Primò quod dederit Deus gentibus facultatem resipiscendi, seu gratiam ad resipiscendum sufficientem. Verba enim activa in Scripturâ sacrâ sæpe non denotant ipsam actionem, sed ea quæ ad actionem illam eliciendam requiruntur & sufficiunt: adeò ut, si actio non sequatur, id non imputandum sit illi, de quo

verbum illud activum enuntiatur; sed illi, circa quem alter actione sua occupatur, quique operationem illius irritam facit. Eo sensu Deus dicitur *salvator omnium hominum*, 1 *Tim. IV. 10.* non quia actu omnes homines salvat; sed omnibus gratiam salutarem largitur, cujus virtute actu salutem consequi possunt. Imò licet vitio hominis effectus non sequatur, quando tamen Deus omnia fecit ad effectum illum producendum requisita, Deum eum effecisse dicitur: ut *Ezech. XXIV. 13.* *Immunditia tua execrabilis, quia mundavi te, & mundata non es à sordibus tuis.* Si actu mundasset eam Deus, fieri non potuisset quin mundata fuerit. Et *Ose. VII. 1.* *cum sanarem Israel*, id est, omnia facerem per quæ Israel sanari poterat & debebat, *revelata est iniquitas Ephraim & malitia Samaria*: id est, iniquitas Israël, cujus sedes regia fuit civitas Samaria sita in tribu Ephraim, multiplicata fuit, seque magis conspicuam fecit. Et *cap. XI. 3.* de Israël dicitur, *nescierunt quod ego curarem eos*; qui tamen curati non sunt, sed simulachris sacrificabant. Secundò accipi hæc possunt de datione cum effectu: Ut enim datio locum habeat, non satis est, aliquem esse qui dat, sed & oportet ut sit qui donum illud accipit; alias datio irrita redditur; & non datum censetur quod receptum non est. Hoc sensu Deus quandoque dicitur dedisse hominibus, quod ipsi Deo obsequentes receperunt; & non dedisse, quod hominibus obtulit, seu ad quod consequendum omnia media requisita iis dedit; sed quod tamen illi propriâ culpâ ac malitiâ non receperunt, quia media à Deo sibi data neglexerunt. Sic dicitur *Deut. XXIX. 4.* *Non dedit vobis Dominus cor intelligens, & oculos videntes, & aures quæ possunt audire, usque in præsentem diem.* Quibus verbis Moses Israëlitis non exprobat, quod Deus ipsis non dederit facultatem voluntatem suam cognoscendi, eique sincero corde adhærendi; totam enim suam legem ipsis manifestaverat, omniaque Dei miracula in deserto oculis suis viderant, adeò ut nihil ipsis à parte Dei deesset, ad legem suam recipiendam requisitum: Sed solummodò, quod Deus legis suæ clarâ promulgatione, omnibusque suis miraculis, nondum consecutus fuerit, ut ipsi Deum verè prout oportet cognoverint, ac coluerint. Cujus ergò effectus non exstitit in Israëlitis, id Deus illis *non dedisse* dicitur. Si priore sensu *datio* intelligatur, fideles hi Deum glorificasse dicuntur, quod gentibus etiam curaverit prædicari Evangelium, & medium dederit, cujus virtute resipiscere possent. Si posteriore, qui meo iudicio præferendus est; Deum glorificaverunt, quia gen-

tibus non tantum Evangelium est prædicatum, sed & ab ipsis fide obsequiosâ receptum, ipsique illius virtute etiam resipuerunt. Quod addunt, resipiscentiam datam *ad salutem*, eo testantur, credere se, hanc resipiscentiam gentibus, perinde atque sibi, esse salutarem, easque illâ interveniente, non minus quam Judæos credentes, per Christum salutem adepturas. Cum autem *resipiscentiam* nominant, certum est, illi etiam includi fidem in Jesum Christum, quæ resipiscentiæ causa ac mater est: Quia enim credimus Jesu Christo, etiam omnium peccatorum resipiscentiam agimus, ut ita promissâ salute fruamur. Interim ex hac voce liquet, quando *cap. præced.* de Cornelio dicitur, quod fuerit *religiosus ac Deum timens*, hoc non esse intelligendum, de timore Dei, qui sufficiens erat ad salutem, eumque planè à peccando præservavit; sed qui in Cornelio pro ratione status sui esse potuit: quem etiam à peccatis non fuisse immunem eo ipso arguitur, quod ei resipiscentiam Deus dedisse dicitur. Verba itaque per quæ ipse *salvari debebat ac domus ejus*, etiam ipsi præscribebant pœnitentiam ab omnibus peccatis in quibus hætenus vixerat.

Verf. 19. Ita semel gentibus ostio salutis aperto, postea Evangelium, Judæis id contumaciter respicientibus, palam ad gentes translatum est. Antequam verò Deus hanc suam voluntatem declaraverat, nemo ex Judæis credentibus Evangelium gentibus prædicare sustinuit: Nam illi, qui dispersi fuerunt à tribulatione, in quâ Stephanus occubuit, perambulaverunt quidem totam regionem, usque ad Phœnicen, Cyprum, & Antiochiam, regiones à gentibus inhabitatas; nemini tamen loquebantur verbum Evangelii, nisi solis Judæis inter illas viventibus.

Verf. 20. Erant autem quidam ex iis viri Cyprii & Cyrenæi, qui cum introissent Antiochiam, loquebantur & ad Græcos, annuntiantes Dominum Jesum. Hæc contigisse videntur, post ingressum Petri ad Cornelium, ejusque apologiam coram fidelibus Hierosolymitanis. Ex illo enim tempore beneplacitum divinum de vocandis gentibus patuit, ausque sunt fideles etiam illis annuntiare Christum. Et reverâ, postquam occasione persecutionis tempore Stephani contrâ credentes excitata, discipuli non tantum per totam Judæam, sed & regiones vicinas, dispergerentur, evitari vix potuit, quin Evangelium etiam ad gentes perveniret. Licet enim solos alloquerentur Judæos; tamen quia multi ex illis verbum Evangelii præfractè respuebant, illi eos contumeliis exceperunt, ipsorumque doctrinam calumniosè exagitabant: Sic fieri non potuit, ut Evangelium

Ethnicis lateret; sed per ipsas Judæorum id repudiantium contradictiones ac oppositiones gentibus innotuit: Unde fidelibus luculenta enata est occasio istud plenè ac apertè gentibus annuntiandi: hancque occasionem, accedente præsertim beneplaciti divini manifestâ declaratione, fideles non neglexerunt. Quidam viri Cyprii & Cyrenæi *ex iis*, id est, ex Judæis, cum venissent Antiochiam, *etiam Græcis*, hoc est, gentibus (ita passim in Epistolis Pauli totum genus humanum dividitur in Judæos & Græcos) annuntiabant Dominum Jesum. Quotquot enim reperiebant non alienos ab audiendâ doctrinâ Evangelicâ, cum illis promptè conferebant de doctrinâ Christi.

Verf. 21. *Et erat manus Domini cum eis: multusque numerus credentium conversus est ad Dominum.* Hæc Domini cooperatio, quâ ipsorum prædicationi virtutem ac efficaciam spiritualem addebat, ut ex gentibus multi ad Dominum converterentur, indubitatum signum fuit approbati ipsorum laboris, patuitque omnibus, velle Deum non intra gentem Judæam esse conclusum Evangelium, sed ad omnes sine discrimine extendi.

Verf. 22. & seqq. Cum ad Ecclesiam quæ Hierosolymis est, auditus fuit rumor, de promptâ Antiochiensium in Christum fide, miserunt Barnabam, ut Antiochiam usque abiret. Erat Barnabas vir pius, promptus ad prædicandam fidem, donisque Spiritus Sancti instructus. Ille videns Deo benedicente tantam credentium collectam multitudinem, omnes hortatus est, ut quotidie in fide proficiant, & constanter ad finem usque in eâ perseverent: illiusque indefesso labore magnus hominum numerus ad Dominum est conversus. Barnabas tam uberem credentium segetem in illâ civitate videns, Tarsum abiit, indeque Paulum secum duxit Antiochiam. Illi ambo integro anno Ecclesiam illam docuerunt; adeoque multiplicatus est discipulorum numerus, ut in illâ civitate à Christo tanquam religionis ac doctrinæ suæ autore appellati sint *Christiani*: quæ appellatio in hac civitate primò discipulis attributa, post ad omnes doctrinam Christi amplexos dimanavit.

Verf. 27. & seqq. Illo tempore Prophetæ aliqui Hierosolymis advenerunt Antiochiam, inter quos eximius quidam fuit, Agabus nomine. Is instinctu Spiritus prædixit famem ingentem super terrarum orbem futuram; quæ non ita multò post existit tempore Cæsaris Claudii. Itaque discipuli qui Antiochiæ vivebant, singuli pro facultatibus suis contribuerunt, ut fratribus in Judæâ habitantibus in illâ necessitate succurrant: & quicquid collegerunt per

manum Barnabæ & Pauli miserunt ad presbyteros. Quoniam hic prima fit presbyterorum mentio, conveniens foret, de eorum munere prolixius paulò differere: Verum quoniam in sequentibus occasio dabitur uberius de illis agendi, & an iidem sint cum Episcopis, an ab illis diversi, inquirendi, ad sequens caput progrediemur.

CAPUT XII.

Verf. 1. 2. **I**llo circiter tempore Herodes Agrippa, Herodis magni filius, persecutionem instituit contra Ecclesiam, & aliquot ex fidelibus malè tractavit: inter alios ipsum Jacobum Joannis fratrem gladio interfecit. Hic primus Apostolorum pro nomine Christi mortem sustinuit: eoque supplicio Herodes voluit gratificari Judæis.

Verf. 3. &c. Judæi benevolentiam ipsius aucupantes, eumque instigare cupientes, ut in sævitiâ illâ contrâ Apostolos progredetur, ostenderunt sibi hoc supplicium quam maximè fuisse gratum: Itaque Herodes, ut eos magis sibi conciliaret, etiam Petrum in carcerem conjecit, ac interficere decrevit. In hac autem captivitate Petri variæ nobis occurrunt circumstantiæ.

Prima est, quod Petri captivitas inciderit in dies azymorum: hoc est, in diem illum, quo pascha mactatum comedebatur, quo die azyma incipiunt. Inde enim factum est, ut Herodes Petrum non statim interfecerit, perinde uti Jacobum, sed eum in carcerem conjecerit, & tradiderit quatuor quaternionibus militum custodiendum, quorum quatuor per vices singulis vigiliis Petrum custodirent, horumque duo catenis Petro essent alligati, reliqui duo ad ostium carceris excubias agerent; ut ex *vers. 6. & 10.* liquet. Illo enim diè quo Pascha comedebatur, sicut Judæi ab omni opere feriabantur, ita etiam nulla inter eos supplicia edebantur: sed quamprimum ille Paschatis dies præterierat, durante adhuc azymorum festo, in animo habebat Herodes Petrum ad supplicium educere.

Altera est: quod ab Ecclesiâ pro Petro continua, sive ardens & intensa (utrumque enim significare potest vox *ἐκτενής*) precatio facta sit ad Deum. Exstincto enim Jacobo, si mox subsecuta fuisset mors Petri, inter Apostolos eximii, magnum fuisset inflictum vulnus Ecclesiæ Christianæ. Non narrat Lucas similes preces ab Ecclesiâ esse factas nec pro Stephano, nec pro Jacobo, illiusque nullam aliam posse rationem assignari, dicit Bel-

larminus de Pontif. Rom. lib. 1. cap. XXII. nisi quia multum interest utrum membrum unum, an caput periclitetur. Verum cur pro Petro, ad minimum per diem unum aut alterum in carcere asservando, precatio ab Ecclesia facta sit, jam vidimus. Quæ ratio valet, etsi Petrus Ecclesiæ caput non fuerit. Pro Stephano preces illæ fieri non poterant, quia ille vix finitâ suâ defensione subito tumultu populari lapidatus est. De Jacobo similiter dici potest, quod supplicium ipsius fuerit præcipitatum: Petri verò ob instans Paschatis festum diebus aliquot dilatum. Præterquam quod neutiquam sequatur, nullas esse pro Jacobo preces factas, quia Lucas id non commemorat: peculiaris enim ratio fuit precum pro Petro factarum mentionem faciendi: quia Deus ad illas respiciens Petrum miraculosè liberavit.

Vers. 6. &c. Tertia itaque circumstantia fuit miraculosa Petri liberatio: Angelus Petrum excitat: catenæ de manibus Petri decidunt: transeunt per primam & secundam vigiliam, porta ferrea quæ civitatem spectat sponte patuit; & cum plateam unam progressi essent, angelus subito à Petro discessit. Petrus qui hætenus putaverat sibi visum quoddam obtigisse, tunc ad se rediit, cognovitque se verè ex carcere liberatum. Et cum considerasset ubi locorum esset, contulit se ad domum Mariæ matris Joannis cognomento Marci, ut sibi ex illis quæ à fidelibus inhabitabantur proximam: ubi fideles sat magno numero erant congregati, & pro ipso preces ad Deum fundebant. Petro autem ostium pulsante accessit ancilla ut cognosceret quis esset. Cum autem Petri vocem cognovit, præ gaudio ostium non aperuit, sed nuntiavit Petrum stare ante ostium. Illi autem eam insanire credebant: illâ autem constanter asseverante, dixerunt, angelus ejus est. Quoniam vox ἀγγελος aliquando nuntium significat, sc. hominem ab alio missum, ut Luc. VII. 24. & Jacob. II. 25. hinc quidam & hic ita vocem hanc interpretantur: quoniam fideles hi satis sciebant, angelos non pulsare ostia, sed in ipsas ædes subito intrare, neque opus habere ut sibi ostia aperiantur. Verum non credibile est, quod putarint Petro potestatem fuisse nocte intempestâ nuntium ex carcere mittendi: multò minus, Petrum domum illam custodibus suis voluisse indicare, atque ita eam, omnesque in eâ congregatos fideles summo periculo exponere. Præterquam quod vox ἀγγελος illo significatu duobus illis citatis locis tantummodò occurrat: communi autem significatu frequentissimè. Quare dicendum videtur illos credidisse, verè fuisse angelum à Deo in hoc præsentissimo

periculo in Petri gratiam missum, ideoque Petri angelum ab ipsis vocari: præ subitâ autem perturbatione non considerasse naturæ angelicæ attributa: sicut in subitis & improvisis casibus multa nobis excidunt, quæ quando sedatâ mente ad examen revocamus nullâ ratione niti deprehendimus. Cum hi itâ inter se disceptant Petrus continuavit pulsare ostium, & cum esset intromissus non sine stupore ipsum intuebantur. Ipse autem paucis narravit, quomodo miraculo divino è carcere fuerit liberatus: jussitque id nuntiari Jacobo, procul dubio quia ille unus ex toto Apostolorum collegio solus remansit Hierosolymis; & reliquis qui illic erant fratribus: ac subito inde discedens in tutiorem se recepit locum.

Vers. 18. Posteriâ diè non levis fuit militum perturbatio, nescientium quid Petro evenisset: Cumque ad Herodem adducti essent, ab eoque examinati rationem nullam evasionis Petri reddere possent, jussit eos abduci ad supplicium: & relictâ Judæâ abiit Cæsaream. In animo autem habuit Tyrios ac Sydonios bello aggredi: Verum illi legatione missâ pacem ab ipso petierunt. Constitutâ autem diè cum solio suo insidens orationem ad populum haberet, populus adulatoriâ voce exclamavit, vox non hominis, sed Dei. Ille fastu elatus faciliè hanc acclamationem admisit: statim autem percussit eum angelus Dei ut vivus à vermibus roderetur, atque ita fædo illo morbo convinceretur esse homo, donec non multò post exspiraret. Credibile est hac atroci pœnâ Deum non tantum hoc peccatum superbiæ, sed hujus peccati occasione etiam alia ejus peccata, & nominatim favam illius contra Christi Ecclesiam persecutionem punire voluisse.

Vers. 24, 25. Intereâ sermo Evangelii majora indies capiebat incrementa, plurimique illius virtute ad fidem in Christum conversi sunt. Paulus autem & Barnabas cum impleissent ministerium, ac pauperibus Hierosolymitanis ex pecuniâ ab Antiochiensibus collectâ subvenissent, redierunt Hierosolymâ Antiochiam, assumpto secum Joanne Marco.

C A P U T X I I I.

Sequitur nunc altera pars historiæ de vocatione gentium ministerio Apostoli Pauli. In hac parte Lucas, qui Pauli comes aliquamdiu fuit, solius Pauli acta describit, obiter tantum alicubi mentione Petri & Jacobi factâ, quatenus illi gestis quibusdam Pauli interfuerunt. Hæc autem historiæ pars in duas rursus commodè subdividi potest. Prior continet varias

rias Pauli peregrinationes, & prædicationes, tam inter gentes, quam Judæos, usque ad *Cap. XXI. 18.* Posterior illius vincula, & quid vinctus egerit; ad finem usque hujus libri.

Verf. 1. Erant autem in Ecclesiâ, quæ erat Antiochiæ, prophetae & doctores, in quibus Barnabas, & Simon, qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.

2. *Ministrantibus autem illis Domino, & jejunantibus, dixit illis Spiritus Sanctus; Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.* Quoniam à Judæis, etiam hodie, maximè culpari solet ministerium Pauli, quod salutem prædicaverit gentibus, & quidem absque observatione Legis Mosaicæ, paulò penitius hæc divina Pauli ad opus illud ministerii missio consideranda est. Dicit passim in epistolis, se esse vocatum Apostolum Jesu Christi, & nominatim *Gal. I. 1. non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem qui ipsum excitavit ex mortuis.* Jam statim ab illius conversione Dominus in visione Ananiæ dixit, Paulum à se esse destinatum ut *nomen suum ferat coram gentibus, & regibus, & filiis Israël, Act. IX. 15.* Hactenus Paulus variis in civitatibus Christum quem persecutus fuerat inter Judæos prædicavit, eaque prædicatione gravem ipsorum contra se indignationem provocavit: Nunc autem ipsi ministerium gentibus prædicandi singulatim committitur, ipseque Apostolatium inter gentes suscepit.

Erant in ecclesiâ Antiochenâ *Prophetae & Doctores.* Horum munus extraordinarium fuit in primâ ecclesiæ collectione, & fuere speciatim directi per Spiritum Sanctum. De *Prophetis* nemo dubitat; sed controvertitur de *Doctoribus*, quorum munus esse ordinarium in Ecclesiâ communis multorum est opinio. Verum salvo illorum judicio, eorum, perinde ut Prophetarum munus extraordinarium, & primis illis ecclesiæ temporibus peculiare fuisse videtur: Quod hoc argumento evincimus: quod quando memorantur ordinarii ministri, quos Apostoli Ecclesiis præposuerunt, & juxta certas quasdam regulas eligi jubent, nulla fiat mentio Doctorum, sed Episcoporum & presbyterorum, ut *Act. XIV. 23. XX. 17, 18. 1 Tim. III. 1. & seqq. ad Tit. I. 5, 6, 7. & alibi:* Cum verò sermo est de ministris extraordinariis, nunquam nominantur Episcopi & Presbyteri, sed quidem Doctores, ut *1 Cor. XII. 28. Eph. IV. 11.* Quale autem illorum munus fuerit, non ita facile explicatu est. Videntur non uni ecclesiæ fuisse affixi, quemadmodum Episcopi &

Presbyteri: sed munus ipsorum fuisse generalius, & ad plures se extendisse ecclesias: imò dignitate quam proximè accessisse ad Prophetas, & speciali illuminatione Spiritus Sancti insigni religionis Christianæ cognitione fuisse præditi. Quod munus in Ecclesiâ primitivâ necessarium fuisse videtur, donec Apostolorum doctrina scripto esset comprehensa, ut ecclesias ab Apostolis fundatas continuò erudirent, & in veritate salutari ab Apostolis prædicatâ confirmarent. Fuit ergò hoc collegium virorum autoritate quidem Apostolis inferiorum, sed tamen à Spiritu Sancto directorum, ad exequendum quod ipse ad Ecclesiæ ac veritatis propagationem fieri voluit.

Ministrantibus illis Domino & jejunantibus, dixit Spiritus Sanctus, &c. Vox *λεγειν*, quæ hic in textu Græco legitur, latæ admodum significationis est, & quodcunque ministerium publicum significat, etiam politicum, ut *Rom. XIII. 6.* adeo ut ex voce generali non possit certò determinari, quis ille cultus publicus fuerit; nam qualibuscunque publicis cultibus applicatur. Sic cultibus Veteris Testamenti applicata, significat sacrificia: Verum cum in novo nulla sacrificia externa publicè in cultu divino peragenda instituta sint, nec ea significare potest. Quoniam autem cultus Christianorum publicus totus occupatur ministerio verbi & precibus, aut uterque hic, aut saltem alteruter hac voce designatur. Mihi probabilius est posteriorem hic intelligi: non enim hæc revelatio, quâ Deus jubet Paulum & Barnabam mitti, facta videtur in integro fidelium cœtu, ad verbi divini prædicationem audiendam congregato; sed potius in cœtu exiguo Prophetarum ac Doctorum, qui convenerant, ut deliberarent de veritatis salutis propagatione: Hi Deum orarunt, ut ipsos dirigere dignetur, & revelare quid à se fieri vellet: Utque ardentores essent preces, jejuniò se ad sanctum illud officium præparaverunt. Ita sæpe jejunia precibus junguntur: *Matt. XVII. 21. Luc. II. 37. Actor. XIV. 23.*

His ita Deum precantibus dixit Spiritus Sanctus: *Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.* Possent hæc ita accipi, quod, postquam Deum orarunt, consentientibus omnium suffragiis Saulum & Barnabam ad ministerium illud elegerint: atque ita quod ab ipsis, quibus Spiritus Sanctus datus fuit, post preces ac maturam deliberationem unanimi consensu factum est, hoc ipsis Spiritum Sanctum dixisse scribat Lucas: quandoquidem quorum mentes Spiritu Sancto illustratæ sunt, illorum actiones & decreta non incongruè Spiritui Sancto adscri-

scribi possunt. Verum cum hic expressè dicatur, Spiritum Sanctum hoc ipsis dixisse, majus quid indicari videtur; nimirum instinctus quidam seu arcanum in mente alloquium, quale contigit Petro *cap. X. 19.* quo Spiritus Sanctus singulis revelavit, Saulum & Barnabam velle se dimitti ad opus ad quod eos assumpserat. Internus enim ille Spiritus Sancti instinctus ac revelatio, quæ omnibus ac singulis Prophetis ac doctoribus contigit, mandatum Spiritus est, quodque hac ratione singulis revelavit, hoc Spiritus Sanctus ipsis dixisse optimè affirmatur. Opus autem ad quod eos assumpsit Spiritus Sanctus, fuit vocatio gentium; prout liquet non tantum ex ipso eventu, sed & ex revelatione jam antea per ipsum Dominum Jesum Paulo factâ cum Hierosolymæ in templo oraret, ut ipse Judæis refert *cap. XXII. 21.* Unde passim Apostolus gentium vocatur; ipseque dicit *Galat. II. 8.* *qui operatus est Petro in Apostolatium circumcisionis, operatus est & mihi inter gentes.* Ad hoc opus Paulus jam ante à Domino Jesu destinatus erat, atque ita assumptus in Apostolum: nondum tamen illustrem hanc functionem auspicatus fuerat: Judæis prædicaverat Christum, variisque in civitatibus eis fidem persuadere, contempto quovis periculo, conatus est. Nunc verò, cum tempus vocationis gentium maturuit, Deusque jam antea effusione Spiritus Sancti in credentes ex gentibus declaraverat, velle se gentes etiam ad fœderis sui communionem vocari, & per baptismum Ecclesiæ suæ inferi, à Prophetis ac Doctoribus Antiochenis, jubente Spiritu Sancto, unâ cum Barnabâ ad opus illud dimissus est, qui præviis precibus ac jejuniis manus ipsis imposuerunt, ut est *vers. 3.* Hic alteram habemus voluntatis divinæ declarationem, unde constat gentes non arbitrio alicujus hominis, sed voluntate ac mandato divino ad fidem in Christum, & participationem regni cœlorum esse vocatas.

Hoc circiter tempore Paulo obtigisse videtur eximia illa revelatio, quam ipse refert *2 Cor. XII.* quod *raptus sit in tertium cælum*, ibique *viderit ea, quæ homini fas non est eloqui.* Eruditè ostendit doctissimus Episcopus Cestrensis Joannes Pearson in annalibus Paulinis posteriorem ad Corinthios epistolam scriptam quatuordecim post hunc Pauli ex Antiochiâ discessum annis: & quia Apostolus in illâ epistolâ ait, quod ante quatuordecim annos raptus sit in tertium cælum, inde rectè concludit, admodum credibile esse hoc tempore raptum illum contigisse. Et si calculus ab ipso rectè sit positus, illorum convincitur error, qui revelationem hanc

referunt ad tempus tridui jejunii, quo Saulus, post gloriosam Domini revelationem in viâ, Damasci Dominum oravit antequam ad ipsum accederet Ananias: ut & illorum, qui hoc referunt ad revelationem quam Paulus sibi Hierosolymæ in templo oranti obtigisse narrat, *Act. XXII. 21.* Tum & quæ Paulus tam de hac, quam de illâ, cujus meminit *2 Cor. XII.* revelatione narrat, non obscure arguunt, eandem non esse revelationem. De hac enim ait, *nescire se, utrum in corpore, utrum extra corpus* ea illi obtigerit: sive id interpretemur cum Grotio, quod nesciverit, utrum corpore translato, an verò in animo sine ullâ corporis motione, ea quæ erant absentia tanquam præsentia ei exhibita fuerint divinitus excitatâ specie; sive cum aliis, quod nesciverit an anima ipsius extra corpus in tertium cælum rapta ibi ἀρρητὰ illa viderit; an verò corpore simul ac animâ eò abreptus fuerit: manifestum est, Paulum incertum fuisse, qualis hæc revelatio fuerit, seu quâ ratione sibi oblata. De revelatione autem in templo Hierosolymitano disertè affirmat, eam sibi *in ecstasi* contigisse: novit ergò illius revelationis modum. At duo adeo repugnantia de eadem revelatione dici nequeunt. Propendemus ergò in sententiam Episcopi Cestrensis, revelationem hanc Paulo oblatam, cum munus Apostolatus inter gentes auspicaturus esset: in quo quoniam gravia ipsi instabant certamina, & afflictiones pene perpetuæ, Dominus fidum suum Apostelum eximiâ hac gloriæ cælestis revelatione dignari voluit, ut illis contemptis strenuè munere suo defungeretur, neque persecutionum gravitate languesceret, sed ad gloriam illam respiciens, omnes muneris sui partes alacriter impleret.

Vers. 4, 5. *Hi ita dimissi à Spiritu Sancto*, cujus inspiratione ac mandato Prophetæ ac Doctores manibus impositis ipsos dimiserunt, venerunt Seleuciam, & deinde in Cyprum; habebant autem, quod obiter hic inserit Lucas, Joannem Marcum sibi ministrantem. *Et cum essent Salamine annuntiarunt verbum Dei in Synagogis Judæorum.* Licet essent missi ad gentes, prærogativa tamen fuit Judæorum ut illis primò prædicaretur Evangelium, nec nisi à Judæis rejecti, se ad gentes converterent; uti in hac historiâ aliquoties narratur; ut appareat Judæorum incredulitatem saluti fuisse gentibus, id est, occasionem fuisse quod salus annuntiata sit gentibus; nec Deum Judæos rejecisse, nisi rejecto prius ab ipsis Evangelio.

Vers. 6. & seqq. Cum autem insulam perambulantes venissent Paphum, invenerunt quendam magum pseudopphetam,

tam, Judæum, nomine Barjesum. Erat autem in illâ civitate proconsul Sergius Paulus, vir prudens: hic cupidus audiendi verbum Dei, accersit Barnabam ac Paulum. Verum Barjesus, cui & nomen Elymas, ipsis resistebat, quærens proconsulem avertere à fide. Paulus verò oculis in eum intentis graviter ac verbis asperis eum increpuit, atque cæcitatem in pœnam impietatis ipsi prædixit: & confestim in ipsum cecidit caligo ac tenebræ, adeo ut ductore opus habuerit. Fuit hæc Apostolorum præ reliquis Novi Testamenti Ministris prærogativa, quod Evangelio enormiter rebelles potuerint miraculosè punire; uti antea *cap. V.* de Petro circa Ananiam & Sapphiram vidimus. Sic & potestatem habuerunt tales Satanæ tradendi tanquam carnifici, tam in terrorem aliorum, quam pœnam & castigationem ita delinquentium. Proconsul hoc miraculo viso, agnovit virtutem divinam, quâ doctrina Domini à Paulo prædicata confirmata fuit, & in Christum credidit.

Verf. 13. & seqq. Paulus & Barnabas Papho discedentes veniunt Pergam in Pamphylia, ubi ab ipsis discedens Joannes Marcus revertitur Hierosolymam: Ipsi verò pervenerunt Antiochiam Pisidia, ubi die Sabbathi ingressi sunt Synagogam Judæorum, ut Judæis Christum prius quam gentibus annuntiarent: in Synagoga enim Judæorum occasionem Christum prædicandi quærebant. Sedebant autem inter reliquos auditores, dum, juxta consuetudinem in Synagoga receptam, ex Mose & Prophetis prælegeretur. Jam ab antiquis temporibus usitatum fuit singulis Sabbathis particulas aliquas ex Mose populo prælegere: ab Esdræ verò temporibus usus obtinuit, ut etiam quædam ex Prophetis particula prælegerentur.

Hac lectione peractâ miserunt ad ipsos Archisynagogi, quorum in singulis Synagoga tres erant, quibus cura & directio Synagoga concredita fuit, dicentes, *viri fratres, si quis est in vobis sermo exhortationis ad plebem*, quo nempe Mosen ac Prophetas interpretando plebem ad cultum Dei excitetis, dicite. Hic, ut id obiter moneam, videmus Barnabam & Paulum non propriâ autoritate sibi partes in Synagoga publicè loquendi arrogasse, sed invitatos ab Archisynagoga. Unde liquet, non obtinuisse in Judæorum Synagoga promiscuas illas, quas hodie quidam urgent, Prophetias, seu Scripturæ Sacræ explicationes & adhortationes ad populum, quâ unicuique facultas conceditur propriâ autoritate verba ad populum faciendi, & ubi omnium æqualis est potestas, nullique directio actionis commissa est, providendi ne ulla in cœtu confusio

oriatur: sed neminem publicè ibi locutum, nisi aut ab Archisynagoga invitatum, perinde uti Paulum hic; aut si ipse se offerat, ab Archisynagoga admissum; uti liquet in Domino Jesu, *Luc. IV. 16, 17.* Quæ multum à promiscuâ illâ prophetandi libertate diversa sunt.

Verf. 16. Paulus surgens egregiam ad populum habet orationem, in quâ probat Jesum esse Salvatorem promissum, & per fidem in ipsum obtineri plenam omnium peccatorum remissionem. In hac autem oratione, postquam Paulus docuit, quâ ratione Deus populum rexit usque ad Davidem, declarat Jesum Christum à Deo juxta promissum ex semine Davidis esse suscitatum, qui sit Servator Israël; idque probat aliquot argumentis, quæ singula distinctè consideraturi sumus.

Viri Israëlita, & qui timetis Deum, audite. Israëlitis adjungit *timentes Deum.* Hi sunt pii inter Ethnicos, qui abnegatâ idololatriâ verum Deum Israël colebant, ita tamen, ut non essent circumcisi, nec totam Mosis legem observarent, sed universalia illa præcepta, quæ Judæi dicunt Noacho esse data. Tales vocabantur proselyti justitiæ, iisque inter Judæos vivere permissum fuit: neque dubitandum est, quin & tales fuerint in gentibus, inter quas Judæi dispersi vivebant. Hi vocabantur *timentes Deum*, oppositè ad idololatrias, qui fictitia colebant numina, & se cum idololatriis quibusvis inquinabant peccatis: cum priores timore Dei etiam honestè ac decorè vitam degerent, & à sceleribus se puros conservarent. Ita Cornelius *cap. X. 2.* vocatur *timens Deum*: & alii *cap. XVII. 4.* Quia cœtus hic constabat non tantum ex Judæis, sed & ejusmodi Deum timentibus Græcis, ad utrosque Apostolus orationem suam dirigit.

Verf. 17. *Deus plebis Israël elegit patres nostros, & plebem exaltavit cum essent incolæ in terrâ Egypti, & in brachio excelso eduxit eos ex eâ.* Præcipuè intelligit primos ipsorum patres, Abrahamum, Isaacum & Jacobum; illos enim Deus è reliquis gentibus, & in ipsis totam ipsorum posteritatem elegit. Ab Abrahamo promissiones inchoare solent Judæi; & Abrahamo prima promissio facta est de semine, in quo omnes terræ nationes benedicendæ sunt, per quod juxta sensum mysticum Messiam esse intelligendum, docet nos idem Apostolus ad *Gal. III.* Dicturus de Messia, ostensurusque Deum jam promissa patribus facta implese, prudenter sermonem exorditur à primâ patrum electione, quâ à reliquis sunt separati gentibus; quia enim separatio illa facta fuit propter Messiam, ut constaret eum ex eâ cui promissus

missus fuit gente originem duxisse, electionis illius mentione factâ viam sibi sternit ad pleniorum de Messia dissertationem, animosque ipsorum ad attentionem excitat.

Et plebem exaltavit cum essent incolæ in terrâ Ægypti: nempe dum Ægypto præerat Josephus, & quamdiu memoria beneficiorum ipsius recens erat. Postea gravi servitute fuerunt in Ægypto oppressi, verum Deus illos brachio excelso inde eduxit; potentiamque suam multis miraculis, operibusque omnem vim creatam excedentibus demonstravit: Unde & à potenti illâ liberatione denominari à populo Israël voluit, Deus qui ipsos eduxit ex Ægypto; idque fundamentum decalogo subternit. Huic aliud beneficium connexum fuit.

Verf. 18. Et per quadraginta annorum tempus eos sollicitè protexit in deserto. In Græcò est ἐτροποφόρησε, quo designari quidam volunt, quod Deus mores Israëlitarum impios ac minimè sibi gratos toleraverit; ipsorum nimirum idololatriam, rebellionem, murmuraciones; iisque non obstantibus eos in deserto protexerit, & in terram Canaan introduxerit. Verum hic manifesta videtur esse allusio ad *Deut. I. 31.* ubi *LXX.* hanc eandem vocem τροποφορεῖν usurpant: quâ designant, non quod Deus pravos ac perversos eorum mores toleraverit, sed quod Deus eos defenderit, duxerit, ac summâ curâ protexerit in deserto, eosque quasi portaverit, ut solet homo gestare parvulum filium suum, in omni viâ per quam ambularunt: quique ipsos præcessit in viâ, & metatus est locum in quo tentoria figere deberent, nocte ostendens ipsis iter per ignem, & diē per columnam nubis, ut est, *vers. 33.* Totam itaque illam designat providentiam divinam, quâ eos Deus spatio quadraginta annorum in deserto aluit, ac protexit, adeo ut nullius indiguerint, neque ullius populi violentiâ oppressi sint, sed protectione divinâ securi fuerint.

Verf. 19. Et destruens gentes septem in terrâ Canaan sorte distribuit eis terram eorum. Septem gentes, terræ Canaan incolas, dedit Deus in illorum potestatem, illorum munimenta miraculosè destruxit, ipsis terrorem iniecit, & omnipotentiam suâ Israëlitarum potestati subiecit; & terram ita occupatam inter duodecim tribus Israëlites sorte divisit, ac cuique tribui suam portionem inhabitandam dedit. Hisce omnibus à Paulo fusius expositis, summum Dei erga populum Israël amorem declaravit, & providentiam verè paternam, quâ populo illi firmam ac quietam in terrâ illâ habitationem procuravit, in quâ omnium ad vitam hanc feliciter transigendam necessariorum copiâ abundè frueretur.

Verf. 20. Et post hæc annis quasi quadringentis & quinquaginta dedit iudices usque ad Samuelem Prophetam. Locus hic interpretes valde torlit, & vix cum *1 Reg. VI. 1.* ubi dicitur anno quadringentesimo & octogesimo egressionis filiorum Israël ex Ægypto, anno quarto regni Salomonis, ædificari cœptum esse templum Domini, conciliari posse videtur. Si enim annis quadringentis quinquaginta addamus annos quadraginta, quibus Israëlites post egressum ex Ægypto commorati sunt in deserto, annos præfecturæ Josuæ ante terræ Canaan distributionem, circiter septem, Samuelis & Saulis quadraginta, Davidis quadraginta, & Salomonis ante templi exstructionem tres, conficiunt annos centum & triginta, qui juncti annis quadringentis & quinquaginta, conficiunt annos quingentos octoginta; qui numerus centenarius major est numero qui exstat *1 Reg. VI. 1.* Quidam se hæc conciliare autumant, dicendo, annos anarchiæ, sive servitutis, quibus Israëlites tempore Judicum oppressi fuere ab extraneis, & propriis iudicibus destituti, non fuisse numeratos; quoniam in commentariis publicis eorum ratio in annorum computatione nulla haberi solet. Hi autem oppressionis anni, qui variis locis in libro Judicum annotantur, in unam summam collecti conficiunt annos centum & undecim: atque hi præfecturæ Josuæ tribuunt annos septemdecim, qui decennio superat annos supra Josuæ præfecturæ tributos; qui si addantur annis centum supra memoratis, inde exsurget numerus annorum centum & decem, qui cum hoc ita redditur æqualis: Hi anni si addantur annis quadringentis & octoginta conficiunt annos quingentos nonaginta & unum. Qui numerus convenit cum Josephi calculo *Antiq. Judaic. lib. VIII. cap. II.* Hæc videtur commoda conciliatio, & multos habet approbatores; sed vix cum verbis Scripturæ conciliari potest. Volunt enim annos servitutis, sive anarchiæ omisos *1 Reg. VI. 1.* & inclusos hoc Actorum loco. Atqui *1 Reg. VI. 1.* legitur, templum esse constructum anno quadringentesimo & octogesimo egressionis ex Ægypto: Et hîc, quod Deus à distributione terræ Canaan iudices dederit circiter quadringentis & quinquaginta annis usque ad Samuelem. Atqui licet annis servitutis Deus iudices non dederit populo, illi tamen anni effluxerunt; quomodo ergo anni illi non sunt comprehensi annis quadringentis & octoginta, qui effluxisse dicuntur ab egressu ex Ægypto, usque ad ædificationem templi? Et quomodo annis quadringentis & quinquaginta, quibus Deus populo iudices dedisse legitur, inclusi sunt anni

anni servitutis, quibus Deus nullos populo iudices dedit? Si *1 Reg. VI. 1.* legeretur, Deum Israëlitis Iudices & reges dedisse annis quadringentis & octoginta; & hoc Actorum loco, à distributione terræ per sortem usque ad Samuelem intercessisse annos quadringentos & quinquaginta, explicatio hæc admitti posset: Nunc autem cum contrario planè modo loquatur Scriptura (ut vidimus) hæc conciliatio verbis Scripturæ aptari nequit.

Aliam conciliandi rationem excogitavit Petavius, *Ration. temp. part. 2. lib. 2. cap. 6.* quâ septuaginta octo anni demantur communi annorum computo, qui in libro Iudicum memorantur: & annum egressus ex Ægypto accipit pro anno, quo post quadragenariam in Arabiæ solitudine mansionem, Israëlita Chananæam ingressi sunt Jordane trajecto: quo sensu accipi ostendit *Deut. IV. 45, 46.* atque ita quadraginta illis annis additis ad septuaginta octo fiet numerus centum octodecim annorum; qui deductus numero annorum quingentorum & nonaginta, non multum distabit a numero qui legitur *1 Reg. VI. 1.* Sed verò hac explicatione admissâ conciliatio quidem inter librum Iudicum & *1 Reg. VI. 1.* instituitur; sed non cum hoc Actorum, quem præ manibus habemus, loco: nam si septuaginta octo annos demamus annis, quibus Iudices Israël præfuerunt, vix remanebunt trecenti & septuaginta aut octoginta anni: Sic remanebit dissensus inter Lucam, & *1 Reg. VI. 1.*

Quare alii, quos inter Grotius, præferunt hic diversam quorundam exemplarium lectionem, quam etiam Vulgata versio secuta est: *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & post hæc dedit iudices usque ad Samuel Prophetam.* Hos autem annos incipiunt ab exitu ex Ægypto, & finiunt in illud tempus, quo David ex Sione ejecit Jebusæos: Quasi Paulus hic docere voluerit, tantum temporis impensum fuisse ad collocandam gentem Hebræam in illis sedibus. Verum duo huic explicationi obstant. Unum, quod distributio terræ Canaan facta sit per Josuam: licet enim omnes tribus nondum occupaverant integras terras sibi per sortem attributas, distributio tamen per Josuam facta erat, & unicuique tribui sua assignata portio: Non autem dicit Paulus, post quadringentos annos obtinuisse Israël plenam terræ illius possessionem, sed de illius distributione loquitur. Alterum est: Quod dicat post illam distributionem Deum populo iudices dedisse usque ad Samuelem Prophetam: & postea cum peterent regem, Deum ipsis dedisse Saulem annis quadraginta: Quia hæc omnia contingere, ante-

quam David Jebusæos ex Sione pepulit. Neque refert, etiamsi verba, *Et exinde postularunt regem, & dedit illis Deus Saul filium Cis virum de tribu Benjamin,* parenthesis includantur: illud enim rationem temporis non mutat.

Alii, hac eadem lectione retentâ, ita nodum hunc solvunt. Initium horum quadringentorum & quinquaginta annorum quærunt non in exitu ex Ægypto, sed in promissione terræ in ortu Isaac confirmatâ, à quâ usque ad *κληρονομίαν* effluxerint anni circiter quadringenti quinquaginta. Itaque cum hic nihil dicatur de spatio, quod intercessit inter divisionem terræ, & præfecturam Samuelis, optime hæc conciliari putant cum *1 Reg. VI. 1.* cum quo etiam se conciliare posse credunt, ex libris Iudicum & regum spatium integrum, quod effluxit ab egressu ex Ægypto usque ad exstructionem templi. Vide Marshamum *Can. Chron. sæculo XI. tit. Æra Exodi.* Hæc satis commoda est conciliatio: Verum insolens admodum est initium horum annorum quærere, non in primâ promissione terræ Canaan, unde omnes spatium quadringentorum & triginta annorum, quod inter promissionem, & egressum ex Ægypto effluxit, inchoant; sed in illius confirmatione; unde nunquam alias aliqua epocha inchoari solet. Verum hæc difficultas tanta non est, quanta aliorum, qui vix ullam, quæ gravioribus (uti vidimus) difficultatibus satisfaciat, excogitarunt.

Sunt præter hos nonnulli, qui nullam commodam ex hisce difficultatibus se extricandi viam reperientes, eò confugiunt, ut librariorum incuriâ errorem in textum irrepsisse credant. Et hi quidem in duas abeunt partes. Alii, quos inter Beza, credunt lapsum librariorum quærendum in hoc, quem præ manibus habemus, loco, & pro voce *τετρακισχίλις* legendum *τετρακισχίλις*, ita ut à distributione terræ usque ad Samuelem Prophetam Iudices sint dati populo per trecentos & quinquaginta annos. Verum sic quidem Lucas conciliatur cum *1 Reg. VI. 1.* sed non cum libro Iudicum; omnes enim annorum numeri, passim in eo annotati, in unam summam collecti, conficiunt circiter quadringentos quinquaginta annos, qui effluxerunt inter distributionem terræ & Prophetam Samuelem.

Alii ergò malunt errorem à librariis esse commissum in textu Hebræo *1 Reg. VI. 1.* eumque numerum centenario esse augendum, legendumque, anno quingentesimo & octogesimo ab egressu Israëlitarum ex Ægypto ædificari cœptum esse à Salomone templum. Quæ lectio si admittatur, universalis erit consensus inter librum

brum Judicum, 1 Reg. VI. 1. & inter Lucam. Hancque explicationem à Sulpicio Severo primò adhibitam viri magni, quos inter Gerardus Joannes Vossius, amplexi sunt: neque causam esse putant, cur magis horrere debeamus à librariis in exscriptione Veteris Testamenti errorem esse commissum in textu Hebræo, quam in exscriptione Novi Testamenti in textu Græco. Licet enim non facile eò deveniendum sit, ut errorem quendam librariorum incuriâ in textum irrepsisse dicamus; tamen quando nulla alia se expediendi commoda via occurrit, illum agnoscere præstat, quam explicationes nullo modo cohærentes confingere. Verum de his consuli possunt Chronologi, & singulorum pro suâ sententiâ argumenta expendi: scopus noster non est, prolixam disquisitionem Chronologicam instituere, sed paucis tantum diversarum sententiarum fundamenta attingere.

Verf. 21, 22. Apostolus orationem suam sensim deducturus ad Christum, ait, Israëlitas à Deo regem petiisse, Deum autem ipsis dedisse Saulem filium Cis: hunc verò denuò amovisse, ob inobedientiam nimirum ipsius erga Deum, uti legimus 1 Sam. XV. in ejusque locum elegisse Davidem, cujus pietatem ipse Deus deprædicat: *Inveni David filium Jesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.* Secundum cor alicujus quid esse dicitur, quod desiderio ipsius consentaneum, ac proinde gratum ipsi atque acceptum est: quia cor omnium passionum sedes ac principium est. Hoc sensu dicitur 1 Sam. XIV. 7. *ero tecum secundum cor tuum*: id est, quomodocunque tibi placuerit. Et ita cor accipitur Eccles. XI. 9. *ambula in viis cordis tui*, &c. id est, fac quicquid animo tuo lubitum fuerit: Et, secundum cor, 2 Sam. VII. 21. *secundum cor tuum fecisti*, id est, quod tibi placuit. Quoniam autem nemo Deo placet, nisi qui vitâ ac moribus Dei mandata exsequitur, addit, quod David sit *facturus omnes voluntates suas*. Saul mandatis divinis se immorigerum ostenderat, proptereaque à Deo cum posteritate fuit reiectus, ne regnaret super Israël, 1 Sam. XIII. & XV. Nunc Deus in Davidem regnum translaturus, ac posteritati ipsius confirmaturus, Davidem Sauli opponit, dicitque ipsum *omnes suas voluntates*, seu præcepta, *facturum*: & quia talem eum noverat, dicit illum esse *virum secundum cor suum*. Quod eò usque extendendum non est, ac si David fuerit vir, qui perfectè sine ullius præcepti transgressione legem divinam servaverit: Non est enim homo, qui non peccet: & ipse David, ne jam alia commemoremus, graviter facto

illo contra Uriam Hethiten Deum offendit: Unde de Davide dicitur, quod *non declinavit ab omnibus quæ præceperat ei Deus cunctis diebus vitæ suæ, excepto sermone Uriæ Hethæi*: 1 Reg. XV. 6. Sed quod in regni sui administratione fideliter exsecutus fuerit, quæ per ipsum, ut populi sui regem, Deus perfici voluit; atque ita, seposito omni affectu humano, simplici corde Deo in omnibus paruerit.

Verf. 23. *Hujus Deus ex semine secundum promissionem eduxit Israël Salvatorem Jesum.* Apostolus sermonem deducturus ad Dominum Jesum, Judæisque Antiochiensibus, & omnibus, quotquot ex gentibus verum Deum colebant, ostensurus illum esse olim promissum Judæis Messiam, docet eum prodiisse ex eâ stirpe ac familiâ, cui promissus fuit. Hæc est causa, quod tam exactè inculcet singularem Dei providentiam in conservandâ gente cui promissus erat, eâque ab omnibus aliis gentibus separandâ; ut ita, quando advenisset, omnibus constaret, ex illâ eum gente prodiisse, cui promissus fuit. Eaque Dei providentia jam mox circa primam primo hujus peculiaris gentis parenti Abrahamo factam promissionem conspicua fuit. Hunc enim Deus è gente ac cognatione suâ vocavit in terram Canaan, & tanquam peregrinum in eâ habitare fecit: & ne ullo modo cum gentibus illius incolis permisceretur, quando illi posteritatem promisit, dedit illi signum circumcisionis, & in omni illius posteritate id observari severè mandavit. Ad exemplum patris sui Isaacus & deinde Jacobus, peregrini in eadem terrâ vixerunt: postea Jacobus descendit in Ægyptum; & licet post Jacobi ac Josephi mortem gens illa gravissimè ab Ægyptiis affligeretur, Deus tamen specialem illius curam gessit, eamque intra duorum sæculorum decursum ex gente exiguâ in multitudinem immensam excrecere fecit, & tanquam populum peculiarem subsistere. Deinde manu forti ac prodigiis multis per Moysen eos ex Ægypto eduxit, legem ipsis dedit, varios continentem ritus & ceremonias, aliarum gentium ceremoniis directè contrarias, quæ esset paries quasi intergerinus qui ipsos à gentibus separaret, ne ulla gentium cum ipsis commixtio fieret: benignè eos, licet aliquoties contra ipsum murmurantes ac rebellantes, sustentavit ac aluit in deserto: in terram patribus ipsorum promissam introduxit; & ne ulla tribuum commixtio fieret, forte terram distribuit, & unicuique tribui suam assignavit portionem, in quâ ipsa seorsim habitavit, & in quâ nulli ex aliâ tribu possessio aut domicilium concessum fuit; ut postea ex tribu Judâ, cui speciatim promissus fuit,

fuit, *Genes. XLIX. 10.* natus esse agnosci posset. Atque hanc fuisse causam credibile est, cur Deus solam tribum Judam ex captivitate Babylonicâ in terram suam reduxerit, reliquas autem tribus in captivitate Assyriacâ reliquerit, quæ illic cum gentibus permixtæ penitus interierunt, exceptis paucis qui privatim redeuntes tribus Judæ accessio facti sunt: Quoniam solâ tribu Judæ reduce, promissioni divinæ, quando Messias ex eâ ortus fuit, abundè fides apud omnes constitit: & ad eam demonstrandam reliquarum tribuum conservatio momentum nullum adferre poterat.

Posteâ specialius Deus hanc promissionem Davidi ipsiusque posteritati confirmavit. Apostolus, ut eò sermonem deduceret, dicit Deum genti jam in terrâ promissâ habitanti dedisse judices usque ad Samuelem: posteâ verò populo regem petenti, dedisse regem Saulem, ex tribu Benjamin: hunc autem propter inobedientiam rursus à regno amotum, regnumque à Deo translatum ad Davidem, virum Deo summoperè gratum, omnemque ejus voluntatem facere paratum; cui etiam ac posteritati regnum confirmavit. Ex illo tanto ac tam pio rege Deus promissit Messiam oriturum, qui summus esset futurus rex & Servator populi. Hoc dicit Paulus his verbis: Deum ex semine Davidis eum promississe; &, promissum hoc Deum exhibuisse mittendo Jesum. Singula considerabimus.

Deum Messiam promississe ex semine Davidis adeò notum est, ut & ipsi Judæi id agnoscant, qui nec hodie alium Messiam nisi ex semine Davidis expectant. Sub typo Salomonis Deus eum Davidi per Nathanem promittit, *2 Sam. VII. 12, 13, 14.* Et per Esaiam, *cap. XI. 1, 2.* ac Jeremiam *cap. XXIII. 5, 6.* Unde & nonnunquam David appellatur, *Ezech. XXXIV. 23, 24.* & *cap. XXXVII. 24, 25.* Nihilque vulgatius est, etiam inter ipsos Judæos, quam Messiam vocare *filium Davidis.* Verum quoniam id ipsi Judæi nobiscum affirmant, id operosius probare supervacaneum foret.

Alterum, Dominum Jesum ex familiâ Davidis ortum, constat ex ipsius genealogiâ, quæ tam apud Matthæum quam Lucam legitur: utraque enim ejus ortum ad Davidem refert. Conciliationem inter utramque prolixè instituere, non est hujus loci, sive enim cum plerisque dicamus, Matthæum describere Josephi genealogiam per patrem ejus naturalem, Lucam per patrem ejus legalem; sive cum aliis, Matthæum tradere genealogiam Josephi, Lucam verò Mariæ; certum est, quâcunque ratione utramque hanc genealogiam

inter se conciliemus, Jesum nostrum genus suum ducere ex Davide. Sed obijciunt Judæi, quoniam Evangelium affirmat, Jesum ex Mariâ virgine natum, quod ergo genealogia Josephi neutiquam Dominum Jesum spectat. Atqui respondeo: Josephum quidem non fuisse patrem Jesu Christi; attamen antequam Maria virtute Spiritus Sancti Dominum Jesum concepit, desponsata erat Josepho, atque ita jure connubii in familiam mariti sui transferat: quicquid ergo benignitate divinâ Mariæ posteâ accessit, etiam potest ac debet censeri Josepho accessisse, & ad illius familiam pertinere. Si dicas: Jesum hac ratione non fore propriè semen Davidis, quoniam non ortus est ex Josepho qui erat ex semine Davidis: Concedo: sed id aliter fieri non potuit: quia prædictum erat, ipsum ex virgine nasciturum: atqui virgines in Israël propriè familiam non habent, nec stirpem faciunt; sed censentur ex familiâ patrum, aut si desponsatæ sunt, ex familiâ futuri mariti: itaque quod speciali benedictione divinâ ex virgine nascitur, non censetur stirps virginis, sed mariti cui desponsata est. Si verò statuamus Lucam describere genealogiam Mariæ, tum nulla potest afferri causa dubitandi, Christum ex semine Davidis ortum esse. Et licet Lucas genealogiam ejus non describat, non desunt tamen rationes, ex quibus colligitur credibile valde esse Mariam etiam ex familiâ Davidis fuisse: & quoniam jam Josepho ex familiâ Davidis desponsata fuerat antequam Jesum Christum concepit, extra dubium est, ipsum ex semine Davidis ortum. Si dicas: non penitus certum esse, Mariam ex Davide genus ducere: Resp. Valde saltem esse probabile: & licet nos jam omnes difficultates quæ circa genealogiam Jesu Christi, & genus illius maternum moventur, plenè tollere non possumus, quia post tot sæculorum decursum instrumenta quibus id probari debet nobis ad manum non sunt; id tamen neminem remorari debere; quia olim, cum hæc omnia exstabant, nulla de eo lis mota fuit Apostolis, sed illorum tempore omnia plana & expedita fuerunt: quoniam Apostolus Paulus tanquam rem indubitato veram affirmat *Rom. I. 2.* quod Christus sit *natus ex semine Davidis secundum carnem:* & præcipuè Scriptor *Hebr. VII. 14.* quod non tantum *δῆλον*, sed & *περὶ δῆλον* sit, Dominum Jesum ex tribu Judâ esse ortum: Quod tantâ cum confidentiâ non dixisset, si vel minimum de genere Jesu superfuisset dubium. Quare & nostrum non est id, de quo olim dubitatum non fuit, nunc negare, aut in controversiam vocare.

Vers. 24. *Prædicante Joanne ante faciem*

adventus ejus baptismum pœnitentiæ omni populo Israël.

25. *Cum impleveret autem Joannes cursum suum, dicebat: Quem me arbitramini esse non sum ego, sed ecce venit post me, cujus non sum dignus calceamenta pedum solve-
re.*

Probaturus Deum mittendo Jesum ex femine Davidis promissum de Messia implevisse, variis utitur argumentis, quæ singula Judæis sufficere merito debent. Primum desumit à testimonio Joannis Baptistæ, de quo duo dicit: Primum, eum ante faciem adventus Jesu prædicasse baptismum pœnitentiæ omni populo. Alterum, ipsum D. Jesu perhibuisse testimonium, quod esset Messias. Utrumque infervit, ad demonstrandum Jesum esse Christum.

Primus actus fuit, *prædicatio baptismi pœnitentiæ*. Prædicavit nimirum omni populo Israël pœnitentiam à peccatis in quibus hætenus vixerant; & pœnitentibus nomine Dei promisit remissionem peccatorum: Quæ erat nova ac inaudita in populo prædicatio: Lex enim minoribus quidem delictis expiandis sacrificia constituebat; voluntariè autem seu elatâ manu legem transgredientibus nullam promisit delictorum veniam, sed pœnam sine misericordiâ infligi jussit. Joannes autem novus gratiæ præco seriò resipiscentibus etiam graviorum delictorum veniam pollicitus est, ut illius obtinendæ spe peccatis sincerè valedicerent. Prædicationi huic adjunxit baptismum, quo doctrinam suam adumbravit. Fiebat enim baptismus totius corporis in aquam immersione, subitâque ex illâ emersione: Cujus susceptione homines testabantur propositum resipiscentiæ à consuetudine peccandi; Deusque promissum de remissione præcedentium peccatorum obsignabat: ut ita, perinde uti corpus aquâ abluitur, ipsi etiam adumbrarentur à peccatis esse purgati. Baptismus hic aquæ jam ante Joannem usitatus fuit inter Judæos, & administratus illis ex gentibus, qui desertis falsis gentilium idolis unius veri Dei Israël cultui se consecrabant: Joannes verò baptismum hunc prædicavit omni populo Israël, quod erat novum & hætenus inauditum, ut transgressores Legis Mosaicæ illius susceptione propositum resipiscentiæ testarentur. Quo ipso declarabatur, ipsos ante resipiscentiam coram Deo fuisse impuros, nec nisi per resipiscentiam ab illâ impuritate posse purgari, ac remissionem à Deo obtinere.

Hunc autem baptismum prædicavit ante faciem adventus Jesu; id est, tanquam Jesu præcursor, ut ipsi viam ad munus suum inchoandum præpararet. Voluit enim

Deus, ut Joannes medius inter Legem & Evangelium intercederet; & Judæis resipiscentiam & remissionem peccatorum prædicaret, atque ita præpararet ad Christum, jam mox munus suum inchoaturum, recipiendum, ejusque doctrinam, quæ nullis nisi veritatis ac pietatis studiofis placere potest, obsequiosâ fide amplectendam; & ut sic porrò tanquam fideles subditi legibus Christi regantur, ac tandem regni cælestis participes evadant. Unde & de seipso dicit, quod sit, *Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite vias ejus, Matth. III. 3. & Luc. I. 16, 17.* de ipso dicit Angelus patri ipsius Sachariæ, quod *convertet corda patrum in filios, & incredulos ad prudentiam justorum, ut paret Domino plebem perfectam.* Quâ resipiscentiæ prædicatione, præsertim cum prædicationis suæ hanc adderet rationem, *appropinquavit enim regnum cælorum*, non obscure significavit, regni cælestis erectionem jam esse propinquam, eumque qui mox post ipsum adventurus esset, regem regni illius esse, cui viam præparandi ipse à Deo missus esset.

Alter functionis Joannis Baptistæ actus fuit testimonium quod perhibuit Jesu Christo. Coram Levitis enim ac Sacerdotibus ingenuè testatus est, se non esse Christum; verum Christum medium inter ipsos stare, quem ipsi nesciant; cujusque tanta sit excellentia, ut ipse dignus non sit qui illi vel minimum ministerium, quale est corrigiam calceamenti solvere, præstet. *Joan. I. 19. & seqq.* Imo cum jam fermè ministerium suum perfecisset, postquam jam ab ipso Christus baptizatus fuit, in testimonio illo constans fuit; eoque quidem magis, quia Deus speciali revelatione ipsi Christum notum fecerat, *Joan. I. 31, 32, 33, 34.* Testimonium autem hoc Joannis maximæ autoritatis esse debuit Judæis; tum quia Joannem credebant esse Prophetam, *Matth. XIV. 5. & XXI. 26.* tum ob summam viri excellentiam ac dignitatem, quo major inter natos ex muliere non exstiterat, *Matth. XI. 11.* Quæ illius dignitas jam à primo conceptionis ipsius momento conspicua fuit: Prædicta enim ejus nativitas aliquot sæculis fuit: *Malach. III. 1. & IV. 5.* Quibus Joannem Baptistam designari Dominus Jesus docet *Matth. XI. 14.* Ipse non sine miraculo est natus, ex patre sene, & matre per naturam sterili, & jam effectâ per ætatem: quin & patri ipsius, in Sancto templi ministerii sui functionem obeunti, per Angelum annuntiata fuit ejus nativitas, addito signo, patre ob incredulitatem ad tempus usque nativitatis ipsius muto facto. Tandem, Spiritu Sancto repletus fuit ab ute-

utero, *Luc. I. 15.* cujus illustre specimen dedit, quando Maria virgo matrem ejus Elisabetham salutavit; quoniam ad vocem salutationis ipse in matris suæ utero exultavit *Luc. I. 41.* quasi jam agnoscere incipiens eum, cujus adventus præco aliquando esset futurus. Tanti ergo viri testimonium maximæ apud Judæos autoritatis esse debuit. Verum Apostolus Judæis Antiochenis, ethnicisque Deum timentibus ostendit, quam protervè id à Judæis Hierosolymitanis contemptum fuerit.

Verf. 26. Viri fratres, filii gentis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum salutis hujus missum est. Verbum salutis à Judæis Hierosolymitanis spretum, jam Deus ad ipsos misit, & per Paulum prædicari fecit. Quoniam autem hujus penitus ignari erant, Paulus illud ipsis explicat; & dum Judæorum Hierosolymitanorum contumaciam refert, novum profert ac validissimum & omni exceptione majus argumentum, quo Jesum esse Christum, seu promissum Servatorem demonstrat.

Verf. 27. Qui enim habitabant Jerusalem, & principes ejus, hunc ignorantes, & voces Prophetarum, quæ per omne sabbathum leguntur, judicantes impleverunt. Manifesta hic est verborum trajectio, quæ legitimo ordine ita legi debent; *hunc ignorantes, & judicantes, impleverunt voces Prophetarum quæ per omne sabbathum leguntur.* Similes trajectiones *Luc. II. 34, 35. IV. 5. Apoc. XIII. 8.* addere possumus & *Actor. IV. 28.* uti supra ad illum locum observavimus. Gravissimum Judæorum contra Christum scandalum fuit mors ipsius ignominiosa: illam enim conciliare minimè poterant, cum regno illius glorioso, quod expectabant, ac triumphis quos de hostibus ipsorum reportaturus esset. Verum Paulus ostendit, hanc mortem illi contigisse juxta Prophetarum vaticinia, ac primores Judæorum, qui Hierosolymæ degebant, Jesum condemnando, & in mortem tradendo, implevisse voces Prophetarum, quæ per omne sabbathum in synagogis ipsorum leguntur, ac proinde ignotæ ipsis esse nequeunt. Nam & *Esaias cap. LIII.* satis apertè mortem ejus ignominiosam, & populi erga eum ingratitudinem ac contumaciam prædixit; Et David variis in Psalmis sub suâ personâ, tanquam Christi typo, varias illius calamitates ita graphice descripsit, ut verba ejus figurato tantum & diminuto sensu in ipso, at juxta omnem literæ vim complementum suum in Christo habeant, atque ita ad amussim omnia quæ illi evenerunt repræsentant, ut non tam futura prædicere, quam rem gestam narrare videatur. Ex quibus, aliis-

que quæ apud alios occurrunt Prophetas, evidens colligere argumentum licet, quo Judæi convincantur, ex iis quæ passus est Jesus Dominus noster eum esse Christum per Prophetas prædictum. Verum id prolixius hic demonstrare esset præter Apostolicæ hujus concionis scopum. Illud potius considerandum, quod addit:

Verf. 28. Et nullam causam mortis inventientes in eo, petierunt à Pilato, ut interficeretur ipse. Hic primò innocentia Jesu declaratur, quod nulla causa mortis in eo inventa fuerit. Idque manifestum est ex historiâ condemnationis Jesu. Cum enim nullius eum criminis reum agere possent, undique conquisiverunt testes, nihil pensi habentes, utrum falsi essent ac mendaces, modò aliquod crimen de Jesu testarentur; sed licet multi falsi testes adessent, nihil tamen morte dignum de eo testati sunt. Tandem itaque illum adjurat summus Pontifex, ut fateatur, an esset Christus Filius Dei? Hoc cum Dominus Jesus ingenuè confessus esset, eum pronunciant blasphemum, ac mortis reum: Deo ita totum hoc negotium dirigente, ut ob veritatis, cui testandæ in mundum venerat, ingenuam confessionem condemnaretur: Quin & cum necem illius à Pilato flagitarent, tandem in hac accusatione omnia comprehendunt, quod se dixerit Filium Dei & ipsorum regem: attamen talem, cujus regnum non esset de hoc mundo. Et hæc unica necis ipsius fuit causa. Ut ita toti mundo constaret, ipsum innocentem esse condemnatum, nec aliam mortis ipsius fuisse causam, nisi quod apertè sine ullo verborum involucro, se Christum esse confessus fuit, & Patris sui mandatum esset exsecutus.

Verf. 29. Cumque consummassent omnia, quæ de eo scripta erant, deponentes eum de ligno, posuerunt eum in monumento. Repetit, omnia à Judæis contra Dominum Jesum commissa jam olim per Prophetas esse prædicta; ut sic scandalum ex cruce Jesu horum animis eximeret; & argumenta, quibus probaturus esset illum esse Christum, deposito omni præjudicio expendere, paratioresque essent ad veritatem recipiendam. Ut autem procedat ad validissimum à resurrectione Jesu Christi desumptum argumentum, ostendit illum verè fuisse mortuum, dicendo, quod Jesum de ligno deponentes posuerunt in monumento, seu sepulchro: hoc enim evidentissimum mortis Christi argumentum fuit; non enim nisi mortui in sepulchro ponuntur: Compertum ergo fuit, ipsum jam in cruce verè exspirasse. Imo ex historiâ sacra constat, Pilatum, cum Josephus Arimathænsis cadaver Christi ab ipso peteret, inquiri jussisse, an Jesus jam mortuus es-

esset: & ne ulla dubitatio superesset, militum unus latus ejus lanceâ perfodit, & mox aqua & sanguis ex vulnere effluerunt, perfosso nimirum pericardio: atque tum demum è ligno depositus fuit, ac sepulchro impositus.

Verf. 30. *Deus verò suscitavit eum à mortuis tertiâ diè:*

31. *Qui visus est per dies multos his, qui simul adscenderant cum eo de Galilæâ in Jerusalem: qui usque nunc sunt testes ejus ad plebem.* Perinde uti vidimus Petrum, ita nunc Paulus resurrectione Jesu, tanquam irrefragabili argumento, probat ipsum esse Christum. Et qui eo non movetur, ut credat Jesum esse Christum, nulla illi argumenta id persuadebunt. Resuscitatio enim ex morte omnem vim creatam superat, & in eâ Deus dicitur supereminentem magnitudinem roboris potentia suâ ostendisse *Eph. I. 20.* Itaque ea Dei ipsius opus agnoscitur: & qui Jesum recusant agnoscere Christum, etiam eum ex mortuis resuscitatum negant: eo ipso satis testantes, si ex mortuis verè esse suscitatum probetur, negari non posse, quin à Deo sit missus, & præconium illius sit verum; ac proinde, quod ipse sit promissus ille à Deo Messias. Sola ergo resurrectionis ipsius veritas probanda est. Eam autem testantur ipsius discipuli, qui perpetui ipsius comites fuerunt, ipsumque ex mortuis redivivum aliquoties, & non uno diè tantum, sed per multos diès viderunt. Quorum testimonio fidem plenè esse adhibendam, in præcedentibus ostendimus, aliisque invictis argumentis resurrectionis dominicæ veritatem adstruximus, quæ hic repetere superfluum foret. Nec est, quod quis hic excipiat, solos esse Jesu discipulos, qui ipsum revixisse testentur: nullius præter illorum testimonium proferri posse: suspecta autem esse discipulorum pro magistro suo testimonia. Quia ea est historiae Jesu Christi conditio & efficacia, ut nemo sincerè & ex animo eam referre ac veram esse testari possit, nisi aut Christianus sit, aut mox fiat. Quicunque enim verè, & ex animo testatur omnia admiranda quæ Christus fecit opera, omnia divina in illius gratiam facta miracula, & præsertim resuscitationem ex mortuis, fieri nequit, quin illius doctrinam ut veram ac divinam admittat, ipsumque agnoscat esse Christum. Nullus ergo veritati resurrectionis ipsius testimonium perhibere potest, nisi Christianus: & quicunque historiae evidentiam convincitur de resurrectione Jesu Christi veritate, fieri non potest, quip in eum credat, & fiat Christianus. Ideoque hoc primum Apostolorum studium fuit, unde prædicationes suas auspicati sunt, ut Jesum verè ex mortuis resur-

rexisset ostendant: hoc demonstrato, jam probaverant eum esse Christum. Ut autem magis Judæos convincerent, idem ex prophetarum vaticiniis ostenderunt, prædictum nimirum Christum ex mortuis fore resuscitandum. Sic Paulus, cum ostenderit passiones & mortem Christi fuisse prædictas, non contentus ejus resurrectionem probasse, etiam illam per Prophetas fuisse prædictam demonstrat.

Verf. 32. *Et nos vobis annuntiamus eam, quæ ad patres nostros repromissio facta est; quoniam hanc Deus adimplevit filiis nostris, resuscitans Jesum:*

33. *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Hæc ex Psalmo secundo verba Scriptor epistolæ ad Hebræos *cap. I. 5.* applicat exaltationi Christi in cælis. Sed & resurrectionem Jesu Christi iis fuisse præsignificatam hic docet Apostolus Paulus. Ante omnia autem sensus illorum literalis considerandus est: Extotius enim Psalmi contextu manifestum est, Davidem hæc sensu primo ac literali de se ipso dixisse: cum verò in hoc negotio eximius Jesu Christi typus fuerit, ex relatione quæ inter ipsum & Christum intercessit, sensus eorum spiritualis & mysticus erui debet. David illo Psalmo totus est, ut reprehendat gentes sibi & populo Israël inimicas, & contra se fœdera ineuntes, ut ipsum opprimant; docetque omnes illorum conatus & machinationes irritas esse, quoniam ipse à Deo unctus sit in regem Israël, ac proinde quicunque contra se insurgunt, etiam contra ipsum Deum, à quo in regem unctus est, insurgere. Utque apertius ostendat se à Deo regem Israël constitutum, introducit Deum quasi se, ipso inaugurationis seu unctionis suæ diè, alloquentem, *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Unde facile colligere est, quis sit literalis horum verborum, quatenus Davidem spectant, sensus. Notum est, reges ac principes in Scripturâ Sacrà nominatim *filios Dei* appellari: propter eximiam dignitatem & imperium in populos sibi subjectos, quo Deum referunt, & Dei instar dominantur. Hinc *Psal. LXXXII. 6.* Deus introducit regibus ac principibus dicere: *Dii estis & filii altissimi.* Eodem sensu *Psal. LXXXIX. 28.* introducit Deus de Davide, propter excellentiam quâ supra alios reges eminebat, dicere, *Ego primogenitum ponam illum, excelsum præ regibus terræ.* Imperio enim illo ac dominatu imaginem referunt Dei, qui Rex regum est ac Dominus dominantium. Et ut ostendat Deus, Davidem suâ voluntate ac providentiâ regem esse constitutum, addit, *Ego hodie genui te:* Ubi manifestum est per *hodie* sensu literali intelligendum diem

diem, quo David unctus ac regno inauguratus est, quo Deus dicitur Davidem genuisse; quia tunc illum constituit regem, fecitque ut speciali modo suus esset filius. Cui si addamus, quod Deus Davidem ex gravissimis periculis summisque angustiis, imò, ut ipse loquitur *Psal. XVIII. 5, 6. & CXVI. 3.* ex ipsâ, quæ illi imminere videbatur, morte liberatum, ad summum fastigium ac dignitatem regalem evexerit; tantò magis hujus phraseos ratio constat, quod Deus Davidem, illo quo unctus est diè, genuerit, & quasi novæ vitæ initium illi dederit.

Ut verò contra Judæos evincamus verbis hisce contineri vaticinium de resurrectione Christi ex mortuis, ostendendum, Psalmum hunc ulterius respicere quam Davidem, & sublimiorem eo contineri sensum, cujus ille, qui in Davide fuit impletus, tantum typus fuit. Id autem ex toto Psalmi contextu constat: tam sublimia enim in eo de unctō Dei, seu Filio, dicuntur, quæ juxta genuinam verborum significationem Davidi minimè applicari possunt, & Davidi applicata sensu valde diluto explicanda sunt: Christo autem accommodata secundum amplissimam verborum significationem impleta sunt: Qualia sunt, quod versu immediatè sequente dicitur, *postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Davidis enim regnum intrâ angustos terræ Canaan limites conclusum fuit, & mari mediterraneo, Syriâ, Arabiâ ac Ægypto undique septum. Deinde: quod *vers. 11, 12.* reges hortatur, ut se ipsi subjiciant, ne forte pereant de viâ suâ, quando exarserit ira ejus: Davidis enim ira regibus terræ adeò metuenda non fuit, præsertim procul disitis, ac Davide multò potentioribus, ut propterea meritò à Davide moneri potuerint, ut ipsum osculenter, hoc est, ipsi se subjiciant. Tandem nec ultima Psalmi verba, *beati qui confidunt in eo*, propriè de Davide intelligi possunt. Non enim ulli usquam mandatum est, ut in Davidem speret: multò minus beati prædicari possunt qui in Davidem sperant: contrarium pronuntiat Scriptura, maledictum qui confidit in homine, *Jerem. XVII. 5.* Multò minus reges, quibus nullum cum Davide negotium fuit, & Davide multò potentiores, beati prædicari possunt propter spem in Davidem collocatam. Concludimus itaque, præcipua hujus Psalmi aut planè non, aut non nisi sensu admodum diluto Davidi applicari posse; ac proinde ad alium longè sublimiorem sensum, juxta plenam ac genuinam verborum significationem, qui Christum respicit, esse extendenda. Omnes enim gentes Christo

subjectæ sunt, ad fines usque terræ: & licet forte quædam dominium ejus non agnoscant, ipse tamen, cui data est omnis potestas in cælo ac in terrâ, tandem vel invitas sibi subjectas habebit, ac virgâ ferreâ conteret. Omnes reges se ei subjicere tenentur, qui est rex regum, & Dominus dominantium; quique eum osculo subjectionis osculari renunt, illi in viis suis peribunt, quando ira ejus exarserit. Tandem, omnes qui spem ac fiduciam in eum ponunt, æternam per ipsum beatitudinem consequentur: in ipso enim est vita æterna, & per fidem in ipsum oportet nos salvari.

Restat jam porrò ostendendum, verbis his, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, juxta sensum mysticum prædictam Jesu Christi resurrectionem ex mortuis. Legimus *Hebr. I. 5.* hæc eadem verba allegari, ad probandam regiam ac cælestem Jesu Christi dignitatem in cælis: & *cap. V. 5.* applicari sacerdotio Christi, præsertim quatenus illud administrat in cælis, de quo potissimum differit illius Epistolæ scriptor. Atqui hæc non contingere in ipsâ Jesu Christi resurrectione, sed eam secuta sunt. Ut itaque ostendamus omnimodum inter hunc locum, & epist. ad Hebr. consensum, sciendum, dignitatem Jesu Christi regiam, & sacerdotium prout in cælo administratur, intimè esse connexum cum ipsius resurrectione: ac proinde eadem verba, quæ in epist. ad Hebr. applicantur regno ac sacerdotio Christi, à Paulo optimo jure etiam illius resurrectioni applicari. Quia resuscitatio Christi ex morte, seu reproductio in vitam, est generatio quædam, quâ Deus Pater ipsum è terræ gremio quasi denuò genuit, eique vitam de novo dedit. Quibus enim per actum suscitationis ex morte vita à Deo redditur, non minus à Deo generari dici possunt, quam qui à parentibus ad vitam hanc animalem generantur. Quia sicut parentes per generationem vitæ animalis, ita Deus per resuscitationem vitæ immortalis ac cælestis autor est. Sic dicimur *Luc. XX. 36.* in futuro sæculo *filii Dei, quia erimus filii resurrectionis.* Et Dominus Jesus *Rom. I. 4.* dicitur *Filius Dei constitutus cum potentiâ per resurrectionem ex mortuis.* Ità enim verti debet *ὁπιοθεῖς*, perinde ut *Act. X. 42. XVII. 31. & Hebr. IV. 7.* Non designatus, vel probatus; ut sensus sit, per resurrectionem ejus ex mortuis probatum esse, quod sit Filius Dei ab æterno à Deo genitus. Hoc enim per resurrectionem Jesu non est probatum, quæ cum æternâ generatione nullam habet connexionem; sed quidem, quod Deus ipsum quasi de novo genuerit, atque filium suum constituerit. Eodem sensu *Coloss.*

Coloss. I. 18. vocatur Dominus, primogenitus ex mortuis.

Tandem ostendendum, quâ ratione David hujus resurrectionis typus fuerit: Non enim ex morte David est suscitatus, ac proinde nec hoc sensu verba hæc in Davide suum complementum habuerunt. Attamen ex historiâ sacrâ liquet, Davidem vivo Saule in summis aliquoties fuisse angustis, imò præsentissimo periculo mortis, uti ostendimus. Ab illis itaque liberatus aliquo sensu ab ipsâ morte, & ex orci, ut sic dicam, faucibus ereptus dici potest: Et cum post mortem Saulis ad regnum eveheretur, in statu fuit securo ac felici. Et hoc respectu potuit dici à Deo genitus, & esse typus Jesu Christi, qui verè ex morte suscitatus & in vitam revocatus, & mox in cælestem dignitatem evectus est. Solent enim verba Prophetarum typo applicata, non pleno, sed diluto sensu complementum suum habere; ut appareat ea ulterius respicere, & in antitypo juxtâ omnem literæ ἐνεργείαν implenda. Quod etiam in altero loco, quem Paulus allegat, observare licet.

Vers. 34. Quod autem suscitavit eum à mortuis, amplius jam non reversurum in corruptionem ita dixit: Quia dabo vobis sancta David fidelia.

35. Ideoque & alias dicit. Non dabis Sanctum tuum videre corruptionem.

36. David enim in suâ generatione, cum administrasset voluntati Dei, dormivit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.

37. Quem verò Deus suscitavit à mortuis, non vidit corruptionem. Cum in præcedentibus ostendisset, à Davide prædictam Christi resurrectionem, nunc ulterius procedens, docet à Davide prædictum, eum suscitandum ex morte, adeò ut non amplius sit reversurus in corruptionem, hoc est, ut vitam immortalem ac æternam obtineat. Quod cum extra omnem controversiam respiciat ejus resurrectionem ex morte, exinde sequitur, eandem vocem ἀνάστασις, quæ *vers. 32.* occurrit, non de missione Christi in mundum, sed de ejus resurrectione ex morte esse intelligendam: Quod etiam series orationis requirit.

Ut ostendat hoc à Prophetis prædictum, primò profert locum ex Esa. *LV. 3. Dabo vobis sancta David fidelia:* quibus Deus promittit, se misericordiam ac benignitatem suam ipsis constantem exhibiturum, perinde atque eam Davidi exhibuit, & nunquam ab ipsis ablaturum, sicut nec à Davide abstulit. His verbis ita seorsim consideratis nulla videtur contineri prædictio de resurrectione Christi ex mortuis, quia in genere tantum

promittunt, Deum in benignitate suâ populo exhibendâ constantem fore. Et juxtâ sensum literalem respiciuntur tempora liberationis Babylonicæ, quibus liberationem eximiam per Jesum Christum adumbrare Esaia Prophetæ usitatum est. Est etiam aliqua discrepantia inter *LXX.* interpretes, quos hic Paulus secutus est, & textum Hebræum, *miseritordias David fideles.* Adeò ut *miseritordias LXX.* expresserint, per *sancta.* Potest tamen ex verbis illis inferri, Christum ita ex morte resuscitandum, ut nulli in posterum corruptioni sit futurus obnoxius: Quia Deus misericordiam, quam Davidi promissit, constanter est servaturus: Atqui Davidi promissit, Messiam ex semine ejus oriturum, illiusque regnum fore perpetuum: Cum itaque alibi prædictum sit, Messiam à rebeli populo interficiendum, necesse est, ut æternum obtineat regnum, eum non in morte manere.

Sed tota vis argumentationis Apostolicæ videtur consistere in connexione horum verborum, cum aliis verbis Davidis, quæ citat ex *Psal. XVI. 10. Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.* Nam dicendo, *ideoque & alibi dicit,* designare videtur misericordiam Davidi factam *Psal. XVI. 10.* speciatim respici generalibus illis, quæ apud Esaia exstant, verbis. Locum hunc Davidis prolixè expendimus ad *vers. 25. & seqq. cap. II.* ostendimusque eum juxtâ sensum literalem in Davide complementum habuisse, quando Deus illum è manu Saulis ipsum persequentis ac interficere omni ope cupientis liberavit, & in promissum regnum introduxit. Atqui iste est sensus valdè dilutus, & nullo modo vim verborum exhauriens: non enim Davidi hæc promissio applicata significat ipsum nunquam moriturum, aut, si moriatur, in sepulchro non corrumpendum, aut mox è morte resurrecturum; neutrum enim in Davide complementum suum habuit; sed non moriturum, aut à Saule non interficiendum antequam ad regnum sibi promissum perveniat. Atqui ille sensus nequam vim verborum exhaurit: quod & Apostolus ostendit verbis sequentibus: *David enim in suâ generatione, cum administrasset voluntati Dei, dormivit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem:* Quorum sensus est, Davidem quidem non esse mortuum antequam ad regnum pervenisset: attamen David, postquam ad regnum evectus Deo serviit in omnibus, quæ ministerio illius efficere voluit, tandem etiam mortuus est, & patribus suis in sepulchro appositus; atque ita eidem cum reliquis mortalibus corruptioni obnoxius fuit. Unde rectè colligit, alium hic respici, cui juxta omnem significationis plenitudinem verba

verba hæc applicanda sint, nempe Jesum, quem Deus ex morte resuscitavit, qui proinde corruptionem non vidit. Alii, qui ab Eliâ, Elisæo, etiam ipso Jesu Christo ejusque Apostolis resuscitati sunt, postea tamen morientes corruptionem senserunt: Jesus verò ad vitam immortalem resuscitatus incorruptionem adeptus est.

Verf. 38. *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur:*

39. *Et ab omnibus, quibus non potestis in lege Moysi justificari, in hoc omnis qui credit justificatur.* Hæc conclusio, quam Apostolus è totâ suâ argumentatione deducit, nobis ostendit objectum fidei nostræ quâ salvamur, quod Jesus sit ille, per quem consequimur remissionem peccatorum & justificationem: Ita ut verba illius, *notum sit vobis, quod per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur*, sensum hunc habeant: quod ille Jesus, quem à Judæis crucifixum, & à Deo resuscitatum ostendi, sit ille, per quem vobis remissio peccatorum obtingit; & quando ille vobis annuntiatur, etiam annuntiatur vobis remissio peccatorum per illum, si verâ ac vivâ fide eum recipiatis, obtinenda. Ita ut hic iterum Dominus Jesus ab officio suo describatur, & beneficiis divinis, quæ hominibus allaturus in mundum venit. Tantumdem ergo est, ac si diceret, Jesum esse Christum, sive Messiam. Per Messiam enim, & Messie temporibus, Israël peccatorum omnium remissionem promisit Deus: quod, ne id operosè nunc probeamus, vel unicus ille illustris locus evincit, *Jerem. XXXI. 33, 34.* quem de Messie temporibus accipiunt ipsi Judæi: *Hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israël post dies illos, dicit Dominus: Dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum, &c. Quia propitiabor iniquitati eorum, & peccati eorum non memorabor amplius.* Cum itaque hæc remissio peccatorum per Jesum Dominum annuntiatur, eo ipso prædicatur esse Messias.

Ut autem Judæis facilius fidem in Jesum Christum persuaderet, maluit eum à beneficio remissionis peccatorum describere, ut eo excitati promptam in illum conciperent fidem. Beneficia, quæ per Christum obtinenda dicit, duo videntur enumerari, remissio peccatorum, ac justificatio. Verum, uti mox ostendemus, non sunt hæc duo beneficia diversa; sed idem planè est: verum quod primò concisè dictum fuit, postea plenius & distinctius explicatur. Hoc etiam observandum, quando Apostolus dicit, *per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur*, id posse accipi, vel

quod remissio peccatorum annuntiatur per Jesum, atque ita ipsi Jesu tribuatur, quod Apostoli nomine ipsius faciunt: vel, quod annuntiatur remissio peccatorum obtinenda per Christum. Qui sensus nobis præferendus videtur.

Remissio peccatorum beneficium est, quo Deus peccatori pœnam peccatis illius promeritam, non infligit, & jus suum ad puniendum, sibi per peccatum hominis acquisitum, exequi non vult, peccatoremque in priorem, quem ante peccatum obtinebat, statum restituit. Hoc Scriptura indicat, quando remissionem vocat *tektionem*, & non *imputationem peccati*, *Psal. XXXII. 1, 2. abjectionem in profundum maris, Mich. VII. 19. deletionem peccatorum, Act. III. 19.* Addit illi *justificationem*: Hanc quidam volunt esse beneficium distinctum à remissione peccatorum; nimirum purgationem à consuetudine peccandi, quam Christus doctrinâ suâ, promissis claris vitæ æternæ sancitâ, efficit in omnibus sibi credentibus; quamque Lex, claris istiusmodi promissis destituta, efficere non potuit. Adeò ut *justificari* tantumdem foret atque *justum fieri*. Negari non potest, vocem *justificari* bis aut ter sensu hoc acceptam legi: *1 Cor. VI. 11. Apoc. XXII. 11.* & fortasse *Tit. III. 7.* ubi tamen sensus hic non ita extrâ controversiam agnoscitur. Certum autem est, plurimis in locis accipi sensu forensi, pro absolvere, seu *justum pronuntiare*, & ut *justum tractare*: *Proverb. XVII. 15. Esai. V. 23. Matth. XI. 19. XII. 37. Luc. VII. 35. X. 29. XVI. 15. XVIII. 14.* Et hoc significatu passim in Scripturâ, & nominatim ab Apostolo Paulo in epistolâ ad Romanos & ad Galatas accipitur. Hoc loco vox *justificari* non significat *justum fieri*, nec continet beneficium à remissione peccatorum diversum; sed ampliorem beneficii remissionis peccatorum explicationem: Adeò ut sensus sit, plenam per Christum annuntiari peccatorum remissionem, non eorum tantum, quorum remissio etiam in Lege obtineri poterat; sed & eorum, quæ in Lege non remittebantur. Certum est, per fidem in Christum purgari corda nostra, fidemque esse victoriam, quæ vincit mundum, eamque nos regenerare in homines spirituales; quod lex, quia destituta erat promissio remissionis peccatorum, & claro ac expresse vitæ æternæ, præstare non potuit: cohibebat quidem metu pœnarum ab enormibus delictis, pædagogi instar; verè autem spirituales hominem reddere non potuit, sed relinquebat carnalem & captivum sub dominio peccati. Verum illud hic non tractat Paulus, neque Scriptura beneficium hoc explicare solet phrasi *justificandi*, quando dicit, nos

justificari ex fide, & non ex operibus Legis; sed aliis, quibus hanc Evangelii præ Lege efficaciam distinctè explicat: Quod alibi prolixè ostendimus: idque hic operosè adstruere extrà instituti nostri metas foret. Explicationem nostram hujus loci solummodò plenius proponemus & adstruemus.

Dixit Apostolus, per Christum nunc annuntiari remissionem peccatorum. Ne Judæi hic exciperent, sibi in Lege etiam remissionem peccatorum promissam, addit, etiam credentem in Christum justificari ab iis peccatis, id est, adipisci remissionem eorum peccatorum, à quibus per Legem justificari nemo potest. In lege quidem instituta fuerunt sacrificia ad expiationem peccatorum levium, & præcipuè quidem contra legem ceremonialem commissorum, per quæ homo secundum Legem impurus, & à communi populi Israël conforio segregatus erat: per sacrificia autem ab impuritate ac reatu illo absolvebatur, & in communionem cum populo restituebatur: etiam alia leviora contra legem moralem peccata per sacrificia quædam expiari poterant, præsertim ex ignorantia commissa, ut *Levit. IV. & V.* & alibi, & contra quæ nulla pœna mortis constituta fuit: quin & sacrificio illo solemniori, quod Pontifex quotannis in Sancto sanctorum peragebat, totius populi peccata, toto illo anno commissa, quæ sacrificiis legalibus expiari poterant, expiabantur: Quin imò, si totus populus peccasset, & propter peccata in captivitatem traditus ad Deum se convertisset, remissio illi promissa est, *Deut. XXX.* Verum illa spectat integrum populum, illiusque in tetram promissam reductionem, & fœlicem in eâ habitationem: non autem plenam singulorum in gratiam divinam restitutionem ad consecutionem vitæ æternæ: Illa enim per Legem obtineri non poterat; nec ullum legimus in Lege institutum sacrificium, ad expiationem peccatorum, quibus pœnam mortis Deus constituerat. Hinc *Hebr. II. 2.* dicitur *omnis transgressio & inobedientia habuisse in Lege justam mercedis retributionem*: & *cap. X. 28.* *irritam si quis faceret legem Moysi, quod sine misericordia mori debuerit sub duobus aut tribus testibus.* Hinc Lex iram dicitur operari, *Rom. IV. 15.* & vocatur ministerium mortis, *2 Cor. III. 7.* Ideoque & peccatorum gravium reos metu mortis semper auxios detinebat, *Hebr. II. 14, 15.* Per Christum autem omnium peccatorum, nullo excepto, etiam eorum, quæ per Legem expiari non poterant, remissio obtineri potest: Ipse enim victima est expiatoria pro peccatis nostris, & Sacerdos coram throno Dei, qui pro nobis com-

paret, & interpellat, atque ita plenam & perfectam omnium peccatorum nobis impetrat remissionem; & sanguine suo Novum Testamentum, quod Deus per Christum nobis reconciliatus gratiose nobiscum pepigit, confirmavit. Ideo sanguis ejus *Matth. XXVI. 27.* vocatur sanguis Novi Testamenti. *Rom. III. 25.* Deus cum proposuit propitiationem per fidem in sanguine ipsius: & *cap. IV. 25.* traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram. & *cap. VIII. 34.* Quis est qui condemnat? Christus Jesus, qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui & interpellat pro nobis. *Eph. I. 7.* & *Coloss. I. 14.* In quo habemus redemptionem per sanguinem ejus, remissionem peccatorum. *1 Joan. II. 1, 2.* Si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Jesum Christum justum: & ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantum, sed etiam pro totius mundi. Et passim in epistolâ ad Hebr. ubi efficacia sacrificii ipsius demonstratur per oppositionem ad sacrificia legalia, quæ non poterant plenè peccatores purgare, ideoque repeti debebant: Christus verò manens in æternum sempiternum habet sacerdotium: unde & salvare in perpetuum potest accedentes per semet ipsum ad Deum: semper vivens ad interpellandum pro nobis: *cap. VII. 24, 25.* Ipse præterea per sanguinem suum rex super omnia à Deo Patre constitutus remissionem peccatorum nobis gratiose concedit. Sic Petrus dicit *Act. V. 31.* Hunc principem & salvatorem Deus exaltavit dextrâ suâ, ad dandam penitentiam Israël, & remissionem peccatorum. *Hebr. V. 10.* Consummatus factus est omnibus obtemperantibus sibi causa salutis æternæ. Ex quibus omnibus liquidò constat, justificari nos per Christum ab omnibus peccatis, etiam iis, quorum remissio per Legem obtineri nequit.

Ut verò fidem in Christum ipsis persuadeat, dicit, omnem qui credit per Christum justificari. Fides itaque in Christum est medium, seu conditio requisita ad obtinendum remissionem. Christus sacrificio suo remissionem peccatorum impetravit quidem pro omnibus hominibus, adeò ut ostium salutis omnibus jam pateat, Deusque verbum salutis omnibus annuntiari procuret: Nemo tamen actu salutem adepturus est, nisi credens in Christum; hoc est, nisi illum agnoscens unicum Salvatorem, illius doctrinam recipiens ut divinam, illius reconciliationi totus confidens, illiusque præceptis ex animo obtemperans: ita ut fides in Christum sit viva, & fœcunda bonorum operum mater; *Gal. V. 6.* In Christo Jesu neque circumcisio quicquam valet, neque præputium, sed fides per

charitatem efficax. 1 *Joan. I. 7. & Jacob. II. 14. & seqq.* ubi Apostolus docet, fidem sine operibus esse mortuam, & ad iustificandum inefficacem; & ex Abrahami exemplo probat, ex operibus etiam hominem iustificari, & non ex fide tantum; ejusmodi nimirum operibus, quæ in Evangelio præcipiuntur, & quæ fides in Christum producit: omnibusque locis, ubi resipiscentia, perinde atque fides, exigitur, ut remissionem peccatorum consequamur: *Act. II. 38. III. 19. & Luc. XXIV. 47.* Huic remissioni peccatorum, seu justificationi, indivulso nexu cohæret salus æterna. Sic *Marc. XVI. 16. Qui crediderit & baptizatus fuerit salvabitur.* Vide & *Joan. III. 16, 36. Rom. X. 9. & alibi.*

Vers. 40. Videte ergo, ne superveniat vobis quod dictum est in Prophetis:

41. Videte contemtores, & admiramini, & disperdimini: quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, si quis enarraverit vobis. His verbis hortatur ipsos Apostolus ad fidem in Christum à se prædicatum: Quia enim omnes in Jesum credentes consequuntur remissionem peccatorum ac justificationem, certum est, illum esse Christum seu Salvatorem per Prophetas toties promissum: ac consequenter ipsis cavendum esse, ne ipsum per incredulitatem rejiciant ac contemnant, perinde atque Hierosolymitani, qui ipsum cruci affixerunt: alias idem ipsis exspectandum erit exitium, quod Deus olim per Prophetas contemtoribus divinæ legis comminatus est. Sive locus hic exstet solummodò *Habac. I. 5.* sive etiam respiciatur *Esa. XXVIII. 14.* uti aliqui credunt, quia vox *Propheta* hic legitur in plurali numero; quæ tamen ratio nullius est momenti; certum est, illo non contineri directam prædictionem eorum, quæ tunc circa Judæos Antiochenos contingebant; sed tantum per accommodationem illis applicari. Propheta enim Habacuc temporibus impii regis Manassæ vivens, quibus impietas ac idololatria in populo Judæ prævalebant, postquam graves de abominationibus & impietatibus populi querelas instituit, minatur illis Dei contemtoribus gravem poenam, quam credituri non sint, si quis eam ipsis enarraverit: nempe, ut est in sequentibus, quod Chaldæi sint venturi, totamque ipsorum terram depopulaturi ac vastaturi. Citat autem Lucas vaticinium hoc non ad verbum, prout in Hebræo exstat, sed prout a *LXX.* versum est: in Hebræo enim legitur כְּנִיּוֹם, *in gentibus*: pro qua *LXX.* legisse videntur כְּנִיּוֹם, *contemtores*; quam vocem ita reddunt *cap. II. 5.* ut ab aliis observatum est: tum etiam nec exactè Lucas textum refert, prout apud *LXX.* ex-

stat; sed potius illius sensum. Hanc autem comminationem divinam Paulus applicat Judæis Evangelii contemtoribus, quales verisimile est ipsum inter differendum ex vultu & gestibus ipsorum plures observasse; quia nimirum malitiâ ac contumaciâ similes se ostendebant illis, qui tempore Habacuc vixerunt, etiam eadem comminatione terreri potuerunt: Et potest ea respicere, tam, horrendam illam terræ Judaicæ vastationem per Romanos, quam afflictionem Dominus prædicit, *qualis non fuit ab initio mundi ad hoc usque tempus, neque fiet, Matth. XXIV. 21.* cui adhæret misera illa populi captivitas & dispersio inter gentes per totum terrarum orbem, quæ adhuc durat: quam æternum post hanc vitam exitium ob rejectum Messiam. Possent etiam hæc ita accipi, ut excidium populi per Chaldæos, primo ac literaliter sensu prædictum, fuerit typus hujus tremendi excidii, quod ob contemptum Messiam ipsos manebat. Verum prior explicatio magis placet.

Vers. 42. Exeuntibus autem illis è synagoga Judæorum, rogabant gentes, ut sequenti sabbatho loquerentur sibi verba hæc. Hic videmus concionis apostolicæ effectum inter gentes & Judæos. Illud enim, *exeuntibus illis è synagoga*, videtur respicere, non Apostolos, quasi illi his dictis, nondum dimissâ synagoga, exiverint; sed refractarios Judæos, qui offensi sermone Pauli synagoga exierunt. Gentes verò, hoc est, pii inter gentes, ac Deum timentes, quos unâ cum Judæis allocutus est *vers. 16.* orant, ut eis τὸ μετὰ τὸ σάββατον, quod non est, sequenti sabbatho, ut Vulgata & Erasmus habent, sed tempore intermedio inter duo sabbatha, sibi loquerentur verba hæc. Videbant Apostolos per sabbatha intrare synagogas, & Judæis institutendis vacare: Ipsi orant, ut Apostoli tempore intermedio doctrinam Christianam latius sibi explicent; eo ipso paratos se ostendentes ad eam plenius cognoscendam.

Vers. 43. Cumque dimissa esset synagoga, secuti sunt multi Judæorum, & colentium advenarum, Paulum & Barnabam, qui loquentes suadebant eis ut permanerent in gratiâ Dei. Ex Judæis itaque, & proselytis, nimirum justitiæ, uti antea diximus, multi fidem verbis Pauli adhibuerunt, & in Jesum crediderunt. Apostoli rursus illis persuaserunt, *ut permanerent in gratiâ Dei.* Metonymia hic est causæ pro effecto, quâ beneficia ac dona, quæ Deus ex gratiâ largitur, Dei gratia vocantur: sic hic vocatur doctrina Evangelica; perinde ut & *Rom. IV. 14, 15. Hebr. XII. 15.* Unde & Evangelium vocatur *verbum gratiæ, Act. XIV. 3. XX. 24, 32.* Quia ipsis prædi-

caverat Evangelium, quo maxima Dei beneficia continentur, quo Christus pro hominum peccatis mortuus, & ad salutem fidelibus dandam ad dextram Patris exaltatus, omniumque peccatorum remissio in ipsum credentibus annuntiatur; hortatur ipsos, ut in illius doctrinæ fide constantes persistant, atque ita etiam in gratiâ Dei, quâ salutem æternam consequantur, permaneant.

Verf. 44. *Sequenti verò sabbatho penè universa civitas convenit audire verbum Dei.*

45. *Videntes autem turbas Judæi, repleti sunt zelo, & contradicebant his, quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.* Tempore intermedio Paulus & Barnabas à gentibus rogati, illis doctrinam Evangelii latius exposuerunt; quæ cum illis allubesceret, tota fermè civitas sabbatho sequente in Judæorum synagogam confluit, procul dubio, ut Apostolos ex Prophetarum vaticiniis contrà Judæos audiret adstruentes Jesum, in quo omnia impleta erant, esse Christum. Quanquam & credibile valdè sit, multos ex curiositate magis, quam sincero in veritate proficiendi studio accessisse. Confluxus ille accendit Judæorum invidiam, ideòque contradixerunt Paulo, ac doctrinam Evangelii, quin & ipsum Dominum Jesum blasphemarunt, tanquam impostorem & seductorem populi, ac proinde à primoribus suis justè occisum; qui etiam à Deo non sit resuscitatus ex mortuis, sed falsò à discipulis ex mortuis resuscitatus esse jactetur; quo ipso & illos impostores vocarunt.

Verf. 46. *Tunc constanter (seu potius confidenter, seu sumptâ fiduciâ) Paulus & Barnabas dixerunt; vobis oportebat primum loqui verba Dei; sed quoniam repellitis illud, & vos indignos judicatis vitâ æternâ, ecce convertimur ad gentes.* Hic videmus ordinem, quem in Evangelii prædicatione Deus observari voluit; ut primò annuntiaretur Judæis, deinde gentibus. Messias erat è Judæis oriundus, & primò ac præcipuè ad Judæorum salutem à Deo destinatus: hinc Dominus Apostolos suos dimittens, præcipit, *in viam gentium ne abieritis, & in civitates Samaritanorum ne intraveritis; sed potius ite ad oves quæ perierunt domus Israël*, Matth. X. 5, 6. Sed sicut non folis Judæis, verum etiam gentibus Salvator fuit destinatus, Esa. XLIX. 6. quem locum Paulus mox allegat; ita etiam Deus eum gentibus prædicari voluit; sed eo ordine, quo eum illis Salvatore destinaverat: nempe ut primò Judæi ad salutem vocarentur, illisque conversis sermo salutis porrò ad gentes propagaretur. Verum Judæi suâ incredulitate ac Evangelii rejectione causa fuerunt, quod citius, & nondum omnibus Judæis

vocatis, Evangelium ad gentes delatum sit. Quoniam enim Paulus addit, *quoniam vos id rejicitis, convertimur ad gentes*, eo ipso ostendit, nisi Judæi Evangelium rejecissent, quod se nondum ad gentes convertissent.

Addit: *Et vos indignos judicatis vitâ æternâ.* Est phrasis sacris Scriptoribus usitata, quâ facta, quæ consentanea sunt alicui intentioni ac judicio, illi judicio attribuantur; hominesque, qui ejusmodi judicio consentanea faciunt, censentur quasi illud judicantes: sic hi Judæi dicuntur se ipsos vitâ æternâ indignos judicare; quia tam protervè verbum Evangelii respuentes, quod vitam æternam offert, tantumdem faciebant, atque si sententiâ pronuntiatâ se ipsos judicarent vitâ æternâ indignos: eodem sensu, quo illi, qui *Deum oderunt*, dicuntur *diligere mortem*, Proverb. VIII. 36. Similes locutiones vide Phil. III. 19. Coloss. III. 5. & alibi. Adeò ut Deus in ejusmodi enormibus peccatis non ex intentione seu animo de factis, sed ex factis de animo & intentione judicet.

Quod verò addit, *ecce convertimur ad gentes*; observandum vocem *σπερματίζεσθαι* esse quidem conjugationis passivæ, sed habere significationem activam, verum reciprocam; & tantumdem esse, atque, *convertimus nos*; uti & Nova versio Belgica habet, *ziet / wy keeren ons tot de Heidenen*. Estque hic loquendi modus admodum usitatus scriptoribus Novi Testamenti: sic apud Matthæum & Lucam aliquoties dicitur, *σπερματίζεσθαι*, pro *se convertens*, Matth. VII. 6. XVI. 23. Luc. VII. 9. 44. & alibi; & *ἐπισπερματίζεσθαι*, Matth. IX. 22. Joan. XXI. 20. & *σπερματίζετε*, convertatis vos, Matth. XVIII. 3. ut & *ἐσπερματίζεσθαι*, Joan. XX. 14. convertit se. & de Domino Jesu *ἐκρύβη*, pro *occultavit se*, Joan. VIII. 59. XII. 36. quæ omnia in eadem versione Belgicâ significatione activâ reciprocam redduntur. Sic *συνήχθησαν* crebrò dicitur de illis, qui sponte convenerunt, ac proinde se ipsos congregarunt; ut Matth. XIII. 2. Marc. II. 2. & alibi. Verum de hac phrasologiâ in sequentibus mox fusius disserendi dabitur occasio.

Verf. 47. *Sic enim nobis præcepit Dominus: posui te in lucem gentium, ut sis in salutem usque ad extremum terræ.* Locus hic exstat Esa. XLIX. 6. Quæ Esaias sensu valdè diluto de se tanquam typo Christi dixit, ea hic Apostolus juxta omnem literæ plenitudinem Christo applicat. Et reverâ verba hæc adeò sunt illustria, & tam eximium de Christo vaticinium continent, ut quicumque muneris Christo mandati rationem, illiusque tam per Christum, quam ipsius jussu per Apostolos exe-

executionem considerat, & cum Esaia verbis confert, agnoscere debeat, hæc ad eò exactè cum vaticinio Esaia convenire, ut Christum tantum non directè respexisse dici possit. Introducitur apud Prophetam juxta sensum mysticum Christus conquereus, se frustra laborare ac laboraturum ad convertendum Judæos, in quorum tamen salutem primò ac præcipuè à Patre suo in mundum missus fuit: Deus autem quasi eum consolaturus respondet, quod conversio Judæorum exigua esset muneris ipsius pars; itaque licet ipsi non colligantur, non tamen laborem ipsius fore irritum; Quia Deus excellentius ipsi munus imposuerit; nempe ut sit lux gentium, iisque sit in salutem usque ad extremum terræ. Quod verò Propheta prædicit de Messia, quod à Deo sit datus lux gentium, id Paulus & Barnabas sibi applicant, & huic suæ actioni, quâ Judæis ob contumaciam suam relictis se convertebant ad gentes: quia hoc agendo Messia personam repræsentabant, cujus mandato hoc ab ipsis fiebat. Voluit nimirum Deus gentes in unum populum & Ecclesiam cum Judæis sociari: Primò itaque Judæis Evangelium annuntiari curat, ut ad se colligantur: sed cum maxima Judæorum pars Messiam ad se missum respuit, Deus incredulis illis Judæis relictis Evangelium transtulit ad gentes, omnesque ex gentibus credentes Ecclesiæ Judæorum fidelium inferuit, tanquam ramos insititios trunco, uti Apostolus docet *Rom. XI. 17.* ut sic ex duobus populis antea separatis ac inimicis, fieret unum corpus spirituale, *Eph. II. 14. & seqq.*

Verf. 48. *Audientes verò gentes gavise sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.* Græcè legitur, ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον. Notum est, verba hæc à patronis absolutæ prædestinationis urgeri, quasi doceant, esse quosdam æterno Dei decreto absolutè ad vitam æternam electos, eamque electionem præcedere fidem. A nostris sæpius demonstratum est, de ejusmodi absolutè & immutabiliter ab æterno electis hic Apostolum neutiquam loqui, neque ullum in textu esse indicium, quod verba hæc de ejusmodi absolutè electis accipere suadeat. Non enim dicuntur præordinati, nec à Deo præordinati, multò minus immutabiliter præordinati, sed simpliciter tantum ordinati, seu τεταγμένοι. Tum nec historiæ series permittit, ut ejusmodi absolutè electi hic intelligantur. Apostolus enim conversionis suæ à Judæis ad gentes hanc reddit rationem, quia illi sermonem Dei rejiciebant, seque vitâ æternâ indignos judicabant; & additur, ex gentibus credi-

diffe quotquot ordinati erant ad vitam æternam. Si enim per ordinatos ad vitam æternam Apostolus absolutè electos intellexisset, non fuisset ista ratio à Judæis ad gentes transeundi, quod Judæi sermonem Dei respuebant: nam Judæi ideò rejiciebant sermonem (juxta hanc explicationem) quia ad vitam æternam electi non erant. Atqui quicumque ex gentibus ad vitam æternam absolutè electi non erant, juxta hos doctores, etiam sermonem Evangelii rejecerunt: quomodo ergò incredulitas Judæorum non electorum potuit esse causa Apostolis à Judæis ad gentes se convertendi? Deinde, quotquot ex Judæis præordinati erant ad vitam æternam etiam crediderunt Evangelio. Cur ergo incredulitas eorum, qui inter gentes ad vitam æternam non fuere electi, non fuit ratio redeundi à gentibus ad Judæos, & Judæi hanc rationem non retorserunt in Apostolos, quod quicumque ex se ad vitam æternam essent præordinati crediderunt non minus, quam præordinati inter gentes? Si enim ob incredulitatem Judæorum non electorum transierunt ad gentes, oportuit ut etiam propter incredulitatem non electorum ex gentibus redirent ad Judæos. Quæ omnia arguunt de ejusmodi absolutè electis hic sermonem non esse. Quinam ergo hi sunt τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον?

Quoniam verbum hoc τεταγμένοι absolutè ponitur, nec additur, à quo sint ordinati, nihil vetat id in significatione activâ reciproçâ accipere, ut τεταγμένοι sint, ordinati seu dispositi à seipsis, seu qui se ipsos disposuerunt; phrasi loquendi sacris Novi Testamenti scriptoribus usitatissimâ: Quod quoniam explicando huic loco unicuique sufficere videtur, pluribus allatis exemplis, præter ea, quæ jam ad verf. 46. adduximus, adstruere operæ pretium est.

Primò, notum est, passiva compositorum verbi τάσσω sæpius accipi in significatione activâ reciproçâ; & præcipuè quidem verbi ὑποτάσσω. Et ita etiam redduntur in Novâ Versione Belgicâ, auctoritate ac jussu Synodi Dordracenæ adornatâ: *Rom. VIII. 7. 1 Cor. XVI. 16. Jacob. IV. 7.* quibus in locis ὑποτάσσεσθε vertunt, se subjicere: in aliis ὑποτάσσεσθε, subjecti estote, quod idem est, ac subjicite vos ipsos: ut *Rom. XIII. 1, 5. Eph. V. 21, 22. Coloss. III. 18. Tit. II. 5, 9. III. 1. Hebr. XII. 9. 1 Pet. II. 13, 18. V. 5.* Eandem significationem activam reciprocam reddunt aliis in locis pluribus, quæ in textu Græcò in conjugatione passivâ leguntur: ut *Matth. V. 24. Ἀφθάρηθητε, reconciliate.* *1 Cor. V. 9, 11. & 2 Thess. III. 14. χωρεσθήναι, separare se. ἀνδρίζεσθε, ostendite vos viros, 1 Cor. XVI. 13. ἐπεινεύμεθα,*

me extendens, Phil. III. 14. ὑπεραιρόμενος, qui seipsum extollit, 2 Thess. II. 4. ταπένωθε, humiliare vos, Jacob. IV. 10. 1 Pet. V. 6. ὀπλίζεσθε, armate vos, 1 Pet. IV. 1. φυλάσσεσθε, custodite vos, 2 Pet. III. 17. φθείρονται, corrumpunt se, Judæ vers. 10. Et notandum, quod Beza, qui similiter vertit, corrumpunt se, hic reprehendat Vulgatam & Erasmus, qui verterunt, corrumpuntur: & suæ Versionis hanc reddat rationem: quod illud omnino sit accipiendum formā non merè passivā, sed conjugatione, quæ ab Hebræis Hithpahal vocatur, & passivæ Niphal respondet. His adde alia, quæ in illā Versione non quidem aperte leguntur locutione activā reciproci, imò & locutione passivā; sed tamen quæ ex ipsis locis liquet, significatione activā reciproci esse intelligenda: Qualia sunt primò illa loca, quibus locutione passivā hominibus præscribitur officium; ut Rom. XII. 2. μὴ συζημαλίζετε, ἀλλὰ μεταμορφώσεσθε; ne configurate vos: sed transformate vos. 1 Cor. VII. 10, 11, 15. χωρισθῆναι, se separare. 2 Cor. V. 20. καὶ ἀλλάγητε, reconciliate vos, vel ea facite, per quæ reconciliemini. 2 Cor. XIII. 11. καὶ ἀρτιζέσεσθε, facite vos perfectos, seu, ut perfecti sitis. Eph. V. 18. μὴ μεθύσκεσθε, ne inebriate vos. Eph. VI. 10. ἐνδυναμώσεσθε, confortate vos. Coloss. III. 19. μὴ πικραίνετε, ne exacerbate vos. Jacob. II. 16. θερμαίνετε καὶ χορτάζεσθε, calefacite & saturate vos. 1 Pet. I. 14. μὴ συζηματιζόμενοι, ne configurantes vos. Apoc. XXII. 11. δικαιοθήτω, ἁγιασθήτω, justum & sanctum se faciat, seu, justitiam & sanctitatem operetur. Deinde illa loca, in quibus de hominibus enuntiatur quod præstiterunt officium. Ut Rom. IV. 20. de Abrahamo, ἐνεδυναμώθη, corroboravit se. Rom. VI. 17. παρεδόθητε, tradidistis vos. Apoc. XIV. 4. ἐκ ἐμολύνθησαν, non contaminarunt se. Eodem sensu & περιτέμνεσθε, aliquoties legitur, pro facere se circumcidi: Act. XV. 1. & 24. 1 Cor. VII. 28. Gal. V. 2, 3. Adeò ut locutio sit Sacris Novi Testamenti scriptoribus usitatissima. Nec sacris tantum, sed & profanis scriptoribus in usu est. Herodotus lib. II. §. XXXVII. de sacerdotibus Ægyptiis ait: λένται δις τῆς ἡμέρας ἐκάσθης ὕδατι ψυχρῷ: Lavant seipsum bis quotidie aquā frigidā. Et §. XL. Καιομένων τῶν ἱερῶν τύπτονται πάντες: dum sacrificium ardet omnes verberantur, id est, seipsum verberant. & §. LXI. Τύπτονται γὰρ δὴ μετὰ τὴν θυσίην πάντες. &c. τῷ δὲ τύπτονται ἔμοι ὅσιόν ἐστι λέγειν. Verberant enim se post sacrificium cuncti, &c. Quo autem se verberent, non est mihi fas dicere. Et §. LXXXV. Iustum Ægyptiorum describens de mulieribus dicit, τύπτονται ἐπεζωσμένοι, se verberant succincti: ἐτέρωθεν οἱ ἄνδρες τύπτονται ἐπεζωσμένοι καὶ ἄτοι: alterā ex parte viri,

& ipsi succincti se verberant. Et Plutarchus de consolatione ad Apollonium, tom. II. pag. 114. ἐν οἷς ἐδυχεραίνον σφόδρα μνήμασιν ἀνοιμώζοντες καὶ σεργοτυπόμενοι &c. in quibus monumentis valde dolebant lamentantes, & in pectore percussi, id est, pectus percutientes. Juxta hanc significationem τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον forent, qui seipsum ordinaverunt seu disposuerunt ad vitam æternam, quando ipsis offerebatur, amplectendam. Quo sensu 1 Cor. XVI. 15. de domo Stephanæ dicitur, quod εἰς διακονίαν τῶν ἁγίων ἐταξαν ἑαυτοὺς, seipsum disposuerunt ad ministerium sanctorum: seu, qui à seipsis ordinati & dispositi sunt. Perinde uti Xenophon loquitur de Expedit. Cyri lib. VII. non procul ab initio, pag. mihi 232. ubi postquam retulit, quā ratione ipse milites tumultuantes allocutus fuerit, & arma ponere jussit, ut ita sedarentur; ita pergit: οἱ δ' αὐτοὶ ὑφ' ἑαυτῶν τατλόμενοι, &c. illi autem à seipsis ordinati, id est, seipsum ordinantes. Hoc sensu intransitive accipitur præteritum passivum τεταγμένοι, absolute positum, & significat aptum, seu dispositum: Sic Budæus observat, Plutarchum in vitā Pompeji voce τεταγμένον significare hominem compositum, frugi, non dissolutum. φύσει γὰρ ἦν σώφρων καὶ τεταγμένον ταῖς ἐπιθυμίαις. Perinde ut Joan. XIX. 38. κεκρυμμένον idem est quod occultus. Similem planè locutionem habemus 2 Machab. XIV. 3. ubi Alcimus summus Sacerdos dicitur ἐκσίσως μεμολυμμένον, sponte, seu voluntariè pollutus; hoc est, qui seipsum sponte polluit: uti id in Novā versione Belgicā redditur. Et in Novo Testamento participium passivum συνηγμένοι aliquoties dicitur de iis, qui ultrò convenerunt, seu seipsum congregarunt: Matth. XVIII. 20. XXII. 41. XXVII. 17. Joan. XX. 19. Act. IV. 31. XX. 7, 8. Apoc. XIX. 19. Eodem sensu occurrit vox ἐπισυνηγμένη, Marc. I. 33. & συνηθροισμένοι, Luc. XXIV. 33. Act. XII. 12. Simili planè modo leguntur Act. XIX. 36. κατεσαλμένοι, sedati, nempe qui seipsum ad modestiam componunt: & Act. XXIV. 18. ἡγνισμένον, qui seipsum sanctificavit: & præsertim Rom. VII. 14. ubi Apostolus sub suā personā statum hominis irrogeniti describens, ait, quod sit πεπραμένον ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν, venditus sub peccato; quod de aliā venditione, quam quā seipsum vendiderat, intelligi nequit: est enim locutio æquipollens illi, quā de Achabo dicitur 1 Reg. XXI. 20. & 25. quod seipsum vendiderit ad faciendum quod malum erat in oculis Domini. Quod LXX. vertunt in passivo, πέπρασαι, venditus es; & vers. 25. ἐπράθη, venditus est, cum in Hebræo legatur in conjugatione hithpahal. Idem de Israëlitis dicitur, 2 Reg. XVII. 17. quod

LXX. similiter vertunt, ἐπράθησαν, significatione nimirum activâ reciproca. Vide & Levit. XXV. 48. & Deut. XXVIII. 68. In omnibus illis locis LXX. vocem Hebræam vertunt passivè: interpretes autem Novæ versionis Belgicæ cum Tremellio & Junio, significatione activâ reciproca. Eodem sensu de vasis iræ legimus Rom. IX. 22. quod sint κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, aptata ad interitum: etiam ipso Petro Molinæo interprete in Anatom. Arminian. cap. XIV. §. 9. Id quoque apprimè observandum est, Apostolum agentem de reprobis, dicere ea esse vasa κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν, aptata, seu præparata ad interitum. Non dicit Deum eos paravisse aut aptavisse ad interitum, ne videretur dicere, Deum eis indidisse peccatum, quo ad exitium præpararentur. At cum agit de electis, flexo sermone, dicit Deum eos præparavisse ad gloriam; quod quidem facit, dando eis spiritum & fidem. Non temerè est, quod Apostolus noluisset utrobique eodem modo loqui: nempe quia Deus alios invenit vasa aptata ad interitum, alios facit vasa destinata ad gloriam, idque miserendo. Eundem loquendi modum in linguâ Hebræâ locum habere, docet Joannes Meyer Professor Theologiæ in Academiâ Hardervicena, in libro Belgico, cui titulum fecit, Doctrina SS. Trinitatis ex Veteri & Novo Testamento probata, pag. 63. §. 139. Flexio Niphal, quæ hic reperitur (sc. Sachar. IX. 9. וְנָחַם) habet significationem reciprocam, ideoque verti potest, qui seipsum salvat, sicut nostri interpretes in suis annotationibus observarunt, dicentes, qui salvatus est, vel, qui seipsum salvat; prout in textu ipso quidem dici poterat: sed quis nescit, interpretes sæpe sensum solummodò exprimere? Sic תָּחַם 2 Sam. XX. 10. usurpatur, pro, qui se custodit. Idem de conjugatione Niphal & alii observarunt: sed potissimum de conjugatione Hithpahal, quam LXX. sæpe reddunt in conjugatione passivâ, quæ proinde non alio sensu, quam activo reciproco intelligi possunt. Nos pauca aliquot exempla, prout se nobis obtulerunt, annotabimus, quæ in Græcâ versione passivè exstant, & quæ omnia tam à Tremellio & Junio, quam Novæ Versionis Belgicæ Interpretibus, significatione activâ reciproca vertuntur: Vide Genes. III. 8. ἐκρύβησαν, Jos. X. 16. κατεκρύβησαν. 1 Sam. XIV. 22. κρυπτόμενοι. Genes. XLV. 1. ἀνεγνωρίζετο. Num. VI. 3. & XIX. 20. ἀγνοήσεται. 1 Reg. XVIII. 2. ὀφθῆναι. & vers. 28. κατελέμνοντο. 2 Chron. XXI. 4. ἐκραταιώθη. Sed exemplorum satis est. Hæc paulò fufius plurimis allatis exemplis ostendisse operæ pretium est, ut appareat, acceptionem vocis τελαγμένοι, in sensu intransitivo seu reciproco communi usui loquendi, & scriptoribus sacris valdè familiari, esse consentaneam.

Juxta hanc explicationem τελαγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον sunt, qui seipsos ope præviæ gratiæ divinæ disposuerunt ad vitam æternam; id est, ad recipiendam fidem in Christum, atque ita porro vitam æternam: Qui enim dispositi sunt ad fidem in Christum, etiam dispositione remotâ ad vitam æternam dispositi rectè dicuntur. Vel, quoniam ad fidem in Christum, quâ ad vitam æternam pervenitur, dispositi sunt, rectè dicuntur dispositi ad vitam æternam sub illâ, quâ ipsis offerebatur, conditione amplectendam; & illa dispositio fecit, ut fidem in Christum promptissimè amplexi sint. Non inscitè observant hic quidam, vocem τελαγω proprie & usitatissimè adhiberi in re militari, indeque per metaphoram aliis applicari rebus. Illa autem significatio optimè loco huic, & materiæ, de quâ agitur, quadrat. Milites enim in ordines collocati apti sunt ad pugnandum, & legitimè pugnando victoriam reportandam: Nec refert, sive dux ipse eos singulos suo loco collocaverit, sive illi ducis imperio assueti statim ad mandatum illius singuli suum locum occupent, sive sponte suâ seipsos in ordines colligant, uti hoc Xenophontem de militibus suis referre vidimus. Eodem modo, qui habent dispositionem requisitam ad fidem, apti sunt ad fidem concipiendam, certamen fidei legitimè decertandum, & vitam æternam, fidei præmium, consequendam. Isque sensus ex serie historiæ fuit: Hi enim è gentibus opponuntur Judæis, & planè contraria de iis narrantur. Judæis, quoniam non tantum Pauli prædicationem rejiciebant, sed & invidiâ accensi contra gentes Pauli verbis contradicebant, & blasphemabant, exprobrat Paulus, quod rejicerent verbum salutis, & se indignos judicarent vitâ æternâ: Hæc erat præva in Judæis dispositio, quâ agebantur, ne verbum Evangelii reciperent. Illis opponit Lucas statum gentium, quæ audito verbo salutis gavisæ sunt, additque, & crediderunt quotquot ordinati, seu dispositi, erant ad vitam æternam. Hic ergo, ex lege oppositorum, intelligenda est bona in gentibus dispositio, quæ fecit, ut vitam æternam sibi sub conditione fidei in Christum oblata avidè amplexi sint, & quotquot ita dispositi fuerunt statim in Christum crediderint. Tales sunt, qui beneficio generalioris gratiæ divinæ, vel etiam legis à Deo latæ (quales non pauci inter eos fuerunt, qui vers. 43. profelyti Deumque timentes vocantur) pietatis ac virtutis studio ducuntur: vel saltem, in quibus amor honesti exstinctus non est, quique passionum vehementia non in præceptis abripiuntur; qui sæpe non tam animi malitiâ, quam

quam inscitiam peccant. Hi enim dispositi sunt ad vitam æternam, quodcumque ipsis offertur, amplectendam; & fidem, quæ sibi adjunctum habet præceptum sanctitatis, amplectendam: Quia enim illi pietatis & justitiæ sunt studiosi, facillimè doctrinam, quæ sanctitatem exigit, divinam credunt, utpote indoli & dispositioni suæ consentaneam: & licet sanctitatem postulet eminentiorem, non tantum non deterrentur, sed magis ad eam amplectendam excitantur, utpote per quam studium sanctitatis in se magis accenditur, ac internum illud animi gaudium, quod ex virtutis exercitio percipiunt, continuò augetur, ac spe vitæ æternæ sibi propositæ majus capit incrementum. Tales verbum sibi à Paulo prædicatum expendunt, argumenta, quibus illius veritas ac divinitas nititur, ponderant, & omnibus in timore Domini attentè consideratis illud ut divinum recipiunt. Quale habemus exemplum in Judæis Beræensibus *Act. XVII.*

11. Tales *Luc. IX. 62.* vocantur εὐθετοὶ εἰς βασιλείαν Θεοῦ, apti regno Dei. Et talis dispositio in homine credituro requiritur, & quicumque tales sunt, ordinariè verbo audito statim credunt, seque Christo regendos tradunt. Hi dicuntur *veritatem facere*. *Joan. III. 21.* voluntatem Dei velle facere, *Joan. VII. 17.* ex Deo esse, *Joan. VIII. 47.* oves Christi, *Joan. X. 26, 27.* Tales fuere Nathanaël, *Joan. I. 46.* eunuchus reginæ Candaces, *Act. VIII.* Cornelius centurio, *Act. X.* Lydia, *Act. XVI.* alique. Illis opponuntur ἀτακτοὶ, homines perversâ mente, qui vitæ hujus deliciis toti sunt immerfi: qui, quoniam omnem in illis facilitatem quærunt, etiam illis renuntiare nolunt; ideòque averfi sunt à doctrinâ, quæ illorum abnegationem exigit, & bona alia, quibus non afficiuntur, quærere jubet; quia illorum desideriis tota adversatur: Quantomajorem sanctitatem exigit, tantomajori ipsis est aversationi. Hi dicuntur *non credere*, imò *credere non posse*; id est animo esse à fide prorsus alieno, ideòque fidem respuere. Vide *Rom. VIII. 7.* *1 Cor. II. 14.* Hisce adde *Joan. III. 20.* *V. 44.* *X. 26.* Tales dicuntur *homines corrupti mente, reprobi circa fidem*, *2 Tim. III. 8.* Hi sunt ἀτοκοὶ & πονηροὶ, facinorosi & malitiosi, quorum *non esse fidem* ait Apostolus, *2 Theff. III. 2.* seu, uti hic de incredulis Judæis dicitur, qui seipsos indignos judicant vitæ æternæ.

Vers. 49, 50, 51, 52. Sermo Domini ab Apostolis prædicatus, & ab omnibus, qui inter gentes dispositi erant ad vitam æternam, fide receptus, per totam illam regionem dispersus fuit, & passim receptus: hoc enim verba hæc innuunt: nisi enim plurimi per totam regionem eum

recepissent, non fuisset res magna nec commemoratu digna, quod per totam regionem disseminatus esset. Et hæc prompta gentilium fides magis excitavit Judæorum zelum contra Apostolos: Quare concitarunt mulieres religiosas, seu proselytas, & per eas etiam honoratiores in illâ civitate fæminas; quæ ab his persuasæ porrò maritos suos concitarunt, atque ita persecutionem excitarunt contra Paulum & Barnabam, eosque ejecerunt è finibus suis. Illi verò, juxta mandatum Domini, excusserunt pulverem pedum suorum contra eos: sive id fecerint, ut testarentur, nihil se cum illis commercii habere velle; sive, se nihil ipsorum, quantillum id sit, ne pulverem quidem pedibus suis adherentem, cupere: venisse se in ipsorum salutem, non ut quicquam ipsorum sibi habeant. Atque ita abierunt Iconium. Discipuli verò, hoc est, qui ex Judæis & gentibus in Christum crediderunt, replebantur gaudio, quia per fidem remissionem peccatorum impetraverant, ac spem consequendi bona cælestia; eaque spes Spiritus Sancti donis obsignata fuit.

CAPUT XIV.

Vers. 1. **F**actum est autem Iconii, ut simul introirent Synagogam Judæorum, & loquerentur, ita ut crederet Judæorum & Græcorum copiosa multitudo. Toties à Judæis rejectus Paulus eundem erga eorum salutem ostendit zelum: intrat eorum Synagogam, iisque loquitur & annuntiat verbum salutis: idemque hic fuit eventus, qui Antiochiæ; multi ex Judæis & Græcis proselytis crediderunt.

Vers. 2. Sed & alii fuere Judæi refractarii, qui calumniis gentium animos contra Apostolos ad iracundiam concitarunt, ut doctrinam, quam rationibus refellere non poterant, violentiâ opprimerent.

Vers. 3. Apostoli illorum contra se molitionibus minimè deterriti strenuè muneri suo incumbabant, & liberè ac confidenter Evangelium prædicabant; Dominusque illorum prædicationi testimonium perhibuit, varia per illos edendo signa ac miracula, quibus doctrinæ, quam prædicabant, divinitatem confirmavit, ita ut nulum incredulitati suæ prætextum obtendere potuerint. In Antiochiâ non legimus aliquod per eos miraculum factum, sed Paulum concione eximiâ doctrinæ Christianæ divinitatem evidenter adstruxisse: sive Lucas non semper narraverit quævis miracula in singulis locis ab Apostolis facta: sive Deus coram obstinatis illis Antiochiensibus Judæis miracula fieri noluerit, sed prædicationis Paulinæ efficaciam con-

convictos porrò illos sibi permiserit, ut, quoniam ità ipsis decretum fuit, pro animi sui malitià Evangelium contemnere possent, eaque illorum malitia occasio foret ad gentes, quorum multi bonam ad credendum dispositionem habebant, Evangelium transferendi.

Vers. 4, 5, 6, 7. Factionibus ac instinctu Judæorum divisa est civitas: Adhærebant quidem aliqui Apostolis, quotquot nempe fide Evangelium receperunt: Sed Judæi cum gentibus conjuncti unà cum principibus civitatis impetum in eos fecerunt, ut eos lapidarent. Dominus autem suos misit non ut Evangelium vi & armis propagarent, sed doctrinæ efficaciam & miraculis: itaque violentiæ aliorum cessarunt, & relicto Iconio confugerunt ad civitates vicinæ Lycaoniæ, Lystram & Derben, in iisque, & circumquaque finitimâ regione prædicabant Evangelium.

Vers. 8, 9, 10, 11, 12, 13. Lystris autem virum quendam ab utero matris claudum sanavit Paulus: Quo conspecto miraculo Lystrenses crediderunt, Deos specie humanâ ad se accessisse: itaque Paulum, quia verba faciebat, vocabant Mercurium, Barnabam verò Jovem: Quin & sacerdos Jovis tauros & coronas afferens illis sacrificare voluit.

Vers. 14. Apostoli verò hæc audientes, horum hominum cæcitati miserescentes, vestibus scissis ad turbam properarunt, clamantes:

Vers. 15. *Viri quid ista facitis? & nos iisdem quibus vos obnoxii malis homines sumus, annuntiantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum, qui fecit cælum, & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.*

16. *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.*

17. *Quamvis non sine testimonio semet ipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluviam & tempora fructifera, implens cibo & lætitiâ corda nostra.*

Oratio hæc accommodata est statui ac conditioni eorum, ad quos Apostolus verba facit. Nulla in eâ de Christo illiusque munere facta est mentio. Crassa illorum de divinitate ignorantia prius confutanda fuit, ipsique ad unius veri Dei cognitionem adducendi, ut ità sensim Christum agnoscere discant. Continet autem hæc oratio varia argumenta, quibus Ethnicorum erronea de Deo opinio, illique innixa idololatria confutatur. Primò enim, cum cultum religiosum sacrificiorum sibi tanquam Diis exhiberi prohibent, hac utuntur ratione, quod ipsi sint homines, & iisdem infirmitatibus obnoxii, quibus illi qui ipsis sacrificare cupiebant. Deus enim est ens perfectum, & omnimodò beatum, omnia in se continens bona,

sibi ipsi sufficiens, omniumque bonorum autor. Hæc enim omnia in se involvit idea Dei. Idque ipsi hi idololatræ testantur sacrificiis suis, quæ Apostolis tanquam Diis offerre parabant. Hæc enim ad provocandum illorum erga se favorem instituebant: eo ipso autem eos bonorum, quibus salices esse possent, autores agnoscunt. Non ergò iisdem infirmitatibus obnoxii atque illi, pro Diis agnoscendi sunt: sed & ipsi favore ac benevolentia divinâ indigent. Tacitè his verbis vanam illorum coarguit idololatriam, qui homines, omnibus infirmitatibus, perinde ut alii homines, obnoxios in Deorum numerum referant, & religiosè colant. Dicendo enim, *annuntiamus vobis ab his vanis converti ad Deum vivum*, non obscure indicat, illorum Deos tales esse. Et reverà, si primam idololatriæ originem inspicimus, astra in cælo pro Diis habitata sunt: quia enim illorum interventu multa sibi à Deo beneficia conferri videbant, ipsis divinitatem adscripserunt, & sensim ad altioris causæ agnitionem non ascendentes, ipsis beneficia illa accepta ferebant; & pro eorum magnitudine illis vel majorem vel minorem divinitatem attribuerunt. Inde Sol & Luna præcipui inter Deos crediti. Sic Luna aliquoties vocatur *regina cæli*, ut *Jerem. XLIV. 17.* & reges idololatræ dicuntur coluisse *omnem militiam cæli*, id est astra, 2 *Reg. XXI. 3.* Cui mox altera idololatriæ species accessit, quod reges defunctos in Deorum numerum retulerint; & ut eò facilius illorum cultum populo persuaderent, astra quædam iis dedicarunt, aut ipsos post mortem in astra illa migrasse finxerunt, atque ità in illis astris reverà reges defunctos coluerunt. Itaque Dii ipsorum verè erant homines, vanâ hominum opinione post mortem in Deorum numerum relati. Quæ etiam gentes de Diis suis credebant, eos non nisi homines fuisse arguunt. Tribuunt enim illis turpes affectus ac passionnes, æmulationes, contentiones ac dissidia: unum Deum alteri contrarium fingunt: ut mirum non sit, adeò crassis de Diis præoccupatos opinionibus credidisse Paulum ac Barnabam, adeò miraculosè claudum sanantes, esse Deos. Hos autem validissimè refellunt, quod sint iisdem infirmitatibus obnoxii atque ipsi, ac proinde homines, non Dii.

Deum autem verum agnoscere volunt ex opere creationis ac providentiæ. Hic primò observandum, quando Deum verum fictis numinibus opponunt, quod ea vocent *vana*, *μάταια*: Deum autem verum, *vivum*. *Vana* propriè sunt res nihili; Ita rectè vocantur idola gentium: quia verè sunt nihili; imò nihil, figmenta cerebri humani, quæ nusquam

nusquam verè existunt. Sic idola vocantur *vanitates*, 1 Reg. XVI. 13. Deus autem illis oppositus vocantur *vivus*, id est verus Deus: idola enim mortua sunt, seu potius vitâ destituta; habent oculos & non vident, aures & non audiunt &c. Deus autem est vivus, ac vitæ autor in omnibus, ideoque solus verus Deus. Vide *Jerem. X. 10, 14.* & *1 Theff. I. 9.*

Creatio autem evidentissimum argumentum est, numina quæ ab illis colebantur non esse Deos; & quem ipsis annuntiabant verum esse Deum. Si enim Deus creavit cælum, terram, mare, & omnia quæ in iis sunt, creavit ergò omnia cæli astra, creavit homines quotquot unquam exstiterunt. Cum autem, quos illi colebant, Dei, aut homines fuerint, aut astra, manifestum est eos esse creaturas Dei, & falsâ hominum persuasionem pro Diis haberi. Qui autem omnia hæc condidit, ex ipsâ creatione arguitur esse Deus; nam eo ipso agnoscitur prima esse omnium quæ existunt causa, ipse nulli priori causæ existentiam suam debens, sed à seipso, seu necessitate essentiae suæ existens. Quia autem creator est, ipse solus colendus, omneque ipsi obsequium est præstandum. Beneficio enim creationis jus Deo acquisitum est, qualem vult ab hominibus cultum exigendi; hominique incumbit obligatio cultum qualemcumque ab eo Deus exegerit præstandi: Qui enim omnia sua à Deo habet, etiam in illius honorem ac cultum ea impendere obligatus est. Hoc itaque validissimo argumento Apostolus gentes à cultu idolorum revocat ad unius veri Dei cultum, quia omnia creavit; & ex opere creationis illum agnoscendum docet. Hinc est quod Deus ex illo opere agnosci velit, & illi tanquam fundamento cultum quem ab hominibus exigit superstruat: & nulla major Deum colendi sit causa, quam creatio: sicuti & generatio efficacissimum patrem colendi eique obediendi argumentum est filio: neque ulla est obligatio arctior, quia nullum beneficium cum eo quo filius patri obligatur, comparari potest. Hoc argumento Deus sibi cultum vindicat, idolisque gentium derogat, *Jerem. X. 10, 11, 12.* Et viginti quatuor Seniores *Apoc. IV. 11.* Deo gloriam tribuunt: *Dignus es Domine qui accipias gloriam, & honorem, & virtutem; quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam sunt, & creata sunt.* Et cap. XIV. 7. Angelus introducit, dicens; *Timete Deum, & ei tribuite gloriam; nam venit hora iudicii ejus; & adorare eum qui fecit cælum, & terram, & mare, & fontes aquarum.* Et sic cultum uni Deo, cæli ac terræ creatori vindicantes, meritò eos revocant à cultu fictitiorum numinum, qui-

bus hætenus summâ cum creatoris injuriâ fervierant.

Et ut hujus suæ adhortationis æquitatem ostendant, aliam docent nunc esse temporum rationem, quam hætenus fuit. Deus enim *præteritis generationibus dimisit omnes gentes ingredi vias suas.* Non dedit illis expressam legem, juxta quam coli voluit, nec voluntatem suam ipsis manifestavit; quemadmodum fecit Israël; uti dicitur *Psal. CXLVII. 19, 20.* ac proinde dici posset, præteritis atatibus Deum gentes quasi sibi ipsis reliquisse, ut cultum divinum, qui sibi maximè allubesceret, instituerent. Ità enim illi excipere potuissent: & Apostolus eatenus id concedit, quatenus Deus legem se colendi illis non dedit: itaque eos videtur quasi dimisisse, ut quisque vias suas ingrederetur, & cultum quo Deo placeat sibi ipse instituat. Et inde orta est tanta numinum & cultus varietas: Licet enim omnium animis divinitatis opinio altè infixâ fuerit, omnesque Deo cultum esse exhibendum essent persuasi: Non tamen omnes sententiis de Deo, & ratione eum colendi conveniebant. Hinc singulæ ferè gentes sua habere numina peculiaria, & aliæ aliorum numina quandoque adsciverunt. Ratio etiam colendorum numinum valdè fuit diversa; & iisdem actibus quibus alii numina placari, alii iis offendi crediderunt. Ità ut unusquisque sibi viam, hoc est, rationem colendi numinis excogitaverit, & elegerit.

Actus hic dimissionis divinæ, actus fuit severitatis ac iudicii: Quia enim deserto creatore creaturas, figmenta cerebri sui, coluerunt, & extinctâ luce rationis, quibusvis impuritatibus sese polluerunt, Deus hanc sui contumeliam punire volens, etiam ipsos deseruit, nec alloquio suo dignatus est, nec expressam vitæ regulam dedit; ità suis concupiscentiis traditi magis magisque ignorantiae implicati fuerunt, adeò ut *ambulaverint in vanitate sensus sui, tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vitâ Dei, per ignorantiam quæ est in ipsis, propter cecitatem cordis ipsorum,* Eph. IV. 18.

Ne autem hanc Dei desertionem tanquam suæ idololatriæ pretextum arripere possent, addit, Deum, etiam illo tempore, quo ipsos dimisit ambulare in viis suis, se non reliquisse sine testimonio; idque probat Providentiæ divinæ actibus circa homines; quibus & actum creationis, quem modò memoravit, adjungere possumus. Testimonium aliquid de eo cui id perhibetur manifestat: Cum itaque hic dicitur Deus se *non reliquisse sine testimonio*, eò ipso indicatur, licet Deus se suamque voluntatem præteritis generationibus non reve-

revelaverit gentibus verbo externo; quod tamen illæ non planè expertes fuerunt omnis revelationis divinæ. Particula enim illa καίτοιγε, seu *quanquam*, correctionem seu propiorem explicationem proximè dictorum continet, quæ id, quod simpliciter de Deo affirmaverat, aliquatenus restringit, quod nimirum Deus non prorsus ipsas neglexerit, ita ut ne minimum quidem sui indicium illis dederit; sed beneficiis suis se providentiamque suam iis testatam reddiderit. Verum quidem est, Apostolum non alia hic Dei beneficia commemorare, nisi quæ vitam hanc animalem spectant: At exinde malè concluditur, Deum gentium curam tantum suscepisse quoad βιωτικά, & quæ vitam hanc animalem tantum spectant. Nam licet beneficia, quæ commemorat, tantum sint hujus vitæ, aliquid tamen testantur, quod externum non est, & solummodò ad hanc vitam non refertur: Nempe providentiam divinam, varique Dei attributa: ut eorum consideratione homines officii sui moneantur, & ad illius præstationem exstimulentur. Idque etiam ipsa Apostoli correctio evidenter ostendit: dixerat enim Deum neglexisse gentium vias; at illæ sunt non ipsarum βιωτικά, seu beneficia vitam hanc solum animalem spectantia; sed mores ac ratio vivendi. Quando ergò hæc verba emendans, dicit, Deum *se non reliquisse sine testimonio*, necesse est ut hæc etiam ad gentium vias referamus, seu ad religionis ac morum instituta, totamque vivendi rationem. Adeò ut sensus sit: Licet Deus gentes in viis suis ambulare permiserit, non ideò tamen planè ipsis hac in parte defuisse; verum beneficiis suis testimonium ipsis perhibuisse, & aliquâ ratione revelasse, quæ ad sui cultum ipsorumque emendationem spectant. Et reverà si opera Creationis & Providentiæ, prout hic ab Apostolo commemorantur, attentius consideremus, apparebit ea de Deo testari non tantum quod sit; sed & quod sit potens, sapiens, & præcipuè quod sit optimus. Quod de singulis operæ pretium est paucis ostendere, ut ita, quam immotis fundamentis religio innitatur, certius constare possit.

Existentiæ divinæ testimonium præbere creationem adeò evidens est, ut rationem ejuret necesse sit, qui hoc non agnoscit. Unicuique enim evidens est, se existere; & cum ipse sibi existentiæ causa non sit, aliud existere prius ens, unde originem habeat: nihil enim ens aliquod producere nequit. Inde manifestò sequitur, ab æterno ens aliquod exstitisse, unde omnia originem suam habent: Si enim tempus aliquod fuerit, quo nullum ens exstitit, fieri nequit, ut ullum unquam ens existat: quo-

niam, uti diximus, à nihilo ens produci nequit. Cum autem omnia, quæ initium habent, ab alio producta sint, necesse est, ut aliquod sit ens à nullo productum, seu æternum, quod aliis omnibus existentiam dedit. Atqui illud est Deus. Illud autem ens necesse est ut sit intelligens ac summè sapiens. Quod vel exinde liquet, quia unusquisque in seipso experitur, se esse intelligentem: Ergo sequitur, ens intelligens fuisse ab æterno. Si enim supponamus, ab æterno ens aliquod fuisse, sed ab æterno non fuisse intelligens, fieri nequit, ut unquam in quoquam intelligentia exstiterit. Quia ens cognitionis expers entia cognitione & intelligentiâ prædita producere non potest. Atque ita ubi ex existentia nostrâ Dei existentia, & intellectu seu sapientia prædita, probata est, reliqua ejus attributa porro facile probari possunt.

Providentia non minus existentia divinæ argumentum præbet. Accuratissimus enim ordo, qui in rebus creatis conspicitur, supremum esse ac sapientissimum rectorem, à quo hæc omnia ita dirigantur, clamat. Videmus enim omnia, non tantum ratione prædita, sed & rationis, imò vitæ expertia, dirigi in certum finem, quem semper assequuntur. Illum autem finem ipsa ignorant: Ergo ab alio sapiente rectore in eum diriguntur. Si enim nulla hic directio adesset, à fine suo non minus facile ac crebrò aberrarent, quam eum assequerentur. Et quod speciatim Providentiam circa homines spectat, qui agnoscit homines à Deo creatos, eosdem à Deo conservari ac gubernari agnoscat necesse est. Non enim Deus opus adeò affabrè factum negligit; sed sicut in eo creando omnipotentiam, sapientiam, & bonitatem suam ostendit; ita eandem in illius conservatione ac gubernatione impendit. Homo enim seipsum non conservat; alioquin suæ conservationis sibi conscius foret: Ergò ab alio conservatur: Is autem à creatore alius esse non potest.

Sed verò si opus tam Creationis, quam Providentiæ, prout hic describitur, paulò distinctius inspiciamus, clarius in utroque Deum sui testimonium dedisse comperiemus. Etenim non tantum condidit hominem, sed & omnia quæ in cælo, terrâ, ac mari condidit, homini subjecit, illiusque usui inservire voluit; hominemque constituit dominum omnium, cujus & necessitatibus ac commodis omnia inserviunt, ipseque omnia ex asse possidet, omniaque ope rationis sibi subicere, & in usum suum convertere potest. Carne animantium ac piscium utitur in cibum: pellibus & exuviis pro vestimento:

quin & ipsa astra usibus suis accommodare novit, lucemque eorum modò excludere, modò admittere, modò augere, prout sibi utile maximè judicat. Idque ex eo etiam evidentissimè liquet: quia nihil horum sui causâ existit, aut operationes, ad quas destinatum est, edit, sed omnia hominis causâ sunt: Astra sibi non lucent: terra sibi ac suum in usum fructus non profert; animantia, quæ unâ cum homine terræ fructibus aluntur, non sibi vivunt, sed homini. Homo ergo, cui hæc omnia serviunt, cultui Dei tam benigni ac munifici largitoris destinatus est, ac per hæc omnia ad illius cultum tanquam manu ducitur. Quantò enim majore beneficio homo Deo obligatus est, tantò absolutius Dei est jus ab homine officium, qualecunque vult, stipulandi; tantoque magis homo Deo obstrictus est, ad cultum Deo exhibendum. Eo ipso enim constat, eum sui juris non esse, sed illius, à quo omnia accepit.

His porrò accedit opus Providentiæ, cujus actus Apostolus hic enumerat, quod Deus hominibus *benefecerit de cælo, dederit pluvias & tempora fructibus ferendis apta, ac corda ipsorum cibo ac lætitiâ impleverit*. Omnia hæc sunt dona, quibus Deus è cælo benefecit hominibus. Pluviam è cælo demittit, eâque irrigat terram: pluviam vim nutriendi indidit, adeò ut terra illâ irrigata, accedente calore solis, fructus proferat: nisi enim vim illam nutriendi pluviam indidisset Deus, ad productionem herbarum nihil conferre posset, nulliusque esset usus. Distinxit etiam Deus annum in diversa tempora, seu tempestates, ver, æstatem, autumnum, & hyemem, singulas fructibus idoneas, ut legitimo tempore semen terræ committatur, crescat, maturescat, & sementis fiat; atque ita cibo ac lætitiâ corda hominum impleantur. Atque ita Deus summæ suæ bonitatis testimonium dedit, quod beneficus adeò sit erga homines, licet peccatores, imò flagitiosos. Ex eodem hoc Dei beneficio Dominus Jesus etiam collegit summum Dei amorem, *Matth. V. 45. quod solem suum oriri facit super bonos ac malos, & pluit super justos & injustos*. Hoc itaque testimonium fuit sufficiens ad gentes ab idololatriâ ad unius veri Dei cultum, & à sceleribus ac peccatis ad justitiam & vitæ honestatem revocandas. Dicit forte quis: Fuisse hoc quidem testimonium sufficiens ad gentes officii sui commonefaciendas, atque inexcusabiles reddendas; non autem ad veri Dei cultum permovendas. Sed verò, si ad hoc non sufficiens fuit, nec etiam sufficiens fuit ad ipsas reddendas inexcusabiles, quod Deum non coluerint. Hæc enim indivulso nexu coherent. Nul-

la quippe justior est excusatio, quam defectus potentiæ ad obediendum necessariæ. Licet quis quam maximè de officio suo convictus sit, si facultate officium præstandi sit destitutus, justissimam non præstiti officii excusationem habebit, neque ullius se culpæ reum agnoscet. Qui itaque inexcusabilis redditur, potentiam habeat necesse est ad præstandum officium, cujus omissio ipsum inexcusabilem reddit.

Quæret quis: An ergò statuam, Ethnicos per considerationem operum Creationis ac Providentiæ potuisse adipisci cognitionem Dei, quâ ad æternam perveniant salutem? Resp. Minimè: docet Scriptura, nullum esse datum nomen sub cælo, per quod salvari nos oporteat, præter nomen Jesu Christi. Salus æterna peccatori non contingit, nisi ex impromeritâ gratiâ Dei: Solius autem Dei est, sicut declarare propensam erga homines voluntatem, ita &, quâ conditione ac quo præstito officio salutem ex gratiâ promissam illis conferre velit. Potest ergò homo consideratione operum divinorum, & gratiæ universalioris auxilio, Deum pro ratione status sui, in quo est, colere, ac honestati studere, atque eatenus Deo gratus esse, ut eum porrò salutaris suæ gratiæ illuminatione dignetur, Christumque patefaciat; ut per fidem in Christum, ad quam honestate illâ animi jam præparatus est, plenam vitæ æternæ spem consequatur: atque ita salus impromeritæ Dei gratiæ per Jesum Christum unicè attribuatur. Hac ratione gratiæ Jesu Christi necessitas agnoscitur, & quicunque pereunt, non nisi propriâ ac evitabili culpâ in exitium præcipitantur, & inexcusabiles sunt. Et ad hoc officium Apostolus hic Lystrenses hortatur, Christum porrò ipsis annuntiaturus.

Vers. 18, 19. &c. Hæc dicentes vix compescuerunt populum, quo minus ipsis tanquam Diis sacrificarent. Verum mox supervenerunt quidam Judæi ab Antiochiâ & Iconio, quorum calumniis Lystrenses persuasi, simul cum Judæis Paulum lapidarunt, quem, cum jam crederent mortuum esse, extrâ civitatem traxerunt. Verum à discipulis circumdatus surrexit, & posteriâ die cum Barnabâ Derben est profectus. Ibi cum Evangelium annuntiassent, reversi sunt Lystram, Iconium & Antiochiam: &, ne gravibus illis persecutionibus discipulorum animi percellerentur, ubique eorum animos confirmabant. Fuisse enim gravem admodum hanc persecutionem, ipse Paulus indicat 2 *Tim. III. 11.* ubi illius speciatim meminit, dicitque Timotheum assecutum esse, *qualia sibi facta sint Antiochiæ, Iconii, & Lystris, qua-*

quales persecutiones sustinuerit, & ex omnibus ipsum eripuerit Dominus. Non quod Timotheus jam tum in comitatu Pauli fuerit, & quaecunque in civitatibus illis ipsi evenerunt coram adspexerit: postea enim, ut est *cap. XVI.* Apostolus demum illum in comitatum suum assumsit: sed quod Timotheus omnia hæc cognoverit, utpote quæ in vicinis patriæ suæ civitatibus, & non diu ante ipsius cum Paulo conjunctionem, evenerint. Itaque gravissima hæc cum fuerit persecutio, omnino discipulorum animi confirmandi fuerunt, quod per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum Dei. Ità Dominus prædixit *Joan. XVI. 33.* In mundo afflictionem habebitis: sed confidite, ego vici mundum. Ità suos fideles Deus ad crucem prædestinavit, *Rom. VIII. 29.* quos Deus præcognovit, eos etiam prædestinavit imagini Filii sui conformes esse; nimirum, ut, quemadmodum oportuit ipsum pati, & intrare in gloriam suam, *Luc. XXIV. 26.* ità & ipsi non nisi per passiones ad gloriam contendant, *2 Tim. II. 11, 12.* Et consentaneè isti decreto suos ad crucem vocavit, hac additâ denuntiatione, ut qui eam ferre recusat, suus esse discipulus nequeat: Quicumque, inquit, vult post me venire, abneget seipsum, tollat crucem suam, & sequatur me: *Matth. XVI. 24.* Quin & ea est doctrinæ Christianæ indoles, ut professores suos odio mundi exponat. Quia enim vitiis adversatur, sanctitatemque eximiam postulat, homines profani ac vitiorum servi, se vitamque suam coargui ac condemnari ægrè ferentes, veritatem sibi ingratam odio habent, & in illius professores insurgunt. Quare non est, quod fideles afflictionibus Christi, tanquam si quid peregrinum ipsis eveniat, perturbentur, verum eas ut certissimam ad æternam gloriam viam considerent, & immoti ac constantes in fide suâ perseverent, ut hortatur Petrus, *1 Epist. IV. 12, 13.*

Verf. 22. Et cum constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cum jejunationibus, commendaverunt eos Domino, in quem crediderunt. Locus hic varia nos de Ecclesiæ primitivæ statu docet. Ac primò quidem, ministerium ordinarium in ecclesiis fuisse institutum, singulisque ecclesiis præpositos presbyteros. Quod observandum contra illos, qui omne ministerium ecclesiasticum abolitum, & promiscuas in ecclesiâ hortationes, seu prophetias, ut vocant, introductas cupiunt. Videmus hic per Ecclesias presbyteros institutos, & Apostolum regulas dedisse, juxta quas perpetuò in Ecclesiâ eorum electio fieri debeat, *1 Tim. III. & Tit. I.* Alterum est: Quod ministri illi, sive vocati fuerint Episcopi, sive Presbyteri, per ex-

traordinarios illos ministros primò fuerint præpositi ecclesiis; sive eos autoritate illâ extraordinariâ ecclesiis dederint; sive ecclesiæ eos sibi elegerint, ipsi verò impositione manuum, ritu solemniori olim usitato, hanc ecclesiæ electionem confirmaverint ac ratam habuerint, prout in primâ Diaconorum electione factum vidimus, *Act. VI.* Omnino enim, postquam ipsi Evangelii annuntiatione multos ad fidem converterant, ut justum efficere cœtum potuerint, ministerium verbi ad homines in fide confirmandos ibi perpetuum esse voluerunt; & ut omnia ordinatè in ecclesiâ fierent, certis quibusdam idoneis, & in verbo Dei exercitatis hominibus id delegatum voluerunt. Idque in legitimis cœtibus ità semper observandum videtur, ut ecclesiæ sibi aliquos præficiat, qui suo nomine omnia administrent, ne fides langueat, & totus cœtus dissolvatur. Ritus autem impositionis manuum nihil in se mysterii habet, ut necessariò, etiam hodie, observandus sit. Adhibitus fuit olim, ut coram toto cœtu designetur, quis illi ordinariè instituendo destinatus esset, & quem precibus suis ecclesiæ Deo commendaret. Dona Spiritus sæpius in initio Evangelii impositionem manuum Apostolicarum comitata sunt; sed non, quasi illi alligata; ut in exemplo Cornelii patuit, *cap. X. 44.* Quare, cum jam dona illa spiritus cessarunt, eam ut simpliciter necessariam urgere, superstitiosum est. Tertium; quod jejunium præmiserunt istiusmodi ordinationibus, & orationes, quæ comitatæ jejunio ardentiores fuerunt. Hunc enim in finem jejunium adhibuerunt; non quasi illud per se Deo gratum sit, sed finis causâ. Quare qui in solo jejunio fiduciam collocant, eoque se gratiam Dei promereri confidunt, à fine ejus recedunt, & in merum Pharisæismum relabuntur. Eos jam olim damnavit Deus per Prophetas.

Verf. 23, 24, 25. Inde discedentes transierunt Pisidiam, & Pamphyliam, Attaliam, atque ita redierunt Antiochiam, nimirum, Antiochiam Syriæ, unde erant traditi gratiæ Dei, ut opus, quod jam compleverant, perficerent, uti narratur *cap. XIII. 1, 2, 3, 4.*

Verf. 26. Cum autem venissent, & congregassent ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quod aperuisset gentibus ostium fidei. Quia Antiochiâ missi erant ad gentium conversionem, Antiochiam reversi retulerunt, quanta gentium multitudo per illorum ministerium credidisset: quod meritò colligunt, non nisi cooperante Deo esse factum: ille enim vim & efficaciam spirituales verbo illorum indidit, sine quâ omnis eorum prædicatio

omni caruisset efficaciam: licet enim ad fines usque terrae Evangelium praedicassent, inani tantum sono aërem verberassent, & nullus illorum praedicationis fuisset fructus. Hinc Apostolus ait *I Cor. III. 6. Ego plantavi, Apollos rigavit, Deus autem incrementum dedit.* Ubi similitudine desumpta ab agricolis egregie illustrat rationem praedicationis Evangelicae: Sicut enim agricolae fruges ac arbores plantant, & aqua rigant, non tamen ipsi arboribus incrementum dant, sed Deus, qui terrae, per pluriam irrigatae, vim arbores nutriendi indidit; cui si illa à Deo indita non esset, frustraneus esset futurus omnis agrorum labor: Quod exinde patet, quia si arbores plantent in arenâ sterili & petrosâ, eamque rigent non aqua, sed aliis liquoribus, licet pretiosissimis, quibus Deus vim arbores nutriendi non dedit, nihil promovebunt, nec ullum arbores incrementum capient: Ita etiam praedicones Evangelii verbum hominibus praedicant, & argumentis illius veritatem persuadere nituntur: nisi verò Deus verbo, quod praedicant, indidisset vim illam regenerantem & homines ad salutem ducentem, omnis illorum praedicationis effectus caruisset, licet summam in docendo eloquentiam, summam in persuadendo solertiam adhibuissent. Ideo & *vers. 9.* ait, fideles *Dei agriculturam & aedificationem esse.* Cum ergo tota vis verbi, quo homines ad fidem convertuntur & regenerantur, sit à Deo, rectè hic dicitur, quod Deus cum Paulo ac Barnabâ gentium conversionem effecerit. Illi quidem verbum, cui vis spiritualis homines regenerandi inest, praedicarunt, atque hoc respectu Paulus de se dicit *I Cor. IV. 15.* quod ipsos *in Christo Jesu per Evangelium genuit*; atque ideo ipsorum est pater spiritualis; & *III. 9.* quod ipse ac Apollos sint *cooperarii Dei*: Deus autem vim illam salvificam verbo indidit, & signis ac miraculis eorum praedicationem confirmavit: atque hac operatione suâ primaria fidei ac regenerationis ipsorum causa fuit. Unde rectè concludunt, Deum gentibus ostium fidei aperuisse: Non tantum enim gentibus occasionem praebuit in Christum credendi: sed miraculis cooperando ipsorum praedicationi declaravit, velle se, ut gentibus Evangelium praedicetur, & ut gentes per fidem in Christum ejusdem cum Judæis credentibus sint participes salutis. Qui enim ostium alicui aperit, non tantum ingrediendi occasionem illi praebet, sed & velle se, ut ingrediatur, declarat.

CAPUT XV.

HOc capite exhibetur nobis decretum Apostolorum, cui occasionem praebuit contentio, quam quidam à Judæa descendentes contra Paulum & Barnabam movebant Antiochia. Ut ergo à mente decreti Apostolici non aberretur, primo dissensio illa consideranda est.

Vers. 1, 2. Quidam descendentes de Judæa, docebant fratres: Quia nisi circumciderimini secundum morem Moysi, non potestis salvari. Fuere inter primos Christianos quidam zelatores Legis, qui gentes ad salutis aeternae communionem minimè vocandas censebant. Verum historia Cornelii, à Petro caelesti visione admonito conversi, abundè eos confutavit. Aliam itaque contra eos moverunt controversiam, non esse admittendas ad communionem ecclesiae, nisi juxta instituta Moysi circumciderentur, & per circumcisionem ad omnium rituum Mosaicorum observationem obligarentur. Opinio de Legis Mosaicae aeternitate altè eorum animis infederat, & praeceptum circumcisionis in summâ erat veneratione, quasi per illam suprâ omnes homines eximii & Deo chari essent. Non crediderunt itaque fidem in Jesum Christum ad salutem sufficere; sed ut quis Deo gratus sit, requiri & circumcisionem, & Legis Mosaicae observationem. Apostoli verò, praesertim Paulus, pro libertate Christianâ acriter decertabant, solamque in Jesum Christum fidem, vivam tamen & per opera evangelica efficacem, ad salutem requiri urgebant. Verum hic distinctio accuratè observanda est, inter Judæos ad fidem conversos, & inter gentiles. Nunquam docuerunt Apostoli, ne ipse quidem Paulus, illicitum esse Judæis ceremonias legis observare, aut circumcidi: imò ipsi illas observarunt, & stante adhuc templo à fidelibus Judæis eas observari non improbarunt: solummodò eas gentibus ad Christum conversis imponi noluerunt. Ritus enim illi solis Judæis, seu Abrahami posteritati impositi fuerunt, nunquam verò praecepti fuere gentibus: illos itaque nunc gentibus observandos praescribere, tantumdem erat, atque fidem in Jesum dicere non esse sufficientem ad salutem: quo ipso gratia Dei in Christo nobis oblata irrita reddebatur. Hæc fuit causa, cur Apostolus Paulus tanto cum zelo se ejusmodi hominibus opposuerit. Et speciatim, quod circumcisionem attinet, ipsa illius institutio, ejusque occasio & finis, ob quem instituta fuit, evidens argumentum est, eam post Christi in mundum adventum cessare debuisse. Occasio illam instituendi fuit fœdus Dei, quo

quo Abrahamo promisit semen admodum multiplicandum, *Genes. XVII.* eaque de causâ nomen ejus ex Abram, mutavit in Abraham, quod significat, pater multarum gentium. Voluit Deus ut Israëlita quotiescunque infantem circumciderent, hujus fæderis ac promissi divini memoriam renovarent, ne unquam ea inter ipsos oblitteraretur. Atqui sensu mystico per semen illud intelligitur Christus, per quem Abraham sensu multò excellentiore multarum gentium pater factus est, nimirum, secundum spiritum, omnium videlicet qui in Christum credunt, cujuscunque sint nationis ac gentis. Inde liquet, circumcisionem hanc durare debuisse, usque dum semen illud benedictum advenisset. Constare debuit toti mundo, semen illud prodiisse ex illâ familiâ, cui promissum fuit: Ideò Deus familiam illam ab omnibus aliis populis ac hominibus distinctam esse voluit, tanquam familiam à se signo quodam signatam, ac ejusmodi signo, quod semel susceptum nunquam oblitterari potuit. Hæc causa fuit, quod Deus præceptum circumcisionis tam severâ comminatione sanciverit *Genes. XVII. 14.* *In circumcisis masculis qui non circumciderint carnem præputii sui, utique exterminabitur anima illa de populis suis; nam pactum meum irritum fecit:* ne id ullâ de causâ unquam intermitteretur. Ideò & circumcisioni addidit alios ritus, planè diversos ab aliorum populorum ritibus, ad quorum observationem per susceptionem circumcisionis obligabantur, ut per illos, & per circumcisionem ab omnibus aliis populis essent separati: ideò & eos Deus in terrâ quâdam peculiari seorsim ab aliis populis habitare voluit, ne cum ipsis commiscerentur: ut quando semen illud promissum in mundum veniret, ex eâ familiâ cui promissum erat prodiisse constaret. Hic finis circumcisionis fuit. Inde jam per se manifestum est, eam exactè observari debuisse, donec Christus, semen illud promissum, advenisset: post adventum autem Christi, tanquam nullius amplius usus, cessare ac evanescere: Adeò ut qui nunc circumcisionis necessitatem urgent, reverâ, postquam Christus jam venit, hominibus signo hoc Christum adhuc quasi venturum designent, & cum jam tempus advenit, quo Deus omnes homines rursus unire constituit, maceriam perpetuò renovant, quæ eos separat & separatos esse debere declarat. Quod impletioni promissi divini directe adversatur. Verum est, non impediverunt Apostoli, quò minus fideles ex Judæis circumcisionem adhibere possent: Verum urgendo gentibus in Christum credentibus eam non esse necessariam, eo ipso docebant, sine circum-

cisione salutem æternam obtineri posse; ac proinde & ipsis Judæis aditum ad salutem sine circumcisione patere: Non enim plura Judæis ut salventur necessaria sunt, quam gentibus. Tolerabant tamen eam in Judæis; quia sciebant templo ac republicâ Judæorum deletâ, intrâ paucos annos unâ cum templo totam illam legem rituales, ac simul circumcisionem sponte evanituras. Gentium autem libertatem à jugo ceremoniarum acriter propugnabant, neque eas ceremoniarum ac circumcisionis jugo oneratas volebant: Hinc nec Paulus ullo modo concessit Titum circumcidi, *Gal. II. 3.* Timothei alia fuit ratio: natus is quidem erat patre Græco, at matre Judæâ: Atqui tales Judæi populi sui partem habent, & ad circumcisionem obligatos credunt. Quare Apostolus Paulus, ut Judæorum infirmitati occurreret, Timotheum, tanquam ex Judæis oriundum, circumcidit, ne credentes Judæi, qui Timothei matrem noverant esse Judæam, eum Pauli symmystam esse cum indignatione ac offendiculo aspicerent, si scirent eum non esse circumcisum. Verum de talibus controversia hæc, quam hic narrat Lucas, agitata non fuit; sed de iis quos constabat gentiles esse, quos hi zelotæ urgebant, circumcisionem suscipere debere: adeò ut verborum horum, *nisi circumcidamini*, sensus sit, nisi faciatis vos circumcidi, seu, nisi circumcisionem ultrò suscipiatis. Et id acriter adeò urgebant, ut dicatur *vers. 2.* non minimam seditio-nem Paulo ac Barnabæ esse factam adversus illos; necesse quippe fuit acriter cum ipsis contendere. Itaque ut quæstio illa decideretur, neque contrariis opinionibus fidelium animi distraherentur, statuerunt, ut Paulus & Barnabas, & quidam alii, ad Apostolos & presbyteros in Jerusalem adscenderent, ut eorum sententiam de hac quæstione exquirerent. Qui ab ecclesiâ deducti Phanicem & Samariam pertransierunt, narrantes conversionem gentium: quæ magno cum gaudio passim accepta fuit.

Vers. 4. Cum autem venissent Hierosolymam, suscepti sunt ab Ecclesiâ, & ab Apostolis & senioribus, annuntiantes quanta Deus fecisset cum illis. Certum est in illâ narratione comprehensam fuisse gentilium fidem, & quod absque circumcisione in ecclesiæ communionem recepti essent, ut conventus ille Apostolorum ac Presbyterorum de controversiâ Antiochiæ motâ plenè instrueretur. Ex illâ autem narratione satis patuit, zelotas illos temerè gentilium circumcisionem urgere: quia enim Deus prædicationem gentibus factam eximiis miraculis confirmaverat, non obscure eorum fidem, & receptionem in ecclesiam approbavit.

Vers. 5.

Verf. 5. *Surrexerunt autem quidam de hæresi Pharizæorum, qui crediderunt, dicentes, quia oportet circumcidi eos, præcipere quoque servare legem Moſis.* Hæc non sunt verba Pauli & Barnabæ, narrantium Antiochiæ quosdam ex hæresi Pharizæorum contendisse, gentes credentes debere circumcidi, Moſisque legem observare: Sic enim nulla esset connexio cum versu antecedente; sed tribueret Lucas Paulo sermonem, qui in aliam planè verborum structuram deflecteret: Sed sunt verba Lucæ, narrantis, quod auditâ narratione Pauli & Barnabæ, quidam credentium ex hæresi Pharizæorum contenderint gentes credentes debere circumcidi, & ad legis Moſaicæ observationem constringi; perinde uti alii zelotæ Antiochiæ fecerant; qui cum ex Judæâ descendisse dicantur, procul dubio ex horum numero fuerunt, & fortassis illis hortantibus, aut saltem consciis, hanc contentionem moverunt.

Verf. 6. *Conveneruntque Apostoli & Seniores videre de verbo hoc.*

7. *Cum autem magna disquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos: Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire gentes verbum Evangelii, & credere.*

8. *Et qui novit corda Deus, testimonium perhibuit, dans illis Spiritum Sanctum, sicut & nobis:*

9. *Et nihil discrevit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.*

10. *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?*

11. *Sed per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum & illi.* Duo tantum præter Paulum & Barnabam nominantur Apostoli, Petrus nimirum & Jacobus, quos credibile est solos ex integro Apostolorum choro Hierosolymæ substituisse, & conventui huic interfuisse. Primus sententiam dixit Petrus, cujus summa fuit, gentes ad Christum conversas à jugo legis ceremonialis esse liberas, ac proinde onus illud ipsis non esse imponendum. Hanc autem suam sententiam adstruit historiâ conversionis Cornelii centurionis, quæ refertur cap. X. in quâ varia occurrunt, quæ singula totidem sunt argumenta, quibus probatur gentiles per fidem in Christum absque circumcisione Deo esse gratas. Nam ad historiam illam Petrum respicere verba ejus manifestè indicant. Dicit autem id factum ab antiquis diebus, quia inter Cornelii conversionem & Concilium Hierosolymitanum ad minimum intercesserunt octo anni. Sunt qui longius intervallum statuunt: Verum illorum sententia vix conciliari posse vi-

detur cum Gal. II. 1. ubi dicit se post quatuordecim annos rursus adscendisse Hierosolymam: respexisse autem Paulum hoc iter, liquet ex sequentibus, ubi primo commemorat comites suos, quod adscenderit unâ cum Barnabâ, assumpto simul & Tito: Deinde & verf. 2. quid Hierosolymæ egerit, quod cum illis qui ibi erant contulerit Evangelium quod prædicabat inter gentes: quæ hunc conventum planè describere videntur. Quatuordecim verò anni, post quos rursus Hierosolymam adscendit, omninò à conversione ipsius, à quâ etiam cap. 1. numerandi initium facit, inchoandi sunt.

In ipso Cornelii exemplo primum pro gentium à jugo ceremoniarum libertate argumentum occurrit, quod Deus Petrum elegerit, ut per os ipsius gentes audirent verbum Evangelii, & crederent. Quod Deus duplici voluntatis suæ declaratione testatum dedit. Primò, per Angelum Cornelio præcipiendo ut Petrum ad se accersat, ab illo auditurus verba, per quæ oporteat ipsum salvum fieri, ac totam ipsius domum. Deinde, Petrum visione cælesti monendo, gentes non amplius pro immundis habendas, eique præcipiendo, ut cum hominibus à Cornelio ad ipsum deputatis sine ullâ hæsitacione proficisceretur, quia ipsos miserat. Tum & Petri prædicationem Deus illustriori documento se approbare, ipsorumque fidem, etiam absque circumcisione, sibi placere non minus quam Judæorum circumcisorum, demonstravit, misso in eos, etiam Petri oratione nondum finitâ, Spiritu Sancto, tanquam pignore ac arrhabone gratiæ ac salutis ipsis perinde ac Judæis destinata: Unde Petrus collegit, quoniam donum Spiritus Sancti Deus illis concesserat, ac per id illos Judæis per omnia æquaverat, arbitrii sui non esse, eos à baptismo arceri; ac proinde nec nunc ecclesiam habere jus, illis quicquam imponendi, quod Deus, ut Spiritus Sancti participes essent, ipsis imponi non mandavit. Addit porro Petrus, Deum gentium corda purgasse fide, ut puri essent non minus quam Judæi. Puritatem cordis tribuit gentilibus, oppositè ad impuritatem quæ in illis fuit ante fidem. Fuit tum status illorum status peccati: peccatum verò duplici immunditiâ hominem inficit: nam & voluntati pravam indit inclinationem, & pœnæ reatum confert. Voluntati pravam indit inclinationem; quia semel degustatâ suavitatem peccati, voluntas propensior redditur ad illud iterandum; & unaquæque peccati iteratio nova ad peccandum illecebra est, & concupiscentiæ vitiosæ fomes, quæ quâcunque oblatâ peccandi occasione, voluntatem ad peccatum impellit, donec

nec tandem concupiscentiæ æstu ad quævis carni suæ grata abripitur. Unde tales *peccati servi* dicuntur, *Rom. VI. 16.* Et exinde reatum contrahit pœnæ: Nam *peccati stipendium est mors*, *ibid. vers. 23.* Ab utrâque immunditie dicit Petrus Deum gentilium corda mundasse per fidem. A peccato quidem, & pravâ in illud inclinatione; quia per fidem in Jesum Christum eos de vitâ æternâ persuasos reddidit, siquidem peccato valedicentes ipso in novitate vitæ juxta præcepta Christi ambulent, & exuto veteri homine peccati, novum induant, qui secundum Deum in Christo creatus est in justitiâ & sanctitate vitæ. Persuasio enim de vitâ æternâ, cum quâ nec deliciæ nec adversa hujus vitæ ullo modo comparari possunt, omnia quæ ejus adeptionem impediunt contemnere facit: ideoque fides vocatur *victoria quæ vincit mundum*, *1 Joan. V. 4.* & *quicumque spem hanc habet* (quod nimirum visurus sit Deum sicuti est) *purificat seipsum sicut Deus purus est.* *ibid. cap. III. 3.* A reatu pœnæ; quia fidem in Jesum Christum constituit medium obtinendi remissionem peccatorum ac justificationem, absque operibus Legis, *Rom. III. 28.* Et idem hic docet Petrus: quia enim purificationem cordis fidei adscribit, clarè ostendit, observationem legis ceremonialis ad eam non concurrere; ea enim externam tantum ac carnalem confert mundationem, quæ ad salutem æternam prorsus inefficax est: & ideo dicitur imbecillis, & inutilis, & nihil ad perfectionem adduxisse, *Hebr. VII. 18, 19.* & nullius esse pretii in religione Christianâ, sive quis sit circumcissus, sive incircumcissus, modò credat, & se novam coram Deo creaturam exhibeat, *Gal. V. 6. & VI. 15.*

Ex hisce jam colligit Petrus, gentibus non esse imponendam circumcisionem, nec eas per circumcisionis susceptionem, ad totius legis ritualis observationem obligandas. Quorum enim corda jam per fidem purgata sunt, illi pro impuris amplius non sunt habendi, nec tanquam immundi ex Ecclesiâ arcendi: sed quoniam à Deo fidelibus Judæis sunt æquati, etiam æquali cum ipsis loco sunt agnoscendi. Conclusionem autem Petrus ejusmodi enuntiat verbis, quibus & alias comprehendit rationes sententiam suam confirmantes: *Nunc ergò quid tentatis Deum, imponere jugum super cervices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus? Primò enim Deum tentare ait, quicumque gentibus credentibus circumcisionem imponendam urgent. Tentari dicitur Deus, quando quis experimentum voluntatis divinæ cupit, postquam jam Deus documentis omni exceptione majoribus voluntatem*

suam plenè ac clarè declaravit. Species enim diffidentia est atque incredulitatis, perinde ac si sinceritas ac constantia divina in dubium vocetur. Deus revelatione Petro ac Cornelio factâ, & Spiritu Sancto calitus in Cornelium ejusque comites effuso, luculentissimè demonstravit, fidem ipsius absque circumcisione sibi gratam, gentesque non amplius pro immundis esse habendas: Illis itaque, tanquam immundis, adhuc circumcisionem imponere, ut per illam salutarem munditiem acquirant, tantumdem est, atque voluntatem divinam, ità evidenter demonstratam, in dubium revocare, & nova illius documenta requirere, antequam illam agnoscas. Sic qui aut bonitati, aut potentia, aut protectioni divinæ, sibi evidentissimè testatis, diffidit, Deum tentare dicitur; perinde ac si inquirere gestiat, an Deus verè sit bonus, potens, suusque protector. Perinde uti de Israël, potentissimâ Dei manu ex Ægypto liberato, dicitur *Exod. XVII.* cum in Raphidim venisset, & ob aquæ penuriam murmuraret, quod dixerit, *estne Deus in nobis, an non?* Quibus exprimitur, quo apud Deum loco ejusmodi murmuratio habeatur.

Alterum est, quod circumcisionem, totamque quæ illi adhæret legem ritualement, vocet *jugum*, quod nec ipsi, nec patres ipsorum ferre potuerunt. Merito legem illam vocat *jugum*; non enim in lege naturali, seu rectâ ratione fundatur; verum populo à Deo pro arbitrio imposita est, ut eum à reliquis terræ populis separet; ideo & vocatur *paries maceria*, *Eph. II. 14.* inter Israël & gentes. Constabant sapientiæ divinæ suæ rationes ob quas hæc, non alia præcepta Israël observanda præcepit; non enim dicendum Deum tantum absolutum suum in populum illum dominium ostendere voluisse, atque ità legem illam tanquam jugum servis imposuisse; sed pro immensâ suâ sapientiâ eas præscripsit ceremonias, quæ consilio suo de separando Israël ab aliis gentibus, & in populum sibi peculiarem sanctificando maxime idoneæ erant: Attamen quia illæ à mero ipsius beneplacito dependent, neque earum causæ à ratione humanâ investigari possunt, rectè *jugum* vocantur; quod nimirum legi naturali, in rectâ ratione ac sanctitate naturæ divinæ fundatæ, superadditur. Addit Petrus, quod nec nos nec patres nostri ferre potuimus. Hæc non dicuntur de totâ lege Moïsis, præsertim morali, seu Decalogo, quasi illam ab homine nequiquam observari posse Petrus asserat: Nam de Lege morali nulla erat disceptatio: sed de solâ ceremoniali: non quod illius præcepta singula in se spectata ob summam, quæ iis inest, difficultatem à

nullo homine observari possint: nam sunt officia externa, quæ exercitiis merè corporalibus constant, & sicut perfectione, ita & observationis difficultate moralibus longè cedunt. Sed vocantur *jugum quod Israëlita portare non potuerunt*, ob magnum illorum numerum: quia enim nullum in ratione naturali fundamentum habent, & à solo Legislatoris arbitrio dependent, facilis in illis est lapsus; præsertim quoniam ob multitudinem earum per incogitantiam & per oblivionem quædam omitti possunt, atque ita reatus contrahi. *Non posse* itaque hic non significat omnimodam impotentiam, quasi tanta in rituum horum observatione sit difficultas, ut humanas vires superet: sed phrasi scriptoribus sacris usitatâ, maximam difficultatem, quæ licet superari possit, tamen difficulter ita superatur, ut non subinde contrà eam delinquatur. Quosensu phrasis hæc legitur 1 *Joan. III. 9.* ubi regeneritus dicitur, *non posse peccare*; hoc est, valdè alienus esse à peccando, ac proinde non nisi difficulter admodum peccato consentire, utpote quod statui regenerationis repugnat. Vide similia exempla *Rom. VIII. 7.* 1 *Cor. II. 14.* nec non *Matth. VI. 24.* *Joan. V. 44.* *VI. 60.* & alibi. Atque ita ratio hæc magni ponderis est, quâ dissuadet Petrus gentibus ad fidem conversis legem ceremonialem imponi, quæ reliquis juncta horum zelotarum institutum, ut iniquum & à ratione alienum, damnat. Iniquum enim est sine expresse mandato divino, multò magis contrà manifestam voluntatis divinæ declarationem, alios onerare vel le jugo, quod tibi impositum gravaris.

Idque magis confirmant sequentia Petri verba; *Sed per gratiam Domini Jesu Christi credimus salvari, quemadmodum & illi.* Quibus verbis Petrus ostendit, Judæos credentes salutem sperare non per rituum Mosaicorum observationem, sed per gratiam Christi, quæ credentibus applicatur: Quod ipsâ suâ in Christum fide testantur: Si enim salus rituum Mosaicorum observationi retribuitur, quid necesse fuit rituum observatoribus in Christum credere, ut salventur? Quia autem credere necesse fuit ut salutem adipiscantur, sequitur eam non esse ex operibus ritualibus, sed ex fide in Christum. Cum itaque credamus gentes salvandas esse eodem modo quo nos, concedendum est gentes salvandas per gratiam Christi, quæ fide obtinetur; & non per ceremonias legales. Et hoc est quod Apostolus Paulus in Epistolis suis sapius inculcat, quod justificemur fide, absque operibus Legis, nimirum ceremonialibus, quæ tantum faciunt ad puritatem carnis, animum autem à vitiis

purgare nequeunt, ac proinde ad justificationem & salutem nullius sunt pretii. Non ergo onus illud fidelium humeris imponendum est, quod & gravatè fertur, & nullam adfert utilitatem.

Vers. 12. Hoc sermone Petri audito, tacuit omnis multitudo, etiam zelotæ illi, qui tantâ animorum contentione se Paulo ac Barnabæ opposuerant: omnesque audiverunt ipsos narrantes, quanta Deus fecisset signa & prodigia in gentibus per ipsos. Hac narratione zelotæ illis os obstruebatur: prodigia enim illa ac signa indubitatum erant voluntatis divinæ testimonium, quo testatum reddidit Deus, gentes se approbante ad fidem in Christum ejusdemque cum Judæis salutis communionem vocari, seque, quicquid Paulus & Barnabas inter gentes fecerant, ratum habere; neque illas, ut salventur, circumcisionis legisque ritualis jugo onerandas esse.

Vers. 13, 14. Postquam Paulus & Barnabas tacuerunt, Jacobus Apostolus surrexit, & quæ Petrus dixerat de gentium vocatione confirmat, allato ex Propheta Amoso vaticinio.

Vers. 15. *Et huic concordant verba Prophetarum, sicut scriptum est:*

16. *Post hæc revertar & readificabo tabernaculum David, quod decidit; & diruta ejus readificabo, & erigam illud;*

17. *Ut requirant ceteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc.* Hoc autem vaticinio confirmare voluit, quod dixerat Petrus, *quomodo Deus primum visitavit sumere ex gentibus populum nomini suo.* Antea quidem pauci aliquot inter gentes fuere, qui pro conditione status sui, & pro modulo gratiæ divinæ ipsis affulgentis, Deum timuerunt, & pietati operam dederunt; quales fuere Melchisedec, Jethro, Job, alique: Verum illi paucissimi fuerunt. Notitiam sui, suæque Legis Deus Israël largitus est, exclusis inde reliquis nationibus, *Psal. CXLVII. 19, 20.* Illi verò ob paucitatem suam non fuere populus nomini divino consecratus; sed privati quidam, vix ullum inter homines numerum facientes. Nunc Deus gentes, quas antea quasi neglexerat, & in viis suis ambulare permiserat, visitavit, & gratiosè respexit, & ex illis populum sibi elegit, qui cum Judæis in unum mysticum corpus coalescens, ejusdem cum illo salutis foret particeps. *Visitare* dicitur Deus aliquem, quando promissa sua implet, *Genes. XXI. 1. L. 24.* Promissum hoc, etiam gentes respiciens, refert Jacobus ex *Amos. IX. 11, 12.* cujus sensus primò literalis, deinde mysticus à Jacobo indicatus, nobis explicandus est.

Prio-

Prioribus hujus capituli versibus Propheta populi excidium prædixit, ob multiplicem & diuturnam prævaricationem, illudque minimè evitari posse, sed omnes ex latebris etiam maximè occultis, protrahendos, ut meritas scelerum suorum pœnas luant, comminatus est. Addit tamen Dominus, se non penitus exterminaturum populum; impios quidem divinarum comminationum irrisores planè excidendos; bonos verò, quotquot erunt, à Deo servandos, ne prorsus cum impiis pereant. Hæc autem complementum suum habuerunt in excidio populi Israëlitiçi seu decem tribuum, illiusque in captivitatem Assyriacam abductione. Quod pluribus adstruere, & quomodò omnia hæc impleta sint, prolixè ac singulatim ostendere, non est hujus loci.

Comminationi huic subjungitur promissum: *Post hæc revertar, &c.* In textu Hebræo legitur, *in diè illo.* Quod non accipiendum præcisè de eodem tempore, cujus proximè meminit Propheta; sed phrasi Hebræâ significat, *tunc*; vel, ut hic legitur, *post hæc*: id est, hisce impletis, porro hæc consequentur. Vide similem locutionem *Matth. III. 1.*

Promissum autem hoc juxta sensum literalem impletum fuit, in liberatione ex captivitate Babylonicâ, & reductione in terram Judæam: Quæ licet propriè fuerit Judæorum liberatio, non autem Israël, seu decem tribuum; tamen in illâ, quicunque terræ sanctæ habitationem desiderabant, comprehendere possunt. Licet enim totus Israël non redierit, sed in dispersione suâ manens per diuturnam inter gentes commorationem, & iterata cum ipsis connubia, planè cum gentibus illis in eundem, ut sic dicam, populum coaluerit, adeò ut tribus illæ decem penitus sint extinctæ; nihilominus multi ex illis unâ cum tribu Judâ in terram Canaan redierunt: verum tribus separatas non constituerunt, sed sub tribu Judâ comprehensi, illiusque accessio fuerunt. Non quidem distinctè hic prædicitur, etiam tribum Judam in captivitatem abducendam; sed solummodò, quod Deus tabernaculum Davidis sit reedificaturus; quod cum factum sit in reductione tribus Judæ ex captivitate Babylonicâ, manifestum est eam hic prædici. Sed ipsa verba videamus.

Dicit Deus, *reedificabo tabernaculum David quod decidit, & diruta ejus reedificabo, & erigam illud.* Per tabernaculum intelligit domum Davidis; quia in tabernaculis olim habitabant; domus autem familiam significat. Deus olim Davidem ejusque familiam ad summum dignitatis fastigium in populo Israël evexit. Con-

stituit illum regem super omnes tribus Israël; regnum ejus, & filii ipsius Salomonis fuit gloriosissimum, etiam externis regibus venerabile. Defuncto Salomone decem quidem tribus à regno filii ejus Rehabeam avulsæ sunt; mansit tamen regnum in tribum Judæ & Benjamin penes Davidis posteritatem: sed tempore Amosi utrumque regnum, tam Israël quam Judæ, multum à primavâ suâ majestate amiserat, & ab hostibus valdè affligebatur: prædicit per Prophetam Deus regni Israël & Judæ excidium, *cap. II.* passim autem prophetat contra regnum Israël, ad quod potissimum se missum declarat, *cap. VII. 14, 15.* Alii autem Prophetæ etiam disertè captivitatem Judæ prædicunt: ita ut utroque hoc regno extincto, & in captivitatem Assyriacam & Babylonicam abducto, domus David miserè fuerit collapsa, & omne ejus regnum, postea in duo divisum, penitus fuerit eversum. Deus autem illud, juxta promissum hoc, restituit, quando Judam ex captivitate Babylonicâ reduxit in terram promissam: in eâque quandam domum Davidis collapsæ restitutionem ostendere voluit, quia reductionem illam fieri voluit duce Sorobabele, ex posteritate Davidis; adeò ut in eo, qui populi reducis princeps erat, aliqua domus Davidis reedificatio ac restauratio apparuerit.

Ut requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen meum, dicit Dominus faciens hæc. In Hebræo propriè est, *ut possideant reliquias Idumææ*; verum videntur LXX. verba hæc aliter legisse; quos secutus Apostolus, addidit vocem *Dominum*, cum LXX. tantum habeant, *ut requirant cæteri hominum.* Juxta textum Hebræum hoc impletum dici potest, quando Judas Machabæus Idumæos subegit, teste Josepho, *Antiq. lib. XIII. cap. XVII.* Per gentes super quas invocatum est nomen Domini possunt intelligi, quotquot vel sponte sese Judæorum populo adjunxerunt; vel ab ipso subjugati fuerunt, atque cum ipsis coaluerunt: super quos *nomen Domini esse invocatum* dici potest, quia cum Judæis, qui populus & filii Dei erant, in unum corpus coalescentes, etiam populi Dei pars fuerunt, ac à Deo denominati, omniumque populi illius beneficiorum participes.

Verum unusquisque facile videt, licet hic habeamus vaticinii hujus juxta sensum literalem impletionem, eam tamen exilem nimis esse, quam ut credi debeat, quicquid Deus eo comprehensum voluit, fuisse impletum. Augustiora enim verba sunt, & multò majus quid involvunt, quam ut omnis earum vis & efficacia liberatione ex captivitate Babylonicâ exhausta credi debeat.

beat. Quantulumcunque enim illud est, quod Deus per Sorobabelem effecit, comparatum cum felicitate domus Davidis quâ olim floruit, ut dici possit Deus *Davidis domum collapsam reedificasse*: Illa enim phrasis omninò indicat, Deum domui Davidis antiquum velle reddere splendorem ac dignitatem: Atqui Sorobabel multum abfuit à regio Davidis splendore: Fuit dux populi: verum miseri & afflicti, ex diuturnâ captivitate redeuntis in patriam miserè afflictam ac desolatam, in quâ agrè se contrâ vicinorum injurias tuebatur, & diruta reedificabat. Post Sorobabelis obitum populus ille variorum imperiis subiectus, & aliquoties gravissimè afflictus fuit: actandem regnum ad Assamonæos, è tribu Levi, devolutum fuit, familiâ Davidis ad privatum statum redactâ, omnique majestate ac dignitate spoliata; adeò ut neutiquam dici possit, collapsam Davidis domum fuisse reedificatam. Ne jam alia allegemus.

Ex hisce manifestum est, alium longè sublimiorem sensum verbis his inesse, eaque extendenda esse ad Dominum nostrum Jesum Christum, ex Davidis stirpe secundum carnem oriundum, quem Deus Pater ad summam dignitatem evexit, traditâ illi omni potestate in cælo ac in terrâ: in eo enim tabernaculum Davidis collapsum Deus reedificavit, deditque dignitatem cui Davidis dignitas nullo modo comparari potest: Illum constituit Deus salvatorem, non tantum Judæorum, aut duodecim tribuum Israël, sed totius mundi omniumque gentium toto orbe dispersarum. Adeò ut hic plenam, juxtâ omnem literæ vim, hujus vaticinii habeamus impletionem, sive sequamur lectionem Hebraicam, sive Græcam LXX. quam Jacobus secutus est. Sub *Idumæâ* enim ac reliquis gentibus, quæ sese populo adjuncturæ prædicuntur, sensu mystico gentes commodè intelliguntur; quas possessurus Israël dicitur, quatenus per Doctores Judæos ad prædicandum Evangelium à Domino Jesu in totum terrarum orbem missos, ad fidem Jesu Christi conversæ, Ecclesiæ Dei ex Judæis primùm collectæ, aggregatæ sunt, atque in unum cum illâ corpus mysticum coaluerunt, uti dicitur *Eph. II. 14. &c.* Si verò sequamur Apostolum Jacobum, evidentior hic est de gentium vocatione prædictio: *Ut requirant ceteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas invocatum est nomen meum*: id est, quæ de nomine meo appellantur, videlicet, quæ cum antea populus meus non fuerunt, nunc populus meus, & filii mei appellabuntur: nimirum quando vocationi meæ obtemperantes crediderunt: Non enim ante fidem & conversionem, sed

postquam crediderunt, seque imperio Christi subjecerunt, ita appellatæ sunt. Similem vide locutionem *Dan. II. 21. Ipse, sc. Deus, dat sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam*: sc. iis qui dono Dei sapientiam consecuti sunt, & quia Deus illis sapientiam dedit sapientes denominantur. Et *Epist. Judæ vers. 3. fides semel tradita sanctis*: non iis qui jam ante fidem sancti erant, sed per fidem sancti evaserunt: Quo sensu & *fides sanctorum, Apoc. XIII. 10. & electorum, Tit. I. 1.* dicitur.

Vers. 18. *Nota à sæculo sunt Deo omnia opera sua.* Editio Complutensis hic legit, *quæ nota à sæculo sunt ipsi*; atque ita hunc versum cum præcedente conjungit; dicit *Dominus faciens hæc, quæ nota à sæculo sunt ipsi.* Et juxtâ hanc lectionem manifestum est, verba hæc speciatim respicere vocationem gentium, quam ex vaticinio Amosi Jacobus Apostolus probaverat, & de quâ enuntiat, quod Deus jam ab aliquot sæculis elapsis eam præcognoverit, & per Prophetam suum prædixerit. Nam phrasis *ἀπ' αἰῶν* non significat omnimodam æternitatem: licet enim ab omni æternitate Deus sit omniscius, tamen huc non videtur hoc loco respicere Jacobus; sed ostendere voluisse, Deum jam ante plura sæcula vocationem gentium decrevisse, & per Prophetam suum prædixisse, ac proinde hoc non esse consilium novum, & nunquam antea revelatum. Qui sensus etiam Jacobi est juxta communem lectionem, *Nota à sæculo sunt Deo omnia opera sua.* Deus enim multis Prophetarum vaticiniis omnia sua opera, quæ in & per Christum ad salutem hominum perfecit, ante plura sæcula prædixit: Atque ita rectè ex vaticiniis Prophetarum Jacobus concludit, Deo jam à sæculis opus redemptionis, omniaque eò spectantia, fuisse nota. Inde porrò jam infert.

Vers. 19. *Propter quod ego judico, non inquietari eos qui ex gentibus convertuntur ad Deum.* Sententiam suam dicit Jacobus, quâ Petri sententiam confirmat; addit autem quid, quo Judæis aliquid gratificatur; quod tamen ipse religionis quam amplectebantur genius, pro temporum quibus vivebant ratione, ab ipsis flagitare videbatur. *Παγενοχλεῖν* propriè est, *molestiam facessere, turbare.* Credidit Jacobus cum Petro, ceremonias Legis gentibus non esse necessarias; posse illas per fidem in Christum absque rituum legalium observatione, justificari, ac salutem consequi. Impositione itaque rituum illorum non necessariorum, quos Petrus vocat *jugum*, quod nec ipsi nec patres ipsorum ferre potuerunt, maxima gentibus crearetur molestia, cujus respectu multi jam ad fidem amplectendam dispo-

dispositi, procul dubio ab eâ absterrentur. Et hæc consentanea sunt iis, quæ Petrus de Cornelii conversione narraverat. Hactenus ergo zelotis illis cum Petro resistit.

Addit autem, quod zelotarum legis animos placare possit, & quod gentes non injuriâ à se exigere, considerata religionis Christianæ indole, agnitione essent.

Vers. 20. *Sed scribere ad eos, ut abstineant se à contaminationibus simulachrorum, & fornicatione, & suffocato, & sanguine.* Quia conventus ille hanc Jacobi sententiam unanimi consensu amplexus est, explicabimus, quid Jacobus singulis his, à quibus conversos gentibus abstinere vult, significet. Deinde inquiremus, an Jacobus hæc gentibus mandari velit, tanquam absolute necessaria, & Christianos omnes semper perinde ac præcepta moralia, obligantia: An verò tanquam prudens doctor ad tempus observanda consuluerit, ut communi paci ac ædificationi consuleret, & dum gentes à ceremoniarum legalium jugo liberas pronuntiat, zelotis legis, prohibitionem quorundam, à quibus gentes abstinere ipsa æquitas postulare videbatur, gratificaretur; ut ita immunitatem à ceremoniis legis æquiore animo in gentibus tolerarent.

Primum ergo à quo gentibus ut abstineant scribi censet Jacobus, sunt ἀλισγήματα ἢ εἰδώλων, quæ in epistolâ vers. 29. vocantur εἰδωλόθυλα. Dubitari nequit, quin hic intelligantur animalia, in honorem idolorum mactata, seu post mactationem idolis consecrata. Vocat ea Jacobus pollutiones idolorum. Vox illa propriè usurpatur de pollutione per cibos, quorum esus Judæis erat illicitus. Cibi autem vel prorsus erant illiciti, quales omnes erant lege interdicti; vel in se quidem liciti, sed impuri reddebantur, quia idolis consecrati erant. Idolothyta autem illa vel unâ cum aliis carnibus vanaalia prostabant in macello; vel speciatim in ipsis idoleiis solemnibus conviviis in honorem idolorum comedebantur. Ego censeo quævis idolothyta, etiam in macello emta, & in privatis ædibus apposita, hic intelligenda esse; uti mox latius explicabo.

Secundum est πορνεία, seu fornicatio. Quoniam fornicatio aliquoties sensu figurato in Scripturâ Sacrà accipitur pro idololatriâ, quæ spiritualis quædam fornicatio est, aliqui eam hoc sensu hic accipiendam putant. Sed cum omnes interpretes in eo consentiant, hic agi de rebus quæ non sunt ita evidenter turpes, ut solo naturæ lumine condemnentur; sed de quibus gentes recens ad fidem in Christum conversæ aliquatenus dubitare poterant an sibi licitæ essent, quia inter gentes pro il-

licitis & turpibus non habebantur; sequitur idololatriam hic non intelligi: ea enim ita severè ubique per doctrinam Evangelii prohibetur, ut nulli in Christum credenti vel minima suboriri possit dubitatio eam esse licitam: Et nullo alio respectu idololatria videtur in Scripturâ fornicatio appellari, nisi ad summam illius indicandam turpitudinem. Non necesse est multis hic refutare sententiam Heinsii de meretricis victimâ hæc explicantis. Non enim meretricis victima rectè scortatio appellatur; & jam generali voce pollutionis idolorum, omnia quæcunque idolis immolata & consecrata erant, fuere comprehensa, ut plane superfluum fuisset, novo vocabulo speciatim prohibere quæ idolis à meretricibus consecrata erant. Præterquam quod nullum possit proferri exemplum, ubi πορνεία significat victimam à meretrice oblatam, aut mercede meretriciâ emtam.

Vir quidam doctus aliam hic explicationem è primâ aliquatenus deductam excogitavit; nimirum quoniam idololatria in Scripturâ nonnunquam vocatur scortatio & adulterium, voluit hic voce scortationis quippiam designari, quod aliquam cum idololatriâ communionem habebat, & esui idolothytorum simile erat. Nempe ita statuit: Ethnicos non tantum animalia in honorem idolorum mactasse, aut mactata idolis consecrasse, partem extorum ad ipsam mensam in focum projiciendo: sed & libamina sua habuisse, fruges nimirum aliosque cibos præter animalium carnem, quas Diis suis consecratas voluerunt: eas autem, contradistinctè ab idolothytis, vocatas πορνείας, quoniam per illos scortationem spirituales, id est, idololatriam committebant; saltem esum eorum vocatum fuisse πορνείαν, quia ille esus species quædam fornicationis spiritualis fuerit. Adeò ut quatuor ciborum genera hic indicentur, idolothyta, libamina, sanguis, suffocatum. Explicatio hæc ingeniosa est, & multas, quæ ab aliis de decreti hujus sensu moventur, difficultates facile tollere posset: Quò minus verò illam admittere possim duo obstant. Primò: Quod nullum nec ex sacro nec ex profano autore proferri possit illius significationis exemplum, cibos nimirum, seu fruges, idolis consecratos, appellatos fuisse πορνείας, aut illorum ciborum esum πορνείαν, contradistinctè ab ipso actu idololatriæ, aut esui idolothytorum. Præterquam enim quod non sequatur, idololatria quandoque vocatur scortatio & adulterium; ergo quicquid in cultu idololatrico committebatur, etiam separatim spectatum, scortatio vocatum fuit; nulla reddi potest ratio, cur esus libaminum magis tetro illo scortationis nomine appelleretur,

tur, quam esus idolothytorum; cum idolothyta pars sacrificii idololatriæ potior fuerint, quam libamina, ac proinde scortationis spiritualis ratio major fuerit in idolothytorum, quam in libaminum esu. Saltem exemplum proferendum esset, ubi *scortatio* indubitato designet speciatim libamina, aut libaminum esum. Non enim sufficit argumentari, idololatria fuit vocata *scortatio*; ergo & quicquid aliquam cum idololatriâ communionem habet voce *scortationis* olim fuisse comprehensum dicere licet; nisi illius significationis indubitatum reperiatur exemplum: aliàs enim ad summum tantum ostendimus, antiquos voci *scortationis* illam significationem, si voluissent, attribuere potuisse, non verò attribuisse. His accedit, quod, licet idololatria quandoque *scortatio* appelletur in objurgationibus divinis, quando Deus per Prophetas populum ob idololatriam redarguit ac reprehendit; nunquam tamen in Lege divinâ, quando præcepto quodam *scortationem*, aut adulterium prohibet, aut quando monet ut sibi caveant à *scortatione*, illo præcepto vetatur idololatria, sed semper *scortatio* carnalis: Quæ causa igitur, quod in hoc præcepto Apostolico *scortationem* accipiamus figuratè pro idololatriâ, seu actu qui cum idololatriâ aliquam habet communionem? Quare concludo vocem *scortationis* hic propriâ ac usitatâ significatione esse accipiendam; non tamen ad angustam illam significationem restringendam, ut sit concubitus soluti cum solutâ; sed generaliore accipiendam, pro quovis illicito concubitu, sive sit adulterium, sive alia impuritatis species, quarum plures ab Ethnicis in sacrificiis idololatriæ committi solebant.

Tertium est *suffocatum*. Observat Currellæus, hanc vocem in plurimis antiquis exemplaribus non fuisse lectam, idque aliquot Patrum testimoniis probare contendit. Alii autem illam olim fuisse lectam contendunt, seque autoritate Versionis Syriacæ antiquissimæ tuentur, & argumentum è locis quibusdam Patrum desumptum, minus validum putant ad lectionem communem rejiciendam. Ego quæstionem hanc tanti non credo; & sive à textu absit, sive in textu legatur, id parum habere momenti ad genuinum loci hujus controversi sensum eruendum: uti in sequentibus ostendamus.

Quartum est *sanguis*. Per eum intelligo sanguinem, qui ex animalibus mactatis effluxit, qui vel aliis eduliis, ut botulis & farciminibus admixtus, vel solus nullique alteri cibo immixtus comedi potest: Sic enim significat quippiam distinctum à *suffocato*.

Causa cur Apostolus Jacobus gentes ad Christum conversas ab hisce abstinere cupit, ab ipso additur.

Verf. 21. *Moses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui eum prædicent in Synagogis, ubi per omne sabbathum legitur.* Ex hisce verbis liquere videtur, Apostolum Jacobum, licet gentibus ad fidem conversis grave Legis ceremonialis jugum imponi nollet, tamen in gratiam fidelium Judæorum pro lege Moïsis zelantium, aliquid iis imponi velle, quò zelatoribus his constare possit, se non planè despici, nec Moïsem contemtui haberi: Illud enim si credidissent, graviter offensi fuissent: non enim legis Mosaicæ autoritas ullâ in parte facile labefactari poterat: quia in singulis civitatibus jam à temporibus antiquis per omne Sabbathum Moïses in Synagogis legitur, & prædicatur. Illa autem continuâ lectione summa in Judæorum animis legis Mosaicæ reverentia nata erat; & quia Judæi ad Christum conversi non desinebant Synagogas frequentare, in quibus Moïses per omne sabbathum legebatur, summa illa Legis reverentia in ipsorum animis conservabatur, adeò ut indignum putarent quenquam, cui pars aliqua legis vilis erat, in fœderis divini societatem admitti. Ergo ut talibus gratificaretur Jacobus, censuit gentibus fidelibus quædam lege Moïsis rituali vetita esse interdicens; non autem quatenus lege vetita, sed quia cum ipsâ fidei quam amplectebantur professione non benè conveniebant. Certum est, nullum in lege Moïsis crimen idololatriæ gravius ac severius prohiberi: totam huc spectare legem ritalem, ut Israëlita nullum cum idololatriâ, nullum cum idololatriæ habeant commercium. Inde multi à Deo instituti ritus idololatræ ritibus contrarii, ut vel ipsis illis ritibus ab idololatriâ abstraherentur. Pauca, & quidem præcipua, ex ingenti rituum numero, & quæ vix sine aliquâ cum idololatriâ communione observari posse videbantur, Jacobus gentibus ad Christum conversis interdici censet; ut abstinentiâ illâ, tanquam signo conspicuo, se ab omni idololatriæ crimine immunes ostendant, & zelotis pro lege eam non penitus contemni constet. Talia sunt, à quibus gentes abstinere vult Jacobus.

Primò: *Idolothyta*: sive illa in idoliis comedebantur; sive in macello vanalia, & communi convivio apposita essent. Idolothytorum esum in idoliis communionem cum idololatriâ habere, non puto quemquam negaturum. Convivia enim illa in idolorum honorem instituebantur: quicunque ergo illis participabant, ipso hoc suo actu, licet idolum agnoscerent esse

nihil, animoque suo execrabantur, idolo honorem tribuebant. Hoc Apostolus docet 1 Cor. X. 18, 19, 20, 21. quod sicut in Israël illi qui victimas comedunt, eo ipso testantur se esse participes altaris; ita & qui mensis idolorum accumbentes idolothyta comedunt, eo actu testentur se cum idolis communionem habere. Licet enim idolum nihil sit, & idolothytum nihil sit: tamen Ethnici credunt dæmoniis, in quorum honorem ea mactant ac comedunt, divinitatem inesse: ergo qui ea comedunt eo ipso communionem suam cum idolis testantur. Atqui hoc indignum est, ut qui communionem mensæ Domini publicè testatum faciunt se cum Domino communionem habere; illi communionem cum mensâ Dæmoniorum testentur se communionem habere cum dæmoniis. Justissima ergo fuit causa, cur hoc fidelibus interdiceretur.

Idolothytorum extra idolia, sive in macello vānālium, sive in vulgari convivio appositorum, diversa aliquatenus fuit ratio: Quia in illorum esu non apparet manifesta illa cum idolis communio: dum enim simul cum aliis carnibus, idolis non immolatis, vānum exponuntur, & in conviviis apponuntur, ea idolis fuisse consecrata ignoratur; neque ullus in eorum esu actus committitur, qui aliquam communionis cum idolo testificationem in se includit. Ideo Apostolus 1 Cor. X. 25. & 27. fidelibus ait, ut quicquid in macello vānale est emant, quicquid in conviviis infidelium ipsis apponitur comedant, nihil interrogantes propter conscientiam. Non enim voluere Apostoli fidelibus jugum imponere anxie inquirendi, utrum carnes palam vānales, aut in communi convivio appositæ, idolis fuerint consecratæ: in esu enim extrā idolum nulla vel minima idololatriæ species apparebat: & si necessariò ab omni carne idolis immolatâ abstinendum esset, fideles securâ conscientiam nunquam carnes publicè vānales, aut in gentiliū conviviis appositas, comedere potuissent. Attamen si idolothytum quid esse monerentur, abstinendum erat in gratiam illius qui monuit, quia ille aliquam cibo labem accessisse credebatur, quæ eum fidei impurum reddebat, ne ille esu cibi illius contristetur: juxta id quod legimus 1 Cor. X. 28. *Si quis autem dixerit: hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter illum qui indicavit, & propter conscientiam: conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.* Itā ille monitus, in gratiam monitoris abstinens, hac suâ abstinentiâ aversionem maximam ab idololatriâ ostendit, ne minimum quidem, quod ullam cum eâ affinitatem habere videri possit, facere sustinens; & simul legis Mo-

saicæ reverentem se exhibet; quia Lex omnem cum idololatriâ communionem severè prohibet; ideòque Judæis cibos, quos vel minimâ cum idolis communione pollutos suspicabantur, comedere religio fuit. Hac inter alias causâ videtur Daniel motus, cap. I. 8. *ut proposuerit in corde suo, ne pollueretur de mensâ regis, neque de vino potus ejus.*

Idem dicendum de fornicatione: Illam enim in variis cultibus idololatricis, præsertim Veneris, ac potissimum in Oriente, usitatam fuisse, ex antiquorum monumentis constat. Multi referuntur obscæni cultus: multi idcirco propè delubra luci fuere plantati, in quibus obscænis libidinibus indulgebant, & fædis amplexibus promiscuè jungebantur viri ac mulieres: quibus illecebris multos ad idololatriam esse inductos luculentum nobis documentum est populus Israël, Num. XXV. quem filia Moabitarum scortationibus suis ad cultum Baal-phegor seduxerunt.

Quod sanguinem & suffocata attinet, non multum laborabimus de diversitate lectionis quam quidam hic observant; sive enim vox *suffocatorum* absit, sive unâ cum sanguine legatur: ex antiquis scriptoribus constat, sanguinis & suffocatorum esum idololatriæ in conviviis suis idololatricis, quæ in honorem idolorum celebrabant, usitatum fuisse. An crediderint, sanguinem animantium esse dæmonum cibum, ac proinde eum comedentes illius esu propiorum cum dæmonibus communionem acquirere, uti Maimonides, aliique cum ipso credunt, non inquiram. Sufficit in illis conviviis sanguinis & suffocatorum esum usitatum fuisse: Sic enim esus ille aliquam communionis cum idololatriâ speciem præbebat; atque hanc ob causam fidelibus ad Christum conversis interdictus fuit; & quidem in gratiam Judæorum legis zelotarum, ne gentiles conversi ulla veteris idololatriæ reliquias adhuc servare viderentur, nec Judæis legis zelatoribus ullam justam offendiculi causam præberent.

Atque hanc fuisse rationem, ob quam Jacobus sententiam hanc conventui huic suggererit, liquere videtur ex ratione additâ, quâ sententiam hanc suam confirmat.

Verf. 21. *Moses enim à temporibus antiquis habet in singulis civitatibus qui eum prædicant in Synagogis, ubi per omne sabbatum legitur.* Illis enim indicat, quanto in pretio sit Lex Moysis apud Judæos; quod illa singulis Sabbathis in synagogis prælegeretur, idque jam ab aliquot sæculis in populo usitatum sit: Inde porro concludit, hanc de necessitate legis observandæ opinionem tam arctè animis ipsorum insedisse, ut

ut non ita subito evelli queat. Quare aliquid illis dandum judicat; ut nempe gentilibus conversis præscribatur, ut abstineant à quibusdam, quæ Lex Judæis illicita esse voluit, & quæ communionem quandam cum idololatriâ redolebant: quia in cultibus idololatricis Ethnicis usitata erant. Quia enim lex ceremonialis fuit paries ille intergerinus, qui Israël separavit à gentibus, Eph. II. 14. ritusque illâ præscripti ut plurimum directè oppositi ritibus gentium; illi nunc, quoniam per Christum Judæi & gentes in unum corpus sunt coagmentati, ut ibid. dicitur, aboleri debuerunt; ac proinde gentes ad Christum conversæ illorum observatione minimè gravari. Ne verò Judæi, quorum animis reverentia legis arcè infixata erat, quererentur, Legem penitus contemni, suadet Jacobus, quædam gentibus interdici, quæ manifestam cum idololatriâ communionem redolere videbantur: Sic & satisfiebat aliquâ ratione Judæis legis zelatoribus; & gentes recens ad Christum conversæ cohibebantur, ne ejusmodi illecebris iterum ad priores ritus idololatricos revocarentur. Hic videtur esse sensus ac scopus verborum Jacobi. Unde porro sequitur, mentem Jacobi non fuisse, ut hoc tanquam præceptum perpetuum toti Ecclesiæ Christianæ præscriberetur; sed ut necessariò observandum, quamdiu idololatria in mundo subsisteret, ac Christiani inter idololatrias, res hinc prohibitas in cultibus suis idololatricis observantes, degerent; ut ita abstinentiâ hac se esse Christianos, nihilque cum idololatriâ commune habere, palam ostenderent. Ut in sequentibus fusiùs ostendemus.

Verf. 22. In hanc Jacobi sententiam omnes concesserunt; placuitque omnibus epistolam scribere ad fratres è gentibus in Antiochiâ, Syriâ, & Ciliciâ, eamque per manum Judæ ac Silæ, quos Paulo ac Barnabæ comites adjungebant, mittere; in quâ primò testantur, improbare se doctrinam eorum, qui ipsos docuerunt, oportere ut juxta ritum Moïsis circumciderentur, eâque doctrinâ ipsorum animos turbaverant: adduntque, illos quidem ex se esse egressos, id est, ex cætu suo ac civitate Jerusalem; se vero illis id non mandasse. Quibus doctrinam hanc aperte damnant, gentesque à circumcisionis, ac per consequens totius legis ceremonialis onere liberas pronuntiant. Tandem addunt.

Verf. 28. *Visum est enim Spiritui Sancto, & nobis, nihil ultra imponere vobis oneris, quam hæc necessaria:*

29. *Ut abstineatis vos ab immolatis simulachrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione; à quibus custodientes vos bene agetis. Valete.*

Primò hujus decreti prima verba consideranda sunt. Ea enim communiter solent accipi, quod Spiritus Sanctus speciali revelatione huic concilio decretum hoc inspiraverit: Unde tum porro Pontificii concludunt, omnibus suis Conciliis, quæ illi Oecumenica vocant, etiam Spiritum Sanctum præfuisse, & quicquid in illis decretum est, visum fuisse Spiritui Sancto. Quod ad primum attinet, non legimus ullam novam revelationem huic Concilio per Spiritum Sanctum factam. Paulus narrat, quanta Deus per ipsum & Barnabam circa gentes fecerit: Petrus refert, quod cælesti visione admonitus Cornelio Evangelium prædicaverit, & quod Deus illi & qui cum illo prædicationi suæ credebant, Spiritum Sanctum dederit. Jacobus idem confirmat, allato ex Prophetâ Amos testimonio. Hisce omnibus sententiis auditis decretum conditur. Non legimus ullam novam aut specialem à Spiritu Sancto factam revelationem, quâ omnium ibi congregatorum mentes ad decretum hoc condendum determinatæ sint: Nec, si talis Spiritus Sancti illuminatio cœtui huic contigisset, consentaneè dicere potuissent, *Visum est Spiritui Sancto ac nobis*: quâ locutione se Spiritui Sancto adjungentes, videntur & sibi suoque consilio aliquid in condendo illo decreto adscribere: Quod fieri non posset, si specialis quædam Spiritus Sancti revelatio toti cœtui contigisset; verum dicendum fuisset: Ita visum est Spiritui Sancto: vel, Hoc nobis revelavit Spiritus Sanctus: perinde uti Petrus historiam conversionis Cornelii narrans, solam refert revelationem divinam sibi factam, suamque obedientiam, quâ revelationi illi morem gessit. Videntur ergò Apostoli hic respexisse ad donum illud Spiritus Sancti, tam copiosè in ipsos diè Pentecostes effusi, quo idonei redditi sunt fidei in Christum præcones; & scientiam adepti sunt spiritualem, difficiliore controversias, si quæ enascebantur, explicandi & determinandi; quæ determinatio, utpote profecta à viris Spiritu Sancto donatis, maximi esse ponderis debuit, licet non accesserit nova Spiritus Sancti de quæstione oblata determinandâ revelatio. Adeò ut verborum horum sensus esse videatur: Nobis, qui Spiritu Sancto donati sumus, visum est.

Unde liquet, aliis Synodis, sive Oecumenicis, sive particularibus, malè applicari, quod huic conventui peculiare fuit. Non enim illis præfuderunt viri Spiritu Sancto donati, nec corda eorum afflavit spiritus veritatis, pacis ac charitatis; sed spiritus ambitionis, avaritiæ, invidiæ, contentionis ac vindictæ, qui ipsos sæpissimè transversos egit, ut decernerent non quod

quod veritati ac Scripturæ consentaneum erat, sed quod imperatori ac factioni prædominanti placuit, & quod ad partis quam oppugnabant oppressionem maxime erat accommodatum. Verum hæc obiter.

Sed verò, quæri hic posset, an decretum hoc, quando dicunt *Spiritui Sancto, & sibi visum esse, nihil ultra gentibus oneris imponere, quam hæc necessaria*, restringendum sit ad illa quatuor quæ enumerant: adeò ut sensus sit; quod Deus declaraverit, eas liberas esse ab obligatione legis ceremonialis; attamen sibi Spiritu Sancto donatis visum esse ipsis onus aliquod imponere, verum illud circumscribi quatuor illis quæ enumerant; & præter hæc aliud nihil se illis imponere: An verò etiam accipiendum sit, de liberatione à jugo legis ceremonialis, & dicere velint, licet nulla sibi contigerit distincta revelatio, sive à Domino Jesu, sive à Spiritu Sancto; quod tamen sibi, qui Spiritus Sancti donum acceperant, visum sit, ipsos à lege ceremoniali pronuntiare solutos, & aliud ipsis onus non imponere, quam hæc quatuor necessaria. Quod me attinet, evidens mihi est, priore modo verba hæc esse accipienda. Nam de lege ceremoniali gentibus non imponendâ expressam habuere revelationem divinam: idque Petrus in suâ oratione evidenter ostendit ex revelatione cælesti quâ ad Cornelium missus fuit, & dono Spiritus Sancti in Cornelium & eos qui cum ipso erant effuso, perinde atque in Judæos; quo Deus clarè demonstravit se gentes in Christum credentes, etiam si legem non observarent, Judæis æquare: Adeò ut dicat, tentare eos Deum, qui jugum illud Legis nihilominus gentibus imponere cupiunt. Quin imò illa legis ceremonialis impositio erat abnegatio gratiæ Christi, uti Paulus egregiè ostendit *Gal. V. 2, 3, 4.* Cum enim gentibus nunquam lex lata fuit, sed ea sepes ac paries intergerinus fuerit Judæos à gentibus separans, si ea gentibus in Christum credentibus necessario observanda imponeretur, eo ipso ostenderetur fidem in Christum non sufficere ad justificationem ac salutem. Atqui hæc erat abnegatio gratiæ divinæ in Christo. Alia erat ratio Judæorum: illis data erat lex: illius itaque observatio aliquamdiu in illis tolerata fuit; non ut necessaria ad justificationem ac vitam æternam: quod enim gentibus, idem & Judæis credentibus necessarium non fuit; sed non illicita, & sponte perfectiori legi ac gratiæ Christianæ cessura, ac brevi destructâ terrâ Judæâ ac templo evanitura. Adeò ut gentes ab observatione legis liberas pronuntient ex clarâ ac distinctâ revelatione divinâ, quâ Deus se gentibus sine illius

observatione salutem dare velle declaravit. Sed an gentibus à jugo legis ritualis liberis, quippiam imponendum esset, illud post accuratum examen unanimi totius cætus, cui Apostoli, Spiritu Sancto donati, præsidebant, sententiâ decidunt. Placuit itaque illis, pro temporum illorum ratione, & Ecclesiæ, in quo tum erat, statu, pauca quædam illis præscribere, quibus & Judæis legis zelatoribus aliquâ ratione satisfieri potuit, gentesque ab omni cum idololatriâ communione avocari. Hoc ergò dicunt; placuisse Spiritui Sancto & sibi, hæc quatuor, & nihil ultra oneris ipsis imponere.

Quoniam ea quæ gentibus imponunt *onus* vocant, eâ appellatione indicare videntur, hæc alterius esse conditionis, quam præcepta evangelica, quæ animum intus purgant, & hominem propriè Deo commendant; & accedere ad naturam legis ritualis: Illa enim propriè *onus* vocata fuit à Petro, seu *jugum*, *vers. 10.* & respectu legis moralis propriè onus est: quoniam in sese spectata nullum in naturali rationis dictamine fundamentum habet, sed ab arbitrio legislatoris tota dependet, qui eam ob rationes sapientiæ suæ cognitæ, legi morali superaddidit, & per illam homines quosdam sibi peculiari ratione consecratos ab aliis segregare voluit. Ita ut hoc respectu *onus* rectè vocari possint, quia hominem obligant ad id, ad quod per rectæ rationis dictamen obligatus non erat. Et hoc respectu omnia externa, quæliacunque sint, à ratione rectâ non præscripta, & solummodò corporis exercitio circumscripta, *onus* appellari possunt: quia illi officio quod ratio dictat superaccedunt, atque ita oneris cujusdam instar hominem premunt. Sic Dominus Pharisæis exprobrat, quod *onera gravia & importabilia hominum humeris imponant*, *Matth. XXIII. 4.* & *Luc. XI. 46.* Et Paulus Galatas monet, *cap. V. 1. state, & nolite iterum jugo servitutis contineri.* Verum præcepta moralia, quæ sunt æternæ rectitudinis, & quæ præscribunt quod suâ naturâ honestum est, nunquam *onus* aut *jugum* vocantur. Verum est, Dominum Jesum præcepta sua vocare *jugum* & *onus*, *Matt. XI. 29, 30.* Verum quoniam dicit esse *jugum suave*, & *onus leve*, eo ipso indicat, ea propriè loquendo *onus* non esse. Et cœtum hunc voce *onus* designare quædam lege morali non contenta, sed illi superaddita, satis manifestè apparet ex ipsa materiâ quæ in controversiam vocabatur, nimirum an lex ritualis gentibus esset imponenda: *onus* ergò de quo controvertebatur nulla erat lex, nisi ceremonialis: hinc & liquet, sensum horum verborum esse, placuisse Spiritui Sancto & sibi, nullâ alia

alia præcepta externa, seu ritualia præscribere, nisi abstinentioniam ab his quatuor.

Sed objicitur, quod ea vocent *necessaria*: sive ergo sint juris positivi, sive naturalis, apparet ab iis necessario esse abstinendum. Resp. *Necessarium* non uno modo dici. Alia enim sunt universalis & perpetua: eaque vel absolute sunt necessaria: talia sunt fides in Jesum Christum, & vitæ sanctitas: vel quando occasio ea præstandi adest: vel tandem, quando scandali seu offendiculi metus est: cujusmodi sunt præcepta de rebus adiaphoris, à quibus aliquando ob eos, qui illa ob rationes non improbables inter adiaphora non habent, necessario est abstinendum. Alia sunt non universalis & perpetua, sed tantum data pro tempore & certâ quâdam occasione, quæ cessatura creditur, imò & quandoque pro conditione ecclesiæ cessatura est: & quâ cessante ipsa illa præcepta eorumque obligatio cessatura est. Hoc posteriore sensu hæc quatuor vocantur necessaria: Quia durante ac vigente idololatriâ ethnicâ speciem quandam habebant communionis cum idololatriâ; & maximam præbebant occasionem scandali Judæis credentibus, ac legis zelotis: ideoque ab iis necessario fuit abstinendum. Nunc verò passim extinctâ idololatriâ ethnicâ, illa species communionis cum idololatriâ etiam evanuit; & extincto templo & eversâ republicâ Judæorum, zelus ille pro lege in omnibus Judæis credentibus planè deferbuit, neque eorum ullus amplius horum esu offenditur. Unde colligo, necessitatem ab his abstinendi, statu ecclesiæ adeò mutato, & cessantibus illis ob quæ abstinencia hæc necessaria declarata fuit, etiam evanuisse. Quamquam etiam facile concedam, si eadem rediret aliquando Ecclesiæ facies, ut degeret medios inter idololatrias, in quorum cultibus quatuor hæc passim in usu essent: magnusque Judæorum numerus per gratiam divinam in Christum crederet & Ecclesiæ aggregaretur, eandem ab hisce abstinendi fore causam, ac necessitatem, graviterque peccaturum, qui, contempto Judæorum recens converforum scandalo, horum inconsulto usu speciem communionis cum idololatriâ præberet.

Verum objicitur, inter hæc quatuor occurrere etiam *fornicationem*: abstinentioniam autem ab illâ semper esse necessariam, neque eam pro temporum ratione mutari: eandem ergò etiam reliquorum esse naturam; nam omnia æqualiter *necessaria* vocantur. Resp. Ipsos illos qui hoc objiciunt agnoscere, magnum esse discrimen in ratione præcepti abstinendi à fornicatione, & abstinendi à sanguine, suffo-

cato, & idololatriæ: prius esse juris moralis seu naturalis; alterum juris positivi. Si enim in hoc casu res adeò diversæ naturæ potuerunt conjungi, & pariter vocari *necessaria*; etiam quæ extra hunc casum diversæ sunt necessitatis possunt conjungi, quia in hoc casu ejusdem sunt necessitatis. An verò perpetuæ sint necessitatis, ex hoc præcepto dijudicari non debet, quod ex occasione institutum esse liquet, ne ulla communionis cum idololatriâ species, neque ulla offendiculi occasio Judæis legis zelotis, dum nondum penitus lex evanuerat, præberetur: sed id ex aliis Sacræ Scripturæ locis erui debet. Cum autem pluribus in locis fornicationis interdictum legamus, imò fornicatores expressè dicantur regni cælorum non fore hæredes: idem autem de esu sanguinis, suffocati, aut idololathytorum nusquam legatur; manifestum est, ratione necessitatis & perpetuæ ab illis abstinendi obligationis maximum esse inter hæc discrimen. Præsertim cum tot occurrunt loca, quibus Apostoli esum cujusunque cibi permittunt, & nusquam hæc nominatim excipiunt: quod procul dubio factum non fuisset, si hæc excepta voluissent: alicubi saltem indicassent, decreto Hierosolymitano comprehensa semper excipi debere; sic omnes illa nullo casu, neque ullo temporis lapsu unquam futura licita intellexissent.

Tandem ipsa epistolæ hujus conclusio idem innuere videtur, à quibus custodientes vos bene agetis. Quæ non conveniunt præcepto perpetuæ obligationis, & quod officium semper necessario observandum præscribit; sed optimè præcepto, quod ob circumstantias quasdam in communem ecclesiæ ædificationem observandum commendatur; quodque ex ejusmodi commendationis naturâ cessaturum esse indicatur, quando ratio quæ illius commendationem suadet cessatura est.

Verf. 30, 31. & seqq. Hac lectâ epistola gavisæ sunt gentes, quod communi Apostolorum & totius ecclesiæ Hierosolymitanæ judicio à gravi legis ceremonialis onere essent liberatæ. Atque in hac suâ fide à Judâ & Silâ, hujus epistolæ latoribus, plurimum confirmatæ sunt. Post hæc Judas rediit Hierosolymam, Silas verò Antiochiæ substituit.

Verf. 35, 36. & seqq. Orta est levis ex causâ dissensio inter Paulum & Barnabam, adeò ut à se invicem discesserint. Indigna sanè viris Spiritu divino afflatis. Verum ex hac narratione candor & ingenuitas scriptorum historiæ Novi Testamenti apparet, quod vitia ac lapsus suos ingenuè confessi sint, nec eos, ut existimationi suæ coram hominibus consulerent, dissimulaverint, aut perpetuæ oblivioni tradi-

de-

derint: quod signum est, eos non suæ, sed divinæ gloriæ promovendæ unicè fuisset intentos.

CAPUT XVI.

Verf. 1. *Pervenit autem Derben & Lystram:*

Et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris Judææ fidelis, patre gentili.

2. *Huic testimonium bonum reddebant, qui in Lystris erant & Iconio fratres.*

3. *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumens circumcidit eum, propter Judæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quod pater ejus erat gentilis.*

Cur Apostolus Paulus, tam acer libertatis Christianæ vindex, Timotheum in Judæorum gratiam circumciderit ratio est in textu, quia Timotheus erat *filius mulieris Judææ fidelis, patre gentili*. Quicumque Judæa matre, patre licet gentili, prognati erant, à Judæis pars populi sui censebantur: Natus verò matre gentili, patre licet Judæo, non censebatur Judæus, aut populi Judaici pars. Ità hodiè etiamnum censent Judæi; atque ità jam olim à patribus suis observatum fuisse affirmant. Ideò etiam jam olim censuerunt, Judæa matre, patre verò gentili natum, utpote populi Judaici membrum, ad circumcisionem suscipiendam esse obligatum: illà autem obligatione non teneri Judæo patre, matre verò gentili, prognatum, utpote non membrum populi Judaici: ideòque arbitrii ipsius fuisse, aut circumcisionem suscipere, atque ità tanquam membrum populo inseri; aut circumcisionem non admittere, ac sine ullà cum populo communione vivere. Idque etiamnum hodiè observant Judæi. Cui accedit aliud discrimen: qui Judæa matre prognatus circumciditur inter Judæos, non baptizatur: gentili autem matre, patre licet Judæo, progenitus, si circumcidatur, etiam baptizatur: discriminis ratio est, quia hic è populo peregrino seu gentilismo ad ipsos accedere censetur, ideòque illi etiam ritus baptismi adhibitus fuit, pro more inter ipsos recepto, omnes ex gentilismo advenas non tantum circumcidi, sed & baptizandi. Hoc si rectè consideretur, liquet Apostolum circumcendendo Timotheum, ceremoniam legis adhibuisse homini qui censebatur Judæus. At qui licet fide jam in Christum prædicatâ ceremoniæ legales nullius essent usus ad justificationem & vitam æternam, non tamen Judæo etiam in Christum credenti, planè erant illicitæ. Deus in initio in Judæis hanc ceremoniarum observationem, quæ brevi everso templo ac deletâ totâ Judæorum republicâ, sponte evanitura erat,

toleravit: itaque prout ecclesiæ ædificatio postulavit, absque culpâ à Judæo hæc ceremoniæ usurpari poterant: Sic Apostolus de se affirmat 1 Cor. IX. 20. quod *Judæis factus esset Judæus, ut Judæos lucrifaceret*. Quoniam itaque Judæi sciebant, Timothei patrem fuisse Græcum, ac proinde Timotheum non esse circumcislam, matrem autem Judæam, ac proinde ipsum populi Judaici partem censerit, indignè ferebant ipsum à Paulo comitem assumi, & Evangelii prædicationem ipsi committi, nisi circumcideretur. Paulus, qui sciebat Timotheum, tanquam origine Judæum, absque ullâ libertatis Christianæ violatione posse circumcidi, in Judæorum illorum zelotarum gratiam eum circumcidit, ut sine eorum offensione ministerio, ad quod eum destinaverat, fungi posset. Ubi verò de lege ceremoniali gentibus imponendâ agebatur, nihil illis zelotis concessit: Ideòque nec Titum circumcidi permisit, licet multi illorum acriter id urgerent. Sic videmus Paulum nihil hic libertati Christianæ, pro quâ tam acriter decertabat, contrarium fecisse; sed in re non illicitâ aliorum infirmitati concessisse, quod Ecclesiæ ædificationi inserviebat.

Verf. 4. *Cum autem pertransirent civitates, tradebant eis custodire dogmata, quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Hierosolymis*. Traditione horum dogmatum eos declarabant liberos ab observatione legis ceremonialis; & averfionis ab idololatriâ testandæ, atque offensionis Judæorum vitandæ causâ hæc ab Apostolis decreta observari commendabant. Et non alium in finem hæc ab Apostolis fuisse constituta ipsa vox *δὲγματὰ* indicare videtur: non enim præcepta, quæ Dei nomine perpetuò observanda Ecclesiæ præscribunt Apostoli, rectè *Apostolorum dogmata* vocantur; sed quidem, quæ illi Spiritu divino præditi certas ob causas Ecclesiæ necessariò observanda judicabant, quorumque observationem commendabant. Quæ commendatio magnæ apud Ecclesiam autoritatis esse debet, adeò ut, quamdiu illius commendationis causâ durant, ea etiam observari debeat: cessantibus verò illis, nulla est ratio, quæ illius observationem perpetuam esse debere suadeat. Sic interdictum hoc de esu sanguinis, quamdiu ullam speciem communionis cum idololatriâ, aut quandam idololatriæ professionem inclusam habuit, religiosè ab omni Ecclesiâ observatum fuit; adeò quidem, ut botulos sanguine conditos, quia in testimonium approbatæ idololatriæ apponebantur, Christiani gustare constanter renuerint, seque manifestissimo vitæ discrimini objicere, quam illorum

esu vel minimam idololatriæ speciem præbere maluerint. Cessante verò illâ significatione sensim religiosa illa à sanguine abstinencia in multis Ecclesiis, præsertim in Occidente, evanuit: In Oriente verò etiam hodiè dicuntur esse, quæ etiamnum illam summâ cum religione observant; prout solent homines in externis valde esse superstitiosi, quasi in illis totius religionis prora ac puppis collocanda sit, & quæ semel certas ob causas prudenter instituta sunt, in perpetuam regulam convertere. Hoc sensu leges ceremoniales, quæ reperiuntur in lege Moysi, vocantur *dogmata*, seu placita, *Ephes. II. 15. Coloss. II. 14.* quia non nituntur naturali honestate, sed imperantis voluntate & arbitrio: attamen singula causam aliquam habuerunt, cujus respectu legislator hæc & non alia instituerit. Eodem modo & hæc ab Apostolis & Ecclesiâ Hierosolymitanâ sunt decreta, ob certas causas, quæ eorum observationem in communem Ecclesiæ utilitatem suadebant. Et ecclesiæ, à iugo ceremoniarum legalium liberæ, quotidie augebantur numero, & in fide magis magisque confirmabantur.

Verf. 6, 7. & seqq. Narratur, quod Paulus cum suis comitibus Phrygiam & Galatiam transiens, vetitus sit à Spiritu Sancto verbum Dei loqui in Asiâ: Mox cum venisset in Mysiam, & in Bithyniam ire conaretur, nec id permiserit Spiritus Jesu. Itaque flexo itinere, cum venissent Troadem, Paulus per noctem visione cælesti monitus fuit proficisci in Macedoniam. Qualis hæc actio Spiritus Sancti fuerit, quâ prohibitus fuit Paulus verbum Dei loqui in Asiâ, & ire in Bithyniam, difficulter explicari potest. Dubitandum non videtur, quin fuerit internus quidam Spiritus divini instinctus, qui Apostolum plenè persuasum reddidit, Deum non velle, ut illo tempore in Asiâ verbum Dei loqueretur, aut in Bithyniam iret. Quæ voluntatis hujus divinæ causa fuerit, ab interpretibus inquiritur. Quanquam nostrum non sit, ubi de voluntate divinâ constat, illius causas scrutari, tamen cum causæ divinis attributis consentaneæ assignari possunt, etiam eas investigare nefas non est. Credunt quidam, Deum absoluto decreto hos reprobasse, atque ideò verbum Evangelii, quo salutis adipiscendæ medium revelatur, ipsis noluisse prædicari. Verum constat, non fuisse absolutam Dei voluntatem, hos à mediis ad salutem excludere; sed tantum indicari temporis dispositionem, vel etiam ministerii: hoc est, Deum ad exiguum tantum tempus voluisse differre illorum vocationem; aut alterius quam Pauli ministerio uti. Nam *Act. XIX. 10.* legimus om-

nes, qui habitabant in Asiâ, audivisse verbum Domini, Judæos atque gentiles: Quod paucos intra annos, fortasse intra quadriennii aut quinquennii spatium contigit. Vide & *vers. 26. & 1 Cor. XVI. 19. Salutant vos Ecclesiæ Asiæ.* Quin & in Apocalypsi, *cap. I. II. III.* memorantur septem ecclesiæ Asiæ. Et Petrus primam epistolam scribit fidelibus non tantum in Asiâ, sed & in Bithyniâ. Nullum ergò hic est absolutum Dei decretum quo à salute & mediis ad salutem exclusi fuerunt. Sed non permisit Deus, ut Paulus illo tempore in Asiâ & Bithyniâ Evangelium prædicando moraretur, quia illum voluit mittere in Macedoniam; sive, ut quidam opinantur, quia Apostolum ibi majore cum fructu, quam in Asiâ prædicaturum sciebat: sive, quod mihi credibilius est, quia Asia vicina erat regionibus illis, in quibus jam ecclesiæ erant erectæ, itaque illarum ministerio Evangelium faciliè per Asiam propagari potuit: In Græciâ verò, quia ibi nullæ erant Ecclesiæ, multoque non tantum in Macedoniâ, sed & Corinthi, *cap. XVIII. 10.* fuit populus ad fidem recipiendam dispositus, Pauli ministerium fuit necessarium: ideòque Dominus illum visione nocturnâ, quam ex certis indiciis cognovit divinam fuisse, in Macedoniam evocavit: Nec sine fructu illic fuit illius labor, ut in sequentibus narratur.

Verf. 10. & seqq. Paulus cælesti visione admonitus in Macedoniam est profectus, & cum venisset Philippos ibi Evangelium prædicavit. Die verò Sabbathi egressus est extra portam ad Judæorum προσευχὴν, sive oratorium; qualia loca orationibus destinata Judæi, qui minore numero in civitate aliquâ erant quam ut Synagogam habere possent, extra civitatem, & plerumque ad ripam fluminis aut littus maris habere solebant. Inter mulieres, quibus illic Paulus loquebatur, fuit Lydia purpuraria, quæ dicitur fuisse *timens Deum & Deus illius cor aperuisse, ut attenderet iis quæ à Paulo dicebantur, vers. 14.* Effectus prædicationis Paulinæ in hac muliere peculiaris narratur: Non quia Deus aliam gratiæ operationem circa illam quam circa alios auditores adhibuit: omnibus enim æqualiter verbum suum, quod regenerationis est semen, *1 Petr. I. 23.* per Apostolum prædicari curavit; sed quia accessit animo melius ad fidem recipiendam disposito. Notum est, eandem gratiam pro diversitate dispositionis eorum quibus offertur, diversos producere effectus; ab animo docili ac minimè refractario, maxime verò pietatis studioso, promptè recipi; à contumaci ac præfracto pertinaciter repelli. Hæc mulier dicitur fuisse

fuisse *Deum timens*: habuit itaque animum ad sermonem Evangelii, perfectissimæ pietatis magistrum, recipiendum, protinus atque ipsi prædicabatur, præparatum ac idoneum. Quia itaque audito Evangelii sermone statim credidit, dicitur *Deus cor illius aperuisse*: oppositè ad alios qui non crediderunt. Notum est, verba actionem significantia, sæpe significare actionem cum effectu; non quod eadem actio non sit adhibita ergà alios; sed quia in illis effectum non est consecuta, ratione eventus tantumdem est ac si circa illos adhibita non fuisset; Quia enim effectus aliquatenus etiam ab eo dependet circa quem actio adhibetur, ut operantis actionem recipiat, fieri potest, ut actio suum effectum non producat; idcirco quandoque speciatim circa eos adhibita legitur, in quibus effectum sortita est. Sic quia datio non est cum effectu, nisi sit qui quod datur recipiat, dari dicitur quod recipitur. Sic *Deus fidem & resipiscentiam dare* dicitur, quando regenerans ejus gratia recipitur: quando verò rejicitur, eam non dare; non quia gratiam, quâ homines convertit, eam rejicientibus non dedit; sed quia aliquo sensu dici potest, non dedisse, quod per ingratitudinem & contumaciam hominum receptum non est. Sic *Deut. XXIX. 4.* *Deus dicitur à Mose non dedisse* Israëlitis *cor intelligens*, &c. non quod Deus ipsis intelligendi facultatem non dederit; contrarium enim ex *vers. 6.* liquet; sed quia omnibus suis miraculis nondum consecutus erat, ut ipsi Deum prout oportet cognoscerent & colerent. Eodem modo hic *Lydiæ cor aperuisse* dicitur, quod de aliis auditoribus non affirmatur; non quia Deus gratiam quâ necessario conversa fuit illi dedit; reliquis eam denegavit, qui propterea gratiæ regenerantis defectu converti non potuerunt: Sed quia gratiæ divinæ operatio in *Lydiâ* effectum suum sortita est, in reliquis verò animos non ita præparatos invenit, ideoque effectu suo caruit. Perinde atque semen in terrâ bonâ seminatum fructum profert, in terram autem petrosam, aut spinis ac tribulis obsitam cadens, suffocatur & exstinguitur. Effectus itaque operationis divinæ hic describitur, modus verò neutiquam exprimitur; nec aliam ergà hanc quam alios operationem adhibuisse Deus dicitur. Eodem sensu *vocati* dicuntur, qui vocationi divinæ parent, *I Cor. I. 2. & 23. Apoc. XVII. 14.* non quod reliqui vocati non sint; sed quia in his vocatio effectum sortita est, cum alii contumaciâ suâ vocationem divinam irritam reddiderunt. Aliàs etiam certum est, Deum sibi nonnunquam effectum tribuere, quando ea facit, quæ à parte suâ re-

quiruntur ut effectus ille existat, quæque ad effectum illum producendum sufficientem vim habent: licet ob hominum malitiam effectus ille non existat, ut *Ezech. XXIV. 13. Ose. VII. 1. XI. 1, 2, 3, 4.* Sed tum intelligitur datio sine effectu; quæ tamen à parte Dei completa est, licet hominum vitio irrita reddatur. Ità ut neutiquam concludi possit, Deum gratiâ quâdam irresistibili, *Lydiæ* soli peculiari aliisque auditoribus non communi, *Lydiæ* cor aperuisse: Nec ex effectus diversitate, etiam diversæ gratiæ species colligi debet. Verum licet admitteremus, quod tamen admittendum non est, hac phrasi majorem gratiæ gradum *Lydiæ* collatum dici, aliis auditoribus non concessum, necesse tamen non est, ut actio Dei irresistibilis cor *Lydiæ* affecerit: potest quippe major gratiæ gradus adhiberi, qui tamen liberam obedientiam & rebellandi facultatem non exstinguit.

Vers. 15. Cum autem baptizata esset, & domus ejus, deprecata est, dicens: Si judicatis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete: & coëgit nos. Postquam credidit etiam juxta præceptum Domini baptismi susceptione fidem suam omnibus testatam esse voluit: & quicumque in domo ipsius erant, illius pietatem imitati, unâ baptismum susceperunt. An in domo illius infantes fuerint, incertum est. Itaque indubitatum ex hoc exemplo argumentum peti nequit, quo demonstretur infantes ab Apostolis baptizatos fuisse. Fieri potuit ut omnes in illâ domâ maturioris fuerint ætatis, qui sicut maturo adhibito judicio fidem adhibere, ità etiam publicam illius professionem baptismi susceptione edere possunt. Ego sicut infantes in illâ domo fuisse negare nec velim, nec possim; ità etiam contrarium affirmare nequeo.

Quod verò dicitur, eam Apostolum coëgisse ut apud se maneret, id de amicâ coactione, quæ fit seriâ invitatione ac persuasionibus intelligendum est: perinde ut *Luc. XXIV. 29.* Quare violenter verba Domini *Luc. XIV. 23.* servos suos jubentis, ut homines compellant ad convivium suum intrare, torquent, qui ea de coactione violentâ interpretantur: indeque colligunt hæreticos, quos vocant, vi & suppliciis ad Ecclesiæ communionem & sententiæ orthodoxæ professionem esse adigendos, contra totius parabolæ scopum, & religionis Christianæ genium.

Vers. 16, 17, 18. Exeunte Paulo cum suis ad locum precationis, *puella quædam spiritum Pythonis habens*, quæ dominis suis divinando haud exiguum quæstum præstabat, Paulum secuta, clamabat, *isti homines servi Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis*

vobis viam salutis; Paulus indignatus, & ad eam conversus, præcepit spiritui in nomine Jesu, ut ex ipsâ exiret: & exiit eâdem horâ. Quale hoc divinandi genus fuerit vide apud Grotium, Hammondum, & Clericum in suis in Hammondum observationibus. Ex hac historiâ liquet, istud divinandi genus impuro spiritui tribui. Noluit autem Paulus spiritum immundum missionis suæ divinæ testem esse inter gentes quibus Evangelium prædicabat: Nulla enim communio veritati cum spiritu mendace, nec luci cum tenebris. Spiritum verò illum statim ex puellâ exire jussit, ut pateat omnes spiritus Domini Jesu, quem prædicabat, imperio esse subjectos, ipsumque supremum esse Dominum, cujus majestatem agnoscere oporteat.

Verf. 19, 20. & seqq. Domini puellæ ejecto spiritu hoc videntes spem lucri sui evanuisse, Paulum ac Silam ad magistratum adductos accusant, quasi annuntiantes ritus, quos Romanis recipere fas non sit. More omnium persecutorum, privata (uti putabant) injuriæ prætexunt religionis zelum. Quamdiu absque ullo rei familiaris ipsorum detrimento Paulus Christum prædicavit, nullam ipsi faceffunt molestiam: sed vix ejecto spiritu illo pythónico, ex cujus vaticiniis ipsi quæstum percipiebant, mox contra Paulum insurgunt, ut sacrorum illicitorum annuntiatorem. Ita ordinariè avaritiæ aut ambitioni prætexi solet zelus religionis, & avitæ religionis impugnatio sufficiens ad persequendum argumentum creditur: Inde novatorum convitia, qui religionem à patribus haustam, in quâ patres mortui sunt, innovare cupiant. Quæ apud stolidam plebem, & Magistratus religionis ignaros, & à Clericorum ore totos dependentes, cæco impetu sine ullo examine arripiuntur, ut à sacris suis dissentientes persequantur. Sic Apostolus cum Silâ lacertis vestibus flagris cæsus est, & postea carceri inclusus.

Verf. 25, 26. & seqq. Paulus & Silas in carcere mediâ nocte Deo hymnum cantant: & subito factus est terræ motus, quassatâ sunt fundamenta carceris, januæ apertæ, & omnium captivorum vincula soluta. Commentariensis hoc tumultu excitatus, carcerisque januas apertas cernens, indeque captivos effugisse colligens, evaginato gladio seipsum interficere voluit: quia si vincti effugissent pœnam in vinctos statutam luere Commentarienses debebant. Verum Paulus eum inhibuit, omnes se in carcere esse clamans. Omnibus hisce miraculis, novoque tandem, quo Paulus quicquid ipse in tenebris agebat & moliebatur conspicatus est, convictus Commentariensis, petito lumine tre-

pidus carcerem ingressus, Pauli ac Silæ pedibus advolutus est, eosque extrâ carcerem ductos rogavit, *Domini quid me facere oportet, ut salvus fiam*. Audiverat ipsos rationem salutis obtinendæ annuntiasse, & ob illam annuntiationem in carcerem esse conjectos: Nunc verò per eximia illa miracula divinitus illorum annuntiationi testimonium perhiberi agnoscens, non dubitavit quin veri ac divini essent salutis annuntiatores, quibus tanquam Dei legatis fides adhibenda esset. Hæc enim interrogatio promptitudinem omnibus sibi ab ipsis dicendis obtemperandi includit, quæ plenam de divinâ ipsorum missione persuasionem præsupponit.

Verf. 31. *At illi dixerunt: Crede in Dominum Jesum; & salvus eris tu & domus tua*. Credere in Dominum Jesum, est, credere Jesum esse Christum, promissum illum Judæis regem ac Salvatorem, uti fufius explicui ad cap. VIII. 37. Verum hoc fidei Christianæ objectum, seu hæc una salutaris veritas complectitur omnia, quæ munere Salvatoris comprehenduntur, & sine quibus Salvator Israël esse nequit, & quæ alibi in Scriptura de ipso necessariò credenda exiguntur. Et quoniam illis creditis, necessariò ipse Servator seu Christus agnoscitur, etiam illorum fidei salus adscribi solet: Adeò ut fidei salutaris objectum diversis quidem vocibus ac phrasibus in Scripturâ enuntietur; quæ tamen diversum fidei objectum minimè significant, sed idem, verum sub alio paulum conceptu repræsentatum. Ad veritatem enim hanc, Jesus est Christus, varia concurrunt, nimirum, doctrina ipsius, illiusque confirmatio, tum per miracula, tum per mortem ipsius, resurrectionem, & exaltationem in cælis ad Dei Patris dextram; quibus etiam pontificatus ipsius & regnum confirmantur. Itaque quoniam hæc separari nequeunt, sed uno admissio reliqua simul recipienda sunt, hinc fidei salutaris objectum modo sub uno, modo sub altero actu nobis proponitur. Rom. X. 9. *Quod Deus Jesum ex mortuis suscitaverit*: quia hoc credi nequit, quin simul credatur esse Christus, seu Salvator: Act. V. 31. *quod Deus eum principem & Salvatorem exaltavit dextrâ suâ, ad dandam pœnitentiam Israël, & remissionem peccatorum*: Quibus planè similia sunt, quæ legimus cap. II. 32, 33. & seqq. Idem dicendum de aliis phrasibus, quibus fidei nostræ objectum in Scripturâ exprimitur, quæ, si singulæ considerentur, omnes hanc unam veritatem asserere comperientur, quod nempe ille Jesus, qui in terrâ Judæâ vixit & docuit, miraculis claruit, crucifixus est, & triduò post resurrexit, ac tandem in cælum ascendit, sit Christus, Servator mundi.

mundi. Illa autem fides necessario includit mandatorum Christi obedientiam, certamque salutis æternæ ab ipso obtinendæ fiduciam, siquidem ex fide in ipsum tanquam Christum mandatis ipsius obtemperemus. Qui enim eum ex morte resuscitatum agnoscit, simul credit, eum esse veracem, ipsiusque doctrinæ Deum miraculo omni exceptione majore testimonium perhibuisse indubitatum: quare & doctrinam illius recipit, ejus discipulum se proficitur, illique se morigerum præbet. Quando itaque Apostoli requirunt, ut credamus in Dominum Jesum, seu, Jesum esse Christum, non tantum exigunt, ut unicum hoc enuntiaturum fide recipiamus, & ore profiteamur; sed etiam, ut illius receptione simul totam illius doctrinam amplectamur, nos ipsius discipulos profiteamur, omniaque præstemus, quæ ut remissio peccatorum & salus obtineatur, à nobis requisivit. Eodem sensu Paulus hic à commentariensi requirit, ut credat in Dominum Jesum, ejusque doctrinam ut divinam recipiat, ex ejusque præscripto vitam imposterum componat: Quod ut distinctius præstet, ad eum porro verbum Domini locutus est, doctrinamque Christi distinctius ipsi explicuit.

Quod autem addit: *Salvus eris tu & domus tua*; non ita est accipiendum, quasi per fidem ipsius, tanquam patris familias, tota ipsius domus salva esset futura: per patris enim fidem liberi minimè salvantur, verum unusquisque proprium onus portabit: Sed eadem hic, ratione domus ipsius, includitur conditio, quæ ipsi, ut salvus sit, præscribitur, nempe, ut credant in Dominum Jesum: quod sequens versus evidenter docet, ibi enim narratur, quod sermonem Domini locuti fuerint non tantum ipsi, sed & omnibus in domo ipsius: illosque omnes cum ipso credidisse, liquet ex vers. 33. ubi narratur ipsum cum omnibus suis esse baptizatum. Salvus ergo eris tu, quando credis in Dominum Jesum, & tota domus tua, siquidem tecum in Dominum Jesum crediderit. Apparet hominem hunc fuisse indolis docilis ac minimè refractariæ, qui conspectis divinis illis miraculis, statim Christo nomen dedit, & cum gaudio Apostolos in domum suam recepit, vinculis carceris exemptos. Quæ illius fides eò commendatior est, quod minimè deterritus fuit infami quod illis ob veritatem Christianam inflictum fuerat supplicio; neque quod sibi traditi essent custodiendi: Sed omni metu humano seposito eos in domo suâ excepit, gaudens ob annuntiatam sibi salutem, omniaque quæ ipsi ob fidem evenire poterant mala sustinere paratus. Quod in tali homine fidei ac constantiæ singulare est

exemplum; animique omnia terrena cælo cælestique hæreditati postponentis indicium.

Vers. 35. & seqq. Cum dies illuxisset, Magistratus propius ad animum revocantes factum suum, quod in plebis commotæ gratiam homines advenas, innoxios, nulliusque criminis convictos, imò inauditos, virgis cecidissent, quod planè erat contra mores Romanorum & jura gentium, miserunt lictores ad carcerem, jusseruntque Paulum & Silam dimitti. Verum Paulus, probè conscius jura Romanorum minimè permittere ita in civem Romanum inauditum sævire, jure civitatis allegato clam exire noluit; verum se, nisi ab ipsis tanquam innocens, & contra jus ac fas virgis cæsus, educeretur, exiturum negavit. Illi verò, audientes Paulum civem esse Romanum, sibi metuentes, eum honorificè è carcere eduxerunt. Et hac ratione Paulus ignominiam infami hoc supplicio Evangelio illatam, quâ fortasse multi ab illo recipiendo deterreri potuissent, absterisit: illà enim Magistratus educatione patuit, nihil ipsos contra civilem honestatem peccasse. Quod doctrinam illorum attinet, ejus veritas ac divinitas exploranda fuit, tum consideratione doctrinæ ipsius, tum miraculorum quæ in illius confirmationem edebant: quæ maxime sincerè ac sine ullo præjudicio expendi possunt, quando illius annuntiatorum fama & existimatio est integra, nulloque infamiæ signo maculata.

CAPUT XVII.

Vers. 1. **D**igressi Philippis iter fecerunt per Amphipolim & Apolloniam, & venerunt Thessalonicam; ubi ob celebritatem urbis, in quam multi undique confluebant homines, etiam magnus erat Judæorum eam inhabitantium numerus, adeò ut illic haberent synagogam. Paulus juxta consuetudinem suam, antequam Evangelium gentibus annuntiaret, ingressus est primò Judæorum synagogam, ut illis primùm prædicaret regnum cælorum, & fidem in Christum. Quia Christi crux Judæis scandalum est, qui sibi regem splendore mundano conspicuum, & latè imperium suum in omnes populos propagantem, à Deo promissum credunt, totus in suâ cum Judæis disputatione in eo Paulus est, ut ostendat, afflictiones ac mortem Christi à Prophetis esse prædictas.

Hinc jam per se manifestum est, quid illud significet, ὅτι τὸν Χριστὸν ἐδὴ παθεῖν. Illorum enim sensus elici debet ex statu quæstionis qui inter ipsum & Judæos agitabatur. Notum est, Doctores non paucos

cos ex hac voce *δεῖν*, quæ hic, & alibi ubi de hac materiâ differitur occurrit, concludere, necessarium fuisse ut Christus moreretur. Unde & quidam colligunt, quia necessarium fuit ut Christus moreretur, etiam necessarium fuisse ut Adamus peccaret; quia pati ac mori Christus debuit, ut homines à peccato liberet. Hi itaque necessitatem mortis Christi arcessunt ab antecedente ac absoluto decreto divino. Addunt alii aliam rationem, quod necesse fuit, cum homo in peccatum incidisset, Christum mori, ut satisfaceret iustitiæ Dei vindictivæ, quâ nullum peccatum impunitum dimittere potest; sed quæ requirit, ut sibi per pœnam, sive ipsius peccatoris, sive sponsoris, qui illius in se pœnam transfert, satisfiat. Nos sententias illas non sumus hic examinaturi; esset id extrâ historiæ hujus scopum, estque id alibi à nobis factum. Unum tantum dicimus, hanc quæstionem nunquam inter Apostolos & Judæos fuisse agitatam, neque in toto Novo Testamento ullam illius in controversiis Apostolorum cum Judæis occurrere mentionem. Hoc ergo, quod non controvertebatur, contrâ Judæos Apostoli probare non voluerunt. Verum status quæstionis hic fuit; utrum Messias, sive Christus, esset futurus rex terrenus; ac proinde, quoniam mors Christi cruenta regno illius mundano adversatur, an illa cum Prophetarum prædictionibus conciliari possit. Apostoli hujus posterioris quæstionis affirmativam tuebantur, docueruntque Prophetarum vaticiniis congruere mortem Christi. Inde jam manifestum est, voce *ἐδδ* non significari antecedentem ejusmodi necessitatem; sed, quod oportuerit, seu conveniens fuerit, ut Christus moreretur. Agnosci enim debebat, ex impletione eorum quæ per Prophetas de ipso prædicta erant. Cum itaque Apostolus contrâ Judæos docuit, passiones & mortem Christi per Prophetas esse prædictas; inde collegit, oportuisse ut Christus pateretur; ac proinde tantum abesse, ut Christi crux Judæis scandalum esse debeat, ut potius sit è requisitis genuinis, unde agnosci debeat, non minimum. Hoc sensu ipse Dominus Jesus dicit *Luc. XXIV. 26. ἐχὶ τὰύτα ἐδδ παθεῖν τὸν Χριστόν, &c. nonne oportuit hæc Christum pati, & intrare in gloriam suam?* Qui sensus ex verbis immediatè sequentibus evincitur, ubi Christus narratur id ex Mose & Prophetis discipulis duobus Emmauntem euntibus demonstrasse. Illi offendeabantur morte Christi, quasi non respondente expectationi quam de Christo habebant: Christus eos refellit, hancque offensionem tollit, docendo ita per Prophetas esse prædictum; ac proinde in ipso hæc oportuisse

impleri. Idem docet Dominus omnes Apostolos, eodem *cap. vers. 44. oportet (δεῖ) impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & in Prophetis, & in Psalmis, de me.* Indequè colligit *vers. 46. Quod ita sit scriptum, & ita oportebat (ἐδδ) Christum pati, & resurgere ex mortuis tertiâ die.* Resurrectio enim ex mortuis indubitatum & evidentissimum est indicium, unde Messias agnosci debet. Idem vocis hujus est sensus *Act. XIV. 22. Quod per multas afflictiones oportet (δεῖ) nos ingredi in regnum Dei.* Imò pluribus in locis hujus significationis exempla occurrunt. Vide inter alia, *Matth. XXIII. 23. Luc. XV. 32. Joann. IV. 20, 24. Act. V. 29.* & alibi. Quoniam enim Deus fidelibus crucem præparavit, eamque medium salutem ingrediendi constituit, oportet etiam & consentaneum est, ut crucem sustineant, siquidem salutem æternam obtinere velint. Cur autem Deus voluerit, ut Christus moreretur, hujus loci non est inquirere; genuinum verborum sensum indicasse suffecerit.

Hæc itaque duo narrat Lucas Apostolum Paulum demonstrasse contrâ Judæos, quod oportuerit Christum pati, & resurgere ex mortuis: indeque conclusit, Jesum, quem ipsis annuntiabat, esse Christum, qui per Prophetas prædictus ac populo Judæorum promissus fuit. Quia enim ille mortuus est, ac tertiâ diè resurrexit, omnia de Christo prædicta in ipso impleta sunt; ac per consequens ipse est prædictus ille Christus. Et has cum Judæis disputationes continuavit tribus Sabbathis.

Vers. 4. Evidentiâ argumentorum Apostoli quidam ex Judæis persuasi sunt, agnoveruntque Jesum esse Christum; & Paulo ac Silæ arctè sese adjunxerunt. Eorum exemplum haud exiguus numerus gentilium Deum timentium, ut & mulierum præcipuarum, secutus est.

Vers. 5. Fuere autem inter Judæos plurimi, qui animos contrâ veritatem adeò solidè demonstratam obfirmarunt: hi invidiâ accensi magnâ hominum nequam ac circumforaneorum turbâ stipati, totam civitatem commoverunt; ac impetum fecerunt in domum Jasonis, credentes ibi Apostolum cum suis comitibus esse, ut eos inde coram populo educerent.

Vers. 6. Eos autem non reperientes, Jasonem unâ cum aliquot qui ipsi aderant fratribus ex ædibus violenter extraxerunt, & ad civitatis præfectos deduxerunt, & magnum clamorem contrâ eos ediderunt. Accusationem autem suam callidè instituerunt, ut eos Magistratui invisos redderent. Non enim dicunt, illos esse falsos doctores, ac perversâ doctrinâ populum seducere, atque avertere ab observatione Legis

Legis suæ: Id enim valuiſſet quidem apud Magistratum Judæum, ſed apud Ethnicum nullius erat ponderis: Verum crimen ſeditionis illis impingunt, & rebellionis contra Cæſarem Romanum; quo nullum aptius ad eos opprimendos eſſe ſciebant. Sunt homines, qui totum orbem ad ſeditionem concitant: Faciunt contra mandata Cæſaris; docent alium eſſe regem, nempe Jeſum. Hoc rumore commoti Magiſtratus, Jaſonem interrogant. Ipſe verò naturam regni Chriſti iſſis explicuit. Videntes itaque id neutiquam obſtare imperio Cæſaris, acquieverunt, & Jaſonem dimiſerunt: ſive quod ſibi à Jaſone plenè ſatiſfactum eſſet; ſive ſponſione datâ ſeſe quando vocaretur ſiſtendi: prout à multis phraſis hæc, λαβόντες τὸ ἱκανόν, accipitur.

Mox Paulus ſequenti nocte à fratribus dimiſſus eſt, & cum Silâ venit Beræam: Hic mox rurfus ingreſſi ſunt Synagoga Judæorum. Verum hos reperiunt indolis generoſioris, præ Judæis Theſſalonicenſibus. Promptè enim verbum amplectebantur, & quidem non vanâ credulitate, ſed prævio judicio. Audientes nimirum Paulum ex Scripturis demonſtrantem, oportuiſſe Chriſtum pati & reſurgere ex mortuis; illi domum reverſi quotidie Scripturas ſcrutabantur, & cum Pauli dictis conferebant: deprehendentes itaque hunc quem Paulus indicabat genuinum earum eſſe ſenſum, multi illorum crediderunt; & ex gentibus, matronæ multæ eximæ, ac viri non pauci. Verum Theſſalonicenſes Judæi, cum audiviſſent Paulum non ſine fructu Berææ Evangelium prædicare, eò conſeſſim accurrunt, & ſeditionem concitant. Quare fratres ut Paulum periculo ſubducerent, eum deduxerunt ad mare, atque ita porro Athenas. Silas & Timotheus adhuc ſubiſtebant Berææ: Verum qui Paulum Athenas deduxerunt, mandatum ipſius habuerunt ad hos, ut quamprimum ad ipſum accederent.

Verſ. 16. Interea dum illos Athenis exſpectat Paulus, civitatem perambulavit: & ex fanorum ac delubrorum frequentia deprehendit civitatem illam idololatriæ præ aliis ſummoperè addictam; quare commotior ſpiritu, diſſerebat cum quibuſvis incolis, cupiens iſſis fidem perſuadere Chriſtianam: Non tantum enim in Synagogis cum Judæis aliſque Deum timentibus, ſed & in foro cum quibuſvis quotidie diſſerebat. Quin & quidam Philoſophi ex Epicureorum & Stoicorum ſectâ cum ipſo diſputabant. Alii eum ut hominem nihili ac inanes ſermones proferentem contemnebant. Alii autem ipſum de Chriſto ac reſurrectione diſſerentem au-

dientes, dicebant, videtur annuntiare peregrinos Deos.

Verſ. 19. Itaque ipſum deduxerunt in Areopagum, non ut ibi coram iudicibus cauſam ageret, ſed ut cum viris doctis & eximiis, quales quotidie illuc haud exiguo numero convenire ſolebant, de religione ſuâ conferret, quæ iſſis nova ac inſolens videbatur, & hætenus iſſis inaudita erat. Licet enim inter illos non pauci eſſent, qui animas poſt mortem ſuperſeſſe, & diverſum animarum ſtatum, pro vitæ quam hic inſtituerant ratione, eſſe credebant, novum tamen iſſis erat, & hætenus inauditum, mortuos reſurrecturos.

Sequitur nunc oratio Pauli ad Athenienſes, quâ cultus ipſorum vanitatem, ac doctrinæ ſuæ divinitatem ſuccinctè adſtruit. Ea quoniam prima, ac fermè unica eſt in toto hoc Actorum Apoſtolicorum libro, quo Paulus gentes conſutat, paulò exactius conſideranda eſt. Occaſionem illi dedit, tum ingens civitatis idololatria, tum diſputationes quas cum Philoſophis, præſertim Epicureis ac Stoicis habuit. Orationem itaque ſuam accommodat eorum ingeniis ac opinionibus, quibuſcum ipſi res erat. In oratione præter exordium, in quo ſibi aditum ad orationem ſuam ſternit, duo occurrunt: I. Re- prehenſio ipſorum idololatriæ. II. Inſtructio, quâ eos docet, quid Deus nunc exigat ab humano genere, & ob quam cauſam.

In exordio illorum indicat ſummam ad idololatriam inclinationem: quam tamen benigniore voce exprimit, ut ita ſibi eorum animos conciliet, & occaſionem ipſos reprehendendi commodam habeat.

Verſ. 22. *Viri, inquit, Athenienſes.* Hæc appellatio mihi argumentum eſt, Apoſtolum hic non coram iudicibus tanquam reum cauſam dixiſſe; alias titulo anguſtior e eos procul dubio compellaſſet; ſed coram viris quibuſcunque res novas cognoſcendi avidis, quos inter & quidam fuere eruditi ac Philoſophi.

Addit, ſe deprehendere ipſos eſſe πάντα ὥς δεισιδαιμονεῖς. Notum δεισιδαιμονίαν ordinariè in malam partem accipi, pro vano ac nimis anxio numinum cultu. Sed verò inter Ethnicos, quibuſcum Paulo hic res erat, etiam in bonam partem, pro religione ſeu cultu numinis accipitur. Atque hoc ſenſu eam Apoſtulus uſurpat. Captat enim hic Athenienſium benevolentiam, atque ita dirigit orationem ſuam, ut benevolis animis ipſum audiant. Quod obtinere potuit, laudando ipſorum reverentiam ergà Deum, non autem ipſorum cultum tanquam vanum ac inutilem traducendo. Hoc in ipſâ oratione facit, poſtquam ſibi benevolentiam ipſo-

ipforum conciliavit, directè cultus ipso-
rum refellens, & argumento ad id utitur,
ex ipsâ eorum religione desumpto.

Verf. 23. Quod autem religiosiores sint
inde colligit, quod transiens civitatem,
& σεβασμῶν ipforum contemplans, repe-
rerit aram inscriptam *Deo ignoto*. Σεβασμῶν
significat vel ipsum numen quod colitur:
hoc sensu accipi videtur 2 *Theff. II. 4.* ef-
ferens se supra omnem qui Deus aut σε-
βασμῶν appellatur: Vel significat ea quæ
cultui numinis inserviunt; qualia sunt tem-
pla, aræ, imagines seu statuae, aliaque
insignia quibus singulorum Deorum statuae
aut templa ornabantur. Quo sensu hic
videtur accipi, ita tamen ut prior sensus
non excludatur: Considerans enim Paulus
aras, templa ac statuas Deorum, etiam
ipsum, qui illis repræsentabantur, ac co-
lebantur, consideravit Deos. Itaque hæc
dum consideraret & contemplaretur, in-
cidit in aram, cui inscriptum erat, *ignoto
Deo*: Quales inscriptiones in aris quibus-
dam Atheniensium fuisse Grotius obser-
vat: quanquam non neget, & aras existi-
tisse, quibus inscriptio hæc facta esset in
numero plurali, Ignotis Diis. Videntur
singularem quandam directionem depre-
hendisse, quam nulli ex iis quos colebant
Diis, adscribere poterant; quia tamen ea
Deo tribuenda erat, & manifestum in se
divinitatis indicium continere credebatur,
aliud credidere esse Deum, sibi ignotum,
cui ea adscribenda sit. Itaque ne ullum
in religione suâ Deum inhonoratum præ-
tereant, aram construxerunt, ignoto Deo;
quo Deum, quisquis ille tandem fuerit,
cujus divinitatis indicia experti erant,
colere voluerunt: Atque eo ipso se reli-
giosiores ostendebant aliis.

Addit: Se ipsis annuntiare eundem il-
lum Deum, quem ipsi ignorantes cole-
bant. Quo ipso aliquatenus à se amolitur
criminationem, quâ aliqui animos Athe-
niensium ab ipso alienare moliebantur,
quod esset novorum Deorum annuntiator:
Si enim eundem illum annuntiabat Deum,
quem illi jam colebant, novum non an-
nuntiat: verum docet ipsos, quis ille sit,
quem hætenus ignorantes coluerant: ut
nunc eum legitimè venerari discant.

Nunc ut quid Paulus oratione suâ in-
tendat rectius percipiamus, argumentaque
ipsius aptè distinguamus, observandum,
quid probare intendat. Illud optimè per-
cipietur, considerando contrà quos po-
tissimum orationem dirigat. Certum est,
ipsum respicere communem civitatis ido-
latriam, quam penitus refellit. Verum
quoniam memoratur disputasse cum Epi-
cureis ac Stoicis Philosophis, etiam eo-
rum sese opinionibus opponit. Notum
est, Epicurum nullam mundi causam ef-

ficientem agnovisse, verum credidisse mun-
dum ex fortuito atomorum in se invicem
incidentium concursu ac cohäensione coa-
luisse: ac Deum providentiâ suâ mundum
non administrare, statuisse: quo ipso omnem
religionem tollebat, & tanquam vanum
metum ac superstitionem ridebat. Stoici
quidem Deum mundi opificem agnosce-
bant; Verum omnia fato, cui ipse Deus
alligatus esset, & ineluctabili necessitate
fieri statuebant. Quo & ipso omnis reli-
gio tollitur: Tum superbe admodum ac
magnificè de sapiente suo sentiebant, quasi
Deo vix inferiore, nec quicquam Deo de-
bente. Hisce accedebant Peripatetici, qui
mundi æternitatem urgebant.

Apostolus Paulus ex ipsius Dei descri-
ptione coarguere volens Atheniensium ido-
latriam, eâ utitur Dei descriptione, quæ
Philosophorum de Deo opinionibus dire-
ctè contraria erat. Non adstruit existen-
tiam divinam: fuisset enim id inutile a-
pud illos, qui religioni maximè dediti e-
rant: eo ipso enim se credere numen exi-
stere ostendebant. Nec directè concludit,
unum tantum esse Deum; sed illud impli-
citè comprehendit argumento suo, ac re-
prehensionem idololatriæ ipforum.

Verf. 24. Describens ergo Deum, quem
ipsi ut ignotum hætenus coluerunt, dicit,
eum *creasse mundum, & omnia quæ in ipso
sunt*. Quo illorum sententia directè ever-
titur, qui credunt mundum esse æternum,
aut ex fortuito atomorum concursu existi-
tisse. Imò quoniam non tantum mundum
condidit, sed & omnia in ipso; sequitur
illum etiam esse conditorem omnium σε-
βασμῶν, quibus civitas ipforum referta
erat; ac proinde Deos quos colebant, non
esse Deos, sed veri illius Dei omnium
conditoris facturas. Credibile est, Apo-
stolum hoc non tantum contrà Philoso-
phos affirmasse, sed & argumentis invi-
ctis demonstrasse: Verum Lucæ, uti &
aliis scriptoribus sacris, usitatum est, non
integras Apostolorum orationes, sed il-
larum summam ac compendium referre.

Ex creatione omnium infert Deum
etiam omnium esse Dominum. Idque se-
quelâ legitimâ: Nullum enim justius est
dominium quam factoris in facturam suam.
Estque illud dominium universale, inde-
pendens, ac absolutum. Hinc liquet, il-
lum Deum ignotum esse Deum verum,
aliunde evidentius agnosci non posse,
quam ex totius universi creatione. Inde
etiam colligi potest, illum esse unum:
Omnium enim quæ præter se sunt condi-
tor, non potest esse nisi unus. Hæc qui-
dem involutius Apostoli verbis compre-
henduntur.

Exinde autem contrà Athenienses duo
infert.

I. Quod

I. Quod Deus ille *non habitat in templis manufactis*: qualia erant plurima illa templa, quæ se Athenis vidisse commemoravit. Non excludit Deum penitus ex templis manufactis, utpote quem noverat ubique esse præsentem; sed in illis *habitare* negat. Habitatio est familiarior commoratio in domicilio, tanquam loco quietis, fruitionis, ac domini, quod alibi non perinde est, atque in ipso domicilio; ac præterea in loco præsentia, ubi quis ordinariè inveniri potest, compelli, & de omnibus disponere. Sic Deus in Scripturâ dicitur *habitare in cælo*, tanquam in majestatis suæ folio, quò preces ad ipsum dirigi, unde quævis beneficia ab ipso expectari possunt; *Esa. LXVI. 1.* Et hic dicitur *non habitare in templis manufactis*, hoc est, in illis non habere domicilium suum, nèque iis esse alligatus quasi loco exauditionis, unde beneficia sua promptius distribuere possit, quam aliunde: seu quod plenior ibi habeat potestatem, quam extrà templa non ita exferat. Sed hic difficultas facilè oboriri posset, quomodo id asseri possit à Paulo, origine Judæo, cum Deus sub Veteri Testamento templum manibus hominum exstrui jussit, & in eo habitasse passim dicatur: ut *1 Reg. IX. 3.* unde & ita Deus describitur, quod *sedeat inter Cherubim*, qui nempe erant in operculo arcæ, quæ in sancto sanctorum collocata erat, *2 Reg. XIX. 15. Psal. LXXX. 2.* Imò & ipse D. Jesus Deum in templo Hierosolymitano habitare dicit. Verum longè aliter se res habuit cum templo Judæorum, ac templis ethnicorum: Ethnici quippe credebant Deos suos aliquatenus templis alligatos, hoc est, facilius orantium preces exaudire; ac proinde templa esse quasi Deorum domicilia, quibus eximiâ quâdam ratione præsentia sint, & in quibus promptius illorum favorem obtinere licet, quam alibi. Non eâ intentione jussit Deus sibi inter Judæos templum ædificari: sed tota illa templi ædificatio accommodata fuit statui populi, qui pro illorum temporum conditione templum ejusmodi externum requirere videbatur. Deus enim gentem illam, ex quâ mundi Servatorem suscitare promiserat, ab omnibus aliis gentibus separavit, eamque sibi speciatim elegerat in peculiū, cujus tanquam rex curam gerere, eamque, quamdiu ipsi arcè adhæsit, neque ad aliorum deorum cultum defecit, contra quoscunque, etiam potentiâ maximè eminentes, defendere, omniumque bonorum affluentia ditare voluit. Ut autem populum de favore ac benevolentia suâ certum redderet, visibile aliquod præsentia suæ in eo exstare voluit symbolum: nimirum templum, & in templo arcam,

cujus operculo Cherubim erant impositi, unde Deus quasi è medio Cherubinorum responsa dabat. Ut ita se populo benignum ac propitium esse hoc externo signo testaretur; non autem ut templo esset affixus ac quasi inclusus. Quod & ipse Salomon, templi illius ædicator, in illius dedicatione declarat, *1 Reg. VIII. Verumne est quod habitabit Deus super terram? Ecce cælum & cæli cælorum te non continent; quanto minus domus ista quam ædificavi.* Itaque quando Judæi instar aliarum gentium ad ejusmodi crassas de Deo cogitationes delapsi sunt, Deus eas acriter coarguit, *Esa. LXVI. 1, 2. Cælum est solium meum, & terra scabellum pedum meorum: quæ est ista domus quam ædificabitis mihi, & quis est locus quietis meæ? Omnia namque ista manus mea fecit, & verbo meo facta sunt omnia hæc.* Non ergo Deus templum illud ædificari voluit, quasi illi esset alligatus favor suus; sed ut se statui infanti populi illius accommodaret; & quoniam se speciatim illius esse regem declaravit, quem favore suo esset protecturus, voluit in eo quasi solium suum erigere, ad quod populus ille tanquam ad præsens auxilium confugere posset, cujusque protectione securus in medio aliarum gentium sibi inimicissimarum esset victurus: illiusque visibile signum fuit templum, quod Hierosolymis construi voluit. Interim diffiteri non possumus, hac argumentatione Apostoli legitimâ sequelâ inferri, cultum illum, qui externo templo definiebatur, Deumque repræsentat, tanquam se suumque favorem aliquatenus illi templo alligantem, non fuisse perfectum; sed sicuti populi status erat infantis, ita etiam, ut illi responderet, fuisse cultus perfectioris rudimentum tantum & umbram, & perfectiori cessurum, qui Deum tanquam nulli loco sese alligantem, sed omnibus ipsum invocantibus quocunque in loco ex æquo sese benevolum ac propitium exhibentem, tanquam cæli ac terræ dominum esset consideraturus, eumque spiritali cultu & precibus ex purâ mente profectis honoraturus. Is autem est cultus à Domino Jesu, ipsiusque mandato ab Apostolis ipsius prædicatus. Certè Dominus *Joan. IV. 23.* Samaritanam mulierem docuit tempus jam advenisse, quo veri adoratores Deum essent adoraturi, non in templo Samaritanorum in monte Garizin, nec in templo Hierosolymitano; sed in spiritu ac veritate; quia tales vult, qui eum ita invocant. Et Paulus *1 Tim. II. 8.* jubet, ut viri quovis in loco puras manus ad Deum tollant, absque irâ & disceptatione. Potuit ergo Paulus, tanquam perfecti hujus cultus præco, ex eo, quod Deus creaverit mundum, &

omnia in eo, rectè concludere, quod non habitet in templis manufactis, neque favorem ac beneficia sua iis alligata esse voverit. Multò enim inconvenientius foret, Deum omnium conditorem in templis manufactis habitare; quam regem latè dominantem, & multorum populorum imperatorem, in exiguo tuguriolo habitare, illique quasi inclusum, beneficia sua inde communicare: cum omnium conditor nulli loco alligatus, nulli templo inclusus esse possit. Quo ipso argumento Stephanus protomartyr Judæos convincit de cultus Mosaici imperfectione, quodque ille perfectiori esset cessurus; *Actor. VII. 48, 49.*

Verf. 25. II. Alterum quod Apostolus contrà gentiles infert, est, quod Deus *non colatur manibus hominum, indigens aliquo.* Respiciuntur procul dubio sacrificia, ac donaria quæ Ethnici suis Diis consecrare soliti erant, aliæque ceremoniæ externæ, quibus cultus idolorum peragebatur. Hic cultus dicitur fieri *manibus hominum*; quia solis membris corporis externis peragi potest, absque ullo bono motu spiritus: opponiturque cultui spirituali; non quod ille solo spiritu peragatur, absque ullo corporis aut membrorum externorum ministerio; Deus enim animo & corpore glorificari debet, *1 Cor. VI. 20.* & quando corpora nostra ipsi sistimus hostiam vivam, sanctam ac beneplacentem, præstamus cultum Deo rationalem, *Rom. XII. 1.* Sed quod à spiritu, qui membra corporis Deo in obsequium flectit, procedat ac dirigatur, & absque bono motu spiritus nequaquam perfici possit. Ethnicorum itaque cultus, qui externis istiusmodi operibus constabat, rectè illi spirituali opponitur: omnia enim erant externa quibus Deos colebant; quique in illis excelebant aliis religiosiores credebantur; quasi omne quod Diis debebant officium illis absolveretur.

Addit, *indigens aliquo.* Non quod Ethnici, saltem sapientiores inter ipsos, crederent, Deum iis indigere; fieri potest, plebem vanâ credulitate, aut etiam à sacerdotibus commodo suo intentis persuasam, indignas ejusmodi de Diis suis cogitationes habuisse: Qui verò supra vulgus sapiebant, naturam divinam attentius considerantes facillè cognoverunt Deum illis opus non habere. Nihilominus etiam si dona sua ac sacrificia Diis offerrent, non credentes ipsos iis opus habere; imò cum protestatione contrariâ, non sine causâ Apostolus iis objicit, quod hisce colere Deum velint, quasi iis indigeat: Credebant enim se Diis suis gratum præstare officium nudo actu illorum cultuum, quasi donorum ac sacrificiorum oblatio in sese

spectata & per se Deos sibi propitios redderet, non inquirentes, quo animo ea fierent. Hinc quò majora ac augustiora Diis exhibebant donaria, eò se illis gratiores, sibi que magis Deos propitios reddi credebant: Inde ortæ hecatombæ, & augustissima quibus templa ornabantur donaria. Hoc tantumdem erat, ac si Diis per ea aliquod gratum præstaretur officium, non aliter ac si Dii illis indigerent. Solemne est sacris Scriptoribus ex actu externo peccati pronuntiare de animo agentis; ità ut, si actus talis sit, qualis esset futurus si ab istiusmodi animo profisceretur, homini animum illum adscribant: innuere volentes, actum talem istiusmodi animo convenire, & si istud verè homo sentiret, aliud facturum non esse quam facit. Quia itaque quando donariis illis Deos placari ac coli statuunt, ea faciunt, quæ facturi essent, si verè crederent Deos iis indigere; secundum sacrorum Scriptorum stylum istud de Diis suis credere censetur: Eodem modo quo idololatram imaginibus à se factis dicere dicuntur, *pater meus es tu, & tu me genuisti: Esa. XLIV. 15, 16, 17. Jerem. II. 27.* & quo avaritia vocatur *idololatria, Eph. V. 5.* & quo de voluptuosis dicitur, quod *ventrem faciant Deum, Phil. III. 19.*

Verum quidem est, sacrificia Deo fuisse grata, Abelis nempe & Noachi, aliorumque; imò Deum in Lege Mosis varia sacrificia sibi offerri præcepisse: Verum, uti jam diximus, Deus se statui infantili populi tunc accommodavit; neque ea instituit, tanquam perfectæ religionis actus; sed tanquam perfectioris cultus rudimenta tantum, quæ cessatura perfectiorique cultui cessura erant: Tum ea per se Deo non fuere grata, quatenus erant dona ac oblationes rerum à Deo creatarum; sed quatenus indicia erant animi devoti, seque coram Deo humiliantis. Si verò absque bono animi motu, aut ab impiis offerebantur, tantum abest, ut iis Deum sibi promererentur, ut Deus ea fastidiret ac abominaretur: Quod in sacrificio Caini Deus ostendit, *Genes. IV. 5.* & aliquoties in Veteri Testamento apertè testatus est, *Psal. L. 8. & seqq. Esai. I. 11. & seqq. L XVI. 3. Amos V. 21, 22, 23. Mich. VI. 6, 7, 8.* Cum ergo talem præstantes cultum idem facerent, ac si crederent, Deum iis opus habere, meritò Apostolus concludit, cultum illum Deo minimè convenire. Tantum enim abest, ut Deus, qui mundum condidit, omniaque in eo, sacrificiis his ac donariis indigeat, ut contrà ipse omnium Dominus, *omnibus det vitam, & halitum, & omnia.* Hic propriè non respicit Apostolus ad primam creationem, quâ Deus primum condidit ho-

hominem, à quo postea per generationem reliqui homines enati sunt; de quâ mox loquetur: sed ad hominum generationem qualis quotidie per providentiam divinam procuratur ac continuatur; non enim dicit, *dedit*, sed, *dat*: quo ipso respicit ad quippiam quod etiamnum & continuo circa unumquemque hominem fit. Deus enim non tantum vim generandi in hominibus conservat, sed & ipsam generationem, jam à primo conceptionis momento singulari ratione promovet: quin & nonnunquam in obedientiæ præmium fecunditatem, etiam per naturam aut etatem generationi ineptis, largitur, ut Abrahamo ac Saræ, *Genes. XVII. 15. & seqq. Rom. IV. 14.* Sachariæ & Elisabethæ, *Luc. I. 13.* aliisque: & nativitatem speciali directione promovet: *Job. X. 8. & seqq. Psal. CXXXIX. 15, 16.* Nectantum vitam dat, sed & eam continuat, omniaque quibus conservatur confert. *Dat balitum*, in quo vita est, & sine quo ne ad momentum quidem homo subsistere potest: hinc *Esa. II. 22.* dicitur anima hominis esse in naribus ejus. Quin & dat omnia quibus ad vitæ sustentationem indigemus, quibus nutriamur ac tegamur, *Psal. CIV. 27. & seqq. CXLV. 15, 16.* imò omnibus omnia abundè dat ad fruendum, *1 Tim. VI. 17.* Merito ergò Apostolus eam reprehendit religionem, quæ Deum omnium conditorem ac Dominum, omnibusque omnia largientem, tanquam ministerio ac donis hominum indigentem repræsentat.

III. Ulterius porrò describit Deum, ut tertium inde contra illorum idololatriam concludat: distinctius nempe quædam de creatione hominum, ac providentiâ divinâ circa homines docet, quæ singula considerari merentur.

Verf. 26. Postquam Deum mundum omniaque in eo condidisse dixit, nunc porrò eum etiam hominum esse creatorem docet. Notum est, magnam inter Ethnicos, & diversas Philosophorum sectas fuisse sententiarum de primâ hominum origine discrepantiam. Peripapetici sicut mundum æternum statuebant, ita etiam ab æterno homines fuisse contendebant, absque ullo generationis principio. Alii ex terrâ homines ortos credebant, quidam ex limo & aquâ: alii, ut Epicurei, è terrâ enatos quasi uteros, qui postea homines ediderunt. Stoici hisce rectius, providentiâ divinâ homines productos docebant. Apostolus singulorum opiniones non refellit, neque ostendit, generationis, quæ certo ac definito temporis spatio absolvitur, naturæ repugnare, ut nullum haberit principium: neque necesse fuit, ut earum opinionum falsitatem operosè proba-

ret: instituto ipsius sufficebat, affirmare Deum genus humanum, quod & inter Philosophos aliqui affirmabant, condidisse: Hoc enim præjudicio illi quod novorum Deorum annuntiator esset, tollendo, & idololatriæ refutandæ, quod potissimum intendebat, satis erat. Illud verò peculiare addit, quod Deus totum genus humanum ex uno sanguine condiderit; id est, unum hominem omnium parentem creaverit, ex quo postea ministerio generationis totum humanum genus propagavit. Hoc rationibus è naturâ petitis probari non potest, perinde atque illis solidè demonstrari potest à Deo homines originem habere; verum id non aliunde nisi è revelatione constat. Arbitrii siquidem divini fuit, unum tantum creare hominem, cum plures potuisset. Nunc autem docet nos historia sacra, Deum primum hominem ex terrâ condidisse; ex illius costâ formasse faminam; & ex illis per propagationem porrò condidisse totum humanum genus. Obiter hoc Apostolus, de creatione hominum agens, addere voluit, ut certius quid de primâ hominum origine ipsos doceret, omnesque ratione primæ suæ originis arcto consanguinitatis vinculo esse conjunctos ostenderet.

Addit, cui bono Deus hoc fecerit: *Ad inhabitandam omnem superficiem terræ.* Inhabitatione terræ complectitur etiam usum ac fruitionem omnium quæ terra producit: eam enim Deus hominibus primò creatis concessit, *Genes. I. 28, 29, 30.* Verum quidem est, Deum in initio animalia excepisse; post diluvium verò & illa hominibus dedit in cibum, *Genes. IX. 3.* Sic *Psal. CXV. 16.* terram filiis hominum dedisse Deus dicitur. Vide & *Psal. CIV.*

Neque hoc tantum, sed & quo medio ac quâ ratione id Deus fecerit: *Definitis temporum opportunitatibus quæ præstitit, & positis finibus habitationis eorum.* Cum hic disserat Apostolus de providentiâ divinâ quæ in hominum conservatione se conspicuam manifestat, omninò per temporum opportunitates designare videtur illam temporum vicissitudinem, quæ ad terræ fecunditatem, productionem frugum, ac hominum sustentationem necessaria est: quales sunt alternæ illæ successiones diæ & noctis, æstatis & hyemis, frigoris & æstus, sementis & messis, quæ nunquam cessaturæ dicuntur *Genes. VIII. 22.* Vide & *Psal. CIV. 19. & seqq.* Et sic convenire videtur, cum *Act. XIV. 17.* Hæ autem tempestates vocantur *μετεωρολογικαί καιροί*, quia jam ante, in creatione nimirum, Deus eas constituit, ut terra aptum esset hominibus domicilium: *Genes. I. 14.*

Fines verò habitationis quos Deus posuit: vel generatim accipi possunt de terminis

minis quos Deus mari posuit, quod cum altius terrâ sit, facile terram inundare posset; ideoque Deus, ut terra aptum sit hominibus habitaculum, mare certis limitibus circumscripsit, & terram supereminere fecit, *Job. XXVI. 10. Psal. CIV. 9. Proverb. VIII. 29. Jerem. V. 22.* Vel speciatim de finibus habitationis quos Deus unicuique genti præfixit. Dedit nimirum Deus humano generi terram commune omnibus habitaculum. Multiplicato verò genere humano, ac injustitiâ invalescente, distributio quædam terræ necessaria fuit, tum ut contentiones vitarentur, tum ut terra in suis partibus à singulis rectius coleretur. Dispersionem itaque hominum fecit, cujus occasio nobis describitur *Genes. XI.* Hanc autem Deus certo consilio direxit, ut unicuique illa terræ portio quam primus occupavit iusto titulo cederet in possessionem, neque alteri posterius accedenti illam priori possessori invito eripere liceret. Ità unicuique suam attribuit possessionem: non quidem, ut singuli homines sibi partem terræ, tanquam primi possessores vindicaverint; sed genus humanum in plures turmas divisit, quæ singulæ in diversas terræ regiones discedentes, sibi regionem quæ arridebat, quamque possessoribus vacuam primi occuparunt, ut propriam vendicarunt, quæ certis limitibus circumscripta fuit, ne fines aliorum, sibi eodem modo terras ipsis vicinas vindicantium, perturbarent; atque ità unusquisque terram in suis partibus majore curâ ac industriâ coleret, & cuique sua possessio inviolata permaneat. Definivit ergo Deus limites terræ, quam cuique genti inhabitandam dedit, *Genes. XI. 8, 9. & Deut. XXXII. 8.* Spatia temporis unicuique populo ac regno præfixit, definivitque, quamdiu unusquisque terram suam inhabitaturus, in eâque regnaturus sit: *Dan. IV. 14.* etiam nonnunquam ob impietatem eos exscindit, eorumque terram aliis possidendam tradit, *Jerem. XVIII. 7. & seqq.* nonnunquam alios contra eos armat, ipsosque in illorum potestatem tradit, quos iudicii sui in populum rebellem executores esse vult, *Esa. X. 5. & seqq.* Ità ut tota hæc terræ inhabitatio, illiusque distributio sapienti divinæ providentiæ attribuenda sit.

Verf. 27. Finis Dei ità terram hominibus inhabitandam tradentis fuit, ut *quærent Deum, si forte palpando eum invenirent.* *Quære Deum* varia significat. I. Inquirere existentiam & naturam divinam; quod nimirum Deus sit, & quid sit. II. Vivere juxta voluntatem divinam, atque ità vivendo favorem ejus ac benevolentiam quære. Ut *Hebr. XI. 6. accedentem ad Deum oportet credere Deum esse, &*

præmia largari quærentibus se; id est, vitâ honestâ ac piâ favorem ipsius ambientibus. Utrumque voce *quære* hic comprehenditur. Quod ut pateat, observandum, ut quis ad rei ignotæ & in sensus non incurrentis cognitionem perveniat, duo requiri: I. Opera & effectus quidam evidentes, qui naturam & vires cujuscunque rei in oculos incurrentis longè excedunt, qui proinde rei cujuscumque excellentioris ac invisibilis indicia irrefragabilia sunt. II. Facultas in homine, seu ratio, cujus virtute operationes & effectus illos considerare potest, & per illorum considerationem devenire in cognitionem causæ. Utrumque in hoc negotio animadvertere licet. Primò enim, in ortu & conservatione rerum, admirabilique quo omnia diriguntur providentiâ, multa quotidie occurrunt opera, quæ causam omnipotentem & infinitè sapientem arguunt adeò clarè ac manifestè, ut Deus se in iis conspiciendum dare dici queat. Deinde; est in homine ratio, cujus beneficio opera hæc divina contemplari potest, eamque in illis agnoscere excellentiam, quæ à nullâ causâ creatâ ac finitâ procedere potest: Unde causam concludit primam, infinitam, ac omni modo perfectam: quæ est Deus. Qui itaque vim rationis adhibent, ad contemplandos omnes illos effectus, & eorum excellentiam considerandam, ut ità porro ipsam causam, illiusque naturam & excellentiam cognoscant, *Deum quære* dicuntur.

Deinde, *quære Deum* est favorem ejus quære vitâ honestâ ac piâ ad voluntatis ipsius præscriptum compositâ. Et hic sensus priorem præsupponit. Nam si sensus ille solus spectetur, & prior rejiciatur, adeò ut dicatur, Deum per opera creationis ac providentiæ solummodò intendisse ut homines vitâ honestâ ejus favorem quærant, non autem ut existentiam & naturam ejus investigent, quia ex principiis naturalibus in cognitionem existentie divinæ devenire non possumus, sed ea ex solâ revelatione haberi potest, non rectè concludet Apostolus, Deum terram hominibus inhabitandam dedisse, ac tempora ac limites eorum habitationi præfixisse, ut favorem ejus vitâ honestâ quærent. Qui enim non agnoscit Deum existere, ille ejus favorem quære nequit: & quæcunque principia sufficientia non sunt, ut ex illis ope rationis humanæ eliciatur existentia Dei; nec illis ulla vis inest homines movendi, ut favorem divinum quærant. Dices. Possunt tamen ope rationis discrimen agnoscere inter honestum & turpe; & id agnoscetes honestum eligere, ac turpe rejicere. Resp. Esto: non tamen ità vivendo favorem Dei, quem ignorant existere, quære possunt. Deinde,

de, si ita argumentatus esset Apostolus, nulla in ipsius argumentatione sequela fuisset: Non enim sequitur, certi sunt præscripti limites & definita tempora habitationi hominum super terram, ergo honestè est vivendum; saltem connexio est admodum obscura & longè petita: Sed optimè: Si quis illam hominum distributionem, aliaque quæ eam comitantur opera attentè contempletur, in iis summam agnoscat sapientiam, potentiam ac bonitatem, indeque concludet esse Deum, qui omnia creavit, & providentiâ suâ omnia sapientissimè administrat; Et quia Deus est, ideò etiam honestè & convenienter rationi est vivendum, ut ita Deum nobis experiamur propitium ac benevolum.

Quæri hic posset: An ergò ex contemplatione creaturarum, & operum providentiæ divinæ, per dictamen naturalis rationis possumus devenire in cognitionem existentiae ac naturæ divinæ, & vitam rationi consentaneè instituendo, favorem Dei quærere & obtinere? Resp. Omnino: Quia enim Deus eum in finem hæc existentiae ac providentiæ suæ documenta exstare voluit, ut eum quæramus, id fieri posse quo jure negabitur? Non enim permittit sapientia divina, ut hominibus quædam concedat in usum, quæ tamen in usum cui concessa sunt, planè sunt inepta ac inidonea.

Hunc autem fuisse Dei finem, ait Apostolus, *si forte palpando eum invenirent*. *Invenire enim Deum*, perinde atque *quærere*, duo hic significat: Devenire in cognitionem existentiae ac naturæ divinæ: & Deum sibi experiri propitium, quia vitam consentaneè dictamini rectæ rationis instituit. Notitiam existentiae divinæ operationis ex operum divinorum contemplatione acquiri posse, Ethnicorum exempla evincunt, qui omnes revelatione supernaturali destituti tamen Deum esse crediderunt. Nisi forte velimus, hanc universalem de Dei existentia fidem à primis parentibus, quibus mox à creatione mundi Deus se revelaverat, in posteros esse propagatam, atque ita perpetuâ traditione conservatam. Quod facile admitimus: Verum quia illa traditio sensim diuturnitate temporis valdè oblitterata fuit, argumentis ex omnium rerum origine, operumque divinorum contemplatione desumptis, ea conservata ac corroborata fuit. Sed quid operosâ probatione opus est? Argumenta sunt in promptu, & in plurimorum Philosophorum ac Theologorum scriptis reperiuntur, quibus contra atheos existentia divina invictè adstruitur. Eadem nos in cognitionem naturæ ac attributorum divinorum deducunt, evincuntque

Deum creatorem ac rectorem mundi esse infinite sapientem, potentem, & bonum: Ex quibus attributis reliqua omnia rationis humanæ ope deduci possunt. Alterum non minus evidens est: Ratio enim discrimen inter honestum ac turpe facere docet; honestumque sectandum, turpe verò fugiendum suadet: Adeò ut honestum sectantes rationi consentaneè, turpia verò facientes contra rationem vivere dicantur. Hæ autem actiones rationi consentaneæ non possunt quin Deo placeant, ejusque favorem hominibus concilient. Fieri enim non potest, quin actio normæ suæ, ab ipso Deo menti humanæ quasi inscriptæ, consentanea Deo placeat; & qui actionem ejusmodi præstat, illius respectu Deo gratus sit: ut ex exemplo Cornelii, *Act. X.* liquet; unde Petrus concludit, *Deum non esse personarum acceptorem, sed in unaquaque gente quemcunque ipsum timentem & justitiam operantem, illi esse acceptum, vers. 34.* Id autem operosè hic probare velle supervacaneum foret, scopumque nostrum excederet; Alibi id à nobis factum est.

Verum multa huic cognitioni defuisse, neque eam ipsos ad vitam æternam potuisse adducere, indicat Apostolus, dicendo, *si forte palpantes Deum invenirent*. Locutio est desumpta à cæcis, aut in tenebris degentibus, qui palpando quod desiderant quærere solent. Quoniam visu carent, aut in tenebris degunt, eorum investigatio valdè imperfecta, quin & molesta ac difficilis est; non tamen omni facultate id quod quærunt inveniendi destituti sunt: possunt enim manibus palpare, atque ita palpando, licet sæpius aberrant, & incerti sint ubi id quod quærunt inventuri sint, tandem post accuratam palpationem rem desideratam invenire. Ità ut eorum conditio, si cum visu præditis & in luce degentibus comparetur, valdè sit imperfecta, & cognitio, quam palpando acquirunt, inferior multò sit cognitione per visum acquisitâ. Visu carentem, ut rectè Seneca ait, magna pars veri latet. Agnoscere possunt existentiam divinam; sed per accuratam rerum naturalium, operationumque quæ in illis occurrunt contemplationem, & per molestam ac difficilem quæ inde deducuntur argumentorum seriem: in quâ investigatione si homo languescat, aut negligens sit, nec ingenii sui aciem intendat, facile eò delabatur, ut Deum ignoret; & licet existentia divina adeò conspicuè sese omnibus ingerat, ut ea negari vix posse videatur; in contemplatione tamen naturæ divinæ proclivis est in errorem lapsus, multaque Deo minus convenientia facillimè creduntur. Sic & in regulâ vitæ investigandâ defectus crassi sese

fese produnt. Prima quidem ac maximè generalia principia suâ luce clara ope rationis facillè agnoscuntur: ut Deum esse colendum, honestè vivendum, nemini faciendum quod nobis fieri nolumus, aliaque his similia: Verum quando ad specialiora devenitur, & ad generalium harum regularum applicationem ad casus speciales, crassa sæpè se prodit ignorantia, & maxima sententiarum diversitas, quâ quod hic honestum, alter turpe judicat. Adeò ut cæcorum instar, aut in tenebris viventium, palpent incerti. Consequenter nec de favore divino penitus securi sunt; saltem, licet se eo frui experiantur, favor ille æternam non complectitur eorum felicitàtem; sed ultrà conditionem status in quo vivunt, extendi non potest, nec major est, quam illa permittit. Ille autem est status longè inferior eorum statu, quibus se Deus revelavit: Illi enim Deum existere evidentissimè cognoscunt; naturam & attributa divina, quantum ipsis ad colendum Deum necessarium est, cognitam habent, omnemque saluti suæ noxium errorem facillè vitant: certam ac fallere nesciam vitæ regulam habent, per quam Deo placeant, ipsumque sibi æternum benevolum ac propitium experiantur. Ità ut Apostolus *vers.* 30. meritò tempora illa, quibus homines cæcorum instar palpabant, *tempora ignorantiae* vocet; præsertim si comparentur cum felicitàbus illis, quibus plena voluntatis divinæ & gratiæ salutaris revelatio hominibus affulsit.

Vers. 28. Attamen quia eam illis Deus dedit facultatem, ut quasi palpantes eum possint invenire, meritò reprehendendi sunt, quod media illa negligentes Deum non quæsierint. Quæ negligentia eò gravior est, quod Deus *non procul absit ab unoquoque nostrum*. Ergò ex iis quæ singuli circa nos experimur Deum cognoscere possumus, ejusque providentiam. *In ipso enim vivimus, movemur, & sumus*: id est, beneficio divino, ac illius virtute: *in* enim sæpè pro *per* accipitur. Tria autem quæ beneficio divino habemus, gradatim proponit, quæ explicari possunt, vel ut à minus perfectò incipiens gradatim ascendat ad magis perfectum: primò *vitam*, quâ à non viventibus distinguimur: secundò, *loco motivam*, quâ viventia quidem, sed motu destituta antecellimus: tertio *existentiam*, nimirum homini convenientem, & aliarum creaturarum existentiam longè excellentem, in quâ usus rationis elucet. Vel ut à perfectiore incipiens, in minus perfectò terminetur: ità quidem, ut per *vitam* intelligat vitam homini convenientem, hoc est, rationem; & per *existentiam* nudam existentiam, quâ non existentibus opponimur. Non tantum quod

vivimus ac ratione utimur, sed & quod moveamur, imò & quod existimus, totum bonitati divinæ debetur: Sicut enim nos in initio condidit, ità & continuò benevolentia suæ erga nos documenta præbet; nos conservando, cibo ac lætitiâ corda nostra replendo, quin & dirigendo, ut per aptam concoctionem toti corpori cibis in alimentum cedat, removendo nobis noxia, suppeditando utilia ac necessaria; atque ità continuò sapientissimæ suæ directionis documenta indubitata exhibendo. Ex quibus originem nos à Deo habere, vitamque ac omnia ipsi debere, meritò concludit Apostolus. Illud porro dicto Arati illustrat, *ipsius enim genus sumus*. Quod Aratus de Jove, quem Ethnici summum colebant Deum, affirmat, id Apostolus vero Deo omnium creatori applicat: Non ut Arati autoritate dicta sua probet; sed ut ostendat, nihil se ab ipsorum scriptoribus diversum affirmare; & ut suam reprehensionem principiis ab ipsis concessis superstruat.

Vers. 29. Reprehensio autem hæc est: *Genus ergò Dei cum simus, non debemus existimare auro & argento, aut lapidi sculpturæ artis aut cogitationis hominis, numen esse simile*. Hæc reprehensio duobus modis è præcedente doctrinâ deducitur: Primò, quia vivimus. Si enim nos qui vivimus Dei progenies sumus, inde manifestum est & Deum esse vivum: vitâ enim destitutus vitam aliis communicare nequit. Secundò, quod præcipua nostri pars, quâ Deum referimus, sit anima, substantia cogitans, incorporea, atque invisibilis. Cum ergò & illa sit à Deo, Deum esse spiritum, substantiam cogitantem atque incorpoream necesse est. Atqui qui talis est, auro, aut argento similis non est: quia illa sunt vitâ destituta, neque ullam se movendi, aut actiones vitales edendi facultatem habent: uti dicitur *Psal. CXV. 3. & seqq.* Præterea, licet lapides manibus hominum sculpantur, & in statuas formentur, spiritum qui invisibilis est, nullâque effigie exprimi potest, repræsentare nequeunt. Hinc est quod Deus in Lege ullam sui imaginem, qualiscunque ea sit, fieri expressè vetuerit, *Deut. IV. 16. & seqq.* imò se illis exprimi posse neget, *Esa. XL. 18. & seqq. & XLVI. 5, 6.* Hinc Ezechias. 2 *Reg. XIX. 18.* ait, illos *non esse Deos, sed opus manuum hominum, lignum & lapidem*. Qui autem ejusmodi imaginibus ac statuis Deum repræsentant, quicquid contrarium protestentur, eo ipso ostendunt, se credere, Deum illis esse similem. Atque ità omnem idolorum, quæ in illâ urbe plurima erant, cultum validissimè refellit.

Vers. 30. Hanc triplicem reprehensionem excipit instructio Apostoli, in quâ pri-

primò docet, quid Deus fecerit, aut faciat respectu præteritorum temporum, quæ vocat *tempora ignorantia*: respiciens crassam ipsorum circa Deum & cultum divinum ignorantiam, quam hætenus reprehendit. Hujus ignorantia causa fuit, aut supina negligentia, quod opera divina contemplari neglexerint, ut exinde Deum cognoscerent; vel animi quædam malitia, quâ peccatis indulgere cupiebant, ac carnalibus suis concupiscentiis morem gere; ideoque cognitionem Dei averfati sunt, ut tantò securius ac sine conscientia remorsu peccatis indulgere possent: quam malitiam Deus cæcitate spirituali punivit, permittens ut ignorantia tenebris, quas quærebant, involverentur. Licet itaque ignorantia aliquam peccato excusationem afferre videatur, tamen illius causa eam maximè culpabilem reddit: quoniam extinctâ rationis luce propriâ culpâ ignorantia illâ obruti fuerunt. Causa autem culpabilis peccato excusationem adimit. Quod etiam Apostolus confirmat *Rom. I. 19. & seqq.* docetque gentes ideò inexcusabiles fuisse, quod Deum, quem cognoscere poterant, non prout oportet coluerint. Hæc tempora dicit *Deum dissimulasse*: hoc est, cultum illum ac impietatem, ex crassa illâ ignorantia profectam, nolle nunc hominibus imputare, ita ut confestim eos pœnâ promerita punire velit: sed nunc tempus adesse gratia divinæ, quo præcedentium peccatorum meminisse nolit, non aliter ac si commissâ non essent; modò peccatis valedicentes in posterum Deum sincerè & legitimè colant.

Ideò addit, secundò, quid Deus nunc faciat, quod *nunc annuntiat omnibus ubique hominibus ut resipiscant*, &c. Paucis verbis totius religionis Christianæ summam comprehendiosè comprehendit, cujus omnia præcepta generali resipiscentia præcepto continentur. Quo excellentissima gratia Dei nobis repræsentatur, & officii nostri æquitas & necessitas indicatur. Quid enim majus à Deo homo exspectet, quam omnium hætenus commissorum peccatorum dissimulationem, modò in posterum iis valedicat? Quid æquius est ac magis necessarium, quam ut abstineamus à peccatis, quorum remissionem desideramus, & quam solâ resipiscentiâ obtinere possumus? Et quia hoc peccatum erat universale, ideò etiam Deus nunc *omnibus ubique hominibus* resipiscentiam annuntiat, hoc est, annuntiari curat, per ministros & legatos suos, quos in totum terrarum orbem, ad omnes gentes, omnesque ac singulos homines misit, nemine speciatim excluso. Sic dicit Apostolus *2 Cor. V. 19. Deum in Christo mundum sibi reconciliasse, ipsisque peccata non imputare, & verbum reconciliatio-*

nis in ore ipsorum posuisse: ut id nimirum toti mundo annuntiarent, quo reconciliatione illâ omnes frui possent.

Verf. 31. Addit tertio causam, cur Deus nunc resipiscentiam omnibus ubique hominibus annuntiat: *Quia constituit diem, in quo orbem terrarum justè judicaturus est per eum virum quem definiit*: sc. Jesum Christum, quem à Deo judicem vivorum ac mortuorum constitutum Scriptura passim docet. Ità *ὁπίκειν* aliquoties significat *constituere*: uti *Act. X. 42. XI. 29. Hebr. IV. 7.* Nè ergo dies ille homines inopinato opprimat, Deus decretum suum illis prædicari curat. Estque illa maximè efficax quâ ad resipiscentiam homines excitentur ratio. Qui enim attentè considerat, futuri illius judicii certitudinem, & meritam quæ ibi obtinebit peccatorum vindictam, ac immensum resipiscentia ex impromerita gratia divinâ præmium, fieri non potest, quin is seriò peccatis valedicat, seque totum ad Deum convertat.

Sed verò, quia incredibile videri poterat Deum istiusmodi virum, per quem orbem judicaturus est, definivisse, dicit, Deum illius *fidem omnibus dedisse*, id est, argumentum invictum ac irrefragabile, quo sufficienter convinci possent de constitutione illâ divinâ. Sic Deus hominibus *dedisse* dicitur, ad quod consequendum media sufficientia largitus est, licet quandoque contingat homines propriâ malitiâ media illa contemnere, atque ita non consequi illud quo media illa eos ducebant. Hoc sensu vocatur Dominus *lux illuminans omnem hominem venientem in mundum*, *Joan. I. 9.* & Deus, *salvator omnium hominum*, *1 Tim. IV. 10.* Vide & *Ezech. XXIV. 13.* Illud autem argumentum est, quod *ipsum suscitaverit ex mortuis*. Resuscitatio Christi hic non consideranda est sola & in se spectata: sed quatenus est confirmatio doctrinæ Jesu Christi, & signum irrefragabile quo Deus ostendit se illam approbare ut divinam. Rogatus Dominus à Judæis signum divinæ suæ missionis, ad resurrectionem suam, tanquam signum maximum & minimè fallax provocavit, *Matth. XII. 39, 40. Joan. II. 18. & seqq.* Quia Dei solius opus est, mortuos excitare. Cum itaque Deus ipsum ex mortuis suscitavit, illustrissimo signo doctrinam ejus confirmavit ut divinam. Cum autem doctrinæ ipsius pars eximia sit, judicium in fine sæculorum per ipsum omnium Judicem de singulis hominibus exercendum, etiam illius veritas per resurrectionem ipsius ex mortuis confirmata est, omnesque ex Christi resurrectione sufficiens habent argumentum, quo de diei illius certitudine convincantur. Atque ita etiam in hac concione Pauli ad gentes videmus,

evidentissimum ad fidem in Christum persuadendam argumentum esse resurrectionem Christi ex mortuis; cuius veritate demonstratâ eo ipso doctrinæ Christi divinitas adstructa est. Quod cum supra *cap. X. 40. & seqq.* prolixè ostendimus, id hic repetere non est necesse.

Verf. 32. Finitâ hac Apostoli oratione, quidam audientes resurrectionem mortuorum, illum irriserunt: Licet enim non negarent animas post suam à corpore separationem esse superstites, & pro diversitate meritorum vel præmiis honorari, vel supplicia sustinere apud inferos, non tamen mortuorum resurrectionem credebant; verum eam ut rem impossibilem ridebant. Alii, qui auditâ Pauli oratione curiositati suæ satisfecerant, dixerunt, rursus te eâ de re differentem audiemus: planè salutis suæ negligentes. Fuerunt tamen in civitate illâ idololatricâ aliqui, qui Paulo adhærentes in Christum crediderunt, quorum præcipui fuerunt, Dionysius Areopagita, & Damaris mulier eximiae dignitatis.

C A P U T XVIII.

Verf. 1. **P**aulus relictis Athenis venit Corinthum. Invenit autem illic Judæum, Ponticum genere, nomine Aquilam, qui cum uxore Priscillâ nuper ex Italiâ eò advenerat; quia Claudius omnes Judæos urbe exire jusserat. Expulsionis hujus Tacitus non meminit; refert quidem *lib. XII. c. 52.* de Mathematicis Italiâ pellendis factum Senatus consultum atrox & irritum; de hoc verò contra Judæos planè filet: Unde quidam non sine verisimilitudine colligunt, hoc non fuisse Senatus consultum, sed solius Claudii edictum.

Paulus autem huic Aquilæ se adjunxit, eoque libentius, quia ejusdem artis erant artifices, nimirum tentoriorum opifices. Voluit autem Paulus sibi propriis manibus victum parare, ut in civitate, quæ negotiationi dedita erat, sine ullo sumtu Evangelium majore cum fructu prædicaret: In emporiis enim lucro admodum intenti solent esse homines; nulli itaque Apostolus gravis esse voluit, neque vel minimam hominibus pecuniæ avidioribus cavillandi præbere occasionem, quasi proprii compendii causâ Evangelium ipsis prædicaret, atque ita felicem Evangelii successum vel minimum retardaret. Uti ipse prolixè differit *1 Cor. IX.* Judæi autem hinc Paulum, reliquosque Apostolos criminandi materiam arripiunt, quasi fuerint infimæ sortis homines inopes, quorum testimonio stari non potest: etenim cum nullius essent in gente suâ existimationis,

etiam in mendacio deprehensi, honorem nullum amittere potuerunt: Ut sic refellant nostrum argumentum pro candore ac veracitate Apostolorum, quod si mendacium prædicassent, nullus quem sibi præfigere potuissent finis excogitari queat: non honores, non divitiæ, non fama post mortem: sed omnia contraria. Verum quod Apostolum Paulum spectat, tota illius quam hæc Actorum Apostolicorum historia continet vitæ ratio, virum arguit neutiquam infimæ sortis inter Judæos: Ipse verò divinitus ad Apostolatam vocatus, ut munere sibi demandato fideliter fungeretur, maluit omnibus quibus fruebatur commodis ac emolumentis spoliari, & ad eum statum redigi, ut opificio, licet non admodum honorato, attamen nec contemnendo, nec viro honesto indigno, se sustentaret, quam Deo vocanti morem non gerere. Et licet Paulus etiam ante suam ad Christum conversionem opificium aliquod addidicisset, nihil tamen inde à Judæo in Pauli opprobrium inferri posset. Mos enim (uti viri aliqui doctissimi in hunc locum observant) erat doctissimis Judæorum, opificium aliquod addiscere, unde, ubi res ferret, se sustentarent: alii fuere futores, alii pistores, alii pelliones: idque ex Josepho aliisque autoribus probant. Sed esto, Paulus, unâ cum reliquis Apostolis, vilioris conditionis fuerit; etiam tales ob vitam honestam ac inculpatam in pretio esse possunt; & viri honesti fama, cum quâ nulla alia bona comparari merentur, ipsorum esse thesaurus potest: Quales Apostolos Domini fuisse nemo jure negaverit; cum nullum crimen, eo uno excepto quod Christum ex mortuis suscitatum esse prædicaverint, ipsis, coram Judæorum tribunalibus constitutis, objectum sit, quod vel minimo dedecore famam ipsorum aspergat. Sed verò ut validius Judæos confutemus: Si fuissent homines nullius existimationis ac pretii, nullo modo sperare potuissent, annuntiationem suam si falsa fuisset, fidem apud quenquam inventuram. Annuntiabant enim Jesum, nuper à Judæorum Synedrio condemnatum ut blasphemum, ac cruci affixum, tertio diè è morte esse suscitatum: id si falsum fuisset, quam facili negotio à Judæorum Synedrio, cui nihil magis in votis erat, id demonstratum fuisset, producto tantum Jesu cadavere: imò vel solâ Synedrii autoritate, quæ infimæ sortis hominum vanæ ac mendaci narrationi opposita facile prævaluisset? Sed quoniam nequaquam renitente Judæorum Synedrio, totâque Sacerdotum ac Principum turbâ, hoc paucorum, etiam ex infimâ plebe hominum, constans testimonium, everti non potuit, argumentum id est

est veritatis indubitatum, ipsosque non auctoritate quadam humanâ mendacium à se confictum hominibus obtrusisse, sed veritatem maximi momenti annuntiasse, & miraculorum quæ edebant efficaciam confirmasse: quæ si ab ipsis edita non fuissent, annuntiationem suam minimè persuasissent, atque ita loco famæ ac honoris nil nisi dedecus ac infamiam reportassent: si verò miracula sua falsò jactassent, facile mendacii convicti fuissent. Quare tantum abest, ut vilis Apostolorum conditio ipsorum prædicationem falsitatis suspectam reddat, ut contra veritatis ac divinitatis illius sit argumentum certissimum: Cum si aut eruditione ac eloquentiâ clari, aut honore mundano conspicui fuissent, auctoritate suâ aliquam annuntiationi suæ, licet falsæ, fidem conciliasse credi potuissent: Nunc verò omni præsidio humano destitutis, omnis in veritate testimonii, & miraculis omni exceptione majoribus, auctoritas fuit.

Vers. 4. Paulus itaque muneri suo fideliter incumbens in Synagogis quovis sabbatho disseruit, usque est argumentis, quibus & Judæi & Græci convinci poterint, & non pauci convicti sunt: illud enim voce *ἐπειθε* significari credo.

Vers. 5. Cum verò è Macedoniâ rediissent Silas & Timotheus, Paulus συνέχετο τῷ πνεύματι. Crediderim ego, hic indicari spiritus divini agitationem, qui Paulum continuò impulit ad coarguendam Judæorum infidelitatem. Non enim minor impulsus Spiritui Apostolorum fuisset videtur, quam Prophetarum veterum, quos Spiritus Dei intus agitavit & ad prophetandum excitavit; adeò ut, licet quandoque imminentium periculorum metu mandata divina reticere maluissent, illis requiem non concesserit, sed continuâ inquietudine agitavit, donec mandato sibi munere defuncti essent. Sic ait *Jeremias*, cap. XX. 8, 9. *Quid fuit verbum Domini mihi in opprobrium, & subsannationem totâ diè; & dixi, non recordabor illius, neque loquar ultra in nomine ejus; & fuit in corde meo tanquam ignis ardens & clausus in ossibus meis, & fatigatus fui ferendo, nec potui.* Et *Amos*. III. 8. *Dominus Jehovah locutus est, quis non prophetavit?* Eandem impulsione sibi Apostolus tribuit 2 Cor. IX. 14. *Charitas Christi constringit nos, &c.* Sive πνεῦμα accipiamus de Spiritu divino quo Apostoli ad munus suum præparati fuerunt; sive de ipso spiritu Apostoli & dictamine conscientiæ, de ratione muneris sibi à Domino concrediti plenissimè persuasæ ac convictæ; sensus fermè eodem redibit. Si de Spiritu divino; sensus erit; Paulum continuâ spiritus divini suggestionis & agitatione fuisse incitatum, nec ul-

lam illi à Spiritu requiem concessam, donec coram Judæis omni argumentorum apparatu probaret Jesum esse Christum. Si de spiritu Pauli: sensus erit; Paulum in conscientiam de muneris sui ratione convictum, non acquiescisse, donec inter Judæos eo fideliter esset functus, Christumque ipsis sufficienter prædicasset; ne ullo modo neglecti inter ipsos officii reus esset; sed Deo ac Christo illius fideliter administrati rationem reddere posset: juxta 1 Cor. IX. 16. *Si evangelizem, non est quod gloriër: necessitas enim mihi incumbit. Væ autem mihi est nisi evangelizem.* Quantò autem Judæi magis resistebant Evangelio, tantò magis Paulus spiritu constringebatur, si forte ullo modo salutem ipsorum promovere posset: ideòque coram ipsis omni vi spiritus testabatur Jesum esse Christum.

Vers. 6, 7. Cum verò Judæi Apostolo contradicerent, imò Dominum blasphemarent, ipseque videret omnem qui ipsis impendebatur laborem esse frustraneum; ipse, tanquam jam plenè inter ipsos officio functus, juxta mandatum Domini vestimenta sua excussit, denuntiavitque ipsos exitii sui esse causam: se illos ab exitio omni ope revocare conatum; sed frustra fuisse. Hoc tamen se conscientiam suam testimonio solari, quod ab illorum exitio purus sit; & quod jam illis relictis gentes sit aditurus, illisque verbum salutis prædicaturus. Atque ita illis relictis concessit domum cujusdam Justi, viri Deum timentis, & ad recipiendum Evangelium dispositi.

Vers. 8. Non tamen omnes in universum Judæi æquali ipsum respuebant contumaciâ: Quin ipse Crispus, archisynagogus, cum totâ domo suâ, credidit; & multi cum eò: & in signum fidei suæ, baptismi susceptione Christo nomen dederunt: Crispus quidem ab ipso Paulo cum Caio, & Stephanæ domo, reliqui verò jussu Pauli aliorum manibus baptizati sunt, 1 Cor. I. 14, 15, 16.

Vers. 9, 10. Dominus autem Jesus Christus noctu in visione Paulum allocutus est; monens, ut confidenter agat, omnique metu seposito Evangelium prædicaret, neque quicquam eorum quibus salutem hominum promovere posset, reticeret. *Quid ego sum tecum.* Deus dicitur esse cum aliquo, quando auxilio suo illi adest, illum protegit ac defendit, ut *Jos. I. 5.* *Jerem. I. 8.* Dominus hic se Paulum contra omnes Judæorum molitiones protecturum promittit: adeò ut, licet infestis contra ipsum animis insurgant, nemo manum ipsi sit injecturus, ut ipsi malè faciat. *Quid mihi multus est populus in hac civitate.* Populus Christi sunt, quibus quædam animi docilitas inest, quâ dispositi sunt ad fidem quan-

quandocunque ipsis annuntiatur, recipiendam: qui alibi vocantur, *dispositi ad vitam eternam*, Act. XIII. 48. *ex Deo esse*, Joan. VIII. 47. *oves Christi*, Joan. X. 26, 27. & hic, ipsius *populus*; quia eo in statu sunt; ut populus ipsius fiant, eamque habent animi dispositionem, quæ in iis ex quibus populus ejus constat, requiritur. Atque ita integrum annum & menses sex quiete illic docuit sermonem Dei, Domino illi securitatem præstante, ut multus ille populus illius ministerio ad fidem convertatur, ac jus populi Dei consequatur.

Vers. 12, 13. Cum autem Gallio, Senecæ frater, homo prudens ac mansueti ingenii, Achææ proconsul esset, Judæi conspiratione factâ unanimiter contra Paulum insurrexerunt, eumque coram tribunali protractum accusarunt, quod homines doceat præter seu extrâ Legem Deum colere. Videntur Judæi vel præcipuè Paulo fuisse infensi, quod Evangelium gentibus prædicaret, gentesque in Christum credentes genuinum esse Dei populum, ad quos spectarent promissa Dei, non minus quam Judæos Christo fideles, ac cum iis unum in populum, salutis æternæ per Christum hæredem, coaluisse doceret; illosque non minus quam Judæos credentes in communionem suam reciperet, licet non circumcisos, nec ceremonias Legis observantes. Hoc passim in hoc libro indignissimè in Paulo tulisse leguntur; ipsisque hoc intolerandum videbatur, ac fæderi divino cum Abrahamo repugnare, gentes sibi æquari in negotio salutis: cum se præ omnibus nationibus eximios Deoque charos crederent. Hoc potissimum in Paulo carpunt, quod contra Legem doceat Deum colere.

Vers. 14, 15, 16. Paulus criminationibus illis respondere paratus, à Gallione prævenitur, qui tanquam prudens politicus Judæos à tribunali suo abegit. Operæ pretium autem est responsum ipsius expendere, & quam æquum sit demonstrare. Dicit itaque se proconsulem Achææ datum, ut quietem publicam tueatur, & omnia maleficia quibus illa læditur coercet ac refrænet: itaque si querelas ad ipsum deferant de injuriâ aut læsione, se patienter ipsos auditurum, & accuratâ inquisitione factâ jus dicturum: Sed hanc esse alterius longè generis causam, cujus cognitio ad se non spectet tanquam proconsulem; agitur *de verbo*, & *nominibus*, & *Lege vestrà*: hoc est, de sensu verborum Legis, quem vos criminamini Paulum pervertere, ac multa non consentanea Legi vestræ docere; ac de sensu verborum Prophetarum, quæ à Paulo Jesu Christo applicantur, quem vos ut ho-

minem facinorosum execramini; aliisque quæ doctrinam vestram ac cultus religiosos respiciunt: Ego me illis judicem non interpono: vos hæc inter vos transigite: Illa quietem publicam non lædunt, nec quenquam alicujus maleficii reum faciunt. Quæritur an Gallio muneri suo satisfecerit; cum Magistratus officium sit, prospicere, ne religioni aliqua inferatur læbes, neve hominum mentes pravâ de Deo doctrinâ imbuantur? Resp. Magistratus quidem esse, prospicere quantum in se est ut subditi veræ religionis cognitione imbuantur, verum mediis legitimis, quæque potestatis ipsius limites non excedunt. Nemini pro autoritate præscribere potest quid credendum sit, neque conscientis subditorum legem figere: hoc solius Dei est, qui sicut solus salutem dare, ita & legem credendi præscribere, & sicut solus corda novit, ita & cordibus imperare potest. Attamen Magistratus est, omnibus subditis bene de Deo sentiendi eumque rectè colendi facultatem præbere; erigendo templa publica, vocando doctores, quorum ministerio vera doceatur religio, omnesque amicè invitando, ut eorum doctrinam audiant & examinent. Verum cuique liberum esse debet, doctrinam illam ad examen revocandi, & quibuscunque illius veritatem argumentis persuadere nequeunt, dissentendi, ac dissentium suum profitendi, Deumque juxta conscientiæ dictamen colendi libertatem relinquere, neque religionis exercitium edictorum severitate, multis, carceribus, exilio, aliisque gravioribus suppliciis impedire. Nam religionis exercitio nemo contra quietem publicam peccat, aut proximo suo labem aut noxam adfert, quæ legibus civilibus coerceri debet. Sive enim quis rectè de Deo sentiat, sive errore quodam mentis minus rectè de Deo credat, non eò fortunas proximi destruit, aut injuriæ in eum reus agi potest. At interim malè de Deo sentit. Resp. I. Fieri potest, ut rectius quam Magistratus de Deo sentiat, ipseque veram profiteatur doctrinam, Magistratus autem erroris patronus sit. Quod nemo negare potest, cum diversarum ac directè sibi repugnantium sententiarum Magistratus in diversis regionibus ac regnis videamus esse defensores. 2. Sed esto, versetur in errore: Deo judici rationem redditurus est; perinde atque Magistratus, si falsam autoritate publicâ doceri procuraverit religionem; & quidem tantò graviores, quanto majus scandalum autoritate suâ præbuit, pluresque seduxit. Ad tribunal humanum causæ illius cognitio non spectat: sed unusquisque ex verbo Dei sibi sensum haurit; & hic si vitio ac culpâ suâ aber-

ret,

ret, coram tribunali divino reus est: proximum verò nullā affecit injuriā. Interim doctrinā suā seducit alios. Resp. Non nisi volentes, hoc est, non alios, nisi quos argumentorum pondere de sententiā suā veritate persuasos in eundem secum de Deo sensum pertrahit. Si vera sentit, laude dignus est, quod alios ad veritatis agnitionem perduxerit, non supplicio: Si errat, veritatem illi oppone, quā facile de errore triumphare potest. Cujusque est, cavere ne seducatur. Et si forte seducatur, non læduntur ipsius opes ac facultates, quibus tuendis leges civiles destinatae sunt; sed ipse propriā negligentia salutis suae labem adfert; atque ita tam is qui seducit, quam qui seducitur Deo judici rationem est redditurus. Illius verò tribunal Magistratus conscendere nequit. Quare concludo, prudens fuisse hoc Gallionis responsum: optandumque esse Magistratus Christianos eadem æquanimiter res religionis tractare, neque quemquam innoxium civem ob dissensum in religione affligere ullāve molestiā afficere.

Verf. 17. Cum hac ratione Gallio Judæos à suo tribunali abegisset, Græci, quibus alias Judæi invisi esse solent, eos malè mulctarunt, quin & eorum Archisynagogum Sosthenem coram tribunali verberarunt: credentes procul dubio se rem non ingrati facere Gallioni, quod gentem invisam, cujusque iniquas criminationes Gallio rejecerat, contumeliosè tractarent. Verum nec hoc Gallio ad animum revocavit, sed dissimulavit.

Hoc circiter tempore creditur Paulus alteram ad Thessalonicenses scripsisse epistolam, non multò post priorem, quam mox à reditu Timothei & Silæ scripsisse videtur.

Verf. 18. & seqq. Postquam per plures dies adhuc Corinthi substitit, cum Aquilā & Priscillā profectus est Ephesum: Aquila, quia habebat votum, Cenchreis caput tonderi jussit: Quā de re plura dicemus ad cap. XXI. Ingressus Paulus Judæorum synagogam rogatus est, ut aliquo tempore cum ipsis maneret: Ipse verò, quia constituerat instans festum Hierosolymis transigere, illorum petitioni non assensit; verum se brevi, Deo volente, ad ipsos reversurum promisit. Itaque Epheso Cæsaream, indeque Hierosolymam profectus, salutatā Ecclesiā, abiit Antiochiam, & inde pertransiit Galatiam ac Phrygiam, ubique discipulos confirmans, donec tandem redierit Ephesum.

Verf. 24. & seqq. Ephesi autem erat Judæus quidam Alexandrinus genere, nomine Apollos, vir eloquens, & in sensu Scripturæ exercitatus. Hic primis doctri-

næ Christianæ elementis erat imbutus, & noverat solummodò *baptisma*, hoc est, doctrinam Joannis. Rectè Joannis doctrina illius *baptisma* vocatur, quia baptismus non exigua doctrinæ illius pars erat, totaque ejus doctrina, continens præceptum resipiscentiæ, ac promissum remissionis peccatorum, ritu baptismi egregiè adumbrata fuit: inde ipsi nomen *Baptistæ* adhæsit; adeò ut non sine ratione illius doctrina *Joannis baptisma* appellata sit. Joannes autem hac suā doctrinā hominum animos præparabat, ut Christum, mox venturum, animis legitimè præparatis exciperent: monuitque homines, ut in eum credant: quin & ipsum discipulis suis ostendit: Adeò ut Joannes Christum aliquatenus indicaverit, veram plenam de Christo doctrinam non tradiderit, sed ad Christum, ut eam ex ipso hauriant, discipulos ablegavit. Sicut ergò Joannes Christum indicavit, sed plenè non docuit: ita & discipuli Joannis solā illius doctrinā imbuti Christum penitus non ignorabant; sed nec solidā ac plenā illius cognitione instructi erant. Talium unus erat Apollos, & cum ferveret spiritu, exactè loquebatur & docebat de Christo, quantum ex doctrinā Joannis haurire potuit. Aquila autem ac Priscilla, hominis zelo probato, videntes in quibus deficeret, ipsum exactius doctrinā Christi imbuerunt. Cum autem vellet in Achæam abire, fideles Ephesii ipsum literis commendatitiis instruxerunt ut ab Ecclesiis reciperetur: ipse autem multum contulit his qui crediderunt *per gratiam*. Non dubium est, quin per *gratiam* hic intelligatur, aut ipsa doctrina Evangelii, quæ *gratia* vocatur, quia gratiā divinā nobis data est, in eāque excellentissima Dei gratia nobis revelatur, ut *Act. XI. 23. XIII. 43.* vel dona gratiæ quibus Dominus fideles, ac præcipuè Evangelii præcones, ornare solebat, quibus fidem promovebant, ac in animis jam credentium confirmabant. Itā ut voces, *per gratiam*, non sint referendæ ad verbum immediate præcedens, *qui crediderunt*; sed ad remotius, *contulit*: adeò ut de Apollo dicatur, quod per dona gratiosa, quibus à Domino instructus erat, multum contulerit ad confirmationem eorum qui crediderunt: seu, quod de eo Apostolus dicit, *1 Cor. III. 6.* quod rigaverit, quos ipse Paulus plantaverat. Porro & acriter Judæos redargebat, & ex Scripturis probabat Jesum esse Christum.

CAPUT XIX.

Verf. 1, 2. **I**Nterea dum Apollos Corinthi degebat, Paulus Ephesum reversus incidit in quosdam discipulos, perinde atque Apollos tantum instructos doctrinâ Joannis: Rogat eos Apostolus, *an acceperint Spiritum Sanctum* quando crediderunt? id est, visibilia illa Spiritus Sancti dona, quæ in initio Evangelii credentibus dabantur, ut donalinguarum, prophetiæ, sanationum, &c. quæ ab Apostolo recensentur 1 Cor. XII. & quæ historia hæc Actorum Apostolicorum data fuisse docet. Illi respondent, se ne fando quidem audivisse, talia dona Spiritus hominibus dari. Inde liquet, hos *discipulos* vocari, non quia, sive ab Apollos, sive alio quopiam inter fideles, plenam de Christo doctrinam perceperant; sed quia Joannis doctrinâ receptâ crediderunt Jesum, quem Joannes ipsis monstraverat, esse Christum, adeoque ipsum ut Christum agnoscebant, nondum scientes, quæ esset ratio salutis obtinendæ per Christum. Quo sensu Apollos *cap. præced. vers. 25.* dicitur institutus in viâ Domini. Mirum meritò videri possit, discipulos hos nunquam audivisse, donâ hæc Spiritus Sancti hominibus distribui, cum adeò frequens esset inter fideles illa donorum distributio, ut videatur ignorari vix potuisse. Verum fieri potest, hos aliis fidelibus fuisse ignotos, & solitariam ac à strepitu civili remotam vitam degisse, atque ideo ipsis latuisse, quæ aliàs cognita fatis erant.

Verf. 3. Apostolus non sine admiratione quærit, *in quo ergo baptizati estis?* id est, cujus doctrinæ professionem edidistis, & cui doctrinæ vos auctorastis, cum externum baptismi ritum suscepistis? Illi respondent, *in baptismo Joannis.* Ubi manifestum est, per *baptismum Joannis* doctrinam ipsius intelligi, perinde ut *cap. præced. vers. 25.* suscipiendo enim baptismum Joannis profitebantur se resipiscentiam acturos, ac peccatorum remissionem sperare, quæ erat doctrina Joannis, cui se, hoc profitentes, auctorabant. Hinc Paulus occasionem arripit, illos plenius instruendi de discrimine inter doctrinam Joannis ac Christi, officiumque Christi, ad quem ipsos Joannes miserat, plenius & exactius explicandi. Quæ verba, quoniam ab interpretibus diversimodè explicantur, nos eorum sensum exactius paulò investigabimus.

Verf. 4. Dicit ergò Paulus, *Joannes quidem baptizavit baptismum resipiscentiæ dicens populo, ut in eum qui post se venturus est, credant, hoc est Christum Jesum.* Quo-

rum verborum hic videtur esse sensus, Joannem baptismi administratione homines quidem obligasse ad resipiscentiam; non autem Christo ejusque disciplinæ consecrassent: sed ipsis indicasse, ut in Christum post se venturum credant: atque ita eorum animos præparasse Christo. Unde liquet, per Joannis baptismum homines tantum ad resipiscentiam obligatos fuisse: ita passim vocatur *baptismus resipiscentiæ in remissionem peccatorum*: quique eum suscipiebant, peccata sua confessi dicuntur. Nusquam autem legimus illos professionem Christi edidisse: sed Joannes monuit ut in Christum credant, illique se in disciplinam tradant: cujus monitioni discipuli illius morem gerentes, Christum secuti perfectiore ab ipso doctrinâ imbuti sunt. Aliud autem est, ad aliquem ablegari, ut ab eo instruaris: aliud doctrinam illius jam percepisse, illamque palam profiteri.

Verf. 5. *His auditis, baptizati sunt in nomine Domini Jesu.* Hic controversatur, an hæc sint verba Pauli, sermonem suum continuantis, ac discipulis his declarantis, quod Joannis doctrina etiam Christum complexa fuerit; & quod illi, qui Joannem audiebant, ab ipsoque ad Christum mittebantur, etiam ab ipso in nomine Domini Jesu baptizati sint: An verò sint verba Lucæ, narrantis quod hi discipuli, auditâ ex ore Pauli fidei Christianæ expositione, Evangelio crediderint, & in fidei suæ testimonium à Paulo, sive jussu Pauli, in nomine Christi baptizati sint. Qui in priore sunt sententiâ, maximè nituntur particulis *ἐν* & *τῷ*, quæ *vers. 4. & 5.* reperiuntur; quæ cum sint relativæ indicare videntur continuationem sermonis ejusdem personæ de eadem re loquentis. Verum responderi potest; Lucam non integrum sermonem Apostoli, sed ejus tantum compendium nobis narrasse: Quod Joannes quidem populo dixerit, ut crederent in eum qui venturus est: alia autem, quæ necessariò cum illis cohærent, brevitatis causâ (ut aliàs solet) omisisse: quod nimirum inde liqueat, involutius quidem à Joanne fuisse prædicatum Christum; non autem plenè à Joanne traditam doctrinam Christi: Itaque & hoc fidei suæ deesse, ut plenè de Christo erudiantur, & de ratione salutis per ipsum obtinendæ; quâ admittenda, etiam requiri, ut per baptismum Christo, seu Patri, Filio ac Spiritui Sancto consecrentur. Et dubitandum non est, quin Paulus prolixiore sermone ipsis doctrinæ Christianæ summam explicuerit. Verum Evangelista hæc omnia paucis verbis comprehendit. Et quod maximè hanc interpretationem refellit, est; Quod nusquam legamus in historiâ Joannis, quod in nomen Jesu baptizaverit

rit, aut quod ad ipsius baptismum accedentes Christum professi fuerint; sed tantum, resipiscentiam & remissionem peccatorum. Ad summum ergo dici posset, quod Paulus ex eo, quod Joannes homines mittens ad Christum, eos baptizans, etiam involutè in nomine Christi baptizaverit. Verum 1. non legimus baptismum Joannis obfignasse ejus de Christo venturo doctrinam; sed tantum resipiscentiæ propositum. 2. Cum Joannes homines tantum ad Christum ablegaverit, dici ad summum posset, quod eos obligaverit Christo se in disciplinam tradendi; non verò eos, quasi jam discipulos, ac doctrinam ipsius jam imbutos, Christo devovisse, ipsosque baptismi susceptione illius in Christum fidei professionem edidisse: quæ tamen baptismi Christiani professio est. Tandem, si legantur ut verba Pauli, *versus* 6. non bene cohærebit cum præcedente: illud enim *αὐτοῖς* tum non referri poterit ad *vers.* 5. ubi de illis nullus fuit sermo, sed tantum in genere de iis qui à Joanne baptizati sunt; sed necessario ad eos, quorum *vers.* 3. mentio facta est, referendum erit, traiectione durâ, & obscurâ.

Quare meâ sententiâ hæc sunt verba Lucæ, narrantis quod hi discipuli, auditâ hac Pauli institutione, in nomine Jesu baptizati sint. Susceperant jam baptismum Joannis, ac resipiscentiam professi erant: missi erant à Joanne ad Jesum Christum: verum illius doctrinam nondum audierant: parati quidem erant eam recipere, ideòque involutè in eum credere dici poterant; sed quousque illius ignari erant, in Christum explicitè ac distinctè credere dici non poterant. Itaque quoniam Christus Apostolis præcepit, ut discipulos facerent, eosque, in testimonium fidei, per baptismum sibi obstringerent, oportuit ut & hi discipuli, quamprimum in Christum sibi distinctè revelatum crediderunt, etiam baptismi in nomen Christi susceptione, se illi obstringerent, seque illius discipulos profiterentur. Non tamen hæc nostra expositio ullo modo favet doctrinæ Pontificiorum, quod substantiale discrimen sit inter baptismum Joannis & Christi; quod baptismus Christi sit medium regenerationis, ac spiritualem peccata delendi vim habeat, quâ Joannis baptismus destitutus sit. Non enim, ut alibi ostendimus, externo baptismo spiritualis illa vis inest homines regenerandi, neque ullam spiritualem vim Christi baptismus præ Joannis baptismo habet. Non tamen per omnia conveniunt, sed & quædam diversitas est. Uterque quidem fuit baptismus resipiscentiæ in remissionem peccatorum. Discrimen verò est, quod baptismus Christi etiam

comprehendit fidei Christianæ professionem, quam Joannis baptismus non inclusit. Multò minus inde patrocinium peti potest, pro anabaptismo quorundam, qui ab aliis baptizatos, & ipsorum se cœtui adjungentes, tanquam antea non legitime baptizatos, rebaptizant. Quicumque enim in Ecclesiâ Christianâ baptizantur, non ullius hominis peculiaribus placitis ac doctrinis, sed soli Jesu Christo illiusque doctrinæ autorantur: Si qui aliam baptismi significationem adjiciunt, ab institutione baptismi recedunt, neque illa eos, qui ex Christi præcepto baptismum suscipiunt, ulterius quam institutio Christi permittit, obligare potest. Cum ergo, in quacunque sectâ baptizentur, Christo soli consecrentur, non verò alteri doctori, nullâ baptismi repetitione, ad quamcunque se sectam applicent, opus habent. Alia erat ratio baptismi Joannis; ille enim homines non autorabat Christo; ideoque nec illi baptismi illius susceptione doctrinæ Christi, nondum cognitæ neque fide perceptæ, professionem edere poterant. Quare mirum non est, ipsis ad Christum conversis in fidei suæ testimonium etiam baptismum in nomine Christi esse administratum, licet jam à Joanne baptizati essent. Et verò, cum Hierosolyma, & tota Judæa, & omnis circumjacens regio à Joanne baptizata sit, credibile non est, nullum inter tria millia, qui *Act. II. 41.* ab Apostolis baptizata leguntur, fuisse à Joanne baptizatum. Omnes tamen, fidei in Christum professionem edentes, ab Apostolis baptizati sine discrimine leguntur. Atque ad eum modum etiam hos discipulos, in baptismo Joannis antea baptizatos, à Paulo, vel jussu Pauli in nomine Christi baptizatos credo.

Vers. 6, 7. Baptizatis Paulus manus imposuit; ritu olim usitato in benedictionibus, quo designabant, quibus gratiam divinam precabantur. Et mox venit super eos Spiritus Sanctus, & loquebantur linguis ignotis. In Cornelium illapsus est Spiritus Sanctus ante baptismum: hic cum Apostolus manus baptizatis imposuisset: & sic ordinariè dabatur Spiritus. Viri autem illi fuere circiter duodecim.

Vers. 8. & *seqq.* Hic rursus Paulus primò ingressus est Judæorum Synagogam, multisque adhibitis argumentis per tres integros menses ipsis regnum Dei annuntiavit. Verum cum illi obstinatis animis Paulo contradicerent, ipse se ac discipulos ab iis separavit, docuitque in scholâ Tyranni cujusdam: ibidemque integro biennio docuit, adeò ut totam Asiam Evangelii cognitione imbuerit, Judæos æquè ac gentes. Sed & Deus adhibitis signis ex-

extraordinariis & maximè illustribus, prædicationi Pauli auctoritatem conciliavit: Non tantum enim ad Pauli mandatum signa fiebant; sed & absentis sudaria & semicinctia ægrotis imposita quoscunque morbos pellebant. Ità Deus prædicationi Pauli testimonium perhibuit prodigiis & signis, uti est *Hebr. II. 4.*

Verf. 13. & seqq. Eluxit autem Evangelii divinitas per Judæos quosdam Paulo maximè resistere cupientes, Deo id, quod illi in Evangelii vilipendium machinati erant in summam ejusdem gloriam convertente. Erant inter Judæos qui jactabant se dæmonia ejicere ex obsessis. Verè eos dæmonia non ejecisse ex eo manifestum est, quod quando Judæi viderunt dæmonium à Domino Jesu ejectum, statim maximà correpti fuerint admiratione, dixerintque, *nonne hic est filius Davidis, Matt. XII. 23.* Manifesto indicio, quod inter ejectionem dæmonum à Christo factam, & eam quam exorcistæ isti jactabant, maximum deprehenderint discrimen. Si enim exorcistæ ipsorum non minus dæmonas ejecerint, quam Christus, nulla tantæ admirationis causa fuit, multò minus, inde concludendi ipsum Davidis esse filium, seu Messiam. Quod ergò illi potuerunt, non fuere nisi exorcismi, quibus forte exigua quædam dæmoniacis ad breve tempus requies allata videbatur, sed quæ non multò post per vehementiores paroxysmos turbata fuit: Deo id sapientissimâ suâ providentiâ permittente, ut ex collatione ejectionis dæmonum, quæ per Dominum Jesum ipsiusque Apostolos verè fiebat, cum falsò jactatâ horum exorcistarum ejectione, Evangelii gloria tantò illustrior fieret: perinde uti Mosis miracula illustriora fuerunt, comparatione eorum quæ Ægyptiorum Magi fecere, & quæ postea se facere non posse professi sunt: inde enim patuit virtuti divinæ soli illa adscribenda esse. Simile quid hîc evenit. Illorum exorcistarum Judæorum, qui varias circumcursitando peragrabant terras, erant septem filii cujusdam Scevæ, principis Sacerdotum inter Judæos: Hi Ephesi dæmonium aliquod ejicere, seu potius Pauli miracula eludere cupientes, quoniam Paulus in nomine Christi dæmonia ejiciebat, illi credentes hanc esse quandam exorcizandi formulam, etiam nomen Domini Jesu super dæmoniacos invocare ausi fuerunt, dixeruntque, *adjuramus vos per Jesum quem Paulus prædicat.* Si talis adjuratio speratum habuisset eventum, procul dubio pro animi sui malignitate omnia Pauli miracula irridere conati fuissent. Verùm quod illi in Pauli contumeliam machinati erant, Deus in illius gloriam, & majorem Evangelii confirmationem con-

vertit. Etenim dæmon respondit, *Jesum novi, & Paulum scio*: procul dubio Deo dæmonem constringentē, ut vel invitus potentiam Christi divinam agnoscere & prædicare debuerit. Nam sicut Dei imperio hominis corpus, tanquam tortor & carnifex occupat; ità etiam in eo se manifestare, præsentiaque suæ indicia edere debet; nec egredi inde potest, nisi à Deo ejectus; cujus etiam vim & imperium quandoque agnoscere constringitur. Indicare ergò videtur dæmon, si Paulus in nomine Christi eum exire præcipiat, sibi obtemperandum fore: quo ipso divinam Christi majestatem, ac Pauli divinam missionem agnoscit. *At vos, inquit, qui estis?* ut nimirum mandato & adjurationi vestræ parere debeam. Et confestim dæmoniacus ille in eos irruit, & invaluit contrà eos, adeò ut laceratis vestimentis nudi & vulnerati è domo illâ aufugerent. Hoc ubi innotuit Judæis ac Græcis Ephesi habitantibus, metus quidam corripuit omnes, & nomen Domini Jesu magnificabant: Apparuit enim ex hoc exemplo, dæmones majestatem ejus divinam agnoscere, & nutibus illius debere obtemperare. Quo ipso non leviter prædicationis Apostolicæ divinitas confirmatur.

Verf. 19. Narrat deinde Evangelista actum quendam eximium, quem metus hic in fidelibus aliquot è gentibus effecit. Erant Ephesi multi ante suam in Christum fidem τὰ περίεργα πράξαντες. Hæc, uti rectè observat Grotius, & ex illo Hammondus, incantationes erant magicæ; ad quas peragendas libros habebant, quibus incantationes, verbaque in incantationibus usurpari solita continebantur. Et frequentes illas Ephesi fuisse, vel inde constat, quod vocari solerent Ἐφέσια γόμματα. Fortasse, quia civitas hæc cultui Dianæ, quæ Luna est, potissimum dedita fuit: Luna autem incantationibus ac magiis præesse creditur. Cum ergò hi jam ad fidem Christi conversi viderunt, quam malè filiis Scevæ cesserit suus exorcismus, indeque clarè cognoverunt artis, quam antea exercuerant, impietatem, metus eos corripuit, ne forte & sibi noxa quædam eveniret: Itaque ad Paulum accedentes, confessi sunt magicas suas actiones; quas nunc summoperè detestabantur: & ut ostenderent, se in posterum illis operam non duros, libros quos habebant illius artis comportarunt, & coram omnibus combusserunt. Erant autem libri illi plures numero, & ingentis pretii, adeò ut in unam summam collectum eorum pretium deprehensum fuerit excedere, quinquaginta millia denariorum, seu siclorum argenteorum. Hæc omnia cedebant in majorem Evangelii confir-

mationem, adeò ut ad plures diffunderetur, qui divinitatem illius agnoscebant.

Dum Ephesi promotioni Evangelii strenuè incumbit Paulus, scripsit epistolam ad Galatas, & non multò post priorem ad Corinthios, quâ Corinthiorum epistolâ, variisque illorum quæsitis respondet, ipsorumque dissensiones castigat. Epistolam hanc Pauli Ephesi fuisse scriptam, colligitur ex 1 Cor. XVI. 8. & vers. 19. coll. cum Act. XVIII. 19. tunc autem Apollum Paulo Ephesi adfuisse ipse Paulus dicit, *ibid.* vers. 12. Unde non improbabili-ter colligitur, ipsum latorem fuisse epistolâ Corinthiorum ad Paulum. Pauli autem epistolam ad Corinthios esse scriptam post discessum Timothei & Erasti in Macedoniam, & quando Paulus jam proposuerat per Macedoniam & Achaiam transire, uti vers. 21, 22. narratur, ipse Paulus clarè satis indicat, 1 Cor. XVI. 5. & 10. & IV. 17.

Vers. 23. & seqq. In sequentibus hujus capitis, satis prolixè narratur seditio contra Paulum concitata; à Demetrio aurifabro, & quâ ratione illa tandem sedata sit. In quâ vix quicquam est quod explicationem requirit. Solummodò Judæorum hodiernorum calumnia breviter refutanda est. Ut speciem quandam Paulum reliquosque Apostolos sugillandi habeant, dicere non verentur, nec Paulum, nec alios Apostolos publicè contra gentium idola prædicasse. Verum calumnia hæc seditione hac per Demetrium concitatâ validissimè refellitur. Hic enim Demetrii prætextus contra Paulum fuit, quod Paulus doceret, *non esse Deos qui manibus hominum sunt*: eâque doctrinâ non Ephesum tantum, sed totam Asiam repleverit, multosque post se attraxerit. Sic vidimus Paulum egregiâ oratione Atheniensium idololatriam coarguisse, cap. XVII. & cap. XIV. cum Lystrenses conspecto Pauli miraculo Jovis sacerdotem adduxissent, ipsique ac Barnabæ sacrificare vellent, ipsi dilaceratis tunicis eos à tam insulso proposito diverterunt; hac adhibitâ ratione: *& nos sumus mortales, vobis similes homines, annuntiantes vobis ab his vanis converti ad Deum vivum.* Quid apertius dici potest? Quin & in Epistolis suis passim idololatriam damnat, & nullum idololatram regni cælestis hæredem fore denuntiat: quin & minimam cum idololatriâ communionem distinctè ac severè vetat; qualis est idolothytorum, præsertim in idoleiis, esus, 1 Cor. VIII. Joannes primam suam epistolam hoc præcepto claudit: *Filioli cave vobis ab idolis.* Et hanc suam doctrinam ubique, non tantum coram Judæis, & in ipsorum synagogis, sed & coram Ethnicis ac Magistratibus summâ animi

parresîâ professi, ob ejusque professionem martyrium passi sunt Apostoli. Imò ipsa religionis Christianæ prædicatio idololatriæ impugnatio ac condemnatio est, ejusque susceptio idololatriæ abnegatio: Sic ait Paulus 1 Thess. I. 9. *Conversi estis ad Deum ab idolis, ut vivo ac vero Deo serviatis.* Quod verò objiciunt, Scribam populo dixisse, Christianos quos accusabant nihil contra templi Dianæ majestatem esse locutos; Ad id respondeo; Scribam, ut seditionem compesceret, tanquam hominem politicum esse locutum: Et procul dubio artificio quodam ac ambiguitate loquendi, usus est: Dicit enim homines coram ipsis adductos, comites nimirum Pauli, nec esse sacrilegos, nec Deum blasphemasse. Scriba itaque, ut seditionem, semper civitati periculosam, compesceret, postquam dixit, imaginem Dianæ quæ Ephesi colitur, è cælo cecidisse; artificio aliquo aut ambiguitate dicere potuit, illos, docendo non esse Deos qui manibus hominum facti sunt, eò nihil contra imaginem cælo delapsam dixisse: Quo sic sedatâ seditione, quicquid esset contentionis in legitimo cœtu disceptari possit. Idem etiam luculentissimè comprobatum est Christianorum creberrimis martyriis, quæ ab Ethnicis nullam aliam ob causam sustinuerunt, nisi quia idololatriam illorum redarguebant, neque quicquam sibi cum idolis esse commune, illisve thus adolere volebant; quod ex Christianorum, imò Ethnicorum scriptis, præsertim etiam epistolâ Plinii ad Trajanum, adeò notum est, ut hoc probare tantumdem sit atque soli lucem fœnerari velle. Unde autem, nisi ex Apostolorum doctrinâ, Christiani hanc ab idolis aversionem haurerunt?

CAPUT XX.

Vers. 1, 2. **S**Edato illo tumultu Paulus

Epheso abiit in Macedoniam, quò Timotheum & Erastum præmiserat. Inde Corinthum proficisci in animo habuit, verum impedimentis aliquot ab eo proposito revocatus fuit; uti in posteriore ad Corinthios epistolâ ipse scribit, cap. XII. 14. & XIII. 1. Quare inde alteram ad Corinthios Epistolam scripsisse rectè colligitur. Ex Macedoniâ profectus est in Græciam: Et hoc circiter tempore epistolam ad Romanos scripsit: aliud enim commodum tempus illi assignari nequit. Interim aliqua superest difficultas, quod Lucas in itinere Pauli in Græciam non meminerit Corinthi, neque minimum in hac historiâ indicium sit, unde colligi possit Paulum ante suum è Græciâ in Asiam discessum Corinthum.

rinthi fuisse. Et tamen multa sunt indicia, unde constare videtur, Epistolam ad Romanos Corinthi esse scriptam: Non tantum quia per Phœben, diaconissam in Cenchreis, portu Corinthi, missa est, *cap. XVI. 1.* sed & quia Cajus & Erastus Corinthii fuerunt, quos in civitate unde hæc epistola scripta est domicilium suum habuisse liquet ex *cap. XVI. 23.* Uterque autem Corinthius fuisse colligitur; & Cajus quidem, ex *1 Cor. I. 14.* Erastus verò, ex *2 Tim. IV. 20.* Quod tamen inde certò concludi nequit. Scriptam autem hanc epistolam post primum Pauli adventum Corinthum evidens est, quia tùm cum Paulo Aquila & Priscilla fuerunt Corinthi, & unà cum Paulo Corintho navigarunt Ephesum, ut *Act. XVIII. 2. & 18.* liquet: Cum verò ad Romanos epistolam scriberet erant Romæ, *Rom. XVI. 3.* quò Epheso rediisse videntur. Scripta autem est, cum collectæ, quas Apostolus Corinthiis commendavit, *1 Epist. XVI. 1, 2, 3.* ipsi essent traditæ, à Macedonibus & Achæis, ut eas Hierosolymam deferret, *Rom. XV. 25, 26.* Quod alio in itinere quam hoc contigisse nequit. Grotius credit Paulum alterum iter ante hoc ex Asiâ instituisse Corinthum, *Act. XIX. 21.* illudque idem esse cum eo, cujus ipse meminit *Rom. XV. 21.* quia utrobique mentio fit itineris ex Achaiâ Hierosolymam. Verum *Act. XIX. 21.* non dicitur Paulum Corinthum venisse, sed iter illud animo concepisse: illud autem aliis impeditus non perfecit, uti ostendimus: Nec ullam itineris illius mentionem facit Lucas: Imò series historiæ non permittit, ut Paulus credatur, five ante five post excitatam illam à Demetrio seditionem Epheso profectus Corinthum, & inde Hierosolymam; atque Hierosolymâ denuò rediisse Ephesum: neque credibile est Lucam istud iter Pauli silentio prætermisurum fuisse. Sed iter Pauli è Græciâ Hierosolymam describitur in hoc capite XX. & sequente XXI. Quare dicendum videtur, Apostolum ex Macedoniâ in Græciam profectum in illo itinere etiam Corinthum vidisse: Lucam verò, qui succinctè admodum iter hoc describit, nullam alicujus civitatis, nec Corinthi, nec Athenarum, mentionem fecisse, quas tamen ipsum cum in Græciâ esset vidisse minimè ambigi possit.

Verf. 3. & seqq. Postquam Paulus tribus mensibus in Græciâ substitit, indeque epistolam ad Romanos scripsit, constituit è Græciâ trajicere in Syriam: Verum cum insidias sibi à Judæis structas intellexisset, mutato consilio per Macedoniam abiit in Troadem, deductus à Thessalonicensibus quibusdam & Asiaticis. Accidit autem, dum Paulus Troade erat, discipu-

los primâ die hebdomadæ convenisse ad *frangendum panem.* Omnino ego crediderim hac fractione panis etiam Eucharistiam comprehensam. Solebant tum in Ecclesiis celebrari agapæ, quæ Eucharistiæ celebratione finiebantur. Cum igitur Apostolus Paulus illâc transiret, & Sabbatho sermonem ad fideles esset habiturus, omnino videntur convivium istud charitativum instituisse, & in illius fine Eucharistiam Paulò administrante celebrasse. Quod autem dicitur, *primâ diē hebdomadis* discipulos convenisse ad frangendum panem, inde quidem liquere videtur, diem dominicum eucharistiæ celebrationi in primitivâ ecclesiâ fuisse destinatum, ita quidem, ut ea ordinariè non nisi primò hebdomadis diē celebrata fuerit: attamen solidè inde concludi non videtur, singulis diebus dominicis eucharistiæ ritum fuisse celebratum: fieri enim potuit, ut certis quibusdam institutis diēbus, & tamen non nisi diē dominico, cœna celebrari consueverit; & quod cum Paulus illic esset dies solemnitati illi destinatus adveniret: fieri etiam potest, ut propter Pauli mox abituri præsentiam extra ordinem cœnam celebraverint. Saltem nihil solidi in alterutram partem definiri posse videtur. Sed evidenter hinc colligitur, cum Eucharistia *fractione panis* designari soleat, etiam in primitivâ Ecclesiâ in usu fuisse fractionem panis, juxtâ Christi institutionem: & morem illum tenuia distribuendi crustula quæ non franguntur, qui postea introductus est, à primavâ Christi institutione & Ecclesiæ praxi degenerasse; imò & ritum cœnæ, institutum ut corporis Christi fractionem adumbret, eâ mutatione esse vitiatum, nec ejus ad quod institutus est esse amplius repræsentationem. Verum postquam ipsum Christi corpus in cœnâ verè exhiberi, non autem repræsentari credi cœpit, etiam fractio panis oblitterata est, & illius loco successit superstitiosa panis veneratio, quin & idololatrica adoratio, cui fractionis omissio non levem occasionem præbuisse videtur.

Verf. 7. & seqq. Illo in conventu Paulus sermonem habuit ad Ecclesiam, quia sequente diē erat abiturus. Extendit autem sermonem suum in multam noctem. Adolescens verò quidam nomine Eutyches, in fenestrâ sedens, & somno oppressus, è tertiâ contignatione decidit in terram, & sublatus est mortuus. Paulus verò descendens, eum ex morte suscitavit, & denuò ascendens, eucharistiam fractione panis peregit: & postquam discessisset usque in diluculum, jentaculo sumtò discessit. *Γενώμενος* enim hic non significat, quod Latinis *gustare* strictè acceptum, exiguum tantum cibi portionem capere;

capere; sed idem quod vesci ac cibum capere. Perinde ut *Act. X. 10.* Quod observandum est, quando vox hæc occurrit in sensu figurato ac spirituali: ut quando dicuntur aliqui *Hebr. VI. 4, 5. gustasse donum cælestē*, ne credamus significare tantum levem doni cælestis perceptionem aut delibationem, quæ ad regenerationem non sufficit: Cum ex usu vocis plenam significet perceptionem etiam in sensu spirituali: ut *Luc. XIV. 24. Dico vobis, quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, cœnam meam gustabit. 1 Petr. II. 3. Siquidem gustastis quod Dominus bonus sit. & Psal. XXXIV. 9. Eodem sensu dicitur, gustare mortem, Matth. XVI. 28. Hebr. II. 9. quod verè mori significat. Verum hoc obiter.*

Verf. 16. Postquam Paulus Troade solvens aliquot loca prætervectus est, tandem venit Miletum: noluit enim tunc Ephesum adire, ne forte ibi detineretur: quia festinabat, *εἰ δυνατόν ἦν αὐτῷ*, diē Pentecostes Hierosolymæ esse. Hic observandum, phrasin, *εἰ δυνατόν αὐτῷ*, non indicare, Paulo possibile non fuisse diē Pentecostes Hierosolymæ esse: id enim si credidisset Paulus, non festinasset; sed abjectâ spe illuc circâ festum Pentecostes perveniendi, lentius profectus fuisset. Verum indicat, difficile Paulo fuisse, & si festinet fieri posse ut tempestivè Hierosolymam perveniat; sed si lentius proficiscatur, aut moras neçtat, ipsum tempore constituto Hierosolymæ non adfuturum. Idem valere debet in loco *Matth. XXIV. 24.* ubi de pseudochristis dicitur, quod edent varia prodigia, *ut seducant, εἰ δυνατόν, electos*: Unde Doctores aliqui colligunt, fieri non posse ut electi seducantur: Sed collectione admodum infirmâ. Nam & hic subaudiri potest vocula *αὐτοῖς*; ut sensus sit, Pseudochristos signa edituros, omnesque fraudes ac imposturas adhibi-turos, ut si ipsis possibile sit electos seducant. Quo itaque designatur intentio ac conatus pseudochristorum, quò nihil intentatum relinquent, ut etiam ipsos electos, si id ab ipsis fieri possit, seducant. Nihil sic dicitur de eventu, utrum possibile sit ipsum existere, aut non. Eodem sensu, atque *Rom. XII. 18. Si possibile, quantum in vobis, pacem colite cum omnibus hominibus.* Quod prorsus impossibile non esse, natura præcepti arguit. Et licet *Matth. XXIV. 24.* vocula *αὐτοῖς* non addita sit, phrasiologia tamen, tam quæ apud Matthæum, quam Marcum exstat, requirere videtur, ut de pseudochristorum conatu seducendi accipi debeat; apud Matthæum enim dicitur *ὡς ἐπλανήσαι, εἰ δυνατόν, &c. ut seducant*, sc. pseudochristi, si possibile, electos. Marcus verò, *εἰς τὸ ἀποπλανᾶν, ad seducendum*: quæ locutiones

non seductionis eventum, sed seductorum conatum ac studium significant. Verum licet vocula *αὐτοῖς* non sit subintelligenda, & de seductionis eventu hæc sint accipienda, phrasis *εἰ δυνατόν*, non indicat omnimodam impossibilitatem, sed maximam solummodò difficultatem, quæ non nisi ægrè superari potest. Uti ex loco hoc, & *Rom. XII. 18.* clarè liquet. Vidit Paulus summam difficultatem ante diem Pentecostes veniendi Hierosolymam, ideò festinavit, ut, si fieri posset, illic prout constituerat adsit.

Verf. 17. Miletum cum esset vocavit ad se Epheso presbyteros Ecclesiæ, iisque patheticâ admodum oratione valedixit. Hic primò observandum, Apostolum, sermonem habentem ad Presbyteros Ecclesiæ, dicere *vers. 28. quod Spiritus Sanctus ipsos constituerit Episcopos ad pascendam Ecclesiam Dei.* Unde liquere videtur, appellationes *Episcopi & Presbyteri* juxta Scripturæ stylum permutari: quæ permutatio etiam occurrit *Tit. I. 5. coll. cum 7.* Hieronymus, qui Ecclesiæ Presbyter fuit, & presbyteratus jura propugnavit, ex his locis collegit, idem esse presbyteri munus ac Episcopi, neque esse inter utrumque eam gradus differentiam, quæ nunc in Ecclesiâ Romanâ obtinet. Idque eò magis, quia Petrus *1 Epist. V. 1, 2.* presbyteros alloquens, se eorum *compresbyterum* vocat; ac presbyteros monet, ut *gregem Dei pascant, ἐπισκοπῶντες non coactè, &c.* Si enim eorum officium sit *ἐπισκοπεῖν*, ergò sunt Episcopi. Reliqui ferme omnes antiqui Doctores, quorum plerique fuere Episcopi, Episcopatus jura ac dignitatem adstruxerunt. Quod verò usum Scripturæ attinet, respondent alii, voces has non esse prorsus æquipollentes: *Presbyteri* appellationem quidem Episcopo communem esse, non verò *Episcopi* Presbytero; adeò ut, ubicunque occurrit vox *Episcopus*, ea semper Episcopum singularem designet: vox *Presbyter* autem quandoque Episcopum singularem significet, quandoque autem de presbyteris, quos hodiè dicimus, comparibus usurpetur: Et ex circumstantiis textus esse dijudicandum quo sensu accipi debeat. An responsio hæc vera sit, meritò dubitari potest; cum nusquam ex Scripturâ proferatur locus, ubi manifestum illud inter Episcopum & presbyterum discrimen apparet. Et huic loco aptari minime posse videtur, quia Apostolus plures ad se Ecclesiæ Ephesinæ presbyteros advocat, quos omnes à Spiritu Sancto Ecclesiæ Episcopos esse constitutos ait: Et *Phil. I. 1.* ubi Apostolus epistolam suam inscribit omnibus sanctis qui sunt in Philippis, *cum Episcopis & Diaconis.* At in

Ecclesiis ; ubi dignitatis illud discrimen observatur , uni tantum Ecclesiæ unus est præpositus Episcopus. Quod hîc excipitur , à Paulo non esse convocatos solius Ecclesiæ Ephesinæ præpositos , sed & omnium circumjacentium Ecclesiarum , quarum singulis Episcopus peculiaris sit præpositus , ideóque meritò Apostolum eos vocare *Episcopos* , quia numero plures erant ; Non videtur nec verbis Evangelistæ Lucæ congruere , nec temporis circumstantia , in quâ tunc Apostolus fuit ; permisisse. Lucas enim disertè dicit , Paulum Ecclesiæ Ephesinæ presbyteros advocasse , nullâ circumjacentium Ecclesiarum mentione factâ. Circumstantiæ temporis non id permiserunt : Quia Paulus festinabat , si possibile ipsi foret , diè Pentecostes Hierosolymæ esse , ideóque Ephesum præternavigavit , ne illic detineretur : Miletum autem , urbem Epheso vicinam , Ecclesiæ Ephesinæ presbyteros ad se vocavit , ut absque longiore temporis dispendio statim Hierosolymam abire posset : Si verò omnium circumjacentium totius Asiæ , cujus Ephesus caput erat , Ecclesiarum præpositos convocari jussisset , antequam illius nuntii totam perambulassent Asiam , & undique ex Asiâ Episcopi convenissent Miletum , plures consumti fuissent dies , & Apostolus Mileti id transigisset tempus , quod Ephesi transigere noluit ; & sic impeditus fuisset tempore pentecostes Hierosolymam venire. Dices. Dicit tamen Apostolus , ut caveant *πάντες ποιμένες* : Atqui unica Ecclesia Ephesina non erat *πάν ποιμένων* : intelligit ergò omnes Asiæ Ecclesias , & Episcopos omnibus illis præpositos. Respondere possem : nec solius Asiæ Ecclesias esse *πάν ποιμένων*. Sed concedamus illas posse vocari *πάν ποιμένων* , quatenus sunt universus grex qui Asiâ , cujus metropolis Ephesus erat , continetur : dico eodem sensu Ecclesiam civitate Epheso contentam æquali jure *totum gregem* appellari. Non enim voluit Apostolus integram Ecclesiam Christianam illorum curæ esse commissam : sed ipsos opposuit toti Ecclesiæ cui ipsi erant præpositi Episcopi : & aliud nihil intendit , quam ipsos officii sui admonere , ut non tantum sibi , sed & toti gregi , nullâ ove neglectâ , sibi commissio prospiciant. Idem dicendum de *Phil. I. 1.* quod durum sit , sub Philippis omnes Macedoniæ civitates comprehendere , adeò ut epistola ad Philippenfes scripta omnibus Macedonibus scripta dici debeat. Itaque si Scripturæ stylum respiciamus , videntur appellationes Episcoporum ac Presbyterorum temporibus Apostolorum fuisse æquipollentes , & inter se permutatæ. Si verò tempora mox Apostolorum tempora secuta inspiciamus ,

mox illud inter Episcopos ac Presbyteros discrimen agnoscimus , quod etiam in antiquissimorum Doctorum scriptis manifestum est. Unde iusta admirationis causa nascitur , quomodò illa munerum diversitas , si ab Apostolis instituta non sit , tam subitò in Ecclesiam potuerit irrepere. Ego facile crediderim , aliquod inter Episcopum , ita speciatim dictum , & inter reliquos , sive Episcoporum sive Presbyterorum nomine appellatos , fuisse discrimen : non graduum aut autoritatis inæqualitate , sed ordinis observandi ac confusionis vitandæ causâ : adeò ut fuerit collegium presbyterorum seu Episcoporum ; & inter hos unus fuerit collegii præses , uti in Academiis Decanus Facultatis , qui cœtum convocet , sententias roget , omniumque suffragiis auditis decretum formet , totamque actionem dirigat. Postea verò sensim illam Episcoporum autoritatem incrementa cepisse , sive propriâ Episcoporum arrogatione , sive ultroneâ aliorum concessione ; donec tandem per varios gradus ad id , quod nunc in Ecclesiâ Romanâ videmus , fastigium ascenderit.

Crediderim itaque Apostolos in Ecclesiarum directione aliquatenus imitatos esse Synagogam Judaicam , cui assueti erant : Inter decem viros otii , qui res Synagogæ administrabant , fuit , ut refert Ligtfootus , in Rabbinicis versatissimus in *Matth. IV.* etiam Chasan , sive Episcopus , qui & Angelus Ecclesiæ vocatur , qui unoquoque sabbatho septem è Synagogâ evocavit , quos ad legendum idoneos iudicavit : legenti ipse adstitit , summâ curâ observans , ne quid falsò aut incongruè legeretur , revocans & corrigens si quid lapsus. Ad illius moris aliquam imitationem etiam Apostoli in Ecclesias Christianas introduxerunt Episcopos , qui publicum ministerium , preces publicas , ac verbi divini lectionem & interpretationem curarent : qui etiam *Angeli Ecclesiæ* nominati fuerunt , ut ex *Apoc. II. & III.* constat. Itaque ut Ecclesiarum ædificationi consuleretur , morem cui in Synagogis assueti erant , in Ecclesiam introduxerunt. Non tamen omnes ubicunque terrarum Ecclesias ita præcisè videntur isti regiminis formæ alligasse , quin ubicunque ille ignotus fuit , aut commodè & ex usu Ecclesiæ introduci non potuit , facile aliam regiminis formam populi illius genio , & Ecclesiæ ædificationi magis accommodatam , admissuri fuissent. Idemque nunc observandum cenfeo , ut regimen salutis Ecclesiæ , non verò Ecclesiæ salus regimini accommodetur. Illud verò unice cavendum , sive Episcopi sive presbyteri Ecclesiæ præsent , ut gregem sibi commissum pascant *μη' ὡς κατακυβέδοντες τὸ κλη-*

καὶ ἄλλων, neque humanis decretis, ab Ecclesiâ necessariò si salva esse velit, credendis aut observandis, conscientias fidelium onerent, & prophetandi legitimam libertatem extinguant; sed verbum Dei sincere prædicantes nullam aliam salutis ac damnationis nisi à Deo latam legem præscribant, neque conscientias fidelium arctioribus, quam Deus in verbo suo vinculis adstringant.

Verf. 18. & seqq. In sermone hoc quatuor Apostolus dicit. Primò declarat suam in docendo fidelitatem, & ad ipsorum conscientiam provocat: *Vos scitis*, inquit, *à primo diè quo ingressus sum Asiam, quomodo vobiscum fuerim*, & quâ ratione munere meo inter vos fuerim functus. In quâ functione duo de se dicit. I. Quod Domino serviverit cum omni humilitate. Ministerium quo Domino servivit, fuit ejus Apostolatus: illius enim respectu sæpius se vocat servum Christi. Humilitas autem in servitio hoc in eò potissimum conspicietur, quod se omnibus, etiam minimis in Ecclesiâ accommodaret, ut eorum salutem promoveret; quod nullum subterfugerit laborem, ne quâ in re ipsorum salutis deesset; II. Quod multa passus, infidiisque Judæorum appetitus, adeò ut munere suo non absque lachrymis variisque tentationibus defungi posset, non tamen deterritus fuerit, sed cum omni humilitate se Domini voluntati subjecerit. Nam *nihil subduxit*, seu reticuit eorum quæ utilia sunt, quominus ipsos doceret publicè & juxta domos. Potior ipsi fuit reverentia Dei quam hominum: nec in munere suo cessator fuit, licet sibi gravia quæque à Judæis metuenda sciret: Verum quod ad salutem ipsorum faciebat intrepidè docuit, tam publicè coram toto cœtu, quam privatim juxta domos. Et toties licet à Judæis rejectus non tamen eorum neglexit salutem, sed primò illis, deinde & Græcis prædicavit resipiscentiam ad Deum & fidem in Jesum Christum: quibus duobus tota salutis obtinendæ ratio constabat.

Verf. 22. & seqq. Secundò: ostendit promptitudinem suam ad patiendum pro nomine Christi. *Et nunc ecce, ego vinctus spiritu, vado Hierosolymam*, &c. Quid sit δεδεμένῳ τῷ πνεύματι, non eadem omnium sententia est. Quidam interpretantur, Spiritus Sancti impulsu ac mandato tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente: Idque à Paulo eum in finem dici, ne aliquis fratrum illi iter hoc dissuaderet. At verò, cum cap. seq. fratres, auditâ Agabi prædictione, illi iter hoc dissuaderent, non objicit illis Paulus, impulsus ac mandatum Spiritus Sancti, quo se illuc pertrahi sentiebat: quo responso maxime illorum preces repulisset; sed solum-

modò promptitudinem suam ad patiendum ostendit, *Ego non tantum ligari, sed & mori in Jerusalem paratus sum propter nomen Domini Jesu*. Alii interpretantur, paratus sum vincula subire eundo Jerusalem: perinde ut Matth. V. 3. *pauperes spiritu* sunt, parati paupertatem subire. Verum nec Matth. V. 3. *pauperes spiritu* designant paratos pauperiem pati; sed potius, qui non appetunt divitias, neque iis cor apponunt, iisve fidunt, ac proinde spiritum habent pauperem, ac divitiarum cupidine destitutum. Nec horum verborum vis & energeia hoc significatu exprimitur: semper enim, à primo quo Evangelium prædicare cœpit diè, vincula subire paratus fuit Paulus; & quia jam in primò conversionis instanti Dominus ipsi ostendit, quantum ipsum pro se pati oporteat, nunquam munus Apostolatus suscepisset, nisi ad quævis pro Christo patienda paratus fuisset. Hoc ergò Paulus semper in se expertus est. Hic verò aliquid peculiare pro hoc tempore de se dicit. Tum & promptitudinem illam ad patiendum declarat verbis immediatè sequentibus, *vado Hierosolymam*: Ergò his aliud quid designat. Itaque *vinctus spiritu* cum de se Paulus dicit, indicare videtur, vincula sibi à spiritu prædicta, quæ tam certò sibi instare noverat, non aliter ac si jam præsentia sustineret; ideòque, quia revelatione spiritus se vincendum sciebat, more Prophetis usitato, qui futura tanquam præsentia enuntiare solent, *vinctum* se dicit, verum non reverâ, sed *spiritu*: non aliter ac si jam vincula, ipsi à Spiritu præsignificata, sustineret. Verum nil nisi vincula ipsi præsignificavit Spiritus; non autem quid in vinculis ipsi eventurum esset, quæve afflictiones in vinculis ipsum manerent: ideòque dicit, se vadere in Jerusalem, quæ ipsi illic eventura essent ignarum: solummodò Spiritus ipsi variis in civitatibus revelaverat, ipsi vincula & afflictiones imminere. Sed ipse securus quid sibi eventurum esset totum se tradidit arbitrio divino: *Neque animam suam sibi pretiosam habuit*: id est, vitam ipsam paratus fuit profundere: sic qui vitæ suæ parci cupit, animam suam pretiosam esse orat, 2 Reg. I. 13, 14. *Ut cum gaudio*, nimirum ex testimonio bonæ conscientiæ, & Spiritus Sancti, ipsum de futuræ beatitudinis certitudine tanquam arrhâ quâdam obsignantis, *cursum perficiat*, sanguinem suum effundendo vitamque ponendo pro nomine Christi; & ministerium, quod accepit à Domino Jesu. Διὰ τὴν χάριν hic accipitur latiore significatu, pro quovis ministerio: hic significat ipsum Apostolatum ipsi à Domino Jesu concredidum. *Ut testificaretur*, id est, prædicaret, ut verf. 21. *Evangelium gratiæ Dei*;

in quo summa gratia Dei revelata est, & quod gratiâ Dei nobis est annuntiatum. Quia autem vincula illi à Spiritu Sancto prædicta erant, addit, scire se, quod nec hi presbyteri Ephesii, nec reliqui inter quos regnum Dei prædicavit, posthac faciem ejus visuri sint.

Tertiò, monet ipsos seriò, ut Ecclesiæ prospiciant, ne seductorum fraudulentia à sinceritate fidei Christianæ abducatur. Utque monitionem hanc tantò magis ad animum revocent, præmittit suam in illis docendis sinceritatem ac fidelitatem.

Vers. 26, 27. *Testor vobis hodiè, quod purus sum à sanguine omnium. Purus à sanguine est, qui omnia quæ potuit præstitit quò minus quispiam exitio involvatur. Si quis itaque inter vos pereat, mea non est culpa, neque ego ullâ in parte muneri meo defui, quò ipsum ab exitio revocarem. Quid non subterfugi, quò minus annuntiarem vobis omne consilium Dei. Consilium hoc Dei fuit consilium de ratione ac modo salutem æternam dandi per Christum. Consilium hoc suum Deus plenè ac perfectè revelavit Apostolis: Apostoli Ecclesiis, uti hic de se testatur, adeò ut nihil reticuerit. Unde constat, Evangelium perfectissimam esse voluntatis divinæ revelationem, neque ullam perfectiorem esse exspectandam: Vanos proinde illos esse, qui doctrinam charitatis, doctrinâ fidei perfectiorem jactant; aliasque revelationes, ad quas verbum Evangelii collatum, literæ tantum ac primi elementi instar sit, venditant. Quoniam in Evangelio revelatum est omne consilium Dei. Dicit autem, se non subterfugisse: ut ostendat, metu hominum se non deterritum, quò minus ingenuè ac sincerè voluntatem Dei annuntiaret. Incurrebat Paulus ingenuâ libertatis Evangelicæ prædicatione Judæorum odium: potuisset id evitare, si aliquatenus Judæis se accommodasset, gentibusque jugum ceremoniarum legalium imposuisset. Verum potior illi fuit Ecclesiæ salus, quam propria quies. Non subterfugit, quò minus omne Dei consilium annuntiaret, ut fidus in ministerio suo inveniat. Ut autem omne Dei consilium annuntietur, duo requiruntur. I. Ut nihil reticeatur eorum, quæ necessariò credenda aut facienda sunt, ut salus æterna obtinentur. II. Ut nihil necessarium præscribatur, quod Deus ad salutem credi aut præstari non exigit; licet alii eorum fidem ac observationem omni ope ac studio inculcent ac urgeant. Tam enim ingenui Doctoris est, aliorum se perversis molitionibus opponere, neque permittere ut tanquam præcepta divina præscribantur, quæ Deus nusquam præcepit, sed*

humana sunt decreta; quam omnem Dei voluntatem annuntiare, nihilque à Deo mandatum reticere. Qui in alterutro hominum metu deficit, se ab auditorum suorum sanguine purum prædicare minimè potest.

Vers. 28. Hoc jacto fundamento porrò Apostolus illi superstruit admonitionem suam: *Cavete igitur vobis, & toti gregi, in quo vos Spiritus Sanctus constituit Episcopos, &c.* Quæritur, quo sensu Paulus dicit, *Spiritum Sanctum illos constituisse Episcopos in Ecclesiâ.* Non enim credendum, Spiritum Sanctum unumquemque Episcopum in quâcunque Ecclesiâ instituisse; & sicut hi primi Episcopi à Spiritu Sancto instituti sunt, ita porrò sequentibus sæculis omnes Episcopos in quâvis Ecclesiâ à Spiritu Sancto institutos esse: multi enim malis artibus, fraude, violentiâ ac injustitiâ episcopatum sunt adepti, quos per Spiritum Sanctum constitutos esse nemo dixerit. Ego crediderim Episcopos hic à Spiritu Sancto dici institutos, eodem sensu, quo *Rom. XIII. 1. Magistratus à Deo dicuntur ordinati.* Itaque distinguendum inter munus ipsum, & personas munus illud administrantes. Munus ipsum Magistratus à Deo est. Non quod Deus omnibus & singulis populis expressum mandatum dederit, hanc vel illam regiminis formam instituendi: Nullum enim istiusmodi in S. Literis exstat mandatum: Sed quod humano genere jam multiplicato hominum mentibus eam indiderit sapientiam, quâ societatem nullam consistere posse absque Magistratu cognoverunt; & quâ eos excitavit, ut ad sui conservationem sibi Magistratus constituerent; quam constitutionem ipse ratam habuit ac approbavit. Nulla enim ferè gens est tam barbara, quæ non aliquam regiminis formam habeat; qui tam universalis consensus instinctus divini indicium est. Sive ergò sibi elegerint regimen Monarchicum, sive Aristocraticum, sive Democraticum, prout unusquisque populus indoli ac genio suo accommodatum noverat; quoniam instinctu divino quisque sibi regiminis formam instituit, Deusque eam ratam habuit, rectè omnes illæ regendi formæ ubicunque introductæ sunt, à Deo esse dicuntur. Eodem modo ut in populo Israël septuaginta Seniores *Exod. XVIII.* consilio Jethronis sociari Moysi instituti, postea à Deo approbati sunt. Idem de ministerio ecclesiastico dici potest. Apostoli Spiritu Sancto afflati ministerium ecclesiasticum perpetuum in Ecclesiâ instituerunt, idque Deus ratum habuit. Ministerii formam statui Ecclesiæ qualis tunc erat accommodatam, & ex Synagogâ, cujus disciplinæ assueti erant, aliquatenus derivatam, tanquam

quam convenientissimam, elegerunt. Itaque ea ad Deum autorem referri merito potest, & Episcopi ab illis in Ecclesiâ constituti, à *Spiritu Sancto* hic constituti dicuntur. Ministerium ergò Ecclesiasticum à Deo est, ac approbationem divinam habet. Forma autem ministerii, pro diversâ Ecclesiarum constitutione, diversâ populorum ex quibus Ecclesia colligitur indole, diversisque circumstantiis, etiam variare potest, salvo tamen semper ipso ministerio, & intrâ legitimos, verbo divino traditos, limites ac cancellos circumscripto. Sicut itaque in regimine politico rectè dicitur, munus Magistratus esse à Deo, ac proinde omnes legitimi muneris formas, quæ ad quietis publicæ conservationem sunt accommodatæ: Ità etiam ministerium ecclesiasticum à Spiritu Sancto esse rectè dicitur, omnesque ministerii illius formæ, quæ ad Ecclesiæ conservationem ordinatæ, & ad regulas Apostolicas, Novo Testamento comprehensas, directæ sunt, licet in formâ ministerii aliqua sit discrepantia. Sive ergò vocentur Episcopi, sive Presbyteri, sive inter illos aliqua sit inæqualitas, unusque nomine Episcopi per excellentiam designatus perpetuum in reliquorum collegio præsidem agat; sive illi per omnia sint æquales, & præsidis munus ambulatorium sit, & per vices à singulis administretur; modò regulas Apostolicas, tam in Episcoporum ac Presbyterorum electione, quam in muneris administratione observent; omnium ministerium ad Deum auctorem ritè refertur, licet aliqua intercedat electio humana, & varietas in ratione ministrandi. Eodem modo Diaconi, etsi ab ipso Christo nusquam disertè instituti, sed ab Apostolis necessitate ita exigente, & ex occasione oblatâ, approbante Ecclesiâ sint ordinati, *Act. VI.* rectè à Christo instituti dici possunt: Unde & Apostolus perpetuas in eorum electione regulas observandas dicat, *1 Tim. III.*

Munus ipsum, ad quod à Spiritu Sancto instituti sunt, est, *pascere Ecclesiam Dei*: uti id hic exprimit Apostolus. Illud duobus actibus, quibus Ecclesia dirigitur ejusque salus promovetur, constat: *Doctrinâ*, ac *regimine*. Doctrina comprehendit omnia quibus veritas salutaris constat, sine cujus cognitione salus obtineri nequit: tum & omnia quæ ad solidiorem in veritate salutari confirmationem, & majorem in virtutibus Christianis progressum utilia sunt: ac omnium horum propriorem applicationem ad institutionem, emendationem ac consolationem fidelium. Hac semper adhibitâ cautione, ut ministerii sibi à Domino concrediti limites nunquam excedat, neque, cum minister

tantum sit, sibi Domini partes arroget; sed nihil Ecclesiæ necessariò credendum aut observandum præscribat, nisi quod à Deo necessariò credendum aut observandum evidentibus è verbo divino testimoniis præscriptum esse, evincere potest. Clarè itaque à Deo præcepta, ut præcepta divina inculcet. A Deo clarè non præcepta aut revelata, sed attentâ meditatione ac diligenti inquisitione à se ex verbo divino deducta & collecta, nulli cum auctoritate præscribat; sed argumentorum pondere persuadere conetur: quibus persuadere non potest, liberam à se dissentienti, & sensum quem ex Scripturâ haustum credit amplectendi facultatem concedat. Regimen consistit in fideli hortatione, admonitione, ac reprehensione, quâ neglecti officii ac peccatorum convicti ex animo ea emendant, & ad officium redeunt. Ità tamen, ut imperiosè non agat cum fidelibus, contemptim eos tractet, aut nimium erga eos rigorem usurpet; neque quicquam committat, quò sibi arroget dominatum in clerum Domini.

Hoc officium ergà Ecclesiam ut Paulus Episcopis tantò severius commendat, addit, *Deum Ecclesiam sibi in peculium acquisivisse proprio sanguine*. Observat editio Oxoniensis, quæ anno *cio io clxxv.* è theatro Sheldoniano prodiit, in quibusdam antiquis exemplaribus legi, non *Θεῷ*, sed *Κυρίῳ*: Et ita locum hunc legit Irenæus adversus hæreses lib. III. cap. XIV. Monachi Benedictini, in novâ operum Athanasii editione, observant, esse aliquot M. S. in quibus Athanasius eum in Epist. I. ad Serapionem ita citasse legitur. Et tum sensus est, quod Dominus, nim: Jesus Christus, Ecclesiam suam proprio sanguine emerit. Nec est quod quis huic lectioni objiciat, quod passim in Novo Testamento legatur *ἡ ἐκκλησία ἔστι Θεῷ*, ut *1 Corint. I. 2. X. 32. XI. 22. XV. 9. 2 Cor. I. 1. Gal. I. 13. 1 Tim. III. 5. 15.* nusquam autem legatur, *ἡ ἐκκλησία ἔστι Χριστῷ*, aut *ἔστι κυρίῳ*: ac proinde nullam esse causam hanc lectionem communiter receptæ præferendi. Præterquam enim quod legamus *Rom. XVI. 16. αἱ ἐκκλησίαι ἔστι Χριστῷ*; ipse Dominus Ecclesiam vocat suam Ecclesiam, *Matth. XVI. 18.* ipse dicitur caput Ecclesiæ, illa autem illius corpus, *Eph. I. 22, 23. Coloss. I. 24.* & illius sponsa, *Apoc. XIX. 7.* eam diligere, *ibid. 25. nutrire & fovere, vers. 29.* & nos esse membra corporis ipsius, *vers. 30.* ità ut verè sit & vocari possit Ecclesia Christi seu Domini. Quod si verò ex consuetâ loquendi ratione, quæ passim in Scripturâ occurrit, de genuinâ hujus loci lectione argumentum formandum sit, omninò lectio illa præferenda videtur, quæ sanguinem Do-

mini legit : pluribus enim in locis sanguis ille quo Ecclesia Deo & Domino Jesu in peculium acquisita est, seu, quod idem est, qui est propitiatio nostra & per quem nos cum Deo reconciliati sumus, vocatur *sanguis Christi*, aut *sanguis Domini* : nusquam autem *sanguis Dei*. Et ejusmodi variatio olim, cum per compendia multæ voces scribebantur, facile in textum irreperere potuit. Verum operæ pretium non est multum laborare utra lectio alteri sit præferenda, cum idem utriusque sit sensus. Juxta communem enim lectionem dicitur, quod Deus Ecclesiam emerit proprio sanguine; quod vix aliud significare posse videtur, quam quod eam emerit sanguine proprii Filii sui Jesu Christi; cujus sanguis, ob arctissimam ipsius cum Patre unionem, merito *proprius Dei sanguis* vocatur. Cum ergo Ecclesia Dei peculium sit, proprio ejus sanguine acquisitum, tantò magis incumbit Episcopis prospicere ut illam pascant: peccaturi graviter in Deum, & Christum, si ejus peculium, cujus ipsis curam commisit, negligant. Simili argumentatione utitur *Rom. XIV. 15.* & *1 Cor. VIII. 11.*

Verf. 29. Rationem porro hujus sui præcepti subjungit, desumptam à periculo quod Ecclesiæ imminerebat. *Scio enim quod post discessum meum ingressuri sunt in vos lupi graves non parcituri gregi.* Grotius putat hic indicari persecutionem sub Nerone. Verum quidem est, per *lupos* rectè designari homines sanguinarios ac crudeles: Sed & aliis denominatio *lupi* applicatur: Sic Dominus *Matth. VII. 15.* pseudoprophetas vocat, *intus lupos rapaces*, licet *indumentis ovium sint tecti*: nimirum, quia omne eorum studium, omnis illorum doctrina, eò spectabat, ut sibi emolumenta & commoda pararent ex discipulorum, quos seducunt, benevolentiam & credulitate: similes planè in eo lupis, qui sibi omnia rapiunt, & ovium spolia avidè appetunt, solummodò ut sibi bene sit. Quicumque ergo perniciosas ac saluti noxias doctrinas invehunt, ut ipsi, evitatis omnibus periculis, molliter vivant, nullà discipulorum salutis ratione habità, sunt *lupi rapaces*, qui gregi non parcunt. Non quod gregis perniciem intendant; & quod nulla salutis gregis cura eos tangat; & quod primò & ante omnia propriæ utilitati studeant, & curam gregis non ulterius, quam propriæ utilitatis studium permittit, suscipiant. Sic reverà salus Ecclesiæ commodis hujus vitæ posthabetur.

Verf. 30. *Et ex vobis ipsis exsurgent viri loquentes perversa, ut discipulos post se abstrahant.* Non quæcunque subtiliter disputantur, quæque forte per omnia veritati revelatæ non sunt consentanea hic intelli-

guntur: sed *perversa* propriè sunt, quibus fides salutaris pervertitur, atque ita fidelium salus evertitur. Quod duplici ratione fit. Primò, quando ea non docentur, quibus Apostoli salutem fidelium alligatam esse docuerunt, sive illa sint dogmata fidei, sive præcepta morum: & præcipuè, si illis directè adversantia doceantur. Secundò: Quando illis, quæ Apostoli docuerunt, alia necessariò credenda aut observanda, adjiciuntur, sine quorum fide aut observatione salus non posse obtineri docetur. Tum enim decretis ac præceptis humanis, quibus Deus se frustra coli affirmat, conscientia hominum constringuntur, salusque addicitur illis, quibus eam Deus minimè promissit; aliisque ea abjudicatur, quibus à Deo in verbo suo promissa est. Tales sibi arrogant auctoritatem Apostolicam, legem salutis aliam præscribendi, præter eam quam Apostoli docuerunt. Et hujusmodi in Ecclesiam Ephesinam irrepsisse, docemur *Apoc. II. 4.* ubi Ecclesiæ Ephesinæ Angelus laudatur, quod *probaverit eos, qui se dicunt Apostolos, & non sunt, eosque compererit mendaces.* Tales fuerunt falsi illi doctores, qui Legem cum Evangelio jungi volebant, ac circumcisionem necessariam urgebant; quos Apostolus in Epist. ad Galatas acriter refellit: quosque *Phil. III. 18, 19.* vocat *inimicos crucis Christi, terrena spectantes, & quorum finis est exitium.* Hos vel maximè Apostolum spectasse credo.

Verf. 31. Et ut hanc suam monitionem tantò magis ad animum revocent, commemorat se totum triennium ipsis fideliter instruendis insumsisse, & non tantum interdiu, sed & noctu, non tantum publicè in cætu, sed seorsim singulos juxta domos, cum omni sedulitate instituisse. Ne itaque hunc suum laborem negligentia aut socordia irritum reddant, monet, ut contra seductionem hanc vigilent, & Ecclesiam in doctrinà à se traditâ cum omni sollicitudine ac vigilantia instruunt.

Verf. 32. Quartò tandem ipsis valedicit, & commendat Deo ac verbo gratiæ ejus: seu, per verbum gratiæ ejus, quod est Evangelium. Nam quod de Deo porro dicit, quod *potest superstruere & ipsis dare hereditatem in omnibus sanctificatis*, hoc Deus ordinariè per & juxta verbum gratiæ suæ efficit. In verbo enim illo omnia continentur non tantum necessaria, sed & *utilia ad doctrinam, redargutionem, emendationem, & institutionem quæ in justitiâ est*, *2 Tim. III. 16.* Sanctissima non tantum in eo exstant præcepta, sed & *excellentissima promissa, ut per ea naturæ divinæ consortes efficiamur, postquam effugimus corruptionem quæ in mundo est per concupiscentiam*, *2 Pet. I. 4.* Itaque per Apostoli doctrinam collecti

lecti in Ecclesiam; quæ domus Dei spiritualis est, poterant porro per verbum illud superædificari, & in fide ac sanctimoniâ magis magisque confirmari; illiusque verbi virtute contrâ omnes fraudulentorum hominum fallacias ac seductiones, in sincerâ fide constantes ac immoti subsistere: atque itâ à Deo, juxtâ promissâ verbo contenta, hæreditatem obtinere cum omnibus sanctificatis. Cujus hæreditatis spem ipsis facere voluit, ut eâ ad vigilantiam, quam ipsis commendavit, excitentur.

Verf. 33. & seqq. Tum porro commemorat suam *οὐλαργειαν*, quod nullius aurum aut argentum aut vestem concupierit, sed quod propriis manibus & sibi, & iis, qui cum ipso erant, laboraverit. Non quod illicitum crederet honesto Ecclesiæ stipendio frui; ipse enim 1 Cor. IX. jus hoc egregiè adstruit: sed ut infirmos susciperet, neminique causam præberet suspicandi, quod proprii emolumenti causâ Evangelium prædicaret, uti nunc Judæi criminantur; atque itâ infirmis remoram injiceret, nomen Christi profitendi.

Hac oratione habitâ, & precibus in litore fufis, Paulum lachrymis ubertim fufis ad navem deduxerunt.

CAPUT XXI.

Verf. 1. & seqq. **P**aulus Epheso discedens, peragratis variis civitatibus, pervenit Tyrum, & à fratribus in illâ civitate monitus fuit, ne adscenderet Hierosolymam, quoniam à spiritu præmoniti erant illic vincula illi instare. Ipse verò animo contra quævis dura ac adversa obfirmato, iter suum continuavit. Cum Cæsaream venisset, divertit in ædibus Philippi Evangelistæ, qui erat unus ex septem Diaconis ab Ecclesiâ Hierosolymitanâ electis, & per Apostolos impositione manuum in munere illo confirmatis. Huic quatuor erant filix virgines prophetissæ. Propheta, ut cum Scripturâ loquamur, propriè est, qui occulta sibi à Deo revelata annuntiat, sive ea sint præterita, sive præsentia, sive futura. Communiter qui futura prædicant Prophetæ appellantur. Verum & illi sunt Prophetæ, quibus Deus quidpiam revelavit, mandatumque dedit revelationem illam aliis annuntiandi: Qualis fuit Joannes Baptista, qui nihil prædixisse legitur, & tamen *maximus inter Prophetas* vocatur. In initio Ecclesiæ Christianæ Prophetæ donum multis in Christum credentibus commune fuit, eaque potissimum fuit plenior variorum Christianæ religionis dogmatum cognitio, per quam apti

redditi sunt, illorum veritatem validius adstruere, jam credentes in fide confirmare, & nondum credentibus fidem in Christum persuadere: Cui conjuncta fuisse videtur peritia Scripturas, & præsertim Prophetias Veteris Testamenti, dextrè interpretandi, & pleniorum illarum sensum, qui hætenus sub cortice literæ quasi involutus fuit, explicandi: Quæ omnia ad majorem in fide Christianâ confirmationem non exigui erant ponderis. Credibile quidem est, aliquos labore ac diligentia sibi peritiam Scripturas interpretandi acquisivisse; sed ea in Scripturâ non vocatur Prophetia: sed semper Prophetia significat donum supernaturale, quo Deus homines in initio prædicati Evangelii dignatus est: & valdè quidem credibile est, Deum præcipuè elegisse illos, qui pio quodam studio sese investigationi sensuum Scripturæ applicuerunt, ut illos certius in viam veritatis dirigat, eaque, ad quorum intelligentiam propriâ industriâ nunquam pervenissent, distinctè revelet, ita ut nunc ea clarè percipiant. Idque colligi posse videtur ex Apostoli verbis, 1 Cor. XIV. 1. & 39. ubi fidelibus præcipit, ut omne studium impendant ut prophetent. Quibus commendare videtur, non tantum ut Prophetiæ donum precibus à Deo impetrare contendat, sed etiam ut ea faciant, quibus ipsorum mentes ad donum hoc à Deo impetrandum præparentur. Nam quemadmodum jubendo ut charitatem sectentur, etiam studium hominum includit; ita etiam præcipiendo ut affectent prophetare, precibus, quibus prophetiæ donum à Deo impetratur, conjunctum vult studium, quo ad egregium hoc donum à Deo impetrandum aliquatenus præparati reddantur. Nihil autem illi impetrando accommodatius videtur, quam assidua Scripturæ lectio, ejusque genuinum assequendi sensum indefessus labor. Cognitio quippe Scripturæ ita acquisita, per prophetiæ donum perficitur, & animus veritatis assequendæ studio flagrans illius distinctâ cognitione à Deo illustratur. Quamvis enim omnipotentia Dei, quâ etiam ex lapidibus Abrahami filios excitare potest, si eam exferere velit, æquè facile sit in quodvis subjectum operari; & sicut non omnibus æqualia dona naturalia dedit, ita etiam minus præstantia augere, vel etiam nova largiri potest; ac proinde per naturam minimè idoneos præstantissimis ornare donis: tamen maximè credibile est, Deum, qui in Ecclesiæ ædificationem & salutem diversis donis homines instruit, plerumque ad singula eligere illos, qui ad illa recipienda, sive per priora dona, sive per eorum excitationem, maximè videntur idonei. Quod

vel maximè prophetiæ dono applicandum videtur, quo Deus in initio Ecclesiæ, uti ex 1 Cor. XIV. liquet, utpote ad illius in fide ædificationem maximè accommodato, multos fidelium dignatus est, adeò quidem, ut illud etiam commune esse voverit fæminis: ut ita impleret, quod per Joëlem prædixit, quod spiritum suum effusus sit non tantum super servos suos, sed & super ancillas. Ex harum numero fuerunt hæ quatuor filiæ Philippi Evangelistæ, de quibus dicitur, quod fuerint prophetissæ. Dum autem in illius ædibus moraretur Paulus, ex Judæa illuc venit propheta quidam nomine Agabus, qui dono futura prædicendi à Deo donatus fuit. Hic sumptâ Pauli zonâ sibi manus ac pedes ligavit; prædixitque instinctu Spiritus Sancti, Judæos illum virum, cujus hæc esset zona, ita vincituros Hierosolymæ, & in manus gentium tradituros. Hæc omnia videbantur comparata, ut Paulum à proposito Hierosolymam proficiscendi dimoverent. Accessere preces fidelium, ipsum enixè orantium, ne Hierosolymam pergeret, neve se in manifestum periculum jam toties præmonitus conjiceret. Paulus verò ex tot iteratis prædictionibus concludens, hanc esse voluntatem divinam, ut pro testimonio doctrinæ Christianæ etiam Hierosolymæ Judæorum vincula sustineret, paratum se ostendit Deo vocanti se ad crucem alacri animo obtemperare: Itaque fidelibus respondit.

Verf. 13. *Quid facitis, flentes & confringentes cor meum? Ego enim non solum vinciri, sed & mori Hierosolymæ paratus sum pro nomine Domini Jesu.* Dicit quod cor suum confringant, non quia reverâ corde erat fracto; sed quia illi suo fletu, lamentis, aliisque adhibitis sermonibus, quibus illi periculum, in quod se Hierosolymam proficiscendo esset conjecturus, tum & Judæorum erga ipsum indignationem ac odium, patheticè describebant, toti in eò erant, ut animum ipsius confringerent, & tanti periculi metu ab itinere Hierosolymitanò deterrent. Ita sæpe contingit, verba actionem significantia non includere ipsum actionis effectum, sed solummodò intentionem agentis, aut actionis ipsius indolem, quæ tota comparata est ad effectum aliquem producendum, licet effectus ipse non sequatur. Verum Apostolus, qui ex tot prædictionibus cognovit, velle Deum, ut Evangelii prædicationem, tanto zelo ab ipso inter gentes peractam, tot miraculis, quin & carceribus & flagrorum toleratione confirmatam, etiam in civitate Jerusalem carceris, omniumque, quæ ab infensis Judæis illi expectandæ erant, afflictionum toleratione obfignaret, infracto contra has

lamentationes animo in proposito suo perseveravit. Præcepit quidem Dominus discipulis suis, ut, quando eos persequerentur in unâ civitate, fugerent in aliam: Unde rectè colligi videtur, non esse ad eundam illam civitatem, in quâ nobis vincula manere non ab hominibus tantum, sed & ab ipso Dei spiritu, mone-mur. Verum exinde rectè colligitur, quando de voluntate divinâ nobis non constet, aut ecclesiæ status & muneris nostri ratio præcisè nostram in tali civitate præsentiam non requirit, ex ejusmodi civitate, vitandi carceris causâ, exeundum esse: Alia vero est ratio, quando Ecclesiæ status præsentiam nostram exigit, & periculum est, nostro discessu multorum fidelium animos in constanti fidei professione vacillaturos; unde rectè concludere licet, Deum, qui nos in hoc statu constituit, velle, ut nos cruci objiciamus; aut quando aliâ quâvis ratione de divinâ voluntate nobis constet. Tum enim cujusque Christiani officium est, Deo ipsum ad crucem vocanti obtemperare, nullumque periculum defugere. Talis hic erat Apostoli Pauli status. Ex multis indiciis cognovit, Deum velle, ut Hierosolymis vincula sustineret; ideòque rejectis aliorum lamentis ac precibus, se paratum ait, non tantum vinciri, sed & Hierosolymæ mori pro nomine Domini Jesu; atque ita morte suâ Judæos de testimonii sui sinceritate convincere. Fideles itaque, visâ hac Pauli constantiâ, acquieverunt, & ex constanti hoc proposito agnoscentes voluntatem divinam, illi se submiserunt, dicentes, fiat voluntas Domini: Quasi dicant: Quoniam ex prædictionibus ac constantiâ tuâ agnoscimus, velle Deum, ut Hierosolymæ vincula sustineas; fiat ergo non quod nos vellemus, sed quod Dominus de te decrevit.

Verf. 15. & seqq. Ita discedens Cæsareâ tandem Hierosolymam pervenit, ubi à fratribus propensissimâ gratulatione exceptus est. Postridiè adiit Jacobum, apud quem omnes erant congregati Presbyteri. Postquam iis salutatis narrasset, quanta Deus inter Ethnicos fecisset per ministerium ejus, & quantas inter eos Ecclesias erexisset: Illi primò Deum laudarunt. Deinde Paulo autores fuerunt, quoniam myriades aliquot Judæorum in Christum crederent, qui omnes essent zelatores Legis, & ad ipsos rumor perlatus erat, Paulum suadere apostasiam à Lege, ut se jungat quatuor inter ipsos viris, qui votum susceperant, ceremoniasque Lege præscriptas cum ipsis observaret, atque ita rumorem illum dilueret. In hoc verò ipsorum sermone mentionem faciunt credentium primò ex Judæis, deinde ex gentibus.

tibus. Respectu priorum ajunt, rumorem esse, Paulum docere apostasiam à Mose, ipsumque Judæos omnes inter gentes habitantes docere, ne circumcidant liberos, neve ambulent in ritibus & institutis Legis. Quod credentes ex gentibus attinet, ipsi agnoscunt eos ritibus legalibus non esse obligatos, sed se illis scripsisse, ut abstinerent ab idolothytis, sanguine, suffocato, & fornicatione.

Ex hoc sermone liquet, Hierosolymitanos credidisse, non doceri apostasiam à Lege, quando gentibus Lex ceremonialis non imponitur; sed solummodò quando Judæi ab illius observatione solvuntur. In eo autem Paulum à se diversa sentientem aut agentem non videntur habuisse. Legem non solvi, quando credentes ex gentibus non obligabantur ad circumcisionem suscipiendam, res ipsa loquitur. Cum enim, quibus Lex nunquam lata fuit, Lege non teneri docentur; manifestum est, eâ doctrinâ nihil in despectum Legis contineri. Sed Lex solvitur, quando illius observatio illis, quibus lata est, illicita docetur. Paulus prius tantum docuit. Strenuus fuit libertatis Christianæ vindex contra illos Legis zelotas, qui credentes ex gentibus legis ceremonialis jugo oneratos cupiebant, & circumcisionem, tanquam tesseram suâ ad illam obligationis, necessariò suscipiendam docebant, fidemque solam in Christum absque circumcisione ad justificationem non sufficere contendebant. Illis animosè se opposuit in Epistolâ ad Galatas, eosque vocat falsos fratres, qui subintraverant, ut eorum libertatem in Christo specularerent: & contra illos docuit, circumcisionis susceptionem esse totius Legis ritualis observandæ obligationem, & gratiæ ac libertatis per Christum acquisitæ abnegationem. Nusquam verò docuit, credentibus ex Judæis illicitum esse liberos suos circumcidere, aut ritus Mosaicos observare: quod zelotæ hi, quibus ob ingenuam libertatis Christianæ vindicationem ingratus erat, per calumniam de ipso disseminabant. Contrarium videmus, quod ipse ritus Judæicos observaverit. Licet enim acriter resistit, quò minus Titus, qui Græcus erat, circumcideretur; ipse tamen Timotheum, patre quidem Græco, attamen matre Judæâ natum, atque ita ratione originis maternæ Judæum, circumcidit. Et hic se quatuor illis viris adjungit, omnesque ad votum ritè peragendum requisitas ceremonias in templo peragit. Attamen docuit Paulus, credentibus in Christum fidem sufficere ad salutem absque operibus Legis, circumcisionem nec præputium quicquam in Christo valere, sed novam creaturam, sive observationem mandato-

rum Dei: *Rom. III. 28. 1 Cor. VII. 19. Gal. V. 6. VI. 15.* Unde evidenter sequitur, posse credentes in Christum, licet nec circumcidantur, nec ritus Mosaicos observent, justificationem ac salutem æternam consequi. Si verò credentes ex gentibus sine Legis Mosaicæ observatione justificari possunt, sequitur & Judæos sine illius observatione justificari posse: quia una tantum justificandi per Christum ratio est, & in Christo non est discrimen inter Judæum & Græcum. Neque hoc inficiatur Paulus, sed luculentè in epistolâ ad Romanos adstruit ac probat. Sed exinde non potest argui, quod docuerit apostasiam à Mose. Non enim docuit, illicitum esse Judæis Legem observare, aut ipsos circumcisionem suscipiendo gratiâ Christi excidere, sicut de gentibus docuit: sed solummodò, quod circumcisio nihil ad justificationem conferret. Hoc ipso quidem ostendit, se circumcisionem magno in pretio non habere, neque à Judæis credentibus magno in pretio habendam; & si quis eam omitteret, illi infantes suos circumcidendi autor non fuisset: non tamen eam abrogasse dici potest. Neque enim Evangelium Veteris Legis abrogatio propriè est, sed perfectio & consummatio: neque voluit Deus Legem contrariorum præceptorum promulgatione obliterari; sed perfectiorum præceptorum prædicatione complementum accipere; atque ita tandem, cum jam finem suum consecuta sit, sensim evanescere. Hanc fuisse voluntatem divinam eventus testatum fecit. Non multò enim post Deus templum, cui cultus ille ritualis maximam partem erat alligatus, & unde majestas & decus illius dependebat, cum civitate Jerusalem, totaque Judæorum terrâ, excidit, eoque ipso Legi finem imposuit, destruendo templum, sine quo peragi non potest: adeò ut nunc Lex ritualis non tantum nullius sit usus, sed & Judæis molesta ac noxia; utpote eos quotidie variis in casibus, qui evitari nequeunt, impuros reddens, absque ullo medio juxta requisita Legis mundationem ab illâ impuritate consequendi. Inter credentes verò in Christum observatio Legis sensim evanuit. Licet enim ante destructum templum multi ex Judæis fuerint zelotæ Legis; ille fervor everso templum multum deferbuit: & licet aliquamdiu ceremonias quasdam adhuc observarint, tamen post Adriani tempora, quibus maxima Judæis clades illata est, eæ penitus inter Christianos observari desierunt.

Paulus itaque, ut criminationem contra se latè dispersam dilueret, ex consilio Jacobi & Presbyterorum Hierosolymitanorum, dies purificationis in templo trans-

git. Et cum jam illi complerentur, conspectus est à Judæis quibusdam Asiaticis, qui omnem contra ipsum populum concitarunt, à quo violenter extrà templum tractus fuit. Cumque in illo tumultu illum occidere conarentur, à chiliarcho cum militibus interveniente manibus eorum ereptus est, & in castra abductus. Ab eo Paulus facultatem impetravit populum alloquendi, eumque Paulus linguâ Hebræâ allocutus est.

Hic jam Lucas inchoat alteram gestorum Pauli partem, quæ illius vincula continet, omniaque, quæ in vinculis à Paulo acta sunt. Initium facit Lucas à subitâ & extemporariâ Pauli apologiâ, quam tumultuantium manibus ereptus ad Judæorum plebem habuit.

C A P U T XXII.

Verf. 1. & seqq.

IN sermone hoc apologetico Apostoli Pauli ad populum Judæorum, tria potissimum observo capita. In primo refert zelum suum pro Lege, contra Christum Christique discipulos: Quod sit Judæus, enutritus ad pedes Gamalielis, institutus ad exactam formam patriæ Legis, & qui ex vehementi erga Legem zelo Christianos ad necem usque fuerat persecutus: Qui & à Pontifice ac toto Synedrio literis instructus Damascum profectus erat, ut omnes inde Christianos vinctos deduceret Jerusalem, ut puniantur. Quæ omnia eò spectant, ut aversionem ipsius à Christo illis in memoriam revocet, indeque illi cognoscant, non temerè nec absque gravissimâ ratione ipsum religionem, quam tanto impetu oppressum ibat, esse amplexum.

Verf. 6. & seqq. Secundò ostendit, quâ ratione ad Christum sit conversus. Quod ipsum, jam Damascum appropinquantem, subito lux ingens è cælo circumfulserit; & audita ipsi sit vox, Saul, Saul, quid persequeris me? Cumque rogasset, quis esset? dixerit, se Jesum esse Nazarenum: qui etiam ipsum monuit, ut Damascum ingrederetur, ibi auditurus, quæ ipsum facere velit. Quo splendore ipse etiam excæcatus fuerit. Quod Damasci ipsi sit visus restitutus ab Ananiâ, à quo etiam fuit baptizatus. Quæ omnia cap. IX. prolixius explicata sunt.

Verf. 17. & seqq. Tertiò addit, se, postquam Hierosolymam esset reversus, quod non nisi post biennium aut triennium elapsum contigit, & in templo oraret, in ecstasi incidisse; ibique in ecstasi D. Jesum vidisse, qui ipsi mandavit subito ex Hierosolymâ egredi, quia illic ipsius de se testimonium non essent recepturi. Quod-

que ipse Domino responderit, Judæos scire, quanto zelo Evangelii professores persecutus fuerit: quod mortem Stephani approbaverit, & testium ipsum lapidantium vestimenta custodiverit: unde facile colligere poterant, ipsum non sine gravissimis causis ita immutatum, ut ex persecutore favissimo factus sit doctrinæ illius præco. Quas causas si ex ipso cognoscere cuperent, speravit, eas tanti apud ipsos fore momenti, ut & ipsi Evangelii divinitatem sint agnitori, & in Jesum Christum credituri. Verum opinio sua longè Paulum fefellit. Nec est, quod tantoperè miremur, si statum Judæorum attentius consideremus. Persuasio, quod Jesus Christus non esset verus Messias, penitus occupaverat animos ipsorum. Expectabant illi regem terrenum, gloriâ mundanâ conspicuum, & victoriis de ipsorum hostibus reportatis illustrem. In Jesu Christo omnia contraria videbant: parentes pauperes, humilem vitæ statum, doctrinam à fastu mundano revocantem, & humilitatem sui que ipsius abnegationem commendantem. Hæc quoniam cum Messia dignitate, quam expectabant, conciliare non poterant, ipsum non esse Messiam pro indubitato habebant. Accessit, quod ipsorum hypocrisin, fastum ac avaritiam publicè coarguebat; hinc implacabile contra ipsum conceperunt odium, ut ad miracula illius, quantumvis ingentia & innumera, respicere noluerint; sed ipsum tanquam impostorem decreverint è medio tollere. Hac persuasione semel animis ipsorum infixâ, & decreto de ipsius cæde semel constituto, animos contra omnia, quibus ad meliorem possent revocari mentem, obfirmarunt, omniaque sibi licita crediderunt, quibus finem sibi præfixum consequerentur. Ità est humanum ingenium, quando semel sibi finem proposuit, quem consequi vult, omnia quæ ad finem illum ducunt, honesta, inhonesta, sine discrimine avidè ut licita amplectitur, imò in se licet scelerata ac turpia, tamen quia ad finem sibi propositum ducunt, ut non illicita, imò hoc casu bona ac necessaria, sibi condonat. Quæcunque ipsum inde avocant, aversatur: & quæ alio in casu ipsum facile movere possent, nunc nullius apud ipsum sunt ponderis: imò ea sibi obijci indignatur; & quantò majoris ponderis sunt ad eum à scelerato proposito avertendum, tantò magis animum contra ea indurat, ac prætextus conquirat, quibus propositum suum tueatur, & quod animo concepit ad exitum perducatur. Id, ne alia nunc exempla allegemus, in Judæis, ipsorumque erga D. Jesum ejusque Apostolos processibus manifestum est. Viderunt ipsius miracula: facta negare non poterant. Populus

pulus ea admirabatur. Ipsi ea adscripserunt principi dæmoniorum, licet nullâ probabili ratione adstruere possent, talia unquam à dæmone facta esse, aut fieri posse. Cum de eo occidendo deliberarent, vanum sibi finxerunt metum, Romanos venturos, & civitatem ac gentem destruenturos, concluderuntque, præstare ut unus pro toto populo moriatur, & populus conservetur. Hoc semel definito, omnia sibi contra D. Jesum licita credebant. Condemnationem ejus quærebant: deficiente criminis morte digni probatione, testes quoscunque conquirunt, non considerantes verane an falsa testarentur, sufficiebat tantum crimina Christo objici: & cum illa gravia satis non essent ad eum mortis reum pronuntiandum; tandem adjuratione adhibitâ ex ipso ingenuam eliciunt confessionem quod sit Christus. Et ob illam ipsam, ob quam in mundum venerat, mortis in eum sententiam pronuntiant. Cum jam esset ex morte suscitatus, & ex custodibus sepulchro appositis divina circa sepulchrum miracula, angelicasque apparitiones intellexissent, tantum abest, ut facti sui indignitatem agnoverint, ut animos tantò magis obfirmaverint, custodesque pecuniâ corruperint, ut cadaver Christi se dormientibus à discipulis ejus furto esse sublatum mentirentur. Cum postea Christum ex mortuis suscitatum & in cælis regnantem prædicarent Apostoli, suamque prædicationem variis confirmarent miraculis, quæ se in nomine Christi in cælo regnantis, & virtute ab ipso acceptâ facere affirmabant, primores Judæorum id in sui contumeliam interpretati sunt, quasi hac suâ prædicatione ipsos innoxii sanguinis effusi reos agere vellent, dicentes, *vultis super nos hujus hominis, sanguinem inducere, Act. V. 28.* & diras contra discipulos persecutiones excitarunt: imò quæ ipsis sanandis adhibebantur, in materiam majoris obstinationis ab ipsis conversa sunt. Frustrâ itaque Paulus de talibus speravit, quod testimonium ipsius recepturi essent. Ait quidem in hac ipsâ oratione, se fuisse zelatorem pro lege divinâ, perinde uti tunc Judæi erant. Verum licet ignorantia ac cæco zelo pares essent; maxima tamen erat inter ipsos dissimilitudo. Causæ ignorantia non prorsus erant eadem. Paulus vitam duxerat secundum Legem inculpatam, animum habebat ab omni improbitate alienum, gloriæ Dei erat studiosus; solummodò communi illo Judæorum de Messia regeterreno præjudicio laborabat: quod quamprimum ipsi sublatum est, fidem in Christum est amplexus. In Judæis autem, saltem in eorum primoribus, quos plebs cæco impetu sequitur, contraria omnia; ani-

mus vitiis oppletus, summa in honore suo defendendo obstinatio, quæ præjudicium illud tolli non permisit. Ideoque tantum abest, ut Paulo auscultaturi fuissent, ut maximè contra ipsum insurrexerint, vitæque ipsius insidias struxerint.

Vers. 21. Quare Dominus ipsi dicit; *Vade, nam ego ad gentes procul mittam te.* Perinde uti Dominus Petrum, cap. X. visione cælesti monuit, gentes non amplius immundas esse habendas; ita etiam Paulo, quem Apostolum gentium destinaverat, in ecstasi revelat, se illi munus gentibus prædicandi demandare. Hærebat, etiam post acceptum Spiritum Sanctum, Apostolorum animis præjudicium, solis Judæis Evangelium esse prædicandum; idque nisi revelatione cælesti evelli non potuit. Multò magis Paulo, cujus munus in salutem gentium potissimum destinatum fuit, mysterium illud de gentium vocatione, hætenus apud Deum absconditum, revelandum fuit, ut summâ cum animi plerophoriâ, non tantum contra insanas Judæorum criminationes, sed & adversantes plurimorum è circumcissione credentium, & pro lege zelantium, sententias, gentibus quaquaversum Evangelium annuntiaret, iisque justificationem ac salutem paratam doceret per fidem in Jesum Christum, absque operibus Legis. Hæc etiam revelatio cælitus Paulo facta causa fuisse videtur, quod de voluntate Domini plenissimè persuasus, tam constans Evangelii inter gentes præco, ac libertatis Christianæ vindex fuerit, & se non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem, qui ipsum ex mortuis excitavit, Apostolum fuisse constitutum dicat, *Gal. I. 1.*

Vers. 22. Huc usque Paulum patienter audiverunt Judæi; hoc autem dicto, statim, quasi in furorem versi, unanimiter vocem sustulerunt, eumque è medio tollendum clamaverunt. Credebant Judæi, se eximios apud Deum præ omnibus populis totius terræ: gentes quidem sub Messia ad se aggregandas; verum instar Gabaonitarum, ut sibi servi sint. Non itaque concoquere poterant, eos sibi in negotio salutis æquari; imò se ob incredulitatem rejectis, gentes ad communionem fæderis divini admitti, ac sibi præferri. Hoc Paulus docuerat; & nunc se ad id à Domino missum ait. Illud ipsis intolerandum videbatur: quare eum longiore vitâ indignum clamant.

Vers. 23. & seqq. Chiliarchus scire cupiens, quam ob causam ita insolenter contra Paulum clamarent, credens eum ingentis maleficii reum, jussit eum in castra abduci, ac virgis cædi, ut criminis confessionem ab ipso per tormenta exprimeret.

ret. Verum cum Paulus se civem Romanum diceret, vinculis fuit solutus: & Chiliarchus, cum intellexisset ob controversiam de lege Judæorum Paulum esse detentum, Judæorum Synedrium in sequentem diem convocavit, ut certius cognosceret, quorum criminum Paulus reus ageretur.

C A P U T XXIII.

Verf. 1. **P**Aulus coram Judæorum Synedrio constitutus, oculis in id intentis; dixit: *Viri fratres, ego omni conscientia bonâ servivi Deo, in hunc usque diem.* Ut conscientia bona sit, duo requiruntur. I. Ut conscientia in judicio de facto suo non erret, sed verbo divino, tanquam regulæ falli nesciæ, per omnia sit accommodata. II. Ut facta dictamini conscientia congruant. Alterutrum si desit, conscientia bona esse nequit. Quæ à regulâ suâ aberrat, facta sua seu actiones rectè dirigere nequit, sed hominem legis divinæ transgressorem facit; & quantò studiosius conscientia suæ rationem habet, tantò magis hominem ab observatione legis abducit; imò eo ipso, quo se rectè facere credit, legem violat. Quod autem legi divinæ, supremæ actionum omnium regulæ, adversum est, rectum esse nequit. Quæcunque facta conscientia judicio adversantur, bona esse non possunt. Quicquid enim conscientia dictat, tanquam à Deo præceptum dictat. Quicquid itaque conscientia judicio adversatur, legi divinæ adversari creditur: Atqui id, qualecunque tandem sit, eo ipso, quod legi adversari creditur, peccatum est. Verum quidem est, communiter solere dici, bonâ conscientia factum esse, quod approbante conscientia, licet forte errante, factum est. Sed hoc absolute non est accipiendum, verum cum respectu ad judicium, quod conscientia de facto suo fert: quia enim conscientia benignè de facto judicat, idque approbat, ideò dicitur bonâ, hoc est, approbante conscientia factum esse. Sed quoniam legi divinæ consentaneum non est, conscientia absolute bonâ factum dici nequit.

Quæritur itaque, cum duæ admodum diversæ sint in Pauli vitâ periodi, una quæ conversionem ejus antecessit, altera conversionem ejus secuta, an, cum Paulus dicit, se omni conscientia bonâ in hunc usque diem Deo serviisse, hoc de toto vitæ suæ decursu dixerit: an verò ad tempus conversionem suam secutum restrinxerit? Ego credo, hæc ad tempus conversionem secutum esse restringenda: Quia, licet Paulus de tempore conversionem suam ante-

cedente dicat, se vixisse irreprehensum secundum Legem, *Phil. III. 6.* tamen de eodem alibi dicit, se illo tempore fuisse blasphemum, persecutorem, & contumeliosum, *1 Tim. I. 13.* ideòque Apostolorum minimum, & indignum, qui Apostolus vocetur, eò quod Ecclesiam Dei persecutus est: *1 Cor. XV. 9.* Si ergò & hoc respiciat tempus, dixisset Paulus, se bonâ conscientia fuisse blasphemum & persecutorem. Quod planè inconveniens est. Secundò: Defendit se Paulus hoc dicto contra Judæorum criminationes: Atqui non accusabatur à Judæis ob ea, quæ ante suam conversionem fecerat; hæc enim probabant ac laudabant: sed ob illa, quæ post eam fecit. Ad hæc ergo sola in suâ defensione respicit. Tandem, si & priores suas actiones Paulus comprehendisset, luculentam Judæis occasionem dedisset respondendi, se etiam bonâ conscientia ipsum persequi, perinde atque ipse bonâ conscientia Ecclesiam persecutus fuerat: præsertim cum in allocutione ad populum dixerat, se fuisse zelo Dei accensum, sicut & ipsi essent illo die, *cap. XXII. 3.* Atque ita apologia suæ omnes nervos incidisset.

Verf. 2. & seqq. Hæc cum diceret Paulus, jussit Pontifex adstantibus sibi, ut illius os verberarent. Paulus verò ad eum dixit: *Percutiet te Deus, paries dealbate.* Graphicè depingens hominem hypocritam, qui summum pro lege servandâ zelum ostentaret, dum ipse legem transgrediretur. *Sedes ut me judices juxta legem, & legem transgrediendo jubes me verberari?* nondum, nempe, cognita causâ meâ, utrum ullius criminis reus sim: Quod contra omnem judicii formam est. Videtur Paulus commotior ob indignum illud facinus asperius in Pontificem invecus.

Quare qui adstabant, regerunt, *Summo Pontifici convitium facis?* Respondit Paulus. *Nesciebam, fratres, Pontificem esse.* Ignorare non potuit Paulus, Pontificem esse, qui in concilio præsidis locum occupabat. Quare quidam explicant, quod Paulus innuere voluerit, se Ananiam non agnoscere Pontificem, quia legitimâ viâ munus illud adeptus non foret. Et tum verborum ipsius sensus esset: Ego hunc, illegitimè creatum, non agnosco Pontificem; aliàs scio, non licere Pontifici maledicere, quoniam Lex mandat, principi populi tui non maledices. Verum tali responsione Paulus iram circumstantium non mitigasset, sed magis in se provocasset. Dicere, Paulum tunc temporis aliò convertisse oculos, & nescivisse, quis jussisset ipsum cadi; licet ingeniosè sit exco- gitatum, non videtur tamen rem plenè expedire: Licet enim Paulus ignorasset hoc

hoc à summo Pontifice mandatum, noverrat tamen, omnes illic assidentes membra esse Synedrii; cuicumque ergò ex illis convitium faceret, novit esse convitium in aliquem ex principibus populi. Malo ergò, quod Paulus inopinatâ hac injuriâ subitò excanduerit, & antequam se recolligeret, subitò Pontificem castigaverit. Non enim credendum Apostolos, licet per Spiritum Sanctum in omnem ducerentur veritatem, in nullo facto potuisse labi. Paulus Petrum reprehendit, quod metu eorum, qui à Jacobo venerant, se à fidelium Ethnicorum consortio subdlexerit: *Gal. II.* Eodem modo & Paulus hîc humani quid passus est. Reprehensus autem ab uno adstantium statim lapsum suum agnoscit; *Nesciebam*, inquit, *esse Pontificem*: id est, in subitâ illâ correptione non revocabam ad animum, mihi cum summo Pontifice rem esse: itaque culpam agnosco: scio enim in Lege mandatum esse, principi populi tui non maledices. Dicit ergò se *nescivisse*, quod in subitâ illâ excandescentiâ ipsi exciderat; cujusque non magis memor erat, quam si planè id nescivisset.

Verf. 6. Cum verò Paulus sciret, Synedrium ex variis non idem sentientibus constare, partemque eorum esse Sadducæos, & alteram partem Phariseos, voce sublatâ exclamavit: *Viri fratres, ego sum Phariseus, filius Pharisei: de spe resurrectionis mortuorum ego judico.* Solent Judæi hoc Pauli dictum valdè exagitare, quasi non sincerè egerit, sed solummodò dissensionem inter Synedrii membra concitare voluerit: Quia propriè Paulus ibi non accusabatur, quod resurrectionem mortuorum assereret, sed quod Christum prædicaret, & per fidem in Christum absque operibus Legis justificationem ac salutem obtineri doceret. Verum immeritò. Nam non negavit Paulus, se Christianum esse: tantum dixit, se esse Phariseum ac Pharisei filium, quod verum erat: & se judicari propter resurrectionem mortuorum. An Judæus negare potest hoc fuisse verum? Accusabatur, quod prædicaret Christum: Atqui religionis Christianæ, quam Paulus prædicabat, præcipuum dogma, cui illa tota innititur, est, Jesum Christum ex mortuis resurrexisse, omnesque in ipsum sincerè credentes, vitamque ex præscripto illius emendantes, ad illius exemplum ex mortuis resuscitandos. Qui ergò de religione Christianâ judicatur, verè dicere potest, se de spe ac resurrectione mortuorum judicari. Quid hic à Paulo peccatum? Non negavit se esse Christianum: neque, si negasset, ipsi neganti fides adhibita fuisset: nimis enim inter Judæos notus erat, nimisque apertum, ipsum

esse Christianum, eamque solam ob causam in carcerem esse conjectum. Non itaque fallaciâ ullâ Paulus hic usus est, aut fidem suam in Christum dissimulavit, quam pridie oratione ad populum habitâ palam professus erat; sed locutus est de resurrectione mortuorum, nullâ speciali mentione factâ Jesu Christi, ut ostenderet, præcipuum illud religionis dogma de resurrectione Phariseis cum Christianis esse commune, ac proinde, nullam illos Christianam religionem persequendi justam habere causam. Si hac ratione Phariseorum animos sibi conciliare, & in sententiam à Sadducæis diversam inflectere voluit, culpandus minimè est, quod incolumitati suæ, quantum viri honesti officium permittit, consuluerit.

Verf. 7, 8, 9. Hoc dicto inter Sadducæos, qui negant resurrectionem, & angelos, qui sunt spiritus, & inter Phariseos, qui utrumque affirmant, contentio orta est: adeò ut Scribæ, qui erant à parte Phariseorum, dixerint, se nihil mali in ipso reperire: Si verò spiritus aut angelus ipsi locutus sit; ne contrà Deum pugnemus. Moderatius loquuntur de revelatione Paulo factâ in viâ prope Damascum. Inde liquet, Paulum plura, quam hîc à Lucâ narrantur, in Synedrio esse locutum: nisi velimus Scribas hos respexisse ea, quæ Paulus pridie ad populum locutus fuerat. Seponunt ergò disquisitionem de apparitione Paulo factâ, & de professione Christianismi; & illius declarationi, quod in doctrinâ de mortuorum resurrectione cum ipsis consentiat, acquiescunt.

Verf. 10. Cum autem major clamor ac tumultus exoriretur, chiliarchus veritus, ne Paulus à rabiosis illis hominibus discerperetur, jussit milites eum è medio illorum abstrahere, & in castra ducere. Magnum hoc fuit & disciplinæ collapsæ, & extremi ergà Paulum odii indicium, quod in judicio constitutus, ut de causâ ejus cognosceretur, nondum cognitâ causâ, qui sibi judicium partes arrogabant, tanto erga eum furore exarserint, ut manu militari è medio ipsorum abduci debuerit, ne manibus ipsorum discerpere-
tur.

Verf. 11. Sequenti nocte Dominus apparuit Paulo, illique dixit: *Confide Paule: sicut enim Hierosolymæ de me testatus es, ita & oportet te Romæ de me testari: vel potius, ita de me Romæ testaberis: illud enim dicitur, quod hic legitur, ut rectè observat Grotius, non significat aliquod prædefinitum consilium Dei, sed simpliciter tantum rem futuram: Quo significatu & alibi accipitur, Matth. XXIV. 6. Marc. XIII. 7. Apoc. I. 1. IV. 1.* Duo itaque

itaque hic Dominus Paulo significat. Unum, quod impetuosius illi Judæi non essent contra eum prævalituri, ut ipsum interficiant: Alterum, unde prius illud evidenter colligitur, quod Romæ esset Evangelium prædicaturus. Prius in Paulo confidentiam excitabat, ut intrepidè causam Christi agat, certus Dominum sibi adesse, neque permissurum, ut Judæorum odii victima sit. Alterum Pauli ardorem, quo jam ante constituerat Romam proficisci, magis incendebat, & procul dubio causa fuit, cur ad Cæsarem appellaverit, ut ita occasionem haberet Romæ Christum annuntiandi.

Verf. 12. & seqq. Postridiè plures quam quadraginta viri sese devoverunt, vindictamque divinam sibi imprecati sunt, si quicquam ederent aut biberent, antequam Paulum interfecissent. Verum conjuratio illa à sororis Pauli filio detecta fuit primò Paulo, dein chiliarcho: Is verò sequente nocte Paulum cum aliquot armatis peditibus ac equitibus misit Cæsaream, additâ epistolâ ad Felicem, tunc temporis Judææ Procuratorem, jussitque accusatores illius Procuratorem adire, & coram eo accusationem contra Paulum instituire.

CAPUT XXIV.

Post elapsos quinque dies descendit Pontifex Ananias cum presbyteris Cæsaream, & Paulum coram Procuratore Felice accusavit, ore rhetoris Tertulli; qui captatâ adulatoriâ oratione Felicis benevolentiam Paulum trium criminum reum egit, seditionis, corruptæ doctrinæ, & violationis templi.

Verf. 5. Primò seditionis: *Invenimus hunc hominem pestem, & concitantem seditionem omnibus Judæis in universo orbe.* Generalis criminatio est, quod sit pestis, id est, homo exitiosus. Quod distinctis illis criminibus probare contendit. A seditione incipit, cujus Paulum non aliter accusat, quam quod doctrinæ suæ prædicatione dissensionem inter Judæos ubique excitaverit: Quare exigere videbatur ordo, ut primò de doctrinâ ipsum accusaret; ac deinde seditionis per doctrinam excitatæ insimularet. Verum quia aliquid Legi suæ non consentaneum docendo propriè non peccabat contra leges Romanas, aut imperii Romani tranquillitatem; sed seditio quietem publicam turbabat, & legibus Romanis severè erat vetita; ideo, ut Procuratoris animum præjudicio contra Paulum præoccupet, à seditione accusationis initium facit. Accusatio est: Quod ipsum *invenierint concitantem seditionem omnibus Judæis in universo*

orbe. Docuit Paulus pluribus in regionibus ac civitatibus, primò Judæorum Synagogas ingressus: Evangelio autem ab ipsis repudiato, ad gentes se contulit: atque ita ex Judæis credentibus, & gentibus Evangelium amplexis, una coaivit Ecclesia. Indignè id tulerunt Judæi refractarii, & contra Paulum insurgentes per civitates populum contra eum concitarunt: Ita ut occasione prædicationis Pauli concitatae quidem sint seditiones; verum non à Paulo, aut iis, qui Paulum sequebantur: sed ab ipsis Judæis fidem respicientibus, ac Paulum, cujus doctrinam argumentaque refutare non poterant, vi opprimere conantibus; & quoniam legitimâ id viâ per Magistratum non poterant, plebem ad seditionem concitantibus, cujus indomito furore Paulum, antequam de causâ ejus cognitio institui poterat, è medio tollerent, aut saltem civitatibus expellerent. Itaque suum crimen Paulo impingunt. Itâ plerumque persecutores, ad exemplum Judæorum, seditionis crimen, cujus ipsi sunt auctores, persecutionem sustinentibus imputare solent. Edictis severis prædicationem doctrinæ à suâ recedentis prohibent. Professores talis doctrinæ, divini præcepti reverentiâ, quod jubet Deo magis obediendum quam hominibus, in cœtus convenientes, tanquam edicti Magistratus transgressores, eoque seditiosos, vario suppliciorum genere afficiunt; cum motus in populo, qualiscunque ille sit, causa non sint, qui solius cultus divini causâ placidè in cœtus conveniunt. Non enim in quietem publicam peccant, qui se legibus civilibus subjicientes placidè differunt de ratione, quâ ad æternam felicitatem post hanc vitam sit perveniendum: Sed illi soli, qui edictorum severitate eos in clandestinos cœtus, in quibus de pietate differunt, convenire impediunt, cœtusque innoxios vi armatâ, & sæpe magnâ ferocis plebis comitante catervâ, disturbant, & quâvis immanitate in homines, alias legum civilium observantissimos, grassantur. Ubicunque enim cœtus ejusmodi liberè haberi permittuntur, omnia sunt tranquilla, nulli motus, nullæ turbæ in populo: Quamprimùm verò edicta promulgantur, plebs commovetur, cum strepitu ac tumultu cœtus clandestini indagantur, & detecti magnâ insolentiam turbantur; & turbarum auctores in innoxios ac quietis studiosos omnem commotionis culpam conjiciunt. Dices. Attamen, nisi illi aliis suam instillarent doctrinam, nulla foret dissensio, nullæ turbæ. Resp. Quod ex dissensione turbæ oriantur culpa non est penes innoxie dissentientes: sed penes illos, qui dissentientes ferre nolunt,

lunt, nec libertate, quam sibi ipsis denegari nolunt, frui permittunt. Est ergo eventus per accidens ex illorum doctrinâ existens, vitio hominum, qui doctrinam, aut fide recipiendam si vera est, aut rationum pondere revincendam si falsa, vi armatâ obruere ac extinguere moluntur. Tales fuere accusationes Judæorum contrâ Paulum: tales sunt criminationes Pontificiorum contrâ Reformatos, omnesque à se dissentientes: Nec hac in parte meliores sunt multi ex Reformatis, qui à Pontificiis seditionis accusati, eo, quo Paulus hic, modo à se crimen illud amoliti, non multò post Judæorum ac Pontificiorum vestigiis insistentes, innoxie dissentienbus, quos à communione suâ ejecerunt, quosque pacis esse studiosos, & ab omni seditione abhorreere convicti sunt, seditionis crimen per summam injuriam impeerunt, quoniam in cœtus religiosos, ipsorum edictis prohibitos, convenire non desierunt.

Alterum crimen est: Quod sit *πρωτοστάτης*, princeps vel præcipuus patronus, *hæresis Nazæarum*: nunc dicerent, hæresiarcha. Vox *hæresis* olim mediæ erat significationis, & tam in bonam quam malam partem accipiebatur; perinde uti vox *sectæ*. Verum quandoque in malam partem accipitur, ut 1 Cor. XI. 19. & Gal. V. 20. ubi ponitur inter opera carnis: & tum magis est vitium peccans contra charitatem, quam error impingens in veritatem. Adhibetur enim ad significandum separationem ac divulsionem: & quoniam illi, qui se ab Ecclesiâ separant, communiter dogma aliquod excogitant, quod separationi suæ prætexant; hinc *hæreticus* vocatur, non propriè qui diversam profitetur sententiam; sed qui dogma, in quo dissentit, arripit in prætextum separationis ab Ecclesiâ. Qui verò ab aliis dissentit, & nihilominus paratus est cum aliis pacatè vivere, & sicut ipse alios suo judicio errantes tolerare paratus est, ita etiam ab aliis, quorum judicio errat, tolerari cupit, is, quoniam unitatem sectatur, licet erret, hæreticus minimè dici debet; licet ipsi ab aliis fraternitas denegetur, ipseque communione eorum exclusus separatos agat cœtus, in iisque sententiam suam placidè ac amicè profitetur ac propugnat. Alienum quippe crimen ipsi imputari nequitiam potest, & hæreseos crimen penes illos solos est, qui separationis sunt autores. Usus tamen inter Christianos obtinuit, ut, qui à doctrinâ publicè receptâ dissentit, & propterea à parte prædominante damnatus & communione exclusus, non statim illi condemnationi acquiescit, sed sententiam suam constanter tuetur, hæreticus voce-

tur. Ità iidem, qui alibi sub aliorum imperio viventes hæretici audiunt, ubi ipsi rerum potiuntur, se orthodoxos declarant, eosque, à quibus hæreseos fuere damnati, hæreticos pronuntiant, & cum ipsis omnes, qui ipsorum decretis colla non submittunt. Ità non Christiana veritas, sed imperii majestas orthodoxos facit, & quoscunque vult hæreticos declarat. Qui in dissentientium cœtibus Doctorum munere funguntur, hæresiarchæ appellantur. Hi tanquam seditionis auctores passim exagitantur; &, quamvis non apertè quoscunque hæreticos (ut vocant) gladio puniendos quidam asseverare audeant, in hæresiarchas tamen ultimum supplicium decernere non verentur. Talem Judæi declarant Paulum, principem ac præcipuum patronum *sectæ Nazæarum*. Ità vocant quotquot ex Judæis in Christum credebant, quasi illi novam inter Judæos hæresin excitarent. Et cum Christianorum religio crimen ipsis censeretur, ob quod in illius professores severe esset animadvertendum, ut ex persecutionibus ipsorum contrâ Christianos liquet; tantò justiore credunt suam accusationem contrâ Paulum, sectæ illius principem ac promotorem præcipuum.

Verf. 6. Tertium crimen est, quod *conatus sit templum profanare*: introducendo nimirum Græcos in atrium Judæorum, in quod gentibus intrare nefas erat. Quod tamen crimen falsum erat, & à Judæis quibusdam Asiaticis ex merâ suspitione Paulo objectum. Addit: *Quem & comprehendimus, & juxta legem nostram judicare volumus*. Hoc non solum ultimum crimen spectat, sed omnia: Nam unumquodque crimen contrâ legem esse putabant: Et sicut jam ab initio Christianos ob solam fidei suæ in Christum professionem persequiebantur, & in carcerem conjiciebant: Stephanum verò præcipitato judicio lapidarunt; ità idem sibi de Paulo statuere licitum credunt. Et licet potestas capitalia exercendi judicia ipsis adempta esset, ut liquet ex Joan. XVIII. 31. nihilominus sententiâ suâ quosdam morte dignos pronuntiare soliti erant, eorumque supplicium subinde Romanorum præfectis extorserunt, tanquam hominum nihil amplius cum populo Judaico commune habentium: uti in processu contrâ Dominum Jesum videre est. Quandoque etiam per plebem tumultuantem, non expectato Præsidis Romani assensu, tales nondum damnatos interfecerunt: Quod in Stephani exemplo liquet. Si qui verò alienigenæ in atrium Israëlitarum ingrederentur, occidi poterant, teste Josepho de bello Judaico lib. VI. cap. X. ubi refert

verba Titi, ita Judæos alloquentis: *Nonne literis Græcis & nostris incisas tabulas constituistis, quibus, ne septa cuiquam transgredi liceret, dicitur? Nonne eos, qui transissent, quamvis Romanus quis esset, vobis necare permisimus? Idem ergo juris sibi vindicabant in illos ex Judæis, qui quempiam alienigenam in atrium illud introduxissent.*

Verf. 7, 8, 9. Conqueritur autem, quod Claudius Lysias Chiliarchus intervenerit, & Paulum manibus ipsorum ereptum Cæsaream ad præfectum miserit, accusatoresque ipsius iusserit eò abire, & si quam contra Paulum accusationem haberent, illic instituere. Addit tandem, posse Præfectum quæstione habitâ ex ipso Paulo omnium, quæ dixerat, veritatem cognoscere. Qui verò ex Judæis adstabant, cuncta rhetoris hujus dicta testimonio suo confirmabant.

vers. 10. & seqq. Paulus verò, cum Præfectus nutu loquendi facultatem ipsi dedisset, ad singulas accusationes respondet. Primam quidem à se amolitur: Quod tantum duodecim sint dies, quod adscenderit Hierusalem, ut in festo pentecostes adoraret in templo: Quod adeò esse notum dicit, ut, si præfectus id inquirere velit, de eo statim certus esse possit. Dum autem Hierosolymæ fuit, nihil à se commissum ait, ob quod ullâ cum specie seditionis accusari possit. Cum enim (ait) me in templo invenerunt, non me invenerunt cum quoquam disputantem, aut aliquem circum me populi concursum, nedum, quod ego ipse ejusmodi concursum excitaverim: neque extrâ templum aut in synagogis, aut per civitatem ullum viderunt à me concursum concitatum. Et nihil eorum, quorum me accusant, probare possunt. Rectè Paulus provocat ad ea, quæ duodecim illis postremis diebus ab ipso Hierosolymæ gesta sunt. Quia enim Judæi ore Tertulli dixerant, se eum invenisse seditionem concitantem, si vera hæc ipsorum accusatio foret, oportuisset, ut tempore illo, quo Hierosolymis fuit, ipsum seditionem concitantem deprehenderint. Si respiciant ea, quæ in Asiâ gesta sunt, ea oportuisset à Judæis Asiaticis ipsi objici, ut mox dicet: hi verò Hierosolymitani dicere non poterant, se Paulum deprehendisse in iis, non quæ Hierosolymæ, sed quæ in Asiâ fecerat.

Verf. 14. Secundam accusationem agnoscit, sed negat esse crimen: *Confiteor verò hoc tibi, quod secundum viam, quam vocant hæresin, ità colo patrium Deum.* Habemus hic ingenuam Pauli confessionem, quod illius doctrinæ, quam illi hæresin vocant, propugnator sit: Sed nullum in eo esse crimen contendit; quia colit patrium

Deum, eundem, quem patres ipsius, Abrahamus, Isaacus, & Jacobus, omnesque sui majores coluerunt; & credit omnibus, quæ in Lege & Prophetis scripta sunt: imò, uti in ipsius cum Judæis disputationibus videre est, quicquid docebat, testimoniis ex Lege & Prophetis adstruxit. An aliquid præter Legem & Prophetas docuerit, inquiremus ad cap. XXVI. 22. Hactenus constat ejus defensio contra Judæorum criminationem; quod unâ cum ipsis omnibus, quæ Lege & Prophetis continentur, crediderit. Et reverâ, ubicunque Evangelium receptum est, rejectis idolis unicus ille Israëlitis Deus cultus est, & legis divinitas agnita; & Prophetarum libri recepti ut divini: Nec comperietur, Paulum quicquam docuisse Legi divinæ adversum.

Verf. 15. Addit: *Spem habens in Deum, quam & illi expectant, resurrectionem futuram mortuorum, justorum & injustorum.* Respicit hic Phariseos, quorum aliqui procul dubio erant inter illos, qui hic contra Paulum comparebant. Ostendit se in hoc capitali dogmate, quo ingenua ac sincera legis obedientia nititur, de mortuorum resurrectione, cum ipsis consentire. Quod verò dicit, *se spem habere resurrectionem futuram mortuorum, justorum & injustorum*; non ità accipi debet, ac si dicere velit, se sperare injustos resurrecturos ad supplicium: impiorum enim supplicium etsi credant, non tamen rectè sperare dici possunt justis: sed quod speret resurrectionem mortuorum: eam autem resurrectionem distinctè explicat qualis sit futura, non tantum justorum, sed & injustorum. Sic in capitali hoc articulo Christiani consentiunt cum Phariseis; Verum Christiani fundamento expressiore. Pharisei nitebantur generalibus quibusdam verbis ac promissionibus Legis, quæ non quidem vi literæ continebant resurrectionem mortuorum; sed verborum generalitate involvebant, & juxtâ ultimam Dei intentionem, sub typis ac figuris rerum temporalium adumbrabant: Christianis autem non tantum expressa resurrectionis ac vitæ æternæ promissa facta sunt à Domino suo Jesu Christo; Joan. V. 28, 29. VI. 39, 40. & alibi: sed in ipso Jesu Christo exemplum habent, quo tanquam fundamento immoto fides ipsorum de resurrectione nititur: quia Jesus Christus resuscitatus est ut caput omnium fidelium, in quo Pater suæ promissionis pignus fidelibus dedit. Sic dicit Petrus 1 Epist. I 21. *Deum Christum suscitasse ex mortuis, illique gloriam dedisse, ut fides & spes nostra in Deum esset.*

Verf. 16. Sicut in fide nihil contra Legem credidit, ità etiam in moribus suis ni-

nihil eos reprehendere posse ostendit: *Et in hoc me exerceo, ut inoffensam conscientiam habeam ad Deum & ad homines semper.* Hoc ergo studium illius erat, ut erga Deum ac homines officia Lege præscripta observaret, neque quicquam committeret, ob quod conscientia ipsum vel neglecti erga Deum vel homines officii, vel commissi erga eos criminis accusare posset.

Verf. 17. & seqq. Ad tertiam accusationem sequentia referenda sunt: Post multorum annorum absentiam se Hierosolymam advenisse dicit, ut eleemosynas, ex aliarum Ecclesiarum liberalitate collectas, deferat in subsidium pauperum Hierosolymitanorum, & ut Deo oblationes offerret in templo: & cum in iis occupatus esset, ac secundum legem purificatus, ac proinde nihil contra legem peccans, sed rituum observatione reverentiam suam erga legem declarans, inventus est à quibusdam Judæis Asiaticis, sed sine turbâ, ac sine tumultu. Hos oporteret hic adesse, & accusatoris partes sustinere, si quid contra ipsum haberent: illorum enim impulsu comprehensus fuerat. Si hi, qui adsunt Judæi, velint esse accusatores, testentur ipsi, an aliquid à me crimen sit commissum, quando coram ipsorum Synedrio stabam: de eo enim solo testari possunt, quod inter ipsos clamaverim, *de resurrectione mortuorum ego hodie à vobis judicor.* Hoc si velint mihi crimini imputare, me id dixisse agnosco.

Verf. 20. & seqq. Præses Felix, auditâ Pauli defensione, rem in adventum chiliarchi distulit: interim Paulum honestè in carcere tractari præcepit, nullique aditum ad ipsum denegavit. Post dies autem aliquot, cum adesset cum uxore suâ Drusillâ, foeminâ Judæâ, quæ cupida erat Paulum audiendi de fide in Christum differentem, Paulum ad se advocavit. Ille verò de fide in Christum differens, multa dixit de justitiâ, temperantiâ, ac ultimo judicio. Felix verò sermone hoc expavescens Paulum à se dimisit, dicens, se impræsentiarum satis audivisse; aliàs ubi commodum foret, se Paulum ad se denuò vocaturum. Et postea aliquoties cum Paulo sermones habuit, sperans sibi pecuniam ab ipso offerendam, ut eum dimitteret. Et cum biennio expleto successorem accepit Porcium Festum, Paulum in vinculis reliquit, ut ita Judæorum, quos multis modis vexaverat, benevolentiam sibi conciliaret; neve ipsum coram Cæsare Romano ob malè administratum munus accusarent.

CAPUT XXV.

Verf. 1. & seqq. **F**esto præfecturam ingresso, mox comparuerunt coram eo Pontifex & Judæorum primarii Paulum accusantes, & hanc ab eo petentes gratiam, ut Paulum Hierosolymam remitteret coram se judicandum. Insidias autem Paulo struxerant, ut eum in viâ interficerent. Apparet autem ex verf. 15, 16. quod Judæi primò petierint, ut Festus in ipsorum gratiam Paulum condemnaret, tanquam hominem flagitiosum. In eo similes illis, qui D. Jesum condemnarunt, eumque tradiderunt Pilato; & à Pilato rogati, quam accusationem contra ipsum adferrent, responderunt; nisi hic maleficus esset, nos eum tibi non tradidissemus. Et ex eo Concilio omnes, qui à se dissentientes persequuntur, exemplum quod imitentur capere se ostendunt. Monitis suis statim non obtemperantes, sed, dissensum suum ingenuè testantes, & ex Scripturâ adstruere paratos, coram tribunali suo ecclesiastico constituunt; si in sententiâ persistant, pertinaces declarantur & hæretici pronuntiantur, ac diro anathematis fulmine feriuntur, & tanquam putrida membra ab ecclesiæ corpore abscinduntur: & ita condemnati judici sæculari traduntur, qui ecclesiasticorum judicio acquiescens, sine ullo criminis illorum examine, utpote cujus cognitio non est fori civilis, eos morte crudelissimâ plectit. Quid id aliud est, quam cum Judæis dicere, nisi hic maleficus esset, nos eum tibi non tradidissemus: & cum illis à magistratu petere, imò magistratum compellere, ut tales in sui gratiam ad immanissimam quævis supplicia damnet? Hæc itaque prima videtur fuisse Judæorum petitio. Cum verò Festus respondisset, hoc repugnare moribus Romanis, ut quemquam damnet, antequam accusatores suos coram se habuerit, seque contra eorum accusationes defenderit: quod tum secundo petierint, ut Hierosolymam judicandus mitteretur; ut ita conjurati occasionem haberent ipsum in viâ interficiendi. Festus verò jussit, siquidem Paulum accusare vellent, ut Cæsaream, ubi Paulus asservabatur, venirent, quò ipse brevi profecturus erat. Cum post aliquot dies Cæsaream descendisset, postridie tribunal conscendit, Paulumque coram se adduci jussit.

Verf. 7, 8. Judæi, qui Cæsaream venerant, multas ac graves contra Paulum accusationes proferebant. Lucas eas singulatim non recenset. Sed ex Pauli apologiâ liquet, easdem fuisse, quas coram

Felice ediderant. Contrà tres enim accusationes se defendit: quod nihil commiserit contrà legem Judæorum, eò nempe quod esset è præcipuis sectæ Nazaræorum, seu quod Christum prædicaret: quod non profanasset templum, quia falsum erat ipsum Græcos in templum introduxisse: & quod nihil peccasset contra Cæsarem, concitando nimirum seditionem, quod contrà majestatem Cæsaris fuisset. Et licet Paulus coram Felice has accusationes clarè diluisset, nihilominus illi, quasi nihil ad illas à Paulo responsum esset, easdem repetunt, nullâ novâ additâ probatione, aut defensionis Pauli refutatione. Ita solent persecutores calumnias semel à se contra innoxie errantes structas continuo repetere, & crebrâ earundem repetitione Magistratum obtundere, ut importunis suis sollicitationibus dissentientium supplicia ipsis extorqueant: Et licet calumniarum falsitas evidenter demonstrata sit, easdem sine ullo pudore iterare, interimque nihil adferre, quo illas esse veras probent, aut aliorum documenta, quibus eas falsitatis convincunt, refellant. Nihilominus criminationibus suis exitium innoxiiis machinantur, eisque suas defensiones iterandi, & confirmandi necessitatem imponunt: Uti hic à Paulo factum videmus. Sed cum hæc omnia fusius explicata sint *cap. preced.* ea hic repetere superfluum foret. Liquet etiam ex *vers. 19.* aliam fuisse contentionem, quæ ad primam accusationem referenda est, de Jesu Christo, utrum is resurrexerit, negantibus id Judæis, affirmante Paulo. Et in hoc capite vertebatur totius controversiæ cardo: Si enim Christus ex mortuis est suscitatus, quoniam id sine virtute divinâ fieri non potuit, dubitari nequit, quin à Deo missus sit, Deusque hoc irrefragabili testimonio doctrinam ejus approbaverit: præsertim cum à Judæis missionis suæ divinæ signum dare rogatus, ad resurrectionem suam provocaverit, *Matth. XII. 39, 40. Joan. II. 18, 19. & seqq.*

Vers. 9. Festus auditâ hac Pauli apologiâ, nullumque in ipso crimen agnoscens, ut Judæis gratificaretur, rogavit Paulum, an vellet Hierosolymam adscendere, ibique de hisce judicari se præfente? Sic quicquid salvâ justitiâ se Judæis concedere posse credidit, illis concedere voluit.

Vers. 10, 11, 12. Paulus, cum esset civis Romanus, non poterat invitus tradi Judæorum Synedrio, ut illius judicium subire cogatur: Ideò rogat Præses, an à Judæis judicari velit? Ipse verò, memor insidiarum sibi à plusquam quadraginta Judæis structarum, & Judæorum contrà se odium expertus, hoc recusavit: sed ju-

re civis Romani usus, ad Cæsarem provocavit: Procul dubio etiam memor oraculi nocturni, quo Dominus ipsi prædixerat, quod & Romæ sibi testimonium esset redditurus. Dum autem ad Cæsaris tribunal provocat, ostendit se non id facere, quia justum judicis judicium reformidat; Judæis enim se nullâ in re nocuisse ait; ac proinde illorum contra se querelas esse iniquas; nec ullam esse causam, cur à præside judicari vereatur: sed quidem, cur Judæos judices agnoscere recuset. Animo enim erga se esse infensissimo, qui calumnias apertè falsas sui opprimendi causâ contra se excogitaverint. Quid itaque sibi, nisi exitium expectandum esset, si hominum, ita avidè necem suam cupientium, judicio se submittat? Si aliquid commiserit, quod legibus Romanis mortis supplicio vindicari debet, se non recusat, quò minus secundum leges Romanas judicetur. Si verò nullum in se sit crimen ejusmodi, iniquum esse, ut hominibus sibi inimicissimis tradatur judicandus: tantumdem enim id esset, atque se innocentem in inevitabile exitium precipitare. Et Festus deliberatione cum consiliariis suis habitâ, dixit, quoniam ad Cæsarem appellasset, ipsum ad Cæsarem iturum.

Vers. 13. & seqq. Non multò post Cæsaream venit Agrippa rex cum uxore Berenice, ut Festo novam præfecturam gratulentur. Post aliquot dies Festus Agrippæ narravit accusationes Judæorum contrà Paulum; sed longè alias illas fuisse quam rebatur: Suspicebatur enim esse crimina contra quietem publicam commissa, & postea auditâ accusatione Judæorum, & Pauli defensione, deprehendebat esse tantum quæstiones de ipsorum religione, & de Jesu, utrum ille resurrexisset, nec ne. Addiditque, quomodo Paulus ad Cæsarem provocasset.

Vers. 22. & seqq. Agrippa se cupidum ostendit Paulum audiendi: itaque postridie coram Festo, Agrippâ, Berenice, Chiliarchis, & primoribus civitatis Paulus fuit productus. Eo conspecto, Agrippæ dixit Festus, hunc esse virum, cujus mortem Judæi tam ardentè petant: in quo tamen ipse nullum crimen morte dignum deprehendat. Quia verò ipsum, quoniam ad Cæsarem provocasset, ad Cæsarem mittere decreverat, cupiebat Cæsari certi quid de ipsius accusatione scribere. Cum verò hætenus nihil certi haberet, voluit illum ab ipsis audiri, ut deliberatione cum ipsis habitâ certi quid scribere posset.

CAPUT XXVI.

Vers. 1. & seqq.

Paulus, potestate loquendi sibi à rege Agrippâ datâ, se exatè contra omnia sibi objecta à Judæis crimina defendit. Primò loquitur de suo Pharisaismo, & de resurrectione mortuorum, quam dicit *Patribus à Deo promissam, in quam duodecim tribus nostræ Deum nocte ac diè perpetuò colentes sperant se perventuras*. Non quod promissio resurrectionis expressis verbis in Lege exstet; sed generalitate verborum comprehensa sit, promisso nempe vitæ; quod sensu primo ac directo vitam felicem in terrâ Canaan ad dicebat, ut liquet *Levit. XVIII. 5.* attamen secundum ultimam Dei intensionem etiam vitam æternam, quæ propriissimè *vita* vocatur, inclusit: vel etiam promissis de terrâ Canaan possidendâ, tanquam figurâ ac typo adumbrata fuit. Unde & pii in Israël, & tota Phariseorum secta, promissa divina attentius expendentes, ac ad animum revocantes, pios quandoque in hac vitâ non frui felicitate in Lege promissâ, confisi benignitate ac fidelitate Dei, resurrectionem sperarunt, in quâ obedientiæ suæ præmium expectant. Eam porrò Dominus Jesus subtili ratiocinatione, verbis Dei, se Abrahami, Isaaci & Jacobi Deum, etiam post ipsorum mortem declarantis, indicatam esse ostendit: Quia Deus non est Deus, aut benefactor, mortuorum sed vivorum.

Inde describit conversionem suam ad Christum: Verum quando verba Domini Jesu, ipsum è cælo alloquentis, refert, quædam hîc habet, quæ in præcedentibus, ubi eadem historia narratur, non leguntur. Unde non improbabiler colligitur, Apostolum, brevitatis causâ, varia Domini alloquia, diversis in apparitionibus secum habita, conjunxisse: Aut si Apostolus hæc singulatim & distinctè rerulerit, Lucam, qui Apostolicæ orationis tantum compendium scripsit, hæc quasi uno eodemque tempore omnia dicta fuissent, in brevem summam contraxisse.

Vers. 16. Dicit ergò, quando Dominus jusserat, ut pedibus suis confisteret, ipsum addidisse: *In hoc enim apparui tibi, ut designarem te ministrum ac testem, tum eorum quæ vidisti, tum eorum in quibus apparebo tibi*. Elegit Dominus Apostolos testes eorum quæ viderant, & audiverant; quos idcirco individuos suos esse voluit comites: Paulus autem cum Domino in terris degente versatus non fuit; ideoque miraculorum ipsius testis oculatus esse non potuit. Itaque ut Apostolatus munere cum

aliis ritè fungi posset, & testimonium Jesu perhibere, oportuit ut eum videret & audiret: Vidit autem eum cœlesti luce & gloriâ coruscantem, & se è cælo alloquentem audivit. Atque ita eadem cum reliquis Apostolis certitudine gloriæ illius cœlesti testimonium perhibere potuit: quod porrò tot editis in nomine Christi, in cælo regnantis, miraculis, ut non nisi à præfractis ac obstinatis illud rejici potuerit, confirmavit. Apparet hinc causa, cur Paulo eximia hæc præ reliquis gratia facta sit, quod è cælo ipsi Christus apparuerit: quia destinatus erat Apostolus, id est, testis oculatus gloriæ Jesu Christi, per cuius testimonium Dominus gentes ad fidem in se adducere constituerat. Et quia hæc apparitio ipsi persecutionem & eadem contrâ Ecclesiam spiranti obtigit, dicit Christum sibi *tanquam abortivo conspectum*, 1 Cor. XV. 8. id est, homini abjecto, nihilque minus quam tantâ gratiâ digno: ut Num. XII. 11, 12. quod verbis sequentibus plenius significat, vocans se non tantum *minimum Apostolorum*; sed & de se affirmans, quod *non sit dignus ut vocetur Apostolus*, propterea quod persecutus fuerit Ecclesiam Dei. Et huc respexisse videtur, quod Gal. I. 15. *Deus ipsum separaverit ab utero matris & vocaverit per gratiam suam*: id est, vocaverit ad munus illud eximium Apostolatus, tanquam ab utero matris, id est, per meram gratiam suam, nullâ præcedente ipsius operâ: uti id antea ostendimus.

Nec tantum à Domino destinatus fuit testis gloriæ, quam vidit, cum Damascum tenderet, sed & aliarum apparitionum, in quibus Dominus ipsi postea apparuit; sic enim dicit, *& eorum in quibus apparebo tibi*: quas inter maximè excellit ea, cum raptus in tertium cælum ea vidit, quæ homini fas non est eloqui. Quæ tanta fuit, ut maximo fuerit in periculo, ne se magnitudine revelationum suarum efferret: & ne eò prolaberetur, datus ei est angelus satanæ, qui ipsum colaphizet. Sic oculus testis gloriæ Christi potuit æquali cum reliquis certitudine Apostolatus munere fungi. Et quia revelationes illæ immediate à Domino Jesu ipsi obvenerunt, hinc passim in epistolis suis se vocat *Apostolum Jesu Christi per voluntatem Dei*, 1 Cor. I. 1. 2 Cor. I. 1. *non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum Christum, & Deum Patrem, qui ipsum excitavit ex mortuis*, Gal. I. 1. & *neutiquam inferiorem summis Apostolis*, 2 Cor. XI. 5. XII. 11.

Vers. 17. *Eripiens te de populo, & gentibus, in quas nunc ego mitto te*. Per λαόν sive populum, intelligit Judæos, distinctè à gentibus. Utrique Paulo maximè infesti fuerunt ob testimonium Jesu Christi.

Judæi quidem; non tantum quia, cum antea acer fidei Christianæ persecutor fuerat, eam postea summo cum zelo propagabat; sed & potissimum, quia speciatim ad gentes missus illis salutem prædicavit per fidem in Jesum Christum absque operibus Legis. Se solos Dei populum credebant; ideoque gentes sibi æquari indignissime ferebant. Summi erant Legis zelatores; non itaque concoquere poterant, absque Legis observatione salutem gentibus addici, modò in Christum credant, & à peccatis resipiscentes in posterum juxta præcepta Christi vitam instituerent. Id contemtum Legis, imò defectionem à Lege interpretabantur: Inde tanta contra ipsum Judæorum exacerbatio, uti passim in præcedentibus capitibus vidimus; & de quâ acerbitate Paulus conqueritur 1 *Thess.* II. 15, 16. A gentibus similia passus est ob reprehensam eorum idololatriam, ac vitæ profanitatem. Ne verò animo frangeretur, aut in obeundo munere Apostolatus languesceret, promittit illi Dominus ex omnibus illis afflictionibus liberationem. Interim summa illa Pauli constantia, quâ mediis in afflictionibus, quæ crebræ, graves ac diuturnæ fuerunt, uti videre est 2 *Cor.* XI. intrepidè fidem in Jesum Christum prædicavit, indubitatum fuit argumentum, quo, quicumque animo non erant prorsus perverso, de cælestis Domini Jesu apparitionis, reliquarumque apparitionum divinarum veritate convinci poterant: Cum in hominem mentis compotem non cadat, ob mendacium à se confictum, unde nullum sibi sperare potest emolumentum, quascunque afflictiones perpeti; præsertim si solâ mendacii abnegatione, ac ingenuâ veritatis confessione omnes illas evadere possit. Ideoque in omnibus suis apologiis ad illustrem hanc apparitionem provocat.

Verf. 18. *Aperire oculos eorum, ut convertantur à tenebris ad lucem, & de potestate satanæ ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, & sortem inter sanctos, per fidem quæ est in me.* Figuratâ utitur locutione, quâ voce *tenebrarum* significatur ignorantia, status peccati, ac tandem miseriæ ac mortis: *lucis* verò, cognitio voluntatis divinæ, sanctitas, ac tandem beatitudo ac salus. Quia verò qui peccato sese manciparunt faciunt satanæ grata, & satanæ suggestionibus consentanea, ideo dicuntur esse *sub potestate Satanæ*: Non quod Satanæ eos invitos sub potestatem suam redigat, & ad peccatum compellat: sed quod ipsi concupiscentiis carnalibus indulgentes, & peccatum avidè committentes, sese diabolo mancipent, faciendo quæ ipsi grata sunt, ejusque voluntati consentanea: unde fit, ut cupiditatibus illis

inescati à satanâ ad quævis infligentur inquinamenta carnis, ut avidè omnem impuritatem committant, atque ita ipse propriâ ipsorum culpâ ac malitiâ ipsis dominetur. Qui eos inde ad vitæ sanctitatem convertunt, dicuntur eos *à potestate satanæ convertere ad Deum*; quia status ille cognitionis, sanctitatis ac salutis, est status, quo Deo junguntur, intimeque illi uniuntur. Hic autem observandum, quod effectus hic conversionis à statu peccati ad sanctimoniam tribuatur Apostolo Paulo, qui minister fuit Christi, & verbi à Christo sibi concrediti præco: quia verbo illi inest vis peccatores convertendi, & in peccatis mortuos virtute spiritali instruendi, quâ potentes reddantur ad peccati dominium excutiendum; imò quâ excitantur ut viribus sibi concessis legitime utantur, atque ita è tenebris ad lucem verè convertantur. Sic Apostolus 1 *Cor.* IV. 15. dicit, se Corinthios *in Christo Jesu per Evangelium genuisse*. Unde & verbum, quod ab Apostolis prædicatur, vocatur *semen regenerationis*, 1 *Pet.* I. 23. Quamquam itaque Apostoli, si cum Deo conferantur, nihil sint, uti ipse ait 1 *Cor.* III. 6, 7. omnis enim verbi efficacia ad homines convertendum est à Deo, quam nisi Deus verbo indidisset, omnis Apostolorum labor fuisset irritus; & licet totum sermone Evangelii replessent orbem, inani tantum sono aërem feriissent; tamen si considerentur cum relatione ad homines, multum præstant: verbum enim illud, cui vis homines spiritaliter regenerandi à Deo indita est, hominibus prædicando, eos regenerant, & à peccatis convertunt ad Deum, qui, si verbo caruissent, in peccatis suis æternum periissent. Et hoc respectu ipsis etiam regenerationis actus tribuitur, quatenus sunt instrumenta Dei, quorum ministerio Deus verbum suum peccatoribus revelat, ejusque cognitione animis ipsorum impressâ potenter excitat, ut efficax vitam in melius immutandi propositum concipiant. Convertunt ergò homines, non tanquam causa conversionis primaria: sed ministerialis, applicando hominibus verbum, cui vim regenerandi Deus indidit. Illustrat hoc egregiè Apostolus similitudine ab agricolis desumptâ. Laborem suum comparat labori agricolæ plantantis ac rigantis, qui irritus foret ac nullius usus, nisi Deus incrementum daret; id est, nisi Deus terræ, in quâ arbores plantantur, & aquæ, quâ rigantur, vim arbores nutriendi indidisset. Si enim arbores committeret sterili arenæ, aut terræ petrosæ; si eas rigaret vino aut oleo (liquoribus aquâ multò præstantioribus) nunquam incrementum accederet arboribus, nullique ex illis elicerentur.

rentur fructus. Deus enim particulas non arenæ, neque vini aut olei, sed terræ disposuit, ut sint aptum alimentum arboribus: dedit arboribus radices, quibus tanquam ore particulas terræ & aquæ recipiant, & porro per truncum ac ramos arborum distribuant, atque ita illis incrementum conferant. Itaque omne earum incrementum Deo debetur, neque est, quod ullas in eo partes sibi arroget agricola. Non ramen irritus est agricolarum labor, si ad arbores referatur: Nisi enim ipsi terram debite præpararent, & arbores terræ frugiferæ committerent, nisi eas aliquando rigarent, atque ea adhiberent, quæ Deus alimento arborum destinavit, facile exarescerent, nullum caperent incrementum, nec ulli exinde elicerentur fructus. Hoc itaque respectu agricolis eorumque labori ac industriæ etiam arborum incrementum aliquatenus tribui potest: & simili respectu Apostolis, aliisque Evangelii Ministris, peccatorum conversio.

Fructus hujus conversionis est, ut accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos, per fidem, quæ in me est. Quomodo per fidem in Christum remissionem peccatorum obtineamus, seu iustificemur, plenius explicuimus cap. XIII. 38, 39. Hic tantum observamus, quoniam dicitur, ab iis, qui conversi sunt à potestate ad Deum, remissionem peccatorum obtineri per fidem, quæ est in Dominum Jesum, manifestum esse, fidem hic intelligi, quæ conjunctam habet resipiscentiam & emendationem vitæ, qualem etiam Paulus exigit Gal. V. 6. qualemque passim intelligit in Epistolâ ad Romanos: Quod quoniam alias prolixè demonstravimus, ulterius illi probando non immorabimur.

Verf. 19. Unde, rex Agrippa, non fui incredulus cælesti visioni. Vox ἀπειθής significat propriè, inobediens, seu contumax & refractarius. Sensus est, quod paruerit cælesti visioni, in Christum, quem persequabatur, crediderit, seque ad legationem sibi destinatam obeundam promptum paratumque ostenderit. Cum autem obedientia includat non obediendi potentiam, sequitur Paulum, si animo fuisset refractario, potuisse in incredulitate suâ perseverare. Licet enim non posset sensibus suis fidem denegare, ac proinde non agnoscere cælestem illam lucem à se visam: potuisset tamen, nisi gloriæ divinæ zelo fuisset ductus, animum obfirmare, ne crederet lucem illam & vocem à se auditam indubitatum cælestis gloriæ Jesu Christi, esse argumentum: atque ita Christum non agnoscere Salvatorem: Præsertim cum Christi Evangelium non tantum multa carni dura præscribere nosset, sed & ob

illius prædicationem afflictiones gravissimas mortemque sibi subeundam prævideret. Quæ consideratio hominem pietatis minimè studiosum, & deliciis hujus sæculi inhiantem, facile impellere potest, ut clarissimis fidem deneget, & in evidentibus argumentis nullam probandi, aut assensum extorquendi vim agnoscat. Sed hæc lâtiùs cap. IX. explicuimus.

Verf. 20, 21. Ut cælesti visioni, quæ minister Evangelii inter Judæos, & præcipuè gentes destinatus fuerat, se immergerum non fuisse, ostendat, addit, se his qui sunt Damasci primum, & Hierosolymis, & in omnem regionem Judææ, & gentibus annuntiasse ut resipiscerent, ad Deum converterentur, & opera resipiscentiæ digna facerent. Hoc autem officio exosum se factum Judæis, ab iisque comprehensum in templo, quin & illos fuisse conatos se interficere; se verò gratiæ & auxilio divino in hunc usque diem fuisse asservatum, & in mandato sibi munere strenuè pergere: quod his verbis designat.

Verf. 22, 23. Testificans minori atque majori, nihil extrâ dicens quàm ea, quæ Prophetæ locuti sunt futura esse, & Moses, si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annuntiaturus est populo, & gentibus. Doctrina, quam Paulus se prædicasse dicit, hæc fuit, quod Christus sit passurus, & primus ex resurrectione mortuorum lumen annuntiaturus populo & gentibus. Παθητός ordinariè vertitur, passibilis: verum rectius vertitur, passurus, aut qui pati debet. Verbalia enim ejusmodi terminationis pro ratione rerum, de quibus agitur, etiam diversam recipiunt significationem. Cum de theoreticis agitur, significare solent facultatem seu possibilitatem: sic αἰσθητός est sensibilis seu qui sentiri potest: νοητός intelligibilis seu qui intelligi potest: & δυνάστης, 2 Petr. III. 16. quæ difficulter intelligi possunt. At cum de practicis, significare solent officium, seu id quod fieri debet: ut ἀγαπητός, amabilis seu qui amari debet: συνητός, odibilis, seu quem odisse oportet. Cum itaque hic agatur de officio, quod Christo à Patre cælesti impositum est, patet, παθητός hic explicandum, per passurus, seu qui pati debet. Fuit ergo hæc doctrina Pauli, oportuisse Christum pati: eaque planè opposita fuit doctrinæ Judæorum, qui expectant Messiam victoriis ac triumphis insignem, & latè in terris regnantem. Hanc doctrinam ut Paulus Judæis persuadeat, docet eam consentaneam esse iis, quæ Prophetæ ac Moses de Messia prædixerunt. Hoc evictò, necessario sequitur, oportuisse Christum pati: & tantum abesse, ut propterea Christus ab iis sit reji-

rejiciendus, ut è contrario inde etiam agnosci debeat esse Christus. Et hoc idem inculcat D. Jesus *Luc. XXIV. 26. Nonne oportuit hæc Christum pati, & intrare in gloriam suam?* Ubi vox *dei* non significat omnimodam necessitatem; sed quod hoc consentaneum fuerit vaticiniis Prophetarum. Discipuli enim illi Emmauntem abeuntes ostendunt, Christi maledictam mortem planè adversari ipsorum expectationi, quam de Messia habebant: Dominus, ut hunc ipsis errorem eximat, ostendit, consentaneum esse iis, quæ Moses & Prophetæ prædixerant, ut prius moriatur antequàm intret in gloriam suam; ac proinde, ut Jesus sit Messias seu Christus, oportuisse ut moriatur: sic enim quæ de Christo prædicta sunt, in ipso complementum habent. Hic sensus est vocis *dei*: qui etiam aliis in locis manifestus est: *Matth. XVIII. 33. Marc. XIII. 14. Luc. II. 49. Act. V. 29. XIV. 22.* & aliis plurimis locis.

Deinde: Christum fore *primum ex resurrectione, & lucem annuntiatum populo & gentibus.* Hæc erat altera pars doctrinæ Pauli, cui Judæi acerrimè contradicebant: Jesum à se blasphemiam condemnatum, & Pilato ut crucifigeretur traditum, prædicari à mortuis surrexisse, indignissimè ferebant; & maximè quidem, quod in ejus nomine salus annuntietur etiam gentibus: hæc enim erat acerrimi contra Paulum odii causa, adeò ut propterea eum indignum pronuntiarent, qui vivat. Quod enim hic dicit, *Christum lucem annuntiatum populo & gentibus*, id non de ipso Christo intelligi debet, quod ipse post resurrectionem gentibus esset prædicaturus: sed quod Apostolos & discipulos suos missurus sit, ut non tantum populo Judæorum, sed & gentibus lucem annuntient. Quod enim Apostoli jussu ipsius, & donis ad id requisitis ab ipso instructi fecerunt, hoc ipse Christus fecisse rectè dicitur: eodem modo quo Paulus Ecclesiam Christi jussu & autoritate congregatam persequens, Christum persequi dicitur.

Hæc Paulus, ut se contra Judæorum accusationem defendat, dicit consentanea esse iis, quæ Moses & Prophetæ dixerunt. Hic supponere debemus veritatem historiarum mortis & resurrectionis Domini, & miraculorum, quæ tum temporis in illius confirmationem ab Apostolis fiebant: & ex illius collatione cum illis, quæ in Mose, & Prophetis leguntur, evincere, omnia hæc olim prædicta ac præfigurata esse, Judæosque nullam habere causam Dominum Jesum, quia ignominiosâ morte interemptus est, pro Christo non agnoscendi: neque indignè ferendi, gentes unâ cum ipsis

ad salutem vocari. Hic autem observandum, hæc à Prophetis non ita expressis verbis, nullique obscuritati obnoxiiis fuisse prædicta, sed sub typis & umbris occultata, aut verbis figuratis & generalibus comprehensa; Attamen quoniam iis prædictum fuit, licet obscurius, quod Apostolus de Christo docuit, meritò dicit, *se nihil docere extrâ ea, quæ Prophetæ & Moses prædixerunt futura esse.* Si crimentur Judæi, multa tamen Apostolum docere, quæ expressè in Prophetis non exstant: Respondeo: Sufficere, ut res ipsa per Prophetas prædicta sit, plurimæ licet illius circumstantiæ antea fuerint occultatæ. Prædixit generatim Deus per Prophetas, quæ Messia officium spectant; sed involutius & obscurius: plenam muneris Messia revelationem reservavit ipsi Messia ejusque discipulis. Hæc obscuritas occasio est, quâ Judæi incredulitatem suam velare prætendunt. Multa exstant in Prophetis de Messia vaticinia, quæ regnum gloriosum ac fælix in terris, Judæorumque in terram promissam reductionem, si secundum literam sumantur, continent: In illis Judæi, populus carnalis, & temporalia sapiens, defixi hærent; adeò ut non attendant ad alia, quæ Messia mortem, & plurimas afflictiones præsignificant: quia illa cum regni terreni erectione conciliare nequeunt. Sed quoniam non tantum regnum Messia gloriosum, sed & ipsius afflictiones & mors violenta prædicta fuit, & variis typis adumbrata; vaticinia de illius regno ita ipsis interpretanda sunt, ut cum ejus passionibus ac morte optimè conciliari possint: At fieri non potest, ut illa concilientur cum regno Messia glorioso in terris: sed optimè quidem cum regno spirituali ac cælesti; quia ex morte resuscitatus regnum illud adeptus est; atque ita afflictiones & mors ipsius medium fuerunt regnum illud cæleste consequendi. Hæc quidem ita clarè prædicta non fuerunt, ut ante eorum impletionem plenè intelligi, totaque ratio muneris Messia plenè cognosci potuerit: Nec enim hoc natura prophetiæ permittit, quæ, quamdiu nondum impleta est, semper obscuritate aliquâ involuta est. Deus Abrahamo prædixit posteritatis ipsius afflictionem, promisitque ejusdem ex illâ liberationem; non tamen distinctè expressit, quis esset futurus populi ex illâ afflictione liberator, nec quibus actibus liberatio illa esset perficienda: Hæc itaque Abrahamo obscura fuerunt, licet illi obscurum non fuerit, posteritatem suam ex illâ afflictione liberandam. Nihilominus rectè dicitur, liberationem per Mosén factam, omniaque miracula per Mosén edita, consentanea esse iis, quæ Abrahamo à Deo præ-

prædicta erant. Idem de Christi morte ac resurrectione, & salutis prædicatione gentibus facta dicimus. Quædam sunt obscure prædicta, ut quæ *cap. LIII.* Esaiæ leguntur, quæ olim intellectu non ita obvia fuerunt. Quædam olim habuerunt suum complementum, sed tantum in typo & umbrâ: qualia inter alia sunt, quæ *Psal. XXII.* & *LXIX.* de Davide ejusque afflictionibus tanquam typo Christi & *Psal. XVI.* de Davidis ex angustiis suis liberatione resurrectionem Christi adumbrante dicta sunt. Hæc enim, si literam spectes, in Davide complementum suum habuisse negari non potest: attamen si verba, quibus hæc expressa sunt, propius consideremus, apparebit ea non secundum omnem literæ vim ac plenam significationem, sed sensu admodum diluto in Davide complementum suum habuisse: itaque exinde colligere erat, Deum majus quid illis verbis occultare voluisse, quod quale futurum esset, tum nondum cognosci potuit: Postquam verò impletum est, tum sensus ille, qui antea latuit, manifestus evasit; & ex eventus collatione cum verbis vaticiniorum patuit, ea secundum omnem literæ vim ac efficaciam impleta esse; ac proinde hunc esse præcedentium typorum antitypum, quem Deus emphaticis illis quæ in vaticiniis occurrunt verbis præsignificare voluit. Possemus id pluribus allatis exemplis ostendere: Verum hoc nunc non agimus; essetque id prolixioris disquisitionis; alibi id à nobis præstitum est. Solummodò ostendimus nunc, ex eventuum collatione cum vaticiniis institutâ, posse nos convinci, eos à Prophetis esse prædictos, atque sensum, qui in eventibus elucet, genuinum ac plenum Prophetarum esse sensum, licet is ante impletionem obscurus fuerit, & non ita distinctè cognosci potuerit. Similiter multi sunt typi in Veteri Testamento, qui nunc cum Christo collati agnoscuntur ulteriorem habere significationem, quæ olim agnosci non potuit: Qualis est typus Josephi, qui per varias afflictiones ad fastigium regium adscendit; & nomine Pharaonis regnum administravit, æqualis cum Pharaone honoris particeps, solâ supremâ, quæ ab ipso rege inseparabilis est, dignitate exceptâ: Similiter Jonæ, qui tribus diebus ac noctibus fuit in ventre ceti; & serpentis ænei in deserto, quem Moses in stipitem erexit, ut quicumque eum aspicerent à venenatis serpentum moribus sanarentur; alique plures, quos omnes commemorare longum foret. Credibile est, neminem Israëlitarum qui ante adventum Domini Jesu in carne vixerunt, significationem hanc typicam cognovisse: attamen ex eventu patuit,

Deum voluisse in his typum Christi latere, quem tandem in Christo, horum omnium antitypo, esset explanatius revelaturus. Quicumque ergò de Christo docet, quæ typis illis juxta ultimam Dei intentionem præfigurata sunt, ille nihil docet extrâ ea, quæ Moses & Prophetæ de Christo prædixerunt futura esse. Verum & ille multa potest expressius docere, quæ singulatim illis typis inclusa esse affirmare quidem non possumus; attamen quoniam impletioni horum typorum necessariò insunt, nec sine iis omnimoda typorum impletio perfici potuit, etiam de his meritò dicitur, quod non sint extrâ ea quæ prædicta sunt. Sic Deus prædixit per Prophetas mortem Messia, sed non crucifixionem, attamen eam adumbravit obscure per serpentem æneum; ea itaque contigit juxta ea, quæ Moses de Messia revelavit futura. Prædixit Deus Messiam liberaturum populum; sed omnes actus, quibus liberatio illa constat, nec liberationis modum singulatim expressit: attamen quando mittendo Christum liberationis modum revelavit, & quibus eam actibus perfecit, rectè dicitur ea facta juxta ea, quæ Deus per Moysen & Prophetas præsignificavit futura esse: Quia per eventum illum demonstravit, hanc liberandi rationem, & hos actus ad liberationem faciendam à se esse prædefinitos.

Noluit autem Deus ut hæc omnia clarè ac distinctè per Prophetas prædicerentur; sed plenam ac distinctam revelationem reservavit ipsi Messia. Voluit nempe Deus priorum sub Veteri Fœdere excitare diligentiam & industriam, ut sublimiorem sensum, qualem verbis vaticiniorum inesse colligere poterant, investigarent; quod Prophetas fecisse testis est Petrus, 1 *Epist. I. 11.* Et interim plenam illorum explicationem reservare ipsi Messia, ut Judæi Messiam agnoscant, non autoritate Prophetarum propriè inducti, sed per Messiam ipsum, ejusque doctrinam ac miracula persuasi; & ut ultimum ac plenum Prophetarum sensum ex ipso Messia discant: quia in ipso omnium Prophetiarum complementum est. Ipsi ergò clavis, quâ obscura Prophetarum vaticinia referantur, credita fuit. Si enim Prophetæ omnia, quæ Messia officium spectant, distinctè & plenè prædixissent, nihil ulterius Messia, quod doceret aut revelaret, relictum fuisset: Sic non propter se, sed propter Prophetarum oracula receptus fuisset; & ut reciperetur nihil aliud necesse fuisset, nisi ut collatione cum Prophetis institutâ observaretur, an ea perageret, quæ Prophetæ expressis verbis ab ipso peragenda esse prædixerunt. At quæ

tum virtus fuisset, recipere Messiam, quando ne ab homine obstinato ac præfracto negari aut rejici posset?

Summa præterea Dei sapientia in eo latuit; quod crucem & mortem Messiae verbis nulli obscuritati obnoxiiis non prædixerit: quodque spirituale Messiae regnum sub regni mundani typo adumbraverit. Voluit nimirum se accommodare statui ac captui populi sui, cui quoniam Mo-
sis legem observanti felicem terræ Canaan possessionem promisit, conveniens fuit, ut solidam ac veram felicitatem, quam Messias allaturus esset, etiam adumbraret typis rerum terrenarum in Lege Mo-
sis clarè & expresse promissarum. Voluit nimirum Deus populum suum variis in afflictionibus, quibus ob defectionem à Lege ab hostibus suis premebatur, expectatione Messiae erigere, & in officio continere, ne Legis penitus oblivisceretur. Itaque conveniens fuit, ut Israël iisdem promissis, quæ Legi annexa erant, populi-
que expectationi ex promissis Legis conceptæ congruebant, erigeretur: quibus sicut res spirituales ac vita æterna, tanquam typis & umbris, etiam comprehensa fuit; ita etiam sub typo regni mundani Messiae regnum spirituale ac cæleste adumbratum ac præsignificatum fuit. Non-
dum enim maturuerat Israël, ut plenam regni Messiae revelationem caperet. Amor terræ Canaan cordibus eorum altè nimis infixus erat: capaces nondum erant doctrinæ Christi, per crucem & afflictiones contendendum esse ad veram felicitatem post hanc vitam demum obtinendam. At postquam per varias ac diuturnas afflictiones exercitatus fuit, amor ille nimius erga terram Canaan paulatim languescere cœpit, populusque aliquam maturitatem est adeptus, & præparatior redditus, ad Messiam, cujus adventus appropinquabat, recipiendum, & regni illius spiritualis plenioris cognitionem admittendam: præjudicium enim illud, quod ex oraculis secundum literam intellectis conceperant, ex animis ita præparatis facilius evelli potuit: sicut etiam omnes, quorum in animis pia docilitas fuit, deposito suo præjudicio, Messiam, regnum spirituale annuntiantem ac erigentem, avidè amplexi sunt; Quorum verò animi fuere mundani ac honorem hominum spectarunt, eum rejecerunt: *Joan. V. 44.*

His ita explicatis patet, nihil à Mose & Prophetis dissonum docere Apostolum, quando docuit, Christum oportere mori, & resurgere, atque ita lucem annuntiare populo & gentibus. Imò hoc consentaneum fuit, si rationem liberationis per Christum peragenda à Deo prædesi-

nitam exactius inspiciamus. Illa enim per mortem ac resurrectionem Christi necessariò peragi debuit. Munus nimirum Christi redemptorium tribus peractum est officiis, Prophetico, Sacerdotali, ac Regio. Ut se eximium Prophetam demonstret, suæque missionis divinæ testimonium præbeat hominibus, efficacissimum fuit argumentum, quod se ultrò ac sponte in mortem tradiderit: non enim se à Deo missum demonstrare efficacius potuit, quam in testimonium illius veritatis mortem acerbissimam voluntariè sustinendo: Unde *fidelis testis* vocatur, *Apoc. III. 14.* & *bonam confessionem coram Pontio Pilato confessus* dicitur, *1 Tim. VI. 13.* Idque cò magis in Christo requisitum fuit, quia morte ipsius Novum Fædus sancitum fuit, ac proinde omnes, qui id amplectebantur, per mortem ipsius penitus persuaderi debuerunt, se bona, fædere illo promissa, ab ipso & ex ipsius manu accepturos: Unde & sanguis ejus *sanguis Novi Fæderis* appellatur, *Matth. XXVI. 28.* quo nimirum Novum Fædus sancitum est. Quare & mors ejus comparatur morti testatoris, *Hebr. IX. 16, 17.* ut ostendat divus scriptor, Novum Fædus instar testamenti esse, quo Jesus Christus suis fidelibus cælestem gloriam tanquam hæreditatem assignavit: ac proinde oportuisse, ut mors ipsius intercedat. Illam necesse fuit ut excipiat ejus ex morte resurrectio: quia ipsum ex morte suscitando Deus Pater ipsum veracem esse ostendit, mandataque sua fideliter hominibus exposuisse: Unde & ipse divinæ suæ missionis signum rogatus, ad eam tanquam signum omnium maximum provocavit: *Matth. XII. 39, 40.* *Joan. II. 19, 20, 21, 22.* Non enim sanctitas & philanthropia Dei permittit, ut tam irrefragabili signo auctoritatem conciliet, nisi illi, qui in testimonium veritatis ad illud verè provocavit: alias seductionem confirmasset, eamque hominibus gloriæ divinæ studiosis, pietatemque ac salutem anhelantibus, inevitabilem reddidisset, ubi eam tam illustri documento ab ipso Deo confirmatam vidissent; quod in Deum sanctissimum non cadit. Hinc & spiritus divinus, qui eum ex mortuis suscitavit, vocatur *spiritus sanctificationis*, *Rom. I. 4.* quia Christum ex mortuis suscitando eum sanctificavit, hoc est, ab omnibus aliis falsò missionem divinam jactantibus segregavit; demonstravitque suum esse Filium, qui munus sibi demandatum fideliter esset executus.

Nec minus necessaria fuit mors ipsius ac resurrectio, ut sacerdotio suo fungeretur, genusque humanum Patri suo reconciliaret. Mors, & quidem cruenta; ut tanquam victima piacularis immolaretur

tur pro peccatis: unde & illa vocatur *redemptionis pretium* pro nobis *Matth. XX. 28.* & ipse dicitur se Deo tradidisse pro nobis, sc. in mortem, *oblationem & victimam Deo in odorem suavitatis, Eph. V. 2.* Non enim olim ulla fuit remissio concessa, absque sanguinis victimarum effusione, *Hebr. IX. 22.* Ut ergo in ipso omnium victimarum & sacrificiorum esset complementum, ipseque Deo Patri sacrificium expiandis omnium hominum peccatis offerret, omnino necesse fuit, ut ultrò se in mortem traderet. Hæc enim ultronea mors efficacissimum nos Deo reconciliandi medium fuit. Sed ut eam exciperet resurrectio, necessarium fuit; ut ita ex morte resuscitatus se tanquam victimam coram Deo Patre offerret: & sicut olim Pontifex in sacrificio illo anniversario cum victimarum sanguine in sanctum sanctorum ingrediebatur, eumque Deo offerebat, & coram arcâ, visibili præsentiæ divinæ symbolo, spargebat: Ita & ipse Christus ex morte redivivus, virtute sanguinis sui in morte effusi se in cælo coram Patre offerret, ac remissionem peccatorum pro humano genere impetraret. Sic dicitur passim in epist. ad *Hebr.* coram Patre apparere, seque pro nobis coram Patre offerre. Sine hac oblatione, quæ resurrectionem ejus secuta est, sola mors sufficiens pro nobis sacrificium non fuisset: Unde *1 Cor. XV. 17.* dicit Apostolus, *Si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, & adhuc estis in peccatis vestris.* Tum & mori eum necesse fuit, & in omnibus perinde atque reliquos tentari, ut misericors esset Pontifex, qui condolere posset infirmitatibus nostris; quatenus enim ipse passus est & tentatus, potest etiam iis, qui tentantur, succurrere: *Hebr. II. 17, 18. IV. 15.*

Tandem & necesse fuit ut moreretur quatenus est rex: Quia natura regni illius talis est, ut ipsum prius mori oportuerit, quam regnum adipisci, functionesque regias, naturæ regni sui consentaneas, administrare: Deus enim eum constituit Salvatorem, ut fideles suos ex morte resuscitet & cælesti gloriâ ac salute æternum beât. Hoc ut præstet, imperium in mortem ut habeat necesse est. Atqui illud habere non potest, nisi mortem prius superaverit. Mori ergo debuit, & ex morte resurgere; quo ipso mortem à se superatam demonstravit. Atque ita mors ejus gradus fuit ad regnum ipsius; & ex morte resurgendo regni sui possessionem obtinuit. *Luc. XXIV. 26.* Talis etiam est regni spiritualis, quod hic erexit, conditio, ut per crucem & afflictiones in regnum cæleste intrare oporteat; *Act. XIV. 22.* ideoque suos ad crucem voca-

vit; ac cæleste brabeum proposuit non aliâ conditione obtinendum, nisi per afflictiones ac mortem cruentam. Quare & ipsum oportuit per mortem cruentam ad cælestam gloriam tendere, suoque exemplo fideles suos ad sui imitationem excitare. *Hebr. II. 10.* *Decebat eum, propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare.* Et *cap. XII. 2.* *pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, ignominiam contemnens, & sedit à dextrâ throni Dei.*

Hæc omnia sunt consentanea muneri Mediatorio Jesu Christi, & congruunt cum iis, quæ à Mose & Prophetis de ipso prædicta sunt. Licet enim Deus, ut se accommodaret statui & ingenio populi sui, pro temporum illorum conditione, regnum Christi spirituale ac cæleste prædixerit sub umbrâ regni terreni; alia tamen illis prædictionibus admiscuit, quæ regno terreno consentanea non sunt, quæ piis illorum temporum materiam præbebant ea penitus inquirendi, & plenam eorum revelationem suo tempore expectandi; & quando impleta forent, ex eorum cum vaticiniis collatione agnoscendi, regnum spirituale ac cæleste sub terreni regni typo fuisse adumbratum: quemadmodum promisso generali vitæ, legis observatoribus facto, juxta ultimam Dei intentionem majus quid quam vitam in terrâ Canaan felicem contineri, & vitam æternam illi esse inclusam, præsertim accedente pleniore per Christum revelatione, ac proinde sub typo ac umbrâ terræ Canaan, etiam cælum ac salutem æternam esse comprehensam, si deposito præjudicio animum sincerè advertant, facile cognoscere possunt.

Jesum lucem annuntiatum gentibus per Prophetas adeò clarè prædictum est, ut probatione non indigeat. Plurima apud Prophetas occurrunt testimonia adeò evidentia ac clara, ut eludi nullo modo possint. Sed quoniam aliquoties hac de re in præcedentibus diximus, ei amplius non immorabimur.

Vers. 24. Hæc Paulo prolixè ad sui defensionem differente, Festus homo Ethnicus, & totius hujus negotii ignarus, magnâ voce exclamavit; *insanis Paule; multa te litera ad insaniam convertunt.* Erat ille homo mundanus, qui vitæ hujus spatio felicitatem suam metiebatur; cui prædicatio crucis Christi stultitia fuit; quare totam Apostoli dissertationem, tanquam hominis insani deliria rejecit. Sermo quippe Evangelii hominum mundanorum ingenio minimè accommodatus est, quoniam abnegare jubet, quæ illis maximo sunt in pretio; & ea sperare, quæ ipsi

ipsi ignorant, quibus non afficiuntur, & quæ ut incredibilia rejiciunt, nempe vitam æternam post mortem demum consequendam. Unde *animali homini* hæc doctrina *stultitia* dicitur, 1 Cor. II. 14, 15.

Verf. 25, 26, 27. Paulus respondet, verba sua non tantum esse verba sani hominis & iudicio utentis, sed & ad ipsum regem Agrippam provocat, utpote quem confidat scire hæc omnia ita verè in Judæa esse gesta; quoniam non clam & occultè, sed palam gesta sunt. Et ad regem conversus, inquit: *Credis rex Agrippa Prophetis? scio quod credis.* His verbis Paulus Agrippæ non tribuit intelligentiam Prophetarum, quod genuinum ipsorum sensum, sub typorum umbrâ involutum, cognoverit; sed tantum, quod scriptorum prophetarum divinitatem agnoverit. Aliud est, agnoscere Prophetas esse divinos: aliud omnia, quæ scripserunt, distinctâ cognitione intelligere, ac solidâ fide amplecti; ac tandem aliud, ea factis & omnibus vitæ suæ actionibus exprimere. Videmus hodie multos in orbe Christiano, vitæ non castigatæ, imò penitus dissolutæ, articulorum, quibus fides Christiana constat, paucorum licet & perceptu facillimorum, admodum ignaros, quibus tamen Evangelii divinitas ita penitus persuasa est, ut quandoque mortem sustinere non dubitent, ne Evangelium abnegent. Similis regi Agrippæ fides tribuitur, quâ Prophetarum scriptis, ut à Deo inspiratis, crediderit: Ideoque Paulus meritò ad eum provocat; utpote qui Prophetis credens admittere debeat ipsius argumentum è Prophetis desumptum.

Verf. 28. *Agrippa autem ad Paulum: propemodum suades me Christianum fieri.* Ut quis planè Christianus sit, requiritur, ut non tantum agnoscat veritatem eorum, quæ de Jesu Christo nobis revelata sunt, quia ea rationibus niti videt, quæ magnam persuadendi vim habent; sed etiam, ut ea verissima statuatur, iisque, tanquam de quibus minimè dubitare licet, plenam fidem adhibeat; & per illam fidem se obligatum agnoscat ad omnia illa officia præstandum, quæ Christus à nobis requirit. Ut veritatem Christianam agnoscamus, sufficit, ut rationum, quibus ea nititur, pondus ac momentum perspiciamus: Atqui ea non est virtus, ut credibile apprehendamus tanquam credibile; non enim in potestate hominis est, facere, ut intellectui ipsius aliquid appareat verum seu credibile, vel non verum seu incredibile: id enim à rationum, quæ intellectui ipsius proponuntur, momento totum dependet: neque potest homo, quando

res evidens est, assensum illi denegare; & si rationes tantum sint probabiles, efficere nequit, ut plenè demonstrent. Sed tota virtutis ratio in eo consistit, ut doctrinæ Christi veritatem, quam argumenta, quibus nititur, credibilem faciunt, plenâ fide admittat, eique totum se in obsequium tradat. Licet ergo pondus argumentorum, quibus nititur, agnoscat, quamdiu tamen non accedit ultima illa hominis determinatio, quâ eam, ut Deo obsequatur, plenâ fide recipit, non est fides: sed qui ulterius non procedunt, sunt tantum *propemodum* Christiani; qualis fuit hic rex Agrippa. Fides enim in ultimâ illâ hominis determinatione consistit: quamdiu illa abest, mera tantum & otiosa theoria est, quâ animus hominis minimè afficitur ad obsequendum Deo. Itaque illi *propemodum* Christiani neutiquam sunt Christiani. Deterrentur enim illi religionis Christianæ indole, ne plenè illi assentiantur. Præcepta illius multa continent ipsis ingrata: promissa continent bona non in hac vitâ fruenda, neque carnem aut sensus nostros externos afficientia, qualia sola desiderant; sed bona spiritualia, ac demum post hanc vitam obtinenda: Vident autem, si veritatem Christianam amplectantur, bonis hujus vitæ esse valedicendum, unice speranda ac sectanda esse futura: Quod cum à se impetrare nequeunt, assensum plenum denegant; atque ita, licet quam proximè ad fidem Christianam accessisse videantur, nullatenus Christiani sunt, ipsisque id deest, in quo fidei Christianæ ratio consistit. Quia enim cupiditatum suarum servi sunt, deest illis animi probitas ac pia docilitas, quæ requiritur, ut assensum plenum eliciant, & ut Deo fidem præcipienti obediant: quia nimirum acquiescere nolunt iis rationibus, quæ viro prudenti & minimè præfracto sufficere debent, nec eas fortiter applicare cupiunt; quia alieni sunt ab eâ veritate, quæ vitæ modum ipsis ingratum præcipit: itaque potius ea, quæ prætextum non plenè assentiendi suppeditare possunt, fortiter sibi applicant; & licet argumenta pro persuadendâ veritate multò sint efficaciora, tamen quia veritas ingrata est, effectu carent, illisque non persuadentur: sed argumenta, quibus veritas in dubium vocatur, licet imbecilliora, apud ipsos præponderant; quia illis vim probandi majorem inesse cupiunt, & quod cupiunt facile credunt. Veritas ipsis grata est, quamdiu absque molestiâ illius speculationi inhærere licet: sed ubi ad praxin carni suæ ingratam deveniendum est, deseritur. Herodes libenter audiebat Joannem Baptistam: non autem illum plenè agnovit Prophetam: quia quan-

do incestas illius nuptias cum Herodiade damnabat, eum in carcerem conjecit, nec doctrinam ejus recepit. Sic agnitio efficaciarum, quæ Pauli argumentis inerat, Agrippam non permovit, ut se determinaret ad plenum assensum eliciendum: ac dum propemodum tantum Christianus est, fide Christianam penitus destituitur.

Verf. 29. *Et Paulus: Opto apud Deum, & propemodum & penitus, non tantum te, sed etiam omnes qui audiunt, hodie fieri tales, qualis & ego sum, exceptis vinculis his.* Propemodum Christianum esse nihil ad salutem æternam prodest. Necessè est, ut accedat ultima illa hominis determinatio, quæ solidum assensum elicit, ac firmum & constans propositum vitam consentaneè præceptis Evangelii instituendi. Hoc vovet Paulus Agrippæ, omnibusque ipsum audientibus: ut nempe eadem in illis fides sit, quæ in ipso; atque ita respectu æternæ salutis sibi planè similes sint: expressè enim excipit vincula sua. Qui enim fermè jam Christiani sunt, ac rationum, quibus veritas Christiana nititur, momenta agnoscunt, non absque gravi inobedientiâ erga Deum plenum illi assensum denegare possunt.

Verf. 30, 31, 32. *Et exsurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis. Et cum secessissent, loquebantur ad invicem, dicentes: quid nihil morte aut vinculis dignum quid fecit homo ille. Agrippa autem Festo dixit, dimitti poterat homo hic, si non appellasset Cæsarem.* Agnoscunt totam criminationem contra Apostolum institutam non respicere res hujus vitæ, aut quietam rerum hujus vitæ possessionem; sed religionem, ac modum placendi Deo, ut beatitudo ac salus obtineatur: Eoque concludunt, Paulum nihil fecisse morte aut vinculis dignum. Et verè quidem. Religio enim cum politiâ nihil habet commune: quamvis enim ecclesia in Republicâ vivat, alia longè sunt ecclesiæ quam reipublicæ jura. Ecclesia enim libera est societas hominum in cœtus coëuntium, ut rationem Deum colendi doceantur, cultumque ac pietatem observent, quæ Deo placeant, æternamque quam cultoribus suis promissit vitam consequantur. Respublica verò est societas hominum in unum corpus conjunctorum, ut tuëantur res ac bona, quæ spectant hanc vitam, & unicuique tuta sit ac secura rerum suarum possessio. Atqui huic fini religio minimè est contraria, quæ animum hominis iis imbuat, quibus Deo placeat. Sive ergo omnes hic eadem, sive quidam diversa sentiant & profiteantur, nihil saluti reipublicæ adversum committitur. Possunt enim omnia, quibus publica conservatur tranquillitas, exactè observari, etiam in-

ter eos, qui dissentiunt, quæ ratione Deus colendus, quæ officia sint præstanda, ut Deo placeant, & salutem ab ipso æternam obtineant. Hoc itaque ratum esse debet, ob diversa in religione dogmata, neminem morte aut vinculis esse dignum. Verum hæc obiter.

C A P U T XXVII.

IN hoc capite narratur Pauli iter in Italiam. Hic vix aliqua occurrunt, quæ inserviunt scopo, quem nobis in hoc opere propositum habemus, seu confirmandæ religioni Christianæ, illiusque divinitati adstruendæ, præter singularem Dei providentiam circa Paulum, unde omnibus constare voluit Deus, eum suum esse legatum. Cum enim ob instantem jam hyemem periculosa esset navigatio, & Paulus eam frustra dissuaderet, centurione magis auscultante verbis nautarum, quam consilio Pauli, per plures dies magnâ tempestate graviter jactati fuerunt. Cumque jam evadendi omnis spes decollasset, Paulus eos bono animo esse jubet, nomine Dei illis prædicens, navis quidem jacturam fore, nullius verò hominis: Angelum enim Dei, cujus ipse sit, hac nocte ipsi adstitisse, & dixisse.

Verf. 24. *Ne timeas Paule: coram Cæsare enim te oportet fisci, & ecce donavit tibi Deus omnes, qui navigant tecum.* Hic duo occurrunt, quibus Deus declaravit Paulum sibi speciatim curæ esse, Primum; quia eum coram Cæsare fisci voluit, ad quem Paulus provocaverat; servaturus ergo eum erat Deus, ne periret naufragiò; ut illius ministeriò etiam Romæ propagetur Evangelium. Alterum, quod Deus in ipsius gratiam omnes, qui simul in navi erant, esset servaturus: itaque Pauli monitis eos obsecundare oportuit, ut ita constet propter Paulum ipsos servari. Quare cum nautæ è navi aufugere vellent, & Paulus dixisset, *nisi hi in nave manserint, vos salvi esse non potestis*, milites abscindentes funes scaphæ nautarum consilium irritum reddiderunt. Exinde autem liquidò constat, promissum illud divinum de omnium, qui in navi erant, salvâ evasione non fuisse absolutum, sed (uti & alias) tacitam habuisse inclusam conditionem, si monitis & consilio Pauli auscultent, ut ita appareat omnes in gratiam Pauli servari, ac proinde quantò in prætiò apud Deum sit Paulus. Sicut enim aliquando in comminationibus contingit, ut absolutè enuntientur, cum tamen tacita illis inclusa sit conditio; ut optimè observat Calvinus in Joël. II. 13. *Quicquid profectum est ex ore Dei instar inviolabilis decreti haberi debet. Sed interim Deus sæpe con-*

ditionaliter nobis minatur, & quamquam conditio non exprimitur, subaudienda tamen est. Similiter Mareſius System. Theol. Loc. IV. de Dei decretis, &c. §. 22. ait comminationem Dei, Eſechiæ factam Eſa. XXXVIII. 5. licet conditionatam, abſolute tamen efferri. Ita idem obtinet in promiſſis.

Hiſce duobus etiam tertium adjungi debet, in quò providentia divina omnes propter Paulum ſervando emicuit: quando enim navi fractâ milites omnes vinctos voluerunt interficere, ne poſtquam enataſſent auſugerent, centurio, quia Paulum volebat ſervare, eos impediit; atque ita ſpeciali directione divinâ omnes incolumes evaſere. Sic prædictioni Pauli fides facta eſt, & oſtendit Deus, ſe in Pauli gratiam ſervallſſe omnes, quotquot in nave erant. Indeque, ſi ſalutis ſuæ fuiſſent ſtudioſi, argumentum capere peterant miſſionis divinæ, quâ Paulus doctrinæ Evangelicæ præco fuit designatus, Chriſtumque Servatorem, quem prædicabat, obſequioſa fide recipiendi.

In totò autem hoc negotiò admirabilis Dei ſapientia ſe conſpiciendam præbet. Voluit Deus ut Paulus, qui ſpeciatiſſe ad gentes fuit miſſus, etiam Romæ Evangelium prædicaret. Propoſuerat quidem aliàs Paulus Romam proficiſci; ſed propoſitum hoc ſuum variis negotiis impeditus ex votò perficere non potuit, uti ipſe indicat Rom. XV. 22, 23, 24. Deus itaque, qui & Romæ miniſteriò Pauli uti voluit, admirabili providentiâ negotium hoc ita adminiſtravit, ut Paulus Romam proficiſci compulſus fit, & quidem per actionem quandam Judæorum, qui nihil minus quam Pauli profectionem Romam verſus promovere cupiebant, quique omnia moliebantur, ut Pauli necem procurarent. Ut itaque Paulus Romam mittatur, eò in ſtatu Deus eum collocatum voluit, ut, ſi vitæ ſuæ conſultum vellet, Cæſarem appellare compulſus fuerit. Ut autem ad anguſtias illas redigeretur, oportuit ut coram tribunali Romanò conſtitueretur. Atqui Romani ſponte illum in iudicium vocaturi non fuiſſent, quia nihil legibus ipſorum contrarium fecerat, nec ab ipſis feciſſe iudicabatur. Direxit itaque Deus Judæorum malitiam, ut eſſet medium, quò Paulus præter ipſorum intentionem coram Romanò tribunali protractus fit: Et quidem occaſione deſumptâ ex ejuſmodi factò, quò oportuiſſet eos erga Paulum fieri meliores ac benigniores. Ipſe ſiquidem in gratiam Judæorum credentium ac Legis zelotarum in templò ſecundum Legem Moſis ſe purificavit, omneſque ritus purificationis Lege præſcriptos in ſe ſuſcepit. Cum omnia peregiſſet, dieſque

purificationis impleverentur, ipſeque mox templò egreſſurus eſſet, ecce agnitus fuit à quibuſdam Judæis Aſiaticis, qui magnò in eum clamore irruunt, & tumultu excitatò eum interficere conantur. Deus autem, qui eum Romanis tradere voluit, per chiliarchum è manibus Judæorum ipſum eripit. Sequenti nocte Dominus illi in ſomniò revelat, quod & Romæ de ſe eſſet teſtaturus: idque effectum dedit ſingulari quâdam & admirandâ directione: Cum enim Judæi aliquot ſeſe devoviſſent, ut eum per inſidias trucidarent, detectis illis inſidiis Deus miniſteriò Chiliarchi illum Cæſaream ad Præſidem Romanum mittit: atque ita Judæos, ſiquidem ſe illi adverſarios conſtituere velint, tribunal Romanum adire compellit. Ita coram tribunali Romanò conſtitutò Paulò, porrò jam Romam mittendus erat. Hic iterum admirabilem Dei providentiam agnoſcimus. Cum enim Paulus omnes Judæorum criminationes diluiſſet, non tamen eum dimiſit Præſes, ſed in vinculis detinuit. Cum verò præfecturâ illius annis elapſis ſucceſſor illi datus fuit; ab eò enixè Judæi flagitant, ut Paulum in ſui gratiam condemnet; cum illud, tanquam moribus Romanis repugnans, illis denegaſſet præſes, petunt ut Paulum Hieroſolymam remittat, coram ſe iudicandum; inſidiasque ſtruxerunt, ut Paulum in viâ interficerent. Cum nec hoc obtinuiffent, Cæſaream contendunt, eaſdemque contra Paulum criminationes repetunt: quas cum Paulus diluiſſet, Præſes Judæorum gratiam captans Paulum rogat, an Hieroſolymæ de his omnibus ſe præſente iudicari velit. Paulus, præcedentium inſidiarum, memor, ſibi à Judæis metuens, appellavit Cæſarem; quâ appellatione auditâ Præſes eum Romam ad Cæſarem mittere decrevit. Ita in totò hoc negotiò videmus admirabilem Dei providentiam, qui quod voluit per Apoſtolum Paulum effectum dedit; non quidem impediendo ne in Judæorum manus incideret; ſed ipſum in Judæorum manus tradendo, & porro quicquid illi in Pauli perniciem machinati erant, dirigendo in finem à ſe intentum, & Judæorum intentioni contrarium: namque per Judæorum malitiam eas fecit occurrere occaſiones, per quas Paulus Romam proficiſci compulſus fuit: Tot enim hic circumſtantiæ concurrunt, quæ omnes in eundem finem conſpirant, ut cæcus fit, aut præfractè oculos claudat, qui hic admirabilem Dei ſapientiam ac directionem non agnoſcit. Atque ita videmus Deum, qui Romæ per Paulum Evangelium prædicari decrevit, effeciſſe, ne quis ipſi, tanquam ſuo legato, nocere poſſit, ne id, quod Deus per ipſum exequi

qui voluit, effectum daret. Licet enim Paulo mala quædam illata sint à Judæis; tantum abest, ut per illa Paulus impeditus sit Romæ Christo testimonium perhibere, ut fuerint media, per quæ Romam proficisci compulsus fuit. Ita solet sæpe Deus non omnipotentiam uti, sed hominum impiorum malitiam abuti, ut inscii serviant sibi tanquam instrumenta, per quæ quod ipse intendit efficiat; & dum animo obsequuntur suo, in finem intentioni suæ planè contrarium dirigantur. Non licet ergò concludere: Multa mala passi sunt; non itaque sunt legati Dei; alias impedisset Deus, ne quisquam eis nocere posset: Sed planè contrarium: Licet multa sint adversa passi, quia tamen illis nequam impediri potuerunt, ne opus, ad quod à Deo missi sunt, effectum darent; ergo legati Dei sunt, Deusque malitiæ impiorum limites posuit, quos transgredi non potuerunt, & ab illorum violentiâ legatos suos protexit, donec munere sibi à Deo demandatò functi sunt.

CAPUT XXVIII.

Postquam naufragio ejecti essent in insulam Melitam, novis miraculis Deus fidelem suum Apostolum Paulum illustrem fecit. Cum enim sarmenta aliqua collegisset ac in ignem coniecisset, subito vipera in illis latens calore ignis excitata manum ejus apprehendit: procul dubio speciali directione divinâ, ut, postquam præter expectationem nihil ipsi mali evenire vidissent Melitenses, in summam raperentur admirationem, & Paulum in pretio haberent. Cui & alia miracula accesserunt: Sanatio videlicet patris Publii, qui feбри ac dysenteria laborabat, aliorumque, qui in insulâ illâ morbis & infirmitatibus affligebantur. Credibile est, licet id tacente Lucâ, Paulum miraculis in nomine Jesu editis etiam fidem in Jesum Christum prædicasse, multosque tum doctrinæ ac argumentorum evidentiâ, tum miraculorum efficaciam ad fidem convertisse: Inde enata videtur summa illa humanitas ac benevolentia, quâ Paulum illiusque comites exceperunt ac dimiserunt.

Verf. 11, 12. & seqq. Paulus Melitâ solvens primò appellit Syracusas, deinde Puteolos in Italiâ, ubi aliquot in Christum credentes invenit; & tandem Romam venit, ubi ipsi permissum fuit cum milite custode in peculiari hospitio manere. Quoniam verò in sequentibus narratur, quomodo Paulus adventum suum indicaverit Judæis, ac prolixam cum ipsis disputationem habuerit, nulla autem mentio fiat Petri, quem Paulus salutari jussit

rit, inde non leve ducimus argumentum, Petrum tunc temporis Romæ non fuisse; multò minus ibi sedem Apostolicam, tanquam Ecclesiæ caput, fundasse. Licet enim argumentum ex silentio historiæ desumptum non concludat, aliquid non esse gestum; tamen tales possunt concurrere circumstantiæ, quæ ex autoris coævi silentio fermè apodicticè concludunt, rem illam neutiquam esse gestam: quales hic plures, & quidem maximi momenti, concurrunt: utpote quod dicatur Petrus esse caput Ecclesiæ, per plures annos Romæ commoratus, ut ibi fundaret sedem Apostolicam, adeò ut singuli ejus successores essent caput Ecclesiæ futuri. Hoc cum esset res maximi in Ecclesiâ momenti, si Petrus tanquam Ecclesiæ caput tunc Romæ sedem suam habuisset, credibile non est, Paulum, qui ad Cæsarem provocaverat, adventum suum non indicasse Petro, quemadmodum illum Judæis Romæ degentibus indicavit, ut cum illis de religione conferret. Si verò adventum suum Petro indicavit, credibile non est, Lucam id taciturnum fuisse, cum id summi in Ecclesiâ momenti fuisset, ut exinde omnes Petrum tanquam Ecclesiæ caput agnoscere discerent. Quare ex silentio Lucæ bene colligere licet de re tanti momenti, eam non esse veram, sed posterioribus sæculis ad statuminandam tyrannidem Papalem esse confictam. Idem etiam alio argumento ex hoc capite probatur. Cum Judæi Paulum accessissent, loquuntur de religione Christianâ tanquam ejus valdè adhuc ignari *vers. 22. Cupimus à te audire quæ sentis: nam de sectâ hac notum est nobis quia ubique ei contradicatur.* Quæ videntur verba esse hominum superficiali tantum religionis Christianæ ex relatu aliorum cognitionem habentium. Atqui si Petrus jam aliquot annos Romæ transfugerit, an credibile est, ipsum Evangelium, quod ipsum Romæ prædicasse nemo negare audeat, Judæis non annuntiasse, præsertim cum ipsi creditum esset Evangelium circumcisionis, *Gal. II. 7, 8.* Si verò id Petrus illis prædicavit, exactam illius habuere cognitionem. Nec dici potest, id eos coram Paulo dissimulasse: Statim enim ab ipso redargui potuissent, malè eos dissimulare Evangelii cognitionem, cujus plenam notitiam jam per Petrum adepti essent. Neque ita cupidus fuisset Paulus conferendi de religione cum illis, quos Petri sermones obstinato animo jam diu rejecisse, ac proinde se contra Evangelii veritatem indurasse ignorare non potuit. Verum hæc obiter: nunc ad Paulum redeamus.

Verf. 23. Cum autem (Judæi) constituerent illi (Paulo) diem, venerunt ad eum

in hospitium plurimi, quibus exponebat testificans regnum Dei, suadensque eis de Jesu, ex lege Moſis & Prophetis, à mane uſque ad vesp̄eram. Paucis verbis prolixam hanc Pauli cum Judæis disputationem refert Lucas, ex quâ relatione, propter nimiam brevitatem, clarè non elucet, quibus argumentis Judæos oppugnaverit, & quem ordinem in disputando Paulus cum Judæis observaverit. Credibile est, eum à consueto disputandi ordine, quem jam aliquoties in ipsius, & Petri sermonibus observavimus, non recessisse, quem etiam non absque probabilitate ex his verbis colligere possumus. Primum enim narratur Judæis exposuisse regnum Dei, & illi testimonium perhibuisse. Expositio autem illa regni Dei continet non tantum omnia, quæ Jesus Christus docuit, sed & quæ fecit, passus & post mortem à Deo Patre consecutus est. Itaque ipsum Evangelium exposuit, quibus miraculis à Domino Jesu id confirmatum fuerit, quod à Deo Patre ex morte sit resuscitatus, & in cælum evectus ad dextram Patris sit exaltatus, & exinde misso Spiritu Sancto in Apostolos regnum suum cæleste erexit. Omnibus hisce testimonium perhibuit, tum per ea, quæ per Apostolos reliquos, perpetuos ac indivulsos Christi comites, gesta & confirmata sunt; tum per cælestem illam visionem, ac vocem, per quam ipse conversus est, & ex persecutore Christi Apostolus factus. Ità veritate historiæ Jesu Christi confirmatâ porro contra Judæos ostendit, omnia, quæ à Moſe & Prophetis prædicta sunt de Messîâ, in D. Jesu complementum suum habere. Idque etiam ad convincendos Judæos necessarium fuit. Gesta quidem Jesu in se spectata sufficiunt ad probandum illum esse à Deo missum, ac proinde integram ejus doctrinam ut divinam esse recipiendam. Licet itaque nullis oraculis adventus ejus esset prædictus; tamen, cum se affirmaret Christum, seu populi redemptorem, propter miracula, quibus ipse testimonium hoc suum confirmavit, & alia, quæ Deus circa ipsum operatus est, qualis imprimis sunt resuscitatio ipsius ex morte, & evectio in cælum, recipi debuisset: perinde atque olim Moſes, de cujus futuro adventu nullas legimus in Scripturâ prædictiones, per miracula sua se liberatorem, qui populum ex servitute Ægypti esset liberaturus, ostendit, & ut talis etiam ab hoc eodem populo agnitus est. Attamen, cum Deo placuerit redemptorem illum magnum, seu Christum, per Prophetas populo suo promittere, eumque typis quibusdam illustribus præfigurare, ac variis, unde dignosci posset, signis describere; omnino, ut Judæi convincantur illum esse Christum

per Prophetas promissum, requiritur, ut adstructâ veritate historiæ Domini nostri Jesu Christi, porro ostendatur, omnia à Prophetis prædicta, omniaque unde dignosci debeat signa, in ipso reperiri, omnesque typos suum in ipso habere complementum: quæque typis applicata non nisi sensu exili & diluto accipi possunt, secundum omnem literæ vim ac plenitudinem in Christum exactissimè quadrare. Ità nullus superest Judæis infidelitatis prætextus. Ut autem hæc omnia Christo applicentur, quoniam pleraque duplicem habent sensum, & juxtâ sensum literalem olim in typis impletionem suam imperfectam habuerunt, ante omnia necessarium est (quemadmodum id aliquoties monuimus) ut primò historiæ Jesu Christi veritas probetur: atque ità ostendatur ex eventu, Deum id, quod in Christo impletum est, typis illis præfigurare, ac verbis Prophetarum comprehensum voluisse.

Verſ. 24, 25. & seqq. Cum Judæorum quidam crederent, alii nequaquam, magnaque esset inter ipsos dissensio, Paulus in ipsos quadrare ostendit verba, quæ olim Spiritus Sanctus ad patres ipsorum per Prophetam Eſaiam locutus est, *cap. VI. 9. & seqq.* Quæ verba hic prolixè explicaturi non sumus, neque inquisituri, quâ ratione populi hujus cor incrassatum est, & quali actione divinâ intercedente, & quæ hisce similia in loci hujus explicatione inquiri solent: factum id est alibi à nobis, & ab aliis prolixè ac fusè: & est præter scopum materiæ hujus, quam nunc præ manibus habemus. Hic tantum ostendendum, quâ ratione Apostolus verba, quæ ad horum Judæorum patres dicta erant, ipsis applicet. Hæc eadem verba *Joan. XII. 39, 40.* applicantur Judæis Domino Jesu, tot ac tanta miracula facienti, non credentibus: & *Matth. XIII. 13, 14, 15.* ab ipso Domino Jesu Judæis, coram quibus per parabolas loquebatur; non aliter ac si duritiæ Judæorum prædictionem continerent. Atqui ex Eſaiâ liquet, hæc spectare homines tempore Eſaiæ viventes; uti hic Apostolus dicit: neque urgere possumus, illis prædictionem, quæ ulterius spectat, contineri: Nisi forte dicamus, illam, quâ tempore Eſaiæ se indurarunt Judæi, excæcationem & indurationem typum fuisse illius indurationis, quâ posteriores Judæi Christum rejecerunt; ac proinde secundum sensum mysticum eam ab Eſaiâ fuisse prædictam. Verum malo ego ea potius accipere quasi per accommodationem Judæis sui temporis à Paulo esse applicata: Quasi diceret: Quod Deus olim per Prophetam Eſaiam patribus nostris dixit, hoc verè quadrat in vos: vos enim tales estis, quales Eſaias de-

describit. Nec obstat, quod *Matth. XIII. 14.* Dominus dicat, in Judæis illis *impletum esse*, quod *Esaïas* prædixit: & *Joan. XII. 39.* quod *ideò non poterant credere, quia ab Esaïa hoc prædictum est.* Scriptores enim sacri istâ locutione non semper significant aliquid esse prædictum, sive directè, sive sub typo: sed indicant tantum similitudinem eventus, ac proinde illa verba, quibus eventus aliquis olim descriptus fuit, optimè quadrare in eventum, qui nunc contigit, non aliter ac si autor hunc eventum præ oculis habuisset: adeò ut hoc respectu meritò dici possit, illius verba in hoc eventu impleta esse, quia, quicquid verbis ipsius comprehensum est, hoc eventu exhibetur. Hoc sensu hic *Esaïæ* verba citat Apostolus. Similia exempla passim alibi occurrunt; ut *Matth. II. 17, 18. IV. 14, 15, 16.* & alibi. Quod observandum contra Judæos, qui ex ejusmodi citationibus ansam arripiunt Apostolos calumniandi, quasi minus intelligentes Scripturam Sacram. Verum illi verba Apostolorum non rectè intelligunt, & quæ tantum per accommodationem applicant, illi accipiunt, quasi Apostoli dicerent, verbis illis contineri prædictionem eventus, cui illa nunc applicantur. Id unico nunc ostendemus exemplo, planè simili huic materiæ, quam nunc præ manibus habemus. Certum est *Ose. II. 23, 24.* *Vocabo qui populus meus non est populum meum, & eam gentem, quæ dilecta non est, dilectam: Et erit in loco, ubi dictum fuerat eis, non populus meus vos, illic vocabuntur filii viventis Dei;* si consideremus totam prophetiæ illius seriem, verba hæc respicere statum populi, qualis olim fuit; & continere prophetiam de liberatione illius ex captivitate Babylonica, quâ durante rectè dici potuit, populum illum non esse Dei populum, nec Deo dilectum: quia in miserâ illâ captivitate Deus ita eum neglexisse videbatur, non aliter ac si populus ipsius non esset. Quando verò ex eâ liberatus fuit, Deus rursus amorem suum erga populum ostendit, eaque illius documenta dedit, unde eum esse Dei populum Deoque dilectum omnibus patuit. Attamen Apostolus illa *Rom. IX. 25, 26.* applicat vocationi gentium, quæ cum paucis illis ex Judæis oriundis, qui in Christum crediderunt, in unam coaluerunt ecclesiam, & fæderati Dei facti sunt: Non quod velit, verbis illis *Oseæ* contineri prophetiam de gentibus fidelibus unâ cum Judæis credentibus in fædus divinum admittendis: sed solummodò nunc simile quid evenire illi, quod olim evenit, & per *Oseam* prædictum fuerat: nempe quod gentes, quæ populus Dei non fuerunt, nunc, eò quod in Chri-

stum credunt, populus Dei sint. Maluit autem, ut eleganter & emphaticè mentem suam exprimat, uti verbis ac phrasibus, quæ in simili casu à Prophetâ *Oseâ* usurpata sunt, quam suis. Non inficior tamen, alia apud Prophetas occurrere vaticinia, quibus gentium vocatio, sive directè, sive sub typo prædicatur: quæ, si id nunc ageretur, magno numero congerere possemus. Videantur solummodò *Esa. II. 2, 3.* cui parallelus est *Mich. IV. 1, 2.* porro *Esa. XI. 10. XIX. 19, 20, 21. XLII. 6, 7, 8. XLIX. 6, 7. &c.* Verum omnia illa Prophetarum dicta non eadem ratione urgenda sunt: sed considerandum, quid secundum literam apud Prophetas significant, & exinde colligendum, an pleniore sensu de Christo, tanquam rei olim gestæ antitypo, sint explicanda; an verò per accommodationem tantum, utpote ipsum ipsiusque gesta exactè exprimentia, sint accipienda, & statui Ecclesiæ Christianæ applicanda.

Verf. 28. *Notum ergò sit vobis, quoniam gentibus missum est hoc salutare Dei, & ipsi audient.* Indignantur Judæi, quod Apostoli, Evangelium ad gentes transferentes, docuerint, Judæos non credentes extrâ fædus divinum rejici, gentes verò Evangelium recipientes fæderi divino esse insertas; cum se solos populum Dei dilectum existiment. Verum Apostolus in epistola ad Romanos prolixius disputat, Deum in hac Judæorum infidelium rejectione, & gentium fidelium adoptione nihil fecisse fæderi suo cum Abrahamo repugnans; quæ prolixè expendere non est hujus loci. Unum tantum dicimus, Judæos sibi ipsis hoc imputare debere, ac suæ incredulitati, quod fædere divino excludantur. Prætulit ipsos Deus gentibus: sicut ex ipsis Servatorem nasci, ita etiam salutem ipsis primò offerri voluit: Non tantum ipse Servator, dum in terris versatus est, solis Judæis prædicavit, seque ad solas oves perditas domus Israël missum ostendit: sed & post illius in cœlos adscensionem Apostoli in Judæâ, & quidem Hierosolymis se arctè continuerunt, solisque Judæis salutem in Christo prædicarunt: Nec inde in vicinas civitates discesserunt, donec variis persecutionibus in illas fugere compulsi sunt; & in illis etiam à Judæis vexati tandem, non sine oraculi divini interven-
tu, ad gentes se contulerunt. Adeò ut suæ ingratitude imputare debeant suam rejectionem; cum alias, si non rejecissent Evangelium, non nisi ipsis ad Christum adductis, gentes vocatæ, atque ita quotquot ex gentibus credidissent ipsis aggregati fuissent: sicut nunc cum minore illâ Judæorum parte, Christi fidem amplexâ, in unum mysticum corpus coaluerunt, &

adoptionem filiorum Dei consecuti sunt. Et hac quidem ratione Judæi mansissent populus Dei. Sed quoniam Messiam ad se missum ignominiosâ ac cruentâ morte interemerunt, & ab illius Apostolis, ipso jam in cælis regnante, sapius ac diu ad fidem ac resipiscentiam invitati, multisque signis ac prodigiis de annuntiationis ipsorum veritate convicti, nihilominus summa cum contumaciâ, non tantum Apostolorum prædicationem rejecerunt, sed & ipsos Apostolos variis modis sunt persecuti, & ex illis aliquos mortis supplicio affecerunt; & ubi ipsi potestate erant destituti, gentes ad Apostolos persequendum concitarunt, & promiscuè in omnes nomen Christi profitentes sævierunt, ut verbum illud salutis, si ullo modo fieri posset, opprimerent, atque ita apparuit, illos prorsus esse insanabiles; Deus tandem,

post diu toleratam illorum impietatem, eos rejecit, Evangeliumque, quod primò ac præcipuè in illorum salutem destinaverat, ab ipsis transtulit ad gentes, ut ita, ipsi fædere divino exclusi, gentes in illorum locum adsciscantur, ac fæderati Dei sint. Hoc Apostolus hîc Judæis denuntiat. Atque exinde ipse omnibus sine discrimine, quotquot ad ipsum venerunt, regnum Dei prædicavit, omniaque de Domino Jesu scitu necessaria, ut unicus Salvator agnoscat, docuit, multosque ex gentibus convertit: Deo ità clementer dirigente, ut illi id sine ullo impedimento facere, & ad quosvis de Christo liberè differere permissum sit. Ita quod Judæi in Evangelii everisionem moliti sunt, Deus in illius ad omnes gentes propagationem convertit.

XXVIII.
impietatem,
, quod pri-
alutem desit-
d gentes, ut
si, gentes in
ac federati
Judais de-
omnibus sine
m venerunt,
nniaque de
t, ut unus
multoque ex
lementer di-
pedimento
risto libere
quod Judai
funt, Deus
vagatorem

PROLEGOMENA

PARAPHRASIS
ET
COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM
APOSTOLI PAULI
AD
ROMANOS.

P A R A P H R A S I S

E T

C O M M E N T A R I U S

I N

E P I S T O L A M

A P O S T O L I P A U L I

A D

R O M A N O S.

PROLEGOMENA.

Quando Epistola ad Romanos ab Apostolo Paulo scripta sit, exactè definiri nequit. Scriptam esse Corinthi dubitandum non videtur, quia per Phœben Diaconissam in Cenchreis missa est, & Apostolus Romanis salutem scribit à Cajò hospite suò, & Erasto œconomò civitatis: qui ambo Corinthii erant. Sicut autem manifestè satis ex ipsâ epistolâ, & Actorum Apostolicorum historiâ colligitur, eam esse scriptam, postquam Apostolus primò Corinthum venit; ita satis obscurum est discernere, quò tempore scripta sit; quia, nullam secundì itineris Pauli Corinthum versus Lucas in Actis facit mentionem: narrat solummodò Paulum è Macedoniâ in Græciam profectum: Licet verò, quoniam iter hoc Pauli paucis tantum verbis describit, ideoque nullam ullius civitatis, five Athenarum five Corinthi, mentionem facit, certò dici nequeat, eò tempore Paulum Corinthum adiisse; tamen credibile vix est, ipsum, cum Græciam peragraret, illas primarias civitates non vidisse: atque ita valdè verisimile est, illò tempore epistolam ad Romanos Corinthi esse scriptam. Quâ occasione scripta sit, multò difficilior explicatu est. Paulo certam quandam à Romanis, aut aliis Ecclesiis, eam scribendi occasionem esse datam, nusquam liquet. Quare potius crediderim, ipsum motu proprio, attamen directione divinâ, epistolam hanc, quæ eximiam doctrinæ Christianæ summam continet, & fidei in Christum necessitatem ad justificationem ac salutem egregiè demonstrat, Romanis scripsisse. Quoniam enim hætenus aliquoties impeditus fuit ad ipsos accedere, quod vivâ voce non potuit, per epistolam præstare voluit, & Romanos credentes magis in fide Christianâ confirmare, & contra Gentium ac Judæorum, in quorum mediò vivebant, objectiones instruere, ne ullò modò ipsorum fides ac pietas labefacteretur. Quâcunque tandem occasione scripta fuerit, omnes, quotquot illius explicationem aggressi sunt, interpretes unò ore eam esse obscuram & explicatu difficilem agnoscunt; & ipsis tacentibus id variantes ac multum diversæ plurimum explicationes clamant. Quare ut ea plana ac facilis reddatur, obscuritatis illius causas interpretes investigare solent, ut iis inventis facilius ipsa obscuritas tollatur. Ego distinguendum puto inter totius Epistolæ argumentum, & singulas partes, quæ ad principale Epistolæ argumentum adstruendum adhibentur. Ipsum totius Epistolæ argumentum videtur esse satis planum ac perspicuum; ac proinde, si totam consideremus Epistolam, sine magno labore intelligi posse, quid Apostolus in eâ doceat. Interpretes communiter consentiunt, proprium ac principalem Apostoli scopum esse, docere, quod omnes homines obnoxii sint condemnationi divinæ, non tantum gentes, quæ naturæ legem violarunt, & contra rectæ rationis dictamen peccarunt; sed & Judæi, Legem sibi à Deò datam transgrediendo: quod itaque per opera Legis, five naturalis, five Mosaicæ, nemo sit justus coram Deò, nec remissionem peccatorum neque salutem æternam consequi possit; sed unicum eam consequendi medium esse fidem in Jesum Christum: Id autem medium Deum præparasse non solis Judæis, sed toti humano generi, gentibus æquè ac Judæis. Ab hoc scopò, semel sibi propositò, Apostolum nunquam recedere, totius Epistolæ tractatio ostendit. Quin & objectiones, quas sibi diluendas proponit, huic doctrinæ directè esse oppositas, illius responsiones, quibus absurda suæ doctrinæ objecta solidè refellit, arguunt, illæque huic suæ doctrinæ applicatæ eam validè confirmant. Quare, si ad genuinum Apostoli scopum semper respiciamus, omniaque ad illum referamus, integra Epistola respectu principalis, quod tractat, argumenti difficilis non erit. Multi autem, dum considerant controversias, quæ hodie inter diversas Christianorum Ecclesias agitantur, easdem etiam hic ab Apostolò tractatas sibi persuadent: Non aliter ac si status quæstionis, cujus adstructio necessaria fuit, ut Judæis ac gentibus necessitas fidei in Christum amplectendæ persuadeatur, cum eò, qui nunc inter varias Christianorum, fidem in Christum unanimiter amplexorum ac confitentium, sectas agitur, idem planè esset: Atque ita orationem Apostoli à principali, quod tractat, argumento descedentes, & controversiæ neutiquam ab Apostolò agitatæ applicantes, Epistolam hanc sibi magis obscuram reddiderunt. Dum enim suas cogitationes in Apostoli verbis quærunt, à mente illius multum aberrarunt, & se difficultatibus perplexis, unde se extricare nequeunt, involverunt. Id incommodum ut evitemus, semper, sepositò omni partium studiò, status controversiæ, quæ ab Apo-

stolô tractatur, est investigandus, & semper ad scopum, quem sibi propositum habet, respiciendum, ad illum omnia referenda, nec unquam ab eô recedendum est. Hoc observatô plurimæ, quæ in hac Epistolâ reperiuntur difficultates, evanituræ sunt, & quid Apostolo significet *Fides*, & *Opera Legis*, quid *justificari*, & *in justitiam imputari*, aliæque similes quæ crebrò in hac Epistolâ occurrunt locutiones, & è quarum genuinâ explicatione magnam partem Epistolæ hujus explicatio dependet, obscuræ neutiquam erunt; si verò à genuinâ earum significatione aberretur, magna Epistolæ obscuritas inferetur. Attamen negari nequit, licet totius Epistolæ argumentum satis sit perspicuum, variis nihilominus in locis graves occurrere difficultates, ex quibus se extricare non ita facile est. Illarum causæ sunt variæ, & earum pleræque petuntur ab indole & ingenio Apostoli. Exercitatus namque erat in lectione Legis & Prophetarum, & revelationum magnitudine alios antecellebat; ac proinde plurimarum rerum cognitione fuit instructus. His accessit temperamentum fervidius, quod non potuit, quin pro vastâ illâ plurimarum rerum cognitione multa simul ipsi repræsentaret, quæ simul quasi erumpere gestiebant: inde ortus stylus abruptus, hyperbata & anantapodota, ac parentheses frequentes. Videas enim nonnunquam, dum materiam aliquam tractat, quod quasi alias ex aliis cogitationes formans, priore materiâ relictâ, in aliam illi aliquatenus affinem delabatur; aut subito quandam objectionem præoccupet, & quod mox, non aliter ac si orationem suam continuaret, rursus eô, unde digressus erat, redeat, atque ita non monitô lectore priorem suam tractationem repetat & porrò continuet. Aliquando comparisonem instituens protasin quidem proponit, sed non addit apodosin; aut si addit, eam ita involvit, & obiter attingit, ut magis eam insinuare, & supplendam relinquere, quam plenè ac distinctè proponere dici debeat. Crebras habet personarum mutationes, & inter docendum nunc hos nunc illos respicit. Aliquando tacitam sibi objectionem format, cui responsurus est; quam tamen adeò testè proponit, ut lectorem sæpius incertum relinquat, an ex propriâ, an verò ex alienâ personâ loquatur. Nonnunquam sub suâ personâ aliam repræsentat, præsertim quando res est invidiosa & periculum offensionis; atque ita, quod de aliis sub suâ personâ dicit, de se dicere videri potest. Quæ omnia, præsertim exactè non attendenti, obscuritatem non levem pariunt: Quæ tamen attendendo ad principale totius Epistolæ argumentum, si non penitus tolli, at tamen multum dispelli potest, & clarè ostendi, omnia optimè secum, & cum totius Epistolæ scopo & argumentô convenire, sensumque continere scopo Apostoli maxime convenientem, quique ex genuinâ phrasium & verborum significatione, & sermonis Apostolici nexu sponte fluere videtur: Qui proinde tanquam genuinus verborum Apostoli sensus aliis omnibus præferri meretur. Qui verò per operosas ambages, & magno ingenii acumine erui debet, eô ipsò nobis meritò suspectus est. Ego quantum in me fuit omnia prærupta vitavi, plana secutus sum, sensumque, qui ex verbis Apostoli sponte quasi fluere & cum totius Epistolæ scopo convenire videbatur, aliis prætuli. Hoc ut sælicius præstare possem, primò brevem totius Epistolæ feci analysin, in quâ argumentum, quod Apostolus in eâ tractat, & methodum in illius tractatione observatam, quantum potui, distinctè & clarè exhibui. Deinde prolixiori cujusque capituli commentario succinctam præmissi paraphrasin, quâ totius Epistolæ nexum, quo omnes illius partes inter se coherent, repræsentò. Quæ omnia tandem prolixiore commentario plenius illustrantur & confirmantur.

PARAPHRASIS & COMMENTARIUS
I N
EPISTOLAM B. PAULI
A D
R O M A N O S.

A N A L Y S I S.

Epistola hæc, præter Exordium & Epilogum, continet duas partes. In primâ parte, quæ se extendit ad cap. usque XII. Apostolus prolixè docet, contra Judæos & Gentiles, hominem non justificari ex operibus Legis, sed per fidem in Jesum Christum. Eaque continet tria membra.

1. Adstruit Apostolus doctrinam de justificatione, non ex operibus Legis, sed per fidem in Jesum Christum. *Cap. I. II. III. IV. V.*
2. Occurrit objectioni Judæorum, quod per illam doctrinam pietas labefactetur, & peccandi licentia concedatur. *Cap. VI. VII. VIII.*
3. Occurritur alteri objectioni, quod ex illâ doctrinâ videatur sequi, fædus divinum cum Abrahamo ejusque posteris erectum excidisse. *Cap. IX. X. XI.*

Altera pars continet hortationem ad varia pietatis Christianæ officia ad Epilogum usque, quæ inchoatur. *Cap. XV. 14.*

Exordium, quod extenditur ad *vers. 16. cap. I.* continet duas partes. 1. Inscriptionem, in quâ Apostolus primò adscribit nomen suum, & munus, quod sit vocatus Apostolus ad Evangelium Dei, *vers. 1.* quâ occasione paucis Evangelium commendat, à promissione divinâ, *vers. 2.* & à dignitate objecti quod tractat, nempe Jesu Christi, quem describit, quod sit factus ex semine Davidis secundum carnem, *vers. 3.* & filius Dei per resurrectionem ex mortuis, *vers. 4.* & mox redit ad pleniorum muneris sui explicationem, *vers. 5.* Deinde addit, ad quos scribat, Romanos nempe, & votum, quo gratiam ac pacem ipsis precatur. *vers. 6, 7.*

Alterâ exordii parte gratias Deo agit pro ipsorum fide, *vers. 8.* ac sincerum suum erga ipsos affectum, etiam adhibito juramento, commemorat. *vers. 9, 10.* ac

desiderium suum eos videndi, *vers. 11, 12.* & impedimentum, quo hætenus impeditus fuit. *vers. 13.* quibus denuò subjungit promptitudinem suam, quam adstruit officio muneris sui. *vers. 14, 15.* seque in eo non retardari, eò quod ipsum puderet Romæ, in tanto illius urbis splendore, Evangelium, quod vile ac contemptum videbatur, prædicare. *vers. 16.*

I. Exordio finito Apostolus ipsam principalem tractationem aggreditur, de justificatione non ex operibus Legis, sed per fidem in Jesum Christum. In eâ primò proponit argumentum principale, quod sibi tractandum fumsit, quod Evangelium Christi sit potentia Dei ad salutem omni credenti, Judæo primum, dein Græco. *vers. 16.* addit modum, quo Evangelium id præstet, quod nempe revelet justitiam Dei ex fide in fidem: idque probat verbis Prophetæ Habacuc, *Cap. II. 4. vers. 17.* Illum autem modum justificationis explicaturus, tria docet. Primò illius necessitatem, usque ad *Cap. III. 21.* deinde, rationem illam consequendi, *Cap. III. 21. &c. & cap. IV.* Tertiò, ulterius illam declarat. *Cap. V.*

Primò Justitiæ illius divinæ ex fide necessitatem probat, ostendendo, omnes populos ob peccata sua sub irâ ac maledictione Dei esse, *vers. 18.* Idque specialius declarat primò de gentibus, tria de ipsis ostendens, 1. quam ipsi gratia facta sit, *vers. 19, 20.* 2. quâ eâ abusi sint, & quantâ Deum contumeliâ affecerint. *vers. 21, 22, 23.* 3. quâ pœnâ Deus eos propterea puniverit. Atque hic quidem duo distinctè ostendit. 1. Quod Deus contumeliâ, quâ ab impiis hominibus per idolatriam affectus est, ultus sit pœnâ convenienti, ipsos sc. etiam ignominiâ, quamvis voluntariâ, afficiendo: *vers. 24, 25, 26, 27.* 2. Quod ipsum neglectum suæ cognitionis etiam supplicio convenienti sit ultus, ipsos tradendo in reprobam mentem, *vers. 28.* unde quævis flagitia promanarint, *vers. 29, 30, 31.* Ac tandem concludit, eos ignorantiam nullam posse

se prætexere, neque ullâ veniâ esse dignos, *vers. 32.*

Cap. II. Orationem dirigit ad Judæos, qui gentes, tanquam se multò peiores, condemnabant, ostenditque, ipsos sine excusatione esse; additâ hac ratione, quia eadem faciunt, ob quæ alios condemnant, *vers. 1.* ac proinde judicium divinum non effugient, quia hoc est secundum veritatem, *vers. 2, 3.* Simul redarguit ipsorum impietatem, quod patientiâ divinâ abutantur ad majorem impietatem, atque ita sibi iram thesaurizent, *vers. 4, 5.* Quam ostendit irritam non fore, quia Deus unicuique fit redditurus juxta opera, *vers. 6, 7, 8, 9, 10.* idque sine acceptione personarum, sive Judæus quis sit, sive Græcus. *vers. 10, 11.* & specialius explicat, quomodo qui sine lege, & qui sub lege peccarunt, punientur *vers. 12, 13.* additque rationem, cur gentes legem non habentes punientur, quia legis opus inscriptum habent cordibus suis, contra quam si peccant conscientia ipsos coram Deo accusat. *vers. 14, 15.* Addit tandem, quando id futurum sit, ultimi judicii diē. *vers. 16.*

Exinde sermonem suum directè convertens ad Judæos, omnes ipsorum exceptiones, quibus se excusabant, refellit. Ac primò ipsis omnes concedit prærogativas, quas sibi arrogabant, *vers. 17, 18, 19, 20.* ac mox ipsos redarguit impietatis, tanquam statu ipsorum prorsus indignæ, *vers. 21, 22, 23, 24.* Quia autem Judæi multum confidunt circumcisioni, gentesque tanquam præputiatis contemnunt, & hanc inanem fiduciam illis adimit, docens, quando circumcisio proffit, quando verò inutilis sit, *vers. 25.* indeque infert, & præputium, quando homo legem observat, non obesse. *vers. 26, 27.* Quod confirmat ratione hac: Quia externa circumcisio carnis non facit verum Judæum, sed interna cordis, quæ in spiritu est. *vers. 28, 29.*

Cap. III. Occurrit tacitæ objectioni contra præcedentem doctrinam, quasi nulla asserat esse privilegia Judæorum præ gentibus; quam ut rejiciat, ostendit, quænam Judæorum privilegia sint, *vers. 1, 2.* Et ne quis objiciat, privilegium illud vix aliquis esse momenti, quia Judæos æquè ac gentes dixerat esse peccatores, per præoccupationem illi respondet, quod quorundam infidelitas Dei fidelitatem non aboleat, *vers. 3.* & ad majorem illius confirmationem addit, quod Deus in judiciis suis comperiatur verax, homines verò fallaces, idque dictò Scripturæ probat. *vers. 4.* Rursus novæ occurrit objectioni, quæ contra postrema hæc dicta inferri poterat; si fides Dei magis emineat per

hominum injustitiam, quod tum non posset justè ipsos punire ob peccata, quia nempe gloria Dei sic per ipsorum peccata illustrata esset. *vers. 5, 6.* & alteri; quod tum præstaret mala facere, ut inde bona eveniant: quam perinde ut præcedentem rejicit, *vers. 7, 8.* Tum porrò redit ad materiam quam, *cap. II.* tractavit, & concludit, quod, non obstante illâ Judæorum prærogativâ, nihilominus sint sub peccati dominiō, *vers. 9.* idque aliquot Scripturæ locis confirmat. *vers. 10. ad 19.* Quæ tandem applicat Judæis, illiusque applicationis finem ponit, *vers. 19.* Indeque elicit conclusionem omnium hætenus dictorum; quod ex operibus Legis nemo justificetur; quam confirmat, additâ ratione, quod per legem sit agnitio peccati. *vers. 20.*

Ita probatâ ex communi hominum perditō ac miserō statu necessitate justitiæ divinæ ex fide, secundò declarat, eam nunc sine Lege esse patefactam, testimonium tamen habentem à Lege & Prophetis, *vers. 21.* & fide in Christum obtineri ab omnibus credentibus sine discrimine personarum, *vers. 22.* additâ ratione, quoniam omnes peccarunt, & gloriâ Dei destituuntur, *vers. 23.* Ut autem justificationis illius naturam plenius proponat, docet, è quō fonte ea procedat, è gratiâ Dei, & quō mediō externō interveniente, sc. reconciliatione Christi, *vers. 24.* quam propius describit, addens modum, quō ea reconciliatio obtineatur, sc. per fidem: & finem, quem Deus in eâ sibi propositum habuit, demonstrationem justitiæ suæ, *vers. 25, 26.* Inde jam conclusionem elicit, quod Deus per legem fidei omnem hominum gloriationem sustulerit, *vers. 27.* & inde porrò concludit, nos justificari fide absque operibus Legis. *vers. 28.* Addit secundam conclusionem, quam ex dictis elicit, Deum non tantum esse Judæorum Deum, sed & gentilium. *vers. 29.* idque additâ ratione probat, *vers. 30.* ac Judæorum objectioni occurrit, docens, se per doctrinam hanc non abolere legem, sed confirmare, *vers. 31.*

Cap. IV. Apostolus thesin suam confirmaturus, quia Judæi maxime jactabant originem suam ex Abrahamō, exemplum Abrahami, & rationem, quâ à Deo justificationem obtinuit, ipsis ob oculos ponit, ut eō ad imitationem excitati per Christum in Deum credant, & ex fide illâ justificationem consequantur. Tria autem in hoc capite de Abrahamō docet.

1. Ostendit Abrahamum fide esse justificatum, non ex operibus. Id ostendit responsione ad quæstionem, quam sibi proponit, quâ asserit Abrahamum, si ex operibus sit justificatus, habere gloriationem: ipsum

ipsum autem apud Deum nullam habere gloriationem: *vers.* 1, 2. Idque probat è Scripturâ, quæ ait, Abrahamo fidem esse imputatam in justitiam. *vers.* 3. Inde porro concludit, ipsum nullam causam habere gloriandi apud Deum: quia operanti merces imputatur ex debitò; credenti verò fides ex gratiâ imputatur in justitiam: *vers.* 4, 5. Quod idem probat testimonio Davidis, *vers.* 6, 7, 8.

2. Docet, Abrahamum justificatum esse fide, cum nondum esset circumcissus: & accepisse circumcisionem tanquam signum obsignans justitiam fidei, quam habuit in præputiò. Quò Deus adumbrare voluit, gentes, si credant, licet non circumcissas, ad exemplum Abrahami etiam justitiam adepturas, & Judæos, etsi circumcissos, non nisi per imitationem fidei Abrahami, quam habuit in præputiò, justificandos. *vers.* 9, 10, 11, 12. Quod porro confirmat, quia promissum de hæreditate mundi non sit factum Abrahamo per legem, sed per justitiam fidei, *vers.* 13. Illiusque rationis primum membrum confirmat absurdò, quod alias inde sequeretur, quod nempe fides irrita foret & promissio aboleretur, *vers.* 14. Quod iterum aliâ ratione confirmat, quia Lex in Judæos transgressores iram operatur, *vers.* 15. unde tandem concludit, quoniam justificatio & hæreditas non est ex lege, necessariò esse ex fide: idque ostendit è duobus finibus; ut sit ex gratiâ: & ut promissio sit rata omnibus Abrahami posteris, non tantum qui ex Lege sunt, sed & qui fideles sunt perinde ac Abraham, qui omnium credentium pater est. *vers.* 16. quod probat dictò Scripturæ: additque, licet Abraham à Judæis infidelibus non habeatur pater gentium fidelium, esse tamen earum patrem coram Deo, in quem credidit. *vers.* 17.

3. Tandem fidem Abrahami, illiusque excellentiam & *πληροφορίαν* describit, *vers.* 18, 19, 20, 21. quæ cum adeo eximia fuerit, non sine causâ eam ipsi in justitiam esse imputatam ait, *vers.* 22. Hoc autem non esse scriptum propter solum Abrahamum, ut exinde laudem consequatur; sed & propter nos, quibus similiter imputabitur, si credamus in Deum, qui suscitavit Jesum, *vers.* 23, 24. quâ occasione paucis indicat, quem in finem Christus mortuus & resuscitatus sit. *vers.* 25.

Cap. V. Tertiò: Ulterius justificationem ex fide declarat: Ac 1. quidem per fructus salutes, qui ex illâ existunt in fidelibus: sc. pax cum Deo: *vers.* 1. accessus ad gratiam Dei, *vers.* 2. gloriatio in afflictionibus, per spem, quæ non confundit, *vers.* 3, 4, 5. quod probat allatis aliquot argumentis: 1. à testimonio Spi-

ritus Sancti, qui nos certos reddit de charitate Dei, *vers.* 5. 2. morte Christi, quam sustinuit pro nobis, dum adhuc peccatores essemus, *vers.* 6, 7, 8. 3. Vitâ ipsius, quam ex morte resuscitatus obtinuit, cujus virtute salutem consequemur. *vers.* 9. Quod probat per legitimam consequentiam, *vers.* 10. indeque majus elicit fidelium privilegium, quod etiam in Deo gloriantur per Christum. *vers.* 11.

2. Eandem ulterius illustrat, institutâ comparatione inter Adamum omnium hominum primum parentem secundum carnem, & D. Jesum, omnium fidelium primum parentem secundum spiritum: Ac 1. quidem, qualis inter eos similitudo sit ratione contrariorum effectuum circa posteris, ut, sicut unus fons & origo est peccati & mortis in posteris, ita alter ex adverso sit justitiæ & vitæ in fidelibus. *vers.* 12. Quam propius illustrans, posteros Adami restringit ad eos, qui vixerunt ab Adamo usque ad legem, qui non peccaverunt in similitudine transgressionis Adami contra expressum Dei mandatum, & tamen, quia ab Adamo oriundi, mori debuerunt. Et hoc respectu eum vocat typum futuri, id est, Christi: Quatenus nimirum fideles in Christum, quia in Christo spiritualiter regeneriti sunt, vitam & justitiam sunt consecuturi, licet non tam perfecte obediverint, quam Christus. *vers.* 13, 14. 2. Addit, qualis inter eos dissimilitudo sit, quod nempe Christus multò certius & abundantius sit causa beneficiorum spiritualium & salutis in fidelibus, quam Adamus in posteris suis ad condemnationem: quibus additur & ratio, quæ evincit hanc majorem in Christo abundantiam, quam in Adamo, quia ex uno peccato Adami mors pervenit in ejus posteros, qui vixerunt usque ad legem: sed gratia Christi, ex multis peccatis fideles liberans, eos participes reddit justitiæ & vitæ æternæ. *vers.* 15, 16, 17. & illam comparationem concludens, *vers.* 18. conclusionem illam ratione quadam, in qua Christum Adamo opponit, confirmat. *vers.* 19. Et ne quis putet, per legem Judæos à communi morte esse liberatos, addit, Legem subintrasse, inter statum videlicet naturæ, & inter Christum, quo factum, ut peccatum magis abundaverit, gratiaque uberior fuerit *vers.* 20. in quâ gratiâ Deus hominibus luculentissimum contra peccati dominium præbuit remedium. *vers.* 21.

II. Ita adstructâ doctrinâ de justificatione per fidem in Christum, occurrit Apostolus objectionibus, quæ contra illam aut objiciebantur, aut saltem aliquâ cum specie objici posse videbantur. Prior est, quod si gratia magis abundat, ubi magis abundavit peccatum, exinde videretur

sequi, peccato esse indulgendum, ut gratia magis abundet. Objectione hac proponitur

Cap. VI. *vers.* 1. Quæ concipienda est, tanquam objecta à Judæo, qui doctrinam Pauli, tanquam peccato fenestram latam aperientem traducere cupit. Apostolus illi respondet, sermonem suum ad fideles dirigens: ostendendo, quantopere gratia illa Dei ipsos obstringat ad sanctitatem: atque eâ ratione argumentandi Judæorum objectionem coram fidelibus Christianis validissimè refellit. Rejicit ergo illam objectionem, adhibitâ ratione, quod Christiani peccato mortui sint. *vers.* 2. quod probat baptismô, quem omnes in Christum credentes susceperunt, *vers.* 3, 4. indeque deducit, quod, sicut morti Christi conformes sunt, etiam resurrectioni ipsius per novam vitam conformes esse debeant, *vers.* 5. quod illustrat similitudine desumptâ à crucifixione & resurrectione Christi, *vers.* 6, 7, 8, 9, 10, 11. cui porro superstruit seriam monitionem, ne peccatum in corpore suô dominari sinant, sed membra constituent Deo arma justitiæ, *vers.* 12, 13. Et ne credant, se id præstare non posse, addit, peccatum ipsis non dominaturum, quia non sint sub lege, sed sub gratiâ, *vers.* 14. Quia vero illi rationi objici poterat, in peccatô esse manendum, quia non sumus sub lege, sed sub gratiâ: illam rejicit, *vers.* 15. Et rejectionem suam confirmat argumentô desumptô à naturâ servitutis; quod aliquis operam ac ministerium suum alicui addicens ad ei obediendum, ille eô actu servus illius fiat: quod applicans materiæ subjectæ, docet, quod ille, qui obedit peccato, peccati, qui verò justitiæ obedit, justitiæ servus fiat. *vers.* 16. quod ipsis applicans, ait ipsos à servitute peccati liberatos servos esse factos justitiæ, *vers.* 17, 18. Indeque elicit conclusionem, quâ per modum admonitionis eos hortatur, ut sicut olim peccato servierant, ita nunc justitiæ serviant, *vers.* 19. quam adhortationem confirmat, ostendendo fructum & finem utriusque vitæ; servitutis quidem peccati, pudorem ac mortem: justitiæ verò, sanctificationem & vitam æternam. *vers.* 20, 21, 22. Quod ut tantò altius animis ipsorum inhæreat, iterum repetit & inculcat *vers.* 23. opponendo mortem, quæ peccati stipendium est, vitæ æternæ, quæ per Christi gratiam obtinetur.

Cap. VII. Quia Apostolus *vers.* 14. *cap.* VI. dixerat, Christianos non esse sub Lege, idque tanquam fundamentum suæ doctrinæ substraverat, dictum istud hoc capite septimô explicat & illustrat. Dicit ergo, quod lex non amplius nec diutius homini dominetur, quam vivit, *vers.* 1.

quod ostendit similitudine uxoris, quæ non ulterius marito alligata est, quam dum maritus vivit, illô autem mortuô posse eam alterius mariti fieri uxorem, *vers.* 2, 3. eodem modô ipsos legi esse mortuos, ut Christi, qui à mortuis resurrexit, servi fiant. *vers.* 4. utque id clarius ostendat, describit statum ipsorum sub lege, *vers.* 5. & sub Christô, *vers.* 6.

Quia verò statum hominum sub Lege describens dixit, quod motus peccati in ipsorum membris operarentur, illi objici posset, quod ergo lex juxta ipsius doctrinam peccatum, hoc est, peccati causa sit; illi objectioni respondet, negando: ac negationem suam confirmat, quod tantum absit, ut lex peccati causa sit, quod per legem homo cognoscat peccatum, *vers.* 7. aut quod homo cognoscat peccati concupiscentiam in se regnare. Sed genuinam peccati causam esse propensionem, quæ in homine excitata est per peccandi consuetudinem, quæ ex rigidô Legis interdiktô occasionem arripuit magis concupiscendi peccatum: quia interdiktum quasi flabellum est, quô peccatum, ignis instar, magis accenditur, *vers.* 8. Quod plenius illustrat, declarando qualis hominum fuerit status ante legem, & qualis sub lege, *vers.* 9, 10, 11. unde infert legem esse sanctam, *vers.* 12.

Quia verò dixerat, legem non tantum motus peccati in ipsorum membris esse operatam, sed addiderat, ut morti fructus ferrent, atque ita videri poterat docuisse, legem mortis esse causam, hanc etiam objectionem sibi diluendam proponit. Quærit ergo, an id, quod bonum est, sibi, hoc est Judæo, mortis causa fuerit? Objectionem hanc rejiciens, dicit mortis causam esse peccatum; ut ita pateret, peccatum rem esse prorsus pravam. *vers.* 13. Quod ut plenius ostendat, introducit hominem sub Lege constitutum, quales erant, quibuscum ipsi res erat, & nondum renatum, eumque coloribus suis graphicè depingit, qualis intus & in animô, ac factis externis sit, ut se cum Lege comparans legem esse sanctam, se verò peccatorem, ac proinde liberatore indigere agnoscat. Ut autem doctrinæ illius invidiam aliquatenus molliat, statum hominis sub Lege sub suâ personâ describit. Declarat ergo qualis sit lex, sc. spiritualis: qualis homo irreginitus adhuc sub lege, sc. carnalis & venditus sub peccatô. *vers.* 14. Quod vero ipse talis sit, probat ex suâ vitâ & moribus, *vers.* 15. Inde concludit, quod ipse fateatur, legem esse bonam, *vers.* 16. & quod peccatum istius vitæ causa sit, *vers.* 17. Additque latiore explicationem, quod carnalis sit, & confirmat plenius, quod non ipse, sed

sed peccatum inhabitans vitæ illius causa sit, *vers.* 18, 19, 20. Et materiam hanc concludit, seipsum quasi in duas partes dividens, in interiorem & exteriorem hominem, & utrique operationem ac statum unicuique convenientem attribuit, *vers.* 21, 22, 23. Tandem ut concludat, introducit talem hominem convenienter miseriæ suæ, cui subjacet, ingemiscentem, miseriam suam deplorantem, ac liberatorem quærentem, *vers.* 24. Deoque gratias agit, quod liberatorem in Christo invenerit, *vers.* 25. Totumque hunc discursum concludit, paucis verbis statum talis hominis comprehendens. *vers.* 26.

Cap. VIII. Describit Apostolus statum hominis fidelis & regeniti, planè contrarium illi, quem *cap. præced.* descripsit; & quænam sint illius prærogativæ, & quæ felicitas; ut hæc ratione Judæos nondum fideles ad fidem in Christum, fideles verò ad sedulò incumbendum officio suo excitaret. In hoc ergo capite tres sunt partes.

1. Declarat, quod nulla sit condemnatio illis, qui in Christo Jesu sunt, qui non secundum carnem sed secundum spiritum ambulant, *vers.* 1. Quod confirmat, ratione desumpta à statu hominis Christiani, quod, quoniam in eo dominatur lex spiritus vitæ, sit liber à lege peccati & mortis, *vers.* 2. ejusque beneficii magnitudinem ostendit, quia, quod legi impossibile erat, Deus id nunc effecerit per Filium suum, *vers.* 3. finemque Dei in hoc opere declarat, ut justificarentur fideles secundum spiritum ambulantes. *vers.* 4. Ne quis autem hic vanâ imaginatione se decipiat, ostendit discrimen inter hominem carnalem ac spirituales: ac primò describit, quis sit carnalis, quis spiritualis, *vers.* 5. Deinde, quis sit fructus vitæ carnalis, quis spiritualis, *vers.* 6. Addit causam, cur mors vitæ carnalis fructus sit, *vers.* 7, 8. Exinde porro ad ipsorum consolationem subjicit, quod ipsi non sint in carne sed in spiritu, & unde id ipsis constare possit. *vers.* 9. addit, qualis ipsorum in hoc statu sit felicitas, *vers.* 10. & quid boni inde in ipsos sit redundaturum. *vers.* 11.

2. Ex dictis elicit conclusionem, quæ adhortationem continet, ut fideles non secundum carnem vivant, *vers.* 12. quam confirmat ostendendo, quanta miseria ambulantes secundum carnem, quantum bonum ambulantes secundum spiritum maneat, *vers.* 13. Felicitatis illius certitudinem adstruit, 1. quia ambulantes secundum spiritum sunt filii Dei, *vers.* 14. & 2. quia Deus per spiritum suum de futurâ hæreditate testimonium ipsis perhibuit, *vers.* 15, 16, 17.

3. Quia verò fideles illo tempore gravissimas pro nomine Christi sustinebant persecutiones, contra illas eosdem consolatur; & ut sibi viam ad consolationem illam sternat, tolerantiam persecutionum addit tanquam conditionem à Deo requisitam, ut cum Christo hæredes vitæ æternæ sint, ut nempe hic etiam ad exemplum Christi patiantur: *vers.* 17. Ad quam tolerantiam ut eos hortetur, dicit, passiones hujus sæculi nullo modo posse comparari cum gloriâ secuturâ, *vers.* 18. idque probat ex desiderio creaturæ novæ seu hominum fidelium, qui quasi exerto collo hanc felicitatem expectant. *vers.* 19. quia, quamdiu hic sunt, obnoxii sunt afflictionibus, *vers.* 20. tum verò ab iis liberabuntur, *vers.* 21. Hanc expectationem repetit, *vers.* 22. & non tantum crucem esse ait conditionem vulgarium Christianorum, sed & ipsorum Apostolorum, qui primitias spiritus acceperunt, *vers.* 23. Quia verò objici poterat, interim fideles esse miseros, dicit, eos spe esse salvos, *vers.* 24. eamque spei naturam esse docet, ut bonum non sit præsens sed futurum: ac proinde ex naturâ spei sequi, ut bonum illud cum patientiâ expectetur, *vers.* 24, 25. Addit aliud beneficium, quod spiritus infirmitatibus nostris opituletur; illiusque auxilii necessitatem ac fructum. *vers.* 26, 27. Ad majorem fidelium consolationem novam adjicit rationem, quod amantibus Deum ac fidelibus omnes afflictiones cedant in salutem, *vers.* 28. idque confirmat prædestinatione divinâ, quâ decrevit, ut Christiani conformes sint imagini Christi, qui per passiones in gloriam intravit, & actibus, qui prædestinationem illam secuti sunt: sc. quod eos etiam consentaneè isti prædestinationi vocaverit ad crucem, ipsosque crucem, ad quam vocati sunt, fortiter sustinentes justificaverit, ac tandem glorificaturus sit. *vers.* 29, 30. Ex hisce jam porro, ut totam hanc materiam concludat, tanquam triumphabundus tres conclusiones elicit, quas per modum interrogationis & responsionis proponit. Harum prima est: Cum Deus sit pro omnibus, qui ipsum diligunt, & persecutiones sustinent, quod nemo ipsis nocere possit, *vers.* 31. sed quod Deus, qui Filium pro ipsis in mortem dedit, etiam omnia ipsis sit largiturus. *vers.* 32. Secunda: Cum Deus ipsos justificet, & Christus pro ipsis mortuus sit, nullas ipsis accusationes & condemnationes hominum esse metuendas. *vers.* 33, 34. Tertia: Quod nullæ miseriæ, quantumvis graves ac diuturnæ, ipsos, dum constantes in fide eas tolerant, à charitate Dei separabunt. *vers.* 35, 36, 37. Quod ad majorem fidelium consolationem

tionem confirmat certitudine scientiæ suæ, *vers.* 38, 39.

III. Cap. IX. Alteri Judæorum objectioni occurrit; quod nempe Judæi, qui Evangelium rejiciunt, ac salutem in observatione Legis quærunt, spe justitiæ & salutis exciderint, & non amplius populus Dei censentur: Gentes vero, si in Christum credant, fædere divino comprehenduntur. Apostolus consequentiam illam agnoscit, sed coram Domino protestatur, se non nisi maximo cordis sui dolore hoc de Judæis debere affirmare. *vers.* 1, 2. eumque affectum plenius testatur, quod cuperet anathema esse pro fratribus suis secundum carnem, si hac ratione ipsos ad saniolem mentem reducere posset. *vers.* 3. eorumque privilegia, quæ secundum carnem habent, enumerat, *vers.* 4, 5.

Hac consequentiâ admittâ, alia sequitur obiectio, quod, si hoc verum sit, ergo verbum Dei, quo se Abrahami & seminis ejus patrem fore in sæculum promisit, exciderit. Hanc diluit Apostolus, quod Deus hoc promisso non comprehenderit omnes secundum carnem ex Abrahamo descendentes, sed sibi reservaverit libertatem declarandi, quos in semine illo censeret vellet. *vers.* 6. atque hoc sufficit, ut fædus divinum ratum sit, ut promissio extendatur ad illos, quos Deus filios Abrahami vocare vult, sive juxta promissum divinum secundum carnem ex Abrahamo geniti sint, sive imitatione fidei ipsius spirituales illius filii sint. Quod Deus statim ostendit, declarans non Ismaëlem, sed Isaacum, qui vi promissionis divini genitus est, esse istud semen, *vers.* 7. ut sic demonstret, se non respicere ad carnalem generationem, sed gratiosam promissionem, quâ declarat, quosnam singulis temporibus pro semine Abrahami censeret vellet. *vers.* 8. Idque promisso, quod Abrahamo ac Saræ factum est, ostendit. *vers.* 9. Et ne quis credat, justam fuisse rationem prætereundi Ismaëlem, ex ancillâ genitum, aliud adfert exemplum in familiâ Isaaci: In quâ Deus Esauum, qui erat primogenitus, præterit, & populum ex illo oriturum, licet nondum esset natus, neque ullo peccato meruisset beneficio primogenituræ privari, & Jacobum ac populum ex illo oriturum illi prætulit, *vers.* 10, 11, 12. Quod etiam confirmat testimonio Malachiæ, per quem Deus longo post tempore testatus est, se Jacobum dilexisse, Esauum odio habuisse. *vers.* 13. Idem ergo quin Deus hoc tempore facere possit, dubium non est.

Contra hanc doctrinam proponit objectionem, quod hac ratione Deus injustus censeatur: Hanc autem rejicit. *vers.*

14. & ostendit, Deum olim Mose declarasse, se sibi libertatem illam reservasse. *vers.* 15. Inde infert, rationem ac modum divina beneficia consequendi non dependere à voluntate hominis, sed à grotiosâ declaratione Dei. *vers.* 16. Imo exemplo Pharaonis ostendit, etiam in irrogandis poenis Deum hanc sibi reservasse libertatem. *vers.* 17. Ex quibus exemplis concludit, nec nunc Deo injustitiam adscribi posse, quod misereatur peccatorum Evangelio credentium, etsi gentiles sint, & eos, qui illi credere nolunt, etsi ex Abrahamo genitos, indurat, quia ita vult. *vers.* 18.

Contra hanc assertionem introducit contumacem Judæum objicientem: Si Deus nos vult indurare, quid de nobis conqueritur? an possumus ejus voluntati resistere? *vers.* 19. Hanc objectionem Apostolus cum indignatione rejicit, dicens, ipsos nullam habere causam ita Deo respondendi. *vers.* 20. tantumdem id esse, ac si figmentum fictori suo diceret, cur hanc, & non aliam mihi dedisti formam. *vers.* 20. Deo autem jus illud competere, exemplo figuli docet, qui ex eadem massâ aliud vas facit in honorem, aliud in contumeliam, *vers.* 21. Inde infert, Deo idem huius esse, ipsos, postquam diu eos in impietate suâ toleravit, tantò gravius punire, *vers.* 22. & ab alterâ parte misereri aliorum, licet maximi sint peccatores, si modò in Christum credant, ut sic notas faciat divitiis gratiæ suæ. *vers.* 23. Et hæc vasa misericordiæ sumus nos, qui in Christum credimus, quos Deus vocavit non solum ex Judæis, sed ex gentibus. *vers.* 24. Quod illustrat allatis verbis ex Osea. *vers.* 25, 26. & Esaia. *vers.* 27, 28, 29. Hisce subjungit totius argumentationis conclusionem, quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderint justitiam, eam sc. quæ ex fide est. *vers.* 30. Judæos verò, qui ex lege justitiam quærebant, justificationem non esse adeptos. *vers.* 31. Addit rationem: quia noluerunt eam viam, quam Deus nobis per Christum revelavit, ingredi, sed ex operibus Legis justificari: atque ideò rejecerunt Christum, *vers.* 32. atque sic apparuit verum esse, quod Deus olim per Prophetas dixit, quod liberator quem, populo missurus est, sit futurus instar lapidis angularis, ad quem multi offenderent; sed qui omnibus in illum credentibus salutis causa sit futurus. *vers.* 33.

Cap. X. Apostolus latius causam explicaturus, cur Judæi rejecti sint, iterum declarat propensam suam erga Judæos voluntatem, & quod pro ipsis Deum deprecetur, *vers.* 1. testatur de ipsis, quod habeant zelum Dei, sed verò non secundum

dum scientiam. *versf. 2.* quod probat, quia ignorant, seu ad animum non revocant, quam justitiam Deus nunc postulet: atque ita, dum quærunt justitiam, quam sibi persuadent Deo gratam esse, non consequuntur illam justitiam, quam Deus probat, *versf. 3.* Quia finis Legis, in quo lex terminatur, est Christus, per quem promittitur justitia omni credenti. *versf. 4.* quod probat, allato discrimine inter modum justitiam obtinendi in Lege, & in Evangelio præscriptum: In Lege difficilem, quia exiguntur opera, *versf. 5.* In Evangelio facilem, quia exigitur fides, quâ creditur, quod Deus Christum ex mortuis excitavit, ac proinde nos etiam ex morte excitaturus est; quod resurrectione Christi è morte adeò plenè probatum est, ut, si quis id in dubium vocare velit, tantumdem faciat, ac si Christum mortuum esse, resurrexisse, ac in cælum adscendisse neget. At id adeò clarum est, ut id Deus quasi in ore & corde nostro posuisse videatur. *versf. 6, 7, 8, 9, 10.* Et secundo, quod justificatio & salus nunc offeratur omnibus, qui Deum invocant; quod illustrat verbis Scripturæ. *versf. 11.* quæ sine distinctione ad omnes tam gentes quam Judæos esse extendenda ait, quia Christus omnium dominus est constitutus, ut salutem conferat omnibus ipsum invocantibus. *versf. 12.* eoque alia quædam Scripturæ verba applicat. *versf. 13.* Ut autem ostendat, Judæos nullam habere causam rejiciendi Evangelii, quia illud etiam gentibus fuit annuntiatus ab Apostolis: illius annuntiationis necessitatem ostendit; quia non possunt Deum invocare, qui in ipsum non credunt. *versf. 14.* Et quia non possunt credere, nisi audiverint; nec audire, nisi prædicatum ipsis fuerit: &c. ostendit ubique esse prædicatum, adeò ut omnes habuerint causam dicendi, quod legitur, quam speciosi pedes evangelizantium pacem. *versf. 14, 15.* Verum Judæi non crediderunt verbo; quod illustrat verbis Esaïæ, *versf. 16.* Et denuò repetit, si non ipsis prædicatum esset, quod credere non potuissent. *versf. 17.* Sed Evangelium prædicatum esse ostendit per totum terrarum orbem. *versf. 18.* Nec id movere debet Judæos, ut Evangelium non recipiant tanquam Dei verbum: quia Deus olim per prophetas quandoque verbum suum, ab Israëlè rejectum, ad gentes transtulerit. *versf. 19, 20, 21.*

Cap. XI. Aliam sibi format objectionem: Quod ergo Deus populum suum abjecerit. Quam rejicit, & refellit exemplo suo, qui & ipse Israëlita sit. *versf. 1.* Ostenditque, Deum illos è populo Israëlitis diligere, & sibi reservare, qui juxta gratiosam ipsius vocationem ipsum colunt,

licet numerus illorum exiguus sit. Quod allatâ Eliæ historiâ probat. *versf. 2, 3, 4, 5.* Quoniam autem id dependet à gratiâ divinâ, colligit ergo non esse ex operibus. *versf. 6.* Inde concludit, paucos illos obtinuisse privilegium hoc, quod sint populus Dei; reliquos non: sed illos occalluisse. *versf. 7.* illisque applicat verba Esaïæ, *versf. 8.* & Davidis, *versf. 9, 10.*

Hac objectionem solutâ, aliam sibi proponit quæstionem: an ergo ita deliquerint, ut prorsus gratiâ divinâ exciderint, sine ullâ spe restitutionis? Cui respondet, negando: sed ait Dei hoc esse consilium, occasione illorum incredulitatis Evangelium transferre ad gentes, ut sic ipsi ad æmulationem provocentur. *versf. 11.* Quod si eventus hic existat, major inde in omnes redundabit utilitas: nam si illorum ruina est opulentia mundi, quantò magis ipsorum plenitudo. *versf. 12.* Hæc autem, tanquam gentium Apostolus, gentibus se dicere ait, ut fidelis in munere suo inveniantur. *versf. 13.* quia hac ratione consanguineos suos ad æmulationem provocare studet, ut aliquos ex illis salvet. *versf. 14.* Unde quantum in gentes bonum redundaturum sit, docet *versf. 15.*

Ne verò gentes credant, jam planè de Judæis esse actum, se verò in eorum locum assumptas, dicit Deum adhuc memorem esse fæderis erecti cum patribus ipsorum, è quibus ipsi descenderunt; ac proinde eandem cum ipsis esse rationem, ac massæ & ramorum, quæ sanctæ sunt, si primitiæ & radix sancta est. *versf. 16.* Non ergo contra ipsos gloriari debent, quia increduli illi sunt tanquam rami è trunco arboris defracti; ipsi autem gentiles tanquam rami insititii, qui per insitionem pinguedinis oleæ participes fiunt. *versf. 17, 18.* cogitare ergo debent, patres Judæorum non debere gentibus, quod sint populus Dei: sed gentes hoc debere ipsis, quia illorum pars censentur. *versf. 18.*

Et ne porro objiciant, rejectos jam esse Judæos, se verò in locum ipsorum assumptas: Respondet, illos rejectos per incredulitatem: gentes insertas per fidem. Inde colligit & ipsas, nisi permaneant in fide, rejiciendas, quod eodem simili ramorum naturalium & insititiorum declarat. *versf. 19, 20, 21, 22.* Judæos verò, si non persistant in incredulitate, rursus in populum assumendos, *versf. 23.* quod eodem simili ramorum illustrat. *versf. 24.* Et hac occasione ipsis revelat arcanum Dei consilium de Judæis ad tempus obdurandis, donec plenitudo gentium in Ecclesiam intraverit; & tum gratiæ ostium luculentius denuò ipsis à Deo aperiendum esse. *versf. 25, 26, 27.* Etenim licet nunc ob incredulitatem suam, quæ comparata

cum gentium fide eò fædior ac turpior est, sint inimici, manent tamen dilecti propter fædus cum patribus ipsorum erectum. *vers.* 28. quia dona Dei sunt sine poenitentia. *vers.* 29. Idque exemplo gentium confirmat, quæ occasione incredulitatis Judæorum misericordiam consecutæ sunt, *vers.* 30. Eodem ergo modo Deus erga Judæos misericordiam suam ostendet. *vers.* 31. Quia hoc est consilium divinum, omnes, tam Judæos quam gentes, ipsi auscultare præfractè recusantes, in illâ infidelitate aliquamdiu deferere, ut postea illorum rursus misereatur. *vers.* 32. Quia verò in toto hoc opere elucet admiranda quædam Dei sapientia, cujus rationem mens nostra investigare nequit, ipse admirabundus inscrutabilem illam sapientiam divinam cum exclamatione magnificè deprædicat, Deoque gloriam tribuit. *vers.* 33, 34, 35.

Cap. XII. Sequitur secunda Epistolæ pars, in quâ Apostolus ad varia Christianæ pietatis officia fideles hortatur. In iis certus non observatur ordo. Primò tamen officium hominis Christiani in genere describit, quod precandi formulâ ipsis commendat, ut corpora sua Deo exhibeant in hostiam vivam & sanctam, præstando rationalem cultum. *vers.* 1. & ut non fiant conformes mundo, sed renoven- tur spiritu mentis; cujus renovationis fructum indicat. *vers.* 2.

Deinde progreditur ad commendationem variarum virtutum particularium, ac vitiorum particularium prohibitionem. Ac 1. quidem vetat superbiam seu animi elationem ob dona quædam à Deo data, *vers.* 3. illudque confirmat ratione desumptâ à membris corporis humani, quæ sicut singula suas functiones habent, ita etiam Deus fidelibus, tanquam membris unius corporis spiritualis, diversa dedit dona, quæ singula peculiaribus usibus ad totius corporis mystici conservationem apta sunt. *vers.* 4, 5, 6, 7, 8. Mox commendat charitatem, cujus quatuor officia enumerat. *vers.* 9, 10. Diligentiam & vigilantiam. *vers.* 11. Spem, patientiam, & preces, officia in adversis maximè observanda. *vers.* 12. Beneficentiam & liberalitatem, *vers.* 13. benedictionem eorum, qui ipsos persequuntur. *vers.* 14. Benevolentiam ac misericordiam. *vers.* 15. concordiam, ac modestiam. *vers.* 16. ne malum pro malo rependant, & sectentur quæ coram hominibus honesta sunt. *vers.* 17. Pacis studium, *vers.* 18. prohibet vindictam, *vers.* 19. & ut eam radicatus ex ipsorum animis evellat, inimicis benefacere jubet. *vers.* 20, 21.

Cap. XIII. Commendat 1. obedientiam Magistratibus exhiberi ab omnibus

sine exceptione, rationem addit, quia Magistratus est à Deo, ac proinde qui illi resistit etiam ordinationi divinæ resistit. *vers.* 1, 2. Illi aliam adjungit rationem desumptam à fine, ob quem Magistratus institutus est, ut sit terror non bonorum, sed malorum operum. *vers.* 3, 4. Inde elicit obediendi necessitatem, *vers.* 5. porro ex ipsâ tributorum solutione hanc subjectionem probat, *vers.* 6. Et inde tandem monitionem suam adstruit, de unicuique debitâ obedientiâ & honore præstando. *vers.* 7. Secundò, commendat charitatem, additâ ratione, quod per eam tota lex impletur. *vers.* 8, 9, 10. Eamque adhortationem confirmat, quia norant, se constitutione temporis præsentis, quam propius describit, ad officia ista magis excitari. *vers.* 11. Illiusque temporis constitutioni superstruit plenioram admonitionem, quâ dehortatur à vitiis cum illâ minimè congruentibus. *vers.* 12, 13. & hortatur ad vitam illi consentaneam. *vers.* 14.

Cap. XIV. Agit de usu rerum indifferentium, circa quas aliqui sunt infirmi, qui earum usum sibi licitum non credunt: alii firmi, qui earum usum sibi in religione Christianâ licitum esse persuasi sunt. Utrisque officium suum præscribit. Ita ut duæ capitis hujus sint partes.

In primâ monet firmos, ut infirmos suscipiant, & quâ ratione. *vers.* 1. Deinde allato exemplo ciborum utrisque officium præscribit: firmis quidem, ne contemnant infirmos, infirmis verò, ne alios temerè condemnent. *vers.* 2, 3. illiusque rationem reddit, *vers.* 4. aliud exemplum observationis dierum addit. *vers.* 5, 6. idque confirmat duabus rationibus; 1. quod nemo sit sui juris. *vers.* 7. 2. quod omnes sint Christi. *vers.* 8. quod probat, quia Christus omnes morte ac resurrectione sibi acquisivit. *vers.* 9. Quare utrosque denuò reprehendit: additâ ratione, quia unusquisque coram tribunali Christi sistetur, ut actionum suarum rationem reddat. *vers.* 10, 11, 12. Et tandem per modum conclusionis ipsos denuò ad officium hortatur. *vers.* 13.

In secundâ parte speciatim eos, qui scientiâ libertatis Christianæ plenè instructi sunt, monet, ne hac suâ scientiâ abutantur in aliorum perniciem, intempestivo illius usu aliis scandalum præbendo. Docet itaque, nihil in religione Christianâ impurum esse, nisi illi, qui id sibi impurum esse credit. *vers.* 12. Si quis verò cum offensione fratris infirmi edat, eum peccare, quia non ambulat secundum charitatem: quia, quantum in se est, perdit illum, pro quo Christus mortuus est; & causam aliis præbet, religionem Christianam blasphemandi; quæ tamen duæ postremæ rationes

nes formâ monitionis proponuntur. *vers.* 15, 16. Sequitur alia ratio, quod in usu cibi aut potus non consistat religio Christiana, sed in iustitiâ, pace & gaudio spiritus, *vers.* 17. quod probat, *vers.* 18. Quare monet, ut sectentur quæ ad pacem & ædificationem aliorum faciunt. *vers.* 19. Et ne fratrem infirmum, qui opus est Dei, destruant. *vers.* 20. Cum verò quis obicere posset, per cibum non posse opus Dei destrui, quia omnis cibus purus est: respondet Apostolus, id quidem verum esse; sed tamen eum esse malum illi, qui cum offendiculo edit, ac proinde etiam malum esse, si cum offendiculo fratris infirmi edatur. *vers.* 20, 21. Quare si quis habeat illam fidem, eam sibi habeat coram Deo: ostenditque illum esse beatum, qui in eo, quod agit, à propriâ suâ conscientia non condemnatur. *vers.* 22. Si quis verò dubitet, & nihilominus edat, eum peccare; quia non facit ex certâ & plenâ persuasione, hoc sibi esse licitum: & quicquid absque tali persuasione fit peccatum est. *vers.* 23.

Cap. XV. Continuat eandem doctrinam, & usum rerum indifferentium certis quibusdam legibus circumscribit: Quod firmi debeant portare infirmitates infirmorum, non sibi ipsis placere *vers.* 1. cui superstruit monitionem, ut ergo unusquisque nostrum proximo placeat ad ædificationem. *vers.* 2. quod confirmat exemplo Christi, & testimonium è Vet. Testamento allegat. *vers.* 3. Hic obiter indicat, quæ in Vet. Testamento exstant ad nostri institutionem esse scripta. *vers.* 4. Quibus subicit votum, ut Deus ipsis concedat idem sentire, *vers.* 5, 6. Et exemplo Christi, quod latius diducit, allatis aliquot è Vet. Testamento locis, eos monet, ut alter alterum assumat. *vers.* 7, 8, 9, 10, 11, 12. Totamque hanc tractationem voto eximio concludit. *vers.* 13.

Sequitur totius epistolæ Epilogus, in quâ Apostolus, ne videatur varias repre-

hensiones ac monitiones, quæ passim in hac epistolâ occurrunt, adhibuisse ex quâdam præsumptione, aut animi ægritudine erga ipsos, declarat, quid de ipsis, ipsorumque scientiâ sentiat. *vers.* 14. Et rationem reddit, cur liberius ad ipsos scripserit, ut commonefaciens, *vers.* 15. & ut gentium Apostolus. *vers.* 16. Unde concludit, se gloriationem habere in Christo. *vers.* 17. & narrat, quanta Christus per ipsum effecerit. *vers.* 18, 19, 20, 21. Quibus negotiis impeditus hætenus fuerit, quò minus ad ipsos accesserit, *vers.* 22. & propositum ipsos datâ occasione videnti testatur, *vers.* 23, 24. Nunc se, ut sanctis ministret, Hierosolymam contendere ait, ut eò deferat, quæ Macedones in usum pauperum liberaliter elargiti erant; quam liberalitatem deprædicat. *vers.* 25, 26, 27. Quo peracto promittit ad ipsos se venturum cum plenâ benedictione Evangelii. *vers.* 28, 29. Et se ac ministerium suum eorum precibus commendat. *vers.* 30, 31, 32. Vovetque, ut Deus pacis cum ipsis sit. *vers.* 33.

Cap. XVI. Commendat ipsis Phœben. *vers.* 1, 2. Plures in illâ Ecclesiâ salutat. *vers.* 3. ad 17. Tum seriò ipsos obtestatur, ut vitent eos, qui discordiam & scandala excitant contra doctrinam, quam ab ipso didicerunt; quia tales non serviunt Christo, sed suo ventri, & multos seducunt. *vers.* 17, 18. rationem addit cur tales homines ab ipsis observari velit, quia ipsorum obedientia omnibus innotuit. Sed illam vult temperari prudentiâ, ut sint sapientes in bonum, simplices in malum. *vers.* 19. Addit promissum, quod Deus brevi Satanam sub eorum pedibus conteret; & votum. *vers.* 20. Variorum adscribit salutationes, *vers.* 21, 22, 23, 24. Et Epistolam doxologiâ, quâ eximie beneficia divina hominibus per Evangelium collata deprædicat, finit. *vers.* 15, 26, 27.

C A P U T I.

1. **P**aulus servus Jesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus ad Evangelium Dei;
2. (Quod ante promisit per Prophetas suos in Scripturis Sanctis)
3. de Filio suo (facto ex semine David secundum carnem;
4. Constituto Filio Dei in potentiâ, secundum spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum) Jesu Christo Domino nostro:
5. (Per quem accepimus gratiam & Apostolatam in obedientiam fidei in omnibus gentibus, pro nomine ipsius;

6. In quibus & vos estis, vocati Jesu Christi)
7. Omnibus, qui Romæ sunt, dilectis Dei, vocatis sanctis, gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Jesu Christo.
8. Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro omnibus vobis, quod fides vestra annuntiatur in toto mundo.
9. Testis enim est mihi Deus, cui servo in spiritu meo, in Evangelio Filii ipsius, quod indefinenter mentionem vestri facio:
10. Semper in precibus meis petens, si quomodo tandem aliquando prosperum iter ha-

habeam in voluntate Dei veniendi ad vos.

11. Cupio enim videre vos, ut aliquod donum spirituale vobis impertiar, ad vos confirmandum:

12. Hoc verò est, simul consolari in vobis per fidem mutuam vestram & meam.

13. Nolo autem vos ignorare, fratres, quod sapius proposuerim venire ad vos, (& impeditus sum huc usque) ut fructum aliquem habeam in vobis, sicut & in reliquis gentibus.

14. Græcis & Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum.

15. Ita quod in me promptum est & vobis, qui Romæ estis, evangelizare:

16. Non enim pudet me Evangelii Christi: Est enim potentia Dei ad salutem omni credenti, Judæo primum ac Græco.

17. Justitia enim Dei in eo revelatur ex fide in fidem; sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivet.

18. Revelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & injustitiam hominum veritatem in injustitiâ detinentium.

19. Quia quod de Deo cognosci potest manifestum est in ipsis: Deus enim ipsis manifestavit.

20. Invisibilia enim ejus à creatione mundi operibus intellecta pervidentur, æterna ipsius potentia & divinitas; ut sint ipsi inexcusabiles.

21. Quia cognoscentes Deum, non ut Deum honorarunt, & gratias egerunt, sed vani facti sunt in cogitationibus suis, & cor illorum insipiens obtenebratum est.

22. Dicentes, se esse sapientes, stulti facti sunt.

23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & reptilium.

24. Ideo & tradidit eos Deus in concupiscentias cordium ipsorum in impuritatem, ad dedecore afficiendum corpora sua.

25. Qui commutarunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & servierunt creaturæ præ creatore, qui est benedictus in sæcula. Amen.

26. Propter hoc tradidit illos Deus in passionem ignominie: fæminæ enim ipsorum mutarunt naturalem usum in eum, qui est contra naturam:

27. Similiter mares relinquentes naturalem usum fæminæ exarserunt per appetitum sui erga se invicem, mares cum maribus turpitudinem operantes, & mercedis retributionem, quam oportuit, erroris sui in seipsis recipientes.

28. Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitiâ, tradidit eos Deus in mentem reprobam, facere ea quæ non decet:

29. Repletos omni injustitiâ, scortatione, malitiâ, avaritiâ, pravitate: plenos invidiâ, cæde, contentione, dolo, malignitate:

30. Susurrones, calumniatores, Dei osores, contumeliosos, elatos, superbos, inventores malorum, parentibus inobedientes,

31. insipientes, fædifragos, charitatis naturalis expertes, implacabiles, immisericordes.

32. Qui jus Dei cognitum habentes (quod talia facientes morte digni sunt) non tantum ea faciunt, sed & consentiunt facientibus.

PARAPHRASIS.

1. **P**aulus antehac cæcò abreptus zelò persecutor Ecclesiæ, nunc autem Jesu Christi servus, singulari & extraordinariâ illius gratiâ vocatus Apostolus, & segregatus ad prædicandum Evangelium Dei,

2. quod jam olim per Prophetas promisit, nunc autem juxtà promissa sua prædicari fecit,

3. de Filiò suò Jesu Christò Dominò nostrò; qui secundum carnalem originem & generationem, & quæcunque mortalem ejus vitam spectant, factus est ex femine Davidis;

4. per resurrectionem autem ex mortuis è gremiò terræ quasi natus & productus, & novâ ac immortalī vitâ à Deo acceptâ, constitutus est Filius Dei: in quò opere cum Deus ostenderit omnipotentiam suam, ipsum per Spiritum, cujus virtute hoc effectum est, sanctificavit, & ab omnibus hominibus segregavit, demonstravitque ipsum omnem suam voluntatem ac beneplacitum hominibus fideliter annuntiasse:

5. Idem ille Jesus fecit mihi, licet indigno, hanc gratiam, ut sim Apostolus, ut omnibus gentibus prædicem Evangelium, quod est doctrina fidei,

fidei, ut sic per fidem Evangelio adhibitam Deo obediant: atque ita ab omnibus gentibus Christo gloria tribuatur;

6. In quibus & vos, qui principem civitatem Romam incolitis, vel maxime estis numerandi, qui jam per Evangelium vocati estis, ac fide obsequiosâ id recepistis;

7. Omnibus vobis qui Romæ estis, Deo ob fidem dilectis, & per obedientiam vocationi divinæ præstitam sanctis, & à prioribus mundi inquinamenti verè purgatis, gratia sit & pax à Deo Patre nostro, & Domino nostro Jesu Christo.

8. Primum quidem gratias ago Deo meo per Jesum Christum pro fide vestrâ, per quam in salvandorum numerum estis adscripti: quæ adeo grata est omnibus fidelibus, ut ea deprædicetur in totò mundò, omnesque ecclesiæ gaudium suum testentur, quod etiam à vobis Romæ Evangelio fides sit habita.

9. Testor enim Deum, cui ex totò animò & promptè servio per prædicationem Evangelii, cujus præconium inter gentes mihi commisit, quod quotiescunque Deum oro, etiam semper vestri mentionem faciam;

10. Ac semper Deum orem, ut tandem aliquando mihi facultatem concedat ad vos veniendi, meumque ad vos iter prosperè succedere faciat:

11. Summò quippe vos videndi desiderio teneor; non mei causâ, quasi aliquid à vobis sperem; sed ut vobis aliquod spirituale donum conferam, ut in fide Christianâ magis confirmemini:

12. Atque ita ex communi nostrâ fide mutuam percipiamus consolationem; vos quidem, quia per me in fide, qui jam creditis Evangelio, majorem acquiretis confirmationem: ego verò, eandem, quam variis in regionibus prædicavi, fidem in vobis agnoscens, in eâque vos confirmans, beatum vestrum in Christo statum sum cogniturus: atque ita cognoscentes nos unum esse in Christo, intima animorum conjunctio & consolatio mutua existat.

13. Quod autem hætenus ad vos non venerim, nolo id vos attribuerè defectui amoris, aut dilutiori vos videndi desiderio: sæpius enim ad vos venire constitui, & occasionem ad vos veniendi quæsi; sed ad hoc usque tempus impeditus fui, Deo ita dirigente, ut in ministeriò meò Apostolico, novâ subinde mihi ad Evangelium propagandum enascente occasione, ita occupatus fuerim, ut vos adeundi facultas hætenus mihi defuerit; quod tamen mihi vel maxime in votis fuit, ut Evangelium etiam inter vos prædicando multos ad fidem adducerem, eosque qui jam credunt in fide confirmem, atque ita, perinde uti in aliis gentibus, etiam inter vos aliquem laboris mei fructum habeam.

14. Hoc enim muneris mei ratio exigit: Omnibus quippe sine discrimine Evangelium prædicare obligatus sum; non tantum Græcis aliisque populis cultioribus, sed & Barbaris nationibusque minus cultis; non tantum sapientibus, ingenii ac acumine ac doctrinâ eximiis, sed & insipientibus, rudibus ac inexercitatis.

15. Ac proinde quantum in me est, paratus sum & vobis qui Romæ estis Evangelium prædicare.

16. Licet enim Evangelium sit doctrina crucis, quæ jubet credere in Dominum crucifixum, & præsentibus mundi hujus bonis abnegatis futura ac coelestia sperare, ideoque ut stulta ab hominibus mundanis rejiciatur; & præcones ac professores Evangelii sint homines pauci numero, viles, nec honoribus aut dignitatibus eminentes, & propterea contemti; non tamen pudet me vel in ipsâ civitate Româ, imperii sede, quæ divitiis, luxu ac fastu, hominibusque sapientiâ hujus sæculi eminentibus, abundat, Evangelium prædicare. Licet enim videatur contemptum, tanta tamen illius est dignitas, ut omnium, etiam sapientissimorum Philosopho-

rum ac legislatorum doctrinas, quin & ipsam Mosis legem, longè superet: est enim potens & efficax medium, quò Deus ad æternam salutem perducit, quotquot illud obsequiosâ fide recipiunt; non tantum Judæos, quibus solis olim Lex Mosis data fuit; sed & gentes sine ullò discrimine.

17. In eò enim revelatur modus justificationem æternam coram Deo obtinendi, per fidem nimirum in Jesum Christum; quem Deus nunc per Evangelium procurat prædicari hominibus, eum in finem, ut omnes in Christum credant. Nec hoc offendere debet Judæos, quod dicam homines justificari per fidem, non per Legem, aut opera Legis: simile quid enim jam olim Propheta Habacuc dixit, quod justus ex fide suâ vivet: Quod licet aliò paulum sensu enuntiaverit, optimè tamen instituto meo applicare possum, quatenus inde patet, fidem propriè hominem reddere Deo gratum.

18. Aliâ autem ratione quam per fidem homines non posse coram Deo justificari, manifestum est ex communi & universali impietate, quâ totum genus humanum sædè corruptum est. Quod enim gentiles attinet, tanta eorum est impietas, ut ira Dei de coelò manifestetur super omnem eorum impietatem & injustitiam: quia per eam illi veritatem sibi cognitam detinuerunt quasi captivam, ne opera honesta ac rationi consona produceret, turpiterque adeò vixerunt, non aliter ac si omne rationis discrimen exstinxissent.

19. Quicquid enim ipsis cognitum esse oportuit ut Deum ritè colerent, ipsis manifestum fuit: Deus enim id ipsis revelavit.

20. Nam æterna ejus potentia, ejusque divinitas, seu majestas, ac in omnia imperium, ex operibus ipsius cognoscuntur. Si quis enim attentè consideret totum hoc universum, omniaque quæ in eò existunt, evidenti ratiocinatione inde colliget, æternam esse potentiam, cujus operatione hæc condita sunt: Quod si quis porrò contempletur judicia divina, quæ à creatione mundi ad hoc usque tempus in impios edita sunt, inde evidenter cognoscet providentiam divinam, quæ omnia moderatur: adeò ut, licet Deus inconspicuus sit, illius tamen potentia, bonitas, sapientia, justitia, aliaque attributa, in quibus divina ejus majestas elucet, ex operibus creationis ac providentiæ adeò clarè cognoscantur, non aliter ac si ipse Deus oculis nostris coram conspiceretur. Adeo ut nullam impietati suæ excusationem prætexere possint;

21. Quia luculentissimam Deum cognoscendi occasionem habentes, & per eam sufficiente ad Deum juxta illam cognitionem colendi facultate instructi, non tamen illi tribuerunt honorem & gloriam, quæ illi tanquam omnium creatori, ac supremo omnium domino & judici debetur: nec ei pro summis illius beneficiis gratias egerunt; nec vitæ probitate, aliisque officiis honestis se illi acceptos reddere studuerunt: sed vanis ratiocinationibus seipsos deceperunt, & vanas ac falsas de Deo sibi finxerunt opiniones: Atque ità ostenderunt cor suum esse insipiens, quia levibus ratiociniis inducti adeò absurdas ac pravas sibi de Deo fabricarunt opiniones; donec tandem lux veritatis, ita contumeliosè neglecta, planè in illorum animis exstincta, ipsorumque cor penitus obscuratum sit, & variis erroribus miserè implicatum.

22. Dum jactarent se esse sapientes, & præ aliis scientiâ excellere, stulti sunt facti, pro veris ante oculos positis falsa, pro salutaribus noxia amplexi sunt; & quia sapientiæ opinione turgebant, omnem meliorem disciplinam respuerunt, viamque ad agnitionem veritatis sibi præcluserunt.

23. Hanc illorum stultitiam excepit summa impietas. Cum enim ratione duce evidenter cognoscere potuerint Deum esse incorruptibilem,

illi Deum voluerunt repræsentare imagine rerum corruptibilium, atque ita abjectâ gloriâ Dei, illius loco imaginem rei corruptibilis substituerunt, non aliter ac si incorruptibilis Dei gloriam mutare vellent in similitudinem rei corruptibilis: eaque tantò fædior fuit impietas, quod Deum repræsentaverint imagine non tantum corruptibilis hominis, sed & volucrum, quadrupedum ac reptilium, longè infrâ humanam dignitatem abjectorum; &, quod omnem stultitiam superat, coram rebus adeò indignis, ac se multò vilioribus, tanquam coram Diis, se prostraverunt, ab iis opem ac auxilium in necessitatibus flagitarunt, iisque cultum soli Deo debitum exhibuerunt.

24. Quapropter Deus, summâ hâc illorum impietate offensus, jure quasi talionis usus, eam poenâ impietati ipsorum respondente ultus est: Illi suâ idololatriâ Deum contumeliâ affecerunt: Deus vicissim illos concupiscentiis suis, quibus ad quasvis impuritates propensi erant, tanquam justus judex ac scelerum vindex tradidit, permisitque ut turpibus suis cogitationibus indulgentes continuò in pejus ruerent: Quò factum, ut in ejusmodi impuritates inciderint, quibus ipsi corpora sua dedecore affecerunt.

25. Sic rejectâ verâ Dei cognitione falsam sunt amplexi, multaue turpia ac indigna de Deo crediderunt; quin & falsos coluerunt Deos, locò veri, qui omnium quæ existunt est creator, cuique honor & gloria tribuenda est in sæcula. Amen.

26. Quia itaque illi Deum contumeliâ affecerunt, Deus illos tradidit turpibus ipsorum passionibus, quibus ita toti fuerunt immergi, ut impudicitiam contrâ naturam committendo,

27. tam mares quam fæminæ, ipsi corpora sua summo dedecore affecerint, & per seipsos justam mercedis retributionem ac supplicium, sceleribus suis conveniens, receperint.

28. Et quia non approbaverunt veram Dei cognitionem, sed fæda multa ac turpia Deo adscripserunt, Deus etiam permisit ut in detestandam mentis cæcitatem prolaberentur, ita ut inter honestum ac turpe non discernèrent, non aliter ac si omnis rationis usus in illis esset extinctus; ita ut omni repagulo peccati remoto in quævis flagitia sine ullò conscientiae remorsu præcipites ruerint.

29. Repleti siquidem fuerunt omni injustitiâ, scortatione, malitiâ, avaritiâ, pravitate, pleni invidiâ, cæde, contentione, dolo, malignitate;

30. Sufurriones, calumniatores, Dei osores, contumeliosi, elati, superbi, inventores malorum, parentibus inobedientes,

31. Insipientes, fædifragi, charitatis naturalis expertes, implacabiles, immisericordes.

32. Qui cum scirent eos qui talia faciunt morte esse dignos, Deumque jus habere eos morte puniendi, nihilominus ea non tantum faciunt; sed & alios ea facere cum delectatione adspiciunt, eorumque scelera approbant.

COMMENTARIUS.

A Postolus principalem contrâ Judæos & Gentes controversiam tractaturus, nim: Evangelium efficax & unicum esse medium quo ad salutem æternam perducimur: seu per fidem in Jesum Christum obtineri à Deo remissionem peccatorum, ac vitam æternam, non autem

per opera Legis, prolixius quam in aliis Epistolis (unicâ ad Galatas exceptâ) dignitatem muneris sui adstruit. Quia enim Judæi strenui legis zelotæ erant, non tantum qui rejecto Evangelio in suâ incredulitate pertinaces erant; sed & multi eorum ad fidem Jesu Christi conversi, qui

Mosen Christo conjungi, & fidei in Christum opera legis Mosaicæ, tanquam ad salutem præstituta necessaria adjungi volebant; ideoque Paulo, unicam in Christum fidem urgenti, & gentium à ceremoniarum legalium observatione libertatis strenuo patrono, magis se adversos quam reliquis Apostolis ostendebant; ideo necesse fuit, ut hanc principalem controversiam tractaturus auctoritatem ac dignitatem suam Apostolicam contra tales adstrueret ac vindicaret.

Verf. 1. Non tantum se appellat *servum Christi, vocatum Apostolum*, sed & *segregatum ad Evangelium Dei*: Allusione procul dubio facta, ad historiam quæ *Act. XIII. 2.* narratur: ibi enim Spiritus Sanctus verbo *segregandi* usus legitur, cum Paulum ad gentes mitti jussit. Ad *Gal. I. 15.* dicitur *segregatus ab utero matris*, nim: ad Apostolatam; ut ostendat se merâ gratiâ divinâ ad munus Apostolatus esse electum: Si enim status illius prior consideretur, erat blasphemus & Ecclesiæ persecutor, quando extraordinario illo modo, per illustrem illam ac verè mirandam visionem cælestem conversus, & ad munus hoc eximium destinatus fuit; adeò ut hic specialem Dei erga se gratiam deprædicet, aliis non communem: aut si aliis etiam communem, sui tamen respectu, qui persecutor erat, singularem & extraordinariam, ad quam obtinendam nihil ipse magis contulerit, quam infans ex utero matris in lucem prodiens: Adeò ut sensus sit, segregatus tanquam ex utero matris, & subintelligenda sit particula *ως*; quales hujus particulæ ellipses plures in Scripturâ occurrunt, ut *Psal. XI. 1.* *2 Pet. III. 4.* Ità ut *segregatus* tantumdem sit, atque electus; quia electio fit segregatione electi ab aliis.

Verf. 2. Evangelium autem commendat à duobus: 1. Quod Deus id *promisit per Prophetas suos in Scripturis Sanctis*. Quod diu à Deo promissum est, non vulgare, sed eximium quid est, & quando exhibetur obsequiosa fide recipi debet ut divinum; quia exhibitio promissioni respondens indubitatum divinæ originis documentum est. Et quia vaticinia hæc leguntur in Scripturis Sanctis, quæ Judæis concreditæ sunt, nullam illi habent causam Evangelium, tanquam doctrinam humanam, rejiciendi.

Verf. 3. Alterum à quo Evangelium commendat est illius objectum, *Dominus noster Jesus Christus*; cujus dignitatem describit. Quod sit *Filius Dei*. Ipsum autem duplici respectu considerat, *secundum carnem*, & *secundum spiritum sanctificationis*: id est, secundum carnalem originem & generationem, & secundum spirituale: phrasi usitatâ Scripturæ, quâ quan-

do quid de Christo dicitur, quod mortalem ejus vitam spectat, id *secundum carnem* vocatur: sic dicuntur fideles *2 Cor. V. 16.* licet antea Christum cognovissent *secundum carnem*, id est, dum hic in terris vitam mortalem degebat, nunc tamen eum non ita cognoscere. Sic dicitur ex patribus esse *secundum carnem*, *Rom. IX. 5.* & ex Davide, hic, & *Act. II. 30.* Eodem sensu vocatur *Israël secundum carnem*, *1 Cor. X. 18.* & *Israëlitæ, fratres Pauli secundum carnem*, *Rom. IX. 3.* Et hoc sensu, *secundum carnem* & *secundum spiritum* inter se opponuntur *Gal. IV. 29.* Quod itaque carnalem ejus generationem spectat, quatenus fuit homo, nobis per omnia similis, omnibusque naturæ humanæ infirmitatibus, excepto peccato, nobiscum obnoxius, *factus est ex semine David*: quod expressè additur, quia in Scripturis ex semine Davidis oriturus promittitur, *2 Sam. VII. 12.* & *Psal. LXXXIX.*

Verf. 4. *Secundum spiritum* autem, & virtutem divinam, *constitutus est filius Dei*. Vox *ὁρίσειν*, quæ hic in textu Græco occurrit, propriè significat *definire*, hoc est, terminos seu limites ponere, seu intra certos limites determinare: hoc sensu legitur *Act. XVII. 26.* Apud Philosophos significat, rem aliquam describere; quod illis solemne est appellare, *definire*. Sed est & alia significatio figurata, eaque duplex; nam quandoque adhibetur actui voluntatis de re aliqua, & tantumdem est ac *destinare, decernere*; unde & *προορίσειν prædestinare*, seu, ante decernere: aliquando adhibetur ipsi rei; & tum idem est, ac *constituere*. Sic D. Jesus dicitur à Deo Patre *ὁρίσας*, judex vivorum & mortuorum, *Act. X. 42.* *XVII. 31.* Quod non vertendum, *destinatus*, aut *decretus*, sed *constitutus*: quia simul ac D. Jesus ad regnum cæleste est evectus, illique omnis potestas in cælo & in terrâ data, etiam judex vivorum & mortuorum, quæ muneris regii maximè eximia functio est, est constitutus. Eodem sensu hæc vox legitur *Hebr. IV. 7.*

Spiritum sanctificationis. Emphasim habet hæc vox, *sanctificationis*. In Scripturâ *sanctificare* propriè est segregare, seu separare ab omni communi ac vulgari usu, ac speciatim dicare ac consecrare cultui divino: idque fieri solebet, actione quâdam, eâque vel divinâ extraordinariâ, vel à Deo mandatâ, quâ res, aut persona, sanctificata, cultuique divino speciatim consecrata declarabatur. Sic Deus priore modo sanctificavit templum à Salomone constructum, *1 Reg. VIII. 10, 11.* & *IX. 3.* posteriori modo Aaron per unctionem & vestes sacerdotales, quin & ipsæ illius vestes, sanctificatæ sunt. Sic & totus

tus populus sanctificatus est, Deoque populus sanctus vocatur *Deut. VII. 6. XIV. 2.* Actio sanctificationis quæ hic spiritui tribuitur, est resurrectio Christi ex mortuis: per hanc enim Christus est sanctificatus & segregatus ab omnibus hominibus, & constitutus Filius Dei; quatenus novâ ac immortalî vitâ à Deo acceptâ, quasi è gremio terræ natus est, ut sit Filius Dei: quemadmodum noster Apostolus *Act. XIII. 33.* resurrectioni ipsius ex mortuis applicat Davidis vaticinium *Psal. II. 7.* *Filius meus es tu, ego hodie genui te,* ex eâque illum esse Dei Filium contra Judæos demonstrat. Cui immediatè adhæret exaltatio ejus in cælum, ac dignitas regia, quâ constitutus est omnium bonorum cælestium hæres, *Hebr. I. 5.*

Et hanc sanctificationem dicit esse factam in potentiâ; quia Deus in resurrectione Jesu Christi omnipotentiam suam, & ut Apostolus loquitur *Eph. I. 19.* *supereminentem magnitudinem potentiae suæ* ostendit. Et hoc argumento omni exceptione majore Deus ministerium Christi approbavit, declaravitque eum omnem suam voluntatem ac beneplacitum fideliter hominibus revelasse, & ab omnibus falsò divinam missionem jactantibus segregavit: quoniam naturæ divinæ sanctitas non permittit, ut homini seductori tam eximio signo auctoritatem conciliet, atque ita hominibus piis ac veritatem sincerè quærentibus, seductionem inevitabilem faciat. Eâdem itaque actione, quâ per spiritum divinum D. Jesus est sanctificatus & segregatus à falsis prophetis, eâdem etiam novâ ratione Filius Dei, & ab omnibus prorsus hominibus segregatus omnium caput ac rex est constitutus.

Ita Evangelii dignitate ostensâ, ad Apostolatus sui commendationem redit *vers. 5.* confirmatque illum sibi esse demandatum speciatim ad gentes, ut illas ad Evangelii obedientiam adducat. Quod si *vers. 2.* ubi ait, Evangelium esse promissum per Prophetas, etiam referamus ad illius prædicationem inter gentes, egregium hic erit contra Judæos pro Apostolo Paulo argumentum: si enim per Prophetas promissum fuit etiam gentibus Evangelium fore prædicandum, nihil in functione Pauli, qui id gentibus speciatim prædicavit, reprehendendum occurrit, quasi salutem gentibus per Messiam annuntiando aliquid prophetarum vaticiniis contrarium fecerit. Illa autem promissa adeò frequentia occurrunt in Prophetis, adeoque sunt dilucida ac perspicua, ut longum hic eorum catalogum contexere supervacaneum sit. Juxta ergo hæc vaticinia dicit se à Domino Jesu gratiam & Apostolatum, id est, gratiam

Apostolatus, seu munus, quod est gratiæ divinæ effectum, accepisse. In obedientiam fidei in omnibus gentibus: ut omnes gentes ad obedientiam fidei perducatur; id est, vel ut obediant doctrinæ de fide; ut fides hic significet doctrinam fidei, perinde atque *Act. VI. 7. Gal. III. 2.* Vel ut per fidem obediant; adeò ut fides Evangelio adhibita causa sit obedientiæ: quia enim Evangelium ut divinum fide recipiunt, ideo etiam præceptis illo contentis tanquam divinis obediunt. Pro nomine ipsius: ut nomen Christi glorificetur, Christoque ab omnibus gentibus gloria tribuatur: *2 Cor. IV. 5. & 2 Thess. I. 12.*

Vers. 6, 7. In quibus & vos estis vocati Jesu Christi. Illi enim erant inter gentes, imò tunc temporis maximè inter gentes eximii, in quas dominatum obtinebant: Itaque & muneris illius ratio exigebat, ut & illis evangelium prædicaret. Per vocatos autem intelligit vocatos cum effectu, seu vocationi divinæ obtemperantes; ut *1 Cor. I. 2. & 24. Apoc. XVII. 14.* Quibus tandem subjungit votum, quo ipsis gratiam ac pacem precatur à Deo Patre, & Domino nostro Jesu Christo, in quo ipsos appellat *vocatos sanctos*; quia per vocationem divinam verè evaserant sancti & impolluti à mundi ac peccati inquinamentis, atque ita à profanâ pereuntium turbâ segregati, & Dei cultui per Jesum Christum unice consecrati. Hoc sensu Petrus, *1 Epist. II. 9.* Christianos generatim vocat *populum sanctum.*

Vers. 8, 9, 10, 11, 12. Nunc accedit ad alteram exordii partem, quâ Deo pro ipsorum fide gratias agit, suamque ad ipsos veniendi promptitudinem testatur.

Verba hæc omnia satis clara sunt, & multâ explicatione non indigent. Ardens erga salutem ipsorum studium declarat Apostolus, quod Deo pro ipsorum fide, per quam in statu salutis erant constituti, gratias agat. Et quam grata illorum fides omnibus fidelibus fuerit, declarat, quia in totò mundò, hoc est, maximâ ac celeberrimâ mundi parte, deprædicabatur, omnesque gaudium suum testabantur, quod etiam à Romanis, in ipsâ civitate Româ, fides Evangelio habita esset. Quod suum studium juramentò confirmat, invocando Deum in testem suæ sinceritatis, ac proinde in vindicem si mentiatur. Quales juramenti species etiam alibi, in negotiò gravioris momenti, quodque ad honorem Dei aut aliorum salutem spectat, usurpat: uti *Phil. I. 8. 1 Thess. II. 5. & præcipuè 2 Cor. I. 23.* Addit: *Cui servio in spiritu meo in Evangelio Filii ipsius*; id est, ex totò animò, promptè & alacriter:

ter; Deo servio, prædicatione Evangelii, cujus præconium inter gentes mihi commisit. Et hanc suam promptitudinem porro ostendit, quod *indefinenter*, id est, sæpissimè & quotiescunque Deum orabat, etiam ipsorum in precibus suis mentionem faceret, petens, ut tandem aliquando Deus ipsi facultatem concedat, ad ipsos veniendi, iterque suum ad ipsos prosperè succedere faciat. Quia summò ipsos videndi desiderio tenebatur, non sui causâ, quasi quippiam ab ipsis emolumentum sperans; sed ipsorum, ut ipsis aliquod spirituale donum conferat, & in fide Christianâ magis confirmet, ut sic mutuam consolationem percipiant, ex communi utrisque fide: illi nempe à Paulo in fide, quam jam adhibebant Evangelio, confirmati, certam & omni ex parte solidam vitæ æternæ Evangelio promissæ expectationem concepturi erant; ipse verò eandem quam variis in regionibus prædicaverat fidem in ipsis deprehendens, in eâque ipsos confirmans, ex illâ unius ejusdemque fidei communione, beatum illorum in Christo statum esset cogniturus; atque ita ex communi istâ fide unum se in Christo agnoscentes intima animorum conjunctio ac mutua consolatio existitura esset.

Verf. 13, 14, 15. In hisce ostendit, licet summo Romanos videndi desiderio teneretur, quare hætenus ad eos non venerit; nimirum, proposuerat sapius ad ipsos venire, & procul dubio occasionem ad ipsos veniendi quæsiverat, uti ex *cap. XV. 22, 23.* liquet; sed ad illud usque tempus impeditus fuerat, Deo ita dirigente, ut aliis in regionibus amplas Christo colligeret Ecclesias; quò in ministeriò, subinde novâ illi ad Evangelium propagandum enascente occasione, ita occupatus fuit, ut hætenus facultas ipsi defuerit ipsos adeundi: quod tamen maximè cupivit, ut etiam inter ipsos aliquem laboris sui fructum haberet, prædicatione nim: Evangelii multos ad fidem adducendo, eosque qui jam crediderant in fide confirmando: Quod enim aliis gentibus præstitit ministerium, id etiam Romæ implere desiderabat. Eoque etiam ratione muneris obligatum se agnoscit, addens, *Gracis & Barbaris, sapientibus & insipientibus sum debitor.* Aliâ hic significatione vocem *Gracos* accipit, quam infra *vers. 16.* illic enim totum genus humanum distribuens in *Judæos & Gracos*, *Gracorum* nomine omnes in universum gentes, solis exceptis Judæis, complectitur: hic verò gentes in *Gracos & Barbaros* discernens, *Gracos* aut solos intelligit, aut potius sub iis etiam comprehendit Romanos, tanquam populos cultiores, & penes quos

tum imperii majestas erat: & per *Barbaros* reliquas nationes minus cultas: Quod idem exprimere dici potest vocibus sequentibus, tanquam æquipollentibus, *sapientibus & insipientibus*; priore designando *Gracos*, posteriore *Barbaros*; aut dici potest quod non tantum inter *Gracos*, sed & *Barbaros*, quibusvis hominibus, non tantum *sapientibus* & ingenio ac doctrinâ excellentibus; sed & *insipientibus*, id est, ingenii tenuioris, ac rudibus & inexercitatis; ac proinde quibusvis ac omnibus nemine prorsus exclusò, Evangelium prædicandi se debitorem profitetur. Itaque quantum in suâ potestate fuit, paratus erat etiam in ipsâ civitate Româ Evangelium prædicare.

Verf. 16. Rationem addit: *Non enim me pudet Evangelii Christi.* Variæ possunt esse causæ cur nos rei alicujus pudeat: Vel quia turpis est & flagitiosa: vel quia indecora; vel simplex admodum, inelegans, & indocta, ut eam palam profiteri non audeamus: vel vilis, & contempta ab iis qui aut eruditionis ac sapientiæ famâ, aut honore & dignitate excellunt, atque ita & à vilibus tantum hominibus asferitur ac defenditur. Nulla harum causarum Paulo tanti fuit, ut Evangelii Christi ipsum puderet. Duæ posteriores Evangelio objiciebantur: stultum putabant gentes, credere in Dominum crucifixum, & hujus vitæ bonis abnegatis, sperare alia spiritualia, ac nos ex morte resurrecturos: Professores Evangelii ejusque præcones erant homines viles ac contempti, & tunc temporis pauci numero. Quare talis doctrinæ præconem esse potuisset Paulum pudere in civitate Româ, imperii sede, multisque viris ingenio & eruditione excellentibus abundante. Verum nulla harum Paulum deterruit.

Verf. 16. *Est enim potentia Dei ad salutem omni credenti, Judæo primum ac Græco.* Inchoat hic Apostolus principale totius hujus epistolæ argumentum, quod cum præcedentibus connectit, non quasi ad novæ materiæ tractationem transiens, sed tanquam præcedentium dictorum rationem reddens, perinde uti *Gal. II. 16.* *Potentia Dei ad salutem*, hic significat, potens ac efficax medium, quo Deus credentium salutem operatur, hominesque ad salutem perducit. Eodem sensu, quo *sermo crucis* iis qui salvantur *potentia Dei* dicitur, *1 Cor. I. 18.* Propriè hic non respicitur ad miracula, quæ prædicationem Evangelicam comitantur, & per quæ Apostoli, omnesque primi præcones Evangelii, divinam suam missionem confirmabant, hominibusque fidem persuadebant; non enim dicit, Evangelium esse potentiam Dei omni homini ad fidem, sed,

omni

omni credenti ad salutem. Quanquam enim verum sit, Evangelium efficax esse medium homines ad fidem adducendi, tum per miracula quibus confirmatum est, tum per rationes ac argumenta quæ passim in Evangelio reperiuntur efficacia admodum ad fidem persuadendum, quò respectu dicitur *semen regenerationis*, 1 Pet. I. 23. & 2 Pet. I. 3. *quod nobis omnia divina virtutis, quæ ad vitam & pietatem, donata sunt per cognitionem ejus, qui nos vocavit propriâ gloriâ & virtute*: Tamen huc propriè non respicit Apostolus, sed ait, Evangelium esse potens medium, quo Deus homines ad salutem ducit: Quia in Evangelio Deus gratiosam suam voluntatem de fidelibus in Christum justificandis ac salvandis plenè patefecit, totamque rationem salutis æternæ consequendæ nobis manifestavit, ad eò ut quicumque ea quæ in Evangelio exiguntur præstiterit, & hic de salute suâ certus, & post hanc vitam æternum sit futurus beatus. Hinc vocatur *Jacob. I. 21. verbum quod potest salvare animas nostras.* Si hisce addamus, Evangelium etiam efficax esse medium ad persuadendum fidem, hominibusque pietatis studium ingenerandum, tantò clarius patebit, potens & efficax esse medium ad salutem.

Omni credenti, Judæo primum ac Græco. Duæ hic indicantur Evangelii prærogativæ, præ Lege Mosaicâ. Una, quod Evangelium exigit fidem, tanquam conditionem requisitam ad justificationem, & salutem: cum Lex exigit opera. Fides enim conditio est multò benignior, & præstituta faciliior, quam opera: Quod quoniam in sequentibus plenius explicandum erit, hoc hic paucis attigisse sufficiat. Altera, quod fides conditio sit salutem obtinendi, omni credenti, cujuscunque sit nationis ac gentis: cum Lex Mosaicâ solis esset data Israëlitis, omnibus gentibus inde exclusis, *Psal. CXLVII. 19, 20.* Ea tamen est Judæorum, etiam sub Evangelio, prærogativa, ut ipsos primum spectet salus Evangelio promissa; deinde gentes, quæ hic voce *Græcorum* designantur, uti aliis in locis Novi Test. Non tantum enim Judæis factæ sunt promissiones de Messia, & Christus secundum carnem ex ipsis originem suam habet: sed & Evangelium primum ipsis prædicatum, Ecclesiæque Christiana primum ex ipsis collecta est; & postea gentes ad fidem vocatæ, vocationique divinæ obtemperantes, Ecclesiæ ex Judæis collectæ adjunctæ, & tanquam oleastri genuinæ olivæ insitæ sunt. Hoc cum Judæorum communi opinioni adversaretur, qui se solos Deo dilectos, sibi solis Messiam destinatum credebant, & gentes magno cum fastu præ se contemnebant, quasi ab eximiis illis per Messiam

conferendis privilegiis exclusas, & non aliâ conditione quam instar Gabaonitarum in regnum Messia admittendas: Id eò Apostolus totâ hâc epistolâ contrarium adstruit, docetque gentes Judæis esse æquatas, & eadem conditione cum ipsis ad participationem regni Messia admitti, nempe per fidem Evangelio Jesu Christi adhibitam. Assertionis hujus fundamentum est, quod omnes à genuino Dei cultu defecerint, non tantum gentes, sed & Judæi: qui proinde nullam causam habebant, gentes præ se contemnendi; quoniam ipsi non minus erant nocentes ac rei, & peccatis suis iram Dei in se provocaverant, quam gentes; ac proinde æquè ad illæ gratiâ Dei indigebant. Quod distinctè de utrisque probat; primò de gentibus; deinde de Judæis.

Verf. 17. Justitia enim Dei in eò revelatur ex fide in fidem: sicut scriptum est: Justus autem ex fide vivet.

Per *justitiam Dei* hic intelligitur modus justificationem obtinendi coram Deo, seu status hominis, quò coram Deo justus habetur, & tanquam justus tractatur. Quia enim in justificatione homini à Deo justitia imputatur, rectè ille status *justitia* vocatur. Et *justitia Dei*, quia est justitia quæ est à Deo, seu modus justificationem obtinendi, quem Deus hominibus revelavit, & juxta quem homines justificare vult: Oppositè ad modum justificationis, quò Judæi, contrâ expressam Dei declarationem, justificari volebant, nimirum per opera Legis; qui propterea vocatur *propria justitia*; quia ipsi eam suâ propriâ voluntate & instituto quærebant ex Lege, ex quâ Apostolus docet Deum homines justificare nolle; imò ex quâ nullus homo justificari potest; sicut in seqq. clarius ostendetur. Hoc sensu *justitia Dei* accipitur infra *cap. III. 21, 22. Nunc sine Lege justitia Dei manifestata est, &c. justitia autem Dei per fidem Jesu Christi, &c.* Et illi aliquoties opponitur *propria*, seu ipsius hominis justitia. Uti *cap. X. 3. Ignorantes enim justitiam Dei, & propriam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjei.* Id est, ignorantes modum illum justitiam obtinendi, quem Deus constituit & nunc revelavit, & quærentes illum modum qui ipsis placet, & ipsi sibi excogitaverunt statuere, non amplexi sunt illum justificandi modum qui à Deo est. Et *Phil. III. 9. Non habens meam justitiam quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi Jesu*, id est, justitiam quam ego, unâ cum aliis Judæis, ex propriò judiciò & arbitriò quæsi ex lege, sed quæ est ex fide Jesu Christi, quæ est justitia quam Deus nunc gratiosè imputare vult. Simili phrasi, quâ *Joan. VIII. 44. de diabolò dicitur,*

tur, quod, quando mentitur, *ex propriis loquitur*: & quâ aliàs observavimus Petrum 2 *Epist. I. 20.* dicere; quod prophetia *non sit propriæ interpretationis*: id est, interpretationis quam homo ex proprio cerebrô facit, contrâ mentem divinam. Verum quidem est, justitiam quam Deus ab homine exigit, & homo consentaneè præceptis divinis operatur, *justitiam Dei* vocari, quia est justitia quæ Deo placet: ut *Jacob. I. 20. ira viri justitiam Dei non operatur*: eodem sensu, quô *fides opus Dei* vocatur, *Joan. VI. 29.* & quô *D. Jesus Apoc. II. 26.* opera à se præcepta sibi grata, opera sua vocat, *qui custodierit usque in finem opera mea.* Sed ex totius epistolæ serie, & argumentô quod Apostolus in eâ tractat, liquere satis clarè videtur, *justitiam Dei* priore significato esse accipiendam. Totâ enim hac epistolâ Apostolus, contrâ Judæos præsertim, differit, non de justitiâ quæ à nobis præstari debet, sed quam Deus nobis imputat, sive ex operibus Legis, sive ex fide in Jesum Christum: quæ proinde justitiam, quam Deus à nobis requirit, ordine naturæ sequitur. Quod exinde patet, quia illi justitiæ in seqq. opponitur accusatio, & condemnatio, & hominibus à Deo imputari dicitur fides in justitiam; hoc est, quod Deus fidem habet pro justitiâ, & hominibus propter fidem justitiam imputat.

Dicitur autem hæc justitia Dei in Evangelio revelari *ex fide, in fidem.* Quod dicitur oppositè ad Legem, in quâ justitia dicitur imputari ex operibus. Per *fidem* hic intellige fidem in Jesum Christum, quâ doctrinæ Christi tanquam divinæ assentimur, ipsi tanquam Sacerdoti ac Regi confidimus, certi si mandatis ipsius obtemperemus, nos remissionem peccatorum ac vitam æternam per ipsum consecuturos; quæ fides omnium præceptorum ipsius obedientiam producit; quæ unâ hic cum fide includitur, & passim in hac epistolâ, uti in seqq. plenius probaturi sumus.

Sed quid hoc est, *ex fide in fidem.* Nos variantes interpretum explicationes non excutiemus, sed paucis nostram dabimus. In Evangelio revelatur, quod per fidem in Jesum Christum justificatio obtineatur apud Deum, eum in finem ut in Christum omnes, tam Judæi quam Græci credant, atque ita justificationem obtineant. Itâ ut particula *eis* hic sit finalis, & scopum Dei per Evangelium nobis modum justificationem per fidem obtinendi revelantis designet. Qualis locutio etiam infra occurrit *cap. VI. 19.* posuistis membra vestra *arma injustitiæ in injustitiam*, id est, eo fine ut injustitiam patretis.

Ut autem Evangelium à Judæorum, qui

ex fide justitiam apud Deum obtineri negabant, & contrâ Apostolos acriter contendebant, criminationibus vindicet, ostendatque nihil se docere quod ipsos offendere possit, allegat testimonium ex Vet. Testamento, quod ab ipsis ut divinum recipitur, ubi idem doceatur: *Sicut scriptum est: justus autem ex fide vivet.* Exstat hic locus *Habac. II. 4.* sed aliô paulum sensu, quam hic ab Apostolô citatur. Propheta siquidem conquestus fuerat, de statu inæquali, qui in populô Judaicô obtinebat; quod impii omnia pro arbitriô agerent, piis verò quævis adversa essent sustinenda, adeò ut divina providentia circa res humanas occupari non videretur; unde & quidam de legis divinæ promissorum implementatione dubitare ceperunt, an pii Deo curæ essent. Deus, ut ejusmodi dubitationem ex piorum animis evellat, Propheta significavit, per Chaldæos, quibus Deus virgæ instar usus esset, judicium erga impios oppressores exercendum fore: Verum quoniam & illi omnia ea suô arbitriô essent acturi, probosque unâ cum improbis absque ullô discrimine oppressuri; Deus Propheta mandat, ut populo dicat, se piorum habiturum rationem, eosque victuros; sed exigit, ut cum patientiâ auxilium divinum expectent: Quod si liberatio mox non sequatur, aliud ipsis esse bonum reservatum, modò credant Deo, confidantque verbum ejus fore ratum: quod verbis his exprimit: *justus ex fide suâ vivet.* Unde liquet Prophetam, per *justum* intelligere justè viventem ac præcepta divina observantem. Voces autem *ex fide*, apud Prophetam connexæ videntur, cum voce *justus*, ut significet justum, cujus justitia profluit ex fide, quâ firmiter ac sine ullâ hæsitacione promissis divinis, quibus justis liberationem ex omnibus afflictionibus promissit, confidit: talis enim justitia, quæ causam habet fidem, quæ in Deum ut benefactorem ac liberatorem respicit, Deo maximè grata est: & talem justum dicit victurum.

Aliô paulum sensu verba eadem hic ab Apostolô citantur; nempe per *fidem* hic intelligitur fides in Jesum Christum; & per *justum ex fide*, qui ex fide, seu propter fidem in Jesum Christum à Deo justificatus est, uti orationis Apostolicæ series clarè indicat: dicitque eum qui ex fide justificatus est victurum, id est vitam æternam consecuturum. Ergò non justificatur per opera, strictè accepta, uti passim in hac Epistolâ *Opera*, seu *Opera Legis* accipiuntur; sed per fidem in Jesum Christum, quæ in Evangelio revelata est. Optimè tamen illa inserviunt intentioni Apostoli: probare enim intendit, novum non debere videri Judæis, quod doceat homi-

homines justificari ex fide: Dum enim ex Prophetâ Habacuc testimonium profert, quô Deus declarat eum, qui ex fide justus est, victurum, eò ipsô probat, jam olim Deum potissimum ad fidem respexisse: ac proinde nihil esse, cur doctrinam suam rejiciant, quâ docet, justificationem apud Deum, seu justitiam Dei, per quam homo in æternum victurus est, fide obtineri. Non enim Apostolus hisce verbis probare voluit, à Prophetâ Habacuc hoc in loco prædictum esse, fideles in Jesum Christum fide suâ justificationem consecuturos: Manifestè enim verba hæc respiciunt justos ætatis illius, quâ Prophetâ vixit; sed tantum, Deum jam olim simile quid declarasse per Prophetas, quod nunc doceri vult per Apostolos, nimirum, fide homines Deo esse gratos: Licet enim fidem nunc longè excellentiore significatione accipiat, quam apud Prophetam legitur; & *justitia* non per omnia idem ipsi sonet, atque Prophetæ: in eò tamen prorsus conspirant, quod justus ex fide, sive accipiat sensu ipsius, sive sensu Prophetæ, sit victurus. Atque ità aliis etiam in locis Apostolus Prophetarum verba allegat: non ut ostendat, à Prophetis eam, quam inculcabat, doctrinam esse prædictam; sed eos simile quid, licet non per omnia idem, revelasse: tantamque sibi cum illis esse convenientiam, ut verba prophetarum optimè accommodata sint ad id, quod ipse docebat, exprimendum: ideòque etiam id prophetarum potius verbis quam suis exprimere maluerit.

Verf. 18. *Revelatur enim ira Dei de calò super omnem impietatem & injustitiam hominum veritatem in injustitiâ detinentium*

Ut ostendat Apostolus modum justificationem obtinendi per fidem, qui in Evangelio revelatur, hominibus esse necessarium, ut salutem consequantur, neque posse eos aliâ ullâ ratione apud Deum justificationem obtinere, docet omnes homines ob peccata sua iræ ac maledictioni divinæ obnoxios esse; idque tanquam fundamentum doctrinæ suæ de gratuitâ per fidem justificatione subternit. Respicit hic potissimum gentiles; hienim idololatriâ illâ, quam mox reprehendit & exaggerat, se commaculaverant; & porrò omnibus illis sædis peccatis ac sceleribus, quæ in seqq. hujus capituli versibus prolixè enumerantur, polluti erant. De Judæis speciatim *cap. II.* agit.

Simpliciter dicit Apostolus, *iram Dei de calò revelari*, non autem eam revelari in Evangelio: Quanquam autem verum sit, iram Dei in Evangelio etiam revelari contra præfactos Evangelii contemtores, ut *Joan. III. 36.* & alibi: eò tamen

hic non respicit Apostolus; sed agit de statu hominum, qualis fuit ante patefactionem Evangelii; & ex illius corruptione ac miseriâ, justitiæ per fidem, quæ Evangelio annuntiatur, necessitatem adstruit. Quod quia multum ad genuinam cap. hujus intelligentiam facit, aliquot argumentis hic adstruemus. I. Si Apostolus hic ageret de gentibus, earumque misero statu, quia Evangelium sibi revelatum rejecissent, non probasset, necesse fuisse ut homines ex fide justificarentur, eò quod status eorum ante Evangelii revelationem fuisset status corruptus, & in quo iræ ac condemnationis divinæ rei erant: Quem totius hujus tractationis scopum esse jam ostendimus. Et cum *cap. seq.* agat de corrupto Judæorum statu, qualis fuit antè Evangelicam vocationem; quæ ratio reddi potest, quod non etiam agat de gentibus, quales ante vocationem per Evangelium erant? Præsertim cum ex totâ hac tractatione *cap. III. 23.* concludat, totum mundum, Judæos æquè ac gentes, condemnationi esse obnoxium coram Deo, & nunc gratis justificari per fidem in Christum. Quæ conclusio satis docet, statum illum condemnationis antecessisse tempus illud, quo justificatio per fidem revelata fuit.

II. Omnia illa peccata, quæ in frequentibus à gentibus esse commissa docet Apostolus, eò quod Deus illas traderat in mentem reprobam, illis tribuuntur, antequam Evangelium ipsis revelatum fuit. Ac primò quidem ingens illud idololatriæ peccatum, quod Dei iram in ipsos provocavit, ut eos in reprobam mentem traderet, quod nimirum Deum imagine hominis, imò & bestię coluerint: illa enim idololatria jam per multa sæcula passim inter Ethnicos viguit. Reliqua, quæ traditionem in reprobam mentem secuta docet Apostolus, Ethnicis similiter tribuuntur *1 Pet. IV. 3.* & nominatim *Eph. IV. 18, 19.* ubi gentes, cognitione Christi destitutæ, dicuntur *tenebris habere obscuratum intellectum, alienatæ à vitâ Dei, per ignorantiam, quæ est in illis, propter cecitatem cordis ipsorum; & ἀπηλγνότες*, seu qui omnem sensum doloris ac morsum conscientię exstinxerunt, semet ipsos tradidisse impudiciæ, ut omnem immunditiem avidè operentur. Ne jam alia allegemus loca. Et cum Evangelium jam à paucis demum annis gentibus annuntiari cæperat, credibile non est, etiamsi criminis hujus ingentis, rejecti Evangelii, rei essent, Deum tam subito pœnâ hac maximè horrendâ eas punire voluisse: cum constet, Deum esse tardum ad iram, & ejusmodi pœnam non nisi post diuturnam contumaciam, unquam adhibuisse.

Judæos præfractos gratiæ suæ contemtores sapius per Prophetas suos monuit, paternè castigavit, longanimitè toleravit, antequam illos abjecit: Non itaque credibile est, contrà gentes, ob spretam gratiosam suam vocationem, tam subito ità exarxisse, ut eas puniverit pœnâ, quâ major in hoc sæculò nulla datur. Quid quod ex Apostolorum scriptis liquet, gentes multò promptiores ad recipiendum Evangelium fuisse, quam Judæos: unde aliquoties leguntur Apostoli, postquam à Judæis essent rejecti, se ad gentes convertisse, gentesque summâ cum alacritate eorum prædicationi fidem adhibuisse: Imò ipse Apostolus, in hac eâdem Epistolâ cap. XI. docet, occasione incredulitatis Judæorum Evangelium ab ipsis fuisse translatum ad gentes, gentes illud avidè fuisse amplexas, easque propter fidem in fœdas divinum esse receptas, in locum Judæorum ob incredulitatem rejectorum, non aliter atque oleastri genuinæ oleæ inferuntur in locum ramorum defractorum. Qui hæc de gentibus dicit, quomodo in eâdem epistolâ de gentibus scribere potest, quod Evangelium rejecerint, quodque Deus ob Evangelii rejectionem eas tradiderit in reprobam mentem, quæ porro ipsas ad quævis flagitia abripuit?

His adde tandem, quod cap. II. 12. dicitur, *qui sine lege peccarunt, sine lege peribunt; qui verò sub lege peccarunt, per legem judicabuntur*: Quæ planè extrà & contrà Apostoli scopum dicta cenferi debent, si agat de gentibus jam per Evangelium ad fidem ac resipiscentiam vocatis: Illi enim, qui perfectissimam ex ore legatorum Dei audiverunt legem, non possunt dici *sine lege peccasse*, neque *sine lege perituri*; sed ex sententiâ legis Jesu Christi sibi prædictæ judicabuntur, perinde atque Judæi. Ità ut Ethnici vocati æquali in statu sint cum Judæis vocatis, neque ullum inter ipsos ratione judicii divini sit discrimen. Ex quibus omnibus colligo, hic non sermonem esse de gentibus jam per Evangelium vocatis; sed de gentibus, quales ante Evangelii vocationem erant in statu suo naturali, & in quo rationis rectæ dictamen ipsis fuit lex non scripta, & norma, juxtà quam actiones suas dirigere debuerunt. His ità præmissis, jam Apostoli verba considerabimus.

Observavimus antea, non dici, in Evangelio iram Dei revelari è cælo contrà impietatem hominum. Licet enim & hoc verum sit, iram divinam contrà impios in Evangelio manifestari; id tamen Apostolus hic expressè non dicit. Non enim credendum est, quia charitas ac benignitas Dei ergà homines in Evangelio revelatur, ejus iram ergà impietatem non revelari:

Nam ab unâ parte Deus se quidem ergà peccatores placabilem ostendit, paratumque ad peccata resipiscentibus propter Christum, quem ipsis dedit Salvatorem, remittendum: sed & ab alterâ parte ineliquet, quoniam non nisi resipiscentibus peccata condonare vult, iram ejus ergà peccatores accensam fuisse. Verum, ut dixi, Apostolus solummodò dicit, *iram Dei è cælo revelari*. Quorum verborum sensus non est, iram divinam tum demum incepisse revelari; nam id de omni tempore, quo ira Dei revelata est ergà tales, intelligi debet. Loquitur autem in præsentì, ut ostendat, illam iræ divinæ revelationem etiam tum continuari: prout moris est Scriptoribus sacris, quando loquuntur de continuâ duratione, loqui in præsentè, & præsentì etiam præteritum includere, ut *Psal. XC. 2. priusquam montes formarentur, usque in sæculum tu es Deus. & Joan. XIV. 9. Deus manifesta iræ suæ indicia dedit, in judiciis suis ergà illos peccatores, quæ mox commemoraturus est. Ideoque dicit, iram hanc è cælo revelari: usitatâ admodum loquendi ratione, quâ id, quod à Deo procedit, aut Deum autorem habet, è cælo venire aut descendere, aut è cælo esse dicitur; Jacob. I. 17. Matth. XXI. 25.*

Super omnem impietatem & injustitiam. Possunt hæc accipi, ut duo distincta peccata, quorum prius, *impietas*, committitur contrà Deum, fœda nim: illa, quam mox describit idololatria: posterius verò, *injustitia*, contrà homines. Vel *injustitia* generaliter accipi potest, ut significet, quicquid injustum ac pravum est, qualecunque tandem sit; ut & ipsum Deum respiciat, & idololatriam in se includat, quæ quædam ergà Deum injustitiæ species est, quâ Deus honore sibi debito spoliatur, isque summâ cum Dei injuriâ idolis tribuitur: ità ut prioris vocis declaratio sit: Ergà omnem impietatem seu idololatriam, quæ summa injustitia est.

Hominum veritatem in injustitiâ detinentium. Non hic intelligit veritatem Evangelicam: ostendimus enim, hic sermonem esse de gentibus nondum gratiâ Evangelii vocatis: sed de veritate, cujus cognitione Deus gentes per rectæ rationis dictamen, ac opera Creationis ac Providentiæ, illustraverat; quæ in se sufficiens fuit ad ipsas cohibendum, ne in fœdam illam idololatriam prolaberentur. Eam autem *detinuerunt in injustitiâ*. Phrasis est & locutio metaphorica, desumpta à tyrannis violentisque hominum oppressoribus, qui quandoque homines innoxios carceribus & vinculis constrictos detinent, impediuntque ne illa, quæ volunt, agere possint. Ità & hi veritatem, quæ se omnium opera, ac ju-

judicia divina attentè contemplantium ac considerantium animis ingerebat, cohibuerunt, quò minus effectus produxerit, quos aliàs produxisset. Detinuerunt autem eam *in injustitiâ*; quia injustâ ac impiâ suâ vitâ bonos, quos veritas divina in ipsorum animis excitabat motus, exstinxerunt: animum enim contrâ veritatis divinæ dictamen obfirmando, illi planè adversantia fecerunt, atque ità omnem illius vim ac efficaciam enervarunt: Quando enim concupiscentiæ prædominantur rationi ac veritati, sine ullò repagulo homines in quæcunque desideria carni suæ grata ruunt, & quicquid sibi allubescit avidè peragunt, non aliter ac si omne rationis dictamen, omnemque veritatis lucem exstinxissent. Potest etiam Apostolus dici hic potissimum Philosophos spectasse, quibus divina veritas cognita fuit, Deum non esse simulachris similem, neque simulachrorum veneratione coli posse: qui totum hunc idolorum cultum ut Deo minimè convenientem ridebant; & tamen, ut gentium gratiam aucuparentur, neque se ullâ ratione exosos aut suspectos redderent, cum reliquis sese fervidos idolorum cultores ostenderunt, atque ità quod animo detestabantur, tanquam summum Dei cultum opere externo peragebant. Quo ipso veritatem in summâ injustitiâ detinebant, illiusque vim ac dictamen in animis suis exstinguebant. Quæ summa ergà Deum injustitia & impietas fuit.

Verf. 19. *Quia quod de Deo cognosci debet manifestum est in ipsis: Deus enim ipsis manifestavit.*

Γνωσὸν ὁ Θεὸς communiter verti solet, quod de Deo cognosci potest. Verum observandum verbalia ejusmodi terminationis, pro diversâ rerum de quibus agitur & quas significant, ratione, etiam diversam recipere significationem. Cum de theoreticis agitur, significare solent facultatem seu possibilitatem: sic αἰσθητὸν est *sensibile*, seu quod sentiri potest: νοητὸν, *intelligibile*, seu quod intelligi potest: At cum de practicis, significare solent officium, seu id quod fieri debet: ut ἀγαπητὸς, *amabilis*, seu qui amari debet, vel etiam dilectus: συνητὸς, *odibilis*, seu quem odisse oportet. Quædam pro diversâ rerum, quibus applicantur, constitutione, utramque admittunt significationem, & designant modò facultatem, modò officium. Sic παθητὸς significat eum qui *pati potest*: sed Act. XXVI. 23. eum qui *pati debet*. Hujus generis est etiam vox γνωσὸν, & significat, tum quod *cognosci potest*, tum quod *cognosci debet*, seu oportet. Priore sensu hic non videtur posse accipi: Non enim quicquid de Deo nosci

potest gentibus cognitum fuit. Multa enim Deus revelavit, præsertim in Evangelio, quæ nunc innotuerunt: verum sine illâ revelatione divinâ cognosci minimè potuissent; quia à mero arbitrio divino dependent, cujus nemo citrà revelationem Dei ullam cognitionem habere potest: quæ Apostolus vocat *sapientiam Dei*, quæ abscondita fuit in mysteriò, ea continens, quæ oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis adscenderunt. 1 Cor. II. 7, 8, 9. Posteriore itaque sensu est accipiendum, & tum sensus est toti contextui consentaneus: Quicquid de Deo cognosci debet, ut nimirum Deus colatur, ipsis manifestum est: ideòque ira Dei de cælo jure in ipsos manifestatur, quia veritatem, quantum ad cultum divinum necessarium est, sibi cognitam in injustitiâ detinuerunt. Deus enim ipsis manifestavit. Quod quâ ratione Deus fecerit *vers. seqq.* docet.

Verf. 20. *Invisibilia enim ejus à creatione mundi operibus intellecta pervidentur, æterna ipsius potentia & divinitas; ut sint ipsi inexcusabiles.*

Qui hæc de revelatione per Evangelium factâ accipiunt, illis satis plana horum verborum explicatio videtur. Per æternam Dei potentiam & θεϊότηα, intelligunt, pœnam & gratiam æternam; quia gratia æterna θεϊότης gloria est, & δόξα, ira divinæ velut instrumentum. Ποιήματα autem ipsis sunt, non opera per creationem facta, neque miraculâ per D. Jesum ipsiusque Apostolos in Evangelii confirmationem edita; sed omnia tum bonitatis sive gratiæ, tum severitatis sive iræ Dei temporalis documenta, quæ unquam ante revelatum Evangelium à Deo facta aut edita sunt. Per νοήδξ intelligunt collectionem, quæ ratiocinatione facta fuit ex istis gratiæ atque ultionis divinæ signis atque indiciis: ac per καθορᾶδξ, ità clarè ac dilucidè revelatum esse ac innotuisse, non aliter ac si oculis videretur: Ut sensus sit: Deus quod de se cognosci potest jam clarè per Evangelium revelavit; annuntiat enim omnibus gratiam æternam; & nisi resipiscant, iram ac pœnam æternam comminatur. Hæc adeò obscurè hactenus à creatione mundi hominibus innotuerunt, ut tantum non invisibilia fuerint, & inductâ ignorantia adeò oblitterata sunt, ut ex oculis & mentibus hominum prorsus evanuerint; ac non nisi ex variis operibus temporalis misericordiæ ac severitatis divinæ, veluti per consequentiam quandam, idque ab ingeniosis & probis, collecta fuerint. Jam verò hæc ità clarè per Evangelium revelata sunt, non aliter ac si oculis conspicerentur. Ut hac ratione reddantur excellentissimo modo inexcusabiles, nisi tempus gratiæ, quod

ipsis nunc annuntiatur, agnoscant. Verum explicatio hæc admitti non posse videtur: Quia manifesta, clara & evidens voluntatis divinæ revelatio in Evangelio facta, non est ratio, cur Deus gentes, ante Evangelii revelationem Deum non colentes juxta notitiam sibi à Deo concessam, puniverit, & in desideria cordis sui tradiderit; quod tamen id est, quod Apostolus hic probare intendit. Nam etiam si illi, qui gratiam Evangelii spernant, magis ac illustriori modo sint inexcusabiles; illud non potest esse argumentum, quo probetur, gentes ante revelatum Evangelium veritatem divinam sibi cognitam in injustitiâ detinuisse: Sed si hæc de gentibus nondum Evangelii cognitione illustratis accipiamus, justam indicabunt esse erga eos iram divinam; quoniam Deus ipsis se cognoscendum præbuit; ipsi verò Deum aut cognoscere noluerunt, aut cognitum non honorarunt, sed summo dedecore affecerunt. Atque ita hæc explicanda esse, tota orationis series ostendit: Quia enim in his verbis ratio redditur præcedentium, manifestum est etiam de iisdem, de quibus præcedentia agunt, sermonem continuari.

Itaque per *invisibilia ejus*, intelligo Dei *æternam potentiam & divinitatem*. Potentia Dei est ejus omnipotentia quâ omnia creavit. Eam hic vocat *æternam*, non tam quia æterna est, quam quia (uti mox videbimus) ex operibus cognoscitur esse æterna. *Divinitas* significat Majestatem divinam, seu reliqua attributa divina, ut bonitatem, sapientiam, summum in omnia dominium, quæ invisibilia sunt, sed ex operibus Dei cognoscuntur. Ποιήματα significant propriè opera, seu effecta quæ per actionem alicujus existunt, & post eam supersunt. Et sic denotaret omnia à Deo creata; illa enim sunt opera Dei, à Deo facta, & in oculos nostros incurrentia. Hoc sensu legimus *Psal. XIX. 1. Cæli enarrant gloriam Dei, & opus manuum ejus annuntiat firmamentum*. Sed & significare potest ipsam actionem seu operationem divinam; & sic complectitur omnia providentiæ divinæ opera, ipsiusque judicia, quæ tam in piorum remunerationem, quam impiorum poenam & excidium exercet; & quæ etiam in hoc seculo conspicua sunt, & in oculos nostros incurrunt. Licet enim vox ἔργον magis ejusmodi actionem divinam significet; tamen ea etiam per ποιήματα nonnunquam exprimitur: ut *Eccles. VII. 14. Vide opus Dei: quis enim poterit dirigere quem curvaverit*: Ubi LXX. habent ποιήματα. Quod hic si totius capitis seriem spectemus, optimè de providentiæ divinæ operibus accipi potest: quamvis & opus Dei, quod per actionem divinam

existit, significare posse non negem. Nos eam hic in latissimâ significatione accipimus, ut non tantum opera divina per creationem effecta, sed & opera providentiæ, & quævis judicia divina, quæ omnia Deus operatur, comprehendat. Vox *voei* non tantum significat *cogitare*, sed & *animadvertere*, præviâ nempe ratiocinatione adhibitâ, ita ut illius evidentiâ convincamur. Quæ significatio hic locum habere videtur: ita ut Apostolus dicat, ex consideratione operum divinorum, tam creationis quam providentiæ, adhibitâ ratiocinatione, posse animadverti ejus potentiam æternam & divinitatem. Licet enim illa sint invisibilia, & si quis negligeret opera Dei consideret, ipse æternam potentiam ac divinitatem Dei ex illis minimè agnitus sit; tamen utraque hæc, ex attentâ operum divinorum contemplatione, adhibitâ rationatione clarè percipiuntur, non aliter ac si oculis nostris cernerentur. Quicunque enim opera per creationem producta considerat, necessario per ratiocinationem (nisi oculos coram clarâ luce claudere velit) in cognitionem potentiæ æternæ perveniet. Quia enim omnia quæ videt initium existentie habent, necessario causam sui habere cognoscuntur; quæ cum & similiter existendi principium habuerit, ab aliâ priore causâ originem habet: & ita porro ascendendo tandem adhibitâ ratiocinatione devenitur ad causam primam, quæ à nullo est, sed ipsa necessitate existentie suæ sibi ipsi existendi principium est. Sic habemus potentiam æternam. Si porro consideremus summam sapientiam, quæ in toto hoc creationis opere, & præsertim in operibus providentiæ, & judiciis divinis relucet, simulque Dei bonitatem, ac justitiam, ex illis omnibus justâ ratiocinatione adhibitâ colligimus Entis illius omnipotentis divinitatem, ut illa non minus nobis cognita sit, quam si oculis nostris videretur. Atque hoc est, quod Apostolus voce καὶ δοξαῖται exprimit. Quod voces attinet ἀπὸ κτίσεως κόσμου, illæ jungi non debent cum voce αἰόετα, quod Deus nunc in Evangelio nobis ostendat miracula ingentia adeò ac stupenda, qualia nunquam à creatione mundi visa sunt: ostendimus enim jam, hic non de gentibus luce Evangelii jam illustratis, sed illâ adhuc destitutis sermonem esse: Ergò jungi debet cum voce νοούμενα, aut καὶ δοξαῖται; ita ut Apostoli mens sit: Ex operibus divinis, tam creationis quam providentiæ, attentè consideratis, ac ratiocinatione legitime adhibitâ, jam à tempore creationis mundi potuisse æternam Dei potentiam ac divinitatem adeò clarè cognosci, non aliter ac si ea oculis distinctè videretur. Adeò

Adeò ut phrasis *ἀπὸ κλίσεως κόσμου*, æquipolleat *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*, *Matth. XIII. 35. & XXV. 34.*

Inde jam liquet, quo sensu *vers. præced.* dixerit, τὸ γνωστὸν ἔσθαι, in ipsis fuisse manifestum, Deumque id ipsis manifestasse: quatenus nempe Deus ipsis amplissimam id cognoscendi occasionem dedit, & à parte suâ ea illis argumenta dedit, quorum ope omnia hæc cognoscere potuerunt. Quando enim Deus à suâ parte fecit, quicquid ad aliquem effectum obtinendum requiritur, Deo effectus ille attribuitur, licet quandoque contingat effectum ipsum vitio hominis non existere. Hoc sensu *Joan. I. 9.* Dominus dicitur *lux vera illuminans omnem hominem venientem in mundum: & Deus I Tim. IV. 10. salvator omnium hominum, sed maxime fidelium.* Quanquam & dici possit, in quibusdam id ita fuisse manifestum, ut & ipsi id cognoverint: Quales fuere Philosophi, qui ratiocinatione adhibitâ ex contemplatione operum ac judiciorum divinorum æternam ejus potentiam ac divinitatem agnoverunt.

Ut sint inexcusabiles. Hic non exprimitur finis Dei primariò intentus; sed secundarius, seu potius eventus. Eum enim in finem Deus se gentibus manifestavit, ut ipsum tanquam Deum colerent: si id non faciant, ut sint inexcusabiles: Cui enim Deus omnem dedit cognitionem quæ ad ipsum prout oportet colendum sufficiens ac necessaria est, ille omni excusatione est destitutus, si Deum non colat. Itaque id eventus potius est, præter Dei intentionem existens, & non finis Dei: atque sic hæc vertere possumus: *ita ut sint inexcusabiles.* Atque idem est status illorum, qui luculentam hanc Deum cognoscendi occasionem habuerunt, & tamen Deum non cognoverunt. Ignorantia enim talis est affectata, quæ minimè excusat: non tantum quæ directè affectata est; sed & per negligentiam & socordiam attracta, quæ quis ad cognitionem veritatis sibi oblata acquirendam ita negligentur se gerit, non aliter ac si illius inquisitionem ex professo declinaret. Hæc est officii debiti omisso voluntaria, quæ homo, cum oporteret in veritatis inquisitione sedulum esse, ab officio illo cessat: non quia directè cessare vult; sed quia se promovere atque excitare non vult ad veritatem, cujus inquisitionis officium ipsius est, investigandum: adeò ut non tam sit voluntas, quam cessatio ab omni volendi actu. Itaque quoniam illa hominis vitio est contracta, reddidit etiam hominem, si officio suo desit, inexcusabilem.

Verf. 21. Quia cognoscentes Deum, non ut Deum honorarunt, & gratias egerunt.

Hic jam liquet, cur gentes inexcusabiles sint: Quia Deum cognoverunt, seu luculentam ad eum cognoscendum occasionem habuerunt, & tamen ut Deum non honorarunt, nec ei gratias egerunt. Cognitio illa Dei, non fuit salutaris illa cognitio nobis in Evangelio per Jesum Christum, ejusque Apostolos revelata: sed quam gentes ex operum divinorum contemplatione habere potuerunt: Quæ licet sufficiens non fuerit, ad impetrandum remissionem peccatorum ac vitam æternam, sufficiens tamen fuit, ad eos de officio suo instruendos, ad illius præstationem excitandos, de illius præstandi necessitate, ac si negligentes sint; de pænæ reatu justè contracto convincendos. Ex iis quæ hic de gentibus affirmat, liquet ipsos ex operum divinorum contemplatione habuisse, vel saltem habere potuisse, cognitionem harum veritatum: Deum esse: Deum esse creatorem omnium rerum: Deum res humanas sapienti consilio gubernare: Deum non esse quicquam eorum quæ videntur, & in oculos incurrunt, sed quid multò sublimius & excellentius. Præter hanc scientiam contemplativam, habuere etiam hanc scientiam practicam: Deum esse colendum: Deo ut creatori ac benefactori gratias esse agendas, ac venerationem ac honorem tribuendum: Non esse colendas imagines, qualescunque sint, præterito creatore: Recta ac honesta & rationi consentanea esse facienda; & abstinendum ab omni injuriâ proximi, ab omni impuritate ac concupiscentiis turpibus: ac tandem, nisi ita faciant, pœnam mortis esse expectandam. Cognitioni harum veritatum ea inest efficacia moralis, quæ sufficiens est ad permovendum homines, ut illis consentaneè vivant, Deumque juxta illarum dictamen colant. Nisi enim hoc statuamus, per hanc scientiam nullo modò redduntur inexcusabiles. Si enim de officio convicti sint, sed potentiâ destituti ad officium præstandum, justam officii non præstiti excusationem habent: Nulla enim justior excusatio est, quam viribus ad parendum necessariis esse destitutum; & ad impossibile nemo obligatur.

Hanc autem licet de Deo cognitionem habuerint, eum tamen ut Deum non glorificarunt. Non tribuerunt illi honorem qui Deo omnium creatori, omnium supremo Domino ac justo judici debetur; cultu idolorum, ut mox dicetur, Deum ignominia affecerunt: vitam improbâ, & cultibus inhonestis ac sceleratis ostenderunt se Deum sibi fingere sanctitatis minimè amantem, utpote cujus favor actibus inhonestis obtineatur: Quin & varia indigna, sanctitati ac perfectioni divinæ contra-

traria, & hominum minimè honestorum indolem ac mores redolentia, Diis suis tribuerunt, scortationes, crudelitates, æmulationes, & aperta diffidia ac inimicitias: imprimis id videre est in Poëtis. *Nec ei gratias egerunt.* Ex operum divinorum contemplatione, uti vidimus, ratiocinatione colligere potuerunt, Deum omnium esse creatorem, ac proinde omnia quæ habemus nos habere beneficio divino. Pro summis illis beneficiis Deo non egerunt gratias; non enim ea ipsi ut auctori adscripserunt, sed idolis; non se per ea Deo vero agnoverunt obligatos, neque probitate vitæ, aliisque officiis honestis, sanctitati divinæ consensaneis, quantum in se fuit Deo se acceptos beneficiaque divina à se gratâ mente agnosci, testatum reddere conati sunt.

Tota ergò hæc in iis scientia fuit inefficax, nempe confusa tantum ac superficialia cognitio, non intus solidè animo persuasa: aut si exactior ac solidior fuit, tantum fuit cognitio veritatis, apprehensæ solummodò ut intellectui gratæ; non autem tanquam veritatis necessariæ, cui assensus est præbendus, & cujus dictamini convenienter est videndum, si Deo accepti esse velint. Licet autem scientia hæc sufficiens non sit ad cultum divinum producendum; sufficiens tamen est ad hominibus omnem cultus Deo non præstiti excusationem adimendum: non tantum quia ipsorum opinione sufficiens est; sed & quia solo ipsorum vitio non est sufficiens: Cum, si seriò hæc ad animum revocarent, & attentè considerarent, possent de veritate hac, tanquam indubitata certitudine nixâ, ac planè necessariâ, plenissimè esse persuasi; eaque persuasio efficax esse ad movendum voluntatem ad amorem & obsequium.

Sed vani facti sunt in cogitationibus suis. Vanas habuere cogitationes, & inanibus ratiocinationibus seipsos seduxerunt. Tribuit ipsis duo planè adversantia officio ad quod per cognitionem veritatis sibi patefactæ obligati erant: unum residet in intellectu, alterum in factis externis: prius est quasi fons, unde cultus divini neglectus ortum suum habuit: posterius autem prioris est effectum: intellectu enim per inanes ac fallaces ratiocinationes in errorem abducto, facile sequuntur actus externi illi errori consentanei. Ratiocinationes ergò eorum de Deo fuere *inanes*, id est, fallaces, & in falsas de Deo opiniones ipsos abduxerunt, ità ut pro vero Deo falsos coluerint, multaque Diis suis tribuerint majestati divinæ adversantia. Sic *inane* quandoque falsum significat, quia veritate destitutum est: sic idola vocantur *μάταια*, quia falsa numina, *ἄετ.*

XIV. 15. Atque per consequens, quod hominem spe suâ, quam ex cultu suo falso concepit, frustratur, & omni remuneratione vacuum ac inanem dimittit: unde tandem agnoscit, omnem suam operam omnemque cultum fuisse inanem.

Insipiens illorum cor obscuratum est. Per inanes ejusmodi ratiocinationes ostendunt cor suum esse insipiens, utpote quod in re tanti momenti debitam attentionem non adhibuerit, & sine maturò judiciò levi de causâ opinionibus de Deo falsis assensum præbuerit. Inde porrò factum, ut lux veritatis, ità contumeliosè neglecta, planè in corde ipsorum extincta, ipsorumque cor penitus obscuratum sit, & totum à veritate aberraverit: juxtà *Eph. IV. 18.* Tertium quod de illis dicit, est,

Verf. 22. Dicentes se esse sapientes stulti facti sunt. Hoc dici potest maximè respicere Philosophos, qui se sapientes credebant. Licet enim nomen σοφῶν vel σοφιστῶν à Pythagorâ mutatum sit in φιλόσοφον, quæ majorem præferbat modestiam; tamen Philosophi sibi ipsis tribuebant sapientiam; & generatim tam Ægyptii quam Græci sapientiam sibi vindicabant: præsertim Græci, qui alias gentes tanquam barbaras contemnebant. Hinc *1 Cor. I. 22.* dicitur, *Græcos sapientiam quærere:* & quia sapientiam, mundanam videlicet, quærebant, ideò & Evangelium, tanquam doctrinam stultam, rejecerunt. De his hic dicit, quod cum jactarent se esse sapientes, *stulti facti sunt*: Pro veris ante oculos suos positis, falsa, & pro salutaribus inania ac noxia amplexi sunt; & quia sapientiæ opinione turgebant, etiam omnem meliorem disciplinam respuerunt, viamque ad veritatis agnitionem vitæque in melius emendationem sibi præcluserunt: quod stultorum est, salutem suam negligentium, exitiumque evitare minimè sapientium.

Verf. 23. Et mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum, & reptilium.

Postquam ostendit errorem ac stultitiam gentium, quæ vitium erat potissimum in intellectu; describit nunc eorum impietatem, quæ in factis externis conspicua erat, in execrandâ nimirum ac turpi ipsorum idololatriâ. *Et mutaverunt*: potest accipi, pro *nam mutaverunt*; ità ut ὑποκείμενον sit pro ὅτι: ut *Joan. VII. 28. Gal. III. 25.* & alibi. Vel potius tanquam effectum erroris ac ignorantiae ipsorum. *Mutaverunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudine imaginis corruptibilis hominis, &c.* Epitheton *incorruptibilis*, Deo est additum, & corruptibilis illi oppositum additum homini,

ni, ut tantò evidentius horum hominum stultitia pateat: Dei incorruptibilis gloria ac majestas summa est: Eam commutarunt *in similitudine*, vel *in similitudinem*, ut èv sit positum pro eis, ut *Marc. I. 16. Luc. X. 3.* hominis corruptibilis, adeò ut gloriam divinam voluerint repræsentare imagine, quæ similitudinem habet hominis corruptibilis; & quia hæc ratione Deum sibi repræsentant ut hominem, dicuntur gloriam Dei in imaginem hominis mutavisse; quia eam mutationem, quantum in se est, fecerunt, imò ideam Dei, ut entis incorruptibilis, mutarunt in ideam entis corruptibilis, eamque imagine exprimere voluerunt. Eodem sensu legitur *Psal. CVI. 20. permutaverunt gloriam suam in similitudinem bovis comedentis herbam, & Jerem. II. 11.* Primò ergo peccaverunt, quod Deum incorruptibilem ac viventem in æternum expresserunt aliquâ imagine; tum Deus incorruptibilis nullâ imagine exprimi possit. *Esa. XL. 25. Cui assimilabitis me, & aquabor illi? dicit Sanctus.* Difficulter homo concipit ens prorsus immateriale & incorporeum, ideòque conceptum entis formans plerumque ideam illius concipit sub quodam phantasmate ac imagine; ac tandem illud ens imagini à se conceptæ simile esse credit; atque ità illud imagine, quæ conceptui suo respondet, repræsentari posse sibi persuadet. Hic error gentes occupavit, & prima idololatriæ origo fuisse videtur. Crassus tamen est error, quò statuitur Deum vivum, omnipotentem, omniumque quæ exstant creatorem, imagine posse exprimi. Illum errorem alius comitatur, quod Deus cum imagine illâ quandam conjunctionem habere credatur, atque ità honor ipsi Deo debitus sensim ad imaginem transferatur; & locò Dei ipsa imago, quæ Deum repræsentat, colatur, omnesque cultus divini actus Deo debiti coram imagine fiant; ut quod se coram imagine prosternant, suffitus faciant, victimas immolent, preces effundant, auxiliumque supplices petant: Licet enim peritiores non credant, imagines illas suum esse Deum; tamen coram illis actus externos religiosos, soli Deo debitos, exercentes, actu eos pro Diis habent; quia, si verè Deos crederent, alium illis honorem non exhiberent. Atque ità actus hos in iudiciò divinò cenferi liquet ex *Esa. XLIV. 17.* Et sic possunt dici gloriam incorruptibilis Dei commutasse cum imagine hominis corruptibilis; id est, gloriam Dei quasi abjecisse ac sustulisse, atque illius locò substituisse imaginem rei corruptibilis, cui gloriam dare voluerunt.

Enumerat autem quatuor res, quarum imaginibus similem sibi finxere Deum,

primò hominis, qui corruptibilis est. Hæc videtur prima fuisse idololatriæ species. Quoniam enim inter omnia adspectabilia homo omnium est præstantissimum, Deum, quem ens præstantissimum agnoscebant, sub figurâ humanâ repræsentarunt. Sed non substitit ibi idololatria: postea Deum etiam expressit imaginibus bestiarum; nempe volatilium, ut ciconiæ, ibidis, inter Ægyptios: quadrupedum, ut Apin sub figurâ vituli, Jovem Ammonem sub figurâ arietis: ac tandem reptilium: ut serpentis, crocodili, &c. Sunt & aliæ species idololatriæ, quas omnes enumerare non est necesse. Verum Apostolus has quatuor tantum recenset, ut maximè communes & omnibus notas. Inde jam criminis hujus fæditas apparet, quod gloriam Dei incorruptibilis voluerint repræsentare imagine hominis, qui Deo dignitate infinitis partibus inferior, quique corruptibilis est: & quod fædius est, imaginibus volucrum, quadrupedum, imò reptilium, quæ longè infra humanam dignitatem depressa sunt: ità ut de Deo supra omnia venerando cogitationes habuerint abjectissimas, eumque sibi homine multò viliorem finxerint; & tamen, quod omnem superat stultitiam, coram talibus Diis se prostraverunt, ab iis opem ac auxilium in necessitatibus suis flagitarunt, iis templa exstruxerunt, victimasque immolarunt.

Verf. 24. Ideò & tradidit eos Deus in concupiscentiis cordium ipsorum in impuritatem, ad dedecore afficiendum corpora sua.

Postquam Apostolus peccatum gentium, idque duplex, unum potissimum in intellectu, alterum in factis ipsorum externis, reprehendit; nunc declarat, quibus pœnis Deus utrumque ultus sit; & unumquodque quidem pœnâ conveniente, adeò ut pœnam talionis Deus hic illis inflixisse haud incommodè dici possit. Primò describit pœnam, quâ Deus actus externos, fædam nimirum ipsorum idololatriam, ultus est: Ipsi idololatriâ suâ Deum incorruptibilem summâ affecerunt ignominia, ipsum assimilando homini, imò quadrupedi, &, quod pejus est, reptili. Deus vicissim ipsos punivit, ut dedecore afficerent corpora sua: *Ideò, inquit, Deus eos tradidit in concupiscentiis cordium ipsorum.* Non operatus est in iis Deus impuras concupiscentias; sed eos concupiscentiis impuris, quas ipsi in cordibus suis excitaverant ac foverant, tradidit. Non describitur hic actus providentiæ divinæ, quomodo Deus occupetur generatim circa operationem peccati; sed iudicii divini, quod Deus, tanquam justus iudex, contra peccatores ex animi improbitate peccantes, & contumaciter in peccatò perseverantes,

tes, exercet. In his Deus reperit iniquitatem, ac pravas concupiscentias, quibus sese ultrò in servitutem tradiderunt: illarum vinculis irretitos relinquit, atque ità avidè proruunt in omnem nequitiam. Ità enim se res habet. Gentes flagitiosò idolorum cultu Deum summà affecerunt contumelià. Experti in se sunt vehementem concupiscentiarum æstum ad quævis carni suæ grata, præsertim voluptates carnales: reluctata quidem est sana ratio; verum concupiscentia carnalis frænum rationis excussit: eamque idololatriæ, quam committebant, indoles ac genius magis accendit: credebant enim fædis illis vitiis Deos suos inquinatos; facile sibi indulgent homines in iis, quibus se mores exprimere credunt eorum, quos in veneratione habent, quorumque facta exempla sunt ac regulæ vitæ ipsorum. Quin & sibi persuaferunt, illis fædis voluptatibus se numinibus quibusdam gratum præstare cultum, ideòque & in quibusdam solemnitatibus in iis sese turpiter volutarunt. Sic sensim crescente malitià concupiscentiæ hæ corda ipsorum occuparunt, & ad quævis flagitia impulerunt. Potuisset Deus varia illis immittere obstacula, quibus ab impietate hac retraherentur: potuisset in ipsis excitare arcanas suggestiones dictamini rectæ rationis consentaneas, quibus voluptatum fædarum turpitudine ipsis ad vivum depingeretur; ipsis dare doctores honestatis, qui & doctrinà & exemplò vitæ suæ ipsos ab omni nequitia revocarent; ipsis immittere afflictiones ac misérias, quibus malitiam ipsorum castiget; ac tandem remorsu conscientiæ ipsos quasi è veterinò peccati excitare, ut vitam emendarent. Verùm Deus illorum improbitate & contumacià irritatus nullò horum actuum circa illos occupatus fuit; sed permisit, ut turpibus suis cogitationibus indulgentes solummodò contemplationi voluptatis ex peccatis suis percipiendæ intenti ità implicarentur, ut earum turpitudinem minimè ad animum revocarent: atque ità dum ea tantum meditantur, quæ explendæ libidini inserviunt, ea verò quæ inde eos revocare possunt minimè considerant, sine ullo repagulo continuo in pejus degenerarunt. Qui inter illos doctores debuerant esse honestatis, facti sunt nequitie magistri, non tantum doctrinà, sed & exemplo. Ipsorum consilia ipsis ex voto fluere permisit; quod favoris divini signum esse temerè judicarunt, causaque fuit, quod vitam suam Diis minimè displicere crediderint. Permisit ut secure sceleribus suis indormirent, & conscientiæ ipsorum nullo remorsu excitarentur: unde *Eph. IV. 18.* vocantur ἀπληγνέτες, quasi omnem, quem conscientia scele-

rum sibi conscia excitare solet, dolorem amiserint. Ità concupiscentiis suis toti traditi sunt: eodem sensu, quo Deus, quando aliquem omni auxilio destitutum relinquit, ipsum in hostium manus tradere dicitur. Atque ità porrò proruunt in omnem impuritatem, concupiscentiis ipsos ad omnem nequitiam instigantibus, omni jam repagulo remotò.

Ad dedecore afficiendum corpora sua. Hic est traditionis hujus effectus, quod in ejusmodi impuritates inciderint, quibus ipsi sua corpora dedecore affecerunt: Ità ut & peccatum, ut sæpe in flagitiosis contingit, sui ipsius pœna fuerit.

Vers. 25. Qui commutarunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & servierunt creaturæ præ creatore, qui est benedictus in sæcula. Amen.

Veritas Dei significat veram Dei cognitionem, aut ipsum verum Deum: Sed prius malim. Eam commutaverunt in mendacio: Si priorem sensum sequamur, dicit, quod negligentes veram Dei cognitionem falsam amplexi sunt, multaque falsa ac indigna de Deo crediderunt. Si posteriorem: quod locò veri Dei coluerint falsos, seu falsò creditos Deos, idola nempe.

Et coluerunt & servierunt creaturæ præ creatore. Vox colere magis respicit animum; Vox servire, cultus externos, qui consistunt in externâ adoratione, statuarum erectione, templorum exstrukione, donariorum & victimarum oblatione, &c. Hæc omnia præstitere creaturæ præ creatore; ità enim particula ὅτι hic explicanda est, non autem præter. Non enim mens Apostoli est, docere, quod præter verum Deum creaturas coluerint; sed quod eas coluerint præ creatore, id est, aut magis quam creatorem, aut neglecto prorsus creatore. Sicut particula ὅτι cum accusativo constructa non tantum apud profanos, sed & sacros scriptores hanc habet significationem. Vide *Luc. XIII. 2, 4. Hebr. I. 9. III. 3. IX. 3.* Exaggerat hoc eorum impietatem, quod creatorem neglexerint, & cultum illi debitum creaturæ ab ipso conditæ tribuerint: Cum tamen ipse sit benedictus, ipsique honor ac gloria tribuenda in omnia sæcula. Repetit hoc eorum peccatum, ut pœnæ à Deo in ipsos statuta justitia tantò clarius elucescat.

Vers. 26. Propter hoc tradidit illos Deus in passiones ignominie; &c.

Quia illorum peccatum repetierat, etiam denuò commemorat pœnam, quâ Deus illorum impietatem ultus est. Ipsi idololatriam suam Deum contumelià affecerunt: Deus illos permisit passionibus turpibus, quibus ità totos se tradiderunt, ut impudicitiam contra naturam committendo, ipsi

sua corpora summo dedecore affecerint: & eò usque sibi in hac nequitia indulserint, ut omni pudore seposito apertè ea peccata defenderent, quin & in talibus deprehenfi (prout scriptores ipsi testantur) minimè erubuerint. Qui turpitudinis apex est. Et sic mercedis retributionem quam oportuit in se ipsis receperunt. Illa enim est convenientissima sceleribus pœna, in quâ talio quædam agnoscitur: & est pœna quâ peccatores ipso peccandi actu scelerum suorum quæ perpetrant supplicium ipsi sibi irrogant: ipsa quippe turpitudine, quâ corpora sua peccando polluant, pœna est & justum scelerum supplicium. Quando autem dicit, esse retributionem erroris, intelligi debet error, qui causam habet non simplicem ignorantiam, sed summam animi improbitatem, quâ ipsi seipsos seduxerunt, ut implicati fuerint erroribus crassis adeò ac enormibus, ut in eos non nisi latissimâ suâ culpâ incidere potuerint.

Verf. 28. Et quemadmodum non probaverunt Deum habere in notitiâ, tradidit eos Deus in mentem reprobam, facere ea quæ non decent.

Postquam ostendit Apostolus quâ pœnâ impietatem gentium, quæ se factis externis prodidit, ultus est; porro nunc progreditur ad describendum pœnam, quâ Deus cæcitatem intellectus ipsorum, gravissimosque ac fædissimos circa Deum errores, quibus non absque manifestâ ac facile evitabili culpâ fuere implicati, puniverit; permittendo ut in reprobam inciderent mentem, ipsorumque intellectus magis magisque gravioribus erroribus excæcetur. Allusio est elegans in verbis Apostoli; οὐκ ἐδοκίμασαν, non probaverunt Deum habere in notitiâ; ideò Deus eos tradidit eis ὡς ἀδόκιμον: itaque τὸ δοκιμάζειν, aut δοκιμάζειν Deus ipsis ademit. Vox δοκιμάζειν licet propriè significet probare, explorare; frequentissimè tamen designat approbare. Instituitur enim exploratio, ut natura rei, quantum fieri potest, intimè perspecta habeatur: illâ exploratione adhibitâ sequitur vel approbatio, vel improbatio: quicquid ergò explorationem sustinere potest, eo ipso, quia exploratum, etiam probatum est. Atque ita δοκιμάζειν frequentissimè significat probare, vel approbare. Hoc sensu legitur Rom. XII. 2. 1 Cor. XI. 28. Galat. VI. 4. & alibi. Dicit ergo illos non approbavisse veram Dei cognitionem: quod, uti vidimus, absque gravi ipsorum culpâ factum non est. Criminis hujus pœnam addit.

Tradidit eos Deus in mentem reprobam. Vox ἀδόκιμος passim, ubicunque in Scripturâ occurrit, accipitur significatione pas-

sivâ, pro, reprobus, seu reprobatus. Sed nihil vetat eam etiam accipere significatione activâ, pro eò, qui destitutus est facultate discernendi & judicandi, seu, qui non potest probare, hoc est, qui amisit facultatem discernendi inter honestum & turpe. Hoc sensu ὡς ἀδόκιμος est mens quæ amplius non discernit inter honestum & turpe; in quâ proinde lumen rationis, cujus officium est honestum à turpi distinguere, extinctum est, quæque brutorum instar discrimen solummodò agnoscit inter jucundum & molestum, ac nullâ honestatis ac turpitudinis ratione habitâ solummodò fertur in ea quæ carni sunt jucunda ac grata, omniaque refugit carni ingrata ac molesta. Utraque significatio conjungi potest, ut mens ἀδόκιμος sit mens judicii & discretionis inter honestum & turpe expers, ac proinde non tantum Deo, sed & cuivis homini ratione utenti reprobata: quia ad omne bonum inutiles, ad quodvis malum proclives reddit. Hoc sensu aliqui ἀδόκιμοι, hoc est, inutiles seu inepti ad fidem, 2 Tim. III. 8. & ad omne bonum opus, Tit. I. 16. dicuntur; quia carent eâ judicii dexteritate, quæ ad solidam in Christum fidem concipiendam, & bona opera præstanda requiritur.

In ejusmodi mentem reprobam Deus eos tradidisse dicitur; eodem sensu, quo verf. 24. eos tradidisse dicitur in concupiscentias turpes & ignominiosas: quatenus eos permisit abuti mente ac ingenio suo, ad lumen rationis in seipsis extinguendum, omniaque excogitanda quibus discrimen honesti ac turpis aboleretur; omniaque quibus coerceri possent repagula aut removet, aut eorum nulla adhibuit. Dum enim vitiis indulgere cupiunt, ut securè ea, ac sine ullo conscientie remorsu committant, ea peccata aut crimina non esse sibi persuadere student; idque tantò magis, quantò magis à concupiscentiâ suâ, crebrò iteratâ peccatorum patratiōe & eorum dulcedine incitatâ, exstimulantur, ut ea quæ toties cum voluptate experti sunt denuò committant. Et dum seipsos vanis imò falsis ratiociniis seducere laborant, permittit Deus ut ratiocinationes, quas legitimas & solidas esse volunt, ipsis etiam ut tales videantur; atque ita tandem non amplius inter honestum & turpe discernentes, unicum solummodò inter jucundum ac molestum discrimen agnoscant, & quicquid carni voluptatem adfert, eo ipso licitum credant. Primò quidem varios sibi fingunt respectus, quibus res alias inhonesta absque turpitudine committi possit; postea blandiente concupiscentiâ nullam amplius turpitudinem agnoscunt, ipsorumque mens prorsus redditur ἀδόκιμος. Hi Eph. IV.

18. dicuntur ἐσθητισμένοι τῇ διαβολῇ. Hoc modò permissione divinâ in reprobam mentem prolapsi, ipsi suæ cæcitatibus culpa sunt, nec Deus ullam cum ipsorum impietate communionem habet. Licet enim novam ipsis mentis illuminationem non largiatur, quia tamen eâ quam antea concessit, propriâ suâ culpâ liberè abusi sunt, ipsi sequentis cæcitatibus, omniumque ex eâ profluentium scelerum ac criminum causa sunt. Perinde uti liberi, quibus à patre lumen ad laborandum datum est, si illud aut per petulantiam, aut malitiam extinguant, causa sunt, quod in tenebris miserè hæreant, nec opus sibi injunctum absolvere possint: neque illâ filiorum malitiâ pater excidit jure eos ob non præstitum officium puniendi.

In eam autem Deus illos incidere permisit, ut facerent ea quæ non decent: Quæ repugnant rectitudini & honestati naturali. Antea etiam illa fecerant; nam scelerum ejusmodi pœna hæc in reprobam mentem traditio fuit: Verum antea quædam adhuc in illis lucta rationis fuit, quæ aliquatenus eos, si non omnes, quosdam saltem melioris notæ inter illos retraxit ac cohibuit, ut nonnunquam ab actu turpi abstinuerint: sed postea hoc repagulo remoto, & sensim honesti ac turpis discrimine abolito, ita passim invaluit injustitia, ut amplius coerceri non potuerit.

Verf. 29, 30, 31. *Repletos omni injustitiâ, scortatione, &c.*

Prolixè hic Apostolus mentis illius perversæ & reprobæ effecta describit: Varia nim: peccata ac flagitia, quibus se erga alios homines ostenderunt injustos, ac ad quævis facinora promptos, sine ullo honesti ac turpis discrimine. Observandum autem, Apostolum hic non describere generatim statum omnium irrogenitorum, multò minus statum hominum naturalem quando nascuntur, aut etiam in utero materno adhuc latent; sed solummodò in reprobam mentem traditorum. Quod bene contra quosdam Theologos observandum est. Licet enim omnium irrogenitorum status hæcenus sit æqualis, ut nemo in eo salvari possit, sed unusquisque gratiâ divinâ indigeat ut salutem consequatur; est tamen magna inter illos diversitas ratione majoris vel minoris ineptitudinis ad fidem ac regenerationem: Quidam prorsus in reprobam mentem sunt traditi, ac inepti ad fidem: alii non ita penitus corrupti, affixi tamen concupiscentiis aut peccatis jam per diuturnam consuetudinem in habitum degeneratis; quia tamen in illis reliquæ adhuc sunt rectæ rationis scintillæ, & honesti ac turpis discrimen, ad fidem non prorsus sunt inepti; sed quæ in ipsis supersunt di-

staminis naturalis scintillæ, accedente majore Evangelii luce accendi possunt. Alii, sed pauci admodum, secundum rectæ rationis dictamen vitam instituunt, Deumque juxta statum in quo sunt, colunt: in his est propior dispositio ad fidem in Christum amplectendam; iique ordinariè, quam primum ipsis annuntiatur Evangelium, avidè illud amplectuntur, fidemque in Christum concipiunt. Adeò ut locutio Apostoli non ita universaliter sit accipienda, ut omnes inter gentes nemine excepto comprehendat; sed ut describat, qualis communiter gentium esset status; perinde ut cap. III. 10, 11. Nam sine exceptione omnes non fuisse tales liquet; quia Apostolus cap. II. 15. quibusdam eorum tribuit cogitationes excusantes; quæ in hominibus in reprobam mentem traditis, & quibusvis peccatis sine ullo conscientie remorsu fervientibus, non reperiuntur, nec reperiri possunt.

Longè autem absurdior illorum est explicatio, qui hæc ad infantes, etiam utero materno adhuc conclusos, extendunt, & hæc omnia, ab Apostolo hic commemorata crimina, infantibus nondum natis inesse docent. Quod enim Deus hominibus sceleratis, & contumaciter in sceleribus continuantibus in scelerum pœnam immittit, illud naturâ & ante nativitatem ipsis non inest. Tum si omnes naturâ tales sumus, nulla est causa, cur hoc speciatim enuntietur de illis, qui ob antecedentia crimina à Deo traditione in reprobam mentem puniti sunt: quoniam hic æqualis omnium foret status, sine ullâ exceptione. Nec est, quod excipiant, in omnibus ob corruptionem originariam esse eam inclinationem, per quam ad omnia hæc crimina concitari possunt; ac proinde rectè dici omnes naturâ tales esse. Admodum enim improprie, imò falsò, dicitur aliquis eo crimine teneri, qui ad illud crimen concitari potest, seu qui in se habet facultatem quandam, quæ concitari potest ad crimen illud committendum. Dupliciter nempe illa propensio seu inclinatio considerari potest: Primò, tanquam ita in homine regnans, ut per eam determinetur ad necessariò faciendum omnia peccata, quæ ab ipso unquam committuntur: Secundò, tanquam facultas in homine, quæ ab objectis variis excitari potest ad concupiscendum quod sine peccato committi non potest; ita tamen, ut concupiscentia illa frano rationis, homini etiam naturalis, coerceri possit, ne in actum erumpat; neque in actum erumpere possit, nisi aut negligentia, aut voluntario consensu, aut aliâ facile evitabili culpa hominis. Si propensionem illam primo sensu homini natura-

turalem dicant, rectè quidem inferunt, homines naturâ suâ omnibus illis criminibus teneri: Sed ostendendum ipsis est, inclinationem ad quævis peccata homines necessariò determinantem à naturâ hominibus inesse. Sic omnium hominum æquè sceleratus foret status: quod jam ostendimus falsum esse. Si propensionem accipiant secundo sensu, neutiquam sequitur, omnia, ad quæ homo à facultate naturaliter sibi insitâ, intercedente propriâ ipsius socordiâ, aut aliâ facile evitabili culpâ, concitari potest, crimina homini inesse. Quod enim quibusdam teneatur, non hoc naturali illi facultati, sed ipsius negligentia aut malitiâ adscribendum est, qui facultatis illius, ab objectis quibusdam excitatâ, inclinationem frâno rationis coercere aut voluntariè neglexit, aut noluit: cui, si voluisset, rationis imperio resistere, atque itâ peccatum evitare potuisset. Adde, quod in ipso Adamo adhuc in statu integritatis facultas illa fuerit, per quam ad mandati divini transgressionem incitari potuit: fuit enim fructus vetitus arboris scientiâ boni ac mali desiderabilis ac gratus, suâque pulchritudine illius edendi desiderium & appetitum in homine excitavit; imò sine illâ facultate ad illius esum nec fructus pulchritudine, nec diaboli fraude ad mandati divini transgressionem incitari potuisset. Et cum peccatum hoc primum adeò exaggerant, ut eo omnia ac singula decalogi præcepta violata velint; necesse est, ut, si bona sit illorum de infantibus collectio, etiam concludant, Adamum naturâ suâ, & in statu adhuc integritatis, reum fuisse omnium, quæ contrâ decalogum committuntur, criminum. Ubi ergò est illa, quam tanto perè deprædicant, justitia originalis? Tandem, est in homine etiam à naturâ recta ratio, cujus dictamine pravam illam inclinationem coercere, ne in actus sceleratos erumpat, ac contrarias virtutes morales exercere potest: quorum plura in Ethnicis exempla quibusvis sæculis exstiterunt, justitiæ, temperantiæ, sinceritatis, fidelitatis, mansuetudinis, &c. Ergò similiter concludere liceret, homines à naturâ esse justos, temperantes, sinceros, fideles, mansuetos, &c. Omnes enim illæ virtutes juxtâ dictamen rationis homini naturale præstitæ fuerunt, & ab aliis propriâ culpâ neglectæ, qui, ut obsequerentur turpibus cupiditatibus, naturalem illam rationis ad honestum concupiscendum inclinationem exstinxerunt, & turpem voluptatem honestati prætulerunt. Concludimus itaque, hic ab Apostolo describi statum, non omnibus hominibus naturalem, sed solis in reprobam mentem ob præcedentia flagitia traditis peculiarem.

Crimina, quorum Apostolus eos reos esse dicit, non simpliciter illis adscribit, sed cum quadam exaggeratione: Videt quod sint *repleti omni injustitiâ*; itaque non unam tantum injustitiæ speciem illis tribuit, sed *omnes*, tam factis quam verbis, tam violentiâ, quam fraude ac dolo, tam apertè quam clandestinè, & contra quosvis, etiam parentes, quibus maxima grati animi officia debent, commissa. Nec tantum, quod injustitiam committant, sed eâ sint *repleti*; id est, quod injustitia in ipsis ita regnaverit, ut quâvis oblata occasione in actiones injustas eruperit; imò ipsos impulerit nocendi aliis occasiones quærere. Hoc enim est crimine aliquo repletum esse. Verba autem hæc, prout in Græco textu exstant, & à nobis versa sunt, vel accipi possunt, ut tales jam exstiterint ante traditionem in reprobam mentem; ut sensus sit, Deus tradidit in reprobam mentem eos repletos injustitiâ: Vel ut tales evaserint post traditionem in reprobam mentem. Uterque sensus bonus est; posteriorem tamen ego præferendum censeo: illa enim crimina verè mentis reproba effecta sunt.

Verf. 32. *Qui jus Dei cognitum habentes (quod talia facientes morte digni sunt) non tantum ea faciunt, sed & consentiunt facientibus.*

Δικαιώματα significat, præceptum, mandatum; sic apud LXX. præcepta legis aliquoties vocantur *δικαιώματα*; vide inter alia *Psal. CXIX. 8, 12, 16. &c.* Vel etiam *jus*; id est, id, ad quod aliquis jus habet, & quod justè exigere potest. Priore sensu hic accipi non videtur: quia, uti jam ostendimus, hic agitur de gentibus cognitione Dei non illustratis, ac proinde præceptorum divinorum, videl. lege latâ traditorum, ignaris. Unde porro sequitur, nec hic intelligendam esse sententiam divinam contrâ tales in lege suâ expressam, de ejusmodi peccatoribus condemnandis. Restat ergò, ut posteriore sensu accipiatur de jure, seu potestate divinâ tales peccatores morte puniendi. Hoc enim jus Dei ex naturalis legis, seu rectæ rationis dictamine cognitum fuit: Ea enim dictat, eos, qui tam enormia crimina committunt, morte esse dignos. Idem ostendunt judicia divina, quæ nonnunquam in tales exercentur, & quæ justa esse agnoscunt: Et cum ipsi supplicium mortis constituerint quædam horum criminum committentibus; alia verò non quidem pœnâ mortis vindicari, attamen aliis suppliciis puniri velint; inde facile concluderunt, si coram tribunali humano talia illis delictis supplicia constituta sint, gravioribus coram tribunali divino pœnis ea digna esse. Jus ergò Dei est, ejusmodi peccatores morte

punire. Imò, licet Deus pro absoluto suo jure peccata resipiscentibus condonare possit, (qui enim jus habet, præsertim supremus ac absolutus dominus, is etiam juri suo renuntiare potest;) non tamen justitiæ divinæ consentaneum est, contumaces ejusmodi peccatores, & in sceleribus his pertinaces, impunitos dimittere; aliud enim est resipiscentibus, aliud pertinacibus remittere: non ostendit Deus odium erga peccatum pœnitentes puniendo, sed aut nondum pœnitentes, aut contumaces: pœnitentibus autem remittendo, & non nisi pœnitentibus, quantum detestetur peccatum, & diligat justitiam, declarat.

Horum autem impietatem exaggerat, quod jus hoc Dei scientes, non tantum hæc crimina fecerint, sed & approbaverint ea ab aliis fieri; qui summæ malitiæ apex est. Voluptate, aut aliâ quâvis cupiditate stimulante homo, etiam alias non prorsus malus, ad peccatum impelli potest: verum extrâ æstum cupiditatis, sine ullo suo commodo, ulliusve voluptatis fruitione, aliorum scelera approbare, & quando ea fieri vident, aut facta esse audiunt, delectari, animi nequam, & à pietate prorsus alieni indicium est. Verum eò

usque sensim prolabuntur, ut quod ipsi facientes sibi gratum experiuntur, id etiam non sine applausu ab aliis fieri videant; eaque morum similitudo approbationem hanc provocat. Sic etiam hodie videmus homines, peccati alicujus habitu immerfos, cum voluptate aliorum similiter delinquentium peccata videre, auresque suas avidè similibus narrationibus præbere, iisque affici simili fermè modo, ac si ipsi illorum in peccando socii forent.

Quando autem hæc ita generatim de gentibus dicit Apostolus, non ita accipienda sunt, uti jam monuimus, ac si nullus omninò inter eas existeret, nisi simili impietate inquinatus; vel saltem hujus aut illius peccati, vel etiam plurimum peccatorum habitu ita penitus implicatus, ac si usus rationis prorsus in omnibus extinctus foret: Dicit enim cap. II. 15. quosdam inter illos etiam habere cogitationes excusantes: sed describit statum eorum in communi, & prout ut plurimum gentes vivebant; atque hoc ad ipsius institutum sufficit. Si enim hic generatim hominum status fuerit, evidenter inde concluditur, eos absque divinâ gratiâ non posse salvari, & Redemptore ipsis opus esse ut salventur.

C A P U T II.

1. **I** Deò inexcusabilis es, ô homo omnis qui judicas: eò quod enim judicas alterum teipsum condemnas; nam eadem facis qui judicas.

2. Scimus verò judicium Dei esse secundum veritatem in eos, qui talia faciunt.

3. Existimas autem, ô homo, qui judicas talia facientes, & eadem facis, quod tu effugies judicium Dei?

4. An divitias benignitatis, & patientiæ, & mansuetudinis ipsius contemnis, ignorans, quod benignitas Dei ad resipiscentiam te ducit?

5. Sed secundum duritiem tuam & cor impœnitens thesaurizas tibi ipsi iram in diè iræ & revelationis justi judicii Dei.

6. Qui reddet unicuique secundum opera:

7. Iis quidem, qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & immortalitatem quærunt, vitam æternam.

8. Iis autem, qui ex contentione [sunt,] & veritati quidem inobedientes, injustitiæ autem obedientis, indignatio & ira.

9. Afflictio & angustia super omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum & Græci.

10. Gloria verò & honor & pax omni operanti bonum, Judæo primum & Græco.

11. Non enim est personarum acceptio apud Deum.

12. Quotquot enim sine lege peccarunt, etiam sine lege peribunt; & quotquot in lege peccarunt, per legem judicabuntur.

13. Non enim auditores legis justi sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur.

14. Quando enim gentes legem non habentes naturâ ea quæ legis sunt faciunt, hi legem non habentes sibi ipsis sunt lex:

15. Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus ipsorum, unâ testante illorum conscientia, & inter se invicem cogitationibus accusantibus & defendentibus.

16. In diè, quando judicaturus est Deus occulta hominum, secundum Evangelium meum, per Jesum Christum.

17. Ecce tu Judæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo:

18. Et novisti voluntatem, & probas potentiora, edoctus in lege.

19. Confidis teipsum esse ducem cæcorum, lucem eorum, qui in tenebris [sunt.]

20. Eruditorem insipientium, doctorem infantium, habentem formam scientiæ & veritatis in lege.

21. Qui igitur alium doces, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?

22. Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium committis?

23. Qui

23. Qui in lege gloriaris, per prævaricationem legis Deum contumeliâ afficis?

24. Nam nomen Dei propter vos blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.

25. Nam circumcisio quidem prodest, si legem facias: si verò transgressor legis es, circumcisio tua præputium facta est.

26. Si ergo præputium justificationes legis custodit, nonne præputium illius in circumcisionem imputabitur?

27. Et præputium quod [est] ex naturâ legem observans judicabit te, qui per literam & circumcisionem transgressor es legis?

28. Non enim qui in manifesto, Judæus est; neque quæ in manifesto, in carne, circumcisio [est.]

29. Sed qui in occulto, Judæus; & circumcisio cordis, in spiritu, non literâ, cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo.

P A R A P H R A S I S.

1. **C**UM itaque hoc sit jus Dei, nullo modo coram Deo excusari potes tu, quisquis es Judæorum (ut nunc sermonem meum ad vos convertam) qui tanto cum fastu gentes tanquam præ vobis peccatores condemnas: quoniam illas condemnando te ipsum condemnas, quia illis melior non es, eadem namque facis.

2. Scimus autem judicium Dei, quod exercebit in illos, qui talia faciunt, esse justum ac verum, secundum cujusque operis meritum.

3. An ergò tu, ô homo, qui talia facientes condemnas, & eadem facis, atque ità proprio tuo judicio es condemnatus, existimas, quod tu vindicem Dei manum effugies?

4. Ne te falsâ imaginatione seducas; & quoniam mox post commissum peccatum non sentis vindicem Dei manum, ne tibi inani fiduciâ blandiaris te semper fore impunitum. Deus te longanimiter in peccatis tuis tolerat: an divitias benignitatis patientiæ ac mansuetudinis divinæ contemnis, neque consideras te hâc bonitate divinâ invitari ad resipiscen-
tiam?

5. An verò bonitati divinæ opponendo cor durum, quod se ad poenitentiam nullis beneficiis flecti patitur, mavis tibi colligere iram ac supplicium, in diem illum illustrem, in quo revelabitur justum judicium Dei,

6. qui unicuique reddet retributionem operibus suis convenientem:

7. Iis quidem, qui per constans ac immotum bonorum operum, unde nullis peccandi illecebris, nullis afflictionibus aut molestiis se dimoveri patiuntur, studium, ad gloriam, honorem & immortalitatem contendunt, vitam æternam:

8. Contentiosis autem, & veritati pertinaciter contradicentibus, animosque suos, ne eam recipiant, obfirmantibus, quæque ea dictat facere renuentibus, iram & supplicium.

9. Neque hic ulla locum habet exceptio. In negotio quippe salutis æternæ nulla est ullius præ alio prærogativa: afflictio animique angustia erit omni operanti malum, tam Judæo quam gentili:

10. Gloria verò, honor, ac pax & æterna fælicitas omni facienti bonum, non Judæo tantum, sed & gentili:

11. Non enim est personarum acceptio apud Deum, nec hic carnalem generationem respicit Deus, utrum ex Abrahamo quis descenderit, & per circumcisionem externo fæderi insertus sit; sed cujusque opera considerat, nullo habito respectu circumciscus an incircumciscus sit, à quo illa committuntur.

12. Quotquot enim Legi Mosis non subjecti peccarunt, etiam à Deo punientur, sed non ex formulâ Legis: Quotquot autem sub Lege constituti peccarunt, juxta comminationes Legis adversus transgressores condemnabuntur.

13. Non enim qui Legis tantum cognitionem habet, & in nudâ illâ cognitione acquiescit, justus à Deo censetur; sed qui faciunt ea quæ Lex jubet, seque sollicitè cavent ab omnibus quæ Lex vetat, justificabuntur.

14. Idem dico de gentibus, quæ, quamvis Legem Mosis non habeant, perinde ac Judæi, naturâ tamen duce & instinctu rectæ rationis varia sibi ipsis præscribunt benè videndi præcepta, quibus honesta præcipiunt, ac turpia vetant; atque ita faciunt id ipsum, quod lex facit: licet itaque Legge Mosis careant, non sunt tamen sine omni prorsus lege, sed sibi ipsis lex sunt:

15. Ostendunt enim se virtute rationis, quam Deus cordibus illorum indidit, discernere inter honestum ac turpe, quod propriè legis est; ita ut dici possit, opus legis inscriptum esse cordibus ipsorum, ipsosque naturâ duce idem facere, quod lex facit. Idem evincitur ex interno conscientie ipsorum testimonio, quia, prout opera ipsorum fuerunt, vel dictamini rationis consentanea, vel illi adversa, cogitationes ipsos vel accusant vel excusant; idque testimonium conscientie, licet opera ipsorum sint occultissima, nullique homini nota, nullo modo obliterare possunt.

16. Et huic conscientie testimonio consentaneum erit judicium divinum, quod Deus exercebit in illustri illo diè, quo per Jesum Christum omnia hominum facta, etiam occultissima, judicaturus est; quemadmodum id in Evangelio, cujus ego sum præco, revelatum est.

17. Hæc cum ita sese habeant, sermonem meum denuò ad te, ô Judæe, converto, ut te non minus quam gentes coram Deo reum agam. Gloriaris, multas tibi esse præ gentibus prærogativas, neque ego eas tibi denego. Profiteris te esse Judæum, ex prosapia Judæ oriundum, teque puram habere religionem, variaque, quæ illi annexa sunt, præ reliquis hominibus, consecutum privilegia: acquiescis in Lege, in eaque, tanquam perfectâ vitæ normâ à Deo vobis datâ; & certò ad salutem ducente, securus es: jactas te verum Deum nosse, teque, tanquam Dei fæderatum, favore illius frui:

18. Nosti præcepta divina, quâ ratione coli velit: agnoscis legem à Deo vobis datam eximiam esse præ omnibus Philosophorum doctrinis, illiusque ductu honesta à turpibus discernis; idque facis, quia instructus es in Lege, ejusque cognitionem habes.

19. Hisce prærogativis elatus magnificè de te ac toto populo tuo sentis, teque gentibus longè præponis: gentes contemnis tanquam ignorantes, & eas tecum collatas vocas cæcas, tenebras, insipientes, infantes, quæ te magistro scientiæ ac duce vitæ opus habent; adeò ut confidas te, gentibus collatum, esse ducem cæcorum, lucem eorum qui in tenebris sunt, eruditorem insipientium, & doctorem infantium:

20. Idque hoc fundamento, quia totius doctrinæ, quæ in Lege docetur, delineationem, & quasi systema quoddam habes, quo cuncta totius Legis dogmata ac præcepta exposita sunt, & quorum veritatem testimoniis ex Lege depromptis adstruere, & ab aliorum contradictionibus vindicare nosti.

21. Qui itaque alium doces quid sit faciendum, quomodo te ipsum excusare potes, qui id ipsum, quod alium facere doces, non facis? qui dicis non esse furandum, & tamen ipse furaris:

22. Qui dicis non esse mæchandum, & tamen mæcharis, & in quibusvis fædis libidinibus volutaris? Qui idola abominaris, & tamen sacrilegium committis, & res cultui divino consecratas in privatos usus convertis, atque ita quod Dei est illiusque cultui destinatum tibi retines?

23. Qui gloriaris de Legis tuæ præstantiâ, atque interim vitâ profanâ

ac impiâ aliis occasionem præbes de Deo malè loquendi, quasi minus sancto, & peccatorum fautore:

24. Quemadmodum Scriptura testatur, quod Israëlita per peccata sua nomen Dei à gentibus blasphemari faciant.

25. Ne gloriare de circumcissione tuâ, quasi ea te Deo gratum acceptumque reddat. Est quidem circumcisio fæderis divini signum, quo sicut Deus promissa Lege comprehensa confirmavit, ita & tu per ejus susceptionem ad Legis observationem, tanquam sigillo fæderis diplomati appenso, te obstrinxisti: utilis ergo est ut bona in Lege à Deo promissa, tanquam fæderatus, obtineas; sed eâ tantum conditione, si Legem, cujus observationem Deus in sanctione fæderis sui stipulatus est, præstes. Si verò transgressor es Legis, circumcisio tua nullius apud Deum est pretii, perinde ac si circumcissus non esses.

26. Unde jam consequenter infero: Si gentes, quæ præputium habent, ea præstent quæ Lege mandata sunt, quod præputium illis non oberit; sed licet præputium habeant, à Deo eodem loco habebuntur, ac si circumcisæ essent:

27. Et quando ipsæ à naturâ præputium habentes observant Legem, illæ tui condemnandi materiam præbebunt, & hac suâ vitâ Legi consentaneâ te convincent, quod justè puniaris, qui cum sis circumcissus, & Legem à Deo accepisti, tamen transgressor es Legis.

28. Ille enim non est Judæus Deo gratus, ac censetur fædere quod Deus cum Abrahami posteritate pepigit comprehensus, qui est ex familiâ Judæ, & externam Judaismi professionem edit, unde homines Judæum æstimare solent: neque ea est circumcisio illa vera, cujus respectu Deus salutem fæderatis promissam vult largiri, quæ solummodò in carne fit, & hominum oculis patet:

29. Sed ille, qui verè istud præstat, ad quod se externâ Judaismi professione obligavit, quique animo ac corde sincero, quod Deo soli notum est, præcepta Dei observat: & illa circumcisio, non quæ juxta Legis litteram in externâ carne peragitur, sed quâ cor circumciditur, omnisque malitia tanquam cordis præputium deponitur. Atque hic Judæus, cujus probitas non oculis hominum conspicua, sed Deo soli nota est, laudem habet non ex hominibus, sed ex Deo; eaque vera laus est, quæ sola hominem beatum facit.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. Ideò inexcusabilis es, ô homo omnis qui judicas:

QUia hic Apostolus orationis suæ structuram mutat, aliquatenus obscura redditur ejus oratio, dum non ad eò evidenter patet illius cum superioribus connexio. Antea enim generatim locutus nunc apostrophe utitur, sermonemque suum ita dirigit, quasi aliquem alloqueretur. Eum autem sic describit, *omnis homo qui judicas*. Quia judicium illis tribuit, quidam hoc interpretantur speciatim de Magistratibus, quorum est judicium in facinorosos exercere, eosque supplicio afficere. Sed verò præter judicium publicum, quo Magistratus sententiam fert cum autoritate ad procurandam seu conservandam quietem ac pacem inter ci-

ves; est & aliud judicium privatum, quod unusquisque homo sibi format, & de aliorum factis judicat, perinde uti alii de ipsius: & de particularibus ejusmodi judiciis vox *κελεύειν* etiam in Nov. Test. sæpissimè usurpatur. Locutio autem Apostoli, *omnis homo qui judicas*, nimis generalis est, quam ut ad solos judices restringatur. Alii hæc Philosophis gentium applicant, qui seipsos excusarent quasi ab enormibus istis criminibus, *cap. I.* enumeratis immunes, utpote qui tantum abest ut ea approbaverint, ut in scriptis suis ea reprehendant, & varia virtutis præcepta proponant. Ego crediderim, consentaneè iis quæ *cap. præced.* dicta sunt, Apostolum hic sermonem suum dirigere ad Judæos, & ostendere illos æquè ac gen-

gentes coram Deo impietatis ac injustitiæ reos esse, neque ullam eos habere rationem sese præ gentibus efferendi. Ità ut oratio ipsius accommodata sit tumidæ illi, quam Judæi de se comparatè ad gentes habebant, opinioni. Illi enim, quoniam erant ex posteritate Abrahami, cum quo Deus fædus erexerat, seipsos suprâ reliquas gentes, fædere illo non comprehensas, & idololatrias, extollebant; se circumcisionem vocabant, gentes verò incircumcisas tanquam impuras fastidiebant: quin & soliti erant eas vocare peccatores; uti passim videre est. Quod verò quidam Judæis adjungunt ex gentibus quoscunque, qui, dum alios ob facta sua condemnabant, seipsos interea absolvebant, qualescunque illi fuerint, sive Philosophi, sive alii quicunque è communi sorte hominum; illi mihi non videntur satis exactè considerare filum orationis Apostolicæ. Probare enim voluit, Evangelium esse potentiam Dei ad salutem omni credenti, Judæo ac Græco. Ut hoc adstruat, probat omnes, tam Judæos quam gentes à genuino Dei cultu defecisse; ac proinde æqualiter indigere gratiâ Dei. Capite præcedente id probavit de gentibus. Hoc capite idem probat de Judæis. Et ut Judæorum fastum retundat, orationem suam ad eos dirigit. Ratio etiam quâ inducti credunt alios quam Judæos hic ab Apostolo comprehendi, quia in sequentibus Apostolus rationem redditurus, cur tales coram Deo inexcusabiles sint, dicit Deum unicuique secundum opera redditurum, *Judæo primum & Græco, vers. 9, 10.* unde colligunt, sub hac generali locutione unâ cum Judæis etiam comprehensas esse Græcos, seu gentes eadem cum Judæis facientes, mihi exigui esse roboris videntur: Nam quoniam Apostolus *cap. I.* de gentibus prolixè satis locutus fuit, potuit consentaneè iis quæ dixit affirmare Deum gentibus æquè ac Judæis retributurum secundum opera, licet in hoc capite, in quo speciatim de Judæis agit, generali illâ locutione, quam ad Judæos, in universum non minus quam gentes corruptos, dirigit, unâ gentes non comprehendat. Atque ità hæc optimè tanquam consectarium ex præcedentibus deducuntur. Convicerat quippe præcedente capite Apostolus gentiles variorum criminum, ob quæ Deus eos tradiderat in reprobam mentem, & prætereà aliorum nefandorum peccatorum, quæ traditionis in reprobam mentem sequelæ, & quasi effecta fuerunt; quæ eos in tantam præcipitaverant impietatem, ut licet jus Dei nossent eos qui talia faciunt dignos esse morte, non tantum ea facerent, sed & facientibus consentirent. Perrecturus hoc capite ad ostenden-

dum Judæos meliores non esse gentibus, primò fastum illorum, quo se suprâ gentes extollere soliti erant, retundere voluit; quare usus apostrophe, ait, temerè illos gentiles tanquam impios condemnare, cum ipsi non minoribus nec paucioribus peccatis inquinati sint; ac proinde, dum illos condemnant, quod seipsos inexcusabiles reddant: Quasi dicat: Cum ex dictis liqueat, gentes coram judicio divino mortis esse reas ob enormia sua flagitia; ergò & tu Judæe, & quicunque tales condemnas, nullo modo excusabilis es; quia eorundem criminum cum illis reus es.

Ex dictis liquet, vocem *κρίνειν* hic non simpliciter esse *judicare*: judicium enim tam potesse esse ad absolutionem, quam condemnationem; sed *condemnare*; prout passim in N. Testamento usurpatur: *Joan. III. 17, 18.* & alibi.

Non itaque hæc restringenda sunt ad eos, qui ob res indifferentes se mutuò condemnant, quos Apostolus *cap. XIV.* reprehendit: Illa enim in sese spectata peccata non sunt, sed illi tantum qui credit peccata esse, *ibid. vers. 14.* Hæc autem de quibus hic agit, crimina sunt enormia, ob quæ ira Dei de cælo manifestatur, ut est *cap. I.* & ob quæ iis, qui ea faciunt, ira, indignatio, afflictio & angustia animi à Deo retribuetur; *inf. vers. 7, 8.*

Eò quod enim *judicas alterum teipsum condemnas; nam eadem facis qui judicas.* Phrasin *ἐν ᾧ*, vertimus, non *in quo*, sed, *eò quod*: hæc enim est genuina ejus significatio: ita accipienda est *Rom. VIII. 3.* *Hebr. II. 18.* Et hic sensus optimè huic loco quadrat. Quia enim eadem faciebant quæ illis quos damnabant, eos damnando etiam seipsos damnabant: Nam alios damnando ostendebant talia crimina committentes à se censerì jure damnari: itaque eadem dum committerent seipsos etiam condemnabant. Non quod prorsus eadem specie commiserint, adeò ut qui alios ob idololatriam aut homicidium condemnarent, ipsi etiam idololatræ aut homicidæ fuerint; sed æquè gravium delictorum fuerint rei; quippe dum gentes legis naturalis, ipsi revelatæ erant transgressores; ac proinde eadem condemnatione ac supplicio digni: Omnium enim legis præceptorum æqualis est autoritas; & transgressio hujus præcepti æquè pænæ obnoxium reddit, quam transgressio alterius. Hinc *Jacob. II. 12.* *Qui dixit, non committes adulterium, etiam dixit non furaberis; si ergò adulterium non committis, sed furaris, transgressor Legis es.* Judæi post reditum ex captivitate Babylo-nicâ non fuere idololatræ: interim aliis criminibus atrocibus iram in se divinam pro-

provocarunt; ut dicitur *infra vers. 21, 22.* &c. ac tandem omnium peccatorum cumulum addiderunt, ingratam Messiae ad ipsorum salutem missi abnegationem ac cruentam cædem. Adeo ut ipsi non minore quam gentes scelere polluti, gentes ob sua facta condemnantes, eo ipso se ipsos condemnarent. Atque eo ipso iustitia Dei ipsos condemnantis evincitur: Si enim ipsi proprio iudicio condemnentur, iniquum censeretur non debet, ipsos à Deo condemnari. Ne verò sibi blandiantur se à Deo non condemnandos, addit:

Vers. 2. Scimus verò iudicium Dei esse secundum veritatem in eos qui talia faciunt. Sive hoc accipiamus de iudicio quod Deus in hoc sæculo sæpe exercet in impios, sive de universali quo in fine sæculorum omnes homines per Jesum Christum est iudicaturus, manifesta est dicti huius veritas. Ego de utroque accipi malim: Quodcumque enim Deus impios iudicat, & qualicumque eos pœnâ afficit, iudicium ejus est secundum veritatem. *Veritas* rem exhibet prout est; atque opponitur non tantum manifestæ ac apertæ falsitati, sed & fucō ac simulationi; etiam injustitiæ, ut *Jac. III. 14.* *Iudicium ergo secundum veritatem est, non tantum quod fucō simulatæ pietatis eludi non potest; sed & potissimum quod verum & iustum est.* Verum autem & iustum iudicium est, quod fit secundum opera, & sine acceptione personarum: quod personas æstimat ex factis quæ commiserunt, non facta ex personis. Qui ergo alium iudicant, dum ipsi eadem aut similia faciunt, neutiquam apud Deum excusari possunt: quoniam enim iudicium ejus iustum est & verum, fieri nequit, quin tales, perinde atque ipsi alios condemnant, ita & ipsi à Deo condemnentur. Et tale esse iudicium Dei dicit nos scire. Quod non de solo Apostolo, neque de Romanis credentibus ad quos scribit, qui ex Evangelii verbo de eo certi ac persuasi erant; sed etiam ad Judæos nondum credentes, imò ad ipsos gentiles extendi debet. Judæi quidem id noverant ex Lege & Prophetis, *Deut. X. 17. 2 Paral. XIX. 7. Psal. XCVIII. 9.* Gentiles autem, quotquot numinis aliquam habuere reverentiam, Deum crediderunt iustum, ac scelerum vindicem; ac proinde neminem sceleratum iudicium ejus effugere posse.

Vers. 3. Existimas autem, ô homo, qui iudicas talia facientes, & eadem facis, quod tu effugies iudicium Dei?

Magna ad peccandum illecebra est impunitatis spes. Eam hic impœnitentibus adimit Apostolus, sermonem suum continuans, quem ad eos qui alios iudicant,

cum tamen eadem aut similia facerent, dirigit, quos diximus propriè esse Judæos. Utitur autem in hac apostrophe interrogatione; quæ magnam habet emphasin, & adhiberi solet in oratione seriâ, & in re suâ luce clarâ ac evidenti, quâ quasi ad animum illius, ad quem sermonem dirigimus, provocamus, quasi de eorum quæ dicimus evidentiâ prorsus convictum. Similia vide *Psal. L. 13. Luc. XIII. 2, 3, 4.* & alibi. Quasi dicat: ne hoc existimato: neutiquam id fiet: aut, ne ita vitam instituito, neque in peccatis ac sceleribus, quibus hætenus indulxisti, continuato, perinde ac si ita tecum statueres, te, licet ita vivas, iudicium Dei effugiturum. Iudicare aut *existimare* ergò dicitur, qui ea facit, quæ tali iudicio consentanea sunt, quæque homo, si id reverâ & actu iudicaret, facturum esset. In ejusmodi enim casu Deus ex factis de animo iudicat, hominibusque animum factis ejusmodi convenientem tribuit. Eodem sensu, quo de enormibus peccatoribus dicitur, quod *diligunt mortem, Proverb. VIII. 36.* quod *oderunt animam suam, Proverb. XXIX. 24.* & de avaris, quod sint *idololatæ, Eph. V. 5.* & voluptuosis, quod *ventrem faciant suum Deum, Phil. III. 19.* Ita ergò iudicantes, seu ita viventes quasi id iudicarent, minime credere debent, se iudicium Dei effugituros: id est, vel quod non sint comparituri coram iudicio divino; vel licet coram illius iudicio sistantur, quod sint absolvendi, aut pœnâ in se statutâ non afficiendi: iustus est quippe Deus, ut unicuique secundum opera retribuatur: & de iudicii divini æquitate in animo tuo convictus es, quia tu ipse eadem facientes condemnas. Ad hæc omnipotens est, ut nullus vindicem illius manum effugere possit; & iudicium illius est sine pœnitentiâ.

Vers. 4. An divitias benignitatis, & patientiæ & mansuetudinis ipsius contemnitis?

Hisce verbis omnem impunitatis spem, quam concipere forte possent, præscindit Apostolus; docendo, ipsos contemnere benignitatis Dei erga se divitias; & per impœnitentiam suam, quâ magis magisque in impietate suâ indurantur, Dei in se iram magis accendere, ac tandem graviore supplicio, pro impietatis suæ merito puniendos: Quasi dicat: Tu falsâ quâdam imaginatione tibi blandiris, & quoniam nunc non statim puniris, sed Deus te longanimitè magnâque cum patientiâ tolerat, te nunquam puniendum confidis. Erras autem: Deus hac suâ benignitate ad resipiscentiam te invitat: Si verò in impietate tuâ pergas, neque à sceleribus tuis resipiscas, Deus iræ suæ thesauros tandem in ultimi iudicii die in te effundet.

Primò ergò aufert ipsis inanem illam

fiduciam impunitatis: Utque tantò magis summam ipsorum impietatem exaggeret, Dei ergà ipsos bonitatem, quam contemnere eos dicit, verbis pluribus & maximè emphaticis amplificat. Primò tribuit Deo *χρηστότητα*, quâ Deus ultrò homini non merenti, imò contrarium merito, bene vult ac facit: ut *Tit. III. 5.* Deinde *patientiam*, seu *ἀνοχήν*; quâ Deus illorum peccata ac impietatem tolerat, neque statim punit, seu resipiscentiæ tempus concedit. Ea similiter Deo tribuitur *cap. III. 26.* Tandem & *longanimitatem*, quâ Deus tardus est ad iram, & non punit, nisi postquam diu peccatorum resipiscentiam expectavit, omniaque quibus ad resipiscentiam flecti possunt media adhibuit. Eadem Deo tribuitur *Rom. IX. 22.* Dicit autem quod Deus non tantum hæc attributa ergà ipsos demonstret, sed illorum *divitias*: id est, quod maximâ erga ipsos usus sit, ac etiamnum utatur benignitate, patientiâ ac longanimitate: quia, licet peccatis suis pœnam essent commeriti, summa tamen ac maxima iis contulit beneficia, & diu admodum pœnam distulit; unde ipsi occasionem arripuerunt credendi, se Deo non ingratos esse, ac securè in statu suo acquiescendi. Similes bonitatis divitias Deo tributas videmus *Rom. IX. 23. Eph. I. 7. II. 4.*

Has divitias bonitatis eos *contemnere* ait: Non quod directè eas contemnant, sed interpretativè: id est, ità vivant, perinde ac si eas directè contemnerent; seu, consideratione divitiarum bonitatis Dei, se ad resipiscentiam adduci non patiantur; sed eis ad maiorem in peccatis indurationem abutantur: eâdem phrasi, quâ Pharisei *consilium Dei erga se sprevisse*, *Luc VII. 30.* & Judæi Antiochienses se *vita aternâ indignos judicasse*, *Act. XIII. 46.* dicuntur. At sic peccati illorum fœditas magis elucet, quia est maximæ bonitatis divinæ contemptus, actusque animi erga Deum maximoperè ingrati.

Contemptus autem hujus causam addit: *Ignorans quod benignitas Dei ad resipiscentiam te ducit?* Ignorantiam iis tribuit non simplicem, sed voluntariam, quâ id quod scire debebant ac poterant, nimirum, quod bonitatis ac tolerantiae divinæ finis sit resipiscentia ipsorum, nesciverint; sive quia id scire noluerint; sive, quia nunquam seriò ad animum revocaverint, aut consideraverint, quem in finem tantâ erga ipsos tolerantia Deus utatur, non aliter ac si deditâ operâ ignorantiam hanc affectaverint: Ità enim fit, peccati volupate ità detinentur homines, ut cogitationibus suis illi unice intenti, nunquam animum applicent ad meditandum ea, per quæ ab illis avelli ac abstrahi queant:

atque ità in profundam demerguntur ignorantiam, & peccatis suis securè indormiunt. Finis autem bonitatis divinæ, cuius ignorantiam ipsis tribuit, est, eos *ducere ad resipiscentiam*. Ductio manu fit, estque talis actio, cui homo voluntariè obsequi, vel etiam obstinatè resistere potest, atque ità ductorem suum non sequi. Bonitas & tolerantia divina peccatores ad resipiscentiam ducit; quia illis inest efficacia per quam peccatores, si bonitate divinâ rectè utantur, à peccatis suis resipiscere possunt, imò verè resipiscunt; eumque in finem Deus bonitate suâ erga illos utitur, ut resipiscant. Erga quos ergo Deus bonitatem suam exserit, eorum resipiscentiam seriò vult; & si bonitate illâ duci se patiantur, ac tam benignum ducem sequantur, verè resipiscunt, & à pœnâ commeritâ immunes erunt: juxta *Rom. VIII. 14. Qui spiritu Dei aguntur filii Dei sunt*. Ubi ipse actionis ducendi effectus designatur: hic autem illius finis, in quem illius efficacia tendit. Sed quia finem hunc propriâ suâ culpâ ignorabant, salutarem hunc effectum consecuti non sunt.

Vers. 5. Sed secundum duritiem tuam, & cor impœnitens thesaurizas tibi iram, &c. Hic quasi responsionis formâ ad duas quaestiones, *vers. 3. & 4.* ostendit vanam esse ipsorum fiduciam de impunitate. Dicit namque ipsos sibi *thesaurizare iram*. Thesaurus propriè significat ejusmodi nummos, quos recondimus & asservamus, sive in futuram necessitatem, sive ut eorum possessione nos oblectemus; solentque, qui eos colligunt, toti in eo esse, ut alios reconditis apponendo thesaurum suum continuo augeant & ampliorem reddant. Hoc sensu vox hæc legitur *1 Cor. XVI. 2. 2 Cor. XII. 14.* Hæc autem voce Apostolus pergit in locutione metaphoricâ, quâ hætenus usus est. Dixerat ipsos contemnere divitias bonitatis ac longanimitatis divinæ; addit hic, quod sibi *thesaurizent iram*: estque hic elegans oppositio, inter contemptum divitiarum bonitatis Dei, & thesaurizationem iræ: indeque pœnæ quam sibi impietate suâ accersunt æquitas elucescit: æquissimum enim est, ut qui bonitatis divinæ divitias contemserunt, sibi thesaurum iræ acquirant; ut quemadmodum ira bonitati opposita est, ità & thesaurus iræ, divitiis bonitatis opponatur. Præterea, *thesaurizare*, seu thesaurum colligere, hic significat, facere, seu in causâ esse, ut thesaurus colligatur, nimirum apud Deum, qui iram in illos ob peccata continuo maiorem concipit. Eodem sensu vox *ἀποθησαυρίζειν* legitur, sed in statu plane contrario, *1 Tim. VI. 19.* Similem locutionem vide *Nehem. XIII. 18.* Ira hic significat pœnam, seu supplicium, quod

quod iræ divinæ consequens & effectum est : quia enim ira est affectus puniendi, hinc & pœna per *iram* significatur ; uti & mox *vers.* 8. Sensus ergo est, sicut thesaurizantes magnam pecuniæ summam sibi colligunt, eamque quotidie augent & accumulunt : sic ipsi iram Dei in se magis ac magis provocant, gravitatemque supplicii sibi infligendi continuo augent. Causam augmenti hujus addit : *Secundum duritiem tuam.* Vocula *κατὰ*, secundum, causam hic significat, quasi dicat, pro tuâ duritie : ut *Eph. I. 5. 7. Tit. III. 5. & 1 Pet. I. 3.* Durities hæc oritur e longâ ac diuturnâ consuetudine peccandi, per quam ita sensim peccatum animo peccatoris alubescit, tantamque illi voluptatem conciliat, ut illi renuntiare minimè velit ; omnesque monitiones ac rationes in contrarium respuat ; sensu enim, aut spe voluptatis homo se duci patitur : quæque voluptas prævalet, eum ordinariè abripit. Cum itaque consuetudo peccandi maximam peccato conciliavit voluptatem, ea ipsa facit, ut nullo modo spirituali illâ voluptate, quæ ex virtutis exercitio percipitur, utpote sibi ignotâ, afficiatur ; itaque carnali voluptati indulgendo tandem quasi callum animus illius contrahit. Tales *Eph. IV. 19.* vocantur *ἀπληγνότες*, quod amplius dolere nequeant, seu nullum amplius conscientiæ remorsum sentiant. Hic illis tribuitur *durities* : quia sicut res duræ nihil in se admittunt, sed quicquid illis impingitur repellunt : sic & illorum animus nullis rationibus, promissis, nimis, beneficiis, castigationibus cedit, aut flecti se patitur, sed omnia præfractè respuit. Unde talibus tribuitur *cor lapideum*, *Ezech. XI. 19.* *adamantis instar*, *Zachar. VII. 12.* & *facies dura instar rupis*, *Jerem. V. 2.*

Et *cor impœnitens*. *Ἀμετανόητον* propriè significat, quod resipiscere non potest. Verum hoc sensu accipi hic nequit ; quia illa impotentia resipiscendi aut attribuenda esset punitioni divinæ : & sic Deus suâ punitione omnium ex illâ impotentiâ sequentium peccatorum autor foret : quod horrendum : aut peccandi consuetudini ac habitui : At verò habitus actionem contrariam difficilem quidem reddit : non tamen prorsus impossibilem. *Ἀμετανόητον* ergo significat, *impœnitens*, seu quod non resipiscit. Eodem modo, quo *1 Cor. XV. 58.* fidelibus commendatur, ut sint *ἀμετακίνητοι* ; id est, non qui commoveri nequeunt, sed qui non commoventur ; & *2 Cor. VII. 10.* tristitia secundum Deum operari dicitur resipiscientiam *ἀμεταμέλητον*, hoc est, non cujus hominem pœnitere nequit, sed cujus hominem non pœnitet. Sed verò licet vox hæc communiter usitatâ significatione accipiatur, non

tamen eâ indicatur, illos, quibus cor hoc tribuitur, omni prorsus resipiscendi potentiâ esse destitutos. Notum est Scripturibus sacris usitatum esse, rem maximè difficilem ; & à quâ homo toto animo abhorret, impossibilem vocare : sic dicitur homo qui assuevit malè agere æquè non posse bene agere, ac pardus maculas, & æthyops pellem mutare, *Jerem. XIII. 23.* ab alterâ parte, homo regeneritus non posse peccare, *1 Joan. III. 9.* ob summam quæ in utrisque est animi aversionem, quæ actum habitui contrarium maximè difficilem reddit, ejusque productionem, perinde ac si impossibilis esset, impedit. Quod alibi latius ostendimus. Eodem modo & hic *cor* dicitur *impœnitens*, quia à resipiscentiâ abhorret, peccatis assuetis indulgere cupit, ideòque resipiscencia ipsi difficilis est, ac nunquam de eâ seriò cogitat, aut se ad eam disponere conatur. Hoc sensu cor quod resipiscere nequit significaret cor à resipiscentiâ alienum. Tale cor durum ac impœnitens concipiunt ex benignitate ac patientiâ Dei : quia enim Deus eos patienter tolerat, se Deo non ingratos credunt, atque ita, dum sibi in statu suo placent, de eo mutando non cogitant ; ac magis in impietate suâ indurantur. Ità videmus homines indurari, non actione aliquâ Dei, quâ duritiem in ipsis operatur Deus ; sed maligno abusu bonitatis divinæ, quæ suâ naturâ tendit ac disposita est ad ipsos ducendum ad resipiscentiam. Liberâ ergo ac voluntariâ malitiâ indurantur ; eademque actio divina, quâ indurantur, ipsos, nisi essent corrupti mente, ad resipiscentiam esset ductura.

In diem iræ, &c. Designatur ultimi judicii dies : qui hic dies *iræ* vocatur respectu eorum, qui impietate suâ divitias bonitatis divinæ contemserunt ; quia Deus thesauros iræ suæ, quos ipsi sibi accumularunt, tum in illos effundet : hoc est, pro meritis ipsos est puniturus. Sic respectu talium dies judicii divini *dies iræ* vocatur, *Apoc. VI. 16, 17.* & mox *vers.* 8. dicitur, talibus retribuendam *iram & indignationem*. Alias respectu piorum vocatur *dies liberationis*, *Luc. XXI. 28.* & *refrigerii*, *Act. III. 19.*

Et *revelationis justii judicii Dei*. Vocatur *justum judicium Dei*, quia, ut *vers. seq.* dicitur, Deus in illo unicuique retribuet secundum opera. Illud autem judicium illo die revelabitur. In hoc seculo id conspicuum non est : hic permittit Deus impios piis, perinde uti zizania tritico, permixtos vivere. In illo autem die conspicuum erit discrimen inter justum ac injustum, ex status utrisque assignati diversitate. Salus piorum, quæ nunc cum Chri-

sto occultata est in Deo, illo die simul cum Christo revelabitur, *Coloss. III. 3, 4.* & thesaurus iræ divinæ, nunc clam reconditus & asservatus, tunc manifestus reddetur, suppliciumque omnibus conspiciendum, uti dicitur *2 Thess. I. 7, 8, 9.*

Verf. 6. *Qui reddet unicuique secundum opera.* In eo itaque iustitia iudicii divini apparebit: iustum quippe est unicuique secundum opera retribui. Vox & à quibusdam explicatur, ut non tantum generatim significet retributionem, sed & illius retributionis diversitatem, pro operum quibus retribuitur diversitate; adeo ut & proportionem quandam inter retributionem & opera, ac proinde diversos remunerationis ac supplicii gradus includat: Quo sensu eam & *vers. preced.* accipiunt. Certum quidem est, Scripturam aliis in locis diversitatem graduum tam in gloriâ quam in supplicio, quæ in futuro sæculo locum habitura est, indicare; ut respectu gloriæ *Luc. XIX. 16, 17, 18, 19.* & alibi: respectu supplicii, *Luc. XII. 47, 48.* Attamen ex solâ hac voculâ *secundum*, si alia argumenta deessent, id sufficienter probari non videtur: Hoc certè loco ad inæqualitatem hanc respicere non videtur Apostolus; sed tantum retributionis diversitatem indicare, prout quisque vel bona vel mala egerit; prout sequentia satis clarè indicant. Illa autem retributio secundum opera, non necessariò includit meritum; sed simpliciter significat retributionem, qualiscunque ea sit, sive sit secundum meritum, sive secundum promissionem gratuitam, sive gratiam. Supplicium quidem retribuetur secundum meritum, nec quicquam supplicio peccatorum merita excedente punietur: inter remunerationem autem æternæ vitæ & hominis obedientiam nulla est proportio; sed illa datur ex gratiâ. Ab operibus autem excludi non debet fides, quæ & ipsa obedientiæ nostræ opus est, ut alibi fusè probavimus. Unde & credentibus in Christum salus promittitur *Marc. XVI. 16. Joan. III. 36.* & alibi. Addit autem, *unicuique*: ut retundat falsam illam imaginationem, quâ Judæi, qui alios condemnabant, cum ipsi eadem aut similia facerent, confidebant se effugituros iudicium Dei. Nemo enim iudicium illud effugiet: & prout cujusque facta fuerint, etiam retributionem accipiet.

Verf. 7. *His quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.*

Patientia boni operis significat non tantum perseverantiam in bono opere, sed & tolerantiam, quæ includit molestiam, quæ, ut in bono opere perseveretur, sustinenda est: potest siquidem homo, aliàs à virtute non alienus, malorum quæ ferenda sunt metu

à perseverantiâ deterreri, iisque succumbere. Hæc ergo patientia boni operis in se includit perseverantiam in bono, juxta *Matth. XXIV. 13.* persecutionum, temptationum, aliarumque molestiarum constantem tolerantiam, *Luc. VIII. 15. Apoc. II. 10.* ac tandem, longanimum præmii, licet diu dilati, expectationem, *Hebr. X. 36, 37. Jacob. V. 7, 8.*

Quærere gloriam, honorem & incorruptionem per patientiam boni operis, est, bona opera facere, in iisque constantem esse, nec ullis tentationibus ab eâ dimoveri, eâ spe ac fiduciâ, ut gloriam ac honorem consequaris. Qui enim quærît, supponit rem quam quærît reverâ existere, eam autem nondum esse suam, sed si eam ritè quærât, suam futuram, vel saltem fieri posse. In negotio salutis æternæ supponitur eam, si ritè quæramus, certò certius nostram futuram, ejusque amor, spesque eam consequendi nos ad quærendum excitat. Non tantum itaque spe vitæ æternæ obtinendæ Deo obedire licitum est, sed & ea est obedientia, quam Deus vitæ æternæ præmio remunerari promittit. *Quærere* itaque includit intentionem obtinendi id quod quærimus. Ea autem vel est directâ, cum quis per promissâ divina de illius acquisitione persuasus, bona opera facit eâ spe, ut promissam vitam æternam à Deo obtineat, tanquam obedientiæ suæ præmium: Sic Dominus jubet *Matth. VI. 20, 33.* & Apostolus *Coloss. III. 1.* ita de Mose dicitur, *Hebr. XI. 24, 25, 26.* & de Christianis *2 Cor. IV. 17, 18.* in eoque fidei essentia propriè consistit, quæ ideò *Hebr. XI. 1.* *sperandarum hypostasis* vocatur. Vel indirectâ; quando quis intentionem hanc expressè non habens, ea tamen facit, quæ ad vitæ æternæ possessionem ducunt. Sicut enim antea ostendimus, quod illi, qui peccatis, quæ Deus morte punire vult ac minatus est, indulgent, mortem diligere, & animas suas odisse dicuntur: ita etiam dici potest, eos, qui se in bonis operibus constantes ostendunt, id facere, quod Deus gloriâ ac honore remunerari decrevit, atque ita certo respectu, gloriam ac honorem quærere, licet eam directè non intendant. Atque hoc sensu etiam applicari potest, non tantum nondum per verbum Evangelii ad fidem in Jesum Christum vocatis; sed & Israëlitis, qui licet adeò aperta vitæ æternæ promissâ, qualia in Evangelio exstant, non habuerint, generalia tamen vitæ habuere, quibus & vitam æternam ex intentione Dei fuisse inclusam, perinde uti typo terræ Canaan cælum cælestiaque bona adumbrata fuisse, diligenti inquisitione ac seriâ promissorum divinorum meditatione cognoscere potuerunt; atque ita etiam in vitam

vitam æternam respexerunt: uti ex *cap. XI. ad Hebr.* non obscure liquet: vel si qui ex ipsis, literæ legis inhærentes, ad sublimiorem illum sensum mentes suas non erexerint, illi ea facientes quæ Lex exigit, & quibus præstitis vitam promittit, etiam vitam & gloriam quæsiuisse, licet non directè, dici possunt. Imò & hæc applicari possunt Ethnicis, secundum rectæ rationis dictamen viventibus: illi enim ita viventes ea faciunt, quæ Deus ut media ad honorem & incorruptionem constituit. Quamvis enim eorum opera promissa non habent vitæ æternæ, attamen Deus ex abundantia gratiæ secundum rectæ rationis dictamen viventibus vitam æternam donare potest, quam tamen nulli daturum credo nisi ob Christum, gratiamque in Christo exhibitam: ut ita in Christo salus ipsorum fundetur, & sine respectu ad Christum salutem nulli dari appareat.

Verf. 8. *Iis autem qui ex contentione sunt, & veritati quidem inobedientes, injustitiæ autem obediētes, indignatio & ira.*

Ex aliquâ re esse dicuntur, qui rem illam factis exprimunt, iisque rei illi se totos addictos ostendunt. *E contentione* ergo sunt contentiosi; perinde uti *1 Joan. IV. 5.* *è mundo*, mundani; & *Act. XI. 1.* *è circumcissione*, circumcisi. Non autem quivis contentiosi intelliguntur, qui de rebus civilibus inter se contendunt; sed propriè qui contradicendi studio contrà veritatem laborant, eique cum pertinaciâ resistunt, animumque suum contrà eam obfirmant, rationesque illi contradicendi magno studio conquirunt. Qui porro describuntur, quod sint *inobedientes veritati*, seu sibi veritatem persuaderi non patiuntur, neque ea quæ veritas facienda dictat, facere cupiunt: Quod obstinatæ improbitatis indicium est. *Veritas* autem hæc præcipuè est Christiana veritas, seu doctrina, quæ per excellentiam *veritas* vocatur, *Joan. I. 17.* Illi sese opposcentes, *veritati inobedientes* dicuntur; quales præcipuè erant Judæi, qui Evangelium non tantum ipsi repudiabant, sed & illud amplectentes omnibus modis persequabantur, *1 Thess. II. 14, 15, 16.* Sed & extendi potest ad Legem Moïsis, quæ quoniam à Deo tota est, & sanctissima habet præcepta, etiam meritissimo jure *veritas* vocatur. Judæi itaque impiè viventes, peccataque qualia descripsit committentes, cum tamen alios propter eadem damnabant, veritati inobedientes sunt: quales describuntur infra *vers. 17. & seqq.* Imò & ad ipsam legem naturæ & rectæ rationis dictamen extendi potest; quæ & ipsa veritas est honesta præcipiens & turpia vetans; cui si quis oblietetur veritati inobediens est. Hos omnes intelligi, docent sequentia, *injustitiæ*

obedientes. Hic enim propriè effectus est rejectionis veritatis. *Injustitiæ* autem *obedire*, propriè est, totâ voluntate ferri in ea quæ injusta sunt ac inhonesta, ac legi cuicunque, sive naturali, sive Mosaicæ, sive Christianæ adversantur, eaque quavis oblata occasione facere, non aliter ac si injustitiam sibi tanquam dominum adscivissent, seque illi in servitutem tradidissent, qui *cap. VI. 12.* *peccato in concupiscentiis obedire* dicuntur. *Indignatio & ira*, supple erit, aut retribuetur. Conjunctio duarum vocum, magnam iræ abundantiam ac vehementiam significat, seu potius grave supplicium, quod magnæ iræ effectum esse solet. Ea autem, quia vitæ æternæ opponitur, est mors æterna, quam Deus propriè Evangelii contemtoribus comminatus est. Cujus gravitatem *vers. seqq.* distinctius & plenius describit.

Verf. 9. *Afflictio & angustia super omnem animam hominis operantis malum, Judæi primum & Græci.*

Duobus prioribus versibus descripsit qualitates eorum quibus Deus retributurus est vel vitam æternam, vel iram & indignationem. Nunc judicii illius universalitatem declarat, quod sit futurum super omnes nemine prorsus excepto. *Afflictio*, seu tribulatio, & *angustia* sunt effectus pœnæ in eò qui punitur: malum enim quod per punitionem infertur tribulationem animique angustiam producit: de eâ vide *Luc. XXI. 25, 26.* & *Apoc. VI. 16.* *Super omnem animam hominis operantis malum.* Non quod animæ solæ sint affligendæ, corpora non: contrarium liquet ex *Luc. XII. 4, 5.* & hunc in finem etiam impii ex morte resurgent, ut & in corpore, cujus ministerio peccata commiserunt, supplicium luant: *Joan. V. 28, 29.* *2 Cor. V. 10.* Sed quia anima præcipua pars est hominis, eaque propriè tribulationem ac angustiam percipit, Apostolus per *animam hominis* ipsum hominem intelligit: perinde uti sæpè solâ voce *animæ* homines intelliguntur: *Act. VII. 14.* *Rom. XIII. 1.* Sic *Jacob. I. 21.* dicuntur *animæ nostræ salvandæ*, cum totus homo tam corpore quam animo, salutem sit adepturus. *Operantis malum.* Omne quod in se malum est, quodque conscientia homini dictat, aut saltem dictare debet, malum esse, hoc est, quicquid legi divinæ tam naturali quam revelatæ, adversatur, hic voce *mali* comprehenditur. *Operari autem malum* non est, unum aut alterum peccati actum committere; sicut nec *operari bonum*, unum aut alterum actum Dei præceptis conformem præstare, aut aliquoties, quod bonum est facere: Sed se vel malitiæ ac improbitati, vel virtuti ac probitati totum tradere: Quod Scriptura alibi vocat *peccatum facere*: ut

1 *Joan. III. 8, 9. & veritatem facere, Joan. III. 20, 21.* Hic enim describuntur probi ac improbi, qui tales denominantur non ab uno aut altero actu, sed à totâ vivendi ratione quam quisque sibi elegit, & cui addictus est, quamque ordinariè factis suis exprimit; licet quandoque & per intervalla quædam illi non congruentia, imò contraria faciat: quoniam per illa, quia in iis non perstat, ratio ipsius vivendi non mutatur. Addit, *omnem animam*; & ne quis hic se excipi credat, distinctè id explicat, *Judæi primum & Græci*. Credebant Judæi se ob carnalem ab Abrahamo originem, ob circumcisionem in signum fæderis divini à se susceptam, se Deo gratos, & quomodocunque se gererent, à Deo non rejiciendos: juxta Rabbiorum doctrinam, omnis Israëlita partem habebit in futuro sæculo. Hoc supercilium hic Judæis demit, dum eos non magis quam gentes si impii sint, à futurâ pœnâ eximit. Quod verò addit, *Judæo primum*, indicat ordinem & præferentiam quæ apud Deum est inter Judæos, electum ipsius populum, & inter gentes, quos externâ ejusmodi electione Deus dignatus non est: primò Judæos judicabit, deinde gentes: Discrimen autem in judicio divino respectu utrorumque *vers. 12, 13.* describitur.

Vers. 10. Gloria verò, honor & pax omni operanti bonum. Quia *vers. 7.* operantes bonum descripsit, quod per patientiam boni operis gloriam, honorem, & incorruptionem quærunt, eleganti ad ea allusione hic dicit quod ipsis illud dabitur quod quærunt, sc. *honor, gloria, & pax*: Voce *pacis* quamcunque designans fælicitatem ac salutem, quæ verè salus est: significatione in Scripturâ usitatissima. Idemque hic in judicio divino observabitur ordo, *Judæo primum*, deinde *Græco* seu gentili.

Vers. 11. Non enim est personarum acceptio apud Deum.

Rationem hic reddit Apostolus, cur Judæis ob carnalem suam ab Abrahamo originem, si iisdem cum gentibus vitiis ac peccatis contaminati vivant, nulla sit in judicio divino futura prærogativa, sed ipsi eadem cum gentibus pœnâ afficiendi: Quia apud Deum non est personarum, seu faciei acceptio. Notum est, *personas*, seu facies, accipi in judicio diei, quando judex non respicit merita operum cujusque, sed externas circumstantias, quæ planè sunt extra causam quæ in judicium venit, neque ullum ad illius justitiam aut injustitiam respectum habent, & ob quas sæpè nocens absolvitur, innocens condemnatur, vel ex duobus æquè nocentibus unus absolvitur, alter condemnatur; puta quod unus

sit consanguineus, aut civis, alter extraneus, unus dives, aut munera dederit, alter pauper; aut similes. Qui enim hæc in judicio respicit, non ipsas res, sed nudas personas aut facies respicere dicitur. Hoc vitium à Deo removet Apostolus. Sic idem Moses dixit, *Deut. X. 17.* Et per id rectè probat, Judæos æquè ac gentes, si peccent, à Deo puniendos; & gentes non minus quam Judæos, si bona egerint, gloriâ ac honore à Deo remunerandas: Quia nullæ circumstantiæ externæ eorum qui judicantur apud Deum in considerationem veniunt: sive quis originem trahat ab Abrahamo, sive aliunde, hoc nullius apud Deum ponderis est ac momenti, qui facta æstimat, non autem personas respicit: Si autem Judæos impios impunitos dimitteret, & solummodò, quia genus ducunt ex Abrahamo, gloriâ ac honore decoraret: gentes verò, licet honesta sectantes & consentaneè rectæ rationi viventes, honore ac gloriâ excluderet, & à se rejectas afflictione & angustia premeret, omninò personarum acceptor esset Deus, & non factorum merita, sed nudas personas seu facies respiceret. Quod cum hic à Deo removeat, sequitur ergò, Judæos ac gentes æquali in statu coram judicio divino considerari, & Deum utrisque æqualiter secundum opera retributurum. Verum quidem est, quod Deus Abrahamum ejusque posteritatem elegerit sibi in populum, reliquis gentibus præteritis; sicut & Jacobum ejusque posteros præ Esauo, illiusque posteritate: Verum hæc electio fuit beneficium, donatio, & variorum bonorum impromerita concessio, quæque potissimum temporalem fælicitatem spectabant, quorum Deus tanquam absolutus Dominus liberalis largitor ac dispensator est pro arbitrio ac beneplacito suo, citra cujusquam, cui hæc non largitur, injuriam. Alia verò est ratio judiciorum, quæ secundum legem exercentur, & quibus ex justitiâ unicuique retribuitur juxta opera sua, & ubi Deus judicis officio fungitur: in iis enim personarum acceptio judicii everfio est, fæderisque aut legis divinæ, quæ piis vitam promittit, impiis mortem ac supplicium comminatur, destructio. Hinc Petrus dicit *Act. X. 34, 35.* quod *Deus non sit acceptor personarum, sed in quacunque gente qui ipsum timet & justitiam operatur, illi gratus sit.*

Vers. 12. Apostolus porrò probaturus, quomodò Deus adeò diversos & admodum inæquali gratiâ donatos populos, Judæos videl. ac gentes, æquali ratione vel sit puniturus, vel præmio donaturus; & utrisque prætextum ademturus, quem pro se quisque allegare posset, unus, quod legem non haberet, alter quod à Deo lege donatus

donatus, atque ita prae alio eximius esset; ac ostensurus, quomodo Deus hoc modo iudicium exercens sine personarum acceptione sit iudicaturus, addit: *Quotquot enim sine lege peccarunt sine lege peribunt. Sine lege peccare*, est, peccare cum legem non habeas. Hoc sensu enim vox *ἀνόμους*, & *ἀνομία* accipitur & alibi, & significat statum eorum quibus lex data non est: intellige hic legem externam & revelatam, & speciatim quidem legem Mosaicam, sine qua hic dicit gentes peccasse. Hoc sensu vox *ἀνομία* legitur 1 Cor. IX. 21. Et si autem gentes legem non habuerint, & peccatum propriè sit exlegitas, aut transgressio legis, 1 Ioan. III. 4. tamen peccatum illis tribuitur: quia habuere rectæ rationis dictamen, quæ ipsos discrimen inter honestum ac turpe, atque illud sequendum hoc verò fugiendum esse docuit; imò, ut *vers. ult. cap. preced.* dicitur, hoc esse ius Dei, ut qui enormia illa peccata contra rationis dictamen faciunt, digni sint morte. Qui ergo peccant sine lege, sunt, qui faciunt quod malum, ac proinde à lege vetitum est, etsi legem externè latam ac promulgatam non habeant: itaque qui peccant contra legem naturalem, cordibus inscriptam, omniumque actionum suarum regulam: Quales designantur *Luc. XII. 47. per servum qui nescivit voluntatem domini sui, & tamen digna plagis fecit.* Non itaque hæc accipienda sunt de gentibus, jam vocatis per Evangelium, vocationemque illam rejicientibus: Licet enim de iis quidem dici possit, quod legem Mosaicam non habent, seu illi subiecti non sunt: durum tamen est, dicere illos sine lege peccare, qui contra Evangelium, legem omnium perfectissimam, peccant. Quid quod *vers. 14, 15.* de iisdem gentibus legem non habentibus dicatur, quod *sibi ipsis sint lex*; quod de alià lege quam naturali explicari nequit. Idem evincit Apostoli scopus; qui est, ostendere, quod, cum omnes antè Evangelium sub peccato ac condemnatione fuerint, jam Evangelium, & in Evangelio oblatam gratiam divinam amplecti debeant, ut salventur: quod *cap. III.* urget. Ergò in hoc capite, ubi adhuc statum eorum sub peccato & condemnatione describit, sicut de Judæis loquitur, ut consideratis ante Evangelium, & sub Lege adhuc existentibus & contra eam peccantibus; ita etiam agit de gentibus per Evangelium nondum vocatis, sed adhuc legi naturali subiectis. Et si gentes jam per Evangelium vocatas, idque respicientes, designare voluisset, omnino credibile est quod id clarius expressurus fuisset, ipsisque crimen incredulitatis & rejectionis Evangelii objecisset, ob quod se pœnæ in Evangelio denuntiatae

reos reddidissent; perinde uti 2 Thess. I. 8. Et necesse non fuisset, pœnæ hujus iustitiam operosè probare: ipsa enim per se patet; & procul dubio de illis dixisset, quod per legem Evangelii condemnabuntur. Ex quibus evidenter colligimus, per eos qui legem non habentes peccant, gentes intelligi Evangelii cognitione nondum illustratas.

De iis autem dicit; quod *sine lege peribunt.* Quia ab illis non exigetur, quod præcepta legis sibi non data non observaverint: neque juxta comminationes lege comprehensas damnabuntur. Quomodo ergò peribunt? Quia contra dictamen honesti ac turpis, cordibus suis inscriptum, peccarunt; quod impios sui contemptores pœnæ reos dicat, & impunitos dimitti non permittit. Exitium autem illorum generali voce *peribunt*, designatur: Qualis autem & quanta hæc perditio futura sit, hic distinctè non explicatur. Evangelii contemptoribus denuntiatur 2 Thess. I. 9. *æternum exitium à facie Domini & gloriâ roboris ipsius: & perditio corporis & animæ in gehennâ, Matth. X. 28. Luc. XII. 4, 5.* Sed certum pœnæ genus ac gradum sine ullâ revelatione divinâ contra rectæ rationis dictamen peccantibus, nusquam in Scripturâ expressum legimus. Colligimus ergò, tales in iudicio divino condemnandos, ac scelerum suorum pœnam luituros: pœnæ genus ac gradum non definimus, sed Deo committimus, qui secundum infinitam suam sapientiam cujuscunque peccati merita novit: & secundum iustitiam suam neminem ultra meritum est puniturus, sed unicuique juxta opera rependet.

Et quotquot in lege peccarunt, per legem judicabuntur. Per hos propriè intelligit Judæos, quibus lex data est, quique in eo statu nati sunt, quod legi subiecti sint: quorum ergò peccata contra legem commissa sunt, & non aliter quam contra legem expressam commissa considerari possunt. Itaque *ἐν νόμῳ* hic idem est, atque 1 Cor. IX. 20. *ὑπὸ νόμον.* Per legem judicabuntur. Quia lex, cui subiecti vixerunt, norma erit ad quam facta ipsorum expendentur: & legis comminationes mensura pœnæ propter peccata ipsis infligendæ: atque ita factis ipsorum pœna lege expressa rependetur. Notandum autem, hic non esse locutionem indefinitam, *qui sine lege peccarunt*, &c. sed universalem, *quotquot peccarunt*, ita ut nemo excipiat, sed singulos, tam inter Judæos quam gentes, comprehendat: perinde uti & *vers. 9.* dixerat, *unicuique.*

Vers. 13, 14, 15. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis justificabuntur, &c.

Hi tres versiculi tanquam parenthesi inclusi legi debent, prout etiam à multis parenthesi includuntur. In iis autem Apostolus versiculi præcedentis utrumque membrum illustrat, & distinctius explicat ac probat. Initium autem facit à posteriore membro. Durum poterat videri Judæis, se contra legem peccantes per legem condemnandos: Illud itaque probat nunc Apostolus, docetque, legis cognitionem ipsis nihil profuturam, si non conjunctam sibi habeat obedientiam legis. Non enim verba hæc cum quibusdam accipienda sunt, tanquam generalia, non restricta speciatim ad Judæos & ad legem Moisaicam; sed quamcunque legem comprehendentia, & etiam ad gentes directæ: Quasi nempe Apostolus, sicut *vers. præced.* ut probet Deum sine personarum acceptione unicuique retributurum, ostendit quâ ratione tam qui sine, quam qui sub lege peccarunt, punientur; ita & nunc ab alterâ parte ostendat, quâ ratione tam gentes quam Judæi, quique legem suam fervant, sint justificandi & salvandi, ut ita appareat, non tantum in negotio damnationis, sed & justificationis, Deum judicare sine acceptione personarum: Non enim Apostolus hic, perinde uti in præcedentibus, disertam utriusque populi, Judæorum nim: & gentilium, mentionem facit. Deinde, quia *vers. seq.* de gentibus differens, planè contraria de iis affirmat, quod legem non habeant, & quod sibi ipsis lex sint: Durum itaque foret, hoc loco *legem* ita generatim accipere, ut etiam designet eam, quâ gentes sibi ipsis lex sint: Durius adhuc, quod gentes, quæ *legem non habere* mox dicuntur, hic vocentur *auditores legis*. Itaque malumus Apostolum hic speciatim loqui de Judæis, & his verbis rationem reddere, cur Judæi contrâ legem peccantes per legem condemnandi sint.

Non enim auditores legis justi sunt apud Deum. Auditor legis, oppositè ad *factorem*, significat eum, qui legis cognitionem habet, & in eâ cognitione acquiescit, neque per eam ad legis observationem excitatur: sterilis itaque atque inefficax hic intelligitur scientia legis. Et *auditor legis* intelligi debet, qui auditor tantum est, nec ulterius tendit. Perinde uti *Jacob. I. 22. estote factores verbi, & non solum auditores*. Tales erant Judæi, habebant legem, quid in eâ sibi præceptum erat noverant; quidam eorum in eâ se exercebant, ut & alios erudire possent, uti in seqq. hujus capituli describuntur, & ob id solum se supra alias gentes extollebant, sibi que indubitata adscribebant salutem. Tales, ait, *non sunt justi apud Deum*. Sensus non est, quod talis non sit obser-

vator legis, aut justitiam exerceat coram Deo: sed, quod talis à Deo non censeatur justus. Ejusmodi externis sæpe decipiuntur homines, & quem magnificè de virtute differentem audiunt sæpe ut virtutis studiosum suspiciunt & admirantur: Coram Deo verò nemo justus est, neque ut justus censeatur, nisi ipse justitiam operetur. Itaque *justum esse apud Deum*, significat, justum censeari, & ut justum tractari à Deo. Quod manifestè ex oppositione liquet; probare enim volens, quod sub lege peccantes per legem condemnantur, dicit, auditores legis non esse justos apud Deum: quibus verbis justum esse opponit condemnationi; ac proinde significat, ut justum tractari, seu absolvi; perinde ut condemnari est, tanquam reum ac nocentem tractari. Quanquam etiam certum est, auditores tantum legis, & non factores, non operari justitiam coram Deo, sed illorum hypocrisin Deo esse notam; tamen illud hic propriè non intendit Apostolus; sed sicut tales coram Deo verè justi non sunt, quod nec justì à Deo censebuntur, nec ut justì tractabuntur.

Sed factores legis justificabuntur. Factores legis sunt illius observatores, qui faciunt quod lex mandat, & sollicitè sibi cavent ab omnibus quæ lex vetat. Hi *justificabuntur*, seu, à Deo justì censebuntur. Ea enim in hac epistolâ vocis *justificandi* est perpetua significatio, ut in seqq. ostendemus. Et eam hoc loco esse vocis hujus significationem, & non, justum fieri, præter ea quæ paulò ante dicta sunt, etiam ex ipsâ voce *justificabuntur*, quæ est futuri temporis, constat. Qui enim legem facit, eo ipso quod legem facit justus est: atque de eo qui jam justus est, & de quo id affirmatur, dici non potest, quod justus fiet: sed quidem, quod pro justo reputabitur, & ut justus tractabitur. Idque consentaneum est illis quæ in lege expressè exstant. Sicut enim ab unâ parte dicitur, *Qui fecerit ea homo vivet in eis, Levit. XVIII. 5. Deut. IV. 1.* ita ab alterâ parte denunciatur, *Maledictus qui non manserit in sermonibus legis hujus, nec eos opere perficit, Deut. XXVII. 26.* Docet hic solummodò Apostolus, quæ sit ratio justificationem apud Deum obtinendi per legem. An ea obtineri possit per legem, hic non examinat Apostolus; voluit tantum inanem Judæorum confidentiam retundere, & ad id sufficiebat, ostendisse quid requireretur ut quis juxta legem à Deo justus habeatur, eoque Judæos esse destitutos.

Vers. 14. Ita probato posteriore membro de Judæis, nunc etiam prius membrum de gentibus adstruit; ostenditque eas licet Moisis

Mosis lege careant, iuste tamen ob peccata sua perituras, quia contra legem naturæ cordibus suis inscriptam peccarunt. Itaque vocula *enim* non ad immediate præcedentia referri debet, sed ad remotiora, prout indicavimus. Dicit autem de gentibus, quod *legem non habentes naturâ faciunt ea quæ sunt legis*. Vox *φύσει* vel referri potest ad antecedentia, quod gentes legem non habent naturâ, id est, à nativitate, perinde ut Judæi, qui subjecti legi Mosaicæ nati sunt; eodem sensu quo Judæi *Gal. II. 15.* dicuntur *naturâ Judæi*: Qui quidem sensus verus est; sed non directè Apostoli scopum spectare videtur, qui est, ostendere gentes meritò reas esse pœnæ, etiamsi legem revelatam non habeant, quia peccant contra dictamen rectæ rationis: id autem solidè non probatur, si dicantur gentes legem non habuisse naturâ, seu à nativitate: potuisset enim ipsis postea lex esse data; & sic de iis dici non posset, quod legem non haberent. Melius ergo vox *φύσει* refertur ad sequentia, quod gentes, quæ legem non habent, *naturâ faciunt ea quæ sunt legis*. Ταύτην νόμος ποιεῖν dupliciter accipi potest: Vel, facere ea quæ lex jubet, sc. iusta ac honesta; & omittere quæ vetat, turpia nim: & inhonesta: Vel, idem facere quod lex facit; id est, honesta præcipere, & turpia vetare. Si priori sensu explicemus, sensus foret, gentes bona ac iusta facere instinctu naturæ. Certum quidem est, bona & honesta quæ gentes faciunt, ab ipsis fieri juxta dictamen rectæ rationis & instinctu naturæ, quo ad honesta facienda excitantur: Verum id hic non respicere videtur Apostolus: quia hic rationem reddit, cur gentes, quæ sine lege peccarunt, sine lege periturae sint: Gentes ergò considerat, non prout juxta, sed prout contra naturæ legem faciunt; & incongrua esset argumentatio, gentes iuste puniri ob peccata licet legem expressam non habeant, quia instinctu & dictamine naturæ legem observant, eaque faciunt quæ lex jubet: sic enim oppositum probaret per oppositum. Si posteriore sensu explicemus, tum sensus est: Gentes naturâ duce, & instinctu rectæ rationis ea facere, quæ lex facit: hoc est, honesta ac bona præcipere, turpia vetare, præcepta bene vivendi dare: ea enim omnia lex facit: eaque gentes faciunt dictante rectâ ratione, etiamsi destituti sint revelatione divinâ & legislatione externâ, qualis lex Judæis à Deo est data, ut vitæ ipsorum morumque regula sit. Qui sensus priori omnino præferendus est: & hunc si sequamur, facile explicari poterit, quomodo gentes, etsi legem non habeant, nimirum, revelatam, tamen *sibi ipsis lex sint*:

quia sibi ipsis legem vivendi præscribunt, quâ honesta præcipiunt, turpia vetant, præceptaque honestatis promissis præmii & comminatione pœnæ sanciant: tum & varia bene vivendi præcepta, ac monita moralia, & ad virtutis studium serias exhortationes passim inculcant: Quod tum ex diversorum populorum legibus, tum ex Philosophorum doctrinis ethicis evidentissimè liquet.

Verf. 15. *Qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus ipsorum*. Hæc descriptio gentium in se includit rationem, cur gentes sibi ipsis legem esse dixerit: quia ostendunt opus legis scriptum in cordibus ipsorum. Similes descriptiones, quæ rationem illius quod asseritur in se includunt, & alibi leguntur: *Matth. VI. 19, 20. X. 28. Luc. XII. 4, 5. Eph. IV. 30.* Opus legis propriè est, discrimen inter honestum & turpe. Id enim est opus legis, seu id quod lex facit, discernere inter honestum ac turpe, illud præcipere, hoc vetare. Quando gentes sibi ipsis legem præscribunt, ostendunt hoc discrimen inter honestum ac turpe cordibus suis esse inscriptum. Lex Mosis tabulis lapideis inscripta fuit: legem naturalem, seu discrimen honesti ac turpis, Deus gentium cordibus inscripsit. Non quod illa præcepta honestè vivendi homini jam à nativitate insint, homoque nascatur instructus ideis præceptorum bene vivendi: Non enim homo in lucem editur cum actuali quarundam rerum notitiâ; sed intellectus ipsius tabulæ instar rasæ est cui nihil est inscriptum, & cui quævis inscribi possunt; & non nisi per experientiam, institutionem, ratiocinationem, aut etiam revelationem, rerum antea sibi incognitarum notitiam acquirit, ideasque earum intra se format. Scriptura infantes discrimen inter bonum & malum, *Deut. I. 39.* & inter dextram ac sinistram, *Jona. IV. 11.* ignorare, differtè affirmat: tantum abest, ut ideas honesti ac turpis, seu bene vivendi regulas, sibi innatas habeant. Sed homini naturalis est intellectus, seu ratio, cujus vi, nullâ licet divinâ revelatione extrinsecus accedente, discernere potest inter honestum ac turpe; nimirum quando ad eam pervenit ætatem, quæ ratiocinationis est capax. Is enim est intellectus nostri vigor, ea mentis nostræ facultas, ut, sive accedente institutione, sive adhibitâ propriâ meditatione, variarumque rerum inter se collatione, ac super illis ratiocinatione, varias rerum ideas ex se elicere possit, ac de singulis judicare: Ea etiam est in mente nostra lux, ut homo illius ope dijudicare possit, quid illi consentaneum, quidve contrarium sit; quod vocibus honesti ac turpis efferre solemus; &

porrò discernere, quid sibi sibi faciendum, quidve fugiendum sit. Et cum homo vi luminis sibi innati ideas has ex se elicit, opus legis cordi suo inscriptum ostendit. Ex hisce liquet, hæc non de gentibus per Evangelium vocatis intelligenda esse, prout quidam ex Patribus ea intelligunt: Nam, ut antea aliquoties monuimus, hic agit Apostolus sicut de Judæis, ita etiam de gentibus ante Evangelii vocationem consideratis: & de gentibus per Evangelium vocatis dici nequit, quod legem nullam revelatam habeant, & quod sibi ipsis lex sint. Id autem, ut vidimus, optimè quadrat in gentes Evangelii vocatione adhuc destitutas.

Sicut autem gentes legibus quas sibi ipsis præscribunt, admonitionibus, adhortationibus, aliisque actibus externis, ostendunt opus legis, seu discrimen honesti ac turpis, cordibus suis esse inscriptum: ita & eadem in se habent principium per quod de hac eadem veritate convincuntur, actiones nempe internas conscientia, testimonium videl: & iudicium, seu accusationem, ac defensionem. Notum est, tres esse conscientia actus: Primus est, dictamen honesti ac turpis, seu quid faciendum, quid fugiendum sit: & illius respectu conscientia vocatur lex; estque opus legis cordibus hominum inscriptum. Alter actus est testimonium, quod conscientia reddit de cuiusque hominis actionibus: estque hoc testimonium fidele, idque homo nec negare, nec ullo modo evitare potest. Ac tandem tertius, iudicium; qui duo actus posteriores verbis sequentibus comprehenduntur: *Et inter se invicem cogitationibus accusantibus & defendentibus*; Non quod cogitationes ipsorum continuò sibi invicem adversentur, una ipsos accuset, altera damnet; sed quod per vices, prout opera ipsorum fuerint, cogitationes modò ipsos accusent modò defendant: Quando mala egerunt, cogitationes ipsos accusant, ac damnant, neque iudicium hoc effugere, aut ullâ ratione securi esse possunt; imò licet occultissima sint illorum peccata, nullique homini nota, conscientia accusantis stimulos effugere aut retundere nequeunt. Quando verò bona egerunt, conscientia ipsos defendit; & licet perversis totius mundi iudiciis opprimantur, licet tanquam flagitiosi ac facinorosi malè mulcentur, internum illud conscientia patrociniū nunquam ipsos destituit, sed invicti instar clypei est, quo se contra iniqua aliorum iudicia tuentur, & mediis in afflictionibus solantur, mentemque servant tranquillam. Hæc conscientia unâ ipsis attestatur, per internas illas accusationis ac defensionis actiones, opus legis, seu discrimen ho-

nesti ac turpis cordibus ipsorum inscriptum esse: Idque eò evidentius, quia naturaliter in homine est, simulac boni ac mali notitiam est adeptus. Deinde, est in omnibus hominibus quam primum notitiam illam adepti sunt. Ac tandem ita altè omnium animis infixata est, ut deleri nequeat, nisi forte in desperatè improbis; *Eph. IV. 19.* quamvis & in illis nonnunquam redeat, præsertim si adversis premantur. Unde evidenter colligimus, nisi notitia illa, per quam inter honestum & turpe discernunt, in cordibus ipsorum esset, fieri non posse ut in se ejusmodi cogitationes haberent: non enim damnare potest conscientia, nisi eum qui sibi commissi criminis conscius est: sicut nec ab alterâ parte defendere, nisi præstiti officii conscius. Et quoniam non rarò illud internum conscientia testimonium se per actiones externas, tam in malè quam benè sibi consciis, coram aliis hominibus prodit; illud non tantum ipsis, qui in se has conscientia operationes experiuntur, sed & aliis invictum argumentum est, honesti ac turpis discrimen cordibus illorum esse inscriptum. Atque ita ex hoc testimonio probavit Apostolus, gentes etsi legem externè latam non habuerint, nihilominus peccasse: & quia sine lege expressâ peccarunt, non quidem vi legis sibi non latæ, sed tamen ob dictaminis naturalis, quo sibi ipsis lex sunt, contemptum, justè puniri.

Vers. 16. *In die, quando judicaturus est Deus occulta hominum secundum Evangelium meum, per Jesum Christum.*

Hæc verba non cum immediatè præcedentibus connectuntur: illis enim docetur, conscientiam in hoc seculo testimonium præbere discriminis honesti ac turpis à gentibus cogniti, quibus hæc benè connecti nequeunt; ideòque ea parenthesi includenda ostendimus: sed cum *vers. 12.* parte priorè, quod gentes sine lege peccantes sine lege peribunt, in die quando Deus judicaturus est *occulta hominum*: id est, tam cogitationes, ac internas deliberationes, nulli mortalium nisi ipsi homini notas; quam occultas actiones, quas clam & in abscondito nemine conscio patrant. *Juxta meum Evangelium.* Non quod Evangelium sit futurum formula juxta quam Deus omnium hominum occulta in die illo judicaturus est: quibus enim Evangelium annuntiatum non est, imò quibus nulla lex lata est, juxta Evangelii, legis omnium perfectissimæ, formulam judicari ac damnari nequeunt; sed illi soli quibus annuntiatum est: Verum, quod Deus sit judicaturus hominum occulta secundum Evangelium, quia in Evangelio revelatum est, illum iudicii diem fore,

fore, in quo Deus omnes homines est judicaturus: ergò *juxta Evangelium*, tantumdem est, atque, prout in Evangelio revelatum est. *Meum*. Quia ipse tanquam Apostolus Jesu Christi, & quidem speciatim ad gentes missus, id prædicavit. *Per Jesum Christum*. Quod connecti potest, vel cum voce, *judicabit*, quod Deus occulta hominum in diē illo judicabit per Jesum Christum, quem omnium Judicem constituit, vivorum ac mortuorum, *Act. X. 42. XVIII. 31.* Vel cum immediate præcedentibus, *Evangelium meum per Jesum Christum*, hoc est, quod ego à Jesu Christo immediate accepi, ut ipse testatur *Gal. I. 12.* Sed prior sensus præferendus est.

Verf. 17. *Ecce tu Judæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo.*

Hic Apostolus speciatim ad Judæos sermonem suum convertit, omnesque ipsorum exceptiones, quibus se illi excusare, & supra gentes efferre solebant, refellit: Ita autem sermonem suum instituit, iisque illos titulis compellat, ut non tam vulgus, quam Doctores, Scribas, Pharizæos, aliosque in cognitione legis versatos alloquatur. *Judæus* nomen est gentis, significatque propriè ex Judâ oriundum. Sed post reversionem ex captivitate Babylonica, omnes, etiam qui ex reliquis tribubus è captivitate Assyriæ in terram promissam redierunt, sub tribu Judâ comprehensi, omnesque Judæi appellati fuerunt: adeò ut ex illo tempore Judæus & Israëlita, idem significarit. Cum autem populus ille variis à Deo privilegiis donatus esset, nim: speciatim populus Dei esset, cum quo Deus fædus erexerat, cui legem dederat, cujusque se speciatim Deum esse declaraverat; hinc nomen hoc evasit, non tam nomen gentis, quam professionis religionis, uti hodie nomen Christiani, Turcæ, &c. Quo sensu hic accipitur; ut & *Apoc. II. 9.* *Judæus cognominaris* itaque est, professionem edis te puram habere religionem, ac multa à Deo privilegia, quibus gentes carent. Maluit autem dicere, *cognominaris*, quam, *es*; quia non tam verè tales erant, quam se tales esse jactabant. Illa autem privilegia, quæ se jactando Judæos sibi tribuebant, duplicia enumerat Apostolus: alia quæ ipsis quoad seipsos competebant: alia quæ ipsis competebant cum respectu ad alios. Omnia autem illa privilegia ac prærogativas ipsis concedit, ut exinde tantò fortius ipsos impietatis coarguat, & iræ divinæ obnoxios esse convincat. Illa autem omnia sibi tribuebant, eo solo, quia Judæi erant.

Acquiescis in Lege. Non curiosè inquiris in aliorum doctrinas, qualescunque sint, ut exinde quid tibi sit vel faciendum vel

fugiendum addiscas, sed in Lege Moysi, vobis speciatim à Deo datâ, tanquam perfectâ vitæ normâ, & certò ad salutem ducente, securus es. *Gloriaris in Deo.* Jactas te verum Deum nosse, & veræ religionis cognitione imbutum, quæ vera est gloriant di materia, juxta *Jerem. IX. 23, 24.* *Gloriaris etiam de favore divino, quod Deus tibi, ut fæderato suo, propitius ac benignus sit, vosque solos esse Dei populum, juxta fæderis formulam, Genes. XVII. 7. & ea quæ aliquoties de vobis Moses enuntiavit, Deut. VII. 6. XIV. 2. XXVI. 18. 19.* Oppositè ad gentes, quæ *sine Deo* esse dicuntur, *Eph. II. 11, 12.*

Verf. 18. *Nosti voluntatem Dei*; præcepta nimirum divina, quibus sui colendi rationem præscripsit, quidve fieri vel non fieri à te velit. Ita legimus *Deut. IV. 7, 8. & Psal. CXLVII. 19, 20.* *Et probas potentiora.* *δοκιμάζειν* propriè est *probare*, seu examinare & inquirere, &, quod illi annexum est, *judicare ac discernere.* Hoc sensu legitur *2 Cor. XIII. 5.* *Vos ipsos probate*, nimirum, uti in immediate præcedentibus verbis dixit, utrum in fide sitis: & *1 Thess. V. 21.* *Omnia probantes quod bonum est retinete.* Sed quia probatione factâ, ac re bonâ deprehensâ sequitur approbatio, etiam *δοκιμάζειν* sæpè pro *approbare* accipitur: ut *Rom. XII. 2. Gal. VI. 4.* hinc & *δοκιμοί* vocantur, qui exploratione factâ probi inventi atque approbati sunt: *Rom. XIV. 18. 1 Cor. XI. 19.* *Τὰ ἀγαθέποντα* significant propriè differentia, seu ea quæ inter se differunt; qualia erant ab unâ parte lex Moysi, ab alterâ omnes Philosophorum doctrinæ. Discernis itaque ac dijudicas, omnesque doctrinas examinas an sint veræ an falsæ, etiam actiones an sint honestæ ac bonæ, an malæ ac turpes. Sed & *τὰ ἀγαθέποντα* significare possunt eximia ac potentiora, quæ cum aliis collata iis longè præponderant. Et sic sensus erit: Approbas legem, quæ præ reliquis doctrinis eximia est, omnesque alias longo intervallo superat. Idem tribuit a libi Christianis *Phil. I. 10.* Uterque sensus bonus est, & bene convenit cum verbis sequentibus, *institutus ex lege*: in quibus est quasi fons & fundamentum omnium harum prærogativarum: Quia enim instructus erat in lege, poterat omnes doctrinas & actiones à lege diversas examinare ac dijudicare: poterat etiam legem tanquam omnibus aliis doctrinis excellentiorem approbare: quantò enim exactius in lege fuit institutus, tantò evidentius præceptorum legis præstantia ac divinitas ipsi cognita fuit. Non inquit Apostolus, an verè hæc sibi attribuerent Judæi; sed per concessionem hæc omnia, qui sibi ea vindicabant, ipsis attribuit, ut tantò justiores eos

ob peccata reprehendendi causam habeat.

Verf. 19. Addit hisce prærogativis alias, quas sibi cum relatione ad alios tribuebant; quæ omnes licet diversis verbis enuntientur, sensu tamen conveniunt. *Confidis teipsum esse cæcorum ducem.* Dominus ipsis objicit, quod hoc falsò confiderent, vocatque eos *cæcos duces cæcorum*, Matth. XV. 14. quia sensum legis pervertebant: & Matth. XXIII. 15. quod *circumeunt mare & aridam ut faciant unum profelytum, & cum fuerit factus faciant eum filium gehennæ duplò quam seipsos.* Apostolus id hic non examinat: sed ex proprio illorum de seipsis judicio ipsos improbitatis convincit. *Ducem cæcorum.* Cæci hic sunt ignorantes; non qui doctrinæ veræ scientiam acquirere nullo modo possunt; sicut cæci omni penitus videndi potentiâ destituti sunt: possunt enim ignorantes per institutionem veræ doctrinæ ac salutaris cognitionem acquirere: sed quod doctrinam salutarem non cognoscant, perinde atque cæci non vident: hoc enim solum significationem hujus vocis figuratam spectat: utrum videre possint, nec ne, extra figuratæ locutionis scopum est. *Dux ergò cæcorum* est, qui ignaros, tam totius religionis veræ, quales erant gentes, cognitione Dei, quam veri sensus legis ignaros, illius rectâ intelligentiâ instruere potes, & de sensu legis interrogatus responsa dare; ac præterea exemplo tuo præire, atque ita viam ostendere quâ eundum est: illud enim est ducis. *Lucem in tenebris.* Per *tenebras* hic intelliguntur veræ ac salutaris cognitionis ignorantes. Alias *tenebræ* significant ignorantiam: hic verò vox abstracta pro concretâ accipitur. Tales nobis describuntur gentes Eph. IV. 17, 18. *Lux* significat scientiam; & hic, qui veræ religionis scientiam aliis communicat, eâque non aliter ac luce eos qui in tenebris sedent illustrat. Hoc sibi Judæi solis attribuebant.

Verf. 20. *Eruditorem insipientium:* Παῖ-
δευτὴς est propriè censor, seu castigator, prout παιδεύειν est castigare, Hebr. XII. 6. Apoc. III. 19. *Insipientes* autem sunt, non ignorantes propriè, seu scientiâ destituti; sed stultè & imprudenter viventes: quo sensu legitur Luc XII. 20. *Doctorem infantium.* Νήπιοι hic sunt scientiâ infantes, seu ignorantes, puerorum instar, qui omnium rerum disciplinâ à magistris suis instrui opus habent. Possunt hic intelligi novitii, seu recens ad religionem Judaicam conversi; quales etiam νεόφυτοι vocantur: quos illi in religione Judaicâ plenius se instruere posse profitebantur. Addit tandem harum omnium prærogativarum fontem, *habentem formam scientiæ & veritatis in lege*: in hac enim descriptione ratio continetur, cur se confiderent duces

cæcorum, &c. quia nimirum formam scientiæ ac veritatis in lege habent. Ea forma est exemplar & idea scientiæ & veritatis quæ in lege docetur, seu, integra totius doctrinæ quæ in lege docetur delineatio, & quasi corpus doctrinæ, quo cuncta totius legis dogmata ac præcepta exposita sunt, quorumque veritatem testimoniis ex lege depromptis adstruere, & ab aliorum contradictionibus vindicare noverunt. Quia enim lex vera vivendi regula erat, à Deo per Moysen Judæis data, Psal. XIX. 8. CXIX. 105. etiam autoritate legis, quicquid afferebant, adstruere conabantur: Sicut nunc Christiani autoritate potissimum Evangelii, quando quædam lege non contenta aut non clarè expressa probanda sunt, nituntur, & ex eò totius doctrinæ Christianæ ac vitæ formam ac delineationem petunt; juxta 2 Tim. I. 13. & Rom. VI. 17.

Verf. 21. *Qui igitur alium doces, teipsum non doces?*

His verbis acris horum hominum continetur reprehensio, eaque tantò justior, quantò magis illi de suâ scientiâ, & de eximiis supra omnes alios prærogativis gloriabantur. Ea autem reprehensio primò est generalis: *Tu qui alium doces, teipsum non doces?* Hoc est: Qui alium doces quid sit faciendum, ipse id non facis, seu ad id faciendum teipsum non excitas? Sicut enim qui norunt voluntatem Dei, eamque non faciunt, eam non nosse dicuntur, 1 Joan. II. 3, 4. ita qui non faciunt, quod alios faciendum esse docent, seipsos non docere dicuntur. Jure hoc ipsis objici, docet Servator Matth. XXIII. 4.

Hanc excipiunt reprehensiones speciales; quarum primâ eorum reprehendit injustitiam contra proximum. *Qui prædicas non furandum, furaris?* Vitium hoc inter Judæos frequens fuisse, ex Prophetarum scriptis liquet: Psal. L. 18. Jerem. V. 26. Hos. IV. 8. Amos VIII. 4, 5. Quin & specie pietatis domos viduarum comedisse ipsis exprobat Dominus, Matth. XXIII. 14.

Verf. 22. Alterâ carpit eorum libidines carnales ac inhonestas, quibus non tantum contra proximum, sed & contra castitatem peccabant: *Qui dicis non mœchandum, mœcharis?* Et hoc vitium etiam frequens admodum fuisse inter Judæos documento sunt Psal. L. 18. Jerem. V. 8. Tertiâ eorum impietatem ac cultus divini contemptum. *Qui abominaris idola, sacrilegium committis?* Idola propriè sunt imagines, quibus gentiles fictitios suos Deos repræsentabant. Quia autem illorum Dii tantum figmenta cerebri humani erant, & reverâ non exstabant, sed non erant nisi imagines illæ quas colebant: hinc usitatum fuit in Scripturâ eorum Deos idola seu imagines appellare. Ante captivitatem

tem Babylonicam Judæi sapius in gentili-
um idololatriam prolapsi sunt : cujus
criminis non tantum à Prophetis crebrò
arguuntur, sed & propter id sapius in ma-
nus hostium suorum traditi, actandem in
septuaginta annorum captivitatem Babylo-
nem abducti fuerunt. Ex illâ autem ca-
ptivitate reduces nunquam in idololatriam
relapsi leguntur, verum multa acerba ac
dura summâ constantiâ tolerasse, ne se
idololatriâ polluerent. Quorum exempla
in libris Machabæorum legere licet. Quan-
do autem illis *sacrilegium* objicit, illis non
attribuit, quod aut templa idolorum, aut
templum Dei donariis ac ornamentis spo-
liarent; sed quod res cultui divino conse-
cratas in privatos usus converterent, at-
que ita quæ Dei erant & ad templum ac
cultum divinum spectabant sibi retinerent;
quale fuit peccatum filiorum Eli, 1 Sam.
II. 13, 14, 15, 16. & sacerdotum, Malach.
I. 8, 12, 13, 14. nec Deo decimas sol-
vebant, Malach. III. 8. Vel quod Deo
debitum cultum non tribuebant, vel vota
non solvebant. Vel etiam externum cul-
tum in quæstum convertebant, Joan. II.
14, 15. Vel tandem alia committebant,
unde cultum Dei parvi pendere argueban-
tur. Quæ omnia peccata sunt contra pri-
mam decalogi tabulam; per quæ non mi-
nus coram Deo rei erant, quam si exter-
num quendam idololatriæ actum commit-
terent.

Verf. 23. *Qui gloriaris in lege, per præ-
varicationem legis Deum contumeliâ afficis?*
Prævaricatores legis sunt, qui palam im-
piè vivunt, & lege vetita coram totius
mundi oculis faciunt. De clandestinis e-
nim peccatis hæc accipi nequeunt, quia
per legis prævaricationem nomen Dei
blasphemiam afficere dicuntur; quod per ea
peccata fit, quæ coram aliis committun-
tur, & in omnium notitiam deveniunt.
Deum autem contumeliâ afficiunt, quia aliis
occasionem præbent male de Deo loquen-
di, qui ex servorum Dei moribus malis-
que actionibus Deum nec sanctum, nec
peccati osorem, ac proinde non verum
esse Deum, perversè concludunt.

Verf. 24. *Nam propter vos nomen Dei
blasphematur inter gentes, sicut scriptum est.*
Blasphematur nomen Dei inter gentes,
quando gentes de Deo Israël malè lo-
quuntur, eique aut denegant quæ vero
Deo propria sunt, aut ea tribuunt, quæ
cum perfectione naturæ divinæ nullatenus
consistere possunt. Si illi, qui se legis di-
vinæ professores, imò legis scientiâ præ
reliquis eximios jactant, impiè vivunt,
facile creditur legem non esse adeò san-
ctam, nec Deum adeò sanctitatis aman-
tem prout prædicatur: itaque illi peccatis
suis causa sunt, quod gentes hanc de Deo

vero opinionem concipientes, etiam no-
men divinum blasphemant. Sic Davidi
dicitur 2 Sam. XII. 14. quod per actum
suum contra Uriam *blasphemare fecit inimi-
cos Domini*. Sicut ab alterâ parte per eo-
rum sanctitatem nomen Dei celebratur, &
honore afficitur, ut est Matth. V. 16. *Si-
cut scriptum est*, ubi illud scriptum sit non
addit: Possumus huc referre loca, ubi ob
populi peccata nomen Dei blasphemari
dicitur à gentibus, Esa. LII. 5. Ezech.
XXXVI. 20, 23. quibus in locis dicuntur
gentes nomen Dei profanare ob populi
captivitatem; in quam cum à Deo traditi
sint ob peccata sua, videmus ea, licet à
Deo jam punita, nominis sui profanandi
occasionem dedisse: multò itaque magis
eorum peccata, qui cum de tam eximiâ
legis scientiâ gloriarentur, impiè tamen
vivebant.

Verf. 25. *Nam circumcisio quidem pro-
dest, si legem facias.*

Quoniam Judæi multum in circumcisio-
ne gloriabantur, quasi per eam solam,
gravissimi licet peccatores, Deo grati
sint, Apostolus quasi per præoccupatio-
nem tacitæ objectionis, quam ipsi movere
possent, ostendit quando circumcisio uti-
lis est, quando verò non. *Nam circum-
cisio quidem prodest si legem facias.* Instituta
fuit circumcisio in signum fæderis divini,
Genes. XVII. 10, 11. quod Deus cum A-
brahamo ejusque posteritate pepigit. Vo-
luit nim: Deus omnes Abrahami posteros
fædere illo comprehensos, per eam, tan-
quam signo manifesto ac indelebili, ab
omnibus aliis populis, fædere illo non
contentis, discerni, & tanquam Dei fæ-
deratos agnosci. Quia autem fædus illud
multa sibi adjuncta habebat privilegia,
per circumcisionem de illis privilegiis ac
favore divino certi reddebantur. Hæc cau-
sa fuit, quod Judæi multum de circumci-
sione gloriarentur, & propter eam multa
sibi arrogaverint. Dicit autem Apostolus,
quod *profit*, sive utilis sit, nimirum apud
Deum, ad salutem lege promissam obti-
nendam. Non enim hæc applicari possunt
temporibus Evangelii, quasi circumcisio
sub Christo & Evangelio, & iis qui in
Christum crediderunt, utilis sit ad salu-
tem; contrarium passim Apostolus docet,
& præsertim in *Epist. ad Gal.* sed Judæo,
ut tali considerato, & ante revelatum E-
vangelium: contra tales enim hic dispu-
tat. Et id addita conditio evincit: *si le-
gem facias*: quod præcipuè de lege morali
accipiendum est: Etsi enim ad totius le-
gis, etiam ceremonialis ac civilis, obser-
vationem circumcisio Judæos obligabat,
propriè tamen legis moralis observatio ho-
minem Deo acceptum reddebat, sine quâ
legis ceremonialis etiam exactissima obser-
vatio

vatio nullius apud Deum erat pretii ; uti passim apud Prophetas videre est. Utilis autem fuit Judæo, quatenus signum fæderis divini erat, & per modum fæderis Deum obligabat ex promisso, ut Judæo legem servanti, ad quam per circumcisionis susceptionem se obstringebat, benediceret: Ergo sub illâ tantum conditione utilis fuit. *Si verò transgressor legis es, circumcisio tua præputium facta est*: id est, circumcisio tua nullius est pretii apud Deum, perinde ac si circumciscus non esset.

Verf. 26. Inde jam porrò infert à contrario, quod præputium à Deo reputetur tanquam circumcisio, si præputium legem servet. Vox abstracta, *præputium*, hic accipitur pro concretâ, & significat eos qui præputium habent, id est, gentiles, sicut *circumcisio* eos qui circumcisi sunt, id est, Judæos: perinde ut infra cap. III. 30. IV. 9. & Galat. II. 7, 8. *Justificationes Legis* sunt præcepta Legis, Luc. I. 6. & Psal. CXIX. passim. Quando autem dicit, *si præputium justificationes Legis custodit*, eo ipso non affirmat, aliquos inter gentes præcepta Dei, moralia nimirum, ea enim hic propriè intelliguntur, observasse; sed solummodò, si contingat, aut contigerit, quod ea aliquando observaverint. Aut dicendum est, ipsum respicere tempora Evangelii, & quid Deus nunc de ejusmodi inter gentes statuerit, qui vocationi Evangelicæ parentes præcepta moralia Legis observant; quod nempe *præputium* illis imputabitur in circumcisionem; hoc est, licet præputium habeant, à Deo eodem loco habebuntur, ac si circumcisi essent: ac ratio evidens est: quia circumcisio ipsis nunquam est mandata: nihil ergò committunt Deo displicens, si ritum sibi nunquam mandatum non suscipiant: & quia præstant, sibi lege naturæ, aut etiam Evangelicâ, mandata, ac proinde quod in Lege præcipuum est, à Deo æquali in statu censentur ac circumcisi. Ut ita jam tacitè innuat, modum illum justificationis in Evangelio, quo gentes cum Judæis coram Deo æquantur, non debere ipsis videri absurdum, aut ullo modo fæderi divino adversum.

Verf. 27. Hoc jam plenius porrò adstruit: *Et præputium quod est à naturâ legem observans, judicabit te*, &c. *Præputium à naturâ*, dicitur, quia est à nativitate, in quo naturali statu illi manserant. Videtur autem præputium à naturâ dici, oppositè ad præputium, quod sibi vitâ impiâ contrahere dixit transgressores legis: Ita ut gentes, ea quæ lex jubet facientes, *præputium à naturâ* vocans, eo innuat, nihil mali esse in illo præputio, quia est à naturâ, non à malis moribus. Si legem

servet *condemnabit te*, id est, præbebit materiam tui condemnandi, quatenus vitâ suâ, præceptis legis conveniente, te convincet, quod justè puniaris. Eodem sensu, quo Ninivitæ in judicio contra Judæos surrecturi, eosque condemnaturi dicuntur, Matth. XII. 41, 42. *Qui per literam & circumcisionem transgressor es legis. Litera & circumcisio*, vel per figuram ἐν Ἀγῇ δουρί, significant, circumcisionem literalem, seu, quæ fit juxta literam legis, hoc est, externam in carne: Vel duo distincta; & sic *litera* erit externa lex Moysis olim tabulis lapideis inscripta literis externis: quo sensu opponitur Evangelio, quod vocatur *spiritus*, 2 Cor. III. 6. *Transgressor autem legis per literam & circumcisionem*, est transgressor cum literâ & circumcisione: quo sensu præpositio Ἀγῇ aliquoties occurrit: infra cap. XIV. 20. 2 Cor. III. 11. 1 Joan. V. 6. id est, qui habet literam legis & circumcisionem, & utramque recipiendo Judæus est, & tamen legem transgreditur. Quæri hic posset, an tales unquam inter gentes fuerint, qui, licet legem non haberent, præcepta tamen legis servarunt. Tales aliquando inter homines existisse ante legem datam, docent exempla Abelis, Enoch, Noachi, Melchisedeci, Abrahami, Jobi, aliorumque. Tales etiam tempore Pauli existisse ex Cornelio & Lydiâ apparet: De illis enim dicitur, quod Deum timuerint: Non quod perfectè omnia lege præcepta servaverint, sed convenienter statui in quo erant; atque ita consequenter Deo pro ratione illius status grati fuerint. Verum non videtur Apostolus affirmare, tales inter ethnicos fuisse; sed ex iis quæ ante dixit argumentum ducere, quo probet, si tales inter gentes sint, illis non obfuturum quod circumcisione careant: Ut ita sibi argumentum formet, quo doctrinam suam, quod gentes in Christum credentes, & ex præscripto Evangelii vitam emendantes, licet circumcisæ non sint, neque ritus legales observent, fædere divino sint comprehensæ, & à Deo justificandæ: Ita ut tale ejus sit argumentum: Si illis, qui ante legem vixerunt, & pietati studuerunt, non obfuit circumcisione caruisse: aut si, lege jam latâ, qui inter illos quibus lex data non est, fecere consentanea legis, à Deo reputati sunt, tanquam circumcisi; multò minus nunc gentibus in Christum credentibus, & ex fide legis justitias servantibus, lege jam antiquatâ, obstabit præputium habere.

Verf. 28. Hisce porrò jam subjungit rationem, cur impii Judæi & legis transgressores per gentes quæ justificationes legis faciunt, sint condemnandi, ostendendo, quis coram Deo verus Judæus non sit,

fit, & quid requiratur, ut quis sit & à Deo habeatur verus Judæus. *Non enim qui in manifesto Judæus est.* Hic subintelligitur in subiecto vox Judæus, & integra enuntiatio foret, *non qui Judæus est in manifesto, est Judæus*: Voce Judæi hic duplici sensu acceptâ, ita ut & mox voce *circumcisionis*: Distinguit enim inter *Judæum in manifesto*, & *in occulto*; Judæus in manifesto est, qui natus est ex familiâ Judæ, pars illius populi qui Judaicus vocatur, per susceptionem circumcisionis & rituum Moisaicorum, professionem Judaismi edens. Hæc omnia externa erant, & in oculos hominum incurrentia, & ex illis ab hominibus agnoscebatur quis esset Judæus. Qui hæc externa tantum habet, & nihil ultra, est Judæus in manifesto tantum: Sed eum negat Apostolus esse Judæum, intelligens per *Judæum*, Dei fæderatum, qui verè est ac coram Deo possidet id, quod se esse ac possidere per externa hæc signa profitetur. Sensus est: talis à Deo non censetur comprehensus fædere quod Deus cum populo Judaico erexit, neque particeps benedictionum divinarum fæderatis Dei promissarum. *Neque quæ in manifesto in carne, circumcisio.* Eadem est ellipsis quæ in immediatè præcedentibus: Circumcisio externa quæ solummodò in carne fit, non est circumcisio, sc. vera illa, & quam Deus pro circumcissione censet, cujus respectu salutem fæderatis promissam vult largiri, & circumcisum tractare tanquam fæderatum. Quod alibi clarius docet, quando ait, circumcissionem nihil valere in Christo Jesu, 1 Cor. VII. 19. Gal. V. 6. VI. 15.

Verf. 29. Illis jam opponit Judæum & circumcissionem in abscondito: *Sed qui in abscondito, sc. Judæus est, est Judæus*: Id est, qui verè istud præstat, ad quod se externâ Judaismi professione obligavit; seu qui animo ac corde est Judæus, & sincero corde præcepta divina observat: Cor enim atque animi sinceritas oculis hominum abscondita sunt: juxta 1 Cor. II. 11. *Judæus ergo in abscondito non est*, qui animo suo propositum concepit circumcissionem suscipiendi, atque ita à Deo, qui animum respicit, tanquam circumcissus habetur: aut qui internum tantum in se affectum concipit & internos animi motus excitat; interim externam circumcissionem negligit: illa enim olim necessariò in posteritate Abrahami observari debuit, Gen. XVII. 14. Sed qui legem ex animo observat, & quod externè profitetur corde ac animo præstat ac opere perficit: Oppositè ad illos, qui in externis ceremoniis observandis seduli erant, sine ullo pio motu cordis, in reliquis impii & peccatores: atque ita in externo cultu rituali fiduciam

collocabant: quales graphicè depinguntur Jer. VII. & in Novo Testamento, Matth. VI. 1, 2. &c. XV. 8, 9. XXIII. 23, 24, 25. &c.

Et circumcisio cordis in spiritu, non literâ, sc. est circumcisio. Cor, uti alias sæpe, est animus hominis, fons omnis concupiscentiæ. Quando homo concupiscentiis animi viciosus indulget, iisque ad quævis peccata, lege divinâ vetita concitatur, & diuturnâ peccandi consuetudine malitiam ac pertinaciam contrahit, per figuratam loquendi rationem cordi ejus præputium tribuitur, non aliter ac si malitia illa ac pertinacia præputium esset, quod illum Deo ingratum reddit: Inde sequitur, quod *circumcisio cordis sit*, malitiæ ac pertinaciæ illius depositio, & obedientia omnibus Dei mandatis præstita: Deut. X. 16. Jerem. IV. 4. & præsertim Coloss. II. 11. Eodem respectu & auribus tribuitur præputium, Jerem. VI. 10. Act. VII. 51. ad designandum invictam animi pertinaciam, quâ quis verbum divinum audire, illique morem gerere non vult. Vocatur itaque circumcisio, propter pertinaciæ ac malitiæ illius, quæ cordis quasi præputium est, depositionem. Et sicut circumcisio externa non peragitur nisi cum dolore; ita etiam malitiæ depositio & mandatorum divinarum observatio fieri nequit nisi omitendo carni grata, faciendo carni ingrata, hoc est, maximâ cum molestiâ ac dolore. Ideo vocatur *exutio corporis peccati*, Coloss. II. 11. Illam porrò describit, quod fiat *in spiritu, non literâ*. Pro variâ significatione *spiritus* diversus etiam horum verborum potest esse sensus. Si *spiritus* accipiat pro animo hominis, ut 1 Cor. II. 11. *circumcisio cordis est illa*, quæ fit in spiritu hominis, & spirituali modò, sine manibus, uti dicitur Coloss. II. 11. Si accipiat pro spirituali doctrinâ Evangelii, opposita legi multa carnalia ac externa præcepta continenti, quæ secundum literam legis observari debebant: tum circumcisio illa dicitur facta per spirituales Evangelii doctrinam, quæ novum spiritum suppeditat, novosque spiritus motus in homine excitat: opposita circumcissioni *in literâ*, quæ ex literalis præscripto legis Mosaicæ, seu juxta vim literæ legis Mosis peragebatur. Hæc autem est *circumcisio*, id est, verè est circumcisio, seu à Deo pro circumcissione, per quam homo ipsi gratus est, habetur. Quod ut probet, addit: *Cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo.* Illud, prout ex textu Græco liquet, refertur non ad circumcissionem, sed ad Judæum in occulto. Judæi externi & in ceremoniarum observatione seduli, in moralibus autem negligentes ac impii, laudem hominum affectabant; uti illis exprobrat Dominus Matth.

Matth. VI. 2, 5. & 16. Alia est ratio Judæi in occulto, cujus animi probitas in oculos hominum non incurrens soli Deo nota est, ac proinde laudem habet non ex hominibus, sed ex Deo. Atque ea vera laus est, quæ sola hominem beatum facit. Sicut enim legislatoris est, leges ferre; ita

etiam illius est judicare ac pronuntiare, in quo vera pietas sui que cultus consistit, & quem præceptorum suorum genuinum observatorem agnoscere vult: Cui itaque ille laudem tribuit, is est pro genuino ipsius cultore habendus.

C A P U T I I I.

1. **Q**uæ ergo excellentia Judæi? aut quæ utilitas circumcisionis?

2. Multa secundum omnem modum. Primò, quod [ipsis] concredita sunt eloquia Dei.

3. Quid enim, si quidam non crediderunt, numquid incredulitas eorum fidem Dei destruet?

4. Absit. Esto verò Deus verax; omnis autem homo mendax: sicut scriptum est: Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris.

5. Si verò injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus? An injustus [est] Deus iram inferens, (secundum hominem loquor.)

6. Absit: alioqui quomodo Deus judicabit mundum?

7. Si enim justitia Dei per meum mendacium abundavit in gloriam ipsius, quid adhuc ego tanquam peccator judicor?

8. Et non (sicut blasphemamur, & sicut quidam ajunt nos loqui) faciamus mala ut eveniant bona? Quorum judicium justum est.

9. Quid igitur? Præcellimus? Non omnino. Ante enim accusavimus Judæos & Græcos omnes sub peccato esse.

10. Sicut scriptum est, quod non est justus, ne unus [quidem.]

11. Non est qui intelligit, non est qui quaerit Deum.

12. Omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.

13. Sepulchrum patens sunt fauces eorum: linguis suis dolosè egerunt: Venenum aspidum sub labiis eorum:

14. Quorum os maledictione & amaritudine repletum est.

15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.

16. Contritio & miseria in viis ipsorum.

17. Et viam pacis non agnoverunt.

18. Non est timor Dei ante oculos eorum.

19. Scimus autem quod quæcunque lex loquitur, iis qui sub lege sunt loquitur; ut omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.

20. Quia ex operibus legis non justificabitur omnis caro coram illo: quia per legem est agnitio peccati.

21. Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testimonium habens à lege & Prophetis:

22. Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi, in omnes & super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23. Omnes enim peccarunt, & destituuntur gloriâ Dei;

24. Justificati gratis ipsius gratiâ, per redemptionem quæ est in Christo Jesu:

25. Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in sanguine ipsius, ad demonstrationem justitiæ suæ per prætermissionem præcedentium peccatorum.

26. In patientiâ Dei, ad demonstrationem justitiæ suæ, in hoc sæculo; ut sit ipse justus, & justificans [eum] qui [est] ex fide Jesu Christi.

27. Ubi igitur est gloriatio? Exclusa est. Per quam legem? Operum? Non; sed per legem fidei.

28. Colligimus igitur fide justificari hominem sine operibus legis.

29. An Judæorum Deus solum? Nonne etiam gentium? Imò & gentium.

30. Quoniam unus [est] Deus, qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.

31. Legem igitur inutilem reddimus per fidem? Absit: sed legem stabilimus.

P A R A P H R A S I S.

1. **O**bjiciet mihi hic Judæus, ex hac doctrinâ meâ sequi, populum Judæum, quem Deus sibi elegit in populum sanctum & peculiarem, in cujus medio habitare vult, nihil habere quo excellat supra alios populos; & circumcisionem, quæ fæderis divini signum est, nullius esse utilitatis.

2. Sed

2. Sed verò admodum imperitè; magna enim nihilominus sunt Judæorum præ reliquis gentibus privilegia; quorum hoc non inter minima numerandum, quod Deus ipsis concedidit eloquia sua, tanquam depositum quoddam fidei ipsorum commissum, nimirum Legem, cujus ea est excellentia, ut omnium gentium doctrinas, præcepta ac instituta longè superet; ac promissiones de missione Messiae, & salutari gratiâ suâ per Messiam conferendâ: à quo privilegio gentes fuere exclusæ.

3. Non enim exigua est prærogativa, depositarium esse eloquiorum Dei: Licet enim aliqui Judæorum beneficio sibi concessio benè usi non sint, & legem sibi conceditam non observarint, Deus tamen à suâ parte privilegia ipsis data irrita non fecit: sed si nullum inde perceperunt fructum, id suæ incredulitati & inobedientiæ imputare debent. Si enim promissa divina, eloquiis ejus comprehensa, consideremus, Deus quicquid promisit fideliter præstitit. Promisit toti populo Messiam, nullâ promissio huic inclusâ conditione: Promissum hoc suum implevit, & Messiam misit: observatoribus legis promisit fælicitatem, non autem contumacibus ac rebellibus: quando itaque circumcisum, sed legis transgressorem, eodem loco habet ac non circumcisum, an dicemus hoc actu judicii divini fidelitatem ejus in servandis promissis aboleri?

4. Absit. Sed si homines cum Deo contendere velint, ejusque fidelitatem in dubium vocare, apparebit semper quod Deus sit verax, & in servandis promissis fidelis; & quod homo, qui cum Deo contendit, sit mendax; & quod quidam promissorum illius fructum non percipiant, hoc ipsis imputandum esse, utpote qui comperientur violati fœderis divini esse rei, ac proinde justè à beneficiis, non nisi per legis observationem obtinendis, excludi: Quemadmodum & olim David dixit, cum à Deo ob peccatum suum puniretur, Deum in omnibus judiciis suis agnosci esse justum, & quotiescunque homines cum ipso contendere cupiunt, in judicio semper superiorem agnosci.

5. Contra hæc rursus mihi objiciet Judæus; si per injustitiam nostram Dei justitia illustrior redditur, ergo sequitur Deum esse injustum, quando nos ob peccata nostra punit: cum potius oporteat nos in flagranti illius esse gratiâ, quia peccando ipsius justitiam illustriorem reddimus.

6. Sed verò qui ita concludunt verba mea in alienum planè à mente meâ sensum detorquent. Alias quippe Deus mundi Judex esse non posset: justus enim judicis est, non tantum bonorum hominum pietatem remunerari, sed & malorum impietatem punire.

7. Regeret idem: Si justitia & fidelitas Dei magis abundavit per nostrum mendacium & infidelitatem, atque inde gloria ejus abundantius patuit, quid ergo nos, quorum mendacio veritas Dei magis illustratur, punimur ob peccata nostra?

8. Et cur non dicimus (sicut quidam calumniantur nos dicere) faciamus mala ut eveniant bona; peccemus ut gratia Dei illustrior reddatur. Absit autem ut insulsæ huic objectioni quicquam respondeam: Quod enim ex peccato sequitur per accidens contra peccati naturam, quia Deus illud tanquam occasionem arripuit ad gloriam suam illustrandam, hoc illa detorquet quasi per se ex naturâ & indole peccati sequatur. Impios ejusmodi irrisores Deus impunitos non dimittit.

9. Quid ergo dicemus? An nos Judæi præcellimus gentes, ita ut Deus nos majore quam gentes gratiâ prosequatur, & præ illis sit justificaturus? Nequaquam. Verum quidem est, uti jam diximus, multa & eximia præ gentibus nobis dedit privilegia; sed illa omnia sunt dona gratiæ quæ officium nostrum antecedit, & per quæ ad officium nos provocat; sed gratiam

tiam quâ justificamur, & pietatis remuneratio à Deo obtinetur, extendit ad gentes æquè ac Judæos, sine ullo nationum discrimine. Quod facile ex antedictis colligere est: allatis enim rationibus evicimus omnes generatim, tam Judæos quam gentes, enormes esse peccatores, & propter peccatum coram Deo condemnationi obnoxios.

10. Ita ut status eorum planè similis sit statui populi corruptissimo, qualem olim David & Esaias suo tempore descripserunt, ac proinde ego illorum verba refractariis nostri temporis Judæis accommodare possum, non aliter ac si de ipsis enuntiata fuissent. Quod enim David de impiis divinæ legis contemtoribus, idem mihi de carnalibus Judæis, qui pietate destituti circumcisioni externæ confidunt, dicere licet:

11. Non est justus, ne unus quidem, non est qui intelligit, non est qui quærit Deum:

12. Omnes declinarunt, simul inutiles facti sunt, non est qui faciat bonum, non est usque ad unum.

13. Et adeò invaluit in illis malitia, ut omnia illorum membra organa sint injustitiæ, omnesque illorum actiones malæ. Si enim verba illorum spectes, calumniis injustam aliis cædem moliuntur, non aliter ac si fauces illorum essent sepulchrum apertum; linguis suis dolosè egerunt, coram blandiuntur, & clanculum calumniantur: verba quæ labiis suis emittunt, non minus quam aspidum venenum sunt lethalia:

14. Ex ore eorum procedit maledictio & execratio, quæ animum infensum, ac felle & amaritudine redundantem produnt.

15. Facta verbis eorum sunt consentanea. Iracundi sunt, & ad effundendum sanguinem prompti:

16. Ruinam & exitium proximo inferunt, & ad nocendum omnes illorum actiones sunt comparatæ.

17. Adeo alieni sunt à benefaciendo, ut dicere liceat eos ignorare omnia quibus prosperitas inter homines procurari possit.

18. Nec mirum; timor enim Dei, qui homines à malo cohibet, ante oculos illorum non est; quo excusso in quævis flagitia præcipites ruunt.

19. Hæc enim omnia de Judæis esse dicta, inde liquet, quia in Lege reliquisque Veteris Testamenti scriptis leguntur, quorum Judæi sunt custodes: scimus autem quæcunque in Lege exstant, ea ad Judæos esse directæ: Lex enim illos alloquitur, quibus vitæ regula data est; & quæcunque libris sacris continentur directæ sunt ad eos quibus concrediti sunt: Ut ita omne os obstruatur, ac Judæi nihil habeant, quo se gentibus meliores esse gloriantur, sibi que ob sua privilegia justitiam arrogant; & omnis mundus, Judæi æquè ac gentes, cum ingenuâ criminis confessione se Deo submittere debeat, illiusque gratiam ac misericordiam implorare.

20. Quia ex operibus Legis, five ea sint externa ac ceremonialia, five exacta ac perfecta omnium quæ Lex exigit observatio sine ullius præcepti violatione, nemo coram Deo justus pronuntiabitur: quia homo per Legem, quando facta sua ad eam examinat, se peccatorem esse agnoscit; & quando Legis comminationes considerat, ex Lege convincitur se esse poenæ reum, neque ullum sibi in Lege superesse remedium, quò à reatu illo liberetur.

21. Ne autem quisquam de salute ac justificatione ob præcedentia sua peccata desperet, nunc in Evangelio alia justificationem consequendi ratio patefacta est, ad quam cum fiduciâ unusquisque confugere potest, quæ non requirit circumcisionem, aliarumque Legis ceremoniarum observationem, neque rigidam illam & exactam omnium præceptorum absque ullo prorsus defectu præstationem. Hæc verò justificationem obtinendi ratio

ratio testimonium habet à Lege & Prophetis, in quibus varia occurrunt, ex quibus cognosci potuit aliam esse rationem apud Deum justificationem obtinendi, quam ex operibus prout in Lege exiguntur. Verum quæ illic aliquatenus obscure & è longinquo, vel sub verbis generalibus, aut sub typis & umbris involuta fuit, & fæderis tabulis non comprehensa, ea nunc plenè & clarè patefacta est in Evangelio, & clara ac expressa illius promissio fæderi est inclusa.

22. Hujus justitiæ obtinendæ medium est fides in Jesum Christum, & ex fide obedientia præstita præceptis Evangelio comprehensis: Estque hic justificationem obtinendi modus universalis, totumque spectat genus humanum: sive ergo sit Judæus, sive gentilis, justificabitur, modò credat; nam in negotio justificationis & salutis consequendæ nulla est distinctio inter Judæos ac gentes.

23. Omnes enim tam Judæi quam gentes peccarunt; non ergo operum merito ex rigore legis justificari possunt: sed propter peccata destituuntur approbatione divinâ, & gloriâ vitæ æternæ.

24. Justificantur autem absque ullo operum suorum merito, ex merâ gratiâ Dei, per redemptionem Christi, qui omnia in se suscipiendo ac præstando, quæ Deus ut plenam nobis largiretur peccatorum remissionem ab ipso præstari voluit, nos à condemnatione redemit.

25. Hunc quippe constituit Deus redemptorem, qui cruentâ suâ morte, tanquam sacrificio propitiatorio, hominibus accessum ad thronum gratiæ Dei impetravit; exigitque ab illis fidem, tanquam conditionem necessariò requisitam, ut salutis, per sanguinem illius impetratæ, reipsâ participes sint: ut ita demonstret erga peccatores benignitatem suam, ac fidelitatem in servandis promissis, & quod nunc apud Deum valeat ille justificandi modus, qui constat remissione præcedentium peccatorum,

26. temporibus præteritis sub tolerantia ac longanimitate Dei commissorum; ad demonstrandum, inquam, illum justitiæ adipiscendæ modum: ut ita appareat Deum esse justitiæ amantem, ac peccati osorem, & justificare, non Legis Mosaicæ observatorem, sed credentem in Jesum Christum, qui Christum agnoscit servatorem, & ex fide sanctitatem à Christo præceptam sincero corde sectatur.

27. Ubi ergo jam est gloriatio, quâ se Judæi præ gentibus efferunt? Exclusa est. Per quam legem? an per legem operum, quæ ceremonias præscribit, & rigidam nulloque peccato interruptam obedientiam requirit? Nequaquam: sed per legem fidei, quæ exigit resipiscentiam ac vitæ in melius mutationem, & peccatorum remissionem & gratuitam justitiæ imputationem promittit.

28. Ex quibus omnibus colligimus, quod homo justificatur fide, ac obedientia illâ quam doctrina fidei requirit, absque operibus ac rigido illo obediendi modo, quem Lex exigit: peccator enim condemnationis reus aliâ ratione quam per gratuitam peccatorum suorum remissionem justificari nequit.

29. An ergo dicemus, quod Deus solummodò Judæorum est Deus ac benefactor? an non etiam est Deus gentium? imo etiam est Deus gentium.

30. Quia Deus æquali benevolentia erga gentes & Judæos est affectus: nam Judæos circumcisos & gentes præputium habentes æqualiter per fidem justificat; nec peccata gentium ante fidem commissa magis illorum saluti obstabunt, quam Judæis peccata sua: licet enim Judæi ob specialia quædam privilegia præ gentibus sint eximii; justificationis tamen respectu coram Deo gentes illis sunt æquales.

31. Objiciet hic Judæus, quod hac doctrinâ nostrâ Legem abolemus,

eaque docemus, unde sequitur nullum esse Legis fructum. Ego verò contrarium affirmo, me verum Legis usum agnoscere: Quoniam enim Lex non est data ut homines coram Deo justificet, quia justificare non potest nisi in omnibus ipsam penitus observantem, nullaque peccati labe inquinatum, qualem nullum reperiri ostendi; inde patuit non nisi gratuitâ peccatorum remissione posse coram Deo obtineri justificationem: & huic gratuitæ justificationi Lex & Prophetæ testimonium perhibuerunt: docendo ergo illam gratiam nunc esse patefactam, Legem neutiquam aboleo, sed verum ac genuinum illius usum agnosco.

C O M M E N T A R I U S.

Verf. 1. *Quæ ergo excellentia Judæo? aut quæ utilitas circumcisionis?*

Proponit hic Apostolus ac solvit objectionem, quam Judæi contra ipsius doctrinam hætenus assertam objiciebant. Objectionem per formam interrogationis proponit: Cujus hic est sensus: Si ita se res habet, quemadmodum tu doces, quod Deus nullâ habitâ consideratione unde quis ortus sit, aut utrum externam sui cultus professionem edat, solum respiciat pietatem ex puro corde profectam; sequitur populum Judæum nihil habere quo excellat, aut eximius sit supra alios populos: Si apud Deum gratus esse potest non circumcisus, modò eum colat & justitiam operetur; ac circumcisus à Deo rejici tanquam non fæderatus, si præcepta divinâ lege contenta non observat: Ergò externa illa circumcisio frustra est instituta. Atqui utrumque summo perè est absurdum. Prius quidem: Quia Deus populum illum sæpius vocat populum suum peculiarem, electum, cujus Deus esse, & in cujus medio habitare vult: Posterius: quia externa illa circumcisio fæderis divini signum est, quo ab omnibus aliis populis discernebantur, & fæderati divini esse agnoscebantur; & expressè à Deo eum in finem instituta.

Verf. 2. Apostolus huic objectioni respondens, illius sequelam negat, ostenditque multam esse illius populi excellentiam secundum omnem modum, præ reliquis totius terræ populis: *Primò, quod ipsis concredita sunt eloquia Dei.* Videtur Apostolus hic plures populi prærogativas velle enumerare, ab hac quam proponit tanquam primâ initium faciundo: Sed quoniam alias non subjungit, vix eo sensu vox *πρῶτον* hic accipi posse videtur. Verum est, *cap. IX. 4, 5.* eum & alias populi Judaici prærogativas enumerare, & dici posse, Apostolum eas & hic voluisse enumerare: sed cum primam hanc prærogativam proponeret, varias quæ inde ena-

scebantur objectiones diluisset, illarumque occasione in alium esse delapsus discursus; hunc verò suum discursum repetere *cap. IX. ubi verf. 4, 5.* plures populi Judaici prærogativas enumerat. Sed quoniam hac ratione necesse est statuere, longum intercedere sermonem etiam de rebus longè aliis, neque ullum est in sermone Apostoli *cap. IX.* indicium, unde liquet ipsum illic respicere ad ea quæ hic dicere inchoaverat, malo cum aliis interpretibus vocem *πρῶτον*, interpretari *primarium*, vel *præcipuum*: Quo sensu accipitur. *Matth. VI. 33. & 1 Tim. I. 15.* Et hoc unum, tanquam omnium *primarium*, & cujus causâ reliqua quæ *cap. IX.* enumerat privilegia ipsis data sunt, hic commemorare contentus est. Hoc autem est,

Quod concredita ipsis sunt eloquia Dei. Vox *ἐπισυνέθεσαν* respicit propriè Judæos; Latine, si id sermo Latinus permetteret, diceremus, *quod concrediti sunt eloquia Dei*: in Græcis sæpius fit, ut passiva construantur cum eo casu, quem regerent activa; cujus plura in voce *ἐπισυνέθεσαν* habemus exempla, *1 Cor. IX. 17. Gal. II. 7. 1 Thess. II. 4. 1 Tim. I. 11. Tit. 1. 3.* Per *eloquia λόγια* Dei ipsis concredita possumus intelligere ipsam legem Dei per Moysen Israëlî datam, quæ à Stephano *Act. VII. 38.* vocatur *λόγια ζῶντα*: & quam Deus soli Israëlî, non aliis gentibus dedisse dicitur, *Psal. CXLVII. 19, 20.* cujusque ea est excellentia, ut omnium gentium doctrinas, præcepta ac instituta longè superet, *Deut. IV. 6, 7, 8.* tam ratione præceptorum, quam promissorum. Nam adeò eximiam & clarè expressam vitæ regulam à Deo habere magna prærogativa est. Sed si objectionem sequentem, quam Apostolus contra hanc suam responsionem proponit, ac diluit, propius consideremus, dicendum est, hic per *eloquia Dei* præcipuè intelligendas esse promissiones divinas, ac præsertim de Messîâ, & summâ Dei gratiâ per Messîam exhibendâ, quæ non tantum in Lege, seu quinque libris Mo-

Mosis, sed & in aliorum prophetarum scriptis exstant. Promissum enim de Messia à Judæis habitum fuit tanquam promissum fœdere contentum: atque revera tale est: & licet nunc Judæi hodie contendunt, ipsa fœderis formulâ non esse comprehensum, scriptis tamen ac eloquiis divinis, quæ Veteris Testamenti libris continentur, comprehendi agnoscunt: & hæc promissa legislationi immediate conjungit Apostolus *cap. IX. 4, 5.* Illa autem eloquia quibus promissiones de Messia continentur, perinde atque ipsa lex, Judæis credita sunt, exclusis inde gentibus. Unde infra *cap. XV. 8.* Apostolus ait, Dominum Jesum factum esse ministrum circumcissionis pro veritate Dei, ad confirmandum promissiones patrum, seu patribus factas. De gentibus autem dicitur *Eph. II. 12.* quod illo tempore fuerint sine Christo, ab alienati à politiâ Israël; & hospites fœderum promissionis, ac spem non habentes. Hic addunt aliqui verbum Evangelii, quod Judæis concreditum dicitur, quia prius ipsis annuntiari debuit, quam gentibus; nec ad gentes deferri, nisi postquam Judæi aut virtute illius ad resipiscentiam ac fidem in Christum conversi essent, aut per contumaciam id rejecissent. Concreditum ergo ipsis diceretur quod ipsis primò omnium, & ante reliquas gentes est concessum. Sic Dominus Apostolos mittens, eis præcipit *Matth. X. 5, 6.* in viam gentium ne abieritis, & in civitates Samaritanorum ne intraveritis; sed potius ite ad oves quæ perierunt domus Israël. Vide & *Matth. XV. 26. Act. III. 26. & XIII. 46.* Id verò hic etiam intelligendum esse colligunt ex *vers. 3.* ubi Dei fidelitas commendatur, & per Judæorum incredulitatem irrita non posse reddi, dicitur: Atqui, inquiunt, fidelitas Dei maximè in promissorum impletionem apparet. Verum cum hic propriè agat de privilegio Judæi, quod habuit ante promulgatum Evangelium, comparatè ad statum gentilium, verbum Evangelii hic respici posse non videtur. Et in *vers. 3.* explicatione ostendimus, fidem Dei erga eos constare, etiam antequam Evangelium prædicatum esset.

Hæc Dei eloquia dicit eis esse concredita, tanquam depositum aliquod ipsorum fidei commissum; quod cum ipsos in omnibus dirigere posset, adeò ut illi obtemperantes nec in cultu divino, nec in officiis erga proximum delinquerent; apparet, magnam illam fuisse populi illius prærogativam, eamque meritò vocari præcipuam, seu primam. Reliqua enim privilegia populi illius, *cap. IX.* enumerata, omnia sunt propter hoc, & ut hoc eis concedi posset: Quia enim eos Deus

elegerat in populum, ideò eis eloquia sua credidit, ut ita populus ipsius peculiaris fierent.

Verf. 3. Quid enim, si quidam non crediderunt, numquid incredulitas eorum fidem Dei destruet?

Hic Apostolus per modum interrogationis præoccupat tacitam objectionem, quam vel Judæi objiciebant, vel quæ ex responsione ad præcedentem objectionem sponte enasci videtur; videl: quod non videatur magna populi Judaici prærogativa depositarium esse eloquiorum Dei: quoniam enim dixit Judæos perinde ac gentes peccatores esse, sequitur; Quoniam ille solus à Deo censetur genuinus Judæus ac fœderatus qui legem observat; quod ergò nullam exinde percipiant utilitatem, quod eloquia Dei ipsis concredita sint: Ea enim habentes nihilominus juxta hanc doctrinam Deo sunt ob peccata sua ingrati, & censentur non genuini Judæi. Huic objectioni respondet, ostendendo quod licet aliqui è Judæis beneficio sibi concesso non rectè usi sint, quod tamen Deus à suâ parte privilegia ipsis concessa irrita non fecerit: si qui ergò nullum eorum percipere fructum, id ipsos propriæ suæ infidelitati ac inobedientiæ imputare debere.

Si quidam non crediderunt. Certum est, non quosdam tantum, sed & maximam Judæorum partem, & ipsorum præcipuos non credidisse: Verum Apostolus, ut dicti sui invidiam minuat, per diminutionem loquitur, dicitque quosdam non credidisse; quos opponit, non plerisque, aut majori parti, sed omnibus: de omnibus enim dici nequit, quod non crediderint. Hoc sensu *τινες* accipiuntur infra *cap. XI. 17. & Hebr. III. 16.*

Numquid incredulitas eorum fidem Dei destruet? Absit. Incredulitas, seu ἀπιστία ordinariè significat vitium illud animi, quo quis, licet justas ac graves credendi causas habeat, tamen credere non vult: estque propriè actus voluntatis humanæ, ac procedit ex quâdam animi malitiâ: Et quoniam plerumque inobedientiæ causa est, qui enim præceptis ac promissis divinis non credit, is nec illis obedientiam præstabit, hinc & pro inobedientiâ nonnunquam accipitur, imò & incredulus inobediens vocatur, *Joan. III. 36. & Hebr. III. 17, 18.* Ergo incredulitas est, inobedientia causam habens incredulitatem.

Illi opponit Apostolus fidem Dei. Quia usus fuerat voce ἀπιστίας egregiâ allusione illi opponit πίστιν, quæ hic non significat fidem, voce fidei pro actu credendi acceptâ; sed fidelitatem, quam in Deo deprædicat, & quæ potissimum in servandis promissis conspicitur. Promissa eloquiis

divinis contenta facta sunt toti populo; promissum de Messia mittendo absolute, sine ullâ inclusâ conditione: promissa felicitatis sub conditione obedientiae præceptis divinis præstita. Eorum itaque per promissa sua Deus se quasi debitorem constituit, & in illis explendis fidelitatem suam demonstrat. Cum verò Deus se non ulterius ad felicitatem dandam obstrinxerit, nisi sub conditione obedientiae; manifestum est Deum contumacibus ac rebellibus nullam promississe salutem; ac proinde si ipsos, licet circumcisos, eodem habeat loco cum incircumcisis, hoc actu iudicii divini nullo modo ejus fidelitatem aboleri. Similiter Deus promissum Messiam Judæis præstituto tempore misit, ut salutem ipsis daret: non tamen salutem illis per Messiam dare decrevit, nisi fide ipsum reciperent. Plerique eorum, aut, ut Apostolus loquitur, quidam eum non receperunt: Deus interim Messiam mittendo fidem suam præstitit, licet illi salutis, quam per Messiam obtinere poterant, compotes facti non sint. Hinc jam deduci posset alia vocis ἀπιστίας significatio: In fædere quippe suo Deus non tantum à suâ parte fidem suam obstrinxit de dandâ obedientibus salute promissâ: sed & fæderatî à suâ parte fædus Dei amplectendo seipsos obstrinxerunt ad conditiones in fædere stipulatas præstandum: illas itaque non præstantes sunt ἀπιστοί, hoc est, fidem datam non servant. Sic observat Stephanus in Thesauro suo ἀπιστον Πλούταρχον Plutarcho vocari, quod contra datam fidem infertur; & ἀπιστίαν Platoni epist. VII. significare perfidiam. Et tum sensus foret scopo Apostoli optimè conveniens: Si aliqui perfidi fuerunt, & fidem in fædere datam violarunt, Deus nihilominus fidelis est, & quod fædere promisit exactè præstat, licet talibus bona fædere promissa non largiatur. Et sic apparet prærogativam magnam fuisse Judæorum, quod ipsis concredita sint eloquia Dei: quia per ea potuerunt participes esse promissorum fædere comprehensorum, quique officio suo non defuerunt reverâ participes facti sunt: Qui autem iis exciderunt, propriæ suæ contumaciæ & rebellionis id imputare debent: hoc itaque minimè aboleri potest beneficium toti populo concessum.

Vers. 4. Ut autem ostendat, Dei in præstandis promissis fidelitatem, addit: *Esto verò Deus verax, omnis autem homo mendax.* Hæc ita accipienda non sunt, ac si Apostolus affirmet omnes omnino homines nemine excepto actu esse mendaces, seu mentiri: vel, naturalem habere inclinationem ad mentiendum: sed restringenda ad subjectam materiam, prout

vox *omnis* alibi variis in locis ita restringitur: Vide *Luc. VI. 40. Rom. VIII. 28. I Cor. III. 21. VI. 12. X. 17.* & pluribus aliis locis. Loquitur autem hic Apostolus de iis, qui cum Deo contendere cupiunt, ejusque fidelitatem in servandis promissis in dubium vocare. De talibus, si Deo opponantur, dicit, *esto Deus verax, omnis autem homo mendax.* Sive & hic non tam *esse* significat, quam *declarari* aut *apparere*; perinde ut infra vers. 26. Sensus ergo est; in omni disceptatione, quâ homo contendit cum Deo, erit, id est, declarabitur, & apparebit quod Deus sit verax, omnis autem homo mendax: Apparebit quippe, Deum semper in præstandis suis promissis esse veracem ac fidelem: quod verò homines quidam promissorum non fuere participes, illius culpam esse penes homines, qui comperientur esse mendaces, & fæderis violati rei. Idque dicit Apostolus apparere in omni contentione, quâ homo cum Deo contendere audet. Ita etiam hic fieri: Quod quidam Deo ejusque legi non crediderunt & obdiderunt, inde minimè sequitur Deum promissa sua Abrahamo ejusque posteritati facta non implevisse; sed potius, Deum esse veracem, homines autem, quicunque fuere increduli & inobedientes, esse mendaces.

Hanc suam assertionem Apostolus probat dicto Davidis, in simili negotio Deum alloquentis, *Psal. LI. 6.* Sicut scriptum est: *Ut justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris.* Quorum sensum ut rectè percipiamus, sciendum Davidem hoc Psalmo Deum orare, ut peccatum suum sibi remittat; quia contra Deum, eumque solum, peccaverat: Rex enim cum esset populi ab homine ob peccatum suum puniri non poterat, sed à solo Deo. Finem autem, seu fructum hujus suæ confessionis ac precationis hunc esse ait, ut tu Deus (Deum enim alloquitur) *justificeris in sermonibus tuis, & vincas cum judicaris.* Sive sermones Dei accipiamus de comminationibus divinis, quas erga transgressores actu exsequitur; sive de ipsis pœnis & actionibus divinis juxta ejus comminationes; sive de promissis speciatim Davidi factis, quibus Deus Davidi promisit se aliquem ex ipsius posteritate semper in solio illius collocaturum: 2 *Sam. VII. & Ps. LXXXIX.* optimè in Deum quadrat, quod *in sermonibus suis justificetur*, id est, justus esse cognoscatur. Priore sensu agnoscitur Deus esse justus Davidem puniens, ex ipsâ Davidis confessione, quâ se coram Deo peccasse, ac proinde justè puniri confiteatur. Posteriori: quia adeò in promissis suis servandis constans est, ut licet David graviter peccasset, ac propterea unâ cum poste-

posteritate suâ regno privari meritis esset, Deus nihilominus, peccatum remittendo, promissum illud Davidi regnum conservavit, & in posteritate ejus perpetuum esse voluit. *Et vincas cum judicaris*: id est, quando homines tecum contendere cupiunt in judicio semper vincas, & omnibus illorum criminationibus superior agnoscaris. Verba hæc paulò aliter exstant in textu Hebræo, absque tamen mutatione sensus: Verum ea Apostolus pro more suo ex LXX. versione hic citavit. Eaque hic accommodat instituto suo; maluitque, quia materia erat odiosa, contra Judæos uti verbis Davidis in simili negotio prolatis, quam suis.

Verf. 5. *Si verò injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus?*

Hic rursus occurrit novæ objectioni, quæ contra postrema hæc verba inferri poterat: cujus sensus hic est. Si fides Dei magis emineat per hominum injustitiam, quod tum non posset justè ipsos punire ob peccata; quia nempe hac ratione gloria Dei per ipsorum peccata illustrata foret. Objectionem hanc proponit interrogationis formâ, & quidem duplicis:

Primò: *Si injustitia nostra Dei justitiam commendat, quid dicemus?* Commendatur Dei justitia, quando illustrior redditur magisque conspicua est; perinde ut cap. V. 8.

Secundò. *An injustus [est] Deus iram inferens?* Iram Deus inferre dicitur, quando punit; sicut & ira passim pro pœnâ accipitur, *Matth. III. 7. Luc. XXI. 23. 1 Thess. I. 10.* Hæc posterior interrogatio per modum sequelæ ex priore deducitur. Inde liquet totius hujus objectionis, quam in personis Judæorum proponit, hunc esse sensum: Si injustitia, seu vita nostra improba, justitiam Dei illustriorem reddit; ergo sequitur quod Deus injustus est, quando nobis irascitur, & ob peccata nostra punit. Tantum enim abest ut punire nos debeat, ut potius in flagranti gratiâ conservare nos oporteat, qui peccando ipsius justitiam ac fidelitatem, ac per consequens illius gloriam, illustriorem reddimus: Non enim æquum videtur eos, qui gloriæ divinæ inserviunt, puniri. Quia verò consequentia hæc admodum enormis, Deoque valdè injuria est, addit, *secundum hominem loquor*. Indicans, se non ex suo sensu ita loqui, aut concludere, sed prout homines parum religiosi loquuntur, & ex verbis suis in alienum à mente suâ sensum detortis, concludunt. Hoc sensu eadem locutio occurrit *1 Cor. IX. 8. Gal. III. 15.* & illi affinis, *ἀνθρώπων λέγω*, *Rom. VI. 19.* Ideoque eam rejicit voculâ *absit*, quâ aliquoties simili in casu in hac Epistolâ utitur.

Verf. 6. Deum autem injustum non esse, quando peccatores, qualescunque sint, punit, ita ostendit: *Alioqui quomodo Deus mundum judicabit?* Deus nempe est mundi, id est, universi judex, uti eum Abrahamus vocat *Genes. XVIII. 25.* Justi autem judicis est, non tantum hominum bonorum pietatem remunerari, sed & malorum crimina ac peccata punire: Si ergo Deus possit esse injustus quando peccata (quod hic de Judæorum peccatis intelligit) punit, non posset judicare mundum. Licet itaque per peccata Judæorum Dei fidelitas & bonitas illustretur, inde tamen non sequitur, peccatores debere esse impunitos: quia quod Dei bonitas per peccata hominum illustratur, id non procedit è naturâ peccati, quod per se Deo exosum est, ejusque justam vindictam meretur; sed fit per accidens, quod Deus iis non obstantibus nihilominus peccatoribus beneficiat, atque hac occasione tantò illustrior ejus beneficentia reddatur. Possunt etiam per *mundum* intelligi gentes, ut cap. XI. 12. ubi Judæorum delictum dicitur *divitiæ mundi*, id est, gentium: Cum enim dici posset, gentes contra legem naturæ peccantes etiam illustriorem reddere Dei bonitatem, quia nihilominus eis benefecit, seque illis non sine testimonio reliquit, *Act. XIV. 16, 17.* quas tamen Judæi concedebant justè puniri: Sequitur eadem ratione, etiam Judæos justè puniri, licet per ipsorum inobedientiam fidelitas & bonitas Dei illustrior reddatur.

Verf. 7. Eandem objectionem aliis verbis repetit, & aliam superaddit, quam cum indignatione rejicit: *Si enim justitia, id est, veritas ac fidelitas, Dei abundavit per meum mendacium, hoc est, per infidelitatem Judæorum, in gloriam ipsius; hoc est, & inde abundantius patuit & innotuit Dei gloria, uti & docetur infra cap. V. 20. Quid adhuc ego, Judæus nimirum, è cujus mendacio veritas Dei, juxta tuam, Paule, doctrinam magis illustratur, tanquam peccator judicor, seu punior, prout tu doces. Quod tantumdem est, ac si dicat, nulla est justa causa cur puniar.*

Verf. 8. Huic aliam subjungit objectionem; *Et non dicimus, faciamus mala ut eveniant bona.* Sensus est: Si ita se res habet, cur igitur porro non dicimus, peccemus, ut gratia Dei illustrior reddatur: Si enim boni illud evenit ex peccatis nostris, omninò conveniens est ut peccemus. Tam insulsam consequentiam falsò & per calumniam sibi à quibusdam objici dicit. Et quia illa enormis admodum erat, Dei-que justitiæ ac gloriæ inimica, dicit, eorum, qui ita ipsos blasphemabant, *judicium*

cium esse justum: Satis est Apostolo dicere, hanc esse calumniam poenâ dignam, nempe divinâ : non autem eam operosè refellit: quia insulsa est, & refutatione indigna : quod enim de peccato dici potest, aut dictum fuit, per accidens, quod nimirum occasio fuerit quam Deus arripuit ad illustrandum gloriam suam ; illa id de peccato per se concludit: quæ manifesta fallacia est: Et quoniam Apostolus ex professo hanc objectionem *cap. VI.* refellit, quatenus illa contra doctrinam Evangelii objicitur; non necesse fuit eam hic, ubi tantum ex occasione quorundam verborum obiter indicatur, operosè refellere.

Verf. 9. Quid igitur? Præcellimus? Non omninò. Ante enim accusavimus Judæos & Græcos omnes sub peccato esse.

Hic est quasi conclusio præcedentium, non tantum hoc capite, sed & præcedentibus dictorum, & per modum conclusionis redit Apostolus ad id quod *cap. præced.* dixerat, nimirum, quod Judæi legem non observantes æquè à Deo punientur, ac gentes naturæ legem transgredientes; & quod hæ juxta rectæ rationis dictamen viventes Deo sint gratiores, quam Judæi contra legem sibi à Deo traditam peccantes. Quia autem hoc concludit de Judæis secundum statum ipsorum, non qualis erat cum Evangelio crediderant, sed qualis fuerat ante Evangelium, seu ante ipsorum fidem; manifestum est etiam de Judæis ut talibus consideratis Apostolum hæcenus egisse. *Quid igitur? præcellimus? non omninò.* Potuisset dicere: An præcellunt Judæi? Sed maluit, ad minuendam invidiam, in primâ personâ loqui, & seipsum includere. Interrogatio hæc respicit, *vers. 2.* ex quo facile talis formari poterat objectio: Si Judæis sunt credita eloquia Dei, idque privilegium ratum manet, non obstante quorundam infidelitate, ergo Judæi præcellunt gentes; ac proinde Deus majore eos gratiâ prosequitur quam gentes, & præ gentibus justificabit. Respondet Apostolus, & πάντας. Quidam hoc verbunt, *nequaquam*, seu *nullo modo*: Alii, *non omninò*, seu, *non per omnia*. Posterior versio magis videtur conciliari posse cum *vers. 1. & 2.* illa enim indicat, prout expressè ibi dictum est, Judæos quidem in quibusdam præcellere; non tamen in omnibus, prout *cap. II.* fusius ostendit. Sed & prior versio, per *nullo modo*, eodem sensu explicari potest, si propius inspiciamus Apostoli scopum, & quid probare intendat; nimirum Judæos æquè ac gentes propter peccata sua iræ divinæ esse obnoxios. Ut itaque hæc cum Judæorum prærogativâ, quod ipsis eloquia Dei sint concredita, concilientur,

observandum, aliam esse gratiam prævenientem, quæ hominis officium antecedit, & quam homini Deus confert, ut illius auxilio officium suum præstet: aliam subsequentem, quâ Deus hominem, qui jam officium suum præstitit, justificat: Prioris gratiæ respectu docet *vers. 1, 2.* Judæos prælatos esse gentibus: omnia enim illa privilegia quæ Judæis præ gentibus tribuit, non tantum eximium illud, *vers. 1, 2.* sed & alia *cap. IX. 4, 5.* spectant gratiam prævenientem. Hic autem respicit gratiam justificantem, quâ Judæi se coram Deo gentibus prælatos contendebant. Hoc negat Apostolus, & meritò: Non enim sequitur, ratione gratiæ prævenientis præcellunt Judæi gentes: ergo etiam ratione justificationis & salutis. Prior enim gratia, nisi opera obedientiæ producat, nullius ad justificationem est utilitatis; imo quantò major est, tantò gravioris condemnationis reos facit illius neglectus ac contemptus. Huc autem Apostolum respicere addita ratio clarè evincit.

Ante enim accusavimus Judæos & Græcos omnes sub peccato esse. Græca vox è foro desumpta est, significatque actionem quæ contra aliquem instituitur ac allatis documentis probatur: Unde Grotius vertit, *accusationem præstruximus*, nimirum, Judæos pariter ac Græcos omnes sub peccato esse. Hanc accusationem Apostolus *cap. I. & II.* allatis rationibus probavit & evicit: ibi enim evicit de utrisque, omnes pariter *sub peccato esse*, id est, peccatores enormes, & propter peccata reos coram Deo, ac condemnationi obnoxios, uti loquitur *vers. 23.* Quo sensu phrasis hæc, ὑπὸ ἀμαρτίαν accipitur *Gal. III. 22.* Quando autem dicit *omnes*: id vel generatim de totâ gente Judæorum & Græcorum accipi debet; vel, licet aliqui inter ipsos essent pietatis studiosi, qui tamen paucissimi fuerunt, quia tamen communiter & plerumque talis erat eorum vita, generatim de omnibus dictum est, quod in universos paucissimis tantum exceptis quadrat.

Licet autem Apostolus hoc antea allatis testimoniis satis probaverit, tamen ad majorem dictorum suorum confirmationem contra Judæos, de favore divino erga se gloriantes, allegat testimonia aliquot è Scripturis, quibus illi impietatis apertissimè convincuntur, quæ *vers. seq.* usque ad *vers. 19.* leguntur. Non autem unicum continuum allegat testimonium, sed varia ex variis locis & scriptis desumpta coacervat. Hæc autem ita distingui possunt: Alia loquuntur de universali omnium defectione, nemine excepto, *vers. 10, 11, 12.* Alia de totali defectione, quâ se

se omni ex parte, & omnibus penè membris exterioribus peccato mancipaverant, *vers. 13, 14, 15, 16, 17, 18.* Mens autem illius non est, Scriptores sacros, quorum verba allegat, statum Judæorum, qualis temporibus Apostoli esset futurus, descripsisse, ac spiritu prophetico prædixisse: Sed tantum indicare voluit, statum Judæorum sui temporis planè similem esse statui Judæorum olim viventium, qualis à Davide & Esaiâ descriptus est: ideoque in eum verba illorum Prophetarum optimè quadrare, non aliter ac si de ipsis ea protulissent. Præterea observandum, Apostolum non exactè omnia verba, prout apud Prophetas exstant, recensere, sed eorum sensum referre, ita tamen ut maximam partem ipsa eorum verba retineat. Primò itaque universalem Judæorum defectionem describit.

Vers. 10, 11, 12. Sicut scriptum est, quod non est justus, ne unus [quidem] &c.

Verba prout sonant sunt universalia, & omnem excludunt exceptionem. Quæ tamen ita non sunt accipienda in suo rigore, ac si omnes, nemine prorsus excepto, eò usque, uti hic dicitur, declinassent; sed in vocibus omnes, &, ne unus quidem, hyperbole quædam est agnoscenda, in simili negotio valde usitata. Quia enim pravi, comparatè ad probos, numero multum excellunt, probi verò pauci ac rari admodum sunt, adeò ut numerum vix faciant; hinc, quod maximæ parti commune est, de omnibus dicitur. Ut *Genes. VI. 12.* dicitur, quod *omnis caro corruperit viam suam super terram*, excipitur tamen Noach cum familiâ. Sic passim totus Israël peccasse dicitur, cum tamen semper aliqui in populo illo pii fuerint. Vel dicere possumus, quod Apostolus disputet generatim cum toto populo Judæorum; itaque sufficere, ut generatim populus talis sit, licet aliqui pauci excipiantur; eodem modo atque *Jerem. XXXI. 34.* dicitur, *omnes cognoscent me à minimo eorum usque ad maximum*; quod de toto populo generatim, non de singulis nemine excepto accipiendum est. Vel potius dicendum, voces illas universales esse restringendas ad subjectam materiam, quod etiam ad *vers. 4.* observavimus. Disputat nempe Apostolus contra pravos & infideles Judæos, eosque arguit gratiâ Evangelii indigere: illi autem fidebant externis privilegiis, quæ ipsis signum amoris ac gratiæ divinæ ac justificantis credebantur: contra hos rectè generalitate hac verborum utitur: quia ne unus quidem inter illos bonum faciebat. Quod alios pios inter Judæos attinet, illi facile peccata sua & gratiæ Evangelicæ necessitatem agnosce-

bant: tales etiam Evangelium sibi annuntiatum promptè recipiebant. Contra eos autem non disputat Apostolus. De omnibus itaque, contra quos disputat, rectè & verè dicitur, quod inter illos non sit justus, ne unus quidem. Et hoc sensu verba Psalmi ab Apostolo optimè accommodantur instituto suo: David enim non loquitur de omnibus hominibus in universum, sed tantum de pravis; manifestè enim distinguit inter eos, & populum suum, *Psal. LIII. 5.*

Vers. 13, 14. Sepulchrum patens sunt fauces eorum; &c.

His versibus ostendit, quò usque malitia apud illos invaluerit, ita nimirum, ut omnes ipsorum actiones externæ fuerint malæ, omniaque ipsorum membra organa injustitiæ, quæ singula enumerat accommodatè ad actiones, quarum instrumenta sunt. Actiones, quas enumerat, sunt vel verba, vel facta. Verborum instrumenta recenset fauces, linguas, labia, os. *Fauces eorum sepulchrum apertum.* Quoniam calumniis injustam cædem moliuntur hominibus: sicut enim sepulchrum expectat mortuum; ita hi mortuum videre gestiunt. Ita Doëg Abimelechum, satrapæ Danielem calumniosè accusarunt ut interficerentur. *Linguis suis dolosè egerunt*: quia coram adulantur & blandiuntur, at clandestinum calumniantur, atque ita ex eorum ore egreditur benedictio & execratio, ut dicitur *Jacob. III. 10. Sub labiis eorum venenum aspidum.* Non tantum dolosè agunt, sed & maximè nocent, aspidum instar, quæ inter serpentes maximè sunt venenatæ. *Os maledictione & amaritudine plenum est.* Amaritudo significat id quod nocet, ut *Deut. XXXII. 32. Hebr. XII. 15.* Maledictio propriè ea est, quæ diræ & execrationes palam ac apertè in alios conjiciuntur, per quas infensum suum erga alios animum declarant, non aliter ac si felle ac amaritudine totus redundaret.

Vers. 15, 16, 17, 18. Facta eorum verbis erant consentanea. Pedes eorum veloces ad sanguinem effundendum. Designat homines iracundos, & ad nocendum promptos: promptitudinem enim ostendimus veloci cursu pedum. Causam homicidii descripsit: cor nimirum crudele, quod pronum est ad sanguinem effundendum. Illius effecta addit: *Contritio & infelicitas in viis eorum*: Ruinam & exitium proximo, & quævis damna inferunt; nam & bona ejus, domos, villas, agros, & quicquid humanæ vitæ utile est, destruunt. Tandem addit, *Viam pacis non agnoverunt.* Nihil faciunt, quò prosperitas aut felicitas inter homines procurari possit. Quod aliquis non facit, aut facere non studet,

nescire dicitur. Sic *Jerem. IV. 22. bene facere nescierunt*: & passim præceptorum divinorum contemtores, seu impii, *Deum nescire*, aut *non nosse*, dicuntur; *Jerem. II. 8. Ose. V. 4.* Tandem addit, *Timor Dei ante oculos ipsorum non est.* Timor Dei est, quo iram Dei metuimus si peccemus, eumque ut peccatorum vindicem consideramus. Hic timor homines cohibet à malo, *Proverb. III. 7. XVI. 6.* excusso verò timore Domini homines in quævis flagitia præcipientes ruunt, præsertim si ea respectu hominum impunè se posse facere sperant: Quod Abraham indicat *Genes. XX. 11.* Est hic propriè fons omnis impietatis, omniumque scelerum, quorum ipsos reos peregit.

Vers. 19. *Scimus autem quod, quæcunque lex loquitur, iis qui sub lege sunt loquitur.*

Sive hæc accipiantur tanquam præoccupatio tacitæ objectionis, sive tanquam applicatio præcedentium ad institutum ac scopum suum, sensus non multum erit diversus. Scopus enim est ostendere, Judæos æquè ac gentes esse peccatores, ac iudicio divino obnoxios. Per *Legem* intelligitur tota Scriptura Vet. Testamenti, cuius potissima pars Lex est, & unde reliqua scripta suam habent auctoritatem. Eodem sensu quo *Lex* à Domino accipitur *Joan. X. 34.* in lege enim illi, ad quos sermo Dei factus est, non vocantur Dii, sed in libro Psalmorum. Per eos, qui *sub Lege sunt*, intelliguntur Judæi, quibus lex data est, quæ cum sit regula vitæ, ii quibus data est sub lege esse dicuntur: Et hac periphrasi Judæi etiam alibi ab Apostolo describuntur *Rom. II. 12. & I Cor. IX. 22.* Sensus est: Quod quæcunque in Scripturâ Vet. Testamenti, seu lege exstant, ea ad Judæos dicta sint: idque notum est: Lex enim illos alloquitur, quibus vitæ regula data est: & quæ in scriptis sacris continentur, ea directæ sunt ad eos, quibus ea concredita sunt: & sic hæc extendi possunt ad omnes, etiam gentes, ita tamen ut & Judæi potissimum includantur; quia in sermonibus ad Judæos non solum Judæi, sed & gentes reprehenduntur, ipsisque pœnæ prædicuntur. Uti apud Esaiam variis in locis, aliisque Prophetis videre est. Vel, quod illa, quæ in lege exstant, de Judæis dicta sint: & tum speciatim hæc respiciunt Judæos; ita tamen ut ad gentes etiam referri possint: Si enim Judæi, qui legem habebant, tali in statu fuerunt; idem sanè concludere licebit de gentibus, quibus lex data non fuit; ac proinde quæ regulâ vitæ adeò perfectâ caruerunt. Verum hoc non necesse fuit ut Apostolus contra Judæos probaret, qui hoc de gentibus ipsi urgebant: sed quia de se hoc nega-

bant, ideò necesse fuit, ut Apostolus id disertè & expressè de ipsis probaret.

Ut omne os obstruatur. Possunt hæc accipi, vel ut indicantia finem Dei, qui ejusmodi accusationibus peccatorum, quales in locis allegatis continentur, intendit illis os obstruere; vel eventum simpliciter qui inde existit: quoniam nimirum tales sunt etiam ipsi Judæi, inde sequitur omne os obstrui. Modus est loquendi desumptus à foro, quando aliqui coram tribunali judicis accusantur, & omnes rationes, quibus se defendere student, refelluntur, criminisque, cujus accusantur, evidentibus documentis convincuntur, tandem filere coguntur, quia nihil ultrâ habent, quo se defendere queant. Hoc sensu hic Judæis os obstrui dicitur, adeò ut nihil habeant quo se defendant, vel glorientur præ gentibus, aut sibi ob sua privilegia justitiam arrogent.

Et omnis mundus, seu omnes homines, tam Judæi, quam Græci, *subditus fiat Deo*: nimirum ad justam condemnationem. Quando enim quis criminis coram judicis tribunali est convictus, adeò ut nihil habeat quo se defendat, nihil illi reliquum est, nisi ut sententiam judicis in se expectet, utpote qui convictus est de reatu pœnæ, nihilque nisi condemnationis materiam in se habere: qui proinde in iudicio subsistere non potest, nisi solâ gratiâ judicis, cui se cum humilitate & ingenuâ criminis confessione submittere debet. Eodem modo totus mundus, non tantum Græci, sed & Judæi, Deo est subiectus, & subiectus esse demonstratur, allatis illis è Lege testimoniis.

Vers. 20. Inde tandem elicit conclusionem omnium hætenus dictorum: *Quia ex operibus Legis non justificabitur omnis caro coram illo*; id est, phrasi Hebræâ, nulla coram illo caro justificabitur ex operibus legis. Quid sit *justificari*, & quæ sint *opera legis*, paucis explicandum est; in sequentibus plenius ac fufius ea explicandi, ac adstruendi dabitur occasio. *Justificare* in hac epistolâ sumitur significatione forensi, pro, justum pronuntiare, & tanquam justum tractare: quod nunc unicâ tantum ratione adstruemus; quia *justificare* & *condemnare* inter se opponuntur: *cap. VIII. 32.* cum autem *condemnare* sit, non, nocentem facere, sed nocentem pronuntiare, & ut talem tractare; sequitur ex vi oppositionis, quod *justificare* etiam significet, non justum facere, sed pronuntiare & ut talem tractare. *Opera Legis* significant vel opera ceremonialia, quæ Lex exigebat, & quæ nunc in religione Christianâ sponte evanuerunt; vel omnia quæ Lex exigit opera, etiam moralia, sed simul modum, quo eorum obedientiam lex exi-

exigit, nempe omni modo perfectam, adeo ut in nullo unquam præcepto homo deliquerit. Eam enim exigit Lex; *Quicumque ea fecerit homo, vivet per illa: & Maledictus, qui non manserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, ut faciat ea:* sine ullo promissio remissionis respicientibus danda: Lex enim exigit obedientiam, eaque non præstita obligat ad poenam: Peccatum autem remittere non est legis, sed gratiæ. Opera itaque omnia, quæ in lege præcipiuntur, unà cum modo illo, quo præstari exiguntur, opera Legis vocantur, id est, opera prout ea lex exigit. Dicit itaque, *ex operibus Legis neminem coram Deo justificari;* quia ceremonialia Deus jam non respicit, ut videre est *1 Cor. VII. 19. Gal. V. 6.* & nemo hominum vivit, qui legem perfectè implevit. Et hoc posteriore respectu id etiam applicare possumus legi naturæ; illa enim, ut lex considerata, perinde atque lex quæcunque, exigit obedientiam, & transgressorem poenæ subjicit: nulla autem habet promissa remissionis peccatorum, quod (ut diximus) non legis est, sed gratiæ: Quia itaque gentes legis naturæ violatæ, graviorumque peccatorum reos coarguit, sequitur nec illas ex operibus legis naturæ justificari: ac proinde nullam carnem ex operibus legis strictè acceptæ, qualiscunque ea sit, justificari.

Rationem hujus sui dicti addit: *Quia per legem est agnitio peccati.* Lex enim, cum sit vitæ regula, docet, quid sit peccatum, adeo ut ex lege homo cognoscat, quænam actiones, tam internæ quam externæ, peccata sint. Porro, quando homo se suæque facta ad legem examinat, ex lege cognoscit peccatum à se commissum, & se esse peccatorem. Tandem, quando considerat comminationes, quibus lex sancita est, etiam ex lege agnoscit reatum poenæ, cui ob peccata sua obnoxius est, neque ullum in lege remedium habet, quo à reatu illo liberetur. Ex lege itaque non tantum agnoscit homo se esse peccatorem, sed & ob peccata sua iræ divinæ ac maledictioni obnoxium. Et hunc suum statum agnoscit homo tam ex ipsâ Lege Mosis, quam integrâ Vet. Testamenti Scripturâ, quæ, uti in locis mox ab Apostolo allegatis vidimus, docet, omnes homines, etiam Judæos, esse peccatores, & ob peccata condemnationis divinæ reos.

Ita probatâ ex corrupto ac perduto omnium hominum, tam Judæorum quam gentilium, statu necessitate justitiæ divinæ ex fide, nunc porro docet modum ac rationem illam consequendi.

Vers. 21. *Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, &c.*

Justitiam Dei, in hac Apostoli tracta-

tione, significare modum justitiam coram Deo obtinendi, seu statum illum, quo homo coram Deo justus censetur, & ut talis à Deo tractatur, ostendimus *vers. 17. cap. I.* Docuit in præcedentibus, statum illum coram Deo ex operibus Legis non posse obtineri: Nunc porro docet, Deum tamen humani generis misertum aliam nunc patefecisse rationem statum illum consequendi, ne quis ob præcedentia sua peccata de salute suâ ac justificatione desperet; sed certus sit, licet per legem salvari nequeat, aliam tamen salutem consequendi superesse rationem, ad quam cum fiduciâ confugere possit.

Dicit itaque illam nunc esse manifestam, sc. in Evangelio, ut est *cap. I. 16, 17. sine lege.* Hæc verba, prout in textu Græco exstant, dupliciter connecti possunt: Vel cum immediatè sequentibus, justitia Dei; & tum sensus est, justitia Dei, quæ sine lege Mosis & ejus operibus est, nunc patefacta est: vel cum remotioribus, *patefacta est;* & tum sensus est: justitia Dei patefacta est sine lege, ita ut opera, quæ lex Mosis præcipit, non exigantur: velut circumcisio, aliæque ceremoniæ: vel, si & de moralibus accipiamus, ut eo modo ac rigore non exigantur, prout ea Lex Mosis exigit. Quocunque modo legas, sensus eodem redit.

Quia doctrina hæc, quæ docet justificationem à Deo obtinendam sine Lege, offendere poterat Judæos, tanquam falsa, & legi sibi à Deo latæ repugnans, idèò addit Apostolus, *testimonium habens à Lege & Prophetis:* per Legem intelligens quinque libros Mosis; & per Prophetas, reliqua quæ in Veteri Testamento exstant scripta, quæ Prophetas autores habent: ut *Luc. XVI. 29. & XXIV. 44.* Varia enim in Vet. Testamenti scriptis occurrunt, quæ huic justitiæ Dei, seu rationi coram Deo justitiam obtinendi, sine operibus Legis, testimonium præbent: Primò enim exempla illic occurrunt eorum, qui sine Lege ejusque operibus justificati sunt: Abrahami videlicet, qui justificatus à Deo dicitur antequam circumcisus, & dum adhuc in præputio esset: ut est *cap. IV. & Gal. III. 6.* Abelis, Enochi, qui per fidem Deo placuisse dicuntur, *Hebr. XI.* Rachab, de quâ idem dicitur *Jacob. II. 25.* ubi quidem etiam ex operibus justificata dicitur; verum non intelliguntur opera Legis, illam enim tum adhuc ignorabat Rachab, sed opera fidei, seu ex fide profecta; illâ nempe fide, quâ consideratis omnibus illis eximiis miraculis, quæ Deus in Israël gratiam fecit, credidit Deum, ut summum omnium rectorem, terram Canaan Israël possidendam daturum, neque fieri posse, ut illius incolæ populo,

qui tam potentem habet protectorem, resistant. His adde Jobum, aliosque, quos singulos enumerare necesse non est. Ex his ritè consideratis cognoscere potuerunt, aliam esse rationem apud Deum justificationem obtinendi, quam ex operibus Legis. Secundò : In Vet. Testamenti scriptis modus ille justitiam Dei obtinendi, qui conjunctus est cum remissione peccatorum, ac proinde sine operibus Legis, quæ perfectam nulloque peccato interruptam obedientiam exigebat ad justificationem à Deo obtinendum, valde extollitur ac celebratur: præsertim in Psalmis: vide *Psal. XXXII. 1, 2.* qui ab Apostolo citatur *cap. IV. 6, 7, 8.* *Psal. CIII. 10, 11, 12.* *CXXX. 4.* & alibi. Tandem & per Prophetas fuit promissa. Vide inter alia *Esa. I. 16, 17.* & præsertim talibus in locis, quibus tempora Messiae prædicuntur; ut inter alia *Jerem. XXXI. 31. & seqq.* qui citatur *Hebr. VIII. 10.* quemadmodum etiam Petrus affirmat *Act. X. 43.*

Hanc justitiam Dei, quæ testimonium hoc habet à Mose & Prophetis, dicit nunc esse patefactam. Olim quidem per Prophetas præsignificata fuit; sed non plenè, perspicuè & clarè; sed aliquatenus obscurè & è longinquo; aliquando sub verbis generalibus, aut typo & umbrâ involutis, veluti liberationis è captivitate Babylonicâ: quæ si verborum emphasin quibus enuntiata sunt spectes, sublimiorem continere sensum, quam qui in liberatione illâ impletus fuit, facile comprehendere poterant, quicumque cum attentione & judicio ea expendebant; non tamen magnam illam, quam obscurius involvebant, gratiam distinctè percipere; sed prophetarum vaticiniis excitati eam, qualiscunque esset, suspensis animis expectabant. Nunc autem ea planè & clarè revelata est, sine typis aut umbris, ut jam omnibus, ad quos vox Evangelii pervenit, plenè cognita sit. Tum quicquid Deus olim Israël de hac gratiâ revelavit, aut præstitit, fuit extra aut supra conditiones fæderis; nam illa fædere minimè comprehensa fuit: Nunc autem clara & expressa illius promissio fæderi est inclusa, *Luc. XXIV. 47. Act. XIII. 38, 39.*

Verf. 22. Justitia autem Dei per fidem Jesu Christi in omnes, &c. Duo hic dicit: 1. Medium, per quod justitia illa obtinetur. 2. Personas, quibus ea obtingit. Medium est fides Jesu Christi, quâ credimus Jesum esse Christum: seu illum tanquam Prophetam à Deo missum, ejusque doctrinam ut divinam recipimus, in eum tanquam Sacerdotem, cujus interventu à peccatorum nostrorum reatu liberamur, & tanquam Regem, cujus præceptis obtemperare tenemur, cujusque potentiâ

contra omnes mundi tentationes, peccati illecebras, gravissimasque persecutiones sustentamur, ac tandem è morte in vitam immortalem resuscitabimur, confidimus. Quæ fides non est nudus assensus, nec fiducia nuda salutem per ipsum consequendi; sed totam etiam obedientiam, quam à nobis exigit, ut salutem æternam consequamur, includit. Quod exinde liquet, quod alibi, præter fidem, expressè exigitur charitas, *Gal. V. 6.* nova creatura, *Gal. VI. 15.* & observatio mandatorum Dei, *1 Cor. VII. 19.* Inde sequitur, quando sola fides exigitur, illi etiam mandatorum divinorum obedientiam, quæ ex fide fluit, includi. Fides ergo hic significat totam obedientiam Christianam, quæ ex fide in Christum, & juxta leges Jesu Christi præstatur. Quod in sequentibus latius explicaturi sumus.

2. Personæ, quibus ea obtingit, sunt omnes qui credunt: *in omnes & super omnes qui credunt*: non Judæos tantum, sed & gentes, si modo credant: Ne quis existimet, Judæos solos, si credant, justitiam Dei consequi, non gentes: aut Judæos quidem credentes in Christum justificari, sed requiri simul Legis observationem, ac proinde gentes, si eandem sibi expectent justificationem, etiam ad observationem Legis esse obligatas: ideo hanc solummodò conditionem addit, *qui credunt*: Quod æquè spectat gentes credentes ac Judæos. Non enim est distinctio, nimirum inter Judæos & gentes, nempe ratione consequendi justificationem. Fuit quidem antea, uti in præcedentibus vidimus, distinctio ratione distributionis gratiæ divinæ, quia Judæis credita sunt eloquia Dei, ut est *vers. 2.* Sed dicit non esse discrimen ratione consequendi justificationem: illa enim æqualiter ab omnibus, tam Judæis, quam gentibus, cujuscunque sint nationis, non per Legem, sed per fidem obtinetur. Rationem illius reddit.

Verf. 23. Omnes enim peccarunt, & destituuntur gloriâ Dei. Cum duo tantum sint justificationis modi; unus ex operibus Legis, qui perfectam & nullo unquam peccato interruptam obedientiam requirit; alter ex fide, qui grotiosam peccatorum remissionem includit, sequitur, quod nullus ex operibus Legis, sed omnes ex fideificentur, *quia omnes peccarunt*, non gentes tantum, sed & Judæi; neque levioribus tantum peccatis, sed enormibus sese inquinaverunt: omnes itaque sine discrimine eâ indigent justificatione, quæ peccatorum remissione constat. *Et destituuntur gloriâ Dei.* Gloria Dei nonnunquam significat vitam æternam, in quâ Deus se coram fidelibus ac beatis maximè gloriosum

sum ostendet, ipsosque gloriæ suæ participes faciet; quâ significatione legitur supra cap. II. 10. & V. 2. & I Thess. II. 12. Nonnunquam Dei approbationem, per quam hominibus gloria à Deo contingit: Maxima enim homini gloria est, approbatione Dei frui: Hoc sensu legitur Joann. V. 44. & XII. 43. Id aliâ phrasi exprimitur, *gloriationem habere apud Deum*, Rom. IV. 2. & quod talibus *laus sit ex Deo*, cap. II. 29. Vox verò Græca *ύσεπίδω* quandoque significat minus aliquo habere, I Cor. I. 7. XII. 24. 2 Cor. XI. 5. XII. 11. Aliquando carere, ac penitus destitutum esse, Luc. XV. 14. Quâ significatione hic propriè accipitur. Metaphora est desumpta ab illis, qui in stadio currunt ut præmium obtineant, qui antequam ad metam perveniant deficientes proposito præmio destituuntur, uti Apostolus inquit I Cor. IX. 24. Aut qui aliquò proficiscentes in viâ deficiunt, atque ita ad locum destinatum nunquam perveniunt. Hoc sensu legitur Hebr. IV. 1. ubi monentur fideles, ne, derelictâ spe ingrediendi in requiem Dei, aliquis ex ipsis videatur *ύσεπνεύσαι*, id est, succubuisse, defecisse, antequam ad requiem Dei perveniret, atque ita requie illâ prorsus destituatur. Quia itaque ob peccata sua omnes gloriâ Dei carent, nullumque ad illam jus illis reliquum est, omnes etiam eâ indigent justificatione, quâ peccata ipsis remittuntur; ut ita peccatorum reatu abolito, rursus gloriam, seu approbationem divinam obtineant, æternamque in cælo gloriam apud Deum consequantur. Quam justificandi rationem nunc plenius & luculentius describit.

Vers. 24. *Justificati gratis ipsius gratiâ, per redemptionem quæ est in Christo Jesu.*

Hisce verbis Apostolus luculentam & claram nobis tradit descriptionem justificationis, quam prolixè hac epistolâ, contra Judæos imprimis, & contra gentes adstruit, cujus causam efficientem, media per quæ acquiritur, tam extra nos, quam in nobis, ac tandem finem tradit. Quoniam itaque hic brevem totius controversiæ, quam hic tractat, summam habemus, operæ pretium erit, latius paulò totum justificationis negotium, prout hic traditur, explicare: inde enim sequentium capitum explicatio potissimum dependebit; & genuino controversiæ statu ritè percepto, difficile non erit vim argumentorum, quibus Apostolus suam sententiam adstruit, & responsionum, quibus ad objectiones aliorum respondet, percipere.

Quod itaque ipsam *justificandi* vocem attinet, ea duplici potissimum significatu in Scripturâ accipitur: nonnunquam signi-

ficat, justum facere, seu a peccatis convertere ad justitiam: ita accipitur I Cor. VI. 11. & Apoc. XXII. 11. Sed & præterea accipitur sensu forensi, & tantumdem valet, ac justum pronuntiare, & tanquam justum tractare: ut Proverb. XVII. 15. Esa. V. 21. Quæritur, quo sensu in hac Epistolâ ab Apostolo accipiat. Nos dicimus eam posteriore sensu accipi; quod breviter hisce argumentis evincimus. 1. Quia uti in hac Epistolâ, ita & alibi Apostolo remissio peccatorum, quæ actus judicialis est, & justificatio, unum idemque sunt. Vide Act. XIII. 38, 39. ubi Apostolus, quod vers. 38. vocavit *remissionem peccatorum*, vers. seq. vocat *justificari*: Non enim posteriora verba beneficium distinctum continent à prioribus, sed sunt tantum priorum exegesis. Et in hac epistola cap. IV. 6, 7, 8. ubi Apostolus, allatis verbis Davidis, has phrasas tanquam æquipollentes inter se permutat: *imputare justitiam, remittere iniquitates, & non imputare peccata*. 2. Apostolus justificationem opponit condemnationi: Rom. VIII. 33. *Deus est qui justificat, quis est qui condemnat*. Atqui condemnare non est nocentem facere, sed nocentem pronuntiare, & ut talem tractare; ex vi ergo oppositorum sequitur, quod *justificare* non sit justum facere, sed justum pronuntiare, & ut justum tractare. Neque ullus in hac epistolâ occurrit locus, ubi alio sensu accipitur: uti in sequentibus loca illa, quæ objici solent, explicantes ostendemus. Itaque causa efficiens hujus justificationis est Deus; de eo enim versu immediate præcedente sermo est, & illius gratiâ justificati sumus. Ille enim est, qui peccatoribus peccata remittit, illosque tanquam justos tractat. Quia enim contra ipsum peccata commissa sunt, etiam ille solus ea remittere potest,

Justificati: in Græco est participium passivum præsentis temporis, *δικαισμένοι*, quod Latini non habent; & refertur ad verbum præcedens, *ύσεπνεύσαι*: Unde quidam interpretes rectè colligunt, hic subaudiendam particulam *δὲ*: ut sit oppositio præsentis status ad præteritum: *Omnes peccarunt & destituuntur gloriâ Dei*: hic est status ipsorum, in quem propriâ culpâ delapsi erant: illi opponit statum præsentem, in quem per gratiam divinam constituti sunt: ac si dicat, *justificantur autem gratis*. Vox *δωρεάν* significat propriè, *donatitiè*; sive *ex dono*: Latine dicas, *gratis*; quæ enim dono dantur, dantur gratis, nullo accepto pretio, prout in emtione fieri solet. Hoc sensu legitur Apoc. XXII. 17. quod Esa. LV. 1. describitur *emere sine argento & sine ullâ permutatione*. Hac autem voce non excluditur pretium sanguinis

nis Jesu Christi; illud enim mox Apostolus intervenisse dicit: neque etiam fides hominum, hanc enim Deus, uti mox dicit, tanquam conditionem ad justificationem obtinendam requirit; sed omne officium hominis, quod fidem, ac gratiosam Dei ad fidem vocationem antecedit, ita ut nullis hominum bonis operibus Deus ad id sit provocatus: uti alibi docet, *Eph. II. 8, 9. 2 Tim. I. 9. Tit. III. 3, 4, 5.* Et ut clarius omnia hominum merita excludantur, addit, *per gratiam ipsius*: Est enim gratia impromeritus ac spontaneus favor erga eum, qui contrarium meritis est: ita *meritum & gratia* semper opponuntur: *Rom. XI. 6.*

Licet autem ex gratiâ homines justificentur, non tamen absolute eos Deus justificare vult, sed media quâdam intercedere, ut justificationem ex gratiâ ipsis applicet. Horum unum Apostolus docet esse extra nos, alterum in nobis. Medium extra nos est, *redemptio in Christo Jesu*. Vox Græca ἀπολύτρωσις non quamvis significat redemptionem, sed propriè eam quæ fit persoluto pretio: eodem sensu Christus vocatur λύτρον, id est, *redemptionis pretium* pro hominibus, *Matth. XX. 28. & 1 Tim. II. 6.* Pretium illud, uti mox dicit Apostolus, est sanguis Jesu Christi, quem tanquam sacrificium pro nobis effudit, Deoque Patri obtulit. Cum enim ultrò se ac voluntariè tradidit in mortem, ut voluntati Patris sui obsequeretur, sanguis ipsius fuit redemptionis pretium pro nobis; illum enim ita effusum Pater adeò gratum habuit, ut eum tanquam plenariam pro peccatis nostris solutionem e manu Filii sui acceptaverit, quo placatus est, ut plenam omnium peccatorum remissionem nobis dare paratus sit. Id docent omnes phrasæ, quibus *propter peccata nostra mortuus, peccata nostra tulisse in cruce, seipsum dedisse redemptionis pretium pro nobis, propitiatio pro peccatis nostris* dicitur, aliæque similes, quas *Matth. XX. 28. Rom. IV. 25. 1 Pet. II. 24. 2 Cor. V. 19, 21. 1 Cor. XV. 3. 1 Pet. III. 18. 1 Joan. II. 2. & alibi* legere licet. Sanguis itaque Jesu Christi illud est pretium, quod Deus redemptioni generis humani, juxta liberrimum suum jus ac arbitrium, constituit, quo effuso Christus genus humanum redemit. Ille autem sanguis, quoniam est sanguis victimæ propitiatoriae pro peccatis, considerari potest, vel ut effusus solummodò, vel etiam ut aspersus. Per sanguinem Christi, consideratum solum ut effusum, Deus Pater eò usque placatus est, ut hominibus peccatoribus omnia quæ commiseri peccata remittere paratus sit, modò in Christum Filium suum credant, præcedentibus peccatis valedicant, & sanctitati juxta Christi præcepta sincerè ope-

ram dent, ac gratiam ad omnia hæc præstanda requisitam largiri. Sanguis Christi consideratus ut etiam aspersus, credentes ac resipiscentes actu purgat ab omni peccato, omnemque reatum plenè delet, ita ut quibuscunque sanguis Christi ita aspersus consideratur, actu omnia peccata remittantur, ipsique in statu salutis adipiscendæ constituentur, *1 Joan. I. 7.* Hujus redemptionis utroque modo considerata meminit Apostolus infra *cap. V. 8, 9, 10. & 2 Cor. V. 19, 20.* Itaque antequam credimus ac resipiscimus censemur sanguine Christi effuso liberati, quatenus redemptionis nostræ pretium persolutum est: Quando verò jam credimus, Deus nos considerat ut sanguine illo aspersos, & jam ob solutum pretium prorsus e captivitate, quâ detinebamur, dimissos, & reatu, cui eramus obnoxii, solutos. Quæri posset, quomodo Deus conditionem fidei ac resipiscentiæ applicationi redemptionis alligatam voluerit; nam redemptione peractâ satisfactum est pro redemptis; & satisfactione acceptâ nihil ad redemptionem obtinendam reliquum videtur. Sed verò, redemptio nostra non constat plenariâ satisfactione, rigidè loquendo, quâ D. Jesus justitiæ Dei vindictivæ ita plenè satisfecerit, ut omnes peccatis nostris debitas pœnas ipse tulerit, ac nostro loco propriè loquendo punitus sit: Sic enim, ne jam alia allegemus, nihil restaret, quod Deus Pater ex gratiâ nobis condonare posset, utpote cujus justitiæ jam plenè per Christum satisfactum esset: Cum tamen Scriptura doceat, Deum ex misericordiâ donare nobis remissionem peccatorum per Christum: *Eph. I. 7. IV. 32. Coloss. I. 14.* Nec etiam jure à nobis, ut redemptionis participes essemus, fidem ac obedientiam exigere posset; nec ob eam non præstitam redemptionis fructum negare, aut nos punire; quia ejusdem peccati pœnam bis exigeret, semel à Christo, & dein à nobis. Atqui hoc non tantum Scripturæ directè adversatur, *Hebr. X. 28, 29. 2 Pet. II. 1, 2.* sed & ad omne pietatis studium extinguendum tendit. Itaque redemptio nostra constat solutione pretii, quod Deus Pater redemptioni generis humani constituit, quo per D. Jesum satisfactum est voluntati Patris justæ simul ac misericordi, atque ita fuit sacrificium verum ac propriè dictum pro peccatis nostris. Ultrò nimirum in se suscepit gravissimos angores, & tulit maledictam crucis mortem; ex quâ resuscitatus in cæleste sacrarium est ingressus, seque Patri suo pro nobis obtulit; eoque sacrificio Patrem nobis propitium reddidit, reatumque peccatorum nostrorum sustulit. Non itaque, rigidè loquendo, tulit omnes pœnas peccatis nostris debitas; sed

sed summam miseriam ac mortem cruentam, & quidem nostro loco, quæ fuit vice pœnæ à nobis sustinendæ. Ita ut certo sensu pro nobis punitus dici possit; quatenus pœnam vicariam, pro beneplacito divino sibi imponendam, hoc est, gravissimam afflictionem, quæ pœnæ vicem sustinuit, liberrimè in se suscepit. Cum itaque hæc exacta sit non secundum rigorem justitiæ divinæ, sed liberrimam Dei constitutionem, in quâ temperamentum aliquod fuit justitiæ cum misericordiâ, potuit Deus, peractâ redemptione, quamcunque placuerit conditionem applicationi illius annectere, solisque illam præstantibus eam applicare, & respicientibus applicationem illius denegare, aut beneficii tanti contemptores omni redemptionis fructu destitutos relinquere. Idque optimè illustratur redemptione captivi: redemptionis enim pretium constitui solet non pro dignitate captivi, ita ut pretium æquale sit captivi dignitati, aut illius miseriæ: sed pro liberâ constitutione illius qui captivum detinet: Ita videmus unum eundemque hominem non semper eodem, sed nunc minore, nunc majore pretio, imò viliorē nonnunquam majore, præstantiorē verò minore pretio redimi, pro liberâ constitutione detinentis. Et hoc pretio ita constituto in liberâ potestate est, tam redemptoris, quam illius qui captivum detinet, quandam plenæ illius dimissioni conditionem apponere, quâ ab ipso præstitâ ipse dimittatur; non præstitâ in captivitate detineatur; & post dimissionem non continuatâ, rursus in captivitatem tradatur. Atque ita apparet, Deum, licet per redemptionem Christi nos justificet, peccata nobis remittat, & tanquam justos tractet, salvâ illâ redemptione, fidem, tanquam conditionem necessariam ad consequendum justificationem, à nobis exigere posse. Itaque hoc voluit Apostolus his verbis, quod Deus nos justificet, interveniente redemptione per Christum.

Medium alterum, in nobis, est fides; quod Apostolus his verbis porro ostendit: *vs. 25. Quem proposuit Deus propitiatorium per fidem in sanguine ipsius.* Vox *ἱλασῆριον* à LXX. Interpretibus passim in Vet. Test. usurpatur, ad designandum operculum arcæ impositum, cui insidens nubes populum certum reddebat de propitio Dei erga ipsos favore. *Exod. XXV. 22. XXX. 9. Num. VII. ult. 2 Sam. VI. 2.* Quin & à Scriptore sacro *Hebr. IX. 5.* eodem nomine appellatur. Per allusionem quandam creditur à variis interpretibus Apostolus Dominum hic appellare *ἱλασῆριον*, ob similitudinem quandam, quæ est inter effectus, qui procedunt ab operculo isto, & à Jesu Christo, quorum respectu illud Christi ty-

pus meritò dici potest, ac Christus illius nomine appellari: Qui effectus, licet in Christo sint multò nobiliores & excellentiores, habent tamen magnam inter se similitudinem; eaque potissimum consistit in duobus. Primò: sicut Deus inde Mosis responsa dabat, & ex singulari erga populum Israël gratiâ voluntatem suam declarabat: Ita & nunc Deus per Jesum Christum benignissimam suam voluntatem, de remittendis omnibus præcedentibus peccatis per & propter fidem in Jesum Christum, seque hominibus reconciliatum ostendit: uti dicitur *Act. XIII. 38, 39.* Deinde, & potissimum; sicut in anniversario illo sacrificio sanguis victimæ coram operculo illo offerebatur, eoque oblato Deus se propitium ostendebat, & populo reconciliatum: Ita nunc Christus is sit, in quo Deus se nobis propitium ostendit, & peccata remittere vult. Illud autem est discrimen; quod sanguis, cujus oblatione remissio peccatorum obtinetur, olim coram operculo oblatus sit; & ex operculo Deus se reconciliatum ostenderet; nunc verò Christus ipsa illa sit oblatio, cujus interventu Deus hominibus propitius redditur, ipsorumque peccata remittit: Ad eò ut appellatio *ἱλασῆρις* multò potiore jure & pleniore significato Christo competat, quam operculo arcæ. Et sic Christus dicitur propositus in propitiatorium, oppositè ad illud operculum arcæ, quod in intimo templi adyto, in sanctuario absconditum erat, à conspectu populi remotum, & non nisi summo Pontifici, & quidem semel in anno in oblatione sacrificii illius solennis expiatorii, conspicuum: Christus verò omnibus palam est propositus tanquam propitiatorium, ad quod singuli confugere, & cujus interventu remissionem peccatorum à Deo obtinere queant. Vel vocem *ἱλασῆριον* vertere possumus *propitiationem*, ut nulla sit allusio ad antiquum illud operculum, sed Christus dicatur propitiatorium, nobis propositum, quia Deus eum constituit medium, cujus interventu ipsi reconciliamur, & quem amplecti oportet, ut fructus propitiationis ipsius participes simus: ita vocatur *ἱλασῆριον*, & *ἱλασμός*, *1 Joan. II. 2. & IV. 10.* Qui sensus non multum à priore recedit; & præferendus videtur; licet enim in eo non est illa allusio ad operculum arcæ, quæ elegantiam suam habet; non tamen propter elegantiam quandam ejusmodi allusiones quærendæ sunt, quando nullum earum in textu est indicium.

Jesum itaque Christum dicit nobis propositum propitiatorium *per fidem in sanguine ipsius.* Voces *in sanguine ipsius*, connecti possunt vel cum *propitiatorio*, & tum sensus est, quod Deus Christum propo-

sue-

fuerit propitiatorium, seu propitiationem in sanguine; quia morte & sanguine suo non tantum confirmavit promissa fœderis, sed potissimum, quia cruenta ejus mors fuit sacrificium, quo Deum nobis propitium reddidit, nobisque accessum ad thronum gratiæ suæ procuravit. Vel cum voce *fides*; & tum sensus erit, quod fides nostra speciatim respiciat sanguinem Jesu Christi: licet enim totus Christus, ac omnia ac singula ejus munera, fidei nostræ objectum sint: tamen speciatim respicit fides ejus mortem ac sanguinem, propter multiplicem illius respectum ad singula munera; & quia totius oblationis Christi efficacia in ejus sanguine consistit: unde & sanguini Christi redemptio nostra attribuitur. Prior tamen explicatio præferenda videtur.

In illum Christum, qui nobis est propositus propitiatorium in sanguine ipsius, respicit fides nostra. Quid illa fides sit, quoniam inde multum dependet totius dogmatis de justificatione explicatio, operæ pretium est paulò distinctius explicare; ut ita semel illo labore defuncti non constringamur sæpius id repetere.

Fides itaque, cujus objectum est Jesus Christus nobis in propitiatorium propositus, est, quâ credimus Jesum esse Christum, seu Filium Dei, hoc est populo Judæorum promissum Servatorem. Ita passim fides hæc describitur, *Joan. XX. 31. Act. XVI. 31. VIII. 37. Matth. XVI. 16. 1 Joan. V. 5.* respicitque ipsum ut Prophetam, Sacerdotem, & Regem, à quo salutem æternam, sub conditione ab ipso præscriptâ, sine ullâ hæsitacione expectamus: ut est *Hebr. V. 9. Act. IV. 12. XIII. 38, 39.* aliisque plurimis locis. Hæc autem fides non est merus assensus, aut nuda fiducia; sed in se includit obedientiam omnium mandatorum lege Evangelii præscriptorum: quod quia maximi ad totius hujus epistolæ intelligentiam momenti est, id hic paulò distinctius adstruere operæ pretium est. Primò itaque, fides sola aliquando nominatur, per quam justificamur, ut *Act. XIII. 38, 39. Rom. IV. 5. V. 1. Gal. II. 16.* aliquando opera illi junguntur, *Gal. V. 6. Jacob. II. 24. 1 Joan. III. 7.* unde colligimus, quando sola fides nominatur, illi etiam opera, quæ producit, hoc est, obedientiam Evangelicam includi: imò sine operibus fides mortua est, & ad justificationem & salutem inefficax, *Jacob. II. 14. 1 Corinth. XIII. 2.* Secundò: remissio peccatorum, quæ idem est cum justificatione, adscribitur non fidei nudæ, sed etiam operibus, *Matth. VI. 14, 15. Act. III. 19. Luc. XXIV. 47.* Tertiò: Incredulitas, quæ est causa condemnationis, consideratur semper ut

opus inobedientiæ, & omnium malorum operum causa: *Joan. III. 19, 20, 21. Rom. II. 8.* Tandem, ultimum judicium, in quo erit executio sententiæ tam justificationis quam condemnationis, pronuntiabitur non tantum secundum fidem, sed & secundum opera, *Matth. VII. 21. XVI. 27. 2 Cor. V. 10. 1 Pet. I. 17.* Atqui executio sententiæ non debet repugnare illius conceptui; repugnaret autem, si sententia esset concepta non secundum opera, sed solam fidem, executio autem fieret secundum opera. Quibus addere licet, si omnia opera, etiam quæ fides producit, à justificatione excludantur, sequitur, quod homo justificetur antequam ullum bonum opus fecerit, imò dum adhuc impius est; quod toti Scripturæ est contrarium, magnamque ad securitatem carnalem fenestram aperit. Ex quibus omnibus satis liquet, quando *per fidem* justificari dicimur, totam illi obedientiam Evangelicam includi.

Rationes autem, cur tota obedientia Evangelica in negotio justificationis voce *Fidei* comprehendatur, variae sunt. Primò quidem, quia fides omnium bonorum operum causa est: quia enim de promissis divinis hominem plenissimè persuasum reddit, non aliter ac si bona cælestia iis comprehensa coram oculis suis adspiceret, cum quibus omnia hujus sæculi bona & mala nullatenus comparari queunt, eorum amore ita imbuunt homines, ut neglecto bonorum temporalium amore cælestia unicè spectent ac quærant, atque ut ea consequantur, omnia, quæ Deus tanquam conditionem ea obtinendi præscripsit, alacri animo præstent. Sic variis in locis fidei, tanquam causæ & fonti, pietas nostra adscribitur: *1 Joan. III. 3. V. 4. Act. XV. 9. & Hebr. XI.* toto illustres illi actus ac verè heroici, qui ibi commemorantur, soli fidei adscribuntur. Adeò ut dicere possimus, quando tota obedientia Christiana *fides* appellatur, hic esse metonymiam antecedentis pro consequente, aut causæ pro effectu. Secundò: Ut conditionis, quam Deus nunc ad justificationem exigit, indicetur facilitas; eaque duplex. Prima, quia facile est credere id in quod fides hæc respicit, & quod totius nostræ obedientiæ fons & causa est; nimirum, hominem postquam mortuus est ex morte resurrectorum in vitam æternam, & in cælum assumendum, ut ibi cum Deo æternâ fruatur beatitudine. Licet enim hoc in se spectatum arduum valdè sit & difficile creditu; tamen per resurrectionem Christi ex mortuis, ejusque in cælum evectionem, id adeò evidenter est demonstratum, ut si quis id negare, aut in dubium vocare vellet, tantumdem faceret, ac si Christum mor-

mortuum, ac ex morte resuscitatum negare vellet; uti infra *cap. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10.* clarè docetur. Altera: Quia vox *Fides* indicat, Deum non ab omnibus æqualem exigere obedientiam, sed ab unoquoque tantam, quantam in eo fides, hoc est, certa de divinis promissis persuasio efficere potest. Atqui fides in omnibus æqualem non potest, neque æquè perfectam producere obedientiam: in uno enim est firmior, in altero infirmior: in omnibus etiam non reperit eandem ad pietatem dispositionem; atque ideo propter hanc diversitatem non producit in omnibus æquales in pietate progressus; attamen quotquot pro fidei suæ mensurâ Deo sinceram præstant obedientiam, quia fidem Deus exigit, justificationis ac salutis participes fore declarantur. At quando opera Deus exigit, æqualem ab omnibus postulat obedientiam, id est, nullo peccati actu interruptam, & ad finem usque vitæ continuatam. Tertiò: Ut indicetur obedientiam nostram non mereri justificationem; sed eam nobis obtingere per gratiam divinam: ut est *Rom. IV. 16.* Opera enim, quæ ex fide præstantur, non facit homo sponte ac proprio motu, sed gratia divinâ præventus; & quæ ita ex fide præstamus non tam sunt opera nostra, quam Dei, promissorum suorum magnitudine, & Spiritus Sancti per illa operantis virtute, ea in nobis producentis: uti dicitur *2 Pet. I. 4.* & *1 Epist. I. 3.* Tum etiam fides, quatenus promissionem Dei gratuitam respicit, retributionem expectat à solâ gratiâ Dei promittentis: unde sequitur obedientiam nostram suâ virtute non mereri justificationem, sed nos eam consequi vi pacti, seu promissionis, quam fides apprehendit; Huc refer *Gal. III. 18.* Quibus tandem addere possumus, quod fides semper respicit in Deum, tanquam primum salutis nostræ autorem ac fontem: atqui eâ pietate, quæ in ipsum, ut unicum salutis fontem, respicit, Deus maximè delectatur.

Finis justificationis est, *ad demonstrationem justitiæ suæ per præmissionem præcedentium peccatorum &c.* Justitia Dei potissimum significat illam virtutem, quâ Deus justitiam diligit, peccatumque odio habet, seque justitiæ renumeratorem, peccati verò ac impietatis vindicem ostendit, *2 Thess. I. 6, 7.* *Apoc. XVI. 5, 6.* aliquando bonitatem & benignitatem divinam: *2 Cor. IX. 9, 10.* & tandem fidelitatem in servandis promissis, *1 Joan. I. 9.* Propter diversam hanc *Justitiæ Dei* significationem etiam verba hæc, prout diversimodè cum præcedentibus connectuntur, variam possunt habere significationem. Si connectamus cum verbis, *quem proposuit propitia-*

torium ad demonstrationem justitiæ suæ, significare videtur amorem ac bonitatem Dei; potissimum enim in opere hoc Deus amorem suum ostendit: *Joan. III. 16.* *Rom. V. 8.* Et hoc sensu accipitur justitia Dei aliquoties in Psalmis: Vide inter alia *Psal. XXV. 5.* *CXLV. 17.* *XXXVI. 6, 7.* Vel constantiam Dei in servandis promissis, *Rom. XV. 8.* *Luc. I. 69, 70.* Si verò connectas cum verbis, *in sanguine ejus*, tum per *justitiam Dei* intelligenda est ea, quâ Deus justitiam diligit, ejusque remunerator est, & peccatum odit, ejusque se vindicem ostendit; sensusque erit: quod Deus Christum proposuerit propitiatorium per sanguinem ejus, ut ita demonstraret justitiam suam, sive amorem erga justitiam, & odium contra peccatum. Non, ut multi volunt, quod Deus Christum tradiderit in mortem, & ab eo exegerit omnes pœnas peccatis nostris debitas, ut ita satisfaceret justitiæ suæ vindicativæ, ipsi essentiali, quæ requirit, ut nullum peccatum impunitum dimittere possit, sed illius pœnam, aut ab ipso peccatore, aut illius sponsore, loco ejus punito, exigat. Præterquam enim quod jam ostendimus quod D. Jesus, propriè loquendo, non rigori justitiæ, sed voluntati divinæ justæ simul ac misericordi, satisfecerit; alibi fusè probavimus, licet justitia sit essentialis Dei attributum, egressus tamen justitiæ divinæ, sicut & aliorum attributorum, esse arbitrarios; ac posse Deum, salvâ justitiâ, pro absoluto dominio, sicut peccata punire, ita etiam remittere, nihilque justitiæ suæ adversum facere, sive peccata remittat, sive puniat: perinde uti in eo est misericordia essentialis, cujus tamen egressus perinde sunt arbitrarii; ac proinde, etiam quando Deus punit, nihil misericordiæ adversum facit; alioquin duo essent Dei attributa essentialia sibi invicem repugnantia, justitia, quæ necessariò peccati pœnam, & misericordia, quæ necessariò illius remissionem flagitaret. Quod absurdum. Attamen quando Deus punit, licet nihil faciat misericordiæ adversum, non tamen exserit actum misericordiæ, sed justitiæ; & quando remittit, non exercet actum justitiæ vindicativæ, sed misericordiæ. Verum cum id alias prolixè adstruxerimus, nihil hic ultra addemus. Quomodo ergo Deus Christum proponendo propitiatorium in sanguine ipsius, demonstravit justitiam suam? Quia peccata nobis remittere, ac justitiam imputare noluit, nisi intercedente cruento sacrificio Christi: Non enim potuit Deus illustriore documento ostendere, quantoperè justitiam diligit, & peccatum odio habeat ac detestetur, quam tam diram mortem Filio sibi unice

dilecto imponendo, quā hominibus peccatoribus placaretur; sic 2 Cor. V. 21. dicitur, quod Deus Christum, qui peccatum non novit, peccatum fecit pro nobis, ut nos efficeremur justitia Dei in ipso. Cui adhæret, quod sacrificii illius fructum nobis applicare, actuque peccata remittere, justitiamque imputare nolit, nisi intercedente fide, resipiscentiā ac sanctitate nostrā, uti est 1 Joan. I. 7. unde & contra sanctissima Christi præcepta peccantes, & à sanctitate, ad quam conversi fuerunt, ad pristinam vitæ profanitatem relabentes, dicuntur *Filium Dei conculcare, sanguinemque Testamenti, quo purgati erant, pollutum ducere*, Hebr. X. 29. Utraque significatio commoda est; præferrem tamen priorem, ut magis huic loco, omnibusque loci hujus circumstantiis consentaneam. Nam licet Deus in opere justificationis etiam amorem erga justitiam, & odium contra peccatum ostenderit; tamen in eò, uti & in toto opere redemptionis, maximè elucet ejus bonitas, benignitas, amor ac gratia: unde & illi potissimum in Scripturā id attribui solet, & rarissimè ejus justitiæ: ut Joan. III. 16. Rom. V. 8. Tit. III. 4, 5. 1 Joan. IV. 10. aliisque plurimis in locis.

Et hic sensus etiam magis convenit cum verbis sequentibus, *per prætermissionem præcedentium peccatorum, in patientiā Dei*. Vox Græca *παρεσις*, non significat propriè plenam remissionem, sed transmissionem, dissimulationem aut conniventiam, quā peccata, perinde ac si ea non videamus, non punimus; quæ quidem ad remissionem proximè accedit, non tamen est vera remissio; quia magis dilatio aut suspensio punitionis est, quam remissio: eaque respicit præcedentia peccata, quæ temporibus adventum Christi præcedentibus commissa sunt; sive ea restringamus ad tempora non multum Christi adventum antecedentia, sive etiam ad remotiora: licet enim lex, sub quā vivebant, severis comminationibus sancita fuerit; non tamen affirmare possumus, quodvis peccatum, contra legem moralem à quocunque commissum, à Deo severè juxta Legis rigorem fuisse puni- tum. Illa prætermissio seu conniventia occasionem præbuit illustriore modò demonstrandæ benignitati ac bonitati divinæ in Evangelio; atque ita id factum dici potest *per* illam conniventiam, ita ut *ἄλφ* significet, non *propter*, sed *per*: quo significatu etiam cum accusativo constructa apud autores Græcos aliquoties accipitur. Et tum sensus erit: Deus peccata, tempore præcedente, & potissimum eò quod Christi adventum paulò antecessit, commissa, non plenè remisit, sed neque ea punivit, atque ita quasi ad ea connivere

voluit: Inde factum est, ut homines, quia effecta comminationum legis non videbant, minus iis à peccato deterriti fuerint, ac proinde eorum peccata & crebriora ac graviora fuerint: quò autem ea majora ac plura fuerunt, eò etiam Dei ea in Novo Testamento ob redemptionem sanguine Christi acquisitam remittentis, benignitas ac gratia major fuit; & sic hæc *παρεσις* Dei occasio fuit declarandæ hujus justitiæ, seu benignitatis divinæ. Atque ita alibi Scriptura dicit, nobis nunc per Christum remitti peccata, à quibus per legem justificari non potuimus, Act. XIII. 38, 39. & redimi à peccatis sub priore fædere commissis, Hebr. IX 15. Quin & idem de gentibus dicitur, Act. XVII. 30. quod Deus in iis *tempora ignorantia præter- viderit*. Eaque facta dicit *in patientiā Dei*, quā illi abusi fuerunt ad majorem impietatem, cum tamen, si naturam ejus spectes, ea illos ad pœnitentiam provocare debuisset, uti est cap. II. præced. vers. 4, 5.

Vers. 26. Addit porrò, ut id clarius ostendat, *ad demonstrationem justitiæ suæ in hoc sæculo*. Per hoc sæculum intelligit tempus illud novum, quo Christus propositus est propitiatorium in sanguine ipsius, Evangeliumque palam hominibus prædicatum. Et ut tantò fortius hanc Dei benignitatem hoc tempore Evangelii demonstratam inculcet, eadem verba repetit; quasi diceret: ad demonstrationem benignitatis divinæ, conniventia peccatorum, præcedentibus temporibus sub patientiā Dei commissorum, cessit, ad demonstrationem, inquam, benignitatis Dei in hoc sæculo, quo nunc per Jesum Christum ejusque sanguinem plenam redemptionem peccatorumque remissionem obtinemus.

Ut sit ipse justus, & justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi. Quia res maximi erat momenti, in hoc negotio agnoscere benignitatem divinam; ideo tertio id repetit, *ut sit*, id est, agnoscatur, uti vidimus vers. 4. *ipse* (nim: Deus) *justus*, & *benignus*; & *justificans eum, qui est ex fide Jesu Christi*: hoc est, fidelem, seu Christo credentem, uti & Gal. II. 16. Hoc expressè addidit, ut indicaret justificationem non obtineri per opera Legis, uti Judæi contendebant, sed per fidem in Jesum Christum; quæ totius hujus doctrinæ summa est. Et quia hic modus justificandi fit juxta promissa divina, Deus per illum clare demonstrat justitiam suam, ac in promissis servandis fidelitatem.

Posset etiam dici *παρεσις* idem esse atque *ἄφεσις*, uti docet Hesychius in Lexico suo; & tum inde exsurget sensus longè alius, & fortasse scopo Apostoli totique doctrinæ de justificatione convenientior. Hoc modò:

modò: ut per *justitiam Dei*, quæ demonstratur, non intelligatur attributum aliquod Dei, sed modus justitiam coram Deo obtinendi, perinde ut *cap. I. 17.* Et tum sensus erit: Deus proposuit Christum propitiationem in sanguine ipsius per fidem, ut sic demonstret, nunc apud se illam justitiam, seu justificandi modum valere, qui constat remissione peccatorum, præcedentibus temporibus sub tolerantia ac longanimitate Dei commissorum, ad demonstrandum, inquam, illum justitiæ adipiscendæ modum; ut ita appareat, Deum esse justum, id est, justitiæ amantem, ac peccati osorem, & justificare, non Legis Moisaicæ studiosum aut observatorem, sed credentem in Jesum Christum, & ex fide sanctitatem, quam requirit Evangelium, studiosè sectantem. Hic sensus est facilis, & verba nullam habent obscuritatem, & scopo Apostoli maximè conveniens. Unicum tantum ostendendum est, *πάρεσις* etiam significare plenam remissionem, perinde atque *ἀφεσις*. At id jam alii, allatis ex Dionysio Halicarnassensi locis, ostenderunt, & ex *Ecclesiastic. XXIII. 2.* Vide J. Clericum in Hammondum hoc loco. Et hic sensus omninò præferendus videtur.

Verf. 27. *Ubi igitur est gloriatio? Excluserat: per quam legem? Operum? Non: sed per legem fidei.*

Ex dictis jam concludit Apostolus, gloriationem esse exclusam. Et hanc suam conclusionem interrogandi formâ proponit, ad illius evidentiam ostendendam. *Gloriatio* est jactantia de re qualicunque, quâ quis se supra alios eminere putat. Judæi gloriabantur se solos esse populum Dei: gloriabantur de Lege sibi solis datâ, de operibus, quæ consentaneè Legi fecerant; & potissimum quidem ceremonialibus, quibus se aliis omnibus hominibus speciatim præferre solebant, ut circumcissione, *cap. II. 25.* jejuniis & sollicitâ decimarum solutione; uti Phariseus ille *Luc. XVIII. 12.* & per ea se justificari putabant. Hos præcipuè respicit Apostolus; illorumque gloriationem de operibus, quorum meritis justificari se apud Deum contendebant. Solebant enim Judæi gentibus, tanquam à fædere divino exclusis, se præferre. Sed cum in præcedentibus docuerit, etiam gentes sub peccato esse, rectè dici potest, ipsum etiam hic concludere, gentibus, non minus quam Judæis, omnem gloriandi materiam esse præreptam.

Dicit autem eam esse exclusam, *non per Legem operum*: sive ea sit Lex Mosis Judæis data, eaque aut ceremonialis, aut moralis, sed cum rigore, quo perfectam & nullo peccato interruptam obedientiam exigebat, juxta *Levit. XVIII. 5. Deuteron.*

XXVII. ult. sive lex naturæ, gentium cordibus inscripta; quæ etiam rectè *operum lex* vocari potest; quia ea, perinde uti omnis lex, obedientiam tantum exigit, & transgressorem pœnæ reum pronuntiat, nec ullum remissionis peccatorum promissum habet. *Sed per legem fidei*: hoc est, per Evangelium, quod fidem præscribit, & nomine fidei totam obedientiam evangelicam comprehendit. Vide *Actor. XVI. 31. 1 Joan. III. 23.* ideoque etiam vocatur *lex Christi*, *Gal. VI. 2.* & *perfecta lex libertatis*, *Jacob. I. 24.* Non est exclusa gloriatio per legem operum: quia illa exigit perfectam obedientiam, & perfectè obediens promittit mercedem: Si quis itaque juxta legem operum justificaretur, gloriandi materiam haberet, tanquam accipiens mercedem operibus suis debitam. Sed rectè exclusa dicitur per legem fidei, quæ non justificat ob merita, sed è gratiâ per fidem. Quia illa præscribitur peccatori, & ob peccata condemnationis reo: exigit resipiscentiam, quæ supponit, vitam in peccatis transactam præcessisse; & illam quidem totam ex fide perfectam, quæ unice respicit gratiam Dei; adeò ut obedientia ex fide profecta non tam sit opus hominis, quam Dei per fidem, excellentissimis ipsius promissis præstitam, eam in homine operantis; nec in omnibus æqualem, sed mensuræ fidei in unoquoque accommodatam exigentis; uti in anteced. fusius ostendimus: & ita credenti ac obediens promittit remissionem peccatorum, & gratuitam justitiæ imputationem. Talis itaque lex omnem excludit gloriationem; & speciatim quidem gloriationem Judæi præ gentili; quia, uti ante probavit, Judæi non minus sunt peccatores, & condemnationis coram Deo rei, quam gentes; & Deus nunc omnes credentes sine discrimine justificat.

Verf. 28. Inde jam porrò infert, *hominem justificari fide*, scil. vivâ, & quæ totam obedientiam Evangelicam complectitur, uti jam aliquoties dictum: *absque operibus Legis*, sive ceremonialibus; sive ita perfectè ac rigidè, prout ea lex exigit, præstitis. Et hoc rectè deducitur ex *vers. præced.* Si enim omnis gloriatio hominis exclusa est, quia Deus omnes homines convicit reatus peccati; sequitur, quod ergo per Legem, aut opera Legis, per quam gloriatio est, homo non justificetur; sed per fidem; quoniam peccator ac condemnationis reus aliâ ratione justificari non potest, nisi per peccatorum remissionem ex gratiâ ipsi factam. Eam autem non confert lex operum, sed fidei.

Verf. 29. Huic subnectit secundam conclusionem, quod Deus non tantum Judæorum

rum sit Deus, sed & gentium: eamque ex versu immediatè præced. elicit: Quia enim homo justificatur fide absque operibus Legis, rectè inde infertur, ergo quicumque credit, licet Legem non habeat, ejusque opera non præstet, coram Deo justificatur: Atqui quotquot nunc ex gentibus credunt, fidem habent, ergo justificantur; ac proinde Deus non est Judæorum tantum Deus, sed & gentium. *Deum alicujus esse*, vel significat, ab aliquo pro Deo suo coli; quo sensu Jacob loquitur *Genes. XXVIII. 21.* Vel, alicujus esse benefactorem, *Genes. XVII. 7, 8. Exod. VI. 6. Psal. XXXIII. 12.* Hoc posteriore sensu hic accipitur, & ex præcedentibus concludit Apostolus, Deum, qui nunc non opera Legis, sed fidem ut justificemur exigit, non tantum Judæorum, sed & gentium esse benefactorem. Idque probat.

Verf. 30. *Quia unus est Deus, qui justificabit circumcisionem ex fide, & præputium per fidem.* Deus hic vocatur *unus*, non tam ratione existentiae suae, quàm unus & unicus est, quam ratione affectus & benevolae voluntatis. *Unus* itaque dicitur, quia eadem & æquali voluntatis benevolentia ac propensione erga gentes & Judæos affectus est: Vide *Joan. X. 16. 1 Cor. XII. 6. Eph. IV. 6.* Et hoc ostendit, quia circumcisionem & præputium æqualiter per fidem justificat. Nec obstat, quod Deus speciale fædus erexerat cum Abrahamo, ejusque posteritate, è quo gentes exclusæ erant: Quia illa fuit electio populi Israëliti ad specialia quædam privilegia, & uberiores gratias, per quam ad cultum divinum excitari poterant, & duratura tantum, quamdiu populorum discrimen Deus locum habere voluit, cessatura autem in adventu Messiae, quo omne populorum discrimen sublatum est: Non autem fuit electio præcisè ad salutem æternam: Quia alias omnes Judæi fuissent salvi; & omnes ex gentibus æternum damnati: Quod utrumque falsum. Hic autem Apostolus loquitur de beneficiis divinis, quibus salus æterna immediatè est conjuncta: dicitque Deum ea hoc tempore, Evangelii nimirum, paratum esse conferre tam gentibus, quam Judæis; quia est unus & idem, tam erga gentes, quam erga Judæos, seque talem in Evangelio declarat. Idem ex ipsâ creatione & conservatione demonstrari potest: Deus totum genus humanum, non Judæos tantum, ex uno sanguine produxit, *Act. XVII. 26.* gentibus omnia ad vitæ sustentationem requisita largitus est, *Act. XIV. 17.* ac proinde omnium hominum æqualis est Dominus. Licet ergo Legem non habeant gentes, & hoc respectu Judæis sint

inferiores; in negotio tamen æternæ salutis Deus se eundem erga Judæos ac gentes ostendit, ac proinde omnes æquali ratione servare cupit: nec peccata gentium ante fidem commissa magis eorum salutis obstabunt, quam peccata Judæorum: eo enim respectu coram Deo sunt æquales.

Verf. 31. Contra hæc, quæ hætenus docuerat Apostolus, facilè objectio quædam formari poterat à Judæis, cui etiam Apostolus occurrit: *Legem igitur abolemus [seu inutilem reddimus] per fidem? Absit: sed legem stabilimus.* Cujus objectionis vis ut rectè percipiatur, paucis dicendum, cui doctrinæ opposita sit. Duo in proximè præcedentibus docuerat. 1. Hominem justificari non ex operibus Legis, sed ex fide; atque ita omnem homini gloriationem esse ademptam. 2. Eam gentibus æquè esse communem ac Judæis. Huic doctrinæ Judæi objiciebant, exinde sequi, quod Apostolus aboleret legem, eaque doceret, unde sequitur, nullum ejus esse fructum; ac proinde frustra eam esse datam. Apostolus sequelam hanc negat, dicitque contrarium inde magis sequi, quod Legem confirmet. Quo sensu id Apostolus dicat, variæ sunt interpretum sententiæ. Nos unam tantum expendemus: Dicunt igitur, legem fide stabiliri in Christo, & in nobis. 1. Quia fide testamur, minas legis minimè fuisse inanes, quoniam Christum pro nobis maledictionem fieri necesse fuit, ut nos à maledictione Legis liberaret: 2. Quia, ut pro nobis satisfaceret, legem perfectâ obedientiâ implere necesse habuit, ac nos in Christo eam perfectè implevimus. 3. Quia fide justificati, & Spiritu Sancto regenerati, novam obedientiam inchoamus secundum omnia Legis mandata. Verum in totâ hætenus ab Apostolo traditâ doctrinâ nihil est, unde tale quid elici possit; sed id totum depromptum est ex præconcepta ipsorum opinione, quod Christus pro nobis non tantum totam legem implevit, illiusque perfectâ justitiâ à Deo censeatur tanquam nostra justitiâ; & per eam nobis meruerit fidem & regenerationem: sed & quod nostro loco punitus sit, & toleratione omnium peccatorum nostris debitarum, rigori justitiæ divinæ satisfecerit. Quæ cum alibi à nobis prolixè refutata sint, iis jam non immorabimur. Hoc unum dicimus, talem responsionem nec cum antecedentibus hujus capituli, nec cum cap. seq. ullam habere connexionem. Dixit quidem Apostolus, Christum esse *propitiatorium per fidem in sanguine ipsius*: Verum aliud est, Christum esse propitiationem per sanguinem suum; aliud, eum sustinuisse omnes poenas peccatis nostris debitas. Quomodo

do Christus propitiatio sit pro peccatis, ibi explicatum est. Quod omnes peccatis nostris debitas pœnas nostro loco sustinuerit, non docet Apostolus: Imò hoc de Christo dici nequit: pœna enim, quam peccata merentur, est æternum ignis infernalis supplicium; uti ipsi hi doctores urgent, cujus necessarium ac inseparabile adjunctum est, totalis desperatio. Atqui illos cruciatus Dominus non tulit; multò minus desperavit; sed cruentam & ignominiosam crucis mortem sustinuit, & ex illâ tertio diē resuscitatus est. Verum quidem est, Apostolum dicere, *Gal. III. 13. Christum pro nobis factum maledictionem, ut nos à maledictione Legis liberaret.* Verum per maledictionem non intelligit maledictionem divinam, quâ Christus æternos ignis infernalis cruciatus sustinuit: sed mortem maledictam crucis: ut ex verbis immediatè sequentibus liquet: quam pro nobis ac peccatis nostris sustinendo Deo gratum fuit sacrificium, per quod liberationem à maledictione Legis nobis impetravit, adeo ut, si in ipsum credamus, per gratiam divinam salutem simus adepturi æternam, non obstantibus, quæ ante fidem commisimus, peccatis, per quæ maledictionem Legis eramus meriti. Secundò: Non docet, necesse fuisse Christum pro nobis satisfacere, voce *satisfactionis* in rigidâ significatione, prout ab illis fit, acceptâ, legem nempe nostro loco perfectè implendo; aut nos in Christo Legem perfectè impleffe. Nusquam illæ locutiones aut illarum æquipollentes in totâ hac epistolâ, neque in ullo S. Scripturæ libro occurrunt. Et si nos eam in Christo perfectè implevimus, ab omni obligatione Legis soluti sumus. Si dicant, Christum eam nostro loco impleffe, eamque perfectam Christi obedientiam à Deo nobis imputari, ac censerî nostram, non aliter ac si nos illam in Christo præstiterimus: Præterquam quod dicant, quod ab Apostolo nusquam dictum est, manifestè evertunt necessitatem *novæ obedientiæ*, quam dicunt *justificatos & Spiritu Sancto regeneratos inchoare secundum omnia Legis mandata.* Nam si legem jam perfectè implevimus in Christo, aut Christus nostro loco eam perfectè implevit; quid ultra nobis faciendum restat, aut quæ nova obedientia, post plenam Legis impletionem, necessaria est? Tum si Christus per plenam suam Legis obedientiam meruit, ut ipsius obedientia nobis imputetur, ergo jam per illam imputationem sumus coram Deo iusti, non aliter ac si ipsi totam Legem impleffemus: Nulla itaque esse potest obligatio nostri ad novam inchoandam obedientiam: nam quando omnia, ad quæ nos obligati eramus, pro nobis præstita, &

nobis imputata sunt non aliter ac si nos ea præstitissemus, omnis obligatio, quâ antea Legi obligati fuimus, abolita est. Imò si Christus perfectâ suâ obedientiâ meruit pro nobis obedientiam, uti docent, vi meriti Christi Deus obligatus foret eam in nobis operari, & nos eam, vi meriti Christi, à Deo expectare possemus. Tum, Christus perfectâ suâ obedientiâ meruit pro nobis aut plenam & perfectam obedientiam, aut illius tantum inchoationem. Si illius tantum inchoationem: quomodo nobis imputatur perfectâ Christi obedientia, pro nobis & nostro loco præstita? Si plenam & perfectam obedientiam, quomodo Deus id, quod Christus pro nobis meruit, in nobis efficere dici potest, operando tantum in nobis inchoationem novæ obedientiæ? Si dicant, Legem à nobis perfectè implendam in futuro sæculo: Respondeo: In futuro sæculo non erimus subiecti Legi; sed fidei ac obedientiæ nostræ præmio à Deo coronabimur: Qui status non permittit, ut adhuc sub lege simus. Qui autem sub lege non est, ad eam implendam non est obligatus, nec eam, propriè loquendo, implere dici potest. Quæcunque igitur legis obedientia à nobis exigitur, in hac vitâ præstari debet. In hoc sæculo est status obedientiæ, *Tit. II. 12. 1 Pet. I. 17.* in futuro sæculo erit status gloriæ, *2 Tim. IV. 7.* Erimus quidem sancti, & ad quævis voluntati divinæ consentanea exequendum alacres ac prompti: sed non tanquam legi obedientes, sed naturali impetu, quo sponte & ultrò feremur ad omnia statui perfectæ beatitudinis, quâ tunc fruemur, congruentia perficiendum, perinde uti nunc Angeli in cælis. Nulla itaque amplius hic est subiectio sub lege. His tandem adde: si inchoando tantum novam obedientiam nihilominus coram Deo iusti sumus & salvamur, Lex, quæ perfectam obedientiam exigit, obligationem suam erga nos amisit. Nullus enim tum esset Legis erga nos effectus: salvabimur enim, licet non præstemus quod Lex sub comminatione maledictionis à nobis exigit; atque ita minæ legis erunt irritæ: imò omnis obligatio legi obediendi extincta erit; quia, quod Christus nostro loco præstitit, ad id præstandum Lex obligare nos non potest. Quomodo ergo juxta hanc explicationem Lex dici potest esse stabilita? Quare nostro iudicio Apostolus respondet, se Legem hac suâ doctrina non abolere, seu inutilem reddere, sed potius stabilire; quatenus verum ejus usum agnoscit. Lex enim data non fuit, ut homines coram Deo verè justificaret; quia non justificat, nisi perfectum, & nullâ transgressionis labe

inquinatum: At nemo ita perfectus est: itaque consentaneè docet, per Legem seu opera Legis, non posse obtineri justificationem: quoniam, uti *vers. 20.* ait, *per legem est agnitio peccati*; & *vers. 20.* *per legem peccatum incrementum cepit*; & inde necessitas gratiæ patuit, & justificationis ex fide: Illi autem justificationi Lex & Prophetæ testimonium perhibuerunt, *vers. 21.* in eâ Christus est promissus tanquam finis Legis, *Rom. X. 4.* Atque ita Lex Judæos tanquam pædagogus duxit ad Christum, *Gal. III. 24.* quatenus eos usque ad adventum Christi sub severiore disciplinâ cohibuit, perinde atque pueri à pædago solent, ut à gravioribus criminibus coërcerentur; quia tamen perfectè justificare non poterat, eos ad gratiam illam, cui Lex testimonium perhibuit, sed quam non nisi obscure, & sub typis ac umbris obvolutam eminus quasi ostendit, respicere docuit; quam cum jam advenisse, & plenè patefactam esse docet Apostolus, rectè respondet, se Legem non abolere, sed confirmare, dum eam in suo usu agnoscit, & extra legitimum illius usum eam non extendit: quod verè est, Legem stabilire, eique honorem debitum conferre. Et hæc est responsio per omnia consentiens cum dictis Apostoli, tam hoc capite, quam sequente, uti in connexione hujus cum cap. seq. ostendemus.

Quod si Legem consideremus cum relatione ad tempus Evangelii, qualis tum illa respectu credentium in Christum sit censenda; omninò fatendum est, quatenus ea ceremonias, & rigidum perfectè omnia Dei mandata observandi modum exigit, eatenus eam abolitam esse: quatenus verò consideratur ut moralis, regulam vitæ omnibus communem præscribens, æterna est ac semper durans: & ita considerata per fidem confirmatur; quia ea facit, ut homines eam observent, ac totius obedientiæ causa est; uti in anteced. vidimus: Et quia fides omnibus hominibus, etiam

gentibus, communis est, etiam facit ut à gentibus ut divina agnoscatur & observetur. Atque ita per fidem lex confirmari dici potest. Verum huc præcipuè non respicere videtur Apostolus; sed, uti diximus, quod legem in verò ac legitimò ipsius usu confirmet. Nam in præcedentibus hujus capitis de Judæis loquens, eorum statum consideravit, qualis fuit ante Christi in terras adventum, docuitque quanta illorum præ gentibus fuerint privilegia; quod ipsis sint concredita eloquia Dei. Conveniens ergò est, ut hæc, utpote cum prior suo sermone connexa, etiam explicentur de tempore præterito: adeò ut Judæos introducat sibi objicientes, quod docendo homines justificari non ex operibus Legis, sed per fidem, eo ipso doceat, Legem nulli usui ipsis inservivisse; quod tantumdem est ac si Legem penitus aboleret. Quare illi objectioni consentaneè respondet; quod Legem in legitimo suo usu, quem toto illo tempore habuit, agnoscat. Non nego tamen hanc objectionem etiam respicere posse futurum tempus; & tum sensus illius foret: Si non justificamur operibus Legis, sed fide in Christum, ergo Lex abolenda est, utpote nulli posthac usui futura. Possemus itaque utramque responsionem conjungere, ita ut hic sit horum verborum sensus. Stabilimus Legem in legitimo suo usu: agnoscimus enim eam Israëlitis fuisse regulam vitæ, eosque tanquam pædagogum sub severiore disciplinâ detinuisse, & eminus gratiam ad quam confugiendum sit monstrasse; quæ cum jam revelata & exhibita est, sequitur Legem non aboleri, sed potius confirmari: & tantum abesse, ut fides efficiat ne posthac Lex observetur, ut Legi (quatenus nimirum moralis est) vigorem conferat, efficiatque ut non tantum à Judæis, sed & omnibus ubique gentibus, quotquot fidem receperunt, agnoscatur divina, ac promptius & alacrius observetur.

C A P U T I V.

1. **Q**uid igitur dicemus Abrahamum patrem nostrum invenisse secundum carnem?

2. Si enim Abrahamus ex operibus justificatus est, gloriationem habet: sed non apud Deum.

3. Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ipsi in justitiam.

4. Operanti verò merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.

5. Non operanti verò, credenti autem in

illum, qui justificat impium, imputatur fides ipsius in justitiam.

6. Sicut & David dicit beatitudinem hominis, cui Deus imputat justitiam sine operibus.

7. Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.

8. Beatus vir, cui non imputat Dominus peccatum.

9. Beatitudo ergo hæc an super circumcissionem, vel an etiam super præputium? Dicimus enim quod Abrahamo fides imputata est in justitiam.

10. Quo-

10. Quomodo ergo imputata est? Cum esset in circumcissione, aut in præputio? Non in circumcissione, sed in præputio.

11. Et accepit signum circumcissionis, sigillum justitiæ fidei, quæ in præputio: ut ipse sit pater omnium credentium in præputio, ut & imputetur ipsis justitia:

12. Et pater circumcissionis, non iis qui sunt ex circumcissione tantum, sed & qui sequuntur vestigia fidei in præputio patris nostri Abrahami.

13. Non enim per legem promissio [facta] Abrahamo, aut semini ipsius, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.

14. Si enim qui ex lege hæredes, exinanita est fides, & abolita est promissio.

15. Nam lex iram operatur: ubi enim non est lex, neque transgressio [est.]

16. Propterea [est] ex fide, ut [sit] secundum gratiam, ut firma sit promissio omni semini, non illi quod ex lege [est] solum, sed & ei quod est ex fide Abrahami, qui est pater omnium nostrum:

17. (Sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te) coram eo, cui credi-

dit; Deo, qui vivificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam quæ sunt.

18. Qui contra spem in spem credidit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est, sic erit semen tuum.

19. Et non infirmatus fide, non consideravit corpus suum jam emortuum, cum ferme centum esset annorum, & emortuum uterum Saræ.

20. In promissione verò Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo:

21. Et plenissime persuasus, quia quod promisit potens est & facere.

22. Ideo & imputatum est ei in justitiam.

23. Scriptum verò est non propter ipsum solum, quod imputatum est ipsi:

24. Sed & propter nos, quibus imputabitur, credentibus in eum, qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis:

25. Qui traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.

P A R A P H R A S I S.

1. Idem adstruo exemplo Abrahami, omnium nostrum patris, à quo juxta carnalem generationem descendimus: illum enim si consideremus, quid nobis pronuntiandum est, quâ ratione justificationem adeptus sit, an ex operum suorum meritò, an ex fide?

2. Si ex operum meritò, habet materiam gloriandi: atqui apud Deum nullam gloriandi materiam habet: unde evidentissime concluditur, ipsum ex operibus non esse justificatum.

3. Scriptura enim dicit, cum Deus Abrahamo jam seni promisit semen, quod multitudine suâ æquaturum esset numerum stellarum cæli & arenarum maris, quod Abrahamus, respiciens omnipotentiam & fidelitatem Dei promittentis, licet hoc promissum arduum esset creditu, tamen Deo crediderit, & per illam fidem ad Deo in omnibus obsequendum promptum paratumque se ostenderit: & quod hanc Abrahami fidem Deus tanto in pretio habuit, ut propter illam Abrahamum tractaverit, non aliter ac si perfectè justus foret, & in nullo unquam contra Deum deliquisset. Non ergo ex operum merito justificatus est:

4. Ille enim qui operatur perfectè Deo obedit, & quidem perpetuò & sine ullâ interruptione; & tali merces non imputatur ex gratiâ, sed solvitur ex debito.

5. Qui verò ita perfectè Deo non obedivit, sed credit, quod Deus paratus sit justificare hominem, antea quidem peccatorem & impium, nunc verò resipiscensem, ac per illam fidem omisâ priore suâ impietate seriò sanctitati operam dantem; illius fidem, eximios illos poenitiæ fructus producentem, adeo gratam habet Deus, ac si nunquam impius fuisset, & perfectam in omnibus Deo obedientiam præstitisset, & propter illam omnia præcedentia peccata remittit, eumque perfectæ obedientiæ præmio remuneratur.

6. Idem confirmat Propheta David: ille enim hominem prædicat beatum, quem Deus tractat tanquam perfectè justum, licet in omnibus ac semper perfectè justus non fuerit;

7. & quem Deus ex justitiæ rigore punire non vult , sed cui reatum , quem per peccata contraxit , remittit ;

8. atque ita se erga peccatorem resipiscentem ostendit , ac si peccatum nunquam commisisset.

9. Quæro jam , an beatitudo illa , quâ ille beatus prædicatur , cui Deus remittit peccata , respiciat solos Judæos circumcisos , an verò etiam gentes præputium habentes ? Illud decidi potest ex exemplo Abrahami. Dicimus enim , quod Abrahamus à Deo pro justo fit habitus , quia peccata illi remissa sunt ; ideóque dici , quod fides ipsi imputata sit in justitiam.

10. Quo autem in statu fuit Abrahamus , cum illi sua fides imputata fuit in justitiam ? an cum jam erat circumcisos ? an verò cum adhuc esset in præputio ? Non cum jam esset circumcisos ; imputatio enim fidei in justitiam aliquot annis antecessit illius circumcisionem : ergo cum adhuc esset in præputio :

11. Et postea accepit circumcisionem , quæ fuit quasi sigillum , quo Deus confirmavit , Abrahamum esse justificatum ex fide , dum adhuc esset in præputio : Ut omnes , hoc exemplum Abrahami attentè considerantes , inde agnoscant , Abrahamum esse patrem spirituales omnium qui credunt , ipsosque esse spirituales Abrahami posteritatem , licet non sint circumcisi , & fidem quâ credunt in Christum ipsis esse imputandam in justitiam : ut ita Abrahamus suo exemplo ad fidei suæ imitationem ipsos provocet , ipsique ad illius exemplum propter fidem justificationem consequantur :

12. Et quia postea circumcisos fuit , quod sit etiam pater circumcisorum , eorum nempe , qui non in solâ externâ circumcisione confidunt ; sed qui per sinceram in Christum fidem ostendunt se genuinos Abrahami filios , seque imitari fidem illius , quam habuit dum adhuc in præputio esset. Atque ita concludo , quod nunc coram Deo omnes per fidem sint æquales , nullaque in negotio justificationis ratio habeatur aut præputii , aut circumcisionis.

13. Promissio enim Abrahamo aut semini ejus facta , quod terram Canaan , sub cujus typo cælum adumbratum fuit , in hæreditatem esset possessurus , non est facta Abrahamo eâ conditione ut Legem observaret , atque ita vi Legis promissionem consequeretur ; sed quia Deo promittenti credidit , Deusque illius fidem adeò gratam habuit , non aliter ac si perfecta fuisset justitia.

14. Si enim Judæi carnales , qui ex operibus Legis volunt justificari , sint hæredes juxta promissionem divinam , tum necesse est , si quis velit esse hæres mundi , & coram Deo justificari , ut Legem exactè observet. Atqui tum sequetur fidem Abrahami , quâ Deo promittenti credidit , fuisse inanem & nullius efficaciam , ipsumque promissionem non potuisse consequi.

15. Per Legem enim justificatio obtineri nequit ; quia omnes homines sunt peccatores : Lex autem strictam exigit obedientiam , nullamque graviorum delictorum remissionem promittit , nec pro illis expiandis sacrificia instituit ; itaque transgressores sub irâ divinâ ac poenæ reatu detinet. Sicut enim ubi Lex non est , ibi directâ transgressio locum habere nequit , neque peccatum imputari potest ; ita ubi lex est ibi transgressio imputatur , & homo iræ divinæ fit obnoxius.

16. Propterea hæreditas Abrahamo promissa , omniaque bona promissione hac comprehensa , obtinentur per fidem , quæ promissionem divinam respicit ; ut pateat ea obtineri non ex debito , quod futurum esset , si propter Legis observationem concederentur ; sed ex gratiâ , & intercedente remissione peccatorum ; & ut promissio divina effectum suum habeat in omni-

omnibus Abrahami posteris, non Judæis tantum, quibus Lex data est, quique jam in Christum credunt; sed & gentibus, licet non circumcisis, nec ritus legales observantibus, quæ fidem Abrahami imitantur, qui primus sine exemplo tam eximie Deo credidit, suoque exemplo omnes ad fidem Deo habendam excitavit, adeo ut merito omnium nostrum qui credimus pater dicatur, & quicumque ad exemplum illius credunt, spiritualis illius posteritas vocentur.

17. Quod etiam Deus in Scripturâ disertè testatur, dicens Abrahamo, quia multarum gentium patrem constitui te: itaque omnium credentium sine discrimine pater est coram Deo, cui credidit, confisus & potentiæ & fidelitati ac veracitati divinæ; consideravit enim Deum posse mortuos in vitam revocare; eaque quæ non sunt, & quorum causæ naturales non exstant, ita promptè exhibere, perinde ac si jam exstarent: ac proinde quæcunque promisit, quantumvis ardua, omnesque naturæ vires superantia, tam certò præstiturum, non aliter ac si jam oculis præsentia cernerentur; quicquid enim vult, per omnipotentiam efficere potest; quicquid promisit, per veracitatem ac fidelitatem suam perficiet.

18. Et fidei illius excellentia in eo maximè elucet, quod cum res, quam sperare iussus est, juxta naturæ vires fieri non posset, ac proinde cum nullæ essent causæ naturales, quibus spes illius inniti posset, ille tamen contra spei humanæ naturam credidit, ut fieret pater multarum gentium, confisus promisso divino, qui illi dixit, sic erit semen tuum.

19. Et nullo modo vacillavit in fide de potentiâ & fidelitate Dei, licet corpus ipsius jam præ senectute esset emortuum & ad generandum ineptum, cum ferè centum esset annorum, & emortuus Saræ uterus;

20. sed omni illa consideratione sepositâ, non dubitavit de promissi divini impletionem, neque diffidit Deo, quasi id quod promisit non esset effecturus; sed illis, quibus fides ipsius labefactari posset, argumentis alia validiora opponens

21. seipsum in fide confortavit: & plenissimè de potentiâ divinâ persuasus Deo hanc gloriam dedit, ipsum quod promisit, licet nullæ illius causæ naturales existant, etiam effecturum.

22. Et quia hic fidei actus adeo fuit eximius, unde maxima in Deum redundavit gloria, etiam ille Deo adeo gratus fuit, ut eum tanquam plenam ac perfectam justitiam acceptaverit, præmioque perfectæ justitiæ remuneratus sit.

23. Hoc verò non est scriptum solius Abrahami causâ, ut sciamus quâ ratione Deus illum Abrahamo in justitiam imputaverit, atque Abrahamus à Deo tractatus sit ut justus;

24. sed & propter nos, quibus etiam à Deo imputabitur justitia; non quia secundum carnem ex Abrahamo descendimus, aut Legem Moysis observamus; sed licet ex Abrahamo non descendamus, quia credimus rem non minus arduam creditu, quam illa, quam Abrahamus credidit, & quæ spei nostræ totiusque obedientiæ fundamentum est, quod nimirum Deus ex mortuis suscitavit Jesum Dominum nostrum:

25. qui traditus est in mortem, ut tanquam sacrificium propitiatorium expiet peccata nostra; & ex mortè in vitam immortalem resurrexit, ut nos peccatis mortui justitiæ vivamus, & plenam ac perfectam omnium peccatorum remissionem consecuti, tanquam perfectè justì à Deo gratiose censeamur, ut perfectæ justitiæ præmium obtineamus.

COMMENTARIUS.

Quomodo hoc caput cum prioribus connectatur, non conveniunt interpretes. Certum est, in eo novum argumentum contra Judæos urgeri, ad ostendendum, hominem justificari ex fide, eamque justificationem etiam gentibus, licet Legem Moysi non recipientibus nec circumcisis, esse communem, desumptum ab exemplo Abrahami, omnium Judæorum patrē, & qui in summā apud ipsos veneratione erat, & quo parente potissimum gloriabantur. Hoc autem argumentum ita cum præced. cap. connecti videtur. Dixerat Apostolus, hanc suā doctrinā de justificatione per fidem absque operibus Legis se legem non abolere, sed confirmare: id nunc probat exemplo Abrahami, qui ex fide justificatus est, & quidem ante susceptam circumcisionem: Ita ut tale ejus videatur argumentum: Si ego doctrinā meā de justificatione ex fide destruo legem, uti vos Judæi contenditis, quid ergo dicemus de patre nostro Abrahamo, de quo Scriptura dicit, quod ex fide justificatus sit; an hoc docendo destruimus Legem? minimè: Itaque nec lex destruitur, quando nunc docemus homines eodem modo justificari, quo Abrahamus justificatus fuit. Hæc nobis videtur maximè conveniens cum cap. præced. connexio.

Tria autem hoc capite de Abrahamo docet.

1. Abrahamum fide esse justificatum, non ex operibus: à *vers.* 1. usque ad *vers.* 9.

2. Abrahamum justificatum esse fide, cum nondum esset circumcisis, & accepisse circumcisionem, tanquam signum obsignans justitiam fidei, quam habuit in præputio; proinde gentes etiam ita justificandas: a *vers.* 9. ad *vers.* 18.

3. Tandem fidem Abrahami illiusque excellentiam ac certitudinem plenius describit, a *vers.* 18. ad fin.

Vers. 1. *Quid ergo dicemus?* Non est interrogatio Judæorum, sed ipsius Apostoli ad Judæos, exemplo Abrahami, & ratione ac modo, quo ille justificatus est, ipsos convincere volentis. Jure merito autem ab Abrahamo argumentum ducit, quia, uti diximus, magni Abrahamus à Judæis fiebat, qui eo patre potissimum gloriabantur; ut *Matth.* III. 9. *Joan.* VIII. 33. 39. Illum vocat ipsorum *patrem secundum carnem*; ita enim hæc verba videntur connectenda, non cum immediate præcedente, *invenisse*: id est, patrem car-

nalem, & juxta carnalem generationem: ita enim omnes ab Abrahamo descendunt: eodem sensu quo *cap.* IX. 3. Judæos vocat *fratres & consanguineos suos secundum carnem*. Quid dicemus eum *invenisse*? id est, adeptum esse: eodem sensu ac *Luc.* I. 30. Angelus Mariæ dicit, quod gratiam *invenit*, id est, adepta sit: & *Matth.* XVI. 25. Hoc autem restringi debet ad subjectam materiam; & quoniam Apostolus agit de justificatione, & quā ratione eam consequamur, an ex operibus, an verò ex fide, ita etiam explicandum est, ac si légeretur: Quā ratione, aut qualem justificationem dicemus Abrahamum adeptum esse, an ex operibus? an vero ex fide? Hac quæstione ita propositā, probat porro Abrahamum ex operibus non esse justificatum:

Vers. 2. *Si enim Abrahamus ex operibus justificatus est, gloriationem habet; sed non apud Deum.* In hisce verbis est obscuritas quædam: videtur enim Apostolus dicere, etiamsi Abrahamus ex operibus justificatus sit, & inde gloriationem habeat, quod tamen eam non habeat apud Deum: quod directè Apostoli scopo contrarium videtur: nam ostendere vult, quod etiam in præcedentibus, & paulò post docet, eum, qui ex operibus justificatur, gloriationem habere apud Deum, utpote cui merces imputetur ex debito, & non ex gratiā. Sed verò Apostoli sermo in hac epistolā, in quā acriter contra Judæos disputat, sæpe est concisus: unde aliquoties obscuritas in ejus sermone nascitur. Nos aliorum neglectis interpretationibus, eam solam proponemus, quæ aliis præferenda, & scopo Apostoli accommodatissima videtur. Dicit Apostolus: *Si Abrahamus ex operibus justificatus est, gloriationem habet: Quod de gloriatione non coram hominibus, sed coram Deo intelligendum esse, liquet, si consideremus, quid justificari ex operibus, Apostolo significet; nimirum merito operum justificari, ut nullā indigeas gratiā. Opera enim talia intelliguntur, quæ homo ex seipso, propriis viribus, sine speciali auxilio spiritus divini, præstitit; & quidem perfectè, absque ullius officii omissione, & in illis ad finem usque sine ullā intermissione perseveravit, adeò perfectè, ut Deus nihil in ejus obedientiā desiderare possit. Si Abrahamus talem Deo obedientiam præstitisset, & ex ejusmodi operibus justificatus esset, dicit Apostolus, quod habuisset gloriationem, id est, materiam gloriandi, scilicet*

scilicet, apud Deum, quod merces seu justificatio ipsi obtigisset non per gratiam divinam, sed operum suorum merito. Atqui hac ratione Abrahamum non esse justificatum, ostendit, addendo: *sed non apud Deum*, subintellige, habet gloriationem: unde per se sequitur, eum ex operibus non esse justificatum. Ita si hæc subintelligamus, sensus est perspicuus; & optimè verba cum sequentibus cohærent, quibus Apostolus allato Scripturæ testimonio probat, Abrahamum non habere gloriationem ex operibus, ac proinde ex iis non esse justificatum.

Verf. 3. *Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ipsi in justitiam.* Verba hæc leguntur *Genes. XV. 6.* ubi Deus promisit Abrahamo jam seni semen, ejusque tantam multiplicationem, ut numerum stellarum cæli & arenarum maris æquaturum sit: Licet id esset promissum arduum creditu, tamen Abrahamus, respiciens omnipotentiam ac fidelitatem promittentis, credidit Deo, & fides hæc illi imputata est in justitiam.

Fides hæc fuit eximius actus obedientiæ in Abrahamo: Antea etiam Abrahamus quidem credidit Deo, cum eum Deus è patriâ suâ exire jussit in terram, quam illi monstraturus esset; cui mandato Abrahamus promptè obedivit: Hic autem speciatim ad hunc locum respicitur, in quo expressè additum legimus, fidem hanc Abrahamo imputatam esse in justitiam: quia hic fuit eximius admodum fidei actus, in quo prioris fidei ostendit continuationem, & augmentum: quem etiam in sequentibus admodum extollit Apostolus. Et hic fidei actus illi *imputatus est in justitiam.* Dicitur aliquando actus quis alicui imputari in justitiam, quia Deus eum habet pro actu bono ac laudabili: ut *Psal. CVI. 31.* Verum hic majus quid designat; & sensum illum ipsa vox *imputare*, & series orationis Apostolicæ requirere videtur. Quod imputatur, id in se imperfectum est & non sufficiens, & per gratiam illius, qui id imputat, pro perfecto ac pleno habetur: Cum itaque fidem dicit Abrahamo esse imputatam in justitiam; tantundem est, ac si dixisset: Fidem hanc tanto in pretio habuit Deus, ac si Abrahamus per omnia ipsi obedivisset; & sic apparet per fidem omnem apud Deum gloriationem esse exclusam. Quod si promissum divinum de multiplicando semine Abrahami, eique benedicendo, ita ut in eo omnes gentes benedicendæ sint, accipiamus porro sensu mystico, prout Apostolus illud explicat *Gal. III. 16.* & seqq. obscure ac secundum ultimam Dei intentionem complectitur

etiam promissionem de Christo, & de gentibus per fidem in ipsum in semen spirituale Abrahami assumendis. Et tum dicendum, quod hæc spiritualis ipsius posteritas numero suo æquavit stellarum & arenarum maris numerum; atque ita ea promissio plenum juxta ultimam Dei intentionem habuit complementum. Cum autem dicitur Abrahamus huic promissioni divinæ credidisse, directè & distinctâ fide credidit, quod ea promissio disertè & verbis expressis continebat; nimirum, Deum semen illius hic in terris valde multiplicaturum, variisque beneficiis affecturum. Quod verò sensum mysticum attinet, quoniam ille sub verbis promissi latuit, & involutus fuit, nec eum Abrahamus distinctâ & explicitâ fide credidit, sed fide involutiore, & revelationi sibi factæ accommodatâ; tali tamen, quæ ulterius quid, quam quod litera præcisè sumpta sonat, respexit; licet non plenè & distinctè cognoverit, quid aut quale id esset; perinde uti de ipso dicitur *Joan. VIII. 56.* quod diem Domini Jesu viderit & gavisus sit. Quia itaque hic fidei actus involutiore hoc modo etiam respexit Christum, ideò videtur & Deo gratior fuisse, & tanto in pretio habitus, ut Deus illum Abrahamo imputaverit in justitiam. Quicquid sit, apparet fidem hanc opponi operibus, id est, obedientiæ omni ex parte perfectæ, & dignitate suâ justitiam apud Deum merenti: quæ cum ipsi imputata sit in justitiam, apparet omnem apud Deum gloriationem Abrahamo esse ademptam.

Ut hoc tantò evidentius ostendat, duos justificandi modos sibi invicem contrarios, unum ex operibus, alterum ex fide, opponit, & ex utriusque indole ac naturâ probat, unum alterum excludere, ac proinde uno admissò, alterum necessariò excludi. Unde clarè infertur, quoniam Abrahamo fides est imputata ad justitiam, quod ergo ex operibus justificatus non sit.

Verf. 4. De priore justificationis modo ex operibus, ait, *Operanti verò merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum.* Operans hic, uti paulò ante diximus, est, qui perfectè & plenè, ac perpetuò sine interruptione, & quidem propriis viribus, operatur. De tali enim solo dici potest, quod merces ei imputetur, non secundum gratiam, sed secundum debitum: Commisso enim vel uno peccato, statim perit meritum, & gratiâ opus est, ut remuneratio promissa obtineatur. Sic videmus gratiam & opera opponi *Rom. XI. 6.*

Verf. 5. Illi opponit alterum justificandi modum ex fide: *Non operanti verò,*

credenti autem in illum, qui justificat impium, imputatur fides ipsius in justitiam. Quando Deum describit, quod justificet *impium*, non intelligit *impium*, quatenus adhuc impius est, sed jam ab impietate suâ conversum ad justitiam. Impium enim, quatenus *impium*, seu, dum adhuc impius est, Deus non justificat, sed odio habet ac detestatur; uti videre est *Psal. V. 5, 6. 1 Reg. VIII. 32.* resipiscienti autem & ab impietate converso peccata remittit, eumque justificat: *Esa. I. 16, 17. Ezech. XVIII. 21. & præcipue Luc. XXIV. 47. Act. III. 19. & alibi.* Frequens est scriptoribus sacris, tam res quam homines, quorum status mutatus est, describere aut denominare, non à statu præsentis in quo jam sunt; sed à præterito, in quo fuerunt. Ita *Exod. VII. 12.* virga Moysis jam mutata in serpentem, tamen vocatur virga. *Matth. XI. 2, 3. &c.* dicuntur cæci videre, claudi ambulare, surdi audire, &c. id est, qui tales fuerunt. Et *Apoc. XX. 12.* mortui dicuntur stare coram Deo: id est, qui fuerunt mortui, at nunc ex morte suscitati. Sic & peccatores conversi nonnunquam à priore suo statu denominantur; ut *Matth. XXI. 31. 1 Tim. I. 15.* Eodem sensu *impium* hic vocatur impietatis suæ poenitentiam agens. Illi enim tribuitur fides, per quam justificatur: atqui fides justificans & impietas simul in eodem homine consistere nequeunt. Maluit autem Apostolus credentem ac conversum describere à priore suo statu ac vocare *impium*, ut oppositio inter *credentem* & *operantem* tantò clarius pateret, & ex objecto fidei, ad quod credens respicit, statim constaret, eum non esse operantem, id est, perfectè obedientem; sed fuisse peccatorem, & non levibus tantum peccatis ab officio suo deflexisse, sed & pluribus ac gravioribus, à quibus *impium* meritò denominari debeat; ac proinde operum suorum merito justificari non posse, nec mercedem accipere ex debito; sed gratiosâ fidei suæ imputatione in justitiam: quod dicitur: qui credit in eum, qui justificat, seu justificare paratus est nihil minus quam id meritum, nim: eum, qui hactenus impius fuit, nunc verò per fidem in Deum conversus est ab impietate, & impostero sanctitati operam dat; ei fides suâ imputatur in justitiam. Credens enim Deum justificare *impium*, sed jam conversum, credit remissionem peccatorum: nam justificatio *impii* est illius peccatorum remissio. Et sic fides rectè opponitur operibus, nim: perfectis & meritoriis; quatenus præscribitur peccatori, ut credat Deo ipsi de novo gratiam offerenti, & remissionem, si quidem obediat, promittenti. Et talis fides, cum resipiscentiâ conjuncta, pas-

sim in Novo Testamento exigitur à peccatoribus, *Marc. I. 15. Act. II. 38.* Et talis fuit fides Abrahami, qui, cum antea fuisset peccator, & idololatra, *Jos. XXIV. 2.* Deo se ipsi revelanti, & e terrâ suâ vocanti, illique semen numerosum promittenti, credidit se omnium peccatorum præcedentium veniam consecuturum: & per eam fidem Deo vocanti obtemperavit, e terrâ suâ egressus est, & priore idololatriâ relicta Deo, qui se ei revelavit, ejusque cultui totum se consecravat. Hinc jam porro liquet, quando fides opponitur operibus, non intelligenda esse opera, quæ ipsa fides producit; sed ea, quæ fidem antecedunt, & quorum merito justificatio obtinetur: Non enim fides rectè operibus, quæ producit, opponi potest: ea enim fidei fructus sunt: Quin & ipsa fides, quâ Deo se revelanti credimus, eximium obedientiæ nostræ opus est. Hinc & Jacobus *cap. II.* pluribus docet, Abrahamum non tantum ex fide, sed & ex operibus, illis nempe, quæ fidei Abrahami fructus erant, esse justificatum; & opera unâ cum fide ipsius concurrisse ad justificationem: quod & porro exemplo Rachabæ confirmat: Ut ostendat, non fidem mortuam, seu operibus vacuam, sed vivam per bona opera, ad justificationem requiri. Et sic Jacobus optimè cum Paulo consentit. Paulus contra Judæos, justitiam ex lege, quæ omni modo perfectam, seu justitiam operum exigit, quærentes, docet hominem justificari non operibus legis, sed fide: per fidem intelligens totam obedientiam Christianam, quæ ex fide fluit; quemadmodum alibi requirit fidem per charitatem operantem, *Gal. V. 6.* novam creaturam, *VI. 15.* & observationem mandatorum Dei, *1 Cor. VII. 19.* Jacobus autem, contra pseudo-Christianos, multum de fide suâ gloriantes, opera autem fidei consentanea non facientes, ostendit fidem illam esse mortuam, ac proinde ad justificationem non sufficere; sed requiri fidem per opera bona vivam; eaque opera unâ cum fide ad justificationem concurrere. Atque idem, ut vidimus, docet Paulus, qui impio resipiscienti fidem in justitiam imputari dicit. Estque hic emphasis in voce *impii*: si enim dixisset *peccatorem*, potuisset quis credere, leviorum tantum peccatorum remissionem promitti: Et sic nihil admodum eximium fidei præ lege tribuisse videri posset: utpote in quâ etiam pro leviorum peccatorum expiatione sacrificia instituta erant: sed quia dicit *impium*, declarat remissionem credenti concedi omnium, à quibus resipiscit, peccatorum, non minorum tantum, aut ex infirmitate commissorum; sed & gravium, adeoque & enormium, à

qui-

quibus homo *impius* denominatur: qualia per legem minimè expiari poterant: *Act. XIII. 38, 39.* Atque ut hac voce *impium* hoc in negotio uteretur, admodum conveniens fuit: Quia enim in præcedentibus capitibus, omnes tam Judæos quam gentes, enormium ejusmodi peccatorum reos esse evicit, unde meritò *impium* denominantur; quâ voce etiam speciatim ethnicos comprehendere voluit, ut illis in Christum credentibus ac ex fide resipiscentibus, spem veniæ superesse doceat; rectè hic ac convenienter dicit, Deum *justificare impium*, nempe, qui hætenus impius fuit, nunc verò per fidem se ab impietate convertit.

Ei imputatur fides sua in justitiam. Talis nempe fides producit resipiscentiam & novam obedientiam, quam Deus, licet imperfectam, quoniam ex tali fide præstita est, adeò gratam habet, ut eam imputet in justitiam, id est, gratiosè acceptet tanquam plenam & omni modo perfectam, & quasi homo antea impius non fuisset; ac propter eam omnia præcedentia peccata ac priorem impietatem ex gratiâ remittat, impiumque resipiscentem justificet, & perfectæ justitiæ præmio gloriosè sit remuneraturus. Hinc jam per se patet connexio argumenti Apostolici, quo probat Abrahamum ex operibus non esse justificatum: Quia enim operanti merces datur ex debito: credenti autem fides imputatur in justitiam: & Abrahamo fides sua in justitiam imputata est; (uti Scriptura ait) inde evidenter sequitur, quod Abrahamus ex operibus justificatus non est. Obiter hic observandum: non dicere Apostolum, credenti justitiam Christi imputari; sed fidem suam imputari in justitiam. Docet quidem alibi, uti in seqq. ostendemus, propter Christum nobis justitiam imputari: nusquam autem, Christi justitiam nobis à Deo imputari, seu censei nostram. Multum autem hæc duo differunt, imputari nobis justitiam Christi, &, propter Christum justitiam nobis imputari, aut fidem nostram nobis in justitiam imputari. Quando Deus nobis Christi justitiam imputare dicitur, tum justitiam Christi dicitur censere nostram esse justitiam, nosque considerare, non aliter ac si nos omnem illam justitiam præstitissemus, quam nostro loco Christus præstitit: quando verò propter Christum justitiam, seu fidem in justitiam nobis imputat; tum obedientiam nostram ex fide præstitam, licet imperfectam, propter Christum perfectamque ejus obedientiam, gratiosè acceptat, ac si perfecta esset, & præmio perfectæ justitiæ remunerari vult. Qui priore modo nos justificari docent, ad justificationem nihil aliud requirunt, nisi ut

credamus Christum pro nobis, seu loco nostro fuisse justum, ipsiusque justitiam per fidem apprehendamus nobisque applicemus. Qui verò posteriore modo, illi in nobis tanquam necessariam conditionem requirunt, ut ipsi à peccatis, in quibus hætenus viximus, resipiscentes, Deo pro virium nostrarum modulo obtemperemus, & sanctis operibus omni studio incumbamus, ut ita ex gratiâ propter Christum ejusque perfectam justitiam remissionem peccatorum & justificationem consequamur. Quod doctrinæ Apostolicæ, quam hic & alibi passim inculcat, consentaneum est. Quod verò quidam objiciunt, nullam aliam justitiam coram tribunali Dei consistere posse nisi perfectam, quia judicium divinum est secundum veritatem, non autem foret secundum veritatem, si imperfectam nostram justitiam judicaret esse perfectam; dilutum est, & planè extra oleas vagatur. Non enim dicimus, Deum judicare justitiam nostram imperfectam esse perfectam; sed justitiam nostram imperfectam, quamque imperfectam judicat, ex merâ gratiâ acceptare ac si perfecta esset; sic judicium divinum non est contra sed juxta veritatem, actio autem ejus erga peccatorem est gratiosa ac benigna, Deusque de jure suo recedit, & peccatori largitur, ad quod ille jus non habet; & quod, si Deus rigidè agere vellet, justè peccatori denegare posset. Multò rectius argumentum hoc in ipsos retorqueri potest: judicium Dei est secundum veritatem: Atqui non foret secundum veritatem, si Deus judicaret justitiam Christi esse nostram justitiam; quia non est nostra justitia; sed per imputationem divinam juxta ipsos demum fit justitia nostra, id est, quia Deus eam pro justitia nostrâ habere vult. Verum hoc obiter; alias latius de eo disserendi erit occasio.

Vers. 6. *Sicut & David dicit beatitudinem hominis, cui Deus imputat justitiam sine operibus.*

7. *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.*

8. *Beatus vir, cui non imputat Dominus peccatum.*

Abrahami exemplo subjungit Apostolus testimonium Davidis, quod ob summam illius auctoritatem maximi ad convincendos Judæos momenti esse oportet. Dicit itaque Davidem etiam prædicare beatitudinem hominis, cui Deus justitiam imputat sine operibus; nim: meritoriis, & omni modo perfectis; de quibus hætenus egit, quæque fidei, etiam opera, tanquam fructus suos producenti, opponit. Et ex hoc testimonio colligit, Deum non ex operibus justificare homines: sed absque operum merito ex merâ benignitate

te & gratiâ. Testimonium Davidis quod profert, desumptum est ex *Psal. XXXII. 1, 2.* in quo David peccatum suum coram Deo confitetur illiusque veniam orat: initio facto à quâdam quasi exclamatione, quâ beatos prædicat, quorum iniquitates sunt remissæ. Tribus in hoc negotio utitur phrasibus David, *peccata remitti, peccata tegi, & peccata non imputari*; quæ æquipollentes sunt, & idem significant. *Remittere* enim est, à jure, quod per peccatum, ab alio contra te commissum, acquisitum est, recedere, & reatum quem per id contraxit, condonare: hoc est, punire nolle. Vel etiam significat actum creditoris, quo debitori remittit debitum, neque illius solutionem exigere vult. *Tegere* peccata, est eorum nolle meminisse: figuratâ locutione desumptâ à rebus fœdis, quas quia averſamur, & non nisi cum nausæa adſpicimus, tegere solemus, ne à nobis conspiciantur: quod *Esa. XXXVIII. 17.* exprimitur phrasi, *peccata post tergum projiciendi*: & *Mich. VII. 19.* *projiciendi in profundum maris.* *Non imputare peccata* est, ita erga peccatorem esse affectum, ac si peccatum nunquam commisisset. His autem verbis probat, hominem justificari ex fide, & non ex operibus: Nam cui peccata remittuntur, is perfectè justus non est, sed antea fuit impius: non itaque operum suorum merito justificatur; sed quia fidem habet Deo promittenti, se, si resipiscat, ipsi peccata remissurum, etiam per fidem illam omnium peccatorum suorum resipiscientiam agit. Et hinc porro liquet, *peccata remitti, & justificari* esse idem: alias enim non valeret argumentum, Deus justificat impium, ostendendo quod Deus illi peccata remittat. Ac proinde, quod in hac epistolâ, & præsertim *vers. 5.* ubi Deus dicitur *justificare impium*, verbum *justificare*, non significet, ex impio justum facere, adeo ut desertâ impietate justitiam operetur; sed tanquam justum, & quasi nunquam peccasset tractare.

Vers. 9. *Beatitudo ergo hæc an super circumcisionem, vel an etiam super præputium? dicimus enim, quod Abrahamo fides imputata est in justitiam.*

His verbis exemplo Abrahami probat, gentes, licet circumcisæ non sint, per fidem justificandas; quia Abrahamo fides sua imputata fuit ad justitiam, cum nondum circumciscus, sed adhuc in præputio esset: Unde evidenter sequitur, circumcisionem ad justificationem minimè necessariam esse. *Circumcisio* hic significat circumcisos, seu Judæos; & *præputium* incircumcisos, seu gentes. Quærit itaque, an hæc beatitudo, quâ homini peccata remittuntur, contingat solis Judæis, an verò etiam gentibus? Est interrogatio, non

Judæi, sed Apostoli, quâ id proponit, quod probare vult. Quia paulò ante dixerat, Abrahamo fidem suam esse imputatam in justitiam, inquit jam porro, quâ ratione, seu quo in statu Abrahamo fides sua in justitiam imputata sit; ut inde porro eliciat, quid de Gentium justificatione concludendum sit. Quasi diceret: quæritur, utrum gentes etiam justificandæ sint: Ut quæstio hæc ritè solvatur, videamus, quâ ratione, seu quo in statu Abrahamus, cui fidem suam in justitiam imputatam esse diximus, justificatus sit.

Vers. 10. *Quomodo ergo imputata est?* id est, in quo statu existenti; *in circumcisione, an in præputio?* Argumentum suum per varias proponit interrogationes, ob majorem emphasin, ut tantò fortius vincat adversarios. Respondet: *non in circumcisione, sed in præputio.* Ex historiâ sacrâ patet, Abrahamo fidem fuisse imputatam in justitiam, cum nondum esset circumciscus: nempe *Genes. XV. 6.* Nam non multò post dicitur Agarem accepisse in uxorem, & ex eâ genuisse Ismaëlem, *cap. XVI.* Circumcisionem autem accepisse, cum Deus ei filium promisit ex Sarâ, fædusque cum ipso ac posteritate ex filio isto oriturâ erigeret; in cujus fæderis signum Deus ipsi, omnique ejus familiæ ac posteritati circumcisionem præscripsit, Ismaële jam tredecim annos nato. Unde liquet, Abrahamum jam promisso illi divino credidisse, fidemque ipsi imputatam in justitiam, tredecim ad minimum annis antequam circumciscus fuit.

Vers. 11. Ut ex hoc Abrahami exemplo evidentius concludat, gentes credentes etiam justificandas, declarat, in quem finem & usum Abrahamus, postquam jam ex fide justificatus esset, circumcisionem suscepit. Duos illius proponit usus, qui sunt non fines propriè, sed eventus; quorum prior spectat Abrahamum; alter, qui prioris usus ad alium ulteriorem applicatio est, spectat quoscunque credentes. Prior his verbis indicatur: *Et accepit signum circumcisionis, sigillum justitiæ fidei, quæ in præputio.* *Signum circumcisionis* est ipsa circumcisio, quæ in corpore circumcisi signum fuit fæderis divini: *Genes. XVII. 11.* unde nempe appareret, circumciscum fædere Dei esse comprehensum; perinde uti nota militum cuti impressa ostendit, eos ad Imperatorem pertinere: quâ similitudine Chrysostomus *Resp. CII.* utitur. Illam autem vocat *sigillum justitiæ fidei, quæ in præputio.* Duplex est sigilli usus; vel ad aliquid confirmandum, & plenam rei, quæ sigillo confirmata est, fidem faciendam; sic regum ac principum diplomatis, aliisque instrumentis publicis, quin & privatorum contractibus sigilla apponi solent, ne

ne ullum de eorum impletione restet dubium: vel ad aliquid alteri occultandum: Vide *Esa. XXIX. 11.* & *Apoc. V.* liber septem sigillis clausus occultus fuit. Sic literæ sigillo claudi solent, ne ab aliis præter eum, ad quem directæ sunt, legantur. Hic prior usus respicitur: dicitque Apostolus, Abrahamum accepisse circumcisionem, quæ fuit quasi sigillum, quâ confirmata fuit *justitia fidei*, quæ in præputio. Non dicit Apostolus, quod accepit circumcisionem *sigillum fidei*; sicut multi ex his verbis colligunt, circumcisionem obsignare fidem: Sed *sigillum justitiæ fidei*, & quidem, quæ in præputio: quæ nimirum obsignavit justitiam, quam habuit ex fide, dum adhuc in præputio esset. Non enim erat Apostolo quæstio cum Judæis, an Abrahamus fidem suam obsignasset circumcisione, tanquam sigillo; hoc est, an in testimonium sinceræ suæ fidei circumcisionem suscepisset: Sed an esset sigillum, quo confirmaretur, Abrahamum esse justificatum ex fide, & non ex circumcisione. Hoc probat Apostolus, ostendendo Abrahamum accepisse circumcisionem, per quam tanquam per sigillum confirmatum fuit, Abrahamum justitiam per fidem jam habuisse, dum adhuc esset in præputio: Quia enim circumcisionem accepit, postquam jam justificatus esset ex fide, circumcisio ea sigillum quasi fuit, quo non tantum Abrahamo, sed & omnibus factum hoc Abrahami attentè considerantibus, confirmatum fuit, Abrahamum esse justificatum, non per circumcisionem, sed per fidem absque circumcisione.

Hic usus circumcisionis Abrahami, jam porro ad alium ulteriorem refertur: Ut ipse sit pater omnium credentium in præputio, ut & imputetur ipsis justitia. Pater alicujus quis dicitur sensu figurato, qui exemplo, doctrinâ, aliisve mediis, causa est, quod alius ipsum sequatur, adeoque ipsi similis evadat: sicut & ab alterâ parte filius alicujus dicitur, qui factis & moribus eum ita exprimit, non aliter ac si ab ipso genitus fuisset. Hoc sensu diabolus impiorum hominum pater vocatur, *Joan. VIII. 44.* & ibidem *vers. 39.* Judæis dicitur, si filii Abrahami essetis, etiam Abrahami opera faceretis: & impii, filii hujus sæculi, pii filii lucis vocantur *Luc. XVI. 8.* & alibi. Inde liquet, quod vox patris figurato sensu accepta, significet non tantum prioritatem temporis; sed & causalitatem, eorumque, quorum pater dicitur, ab ipso dependentiam; prout filii naturales à patre progeniti sunt & dependent. Hoc sensu Apostolus *1 Cor. IV. 15.* se vocat Corinthiorum patrem, quia ipsos per Evangelium in Christo genuerat. Hoc sensu Abraham hic vocatur pater omnium creden-

tium in præputio, &c. quatenus in eo Deus dedit exemplum, unde fideles essent cognituri, quâ ratione & sibi justitia à Deo esset imputanda; & quidem vi fæderis, quod Deus cum Abrahamo olim erexit, & promissi fæderi additi, quod Deus semen illius esset multiplicaturus; cui promisso Abraham credidit, & fides illa ei imputata est in justitiam. Cum autem hæc imputatio fidei in justitiam Abrahamo facta sit, cum adhuc esset in præputio; hoc exemplum Abrahami evidentissimum est argumentum, unde concludi possit & debeat, omnes qui credunt, licet sint in præputio, (*Næ* enim præpositio hic non significat *per*, sed *in*, ut & *cap. II. 27.*) id est, licet sint incircumcisi, seu gentiles, spiritualem esse Abrahami posteritatem, fidemque, quâ credunt in Christum, ipsis imputandam in justitiam: Ac proinde quod exemplo Abrahami omnes ad fidem provocari debeant; ut sicut fidem Abrahami imitantur, ita etiam ad exemplum illius propter fidem justificationem consequerentur. Quasi diceret: talis est respectus inter Abrahamum, qui, cum adhuc in præputio esset, per fidem fuit justificatus, & credentes præputiatos, qualis est inter patrem, ipsiusque liberos seu posteros; quod nempe, sicut liberi per naturalem generationem etiam paternorum bonorum hæredes sunt; ita etiam fideles præputiati per spiritualem ex Abrahamo generationem, hæreditatis bonorum Abrahamo ob fidem donatorum participes sint; hoc est, sicut Abrahamo fides in justitiam est imputata; ita & ipsis fides sua in justitiam imputanda sit.

Vers. 12. Et pater circumcisionis, non iis qui sunt ex circumcisione tantum, sed & qui sectantur vestigia fidei in præputio patris nostri Abrahami. Hisce verbis ostendit, ad quem usum respectu Judæorum etiam referatur circumcisio, quam Abrahamus post imputatam sibi fidem in justitiam, suscepit, nim: ut pater esset Judæorum circumcisorum, seu circumcidendorum: Ita ut totius hujus circa Abrahamum actionis usus & eventus fuerit, ut sit & pater gentium, credentium in præputio; & similiter pater Judæorum circumcisorum. Addit autem, Judæis, utificentur, non sufficere solam circumcisionem, sed & requiri fidem; ideo addit, *qui sectantur vestigia fidei in præputio patris nostri Abrahami*; id est, qui imitantur fidem Abrahami, quâ Deo credidit dum adhuc in præputio esset; atque ita ut per sinceram illam in Christum fidem se genuinos Abrahami filios ostendant. Itaque licet inter Judæos & gentes respectu circumcisionis magnum sit discrimen, per fidem tamen omnes sunt æquales, nullaque in negotio justificationis

nis habetur ratio aut præputii, aut circumcissionis.

Verf. 13. *Non enim per Legem promissio [facta] Abrahamo, aut semini ipsius, ut hæres esset mundi, sed per justitiam fidei.*

Pergit Apostolus in proposito suo, novoque argumento ex Abrahami exemplo probat, quod justificatio sit ex fide, & gentibus etiam communis: Quia promissum de hæreditate mundi, &c. ei non est factum per legem, sed per justitiam fidei. Promissum expressum, Abrahamo aut semini ejus, ut esset hæres mundi, factum, nusquam legimus; neque id disertis ejusmodi verbis in Scripturâ exstat; sed *Gen. XV. 5.* quod semen ejus esset multiplicandum instar stellarum cæli; & *vers. 7.* quod Deus illi terram Canaan in possessionem esset traditurus; & *vers. 8.* disertè illius termini definiuntur ab Ægypto usque ad Euphratem. Et ad hanc tamen promissionem respicere Apostolum, liquere videtur ex *vers. 3.* quia de eadem hic sermonem suum continuat. Ut ergò distinctè explicemus, quo sensu Apostolus dicat, Abrahamo aut semini ipsius factam esse promissionem, *ut esset hæres mundi*, hoc est, possideret mundum, distinguendum inter sensum hujus promissionis primum ac literalem; & mysticum seu spiritualement. Sensus illius literalis hyperbolem continet: Deus enim promisit Abrahamo terram Canaan; quæ non nisi per hyperbolem *mundus* appellari, & rursus *mundus* non nisi per diminutum loquendi modum de terrâ Canaan dici potest: Verum & hoc alias contingit, ut verba in Prophetis juxta literalem sensum angusto significato accipiantur; & plenus earum sensus, juxta vim & efficaciam verborum, demum in sensu mystico locum habeat. Promissio ergo hæc, ad quam Abrahami fides respexit, sensu primò ac literali comprehendit numerosam posteritatem, cui Deus terram Canaan in possessionem esset daturus, & in cujus semine omnes gentes essent benedicendæ; id est, cui tantam Deus sælicitatem esset largiturus, ut omnes aliæ nationes in votis & solennibus apprecationibus aliæ aliis essent precaturæ benedictionem illi similem, quâ Deus Abrahamo ac semini ejus benedixit. Et hæc promissio postea distinctius & clarius repetita est Davidi, ex posteritate Abrahami maxime eximio, *Psal. II. 8.* *Dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ.* Quæ secundum sensum literalem eandem continent hyperbolem, quâ Apostolus hic utitur, quo regnum Davidi datum, super terram Israelis, dicitur *possessio usque ad terminos terræ*: quæ eadem occurrit *Psal. LXXII. 8.* At se-

cundum sensum mysticum sub typo *seminis*, seu filii, ex quo numerosa esset ipsi oritura posteritas, intelligitur Messias, seu Christus, ex prosapia ipsius oriturus, ut est *Gal. III. 16.* ex quo numerosa ipsi promittitur posteritas spiritualis; nimirum, qui in ipsum credunt & ex ejus præscripto vitam instituunt, ex quacunque natione aut gente: omnes enim in ipsum credentes spiritualiter ex Abrahamo sunt geniti, quatenus vestigia fidei Abrahami imitantur: in illo semine Christo omnes gentes benedicuntur, & ad communionem fæderis divini admittuntur, ejusdemque benedictionis cum Abrahamo participes sunt. Huic semini facta est promissio, quod esset futurum hæres mundi: sive id explicemus de mundo hoc præsentis, qui totus ad fidem Jesu Christi est perductus, atque ita ipsi subjectus, quatenus Evangelium ipsius per totum orbem terrarum est prædicatum, omnesque nationes ad fidem illius conversæ: quo sensu etiam dici potest, semen illius spirituale, ita per totam terram dispersum, etiam esse hæredem & possessorem mundi, & non solius terræ Canaan: Sive dicamus sub typo *mundi* sensu mystico promitti cælum, quod vocatur *mundus futurus*, *Hebr. II. 5.* & quod sub typo terræ Canaan sæpius in Vet. Testamento adumbratum fuit. Hæc itaque promissio, sive accepta solummodò juxta sensum literalem, vel etiam juxta sensum mysticum, *non est per Legem*, id est, non facta est Abrahamo eâ conditione ut legem observet, atque ita vi legis promissionem consequeretur; nam multò jam ante legem latam, imò ante circumcissionem ab eo susceptam, ipsi facta est: *sed per justitiam fidei*: id est, illius particeps est factus per justitiam fidei, quia Deo promittenti fidem habuit, eaque fides ipsi imputata fuit in justitiam. Et idem nunc in ejus posteritate spirituali obtinet: Quod sit pater spiritualis multarum gentium, quæ cum Judæis posteritate ipsius carnali, in unam Ecclesiam sunt congregandæ: & quod utrique vitam æternam sunt adepturi, id non fit per legem, aut legis observationem, sed per fidem in Jesum Christum, quæ imputatur in justitiam.

Verf. 14. Hoc Apostolus allatâ novâ ratione porrò probat: *Si enim qui ex lege hæredes, exinanita est fides.* Per eos qui ex lege sunt, intelligit Judæos, ex lege justitiam quærentes, & fidem in Christum rejicientes. Argumentem itaque ejus tale est: Si Judæi carnales, qui ex operibus legis volunt justificari, sint hæredes mundi juxta promissionem divinam, *tum exinanita est fides*, id est, fides nullius apud Deum pretii fuit, ad obtinendam promissi divini

divini impletionem. Procul dubio respicit hic Apostolus ad fidem Abrahami, de qua Scriptura testatur, quod ipsi imputata sit in iustitiam. Vis argumenti in eo sita est. Si, qui ex lege sunt, hæredes sunt juxta promissionem divinam; omnino necesse est, ut quis legem exactè observet, si velit hæres esse mundi, & coram Deo justificari: At si hoc statuatur, tum unà sequetur, fidem Abrahami, quâ Deo promittenti credidit, fuisse inanem & nullius efficaciam; quia Abraham non fuit legis, utpote nondum latæ, observator; imò ne quidem, cum credidit, circumcissus fuit: ergo, si observatio legis necessariò requiratur ad obtinendam promissionem divinam, nec Abrahamus illam per suam fidem obtinere potuit: ac proinde fides ejus fuit inanis ac frustranea. Atqui hoc quam maximè absurdum est: quia Scriptura expressè testatur, fidem suam ipsi imputatam esse in iustitiam: & hoc etiam Judæi agnoscunt. Inde sequitur & nunc fidem, quâ creditur in Jesum Christum, non esse inanem, & eam, perinde atque Abrahamo, omnibus credentibus imputari in iustitiam.

Et abolita est promissio: nimirum quod ipse, & posteritas ejus esset hæres mundi. Si enim illa obtineretur per legem, nihil ad eam contulisset Abrahami fides; & promissio Abrahamo facta planè abolita fuisset: quia enim Abrahamus legem non observavit, non potuisset, si sub conditione observandæ legis promissio facta fuisset, Abrahamus illam consequi. Et sic hodie etiam promissio exinanita foret: Quia enim ex operibus Legis, quæ omni modo perfectam obedientiam exigit, nemo justificari potest, quoniam omnes sunt peccatores; inde sequitur, si observationi Legis promissio alligata est, quod ea planè sit irrita, & nullus illius particeps esse possit. Quod absurdum esse & ipsi Judæi agnoscunt. Atque ita hoc argumento egregiè probat Apostolus, promissionem de hæreditate mundi, non esse per Legem, sed per iustitiam fidei.

Verf. 15. Addit porro aliam rationem, quâ priorem, quod fides exinanita & promissio abolita foret, si, qui ex Lege sunt, hæredes essent, adstruit: aut potius, quâ probat, promissionem & fidem exinanimam non esse, quod priori rationi tacite inclusum erat: *Lex enim iram operatur*. Vel etiam dici potest, novum hic proponi argumentum, quo thesin principalem, quod ex Lege non justificemur, confirmat. Per iram procul dubio iram Dei intelligit; quam lex operatur, non simpliciter & per se Deum ad iram contra homines concitans; sed quatenus eam homines transgressi sunt. Lex enim nullorum gravio-

rum delictorum remissionem promittit, nec pro illis expiandis ulla sacrificia instituit; sed sententiam mortis ac condemnationis in transgressorem vibrat, *Deut. XXVII. 26. Hebr. X. 36*. Itaque ejusmodi transgressorem Lex iræ divinæ obnoxium reddit, neque eam ullo modo per legem evitare, aut ab eâ denuò liberari potest. Hinc *2 Cor. III. 6*. dicitur, quod *litera*, lex nimirum, quæ *litera* vocatur oppositè ad Evangelium, quod est *spiritus*, occidit. Omnes enim legem transgressi sunt, uti in præcedentibus ostendit: Ergo per legem omnes sunt sub irâ Dei.

Hoc jam porro confirmat: *Ubi enim non est lex, neque transgressio*. Duplicem verba hæc possunt habere sensum: Ubi non est lex, ibi neque est transgressio, id est, ibi non accenditur nec irritatur concupiscentia hominis, quæ ordinariè in vetitum nititur, ad legem transgrediendum: juxta id quod legimus *cap. VII. 7*. Vel, ibi non imputatur transgressio; non enim directa transgressio, nisi contra expressam legem, propriè locum habere potest; ac proinde non ita imputari non existente lege, perinde atque si directè contra legem peccatum esset. Non quod legem externam & expressam non habentes, non peccarint: Ostendit enim in præcedentibus, quod gentes legem expressam non habentes, contra rectæ rationis dictamen, cordibus ipsorum impressum, peccaverint, atque ita coram Deo condemnationis rei sint facti: sed in illorum peccatis non conspicitur directa illa transgressio contra legem divinam; ac proinde non aequè imputantur, atque peccata contra expressam legem peccantium; quia in illis major & magis directus Dei contemptus se ostendit: *Luc. XII. 48. & supra cap. II. 12. & infra V. 13*. Observandum autem, sermonem Apostoli esse concisum & abruptum, ideòque aliquam in eo esse obscuritatem: Non enim sequitur, ubi non est lex, ibi neque est transgressio: ergo lex iram operatur. Itaque sub his verbis etiam contrarium illius, quod expressè enuntiant, subintelligendum est, quod Apostolus suis verbis tacite comprehensum voluit; nim: ubi est lex, ibi etiam est transgressio: inde enim sequitur, quod Lex iram operetur: ubi enim transgressio est & imputatur, ibi necesse est etiam iram esse: Lex ergo quæ causa est, quod transgressio imputetur, etiam iram operatur. Inde jam rectè infertur, hominem non justificari per legem, aut ex operibus legis: quod enim iram operatur, per id homo non justificatur. Vel etiam, quod per legem irrita fiat fides & promissio: quia enim Deus per legem Judæis irascitur, nim: propter transgressionem eorum ac peccata; sequi-

tur, per legem effectum promissionis Abrahamo factæ impediri, quò minus id Judæis à Deo attribuatnr. Vel tandem dici potest, quod probet Apostolus, promissionem & fidem non esse exinanitam, quia lex iram operatur. Cum enim, uti jam aliquoties vidimus, duo tantum sint justificationis modi, unus ex operibus legis, alter per fidem & promissionem, alterque alterum expellat, neque ambo simul consistere possint; sequitur, si per legem justificemur, quod fides sit inanis, & nullum habeat effectum: Si verò per legem non justificamur, quod fides & promissiones justifcent. Cum verò Lex iram operetur, manifestum est, per legem nos justificari non posse; sed per fidem ac promissionem. Unde jam, quod Apostolus intendit, per se sequitur, quod fides & promissio non sit exinanita, sed rata maneat, quia Lex iram operatur.

Vers. 16. Inde jam porro hanc conclusionem elicit Apostolus: *Propterea [est] ex fide, ut [sit] per gratiam, &c.* Quia nimirum hæreditas non est ex Lege, sequitur eam esse ex fide. Verum est, vox *hæreditas* in hoc versu non exstat; sed ad eam respici ex antecedentibus liquet; nam de eâ contendebatur, utrum obtineretur ex operibus legis, an per fidem: nam sive dicamus justificationem, sive hæreditatem mundi, seu vitæ æternæ, obtineri per fidem, res eodem redit. Maluit tamen in versibus præced. uti Apostolus voce *hæreditatis*, quia respicit ad promissa Abrahamo facta, quæ verbis ejusmodi, de terrâ illi & semini in hæreditatem dandâ, concepta sunt; & quia fides Abrahami illis promissis adhibita ipsi imputata est in justitiam. Illam autem per fidem obtineri docet, duplicem ob finem. Prior est, *ut sit per gratiam*: Id est, ut obtineatur per gratiam; per legem enim si esset, esset ex operibus, & debito: uti liquet ex *vers. 5.* quia illa exigit perfectam & omnibus numeris absolutam obedientiam, cum quâ gratia consistere nequit, *cap. XI. 6.* Quoniam autem omnes homines sunt transgressores legis, & lex contra transgressores iram operatur, sequitur, quod hæreditas per legem non contingat; sed necessario per gratiam obtineri debeat: peccator enim justitiam & hæreditatem obtinere nequit, nisi intercedente remissione peccatorum; at illa est per gratiam, & obtinetur per fidem promissioni divinæ de gratiâ conferendâ adhibitam. Alter finis, huic connexus, est, *ut firma sit promissio omni semini*, nimirum promissio Abrahamo & semini ejus facta, ut esset hæres mundi. *Firma sit*: hoc est, complementum suum habeat, & effectum: hæc enim est vis vocis *βέβαιον*: ut *Hebr. II. 2.*

IX. 17. & alibi. Omni semini, id est, omnibus Abrahami posteris. Ne quis autem credat, illum tantum respicere carnalem Abrahami posteritatem, addit; *Non illi, quod ex Lege solum*; id est, Judæis sub Lege Mosi viventibus, & jam in Christum credentibus; *Sed & ei, quod est ex fide Abrahami*, id est, gentibus, quæ fidem Abrahami imitantur, licet nec circumcisionem in se receperint, nec legem ritalem observent; perinde atque Abrahamo ante suam circumcisionem promissio hæc facta, fidesque promissioni huic adhibita ipsi imputata est in justitiam. Nisi enim ita se res haberet, promissio non esset firma: Quia sequeretur: Vel quod Deus mutabilis esset, sibi que contrarius: utpote qui prius voluerit hæreditatem obtinendam fore ex fide; postea autem vellet obtineri per Legem: Vel, quod hæreditas tantum futura sit eorum, qui ex Lege sunt, seu Judæorum, non verò gentilium. Atqui hoc absurdum; est enim omnium, qui Abrahami fidem imitantur, atque ita spirituale ejus semen sunt: Quod ut plenius ostendat, addit: *Qui est pater omnium nostrum.* Quia primus sine exemplo tam eximie credidit, omnibusque post se venturis fidei exemplum præbuit, suoque exemplo ad fidem Deo habendam excitavit: adeo ut quicunque credunt, ad Abrahami exemplum credere merito dicantur: ideo hoc respectu Abrahami pater eorum spiritualis, ipsi verò Abrahami semen seu filii sunt: atque id etiam promissioni divinæ, quod esset futurus pater multarum gentium, inclusum fuit.

Vers. 17. Et id confirmat dicto Scripturæ, quod exstat *Genes. XVII. 4. Quia patrem multarum gentium posui te.* Quæ verba Apostolus expresse refert, ad magis confutandum Judæos, & probandum, quod gentes credentes etiam à Deo habeantur pro semine Abrahami: Illa enim sunt generaliora, quam ut in solâ Abrahami posteritate carnali plenum habeant complementum; sed generalitate suâ etiam alias gentes comprehendunt. Addit porro, coram quo multarum gentium pater sit; Judæi carnales eum pro suo tantum habent patre: At coram Deo, omnium nostrum, id est, credentium est pater. Deus enim eum habet & æstimat omnium credentium patrem. *Cui credidit*: quod addit contra Judæos carnales, & fidem in Christum respuentes, qui eum tantum suum, hoc est, Judæorum carnalium patrem agnoscebant; ideoque expresse addidit, Abrahamum Deo credidisse, ut ostendat, sicut Abrahamo ob fidem facta est hæc promissio quod sit multarum gentium pater futurus; ita etiam & nunc requiri fidem in omnibus, qui genuina A-

brahami posteritas, ad quos promissio spectat, futuri sunt.

Deum, cui Abraham credidit, describit, *qui vivificat mortuos, & vocat ea, quæ non sunt, tanquam quæ sunt.* Quæ descriptio Dei dupliciter accipi potest: Vel tanquam continens rationem, cur Deus jam tum Abrahamum vocaverit patrem multarum gentium, cum nulla tum essent indicia, neque ullæ causæ naturales, quarum interventu promissum hoc impleri posset. Vel tanquam declarans objectum fidei Abrahami, quod crediderit Deum posse mortuos excitare, & ea, quæ non sunt, vocare tanquam quæ sunt. Quocunque modo sumantur, optimè cum Apostoli scopo conveniunt: Quin & ambo conjungi possunt. Et si posteriore sensu sumantur, continent etiam rationem, cur Abrahamus promissioni divinæ crediderit. Duo quippe de Deo credidisse dicitur: Unum, *quod vivificet mortuos*, id est, potens sit mortuos in vitam revocare: ac proinde quod possit ex se & Sarâ, utroque sterili, & jam per ætatem ad generandum inepto, semen illud multiplex producere. Unde & *Hebr. XI. 12.* ab uno, eoque emortuo, dicitur semen illud innumerabile prodiisse. Ita ut dici possit, Deum Abrahamum & Saram denuò vivificasse, naturam emortuam & jam ad generandum planè ineptam, in ipsis restituendo, ac quasi de novo producendo. Idem de Deo Abrahamus credidisse dicitur, cum Isaacum immolare jussus est; hoc enim facto omnem de multiplicatione seminis spem sibi præcisurus videbatur: ipse autem omnia obstacula fide suâ inconcussâ perrupit; ita secum ratiocinans, Deus, qui potens est mortuos excitare, antequam promissum ipsius destituatur eventu, filium meum ex mortuis resuscitaturus est, & ex filio resuscitato semen promissum daturus; atque istâ fide confirmatus promptum se paratumque ad filium immolandum ostendit. *Hebr. XI. 19.* Alterum: *quod vocet ea, quæ non sunt, tanquam quæ sunt:* Id est, quod possit ea, quæ non sunt, & quorum causæ naturales non exstant, ita certò exhibere, perinde ac si jam exstarent. Non respicitur hic propriè ad omnium rerum creationem: multò minus (uti quidam volunt) docet eam ex nihilo esse factam: quia solummodò ait, Deum ea, quæ nec ipsa, nec quorum causæ naturales exstant, producere; an verò ea ex nihilo, an ex præjacente materiâ producat, non definit. Quare dicendum, hic propriè respici omnipotentiam & constantiam divinam in implendis promissis suis: quod Deus, quæcunque promisit, quantumvis ardua, & omnes naturæ vires superantia, tam certò præstiturus est, non aliter ac si ea jam præ-

sentia oculis cernerentur: per omnipotentiam quicquid vult solo nutu efficere potest: per fidelitatem veracitatem ac constantiam suam, quicquid promisit perficiet; nec rei promissæ præstantia, nec temporis longinquitas, promissi ipsius impletionem sistet. Huc respicit Petrus, quando *unum diem apud Dominum dicit esse instar mille annorum, & mille annos instar unius diei, 2 Epist. III. 8.* hoc est, quod Deo æquè facile sit post mille annos, atque post unum diem promissa sua implere, nullumque temporis spatium, etiam nostro respectu longissimum, eorum impletionem impedire.

Postquam Apostolus ostendit, Abrahamum, nondum circumcisum, ex fide esse justificatum, indeque probavit, & nunc gentes per fidem absque lege esse justificandas, & paucis fundamenta, quibus Abrahami fides innixa fuit, indicavit; jam porrò excellentiam ac præstantiam certitudinemque fidei Abrahami egregiè describit.

Verf. 18. Qui contra spem in spem credit, ut fieret pater multarum gentium, secundum quod dictum est, sic erit semen tuum.

Fides est assensus testimonio alicujus adhibitus, & nititur autoritate testantis. Fides itaque divina est assensus testimonio divino adhibitus. Respicit autem ea vel simpliciter veritatem testimonii de re, quæ facta esse narratur; sic credimus mundum esse creatum, Deum populum Israel ex Ægypto eduxisse, &c. vel præcepta, de quorum divinâ autoritate, ac promissa, de quorum impletione neutiquam dubitamus. De tali fide hic agit Apostolus, quâ Abrahamus credidit Deo promittenti, semen ejus fore multiplicandum instar stellarum cæli, & arenarum maris. De hac fide duo hic dicit Apostolus, sibi invicem quasi repugnantia: quod crediderit *in spem contra spem.* Credidit *in spem*: quia fides ejus, promisso divino innixa, certam ac indubitatam boni promissi expectationem in ipso produxit. Credidit *contra spem*; quia, si considerabatur res sperata, argumenta erant, quæ spem illius penitus præcidebant: ac proinde contra spei humanæ naturam credidit & speravit. Spes enim nititur argumentis, quæ rem, acquisitu licet difficilem, attamen possibilem ostendunt: si enim consideretur ut impossibilis, succedit desperatio. Estque hic elegans oppositio, respectu variorum fundamentorum, tam eorum, quibus spes Abrahami innixa fuit, quam aliorum, quæ ad ejus everfionem tendebant. Credidit *in spem*, respiciens promissum Dei, illiusque potentiam: Credidit *contra spem*, respiciens causas naturales, quæ nullæ erant.

erant, quarum virtute bonum promissum existere poterat. Bonum illud est, *ut fieret pater multarum gentium*: illius enim, ut mox ostendit, nullæ aderant causæ naturales, sed solum id expectari poterat à fidelitate & omnipotentia Dei promittentis.

Spei hujus fundamentum fuit promissio divina, *Sic erit semen tuum*; quæ exstat *Gen. XV. 5.* Hic quidem Deus non speciatim exprimit, semen illud fore multiplicandum per Isaacum, quem ex Sarâ esset geniturus: Deum tamen huc respexisse liquet ex *Gen. XVII. 15. & seqq.* ubi, post natum Ismaëlem ex Agare, Deus illi promittit Isaacum, & in illo semini ejus se benedicendum. Et illi promisso divino Abraham credidit. Quia itaque fides huic promissioni adhibita, prioris, cujus expressa mentio fit *Genes. XV.* continuatio fuit, & illustrior demonstratio, quicquid de fide illâ priore dictum est, etiam posteriori, tanquam prioris perfectioni ac continuationi, applicatur.

Verf. 19. Ne in hac spe vacillaret Abraham, ostendit Apostolus, illum nullo modo spectasse ea, quæ infirmandæ fidei illius inservire poterant; non aliter ac si planè ea non considerasset. *Et non infirmatus fide. Fide infirmari* quis dicitur, qui, cum antea sine ullâ hæsitazione & pleno animi assensu credidit, nunc fluctuare ac dabitare incipit. Hoc sensu, qui dubitant *infirmi in fide* vocantur, *Rom. XIV. 1. 21. 1 Cor. VIII. 7. 12.* Id autem semper applicandum materiæ, de quâ agitur, & in quam fides respicit: uti ex omnibus locis, ubi de fidei infirmitate, & dubitatione fidei opposita, agitur, in explicatione *cap. XIV. 23.* plenius ostendemus. Hic agitur de potentia & fidelitate Dei, cui Abrahamus sine ullâ hæsitazione confidit.

Non consideravit corpus suum jam emortuum, cum ferè centum esset annorum, & emortuum uterum Saræ. Non quod planè non consideraverit corpus suum & Saræ uterum jam esse emortuum, & generationi ineptum; sed non ita, ut in eò hæserit, sed, licet primò hæc considerasset, *Genes. XVII. 17.* postea tamen istas cogitationes abjecerit, & in consideratione potentia Dei sine ullâ hæsitazione acquieverit. Duo itaque promissi impletionem impedire poterant: primò, ipsius Abrahami, utpote propè centenarii, corpus emortuum. Senes enim in tam provectâ ætate liberos generare, adeò rarum est, ut miraculi instar sit. Et de Abrahamo expressè dicitur, quod corpus ejus emortuum fuerit. Dices. Legitur tamen Abrahamus post Saræ mortem liberos plures genuisse. Resp. Verisimile esse, Abrahamum non naturali corporis sui virtute, senem jam, & annum

centesimum diu supergressum, ex Keturâ juvenculâ liberos genuisse, quemadmodum aliquando senem ex juvenculâ liberos gignere videmus: sed hanc generandi vim fuisse propaginem illius benedictionis divinæ, quâ Deus, ob fidem promisso suo adhibitam, Abrahami naturam quasi restituit, & in corpore ipsius jam emortuo novas produxit vires, ad generandum non tantum Isaacum, sed & alios: Ita ut Abrahamo per hanc benedictionem vires corporis jam profligatæ in integrum restitutæ sint, non aliter ac si in floridâ adhuc ætate vegetâ ætate viveret. Alterum fuit, *emortuus Saræ uterus*; quippe jam anus, ferè novagenaria, per ætatem generationi planè inepta erat. Accessit, quod per naturam esset sterilis, & nullos, etiam in viridi ætate, unquam peperisset liberos. Sic videmus causas naturales defuisse, quarum interventu promissio hæc complementum suum habere posset, & quas Abrahamus considerans, de promissi impletionem dubitare poterat. Attamen omnia hæc obstacula & difficultates fides Abrahami superavit.

Verf. 20. *In promissione verò Dei non hæsitavit diffidentia, sed confortatus est fide, dans gloriam Deo.* Variis & exquisitis verbis firmam Abrahami fidem deprædicat. *In promissione Dei non hæsitavit diffidentia.* Id est: non dubitavit de promisso divino, neque Deo diffidit, quasi promissionem non impleturo. Dubitatio opponitur certæ persuasioni, seu fidei: *Matth. XXI. 21. Marc. XI. 23. Jacob. I. 6. Rom. XIV. 23.* & oritur ex consideratione eorum, quæ faciunt ad labefactandam fidem. Atque ita ex dubitatione oritur diffidentia. Ea, quibus Abrahami fides labefactari poterat, jam consideravimus. Sed validiora illis argumenta opposuit Abraham, quibus *confortatus est fide*; id est, seipsum in fide confortavit. Locutio est Sacris Scripturibus familiaris, quæ verba passiva activâ significatione accipiuntur, sed intransitive & significatione reflexâ seu reciproca; uti plurimis exemplis in *Act. XIII. 48.* ostendimus. Istis enim argumentis, quæ ad fidem Abrahami labefactandam tendebant, alia validiora Abrahamus opposuit, quibus non tantum omni dubitationi adiutum præclussit: sed & fidem suam magis confirmavit.

Dans gloriam Deo. Gloria Dei propriè est eminentia & excellentia ejus supra omnia. Ea autem est in ipsius naturâ divinâ, cujus illa sunt attributa, ut ex se, quandocunque placuerit, splendorem emitte-
tere possit, qui eum gloriosum reddat ac venerandum. Hanc gloriam Deus semper in seipso habet, neque illa à naturâ ejus separari potest: Attamen naturæ divinæ attri-

attributa Deum coram hominibus non ostenderent gloriosum, nisi ea operibus quibusdam eximiis ac verè stupendis declararet. Hinc Deus dicitur gloriosus, quando opera quædam eximia facit, in quibus attributa hæc elucet: & homines Deo gloriam dare, quando opera hæc divina celebrant, & attributa in iis reluctance deprædicant: Vel, quando egregia quædam facta edunt, ex quibus manifestum est, ipsos magnificè de Deo ipsiusque attributis sentire: ejusmodi enim factis attributorum divinorum gloria illustriori modo, quam verbis magnificis, declaratur, & indubitatum animi magnificè de Deo sentientis indicium sunt. Sic hominum operibus sanctis Dei gloria illustrari dicitur, quia ex illis liquet, Deum agnosci sanctitatis amantem, impietatisque osorem; quæ maxima Dei gloria est. Hoc sensu Abrahamus hic dicitur gloriam dedisse Deo: Quia credens illud eventurum, cujus nullæ causæ naturales conspiciantur, hoc actu fidei suæ ostendit, se credere, Deum omnia posse, ac proinde quod promisit, etiam effecturum. Sic dedit gloriam Deo; hoc est, actus hic fidei Abrahami cessit in honorem Dei. Sic dicitur, *Joan. III. 33. quod qui testimonium Christi recipit, obsignavit quod Deus verax est*: id est, hic illius actus, quo Christi testimonium recipit, naturâ suâ eò tendit, ut Deus agnoscat esse verax: unde maxima in Deum gloria redundat.

Verf. 21. *Et plenissimè persuasus, quia quod promisit potens est & facere.* Πληροφωγία significat plenam animi persuasionem, quæ omnem dubitationem excludit. Hoc verbum addidit, ut plenius certitudinem fidei Abrahami exprimeret: cujus fundamentum fuit omnipotentia divina; cujus considerationem opposuit considerationi impotentiae suæ uxorisque Saræ, ad generandum. Non dicitur persuasus de fidelitate Dei: quia Abrahamus de eâ non dubitabat, nec promissio divina aliquid continebat, unde de fidelitate Dei scrupulus oriri poterat: sed de potentiâ divinâ; quia ea maximè requirebatur, ut promissio complementum suum haberet. Facile creditur aliquem velle præstare, quod promisit: Verum quando res promissa ardua est & difficilis, de potentiâ potest ambigi. Hinc in hoc Abrahami negotio, quod maximè arduum fuit, solius potentiæ solet fieri mentio; fidelitas autem Dei præsupponitur. Vel dici potest, potentiæ etiam effectum includi, adeò ut, quod promisit potens est & facere, tantumdem sit, atque facturum est quod promisit: perinde uti infra *cap. XIV. 4. & XVI. 25. Eph. III. 20. & præsertim Hebr. XI. 19.* Abrahamus enim secum ratiocinatus est,

Deum non tantum posse excitare mortuos, sed &, antequam promissum suum excidat, reverâ Isaacum ex morte resuscitaturum.

Verf. 22. *Ideò & imputatum est ei in justitiam.* Non exprimit Apostolus, quid Abrahamo imputatum sit in justitiam; sed ex totâ connexionione liquet, intelligi fidem Abrahami. *Ideò*, inquit; id est, quia fides Abrahami fuit adeò prompta, firma & inconcussa, ut omnem dubitationem excluferit; ideò & ipsi quod credidit *imputatum est in justitiam*: Hoc est; Hæc fides, & obedientia ex fide illâ præstita, ipsi à Deo imputata est, perinde ac si perfectè & semper justus fuisset. Applicatur quidem hoc *Genes. XV. 6.* fidei Abrahami, quâ credidit numerosum ex se oriturum semen seu posteritatem, nullâ adhuc factâ mentione Isaac. Verum Abrahami fides se per varios actus explicuit, quorum posteriores fuere prioribus perfectiores, ac proinde Abrahamum Deo continuò gratiorem reddiderunt. Primus fidei Abrahami actus fuit, quod credens Deo exivit è patriâ suâ in terram, quam Deus ipsi monstraturus esset. *Genes. XII.* Alter, quod credidit semen suum fore sicut stellas cæli, & arenas maris. *Genes. XV. 6.* Tertius: E. Sarâ nasciturum sibi Isaacum, è quo semen suum valde esset multiplicandum, *Genes. XVII.* Quibus tandem colophon accessit maximè eximius ille actus, quo se paratum ostendit, ad Isaacum, in quo promissum ei semen fuerat, immolandum: hac fiduciâ, quod Deus eum esset suscitaturus ex mortuis: *Genes. XXII. & Hebr. XI. 19.* Quod *Genes. XV. 6.* de secundo fidei Abrahami actu dictum est, id Apostolus hic applicat actui tertio, tanquam insigniori & perfectiori: & *Jacobus cap. II. 21, 22, 23.* quarto, tanquam omnium perfectissimo: Quia hi actus ex eâdem fide promanant, & posteriores continuatio sunt priorum; quod itaque de prioribus dictum est, etiam posterioribus, ut perfectioribus & ex eâdem fide promanantibus, applicari potest. Hic autem Apostolus ultimi actus, licet ille omnium sit excellentissimus, non meminit; quia agit de vocatione gentium, quas per fidem justificandas docet: cujus fundamentum est hæc promissio Abrahamo facta, fideique illius, quâ promissioni huic credidit, imputatio in justitiam.

Verf. 24. *Scriptum verò est non propter ipsum solum, quod imputatum est ipsi; sed & propter nos, &c.* Sensus est: Quando Scriptura refert, Abrahamo fidem suam imputatam esse in justitiam, hoc non esse scriptum solius Abrahami causâ, ut nos sciamus, quâ ratione Abrahamus coram Deo justificatus sit; & nihil ulterius in hac hi-

storiâ spectemus: sed etiam *propter nos, quibus etiam imputabitur*. Per nos, intelligit credentes Deo per Jesum Christum; & præsertim credentes è gentibus, quas ex hoc Abrahami exemplo probavit, per fidem in Christum esse justificandas, absque operibus Legis, seu observatione legis Mosaicæ. Ergò propter eos vel maxime id scriptum est, ut inde contra Judæos, aut fideles, qui erant legis zelotæ, concludat, gentibus legis Mosaicæ observationem non esse imponendam, utificentur: Quia nimirum ex hoc exemplo constat, sicut Abrahamo fides sua fuit imputata in justitiam, dum adhuc esset in præputio: ita & illis suam fidem in justitiam imputandam, licet circumcisionem non suscipiant. Fidem autem illorum ejusque objectum describit:

Credientibus in eum, qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis. Objectum fidei Christianæ Scriptura non semper iisdem verbis ac phrasibus exprimit, sed diversis. Ipsum fidei objectum unicum est, Jesum esse Christum. Sed quia varia sunt in Domino Jesu, aut circa eum gesta, quæ eum esse Christum demonstrant, Scriptura nonnunquam unum horum commemorat, & non semper idem, sed & alio loco aliud, quod tamen ejusdem veritatis argumentum est. Interim licet locutiones sint diversæ, ad eundem tamen omnes sensum referuntur, nempe Jesum esse Christum; quia ex singulis hæc veritas constat. Sic aliquando dicimur *credere in Dominum Jesum: Act. XVI. 31. in Filium, seu in Filium Dei, Joan. III. 16. & 36. Hic, credere in eum, qui suscitavit Jesum Dominum nostrum ex mortuis.* Hoc enim credi non potest, nisi credatur esse Christus. Resuscitatio enim Jesu Christi ex mortuis, uti alias ostendimus, indubitatum missionis ipsius divinæ documentum est; & fundamentum totius religionis Christianæ, cui tota salus nostra innititur; ideoque etiam illa immediatè cum hac fide connectitur, *Rom. X. 9.* estque ea unicum spei nostræ fulcrum, quo sustentatur, *1 Pet. I. 21.* Et quia nos de nostrâ resurrectione persuasos reddit, validissimum, quo ad vitam novitatem excitemur, medium est: Unde & Petrus nos per resurrectionem Christi regenitos dicit in spem vivam, *1 Epist. I. 3.* Apostolo autem hic etiam peculiaris fuit causa, cur Deum nobis objectum fidei proponens, eum ab hoc actu describat, quod Jesum Dominum nostrum suscitavit ex mortuis: quia deprædicavit fidem Abrahami, quâ is credidit Deo in spem contra spem, quod ex se & Sarâ, utrisque decrepitis, & respectu generationis emortuis, nasciturus esset Isaacus, ex eoque semen illius valde multiplicandum: quod

tantumdem fermè erat; ac si credidisset Deum mortuos suscitaturum; quia cujus natura jam emortua rursus restituitur, prioresque vires acquirit, ille quasi è morte in vitam reductus est. Itaque ut aliquam inter fidem Abrahami, per quam justificatus est, & Christianorum, per quam justificandi sunt, analogiam ostenderet, fidem Christianorum describit, ut respicientem in actum Dei, qui convenientiam habet cum actu, in quem Abrahami fides respexit; nimirum quod Christum suscitaverit ex mortuis; & quia Christum suscitavit, quod nos etiam ex morte suscitaturus sit; quod creditu non minus arduum est, quam quod Abrahamus credidit: imò hoc in Christianâ religione creditu difficilimum est. Quid enim magis difficile, quam credere hominem, postquam mortuus est, cadaverque ejus in pulverem dissolutum, rursus è morte resurrecturum in vitam immortalem? & nisi id morte ac resurrectione Christi confirmatum fuisset, omnem fidem superare videretur. Et notandum, hanc descriptionem Dei, *quod Jesum ex mortuis suscitaverit*, in se continere rationem & causam, cur in Deum credendum sit; quia nimirum Jesum ex mortuis excitavit: Eum enim in finem Deus eum suscitavit, & gloriâ ac honore decoravit, ut spes ac fiducia nostra in Deo esset, *1 Pet. I. 21.* Sic usitatum est sacris Scriptoribus, quando quidquam circa res quasdam præcipiunt, tali circa eas descriptione uti, quæ rationem præcepti in se continet: uti *Matth. VI. 19, 20. Luc. XII. 4, 5. Eph. IV. 30.* & alibi videre est.

Dicit autem hæc de Abrahamo scripta esse *ob nos, qui credimus*. Non tantum, quia quatenus Apostolus spiritu divino præditus id declarare potuit; sed ob summam similitudinem, & analogiam; ex quâ tamen similitudine liquet, Christianorum fidem esse præstantiorem. Quia majus quid est mortuum suscitare, quam sterilem reddere fœcundum, & ex eo excitare liberos. Cum ergo fides rei minus arduæ sit imputata in justitiam; multò magis in justitiam imputabitur fides, quæ apprehendit rem magis arduam, & quæ rectè apprehensa promptam omnium præceptorum divinorum obedientiam producit.

Verf. 25. Quia mentionem fecit resurrectionis Christi ex mortuis, hac occasione D. Jesum describit à causis, ob quas & mortuus est, & resurrexit, quæ maximum in negotio justificationis momentum habent: in quas proinde & fides justificans respicit. *Qui traditus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram.* Traditus est, nimirum in mortem, propter peccata nostra. Præpositio *non-*

nonnunquam causam finalem significat; ut 1 Cor. VII. 2. propter fornicationem, id est, ad evitandam fornicationem, unusquisque vir propriam uxorem habeat, &c. aliquando causam impulsivam, & quidem semper quando additur verbis, quæ mali alicujus passionem significant: ut Eph. V. 6. Coloss. III. 6. Quæritur quo sensu hic, & aliis in locis, ubi D. Jesus pro peccatis nostris mortuus dicitur, accipi debeat. Mortem D. Jesu etiam cum in finem servasse, ut nos à peccatis convertamur ad justitiam, & in posterum nulli amplius peccato indulgeamus, dubitari nequit: testante id Scripturâ Sacrà, 2 Cor. V. 14, 15. Gal. I. 4. Tit. II. 14. 1 Pet. II. 24. Sed quæritur, quando Scriptura dicit, D. Jesum mortuum Ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν, an illâ phrasi causam finalem, an verò impulsivam significet. Diximus jam, voculam Ἀπὸ verbis passionem indicantibus junctam, semper significare causam impulsivam, ob quam nempe mala, quæ homines patiuntur, infligantur. Quod clarius patet, si alias præpositiones, quibus Scriptura in hoc negotio utitur, consideremus; nimirum ὑπὲρ 1 Cor. XV. 3. Gal. I. 4. & περὶ, Esa. LIII. 4. 1 Pet. III. 18. illæ enim significant causam impulsivam: ὑπὲρ quidem Rom. XV. 9. 2 Cor. I. 11. & XII. 10. quibus in locis, aliisque pluribus, voculam ὑπὲρ causam impulsivam significare, adeò evidens est, ut omne excludat dubium. Eadem est vis vocis περὶ, 1 Cor. I. 4. & epist. Judæ vers. 15. Verum quidem est, si voculas illas seorsim consideremus, negari non posse, eas non semper causam impulsivam designare; sed quandoque etiam finalem; hoc est, quò respiciat, & in quem scopum mens agentis intendat. Verum si integræ phrasæ, in quibus hæ voces occurrunt, considerentur, explicatio hæc locum habere nequit. Dicitur enim Christus mortuus pro peccatis nostris. Atqui peccata nostra, cum moreretur, pro scopo non habuit, sed peccatorum nostrorum abolitionem: impropriâ autem valdè locutione pro peccatis mori dicitur, qui ad peccatorum destructionem moritur, seu eo fine, ut peccata destruat: tum enim non peccata, sed eorum destructio intenditur. Et præsertim hic sensus elucet ex Gal. I. 4. ubi Christus seipsum dedisse dicitur ὑπὲρ ἡμῶν ἀμαρτιῶν, ut nos eriperet de præsentī sæculo nequam, &c. Illa enim ultima verba causam finalem mortis Christi continent: Si jam prioribus eandem expressam velimus, jam Apostolus idem bis dixerit, & sensus verborum erit identicus: Christus dedit semet ipsum, ut destruat peccata nostra, eo fine, ut nos eriperet de præsentī sæculo nequam, id est, ut effi-

ceret, ne amplius peccemus: quæ foret inepta admodum atque absurda tautologia. Si verò ὑπὲρ interpretemur per causam impulsivam, sensus erit elegantissimus: Christus dedit semet ipsum pro peccatis nostris, videl. quæ nos commisimus, & propter ea sustinuit mortem tanquam victimâ propitiatoria, per quam ea expiantur; eo fine, ut reatu peccatorum nostrorum per ipsius mortem abolito nos eriperet de præsentī sæculo nequam, id est, à peccatis converteret ad justitiam. Sed quicquid sit de aliis locis, patet in nostro textu, vocem Ἀπὸ significare causam impulsivam: Et sic optimè etiam convenit cum iis, quæ cap. III. 24, 25. de Christo dicta sunt, quod sit à Deo constitutus propitiatio in sanguine ipsius; quò hic respicere videtur Apostolus; ita ut eodem sensu pro peccatis nostris traditus, nim: in mortem, dicatur, quo est propitiatio in sanguine ipsius. Dicit quis, in sequenti membro, & resurrexit propter justificationem nostram, necessariò significat finem; ergo & eundem hic significare videtur. Sed verò non necesse est, eandem particulam in utroque membro eandem habere significationem: quia in priore tantum membro mortis passioni adjungitur; & ostendimus, quando verbis passionem significantibus adjungitur, significare semper causam impulsivam. Tum, licet finem significaret, non tamen idem in utroque membro designaret: quia traditus est, non ut peccata procuraret, sed destruat: resurrexit autem, non ut justificationem destruat, sed procuraret. Et hoc sensu vox Ἀπὸ apud LXX. etiam legitur Esa. LIII. 5. ubi Christus vulneratus & attritus dicitur Ἀπὸ τῶν ἀμαρτιῶν ἡμῶν. Quia itaque nos peccavimus, Christus traditus est in mortem, & fuit sacrificium propitiatorium, quo peccata nostra expiata sunt: 2 Cor. V. 21. 1 Joan. II. 1, 2. & alibi.

Et resurrexit propter justificationem nostram. Vox Græca δικαιώσις non significat virtutem justitiæ, sed justificationem, quâ Deus peccata nobis remittit, nosque ut justos tractat. Sub resurrectione autem Jesu Christi comprehendit ejus exaltationem & elevationem in cælum, ubi tanquam Sacerdos comparet coram Deo pro nobis, & se pro nobis offert. Et sic egregiè dicitur Christus propter justificationem nostram resurrexisse, quia oblatione suâ in cælo effecit, ut justificationem à Deo consequamur, nobisque remissio peccatorum, per suum sanguinem jam obtenta, propius applicetur. Non sunt hi fines diversi, remissionem obtinere peccatorum, & consequi justificationem; nam remissione peccatorum nobis imputatur justitia: Sed tamen, quia ea plenè non applicatur, nisi

nisi intercedente oblatione Christi in cœlis, Apostolus singula, mortem nimirum & resurrectionem Christi, distinctè ad maiorem emphasin voluit exprimere. Quia mortuus quidem est Christus propter peccata nostra, sed morte tota ejus oblatio peracta non fuit: oportuit ut ex morte suscitaretur, & per sanguinem suum cœleste sacrarium ingrederetur, ut oblatione sui ipsius, tanquam fidelis Pontifex, sacrificium suum consummaret, & æternam nobis redemptionem impetraret: quemadmodum olim Pontifex, mactatâ pecude, sanguinem ejus intulit in sanctum sanctorum, & coram Deo obtulit ad expiationem peccatorum totius populi. Hinc ait Apostolus 1 Cor. XV. 17. *si Christus non resurrexit, quod adhuc sumus in peccatis, omnesque in Christo mortui perierint.* Addere possumus, Christum esse suscitatum ex morte, ut in cælum receptus non tantum tanquam Pontifex coram Deo compareret; sed & regnum suum actu administraret, ac fideles in se credentes spe remissionis, quam oblatione suâ ipsis impetravit, actu consequendæ ad iustitiam ac

sanctitatem invitaret; atque ita tandem nos, jam à peccatis ad iustitiam conversos, per propiorem sacrificii sui applicationem plenè justificaret, ac perfectæ iustitiæ præmio coronaret, non aliter ac si perfectè iusti fuisset. Et hic finis etiam cum priore arctè connexus est. Et tum verborum horum sensus erit: Christus traditus est in mortem propter peccata nostra, ad ea, tanquam sacrificium propitiatorium, expianda, & resurrexit ad nostram justificationem, ut peccatis mortui iustitiæ vivamus, atque ita plenam ac perfectam omnium peccatorum remissionem consequamur, & justificemur, perfectæque iustitiæ præmium obtineamus. Et sic egregia est allusio, quâ mors Christi, tolerata ad expiationem peccatorum, refertur ad conversionem à peccatis; & resurrectio Christi, ad resurrectionem credentium ad vitam sanctam, in quam veluti ex morte peccati resurgunt; ut ita obtentâ per mortem Christi peccatorum remissione, porro per ejus resurrectionem plenam consequantur justificationem.

CAPUT V.

1. **J**ustificati ergo ex fide pacem habemus ad Deum, per Dominum nostrum Jesum Christum.

2. Per quem & habemus accessum fide in gratiam istam, in quâ stamus, & gloriamur in spe gloriæ Dei.

3. Non solum autem; sed & gloriamur in tribulationibus; scientes quod tribulatio patientiam operatur:

4. Patientia verò probationem, probatio verò spem:

5. Spes autem non pudefacit; quia charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.

6. Christus enim, cum adhuc infirmus essemus, secundum tempus, pro impiis mortuus est.

7. Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori.

8. Commendat autem Deus charitatem suam erga nos, quod, cum adhuc essemus peccatores, Christus pro nobis mortuus est.

9. Multò igitur magis, jam iustificati per sanguinem ipsius, servabimur per ipsum ab irâ.

10. Si enim inimici existentes reconciliati sumus Deo per mortem Filii ipsius, multò magis reconciliati servabimur per vitam ipsius.

11. Non solum verò, sed & gloriantes in Deo per Dominum nostrum Jesum Christum, per quem nunc reconciliationem accepimus.

12. Quapropter sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors; atque ita in omnes homines mors pertransit, eò quod omnes peccarunt.

13. Nam usque ad legem peccatum erat in mundo; peccatum autem non imputatur non existente lege.

14. Sed regnavit mors ab Adamo usque ad Moysen, etiam in eos, qui non peccarunt in similitudine transgressionis Adams, qui est typus futuri.

15. Sed non sicut delictum, ita & donum: si enim unius delicto multi mortui sunt; multò magis gratia Dei & donum ex gratiâ, quæ est unius hominis Jesu Christi, in multos abundavit.

16. Et non, sicut per unum, qui peccavit, [est] donum: nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, donum verò ex multis delictis in justificationem.

17. Si enim unius delicto mors regnavit per unum; multò magis qui abundantiam gratiæ & doni justificationis accipiunt, in vitâ regnabunt per unum Jesum Christum.

18. Igitur sicut per unius delictum in omnes homines [iudicium processit] in condemnationem; ita & per unius justificationem, in omnes homines [gratia diffusa est] in justificationem vitæ.

19. Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per obedientiam unius iusti constituentur multi.

20. *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum: ubi verò abundavit peccatum, superabundavit gratia:*

21. *Ut sicut peccatum regnavit in mor-*

te, ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam per Jesum Christum Dominum nostrum.

P A R A P H R A S I S.

1. **N**Os igitur per fidem à Deo gratiosè tanquam perfectè justi in gratiam recepti, pacem habemus cum Deo, illiusque amici ac fæderati sumus, amorisque divini nobis conscii fiduciam concipimus quævis salutaria à Deo obtinendi, & conscientiae nostræ spirituali gaudio perfruuntur, ac in favoris divini sensu acquiescunt per Jesum Christum:

2. Per quem & habemus accessum ad statum illum fælicem, quem per gratiam divinam sumus consecuti, & in quo per fidem, quâ credimus Deum nobis vitam æternam daturum, constantes & immoti mediis in afflictionibus perseveramus in professione nominis Christi; & spem inconcussam habentes quod Deus nobis daturus sit gloriam cælestem, in hoc statu, tanquam omnium in hac vitâ beatissimo, gloriamur.

3. Nec hoc tantum, sed spes illa facit, ut & in gravissimis pro nomine Christi afflictionibus lætabundi exultemus: scientes, quod spes illa efficiat, ut afflictiones fortiter & constanter tolerando patientiam discamus, aptique simus eam, quando afflictio ingruit, actu ipso testatam reddere.

4. Patientia verò efficit, ut exploratâ fidei nostræ sinceritate animique nostri constantiâ, Deo probati reddamur: Illa autem Dei approbatio facit, ut gloriam promissam indubitatâ spe expectemus nobisque applicemus:

5. Spes autem hæc non pudefacit; certi quippe sumus, nos quod speramus consecuturos; quia Deus amoris sui, quo nos diligit, sensum cordibus nostris imprimit, per Spiritum Sanctum, quem tanquam amoris sui pignus & futuræ hæreditatis arrham nobis dedit.

6. Eundem suum erga nos, qui credimus, amorem Deus testatum dedit missione Filii sui Jesu Christi, qui, cum adhuc cum reliquis ethnicis essemus peccatores, & viribus ad Deo parendum necessariis destituti, tempore à Deo ordinato mortuus est pro impiis; qui excellentissimi amoris actus est.

7. Ægrè enim & rarò fit, ut aliquis se morti offerat pro viro bono ac justo; licet forte fieri potuerit id aliquando contigisse.

8. At longè excellentior erga nos est amor Dei: ille enim Christum pro nobis tradidit in mortem, cum adhuc peccatores ipsiusque inimici essemus: hoc enim actu Deus, tanquam maximè illustri, testatum reddit, quanta charitate prosequatur nos, qui jam credimus, & per fidem justificati pacem cum ipso habemus.

9. Nam si pro nobis adhuc impiis Christum tradidit in mortem, & quod habuit pretiosissimum pro salute nostrâ impendit; multò magis jam virtute sanguinis Christi justificati, & pacem cum Deo habentes, per ipsum à merito servabimur supplicio.

10. Si enim, cum adhuc eramus inimici Dei, per mortem Filii ipsius sumus reconciliati, & in statu salutis collocati, & nisi nobis ipsi desimus reipsâ salutem simus adepturi; multò magis jam credentes & plene reconciliati salutem æternam consequemur per Jesum Christum, suscitatum in vitam immortalem, ut omnibus sibi obtemperantibus salutis esset autor.

11. Hæc quando attentè consideramus, non tantum certi sumus,

quando afflictiones pro nomine Christi fortiter toleramus, spem vitæ æternæ consequendæ non fore irritam; sed & gloriari possumus, quod Deum habeamus nos intensissimè amantem per Jesum Christum, per quem cum ipso plenè reconciliati sumus, adeò ut non obstantibus prioribus nostris peccatis, salutem æternam nobis propter Christum, in quem credimus, daturus sit.

12. Quod ut distinctius percipiatis, id illustrabo comparatione inter Adamum, omnium hominum parentem secundum carnem, & Jesum Christum, omnium credentium parentem secundum spiritum: Sicut enim filii in communem cum parentibus sortem nascuntur; ita etiam juxta diversam hanc generationem in communem tam cum Adamo, quam cum Christo, sortem nati sumus. Per unum hominem Adamum peccandi initium est factum, atque per id peccatum mors, seu moriendi necessitas in mundum introducta est; atque ita perinde uti primus ille homo mortuus est, etiam mors ac moriendi necessitas in omnes transiit, quatenus etiam omnes peccarunt.

13. Quod tamen ita accipi nolim, quod ob sua, quæ ipsi commiserunt, peccata propriè mortui sint: moriendi enim necessitati præcipuè ob primi hominis unde originem trahunt peccatum, subjecti fuerunt: Quare hoc propriè dictum volo de illis, qui ante legem Moysis latam vixerunt: licet enim etiam de illis dici possit quod peccarint; tamen quoniam non habuerunt expressam legem comminatione mortis sancitam, dici non possunt propriè ob sua delicta morte puniti: quia ubi non est lex, ibi non imputatur nec punitur delictum.

14. Itaque peccarunt quidem, sed illorum peccatum non fuit simile peccato Adami: ille enim expressum Dei mandatum comminatione mortis sancitum transgressus est: & tamen moriendi necessitati æquè subjecti fuerunt atque ipse Adamus: quod indicio est, ipsos non tam ob propria, quam ob Adami, in cujus sortem utpote illius posteritas nati sunt, peccatum moriendi necessitati subjectos ac mortuos fuisse. Adam autem est typus Jesu Christi: Ex oppositione itaque, quæ est inter antitypum, & typum, sequitur, quod Christus è contrario omnibus in se credentibus est causa justificationis, pacis cum Deo, & salutis æternæ, quatenus per fidem spiritualiter ex ipso sunt regeneriti, & sic per spiritualem hanc regenerationem in eandem conditionem status cum Christo successerunt, licet non tam perfectè legem Dei observarint quam Christus ipse; adeò ut, licet non salventur absque respectu ad justitiam, quam ipsi ex fide præstant, non tamen tam ob eam, quæ valdè imperfecta est, & quam varia antecesserunt peccata, quam ob perfectam Christi justitiam salventur, propter quam fides, per quam spiritualiter ex ipso regeneriti sunt, ipsis imputatur in justitiam.

15. Attamen donum gratuitum, quo per Christum fruuntur, tale non est ut cum eo delictum Adami, & mala quæ inde in posteros dimanarunt, conferri possint. Si enim per unius Adami peccatum multi, omnes nempe qui ab Adamo ad legem usque vixerunt, mortui sunt; multò magis gratia, & donum ex gratiâ, justificatio videl. & vita æterna, per unum hominem Jesum Christum, in multos, omnes nimirum in ipsum credentes, abundavit.

16. Est & alia inæqualitas inter malum, quod per unum Adamum qui peccavit in posteros ejus derivatur, & inter donum Christi; nam sententia condemnationis, quæ eidem miseriæ omnes homines involvit, in Adamum pronuntiata est ob unum delictum; justificatio verò, quæ est donum, quod omnibus credentibus obtingit per Christum, est liberatio ex multis peccatis.

17. Si enim ob unius Adami delictum mors ad posteros ejus propagata

gata est; multò magis illi, qui jam credentes gratiam remissionis peccatorum, & donum justitiæ perceperunt, in vitâ æternâ regnabunt per Jesum Christum.

18. Igitur sicut per unius Adami delictum judicium, quo Adamus fuit condemnatus, naturali sequelâ in omnes homines, licet non æqualiter ac Adamus, expressi mundati divini transgressores, processit ad mortem necessario subeundum; Ita per unius Jesu Christi justitiam omni modo perfectam, gratia ad justificationem vitæ diffusa est in omnes homines credentes & spiritualiter ex ipso rege-nitos.

19. Sicut enim propter unius delictum multi tractantur tanquam si ipsi eodem modo & æquè graviter ac Adamus peccassent; ita etiam propter perfectam unius Jesu Christi obedientiam, multi, licet non perfectè justî, sed à prioribus peccatis resipiscentes, ut perfectè justî ac nullâ peccati labe inquinati, tractantur.

20. Inter statum autem illum naturæ, qui est ab Adamo, & inter statum gratiæ, qui est per Christum, media subintravit Lex; verum homines illâ pro malitiâ suâ abusi sunt; cum enim esset regula viam justitiæ monstrans, illi eam perverterunt in occasionem peccato magis indulgendi, eamque transgrediendo majora ac graviora peccata commiserunt: ubi verò graviora sunt peccata, ibi & gratia, per quam ex peccatis liberantur, major ac illustrior est.

21. Atque inde hunc sælicem videmus eventum, ut, sicut peccatum homines moriendi necessitati subjecit; ita & gratia per justificationem ab omnibus nostris peccatis conferat vitam æternam per Jesum Christum Dominum nostrum.

COMMENTARIUS.

TRia hoc capite docet Apostolus. I. Fructus salutes, qui justificationem ex fide consequuntur, describit, *vers. 1. ad 12.* unde apparet, gentibus, ut salutem æternam consequantur, non esse necessariam Legis Mosaicæ observationem, quod Judæi urgebant, sed requiri fidem in Jesum Christum absque operibus Legis. II. Totam hanc materiam de justificatione per fidem in Christum, illustrat comparatione institutâ inter Adamum omnium hominum primum parentem secundum carnem, & Dominum Jesum omnium fidelium parentem secundum spiritum, a *vers. 12. ad 20.* III. Declarat, quis fuerit effectus Legis Mosaicæ, quæ in mundum venit post Adami peccatum; & gratiæ, quam Deus largitus est hominibus. Ut inde evincat contra Judæos, ipsos non minus quam gentes indigere gratiâ Dei in Christo, ut salventur.

Primus justificationis per fidem effectus est pax cum Deo.

Vers. 1. Justificati igitur ex fide pacem habemus cum Deo. Quoniam cap. præced. ex exemplo Abrahami probavit, ad justificationem & salutem non esse necessariam circumcisionem, sed requiri fidem in Jesum Christum absque operibus Legis,

manifestum est, quia hæc cum prioribus connectit per voculam *igitur*, ipsum sermonem suum continuare sub personâ gentium in Christum credentium; ac proinde quicquid hic dicit applicari debere ethnicis credentibus, licet non circumcisis: nimirum: Cum nos justificemur ex fide in Jesum Christum, qui mortuus est propter peccata nostra, & resurrexit propter justificationem nostram, sequitur, quod nos ita per fidem Christi justificati pacem habemus cum Deo. Pax est consensus mutuus inter plures, ad minimum inter duos, qui utrinque affectum suum testatum reddunt actibus amicitiae ac benevolentiae. Illi quid analogum concipere debemus in pace Dei cum hominibus; ac proinde duo in eâ consideranda sunt: 1. quid pax hæc sit à parte Dei, seu quid in Deo designet. 2. quid à parte hominis, seu quid in homine sit, qui pacem cum Deo habet. Primò itaque à parte Dei, pax hæc est benevolus affectus, quo Deus sacrificio Christi placatus nobis jam in Christum credentibus, & ex fide obedientibus plenè est reconciliatus; adeò ut depositâ irâ, quâ justè ob peccata nostra incensus fuit, paterno nos amore complectatur, omniaque bona salutaria, tan-

quam amicis ac fœderatis, largiri velit, & tandem etiam vitam æternam. Oblatione Christi peractâ Deus Pater eatenus placatus est hominibus, ut novum cum eis fœdus erexerit, in quo se omnia illis peccata remittere velle testatur, modò in Christum Filium suum credant, & relictâ priore impietate sanctitati studeant, & imposterum peccatis valedicant. Sic apertus fuit aditus ad gratiam divinam. Accedente jam porrò fide ac resipiscentiâ hominum, remissio peccatorum per oblationem Christi impetrata, propius credentibus ac resipiscentibus applicatur, Deusque illos diligit, ut amicos ac fœderatos, in salvandorum numerum transcribit, & in familiam suam adoptat. Hæc est illa pax, considerata à parte Dei. Vide *Eph. I. 7.* & *1 Joan. I. 7.* A parte verò nostri, est animi tranquillitas ac securitas, quâ, ex applicatâ nobis per fidem & resipiscentiam remissione omnium præcedentium peccatorum, favoris ac amicitie divinæ nobis conscii, nullam amplius conscientie nostræ ob priora peccata accusationem sentimus, sed in amore Dei ita toti acquiescimus, ut omni condemnationis metu excusso quævis bona salutaria, ac tandem vitam æternam ab ipso, tanquam amico, imò patre nostro, expectemus. In duobus itaque pax hæc consistit; in amicitia ac favore Dei: & in illius sensu in nobis, tranquillitate conscientie, & acquiescentiâ in amore Dei; qui amicitie Dei in nobis effectus est. Hæc est illa pax Dei, quæ omnem superat intellectum, & corda nostra custodit in Christo Jesu, *Phil. IV. 7.* & confidentia quam habemus ad Deum, & per quam quæcunque petimus accipimus, *1 Joan. III. 21.* Et hunc effectum, qui ex amoris divini sensu in nobis existit, propriè hic intelligit Apostolus: ipsum enim amorem Dei erga nos jam comprehendit voce *justificandi*: Deus enim nos justificando amorem suum erga nos ostendit: Nos hujus amoris divini nobis conscii fiduciam concipimus quævis salutaria à Deo obtinendi, conscientieque nostræ spirituali ac ineffabili gaudio perfruuntur, & in favore divino acquiescunt. Atque hac ratione describit nobis Apostolus effectum Evangelii, planè contrarium illi, quem Lex operatur: Lex enim, uti dixit *cap. IV. 15* iram operatur, & spiritum servitutis, metum pœnæ divinæ incutientem, & eo conscientias peccatorum territantem, *cap. VIII. 15.* Evangelium autem in justificatis generat pacem cum Deo, & spiritum adoptionis filiorum, qui omnem condemnationis metum excludit; *ibid. & vers. 1.* & *1 Joan. III. 19.*

Addit pacis hujus autorem Jesum Christum. Ille enim non tantum tanquam Pro-

pheta annuntiavit nobis pacem hanc, illiusque spem certissimam fecit; sed & tanquam sacerdos sanguinem suum ut redemptionis pretium pro nobis effudit; & ut summus Pontifex seipsum Patri offerens in cælo, omnem peccatorum nostrorum reatum tollit, & per fidem justificados, de paterno Dei erga se amore ac salute æternâ plenè persuasos reddit. Vide *Hebr. V. 9.* & *X. 19.* & *seqq.*

Vers. 2. Huic connectit aliud beneficium: *Per quem & habemus accessum fide in gratiam istam, in quâ stamus.* Per gratiam, in quâ stant, intelligit statum illorum præsentem, in quo justificati per fidem pacem habent cum Deo: Qui status meritò vocatur *gratia*: quia ipse, omniaque quæ in eo fideles percipiunt beneficia, è merâ, eâque impromeritâ Dei gratiâ dependet: Deus enim è merâ gratiâ decrevit homines in Christo eligere, seu vocare ad salutem, *Eph. I. 4.* *2 Tim. I. 9.* ex eadem gratiâ Christum Filium suum misit in mundum, ut homines salvos faciat, *Joan. III. 16.* *1 Joan. IV. 10.* Eisdem vocat ad fidem ac salutem, *Tit. III. 4, 5.* credentes in Christum justificat, *Rom. III. 21.* & justificados de pace suâ persuasissimos esse vult. Breviter, integer, in quo sunt credentes, status nil est nisi gratia Dei, *Eph. II. 7, 8, 9.* Ad illum statum adeò felicem dicit nos *accessum habere per Jesum Christum*: indicans Christum illum esse, qui nos adduxit ad Deum: Similitudine desumptâ ab illis, qui regem compellaturi, ab amico regio magnæ apud regem autoritatis, ad regem introducuntur, ut facilem ad ipsum accessum habeant, ejusque benignitate ac favore fruuntur: perinde uti Josephus patrem ac fratres ad regem Ægypti introduxit, *Genes. XLVII.*

In hac gratiâ dicit nos *stare*. Vox *stare* significat non simpliciter, quod gratiam illam obtineamus; sed porrò includit quandam soliditatem, firmitatem ac constantiam. Sic jubemur *1 Cor. XVI. 13.* *vigilare, ac stare in fide.* Non quod qui ita stat, nullo modo cadere possit: qui enim stant monentur ut sibi prospiciant, ne cadant; *Rom. XI. 20, 21, 22.* *1 Cor. X. 12.* quod frustraneum foret, si nullo modo cadere possent; sed quod, licet cadere possit, nihilominus non cadat aut deficiat, sed in officio suo constans sit, ac proinde nec gratiâ divinâ excidat. Idque speciatim referendum est ad subjectam materiam, nimirum afflictiones, quas pro nomine Christi tunc tolerabant: Stant ergo in gratiâ illâ, qui in afflictionibus ob nomen Christi non succumbunt, sed eas fortiter tolerantes subsistunt, neque ullis, quantumvis gravibus afflictionibus, à professione nominis Christi se deterreri pa-

patiuntur. Quo sensu vox *standi* etiam accipitur *Eph. VI. 11. & Luc. XXI. 36.*

Addit medium per quod ita subsistant: *per fidem.* Hæc est illa fides, quâ credimus, Deum, si à peccatis antea commissis resipiscentes, in posterum præceptis divinis per Christum nobis traditis, serio ac sincerè omni studio obtemperemus, nobis per & propter Christum juxta promissum suum daturum vitam æternam. Hæc enim fidei Christianæ summa est: nititurque & fidelitate & omnipotentiâ Dei promittentis, & de futurâ vitâ ita persuasos reddit, non aliter ac si eam jam coram conspiceremus, ac jam jam illam simus adepturi. Illa fides nos ad statum illum pacis cum Deo adduxit, & contra omnes afflictiones immotos subsistere facit. Quia enim vitam æternam omnibus hujus vitæ bonis ac malis longè præponderare novimus, certa de eâ persuasio facit, ut præsentia hæc mala & afflictiones, quantumvis graves, nos de statu nostro minimè dejiciant.

Illius status felicitatem porro describit, & *gloriamur in spe gloriæ Dei.* Gloriatio est indicium lætitiæ & acquiescentiæ in suo statu, adeò ut quis etiam apud alios felicitatem suam meritò deprædicare possit. Status ille est *spes gloriæ Dei.* *Gloria Dei* hic significat gloriam, quâ Deus credentes in Christum & justificatos remuneraturus est, nim: post hanc vitam; quando illis, ex morte resuscitatis, daturus est corpus gloriosum, & spiritum vivificantem, *1 Cor. XV. 42. & seqq. Phil. III. 21. & gloriâ ac beatitudine coronaturus, per quam in regno Dei instar solis lucebunt, Matth. XIII. 43. & in quâ dandâ Deus maximè se gloriosum ostendet 2 Thess. I. 10. Qui status, gloria Dei vocatur, 1 Thess. II. 12. 1 Pet. V. 10. Quia itaque spem habent certam ac indubitata, quod Deus ipsos gloriæ suæ cælestis sit redditurus participes, in statu hoc suo, tanquam omnium in hoc mundo felicissimo, gloriantur: Uti idem docet *Cap. VIII. 21.**

Verf. 3. Hujus beatitudinis magnitudinem ulterius exaggerat: *Non solum autem; sed & gloriamur in tribulationibus.* Quasi dicat: Non tantum gloriamur in spe gloriæ Dei, sed & in tribulationibus. Spes gloriæ Dei in se spectata magnum gloriandi argumentum præbet: Gloria enim illa summum hominis bonum est: quoniam autem gloria in hac vitâ obtineri non potest, sequitur quod indubitata illius spes, quâ homo quasi gustum quendam hujus gloriæ percipit, summum hominis in hac vitâ sit bonum, cui nullum par excogitari potest. Meritò ergo homo de spe illâ gloriatur. Sed eximium quid est, & miraculi instar habendum, quod homo etiam in

mediis afflictionibus spe illâ suffultus gloriatur. Afflictiones enim, quas tum patiebantur Christiani pro nomine Christi, variæ erant, ac duræ admodum: non tantum carceres, bonorum direptiones, omniumque, quæ vitam hanc jucundam reddunt, penuria, ut paupertas, fames, nuditas; sed & mors, etiam dirissimis cum cruciatibus inflicta. Hæc omnia, etiam in fortissimo, omnem lætitiâ & gloriationem extinguere possent, & quandoque dubitationem de futuræ gloriæ certitudine ac magnitudine excitare, ita ut spes sensim collabatur: aut doloris sui vehementia ita animum hominis detinere, ut ad contemplanda cælestia, & spei suæ soliditatem considerandam, non videatur idoneus. Sed docet Apostolus, spem hanc, quæ justificatorum & pace Dei fruuentium animos occupavit, omnibus hisce tentationibus resistere, ipsosque mediis in afflictionibus sustentare, utpote persuasos, afflictiones has, ut ut graves, breves tamen & brevi finiendas, æternâ gloriâ esse compensandas; cum quâ quoniam omnes quas tolerant afflictiones non sunt comparandæ, eas fortiter tolerant, nec in fide ejusque professione ullatenus vacillant, quia certi sunt, illarum tolerationem certissimum gloriam illam consequendi esse medium. Quasi dicat: Gloriatio hæc in spe gloriæ Dei adeò certa est ac ingens, ut ne gravissimis quidem quas pro Christo patimur afflictionibus extinguatur: Sed nos mediis in afflictionibus exhilarat, & gloriari facit. Non quod afflictiones hujus gaudii & gloriationis per se sint causæ: Nam afflictio in se considerata, non gaudii sed tristiæ ac doloris materiam præbet: sed quia fortiter tolerata, de vitâ æternâ, quæ summum hominis bonum est, certos reddit. Hoc respectu jubentur fideles bono animo esse in afflictionibus, *Joan. XVI. 33. gaudere quando persecutionem patiuntur, Matth. V. 12. 1 Pet. IV. 12, 13. Jacob. I. 2. Et fideles hæc spe suffulti mediis in afflictionibus gavisi esse leguntur, Act. V. 41. Hebr. X. 34. 1 Pet. I. 6.*

Subjungit porro rationem, cur in ipsis afflictionibus gloriantur. *Scientes quod tribulatio patientiam operatur.* Utitur elegantigradatione, ut ostendat, quomodo afflictio in fidelibus indubitata illam spem, per quam in ipsis afflictionibus gaudemus & gloriamur, producat. *Afflictio operatur patientiam.* Non quod patientia ex naturâ afflictionum necessariò sequatur; in multis enim afflictio operata est impatientiam & apostasiam; sed in credentibus patientia hæc excitatur per spem illam gloriæ, quæ facit, ut afflictiones illas forti ac constanti animo tolerant; & dum ita afflictio-

nes tolerant, etiam discunt patientiam, ut apti sint eam quâvis oblata occasione actu ipso testatam reddere; quam aliàs, si nullas afflictiones sensissent, nunquam didicissent. Et hoc ita fieri noverat Apostolus, & credentes per propriam experientiam: afflictiones enim illas spe gloriæ secuturæ suffulti fortiter tolerabant: & eas tolerando virtutem patientiæ majora continuo in se capere incrementa experiebantur.

Verf. 4. *Patientia verò probationem.* Δοκιμή, probatio, significat propriè explorationem rei nobis incognitæ, eum in finem, ut distinctam & plenam, quantum fieri potest, illius cognitionem acquiramus. Hoc sensu accepta probatione, indicaret Apostolus, per patientiam nos experiri, quanta nostra sit fides & constantia, quæ antea nobis incognita fuit, & de quâ vel nimis magnificè & præsumtuosè, vel nimis abjectè & tenuiter sentire possumus. Sicut enim aurum igne, ita fides & constantia nostra afflictionibus probatur, ut est 1 Pet. I. 7. & IV. 12. Maximè præsumtuosi ad supplicium educti sæpè deficiunt. Imbecilliores, & de se tenuitur sentientes, sæpè omnes dolores & cruciatus invicto animi robore tolerant, & ad extremum usque spiritum constantes sunt. Sed quoniam exploratio hæc eum in finem fit, ut re intimè cognitâ ac perspectâ eam vel approbemus si bona sit, vel improbemus, si mala, probatio etiam significat approbationem, & probati approbati, oppositè rejectis & reprobatis. Hoc sensu legitur Rom. XII. 2. 1 Cor. XI. 28. Gal. VI. 4. Qui sensus hic præferendus: Patientia operatur probationem, id est, approbationem, quâ nimirum Deo probati reddimur, qui exploratâ patientiâ nostrâ nos approbat, & sibi gratos habet.

Probatio spem. Spes hæc non est conditionata, quâ quis sperat, si patiatur, se adepturum coronam gloriæ: Illa enim spes antecedit patientiam & probationem, eaque homo suffultus patienter afflictiones tolerat, & Deo probatus redditur: Sed est spes, quæ in homine fideli existit post conditionem impletam, estque promissionis divinæ generalis, unicuique si credat factæ, specialis applicatio, quâ homo credens, quia sibi præstiti officii conscius est, certissimè sine ullâ hæsitazione, gloriam promissam expectat.

Est enim spes, quam operatur probatio, quæ effectum est patientiæ, quam operatur pax nostra cum Deo. Hanc autem spem operatur probatio; quia fidelis per afflictionum tolerantiam jam exploratam habens suam in fide constantiam, Deo se probatum novit: inde certa secuturæ gloriæ spes animum ejus totum occupat:

fieri enim nequit, quin homo ita Deo probatus, actione in seipsum reflexâ, promissa divina sibi speciatim applicet, & quod Deus credenti & perseveranti promisit, jam credens & perseverans indubitata fide juxta promissum divinum expectet. Et in hac spe magis corroboratur; quia in mediis afflictionibus nullam in hac vitâ remunerationis mercedem cernens, & omnia adversa sibi infesta expertus, liberius animum, amore hujus mundi solutum, ad cælestium contemplationem erigit, & in eorum spe magis magisque confirmatur. Sicut enim cibus, non saturis, sed famelicis maximè sapit; ita etiam bona cælestia bonorum hujus mundi affluentia satiatos non afficiunt, sed iis destitutos: inde eorum desiderium, & spes, quæ per afflictiones fortiter toleratas continuo augetur.

Verf. 5. Ne quis autem credat, vanam hanc fore spem, addit; *Spes autem non pudefacit.* Dicitur spes hominem pudefacere, quando homo non adipiscitur quod speravit. Quando enim indubitata spe quid expectavimus, & quidem tantâ cum confidentiâ, ut de eâ gloriati fuerimus, & bono sperato excidamus, solet nos tam temerè conceptæ spei pudere, videntes omnem nostram expectationem esse irritam. Ita sæpè contingit iis, qui hominibus confidunt, & ab illis bona sperant. Talis non est hæc spes Christiana, illa non pudefaciet; quia fideles certi sunt, se quod sperant à Deo obtenturos. Et qui bonum speratum obtinet, eum spei suæ, licet cum gloriatione conjunctæ, pudere non potest. Talis erat spes Pauli, 2 Tim. IV. 6, 7, 8.

Addit rationem, unde fideles certi sint, spem non pudefacere: *Quia charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis.* Charitas Dei alia est, quâ nos Deum diligimus, Luc. XI. 42. 1 Joan. II. 5. III. 17. alia, quâ Deus diligit nos: Rom. VIII. 39. 2 Cor. XIII. 13. 1 Joan. IV. 9. Prior hic intelligi nequit: De eâ enim phrasi admodum incommoda diceretur, quod *per Spiritum Sanctum sit diffusa in cordibus nostris*; nec argumentum esse potest, unde fideles cognoscant spem non pudefacere: Verum persuasio de charitate, quâ Deus ipsos diligit, causa est quod in spe suâ non confundantur: totaque horum verborum, tam cum sequentibus quam antecedentibus connexio, de charitate, quâ Deus nos complectitur, sermonem esse clarè docet. Spes itaque in mediis adversitatibus non confundit fideles, quia sciunt se à Deo amari: Deus charitatem suam in cordibus fidelium effundit, hoc est, cognitionem & sensum amoris cordibus ipsorum imprimat. *Per Spi-*

Spiritus Sanctum, quem Deus tanquam arrham securæ gloriæ, ac amoris sui pignus, fidelibus dedit. Vide & cap. VIII. 14, 15, 16. 2 Cor. 21, 22. Eph. I. 13, 14. IV. 30. 1 Joan. III. 24. Sive per Spiritum Sanctum intelligamus dona illa extraordinaria Spiritus Sancti, quæ in initio Evangelii effundebantur in fideles, uti aliquoties in Actis Apostolorum legimus; quæ indubitatum approbationis fidei credentium, & amoris divini indicium erant; & quia non Judæis tantum, sed etiam fidelibus ex gentibus dabantur, testimonium erant à Deo gentibus perhibitum, quod & ipsæ in fœdus Dei adscitæ, ac proinde omnium fœdere comprehensorum bonorum participes essent: Sive donum illud Spiritus Sancti, quod & nunc quandoque datur fidelibus, quo Deus vitæ æternæ spem, ex promissis suis conceptam, validius animis ipsorum imprimit, & gustum quasi quendam æternæ felicitatis largitur, qui animos eorum spirituali gaudio perfundit, & de illius futurâ possessione plenâ persuasionem certos reddit, eadem firmè certitudine, quâ testimonium illud internum Spiritus Sancti, & gaudium spirituale percipiunt. Et quia testimonium hoc cum promissis divinis planè congruere experiuntur, inde etiam illud divinum esse certò agnoscunt. Atque ita apparet, Spiritum Sanctum in cordibus fidelium effusum facere, ne fideles spes sua confundat. Nullum enim certius testimonium haberi potest, quam ipsius Dei, per eximium Spiritus Sancti donum amorem suum erga nos, tanquam per pignus testantis.

Novum porrò addit Apostolus argumentum divinæ erga fideles charitatis, unde certò colligere possint, quod spes sua ipsos non confundet, desumptum à morte Christi pro nobis, adhuc impiis & peccatoribus; & ab amore Dei, quem in negotio hoc demonstravit. Actus hic amoris ita describitur.

Verf. 6. *Christus enim, cum adhuc infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est.* Vocula enim hic non est nota, quod hæc verba cum prioribus connectantur per modum rationis, quâ id quod ultimò dixit probat: Sed sunt nova ratio, quâ idem, quod præcedente ratione, probatur, quod spes fideles non confundat; quia Christus pro ipsis mortuus est, cum adhuc infirmi essent: q: d: præter testimonium Spiritus Sancti in cordibus nostris, aliud habemus non minus evidens argumentum, quod spes non confundat, nimirum summum Dei erga nos amorem cum adhuc infirmi essemus, demonstratum actu maximè illustri & eximio, quod Christus pro impiis mortuus est. Voces,

quæ hic usurpantur, indubitatum sunt indicium, sermonem continuari de gentibus: illis enim quæ hic leguntur, & similibus epithetis gentes describuntur respectu status ipsorum ante fidem in Jesum Christum, & distinguuntur à Judæis. Quod de singulis in earum explicatione ostendemus. *Infirmi* sunt, in quibus peccati habitus dominatur, qui ipsos ineptos reddit ad faciendum ea quæ Deo grata sunt. Locutione desumpta ab ægris, qui infirmitate corporis laborant, quæ eos ad ambulandum, & alia corporis officia sustinenda ineptos reddit. Idem facit habitus peccandi in moralibus: Per diuturnam enim consuetudinem acquisito habitu peccandi, summa in homine ad peccandum propensio excitatur, quæ quâvis oblata occasione in actum erumpit. Per assuetudinem enim peccandi maxima peccato conciliatur voluptas; & quia bonum jucundum propriè id est, quod homo per se, & propter quod omnia alia appetit, inde vehemens oritur propensio peccatum iterandi, atque ita delectatione gratâ fruendi; quæ adeò increscit, ut tandem vehementiâ suâ hominem abripiat, & licet peccatum ut inhonestum damnet, ac evitare vellet, nihilominus tamen, ut voluptate sibi gratâ fruatur, in illud consentiat; seque invalidum ad tentationi illi resistendum experiatur. Sic actus volendi, seu voluntas in homine per peccati habitum infirma redditur. Et voluntate ita in malum inclinata sensim etiam lumen in intellectu obnubilatur, & homo sibi persuadet, id quod toties probavit, & sibi gratum expertus est, malum non esse: inde cæcitas oritur in intellectu, quâ homo, quicquid sibi gratum est, etiam licitum esse credit: qualem statum hominum & præcipuè ethnicorum, ante suam conversionem nobis describit Apostolus Eph. IV. 18, 19. Tit. III. 3. & in hac Epist. cap. I. II. III. Talis itaque erat status hominum, è quo ut liberarentur remissione peccatorum opus habebant, & gratiosâ virium necessariorum ad mandatis divinis obtemperandum concessione.

Dum in tali statu erant, *Christus secundum tempus pro impiis mortuus est.* Vocat eosdem *impios*, quos antea vocavit *infirmos*; qui enim per peccati habitum infirmi & inepti facti sunt ad bonum, verè *impii* sunt. Addere possumus, ipsum hac voce speciatim describere gentes, quas *impios* vocat, quia idolis cultum divinum attribuendo à vero Deo defecerant; eoque respectu optimè vocantur ἀθεῖς, sine cultu Dei: unde & illo tempore *sine Deo* fuisse dicuntur, Eph. II. 12. Quia verò hic utitur locutione indefinitâ, omnes hic *impii* intelligendi sunt, nemine nomi-

nominatim excluso : Licet enim vocula universalis *omnis* non legatur, quia tamen nihil est in textu, quod restrictionem ullam indicet, in eadem universalitate, ac si vox *omnis* expressa esset, accipi debet. Sic Dominus alibi, pro peccatoribus indefinitè, seu impiis, mortuus, aut ut peccatores salvet venisse dicitur, 1 *Tim. I. 15.* & pro mundo, pro toto mundo, pro omnibus mortuus, etiam pro iis qui pereunt: *Joan. III. 16. 1 Joan. II. 2. 1 Tim. II. 6. Hebr. II. 9. Rom. XIV. 15.* Mori autem pro aliquo, dupliciter accipi potest: Vel, mori loco & vice alterius, ad eò ut is qui moritur suam mortem efficiat, ut alter, alias moriturus, à morte liberetur. Sic David dicit, 2 *Sam. XVIII. 33. utinam fili Absolon pro te mortuus essem!* Verum est apud LXX. hic occurrere vocem ἀντὶ; in hoc autem loco ὑπὲρ: sed & præpositio ὑπὲρ quandoque eandem habet significationem: ut *Joan. XI. 50. præstat*, verba sunt Pontificis Cajaphæ, ut unus homo moriatur pro (ὑπὲρ) populo, & non tota gens pereat. & *Rom. IX. 3.* Vel mori bono alterius, & ut ipsius bonum promoveatur: hoc sensu *Joan. X. 11.* dicitur bonus pastor animam suam ponere pro ovibus suis: & 1 *Joan. III. 16.* jubentur Christiani animam ponere pro fratribus: & Paulus *Coloss. I. 24.* gaudet de passionibus suis pro fidelibus. Utraque significatio hic admitti potest; quod Christus impiorum loco, & bono mortuus est. Impiorum loco: non quod omnes ipsis debitas pœnas sustinuerit, ac proinde ipsorum loco, propriè loquendo, punitus sit: Sed quod eorum loco mortem cruentam & maledictam, juxta beneplacitum divinum sustinuerit, loco & vice pœnæ ab impiis sustinendæ; atque ita ista mors ipsorum bono sit tolerata, ipsique per eam à morte æternâ liberati sint. Non quod omnes impii, pro quibus Christus mortuus est, reverâ & actu salventur; sed soli credentes & resipiscetes: Omnes autem impii, nemine excepto, hanc ex morte Christi utilitatem habeant, ut Deus morte Christi placatus, novum cum ipsis fœdus erexerit, in quo præcedentium peccatorum remissionem pollicetur, modò ab iis resipiscetes seriò impofterum juxta fœderis formulas sanctitati operam dent. Sic verè mors Christi ipsorum bono est tolerata, & vicem pœnæ sustinuit, in quâ Deus gratiosè acquievit; per quam impii in statu salutis sunt constituti, &, nisi sibi ipsis defint, gratiam divinam sibi oblatam contumaciter respuendo, etiam actu ipso salvabuntur. Quod si verò, quia conditionem sibi præscriptam præstare noluerunt, etiam salute pro se impetratâ excludantur, non id defectui mortis Christi, quasi

pro se non toleratâ, imputare debent; sed propriæ malitiæ, quâ sibi ipsis mortem Christi, in quâ ipsis efficax salutem consequendi medium paratum erat, irritam reddiderunt.

Ita autem pro peccatoribus Christus mortem toleravit *secundum tempus*; id est, tempore opportuno, speciatim ad id à Deo ordinato, quo mundus jam maturescere cæpit, ut primis religionis elementis relictis, ad perfectum Dei cultum adduci potuerit: ut est *Gal. IV. 1, 2, 3, 4.* & 1 *Tim. II. 6.* Tempus enim adventus Christi in mundum congruit cum Prophetarum vaticiniis: ideòque vocatur πλήρωμα, plenitudo, seu impletio temporum, quia in illo omnes de Christo prophetiæ, omnes Veteris Testamenti typi complementum suum habent.

Verf. 7. Beneficium hoc exaggerat Apostolus ostendendo, quid soleat inter homines fieri. *Vix enim pro justo quis moritur; nam pro bono fortasse quis audeat mori.* Videtur quibusdam Apostolus sibi aliquatenus contradicere, quasi in priore membro negans, quod in posteriore affirmat; ideoque legendum putant, *vix pro injusto quis moritur*; & tum sensus foret elegans: Inter homines vix reperiri aliquem, qui pro injusto se in mortem offerat; sed posse fortasse contingere, ut quis pro justo moriatur. Et pro suâ lectione allegant versionem Syriacam. Sed quia nullius Græci codicis autoritate hæc lectio nititur, malim ego ordinariam lectionem retinere: nam eâ retentâ etiam Apostoli verba eum habere sensum possunt, ut nulla, ne in speciem quidem, in iis repugnantia sit. Primò enim, vel possumus per δικαίον, justum, alium intelligere quam ἀγαθόν, bonum: justus nimirum significare potest hominem innocentem, falsò alicujus criminis accusatum, & coram tribunali humano injustè condemnatum; nullo ulterius habito ad reliquas illius actiones, quæ etiam ignotæ esse possunt, respectu: Bonus autem sit homo probatâ & inculpata vitâ, beneficus, omnibus gratus ac reip. utilis. Et hoc sensu utrâque voce acceptâ, Apostolus diceret: Hoc ægrè, & vix unquam inter homines fieri, ut aliquis conspectâ injustè condemnati innocentiam se ultrò ad ipsum à morte liberandum periculo mortis exponat; posse tamen forte fieri, ut aliquis periculum mortis subire non detrectet, ad liberandum à morte virum probum ac reipub. utilem; aut etiam sibi amicum: Qualia, licet paucissima admodum, exempla forte reperiri possent. Secundò accipi possunt, ut idem sit justus, ac, bonus. Et tum sensus foret. *Ægrè & rarò fit, ut aliquis se morti offerat pro viro justo ac bono: Ægrè, dico,*

dico, id fieri; planè enim nunquam id fieri aut factum esse, non definio: quia forte fieri potuit, ut id aliquando contingerit: Attamen si id contingat, maximus erit & eminentissimus amoris actus, ac summâ omnium celebratione dignus. Illi actui amoris, ut omnium præstantissimo, præfert amorem divinum quem erga nos testatum reddidit, Christum pro nobis in mortem tradendo. Ista excellentia non ita apparuisset, si dixisset, ægrè fieri ut quis pro injusto moriatur: quia quod ægrè fit, non absolutè negatur unquam fieri; sed conceditur nonnunquam fieri, licet rarò, & non nisi ab hominibus eximiiis, & inter alios excellentibus: Si tamen vel semel fiat, jam ille actus, etiam ratione circumstantiæ quæ eum maximè eximium reddit, aliquatenus in comparationem venire potest, cum actu divino quem præ omnibus amoris actibus extollit. Sed quando dicit ægrè fieri, ut vel pro justo ac bono quis se in mortem tradat; tum multò magis illa amoris divini excellentia apparet. Quod ita ostendit.

Verf. 8. *Commendat autem Deus charitatem suam erga nos, quod cum adhuc essemus peccatores Christus pro nobis mortuus est.* Vox ἀμαρτωλοί, seu peccatores, licet generalior sit, & de quibusvis peccatoribus dicatur, speciatim tamen adhibetur ad designandum ethnicos, contradistinctè à Judæis. Sic Gal. II. 15. *nos naturâ Judæi, & non ex gentibus peccatores.* Eodem sensu Dominus dicitur traditus in manus peccatorum, id est, militum Romanorum, qui erant gentiles & sine Lege. Matth. XXVI. 45. Marc. XIV. 41. Luc. XXIV. 7. & qui ideo à Petro vocantur ἄνομοι, Act. II. 23. Et passim ἀμαρτωλοί junguntur publicanis, quia Judæi publicanos tanquam ethnicos habebant; quod vel unicus ille locus Matth. XVIII. 17. evincit: *Sit tibi tanquam ethnicus & publicanus.* Agit ergo de charitate quam Deus speciatim erga ethnicos ostendit. Amor autem quem dicit Deum commendare traditione Christi in mortem pro nobis cum adhuc peccatores essemus, non est amor Dei antecedens, qui est causa missionis Christi in mundum, Joan. III. 16. & alibi; & quo Deus versatur circa homines, consideratos ut nondum officium facientes, imò circa peccatores, & nihil minus quam amorem ejus meritos: Sed amor consequens, quo Deus occupatur circa fideles, & officium facientes, consideratos ut tales. Nulli enim alii pervocem nos, erga quos dicit Deum charitatem suam commendasse, intelligi possunt, quam fideles, jam officium suum facientes; de talibus enim in præcedentibus locutus est, qui jam ex fide justificati, pa-

cem habent cum Deo per Jesum Christum: & qui ex pacis hujus conscientia afflictiones tolerant, atque ita Deo probati, spem habent salutis, quæ non confundit. Idem ex totâ ratiocinatione Apostoli, quâ probat spem illam non confundere, manifestum est. Primò enim id probavit, ex testimonio Spiritus Sancti, quo de charitate divinâ erga se certi redduntur. Huic subjungit alterum argumentum, desumptum à charitate, quâ Deus nos dilexit cum adhuc peccatores essemus; quam Deus eximio isto actu testatam dedit, mittendo Christum pro nobis peccatoribus in mortem: Inde colligit, tantò majorem esse Dei charitatem erga nos jam credentes, & omnia adversa pro nomine ipsius sustinentes; quæ non sit permissura, ut spes, quâ æternam ab ipso exspectamus salutem, sit irrita futura. Et hoc sensu dicit, Deum suam charitatem erga fideles commendare per mortem Christi pro nobis adhuc peccatoribus. Certum quippe est & indubitatum, Deum ardentiore amore prosequi pios & officium facientes, quam peccatores ac impios. Atqui erga peccatores amorem suum actu maximè eximio demonstravit, qualem nusquam inter homines reperias, quod Christus, Dei Filius unigenitus & maximè dilectus, pro illis mortuus sit: Illo itaque adeò eximio actu amoris erga peccatores Deus testatum reddidit amorem suum erga fideles, & conspicuam nobis reddidit suam charitatem, unde argumento prorsus irrefragabili concludere possumus. quod Deus nos, jam per fidem justificados, & cum ipso pacem habentes, & per constantem afflictionum tolerantiam fidem nostram ipsi probatam reddentes, summâ charitate prosequatur, & vitæ æternæ præmio coronare velit: ac proinde quod spes nostra, quâ mediis in afflictionibus ab ipso speramus vitam æternam, nos non destituet. Ex magnitudine itaque amoris divini erga peccatores & impios concludit excellentiam amoris ipsius erga credentes. Similem argumentationem legimus cap. VIII. 32. *Qui proprio Filio non pepercit, sed eum pro nobis tradidit; quomodo etiam cum illo non omnia nobis donabit?* Quasi dicat: Qui pretiosissimum quod habuit, proprium nempe Filium, pro salute nostrâ impendit, quomodo non & omnia alia, quæ cum Filio comparari neutiquam possunt, cum ipso nobis daturus est.

Verf. 9. Hoc suum argumentum Apostolus porrò adstruit: *Multò igitur magis, jam justificati per sanguinem ipsius, servabimur per ipsum ab ira.* Statum præsentem fidelium opponit statui ipsorum præterito: Antea fuerant peccatores: nunc sunt ju-

ustificati per sanguinem Christi, hoc est, mortem Christi cruentam, in quâ tolerandâ sanguinem suum effudit, non tantum ut victima fœderalis quâ Novum Fœdus gratiæ sancivit, sed & ut Pontifex, & victima piacularis pro peccatis nostris. Cum essent peccatores, Christus pro ipsis mortuus est, ut ipsos à reatu ac maledictione, cui ob peccata subiecti erant, liberaret. Hic est maximus amoris divini actus, sive consideremus eum quem Deus tradidit; sive miseriam in quam eum tradidit; sive eos pro quibus eum tradidit. Is quem Deus tradidit, est Christus unigenitus ac proprius Dei Filius: itaque cuius dignitas major videbatur, quam ut posset eum Deus tradere, & erga quem Dei amor intensior erat, quam ut induci posset ut eum vellet tradere: Et tamen eum tradidit Deus; atque ita quod pretiosissimum sibi-que charissimum erat tradendo, maximè eximium erga nos amorem ostendit. Misericordia in quam eum tradidit, fuit mors, & quidem cruenta & maledicta, videl. mors crucis; cui conjunctæ fuere aliæ gravissimæ passiones, tam in animâ, quam corpore, quæ mortem illius multò reddidere acerbior. Illi pro quibus eum tradidit Deus, erant peccatores, iram ac maledictionem ejus meriti. Ex quibus omnibus liquet, amorem hunc Dei fuisse spontaneum & impromeritum, qui summus & maximè eximius amor est. Ex illo actu amoris, quo Deus Christum in mortem tradidit pro nobis adhuc peccatoribus, infert Apostolus, quod jam ustificati per sanguinem Christi, ac jam cum Deo pacem habentes, multò magis per Christum servabimur ab irâ, id est, à pœnâ ac supplicio; quo sensu *ira & ira Dei* accipitur *Joan. III. 36. Rom. II. 8.*

Verf. 10. Hoc jam porrò novo argumento confirmat: *Si enim inimici existentes reconciliati sumus Deo per mortem Filii ipsius; multò magis reconciliati servabimur per vitam ipsius.* Videmus hic eandem oppositionem ratione status præteriti ac præsentis: quos antea dixerat *peccatores*, eos nunc appellat *inimicos*: quos appellaverat *justificatos*, nunc consentaneè vocat *reconciliatos*, ut tantò elegantior sit oppositio. Respectu status præteriti eos vocat *inimicos*, videl. Dei. Quod etiam maximè quadrat in gentiles, qui *Rom. I. 30.* vocantur *θεοσυγεις, oſores Dei*; & *Coloss. I. 21. inimici Dei sensu in operibus malis.* Ut explicemus quo respectu peccatores & impii *inimici Dei* vocentur, sciendum, Deum in negotio religionis dupliciter posse considerari; vel quatenus est summum bonum, & summi boni largitor; vel quatenus est legislator. Priore modò Deo considerato nemo inimicus esse potest; nemo enim sum-

um bonum, ejusve largitorem, quâ talem, odisse potest: sed sicut omnes summum bonum necessariò amant, ita fieri nequit, quin & summi boni largitorem, quâ talem, ament. Considerato Deo ut legislatori homo inimicus esse potest; quia ut legislator multa præcipit carni ingrata, ideòque molesta ac dura, & quorum contraria homo velle ac facere potest. Contraria autem facere legislatoris præceptis, est eum odisse, ejusque inimicus esse. Sic homines Dei inimici esse possunt, non directè, odium in corde suo fovendo contra Deum; illud enim in hominem aliquâ Dei notitiâ imbutum, non cadit; sed interpretativè, faciendo quæ Deus vetuit, sibi-que ingrata esse testatur. Quoniam itaque sic viventes eadem planè faciant, quæ si directò in ipsum odio ferrentur, facturi essent, Deus hanc ipsorum vitam inimicitiam contra se interpretatur, eodemque loco habet, ac si directè eum odissent. Hoc sensu peccatores & impii passim vocantur *inimici & oſores Dei*: *Exod. XX. 5. Deut. V. 9. Rom. I. 30. Coloss. I. 21. Jacob. IV. 4.* In eo statu indigni eramus amore divino: Deo tamen *per mortem Filii ipsius sumus reconciliati*; ita ut morte Filii tanquam victimæ piacularis pro peccatis nostris, placatus, nobis omnia quæ commisimus peccata condonare voluerit, modò credamus, fideique nostræ sinceritatem respicientiâ, operibusque sanctis, tanquam fructibus respicientiâ dignis, testemur; atque ita nos eo in statu collocaverit, in quo salutem possumus consequi, & reapse, nisi nobis ipsis desimus, gratiamque nobis oblatam contumaciter respuamus, consecuturi sumus. Maluit autem Apostolus hic uti voce *inimicorum*, quam *peccatorum*, ut tantò magis divini amoris excellentia ac magnitudo emineat, quod eum ostenderit erga suos inimicos, & tantum pretium, mortem Filii sui unicè dilecti, impenderit, ad eos sibi reconciliandos.

Ex hoc amoris divini actu erga inimicos jam infert: *Multò magis jam reconciliati*: nimirum plenè, postquam jam credimus, conditioque, quam Deus in fœdere suo exigit, à nobis præstita est: nam reconciliatio pro omnibus generaliter per mortem Christi impetrata, nobis credentibus speciatim est applicata, omniaque peccata actu sunt remissa: in eo enim statu pacem habemus cum Deo, & ab omnibus peccatis ustificati accessum habemus ad gratiam Dei. *Servabimur per vitam ipsius.* Hic non intelligitur vita Christi sancta & immaculata, quâ hic in terris vixit sine omni peccato; quæ communiter justitia Christi activa in Scholis vocari solet; quâ totam legem Dei pro credituris & salvandis impleſſe dicitur; quæque ipsis impu-

tanda sit, non aliter ac si ipsi omnem illam justitiam præstitissent, quam Christus pro ipsis præstitit: Quasi Apostolus dicere velit, per mortem Christi loco nostro toleratam, nos esse Deo reconciliatos, & à condemnatione redemptos: per vitam autem ejus sanctam, seu obedientiam perfectam, nostro loco præstitam, nobis imputari justitiam; nosque introduci in vitam æternam. Ut enim de ipsâ hac sententiâ nihil dicamus, de quâ in sequentibus uberius erit dicendi locus; Apostolus per vitam Christi intelligit vitam immortalem, quam ex morte suscitatus nunc obtinet in cælis. Sic enim convenit cum *cap. IV. 25.* ubi Christus dicitur traditus, nimirum in mortem, propter delicta nostra, & resurrexisse propter justificationem nostram. Per vitam enim immortalem in cælis oblationem suam, in morte inchoatam, plenè consummavit, & tanquam Pontifex coram Patre comparet, suâque intercessione omnia peccata nostra tollit, nosque Deo plenè reconciliat: *Rom. VIII. 33. Hebr. VII. 24, 25. 1 Joan. II. 1.* Et tanquam rex omnem in cælo & in terrâ potestatem habens, fideles suos spiritu suo regit, *Act. V. 30, 31.* & per potentiam, quâ sibi omnia subicere potest, ex morte suscitabit, ipsisque salutem ac vitam æternam daturus est: *Hebr. V. 9.* illiusque certissimum documentum est ipsius resurrectio ex morte: in illâ enim Deus nobis securæ nostræ resurrectionis pignus dedit, ut liquet ex *Act. XVII. 31.* Atque ita videmus vim argumenti Apostoli. Si, id est, quoniam nos, cum essemus inimici, Deo sumus reconciliati per mortem Filii sui; ita ut in statu salutis simus collocati: multò magis postquam credidimus, & Deo plenè reconciliati sumus, salutem æternam consequemur per Christum, quem Deus suscitavit in vitam immortalem, ut esset in cælis coram Deo Pontifex noster, & rex, potestate donatus salutem vitamque æternam omnibus sibi obtemperantibus dandi.

Verf. 11. *Non solum autem:* Quasi hoc non satis esset, ad demonstrandum, quod spes salutis æternæ, quam fideles ostendunt mediis in afflictionibus, eos non confundet; nunc & majus quid addit. *Gloriamur etiam in Deo.* q. d. Nos fideles jam & conversi, & afflictiones fortiter pro nomine Christi tolerantes, ex plenâ & perfectâ nostri reconciliatione cum Deo, non tantum certi sumus nos ab irâ ac supplicio esse salvandos, vitamque æternam nobis in cælis esse repositam; sed & in eo gloriari possumus, quod Deum habeamus nobis propitium, ac Patrem benignum. *Per Jesum Christum:* Qui tanquam Pontifex, se pro nobis offerendo, Patrem ita

nobis propitium reddidit, ut in eo gloriari possimus. Huc enim Apostolum respicere, arguunt sequentia, *per quem nunc reconciliationem accepimus.* Illa enim manifestè Pontificatum ejus respiciunt: Quamquam nec alia munera Christi ab opere reconciliationis excludenda sint, præsertim regium, quatenus per illa fidem ac respicientiam in nobis produci efficit ut virtute sacrificii sui plenè reconciliemur: accedente enim officio nostro, reconciliatio à parte Dei nobis oblata, actu & plenè nobis applicatur, nihilque ultra ad salutem nostram requiritur. Hujus autem reconciliationis Apostolus iterum meminit, quia est fundamentum omnium beneficiorum de quibus gloriamur: ut ex jam dictis patet.

Quia Apostolus passim inculcavit, Dominum Jesum causam esse omnium bonorum spiritualium, quæ ex ipso tanquam capite ac principio in fideles fluunt; tandem materiam hanc conclusurus, ad majorem eorum quæ dixerat illustrationem, instituit comparisonem inter Adamum, primum omnium hominum parentem secundum carnem, & Dominum Jesum, primum omnium fidelium parentem secundum spiritum. Solent filii arcto nexu cum parentibus coherere, & in eorum fortunam ac conditionem ordinario rerum cursu nasci. Itaque docet, sicut nos omnes in sortem primi nostri parentis Adami, quæ ob culpam ab ipso commissam miseræ est, nati sumus; ita & nos in Christum credentes in sortem Christi parentis nostri spiritualis, quæ sors est felix & beata, per fidem & regenerationem nasci. Sors Adami in quam nascimur, quatenus Adamo similes sumus, est mors. Sors Christi in quam per fidem nascimur, est justitia & vita.

Verf. 12. *Quapropter sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors; atque ita in omnes homines mors pertransiit, eò quod omnes peccaverunt.*

Antequam hæc verba explicamus, quia communiter creditur Apostolus hoc loco peccatum originis docere ab Adamo in omnes homines esse propagatum; sententia quorundam Theologorum paucis proponenda est, ut ex illius cum Apostoli verbis comparatione, dijudicari possit, an quicquam hic ab Apostolo ad talis sententiæ confirmationem doceatur. Nos quantum in nobis est, dilucidè & candidè eam proponemus. Docent itaque, Adamum quando peccavit, totum genus humanum, quod in lumbis ejus erat, repræsentasse; illo itaque peccante, omnes ex ipso orituros homines in ipso peccasse, & peccatum Adami ipsis esse imputatum,

adeo ut id omnium posterorum ipsius peccatum sit: peccato autem hoc ab Adamo commissio, quod actuale vocant, adhæsisse Adamo peccatum habituale, hoc est, voluntatis & affectuum corruptionem, & totalem ad peccandum propensionem, eamque ab Adamo propagari in posteros, quam corruptionem originariam vocant, quæ sit peccatum propriè dictum, & ipsos ineptos reddat ad omne bonum, & propensos ad omne malum. Hoc præmittere volui, ut tanto facilius textus hic explicetur, & quid illi terminis suis ac phrasibus, quæ expendendæ erunt, significatum velint. Dicit ergo Apostolus:

Quapropter sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors, &c. Proponitur hic protasis, cujus redditio non exprimitur, quod obscuritatem in verbis Apostoli parit. Quidam itaque additâ redditione sensum Apostoli suppleunt, quam immediatè his verbis subjungunt: Ita etiam per unum hominem (nempe Christum) justitia intravit in mundum, & per justitiam vita; atque ita vita pertransiit in omnes, eò quod omnes justitiæ operam dederunt. Verum nimia hæc videtur sacrum textum supplendi licentia; & talis insertio non videtur satis benè connecti posse cum verbis immediatè sequentibus. Alii itaque credunt redditionem in hoc ipso versu exstare, eamque se invenire putant exiguâ tractione particularum, καὶ ὅτι, legendo ὅτι καὶ; ut sensus sit, sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum, & per peccatum mors; ita etiam mors pertransiit in omnes, eò quod omnes peccarunt: & hoc ordine particulas has legi *Luc. XVII. 24, 26.* ostendunt. Verum nemo negaturus est, particulas has isto ordine alibi occurrere, & ita positas redditionem continere: sed inde inferri nequit, quando alio ordine leguntur, licere ordinem illum mutare, & per ordinis illius immutationem sensum textus mutare, & redditionem longè aliam inducere, quam textus requirit. Nam ita transpositis his particulis nulla continebitur redditio comparisonis inter Adamum & Christum, quam tamen hic Apostolus satis prolixam instituit; sed tantum inter Adamum & reliquos homines; quod sicut Adamus peccavit, & ob peccatum mortuus est; ita etiam omnes mortui sunt, quia peccarunt: Sed hæc est tantum altera pars similitudinis ab Apostolo institutæ, & respicit solummodò conditionem nostram quam ab Adamo habemus: quod totum spectat protasin comparisonis. Ergo ea adhuc relinquitur supplenda per redditionem, quâ continetur conditio nostra beata per Jesum Christum. Ergo re-

ctius dicendum videtur, protasin comparisonis hoc versiculo non absolvi; sed eam continuari etiam duobus versibus sequentibus, quibus Apostolus ea, quæ non satis dilucidè aut plenè hic expressa erant, distinctius ad plenam protaseos intelligentiam explicat: & redditionem paucis verbis ab Apostolo subindicari *vers. 14. in fine, qui est typus futuri*: Quibus verbis lectori attento & prudenti innuit, quomodo per redditionem, protasi convenientem, tota comparatio supplenda sit. Quod in verborum explicatione clarius ostendemus. Dicit igitur:

Quapropter, id est, ut id quod de salute per Christum nobis acquisitâ dixi, comparatione aliquâ illustrem: Sicut per unum hominem peccatum intravit in mundum. Peccatum hic significat peccatum generaliter acceptum; & per unum hominem in mundum intrasse, dicitur, quia unus homo peccandi initium fecit, ac ita peccatum existeri incepit. Unus ille homo fuit primus omnium nostrum parens Adamus: Mulier etiam idem cum Adamo peccatum commisit: verum quia illa seducta fuit, Adam verò nimio procul dubio erga uxorem amore, & complacendæ illius studio, inductus peccavit, illius peccatum præcipuè commemorandum fuit, tanquam ultronea mandati divini transgressio, cui nulla excusatio adhiberi potuit. Sic & *1 Cor. XV. 21, 22.* eadem sit oppositio inter Adamum & Christum, nullâ Evæ mentione factâ. Illud autem peccandi initium ab Adamo factum describit hac phrasi, quod per unum hominem peccatum intraverit in mundum. Solenne est Scriptoribus Sacris accidentia, qualia sunt peccatum, justitia, sapientia, mors, &c. ita repræsentare ac proponere, quasi sint personæ, quorum ortum, incrementum, regnum, fructus, describunt. Id de peccato solo ostendemus. Ortus seu nativitas illi tribuitur; *Jacob. I. 14, 15.* regnum, *Rom. VI. 12.* stipendium; *ibid. 23.* Manifestum ergo est, per peccatum hic intelligi ipsum personale Adam peccatum, quod Adamus commisit, comedendo de fructu arboris scientiæ boni ac mali, contra expressum interdictum divinum. Illud enim fuit primum peccatum; & illius commissione peccandi initium factum est. *Et per peccatum mors.* Intellige, non mortem illam, seu condemnationem æternam, quæ vocatur coniectio in ignem inexstinguibilem, quam Deus Evangelii contemtoribus ac impiis in Evangelio comminatus est: illa enim nec continetur comminatione divinâ, *Gen. II. 17.* nec sententiæ contra Adamum pronuntiatione, & executione, *cap. III. 19.* quæ tamen maximè propria & clara com-

minationis divinæ explicatio est; sed mors, quæ est separatio animæ à corpore, eaque æternum duratura; nam peccatori è morte nulla per naturam, sed non nisi per gratiam divinam liberatio contingere potest. Inde jam liquet, per peccatum, quod per unum hominem intravit in mundum, non posse intelligi habituale seu originale peccatum, quod ab Adamo in omnes homines propagatum sit, uti quidem volunt: Quia intelligitur illud peccatum, per quod mors in mundum ingressa est: quia hæc duo hic immediate conjunguntur: Atqui mors in mundum ingressa est, non per peccatum originis, sed per primum Adami peccatum, uti jam ostendimus: nam per illud peccatum Adamus, alias non moriturus, necessitati moriendi subiectus fuit. Sed objiciunt, quod mors intelligatur, non Adami, sed omnium; ergo & omnium peccatum. Resp. Intelligitur mors Adami, cujus subeunda necessitatem Adamus contraxit, quamprimum peccatum commisit. Itaque necessitas moriendi introducta est per unius hominis peccatum; illa verò porro propagata est in reliquos homines, quemadmodum & reliqui homines peccando eidem necessitati obnoxii fuerunt. Si enim, quando mors ingressa dicitur per unius hominis peccatum intelligitur mors omnium, quid est ergo quod Apostolus immediate addit; *atque ita mors in omnes pertransiit, quatenus omnes peccarunt.* Eset enim illa inconcinna admodum tautologia: per unius hominis peccatum mors omnium intravit in mundum; atque ita mors in omnes transiit, quatenus omnes peccarunt. Idem evincit vocis in textu Græco diversitas; Quando enim mortem in mundum ingressam dicit Apostolus, utitur voce *εἰσῆλθεν*, quando eam in omnes propagatam dicit, voce *διήλθεν*: quod est indicium, aliò eum respexisse, quando mortem in mundum ingressam esse, quam cum eam in omnes pertransiisse ait: nam earum vocum diversa significatio est.

Mors ergo, seu moriendi necessitas, quæ ob peccatum Adami initium capit, porro in omnes homines pertransiit, *quatenus omnes peccarunt.* In Græco textu est *ἐφ' ᾧ*, quod à multis vertitur, *in quo*, & referri solet ad unum hominem; indeque concludi, omnes homines in Adamo peccasse. Verum dura illa foret constructio, *ἐφ' ᾧ*, quod in fine versiculi occurrit, referre ad *ἐν ᾧ ἄνθρωπον*, quod in illius initio legitur; cum tot intermedia occurrant, & vox *θάνει* immediate præcedat: Quod incommodum multi agnoscen-
tes, solent voces, *per unum hominem* hic repetere, atque ita mors pertransiit in

omnes homines per illum unum hominem in quo omnes peccarunt; ut sic *in quo* referri posset in Adamum. Verum hæc est additio nullâ necessitate textui addita, & per quam genuinus verborum sensus evertitur. Deinde, *ἐν* non significat *in*, sed *super*: *ἐν* verò significat *in*: Si ergo genuina vocis *ἐν* significatio servetur, vertendum foret, *super quo*, perinde uti *Marc. II. 4.* Nonnunquam etiam significat *per*, præsertim cum dativo constructum, ut *Luc. V. 5. Act. III. 16. 1 Cor. VIII. 11. Hebr. IX. 17.* Nunquam autem significat *in*. Adde; si vertamus, *in quo*, & referamus ad unum hominem, sensus sit existiturus valdè absurdus, quod omnes homines, quorum nullus præter Adamum & Evam exstabant, peccaverint in Adamo: Qui enim non est, peccare non potest. Nec valet exceptio, quod peccare non possit in se, sed quidem in alio. Quia qui non est, nec in se, nec in alio peccare potest. Nemo in alio peccare potest, nisi accedat aut mandatum, aut consilium, aut assensus. At nihil horum potest, qui non est. Restat ergo, ut *ἐφ' ᾧ* vertatur, per *eo quod*, vel *quatenus*: quo sensu occurrit *2 Cor. V. 4. qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus gravati; ἐφ' ᾧ, eo quod volumus exspoliari, sed superindui. & Phil. III. 14. Sequor si quo modo comprehendam, ἐφ' ᾧ eo quod & comprehensus sum à Christo Jesu.* Et hæc significatio magis adstruitur, quia & ipsa phrasid *ἐν ᾧ*, quæ propriè significaret *in quo*, nonnunquam significat *eo quod*, vel *quatenus*; ut *Rom. VIII. 3. quod impossibile erat legi, ἐν ᾧ eo quod infirmabatur per carnem, &c. & Hebr. II. 18. de Domino Jesu dicitur, ἐν ᾧ, quatenus passus est ipse & tentatus, potens est & iis qui tentantur auxiliari.* Atque ita ex ipsis Reformatis aliqui vertunt: Calvinus per *quatenus*; Piscator per *eo quod*; Zacharias Muthesius Lutheranus per *quandoquidem*: Ipsi interpretes Novæ versionis Belgicæ in textu vertunt *in quo*; sed in annotationibus ajunt, etiam verti posse, *quatenus*; sed addunt, eundem remanere sensum, quia inde sequitur omnes qui moriuntur peccasse: sed moriuntur multi infantes ante rationis usum, qui in propriâ personâ peccare non possunt: ergo peccarunt in Adamo. Verum nulla in hac argumentatione est consequentia: Quia, uti omnes agnoscunt, Apostolus hic instituit comparisonem inter Adamum & Christum, eaque illustrare vult, quod in præcedentibus dixit, quâ ratione homines per Christum, intercedente fide, perducantur ad salutem æternam. Atqui hoc non spectat infantes, sed solos adultos; illi enim soli in Christum credunt, & credere possunt: de infantibus altum illic est silen-
tium:

tium: Ergo & in similitudine, quam ab Adamo, & ex Adamo natis desumit, non respiciuntur infantes, sed illi tantum qui peccare possunt, & actu peccarunt: alias non esset commoda antithesis: nec per illam illustraretur, quâ ratione credentes salventur per Christum. Per omnes itaque intelliguntur omnes qui peccarunt. Neque intelliguntur omnes omnino homines, qui peccarunt; sed, ut ex sequentibus, in quibus Apostolus mentem suam propius explicat, liquet, omnes qui ab Adamo vixerunt, usque ad Moysen, quorum alia, quam eorum qui Moysi legi subiecti fuerunt, ratio est.

Verf. 13. Ut itaque Apostolus huius comparationis protasin dilucidè proponat, atque illi apodosis respondere possit, quia objici posset, homines etiam mortuos ante Legem; cum tamen peccatum imputari non possit non existente lege, quomodo ergo omnes mortui dicuntur, quatenus peccarunt? Dicit, *usque ad legem peccatum fuit in mundo*. Per Legem propriè intelligit legem Moysi; illa enim passim in hac epistolâ & alibi *Lex* vocatur, oppositè ad Evangelium. Cum autem dicit, *usque ad Legem peccatum fuisse in mundo*, manifestum est ipsum loqui non de peccato, quod homines dicuntur commisisse in Adamo, aut de peccato seu corruptione originali, quâ infecti nascuntur: Nam id, juxta illius sententiæ patronos, in mundo fuit non tantum usque ad Legem, sed etiam hodie est, & ad finem usque mundi erit: Atqui hic loquitur Apostolus de peccato quod latâ Lege non erat in mundo, sed ante legem. Unde & liquet, quando verf. præced. dicit, *mors pervenit in omnes, quatenus omnes peccarunt*, voce *omnes* non designari omnes omnino homines, sed illos omnes, qui inter Adamum & Legem vixerunt; quod nunc in his verbis distinctius explicat: Et quod per *peccatum* intelligat uniuscujusque hominis actuale ac personale peccatum, seu peccata. Et gravis causa fuit, cur sermonem suum coarctaret intra tempus ab Adamo usque ad Moysen elapsam, & non ulterius extenderet, ut tantò clarius appareret antithesis inter Adamum & Christum, & inter eos, qui per Adamum moriuntur, & illos, qui per Christum justificantur in vitam æternam: uti in sequentibus ostendemus.

Atqui peccatum non imputatur non existente lege. Aliud est, peccatum esse; aliud, peccatum imputari. Peccatum esse potest, etsi non exstet ulla lex expressè lata: quia semper exstat lex naturæ, seu dictamen rectæ rationis, quod homines docet quid honestum, quid inhonestum, ac proinde quid faciendum, quid omittendum sit;

illa eadem ratio recta docet, jus Dei esse, ut qui talia faciunt, digni sint morte, ut est *cap. I. 32.* itaque contra eam peccantes, si moriantur, possunt dici mori, quatenus peccarunt: Et nihilominus peccatum hoc propriè loquendo ipsis non imputari: quia nulla lex mortis poenâ sancita illis lata est: ac proinde, non videtur licet peccent, peccatum illud ipsis imputari, ut solo illius respectu mortem subeant; sed aliam fuisse Deo causam, cur mortem ad illos etiam propagari voluerit; nempe quia originem ducunt ab Adamo, ob peccatum suum necessitate moriendi punito; qui illam necessitatem etiam in posterum propagavit; adeò ut in eandem cum patre suo sortem nascantur. Quod itaque moriantur, licet id non fiat sine respectu ad propria peccata; tamen non tam ob illa moriuntur, quam quod ab Adamo progeneri eandem cum ipso sortem sustineant. Quod verbis sequentibus Apostolus indicat.

Verf. 14. *Sed regnavit mors ab Adamo usque ad Moysen, etiam in eos, qui non peccarunt in similitudine transgressionis Adami.* Hic manifestum est, Apostolum orationem suam restringere ad eos, qui ab Adamo vixerunt ad Moysen; illi ergo soli hic in comparationem veniunt, & illis propriè applicari potest, quod *non peccarunt in similitudine transgressionis Adami.* Non enim hoc intelligendum est de infantibus. Si enim hoc infantes respiceret, nulla esset ratio, cur Apostolus hoc restringeret ad eos solos, qui ab Adamo ad Moysen vixerunt; cum ratione peccati originalis, juxta illius patronorum sententiam, omnium infantium, ad finem usque mundi nascendorum, æqualis sit conditio. Tum nec de infantibus rectè diceretur, quod *non peccarunt in similitudine transgressionis Adami*: quia ipsorum peccatum dicitur esse ipsum Adami peccatum, quod in Adamo commiserunt. Si idem sit cum Adami peccato, quomodo illi opponi potest? Si dicant, Adami peccatum fuisse actuale, illorum originale: respondebo, illos præsupponere, quod ex hoc loco probandum erat: & deinde, nos jam probasse, nullum aliud nisi actuale ab homine committi posse peccatum. Dicuntur ergo illi, qui ab Adamo ad Moysen mortui sunt, *non peccasse in similitudine transgressionis Adami*; quia nulla illis lex data fuit mortis comminatione sancita, perinde atque interdictum Adamo factum de non comedendo fructu arboris scientiæ boni & mali. Idque magnum inter Adami ipsorumque peccatum discrimen facit. Et hinc jam apparet ratio cur Apostolus orationem suam ad illos solos qui ab Adamo ad Moysen vixerunt, restringat: quia

quia qui sub Lege peccarunt, quoniam in illâ Deus unicuique transgressioni iustam mercedis retributionem proposuit, etiam peccarunt in similitudinē transgressionis Adami, nim: contra legem pœnâ mortis sancitam: ac proinde, ex vi legis, peccatum ipsis imputari, hoc est, pœnâ mortis puniri potuit. Quod attinet eos, quibus Lex Mosis lata non est, gentes legis Mosaicæ prorsus ignaras, illæ etiam peccasse dici possunt, non in similitudine transgressionis Adami, perinde atque illi, qui ante Mosis Legem vixerunt: Verum Apostolus eorum qui ante legem vixerunt tantum mentionem facit, quia ipsi præcipuè cum Judæis res erat; ut sic ostenderet discrimen inter ipsos, & eos qui ante legem vixerunt. Itaque quoniam illi, licet non transgressi essent expressum Dei mandatum comminatione mortis sancitum, prout Adamus, nihilominus mortui sunt; inde apparet, licet peccati non fuerint expertes, ac proinde ut peccatores considerati sint, ipsos mortuos esse, non tam ob propria peccata, etsi etiam non sine respectu ad illa, quam quia ab Adamo peccatore, ac ob peccatum morte ac moriendi necessitate punito, ortum habent; ac proinde naturali nascendi sequelâ in patris sui sortem ac conditionem succedunt. Vel dici potest, quod Deus illorum peccata, quæ reverâ morte digna erant, eodem loco voluit censere, ac punire, atque ipsum Adami peccatum, quia ab Adamo peccatore prognati sunt, cuius enormis peccati respectu eorum peccata, etsi non æquè gravia, æqualiter puniuntur. Nulla est hic injustitiæ species, sed libera potestatis divinæ actio, quâ etiam potuisset, si voluisset, ipsorum peccata, etiam nullo ad Adami peccatum habito respectu, punire. Non fuit quidem gratiosa Dei actio, sed severa; attamen neutiquam injusta; non enim injustum est, nocentem, cui fortassis aliàs parciturus sis, tractare ut nocentem ac punire, quia natus est ex parente magis nocente, & pœnam insigniter merito: Licet enim in tali punitione maximè respiciatur peccatum parentis; non tamen sine respectu ad proprium peccatum punitur. Et præsertim id hic ab Apostolo ita considerari potest, quia hanc severam Dei actionem proponit tanquam figuram ingentis boni à Christo in omnes in se credentes, ac spiritualiter ex se regenitos derivandi.

Quod si quis objiciat, non videri de omnibus qui ante Mosen vixerunt, dici posse, quod peccarunt sine expressâ lege: Caino enim datum fuit mandatum, cum additâ comminatione, *Genes. IV. 7.* Noachus lex de non occidendo homine, & non

comedendâ carne cum sanguine, *Genes. IX. 5, 6.* Abrahamæ lex de circumcissione, *Genes. XVII. 13, 14.* Quin & ipse Noachus præco fuit iustitiæ missus ad mundum impiorum, qui omnes ob propriam impietatem & impœnitentiam aquis diluvii extincti sunt, uti dicitur *Genes. VI.* Idem dici potest, de incolis Sodomæ & Gomorrhæ, inter quos iustus Loth vixit, qui ob horrenda scelera, & peccata clamantia, uti vocantur, extraordinario & horrendo supplicio, igne cælitus demisso, extincti sunt. Quomodo de his dici potest, quod non peccarunt in similitudine transgressionis Adami, quodque non tam ob suam impietatem, quam ob Adami peccatum mortui sunt? Resp. Ex verbis Apostoli liquet, ipsis legem datam non fuisse, multò minus, comminatione mortis sancitam. Ergo tantum fuerunt monita specialia, certâ occasione paucis illis hominibus data, ad eos in certo quodam actu dirigendos: quæ si expressâ comminatione mortis sancita fuerunt, tum necesse est, ut dicamus paucos hos à comuni regulâ excipiendos; sicut & illos, qui diluvii aquis extincti sunt, & in Sodomâ & Gomorrhâ igne cælitus demisso perierunt. Licet enim & illi ab Adamo mortem hæreditariam trahebant, illa tamen supplicia, quatenus fuere extraordinaria, & speciale quoddam, non omnibus commune mortis genus, ob propriam ipsorum impietatem, ut apertè loquitur Scriptura, ipsis immissa sunt: Ita ut licet propriè ob Adami peccatum moriendi necessitas illis imposita fuerit, non tamen nisi ob propriam impietatem diluvii aquis & igne cælesti mortem oppetierunt. Interim quod Apostolus hic dicit, complementum suum habuit generatim circa omnes, qui præter hos toto inter Adamum & Mosen intervallo vixerunt: & quod communiter obtinuit, illud universaliter, usitatâ loquendi ratione, effert. Itaque non propriè hic respicit enormia quorundam peccata, quæ in cælum clamare dicuntur; sed communia, quibus communiter homines, licet non eximie impii, indulgent; & qui tamen omnes mortui sunt: licet enim, si rigidè Deus agere velit, tales etiam peccatis suis mortem meriti sint; attamen magis propter Adami peccatum, quam propria ipsorum Deus eos mori voluit, ut ita in illis esset figura beneficii per Christum in omnes credentes redundaturi. Atque hæc quidem hætenus spectant comparisonis huius protasin; quam paucis ita explanare possumus: Sicut per unum hominem Adamum peccandi initium factum, & per peccatum moriendi necessitas in mundum introducta est; atque ita etiam, perinde uti

uti primus ille homo mortuus est, mors in omnes pertransiit, quia omnes etiam peccatum commiserunt: Quod tamen ita intelligendum non est, ut ob sua quæ ipsi commiserunt peccata propriè mortui sint: nam præcipuè ob peccatum primi hominis Adami, unde originem trahunt, moriendi necessitati subiecti fuerunt: Quare hoc propriè dictum volo de illis, qui ante Legem Mosi datam vixerunt: nam & illi etiam peccarunt; sed quoniam non habuerunt expressam legem comminatione mortis sancitam, dici non possunt ob sua delicta morte puniti; quia ubi non est lex, ibi non imputatur nec punitur delictum: Peccarunt itaque quidem, sed non perinde ut Adam, qui expressum Dei mandatum comminatione mortis sancitum transgressus est; & tamen mors in eos æquè ac in ipsum Adamum vim suam exeruit; quod indicio est, ipsos non tam ob propria, quam ob Adami, cujus posteritas sunt, peccatum moriendi necessitati subiectos, ac mortuos fuisse.

Hiscæ jam subjungit, *qui est typus futuri*. Quibus verbis propriè non continetur apodosis, sed potius subindicatur; & illam ut satis claram, & ex dictis per se unicuique obviam lectori supplendam relinquit Apostolus: quasi diceret: Adam, qui peccato suo causa est mortis omnibus suis posteris qui ab ipso ad Mosén usque vixerunt, licet non peccaverint contra expressam legem pœnâ mortis sancitam, typus est Jesu Christi, & beneficii (uti jam descripsi) ab eo in omnes credentes redundaturi: Nam Christus omnibus in se credentibus est causa justificationis, pacis cum Deo, & salutis æternæ, quatenus per fidem ex ipso spiritualiter sunt regniti, licet non tam perfectè legem Dei observaverint quam Christus ipse: quia enim per fidem, sed tamen vivam, & justitiæ opera producentem, ex ipso regeniti censentur, respectu hujus spiritualis nativitatis etiam in conditionem status Christi, qui est status perfectæ justitiæ & vitæ æternæ, successerunt: Ita ut, licet non obtineant vitam æternam absque respectu ad suam justitiam, ex fide profectam, quæ ab ipsis tanquam conditio necessaria requiritur; nihilominus non tam ob suam justitiam, quæ imperfecta valde est, sed ob Christum ejusque justitiam salventur, utpote propter quem fides, per quam ex ipso spiritualiter regeniti sunt, ipsis imputetur in justitiam. Sic videtur Apostolus adposuissè lectori reliquisse supplendam, non autem ipse supplevisse; tum quia per se clara ac manifesta est; tum quia properabat, ad ostendendum majorem esse vim in gratiâ Christi ad homines salvandos, quam in peccato A-

dami ad eos perdendos ac morti subjiendos. Ita enim pergit.

Verf. 15. *Sed non sicut delictum, ita & donum gratuitum.* q: d: Beneficium, seu donum gratuitum per Christum tale non est, ut illi delictum Adami, ac mala inde in posteros ejus dimanantia conferri possint: quia nempe beneficium Dei gratuitum in Christo multò magis abundavit, quam peccatum seu lapsus Adami. Si enim per unius lapsum multi mortui sunt: omnes nimirum qui ab Adamo vixerunt usque ad legem, uti ex anteced. liquet, uno Enocho, qui cum Deo ambulasse dicitur, excepto, *Genes. V. 24.* Non quod & alii etiam, qui postea sine expressâ lege vixerunt, non sint mortui per peccatum Adami: nam *1 Cor. XV. 21, 22.* dicuntur omnes in Adamo mori; sed quia verf. præced. de illis locutus est, illos etiam hic propriè respicit. Per *unius autem lapsum multi mortui* dicuntur, non quia Deus Adami peccatum illis imputavit; non enim Deus alienum peccatum alteri, qui nullam cum eo communionem habet, imputat. Si dicant, omnium hominum esse peccatum: Resp. Non posse peccatum committi ab eo qui nondum existit: ergo si illius sit, non alio respectu esse potest, nisi quia ipsi est imputatum: ante imputationem ergo non erat illius, sed alienum, & per imputationem demum illius factum est. Atqui hoc est quod Deus à se removet *Ezech. XVIII. 1. & seqq.* Ergo per unius Adami peccatum mortui sunt, quia ex illo ob peccatum moriendi necessitate punito nati, necessariò eidem miseriæ ac conditioni obnoxii sunt.

Multò magis gratia Dei & donum ex gratiâ, quæ est unius hominis Jesu Christi, in multos abundavit. Gratia hæc & donum, est beneficium gratuitum, quod per Christum, quem Deus ex gratiâ nobis dedit, credentibus offertur, & confertur, nimirum, remissio peccatorum, justificatio, pax cum Deo, & vita æterna. *Multò magis abundavit in multos.* Non hic fit oppositio, ratione numeri; nam utrinque nominantur *multi*; sed ratione mortis, seu mali, quod per delictum Adami, & ratione beneficii, seu boni, quod per Christum in multos est propagatum: illud enim multis modis abundantius est malo, quod per Adami peccatum in posteros ejus est propagatum. Nam Adami peccatum per naturalem sequelam posteris ipsius nocuit ad mortem; siquidem liberi succedunt in sortem parentum: esto homo dives, relinquit liberos divites; si ob crimen commissum amissione omnium bonorum plectatur, quos aliàs reliquisset divites, nunc relinquit liberos pauperes: Ita etiam Adam moriendi necessitati ob peccatum sub-

subjectus, reliquit etiam liberos necessario morituros. Gratia autem per Christum est merâ liberalitate oblata est: Quia peccatum remittere, & est miseriam liberare, mera gratia est. Reatus enim per peccatum contractus elui non potest, ne quidem si homo poenitentiam ductus peccatum emendaret: Jus enim illius, contra quem peccatum commissum est, non exstinguitur per poenitentiam: nec à reatu peccator liberari potest, nisi per gratiam. Si itaque gratia conferatur cum delicto & miseria, ea multò illustrior est; quia gratia est quid spontaneum & impromeritum: Et per peccatum etiam gratia magis est illustrata; quia si id non præcessisset, gratia opus non fuisset. Quin & bonum, quod ex gratia confertur, multò excellentius est malo, in quod peccatum Adam homines præcipitavit. Malum quippe illud est mors, & quidem æternum duratura, & unde per naturam nulla datur liberatio. Beneficium autem est vita æterna. Licet enim tam mali, in quod per Adamum præcipitati sunt, quam boni, quod per Christum adipiscuntur, æterna sit duratio, atque ita illo respectu æqualia dici possint; multò tamen majus est, vitam, & quidem æternam, dare, quam in mortem præcipitare. Facile quis alteri causa mortis esse potest, mortuum autem in vitam revocare, nullus nisi Deus: imò nec à mortis reatu, quem aliquis sibi contraxit, liberum pronuntiare, nisi supremus dominus vitæ ac necis potestatem habens: quod sicut in tribunalibus ac negotiis humanis, ita vel potissimum in Deo supremo omnium domino valet.

Verf. 16. Aliud addit discrimen. *Et non sicut per unum qui peccavit, donum.* Manifestum est hic esse ellipsin, quæ hoc modo supplenda videtur: Et non sicut per unum qui peccavit, est mors (ut conveniat cum antecedentibus, ubi dictum mortem regnasse, etiam in eos qui non peccaverant in similitudine transgressionis Adami) ita etiam est donum. *Nam judicium quidem ex uno in condemnationem; donum verò ex multis delictis in justificationem.* Judicium hic intelligitur Dei, quo peccatum Adami judicavit, & juxta comminationem suam sententiam mortis in Adamum pronuntiavit. Fuit autem id ex uno, nim: peccato, in condemnationem. Est hic elegans oppositio inter *κρίμα* & *κατάκριμα*, qualis etiam occurrit 1 Cor. XI. 32. Condemnatio hæc est mors, ad quam Deus Adamum propter peccatum condemnavit, & simul omnes posteros eidem moriendi necessitati involvit: & quidem talis, ex quâ, uti diximus, nulla per naturam expectanda erat liberatio. *Donum verò ex multis delictis* (quæ opponuntur

uni) *ad justificationem.* Hinc enim sequitur, quod donum sit illustrius. Quia enim primi homines usque ad legem, & postea gentes, Legis Mosaicæ ignaræ, licet non peccaverint in similitudine transgressionis Adami, tamen multis modis, & plurimi inter illos graviter, peccarunt contra legem naturæ, Israëlita etiam contra legem Moysi, ut illi justificationem consequantur necesse fuit ut per Evangelium illis offeratur remissio peccatorum multorum; Ergò rectè concludit Apostolus, quod donum per Christum multò illustrius sit, quam condemnatio, seu malum ex condemnatione in omnes derivatum: Donum enim in justificationem non est ex uno tantum delicto, sicut mors ob unum delictum Adami in multos dimanavit; sed est ex multis delictis, quæ omnia ex merâ gratiâ condonata sunt.

Verf. 17. *Si enim unius delicto mors regnavit per unum.* Quod statim vocavit *condemnationem*, nunc vocat *mortem*: Ergo idem in hoc negotio Apostolo sunt, *mors* & *condemnatio*: ac proinde per *condemnationem* hic non intelligit condemnationem ad cruciatus æternos, quos Evangelium comminatur incredulis & impoenitentibus; sed illam mortem ad quam Deus Adamum condemnavit, & quæ ab ipso porrò in omnes ejus posteros est propagata; quam antea probavimus esse separationem animæ à corpore, suâ naturâ æternam, & ex quâ nulla per naturam datur liberatio. *Il-la regnavit*, hoc est, vim suam exeruit; quoniam nemo ab eâ fuit immunis. *Unius delicto per unum*, sc. Adamum: Quia enim Deus Adam delicto constituit poenam mortis, inde factum, ut per illud delictum, mors ad omnes pervaserit. Quod propriè Apostolus, juxta orationis suæ seriem, dicit de illis, qui ante Legem vixerunt: illi enim propriè in hac oppositione respiciuntur.

Illis opponit eos, qui accipiunt abundantiam gratiæ & doni justitiæ, sc. remissionem peccatorum, justificationem, ac pacem cum Deo. Hi autem sunt fideles, qui gratiam Evangelii sibi oblatam fide receperunt. Verum hic non respicit Apostolus ad receptionem gratiæ per fidem, quam quis recipiens per eam redditur filius Dei, ut est *Joan. I. 12.* sed de gratiâ ac dono justificationis ac pacis cum Deo, quam illi qui jam crediderunt, accipiunt: agit enim, uti vidimus, Apostolus toto hoc capite de credentibus in Christum, & jam per fidem justificatis. De illis dicit, quod *regnabunt in vitâ*; nim: æternâ, quæ rectè opponitur morti, ex quâ nulla, nisi per gratiam divinam, datur liberatio. Videmus hic phrasin Apostoli esse inversam; cum enim juxta leges oppositio-

sitionis dicendum esset, sicut unius delicto mors regnavit per unum, multò magis vita regnatura est in iis qui accipiunt abundantiam gratiæ, &c. maluit Apostolus orationem invertendo dicere, *multò magis qui accipiunt gratiæ abundantiam, &c. regnabunt in vitâ*: ut fideles tantò plenius salutem suam perciperent, & id illis tantò majori in mediis afflictionibus consolationi cederet, quod ipsi in vitâ æternâ sint regnaturi, atque ita gloriæ Christi, qui in cælis regnat, sint futuri participes; uti dicitur 2 *Tim. II. 12. Apoc. III. 21.* unde & *ibid. cap. I. 6.* dicuntur fideles à Christo esse facti sacerdotes & reges coram Deo. *Per unum Jesum Christum*: qui causa est justificationis & salutis, per suum præconium, per sacrificium & oblationem, ac tandem per omnipotentiam, quâ credentes ex mortuis resuscitabit, & æternum secum regnare faciet.

Dicit autem non tantum illos regnuros, sed & *multò magis* regnuros per Christum. Idque colligi potest, tum ex statu & qualitate eorum qui regnaturi sunt; tum ex statu Christi per quem, seu cuius beneficio regnabunt. Status & qualitas eorum qui regnaturi sunt, colligi debet ex iis, quæ in præcedentibus hujus capituli exstant, ubi illi describuntur, quod justificati per fidem pacem habeant cum Deo, & accessum ad gratiam in quâ stant, quæ facit ut in ipsis afflictionibus gloriantur: Ergo Deo amici & maximè sunt dilecti. Christi verò status, est status regius ac sacerdotalis in cælis; est quippe Pontifex, qui pro ipsis efficaciter intercedit apud Deum: & rex, qui omnem in cælò & terrâ potestatem habet. Tales ergò Deo ita chari & dilecti multò magis per Christum, ipsos ut amicos suos diligentem, regnabunt unà cum ipso in vitâ æternâ.

Verf. 18. Tandem ex omnibus quæ hætenus dixit, conclusionem elicit, quâ idem quod verf. 12. paucis affirmaverat, tanquam probatum asserit. *Igitur sicut per unius delictum in omnes homines, [judicium processit] in condemnationem; ita & per unius justitiam in omnes homines [gratia diffusa est] in justificationem vitæ.* Quia in his verbis ellipsis est, ea variè à variis suppletur. Quidam ita suppleunt: Sicut per unius delictum in omnes homines reatus venit in condemnationem: Supponit enim Adamum suo peccato omnes suos posteros reddidisse peccatores, ac æternæ condemnationis reos. Verum cum hæc suppletio falsâ nitatur hypothese, admitti non debet. Unius enim peccatum, alterius esse nequit: peccata quippe sunt cuiusque hominis actiones personales, quæ peccantem non egrediuntur, neque ab eo

in alium transire possunt. Sic neque reatus ab aliquo per peccatum contractus, in alium, peccati illius nec conscius, nec participem, transire potest. Succedunt quidem liberi in sortem paternam, & miseria, in quam pater, per pœnam ob peccatum sibi inflictam, incidit, in liberos propagatur: verum nec culpa nec reatus patris in ipsos propagatur. Quare verba hæc supplenda videntur, prout nos ea supplevimus, quod in omnes homines iudicium Dei, cuius meminit *verf. 16.* quo sententiam Deus in Adamum pronuntiavit, processit in condemnationem, nim: ad mortem necessariò subeundam: Ad eam enim Deus Adamum condemnavit; & in eam sortem omnes Adami posterius nascuntur; & quidem naturali sequelâ, quâ pater bona quæ non habet, aut quibus ob suam culpam spoliatus est, liberis suis relinquere nequit. Unde liquet, hic non intelligi condemnationem ad cruciatus infernales: hæc enim est pœna omnium atrocissima, quam Deus constituit peccatis, quæ ipsi homines voluntariè & liberè committunt, quam Deus Adamo nec comminatus est, nec inflixit, uti in præced. ostendimus. Itaque per unius hominis delictum iudicium in condemnationem processit *in omnes homines*; illos nempe de quibus antea locutus est, qui ab Adamo vixerunt ad Moysen, & non peccarunt in similitudine transgressionis Adami. Illa enim nota universalitatis *omnis* restringi debet ad subjectam materiam, & accipi tantum de omnibus de quibus sermo est: perinde uti in sequenti membro. Si verò etiam ulterius extendere velimus, dicendum est, etiam illos, qui in eodem cum illis statu sunt, hoc est, quicumque non contra expressam ac revelatam Dei legem peccarunt, comprehendendi posse. Sed tamen Apostolus de iis propriè non loquitur.

Ita & per unius justitiam in omnes homines [gratia diffusa est] ad justificationem vitæ. Hic eadem est ellipsis, quæ in priore hujus comparisonis parte observata fuit: & quæ suppleri debet, ut priori parti, seu protasi aptè respondeat; sc. *gratia diffusa est*, neque de eâ ulla est discrepantia. Vox *δικαιοσύνη* hic verti debet, non justificatio, sed *justitia*, ut *Luc. I. 6. Apoc. XIX. 8.* Intelligitur perfecta justitia Christi: & hoc sensu rectè opponitur peccato Adami. Est itaque illa justitia, quâ Christus Patri in omnibus obediens fuit, quæ *verf. seq.* vocatur *obedientia*. Per illam gratia diffusa est *in omnes homines ad justificationem vitæ*. Perinde uti in protasi vox *omnis*, ita hic in apodosis ad subjectam materiam restringenda est, nim: ad fideles qui in Jesum Christum cre-

credunt; de his enim solis in hoc capite agit, eosque considerat ut spiritualiter ex Christo genitos, opponitque iis, qui ab Adamo ad Moysen usque vixerunt; & illis solis obtingit justificatio ad vitam.

Verf. 19. Hoc autem plenius explicatur verf. seqq. *Sicut enim per inobedientiam unius hominis peccatores constituti sunt multi; ita & per obedientiam unius iusti constituentur multi.* Peccatorem constitui, non significat peccatorem fieri; ita ut sensus sit, per unius Adami peccatum omnes homines esse constitutos peccatores, quia Deus Adami peccatum omnibus imputavit, atque ita fecit, ut id peccatum omnium esset peccatum; quod in præcedentibus abundè refutavimus: Sed ita tractari, perinde ac si peccatores essent. Eodem sensu hæc phrasis legitur *Gen. XLIII. 9. & XLIV. 32.* ubi Judas patri Jacobo dixisse legitur, *nisi puerum [Benjaminem] ad te reduxero ero peccator in te omni tempore:* id est, pœnæ reus, & dignus tractari tanquam peccator. & *1 Reg. I. 21.* Bethsabea dicit Davidi: *Erit cum dormierit Dominus meus rex cum patribus suis erimus ego & filius meus Salomon peccatores:* id est, tractabimur tanquam peccatores & seditiosi. Eodem sensu Deus dicitur *2 Cor. V. 21.* Christum, *qui peccatum non novit, fecisse peccatum pro nobis;* id est, tradidisse ut pro nobis morte ignominiosâ tanquam peccator afficeretur. Dicit ergo Apostolus, quod multi, nempe qui ab Adamo ad Moysen vixerunt, tractati sunt ut peccatores, propter unius hominis Adami peccatum, id est, mortui sunt, perinde atque Adamus. Licet enim ipsi etiam fuerint peccatores, quia tamen ipsis data non fuit expressa lex, comminatione mortis sancita, quam transgressi sunt, perinde uti Adamus, non eodem modo ipsis imputari potuit peccatum atque Adamo: quod ergo eidem moriendi necessitati cum Adamo involuti, & omnes mortui sunt, id non tam adscribi debet ipsorum peccatis, quam peccato Adami, qui transgressionem expressi mandati divini sibi, omnibusque posteris moriendi necessitatem contraxit: ac proinde omnes qui ante Legem mortui sunt, propriè ob Adami, ex quo originem trahunt, peccatum, naturali successionis lege, necessitati moriendi subiecti sunt, atque ita tractati, non aliter atque si ipsi perinde atque Adam expressam legem divinam transgressi essent.

Ita per unius obedientiam iusti constituentur multi. Quia hæc opponuntur immediate præcedentibus, manifestum est, *iustos constitui,* non significare, iustos fieri per unius iusti, nim: Christi obedientiam, seu justitiam Christi ipsis imputari, atque

ita ipsos per justitiam Christi, sibi à Deo imputatam, iustos esse, non aliter ac si justitiam, quam Christus loco ipsorum præstitit, ipsi præstitissent. Nusquam enim Scriptura dicit, justitiam Christi nobis imputari; sed nobis propter Christum, justitiam, seu fidem nostram in justitiam imputari. Quæ duo multum diversa sunt. Si verò Apostolus docere voluisset, Christi justitiam nobis imputari, an credibile quidem est, ipsum nunquam hac phrasi, aut æquipollenti, quâ id distinctè enuntiet, usurum fuisse; præsertim cum tam prolixè materiam hanc tractat? Cui accedit, quod passim Scriptura, ut justificationem ac salutem æternam consequamur, à nobis exigit fidem & sanctimoniam, tanquam conditionem necessariò requisitam, & sine quâ eam nemo obtinebit. Vide inter alia *Matth. V. 20. Rom. VIII. 13. 1 Cor. VI. 9, 10, 11. Hebr. XII. 14. 1 Joan. I. 7. III. 7. Apoc. XXII. 14.* & aliis plurimis locis. Si autem D. Jesus nostro loco iustus fuit, & hac suâ justitiâ meruit, ut ea nobis imputetur, nihil à nobis exigi potest, ut ejus participes fiamus: quicquid enim à nobis, tanquam officium, exigi posset, Christus jam loco nostro præstitit & implevit; adeò ut, si nos officio nostro desimus, nihilominus per justitiam Christi, qui omnia officia nostra pro nobis ac loco nostro implevit, nobis imputatam perfectè iusti simus. Si dicant: requiri beneficii illius Christi agnitionem, ac gratam receptionem, per obedientiam nostram, ut nos pro tanto beneficio gratos testemur; quæram rursus: An non gratitudo sit officium nostrum debitum? Atqui si Christus omnia officia pro nobis præstitit, etiam pro nobis gratus fuit. Nulla ergo restat obligatio, quæ nos ad officium illud obstringit: quod enim Christus nostro loco jam præstitit, id Deus à nobis justè exigere non potest. Objiciunt, *1 Cor. I. 30.* dici Christum *nobis à Deo factam justitiam.* Resp. Non dicitur, quod Christus nostro loco iustus fuerit, aut quod justitia Christi nobis imputetur; neque hoc significat phrasis Apostoli; alias dicendum foret, quoniam Christus ibidem etiam dicitur nobis factus esse à Deo sapientia, sanctificatio, & redemptio, quod & illa nobis imputentur: Quod nemo dixerit. Est itaque hic metonymia effecti pro efficiente; & sensus est, quod Christus à Deo nobis sit constitutus autor, vel causa, quod sapientiam, justitiam, sanctificationem & redemptionem consequamur. Eodem sensu, quo *Ephes. II. 14.* vocatur *pax nostra,* id est, causa pacis nostræ, uti verba immediate sequentia ostendunt, *qui utraque fecit unum, & medium parietem maceria solvit.*

Dicuntur ergò *multi*, nimirum omnes credentes, *per unius*, sc. Christi, *justitiam constitui justis*, quia propter Christi justitiam tractantur ut justis. Christus enim perfectâ suâ obedientiâ gratum fuit Deo Patri sacrificium, & obtinuit, ut omnibus in se credentibus, vitamque ex præscripto ipsius emendantibus, imputetur justitia; & à Deo tractentur ut perfectè justis, licet ipsorum justitia non sit perfectâ, sed resipiscentia à peccatis, quæ supponit statum peccati præcessisse; & postquam resipuerunt etiam lapsus quosdam intercurrisse, quos tamen pio studio emendare conantur. Non itaque ob propriam justitiam tractantur ut justis; quia si Deus rigidè cum illis agere vellet, ob peccata justè eos salute excludere, & pœnis condignis punire posset: Sed per & propter justitiam Christi; quia enim per fidem spiritualiter ex ipso regenerati sunt, censentur etiam in sortem illius successisse, & participes redduntur justificationis ad vitam æternam, quam, nisi ex Christo per fidem ac resipiscentiam spiritualiter regenerati essent, sperare non potuissent. Licet itaque justificationem & vitam consequantur, non sine respectu ad suam fidem & justitiam; tamen quia ea multis peccatis est contaminata, non tam ob suam imperfectam, quam ob Christi justitiam perfectam, uti justis tractantur, & vitæ æternæ hæredes sunt. Atque ita Christus, ut causa salutis omnibus in se credentibus, opponitur Adamo, ut causæ mortis suorum posterorum, qui ab ipso usque ad Moysen vixerunt.

Verf. 20. *Lex autem subintravit, ut abundaret delictum, &c.*

Quia Apostolus manifestè in præcedentibus sermonem suum restrinxit ad eos, qui vixerunt ab Adamo ad Moysen, qui fuerunt quasi typus, quo adumbrata fuit gratia divina per Jesum Christum communicata gentibus in ipsum credentibus, & per fidem spiritualiter ex ipso regeneratis; docet jam porro, quis sit status Judæorum quibus Lex data fuit, & cui fini Lex ipsis inservierit. Judæi quippe multum de Lege gloriari, sibi que tanquam Dei fæderatis salutem adscribere soliti erant. Apostolus contra inanem illam gloriationem docet, Legem ipsis id non præstitisse, sed ipsos Lege divinâ esse abusos, ideoque non minus quam gentes indigere gratiâ Dei per Jesum Christum. Dicit itaque; quod *Lex*, nim: Moysi, *subintravit*, sc. inter peccatum Adami, seu statum naturæ, & inter Christum. *Ut peccatum abundaret.* Particula *ita* hic non significat finem: Lex enim à Deo hominibus data est, ut sit regula vitæ, ipsosque erudiat ad justitiam; ideo vocatur *lux*, & *lucet*

na pedibus nostris, Psal. XIX. 8, 9. CXIX. 105. & præsertim Deut. IV. 6, 7. &c. sed eventum, culpâ ac malitiâ hominum Legem transgredientium: quo sensu *ita* legitur Matth. II. 15. Joan. XII. 38. & Gal. V. 17. Sensus itaque Apostoli est: Lex subintravit, atque ita factum est, ut magis abundaverit peccatum. Malitia enim hominum, lege, quæ erat regula justitiæ, abusa est, & ex eâ occasionem arripuit peccato magis indulgendi. Per severa enim Legis interdicta concupiscentia hominum magis irritata fuit ad peccandum, quoniam omnes ferè in vetitum nitimur; quod & confirmat infra cap. VII. 7, 8. &c. Tum & peccata quæ contra Legem expressam committuntur graviora multò sunt iis, quæ sine expressâ lege contra rectæ rationis dictamen committuntur: quia datâ lege nova accedit obligatio nihil contra rectæ rationis dictamen faciendi; ergo illius transgressionem non tantum rationis rectæ, sed etiam legis à Deo expressè latæ violationes sunt: quod eorum enormitatem multum auget: unde & graviore pœnâ dignæ sunt, Luc. XII. 47, 48. Sed & potissimum dicitur peccatum abundasse, quia lege datâ maximè apparuit, ejusque fæditas magis conspicua fuit: *per Legem enim est agnitio peccati*, cap. III. 20. *Esse enim aliquando designat apparere, atque ita, abundare, apparere quod abundet:* uti cap. III. 4. & 7. observavimus: quo sensu etiam voces *πλεονάζειν* & *περισσεύειν* accipiuntur 2 Cor. IV. 15. Lege enim latâ, quæ peccata disertè prohibet, fieri nequit, quin ea manifestæ legis esse transgressionem agnoscantur, atque ita eorum fæditas magis appareat: inde etiam per legem homines magis de statu condemnationis, & de justitiâ divinâ ipsos condemnationi subjiciente, convicti fuerunt. Atque ita apparet, Judæorum statum non minus fuisse miserum, & necessariis ad salutem destitutum, quam gentium. *Ubi verò abundavit peccatum, gratia magis abundavit:* Quo enim miseria, è quâ fit liberatio, major est, ac gravior, eò illustrior & major est liberatio, ejusque magnitudo magis apparet.

Verf. 21. Et hujus gratiæ finis est salus hominum. *Ut sicut peccatum regnavit in morte*, hoc est, homines morti seu moriendi necessitati subjecit: *Ita & gratia regnet per justitiam in vitam æternam; per Jesum Christum Dominum nostrum:* Hoc est; ita & gratia per justificationem ab omnibus peccatis conferat vitam æternam, per Jesum Christum, qui omnibus credentibus non minus Judæis quam gentibus, causa est, quod justificationem & vitam æternam à Deo consequantur. Hoc enim propriè est *regnare*, non tantum imperandi

di jus habere, sed & actu imperium exercere, omniaque ad quæ jus regium se extendit, efficere posse, & quando placet etiam actu efficere. Quia itaque omnes qui peccarunt necessario mori debent, &

qui credunt, per gratiam justificantur ac vitæ æternæ donantur; hinc per prosopopœiam de peccato dicitur, quod regnavit in morte; & de gratiâ, quod per justificationem regnet in vitam æternam.

CAPUT VI.

1. **Q**uid ergo dicemus? Maneamus in peccato, ut gratia abundet?

2. Absit: qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc in eo vivemus?

3. An nescitis, quod quotquot baptizati sumus in Christum Jesum, in mortem ipsius baptizati sumus?

4. Consepulti igitur ipsi sumus per baptismum in mortem; ut sicut Christus excitatus est ex mortuis per gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus.

5. Si enim complantati sumus similitudinis mortis ipsius, sed & resurrectionis erimus.

6. Hoc scientes, quod vetus noster homo simul crucifixus est, ut destruat corpus peccati, ut non amplius serviamus peccato.

7. Qui enim mortuus est justificatus est à peccato.

8. Si verò mortui sumus cum Christo, credimus quod & cum ipso vivemus.

9. Scientes, quod Christus suscitatus ex mortuis, non amplius moritur: mors ipsi non amplius dominatur.

10. Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel; quod verò vivit, vivit Deo.

11. Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro.

12. Ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore, ad obediendum ei in concupiscentiis ipsius:

13. Neque exhibete membra vestra arma injustitiæ peccato; sed exhibete vos ipsos Deo,

tanquam ex mortuis viventes, & membra vestra arma justitiæ Deo.

14. Peccatum enim vobis non dominabitur; non enim estis sub Lege, sed sub gratiâ.

15. Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratiâ? Absit.

16. An nescitis, quod cui vos exhibetis servos ad obedientiam, servi estis cui obeditis, aut peccato ad mortem, aut obedientiæ in justitiam?

17. Gratia autem Deo, quod eratis servi peccati, obediistis vero ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.

18. Liberati autem à peccato, servi facti estis justitiæ.

19. Secundum hominem loquor, propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis membra vestra ut serviant impuritati, & iniquitati in iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra ut serviant justitiæ in sanctimoniam.

20. Quando enim servi eratis peccati, liberi eratis quoad justitiam.

21. Quem ergo fructum habuistis tunc, super quibus nunc erubescitis? nam finis illorum mors [est.]

22. Nunc verò liberati à peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctimoniam: finem verò vitam æternam.

23. Stipendium enim peccati mors [est;] gratuitum autem donum Dei, vita æterna per Christum Jesum Dominum nostrum.

PARAPHRASIS.

1. **O**bjiciet hic Judæus quispiam; Ex dictis sequi, quo plura committuntur peccata, eò gratiam Dei etiam esse abundantiorē; maneamus ergo in peccato, ut, quod peccata nostra plura ac graviora sunt, eò etiam gratia Dei abundantior sit.

2. Absit ut tale quid ex doctrinâ hac elici possit. Nos enim fidem in Christum amplectendo peccato ac fœdæ illi ad peccatum inclinationi valediximus, non aliter ac si planè illi mortui simus: Quomodo ergo hoc cum professione nostrâ conveniet, ut in peccato vivamus?

3. Omnes sumus baptizati in Jesum Christum: scitis autem baptismum habere respectum in Christi mortem; ac proinde illius susceptione nos esse professos propositum obediendi doctrinæ Christi quam morte suâ fancivit, ac fiduciam remissionis peccatorum quam morte suâ nobis im-

petravit; ac proinde sicut Christus mortuus est, ita & nos peccato mortuos esse.

4. Cum enim baptizati sumus, illâ in aquam immersione professi sumus, nos, perinde uti Christus sepultus est, etiam peccato sepultos esse; & subitâ inde emersione nos, sicut Christus per omnipotentiam Patris, in quâ summa ejus gloria elucet, ex mortuis resurrexit, etiam in novam quasi vitam resurgere, & operibus sinceræ pietatis sanctissimæ illius doctrinæ esse discipulos.

5. Si enim per illam cum morte Christi similitudinem quasi in unam cum ipso plantam coaluimus, æquum est ut & per ambulationem in novâ vitâ, & opera professioni nostræ consentanea resurrectionem illius exprimamus.

6. Hoc scientes, quod inveterata peccandi consuetudo, quæ quasi altera in nobis natura fuit, ita in nobis extincta est, non aliter ac si cum Christo esset crucifixa, ut peccatum, quod omnibus corporis nostri membris dominabatur, penitus aboleatur, ita ut non amplius peccato serviamus.

7. Qui enim priore peccandi consuetudine extinctâ peccato mortuus est, ita penitus peccati jugum excussit, ut, sicut mortuus nunquam ad priorem vitam redit, ita & ipse ad priorem peccandi consuetudinem non redeat, nec redire debeat.

8. Si verò peccato mortui sumus, eâque morte similitudinem quandam cum morte Christi ostendimus; credimus quod & in vitæ novitate ambulando etiam vitam Christi in quam è morte resurrexit adumbrare debeamus, ut in futuro sæculo beatè cum ipso vivamus:

9. Scientes quod Christus in vitam immortalem suscitatus, nunquam iterum mori potest, neque mors illi ultra dominetur, ut in eâ detineri possit.

10. Quod enim mortuus est, morte suâ omnium nostrorum peccatorum reatum semel sustulit: quod autem vivit ex morte resuscitatus in vitam immortalem, vivit ad gloriam Patris qui eum suscitavit.

11. Ita & vos existimate, vos per efficax propositum, cujus professionem in baptismo edidistis, peccato mortuos esse, & consentaneè voluntati divinæ in Evangelio revelatæ, sanctè ad gloriam Dei vivere ac porro victuros esse.

12. Ne itaque concupiscentia vitiosa ita in vobis prævaleat, ut vos abripiat ad eas voluptates, quæ ex corpore mortali ac brevi interituro percipiuntur, ut concupiscentiis illis inescati peccato operam detis:

13. Neque membra vestra exhibete tanquam instrumenta ac arma, quibus peccata ac injustitias committatis: sed exhibete vos ipsos Deo, tanquam ex morte spiritali in vitam spiritualem ac sanctam resuscitati; & membra vestra tanquam arma justitiæ, quibus Deo tanquam milites duci ac imperatori obsequium præstetis.

14. Hoc enim si facitis, peccatum vobis non dominabitur, quia non estis sub rigido Legis iugo, sed sub gratioso fœdere Evangelii.

15. Quid ergo? An ex hisce concludemus, si non sumus sub Lege, sed sub gratiâ, ergo licitum nobis est peccato indulgere, neque necesse est, ut de eo vitando multum solliciti simus, quia quando peccavimus de remissione certi sumus? Absit.

16. An nescitis, quod quando quis se operamque suam alicui addicit, eo ipso servus illius fiat, & servitutis suæ fructum ferat; ac proinde qui se peccato addicit ad illi serviendum peccati servus fiat, & servitutis illius fructum reportet mortem: qui verò obedientiæ se addicit, fructum illius reportet justificationem?

17. Gra-

17. Gratias autem ago Deo, quod quidem antea eratis servi peccati; nunc verò sincerè & ex animo obedivistis exemplari sanctæ illius doctrinæ, cui vos auctoramento baptismi devovistis;

18. A peccati autem dominio liberati facti estis servi justitiæ.

19. Utor similitudine desumptâ ab iis quæ inter homines in usu & in vulgari sermone nota sunt, propter intellectus vestri infirmitatem, qui carnalia adhuc sapit, ac cælestia & spiritualia meditari nondum assuevit. Sicut enim exhibuistis membra vestra ad serviendum impuritati & iniquitati, atque actus illi consentaneos committendo continuò facti fuistis peiores; ita nunc exhibete membra vestra ad serviendum justitiæ, ut continuum faciatis in sanctitate progressum.

20. Nam quando peccato serviebatis, nullum cum justitiâ communionem habebatis:

21. Quem ergo servitutis vestræ habebatis fructum? nullum, nisi quem nunc in vobis percipitis, pudorem ac erubescentiam: & mortem, quæ illius finis est.

22. Nunc verò à servitute peccati liberati, & servi facti Deo, habetis fructum vestrum sanctimoniam, per quam gloria Dei illustratur; finem verò vitam æternam.

23. Stipendium enim quod peccatum servis suis rependit, est mors: Donum autem gratuitum, quo Deus servos suos remuneratur, est vita æterna per Jesum Christum.

COMMENTARIUS.

HActenus Apostolus doctrinam de justificatione ex fide in Jesum Christum luculenter exposuit. Ut materiam hanc absolvat, progreditur nunc ad refutationem objectionum, quæ doctrinæ suæ objici poterant, & quas procul dubio crebris cum Judæis habitis sermonibus, contra eam à Judæis objici solere expertus erat. Ac primò quidem, quia duobus ultimis versibus cap. præced. dixerat, peccatum abundasse per ingressum Legis, ut gratia esset abundantior per J. Christum: Inde enascentem objectionem proponit, quod ergo inconveniens non sit ut in peccato maneamus, ut gratia Dei abundantior sit: Atqui cum peccatum sit contra voluntatem divinam, & rectæ rationi etiam adversum, manifestum est eam doctrinam, unde hoc absurdum legitimâ sequelâ elicitur, non esse veram. Hic videtur objectionis hujus, paucis verbis conceptæ, esse sensus.

Verum controvertitur, quem hic Apostolus introducat hoc sibi objicientem, an adversarium? an Christianum? Modus loquendi in responsione ad hanc objectionem adhibitus indicare videtur, eam Christiano tribui: tum, quia passim utitur locutione in primâ personâ: tum, quia responsionem suam confirmat argumentis desumptis à statu Christianorum, qui non permittat, ut in peccatis vivant. Hisce rationibus moti nonnulli existimant Apo-

stolum hanc objectionem sub suâ, vel alterius cujusvis Christiani personâ proponere, quasi quæ ipsi ex dictis inciderit, aut Christiano cuiquam facile incidere potuerit: Si ubi peccatum abundat gratia abundantior est, inde ergo ansam facile arripere possemus in peccato manendi, ut gratia tantò abundantior sit.

Hisce tamen non obstantibus, malim ego esse objectionem Judæi, qui, ut doctrinam Pauli falsitatis convincat, hoc eam absurdo, quod peccato fenestram aperiat, gravare conatur: Contra Judæos enim totâ hac epistolâ disputat. Hanc autem objectionem refellens orationem suam ad Christianos fideles convertit, quorum maximè interest doctrinam, cui fidem præbuerant, à tam fædâ consequentiâ vindicari; ut ita ex religionis Christianæ naturâ ac genio evincat, objectionem illam prorsus esse ineptam, & religionem Christianam illi penitus adversam. Vel, Judæo respondet ex religionis Christianæ genio: Quasi dicat: Ineptè nobis objicis, ex doctrinâ nostrâ sequi, in peccato esse vivendum; tota enim religio quam profiteamur, & omnia illius dogmata peccato directè adversantur. Objectionem itaque ita proponit.

Vers. 1. *Quid ergo dicemus? Maneamus in peccato ut gratia abundet.* Sensus est: Si gratia Dei inde arguatur esse ampla, quod Deus non tantum Adami peccatum remittit,

fit, & mortem ex uno Adami peccato in posteros ejus ad legem usque derivatam per Christum abolevit; & pro ratione aucti peccati etiam gratia divina amplior & major fuit, dum in Christo non ab uno illo peccato, & quod ex eo fluxit damno ac miseriâ, sed à pluribus peccatis ante Christi in terris apparitionem commissis, remissio offertur; Ergo sequitur, quo plura à nobis committuntur peccata, etiam gratiam divinam majorem esse ac amplio-rem: Quid ergo opus ut peccatis valedicamus! quin potius maneamus in peccato, ut quò peccata nostra magis augentur, eò etiam gratia Dei abundantior sit.

Huic objectioni Apostolus non respondet directè; nimirum, non id fluere ex naturâ peccati, sed id esse per accidens, quod aucto peccato etiam gratia Dei abundantior sit: quoniam Deus per impromeritum suum erga genus humanum amorem constituit omnium quæ commiserant peccatorum gratiam facere in Christo Jesu: ac proinde quò plura ac majora fuerunt peccata, etiam majorem ac illustriorem exhibere gratiam. Inde autem male quis inferat, impunè licere quævis peccata committere. Gratia hæc fit resipiscientibus, non autem in peccato perseverantibus. Sicut enim liberum Deo fuit gratiam hanc exhibere, ita pro eadem libertate constituit, ut Messiae tempora sint ultima tempora, & Messiae sacrificium sit unicum illud per quod placari vult; quod si contemnant homines, nulla tum nova ipsis gratia expectanda sit, sed horrendum Dei judicium, quod Evangelio contumacibus constitutum est. Sed maluit uti responsione indirectâ, & è naturâ & genio status illius sancti, in quo Christiani per gratiam divinam constituti sunt concludere, objectionem illam planè esse ineptam ac insulsam. Ut ita occasionem habeat Judæo ostendendi religionis Christianæ sanctitatem, & quantoperè illi repugnet, peccato operam dare.

Verf. 2. Dicit ergo: *Absit: Qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc in eo vivemus?* Ut distinctè explicemus, quid sit, *peccato mortuum esse*, sciendum omnes nostras actiones dirigi à constitutione quâdam animi nostri: quamdiu homo actiones edit illi constitutioni consentaneas, ea in illo, aut ipse in illâ vivere dicitur. Oritur autem in ipso constitutio illa per serium & efficax propositum, quo se homo totum in certas quasdam actiones inclinat: accedente autem crebrâ earundem actionum repetitione, per consuetudinem illam tandem enascitur habitus, qui hominem ad actiones habitui consentaneas admodum proclivem reddit. Si succedat efficax propositum in

in contrarium, sequitur etiam cessatio à prioribus actionibus, & inclinatio in actiones habitui priori contrarias; quæ si crebrò iterentur, novus sensim oritur habitus, priorque debilitatur, ac tandem penitus exstinguitur. Ita in animo hominis aliud exsurgit principium, quod ejus actiones moderatur, & quo prius in ipso exstinguitur. Dicuntur ergo Christiani *mortui peccato*, quia priorem illam inclinationem ad peccandum, ex peccati habitu in ipsis dominantem, jam superaverant, per efficax propositum peccato amplius non indulgendi; & actiones proposito isti consentaneas; ita ut ipsorum actiones à novâ quam priore expulsâ sibi acquisiverant dispositione dirigantur: & nunc in ipsis aversio à peccatis, quibus antea addicti erant, oriatur. Commodè hoc exprimitur voce *mortis*: similitudine desumptâ à morte naturali, quæ tamen non secundum omnem latitudinem omnesque circumstantias applicari debet; sed tantum quousque materiæ, cui illustrandæ & explicandæ adhibetur, natura permittit. Mors in naturalibus non tantum significat vitæ, & omnium actionum vitalium absentiam; sed & omnimodam ad eas præstandas impotentiam. Secundum illam latitudinem in sensu figurato accipi non debet; alias sequeretur, hominem qui peccato mortuus est, nullum posse committere peccatum. Quod experientia falsitatis redarguit. Non aliud itaque in spiritualibus mors significat, nisi absentiam ejusmodi actionum quibus homo mortuus dicitur, nullâ habitâ ratione, an in ipso reliqua sit potentia contrarium faciendi, nec ne. *Mortuus ergo peccato* dicitur, qui animi illam dispositionem in malum inclinantem, unde subinde actus præceptis divinis & rationis naturalis dictamini contrarii prodibant, exstinxit, atque ita peccato valedixit, non tantum animo, sed & totâ suâ conversatione, & actibus externis. In tali enim eorum statu peccatum ipsis est quasi mortuum, & ipsi mortui peccato, quia nullum jam commercium cum peccato habent, actionesque ipsorum à contrario principio diriguntur.

Hinc jam facile colligi potest, quid sit *vivere in peccato*; nim: peccato indulgere, seu talem in se habere dispositionem, quæ nos subinde incitat ac peccandum: tum enim peccatum vivit in nobis, & nos in peccato. Qui sunt duo status sibi mutuò directè adversantes. Quando itaque dicit Apostolus, *qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc in eo vivemus?* sensus non est, quomodo in eo vivere possumus? Licet enim duæ dispositiones contrariæ, & contrariorum actuum principia, simul non possint in eodem homine consistere, sed una

una alteram expellat : atque ita hoc respectu dici possit, quando nos mortui sumus peccato nos non posse simul in eo vivere ; sicut *Rom. VIII. 7.* dicitur , quod *sapientia carnis legi Dei se subicere non possit* ; attamen hoc hic non intendit Apostolus : Sed ; non est consentaneum , ut in peccato vivamus. Perinde uti *Gal. II. 18.* Nam , uti vidimus , dispositio quæ in homine est principium actionum , per contrarias actiones crebrò repetitas extinguere potest ; & sic patet , etiam contrariam dispositionem priori posse succedere : Sed extincto peccato , & hominibus à Deo in statu illo constitutis , quo peccato mortui sunt , planè inconveniens est , ut in peccato vivant : quia status ipsorum peccato directè contrarius est. Et sic optimè hanc objectionem refellit , & ostendit insulsam esse. Quod enim ratio non permittit fieri , ab eo homo rationem ducem sequens totus abhorret : adeò quidem , ut Scriptura quandoque *non posse fieri* dicat , quod rationi adversatur : ut *Matth. IX. 15. Aët. IV. 20.*

Consequentia hæc quia manifesta est , probatione nullâ indiget. Verum antecedens probat Apostolus , quod Christiani peccato mortui sunt , argumento desumpto à baptismo , & professione , quam baptismum suscipientes ediderant : quod argumentum pluribus prosequitur & confirmat.

Vers. 3. An nescitis , quod quotquot baptizati sumus in Christum Jesum , in mortem ipsius baptizati sumus ? Quia res adeò clara erat , ad propriam ipsorum conscientiam provocat. q. d. vobis omnibus notum est. Simili modo dicit , *1 Cor. VI. 9, 10. Baptizati in Christum* dicuntur , qui credentes in Christum sunt baptizati , & baptismo testantur fidem suam in Christum , & obsequium doctrinæ ipsius profitentur. Quod ex administratione baptismi patet , prout primò usurpatus fuit à Joanne : ab ipso enim baptizati profitebantur propositum resipiscentiæ à peccatis in quibus hætenus vixerant , & spem remissionis eorum à Deo obtinendæ : Inde vocatus est *baptismus resipiscentiæ in remissionem peccatorum* : *Marc. 1. 4. Dominus Jesus suo baptismo etiam adjecit specialem professionem nominis sui , & mandatorum suorum observationis , quâ quicumque baptizabantur se ei auctorant ac devotebant.* Unde dicuntur *baptizari in nomen ipsius* , *Aët. II. 38. XIX. 5.* vel , quod idem est , in nomen Patris , Filii , & Spiritus Sancti ; *Matth. XXVIII. 19.*

In mortem ipsius baptizati sumus , id est , cum respectu ad mortem ipsius : Quia qui baptizabantur profitebantur fidem suam in Christum , ut redemptorem ac Servatorem

suum : & quia mors ipsius maximè in negotio redemptionis est efficaciam , multiplicemque ad salutem nostram respectum habet , non potest quis fidem in Christum profiteri , nisi etiam eum pro se mortuum credat. Baptismus ergo suscipi nequit , nisi cum respectu ad mortem Christi , quâ non tantum doctrinam suam ut divinam confirmavit , & fædus novum tanquam victima fæderalis sancivit : Sed & tanquam victima propitiatoria pro peccatis nostris Deo Patri suo nos reconciliavit , æternamque pro nobis redemptionem impetravit. Præterea , mors Christi fuit figura mortis nostræ spiritualis , quâ peccato ac mundo morimur. Et hoc respectu baptismus hic consideratur , illeque respectus in seqq. prolixius enarratur usque ad *vers. 12.* Baptismus autem non est medium per quod peccato morimur ; sed externa testificatio propositi interni , quod per fidem concepimus , illiusque propositi per publicam solennis illius ritus susceptionem obsignatio. Quia enim ejus susceptione profiteamur , nos agnoscere doctrinam Christi esse divinam , propositumque doctrinæ ipsius consentaneè vivendi , ac proinde & peccato moriendi , declaramus , sequitur nos in baptismo professionem edere , quod peccato mortui simus. Quia verò mors nostra spiritualis , cujus mors Christi figura est , per baptismum egregiè adumbratur , dicimur quotquot baptizamur , nemine excepto , in mortem Christi baptizari. Idque Apostolus plenius illustrat verbis sequentibus :

Vers. 4. Consepulii enim sumus cum illo per baptismum in mortem. Alludit ad morem baptizandi , non hodiernum , qui sit aspersione aquæ ; sed qui olim in primitivâ Ecclesiâ fiebat per totius corporis immersionem in aquam , brevem in aquâ moram , & subitam rursus ex aquâ emersionem. Quia itaque Christus non tantum mortuus , sed & sepultus est ; etiam exinde deducit , qui cum Christo mortui sunt , eos etiam in baptismo cum Christo sepultos esse. *Cum Christo* , est , sicut Christus ; ut *Rom. VIII. 17. Coloss. III. 1. 2 Tim. II. 11, 12.* Ita tamen , ut baptismus sit figura & tessera spiritualis nostræ sepulturæ. Illâ enim immersione in aquam , & mora sub aquâ , quæ sepulturam repræsentat , adumbrabant baptizati , se peccato sepultos esse. Adeò ut mortuum & sepultum esse peccato , significet , testari se mortuum & sepultum esse : perinde ut *1 Cor. X. 16, 17.* ubi poculum benedictionis quod bibimus vocatur *communio sanguinis Christi* , & panis quem frangimus , *communio corporis Christi* : quia potu vini ita cum gratiarum actione effusi , & esu panis fracti , testamur nos cum sanguine & corpore

pore Christi communionem habere. Eodem sensu etiam *vers.* 2. possumus dici, peccato esse mortui, quia professionem edidimus, nos peccato velle mori, feriumque de peccato per sinceram resipiscentiam deferendo propositum concepisse. Et illi professioni optimè congruit illa interrogatio: quomodo ergo in peccato vivemus? Quia ea professio non permittit, ut in peccato vivamus. Continuat porro Apostolus hanc allusionem:

Ut sicut Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in novitate vitæ ambulemus. Dicit Christum surrexisse à mortuis *Ἀπὸ τῆς δόξης ἔκ πατρὸς*, quod propriè significat, *per gloriam Patris*, id est, per potentiam; quia in eâ potentiâ, quâ Christus ex morte suscitatus est, gloria Dei Patris elucet, *Eph. I. 19.* Alii vertunt, *in gloriam Patris*; ut resurrectionis Christi finis sit gloria Patris. Hæc autem resurrectio, quia est figura nostræ resurrectionis spiritualis in vitæ novitatem, id est, in novam vitam, quæ per subitam ex aquâ emersionem adumbratur, ideò dicimur in baptismo cum Christo in novam vitam resurgere, id est, professionem edere, quod in novam vitam resurgere constituimus, in vitam nempe sanctam ac piam, & præceptis Evangelii respondentem. Et huc quidam, per exiguam ordinis verborum immutationem, referunt verba, *in gloriam Patris*, ut nos in novitate vitæ ambulemus in gloriam Patris; ita ut duo baptismi sint fines: unus intermedius, ambulatio in novitate vitæ; alter ultimus, gloria Dei: Ambulatione enim Christianorum in novitate vitæ gloria Dei illustratur, *Matth. V. 16. 1 Pet. II. 12.* Illud jam porro plenius illustrat.

Vers. 5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis ipsius, sed & resurrectionis erimus.

Quoniam dixit nos non tantum mori peccato, sed & in novam vitam resurgere, ad exemplum Christi, qui mortuus est, & in vitam immortalem surrexit, ejusque propositi nostri professionem edere susceptione baptismi, in quo luculenta illius sit repræsentatio; id porro novâ similitudine confirmat, desumptâ à furculo, qui arbori inseritur, atque ita in eandem arborem coalescit, ejusdemque succi & alimenti cum reliquâ arbore particeps est, non aliter, ac si jam à naturâ arboris illius pars fuisset: & ita alimento quod è radicibus in truncum propagatur nutritur, ut & folia ac fructus proferat. Eodem modo dicit nos *complantatos esse per similitudinem mortis ejus.* Quoniam baptismum suscipiendo testati sumus animi nostri decretum, peccato moriendi, in eoque aliquam cum morte Christi similitudinem

ostendendi; & quidem virtute mortis Christi, per quam Christo per fidem inserti peccato ex animo valedicimus, atque ita succo ac alimento spirituali, quod à Christo in nos propagatur, imbuti, membra corporis illius mystici sumus, perinde quasi in unam cum ipso plantam coaluissimus. Si ita sumus una eademque cum ipso planta per similitudinem mortis ejus, *erimus etiam per similitudinem resurrectionis ejus*: Hoc est, æquum est ut & conformes ei simus in resurrectione, hoc est, è peccato resurgentes in novitate vitæ ambulemus, operaque sancta doctrinæ ipsius & professioni nostræ consentanea faciamus. Tum enim Christus vivit in nobis, *Gal. II. 20.* & Christus in nobis formatur, *Gal. IV. 19.* Ita quandoque *facere aut esse* dicitur quis, quod *facere aut esse* eum oportet: *Malach. II. 7. Rom. XIII. 4. 1 Tim. VI. 8.* Atque ita resurrectio ex morte significabit resurrectionem spiritualem è peccato, ut *Eph. V. 14.* Quod si de propriè dictâ resurrectione ex morte accipias, sensus erit; olim etiam Christo similes erimus in resurrectione ex mortuis. Prior autem sensus propriè hic respicitur; nam similitudine hac vult probare Christianorum obligationem ad vitam sanctam. Posset tamen uterque sensus conjungi, ut sit hortatio ad officium, quo obligati sunt ad similitudinem resurrectionis Christi in novam vitam resurgere; & incitatio ad alacrem officii illius præstationem, è præmii spe petita, quod ita ad exemplum Christi etiam in vitam beatam & immortalem sint resurrecturi: juxta *Rom. VIII. 11.*

Vers. 6. Utrumque membrum, tam de morte quam resurrectione, jam porro aliis verbis plenius declarat: *Hoc scientes, quod vetus noster homo simul crucifixus est.* *Vetus homo* est consuetudo peccati, in quâ ante fidem & conversionem suam vixerunt. Vocatur ea *homo*, quia per consuetudinem nascitur in nobis quasi altera natura. Est nimirum in nobis à naturâ principium operandi, quod à temperamento corporis nostri multum dependet, adeò ut omnes maximè inclinemus in eas actiones, quæ cum temperamento nostro convenientiam habent: quia illæ nobis gratæ & jucundæ esse solent: bonum autem jucundum sui solius causâ, & alia omnia propter id diligimus. Sed quando actionibus quibusdam assuescimus, sensim illa dispositio particularum minutissimarum corporis nostri, ex quorum mixturâ temperamentum oritur, immutatur, ita ut eadem illa, quæ antea cum illis similitudinem habebant, non amplius iis congruant, sed alia quibus jam assueti sumus: & illa similitudo per consuetudinem intro-

introducenda nunc voluptatem conciliat iis quibus homo assuevit, & novum agendi principium in eo excitat: adeo ut jam grata ac jucunda ipsi sint omnia, quibus assuevit; alia verò, licet ante novam hanc consuetudinem gratissima, nunc insuavia sint ac molesta. Ita consuetudo prius agendi principium exstinguit, & novum introducit. Sic vocatur altera natura, & alter homo qui in homine dominatur. Et hoc respectu peccato corpus, & membra tribuuntur, *Rom. VII. 21. Coloss. III. 5.*

Vocatur peccandi consuetudo *vetus* homo, oppositè ad novum hominem, seu novam vivendi rationem, quam Christus præscripsit: Quia est illa vivendi ratio, cui jam olim, imò jam ab initio, homines assueti erant, cui singuli jam à pueritiâ, statim atque rationis capaces esse cæperint, se applicabant; quæque porro aut pravâ institutione, aut exemplo, accedente propriâ concupiscentiâ, à majoribus in posteros propagata fuit; & quæ hucusque in mundo obtinuerat. Illi opponitur *novus* homo, qui in Christo Jesu conditus est in justitiâ & sanctimoniâ vitæ, *Eph. IV. 22, 23, 24. Coloss. III. 9, 10.* id est, nova illa vivendi ratio, à Jesu Christo præscripta, quâ peccato valedicimus, & sanctitati operam damus, atque ita novum in nobis ostendimus operandi principium, quod nos ad opera sancta incitat & impellit: Ita ut nunc quasi nova in nobis sit natura, seu novus homo; qui *conditus* dicitur *secundum Deum*, & *renovatus secundum imaginem ejus qui ipsum creavit*: Quod non de creatione primâ est intelligendum, sed de creatione secundâ seu novâ, quâ novus homo à Christo est renovatus, in sanctitate & justitiâ, ut ita sit conformis regulæ, quam Christus nobis præscripsit, & vitæ suæ exemplo expressit. Quo sensu vox *ἀλλοθεν* accipitur: *Eph. II. 10, 15. & ἀλλοις*, *2 Cor. V. 17.* nec non *ἀλλομα*, *Jacob. I. 18.*

Hunc veterem hominem dicit *simul* esse crucifixum, nim: cum Christo. Crucifixus omni operandi facultate spoliatus est, ac tandem in cruce exspirat, atque ita totus exstinctus est & periit; præterea crucifixio maximo cum dolore ac cruciatu est conjuncta: Ad eum modum *vetus* homo dicitur crucifixus, quia penitus est abjectus & exstinctus, ita ut nullam amplius actiones nostras dirigendi facultatem aut potentiam habeat. Quod autem *cum Christo* crucifixus dicitur, non propriè significat, quod virtute crucis Christi *vetus* illa vivendi consuetudo exstincta sit: Quamvis enim hoc verum sit, nemoque de eo ambigere possit, juxta *Eph. II. 15. & Coloss. II. 13, 14.* Non tamen Apostolus hic propriè docet, quid ipse Christus egerit

in cruce ad peccatorum nostrorum destructionem; sed quid Christiani baptismi susceptione ipsi egerint; nimirum sancto atque efficaci proposito omnem peccato vim ademerint, non aliter ac si illud cruci affixissent, perinde atque Christus cruci affixus fuit. Illo enim efficaci proposito omnis veteri peccandi consuetudini vis ademta est, non aliter atque si cruci affixa fuisset. Sic dicitur *Gal. V. 24. qui Christi sunt, carnem crucifixerunt cum concupiscentiis. & VI. 14.* Apostolus ait, quod *per crucem Christi mundus ipsi sit crucifixus, & ipse mundo.* Vide & *Coloss. II. 14.* Atque ita ostendit, per baptismum Christianos professionem edidisse, se per omnia Christo similes futuros. Et licet antea dixerit eos cum Christo mortuos esse peccato, voluit hic idem effectum denuò exprimere phrasi, quod *vetus homo sit cum Christo crucifixus*, ut indicet, hanc peccandi consuetudinem maximâ cum molestiâ ac dolore esse abjectam: Veterem enim consuetudinem exuere difficile, & à gratis nobisque jucundis abstinere molestum est, ac cum dolore conjunctum. Addi tamen posset, crucifixionem hanc fieri virtute & efficaciâ crucis Christi, ad quam fideles respiciunt: Quia enim considerant Christum propter peccata sua crucifixum, & tam dira passum, efficax concipiunt propositum, peccato in posterum valedicendi: qui etiam mortis Christi cruentæ pro nobis finis fuit, *Tit. II. 14. 1 Pet. II. 24.*

Ut destruat corpus peccati. Peccato corpus tribuit, quia peccandi consuetudo quædam quasi natura in nobis est, quæ omnibus membris corporis nostri dominatur. Perinde uti eam vocavit *veterem hominem*, ita nunc eam vocat *corpus peccati*: & *Coloss. III. 5.* illi tribuit membra. Et eleganter quidem; quia sicut corpus nostrum multis constat membris; ita peccandi consuetudo est compages quædam, quæ ex pluribus ac diversis actionibus coaruit. Illud dicit *destrui*, hoc est, penitus exstingui & aboleri. Hoc enim propriè est *καταργεῖν*: ut *1 Cor. I. 28. VI. 13. Hebr. II. 14.* Hujus autem annihilationis finis est, *ut non amplius serviamus peccato.* Figurata hæc est locutio, perinde uti præcedentes, quæ proinde secundum omnem latitudinem applicari non debet, adeo ut quicquid in servitute corporali, idem etiam in spirituali secundum omnes circumstantias locum habeat; sed solummodo, quantum materiæ, cui explicandæ & illustrandæ adhibetur, conditio permittit. Non enim ita argumentari licet, servus non potest seipsum à servitute liberare: ergo & servi peccati illius dominium excutere non possunt; sed requi-

ritur ut Deus virtute irresistibili ipsum è peccati servitute eruat. Quamvis enim verum sit, hominem ex seipso peccati dominium excutere non posse, sed requiri prævenientem Dei gratiam, cujus virtute & auxilio peccatum debelletur. Attamen eâ concessâ requiritur porro studium & industria hominis, ut viribus sibi à Deo concessis rectè utatur; quod tamen per propriam culpam negligere potest. Nemo dicet, licet justis *servi justitiæ* vocentur, justum non posse deferere justitiam suam, & in peccatum incidere: idem itaque nec de servis peccati dici potest. Sed præterea magna inter corporalem & spirituales servitutem est discrepantia: Illam enim ordinariè inviti sustinent homines: hanc non nisi voluntariè: nam nemo nisi volens peccati servus esse potest: invitus non peccat. Unde sequitur, ad peccati dominium excutiendum aliud nihil requiri, quam seriam, efficacem ac constantem voluntatem, peccato amplius non serviendi: Illa ubi adest, omnis peccati vis exstinguitur, & peccato exstincto, etiam dominium ejus cessat. Servire enim est domino subesse, illiusque jussibus obsequi. Qui se in eum statum vindicavit, ut domino nihil ultra in ipsum sit juris, servus amplius non est.

Verf. 7. Rationem hujus sui dicti addit: *Qui enim mortuus est, justificatus est à peccato.* Quoniam hæc coherent cum antecedentibus, sequitur hic Apostolum loqui de homine qui peccato mortuus est; crucifixo enim in nobis vetere homine, seu exstinctâ priore peccandi consuetudine, peccato mortui sumus. Qui autem peccato mortuus est, dicitur justificatus esse à peccato. Vocem *justificandi* in hac epistolâ sensu forensi accipi, pro justum pronuntiare, & tanquam justum tractare, antea ostendimus. Accommodatè itaque ad hanc significationem sensus horum verborum erit: qui peccato mortuus est, etiam à reatu peccati est absolutus, & tanquam justus à Deo tractatur. Verum si scopum Apostoli, & filum sermonis ipsius in hoc capite videamus, ille requirere videtur, ut *justificari à peccato* significet, planè liberum esse à peccato, adeò ut talis amplius non peccet, nec etiam in posterum peccare debeat: Quia toto hoc capite id unum agit, ut ostendat, gratiam divinam nullam præbere occasionem in peccato manendi; sed per eam nos validissimè obligari ad peccato moriendum: ergo illi scopo consentaneè concludit, eum qui peccato mortuus est, ita penitus peccati jugum excussisse, ut ab eo sit liber; & perinde sicut mortui nunquam ad priorem vitam redeunt, ita & ipse ad priorem peccandi consuetudinem agrè redeat, per-

inde ac si ad eam redire non possit, & ad eam redire nunquam debeat. Ostendit enim Apostolus toto hoc capite, quodnam hominis Christiani, per gratiam Christi à reatu peccati liberati, officium sit, & ad quid per gratiam illam sit obligatus. Et sic idem dicit, quod Petrus 1 *Epist. IV. 1.* *Christo igitur passo in carne, & vos eadem cogitatione armamini, quia qui passus est in carne, desit à peccatis.* Cum Petrus dixit, *desit à peccatis*; Paulus hic ait, *justificatus est à peccato*; & idem uterque significare videtur. Ne tamen ab ordinariâ vocis *justificandi* in hac epistolâ significatione prorsus recedamus, possemus utramque conjungere; ut sensus sit, *qui mortuus est*, nimirum peccato, *justificatus est à peccato*, id est, liberatus à dominio peccati, ideoque non amplius peccat, nec peccare debet; & à reatu peccati est absolutus: atque ita nihil quicquam cum peccato negotii habet.

Ita illustrato priore, de similitudine nostrâ cum morte Christi, membro, pergit nunc ad alterius, de similitudine nostrâ cum Christi resurrectione, declarationem.

Verf. 8. *Si verò mortui sumus cum Christo, credimus quod & cum ipso vivemus.* Vivere cum Christo dupliciter dici possumus; vel in hoc sæculo vitam degere sanctam, & à peccatis alienam, quæ adumbrata est resurrectione Christi ex mortuis in vitam immortalem. Et tum sensus est: Quoniam mortui sumus peccato, eâque morte similitudinem quandam ostendimus cum morte Christi: sequitur quod & in vitæ novitate ambulare debeamus, eâque vitâ sanctâ aliquatenus adumbrare vitam Christi immortalem, in quam è morte resurrexit. Et sic omnia optimè coherent cum antecedentibus & consequentibus. Vel potest accipi de statu futuri sæculi, quod cum Christo beatè simus victuri. Et huic explicationi favere videtur vox *vivemus*, in futuro tempore, & quod dicat Apostolus, nos credere quod cum Christo victuri sumus, quod non præsentem, sed futurum statum indicare videtur: fides enim non præsentia, sed futura respicit. Et sic Apostolus, adhibitâ promissione vitæ æternæ, eos tanquam valido stimulo ad peccato moriendum excitaret. Quia uterque sensus bonus ac pius est, possumus utrumque conjungere: Si peccato mortui sumus, ad similitudinem mortis ipsius, credimus quod etiam, juxta similitudinem vitæ ipsius in quam resurrexit, hic justè, & in futuro sæculo unâ cum Christo beatè simus victuri in cælo. Utraque enim resurrectio aliquando simul significatur; ut *Rom. VIII. 11. Phil. III. 10, 11. Coloss. III. 1, 2, 3.*

Verf. 9.

Verf. 9. Certitudinem hujus nostræ vitæ cum Christo probat: *Scientes quod Christus excitatus ex mortuis jam non amplius moritur*: nam excitatus in vitam immortalem, nunquam iterum mori potest. *Mors illi ultra non dominatur*; quia nec mori, nec in morte detineri potest; in quo propriè mortis dominium consistit: & licet mortuus fuerit, non tamen reliquorum instar hominum naturali quâdam necessitate mortem subiit; sed volens, ut se Patri in omnibus morigerum præstet, & morte suâ se hostiam beneplacentem Patri pro nobis offerret: Unde & ipse dicit, quod nemo animam suam à se auferat; sed ipse eam ponat: *Joan. X. 18.* Ex morte autem resuscitatus mortem superavit.

Verf. 10. *Quod enim mortuus est, peccato mortuus est semel.* Dicitur hoc respectu nostrorum peccatorum: semel defunctus est malis quæ peccata nostra merebantur, ut esset victima pro peccatis nostris; ut est *Matth. XX. 28.* *1 Cor. XV. 3.* & illâ unicâ oblatione in perpetuum omnium nostrorum peccatorum reatum sustulit. Itaque semel mortuus, & suscitatus, amplius mori non potest. *Quod autem vivit, vivit Deo.* Longè alio sensu D. Jesus Deo vivere dicitur, quam nos *vers. seqq.* Nos enim Deo vivimus, obtemperando ejus mandatis: Ita D. Jesus ex morte resuscitatus Deo non vivit: nam morte suâ totum obedientiæ suæ opus explevit, & ob illam obedientiam à Patre est exaltatus, & gloriôsè regnat in cælis. Sed dicitur vivere Deo, quia vivit ad gloriam Patris, qui eum suscitavit, & gloriâ ac honore super omnia exaltavit, *Phil. II. 9, 10, 11.*

Hoc exemplum Christi jam propius ipsis applicat, ut ostendat statum gratiæ in quo per Christum constituti erant, ipsos obligare ad peccato moriendum, & sanctè vivendum.

Verf. 11. *Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viventes autem Deo in Christo Jesu Domino nostro.*

Diximus in explicatione *vers. 2.* omnes nostras actiones dirigi à quadam animi constitutione, quæ in nobis dominatur: quamdiu illi consentaneè agimus, illa in nobis vivere dicitur; quando contraria agimus, ea in nobis extincta aut mortua dicitur. Ante fidem in Christum in hominibus dominabatur peccatum, seu vitiosus habitus peccandi consuetudine contractus; illiusque respectu dicuntur illo in statu fuisse *mortui in peccatis.* Credentes autem hic dicuntur *mortui peccato*, quia proposito efficace resipiscentiæ peccati vim exstinxerunt, ita ut peccati habitus ultra actiones ipsorum non direxerit: Propositum illud efficax in baptismo testati sunt, ejusque publicam edidere professionem:

Itaque eo respectu dicuntur *peccato mortui*; id est, solenni baptismi susceptione publicam edidisse professionem, se serium & efficax concepisse propositum, peccato in posterum operam non dandi: Sic habitus ille prior in ipsis elanguit, & sensim accedente contrario habitu prorsus extinctus est. Ita ergo, inquit, existimate, vos professionem edidisse quod peccato mortui sitis: *Deo autem vivere*, id est, quod consentaneè voluntati divinæ, & ad gloriam Dei victuri sitis: sic *Deo & Christo vivere* accipitur *2 Cor. V. 15.* *1 Pet. IV. 2.* Addit, *in Christo Jesu Domino nostro*: id est, prout Deus per Jesum Christum in Evangelio suam voluntatem declaravit, multò perfectius atque expressius, quam olim in Lege: Opera legis ergo Deus non requirit, sed Evangelii, quæ ex fide in Christum proficiuntur. Vel sensus esse potest, *in Christo Jesu*, id est, in fide Jesu Christi existentes, seu per fidem Christo infiti; ut est *Rom. XVI. 7.* ita ut sensus sit, ipsos, qui sunt in Christo, id est, fideles & Christiani, obligatos esse Deo vivere.

Verf. 12. *Ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore*: Quia dixit, quod Christus ex morte resuscitatus denuò non moritur, & mors illi ultra non dominatur; ut similitudinem Christianorum cum hoc Christi statu ostendat, postquam dixit eos mortuos peccato & Deo vivere, illi porro superstruit hanc monitionem: *Ne igitur regnet peccatum in mortali vestro corpore.* In peccato duo distinctè sunt consideranda, ipse actus peccandi, quo legem Dei transgredimur; & propensio ad peccandum, quæ post commissum peccati actum in animo nostro remanet: Quia enim homo peccatum committendo dulcedinem peccati, carni suæ gratam, expertus est, concupiscentia ipsius magis accenditur; & unoquoque peccandi actu magis magisque exardescit, homoque ad peccatum iterandum, ut voluptate sibi gratâ fruatur, magis excitatur; ac sensim consuetudine invalescente ita tandem abripitur, ut quâvis oblata occasione peccatum avidè committat; & licet illius turpitudinem agnoscat, impotentem tamen se ad peccati illecebris resistendum experiatur. Et hæc animi constitutio, quia ex peccato ortum ducit, & hominem subinde ad peccata inducit, hic *peccatum* vocatur, ut & *Rom. VII. 17.* Illique dominium in hominem tribuitur, figuratâ locutione, quâ tanquam persona dominatum in nos exercens describitur. Sic tribuitur alibi peccato nativitas, *Jacob. I. 14, 15.* vita & operatio, *Rom. VII. 8, 9, 23.* stipendium, infra *vers. 23.* & partus *Jacob. I. 15.* Eâdem figurâ, quâ *1 Cor. XIII. 4.* *Tt 3* & *seqq.*

& seqq. charitas tanquam persona describitur. Dominatur autem peccatum homini, quando concupiscentia vitiosa adeo pravalet, ut eum ad omnia desideriiis suis grata abripiat, & peccati dulcedo in ipso prædominatur fræno rationis: tunc enim ratio succumbit concupiscentiæ, & in illâ pugna rationis cum carne caro dominium obtinet. Et non sine causâ Apostolus hoc adeo seriò commendat fidelibus recens converfis: Quia licet susceptione baptismi publicam efficacis sui ac serii propositi peccato in posterum non amplius serviendi professionem edidissent: tamen quia contrariâ bonum faciendi consuetudine illecebras peccati non omninò exstinxerant, & facilè, nisi continuò vigilarent, illius deliciis inescati, ad priorem statum relabi poterant; ideo tam seriò id inculcat; & hoc ita urgendo validè objectionem insulsam, quasi doctrina Evangelii peccandi licentiam concedat, refellit.

Non autem dicit; Ne regnet peccatum in vobis, sed, *in mortali corpore vestro*: Quia peccatum ex corporis nostri concupiscentiis oritur, & per membra corporis nostri peragitur. Illud autem vocat *mortale*, ad designandam illius vilitatem; quoniam enim mortale est, & brevi perituum, ideo indignum, ut ob voluptatem brevi evanituram, præcepti divini reverentia abjiciatur, & vita æterna contemnatur. Quidam autem interpretatur, *in mortuo* vestro corpore; quod nempe, ut dixit, peccato mortuum est: Et tum corpus significabit integrum hominem, perinde ut *cap. XII. 1.* Et tum monitio nititur ratione desumptâ à statu ipsorum, quod mortui sint peccato; proinde maximè inconveniens sit, ut sinant peccatum sibi dominari. Prior autem explicatio mihi præferenda videtur.

Ad ei obediendum in concupiscentiis ipsius. Potest in nobis excitari concupiscentia per objecta quædam corpori nostro grata, vel ingrata. Oblato nobis objecto carni nostræ grato, statim in nobis excitatur concupiscentia eo fruendi: ingrato vero carni nostræ oblato, abhorrentia & fuga. Hos motus primò primos, si ulterius non procedant, hic non respicit Apostolus; neque illi sunt in potestate nostrâ, nec peccata propriè dicta. Loquitur enim de tali peccati dominio, quo obedimus peccato in concupiscentiis ipsius: finis enim concupiscentiæ carnalis est, ut homo ea faciat, quæ ipsi consentanea sunt: quamdiu eò non abreptus est, non obedit: obedire enim est, facere quod nobis ab eo qui in nos imperium habet præscribitur. Obedientia hæc primò ac propriè residet in voluntate, quando homo liberè ac volens peccato consentit,

eaque facit quæ peccatum concupiscit. Hoc autem dupliciter fit: vel directè, quando homo sciens ac volens post maturam deliberationem peccatum facere discernit; ut David, *2 Sam. XI.* vel indirectè, quando concupiscentiæ turpi non resistit, sed eam fovet, & aliquamdiu in se hædere permittit, ita ut contemplationi voluptatis, quam ex peccato carni suæ grato exspectat, unicè intentus, legis divinæ obliviscatur, & peccati dulcedine ita præoccupetur, ut in illud consentiat. Sed quia interna illa, quæ voluntate fit, obedientia, etiam eò tendit, ut membra externa sibi subjiciat, tanquam instrumenta, quibus externus actus peragitur, per quem obedientia absolvitur & consummatur; ideo addit:

Vers. 13. *Neque exhibete membra vestra arma injustitiæ peccato.* Similitudine à certamine desumptâ vetat membra nostra exhibere instrumenta, quibus externum peccati actum committamus. Ita ut peccatum hic comparetur duci aut imperatori; nos militibus illi obedientiam præstantibus; membra nostra armis, quibus utimur ad imperatoris nutum, obedientiamque nostram erga ipsum testamur; oculis nimirum ad concupiscendum, linguâ ad calumniandum, manibus ad nocendum; atque ita porro.

Sed exhibete vos ipsos Deo tanquam ex mortuis viventes. Per ipsos, oppositè ad membra, de quibus locutus est, & mox iterum loquitur, intelligit ipsorum animum ac voluntatem: hæc enim in homine præcipua sunt, & homo ipse rectè vocantur; qui enim animo ac voluntati hominis dominatur, in totum hominem imperium obtinet, eumque dirigit ac ducit quocunque vult: ideoque passim exigitur, ut omnia quæ Deo præstamus officia ex corde, seu animo proficiantur, *Matth. XXII. 37. Act. VIII. 37. 2 Tim. I. 5.* Qui verò animo non dominatur, quantocunque videatur dominio gaudere, nil nisi domini umbram habet; actusque, qui videntur actus esse obedientiæ, sunt tantum simulati & coacti. Seipsum itaque Deo exhibere debent. Et rationem hujus officii reddit, *tanquam ex mortuis viventes*; hoc est, à Deo ex mortuis in vitam spiritualem resuscitati, ut est *Eph. II. 10.* & viribus ad id præstandum instructi. Ratio desumpta est à decoro & æquitate officii quod exigit: Omninò enim æquum est, ut qui à Deo in vitam spiritualem sunt resuscitati, etiam seipsum exhibeant ad Deo, qui ipsos excitavit, obediendum. *Et membra vestra arma justitiæ Deo.* Hic iterum Apostolus fideles considerat, tanquam spirituale certamen, sub duce ac imperatore Christo, certantes contra peccatum; &

in quo nos ex morte spirituali liberati obedientes evasimus milites sub Domino nostro, cui corde & animo obedimus, & in spirituali hoc certamine membris nostris tanquam armis utimur, qui sanctum animi nostri propositum per actus sanctos exsequendo peccatum superamus & penitus extinguimus; atque ita secundum Dei voluntatem vitam nostram instituimus.

Vers. 14. Hanc suam adhortationem confirmat, argumento desumpto à felici eventu: *Peccatum enim vobis non dominabitur.* Monuit, ne peccatum ipsis dominetur; id est, ne permittant peccatum in se dominari, obsequendo ipsius concupiscentiis: nunc promittit, si faciant quod in se est, gratiam divinam ipsis non futuram, ut reipsa etiam id quod ab ipsis exigit præstituri sint; Quasi dicat: potestis per gratiam divinam eo in statu, in quo Deus vos constituit, præstare, quod dixi officii vestri esse; & quando in id operam datis peccatum vobis non dominabitur. Status autem ille est:

Quia non estis sub Lege, sed sub gratia. Per legem intelligit legem Moysis; per gratiam Evangelium, quod oppositè ad legem Moysis, vocatur gratia, Joan. I. 17. quia est verbum gratiæ, quod summam Dei gratiam nobis annuntiat. Act. XIV. 3. & XX. 32. ideò vocatur per metonymiam gratia, vel gratia Dei: Act. XIII. 43. Hebr. XII. 15. Lex autem Moysis oppositè ad Evangelium vocatur lex, quia rigidam & omni modo perfectam exigit obedientiam, nullam propositam spe remissionis peccatorum, quæ lex comminatione mortis severè vetuerat; omnis quippe transgressio severam habuit retributionem mercedis: Hebr. II. 2, 3. juxta Deut. XXVII. 26. Hoc enim propriè legis est, obedientiam exigere; & transgressores reatui pœnæ involvere. Evangelium verò, oppositè ad Legem Moysis, gratia vocatur; quia in eo Deus exigit fidem & resipiscentiam, omniumque ante commissorum peccatorum remissionem offert; obedientiamque exigit fidei, id est, cuiusque fidei attemperatam, & in quâ ad infirmitates, modò animus adsit pietati seriò intentus, connivere vult, easque ex omnibus viribus in pietate proficere nitentibus, ex gratiâ condonare: obedientiamque illam vitæ æternæ præmio se remuneraturum promissit. Lex à dominio peccati hominem liberare non potuit: quia gratia hac remissionis destituta fuit. Nam boni jucundi amor, quo homo allicitur, extinguere nequit, nisi alterius boni majoris & excellentioris amore, quo fruiturus est, si minoris boni amorem excutiat. Quod si prioris boni abnegatione aliud excellentius se posse consequi non speret,

ab eo minimè se avelli patietur. Quid enim hominem, cupiditatibus suis astrictum, iisque cum sensu ac perceptione voluptatis indulgentem, movebit, ut illis cum molestiâ ac dolore renuntiet, si persuasum habeat, se hac voluntatis sibi gratæ abnegatione nihil sibi boni acquirere posse: sed eidem, cui se per illicitæ concupiscentiæ indulgentiam obnoxium reddidit, miseriæ intricatum manere, sine ullâ spe ex eâ emergendi? Licet quandoque consideratione turpitudinis sui actus excitari possit, ut eum improbet: nihilominus voluptatem sibi gratam percipere eliget, quam frustra se, non sine gravissimâ molestiâ, eâ spoliare, omnique melioris boni fruendi spe destitutus esse. Cum ergò hic sit status peccatoris per Legem, per eam peccati dominium excuti nequit. Evangelium autem spe remissionis peccatorum & vitæ æternæ, clarè ac disertis verbis promissæ, animos hominum excitat, novasque illis vires largitur, per quas peccati dominio excusso in posterum justitiæ vivant: Quia consideratione magnitudinis boni, cujus spem indubitatam ipsis Evangelium facit, peccati dulcedinem, nullatenus cum eo comparandam, extinguunt, & molestiam, quam voluptatis carni suæ gratæ abnegatione percipiunt, superant: atque ita majoris boni amore, minoris boni amorem everunt. Quod itaque Lex non potuit, hoc præstat Evangelium.

Vers. 15. *Quid ergo? peccabimus, quia non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*

Ita explicatâ doctrinâ suâ, quærit Apostolus, an ex eâ sequatur, quod religionis Christianæ inimici illi objiciebant, quod possimus tutò vitiis indulgere, quia non sumus sub Lege, sed sub gratiâ. Eam autem, aut tanquam à religionis Christianæ inimicis sibi objectam, aut quæ forte in aliquo genium doctrinæ ipsius non satis attentè considerante suboriri posset, proponit, ut tantò uberiores habeat occasionem omnibus cavillationibus occurrendi, & vitæ sanctæ necessitatem ex religionis Christianæ principiis demonstrandi. Sensus objectionis hic est: Si non sumus sub Lege, sed sub gratiâ, ergo soluti sumus ab observatione legis, ac per consequens licitum nobis est peccato indulgere: & quia per gratiam Evangelii parata est remissio peccatorum, non est quod admodum solliciti simus ut peccata vitemus; quia quando peccavimus de remissione certi sumus. Objectionem hanc tanquam insulsam rejicit Apostolus. Absit. Et porrò sermonem suum continuans, non directè ad objectionem respondet, quod gratia nos non solvat ab omni obligatione obe-

obedientiæ; nam licet promittat remissionem omnium præcedentium peccatorum; non tamen eam absolute promittit, sed stipulatur resipiscentiam, quâ homo omnibus præcedentibus peccatis valedicit, & in posterum iustitiæ, juxta præcepta Christi, operam dat, promittitque omnibus Deum sincere invocantibus auxilium & vires ad peccatum debellandum sufficientes: Et ad hujus obedientiæ præstationem omnes Christiani, susceptione Baptismi seipsum obligarunt: Sed hujus suæ negationis, quæ ex antedictis facile colligi poterat, rationem reddit.

Verf. 16. *An nescitis, quod cui vos exhibetis servos ad obedientiam, servi estis cui obeditis, aut peccato ad mortem, aut obedientiæ in iustitiam?* Cujus responsionis hic est sensus: Quod quando quis se operamque suam alicui addicit, eique obedientiam promittit, eo ipso illius servus fiat; ac proinde, qui se addicit peccato, peccati, qui iustitiæ, iustitiæ servus fiat. Hoc sensu Dominus dicit, *qui peccatum facit, servus est peccati*, Joan. VIII. 34. & Petrus 2 Epist. II. 19. *à quo quis superatus est, hujus servus est.* Addit utriusque servitutis fructum, cui tacite inclusum est argumentum, quo convincantur de necessitate excutiendi servitutem peccati, & se tradendi obedientiæ in servitutem: *peccati* quidem *ad mortem: obedientiæ in iustitiam.* Vox *iustitiæ* vel significare potest virtutem iustitiæ, seu vitæ sanctimoniam, uti *vers.* 19. & sic diceret, obedientiæ fructum esse vitam sanctam; oppositè ad statum peccati, in quo ante fidem vixerant: vel justificationem: quo sensu eam in præcedentibus capp. aliquoties occurrere ostendimus: Vide *cap. I.* 17. & *III.* 21, 22. Et sic acceptâ hac voce, diceret, fructum obedientiæ esse justificationem, ac per consequens vitam æternam, quæ ipsi immediate connexa est, *Cap. I.* 16. Atque ita fructum obedientiæ opponit fructui peccati, qui est mors: illi enim directè opponitur justificatio, & salus seu vita æterna. Possunt etiam hæc eo accipi sensu, ut contineant varia argumenta, quibus Christiani de necessitate obedientiæ convincantur, atque ita objectio allata penitus evertatur. Primò: Quod æquum sit, ut quis sit servus illius cui se addixit: vel potius, uti explicuimus, quod quis alicui se addicendo, eo ipso illius servus fiat. Secundò: Quod servitutem illam sequantur opera servituti isti consentanea: Servitutem peccati sequantur omnia turpia vitia, atque actus inhonesti: Servitutem autem obedientiæ sanctitas vitæ. Tertiò: Quod utriusque servitutis fructus & eventus sit longè dissimilis, imò contrarius: ab unâ parte, mors; ab alterâ, justificatio & vi-

ta æterna. Quod in sequentibus latius deducit. Quocunque modo accipiamus, res ferme eodem redit.

Verf. 17. Hæc ita in genere dicta jam propius ad ipsos applicat. *Gratia autem Deo, quod eratis servi peccati.* Ostendimus jam antea, *servum peccati* esse, non significare nihil boni posse agere, atque ita peccato penitus esse immersum, ut non nisi virtute Dei omnipotente ex eâ servitute liberari quis possit; hac inter alias adhibitâ ratione; quod pii dicantur *servi iustitiæ*, quæ, ex lege oppositionis, tum necessario significare deberet, ita iustitiæ addictum esse, ut peccare non possis: quod nemo admittit: sed, ordinariè ea facere, quæ consuetudini peccandi & concupiscentiæ turpi consentanea sunt. Talis fuit hominum status ante vocationem ad gratiam Evangelii: Nunc verò Apostolus Deo gratias agit, quod è servitute illâ liberati sint. *Obedivistis verò ex corde in eam formam doctrinæ, in quam traditi estis.* Τύπος propriè est exemplar, *Hebr.* VIII. 5. Exemplar doctrinæ est Evangelium, quod est typus seu vivum exemplar iustitiæ & sanctitatis cui omnes credentes conformes esse debent. In illam dicit, *traditi estis*, id est, vosmet ipsos tradidistis; locutione passivâ, quæ significationem habet activam, sed reciprocâ & intransitivam; Vide *Act.* XIII. 48. & nostram illius loci explicationem. Tradiderunt autem se in illam doctrinam susceptione baptismi, per quem se Christo ejusque disciplinæ devoverunt ac autorarunt. Et huic doctrinæ dicit ipsos obedivisse *ex corde*, id est sincere, non tantum actibus externis, sed & animo. Externi actus simulari possunt, & si animus desit, nullius sunt apud Deum pretii. Sed & animus solus non sufficit: debet ille sinceritatem suam testatam reddere operibus, quibus Christiani hominis officium peragitur: Ita obedientia consummata est. Propriè residet in animo: illum enim, voluntatisque nostræ usum Deus ita voluit esse in potestate nostrâ, ut vel possimus idem velle quod Deus nobis præcepit, vel ejus contrarium. Quando itaque ex animo Deo obedimus, illud, quod Deus in potestate nostrâ reliquit, illi consecramus, & usui libertatis, nobis à Deo concessæ, renuntiamus, ut idem velimus, quod à nobis fieri vult Deus: quæ gratissima Deo obedientia est: Sed quia corpus nostrum, perinde atque spiritus, ad honorem Dei conditum est, obedientiam animo conceptam, etiam actibus externis, quæ membris corporis peraguntur, testatam reddere debemus, eaque, ut dixit Apostolus, constituere arma iustitiæ. Sic exigitur cor, seu animus, *Deut.* IV. 29. *VI.* 5. *1 Tim.*

1 Tim. I. 5. & corpus, seu membra corporis externa, Rom. XII. 2. 1 Cor. VI. 20.

Verf. 18. Per hanc obedientiam, seu potius serium illius propositum, cujus in baptismo professionem ediderunt, *liberati à peccatis*, id est, à peccati dominio, *servi facti sunt justitiæ*, eaque faciunt quæ justitiæ consentanea sunt.

Verf. 19. *Secundum hominem loquor, propter infirmitatem carnis vestræ*:

Quoniam usus est phrasibus, quæ aliquatenus duræ poterant videri, & à Romanis fortasse in sensum à mente Apostoli alienum possent intelligi, quod sint *servi justitiæ*, & *liberi justitiæ*; cum Scriptura illum liberum dicat, qui veritatem, seu quæ justa & bona sunt facit, Joan. VIII. 32, 36. & libertas ordinariè statum significet, non miserum, sed fælicem & optandum, addit: *Secundum hominem loquor*; id est, utor similitudine desumptâ ab iis quæ inter homines in usu, & in vulgari sermone nota sunt: *Propter infirmitatem carnis vestræ*. Caro hic non est vitiosus affectus, & concupiscentia carnalis, quâ homo ad peccandum sollicitatur, sed intellectus carnalis, nondum assuetus cælestia & spiritualia meditari: qualis tribuitur Corinthiis, 1 Epist. III. 1, 2. tales vocantur *infirmi in fide* Rom. XIV. 1. ut ita se accommodet captui illorum, & quasi cum ipsis balbutiendo mentem suam exprimat, sermone desumpto à rebus inter ipsos familiariter notis.

Sicut enim exhibuistis membra vestra ut serviant impuritati, & iniquitati in iniquitatem; ita nunc exhibete membra vestra, ut serviant justitiæ in sanctimoniam. Argumentum est ab æquitate desumptum: æquum enim est, ut servus membra ac laborem suum impendat ministerio illius, cujus servus est. Antea fuere servi peccati: tunc membra sua exhibuerunt ad serviendum impuritati; id est, actus externos membris suis peregerunt consentaneos dominio peccati cui serviebant, hoc est, impuros, & iniquos: quibus vel distinctos significat actus, *impuros* nempe, qui adversantur castitati: sic ἀκαθάρσια speciatim scortationem designat, 1 Thess. IV. 7. & ratio significationis est, quia talibus actibus corpus contaminatur, 1 Cor. VI. 18. & *iniquos*, qui repugnant justitiæ, & quibus alteri vel violentiâ vel fraude noxa ac damnum inferitur: vel generatim actus vitiosos & ex peccati habitu profluentes, quos & *impuritatem* & *injustitiam* vocat, ut eorum fæditatem ac turpitudinem tantò clarius describat: omnia quippe peccata sunt impuritates & inquinamenta hominum; Matth. XV. 18, 19, 20. 2 Cor. VII. 1. Addit, *in iniquitatem*: ostendens uno pec-

cato perpetrato illos delapsos in alterum, & per continuationem in peccando ipsos fuisse redditos quotidie deteriores. Idque fluit ex naturâ consuetudinis, & habitus per consuetudinem contracti; ille enim omnem actum sibi conformem reddit jucundum ac gratum; contrarium verò molestum ac difficile. Nunc autem per fidem ad Christum conversi, sunt servi justitiæ: nunc ergo ipsorum officium est, ut membra sua exhibeant, ut serviant *justitiæ in sanctimoniam*; sive duas distinctas virtutes hic intelligat, justitiam oppositam iniquitati, & sanctimoniam, oppositam impuritati; prout 1 Thess. IV. 3, 4. speciatim significat virtutem castitatis: sive virtutem seu actiones honestas in genere; quas ut tantò magis commendat, non tantum nomine *justitiæ*, sed & *sanctimoniam* insignire voluit, atque ita commendare continuum in sanctitate progressum: idem enim in ipsis præstabit consuetudo virtutis, quod antea in ipsis effecit consuetudo peccati.

Verf. 20. Ut fortius eos moveat, vitæ utriusque fines sibi admodum dissimiles & contrarios proponit; unde facile constabit, quid religio Christiana exigat, & quid Christianano sit faciendum. *Quando servi eratis peccati, liberi eratis justitiæ*: operam dabatis peccato, & nihil quod justum erat agebatis. Licet libertas status sit fælix, & optandus, tamen hic Apostolus vocem eam usurpat per catachresin quandam ad designandum statum miserum, dicitque eos liberos fuisse justitiæ, id est, nihil commune habuisse cum justitiâ, qui status miser est, sicut justitiæ servitus status beatus & fælix.

Verf. 21. Utriusque autem, tam peccati, quam obedientiæ, seu justitiæ, duos ponit fructus: Peccati, pudorem: *quem fructum habuistis tunc, super quibus nunc erubescitis?* Non quod ipsos peccatorum puduerit, cum ea committebant; contrarium docetur cap. I. 32. Eph. IV. 19. Phil. III. 19. & 1 Pet. IV. 4. Sed nunc, postquam conversi sunt ad Christum, illorum eos pudet: quia per Evangelium ad sanctitatem vocati, & voluntatis divinæ cognitione illustrati, peccatorum ante à se commissorum fæditatem cognoscunt, quorum jam ipsos pudet. Vide Eph. V. 11, 12, 13, 14. Addit alterum fructum, *mortem*, quam dicit illorum esse finem; intellige mortem æternam; ut verf. 23.

Verf. 22. Illis opponit fructus servitutis justitiæ, quâ Deo serviebant, postquam liberati sunt à servitute peccati: primum quidem, *sanctimoniam*, quæ constat operibus externis, legi divinæ consentaneis, seu virtutibus Christianis, per quas sanctificantur, & à profanâ peccantium & pereun-

pereuntium turbâ segregantur. Et is fructus eleganter opponitur erubescentiæ, quæ peccati fructus est: quia per opera sancta gloria Dei illustratur, *Matth. V. 16. 1 Pet. II. 12.* Alter autem est vita æterna. Notandum autem, quod erubescentiæ & sanctimonium vocat fructus; quia vita impia erubescentiæ, & vita iusta sanctimoniam ex se in hac vitâ producit, tanquam fructus immediatè inde prodeunt: mortem autem & vitam æternam fines; quia hi sunt duo eventus, vel status ad quos vitæ instituto quod eligunt, tanquam per viam, vel ad mortem, vel ad vitam æternam deducuntur, *Matth. VII. 13, 14.*

Verf. 23. Tandem rationem reddit cur mors sit finis peccati, & vita æterna iustitiæ: *Stipendium enim peccati, mors est.* Quia peccatum descripsit ut dominum, & regem, qui in ipsis regnat, illi etiam figuratâ locutione tribuit *stipendium*. Stipendium merces est quæ militibus solvitur: peccatum mercedem propriè dictam servis suis non confert; sed mercedis loco miseriam & pœnam; quam quia effugere minimè possunt, per figuram quandam merces & stipendium vocatur; quia ipsis juxta operum merita rependitur. Ea autem merces est *mors*, nimirum æterna, ex quâ nulla datur liberatio: uti patet ex oppositione membri sequentis: non enim mors temporalis rectè opponitur vitæ æternæ, quæ piis via est ad vitam æternam; sed mors æterna, quæ *Apoc. XX. 14.* vocatur *mors secunda*. Et meritò eam vocat, *peccati stipendium*: fieri enim nequit ut peccati servus, nisi per gratiam divinam servitutem illam abjiciat, mortem æternam evadat, *1 Cor. VI. 9, 10. Hebr. X. 26, 27.* Hic autem observandum, Apostolum non dicere, *mors est stipendium peccati*; sed *stipendium peccati est mors*; adeoque hujus enuntiati subiectum esse *stipendium peccati*; prædicatum verò, *mortem*. Atqui prædicatum semper latius est subiecto, nisi in enuntiationibus reciprocis. Inde concludimus, malè ex hoc loco colligi, omnem mortem esse peccati stipendium, ac proinde omnes qui moriuntur, eo ipso quia moriuntur, argui esse peccatores: & quia infantes moriuntur, illos etiam esse verè peccatores. Illud enim non magis ex hoc loco colligitur, quam, si dicerem, prodigalitatis fructus seu stipendium est paupertas, inde aliquis colligere vellet omnes pauperes fuisse prodigos, & quia sunt pauperes, inde liquere illorum prodigalitem: Cum ex parentibus prodigis, & per prodigalitem ad extremam inopiam reductis, nascantur liberi pauperes absque ullâ propriâ culpâ, qui, si parentes prodigi non fuissent, paternarum

divitiarum potuissent esse hæredes. Idem si hic observetur, apparebit locum hunc nullo modo applicari posse infantibus, nec ex illo concludi posse, infantes, quia moriuntur, esse peccatores: sed Apostolum hic loqui de iis, qui seipsos constituerunt servos peccati; quod de infantibus affirmari non potest, & ut eos à servitute illâ ad iustitiam revocet, miserum qui illos manet exitum & finem indicare, nempe exitum & mortem æternam; quia stipendium peccati est mors: eam enim Deus peccatoribus comminatus est.

Gratuitum autem donum Dei, vita æterna per Christum Jesum Dominum nostrum. Vitam æternam non vocat mercedem aut stipendium, sed *donum Dei gratuitum*, quia non ex merito, sicut mors peccato debetur, sed per gratiam divinam attribuitur. Quod liquet, si obedientiæ naturam, & vitæ æternæ excellentiam consideremus. Vitam æternam tanquam præmium obedientiæ piis dari, extra dubium est: unde vocatur *retributio*, & *merces*, *Matth. V. 12. XX. 8. Rem. II. 6, 7.* Sed ipsius obedientiæ natura omnem meriti dignitatem excludit: Non enim est officium seu opus indebitum, neque ulla ex eo ad Deum redundat utilitas; neque est omni ex parte perfectum, sed multis lapsibus interruptum: Atqui illa omnia sunt meriti propriè dicti requisita. Tum, tanta est vitæ æternæ excellentia, ut inter eam, & obedientiam nostram nulla sit proportio, *Rom. VIII. 18. 2 Cor. IV. 17, 18.* Non est ergo merces strictè accepta, *Rom. IV. 4, 5.* sed gratuitum Dei donum. Iterum hic observandum est, Apostolum non dicere, vitam æternam esse donum Dei gratuitum; sed, donum Dei gratuitum esse vitam æternam: ita ut in hac enuntiatione donum Dei gratuitum sit subiectum, & vita æterna prædicatum. Dixerat, quæle stipendium peccatum persolvat servis suis, nimirum mortem: illi opponit gratuitum Dei donum, id est, illud quod Deus ex gratiâ concedit; eo designans, uti diximus, nullum obedientiæ nostræ apud Deum esse meritum, sed quicquid Deus donat, esse gratuitum: & illud est vita æterna. Non tamen propterea credendum, Deum opera obedientiæ neutiquam in hoc dono gratuito respicere: quoniam id nulli dat, nisi respectu habito ad illius obedientiam, per quam se Deo servum exhibuit: Illud enim donum gratuitum describit Apostolus, quod Deus servis suis largitur, oppositum stipendio quod peccati servis debetur; consideratis itaque ut sibi obedientibus, suisque per obedientiam servis.

Tandem addit, *per Jesum Christum*; qui ut Mediator vitam æternam hominibus

bus procuravit, & cujus interventu fideles servi Dei eam ex gratiâ consequuntur: Et quidem triplici respectu, pro triplici munere quo munus Mediatorium peregit. Primò, tanquam Propheta, clarè & disertis verbis vitam æternam annuntiando, doctrinæque suæ divinitatem miraculis omni exceptione maioribus confirmando: 2 Tim. I. 10. Deinde tanquam Sacerdos,

seipsum hostiam piacularem offerendo, seque coram Deo Patre pro nobis sistendo, ac intercedendo, atque ita peccatorum pro nobis remissionem, ac jus ad vitam æternam impetrando; Hebr. V. 9. Ac tandem tanquam Rex, in ultimo iudicii diè nos ex morte in vitam resuscitando, & vitâ æternâ in cælis donando, Joan. VI. 39, 40. Apoc. III. 21.

C A P U T VII.

1. **A** N ignoratis fratres (Scientibus enim Legem loquor) quod lex dominatur homini quanto tempore vivit?

2. Nam quæ sub viro est mulier vivente viro alligata est legi: si verò moriatur vir, libera est à lege viri.

3. Igitur vivente viro adultera vocabitur, si fuerit cum altero viro: si verò mortuus fuerit vir, libera est à lege, ut non sit adultera, si fuerit cum altero viro.

4. Ita, fratres mei, & vos mortui estis Legi per corpus Christi, ut sitis alteri, qui ex mortuis resurrexit, ut fructus feramus Deo.

5. Quando enim eramus in carne, passionibus peccatorum, quæ per Legem [erant] operabantur in membris nostris, ut fructus ferant morti.

6. Nunc autem liberati sumus à Lege, mortuâ in quâ detinebamur; ita ut serviamus in novitate spiritus, & non in vetustate literæ.

7. Quid ergo dicemus? Lex peccatum? Absit. Sed peccatum non novi, nisi per Legem: & concupiscentiam non novissem, nisi Lex dixisset, non concupisces.

8. Occasione verò acceptâ peccatum, per peccatum operatum est in me omnem concupiscentiam: sine Lege enim peccatum mortuum.

9. Ego verò sine lege vivebam aliquando: cum verò venit mandatum, peccatum revixit.

10. Ego verò mortuus sum; & inventum est mihi præceptum, quod [est] ad vitam, ipsum ad mortem.

11. Nam peccatum occasione arreptâ per præceptum decepit me; & per illud occidit.

12. Adeò ut Lex quidem sancta sit, & præceptum sanctum, & justum, & bonum.

13. Quod ergo bonum [est] mihi factum est mors? Absit: sed peccatum, ut appareat peccatum [per id] quod bonum [est] mihi operatum [esse] mortem, ut fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.

14. Scimus enim quod Lex spiritualis est: ego autem carnalis sum, venditus sub peccato.

15. Quod enim operor, non cognosco: non enim quod volo, hoc facio: sed quod odi, illud facio.

16. Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi, quod bona sit.

17. Nunc autem non amplius ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

18. Scio enim quod non habitat in me (hoc est, in carne meâ) bonum: nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio.

19. Non enim quod volo bonum, hoc facio, sed quod nolo malum, hoc ago.

20. Si autem quod nolo, illud facio, non amplius ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.

21. Invenio itaque legem volenti mihi facere bonum, quod mihi malum adjacet.

22. Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem.

23. Video verò aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meæ, & captivantem me legi peccati quæ est in membris meis.

24. Miser ego homo, quis me liberabit à corpore mortis hujus?

25. Gratias ago Deo per Jesum Christum Dominum nostrum. Igitur ipse ego mente quidem servo legi Dei; carne verò legi peccati.

P A R A P H R A S I S.

1. **U**T autem, fratres, plenius percipiatis, quod dixi, peccatum vobis non dominaturum, quia non estis sub Lege, sed sub gratiâ, (loquor enim cognitionem Legis habentibus) ignotum vobis neutiquam est, quod Lex jus habet homines ad obsequium sui obligandi, & quod pro ratione suæ indolis ac efficaciar in ipso operatur, & effe-

effectus illi operationi consentaneos producit, quanto tempore ipsa vigorem suum retinet.

2. Perinde uti mulier, quæ sub potestate viri est, per matrimonii vinculum vivente marito legi matrimonii alligata est, ut potestatem se à vinculo illo solvendi non habeat; si verò moriatur vir, libera est à lege per quam viro subjecta erat:

3. Ita quidem, ut quæ vivo marito alteri se marito adjunxisset, adultera vocanda fuisset, marito suo mortuo libera sit à lege per quam priori marito subjecta fuit, neque, si cum altero viro fuerit, adultera vocanda sit.

4. Eodem modo, fratres mei, vos à vinculo Legis soluti estis per corpus Christi pro vobis in mortem traditum; ut sitis Christo subjecti, qui morte suâ vos sibi in peculium acquisivit; & à mortuis suscitatus est, ut sit caput Ecclesiæ, cui ipsa tanquam uxor marito subjecta esse debet; ut bonorum operum fructus, spiritualis hujus connubii indoli consentaneos, Deo feramus.

5. Quando enim concupiscentiis carnalibus eramus addicti, passionibus quibus ad peccandum incitamur, & quæ hominum vitio per rigida Legis mandata magis excitabantur, in membris nostris operabantur, ut quævis peccata committendo fructus ferrent lethiferos.

6. Nunc autem liberati sumus à rigore illo Legis, quoniam illa, cui alligati & subjecti eramus, mortua est, ac vim concupiscentiam nostram magis irritandi amisit; ut Deo serviamus novâ vivendi ratione juxta spiritum Evangelii; & non amplius veteri illi peccandi consuetudini indulgeamus, quâ detinebamur dum adhuc Legi subjecti eramus.

7. Quid ergo? Dicemusne ex doctrinâ hac sequi, quod Lex sit causa peccati, & Legi esse imputandum, quod homines peccato operam dederunt? Absit. Nam (ut sub meâ personâ statum populi Israëliti repræsentem) non ita distinctè ac perfectè novi peccatum, neque in me adeò vehementes ad peccandum motus sensi, nisi per Legem eò excitatus fuisssem: & non novissem concupiscentiam, quâ postquam res proximi ipsi displicere feci, eas ipso non amplius invito mihi comparare cupio, esse peccatum, nisi Lex concupiscentiam prohibuisset; nec adeò vehementes ad peccandum motus sensissem, nisi per Legis interdictum ea magis irritata fuisset.

8. Sed illa ad peccandum propensio, diuturnâ consuetudine in me excitata, præceptum Legis contra illius genium arripuit tanquam occasionem peccandi, eoque abusa est ad quamvis in me concupiscentiam excitandum, & acrius præcepto divino obluendum; nam sine Lege peccandi illa concupiscentia languida est, & mortui instar nullas exserit vires.

9. Olim autem ego vixi sine Lege; sed cum postea Lex data fuit, cupiditates peccandi, quæ antea languidiores erant, accedente interdicto Legis, magis in me exæstuarunt:

10. Ego autem cupiditatum mearum factus sum servus & spiritualiter mortuus, ac mortis reus; & præceptum, quod me ducere debebat ad vitam, apparuit propriâ meâ culpâ me duxisse ad mortem.

11. Nam vitiosa illa ad peccandum propensio arreptâ occasione ex rigido interdicto, dulcedine suâ me seduxit, & per peccatum reatui mortis subjecit.

12. Lex ergò, licet ego eâ sim abusus ad magis indulgendum peccato, est sancta, & præceptum de non concupiscendo sanctum, & justum, & bonum.

13. An ergò id quod bonum est mihi factum est causa mortis? Absit: sed illa quæ in me est ad peccandum propensio, prava consuetudine contracta:

tracta: ut sic appareat, peccatum per Legem, quæ bona est, vitio meo mihi operatum esse mortem; atque ita peccatum, quod sancto præcepto tam turpiter abufum est, tantò magis esse insigniter pravum.

14. Scimus enim quod Lex sit spiritualis: ego autem (ut statum hominis Lege adhuc subiecti & nondum per Christi spiritum regeniti sub meâ personâ repræsentem) sum carnalis, & per concupiscentias carnales in me prædominantes venditus sum sub peccato, ita ut non ex arbitrio meo, sed domini cui me in servitutem vendidi arbitrio agam.

15. Actiones enim quas facio non approbo: Non enim illud facio, quod, quia honestum esse agnosco, facere vellem; sed illud quod, quia agnosco esse turpe ac legi divinæ contrarium, improbo & facere nollem.

16. Si autem illud facio, quod facere nollem, iudicium meum cum Lege congruit, & approbo Legem quod bona sit.

17. Quod ergò operor, illud ego propriè non operor, sed inolita illa peccandi consuetudo quæ in me prædominatur, & ex cuius arbitrio actiones meæ diriguntur.

18. Scio enim quod in me, hoc est, in carne meâ, per continuam consuetudinem in peccatum inclinâtâ, bonum non prædominatur: est enim in me quidem inefficax & indeterminata voluntas; sed quia peccatum suâ dulcedine carni meæ blanditur, à concupiscentiæ vehementiâ abripior, ut bonum opere ipso non perficiam.

19. Non enim bonum quod mente approbo, ideòque facere quidem vellem, facio; sed quod mente improbo, ideòque facere nollem, malum, hoc ago.

20. Si autem illud quod nollem facio, non amplius ego illud facio, sed prava illa peccandi consuetudo, & inde orta vehemens concupiscentia, quæ in me prædominatur.

21. Experior itaque in me hanc dispositionem, quæ legis instar mihi dominatur, quod quando me ad bonum faciendum accingo, dulcedine peccati abreptus malum facio.

22. Interiore enim homine, seu mente meâ, approbo legem Dei ut bonam, illique obedire cupio:

23. Experior autem in membris meis aliam dispositionem, tanquam legem, repugnantem legi Dei à mente meâ perceptæ & approbatæ, quæ me sub lege peccati, quæ in membris meis est, in captivitatem abducit, mihiq; tanquam captivo imperat.

24. Miser ego homo, cui peccatum per inolitam consuetudinem jam quasi in alteram naturam transiit, & mihi quasi corpus factum est, quis me è spirituali hac morte liberabit? Gratia Dei per Dominum nostrum Jesum Christum, quæ præstat quod lex non potest.

25. Itaque ille ego, quem hætenus sub meâ personâ descripsi, animo meo legem Dei quidem approbo, & prout illa vivendum esse jubet vivere cupio; sed carnali concupiscentiâ servio peccato, tanquam legi, quæ me adeò constrictum tenet, ut, licet peccatum improbem, tamen dulcedine illius inescatus illud faciam.

COMMENTARIUS.

A Postolus cap. præced. hortationem suam ad sanctitatem confirmaverat argumento desumpto à felici Christianorum statu, quod non sint sub lege, sed sub gratiâ, & quod peccatum propterea ipsis non sit dominaturum; *vers. 14.*

& postquam illâ occasione ostendit, inde non posse ullam arripi occasionem ad peccato indulgendum, sed potius doctrinam suam esse stimulum quo excitemur ad iustitiæ operam dandam; hoc capite id quod *vers. 14. præced. cap. dixerat*, quod non sint

sint sub lege, sed sub gratiâ, plenius adstruit, & hâc occasione de ipsâ lege, illius usu ac sanctitate, miseroque hominum, quamdiu sub lege sunt statu, & nondum per Christi spiritum regeniti, differit. Ita ut in hoc capite tria aut quatuor membra distinctè observare possimus. I. Probat Christianos non esse sub Lege, à *vers.* 1. ad 6. II. Objectioni cuidam respondens, ostendit legem juxta suam doctrinam, non esse causam quod homines peccent, à *vers.* 7. ad 12. Unde porro III. deduxit, legem, cum bona sit, non esse causam mortis, sed hominum peccatum. *vers.* 12, 13. Quibus breviter adstructis subjungit prolixiorē descriptionem hominis adhuc sub lege existentis, & nondum per Christi spiritum regeniti; à *vers.* 14. ad finem usque capituli.

Vers. 1. Ostensurus itaque Christianos non esse sub Lege, sermonem suum convertit ad fideles ex Judæis oriundos; dicit enim se *scientibus legem loqui*. Ideò & speciatim eos *fratres* appellat, quo nomine licet omnes in Christum credentes comprehendantur; hic tamen Apostolus etiam ad consanguinitatem carnalem, quatenus unâ cum eis ab Abrahamo, Isaaco & Jacobo, genus ducebat, respicit; quam etiam consanguinitatem commemorat *cap.* IX. 3. Jam antea prædicaverat Apostolus, & per decretum Apostolorum *Act.* XV. 28, 29. Ecclesiis innotuerat, gentes non teneri lege Mosis, sed solâ fide in Jesum Christum justificari ac salvari. Inde quidem sequebatur, nec observationem Legis Mosaicæ Judæis in Christum credentibus necessariam esse ut coram Deo justificentur: quia non aliâ ratione salvantur credentes ex gentibus, quam qui ex Judæis credunt in Jesum Christum: Attamen hoc hætenus non ita apertè & sine ullis involucris docuerant Apostoli, verum id ex ipsorum doctrinâ per legitimam consequentiam poterat colligi: Interim ad vitandam Judæorum offensionem permiserunt fidelibus ex Judæis ritus Mosaicos observare, non ut necessarios ad salutem, sed ut indifferentes & ipsis non illicitos, donec respublica & templum Judæorum, cui cultus ille ritualis erat alligatus, destrueretur, atque ita totus ille cultus ritualis sponte cessaturus esset. Hic autem Apostolus hanc doctrinam primus inter omnes Apostolos proponit, docetque ipsos credentes ex Judæis Legi Mosis non amplius esse subjectos; quod consentaneum est ipsius doctrinæ in præcedentibus fusè propositæ, & argumentis confirmatæ, quod justificemur fide absque operibus Legis.

Dicit itaque: *An ignoratis, quod Lex*

dominatur homini quanto tempore vivit? Quoniam hic speciatim alloquitur fideles, origine Judæos, sequitur eum non de quavis lege loqui, sed de Lege Mosis, cui Judæi subjecti fuere: de eâ etiam locutus fuerat *cap.* præced. *vers.* 14. Lex autem *dominatur homini*, hoc est, jus habet hominem ad sui obsequium obligandi, & consentaneè isti juri, ac pro ratione indolis & efficaciz suæ operatur in homine, talesque effectus producit in homine, qui naturæ legis, ejus præceptorum, promissorum & comminationum, respondent. *Quanto tempore vivit.* Hæc ita exstant in textu Græco, ut vel referri possint ad legem, vel ad hominem: Priore modo sensus est, legem dominari homini, quanto tempore ipsa vivit: posteriore modo: legem dominari homini, quanto tempore homo vivit. Uterque sensus verus est; nam morte legis, æquè ac morte ipsius hominis dominium legis in hominem terminatur. Verum credo Apostolum propriè hic respicere legem: quia hoc illustrat similitudine legis matrimonii, quâ uxor est obligata & subjecta viro, quamdiu vir ipsius vivit: licet enim altero conjugum mortuo, uxore æquè ac marito, lex matrimonii dissolvatur; apparet tamen Apostolum huc non respicere: quia in eâ similitudine considerat uxorem, quam à lege mariti liberam pronuntiat, ut post mariti mortem adhuc superstitem, atque ita morte mariti potestatem adeptam cui vult nubendi. Cum ita in hac similitudine legem comparat viro, satis liquere videtur, sicut de vitâ & morte viri loquitur, ita etiam de vitâ legis verba ejus accipienda esse. Lex autem vivere dicitur quamdiu extincta non est: lex enim extincta mortua est, nullamque homines obligandi, ut consentaneè indoli ipsius operentur, vim habet. Dupliciter autem id fieri potest: Primò, quando abrogatur: Secundò, quando temporum conditio ita est mutata, ut lex sponte cesset, neque amplius locum habere possit: Sic tempore belli multæ feruntur leges, quæ belli gerendi rationem spectant: bello finito ac pace factâ leges illæ nullius sunt usus, & sponte cessant; non quia abrogantur, sed quia temporum ratio ita mutata est, ut leges illæ obtinere nequeant. Posteriore sensu lex Mosis, uti insequentibus ostendemus, Judæis mortua est; quia conditio temporum non permittit, ut ea vigorem suum retineat.

Vers. 2, 3. Hoc illustrat Apostolus similitudine desumptâ à matrimonio. *Mulier enim quæ sub viro est*, id est, sub potestate viri per matrimonii vinculum, quo ipse uxoris caput evasit; *vivente viro obligata est legi*: Ita quidem, ut quamdiu maritus

ritus vivit, ipsa legi conjugii obligata maneat, ut marito subjecta sit, neque se à vinculo illo solvendi potestatem habeat. Poterat quidem à marito dimitti; verum id à mariti arbitrio dependebat; uxor autem ipsa jus discedendi non habebat. Si verò moriatur vir, liberata est à lege viri: per mortem quippe matrimonii vinculum solutum est. Illam mulieris erga virum obligationem plenius describit, ostenditque jus viri in illam tale esse, ut si vivo marito cum altero fuerit, adultera sit vocanda; id est, futura: mortuo verò marito ita plenè à conjugii vinculo soluta est, ut absque ullo crimine alteri nubere possit. Inde liquet, in hoc exemplo Legem considerari tanquam maritum, qui dum vivus existit, jus habet in uxorem: Mulierem autem repræsentare populum Judaicum sub lege existentem, & postea inde solutum, & ab obligatione Legis liberum. Vel legem Moysi assimilari legi conjugii, quæ quamdiu maritus vivit, vigorem habet; marito verò mortuo cessat, uxori que facultatem ad novas transeundi nuptias concedit. Atque ita Apostolus convenienter scopo suo adducit exemplum non mariti; quia illi, juxta permissionem divinam in Veteri Testamento, licitum fuit plures uxores simul habere, uxori que ob quamvis causam repudii libellum dare; utrumque autem mulieri prohibitum fuit. Itaque exemplo mulieris potuit commodè repræsentare Judæorum obligationem ad observandam legem, eorundemque ab obligatione legis solutionem. Non potuisset hoc adeò dilucidè ostendisse similitudine desumptà à servo; quia ille domino mortuo etiam hæredi illius obligatus est; ac proinde à vinculo servitutis per domini sui mortem non solvitur, nisi quando nullum habet hæredem.

Vers. 4. Itaque hoc jam applicans Judæis fidelibus, ait: Ita, fratres mei, & vos mortui estis Legi per corpus Christi. Ut hæc exactè respondeant verbis Apostoli, quibus obligationem mulieris, quæ vinculo matrimonii obligata fuit, & à quo non liberatur nisi per mortem mariti, describit, dicendum videtur, non, ita vos mortui estis Legi; sed, ita Lex mortua est vobis: Nam sicut mulier per viri mortem à lege matrimonii, ita & fideles per Legem sibi mortuam, à vinculo Legis soluti erant. Verum idem in hoc negotio est sensus, si ve Lex ipsis, si ve ipsi Legi mortui dicantur: æqualiter enim circa ipsos obligatio Legis cessat. Mortui autem sunt Legi, quatenus est ceremonialis; & quatenus obedientiam strictè exigit, sine ullo promisso remissionis gravium peccatorum contra ullum Legis præceptum commissorum, pro quibus nullum in Lege sacrificium pro-

pitatorium institutum est: atque ita peccatorem reatui mortis involvit, nec ullam ex eâ liberationis per Legem spem reliquam facit: quo suo rigore concupiscentiam hominis magis irritavit ad peccandum: pro ut hæc omnia in sequentibus fusius explicantur. Hoc vinculo Legis, ita in omni suâ latitudine acceptæ, eos solutos dicit; nimirum à ritibus & ceremoniis, & à strictâ illâ obligatione; quatenus nunc erant sub Evangelio, quod resipiscentibus & in Christum credentibus omnium præcedentium peccatorum remissionem promittit, & hac suâ gratiâ peccandi concupiscentiam, extinguere ac superare docet, novasque confert vires, omnibus quibus ad peccatum allicimur tentationibus resistendi. Ut ita appareat, ipsum verè dixisse, peccatum ipsis non dominaturum, quia non sunt sub Lege, sed sub gratiâ.

Ex hisce liquet, per *maritum* ab Apostolo non fuisse repræsentatum peccatum, uti quidam volunt. Nam licet peccatum irrogenitis dominetur, tamen illi non potest attribui jus in peccatores, quale est mariti in uxorem, cui uxor ita est alligata, ut si vivo marito cum altero fuerit, adultera sit vocanda: Non enim peccatum jus habet irrogenitos ita sibi adstringendi, ut illicitum sit ipsis peccati jugum excutere, aut quod crimen committant, quod cum adulterii crimine analogiam habet, si peccato deserto aliam vivendi rationem sectentur. In quo tamen tota hujus similitudinis vis consistit. Non enim tantum innuit Apostolus Legem in hominem dominium exercere: sed hoc esse jus Legis, ut quamdiu vixit, in hominem dominium exercent; quemadmodum maritus, quamdiu vivit, jus domini habet in uxorem; & sicut uxori illicitum est, vivente marito ab illo discedere, & alteri se adjungere; ita & homini illicitum esse vivente & vigente lege obsequium ejus declinare. Quod peccato applicari nequit: illis enim velle adhærere summè vitiosum est, dominium autem ejus excutere laudabile ac gloriosum. Quare, ut nos explicuimus, per *maritum* repræsentatur lex Mosaica; à cujus dominio Christiani sunt liberati. Addit autem Apostolus, per quod medium liberationem illam consecuti sint.

Per corpus Christi. Intellige corpus Christi mortuum in cruce: per mortem enim illius liberati sumus à Lege, quatenus est ceremonialis; uti docetur *Ephes. II. 15, 16. Coloss. II. 14.* Lex enim ceremonialis instituta fuit, ut esset maceria, quæ Judæi à gentibus separentur, usque dum Messias in mundum venisset; ut constaret eum ex illâ familiâ, cui promissus erat, fuisse ortum.

tum. Per adventum Messiae causam separationis sublatam, etiam lex ceremonialis, separationis causam instituta, cessare debuit, utpote nullius amplius usus: Sic non abrogata proprie fuit; sed usu, cui destinata erat, cessante, sponte evanuit. Et hoc respectu recte *mortua* dicitur, & quidem per crucem, seu corpus Christi in cruce mortuum: quia Christus morte illam fuit victima fœderalis, quam fœdus Dei novum cum toto humano genere sancitum ac confirmatum fuit, & omnes homines, tam Ethnici quam Judæi, in unam Ecclesiam collecti. Eadem morte etiam rigorem Legis, & maledictionem illi connexam sustulit: fuit enim per mortem suam victima expiatoria pro peccatis hominum, quam Deus placatus novum cum hominibus fœdus erexit, in quo omnium præcedentium peccatorum remissionem offert omnibus in Christum credentibus, vitamque ex præscripto illius emendantibus; quo ipso condemnatio Legis cessavit, & per Christum remissionem ab omnibus peccatis, etiam illis, à quibus per Legem justificari non poteramus, consequimur; *Act. XIII. 38, 39.* Ita & hoc respectu Lex nobis mortua est, & nos Legi. Hoc respectu Christus nos dicitur *liberasse à maledictione Legis, factus maledictio pro nobis, Gal. III. 13.* Secundum Legem quippe erat maledictus in cruce pendens, neminique cum eo communionem habere licuit, sed totus populus, in signum approbationis, debebat dicere, Amen. *Deut. XXVII. 26.* Cum itaque nunc per fidem Christo nos inseri jubeat Evangelium; nobisque quatenus Christo unitis, ac per spiritum illius in novum hominem regenitis, salutem æternam promittit, eo ipso nos à Lege ejusque condemnatione solutos declarat. Verum de hisce omnibus latius in sequentibus differit Apostolus; nunc hæc obiter indicasse sufficiat.

Ut sitis alteri: scilicet Christo, qui morte suam, quam ipsos à condemnatione Legis liberavit, illos sibi acquisivit in peculium, ut dicitur *Tit. II. 14. 1 Pet. II. 9.* Non ergo liberando eos à Lege, ab omni qualicunque lege liberavit, ipsosque sui juris fecit, ut se vel alteri legi subicere, vel nulli legi, pro arbitrio suo, subjecti esse possent; perinde uti mulier per mortem viri à matrimonii vinculo soluta, sui juris erat, ac pro arbitrio vel novas nuptias contrahere, vel in viduitate suam porro vitam transigere poterat: sed eos Christus sibi obligavit, ut obediant sibi qui ipsos liberos fecit: juxta *1 Cor. VI. 20. & 2 Cor. V. 15.* Liberati ergo à vinculo Legis, subjecti fuere Jesu Christo.

Illum autem describit, *qui à mortuis suscitatus est.* Quod additur, ut sciamus

ipsum à Deo nobis datum Dominum cui subjecti esse debemus, & quidem in perpetuum; quia semel mortuus & resuscitatus non amplius moritur, ut est *cap. VI. 9.* & per resurrectionem constitutus est caput Ecclesiæ, *Eph. I. 20, 21.* atque ita factus quasi sponsus & maritus Ecclesiæ, omniumque fidelium: eorum itaque officium est seipsos Christo parare ac constituere tanquam virginem immaculatam, *2 Cor. XI. 2.* atque ita ab ipso expectare salutem & vitam æternam: *Act. II. 36. V. 31.* Ita ut mortuam Legem jam novo ac spirituali connubio Christo juncti sint: & sicut per novum hoc matrimonium spiritualis mariti bonorum participes fiunt, ita etiam ad obsequium illi præstandum sint obligati. Hinc addit:

Ut fructus feramus Deo: nempe bonorum operum. Quia usus est similitudine conjugii, in illa similitudine pergit, ostenditque illud connubium non debere esse sterile, sed proferre fructus, illius naturæ, quæ spiritualis est, consentaneos, quæ sunt bona opera, ad hujus mariti spiritualis præscriptum expressa: nam & liberi matrimonii fructus dicuntur: sicut & bona opera, *Joan. XV. 1.* Illos autem fructus dicuntur ferre Deo; quia obedientia Christo præstita, præstatur Deo, *Joan. XII. 44.* & cedit in gloriam & honorem Dei: *Matth. V. 16.*

Vers. 5. *Quando enim eramus in carne, passiones peccatorum, quæ per Legem erant, operabantur in membris nostris, ut fructus ferant morti.* Possunt hæc dupliciter connecti cum præcedentibus: Vel ut sint nova ratio, quam adstruit, quod Christiani non sint sub Lege: quia quando sub Lege erant per Legem fructus ferebant morti: nunc autem eo in statu sunt, ut Deo serviant in novitate spiritus: Vel ut sint ratio, quam ea quæ immediate præcedunt confirmantur; nempe æquum esse, quia liberati sumus à Lege, & traditi Christo, ut Deo fructum feramus; quia olim sub Lege viventes fructum ferebamus morti: ergo vivendum secundum illam regulam, quæ nos à morte liberat, & justitiæ fructus in novitate spiritus proferre docet. Utrum horum modorum connectantur non multum interest, & sensus eodem reddit. Dicit itaque:

Dum eramus in carne. Caro in Scripturâ sæpissimè significat concupiscentiam, quæ in carne est, quam homo fertur in ea quæ carni sunt grata & delectabilia; & abhorret ab ingratis & molestis. Est nimirum in carne hominis vis percipiendi quid sibi gratum, quid ingratum sit: oblato objecto grato, & quod carni voluptatem adferre comparatum est, excitatur in homine concupiscentia eo fruendi: oblato ob-

jecto

jecto ingrato, quod molestiam ac dolorem carni affert, excitatur in homine aversio, per quam id objectum fugit. Hæc in homine est naturalis, & quando intra terminos legitimos coercetur, & aut statim sistitur, aut illi non indulgetur ultra usum legitimum, vitio caret; imò, uti alias ostendimus, materia est exercendæ virtutis. Sed quia homo degustatâ voluptate eorum quæ carni grata sunt, ea nimis amare potest, idque ordinariè contingit, hinc in concupiscendo modum excedit, eaque vehementiore quam par est ardore concupiscit; cui concupiscentiæ si indulgeat, existit inclinatio ac vehemens propensio, quæ hominem abripit, ut voluptate illâ frui cupiat; & quia maxime ea percipitur ejusmodi actibus, qui modum excedunt, & lege divinâ vetiti sunt, hinc propensio in ejusmodi voluptates est propensio in peccatum, & fons ac fomes omnium quæ homo committit peccatorum. Hoc respectu concupiscentia erga voluptates carnales ordinariè *caro* vocatur in Scripturâ Sacrà; *Gal. V. 17.* & peccata quæ per illam concupiscentiam committuntur, *opera carnis: ibid.* Itaque *in carne esse* hic significat, concupiscentiis carnalibus esse addictum, iisque abripi ad peccatum committendum: perinde atque *Rom. VIII. 5. & 8.* Alias certum est, *in carne esse*, etiam aliud significare, nimirum, vitam hanc animalem, in quâ vivimus induti carne seu corpore nostro quod carne constat, hic in terris vivere; & illi opponitur, *secundum carnem vivere*, ut est *2 Cor. X. 3.* & hoc sensu accipitur *Gal. II. 20.* quod nunc in carne vivo, vivo per fidem Filii Dei: Verum hoc sensu hic non accipitur; sed hic idem est, atque *carnalem esse*, infra *vers. 14.* & *secundum carnem vivere*, *Rom. VIII. 12, 13.* Et hoc sensu hic accipiendum esse manifestè docent antecedentia, & sequentia, imò vel sola oppositio, quâ *in carne esse*, opponitur statui, quo sumus liberi, ut Deo serviamus in novitate spiritus.

Passiones peccatorum quæ per Legem. Hic rursus est ellipsis, supplenda convenienter orationi Apostolicæ: *Passiones autem peccatorum* sunt passionες carnales, quibus incitamur ad peccandum, præcipue quæ ex pravâ peccandi consuetudine oriuntur; illa enim summam erga peccatum propensionem excitat, quæ quavis peccandi occasione oblata statim concitatur, facitque ut præcipientes in peccatum ruamus. *Quæ per Legem.* Sensus non est, quod illæ per Legem in ipsis excitatæ sint, ac proinde Lex earum sit causa, cui illæ originem suam debent. Minime: ortum enim suum debent malæ consuetudini, & habitui ex peccandi consuetudine contracto: Lex autem illis adversa est, easque damnat.

Ergo ellipsis hæc alio modo supplenda est: Vel, quod passionες illæ magis excitatæ fuerint per Legem: non vitio Legis: sed pro conditione & statu hominum quibus Lex data est; & naturâ Legis ipsis datæ, propter rigidum omnium peccatorum interdictum, & gratiæ erga Legis transgressores defectum: Non enim in eâ reperitur promissum remissionis peccatorum, licet quis resipisceret: sed sine misericordiâ mori debebat: *Hebr. X. 28.* Nullâ itaque spe remissionis excitati, facile impelli potuerunt, ut maluerint peccati sibi blandientis voluptatē frui, quam sine ullâ melioris status obtinendi spe, cum molestiâ ac dolore concupiscentiæ frantum injicere, & voluptate sibi gratâ carere: Accedente porrò rigido Legis interdicto, concupiscentia in illis jam dominans magis irritata fuit, juxta commune proverbium, nitimur in vetitum: Quod & in seqq. *vers. 8.* Apostolus plenius indicat. Non ergo id contigit vitio Legis, sed hominum quibus Lex data est: qui Lege, secundum genium suum ad sanctitatem ducente, & si data fuisset hominibus animi rectitudine præditis, stimulus ad sanctitatem fuisset, pro indole ac conditione suâ abusi fuerunt ad majorem in peccando obstinationem: Ita per eandem quæ Legi inest virtutem, pro diversâ eorum quibus datur conditione diversos producit effectus. Sic soleodem calore ex flore gratum elicit odorem, ex luto faetorem; cænum indurat, ceram liquefacit: idem cibus pro diversitate palati uni gratus, alteri ingratus est. Illud tantum est discriminis, quod in operationibus naturalibus illud discrimen oritur à naturâ: in moralibus, à diversâ consuetudine, liberè ab homine contractâ. Vel potest ellipsis suppleri paulò aliter, passionες peccatorum, quæ per Legem magis apparebant & conspicuæ erant: Vitiosæ enim agnoscebantur quidem esse per rationem; sed accedente Legis interdicto, magis conspicua ac manifesta erat turpitudine eorum, quæcunque contra expressum Legis mandatum committebantur. Uterque sensus bonus est; quin & ambo conjungi possunt.

Operabantur in membris nostris. Sub membris etiam comprehenduntur intellectus & voluntas; nam per concupiscentias vitiosas judicium intellectus fuit corruptum, ita ut quæcunque carni grata percipiebat, etiam tanquam bona, aut saltem non illicita, approbaverit; & voluntas depravata, ut quodcunque carni gratum elegerit; atque ita per ipsam omnia membra corporis ad malas actiones sint determinata, oculi ad concupiscendum illicita, os & lingua ad mentiendum, manus ad nocendum, &c. Quævis enim peccata, tam

interna quam externa, omniaque quæ ad eorum productionem, qualem *Jacob. I. 14, 15.* describit, concurrunt hic intelligi possunt. Vox enim *ἐνεργεῖν* operationem talem propriè significat, quæ effectum habet: ut *Eph. II. 2.* & *1 Cor. XII. 6.* & alibi pluribus in locis. *Ut fructus ferant mortui.* Peccatorum enim fructus est mors, *Jacob. I. 15.* & supra *cap. VI. 23.* Non quod hic sit peccantium finis, sed eventus qui peccatum sequitur; quia iusta illius est pœna. Elegans est oppositio inter statum Christianorum, qui vers. præced. dicuntur *fructus ferre Deo*; & peccatorum adhuc sub iugo Legis detentorum, quos ait, *fructus ferre morti.*

Vers. 6. *Nunc autem liberati sumus à Lege*: Nimirum, quatenus illa est à Mose. Ergo primò à lege ceremoniali, quæ ad populorum separationem introducta fuit; ac proinde impleto tempore, quo omnes rursus per Messiam in unum corpus & Ecclesiam sunt recolligendi, cessare debuit: Deinde & à Lege morali, non quatenus sanctitatis regula est; sed quatenus rigidam omnique modo perfectam obedientiam exigit, & per omnia non obedientem condemnationi obnoxium reddit, sine ullâ spe veniæ; atque isto rigore peccandi concupiscentiam irritat.

Mortui in quâ detinebamur. Sive legamus *ἀποθνήσκοντες*, ut communis lectio habet, sive *ἀποθανόντες*, non multum refert: Idem enim est sensus, sive nos dicamur mortui illi in quâ detinebamur, sive illa nobis mortua; nam, uti in præced. vidimus, quodcumque horum dicatur, æqualiter ab eâ quâ detinebamur, liberi sumus. Illa autem est Lex, ut ex totâ connexionem apparet; illi enim dixit ipsos alligatos fuisse, perinde uti mulier viro, quam diu is vivit. Illam ergo, consentaneè iis quæ dixit, describit, quod *in eâ detinebamur*, id est, illi alligati eramus, & subjecti, perinde uti mulier alligata est viro, & per legem matrimonii viro subjecta: Jam verò Lege nobis mortuâ, aut nobis mortuis Legi, non amplius illi obligati sumus; ideòque & illa vim concupiscentiam nostram irritandi ad peccatum amisit. *Ut serviamus in novitate spiritus, & non in vetustate literæ.* Quoniam *novitas spiritus* opponitur *vetustati literæ*, uno explicato facile erit intelligere, quid alterum designet. *Spiritus* in scriptis Novi Testamenti ordinariè significat vim illam spiritualem homines convertendi, quæ Evangelio inest, quâ apti redduntur ad sanctitati operam dandam, continuoque in eâ proficiendum. Continet quippe perfectissima sanctitatis præcepta, ac divinissima promissa, quæ menti hominis impressa vim

& alacritatem in ipso excitant, & novum quasi spiritum producant, quo animatus alacriter ac constanter sanctitatis studium decurrit. Et hinc ipsum Evangelium, cui spiritus ille inest, *spiritus* appellatur, oppositè ad Legem, quæ *litera* vocatur, *2 Cor. III. 6.* Hoc sensu *spiritus* accipitur omnibus illis in locis, ubi *spiritus* opponitur *carni*, ubi jubemur *secundum spiritum ambulare*, *per spiritum facta corporis mortificare*, aliisque similibus. Huic spiritui tribuitur *novitas*, quæ opponitur *vetustati*. Solet per *novitatem* designari nova illa vivendi ratio, à Christo præscripta, quâ peccatis valedicentes, sanctitatem quam Evangelium præscribit, quæque omnem, tam à rectâ ratione dictatam honestatem, quam lege Mosis mandatam vitæ puritatem & pietatem, superat, sectamur. Quæ *nova* vocatur, quia est sanctitas quâ homines in longè alios quam fuerunt transmutantur, & quasi novi homines fiunt, per novam quam sectantur vitæ rationem. *Novitas ergo spiritus*, est novus spiritus, per Hebraismum usitatum; vel nova vivendi ratio dictamini spiritus conformis. Illi opponitur, *vetustas literæ*. Per *literam*, uti jam diximus, Lex intelligitur, ut & *2 Cor. III. 6.* vel, quia literis inscripta fuit tabulis lapideis; oppositè ad Evangelium, quod per spiritum & cooperante spiritu hominibus est revelatum, & ubique inter homines propagatum; vel quia *literam*, id est, prima cultus divini elementa tradit, non perfectum cultum; sed per prima illa elementa homines ad perfectiorem cultum præparat: Sic multa habet externa ac ritualia, quæ sunt tantum initia quasi cultus, in quibus vera sanctitas neutiquam consistit, sed in quibus tanquam pueri in primis elementis scientiarum exercentur, ut ad altiores disciplinas addiscendas apti reddantur. Ita passim ritibus illis imperfectio tribuitur: in Epist. ad Galatas & Hebræos, vocanturque umbra, non ipsa vera rerum imago. Illi tribuit Apostolus *vetustatem*, quia dum adhuc sub Lege erant, peccati dominio detinebantur obnoxii, quod *vetustas*, & *vetus homo* appellatur, uti in præced. vidimus. Dicit ergo ipsos Legi, sub quâ detenti fuerant, esse mortuos, ut Deo serviant novâ illâ vivendi ratione juxta spiritum Evangelii; & non ea faciant, ad quæ ipsos impellit peccati consuetudo & dominium, quo detinebantur dum Legi subjecti erant. Quam meritò vocat *vetustatem literæ*; quia quamdiu *literæ*, hoc est Legis iugo subjecti erant, ab eo liberari non potuerunt: Uti in sequentibus plenius patebit.

Vers. 7. *Quid ergo dicemus? Lex peccatum? Absit. Sed peccatum non novi, nisi per Legem:*

Legem: & concupiscentiam non novissem, nisi Lex dixisset, non concupisces.

Dixerat *vers. 5.* passiones peccatorum, quæ per Legem erant, in membris nostris esse operatas; & *cap. V. 20, 21.* Legem subintrasse, ut magis abundaret peccatum; Cum itaque illi objici posset, quod ergo Lex, juxta ipsius doctrinam peccati causa sit, illi objectioni respondet.

Quid ergo dicemus? An Lex est peccatum? Phrasi usitatâ, quâ id, quod rei alicujus causa est, aut medium cujus interventu res existit, res ipsa esse dicitur: *Joan. III. 19. XVII. 3. & 2 Pet. III. 15.* Sensus ergo objectionis est, quod ex doctrinâ Pauli sequatur, Legem, nim: Mo-
sis, causam esse peccati, & Legi imputandum, quod homines peccato operam dederint.

Illi objectioni respondet, negando: *Ab-
sit.* Negationisque suæ rationem addit; *peccatum non novi, nisi per Legem.* Lo-
quitur Apostolus hic, uti porro ad finem usque capitis, in primâ personâ; non ut ostendat, omnia quæ hic de se dicit, sibi in eo statu in quo nunc erat, id est, sibi per Christi spiritum regenito convenire, sed sub suâ personâ generatim statum eorum, de quibus loquitur, repræsentat: Quod ex totâ capitis explicatione liquebit. Ea enim hic attribuit illi homini de quo loquitur, quæ neque ipsi, inter fideles, imò inter Apostolos eximio, neque ulli homini verè fideli & regenito applicari possunt: quæcunque enim de illis in Scripturâ dicuntur, directè contraria sunt his, quæ hoc capite sub suâ personâ Apostolus enuntiat. Quod distinctè in singulorum explicatione ostendemus. Itaque utitur hic figurâ quâdam loquendi, quâ in se transfert, quod in alios dictum voluit: quod *1 Cor. IV. 6.* vocat *μεταχρημα-
τίζειν*, quasi transfigurare: id est, eâ uti oratione, quâ aliud significare intendo, quam dicere videor. Sicut illo in loco de se & Apollo locutus est, ut sub utriusque personâ Corinthiis repræsentet, oportere ut singuli modestè de seipsis sentiant: Ita hic sub suâ personâ loquens, repræsentare vult statum & conditionem eorum, de quibus sermonem suum instituit. Quali figurâ etiam alibi utitur; *1 Cor. VI. 12. X. 23, 29, 30, 31. Gal. II. 18, 19, 20.* Hi autem sunt, qui sub Lege sunt, hoc est, Judæi, carnalis Abrahami posteritas, quorum statum hic, prout fuit ante Legem, & sub Lege, describit; ut sic ex illius miseriâ demonstret necessitatem liberationis per Jesum Christum. Primò ergò describit statum populi Judaici prout fuit ante Legem, dein sub Lege. Dicit itaque.

Peccatum non novi, nisi per Legem. Etiam per dictamen rectæ rationis cognoscitur

peccatum; sed distinctius & evidentius per Legem: tum & quædam, quæ non ita manifestè à ratione damnantur, per Legem, ea vetantem, agnoscuntur esse peccata. Sensus itaque est; non ita distinctè & perfectè novissem peccatum, variaque non credidissem esse peccata, nisi per Legem eam cognitionem fuisset adeptus. Hic videtur esse sensus, si præcedentia respiciamus. Si verò sequentia: *Nosse* aliud significare videtur, nim: in se deprehendere aut experiri; & *non nosse*, in se non experiri nec deprehendere. Quæ in nobis esse deprehendimus, ea rectè *nosse* dicimur; sicut *non nosse*, quæcunque in nobis non experimur. Hoc sensu de ignavis speculatoribus, qui *canes muti* appellantur, *Esa. LVI. 11.* dicitur, quod *nesciunt saturitatem*, hoc est, sunt insatiabiles, nunquam deprehendunt se satiatos, sed semper pluribus imhiant. Et secundum hanc verbi *novi* explicationem, hic foret sensus: Non sensissem in me adeò vehementes motus ad peccandum, nisi per Legem in me excitati fuissent. Quod plenius ex sequentibus patebit.

Hoc autem illustrat & probat allato exemplo concupiscentiæ: *Et concupiscentiam non noveram, nisi Lex diceret. Non concupisces.* Concupiscentiam intelligit, quæ præcepto decimo decalogi vetatur, quâ quis concupiscit, ut proximi uxor, domus, aliaque bona, sua fiant uxor, domus, ac bona, absque adulterio ac furto directo. Non enim ibi vetatur ea concupiscentia, quæ in animo solummodo fovetur, & in actus externos non erumpit: quia licet illa sit vitiosa, & animum hominis polluat, & juxta doctrinam Domini Jesu, talis concupiscentia mulieris sit adulterium corde commissum; eâ tamen, quamdiu in actum externum non erumpit, proximus minimè læditur: Concupiscentia verò decimo præcepto vetita, quæ secundâ Decalogi tabulâ, quâ peccata quibus proximo injuria fit prohibentur, continetur, proximum lædit: ergò in actus quosdam proximo noxios erumpit. Est ergò concupiscentia, quâ quis proximi res suas esse concupiscit, proximo non invito nec contradicente: Uti olim in Rep. Judaicâ, ubi divortium non fuit illicitum, maritisque jus uxoribus quamvis ob causam dare repudii libellum; potuit quis concupiscere ut proximi uxor sua fiat uxor: utque eâ potiatur dissidium inter maritum & uxorem excitare, ut ita maritus tandem uxorem à se dimittat, ipseque dimissam ducat. Idem circa domum, aliasque proximi possessiones fieri potest. Hæc sine manifestâ proximi injuriâ perfici nequeunt; quia res proximo grata, quæque alias nullo modo carere

voluisset, ipsi ingrata redditur, adeò ut nunc eà carere cupiat. Et licet id ex generali illà æquitatis regulà, omnium animis per rectæ rationis lucem inscriptà, satis manifestè demonstrari possit: quod tibi fieri non vis, id alteri ne feceris: Multi tamen, quia proximo non invito res ipsius sibi acquirunt, nullàque lege politicà hæc concupiscentia vetita est, sibi in eà indulgent, quasi nihil contra proximum committant. Accedente autem legis divinæ interdicto concupiscentia hæc agnoscitur esse peccatum. Ergo, *concupiscentiam non nossem*, tantumdem est, ac, non nossem concupiscentiam esse peccatum. Et sic convenit cum præcedentibus: Quod Lex non sit causa peccati; quia per Legem cognoscimus, quid sit peccatum. Loquitur autem Apostolus de statu hominum, qualis communiter obtinet; non autem de quibusdam eximiis, qui rectæ rationis dictamine legitimè utuntur, ejusque lucem cum judicio ac prudentiâ singulis suis actionibus applicant: qui rari admodum sunt. Sed & alius horum verborum sensus esse potest: *Concupiscentiam non nossem*; hoc est: non expertus fuisssem in me adeò vehementes concupiscentiæ motus, nisi interdicto Legis ea excitata & irritata fuisset; juxta commune proverbium; nitimur in vetitum. Atque hic sensus magis congruere videtur cum sequentibus.

Vers. 8. *Occasione autem arreptà peccatum per præceptum operatum est in me omnem concupiscentiam.* Propensionem ad peccandum, quæ è consuetudine peccati oritur, quæque hominem quâvis oblata occasione ad peccandum impellit, vocat *Peccatum*: & meritò; quia non nisi culpâ hominis, qui voluntariâ consuetudine illam sibi ultro contraxit, in ipso est, & proxima est peccati causa, adeò ut homo jam crebrius, & à leviori causâ ad peccatum excitetur, quam ante pravam consuetudinem. Vocatur ea infra vers. 17. & 21. *peccatum inhabitans*: & vers. 23. *lex peccati quæ in membris est*. Quia autem præcepto decimo variæ enumerantur concupiscentiæ species, ideò dicit, peccatum illas omnes in se esse operatum: quia hæc peccandi propensio effecit, ut quæcunque proximi bona, modò sibi utilia ac jucunda, concupierit, & ad se traducere conatus fuerit. Et id quidem, *occasione arreptà per præceptum*. Non itaque Lex per se causa fuit concupiscentiæ, sed peccatum, seu propensio ad peccandum pravâ consuetudine contracta: Et sic convenit cum præcedentibus, quod Lex non sit causa peccati: Verum peccatum legem tanquam occasionem arripuit, quâ contra illius genium abusus est ad concupiscentiam excitandam,

& interdicto divino obnitendum. Huc accedit: quod præceptum hoc nullâ pœnâ sancitum fuit, nec in decalogo, nec alibi in toto pentateucho, perinde uti alia præcepta; ideòque facilè contemnebatur, blandientibus sibi hominibus impunitatis spe. Ergo peccatum, quod concupiscentiæ vera ac genuina causa est, jam erat in homine; Verum accedens præceptum, non additâ pœnæ comminatione, vehementius concupiscentiam excitavit. *Sine Lege enim peccatum est mortuum.* Diximus antea vitam esse omnium operationum principium: Mortem verò esse negationem operationum. Ubi itaque operationis principium aut exstinctum est, aut languidum, ut nullas, aut languidas tantum operationes edat, ibi res illa dicitur esse mortua. Hoc sensu *peccatum* dicit *sine Lege esse mortuum*: Non negat, peccatum in homine esse sine Lege; sed ait, sine Lege esse mortuum; quia sine Lege non ita exseruit vires suas in homine: fuit quasi ignis sub cineribus latens; accedente autem Lege tanquam flabello denuò exsuscitatum est, viresque suas exseruit, & ex operationibus quas in homine excitavit, apparuit revixisse.

Ego autem sine Lege vivebam aliquando. Diximus Apostolum sub suâ personâ nobis describere statum populi Judaici, prout communiter inter plerosque obtinuit, tam ante Legem, quam sub Lege. Manifestum est, hic eundem statum nobis describi, qualis fuit ante Legem. *Sine Lege vivebam aliquando.* Manifestum est, hoc non quadrare in ipsum Apostolum, qui sub Lege natus, enutritus, & scientiam Legis ad pedes Gamalielis edoctus fuit; sed in totum populum Judaicum, qui olim sine Lege vixit; nimirum in Ægipto, ubi primum in populum ingentem excrevit. Qualis tum illius fuerit status, respectu servitutis peccati, non addit; sed tantum qualis ille evaserit accedente Lege. Unde fortasse colligi posset, qualem illum subindicare voluerit fuisse ante datam Legem. Datâ Lege hic fuit illius status: *Cum venisset præceptum*, id est, Lex data fuit populo Israël, *revixit peccatum*. Ergo antea erat peccatum, sed quasi mortuum: Cupiditates quæ ad peccatum stimulabant, erant languidiores, vel saltem non ita æstuabant sine Lege: sed accedente interdicto Legis, magis obnitebantur præcepto divino: atque ita concupiscentiam in homine dominari magis apparuit, quatenus obnitens Legi divinæ, hominem contra Legem divinam abripuit, ita ut excusâ Legis reverentiâ peccato indulserit. Sic evidentius apparuit peccatum in homine vivere, & vim suam exserere. Possemus & cum aliis explicare, quod A-

postolus dicat, se, hoc est, populum Judaeum olim cum sine Lege existeret, vixisse; ita ut in illo statu vitam tribuat sibi: quia cum nondum esset lata Lex, non adeo clarum & distinctum omnium quaecunque peccata sunt, cognitionem habuerat, nec illos concupiscentiae stimulos in se deprehendebat, unde cognosceret, quantopere peccati dominio obnoxius esset: itaque cum sibi magis sui juris esse videbatur, nec tot cupiditatibus agitari, se vixisse dicit. Illi praesentem statum opposuit, qui populi erat post latam Legem, quod tum in ipso peccatum vixit, motusque Legi divinae contrarios in ipso excitaverit, ita ut in se experiretur concupiscentiam Legi rebellantem. Ita vivente peccato, ipse mortuus est: factus est cupiditatum suarum servus, atque ita reus mortis.

Vers. 10. Hoc porro ostendit, non esse factum vitio Legis. *Et inventum est mihi praeceptum quod [erat] ad vitam, illud ipsum ad mortem.* Illis enim affirmat, praeceptum fuisse datum ad vitam; videl. aeternam. Non quod per Legem vita aeterna obtineri potuerit: illa enim a peccatore obtineri non potest, nisi ex gratia Dei, quae ex fadere Evangelii confertur; sed quod praecepta Legis moralia hominem ducebant ad vitam, quae per gratiam divinam, nullis autem hominum meritis, obtineri debet. Promittit quippe Deus Legis observatoribus vitam, *Lev. XVIII. 5.* illa verborum generalitate vitam aeternam comprehendi posse, certum est, & juxta ultimam Dei intentionem comprehensam fuisse Dominus declarat, *Matth. XIX. 16, 17.* tum & sub figura & cortice rerum temporalium Lege promissarum, vitam aeternam fuisse adumbratam manifestum est. Sic praecepta Legis ducebant ad vitam aeternam; non tamen eam dare poterant; tum, quia Lex destituta fuit promisso remissionis peccatorum; tum quia promissa generalia & typica eandem homines movendi vim non habent, quae promissa expressa & specialia; ac proinde hominem sub peccati dominio relinquens e morte vindicare, & aeternae vitae participem reddere non potuit.

Hoc idem praeceptum, quod erat ad vitam, ait sibi *inventum fuisse ad mortem.* Quia sicut mandata observantibus promittit vitam; ita transgressoribus comminatur mortem, nulla, ne quidem resipiscantibus, per Legem veniae spe facta. Itaque cum accedente Lege peccatum vixit, & in ipso auctum fuit, praeceptum, quod per se tendit ad vitam, ipsi propria sua culpa inventum est fuisse ad mortem, ipsumque per peccatum sibi reatum mortis contraxisse: Ac proinde, cum peccati consuetudinem extinguere non potuit, even-

tu ipso patuit, quod homines per eam ducti sint ad mortem.

Vers. 11. Factum autem illud est vitio peccati. *Nam peccatum occasione arrepta per praeceptum seduxit me.* Peccatum est vitiosa illa ad peccandum propensio consuetudine peccandi contracta: hanc dicit *occasione arrepta ex praecepto ipsum seduxisse*: Lege itaque plane contra illius finem abusum est, ipsum dulcedine sua seducens; nam Lex interdicto concupiscentiam magis irritavit; & quia nulla praecepto de non concupiscendo (de quo hic proprie agit) poenae comminatio addita erat, homines a concupiscentia sua seducti sunt vanam persuasionem, posse se aliena concupiscere, & interim nullam timere poenam divinam: ita blandiente voluptate peccandi, & metu poenae non cohibita, illi indulserunt. *Et per illud occidit.* Per Legem quippe peccatum homines morti subiecit, quatenus contra Legem peccantes, etiam juxta comminationes, quibus Lex sancita est, reatu mortis involvuntur, unde per Legem nulla datur liberatio. Hoc respectu Apostolus *2 Cor. III. 6.* de Lege, quam *litteram* vocat, dicit quod occidat: & *Gal. III. 10.* *Quotquot ex operibus Legis sunt, esse sub maledictione; quia Lex dicit, Maledictus qui non manserit in omnibus, &c.* Verum quidem est, hominem morti fuisse obnoxium etiam ante datam Legem, ob peccatum Adami, qui necessitate moriendi punitus omnes suos posteros eidem miseriae involvit. Sed verò cum lata esset Lex, eamque ipsi essent transgressi, ad similitudinem Adami peccantes, etiam ad Adami similitudinem propriis peccatis sibi mortis reatum contraxerunt; adeo ut jam non tam ob suam ex Adamo originem moriantur, quam ob propria peccata, quibus Legem sibi datam scientes ac volentes transgressi sunt.

Vers. 12. Hinc porro concludit. *Est itaque Lex sancta, & praeceptum sanctum, & justum, & bonum.* Primo dicit de tota Lege, quod sit *sancta*: quia sancta & ab omni labe peccati separata praecipit, & quodvis peccatum vetat; ac proinde pro illius temporis statu perfecta vitae regula. Verum quidem est, quod defectus aliquos permiserit, qui postea per Evangelium sublati sunt. Verum licet Deus, pro conditione illius populi, ad ea connivere voluit, mansit tamen Lex perfecta vitae norma ac regula, cui si consentaneè vitam instituissent, potuissent Deo grati esse. Idem deinde dicit de *praecepto*, intellige praeceptum de non concupiscendo, quod expresse commemoravit: Illud similiter vocat *sanctum*, quia nihil permittit quod impurum est aut sanctitati adversatur: & *justum*, quia nil nisi justum praecipit, &

omnem injustitiæ speciem, etiam occultiore, vetat: & *bonum*, hoc est æquum, & æquissimæ naturæ legi consentaneum. Et quia Lex adeo sancta data est ad vitam, recte conclusit, Legem non esse causam quod peccatum in se vivat; sed ipsum peccatum inhabitans, quod Lege præter finem suum abutens, in ipso omnem concupiscentiam operatum est.

Verf. 13. Ex his ita adstructis, facile enasci potuit objectio, quam Apostolus ita proponit: *Quod ergo bonum est, mihi factum est mors?* Dixerat Legem esse bonam, & præceptum bonum ac sanctum; & peccatum occasione ex Lege arreptâ ipsum seduxisse, & per præceptum occidisse: Quia autem præceptum bonum est, inde sequi videtur, illud quod bonum est ipsi factum fuisse mortem, id est, causam mortis. Eodem sensu, quo incredulitas vocatur *condemnatio*, Joan. III. 19. id est, causa condemnationis. Potuisset autem dicere, an ergo Lex mihi facta est mors? sed ut tantò melius oppositio pateat, dicere maluit, an ergo bonum mihi factum est mors? id est, causa mortis. Id enim quammaximè absurdum videtur. Illam autem rejicit; dicitque Legem nullo modo ipsis fuisse causam mortis; intellige causam per se; causa enim per accidens non est causa; sed est occasio tantum, quæ contra genuinam ipsius causæ indolem perversè arripitur ad effectum, cui contraria est, producendum.

Sed peccatum: ut appareat peccatum per bonum mihi operatum [esse] mortem. Peccatum hic, ut passim in hoc capite, significat maximam illam ad peccandum inclinationem, ex peccandi consuetudine ortam: Illa ergo propensio in ipso operata est mortem: quod vel ex præcedentibus subintelligi debet: vel id mutatâ aliquantum distinctione, in his ipsis verbis dicitur, si hoc modo legantur: *Sed peccatum, ut appareat peccatum, per bonum mihi operans [erat] mortem.* Quocunque modo legamus, peccatum dicitur fuisse causa mortis, & mortem homini illi operatam esse *per bonum*, nimirum per Legem. Lex enim interdicti severitate peccandi cupidinem magis accendit: & quia minarum severitate territabat quidem, nullam autem habebat remissionis peccatorum promissionem, sed transgressores sine ullâ veniæ spe, sub condemnationis reatu concludebat, destituta fuit idoneo auxilio cupiditatem illam extinguendi. Atque ita peccatum per Legem, non vitio Legis, sed vitio hominis, operatum est mortem.

Ut appareat peccatum: id est, ut appareat & deprehendatur esse peccatum, id est, pravum. Eventus est, qui ex illâ

peccati operatione existit: q. d. & sic apparuit peccatum esse pravum. Vel potest etiam explicari, ut sit finis Legis; quod nimirum Lex ideo peccatum adeo severe vetuit, ut homo cognosceret, peccatum, cui subiectus est, & quod quasvis in ipso malas concupiscentias excitabat, rem admodum esse fædam ac pravam; utpote quod Lege, quæ bona est, abusum sit tanquam occasione per quam ipsi operatum est mortem. Vel, si priorem lectionem sequamur, sic apparuit peccatum per id quod bonum est, nempe Legem, mihi operatum esse mortem.

Ut fiat supra modum peccans peccatum per præceptum: id est, ut fiat insigniter pravum: Quod perinde uti præcedentia vel ut eventus, vel ut finis accipi potest: Voluitque Apostolus quasi repetendo id plenius inculcare, ut ita peccati turpitudinem clarius ob oculos ponat, quod Lege divinâ tam turpiter abusum sit. Hinc ait, quod sit supra modum peccans *per præceptum*. Quod sicut de totâ Lege, ita speciatim de præcepto de non concupiscendo explicandum videtur, quod illo abusum sit, ad majorem in peccando progressum: Inde enim apparuit peccatum maximè esse pravum. Lex enim bona est, & suâ naturâ tendit ad extinguendum peccatum, quod severe prohibet: eâ itaque irritari, eâque abuti ad majorem malitiam, non nisi pravorum est: boni enim, quorumque indoles non est corrupta, Lege, utpote normâ recti, non nisi ad bonum, majusque ad bonum incitamentum, uti solent: cum enim ipsius rectæ rationis dictamine ad honesta ferantur, accedente Lege, tanquam superiore regulâ, magis in honesti amore confirmantur, & virtutis stadium alacrius decurrunt. Adde, quod post latam Legem peccati turpitudo magis sit conspicua: quoniam homo id contra Legem divinam committi sibi conscius est; & per Legem divinam magis distinctam & disertam peccati notitiam habet; quia enim illa recti pravique regula est, ad eam si actiones suas exigat homo, facile quousque Legi consentaneæ sint deprehendere potest: ac tandem, quia peccatum juxta comminationes Legis mortem infert. Et hoc respectu *peccans* significaret reum: eodem sensu ac 1 Reg. I. 21. Ut dicere velit, illam ad peccandum inclinationem, ex peccandi consuetudine ortam, exinde maximè ream agnosci, quod non tantum Lege divinâ irritetur magis ac magis; sed & hominem, quem ad peccandum impellit, condemnationi obnoxium reddit.

Dicta hæc confirmat Apostolus, ostendendo qualis sit Lex, & qualis hominum status sub Lege: ut ita appareat, non Legem

gem esse causam peccati & mortis, sed vitiositatem, seu propensionem ad peccandum in homine, quæ est à consuetudine peccandi. Quia verò id magnâ cum invidiâ conjunctum erat coram Judæis, Apostolus, ut orationem suam, per se ingratham, aliquatenus emolliat, statum Judæorum sub Lege, sub suâ personâ describit: prout in sequentibus videmus.

Verf. 14. *Scimus enim quod Lex spiritualis sit: ego autem carnalis sum, venditus sub peccato.*

Hic ostendit Apostolus, unde id sit, quod homo Lege contra naturam ejus ac finem, quo à Deo data est, abutatur; quia nimirum alia planè est natura Legis, quam constitutio maximæ partis eorum, quibus Lex data est. *Scimus*, inquit, *quod Lex spiritualis sit*: quia præscribit opera bona ac honesta, quæ si homo præstet, vitam ducet spiritualem.

Ego autem carnalis sum. Quaritur, an Apostolus hic loquatur de se ipso, describatque statum hominis regeniti; an verò, sub suâ personâ describat statum hominis irregeniti, & adhuc sub Lege existentis. Nos ad *vers. 7.* diximus, Apostolum sub suâ personâ nobis describere statum populi Judaici, ante Legem, & sub Lege, per figuram loquendi alias etiam ipsi usitatam. Hoc cum agnoscant, qui urgent Apostolum hic de se ipso, ut regenito, & secundum statum in quo erat dum hæc scribebat, loqui, ipsi hoc agnoscendo destruunt quod urgent: Cum enim hæc cum præcedentibus connectantur, eadem materia continuetur, idem loquendi modus servetur, nulla ratio permittit, ut dicamus hic mutationem personæ fieri, & cum sermo inchoatus sit de homine irregenito, eum nunc continuari de regenito: Nec ulla commoda connexio dari potest, si ejusmodi mutationem orationis agnoscamus. Objiciunt, esse mutationem in locutione Apostolicâ: quoniam cum antea dixerat, *eram*, loquens in præterito, nunc utitur locutione temporis præsentis, *sum*. Resp. Id fieri, non quia Apostolus hic describit statum suum præsentem: sed quia in præcedentibus sub suâ personâ descripsit populi Judaici statum, qualis erat ante Legem; in his autem, qualis sit sub Lege: in priore olim fuerant: in posteriore adhuc tempore Pauli erant. Quod si porro consideremus, quæ Apostolus hic & in sequentibus ad finem usque capituli differit, apparebit ea planè esse contraria, tum illis quæ alibi de statu Christianorum, seu regenitorum, generatim dicuntur, tum illis quæ de se ipso dicit. Sive enim consideremus, qualem seipsum describat, tum ante suam fidem & conversionem, tum postquam fidelis fuit,

planè diversa. & in posteriore statu contraria hisce sibi tribuit. Ante fidem ac conversionem, quod *secundum justitiam quæ in Lege est conversatus sit sine querelâ*, Philipp. III. 6. Post conversionem, quod *castiget corpus suum, & in servitutem redigat*, I Cor. IX. 27. Quod *ipse non vivat, sed Christus vivat in ipso: & quod nunc vivit in carne, id vivat per fidem Filii Dei*, Gal. II. 20. Adeò ut ad fidelium conscientiam provocare ausit, *quam sanctè, & juste, & sine querelâ ipsis fuerit*, I Thess. II. 13. fidelibusque suam conversationem proponat in exemplum quod imitentur, I Cor. XI. 1. & Phil. III. 17. Hæc planè contraria sunt illis quæ hoc capite leguntur. Nec minus pugnantia sunt, quæ passim de statu fidelium, seu regenitorum generatim in S. Scripturâ occurrunt. Quod in cujusque versiculi, & phraseos explicatione ostendemus.

Primò ergo dicit: *Ego sum carnalis.* Carnalis, juxta Scripturæ phraseologiam, est, in quo prædominantur concupiscentiæ carnales, qui ea sapit, quæ carni voluptatem conciliant, & qui concupiscentiæ vehementiâ abripitur ad actus illi consentaneos: & ut paucis dicam, qui secundum carnem ambulat, ac ea facit, quibus Deo displicet: Quales describuntur infra *cap. VIII. 8, 13. Gal. V. 19. & seqq.* Regeniti autem nobis longè alii describuntur, quod *non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant*, *cap. VIII. 1.* Quod *non sunt in carne, sed quod spiritus Christi in ipsis habitat*, *vers. 4.* quod *carnem crucifixerunt cum concupiscentiis ejus. Gal. V. 24.* Observandum autem, diversos sicut regenitorum, ita & irregenitorum esse gradus, omnesque irregenos non ad idem impietatis fastigium pervenisse. Sunt quidam, qui omne rationis rectæ dictamen excusserunt, & toti cupiditatibus suis dediti non alia sapiunt, nisi quibus caro afficitur, & ita se totos cupiditatibus suis manciparunt, ut nullâ ratione se ab iis abduci patiantur. Eos Scriptura vocat in reprobam mentem traditos, & conscientiam cauterio inustam habere affirmat, *Rom. I. 28. & Eph. IV. 18.* Sunt alii, carnales etiam & terrena sapientes, & in quibus aliquod rectæ rationis dictamen superest; sed tamen, qui consuetudine peccandi & carnalia concupiscendi ita adhuc detinentur, ut blandientes peccati illecebras superare nequeant; non quia rationi directè adversari cupiunt; sed quia dulcedine peccati ita alliciuntur, ut illi resistere nequeant, nisi melioris boni promisso firma in ipsis spes excitetur, quæ fulti peccati præsentis dulcedinem superare possint. Vident illi quidem peccati turpitudinem; sed nisi novâ Dei gratiâ

corroboventur, praevalent in ipsis peccati dulcedo; atque ita ostendunt, concupiscentias carnales in se praedominari imperio rationis. Tales erant meretrices & publicani, qui peccatis indulgebant: sed accedente praconio Joannis conversi sunt: *Matth. XXI. 31.* Similiter diversi sunt regenitorum gradus: Quidam sunt incipientes, qui jam serio ac firmo animi proposito peccato valedixerunt, & virtuti ac sanctitati sincerè operam dant: attamen propter inveteratam peccandi consuetudinem, quae penitus subito extingui non potest, nonnunquam labuntur, contra quos lapsus vigilare, eosque, quantum in se, extinguere student, & ex iis (si quando in eos inciderint) mox resurgunt, atque ita ostendunt spiritum in se carni praedominari; in eoque sanctitatis exercitio quotidie majores progressus faciunt: Quales comparari solent pueris, qui etiam perfecti sunt homines, licet nondum robur aequale virorum robori adepti fuerint. Alii sunt adulti, qui jam magnos in sanctitate fecere progressus, & luctam carnis adversus spiritum superarunt: qui cum voluptate ac delectatione sanctitatis opera faciunt, & à peccato toti abhorrent: imò eam difficultatem ac molestiam, quam antea experti sunt in exercitio virtutis, nunc ex peccato percipiunt. Unde & *non peccare*, imò *non posse peccare* dicuntur, *1 Joan. III. 9. V. 18.* Utrique in eo conveniunt, quod spirituales sint, ac spiritu Christi facta corporis, seu carnis, mortificaverint, ut est *Cap. VIII. 13.* Quare tales nullo modo *carnales* appellari possunt. Obijciunt: Carnalium duas esse species: alios totos esse carnales, & plenà voluntate, sine ullo conscientiae renisu ac remorsu peccata facere; eos quidem non esse regenitos: Alios verò carnales dici, quia ex parte tales sunt, quoniam in ipsis reliqua est caro, seu pars irregenita: hos quidem opera carnis facere, sed mente non approbante, imò cum illius renisu: tales fuisse illos, quos Apostolus *1 Cor. III. 1, 2.* vocat *carnales*, quos tamen regenitos fuisse constat. Et hoc sensu etiam Apostolum se hic vocare *carnalem*, uti in seqq. liquet. Resp. Agnoscere nos quidem diversos carnalium gradus; sed utrosque esse irregenitos, quia in utrisque spiritui praedominatur caro, etiam in posterioribus: Quoniam enim cum renisu mentis peccata faciunt, apparet in illà luctà carnem fortior esse spiritu. Atqui hoc irregenitorum est proprium. De regenitis quippe Scriptura dicit quod sint victores, quia *fortior est qui in ipsis, quam qui in mundo est, 1 Joan. IV. 4.* quod *vicerint mundum, cap. V. 4.* quod *non peccent, quia se ipsos custodiunt, & malus eos non attingit, vers.*

18. imò quod *peccare non possunt, 1 Joan. III. 9.* Quod in seqq. plenius ostendetur. Quod verò locum *1 Cor. III. 1, 2.* attinet, vocantur Corinthii *carnales*, partim respectu notitiæ, quæ in ipsis erat adhuc exigua, & quæ fecit ut nimium respicerent homines, quorum ministerio ad fidem in Christo perducti erant, ac proinde magis intenti essent externis quibusdam, quam ipsi nucleo religionis; oppositè ad *perfectos, Cap. II. 6.* partim respectu affectuum quorundam qui in ipsis valde erant carnales, quod indulgerent dissensionibus & invidiæ. Ob utrumque illos reprehendit, tanquam committentes professioni Christianæ minimè consentanea, quæque non permittebant, ut cum ipsis tanquam spiritualibus agere posset. Quod ergo in ipsis reprehendit, regenerationi adversabatur, & regenitis competere non potest: imò si in eo perseverarent, regenerationem esset extincturum. Hic autem fingitur status carnalis semper esse ac manere in regenitis. Addere possumus: Hunc affectum carnalem in ipsis fuisse ex inscitia quâdam & inadvertentiâ, per quam erant quasi infantes in Christo. Verum in hoc capite qui dicitur *carnalis*, ita implicatus est concupiscentiis carnalibus, ut se ex illis minimè extricare possit; ut ex iis, quæ illi porro attribuuntur, manifestè apparet.

Venditus sub peccato. Metaphora est desumpta ab iis, qui bello capti in servitutem venduntur, qui non agunt ex arbitrio suo, sed domini cui in servitutem venditi sunt. Passivum autem hic accipiendum est pro activo reciproco, adeò ut *venditus sub peccato* significet eum, qui seipsum sub peccato vendidit: quod non dicitur nisi de homine insigniter peccatore. Sic legimus de Achabo, *1 Reg. XXI. 20, & 25.* quod *seipsum vendidit ad faciendum quod malum erat in oculis Domini: Quod LXX. vertunt passivè, πένεγομαι, venditus es; & ἐπένεγον, venditus est.* Idem de Israëlitis dicitur *2 Reg. XVII. 17.* Quod similiter LXX. vertunt ἐπένεγονται, significatione nim: activâ reciproca. Vide & similem significationem *Levit. XXV. 48.* & *Deut. XXVIII. 68.* *Venditus* itaque *sub peccato*, est, qui se peccandi consuetudine peccati servum fecit. Regenitorum autem status longè alius nobis describitur; quod sint *liberati à peccato, Joan. VIII. 36.* & *servi facti justitiæ, Rom. VI. 17, 18.* *mortui peccato, ibid. vers. 11.* Quod fuerint tales, sed nunc sint abluti, sanctificati & iustificati in nomine Domini Jesu Christi, *1 Cor. VI. 11.*

Vers. 15. Quod enim operor, non agnosco. Hæc dicit non de interno animi proposito, aut cogitationibus, sed de factis exter-

externis, quæ ejusmodi homo operatur: illa enim manifestè distinguit ab internâ mentis operatione; dicitque facta sua non congruere cum judicio mentis, quod ipsa de factis suis statuit. Addit enim, non agnosco; id est, non approbo: Eodem sensu atque *Psal. I. 6. Rom. VIII. 29. XI. 2. 2 Tim. II. 19.* & præcipue *Matth. VII. 23.* Inde apparet, ipsum esse carnalem, quoniam carnalis concupiscentiæ vehementiâ abripiebatur ad ea faciendâ quæ improbabat. Hoc autem confirmat.

Non enim quod volo, hoc facio; sed quod odi, illud facio. Hæc accipiendâ sunt, non de voluntate completâ & determinatâ; quia contra eam homo nec agit, nec agere potest: omnes enim ejus actiones externæ diriguntur & determinantur à voluntate: sed de incompletâ & indeterminatâ, seu nudâ velleitate: quæ hic, ut & alibi, vocatur voluntas, quia est voluntas secundum quid: Vellet, nimirum, bonum, nisi peccatum, suavitatem ac jucunditatem suâ carni ipsius summoperè gratâ, ipsum abriperet in aliam partem. Eodem sensu ac Dominus inquit *Matth. XXVI. 39. Non quod ego volo, sed quod tu vis:* id est; non quod ego aliâs vellem, sed fiat quod tu vis. Similes loquendi phrasæ occurrunt *Matth. XII. 34. XVIII. 6.* Hinc jam invictum elicimus argumentum, Apostolum hic sub suâ personâ nobis describere statum hominis nondum regeneriti, & sub Lege adhuc constituti; in quo tantum est incompleta voluntas, seu nuda velleitas bonum faciendi. Quod exinde manifestum est, quod bonum quod volebat, non faceret; malum autem quod nolebat, id faceret. Quia enim facta nostra, seu actiones externæ diriguntur à voluntate nostrâ, necessariò sequitur, quicquid plenè ac completè volumus, idem & nos facere: Si non faciamus, indicium est, voluntatem nostram esse incompletam, & actiones nostras determinari à voluntate contrariâ completâ. Dux enim voluntates completæ simul in nobis existerere nequeunt: sed quidem una incompleta, altera completa, quæ imperium obtinet, & actiones nostras determinat. In regeneritis est completa voluntas bonum faciendi, efficitque ut in bonis operibus ambulent, *Eph. II. 10.* & non tantum bonum velint, sed & perficiant, *Phil. II. 12, 13.* In irregeneritis etiam est nonnunquam voluntas bonum agendi, sed incompleta, & in ipsis prævalet prava illa in peccatum inclinatio, consuetudine peccandi contracta, quâ ita peccati dulcedine afficiuntur, ut licet turpitudinem illius agnoscant, & bonum facere vellent, tamen in ipsis affectus ac caro prædominantur rationi; atque ita pec-

catum faciunt, quod alias, nisi ita carni suæ gratum esset, facere nollent. Quod propriè est carnalium & irrogenitorum. Qualis fuit in Medæâ, *Video meliora, proboque, deteriora sequor.* Illa autem incompleta voluntas in Judæis est ab instructione Legis, *cap. II. 18.* in gentibus, à luce rationis, & dictamine conscientiæ; *cap. I. 19. 32. II. 14, 15.*

Vers. 16. Si autem quod nolo illud facio, consentio Legi quod bona sit. Duas ex iis quæ dixit elicit conclusiones: prior est, quod Lex bona sit: eaque clarè ex antedictis fluit: Si enim facit quod non vult, id est, quod nollet facere, quia agnoscit esse turpe, ac contra legem ac proinde non esse faciendum judicat; eo ipso consentit Legi, & agnoscit legem esse bonam: statuit enim illud esse faciendum, quod jubet lex; illud non faciendum, quod lex vetat: atque ita dum judicium ipsius cum lege congruit, eo ipso tacitè agnoscit, legem esse bonam. Quia autem nihilominus id facit, eo ipso se nondum regeneritum ostendit. Non tantum enim regeneriti, sed & irrogeniti consentiunt legi Dei: Id est, agnoscunt illud esse justum ac sanctum, ac proinde faciendum, quod lex jubet: illud esse turpe & inhonestum, ac proinde non committendum, quia lex prohibet, & sic judicium illorum convenit cum Lege: Idque, ne alia nunc adferamus, vel hoc unum arguit, quod irrogeniti etiam peccent contra conscientiam; quia intra se habent cogitationes accusantes, uti legitur *cap. II. 15.* Atqui si non ea quæ honesta sunt etiam honesta crederent, contra conscientiam peccare non possent: contra eam enim peccare, est id facere, quod conscientia tanquam turpe ac illicitum damnat, ac proinde non esse faciendum dictat. Sed inter regeneritos & irrogenitos hoc est discrimen, quod regeneriti determinatâ ac completâ voluntate peccatum nolunt, ideòque non peccant, sed seipsos custodiunt, ne malus eos tangat, *1 Joan. V. 18.* irrogeniti autem incompletâ solummodò voluntate id nolunt, & concupiscentia in illis judicio rationis prævalet, ideòque faciunt quod nolunt, seu potius quod nollent. Altera conclusio est:

Vers. 17. Nunc autem non amplius ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum: id est, quod in me regnat, & dominium exercet: Qui enim ædes inhabitat, in illis etiam dominatur, & omnia pro arbitrio suo agit. Hoc sensu *habitare* legitur *Coloss. III. 16.* Negari nequit, hominem facere, quod facit: Dicit tamen hic, se id non facere: quia non approbat quod faciebat: ex Lege enim instructus improbabat actum suum: sed

quia inolita illa peccandi consuetudo ita in ipso peccati concupiscentiam accendebat, ut illius dulcedine inescatus ad illud patrandum abriperetur, licet illud improbare, ideò dicit, se illud non facere, sed inhabitans in ipso peccatum, quod ipsius affectibus dominabatur, & ad quævis illis grata, licet turpia, ipsum impellebat: perinde uti servus non facit quod ipse, sed quod vult dominus cui subest: quod itaque facit, non tam ipse, quam dominus per ipsum facere censetur. Quod indicium est, non agi de regenito; quia in regenitis habitat Christus, *Eph. III. 17. Joan. XIV. 23.* & Spiritus Sanctus, *Rom. VIII. 9. 1 Cor. III. 16.* & peccati dominium ipsi abjecerunt: uti ait *cap. VI. 22.*

Vers. 18. Scio enim quod non habitat in me (hoc est, in carne meâ) bonum: nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio.

Quod primò de seipso dixerat, interpretatur de carne suâ: perinde uti *vers. præced.* quod mens ejus non approbabat, dixerat se non facere. Nimirum homo cum nominatur, quandoque totus homo intelligitur: quandoque per synecdochen pars tantum ejus significatur, præsertim cum ea de homine dicuntur, quæ de aliquâ ejus parte solummodò aut affirmantur, aut negantur, quæque proinde soli illi parti tantum applicari possunt. Sic homo constat ex corpore & animâ, seu carne & mente. Aliquando quippiam de carne affirmatur, quod de homine negatur; ut *vers. præced.* Manifestum est, tum per *hominem* intelligendam esse mentem carni oppositam. Hic verò aliquid negatur de *homine*, quod affirmatum est, & in *seqq.* porrò affirmatur de mente; itaque hoc Apostolus ipse interpretatur de carne. Observandum, carni nostræ vim quandam inesse percipiendi quid sibi gratum, quid ingratum sit, ministerio quinque sensuum externorum; atque ita ex sese eliciendi concupiscentiam, quâ homo fertur ad desiderandum res carni suæ gratas, & averfandum carni ingratas: hæc homini à Deo in creatione indita est, ut illius ope objecta quævis discernat, sibi utilia desideret, noxia fugiat, atque ita incolumitati suæ consulat. Hæc si ulterius non tendit, innoxia est & culpâ vacat. Sed fieri potest, ut quæ naturâ suâ turpia sunt, & lege Dei vetita, grata sint carni ac sensibus externis: itaque hæc quando homini offeruntur, sensuumque ejus objecta sunt, concupiscentiam sui in homine excitant. Concupiscentia hæc in primo suo instanti nihil aliud est, quam naturalis complacentia rei amore nostro dignæ; quæ si ulterius non extendatur, & statim consideratione voluntatis divinæ coercen-

tur, ne homo ad actus voluntati divinæ adversantes abripiatur, vitio caret. Est enim naturalis motus, quem reprimere quidem in potestate nostrâ est, non autem penitus impedire ne excitetur: Non enim in potestate nostrâ est, facere, ut quod carni nostræ gratum est illi ingratum sit; sed quidem, si summo nostro bono adversetur, primos illos concupiscentiæ motus reprimere, ne ad actus lege divinâ vetitos abripiamur. Prima itaque illa concupiscentia non est peccatum: fuit enim illa in primis parentibus ante primum commissum peccatum, uti alibi id fusius ostendimus; sed tamen primus est fons, unde, si illi indulgeatur, sensim peccatum enascetur, *Jacob. I. 14.* Neque illa propriè in Scriptura caro vocatur: licet enim in carne resideat, tamen, quando caro in vitio ponitur, nunquam Scriptura, quod homini naturale est, *carnem* vocat; sed quippiam quod homo propriâ ac voluntariâ culpâ sibi contraxit. Potest nempe homo objecto delectabili sollicitatus ad concupiscentiam, illius contemplationi inhærere, eâque delectatione sensim ita inescari, ut non tantum cogitationes carni gratas foveat, iisque se oblectet; sed & ea, quibus eâ delectatione fruatur, seriò ac ardentè concupiscat, & licet turpia ac à Deo vetita sint, faciat: & semel peccati suavitate degustatâ pronior ad ea iteranda reddatur: donec tandem peccati habitum contrahat, & tantâ erga peccatum pronitate incendatur, ut quâvis oblata occasione præceptis in peccatum ruat. Hunc statum Scriptura passim vocat *carnem*, hominesque qui in illo statu sunt, *carnales*. Non quod in solâ carne concupiscentia hæc & ad peccandum pronitas resideat: caro enim, quatenus seorsim consideratur ab animâ, utpote & vitâ & sentiendi facultate destituta, nec delectationem percipit, nec concupiscit; sed anima ministerio corporis voluptatem in carne gratam percipiens, ea concupiscit, quibus caro demulcetur, & quibus in carne perceptis ipsâ voluptate afficitur; atque ita, ut iis porrò fruatur, ea concupiscit: Ea autem considerat solummodò ut sibi grata ac jucunda, omni aliâ consideratione, utrum honesta an turpia, lege divinâ præcepta vel vetita sint, sepositâ: Vocaturque communiter inferior animæ facultas; opposita superiori, quæ discernit inter honestum ac turpe, hominemque docet honesta, etiam maximâ cum molestiâ ac dolore conjuncta sectari; inhonesta, licet maximè grata ac delectabilia, fugere ac odisse. Caro ergo hic significat, propensionem ad ea quæ carni grata sunt, ortam ex diuturnâ consuetudine peccandi. Hoc sensu caro dicitur concupiscere

contra

contra spiritum, Gal. V. 17. & peccata vocantur opera carnis, vers. 19. & qui Christi sunt, carnem crucifixisse cum concupiscentiis suis, vers. 24.

In hac suâ carne dicit scire se *non habitare bonum* : nimirum quod verè bonum est, & honestum. Certum quidem est, bonum honestum propriè non esse in carne, seu facultate inferiore animæ rationalis: Attamen quoniam superior animæ facultas imperium habet, saltem habere potest ac debet, in carnem, quando illa voluntate plenâ ac determinatâ bonum vult, etiam caro, quæ illi non potest non obedire, per communicationem illius particeps est, & unâ cum mente bonum vult, & opere ipso exsequitur. Quod spiritu Christi regenitorum proprium est. Hic verò dicit, in carne suâ bonum *non habitare*, id est, non dominari; ita ut malo prævaleat, & ipsum fortius ad agendum impellat, quam malum. Inde jam sequitur, quod ibi malum habitat ac prædominetur; atque ita ex factis externis concludit, se carnalem esse ac venditum sub peccato. Bonum autem in se non habitare, inde probat: *Nam velle adjacet mihi, perficere autem bonum non invenio. Velle* hic significat inefficax & indeterminatum velle, quod non est voluntas propriè dicta, sed nuda velleitas: plenum enim & determinatum velle etiam producit ipsum efficere, id est, externas actiones: nam illæ determinantur à volendi actu. Erat itaque in ipso inefficax voluntas bonum faciendi; sed abripiebatur à vehementiâ concupiscentiæ; ideòque bonum opere ipso non perficiebat. In irrogenitis quidem est voluntas inefficax bonum faciendi: optant quandoque esse boni; sed non perficiunt: in regenitis verò est & velle, & perficere. *Phil. II. 13.*

Vers. 19. Suam autem voluntatem faciendi bonum fuisse inefficacem, & concupiscentiam carnalem illi prædominam, ostendit: *Non enim, inquit, quod volo, hoc est, quod mente approbo, ideoque facere vellem, bonum, hoc facio; sed quod nolo, id est, mente improbo, ideoque facere nollem, malum hoc ago.* A concupiscentiâ nimirum carnali abreptus, vult, quod alias nollit; ideoque etiam id facit. Quod verbis sequentibus probat.

Vers. 20. *Si autem quod nolo, illud facio, non amplius ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Negat se illud facere, quod facit, non absolutè, sed certo respectu, quatenus non approbat quod faciebat; itaque cum luctâ aliquâ, sed in quâ caro prævaluit contra mentem: itaque quod secundum mentem & conscientiz dictamen nollit facere, ad id impulsus est per peccandi consuetudinem, &

summam ad peccandum propensionem, quæ in ipso habitabat, id est, dominabatur. Ita se comparat servo, qui à domino compellitur varia, etiam reluctante animo facere. At peccati servus, & in quo peccatum dominatur, regenitus non est. Nam quod aliqui existimant, luctam hanc inter carnem & mentem signum esse regenerationis; quia irrogeniti plenâ voluntate sine ullo renisu mentis, regeniti verò quando peccant, nunquam nisi cum renisu mentis, & non plenâ voluntate peccant; id non universaliter verum est: Nam & quandoque contingit regenitum plenâ voluntate peccare: Et licet peccatum tale repugnet regenerationi, & ad regenerationis everfionem tendat, quin & si in eo continetur, sensim regenerationem penitus extincturum sit: fieri tamen potest, ut regenitus peccatum plenâ voluntate faciat; sed quando id committit, aliquid regenerationi repugnans facit. Tale fuit peccatum Davidis, qui conspectâ Bethsabes pulchritudine, & edoctus eam esse Uriæ uxorem, nihilominus cum eâ adulterium commisit: & cum eam audiret esse gravidam; ut adulterium suum coram hominibus tegeret, horrendo scelere maritum illius Uriam è medio tolli procurat; & securus aliquamdiu peccato isti indormivit, nec nisi à Prophetâ Gad nomine Dei reprehensus ac acriter castigatus, à gravissimo hoc peccato resipuit. Similiter & irrogeniti reluctante mente ac ratione sapissimè peccant. Apostolus *cap. II. 14.* præced. de Ethnicis testatur, quod conscientia ipsis attestetur, habeantque cogitationes accusantes & excusantes. Hinc colligo, quod tales peccant contra conscientiam. At hoc aliud non est, quam contra rationis animo nostro perceptæ dictamen peccare: quod sine aliquo mentis renisu non fit. Si dicant, renisum illum in irrogenitis cessare, in regenitis verò, etiam dum peccatum actu peragitur, remanere, idque signum esse regenerationis. Resp. Necesse esse, ut in ipso peccandi actu renisus cesset, aut adeò debilis sit, ut à concupiscentiâ superetur: At qui hoc æquè quibusdam irrogenitis, ac regenitis commune est. Soli extremè improbi, ac in reprobam mentem traditi, absque ullo mentis renisu peccant. Qui eò usque nondum sunt prolapsi, etiam incompletâ voluntate quandoque bonum volunt. Est enim in iis notitia juris divini, quod qui talia faciunt, morte digni sunt, *Rom. I. 32.* & licet quidam nihilominus ea non tantum ipsi faciant, sed & facientibus applaudant; multi nihilominus cum eâ cognitione luctantur antequam peccatum perficiunt. Neque luctæ hujus planè expertem crediderim regem Agrippam,

Paulo dicentem, *persuades me fermè Christianum fieri*, Act. XXVI. 28. Tales sunt omnes qui tenebras & latebras quærunt perpetrando peccatis ac turpitudinibus, quorum ipsos pudet.

Ex iis, quæ hæcenus dicta sunt, hanc nunc elicit Apostolus conclusionem.

Verf. 21. *Invenio itaque legem, volenti mihi facere bonum, quod mihi malum adjacet.* Quasi dicat: Experior in me hanc legem, id est, dispositionem seu constitutionem, quæ mihi legis instar est cui obnoxius sum, & quæ actiones meas moderatur: Hæc autem est summa illa ad peccandum pronitas, ex peccati consuetudine orta. *Volenti mihi facere bonum*, nimirum, uti jam aliquoties diximus, voluntate semiplenâ & indeterminatâ: *Quod mihi malum adjacet*: id est, quod malum faciam; abreptus nimirum dulcedine peccandi, quæ ita in me concitat concupiscentiam, ut illius ardori resistere nequeam.

Verf. 22. *Condelector enim legi Dei secundum interiorem hominem.* Homo interior, supponit etiam hominem exteriorem, illi oppositum. Est itaque hæc divisio hominis, quasi totius in partes, in quâ per Synecdochen totum de qualibet parte enuntiatur. Interior itaque homo est mens, seu animus: hoc sensu & aliis in locis, ubicunque occurrit, accipitur; ut 2 Cor. IV. 16. & Eph. III. 16. Exterior homo est corpus, quod propterea vocatur *domus & tabernaculum*, 2 Cor. V. 1. in quo nimirum homo, scil. interior, seu animus, habitat. Phil. I. 21, 22, 23. 2 Pet. I. 13, 14. Alia est distributio, in hominem veterem & novum: quæ legitur cap. VI. 6. illa enim est divisio subjecti respectu suarum qualitaturn: *Vetus* namque homo dicitur, quatenus veterem peccandi consuetudinem secutus est: *novus* autem, quatenus veterem illâ relictâ, novam in Christo vivendi rationem in justitiâ ac sanctitate sectatur; Eph. IV. 22, 23, 24. Coloss. III. 9, 10. Interior & exterior homo simul existunt; sunt enim partes quæ simul junctæ hominem constituunt: Vetus verò & novus homo simul in eodem subjecto existere nequeunt: Vetus homo excludit novum, & novus si induatur, expellit veterem. Quæ & quanta est oppositio inter Christum & Belial, inter lucem & tenebras, tanta est inter novum ac veterem hominem. Non enim duæ sunt in homine partes, una regenerita, altera irrogenita, quæ post abolitos peccati habitus acquisitos semper in regenitis manet, eosque subinde ab amore Dei ad peccata retrahit. Homo enim regenitus totus renovatus est secundum intellectum, voluntatem, affectus, & quæ eos sequuntur, actiones externas, quæ

imperio voluntatis renovatæ semper diriguntur. Adeò ut homo totus sit renovatus, quique antea peccato delectabatur, ac justitiæ exercitium sibi experiebatur molestum; nunc justitiâ ac sanctitate delectetur, maximamque à peccato aversionem sentiat. Quæ duo simul in eodem homine existere nequeunt, sed veteri destructo succedit novus, Rom. VI. 6. ideò & vocatur, *nova creatura*, 2 Cor. V. 17. Gal. VI. 15. quasi alius planè sit ab eo, qui antea fuit. Interior itaque homo, est anima, seu mens, in quâ est notitia honesti ac turpis; ea in Ethnicis fuit per dictamen rectæ rationis; in Judæis, quibuscum hic Apostolo propriè res est, etiam ex instructione Legis; uti liquet ex Cap. II. 17. Quales procul dubio fuere illi ex Pharisæismo, quibuscum Apostolus in hac epistola disputat. Secundum hanc mentem, cognitione Legis illustratam, dicit, *se condelectari Legi Dei*; quia eam non tantum ut bonam ac sanctam approbabat; sed & præstare desiderabat.

Verf. 23. Verum quò minus perficeret quod desiderabat, obstabat *alia lex in membris ipsius*; summa videlicet ac vehemens propensio ad peccandum, orta ex diuturnâ peccati consuetudine. Hanc autem *legem* vocat, ob elegantiam oppositionis, quia illam Legi Dei opponit; & ut vim ac dominium peccati, seu consuetudinis vitiosæ ac carnalis tantò clarius exprimat, quod ipsi dominetur, & actionibus suis quasi legem figat; perinde atque Lex Dei bona imperat, ac præceptis suis, promissis ac minis, ad ea præstanda incitat & impellit. Eam autem dicit esse *in suis membris*: quia licet primò & præcipuè in mente & voluntate resideat; tamen & in membris, tanquam organis quibus peccatum executioni mandatur, ut peccandi dulcedo in illis membris percipiatur sedem suam habet: ut est Rom. VI. 12. Coloss. III. 5. Hæc verò qualis est?

Repugnans legi mentis meæ. Illa est lex Dei, prout à mente est percepta & approbata, quâ mens delectatur, quamque & præstare vellet. Hæc lex repugnat legi carnis, quæ tantum approbat jucunda: hæc si turpia sint, tunc Lex illa repugnat Legi Dei quæ à mente approbatur. In hac verò luctâ ostendit legem illam in membris, superiorem esse Lege Dei; addit quippe; *Et captivantem me legi peccati quæ in membris meis est.* Hoc est: mihi tanquam captivo imperantem; seu, me tanquam captivum subjicientem legi peccati quæ in membris meis est. Sicut verò captivus non lubenter, sed animo reluctante in captivitatem abducitur, à validiore, cui resistendo impar fuit, superatus; ita & hic homo

homo cum luctu quâdam animi, à peccato, tanquam superiore, abripitur, ut Lege divinâ vetita faciat. Nam quod mens approbat non propriè rejicit homo; sed passionum vehementiâ abripitur, ut non faciat quod approbat. Atque ita probat, quomodo ipsi bonum facere volenti, malum adjaceat. Nam ex dictis liquet, in hoc homine concupiscentiam peccandi prævaluisse notitiæ Legis; ac proinde notitiam Legis superatam à concupiscentiâ peccati. Quod evidens signum est, agi de homine considerato ut nondum regenito, & adhuc existente sub Lege. Nec obstat, quod dicatur *condelectari Legi Dei*; nam & hoc irregenitis cum regenitis commune est, sed gradu admodum dispari. Regeniti delectantur Lege Dei, de eâ loquuntur die ac nocte, *Psal. I. 2.* David eam vocat delectationem suam, *Psal. CXIX.* passim: Sed & irregeniti quandoque eâ delectantur, ut Herodes, *Marc. VI. 20.* Judæi, *Joan. V. 35.* & temporarii illi *Matth. XIII. 20.* quos tamen illi, qui hic hominem regnitum describi urgent, inter irregenitos habent. Attamen hoc est discrimen, quod regenitorum delectatio sit firma ac stabilis, producatque effectus seu actus legi divinæ consentaneos; *Rom. VIII. 2. Gal. V. 24. Joan. V. 4.* irregenitorum verò minimè stabilis est delectatio, sed à concupiscentiâ peccati, tanquam validiore, superatur; quò fit, ut, quod de hoc homine dicitur, captivus abducatur sub lege peccati.

Verf. 24. His jam subjungit exclamationem, statui hominis qualem descripsit convenientem: *Miser ego homo, quis me liberabit à corpore mortis hujus!* Vox Græca τὸν σώματ' non ad σώματ', sed ad θάνατον referenda est, prout nos vertimus. Non enim, ut quidam volunt, homo hic optare introducit, ut liberetur ab hoc corpore mortis, id est, ut illi explicant, mortali, quia in illius morte ab omnibus concupiscentiæ motibus & peccatis, quibus hominem regnitum quamdiu hanc mortalem vitam vivit subjectum volunt, liberandus est: Quia tali desiderio, quod in hac vitâ non explebitur, non convenit sequens gratiarum actio, quæ indicat, aut in regenitis liberationem illam jam esse peractam; aut, irregenitis per gratiam Dei brevi obventuram: uti in illius explanatione mox ostendemus. Itaque liberationem optat à corpore mortis hujus: Illud verò est corpus peccati inhabitantis, seu peccatum inhabitans; huic corpus tribuit quo adhuc sub Lege existens captivus detinebatur peccato, adeò ut quæ nollet faceret. Sic enim rectè convenit cum exclamatione quâ miseriam suam deplorat, respiciens nimirum ad ea, quæ in præce-

dentibus de se dixit. *Mors enim hæc eadem est, quâ antea se detentum quæstus est.* Peccato autem corpus tribuit, perinde ut *cap. VI. 6. & Coloss. III. 11.* quia peccandi consuetudo altera quasi in nobis natura est, quæ in membris nostris dominatur, quæ & alibi *vetus homo* appellatur, & cui membra tribuuntur, *Coloss. III. 5.* Vocat autem corpus mortis hujus; quia vita ejusmodi est mors spiritualis, quâ homo nulla opera spiritualia, quibus ad vitam æternam præparatur, facit: perinde uti homo mortuus nulla opera edit: sic *Apoc. III. 1. nomen habes quod vivas, sed mortuus es.* Et consequenter ipsum mortis reum facit: ut *Eph. II. 1.* Usitatum quippe est in Scripturâ mortis reos vocare *mortuos*: ut *Genes. XX. 3.* Vocat ergo peccatum corpus mortis, quia est mors spiritualis, quæ ita ipsum occupavit, ut sit quasi corpus ipsius, ac altera natura.

Quia verò gemens quærit, *quis me liberabit?* eo ipso indicat, se adhuc morte illâ spirituali detineri, ac nondum ab illâ esse liberatum: ac proinde ipsum, quem hic Apostolus introducit ingemiscentem, adhuc esse irregnitum. Nec refert, quod hic homo cognitionem suæ miseriæ habet, & medicinam ac liberatorem quærit: Nam & hoc irregenitorum est, sed ad conversionem seu regenerationem tendentium: primus enim ad conversionem gradus est, agnitio miseriæ, illum excipit dolor, ac tandem sequitur ipsa conversio. Qui jam è morte spirituali liberatus est, liberatorem ut ex eâ eripiat non quærit. Qui liberatorem quærit, eo ipso miseriam, è quâ liberari cupit, agnoscit. Dolor ergo ille, ac liberationis desiderium designant cum adhuc morte illâ spirituali detineri: Qualis fuit dolor in publicano illo *Luc. XVIII. 13.* Adde, quod Apostolus non tam dicat, quid ille homo verè optet ac desideret, quam quale votum statui illius misero conveniat. Ita solent sæpe autores, qui statum alicujus describunt, illi tribuere cogitationes & sermones, non tanquam verè in illis sint, sed ut ostendant, tales illorum statui esse convenientes, eumque per illas graphicè præsentari.

Verf. 25. Verborum immediatè sequentium varia occurrit lectio. Communis lectio habet, *ἀχάριστ' τῷ Θεῷ.* Exemplar verò Claromontanum quo usus est Beza, & cui consentit Vulgata, legit, *ἡ χάρις ἔστι Θεῷ*: quemadmodum hoc Joannes Morinus annotavit in *Exercit. Bibl. lib. I. Exerc. II. cap. IV.* Dicit quidem Beza, huic lectioni omnia Græca exemplaria repugnare: sed Morinus, qui ipsum codicem inspexit, hic fidem Bezae desiderat. Si primam lectionem sequamur, verba

hæc legenda sunt quasi in parenthesi, & ab Apostolo prolata sunt, non loquente sub personâ irrogeniti, sed suâ, vel regeniti. Non enim cum præcedentibus & sequentibus connexionem habent, quâ idem qui illic describitur status indicatur, aut illud quod dictum est confirmatur: Sed est gratiarum actio quasi ex abrupto interjecta: quâ nempe Apostolus, consideratâ hominis adhuc sub Lege constituti miseriam Deo gratias agit, qui eum ex illo statu liberavit, & per Christum à peccati servitute exemit. Quod verò Annotatores Novæ Versionis Belgicæ ajunt, Apostolum hic Deo gratias agere, quod non sit amplius voluntarius peccati servus, sed quod tantum invitus peccato serviat, quodque jam spiritu Dei præditus sit, per quem peccatum superare possit; admodum dilutum est: Præterquam enim quod nemo, uti in anteced. ostensum est, invitatus possit esse peccati servus: hac ratione Apostolus concipitur Deo gratias agere, pravus & adhuc peccati servus existens, eò quod non sit pessimis hominibus, qui totâ voluntate in malum feruntur, similis; & cum spiritu Dei instructus carnem superare possit, non tamen eam superet, sed ipse ab eâ superetur. Talis enim status, uti jam aliquoties vidimus, est status nondum regenitorum, & à reatu mortis nondum liberatorum. Gratiarum autem actio ad Deum ab Apostolis institui solet, quia è statu tali fideles liberati sunt, & traducti in statum libertatis filiorum Dei, 1 Pet. 1. 3.

Si verò posterior lectio admittatur, sensus erit egregius, & optimè cum præcedentibus cohærebit: Gemens enim quæsi-
verat, quis me liberabit à corpore mortis hujus? Cui convenienter admodum respondet; gratia Dei in Jesu Christo Domino nostro. Illa quippe sola potens est hominem è morte spirituali liberare; & ad hanc quisquis confugit, verè ex eâ liberatur. Quod itaque Lex non potest, id gratia per Jesum Christum præstat.

Tandem concludit: *Itaque ipse ego mente*

quidem servio legi Dei, carne verò legi peccati. Pronomen *αὐτός* verti potest, *ille*: & tum legi debet, *ille ego*. Ut sic appareat Apostolum non loqui de seipso, & de statu regenito, in quo tunc erat: sed de illo homine, quem toto hoc capite sub suâ personâ descripserat. Sicut enim verba præcedentia accipienda sunt, quod Apostolus ea orationi reliquæ interjiciens de se ipso locutus est: Quasi diceret: offensionem quidem eorum, qui verba mea captare & traducere student, vitandæ, quicquid in Judæos nondum credentes quadrat, de me ipso in primâ personâ locutus sum, atque ita sub meâ personâ illorum statum miserum & corruptum repræsentavi: sed si de me ipso, prout ego sum, mihi loquendum sit, & à figuratâ illâ locutione recedendum; ego non sum amplius homo carnalis, neque sub morte peccati quasi in captivitate detentus: sed gratias ago Deo, qui me per Christum ex illo misero statu liberavit. Ac tandem nunc priorem orationem repetens, & totum suum sermonem concludens, rursus sub suâ personâ statum hominum sub Lege repræsentat: Nam æquè ut in præcedentibus, seipsum distinguit in mentem & carnem; eandemque sibi respectu mentis & carnis repugnantiam attribuit. Quare optimè hæc explicantur, *ille ego*, id est, ille homo quem hætenus sub meâ personâ descripsi: *Mente quidem servio legi*: id est, animo meo, quatenus Legis divinæ cognitione sum instructus, Legem Dei approbo, illique consentaneè vivere desidero, seu, vellem quidem vivere, prout Lex vivendum esse jubet. *Carne autem*, id est, concupiscentiâ illâ carnali, quæ in me prædominatur, ut me abripit ut faciam, quod alias facere nollem, *servio legi peccato*: seu, ita consuetudine peccandi, & exinde ortâ maximâ ad peccandum propensione, sum constrictus, ut licet illud improbem, tamen dulcedine illius inescatus, illud faciam. Qui status est hominis nondum per Christi spiritum regeniti.

C A P U T VIII.

1. **N**ulla igitur nunc condemnatio in Christo Jesu non secundum carnem ambulantes, sed secundum spiritum.

2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu me liberavit à lege peccati & mortis.

3. Quod enim impossibile Legi, eò quod infirma erat per carnem, Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccatricis, & pro peccato, condemnavit peccatum in carne.

4. Ut justitia Legis impleatur in nobis, non secundum carnem ambulantes, sed secundum spiritum.

5. Qui enim secundum carnem [sunt] quæ carnis sunt sapiunt; qui verò secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus.

6. Sapientia enim carnis mors [est:] sapientia autem spiritus, vita & pax.

7. Propterea quia sapientia carnis inimicitia [est] erga Deum: legi enim Dei non subjicitur; non enim potest.

8. Qui

8. Qui verò in carne sunt, Deo placere non possunt.

9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu; si tamen spiritus Dei habitat in vobis: si verò quis spiritum Christi non habet, ille non est ejus.

10. Si verò Christus in vobis, corpus quidem mortuum [est] propter peccatum: spiritus verò vita propter justitiam.

11. Si verò spiritus illius, qui Christum excitavit ex mortuis, habitat in vobis; qui excitavit Christum ex mortuis, vivificabit & mortalia vestra corpora, per spiritum ipsius inhabitantem in vobis.

12. Ergo, fratres, debitores sumus, non carni, ut secundum carnem ambulemus:

13. Si enim secundum carnem vivatis, moriemini: si verò spiritu facta corporis mortificatis, vivetis.

14. Quicumque enim spiritu Dei aguntur, illi sunt filii Dei.

15. Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timorem; sed accepistis spiritum adoptionis, in quo clamamus, Abba, Pater.

16. Ipse spiritus testatur cum spiritu nostro, quod sumus filii Dei.

17. Si autem filii, & hæredes [sumus] hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi; si tamen unà patimur, ut & simul glorificemur.

18. Existimo enim, quod non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis.

19. Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat.

20. Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum qui subjecit eam.

21. In spe, quod & ipsa creatura liberabitur à servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

22. Scimus enim quod omnis creatura ingemiscit & parturit usque adhuc.

23. Non solum autem [illa,] sed & nos ipsi primitias spiritus habentes & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum expectantes, redemptionem corporum nostrorum.

24. Spe enim salvi facti sumus: Spes au-

tem quæ videtur, non est spes, nam quod videt quis, quid & sperat?

25. Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus.

26. Similiter & spiritus auxilio est infirmitatibus nostris: nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed spiritus ipse intercedit pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

27. Is verò qui corda scrutatur, novit sensum spiritus, quia secundum Deum intercedit pro sanctis.

28. Novimus autem quod diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt.

29. Nam quos præscivit, & prædestinavit conformes fieri imagini Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus.

30. Quos autem prædestinavit, hos & vocavit: & quos vocavit, hos & justificavit: quos autem justificavit hos & glorificavit.

31. Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?

32. Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus illum tradidit, quomodo non & cum ipso omnia nobis donabit?

33. Quis accusabit electos Dei? Deus [est] qui justificat.

34. Quis est qui condemnat? Christus [est] qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dextram Dei, qui & interpellat pro nobis.

35. Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia? an persecutio? an fames? an nuditas? an periculum? an gladius?

36. Sicut scriptum est: Quia propter te occidimur, totâ diē aestimati sumus sicut oves occisionis.

37. Sed in his omnibus superamus per eum qui dilexit nos.

38. Persuasus enim sum, quod nec mors, nec vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque præsentia, neque futura,

39. Neque altitudo, neque profunditas, neque ulla creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro.

PARAPHRASIS.

1. **L**iberi ergo sunt à condemnatione, quicumque Christo per fidem infiti, non faciunt opera concupiscentiis carnalibus, sed doctrinæ Christi, quæ altè mentibus nostris impressa vim ac ardorem, & spiritum novum in nobis excitat, consentanea.

2. Vis enim illa vitam spiritualementi nostræ ingenerans, quæ à Christo Jesu capite nostro in nos tanquam membra illius spiritualia diffunditur, liberavit me à dispositione illâ pravâ, quâ in peccatum totus fere-

ferebar, quæque mihi tanquam lex dominabatur, & sub reatu mortis detinebat.

3. Quod enim Lex præstare non potuit, quia per concupiscentiam carnalem, longâ peccandi consuetudine vehementer corroboratam, invalida reddita fuit ad peccati dominium superandum; id Deus præstitit per Filium suum; illum enim mittens ut tanquam peccator morte cruentâ ac ignominiosâ afficeretur propter hominum peccata, per illius carnem ita tractatam peccatum abolevit, omnemque illius vim exstinxit:

4. Ut justificationem, quam Lex quidem promittit, sed defectu virium conferre non potest, consequamur, atque ita defectus ille Legis impleretur in nobis, non secundum carnem sed secundum spiritum ambulantes.

5. Illi enim, in quibus concupiscentia carnalis dominatur, continuo ea meditantur & spectant quibus caro delectatur: qui verò spirituali illo affectu, quem doctrina Evangelii ingenerat, ducuntur, meditantur spiritualia, quæque Evangelio præcepta sunt faciunt.

6. Quod enim affectus ille carnalis sapit, concupiscit ac desiderat, mortem adfert; quod verò spiritus sapit, vitam ac salutem æternam.

7. Quia id quod caro sapit Deo adversatur & summoperè ingratum est: est enim maxima repugnantia, & quasi inimicitia inter concupiscentias carnis, & Legem Dei, quæ facit, ut qui carni ejusque concupiscentiis indulgent, à Lege Dei, utpote desideriis suis contrariâ, abhorreant, illique se non subjiciant, imò subjicere non possint.

8. Qui verò in carnis deliciis sectandis toti sunt, Deo placere non possunt.

9. In vobis autem non dominatur concupiscentia carnalis; sed ea cogitatis & facitis, quæ dictamini spiritus consentanea sunt; quoniam spiritus Dei vos regit, omnesque actiones vestras moderatur. Si quis verò spirituales illam indolem, quam Evangelium Christi confert, non habet, ille nec sincerus Christi discipulus est, nec eum Christus pro suo habet.

10. Si verò doctrinâ & spiritu Christi ducimini, corpus quidem vestrum propter peccatum morti est obnoxium, ac necessariò morituum; spiritus verò vos ducit ad vitam æternam, quia in vobis iustitiam Evangelii præceptis consentaneam producit.

11. Quod si verò spiritus ille Dei Patris, qui Christum excitavit ex mortuis, in vobis habitat ac vos regit, idem Deus, qui Christum ex mortuis suscitavit, etiam corpora vestra mortua in vitam reducet per spiritum suum in vobis habitantem.

12. Ergò, fratres, debitores sumus non carni, ut carnalibus concupiscentiis indulgeamus; sed spiritui, ut secundum illius ductum actiones nostras instituamus.

13. Si enim cupiditatibus carnalibus obsequamini, moriemini: si verò per spiritum Evangelii propensionem ad peccandum exstinxeritis, omnesque concupiscentias ita in ordinem redegeritis ut exorbitare nequeant, neque in facta quibus sola voluptas carnalis intenditur erumpant, vitam habebitis æternam.

14. Quicumque enim ductum spiritus Dei sequuntur, indolem habent verè divinam, eamque moribus ac factis suis exprimentes à Deo gratiose in filios adoptantur, & tanquam filii à Deo diliguntur.

15. Ut autem sciatis vos tales esse, considerate spiritus, quem à Deo accepistis, indolem; non enim ille est spiritus servilis & anxius, qui vos tanquam mancipia metu poenæ, ut olim sub Lege, iterum territat, & à peccati iugo liberare nequit; sed est spiritus fiducialis, quo tanquam filii patri ita vos Deo confiditis, & per illam confidentiam vobis potentiam è morte

morte peccati resurgendi dominiumque peccati penitus excutiendi confert; & per quem ad Deum clamando Abba, Pater, fiduciam vestram, quævis ab ipso salutaria bona petendi, testatam redditis.

16. Ille spiritus, tanquam arrha & pignus amoris divini, cum spiritu nostro, qui sibi intimè conscius est nos spiritu Dei duci, & juxta Evangelii promissâ testatur nos esse filios Dei, unâ testatur, illiusque testimonium ita confirmat, ut de adoptione nostrâ in filios nulla vel minima relinquatur dubitatio.

17. Si autem sumus filii, ergo & sumus hæredes: hæredes nempe Dei, quatenus bonorum divinorum, gloriæ ac beatitudinis cælestis coram Deo erimus participes; cohæredes verò Jesu Christi, qui tanquam primogenitus hæres omnium à Deo Patre est constitutus, & per quem tanquam caput nostrum in cælestem hæreditatem introducemur, ut unâ cum ipso in æternum regnemus: Attamen sub hac conditione, si, quemadmodum ille ob divinæ veritatis testimonium passus est, ita & nos, ad illius exemplum, pro nomine Christi patiamur, neque afflictionum metu fidei Christianæ professionem deferamus; ut ita sicut passionum ita & gloriæ ipsius simus participes.

18. Et huc invitat nos hæreditatis ac gloriæ illius magnitudo & excellentia: comparatione enim institutâ inter afflictiones hujus sæculi, & gloriam futuram, evidenter inde concludo, afflictionum, quæ sunt momentaneæ ac brevi transeuntes, utpote quæ intra vitæ hujus spatium terminantur, pondus adeò esse leve, ut nullo modo comparari possint cum immenso illo pondere æternæ gloriæ, quam in illustri illo diè Deus est revelaturus, quâque nos afflictiones fortiter & constanter tolerantes, palam ac omnibus conspicientibus, tanquam coronâ immarcescibili, est honoraturus.

19. Hujusque excellentiæ ipsum fidelium, quo gloriam hanc avidè expectant, desiderium evidens est testimonium: Omnes quippe fideles, qui sunt novæ creaturæ, vehementi desiderio & quasi exserto collo, expectant revelationem gloriæ suæ, per quam ab omnibus filii Dei ac gloriæ cælestis hæredes agnoscentur.

20. Hic enim fideles afflictionibus, contemptu, variis tormentis, ac tandem morte violentâ premuntur, à quibus naturaliter abhorrent, easque, si ita ferret Dei voluntas, evitare cuperent: attamen quia Deo, supremo ac absoluto Domino, placuit ipsos non nisi prius toleratis ob veritatis suæ testimonium afflictionibus, gloriæ cælestis facere participes, illius voluntati acquiescunt, & afflictiones illas alacri animo tolerant:

21. Quia spe certâ sustentantur, quod ab omnibus his afflictionibus, quibus corpus ipsorum quotidie corrumpitur, liberabuntur, & gloriosam libertatem, filiis Dei destinatam, sunt consecuturi.

22. Scimus enim totam fidelium universitatem ingemiscere, & instar mulieris parturientis in summâ esse angustia, non tantum in initio mox ab adscensione Domini nostri in cælum, cum Evangelium prædicari cœpit; sed & ad hunc usque diem, liberationemque suam ardentissimis votis desiderare.

23. Nec illi tantum, sed & nos Apostoli ipsi, qui hâc præ aliis omnibus fidelibus prærogativâ gaudemus, quod prima ac præstantissima dona, ipsas primitias Spiritus Sancti accepimus, ipsi nos, inquam, qui præ aliis in Ecclesiâ eximii sumus, cum gemitu ac dolore afflictiones illas toleramus, quia liberationem corporum nostrorum ex omnibus afflictionibus ac morte, & cælestem illam gloriam nobis ut filiis Dei destinatam expectamus.

24. Spe enim solidâ ita certò de salute persuasi sumus, non aliter

ac si jam verè illius simus participes : Quia enim eam speramus , nondum actu eam possidemus ; quia quando bonum quod speramus præsens adest , eoque præsente fruimur , non amplius speramus : simul enim consistere nequeunt , re præsente frui , eamque simul adhuc absentem ac futuram sperare.

25. Si autem hæc sit spei natura , ut speremus quod non videmus , quoniam liberationem corporum nostrorum speramus , eam , quoniam omnis dilatio gravis , omnis afflictio molesta est , cum longanimitate ac patientiâ mediis in afflictionibus exspectamus.

26. Spei nostræ superaccedit spiritus , seu vis illa spiritualis ac vigor animi per solidam Evangelii cognitionem animis nostris altè impressus , qui afflictionibus nostris ac perplexitatibus , per quas sæpe consilii inopes sumus , auxilio est , & non exiguum adfert levamen. Sæpe enim eâ in perplexitate sumus , ut licet varia circumspiciamus liberationis media , undique nos angustiis circumclusos deprehendamus , & nusquam exitum repariamur ; ac proinde incerti ac dubii , quid & quâ ratione orandum sit , fluctuemus. Ejusmodi in perplexitate spiritus ille evangelicus plenam in voluntate divinâ acquiescentiam in nobis operatur , facitque ut de eventu securi misericordiam divinam imploremus ; & quando verba defunt quibus desideria nostra exprimamus , excitat gemitus , qui ex animo pio profecti ad Deum adscendunt , & per spiritum Deo commendantur.

27. Deus autem qui corda scrutatur novit quid spiritus gemitibus illis intendat ; quia juxta voluntatem divinam , & convenienter ipsius promissis ac decretis , orat pro sanctis , qui forti afflictionum tolerantia amorem erga veritatem divinam , & fiduciam immotam in Deum testantur ; & tanquam fidelis patronus , qui in quovis statu se voluntati divinæ submittit , eorum causam Deo commendat.

28. Prætereâ novimus veris Christianis , qui ex animo præceptis divinis obediunt , quos Deus juxta gratiosum suum propositum & ex mero beneplacito ad salutem vocavit , omnes afflictiones , quantumvis graves , & quibus miserrimi in hac vitâ apparent , cooperari in bonum , & tantum abesse ut saluti ipsorum obsint , ut certa ad illam via sint.

29. Quos enim Deus jam ante decrevit pro suis agnoscere , & vitæ æternæ præmio donare , eos etiam prædestinavit , ut per crucis & afflictionum tolerantiam ad salutem adspirent , ad exemplum Filii sui Jesu Christi , quem non aliâ ratione nisi per crucem & passiones in regnum suum introducere voluit , ut sicut gloriæ illius participes sunt futuri , ita etiam cum illius afflictionibus communionem habeant ; ut ipse sit promogenitus in multis fratribus , qui sicut omnibus fidelibus exemplum præbet , ita & omnes ab ipso exemplum petant per crucem contendendi ad propositam gloriam.

30. Quos autem exemplo Filii sui conformes esse debere prædestinavit , illos etiam ad tolerandam crucem vocavit ; & quos ad crucem vocavit , illos crucem fortiter ac constanter sustinentes justificavit , & ab omnibus peccatis antea commissis absolutos tanquam justos tractare vult ; & quos justificavit , illos etiam vitæ æternæ coronâ glorificaturus est.

31. Quid ex hisce jam colligemus ? an dubitabimus adhuc de illorum salute , aut quod afflictiones iis in bonum cooperentur ? Quoniam Deus ipsas afflictiones in salutem nostram dirigit , & post illas toleratas nos in morte relinquere non vult , sed ex eâ resuscitados æternum beare , quis est qui nos verè miseros reddere possit , aut salutem nostram impedire ?

32. Qui proprio Filio cum quo quicquid Deus nobis largiri potest ne-tiquam comparari meretur , non pepercit , sed eum pro nobis omnibus , cum adhuc peccatores illiusque inimici essemus , in mortem tradidit ; quo-

quomodo non & cum ipso nobis, ipsum diligentibus, & pro nomine ipsius quævis adversa forti ac constanti animo tolerantibus, omnia est daturus?

33. Quis contra nos, fideles Christi servos, strenuè pro nomine ipsius depugnantes, ideoque ad æternam salutem ab ipso electos, accusationem instituet, quâ nos Deo exosos reddat, aut salute spoliet? Deus, penes quem summum de omnibus est iudicium, ita ut ejus iudicio stare aut cadere debeant, nos ab omni reatu absolvit, & tanquam justos æternæ vitæ præmio remunerari vult.

34. Quis est qui nos ad sæva supplicia condemnat, suâque condemnatione salutem nostram se posse impedire sperat? Christus, cujus sanguis nos purgat ab omni peccato, pro nobis est mortuus; imò & resurrexit, ad dextram Dei sedet, & interpellat pro nobis, atque ita mortis suæ vim & efficaciam potenter nobis applicat.

35. Quæ miseria tanta est, quæ efficere possit ut Christus nos non diligat, nullumque amoris Christi erga nos effectum ac fructum percipiamus? An afflictio? an animi angustia ex mali aut jam prementis, aut adhuc instantis apprehensione? an persecutio? an fames? an nuditas? an graviorum afflictionum periculum? an gladius, ac quodvis mortis cruentæ supplicium?

36. Omnibus enim hisce malis premimur; adeoque nobis ob nominis Christi professionem similia eveniunt cum iis quæ olim populus Dei passus est; de quo scriptum est: occidimur toto diè, & tanquam oves mactationi destinatæ promiscuè & sine discrimine, prout in persecutorum manus incidimus, ad cædem abripimur.

37. Sed in omnibus hisce afflictionibus plus quam victores sumus per Christum, qui nos dilexit, & ex omnibus miseriis, quin & ex ipsâ morte liberatos, ac in vitam immortalem resuscitados, immarcescibili coronâ est honoraturus, ut plenum de omnibus miseriis agamus triumphum.

38. Persuasus enim sum quod nec mors, quantumvis violenta & ignominiosa, neque vita ærumnosa & quævis miseriæ hujus vitæ, neque Angeli mali, qui persecutionum contra Ecclesiam incentores sunt, neque Principes & Magistratus qui totis viribus ecclesiæ perniciem machinantur; neque mala præsentia quibus jam premimur, neque graviora quæ adhuc nobis sustinenda sunt,

39. nec licet in crucem attollamur, aut in profundum maris demergamur, neque ulla alia creatura, quæcunque sit, quantumvis violenta & saluti nostræ inimica, possit nos separare à charitate quâ Deus nos in Christo complectitur, aut impedire quo minus salutem promissam consequamur.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. Nulla igitur nunc condemnatio iis qui in Christo Jesu, non secundum carnem ambulant, sed secundum spiritum.

HÆc tanquam conclusio eliciuntur, non propriè ex verbis immediate præcedentibus; ex iis enim neutiquam fluunt: sed ex totâ Apostoli disputatione, quam huc usque continuavit; & ex doctrinâ integrâ, quam contra Judæos adstruxit: quod nempe *justificemur ex fide per redemptionem Jesu Christi*: quod fideles

pacem habeant cum Deo per Jesum Christum, & liberati sint à peccato & Lege, & traditi sint Christo. Ex illâ enim totâ tractatione rectè hæc conclusio elicitur. Vel dici potest, hæc esse referenda ad gratiarum actionem, quâ Deo gratias agit, quod ipsum à corpore mortis, sub quâ detinebatur, liberavit per Christum: seu (si aliam admittamus lectionem) ad declarationem illam, quâ declaravit, gratiam Dei, quæ est in Christo Jesu, ipsum è corpore

pore mortis illius liberasse. Ex illâ enim optimè fuit hæc conclusio, & exinde sequitur, Judæos, qui Legem Moſis habent, æquè indigere gratiâ Christi, ac gentes.

Nulla igitur nunc condemnatio iis qui in Christo Jesu. &c. Pœna ad quam Evangelio immorigeri condemnabuntur est mors æterna, quæ *condemnatio* sæpiſſimè vocatur: *Joan. III. 17, 18, 19. 1 Cor. XI. 32.* opponiturque justificationi, quâ credentibus in Christum omnium antecedentium peccatorum remissio, & vitæ æternæ præmium ex gratiâ divinâ assignatur. *Nullam* itaque *condemnationem* alicui esse, tantumdem est, atque illum immunem esse à condemnatione seu morte æternâ.

Qui in Christo Jesu. Potest id suppleri, prout communiter fit, *qui in Christo Jesu sunt*, hoc est, qui Christiani sunt, qui Christum fide sunt amplexi: ut accipitur *infra cap. XVI. 7.* Et tum sequentia sunt pressior declaratio, quod fides, quâ Christum receperunt, non debeat esse otiosa & iners, sed viva per bona opera. Vel possunt ita reddi: *Qui in Christo Jesu non secundum carnem sed secundum spiritum ambulant.* Ut sensus sit; nullam esse condemnationem iis, qui per fidem in Christum à vitâ carnali conversi sunt ad spiritualem. *Ambulare secundum carnem* est, opera facere concupiscentiis carnalibus consentanea, quibus caro voluptate crassiore, quæ sensibus externis percipitur, demulcetur, quæ ordinariè *opera carnis* vocantur, hominemque è regno cælorum excludere dicuntur: sive id fiat proposito deliberato & directo, expressè consentiendo voluptati turpi; sive indirecto, non excutiendo turpem delectationem quæ ex oblato objecto carni grato in mente enascitur; sed sinendo ut ibi moram trahat, atque ita invaleſcat, ut voluntatem in consensum alliciat. Ergo *secundum spiritum ambulare* est, ea concupiscere ac facere, quæ mens cognitione veritatis divinæ per Evangelium imbuta facienda esse novit, & ad quæ præstanda viribus idoneis per illam cognitionem instructa est. Est enim Evangelium doctrina spiritualis, constans præceptis perfectissimis, & promissionibus divinissimis omnemque intellectum superantibus, cujus cognitio mentibus impressa vim quandam & quasi spiritum novum excitat in homine, ut alacriter omnia sibi præscripta præstet. Sic *opera spiritus* significant opera quæ à doctrinâ Christi spirituali dictantur; & qui ea faciunt, secundum spiritum ambulant, *Gal. V. 16. & 25.* Sicut itaque in præcedentibus, ubi de justificatione per fidem egit, docuit ex fide iustificatos pacem habere cum Deo, *cap. V. 1.* Ita & hic, postquam docuit, cre-

dentes in Christum esse liberatos è servitute peccati in carne habitantis, concludit, nullam esse condemnationem ambulantis in Christo non secundum carnem, sed secundum spiritum: Ut ita doceat, nudam fidem non sufficere ad salutem; sed perinde uti fidem, ita etiam ambulationem secundum spiritum requiri, ut non condemnemur.

Verſ. 2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Jesu liberavit me à lege peccati & mortis. Hæc vel continent rationem, cur ambulantis in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum, nulla sit condemnatio, quæ desumitur à statu hominis Christiani; & refertur ad id quod in ipso homine est: nam de causâ quæ extra hominem est, nimirum Jesu Christo, agit *verſ. 3, 4.* Vel indicant causam, cujus nimirum virtute credentes in Christum non secundum carnem ambulant. Nihil etiam impedit, quò minus de utroque accipiamus. Observandum autem, cum Apostolus in præcedente verſu locutus est in numero plurali, hîc eum loqui in singulari, & quasi de se solo. Eâdem loquendi figurâ, quâ eum *cap. præced.* usum ostendimus, quâ nim: statum hominum de quibus sermonem instituit, sub suâ personâ describit. Sicut autem ibi agens de hominibus nondum regenitis, & sub Lege adhuc existentibus, statum irregenitorum sub suâ personâ descripsit: ita & nunc de regenitis & in Christum credentibus differens, planè contraria iis quæ de irregenitis dixerat, eorum statum sub suâ personâ repræsentat.

Lex spiritus vitæ est vis illa spiritualis, quæ per Evangelium communicatur, & in credentibus maximè efficaciam suam exserit, & per quam à peccatis convertuntur ad sanctitatem vitæ: *Joan. III. 5. 1 Cor. VI. 11. 1 Pet. I. 22.* Quam vocat *legem spiritus* oppositè ad *legem mentis & peccati*, de quibus *cap. præced.* egit: Quæ itaque hic *lex* vocatur, eodem sensu quo menti & peccato legem adscripsit, quia vim quandam & efficaciam habet, legis instar, quæ movet hominem & impellit ad agendum ea, quæ spiritui consentanea sunt: adeò ut spiritus omnium ipsius actionum principium & causa sit. Estque ea virtus quædam & efficacia superior eâ, quæ in mente est hominis nondum regeniti, & Legis tantum cognitione instructi: est enim in homine per Evangelium, quod est *ministerium spiritus*, *2 Cor. III. 6, 8.* producta, peccatique dominium, quod Lex non potuit, destruit & extinguit. Ideoque eum vocat *spiritum vitæ*, id est, vivificum, seu qui vitam impertit, nimirum spiritualem, hominemque liberat à corpore mortis quo detinebatur. Ad-

dit.

dit. *In Christo Jesu*. Quia ea vis in Christo Jesu tanquam capite nostro est: & ab illo in omnes credentes, tanquam membra ipsius spiritualia fuit & descendit, ita ut nunc non vivant ipsi, sed Christus in ipsis: *Gal. V. 20.*

Liberavit me à lege peccati & mortis. Lex peccati, est peccandi consuetudo, & inde orta summa ad peccandum propensio, quam jam aliquoties ostendimus legis instar fuisse, quæ ejusmodi homines quâvis oblata occasione ad peccandum impellit, de quâ dixit *cap. VII. 23.* Illam vocat & legem *mortis*: quia illa peccandi servitus homini juxta comminationes Dei mortem infert. Ab hac se liberatum dicit per spiritum Evangelii vivificum, qui illam peccandi pronitatem compescuit & exstinxit, ipsumque in alium planè hominem regeneravit. *Joan. VIII. 32. 36. Rom. VI. 18. &c.* Atque ita specialius ac plenius explicat gratiarum actionem, quæ legitur *cap. VII. 25.* docetque spiritum vivificum Christi ipsum liberasse à lege peccati & mortis, seu, uti *cap. præced. vers. 24.* loquitur, à corpore mortis illius sub quâ captivus detinebatur. Atque inde manifestè evincitur, nullam esse condemnationem illis, qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant.

Vers. 3. Quod enim impossibile erat Legi, &c. Per Legem intelligit Legem Moysi. De hac dicit, non quod homini præstitum impossibile fuerit, nedum gratiâ divinâ suffulto; sed aliquid ait Legi fuisse impossibile, seu Legem aliquid non potuisse præstare circa hominem cui lata fuit. Id autem quod Legi impossibile fuit, dicit Deum præstitisse per Christum. Quid autem illud sit, ex præcedentibus liquet: Ibi autem, uti vidimus, docuit, Legem non inhibuisse peccatum, sed eâ accedente peccatum esse auctum, *cap. V. 20.* Produxit quidem Lex in homine notitiam peccati; sed motus peccati in homine regnantes non exstinxit: excitavit quidem in homine motus bonum volendi inefficaces; verum concupiscentiam ex inveteratâ peccandi consuetudine in homine regnantem domare non potuit: atque ita reatum mortis in homine auxit. Impossibile ergo Legi fuit, hominem regenerare, seu verè spiritualem reddere, & consequenter à peccato absolvere & justificare. Idque plenius liquet ex oppositione; quicquid enim in illâ dicit Christum præstitisse, hoc censendus est dixisse Legi fuisse impossibile.

Rationem addit, cur id Legi impossibile fuerit: *quia infirmabatur per carnem.* In Græco est *ἐν σαρκί*, quod significat, *quia, vel eò quod*: perinde ut *Hebr. II. 18. &*

coincidit cum *ἐν σαρκί*, *supr. cap. V. 12. & Phil. III. 12.* uti ibi observavimus. Per *carnem* intelligit carnalem concupiscentiam, quâ homo ea quæ carni grata ac jucunda sunt, concupiscit ac desiderat, quæ diuturnâ peccandi consuetudine vehementer accensa fuit, & in homine dominium obtinuit, ita ut quamcunque carnalia sua desideria implendi occasionem quæfiverit, & oblatam avidè arripuerit. Talem invenit hominem Lex, cum ei lata fuit, carnalem nimirum, & cupiditatum suarum servum. Per hunc hominis statum Lex fuit reddita *infirmâ*, id est, invalida & inefficax ad peccati dominium superandum, atque ita hominem à condemnatione liberandum: seu, non potuit homines è peccati servis reddere spirituales. Idque dicit, non defectu Legis contigisse, sed vitio hominum, cui medendo Lex sufficiens non fuit. Duo enim fuere in Lege, per quæ per carnem infirma reddebatur: Primò enim, destituta fuit promisso remissionis peccatorum, nec habebat ullum clarum ac disertum vitæ æternæ promissum. Hinc orta impotentia peccati habitum exstinguendi: quia enim nulla condemnationis effugiendæ, & per resipiscentiam statum meliorem recuperandi spes relinquebatur, nemo per Legem excitari poterat, ut summo cum dolore ac molestiâ peccati concupiscentiam, cui obsequi jucundum est, excuteret: quia boni concupiscentia non nisi majoris boni consequendi spe superatur. Deinde, promissa Legis secundum literam continebant bona, quibus caro frui gestit, quæ nempe vitam hanc tranquillè ac fæliciter transigendam spectant: At promissionibus sanciantur leges, ut bonorum promissorum amore homines ad legum observationem incitentur; itaque eæ comparatæ sunt, ad amorem istum in hominibus excitandum: promissis itaque bonorum corporalium homines carnales excitati fuerunt ad ea vehementius desideranda, & concupiscentiis suis magis indulgendum, non autem ad eas cohibendas. Omnis itaque vis homines in officio continendi, quæ in Lege erat, per carnales Judæorum concupiscentias fuit infirma reddita. Factum itaque hoc fuit non vitio Legis, sed hominum quibus Lex lata fuit. Totum autem hoc quod Lex præstare non potuit, Deus præstitit per Christum.

Deus Filium suum mittens in similitudine carnis peccati, &c. id est, carnis peccatrici: Hoc est, misit Deus Filium suum in carnem, similem carni peccatrici. Quoad substantiam fuit caro, non similitudo carnis: Verum illa caro fuit similis carni peccatrici, id est, ita fuit tractata, quemadmodum peccatores tractari solent, nempe

nempe in crucem acta, eoque affecta supplicio, quod in homines eximie peccatores statui solet: *Phil. II. 7, 8.* ita tamen, ut ipse ab omni, vel levissimâ peccati maculâ, impollutus fuerit: *2 Cor. V. 21. Hebr. II. 17, 18. IV. 15. 1 Pet. II. 22.*

Et pro peccato. Id est, propter peccatum, ut *Rom. IV. 25.* Idque dupliciter, tum, ut esset sacrificium pro peccato, *2 Cor. V. 21.* tum ut se sacrificium pro peccato offerendo simul & aboleret peccatum, efficeretque ut homines in posterum non peccarent: *Gal. I. 4. Tit. II. 14.*

Peccatum condemnavit in carne. Condemnantur fontes à iudice ut puniantur, & è medio tollantur: eodem modo Deus peccatum sustulit & abolevit, omnemque ejus vim exstinxit: Non quod peccatum jam penitus sublatum sit, hominesque nullum planè committant peccatum: Sed quia Deus à suâ parte omnia fecit, hominibusque præstitit, quæ sufficiunt, ut peccatum aboleant, ac inveteratam illam peccandi consuetudinem exstinguant; ita ut si in peccatis pergant, id non defectui gratiæ divinæ, sed homini ejusque concupiscentiæ adscribendum sit. Sic Deus dicitur fecisse, quando à suâ parte fecit, quod ut effectus ille existeret requirebatur, licet effectus ipse secutus non sit: *Ezech. XXIV. 13. Joan. I. 9. & alibi.* Idque Deus fecit *in carne*: nimirum, carne Jesu Christi, juxta similitudinem carnis peccatricis tractatâ: id est, per mortem Christi maledictam quam in carne sustinuit. Per mortem enim Christi Deus abundè præstitit omnia, per quæ peccatum aboleri potest: Per illam enim homines liberavit à reatu peccati, ac plenissimè persuasos reddidit, de remissione peccatorum ac vitâ æternâ, siquidem à peccatis resipiscentes in posterum justitiæ operam dent. Est enim mors Christi non tantum mors victimæ fæderalis, quo Novum Fædus, constans stipulatione resipiscentiæ, & promisso remissionis peccatorum ac vitæ æternæ, sancitum est, unde illius sanguis vocatur *sanguis Novi Fæderis Matt. XXVI. 27.* sed & victimæ propitiatoriæ, peccata nostra coram Deo expiantis, omniumque eorum remissionem impetrantis, *1 Joan. II. 2. IV. 10.* Per mortem itaque Christi impetratâ omnium peccatorum remissione, & aditu in cælum, hætenus ob peccata nostra clausum, patefacto, virtute cælesti induimur ad peccati dominium exstinguendum, & omnem concupiscentiæ vim, quæ nos ad peccatum seducit, reprimendam. Deus enim *in Christo nobis benedixit omni benedictione spirituali in cælestibus, Eph. I. 3.* ejusque potentia nobis *edit omnia ad vitam & pietatem necessaria per cognitionem ejus, qui nos vocavit ad gloriam*

& virtutem, 2 Pet. I. 3. Et hunc in finem mortuus est Christus, ut nos sanguine ipsius Deo reconciliati peccato moriamur, & sanctitati vivamus, *2 Cor. V. 14, 15. Tit. II. 14. 1 Pet. II. 24.* Nam quia certi sumus, nos per Christum à condemnationis reatu liberatos, boni maximè eximii & omnem nostrum intellectum longè excellentis, cui omnes vitæ hujus voluptates ac molestiæ nullo modo condignæ sunt, fore participes, grave nobis non est, exigam voluptatem contemnere; & leves ac momentaneas tribulationes hujus sæculi sustinere, ut eximium illud ac æternum gloriæ pondus consequamur: Nam, ut in fine hujus cap. dicitur, in his omnibus plus quam victores sumus per eum qui dilexit nos. Quibus adde, quod Christum, ita peccatoris instar morti traditum, è mortuis resuscitavit, & in cælis ad dextram suam constituit, ut sit sacerdos in perpetuum, qui interpellat pro nobis; ideoque nihil nobis deesse potest, quod ad peccati dominium exstinguendum requiritur.

Verf. 4. Ut justitia Legis impleatur in nobis, non secundum carnem ambulantes, &c. Vox *δικαιοσύνη* non hic significat jus Legis, seu id quod Lex exigit, perfectam nimirum obedientiam, & ob eam non præstitam, reatum mortis ac maledictionis; quod per Christum in nobis impletum sit, qui omnes peccatis nostris debitas pœnas loco nostro sustinuerit, omnemque à Lege requisitam justitiam loco nostro perfectè præstiterit; atque ita jus illud Legis pro nobis impleverit, quod doceri quidam putant *Gal. III. 12, 13. & IV. 4, 5.* Alias enim ostendimus, quam parum hæc sententia cum ratione muneris Christi sacerdotalis, & gratuitâ peccatorum nostrorum remissione conveniat. Significat ergo *justificationem*, perinde ut *cap. V. 16.* & sensus est, ut peccato abolito justificarentur fideles, non secundum carnem ambulantes, sed secundum spiritum: Hæc enim ambulatio secundum spiritum conditio est requisita in omnibus justificandis: non autem nudum indicium & signum unde agnoscuntur esse justificati: sic enim justificatio antecederet ambulationem secundum spiritum, & homo justificaretur consideratus adhuc ut impius & carnalis. Quod in *cap. IV. 4.* ostendimus esse falsum. Vel significare potest justitiam quam fideles præstant, qui nempe ambulant secundum spiritum, quo sensu vocem *δικαιοσύνη* accipi *cap. V. 18.* ostendimus: & tum sensus erit: Ut præstentur ea quæ Lex jubet. Uterque sensus bonus est, quia non tantum justificatio, seu remissio peccatorum, est finis mortis Christi: *Matth. XXVI. 27. Rom. IV. 25. 2 Cor. V. 21.* sed & justitia nostra, seu obser-

servatio mandatorum divinatorum : *Gal. I. 4. & alibi.*

Verf. 5. *Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt : qui vero secundum spiritum, ea quæ sunt spiritus.*

Hicce Apostolus confirmat quæ versu immediatè præcedente affirmavit, quod justificatio Legis impleatur in iis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant, distinctius explicando, quis & qualis sit status eorum, tam qui secundum carnem, quam qui secundum spiritum sunt. Utrisque tribuit curas ac operationes statui suo convenientes. *Qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt.* Vox Græca *φρονεῖν* non tantum est, cogitare, ut quidam vertunt; sed *sapere*, hoc est, cum affectu aliquo meditari, totus in eo procurando esse, omneque studium omnemque laborem eò impendere, ut habeas in quæ affectus te ducunt. Qui itaque secundum carnem sunt, seu in quibus concupiscentia carnalis dominatur, quique in fruitione voluptatum carnis summum sibi bonum statuunt; illi ea continuò meditantur, exspectant, quibus concupiscentiæ ipsorum carnales explentur, & ad voluptatem carnalem omnia referunt, eaque solummodò faciunt opera, quibus gratiā quādam jucunditate, quæ sensibus externis percipitur, fruuntur; quæ opera *fructus carnis* vocantur, *Gal. V. 19.* *Qui verò secundum spiritum sunt*, hoc est, qui imbuti sunt divino illo spiritu, seu vi ac virtute illâ spirituali, quæ per veritatis divinæ Evangelio revelatæ solidam cognitionem mentibus hominum ingeneratur, & illius ope affectum conceperunt verè spirituales, *sapiunt ea quæ sunt spiritus*; nihil illi meditantur, nihil spirant ac procurant, nisi spiritualia, & spiritui illi, à quo toti possidentur, consentanea; faciuntque ea, quæ in Evangelio præcepta sunt.

Addit Apostolus aliud discrimen: quod utriusque vitæ finis & eventus sit longè diversus.

Verf. 6. *Nam sapientia carnis mors est.* Particula *nam* hic vel est causalis, quā ratio redditur præcedentium, non immediatè; non enim ideò carnales carnalia sapiunt, quia sapientia carnis mors est; sed remotius, quod non sit condemnatio iis qui non secundum carnem ambulant, & in illis justificatio Legis impleatur: Vel æquivalet copulativæ; atque ita juncta rationi proximè antecedenti magis ac fortius adstruit, quod justificatio legis impleatur in iis, qui non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant. *Φρόνημα τῆς σαρκὸς*, non significat, uti quidam volunt, intellectum hominis naturalem; neque is dicitur esse mors, eò quod homo

in puris naturalibus constitutus & nondum spiritu Christi regenitus, nihil boni cogitet aut intelligat; sed prava solummodò ac lethifera: Volunt nempe ex primo Adami peccato in omnes derivatam corruptionem originalem, per quam & intellectus & voluntas hominis uniuscujusque ita est depravata, ut nil nisi mala cogitet & velit, & nihil boni, nisi spiritu Dei regenitus, intelligere aut velle possit. Sed, omisâ de corruptione originariâ disquisitione, paucis dicimus: Verum quidem esse, salutare bonum, & quod ad vitam æternam ducit, naturalem hominis intellectum ex se excogitare non posse; illud enim dependet à gratiâ Dei, & gratiosâ illius revelatione; non tamen quicquid homo naturalis, & nondum spiritu Christi regenitus, cogitat, aut vult, peccatum est, & Deo ingratum: Dixit enim Apostolus *cap. II. 15.* in gentibus adhuc sine Lege viventibus, ac proinde adhuc in statu naturali constitutis, esse etiam cogitationes excusantes; nemo autem cogitationes habet excusantes, nisi sibi boni conscius. Quia autem *φρόνημα* derivatur à *φρονεῖν*, ex hujus significatione etiam illius significatio derivanda est: Sicut itaque ostendimus *φρονεῖν* non esse simpliciter intelligere, sed *sapere*, meditari, & studium impendere; ita & *φρόνημα* non est nudus intellectus, sed *sapientia*, seu meditatio & studium, quo in rem aliquam ferimur, eique consequendæ intenti sumus. *Sapientia ergo carnis* est, id quod caro sapit, concupiscit, ac desiderat. Hanc dicit esse *mortem*, id est, causam mortis, seu ad mortem ducere. Eodem sensu, quo Apostolus *cap. VII. 7.* negavit Legem esse peccatum, hoc est, peccati causam: & alibi, res dicitur esse id cujus causa est: *Joan. III. 19. XVII. 3.* Vel, quod ad mortem ducit; nimirum æternam, quæ æternum est exitium: Vide supra *VI. 23. & Gal. VI. 7, 8. Jacob. I. 15.*

Illi opponit *sapientiam spiritus*; id est, spiritus, qui animum hominis fidelis ac Evangelii cognitione illustrati possidet, meditationem & occupationem: illique planè contrarium tribuit effectum: *vitam*, nempe æternam; & *pacem*: quæ vel est pax conscientiæ, *Rom. V. 1.* vel felicitas ac salus æterna, *Rom. II. 10.* Non quod hæc sint effecta occupationis spiritualis, sicut mors effectum est meditationum carnalium: earum enim mors justa ac condigna est merces: Vita autem æterna gratuitum Dei donum est, *Rom. VI. 23.* Sed quia vita æterna, juxta gratuitam Dei promissionem, finis & eventus, ac remuneratio est occupationis spiritualis: perinde uti mors meritum ac justum carnalis vitæ supplicium.

Verf. 7.

Verf. 7. Rationem addit, cur sapientia carnis mors sit: *Quia sapientia carnis inimicitia est erga Deum.* Qui alicui inimicus est, omnia illi ingrata facit: sic sapientia carnis quicquid Deo ingratum est facit, eoque delectatur. Et ut id emphaticè exprimat Apostolus, dicit, non eam esse inimicam Dei, sed ipsam *inimicitiam* contra Deum. Ita solent res non per voces concretas, sed per abstractas graphicè depingi, quasi totâ naturâ suâ id sint, quod de illis affirmatur: Vide *Jacob. IV. 4.* item *Phil. I. 21.* *1 Joan. I. 5.* *IV. 8.* Hoc sensu dicuntur peccatores & impii *odisse Deum*, *Psal. V. 5.* *Rom. I. 30.* *Coloss. I. 21.* ac tota eorum vita non est, nisi continua cum Deo inimicitia.

Probat porrò sapientiam carnis esse inimicitiam adversus Deum. *Quia se non subjicit Legi Dei: non enim potest.* Quia ostendimus, per *sapientiam carnis* non intelligi rationem humanam, seu naturalem hominis nondum per Christi spiritum regenti intellectum; manifestum est, malè ex his verbis colligi, rationem humanam Deo inimicam esse, seque Legi Dei subjicere minimè posse. Cum ratio homini à Deo data sit, ut illi lex sit, quæ actiones ejus moderetur: quod etiam præstat, eademque facienda præscribit, quæ Lex jubet; ea ut turpia damnat, quæ Lex Dei vetat: adeò ut in judicio suo optimè cum Lege divinâ consentiat. Verum est, varia in Lege divinâ revelata esse, quæ ratio naturalis ex se ac propriâ industriâ nunquam excogitasset: Verum postquam ea à Deo revelata sunt, ea etiam ut rationi maximè consentanea amplectitur. Cum revelatione collata ratio est quasi minor lux: lux autem minor majori non ad-versatur; sed majore illustrata etiam ea percipit ac amplectitur, quæ sola per se non percepisset. Adde, quod nullum eorum, quæ Scriptura *Gal. V.* & alibi tanquam opera carnis damnat, vocari possit opus rationis, aut à ratione humanâ dictatum; sed omnia ea à ratione humanâ, perinde ut à lege divinâ, tanquam turpia & homine indigna damnantur. *Sapientia* itaque carnis est studium & desiderium hominum carnalium, ea tantum quæ carnem gratâ quâdam voluptate demulcent, quærentium. Hæc dicitur *non subjici legi Dei, sed neque posse.* Non quod nullo modo legi divinæ subjici possit; sed quia repugnantia sunt, carnalia sapere, & legi divinæ subjici. Mos est sacris Scriptoribus, quando res describunt qualitate aliquâ vestitas, de iis affirmare, quod qualitatem contrariam recipere non possint; non ut indicent, illam neutiquam alterius qualitatis esse capacem, aut ab unâ ad alteram non posse transiri: sed quod sint qualita-

tes contrariæ, quæ simul eidem subjecto inesse nequeunt; & quod difficilis valde sit ab unâ ad alteram transitus. Sic dicimus, aquam frigidam non posse calefacere: potest tamen illa calefieri, & calefacta etiam alia calefacere: hominem mansuetum ac longanimum non posse irasci; qui tamen sicut assuetudine sibi habitum contraxit mansuetè agendi; ita per contrariam assuetudinem sensim degenerare potest in hominem iracundum; licet in initio valde difficile sit contra habitum inveteratum quicquam agere. Hoc sensu dicitur *Jerem. XIII. 23.* eos, qui assueti sunt male agere, non posse bona agere, perinde uti Æthyops non potest mutare pellem, nec pardus maculas: non enim plane impossibile est, ut consuetudo immutetur, sed valde difficile: & *1 Joan. III. 9.* quod *reginitus non potest peccare:* quia peccare & reginitum esse repugnantia sunt, & reginitus sanctitati assuetus difficulter ad peccatum sollicitari potest. Vide & *Matth. VII. 18.* & *1 Cor. II. 14.* Eodem sensu, *sapientia carnis se non posse legi Dei subjicere* dicitur: Quia qui ea quæ carnis sunt sapiunt concupiscentiis suis indulgere cupiunt, illisque frui quibus caro delectatur, in iisque consecrandis toti sunt: Lex verò Dei concupiscentiis frænum imponit; & præcipue lex Evangelii jubet carnem crucifigere cum concupiscentiis, seipsum abnegare, præsentia negligere, & quandoque voluptates, alias in se non illicitas; cohibere, ut futuris ac spiritualibus potiamur. Hæc qui carnalia sapiunt neutiquam admittunt: caro enim sperare nescit; sed præsentis voluptate frui cupit. Hinc inimicitia est, inter desideria carnis & legem Dei; quæ facit, ut qui carni ejusque concupiscentiis indulgent à lege Dei, ut desideriis suis contrariâ, abhorreant.

Verf. 8. Unde tandem hanc elicit conclusionem: *Qui vero in carne sunt, Deo placere non possunt.* Quod antea dixerat, *secundum carnem*, id nunc exprimit, *in carne esse*: alias notum est, diversa esse, *in carne*, & *secundum carnem esse*: Verum hic idem sonant. Quia itaque carnis sapientia Deo inimica est, carnales Deo placere non possunt: ea enim inimicitia indoles est, ut alter alteri placere nequeat. Vide & *1 Thess. II. 15.* Deo autem non placentes morti æternæ destinati sunt.

Verf. 9. Apostolus à thesi transiens ad hypothesein, ostendit quales ipsi sint ad quos scribit. *Vos autem non estis in carne.* In vobis non dominatur concupiscentia carnalis, nec studium vestrum in eo collocatis, ut voluptates carnales sectemini, operaque faciatis quæ carnali voluptate constant. *Sed in spiritu:* Hoc est: Ea cogita-

gitatis & sapitis, quæ dictamini spiritus consentanea sunt, & fructus spiritus profertis. *Si tamen spiritus Dei habitat in vobis.* Vocula *ἐἴ* vel potest verti, *si*, & tum est enuntiatio conditionalis, quæ nihil distinctè affirmat; sed quæ positâ hac conditione, si spiritus Dei in ipsis habitat, colligit, ipsos non esse in carne, sed in spiritu. Ut itaque de seipsis certi sint, utrum in carne sint, aut in spiritu, accurato sui examine & exploratione opus est; si enim eâ exploratione adhibitâ, deprehendant spiritum Dei in se habitare; inde concludent, se non in carne, sed in spiritu esse. Vel verti potest, *quandoquidem*: & illo sensu acceptâ, reddit Apostolus rationem cur non in carne, sed in spiritu sint, quia spiritus Dei in ipsis habitat. Hoc sensu legitur *2 Thess. I. 6.* Uterque sensus bonus est. Si priore accipiat, tacitam continet exhortationem ad accuratam sui explorationem; quoniam licet fidem externè profiterentur, atque ita juxta judicium charitatis pro verè fidelibus habeantur; fieri tamen potest, ut animus externæ professioni non respondeat; itaque sub conditione de ipsis affirmat, quod in spiritu sint; si nimirum Dei spiritus in ipsis habitat. Si posteriore, tum absolute de ipsis affirmat, quod spiritus Dei in ipsis habitat; & exinde probat, quod non in carne, sed in spiritu sint. Et hic sensus convenit cum aliis hujus epistolæ locis; passim enim de ipsis, tanquam verè fidelibus loquitur: *cap. I. 7, 8, 12. XI. 20. XV. 14.* Vocat autem hunc spiritum Dei; quia primariò à Deo Patre est. Eundem mox vocat spiritum Christi; quia & procedit & datur à Christo ut Mediatore. *Habitat* hic spiritus in hominibus: quando non tantum in ipsis est, sed & ipsos regit, ducit, & quasi imperium in ipsos exercet: hoc enim propriè est *habitare*, *Eph. III. 17. Coloss. III. 16.*

Si autem quis spiritum Christi non habet, ille non est ejus. Usitatum est, ut interna animi constitutio, quâ quis ad actiones externas impellitur, spiritus vocetur: sic Dominus discipulis suis Samaritanos igne cælitus demisso delere cupientibus, ait, *nescitis cujus spiritus sitis, Luc. IX. 56.* id est, quali constitutione ac motu animi agamini. Interdum etiam spiritus ille ab aliquâ qualitate describitur, ut indicetur, quales illius spiritus sint motus, & ad quales actiones impellat: sic vocatur spiritus fortitudinis, scientiæ, &c. *Esa. XI. 2. revelationis, Eph. I. 17. mansuetudinis, Gal. VI. 1.* & ab alterâ parte, spiritus invidiæ, *Jacob. IV. 5.* Eodem modo vocatur illa animi constitutio, quæ ex præceptis & promissis Evangelii altè animo

nostro impressis, in nobis existit, spiritus Christi, quia in nobis producit animi constitutionem Evangelio consentaneam, ad faciendum quæcunque Evangelio Christi nobis præcepta sunt: & similem illi, quæ in ipso Christo fuit. Hinc & ipsum Evangelium, quod spiritum illum subministrat, spiritus vocatur, oppositè ad Legem, quæ virtute illâ spirituali destituta fuit: *2 Cor. III. 6. & seqq.* Habere itaque spiritum Christi, est, eâ indole esse præditum, quam cognitio solida Evangelii, animis nostris persuasa, producit: operaque illi indoli consentanea edere, in iisque omne suum studium impendere. Qui hunc spiritum Christi non habet, non est ejus. Non est discipulus ejus, nec ea habet, quæ in discipulo Christi requiruntur: nec eum Christus pro suo agnoscet: *Joan. I. 12. Matth. VII. 23. XII. 50.* Perinde uti illi, quos Deus pro suis agnoscit, Dei esse dicuntur, *2 Tim. II. 19.*

Verf. 10. Si verò Christus in vobis est: nimirum per doctrinam suam, per sanctissima præcepta ac divinissima promissa, quibus intus afficit & immutat animum nostrum; illa enim Christus vocatur *Eph. IV. 20, 21.* & per spiritum suum, quo nos ducit & regit, ut omnia præceptis ipsius consentanea faciamus. Corpus quidem mortuum est propter peccatum. Hoc est, corpus vestrum quidem est morti obnoxium, ac certò moriturum: sic certò morituri, aut mortis rei, mortui vocantur, *Genes. XX. 8. Eph. II. 1, 5.* Propter peccatum: sive illud sit Adami peccatum, quod omnes homines moriendi necessitati involvit, *Rom. V. 12.* (quanquam, uti vidimus, illic Apostolus propriè respicit omnes qui ab Adamo ad Moysen usque vixerunt) & *1 Cor. XV. 21, 22.* sive potius, unâ cum Adami peccato uniuscujusque hominis peccata, quæ ipse commisit, quæque mortem producant, *Jacob. I. 15.* Causam hic reddit, cur, licet nulla ipsis secundum spiritum in Christo ambulantis condemnatio sit, nihilominus moriantur; quia nimirum peccarunt. Mors autem hæc non obstat eorum saluti: quod arguunt sequentia.

Spiritus verò est vita, propter justitiam. Spiritus nempe, seu vis illa spiritualis, per veram ac solidam Evangelii cognitionem in animis ipsorum excitata: est vita: hoc est, ducit ad vitam; efficitque, ut qui spiritus ductum sequuntur, hoc est, verè spirituales sunt, vitam obtineant; nimirum æternam. Propter justitiam: quia in hominibus producit justitiam, quæ licet vitæ æternæ meritoria non sit, ut est *cap. VI. 23.* est tamen conditio necessaria, sine quâ Deus vitam æternam dare non vult. *Matth. V. 20,*

1 Cor. IX. 27. 1 Tim. IV. 8. Hebr. XII. 14.

Verf. 11. Hujus verò vitæ dicit & corpus fore particeps, idque ex jam dictis argumentatione quâdam concludit. *Si spiritus ejus, qui Christum excitavit ex mortuis in vobis habitat.* Descriptio hæc est Dei Patris, quæ pluribus in locis occurrit, quod *Christum excitavit ex mortuis.* Spiritus, qui fidelibus communicatur, non tantum Dei Patris, sed & Christi, quatenus Mediatoris, Spiritus vocatur, quia à Patre eum Christus mittit; hic autem speciatim Dei Patris spiritus vocatur, quia vis illa spiritualis, quæ fidelium animos intus afficit, regit, ac ducit, consolatur, & de vitâ æternâ certos reddit, ac arrhabonis instar obsignat, primam à Deo Patre originem habet. Hic spiritus, inquit, si in vobis habitat, & in vobis dominium obtinet.

Ille, qui Christum suscitavit ex mortuis: hoc est, idem ille Deus Pater, qui Christum ex mortuis suscitavit. *Vivificabit & mortalia vestra corpora:* seu potius *mortua vestra corpora*, ut respondeat verf. præced. ubi dixit, corpus mortuum esse propter peccatum: non enim propriè mortale, sed mortuum corpus excitatur. Resurrectio mortuorum vocatur *vivificatio*, Joan. V. 21. supra cap. IV. 17. & 1 Cor. XV. 22. Verum illis in locis non dicuntur corpora vivificanda, sed ipsi homines, sive mortui. Negari non potest, corpora rursus è monumentis, imò è pulvere terræ, producenda: resurrectio autem consistit in reunione animæ cum corpore ita reproducto, non in solâ corporum reproductione. Quare dubitari posset, an hæc de mortuorum resurrectione intelligenda sint, & non potius de resurrectione seu vivificatione spirituali ex morte peccati; quæ hic speciatim corpori tribuitur: quia ante fidem ac regenerationem, dum homines in peccato mortui erant, quæ quidem potissimum est mors animi penitus peccato illiusque concupiscentiis immergi, etiam mors hæc in corpus pervasit; quia illud instrumentum fuit animi, per quod facta tali morti consentanea operatus est, atque omnia corporis membra sibi tanquam arma injustitiæ infervire fecit. Quando itaque spiritu Christi animus renovatus est, & è morte spirituali vivificatus, etiam corpus illius vitæ spiritualis est particeps, quæ ab animo in omnia illius membra diffunditur, ita ut illa animo vivificato inferviant tanquam arma justitiæ. Et hoc sensu corpus unâ cum animo vivificatum dicitur. Qui sensus etiam confirmari videtur per sequentia: *Per inhabitantem spiritum ejus in vobis.* Hic primò observandum, variam in exemplaribus occurrere

lectionem. Quædam enim exemplaria habent *διὰ πνεύμα*, &c. *propter spiritum inhabitantem in vobis:* Quæ lectio duplicem admittit sensum: Vel: quia per spiritum ejus in vobis inhabitantem opera spiritus & justitiæ facitis; ita ut vita illa fidelium spiritualis dicatur esse conditio & causa sine quâ non, quod in vitam æternam ex morte sint suscitandi: Vel, *propter spiritum*, id est, quia vobis dedit spiritum, qui suscitationis ex mortuis arrha est: Fieri enim nequit, quin Deus, quod spiritu sancto, tanquam arrhâ & pignore obsignavit, id etiam opere ipso perficiat. Et sic verba hæc optimè conveniunt priori explicationi. Alia exemplaria habent *διὰ πνεύματος*, *per spiritum.* Et hæc lectio magis convenit posteriori explicationi, priori autem non ita commodè applicari potest. Non enim rectè dicitur, quod spiritus ille, seu virtus illa spiritualis, quæ in fidelibus habitat, ut in ipsis opera bona producat, sit illa vis ac potentia divina quæ Christum ex mortuis excitavit, & per quam Deus fideles etiam ex morte resuscitaturus est: Illa enim est omnipotens Dei operatio, quâ Deus quicquid vult effectum reddit; & cui nemo resistere potest: Cum virtutis spiritualis in fidelibus habitantis operatio flectat quidem & trahat animos, sed consentaneè naturæ rationali; & requirat animum docilem, obsequiosum & minimè refractarium: alias operatio illius exstinguitur, nullumque in animo refractario effectum producit. Sed optimè dicitur, per virtutem illam spirituales, quo animus vivit ac regitur, etiam corpora nostra, quæ hætenus turpium actionum ministra fuerunt, atque ita morte spirituali detenta, vivificari, ut opera edant vitæ spirituali consentanea. Et sic Apostolus fidelibus indicaret virtutem & efficaciam spiritus Christi in ipsis habitantis; quod non tantum bonos animi motus, quibus à veteri peccandi consuetudine toti abhorrent, & nil nisi sanctitatem spirant, in ipsis producat; sed & effecturus sit, ut omnes ipsorum actiones, quæ ministerio corporis peraguntur, sint justæ & sanctæ, & talis in se habitantis spiritus indicia indubitata. Sicut enim in vitâ nostrâ animalis spiritus, qui in corpore nostro est, otiosus esse nequit, sed quamdiu in illo est operationes vitales in eo excitat, quæ non nisi spiritu inde emigrante cessant: Ita se etiam res habet in vitâ spirituali: spiritus qui in nobis habitat semper est actuosus, & activitatem (ut sic dicam) suam corpori communicat, ut opera vitæ spiritualis operetur: Atque ita homo spiritualis certò persuasus est, illum qui in se est spiritum fortiolem esse eo qui in mundo est,

ut

ut Joannes ait 1 *Epist. IV. 4.* & se in omnibus victorem esse per spiritum illius, qui in ipso operatur & velle & perficere, *Phil. II. 13.* Ideoque & Apostolus fideles, tanquam virum suarum, quas spiritus vitam in ipsis produciens illis dedit, probè conscios hortatur, *Gal. V. 25.* *Si spiritu vivimus, etiam spiritu ambulemus:* q. d. Quandoquidem vis illa spiritualis quâ regenerati sumus, in nobis excitat ardorem pietatis & sanctimoniam, etiam operibus externis illum internum animi nostri ardorem exprimamus. Et hic sensus optimè convenit cum iis quæ *cap. VI.* dicta sunt: illic enim Apostolus ex indole & genio religionis Christianæ ostendit, fidelium officium esse, ut se Deo sistant tanquam ex morte peccati in vitam spiritualem excitatos, & externa membra sua tanquam arma justitiæ. Hoc autem *cap. consentaneè* ibi dictis, ostendit quanta sit vis spiritus illius quo à Deo donati sunt; quod illius virtute etiam corpus, quod antea peccato serviit, vitæ spiritualis factum sit particeps, adeo ut jam membra sua Deo verè exhibeat arma justitiæ; ac proinde fideles per illum spiritum omnia præstare possint, ad quæ per gratiæ Evangelicæ indolem & genium obligati sunt: juxta id, quod Apostolus noster ait *Phil. IV. 13.* *Omnia possum per Christum qui me corroborat.* Et non cum iis, quæ immediate sequuntur: Nam quando ait, per spiritum illum etiam corpora nostra vivificari, & apta reddi ad vitam illam spiritualem, quæ animum immutat, etiam factis externis declarandam, convenientissimè illi sequentem doctrinam superstruit; quod ergo debitores sumus, non secundum carnem vivendi: consentaneum quippe est, ut unusquisque viribus sibi à Deo datis ad illius gloriam utatur. Quanquam & hæc verba etiam optimè cum his connectuntur, si de resurrectione ex morte accipiantur: quia enim Deus corpora eorum, in quibus spiritus divinus habitat, è morte in vitam æternam est suscitaturus: ergo & eorum officium est, non secundum carnem vivere: quia ita vivendo se ipsos felicitate beatæ resurrectionis spoliabunt, & in mortem æternam præcipitabunt. Quisque explicationem quæ sibi maximè probatur eligat.

Et notandum, quod bis dicat Deum Jesum suscitasse ex mortuis: procul dubio, ut inde Romani etiam indubitatum de suâ resurrectione spem concipiant. Nostra enim resurrectio adeò arctè connexa est cum resurrectione Christi, docente Apostolo 1 *Cor. XV.* ut si quis alterutram neget, etiam alteram negare debeat: & si unam affirmet, etiam alteram affirmare debeat: hoc est, si quis affirmet Christum

resurrexisse, eo ipso affirmare debeat & nos resurrecturos; & si quis nos resurrecturos neget, eo ipso negare debeat & Christum resurrexisse; quia resurrexit ut caput nostrum & primitiæ resurgentium: quod itaque in capite & primitiis inchoatum est, in membris & in totâ massâ consummari debet. Vel, si secundam amplectamur explicationem, ut ex hac Dei descriptione certi sint, Deum per spiritum corda ipsorum vivificantem etiam in ipsorum corporibus reproducturum vitam spiritualem, ut edant opera vitæ isti consentanea. Quia enim potentiâ suâ Christum ex mortuis resuscitavit, facilè etiam spiritui suo in fidelium animis habitanti virtutem corporibus vitam spiritualem communicandi indere, & spiritus eam in corporibus efficere potest.

Verf. 12. Ergo, fratres, debitores sumus, non carni ut secundum carnem vivamus.

Ex dictis elicit conclusionem, quâ ostendit ipsos, consideratione beneficiorum divinorum, seu translatione ex misero statu in statum summè beatum, debitores esse Deo, ut vitam illius voluntati consentaneè instituunt. *Debitores sumus, non carni, ut secundum carnem vivamus.* Subintelligi debet, sed spiritui: Vel enim secundum carnem, vel secundum spiritum vivendum est. Cum autem obligati simus vivere non secundum carnem: restat ut vivendum sit secundum spiritum. Quia enim spiritus Dei & Christi, per fidem Evangelio adhibitam in nobis inhabitans, liberavit nos à servitute peccati & mortis, & vitam illam spiritualem in corpus nostrum propagavit; nos ob beneficium illud ipsi sumus obligati, ut non vivamus juxta concupiscentias carnis, sed ipsius ductum sequamur. Neque sola nos ad id obstringit beneficiorum divinorum, & status nostri à peccati jugo liberi, consideratio, sed & salutis nostræ, quæ sine tali vitâ obtineri nequit, promovendæ necessitas.

*Verf. 13. Si enim secundum carnem vivatis, obsequendo cupiditatibus carnalibus: moriemini, morte scil. ex quâ nulla datur liberatio, cui conjuncta est conjunctio in ignem æternum. Si verò spiritu facta corporis mortificatis, vivetis. Facta corporis eadem sunt quæ facta carnis: corpus enim quod carne constat, & corporis membra, instrumenta sunt, quibus carnalis voluptas percipitur, & opera carnis perficiuntur. Facta autem corporis sunt, tum interni motus & affectus, nec non decreta animi, quibus peccatum facere discernimus; tum & facta externa ejusmodi motibus & decretis consentanea, quæ homo externis corporis membris exsequitur; quod Apostolus *cap. VI. 12.* vocat, mem-*

bra constituere arma iniustitiæ. Potest etiam per *corpus* intelligi corpus peccati, quod nobis inesse dixit, *cap. VI. 6. VII. 23. & Coloss. II. 11.* Et hoc sensu facta corporis sunt effecta corporis peccati quod in homine habitat, id est, quævis concupiscentiæ atque actiones prævæ. *Mortificare* facta corporis, non tantum est peccata omittere, sed & carnem, seu concupiscentias carnales summamque ad peccandum propensionem extinguere, atque ita illi quasi vitam eripere: Cum enim, ut antea diximus, vita omnium operationum est principium, quando propensio illa carnalis ita extincta est, ut licet objecta, quibus ad peccandum incitari solebamus, nobis offerantur, iis tamen neutiquam moveamur, atque ita apparet, propensionem illam non esse amplius actionum nostrarum principium, eo ipso deleta & mortificata est. Id autem fit per *spiritum*, qui per cognitionem Evangelii, altè animis nostris impressam, vim & ardorem, seu impetum quendam animi in nobis excitat, planè contrarium propensioni carnali; cuius ea est efficacia, ut carnem subigat, omnesque carnis concupiscentias in ordinem redigat, ut exorbitare nequeant, *Gal. V. 24.* Quia enim nos de certitudine & præstantiâ vitæ æternæ ac bonorum cælestium plenissimè persuasos reddit, promissionum evangelicarum sensum altè animis nostris imprimendo, facit, ut illorum fruendorum desiderio incitati, omnia quæ illorum adeptionem impediunt obstacula forti animo alacres superemus. Et si hoc feceritis, inquit, *vivetis*, sc. in æternum; ita quidem, ut licet mortui sitis, in vitam tamen sitis resuscitandi, & resuscitati in æternum victuri. Hoc autem probat:

Verf. 14. *Quicumque enim spiritu Dei aguntur*: Hoc est: qui sequuntur ductum spiritus, eoque animati eum habent omnium actionum suarum principium: sicut enim spiritus est causa vitæ, ita etiam est omnium actionum illius vitæ principium. *Illi sunt filii Dei.* Hinc apparet illos victuros, quia sunt filii Dei. Quia enim spiritu Dei aguntur habent indolem verè divinam, Deum imitantur, Deique indolem moribus ac factis exprimunt, eoque se exhibent Dei filios & quasi ex Deo genitos; *Matth. V. 45.* perinde uti qui facta Abrahami imitantur, dicuntur filii Abrahami; *Joan. VIII. 39.* Ita indolem divinam exprimentes à Deo gratiosè in filios adoptantur, & tanquam filii à Deo diliguntur, *Joan. I. 12. 2 Cor. VI. 18.* eosque è morte resuscitados Deus tanquam filios immortalitate est donaturus, & gloriæ suæ hæredes factururus, *Luc. XX. 36. 1 Joan. III. 1, 2.* de quo mox latius.

Verf. 15. Quod autem filii Dei sunt, qui spiritu Dei aguntur, probat ex naturâ spiritus quem acceperunt: *Non enim accepistis spiritum servitutis iterum in timorem.* Mutat hic Apostolus personam: cum enim in tertiâ personâ locutus fuerat, hic in secundâ loquitur, sermonemque suum speciatim ad fideles Romanos dirigit; & sicut antea dixit, ipsos *ambulare secundum spiritum*, verf. 4. & *esse in spiritu*, verf. 9. ita & nunc dicit, ipsos *accepisse spiritum*. Ex consideratione autem illius spiritus, & testimonii quod in cordibus ipsorum perhibebat, cognoscere poterant, se, omnesque quotquot spiritu illo aguntur, Dei filios esse; ac proinde, non Legem, sed Evangelium, quod spiritum illum hominibus confert, unicum salutis æternæ consequendæ medium esse. Adhibet enim argumentum, non quo probet homini nondum credenti, aliam præter hanc esse vitam dandam. Nec etiam Judæo argumentum proponit directum, unde convinci possit Evangelium, non verò Legem, esse medium ad salutem: Sed unde Romani, qui jam Evangelio credebant, & Legem etiam à Deo esse noverant, ex se ipsis, & ex testimonio quod in se animisque suis percipiebant, utpote certissimo ac indubitato, scire possent, quodnam esset medium illud, per quod homines sint adducendi ad salutem, & à Deo adoptandi in filios: considerando nimirum naturam spiritus, cuius à Deo participes erant facti. Ille enim ipsis solummodò qui eum acceperant, non verò aliis convincendis, idoneum argumentum esse poterat. Nisi dicamus, dona illa externa Spiritus Sancti, quæ tam in gentes credentes, quam in Judæos effusa sunt, non tantum gentes, quibus data sunt, obsignasse, & de salute suâ certas reddidisse; sed & Judæis indubitatum fuisse signum, per quod convinci potuerunt Deum etiam gentes ad fæderis sui communionem vocasse, ipsisque non minus quam Judæis, ostium salutis aperuisse. Comparationem itaque instituit inter spiritum ipsis datum, & spiritum Judæis per Legem datum, & ex utriusque indole probat, non Legem, sed Evangelium esse medium justificationem ac salutem consequendi.

Spiritum per Legem Judæis datum vocat *spiritum servitutis*, id est, servilem, seu producentem affectum ac internam animi constitutionem servilem; qualis in mancipio est, qui est spiritus anxius ac timidus, & qui non tam amore domini cui servit, quam metu verberum ad obsequium compellit; qui non alacri ac lubenti animo, sed reluctante, ac tantum non invito, obsequium præstat. Talis est metus eorum, qui solo metu pœnæ, &

potissimum temporalis ac hujus vitæ, à peccando abstinere. Talis erat conditio maximæ partis, præsertim vulgi Judæorum, sub Lege. Talem etiam affectum Lex inspirabat juxta dispensationem divinam illis temporibus. Voluit enim Deus sub Lege populum Israelis tractare infantis instar, qui licet hæres sit, tamen quoniam ipse bona sua administrare non potest, tutoris administrationi subditur. Quod in duobus clarè conspicitur. Primò enim multas illis ceremonias ritusque externos, quibus vera sanctimonia animique probitas minimè constat, præscripsit, quibus tanquam servi, onere aliquo premebantur, uti est *Act. XV. 10.* & *Gal. V. 1.* vocantur ceremoniæ legales *jugum servitutis*. Quas licet sapientissimo consilio Deus instituit, non tamen in ipsâ honestate naturali fundamentum habebant, sed in solo arbitrio ac voluntate legislatoris; ideoque & facilis in illis erat lapsus. Deinde, omnium quæ jubebat, obedientiam exegit summo cum rigore, pronuntians maledictum quemcunque qui non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, *Deut. XXVII. 26.* neque, si quis in grave peccatum, sub comminatione mortis prohibitum, & pro quo nullum in Lege institutum fuit sacrificium, incidisset, ullum habebat remissionis promissum, etiam si peccator resipisceret. *Hebr. X. 28.* Inde in ejusmodi peccatoribus existit metus mortis: ideo addit, *iterum in timorem*; ut indicet, spiritus hujus effectum fuisse metum mortis; qui omnem serium è peccato resurgendi conatum exstinxit. Quæ omnia arguunt statum servilem. Quia autem dicit, *iterum in timorem*, eum spiritum aliquando datum fuisse indicat, nimirum Judæis, Legem præcisè secundum literam accipientibus, neque sublimius quid in eâ spectantibus. Qui status ipsorum fuit, usque ad Christum.

Illi spiritui opponit spiritum Evangelii, quem vocat *spiritum adoptionis in filios*, quo gratiâ divinâ in filios adoptantur: qui est spiritus fiduciæ, quo tanquam filii patri, ita & ipsi Deo confidunt, & ab eo omnia bona, præsertim ad æternam salutem ducentia, sperare audent, inque paterno Dei erga se amore securi acquiescunt. Hunc esse spiritum Evangelii probat ex illius effectu: *Per quem clamamus, Abba, Pater.* Quod magnæ fiduciæ est indicium, tanquam filiorum ad patrem suum clamantium. Clamor ipse fiduciæ signum est; uti apparet in *Cananaâ, Matth. XV. 22, 23.* & cæco illo, *Luc. XVIII. 38, 39.* Clamor filiorum ad patrem, & quidem cum reduplicatione, *Abba, Pater*, evidentius fiduciæ signum est, & sine ullâ hesitatione in paterno amore

recumbentium. Spiritus nimirum hic fideles à jugo ceremoniarum, tanquam primis elementis, & perfectioris cultus umbrâ, liberavit; promisit resipiscentibus remissionem peccatorum, etiam illorum, à quibus per Legem justificari non poterant, *Act. XIII. 39.* Deus enim cum ipsis egit velut adultis, & non amplius sub tutore constitutis. Dedit legem in naturali honestate, & naturæ suæ rectitudine ac sanctitate fundatâ, exigit resipiscentiam à peccatis in priore statu commissis, fidem in Jesum Christum, & puritatem vitæ: atque ita viventibus promittit remissionem peccatorum. Cum ergo dicit, ipsos non iterum, sicut olim Judæos, accepisse spiritum servitutis, sed adoptionis in filios, sequitur, quod essent liberi à jugo ceremoniarum Legis, quod in ipsis esset spes remissionis, potentia resurgendi è peccatis, fiducia accedendi ad Deum, & ab ipso quævis bona salutaria petendi. Tum & Deus dona spiritus extraordinaria, dona videl. linguarum, prophetiæ, miraculorum, aliaque, fidelibus primis illis Evangelii temporibus dedit: quæ cum data sint, non tantum credentibus ex Judæis, sed & ex gentibus, inde indubitato colligere poterant, Evangelium esse unicum salutem æternam obtinendi medium; ac quicunque Evangelio credunt, sive gentes, sive Judæos, esse Dei filios, ac vitæ æternæ fore hæredes.

Verf. 16. Ille spiritus testatur unâ cum spiritu nostro quod sumus filii Dei. Duo hic nominantur testes: spiritus noster, qui est noster animus, *1 Cor. II. 11.* & spiritus à Deo nobis datus. Illorum autem testimonium concipi potest, vel, ut idem simul testentur, & in hoc testimonio uterque suas habeat partes: Spiritus quidem nobis à Deo in Evangelio datus, quatenus ille testatur, omnes qui spiritu Dei ducuntur esse filios Dei: Spiritus autem noster, quatenus sibi ipsi intimè conscius testatur nos spiritu Dei duci. Inde enim evidenter sequitur, nos esse filios Dei. Vel potius, ut, postquam spiritus noster, cognitione Evangelii illustratus, & suæ sibi pietatis conscius, testatur nos esse filios Dei, applicando nimirum sibi promissâ Evangelii; perinde uti *2 Tim. IV. 6, 7, 8.* tum superaccedat testimonium spiritus divini, qui hoc spiritus nostri testimonium confirmet: quia ille jam ex Evangelio de favore Dei paterno persuasus, datur tanquam pignus & arrha ut magis persuadeantur, *2 Cor. I. 21, 22. Eph. I. 13, 14. IV. 30.* Qui spiritus potissimum datur in necessitatibus, tempore persecutionis, aut in casu gravis tentationis, quo fideles ex certâ de vitâ æternâ persuasionem, spirituali gaudio corroborantur, ne tentationi suc-

cumbant : & quando Deum seriò orant : *Jacob. I. 5.*

Verf. 17. *Si autem filii [ergo] & hæredes.* Hæres est successor in bona defuncti. Jure naturæ liberi hæredes sunt parentum. Quicumque in filios adoptantur, ejusdem juris, quod filiorum naturalium est, sunt participes. Quia ergo fideles per adoptionem sunt filii Dei, rectè colligit, quod sint hæredes. *Hæredes Dei.* Hoc non nisi impropriè dici potest; quia hic nulla est successio in bona defuncti: dicimur itaque hæredes Dei, quatenus bonorum, id est, gloriæ ac beatitudinis divinæ participes reddimur, nobisque illorum possessio quæ nunquam alienari potest confertur; perinde uti hæreditas terræ inter Israëlitas, quæ nunquam alienari & in aliam familiam transferri poterat, sed semper ad veteres dominos redibat. Ideò vocatur *1 Pet. I. 4. hæreditas incorruptibilis & immarcescibilis : & incorruptibilitas, Rom. II. 10. & incorruptibilis corona, 1 Cor. IX. 25. Cohæredes verò Jesu Christi.* Jesus Christus est primogenitus, & ex morte resuscitatus à Deo hæres omnium constitutus, *Hebr. I. 2, 6, 9.* Nos sumus hæredes sub Christo, & per Christum, utpote qui illius beneficio adoptionem in filios obtinuimus, & in hæreditatem cælestem introducemur, *Joan. XIV. 2, 3. Phil. III. 21.* Atque ita cum Christo capite nostro in æternum regnabimus.

Ita sufficienter probato, nullam esse condemnationem illis qui in Christo Jesu non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulant; adjungit & conditionem quæ porrò requirebatur: Quia enim illo tempore fideles Christiani gravissimis ob Christi nominis professionem premebantur persecutionibus, etiam illorum tolerantiam necessariam docet: *Si tamen unà patimur, nempe cum Christo: Hoc est: Si patimur perinde atque Christus passus est, qui ob assertam veritatem divinam ultro ignominiam suscepit, & se morti obtulit: neque metu passionum, quantumcunque gravium, ac diuturnarum, ab Evangelii professione deficiamus. Quam conditionem ipse Dominus à suis exigit, cum ait, si quis discipulus suus velit esse, requiri, ut seipsum abneget, crucem suam tollat, Dominumque sequatur, Matth. XVI. 24. Ut & unà (cum ipso) glorificemur; atque ita sicut passionum, ita & gloriæ Christi participes simus. 2 Tim. II. 11, 12. Hebr. XII. 1, 2. 1 Pet. IV. 12, 13.*

Quia tolerantiam persecutionum pro nomine Christi dixit conditionem esse necessariò requisitam ut cum Christo glorificemur, & hæreditatem cælestem obti-

neamus, varias addit rationes, quibus fideles contra afflictiones consolatur, & quibus ad constantem earum tolerantiam excitari possunt. Quarum prima ac præcipua desumitur à præstantiâ gloriæ cælestis, quâ Deus fortiter ac constanti animo afflictionem tolerantes remuneraturus est.

Verf. 18. *Existimo enim, quod non sint condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis.* Ut quispiam ad opus grave ac difficile suscipiendum permoveatur, necesse est, ut majoris boni spe alliciat: voluntas enim hominis non nisi objecto bono allici potest: malum consideratum ut malum, fugit & aversatur: non ergo ad id suscipiendum inducitur, nisi consideretur ut medium majoris boni consequendi: si æquale tantum credatur malo quod suscipi debet, hominem neutiquam permovebit: Non enim præsentem molestiam suscipiet, spe fruendi postea boni, gravitatem mali in præsentia sustinendi non excedentis; multò minus si nullâ boni fruendi spe sustentetur. Itaque ut fideles ad constantem afflictionum tolerantiam excitet, comparisonem instituit inter passiones hujus temporis, & gloriam futuram. Dicit se *existimare*, hoc est, firmiter statuere, & omnibus ritè perpenſis ac comparatione prout oportet institutâ, evidenter concludere: prout vox λογίζομαι accepta est *cap. III. 28. & VI. 11.* Itaque comparatis inter se hujus temporis afflictionibus, & futuræ vitæ gloriâ, apparebit afflictionum pondus levius multò esse, quam gloriæ futuræ, vel eo solo respectu, quod afflictiones sint momentaneæ seu brevi transeuntes; gloria verò æterna, ut est *2 Cor. IV. 17, 18.* Gloriam autem illam dicit nobis *revelandam.* Revelatur, vel quod jam existit, sed latet: vel, quod nondum quidem existit, sed ad quod jus quispiam habet; quando nimirum illud ipsi exhibetur. Sic gloria hæc revelabitur: nunc fideles jus ad illam habent: Deus enim illam fidelibus decreto suo destinavit, *Matt. XXV. 34.* Verum adhuc intra Deum latet & abscondita est, *Coloss. III. 3.* Sed in futuro sæculo gloria manifestabitur, fidelibusque, nunc spe tantum beatis, à Domino palam & omnibus conspicientibus dabitur, *1 Joan. III. 2.*

Cum hac gloriâ non posse omnes hujus temporis passiones comparari probat Apostolus, argumento desumpto à vehementi creaturarum desiderio gloriâ illâ fruendi:

Verf. 19. *Nam expectatio creaturæ revelationem filiorum Dei expectat.* Variæ de genuino verborum horum sensu sunt interpretum sententiæ: nos omnes non ex-

pendemus : unam tamen aut alteram refutare operæ pretium est. Quidem per creaturam generatim intelligunt totum hoc universum quod conspiciamus ; & hoc dici, *vanitati subiectum*, quia perpetuo orbe alia gignuntur, alia intereunt : hæc enim omnium rerum vanitas est, quod non permaneant, sed postquam aliquamdiu subsisterunt, evanescent, & in alias mutantur : Et Apostolum per prosopopœiam sibi, præsertim in hac epistolâ, valde familiarem, illi attribuere *expectationem revelationis filiorum Dei* ; ut ostendat, creaturas, quæ hominis causâ sunt conditæ, in meliorem statum non reformandas, nisi quando homines reformantur. Sed capi, aut saltem explicari non potest, quænam sit illa totius universi in meliorem statum reformatio, quæ in futuro sæculo locum est habitura : Multò minus, cui usui illa sit futura ; cum ea sit futura beatorum conditio, ut cum mundo visibili nullum habere possit commercium. Quid quod Scriptura dicat, hoc universum interituum, *Hebr. I. 11. & igne exurendum, 2 Pet. III. 10. & seqq.* Augustinus vocem *creatura* restringit ad hominem solum : eodem sensu, quo *κτίσις*, imò *πᾶσα κτίσις*, accipitur, *Marc. XVI. 15. Coloss. I. 23.* Atqui de homine generatim accepto, ne quidem per figuratam locutionem, verum non est, quod expectet revelationem filiorum Dei. Expectatio enim respicit bonum, præsertim quæ exerto collo expectat : Significat enim illa spem ardentem, ac vehemens desiderium : speramus autem non nisi bona. Atqui in revelatione filiorum Dei infidelibus & impiis nulla erit pars gloriæ, sed afflictio & angustia, ut est *cap. II. 9.* illique conjicientur in ignem æternum diabolo & angelis ejus præparatum, *Matth. XXV. 41.* Itaque figurato loquendi modo dici non possunt expectare gloriæ revelationem, quæ summo cum ipsorum malo conjuncta erit : rectius dicuntur eam horrere : perinde uti de diabolis dicitur *Jacob. II. 19.* quod credunt Deum, sed contremiscunt. Præterea hæc expectatio de quâ Apostolus loquitur, cedit in consolationem fidelium in mediis vitæ hujus afflictionibus. Atqui in expectatione infidelium & impiorum, quâ ipsi desiderant revelationem filiorum Dei, nulla est fidelibus consolationis ratio. Si enim ipsis verè tribuatur expectatio, cum illa respiciat bonum, sequitur, ut & illi revelationis hujus sint futuri participes. Quæ hic ratio consolationis fidelibus, qui ad revelationem illam non perveniunt, nisi prius pro nomine Christi toleratis gravissimis afflictionibus ; si ea etiam infidelibus & impiis, qui non tantum ab illis afflictionibus sunt im-

immunes, sed & genio carnisque concupiscentiis indulgent, communis sit futura ?

Aliam nuper loci hujus explicationem excogitavit doctissimus Thomas Burnetus, in suâ *Archæologiâ Philosophicâ, lib. II. cap. II.* Quod hic Apostolus describit triplicem statum mundi : primævum, nondum vanitati subiectum, qualis fuit in primâ creatione antequam primus homo peccasset : præsentem, vanitati subiectum, in quem ob primi hominis peccatum transiit, & præsertim post diluvium : & futurum, à vanitate liberandum. Sicut enim per diluvium in statum hunc, quem ait esse deformem & quasi contractæ molis rudera, transiit ; ita & hunc præsentem per ignem credit esse colliquandum ; & ex illâ materiâ ita colliquatâ & purgatâ, exorituram novam terram & novos cælos, in quâ pii ac iusti cum Christo regnaturi sint mille annis : hucque applicat locum *2 Pet. III. 4. & seqq.* De primo membro non est quod multum contendamus : quamquam non video, unde ex verbis nostris colligatur, primum illum mundi statum non fuisse vanitati subiectum. Non enim sequitur, mundus nunc est vanitati, hoc est, mutabilitati & corruptioni obnoxius : ergo olim talis non fuit : potuit enim in tali statu esse conditus, & quia Deus eum talem condidit, dici, quod eum vanitati subjecerit. Verum, ut dixi, de eo non contendemus. Paucis tantum contra hujus loci explicationem dicimus, quod illa neutiquam conveniat cum scopo Apostoli : Ex totâ enim capitis serie liquet, Apostoli scopum esse, fideles consolari contra gravissimas, quas pro nomine Christi patiuntur afflictiones, & potissimum hoc argumento, quod cum Christo patientes unâ cum Christo glorificabuntur ; & quod omnes hujus sæculi passionibus nullo modo cum futurâ illâ gloriâ in comparisonem venire possint : quæ est futuræ vitæ gloria in cælis, passim in Novo Testamento fidelibus pro nomine Christi afflictiones sustinentibus promissa. Magnitudinem autem hanc gloriæ probat ex vehementi creaturæ desiderio, quo quasi exerto collo ejus particeps fieri desiderat. Atqui si hic agatur, non de renovatione hominum, qui patiuntur ; sed de externâ rerum naturâ (sicut ille interpretatur, quia dicitur *vers. 21. αὐτὴ ἡ κτίσις* ; & *vers. 22. πᾶσα ἡ κτίσις*) in meliorem statum renovandâ, ut sit idoneum domicilium in quo regnum millenarium obtineat ; quid in hisce verbis erit ad consolationem fidelium pro nomine Christi patientium, ad probandum, quod gloria futuri sæculi ipsis promissa longè antecellat omnes afflictiones hujus sæculi, quantumcunque gra-

graves ac diuturnas ? Nihil planè. De nullâ autem aliâ fidelium patientium liberatione ac gloriâ loquitur Scriptura, quam de hac. Unicus tantum occurrit locus *Apoc. XX. 4, 5.* de resurrectione fidelium, pro nomine Christi secuti percussorum, quæ universalem sit præcessura mille annis; & de eorum regno ac triumpho cum Christo mille annis. Verum cum hic liber totus sit propheticus, & allegoricus, variasque contineat visiones Joanni oblatas, quarum explicatio est obscura & maximè controversa, nihil solidi, unde tantæ rei probatio adstruatur, exinde elici potest. Quod verò Petrus dicit, *2 Epist. III. 13.* nos secundum Dei promissum expectare novos celos ac novam terram, illud de statu futuri sæculi, & de vitâ æternâ, accipiendum est. Illius enim promissum, & quidem clarum ac disertum, aliquoties exstat in Novo Testamento: & fideles eam juxta promissum divinum expectant. Ubi verò exstat promissum divinum, de ejusmodi novâ terrâ, quæ regni millenarii sit futura sedes, rursus è mundo per ignem conflagrato erigendâ ? Nusquam. Atqui oportebat quam maximè clarum ac evidens illius esse promissum: quia impostores, qui reprehenduntur, dicuntur *vers. 5.* illud *volentes ignorare.* Voluntaria enim ignorantia locum habere nequit, nisi ubi exstat clara revelatio, & ad convincendum hominem non præfractè contumacem sufficiens. Nusquam autem illa revelata sunt. Non *Act. III. 21.* nec *Matth. XIX. 28.* Quia illa respiciunt futuram vitam in cælis: Si quis verò hæc ad renovationem hanc referre velit, admodum obscura erunt hæc promissa Domini; neque sensus hic ex verbis Domini sponte fluit; sed ex illis magnâ meditatione, & non nisi præconceptâ prius de hac mundi renovatione sententiâ, eruitur. At oportet sensum per se clarum esse, si eum non agnoscentes *voluntariè ignorantes* dici possint ac debeant. Propriè autem impostores illi à Petro dicuntur *voluntariè ignorantes*, non quia dicebant, omnia manere ut ab initio creata sunt: quasi *voluntariè ignorantes* vocentur, quia putabant jam ab initio mundum mutationibus iisdem, quibus nunc, fuisse obnoxium, & primævum mundum vanitati non fuisse obnoxium negarent: sed, uti verba ipsa manifestè indicant, quia ex eo, quod omnia in eodem statu mutabilitatis, in quo condita erant, permanebant, concludebant, omnia ita mansura semper, & promissum de adventu Domini ad judicium irridebant. Nec movere quemquam debet, quod dicimur expectare *novos celos, & novam terram*; quasi indicetur etiam producendam novam terram; & quod illa locum non est

habitura post universalem omnium resurrectionem; sed quidem in regno millenario. Notum enim est, passim in Scripturâ, per *cælum & terram* totam universitatem generatim designari: non quod eadem ibi speciatim existent, quæ nunc hic existunt, aut eadem ibi sint futura nova, quibus hic nunc fruimur: sed quod ibi nova sit futura rerum universitas. Quod vel ex unico loco *Matth. XIX. 29.* evidenter liquet: Non enim mens Domini est, quod beati centum patres, &c. habituri sunt in cælis, loco unius quem hic habent in terris: sed quod rerum illa universitas illic centuplò præstantior sit futura, quam hic. Eodem sensu dicimur *novos celos & novam terram*, id est, novam universitatem, *expectare.* Nec obstat, quod dicatur *nova*; cum illud cælum ac universitas, quod beatorum domicilium ac possessio est futura, non sit futurum novum, sed jam exstet: Quia nostri respectu erit novum, nos enim tum ut novi incolæ in illius possessionem introducemur: Eodem sensu, quo vocatur *civitas futura*, *Hebr. XIII. 14.* licet jam exstet: & quo nos terras ac regiones antea incognitas, quando deteguntur, novas terras ac regiones vocamus.

Ut itaque verborum horum genuinum sensum eruamus, ante omnia explicandum, quid *creatura* hic significet. Certum est in Scripturâ, præsertim Novi Testamenti, mentionem fieri creaturæ, tum quæ olim condita fuit; tum creaturæ novæ, quâ intelliguntur illi, qui abjectâ veteri in peccato vivendi consuetudine, novam vivendi rationem per Christum revelatam amplexi sunt, & juxta præcepta Jesu Christi vitam instituunt: qui peculiari ter vocantur *nova creatura*, *2 Cor. V. 17.* *Gal. VI. 15.* Vel etiam quandoque simpliciter *creatura*, seu *factura* vel *creatura Dei*: *Eph. II. 10.* *Jacob. I. 18.* Et sic *creatura* significat fideles Christianos. Hoc sensu hic accipiendum esse evincitur ex scopo Apostoli, qui, ut jam aliquoties diximus, est, fideles consolari in afflictionibus quas pro nomine Christi sustinebant, spe revelationis gloriæ futuræ: cujus excellentiam probat ea desiderio creaturæ; quod non potest esse desiderium, nisi eorum, quibus gloria illa futura propter afflictionum tolerantiam est destinata & promissa: illi enim soli ex illius expectatione consolationem percipere possunt: ex aliorum autem expectatione nulla in ipsos consolatio redundat. Ergo quoniam creatura nova afflictiones pro nomine Christi tolerat; etiam creatura nova revelationem gloriæ expectat. Nec obstat, quod *creatura nova* idem sit cum *filiis Dei*; hic autem videantur esse diversi, *creatura,*

& filii Dei; quia creatura dicitur *expectare revelationem filiorum Dei*: Quia hic est Hebraismus, admodum frequens in Scripturâ, quo antecedens repetitur, & ponitur loco relativi; ut sensus sit, creatura expectat revelationem filiorum Dei, id est, suam. Similes locutiones passim occurrunt in Veteri Testamento: Vide inter alia *Genes. V. 1. Num. X. 29. 1 Reg. II. 19. VIII. 1. & Genes. XIX. 24.* Quæ phrasologia etiam occurrit in Novo Testamento; *2 Tim. I. 18. 2 Thess. III. 5.* & in verbis immediatè textum quem nunc explicamus sequentibus, *vers. 21, 22.* uti in illorum explicatione ostendemus. Potuisset Apostolus dixisse, creatura expectat revelationem creaturæ; atque ita clarius apparuisset hic Hebraismus: sed maluit locutionem suam mutare, & dicere revelationem *filiorum Dei*; quia in præcedentibus fideles *filios Dei* vocavit; eos nunc appellando *creaturas*, potuit in repetitione antecedentis adhibere vocem *filiorum Dei*, quâ antea usus fuit, ut appareat ipsum de iisdem loqui, quos antea appellatione *filiorum Dei* designavit. Per *revelationem* autem *filiorum Dei*, intelligitur excellentissima illa revelatio, quæ tempore ultimi iudicii fiet, quâ Dominus ipsos in vitam æternam & felicitatem cælestem introducendo, palam & illustrissimo modo declaraturus est, ipsos esse filios Dei & hæredes: ut dicitur *1 Joan. III. 2. Coloss. III. 4.* Hanc dicitur *expectatio* creaturæ *expectare*, phrasi Hebræâ, quâ significatur intenta ac vehemens expectatio quasi exerto collo: Metaphorâ desumptâ ab iis, qui amicum è longinquo venientem expectantes, stant capite erecto, & collo exerto, si forte eum è longinquo advenientem prospiciant; qui magni desiderii gestus est. Et voce *revelationis* utitur, quia *vers. præced.* locutus fuerat de *gloriâ quæ revelabitur nobis*. Ut itaque ostendat se eandem respicere gloriam, maluit etiam eandem voce *revelationis* uti.

Vers. 20. Addit magni illius desiderii rationem. Nam creatura, id est, fideles, seu nova creatura, *vanitati est subjecta*: nimirum afflictionibus, ignominia, contemptui, variis tormentis ac morti violentæ: quæ hic vocantur *vanitas*; quia ex illis maximè apparet, quam vanus ac miser sit homo, ac subito evanescens. Hoc enim cum generatim dicatur de toto hoc universo, omnibusque quæ in eo sunt, *Eccles. I. 2. Psal. XXXIX. 6.* iustius dici potest de fidelibus, qui quotidie tanquam oves ad lanienam rapiebantur, & morti omnibusque afflictionibus erant expositi. De hominibus, ob summam vitæ ipsorum fragilitatem dicitur, quod sint *graminis ac vaporis instar*, *Esa. XL. 6. Jacob. IV. 14.*

omnes eorum possessiones vocantur *instabilitas*, *1 Tim. VI. 17.* quantò iustius id dicitur de fidelibus, qui præterquam quod eidem instabilitati ac mutabilitati cum reliquis hominibus obnoxii sunt, etiam ob religionis Christianæ professionem bonis spoliabantur, egeni & nudi oberrabant, & quotidie ad mortem rapiebantur?

Non volens. Quia naturaliter ab afflictionibus abhorret, & in eas non incidere mallet: Itaque voluntas hic intelligitur incompleta, quæ non determinat hominem, sed tantum indicat, quid vellet homo, & quò inclinat, nimirum, nisi hæc aut illa conditio obstaret. Qualem locutionem observavimus *cap. VII. 15.* Sed propter eum, qui subiecit eam. Nempe Deum, supremum omnium creatorem, qui sapientissimo suo consilio constituit, ut creatura nova non fiat particeps gloriæ futuræ, nisi per passionem & afflictionem in hac vitâ; cuius tanquam summi Domini, ac Patris benevolentissimi, omniaque ad salutem ipsorum dirigentis, voluntati acquiescunt, illique se prompto obsequio subiciunt; ad imitationem Domini nostri Jesu Christi, *Matth. XXVI. 39.*

Vers. 21. Illam autem sustinet, *in spe, quod & ipsa creatura liberabitur*. Id est: quia spe certâ liberationis est erecta; ideò hanc afflictionem, licet gravem, ac propterea ingratam, & à quâ immunis esse mallet, alacriter suscipit, ac fortiter tolerat. Spei hujus objectum est, *liberatio à servitute corruptionis*. Quod antea vocavit *vanitatem*, nunc vocat *corruptionem*, nempe afflictiones ac mortem, quibus nova creatura obnoxia est, & per quas quotidie ac continuò corrumpebatur, ut est *2 Cor. IV. 16.* Ab illâ liberabitur, quando è mortuis suscitata ab omnibus miseriis libera erit, Deusque omnem lachrymam ab oculis illius absterferit, *Apoc. XXI. 4.* Quia verò dicitur, quod *& ipsa liberabitur*, hoc aliqui referunt ad aliquos, vel aliquem, qui jam liberatus est, quocum unâ liberabuntur; putantque respici Dominum Jesum, qui è morte suscitatus est, ne corruptionem videret; & ad instar illius fideles dici per resurrectionem è corruptione, quam per mortem subierunt, liberandos. Et Apostolum huc respicere inde concludunt, quia in antecedentibus dixit, ipsos cohæredes esse Christi, siquidem cum ipso patientur, ut & cum ipso glorificentur. Verum non necesse videtur, hic aliquem significari, cum quo unâ è corruptione liberabuntur: quia hæc commodè explicari possunt cum relatione ad priorem statum, quo dicuntur *vanitati subjecti*, quod nimirum sicut nunc sunt *vanitati subjecti*, sperent se etiam à servitute corruptionis liberandos.

In libertatem gloriæ filiorum Dei. Servituti opponitur *libertas*, & corruptioni *gloria*. Sensus est: Ut ita consequantur gloriosam libertatem, filiis Dei destinatam ac præparatam, quâ immunes à morte, omnibusque afflictionibus, gloriæ cælestis ac vitæ aternæ sunt futuri hæredes. Ita ex desiderio fidelium probat magnitudinem gloriæ, eamque longè præponderare gravitati afflictionum. Sed objici posset: non videri argumentum illud satis evidens: quia desiderium liberationis ex afflictionibus naturale est, videturque respicere solummodò immunitatem ab afflictionibus; & quantò afflictiones sunt graviores, tantò etiam desiderium hoc est ardentius, licet nulla sit excellentioris gloriæ expectatio: ipsa enim immunitas ab afflictionibus creaturæ desiderium esse potest. Resp. Verum id quidem esse: sed si solam ab afflictionibus libertatem respicerent, poterant eam abnegatione nominis Christi consequi: Nunc autem cum eas fortiter tolerant voluntariè, ne nomen Christi abnegent, necesse est ipsos sustentari spe gloriæ, quæ ipsorum iudicio præponderat omnibus afflictionibus hujus sæculi. Nam si ab unâ parte afflictionibus evitatis gloriâ carendum sit; aut ab alterâ parte, afflictionibus fortiter toleratis, gloria tanquam præmium sit conferenda; qui spe præmii tolerationem afflictionum eligit, eâ ipsâ electione, gloriam futuram præsentium afflictionum tolerationi suo iudicio longè præponderare declarat.

Ex hisce, quæ diffusius paulò ad genuinam loci hujus explicationem confirmandam deduximus, per se apparet, quam longè à mente Apostoli aberrant, qui ex hoc loco extundere cupiunt, quod corruptâ per peccatum in homine imagine Dei, quam in justitiâ, sanctitate ac sapientiâ consistere volunt, nec homo illud mundi dominium, quod illi à primâ origine est concessum, habere vel retinere potuerit; quia juxta Apostolum Rom. VIII. 20, 21. *rerum natura non sine tadio ipsi servit, & fessa ac languens tantum non gemitum edit, ac jugo isto liberari petit.* Quid enim in totâ hac Apostoli dissertatione occurrit, quod ad dominium hominum in creaturas per peccatum aut amissum aut immutatum, vel per decimam consequentiam trahi possit? Consolatur Apostolus fideles contra afflictiones ac persecutiones, quas ob ingenuam religionis Christianæ professionem sustinere cogeantur. At quæ ratio consolationis, quod homo à Deo omnium creaturarum dominus creatus, nunc propter peccatum dominium illud nec habere nec retinere possit? Nulla prorsus. Imò licet per *creaturam* intelligatur tota rerum universitas,

nihil tamen ex verbis his extundi posset, unde colligatur hominem, post commissum peccatum, dominium sibi à primâ origine in omnia concessum nec habere, nec retinere potuisse: sed tantum, quod omnes creaturæ, quæ nunc sunt vanitati & corruptioni obnoxie, in meliorem statum reformabuntur. Atqui inter creaturas maximè eminet homo; & cum respectu ad hominem hæc propriè dicuntur. Hic ergo esset sensus, quod rerum natura, in quâ homo præ omnibus aliis creaturis excellit, non sine tadio homini servit, & à jugo isto liberari petit. Cum autem homo hic significet totum humanum genus, sequeretur, toti humano generi in totum humanum genus, hoc est, in seipsum, à primâ origine dominium, perinde uti in reliquas creaturas, esse concessum; & nunc propter vitiatam in ipso Dei imaginem per peccatum, ipsum dominium hoc nec habere nec retinere potuisse, & quod homo à jugo domini, quod in seipsum habet, liberari petit. Qui est sensus ridiculus, qui seipsum destruit, & nihil ad Apostoli scopum facit. Si verò per *creaturam* intelligamus novam creaturam, sensus inde exsurget egregius, & Apostoli scopo maximè conveniens: novæ enim creaturæ sub atrocissimis persecutionibus gementi, optimè & convenientissimè tribuitur desiderium liberationis è statu vanitatis cui nunc subjecta est, & translationis in libertatem gloriæ filiorum Dei. Hac enim spe mediis in afflictionibus se sustentant fideles, & quantò graviores sunt quibus premuntur persecutiones, tantò ardentiori desiderio futuram gloriam expectant.

Verf. 22. Confirmat porro Apostolus ac repetit quæ in præcedentibus dixit. *Scimus omnem creaturam*: id est, totam fidelium universitatem: generalis enim hæc locutio omnes includit, neminemque nominatim ex eâ universitate cui adhibetur excipit: vide Matth. II. 3. III. 5. *Unâ ingemiscere & parturire*; id est, instar parturientis mulieris in summâ esse afflictione & angustia, liberationemque ardentissimis votis desiderare: sic 2 Cor. V. 2. & 4. *Usque adhuc.* Quia jam aliquamdiu inceperant afflictiones; videl. jam statim à morte & resurrectione Domini, quamprimum Apostoli Jesum crucifixum prædicarunt surrexisse, & à Deo populi Salvatorem constitutum; ut in Actis videre est; & quoniam eæ hætenus continuabantur, dicit fideles usque adhuc ad liberationem anhelare.

Verf. 23. Ut magis eos confirmet, & ad constantem afflictionum tolerantiam excitet, addit, eandem etiam esse sortem ipsorum Apostolorum. *Non solum autem,*

autem, sc. fideles generatim sub afflictionum onere gemunt: *Sed & nos ipsi primitias spiritus habentes. Primitiae* sunt quidem exigua, sed maximè eximia & nobilissima frugum portio; primi nimirum illi fructus, qui Deo ante decimarum oblationem consecrabantur, quibusque oblatis reliqui fructus quasi sanctificabantur, *Levit. XXIII. Deut. XXVI.* huc respici videtur *Rom. XI. 16. quod si primitiae sanctae, etiam & massa.* Primitiae ergò spiritus sunt prima & præstantissima dona spiritus: Quicquid enim in aliquo genere primum est, solet præstantissimum censerì, & vocatur *primitia*: sic Christus dicitur *primitiae resurgentium*, *1 Cor. XV. 20, 23.* Sic Christiani, qui primi in aliquâ Ecclesiâ aut regione ante reliquos conversi fuerunt, dicuntur illius *primitiae*, *Rom. XVI. 5. 1 Cor. XVI. 15.* idem generatim de illius temporis Christianis dicitur, *Jacob. 1. 18.* oppositè ad eos qui postea crediderunt: quâ denominatione singulis prærogativa quædam adscribitur. Non itaque id dicitur, ad imminuendam donorum quæ acceperant excellentiam, quasi exigua tantum spiritus divini portio illis data fuerit, cujus virtute & efficaciâ non nisi exigua initia obedientiæ in hac vitâ habeant fideles. Ut enim nihil de illâ sententiâ dicamus, vidimus prærogativam quandam esse, spiritus primitias accepisse: & ex totâ Apostolicâ orationis serie liquet, magnum quid & eximium per illas intelligi. Illud autem non est quippiam omnibus fidelibus commune, sed solis Apostolis peculiare: Quod ex oppositione liquet: eos enim, quos vocibus *nos ipsi* designat, opponit *omni creaturæ ingemiscenti*: per eam autem ostendimus universitatem fidelium seu omnem creaturam novam intelligi: Deinde, generatim de fidelibus, seu secundum spiritum in Christo ambulantes dixit, quod acceperint spiritum adoptionis in filios: hoc ergo commune fuit fidelibus generatim acceptis: cum autem eos quos hic fidelibus opponit, seu potius præfert, affirmet accepisse *primitias spiritus*, certum est, per illas eximium quid ipsis attribui, quo supra reliquos fideles eminebant, nimirum, quod primitias, seu prima dona proinde præstantissima Spiritus Sancti ac acceperint. Et hæc fuit prærogativa Apostolorum præ reliquis fidelibus: Dominus enim decimo ab ascensione suâ die, festo Pentecostes, Spiritum Sanctum primò in Apostolos effudit, ut essent fundatores Ecclesiæ Christianæ, *Act. II.* Verum est, Paulus ex illorum numero non erat; attamen postea Spiritus Sanctus illi etiam singulari ratione est datus, sicuti & singulari ratione vocatus, & ad fidem Christi conversus est. Quod

reliquos credentes attinet, illis per Apostolos adhibitâ manuum impositione est communicatus.

Nos etiam ipsi; nimirum Apostoli, qui præ aliis eximii sumus, & primitias spiritus accepimus. Repetitione hæc utitur, ut ostendat, non debere ipsos offendi afflictionibus quas ob Christum sustinebant, quia & ipsi, eximio illo Apostolatus munere à Domino ornati, & qui primitias Spiritus acceperunt, affliguntur: nam si ipsis Apostolis afflictiones sustinendæ erant, nemini Christianorum mirum videri debet, & se affligi. Nos ipsi *geminus*, propter afflictiones quas sustinemus. In illis autem afflictionibus, quas gementes sustinebant, seipsos spe gloriæ secuturæ erigebant: *Exspectantes adoptionem filiorum.* Alia est adoptio, quâ credentes in numerum filiorum Dei adoptantur, & jus ad vitam æternam acquirunt: illam jam erant adepti, & pignus ac arrhabonem illius Spiritum Sanctum, *vers. 15, 16.* Alia est adoptio, quâ tanquam filii Dei coram omnibus à Patre suo cælesti in gloriam, filiis Dei destinata, sunt recipiendi; quæ adoptionis, quam jam adepti erant, complementum est, *1 Joan. III. 2.* Illam, utpote adhuc futuram, expectant. Et ut ostendat, se ad eam respicere, addit, *redemptionem corporum nostrorum*: q. d. quæ est redemptio corporum nostrorum: sc. è morte, quam pro nomine Christi patiebantur: ex illâ enim resuscitati, immunes erunt ab omnibus hujus vitæ afflictionibus, & gloriâ cælesti æternum fruentur: Quod fiet ultimo die, qui propterea *dies redemptionis* vocatur, in quem Spiritus Sanctus nos obsignat, *Eph. IV. 30.*

Vers. 24. Addit rationem, cur redemptionem corporum suorum expectent: *Spe enim salvi facti sumus.* Non igitur reverâ, & actu, salvi erant, sed certâ ac indubitatâ spe, quæ promissis divinis suffulta, & spiritu tanquam arrhabone firmata, ipsos aliquo sensu jam salvos fecit, id est, ita de salute persuasos, non aliter ac si ejus jam actu essent participes. Eâdem phrasi, quæ occurrit *Eph. II. 5. & 8. 2 Tim. I. 9. Tit. III. 4.* Nondum autem reverâ & actu se salutis esse compotes probat ex naturâ spei: quia spes est expectatio rei futuræ & absentis. *Spes autem quæ videtur non est spes.* Per *spem* hic intelligit objectum spei, seu rem quæ speratur: & per *videre*, generatim re præsentè frui: q. d. res quæ speratur, quando præsens adest, eâque præsentè fruimur, non amplius speratur: Quia visio, seu fruitio, occupatur circa præsentia, spes autem circa futura. Est autem hic quædam loquendi elegantia, quâ idem de eodem negatur; quâ indicatur rei illius naturam eâ ratione penitus

nitus everti; seu id quod de re illâ affirmatur contra rei illius esse naturam: Nam quamprimum affirmamus rem videri, aut possideri; etiam negamus eam adhuc sperari: Sic dicimus, mors iis qui in Christo sunt non est mors. Sic de Abrahamo dicitur *Rom. IV. 18. credidit in spem contra spem. Et cap. XI. 16. alias gratia non est gratia.* Addit: *Nam quod videt quis, quid & sperat?* Quasi diceret, est repugnantia terminorum, qui simul consiliter non possunt, nimirum re præsente frui, eamque adhuc absentem sperare.

Vers. 25. Ex dictis hanc elicit conclusionem: *Si autem quod non videmus speramus, per patientiam exspectamus.* Si hæc sit natura spei, ut speremus quod non videmus, liberationem nimirum corporum nostrorum; ergo eam per patientiam exspectamus. Patientia est virtus, quâ patienter ferimus rei quam amamus absentiam, vel dilationem, vel mala quævis intervenientia, & quidem præcipue quæ ut re absente potiamur toleranda sunt. Itaque in hac infidelium spe patientiam commendat Apostolus: Quia rei nondum præsentis adeptio aliquamdiu differtur: Omnis autem dilatio desideranti molesta est: ad molestiam autem superandam patientiâ opus est. *Jacob. V. 7. 8.* Tum & ut re illâ potiamur multa sunt subeunda mala & afflictiones sustinendæ, per quas spes potest languescere: ne ergo ea penitus intercideret, patientia necessaria est: *Hebr. X. 35, 36, 37.*

Vers. 26. *Similiter & spiritus auxilio est infirmitatibus nostris.* Hæc connectuntur vel cum proximè antecedentibus: Sicut spes nos fulcit in afflictionibus, ne illarum gravitate aut diuturnitate languescamus; ita & similiter spiritus nobis succurrit: Vel cum remotioribus, iis nempe quæ de spiritu antea, & præsertim *vers. 15, 16.* dixit; ut nimirum sicut ibi dixit, quid spiritus in nobis efficiat, quod nimirum testetur cum spiritu nostro nos esse filios Dei; ita hic declaret, quid vicissim spiritus apud Deum pro nobis efficiat. Vel potius utraque conjungi possunt; ita ut Apostolus doceat, quid spiritus, unâ cum spe quæ in nobis est, juxta operationes quas antea de spiritu prædicavit, in nobis operetur, & quid apud Deum pro nobis efficiat. Spiritus, uti in præcedentibus jam aliquoties indicavimus, significat hic virtutem illam & facultatem, quæ per solidam Evangelii cognitionem, altè fidelium animis impressam, concupiscentias carnales in ordinem cogit, & fructus spiritus, id est, quasvis virtutes Christianas, illi facultati consentaneas, producit. Hic est spiritus omnibus verè Christianis communis.

Infirmitates sunt afflictiones ob professionem Evangelii, vel potius dolores, qui ex afflictionibus percipiuntur; & præsertim dolores animi, ac perplexitates, per quas quandoque consilii inopes, dubii ac perplexi sumus, incertique quò nos vertamus, nec ullum afflictionum finem prospicimus; quo sensu accipitur *1 Cor. IV. 10. 2 Cor. XII. 5, 9. Gal. IV. 13. Hebr. IV. 15.* & alibi. Vocantur *infirmitates*; tum quia infirmitatis nostræ indicia sunt; tum quia & nos infirmos reddunt.

Hisce nostris infirmitatibus spiritus auxilio est. Metaphora est desumpta ab iis, qui onus cui alter gestando non sufficit, ab alterâ parte arripientes illud unâ gestant, atque ita in partem oneris succedunt: sic applicatur etiam negotiis, aliisque sollicitudinibus, quæ non nisi cum molestiâ aliquâ suscipiuntur & peraguntur; ut *Luc. X. 40.* Aliqui interpretantur *solari*, quia consolatio est mali levamen. Prior tamen significatio magis congruere textui videtur: explicans enim distinctius, quâ ratione spiritus ἀντιλαμβάνεται infirmitatibus nostris, addit:

Nam quid oremus sicut oportet nescimus. Non quod nesciamus in genere, quid precari oporteat: docuit enim id Dominus Jesus *Matth. VI.* Nec quomodo orandum sit: Nam & id sæpius, & distinctè admodum idem Dominus præscripsit: Orare enim jussit fide, *Marc. XI. 22. Jacob. I. 6.* spiritu, *Joan. IV. 23, 24.* & constanter, *Luc. XVIII. 1. & seqq.* Sed nescimus sæpe, quid in specie orandum sit; quid quâcunque occasione nobis optimum sit; quid huic, quid illi conveniat. Tum & casus nonnunquam adeò sunt perplexi, & afflictiones adeò graves, ut nullum earum finem aut exitum videamus: licet enim varia circumspiciamus media, undique nos angustiis circumclusos cernimus, & dum à præsentī afflictione liberationem quærimus, sæpe, si ea succedat, in graviores incidimus; imò ipsa illa quam optamus liberationis via, nos ad multò sæviorem esset deductura. Hæc omnia attentè ad animum revocantes consilii inopes vix preces formare possumus, & dubii sumus, quid & quâ ratione orandum sit.

Sed ipse spiritus postulat pro nobis gemitibus ineffabilibus. Vox Græca, ὑπερευχόμενος, desumpta est à patronis & advocatis, qui reorum causas agunt, & docent, quâ ratione reus causam suam orare debeat. Hoc tribuit spiritui; quia spiritualis illa constitutio ac vigor animi, per cognitionem Evangelii, altè animis nostris impressam, in nobis producta, quæ actiones omnes in verè Christianis moderatur, nos ad precandum excitat, animi devo-

devotionem, & plenam in voluntate ac providentiâ divinâ acquiescentiam producit, ut non nisi secundum voluntatem divinam oremus; & quia nos nullum in rebus perplexis exitum videmus, aut si videamus, an nobis salutaris sit futurus ignoramus, facit ut solam divinam misericordiam imploremus, & de eventu securi in bonitate divinâ acquiescamus; certi nihil salutis nostræ accommodatius esse quam id, quod ex misericordiâ ac bonitate suâ nobis largitur Deus: Vel quod non semper verba dicat, sed & aliquando solos gemitus & suspiria, quæ animi ac voti nostri indices sunt, in nobis producit. Vel etiam, quia spiritualis illa constitutio, quâ concupiscentias & opera carnis mortificamus, Deo adeò grata est, ut sit quasi oratio perpetua pro nobis ad Deum, præsertim in afflictionibus; quia ad eam Deus benignè respicit, & sine eâ gratiam suam nobis non esset communicaturus. Simili sensu quo peccatis clamor tribuitur, *Jacob. V. 4.* nec non sanguini Christi & Abelis, *Hebr. XII. 24.* Sic hic spiritus nostra suspiria ac gemitus Deo gratos reddens, pro nobis dicitur intercedere gemitibus.

Illos autem gemitus vocat ἀλαλήτες, quoniam tales sunt, ut verbis exprimi non possint: quia enim nescimus quid petendum sit, defunt etiam verba quibus desiderium nostrum exprimamus; & succedunt gemitus; qui etiam possunt ἀλάλητοι appellari, quia verbis non exprimuntur: ut ostendat, solos sufficere gemitus, neque opus esse ut verbis distinctè exprimamus quid petamus. Vel posset dici, quod spiritus noster pius, quo concupiscentias carnis crucifigimus, nostris infirmitatibus succurrat; & quando in perplexitatibus ac angustiis nescimus quid & quomodo orandum sit, pro nobis orat gemitibus, id est, gemitus nostros comitatur, eosque Deo gratos reddit: nihil enim preces nostras Deo magis commendat, quam animus solidâ pietate imbutus.

Vers. 27. Gemitus autem illos non fore irritos, declarat: *Et is qui corda scrutatur, novit sensum spiritus.* Descriptio Dei est, de quo pluribus in locis Scriptura testatur, quod corda ac renes scrutatur: *1 Reg. VIII. 39. Psal. VII. 10. Jer. XVII. 10.* estque id attributum soli Deo proprium; & fundamentum exauditionis precum nostrarum, etiam occultissimarum: hinc & fideles nonnunquam in precibus suis, ad testandum exauditionis fiduciam, Deum hoc epitheto compellant, *Act. I. 24.* Quia enim corda scrutatur novit sensum spiritus, seu desiderium; quid nimirum spiritus gemitibus illis intendat. Hoc enim sensu vox φρόνημα legitur vers.

5, 6, 7. Illum autem sensum novit Deus; id est, non tantum cognoscit quid desideret spiritus; sed *nosse* hic significat nosse cum approbatione, adeò ut Deus desiderium illud spiritus, gemitibus ineffabilibus testatum, approbet, ideòque exaudiat: Quo sensu verbum *nosse* sæpius occurrit: *Psal. I. 6. 2 Tim. II. 19.* & alibi.

Duas porro addit rationes, cur Deus gemitus spiritus exaudiat: *Quia secundum Deum orat pro sanctis.* Prior ratio est: *Quia orat pro sanctis.* Per eos propriè intelliguntur Christiani, quia professione suâ à reliquâ mundi ac pereuntium turbâ segregati, & per sinceram à peccatis resipiscentiam, moresque ad divinæ Legis in Evangelio nobis revelatæ normam compositos, coram Deo sancti sunt: ita passim in initiis epistolarum appellantur *sancti*, & *vocati sancti*. Quia autem sancti, ideò & Deo grati sunt; & præsertim in afflictione constituti, quando forti earum toleratione sanctitatis amorem eximium ostendunt. Tum enim Deus paratus est infirmitatibus illorum succurrere, ne in tam pio certamine succumbant, aut animum despondeant. Altera ratio est: *Quia orat secundum Deum*, id est, juxta voluntatem divinam: hoc enim significat phrasim, *secundum Deum*: *Eph. IV. 24.* uti & illa *secundum principem potestatis aëris*, *Eph. II. 2.* Preces autem, quæ secundum voluntatem suam fiunt, Deus exaudit, *1 Joan. V. 14, 15.* Secundum Dei voluntatem preces fiunt, quando oramus Deum ut ea largiatur, quæ ipsius promissis, aut decretis sunt consentanea. Spiritualia, & directè salutem nostram spectantia, Deus cultoribus suis promisit, nullâ additâ aliâ conditione: Quæ corpus aut vitam hanc animalem spectant, promisit quidem verbis generalibus, sed ut minora bona, & tanquam adjunctamentum principalium; ideoque semper eâ cum restrictione sunt intelligenda, si eorum adeptio nec æternæ nostræ salutis, nec gloriæ divinæ promotioni adversa sit. Decretis divinis quandoque consentanea non est oratio nostra, etiam quando oramus bona spiritualia; quia Deus illa certas ob causas, sapientiæ suæ notas, decrevit eo quo petuntur tempore non dare, sed exauditionem aliquamdiu differre, vel ut probet fidem & constantiam nostram, vel quia loco eorum quæ petimus alia meliora ac præstantiora largiri cupit. Itaque spiritus secundum voluntatem Dei orans, semper & promissa Dei respicit, & in omnibus voluntati divinæ sese submittit. Et tales preces, utpote voluntati suæ consentaneas, Deus semper exaudit.

Vers. 28. *Novimus autem, quod dili-*

gentibus Deum omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt.

Novo argumento fidelium animos ad constantem omnium afflictionum pro nomine Christi tolerantiam excitat. Posset enim facile fidelium animos turbare hæc cogitatio, non videri consentaneum bonitati ac promissis divinis, fideles sui cultores tot miseriis & afflictionibus exponere, impiorum hominum potestati permittere, ut in mortem tradantur; non videri, id conciliari posse cum amore quo Deus se eos diligere, pietatemque illorum remunerari velle testatur. Ne igitur talis consideratio ipsos à tolerandis afflictionibus deterreat, docet Apostolus tantum abesse ut illæ saluti ipsorum obstant, ut etiam in illorum salutem cooperentur. Ut autem horum verborum sensum rectè percipiamus, primò enuntiationis hujus subjectum considerandum est, seu de quibus quid affirmatur: Hi sunt, *diligentes Deum*. Cum de *dilectione Dei* sermo est, dupliciter Deus considerari potest; vel ut summum bonum, seu summi boni largitor: Vel ut legislator. Priore modo si consideratur Deus, *dilectio Dei* est desiderium Deo ejusque bonis fruendi: est enim amor affectus unionis. Hac ratione Deus necessario amatur; omnes enim summum bonum necessario amant, nec illud ut tale consideratum quisquam respuere potest. Si verò posteriore modo consideretur Deus ut legislator, *dilectio Dei* est obedientia mandatorum divinarum: legislatorem enim ut legislatorem amare est præceptis ejus obedire. Hoc pacto Deus potest non amari: consideratur enim ut multa carni dura ac molesta præcipiens. Hic amor in priore fundatur; quia enim Deum ut summum bonum amamus, eique tanquam summo bono uniri, & per illam unionem beati esse desideramus, illi etiam ut legislatori obedimus; & licet multa nobis carnique nostræ molesta ac dura præcipiat, nihilominus ea præstamus, ut ipso tanquam summo bono fruamur. Hoc sensu dilectio Dei passim in Scripturâ accipitur, quando nobis commendatur, & quando Deum diligere jubemur: *Joan. XIV. 21. 1 Joan. II. 3, 4. V. 3. Diligentes itaque Deum* sunt, qui mandata divina observant, & juxta illa vitam suam instituunt.

Hos porrò describit, *qui secundum propositum vocati sunt*. Quâ descriptione designari solos in Christum credentes mox apparebit. *Propositum*, seu πρόθεσις, est decretum Dei gratiosum, quod Deus nullâ extra se re motus, sed ex mero beneplacito fecit, homines per Jesum Christum adducendi ad salutem, & in tempore vocandi ad fidem in Christum, & gra-

tiâ ad vocationi isti parendum necessariâ ac sufficiente donandi; opponiturque meritis hominum: *Eph. I. 9, 11. 2 Tim. I. 9*. Est enim decretum hoc planè gratuitum, & ex mero Dei beneplacito profectum: Beneplaciti enim divini est, peccatoribus salutem destinare, & per fidem ac resipiscentiam ad salutem vocare; cum posset peccatoribus salutem justè denegare, & perfectam obedientiam, seu opera, salutis consequendæ conditionem præscribere. *Vocati* secundum hoc propositum sunt, non simpliciter vocati, sed qui vocationi divinæ parent, seu, qui vocati à Deo ad fidem, in Christum credunt: Quo sensu accipitur *1 Cor. I. 2, 24. Apoc. XVII. 14*. Non itaque de quibusvis Deum diligentibus loquitur, sed de diligentibus qui parent vocationi divinæ, quâ eos Deus è gratioso suo proposito vocavit. Quo designantur Christiani, oppositè ad Judæos incredulos: de quibus antea dixit, quod nulla iis sit condemnatio si non secundum carnem, sed secundum spiritum ambulent: ideoque hac descriptione hic uti voluit, ut declaret causam dilectionis quâ Deum diligunt, non esse Legem Moïsis, sed gratuitam Dei per Jesum Christum vocationem. Hi sunt enuntiationis hujus subjectum: quod benè observandum, ne verba Apostoli ita interpretemur, ut cum talis subjecti constitutione minimè conciliari possint. Quicquid itaque Apostolus dicit, id de Christianis Deum diligentibus, seu mandata Christi observantibus, ut talibus, accipiendum est.

Dicit autem de illis, *quod omnia ipsis cooperentur in bonum*. Vox omnia, sicut aliis in locis, ita etiam hic, restringenda est ad subjectam materiam; perinde uti *1 Cor. VI. 12. Eph. I. 11. Tit. I. 15*. Materia autem de quâ hic differit Apostolus, sunt afflictiones, quas illo tempore ob nominis Christi professionem patiebantur fideles; & ad quarum tolerantiam eos jam à *vers. 18*. excitavit, propositâ magnitudine gloriæ cælestis, quam post toleratas afflictiones adepturi sunt. Continuans igitur sermonem dicit, se scire, quod diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum, nimirum omnes afflictiones, quæ alias videri possent saluti ipsorum esse adversæ. Estque ea ratio valdè efficax, quâ excitentur ad constantiam: non enim recusare eos oportet, quod cooperatur in bonum ac salutem ipsorum.

Non itaque per *propositum* hoc, cum quibusdam, intelligendum est æternum, absolutum ac immutabile Dei decretum, quo certos ac singulares quosdam homines, nondum consideratos ut in Christum credentes, aut credituros, pro absoluto bene-

beneplacito ad salutem elegit ; quosque, ut salute sibi destinata necessario ac infalibiliter fruantur, consentaneè isti decreto in tempore ad fidem vocat, vocatione efficace cui resistere minimè possunt: Ad eò ut hi, *diligentes Deum*, significant absolute electos: de quibus Apostolus affirmet, quod omnia, etiam peccata, ipsis cooperentur in bonum. Nam ex undà *propositi* voce tale absolutum decretum evinci non potest: oporteret ergo probare, alibi in Scripturâ de Deo doceri, quod ejusmodi decretum condiderit; aut quod materiæ ratio, quam hic Apostolus tractat, requirit, per *propositum* ejusmodi decretum intelligi. Sed verò illa explicatio materiæ quæ hic tractatur neutiquam est consentanea. Alterutrum enim dicendum esset: aut verba hæc, *vocatis secundum propositum*, præcedentibus, hoc est, *diligentibus Deum*, addita esse distinctionis causâ; aut ut exponatur fons, seu causa quâ factum est ut illi Deum dilexerint. Si prius dicatur, sequetur Apostolum duos diligentium Deum ordines facere; alios nempe qui vocati sunt secundum Dei propositum, alios qui secundum illud propositum non sunt vocati. Atqui illi negant, ullos Deum diligere, nisi secundum hoc propositum efficaciter vocatos: Et si statuantur aliqui extra vocatos juxta hoc propositum Deum diligere, omnis vis orationis Apostolicæ enervabitur. Quia posito tali duplici Deum diligentium ordine, nemo scire poterit an sit ex ordine eorum diligentium Deum qui secundum propositum vocati sunt, ac proinde an sibi applicare possit, quod diligentibus Deum omnia cedant in bonum. Nam à priore illud nemo scire potest, nisi id à Deo revelatum sit. At de tali revelatione non constat. Nec etiam à posteriore: si enim duplex sit ordo diligentium Deum, ex ipsâ dilectione Dei, quam in se percipiunt, cognoscere nequeunt, se ex illorum Deum diligentium ordine esse qui secundum propositum vocati sunt. Si posterius dicatur, tum dicendum, causam quod aliqui Deum non diligunt, esse, quia à Deo vocatione illâ efficace non sunt vocati, ac proinde impotentes sint ad Deum diligendum; & cum etiam tales verbo externo Evangelii ad salutem invitentur, à Deo quosdam ad salutem invitari, quos salvari non vult, & quibus salutem negare absolute decrevit: quod cum sinceritate divinâ conciliari minimè potest: Et ab alterâ parte, in iis qui Deum diligunt dilectionem Dei non esse actum obedientiæ ipsorum, sed solius efficaciæ vocationis divinæ effectum, ad quam illi nihil planè conferunt, sed merè passivè se habent, & tantum sunt subjectum opera-

tionem divinam irresistibilem recipiens. Quod quâ ratione cum seriis Apostoli adhortationibus, promissionibus, & comminationibus, quæ in totâ hac epistolâ passim occurrunt, conciliari possit, equidem non video.

Unde jam porrò facile ostendi potest, vocem *omnia* non ita generaliter esse accipiendam, ut etiam peccata includat, Apostolusque doceat, omnia, etiam peccata, ita absolute electis cooperari in bonum. Omnia enim in textu huic explanationi repugnant. 1. Ipsa descriptio subiecti, de quo sermo instituitur: Vocantur enim illi *diligentes Deum*: hoc est, mandata divina secundum præscriptum Evangelii sedulò observantes, & peccata sollicitè ac omni studio vitantes: esset itaque contradictio in adjecto, de his affirmare, quod peccata cooperentur in bonum ipsorum: perinde quasi diceret, Deum diligentibus & non peccantibus, peccata ipsorum cooperantur in ipsorum salutem. 2. Ipsa materia quam Apostolus tractat, non permittit, ut hic peccata includantur: Docet enim fortiter tolerandas esse quasvis afflictiones pro nomine Christi; utque ad eorum tolerantiam fideles hortetur, addit, *omnia iis cooperari in bonum*: Si hoc etiam ad peccata extendamus, nulla erit ratio cur afflictiones tolerandæ sint; sed potius contrarium inde elicietur. Si enim vocatis secundum propositum Dei etiam ipsa quæ committunt peccata cooperantur in bonum; ergo & abnegatio professionis religionis Christianæ: Quid itaque necesse, gravissimas illas afflictiones pro nomine Christi sustinere, cum possimus salvâ salute æternâ eas declinare abnegatione fidei Christianæ; quæ tantum abest ut salutem nostram obfuturâ sit, ut & ad illam cooperetur? Et eodem modo omnibus peccatis impune, aut saltem sine ullo metu pœnæ perpetrandis fenestram aperit. 3. Omnem præcedentibus suis adhortationibus ad pietatem, additâ comminatione, quod si secundum carnem vixerint morituri sint, vim detraxisset Apostolus. Ac tandem Scriptura Sacra nobis peccata, tanquam salutem nostram maxime noxia, semper proponit. *Psal. V. 7. Esa. LIX. 2. Rom. VI. 23. Eph. V. 6.* & alibi passim. Nec refert, quod aliquando contingat, hominem post lapsum in peccatum cautiorem reddi, atque ita contingere posse, ut peccatum antea commissum convertatur in medium ad salutem ejus tendens: Hoc enim fit per accidens: non enim procedit ex naturâ peccati, sed à resipiscentiâ illius, qui post peccatum commissum ad se rediit, & agnito lapsu suo magis contra omnes occasiones quibus ad peccatum allici possit, vigilat.

gilat. Quia itaque id per accidens fit, manifestum est peccati naturam plane esse contrariam. Inde jam porro sequitur, peccatum hic non posse intelligi; quia Apostolus hic loquitur de iis, quae secundum voluntatem & ordinationem divinam in bonum cedunt; seu quae ipse Deus ordinavit media, seu conditiones, quibus observatis ad salutem perducamur. Talem nimirum dixit esse tolerantiam afflictionum. Itaque vox *omnia* ad afflictiones est restringenda, quas omnes vocationi divinae obtemperantes, & Deum juxta praescriptum Evangelii diligentes, pro nomine Christi tolerant: quos, ne sub earum onere succumbant, consolatur, quod illae omnes cooperentur ipsis in bonum. Quod enim Deus constituit viam & medium consequendi summum bonum, illud necessario in bonum cooperatur, neque fieri potest ut hominem miserum reddat. Idem sensus evincitur ex verbis sequentibus.

Verf. 29. *Quos enim praecognovit, & praedestinavit conformes fieri imagini Filii sui.* Hic quippe recenset Apostolus varios Dei actus gratiosos, qui omnes decreto divino de fidelibus in Christum credentibus, Deumque diligentibus, salvandis subordinantur. *Nosse* quando Deo tribuitur, sapissime non cognitionem speculativam significat; sed approbativam, quam Deus id quod scire dicitur approbat. Sic Deus dicitur *piorum viam nosse*, id est, approbare: *Psal. I. 6.* Vide & *2 Tim. II. 19.* *1 Cor. VIII. 3.* sicut & ab altera parte *non nosse* est non amare, non approbare. Vide *Matth. VII. 23.* *XXV. 12.* *Praenosse*, itaque, est, jam ante decrevisse approbare: *Quos praenovit* ergo est, quos decrevit approbare, pro suis agnoscere, & salute aeterna donare. Sic *προγινώσκων* significat decretum approbationis, *Rom. XI. 2.* Illi autem quos *praescivit* sunt iidem, quos antea vocavit, *diligentes Deum*: diligentes enim se Deus diligit & approbat, ut est *Joan. XIV. 21.* Sicut autem in tempore eos diligit, ita etiam eos jam ante diligere & approbare decrevit. Uti liquet ex *Matth. XXV. 34.* Similiter decrevit eos in Christo vocare, quos in tempore vocat: Sic ipse Christus dicitur *praecognitus ante constitutionem mundi*, *1 Pet. I. 20.* nimirum, ut Servator hominum: & *in Christo* Deus nos elegit, hoc est, decrevit eligere, nimirum ad gratiam, seu vocare ad sanctitatem, ut ita consequamur adoptionem filiorum Dei, *Eph. I. 4, 5.* Quos itaque *praecognovit*, sunt iidem, quos antea vocavit, *diligentes Deum*, *vocatos juxta propositum*: illos enim, ut jam vidimus, approbare & salute donare decrevit.

Et praedestinavit conformes fieri imagini Fi-

lii sui. *Imago Filii* potest significare illius sanctitatem, cui nos oportet conformes esse, ut cum ipso gloriae illius caelestis simus consortes. Sic jubemur *induere Christum*, *Rom. XIII. 14.* Vide & *Eph. IV. 23, 24.* *Coloss. III. 9, 10.* Verum si totam capitis hujus connexionem consideremus, *imago Christi* hic significat conformitatem cum passionibus Christi, ut ita etiam cum ipso gloriae simus participes. Deus enim Christo Filio suo disposuit regnum, sed non nisi per crucem & cruentam mortem adipiscendum: *Luc. XXIV. 26.* *1 Pet. I. 11.* Eodem modo & Christianis non nisi per crucem & afflictiones via ad caelestem gloriam praeparata est: *Act. XIV. 22.* *2 Tim. III. 12.* & quidem ad exemplum Christi, ut per crucem ad gloriam tendendo illius imagini conformes sint: adeo ut Dominus affirmet, si quis seipsum non abneget, & crucem suam tollat, post se venire nequeat, *Matth. XVI. 24.* Et *Luc. XXII. 29.* dicit se suis *disponere regnum*, quemadmodum Pater id ipsi disposuerat; nempe per crucem & afflictiones obtinendum. Hinc *1 Tim. II. 11, 12.* dicitur quod *si cum Christo morimur, una cum ipso vivemus: & si cum ipso patimur, quod cum ipso regnabimus.* & *Hebr. XII. 1, 2.* jubemur ad *Dominum Jesum, archiducem fidei nostrae respicere, qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem ignominiae contempta, & sedit ad dextram throni Dei.* & *2 Cor. I. 7.* quod sicut *participes sunt fideles afflictionum, ita etiam participes sint futuri consolationum.* Atque ita optime ostendit Apostolus, diligentibus Deum secundum propositum vocatis omnia adversa cooperari in bonum: Quia Deus decrevit, ut illi ad salutem tendant per crucem & afflictiones, ad exemplum Filii sui Jesu Christi, quem non alia ratione, nisi per crucem ac passionem, in propositam gloriam introducere voluit.

Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus. Id est, ut ipse omnes fideles, quos suos vocat fratres *Matth. XII. 50.* suo exemplo praestet, omnesque ab ipso exemplum quod imitentur petant. Non potuit enim Deus validiore stimulo ipsos ad sustinendas afflictiones excitare, quam Filii sui, Domini ac Servatoris, exemplo: qui cum ipsorum causam gravissima pati sustinuit, nullo jure recusare possunt, pro ipsius honore propriaque salute afflictiones pati. Ideoque id expresse Apostolus expressum voluit, ut hoc quasi novo argumento illos ad afflictionum tolerantiam adhortetur. Sic dicitur *Hebr. II. 10.* *Decebat eum propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxit, auctorem salutis eorum per passionem consummare.*

Quos autem praedestinavit, nimirum conform-

formes fieri imagini Filii sui, ut per tolerantiam afflictionum intrent in gloriam sibi præparatam; *hos & vocavit*. Connexio docet, hic non intelligendam vocationem, quâ homines profani & impii vocantur ad fidem in Jesum Christum, & prioris vitæ emendationem: sed quâ diligentes Deum (de his enim loquitur) id est, jam in Christum credentes, & vitam vocatione suâ dignam ducentes, vocantur ad tolerantiam crucis & afflictionum. Nempe sicut Deus decrevit ut illi patiantur, ita ad patiendum eos vocat; *1 Pet. II. 21. 1 Theff. III. 3*. Estque ea prima scholam Christi intrantibus lex præscripta, *Matth. XVI. 24*.

Quos autem vocavit. Nempe ad crucem, quique crucem, ad quam vocati sunt, constanter tolerant, nec illius metu à fidei professione ac vitæ sanctitate se dimoveri patiuntur, *eos & justificavit*: à peccatis ante commissis absolvit, & tanquam justos habet, ac ut tales tractare vult. *Et quos justificavit hos & glorificavit*; nimirum futurâ vitæ æternæ gloriâ, uti dixit *vers. 17*. Loquitur in præterito; quod quidam interpretantur de decreto divino, quasi diceret, vocare, justificare & glorificare decrevit; perinde uti *prænoscere & prædestinare* de decretis divinis interpretati sumus. Sed verò longè alia eorum est ratio: Verba enim illa decretum significant: *vocare autem*, &c. non decretum, sed ipsum vocandi, &c. actum: & jam Deus eos ad crucem vocaverat, & quotidie vocabat; & crucem constanter tolerantes justificaverat; itaque hæc commodè in tempore præterito accipi possunt. Quod verò verbum *glorificavit* attinet, quia hætenus in præterito locutus fuerat, hic loquendi modum non mutavit, sed usus est enallage temporis, Sacris Scriptoribus admodum familiari, quâ res certò certius futuras ut jam præsentis enuntiant; ut *Joan. III. 18, 36. V. 24. Eph. II. 5, 6. 1 Joan. III. 14*. *Glorificavit* itaque tantumdem est, atque, glorificabit. Et sic videmus quomodo hi omnes actus divini cohæreant, & ad credentium consolationem in afflictionibus referantur. Diligentibus Deum omnes afflictiones cooperantur in bonum: quia quos Deus anteq̃am decrevit approbare, & ad salutem introducere, quales sunt omnes qui in Christum credunt, ipsique obediunt, eos etiam prædestinavit ut per crucem ad salutem tenderent, ad exemplum Christi regis ipsorum, qui non nisi cruce toleratâ cælestem gloriam ad dexteram Dei Patris est consecutus; & quos ad crucem prædestinavit, etiam ad crucem vocavit: eosque crucem fortiter tolerantes etiam justificavit, ac tandem vitæ æternæ coronâ glorificaturus est.

Ita adstructo genuino horum verborum sensu, facile est illorum refutare explicationem, qui hæc de absoluto prædestinationis decreto interpretantur. Hic siquidem maximum pro sententiâ suâ præsidium in his verbis quærunt; quin & hanc auream salutis catenam vocare solent, cujus annuli ita inter se sunt connexi, ut qui unum adeptus fuerit, omnes habeat; & qui unum solvit, omnes solvat. Hæc nimirum hic disertè doceri contendunt: Deum quosdam homines ab æterno, sine ullo respectu fidei in Jesum Christum, tanquam conditionis in ipsis requisitæ, absoluto decreto prædestinasse ad salutem, reliquis in decreto illo præteritis, aut, ut quidam loquuntur, ad exitium æternum reprobatis: Deum illos ad salutem prædestinatos in tempore vocare vocatione efficace, cui resistere minimè possunt: eos ita efficaciter vocatos custodire, ut à salute excidere, aut perire minimè possint. Animus non est, prolixam hic de prædestinatione, & vocatione irresistibili disputationem instituere, sed solummodò genuinam loci hujus explicationem vindicare. Paucis ergo dicimus, hanc ipsorum explicationem neutiquam convenire intentioni & scopo Apostoli, quem hic intendit. Quid enim ejusmodi absolutum decretum, quo Deus singulares quasdam personas, nondum consideratas ut credentes & officium facientes, decrevit salvare, efficaciter vocatos fide donare, justificare ac glorificare, facit ad probandum, quod diligentibus Deum omnes afflictiones cooperantur in bonum? Quid hoc facit ad consolandum fideles, eosque adhortandum ut afflictiones forti animo tolerant? Nihil prorsus. Quin potius id comparatum foret, ad omnem necessitatem Deum diligendi, & afflictiones sustinendi extinguendam: si Apostolus doceret, circa prædestinatos Deum illis actibus occupari, quibus ita conserventur, ut nullo modo perire possint. His adde, quod planè immutetur subjectum Apostolicæ assertionis: illud enim sunt *diligentes Deum* juxta religionis Christianæ præscriptum: Hujus verò absoluti decreti divini subjectum sunt homines quidam, nondum ut credentes aut officium facientes considerati; sed aut in puris naturalibus constituti, aut in communi corruptione ac reatu ex Adami peccato considerati. Quæ nihil cum Apostoli sermone commune habent. Non enim hoc capite docet Apostolus, quænam beneficia Deus hominibus nondum conversis largiatur ut eos ad fidem adducat; sed quæ hominibus jam credentibus officioque sedulo incumbentibus largitur, ac porro largiri paratus est; ut sic ostendat, adversa, quibus nunc

premuntur, salutis ipsorum minimè officere. Nec vocatio, de quâ hic loquitur, de vocatione ad fidem explicari potest, nisi duo hæc statuamus: aliquos jam à Deo ad salutem electos, ac proinde summè à Deo diligere, Deoque placere, antequam credunt, imò antequam ad fidem vocati sunt: Et, solos à Deo absolutè ad salutem electos ad fidem vocari; reliquos, sicut in electione, ita etiam in vocatione præteriri. At utrumque absurdum: sine fide enim Deo placere nemo potest, *Hebr. XI. 6.* & multi vocati Evangelium respuunt, & propter incredulitatem condemnantur. Si dicant: Hic intelligi vocationem efficacem & irresistibilem; assumunt quod in quæstione est, quodque non supponendum, sed ex hoc loco probandum erat: alias enim locus hic ad decretum illud adstruendum inidoneus planè est: nisi probetur vocationem hoc sensu ubique in Scripturâ legi, indeque colligatur, & eodem sensu hic accipiendam; aut ex circumstantiis textus, & scopo Apostoli probetur, de tali vocatione verba ejus necessariò esse accipienda.

Ex his jam porrò, ut totam hanc materiam concludat, tanquam totus exultans & triumphabundus, tres elicit conclusiones, quas per modum interrogationis & responsionis enuntiat. Prima est:

Vers. 31. *Quid ergo dicemus ad hæc? Si Deus pro nobis, quis contra nos?*

32. *Qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus illum tradidit, quomodo non & cum ipso omnia nobis donabit?*

Hæc per modum conclusionis ex antecedentibus elici unusquisque facile videt: q. d. Cum Deus ordinaverit, ut afflictiones cooperentur in salutem fidelium, idque testetur omnibus actibus salutaribus, quibus erga illos occupatur, decernendo ut per afflictiones ad gloriam contendant, ad crucem eos vocando, eamque fortiter sustinentes justificando ac glorificando: quid ex hisce jam colligemus? an dubitabimus adhuc de eorum salute, aut quod adversa iis in bonum cooperentur? Ad hanc quæstionem respondet argumentatione, quam formâ interrogationis proponit, unde sequitur nullum de fidelium salute superesse posse dubium. Si, id est, quandoquidem, *Deus pro nobis, quis contra nos?* Quoniam Deus omnia, etiam ipsas afflictiones, dirigit in fidelium salutem; per nos enim intelligit fideles, consideratos ut tales, uti jam aliquoties observavimus: *pro ipsis autem est*, non tantum quia ipsos amat ac favore suo complectitur; sed etiam actu ipso ac opere id restatur, dum eos justificat, & glorificaturus est. Quoniam itaque Deus post toleratas afflictiones nos in morte relinque-

re non vult, sed inde ereptos æternum beare; *Quis [erit] contra nos?* id est, quis est ille qui nos possit verè miseros reddere, seu ita nos affligere, ut verè miseri simus, & salute, quam Deus post toleratas afflictiones nobis dare vult, destituamur? Quia nimirum Deus est omnipotens, cui nemo resistere potest, aut quod ille effectum dare vult impedire. Sic ipse ait *Joan. X. 28, 29.* *Ego vitam æternam do ovibus meis; & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquam de manu mea: Pater meus qui dedit mihi, major omnibus est, & nemo potest rapere de manu Patris mei.* & *Matth. XVI. 18.* quod *portæ inferorum*, id est, mors ipsa, licet maximè misera ac cruenta, non possint prævalere contra ecclesiam suam.

Vers. 32. *Qui proprio Filio non pepercit.* Altera hæc est argumentatio à summo Dei beneficio, quod maximè eximii amoris testimonium est, desumpta: Quod proprio Filio non pepercit, sed eum pro nobis omnibus tradidit in mortem: Cum dicit, *pro nobis omnibus*, nos considerat eo in statu, in quo eramus, cum Christus pro nobis in mortem traditus est: tum autem eramus peccatores & inimici Dei: Et in eo amorem suum erga nos Deus ostendit; sive consideremus eum, quem Deus dedit; sive nos, pro quibus eum Deus dedit. Ille, quem Deus dedit, est proprius ipsius Filius. Ex eâ appellatione non tantum agnoscitur summa ejus dignitas, sed & intensissimus, quo eum Deus Pater complectitur, amor: Dignitas major erat, quam ut eum Pater posset, amor intensior quam ut eum pro hominibus tradere vellet; tradidit tamen eum in mortem, & quidem pro nobis, hoc est hominibus adhuc peccatoribus suisque inimicis; itaque maximum, pretiosissimum ac charissimum quod habuit, salutis hominum peccatorum impendit: Inde rectè concludit, nihil tam eximium esse, quin Deus, qui Filium pro hominum peccatorum salute dedit, id fidelibus, seque diligentibus, & pro nomine suo quavis adversa ac dura forti ac constanti animo tolerantibus, daturus sit. Quasi dicat: Quicquid Deus nobis largiri potest neutiquam comparari meretur cum eo quem pro nobis dedit, proprio Filio suo: cum ergo præstantissimum & charissimum quem habuit nobis donaverit; neutiquam dubitandum est, quin, licet hic affligamur, omnia cum ipso nobis daturus sit. Simili etiam argumentatione usus est *cap. V. 8.*

Secunda conclusio est:

Vers. 33. *Quis accusabit electos Dei? Deus [est] qui justificat.*

Electi dicuntur, qui à Domino Jesu

ejus-

eiusque Apostolus per Evangelium ad æternæ salutis participationem vocati sunt. Hoc sensu *Eph. I. 4.* dicitur Deus ante mundi constitutionem nos *elegisse*, id est, decrevisse eligere, hoc est, vocare per Christum Jesum. Quia verò Deus quos vocat, etiam ad certum quendam finem, quem non nisi intercedente liberâ ipsorum obedientiâ consequitur, vocat, hinc illi, qui vocationi divinæ obsequuntur, & in quibus Deus finem illum assequitur, vocantur propriissimè *electi*: *Matth. XX. 14. XXII. 22, 24. 2 Timoth. II. 10. Apoc. XVII. 14.* Hic, ut & alibi, *Matth. XXIV. 31. Coloss. III. 12. Tit. I. 1.* vocantur *electi Dei*. Hi dicuntur *electionem suam firmam facere*, *2 Pet. I. 10.* Tales hic esse intelligendos, liquet ex toto contextu: Sunt enim iidem, quos *vers. 28.* vocavit *diligentes Deum*; de quibus dixit, quod sint prædestinati & vocati ad crucem, & à Deo justificati. Quamvis enim videri possit inconcinna hæc interrogatio, quis accusabit eos, quos Deus amat? reverâ tamen talis non est. Verum quidem est, inconcinnam fore, si supponatur, eos qui accusationem instituunt credere amicos esse Dei quos accusant: non verò, quando eos Deo exosos falsò credunt, cum reverâ flagrantissimo amore diligantur à Deo. Hoc enim sæpe contingit. Hac itaque interrogatione Apostolus docet, talem accusationem frustraneam esse, & absque effectu. Alii per *electos Dei* intelligunt eos, qui per fidem Evangelio præstitam Deo adhaerentes, gravissimas persecutiones ob nominis Christi professionem sustinent, atque ita *electus*, id est, eximius ac præstans Deoque charus populus sunt: quo sensu *genus electum* Christianos vocari credunt *1 Pet. II. 9.* Ego tamen priorem explicationem præfero. Nullo modo autem intelligi possunt absolute electi ab æterno sine ullo ad fidem respectu: Quia de electis hic dicitur, quod sint justificati; eo ipso nimirum quia electi sunt. At de absolute electis semper, aut eo ipso quod electi sunt, dici nequit quod sint justificati: Ante fidem enim jam electi sunt; fides quippe, juxta ipsos, est fructus electionis: non tamen ante fidem sunt justificati. *Quis electos Dei accusabit?* justè nimirum, & cum effectu, ita ut eos salute spoliaret. q. d. Nul- lus hoc potest. Opponit hoc injustis accusationibus hominum, qui eos ut Deorum contemtores, novorum cultuum inventores, legis divinæ violatores, rebelles, impios accusabant; ita ut essent detrimenta & quasi purgamenta mundi, *1 Cor. IV. 13.*

Deus est qui justificat. Cum *justificandi* actus hic opponitur accusationibus alio-

rum, manifestum est, ut id paucis hic moneam, *justificare* Apostolo non esse ex injusto justum facere, seu à peccatis convertere ad justitiam; sed absolvere, seu justum pronuntiare. Deus ergo, penes quem summum de omnibus hominibus judicium est, ipsos ab omni reatu absolvit, omnia illorum peccata ante fidem commissa, quantumvis gravia, remittit, ipsosque vitæ æternæ præmio vult remunerari, non aliter ac si per omnem vitam perfectè illi obedivissent. Inde liquet, omnes accusationes contra ipsos irritas esse; quia ipse judex, cujus judicio stare aut cadere debent, eos absolvit: Sint exosi hominibus, Deus eos in pretio habet.

Vers. 34. Quis est qui condemnat? Respicere id videtur injustas condemnationes hostium fidei, qui fideles in Christum credentes tanquam generis humani pestes, ad mortem & dirissima quæque supplicia condemnabant. Non videtur hic Apostolus loqui de condemnatione æternâ, quam ob peccata meriti erant, cujusque eos reos arguebat tum Lex Dei, tum propria ipsorum conscientia. Consolationem enim instituit adversus persecutiones & injustas tyrannorum condemnationes, qui illos hominum miserrimos facere se putabant: Illis consolationem hanc opponit, ostendendo, quod illorum condemnatio, licet ipsos vitâ hac temporali spoliet, neutiquam tamen verè eos miseros reddat. Illi condemnationi salutare Christi actus, quibus pro fidelibus occupatur, opponit: quos hic quatuor enumerat. Primus est:

Christus est, qui pro nobis mortuus est. Christus pro omnibus hominibus mortuus est, ac morte suâ ipsis impetravit remissionem omnium peccatorum, & modò in ipsum credant, peccatorum poenitentiam agant, vitamque ex illius præscripto emendant, omnia illis peccata actu remissurus, & remissionem morte suâ impetratam ipsis applicaturus est: adeò ut remissio peccatorum, pro omnibus impetrata, credentibus, utpote conditionem requisitam jam præstantibus, propius applicetur, ipsique ab omni condemnatione immunes reddantur. Cum ergo hic loquitur de diligentibus Deum, & propter fidem ac constantem pietatem jam à Deo gratiosè electis; manifestum est hic dici Christum pro illis esse mortuum, ampliore illo sensu, qui etiam propiorem illam reconciliationis impetratæ applicationem complectitur; ac proinde quod non tantum pro nobis impetravit omnium peccatorum remissionem, sed & plenè nos Deo Patri reconciliavit, & sanguine suo ab omni peccato purgavit, ut est, *1 Joan. I. 7.*

Alterum, quod de Christo ait, est, *imò qui & resurrexit*. Resurrectione quippe Christi demonstratum est, mortem ipsius sacrificii propitiatorii rationem apud Deum verè habuisse, idque Deo maximo-perè gratum fuisse: si enim è mortuis non resurrexisset, vim nullam nos è peccatis liberandi habuisset: 1 Cor. XV. 17, 18. Deinde, & per suam resurrectionem nos de futurâ nostrâ resurrectione plenè persuasos reddidit, ut est *vers. 11.* hujus capituli.

Tertium est: *Qui etiam ad dextram Dei sedet*. *Sessio ad dextram* regis significat communicationem dignitatis ac potentiae, ad regiam dignitatem proximè accedentis: uti alibi pluribus ostendimus. *Sessio* itaque *ad dextram Dei*, significat summam in cælo ac terrâ potestatem, & majestatis ac imperii divini participationem. Christus ergo ad dextram Dei sedet ut rex, imperium in omnia habens, & instructus potentiâ quâ sibi omnia subicere potest, *Phil. III. 21.*

Tandem addit: *Qui & interpellat pro nobis*. Dicitur *pro nobis* interpellare: quia oblationem suam, & fructum mortis suæ ita potenter nobis applicat, & illâ applicatione peccata nostra ita plenè ac perfectè expiat, non aliter, ac si vulnera sua ac sanguinem, cujus virtute & efficaciâ introitum in cælum sibi impetravit, Patri suo ostenderet, suppliciterque oraret, ut ob ea à se propter hominum salutem ultrò ac voluntariè suscepta, nobis omnia nostra peccata remittat. Unde & *advocatus noster apud Patrem* appellatur, 1 Joan. II. 1. Ita ut locutione hac intimus nos salvandi affectus, & sanguinis Christi ad nos Deo reconciliandum efficacia designetur, quæ in fidelibus effectu suo non destituitur.

Quæ omnia sunt argumenta, clarè demonstrantia, omnes hominum condemnationes irritas esse ac frustraneas contra eos, qui tantum habent apud Deum patronum: neque fieri posse, ut illi, quibus Christus mortis suæ fructum applicat, salute destituantur. Vel potius, adhibita sunt, ut efficaciam interpellationis Christi pro fidelibus tantò clarius ostendant; utpote quæ fit virtute obedientiæ Christi ad mortem usque præstitæ, à Sacerdote ex morte in vitam immortalem resuscitato, & ad summam in cælo ac terrâ dignitatem exaltato; cujus interpellatio non potest, quin efficax sit apud Deum. Observandum semper, hæc dici, de fidelibus, quâ talibus, & ob fidei professionem adversa quævis sustinentibus: Si enim officio suo desint, & ad priorem vitæ profanitatem relabantur, ipsi sibi sanguinem Christi, quo sanctificati fuerant, pollu-

tum reddunt, seque fructu interpellationis spoliunt. Nam qui recedunt à fide ac dilectione Dei, non amplius sunt in statu, in quo hæc Christi interpellatio ipsis ad salutem applicatur; & sicut eos Christus pro suis non agnoscit, ita & omnia, quibus circa eos occupatur beneficia salutaria abruptit.

Tertia conclusio est:

Vers. 35. Quis nos separabit à charitate Christi? De rebus loquitur, tanquam de personis: & primò quidem in genere interrogat; tum specialem variarum afflictionum enumerationem addit, & per illam ostendit, nihil esse, quod nos à charitate Christi separare possit. *Charitas autem Christi* vel est amor quo nos Christum diligimus; ut 2 Cor. V. 14. sicut *charitas Dei* est amor quo Deum diligimus, ut 1 Joan. II. 5. V. 3. Et tum sensus est: Quæ afflictio tanta est, quæ efficere possit ut Christum non diligamus, & in amore illius ad finem usque non constantes perseveremus? Vel est amor quo Christus nos diligit, ut Gal. II. 20. Joan. XV. 12, 13. Certum est, hic intelligendum amorem Dei & Christi, non quo nos Christum, sed quo Christus nos diligit. De eo enim amore hætenus in præcedentibus egit, *vers. 29, 30.* quo nempe Deus eos jam ante decrevit approbare, & amare; qui facit ut eos justificet, & glorificatus sit; qui causa est, quod Christus pro ipsis mortuus sit: de quo etiam in seqq. *vers. 37.* loquens ait, *superamus per eum, qui nos dilexit*: quam etiam *vers. 39.* vocat *charitatem Dei quæ est in Christo Jesu*; quâ designari nequit, charitas quâ nos Deum, sed quâ Deus nos diligit, ut ibi ostendimus. Adde, quod enuntiationis hujus subjectum, *nos*, uti jam aliquoties observavimus, supponit nos jam diligere Deum, & ex dilectione Dei nos officio nostro ritè fungi. Ac tandem, certum est, & non tantum ex Scripturâ, sed experienciâ teste probatur, non tantum quod persecutiones homines possint avertere à charitate quâ Christum diligunt, sed & sæpius actu à Christo diligendo eos abstrahant, adeò ut Christum abnegent, & professionem veritatis prorsus relinquunt. *Matth. XXIV. 12, 13. Apoc. II. 2, 3, 4. 2 Tim. IV. 10.* & innumera nobis historiæ ecclesiasticæ præbent exempla eorum, qui persecutionum metu charitatem Christi abjecerunt. Et fanè si à verè credentibus charitas Christi deferri non potest, cui fini tot occurrunt in Scripturâ adhortationes ad perseverantiam in dilectione Christi, tot sollicitæ monitiones ad fideles, ne deficient, additâ mortis æternæ comminatione? Si enim fieri nequit, ut qui in Christum credunt dilectionem ejus

ejus deferant, & si omnes qui credunt de eo ex hoc aliisque locis sunt persuasi, omnes illæ adhortationes & monitiones frustraneæ erunt. Frustra enim monetur aliquis ne faciat, aut omittat, quod facere aut omittere non potest. Quæ omnia evincunt hic intelligendam charitatem, quæ Christus nos, qui mandatis ejus obtemperamus, & gravissimas pro ipsius nomine sustinemus afflictiones, diligit. Quærit, quid nos ab eâ separare possit. Vox hæc emphasin habet, & usitata est in divitiis, quando maritus uxorem à se separat, *Matth. XIX. 6. Marc. X. 9.* atque ita omnem conjunctionem conjugalem abrumpt. Quærit ergo, quid nos, qui Christum diligimus, & eximiis actibus amore erga ipsum nostrum testatum reddimus, à Christo ita separare possit, ut nos amplius non diligat, & bonorum suorum consortes reddere aut nolit, aut non possit; ac proinde, quod nos verè miseros reddat.

Hac quæstione ita generatim propositâ, progreditur ad particularem enumerationem variorum malorum, quæ omnia videntur Christianos maximè miseros reddere, & impedire, quò minus ullum amoris quo Christus eos diligit, effectum ac fructum percipiant. *Afflictio an angustia?* Quæ duo ita videntur distingui, quod *afflictio* procedat ab eo quod extrinsecus nos premit; *angustia* autem magis designet internum animi dolorem, ac mali aut instantis, aut jam prementis, apprehensionem: Quam etiam sibi tribuit Apostolus *2 Cor. IV. 8. An persecutio?* per quam ab unâ civitate in aliam fugere compellebantur, & nusquam tutam ac securam habere sedem; *Matth. X. 10.* vel etiam planè extra patriam in exilium pelluntur. *An fames? an nuditas?* Quam sustinere coguntur, quia violentiâ persecutorum bonis omnibus spoliati, non habent unde cibos comparent quibus alantur, aut vestimenta quibus tegantur, & corpora sua contra aëris injuriam tueantur: quæ gravissimæ afflictiones sunt. *An periculum?* nimirum, gravissimarum afflictionum, quæ etiam dum actu non affliguntur, semper tamen ipsis expectandæ fuerunt, adeò ut nunquam securi esse potuerint; sed unâ licet afflictione evitatâ mox alterius subeundæ periculum incurrerint. *An gladius?* Gladius mortem cruentam significat, quæ per gladium Magistratus infligitur; ut *Matth. XIV. 10. Actor. XII. 7.* quam sævitiam Christiani Romæ non diu post scriptam hanc epistolam experti sunt. Per gladium autem quodvis mortis violentæ genus intelligit: sævitia enim erga fideles continuò augmenta cœpit, & nullum mortis genus adeò sævum excogitari potuit, quod

non in fideles sit constitutum. Sic quasvis afflictiones enumerat, ut ostendat nullas, quantumvis graves, tantas esse, ut facere possint, quo minus à Christo diligantur, aut effecta amoris ipsius percipiant.

Verf. 36. Ne autem eâ sævitiâ perturbentur, ostendit simile quid olim evenisse populo Dei, sive Israëlitis, quibus tamen factæ erant promissiones fælicis ac prosperæ vitæ in terrâ Canaan. *Sicut scriptum est; nimirum Psal. XLIV. 23.* ubi pii conquerruntur de afflictionibus, quas quotidie propter nomen Dei sustinebant: sive hæc respiciant Antiochi Epiphanis tempora, sive alterius tyranni persecutiones; sive stragem ingentem, quam populus Israël in bello contra gentes sustinuit. Quicquid sit, ostendit simile quid nunc fidelibus evenire, adeò ut verba Psalmi meritò afflictionibus, quas nunc propter Christum sustinebant, accommodari possint. *Occidimur totâ diē.* Quod vel significat; totâ diē periculis mortis expositi sumus: vel si de morte ipsâ intelligamus, de totâ fidelium universitate explicandum est, quod totâ diē, modò hic, modò ille ad mortem rapiatur; & sic quasi perpetua suppliciorum continuatio sit, & de universâ ecclesiâ dici possit, quod totâ diē occidatur. *Æstimati sumus sicut oves occisionis;* id est, sicut oves quæ mactationi sunt destinatæ. Scimus oves, quando factis saginatæ sunt, mactationi destinari, & continuò alias post alias mactari, & vix ullam mactandi dari intermissionem. Ad earum ovium exemplar etiam ipsi destinabantur cædi, & promiscuè quotquot in persecutorum manus incidebant, interficiebantur. Vel: Sanguis noster vilis habitus est, perinde atque sanguis ovium mactationi destinatarum. Addit: *propter me:* Hoc est, juxta sensum Psalmi, quia te agnoscimus solum Deum, rejectis gentium idolis, & legem, nobis per servum tuum Moysen datam, observamus. Juxta sensum autem Apostoli, qui de amore Christi loquitur, ac proinde verba hæc ad Christum diriguntur; quia nomen tuum profitemur, & doctrinam tuam ut divinam agnoscimus.

Verf. 37. *Sed in his omnibus superamus per eum qui dilexit nos.* Non tantum negat, illa nos posse separare à charitate Christi; sed & affirmat, quod fideles in omnibus hisce sunt victores; imò abundantem ipsis tribuit victoriam, ὑπερνικῶμεν. Quidam hoc interpretantur de fidelium constantiâ, quod omnia hæc mala animo invictò tolerant, neque illis à fide ac ingenuâ Evangelii professione deterreantur. Sicut dicimus, illum quævis tormenta, aut etiam adversa superasse,

qui ea invicto animo tolerat, neque illis ab amore honesti dimovetur. Addit, *per eum qui dilexit nos*: Sive is sit Deus, sive Christus, perinde est; utriusque enim mentionem fecit: & illi hoc in negotio unum sunt. Itaque convenienter memoratae explicationi, dicunt fideles se per eum qui ipsos dilexit, omnia adversa & afflictiones superare, 1. considerando quantam ipsis charitatem praestiterit; *vers.* 32, & 34. 2. quia ipsos mediis in afflictionibus spiritu suo corroborat; *cap. V.* 1, 2, 3, 4, 5. atque ita de vitâ æternâ persuasos reddit: unde certi sunt, quod per afflictiones has ab amore ipsius separari non possunt: Imò abundanter victores esse: Quia nonnunquam non tantum alacri animo, sed & cum gaudio afflictiones sustinent; *Act. V.* 41. *Hebr. X.* 34. & in iis gloriantur, *Rom. V.* 3. tum etiam, quia per vincula ipsorum & constantiam fides & Evangelium magis propagatur, *Phil. I.* 12, 13. qui eximius fidei ac Evangelii de afflictionibus triumphus est. Hæc omnia quidem verè ac piè dicuntur; attamen non videtur huc respicere Apostolus: 1. Quia, uti jam aliquoties observavimus, ipsâ voce *nos* intelligit fideles officio suo strenuè fungentes, & afflictiones forti animo constanter tolerantes: & de illis ut talibus dicit, quod in his omnibus *abundanter vincant*: aliud ergo quid ab hoc diversum, in quo hæc victoria consistat, intelligit. 2. Ostendimus jam, per *amorem Christi*, à quo hæc afflictiones nos separare nequeunt, non intelligendum amorem quo nos Christum, sed quo Christus nos diligit. At talis victoria, qualem hi describunt, est amor quo nos Christum diligimus: atque ita Apostoli responsio non quadraret illius interrogationi: Quæreret enim, an ullæ afflictiones nos separare possent ab amore quo Christus nos diligit; & responderet, nullas esse tantas persecutiones, quæ efficere possint ne nos Christum amemus. 3. Quin & Apostolus affirmasset, quod experientia redarguit: Licet enim verum sit, Christum pro amore quo nos diligit, pro ipsius nomine afflictiones quasvis sustinere paratis, spiritum ac robur illis fortiter tolerandis sufficiens largiri, & plurimos gravissimas quasque afflictiones pro nomine Christi fortiter pati, quin & aliquos animo heroico in mediis cruciatibus quasi exultare, Deo ac Christo hymnos canere; multos tamen Ecclesia Christiana vidit, metu mortis ac tormentorum turpiter à fide Christianâ descivisse; ac proinde tantum abesse, ut illi in afflictionibus victores fuerint, ut illis succubuerint, & illarum atrocitate territi manus dederint.

Ergo hoc interpretandum est de victoriâ quæ procedit ex amore quo Christus nos diligit, & de beneficio quo Christus illorum constantiam remuneratur. Victores ergo sumus in his omnibus, per Christum qui nos dilexit, quia quando afflictiones constanti animo toleravimus, Christus nos ex morte suscitaturus est, & vitæ æternæ coronâ remuneraturus; qui solus de omnibus afflictionibus triumphus est. Victoria enim de afflictionibus esse nequit, quamdiu adhuc quis in illis detinetur: Qui verò mortem, licet animo constantissimo, sustinent, dum eâ adhuc detinentur, à miseriâ nequaquam sunt liberati: & nisi ex morte in vitam beatiorum redeant, eam vicisse dici nequeunt: quin & post multas exantlatas misérias crudeli ac ignominiosâ morte affici, unde nulla datur liberatio, status maximè est deplorandus. Unde meritò Apostolus ait *1 Cor. XV.* 19. *si in hac vitâ solummodò in Christum speramus, quod miserrimum omnium hominum.* Abundans ergo hæc victoria, & triumphus de afflictionibus, in eo consistit, quod Christus qui nos dilexit, nos ex morte est resuscitaturus, & coronâ immarcescibili remuneraturus, eâque gloriâ honoraturus, cum quâ omnes hujus ævi afflictiones comparari nequeunt, ut est *vers.* 18. quia momentaneum & leve pondus est afflictionum nostrarum; æternum autem quod nobis rependetur gloriæ pondus supra modum in sublimitate est positum; *2 Cor. IV.* 17. Ibi ab omni molestiâ ac dolore plena erit immunitas: *Apoc. XXI.* 4. & triumphale illud epinicium, *absorpta est mors in victoriam; ubi est mors stimulus tuus? ubi inferne victoria tua?* *1 Cor. XV.* 54, 55. plenæ victoriæ erit testimonium ac documentum.

Vers. 38, 39. Hoc idem porro, ut fideles eò magis ad constantiam in tolerandis afflictionibus exhortetur, majore quâdam certitudine affirmat. *Persuasus sum*: nimirum, non tantum ex promissis divinis, ex exemplo Christi, qui ex morte resuscitatus ad dextram Dei exaltatus est; sed etiam ex revelatione spiritus divini, ipsi ut Apostolo facta; forte etiam ex revelatione illâ eximiâ quæ ipsi contigit, cum in tertium cælum in paradizum Dei fuit raptus, *2 Cor. XII.* 2, 4.

Quod neque *mors*: nimirum quantumvis violenta ac ignominiosa, qualis tum Christianis, solummodò quia se Christianos profitebantur, inflata fuit. *Neque vita*: nempe, quantumvis illa misera sit, in quâ egestas, fames, nuditas, exilium, ignominia, aliæque miseriæ, fideles premunt, adeò ut iis gravati ingemiscant, *2 Cor. IV.* 4. *Nec angeli*: intellige angelos

los malos, qui incentores sunt persecutionum contra Ecclesiam Christi, *Apoc. II. 10. Neque principatus, neque potestates:* Possunt intelligi eminentiores inter Angelos malos, ut *Eph. VI. 12.* Vel Principes & Magistratus, quorum autoritate ac potentia mali Angeli abutuntur, quique malis Angelis tanquam instrumenta inferviunt ad persequendum ecclesiam. Quo sensu hæ voces occurrunt *Luc. XII. 11.* solummodo pro *δυνάμεις*, legitur *ἐχθραί*: quæ tamen simul conjunguntur *1 Cor. XV. 24.* quæ de potestatibus humanis seu Magistratibus commodè intelligi possunt. *Neque presentia, neque futura.* Id est. Neque mala quæ jam nos premunt; neque fortasse graviora, quæ nobis imposterum imminet; sicut revera graviora multò impendebant, ut equulei, vivicomburia, aliaque tormenta, quæ in historiis ecclesiasticis passim reperiuntur. *Neque altitudo, neque profunditas.* Quia enumerantur variae species afflictionum, etiam hæc de afflictionibus ac suppliciis interpretanda sunt: Sensum itaque hunc esse credo: etiam si in altum in crucem attollamur, illud enim supplicium vocatur *exaltatio*, *Joan. XII. 32.* aut licet in profundum maris demergamur; sicut ex ecclesiasticis historiis constat, multos ob Christi nomen in mare fuisse præcipitados: Vel posset per *profunditatem* intelligi sepulchrum, in quo homines conditi, sunt aliquatenus infra terram. *Vel quæcunque alia creatura;* qualiscunque ea sit, quam potens, quam violenta, & fidelibus infesta, ac in eorum exitium armata.

De hisce omnibus affirmat, quod non possint nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Jesu Domino nostro. Quia Deus nos, post toleratas gravissimas pro nomine ipsius afflictiones, in fide ac pietate mortuos, rursus ex morte est resuscitaturus in vitam immortalem, ut æternum cum ipso vivamus, & gloriâ cælesti fruamur; ideò dicit, nullam harum afflictionum efficere posse, quò minus Deus nos diligat, & nos hujus sui amoris effecta percipiamus, hoc est, quò minus æter-

num beati simus. Illa autem vocatur *charitas Dei, quæ est in Christo Domino nostro:* Quia Christus Jesus hanc nobis Dei charitatem impetravit, qui, uti in præced. dixit, pro nobis mortuus est, ac ex morte suscitatus, & ad dextram Dei exaltatus pro nobis interpellat; & hac suâ efficaci interpellatione salutem æternam, à Deo ex charitate impromerita nobis dandam, pro nobis impetravit, & Deus propter Christum illo amore nos complectitur.

Atque ita videmus egregium hic contineri argumentum, non tantum ad fidelium consolationem accommodatum, sed & ad eos adhortandum ad constantem omnium, etiam gravissimarum pro nomine Christi afflictionum tolerantiam, maximè efficax. Poterat enim animos ita afflictorum percellere hæc cogitatio, quod non videatur consentaneum amoris Dei, qui passim se fideles sui cultores ardentissimo ac verè paterno amore prosequi declarat, ipsos quasi omni præsidio destitutos permittere impiorum potestati ac vexationibus, à quibus crudelissimè interficiantur, & quovis tormentorum genere crucientur, adeò ut, si præsentem suam conditionem respiciant, miseres sint omnibus hominibus. Verum quando de immutabili ac constanti Dei erga se amore persuasi sunt, quod hæc adversa ipsorum salutem minimè impedire queant, quod Deus, qui major omnibus est, ipsos ex morte sit resuscitaturus in vitam æternam, imò quod hæc adversa fortiter & constanter tolerata cooperentur in ipsorum salutem, efficacissimum illud est, quo ad constantiam excitentur argumentum, & nullis afflictionibus, quantumvis atrocibus ac diris, sollicitentur ad deficientium à fide Christianâ: persuasio enim illa, quâ certi sunt, si per afflictiones non abducantur ab amore Dei quo ipsi Deum diligunt, se per eas non posse separari ab amore, quo Deus ipsos complectitur, ita illorum animos erigit, ut nullis afflictionibus succumbant.

CAPUT IX.

1. **V**eritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu Sancto:

2. Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.

3. Optarem enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem:

4. Qui sunt Israëlita, quorum est adoptio

filiorum, & gloria, & testamenta, & legistatio, & cultus. & promissa:

5. Quorum patres, & ex quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula. Amen.

6. Non autem quod exciderit verbum Dei: Non enim omnes qui ex Israël; hi [sunt] Israël.

7. Neque quia sunt semen Abrahami, omnes

omnes [sunt] filii; sed in Isaac vocabitur tibi semen:

8. Hoc est, non filii carnis, hi [sunt] filii Dei; sed filii promissionis aestimantur in semen.

9. Promissionis enim sermo hic [est:] secundum tempus hoc veniam, & erit Saræ filius.

10. Non solum verò, sed & Rebecca, ex uno gravida, Isaaco patre nostro.

11. Cum enim nondum nati essent, nec quicquam boni aut mali fecissent, ut propositum Dei quod est secundum electionem maneat, non ex operibus, sed ex vocante,

12. dictum est illi, quod major serviet minori:

13. Sicut scriptum est, Jacobum dilexi, Esavum verò odio habui.

14. Quid ergo dicemus? Numquid iniustitia apud Deum? Absit.

15. Dicit enim Mosi, miserebor cujus miserebor, & commiserebor cujus misertus fuero.

16. Igitur non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.

17. Dicit enim Scriptura Pharaoni; quia in id stare te feci, ut in te ostendam potentiam meam, & ut annuncietur nomen meum in totâ terrâ.

18. Cujus ergo vult miseretur, & quem vult indurat.

19. Dices igitur mihi: Quid adhuc conqueritur? Voluntati enim ejus quis restitit?

20. Atqui, ô homo, tu quis es qui respondeas Deo? Num dicet figmentum ei qui finxit, quid me fecisti sic?

21. An non habet potestatem figulus in lutum, ex eâdem massâ faciendi aliud qui-

dem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?

22. Si ergo Deus, volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, multâ longanimitate tulit vasa iræ aptata ad interitum?

23. Et ut notas faciat divitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ quæ præparavit ad gloriam:

24. Quos & vocavit nos, non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus.

25. Sicut & in Oseâ dicit: Vocabo non populum meum, populum meum; & non dilectam, dilectam.

26. Et erit in loco, ubi dictum est ipsis: non [estis] populus meus vos, ibi vocabuntur filii Dei viventes.

27. Esaias verò clamat super Israël: Si sit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiæ salvabuntur.

28. Verbum enim conficiens & concidens cum justitiâ, quia verbum concisum faciet Dominus in terrâ.

29. Et sicut ante dixit Esaias: Nisi Dominus Zebaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti fuissetus, & sicut Gomorrha similes fuissetus.

30. Quid ergo dicemus? Quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; justitiam autem quæ ex fide Jesu [est.]

31. Israël verò, qui sectabatur legem justitiæ, ad legem justitiæ non pervenit.

32. Quare? Quia non ex fide, sed velut ex operibus Legis: offenderunt enim in lapidem offensionis:

33. Sicut scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali; & omnis qui credit in eum non pudebit.

PARAPHRASIS.

1. **V**ideo quidem, quod non sine ingenti animi mei dolore agnosco, ex iis quæ hætenus adstruxi legitimâ sequelâ concludi, Judæos, vel saltem maximam illorum partem, quoniam in Christum credere nolunt, à Deo esse rejectos, ne ultra sint populus suus, atque à beneficio justificationis ac salutis æternæ esse exclusos. Ne credant me ex malo quodam erga ipsos affectu ita loqui.

2. Protestor enim coram Christo, & conscientia mea mihi testimonium perhibet me vera dicere, quod continuus mihi sit dolor ac tristitia quæ animum meum vehementer cruciat, quod videam populares meos suâ contumaciâ sibi exitii esse causam.

3. Optarem siquidem tanquam homo devotus, & ab Ecclesiâ Christianâ separatus, ac nihil cum Christo commune habens, diris devoveri, omnesque quæ ejusmodi devotos premunt execrationes ac misérias sustinere, quin & dirissimâ morte affici, si hac ratione eos ab incredulitate suâ ad fidem in Christum adducere, & à perditione æternâ liberare possem: hoc à me exigit affectus fraternus; sunt enim juxta carnalem originem fratres mei & consanguinei:

4. sunt

4. sunt Israëlitaë, mecum à patre Israël descendentes : præterea eximia quâ illos Deus præ reliquis gentibus exaltavit illorum est dignitas : illi enim sunt , quos Deus in populum sibi peculiarem & à reliquis mundi populis separatum elegit , & quasi in filios adoptavit ; inter quos Deus eximio modo gloriam suam conspiciendam dedit ; qui sunt fæderati Dei , qui legem habent sibi à Deo datam , secundum quam Rempublicam administrent & judicia exercent ; & cultum religiosum ab ipso Deo institutum , & præ aliarum gentium cultu splendidum ac magnificum ; & ad quos sicut alia , ita & speciatim promissa de Messia spectant :

5. Qui descenderunt à primis illis patribus Deo charissimis, Abrahamo, Isaaco, & Jacobo, quibus se Deus speciatim obstrinxit , quod esset futurus ipforum Deus ; & , quod his omnibus longè excellentius est , ex quibus juxta carnalem suam originem descendit Christus , qui est super omnia Deus benedictus, potestatemque ac imperium in omnia habet , in sæcula. Amen.

6. Inde tamen minimè concludere licet , verbum promissionis, quò se Deus Abrahami ac posterorum ejus Deum fore promisit , irritum esse factum , Deumque fædus cum Abrahamo sancitum abrupisse. Non enim omnes ex Israele secundum carnem geniti, sunt verus ille Israël, quem Deus pro dilecto suo populo agnoscit :

7. neque quia secundum carnem ex semine Abrahami progenerati sunt, ideò à Deo censentur filii Abrahami , quos Deus fædere cum Abrahamo erecto comprehensos voluit : Deus enim semper jus hoc sibi reservavit declarandi quos & quales pro filiis Abrahami habere velit , & jam ab initio statim post factam Abrahamo promissionem declaravit , se non omnes ex Abrahamo descendentes habere pro semine illo cum quo fædus erexit : nam licet Ismaël esset primogenitus , ac proinde jure naturæ Isaaco præferendus , tamen illum Deus præteriit , & in Isaac voluit vocari semen, quod fædere suo comprehensum voluit.

8. Eo ipso declarans, non eos qui solummodò juxta communem carnis generationem nati sunt , uti Ismaël ex Abrahamo & Agare , sed qui vi promissionis divinæ, uti Isaac ex Abrahamo & Sarâ jam effoetis , quique juxta naturæ ordinem ex Abrahamo nunquam progenerati fuissent, sunt geniti, æstimari in semine.

9. Et hanc suam intentionem Deus jam statim indicavit : Hic enim est promissionis divinæ sermo , secundum tempus hoc veniam, & erit Saræ filius ; & juxta hanc promissionem Isaac est genitus , & cum suâ posteritate, excluso Ismaële, licet majore natu, habitus in semine, cui, tanquam populo sibi peculiari, Deus terram Canaan inhabitandam dare voluit.

10. Ne autem excipiant, mirum non debere videri, Ismaëlem, utpote ex ancillâ genitum, non prælatum nec æquatum esse Isaaco, ex uxore legitimâ nato , ecce idem discrimen in familiâ Isaaci inter duos fratres sibi per omnia æquales. Rebecca enim ex uno patre nostro Isaaco gravida fuit, & unico partu enixa est gemellos, qui populorum duorum essent futuri capita, seu stirpes.

11. Atqui cum nondum essent nati , sed eos adhuc utero gestaret Rebecca, ac proinde quicquam nec boni nec mali fecissent , ne quis credat Esauum propter suam impietatem à prærogativâ hac esse exclusum , ut propositum quod Deus fecit cum quâdam electione unius præ altero, ratum esset , Deusque declararet ; se sibi jus reservare quovis tempore declarandi , quos & quales pro semine Abrahami , ad quos benedictio spectat, habere velit, & quod eò non inducatur consideratione operum hujus aut alterius , quibus moveatur ut unum præ altero eligat , sed quod id procedat ex mero arbitrio Dei vocantis :

12. Dictum est Rebeccæ : Duæ gentes sunt in utero tuo , & duo populi ex ventre tuo dividuntur , & major natus filius Esau , & major populus , qui ex Esauo majore natus seu primogenito descendet , serviet minori filio Jacobo , & populo minori , ex Jacobo minore natus orituro.

13. Idque ita impletum esse , multis post sæculis confirmatum est oraculo divino apud Prophetam Malachiam , ubi Deus introducit ita loquens : Jacobum ejusque posteritatem magis dilexi , Esauum verò ejusque posteros minus dilexi ; Esau enim posteritatem feci servire Jacobi posteris , Jacobi posteris dedi terram lacte ac melle fluentem , & postquam eos ob peccata in captivitatem tradidi , eos denuò in terram Canaan reduxi : Esau verò posteris dedi montes desertos , ac terram sterilem ; & postquam eos ob peccata è terrâ suâ ejeci , eam verti in perpetuam solitudinem , è quo misero statu nunquam eos liberaturus sum.

14. Cum itaque ex his exemplis evidenter constet , quod Deus non omnes sine discrimine ex Abrahamo secundum carnem oriundos fædere suo comprehensos voluit , sed jam olim statim post erectum fædus declaravit , solos Isaaci & Jacobi posteros à se haberi pro semine , idque sine ullâ fæderis sui violatione : An dicemus esse injustitiam in Deo , si pro eadem libertate , quam ostendit se semper sibi reservasse , idem aut simile quid nunc faciat , rejiciendo Judæos per Legem justitiam quærere cupientes , ac fidem in Christum respicientes ; & eligendo in semen , quotquot per fidem in Christum se genuinam ac spirituales Abrahami posteritatem declarant , sive sint Judæi sive gentiles , nullâ carnalis originis ratione habitâ , & licet legem non fervent : quia fidem in Christum constituit conditionem ut quis suus sit fæderatus ? Absit.

15. Deus enim beneficiorum suorum dominus est , eaque pro arbitrio suo dispensat : idque testatur , quando Mosi dicit , miserebor cujus pro arbitrio meo misereri decrevi ; idque vel sine ullâ conditione , vel sub qualicunque mihi placuerit : & inde excludam , quotquot conditionem à me præscriptam acceptare recusant.

16. Itaque non dependet ab arbitrio hominis sibi eligere conditionem , sub cujus præstatione sit Dei fæderatus , beneficiaque fædere comprehensa à Deo consequatur ; sed à solâ miseratione Dei , qui sicut ex merâ gratiâ ac puro beneplacito hominibus sua beneficia destinat ; ita etiam pro suo beneplacito conditionem constituit , quâ præstitâ beneficia promissa daturus est ; & quicquid præter voluntatem divinam homo ex suo arbitrio vult , aut currit , inutile planè ac frustraneum est.

17. Similiter & Deus potest pro arbitrio suo peccatores justè punire , eosque aliis in exemplum constituere : Cujus illustre habemus specimen in Pharaone , cui , postquam se aliquoties contra Deum contumacem ostendisset , & propter invictam illam malitiam penitus exscindi meritus esset , Deus dixit : Non te statim delevi , sed aliquamdiu in vitâ conservavi , ut pro animi tui malitiâ haberes occasionem te magis indurandi , malitiamque tuam exerendi , ut postea aggravatione plagarum , & miserabili tuo totiusque exercitus tui exitio in te ederem specimen potentiae ac justitiæ meæ , per quod nomen meum celebretur per totum terrarum orbem.

18. Sicut ergo olim Deus erga Mosén misericordiâ , & contra Pharaonem rebellionis suâ exterminationem meritum post diuturnam patientiam severitate usus est ; eodem modo & nunc , salvâ justitiâ salvoque fædere quod cum Abrahamo erexit , potest , quia ex mero beneplacito fidem in Christum constituit salutis obtinendæ conditionem , misereri gentium , licet peccatorum , & Mosén legem non servantium , quia in Christum credunt ; & non misereri Judæorum , licet ex Abrahamo secundum carnem oriun-

oriundorum, & pro Lege Moſis zelantium, quia fidem in Chriſtum præfractè reſpuunt; ſed eos aliquamdiu in malitiâ tolerare, & per hanc ſuam longanimitatem, quâ pro cordis ſui malitiâ abutuntur, magis ac magis indurare, ut ita tandem pro meritis ſuis gravius puniantur: Quia hoc ipſi ita placet.

19. Objiciet mihi hîc contumax Judæus: Si Deus nos vult indurare, ut nos poſteâ gravius puniat, neceſſe eſt ut induremur, neque in poſtate noſtrâ eſt indurationem evitare: Quis enim eſt qui Deo aliquid efficere volenti reſiſtere poſſit? Nullam ergo de nobis conquerendi cauſam habet, quibus ipſe per ſuam voluntatem indurationem inevitabilem fecit.

20. Atqui, ô homo contumax ac præceptorum divinorum contemtor, audes tu diſputare contra illa quæ Deum facere vides, & à Deo judiciorum ſuorum contra præfractos peccatores rationem exigere? An ſigmentum juſ habet cum eo qui id finxit expoſtulandi, cur ſe talem, & non perfectiorem condiderit?

21. An Dei in peccatores juſ minus eſt, quam figuli in lutum? Figulus abſolutam habet poteſtatem in lutum, ex eâdem maſſâ, prout ipſi placuerit, aliud facere vas ad uſus honeſtos ac honoratos, aliud ad uſus turpes & ignominioſos. Eodem modo & Deus juſ habet, ex eodem genere humano, per peccata ſua æqualiter condemnationi obnoxio, pro mero ſuo beneplacito credentes in Chriſtum, ſine ullo ad carnalem originem reſpectu, facere vaſa in honorem, in ſalvandorum numerum tranſcribere, ac vitâ æternâ donare; alios verò, fidem in Chriſtum rejicientes, licet ſecundum carnem ex Abrahamo genitos, facere vaſa in contumeliam, & à fædere ſuo ac ſalute rejicere.

22. An dicemus aliquid injuſti facere Deum, ſi illuſtiori modo volens oſtendere iram ſuâ contra Judæos, qui propter incredulitatem ſuam ſunt vaſa iræ, & per obſtinatam in eâ contumaciam ſe ad interitum ap-
tant, horrendum illud in illos judicium non exerceat, niſi poſtquam prius illos multâ patientiâ toleravit, eorumque reſipiſcentiam fruſtrâ exſpectavit?

23. Et ab alterâ parte, credentes in Chriſtum faciat vaſa miſericordiæ, quæ ipſe præparavit ad gloriam, ut ita gratia ſua erga ipſos magis eluceat?

24. Nimirum erga nos, quos Deus non ſolum ex Judæis, ſed etiam ex gentibus vocavit, quique vocationi divinæ per veram ac vivam in Chriſtum fidem nos morigeros præbuimus.

25. Hoc enim ad eò exactè congruit cum ratione providentiæ divinæ, quâ Deus olim circa populum Iſraël uſus fuit, ut Prophetarum dicta, quibus prior illa Dei directio deſcripta fuit, ita huic negotio applicari poſſint, perinde ac ſi de eo locuti eſſent. Quod enim Deus dixit per Oſeam, quod populum Iſraëlem ob idololatriam abjectum, iterum ſit in gratiam aſſumpturus, atque ita effecturus ut populus, qui ob miſerum ſuum ſtatum non amplius Dei populus eſſe videbatur, denuò eſſet populus illius futurus, qui omnia benignitatis effecta eſſet expecturus:

26. Et quod pauci ex decem tribubus Iſraëlis in Aſſyriam abductis cum tribu Judâ ex captivitate ſint redituri, atque ita illi, quos Deus aliquamdiu pro populi ſuo agnoſcere noluit, rurfus in populum ſunt aſſumendi: id meritò applicare poſſumus gratioſo huic operi divino, quo gentes, quæ nunquam populus ipſius fuerant, & aliquos ex Judæis, ex gratiâ vocet populum ſuum, quia credunt in Chriſtum.

27. Idem dici poteſt de verbis Eſaiæ: Quod licet numerus filiorum Iſraël ingens ſit, ut arenis maris æquari poſſit, pauci tantum ex illis, qui

nempe in Christum credunt, sunt salutis futuri participes; sicut olim pauci, qui è captivitate Babylonicâ in terram promissam redierunt, tanquam integri populi reliquiæ facti sunt salvi:

28. Quia Deus severum exercere iudicium decrevit, tanto cum rigore, ac si nullos velit esse superstites; perinde atque illi, qui arborum ramos aliquando ita penitus amputant, ut vix quicquam postea è trunco excrecere possit:

29. Et, nisi Deus aliquos ex gratiâ servasset, quod funditus ob peccata sua, non aliter ac Sodoma & Gomorrha, extincti fuissent.

30. Hæc cum ita sese habeant, quid tandem ex omnibus illis concludemus? Quod gentes, quæ hætenus cupiditatibus suis indulserant, idola coluerant, & nihil minus quam de ambiendâ divinâ gratiâ cogitaverant, obtinuerunt gratuitam peccatorum remissionem, & justificationem, quam Deus in Christum credentibus nunc promittit; quia vocationi divinæ obtemperantes in Christum crediderunt, & peccatorum poenitentiam egerunt:

31. Maxima verò Israelis pars, qui credebant penes se esse viam illam, quâ homo Deo placere & justificationem consequi possit ac debeat, quamque sibi, ut Abrahami posteris, ac proinde Dei fæderatis, deberi putabant, eam non est consecutus.

32. Quare? Quia noluerunt credere in Christum, sed voluerunt justificari per observationem legis Mosaicæ; quia offensi fuerunt personâ & doctrinâ Jesu Christi, & ita tanquam in lapidem impingentes ac seipsos vulnerantes, iustissimam Dei in se vindictam provocarunt.

33. Quod repræsentare possumus verbis Dei olim per Esaïam prolatis: Ecce missurus sum liberatorem, qui sit futurus instar lapidis angularis qui totum sustinet ædificium, cui si quis per fidem inniti nolit, illi erit lapis scandali & causa exitii: Quicumque verò illi vivâ fide adhærebunt, illi liberationem quam sperant certò per ipsum consequentur, neque illos spes sua fallat.

C O M M E N T A R I U S.

ITa dissolutâ priorè objectione Judæorum, quod doctrina Christiana occasionem hominibus præbeat in peccato perseverandi; nunc ad alterius objectionis refutationem transit Apostolus, quæ ex doctrinâ ipsius enascebatur. Capitibus siquidem I. & II. & parte cap. III. omnes generatim homines, Judæos æquè ac gentes, propter peccata reos condemnationis peregit. Inde conclusit, eos per Legem non posse justificari, sed solummodò per fidem in Jesum Christum, & virtute propitiationis per sanguinem ipsius factæ: Atque per hanc fidem nunc omnes indifferenter justificari, tam gentes quam Judæos. Ex hac Apostoli doctrinâ enascebatur hoc confectarium: Quod Judæi, fidem in Christum respicientes, licet secundum carnem Abrahami posteris, & ceremoniarum Legis Mosaicæ observantissimi, non possint justificari: sed quod promiscuè tam Judæi, quam gentes, sine ullâ carnalis generationis consideratione sint justificandi; & quidem eâ lege ac condi-

tione, quam Deo pro absoluto ac liberissimo suo dominio ipsis, ut populus suus sint, præscribere placuit, fidei nimirum in Christum, etiam sine Legis Mosaicæ observatione. Quod confectarium Apostolus in initio hujus capituli admittit. Sed quia exinde aliud sequi videbatur, aut saltem à Judæis objiciebatur incommodum, quod ergo fædus, quod Deus cum Abrahamo ejusque semine erexerat, excidisset; Apostolus illam objectionem toto hoc capite refellit, adstruitque Deo jus esse summum ac absolutum, tales, quales vult, pro populo ac fæderatis suis habendi. Qui scopus evidentissimè ex disputationis hujus conclusione, *vers.* 30, 31, 32. liquet: ex conclusione enim, in quâ ex totâ præcedente disputatione instituitur collectio, apparet quid per eam probare quis intendat, ac proinde de totius disputationis sensu ex eâ judicari debet, & de quâ electione & rejectione Apostolus toto hoc capite agat.

Hic Apostoli scopus adeò manifestus est,

est, ut omnes fermè interpretes agnoscant, Apostolum hic retundere inanem illum Judæorum fastum, qui se solos esse Dei populum jactabant, & gentes ab isto privilegio exclusas contendebant. Verum credunt multi, Apostolum hic altius adscendere, ad indagandum causas infidelitatis ac rejectionis maximæ partis, & fidei ac assumptionis exiguæ partis Judæorum, & magnæ partis gentilium, nimirum absolutam prædestinationem, seu electionem, quâ minor pars Judæorum, & magna pars Ethnicorum ab æterno ad fidem, justificationem, perseverantiam, atque ita porro ad salutem absolutè est electa; & reprobationem maximæ partis Judæorum, & multorum ex gentibus, quâ ab omnibus mediis salutaribus, ac proinde ad exitium æternum absolutè & irrevocabiliter sunt rejecti. Verum hæc absoluta electio & reprobatio nihil quicquam cum hac Apostoli disputatione commune habet. In præcedentibus enim nihil de eâ docuit, neque quicquam unde talis prædestinatio colligi potuit. Neque illa magis colligi potest ex rejectione Judæorum incredulorum & gentilium fidelium electione, quam ex rejectione gentium incredularum, & Judæorum fidelium electione: Cum neutra quicquam cum hac commune habeat. Si enim tale decretum Deus jam ab æterno condidisset, inde non sequeretur, maximam Judæorum partem à Deo irrevocabiliter ad æternum exitium esse reprobam; sed potuisset Deus maximam Judæorum partem, imò omnes ac singulos, nemine excepto, electorum numero comprehendisse: vel etiam maximam eorum partem, imò & omnes inde exclusisse. Nec dici potest, ex Judæorum incredulitate Apostolum probare, maximam eorum partem esse reprobam: Quia nolunt Apostolum ex Judæorum incredulitate probare absolutum reprobationis decretum; sed eum hic adscendere ad indagandum causas incredulitatis ac rejectionis Judæorum, ac proinde ex absoluto illo prædestinationis decreto, maximæ partis Judæorum incredulitatem & indurationem probare. Itaque illud decretum jam ante probatum oportuit, & de illius veritate nullam superesse dubitationem, antequam ut causa Judæorum incredulitatis & exclusionis è fædere divino allegari possit. Quod quoniam Apostolus non fecit, imò ne verbum quidem de hoc prædestinationis decreto in præcedentibus protulit, etiam id in hoc capite tanquam incredulitatis & rejectionis Judæorum causam statuisse, dici non potest. Verum id ex totius capitis explicatione evidentius liquebit.

Traditurus Apostolus doctrinam, vel

potius admissurus conclusionem, ex doctrinæ suæ genio legitimè deductam, Judæis summoperè odiosam, nimirum, Judæos Evangelium & fidem in Christum rejicientes, qualis tum maxima Judæorum pars erat, à Deo rejectos ne populus suus sint; gentes verò in Christum credentes, & illos ex Judæis qui eandem fidem sunt amplexi, solos esse Dei populum, cui remissionem peccatorum vitamque æternam esset largiturus; ne Judæi crederent ipsum ex animi quâdam ægritudine, aut vindictâ, quia graves contra ipsum excitaverant inimicitias, aut ex contemptu quodam Legis Mosaicæ, qualis à Judæis ob strenuè & liberè defensam libertatem Christianam habitus fuit, durius de ipsis sentire, in initio capitis hujus gravi adhibitâ protestatione dolorem suum de hoc misero Judæorum statu declarat, votumque pro illorum salute concipit.

Vers. 1. *Veritatem dico in Christo.* In Christo, quidam exponunt, prout decet Christianum; phrasi eâdem, quâ Christiani in Christo esse dicuntur: vide infra XVI. 7. 2 Cor. XII. 2. Malim tamen cum aliis explicare, per Christum: eâdem significatione quâ vocula *in* occurrit apud LXX. Dan. XII. 7. Jerem. V. 7. & Eph. IV. 17. ita ut Christum testem invocet veritatis dictorum suorum: Sic & 1 Tim. V. 21. Deum & Christum testes invocat: atque ita specie quâdam juramenti dicta sua confirmet.

Non mentior. Est Hebraismus, quo id quod affirmatum est ad majorem confirmationem per negationem repetitur: ut 1 Sam. III. 17, 18. & Joan. I. 20. Et ut affirmationem suam magis confirmet, etiam conscientiam suam in testem adducit, *Testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu Sancto*; scilicet, me verum dicere, & ita sentire prout loquor. Quod autem non simpliciter conscientia testimonium allegat, sed & addit, *in Spiritu Sancto*, eo innuit, conscientiam suam in hoc testimonio esse directam à Spiritu Sancto; ac proinde sicut falli non potuit, ita etiam alios fallere nolit: Ea enim demum conscientia recta est, quæ ad normam veritatis Evangelicæ, cui Spiritus Sanctus testimonium perhibet, composita est. Illud verò quod attestante conscientia affirmat, exprimit vers. 2.

Vers. 2. *Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.* Eâdem quâ ante emphasi utitur, ut doloris sui magnitudinem, & per eum charitatis suæ erga populares suos sinceritatem exprimat. Dolorem suum dicit esse *magnum*, & *permanentem*, & quidem *in corde suo*: quod indicium est, illum minimè simulasse. Quæ verò hujus tanti doloris causa sit,

nondum exprimit Apostolus: quo ipso doloris magnitudo magis exprimitur: defectivæ enim ejusmodi orationes ut plurimum sunt patheticæ, & affectus vehementiam indicant: in magnis quippe doloribus sermo sæpe abrumpitur, animique angustia doloris causam exprimere non permittit. Licet autem Apostolus verbis disertis tanti sui doloris causam non exprimat, quænam autem illa sit, satis liquet ex sequentibus.

Verf. 3. *Optarem enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem.* Illis enim non obscure innuit, Judæos fratres suos, qui repudiato Evangelio Christi ex Lege Moïsi justificari volebant, fædere divino esse exclusos, & à Deo separatos: ideoque, si fieri posset, anathema à Christo pro ipsis esse optat, ut à misero illo, in quem propter infidelitatem & inobedientiam suam inciderant statu, liberentur, & avidè fidem in Christum amplexi, etiam salutis per illum acquisitæ consortes sint. Quid autem intelligat per *anathema à Christo* esse, disquiritur. Quoniam Apostolus hoc suo voto indicat, Judæos ob suam incredulitatem esse anathema à Christo, seu, nihil cum Christo nec ejus beneficiis habere commune, ac proinde æternum à Deo ac gloriâ ejus separandos, & in sempiternum exitium conjiciendos: Hinc quidam colligunt, Apostolum sibi æternum exitium ac damnationem precari, si hac ratione popularium suorum salutem procurare possit. Non enim plenè & absolute sibi exitium hoc imprecari, sed conditionatè, si nim: id voluntas Dei permittit: perinde ubi D. Jesus eadem conditione calicem afflictionis à se transire orat, *Matth. XXVI. 36.* Quare & ὡς ἂν, interpretantur, non, *optabam*; sed modo optativo, *optarem*, quasi legeretur ὡς ἂν. Rectè quidem. Sed non sequitur, quoniam Judæi ob incredulitatem suam æternæ damnationi sint destinati: quod Apostolus, optans pro iis fieri anathema, optaverit idem malum sibi infligi, à quo Judæos toleratione mali quod sibi optat esset liberaturus. Non enim necesse est ad alium è malo quopiam liberandum, ut dici possimus pro ipso pati, ut idem specie subeamus malum quod ipsi imminet: sufficit, ut patiamur, & afflictione nostrâ ipsi prosimus, ipsumque à suâ miseriâ præstemus immunem. Licet itaque Apostolus gravem sibi pro popularium suorum salute afflictionem imprecatus fuerit, non tamen exinde sequitur, eandem sibi, cui ipsi subjecti erant, imprecatum fuisse. Quin & ratio non permittit, ut pro salute suorum popularium æternam subire damnationem optaverit:

Votum enim illud, cum amore quo Deum supra omnia diligebat, consistere nequit. Est enim amor affectus unionis: Atqui, quomodo ille consistere potest cum voto æternæ à Deo separationis? Sic amor erga Judæos major fuisset in Paulo, quam erga Deum ipsum, qui, ut ipsi cum Deo sint, æternum à Deo separatus esse optat. Quid quod amor Pauli erga Judæos excellentior foret amore Jesu Christi erga genus humanum: D. Jesus enim cruentam pro hominibus mortem sustinuit, ut gloriam apud Patrem summam consequeretur, ut est *Hebr. XII. 2.* Apostolus autem Paulus optaret æternum à Deo separatus ac summè miser esse, & à gloriâ cælesti perpetuò exclusus. Atqui id horrendum est & tantum non blasphemum, Paulo majorem quam ipsi Christo amorem erga Judæos adscribere.

Quodnam est ergò malum, quod sibi Paulus pro Judæorum salute imprecatur? Deducendum id est, ex significatione vocis ἀνάθεμα, & ipsâ naturâ rei. Vox ἀνάθεμα, cui respondet Hebræa חֵרֶם, significat rem Deo devotam, cum execratione: cujus effectus fuit, ut res illa unicuique ad communem usum esset illicita, & cultui divino consecrari debuerit, nulloque pretio redimi potuerit; isque, qui rem illam in privatum suum usum convertisset, Deo abominationi fuerit, & summâ cum execratione interfici debuerit. Quale exemplum habemus in Achane, *Jos. VII.* Ad modum illius Cherem postea hæc execratio in homines pronuntiata fuit, & ob crimina quædam homines pronuntiabantur excidisse à communione populi Judæorum, omnisque cum illis communio fuit interdicta, donec post sufficientem resipiscentiam execratio illa cessavit, & illi rursus ad populi communionem fuere admissi. Tales, dum sub Cherem detinebantur, credebantur homines profani, Deo exosi, & quovis supplicio digni; & primi Christiani tanquam tales ad supplicia maximè horrenda fuere condemnati: Quando itaque Apostolus optat *anathema esse à Christo pro fratribus suis secundum carnem*, simile quid sibi optat. Non quidem, ut Christo maledictus sit, atque in æternum ab omnibus Christi beneficiis ac salute seclusus: tale enim votum Apostolo indecorum esse ostendimus: Sed ut, tanquam homo devotus, ac quasi nihil cum Christo commune habens, dirissimâ morte afficiatur. Hoc ut quidam exprimant, pro ὡς ἂν Χριστῷ, legunt ὑπὲρ Χριστῷ: *pro, vel sub, Christo*: ut sensus sit: se tanquam Christianum velle quâvis malâ morte perire pro fratrum suorum salute. Sed quia nullâ antiquorum codicum autoritate nititur hæc lectio, temerè

ea admittenda non est. Malim itaque explicare, quod velit tractari ab hominibus, non aliter ac si homo esset devotus, qui nihil cum Christo commune habet. Vel etiam, quod tanquam homo ab Ecclesiâ Christianâ excommunicatus, ab hominum consortio optet excludi, perinde uti illi qui inter Judæos *Cherem* erant notati, omniaque mala, quæ *Cherem* comitabantur, tolerare. Et huic explicationi favet illorum sententia, qui per *Christum* hic Christi ecclesiam intelligi censent, perinde ut 1 Cor. XII. 12. Ut sensus sit: optarem tanquam homo nihil cum Christo commune habens, ab Ecclesiâ Christianâ separari, ac diris devoveri, omnesque execrationes ac misérias, quæ ejusmodi devotos premunt, sustinere, si hac ratione fratres meos ab æternâ perditione liberare queam.

Ex hoc autem vehementi quem Apostolus testatur dolore, & voto pro Judæorum salute, antequam pergamus, evidens deducimus argumentum, quod Apostolus hoc capite non agit de absolutâ & æternâ maximæ partis Judæorum reprobatione à salute, & mediis ad salutem ducentibus. Quia qui id urgent, dicunt Deum ex merito beneplacitio, & ad summam nominis sui gloriam decretum hoc fecisse. Atqui summè inconveniens foret Apostolo, legato Dei, tantum testari dolorem, imò optare ut suo exitio irritum possit reddere decretum, quod non tantum irrevocabile esse, sed & in quo Deum summam suam gloriam ostendere novit. Excipiunt: Apostolum ex vehementi erga gentem suam amore extra se raptum, & velut in ecstasi, dolorem hunc testatum esse, votumque hoc concepisse. Sed verò ex ipso textu, omnibusque illius circumstantiis, contrarium manifestè liquet. Non enim hæc in sermone quodam subito & impræmeditatè enuntiat; sed in epistolâ, quam animo sedato scribit, in quâ materias Theologicas gravissimi momenti seriò tractat; in quâ conveniens non est, ut seriam protestationem adhibeat ex quâdam animi perturbatione. Tum & cap. X. 2. dicit, *donæc suam esse & obsecrationem ad Deum, pro illis (Judæis) in salutem.* Quod indicium est, plenâ animi approbatione precationem hanc esse factam. Alii dicunt, protestationem hanc indicium esse, Apostolum aliquid intellectu difficile propositurum, quod licet intellectui humano difficile esset creditu, nihilominus cogitare nos debere, ipsum nihil hic dicere, nisi quod veritati divinæ consentaneum sit, & quod non nisi maximo cum cordis sui dolore proponere possit. Resp. Hanc protestationem indicium esse sinceritatis Apostoli, & quod credere debeamus illum

nihil hic dicere nisi veritati consentaneum, dubitandum non videtur: illa autem sinceritas in eo consistit, quod verè doleat statum populi sui, cujus maxima pars ob contumaciam contra Christum à Deo extra fœdus suum rejecta esset; cum maturâ resipiscentiâ potuisset exitium illud evitare. Hæc protestatio, uti in præcedentibus diximus, necessaria fuit, ne Judæi crederent, ipsum ex quâdam animi ægritudine ita de ipsis sentire ac loqui. Protestationem autem hanc indicium esse, quod illud quod propositurus esset, licet intellectu difficile, sit verum, nullo modo liquet. Ut enim credatur illud verum esse, quod Apostolus clarè docet, licet intellectu difficile, tali protestatione opus non est. Sufficit credere Apostolum Spiritu Sancto dictante id docere: Quicumque enim credit, Apostolum à Spiritu Sancto ductum in omnem veritatem, ille omnibus, quæ ipsum docere novit, fidem adhibebit: sola enim ad ipsi fidem conciliandam sufficit autoritas irrefragabilis quæ dictis ejus inest, nec ulla hic est necessaria protestatio: Qui eam non agnoscit in Paulo, nec tali protestatione de veritate doctrinæ ipsius persuadebitur. Neque hæc protestatio applicari potest dogmati de absolutâ Electione & Reprobatione, quod est illud quod hic ab Apostolo tanquam difficile creditu inculcari credunt. Nam ea concipi deberet, aut adhibita cum respectu ad ipsum dogma de absolutâ electione & reprobatione, aut cum respectu ad specialem illius applicationem Judæis factam, quod maxima illorum pars à Deo absolutè sit reprobara. Si de ipso dogmate. Fatendum quidem est, illud esse difficile creditu, utpote planè adversum naturæ divinæ sanctissimisque illius attributis, nec non rectæ rationi: Sed qui illud urgent, contrarium credunt, non tantum quod consentaneum sit naturæ divinæ, & in summam ejus gloriam cedat; sed & quod passim in Scripturâ Sacrà inculcetur. Atqui ad hominibus istiusmodi dogmatis veritatem persuadendum tam seriâ protestatione opus non est. Tale dogma ultrò se hominum mentibus ingerit: & facile credi potest, illum vera dicere, qui aliud nihil dicit, nisi quod passim Scriptura docet, & in quo summa Dei gloria elucet. Si velint protestationem hanc adhibitam cum respectu ad Judæos, quibus illud applicatur; etiam hoc respectu planè superflua foret. Posito enim ejusmodi absoluto electionis & reprobationis decreto, non admodum difficile est credere, Apostolum docentem maximam Judæorum partem à Deo esse reprobata, verum dicere. Quia cum statuunt ex immutabili reprobatione reprobis incumbere

re necessitatem peccandi, & sine resipiscentiâ ad mortem usque peccandi, eoque & æternas pœnas dandi, ex Judæorum incredulitate & invictâ pertinaciâ facile credi potuisset (si talis sit prædestinatio) maximam Judæorum partem à Deo reprobata esse; cum talis reprobationis necessarium consequens (juxta hanc sententiam) in Judæis conspicuum esset; ac proinde tali protestatione Apostolo opus non fuisset coram illis ad quos scribit, ut ipsum vera dicere credant.

Alii se argumentum nostrum in nos retorquere posse putant: Si hæc nostra obiectio valeat, quod nec secundum nostram explicationem Paulus rectè dolere potuerit: Nam si voluit quædam à Deo fieri, quæ non fecit, populum illum in suum eligendo, quem non elegit, aut viam salutis præscribendo quam non præscripsit, eadem recurrunt incommoda, quæ nos absolutæ prædestinationis patronis objecimus. Si autem voluit aliquid à Judæis fieri quod non fecerunt; quorsum igitur ejus deprecatio apud Deum, qui fecerit quantum in se fuit, ut ipsi facerent bonum illud quod debuerunt? Sed verò hæc obiectio est præter casam, & nullo modo ferit sententiam nostram. Nam quod prius illius membrum attinet: absit ut nos Apostolo tribuamus dolorem, quia voluerit quædam à Deo fieri, quæ Deus non fecit: aut quod optaverit aliam salutis viam Deum præscripsisse, quam præscripsit: Nihil magis est alienum à mente nostrâ. Apostolus, uti in hujus & sequentium capitum explicatione ostendemus, prolixè deprædicat bonitatem & gratiam divinam, quam in hac salutis obtinendæ ratione, & justitiam, quam in contumacium Judæorum rejectione ostendit, ut planè contrarium quam obiectio hæc habet, ex sententiâ nostrâ concludi debeat. Alterius membri nulla est consequentia. Nam licet Deus à suâ parte fecerit quod satis est, ut facerent bonum quod facere debuerunt: quia tamen gratiam divinam rejecerunt, salutemque sibi oblatam amplecti noluerunt, & propter hanc contumaciam meritò sunt rejecti, & fædere divino exclusi, jure meritò illorum incredulitatem dolet Apostolus, quod propriâ ac per gratiam divinam evitabili culpâ suâ, salute, quâ si credidissent frui potuissent, justò Dei judicio excludantur: optatque ut Deus non ex rigore, prout contumacia ipsorum merebatur, ipsos planè gratiâ suâ salvari privet; sed potius maximâ cum lenitate toleret, variasque occurrere faciat occasiones, quibus ad fidem converti, ad pœnitentiam excitari, atque ita rursus per fidem fæderi divino, ex quo propter incredulitatem excisi erant, inseri possent.

Hunc suum scopum Apostolus manifestè indicat *cap. XI. 14.* dicens, se gentilium exemplo gentem suam ad æmulationem provocare, *ut salvos faciat aliquos ex illis: additque vers. 23. Si illi non permanserint in incredulitate rursus inserentur.* Hæc est justa dolendi causa: & cum eâ optime conciliatur votum Apostoli, quo optat anathema esse à Christo, si hac ratione salutem ipsorum promovere possit. Tale enim votum inane non est; & ad gloriæ divinæ promotionem tendit. Talis fuit dolor Christi, flentis super civitatem Jerusalem, quam sciebat jam à Deo exitio destinatam, *Luc. XIX. 41.* pervicaciam quippe eorum, exitii imminentis causam, deflevit; quod cum maturâ pœnitentiâ evitare potuissent, noluerunt; sed invictâ pervicaciâ iram Dei in se provocarunt.

Varias autem hujus sui doloris causas Apostolus recenset: quarum prima desumpta est à cognatione carnali, quæ ipsi cum Judæis intercedebat, *qui sunt, inquit, cognati mei secundum carnem: ex eodem nimirum patre Abrahamo secundum carnem oriundi.* Præter hunc naturalem cognationis affectum alias recenset Judæorum prærogativas præ omnibus gentibus, ob quas tanto cum affectu salutem ipsis volebat. Illæ autem sunt variae.

1. Quod sint *Israëlita*, à patre Jacobo, qui postea Israël vocatus, ita denominati. Nomen hoc erat gloriosum inter Judæos, ut liquet ex *2 Cor. XI. 22. Phil. III. 5. Quorum est adoptio: Quia Deus eos sibi in populum peculiarem, & à reliquis totius mundi populis separatum, elegerat, cui benefacere voluit: Deut. VII. 6, 7. XIV. 2. XXVI. 18, 19. & alibi. Et gloria.* Varia fuere in populo Israël, quibus se Deus gloriosum ostendit, gloriamque suam ipsis aliquâ ratione communem fecit. Primò enim Deus populum illum potenti manu & per varia miracula ex Ægypto eduxit, & per desertum deduxit in terram Canaan; quo populo illi maxima fuit comparata gloria. Secundò; voluit Deus in populo illo esse arcam cum Cherubinis, quæ fuit præsentiae divinæ symbolum, & illius respectu Deus in populo illo habitare dicitur: quare & *Israelis gloria* appellatur, *1 Sam. IV. 21, 22.* Tandem gloria populi illius fuit nubes, quæ insidebat arcæ, & templum cum à Salomone dedicaretur implevit, quæ visibile præsentiae divinæ signum fuit: *Exod. XXIV. 16. 1 Reg. VIII. 10, 11.* Quæ etiam nonnunquam in negotiis majoribus apparebat ante tabernaculum in deserto; ut *Num. XVI. 19. & 47.* Quæque Esaiæ representata fuit in illustri illâ visione *Cap. VI.*

VI. *Et fœdera.* Nimirum, fœdus cum Abrahamo initum, & postea per Moſen cum toto populo renovatum: Vel tabulæ fœderis, manu Dei scriptæ, & ſtante primo templo in Arcâ aſſervatæ: *Deut. IX. 11, 15. Hebr. IX. 4. Et legiſlatio:* Per illam, diſtinctè à fœderibus, intelligi poteſt lex politica, quâ populus in unam ſocietatem erat colligatus, & in eâdem ſocietate conſervabatur. *Et cultus.* Is eſt cultus ille externus templo alligatus, & ad quem peragendum Deus ſacerdotium inſtituit; ita ut includat ſacerdotium, templum, omneſque ritus populo illi à Deo præſcriptos. Quæ maxima populi hujus præ omnibus aliis populis prærogativa fuit: Illi enim homines habuere legiſlatores: Judæorum verò legiſlator eſt Deus: & hujus reſpectu Deus quaſi rex politicus hujus populi fuit, & reſpublica illa merito dicitur *θεοκρατία*. Unde & dicitur inſtituta hujus populi omnium populorum legibus eſſe excellentiora, *Deut. IV. 7, 8. Et promiſſa.* Poteſt hoc accipi de quibusvis promiſſis populo illi factis; non tantum illis, quorum prolixus exſtat catalogus *Levit. XXVI. & Deut. XXVIII.* ſed & illis potiſſimum, quibus Meſſiam promiſit Deus, ut eſt *Act. II. 39.* Verum quidem eſt, beneficia per Meſſiam conferenda, communia fuiſſe & deſtinata etiam gentibus, idque etiam ex promiſſis liquet: attamen promiſſa concredita non fuere gentibus, ſed ſolis Judæis: uti vidimus ſupra *Cap. III. 2.* Ea autem magna eſt prærogativa Judæorum præ gentibus, quod promiſſa de bonis, quæ quidem primò Judæos, ſed porro etiam omnes gentes reſpiciebant, ſolis Judæis credita ſunt: ita enim grata penes illos ac jucunda tanti boni exſpectatio fuit, gentibus penitus illius ignaris: unde & illius temporis reſpectu gentes dicuntur *ſine Chriſto* fuiſſe, *Eph. II. 12.* Promiſſa itaque illa primario reſpexerunt Judæos, & per illos ad gentes porro propaganda erant, gentesque illorum non fuere participes, niſi quatenus in unum cum Eccleſiâ ex Judæis collectâ populum coaluerunt. *Quorum Patres:* intellige, Abrahamum, Isaacum, & Jacobum, à quibus tanquam primis progenitoribus Judæi paſſim denominantur, & à quibus denominari glorioſum ſibi ducebant: *Joan. VIII. 33. 2 Cor. XI. 22.* His enim ſe Deus ſpecialiter obſtrinxerat, teſtatuſque quod eſſet ipſorum Deus. *Ex quibus eſt Chriſtus ſecundum carnem.* Hoc non eſt referendum ad Patres, ſed ad Judæos; horum enim prærogativas hætenus enumeravit; ideoque & hæc, quæ præcipua erat, etiam ad illos referenda eſt. Chriſtus enim ſumma eſt gloria Iſraëlis; illiusque reſpectu templum ſecundum ma-

jore gloriâ implendum dicitur, quam primum, *Hagg. II. 10.* aliis enim omnibus prærogativis, quæ templum auguſtum reddere ſolent, templum primum excelluit præ ſecundo: ſed ſola Chriſti præſentia illud auguſtius primo reddidit. Ipſum autem eſſe ex Judæis dicit, *ſecundum carnem*, id eſt, ſecundum carnalem ſuam originem; quo ſenſu *cap. I. 3.* eum etiam ſecundum carnem dixit eſſe ex ſemine Davidis. *Qui eſt ſuper omnia Deus benediſtus in ſæcula. Amen.* Notat Eraſmus Cyprianum, Hilarium, Chryſoſtomum, non legiſſe vocem *Deus*: ſed cum in omnibus codicibus vox ea reperiatur, omninò retinenda eſt. Obſervat idem, aliam poſſe inter verba hæc poni diſtinctionem, ut ſit doxologia quæ ad Deum Patrem referatur: Verum & hæc nullâ codicum nititur auctoritate, ſenſum etiam reddit minus commodum, & non ita conſentaneum toti ſermoni Apoſtolico, quam communis leſtio. Illa itaque retinenda eſt. Enumerat nempe Apoſtolus varias Judæorum præ reliquis gentibus prærogativas, quarum poſtrema & eminentiſſima eſt, quod ex illis ſecundum carnalem generationem ſit Chriſtus: Ut autem oſtendat, quanta ea ſit prærogativa, addit, *qui eſt ſuper omnia Deus benediſtus in ſæcula.* Beza vertit, *ſuper omnes*, putatque hoc dici, ut ſit collatio Chriſti cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Quæ explicatio optimè huic loco convenit: ſic enim Chriſtum præfert non tantum Abrahamo, Isaac & Jacobo, ſed & Moſi omnibuſque Prophetis, qui unquam in populo Judæorum exſtiterunt: Eſt enim ſuper omnes Deus benediſtus in ſæcula: qui divinum imperium habet in omnia, & ſupra omnes majeſtatem divinam: Cui proinde honor & gloria competit in omnem æternitatem.

Verſ. 6. *Non autem quod exciderit verbum Dei: Non enim omnes qui ex Iſraële, hi [ſunt] Iſraël.*

Postquam Apoſtolus, non ſine ingentis doloris declaratione, amiſit, Judæos, qui Evangelium rejiciunt, aut ſalutem in Legis obſervatione quærunt, ſpe juſtitie & ſalutis excidiſſe, & non amplius populum Dei cenſeri: Gentes verò in Chriſtum credentes juſtitiam ac ſalutem conſequi; alia enaſcebatur obſectio: Quod ſi hoc verum ſit, ſequetur quod verbum Dei, quo ſe Abrahami & ſeminis ejus Deum fore in ſæculum promiſit, exciderit. Cui obſectio Apoſtolus occurrit: *Non autem quod exciderit verbum Dei.* Quaſi dicat. Exinde autem nullo modo concludi poteſt, ſicuti Judæi obſectiunt, quod verbum Dei exciderit. *Verbum Dei*, quod hic reſpicit Apoſtolus, eſt verbum promiſſionis, *Genef. XVII.*

XVII. 16. de quo mox latius differit. *Non excidit*, id est, non est irritum factum, seu, nihilominus complementum suum habuit: quo sensu dicitur *1 Sam. III. 19.* quod *Deus non fecit cadere ex omnibus verbis Samuelis in terram. Non excidit* itaque, idem est, quod *manet*, *vers. 11.* Quasi diceret: Licet doceam carnales Judæos, originem ab Abrahamo ducentes, ob infidelitatem esse rejectos, & non amplius censi in semine Abrahami cui promissio facta est; inde tamen concludere non licet, verbum promissionis, quo se Deus Abrahami & seminis ejus Deum fore promisit, sine effectu esse, Deumque promissum illud rescindere. Fieri enim nequit, ut Deus promissa sua non impleat. Idem etiam dicitur *Rom. III. 3.* & *2 Tim. II. 12, 13.*

Non enim omnes qui ex Israël, hi sunt Israël. Eleganter hic vocem *Israël* diverso sensu usurpat; semel pro ipso nomine *Israëlis*, seu *Jacobi*; deinde pro iis qui apud Deum pro vero *Israële* habentur. Simili figurâ loquendi, cum eâ quæ occurrit *Luc. IX. 60.* Sensus est: Non omnes qui ex *Israële*, seu *Jacobo*, secundum carnem progenerati sunt, sunt verus ille *Israël*, quem Deus pro populo suo electo agnoscit. Quasi dicat: Hoc quod nunc affirmo contra Judæos, nullo modo arripi debet, quasi ego contendere velim, Deum fædus quod olim cum Patriarchis erexit abrupisse. Minimè: Jam enim ab initio, quam primum fædus hoc erexit, jus illud sibi reservavit, declarandi quosnam pro semine benedicto Abrahami censere velit; & jam ab initio testatus est ac declaravit, se non omnes secundum carnem ex Abrahamo oriundos pro semine illo, quocum fædus erexit, habere, sed quosdam ab illo excludere; adeò ut exinde, quia secundum carnem quis ex Abrahamo descendit, concludere non possit, se semine illo comprehendere. Quod ut ostendat, duo profert exempla; quorum prius in ipsâ Abrahami familiâ, & quidem eo ipso momento, quo Deus verbum illud promissionis Abrahamo confirmavit, contigit: alterum in familiâ *Isaaci*. Prius in Abrahami familia hoc est:

Vers. 7. Neque quia sunt semen Abrahami omnes [sunt] filii: Id est, non omnes carnaliter ex semine Abrahami progenerati censentur à Deo filii Abrahami, quos fædere, quod cum Abrahamo pepigit, comprehendit: nec inde concludere licet, quod in fædere divino censeantur, eam ob causam, quia ab Abrahamo originem suam trahunt. *Sed in Isaac vocabitur tibi semen.* Licet *Ismaël* esset primogenitus, ac jure naturæ *Isaaco* præferendus, tamen illum Deus præterit, & in *Isaac* voluit

vocari semen, nempe illud, quod fædere cum Abrahamo erecto comprehensum voluit, cuique beneficia fædere illo contenta destinavit: sicut expressè dicitur *Genes. XVII. 19, 20, 21.* & *XXI. 12.* Per *Isaac* intelligens non tantum ejus personam, sed & posteritatem: quo sensu *Isaac* & *Israël* sæpius accipiuntur; ut in seqq. latius ostendemus. Hoc autem jam plenius explicat.

Vers. 8. Hoc est, non filii carnis; id est, qui solummodò juxta communem carnis generationem nati sunt, qualis *Ismaël* ex Abrahamo & *Agare*; *Sed filii promissionis æstimantur in semen.* *Filii promissionis* sunt, qui vi promissionis divinæ sunt geniti: qualis fuit *Isaac*, ejusque posteritas. *Isaac* enim non secundum communem naturæ ordinem genitus est, parentibus illius jam per ætatem ad generandum ineptis, & matre *Sarâ* per naturam sterili, ut in præcedentibus vidimus: sed virtute promissionis divinæ, per quam nova parentibus generandi facultas data fuit. Inde jam concludit Apostolus, illos solos à Deo censi in semine, non qui solummodò secundum communem naturæ ordinem, sed qui vi promissionis divinæ geniti sunt: quia nimirum hoc est electionis divinæ, ac à solo beneplacito divino dependet; ideòque Deus jam ab initio declaravit, se pro absolutâ suâ libertate in semine censere quoscunque vult. Sicut ergo *Ismaël*, qui secundum communem naturæ ordinem absque ullâ promissione divinâ genitus est, non habitus est in semine Abrahami, cui Deus promisso suo se alligatum voluit; sed *Isaac*, qui vi promissionis divinæ natus est; & in eâ *Ismaëlis* rejectione Deus nihil fecit fæderi suo repugnans: Ita etiam nunc Deus salvo suo fædere carnales Judæos, sed fidem in Christum respicientes, è fædere excludit, & gentes credentes in id assumit. Idem enim jus, quod Deus se jam ab initio sibi reservasse ostendit, etiam nunc habet, salvo suo fædere, pro filiis ac fæderatis suis habendi, non qui carnalis tantum generationis respectu, sed vi promissionis divinæ filii sunt.

Vers. 9. Promissionis enim sermo hic [est] secundum tempus hoc veniam & erit Sarâ filius. Exstat hæc promissio *Genes. XVIII. 10.* illiusque promissionis vi *Isaac* natus est. Promissio autem hæc divina spectat omnes, qui in vestigiis fidei Abrahami ambulant, atque ita secundum spiritum genuini illius sunt posterii, quâcunque ex gente originem suam trahant: ubi enim sola valet promissio, nullus est carnalis generationis respectus. Nullum hic occurrit verbum aut indicium de absolutâ electione ad æternam gloriam, aut absolutâ rejectione ad æternum supplicium; sed solum-

solummodò de electione in populum illum cui Deus terram Canaan possidendam promiserat, & qui populus Dei peculiaris esset futurus. Et quia Deus hoc exemplo jam ipsi Abrahamo ostendit, se sibi jus reservasse, quovis tempore declarandi, quos & quales ex ipsius posteris pro semine benedicto habere velit; inde infert, Deum absque ullâ fœderis sui violatione eodem jure nunc uti, in eligendis credentibus in Christum, & rejiciendis incredulis. Et hoc convenit, cum toto epistolæ argumento quod hæcenus tractavit. Explicuit enim modum quo homines justificantur, ostenditque justificationem fieri non ex operibus Legis, sed per fidem: De absolutâ autem electione aut reprobatione nullum in præcedentibus capp. occurrit verbum. Nec Ismaël, illiusque posterii absolute à Deo ad æternum exitium reprobati, Isaac verò ejusque posterii absolute à Deo ad salutem æternam electi sunt: Multi enim inter Isaaci posteros impii fuerunt, & ob impietatem suam à Deo rejecti.

Hic distinguere inter promissionem typicam, seu externam & carnalem, quod Saræ esset futurus filius, quod in hoc ipsi semen esset reputandum, Israëlita ex eo nascendi futuri sint palam & manifestè populus Dei, per carnis circumcisionem distinguendus à reliquis omnibus populis, & hæres futurus promissionis terræ Canaan, & Deum per externa signa habiturus habitantem in medio sui: & antitypicam, seu internam & spiritualem, quod nempe ex Ecclesiâ fidelium, quam repræsentaverit Sara Gal. IV. 22, 23, 26. nascerentur veri Dei filii, in quibus verum Dei semen censeretur, qui per cordis circumcisionem distinguerentur à cæteris, essentque soli hæredes cælestis Canaan, & haberent Deum per Spiritum suum in se habitantem in æternum: Et quod respectu typicæ promissionis solus Isaac, ejusque filii, iique omnes, qui quidem ex eo per Jacobum sunt orti fuerunt filii promissionis: at respectu antitypicæ, quod non omnes typicæ promissionis filii fuerunt & antitypicæ; quia ut illius esset quis filius non sufficiebat secundum typicam & carnalem promissionem esse ex Abrahamo, sed etiam natum esse oportebat ex Spiritu S. promissionis, qui sic vocatur Eph. I. 13. Hanc, inquam, duplicem statuere promissionem est aliquid addere textui, quod in Apostoli verbis minimè continetur. Manifestum enim est, Apostolum ostendere, Deum non Ismaëlem, qui juxta communem carnis generationem ex Abrahamo ortus erat, ejusque posteritatem, censere velle in semine illo, cui ex fœdere terram Canaan daturus esset possi-

dendam; sed solum Isaacum, vi promissionis divinæ ex Abrahamo & Sarâ, jam decrepitis & ad generandum per ætatem ineptis, genitum; nullâ alterius antitypicæ generationis mentione factâ. Imo nihil est in Apostoli verbis, unde vel per consequentiam talis antitypica generatio erui possit. Nec illa elici potest ex allegoriâ Apostoli Gal. IV. præterquam enim quod Apostolus non dicat, Saram per allegoriam repræsentare Ecclesiam fidelium, sed Testamentum Novum, seu Evangelium, cujus virtute generantur filii Dei: exinde nullo modo sequitur, quod cum Deus Abrahamo promitteret ex Sarâ filium, in quo ipsi semen esset vocandum, duplex fuerit Dei promissio, typica & antitypica, & quod secundum typicam promissionem, omnes ac soli Isaaci posterii essent futuri carnale & externum illius semen: at juxta antitypicam, soli ex Spiritu Sancto geniti. Nec illud inde elici potest, quod Spiritus S. Eph. I. 13. vocatur *spiritus promissionis*. Non enim eadem ibi intelligitur promissio, de quâ hic agitur. Hic enim, uti expressè dicitur vers. 9. intelligitur illa promissio, quâ Deus promisit se secundum tempus hoc venturum, & Saræ fore filium. Eph. I. 13. autem ea, quâ Spiritus Sanctus credentibus in Christum est promissus, qui propterea, quoniam juxta illam promissionem fidelibus est datus, *spiritus promissionis* appellatur. Promissus autem est credentibus à Domino Jesu Joan. VII. 38, 39. Quin & per Joëlem, cap. II. 28. juxta Act. II. 16, 17, 18. Itaque ex nudâ voce *promissionis* deductum argumentum ficulneum est: Cum enim *promissio* vox sit generalis, & phrasi Hebræâ res promissa dicatur res *promissionis*, ac proinde omnibus rebus à Deo promissis applicetur; si concludere liceret, res illas, quæ dicuntur esse *promissionis*, esse easdem, res planè diversæ, quoniam singulæ à Deo promissæ sunt, & *promissionis* vocantur, concluderentur esse eadem, aut eandem illarum rerum esse promissionem; & nihil adeò absurdum erit, quin ex tali collectione concludi posset. Terra Canaan vocatur *terra promissionis*, passim: Spiritus Sanctus *spiritus promissionis*, Eph. I. 13. & *promissio Patris*, Luc. XXIX. 49. Isaac est natus secundum *sermonem promissionis*; ne jam plura addam. Atqui hæc non est eadem promissio: sed sicut res sunt diversæ; ita & diversa promissio. Quibus adde: Quoniam agnoscunt durante œconomiâ legali in populo illo carnali fuisse semper etiam semen spirituale, nimirum omnes ex Spiritu promissionis genitos, qui nihilominus pars fuerunt populi carnalis, sequitur illos & secundum typicam & antitypicam

cam promissionem, fuisse semen Abrahami, ac proinde simul fuisse sui ipsius typum & antitypum: typum, quatenus populi externi & carnalis pars: antitypum, quatenus populus spiritualis. Quæ omnia arguunt, distinctionem hanc esse præter Apostoli mentem excogitatam, & nec cum verbis Apostoli, nec secum bene consistere posse. Quin imò per eam philanthropia divina, quam Scriptura tam magnificè passim deprædicat, intra angustissimos terminos circumscriberetur. Toto enim illo tempore, quo discrimen populorum duravit, solus Israël, isque non totus, sed illi tantum, qui in Israël filii fuere promissionis antitypicæ, & nati ex Spiritu promissionis, fuissent electus Dei populus, & ad salutem æternam destinatus; reliquæ autem omnes gentes, & ex posteritate Abrahami non tantum omnes Ismaëlita & Edomita, sed & ex posteris Jacobi quotquot non fuere comprehensi promissione antitypicâ, absoluto ac æterno Dei decreto fuissent à salute, omnibusque ad salutem ducentibus mediis exclusi; non quia fuerunt aut futuri essent impii, aut idololatræ; sed ex mero beneplacito divino: Non enim volunt eos ob impietatem, sive jam commissam, sive prævisam, à salute rejectos; sed ex illâ rejectione divinâ inevitabilem ipsis incubuisse necessitatem peccandi, & in peccatis ad mortem usque sine ullâ poenitentia perseverandi. In decreto enim divino reprobationem ad exitium præcedere volunt destinationi ad media per quæ reprobi ad exitium ex mero Dei beneplacito ipsis destinatum perducantur. Quæ omnia cum tantoperè passim in Scripturâ Sacrà celebratâ philanthropiâ divinâ minimè conciliari possunt.

Ne quis autem excipiat, aliam esse Ismaëlis rationem, quem, utpote ex ancillâ natum, mirum non erat Isaac, filio ex legitimâ uxore genito, postponi, aut æquali cum illo non gaudere privilegio, addit Apostolus in familiâ Isaaci alterum exemplum.

Verf. 10. *Non solum verò, sed & Rebecca, ex uno gravida, Isaac patre nostro.*

Ex hoc exemplo liquet, non tantum, quod non omnes ex Isaac, qui ex promissione erat, geniti pro semine benedicto habeantur, sed quod Deus etiam inter Isaaci posteros discrimen hoc fecerit, nullâ habitâ ullius qualitatæ ratione, cujus respectu unus alteri prælatus dici posset. *Non solum autem.* Ellipsis est, quæ variè suppletur, sed ita, ut ferè omnes quoad sensum conveniant; qui huc redit: Non solum Isaacus, cum nasciturus erat, documentum hujus est, sed & Rebecca. *Ex uno concubitu habens Isaac patre nostro.* Ut

ita ostendat, omnimodam similitudinem inter duos hos fuisse, neque quicquam discriminis, tam respectu patris, quam matris intercessisse: erant quippe gemelli, eodem partu editi.

Verf. 11. *Cum enim nondum nati essent, nec quicquam boni aut mali fecissent, &c.* Non tantum exprimit, quid dictum sit Rebecce, sed antequam id referat duas addit circumstantias, quæ ad id, quod intendebat, probandum maximi erant momenti. Prima est; *cum nondum nati essent*, Esau scilicet & Jacob. Obiter hic observandum, in versione Belgicâ, perinde uti in versione Beza, hic insertam esse vocem *pueri*; cum nondum nati essent pueri, quæ tamen in textu Græco non exstat; ut ita incauto populo & linguæ Græcæ ignaro præjudicium creent, quasi Apostolus etiam discrimen inter infantes ratione prædestinationis divinæ assereret; aliosque infantes, etiam in infantia morientes ad vitam æternam elegerit, alios verò ad æternum exitium reprobaverit. Cum nihil minus dicat Apostolus: uti ex ipsâ verborum explicatione liquebit. Quoniam autem hæc dicta sunt, postquam Rebecca, uti dictum *vers. præced.* ex uno, nempe Isaaco, concepisset; & hic, *cum nondum nati essent*, apparet hæc tempore intermedio, inter conceptionem & nativitatem dicta esse; prout narratur *Genes. XXV. 23.* Altera circumstantia est, *nec quicquam boni aut mali fecissent*: Quod licet ex præcedentibus sequatur, qui enim nondum natus est, nihil boni aut mali facere potest; tamen id addidit Apostolus, ut tantò clarius appareat, discretionem inter ipsos factam à mero Dei beneplacito dependere. Potuisset enim quis cogitare, Ismaëlem fuisse hominem profanum, & fortasse jam, cum promissio de semine in Isaac censendo Abrahamo facta fuit, aliqua profanitatis indicia dedisse, ac proinde meritò illum à Deo rejectum, ne in ipso semen censeatur: quare Apostolus, ut ejusmodi cogitationibus occurrat, dicit id esse dictum, cum neuter ipsorum nondum quicquam boni aut mali egisset. Sic enim evidentissimè apparuit, nullam in ipsis fuisse discretionis hujus causam. Et hanc etiam fuisse rationem, cur Deus id illo tempore Rebecce dixerit, docent sequentia.

Ut propositum Dei, quod est secundum electionem, maneat, non ex operibus, sed ex vocante. Hoc propositum Dei non est æternum Dei decretum, quo aliquos homines, sine ullo ad fidem aut bona opera, tanquam conditionem à se requisitam, respectu absolutè elegit ad vitam æternam; alios verò, sine ullo ad infidelitatem aut contumaciam ipsorum, tanquam causam

causam meritoriam, respectu, præterit, aut à vitâ æternâ reprobavit: De tali enim decreto nullum in præcedentibus occurrit verbum: Sed propositum quod Deus fecit cum quâdam electione, vel, per modum electionis, quo unum prætulit alteri. Electio enim discrimen aliquod & prælationem unius præ altero includit: nempe propositum, quo Deus constituit sibi jus reservare declarandi quovis tempore, quos & quales pro semine Abrahami, ad quos benedictio spectat, habere velit: qui itaque per hanc Dei electionem eximii præ aliis futuri essent. Hoc itaque Rebecca dictum esse ait, ut propositum hoc Dei maneat. Vox *manere* significare potest continuationem: Et tum sensus erit; hoc fuisse dictum, ut propositum illud Dei, quod jam in domo Abrahami demonstratum fuit in liberâ electione Isaaci præ Ismaële, hoc exemplo iterum confirmaretur & continuaretur: Vel simpliciter esse significat, sine ullo respectu ad continuationem: perinde uti *Joan. XIV. 17. 1 Joan. II. 6. & III. 14.* Et tum significat in genere propositum divinum, quo Deus semel apud se constituit liberam sibi servare electionem, quos & quales singulis temporibus pro semine Abrahami benedicto habere velit; quod sicut olim his exemplis in familiâ Abrahami declaravit, nempe quod semen hoc sint, non qui ex Ismaële & Esauo, sed ex Isaaco & Jacobo secundum carnem geniti sunt; ita & nunc hoc tempore declarat, quod eos qui credunt in Christum, atque ita vestigia fidei Abrahami sequuntur, velit habere pro semine benedicto Abrahami, quos iustificare & æternâ salute donare constituit, nullo carnalis generationis habito respectu, sive Judæi sint, sive gentiles; sed solius fidei in Jesum Christum.

Non ex operibus, nimirum quæ aut Ismaël & Isaac, aut Jacob & Esau fecerint, quibus Deus inductus fuit, ut unum præ altero eligeret. Et si hoc ad ipsorum posteritatem extendamus, seu populum Israël, sensus erit, quod Deus nullis populi illius bonis operibus fuerit provocatus ut eos eligeret in populum peculiarem, cui terram Canaan possidendam daret, cuique præ aliis populis beneficeret. Quod Deus olim, populum in terram Canaan introducturus declaravit, *Deut. IX. 6. Scito ergo quod non propter justitias tuas Dominus Deus dedit tibi terram hanc optimam in possessionem, cum durissimæ cervicis sis populus.* Sic idem in posteritate, quod in primis progenitoribus, locum habuit. Sed ex vocante, nimirum Deo, qui pro suo beneplacito Isaacum & Jacobum eorumque posteritatem, in semen Abrahami, & benedictionis hæredem vocare vo-

luit, Ismaëlem verò & Esavum inde rejecit. Si verò hæc extendamus ad statum præsentem, cui hæc applicantur ab Apostolo, sensus non est; quod Deus in electione ad salutem, & reprobatione à salute, seu ad exitium sempiternum, non respiciat ad ulla bona vel mala hominum opera: sed, quod Deus nullis hominum bonis operibus, quæ fecisse aliqui credi poterant antequam à Deo vocati sunt in semen, provocatus sit, ut eos ad fidem in Christum vocare, & quotquot credunt, pro semine benedicto & salutis æternæ hæredibus habere velit: Quasi diceret: nullus hic est apud Deum respectus ad statum præcedentem, qualis ille fuerit, quod nimirum aliqui legem divinam habuerint vitæ suæ normam, ut Judæi; alii in viis suis ambulaverint, ut gentes. Nullius enim præviis bonis operibus Deus provocatus est, ut aliquos vocare velit, ut sint semen benedictum. Quod sicut clarè docet Apostolus *2 Tim. I. 9. Tit. III. 4, 5.* ita manifestum est ex iis, quæ capp. tribus primis hujus Epistolæ de corrupto tam Judæorum quam gentium statu fusè docuit. Sed hoc unicè dependet à Deo vocante, qui pro suo beneplacito vocat semen Abrahami omnes in Christum credentes, fidemque constituit conditionem, ut quis agnoscat à Deo genuinum Abrahami semen, sine ullo discrimine carnalis generationis. Hoc enim dependet à merito beneplacito divino, qui cum posset qualemcunque sibi placuerit adoptionis in semen & salutis consequendæ conditionem eligere, hanc fidei in Christum eligere voluit, *Eph. I. 5.* & ad statum hunc vocat quoscunque, nullâ operum quæ antea fecerint habitâ ratione, imò non merentes, & contrarium meritos. Inde autem malè quis concludat, quod Deus in ipsâ æternæ salutis assignatione, aut destinatione ad æternam salutem, non sit respecturus ad opera, quæ homines post suam vocationem præstiterunt ex fide. Aliud enim est, Deum non respicere ad opera quæ homines fecerunt ante suam vocationem, quibus Deus provocatus sit ut eos ad fidem & obedientiam fidei vocet, tanquam conditionem salutis adipiscendæ: Aliud Deum in dandâ salute, aut in destinatione hujus aut illius ad salutem, non respicere opera quæ homines jam à Deo vocati præstant, quæque ipsis ut adipiscendæ salutis conditionem præscripsit. Prius Deo tribuitur: posterius à Deo removetur: quod infinitis Scripturæ locis, ubi Deus fidem & sanctimoniam exigit ut salutem æternam consequamur, probari potest.

Verf. 12. Tandem additur dictum, quod Rebecca gravidæ datum fuit, *Major serviet*

minori. Oraculum hoc exstat *Genes. XXV. 23.* *Duae gentes sunt in utero tuo, & duo populi ex ventre tuo dividuntur, populusque populum superabit, & major serviet minori.* Ex quo oraculo manifestum est, hoc non tam esse pronuntiatum de ipso Esauo & Jacobo, quam de ipsorum posteris, seu populis ex ipsis orituris: diciturque major populus, ex Esauo primogenito nasciturus, serviturus minori populo, ex Jacobo secundo genito prodituro. Et sicut praedictum fuit, ita etiam ipso eventu, qui certissima genuini prophetiae sensus explicatio est, fuit comprobatum. Non enim Esau ipse servivit Jacobo; sed potius Jacob servivisse, hoc est minor & aliquatenus subjectus fuisse Esauo dici potest: Nam coram Esau facie profugit e domo paternâ, & aliquot annis apud avunculum Labanem tanquam in voluntario exilio vixit; & postea ad parentes rediens gravi terrore ob Esau sibi occurrentis adventum correptus, se coram Esauo incurvavit, eique aliquatenus se submisit. Ita ut, si Esau & Jacobi personae respiciantur, potius Jacobus Esauo, quam Esau Jacobo serviisse, hoc est, se submisisse dici possit: Si verò utriusque posteritatem respiciamus, statim oraculi hujus videbimus complementum. David enim Idumæos sibi subjecit, *2 Sam. VIII. 14. 1 Reg. XI. 15, 16. 1 Chron. XVIII. 12, 13.* Et hanc servitutem Idumæi multis annis sustinuerunt, usque ad regnum Jorami, quo regnante defecerunt à Judâ, erecto sibi proprio rege, *2 Reg. VIII. 20, 21, 22. 2 Chron. XXI. 8, 9, 19.* Quin & ipse Isaacus postea oraculum hoc ita est interpretatus, cum benedixit Jacobo, *Genes. XXVII. 29.* *Serviant tibi populi, & adorent te tribus: esto dominus fratrum tuorum, & incurventur ante te filii matris tuae; & cum Esau dolorem aliquatenus lenire voluit, vers. 40.* *Vives in gladio, & fratri tuo servies; tempusque veniet cum excutias & solvas jugum ejus de cervicibus tuis.* Cui oraculo eventus per omnia respondit: non enim serviit major populus minori, nisi postquam utriusque, tam Esau quam Jacobi, posteritas in populum evasit, & elapso tempore satis diuturno rursus jugum hoc excussit, uti vidimus: & non legimus Idumæos postea Israëlitis aut Judæis iterum fuisse subjectos, licet Amasis rex Judæ eos prælio superaverit, *2 Reg. XIV. 7.* Non ergo hæc de ipso Esauo & Jacobo, sed illorum posteritate accipienda sunt.

Vers. 13. Idem probatur verbis sequentibus: *Sicut scriptum est, Jacob dilexi, Esau verò odio habui.* Quæ ita connecti non debent cum antecedentibus, quod perinde sicut, antequam nati essent Jacob & Esau, dictum

est, *Major serviet minori*; ita etiam ante eorum nativitatem dictum sit, *Jacob dilexi, Esau verò odio habui*: multis enim demum post eorum nativitatem elapsis sæculis id per Malachiam est scriptum: Sed sensus est: Quod illud, quod tum Rebecca dictum est, reverâ est impletum, prout scriptum est apud Malachiam. Vel: hujus oraculi sensus idem est, ac verborum quæ leguntur apud Malachiam. Non enim, uti jam in præcedentibus ostendimus, de ipsis Esau & Jacobi personis, sed de eorum posteris hic sermo est; quod ex toto contextu Malachiae, & præsertim iis, quæ *Cap. I. 3, 4.* de Esau dicuntur: *posui montes in solitudinem, & hereditatem ejus in dracones deserti, &c.* adeò manifestum est, ut nullâ ratione in dubium vocari possit. Nec obstat, quod *vers. 2.* dicatur, *Jacob & Esau fuisse fratres*; atque quod de illis ipsis, non de eorum posteris loqui videatur Propheta: Quia usitatum est sacris Scriptoribus, secundum linguæ Hebrææ stylium, de integris populis tanquam de singularibus hominibus loqui, eosque denominare nominibus primorum unde originem trahunt progenitorum. Ita usitatissimum est in Scripturâ populum ab Abrahamo, Isaaco & Jacobo oriundum, appellare nomine *Israëlis*, & duodecim illius populi tribus duodecim filiorum Jacobi nominibus, quia eorum posteritas sunt. Sic *Jacob Esa. XLI. 8, 9. Amos VI. 8. & Israël, Hos. XI. 1. & Ephraim Jer. XXXI. 20. Amos X. 11.* significat populum ex utroque oriundum. Et licet *Jacob & Esau* apud Malachiam *fratres* nominentur, inde minimè colligi potest, ipsos, non autem ipsorum posteros intelligi: manifesta enim sunt exempla, populos integros, qui sunt posteritas progenitorum qui fratres fuerunt, eodem modo quo progenitores vocari fratres, & progenitorum nominibus appellari. *Judic. I. 3.* *Ait Judda Simeoni fratri suo; Adscende mecum in sortem meam, & pugna contra Chananaum, ut ego pergam tecum in sortem tuam:* Et *vers. 17.* *Abiit Judda cum Simeone fratre suo, & percusserunt simul Chananaum.* Et *cap. XXI. 6.* *Ducti poenitentia filii Israël super fratre suo Benjamin, ceperunt dicere, ablata est tribus una de Israël.* Neque id locum tantum habet ubi sermo est de duodecim tribubus Israël, sed etiam ubi agitur de populo Idumæo, qui ab Esauo, & de populo Israël qui à Jacobo originem ducit: *Num. XX. 14. & seqq.* *Misit nuntios Moses de Cades ad regem Edom, qui dicerent: Hæc mandat frater tuus Israël. &c.* *Obad. vers. 10, 11, 12.* *Propter iniquitatem in fratrem tuum Jacob operiet te pudor, & excideris in sæculum. Die quo stabas e regione, eo die quo captivum ducebant alieni exercitum ejus,*

ejus, & extranei ingrediebantur portas ejus, & super domos Jerusalem projiciebant sortem, tu quoque eras tanquam unus ex eis. Non debebas videre diem fratris tui, diem quo alienatus est; nec debebas letari super filiis Jebudah die quo perierunt, nec debebas magnificare os tuum die angustiae. Duobus hisce locis agitur manifestè de posteris Esau & Jacobi, & tamen nominantur *Esau* & *Jacob*, & disertè vocantur *fratres*. His adde *Jerem. XLIX. 8. & 10.* ubi Deus de Esauo tanquam de uno homine loquitur, cum tamen totus populus intelligatur: *Vide & Amos I. II.*

Inde jam invictum deducitur argumentum, quando dicitur, *Esau odio habui*, non intelligi odium absolutum, quo Deus absoluto ac aeterno decreto Esauum à se ad aeternum exitium rejecit; sed odium comparatum, quo Deus *Esauum* odisse dicitur, quia eum minus dilexit quam Jacobum: Quo sensu odium alibi accipitur: *Gen. XXIX. 30, 31. Deut. XXI. 15. Matt. VI. 24. & nominatim Luc. XIV. 26. Joan. XII. 15.* coll. cum *Matth. X. 37.* Si enim odium absolutum, seu aeterna rejectio à salute intelligatur, per amorem etiam aeterna electio ad salutem intelligi debet. Atqui inde sequeretur, non tantum Jacobum, sed & omnes Jacobi posteros ad aeternam salutem fuisse electos: quod manifestè falsum est, cum multi inter illos fuerint impii & idololatræ; & directè cum Apostoli scopo pugnat, qui in hoc capite alius non est, quam ostendere, quod Judæi propter suam incredulitatem justè à Deo rejiciantur. Et ab alterâ parte, non tantum Esauum, sed & omnes illius posteros ad aeternum exitium esse rejectos: Quod non minus falsum est; inter illos enim creditur fuisse Jobus, Deo ob fidem ac pietatem eximiam gratissimus, ejusque amici: Nec credibile est, nullum ex Idumæis in Christum credidisse, & per fidem esse salvatum. Itaque sive consideremus prius oraculum, *major serviet minori*, sive posterius, *Jacob dilexi, Esau verò odio habui*, sive utrumque jungamus: sive dicamus utroque idem affirmari, sive per posterius etiam quid diversum à priore significari, manifestum est qualis hæc sit dilectio *Jacobi*, & quale odium *Esau*; nempe quod Esau posteri fervierint Jacobi posteris; quod terra Canaan, quæ fluebat lacte & melle, Jacobi posteris possidenda tradita sit; Idumæis verò montes deserti, & terra sterilis: Vel quod Deus Judæos ex captivitate Babylonicâ liberaverit, & in terram Canaan reduxerit, & licet Deum enormibus suis peccatis fatigaverint, eos tamen pro populo suo habuerit: Idumæorum verò montes verterit in solitudinem, & in draconum mansionem, atque ita

perpetuam velit esse hanc ipsorum poenam, è quâ populum illum nunquam esset liberaturus. Cui consonat *Ezech. XXV. 13, 14.* Ex dictis jam manifestum est, nihil hic ab Apostolo doceri, unde absoluta Jacobi ad vitam aeternam electio, & absoluta Esau ad exitium aeternum reprobatio colligi possit. Multum enim differunt dominatio & servitus, quæ sunt tantum majoris vel minoris boni communicatio, & in hac solummodò vitâ locum habent; & absoluta ad vitam aeternam electio; atque ad exitium aeternum reprobatio, quæ non tantum majoris boni denegatio, sed & cum summi ac gravissimi mali inflictione est conjuncta: & non in hac, sed in futurâ vitâ locum habebit. Sed objicitur, quod terra Canaan est typus cæli: unde sequitur, quod qui exclusus est è terrâ Canaan, etiam è cælo exclusus fuerit. Sed verò nulla hic est consequentia: Jam enim ostendimus, non ipsum Esauum & Jacobum hoc oraculo spectari, sed eorum posteritatem: unde sequeretur omnem populum ex Jacobo ortum irrevocabiliter ad salutem aeternam esse destinatum, omnesque ex Esauo ortos irrevocabiliter ad exitium aeternum esse reprobatos: quod utrumque ostendimus esse falsum. Ad summum ex illo typo aliud nihil concludi potest, quam, sicut terra Canaan fuit typus cæli, ita & populus Israël in illâ habitans fuit typus populi illius spiritualis, cui cælum inhabitandum dabitur: & sicut nemo civis illius terræ fuit, aut esse potuit, nisi qui esset ex Jacobo oriundus, & populi Israëlitiçi pars; ita etiam nemo in cælum ejusque beatitudinem admittetur, nisi qui populi illius spiritualis, cui Deus cælum destinavit, pars est. Adde, si hic, quem illi urgent, sit oraculi hujus sensus, necesse est, ut Isaacus & Rebecca ex eo certi fuerint, Esauum fuisse ab aeterno à Deo ad inevitabile exitium reprobatum: quomodo ergo eum circumcidere, & sigillo faderis divini, cui eum inclusum non esse erant persuasi, tanquam fædere comprehensum obsignare potuerunt? Nec dici potest, quod Jacobus & Esauus hic proponantur tanquam typi aeternæ electionis & reprobationis, quod Deus in illâ non respiciat ad ulla opera, sed ex mero beneplacito quoscunque vult eligat & reprobet: Præterquam enim quod hac ratione præsupponitur quod in quæstione est, quodque aliunde probandum est antequam supponi possit; etiam directè adversatur scopo Apostoli: Non enim Apostolus causam inquit, cur Deus in uno fidem operetur, in altero non; de eo enim nulla ipsi in totâ hac epistolâ erat cum Judæis controversia: Sed contra Judæos demonstrare vo-

voluit; sicut olim Deus, salvo suo fœdere cum Abrahamo, à semine Abrahami, cui terræ Canaan possessionem destinaverat, excludere potuit Ismaëlem & Esauum, eorumque posteros, & in semine censere solam Isaaci & Jacobi posteritatem; quod eodem modo nunc è semine benedicto Abrahami, cui æternam fœlicitatem destinavit, possit excludere carnales Abrahami posteros, qui fidem in Christum respuunt, & ex operibus Legis justificationem quærunt; & in semine illo censere, quotquot in Christum credunt, nullâ habitâ carnalis generationis ratione, sive Judæi sint, sive alterius gentis. Et sicut ex mero beneplacito divino Jacobi posteritas electa est ad hanc dignitatem, non verò propter naturalem quandam Jacobi præ Esauo prærogativam, sed solummodo quia Deo placuit Jacobum Esauo præferre, & semen Abrahami vocare: Quod ita etiam Deus nunc Judæos incredulos rejiciat à fœdere suo, credentes verò in Christum, sine ullo discrimine sive ex Judæis sive ex gentibus oriundos, pro semine Abrahami benedicto habeat, non provocatus ullis bonis aut malis operibus, quæ sive Judæi sive gentes jam antea fecerant; sed solummodo ex mero suo beneplacito, quo, sicut olim Isaacum, rejecto Ismaële, & Jacobum, rejecto Esauo, Abrahami semen vocavit; ita & nunc credentes in Christum pro fœderatis suis habet; omnesque indifferenter, sine ullo carnalis originis discrimine, ad fœdus illud vocet. Hoc enim propriè faciebat, ad retundendum inanem illum fastum Judæorum, qui se solos, utpote ex Abrahamo secundum carnem oriundos, semen Abrahami, & hæredes benedictionis divinæ credebant, exclusis gentibus.

Nec cum aliis dici potest, Jacobum & Esauum esse exempla & simul typos electionis & reprobationis æternæ; perinde uti legimus 1 Cor. X. 6. & 11. Israëlitas, qui ob peccata variis suppliciis in deserto puniti sunt, exempla esse & typos pœnæ divinæ impiis nunc infligendæ. Præterquam enim quod ostendimus hic non esse sermonem de ipsis Jacobi & Esau per sonis, sed de ipsorum posteritate, aut de ipsis quatenus singuli posteritatis suæ sunt capita, atque ita unâ cum ipsis posteris comprehenduntur: Dico: Si sunt typi electionis & reprobationis, ergo non sunt exempla; idem enim ejusdem rei typus & exemplum esse nequit; typus enim rem adumbrat, ac proinde aliquid est diversum à re ipsa: in exemplo autem ipsa res exhibetur. Potest quidem terra Canaan esse typus cæli, ac proinde quibus terræ Canaan possessio est destinata, typi fidelium ad vitam æternam electorum; sed

non exempla. Idem enim ut sit exemplum electionis ad vitam æternam, & simul typus, fieri nequit: Si sit exemplum electionis, etiam electionis est particeps: Si sit typus, ab electione est exclusus, sed aliquid habet per quod electio adumbratur. Quare si Jacob & Esau sunt typi electionis & reprobationis, illius exempla esse non possunt. Nec contrarium evincitur ex 1 Cor. X. 6. & 11. non enim illi dicuntur typi punitionis divinæ, sed exempla, neque nobis ut typi proponuntur, sed in exemplum, ut eorum exemplo cautiore redditi, à simili improbitate caveamus, ne in simile exitium ruamus: voce τύπος, quæ occurrit vers. 11. pro exemplo acceptâ, vel ipsis interpretibus Dordracenis in Novâ Versione Belgicâ ita vertentibus. Interim & lubens agnosco, illa punitionis divinæ exempla etiam posse esse typos punitionis æternæ, nunc sub Novo Fœdere impiis clarè denuntiata: verum illius punitionis non sunt exempla, sed alterius quæ olim contigit, quæque planè diversa est ab eâ, quæ nunc impiis est destinata, quæque considerari potest ut illius typus.

Vers. 14. *Quid ergo dicemus? Numquid injustitia apud Deum? Absit.*

Possunt hæc accipi tanquam obiectio Judæi, perinde uti Cap. III. 3. VI. & VII. 7. Quod nempe per Apostoli doctrinam Deo injustitia adscribatur; non quidem, quia docuit Jacobum electum præ Esauo; sed quia docuit, Deum Judæos secundum carnem ex Jacobo genitos, & Lege justitiam quærentes, è fœdere suo abjicere: gentes verò, ex Abrahamo non descendentes, pro suo beneplacito vocare per Evangelium ut populus Dei sint, & quotquot vocationi illi parentes in Christum credunt, unâ cum Judæis credentibus assumere in populum. Vel potius, quod sint tacita Apostoli applicatio ad quæstionem præsentem; nempe quoniam ex exemplis allegatis Ismaëlis & Isaaci, nec non Esau & Jacobi, liquet, quod Deus non omnes Abrahami posteros fœdere suo comprehensos voluit, sed tantum, qui ex Isaaco & Jacobo descendunt, exclusis inde posteris Ismaëlis & Esau, sine ullâ injustitiæ specie, aut fœderis sui violatione; an dicemus esse injustitiam in Deo, si idem aut simile nunc faciat cum eo quod olim fecit? Quocunque modo hæc accipiantur, ex exemplis allatis deducit, nullam in Deo esse injustitiam, si & nunc rejiciat Judæos, per legem justitiam quærere cupientes, & fidem in Christum respuentes; & eligat in semen, sive Judæos, sive gentes, quotquot in Christum credunt, nullâ habitâ carnalis originis ratione, & licet Legem Moisis

non

non servant: Quia nunc non respicit ad carnalem originem, nec observationem legis, sed fidem in Christum constituit medium & conditionem, ut quis ipsius sit fœderatus. Et sic verba hæc optimè applicantur instituto Apostoli: Judæi enim in eo injustitiæ speciem arguebant, quia Deum se ipsis fœdere suo alligasse credebant: At sine ratione: Quia cum in exemplis allegatis nullam agnoscerent injustitiam; nec in hoc Dei factò ullam injustitiam arguere poterant. Illud autem semper in hoc capite observari debet, sermonem esse de hominibus, sive Judæis, sive gentibus, peccatoribus & impiis, quos omnes Apostolus tribus primis hujus epistolæ capitibus condemnationi divinæ esse obnoxios evicit, circa quos jus Dei in hoc capite asserit.

Qui putant Apostolum hic asserere absolutam aliorum ad vitam æternam electionem, aliorum verò ad exitium æternum reprobationem, hoc pugnant argumento: quod alias hæc Judæorum objectio locum habere non posset: magisque solliciti videntur de objectionem, ut illa bene formetur, quam de illius solutione. Urgens quippe, Apostolum aliud quid intendisse præter id, quod nos hætenus adstruximus: Quia in eo nulla injustitiæ species est: & quod propter eam Judæi hoc Apostolo tanquam injustum objicere non potuerint. Sed verò, sufficit ut Judæorum judicio hic sit quædam injustitiæ species: sic enim suo judicio illud optimè Apostolo objiciunt: Quia autem verè hic nulla injustitiæ species est, Apostolus etiam solidè illorum objectionem refellit. At si Apostolus docuisset, Deum pro absoluto beneplacito, sine ullo respectu ad opera, sive bona, sive mala, quæ homines facturi sunt, alios elegisse ad vitam æternam, alios ad æternos inferorum cruciatus rejecisse; idque probare voluisset exemplo Esau & Jacobi, è quibus alterum, antequam nati essent, & quicquam boni aut mali egissent, ad vitam æternam elegisset, alterum verò ad æternum exitium reprobasset, manifesta fuisset injustitiæ species, neque ullâ solidâ responsione ea solvi potuisset. Non quidem est injustitia, aliquos sine consideratione ullius boni operis quod fecerint, eligere ad vitam æternam: non enim injustitia est, immerentem cumulare beneficiis; imò in eo summa bonitas conspicitur: potest quippe Deus beneficia sua in immensum augere, & quanto magis ea auget, tanto beatiorum facit suam creaturam, bonitatisque suæ gloriam manifestat. Sed immerentem ut destinet ad æternos cruciatus non permittit justitia ejus. Nihil enim justitiæ, quæ unicuique suum tribuere jubet, magis

adversatur, quam immerentem ad æternos destinare cruciatus. Neque Apostolus quicquam respondet, quod ostendat, nullam in ejusmodi decreto Dei reperiri injustitiam: quod ex sequentium versuum explicatione liquebit.

Vers. 15. *Dicit enim Mosi; miserebor cujus miserebor, & commisererebor, cujus misertus fuero.* Quia doctrina Apostoli bimembris est; nempe de electione & vocatione unius ut Dei populus sit; & de alterius ab illâ prærogativâ rejectione; ideò etiam distinctè de unoquoque membro ostendit, nullam in eo esse injustitiam. Prius quidem probat dicto Dei ad Moysen, *Exod. XXXIII. 19.* ubi, postquam omnes circa vitulum peccassent, Moyses Deum rogat, ut in signum favoris sui, faciem suam sibi ostendat: Cui Deus respondet, ipsum visurum posteriora Dei, faciem autem suam à vivente, hoc est, hominem dum hic in terris vivit, videri non posse: Redditque dicti sui hanc rationem; *Miserebor cujus miserebor, & commisererebor cujus misertus fuero.* Possunt hæc verba ita accipi, ut priora simpliciter significant favorem divinum, posteriora majorem favoris divini gradum. Mosi enim, majorem favoris divini gradum sibi petenti, hoc respondet Deus: Videre enim faciem Dei, non erat res vulgaris, aut quæ toti generatim populo communis posse fieri credebatur; sed eximium quid, quodque Moyses sibi soli, tanquam excellens quippiam, à Deo petebat. Quando ergo Deus respondet, *miserebor cujus miserebor, &c.* eo ipso indicat, se gratiâ suâ, & majore gratiæ suæ copiâ prosecuturum eum solum, quem sibi pro arbitrio suo ad illam dignitatem eligere placuerit; se actionis suæ nullam rationem reddere velle. Non quod sibi actionis suæ ratio non constet; sed quod homini voluntas sua sufficere debeat, neque ullam facti sui rationem reddere necesse sit. Ita solent reges loqui, quando nullam actionis suæ rationem reddere volunt. Ergo, *miserebor cujus miserebor, &c.* tantumdem est, atque; *miserebor cujus pro arbitrio meo misereri decrevi.* Inde liquet, injustum non esse, Deum in largiendis beneficiis suis libertate uti, eaque largiri cui vult; idque vel sine ullâ conditione, vel sub aliquâ, eaque qualicunque illi placuerit; atque ita à beneficiis suis excludere, quotquot conditionem à se præscriptam rejiciunt, aut acceptare recusant. Quia enim miserationes & beneficia sunt quid indebitum, ideò non tantum ipsa beneficia, sed & conditio quæ præstita beneficia obtineri possunt, à benefactoris arbitrio dependent. Non itaque Deus injustitiæ argui potest, quando pro suo arbitrio beneficia distribuit.

Verf. 16. Inde jam porrò elicit hanc conclusionem: *Non est igitur volentis, nec currentis, sed misereantis Dei.* Quibus verbis omne hominis peccatoris, & propter peccata sua condemnationi divinæ obnoxii, desiderium, omnemque conatum, & omne studium sponte & proprio arbitrio præter aut contra voluntatem divinam susceptum, excludit, tanquam causam quæ Deum moveat ad misericordiam suam demonstrandum. Ut hæc rectè intelligantur, observandum, sicut amor Dei duplex est: alius antecedens, seu benevolentia, qui se extendit erga omnes homines simpliciter ut suas creaturas, imò & ut peccatores ac iram commeritos: alius consequens, seu amicitia, quo complectitur solos officium facientes, quæ tales: ita etiam duplicia esse beneficia divina: alia fluunt ex amore antecedente, alia ex amore consequente. Quæ ex amore Dei antecedente fluunt, ita merè pendunt ab arbitrio divino, ut nulla intercedere possit opera humana, ne quidem tanquam conditio requisita: sed ea sine ullo ad qualemcunque hominis operam aut conatum, tanquam causam impulsivam, respectu conferuntur: Sunt enim beneficia quæ Deus hominibus non merentibus; imò contrarium meritis confert, & quæ eum in finem confert, ut si iis rectè utantur, ipsos amore amicitia complectatur, beneficiaque sua, quæ ex amore amicitia fluunt, ipsis largiatur. Talia sunt, missio Christi in mundum ad salutem hominum, vocatio ad participationem regni cælestis, præscriptio fidei in Christum tanquam conditionis consequendi justificationem & vitam æternam: quæ omnia, aliaque his affinia, beneficia sunt, ex amore Dei antecedente emanantia. *Joan. III. 16. 1 Joan. IV. 10. 2 Tim. I. 9, 10. Eph. II. 7, 8. &c.* Ex amore consequente, seu amicitia, fluunt beneficia, quæ Deus gratiâ suâ, quæ amoris antecedentis effectus est, rectè utentibus benignè confert: qualia sunt remissio peccatorum, vita æterna, aliaque bona Dei mandata observantibus promissa. De quo amore accipienda quæ leguntur *Joan. XIV. 21. XV. 14. Rom. VIII. 1. & alibi.* Hic loquitur Apostolus de beneficiis, non quæ amoris consequentis, sed amoris antecedentis effecta sunt, quia, ut jam aliquoties observavimus, considerat homines tanquam ob peccata condemnationis divinæ reos. Si itaque hoc applicemus statui carnali Judæorum, per *misericordiam* hic intelligit, gratiosum Dei propositum, quo Isaac & Jacobi posteritatem, præteritis Ismaëlis & Esau posteris, censere voluit in semine illo Abrahami, cui terræ Canaan possessionem destinavit, cujusque Deus esset futurus. Si autem id

ulterius extendamus ad Apostoli scopum quem hic præcipuè ac ultimò intendit, per *misericordiam* intelligit, misericors & gratiosum Dei propositum, quo decrevit pro beneplacito suo, fidem in Jesum Christum constituere conditionem adipiscendæ remissionis peccatorum ac vitæ æternæ, ac consequenter credentes in Jesum Christum, ex quâcunque fuerint gente oriundi, nullo habito ad carnalem generationem, sed ad solam in Jesum Christum fidem respectu, justificare ac vitam æternam donare. Cum ergo ad hæc beneficia respiciens dicit, *non est volentis, nec currentis, sed misereantis Dei*; Sensus est: Ut quis in populo Dei benedicto censeatur, beneficiaque quæ Deus populo illi destinavit obtineat, hoc non dependet ab arbitrio ipsius hominis, quasi ipsius sit eligere & determinare sub quâ conditione fæderatus Dei sit futurus; sed à solâ miseratione divinâ, qui sicut ex merâ gratiâ & pro suo beneplacito beneficia sua destinavit hominibus; ita etiam pro absoluto suo beneplacito constituit conditionem, quâ præstitâ hominibus beneficia promissa daturus est.

Alludit procul dubio ad historiam Moïsis, qui voluit videre faciem Dei: & tamen id non obtinuit; & quodcunque tandem id fuerit quod à Deo obtinuit, hoc non est consecutus quia voluit, sed ex solâ miseratione divinâ: Et ad exemplum Esau *Genes. XXVII.* qui in venatione cucurrit, ut benedictionem à patre Isaaco consequeretur; quæ tamen illi ita currenti non obtigit, licet pater Isaacus illi ad venationem abeunti eam destinavisset, sed Jacobo, cui illa, antequam nati essent, & quicquam vel boni aut mali egissent, à Deo destinata erat; qui totum hoc negotium providentiâ suâ ita direxit, ut non Esauus sed Jacobus benedictionem à patre Isaaco obtinuerit. Ita etiam se res habet cum Judæis, tam olim, cum Deus eos elegit in populum; non enim eos elegit in populum, cui terram Canaan possidendam esset daturus, cujusque rex & protector esset futurus, ob ipsorum pietatem, aut quia meliores erant aliis gentibus: nequaquam; sed pro mero beneplacito suo, *Deut. IX. 6.* quam nunc: licet enim velint & currant, verum non secundum voluntatem Dei, sed ex proprio suo arbitrio, justitiam nimirum quærentes ex Lege, quam Deus ad justificationem inefficacem declaravit, & non per fidem in Jesum Christum, quam Deus unicam esse conditionem obtinendi justificationem nunc in Evangelio constituit, non consequentur coram Deo veram justitiam, nec sunt populus Dei: hoc enim non dependet ab ipsorum electione aut arbitrio, sed unice à mi-

à miseratione divinâ , cuius est determinare, quem pro populo suo , & sub cuius conditionis præstatione, agnoscere cupiat.

Hinc autem concludi nequit , quando homo jam ad fidem, & per fidem porrò ad salutem vocatus est , quod omnis conatus & studium hominis, quod consentaneè voluntati divinæ in gratiosâ vocatione patefactæ adhibet, sit frustraneum : & sicut Deus in electione conditionis , quâ præstitâ homo salutem est consecuturus, non respicit ad ulla officia aut desideria hominum, sed eam pro mero beneplacito constituit; ita etiam in electione ad salutem, non respiciat fidem hominis, aut bona opera quæ postquam à Deo vocatus est facit juxta voluntatem divinam : hæc enim electio est beneficium & effectus amoris consequentis , in quo Deus ad officia quæ ipse stipulatus est, respicit. Ut enim quis ad æternam vitam eligatur, omninò requiritur talis voluntas & cursus. Voluntas quidem , *Apoc. XXII. 17. Matth. XXIII. 37. Joan. V. 40. Cursus, 1 Cor. IX. 24. Hebr. XII. 1. Quin & studium & certamen, Matth. VII. 13. Phil. III. 14. 2 Tim. IV. 7. Et speciatim Fides, & Obedientia, seu opera juxta voluntatem Dei per Christum ejusque Apostolos in Evangelio revelatam. Fides quidem, Joan. I. 12. Gal. III. 26. & alibi passim: Obedientia, Matth. XII. 50. Rom. VIII. 14. aliisque plurimis locis: imò per eam dicuntur electionem suam firmam facere 2 Pet. I. 10. Alius ergo est conatus susceptus ex arbitrio hominis, qui hic ab Apostolo excluditur; alius, secundum voluntatem divinam; qui tantum abest ut excludatur, ut sit conditio necessaria, sine quâ justificatio & vita æterna obtineri nequit : *Matth. V. 20. Rom. VIII. 13. Hebr. XII. 14. & passim alibi.**

Nunc porrò Apostolus allato altero exemplo probat Deum posse peccatores quos vult justè punire pro arbitrio, & aliquando extra ordinem per singularem punitionem illos aliis in exemplum constituere; ut sic evincat rejectionem Judæorum , Evangelium & fidem in Jesum Christum respuentium , injustam non esse.

Vers. 17. *Dicit enim Scriptura : Hoc est, in Scripturâ dicitur Pharaoni, seu, exstat ita dictum esse Pharaoni. Similes locutiones aliquoties occurrunt, Joan. VII. 38. Gal. III. 22. IV. 30. & alibi.*

Quia in id stare te feci, ut in te ostendam potentiam meam. Verba hæc Pharaoni dicta leguntur *Exod. IX. 16.* postquam Deus ipsum, populumque Ægypti ob contumaciam variis plagis jam afflixisset: Cumque Pharaeo nihilominus erga Deus se contu-

macem ostenderet, Deus imminente jam novâ ac graviore plagâ Pharaonem monet , potuisse se ipsum prioribus plagis, quas inter etiam fuit gravis illa pestis quâ Ægyptiorum pecora absumta sunt, penitus delere: sed hoc noluisse facere; verum Pharaonem conservasse in vitâ, atque ita occasionem dedisse , magis magisque se contra Deum indurandi; ut ita tandem in justo ipsius supplicio gloriam suam declararet. In textu Græco est vox ἐξήγειρα. Quidam eam interpretantur de creatione Pharaonis, quem Deus se creasse dicat eum in finem, ut eum juxta præcedens æternum decretum reprobationis, ad gloriam potentiae suæ æterno exitio puniret. Ajunt quippe ἐξήγειρα significare productionem Dei, *1 Cor. VI. 14.* uti & simplex ἐγείρειν, *Matth. III. 9. Luc. III. 8. I. 69. Act. XIII. 22, 23.* Sed illis in locis ἐγείρειν non significat simpliciter producere, aut creare; sed potius excitare: saltem de ipsâ creatione, seu primâ eorum qui excitari dicuntur productione quâ existentiam acquirunt, accipi minimè possunt. Tum, Scriptura nusquam docet, homines à Deo ad exitium æternum creari. Absurdum etiam est, dicere , ad exitium æternum esse destinatos, quos Deus nondum creare decrevit: imò species contradictionis est, exitium destinare illi, qui nondum nec actu, nec in potentiâ existit: quem autem Deus nondum creare decrevit, ille in potentiâ nondum existit. Et talis creatio, cum destinatione ad exitium, ad gloriam Dei minimè spectare potest. Talis enim creatio homini non est actus bonitatis, sed iræ divinæ; nec est beneficium, sed summum maleficium: præstat enim nunquam esse creatum, quam cruciatibus & intensione & extensione infinitis torqueri. Nec Deus per talem creationem repræsentatur ut justus judex; quoniam describitur destinasse pœnam homini, quem nondum decrevit creare, proinde nondum considerato ut existenti, aut existituro; multò minus ut peccatori, peccatisque suis pœnam illam commérito.

Alii ἐξήγειρα interpretantur, quod Deus animum Pharaonis excitaverit, ad ipsius mandatis reluctandum. At sic non tolleretur objectio, sed magis confirmaretur. Si enim injustum est homines ad æternum exitium rejicere antequam quicquam mali fecerint, multò erit injustius ipsos excitare ut mali sint, ut ita condemnentur. Reatus enim pœnæ justè contrahi nequit, ubi facultas non fuit peccatum, quo reatus contrahi dicitur, evitandi. Quid quod Deus hoc modo statuatur autor peccati, utpote hominem excitans, ut malus sit. Quod absurdum, ac sanctitati divi-

na summè injurium est. Nec absurdum hoc evitant excipiendo, Deum peccatum voluisse, seu ad peccandum hominem excitasse, non quatenus est peccatum; sed quatenus medium est demonstrandæ justitiæ ac severitatis suæ: Non enim peccatum medium demonstrandæ justitiæ ac severitatis divinæ esse potest, nisi consideratum ut peccatum; eo enim solo respectu hominem iræ divinæ objectum facit: Si ergo Deus id eo respectu voluit, seu hominem ad id excitavit, etiam id voluit ut peccatum.

Genuinus hujus vocis sensus petendus est ex *Exod. IX. 16.* ubi in textu Hebræo legitur *והעמרתי*, quam *LXX.* vertunt, *διετηρήθης*, *conservatus es.* Locutio Hebræa propriè vertenda est, *stare te feci*, id est, superstitem te esse feci, seu conservavi te: phrasi Hebræâ, quâ *vivificare* dicuntur, qui non occidunt: *Exod. I. 17.* Et hic sensus optimè exprimit hanc Dei actionem circa Pharaonem. Pharaeo quippe sæpe à Deo monitus, ut populum Israël dimitteret, quin & plagis variis à Deo castigatus, licet durantibus plagis se eum dimissurum promississet, tamen quamprimum plagæ cessabant denuò se induravit. Potuerat Deus eum statim & è vestigio ob contumaciam contra primam plagam delere & è medio tollere: sed noluit: verum quia Pharaeo impius ac injustus erat tyrannus, levitate ac brevitate plagarum illi occasionem præbere voluit malitiam suam magis ac magis patefaciendi; ut ita occasionem haberet potentiam suam in tam præfracti ac contumacis regis punitione declarandi. Si enim statim eum Deus interemisset, aut plagis gravissimis afflisset, procul dubio populus vel ab ipso Pharaone, aut eo extincto à successore aut regni proceribus, dimissus fuisset. Sed voluit Deus Pharaonem ad tempus aliquod conservare, ut postquam obstinata induratione animi sui malitiam satis prodidisset, exitio maximè miserabili, quod Deus aliis in exemplum cedere voluit, & illustre potentiae suæ esse documentum, interiret. Hic autem considerandum, qualis rex fuerit Pharaeo; impius nimirum ac præfractæ contumaciæ, qui longaminitate Dei, ipsi parentis & levius affligentis, abusus fuit ad majorem sui indurationem. Deus itaque in ipso voluit ostendere potentiam suam aggravatione plagarum, ac tandem miserabili illius obitu, obruendo ipsum, totumque ipsius exercitum aquis maris, per quas Israël securum ac tutum concesserat transitum. *Ut annuntietur nomen meum in universâ terrâ.* Quia hæc justa punitio, in quâ Deus potentiae suæ robur demonstravit, maximè faciebat ad gloriam divinam,

quæ operibus miraculosis, in quibus eximia Dei attributa conspicua sunt, potissimum illustratur.

Verf. 18. Ex dictis elicit hanc conclusionem: *Ergo misereatur cujus vult*, quod ex exemplo Moïsi liquet: & *quem vult indurat*: quod Pharaonis indurationem respicit. Qui prædestinationem absolutam urgent, credunt ejusmodi intelligi indurationem, quâ Deus reprobos, quos pro suo beneplacito, seu quia ita voluit, à salute rejecit, peccato originali infectos nasci procurat, in illâ corruptione relinquit, gratiâ saluari non donat: unde necesse est eos in quævis peccata incidere, in iisque indurari, atque ita tandem justè condemnari. Verum in tali destinatione & condemnatione nulla conspici potest justitia: & Deus peccati autor statuitur. Sive enim Deo prædestinanti objiciatur homo consideratus ut nondum lapsus, sive jam lapsus, neutrum horum absurdorum evitari potest. Quia ab utriusque sententiæ patronis statuitur hominem vi decreti divini, sive illud effectivum, sive permissivum vocant, necessariò in peccatum esse lapsum: à Supralapsariis quidem; quoniam illi decretum de exitio considerant ut decretum de fine; illique subordinant decretum de lapsu generis humani, tanquam de medio ad finem destinatum perveniendi: sicuti itaque finis absolutè intenditur, ita etiam necesse est ut media finem obtinendi necessariò existant. Ab Infralapsariis autem: Quia illi statuunt Adamum vi decreti divini necessariò esse lapsum, & per imputationem divinam illius peccatum totius humani generis esse peccatum: maximam autem illius partem à Deo esse reprobam, & in corruptione relictam; unde omnia quæ committunt peccata necessariò profluunt. Quicquid dicatur, Deus omnium quæ à reprobis committuntur peccatorum autor statuitur. Nec evadunt, dicendo, peccatum Adam omnium posterorum ejus esse peccatum. Nam posterorum peccatum esse nequit nisi per imputationem divinam; quoniam nondum nati erant. Ergo peccatores sunt, non quia actu & verè peccarunt, sed quia Deus per imputationem peccati primi ipsorum parentis, eos peccatores fecit. Sic nec dici possunt, corruptionem originariam sibi propriâ suâ culpâ contraxisse: nam eâ infecti nascuntur: corrupti ergo & ad omne malum propensi, & ad omne bonum inepti sunt, quia Deus eos tales nasci voluit: Ex quâ corruptione cum in reprobis necessariò fluant omnia peccata, & invicta in peccatis obstinatio & pervicacia, ea tandem in Deum, tanquam primam causam, recident: Quod summoperè est blasphemum. Inde jam porro

porrò manifestum est, in tali destinatione ad exitium nullam conspici Dei justitiam: Quia reprobi ob peccata, ipsis per ordinationem divinam inevitabilia, destinantur ad supplicium maximè horrendum. Nunquam enim fuerunt in statu, quo ipsis peccatum evitabile fuit. Imò non, cum, juxta horum Doctorum sententiam, ipsorum voluntates in Adami voluntate comprehensæ fuerunt: Si enim Adamus ordinatione divinâ necessariò lapsus est, illique subtracta aut non continuata fuit gratia Dei, quâ non continuatâ fieri non potuit, quin Adamus peccaret; sequitur etiam per eandem non continuationem gratiæ omnes Adami posteros, quorum voluntates in Adami voluntate comprehensæ fuisse dicuntur, necessariò esse lapsos. Atqui ab omni justitiæ specie alienum est, homines, qui directione tuâ necessariò peccarunt, nullamque peccatum evitandi facultatem habuerunt, punire; cum pœna supponat liberam & homini evitabilem culpam. Si autem punitio injusta est, etiam destinatio ad pœnam est injusta; eadem enim injustitiæ est ratio in destinatione ad pœnam, quæ est in ipsâ punitio.

Et quod speciatim exemplum Pharaonis spectat, nusquam legimus Pharaonem ex absolutâ Dei reprobatione fuisse induratum: Sed illius induratio fuit actus Dei judicialis circa hominem impium, injustum, tyrannum, & contra varia Dei mandata, & plagas contumacem. Nec fuit actio Dei immediata in Pharaonis animum, quâ ipsi duritiem indidit, malamque Dei mandato non obtemperandi voluntatem in ipso effecit: Sed potius quæ, nisi Pharaon fuisset desperatæ improbitatis, naturâ suâ tendere poterat ad ejus animum emolliendum, scilicet levitas ac brevitæ plagarum: Vidit nempe emolumentum, quod ex Israëlitarum detentione percipiebat, longè præponderare malo ac damno quo per plagas priores affligebatur: atque inde occasionem arripuit sese indurandi ne Israëlitas dimitteret: Quod exinde liquet, quia aliquoties dum plagis premeretur se Israëlitas dimissurum promisit; sed mox ad Mosis intercessionem illis levatus, videns damnum exigui temporis levius esse, & per servitutem Israëlitarum facile posse refarciri, animum suum subinde iterum induravit: Nec legimus Deum gratiâ suâ saluari animum ipsius postea immutasse; sed solummodò gravitate pœnæ, cæde nimirum omnium primogenitorum Ægypti, præfractam illius malitiam edomuisse. Atque ita solet Deus homines sceleratos & peccatores eximios indurare, nimirum, longanimitate suâ, quâ ipsis varia occurrere facit, quæ in se spectata ef-

ficaciam quidem habent animos eorum emolliendi; sed quibus ipsi pro malitiâ suâ ad majorem sui indurationem abutuntur, ut dicitur *Rom. II. 4, 5*. Hic autem iræ divinæ est actus; quia Deus circa tales peccatores, in pœnam præcedentium peccatorum, ejusmodi actibus utitur, quando pro cordis sui malitiâ eò propendunt, ut illis abutantur ad majorem sui indurationem; sicut & aliis, si Deus eos adhibuisset, abusuri fuissent. His adde varias peccandi occasiones, quas ipsis Deus occurrere facit, & quia ipsos ob priora scelera punire decrevit, ulteriore gratiâ non donat, & cupiditatibus suis tradit, ut ita illis inescati magis magisque indurentur, atque ita tandem à Deo, aliis in exemplum, severe puniantur: uti videre est *Esa. XXIX. 10, 11*. &c. Sicut ergo ex exemplo Mosis liquet, quod Deus pro arbitrio suo misericordiâ utatur circa peccatores tales, quales ipsi videtur: Ita etiam ex exemplo Pharaonis patet, quod Deus peccatores quos vult, post adhibita sufficientia media contumaces, deserat, eorumque non amplius misereatur, sed cupiditatibus suis permittat, ut ita indurentur. Unde liquet, locutionem illam universalem, *quos vult*, non ita universaliter esse accipiendam, ut comprehendat homines simpliciter sine ullâ qualitate consideratos, quasi illi subjectum esse possent indurationis divinæ, aut Deus velle posset tales indurare; sed eam esse restringendam ad homines qualitate aliquâ, quæ ipsos indurationis divinæ idoneum objectum constituit, vestitos, hoc est, ad peccatores, & quidem præfractos, atque ita pœnam hanc divinam commeritos: illos enim solos Deus indurat. Ita alibi videmus locutionem hanc universalem ad subjectam materiam, de quâ enuntiatur, esse restringendam, & ulterius extendi non debere. Ita quando *Matth. XX. 15*. pater familias introducit primâ horâ ad laborandum in vineâ suâ conductis, & murmurantibus quod in solutione mercedis undecimâ horâ conductis æqualem cum ipsis mercedem daret, respondere, *nonne licet mihi de meo facere quod volo?* Manifestè hoc restringitur ad remunerationem eorum qui officio suo rectè functi sunt, quibus paterfamilias pro arbitrio suo potest mercedem largiri, quantam ipse vult, licet labor eorum non sit æqualis labori aliorum, quibus mercedem stipulatam solvit. Inde autem velle argumentari, licere Deo, qui hic per patrem familias adumbratur, homines nondum conditos destinare ad aeternum exitium, & ut eò illos deducat, ordinare ut in peccatum labantur, eosque indurare, ut ita tandem ad exitium ipsis destinatum perducantur, ef-

set planè abire à scopo parabolæ. Nam in parabolâ tantum agitur, de liberalitate ac benignitate divinâ, quâ pro suo arbitrio remunerari potest fidelium suorum servorum obedientiam, licet exiguam, attamen pro temporis, ex quo vocati sunt, ratione fideliter præstitam, æquali honoris ac gloriæ gradu cum aliorum gloriâ, qui prius vocati longius tempus Dei cultui ac ministerio impenderunt: Ac proinde extendi non debet ad jus tale, quod cum naturali Dei justitiâ pugnat, quâ Deus fingitur creaturas, nondum consideratas ut nocentes, vel non suâ propriâ ac evitabili culpâ nocentes (si tales nocentes dici possunt) pro suo arbitrio, seu quia ita vult, destinare ad exitium æternum, & indurare ut ad exitium illud præparentur. Licet enim omnis creatura Dei in solidum sit; tamen quia Deus eam pacem voluptatis ac doloris condidit, etiam ipse sibi limites quosdam posuit, eam non aliter, nisi consentaneè justitiæ suæ naturali tractandi; & quia sensum doloris creaturæ indidit, si innocentem, aut non nisi ordinatione suâ nocentem, induraret, & ita porro ad æternum exitium præpararet; Deus de eo disponderet, quod creaturæ proprium esse voluit, talem circa eam adhibendo actum, quem naturalis Dei justitia requirit, circa creaturam non adhiberi, nisi eum propriâ ac evitabili culpâ ipsa creatura meruerit.

Ut itaque hæc tandem Apostoli instituto applicemus: Eodem modo, sicut olim Deus circa Moysen misericordiâ, & circa Pharaonem, contumaciâ suâ supplicium meritum, severitate usus est, potest etiam nunc facere Deus: Misereri scilicet gentium, licet peccatorum, & legem Moysi non observantium, modò in Christum credant; quia ita vult, & pro absoluto suo arbitrio fidem in Jesum Christum salutis obtinendæ conditionem constituit: Et non misereri Judæorum, æqualiter peccatorum, licet ex Abrahamo secundum carnem genitorum, & pro Lege Moysi zelantium, sed fidem in Christum, quam adipiscendæ salutis conditionem esse vult, præfractè respicientium; sed eos aliquamdiu in malitiâ suâ tolerare, & per hanc longanimitatem magis magisque indurare, quia eâ pro cordis sui malitiâ abutuntur; ut ita tandem pro meritis suis gravius puniantur: Quia hoc ita ipsi placet: Neque id faciendo quicquam fæderi suo adversum, aut justitiæ ac æquitati suæ repugnans facit.

Contra hanc Apostoli doctrinam, introducit contumacem Judæum argumentantem.

Vers. 19. *Quid adhuc conqueritur: voluntati enim ejus quis resistit?* Credibile

mihi est Apostolo à Judæis, quibuscum ipsi crebra fuit disputatio, uti ex Actis liquet, idem sæpius fuisse objectum, & quod proinde in hac suâ disputatione illi objectioni Judæorum occurrere voluerit, ac Christianorum animos contra illam, aliasque ejusdem generis præmunire. *Quid adhuc conqueritur?* Hujus objectionis sensus est? Si Deus nos non statim punit, sed nos vult indurare, ad exemplum Pharaonis, ut postea nos gravius puniat; quid ergo de nobis & improbitate nostrâ conqueritur, nosque incusat, quod voluntati ejus non obtemperemus? *Voluntati enim ejus quis resistit*, seu resistit; id est, resistere potest. Manifestum est, hic non respici voluntatem Dei, quâ nobis aliquid præcipit, quod à nobis fieri vult: illi enim voluntati divinæ resistit sæpe Judæi, sciebantque & Pharaonem, imò & majores suos sæpius resistisse: Vide *Esa. LXV. 12. & LXVI. 4.* quin & ipsi Judæi tempore Evangelii viventes illi resistisse crebrò leguntur, *Matth. XXIII. 37. Luc. VII. 30. Act. VII. 52, 53.* Sed illam, quâ ipse Deus aliquid efficere vult, & ad id efficiendum omnipotentiam suam adhibere: de quo loquitur David *Psal. CXV. 3. Deus noster est in calis, omnia quæcunque voluit fecit. & Esa. LV. 10, 11.* Ita ut objectionis sensus sit: Si Deus nos vult indurare, ut nos postea gravius puniat; necesse est ut induremur, neque in nostrâ potestate est non indurari: nemo enim est, qui Deo quid efficere volenti resistere potest. Quid ergò Deus de nobis conqueritur? Quasi dicant: nullam ergò Deus justam de nobis conquerendi causam habet, quibus per ipsius voluntatem induratio inevitabilis facta est. Quæ fuit obiectio planè insulsa, quam etiam Apostolus ut insulsam refellit.

Non fuisset autem insulsa aut absurda obiectio, si Apostolus absolutum reprobationis decretum asseruisset; sive sententia Supralapsariorum, sive Infralapsariorum consideretur. Si enim Deus homines jam ab omni æternitate reprobavit ad exitium sempiternum, nondum consideratos ut conditos aut condendos; & illi decreto porro subordinaverit aliud, de iis condendis, lege iis ferendâ, lapsu ordinando (seu ut mollius loqui amant, permitiendo, quæ tamen permissio juxta ipsos lapsum necessarium facit) illique lapsui totum humanum genus involvendo, unde necessariò fluxit corruptio originaria, & ex illâ omnia quæ homines committunt peccata, & in peccatis induratio: Vel, si decrevit Deus hominem creare, & ita, uti dictum est, dirigere lapsum hominis, illique involvere totum genus humanum ex illo oriturum, & ex illo ita in lapsum con-

considerato minimam partem eligere, reliquos in lapsu deferere, unde in ipsis existit peccandi, & indurationis in peccando necessitas: non absurdè ab homine ita à Deo deserto videtur inferri hæc obiectio, quod Deus non habeat causam de ipsorum induratione conquerendi: quoniam ipsi jam ante suam nativitatem ad illam indurationem à Deo essent destinati, & quod proinde illa induratio ipsis fuit inevitabilis; imò quod nunquam eo in statu fuerunt, quo ullo modo indurationem evitare potuerint. Si ergò per directionem divinam necessitas sese indurandi ipsis incumbit, non absurdè responderent, immeritò Deum de ipsis conqueri; quia Deo ipsos indurare volenti resistere nequeunt: nec eam objectionem ut planè insulsam Apostolus rejicere potuisset.

Verf. 20. Judæo itaque in tali statu, in quali eum descripsit Apostolus, considerato, ita cum indignatione respondet. *Atqui, o homo, tu quis es, qui respondes Deo? Quando dicit, o homo: non intelligit hominem in puris naturalibus constitutum, & simpliciter consideratum ut creaturam Dei: sed talem contra quem disputat. Certum est hominem, si consideretur ut creatura, & opponatur Deo creatori, adeò esse vilem & abjectum, ut nihil habeat, quod Deo, ejusque judicio, in quo nil nisi summa potest relucere justitia & rectitudo, objicere possit. Quod si verò sit peccator & contumax, nullum potest Deo obsequendi habere prætextum. Talem ergò Apostolus cum indignatione rejicit: Audes tu, o homo peccator, disputare contra ea quæ Deum facere vides, & à Deo judiciorum suorum rationem exigere? Et ut responsionis illius iniquitatem tantò magis exaggeret, addit: Num dicet figmentum ei qui se finxit, quid me fecisti sic?* Indicans, talem responsionem tantumdem esse, atque si figmentum vellet rationem exposcere ab eo qui id finxit, cur se talem, & non perfectiorem condiderit.

Verf. 21. Utque illius objectionis absurditatem tantò clarius demonstret, argumentum suum confirmat similitudine desumptà à figulo, qui absolutam in lutum potestatem habet, ex eadem massâ faciendi aliud vas in honorem, seu ad usus honestos ac honoratos, aliud in contumeliam, seu ad usus turpes & ignominiosos. Ut rectè intelligamus, quomodo ex hoc exemplo figuli insulsam hanc Judæi objectionem refellat, observandum, Apostolum capp. tribus primis totum genus humanum evicisse coram Deo esse condemnationi obnoxium; non tantum gentes, sed & Judæos: non quia creaturæ Dei sunt, aut quia in Adamo peccarunt, & propter il-

lud Adami peccatum à Deo etiam censentur peccatores; sed ob propria peccata, quæ ipsi scientes volentes contra legem divinam ac propriæ conscientiæ dictamen commiserunt. Talibus ostendit Deum gratiam fecisse per Jesum Christum, quem constituit propitiatorium in sanguine suo per fidem: itaque fidem in Christum, & obedientiam præceptis Christi ex fide præstitam, constituisse conditionem adipiscendæ justificationis ac vitæ æternæ, non tantum Judæis, sed & gentibus. Hoc sensu considerat in totâ hac epistolâ genus humanum. Itaque quando illud comparat luto, & Deum figulo, qui jus habet ex eadem massâ faciendi aliud vas in honorem, aliud in contumeliam; Manifestum est Apostolum eodem respectu in hac comparatione considerare genus humanum, quatenus voluntariâ culpâ in peccatum lapsum, & judicio divino obnoxium: adeoque sensum hujus comparationis esse: Quemadmodum figulus jus habet in lutum ex eadem massâ formandi vas qualecunque vult, sive in honorem, sive in contumeliam: Ita & Deus jus habet ex eodem genere humano, per peccata sua æqualiter condemnationi obnoxio, facere quoscunque sibi placuerit vasa alia in honorem, alia in dedecus: eos nimirum qui credunt in Christum in salvandorum numerum transcribere, justificare ac vitâ æternâ donare, sine ullo carnalis generationis respectu, & ex quâcunque gente sint prognati, quia pro suo beneplacito ipsi libuit fidem in Christum constituere justificationis ac salutis obtinendæ conditionem & medium: fidem autem in Christum respicientes, licet secundum carnem ex Abrahamo, cum quo antea fædus crexerat, genitos, è fædere suo, ac proinde salute rejicere, pro eodem absoluto suo beneplacito: Judæosque, qui pertinaciter in rejiciendo Christo perseverant, ob invictam illam contumaciam indurare, ut tandem merito supplicio puniantur. Deo enim liberum est, conditionem miserendi pro arbitrio suo præscribere qualem vult, eam contemnentem rejicere, amplectentem eligere, atque ita unius misereri, alterius non.

Verf. 22. Et nihil hic fieri quod justitiæ divinæ repugnat, ostendit Apostolus, hanc comparationem ulterius applicando materiæ quam tractat. *Si verò Deus volens ostendere iram multâ patientiâ toleravit vasa iræ aptata ad interitum?* In textu Græco hæc per modum interrogationis leguntur: & sic aliquid huic interrogationi deesse videtur, quod hac aut simili ratione supplendum est: an aliquid injusti aut iniqui committit Deus? Interrogatio est, quâ Apostolus vult probare, licere Deo,

Deo, ut tantò magis appareat iustitia & potentia ipsius, non statim pro meritis punire peccatores; sed posse, si ita ipsi placet, longanimitè eos tolerare, ut postquam longanimitate ejus abusi sunt, tandem gravius puniantur. Quod in Pharaone apparuit. Ex illo exemplo concludit, Deum eodem modo & nunc erga Judæos incredulos, & in incredulitate suâ obstinatos ac perveraces, iustitiam ac potentiam suam demonstrare posse. Itaque hic horrendum Judæorum excidium per Romanos respici videtur, quo Deus evidenter ostendit, se populum illum non amplius pro populo suo habere. Idem ergo jus quod figulo in argillam Deo etiam competere ostendit in duobus populis peccatoribus, Judæis & gentibus; ut nempe Judæos incredulos rejiciat, gentes fideles eligat. Nihil ergo injusti facit Deus, si *volens ostendere iram*: nimirum, illustratione, & pœnâ exemplari: ira enim significat punitionem divinam, *Luc. XXI. 23. Rom. III. 5.*

Toleravit vasa iræ. Non alii intelliguntur, quam impii peccatores, illi enim soli iræ divinæ objectum sunt: *Joan. III. ult. Rom. I. 18. Coloss. III. 6.* Non ergò intelliguntur homines in puris naturalibus constituti; illi enim nusquam iræ divinæ objectum esse leguntur. Dicitur quidem *Eph. II. 3. eramus naturâ filii iræ*: sed ibi non describit Apostolus statum quem in nativitate habemus; dicit enim nos *fuisse* naturâ filios iræ, quia ambulavimus in concupiscentiis cordis nostri: ergò status est quem nos ipsi propriis, quæ evitare potueramus peccatis contraximus, & è quo per gratiam Christi liberati sumus, adeoque ultrà non sumus filii iræ naturâ: quia enim dicit *eramus*, ostendit jam nos non amplius esse filios iræ naturâ: Itaque vox *naturâ*, non significat à nativitate, aut per naturam: sed verè, ut *Gal. IV. 8.*

Aptata ad interitum. Non dicit ea à Deo esse aptata ad interitum, sed impersonali locutione, *aptata ad interitum*. Non itaque dicit, ea à Deo esse creata ad interitum. Quid enim magis à iustitiâ alienum, quam irasci nondum creato, & eum creare, ut sit vas iræ, & in æternum peccet? Nec ad interitum esse destinata propter peccatum originis: Quia enim illi peccati Adami, multis ante suam nativitatem sæculis commissi, nec conscii fuerunt, nec esse potuerunt, non potuerunt propter illud iræ divinæ esse objectum, & ad interitum destinari. Itaque verbum *aptata* est intransitivum, & idem valet, atque à seipsis aptata; adeò ut significationem habeat activam reciprocā. Quælia exempla habemus *Act. XIII. 48. Rom.*

VII. 14. 2 Machab. XIV. 3. Frequens est in Scripturâ Sacrà ejusmodi usus passivorum, significantium actionem immanentem & reciprocā; quod pluribus exemplis ostendimus ad *Act. XIII. 48.* Quia enim ea faciunt, ob quæ Deus talia facientes ad exitium destinat, dicuntur seipsos ad exitium aptare: eodem sensu, quo alibi dicuntur, *mori velle, indignos se judicare vitâ æternâ, odisse animas suas, &c.* Vel est participium loco verbalis, quibus Hebræi carent: ut *aptata* tantumdem sit, atque *apta*: ut *Luc. VI. 40.* Eodem sensu *Joan. XIX. 38. κερυμμένον* significat *occultum*. Eandem nobiscum hujus loci explicationem suppeditat Petrus Molinaus, in *Anatome Arminianismi cap. XIV. §. 9.* Id quoque apprimè observandum est, Apostolum agentem de reprobis, dicere ea esse vasa *κατηρτισμένα eis ἀπώλειαν*, aptata, seu præparata ad interitum. Non dicit, Deum eos paravisse aut aptavisse ad interitum, ne videretur dicere, Deum eis indidisse peccatum quo ad exitium præpararentur. At cum agit de electis, flexo sermone, dicit Deum eos præparavisse ad gloriam; quod quidem facit, dando eis spiritum & fidem. Non temerè est, quod Apostolus noluit utrobique eodem modo loqui; nempe quia Deus alios invenit vasa aptata ad interitum, alios facit vasa destinata ad gloriam, idque miserendo.

Toleravit multâ patientiâ. Tolerat Deus peccatores, cum eos non statim punit, sed eorum resipiscentiam expectat, & interim omnia adhibet media, quibus ad resipiscentiam excitari possunt. Scopus enim patientiæ seu longanimitatis est resipiscentia peccatoris: *Rom. II. 4, 5. 2 Pet. III. 9.* Non itaque nuda dilatio interitus est longanimitas; sed ea sola, per quam intenditur resipiscentia peccatoris. Sic certæ morti per sententiam judicis destinatus, non potest dici longanimitè tolerari, licet mors ejus aliquamdiu differatur; sed si, cum adhuc veniæ spes superest, ejus resipiscentia expectatur, ut per illam pœnam evadat. Quia tales nec resipiscere nec pœnam evadere possunt. Qui itaque Deo prædestinanti hominem obijciunt consideratum ut nondum conditum, aut ut lapsum in Adamo, Deo quidem pœnæ dilationem, non autem longanimitatem adscribere possunt. Postquam verò Deus longanimitate suâ diu toleravit peccatores, eorumque resipiscentiam frustra expectavit, tandem succedere potest severitas, ob pertinacem contumaciam, à quâ ut homo se convertat, Deus illi vires ad conversionem sufficientes dedit, sed quibus homo ad majorem cordis sui duritiem abusus est.

Verf. 23. Et ut notas faciat divitias gloriæ suæ erga vasa misericordiæ quæ præpara-

vit ad gloriam. Vasa misericordiae sunt homines miseri ob peccata, & erga quos Deus gratiam & misericordiam ostendit. Illi autem sunt, ut Apostolus totâ hac epistolâ docuit, credentes in Jesum Christum. Vide & Eph. II. 4. & 7. Hos dicit Deum præparavisse ad gloriam: tum quia illi ex seipsis non habent quod sint vasa misericordiae, & gloriam apud Deum in cælis sint consecuturi; sed ex merâ gratiâ divinâ, qui cum omnes homines ob peccata sua meritò posset condemnare, credentes in Christum destinavit ad gloriam, uti dicitur Eph. II. 10. qui itaque in Christum credit, & obedientiam quam Deus per Christum requirit, per seriam à peccatis resipiscentiam, & continuum in sanctitate Christianâ studium ac progressum, Deo probatam reddit, etiam à Deo ut vas in honorem eligitur; testante Apostolo 2 Tim. II. 21. Si quis se emundaverit ab istis (nim: peccatis & injustitiis) erit vas in honorem sanctificatum, & utile Domino, ad omne opus bonum paratum. Tum etiam, quia jam antea, imò ante conditum mundum, peccatores ad fidem in Christum vocare, & credentes æternum salvere decrevit, atque ita eos jam olim ad gloriam præparavit: vide Eph. I. 3, 4, 5.

Ut notas faciat divitias gloriæ suæ. Quia per severum illud Dei in Judæos iudicium, quo eos vasa iræ esse voluit, & ob contumaciam induravit, & è fædere suo rejicit, & gravissimè tam in hoc quam futuro sæculo puniturus est, tantò magis elucet ejus gratia erga gentes credentes, quibus misericordiam fecit, omnia præcedentia peccata condonavit, & licet antea à fædere essent alieni, in populum elegit, justificat, & vitâ æternâ est donaturus. Contraria enim juxta se posita magis elucescunt. Ostendit ergo contra importunum Judæum, Deum justè indurare Judæos Christum respuentes, & hanc eorum indurationem manifestam reddere gloriam divinam: 1. Quia sunt peccatores contumaces, & per suam contumaciam vasa iræ aptata ad interitum. 2. A modo indurationis, quod Deus diu eos toleraverit, illique hac tolerantia divinâ, quæ in se spectata tendit ad eos reducendos ad resipiscentiam, abusi sunt ad majorem sui indurationem. Et 3, à fine: ut Judæos in Christum credere nolentes tandem pro meritis gravius puniat; & gratia ejus erga gentes & Judæos credentes tantò magis eluceat.

Vers. 24. Quos & vocavit nos, non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus. Vocati hic intelliguntur cum effectu, id est, qui vocanti Deo se morigeros præbuerunt, adeoque in quibus vocatio divina effectum

suum habuit. Quo sensu vocem hanc legimus Rom. I. 7. 1 Cor. I. 2. & 24. VII. 18. Hebr. IX. 15. Apoc. XVII. 14. Alias certum est Deum homines vocare, hominesque multos per liberam & malitiosam contumaciam vocationi divinæ reluctari: Sic conqueritur sapientia divina Proverb. I. 24. vocavi & renuistis. Illa autem non est vocatio specie distincta ab illâ, cui si homines pareant, ad fidem convertuntur: verum eadem vocatio divina, quam homines mali suâ incredulitate inefficacem reddunt, efficax fit seu effectum suum sortitur, accedente liberâ hominis obedientiâ. Sic opponuntur vocati simpliciter, & electi, qui vocationi divinæ parent, Matth. XXII. 14. Sunt ergo vocati, credentes in Christum. Nimirum, nos: & se, & omnes ad quos scribit, intelligit; & sub illis etiam omnes credentes sui similes & vocationi divinæ parentes comprehendit. Non solum ex Judæis, sed etiam ex gentibus. Ut ostendat, Deum nunc sine personarum acceptione ex quâvis gente fideles sibi adsciscere in populum, neque in Judæis ullum ob carnalem ex Abrahamo generationem esse privilegium. Hoc enim totum dependet à vocatione divinâ, cujus sicut est ex gratiâ misereri peccatorum, eisque salutem dare; ita etiam legem & conditionem salutis obtinendæ præscribere. Non autem dicit, aliquos ex gentibus per verbum Evangelii esse vocatos, reliquis vocationem divinam, sc. efficacem, non obtigisse: sed eos qui vocationi divinæ paruerunt esse vasa misericordiae, cujuscunque sint gentis, & nationis.

Id jam porro testimoniis aliquot Prophetarum illustrat.

Vers. 25. Sicut & in Oseâ dicit: Vocabo non populum meum, populum meum: & non dilectam, dilectam.

26. Et erit in loco, ubi dictum est ipsis: Non [estis] populus meus vos, ibi vocabuntur filii Dei viventis.

Hæc autem Prophetarum testimonia ita non sunt intelligenda, quasi iis directâ hujus rei, quam Apostolus contra Judæos asserit, prædictio contineatur; aut saltem indirecta & sub typo. Licet enim posterius hoc non prorsus sit rejiciendum; tamen rectius dicitur, quod Apostolus id quod nunc contingit, non tam suis, quam Prophetarum verbis exprimere voluerit, utpote maximè accommodatis ad actionem hanc divinam exprimendam: Quasi Apostolus dixerit: Hæc quæ nunc Deus facit circa gentes & Judæos in Christum credentes, & circa maximam Judæorum partem fidem in Christum respuentem, adeò congruunt cum ratione providentiæ divinæ, quâ Deus olim circa populum

Israël usus fuit, ut meritò dicta Prophetarum, quibus prior illa directio divina descripta fuit, huic negotio applicari possint, non aliter ac si de hac eadem re locuti essent.

Duo ex Oseâ profert loca: prior exstat cap. II. 23. non quidem iisdem planè verbis, attamen sensu eodem: Alter cap. I. 10. Priore Deus ostendit, quod populi Israël, ob peccata, & præsertim idololatriam abjecti, rursus sit miserturus, atque ita effecturus ut populus, qui ob ingentes misérias videbatur non esse Dei populus, cujus speciatim vellet gerere curam, denuò populus Dei esset futurus, omniaque amoris ac benevolentiae divinae effecta experturus. Posteriore, quod ex decem tribubus in Assyriam abductis pauci cum tribu Judâ ex captivitate sint redituri; atque ita illi, quos Deus non amplius pro populo suo voluit agnoscere, rursus in populum sint assumendi, & tanquam filii ab ipso tractandi. Id applicat Apostolus suo argumento, innuitque id planè illi esse simile: quod nempe Deus gentes, quæ nunquam populus ipsius fuerunt, sed quæ antea alienæ erant à fædere promissionis, & sine Deo in hoc mundo, & paucos ex Judæis, ex gratiâ vocet populum suum, quia credunt in Jesum Christum.

Vers. 27, 28, 29. His addit duo testimonia ex Esaiâ, quibus Judæorum rejectionem declarat. Prius exstat cap. X. 22. *Si sit numerus filiorum Israël sicut arena maris, reliquiae salvabuntur.* Verba Prophetæ agunt de abductione populi Judaici in Babylonem: dicit ibi Deus, licet populus sit numerosissimus, se ei minimè parciturum; reliquias tamen illius servandas; paucos nimirum illos qui è captivitate in patriam redierunt: Quod suæ disputationi applicat, ad ostendendum paucos ex ingenti Judæorum numero, nempe illos qui in Christum credunt, salvos fore. Causam ejus allegat severum Dei judicium, qui rigidè ipsos est puniturus, non aliter ac si nullos velit esse superstites. Quod enuntiat figuratâ locutione: *Verbum enim, seu rem, conficiens & concidens cum justitiâ, quia verbum concisum faciet Dominus in terrâ.* Locutio est desumpta ab iis qui arborum ramos aliquando ita penitus amputant, ut vix quicquam è trunco excrecere possit. Quasi dicat, mirum non debere videri, si nunc aliquid eveniat simile illi quod olim Deus fecit. Alter exstat cap. I. 9. *Nisi Dominus Zebaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti fuissetus, & Gomorrhæ similes:* Ubi indicatur ipsos ob gravissima sua peccata penitus fore extinctos, non aliter ac Sodoma & Gomorrhæ, nisi Deus ipsis reliquisset semen, hoc est, ex gratiâ

aliquos servasset, ex quibus populus denuò, quasi ex semine, in pristinum statum est restitutus.

Tandem Apostolus totam hanc argumentationem concludit.

Vers. 30. *Quid ergo dicemus? Quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam; justitiam autem quæ ex fide [est.]*

Ita refutatis Judæorum contra doctrinam suam objectionibus, idem quod jam capp. III. IV. & V. docuerat, concludit, nihilque solidi doctrinæ suæ objectum esse, vel objici posse, ostendit. *Quid ergo dicemus?* Quasi dicat: hisce ita sese habentibus, quid ex illis jam colligemus? Et respondet: *Quod gentes, quæ non sectabantur justitiam, apprehenderunt justitiam.* Gentes, quæ juxta cupiditates suas vixerant, idololatriæ operam dantes, & nihil minus quam de obtinendâ gratiâ divinâ cogitantes; apprehenderunt justitiam; id est, gratuitam peccatorum remissionem & justificationem: *Justitiam autem, quæ ex fide [est.]* Id est, quam Deus in Christum credentibus nunc promittit: Et quia gentes, vocationi divinæ per Evangelium morem gerentes, crediderunt, & à peccatis resipuerunt, eam sunt consecutæ, & in fædus divinum adscitæ.

Vers. 31. *Israël verò, id est, maxima pars Israël, qui sectabatur legem justitiæ.* Lex justitiæ per Hebraismum, est justitia; perinde uti lex peccati est peccatum, lex mentis, mens ipsa, quæ legis instar est, cap. VII. 23. Vel via justitiam consequendi: Quoniam Judæi quærebant viam Deo placendi, seu potius, uti sequentia docent, credebant penes se viam illam esse, quâ homo Deo placere possit & debeat. *Ad legem justitiæ non pervenit*, hoc est, non consecutus est justitiam, quam tamen Israel sibi, utpote ex Abrahamo oriundo, ac omnium Abrahamo factarum promissionum hæredi, deberi putabat.

Vers. 32. Addit causam. *Quare? Quia non ex fide, sed velut ex operibus Legis.* Quia nempe noluerunt credere in Christum, quem Deus ipsis misit Salvatorem, fidemque in Christum annuntiari curavit, tanquam unicam viam ac conditionem consequendi justitiam. *Sed voluerunt justificari, velut ex operibus Legis.* Sive per Legem intelligamus Legem ceremonialem, atque ita per opera Legis externas ceremonias, ut circumcisionem, aliaque externa in Lege præscripta, in quorum observatione exacti admodum erant Judæi, eaque rigidâ observatione maximè se coram Deo justos esse confidebant; quod ex Matth. XXIII. toto, evidentissimè liquet. Sive modum illum rigidum observandi legem moralem, qualis in Lege exigitur, ut homo

mo in nullo delinquat, sed in omnibus & semper Legem observet. Neutro modo iustitia coram Deo obtineri potuit. Non per observationem ceremoniarum: Deus enim etiam per Prophetas sapius testatus est, ceremonias illas, si vera animi sanctitas absit, sibi minimè placere, imò se illas odisse ac fastidire. Non per exactam Legis moralis observationem: quia omnes eam transgressi erant, uti *cap. II.* ostendit; ac proinde quoniam Lex maledictum pronuntiat quemcunque qui non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, per eam, utpote omnes transgressores, iustitiam consequi & salvari non potuerunt. Atque ita emphasis quædam esse potest in vocula *ut*, velut: & Apostolus indicare velit, Judæos inani fastu turgidos sibi arrogasse exactam Legis observationem, cum vitiis ac peccatis essent maculatissimi: & licet animo à vitiis purgando minimè essent intenti, tamen exactam externorum rituum observatione se coram Deo justos credidisse; perinde uti Pharizæus ille *Luc. XVIII. 11, 12.* Cum itaque Deus per Apostolos Judæos convicisset variarum contra Legem transgressionum, fidemque in Christum unicam remissionem peccatorum & iustitiam consequendi esse viam; sequitur, eos, qui ex Lege justificari cupiunt, & fidem in Christum rejiciunt, iustitiam non posse consequi: Dei enim est, sicut iustitiam, seu justificationem dare, ita & modum illius consequendæ præscribere.

Offenderunt enim in lapidem offensionis. Metaphora est, desumpta ab iis, qui inter ambulandum aliò oculos convertentes impingunt in lapidem in viâ positum. Hic lapis offensionis Judæis est Christus, *Luc. II. 34. 1 Corinth. I. 24. 1 Pet. II. 7, 8.* Dupliciter autem illud *offenderunt*, accipi potest. Vel quod ratio reddatur, cur noluerint in Christum credere, eò quod offensi fuerunt & personam & doctrinam Christi: expectabant enim Messiam, qui esset futurus rex gloriosus: Christum autem viderant hominem vilem & pauperem, & infami morte peremptum: volebant per Judaïsimum, seu observationem Legis Moisaicæ servari: doctrina Christi non exigit Legis, sed fidei, in Evangelio præscriptæ, obedientiam. Eâ doctrinam offensi, noluerunt in Christum credere. Vel quod indicetur, cur non consecuti sint iustitiam, quia Evangelio credere nolentes gratiam Dei consequi non potuerunt, sed ob incredulitatem suam sunt à Deo rejecti; sicut qui in lapidem impingunt, in terram cadunt, ac seipsos vulnerant. Uterque sensus conjungi potest.

Verf. 33. Illud porrò illustrat duobus locis ex Esaiâ desumptis *cap. nimirum VIII.*

14. & *XXVIII.* 16. quæ ita inter se connectit, quasi unus sint locus: Prima nempe, & postrema, quæ etiam à Petro allegantur *1 Epist. II. 6.* desumpta sunt ex *Esa. XXVIII. 6.* media verò, ex *cap. VIII. 14.* Quæ optimè in unum quasi locum conjungi possunt, quoniam uterque de iisdem fermè temporibus agit. Dicit nempe Deus, se populo liberatorem missurum, qui sit futurus instar lapidis angularis, cui totum ædificium innititur: huic si quis per fidem inniti nolit, illi erit lapis offensionis & petra scandali; hoc est, occasio & causa quod propter suam incredulitatem & contumaciam ruet in exitium sempiternum, & à favore ac gratiâ divinâ in perpetuum erit separatus. Quicumque verò ipsi verâ ac vivâ fide, promptâque obedientiâ adhærebunt, illi liberationem quam sperant certò consequentur, neque spes sua ipsos fallit. Hoc egregiè exprimit phrasi, *non pudebit*: Solent quippe, qui alicui confisi sunt, aut invalido, aut inconstanti, pudore suffundi, quando auxilio ejus destituti, miseriam, quam illius ope evadere sperabant, opprimuntur. Atque ita hoc vaticinio capitis hujus conclusio, & disputationis Apostolicæ summa, egregiè illustratur.

Ex hac autem conclusione, quâ Apostolus quicquid toto hoc capite contra Judæos disputaverat, in brevem summam contrahit, manifestum est ipsum non agere de æternâ ac absolutâ prædestinatione, seu absolutâ electione quorundam ad gloriam, sine ullo ad fidem tanquam conditionem prærequisitam respectu; aliorumque absolutâ reprobatione ad æternum exitium, sine ullo ad peccata ipsorum tanquam causæ meritoriae consideratione; sed de fidelium in Christum, tam gentium quam Judæorum, electione in suum populum, ac gratuitâ justificatione; infidelium verò Judæorum, licet Legis zelotarum, rejectione. Nihil enim præter id Apostolus concludit. Nec est, quod quidam hic excipiant, hic non esse conclusionem disceptationis de proposito Dei; sed consecutarium ex testimoniis Prophetarum, quæ pertinent ad propositi executionem. Nam præterquam quod præsupponunt, Apostolum in præcedentibus egisse de ejusmodi æterno ac absoluto proposito, cujus contrarium jam ostendimus; etiam hac ipsâ suâ exceptione satis convinci possunt, Apostolum in suâ disceptatione tale propositum Dei neutiquam intendisse: Dicunt enim rem illam, quam Apostolus inusitatâ præfatione, insinuatione timidâ, & præmunitione solemnij juramento confirmatâ tractat, esse rem novam, ac auditoribus gravissimam præ cæteris doctrinæ capitibus, & questionem

difficillimam, cujus difficultate Apostolus ipse ad stuporem usque perculsus fuit: alteram verò, quam nos urgemus, ipsis infantibus in Christo debere esse familiarem. Cui enim verisimile fiet, Apostolum, qui in disceptationis suæ conclusione tantum infert assertionem rei admodum vulgaris, ac quæ ipsis in Christo infantibus familiaris esse debet, disputasse de re difficillimâ maximique momenti, & cujus difficulta-

te ipse ad stuporem usque perculsus fuit; & nullam tamen in suâ conclusione, quæ apud accuratos disputatores totius disputationis summam ac scopum exprimit, illius fecisse mentionem? Ex illo itaque silentio rectè concludimus, Apostolum neutiquam quæstionem illam, quam ipsi vocant maximè arduam, & stupendam, tractasse.

C A P U T X.

1. **F**ratres propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum pro Israël est ad salutem.

2. Testimonium enim illis do, quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam.

3. Ignorantes enim Dei justitiam, & propriam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non fuere subiecti.

4. Finis enim Legis [est] Christus ad justitiam omni credenti.

5. Moses enim describit justitiam quæ [est] ex Lege: quod qui præstiterit ea vivet in illis.

6. At quæ ex fide [est] justitia, ita dicit: Ne dicas in corde tuo: Quis ascendet in calum? hoc est Christum deducere.

7. Aut quis descendet in abyssum? Hoc est Christum è mortuis reducere.

8. Sed quid dicit? Prope te verbum est in ore tuo & in corde tuo: hoc est verbum fidei quod prædicamus.

9. Quia si confitearis ore tuo Dominum Jesum, & credideris in corde tuo, quod Deus eum excitavit ex mortuis, servaberis.

10. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem fit confessio ad salutem.

11. Dicit enim Scriptura: Quisquis credit in eum non pudebit.

12. Non est enim distinctio Judæi & Græ-

co: nam idem [est] Dominus omnium, divites in omnes qui ipsum invocant.

13. Quisquis enim invocaverit nomen Domini servabitur.

14. Quomodo igitur invocabunt, in quem non crediderunt? Quomodo autem credent [ei] quem non audiverunt? quomodo autem audient sine prædicante?

15. Quomodo autem prædicabunt, nisi missi fuerint? sicut scriptum est: quam speciosi pedes evangelizantium pacem?

16. Sed non omnes obediunt Evangelio: Esaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro?

17. Ergo fides ex auditu [est] auditus autem per verbum Dei.

18. Sed dico: an non audiverunt? Imò verò in omnem terram exivit sonus eorum, & in fines orbis terrarum verba eorum.

19. Sed dico, numquid Israël non cognovit? Primus Moses dicit: Ego ad æmulationem vos provocabo per non gentem, per gentem insipientem ad iram provocabo vos.

20. Esaias autem audaciâ utitur, & dicit: Inventus sum ab iis qui me non quærebant, manifestatus sum iis, qui de me non interrogabant.

21. Ad Israël autem dicit: Totâ diē expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.

P A R A P H R A S I S.

1. **N**on hæc scribo ex quâdam animi ægritudine contra populares meos: Propensam siquidem erga eos habeo voluntatem, quæ facit ut ardentes pro illorum salute preces ad Deum effundam.

2. Hoc enim illis testimonium perhibeo, quod vehementi affectu erga legem Dei ferantur, & zelum pro Lege ostendendo credant se zelum habere erga Deum. Verum zelus illorum non est legitimus, quia destitutus est scientiâ.

3. Quoniam ejus præjudicio ac vehementi affectu præoccupati ignorant modum justificationem consequendi quem Deus nunc revelavit, & quærunt justitiam ac salutem à Deo obtinere eâ viâ ac ratione, non quam Deus ipsis præscripsit, sed quam ipsi sibi elegerunt, eum justificandi modum qui Deo

Deo placet non receperunt, neque se voluntati divinæ subjecerunt: Atque ita justificationem obtinere non potuerunt.

4. Illi justitiam quærent per Legem: At postquam Deus in Evangelio Christi declaravit, quod cuivis credenti velit imputare justitiam, finis Legis advenit: Diversa enim justificationem obtinendi ratio, quæ in Evangelio & quæ in Lege exigitur, facit ut per Christi adventum Lex sponte evanescat.

5. Ratio enim justificationem consequendi per Legem est rigida, eamque Moses describit, quicumque exactè præstiterit omniâ in Lege præcepta, per illam obedientiam vitam obtinebit.

6. Modus autem justificationem consequendi ex fide, quam Evangelium postulat, benignior est & facilis; nempe, ut homo credat, se, postquam mortuus est, & cadaver ipsius in pulverem redactum, resurrecturum in vitam immortalæ: Quod licet in se spectatum arduum sit creditu, tamen per resurrectionem Jesu Christi ita plenè de eò nos persuasos reddidit Deus, ut jam creditu sit facillimum. Ideoque dicit; Noli, quasi dubitans & hæsitabundus, in corde tuo dicere, quis ascendet in cælum? Hoc enim tantumdem est ac si Christum in cælum adscendisse neges.

7. Aut, quis descendet in sepulchrum, ut inde rursus in vitam immortalem excitetur? Hoc enim perinde est, ac si neges Christum è sepulchro in vitam rediisse.

8. Sed quid dicit? Non est necesse ut multas ac subtiles conquiras ratiocinationes quibus id probetur; quia coram vobis habetis evidentem illius demonstrationem, nempe in Jesu Christo, quem Deus vobis dedit pignus, quo vos certos reddit, quod id, quod in Christo capite inchoatum est, in vobis illius membris sit consummandum: idque per verbum fidei, quod vobis prædicamus, adeò evidenter est demonstratum, non aliter ac si Deus id cordibus vestris inscripsisset ut credatis, & ori vestro indidisset, ut id confiteamini: Et illud, unde tota obedientia Christiana dependet, adeò facile creditu, unicum est quod nunc requiritur, ut à Deo justificationem & salutem obtineatis.

9. Quia si ore tuo ingenuam edideris confessionem, quod Jesum agnoscas Dominum, teque illius profitearis discipulum, qui ex illius præscripto vitam instituere paratus es, & corde tuo credideris quod Deus ipsum suscitaverit ex mortuis, salutem obtinebis æternam.

10. Fide enim in Christum illiusque confessione justitiam & salutem consequimur: credimus autem corde, & confessionem edimus ore.

11. His accedit, quod cum olim Lex data fuit soli Israël, jam hæc justificationem consequendi ratio etiam gentibus sit communis, adeo ut quisquis in Christum credit futurus sit salvus.

12. Neque hic ulla est distinctio unde quis originem duxerit; quia jam non respicit Deus ad carnalem ex Abrahamo nativitatem, sed solam fidem: Idem enim est omnium hominum Deus, qui dona gratiæ suæ sine ullâ distinctione personarum largâ manu effundit in omnes qui invocant nomen ipsius.

13. Adeo ut nunc jure meritò idem dicere liceat, quod olim per Prophetam dictum fuit: Quisquis nomen Domini invocaverit salvus erit: quod nunc ad omnes homines, ex quâcunque gente oriundos, modò Christum agnoscant Dominum, & illi se totos subjiciant, extendi debet.

14. Ut autem omnes Deum invocare possint, necessarium est ut omnia sine quibus fieri nequit ut Deus invocetur, ipsis administrentur. Non possunt autem Deum invocare, nisi in eum credant: non possunt in illum

credere, nisi de eo audiverint, atque ita cognitionem illius sint adepti: Non possunt autem de eo audire, nisi sint qui ipsum illis prædicent.

15. Non possunt prædicare, nisi à Deo ad prædicandum mittantur, & divinæ voluntatis hætenus hominibus ignotæ, quæque tota à puro beneplacito divino dependet, cognitione divinitus sint instructi. Ideoque & Deus præcones misit in totum terrarum orbem, qui omnibus benignam hanc Dei gratiam annuntiarunt; adeò ut ipsis applicari possit, quod apud Prophetas scriptum exstat; quam gratus est adventus eorum, qui fælicitatem & salutem annuntiant?

16. Attamen præcones hi, summum Dei beneficium annuntiantes, quosque propterea oportuit à totâ gente Judæâ pronis animis esse exceptos, à maximâ Judæorum parte sunt rejecti: Non enim omnes Evangelio obediverunt, sed plurimi illorum id recipere noluerunt: atque ita nunc simile quid evenit illi, quod Esaïas suis temporibus evenisse conqueritur, quodque Messîæ temporibus eventurum prædixit, vix ullum fuisse, qui prædicationi ipsius fidem adhibuerit.

17. Cum itaque fides sit ex auditu, auditus autem per verbum Dei, manifestum est, verbum Dei, seu Evangelium, omnibus debuisse annuntiari, ut omnes ad fidem adduci possent.

18. Nec prætexere possunt Judæi, verbum Evangelii à se non esse auditum: Nam quod David de coelis, eorum pulcherrimâ structurâ, & ordinato cursu dixit, per quæ luculentissimum divinæ majestati præbetur testimonium, id multò potiori jure applicari potest Evangelii præconibus, quod prædicationem suam ad fines usque terræ propagarunt.

19. Dico itaque: An Israël ullum potest habere prætextum Evangelium rejiciendi, quia illud etiam ad gentes propagatum est? Nequaquam. Deus enim gentium credentium exemplo eos ad æmulationem provocare vult. Quod & olim Deum circa populum suum fecisse, quando rebellis fuit ac refractarius, si animum volunt advertere, ex Mose aliisque Prophetis cognoscere possunt. Cum enim omnium Dei beneficiorum obliti, eo relicto ad idolorum cultum defecissent, atque hac suâ impietate Deum ad zelotypiam provocassent, Deus per Moysen ita eos alloquitur: Quia me dereliquistis, ego etiam quasi jure talionis vos derelinquam, & gentem, hætenus legis meæ ignaram, ac protectione meâ destitutam, vocabo ut sit gens mea, cui voluntatem meam manifestabo: Ut vos ad æmulationem provocem, & dolore illo, quod vos rejectos, gentem verò illam in locum vestrum assumptam videritis, vos exstimulem, ut denuò me quæritis & colatis.

20. Esaïas autem majore cum libertate & apertius loquitur: Manifestavi me gentibus, quæ me ignorabant, deque me colendo nequaquam cogitabant: illæ autem me agnoverunt.

21. De Israëlè verò dicit: Omnia per quæ provocari poterant ut se ad me convertant maximo & diu continuato cum affectu populo meo exhibui, non aliter atque parentes, qui expansis brachiis infantes suos intimo cum affectu ad se invitant: Verum illi animo præfracto meam benevolentiam contemserunt, & licet nihil ultra ad ipsos ab impietate suâ convertendos à me expectari potuerit, nihilominus manserunt populus non credens & contradicens.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. *Fratres propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum pro Israël est ad salutem.*

Apostolus causam cur Judæi rejecti sint latius explicaturus, iterum declarat propensum suum erga illos, illorumque salutem animum. *Εὐδοκίας* propriè hic significat propensam voluntatem: ex illâ fluxit *δέησις*, seu precatio Apostoli pro salute Israëlitarum; ut depositâ suâ pertinaciâ in Christum credant, atque ita consequantur salutem æternam. Inde jam denuò concludo, Apostolum nec hic, nec in capite præcedente, agere de absolutâ Judæorum, seu maximæ Judæorum partis reprobatione à salute æternâ. Quia nullo modo consentaneum est Apostolo, ut frustraneas ad Deum preces fundat pro salute eorum, quos ipse novit irrevocabiler à salute æternâ à Deo esse rejectos: novit enim, se decretum Dei irritum nequaquam facere posse. Si dicas, votum tantum per *δέησις* designari: respondeo, nec convenire Apostolo, ut optet ac voveat irritum fieri decretum divinum, quod ad summæ gloriæ Dei manifestationem factum esse novit. Si dicas, votum id conceptum pro salute eorum, qui reprobati non sunt: Manifestè contradicis Apostolo, qui precatur pro illis qui à Deo reprobati sunt, qui, ut *vers. 3.* dicitur, *propriam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non fuerunt subiecti.* Nec est quod dicas, ex nostrâ sententiâ Apostolo etiam irritas & non consentaneas tribui preces: Quia Judæi jam, secundum nostram explicationem, à Deo propter suam incredulitatem rejecti erant. Sed verò ex hac precatatione liquet, Apostolum credidisse, non absolute ac irrevocabiler à Deo esse rejectos; sed sicut propter incredulitatem rejecti sunt, ita etiam per fidem, si eam amplectantur, posse denuò restitui: quod & *cap. XI. 23, 24.* &c. apertè satis affirmat. Atque ita rectè dolet eorum miseriam, quam sibi propriâ contumaciâ contraxerant; & precatur, ac vovet, ut fidem in Christum recipiant, atque ita in statum gratiæ, unâ cum omnibus credentibus restituantur.

Verf. 2. Rationem hujus suæ propensionis ac precatationis addit: *Testimonium enim illis do, quod zelum Dei habent, sed non secundum scientiam.* Zelus Dei hic est ardor ac vehemens affectus erga Legem Moysi, quam à Deo profectam sciebant, qui proinde tandem in Deum, ut Legis autorem terminabatur. Hic vehemens pro

Lege zelus passim Judæis tribuitur, etiam & multis eorum, qui jam in Christum credebant. *Act. XV. 1* &c. *XXI. 20.* & alibi. Hoc autem zelo pro Lege plurimi impediabantur, ne in Christum crederent: quia erat zelus *non secundum scientiam.* Zelus ergo erat brutus & improbandus: attamen aliquid illi inerat, quod excusationem adferebat: immediata enim perversitatis quæ zelo illi inerat causa non erat malitia, sed ignorantia: illa autem delicti gravitatem minuit. Ignorantia autem hæc, pro gravitate causæ unde oritur, vel magis vel minus est culpabilis: ea enim quæ hic ipsis tribuitur non fuit invincibilis, sed vincibilis, & latâ ipsorum culpâ contracta: viderant enim miracula Christi & Apostolorum ejus, quæ sufficientia erant missionis illorum divinæ documenta: sed inerat illis affectus vehemens & præjudicium cæcum pro Lege: gloria quâ Deus in legislatione faciem Moysi illustraverat, ita præoccupaverat eorum animos, ut Evangelium, quod Moysi Legi finem adferebat, respuerent; & præjudicio de æternâ Legis duratione præoccupatos impediabat ne divinitatem Evangelii agnoscerent, neque argumenta quibus illud nititur, examinarent & attentè considerarent: itaque cæco impetu pro Lege zelabantur. Quia ergo aliquid in illis erat, quod ad minuendum illorum peccatum faciebat, vota illius erant pro illorum salute.

Verf. 3. *Ignorantes enim Dei justitiam, & propriam justitiam quærentes statuere, justitiæ Dei non fuerunt subiecti.* Hæc verba non ita accipienda sunt, quasi explicantia causam ignorantiae ipsorum; sed demonstrantia, quod zelus ipsorum fuerit non secundum scientiam. Quia hic *justitiam Dei* opponit *proprie justitiæ*, quid per utramque intelligat ante omnia explicandum est. *Justitia Dei* est justitia quam Deus nunc exigit ut ab ipso justificemur; seu modus justificationem obtinendi quem Deus præscripsit, & qui solus Deo placet; quem Deus in Evangelio patefecit, nempe, per fidem in Jesum Christum, obedientiamque ex fide; quam totâ hac epistolâ fusiùs exposuit. Hoc eodem sensu locutio hæc legitur *cap. III. 21, 22.* Hanc dicit eos ignorare. Non quod prorsus eam ignoraverint, revelata enim ipsis erat per Apostolos; sed quod eam non receperint, ac pro divinâ ac Deo gratâ non agnoverint: Phrasi Sacris Scriptoribus usitatâ, quâ scientia, quæ in solâ theoriâ

riâ consistit, & effectum ad quod destinata est non producit, censetur ac si nulla planè esset: hinc est, quod qui voluntatem Dei cognitam habent, eam autem non ut divinam recipiunt, nec ei obtemperant, Deum, aut voluntatem ejus *non nosse* dicantur, 1 Sam. II. 12. Jerem. II. 8. IX. 3, 6. Ose. V. 4. & alibi. Eodem sensu, quo hominibus *non revelatum* dicitur, quod homines non receperunt: Esa. LIII. 1. & *occultum*, quod cum scire possent, propriâ suâ culpâ ignorant, Luc. XIX. 42. Hinc liquet, ignorantiam illam fuisse planè culpabilem; sive ea ortum habuerit ex negligentia & inadvertentia, sive ex præjudicio ac vehementi quodam affectu, sive ex pravâ quâdam animi dispositione ac malitiâ, quâ præoccupati in animum suum inducere noluerunt, Christum Jesum esse promissum illum per Prophetas Messiam, & unicum salutis obtinendæ magistrum, ideoque etiam viam justificationem à Deo obtinendi ab ipso ejusque Apostolis præscriptam agnoscere noluerunt. Licet autem hæc inobedientia gravis ipsos coram Deo culpæ reos fecerit; tamen quia aliqua illi inerat ignorantia, aliquatenus id eorum culpam minuit; non enim videntur de divinitate doctrinæ Christi fuisse convicti, & nihilominus eum rejecisse. Et hæc videtur causa fuisse, quod Apostolus ex intimo cordis affectu preces pro illorum salute fuderit.

Huic justitiæ Dei opponit *propriam* Judæorum justitiam. Quoniam diximus, per *justitiam Dei* intelligi justitiam quæ Deo placet, seu modum justitiam vel justificationem consequendi quem Deus præscripsit: sequitur, ut oppositio sit bona, per *justitiam propriam* hic significari justitiam, seu modum justificationem obtinendi, qui Judæis placebat, & per quem ipsi justificari cupiebant. Non itaque *propria justitia* hic est justitia inhærens, seu quam ipse homo præstat obsequendo Legi Dei; oppositè ad justitiam externam, quam Christus pro eo præstitit, quæque ipsi per fidem imputatur: nam & ipsa fides, quæ tanquam actus obedientiæ ab homine præstatur, & opera obedientiæ ex fide orta & per fidem producta, placent Deo, & sunt conditio à Deo requisita ut homo justificationem consequatur. Justitia autem illa quam Judæis tribuit rectè illorum *propria* vocatur; quia ipsi illam sibi eligeabant; non autem erat ea quæ Deo placebat. Licet enim Legem à Deo acceperant, quia tamen Deus post Christi adventum & annuntiationem Evangelii Legem cessare voluit, hominesque justificare non ex operibus Legis, sed ex fide in Christum; manifestum est, Judæos, qui nihilominus ex operibus Legis justificari volebant, sibi

ipsis modum justificationem consequendi elegisse, de quo Deus testatus erat, quod per eum homo non esset justificandus. Præterea, justificationem potissimum quærebant per externa opera Legis, circumcisionem, aliasque ceremonias, de quibus Deus etiam olim per Prophetas testatus fuerat, quod sibi non placerent, Esa. LVIII. 3. & 5. LXVI. 3, 4. & alibi pluribus in locis, & Apostolus Rom. II. 28, 29. Itaque illa justitia, quia præter voluntatem Dei Judæi eam sibi elegerant, rectè vocatur ipsorum *propria*, seu ab ipsis excogitata justitia. Quo sensu 2 Pet. I. 20. *propria explicatio* significat explicationem quam quis ex proprio cerebro facit, oppositè ad explicationem quæ fit per Spiritum Dei Sanctum, quo inspirati sancti homines olim prophetias ediderunt. Sic Phil. III. 9. Apostolus suam justitiam, quam habebat ex Lege, opponit justitiæ Christi, quam consequabatur per fidem in Christum, quam Deus constituit conditionem obtinendi justificationem. Sic opera quæ Pharizæi ipsi præter legem & voluntatem divinam excogitaverant, & observanda urgebant, *ipsorum opera* vocantur, Matth. XXIII. 3, 4.

Hanc justitiam quærebant *statuere*, ut nimirum illa obtineret, & homines per eam justificarentur, tanquam modum justificationis à Deo præscriptum. Fuitque hæc opinio ita altè animis ipsorum infixæ, ut & plurimi ex Judæis, etiam ad fidem in Christum conversi, Moſen Christo conjungi voluerint, quasi fides in Christum ad justificationem non sufficeret, sed unâ requirerentur opera Legis. Quibus Apostolus Paulus, acer libertatis Christianæ vindex, animosè se in Actis & Epistolis passim opposuit.

Dum autem eam statuere quærebant *justitiæ Dei non fuerunt subjeſti*. Vox *ὑπετάγησαν* in Græco legitur in conjugatione passivâ, sed, ut rectè observat Beza, accipienda est in formâ Hithpahel, ut significet, seipsos non subjecerunt: hoc est, legem fidei, quam Deus nunc in Evangelico proponit, & per Apostolos prædicari fecit, tanquam conditionem & medium per quod Deus nos justificare velit, non receperunt. Hæc itaque ignorantia fuit causa incredulitatis ipsorum.

Verſ. 4. *Finis enim Legis est Christus in justitiam omni credenti*. *Finis* vel est extremum in quo res terminatur: vel est scopus in quem respicit. Posteriore sensu à plerisque interpretibus hic accipitur: Et omnino concedendum est varia in Lege esse, præsertim ceremoniali, quæ Christum adumbrant, ac proinde Christum respiciunt: Quin & ipsa circumcisio propter

pter Christum instituta videtur: præscripsit enim illam Deus Abrahamo quando illi promisit semen, quod mysticè designabat Christum, *Gal. III. 16.* & in signum fæderis illius instituit circumcisionem, eamque severâ comminatione sancivit, ut anima illius, quicumque circumcissus non esset, è populo excinderetur; ne illa ullo unquam tempore intermitteretur: ut sic per illud signum, quod nullâ arte deleri poterat, & aliis superadditis ritibus externis, familia Abrahami distingueretur tanquam pariete intergerino, ut est *Eph. II. 14.* ab omnibus totius mundi gentibus & nationibus: atque ita constaret, Christum promissum illud semen, ex eâ familiâ, cui promissus erat, fuisse ortum. Sed verò sic non videntur hæc aptè connecti cum sequentibus, ubi Apostolus rationem dat cur Christus sit finis Legis cuivis credenti in justitiam; nempe, quod ratio justificationis per Legem sit ex operibus, per Christum autem, ex fide. Quare alii addunt, finem Legis fuisse Christum, quatenus Lex rigidè observationem sui urgens, & homini in gravia peccata lapsò nullum remissionem illorum consequendi medium ostendens, sed eum accusans & condemnationis reum arguens, peccatorem adigit, ut in Christo salutem suam quærat, qui non tantum morte suâ remissionem peccatorum procuravit, sed & pro ipso justè vixit; ut sic peccator quod sibi deest in Christo reperiatur; & Lex ipsum adigat, ad justitiam illam Christi perfectam, quam pro ipso præstitit, fide apprehendendam. Sed præterquam quod antea sententiam illam, ut Scripturâ nusquam expressam, imò illi directè adversam, fusè refutavimus, obscurior est illa collectio, quam ut credi debeat Apostolum hoc sensu voluisse docere, Legis scopum fuisse Christum.

Quare malumus per *finem* hic intelligere terminum, in quo Lex desinit. Idque etiam sequitur admissâ priorè explicatione: Si enim Christus sit scopus Legis, & per varias Legis ceremonias adumbratus; necesse est, ut adveniente Christo cesset Lex; sicut ad præsentiam corporis seu rei adumbratæ cessat umbra per quam adumbrata fuit: Tum si per finem terminum intelligamus, omnia optimè tam cum antecedentibus quam sequentibus coherent. Nam rectè infertur, Judæorum, qui ex operibus Legis justificari volebant, zelum non esse secundum scientiam: quia postquam Christus manifestatus est, finis Legis advenit, Deusque Legem cessare voluit, ac proinde nemo ex Legis operibus justificari potest. Et ratio justificandi diversa ex Lege, & ex fide in Christum quam præscribit Evangelium, evidentissi-

mè ostendit, præsentem Christo Legis finem adesse. Et hoc sensu etiam *Gal. III. 24.* *Lex pædagogus* fuisse dici videtur ad Christum: quia nimirum Judæi sub Legis disciplinâ fuerunt, donec advenit Christus; perinde uti pueri sunt sub pædago, donec ad adultiorem ætatem pervenerint; quam ubi attigerunt sponte desinit officium pædagogi. Per Christum autem, uti & aliis in locis, intelligitur quicquid in Christo est, non tantum quæ fecit, & passus est; sed tota ejus doctrina, cum omnibus ipsius beneficiis: uti *Coloss. II. 2, 3.* & alibi: perinde uti per *Mosè* sæpe Lex Moisi significatur. Sensus ergo est: Cum prædicatus est Christus, seu Evangelium Christi, in quo omnibus credentibus, non Judæis tantum, sed & gentibus, sine ullo carnalis originis discrimine, promittitur justitia, seu remissio peccatorum & vita æterna, tum Lex desit, neque amplius locum habere potuit. Quia itaque Judæi justitiam ex operibus Legis statuere cupiunt, manifestum est illorum zelum, quo pro Lege feruntur, non esse secundum scientiam.

Finem autem Legis advenisse cum Christus prædicatus est in justitiam omni credenti, duobus argumentis Apostolus probat: Primò, quia diversa admodum est ratio justificandi per Legem præscripta, & per Evangelium revelata. Deinde, quia hæc justificandi ratio non est peculiaris solis Judæis, sed & gentibus per totum terrarum orbem dispersis communis. Utrumque ita ostendit:

Verf. 5. *Moses enim describit justitiam quæ [est] ex Lege: Quod qui præstiterit ea, vivet in illis.*

Alium longè modum justificationem obtinendi per Legem esse dicit, quam per Evangelium. *Moses enim*, hoc est, Lex ministerio Moisi lata, promittit vitam, secundum literam fælicem in hac terrâ, sed sensu mystico æternam, per omnia Legem exactè præstanti. Locus *Levit. XVIII. 5.* ad quem hic respicitur, non tantum agit de præceptis divinis, sed etiam de judiciis, quibus propriè lex civilis designatur; itaque directè vita fælix in terrâ Canaan hic promittitur: attamen illis etiam sensu mystico vitam æternam fuisse comprehensam, docet Servator *Matth. XIX. 17.* Obedientiam autem hanc debere esse perfectam, neque ullius præcepti violatione interruptam, evincit *Deut. XXVII. 26.* Unde liquet, modum illum justificationem consequendi esse summè difficilem, & homini peccatori impossibilem.

Verf. 6, 7. Illi opponit modum justificationem consequendi ex fide, qui Evangelio continetur. Utitur in hujus justificatione

stitiæ descriptione verbis Moſis *Deut. XXX. 11, 12. & ſeqq.* Non autem mens Apoſtoli eſt, quod Moſes hunc juſtificandi modum qui eſt ex fide, deſcripſerit. Non enim Moſes in his verbis alium juſtificandi modum tradit, quam alibi: Neque ibi propriè agit de facilitate implendi Legem, ſed illius cognitionem conſequendi. Alio longè ſenſu Paulus verba Moſis allegat: Ea nempe quæ Moſes dixerat de Lege applicat Evangelio, & rationi conſequendi juſtificationem ex fide, quæ comparata cum ratione conſequendi juſtificationem ex operibus Legis, facilis eſt ac plana. Non ut oſtendat, à Moſe duplicem hunc juſtificationem obtinendæ modum deſcribi; nec etiam, verbis Moſis typum contineri doctrinæ, de juſtificatione quam ipſe nunc tradit: nullus enim in verbis his eſt typus: ſed tantum, rationem juſtificationis obtinendæ per fidem, talem eſſe, ut verbis, quibus olim Moſes uſus eſt, optimè & accommodatiſſimè deſcribi poſſit. Quod apparebit ſi caput *Deut. XXX.* cum his Apoſtoli verbis conferamus. Moſes dicit, non difficilem acquiſitu eſſe Iſraëli cognitionem Legis, quia non longè ab ipſis eſſet remota, adeò ut neceſſe ſit è longinquo ejus cognitionem petere, non aliter ac ſi in cælum adſcendendum, aut ultra mare abeundum ſit, ut illius cognitio acquiratur: ſed Deum eam ipſis dediffe, ut ea penes ipſos ſit, ipſique plenam ejus cognitionem habeant. Apoſtolus hæc Moſis verba ſuo inſtituto applicans, per illa oſtendit, non eſſe difficilem viam illam quam Deus nunc præſcripſit, ut juſtificationem conſequamur: quia hoc unum requiritur, ut credamus, hominem, poſtquam mortuus eſt, ruruſ in vitam revocandum, & in cælos aſſumendum, ut ibi æternum glorioſè cum Deo vivat: Illa enim fides ſi ſit ſolida & intus animo hominis perſuaſa, promptam ac integram, qualem Deus in Evangelio poſtulat, obedientiam producet, *1 Joan. III. 3. V. 4.* Atqui hoc credere non eſt difficile. Quia licet ſi in ſe ſpectetur, difficillimum ſit credere, hominem poſtquam mortuus eſt, ejusque cadaver in pulverem reſolutum, denuò in vitam æternam ac glorioſam reſurrecturum: id tamen nobis qui in Chriſtum credimus difficile non eſt: quia Deus nos de hac reſurrectione ac gloriâ perſuaſos reddidit per reſurrectionem Chriſti & ejus exaltationem in cælo, adeo quidem, ut ſi quis neget, aut in dubium vocet, hominem Chriſto credentem reſurrecturum, tantumdem faciat, ac ſi Chriſtum in cælum adſcendiſſe, & è mortuis reſurrexiſſe neget. Atqui hoc adeò clarum eſt & maniſeſtum, perinde ac ſi Deus id cordibus noſtris inſcripſiſſet ut credere-

mus, & ori noſtro id indidiſſet, ut confiteremur. Hic ſenſus, ſi propius verba Apoſtoli expendamus, per ſe maniſeſtus erit.

Ne dicas in corde tuo: Quis adſcendet in cælum. Hæc ſunt verba quæ conveniunt homini de aſcenſione ſuâ in cælum dubitanti: quaſi dicat: noli dubitare hominem in cælum adſcenſurum. *Hoc eſt Chriſtum deducere.* Hoc enim tantumdem eſt, ac ſi neges Chriſtum in cælum adſcendiſſe: quia Chriſtus eò adſcendit, ut nos de noſtrâ aſcenſione certos reddat, *Joan. XIV. 2, 3.* Hinc *Hebr. VI. 20.* dicitur, quod Chriſtus *intra interiora velaminis*, per quæ cælum ſupremum designatur, tanquam præcurſor introiverit. *Aut quis deſcendet in abyſſum?* Abyſſus hic ſignificat ſepulchrum. *LXX.* habent apud Moſen, *πέραν τῆς θαλάσσης*, *ultra mare*, ut inde Legem divinam petas. Sed quia *ἀβύσσος* ſignificat omne quod profundum eſt, quod mari magno rectè applicatur; Apoſtolus eâ voce uti maluit, ut per eam denotare poſſet ſepulchrum. Sensus Apoſtoli eſt: noli quaſi dubius & anxius dicere; quis deſcendet in ſepulchrum, & inde ruruſ reviviſcet? Hoc enim perinde eſt atque negare Chriſtum è ſepulchro ac morte in vitam rediſſe: Quia ſuâ reſurrectione non tantum totam ſuam doctrinam confirmavit, ut eſt *Joan. II. 18.* ſed & per eam ſpeciatiim nos de noſtrâ futurâ reſurrectione in vitam æternam perſuaſos reddidit: *Rom. VIII. 11. 1 Theſſ. IV. 14.* & potiſſimum *1 Cor. XV. 12. & ſeqq.* Itaque Paulus eatenus convenit cum ſenſu Moſis, quod uterque rem difficilem voluit exprimere, quæ utrâque generali ſignificatione vocis *ἀβύσσος* comprehendere poſſet.

Verſ. 8. Sed quid dicit? Prope te verbum eſt in ore tuo & in corde tuo, hoc eſt verbum fidei quod prædicamus. Quaſi dicat: Non eſt neceſſe ut multæ & ſubtiles conquirantur rationes ad id probandum: Coram vobis habetis evidentem illius demonstrationem, nempe in Jeſu Chriſto, quem Deus vobis dedit tanquam pignus, ut certi ſitis, quemadmodum ipſe ex morte reſurrexit, etiam vos reſurrecturos. Quia igitur hoc adeò evidens eſt exemplo Chriſti, quem per nos vobis prædicari curat, tantumdem id eſt ac ſi illud cordibus veſtris inſcripſiſſet ad credendum, & ori veſtro indidiſſet ad confitendum. Quod unicum nunc requiritur, ut juſtificationem & ſalutem obtineatis.

Verſ. 9. Quia ſi confitearis ore tuo Dominum Jeſum, & in corde tuo credideris, quod Deus eum excitavit ex mortuis, ſervaberis. Ore confiteri Dominum Jeſum, eſt publicam edere confeſſionem & apertè coram hominibus profiteri, quod agnoſcas Jeſum

Jesum esse Dominum, teque ejus discipulum, qui te legibus ipsius subicere paratus es. Quæ confessio, præsertim temporibus persecutionis, qualia tunc erant, fieri vix potest, nisi ab eo qui ex animo credit Jesum esse Dominum, ejusque præceptis ex animo parere proposuerit. Ideoque addit, & ex corde tuo credideris, quod Deus ipsum excitaverit ex mortuis, salvus eris. Quia ex illius articuli fide dependet salus æterna. Resurrectio quippe Christi est totius doctrinæ Christi confirmatio: *Matth. XII. 41, 42. Joan. II. 18, 19. &c. Rom. I. 4.* Ea autem præcepta Christi observanti promittit resurrectionem & vitam æternam: Et speciatim est confirmatio, quod & omnes quicumque in Christum credunt sint resurrecturi, ut est *1 Cor. XV. 12. & seqq.* Ac proinde, qui credit Deum suscitasse Christum, eo ipso credit & se, qui se Christi discipulum profitetur, & corde credit quod ore confitetur, esse suscitandum: Et hoc credens, etiam fide illâ excitatur ad Christo obediendum. Hoc ergo unum vere ac sincerè credere, sufficit ut salvus fias.

Verf. 10. Corde enim creditur ad justitiam, ore autem confessio fit ad salutem. Quia dixit Deum verbum hoc in corde & in ore nostro posuisse, conjunxit fidem cum confessione, illiusque hic rationem reddit, nempe, quod fides quâ justificamur fiat corde, & confessio quâ servamur fiat ore. Non quod hi sint duo distincti effectus, justificatio effectus fidei, & salus confessionis: nam sicut per fidem justificamur, ita & servamur; sed tantum indicare voluit. nos corde credere, & ore confiteri.

Verf. 11. Jam porrò transit ad secundum argumentum, quo probet, finem Legis esse Christum: quia hæc justificationem obtinendi ratio omnibus hominibus est communis, & non solis Judæis peculiaris: Quia aliud nihil præter hanc fidem requiritur ad salutem; ac proinde quicumque hanc habet salvus est futurus: quod probat adducto loco ex *Esa. XXVIII. 16. quisquis credit in eum, non pudebit.* Quem etiam in fine *cap. IX.* allegaverat; ubi etiam ostendimus ea paulò aliter in textu Hebræo legi, quam hic citantur. Verbis autem his, quæ Apostolus ad institutum suum accommodat, significare voluit, non tantum Judæos, sed & omnes, cujuscunque sint nationis ac gentis, si in Christum credant, salvos fore: Ideoque cum dixit. *Si confitearis ore tuo Dominum Jesum, & corde credideris, &c.* id se intelligere, de quovis credente: quod distinctius hoc versiculo explicat, & more suo, verbis Scripturæ ad sensum suum accommodatis, licet

apud Prophetam alio in negotio usurpatis, exprimit.

Verf. 12, 13. Hanc ejus esse mentem docent sequentia: *Non est enim distinctio Judæi & Græci.* Non respicit nunc Deus ad carnalem generationem, utrum quis secundum carnem ex Abrahamo originem habeat, vel aliunde; sola fides hominem commendat Deo, ideoque Deus omnibus sine discrimine fidem in Christum annuntiari curat, & credentes in salvandorum numerum transcribit: *Gal. III. 28. Coloss. III. 11.* Nam idem est Dominus omnium, dives in omnes qui ipsum invocant. Sive per Dominum intelligamus Deum Patrem, sive Filium ejus J. Christum, sive Deum Patrem in Christo, res eodem redit, ac idem est sensus. Idem est Dominus omnium hominum, donaque gratiæ suæ largâ manu effundit in omnes qui invocant nomen ipsius; neque hic ulla est personarum distinctio. Invocare hic significare potest totum cultum divinum: quia ut quis ritè Deum invocet, necesse est non tantum ut eum credat esse, sed & illi fidat, attributaque illius, quibus fiducia in ipsum nititur, agnoscat, pius sit, præceptaque ejus observet, ut preces suæ exaudiantur; ita ut hac tanquam eximiâ parte totus cultus Dei comprehendatur. Addi potest & altera significatio: qui ipsum, seu nomen ejus, invocant, hoc est, qui de nomine ejus vocantur, & se Christianos profitentur; atque in illâ professione ritè ipsum invocant. Quo sensu legitur *1 Pet. I. 17. & Genes. XLVIII. 19.* Et hic per accommodationem applicat verba Joëlis, *cap. II. 32.* quasi dicat: jure meritò nunc idem posse dici, quod olim Joël dixit, quod quisquis nomen Domini invocaverit, salvus sit futurus; & hoc nunc ad omnes homines, qualescunque & ex quâcunque gente oriundos, modò Christum agnoscant Dominum, illiusque cultui totos se tradant, extendi debeat.

Quoniam dixit, quod quicumque nomen Domini invocaverit sit futurus salvus, inde concludit, omnia quæ necessaria sunt ut nomen Domini invocari possit, etiam omnibus hominibus, Judæis non tantum, sed & gentibus administrari debuisse, eaque etiam omnia Judæis à Deo esse concessa; ac proinde, si non invocent Dominum, nec credant, & consequenter salute excludantur, culpam non esse penes Deum, qui ipsis non subministraverit media ad credendum necessaria; sed penes ipsos, qui ea respuerint. Omnia autem hæc necessariò administrari debuisse, ac proinde & gentibus, quod Judæi indignè ferebant, Evangelium legitime & rectè ab Apostolis esse prædicatum, ostendit omnium enumeratione; quorum

singulorum necessitatem probat, utens argumentatione, in quâ per modum interrogationis procedit, ad ostendendam summam rei evidentiam.

Verf. 14. *Quomodo igitur invocabunt, in quem non crediderunt?* Sensus est: Non possunt invocare eum in quem non crediderunt: Invocationis enim fundamentum est fides, seu fiducia exauditionis. Impotentem enim & immisericordem qui exorari non posse creditur nemo invocabit. *Quomodo credent ei quem non audiverunt?* Vel, quomodo credent ubi non audiverunt? Agitur de fide eorum, quæ in Evangelio credenda proponuntur, de modo nimirum justificationem obtinendi apud Deum: ille enim sicut dependet ab arbitrio divino, ita non potest cognosci, nisi eum Deus revelet, & annuntiari curet, eaque annuntiatio ab illis, qui eam fide recipere debent, audita sit. *Quomodo autem audient sine prædicante?* Id est, non possunt audire nisi sint qui ipsis prædicent.

Verf. 15. *Quomodo autem prædicabunt nisi missi sint?* Ex præcedentibus liquet, horum verborum sensum non esse, ut quis jus & auctoritatem habeat in Ecclesiâ docendi, requiri ut ab Ecclesiâ, seu ejus præfectis, missus sit & auctoritas docendi ipsi imposita: Sed, neminem posse prædicare, nimirum doctrinam hæcenus hominibus ignotam, & quæ tota à beneplacito divino dependet, nisi à Deo mittatur, & illius cognitione divinitus instructus sit. Inde colligit, necessitatem prædicationis Evangelii, tam inter gentes quam Judæos; neque habere Judæos ullam indignandi causam, quod & gentibus per Apostolos fides prædicata sit ut justificentur.

Addit autem hæc omnia Judæis à Deo esse concessa: Apostolos nimirum ad ipsos esse missos, adeò ut nullam causam suæ infidelitati prætexere possint: quod probat allatis verbis ex *Es. LII. 7.* & *Nah. I. 15.* Potuisset proferre missionem ipsius Christi, *Matth. XXVIII. 18, 19.* *Marc. XVI. 15, 16.* Quæ verba primo sensu respiciunt Judæos, inter omnes gentes per totum terrarum orbem dispersos; ita tamen, ut & comprehendant omnes gentes: sed quia ipsi res erat cum Judæis, maluit allegare verba Prophetarum, quæ per accommodationem instituto suo applicat: quibus indicare voluit, ad ipsos esse missos à Deo præcones, qui ipsis benignam Dei gratiam annuntiarunt; adeò ut meritò ipsis applicari possit, quod apud *Esaïam* & *Nahum* legitur, ubi cum Deus populo spem liberationis è captivitate Babylonicâ facere cuperet, dicitur, præconum illorum, quos Deus tunc misit ad Judæos ut ipsis pacem, id est, latum instantis libe-

rationis nuntium adferrent, *pedes esse speciosos*, id est, adventum ipsorum longè esse gratissimum. Id accommodat Apostolus prædicatoribus Evangelii, quorum adventum, utpote qui longè majus beneficium, & prius illud infinitis modis excedens, annuntiabant, oportebat esse longè gratissimum, majorique quam priorum illorum in pretio esse habendum.

Verf. 16. Quod autem Judæi illis non crediderint, culpam ait esse penes illos ipsos, qui tam lætum nuntium, quod propriis animis recipere debuissent, rejecerunt. *Sed non omnes obediverunt Evangelio.* Hoc est: multi ipsorum Evangelium noluerunt recipere. Fides hic vocatur obedientia, quia ipsa est obedientia, & non recipitur nisi ab animo docili, qui consideratis argumentis, quæ viro cordato ac salutis suæ studioso ad eliciendum assensum sufficiunt, se totum Deo in obsequium tradit, & voluntatem applicat ad assensum, adeò ut argumentis illis acquiescat, neque ulterius quicquam desideret. Hinc qui credunt, dicuntur *venire velle*; qui non credunt, *venire nolle.* *Joan. V. 40.* *Matth. XXIII. 37.* Et sicut ipsa fides est actus obedientiæ, ita etiam obedientiam producit: *Joan. III. 36.* *Act. V. 32.* *Rom. I. 5.*

Ne verò cuipiam mirum videatur, Judæos verbum salutis, quod per se gratum est, ac proinde ultrò recipiendum, rejecisse, adducit verba *Esa. LIII. 1.* quibus ad suum institutum accommodatis hoc egregiè illustrat. *Esaïas enim dicit, Domine quis credidit auditui nostro?* Conqueritur in illis *Esaïas*, paucos fuisse, qui prædicationi ipsius, ad quam à Deo missus fuerat, autem præbuerint: Vel potius prædicat passionem & mortem Messiae, ac paucos è populo in ipsum credituros: quasi dicens, *quis credidit auditui nostro?* subintelligere voluerit, vix ullus. Ergo non mirum videri debet, si nunc simile quid eveniat illi, quod *Esaïas* sibi evenisse conqueritur: Aut, si eveniat illud, quod *Esaïas* temporibus Messiae eventurum prædixit.

Verf. 17. Hinc concludit: *Fides ergo [est] ex auditu, auditus autem per verbum Dei.* Hæc est conclusio deducta non ex verbis immediate præcedentibus; sed ex argumentatione quæ illa antecedit: Quoniam non possunt credere nisi audiant, nec audire quin sint qui prædicant; inde concludit, quod ergo fides sit ex auditu: Quibus non intendit indicare, quamnam propriè causa sit quæ fidem producit; sed quod fides esse nequeat sine auditu: ac proinde quando homo ad fidem est adducendus, necessarium sit, ut verbum Dei, quod credenda continet, ab ipso audiat: Illud autem audire nequeat, nisi sint qui

qui verbum illud prædicent. Atque ita rectè concludit, verbum Dei, seu Evangelium, quod est potentia Dei ad salutem omni credenti, omnibus necessariò debuisse annuntiari, ut ad fidem adduci possint: Et cum illud annuntiatum sit Judæis, nihil illis defuisse, quod ad credendum in Christum ulterius ab ipsis desiderari potuit.

Verf. 18. *Sed dico: an non audiverunt?* Hisce verbis, sive contineant objectionem, quam ex Judæorum personâ format Apostolus, sive objectionis præoccupacionem, ostendit, non posse prætexere Judæos, verbum Evangelii à se non esse auditum: quia Deus illud ubique & quaquaversum prædicari curavit; adeò ut nulla sit terræ regio, in quam Judæi dispersi sunt, quin illic ipsis Evangelium prædicari curaverit. Quod proponit verbis Davidis, *Psal. XIX. 5. Imò verò in omnem terram exivit sonus eorum*, &c. quæ non allegat, tanquam continentia vaticinium de Apostolorum prædicatione inter omnes gentes: sed, uti jam aliquoties observavimus, ea per accommodationem materiæ quam præ manibus habet applicat: Quasi dicat: Quod David de cælis dixit, quod pulcherrima illorum structura & cursus ordinatus omnibus hominibus luculentissimum præbeant testimonium divinæ majestati, adeò ut inde homines occasionem habeant eam agnoscendi; id multò potiori jure applicari potest præconibus illis, quos Deus ad prædicandum Evangelium misit, qui Evangelium omnibus gentibus prædicare jussi, illud ad fines usque terræ propagarunt.

Verf. 19. Hunc suum sermonem continuans clarius ostendit, quod Israël nullo modo prætexere possit ignorantiam, quasi nempe illud non sit genuinum verbum Dei, quod etiam ad gentes transfertur. Itaque quando dicit, *Numquid Israël non cognovit?* sensus est: Quod Israël nullum potuerit inde habere prætextum Evangelium rejiciendi, tanquam non divinum, quia illud etiam ad gentes propagatum est: quoniam si animum velint advertere, faciliè ex Mose, aliisque Prophetis cognoscere potuerint, Deum & antea, quando populus suus rebellis fuit, legique refractarius, voluntatem suam jussisse gentibus annuntiari, & comminatum esse se id facturum: ut ita per gentes populum suum ad æmulationem provocaret. Quod primò probat verbis Moysi: *Ego ad æmulationem vos provocabo per non gentem*, &c. Verba hæc exstant in celebri Cantico Moysi, *Deut. XXXII. 21.* ubi Deus commemoratis beneficiis Israël in deserto factis, turpem illorum refert idololatriam, quod relicto Deo vero ac patre suo, idola,

Deos non veros coluissent, atque ita Deum ad zelotypiam provocassent: comminatur itaque ipsis Deus, quod quasi jure talionis ipsos etiam ad æmulationem sit provocaturus: *Ego, inquit, ad æmulationem vos provocabo per non gentem. &c.* Quasi dicat: Quia vos me dereliquistis, & gratiam meam recipere recusatis, ego etiam vos derelinquam; & gentem, hætenus præceptorum meorum ignaram, & protectione meâ ac beneficentiâ destitutam, vocabo ut sit gens mea, illique aperiam voluntatem meam, atque eam in populum meum adsciscam: ut sic vos id videntes æmulatione excitemini, & dolore illo, quem exinde concipitis, quod vos rejectos videbitis, exstimulemini, ut me denuò quaratis, Deum vestrum agnoscatis, & reverenter colatis. Non mirum ergo si Deus nunc idem faciat: quoniam Judæi Evangelium rejiciunt, quod id transferat ad gentes, quæ antea populus Dei non fuerant, sed gens insipiens, seu ignara legis divinæ, *Psal. CXLVII. 20. Act. XIV. 16. XVII. 30. Eph. II. 12.* Ut id Judæi videntes, ad æmulationem excitentur, ut si ullæ adhuc in ipsis bonæ mentis reliquæ supersint, ad illud fide recipiendum, gratiamque divinam amplectendam permoveantur.

Verf. 20. Illis subjungit testimonium Esaïæ: *Esaïas autem audaciâ utitur*; hoc est, majore cum libertate, & apertius loquitur: *Inventus sum ab iis qui me non querebant*, &c. Exstant hæc verba *cap. LXV. 1.* Quibus testatur Deus se gentibus, quæ antea ipsum ignorabant, deque ipso colendo nequaquam cogitabant, se ipsum manifestasse; illas autem gratiam divinam recepisse, Deumque agnovisse. Idem nunc contigit. Gentes, quæ antea securè ambulabant in viis suis, & de quærendo vero Deo minimè cogitabant, nunc per Apostolos vocatæ sunt ad cognitionem Dei & Christi, & ad participationem omnium beneficiorum, quæ in Evangelio promittuntur: Et illæ hac summâ Dei benignitate, quæ ipsis nec expectantibus nec opinantibus obtigit, provocati, alacri animo ac promptâ obedientiâ hanc Dei gratiam receperunt.

Verf. 21. *Ad Israëllem verò*, id est, contra Israëllem, dicit: *Totâ die expandi manus meas ad populum non credentem & contradicentem.* Hic ab unâ parte declarat Deus summam suam erga Israëllem benevolentiam: quod sicut parentes brachiis expansis infantes suos intimo cum affectu ad se invitant, seque ad eos amplectendos paratissimos ostendunt: ita & ipse maximo cum affectu omnia populo suo exhibuerit, quibus provocari poterant ut ad se convertantur: Eamque diu continuatam: quia

dicit, totâ diē expandi manus meas. Et ab alterâ parte, summam Israël's erga tantam Dei benignitatem contumaciam: quia illi nihilominus manserunt populus non credens & contradicens. Idem nunc evenit. Cum contra potius, gentium creden-

tium exemplo ad æmulationem deberent provocari, eorumque fide excitari ad imitationem; ne regnum calorū, sibi primò ac præcipuè destinatum, à se auferatur, atque totum ad gentes transferatur.

CAPUT XI.

1. **D**ico ergo: Numquid Deus rejecit populum suum? Absit: nam & ego sum Israëlita, ex semine Abrahami de tribu Benjamin.

2. Non abjecit Deus populum suum quem prænovit. An nescitis in Eliâ quid dicat Scriptura, quomodo interpellat Deum adversus Israël? dicens:

3. Domine Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.

4. Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curvaverunt genua coram Baal.

5. Sic ergo & in hoc tempore reliquæ secundum electionem gratiæ factæ sunt.

6. Quod si per gratiam, jam non ex operibus: alioqui gratia jam non est gratia. Si verò ex operibus, jam non est gratia; alioquin opus jam non amplius est opus.

7. Quid ergo? Quod quærebat Israël hoc non est consecutus: electio autem consecuta est, reliqui verò indurati sunt.

8. Sicut scriptum est: Dedit illis Deus spiritum soporis, oculos ut non videant, & aures ut non audiant, usque in hodiernum diem.

9. Et David dicit: Fiat mensa eorum in loqueum, & intendiculum, & in scandalum, & in retributionem illis:

10. Obscurentur oculi eorum ne videant, & dorsum eorum semper incurva.

11. Dico ergo: Num offenderunt ut caderent? Absit. Sed per eorum ruinam salus [est] gentibus, ut illi ad æmulationem provocentur.

12. Quod si ruina ipsorum est opulentia mundi, & diminutio ipsorum opulentia gentium, quantò magis plenitudo eorum?

13. Vobis enim dico gentibus, quatenus quidem ego sum gentium Apostolus: ministerium meum honorifico,

14. Si quomodo ad æmulationem provocem carnem meam, & salvos faciam aliquos ex illis.

15. Nam si abjectio eorum est reconciliatio mundi; quæ assumptio, nisi vita ex mortuis?

16. Si verò primitiæ sanctæ [sunt,] & massa, & si radix sancta, etiam rami.

17. Si autem quidam ex ramis defracli sunt, tu verò oleaster existens insertus es in illis, & particeps radicis & pinguedinis oleæ factus es;

18. Ne gloriare adversus ramos: Si verò gloriaris, non tu radicem portas, sed radix te.

19. Dices igitur: defracli sunt rami, ut ego inserar.

20. Rectò: per incredulitatem defracli sunt: tu verò per fidem stas: ne effertor animo, sed time.

21. Si enim Deus ramis naturalibus non pepercit, [vide] ne & tibi non parcat.

22. Vide igitur benignitatem ac severitatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt severitatem: in te verò benignitatem, si permanseris in benignitate; alioqui & tu excideris.

23. Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: Potest enim Deus eos rursus inserere.

24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oleam; quantò magis illi qui naturales sunt inserentur propriæ oleæ?

25. Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis apud vos ipsos sapientes, quod durities ex parte contigit Israël, donec plenitudo gentium intraverit:

26. Et sic omnis Israël salvus fiet; sicut scriptum est: Veniet ex Sion liberator, & avertet impietatem à Jacob.

27. Et hoc [erit] illis à me fœdus, quando abstulero peccata eorum.

28. Secundum Evangelium quidem inimici propter vos; secundum electionem verò dilecti propter patres.

29. Sine pœnitentiâ enim [sunt] dona & vocatio Dei.

30. Sicut enim & vos aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis per ipsorum incredulitatem.

31. Sic & isti nunc non crediderunt per vestram misericordiam, ut & ipsi misericordiam consequantur.

32. Conclussit enim Deus omnes in incredulitate, ut omnium misereatur.

33. O profundas divitias sapientiæ & cognitionis Dei! quam inscrutabilia [sunt] judicia ejus, & impervestigabiles viæ ejus!

34. Nam quis cognovit mentem Domini? aut quis ei fuit consiliarius?

35. Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ipsi?

36. Quia ex ipso, & per ipsum, & in ipsum [sunt] omnia. Ipsi gloria in sæculum. Amen.

P A R A P H R A S I S.

1. **Q**Uæret hic quispiam: An ergo Deus Judæos, quos speciali fædere sibi in populum elegit, ita prorsus abjecerit, ut populus illius amplius non sint? Absit. Licet enim primores, qui Christum noluerunt agnoscere, & maxima populi turba illorum exemplum secuta, è dignitate populi Dei rejecti sint; non tamen inde rectè colligitur, integrum populum, omnesque ac singulos in illo populo à Deo esse rejectos. Quod vel ex meo exemplo constat. Ego enim sum Israelita, ex semine Abraham, ex tribu Benjamin, quæ cum tribu Judâ in unum populum coaluit; quin & ego, cæco zelo, quo abreptus antehac Ecclesiam Christi graviter sum persecutus, me gratiâ Christi prorsus indignum reddidi; & tamen ad fidem in Christum conversus omnium peccatorum veniam obtinui, quin & ad munus Apostolatus gratiâ divinâ vocatus sum.

2. Non rejecit illos Deus, quos jam antea decrevit approbare, & pro populo suo agnoscere, cui peccatorum omnium remissionem ac vitam æternam largiri velit, credentes nimirum in Christum, quorum numerus non est exiguus. In memoriam revocate, quid Scriptura dicat de temporibus Eliæ, & quomodo ille contra Israelem coram Deo contendat.

3. Videns enim idololatriam passim in populo vigentem, ac veri Dei cultum extinctum, indeque concludens se solum veri Dei cultorem mansisse superstitem, in has ad Deum querelas erumpit: Domine Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt, ego sum relictus solus, & quærunt animam meam.

4. Sed quid dicit illi divinum responsum? Sunt in populo septem millia, seu magnus virorum numerus, qui Baali genua non flexerunt, quos propterea mihi tanquam reliquias servavi, & è persecutione Achabî & Jesabelis eripui, & porro eximam miseriis & cladibus quas toti populo impio ob idololatriam immissurus sum.

5. Similiter & hoc tempore illi, qui ex populo Israëlitico in Christum crediderunt, ex gratiâ à Deo electi sunt, ut sint populus cui vitam æternam daturus est, quos sibi ex integro Judæorum populo reservavit tanquam reliquias, quos sibi in peculiarem populum adscivit.

6. Si autem secundum gratiam censentur populus Dei, ergo non quia fuerunt observatores Legis: Lex enim perfectam exigit obedientiam, cui merces datur ex debito: talem autem obedientiam præstanti nulla gratia fieri potest: meritum enim & gratia se mutuò destruunt: si ergo censentur populus Dei ex gratiâ, non possunt censerî ex operum merito; si ex operum meritò, ergo non ex gratiâ; uno enim posito tollitur alterum.

7. Quid ergo ex his concludemus? Quod maxima populi Israëlitici pars, quæ per opera externa Legis, & per modum obedientiæ in Legge præscriptum, hoc est, ex operibus Legis justificationem quærunt, justitiam ac salutem quam quærebant non assecuti sunt; illi autem qui in Christum crediderunt, & propterea ex gratiâ à Deo sunt electi, eam assecuti sunt; reliqui verò per suam incredulitatem & inobedientiam se ipsos indurarunt, & ab Evangelio recipiendo magis magisque alieni redditi sunt.

8. Nunc itaque simile quid evenit cum eo, quod olim tempore Esaïæ & Davidis contigit, ut hodiernorum Judæorum malitia iisdem, quibus olim prophetæ illi malitiam hominum sui temporis descripserunt, verbis gra-

graphicè depingi possit: Quod planè abalienati sint à verâ ac salutari Dei cognitione, neque eam magis percipiant, quam homines alto sopore correpti, qui ita somno sunt gravati, ut licet nonnunquam excitentur, non tamen ita somnum prorsus excutiunt, ut quod ipsis dicitur percipiant: aut quibus ob vehementiam affectus, cui satisfacere unicè intendunt, stupor aliquis obrepit, qui eos ineptos reddit ad argumenta, affectui illi cohibendo accommodata, expendendum: & hinc factum, ut licet occasionem & facultatem cognoscendi habuerint, non tamen in hodiernum usque diem cognoverint; non aliter ac si oculos habuissent ad videndum, & tamen non viderint, & aures ad audiendum, & tamen non audiverint.

9. Similiter, quod David inimicis suis imprecatur, optimè incredulis Judæis nunc applicari potest: Quod nempe omnia gratiæ divinæ opera, quibus eorum salutem operari Deus intendebat, quoniam animos suos contra ea indurarunt, ipsorum culpâ ac malitiâ ipsis conversa sint in poenam ac summam miseriam, in laqueum, in tendiculam & scandalum, per quæ in exitium sunt præcipitati, & iusta ipsorum malitiæ facta est retributio.

10. Et quia verbum salutis animo obstinato rejecerunt, quod se ineptos reddiderunt ad agnoscendum veritatem, non aliter ac si tenebris haberent obscuratum intellectum; & in misérias extremas sunt præcipitati, quales sunt eorum qui durâ servitute oppressi continuâ gravium onerum gestatione dorsa habent lassata & incurvata.

11. Quæret quis porrò: An Judæi ita in perpetuum propter suam incredulitatem sunt rejecti, ut nulla restitutionis spes supersit? Absit. Sed occasione infidelitatis ipsorum Evangelium, quod est verbum salutis, annuntiatum est gentibus, atque ita plurimi ex gentibus, quoniam in Christum crediderunt, salutem sunt consecuti. Idque sapienti Dei consilio factum est, ut Judæi, conspicati gentes in Dei gratiam esse receptas, omniaque beneficia salutaria unâ cum Judæis credentibus adeptas, ad æmulationem provocarentur, ut gentium fidem imitentur, atque ita in priorem gratiæ statum restituantur. Qui foret eventus ipsis gentibus quammaximè exoptandus.

12. Nam si Judæorum incredulitas & rejectio è statu fæderatorum Dei, quâ illorum dignitas coram Deo multum fuit diminuta, occasio fuit, quod Deus gentibus dederit divitias gratiæ suæ ac donorum spiritualium, & plurimi ex gentibus ad Christum sint conversi, neutiquam offensi Judæorum incredulitate, qui Christum ex se ortum, & ad se primò ac præcipuè missum, rejecerunt ac crucifixerunt: Quantò magis gentes ad fidem Evangelio præstandam provocabuntur, ubi videbunt integrum Judæorum populum, priore incredulitate abjectâ, in Christum credere, & in priorem gratiæ statum esse receptum?

13. Vobis hoc dico gentibus, quatenus sum gentium Apostolus, & à Domino electus ad Evangelium inter gentes prædicandum; nam dum omni studio in id incumbo, ut quam plurimi ex gentibus ad Christum convertantur, & bonorum gratiæ Dei divitias consequantur, ministerio meo honorem concilio.

14. Quia eâ ratione ministerii mei fructus, qui abundat inter gentes, etiam redundaturus est in Judæos: licet enim pro statu illorum indurato, in quem propter contumaciam suam à Deo sunt abjecti, non audeam magnum inter Judæos ex fide gentium sperare fructum; non tamen omnem spem abjicio; sed quicquid in me est impendo, si ullo modo consanguineos meos ad æmulationem provocare, & aliquos saltem ex illis salvos facere possim.

15. Nam si per eorum incredulitatem & abjectionem multæ gentes ad fidem

fidem Christi sunt conversæ, omnesque qui crediderunt Deo sunt reconciliati? Quid futurum censetis, quando integer Judæorum populus, abjecta priore suâ incredulitate, Christum fide amplectetur, & hac suâ fide scandalum, quod incredulitate suâ gentibus posuit, removebit? Certè alius inde non est expectandus eventus, nisi quod gentes hac Judæorum fide conspectâ majore promptitudine ac numero sese Christo sint aggregaturæ, & totus mundus in statum fælicem restituatur, non aliter ac si vita ex morte illi reddita sit.

16. Et reverà talis est Judæorum status, ut omnis de illorum restitutione spes minimè abjicienda sit: Sicut enim primitiæ frugum Deo sanctificatæ totam massam reddebant sanctam, illiusque usum populo Israël, ab omnibus populis separato & speciatim cultui Dei consecrato, licitum; & sicut radix indolem suam communicat ramis; ita & Judæi propter primos, ex quibus tanquam rami ex radice prodierunt, progenitores, quos Deus sibi præ aliis hominibus sanctificavit, etiam illius sanctificationis, quæ in posteros propagatur, sunt participes.

17. Si verò quidam ex illis propter incredulitatem excluduntur à fælicitate solis credentibus promissâ, quemadmodum rami defracti, quamdiu à trunco sunt separati non participes sunt pinguedinis radicis; tu verò, qui ratione naturalis tuæ originis extra fædus Dei eras, & per fidem illi es insertus, ac proinde, sicut oleaster trunco insertus particeps fit radicis & pinguedinis oleæ, ita & tu per illam insertionem factus es particeps omnium bonorum, quæ Ecclesiæ Dei, tanquam genuinæ Abrahami posteritati propria sunt:

18. Ne gloriare adversus Judæos, neque superbè eis insulta. Si verò contra eos gloriari audes, cogita, quod Judæorum progenitores, & eorum posteris in Christum credentes, non debent vobis, quod sint Ecclesia Dei & salutis æternæ hæredes, quasi per cohæsionem vobiscum hanc dignitatem sint adepti: sed vos Ecclesiæ ex Judæis, genuinis Abrahami posteris, collectæ, cui per fidem estis inserti, debetis, quod illius insertionis virtute omnium bonorum, quæ fæderatis suis Deus destinavit, participes sitis: perinde sicut radix non sustentatur, neque pinguedinem suam recipit à ramis insititiis; sed ipsa ramos sustentat, illisque suam pinguedinem communicat. Quod autem ab alio dependet, contra id à quo dependet gloriari neutiquam potest.

19. Dices fortasse: Non glorior contra radicem, sed contra ramos defractos, in quorum locum ego insertus sum.

20. Rectè quidem: At illi defracti sunt, non quia Deus promissa fæderi suo annexa revocavit, sed per suam incredulitatem. Tu verò in illorum locum assumptus es, non quia Deus te amore antecedente dilexit præ Judæis, sed propter fidem, tanquam conditionem, quam Deus, ut quis fæderatus sit & maneat, nunc in Evangelio exigit. Ne magnificè de te sentias, quasi, quoniam nunc in unam arborem cum Judæis credentibus coaluisti, nunquam posses excindi; sed, ne forte in priorem statum recidas, time Deum infidelitatis & defectionis vindicem.

21. Si enim Deus Judæos, qui respectu naturalis originis ex Abrahamo fæderis divini sunt consortes, quia in Christum credere noluerunt, extra fædus, quo comprehensi erant, ejecit; multò magis tu, qui per naturam extra fædus eras, sed respectu fidei tuæ in fædus gratiosè es admissus, timere debes, ne, si in fide non persistas, denuò fædere divino excludaris.

22. Considera itaque in hoc Dei judicio illius & benignitatem, & severitatem. Severitatem erga Judæos, quos à fædere, quo propter suam ex Abrahamo originem comprehensi erant, ob incredulitatem abjecit: Benignitatem autem erga te, qui, cum antea extraneus esses, propter fidem

dem in fœdus es receptus ; & si in fide perstiteris , etiam in fœdere permanebis , & bonorum in fœdere promissorum hæres eris : Aliàs si à fide tuà deficias , etiam & tu , perinde atque Judæi , propter tuam incredulitatem excideris.

23. Sed & illi , si non permanferint in incredulitate , denuò fœderi divino inferentur ; Deus enim eos rursus inferere potest.

24. Si enim tu , qui extra fœdus eras , ac proinde comparari potes ramo ex oleastro deciso , in fœdus divinum es adscitus , perinde atque ramus ex oleastro excisus trunco oleæ insertus , & per hanc insertionem participes factus pinguedinis oleæ , quod contra naturam insertionis est , cum fructus soleant sequi naturam ramorum insitorum , non naturam trunci : Quanto facilius est Deo Judæos , ad quos ratione suæ originis ex Abrahamo fœdus ipsius spectat , & qui ob suam incredulitatem inde ejecti comparari possunt ramis ex oleâ decisis , rursus inferere , modò priore contumaciâ depositâ in Christum credant , atque ita juxta inscriptionis naturam denuò pinguedinis oleæ participes facere ?

25. Nolo enim , fratres , vos ignorare mysterium , hætenus absconditum , quod nunc à me vobis revelatur , ne magnificè de vobis sentiat , neque vos præ Judæis efferatis , quod hæc obstinata durities , quæ magnæ Judæorum parti contigit , non sit futura perpetua , sed duratura donec omnibus gentibus luculenta occasio in Ecclesiam Christianam intrandi data sit , illiusque beneficio certatim plurimi in Ecclesiam intraverint ;

26. & tunc miseræ Judæorum genti nova gratia offeretur , per quam omnibus luculenta à suâ malitiâ se convertendi occasio dabitur , omnesque , quibus adhuc probitatis ac docilitatis semina quædam insunt , convertentur ; & sic totus Israël salvus fiet. Atque ita secundum sublimiorem sensum implebitur , quod olim per Prophetam prædictum fuit : Veniet liberator qui populum à Jacobo descendentem ab impietate suâ convertet :

27. & tum renovabo ipsis fœdus meum , reatum peccatorum auferam , peccataque plenè remittam , & in priorem gratiæ statum ipsos restitutam.

28. Si itaque Judæos respiciamus , quia Evangelium tam contumaciter respuunt , Deus eos tanquam inimicos ex fœdere suo ejecit ; & vos , quoniam Evangelio credidistis , in illorum locum assumfit : Sed si consideremus electionem , quâ Deus eos in populum sibi peculiarem elegit , sunt Deo adhuc dilecti , quia sunt posteritas patrum , quibuscum Deus fœdus pepigit , quo & ipsorum posteritatem comprehendit.

29. Dona enim & vocatio Dei , sicut sunt impromerita , & Deus ea nullis hominum meritis provocatus largitur ; ita etiam sunt sine poenitentia , eaque Deus nunquam revocat ; quare & illis , ut populo peculiari , gratiam suam renovabit.

30. Sicut enim vos aliquando Deo inobedientes fuistis , & nunc Deus vestri misertus est occasione incredulitatis , & rejectionis Judæorum , & ad vos omnia beneficia , quæ antea Judæis peculiaria erant , transtulit :

31. Sic & isti , qui nunc inobedientes sunt , occasione misericordiæ vobis , qui Evangelio credidistis , factæ etiam misericordiam consequentur , quâ ipsis luculenta dabitur occasio Evangelium amplectendi , ut sic remissionem peccatorum & vitam æternam consequantur.

32. Deus enim omnes , Judæos æquè ac gentes , propter sua peccata obnoxios habet judicio suo ; gentes quippe ob præcedentia peccata in viis suis ambulare permisit , Judæos ob præsentem suam incrudulitatem induxit , ut sicut omnes æqualiter rei erant condemnationis etiam erga omnes se

se misericordem ostendat : Quare sicut occasione indurationis Judæorum gentibus facta est misericordia ; ita etiam occasione fidei & salutis gentium Judæis misericordia fiet.

33. O magnam & eximiam sapientiam & cognitionem Dei , quæ tanquam thesaurus profundè defossus & mysterium absconditum nos latuit ! Quis est homo qui judicia ejus suo ingenio excogitare , ac vias ejus pervestigare ac penetrare potuit ?

34. Nam quis decreta & consilia Dei circa gratiæ suæ dispensationem & administrationem suâ industriâ excogitare potuit ? aut quis illi in admirando hoc opere consiliarius fuit ?

35. Quis illi prior consilium dedit , ut illius retributionem à Deo expectet ?

36. Quia Deus totius hujus administrationis ex seipso solus & unicus auctor & consultor est. Omnia quæ in illo summâ cum admiratione ac veneratione suspicimus , sunt ex ipso , qui ea sapientissimè decrevit , & per ipsum , qui ea potenter exsequitur , & in ipsum ipsiusque gloriam omnia referuntur. Ipsi sit gloria in sæcula. Amen.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. *Dico ergo : Numquid Deus rejecit populum suum ?*

Occasione doctrinæ , quam Apostolus hætenus fufius adstruxit , & præcipuè prout duobus ultimis versibus cap. præced. expressa est , duæ moveri poterant quæstiones ; prior quidem , an Judæi ita penitus rejecti essent , ut amplius Dei populus non sint ? altera , an in perpetuum , sine ullâ restitutionis spe rejecti sint ? Priorem hic Apostolus formâ interrogationis proponit , sive illa contineat objectionem Judæi contra Apostoli doctrinam ; sive tantum quæstionem quam ipse Apostolus sibi proponit , ut occasionem habeat doctrinam suam distinctius explicandi , & quæ forte ab aliquo objici possent diluendi. Videri enim posset , vel Judæus quispiam forte objecturus esset , quod ex Apostoli doctrinâ sequatur , Deum Judæos , quos fædere cum Abrahamo inito , & porro per Moſen ampliatio & confirmatio , sibi in populum sanctificaverat , cujus speciatim Deus esse vellet , rejecisse , ut populus ipsius amplius non sint.

Abfit : nam & ego sum Israëlita , ex semine Abrahami de tribu Benjamin. Hanc collectionem Apostolus negat. Licet enim primores populi , quos maxima populi turba secuta est , Christum rejecerint , ac propterea etiam à Deo rejecti sint , ut jam non sint populus Dei ; exinde minimè sequitur integrum populum , omnesque ac singulos in illo populo , à Deo esse rejectos. Idque Apostolus suo exemplo probat : Ipse enim erat Israëlita , ex semine Abraham , ex tribu Benjamin , quæ

cum tribu Judâ in unum populum coaluerat ; addi potest , qui & antehac magno zelo pro Lege quasi excæcatus acriter Ecclesiam Christi persecutus fuerat , eoque nomine se gratiâ divinâ indignum prorsus reddiderat : & tamen ad fidem Christi conversus omnium peccatorum veniam obtinuit ; adeo ut & munus Apostolatus ipsi demandatum sit.

Verf. 2, 3. *Non rejecit Deus populum suum quem præscivit.* Scire , ut observavimus ad cap. VIII. 29. hic significat approbare , seu , pro suo agnoscere : Ergo præscire , est , jam ante decrevisse approbare & pro suo agnoscere. *Populus ergo quem Deus præscivit* , est ille populus , quem Deus jam ante decrevit pro suo agnoscere , cui justificationem ab omnibus peccatis ac salutem æternam largiri velit. Ille autem non est carnalis Israël , sed fideles in Jesum Christum , quos cap. VIII. 28. *secundum propositum Dei vocatos* ait. Deus nimirum decrevit , ut fides in Christum sit conditio , cujus præstatione quis populi sui , cui salutem æternam daturus est , membrum ac pars evadat. Quicunque ergo in tempore in Christum credunt , populus ille sunt quem Deus præscivit , id est , pro suo agnoscere decrevit. Illum populum Deus non rejecit. Quicunque itaque ex Judæis in Christum credunt , minimè rejecti sunt : Illorum autem constat magnum fuisse numerum , ex Act. XXI. 20. Ac proinde licet primores , maximaque populi pars , ob suam incredulitatem rejecti sint , & à dignitate populi Dei exclusi , exinde minimè colligi potest , totum populum à Deo rejectum esse.

Quod ut evidentius probet, ostendit nunc simile quid contingere cum eo quod contigit temporibus Eliæ, regnante impio rege Achabo cum Jesabele. *An nescitis in Eliâ quid dicit Scriptura, quomodo interpellat Deum adversus Israël?* id est, accusat Israël: sicut enim *interpellare pro aliquo*, est, pro eo intercedere, seu causam illius commendare; ita *interpellare adversus aliquem*, est illum accusare. Vide 1 Machab. X. 61, 63. XI. 25. & alibi. *Domine Prophetas tuos occiderunt*, &c. Miserrimus erat illo tempore populi status, & religio vera penitus videbatur extincta: Prophetas Dei occiderant, altaria in quibus vero Deo sacrificia offerebantur, everterant, quærebant animam Eliæ, eumque interficiendo omnem veri Dei cultum extincturos se sperabant, ita ut Elias à facie ipsorum fugere, & in deserto latere cogeretur, crederetque se solum esse superstitem verum Dei cultorem.

Vers. 4. *Sed quid dicit illi divinum responsum? Reliqui mihi septem millia virorum*, &c. Responsum hoc divinum respicit ultimam querelæ Eliæ partem, quod ipse solus relictus sit verus cultor Dei Israël: respondet autem Deus, se sibi reservasse septem millia virorum, id est, ingentem multitudinem: numerus est certus pro incerto; sicut Job. V. 19. Psal. XII. 7. Proverb. XXIV. 16. *Qui genua Baali non curvaverunt*. Quia hos sibi reservasse Deus dicit, sensus esse potest, quod Deus hos sibi servaverit, ne genua Baali flecterent; vel quod Deus eos sibi reservaverit, tanquam reliquias, quos ex persecutionibus Eliæ & Jesabelis in vitam servaverat; propterea quia genua Baali non flexerant: unde liquere poterat Eliam non solum esse relictum: vel, ut eximantur miseriis & cladibus, quas Deus toti populo idololatæ propter idololatriam ac impietatem esset immisurus. Et hi fuere illi, quos Deus Eliæ tempore pro suis agnovit.

Vers. 5. *Sic igitur & in hoc tempore reliquiae secundum electionem gratiæ factæ sunt*. Electio hic non significat æternum Dei decretum, quo singulares quasdam personas, sine ullo fidei tanquam conditionis requisitæ respectu elegit ad vitam æternam: hoc enim sensu, ut alibi ostendimus, vox hæc in Scripturis nusquam occurrit: Sed significat actualem Dei electionem, quâ consentaneè suo decreto, pro suis ac populo suo agnoscit, quotquot in Christum credunt. Hoc enim est decretum divinum, in Christum credentes salvare: quicumque ergo in Christum credunt, juxta illud decretum divinum ex impiorum & pereuntium turbâ eximuntur, & transcribuntur in statum salvandorum, atque ita eliguntur in populum Dei. Hæc

electio hic vocatur *electio gratiæ Dei*: Quia homines, qui nunc propter fidem electi sunt ut sint populus Dei, ante suam vocationem fuerunt peccatores, ac peccatis suis iram divinam commeriti: ac proinde per gratiam divinam in populum Dei sunt adscripti. Itaque quoniam aliqui ex populo Judaico crediderunt, illi etiam ex gratiâ à Deo electi sunt, ut sint populus suus cui vitam æternam daturus est. Atque ita sicut olim tempore Eliæ, etiam nunc Deus in populo Judæorum aliquos sibi reservavit tanquam reliquias, quos censet inter electos, quos sibi in populum peculiarem adscivit.

Vers. 6. *Quod si per gratiam, jam non ex operibus; alioqui gratia jam non est gratia*. Hæc est conclusio quam Apostolus colligit ex iis quæ præcesserunt: Si enim secundum gratiam censentur populus Dei, inde concludit, illud non procedere ex operibus Legis: Lex enim exigit perfectam obedientiam, cui merces respondet ex debito. Atqui talem obedientiam præstanti nulla gratia fieri potest: Gratia enim est impromeritis Dei favor: quod ergo ex gratiâ confertur, non potest tribui merito operum: Potest quidem in collatione beneficii ex gratiâ promissi respici ad actum fidei & resipiscentiæ, tanquam conditionem beneficium promissum consequendi: verum cum hi actus præsupponant peccatum in eo qui crediturus ac resipiscentiam acturus est, manifestum est illo fidei ac resipiscentiæ postulato excludi meritum, & beneficium non conferri nisi ex gratiâ: Et hæc est causa quod fides & opera, nimirum perfecta, & quibus meritum inest, semper opponantur, Rom. III. 27. Eph. II. 8, 9. Opera autem fidei ac resipiscentiæ tantum abest ut cum gratiâ consistere nequeant, ut à gratiâ Evangelicâ tanquam ad salutem necessaria exigantur: Tit. II. 11, 12, 13. III. 8. Rectè itaque contra Judæum concludit Apostolus, quod si ex gratiâ salvantur, non possit esse ex operibus: & si ex operibus, non possit esse ex gratiâ: uno enim horum posito alterum excluditur: si itaque unum ponis, alterum eo ipso tollis.

Vers. 7. *Quid igitur?* scil. ex iis quæ dicta sunt colligemus: prout hæc ita suppleantur cap. VI. 1. VII. 7. VIII. 31. IX. 30. *Quod quarebat Israël hoc non est affectus*. Israël hic est maxima populi Israël pars, cum Primoribus & Sacerdotibus, qui Legi mordicus adhærere cupiebant, qui in carnali generatione ex Abrahamo fiduciam collocabant, Matth. III. 9. Joan. VIII. 33, 39. & per opera externa Legis, & rationem obediendi in Lege præscriptam, hoc est, ex operibus Legis, justitiam quærebant: ut Phariseus ille, Luc. XVIII.

XVIII. 11, 12. & illi contra quos in hac epistolâ disputat; Vide *cap. II. 17. IX. 31. X. 2.* Quod quærebat affectus non est; sc. iustitiam & salutem, quam quærebant externâ illâ obedientiâ Legis. Causam cur non affectus sit hic non exprimit, verum ea in præcedentibus expressa est, *cap. IX. 32. & X. 3. & 21.* unde hæc tanquam conclusio eliciuntur.

Electio autem, id est electi, eâdem locutione quæ est *cap. III. 30. affecta est.* *Electi* autem hic sunt, non, ab æterno absoluto Dei decreto, sine ullo fidei tanquam conditionis requisitæ intuitu, ad vitam æternam irrevocabiliter electi: Scriptura enim, uti jam aliquoties ostendimus, tales electos ignorat; nec ullus proferetur locus, in quo vox *electionis* aut *electorum*, hoc sensu occurrit: Sed credentes, & propter fidem in Christum electi. Quod ut evidentius pateat, sciendum vocem *eligere* in Scripturâ significare non decretum electionis, sed ipsam actualem sequestrationem, quâ Deus per Filium suum Jesum Christum, illiusque Apostolos, homines vocavit ad gratiam spiritualem & participationem salutis; unico excepto loco *Eph. I. 4.* ubi decretum homines ad gratiæ participationem eligendi, seu vocandi notat. Quoniam verò Deus eos quos vocat, ad certum quendam finem, id est, salutis æternæ adeptionem vocat, quem sine liberâ obedientiâ, fide nimirum ac resipiscentiâ, non consequuntur; hinc illi, in quibus Deus finem illum assequitur, propriissimè vocantur *electi*, *Matth. XXII. 14. XXIV. 22. 2 Timoth. II. 10. Apoc. XVII. 10. & electi Dei, Rom. VIII. 33. Matth. XXIV. 32. Coloss. III. 12. Tit. I. 1.* Eodem sensu, quo *vocati* aliquando significant vocatos cum effectu, seu vocationi obediētes, *1 Cor. I. 2. & 24. & alibi.* Et hi dicuntur *electionem suam*, quâ nimirum à Deo ad gratiam Evangelii electi, seu vocati sunt, *firmam facere*, *2 Pet. I. 10.* oppositè ad illos, qui dicuntur *consilium Dei contra se spernere*, *Luc. VII. 30.* seque indignos iudicare vitâ æternâ, *Act. XIII. 46.* Ex totâ orationis Apostolicæ serie liquet, tales electos, id est credentes in Christum, & propter fidem in Christum electos, hic intelligi. Hi enim respondent reliquiis, quas Deus tempore Eliæ sibi reservaverat, quia Baali genua non flexerunt, & quos propterea à reliquo populo idololatrâ separaverat. Nam & nunc eodem modo Deus credentes in Christum eligit ex toto populo Israel, & ab infidelibus ac contumacibus separat: & sicut olim illi qui Baali genua non flexerant è communi clade ac perditione per gratiam divinam servati sunt; ita nunc electi credentes justificationem & salutem assecu-

ti sunt. Hi enim sunt electus Dei Israel, *Galat. VI. 16.* & populus electus, *1 Pet. II. 9.*

Reliqui verò indurati sunt. Non exprimitur à quo sint indurati: Est itaque hic locutio passiva intransitiva, quam jam aliquoties observavimus, quæ respondet activæ reciproçæ; indurati nempe à seipsis ac propriâ malitiâ; seu, qui seipsos induraverunt. Simili locutione cum eâ quæ occurrit *cap. VII. 14. & IX. 22.* Quomodo induratio Deo tribuatur, & simul homini, fusius explicuimus ad *cap. IX. 18.* Actio divina quâ homines indurantur est actio pœnalis, quam Deus tanquam iustus iudex exercet in impios, propter illorum impietatem & contumaciam; estque non actio quâ Deus duritiem in illis operatur, aut ita prorsus eos deserit, ut ex defectu gratiæ divinæ necessariò in ipsis durities oriatur; sed, quæ suâ naturâ, nisi impii essent, ad eorum animos emolliendos comparata est; quâ verò ipsi abutuntur, & à quâ magis sese in malitiâ indurandi occasionem capiunt. Quia itaque de reliquis in populo Israel, qui in Christum credere noluerunt, affirmat quod *indurati sunt*; eo ipso indicat, eos per suam incredulitatem & inobedientiam sibi contraxisse ineptitudinem majorem ad credendum, & magis ab Evangelio recipiendo aversos esse redditos. Quia nempe, dum credere noluerunt, etiam quævis conquissiverunt argumenta quibus Evangelium falsi possent coarguere, neque cedere argumentis ac miraculis, quibus Apostoli prædicationem suam confirmabant: Quod hominibus impiis ac refractariis difficile non est: Quia enim fides nititur, non demonstrationibus quæ assensum necessariò extorquent; sed rationibus solidè quidem concludentibus, quæque sufficiunt homini cordato, ac veritatis salutisque studio ut iis acquiescat, quæque proinde requirunt animum docilem; hinc fieri potest ut qui sunt animo refractario, & à veritate, concupiscentiis suis carnalibus ingrata, alieno, rationes sibi conquirant, quibus animum contra veritatem obfirmant, & modò minima tantum in illis verisimilitudinis species appareat, ea illis sufficiat ad assensum veritati, tam ingrata carni suæ præscribenti, denegandum: Quibus ratiocinationibus illi indulgentes, in suâ contumaciâ sibi blandiuntur; ut quasi iustis ac legitimis rationibus permoti assensum negent. Talis fuit horum Israëliitarum constitutio; & dum sibi ita in suis ratiociniis indulgent, animus illorum quasi duritiem quandam contraxit, ne Evangelium reciperent; imò magis magisque ab eo recipiendo alieni redditi sunt.

Verf. 8. *Sicut scriptum est.* Quia doctrina hæc valde erat invidiosa & ingrata Judæis, Apostolus ad emolliendam invidiam dicit, nunc simile quid evenire cum eo, quod olim tempore Esaia ac Davidis contigit, adeo ut verba Esaia & Davidis, quibus hominum sui temporis malitiam describunt, jure merito ipsis applicari possint; ac proinde non debere ipsos offendere, quod dicat nunc simile quid evenire populo, cum eo quod olim ei evenisse legimus.

Dedit illis Deus spiritum soporis, oculos ut non videant, & aures ut non audiant, usque in hodiernum diem. Verba hæc desumpta sunt ex *Esa. XXIX. 10.* quorum sensum magis expressisse videtur Apostolus, quam ipsa verba retulisse: Quare aliqui credunt Apostolum duos ex Esaia locos in unum compegisse, & quædam ex *cap. VI. 9, 10.* mutuatum. Tum & verba, *usque in hodiernum diem*, apud Esaia non exstant: Quare hæc cum verbis ultimis versus præcedentis essent connectenda, reliqui occalluerunt, *usque in hodiernum diem: & sequentia, Sicut scriptum est, &c.* tanquam parenthesi inclusa legenda, ut conveniat cum eo quod dicit *2 Cor. III. 15.* quod *usque in hodiernum diem*, dum legitur Moses, velamen sit impositum cordi Judæorum. Et similem parenthesin observant *Rom. II. 12, 13, 14, 15, 16.* Quidquid sit, five duo loca in unum congererit Apostolus, five non præcisè ipsa verba, sed sensum eorum tantum expresserit, non multum refert. Dicitur *Deus illis dedisse spiritum soporis.* Πνεῦμα κατανύξεως est spiritus soporis ac stuporis: nam κατανύειν, seu caput concutere, est actus dormitantium; nec non eorum, quos stupor & mentis alienatio invasit: Intelligitur itaque talis commotio, quæ homines væcordes facit, adeo ut mentis non sint bene compotes; quod ex variis causis oriri potest. Ita Esaia de Judæis suo tempore, quibus gravissima imminabat calamitas, dixit, quod Deus illis *dederit spiritum soporis*, seu stuporis; quia in tantas erant angustias conjecti, ut nullum ex iis emergendi viderent exitum, ac proinde præ animi consternatione inepti fuerint ad sibi consulendum, non aliter ac si ratione planè destituti essent, & temerè ac in incertum clausis oculis oberrarent. Hoc Apostolus Judæis sui temporis incredulis applicans, significat, quod planè abalienati sint à verâ ac salutari Dei cognitione, neque eam magis perceperint, quam homines alto sopore correpti, qui licet nonnunquam excitentur, tamen quoniam somno sunt gravati, non percipiunt quod ipsis dicitur: aut quibus, quoniam aliquo vehementi affectu abrepti in id unice in-

cumbunt ut affectui isti satisfaciant, stupor aliquis obrepit, qui facit ut omnes rationes omniaque argumenta ad cohibendum illum affectum accommodata, non expendant, sed præ nimia affectus vehementiâ præcipiti impetu rejiciant. Non quod illi non intellexerint sensum verborum quæ ad ipsos fiebant; sed vim & pondus eorum, & quâ certitudine niterentur quæ ipsis credenda annuntiabantur, ad animum non revocaverint; verum infidelitate suâ præpediti, non adverterint ad ea quæ advertenda erant: adeo ut dum occasionem & facultatem cognoscendi habuerint, non cognoverint; non aliter ac si oculos habuissent ad videndum, & tamen non viderint; & aures ad audiendum, & tamen non audiverint. Unde liquet, phrasi, *dedit illis oculos ut non videant, & aures ut non audiant*, non designari finem Dei, quasi eis Evangelium prædicari curaverit, eo fine ut illi non crederent, ideoque ipsis gratiam regenerantem, sine quâ credere ac converti nequeunt, denegaverit: Sic enim tota incredulitatis eorum culpa in gratiæ divinæ defectum conjicitur; sed tantum eventum, qui præter indolem & genium verbi prædicati, per propriam & evitabilem ipsorum malitiam, in ipsis exstitit: quo sensu phrasis hæc alibi in Scripturis accipitur; *Matth. X. 34. Rom. I. 24, 28.*

Verf. 9. *Et David dicit: Fiat mensa eorum in laqueum, & in tendiculum, &c.* Verba hæc exstant *Psal. LXIX. 23, 24.* Non autem ea exactè Apostolus citat pro ut in Psalmo exstant, sed sensum expressit, ita tamen ut pleraque verba Davidis expresserit. In Psalmo verò David Deum orat, ut inimicis ac persecutoribus suis rependat secundum maleficia ipsorum, atque ipsis justo Dei judicio eveniat idem, quod ipsi fecerant Davidi: Nimirum qui ipsi familiares fuerant, & tanquam convivæ mensæ ipsius adhibiti, ipsi insidias struxerant, perniciemque ejus fuerant machinati: Optat David ut ab amicis ipsorum, qui mensæ ipsorum participes fuerunt, similiter decipiantur, & gravibus miseriis implicentur, atque ita *mensa ipsorum*, cui tales homines adhibebant, ipsis sit quasi *laqueus*, hoc est, insidiis suorum convivarum sub specie & prætextu amicitiae obruantur, quin & gravi servitute opprimantur, quâ illorum *dorsum*, gravium onerum impositione, *incurvetur* ac lassetur. Hæc verba Davidis Apostolus applicat Judæis incredulis suo tempore, sed alio sensu: innuere nimirum voluit, ea quæ David olim de suis inimicis enuntiavit, talia esse, ut optimè, licet alio sensu, quadrent in Judæos incredulos, & statum ipsorum eleganter describant. Erant illi

illi homines præfracti ac contumaces, animoque à fide in Christum alieno; itaque omnia sibi conquirebant effugia, quibus incredulitati suæ prætextum obtendere possent: Dicit ergò, Davidis verba, quibus suis inimicis omnia adversa imprecatur, optimè Judæis his applicari: nempe, quoniam illi omnia opera gratiæ divinæ, quibus Deus fidem ac salutem ipsorum operari intendebat, contemserunt, quin & animos suos contra illa obdurare studuerunt, quod omnia contraria ipsis evenerint, & eadem illa gratiæ divinæ opera, quæ ad salutem ipsorum tendebant, ipsorum culpâ ac malitiâ conversa sint in pœnam & maximam eorum miseriam: Quasi dicat: Quoniam benignitatem tuam agnoscere recusarunt, evenit illis quod quæsi-verunt: Quod ad salutem ipsorum ipsis obtulisti, hoc propriâ culpâ ipsorum factum est ipsis in laqueum, & in tendiculum & scandalum, id est, cessit in illorum exitium, adeò ut verbum Evangelii, quod est odor vitæ in vitam, ipsis factum sit odor mortis in mortem, ut est 2 Cor. II. 16. ut sic justè retribuatur illis secundum propriam malitiam: & quia verbum salutis respue-runt, etiam ineptos se reddiderunt ad agnoscendam veritatem, non aliter ac si tenebris obscuratum haberent intellectum; atque ita in gravissimas sunt præcipitati miseras, non aliter ac si durâ essent servitute oppressi, eorumque dorsa continua gravium onerum gestatione semper incurvata ac lassata essent. Sic verè impletum est in illis, quod dicitur 2 Thess II. 11. quia amorem veritatis dereliquerunt, dedit ipsis Deus efficaciam erroris ut crederent mendacio.

Vers. 11. Nunc accedit ad alteram quæstionem: An Judæi ita in perpetuum sunt rejecti ut nulla restitutionis sit spes. Dico ergo: num offenderunt ut caderent? Distinguit hic inter πλάειν, & πίπτειν; ut πλάειν seu offendere, sit labi, nimirum per incredulitatem, in judicium divinum, seu pœnam: πίπτειν verò seu cadere, sit perpetuò in lapsu manere, sine ullâ spe restitutionis. Nam jam ceciderant per incredulitatem. Cadere ergo hic significat durationem in lapsu: perinde uti Apoc. XVIII. 2. de Babylone dicitur, cecidit; nimirum, ut ex toto capite liquet, ut nunquam è lapsu suo resurgat: & Luc. II. 34. ubi oppositio inter lapsum & resurrectionem docet, lapsum intelligi unde quis nunquam resurget. Quasi dicat: An ita in perpetuum à Deo rejecti sunt propter suam incredulitatem, ut nulla supersit spes restitutionis?

Abfit: Sed illorum delicto salus est gentibus. Nam eo consilio Deus non transtulit Evangelium ad gentes, ut in posterum

Judæis omnem spem salutis obtinendæ præcidat: sed occasione infidelitatis eorum Evangelium, quod est verbum salutis, Joan. VI. 68. XII. 50. Rom. I. 16. annuntiatum est gentibus; atque ita ex gentibus plurimi, in Christum credentes, salutem consecuti sunt: Vide inter alia Act. XIII. 46. &c. Non quod, si Judæi credidissent, Evangelium gentibus non fuisset annuntiatum: Missus enim est Christus in salutem totius mundi, & pro totius mundi peccatis est propitiatio, 1 Joan. II. 2. atque id etiam prædixerunt Prophetæ, Esa. XLII. 6. XLIX. 6. Verum incredulitas Judæorum occasio fuit quod Evangelium citius ad gentes est perlatum. Et aliter vix fieri potuit. Voluit quippe Deus Judæis, inter varias gentes dispersis, prædicari Evangelium, ut ita omnibus, non tantum in Judæâ habitantibus, sed ubicunque terrarum degentibus, credendi in Christum facultas esset: Hinc ad quascunque gentes Apostolis commeandi necessitas incubuit. Cum verò Judæi verbum Evangelii respue- rent, & illius annuntiatores persequerentur, fieri non potuit, quin occasione rejectionis Judæorum Evangelium innotesceret gentibus, inter quas vivebant: atque ita illorum incredulitas causa fuit Evangelii ad gentes transferendi. Atque hoc sensu Apostolus dicit, illorum delicto salutem esse allatam gentibus.

Finis Dei fuit, ut illi [sc. Judæi] ad æmulationem excitentur. Æmulatio, seu zelotypia, est propriè affectus amantis, quo alium sibi prælatum dolet, & eo dolore tanquam stimulo incitatur, ut omnem det operam, quò denuò possit amore negato frui. Scopus itaque Dei, cum Evangelium ad gentes transtulit, gentesque in Christum credentes in populum suum transcripsit, exclusis inde Judæis incredulis, fuit, ut Judæi, videntes gentes per fidem Evangelio præstitam à Deo in gratiam receptas, omnibusque beneficiis spiritualibus donatas, ad æmulationem provocentur, eaque excitentur ad imitandum fidem gentium, ut sic in priorem gratiæ statum restituantur, & amissa beneficia recuperent. Perinde uti & olim Deum fecisse probavit cap. X. 19. ex Deut. XXXII. 21. Ex hoc fine Dei evidenter sequitur Judæos non ita penitus esse rejectos, ut nulla restitutionis ipsorum spes supersit: Si enim hic fuit Dei scopus, ut translatione Evangelii ad gentes Judæos ad æmulationem provocaret; possunt ergò Judæi, si hac æmulatione excitentur ad gentium fidem imitandam, in priorem gratiæ statum restitui.

Vers. 12. Ne quis autem gentilis inde occasionem arripiat cogitandi, si Judæorum lapsus fuit salus gentium, ergo eorum

rum restitutio erit gentium repudiatio, ac proinde Judæorum restitutionem non desiderandi, addit: *Quod si ruina ipsorum est opulentia mundi, & diminutio ipsorum opulentia gentium, quanto magis plenitudo ipsorum.* Per ruinam non tantum intelligit incredulitatem Judæorum, sed & ipsorum rejectionem è statu fæderatorum Dei; hoc est, lapsum in exitium propter incredulitatem; & sic respondet statui illorum, qui pedem in lapidem impingentes cadunt, & malo aliquo affliguntur. Idem significat voce *diminutionis*, quâ nimirum exciderant gratiâ Dei, ut amplius non sint populus Dei: Sive id cum quibusdam accipiamus de paucitate credentium, adeò ut dignitas populi Dei, quæ antea toti populo communis fuerat, nunc ita sit diminuta, ut ad solos credentes, qui minima populi pars erant, restricta sit, reliquis inde exclusis: sive, quod magis probò, respiciat incredulos ac rejectos, qui quoniam longè maxima populi pars erant, ideò eorum rejectionem, quâ illorum dignitas coram Deo diminuta fuit, populi diminutionem vocet: Et hac voce uti voluit, ut elegans esset oppositio; illorum enim imminutioni opponit *opulentiam mundi*, seu *gentium*: nam *mundum* Judæis opponens, per *mundum* gentes intelligit. Quia occasione incredulitatis Judæorum gentibus concessæ sunt divitiæ donorum & gratiæ divinæ, 1 Cor. I. 4, 5. Eph. I. 3, 8, 9. Prædicatum quippe illis est Evangelium, atque ita ostium salutis ipsis fuit apertum; quin & plurimi ex gentibus, neutiquam offensi Judæorum incredulitate, avidè Evangelium sunt amplexi, & in Christum crediderunt: atque ita quævis gratiæ divinæ dona consecuti sunt.

Quantò magis plenitudo ipsorum? πλήρωμα opponitur παραπλήρωσι & ὑπλήρωσι; itaque significat, plenitudinem populi, id est, totum populum, quatenus consideratur ut credens in Jesum Christum: (& sic opponitur paucitati eorum qui jam crediderant) atque quatenus in Christum credens denuò in populum assumitur, omniumque donorum gratiæ divinæ ac salutis æternæ redditur particeps. Juxta hanc significationem sensus horum verborum hic erit. Si occasione incredulitatis & rejectionis Judæorum, Evangelium est translatum ad gentes, & gentes magno numero fidem amplexæ sunt, neutiquam offensæ Judæorum incredulitate; quæ tamen gentes facile avertere poterat ne Evangelium ut divinum reciperent; quia Christus, qui ex ipsis oriundus erat, & inter ipsos versatus fuit, ab ipsis rejectus est & crucifixus, & Apostolorum prædicatio ab illis neutiquam est recepta; Quantò magis gentes ad fidem Evangelio adhibendam excitabuntur, ubi

viderint totum Judæorum populum, abjectâ priore incredulitate, Evangelio credere, & in priorem gratiæ statum esse restitutum, ac omnium benedictionum divinarum plenitudine frui? Quasi dicat: Inde expectandam plurimum gentium conversionem ad fidem: quia gentes illorum exemplo provocatæ certatim magno numero credituræ sunt. Atque ita etiam gratiæ divinæ dona pluribus gentibus communia erunt, pluresque ad æternam salutem perducentur. Inde jam sequitur, Judæorum conversionem gentibus esse optandam, quia in earum majorem tendet salutem.

Verf. 13. *Vobis enim dico gentibus, quatenus quidem ego sum gentium Apostolus; ministerium meum honorifico.* Sermonem suum speciatim ad gentes convertit, dicitque se hoc potissimum ad gentes dicere, quia ipse erat gentium Apostolus, & à Domino Jesu electus, ut Evangelium inter gentes prædicaret, Act. IX. 15. & speciali revelatione spiritus ad gentibus prædicandum missus, Act. XIII. 2. *Ministerium meum honorifico*: quatenus nimirum summo studio hoc agebat, ut quamplurimos ex gentibus ad fidem in Christum converteret; atque ita gentes conversæ divitiis gratiæ divinæ consequerentur; ut sic gentium fide Judæi piâ quâdam æmulatione incitentur, ut credant, & gratiæ Dei divitiis, quibus nunc propter incredulitatem orbatii erant, ac salutem æternam consequantur. Quod maximè cessurum erat in gloriam & honorem ministerii Pauli, quatenus fructus ministerii ipsius, qui abundabat inter gentes, etiam redunduraturus esset in Judæos. Quod significat verbis sequentibus:

Verf. 14. *Si quo modo ad æmulationem provocem carnem meam, & salvos faciam aliquos ex illis.* Illis namque indicat, se intendere Judæos per fidem gentium provocare ad æmulationem: Verum quia propter contumaciam suam jam à Deo rejecti erant, & in incredulitate suâ indurati, non audet sibi magnum ex fide gentium fructum promittere inter Judæos: quod indicat locutio ejus: *Si quomodo ad æmulationem provocem carnem meam*, id est, consanguineos meos: illa enim maximam indicat difficultatem: perinde uti Act. VIII. 22. & XXVII. 12. & altera, *& salvos faciam aliquos ex illis*; illa enim innuit, ipsum non sperare, hoc rerum Judaicarum statu multos conspectâ gentium fide ad Christum fore convertendos: interim ipse totus in id incubuit, ut, si ullo modo possit, causa salutis sit multis per doctrinæ Evangelicæ prædicationem. Obiter hic observare licet, eos, quorum ministerio Deus utitur, quique verbi prædica-

dicatione homines ad fidem convertunt, dici eos *salvare*; ut 1 *Tim. IV. 16.* & à peccatis convertere ad resipiscentiam, *Jacob. V. 21.* & illos *regenerare*, 1 *Corinth. IV. 15.*

Verf. 15. *Nam si abjectio eorum est reconciliatio mundi, quæ assumptio; nisi vita ex mortuis?* Idem quod in præcedentibus affirmat, & plenius paulò argumentum suum, *si ruina ipsorum est opulentia gentium, quanto magis plenitudo ipsorum*, explanat. Si per illorum, Judæorum nempe, abjectionem, quâ nimirum ob incredulitatem è fædere Dei, & statu populi Dei abjecti sunt, *reconciliatio* contigit mundo, gentilium nempe; quoniam, uti vidimus, occasione rejectionis ipsorum Evangelium translatum fuit ad gentes, atque illæ Evangelio credentes Deo reconciliatæ sunt, cum antea essent inimici, *Col. I. 21.*

Quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? Idem, quod antea significavit voce *opulentia*, nunc expressit voce *reconciliationis*; & eadem planè argumentatione utitur: Si ex ruinâ & abjectione Judæorum ob incredulitatem, tam ingens bonum obtigit gentibus, ut ipsæ Deo sint reconciliatæ; & illo respectu illæ factæ sint opulentæ; multò majus bonum illis obtinget, quando Judæi in Christum credentes rursus assumuntur in populum; quod antea quidem non expressit, nisi generatim, quod plenitudo Judæorum magis cedit in opulentiam gentium, seu majoris opulentia ipsi causa futura sit: nunc verò ait, illam assumptionem gentibus futuram *vitam ex mortuis*: Quasi dicat, tantum bonum inde redundabit in gentes, non aliter ac si ex morte in vitam restituerentur. Ita ut majus quid quam in præcedentibus exprimere velit: sicut enim vita, quæ ex morte redditur, præstantior est opulentia ac divitiis, etiam maximis: ita & hoc bonum, quo gentes per Judæorum assumptionem fruentur, si comparetur cum bono quod in gentes redundavit occasione incredulitatis & abjectionis Judæorum, præstantius multò erit & excellentius. Licet enim nullum bonum gentibus in hac vitâ contingere possit excellentius reconciliatione cum Deo, tamen bonum illud abundantius gentibus commune erit, & latius inter eas dispergetur per fidem & assumptionem Judæorum. Grave enim gentibus per Judæorum incredulitatem scandalum obiectum fuit ne in Christum crederent: Si enim illi, ex quibus Christus erat oriundus, & inter quos prædicaverat & miracula ediderat, & in quorum salutem primum ac potissimum missus prædicabatur, eum rejecerunt ut impostorem ac blasphemum, & ignominiosâ morte affecerunt, & etiamnum Apostolorum prædicationem

respuebant; mirum certè videri potuit gentes in Christum sibi non visum, sed ab Apostolis prædicatum, credidisse: Nihilominus tamen multi ex gentibus, neglecto hoc quod Judæi ipsis dabant scandalum, in Christum crediderunt, Apostolorum prædicatione & miraculis persuasi, & Deo reconciliati sunt; adeò ut Evangelium à pluribus toto in mundo receptum sit, & quâvis in regione numerosæ ex gentibus Ecclesiæ sint erectæ: Quid futurum putamus, quando integer Judæorum populus abjectâ priore incredulitate fidem in Christum amplectetur, eumque Dominum ac regem cælestem agnoscat; atque ita scandalum illud quod suâ incredulitate gentibus posuerat removebit? Alius inde eventus non est expectandus, nisi quod gentes, quæ jam promptè crediderunt Christo, majore alacritate ac numero Evangelium sint recepturæ, & universitas ac plenitudo gentium in Ecclesiam recipiatur; atque ita totus mundus renovetur, non aliter ac si illi vita ex mortuis reddita sit.

Verf. 16. *Si verò primitiæ sancta [sunt,] & massa, & si radix sancta, etiam rami.*

Postquam Apostolus ostendit quantum gentibus bonum ex Judæorum conversione & assumptione expectandum sit, jam porro probat, quod & antea dixit, Judæos in illo adhuc statu esse, ut denuò assumi possint: Quod confirmat duplici adhibitâ similitudine; unâ à primitiis & massa; alterâ à radice & ramis. Per *primitias* hic propriè non intelligit primitias frugum quæ Deo juxta Legem Moysi offerri debebant; sed primos panes, qui ex demessis frugibus confecti Deo offerebantur, qui Deo debebant separari ac consecrari, seu sanctificari; atque ita illis Deo oblatis tota massa, id est, reliqua pars frugum, unde primitiæ desumptæ erant, reddebatur *sancta*, id est, ita sanctificata, ut liceret Judæis, populo speciatim Deo ac cultui ejus dicato, & ab aliis populis separato, eâ ad usum suum frui. Altera est similitudo desumpta à naturali connexionem inter radicem, (sub radice etiam comprehendens truncum illi connexum) & ramos; quoniam eadem indoles quæ est in radice & trunco etiam communicatur ramis, adeò ut si radix sit sancta, etiam rami sancti sint. Id quando applicat populo Judæorum, manifestum est, quod per *primitias & radicem* intelligat primos Judæorum progenitores, quibuscum Deus fædus erexit; Abrahamum, Isaacum, & Jacobum: nempe sicut per primitias, quæ Deo offerebantur & consecrabantur, tota massa in usum populi Deo sanctificati consecrabatur; & sicut rami partici-

pant de naturâ radicis ac trunci ; ita & Judæi oriundi ex primis illis progenitoribus , quos Deus sibi sanctos esse voluit & à reliquis hominibus segregatos , atque præ aliis eximios , etiam participes sunt illius sanctificationis , omniumque privilegiorum quæ fluunt ex illo fædere , quod Deus erexit non tantum cum primis illis ipsorum progenitoribus , sed & cum eorum semine. Hinc est , quod passim vocantur *populus Dei sanctus* , Deique *peculium* ; *Deut. VII. 6. XIV. 2. XXVI. 17, 18, 19.* Observandum autem , per *sanctitatem* hic non intelligi illam animi puritatem , quam Deus à nobis tanquam officium ad salutem necessarium requirit ; illa enim à parentibus in posteros non propagatur , sicut nec impietas aut peccata , perinde uti ex radice aut trunco per naturalem connexionem in ramos propagatur natura radicis : sed externam sanctitatem , quâ Deus populum Judæorum à reliquis populis separatim habet , quia progenies sunt illius stirpis , quæ à Deo ita sanctificata est. Similitudines enim ulterius extendendæ non sunt , quam conditio materiæ cui illustrandæ adhibentur permittit. Ea autem hæc est , quod Apostolus probare voluit , Judæos ob suam incredulitatem non ita in perpetuum esse rejectos , ut nulla restitutionis spes supersit ; quia oriundi sunt ex illis progenitoribus , quibuscum Deus fædus suum erexerat , comprehensis etiam eorum posteris ; unde colligit , sicut rami participes sunt bonitatis quæ est in radice & trunco ; ita etiam Judæos participes esse illius sanctificationis , quâ primi ipsorum progenitores à Deo sanctificati sunt. Vel etiam dici potest , quod Apostolus hic fundamentum sternat sequentis admonitionis , cur gentes gloriari non debeant adversus Judæos ; quia , quoniam ex parentibus quos Deus sibi per fædus cum ipsis erectum sanctificavit , oriundi sunt , etiam respectu illius originis sunt sanctificati. Quatenus itaque Abrahami progenies sunt , semper manent massa sancta & rami sancti , quos tanquam Abrahami posteritatem Deus separatos habet ab aliis , & eatenus diligit , ut beneficia & dona gratiæ suæ non ita penitus ab ipsis auferat , quin propter patres suos ex quibus orti sunt , denuò in priorem amoris statum restitui possint ; uti infra *vers. 28.* dicitur. Si verò eos consideremus quatenus increduli sunt , manent quidem rami , sed defracti : sicut autem succus & bonitas radicis & trunci ramis defractis communicari nequit ; ita etiam Judæi , quamdiu in suâ incredulitate contumaciter manent , felicitatis Abrahamo patri ipsorum tanquam credenti & respectu fidei suæ promissæ , participes esse nequeunt ; quia

hæc obtingit Judæis , non simpliciter quia secundum carnem per naturalem propagationem Abrahami posterii sunt ; sed quatenus fidem ejus imitantur , atque ita spiritualis ipsius posteritas censentur : quales nunc Deus omnes habet qui in Christum credunt , sine discrimine utrum Judæi sint , an gentes.

Quoniam autem gentes obicere poterant , verum quidem esse , Judæos esse ramos radicis illius sanctæ , verum propter incredulitatem suam inde defractus , ac proinde nullam amplius , cum radice communionem habere ; se verò in eorum locum assumptas ; docet Apostolus , eos propterea nullam habere causam gloriationis contra Judæos ; ut sic elationem gentium retundat.

Vers. 17. Si verò quidam ex ramis defracti sunt. Potuisset consentaneè iis quæ antea dixerat , dicere , si plerique rami defracti sunt ; maxima enim Judæorum pars fidem in Christum respuebat ; sed ad minuendam invidiam dicit *aliquos*. Eos autem dicit esse defractus , ac proinde non amplius participes felicitatis , quæ vi fæderis divini veræ ac spirituali posteritati Abrahami destinata est. Sicut enim rami ex oleâ defracti , licet succi & pinguedinis , quæ est in radice & trunco , & inde per totam arborem propagatur , non amplius sint participes ; manent tamen naturales rami oleæ : ita & Judæi increduli , quamdiu increduli sunt , licet non participant felicitatis illius , quæ solis credentibus destinata est ac promissa , nihilominus sunt & manent naturalis Abrahami posteritas.

De gentibus verò dicit , quod sint oleaster , qui *insertus est illis* , & *particeps factus radicis & pinguedinis oleæ*. Metaphora desumpta est ab hortulanis , qui solent surculos ex arboribus succisos alteri trunco inferere , ut cum eo tanquam rami naturales in unam arborem coalescant , & eodem succo quo naturales rami nutriantur ; quod indicat , dicens , quod *radicis & pinguedinis oleæ participes facti sint*. Per *radicem* autem & *oleam* non intelligit hic solummodò Abrahamum oppositè ad suam posteritatem , etiam credentem ; sed complexim cum suâ posteritate spirituali , id est , cum Ecclesiâ credentium , qui sunt spirituales Israëlita ; quo privilegio primò & ante omnes gaudebant Judæi credentes : hi enim non fiebant populus aut fæderati Dei cum fidem in Christum recipiebant ; sed cum jam fæderati essent , credendo in Christum officium fæderatorum faciebant , & fæderati modo magis eximio fiebant & manebant : & sic omnia privilegia spirituali posteritati Abrahami destinata consequiebantur. Gentes in Christum credentes

tes ratione suæ naturalis originis fædere divino erant exclusæ, sed per fidem in Christum Ecclesiæ spirituali sunt insertæ; & sicut rami trunco seu oleæ inserti participes sunt pinguedinis oleæ; ita & quotquot ex gentibus crediderunt participes facti sunt omnium beneficiorum, quæ Ecclesiæ Dei, tanquam genuinæ Abrahami posteritati, propria sunt: quod egregiè docet Apostolus Eph. II. 12. & seqq. & nominatim vers. 19.

Vers. 18. Cum itaque hæc se ita habeant, inde concludit: *Ne gloriare contra ramos*: Id est, ne insultetis Judæis, aut superbè præ illis vos efferatis; quæ gloria-tio contemptum quendam Judæorum includit; licet enim aliqui ipsorum propter incredulitatem eximio titulo filiorum Abrahami ac fæderatorum Dei exciderant, nulla erat ratio cur credentes ex gentibus eos contemnerent. Addit rationem: *Si verò gloriaris, non tu radicem portas, sed radice te*. Sicut enim radix non sustentatur à ramis, sed è terrâ enascitur & truncum producit, truncus verò sustentat ac portat ramos insititios; ita etiam se res habet in Ecclesiâ: Quod primi Judæorum progenitores, & eorum posterii quotquot in Christum credunt, sint genuina Ecclesia Dei & salutis æternæ hæredes, hoc non debent gentibus, quasi per cohæsionem cum gentibus facti sint fæderati Dei: nihil minus: gentes enim erant alienæ à fædere Dei: sed gentes Ecclesiæ, jam collectæ ex Judæis Abrahamo oriundis, insertæ per fidem, virtute illius insertionis membra Ecclesiæ Dei, omniumque beneficiorum fæderatis Dei destinatorum participes fiunt. Quod autem ab alio dependet, id contra id à quo dependet gloriari neutiquam potest. Sic ergo videmus, Ecclesiam primitivam, cui salus annexa est, esse Patriarchas Judæorum & Judæos in Christum credentes: quotquot autem in Christum credunt ex gentibus, illi Ecclesiæ aggregari: Quotcunque ex Judæis fidem in Christum respuunt, ex Ecclesiâ illâ rejici, & quotquot ex gentibus credunt, in locum Judæorum incredulorum recipi. Unde consequitur, quando Judæi abjectâ suâ incredulitate fidem in Christum amplectuntur, illos propriè non aggregari gentibus; sed illi Ecclesiæ, cujus prima origo sunt Judæi, & cui deinde gentes aggregatæ sunt.

Vers. 19. *Dices igitur, defraçti sunt rami, ut ego inserar.*

Doctrinæ hætenus ab Apostolo traditæ, introducit gentilem fidelem ita respondentem: *Defraçti sunt rami, ut ego inserar*: Cujus responsionis hic videtur esse sensus. Verum quidem est, me non portare radicem, sed radicem me: atque adeò me contra radicem gloriari minimè posse: At

ego non glorior contra radicem, sed contra ramos defraçtos: Negari autem non potest, ramos esse defraçtos, ut ego inserar; id est, Judæos incredulos esse propter suam incredulitatem à fædere Dei rejectos, & ab omnibus beneficiis fæderi illi annexis exclusos; ut nos ex gentibus credentes insereremur, & in fæderatos Dei adscisceremur. Observandum hic, particulam *ita* hic non significare finem Dei, quasi Deus per defractionem Judæorum intenderit insertionem gentium: Deus enim jam gentes vocare decreverat, & vocasset juxta Prophetarum vaticinia, etiam si Judæi omnes in Christum credidissent, atque ita gentes Ecclesiæ ex universitate Judæorum collectæ accessio fuissent: Significat ergo eventum, & occasionem, quod Evangelium citius ad gentes est translatum: vide Act. XIII. 46. & alibi. Ita ut sensus sit: Illi defraçti sunt, atque ita factum est, ut ego inserar.

Vers. 20. Huic objectioni respondet Apostolus: *Recte*: quasi dicat: Concedo rem ita, uti dicis, se habere: sed exinde non sequitur, quod tu contra illos concludere vis. Confirmat id sequentibus verbis. *Per incredulitatem defraçti sunt*. Non ergò fædere exclusi sunt, quia Deus decretum suum mutavit, aut promissa fæderi annexa in illis non implevit; sed quia illi conditionem, quam Deus ab ipsis requirit ut fæderati sint & maneant, contumaciter implere respuunt, fidem nimirum in Christum. *Tu verò per fidem stas*: Hoc est: quod tu in illorum locum adscitus sis, hoc non imputari debet amoris cuiuspiam antecedenti quo Deus gentiles dilexit præ Judæis, multò minus alicui tuæ dignitati aut merito: sed quia præstitisti conditionem fidei in Jesum Christum, quam nunc Deus in Evangelio exigit. Et per illam dicit illos stare, hoc est, quia Evangelium, cum ipsis prædicaretur, verâ ac vivâ fide receperunt, per fidem illam Ecclesiæ ex Judæis collectæ, tanquam ramos adscititios oleæ, esse insertos; & quousque in fide illâ constantes manent, cum Ecclesiâ illâ cohærere, & omnium illius bonorum participes esse. Quia autem solo respectu fidei in Christum, tanquam conditionis necessariò requisitæ, adsciti sunt in locum Judæorum, eaque conditio dependet à liberâ hominis gratiâ Dei præventi obedientiâ; ac proinde etiam fieri possit ut ipsi, per blanditias hujus mundi inescati, aut aliâ quavis causâ impulsî, rursus fidem suam deserant, & sic deficient ab illa conditione, cujus solius respectu in fædus sunt adsciti, hinc Apostolus addit:

Ne effertor animo, sed time. Ne magnificè de te ipso sentias, neque te præ Judæis,

dæis, licet ob incredulitatem rejectis, efferas, non aliter ac si nunquam posses excindi, sed quia jam in unam quasi arbo-rem cum Judæis credentibus coaluisti, semper Ecclesiæ illius pars sis futurus: Vel, ne adscribe dignitatem hanc ullis tuis meritis, neque crede à te solo propriisque tuis viribus dependere, ut in fædere permanear.

Sed time. Propriè timemus mala, in quæ nos incidere posse scimus: quia verò mala illa à certis causis nobis immitti novimus, etiam illas metuemus, ne ab illis affligamur. Quia insertionis gentium in Ecclesiam causa est Deus, ac proinde etiam effractionis, seu ejectionis ex Ecclesiâ & fædere Dei, manifestum est hic etiam tacitè indicari, Deum esse timendum. Sed quem Dei metum Apostolus hic præcipiat, non idem omnes sentiunt. Quidam urgent, hic præscribi religiosam Dei reverentiam & sollicitudinem de præstando officio: non quasi fieri possit ut fideles à fide deficient, atque ita è fædere Dei excindantur; licet enim illud respectu infirmitatis humanæ fieri posse dicant: id tamen respectu electionis divinæ & gratiæ quâ efficaciter sustentantur & in fide conservantur, fieri posse negant: sed ut se dignè fædere divino gerant, & officia fæderatorum præstent. Sed verò, si respectu electionis Dei, & efficacis ipsius conservationis in fide, excindi nequeunt, ac de perseverantiâ suâ in fide ac in statu salutis certi sunt; quid est quod timere possunt? Nemo enim timet malum, quo se opprimi non posse plenissimè est persuasus. Alium ergo metum præcipit Apostolus, metum nempe mali in quod incidere possunt, & in quod, si officio suo desint, certò certius incident: quod quale sit, *vers.* 22. distinctius explicat. Si itaque attentius consideremus totum hoc negotium quod hic Apostolus explicat, & antecedentia & consequentia, statim patebit, quid timendum sit. Si antecedentia, in quibus vetuit arrogantiam quâ sese efferebant contra ramos defractus, per timorem intelligit humilem ac modestam gentium de seipsis opinionem, considerando quod nullâ suâ præcedaneâ dignitate ac merito fæderi divino sint inserti; utque idè se supra Judæos, ob suam incredulitatem excisos, non efferant; sed semper memores sint tum indignitatis suæ naturalis, quâ fuere oleaster, qui non nisi per gratiam divinam oleæ insertus est: tum infirmitatis ac fragilitatis humanæ, per quam fieri potest, ut à fide rursus deficient; itaque semper cum sollicitudine incedant, ne forte, si à fide deficient, denuò à fædere Dei excludantur. Si hæc conferamus cum sequentibus, ubi dicit Deum ipsis, si de-

ficiant, minimè parciturum, sed eos excisurum; timor hic est timor Dei tanquam severi judicis, quò Deum metuunt ut vindicem infidelitatis ac defectionis, illoque metu retinentur ne deficient, atque ita fælicitate, cujus jam participes sunt, spoliarentur. Talem metum passim nobis commendat Scriptura: *Luc. XII. 4, 5. Phil. II. 12. 1 Pet. I. 17.* & alibi.

Vers. 21. Addit hujus timoris causam: *Si enim Deus ramis naturalibus non pepercit, [vide] ne & tibi non parcat.* Argumentum est à minore ad majus. Judæi sunt rami naturales, qui juxta naturalem originem ex Abrahamo fæderis divini sunt consortes: Gentes verò naturâ extra fædus Dei erant, sed respectu fidei suæ in fædus gratiosè admissi. Si itaque Deus non pepercit Judæis, sed quia in Christum credere noluerunt eos ex fædere, quo comprehensi fuerant, exclusit; multò magis metuere debent gentiles se, nisi persistant in fide, denuò fædere divino excludendos; deficiente enim conditione, cujus solius respectu in fædus divinum adsciti sunt, aliud nihil ipsis expectandum est, quam quod Deus similiter ipsos è fædere suo exclusurus sit. Licet ergò, quamdiu fideles sunt, in fædere permaneant, nullam tamen sese præ Judæis efferendi materiam habent; sed potius metuendi similem cum Judæis incredulis abjectionem, atque ita relabendi in priorem suum miseriæ statum, si à fide deficientes ad priorem impietatis statum degenerent. Licet enim Deus æqualiter peccantes non semper in hoc sæculo pari poenâ puniat; sed pro absoluto suo jure nonnunquam parcat, aut minus severè punit gravius delinquentes, neque semper summam suam severitatem statim exercet, alios namque indurat, aliorum impietatem multâ lenitate tolerat; tamen peccatores quicumque semper respicere debent severas Dei comminationes, quid ipsi mereantur, & quid juxta comminationes divinas sibi expectandum sit.

Ut tantò validius eos ad timorem excitet, hortatur ut considerent duo illustria attributa divina, quæ Deus in hoc judicio excisionis Judæorum incredulorum, & infitionis gentium credentium demonstravit; dicens;

Vers. 22. *Vide igitur benignitatem & severitatem Dei.* Benignitatem Deus ostendit in conferendis beneficiis, Severitatem in irrogandis suppliciis. Sicut autem usitatum est, per attributa divina eorum effecta intelligere, ita etiam *Benignitas Dei* accipi solet pro beneficiis divinis, & *Severitas* pro suppliciis. *Severitatem* Deus ostendit contra Judæos incredulos, qui licet naturalis conditionis respectu, quate-

nus Abrahami posterii, pertinerent ad fædus, tamen propter incredulitatem suam à Deo sunt abjecti, & ex fædere Dei exciderunt; perinde uti rami ex oleâ amputati in terram cadunt, & nihil amplius cum eâ commune habent. *Benignitatem autem erga te*: id est, erga gentiles, seu populum gentilem, quatenus est fidelis, seu ex singulis fidelibus constat: te ergo significat unumquemque gentilem credentem. Benignitas hæc divina in eo consistit; quod Deus gentes, antea extraneas & extra fædus Dei, vocaverit ad communionem Christi, omniumque beneficiorum Evangelio Christi comprehensorum; & quotquot ex illis crediderunt in Ecclesiam suam inseruerit, & in bonorum cælestium hæredes adsciverit. Addit autem; *Si permanseris in benignitate*: hoc est, si perstiteris in fide, quæ sicut conditio est cujus respectu Deus suam erga te benignitatem ostendit; ita etiam continuatio in illâ conditione unicum medium est permanendi in benignitate. Hanc autem esse conditionem necessariam, ostendit, addendo: *Aliàs & tu excideris*. Id est, perinde atque Deus Judæos, qui erant quasi rami naturales oleæ, propter ipsorum incredulitatem excidit; etiam vos gentiles, qui estis tanquam rami insititii, ob fidem vestram in locum Judæorum incredulorum assumpti, excindet, nisi in fide vestrà, cujus solius respectu inserti estis, permanseritis. Quæ comminatio inanis foret, & frustranea, si qui semel crediderunt & per fidem fæderi divino inserti sunt, à fide suâ deficere, & è fædere divino excindi non possent.

His ita præmissis, quæ gentibus timorem incutere poterant, ut cautè ac sollicitè officio suo incumbant, addit aliud de statu Judæorum, quod maximè facit ad gentium fastum retundendum; nimirum Judæos non prorsus ita excisos, ut nulla restitutionis spes ipsis supersit:

Vers. 23. *Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur*. Quia enim per incredulitatem excisi erant, fieri non potuit ut denuò inserantur, nisi depositâ incredulitate. Non tamen sequitur necessariò, propter incredulitatem excisi sunt; ergo depositâ incredulitate denuò inserentur. Incredulitas enim meretur excisionem; sed depositio incredulitatis non meretur insertionem: hoc enim est impromeritum gratiæ divinæ opus, peccatorem, quem justè ob peccata è fædere suo abjecit, denuò in communionem fæderis admittere. Ergo severitas Dei erga Judæos adeò peremptoria non est, quin & adjunctam habeat aliquam benignitatis divinæ partem, quâ paratus est Judæos denuò in gratiam recipere, modò eos prioris suæ incredulitatis pœniteat.

Et ne gentes credant, Deum hoc non facturum, ac nullam amplius Judæis, qui similes sunt ramis defractis, qui à trunco amputati & in terram projecti excrefcunt, gratiam esse expectandam, addit: *Potest enim Deus eos rursus inserere*. Quando Deus dicitur *potens esse* ut aliquid faciat, plerumque non nuda Dei potentia intelligitur, sed illi includi solet voluntas divina faciendi illud quod potest: Adeò ut, *potest Deus eos rursus inserere*, tantumdem sit, atque, Deus rursus eos inseret. Et hoc sensu vox *δυνατός* Deo tributa aliquoties accipitur; Rom. IV. 21. XIV. 24. 2 Tim. I. 12. Hebr. XI. 19. Et ita hic etiam accipienda videtur; nam ut Judæi denuò fæderi divino inserantur, non sufficit Deum id facere posse; non enim omnia quæ potest Deus facit; sed requiritur voluntas id faciendi. Sed verò, quoniam in verbis præcedentibus Apostolus jam expressit Deum Judæos rursus inserturum, & hæc verba adduntur tanquam ratio quâ hoc confirmat, *potest enim Deus eos rursus inserere*, videtur id potius de Dei potentiâ esse explicandum. Potuissent enim fideles ex gentibus credere, omnem spem restitutionis jam planè ademtam Judæis; quoniam comparantur ramis ex oleâ excisis, & in terram projectis, in quorum locum ipsi inserti sunt. Apostolus docet, nihil id ob stare, quò minus Deus eos denuò inserere possit: idque ex ipsâ gentium insitione liquere; si enim Deus gentes, quæ comparantur ramis ex oleastro abscissis, inseruit oleæ, cum quâ nullam habebant communionem; multò facilius Deo est Judæos, qui per naturalem propagationem ex Abrahamo pertinebant ad fædus, ac tanquam naturales rami oleæ sunt, denuò in eam inferere, si non permanserint in suâ incredulitate, ob quam solam ex oleâ excisi fuerunt.

Vers. 24. Eâque argumentatione utitur Apostolus vers. seqq. *Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam oleam; quantò magis illi qui naturales sunt inserentur propriæ oleæ?* Hac argumentatione varia continentur, quæ ex insitione gentium probant, Deo facile esse Judæos, si in incredulitate non permanserint, denuò in fædus inserere. Primò; quia gentes sunt excisæ ex naturali oleastro: non ergò ullam habebant communionem cum oleâ; hoc est, erant extra fædus divinum, servientes idolis ac dæmoniis; ac omnium impuritatum ac vitiorum inquinamentis corrupti, atque ideò alieni à fædere Dei. Deinde: quia in illo statu sunt *excisi*, hoc est, separati, & oleæ bonæ inserti, hoc est, in fædus divinum recepti. Tertiò; quod id sit *contra naturam*; id est, cum non essent ejusdem naturæ

turæ cum oleâ; alia enim est natura oleæ, alia oleastri. Utque id tantò evidentius ostendat, elegantem facit oppositionem inter *αἰγελῆλαιον* & *καὶ δελῆλαιον*. Vel *contra naturam*, significare potest, hanc insertionem planè contrariam esse insertionibus inter homines fieri solitis: solent enim furculi bonarum arborum inseri truncis sylvestribus, aut minus bonis; & pro naturâ furculorum insertorum, non autem pro naturâ trunci, arbores proferre fructus, idque fit secundum naturam. Licet enim succus è trunco derivetur in furculos, atque ita sequi videretur, ut furculus naturam induat trunci, fructusque producat trunco consentaneos; contrarium tamen fieri videmus per naturam; quia sicut radix, tanquam stomachus alimentum, quod ipsa è terrâ attrahit, concoquit & convertit in succum trunco nutriendo idoneum, atque ita per truncum in omnes ramos diffunditur; ita etiam nodus, per quem furculus insertus trunco adhæret, est quasi alter stomachus, quo succus alimentaris in ipsum è trunco delatus, de novo concoquitur, & transmutatur in alimentum furculo inserto consentaneum; atque ita è furculo inserto enascuntur fructus, non secundum naturam trunci, sed furculi inserti. In hoc autem opere benignitatis divinæ planè contrarium evenit; hic inseruntur furculi sylvestres, & succum oleæ attrahentes percipiunt oleæ pinguedinem, & fructus proferunt naturæ oleæ consentaneos; hoc est, gentes inseruntur fæderi quod Deus cum Abrahamo ejusque posteritate pepigit.

Hoc cum Deus fecerit, quantò facilius potest Judæos, ob incredulitatem è fædere excisos, rursus in fædus assumere, si in incredulitate suâ non permaneant. Ipsi enim sunt quasi naturales rami oleæ, qui ratione naturalis suæ originis ad fædus seu oleam pertinent; & licet ob incredulitatem sint excisi, manent nihilominus naturales rami oleæ, qui si trunco denuò inferantur, secundum naturam insitionis proferunt fructus ipsi oleæ, cujus ante excisionem pars fuerunt, consentaneos. Si ergo contra naturam insitionis Deus facere potest, ut furculi sylvestres inserti induant naturam trunci; multò facilius potest id quod secundum naturam est, ut furculi ex ipsâ oleâ excisi, & postea denuò inserti, naturam oleæ retineant, & pinguedinis oleæ rursus participes fiant: Hoc est; facilius multò est, ut Judæi, qui naturales Abrahami posterii sunt ad quos fædus Dei spectat, quando incredulitatem, ob quam è fædere sunt ejecti, deponunt rursus in fædus assumantur; quam quod gentes, idololatæ, dæmonum cultores, omnium peccatorum

pollutionibus inquinatæ, in fædus divinum sint adscitæ propter suam in Christum fidem: Cum itaque hoc fecerit Deus, quod majus est, & contra naturam fæderis sui: non dubitandum quin facturum sit quod minus est, & naturæ fæderis sui consentaneum.

Verf. 25. *Nolo enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, ut non sitis apud vos ipsos sapientes, quod durities ex parte contingit Israël, donec plenitudo gentium intraverit.*

Quod antea tectius paulò & obscurius insinuavit magis quam expressit, id nunc clarè & apertè affirmat. *Nolo vos ignorare, fratres, mysterium hoc.* Vocat hoc *mysterium* respectu temporis antecedentis: quia hætenus absconditum fuit; nunc autem ab ipso revelatur. Multa in Scripturâ vocantur *mysteria*, cum respectu ad tempus præteritum quo abscondita fuerunt, quæ post revelationem non amplius sunt *mysteria*. Tale est hoc, quod Apostolus hic declarat de excellentiore gratiâ Judæis offerendâ, quâ converti, & denuò fæderi divino inseri possint. Simile est *mysterium*, quod non omnes sint morituri, sed immutandi, 1 Cor. XV. 51. & vocatio gentium ad participationem Evangelii Eph. III. 9. & alia plura, uti alias ostendimus. Quod observandum contra illos Theologos, qui statuunt in religione Christianâ esse *mysteria* necessariò credenda, quæ, etiam revelata, *mysteria* manent, & à nobis intelligi minimè possunt. Si Scripturam consulamus, nullum reperiemus dogma fidei, quin, quatenus necessariò est credendum, etiam clarè sit revelatum, & quantum ad salutem satis est intelligi possit. Omnia autem quæ in Scripturâ *mysteria* dicuntur, ita vocantur cum respectu ad tempus præteritum quo nondum revelata erant: nec ullum dabitur exemplum in contrarium. Tale *mysterium* hic Apostolus revelat gentibus, eum in finem, *ut non sitis*, ait, *apud vos ipsos sapientes*. Id est, ne vobis ipsis placeatis in ratiociniis vestris, & magnificè de vobis sentiat, neque vos efferatis præ Judæis, quia illi propter incredulitatem à Deo sunt rejecti, & fædere ipsius exclusi.

Quod durities ex parte contingit Israël. Israël hic sunt posterii Abrahami secundum carnem, seu externus ille populus ex Abrahamo oriundus. De eo enim quæstio erat, an Deus populum illum, vel potius illos in populo qui Christo credere noluerunt, rejecerit. *Durities* quam illi tribuit, est propriè illa animi obstinatio, non quâ primò Evangelium cum ipsis annuntiatum fuit respuerunt; sed quæ in ipsis magis confirmata fuit, postquam eos Deus ob contumaciam dereliquit, & Evangelium

lium transtulit ad gentes. Cum enim illi antea Apostolos essent persecuti, atque hoc actu se rebelles ac contumaces ostenderunt, Deus Evangelium transtulit ad gentes, eosque voluit esse participes fæderis & omnium bonorum fæderi annexorum, sine observatione ceremoniarum legalium, per solam fidem in Christum, seu obedientiam præceptorum Christi, quæ ex fide præstatur: & omnes gratiæ actus, qui antea solis Judæis peculiare erant, circa gentes impendit, qualia sunt miracula, prodigia, Spiritus Sancti distributiones, apparitiones angelorum; quibus omnibus Judæi conspectis quasi in rabiem sunt acti, furiosè contra Apostolos insurrexerunt, & sibi argumenta conquisiverunt, quibus in incredulitate suâ confirmari possent. Fatendum quidem est, ante hanc indurationem, in plurimis ipsorum fuisse animi malitiam; licet enim negari non possit, in quibusdam fuisse inconsideratum pro Lege zelum, qualis in Paulo fuit, & procul dubio in aliis hac in parte Pauli similibus; sed hi, sublato cæco suo præjudicio, fidem in Christum sunt amplexi; attamen plurimis inerat animi malitia, quâ impediabantur ne doctrinam Christi debitè considerare vellent; & plebs, ut solet, hos suos doctores temerè est secuta. Verum quidem est, ipsis tribui ignorantiam, *Luc. XXIII. 34. Act. III. 19. 1 Cor. II. 2.* Verum ea non fuit mera ignorantia, ex vehementiori solummodò præjudicio, aut aliâ causâ minus culpabili orta: sed causam habuit alia fæda vitia, quæ ipsos à sanctâ Jesu Christi doctrinâ alienos reddebant. Sed tamen postquam Deus illâ eorum contumaciâ provocatus, Evangelium etiam transtulit ad gentes, animorum induratio major in ipsis fuit: & id ipsum quod, si ulla animi probitas in ipsis fuisset, ipsos ad æmulationem provocare potuisset ac debuisset, ab ipsis pro animi sui malitiâ in majoris indurationis occasionem conversum fuit; ita ut non tantum ad æmulationem non adducti fuerint; sed invidiâ accensi omni modo conati sint impedire ne Evangelium gentibus prædicaretur: atque ita animos obfirmarint, ne ullo modo Apostolorum prædicationem admitterent, sed omnibus modis eos persequerentur: quem eorum statum Apostolus graphicè depingit *1 Thess. II. 15, 16.* quod Dominum Jesum occiderunt, & Prophetas & Apostolos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus adversantur, prohibentes Apostolos gentibus loqui ut salvæ fiant, ut impleant peccata sua semper: pervenit enim ira Dei super illos usque in finem. Hanc duritiem dicit illis contigisse ex parte: Molli locutione, quoniam, si comparentur cum fidelibus, longè maxi-

ma populi pars sunt: credentes enim vocavit reliquias populi, quales fuere illi septem mille tempore Eliæ.

Donec plenitudo gentium intraverit. Quidam hic observant, vocem *πλήρωμα* etiam significare supplementum, ut *Matt. IX. 16. & Marc. II. 20.* Eamque hac significatione non incommodè hic accipi putant. Ecclesia enim Christiana Catholica est, & constare debet ex Judæis simul & gentibus. Primò collecta fuit ex solis Judæis: ut esset integra & Catholica requirebatur supplementum gentium; hoc est, ipsæ gentes, quæ, qualescunque & quantæcunque futuræ essent, requiruntur ad supplementum Ecclesiæ, quæ, uti dictum, constare debet ex Judæis & gentibus, & per quarum ingressum Ecclesia quodammodò complementum suum habitura esset. Sed rectius per *πλήρωμα* intelligitur plenitudo gentium. Eamque significationem evincere videtur oppositio inter Judæos & gentes: Judæis tribuitur durities ex parte: illi opponitur ingressus *πληρώματ^{ος} τ^{ης} ἐθνῶν*, quod, ut legitima sit oppositio, significat plenitudinem. Quod tamen non ita rigidè accipiendum est, ut designet omnes totius orbis gentes, nullâ prorsus exceptâ: sed magnum ex quibuscvis noti orbis gentibus confluxum ad Ecclesiam. Vox Græca *εἰσελθῆναι*, quæ est aoristi temporis, potest verti, vel, introeat, vel, introierit. Itaque non necessariò significat, indurationem hanc Judæorum continuandam, usque dum omnes gentes, aut saltem magnus ex omnibus gentibus numerus fidem in Christum amplexus, atque ita actu in Ecclesiam ingressus sit: sed, usque dum amplissima ac luculentissima intrandi occasio omnibus gentibus data sit, & illius beneficio magna gentium multitudo intraverit: adeò ut, si qui ex ipsis non intrent, hoc non defectui vocationis aut gratiæ divinæ, sed illorum summæ pertinaciæ ac malitiæ adscribendum sit: phrasi usitatâ, quâ fieri dicitur id, ad quod ut fiat omnia media necessaria adhibita sunt: Et aliquis id facere, quia omnia facit, quæ requiruntur ut effectus aliquis existat, licet aliquando contingat eum non existere. Qualia exempla vide *Ezech. XXIV. 13. Ose. VII. 1.* & alibi. Ergo videtur prædici, Evangelium omnibus noti orbis gentibus prædicandum, non tantum illis inter quas Judæi dispersi erant, sed & reliquis, atque ita omnibus luculentam datum iri credendi in Christum occasionem: quam & plurimi ipsorum amplexuri essent.

Vers. 26. Et sic totus Israël salvus fiat. Per *Israëlem* hic non intelligitur Israël spiritualis qui dicitur verus Israël Dei, *Gal. VI. 16.* nam verum & spirituales Israël ser-

servari nemini mirum esse poterat, neque id erat mysterium, nec de eo ulla erat controversia: Sed populus externus & carnalis, qui originem suam ducebat ex patre Israël: hoc enim spectat materiam quam Apostolus hic tractat: differit enim de ramis naturalibus oleæ ob incredulitatem defraetis denuò inferendis, quando ab incredulitate suâ se sunt conversuri: Quando ergo eorum conversionem ac salutem prædicit, manifestum est id intelligendum esse de iisdem qui nunc ob incredulitatem excisi erant. Quando autem *totum Israël* salvum fore dicit, sensus horum verborum non est, quod omnes Israëlita nemine excepto sint convertendi, & salutem consecuturi; quis enim eam animorum mutationem in omnibus exspectet? nisi dicamus Deum omnes virtute insuperabili ad Christum conversurum, atque ita omnes abjectâ incredulitate fidem in Christum amplexuros. At hoc naturæ liberæ obedientiæ repugnat; & si Deo placuisset tali circa illos potentiâ uti, nulla in illis existere potuisset incredulitas. Sed mens Apostoli videtur hæc esse: Quod Deus Judæis amplissimam se convertendi occasionem sit oblaturus, per quam omnes, in quibus aliqua animi probitas ac docilitas superest, seu qui ullo modo sanabiles sunt, etiam actu convertentur; nullique nisi desperatè contumaces ac præfracti in incredulitate sunt permansuri. Et sic opponitur illi indurationi, quam dicit *ex parte Israël* obtigisse, id est, uti explicuimus, maximæ Israëlitis parti. Nunc dicit *totum Israël* servandum, quod commodè præcedenti enuntiato opponi potest, quando maxima Israëlitis pars, licet non ad unum omnes ferventur.

Cum autem hic doceat Apostolus, indurationem ex parte Judæis obtigisse, *donec plenitudo gentium introëat*, aut introëverit, liquet, quod ingressus gentium in Ecclesiam prædicatur fore terminus, quo hæc Israëlitis induratio cessatura sit. Quæritur itaque, quando hæc prædictio complementum suum habuerit? Animus mihi non est examinare varias interpretum sententias, quorum quidam credunt, prophetiam hanc jam olim tempore Pauli Apostoli, ante excidium Hierosolymorum complementum suum habuisse: Alii illius complementum adhuc exspectant circa tempus mundi ultimum, quo credunt Dominum Jesum erecturum regnum suum millenarium, & novâ quâdam, ac majore quam hætenus Judæis obtulit, gratiâ eos conversurum: Sed meam solummodò, quæ mihi maximè probabilis videtur, sententiam proponam. Credo itaque hic prædici, non quod simul & uno ac eodem circiter tempore est futurum; sed quod

sensim & successivè implebitur. Itaque jam tempore Pauli Apostoli plenitudinem gentium capisse intrare in Ecclesiam; imò cum jam epistolam hanc ad Romanos scriberet, Evangelium jam à multis gentibus fide erat receptum, *cap. X. 18.* ipse solus prædicatione Evangelii multas gentes replevit, *cap. XV. 19.* Vide & *Coloss. I. 23.* & alibi. Quæ aliquo sensu *gentium plenitudo* vocari potuit: Attamen per eam nondum ille eventus, quem hic prædicit Paulus, exstitit. Etsi enim multæ Judæorum myriades dicantur in Christum credidisse, *Act. XXI. 20.* illi tamen, si conferantur cum integro populo, ac primoribus & senatu, qui in infidelitate adhuc perstitit, quorumque numerus longè major fuit, *totus Israël* nullo modo vocari possunt. Crediderim ego, multò majorem Judæorum numerum post everisionem civitatis Hierusalem & templi, populi excidium & abductionem in captivitatem, ac miseram per totum imperium Romanum dispersionem, ad fidem in Christum esse conversam. Tunc enim Evangelium promiscuè inter omnes gentes est promulgatum, multique ex gentibus quibuscumque in Ecclesiam ingressi sunt; & Israëliti amplissima data est occasio Christi Evangelium recipiendi, cum viderunt confertissimum hunc gentium ad Christum concursum. Viderunt enim Deum Reipublicæ suæ, & cultui ceremoniali, qui templo ac terræ Canaan affixus fuit, finem imposuisse, nullos ad ipsos mittere prophetas, nulla inter ipsos edere miracula; & perinde uti omnibus vitæ hujus bonis spoliati erant, etiam se destitutos omnibus donis spiritualibus, quibus favorem ac gratiam suam Deus testatur. In Ecclesiâ verò Christianâ, licet illa persecutionem pateretur à gentibus, quævis spiritualia favoris divini signa conspiciabant: vigeabant in illâ dona prophetiarum, miracula, aliaque Spiritus Sancti *χαρίσματα*: vigeabat in eâ ardens erga Deum pietas, infucatus erga fratres amor, & vita à corruptione hujus sæculi segregata. Quæ omnia quando ad animum revocarent, non dubium mihi est, quin multi inde occasionem arripuerint, inquirendi causam hujus iræ ac vindictæ divinæ contra se suamque rempublicam; & cum conspicerent magnum illum gentium ad Christum confluxum, donaque illa Spiritus, tanquam indubitata amoris divini erga Ecclesiam Christianam signa, ad sanctam quandam æmulationem fuerint excitati; atque ita magna, ac fortasse longè maxima pars Judæorum ad Christum conversa sit. Interim & multi Judæorum in incredulitate suâ perseverarunt, quin & Doctores ipsorum ex hac ipsâ dispersione magis sese indurandi occasionem arripuerunt, & qualvis

quasvis falsas ac contortas Legis & Prophetarum explicationes excogitarunt, ut se, plebemque sibi cæcâ obedientiâ auscultantem, in incredulitate suâ confirmarent, omnemque ad fidem in Christum præstandam aditum præcluderent. Hoc fine composuerunt suum Thalmud, cui eandem atque ipsi Legi Mosis, si non majorem, auctoritatem tribuunt; & juxta illius doctrinam Legem esse intelligendam volunt. Ita magna etiam Judæorum pars hoc obstaculo impedita, adhuc in incredulitate persistit: & parentes liberos suos jam à primâ statim infantiâ odio implacabili contra Christum ejusque Evangelium imbuunt, adeo ut antequam adoleverint, jam non tantum præjudicio, sed & odio implacabili contra Christum totamque Ecclesiam Christianam obdurati sint. Mirum autem non est, eos, qui deditâ operâ animos suos contra hos omnes admirabilis providentiæ divinæ actus obfirmant, sibi que effugia & prætextus incredulitatis quæsi-
verunt, in incredulitate suâ esse obduratos, ac invenisse quod quæsi-
verunt.

Atque hæc quidem sunt causæ indurationis quæ adhuc premit Judæos, quas ipsi sibi conqui-
siverunt. Sed præterea multa illis scandala ob-
jiciuntur à Christianis inter quos vivunt, per quæ odium ipsorum contra religionem Christianam magis accenditur: qualia sunt, acerbæ ac contumeliosæ tractationes, quin & gravissimæ persecutiones quibus à variis Christianis affliguntur, cultus imaginum qui in multis ecclesiis viget, bella & contentiones inter Christianos, & odia quibus aliqui in dogmatibus salutem non evertentibus dissentientes prosequuntur, quin & atrocissimis suppliciis è medio tollunt, aliaque plura, quæ passim inter Christianos vigent, & hæc prolixè commemorare non est opus. Interim nec negandum videtur, omnibus hisce indurationis causis non obstantibus, Deum non omnem prorsus erga ipsos amorem, quatenus adhuc considerantur ut Abrahami posteritas, exuisse; sed propter primos illorum progenitores, & fædus cum ipsis ipsorumque semine sanctum, etiam erga miseras populi illius reliquias misericordiam ostendere velle; & majorem ipsis gratiam oblaturum, per quam omnes, quibus adhuc aliqua docilitatis ac probitatis semina insunt, convertendi sint, omnibusque sese convertendi luculenta dabitur occasio. Sive illa sit futura magis attenta diuturnæ hujus afflictionis ac miseriæ consideratio, quod ea aliam non possit habere causam, quam contemptum Messiae, quem hætenus pertinaciter spreverunt; sive magis sincera meditatio Legis per Mosen lata, quod illa ipsis in diuturno hoc exi-

lio nullius amplius sit usus; utpote per quam multarum impuritatum reatum contrahant, & illa eos omni medio quo purificentur destitutos relinquat: quæ ergo aliud certius liberationis, non tantum ab illis impuritatibus ceremonialibus, sed & aliis peccatis, remedium quærere jubet. Sive ablatio scandalorum, quæ à Christianis ipsis ob-
jiciuntur. Sive aliud quippiam medium, quod nos latet, & quod Deus pro infinitâ suâ sapientiâ ac potentiâ facile largiri potest. Modò illud unicum caveamus, ne tale sit, quod Judæorum malam voluntatem ita necessariò immutet & determinet ad bonum, ut indurati & immorigeri amplius esse nequeant, atque ita omnis voluntaria obedientia penitus aboleatur. Hoc sensu, *totus Israël salvari* dici potest, quando Deus à suâ parte omnia abundè Israël confert quibus salvari potest; quæque à maximâ Israël parte obsequiosâ fide recipiuntur, qui omnes salutem consequuntur. Sic maxima pars Israël verè & actu salvatur: quæ verò salutem non consequitur, minima est, & ob indomitam incredulitatem & pertinaciam Israël nomine indigna.

Quia verò doctrina hæc magni erat momenti, & nunc demum per Apostolum patefacta est, ostendit Apostolus ad majorem illius confirmationem illam aliquatenus per Prophetas olim fuisse insinuatam, & vaticinia quæ in ipsorum scriptis exstant talia esse, ut etiam ad hunc effectum significandum extendi possint.

Sicut scriptum est, Veniet ex Sion liberator, & avertet impietatem à Jacob. Locus hic desumptus est ex *Esai. LIX. 20.* exstat paulò aliter in textu Hebræo, *Veniet liberator Sioni & conversis à defectione in Jacob.* Verum Apostolus hic, ut alibi, potissimum secutus est *LXX.* qui tamen hic habent, *propter Sionem.* Conquestus fuerat Propheta in præcedentibus de gravibus & enormibus populi peccatis, miseroque illius statu propter sua peccata; versuque immediate præcedente, prædixit illius conversionem; quodque spiritus Dei inimicos, qui populum oppressuri accedebant, potentiâ suâ esset repressurus. Hisce subjungit: *Quod liberator esset venturus Sioni, seu ex Sion.* Dubitandum non est, quin hæc verba, juxta primum ac literalem sensum, respiciant tempora captivitatis Babylonicæ, & prædicatur adventus alicujus liberatoris, cujus ministerio captivitate ac miseriâ suâ liberandi sint: sive ille sit Cyrus, qui Judæis facultatem concessit è captivitate exeundi, & in patriam suam revertendi; qui *venit liberator Sioni*, prout textus Hebræus habet: sive Sorobabel, aut alius quispiam dux populi captivi, qui eum in patriam reduxit;
L I I
qui

qui non tantum venit Sioni, sed & certo sensu *ex Sione*, uti Apostolus habet, quia ex populo Judaico, in quo mons erat Sion, in quo fuit regia Davidis, originem suam habuit. Is dicitur *aversurus impietatem à Jacob*, quia è captivitate, quæ pœna impietatis ipsorum erat, ipsos esset liberaturus. Attamen sicut liberatio è captivitate Babylonicâ typus fuit liberationis spiritualis, quâ genus humanum per Christum liberatum est è servitute peccati ac mortis: Ita etiam liberator, cujus ministerio Deus populo captivo libertatem dedit, & miseram illam servitutem à cervicibus ipsorum amolitus est, fuit typus Jesu Christi liberatoris, cujus ope ac interventu genus humanum è captivitate spirituali est liberatum. Et secundum hunc sublimiorem sensum verba hæc, quatenus Novi Fœderis tempora respiciunt, explicanda sunt.

Verf. 27. Idem dicendum de verbis posterioribus quæ sequuntur: *Et hoc [erit] illis à me fœdus; quando abstulero peccata eorum.* Hæc verba non sunt eadem quæ immediatè apud Esaiam sequuntur; sed Apostolus Paulus, qui nonnunquam se non alligat ipsis prophetarum verbis, sed eorum tantum sensum refert, videtur & ad illa verba respexisse, & simul ad ea quæ leguntur *cap. XXVII. 9. Idcirco super hoc dimittetur iniquitas domui Jacob, & iste omnis fructus ut auferatur peccatum ejus.* Alii autem volunt respici *Jerem. XXXI. 37. &c.* Quicquid sit, dubium non est, quin hæc verba, perinde ut priora, secundum sensum primum ac literalem accipienda sint de liberatione populi olim factâ, ex gravi aliquâ miseriâ, quâ Deus ipsum ob impietatem punivit: Deus itaque dicit, se *auferre peccata* eorum, quia aufert pœnam peccatorum, ipsosque in priorem fœlicitatis statum restituit: Et quia hoc factò Deus eos potenter ad sui obsequium esset obligaturus, ideò dicit, hoc fore *fœdus suum*; quia hoc actu Deus quasi renovavit cum ipsis fœdus suum. Quia enim possessio terræ Canaan, & fœlix in illâ habitatio, fœderis divini cum Abrahamo ejusque semine pars fuit, Deus ob idololatriam ac diuturnam rebellionem ipsos ex illâ ejiciendo & in captivitatem tradendo, fœderi suo renuntiassè ac finem imposuisse videri poterat: Eos itaque è captivitate in terram fœdere promissam reducendo, fœdus suum denuò cum ipsis quasi renovavit: Quod & ipse Deus ita interpretari videtur, *Jerem. XVI. 14, 15. Ecce veniunt diès, dicit Dominus, & non dicetur ultrà: vivit Dominus, qui eduxit filios Israël de terrâ Ægypti: sed, vivit Dominus, qui eduxit filios Israël de terrâ aquilonis, & de universis terris, ad quas eieci eos: & reducam eos in terram suam, quam*

dedi patribus eorum. Verba autem hæc secundum ultimum & mysticum sensum complementum suum habent in Domino Jesu Christo, qui totius generis humani, & speciatim populi Judaici peccata abstulit. Itaque verba è Prophetis citata, in sublimiore ac mystico sensu, qui in Evangelio complementum suum habuit, significant, quod *ex Sione*, id est, ex populo Judæorum, vel etiam *Sioni*, id est, ad populum Judæorum, venturus sit liberator, qui *aversurus est impietatem à Jacob*. Hic est Servator noster Jesus Christus, qui præconio suo, sacrificio ac intercessione suâ, ac tandem missione Apostolorum, quos omnium quæ prædicare debebant cognitione, omnibusque Spiritus Sancti virtutibus ac donis, quin & divinissima patrandi miracula potentiâ instruxit, Judæorum iniquitatem avertit: reconciliando illos Deo, & convertendo à peccatis, atque ita omnes peccatorum pœnas auferendo. Hic & *ex Sione* venit; non tantum quia natus est ex Judæis; sed quia ex Hierusalem, ubi mons Sion erat, prodire fecit Evangelium suum; atque hac ratione tanquam potens ac efficax populi liberator è Sione prodiit: Et venit *ad Sionem*; nempe ad Judæos, quibus solis ipse prædicavit, & quibus primis, & ante omnes alios Evangelium suum per Apostolos prædicari voluit; nec ad ullas alias gentes, nisi prius Apostolorum prædicatione à Judæis contemptâ, gravique contra Apostolos omnesque in Christum credentes persecutione institutâ, Apostolos misit. Abstulit ergo illorum peccata, quatenus eos Deo reconciliavit, & in statu salutis collocavit, ut Deus paratus fuerit cum illis in gratiam redire, peccata remittere, omnes peccatorum pœnas auferre, modo liberatorem hunc obsequiosâ fide recipiant, & à prioribus peccatis seriò se convertant ad Deum: quin & vires largitur, quibus instructi se à peccatis convertere queant, & plenam à peccatorum pœnis liberationem obtineant. Hæc impleta sunt per adventum Christi in mundum, & missionem Apostolorum in universam terram. Verum, ut ante monui, hæc non est actio instantanea, quæ subitò & ubique per totum terrarum orbem simul & semel perficitur, sed successiva, & quæ sensim peragitur. Ut enim Evangelium, cujus prædicatione tam Judæi quam gentes ad fidem in Christum adduci debent, inter omnes gentes prædicetur, necesse est, ut ex unâ in aliam gentem propagetur, atque doctores alii aliis continuò succedant, qui homines instituendo fidem illis persuadeant; quod subitò fieri nequit, sed continuatam institutionem requirit. Et hoc sensu Apostolus Prophetæ verba argumen-

to suo applicat; nempe, quando totus Israël ingressus est in Ecclesiam, quod verba hæc plenè complementum suum sint habitura. Jam impleri cæperunt, quamprimum Evangelium promulgari cœptum est; sed plenè impleta erunt, cum post ingressum gentium totus Israël salvabitur: Non quia actu omnes Israëlita crediderunt & salvati sunt: sed salvatus dicitur, uti in præcedentibus dictum, quia toti Israël amplissima ad se convertendum occasio fuit oblata, quam & multi arripuerunt, atque ita verè salutem consecuti sunt. Et hoc sensu omnibus temporum intervallis, quibus Judæorum multitudo ad Ecclesiam convertitur, magis magisque hæc prophetia complementum suum accipit, illisque accommodari potest, tanquam & ad illa non minus, quam ad ea, quæ in initio prædicati Evangelii contigerunt respiciens.

Vers. 28. Ex iis quæ hætenus de statu Judæorum propter incredulitatem defractorum dixit, tandem hanc deducit conclusionem: *Secundum Evangelium quidem inimici propter vos*, &c. Duplex hic describitur Judæorum status, secundum diversum quo considerantur respectum, & quorum unus alteri contrarius est. *Inimicos* dicit illos esse *secundum Evangelium*. Id non accipiendum de constitutione animi Judæorum, qualis ille fuerit circa Evangelium, & Apostolos illud annuntiantes, quod Evangelium & Apostolos oderint: sed de statu ipsorum coram Deo, quod sint inimici Dei, seu Deus eos pro inimicis habeat, & tanquam tales tractet. Quod non tantum liquet ex antecedentibus, ubi ob suam incredulitatem comparantur ramis excisis, illisque induratio obtigisse dicitur: sed & ex oppositione sequente, quod *dilecti sint propter Patres*: Quod accipi non posse de dilectione quâ Apostolus ipsos diligebat, sed de dilectione quâ Deus ipsos complectebatur, arguit addita ratio; *dona enim Dei & vocatio sunt sine pœnitentiâ*. Inimici itaque sunt Dei *secundum Evangelium*: quia Evangelium tam contumaciter respuunt, eximiamque illam Dei gratiam in eo sibi oblatam contemnunt: illud enim contemnendo etiam juxta illius leges condemnationis æternæ sese reos reddunt: *Marc. XVI. 16. Joan. III. 17, 18, 36.*

Propter vos. Id non significat causam impulsivam, quod nimirum, quia gentes proniores & aptiores erant ad recipiendum Evangelium, ideo Deus citius Judæos incredulos & contumaces abjecit: nam & potuisset Evangelii prædicatio etiam extendi ad gentes, & nihilominus continuari inter Judæos: nulla enim hic est repugnantia. Nec etiam significat fi-

nem Dei, quasi Deus ideo Judæos rejecerit, ut gentibus Evangelium prædicaretur: sed, uti in præcedentibus dictum est, eventum, qui ex rejectione Judæorum exstitit; quod nempe Evangelium occasione incredulitatis Judæorum, gentibus sit prædicatum; & quoniam plurimi ex gentibus illud obsequiosâ fide avidè receperunt, Deus rejectis incredulis Judæis gentes credentes in eorum locum assumsit, & fæderis sui participes fecit. Quod itaque occasione incredulitatis Judæorum & fidei gentium Judæis & gentibus evenit, hic ita enuntiatur, quasi Judæis propter gentes evenisset.

Illa autem inimicitia, seu odium, non est absolutum, & omni ex parte perfectum, sed admixtum sibi habet aliquod charitatis temperamentum: *Secundum electionem verò dilecti propter Patres*. *Electio* hæc est, quâ electi sunt, ut sint populus Dei sanctus & peculiaris præ omnibus populis. Hæc est electio, quâ Deus populum ex Abrahamo oriundum elegit ut suum, cujus peculiari modo Deus esset, cuique præ aliis populis beneficeret: quod & Deus olim impletum dederat, eum ex durâ Ægypti servitute liberando, Legem dando, in terram Canaan introducendo, variisque felicitatibus cumulando, per quæ omnia Deus declaravit, se eum populum sibi habere sanctum ac segregatum præ omnibus populis terræ. *Exod. XIX. 5. Deut. VII. 6, 7. XXXII. 9. 1 Reg. VIII. 51, 52, 53.* Ea autem electio facta est *propter patres*: Abrahamum nimirum Isaacum & Jacobum, quibuscum Deus pactum fecit, quo non tantum ipsos, sed & eorum posteritatem comprehendit; quod ea esset futura populus illius: *Deut. IV. 36, 37. IX. 4, 5. XXXII. 9.* quodque nunquam eos internectione deleturus sit, *Levit. XXVI. 44.* Itaque propter Patres manent adhuc in illâ dilectione Dei; & licet omnes incredulos ob incredulitatem abjiciat; nihilominus & paratus est gratiam suam erga illos continuare, eosque ut posteritatem illorum progenitorum, quibuscum fædus erexit, considerare, ut quicumque inter ipsos ullo modo sanabiles sunt, ad salutem perducantur.

Vers. 29. *Sine pœnitentiâ enim sunt dona & vocatio Dei*. *Sine pœnitentiâ* dicitur esse, quod nunquam mutatur, aut aboletur. Dona Dei diversa sunt: Quædam Deus hominibus donat absolute, nullâ præcedente conditione, quam Deus ab hominibus præstari cupit, antequam donum illud iis conferat. Talis inter alia est missio Christi in mundum: Non enim Deus conditionem resipiscentiæ ab hominibus stipulatus est ut Christum in mundum mittat: sed hominibus impiis Christum mit-

tit, ut eos ad resipiscentiam adducat. Alia sunt dona, quæ Deus hominibus sub conditione promittit, ipsisque non nisi præstitâ conditione daturus est: Talia sunt, remissio peccatorum, & vita æterna, quæ prærequirunt fidem ac resipiscentiam hominum peccatorum. Posteriora hæc dona non sunt sine pœnitentiâ, eaque aliquando abrumpuntur: Quia enim nituntur præstatione conditionis requisitæ, etiam continuantur, quamdiu conditio requisita durat; abrumpuntur verò, quoties conditionis præstatio omittitur, & actus committuntur, qui cum verâ pietate consistere non possunt. Hoc ipse Deus de se testatur *Jerem. XVIII. 7, 8, 9. & Ezech. XVIII. 24, 25, 26.* Hinc & passim tot seriæ admonitiones, hortationes & dehortationes instituuntur ad fideles, ne gratiam Dei frustrâ acceperint, ne deficient à Deo vivo, aliæque similes: *2 Cor. VI. 1. Hebr. III. 12, 13. IV. 1. & comminationes si deficient, & ad pristinam vitæ profanitatem relabantur: Rom. XI. 20, 21, 22. 2 Tim. II. 12. Apoc. II. 4, 5.* Quæ omnia arguunt, dona hæc gratiæ divinæ, neglectâ aut non continuatâ conditione fidei & resipiscentiæ, posse abrumpi. Quod verò priora attinet, quibus nulla alligata est conditio, ea sunt sine pœnitentiâ; quia enim absolute hominibus conferuntur, Deus ea dat, siue homines ea recipere velint, siue nolint. Illius generis est donum & vocatio Dei, de quâ hic sermo est: quo Deus posteritatem Abrahami, Isaaci & Jacobi, elegit in populum sibi peculiarem, quem, licet fæderis conditiones non præstantem, tamen tanquam populum peculiarem subsistere, cuique dona gratiæ, quæ bonitatis divinæ sunt effectus, subinde offerre vult, ut quotquot ex illis ullo modo sanabiles sunt, ad conversionem, atque ita porro ad salutem adducantur. Ita Deus ipse testatur. *Jerem. XXXI. 35, 36. &c.* Hæc dicit Dominus, qui dat solem in lumine diæi, ordinem lunæ & stellarum in lumine noctis; qui turbat mare, & sonant fluctus ejus, Dominus exercituum nomen illi: Si defecerint leges illæ coram me, dicit Dominus, tunc & semen Israël deficiet, ut non sit gens coram me cunctis diebus. &c.

Hoc Apostolus ulterius illustrat, comparatione institutâ inter Gentiles & Judæos, unde argumentum à pari deducit, ad concludendum, aliquando etiam fore ut Judæi convertantur.

Verf. 30. *Sicut enim & vos aliquando non credidistis Deo.* Vox ἀπειθεῖν etiam significat inobedientem esse; atque hoc sensu eam accipere malo: reprehenditur enim aliquoties gentium inobedientia qualis fuit ante revelatum Evangelium, & vocatio-

nem ipsarum ad fidem; quod licet Deus per opera creationis ac providentiæ eis revelasset, quicquid de ipso cognosci debebat ut debite coleretur, Deum tamen juxta hanc scientiam non honorarunt; sed se multiplici idololatriâ polluerunt, & neglecto creatore coluerunt imagines hominum, quadrupedum, & volatilium, & sese porro variis enormibus peccatis ac impuritatibus maculaverunt, propter quas illas Deus tradidit in reprobum sensum: prout hæc prolixè deducuntur hujus epistolæ cap. I. & *Ephes. IV. 18, 19. Tit. III. 3.*

Nunc autem misericordiam consecuti estis per ipsorum incredulitatem: Quatenus nempe, postquam Deus præteritis ætatibus vos permisit in viis vestris ambulare, & verbum suum soli Jacobo ejusque posteritati revelavit, nunc Christum, qui communis omnium hominum salvator est, ex merâ misericordiâ vobis prædicari fecit, & in Christum credentibus omnia peccata remittit, vosque in fæderis sui societatem admittit; per ipsorum inobedientiam, quæ occasio fuit, deferendi Judæos, ipsosque propriis suis desideriis relinquendi, & Evangelium prædicandi gentibus, quæ nunc sælici illo statu cognitionis salutaris, & fæderatorum Dei gaudent, *Eph. II. 2, 3, 4. V. 8. & passim alibi.*

Verf. 31. *Sic & isti nunc non crediderunt, seu, inobedientes fuerunt, per vestram misericordiam.* Non quod misericordia gentibus facta fuerit causa inobedientiæ Judæorum; nam Judæi jam Evangelium rejecerant, seque contra Deum rebelles ostenderant, ante hanc gentibus factam misericordiam; Verum id significat eventum, qui Judæorum inobedientiam secutus est per misericordiam divinam: Ut sensus sit; inobedientiam Judæorum occasionem præbuisse Evangelium transferendi ad gentes, indeque exstitit hic eventus, ut gentes Evangelio crediderint, & misericordiam consecutæ sint. Sic ergo Deus nunc Judæos desideriis suis & falsis deceptionibus, quibus seipsum miserè seducunt, reliquit, & gentes in illorum locum assumpsit, ut & ipsi misericordiam consequantur. Videmus hic inter se opponi, primò; inobedientiam præteritam gentium nunc conversorum, & inobedientiam præsentem Judæorum; deinde misericordiam factam gentibus, & eam quæ fiet Judæis: ac tandem, occasionem misericordiæ factæ gentibus, nimirum, contumaciam Judæorum; & occasionem faciendæ misericordiæ Judæis, misericordiam nempe gentibus factam. Exinde Apostolus jam concludit contra Romanos credentes: Si ipsi, qui gentiles erant, & antea ob peccata sua à Deo relictæ ut ambulent in viis suis, occa-

occasione incredulitatis & inobedientiæ Judæorum misericordiam sint consecuti : Quod & similiter Judæi , licet nunc ob inobedientiam rejecti sint , misericordiam consequentur. Licet enim Deus ad tempus ab iis subtrahat solitum suum favorem , ad ipsos non mittat prophetas , lucem Evangelii ab ipsis auferat , ipsosque tradat desideriis cordis sui , utque in cæcitate & incredulitate suâ pergant permittat : non propterea debetis credere Deum se illis ita penitus subduxisse , ut nullo modo posthac misericordiam à Deo consequi possint : Sed contrarium potius : sicut Deus vestri misertus est occasione incredulitatis Judæorum , & ad vos transtulit omnia beneficia , quæ antea Judæis peculiariter erant ; Ita etiam misericordiam faciet Judæis , occasione misericordiæ quæ facta est gentibus. Ratio illius hæc videtur esse : Licet Judæi ex gratiâ gentibus factâ occasionem arripuerint magis sese in incredulitate suâ ac contumaciâ indurandi ; tandem tamen exspectandum est , ut conspectâ gentium fide , ac gratiâ ipsis factâ , ad æmulationem excitentur , atque ita misericordiam consequantur : quæ tantò major futura est , quantò majore miseratione opus habebunt , ut ex misero ac deplorato suo statu liberentur , & depositâ animi duritiæ luculentam credendi occasionem , singulari Dei gratiâ ipsis oblatam , avidè amplectantur , & sic remissionem peccatorum ac vitam æternam consequantur.

Verf. 32. *Conclusit enim Deus omnes in incredulitate , ut omnium misereatur.* Per omnes intelligit Judæos , & gentiles , & omnes ac singulos utriusque populi , nemine nominatim excepto. Hos dicit Deum conclusisse in incredulitate , seu , inobedientiâ. Est metaphora desumpta à iudice , qui delinquentes carceri includit , & inclusos detinet ad tempus , donec causâ ipsorum cognitâ ipsi vel ad pœnam educantur , vel rursus dimittantur. Hic itaque intelliguntur omnes , quatenus sunt rebelles & contumaces , qui suâ contumaciâ sibi ipsis obicem posuerunt , quò minus convertantur ; atque ita seipsos in inobedientiâ tanquam carcere conclusentur ; & Deus ipsos in illo carcere deserit & concludit , quem ipsi sibi per inobedientiam elegerunt. Respicuntur enim omnes quatenus sunt rebelles & contumaces ; gentes temporibus præteritis ante revelatum Evangelium ; Judæi etiamnum ob rejectum Evangelium. Non ergo per omnes intelliguntur reprobi , qui absoluto ac æterno Dei decreto dicuntur ad exitum æternum prædestinati ; aut in decreto electionis præteriti , ex quâ præteritione æternum exitum necessariò sequitur : aut omnes omninò homines , seu

totum genus humanum , quos Deus conclusit in inobedientiâ , eò quod primum ipsorum parentem Adamum in peccatum necessariò incidere fecerit , five arcano impulsu ejus voluntatem determinando ut peccaret ; vel subtrahendo , aut non continuando gratiam , quæ ad evitandum peccatum necessaria erat ; & hoc peccatum omnibus Adami posteris imputaverit , non aliter ac si ipsi id commiserint , quia eos censebat tanquam in lumbis Adami ; ac porrò ita corruptos nasci fecerit , ut à primâ statim conceptione non possint nisi peccare , pronos ad omne malum , ineptos ad omne bonum , & peccandi necessitate constrictos. Sic enim Deus omnium quæ unquam commissa sunt , aut etiamnum committuntur , & posthac committentur , peccatorum autorem faciunt ; utpote à cujus directione & providentiâ peccandi necessitas profluxit. Quod horrendum , & à Dei sanctitate alienum est. Tum & hic textus non permittit , ut tales reprobos statuamus : In hac enim oppositione omnes omnibus opponuntur ; & nulla causa est , cur in uno oppositionis membro strictius intelligatur , quam in altero : Si ergo Deus totum genus humanum , nemine excepto , in Adamo consideratum conclusit in inobedientiâ : ergo etiam omnium , nemine excepto , miseretur : Non ut omnibus , quomodocunque se gerant , salutem largiatur ; sed gratiam ac misericordiam , cujus ope fidem & obedientiam præstare , atque ita porrò salutem consequi possunt , & quotquot credunt salutem consecuturi sunt. Quod si est , nemo absoluto Dei decreto à salute reprobatus est ; sed quicunque reprobantur , ob propriam incredulitatem ac contumaciam reprobantur. Deus ergo omnes sub inobedientiâ & contumaciâ , quam ipsi sibi propriâ malitiâ contraxerunt , gentes simul ac Judæos , conclusit , ut omnes misericordiam ipsius experiantur , & ab ipso obtineant gratiam cujus virtute & contumacia ipsorum superari , ipsique remissionem peccatorum ac salutem æternam obtinere possint. In quo summa gratiæ ac misericordiæ divinæ gloria elucet. Æquales itaque in hoc negotio statuit Apostolus gentes & Judæos , tam in conclusione in inobedientiâ , quam misericordiâ ad salutem : ac proinde ex misericordiâ gentibus factâ ex occasione indurationis Judæorum , concludit etiam Judæis misericordiam futuram ex occasione fidei & salutis gentium. Ut ita priorem suam admonitionem , quâ gentes monuit ne adversus Judæos insolecant ac sese efferant , magis confirmet ; & potius adhortetur , ut considerando statum suum , humiliter ac modestè de seipsis sentiant , & bonorum operum

rum studio Judæos ad æmulationem provocent.

Verf. 33. *O profundas divitias sapientia & cognitionis Dei! quam inscrutabilia [sunt] judicia ejus, & impervestigabiles viæ ejus!*

Hæc exclamatio manifestè respicit verba immediatè præcedentia, in quibus Apostolus summatim comprehendit, quicquid toto hoc capite diffusius tractavit, & quod ipsis tanquam mysterium sibi à Deo revelatum notum fecerat: nempe quod Deus Judæorum incredulitatem convertit in occasionem misericordiæ suæ ostendendæ erga gentes, quas antea in viis suis ambulare permiserat, illisque revelandi Evangelium, atque ita Judæos in suâ incredulitate indurandi, atque in illâ induratione quasi carcere ad tempus concludendi: & rursus ex occasione misericordiæ gentibus factæ Judæos ad æmulationem provocandi, donec tandem, postquam plenitudo gentium intret, aut intraverit, novam Judæis misericordiam offerat, cujus virtute omnes quotquot sunt ullo modo sanabiles convertantur & salventur: atque ita omnes, tam gentes quam Judæos, in inobedientiâ concluderit, ut sic occasionem habeat gloriam misericordiæ erga omnes demonstrandi. Hanc summam sapientiam divinam Apostolus considerans, erumpit in hanc exclamationem. *O profunditas divitiarum & sapientia & cognitionis Dei!* Quibus indicat, sapientiæ, quam Deus in hac suâ administratione ostendit, inexhaustam esse profunditatem. Tribuit enim Deo *sapientiam*, & *cognitionem*; quæ aliàs quidem distinguere solent: quod sapientia significet scientiam practica; quâ Deus omnia aptè & convenienter uniuscujusque naturæ administrat, & mediis convenientissimis utitur ad finem quem intendit consequendum: Scientia verò sit cognitio theoretica, quâ Deus simpliciter omnia novit: Verum hic pro eodem sumi videntur: & Apostolus voci *sapientia* vocem *cognitionis* addidisse, ut magnitudinem sapientiæ divinæ magis exaggeret. Huic fini etiam Deo tribuit non tantum *divitias*, sed & *profundas divitias* (id enim significat *profunditas divitiarum*) sapientiæ & cognitionis: quo indicatur, tantam esse & tam exuberantem sapientiam divinam, ut tanquam thesaurus profundè defossus hominibus abscondita fuerit, & mysterium, quod latuit hominibus ignotum, neque ab hominibus propriâ industriâ ac sagacitate, sed non nisi Deo gratiosè id revelante cognosci possit.

Quam inscrutabilia [sunt] ejus judicia, & impervestigabiles viæ ejus? Per judicia Dei intelligi possunt ejus decreta, juxta quæ Deus judicia sua exercet. Quo sensu vox *κρίματα* apud LXX. legitur *Psal. XXXVI.*

7. Per *vias* autem opera providentiæ divinæ, per quæ decreta sua exsequitur, & ratio ac modus quem in illis Deus observat. Dicit autem de judiciis Dei, quod sint *inscrutabilia*, & de viis Dei quod sint *impervestigabiles*. Non quod intelligi nequeant quando à Deo jam revelata sunt: Nequaquam: nam Apostolus in illis summam agnoscit sapientiam. Nemo autem agnoscit sapientiam in iis quæ intelligere nequit. Sed vocantur *inscrutabilia* eodem sensu, quo *vers. 25.* ostendimus novam gratiæ oblationem gentibus præstandam vocari *mysterium*, respectu nimirum temporis præcedentis quo nondum revelatum fuit: Sic etiam judicia & viæ Dei vocantur *inscrutabilia*: non quod judicia divina talia sunt, ut eorum reconditudo & æquitas à nobis intelligi non possit, etiam quando Deus judicia sua nobis revelat. Sed solummodò, quod in iis tanta sit sapientia, ut intellectus humanus ea per seipsum excogitare, neque ullus homo, quantâcunque sapientiâ præditus naturalis ingenii sui vi ea pervestigare & penetrare potuerit. Hunc sensum etiam evincunt sequentia:

Verf. 34. *Nam quis cognovit mentem Domini? aut quis ei fuit consiliarius?* Locus est desumptus ex *Esa. XL. 13, 14.* sequiturque hic Apostolus, ut alibi sæpe, versionem LXX. *Mens Dei* sunt propriè decreta & consilia Dei circa dispensationem gratiæ suæ, & modi quo illam dispensationem administrat, ut homines modo convenientissimo ad salutem perducatur. Dicit neminem hanc mentem Dei cognoscere; intellige, neminem cui Deus eam non revelavit. Diversa planè sunt, aliquid ex seipso & propriâ suâ industriâ excogitare; & illud, quod ab alio revelatum est, intelligere, & summam quæ in eo elucet sapientiam & reconditum agnoscere. Hoc posterius non negat Apostolus ab homine posse fieri: quanquam etiam agnoscendum sit, hominem omnes particulares actus quos Deus adhibet consentaneè cujusque constitutioni, indoli, ac inclinationi, maxime accommodatos ad finem quem intendit obtinendum, non posse pervestigare; sed eos ex eventu ipso demum cognosci & investigari. Sed prius removet à quovis homine: Hæc enim quæ hic Apostolus docuit de Judæorum inobedientium abjectione, gentium credentium assumptione, & de iterandâ Judæis gratiâ, totâque divinæ providentiæ in his omnibus administratione, talia sunt, ut in iis postquam revelata sunt, homo summam agnoscat & admiretur sapientiam Dei; nunquam autem ex seipso ea excogitare potuisset.

Aut quis ei fuit consiliarius? Consiliarius est,

est, cujus consilium exquiritur antequam quippiam decernatur, aut executioni mandetur: Cui itaque id quod in deliberationem proponetur revelatur, ut iudicium suum enuntiet. Ita reges hic in terris consiliarios suos habent, quibus intima & maximè arcana revelant, & quorum consilia requirunt. Quando itaque Apostolus negat quemquam Deo consiliarium fuisse, manifestum est ipsum loqui de consiliis divinis antequam revelata sunt. Postquam autem à Deo patefacta sunt, sciuntur, eorumque sapientia nobis conspicua est: Juxtà id quod dicitur *1 Cor. II. 16.* *Quis novit mentem Domini, qui instructurus sit eum?* nempe ex se & viribus sui intellectus, & nullo modo à Domino edoctus: *Nos autem mentem Christi habemus:* Quia nempe Dominus eam nobis revelavit, uti ait *vers. 10.*

Hinc apparet à patronis prædestinationis absolutæ verba hæc malè applicari decreto prædestinationis, quale illi attribuant Deo, quasi nempe omnes objectiones, quibus decretum hoc directè in justitiam & sapientiam divinam impingere evincitur, hac Pauli exclamatione diluere possint. Nulla enim apparet Dei justitia in decreto, quâ statuitur Deum maximam humani generis partem, nondum consideratam ut nocentem, aut homines quos ipse ex mero voluntatis beneplacito redditurus erat nocentes, ad æternos inferorum cruciatus reprobasse. Nec ulla Dei sapientia conspici potest in talis decreti executione, quâ statuitur Deus ab unâ parte electis præscribere sub vitæ æternæ promisso fidem & obedientiam, tanquam officium ab ipsis præstandum, quam tamen ipse virtute insuperabili & omnipotente in ipsis efficere vult, quæque nisi Deo ita potenter operante in ipsis existere nequit: ipsis nisi obediant comminari mortem, in quam ipsos incidere est impossibile, quique sibi hoc impossibile esse norunt: ac tandem quod ipse in illis virtute insuperabili operatur, nempe fidem & resipiscentiam, habere pro officio ab illis præstito, ob quod eos laudat, & vitâ æternâ tanquam officii bene præstiti præmio remuneraturus est. Ab alterâ verò parte reprobis præscribere obedientiam, quos tamen obedientiam præstare non vult, quibusque vires ad obediendum requisitas non dare absoluto decreto constituit: quod illis absolutè à salute rejectis, promittat vitam æternam quam tamen illis dare non vult; quod ipsis salutem promittat sub conditione ipsis impossibili, & quam nunquam ab ipsis præstari posse vult: quod eos, quos jam statim à suâ nativitate eo in statu esse voluit ut officium præstare non possint, oret ut officium faciant; obteste-

tur, irascatur, doleat, quando officium non faciunt; ac tandem, quod illos, tanquam rebelles ac contumaces æterni ignis cruciatibus, tanquam supplicio quod rebellionem suâ meruerunt, adjudicet; quos jam, antequam rebelles erant, exitio æterno pro absoluto beneplacito destinaverat, quosque ita condidit, ut nihil aliud nisi legibus divinis rebellare possint. Hæc, aliaque similia, quæ & justitiæ & sapientiæ divinæ directè adversantur, putant se hac exclamatione Apostoli sufficienter diluere. Verum quam planè à mente ejus aberrant, hoc uno argumento evincitur: Quod quæ Paulus dixit de decreto & opere quodam divino, in quo omnes, quibus id revelatum est, summam agnoscunt Dei sapientiam & æquitatem, sed quod antequam revelatum fuit nemo excogitare potuit; applicant decreto ac operationi divinæ, quam Deo attribuunt, in quo, etiam postquam revelatum foret, aut ab ipsis revelatum esse contenditur, nulla justitiæ aut sapientiæ divinæ specimina elucet, sed quod Deum summè injustum & insipientem nobis demonstrat.

Vers. 35. Idem est sensus verborum sequentium: *Quis prior dedit illi, & retribuetur ipsi?* Quoniam hæc immediatè cohererent cum proximè antecedentibus, *Quis ei fuit consiliarius?* apparet hic intelligi dationem consilii; quod nempe nemo fuerit, qui Deo in hoc admirando opere consilium dederit: quia Deus hoc fecit proprio motu, & secundum beneplacitum voluntatis suæ. Ac proinde nemo talis consilii à Deo retributionem expectare potest. Malè ergo Beza in notis suis majoribus ad hunc locum urget, his Pauli verbis solidè refutari sententiam eorum, qui prævisionem fidei præstruunt prædestinationi, hoc est, qui docent Deum non elegisse ad gloriam aut vitam æternam, nisi quos prævidit credituros: Cum, ut diximus, hic de officio, quod aut præcedit, aut sequitur electionem, non agatur; sed de datione consilii in admirando hoc providentiæ divinæ opere, quod toto hoc capite tractavit. Et licet hæc verba etiam negotio electionis ad salutem applicari possint, nihil tamen in illis est, quod prævisionem fidei electioni non esse præstruendam evincat. Qui enim credit, antequam ad salutem eligatur, Deo non prior dat, cujus à Deo retributionem accipit. Quod liquet, si attentius paulò consideremus quid *datio* sit, & quid ad eam requiratur. Ut quis dici possit *dare*, requiritur ut de suo largiatur, non de eo quod alterius est, multò minus quod illius est cui dat: Et ab alterâ parte requirit accipientem, cui per id quod accipit aliquid confertur quo antea caruit, & per cujus pos-

possessionem aut adeptionem illi bene est. Atqui neutrum horum in hoc negotio, quo fidei prævilio præstruitur electioni ad salutem, locum habet. Non prius: quia nihil homo, qui nihil quod suum est habet, de suo dare potest Deo, sed quicquid habet tanquam beneficium à Deo accepit: quod ergo totum Deo debetur, imò ipsius Dei est; non tantum jure creationis, sed & redemptionis, quâ Deus hominum genus, propriis suis peccatis corruptum, & mortis reum, è reatu illo liberat, viresque ad novam obedientiam præstandam requisitas gratiosè confert. Nihil ergo homo prior Deo dare potest, qui nihil suum habet, sed omnia, imò ipsam existentiam, à Deo accepit. Verum quidem est, Deum homini reliquisse liberum voluntatis suæ usum, ut possit vel præceptis divinis obedire, vel contumaciter ea transgredi; & quando obedientiam præstat hunc voluntatis suæ usum Deo consecrare: Verum non tantum liberum hunc voluntatis usum, sed & facultatem & potentiam Deo eam consecrandi, non habet, nisi à gratiâ divinâ præveniente & excitante; ita ut & hic Deus prior det, antequam homo quippiam agere aut præstare possit. Non posterius: Cum enim homo nihil habeat, quod Dei non est, non potest Deus aliquid ab homine accipere; multò minus quicquam quo antea caruit, & cujus adeptione bonum aliquid quo antea destitutus fuit, consequatur: Cum ipse sit summum bonum, omnis boni autor, & sui ipsius fruitione perfectè beatus. Licet itaque hic respiceret Apostolus rationem salutis obtinendæ, nihil hinc elici posset contra electionem ad salutem ex prævilio fidei: sed ad summum tantum, salutem, omniaque quæ nos ad salutem ducunt, gratuita esse Dei beneficia: Quod utrique, tam qui fidei prævilionem electioni, quam qui electionem fidei prævilio præstruunt, agnoscunt. Sed rectius illi genuinam Apostoli mentem affecuti esse videntur, qui hæc verba, perinde uti præcedentia, explicant de datione consilii: quod nemo hominum in hoc admirando opere, in quo summa elucet Dei sapientia & æquitas, Deo consilium dederit, aut dare potuerit.

Verf. 36. *Quia ex ipso, & per ipsum, & in ipsum* [sunt] omnia. Quia in Græco est τὰ πάντα, cum articulo, inderecè colligitur, non ita universaliter hoc loco ab Apostolo dici, quod omnia, quæcunque sunt & existentiam habent, respectu creationis & providentiæ à Deo sint; quam-

vis enim hoc verum sit, tamen Apostolus illud asserere hoc loco non intendit; sed quod hæc sint restringenda ad materiam præsentem quam Apostolus hætenus tractavit; nempe de dispensatione variâ salutis hominum tam Judæorum quam gentilium. Et sic optimè coherent cum præcedentibus, & continent rationem, cur nemo in hoc admirando opere Deo à consiliis esse potuerit: Quia ipse Deus totius hujus administrationis ex se ipso solus & unicus autor & consultor est. Omnia ergo dicit esse *ex ipso*: quia ipse omnium autor est & causa efficiens. Quo sensu & hæc locutio legitur 1 Cor. VIII. 6. Et *per ipsum*. Quod idem significare videtur, quod Deus omnium sit causa: ut est 1 Cor. I. 9. attamen aliquid distinctum etiam exprimere dici posset: nimirum ut *ex ipso* respiciat decreta divina, omniaque hæc Deo ut causæ tribuantur, quatenus ea in se decrevit: *Per ipsum* autem respiciat executionem decreti: quod Deus decretum hoc suum exequendo effecerit ut per seipsum omnia hæc effecta sint. Etsi enim Deus in hisce efficiendis usus sit ministerio Domini Jesu Filii sui, tanquam redemptoris à se in mundum missi, & Apostolorum, quos in totum terrarum orbem misit; vis tamen omnis eorum ministerii, quatenus eis Deus tanquam instrumentis ad opus hoc exequendum usus est, tota dependet à Deo. Hoc Dominus Jesus de se affirmat, Joan. V. 19. & Apostolus Paulus de se suisque collegis, 1 Cor. III. 5, 6, 7. Et *in ipsum*. id est, Deus & gloria divina est finis in quem hæc omnia referuntur, & propter quem Deus hæc admirabili sapientiâ administravit: Eph. I. 6, 12. & alibi.

Tandem addit. *Ipsi gloria in sæcula. Amen.* Gloria Dei consistit in attributis divinis; eamque ostendit Deus illustribus quibusdam operibus in quibus hæc attributa modo eximio conspiciuntur. Hinc est, quod Deus ejusmodi operibus eximiiis gloriam suam demonstrare dicitur; hoc est, attributa sua ostendere, ut homines ea opera contemplantes, inde attributa hæc divina agnoscant, celebrent, atque ita gloriam Dei laudibus extollant. Quia itaque Deus in hoc admirabili opere, quo gratiam suam tam circa gentes quam Judæos sapientissimè administrat, misericordiam, & justitiam, atque imprimis sapientiam suam illustri modo ostendit; hinc est quod Apostolus illi gloriam tribuit, ac ut ea illi semper & in omnia sæcula tribuatur vovet.

C A P U T XII.

1. **A**dhortor itaque vos, fratres, per miserationes Dei, ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, sanctam, Deo bene placentem, rationalem cultum vestrum.

2. Et ne configuremini saeculo huic, sed transformemini renovatione mentis vestrae, ut probetis quæ sit voluntas Dei bona, & bene placens, & perfecta.

3. Dico enim per gratiam, quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, ne plus sapiant quam oportet sapere, sed sapiant ad sobrietatem, sicut unicuique Deus dedit mensuram fidei.

4. Sicut enim in uno corpore membra multa habemus, sed membra omnia non habent eandem actionem:

5. Sic & multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra;

6. habentes autem dona varia juxta gratiam nobis datam; sive prophetiam, secundum rationem fidei;

7. sive ministerium, in ministrando; sive qui docet, in doctrinâ;

8. sive qui exhortatur, in exhortando; sive qui tribuit, in simplicitate; qui præest, in sollicitudine; qui miseretur, in hilaritate.

9. Charitas [sit] sine simulatione. Ab-

horrentes à malo, adherentes bono.

10. Fraternali charitate erga invicem intime affecti. Honore invicem prævenientes.

11. Sollicitudine non pigri. Spiritu ferventes. Domino servientes.

12. Spe gaudentes. In afflictione patientes. In precatione perseverantes.

13. Indigentibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.

14. Benedicite persequentibus vos; benedicite, & ne imprecamini.

15. Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

16. Idem erga vos invicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus vos adjungentes.

17. Nemini malum pro malo reddentes. Procurantes honesta coram omnibus hominibus.

18. Si fieri potest, quantum in vobis, cum omnibus hominibus pacem colentes.

19. Non vos ipsos vindicantes, dilecti, sed date locum iræ: scriptum est enim; mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus.

20. Si igitur esurit inimicus tuus, ciba illum; si sitit, potum illi da: hoc enim faciens carbones ignis coacervabis super caput ejus.

21. Ne vincaris à malo; sed vince in bono malum.

P A R A P H R A S I S.

1. **A**dhortor itaque vos, fratres, per miserationes Dei qui vos Ecclesiæ salvandorum inseruit, ut vos ipsos Deo in obsequium sistatis tanquam hostiam vivam, sanctam, cultui Dei consecratam, & ab omni pollutione peccati separatam, & Deo gratam ac beneplacentem; exhibendo Deo cultum spirituales in Evangelio præscriptum, in rectâ ratione & sanctissimâ ac immutabili Dei naturâ fundatum.

2. Neque mores habete similes moribus hominum mundanorum, qui nihil ultra præsentis hujus vitæ felicitatem, & bonorum hujus mundi fruitionem spectant: sed per renovationem mentis vestrae alii planè estote ab iis qui antea fuistis, & novam à Christo introductam vivendi rationem moribus vestris exprimitè: quod ut præstetis, explore quid voluntati Dei, nunc per Christum revelatæ, consentaneum sit; cui congruentia quando facitis, inde agnoscetis & persuasi eritis hanc esse genuinam Dei voluntatem, quæ eximiè bona est, in quâ Deus omne suum beneplacitum plenè & perfectè revelavit.

3. Itaque autoritate muneris mihi per gratiam divinam demandati, omnibus qui sunt inter vos commendo modestiam & humilitatem, ne ob dona sibi à Deo data altius de se sentiant quam oportet, neque præ aliis sese efferant; sed unusquisque opinionem de se intra justos modestiæ cancellos cohibeat, & prout natura & præstantia doni sibi dati permittit.

4. Sicut enim in corpore multa habemus membra, omnia autem non habent eandem operationem; nec operandi facultatem; sed singula peculiari operationi destinata sunt, & ad eam exercendam aptè conformata:

5. Ita etiam se res habet in Ecclesiâ: licet multi simus, tamen quatenus constituimus Ecclesiam Christianam, unum sumus corpus spirituale, cujus Christus est caput, singuli verò nostrum membra, quæ relationem mutuam inter se habent:

6. Singuli autem habemus diversa dona ad peculiare usus destinata, juxta diversam operationem gratiæ, quæ singulis certâ mensurâ dona hæc distribuit: Sive prophetiam, juxta diversam doni mensuram, & juxta proportionem fidei uniuscujusque:

7. Sive ministerium, seu donum quo aptus redditur ad aliis ministrandum: Sive doctrinam, quo quis facultatem acquirit doctrinam Evangelii explicandi & confirmandi.

8. Sive facultatem adhortandi, ut omnia ad vitæ praxin applicet; sive facultatem distribuendi, ut tribuat in simplicitate sine ullâ pravâ intentione quâ boni hujus operis integritas violetur; sive munus ut aliis præsit cum sollicitudine; sive donum miserendi, ut misereatur cum hilaritate.

9. Charitatis officia præstate sine simulatione, & animo sincero, eo fine ut alteri per ea bene sit, licet ea præstando occasionem commoda tua procurandi prætermittere necesse sit. Cavete ne proximo ullam facestatis molestiam, & quantum in vobis est præcavete ne ab aliis illi inferatur: Esto in vobis constans & immotum propositum proximo benefaciendi, quod nullam illi inserviendi occasionem elabi patitur.

10. Fraternali ac indissolubili charitate, tanquam fratres in Christo, alii erga alios intimè affecti estote. In exhibendo honore unusquisque alterum præveniat.

11. Sollicitudine aliis inserviendi ne sitis pigri, sed potius propria commoda seponite ut aliis inserviat. Adsit fervor animi, ut non differatis quod agendum est, & omnes cogitationes in id intentas habeatis. Ita facientes Domino servietis.

12. Gaudium in vobis excitate consideratione magnitudinis boni vobis promissi, & certâ illius adipiscendi expectatione. Hac spe erecti afflictiones cum patientiâ sustinete, ita ut neque illarum vehementiâ neque diuturnitate ab officio fidelis Christiani dimoveamini. Et ut id possitis, in precibus estote assidui, & licet non statim exaudiamini, non tamen languescite, sed continuò instate, donec precibus vestris misericordiam divinam expugnetis, & afflictionum sælicem sortiamini exitum.

13. Communicate indigentis sanctorum, præsertim ob fidei Christianæ professionem bonis spoliatorum. Prompti estote ad hospitio excipiendum peregrinos, præsertim Evangelii propagandi causâ ultrò peregrinationem suscipientes, aut propter ingenuam illius professionem profugos.

14. Orate Deum pro persecutoribus vestris, ut ipsis tempus & media ad resipiscentiam benignus concedat, ut per eam ad fidem conversi etiam salvi fiant: Precamini, inquam, pro illis, & ne malum ipsis imprecamini, neve orate ut Deus afflictionem pro afflictione ipsis rependat.

15. Gaudete cum gaudentibus, boni adeptionem ipsis gratulando, augmentum precando, omniaque ob bonum adeptum lætitiæ signa coram ipsis ostendendo. Flete cum flentibus, eorumque miseriæ ex animo condolete, & tam verbis quam opere, quantum in vobis est, illorum dolorem sublevate.

16. Mutuo affectu alter alterius commoda promovete, ea aliis facientes quæ vobis ab aliis fieri vultis. Non magnificè de vobis ipsis sentite, neve eminentiam præ aliis affectate; sed humilibus vos adjungite; & licet eminentiores sitis tamen inferioribus vos accommodate, & illis quasi similes vos exhibete: Ne prudentiam vobis arrogate, aut magnam de sapientiâ vestrâ opinionem intra vos fovete.

17. Nemini malum reddite pro malo, neque ob denegatam opem simili in casu alteri opem vestram denegate. Procurate honesta coram hominibus, ut alii vitæ exemplar in vobis habeant, & materiam bene de religione vestrâ sentiendi.

18. Quantum salvâ pietate Christianâ fieri potest, pacem cum omnibus hominibus colite: nulli causam justam præbete pacem abrumpendi; & quam ille à suâ parte dat in benigniorem interpretamini partem, & quicquid ad illum vobis conciliandum facere potest, id sedulò præstate.

19. Ne vindicate vos ipsos, sed Deo illiusque judicio causam vestram committite, & in illius providentiâ acquiescite: Scriptum est enim; mihi competit jus vindicandi: ego sum Dominus: non vobis qui conservi estis: Si quid ergo retribuendum est, ego retribuam.

20. Quare si alicujus beneficii indigentem videas inimicum tuum, hoc illi promptè præstato: si esuriat, ciba illum: si sitiat, potum illi da: Hoc enim si feceris, neque ille hoc tuo beneficio emolliatur ut inimicitiam deponat, in ipsum vindictam divinam provocabis, quæ ipsi gravis admodum est futura, non aliter ac si carbones igniti in caput illius essent coacervati.

21. Ne vindictæ studium in te prævaleat reverentiæ quam præcepto divino debes, sed bonum pro malo referendo malum tibi illatum vince, neque id ullam te ad vindictam concitandi vim habeat.

COMMENTARIUS.

Postquam Apostolus prolixè contra Judæos & gentes probavit, hominem non justificari ex operibus Legis, sed per fidem in Jesum Christum; accedit nunc ad secundam epistolæ suæ partem, in quâ credentes ad pietatem Christianam hortatur, variaque officia ipsis commendat: in quibus hunc ordinem observavit: quod primò in genere ac verbis generalibus totum officium hominis brevi quasi summâ & compendio comprehendit: & deinde ad specialia officia procedit, in quibus tradendis exactum ordinem non observavit.

Verf. 1. Adhortor itaque vos, Fratres, per miserationes Dei. Vocem *ἐκκαλῶ*, quæ etiam oro seu precor significat, malui *vertere*, *adhortor*, utpote quod magis materiæ huic convenire videtur: Apostolus enim tanquam Dei legatus, officium fidelibus præscribit, quod ut præstent, convenientius videtur ut eos hortatione, quam prece excitet.

Per miserationes Dei. Loquitur numero plurali, vel, ut phrasi Hebræâ magnitudinem miserationis Dei exprimat; vel ut

multiplices illius designet effectus seu egressus: unusquisque enim misericordiæ divinæ actus, quem erga peccatores exerit, misratio Dei dici potest. Hæ autem sunt illæ miserationes de quibus in præcedentibus, & nominatim *cap. XI.* prolixè disse-ruit: quas nempe Deus per Christum exseruit tam erga gentes quam Judæos, non tantum Christum pro omnibus dando in mortem; sed & adeò benignè ac mirabiliter gratiam suam dispensando, primò vocando Judæos, utpote quibus speciatim & præ aliis promissus fuit: quem cum illi, seu maxima eorum pars, præfractè respuerent, Evangelium transtulit ad gentes, atque hac ratione gentium, quas antea ob inexcusabilem ipsarum impietatem deseruerat, & in viis suis ambulare permiserat, misertus fuit, offerendo ipsis gratiam cujus virtute plurimi ex ipsis conversi, in locum Judæorum incredulorum assumpti, & Ecclesiæ salvandorum per fidem inserti sunt: Ita tamen, ut non omnem propterea amorem erga Judæos exuerit, sed propter sædus cum patribus ipsorum erectum, denuò eorum misereri consti-

tuerit, novamque illis gratiam facere, postquam plenitudo gentium in Ecclesiam introiverit, cujus virtute, quicunque inter ipsos ullo modo sanabiles sunt, convertendi sint, atque ita toti Israël ostium ad salutem denuò apertum sit futurum, & quotquot credunt reverà salvi fient. Illas Dei miserationes respicit Apostolus, & hortatur, ut illarum consideratione permoveantur ad pietatis omniumque virtutum Christianarum exercitium.

Ut sistatis corpora vestra hostiam vivam, &c. Alludit Apostolus ad cultum ceremoniale olim in Lege Moſis institutum, cujus maxima ac potissima pars constitit victimis ac sacrificiis quæ Deo offerebantur: quæ omnia Deo consecrabantur, tum ut Deo honorem exhibeant, tum ut pro beneficiis acceptis gratias agant, tum ut sint propitiatio pro peccatis. Qualis hæc sit hostia, quam à fidelibus Deo exhiberi jubet, colligere licet ex ipsâ naturâ obedientiæ, quam Deus à nobis requirit; illa enim per hostias illas adumbratur. Obedientia illa est officium quod nos Deo præstare tenemur, ut ipsi placeamus, & ab ipso, ut misericorde ac liberali remuneratore salutem æternam obtineamus. Variæ autem sunt rationes, quibus fideles ad officium excitari possunt ac debent; quæ fundamentum habent in beneficiis divinis, quibus Deus jus sibi acquisivit, ab hominibus postulandi cultum pro beneplacito suo, & per quæ homines obligati sunt, cultum quemcunque Deus exigit, præstandi. Hæc ergo est prima obligatio, quæ in se continet non tantum officium gratitudinis, sed & subjectionis & honoris. Altera ratio desumitur à necessitate officii nostri, nisi id præstemus, quod salutis nobis per Jesum Christum Dominum nostrum acquisitæ & oblatae, nullo modo simus futuri participes. Hic Apostolus rationem quâ fideles ad officium hortatur, desumit à miserationibus ac beneficiis divinis. Inde quidem liquet, officium nostrum etiam habere rationem gratitudinis; sed in eo solo non terminari; sed etiam habere rationem subjectionis & obedientiæ Deo tanquam omnium Domino debitæ, & quæ necessaria est ut Deo debitum præstemus honorem, ejusque favore fruamur. Hostiæ, & totus cultus ceremonialis, erant pars officii, ab Israël necessariò præstandi, pro ratione illorum temporum, quibus Deus separationem inter Israëlitas & gentes esse voluit, ut Israël esset sibi populus peculiaris ac sanctus. Nunc Deus abolito illo populorum discrimine, nullum agnoscit, quo homines separentur, discrimen, nisi fidem in Jesum Christum, quæ sese exferit per pietatem & bona opera. Cultus ille est spiritualis, non constat ri-

tibus externis; sed operibus pietatis quibus animus à vitiis purgatur. Hunc cultum Apostolus hic adumbrat per cultum illum externum & rituale, olim observari jussum; & ad illum exstimulat consideratione miserationum divinarum quas hæcenus explicuit. Est nimirum ratio valde efficax quâ ad officii præstationem excitemur, si consideremus Deum nostri, cum peccatis nostris iram ejus ac condemnationem meriti eramus, misertum, Filium suum pro nobis in mortem tradidisse, qui nos cruento sacrificio Patri suo reconciliavit, novumque fædus erexit, quo Deus omnium præteritorum peccatorum non meminisse, sed ea gratiosè propter Filium suum remittere vult, modò in posterum peccatis valedicentes, ex animo pietati studeamus, atque ita conditiones Novi Fæderis impleamus. Hanc pietatem Apostolus hic commendat sub figurâ hostiarum, quibus olim magnam partem constabat cultus ceremonialis per legem Moſis præscriptus: quemadmodum usitatum est scriptoribus sacris, cultum spirituales Novi Testamenti adumbrare externo illo rituali Veteris Testamenti. Vide inter alia *Phil. II. 17. IV. 18. Hebr. XIII. 16.* & alibi.

Similitudo est inter cultum illum & nostrum spirituales. Qui enim hostias Deo erant immolaturi eas adducebant in templum, & sistebant coram altari à sacerdote immolandas, atque ita Deo consecrabant: ita vult ut nos corpora nostra Deo sistamus; id est, ut nos ipsos Deo exhibeamus paratos ad omnia quibus ille colli, honorque ejus promoveri potest. Usus est hic synecdochè, quâ per corpora nostra nos ipsos, qui non tantum corpore, sed & potissimum animâ constamus, intelligit. Maluit autem hic corpora nominare, ut ostendat, licet cultus noster sit spiritualis, & maximè in animo resideat; eum tamen etiam debere perfici operibus pietatis externis, ad quæ peragenda etiam ministerium corporis requiritur: Quia enim tam corpus quam anima à Domino sanguine suo emptum est, etiam corpore, perinde atque animâ, glorificari debet, *1 Cor. VI. 20.* & tota nostra conversatio debet esse conformis Evangelio, actiones nostræ dissimiles actionibus hominum mundanorum; ut *vers. 2.* dicitur: & *Phil. II. 15. 1 Pet. II. 12.* Hic itaque maxima se prodit dissimilitudo inter hostias Veteris Testamenti, & nostras. Ibi immolabantur pecudes; hic sistimus Deo corpora nostra: Quod multò difficilius ac præstantius est, quam Deo consecrare pecudes. Pecudes occidebantur, ut Deo offerrentur in sacrificium: Corpora autem nostra Deo sistuntur hostia viva: ut indi-

cet,

cet, omnes nostras actiones quas edimus, debere esse tales, quibus Deus honoratur, & cultus illi gratus præstatur. Et *sancta*. Quod ab omni vulgari usu segregatum est, & speciatim cultui divino consecratum, *sanctum* appellatur, uti alias fufius ostendimus. Ita & nostra corpora debent esse hostia sancta; id est, studio bonorum operum debemus esse segregati à turbâ hominum perditorum ac immundorum; & totos nos consecrare Deo, ut coram ipso simus sancti, & è turbâ pereuntium exempti, transcribamur in peculium Dei. Et *Deo bene placens*. Hostiæ legales licet à Deo præceptæ, per se Deo non placebant; sed commendabantur pietate offerentis: & cum jam oblatae erant, & earum odor cum adipe incenso sursum ferebatur, gratus fiebat odor Domino. Nostræ autem hostiæ, quæ constant pietate sincerâ & obedientiâ quæ ex toto fit animo, Deo verè gratae sunt.

Quæ autem hæc sit hostia, addit. *Rationalis vester cultus*. Hæc dicuntur per appositionem, & tantumdem sunt ac si diceret, quæ est rationalis vester cultus. Vocat cultum nostrum *rationalem*, oppositè ad cultum legalem, qui magnâ sui parte erat carnalis, & quod ad actus quibus constat pertinet, solâ carne peragi poterat, sive ullo bono motu spiritus: Unde & impii & hypocritæ sæpe in eo maximè erant seduli & diligentes; de quibus sæpe Deus per Prophetas conqueritur. Præterea erat cultus qui non nitebatur dictamine rectæ rationis; sed lege Dei positivâ, quam Deus pro suo beneplacito præscripsit. Non dubium quidem est, quin Deus pro infinitâ suâ sapientiâ ob rationes nobis ignotas, hunc præcisè cultum, & non alium præscriperit: sed &, si ipsius sapientiæ consultum fuisset visum, potuisset actus directè contrarios præscribere, qui tamen à ratione naturali nec præcise improbat, nec dictati fuissent; & nihilominus perinde atque hi observari debuissent. Sed cultus Evangelicus est *rationalis*: constat propriè animo ac spiritu, iisque actibus, qui ex ejusmodi animo fluunt, quique rectæ rationis dictamini prorsus consentanei sunt; adeò ut vel ab ipsâ etiam dictentur; vel licet ratio ex seipsâ eos excogitare non possit; tamen quando à Deo præcepti sunt, statim sibi consentaneos agnoscit, & ad majorem sui perfectionem tendere apprehendit: & quorum actus contrarios Deus præcipere nequit: Quoniam ejusmodi sunt præcepta, quæ in ipsâ sanctissimâ Dei naturâ fundantur; quorum proinde natura, perinde uti ipsa natura ac essentia divina, immutabilis est. Cum itaque cultus noster ita totus rectæ rationi consentaneus sit, hinc concludimus, ra-

tionem non repugnare revelationi; ac proinde, quicquid recta ratio dictat aut absurdum esse & contradictorium, aut turpe ac inhonestum, illud à Deo nobis non præscribi ut credamus, aut faciamus.

Verf. 2. *Et ne configuremini sæculo huic, sed transformemini renovatione mentis vestræ*. *Sæculum* hoc significat vitam hanc quam hîc in terris hoc sæculo vivimus, *Luc. XX. 34. & Matth. XIII. 22*. Sed quoniam homines qui in hoc sæculo vivunt facile alliciuntur, ut quæ vitam hanc animalem spectant avidè nimis concupiscant, & hujus sæculi homines quando Dominus Jesus in mundum venit, maximè erant corrupti; hinc *sæculum* hoc in Scripturâ ordinariè in malam partem accipitur, nempe pro hominibus impiis ac corruptis, qui concupiscentias hujus sæculi sectantur, in iisque felicitatem suam quærunt. Quod exinde liquet, quia *filiis hujus sæculi* opponuntur *filiis lucis*, *Luc. XVI. 8*. & per *hujus sæculi dilectionem* fides Christiana relinquitur *2 Tim. IV. 10*. & diabolus *sæculi hujus Deus* vocatur *2 Cor. IV. 4*. Sæculo huic *configurari*, est, vitam instituere, ac mores habere eosdem quos homines mundani habent, atque ita actionibus nostris exhibere vitam planè similem vitæ hominum mundanorum. Quando utitur voce *συγκυριζεν* tribuit mundo *ἡμῶν*, seu figuram ac speciem, quæ potissimum consistit in apparatu externo, iisque quæ in oculos incurrunt; quæque ad tempus tantum apparent, & non multò post evanescent. Et sic optimè omnium bonorum hujus sæculi natura exprimitur, quod in illis non sit vera felicitas, sed tantum schema & externa figura: nihilque solidum aut stabile, sed quod post exigui temporis moram interit. Hinc mundo tribuitur *schema*, seu figura, & talis quæ *transit*: *1 Cor. VII. 31*. Itaque huic sæculo *non configurari*, est, vitam ducere planè diversam à vitâ hominum mundanorum, adeò ut ex moribus & actionibus agnoscantur planè alii esse; hoc est, aliam habere figuram seu schema quam mundus habet. Hoc sensu accipitur *1 Pet. I. 14*. Quod tamen ita non est accipiendum, quod illicita sint Christiano omnia, quæ etiam ab hominibus hujus sæculi fiunt, aut solummodò vitam hanc animalem spectant. Multa enim planè ad vitæ hujus sustentationem prorsus necessaria sunt, sine quibus vita hæc subsistere nequit: quæ ergo licitè & salvâ vitâ Christianâ curari possunt. Attamen & in illis quærendis ita diversus est Christianus, ut statim dijudicari possit sæculo huic non esse conformis. Homines enim hujus sæculi, quoniam in horum possessione ac fruitione felicitatem suam collocant,

ea quærunt avidè , ac toti iis quærendis sunt occupati ; aut per fraudes ac imposturas, variasque injustitiæ species, si aliter non possint, ea conquirunt; & iis abutuntur ad luxum, ut indulgeant concupiscentiis suis. Christianus verò se mundo non configurari ostendit, quoniam, quia felicitatem suam quærit in cælis, quæ huius sæculi sunt, moderatè sectatur, & non nisi mediis legitimis, paratus illis carere, si mediis legitimis ea adipisci nequit; iisque fruitur, quatenus ad vitam & sanitatem, & honestam, ex virium labore defessarum reparatione, voluptatem sufficit; paratus ea liberaliter erogare, imò iis carere, quando aut charitas proximi aut gloria Dei id exigit. Hoc est, quod requirit Apostolus 1 Cor. VII. 29, 30, 31. ut *qui uxores habent sint quasi non habentes, qui flent quasi non flentes, & qui gaudent quasi non gaudentes, & qui emunt, quasi non possidentes; & qui utuntur mundo hoc tanquam non abutentes.* Qui itaque animo ac desideriis suis huic vitæ, iisque quibus huius vitæ voluptates constant, affixi non sunt, ac licet in hoc mundo vivant, tamen vitam non agunt mundanam, sed se ab inquinamentis mundi huius impollutos fervant, quique ex moribus suis agnoscuntur mundo esse dissimiles: Phil. II. 15. 1 Pet. II. 12. IV. 4.

Sed transformemini renovatione mentis vestrae. Utitur hic voce μεταμορφῶσθε; quæ renovationi mentis tribuit μορφὴν sive formam, oppositè ad schema seu figuram mundi; quia hæc est interna renovatio, quæ aliam inducit formam, hominemque constituit longè alium ab eo qui fuit; quique non ad exiguum tempus apparet, & mox evanescit; sed qui manet in æternum; 1 Joan. II. 17. Nōs seu mens propriè significat intellectum, Luc. XXIV. 45. Phil. IV. 7. 1 Cor. XIV. 14. Quoniam autem animus hominis potissimum intellectu & ratione dirigitur, significat sæpissimè animum, & affectus seu concupiscentias animi. Rom. I. 28. XIV. 5. Eph. IV. 23. Alibi vocatur internus homo: Rom. VII. 22. 2 Cor. IV. 16. Eph. III. 16.

Illi tribuit renovationem. Ostendimus antea Scripturam per id quod *vetus* est intelligere peccatum, & quicquid ex peccato ortum habet, aut ad peccatum ducit: Sic quævis peccata, quibus homines ante adventum Jesu Christi securè indulgebant, vocari solent *vetustas*, ac eâ denominatione comprehendi. *Novitas* autem, aut *renovatio*, significat sanctam illam vivendi rationem, ad quam Christus per immensam suam gratiam nostraduxit. Hinc Scriptura discrimen facit inter *veterem* & *novum* hominem; non ratione essentia, quasi duo essent diversi homines;

sed ratione morum, eundemque numero hominem considerat, sed diverso in statu ac diversis moribus: *Veterem* vocat hominem, quatenus peccato operam dat: *novum* autem, quatenus peccato abnegato novam illam vivendi rationem per gratiam Christi sectatur; Eph. IV. 22, 23. Illa variis in Scripturâ exprimitur phrasibus, quæ legi possunt Rom. VI. 4. VII. 6. Eph. IV. 23. Tit. III. 5. Quæ omnes idem significant; nimirum longè aliam ac planè diversam vivendi rationem, ab eâ in quâ vixerunt peccato indulgentes; adeò quidem, ut sit quasi novus homo, secundum intellectum, voluntatem, affectus, actionesque externas inde profluentes totus immutatus, qui cum antea non nisi explendis carnis suæ desideriis ac concupiscentiis intentus erat; nunc carnem cum concupiscentiis crucifixit, & nil spirat nisi cælestia, totusque occupatus est exercitiis pietatis quæ ad cælum ducunt. Inde & vocatur *nova creatura*, 2 Cor. V. 17. Gal. VI. 15. Cum autem menti tribuit renovationem, inde non rectè infertur, mentem aliquando eo in statu fuisse, ad quem nunc renovatur: sed renovatio illi tribuitur solummodò cum respectu vetustatis peccati, in quâ hætenus vixit. Quicquid enim è statu collapsò erigitur, dicitur renovari & restitui; non habito respectu ad statum in quo fuit antequam collaberetur: potest enim & in meliorem, aut etiam minus bonum erigi; & nihilominus dici renovatum aut restitutum; quia è corruptione suâ erectum est. Eodem modo tribuitur menti *renovatio*; quia liberata est è veteri statu peccati, & erecta in novam illam vivendi rationem à Christo introductam; quam certum est nunquam antea in mundo obtinuisse. Hæc autem vocatur *renovatio mentis*: quia primò mens seu intellectus cognitione voluntatis divinæ illustratur, quæ illustrata voluntatem flectit, ut ea velit, quæ ipsius luci ac dictamini consentanea sunt; & voluntas ita renovata actiones illi convenientes profert. Sic habemus hominem aliâ indutum formâ, & voluntate atque actionibus planè alium ab iis, qui sæculi huius figuram repræsentant.

Ut probetis quæ sit bona, perfecta ac beneplacens voluntas Dei. Voluntas Dei, uti passim in Scripturâ, significat præcepta divina: præceptis enim divinis voluntas divina manifestatur. Vide Matth. VII. 21. Luc. XII. 47. 1 Thess. IV. 3, 4.

Probare voluntatem Dei est eam exactè inquirere ac scrutari. Solent, qui aliquid probant, omnia quæ in eo observanda sunt examinare, & ut intima illius penetrare possint, comminuere, omniumque sensuum, visus, gustus, olfactus & tactus ope

ope explorare quicquid in eo observari potest, ut naturam ejus quantum fieri potest perspectam habeant. Eam diligentiam requirit in perscrutandâ voluntate Dei: Quasi dicat; transformemini renovatione mentis vestræ; ita tamen, ut probetis quænam sit voluntas Dei; id est, ut non tantum bonum faciatis: sed & post accuratam voluntatis divinæ perscrutationem certi sitis esse bonum, ac proinde hoc vobis esse faciendum: juxta *Eph. V. 10.* Inde jam alius emergit sensus: ut non tantum probetis seu exploretis quænam voluntas Domini sit; sed & eam approbetis; prout *probare* aliquando significat *approbare*: *Rom. I. 28. 1 Cor. XI. 27. 1 Tim. III. 10.* Atque ita ipsis commendat fructum quem ex renovatione mentis sint percepturi, quod approbaturi sint voluntatem divinam; hoc est, in animo suo persuasi & convicti, hanc esse voluntatem Dei, eamque esse bonam: illa enim convenientiam habet cum ipsorum operibus sanctis; & ita mente renovati, operaque facientes renovationi illi congruentia, quæ exploratione factâ voluntati divinæ consentanea deprehendunt, animus ipsorum testabitur hanc esse genuinam Dei voluntatem, quæ ipsis hæc mandat; juxta *Joan. VII. 17. XIV. 21.*

Hanc vocat *bonam*, quia excellenter & eximiè bona; non constans præceptis ritualibus, quibus caro ab impuritatibus legalibus purgabatur, animum autem sanctificare non poterant; sed solis moralibus, quibus animus à vitiis purgatur, & homo conservatur impollutus ab inquinamento mundi. Et *perfectam* & *beneplacentem*, in quâ Deus omne suum beneplacitum plenè & perfectè revelavit, & postquam nulla perfectior revelatio expectanda est; & cui qui obtemperat facit quod Deo beneplacitum est.

Vers. 3. Post generalia præcepta, quibus pietatem Christianam generatim commendavit, progreditur ad particularia: ac primò quidem ut fontem omnium virtutum commendat modestiam seu humilitatem. Dico enim: particula enim hic non est causalis, sed initium orationis, quo à generali præcepto progreditur ad specialia. *Per gratiam quæ data est mihi.* Gratia hic significat munus Apostolatus, quo tanquam legatus Dei auctoritatem adeptus erat, ipsis præcepta dandi. Quando autem dicit, se per gratiam illam loqui, ostendit se loqui auctoritate sibi tanquam legato à Deo demandatâ; ac proinde præceptis suis, perinde atque ipsius Dei, obtemperandum esse, ut *1 Thess. IV. 8.* Munus illud vocat *gratiam*: tum, quia id, perinde ac reliqui Apostoli, per gratiam divinam obtinebat; tum speciatim cum re-

spectu ad seipsum, quem Dominus speciatim esse voluit Apostolum gentium; quam gratiam aliquoties deprædicat, *Rom. XV. 15, 16. Gal. II. 7, 9. Eph. III. 2, 7.* & cum esset antea peccator & Ecclesiæ persecutor, quod non nisi per eximiam Dei gratiam ad munus illud electus fuit: *1 Tim. I. 13, 14. Omnibus qui sunt inter vos.* Non tantum publico in Ecclesiâ munere fungentibus, sed omnibus ac singulis: dona enim quæ enumerat non erant specialia iis, quibus munus publicum in Ecclesiâ demandatum fuit, sed & aliis communia, & diversi generis, alia aliis præstantiora.

Ne plus sapiant quam oportet sapere. Vox *σωφροσύνῃ* jam significat excessum in sapientiâ; idemque significat quod *ὑψηλοφροσύνῃ*, *cap. XI. 20.* & infra *vers. 16.* *ὑψηλὰ φροσύνῃ*; sed ut tantò evidentius vitium hoc declaret, addit, *plus quam oportet sapere.* Non hic propriè commendat moderationem, quæ curiositati & nimix cupiditati ea, quæ Deus nobis occulta esse voluit, inquirendi ac perscrutandi modum ponit ac frænum injicit: Quamvis enim & hoc sit hominis Christiani officium, ac præcipuè nihil hic temerè definire, neque aliis ut necessariò credendum imperiosè præscribere; tamen de eo hic propriè Apostolo non est sermo. Non enim loquitur de fidei dogmatibus non inquirendis, aut curiosè scrutandis; sed de donis per gratiam divinam unicuique homini datis, quæ reverà possidebat, ut propter ea non altius de seipso sentiat, neque sese supra alios efferat. Quod è sequentibus manifestum est; non enim de dogmatibus fidei credendis, sed de donis ac muneribus loquitur, docetque, quomodò unusquisque se convenienter muneri sibi per gratiam divinam demandato, gerere debeat. *Sed sapiant ad sobrietatem.* Vox *σωφροσύνῃ*, quæ hic per elegantem paranomasiâ conjungitur cum voce *φροσύνῃ*, significat moderationem, seu sobrietatem: non autem eam, quam vox *σωφροσύνη* ordinariè significat, quæ moderatur usum cibi & potus, quam communiter Temperantiam vocamus; sed quæ cohibet nimiam quam quis de se habet opiniouem; itaque potius significat virtutem modestiæ, quæ jubet ut de nobis ipsis modestè sentiamus, neque ob dona nobis à Deo gratis data, licet magis eximia & excellentiora aliorum donis, præ aliis nos effe-ramus. Sensus itaque est; unusquisque de seipso sentiat, ita ut opinionem de se intra justos modestiæ limites cohibeat.

Sicut unicuique Deus divisit mensuram fidei. Fides hic metonymicè significat dona illa gratiæ divinæ, quæ credentibus il-

lo tempore dabantur, quæque fidem plerumque comitari solebant; qualia sunt de quibus in sequentibus agit. Quædam exemplaria loco *πίστεως*; hic legunt *χαρίσιν*. Sensus est: ut sentiat unusquisque de dono, quod Deus per gratiam suam ipsi dedit, juxta mensuram fidei, seu doni, id est, non altius quam natura ac præstantia doni sibi dati permittit. Omnibus enim æqualia non sunt data dona, sed singulis pro liberâ dispensatione Dei, *Eph. IV. 7.*

Verf. 4. *Sicut enim in uno corpore membra multa habemus, sed membra omnia non habent eandem actionem; Ita, &c.* Explicat propius & illustrat, quod & quâ ratione Deus unicuique mensuram fidei, id est, donorum fidem ferè comitantium, ex gratiâ distribuit, similitudine desumptâ à corpore humano; sicuti usitatum est à corpore humano similitudinem desumere ad repræsentandum corpus sociale, sive civile, sive ecclesiasticum. De corpore humano duo dicit; quod in eo multa sint membra; & quod omnia non habent eandem operationem ac operandi facultatem; sed singula peculiari operationi destinata sunt, & ad eam exercendam aptè conformata. Idque natura corporis, ex diversis membris compositi, requirit. Si enim omnia eandem haberent operationem, nullius foret usus illa membrorum diversitas, & aptissima omnium inter se conjunctio, quâ corpus ad varia ministeria aptum efformatur.

Verf. 5. *Sic & multi unum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.* Licet multi simus, tamen non obstat illa multitudo quin *unum simus in Christo.* *In Christo esse* significat Christianum esse: infra cap. XVI. 7. Omnes ergo qui sumus Christiani, in Christo sumus corpus spirituale, cujus ipse est caput, & nos membra. *Eph. I. 22, 23. IV. 15, 16. Singuli autem sumus alter alterius membra.* Indicans, non tantum quod singuli simul juncti spirituale corpus efficiant, cujus Christus est caput; sed distinctius & clarius explicat communionem & relationem mutuam, quæ inter ipsos est, quâ tanquam membra inter se aptè coherant, ut ita inde exurgat corpus aptè efformatum, cujus omnia ac singula membra sibi invicem auxilio sunt, & ad integritatem & conservationem corporis faciunt.

Verf. 6. *Habentes autem dona varia juxta gratiam nobis datam, &c.* Hæc verba communiter leguntur, ut à prioribus separata; quasi nempe applicatio similitudinis à corpore humano desumpta in illis esset absoluta; in his verò Apostolus instituat admonitionem de recto usu horum donorum: & quia oratio Apostoli sic val-

dè est elliptica, multa interferuntur verba quibus admonitio absolvatur. Sed ne cogamur tam frequentes hic adhibere verborum insertiones, possumus hæc cum aliis exemplaribus legere; quod cum præcedentibus connexa sint, hac ratione: Singuli sumus alter alterius membra, habentes autem (nempe singuli) dona varia, &c. Et sic aptè respondebit similitudini à corpore humano desumptæ: sicut enim in eâ duo dixit Apostolus, quod multa membra sint in corpore; & quod omnia membra non eandem habeant operationem; ita etiam in apodofi duo hæc applicat, nempe, quod multi unum corpus sumus cujus singuli alter alterius membra; & deinde, quod varias habemus singuli operationes: ut sic similitudo sit completa, nihilque omittatur in apodofi. Sic non instituit monitionem de recto donorum illorum usu; sed tantum varia dona enumerat, & ad quem usum data sint explicat. Ut inde quisque cognoscat, quid de se ipso ob donum sibi à Deo concessum sentire debeat. Et tum necesse non est toties verba quædam ad sensum complendum inferere. Quæ lectio nobis præ alterâ placet.

Dicit itaque singulos habere diversa dona *juxta gratiam nobis datam.* Vox *&* hic significat, gratiam Dei esse horum donorum causam; ut & *1 Pet. I. 3.* eaque diversa esse, pro diversâ operatione gratiæ, quæ singulis certâ mensurâ dona hæc distribuit; ut est *vers. 3. & Eph. IV. 7.* Ea autem septem enumerat.

Sive prophetiam. Fuit ea in initio Evangelii donum eximium. Quicumque à Deo missus est ut quædam occulta nomine Dei hominibus annuntiet, propheta est; sive ea sint præterita, sive præsentia, sive futura. Quando enim revelationi non additum est mandatum eam hominibus annuntiandi, sed tantum ea ad propriam illius cui contigit instructionem est facta, prophetia non vocatur. In primitivâ Ecclesiâ donum hoc multis commune fuit, videturque fuisse partim profundiorum quorundam mysteriorum revelatio: vel peritia varia doctrinæ Christianæ capita explicandi; & nominatim etiam sensum mysticum prophetiarum Veteris Testamenti interpretandi, per ejusdem spiritus dictamen, qui eas olim prophetis inspiravit; uti dicitur *2 Pet. I. 20. Secundum rationem fidei.* Per *ἀναλογίαν* fidei multi hic intelligunt, consensum præcipuorum capitum seu articulorum fidei; eum hic commendari urgent, ut prophetia juxta illum consensum instituat. Sed malè: Prophetæ enim spiritu infallibili Dei præditi non poterant docere, nisi analogiæ fidei consentanea. Dicit ergo, donum prophetiæ

phetiæ unicuique à Deo datum esse pro certâ quadam ipsius doni mensurâ, uni excellentius, alteri minus excellens, & prout diversæ sunt prophetiæ species, uni hanc, alteri aliam; vel etiam secundum proportionem seu mensuram fidei cuiusque, ac pietatis erga Deum & Christum.

Verf. 7. *Sive ministerium in ministrando.* Διакονία hic non significat ministerium illud publicum in Ecclesiâ ad curam pauperum institutum; quod communiter ita appellari solet; sed quodcunque genus ministerii, cuius facultate quisquis donatus esset aptus reddebatur ad aliis ministrandum: ideò addit, in ministrando, indicans officium, ad quod exercendum dono illo aptus reddebatur. Tale possumus dicere fuisse illud, quod Apostolus in viduâ ad diaconissæ munus eligendâ requirit, 1 Tim. V. 10.

Sive qui docet, in doctrinâ. Donum hoc est distinctum à dono prophetiæ: erant enim & olim doctores in Ecclesiâ, quorum munus videtur fuisse extraordinarium, & in initio Ecclesiæ, cum nondum doctrina Domini Jesu scripto fuit comprehensa ab Apostolis, necessarium, ut Ecclesiæ adhuc teneræ in doctrinâ Christianâ magis confirmarentur. Itaque munus fuit, quo quis aptus reddebatur ad doctrinam Evangelii explicandam ac confirmandam.

Verf. 8. *Sive qui exhortatur, in exhortando.* Exhortatio donum est distinctum à doctrinâ: Non omnes, qui ad docendum apti sunt, etiam habent aptitudinem exhortandi. Doctrina propriè adstruit veritatem, ejusque cognitione mentem imbuunt: Exhortatio verò singula ad vitæ praxin applicare, & quid in unoquoque casu pro variarum circumstantiarum ratione faciendum sit, & quomodo singuli ad officium suum excitandi sint, & voluntas ad bonum modo convenientissimo impelli possit, docet.

Qui tribuit, in simplicitate. Non hic loquitur de officio Diaconorum, ut multi credunt, quorum erat publicam Ecclesiæ pecuniam pro cuiusque indigentiae mensurâ distribuere; sed de quocunque Christiano, qui de suo alteri largitur: μεταδιδόναι enim est propriè participem facere, & cum altero quasi partiri, seu partem aliquam dare illius, quod nostrum est. Cui hanc facultatem Deus dedit, ac possessiones, ut id possit, & animum ut velit, illi hoc dedit eum in finem, ut tribuat in simplicitate, sine aliquâ pravâ intentione, quâ boni hujus operis integritas violetur: nempe si faciat ut ab hominibus videatur & gloriam inde reportet: aut non ex animo, sed ut aliorum vituperia evi-

tet: vel ut illum, cui tribuit, sibi devinciat & obnoxium habeat: vel cum personarum acceptione: Sed in simplicitate aliorum indigentiam consideret, ipsisque opem ferre paratus sit.

Qui præst, in sollicitudine. Ποιῶντες non sunt illi, qui hodie in Ecclesiâ Reformatâ vocantur Seniores, & quorum munus est, unâ cum Ministris in verbi prædicatione laborantibus, Ecclesiam regere. Incertum enim est, an Apostolorum tempore Seniores Ecclesiæ regimini fuerint præfecti, quorum munus ne utique fuit docere. Generalius ergo vox hæc videtur accipienda, ut designet quosvis, qui aliis præsunt, sive in munere publico, tam ecclesiastico quam politico; sive etiam privatim, qualiscunque tandem hæc functio sit, in familiâ, aut societate ac multitudine qualicunque, in quâ subordinatio est inter superiores & inferiores. *In sollicitudine.* Quia enim aliis præpositi eorum saluti & commodo invigilare debent, omniaque ipsis noxia, quantum in se, præcavere: hinc munus illud ipsis demandatum est, ut cum sollicitudine illud administrent.

Qui miseretur, in hilaritate. Misereri verbum est generale, variisque ostenditur actibus, prout miseria hominum, cui per misericordiam levamen adfertur, varia est ac multiplex. Miseretur enim, qui indigentem opibus suis sustentat, qui afflictum consolatur, perplexum ope ac auxilio juvat, aut consilio instruit: qui lædenti ignoscit, aliaque, quibus miseriæ ipsius, tam respectu vitæ hujus animalis, quam spiritualis, succurri potest, administrat. *In hilaritate.* Id est, donum hoc illi datum est, ut hoc administret in hilaritate; id est, non cum indignatione, aut quâdam animi reluctantiâ, adeò ut quasi gemens & invitatus misereatur: sed cum hilaritate, animo alacri ac benevolo, & qui verbis, vultu ac toto corporis gestu, & præsertim promptitudine miserendi, animi hilaritatem indicet. Illa enim etiam aliquatenus miseri animum erigunt, & ali-quod in miseriâ solamen sunt. Sine hac hilaritate beneficii gratia perit, nec à Deo, utpote ex sincerâ charitate non profectum, virtus Christiana habetur.

Ita enumeratis variis muneribus, & indicato fine & usu, in quem singula data sint, liquet quid unicuique de donis suis, & legitimo eorum usu, sentiendum sit, ne se propter illa efferat, seque excellentiorem existimet, quam oportet.

Verf. 9. *Charitas [sit] sine simulatione.*

Post commendatam modestiam seu humilitatem transit ad commendationem charitatis, variaque illius officia, & virtu-

tes inde ortas, proponit; & in iis explicandis maximè occupatur; ita tamen, ut & nonnunquam alia intermisceat. Charitas, quæ passim in Scripturâ nobis commendatur, non est solus ille internus animi affectus erga proximum, quo ipsi benevolumus; sed & officia & opera externa, quæ ex illo tanquam fonte fluunt, includit. Simulari potest amor, quando homo multus est in prædicandis officiis charitatis, ea tamen opere ipso non præstat, sed acquiescit tantum in verbis, & nudo voto, cum tamen ea præstandi facultatem habet. Quod reprehenditur *Jacob. II. 15, 16. 1 Joan. III. 17, 18.* Aut quando officia quædam charitatis præstat, sed non ex animo & eo fine ut alteri per ea bene sit; sed ut ipse id præstando aliquod sibi emolumentum quærat: Non quod illicitum sit, dum aliis officia charitatis præstamus ut & nostrum commodum, si sine charitatis neglectu fieri possit, procuremus: sed commodum nostrum propriè non debet à nobis spectari, sed proximi; neque charitatis officia sunt negligenda aut omittenda, licet ea præstando commoda nostra promovere nequeamus: quin & commoda nostra negligere, aut ea procurandi occasionem prætermittere debemus. Alias simulatur charitas, & verè est amor nostri ipsorum. Quia verò sinceræ charitatis opera non sine molestiâ ac difficultate præstantur, quam multi homines defugiunt, commendat seriò, ut charitas sit sine simulatione.

Abhorrentes à malo, adhærentes bono. Malum ac bonum generatim accipi possunt, ut malum significet quodvis peccatum, & bonum quamvis virtutem. Et ita si accipiat, significabit universam hominis peccatoris conversionem ad Deum; illa enim consistit aversione à peccato, & præstatione boni seu virtutis. Sed quoniam in proximè antecedentibus & consequentibus sermo est de charitate, ejusque attributis & officiis, ea etiam de malo & bono, quatenus proximum respiciunt, interpretari convenientius est. Malum ergo est, per quod proximo aliqua molestia creatur. Abhorre-
re à malo, non tantum est, nullam proximo molestiam creare, sed quantum in nobis est, eam præcavere, & impedire ne ab aliis illi inferatur. Bonum itaque est, per quod proximo bene est: Cui procurando adeò intenti esse debemus, ut nullâ ratione nos inde dimoveri patiamur; & si forte occasio nobis desit, maximam inde molestiam percipiamus. Id enim vox Græca indicat, cujus genuina significatio est, *agglutinatum esse*: Quæ glutine conjuncta sunt, adeò arctè cohærent, ut unum esse videantur, & non nisi magnâ vi divelli ac separari queant. Tale

requirit propositum proximè bene faciendi, quod constans est ac inconcussum, nullamque illi benefaciendi occasionem sibi elabi patitur, quin potius eam quærit, & de oblatâ sibi gratulatur.

Verf. 10. *Fraternâ charitate erga invicem intimè affecti*: *Στόργη* significat amorem parentum erga liberos; qui originem habet non ex liberâ præelectione, sed instinctu naturæ; ideoque exstingui nequit. Hujus affectus modum ac sinceritatem indicat, dicendo, intimè affecti *fraternâ charitate*; id est, eâ quæ intercedit inter fratres, quæ est ardens ac sincera, & indissolubilis, adeò ut licet quandoque quædam intercedant, quæ molestiam adferunt, & quandam animorum alienationem inducere videntur, non tamen amorem fraternum exstinguant, verum ille naturali instinctu post aliquam moram redintegretur. Et convenienter iis quæ hic tractavit voce hac *fraternæ dilectionis* utitur, quia credentes Christo alloquitur, qui sunt fratres spirituales in Christo, quia ab uno Patre per unum Dominum Jesum Christum, operante eodem spiritu, eodemque verbo Evangelii tanquam spiritali semine, ut est *1 Pet. I. 23.* ad eandem fidem, & vitæ æternæ spem regeniti sunt. *Ephes. IV. 4, 5, 6.* Ec hoc officium vult esse mutuum ac reciprocum, qualis amor inter fratres est.

Honore invicem prævenientes. Honor partim est in animo, quando aliquem ob eximias dotes, sive naturales, sive acquisitas, magni facimus, & in pretio habemus; partim signis externis ostenditur; qualia omnia sunt, quibus reverentiam erga aliquem testamur, sive ea consistat in salutatione, sive concessione loci honoratioris, sive coram eo assurgendo, sive præëminentiam concedendo in loquendo, nec sermonem ejus interrompendo, sive alio quocunque actu, qui honoris indicium est. Hunc autem honorem non tantum ut sibi mutuò exhibeant præcipit, sed ut alter alterum eo præveniat; non expectet donec alter prior illum sibi exhibeat; sed unusquisque in exhibendo honore prior esse studeat. Quod modestiæ indicium est, & amoris non tantum effectus, sed & quasi alimentum quo sustentatur & augeatur. Eaque commendatur *Phil. II. 3. 1 Pet. V. 5.*

Verf. 11. *Sollicitudine non pigri.* Tarditas seu pigritia potissimum est vitium animi, quo propositum faciendi officium languescit; efficitque ut homo ad officium faciendum ægrè excitetur, & non nisi cum molestiâ ac tædio & quâdam animi aversione illud aggrediatur; in operatione ipsâ tardus sit ac lentè procedat; atque ita dum officio suo deest, Domino inutilis sit:

fit : *Matth. XXV. 26.* Hanc pigritiam abesse vult à sollicitudine, quam Christianus ostendere debet. Hæc verò spectatur, si hoc referamus ad antecedentia, in auxilio fratribus promptè præstando; ita quidem, ut nostra quandoque seponamus, ut fratribus inserviamus. Si ad sequentia: in cultu divino, ut omnia, quibus cultus divinus constat & inter homines propagatur, promptè & alacres conferamus, quò sic gloria Dei, salusque tam proximi quam nostra, promoveatur.

Spiritu ferventes. Interna animi constitutio, quâ quis aliquid concupiscit, aut vult, *spiritus* appellari solet. *Matth. XXVI. 41. Luc. IX. 55. 2 Tim. I. 7.* Illi tribuitur *fervor*, hoc est, vehementia & zelus quidam, quo excitamur ad ea magno cum studio facienda, quibus quod animo proposuimus consequi speramus. Similitudine desumptâ ab igne, qui in perpetuo est motu & agitatione, & in iis quibus admoveatur vehementem agitationem excitat: ita & animo seu spiritui tribuitur fervor, id est, constitutio ejusmodi, quâ veluti igne quopiam accensus vehementer aliquid cupit, aut vult, neque conquiescit, donec illud perfecerit. Volumus multa ac desideramus, verum remissè & languidè; sed fervor est gradus vehementioris desiderii. Requirit hic fervor, ut quod agendum est non differamus, sed occasiones opus inchoandi quæramus, & oblatas avidè amplectamur, omnisque nobis mora molesta sit. Deinde, ut ea, quæ agimus, cum magnâ animi attentione agamus, omnesque cogitationes in id quod agimus intentæ sint, neque aliud, ut dici solet, agamus. Ut quæ agimus agamus cum alacritate, quâ opere nostro delectamur; & cum assiduitate, quâ ad continuò pergendum impellimur, neque defatigamur aut ab operando desistimus, nisi eo quod intendimus peracto. Hic fervor commendatur, tanquam medium, quo excitamur ad amorem proximo testandum, si referatur ad antecedentia; aut Deo serviendum, si ad sequentia; ut in ejusmodi officiis omnis lentitudo ac tarditas excutatur, & adsit vigilantia & promptitudo officii faciendi.

Domino servientes. Servimus Domino, quando vitam nostram juxta mandata Domini instituimus. Et sic continet hoc præceptum rationem, quâ ad ea, quæ hæcenus præcepit, præstanda excitemur: quia nimirum ita facientes Domino servimus. Licet enim præcepit charitatem & officia charitatis, quæ propriè respiciunt proximum; tamen quia illa proximo præstantur quatenus à Deo præcepta, etiam iis Deo, ad quem ultimò ea referuntur, servimus; juxta *Eph. VI. 5, 6, 7, 8. Coloss. III. 22,*

23, 24. Quædam exemplaria hic habent, non *κρίω*, sed *καίρω*, hoc est, tempori servientes, ut sic zelum nostrum prudentiâ temperemus. Omnia enim non quovis tempore eandem præstant utilitatem: quædam intempestivè exhibita beneficii rationem amittunt, quæ in tempore præstita maxima sunt beneficia. Sensus ergo præcepti est, ut omnia tempora, omnes occasiones proximum juvandi captemus, & summo cum studio observemus, attendentes quo tempore officium nostrum ipsi sit futurum maximè opportunum; ac pro ratione temporis, diversarumque in tempore circumstantiarum, ipsi nos accomodemus: quod de se Apostolus testatur *1 Cor. IX. 19, 20, 21, 22.*

Verf. 12. Spe gaudentes. *Spes* hic significat certam expectationem vitæ æternæ, non quæ nititur conditione adhuc implendâ, sed jam præstitâ, quâ certus est homo fidelis, se, quia fæderis condiciones implevit, in eo statu esse, qui est status salutis, qui certam & indubitatam habet illius expectationem, adeoque eam sibi certò certius obventuram. *Rom. V. 5.* Ea-que ex naturâ pietatis fluit: quia enim pietas Christiana promissum habet vitæ æternæ; hinc sequitur hominem per testimonium conscientiæ, sibi de præstito officio consciæ, sibi promissum divinum applicare, & sine ullâ hæsitazione illius implementationem expectare: *2 Tim. IV. 7, 8.* *Gaudemus spe*, quando consideratione summi illius boni, quod certò certius expectamus, spirituale in nobis gaudium excitamus. Licet enim gaudium propriè respiciat bonum præsens; tamen & futurum, spe indubitatâ apprehensum, potest illius esse objectum; quoniam per eam aliqua illius boni repræsentatio est, qua fit, ut illud quod certò expectamus aliquando fore præsens agnoscamus, atque ita affectum gaudii in animo nostro operatur, perinde ac si præsens esset. Hoc gaudium commendat fidelibus ut in se excitent, considerando & magnitudinem boni promissi, & certitudinem illud adipiscendi, quæ maximi gaudii materia est. Et commodè Apostolus hoc loco ad gaudium hoc fideles hortatur, ut illius suavitate sequentis præcepti molestiam diluat, & ad illius præstationem excitet.

In afflictione patientes: Omnis enim afflictio, quamdiu præsens est, non habet causam gaudii, sed doloris; ad illam cum patientiâ sustinendam excitat nos, & sustentat spes vitæ melioris, cum quâ omnes vitæ hujus afflictiones nequiquam sunt comparandæ. Hæc patientia in afflictionibus requirit, ne ullis afflictionibus, qualescunque & quantacunque sint, nos dimoveri patiamur ab eo, quod Deus nobis

præcepit; neque earum vehementiâ aut diuturnitate ab officio nostro retrahamur: hoc est, ut ab afflictionibus illis liberemur, quicquam faciamus à Deo vetitum, aut omittamus à Deo præceptum, & si salutis velimus esse participes, necessario à nobis faciendum. Hanc in nobis patientiam operatur spes gloriæ certò secuturæ.

In precibus perseverantes. Quia magno ac invicto animi robore opus est in afflictionum tolerantia, ac fieri potest, ut vel earum vehementiâ vel diuturnitate, animus etiam alias fortis ac intrepidus frangatur, nisi Deus auxilio spiritus sui eum sustentet & erigat; ideò addit, ut in precibus sint perseverantes: hoc est, in precibus continuent, & licet non statim exaudiantur, neque ex afflictionibus liberentur, non tamen animum despondeant, aut in precando segnes sint: sed in precando perseverent, donec tandem precibus suis misericordiam divinam quasi expugnent, & afflictionum fælicem fortiantur exitum. Hoc commendat Dominus sub parabolâ viduæ injustum judicem indefinenter interpellantis, *Luc. XVIII.*

Vers. 13. *Indigentis sanctorum communicantes.* In Scripturâ Novi Testamenti *sancti* vocantur fideles, seu credentes in Jesum Christum, & vitam fidei illi convenienter instituentes: Quoniam à Deo separati sunt à communi pereuntium turbâ, cultui ejus consecrati, & in numerum filiorum Dei ac hæredum vitæ æternæ sepositi, atque ita in peculium Dei assumpti. Inter hos multos fuisse indigentes & pauperes indubium est, præsertim in Judæâ, *Act. XI. 29. 1 Cor. XVI. 2.* sed & quidam eorum ob religionis Christianæ professionem bonis erant spoliati, & ad paupertatem redacti, *Hebr. X. 34.* Omnium horum indigentia succurri vult, sed præcipuè ob fidei professionem bonis spoliatorum: illi enim cum facultates suas consecrarint Domino, ne fidem abnegarent, maximè opibus aliorum fidelium in suâ indigentia sublevandi sunt.

Hospitalitatem sectantes. Hæc virtus in regionibus illis orientalibus maximè commendata fuit erga peregrinos, etiam ignotos: Verum maximè exercenda est erga eos, qui ob prædicationem Evangelii, aut fidem illi adhibitam, aut profugi sunt, aut etiam in patriâ suâ latere coguntur: aut etiam prædicandi Evangelii causâ peregrinationes ultrò suscipiunt. Hi enim maximè hospitio indigent; & hos præsertim respicit Servator *Matth. X. 42.* Emphasis autem est in voce Græcâ *διώκειν*, quâ innuvidetur, non sufficere ut simpliciter hospitio excipiamus ultrò ad nos accedentes, aut quibus hospitium honestè dene-

gare non possumus; sed & ipsi tales peregrinos quæramus, invitemus, imò & reluctantes & verecundè excusantes, amicâ vi quasi cogamus. Quale exemplum habemus in Abrahamo, *Genes. XVIII. 3, 4.* in Lotho, *cap. XIX. 2, 3.* in duobus discipulis Emmauntem euntibus, *Luc. XXIV. 29.* & in Lydiâ, *Act. XVI. 15.*

Vers. 14. *Benedicite persequentibus vos: benedicite & ne imprecamini.* Hactenus officia præscripsit erga fratres & amicos observanda: Nunc docet, quid eorum sit officium erga inimicos & persecutores, qui ob fidei in Christum professionem quasvis ipsis afflictiones inferebant, eosque, si forte ipsos deprehendere possent, persequerentur: Qualis illo tempore status fuit Ecclesiæ Christianæ. Verum quidem est, Ecclesiæ Christianæ hodie longè aliam esse conditionem; non enim subiecta est imperio Magistratuum Ethnicorum aut Judæorum, neque ob nominis Christi professionem persecutionem patitur: Interim & nunc quandoque catus quidam sub afflictione gemunt; quam sustinere coguntur, non ab Ethnicis, sed falsis fratribus, non ob totius fidei Christianæ, sed dogmatum quorundam, quibus ab aliis dissentiant, sinceram professionem, quem dissensum alii ferre non cupientes, easdem, aut etiam graviores, quam olim ab Ethnicis & Judæis passi sunt credentes in Christum, contra dissentientes, alias fideles & pios, excitant. Cum itaque idem sit actus inimicitia, idem officium quod hic commendatur, etiam persecutionem patientibus à falsis fratribus, commendatum esse debet. *Benedicite*, inquit. Hoc officium comprehendit votum & preces pro salute persequentium: Non ut Deus illis largiatur omnia prospera in hac vitâ, & molimina eorum contra Ecclesiam feliciter ipsis succedere faciat: Hoc enim esset sibi ipsis exitium & Ecclesiæ vastationem precari: Neque etiam ut Deus ipsis, quâ talibus, peccata hæc, quæ persequendo committunt, condonet; non enim impiis quâ talibus Deus peccata remittit: sed ut ipsis tempus & media ad resipiscentiam necessaria benignus largiatur, ut per ea conversi etiam misericordiam ad salutem consequantur: Qualis fuit precatio Domini Jesu pro crucifigentibus, *Luc. XXIII. 34.* & Stephani, *Act. VII. 60.* Et quia officium hoc est valdè arduum, illud repetit; & quia tali in casu hominum animus valdè propendet in vindictam, adeò quidem, ut, quando reipsâ persecutoribus id rependere nequeunt, imprecatione contra eos uti soleant; & eam vetat: *Benedicite, & non imprecamini.* Non vetat precari, ut Deus impiorum conatus disturber, & consilia eorum

eorum quæ in Ecclesiam moliuntur, irrita reddat: sed ne malum, & præsertim vindictam divinam iis imprecemur, ut Deus rependat ipsis afflictiones quibus nos affligunt, ut ita ipsis malè sit, & patiantur digna peccatis suis.

Verf. 15. *Gaudere cum gaudentibus, & flere cum flentibus.* Gaudium oritur ex adeptione & possessione alicujus boni, & demonstratur actionibus externis, gaudii interni indiciiis ac signis. Intelliguntur hic gaudentes de rebus & actionibus honestis, & à quibus omnis turpitudine abest. Gaudemus cum gaudentibus, quando ex affectu benevolo ipsis adeptionem aut augmentum boni gratulamur, omniaque lætitiæ signa unà cum ipsis ostendimus: Illa enim gaudii ipsorum non leve adjumentum sunt. Alter benevolentiae actus illi affinis est, *flere cum flentibus.* Fletus hic procedere debet ex animo miseriæ alterius condolente, & indicium esse sinceræ charitatis, quâ miseriæ alterius dolemus quasi ex parte nostram; quæ & afflicto levamen affert, & ope ac reipsâ illi opem ferre suadet. Coram gaudentibus flere, aut coram flentibus lætitiâ testari, animi est inhumani ac ferocis.

Verf. 16. *Idem erga vos invicem sentientes.* Vox *φρονεῖν* vel refertur ad intellectum; atque ita præciperetur ut idem omnes in negotio religionis sentiamus: vel ad affectum; ut erga se invicem intimè affecti sunt: & hunc sensum videntur requirere voces, *erga vos invicem*, quæ mutuum inter fideles officium designant. *Idem erga invicem sentire* itaque est, mutuo affectu alter alterius commodis inservire, quicquid ab alio nobis fieri volumus, idem & illi facere: & sic æquale inter omnes sibi mutuò benefaciendi erit studium. Quod non tantum res religionis, sed & quævis negotia spectat. Si verò hæc etiam ad doctrinam fidei, ac dogmata religionis extendere velimus, non præcipit, ut idem de omnibus doctrinæ capitibus sentiamus; id enim humana infirmitas ac maxima ingeniorum diversitas non permittit: sed ut, licet in multis diversa sentiamus, animo tamen concordēs simus, ac benevolo affectu uniti, idem omnium sit animus, ut alter alterius salutem promovere, & Ecclesiæ pacem ac unitatem conservare studeat. Et sic optimè cum iis cohærent frequentia:

Non alta sapientes: hoc est, magnificè de nobis ipsis sentientes: vel, non affectantes eminentiam præ aliis, & altiore dignitatis gradum, aut existimationem: quæ tamen ex nimia de se opinione ortum suum habet. Notum est homines ambitiosos, & magnâ sui existimatione turgidos, ægrè ferre dissentientem, non aliter ac si

quivis dissensus in suæ scientiæ vilipendium cedat; & alios præ se contemnere, ac proinde illorum instructioni ac rationibus neutiquam cedere, ne videantur minus illis sapuisse. Et ita de se sentientes non possunt cum aliis consentire animo ac voluntate, sed dominatum in alios affectant. *Sed humilibus consentientes.* Vox Græca *συνπαράγομενοι* dicitur propriè de illis, qui ab instituto itinere descedunt in gratiam aliorum, ut se illis comites præbeant, & eadem cum ipsis viâ proficiantur. Humilibus ergo conjungi, & unâ cum iis abripi, est, idem facere, quod humiles solent; modestè de seipso sentire, & licet altiore dignitatis gradum obtineat, ac donis quibusdam eximiis præ aliis emineat, non tamen viliores ac se inferiores contemnere, illorum alloquio se subtrahere; sed erga illos facilem comem ac affabilem esse, & ad quævis in illorum gratiam ministeria se demittere, illorum infirmitati se accommodare, & si hac ratione illis maximè inservire queat, etiam se quasi similem illis exhibere, non aliter ac si cum infantibus infans esset, & cum balbutientibus balbutiret: neque ab officiis ejusmodi præpostero quodam pudore deterreri, sed ædificationi ac salutem eorum unicè intentum esse.

Tandem addit: *Ne sitis prudentes apud vos ipsos.* Quia nimia propriæ sapientiæ arrogantia, & elatio animi, maximè opera charitatis impedit, ideo officium hoc aliquoties repetit & inculcat. Nimia enim de se ac suâ scientiâ opinio aliorum judicia non inquirit, quin & contemnit ac fastidit, atque ita sibi ipsi multorum malorum causa est: Hinc Salomon ait, *Proverb. XXVI. 12.* de homine *qui sibi sapiens videtur*, quod *de insipiente major spes possit haberi*: Quia enim ea est humana infirmitas, ut singuli multa ignoremus, & qui sibi videtur sapere aliorum judicia non inquirit; ideo facilis illi est lapsus; cum alter, minus illo sapiens, sed propriæ ignorantia sibi conscius, aliorum se prudentiorum consilia exquirens, ab errore ac lapsu sibi caveat, & felicius negotia sua exsequatur.

Verf. 17. *Nemini malum pro malo reddentes.* Malum non tantum est quo proximo noxa infertur; sed & officii proximo debiti omissio: opem enim, ad quam ferendam naturâ duce aut lege divinâ obstrictus quis est, nolle præstare, maleficii species est. Sic maleficii species fuit, bovem errantem inimici non reducere: similiter fratri indigenti non dare necessaria ad vitam: 1 *Joan. III. 15, 16, 17.* Malum itaque pro malo reddit, non tantum qui alteri male facit, quia prior ab ipso læsus est; sed & qui ob denegatam sibi o-

pacem alterum simili in casu destituit. Sic enim par pari referimus, & injuriam nobis illatam vindicamus.

Procurantes honesta coram omnibus hominibus. Hominis Christiani est, non tantum animo & mente Deum colere, sed omnibus suis actionibus; ut non tantum Deo probata sit ipsius pietas; sed & ab hominibus agnoscat justus & pius; ut sic alii exemplar vitæ in eo habeant, & materiam bene de religione Christianâ sentiendi. Multa etiam sunt in sese quidem non mala, quæ tamen speciem mali habent coram hominibus: etiam ab illis sedulo sibi cavere vult fideles, ut & fama & existimatio ipsorum illibata sit coram hominibus, & nulli male de se sentiendi ansam aut scandalum præbeant.

Verf. 18. *Si fieri potest, quantum in vobis [est,] cum omnibus hominibus pacem colentes.* Ut pacem colamus requiritur tum animus pacis studiosus, cujus unicus, aut saltem præcipuus scopus est pax; & à quo abest omnis philautia, ambitio, ac vindictæ cupiditas; tum actiones ad pacem obtinendam aut conservandam comparatæ, quæque modestiæ, mansuetudinis ac longanimitatis effecta esse solent: Quales sunt, sollicita cautio ne alium ullâ in re lædamus, sed potius commoda ejus pro virili promovere conemur; communia onera libenter feramus; & amicis ac blandis sermonibus aliorum animos nobis conciliemus. Sed quoniam pax est officium mutuum, & inter plures, ad minimum duos, intercedit, ac proinde non nisi utrâque parte consentiente haberi potest; hinc addit: *Si fieri potest, quantum in vobis.* Innuens duplex posse esse impedimentum, ne pax obtineat: unum, quando alii nobiscum pacem non volunt, nisi pietati, justitiæ aut honestati renuntiemus, &, cum ipsi sint dissolutæ vitæ, eorum mores imitemur. Tum fieri non potest, ut pacem habeamus, nisi focii simus illorum improbitatis. Pacem jubemur sectari cum sanctimoniâ, *Hebr. XII. 14.* quæ, nisi eâ violatâ haberi nequit, illicita est. Alterum à parte nostrâ, quod omnia non conferamus quæ ad pacem necessaria sunt. Fieri potest, nobis rem esse cum hominibus contentiosis, & iniqua à nobis exigentibus: concedenda itaque sunt multa, & à jure nostro recedendum, quantum res nostræ, & justum quod aliis debemus. patrociniū permittit: nulla ulli justa causa præbenda pacem abrumpendi; & quam ille à suâ parte dat, in benigniorem partem interpretanda, & quæ ad eum nobis conciliandum faciunt præstanda, offensas condonando, neque jus rigidè exigendo. Quibus omnibus officiis præstitis, fecimus quantum in nobis est: & si

nihilominus pacem obtinere nequeamus, illud non nobis, sed alterius morositati & austeritati imputandum est. Hanc jubet coli *cum omnibus hominibus.* Non itaque agit speciatim de pace ecclesiasticâ, sed civili, quæ cum omnibus, etiam in Christum non credentibus, coli debet, exhibendo ipsis omnia amoris ac benevolentiae humanæ signa, nihilque faciendo, quod ipsorum erga nos inimicitiam jure provocare possit. Hæc omnia fieri possunt, ut tamen nullam cum ipsorum impietate communionem habeamus; imò ejusmodi beneficiis animi illorum nobis concilientur, & ipsi ad fidem Christianam amplectendam alliciuntur.

Verf. 19. *Non vos ipsos vindicantes, dilecti, sed date locum iræ.* Antequam pacis studium commendavit, præcepit ne malum malo rependant. Nunc majus quid præcepturus, ut nimirum pro malo beneficia rependant, quod maximè accommodatum est ad promovendam pacem, repetit primò interdictum de vindictâ, ut sibi ad excellentiorem illum amoris gradum viam sternat. *Non vindicantes vos ipsos;* quando enim homo malum malo rependit, seipsum vindicat; *Sed date locum iræ.* Mihi maximè probatur illorum explicatio, qui iram divinam hic intelligunt; ita enim optimè coherent cum sequentibus, *mihi vindicta*, &c. Iræ autem divinæ locum damus, quando causam nostram Deo commendamus, & ipsius providentiæ acquiescimus, ut ille retribuatur si quid commissum est. Non quod Christianus optare debeat vindictam divinam; sed sibi temperare à vindictâ, & injuriam sibi illatam patienter ferre; & Deo, omnium supremo Domino ac judici, totam causam committere, & in illius providentiâ acquiescere. Et hunc sensum evincere videntur sequentia;

Scriptum est enim, mihi vindicta, Ego retribuam, dicit Dominus. Locus desumptus est ex *Deut. XXXII. 35.* ubi Deus dicit se vindictam sumpturum de impiis in populo illo, & Dei veri desertoribus, ipsisque impietates illas retributurum. Eodem sensu & huic negotio applicari potest, quod Deus sit futurus injuriæ nobis illatæ vindex; itaque licet nos ipsos non vindicemus, injuria tamen illa non sit futura impunita. Verum ego existimo majus quid voluisse dicere Apostolum, & quod magis nos à vindictâ deterrendi vim habet: nimirum Deum dicere, sibi competere jus vindicandi, non nobis: ipse enim omnium Dominus est; illius legibus nos omnes æquo subjecti sumus, & alter alterius conservi: Servo autem in conservum jus vindictæ nullum est: sed id competit Domino, cui omnes subjecti sunt. Itaque si quid

quid retribuendum est, ego retribuam, dicit Dominus. Quod hic frustra additum non est, ut appellatione Domini ostendat Apostolus illi soli jus vindicandi competere. Qui itaque seipsum vindicat, Domini partes sibi arrogat, & jus, quod solus Dominus habet, in conservum usurpat.

Verf. 20. Si igitur esurit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum illi da. Hic majus quid præcipit, etiam beneficia inimico esse præstanda. Sic videmus eum sensim fideles ad charitatis fastigium perducere: primò jubet inimicis benedicere, & malum non imprecari: deinde ab omni vindictâ & maleficio abstinere: tandem & benefacere. Duobus exemplis maximè notis, & de rebus maximè necessariis ac præsentem opem exposcentibus, nimirum de esurentibus cibandis, & sitientibus potum præbendo, omnis generis benevolentiam, actusque charitatis qualescunque comprehendens: quasi dicat: si alicujus officii indigentem videas inimicum tuum, hoc promptè illi præstato.

Hoc enim faciens, carbones ignis coacervabis super caput ejus. Tota hæc sententia desumpta est ex Proverb. XXV. 21, 22. & ex illo loco liquere videtur, hæc de pœnâ divinâ, quæ plurimis in locis per ignem repræsentari solet, esse accipienda. Et sic convenient cum præcedentibus, ubi Deus dixit, se retributurum. Si enim ini-

micus tuus hoc tuo beneficio non emolliatur, nec inimicitiam deponat, tuum hoc beneficium in ipsum provocabit vindictam divinam, quæ ipsi gravis valdè futura est, non aliter ac si carbones igniti in caput ejus sint congesti. Quia beneficium nostrum occasio erit & causa ob quam inimicus durus ac flecti nescius severè à Deo erit puniendus, dicimur nos ipsi pœnam illam infligere: usitatâ loquendi ratione, quâ aliquis facere dicitur id, cui ut fiat occasionem præbuit: ut Luc. XVI. 9. Alii aliter explicant: hæc autem explicatio totius seriei verborum maximè consentanea videtur.

Verf. 21. Ne vincaris à malo: sed vince in bono, seu per bonum, malum. Malum est injuria nobis ob inimico illata. Ab hoc malo vincitur, qui injuriâ illâ abripitur ad vindictam: tum enim vindictæ studium in illo prævalet reverentiæ, quam debet præcepto divino: atque ita succumbit ipse, & cedit turpi illi delectationi, quam ex vindictâ percipit. Sed vince in bono malum. Bonum est beneficium quod inimico præstatur; nimirum ipsum cibando quando esurit, potum illi dando quando sitit. Hoc beneficium præstando superatur malum illatum, ostendimusque nullam id habere vim nos ad vindictam excitandi: sed vindictæ cupiditatem tali beneficio in nobis extinguimus.

C A P U T X I I I.

1. **O**Mnis anima potestatibus supereminentibus subdita esto: non est enim potestas, nisi à Deo: & quæ sunt potestates à Deo ordinatæ sunt.

2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt sibi condemnationem acquirunt.

3. Nam imperantes non sunt terror bonorum operum, sed malorum. Vis autem non timere potestatem, bonum fac, & habebis laudem ex illâ.

4. Dei enim minister est tibi in bonum. Si verò quid mali facias, time: non enim frustra gladium portat: Dei enim minister est, vindex in iram malum facienti.

5. Ideo necesse [est] subjici; non solum propter iram, sed & propter conscientiam.

6. Ideo enim & tributa solvitis: Ministri enim Dei sunt, in id ipsum assiduò servientes.

7. Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal; cui timorem, timorem; cui honorem, honorem.

8. Nemini quicquam debete, nisi ut invicem diligatis: qui enim alterum diligit legem implevit.

6. Illud enim, non machaberis: non occides; non furaberis: non dices falsum testimonium: non concupisces: & si quod [sit] aliud præceptum, in hoc verbo summatim comprehenditur, in hoc: Diliges proximum tuum sicut teipsum.

10. Charitas proximo malum non facit: impletio igitur legis est charitas.

11. Et istud, scientes tempus, quod hora jam sit nos è somno excitari: nam salus nunc nobis propior [est] quam cum credidimus.

12. Nox præcessit, diès appropinquavit: deponamus igitur opera tenebrarum, & induamus arma lucis.

13. Sicut in diè decorè ambulemus, non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & lasciviis, non in contentione & invidia:

14. Sed induite Dominum Jesum Christum, & carnis curam ne feceritis in concupiscentiis.

P A R A P H R A S I S.

1. **O**Mnis homo Magistratibus, quorum imperio subest, obedientiam præstet : Non enim est potestas nisi à Deo ordinata, qui ipsum munus Magistratus instituit ; & quicumque munere isto funguntur non sine directione divinâ ad potestatem illam evecti sunt.

2. Itaque qui Magistratui obedientiam detrectat, aut illi rebellis est, ordinationi Dei resistit : Qui autem illi resistit in se Magistratus vindictam provocat.

3. Hic enim est usus & finis muneris Magistratus, non ut eos puniat qui bona faciunt, & suum cuique tribuunt ; sed eos qui mala faciunt, & societati civili noxia : Itaque si non vis Magistratum vindicem timere, fac bonum ; tum enim protectionem tui suscipiet, omniaque in te conferet beneficia, quæ iis quibus laudem tribuimus conferri solent.

4. Dei enim minister est, Deumque tanquam illius legatus ac vicarius apud homines repræsentat, cujus ministerio Deus bonum illud procurat, quod muneris illius institutioni consentaneum est, ut nimirum ab omni improborum maleficio tutus tranquillam vitam agas. Si verò malum facis, eum tanquam justum mali vindicem time : Non enim potestate malos puniendi frustrâ est armatus ; Dei enim minister est, etiam quando malos punit ad quietis publicæ tutelam.

5. Ideò uniuscujusque officium est se illi subjicere, non tantum metu poenæ, sed & ut conscientiam, quæ obedientiam hanc dictat necessariam, fervet puram ac immaculatam.

6. Nam & propterea ipsis tributa solvitis ; quia sunt ministri Dei eum in finem instituti, ut bonorum protectioni & malorum punitioni cum curâ ac vigilantia incumbant.

7. Reddite ergo unicuique Magistratui, quod ipsi ratione muneris quod sustinet debetis ; tributum cui tributum, vectigal cui vectigal, timorem cui timorem, & honorem cui honorem debetis.

8. Prompti paratique estote ad omnia officia, ad quæ vel jure communis naturæ, vel contractu, vel beneficio, vel aliâ quavis ratione alicui obligati estis, præstanda, adeò ut nemini quicquam debeatis, nisi hoc unum, ut invicem diligatis ; ac proinde licet charitatis officia præstiteritis, nunquam tamen obligatione proximo porrò inserviendi vos solutos credite ; quia dum amorem illi solvitis, continuò ad nova officia exoritur obligatio, ex quâ nunquam exsolvi potestis : Qui enim alterum diligit, omnia Legis præcepta, quæ proximum respiciunt, observavit.

9. Hæc enim omnia præcepta, non mæchaberis, non occides, non furaberis, non dices falsum testimonium, non concupisces, & si quod aliud præter hæc sit præceptum, hoc unico præcepto, tanquam omnium brevi compendio, comprehenditur, diliges proximum suum sicut teipsum, omniaque illi præstabis, quæ simili in casu à proximo tibi velles fieri.

10. Quod exinde manifestum est, quia charitas proximo malum, qualecunque sit, non facit : Ergo qui charitatem præstat, omnia Legis præcepta implevit.

11. Idque tantò magis vobis commendatum esse volo, quia scitis jam opportunitatem temporis advenisse, ut somnum peccatorum, è quo jam resurgere cœpistis, penitus excutiatis, & peccatorum, quæ jam emendare cœpistis, reliquias penitus expurgetis : Quia perinde uti sol in ipso meridie

ridie lucens nobis propior est, lucemque suam fortius diffundendo homines monet tempus opportunum adesse consuetos labores repetendi, quam in primo suo exortu: Ita & hoc rerum statu doctrina salutis nobis nunc plenius est persuasa, & validius nos officii nostri convincit, quam cum primum auditâ illius annuntiatione credidimus.

12. Nam sicut sol aliquot horis supra horizontem elevatus non tantum noctem sed & crepusculum dispellit, & plenum diem inducit; ita etiam crebrò iterata ac repetita Evangelii prædicatio ignorantiam, quâ ante fidem in Christum tanquam nocte caliginosâ oppressi fuimus, penitus dispulit, & nos solidiore veritatis cognitione illustravit. Itaque hanc temporis opportunitatem observantes, sicut illi, qui splendore solis expergefati sunt, integumenta, quibus dum dormirent involuti fuerunt, subito abjiciunt & è lecto exsiliunt; ita etiam nos peccata, quæ sunt opera tenebrarum, quibus in statu ignorantiae assueti fuimus, deponamus, & virtutibus Christianis, tanquam armis luci veritatis Evangelicæ, quæ jam nobis illuxit, consentaneis ornati simus.

13. Et perinde uti in die vestitu decoro ambulamus; ita etiam lucente diē Evangelii virtutes luci huic convenientes actionibus nostris exprimamus, & sollicitè vitemus omnia, quæ à luce ut turpia & inhonesta redarguuntur: non itaque indulgeamus commestationibus & ebrietatibus; non adulteriis aut scortationibus, aliisve obscænitatibus, quibus ad illicitos concubitus homines provocari solent; non contentionibus seu rixis & clamoribus; neque invidiæ:

14. Sed novam illam vivendi rationem, quam Christus & doctrinâ & exemplo suo proposuit, vitâ ac moribus vestris exprimate; & voluptates carnales ne sectemini, nec concupiscentiis carnis indulgeatis.

COMMENTARIUS.

SCopus Apostoli in hoc capite est, Christianos hortari, ut Magistratibus, quibus subsunt, se subjiciant, legibusque ipsorum obedientiam præstent, non tantum propter iram, seu vindictam & pœnam à Magistratu infligendam, sed & propter conscientiam. Utiturque ad hortationem suam fulciendam argumento desumpto ab ordinatione divinâ; quod nempe qui sunt Magistratus, à Deo sunt, & à Deo constituti.

Verf. 1. *Omnis anima*. Notus est Hebraismus, quo *anima* significat hominem. Additur nota universalitatis, *omnis*; quâ indicat, neminem ab hac obligatione excipi, sed esse omnium commune officium, qualescunque sint, non tantum sæculares, sed & ecclesiastici.

Potestatibus supereminentibus subiecta esto. Potestates sunt Magistratus. Supereminentes vocantur, quia præsunt subditis: licet enim alii aliis sint superiores, & supremis alii inferiores subordinati, omnes tamen respectu ad subditos, sunt supereminentes, iisque pro mandatâ ipsis imperii parte obtemperandum est, uti ait Petrus 1 Epist. II. 13, 14. ὑποτασσέσθω; *subiecta esto*; id est, seipsum subjiciat. Passivum

est pro activo reciproco; quam locutionem & alibi observavimus, præsertim in Act. XIII. 48. Subjicit autem quis se alteri, quando illum se superiorem agnoscit, ac jus & auctoritatem in se habentem; eique ut tali obedientiam præstat. Significat autem talem subjectionem, quæ certo cum ordine fit, juxta respectus ac gradus ordinis, qui sunt inter superiores & inferiores; quales sunt non tantum inter membra unius corporis, quorum unum altero dignius est, & cujus ductu alia reguntur; sed & in quovis corpore sociali; ut nimirum unusquisque pro proportionem suæ subjectionis obedientiam præstet.

Rationem hujus sui mandati addit. *Non est enim potestas nisi à Deo*. Hæc intelligi possunt; vel de ipso munere Magistratus; vel de hominibus munus illud administrantibus; quemadmodum per voces abstractas sæpe intelliguntur concretæ. Quæ à Deo tantum tolerantur, aut permittuntur, ea à Deo esse propriè dici nequeunt: multò minus, talia non esse nisi à Deo ordinata: licet addatur, ea juxta providam Dei directionem sapientiâ divinâ permitti ac gubernari in bonum suorum, & totius generis humani: Nam hoc sensu etiam

omnes injustæ invasions, etiam furum & latronum, dici possent esse à Deo, & nullas tales esse, nisi à Deo ordinatas: quoniam & illæ à Deo permittuntur & gubernantur in bonum suorum: & quia Apostolus id hic substernit tanquam fundamentum adhortationis suæ, quod debeant potestatibus obedire & mandatis earum morem gerere, non tantum ob metum supplicii, sed & propter conscientiam: sequeretur ex eodem fundamento, etiam latronibus, quorum potestati nos Deus permittit, eorumque mandatis esse obtemperandum, non tantum ob metum, sed & ob conscientiam. Quod absurdum. Quare inquirendum, quâ ratione *potestas nulla sit, nisi à Deo*. Possunt hæc considerari, ut diximus, vel cum relatione ad ipsum munus Magistratus in se spectatum; vel cum relatione ad homines munus illud administrantes. Si munus ipsum in se consideremus, illud à Deo institutum est in populo Israël, cui Deus varias dedit leges politicas, juxta quas munus illud administrari debuit. Quod alios populos attinet, non legimus Deum illis mandata dedisse sibi præficiendi Magistratum, neque certam in singulis populis regiminis formam instituisse. Nihilominus potestas illa à Deo esse rectè dici potest: quatenus Deus hominem creavit, non tantum ratione præditum, sed & illius conditionis, ut necessariò in societate vivere debeat: Societas autem nulla, præsertim multiplicato genere humano, subsistere potest sine ordine legitimo, in quo est præeminentia & subiectio, atque ita subordinatio unius sub potestate alterius: hinc factum, ut homines ductu rationis ac instinctu naturæ, ut in societate subsistere possent, sibi Magistratus præficerint, ac singuli talem regiminis formam assumerint, quam maximè ad societatis, in quâ vivebant, conservationem accommodatam judicarunt. Hic autem instinctus naturæ ac dictamen rectæ rationis cum sit à Deo, etiam quod homines consentaneè illi dictamini fecerunt, rectè à Deo esse dicitur. Cui cum postea accesserit approbatio divina, omninò à Deo esse dicendum est. Approbationem autem divinam accessisse, arguit institutio Magistratus in populo Israël, quæ Deum autorem habet. Deus enim in populo Israël Magistratum instituendo, eo ipso munus illud approbavit; & cum omnium gentium eadem sit ratio quæ populi Israël, quod nempe sine ordine & subiectione nullo modo subsistere possint, etiam quatenus munus illud inter illas obtinet, & providentiâ Dei inter illas conservatur, approbationem Dei habet. Si munus hoc consideremus cum respectu ad personas, quibus id demandatum est, tum

dici potest eatenus à Deo esse, quatenus non sine directione divinâ singuli ad potestatem, quâ fruuntur, evecti sunt. Sic dicitur *Dan. IV. 25. Deus regna hujus mundi dare cui vult*. Nempe quando hominibus bene facere, vel eos punire cupit, mundi gubernacula tradit illis, quos judiciorum suorum executores fore constituit, actionesque eorum ita dirigit, ut inde eventus à Deo intentus existat, etiam præter illorum opinionem. Vide *Esa. X. 5, 6. &c.* Sic & Dominus ait Pilato, *Joan. XIX. 11. potestatem, quam ipse habebat, ipsi datam esse supernè*. Non quod fraudes, violentiæ, seditiones, aliaque illegitima media, quibus multi ad rerum humanarum fastigium adscendunt, à Deo sint tanquam autore, & à Deo ordinata: Nihil minus: potestas ipsa est à Deo; sed media potestatem illam consequendi sæpe ab hominibus excogitantur, & instituuntur directè contra legem divinam: Attamen & illa providentiâ divinâ diriguntur, quæ malitiam hominum dirigit in finem à se intentum, & intra limites certos determinat, quos excedere nequit. Quatenus ergo illi ita sunt evecti ad dignitatem ac munus, quod Deum autorem agnoscit, rectè etiam dicuntur à Deo esse, & munus administrare, quod à Deo ordinatum est, & cujus administrationem non sunt adepti, nisi sapiente directione Dei. Atque ita hoc præceptum extendi cupit Apostolus ad obedientiam præstandam Imperatoribus Romanis, quorum imperio subiecti tunc vivebant Christiani: ut sic præoccupet objectionem, quâ quis sibi non obediendi illis prætextum quærere posset, quod sint impii ac infideles: Docendo enim, etiam illorum potestatem esse à Deo, eo ipso illis obedientiam esse præstandam affirmat. Ideò & addit: *Et, quæ sunt potestates à Deo ordinatæ sunt*. Quod reverà majus quid quam nudam Dei permissionem designat; non enim quod Deus nudè tantum permittit, etsi legi suæ contrarium, à Deo ordinatum dici potest: quæ Deus ordinat approbationem divinam habent, & præsertim illa, quibus se absque peccato & offensione Dei opponere non licet. Quod hic affirmatur de potestatibus.

Verf. 2. *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit*. Vox Græca propriè significat resistantiam, quæ vi fit; quando nempe vi oppositâ aut munere suo expellitur Magistratus, aut impeditur ne munere sibi demandato fungatur: quæ propriè est rebellio. Sed & potest dici *resistere potestati*, qui obedientiam non præstat legibus Magistratus, & ea faciendo, quæ per leges damnantur, incolumitatem publicam, cui tuendæ Magistratui superemi-

eminentia est concessa, turbat: sive id fiat aliis civibus noxam inferendo, sive tributum & vectigal iis quibus debetur negando. Est hoc confectarium, quod evidenti sequelâ ex ante dictis educitur: Si enim non est potestas nisi à Deo ordinata, sequitur quod is, qui Magistratui resistit, ordinationi divinæ resistit.

Qui autem resistunt, sibi condemnationem acquirunt. Κρίμα sæpe significat condemnationem: *Matth. XXIII. 14. Luc. XXIV. 20.* hoc est, pœnam quæ juxta condemnationem infligitur. Posset hæc quis referre ad pœnam divinam, quam incurrunt seditiosi ac Magistratui rebelles; quale exemplum habemus in Dothan & Abiram, *Num. XVI. & in Absolone, 2 Sam. XVII. 14.* Sed si consideremus sequentia, ubi dicitur, quod Magistratus *gladium non gestat frustra*, præstat id interpretari de pœnâ, quam Magistratus juxta leges legitimi regiminis, rebellibus infligit: quia illi suâ rebellionem vindictam Magistratus in se provocant, quæ justa est, & quam evitare nequeunt. Sic Deus expressè præcipit, ut qui Synedrio se opponit morte plectatur, *Deut. XVII. 12.* Quod autem Deus expressâ lege jussit Israëlitis: idem per rectæ rationis dictamen in gentibus ratum esse voluit. Et id totius populi salus requirit, quæ, si rebellio sit impunita, tota funditus evertetur. Dicit potest, Apostolum hæc adeò disertè expressisse, ut Christianos doceat, non esse Magistratui tunc imperium obtinenti, videlicet Imperatoribus Romanis, eorumque legatis obedientiam denegandam, aut rebellandum, eo prætextu quod sint gentiles; quales seditiones tunc temporis plures concitabantur in Judæâ, ut in Josepho videre licet; quoniam & illi à Deo in illâ potestate sunt constituti: qui ergo illis rebellis est, justam eorum iram in se provocat, & ut rebellis punitur.

Verf. 3. Nam imperantes non sunt terror bonorum operum, sed malorum. Argumento ab origine Magistratus desumpto, quod sit ordinatio divina: alterum subjungit, cur illi obtemperandum sit, desumptum à fine cujus causâ institutus est, nimirum ut terrore pœnæ compescat malos. *Non sunt, inquit, terror bonorum operum, sed malorum.* Cum Magistratus sit constitutus custos tranquillitatis publicæ, manifestum est per *mala opera* ea significari, quibus in quietem publicam peccatur; sive insurgendo contra Magistratum, sive proximum, cum quo in eadem vivimus societate, lædendo. Sicut ab alterâ parte per *bona opera* intelligitur obedientia Magistratibus eorumque legibus præstita, quæ actibus, quibus quies publica conservatur, quasi terminis circumscribi-

tur: nempe Magistratui se subjiciendo, tributa ac vectigalia solvendo, & unicuique suumtribuendo. Quod alia attinet, internam nimirum animi puritatem, aut concupiscentiam pravam, quatenus actu aliquo externo, quo alter læditur, se non prodit, aut alia vitia, quibus nec quies publica turbatur, nec proximo suum intervertitur, ea ad Magistratus officium non spectant. Quando autem dicit, Magistratum *non esse terrorem bonorum operum, sed malorum*: hoc vult: Hunc esse usum muneris Magistratus, non ut puniant eos, qui bona faciunt opera quibus nemo læditur; sed eos, qui mala faciunt, & societati civili noxia: pœnas enim talibus decernunt legibus suis, ut earum terrore à maleficio homines deterreant. Quicumque ergo Magistratui rebellis est, aut injustus erga proximum, Magistratum, ut maleficii vindicem, timere debet.

Vis autem non timere potestatem, bonum fac, & habebis laudem ex illâ. Bonum enim faciens non necesse est ut vindictam Magistratus metuas, quia ille tantum est vindex malorum operum; *sed habebis laudem* ab illo, id est, ea beneficia, quæ iis, quibus laudem tribuimus, conferri solent: Fruëris nimirum illius protectione ac defensione ab improborum injuriis, etiam immunitatibus ac privilegiis, quibus cives gaudent, omnibusque ad vitam tranquillè transigendam necessariis.

Verf. 4. Dei enim minister est tibi in bonum. Minister Dei aliquo respectu vocari potest, quo Deus tanquam instrumento utitur ad judicia sua exsequendum, etiamsi illius actiones, quas Deus dirigit in finem à se intentum, non modò non mandaverit, sed & improbet & detestetur ut malas; sed quibus Deus utitur contra horum intentionem, ut mediis judicia sua exequendi; eundem planè in modum, ut quidam loqui amant, prout diabolo usus est ad tentandum Jobum, Pilato ad occidendum Christum, Nebucadnezare ad populum Judaicum, à Deo ob enormia sua peccata captivitati destinatum, vexandum & in captivitatem abducendum; ut est *Esa. X. 5, 6. &c.* Verum hic longè majus quid hac denominatione designatur, nimirum quod Magistratus sit *minister Dei*, quia tanquam vicarius ac legatus ipsum Deum apud homines repræsentat, cujus nomine munus administrat, quod Deo originem suam debet, & in cujus administratione bonum illud intendit, quod illius muneris institutioni est consentaneum; nimirum salutem publicam, ferendo leges, & puniendo malos ac protegendo bonos. Non quod id semper fiat, & à quovis Magistratu; contingit enim

enim saepe etiam optimos cives malè tractari, & pessimos muneribus honorari: Sed quod is sit finis & usus, ob quem munus Magistratus introductum est, & quid ex muneris illius naturâ fieri debeat, & ex intentione divinâ ut plurimum fieri soleat. Nam in talibus considerandum non quid semper, sed ut plurimum fiat: nam licet etiam aliquando potestate suâ abutatur Magistratus, nihilominus etiam, dum eâ abutitur certò in casu, in aliis ea observat plerumque, quæ fini muneris sui consentanea sunt. Hoc sensu Magistratum vocari *ministerium Dei* varia evincunt. 1. Quod non tantum vocatur *Ἀρχὸν*, sed & *vers.* 6. *leitργὸς Θεῷ*; hæc enim vox tribuitur illis, qui sacras functiones nomine Dei institutas obeunt, ut *Rom. XV. 16. Hebr. VIII. 2. X. 11. Phil. II. 17.* sic & Angeli vocantur *leitργοὶ* Dei, qui mandata Dei ad homines perferunt, & divina jussa in ipsorum salutem exsequuntur, adeoque Dei personam repræsentant; *Hebr. I. 7, 14.* imò & qui ministerium quoddam nomine totius Ecclesiæ, & in quo ecclesiam repræsentant, obeunt: *Phil. II. 25.* & ipsum ministerium vocatur *leitργία*, 2 *Cor. IX. 12. Phil. II. 30.* Adeò ut eâ voce designetur ministerium, quod habet approbationem divinam, & per quod Magistratus tanquam vicarius ac legatus ipsum Deum repræsentat. 2. Quia hoc epitheton allegatur tanquam ratio, cur Magistratui sit obtemperandum, & quidem non tantum ob metum, sed & ob conscientiam. Quod reverâ evidens est argumentum, quod Magistratus longè alio respectu minister Dei est, quam diabolus fuit in tentatione Jobi, & Nebucadnezar in vexatione Israël: quia illi tantum à Deo usurpati sunt tanquam flagella, & judiciorum suorum executores, quorum violentia & oppressio sustinenda est, quia Deus nos illorum violentiæ subicit: Magistratus verò in ferendis legibus, puniendis malis, & remunerandis bonis, ipsum Deum repræsentat, illiusque nomine quietem publicam tuetur; ideoque illi etiam Apostolus obediendum præcipit, non tantum ob terrorem, sed & ob conscientiam, ut mox videbimus.

Tibi in bonum. Nempe non bonum spirituale & æternum, sed civile, & quod hanc vitam spectat; ut tuti ab omni improborum hominum maleficio hic tranquillam vitam degamus in omni honestate & pietate; uti dicitur 1 *Tim. II. 2.*

Si verò quid mali facias, time, nempe Magistratum, tanquam mali justum judicem & vindicem. *Non enim gladium frustra gestat.* Gladius hic significat jus ac potestatem gladio malos puniendi, & quidem, si necesse est, pœnis capitalibus, in quarum irrogatione usus gladii solum

adhibetur. Hæc potestas *frustrâ* non est data Magistratui, sed in certum finem, & ob usum, cui ea destinata est; nempe ut malos puniat. Quare cum Magistratus non frustra instructus sit jure ac potentiâ maleficos puniendi, rectè concludit Apostolus, quod qui malum facit eum timere debeat.

Dei enim minister est, vindex in iram malum facienti. Non tantum itaque minister Dei est in protectionem bonorum, sed & in punitionem malorum: Vindicando enim, & pœnam (quæ per *iram* indicatur, quia effectus iræ est) infligendo minister Dei est. Non itaque ex autoritate simpliciter humanâ, sed etiam divinâ, gladium stringit in malos, ad quietis publicæ tutelam. Ut Magistratus hoc præstet, atque ita Deo fideliter serviat, quosvis bonos protegendo, & non nisi malos puniendo, varia in ipso requiruntur. Qualia sunt: cognitio legum, secundum quas subditos regere, & judicia administrare debet: cognitio factorum, de quibus judicaturus est, omniumque quæ in iis considerandæ sunt circumstantiarum: Diligens inquisitio omnium, per quæ plenam facti cognitionem sibi comparare potest. Prudentia, quâ singula, quæ judicio illius subjiciuntur, & rationum utrinque militantium pondus exactè expendere, atque ita verum à falso, justum ab injusto discernere novit. Justitia, ut judicet sine acceptione personarum; causam ipsam quæ in judicium venit consideret, neque affectu amoris, odii, vel iræ, in alteram partem se abripi, neque muneribus corrumpi patiatur. Ac tandem fortitudo ac animi robur, ne metu hominum judicium inflectat, condemnando bonos, & absolvendo malos; & quando judicium secundum conscientiam pronuntiavit, malum impunitum non dimittat, nec probi defensionem ac protectionem deferat, eum insanientis plebis furori permittendo: quale fuit peccatum Pilati, de innocentia Domini Jesu persuasi, & tamen eum in Judæorum gratiam tradentis ut crucifigatur. Hac ratione legitimè munus suum administrat Magistratus, & coram omnibus se fidelem ostendit Dei ministrum. Si in quibusdam deficiat, nihilominus ipsum munus in illum finem destinatum est, & eò tendit; ita quidem, ut multò præstabilius sit sub imperio etiam in multis non justo, quam sine ullo Magistratu vivere.

Vers. 5. Ideo necesse [est] subjici, non solum propter iram, sed & propter conscientiam. Hæc conclusio elicitur ex præcedentibus: Quia enim omnis Magistratus est à Deo, & ordinatio divina, adeò ut qui Magistratui resistit, eo ipso ordinationi divi-

divinæ resistat: quia etiam est minister Dei constitutus in terrorem malorum, & protectionem bonorum; inde sequitur, *ne-cesse* esse, hoc est, officium cuiusque esse, quod nulli declinare licet, illi se subijcere; & quidem non tantum ob terrorem gladii, quo Magistratus armatus est, & metu pœnæ; sed & *ob conscientiam*. Hoc commendat Christianis, quos hac doctrinâ suâ persuasos esse cupit de obedientiâ Magistratibus, utpote à Deo constitutis, præstandâ; licet omnis terror absit, obediendum nihilominus Magistratui, quia obedientiam hanc conscientia unicuique dicat; adeo ut, si quis Magistratui resistat, proprio conscientiae testimonio, tanquam rebellis, & Dei ordinationi se non subijciens, sit condemnandus. Illud autem eò usque extendendum non est, ut Magistratui etiam injusta & impia mandanti, cæcâ obedientiâ obtemperandum sit. Quia enim Dei minister est & legatus, Deo inferior est; & si mandata illius mandatis divinis adversentur, Deo magis quam ipsi est obtemperandum: ita tamen, ut nunquam Magistratui rebellare, aut vi obsistere liceat; adeoque in omnibus, quæ honestati & bonæ conscientiae studio non repugnant, mandata illius observanda sint. Hic autem observandum, præcepta posse dici dupliciter honestati repugnare: Primò, quæ injusta exigunt respectu præcipientis; obedienti verò non sunt injusta nec inhonesta; sed gravia solummodò, & quæ injustitiam exigentis arguunt. Illis obtemperandum est, & sustinenda etiam dura ac injusta, ne rebellemus. Deinde, quæ præscribunt etiam obedienti inhonesta, hoc est, quæ absque peccato ac bonæ conscientiae læsione præstari nequeunt. Quale est: Si magistratus alicui mandet, hominem innocentem, cui ipse infensus est, ad mortem condemnare; aut in negotio religionis vetet profiteri religionem Christianam, sine cujus sincerâ professione nemini ad vitam æternam aditus patet. Tum enim cum Apostolis dicendum, oportet Deo magis obedire quam hominibus: *Act. IV. 19.* Aut hodie; si Magistratus prohibeat professionem doctrinæ Christianæ, magni ad confirmationem fidei & promotionem pietatis momenti; aut mandat professionem erroris pietati valde noxii, & variorum cultuum superstitionum observationem; illi, qui de veritate contrariâ, & cultuum illorum superstitione ex Scripturâ est persuasus, contra conscientiae suæ dictamen Magistratui obedire non licet. Hic tamen ea, quæ Magistratui debetur reverentia, est observanda. Dissensus modestè est indicandus, rationes dissensus, si Magistratus eas audire non recuset, sunt exponendæ, & Magistratus orandus, ut

profitendæ veritatis libertatem concedat, neque quemquam cogere præsumat ad exercitium cultus à se improbat. Si Magistratus non exoretur, sed edictis severis professionem veritatis prohibeat; non tamen sunt catus sacri deferendi; sed in privatis ædibus in religiosos catus conveniendum est; & in reliquis, quæ salvâ bonâ conscientiâ præstari possunt, Magistratui est obtemperandum. Si Magistratus persecutionem secundum edictorum rigorem instituat, licet latere, de civitate in civitatem fugere; non autem violenter in Magistratum insurgere, aut populum ad seditionem & arma capiendâ concitare; sed patienter ferendum, quicquid permissione divinâ ob bonæ conscientiae studium nobis infligitur. Extra hos casus, si nihil inhonestum obedienti præcipit, in omnibus subijcere se illi necesse est, licet alioqui duris ac molestis. Licet enim hic Magistratus autoritate sibi à Deo concessâ abutatur, subdito tamen in eum non licet insurgere, neque privati sui commodi causâ tranquillitatem publicam turbare, sed Magistratus potestatis malè administratæ Deo supremo omnium Domino ac judici rationem est redditurus. Sic Magistratui datur quod illius est, & Deo quod Dei.

Verf. 6. *Ideo enim & tributa solvitis: Ministri enim Dei sunt, in id ipsum assidue servientes.* Est aliud argumentum, quo probat ipsos Potestatibus subiectos esse debere; quia tributa solvunt, quod indicium est subjectionis. Cui enim tributa solvimus, eum nobis superiorem agnoscimus, juxta id quod Dominus ait *Matth. XXII. 21.* *Ministri enim Dei sunt.* Quid significet vox *λειτεργός*, quâ hic utitur Apostolus, jam explicatum est, nempe ministrum publicum, qui Deum coram hominibus repræsentat, & qui quæ agit nomine Dei agit. Id plenius liquet ex additâ descriptione officii ipsorum: *In id ipsum assidue servientes.* Videtur respicere duas illas functiones, ad quas Magistratus à Deo ordinati sunt; defensionem bonorum, & vindictam seu punitionem malorum. In id assidue servant: Vox Græca indicat & vigilantiam, & perseverantiam. Non quod omnes Magistratus semper isti curæ cum vigilantia incumbant: sed quod hic sit scopus muneris ipsorum, & id etiam à bono Magistratu fieri soleat. In id itaque incumbentes verè ministri Dei sunt. Ut hoc possint Magistratus, tributa à subditis exigunt: qui itaque illa fraudat, aut Magistratui negat, in illum injurius est, neque solvit quod ipsi pro laboriosâ ac vigilantia curâ in communem civium salutem debetur.

Verf. 7. *Reddite igitur omnibus quod debetis.* Omnibus nimirum Magistratibus,

quorum imperio subiecti vivitis; non tantum supremo, sed & inferiori, & ad certam quandam regiminis partem delegato; unicuique quod ipsi ratione muneris, quod sustinet, debetis.

Cui tributum, tributum; cui vectigal, vectigal. Inter hæc duo hoc est discrimen, quod tributum solvitur pro capite, seu pro personâ cuiusque, & quandoque etiam pro ratione facultatum, quas unusquisque possidet. Vectigalia verò solvuntur pro mercibus, qualescunque sint, & quo nomine appellentur. Hæc solvenda sunt, tanquam Magistratibus debita; adeò ut si quis illa fraudet, Magistratum eo fraudet quod ipsi iure debetur. Quia enim ut omnium civium totiusque regni aut Reipublicæ salutis prospiciatur, plurimis sumptibus opus est, quæ singula enumerare hic non est necesse, ideò tributa & vectigalia Magistratus exigit, ut respublica salva subsistat. Neque hic excipere subdito licet, Magistratus nonnunquam ea in luxum profundere, aut alium malum in finem iis abuti: Quia subditorum officium est, ea, tanquam Magistratibus debita, dare; Magistratus ea rectè administrare: si iis abutantur malum in finem, Deo administrationis suæ rationem reddent. Tributorum solutio non est signum approbationis omnium, quæ Magistratus facit, & ad quæ tributa & vectigalia applicat; sed tantum subjectionis. Si graviora sint tributa, licet quidem modestè levamentum aliquod & remissionem orare, & si Magistratus inexorabilis sit, regionem illam deferere, & domicilium suum in aliam transferre; nullo modo autem, quamdiu in illâ regione sub Magistratus tutelâ vivis, tributa aut vectigalia apertè Magistratui negare, aut clam fraudare, multò minus seditionem concitare.

Timorem, cui timorem. Nempe, quo Magistratum tanquam malorum vindicem, & gladium non frustrâ gestantem subditi timent, & metu illo ab omni maleficio & inobedientiâ cohibentur.

Cui honorem, honorem. Hic comprehendit non tantum internam reverentiam, quam mente & animo præstamus Magistratui; sed & omnia externa reverentiæ signa, & quidem, ut de ipsis & ipsorum administratione non nisi reverenter loquamur; & potissimum ut preces & supplicationes pro ipsis, tanquam publicæ tranquillitatis protectoribus, ut est 1 *Tim. II. 1, 2.* ad Deum fundamus, non tantum privatim, sed & publice in cætibus religiosis; neque tantum pro piis & æquis, sed & pro impiis ac duris *Jerem. XXIX. 7.* 1 *Tim. II. 1, 2.*

Vers. 8. Eleganti transitione, desumptâ ab officio unicuique reddendi quod debe-

mus, pergit ad commendanda officia charitatis, quæ multò perfectiora continet officia illis, quæ lege civili præcipiuntur. *Nemini quicquam debete.* Vox debiti hic non restringitur ad debita pecuniaria, sed in latissimâ significatione accipitur, pro qualicunque officio, ad quod alteri præstandum, siue communi iure naturæ, siue contractu, siue beneficio obligati sumus: his adde debitum ad restitutionem ex damno aut injuriâ illatâ; breviter omne id quo alteri jus in nos acquisitum est. Horum dum præcipit nos non esse debitores, promptos paratosque esse jubet ad officia hæc præstanda, neque quicquam alicui, in quod jus habet, denegemus. Fieri potest ut in solutione pecuniariâ quædam dilatio concedatur, imò ex contractu, quin & ex æquo & bono concedenda sit: attamen nostrum est, solutioni non deesse; & in his aliisque quibuscunque officiis præstandis omnes abrumpere moras, nec committere ut vel minima officii debiti pars à nobis desideretur. Et quoniam *nemini* quicquam deberi vult, apparet hoc esse officium universale, non intra Ecclesiæ solum membra, ac fratres in Christo definitum; sed ad omnes, sine discriminatione nationum, aut diversæ religionis, debere extendi. Est enim amor Christianus universalis, nullam prorsus exceptionem admittens.

Nisi ut invicem diligatis. Argutum hoc est Apostoli dictum, quo dum vult ut nemini quicquam debeant, jubet, ut sibi invicem amorem debeant. Non quod amorem, hoc est internum amoris affectum, & qui inde fluunt externos amoris actus nunquam solvere debeant, & tantum se illorum agnoscere debitores: sed talem esse docet amoris naturam, ut licet continuo illius officia exhibeamus, nunquam officio nostro plenè defuncti simus, ut subsistere liceat; sed de novo semper nos debitores fieri amoris præstandi. Nempe quando officiis amoris defuncti videmur, internus ille amoris affectus in nobis perpetuus esse debet, nec unquam exstingui: adeò ut continua remaneat promptitudo, novâ benefaciendi oblatâ occasione, proximo inserviendi, quæ se in actus externos, quibus proximi commoda promoven- tur, explicat: adeò ut, dum debita solvimus, continuo ad nova debita oriatur obligatio, ex quâ nunquam exsolvi possumus. Et quoniam nostrum est, debita solvere; nunquam in officiis charitatis, quæ semper debemus, solvendis subsistere licet.

Qui enim alterum diligit Legem implevit. Legem implere est, omnia Legis præcepta observare: qui in quibusdam, imò in uno, adhuc deficit, legem nondum implevit.

Hoc

Hoc sensu legitur *Gal. VI. 2.* Alias notum est, etiam *legem* dici *impleri*, quando id, quod Lex clarè & distinctè non expressit, sed involutè & verborum generalitate magis insinuavit, quam apertè præcepit, distinctè & plenè præcipitur; quia tum plenè revelatum est, & per expressum præceptum determinatum, quod antea magis juxta scopum Legis ex verborum generalitate colligi debebat, quam ex ipsâ Legis literâ agnosci: Et quia charitas juxta ultimum hunc Legis scopum officia ibi mandata observat, perfectissimè Legem implere dici potest. Verum nescio an Apostolus eâ subtilitate hic utatur. Malim ego simpliciter explicare, quod is, qui diligit, totam Legem impleverit, omniaque officia in illâ mandata observaverit. Intellige officia erga proximum: ad illa enim hic solum respici, non autem hic comprehendere officia, quæ referuntur ad Deum, adeò manifestum est, tum ex antecedentibus, ubi monet Apostolus ut nemini quicquam debeamus nisi dilectionem; tum ex consequentibus, ubi enumeratione omnium Legis præceptorum factâ probans unâ charitate omnia compleri, nulla alia recenset præcepta, nisi quæ ad proximum referuntur: indicio manifesto, quod ea sola respexerit. Quicquid ergo Lex præcipit observandum erga proximum, præstat solâ observatione charitatis. Idem est sensus *Gal. V. 14.* & Domini Jesu, *Matth. VII. 12.*

Verf. 9. Hoc porro probat, omnium præceptorum enumeratione: *Illud enim, non machaberis, non occides, &c.* Quinque recenset secundæ tabulæ præcepta, non præcisè eo quo exstant in decalogo ordine, ad quæ omnia alia officia circa proximum referuntur, quæ omnia necesse non est hic prolixè explicare. Unum tantum observabo, cum præceptum de non concupiscendo hic comprehensum dicatur præcepto charitatis, quod exinde manifestum est, præcepto decimo non vetari eam propriè concupiscentiam, quâ turpibus cogitationibus cor hominis coram Deo polluitur, quamdiu intra meras cogitationes & desideria turpia consistit, & non erumpit in actus externos, quibus proximus læditur: licet enim illa concupiscentia hominem polluat coram Deo, & reum reddat condemnationis; non tamen est ea propriè, quæ decimo præcepto vetatur; sed illa, quæ in actus aliquos erumpit, non per quos proximo invito & per vim suam eripitur; illud enim est furtum, præcepto octavo vetitum; sed quâ efficitur, ut res hætenus proximo grata ipsi displiceat, atque ita nobis facultas acquiritur eam proximo non invito nobis comparandi. Hi sunt actus charitati directè adversan-

tes, quibus proximus commovetur, ut res suâ, utpote labore tuo ac vafricie tuâ illi factâ inutili & ingrata, jam ultrò carere cupiat, quâ alias nunquam carere sustinisset.

Omnia hæc, & si quod aliud præceptum [sit] in hoc verbo summam comprehenditur, in hoc, diliges proximum tuum sicut te ipsum. Ita ut præceptum charitatis sit brevis summa & compendium, quod omnia officia in se comprehendit. Hoc præceptum charitatis est, *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Observavimus alias, vocem *proximi* sub Evangelio latius extendi, quam olim sub Lege, eamque comprehendere omnes omnino homines, sine ullo discrimine nationis aut populorum. Quicunque enim ope & auxilio nostro indiget, proximus est noster, licet inimicus, imò licet impius, & à religione Christianâ alienus. Solam enim indigentiam ac miseriam Deus considerari vult, non autem expendi eorum merita. Etiam indignis benefaciendum est. Et hoc dicat amoris erga proximum regula; amor nempe nostri ipsorum: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Quod Dominus aliis verbis distinctius & clarius expressit: Quicquid vultis ut faciant vobis homines, idem facite illis: Cui alterum annexum est: Quicquid non vultis ut vobis faciant homines, nec hoc facite illis. Ut itaque proximum diligamus sicut nos ipsos, personarum mutatio instituenda est, idemque proximo faciendum, quod nos simili in casu à proximo nobis fieri cuperemus. Inde jam patebit, omnia præcepta Legis, non tantum hic ab Apostolo commemorata, sed & si quid aliud in Lege occurrat, hoc præcepto charitatis, tanquam in summâ ac compendio, comprehenditur. Nemo enim est, qui sibi ab alio malum fieri cupit: Idem ergo amor jubet, ne proximo malum faciat. Deinde, unusquisque cupit sibi à proximo ea præstari, quibus indiget, & sine quibus sive in spiritualibus, sive in corporalibus ac rebus hujus vitæ, ipsi bene esse nequit, nullum licet ea exigendi jus habeat, sed tantum id indigentiam ipsius flagitante. Eadem ergo ut præstet proximo, solâ indigentiam illius consideratione, charitas jubet. Sed hic cautio quædam observanda est: posset enim quis se ultra modum diligere, & ab alio desiderare, non necessaria modò, sed quæ ad ornatum ac voluptatem faciunt: Ea autem non desiderat, ut sibi ab alio debita; sed ut licita, quæque ipse licitè sine alterius injuriâ desiderare potest. Illam itaque proportionem de alio erga se concludere debet; sibi similiter id esse licitum. Non autem: hoc ego desidero ab alio, ut licitum & mihi commodum, ergo illud

illud proximo tanquam necessarium præstare sum obligatus: tum enim recederetur à justâ proportionem, neque esset legitima quæ ex regula amoris nostri fuit applicatio. Sic ergo applicanda est: Quod mihi licitum credo ab altero desiderare: idem alteri licitum est ut à me desideret. Ad quod alterum obligatum credo ut mihi faciat; ad idem alteri faciendum me obligatum agnoscere debeo. Sed quod ab altero ut necessarium exspecto, non debeo mihi statuere solummodò licitum: & quod ab altero ut licitum tantum desidero, mihi non teneor præscribere ut necessarium. Sic omnia præcepta Legis circa proximum unico præcepto charitatis adimplentur.

Verf. 10. *Charitas proximo malum non operatur.* Paucis comprehendit & repetit, quæ antea variorum præceptorum enumeratione fusiùs proposuerat. Si enim charitas proximo malum non operatur, ergo nec torum ejus violat, nec vitæ aut bonis ejus infidiatur, neque ullam illi infert noxam. Charitas nimirum, quâ proximum diligimus sicut nos ipsos, quicquam proximo fieri prohibet, quod fieri nobis nollemus. Nihil ergo mali proximo operatur. Quin imò licet aliquis, vel judicio corruptus, vel concupiscentiâ inordinatâ depravatus, sibi malum, hoc est, gratum quidem ac jucundum carni, reverâ autem exitiale ac noxium ab alio fieri cupiat; non tamen ad id alteri faciendum obligatus esset, nec hac amoris regulâ ad id constringi posset. Actus enim amoris sunt beneficia: & sicut amor, quo nos ipsos diligimus, est norma dilectionis-proximi; ita & actum, quem ratio dictat amori repugnare, à proximo nobis fieri justè requirere non possumus; sic enim aliquid petimus amori repugnans: atqui amor per actus illi contrarios demonstrari nequit: Et quod agnoscimus alium à nobis injustè exacturum, idem de nobis credendum, nos id similiter ab alio injustè exacturos: ergo nec ex charitatis regulâ illi id debemus. Neque, nisi absurdè admodum, dici potest, alicui jus competere in maleficio: & in quod alter nec ex regulâ justitiæ, nec ex lege charitatis, jus habet, ad illud ipsi præstandum nemo obligatus est. Manet ergo, charitatem nemini malum facere: imò actum esse charitatis, malum, licet alias gratum & desideratum, negare, & vel invito benefacere.

Impletio igitur Legis [est] charitas. Quia enim in eo occupatur Lex, ut hominem cohibeat quò minus alteri malefaciat; huc enim omnia præcepta Legis tendunt; hinc sequitur quod qui charitatem præstat, omnia Legis præcepta impleverit: Nullum enim Legis præceptum, quod nempe pro-

ximum spectat, dari potest, quin lege charitatis expleatur: quicunque enim eam, quam nunc explicuimus charitatis regulam, observat, nullum prorsus omittet officium, quo vel proximi malum præcavetur, vel bonum procuratur: & si quis in aliquo officio adhuc proximo desit, eo ipso nondum omnes charitatis partes explese arguetur.

Verf. 11. *Et istud, scientes tempus, quod hora jam sit nos è somno excitari.*

Postquam adhortationem suam, quod nemini quicquam debeant præter dilectionem, confirmavit argumento desumpto à præstantiâ dilectionis, quod nempe sit impletio Legis; eandem denuò confirmat adhortationem novo argumento, quod opportunam constitutionem temporis nos sent. *Et istud*, quasi diceret, & præsertim quidem id vobis commendo. *Quia scitis tempus.* Καὶ γὰρ propriè significat opportunum tempus. Adest aliquando tempus, quod rei gerendæ convenit: sed aliquando deest opportunitas: varia sunt impedimenta, quæ, licet tempus rei gerendæ advenerit, tamen nullam illam perficiendæ opportunitatem præbent. Hic autem dicit, tempus esse opportunum. Nec hoc tantum, sed & ipsos id scire. Quod & pondus addit argumento ab opportunitate temporis desumpto: quia de eâ persuasus, omnem sibi moram abrumpendam novit, & opportunitate utendum, si felicem sui laboris desideret successum.

Quod hora jam sit nos è somno excitari. Status hominum ante fidem in Christum, qui fuit communis omnium status, nimirum peccati & condemnationis, plurimis locutionibus figuratis describitur in Novo Testamento, quæ singulæ idem significant: sed diversum quendam exprimunt respectum ad rem, quam significant, propter diversas quasdam circumstantias, quibus cum re significatâ assimilantur. Hic utitur Apostolus voce *somni*, quâ status peccati hominum nondum per Christi spiritum regenitorum designatur, perinde uti alibi, voce *mortis*. Non enim credendum inter duas has locutiones tantum esse discriminis: ut *mors* enuntietur de irrogenitis, qui in peccatis penitus mortui sunt: *somnus* verò de regenitis, qui nonnunquam in peccatis dormiunt: Cum vox *somni*, perinde ac *mortis*, dicatur de irrogenitis: ut *Eph. V. 14.* & *1 Thess. V. 5. ne dormiamus, sicut reliqui*: nempe, qui nondum cum fidelibus erant filii lucis, sed in tenebris adhuc hærebant. Et idem apparet esse sensus hujus loci, quod *hora jam sit nos è somno excitari*, quo nempe hætenus, unâ cum reliquis hominibus, detenti fuimus. Assimilatur autem vita illa somno; quia, sicut somnus sensuum externorum nervos ligatos

tos tenet, adeò ut functiones suas non exer-
ceant, nec ullas homo edat actiones ani-
males aut intellectuales, nec species ex-
trinsecus advenientes percipiat; sed mor-
tui instar immotus jaceat: Ita etiam homo
irreginitus spiritualiter quasi dormiat, &
nullas vitæ spirituales functiones, hoc est,
actiones voluntati divinæ conformes, &
Deo ad salutem placentes edat; sed secu-
rus in peccatis vivat, non aliter ac si usu
mentis ac rationis destitutus esset. Ex hoc
somno excitari, est, consideratione mise-
riæ, in quam vita hæc ducit, statum suum
dolere, emendare, & maximâ cum solli-
citudine peccatis valedicere, & sanctitati
studere.

Quando autem dicit, *nunc esse horam* è
somno exsurgendi, non respicit primum
initium prædicati inter illos Evangelii;
quod nimirum, quando primum illis præ-
dicaretur Evangelium, tempus fuerit è
somno spirituali evigilandi: licet enim id
verum sit, tamen hic respicit magis illud
temporis spatium, quod jam in fide reli-
gionis Christianæ transegerant. Subitò ve-
tus illa in peccatis vivendi consuetudo
non penitus exstinguitur; sed per gradus
magis magisque superatur; & nisi conti-
nuò omnem operam impendat homo, fa-
cile in priorem peccati somnum relabitur.
Omnem itaque ab illis socordiam & secu-
ritatem abesse vult, ut illum spiritualement
somnum, è quo jam resurgere cæperant,
penitus excutiant, atque omnibus peccati
reliquiis expurgatis, in luce spirituali am-
bulent, atque ita penitus se è somno evi-
gilasse demonstrent.

Nam salus nunc nobis propior [est] *quam*
cum credidimus. Comparat Apostolus E-
vangelii revelationem exortui solis: Sol
nempe quam primum exoritur diem indu-
cit, & luce suâ homines è somno experge-
facit, & tempus adesse indicat è lecto
surgendi, atque ad laborem, cui dies de-
stinatus est, sese accingendi. Sed ubi jam
aliquamdiu exortus est, & supra horizon-
tem elevatus, intensiorem lucem quaquaver-
sum dispergit, & quotquot ortu suo
non statim excitavit ad laborem, eos in-
tensiore jam suâ luce validius excitat, o-
culisque somnum excutit: adeò ut ipsâ
temporis opportunitate invitentur ad sur-
gendum. Tali solis splendori comparat
statum fidelium Romanorum, quando ait;
salutem ipsis nunc esse propiorem, quam cum
crediderunt: Per salutem intelligens non
ipsam salutem; quasi jam propè instaret
ultimi judicii dies, prout olim multi cre-
didisse videntur, ultimi judicii diem cum
excidio Hierosolymorum fore conjunctum;
aut quod fideles Romani jam ab aliquo
tempore conversi & in fide continuantes
jam saluti essent propiores, quam cum pri-

mò crediderunt: hoc enim nihil facit ad
probandum, tempus nunc esse opportu-
num è somno evigilandi: Sed doctrinam
salutis, quam nimirum annuntiabant A-
postoli: Illam enim comparat soli, qui
exoriens lucem suam quaquaversum diffun-
dit & tenebras dispellit, ut ita homines
apti sint ad labores sustinendos: At dum
altius supra horizontem attollitur, propius
ad nos accedere videtur, & intensiore lu-
ce nos illustrare: Ita etiam doctrina Evan-
gelii instar solis est, quæ luce spirituali,
hoc est, cognitione rerum, quibus salus
æterna acquiritur, mentes nostras illustrat,
& omnes ignorantia tenebras dispellit; &
sic ad vitam spiritualem excitat. Sed cum
doctrina illa cælestis jam aliquamdiu no-
bis affulset, penitior cognitione mentes
nostras imbuat, & plenius nos irradians
quasi propior nobis est. Conveniens qui-
dem fuit, ut exoriente illâ luce quamprimum
omnes certatim è somno spirituali
exsurgant, & omissis in quibus hætenus
vixerant peccatis sanctitatis studio totos se
traderent; sed ita communiter videmus
fieri, ut, sicut oriente sole multi non sta-
tim somnum oculis excutiant, alii tardius
surgunt; at ubi sol altius adscendit majore
studio, opportunitate temporis excita-
ti, ad consuetos labores redeunt; ita
etiam, ad primam doctrinæ salutaris præ-
dicationem homines nondum penitus il-
lius cognitione imbuti, aut non statim,
aut non eo quo oportet ardore eam am-
plectantur, ex ejusque præscripto vitam
instituant; interim illa magis diffunditur,
validius adstruitur, ac sensim animis ho-
minum sese altius insinuat, atque ita, per-
inde uti sol altius ad verticem nostrum ad-
scendens, propior quasi evadit, ac deve-
ritate ac divinitate suâ homines convin-
cit. Qui ad primam doctrinæ prædicationem
segniores fuerunt, nunc eâ plenius
confirmatâ de ejus divinitate validius per-
suasi, ac solidiore illius cognitione reple-
ti, ipsâ illâ opportunitate, quæ nunc il-
lis affulget, commonentur, ut omnem so-
cordiam excutientes priorem vivendi ra-
tionem, quæ somno comparatur, dese-
rant: Quia hoc rerum statu *salus*, id est
doctrina salutis, ipsis jam propior est, &
plenius persuasa, quam cum primum eam
amplexi sunt. Nec hoc insolens est, do-
ctrinam salutis vocari *salutem*, quia salu-
tem annuntiat. Sic *Hebr. II. 3.* Evange-
lium vocatur *salus*, & quidem *tanta sa-
lus*; oppositè ad Legem, quæ vocatur *ser-
mo per angelos dictus*: Et alibi *Evangelium*
salutis, *Ephes. I. 13.* *sermo salutis*, *Act. XIII. 26.* & *via salutis*, *Act. XVI. 17.*

Vers. 12. *Nox processit, dies appropin-*
quavit. Nox significat statum ignorantia,
in quâ vixerant ante suam in Christum fi-
dem,

dem, quæ impietatis omniumque peccatorum causa fuit, ipsosque æternæ maledictionis reos fecit. Eam ait jam *processisse*, id est, procul jam recessisse, & diem, nimirum diem Evangelii, quod ipsos scientiâ salutaris replevit, ad sanctitatem excitavit, & in statu æternæ salutis, quæ est lux quam Deus inhabitat, constituit, *appropinquasse*. Hæc si cum immediatè præcedentibus conferantur, apparebit Apostolum non tantum indicare, noctem jam præterisse, sed jam procul recessisse, & diem jam propiorem redditum: Quia jam Evangelium aliquamdiu illis illuxit, & continuâ ac pluries iteratâ ac repetitâ illius prædicatione ignorantia penitus recessit, & veritas salutaris altè ipforum animis infixæ est: Non aliter, ac sol aliquot horis supra horizontem exortus, non tantum noctem, sed & crepusculum dispellit, & plenum diem inducit, qui tempus est labori aptum & accommodatum. In primâ Evangelii annuntiatione dies lucis spiritualis emergere cæpit, & priores ignorantie tenebræ dispelli: per continuatam illius prædicationem, tenebræ penitus disparuerunt, ipsique solidiore veritatis salutaris cognitione sunt illustrati.

Deponamus igitur opera tenebrarum, & induamur arma lucis. Opera tenebrarum sunt peccata: eaque ita vocantur, tum quia maximè committuntur ab ignavis voluntatis divinæ: Non quod omnia peccata ex solâ ignorantia committuntur; nam & multi præviâ scientiâ & deliberato animo peccant; sed quod maximè convenient statui ignorantie, & committantur ab his, qui aut ea peccata esse, aut saltem quantopere Deo abominationi sint, ignorant. Tales enim securè iis indulgere solent. Tum, quod, quoniam turpia sunt, sæpe homines eorum pudet, ideoque tenebras & latebras quærunt, ut sine ullo pudore ea committant: Hinc *Ephes. V. 12.* dicitur, quæ *clam* ab Ethnicis *fiunt turpia esse dictu*. Atque ita hominem in æternas tenebras præcipitant. Illa hortatur ut *deponant*: similitudine desumptâ ab iis, qui sole jam dudum splendente expergefæcti, subito tegumenta, quibus, dum dormirent, involuti fuerunt, abjiciunt, & è lecto exsiliunt, ne illos sol jam altum exortus in lecto stertentes, aut saltem otiosè hærentes deprehendat. Quando autem hortatur ut deponant opera tenebrarum, eo ipso indicat, ortâ jam illis Evangelii luce vires illis esse concessas è peccatorum somno surgendi, & priorem vitæ rationem abjiciendi, seu immutandi. Nisi enim virtute lucis Evangelicæ sibi exortæ id possent, frustra illos eò hortaretur. Certum est, diuturnâ peccandi consuetudine maximam

contrahi benè vivendi difficultatem, quam Scriptura nonnunquam describit tanquam impotentiam, qualis est in pardo ad maculas, & in Æthyope ad pellem mutandam, *Jerem. XIII. 23.* Consuetudo enim actioni maximam conciliat voluptatem, hominemque validè exstimulat, ut præ desiderio voluptatis aliquoties perceptæ, maximopere feratur in actionem, ex cujus operatione eandem voluptatem denuò se percepturum sperat; atque ita ea quasi in alteram transit naturam. Hinc ingrata ac molesta est actio contraria, & vix impelli potest homo, ut, eam in se suscipiendo molestiam, consuetudinem adeò sibi gratam excutiat. Attamen novâ accedente divinæ veritatis luce, eâque animo ejus altè impressâ, quasi cælesti spiritu instructus consuetudini inolitæ repugnat, & sicut sensim malè agendi consuetudinem induit; ita & contrario animi proposito, & actionibus aliquoties repetitis, eam exuit; & quod in initio sibi difficillimum fuit expertus, sensim ipsi allubescere incipit; donec tandem priore consuetudine extinctâ, à peccando planè alienus redditur, & cum delectatione virtuti operam dat.

Hoc est quod monet: *Et induamur arma lucis.* In eadem quippe manet similitudine: & virtutes Christianas, quas præstari jubet, *arma* vocat, quæ integumentis nocturnis abjectis induenda sunt: quia illis quasi armis depugnemus contra inolitam peccandi consuetudinem, eamque penitus subigimus & superamus. Armaturam militis Christiani nobis describit *1 Thess. V. 8.* & maximè *Eph. VI. 11.* & *seqq.* Hæc est armatura, conveniens diæi veritatis, qui jam ipsis illuxerat.

Vers. 13. Sicut in diē decorè ambulemus. Decorus incessus est, qui consentaneus est luci diæi: noctu & in tenebris incedimus sæpius negligenter vestiti; quia deprehendi nequit, an decori vestium nostrarum aliquid desit: Diē autem jam lucente non prodimus nisi vestibus decorè induti: quia minimè decorum putamus aut seminudos, aut vilioribus indumentis labori domestico destinatis indutos, aut neglectâ omni munditie quasi sordidum ac vestimentis laceris prodire. Multò magis conveniens est homini, cui veritatis evangelicæ dies affulsit, isti luci cælesti consentaneè vivere. Dum fluxere priora tempora ignorantie, actionum inhonestarum turpitudine non ita conspicua fuit: sed exorients veritatis evangelicæ lux earum turpitudinem ita detexit, ut jam magis conspicua sit, magisque detestanda appareat, quam sole lucente nuditas & indecorus vestitus. Hinc ait, *Eph. V. 12, 13.* omnia quæ *clam* ab ethnicis fiebant, & turpia dictu erant,

à luce redargui & manifestari. Quia itaque ortus dies requirit ambulationem decoram, ostendit porro, quanam sint abjicienda, seu, quid tanquam decori lucis, in quâ jam erant, minimè conveniens, vitare ac omittere; quid verò tanquam vestitum decorum ac convenientem induere debeant.

Non in commensationibus & ebrietatibus, &c. Varia hic enumerat, quæ nocti spiritali, seu statui ignorantiae congruebant; nunc autem ut indecora sollicitè vitari debent. Quorum quædam adversantur directioni nostri ipsorum, seu temperantiæ, animumque nostrum polluant, ita tamen ut alius per ea neutiquam lædatur: alia verò charitati adversantur, & proximum damno afficiunt. Temperantiæ duas solemus observare species, seu partes, Sobrietatem, & Castitatem: Quicquid utriusque adversatur, omitti jubet. Sobrietas consistit in moderato usu cibi & potus: Contra illam peccatur commensationibus & ebrietatibus. *Commensationes* propriè sunt non tantum convivia crebriora, quæ instituuntur ad luxum, & ventriculum nimiam ciborum delicatorum copiam onerandum; sed & quævis delicatè vivendi consuetudo, quâ homines gulæ dediti molli ter carnem curant, & solius tantum voluptatis ac delectationis carnalis causâ convenire solent, ac genio indulgere, neglecto prorsus primario ac principali cibi usu, qui est, reparatio virium, ad laborem, quem corpus nostrum sustinere debet, requisitarum. Illis rectè conjunguntur *ebrietates*, non tantum quando homo eò usque se vino, aliove potu, cui inebriandi vis inest, ingurgitat, ut mens penitus obnubilata sit, & usus rationis ad tempus extinctus; sed & eâ aviditate ac copiam haurit, quæ non levandæ siti inservit, sed tantum delectationi carnali, & quâ ita oneratur ventriculus, ut homo ad meditationes serias ineptus reddatur, licet nondum prorsus mens sit obnubilata. Hæ vocantur *potationes*, 1 Pet. IV. 3. Solent nempe in conviviis, quæ solummodò ad luxum instituuntur, etiam crebriora adhiberi pocula: & hunc in ethnicis morem reprehendit Petrus. 1 Epist. IV. 3, 4. Sed & extra convivia multis in usu est convenire ad potandum, imò & quibusdam, potu nimio sese onerare etiam cum soli sunt. Hæc omnia sub *ebrietatibus* comprehendendi minimè dubium est.

Quod castitatem spectat; de eâ præcipit: *Non in cubilibus & lasciviis.* Per *cubilia* intelligit quosvis illicitos actus venereos, sive in connubio, ut adulteria; sive extra connubium, ut scortationes; quæ sæpe esse solent consecraria commensationis & ebrietatis; & inter gentes adeò erant

usitata, ut scortationes inter indifferentia habitæ fuerint. Per *lascivias*, seu *ἀσέλγεια*s intelligere possumus, quasvis obscenitates, quæ ad vagos concubitus homines excitare solent; quales sunt sermones obsceni, gestus impuri, aliaque libidinis incitamenta. Quanquam & credibile sit, Apostolum hac voce alias impudicitias graviores, inter Ethnicos nimis usitatas, & quas cap. I. commemoravit, vel maximè voluisse comprehensas, utpote quæ castitati Christianæ tantoperè adversentur, ut ne nominari quidem inter Christianos oporteat.

Non in contentione & invidia. Hæc sunt vitia charitati adversantia, quæ tamen ex prioribus plerumque originem habent, saltem ea plerumque comitantur. *Contentiones* propriè sunt, non nudæ animorum dissensiones, sed ejusmodi, quæ erumpunt in clamores, & convitia; quando non rationibus ac argumentis agitur, sed impetu ac vehementia, verbisque asperioribus ac duris. Illi conjungit *invidiam*, quæ est dolor de bono alterius. Distingui illa debet ab æmulatione, quæ facit, ut ejusdem artis aut disciplinæ professores summas intendunt vires, quò alterum superent: quæ si prudentia adsit & charitas, & quando suam spectat incolumitatem ac commodam, alteriusque nihilominus perinde ac suis favet, maximum est ad bonas artes, omniaque, quibus vita hæc exornatur, incitamentum. Invidia autem non spectat suum bonum, sed est dolor de alterius bono, unde tamen nullum ad invidum redundat detrimentum; imò neglecto suo bono tantum intentus est proximi detrimento, & ex proximi miseriâ sibi voluptatem quarit; quin & sibi ipsi malum cupiet, dummodò proximo pejus sit. Nihil ergo charitati magis adversum, quam invidia, & quia æmulatio, nisi prudentiâ ac charitate dirigatur, facile possit degenerare in invidiam, ideo ab eâ, tanquam opere tenebrarum, fideles tam seriò dehortatur.

Verf. 14. *Sed induite Dominum Jesum Christum.* Manet in eadem Metaphorâ inductionis vestium. Dominus ergo *Jesus Christus* hic non designat ipsam Domini Jesu personam; sed doctrinam ejus, ac mores: in iis enim Dominus Jesus nobis exhibitus & ad vivum repræsentatus est. Certum est per *Christum* aliquoties designari doctrinam Christi: Eph. IV. 20. Coloss. II. 3, 6, 8. in illâ doctrinâ nobis traditur nova vivendi ratio, in omni sanctitate, justitiâ, ac honestate, adeò eximia & perfecta, ut omnia honestæ vitæ præcepta, ratione duce à Philosophis tradita, quin & ipsius Legis Mosaicæ, exsuperent; sanctitas nimirum, quæ animum, à malâ concupiscentiâ purgatum, charitatem,

tem, etiam inimicorum, & temperantiam, ab omnibus mundi inquinamentis puram, & quævis adversa pro bonâ conscientia fortiter tolerantem requirit: Quam & ipse Dominus exemplo suo expressit, omnibusque suis discipulis perfectum, quod imitentur, & in quod semper respiciant, exemplar in se dedit. Hæc adeo sancta vivendi ratio, quoniam hætenus mundo ignota fuerat, & per Dominum Jesum manifestata est, vocatur *novus homo*, quem induere debemus, *Eph. IV. 24.* & qui *renovatur in cognitionem, juxta imaginem ejus qui condidit eum, Coloss. III. 10.* Eum autem condidit Christus, & nobis proposuit tum doctrinâ, tum exemplo suo: quando ergo eam vivendi rationem vitâ ac moribus nostris exprimimus, dicimur *Christum induere, & renovari ad imaginem ejus, & Christus in nobis formari, Gal. IV. 19.* & *in nobis habitare per fidem, Eph. III. 17.* & *in nobis vivere, Gal. II. 20.* & qui ita vivunt in Christo, vocantur *nova creatura, 2 Cor. V. 17.* Nam & affectus, & mores, totusque homo alius planè est ab eo, qui fuit: Et cum antea habitaret in nobis peccatum, nunc habitat justitia & Christus.

Et carnis curam ne feceritis in concupiscentiis. Quamdiu homo Christianus in terris vivit, non potest quin & ea curet, quæ ad necessariam corporis sustentationem re-

quiruntur; & eatenus etiam carnis curam facere debet: *habentes alimenta, & quibus tegamur, iis contenti simus*, inquit Apostolus *1 Tim. VI. 8.* ergo & eatenus carnis curam facere licet, modò sit libera, non anxiosa, & providentiæ divinæ innixa. Verum quando Scriptura vetat *carnis curam facere*, vetat concupiscentiæ carnali indulgere. Est quippe in carne nostrâ vis quædam & facultas, quâ percipimus, quid ipsi gratum, quid ingratum sit: illa in nobis operatur cupiditatem habendi carni grata, & fugiendi ingrata; & quia non discernit inter honestum ac turpe, eò tendit, ut homo abripiatur ad omnia, quæcunque carni grata sunt, etiam licet honestati adversentur: Hinc *carnis curam facere* significat, carni indulgere, ejusque voluptates sectari: ideoque additur *in concupiscentiis*: illæ enim sunt concupiscentiæ carnales, quibus homo, sepositâ omni consideratione honesti ac turpis, solam spectat voluptatem carnalem, eaque facit, ad quæ delectatione carnali stimulatur: Illæ concupiscentiæ dicuntur *pugnare contra animam, 1 Pet. II. 11.* & *sapientia carnis*, seu id quod caro sapit & cupit, *inimicitia esse adversus Deum, Rom. VIII. 7.* Hinc liquet, eum, qui Christum induit, novamque illam vivendi rationem à Christo conditam exprimit, carnis curam in concupiscentiis minimè facere posse.

CAPUT XIV.

1. **I**nfirmum in fide suscipite, sed non ad disceptationes colloquiorum.

2. Hic quidem credit omnia edenda, alter verò infirmus edit olera.

3. Qui edit, non contemnat non edentem; & qui non edit, non condemnet edentem; Deus enim illum assumpsit.

4. Tu quis es, qui judicas alienum servum? Proprio domino stat, aut cadit: stabit autem, potens est enim Deus ipsum statuere.

5. Hic quidem judicat diem præ diè, hic vero judicat omnem diem: unusquisque in suo sensu plenè confirmatus esto.

6. Qui sapit diem, Domino sapit; & qui diem non sapit, Domino non sapit: qui edit, Domino edit; gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.

7. Nemo enim nostrum sibi ipsi vivit, & nemo sibi moritur.

8. Nam sive vivimus, Domino vivimus: sive morimur, Domino morimur: igitur sive vivimus, sive morimur, Domini sumus.

9. In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut & mortuis & vivis dominetur.

10. Tu verò quid judicas fratrem tuum? & tu, quid contemnis fratrem tuum? omnes enim sistemur coram tribunali Christi.

11. Scriptum est enim, Vivo ego, dicit Dominus; quia mihi flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur Deum.

12. Igitur unusquisque nostrum de seipso rationem reddet Deo.

13. Igitur non amplius aliî alios condemnemus; sed hoc judicate magis, fratri non ponere offendiculum aut scandalum.

14. Scio & persuasus sum in Domino Jesu, quod nihil impurum [sit] per seipsum, nisi qui putat quid impurum esse, illi [est] impurum.

15. Si verò propter cibum frater tuus tristatur, non amplius secundum charitatem ambulas: ne cibo tuo illum perde, pro quo Christus mortuus est.

16. Ne igitur blasphemetur bonum vestrum.

17. Non enim est regnum Dei cibus, aut potus: sed justitia, & pax, & gaudium per Spiritum Sanctum.

18. Qui enim in his servit Christo, acceptus [est] Deo, & probatus hominibus.

19. Igitur

19. Igitur quæ pacis sunt sectemur, & quæ [faciunt] ad mutuam ædificationem.

20. Ne propter cibum destrue opus Dei. Omnia quidem munda, sed malum [est] homini, qui cum offendiculo edit.

21. Bonum est non edere carnem, neque bibere vinum, neque quo frater offendi-

tur, aut scandalizatur, aut infirmus est.

22. Tu fidem habes: habe [eam] penes te ipsum coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in eo quod probat.

23. Qui verò dubitat, si edit, condemnatus est, quia non ex fide. Omne autem quod non [est] ex fide, peccatum est.

P A R A P H R A S I S.

1. **Q**Uoniam plures inter vos sunt, nondum plenè de libertate à Lege rituali Mosis persuasi, ac proinde in capite fidei Christianæ magni circa praxin pietatis momenti errant, aut fluctuant, quos meritò in fide infirmos vocamus, atque inde variæ inter vos contentiones oriri possunt, moneo ne hic quicquam contra charitatis Christianæ regulas in alterutram partem peccetis. Infirmum in fide in suâ infirmitate tolerate, eique omnia fraternæ charitatis officia exhibete; non autem acriter cum ipso contendite.

2. Unus credit, licitè & sine peccato quosvis cibos edi, neque ullum cibum credenti esse immundum, aut esum illius lege Christianâ vetitum: Alter nondum de libertate Christianâ persuasus edit olera, ne forte carnem Lege vetitam imprudens edat.

3. Qui cujusvis cibi esum licitum credit, ac ex illâ fide quemvis cibum edit, eum, qui religione erga Legem Mosaicam ab esu ciborum illâ vetitorum abstinet, non contemnat ut ignorantem aut superstitiosum; & qui non edit, edentem non condemnet tanquam profanum, aut legis divinæ minus observantem. Deus enim illum propter ipsius in Christum fidem pro suo agnovit.

4. Tu quis es, qui tibi arrogare audes iudicium in alienum servum? penes dominum solum est potestas eum absolvendi aut condemnandi: Cum itaque Deus solus sit Dominus, qui eum potest absolvere, isque in lege Evangelii eum nusquam damnavit, etiam absolvetur, & juxta sententiam divinam salvus fiet.

5. Hic quidem credit unum diem esse sanctiorem, ac proinde magis observandum, quam alium: alter verò judicat omnes dies æquales. Unusquisque id operam det, ut plenè persuasus sit id quod facit præcepto divino esse consentaneum.

6. Qui diem observat tanquam sanctiorem altero, eum observet hac intentione, ut eum observando Dominum honoret: Qui eum non observat, ille similiter id faciat ut Dominum honoret ejusque gloriam promoveat. Qui quemvis cibum edit, id faciat ut gloriam Deo tribuat: Deo enim, qui illi libertatem hanc per Christum concessit, gratias agere debet: Qui à quorundam ciborum esu abstinet, id etiam faciat ad honorem Domini; & gratias agere debet Deo, quia, licet sibi abstinentiam à quibusdam cibis præceptam credat, nihilominus Deum sibi abundè omnia ad vitæ sustentationem necessaria concessisse agnoscere debet.

7. Nemo enim nostrum five vivat, five moriatur, sui est juris, ut licitum ipsi sit pro arbitrio actiones instituere.

8. Nam five vivimus, obligati sumus ex arbitrio Domini nostri Jesu Christi vitam nostram instituere; five morimur, in potestate Domini sumus, qui de nobis quod ipsi convenientissimum videtur statuere potest: Itaque five vivimus, five morimur, ab arbitrio Domini pendemus, & quicquid nostrum est ad illius gloriam referri debet.

9. Hunc enim in finem Christus, cujus mors est redemptionis pretium pro peccatis, mortuus est, & resurrexit, & vitam adeptus est immortalē, ut potestatem obtineat vivos & mortuos judicandi, singulisque secundum opera retribuendi.

10. Tu vero quis es, qui condemnare audes fratrem tuum libertate suā utentem? aut tu, qui fratrem infirmum tanquam rudem & superstitiosum contemnere audes? Istæ non sunt tuæ partes: Quia omnes coram Christo sistemur judicandi, tam qui alios judicamus & contemnimus, quam qui judicamur & contemnimur.

11. Itaque huic judicio applicare possumus, quod apud Esaiam scriptum exstat; Vivo ego, inquit Dominus, omnes homines, quicunque sint, tam mortui quam vivi, coram me genu flectere, & dominium meum agnoscere cogentur.

12. Igitur unusquisque vestrum Deo rationem reddet de seipso, ut secundum suas actiones judicetur.

13. Quare ne amplius alios condemnemus, sed singuli actiones nostras contemplemur, & quid nostri officii sit consideremus: Itaque hoc potius observate, ne fratri infirmo scandalum ponatis abusu libertatis vestræ, atque ita fratri infirmo occasionem præbeatis peccandi, & periculum creētis in æternum ruendi exitium.

14. Non hoc dico, ut ciborum discrimen observari velim: Scio enim & persuasus sum, in religione Christianā nihil esse illicitum aut impurum, si respiciamus ipsum cibum; quia interdictum, quo cibus illicitus fuit redditus, jam cessat: Si quis verò credat cibi alicujus esum sibi à Deo esse vetitum, per hanc suam opinionem cibus ille ipsi redditur illicitus.

15. Si itaque frater infirmus propter cibum, quo te vesci videt, & quem sibi illicitum credit, sollicitetur ad peccandum, & æternæ damnationis ac summæ quæ inde existit tristitiæ periculum incurrat, neutiquam facis quod charitas præcipit: Ne ob rem adeò exilem, ob evanidam voluptatem, quam ex esu cibi percipis, in æterni exitii periculum inducito illum, quem Christus adeò carum habuit, ut pro eo mortuus sit, atque ita, quantum in te est, sanguinem Christi pretiosum, quoad fratrem tuum infirmum, reddas irritum.

16. Cavete igitur ne aliis occasionem præbeatis sanctissimam Christi religionem, & libertatem vobis in eā concessam blasphemandi, tanquam carni nimis indulgentem, atque inde prætextum arripiant illam vel non amplectendi, vel jam amplexam deferendi.

17. Via enim quæ nos in regnum cælorum ducit, non est usus hujus vel illius cibi aut potus: sed justitia, quæ quicquid salutis proximi adversatur facere prohibet; & pax, quæ ea præstamus, quibus animorum concordia conservatur, & sollicitè cavemus omnia quæ contentionis ansam præbere possunt; & proximo complacendi studium, quo Spiritus Sancti ductu nos ita proximi infirmitatibus accommodamus, ut exemplo ac totâ conversatione nostrâ illum ad profectum in sanctitate Christianâ excitemus, salutem ejus promoveamus, atque ipse ex actione nostrâ gaudii materiam habeat.

18. Qui enim hæc observat ut Christo obediens sit, Deo omnium bonorum fonti gratus est, & hominibus, tanquam verè Deum timens, & charitate proximi probè imbutus, maximo in pretio.

19. Ea ergo diligenter sectemur, quibus pax in Ecclesiâ conservatur, & quibus omnes in fide ac pietate confirmantur, & in domum Dei spirituales, cujus singuli sunt vivi lapides, ædificantur.

20. Ne propter cibum destrue fratris infirmi fidem, quam Deus in ipso virtute verbi ac spiritus sui operatus est. Omnes quidem cibi mundi

di sunt, & eorum esus licitus; sed quando justus est metus esu cibi nos fratri infirmo scandalum præbituros, cibus in se licitus redditur illicitus.

21. Bonum itaque est non edere carnem, aut non bibere vinum, aut quicquam facere, quo frater in dubitationem adducitur, aut ad peccandum sollicitatur, adeoque amittendæ salutis periculum incurrit.

22. Si tu dicas, te habere fidem solidam, quâ persuasus es cujusvis cibi esum tibi esse licitum, ac proinde nullum cibum tibi esse immundum; acquiesce in illâ fide coram Deo; ne eam ostenta coram hominibus cum fratris infirmi scandalo. Beatus est qui fidem hanc & persuasionem habet, neque factum suum damnat: quia persuasus est, sive libertate suâ utatur, sive illius usu in fratris infirmi gratiam abstineat, sibi coram Deo constare libertatem suam.

23. Qui verò dubitat, an actus suus sit licitus, aut inter cibum & cibum discernit, si dubitante aut repugnante conscientia edit, jam propriæ conscientia judicio condemnatus est; quia non edit ex certâ persuasionem, quod cibi illius esus ipsi à Deo est concessus: Quicquid autem non ex certâ animi persuasionem, sed aut dubitante aut improbante conscientia fit, peccatum est.

COMMENTARIUS.

EX præcepto de charitate, in quo totam legem impleri dixit Apostolus, nunc officium mutuum fidelium deducit, ad pacem & unionem in Ecclesiâ maximè necessarium. In initio prædicati Evangelii magnæ fuerunt contentiones inter credentes ex Judæis, & alios ex gentibus. Plerique Judæi zelatores erant Legis, & non tantum ipsi observabant ceremonias legales, quod ab Apostolis stante adhuc templo & republicâ Judaicâ toleratum fuit, sed non multò post eâ destructâ sponte cessaturum erat; verum etiam gentes in Christum credentes ad legis ceremonialis observationem adstringi volebant: Inde graves enatæ sunt contentiones, quas Apostoli cum Ecclesiâ Hierosolymitanâ, adhibito quodam temperamento, composuerunt: nempe ut gentes ad legis ritualis observationem non obligarentur: interim abstinerent à quibusdam, quæ communionem quandam cum ethnicorum idololatriâ sapiebant, *Act. XV.* Attamen ille pro Lege zelus non deferbuit in multorum animis: & licet conatum suum frustraneum viderent onus hoc gentibus imponendi, ipsi tamen rigidi illius observatores erant, aliosque ut minus legis divinæ observantes condemnabant. Ab alterâ parte credentes ex gentibus aliteros, tanquam supersticiosos & rudes contemnebant, & illis præsentibus libertate suâ indifferenter utebantur, cibosque lege ceremoniali vetitos, quasi in eorum vilipendium comedebant. Inde disceptationes & contentiones oriebantur, quæ

facile in animorum divortia degenerare poterant. Hanc dissensionem apparet etiam fuisse in ecclesiâ Romanâ, quam Apostolus hoc capite componere studet, præscripto utrisque ex charitatis regulis suo officio.

Verf. 1. *Infirmum in fide suscipite, sed non ad disceptationes colloquiorum.* Ut intelligatur quis Apostolo sit infirmus in fide, natura fidei Christianæ distinctius paulò explicanda est. Fides generatim accepta est assensus firmus veritati adhibitus, qui omnem dubitationem excludit: utpote cujus forma est plena animi persuasio, seu πληροφορία. Fidei Christianæ objectum nobis passim proponitur, Jesum esse Christum; quæ quidem est unica veritas, sed quæ in se complectitur plures particulas seu articulos, quibus hæc unica veritas constat, qui nempe ad æternam salutem creditu sunt necessarii, & quibus negatis hæc veritas subsistere nequit: qui omnes in Scripturâ sacrâ exstant clarè ac dilucidè expressi, & plerique cum additâ necessitatis notâ. *Infirmus* ergo est in fide Christianâ, si fides integra respiciatur, cujus assensus non est solidus, sed adhuc aliquatenus vacillat. Sed fieri potest, ut illa infirmitas occupetur circa aliquam religionis partem; ut quidem solidè assentiatur iis, in quibus fidei Christianæ essentia consistit, sed in quodam magni momenti articulo hæsitet, dubitet, aut etiam erret. Sic ergo homo *infirmus in fide* vocatur, non respectu totius fidei Christianæ propriè, sed respectu specialis illius arti-

articuli, circa quem aut dubitatione fluctant, aut errore lapsus est. Hæc infirmitas propriè hic respicitur, quâ aliqui in Christum credentes existimabant se nondum obligatione Legis ritualis esse solutos, ideoque discrimina dierum & ciborum, in lege ceremoniali præscripta, tanquam cultus divini quo Deo placemus partem, observabant. Et hi opponuntur firmis in fide, qui alibi dicuntur *scientiam habere*, 1 Cor. VIII. 7, 10. qui plenior religionis Christianæ, omniumque ejus qui ad pietatem spectant articulorum cognitione imbuti, plenè de libertate à lege ceremoniali persuasi sunt.

Talem infirmum *suscipite*. Quâ voce indicat fraternam tolerantiam, quâ infirmus non tantum tanquam frater recipitur in communionem ecclesiasticam, sed & omnia amicitiae ac benevolentiae officia ipsi exhibentur. Quia enim fide non est destitutus, sed aliquâ infirmitate fides ejus laborat, omninò suscipiendus est, ut illâ placidâ susceptione occasio nobis subministretur, fidem ejus sensim magis magisque confirmandi, ipseque illâ infirmitate superatâ, eandem nobiscum fidei firmitatem ac plenam persuasionem acquirat.

Sed non ad disceptationes colloquiorum. Variè hæc verba vertuntur, & sensu multum diverso, pro variâ verborum Græcorum significatione. Διακρίνειν quippe significat *dijudicare*, Matth. XVI. 3. 1 Cor. VI. 5. aliquando *dubitare*, Matth. XXI. 21. & infra in hoc cap. vers. 23. nonnunquam etiam *disceptare, contendere*, Act. XI. 2. Judæ vers. 9. Διαλογισμοὶ significant *cogitationes*, Matt. XV. 19. Luc. II. 35. VI. 8. Nonnunquam etiam colloquia; sicut ἀλλέγειν *differere*: Luc. IX. 46. Marc. V. 34. & alibi. Sensus itaque esse potest: *Suscipite fratrem infirmum, ita tamen, ut non dijudicetis ejus cogitationes, vobisque assumatis partes judicis, neque eum ob sententiam ejus condemnetis; aut inquirere curiosè cupiatis illius animum, utrum externas illas legis ceremonias observans illud faciat ex opinione necessitatis, an verò ut actum pietati exercendæ valdè utilem.* Vel: *Non ut eum magis reddatis dubium in cogitationibus suis, atque ita sensim de totâ religione Christianâ dubitet, ac tandem eam prorsus abjiciat; ut eò adducatur, ut quæ licita sunt dubitante conscientia faciat, atque ita peccet.* Si verò ἀλλογισμοὶ significant *colloquia*, sensus erit: *Infirmum in fide suscipite; sed non ut cum eo concertetis, & in colloquiis acriter cum ipso contendatis.* Inde enim oriuntur animorum dissensiones: & hoc est quod Apostolus hic prohibet. Omnes hi sensus boni sunt, & scopo Aposto-

li apprimè conveniunt, & nullus alterum evertit: itaque & omnes simul conjungi possunt: Ne vobis assumite potestatem dijudicandi fratris infirmi cogitationes, aut eas curiosius inquirendi; neque acres cum ipso institute disceptationes, quibus non tantum alienatio quædam animorum exoriri possit; sed & frater infirmus in majores dubitationes conjici, ita ut animo suo perplexus de totius religionis Christianæ veritate dubitare incipiat; vel saltem eò impelli, ut id, quod religio Christiana non damnat ut illicitum, ipse faciat dubitante conscientia: ita enim peccaturus esset.

Vers. 2. *Hic quidem credit omnia edenda, alter verò infirmus edit olera.* Præceptum suum illustrat exemplo duplici, de quo in Ecclesiâ Christianâ sententiarum diversitas fuit, & quæ è diversitate sententiarum de libertate à lege rituali profluxit; unum de discrimine in cibis, alterum in diebus observando. *Hic quidem credit omnia edenda:* id est, licitè & absque peccato posse edi, adeò ut nullus cibus jam immundus sit, ejusve esus præcepto divino vetitus. Et hoc credebant Christiani ex gentibus conversi. Quoniam enim Lex Mosis nunquam illis data fuit, & Lex Christi hominem fide absque operibus justificari docet, plenissimè illi persuasi erant, se lege rituali non teneri, ac proinde nec interdicto de abstinentiâ à variorum ciborum esu; sed licitum sibi esse indifferenter quibuscumque cibis uti. *Alter verò infirmus edit olera.* Manifestum est, *infirmum* hic esse, qui nondum novit, lege Christianâ libertatem esse introductam à Lege rituali; vel saltem, de eo dubitat. Ille *edit olera.* Diversæ nimirum opiniones de rebus, an sint licitæ, an verò illicitæ, solent actiones producere longè diversas & oppositas; opiniones enim plerumque dirigunt actiones humanas, præsertim in illis, qui virtutis ac pietatis sunt studiosi; quales supponendi sunt illi fuisse, ad quos Apostolus scribit. Hi enim non committent ut faciant, quod sibi illicitum & à Deo vetitum credunt. Tales erant hi infirmi in fide, procul dubio credentes ex Judæis. Sciebant sibi promiscuum omnium ciborum esum Lege Mosis fuisse interdictum: illa legis reverentia, licet jam ad Christum essent conversi, non ita penitus statim illorum animis eximi potuit: Deus illam infirmitatem ad tempus in illis tolerare, mox autem destructione templi & Reip. Judaicæ illam sponte evanescere voluit. De tali infirmo ait, quod *edat olera.* Non quod lex ritualis abstinentiam ab omnium carniū esu præscripserit, & olerum solummodò esum concesserit; sed videtur hoc exemplo voluisse docere, quid circa

circa totius legis ritualis observationem faciendum sit, aut fieri soleat: quod nempe qui se eâ adhuc teneri credit, ab eorum esu abstinere, quæ lege illâ interdicta novit, eaque tantum edit, quorum esum lex illa licitum reliquit. Potuisset aliud proposuisse exemplum rei lege illâ vetitæ; sed hoc est perspicuum, & compendiosè sine multâ verborum ambage proponi potest: nempe, qui quarundam carniû esum sibi illicitum credit, ille malet olera edere, quam carnis vetitæ edendæ periculum incurrere. Vel fieri potuit, quoniam Judæi tunc inter gentes dispersi, & maximè credentes in Jesum Christum, cum gentibus majorem habuerunt familiaritatem, & convivii eorum nonnunquam interfuerunt, præ metu ne forte carnes lege vetitas, aut alio modo juxta legem pollutas, imprudentes ederent, ut in talibus convivii ab omni carniû esu sollicitè abstinerent, & non nisi olera ederint. Non enim mihi persuadere possum, Apostolum hic respicere doctrinas quorundam ethnicorum Philosophorum, veluti Pythagoræ ejusque sequacium, quorum discipuli ad Christum conversi adhuc supersticiosâ illâ de abstinentiâ ab esu animalium doctrinâ infecti fuerint: aut aliorum, qui carniû, utpote in se immundarum, esum damnabant. Nam *1 Tim. IV. 1, 2, 3.* inter doctrinas dæmoniorum à spiritibus seductoribus introductas refert præceptum abstinendi à cibis, quos Deus creavit ad percipiendum cum gratiarum actione: & qui ejusmodi doctrinis ab hominibus excogitatis adhuc adhæret, earumque observationem in Christianam religionem introducit tanquam ad salutem necessariam, non vocaturus esset *infirmum*, neque eum *Domino non edere* diceret: doctrinas enim humanas, & merè supersticiosas, præceptis divinis æquare, infirmitatis nomine Apostolus nunquam enuntiasset. Quare non alios intelligi credo, quam Legis Mosaicæ reverentiâ abstinentes à cibis illâ vetitis.

Vers. 3. *Qui edit*, id est, qui sibi indifferentem cujusunque cibi esum licitum credit, ideoque omnem cibum indifferenter sine ullo scrupulo edit, etiam olim lege Mosis vetitum; *non contemnat non edentem*: id est, eum, qui se adhuc Lege Mosis rituali obstrictum credit, ideoque non edit ullum ex cibis lege illâ prohibitis; *non contemnat*, tanquam hominem aut ignorantem, aut supersticiosum. *Scientia inflat*, inquit Apostolus *1 Cor. VIII. 1.* & tales, quia se præ aliis scientiâ eminere credunt, eadem secum non sentientes præ se contemnere solent, ut rudes ac ignaros. *Et qui non edit, edentem non contemnet*, tanquam hominem profanum, aut

legis divinæ minus observantem. Ita Apostolus vitium utrisque, tam infirmis quam firmis, nimis familiare, damnat: Sicut ab unâ parte firmi, qui se scientiâ alios antecellere credunt, infirmos facile contemnunt; ita & infirmi, quam sibi legem imposuerunt etiam aliis præscribere cupiunt, atque ita in aliorum eadem secum non observantium condemnationem proni sunt. Sicut illi non edentes habent pro supersticiosi: ita hi edentes autimant profanos.

Deus enim illum assumpsit: id est, pro suo agnovit, propter fidem in Jesum Christum. Hæc ratio validè contra Judæum, alios ob non observatam legem ritualemente condemnantem, urgeri potuit: quoniam jam in Ecclesiâ Christianâ, & præsertim Hierosolymitanâ, notum erat, Deum gentes in communionem Ecclesiæ, & omnium bonorum spiritualium participationem assumpsisse; per fidem in Jesum Christum, absque observatione legis ritualis, ex exemplo Cornelii Centurionis, & eorum, qui cum ipso erant, quibus voluit ut Petrus Evangelium prædicaret, adhibitâ eum in finem visione cælesti: quibusque cum crederent, vix finitâ Petri oratione, & antequam baptismum suscepissent, Spiritum Sanctum misit, nullâ illis impositâ lege ceremoniali: atque ita illos planè æquavit Judæis, uti Petrus se coram ecclesiâ Hierosolymitanâ defendens ait *Act. XI. 17.* Quibus auditis ita penitus de voluntate divinâ persuasi sunt Hierosolymitani, ut Deum glorificaverint, & gratulabundi exclamaverint, *ergo & Deus gentibus respicientiam dedit ad salutem, vers. 18.* Et passim videmus, gentibus credentibus, etiam non observantibus legem ritualemente, datum illum spiritum ob signationis, quo tanquam pignore demonstratum est, illas non minus quam credentes ex Judæis, fædere divino esse comprehensas: *Gal. III. 2. Eph. I. 13, 14.* & alibi. Itaque cum ex illo dono spiritus, credentibus ex gentibus æquè ac Judæis dato, evidentissimè constabat, Deum nolle gentes observationi legis ritualis adstringi, Apostolus ex eo, quod Deus non edentem assumpsit, tanquam ex principio novo, concludit contra Judæum adhuc in fide infirmum, quod indifferenter quosvis cibos edentem non debeat condemnare.

Vers. 4. *Tu quis es qui judicas alienum servum?* Eo ipso indicans, quod sibi arroget, quæ sui muneris non sunt. Cum enim nulla exstet lex Domini, quæ servum ita viventem condemnet, tu nullam habes potestatem eum condemnandi; & temerarius es, qui eam contra servum alienum usurpare audes. Dominus enim solus potestatem habet servo suo legem præscribendi:

bendi: qui aliam servo alieno præscribere audet, & ob illam non præstitam condemnare, Domini partes invadit, eaque sibi arrogat, quæ sui juris non sunt. Unde & porro sequitur, judicium illud nullius esse ponderis; hinc addit, *Domino suo stat aut cadit. Stare* dicuntur in judicio, qui triumphant, seu absolvuntur: *cadere* verò, qui succumbunt & condemnantur. Hoc pronuntiare est solius Domini: ille solus, sicut potestatem habet legem præscribendi, ita etiam judicium, quo absolvatur aut condemnatur, pronuntiare potest. Ineptus ergo est & temerarius, qui id sibi juris in alienum servum arrogare præsumit: judicium enim illud nullius est ponderis aut efficaciam: unus enim est Dominus qui servare potest & perdere: *Jacob. IV. 12.* Quod plenius ostendit:

Stabit autem; Deus enim potens est eum statuere: id est, absolvetur, & in judicio immunis à condemnatione consistet. *Deus enim potens est eum statuere.* Vox *posse*, quando de Deo enuntiatur, non semper nudam Dei potentiam significat; sed & ejus propensionem & voluntatem hoc, quod potest, faciendi connotat, ac proinde, quod Deus hoc facturum est. Vide *2 Cor. IX. 8. 2 Tim. I. 12. Hebr. II. 18.* Quamquam etiam dici possit, Apostolum declarare, Deum esse potentem, hoc est, non tantum potentiam, sed & jus ac potestatem habere eum statuendi, seu absolvendi; ac proinde illius solius judicium expectandum esse. Quasi dicat. Tuum judicium frustraneum est; non enim tuo arbitrio causa ejus terminabitur; quia in alienum servum nihil habes juris: sed arbitrio Dei, qui ejus est Dominus, & qui jus ac potestatem habet eum absolvendi. Cum ergo Deus eum in lege Evangelii nusquam condemnavit, isque unicus est legislator, qui servare potest & perdere, etiam absolvetur, & juxta divinam sententiam salvabitur.

Verf. 5. Huic adjungit alterum exemplum: *Hic quidem judicat diem præ diē.* *Καί-νεν* hic non est judicare, sed æstimare. *Diem autem præ diē æstimare*, est unum diem sanctiorem ac magis eximium æstimare, ac proinde magis esse observandum quam alterum. Jussit Deus in Lege Mo-
sis varios observari dies, non tantum sabbatum & neomenias, sed & tria illa festa anniversaria, Pascha, Pentecosten, & festum tabernaculorum. Hæc festa observabantur solenniter à Judæis, etiam ad Christum conversis, præsertim verò dies hebdomadæ septimus, quem Deus in Lege Mo-
sis speciatim sanctificaverat, & rigidè observari præceperat, adeò ut exacta illa diei septimæ quies cultus Mosaici pars fuerit minimè omittenda. Illius quieti

etiam multi è Judæis conversi se obligatos crediderunt, duravitque ea opinio aliquamdiu inter ipsos, etiam post eversum templum & Rempubl. Judæorum.

Hic verò judicat omnem diem: Nimirum ex gentibus ad Christum conversi, quibus legis ritualis onus nunquam impositum fuit, hoc dièrum discrimen non agnoscebant, sed omnes dies æstimabant æquales, neque unum altero digniorem. Verum quidem est, Apostolos ac primitivam Ecclesiam jam statim die primâ hebdomadis in cætus sacros convenire consuevisse; non verò, quia diem illum eminentiorem credebant alio die, aut quietem illâ die, perinde uti sub lege quietem diē septimâ, cultus divini esse partem, eamque eo cum rigore uti olim sub lege observandam esse. Nullo modo: sed quia conveniens fuit tempus aliquod destinare exercitiis sacris, & ut iis tantò melius homo vacare posset, etiam quies ab operibus quotidianis requirebatur, dies hebdomadæ primus, quo Dominus è mortuis resurrexit, qui ideo dies dominicus vocatur *Apoc. I. 10.* maxime accommodatus visus fuit, qui exercitiis hisce sacris destinaretur; non autem, quia sanctior judicatus fuit, aut pars cultus divini esset rigida quies & cessatio ab omni opere illo die observanda: sic enim non fuisset jugi ablatio, sed mutatio. Verum hi ex Judæis conversi præter diem dominicum, quem exercitiis sacris potissimum impendebant, etiam quietem diei septimi, eodem rigore ac sub lege observabant; eoque ostendebant, se illum æstimare præ aliis diebus.

Unusquisque in suo sensu plenè confirmatus esto. Quoniam *πληροφορία* opponitur dubitationi, commendat hic Apostolus, ut unusquisque, tam qui diem æstimat præ diē, quam qui omnes dies æstimat æquales, id operam det, ut plenè persuasus sit, id quod facit, consentaneum esse præcepto divino, ac proinde actionem suam Deo non displicere. Si dubitet, & nihilominus faciat, peccat; uti in sequentibus plenius videbimus. Quare necesse est, ut diligenti adhibitâ præcepti divini inquisitione, omnem animo excutiat dubitationem, & plenè persuasus sit, quid ipsum facere oporteat. Non quod approbet, si quis errore deceptus id faciat, quod legi Evangelii consentaneum non est; sed quia nihil dubitante conscientia est faciendum, & in hisce indifferentibus præstat abstinere à licito, aut facere ad quod non obligaris, etiamsi errore mentis id fiat ex opinione necessitatis; quam dubitante animo id facere, aut ab eo abstinere.

Verf. 6. *Qui diem sapit, Domino sapit; & qui diem non sapit, Domino non sapit.* Hic indicat utriusque finem & scopum esse

se eundem, nempe gloriam Domini; ut inde concludat, utriusque officium esse se mutuò tolerare, & Christianâ charitate complecti. *Qui diem sapit*; id est, tanquam sanctiorem aut præstantiorem alio die eum observat, atque ita dierum observationem sibi præscriptam credit: *Domino sapit*; ille hoc facit eâ intentione, ut diem observando Dominum honoret. Per *Domini* intelligit Jesum Christum, uti manifestè liquet ex *vers. 8, 9.* uti ibi ostendimus. *Et qui diem non sapit, Domino non sapit.* Qui unum diem non æstimat sanctiorem, neque observat præ alio die, ille similiter id facit eâ intentione, ut Dominum Jesum honoret ejusque gloriam promoveat, utpote per eum libertatem à jugo legis ceremonialis nactus.

Addit alterum exemplum de cibis. *Qui edit, Domino edit*; id est, eâ intentione edit, ut gloriam Domino tribuat. Idque probat additâ ratione. *Gratias enim agit Deo.* Quia enim gratias agit Deo, inde evidenter concluditur, eum quod facit in gloriam Dei facere, alias Deo gratias non acturus. Causa gratiarum actionis est, non tantum quia Deus tantam ciborum varietatem creavit; sed & quia ipse per Christum libertatem nactus est, omnibus indifferenter utendi, nullo inter eos observato discrimine, uti olim sub lege. *Et qui non edit, nimirum quosvis cibos, sed à quorundam esu abstinere; Non edit Domino*: id est, similiter id facit ad honorem Domini, eumque per id intendit. *Et gratias agit Deo.* Non addit particulam causalem, *nam*, ut in priore membro; quia abstinencia ab esu quorundam ciborum, quatenus à Deo verito, causa non potest esse gratiarum actionis: Attamen licet à Deo sibi variorum ciborum esu interdictum credat, nihilominus gratias agit Deo, quia plurium ciborum esum illi concessit, & licet abstinenciam à quibusdam præceperit, abundè tamen de omnibus ad vitæ sustentationem necessariis prospexit; ac proinde causam se habere Deo gratias agendi agnoscit. Sic ex utriusque gratiarum actione concludit, utriusque finem in suâ actione esse gloriam Domini. Atque ita, quoniam uterque eundem actionis suæ finem habet, gloriam Dei, inde sequitur, inconveniens planè esse ut alter alterum contemnat, aut condemnet; sed utroque officium esse se mutuò ut fratres suscipere, & licet diversa sentiant, alii alios tolerare, ac charitate fraternâ complecti.

Sed & hic observandum, verba hæc alium admittere sensum, nempe, ut dicat Apostolus, non quid utrique faciant, sed quid utrosque facere oporteat: Notum enim est verba indicativi modi non semper

indicativè accipienda, sed præceptivè, ita ut in se includant præceptum: & sic sensus erit, non, quod uterque Domini gloriam intendat, sed intendere oporteat. Sic *Malach. II. 8. Labia sacerdotis custodient scientiam, &c.* non quod id semper faciant, sed quod id eorum officium sit. Et *Rom. XIII. 3. Magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis.* Non quia tales semper sunt; sed quia eum in finem instituti, & ad hoc faciendum obligati sunt. Et si hoc sensu accipiamus, Apostolus jubebit non tantum ut unusquisque in suo sensu plenè persuasus sit; sed & quod facit nullo alio faciat fine, quam in gloriam Domini. Et sic sequentia optimè cum his convenient.

Quod versu immediatè præcedente dixit, utrumque, tam qui edit, quam qui non edit, intendere, aut saltem intendere debere, gloriam Domini, probat argumento desumpto à scopo & fine, qui est aut esse debet, totius vitæ humanæ; & inde concludit quis sit aut debeat esse finis in quâcunque particulari actione hominis: hoc modo: Homo Christianus tam in vitâ, quam in morte, non suus est, sed Christi: ergo & tota ejus vitâ directâ esse debet, non ex arbitrio ipsius, sed in gloriam Jesu Christi: Quare & in observatione discriminis dierum & ciborum, gloriam Christi spectat, vel saltem spectare debet. Antecedens autem ita probat.

Vers. 7. Nemo enim nostrum sibi ipsi vivit, & nemo sibi ipsi moritur. Hac generali locutione omnes in Christum credentes complectitur, infirmos simul ac firmos in fide; de utrisque enim locutus fuit; ita ut hic nullus excipiat. Quando autem dicit neminem nostrum *sibi vivere, aut mori*, hoc vult; neminem fidelium, sive vivat, sive moriatur, sui esse arbitrii & juris, ita ut liberum ipsi sit, actiones suas instituere quomodocunque ipsi placuerit, ita ut suum arbitrium regula sit suarum actionum, & nihil aliud spectare ipsi liceat, si velit, quam proprium commodum & voluptatem. Confirmat id hac ratione.

Vers. 8. Nam sive vivimus, Domino vivimus, sive morimur, Domino morimur: id est, Dominus jus ac potestatem in nos habet, & nos obligati sumus vitam nostram instituere ex ipsius arbitrio, & juxta illius præscriptum: ita ut nobis non licitum sit facere quod nobis placuerit, sed solummodò quod Dominus à nobis fieri vult; & sic omnia nostra ad illius gloriam dirigamus. Hinc liquet, quod *mori Domino*, significet, quando morimur nos esse in potestate Domini, qui de nobis statuere potest quod ipsi convenientissimum videtur. Inde jam porrò insert: *Igitur sive vivimus, sive morimur Domini sumus.* Quasi

dicat : Si vita ac mors nostra sit in arbitrio Domini, adeò ut eam ad illius gloriam impendere debeamus ; sequitur nos tam in vitâ quam morte, Domini esse ; & sive vivamus, sive moriamur, nobis nullam esse potestatem de nobis actionibusque nostris disponendi ; sed quicquid nostrum est ad Domini gloriam referendi, in cujus potestate sumus.

Verf. 9. Quod probat hoc argumento : *In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, & revixit, ut & mortuis & vivis dominetur.* Ex hisce liquet, quod in præcedentibus voce Domini designaverit Dominum nostrum Jesum Christum : probaturus eum nos, sive vivimus sive morimur, Domini esse ; ait, *in hoc enim Christus mortuus est, &c.* Hanc autem rationem ita urget, ut non tantum ostendat, quis fuerit scopus Christi, seu fructus actionum ipsius ; sed & illas distinctè & certâ methodo enumerat, tanquam gradus sibi mutuò subordinatos, quibus ad dominium illud adscendit. Hi gradus enumerantur tres. Primus est mors. Christi mors hic intervenit tanquam pretium, quo dominium illud & imperium in nos quasi emit, & adeptus est. Nam mors Christi non tantum fuit gradus perveniendi ad cælestem dignitatem, uti dicitur *Luc. XXIV. 26. Phil. II. 9, 10. Hebr. XII. 1, 2.* sed & pretium quo nos emit, & sibi acquisivit in peculium, *1 Cor. VI. 20. 1 Pet. I. 18, 19.* & λύτρον, seu redemptionis pretium, *Matt. XX. 28. 1 Tim. II. 6.* quo persoluto ipse nos à maledictione liberavit, & sibi acquisivit, adeò ut obligati simus omnes qui vivimus non nobis ipsis vivere, sed Christo qui pro nobis mortuus est & resuscitatus, *2 Cor. V. 15. Tit. II. 14. 1 Pet. II. 9.* Secundus est resurrectio, qui primus gradus est ad juris ac domini per mortem acquisiti possessionem : Si enim in morte mansisset nec resurrexisset, beneficium redemptionis nostræ non consummasset, nec dominium in nos adeptus esset. Hinc dicitur *1 Cor. XV. 17. Si Christus non resurrexit, quod adhuc sumus in peccatis nostris.* Tertius est, quod revixit, nimirum in vitam immortalem, quam nunc in cælis vivit. Distinguit eam à resurrectione, quia resuscitatus est eodem in corpore, quo est mortuus, in quo adhuc erant vestigia vulnerum quæ in morte accepit, in quo & edit coram discipulis, ut eos de resurrectionis suæ veritate certos redderet : At cum in cælum adscenderet corpus ejus glorificatum fuit, quia nempe suscitatus fuit in vitam immortalem : Oportuit ergo, ut ad confirmandam resurrectionis suæ veritatem eodem in corpore in quo mortuus fuit, & iisdem adhuc qualitatibus vestito, resurgeret : & quia resurrexit amplius

non moriturus, ut corpus illud glorificaretur, atque ita ipse immortalis etiam vitam & immortalitatem suis dare posset. De hac vitâ, quam Christus nunc in cælis vivit, loquitur Apostolus *Rom. V. 10. Apoc. I. 18.* quæ & vocatur *vita indissolubilis, Hebr. VII. 16.* & expressè de eo dicitur, quod *non plus moritur, Rom. VI. 9.*

Horum omnium hic finis fuit, ut Christus & vivis & mortuis dominetur, atque ita ambo ipsius essent. Hæc autem non propriè de omnibus omninò hominibus dicit, etiam non credentibus, seu Christum ignorantibus : etsi enim Dominus morte & resurrectione suâ etiam in illos dominium adeptus sit, tamen hos hic non propriè respicit Apostolus ; sed fideles speciatim, quatenus per hos gradus eorum Dominus factus est, ut obligati sint Christo & vivere & mori. Dominium autem duobus præcipuè constat actibus, legistatione, & judicio. Qui dominium obtinet, potestatem habet leges ferendi, easque promissis ac minis sancienti ; & secundum leges illas judicandi, & unicuique secundum opera retribuendi. Ad utrumque hunc actum se extendit dominium Domini Jesu in vivos & mortuos. In vivos enim Dominus imperium habet, ut ipsi obediant, ac in honorem ipsius vitam instituant : in mortuos, ut eos qui in fide ipsius, & nominatim propter illam illiusque ingenuam professionem mortui sunt, è morte resuscitet, ut cum ipso æternum vivant.

Hoc ita adstructo, jam sermonem suum ad ipsos fideles Romanos convertit, quorum alii erant firmi in fide, ac plenam libertatis Christianæ notitiam adepti ; alii infirmi, & de libertate circa rerum indifferentium usum adhuc hæsitantes, vel etiam illius ignari. Singulos distinctè alloquitur : Primò quidem infirmos.

Verf. 10. *Tu verò quid judicas fratrem tuum ?* Particula *verò* hic emphasin habet, ostenditque hæc per modum oppositionis connecti cum præcedentibus. Dixerat enim in præcedentibus, quod se mutuò tolerare debeant ; & infirmis quidem, quod alios libertate suâ utentes non debeant condemnare ; & firmis, quod infirmos non debeant contemnere : hac adhibitâ ratione, quod judicent alienum servum, in quem nullum ipsis competit jus ac dominium. Quod probavit ; quia omnes, tam firmi quam infirmi in fide, sunt sub potestate Domini Jesu, qui morte ac resurrectione suâ dominium in omnes adeptus est. Inde jam elicit hanc reprehensionem ; *Tu vero quid indicas fratrem tuum ? &c.* Judicium quod hic reprehendit est condemnationis judicium ; sicut jam observavimus, *judicare* in Scripturâ aliquando significare con-

condemnare. Quasi dicat: temerarius es qui hoc facis; nullam enim in ipsum potestatem habes: ac proinde tuo iudicio nec stabit, nec cadet. *Et tu quid contemnis fratrem tuum?* Nimirum fratrem infirmum, præ scrupulo conscientiae suae ab esu ciborum lege vetitorum abstinenter, tanquam rudem, ignarum, aut superstitiosum. Est autem in hac reprehensione duplex emphasis: Primò quod iudicarent, aut contemnerent alios; ac proinde sibi arrogarent in alios iudicium, in quos nulla ipsis concessa erat potestas. Deinde, quia condemnabant aut contemnebant fratres; si enim iniquum est alium condemnare, multò magis fratrem; quia illi à Deo spirituali regeneratione in unam fidem conversi, facti sunt filii Dei, ac spirituali vinculo unius ejusdemque fidei fratres in Christo, & arctissimè inter se uniti sunt. Iniquitas autem iudicii hujus patet; quia omnes sistemur coram tribunali Christi, cui singuli de nobis ipsis rationem reddaturi sumus.

Omnes enim sistemur coram tribunali Christi. Figurata est locutio: Quia enim è tribunali iudicia pronuntiari solent, Domino Jesu etiam tribunal tribuitur, dicimurque omnes coram eo sistendi, quia omnes à Domino Jesu iudicabimur. Ergo nostrum non est alios iudicare, sed nos ipsos, & actiones nostras ad legis divinae regulam examinare; ne quid illi adversum committamus; quia omnes, tam nos qui alios iudicamus, quam illi qui à nobis iudicantur, coram Domino Jesu sistuntur iudicandi. Cum ergo nos simus sistendi coram Christo, ut ab ipso iudicemur, partes iudicandi arrogare nobis minimè debemus.

Verf. 11. *Scriptum est enim, nimirum Esai. XLV. 23. Vivo ego dicit Dominus.* Quod Esaias dixit de opere eximio Dei, Apostolus applicat iudicio ultimo quod Deus per Dominum Jesum exercebit in omnes homines. Non quod apud Esaiam directa exstet prophetia de ultimo iudicio: sed quod verba Esaiæ, quibus eximium aliquod opus divinum prædicatur, talia sint, ut secundum omnem literæ plenitudinem iudicio illi ultimo applicari possint & debeant. *Vivo ego, dicit Dominus.* Confecta est iuramenti divini formula, quæ passim in Prophetarum scriptis occurrit.

Quia mihi flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur Deum. Non sunt hæc iisdem planè verbis citata, prout exstant apud Esaiam, sed quoad sensum. *Mihi flectet omne genu;* id est, mihi se flectet omne genu, & agnoscet me Dominum: nam genuflexio, externa illius domini agnitionis testificatio est, *Phil. II. 10. Et omnis lingua confitebitur Deo,* id est, eum

agnoscet Deum. In Hebræo est, *jurabit*: quod idem est; quia uno actu, seu specie, quo Deus agnoscitur & colitur, nempe iuramento, quod in honorem Dei fit, totus cultus intelligitur; ut *Esai. XIX. 18.* Dicit Deus apud Esaiam, se omnes gentes ad se conversurum, ita ut omnes ipsum sint agniturae & honoraturae: Quod propriè per Messiam fieri debuit. Et ita videntur ipsi Judæi in his Esaiæ verbis vaticinium de Messia accepisse, nempe, quod, quando ille ad sui liberationem venisset, Deus eum erecturus esset in regem, & illius ministerio omnes gentes subiecturus, ut sibi serviant, & Dominum agnoscant. Quia autem hæc subiectio tanquam necessarium consequens complectitur iudicium, Apostolus hoc etiam ad iudicium extendit; & credibile est, Prophetam per illud dominium iudicium designasse, vel saltem sub illo etiam comprehendisse. Quod itaque Judæi dictum crediderunt de suo Messia, illud Apostolus Domino Jesu, quem Deus Judæis Messiam misit, applicat; & speciatim quidem ultimo ac universali iudicio, quod in fine sæculorum exercebit; in quo etiam illud ad literam complementum suum habiturum est; adeò ut ad aliud iudicium, aut temporis intervallum referri nequeat. Dicit enim *omne genu sibi flectendum*, nempe, ut ex antecedentibus liquet, non tantum vivorum, sed & mortuorum, in quos dominium suum Dominus palam ostensurus est. Atqui hoc non continget, neque contingere potest, nisi in ultimo iudicio. Christiani agnoscunt quidem illius imperium, seque illi esse subiectos; sed quicumque extra Ecclesiam Christianam sunt illud agnoscere recusant. Mortui autem illud agnoscere nequeunt, nisi prius resuscitentur. Atqui id non fiet, nisi in ultimo iudicio; in quo etiam illi, qui eum hic Dominum agnoscere noluerunt, ipsi subicientur, & illius in se dominium, vel inviti, ferre cogentur: tum enim gloriam ac maiestatem suam illis ostendet, & per potentiam, quæ sibi potest omnia subicere, omnes gloriæ suæ adversantes destruet, & dominium suum agnoscere coget.

Verf. 12. Inde jam elicit hanc conclusionem: *Igitur unusquisque nostrum de seipso rationem reddet Deo.* Est figurata locutio, desumpta vel à servis, qui domino administrationis suæ rationem reddere tenentur, ut *Matth. XXV. 19. Luc. XVI. 2.* Vel potius ab iis, qui coram iudicum tribunali sistuntur, ut actionum suarum rationem reddant, atque juxta eas iudicentur. Eodem modo dicuntur omnes Deo de seipsis rationem reddituri, quia omnes iudicium Dei de se ac suis actionibus sustinebunt. Rationem autem reddet unusquisque *de seipso.* Hoc dicitur oppositè ad illos, qui alios

judicabant: perinde uti *Gal. VI. 5. unusquisque proprium onus portabit.* Quasi dicat: Non est quod vos alii aliorum actiones observetis, eosque propter illas condemnatis, aut contemnatis: id vestri arbitrii non est, sed Dei & Jesu Christi: cui vos de vobis ipsis singuli rationem reddetis; ergo curate quæ vestra sunt, & ne judicate actiones aliorum. *Rationem enim reddere de seipso*, est, rationem reddere operum suorum, & juxta illa judicari: cum ergo hoc judicium omnes subire debeant, singulorum officium est, ut suas actiones respiciant, easque ad legis divinæ normam componant; ut sic in judicio Dei subsistant. Cum autem antea dixit; *omnes sistemur coram tribunali Christi*: hic jam inde elicit, quod unusquisque de seipso sit rationem redditurus Deo: quia Deus Jesum Christum judicem omnium constituit, *Act. X. 42. Joan. V. 22.* ac proinde illius judicium est ipsius Dei judicium, qui per illum totum mundum judicabit, *Act. XVII. 31.*

Vers. 13. Igitur non amplius alii alios condemnemus. Condemnatione etiam comprehendit contemptum, qui etiam species quædam judicii est. Hæc autem conclusio dupliciter fluit è præcedente doctrinâ. Primo: Quia nos non sumus constituti iudices aliorum, sed Dominus Jesus constitutus est iudex omnium; inde manifestè sequitur, nostrum non esse judicium nobis arrogare in alios. Deinde: cum singuli de nobis ipsis simus reddituri rationem, sequitur ergo illos ineptè facere, ac propriæ salutis negligentes esse, qui de aliorum factis judicandis solliciti sunt; sed oportere, ut singuli sua considerent, ut eorum rationem judici omnium reddere queant. Huc ergo impofterum omnia nostra dirigamus, ne alium ob externa hæc vel condemnemus, vel contemnamus.

Sed hoc judicate magis, fratri non ponere offendiculum, aut scandalum. Alterum inde elicit officium charitatis, condemnationi directè oppositum; id est, ne quicquam faciant, quod per se ac suâ naturâ tendit in æternum exitium proximi. *Sed hoc magis judicate*, id est, potius æstimate; sicut & observavimus *vers. 5. Fratri non ponere offendiculum, aut scandalum.* Quid *πρόσκομμα* & *σκάνδαλον* propriè significet, notum est. In sensu figurato, significat actionem hominis, quæ sit, sive directâ sive indirectâ intentione, hoc est, quæ suâ naturâ cedit, in æternum proximi hominis exitium: hoc est, quæ causa est, quod proximus homo in peccatum seducatur, atque ita in æternum exitium ruat; perinde atque is, qui ambulans impingit in lapidem, ad quem offendens pedem præceps ruit. Fieri quidem potest, ut alius

actione nostrâ bonâ, & quæ naturâ suâ refertur in finem bonum, abutatur in occasionem peccandi: Verum quando hoc contingit, dicitur homo scandalum accipere; hîc autem scandalum dare prohibet. Varia autem sunt scandala, seu actiones, quæ suâ naturâ eò tendunt, ut proximus in peccatum seducatur, quas distinctè enumerare non est hujus loci. Hic propriè respicit Apostolus abusum, aut intempestivum & inconsideratum usum rerum indifferentium, per quem fratri nondum de libertate Christianâ persuaso scandalum præberi potest; & quidem, ut in sequentibus fufius explicabitur, duplici modo: vel quod inde sequiorem de totâ religione Christianâ opinionem concipiat, ac proinde ad illam aut non solidè amplectendam, aut etiam planè abjiciendam sollicitetur; aut alterius exemplo alliciatur, ut quod nondum sibi esse licitum plenè persuasus est dubitante conscientia faciat, atque ita peccet. Officium ergo hoc charitatis requirit, ut libertatis nostræ usum non exerceamus, quando metus est scandalum. Idque ex consideratione judicii divini, coram quo sistendi sumus. Non enim coram Deo rationem reddere poterimus, si ob rem adeò exilem, usum videlicet rei indifferentis, quâ licitè carere possumus, fratrem infirmum in æternæ salutis amittendæ periculum conjiciamus.

Vers. 14. Scio & persuasus sum in Domino Jesu, quod nihil impurum [sit] per seipsum; nisi qui putat quid impurum esse, illi [est] impurum.

Videtur hic Apostolus occurrere tacitæ objectioni, quasi discrimen illud ciborum aliquatenus commendet: Hoc autem à se removet: *Scio, inquit, & persuasus sum in Domino*, id est, per Dominum, ejusque sanctissimam religionem: Nam hanc opponere videtur legi ceremoniali, in quâ ciborum discrimen præceptum fuit. *Quod nihil impurum sit in seipso.* In Græco propriè est, *commune*. Opponitur propriè *commune* sancto. *Sanctum* est, quod est segregatum, & quasi consecratum Domino, uti alias ostendimus. Cum itaque totus populus Israël ab omnibus aliis mandato divino fuit separatus, & speciatim cultui divino consecratus, variae illi præscriptæ sunt ceremoniæ, quarum observatione se populum separatam ostendere debuit; inter quas etiam fuit abstinencia ab esu quorundam ciborum, præsertim animalium: Quæcunque ergo ipsis ut licita concessa sunt, *sancta* vocabantur, quia populo, qui Deo sanctus erat, licitè in esum cedebant, & sic quasi ipsi sanctificata erant: Quorum autem esus ipsis prohibitus fuit, *communia* vocabantur; quasi cibis cedens in usum gentium à Deo vero

verò Israëlī aliēnarum, & peculiariter populo Israëlī non segregatus. *Commune* ergò tantumdem est atque impurum, seu pollutum. Non quod in se ac suā naturā pollutus esset, adeoque indignus qui comedatur à gente sanctā, sicut Judæi fingunt: nihil enim à Deo creatum in suā naturā pollutum est: sed quia Deo placuit, ob rationes sapientiæ suæ cognitās, esum illorum ciborum illis interdicere, atque hoc suo interdicto illum ipsis illicitum reddere. Dicit itaque, se scire, nihil nunc esse illicitum in religione Christianā *in se*; id est, si respiciamus ipsum cibum; quia interdictum illud legis ritualis jam cessat. Et eo ipso redarguit illos infirmos, qui se adhuc lege illā rituali obstringi, & omnes cibos illā vetitos, sibi etiamnum illicitos credebant.

Attamen contingere potuit casus, quo cibus, alias in se licitus, homini reddatur illicitus: *Nisi qui putat quid impurum esse, illi [est] impurum*: Hac enim suā opinione cibum à Deo non vetitum, ac proinde non impurum, reddit sibi illicitum. Unicum enim Dei interdictum reddit esum cibi illicitum: Qui itaque credit sibi alicujus cibi esum à Deo esse interdictum, si nihilominus eo vesceretur, faceret id quod sibi à Deo vetitum credit. Atqui qui hoc facit, æquē peccat, atque si cibus ille verè vetitus esset. Eo quippe actu omnem divini præcepti reverentiam abjicit; præceptum enim divinum nos ad obedientiam flectere nequit, nisi quatenus à nobis intellectum: Conscientia enim est intima & proxima regula actionum nostrarum; uti id alias prolixè ostendi.

Inde autem, qui de libertate Christianā sibi probè erant conscii, discere poterant, non esse contemnendos, qui se lege ceremoniali adhuc abstrictos credentes à quorundam ciborum esu abstinebant: Quoniam hac suā opinione cibos illos sibi impuros ac illicitos reddebant. Itaque hæc præcepti divini, cui se adhuc obstrictos credebant, reverentia in ipsis laudanda fuit, non vituperanda; & error hic fraternè tolerandus, donec solidiorem libertatis Christianæ scientiam adepti essent.

Sed verò & alii fuere casus, qui etiam firmis ac de libertate suā persuasis, libertate suā uti non permisissent: non quia esus cibi in se spectatus illis fuerit illicitus, aut conscientiæ judicium illum illicitum reddiderit; sed quia edendo peccabant contra legem charitatis.

Verf. 15. *Si verò propter cibum frater tuus tristatur, non amplius secundum charitatem ambulas*. Per *tristitiam* hic non intelligitur dolor fratris infirmi ob esum firmi, quo nempe dolet alium suo judicio

profanè vivere, eoque dolore absterretur, ne quicquam simile committat, sed cautè vitam instituat, ne in ullum præceptum divinum impingat. Talis enim dolor est laudandus; qualis fuit in Lotho, 2 *Pet. II. 8.* & cedit in salutem dolentis. Sed hic effectum sumitur pro causā, tristitia nempe pro actu, qui causa tristitiæ est: Ille autem actus est peccatum, quod est causa æternæ damnationis, ac proinde maximæ tristitiæ. Sensus itaque est, si propter tuum cibum, quo frater infirmus videt te vesci, ipse sollicitetur ad peccandum, contra charitatem peccas. Fieri nempe potest, ut frater infirmus, si tu intempestivè ac imprudenter vescaris cibis, quos ille immundos credit, malam de religione Christianā opinionem concipiat, tanquam carni plusculum indulgente, atque ita propositum firmiter eam amplectendi abjiciat, aut de eā rursus deferendā deliberationes instituat, atque ad defectionem sollicitetur; sicque porrò æternæ damnationis, quæ summæ tristitiæ causa est, periculum incurrat; ac proinde tu intempestivo illo libertatis tuæ usu proximo tristitiæ, & quidem omnium gravissimæ, causa es: Quia tua actio eò per se dirigitur, ut proximus in peccatum sollicitetur, ac pereat. Atqui quid magis charitati adversum, quam rem adeò exilem, esum cibi, & voluptatem inde perceptam, præferre æternæ proximi salutis, & ut gulæ tuæ satisfacias, aut tuam libertatem vindices, æternam proximi salutem in periculum adducere. Unde addit:

Ne cibo tuo illum perde, pro quo Christus mortuus est. Ex his liquet, contristare fratrem idem esse, atque illum perdere: nempe actione aliquā suā fratri causa esse, quod peccet. Qui enim actu aliquo suo fratrem sollicitat ad peccandum, atque ita causa est quod alius peccet, illo etiam eum perdere rectè dicitur, quia eum inducendo ut peccet, causa est quod pereat. Sic *Joan. VIII. 44.* diabolus vocatur homicida ab initio: quia hominem seducendo in peccatum, causa fuit mortis, post commissum peccatum planè inevitabilis. Perinde uti qui homines doctrinā, exemplo, adhortationibus, excitant ad sinceram pietatem, quæ conditio est obtinendi salutem, eos *salvare* dicuntur: 1 *Tim. IV. 16.* 1 *Cor VII. 16.* *Jacob. V. 20.* Et licet contingere possit, ut frater non contristetur, neque pereat, ille propterea à peccato immunis dici nequit, qui actionem committit, suā naturā eò tendentem, ut frater in peccatum inducatur: quia eventus ille non est imputandus ipsius actioni, quæ directè in fratris infirmi perniciem tendit; sed fidei & probitati animi fratris infirmi, qui eam quam oportet conscientia

tia suæ rationem habens, considerat tantum quid sui sit officii, neque inde ullo alterius actu se abduci patitur. Ut autem criminis hujus gravitatem exaggeret, dicit illum perdi per cibum,

Pro quo Christus mortuus est. Quod fæditatem criminis multum aggravat: Quia nempe ob cibum, rem vilem, & voluptatem quæ inde percipitur exiguam ac momentaneam, perdis eum, quem Christus adeo carum habuit, ut pro eo mortuus sit. Sic enim ostendis, pretiosissimum illum Jesu Christi sanguinem exiguæ apud te esse existimationis, qui ob rem vilissimam eum irritum reddis quoad fratrem tuum infirmum, & exiguam illam voluptatem pluris tibi esse ostendis, quam pretium sanguinis Jesu Christi. Ex hac autem ratione Apostoli manifestè liquet, Christum etiam esse mortuum pro iis, qui perire possunt. Si enim tales perire non possent, Apostolus frustra moneret, ne cibo nostro eum perdamus, pro quo Christus mortuus est. Verum quidem est, non omnes ab aliis perdi, quibus pereundi occasio præbetur; ac proinde nos non posse dici alium perdere, nisi, quatenus quantum in nobis est, & quatenus actiones nostræ eò tendunt, eum perdamus: Attamen si nullo modo perire potest, ratio hæc adhiberi non posset: tantumdem enim esset, ac si Apostolus dixisset, ne illum perde cibo tuo, qui perire non potest. Ille ergo, qui cibo contristatur, idem est, qui perit. Et pro eo dicitur Christus mortuus: qui si perire non posset, Apostolus fideles dehortaretur à casu impossibili: quod absurdum.

Verf. 16. *Ne igitur blasphemetur bonum vestrum.* Quoniam quantum in se est perdendo fratrem, pro quo Christus mortuus est, idque ob esum cibi, fieri non potuit, quin, tam infirmi quos offendunt, quam alii extra ecclesiam, maximè autem Judæi, reprehenderent & convitiis proscinderent *bonum* ipsorum: sive id sit ipsa religio Christiana; sive libertas à lege ceremoniali, quæ ipsis quorumvis ciborum esum licitum faciebat. Quod crimen eorum aggravat; quia intempestivo libertatis suæ usu cursum Evangelii retardabant, & homines adhuc reverentiâ legis ceremonialis præoccupatos ab eo, tanquam carni nimium indulgente, alienos reddebant. Et fieri potuit, ut ipsi libertate concessâ immoderatus quandoque usi sint; uti liquere videtur ex *Gal. V. 13.* & *1 Pet. II. 16.* atque ita aliis eam blasphemandi occasionem ipsi dederint.

Verf. 17. *Non enim est regnum Dei cibus & potus.* Sive hæc accipiamus tanquam novam rationem, quâ præceptum de se mutuò tolerandis confirmat; sive

tanquam rationem proximè præcedentium: Quod nempe cavere debeant, ne ob rem adeo vilem bonum ipsorum blasphemetur; quia cibus & potus non sunt ea, in quibus regnum Dei consistit, aut quæ necessario requiruntur ut regnum Dei consequamur: *Sed justitia, & pax, & gaudium per Spiritum Sanctum:* sensus erit idem. *Regnum Dei* duplex considerari solet: unum quod vocari solet regnum gratiæ, & in hac vitâ obtinet: alterum, regnum gloriæ, quod in futurâ vitâ locum habiturum est. Regnum gratiæ est status ille fælix & spiritualis, quo credentes in Jesum Christum participes sunt omnium bonorum spiritualium, remissionis peccatorum ac justificationis; & in quo Deus per verbum suum in ipsorum animis regnat. Vel etiam significat ipsum Evangelium, quo homines in illum fælicem statum congregantur: ut *Matth. XIII.* aliquoties. Regnum gloriæ est status ille felix post hanc vitam, seu æterna illa gloria, quâ fideles coram Deo & Christo fruuntur. Hic utrumque significare potest. Si regnum gratiæ, aut ipsum Evangelium; sensus est: Id, quod Evangelium ab homine exigit, aut quod hominem regni Dei spiritualis subditum facit, non est cibus aut potus, &c. Si regnum gloriæ; sensus erit; via perveniendi ad regnum Dei non est usus alicujus cibi aut potus, &c. Quocunque sensu accipiatur res eodem redit: nempe, officium hominis Christiani, quo Deo placet, ut hic in terris sit regni ipsius subditus, & posthac æternum in regno cælesti gloriosus fiat, non consistit in usu cibi aut potus. Sive enim cibo quopiam vescaris, sive ab esu illius abstineas, nihil facis aut omittis per quod Deo placeas. Docet itaque, rerum harum indifferentium usum esse licitum; ac proinde liberum esse cuius credenti cujuscunque cibi esum: attamen & quandoque illius libertatis usum esse inhibendum, quia religio Christiana, per quam nobis aditus patet in regnum cælorum, non in eo consistit, ut libertatem nostram exerceamus, & ut edendo quemvis cibum nos liberos esse ostendamus; quia per libertatis hujus usum Deo non sumus gratiores, quam per abstinentiam: uti videre est *1 Cor. VIII. 8.* Ergo *regnum cælorum non est cibus & potus*, tantumdem est, atque, via quæ ducit ad regnum cælorum non consistit in usu cibi aut potus. Eadem phrasi cum eâ, quæ legitur *Joan. III. 19. XVII. 3.*

Sed justitia, & pax, & gaudium per Spiritum Sanctum. Quæ sunt tres virtutes, quibus homo salutem proximi promovet, & quæ hic ut tres charitatis Christianæ propages considerantur. *Justitia* est virtus, quâ proximo tribuimus, quod suum est; quæ

quæ prohibet quicquam facere, quod salutis proximi adversum est; omniaque, quibus proximo inservire possumus, jubet promptè præstare. Sic in hoc libertatis Christianæ negotio justitia consistit in abstinentia ab usu libertatis, quando metus est, ne intempestivo illius usu proximus contristetur: hoc enim esset contra officium proximo debitum. *Pax* est virtus illa, quâ non tantum sollicitè cavemus omnia, quæ contentionibus & dissidiis causam præbere possunt; sed & ea præstamus, quibus pax conservari, aut collapsa restitui solet. In hoc negotio, est illa virtus, quâ ab esu omnium, quibus frater infirmus contristatur, abstinemus, ne ullam contendendi præbeamus occasionem; ac proinde, ne fraterna animorum consensio abrumperetur, à cibis, quantumvis gratis, & quorum esum nobis non esse illicitum sumus persuasi, libenter abstinemus, & in conscientia libertatis acquiescentes pacem Ecclesiæ nobis potiore ostendimus libertatis nostræ usu. *Gaudium* non est gaudium spirituale illius, qui in gratiam infirmi fratris libertate suâ non utitur; sed est oppositum illi tristitiæ, à quâ paulò ante fideles dehortatus est; adeoque hic, perinde uti illic, est metonymia, quâ effectum ponitur pro causâ, *gaudium* nempe pro virtute illâ, quæ proximo causa gaudii est; nimirum, quâ firmus in fide se accommodat infirmitatibus proximi, in gratiam illius libertate suâ non utitur, nec quicquam facit, quo ille ullo modo offendi possit; ut sic infirmus magis magisque in fide ac pietate confirmetur, ac gaudendi materiam habeat. Hæc est vera charitas, per quam iis, quæ nobis grata, & in se minimè illicita sunt, ultrò ac libenter caremus, ut proximi salutis inserviamus. Hoc gaudium videtur intelligi *Gal. V. 22.* quia ibi collocatur inter virtutes, quæ ad proximum referuntur. Et dicitur illud per *Spiritum Sanctum*; quia Spiritus Sanctus hujus gaudii, sicut & justitiæ & pacis, autor est. Vis enim illa spiritualis, quæ per verbum Evangelii plenè perceptum, & altè hominum animis impressum, omnes hominis Christiani actiones dirigit, etiam harum virtutum causa est. Sic dicimur *spiritu facta corporis mortificare*, *Rom. VIII. 13.* & virtutes Christianæ vocantur *fructus spiritus*: *Gal. V. 22.* Quod itaque reddit hominem verè Christianum, subditum regni Dei, & regni cælestis participem, sunt hæc virtutes, quibus nos proximo accommodamus, illi gaudendi materiam præbamus, & ecclesiam in pace ac unionem conservamus. Non quod hæc solæ virtutes sufficiant; sed quod hæc sint ea, quæ Deus in genuino regni sui subdito, per-

inde uti alias virtutes Christianas, requirit.

Vers. 18. *Qui enim in his servit Christo, acceptus [est] Deo, & probatus hominibus.* Qui, ut obtemperet mandato Christi, libertate suâ non abutitur in gratiam proximi infirmi, sed sollicitè abstinere ab iis, quibus ille contristatur, paci ecclesiæ ea, quæ sibi alias grata forent, posthabet, & proximo gaudii causa est, ille in his servit Christo: officium enim hoc proximo præstitum verè est obedientia, quâ Christo servit. De eo autem dicit, quod sit *Deo gratus*: quæ verè magna hominis prærogativa est: Nihil enim, quod magis ad salutem hominis facit, quam Deo, omnium bonorum fonti, gratum esse. *Et probatus hominibus.* *Δόκιμος* propriè est, qui exploratione adhibitâ approbatur, utpote in quo nihil desideratur eorum, quæ in viro verè Deum timente, & charitate erga proximum probe imbuta, requiruntur: & qui hominibus propterea est maximè in pretio.

Vers. 19. *Igitur quæ pacis sunt sectemur, & quæ [faciunt,] ad mutuam ædificationem.* Quasi dicat: Cum ergo in his consistit regnum Dei, ergo ea sectemur diligenter, quibus pax in ecclesiâ conservetur, neque ullam pacis turbandæ occasionem præbeamus. *Et quæ ad mutuam ædificationem faciunt.* Dicimur fratres nostros *ædificare*, quando in eo toti sumus, & omnia nostra eò dirigimus, ut illi in fide Christianâ confirmetur, & in pietate proficiant. Et officium hoc vult esse mutuum; non enim tantum firmus se accommodare debet infirmo; sed & infirmus est, si forte alter imprudenter libertate suâ usus est, eum non condemnare, & à se alienare; sed potius aut blandâ monitione, aut tacitâ dissimulatione eum sibi conciliare; atque hac blandâ & amicâ actione eum ædificare, ut in posterum accuratiorem actionis suæ rationem habeat, neque libertate suâ denuò abutatur. Sic utrinque ea fiunt, quibus proximus in fide ac pietate magis confirmatur, & omnes fideles in domum Dei spiritualement ædificantur, cujus singuli sunt lapides vivi, uti dicitur *1 Pet. II. 5.* Notandum autem, hæc omnia dici cum respectu ad infirmos, qui reverentiâ divini præcepti, quo se hætenus obligatos, nondum autem per religionem Christianam solutos novērunt, ab esu ciborum quorundam abstinendum credunt: In illorum gratiam jubet Apostolus libertate suâ non uti, quando nimirum esu nostro illos contristamus. Alia est ratio illorum, qui nullâ præcepti divini, sed solius traditionis humanæ reverentiâ, ac proinde merâ superstitione, ciborum quorundam esum, & certo tantum tempore illicitum credunt: ideoque

non ipsi tantum ab eorum usu illis diebus abstinent, sed & alios eandem secum abstinentiam non observantes profanos ducunt. Nam superstitiones & praecepta humana, quibus Deus minimè colitur, eodem loco habenda non sunt cum iis, quæ semel à Deo vetita sunt; licet illud interdictum non amplius obliget: Quia fieri potest, ut homines interdicto illo priore praeoccupati non statim libertatem suam agnoscant: itaque eorum infirmitati occurrendum, donec plenius instruantur. Qui verò praecepta merè humana observant, Deum coli illis, quæ nusquam praecepit aut sibi grata testatus est, superstitione credunt. Si quis autem in illorum gratiam libertate suâ non utatur, ne eos alienos reddat à veritate Dei sincerâ amplectendâ, rectè facit, & Christianæ charitatis officium implet: Non verò videtur vi specialis praecepti Apostolici, quod nunc explicuimus, ad id obligatus.

Verf. 20. *Ne propter cibum destrue opus Dei.* Opus Dei hic est, fides & conversio hominis infirmi, & status salutis æternæ obtinendæ, quem per fidem ac conversionem suam consecutus est. Id ex totâ serie orationis Apostolicæ liquet. Quod enim antea vocavit *contristare*, & *perdere eum*, pro quo Christus mortuus est; id nunc hac phrasi æquipollente exprimit, *destruere opus Dei.* Vocatur autem fides & resipiscencia opus Dei, quia eam Deus virtute verbi sui ac spiritus in nobis operatur; ad eò quidem, ut ipsi fideles, quatenus credentes, opus & factura Dei dicantur: 1 Cor. III. 9. Ephes. II. 10. Destruit hoc opus Dei propter cibum, qui intempestivo esu cibi fratrem infirmum contristat, ab officio seducit, & causa est, ut salutis æternæ jacturam faciat. Gravitas peccati huius duplici respectu maximè augetur; quod fides fratris infirmi sit opus Dei, ad quod efficiendum Deus Filium suum in mortem tradidit, verbum salutis gratiosè revelavit, & inter homines prædicari fecit, ipsosque miraculis omni exceptione majoribus de illius divinitate persuasos reddidit: Ac proinde maximo nobis debet esse in pretio. Et deinde, quod res adeo digna à nobis destruat ob rem summè vilem, cibum nempe, cujus esus nihil facit ad pietatem, sed qui tantum carnem, vilissimam nostri partem, spectat.

Omnia quidem munda [sunt.] Id est, omnes cibi, qualescunque sint, sunt mundi; & discrimen, quod olim viguit inter cibos mundos & immundos, jam antiquatum est. Itaque nemo ullius cibi esu polluitur. *Sed malum* [est] *homini, qui cum offendiculo edit.* Hoc est, cum offendiculo fratris infirmi. Quando enim iustus offendiculi metus est, esus cibi in se

licitus redditur illicitus, & homo edendo peccat. Ratio est evidens: Quia à licito absque peccato abstinere possumus: non enim, ut ante dixit, in esu cibi consistit regnum Dei: Atqui ob rem, in quâ nullum est officium pietatis, proximi æternam salutem in periculum adducere, est manifesta violatio charitatis.

Verf. 21. *Bonum est non edere carnem, neque bibere vinum.* Hæc consentaneè iis, quæ immediatè præcedunt, dicuntur: Si enim malum sit homini, qui cum offendiculo edit: Ergo bonum est non edere carnem, aut vinum bibere, aut quicquam facere, quo frater offenditur: In tali enim casu abstinentia ab esu carnis officium est necessarium, & res bona, & minimè illicita. Cum autem antea solius carnis mentionem fecerit, nunc etiam illi addit *vinum*, & aliud quo frater offenditur: de quibus hætenus nullum exstat verbum. Ita ut officium hoc abstinentiæ extendi velit ad omnia, quibus frater infirmus offenditur: inter quæ speciatim enumerat potum vini, quem tamen Israëlitis Lege Moysis vetitum non legimus, nisi Sacerdotibus sacra Deo facturis: & Naziræis, quamdiu voto nazireatus obstricti erant. Fieri potuit ut exinde aliqui inter Judæos eam opinionem hauserint, abstinentiam à vino convenire hominibus sanctiorem doctrinam professis, quales sunt Christiani. Addit, & aliud quid, qualecunque hoc sit, *quo frater offenditur, aut scandalizatur, aut infirmus est.* Tribus utitur verbis, quæ ejusdem videntur esse significationis: Si tamen diversa significare velimus, possumus in illis diversos peccati gratias, quorum unus altero gravior est, hic observare: adeò ut *infirmari*, sit, in dubitationem adduci: *offendi*, in peccatum aliquod labi, ita tamen ut non penitus in malitiam ruas: *scandalizari*, a pietate ac fide prorsus desciscere. Unusquisque hic fruatur iudicio suo.

Verf. 22. *Tu fidem habes? Habe* [eam] *penes te ipsum coram Deo.* Quia doctrinæ Apostoli, quod nihil sit impurum in seipso, sed illi tantum, qui putat quid esse impurum, objici posset ab homine firmo in fide, quod ipse fidem habeat, ac proinde nihil ipsi impurum sit; illam objectionem praeoccupat, ac diluit: Quasi dicat: Si tu objicias te habere fidem, ac proinde nullum cibum tibi esse immundum: Habe eam penes te ipsum coram Deo. *Fides* hæc quam se habere dicunt, non est fides in Jesum Christum; à quâ denominamur Christiani, & quæ est conditio requisita ut justificemur & vitam æternam à Deo obtineamus: Quia illa communis est infirmis, unâ cum firmis. Infirmi enim fide etiam erant credentes in Jesum Christum,

stum, fratres firmorum, & in statu salutis obtinendæ: nam per offendiculum poterant inde deturbari. Atqui hæc fides, de quâ hic agitur, est quippiam, quo firmi in fide discriminantur ab infirmis; ergo quâ infirmi sunt destituti. Ergo aliud quid est, quam fides, quâ credimus Jesum esse Christum. Ut distinctius itaque explicemus, quæ sit hæc fides, observandum, fidei generatim sumtæ essentiam, & quasi formam, esse assensum firmum ac indubitatum; eamque opponi dubitationi, seu fluctuationi; quando assensus in neutram partem inclinat, aut si aliquatenus in alteram partem inclinet, non est plenè determinatus, sed conjunctus cum aliquâ hæsitatione, & metu, ne forte contrarium possit esse verum. Et hoc significatu fides sæpius opponitur dubitationi. Sic Dominus ait *Matth. XXI. 21. Si habueritis fidem, & non hæsitaveritis, &c.* Quod Marcus ita effert, *cap. XI. 23. & non hæsitaverit in corde suo, sed crediderit quod quicquid dixerit, fiet.* & *Rom. IV. 20. & alibi.* Ideoque vocatur *πληροφορία, Rom. IV. 21. Hebr. VI. 11. & definitur ὑπόστασις τῆ ἐλπιομένην, & ἐλεγχῶς βλεπομένην, Hebr. XI. 1.* Illa autem firma animi persuasio pro diversitate materiæ, cui adhibetur, etiam diversum quid significat, seu persuasionem de re diversâ & distinctâ, & ad materiam subjectam est restringenda. *Matt. XXI. 21.* ubi agitur de miraculo faciendo, significat firmam persuasionem de potentiâ divinâ: Et hanc fidem Dominus Jesus sæpe exegit ab illis, qui miraculum ab ipso petebant. *Rom. IV. 20.* certam persuasionem de potentiâ ac fidelitate Dei, quo id quod promisit potens est efficere, ac re ipsâ effecturus est. *Jacob. I. 6.* certam persuasionem de benignitate divinâ, quâ quod ad salutem necessarium est petentibus est daturus. Similiter & hic *fides* significat solidam persuasionem oppositam dubitationi illi, de quâ hic agitur; ut liquet ex *vers. seq.* Hæc autem non est dubitatio de totius religionis Christianæ divinitate, sed quâ quis dubitat, utrum licitum sit indifferenter quibusvis cibis vesci, etiam Lege Moysis ceremoniali vetitis; uti ex textu manifestè apparet: Ergo *fidem habere* hic est, de libertate quovis cibos vescendi penitus esse persuasum. Quæ persuasio *1 Cor. VIII. 7, 10, 11.* vocatur *scientia*. Sensus itaque Apostoli est: Si tu, qui firmus es in fide, dicas te habere persuasionem solidam, nullum cibum esse impurum; indeque concludas, te licitè absque peccato quovis cibo posse vesci; *Habe eam pœnes te ipsum coram Deo:* id est: acquiesce in illâ fide coram Deo: nam ut à lege illâ rituali liber sis, non necesse est, ut te liberum esse coram hominibus ostendas:

sufficit te coram Deo de libertate tuâ esse persuasum: Nam per fidem hanc nihil novi acquiris coram hominibus, sed coram Deo; ita ut licitè eo cibo possis vesci, licitè etiam & liberâ conscientia ab illius esu abstineas: ita ut, etiamsi per totam vitam ab esu illo abstineas, nihilominus coram Deo sis & agnoscaris liber, quam si libertatem tuam coram hominibus actu externo ostendisses. Hoc autem intelligendum eo solum casu, quando usu libertatis fratri infirmo scandalum præbatur; tum enim in illius gratiam usus libertatis est inhibendus, & sufficit conscientia libertatis coram Deo: extra autem illum casum homo Christianus neutiquam peccat usu suæ libertatis, sed intrepidè quovis cibo vesci potest absque peccato.

Beatus qui se non condemnat in eo quod probat. Id est, qui fidem hanc & persuasionem habet, neque factum suum damnat. Damnatur factum suum, qui contra conscientia suæ dictamen facit. Quod homo facit, vocat id quod homo probat; quia quod homo facit, id actu ipso se approbare declarat. Qui ergo se non condemnat ob id quod facit, beatus est. Inde liquet, conscientia persuasionem solidam de genuino legis divinæ sensu sufficere ut actio hominis non sit peccatum. Qui itaque edit, de libertate sua persuasus, non peccat: sed etiam, si, ut evitet infirmi fratris scandalum, actum, quem persuasus est sibi esse licitum, omittat, idem novit se licitè ab eo abstinere, & se perinde esse liberum, atque si libertatis suæ usu fruatur. Talis autem est beatus, quia persuasus est, sibi constare coram Deo libertatem suam, & si quando eâ extra casum scandali utatur, se eâ licitè & absque peccato uti; & fiduciam habet apud Deum ex conscientia bene sibi conscia testimonio.

Vers. 23. Qui vero dubitat, nempe de actu quem facit, an sit licitus. Vel, *qui discernit;* (*ἀγνοεῖν* enim etiam est discernere, uti vidimus) nempe inter cibum & cibum, aliumque mundum, alium verò immundum credit: quales erant qui hic vocantur *infirmi in fide*. Si edat: nimirum cibum de quo dubitat, aut quem immundum putat. *Condemnatus est:* nimirum à semet ipso, aut propria conscientia testimonio: vel etiam, peccati ac damnationis reatum coram Deo contraxit. *Quia non ex fide:* seu, non edit ex certâ persuasionem & indubitata scientiâ, quod cibi illius esus ipsi à Deo sit concessus.

Omne autem quod non [est] ex fide, peccatum est. Cum verba hæc filo haud interrupto connectantur cum præcedentibus, & ab iis dependeant, manifestum est *fidem* hic

hic non significare fidem, quā credimus Jesum esse Christum; neque Apostolum hic docere, quicquid non sit ex fide in Jesum Christum esse peccatum: quoniam & illi, qui dicuntur *facere non ex fide*, etiam habent fidem in Christum: Sed firmam animi persuasionem ac scientiam, quā quis scit, quod facit, non esse adversum legi divinæ; ac proinde quod *non est ex fide*, tale esse, quod sit vel dubitante, vel discernente & improbante conscientia. Quicquid autem alterutro horum modorum sit *est peccatum*. Quod enim improbante sit conscientia creditur adversari præcepto divino: ac proinde qui id facit mandatum divinum transgreditur; si non secundum literam, quoniam fieri potest ut errore quodam credat illicitum quod est licitum, saltem interpretativè: quia conscientia illi dictat hunc, quem amplectitur, esse genuinum legis divinæ sensum: & quia conscientia est intima ac proxima regula actionum nostrarum, quæ legem divinam, quatenus nobis cognita est, actionibus nostris applicat; manifestum est eum, qui contra conscientia testimonium facit, eo ipso facere contra legem divinam, quatenus sibi cognita est. Quo ipso omnem legis divi-

næ reverentiam abjecit. Qui verò dubitante conscientia quid facit, incertus est, utrum actio sua à Deo prohibita sit, an concessa: si autem nihilominus eam faciat, non eā quā oportet legis divinæ reverentia ducitur; quia se in manifestum legis divinæ transgrediendæ periculum conjicit: & si forte actio ejus legi sit consentanea, merus casus est, non certa ac prudens præelectio. Talis itaque inconsiderata actio bona esse nequit, quia licet omnia in eā non sint mala, tamen unica circumstantia actionis bonitatem, quæ perfecta esse debet, vitiat. Atque ita hic tacite commendat firmis in fide, quod infirmos, quamdiu illorum conscientia errore illo non est liberata, non oporteat contemnere, aut urgere, ut reluctantē conscientia cibos quosvis edant; sed quod fraternè ac amicè sint tolerandi: quoniam si reluctantē, aut etiam dubitante conscientia ederent, se peccati reos coram Deo facerent. Cum ergo eam conscientia rationem habeant, ut sollicitè abstineant ab eo, quod sit peccato facere non possunt, huic eorum pietati error hic condonandus est.

CAPUT XV.

1. **D**ebemus autem nos, qui [sumus] firmi, infirmitates infirmorum portare, & non nobis ipsis placere.

2. Unusquisque enim nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem.

3. Nam & Christus sibi ipsi non placuit, sed, sicut scriptum est, opprobria opprobrantium tibi cederunt in me.

4. Quæcunque enim antea scripta sunt, in nostram doctrinam antea scripta sunt, ut per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus.

5. Deus autem patientiæ & consolationis det vobis idem sapere erga vos invicem secundum Christum Jesum:

6. Ut unanimiter uno ore glorificetis Deum & Patrem Domini nostri Jesu Christi.

7. Propterea suscipite invicem, sicut & Christus suscepit nos in gloriam Dei.

8. Dico autem Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis pro veritate Dei, ut confirmet promissiones Patrum.

9. Gentes autem super misericordia honorent Deum: sicut scriptum est: Propterea confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo.

10. Et rursus dicit: Lætamini gentes cum populo ejus.

11. Et rursus: Laudate Dominum omnes gentes, & glorificate eum omnes populi.

12. Et rursus Esaias dicit: Erit radix Jessæ, & qui surgit ad imperandum gentibus, in ipso gentes sperabunt.

13. Deus verò spei impleat vos omni gaudio & pace in credendo, ut abundetis in spe & virtute Spiritus Sancti.

14. Persuasus autem sum, fratres mei, & ipse ego de vobis, quod & ipsi pleni estis bonitate, repleti omni cognitione, qui potestis & alii alios admonere.

15. Audacius verò scripsi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriam revocans vos, propter gratiam mihi datam à Deo,

16. ut sim minister Jesu Christi in gentibus, ministrans Evangelium Dei, ut oblatio gentium sit accepta, sanctificata in Spiritu Sancto.

17. Habeo igitur gloriationem in Christo Jesu in iis quæ ad Deum.

18. Non enim ausim dicere aliquid eorum, quæ non effecit Christus per me in obedientiam gentium verbo & facto,

19. in virtute signorum & prodigiorum, in virtute spiritus Dei, adeo ut ab Jerusalem in circuitu usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi.

20. Sic autem ambiens Evangelium prædicare, ubi non nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem:

21. Sed,

21. Sed, sicut scriptum est, quibus non est annuntiatum de eo, videbunt; & qui non audiverunt, intelligent.

22. Idcirco & impediabar sapius venire ad vos.

23. Nunc verò ulterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem verò habens veniendi ad vos à multis annis:

24. Cum in Hispaniam proficiscar veniam ad vos: spero enim quod transiens videbo vos, & à vobis deducat illuc, si vestri primum ex parte impletus fuero.

25. Nunc verò proficiscor Hierosolymam, ministrans sanctis.

26. Placuit enim Macedonia & Achaia communionem quandam facere pauperibus inter sanctos, qui sunt Hierosolyma.

27. Placuit enim, & debitores sunt eorum: si enim spiritualibus eorum participes sunt fa-

ctæ gentes, debent & in carnalibus ministrare illis.

28. Hoc igitur cum perfecero, & obsigna- vero ipsis fructum hunc, proficiscar per vos in Hispaniam.

29. Scio verò, quod, quando venio ad vos, in plenitudine benedictionis Evangelii Christi veniam.

30. Obsecro verò vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, & per charitatem spiritus, ut mecum certetis precibus pro me ad Deum:

31. Ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judæa, & ut ministerium meum erga Jerusalem acceptum fiat sanctis:

32. Ut in gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei, & unâ vobiscum solatium accipiam.

33. Deus verò pacis [sit] cum omnibus vobis. Amen.

P A R A P H R A S I S.

1. **D**Ebemus autem nos, qui firmi sumus, & de libertate nostrâ bene persuasi, nos accommodare infirmitatibus infirmorum, & in illorum gratiam nonnunquam ab usu illorum, quæ illi vetita credunt, abstinere, & non ita esse addicti cupiditatibus nostris, ut nihil faciamus nisi quod nobis gratum est.

2. Uniuscujusque enim officium est, ut in omni actione suâ respiciat commodum ac salutem proximi, ut in cognitione veritatis & praxi solidæ pietatis magis confirmetur.

3. Et ad id excitare nos debet exemplum Christi, qui sua commoda non spectavit, sed quod David olim de se ut typo Christi dixit, illud multò excellentius à Christo præstitum est, quod, dum mandato Patris obediens ingens illud redemptionis opus exsequitur, adeò sibi caram esse hominum salutem demonstravit, ut probra hominum, quibus Deus contumeliâ afficitur, toto ministerii sui tempore, & præsertim in morte, sustinuerit.

4. Quæ Davidis verba ad institutionem vestram huic negotio optimè accommodari possunt: Nam quæcunque in sacris libris ante scripta sunt, ea in nostram doctrinam scripta sunt, ut inde officium nostrum discamus, & per patientiam, quam abdicatione usus rei gratæ nobis imponimus, & consolationem, quam inde in animis nostris percipimus, spem salutis ac vitæ æternæ, nobis in Evangelio clarè promissæ, concipiamus, omnemque molestiam, quæcunque in voluntariâ rei gratæ abstinentiâ sentitur, præmii cælestis magnitudine & excellentiâ superemus.

5. Deus autem, qui patientiam commendat, eamque per consolationem quam largitur in nobis operatur, illustret mentes vestras, & dirigat animos vestros, ut idem omnes de libertate Christianâ secundum doctrinam Christi sentiat; &, si id obtineri non possit, ut non obstante dissensu invicem diligatis, & à contentionibus & mutuis condemnationibus abstinatis.

6. Ut animis concordibus, & mutuæ charitatis vinculis arctè unitis, & uno quasi ore gloriam tribuatis Deo Patri Domini nostri Jesu Christi.

7. Quapropter alii alios pro dilectis in Christo fratribus agnoscite, quemadmodum Christus nos, licet indignos, ad se suscepit, & tanquam spiritualia corporis sui mystici membra sibi univit; quo in opere sicut

gloria divina reluxit; ita etiam vestra charitas & concordia in gloriam Dei cedit.

8. Christus enim omnes sine discrimine suscepit: Primò quidem ac præcipuè missus fuit Judæis, ut ostendat Deum esse veracem & fidelem in servandis promissis patribus factis, quæ omnia adventu suo implevit:

9. Gentes autem ad eorundem beneficiorum participationem vocavit, ut illæ pro tantâ misericordiâ Deum honorent, nomenque ejus celebrent: Quemadmodum & olim per Prophetas scriptum est, gentes etiam Deum Israël honoraturas: Ut cum David dicit, Confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo.

10. Et rursus: Lætamini gentes cum populo ejus.

11. Et rursus: Laudate Dominum omnes gentes, & glorificate eum omnes populi. Cum autem lætitia & laus præsupponat beneficium, sequitur gentes, quia Deum laudare jubentur, etiam beneficiorum divinorum fore participes: Quod nunc illustrissimo modo per gentium vocationem & fidem impletum est.

12. Et expressius Esaias: Orietur rex ex radice Jessæ, qui surgit ad imperandum gentibus, ut in ipso gentes fiduciam collocent, & ipsius protectione tutæ sint.

13. Deus verò, qui vitæ æternæ spem promissis suis in vobis operatus est, impleat vos omni gaudio spirituali, & det vobis pacem, quâ unanimes in Christo eandem fidem salutarem profiteamini, & si quis remaneat dissensus, alii alios ut fratres in Christo toleretis, & charitate non fictâ complectamini; ut in spe vitæ æternæ magis confirmemini, & dona Spiritus Sancti in vobis abundant.

14. Persuassus autem sum, fratres mei, & ipse de vobis, quod sententiarum illa discrepantia animos vestros non alienaverit; sed quod nihilominus mutua inter vos vigeat benevolentia, quâ alii aliorum salutem promovere studetis: & quod repleti sitis cognitione omnium, quibus fidei ac pietatis Christianæ essentia constat, adeò ut possitis & alii alios admonere.

15. Audacius verò scripsi vobis, fratres, ut aliquâ ex parte vos moneam, non propriè ut tanquam ignaros doceam, sed tanquam quod non ignoratis in memoriam revocans, ne quicquam officio vestro non consentaneum committatis, ut nullam officii mei partem prætermittam, quod mihi per gratiam divinam concreditum est,

16. ut sim minister Jesu Christi inter gentes, ministrans Evangelium Dei, ut gentes ad fidem adducendo eas Deo offeram tanquam gratum sacrificium per Spiritum Sanctum à peccatorum sordibus purgatum.

17. Habeo igitur gloriationem in Christo Jesu in iis, quæ spectant Deum & fælicem prædicationis meæ successum:

18. Qui tantus & tam fælix fuit, ut dicere non ausim, quanta Christus per me effecerit, tam prædicatione meâ, quam miraculis, quibus gentes ad obedientiam fidei adduxi:

19. Adeò ut signa & prodigia ediderim per virtutem spiritus Dei, quæ accedente divinâ benedictione eam habuere efficaciam, ut ab Jerusalem in circuitu usque ad Illyricum omnes regiones repleverim Evangelio Christi.

20. Et ita quidem ambivi munere meo defungi, ut Christum annuntiarem ubi nondum à quoquam annuntiatus fuerat; & non ædificarem super alterius fundamentum, sed ipse primus ecclesiarum fundamenta jacerem:

21. Et sic mihi applicare possem, quod scriptum est; quibus Christus non est annuntiatus ibi doctrina ejus intellecta & agnita est.

22. Et

22. Et hæc fuit causa quod sæpius impeditus fui venire ad vos.

23. Nunc verò, cum nullus in his regionibus reliquus sit locus ubi Evangelium non est prædicatum, & jam à multis annis cupiditatem habui Romam ad vos veniendi,

24. quando in Hispaniam sum profecturus, Romam transibo, & in transitu vos videbo, & à vobis illuc deducar; ita tamen ut prius conspectu & alloquio ac benevolentia vestra, si non plenè, saltem ex parte, quantum temporis angustia permittet, fruam.

25. Nunc verò proficiscor Hierosolymam, ut sanctorum indigentia ministrem.

26. Placuit enim Ecclesiis in Macedoniâ & Achaiâ, pauperibus, qui sunt inter sanctos Hierosolymis, sublevandæ illorum egestati bonorum suorum partem quandam communem facere:

27. Quod licet spontanea sit liberalitas, tamen aliquo modo etiam est debitum, ad cuius solutionem gentes dici possunt esse obligatæ. Si enim gentes participes factæ sunt bonorum spiritualium, quæ Judæis erant peculiaris, æquum est ut & ipsæ de bonis suis, quæ tantum sustentationi carnis inserviunt, illis ministrent.

28. Hoc igitur cum perfecero, & hunc liberalitatis ipsarum fructum in manus illorum, quibus destinatus est, deposuero, per vestram civitatem proficiscar in Hispaniam.

29. Scio verò, quod, quando venio ad vos, donis spiritualibus, quæ Evangelio Christi continentur, vos sum repleturus, & fidem vestram confirmaturus, ut in spe salutis confirmati gaudio ineffabili repleamini.

30. Obsecro verò vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, & per spiritualem illam charitatem, quæ spiritus evangelici fructus est, & per quam omnes in Christum credentes tanquam unius corporis mystici membra arctissimo inter se vinculo connexi sunt, ut mecum certetis precibus pro me apud Deum:

31. Ut in itinere hoc meo liberer ab infidelibus Judæis, ne in eorum manus incidam, & ut eleemosyna, quæ meo ministerio ad ipsos defertur, benevolis animis recipiatur, atque ita ministerium meum Hierosolymitanis gratum sit:

32. Ut cum gaudio propter fælicem ministerii mei successum, volente Deo, ad vos veniam, & unâ vobiscum ex mutuo conspectu consolationem accipiam.

33. Deus verò pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

COMMENTARIUS.

Quia in fine præcedentis capituli dixit, quod in se licitum est, si fiat cum offendiculo fratris infirmi, esse illicitum: & si id fiat dubitante, aut etiam discernente & improbante conscientia, esse peccatum, atque exinde sequatur, infirmis in fide de libertate Christiana illicitum esse omne, de quorum licito usu non sunt persuasi: Inde rectè infert,

Vers. 1. *Debemus nos qui [sumus] firmi infirmitates infirmorum portare.* Infirmitas illorum est, quod nondum persuasi sint sibi libertatem datam à lege ceremoniali, ideoque quorundam ciborum esum sibi

adhuc impurum credant. *Portare infirmitates infirmorum* est aliquam in se suscipere molestiam, ut infirmo aliquod levamentum adferatur. Error infirmi, aut dubitatio, species quædam oneris est, quia per illum multa facit, aut à multis abstinere, ad quæ facienda, aut à quibus abstinendis, obligatus non est. Portamus onera infirmi, quando in gratiam illius abstinemus ab omnibus, quæ ille sibi illicita credit, licet nobis sint grata, atque ita usum libertatis nostræ circumscribimus, ne ullum ipsi scandalum præbeamus. Hoc quoniam fieri non potest sine aliquâ nostri molestia, nos quasi partem aliquam oneris

ris ipsius in nos recipimus, abstinendo ab iis, quæ ille illicita credit; & ipsum aliquâ oneris sui parte levamus; non tantum quia errorem illius leniter toleramus, nec propterea eum contemnimus; sed & quod nos illi accommodando facimus, ut ille jugum, quo se premi credit, libentius & minore cum molestiâ ferat: ac præcipue, quod admonitiones ac instructiones nostras, quibus eum ab errore suo revocare studemus, facilius admittet. Signum enim id amoris nostri erga se interpretabitur, si videat nos in gratiam ipsius abstinere ab iis, quorum usum nobis licitum credimus; cum, si contemptâ illius offensione nihilominus libertate nostrâ uti velimus, ille institutiones nostras non sit admissurus, tanquam ex charitate & studio erga suam salutem profectas: sed tanquam facti nostri, quod ille condemnat, defensiones. Unde facile orietur contentio, & major in errore confirmatio.

Et non nobis ipsis placere. Sibi ipsi placet, qui sui solum rationem habet, & ea facit, quæ sibi grata sunt. Sic in hoc Apostolici casu, firmi sibi placent, quando, etiam cum infirmorum scandalo, intempestivè cibis quibusvis vescuntur. Tales enim respiciunt tantum quod sibi gratum, non quod proximi ædificationi consentaneum est. Idque in illis tantò magis est culpan- dum; quia ipsi ab eo quod licitum credunt absque peccato abstinere possunt: infirmi autem iis quæ illicita credunt uti absque peccato non possunt.

Vers. 2. *Unusquisque enim nostrum proximo placeat in bonum ad ædificationem.* Officium hic præscribit vitio, quod prohibuit, oppositum: nempe ut *unusquisque proximo placeat*: ac proinde firmus in omni actione suâ respiciat commodum ac salutem proximi infirmi. Id autem facit, quando non tantum eum in errore suo fraternè tolerat; sed & illius causâ libertatis suæ usum circumscribit, & ne ullo modo saluti ipsius officiat, abstinet à sibi gratis, & minimè illicitis. Finem hujus complacentiæ addit, *in bonum*: idque distinctius describit; *ad ædificationem*; ut nimirum infirmi in cognitione veritatis & fide Christianâ confirmentur, & in pietate proficiant: saltem nulla ipsis occasio præbeatur peccandi, aut de abjiciendâ religione Christianâ deliberandi.

Vers. 3. *Nam & Christus sibi ipsi non placuit.* Non spectavit suum commodum; sed ut hominibus salutem procuraret omnes suscepit in se contumelias, misérias, quin & ultrò se tradidit in mortem maximè cruentam & ignominiosam, 2 Cor. VIII. 9. Matth. XX. 28. Phil. II. 6, 7, 8. Hujus vestigia ut premant, qui se discipulos ejus profitentur, ac morte ejus se à reatu

condemnationis redemptos grati agnoscunt, non æquum tantum, sed & necessarium est.

Sed sicut scriptum est. Manifesta hic est ellipsis, quæ hac aut simili ratione suppleri debet; sed fecit, vel ultrò in se suscepit, aut sustinuit, sicut scriptum est. Maluit hoc Apostolus exprimere verbis Davidis, quam suis, quia non tantum cum fidelibus ex ethnicis, sed & ex Judæis illi negotium fuit, apud quos Prophetarum verba maximè semper fuerunt autoritatis; atque ut ita sibi viam præpararet, de usu scriptorum Veteris Testamenti ipsos instruendi. Verba autem quæ allegat, *Opprobria opprobrantium tibi ceciderunt in me*, desumpta sunt ex Psal. LXIX. 10. quæ David de se tanquam typo Christi dicit: quare, sicut verba immediatè præcedentia, *zelus domus tuæ comedit me*, Christo applicantur Joan. II. 17. ita & hæc etiam Christo rectè accommodantur. David conqueritur de multitudine hostium suorum, seque immerentem ab illis affligi, quia Dei ac honoris divini erat studiosus: & quoniam inimici contra illum insurrexerunt tanquam Dei servum; & quia pro cultu Dei magnum ostendebat zelum, dicit *opprobria Deo opprobrantium in se cecidisse*; Sive, quia omnia opprobria, quæ jaciebantur contra Deum, etiam in ipsum ut Dei servum recidebant; vel ipse ea ita ad animum revocavit, non aliter ac si directè in se conjecta fuissent: Sive quia inimici, qui Deum contumeliâ afficiebant, etiam Davidem, quoniam servus Dei erat, iisdem contumeliis onerabant. Hæc autem sublimiore ac mystico sensu Domino Jesu Christo applicata, significant, Christum Patris mandato obedientem, dum ingens illud redemptionis generis humani negotium exsequitur, probra hominum, quibus Deus contumeliâ afficiebatur, sustinuisse; ac proinde, cum eum in finem in mundum venerit, eaque maximâ cum lenitate sustinuerit, non sibi placuisse, neque suum commodum spectasse; sed hominum salutem, quam tam caram sibi esse demonstravit, ut non tantum varias afflictiones, sed & convitia, opprobria & subsannationes, sicut toto ministerii sui tempore, ita & præcipue circa mortem, sustinuerit.

Vers. 4. *Quæcunque enim ante scripta sunt, in nostram doctrinam ante scripta sunt.* Quia citaverat testimonium è Psalmis Davidis, ostendit se id rectè ad eorum doctrinam ac institutionem adducere potuisse: Quia omnia, quæ ante scripta sunt, nimirum in libris, quos Scripturam Sacram, seu libros Veteris Testamenti, appellamus, in nostram doctrinam ante scripta sunt. Licet enim David hæc verba de se scripserit; tamen ex totius Psalmi argu-
mento

mento liquet, eum de se scribere, tanquam typo Christi; ac proinde quicquid ibi de seipso dicit, eorum omnium plenior ac magis propriam impletionem in Christo quærendam esse: quoniam David afflictiones, quas propter suum pro gloriâ divinâ zelum sustinuit, ejusmodi verbis ac phrasibus describit, quæ ipsi applicatæ non nisi improprie ac sensu figurato exponi possunt; sed secundum vim ac proprietatem literæ in Jesu Christo complementum habent; adeo ut, si historiam vitæ & passionum Christi menti suæ obversantem habuisset, non aliis, aut efficacioribus verbis eam descripturus fuisse videatur. Cum autem passim talia in Veteris Testamenti libris occurrunt, hinc ait, quæcunque antea in illis scripta sunt, ea in nostram doctrinam scripta esse, ut exinde officium nostrum discamus, & quæ institutioni nostræ inserviunt nobis applicemus.

Doctrinæ hujus finem addit: *Ut per patientiam & consolationem Scripturarum spem habeamus.* Patientia proprie conspicitur in tolerantia afflictionum: Et quia rerum gratarum carentia afflictionis quædam species haberi potest; hinc & spontanea à re sibi gratâ abstinencia, voluntaria quædam patientia est; quia homo rei sibi gratæ, quâ frui posset, usum non abdicat, nisi cum aliquo molestiæ sensu. Atque hoc sensu illa voluntaria firmorum in gratiam infirmorum abstinencia patientiæ quædam species vocari potest. Patientiæ adjungit *consolationem*: ea enim proprie afflictis convenit, quatenus per eam eriguntur & excitantur, ne animo deficient, aut in officii molesti præstatione languescant. Hoc enim intendit, ut per patientiam & consolationem Scripturarum *spem habeamus*; nimirum fælicis eventus ac vitæ æternæ, nobis à Deo clarè promissæ. Scriptura enim Veteris Testamenti multa nobis exempla suppeditat sanctorum, qui, postquam in gravissimis afflictionibus patientiam suam ac fiduciam in Deum, ac in pietate constantiam ostenderunt, promptum Dei auxilium experti sunt, & optatam juxta promissâ divinâ ex omnibus liberationem: Quæ cum etiam suâ generalitate, & sub rerum terrenarum typo & umbrâ comprehenderunt vitam æternam, ea autem nunc nobis clarè & explicitè promissâ est, vitæ æternæ spe nos consolari possumus; & illius præmii magnitudine atque excellentiâ illam, quam in infirmorum gratiam nobis imponimus, molestiam faciliè superare.

Vers. 5. *Deus autem patientiæ & consolationis det vobis idem sapere erga vos invicem secundum Christum Jesum.* Hortationi suæ ad mutuam pacem ac concordiam

subjungit votum. Quia dixerat nos per patientiam & consolationem Scripturarum spem habere, ideò à Deo ipsis vovens concordiam, eum vocat *Deum patientiæ & consolationis*. Quia autem patientia ardua admodum est ac difficilis, hac Dei descriptione hic maluit uti; & ne in officio hoc, etiamsi in ejus functione patientiâ opus sit, segnes sint, aut illud detrectent, vovet, ut Deus, qui non tantum patientiam commendat, sed & consolationem largitur, atque patientiæ in ipsis autor est, ipsis *det idem sapere erga invicem*. *Idem sapiunt*, inter quos nulla est sententiarum diversitas, sed qui in omnibus idem sentiunt. Et sic respicit intellectum, ut eadem omnium sint judicia. Et si speciatim applicentur argumento, quod hic Apostolus tractat, vovet ut omnes idem de libertate Christianâ sentiant. Sed & *idem sapere* dicuntur, qui in eundem scopum tendunt, & non obstante sententiarum diversitate concordibus studiis & conjunctis animis commune omnium bonum promovent. Atque ita potissimum respicit voluntatem. Si hæc verba restringamus ad speciale argumentum libertatis Christianæ, nihil vetat utroque sensu ea interpretari, tam de sententiarum quam studiorum consensu: Ea etenim sperari potuit, & etiam obtineri, præsertim quando paucos intra annos respublica Judaica & templum essent destructa, Deusque hoc suo tremendo in Judæos judicio ostendisset, se toti cultui rituali finem imposuisse. Si verò ea extendamus ad omnia, quæ in religione Christianâ cognoscuntur, non tantum absolute necessaria ad salutem, sed ad quævis, quæ à Theologis inquiruntur, etiam quandoque non magnæ ad pietatem & salutem utilitatis; tum votum hoc unanimem de omnibus consensum non comprehendit. Illud enim inter impossibilia meritò censendum est, ut omnes de omnibus per omnia idem sentiant: non enim in hominis potestate est sentire quod vult, neque sibi imperare potest homo, ut idem cum aliis sentiat; sed prout res intellectui ipsius repræsentantur, ita eas admittit, ac de illis judicat. Cum autem maxima sit ingeniorum diversitas, neque in omnibus eadem percipiendi vis, & investigandi sagacitas, fieri nequit, ut omnium idem sit judicium, præsertim de rebus, quæ non per nudam intelligentiam percipiuntur; sed ad quas percipientias industriâ & ingenii acumine opus est: Cum enim horum omnium maxima in hominibus reperiatur diversitas, & præterea accedant præjudicia & affectus, qui difficillimè exuuntur, fieri non potest, ut in unius ejusdemque objecti contemplatione omnes æqualiter penetrent: Unde sen-

sententiarum diversitatem existere necesse est. Quare cum credendum non sit Apostolum hic aliquid vovere impossibile, credibile non est, *idem sapere* hic Apostolo esse, idem de omnibus, etiam non præcisè ad salutem necessariis, sentire. Quare hoc de animorum concordia, & fraternâ unitate accipiendum est: Eam enim Apostolus vovet, ut officium Christianis necessarium, & quod per gratiam divinam in Ecclesiâ observari potest, licet non omnes in omnibus idem sentiant, modò consensus sit in necessariis ad salutem, quibus fidei Christianæ essentia continetur: quæ, quoniam ea pauca sunt, & perspicuè in Scripturâ revelata, etiam facile obtineri potest. Quod reliqua, non prorsus necessaria, attinet, licet consensus etiam in his magnum habeat ad animorum unitatem momentum; tamen & non obstante sententiarum diversitate unio & fraterna communio in Ecclesiâ observari potest. Hæc enim unio potissimum dependet à voluntate hominis, in cuius actiones homo imperium habet. Licet enim passiones multum in plerisque hominibus dominentur, & unusquisque suum iudicium etiam ab aliis probari gaudeat, & iudiciorum similitudo animos conciliare soleat; tamen consideratio diversitatis ingenii humani, & communis regulæ caritatis, quod non debeamus aliis facere, quod nobis ab aliis fieri nolumus; ac tandem reverentia præcepti divini, quod mutuam caritatem ac concordiam nobis præcipit, ita flectere potest nostras voluntates, ut non obstante diversitate sententiarum in intellectu, idem sit studium pacis ac unionis, & omnes unanimiter in eundem scopum omnia sua conferant. Quare dicere possumus, Apostolum hic vovere, ut omnes de libertate Christianâ idem sentiant, nec de usu cibi huius aut illius inter se dissentiant; maximè verò, ut propter illum dissensum se mutuò non contemnant, nec condemnent; sed ut fratres in Christo amplectantur, & mutuâ charitate conjuncti in fide Christi alii alios ædificent. Orat autem, ut hanc unionem ipsis *det Deus*, illustrando nimirum ipsorum mentes, removendo omnia obstacula, quæ iudicium mentis obnubilant, representando clarius ac distinctius sensum Scripturæ, ac rationes, quæ unionem suadent; atque ita voluntatem flectendo tum per verbum, tum per spiritum suum, ut omnes idem sapiant, eundemque sibi scopum habeant propositum.

Addit: *Secundum Christum*: id est, juxta doctrinam Christi. Quia enim Christus primus doctrinæ suæ præco, & maximam partem illius objectum est, hinc &

sæpe *Christus* doctrinam Christi significat, *Eph. IV. 20. Coloss. II. 8.* & alibi. Idem autem sapiunt juxta Christum; quando de libertate Christianâ idem sentiunt omnes, quod doctrinæ Christianæ conveniens est; & præcipuè, quando pacem ac mutuam charitatem colunt, neque contentionibus indulgent, sed alii alios ut fratres in Christo amplectuntur: id enim doctrina Christiana ubique inculcat. Vide inter alia *Joan. XIII. 34, 35. Rom. XII. 16. 1 Cor. I. 10. Ephes. IV. 3, 4, 5, 6. Phil. II. 2, 3.*

Verf. 6. Finis voti huius est: *Ut unanimiter uno ore glorificetis Deum & Patrem Domini nostri Jesu Christi.* Glorificatur Deus, quando attributa illius, quæ in eximio aliquo opere demonstravit, celebrantur; unde gloriosus coram hominibus apparet: & quantò præstantius est opus, tantò major in operis illius celebratione gloria Dei elucet. Quia itaque opus redemptionis per Jesum Christum omnium operum divinorum maximum & præstantissimum est, in quo divina ejus attributa eminentissimè elucet, illius celebratione Deus maximè glorificatur. Deum autem describit, *Patrem Domini nostri Jesu Christi*: Hæc in scriptis Novi Testamenti ordinaria est Dei descriptio; ut per eam semper nobis in memoriam revocetur excellentissimum ac præstantissimum salutis nostræ opus, quod per Filium suum Jesum Christum effectum dedit, & propter quod summa ipsi gloria debetur. Hanc autem Deo tribui vult *unanimiter & uno ore*. Fit ea *uno ore*, quando eadem verborum structurâ gloria Dei celebratur: Quod in Ecclesiâ facile fieri potest, in quâ uno voce sonorâ præeunte, reliqui submissiore voce verba ejus imitantur; aut omnes simul ex præscriptâ formulâ eadem verba pronunciant. Fit *unanimiter*, quando procul omni contentione ac dissensu animis concordibus, & mutuæ charitatis vinculo unitis, Dei gloria in cætu fidelium celebratur, non aliter ac si omnium fidelium esset cor unum & anima una.

Verf. 7. *Propterea suscipite invicem, sicut & Christus suscepit nos in gloriam Dei.* Quasi dicat: cum ita se res habeat in religione Christianâ, ut charitas sit præcipuum præceptum, & Deus concordibus animis glorificari debeat, ergo suscipite alii alios, & pro dilectis in Christo fratribus agnoscite, neque ob ejusmodi externa, quæ ad essentiam pietatis nihil conferunt, alter alterum damnet, nec contemnat. Ut tantò fortius eos ad hoc officium adhortetur, iterum illis exemplum Christi proponit imitandum. Christus nempe nos, indignos planè illius amo-

amore, & respectu summæ ipsius dignitatis, vilissimas ac maximè contemptas creaturas, ab amore suo exclusos noluit; verum nos ad se suscepit, sibi tanquam spiritualia corporis sui mystici membra univit, ut nos gloriæ divinæ participes faciat, & exinde gloria divina relucet: Ergo officium nostrum est, fratres nostros, licet iudicio nostro ignorantia quadam laborantes, attamen & respectu creationis & redemptionis æqualis nobiscum dignitatis, in communionem fraternam suscipere. Quos enim Christus suscepit, ut gloriæ divinæ consortes faciat, illis fraternam communionem denegare non possumus. Et si nos Christi discipulos profiteamur, ejus imitatores ut simus necesse est; ac proinde eundem, quem erga nos indignos ostendit amorem, erga fratres ejusdem nobiscum fidei consortes ostendere debemus. Possunt etiam verba, *in gloriam Dei*, significare, quod illa susceptio, quæ Christus nos suscepit, cedat in gloriam Dei: quatenus per eam summa Dei erga nos charitas ac misericordia celebratur. Et quod similiter susceptio fidelium, qua se mutuò suscipiunt, sit cessura in gloriam Dei; qui sicut ore nomen ejus profitentium & attributa ejus celebrantium, ita & maximè glorificatur virtutibus fidelium, quibus attributa ejus imitantur, & se Dei sanctissimi ac optimi ministros ostendunt; quod in gloriam Dei cedit: juxta *Matth. V. 16. 1 Pet. II. 12.*

Quia dixit, Christum nos suscepisse in gloriam Dei, id nunc distinctius explicat, tam de Judæis, quam gentibus; unde obligatio ad susceptionem ipsorum mutuam clarius elucescit. Ac primò quidem dicit de Judæis:

Verf. 8. *Dico autem Jesum Christum ministrum fuisse circumcisionis.* Per *circumcisionem* hic significantur circumcisi, id est, Judæi: uti supra *cap. III. 30.* Horum *minister* dicitur fuisse Christus, quatenus ob Judæos primò ac præcipuè missus fuit, iisque solis doctrinam suam prædicavit, *Matth. XV. 24.* & quamdiu hic in terris inter homines versatus fuit, discipulis suis Evangelium gentibus prædicare non permisit, *Matth. X. 5, 6.* Addit rationem, cur illis salutem ministraverit: *Pro veritate Dei:* ut ostendat, Deum esse veracem, & constantem in servandis promissis. *Ad confirmandum promissiones patrum.* Quibus nempe Deus patribus & primis Judæorum progenitoribus, Abrahamo illiusque posteris, promisit Messiam, in quo præcipua illorum esset futura salus; promissaque illa per prophetas sæpius renovavit. Mittendo itaque Christum omnia illa promissa confirmavit, id est, implevit; pro-

missa enim quando implentur confirmantur: atque ita se Deus veracem ostendit. Vide *Luc. I. 55. & 72.* Atque hæc non exigua est Judæorum præ gentibus prærogativa, quod Christus ipsis sit promissus: Inde enim liquet, ipsum Judæis primò ac præcipuè destinatum esse in regem & redemptorem; & gentibus non nisi quatenus Judæis sunt aggregati, atque unà cum ipsis in unum populum, aut potius cum Ecclesiâ ex Judæis collectâ in unam Ecclesiam coaluerunt. Quæ cum ita sint, gentes obligatæ sunt Judæis credentibus, & adhuc in fide infirmis, & nondum de libertate à Lege Mosis ceremoniali persuasis, nullum intempestivo quorumvis ciborum esu dare scandalum; sed libertatis suæ usum in illorum gratiam circumscribere.

Sed nec Judæis credentibus convenit gentes, legem ceremonialem non observantes, condemnare: Licet enim ipsis perinde ac Judæis Christus non sit promissus, tamen ipsis destinatus est in Servatorem, & prædictum, eas ad beneficiorum ipsius participationem vocandas: Id eò addit,

Verf. 9. *Gentes autem super misericordiâ honorare Deum:* id est, Christum fuisse ministrum, ut etiam gentes ad fidem in se, & per fidem ad beneficiorum suorum participationem vocaret; atque ita illæ ad fidem conversæ & salutarium beneficiorum participes, pro tantâ misericordiâ Deum honorarent, nomenque ejus celebrarent. Si enim collationem instituamus misericordiæ Judæis ac gentibus factæ, apparebit, eam, quæ gentibus facta est, majorem esse, & magis conspicuam & illustrem præ eâ, quæ facta est Judæis. Promissis enim suis se Deus aliquatenus Judæis ad ea præstanda obligatum esse voluit: sed quæ gentibus obtigit misericordia, fuit gratuita prorsus & indebita: utpote facta ex nullâ promissi obligatione, & hominibus fædere divino, perinde ac Judæi, non comprehensis. Cum ergo tantam gentibus misericordiam exhibuit, etiam Judæorum credentium est eos, licet legem ritualement non observantes, suscipere.

Quia autem Judæis difficulter persuaderi potuit, gentes æquè beneficiorum Christi atque ipsos fore participes, imò etiam Judæis jam in Christum credentibus id in initio difficulter persuaderi potuit: hinc Apostolus jam olim illius gratiæ vestigia in Scripturis, quin & vaticinia apud Prophetas exstare ostendit. Primò profert tria testimonia, quæ in Psalmis, & unum eorum etiam in Deuteronomio exstat; quibus, licet non directè sub typo prædici gentium ad Messiam aggregationem affirmare velimus; illud saltem constat, iis

indicari, gentes etiam Deum Israëlitis honoraturas: quod cum olim sub Davide impletum fuit, & nunc multò illustrius per gentium ad Christum vocationem & conversionem complementum habeat; ea verba, quibus David hoc beneficium gentibus factum, vel futurum, describit, optimè & sensu augustiore possunt applicari statui gentium, nunc ad fidem Christi conversarum: præsertim cum nihil vetet, Davidem, qui in plurimis egregium Christi typum repræsentavit, hic etiam tanquam Christi typum loqui.

Verf. 10, 11. Primus ergo locus exstat *Psal. XVIII. 50. Propterea confitebor tibi in gentibus, & nomini tuo cantabo.* Quia se Deum confessurum dicit in gentibus, eum etiam gentibus erat prædicaturus, ut & illæ Deum confiteantur; & unà cum ipso Deo cantent: ergo & ad beneficiorum divinorum ac gratiæ participationem sunt vocandæ: nam si beneficia divina ad se nullo modo pertinere existimassent, nulla Deo psallendi occasio aut causa ipsis fuisset. Secundum legitur *Deut. XXXII. 43. & Psal. LXVII. 5. Latamini gentes cum populo ejus.* In Deuteron. hæc paulò aliter leguntur: *celebrate ô gentes populum ejus.* Verum Apostolus, ut alias sæpe, secutus est versionem Græcam: Et ita locus hic expressior est priore: Cur enim gentes cum populo Dei lætarentur, nisi ejusdem cum illo felicitatis participes essent? Tertius exstat *Psal. CXVII. 1. Laudate Dominum omnes gentes, & glorificate eum omnes populi.* Ergo beneficium à Deo acceperunt, quo ad laudem divinam excitari debent.

Verf. 12. His tribus subjungit quartum locum ex *Esa. XI. 10.* qui expressius continet vaticinium de Christo. *Et rursus Esaias dicit: Erit radix Jesse, & qui surgit ad imperandum gentibus, in ipso gentes sperabunt.* Licet enim hoc Esaiæ vaticinium sensu primo ac literaliter dici possit respicere Ezechiam; tamen certum est, id sensu mystico designare Christum. Ad Ezechiam enim relatum verba, quibus conceptum est, sensu adeo diluto & exili sunt explicanda, ut nihil commune habeant cum illâ eximiâ emphasi, quæ in illis conspicua est, & verba extra usitatam suam significationem violenter sint torquenda, ut Ezechiae applicentur: imò quædam vix Ezechiae applicari possunt. Quod indicium est manifestum, sublimiorem illis contineri sensum, cujus prior typus tantum fuit, quique secundum genuinam verborum significationem in Christo complementum suum habet. Ezechias enim non rectè vocatur *surculus è trunco Davidis*, *vers. 1.* Licet enim splendor familiæ Davidicæ multum jam esset imminutus; ta-

men penes illam adhuc erat sceptrum regium, & imperium in tribum Judam; itaque non nudus truncus supererat, sed adhuc ramis virentibus ornatus. Neque unquam Ezechias terram percussit virgâ oris sui, uti dicitur *vers. 4.* Neque sub Ezechia conspecta fuit alta illa pax, *vers. 6, 7, 8, 9.* Licet enim regnum Judæ pacatius fuerit, magisque floruerit sub Ezechia, quam sub aliquot regibus ipsum antecedentibus: tamen non longæ fuit durationis illa felicitas: decimo enim quarto regni illius anno Sennacherib rex Assyriæ regnum Judæ admodum afflixit, *2 Reg. XVIII. 13, 14, 17.* Et Ezechia mortuo filius Manasse, illius in regno successor, ob suam idololatriam, aliaque enormia crimina traditus est in manus Assyriorum, qui eum vinculis onustum Babylonem abduxerunt: *2 Chronic. XXXIII. 11.* Majus ergo quid eximio illo vaticinio Deus comprehensum voluit, quam pacem adeò imperfectam, & tam exiguæ durationis. Idem dicendum de verbis hic ab Apostolo allegatis: sublimiora enim illa sunt, quam ut Ezechiae applicari possint: nunquam enim ille gentibus imperavit, nec in illum gentes sperarunt. Quare sensu literaliter omisso, nos mysticum, quo Dominus noster Jesus Christus clarè designatur, trademus. Verba ab Apostolo citata sunt ex versione *LXX.* inter quam, & textum Hebræum exigua quædam est differentia: quod enim in Hebræo est, *in vexillum*, illa habet *imperare*: Sensus est idem.

Erit radix Jesse: vers. 1. Eum vocavit *surculum è radice Jesse*: quia nempe erat oriturus è prosapiâ Jesse, patris Davidis, ex cujus semine promissus fuit Christus. *Et qui surgit ad imperandum gentibus, in ipso gentes sperabunt.* Locutione hac indicatur, gentes omnia bona à Messia expectaturas. Qui enim erigitur in vexillum, aut surgit ad imperandum, illum Deus majestate ac potentiâ instruit, ut omnes in eum fiduciam collocent, eumque quærant, ut illius protectione tuti sint. Quoniam itaque Christus hic dicitur à Deo constitutus dominator, ut gentes in ipso sperent, etiam gentibus est destinatus Salvator. Atque id evidens est argumentum, quo Judæos moveri oportet, ne gentes condemnent.

Verf. 13. Tandem totam hanc dissertationem claudit voto. *Deus verò spei impleat vos omni gaudio & pace in credendo.* Vocatur *Deus spei*, non tantum quia in ipsum speramus; sed & quia ipse vitæ æternæ spem eximiis suis promissis, & nonnunquam dono spiritus sui, in nobis operatur. *Impleat vos omni gaudio: gaudio nimirum spirituali, ex consideratione sta-*

tus sui felicitis, quod ex spe vitæ æternæ, & continuo profectu in illis, quæ spem hanc ingenerant, manare solet. Quia autem vovet, ut Deus illos impleat, & quidem omni gaudio, ipsis lætitiâ quâmcunque spiritualem, & ex qualicunque bono spirituali perceptam, & undiquaque perfectam ac plenam precatur.

Et pace in credendo. Duplex horum potest esse sensus. Primò: ut *pax* significet internam animi pacem, seu pacem conscientie, quâ homo de favore divino securus, plenè in Deo acquiescit. Et quia hic status obtinetur per veram ac vivam in Christum fidem, ut illud *in credere*, seu *in credendo*, significet, per fidem. Secundò: Ut *pax* significet fraternam ac intimam animorum concordiam. Et hoc sensu vovet ipsis, ut, depositis contentionebus ac diffidiis, quibus inter se collidebantur, & alii alios damnabant & contemnebant, unanimes sint in Christo, & eandem fidem salutarem concordibus studiis profitentes, in aliis, quibus diffidebant, se mutuò ut fratres in Christo tolerant, & sincerâ charitate complectantur.

Ut abundetis in spe & virtute Spiritus Sancti. Id est, ut plenam & amplam habeatis spem vitæ æternæ: Ea enim in afflictionibus & cruce, quam pro nomine Christi sustinebant, ingens esset futura solatium; & in officio pietatis calcar ac stimulus, quo ad continuos in eo progressus efficaciter excitantur: & quâ languescere, etiam officium languescit. Addit medium, quod ipsis à Deo vovet, quo hæc spes in ipsis abundantior fiat, *in virtute Spiritus Sancti*: Qui & spei & omnium virtutum Christianarum autor est. Unde & illæ *Gal. V. 22. fructus spiritus* vocantur. Cum autem Apostolus hoc voto concludat totam hanc, quam hætenus prolixè tractavit, materiam, possunt hæc verba, *in virtute Spiritus Sancti*, applicari non tantum immediatè præcedentibus, ut Deus abundantiam spei in illis operetur virtute Spiritus Sancti; sed & ad totum votum, ut nimirum per Spiritum Sanctum in ipsis operetur omne gaudium, pacem conscientie, & unitatem fidei ac pacem & concordiam animorum.

Vers. 14. Hic Apostolus finiturus epistolam, ut admonitio ipsius minus molesta sit, & facilius recipiatur, benevolum suum erga Romanos animum declarat, testaturque, se quævis bona de ipsis sentire. *Persuasus sum, fratres mei, & ipse ego de vobis*, nempe ex relationibus eorum, qui Româ venientes, fidem & pietatem eorum ipsi indicaverant; quam, accedente iudicio charitatis, & eos magis ad officium excitandi studio, verbis ad institutum suum accommodatis deprædicat, om-

nibus in universum, seu toti Ecclesiæ generatim tribuens, quod plurimis, aut saltem maximè eximiis, peculiare fuit. Licet itaque ipsos videri posset ob dissensiones ac contentiones reprehendisse; nihilominus benevolentiam suam erga ipsos testatur, & se multa in ipsis bona agnoscere declarat.

Quod & ipsi pleni estis bonitate. Bonitas, vel generatim significare potest eam probitatem, quæ integrum Christiani hominis officium complectitur, tam pietatem in Deum, & directionem nostri ipsorum, quam charitatem erga proximum: Vel speciatim illam virtutem, quæ tota proximi salutem promovendæ intenta est; quâ non tantum bene illi volumus, sed & bonum, quod ipsi optamus, etiam reipsâ procurare studemus; eaque reponitur inter fructus spiritus, *Gal. V. 22*. Et hoc potissimum sensu eam Apostolus tribuit Romanis, & opponit condemnationibus ac contentibus mutuis, ob quos cap. præced. ipsos reprehenderat: Quasi dicat: Licet indicaverim ob cibi esum, aut ab illius esu abstinentiam, neminem esse condemnandum, aut contemnendum; tamen de vobis persuasus sum, mutuam inter vos esse benevolentiam, quâ alii aliorum salutem promovere conamini; neque contentione, quæ inter vos est, causam esse quandam animi malitiam, sed potius quandam infirmitatem, & discrepantiam circa unicum illum de libertate à lege ceremoniali articulum.

Repleti omni cognitione: eorum nimirum in quibus pietatis Christianæ essentia consistit: Adeò ut, si hoc etiam infirmis in fide applicetur, dicendum sit, eos, non obstante hac infirmitate, plenam habuisse cognitionem omnium sibi scitu creditu & factu ad salutem necessariorum. Si verò toti Ecclesiæ tribuit, quod maximè in illâ eximiis convenit; tum id potest etiam extendi ad alia, quæ non præcisè necessaria sunt, sed & utilia, tum ut in necessariorum fide, tum & in omnium officiorum exercitio magis excitentur. Unde porrò deducit: *Qui possitis & alii alios admonere.* Hoc enim officium optimè è duabus, quæ ipsis attribuit, virtutibus fluit. Nam benevolentia & cognitio in eo, qui alium officii sui admoniturus est, requiruntur: Benevolentia, ut qui monetur, monitionem, alias molestam & ingratam, animo placido recipiat, utpote ex animo salutis suæ studioso profectam. Cognitio: quia eorum, quæ ad emendationem alterius necessaria sunt, ignarus, aut multa necessariò dicenda omittet, aut quæ ad rem non faciunt inutiliter proferet. Atque ita omnis admonitionis fructus perit.

Verf. 15. *Audacius verò scripsi vobis, fratres, ex parte, &c.* Quasi dicat: Licet credam, vos plenos bonitate & scientiâ, tamen liberius & confidentius vobis scripsi, ut ex parte, id est, aliquatenus vos monerem; non propriè ut vos doceam tanquam ignaros; sed *tanquam in memoriam revocans vos*: Quod est amici benigni officium, quod præstari solet iis, qui quidem ignari non sunt, quid facere ipsos oporteat; sed vel aliis occupationibus, vel animi quâdam perturbatione & affectu vehementiore abripiuntur, ut officii sui memores non sint, & quicquam officio non consentaneum committant. Quod sicut ab animo benevolo profectum est, ita & eâdem benevolentia recipi æquum est. *Propter gratiam mihi datam à Deo.* Propter munus Apostolatus, quod mihi per gratiam divinam concreditum est: uti ait cap. I. 5. Illud enim hoc ab ipso officium requirebat, uti sequentia docent, in quibus hujus sibi à Deo demandati muneris finem describit.

Verf. 16. *Ut sim minister Jesu Christi in gentibus.* *Λειτουργός*, uti in cap. XIII. 6. ostendimus, significat publicum ministrum. Aliquoties significat sacerdotem: & quia Apostolus hic ministerii sui functionem describens, metaphoricâ utitur loquendi ratione à functionibus sacerdotalibus desumptâ, etiam ad hanc significationem allusionem fieri dicere possumus: quod nempe Apostolus à Christo sit constitutus minister, qui Evangelium prædicet inter gentes, ut, gentes adducendo ad fidem, eas quasi gratum sacrificium Deo offerat, atque ita hujus effectus respectu etiam aliquo sensu sacerdos dici possit: & ideò usus sit voce hac generali, quæ ad quævis ministeria designanda extendi potest. Hic autem allusionem esse factam ad functionem sacerdotalem docent sequentia. *Ministrans Evangelium Dei.* In Græco verbum est, quod propriè significat, *sacris operari*: quod etiam latam habet significationem, sed potissimum de operatione sacerdotum in sacrificiorum oblationibus accipitur. Non quod Evangelii prædicatio sit oblatio sacerdotalis: sed quia illius prædicatione is existit effectus, qui aliquam cum oblatione sacerdotali analogiam habet: *Ut oblatio gentium sit accepta.* Ut oblatio Deo esset accepta requirebatur, ut victima esset munda, neque ullo laboraret vitio, quod secundum legem eam immundam reddebatur: Sic etiam Apostolus gentes ad fidem convertendo, eas præparavit, ut per fidem emundatæ à peccatorum sordibus, quibus hætenus coram Deo impuræ fuerant, essent Deo oblatio accepta, & consecratæ ad illius cultum. *Sanctificata per Spiritum Sanctum*; qui nimirum per Evan-

gelium, quod est ministerium spiritus, eas sanctificavit, ac segregavit è communi hominum pereuntium turbâ, ut Deo servientes illi grati & accepti forent. Atque ita ait, se per ministerium suum, quod ipsi à Christo concreditum fuit inter gentes, eas Deo in oblationem adduxisse: utque ea Deo accepta sit, se confidentius eis scripsisse, ut nullam officii sibi demandati partem omitteret, quod ad eas Deo plenè sanctificandas requiri posset.

Verf. 17, 18, 19. *Habeo igitur gloriationem in Christo Jesu in iis quæ ad Deum.* Quia nempe Christus ad hoc ministerium ipsum constituerat, ipseque in eo obeundo se fidelem ostenderat, materiam habuit gloriationis per Christum Jesum, qui nempe hæc ministerio ipsius effecit, *in iis quæ Deum spectant*; ea autem sunt, res spirituales; successus nimirum fælix prædicationis ipsius, per quam multæ gentes ad fidem Christianam conversæ sunt: Qui adeò fælix fuit, ut non ausit dicere, quid non Christus per ipsum effecerit, id est, quanta, quam multa & admiranda, ad gentes convertendum: *Verbo & facto.* Verbis, inquit, meis benedixit, dando mihi sapientiam, & *παρηγορίαν* in loquendo: & operibus quibuscumque miraculosis prædicationem meam confirmando: adeo ut signa ac prodigia ediderim per virtutem spiritus Dei, quæ illius fuere efficaciar, *ut ab Jerusalem in circuitu usque ad Illyricum repleverim Evangelium Christi.* Dupliciter hoc accipi potest: Vel, quod omnia illa loca Evangelio repleverit: Vel, quod in illis locis Evangelium repleverit, id est, omnes officii partes, quæ ad Evangelium propagandum faciunt, non tantum illius annuntiationem, sed & confirmationem per miracula, impleverit, atque ita quicquid ad fidem gentibus illis persuadendam requirebatur maximâ fidelitate & zelo præstiterit. Cum ex verf. 25. constet, hanc epistolam esse scriptam, quando Apostolus Corintho esset Hierosolymam profecturus, ut collectas Corinthiorum fidelibus Hierosolymitanis deferret, apparet, Apostolum jam ante illud tempus ad Illyricum usque Evangelium prædicasse. In Macedoniam enim penetraverat, antequam venit Corinthum: Macedonia autem terminatur *Dalmatiâ*, quæ pars est Illyrici.

Verf. 20, 21. Studium autem suum in eo maximè eluxisse declarat, quod in ipso fuerit quasi ambitio quædam Evangelium annunciandi illis in locis, *ubi Christus non est nominatus*: Cum videri posset minore cum molestiâ & majore cum fructu Evangelium prædicaturus illis, quorum animi aliorum prædicatione jam ad Evan-

Evangelium recipiendum præparati fuerunt. Verum alia mens Apostolo fuit, ne super alienum fundamentum ædificaret. Qui primus Evangelium, antea illo in loco inauditum, annuntiat, & homines convertendo Ecclesiam illic colligit, illius fundamentum jacere dicitur. Qui Ecclesiam illam magis in fide confirmat, pluresque convertendo numerosiore reddit, super alterius fundamentum ædificat. Maluit Apostolus primum Ecclesiarum fundamentum jacere, non super alterius fundamentum ædificare. Quod explicat verbis, quæ exstant *Esa. LII. 15. Sicut scriptum est, quibus non est annuntiaturum de eo, videbunt; & qui non audierunt, intelligent.* Quæ verba licet mystico sensu vaticinium contineant de Messia gentibus revelando, quod factum est per prædicationem Apostolorum, & præcipue quidem ipsius, qui gentium Apostolus fuit; hic tamen ab Apostolo non allegantur, tanquam de se vaticinantia; sed sibi ea per accommodationem applicat, utpote qui Evangelium, ubi Christus non est nominatus, annuntiando, id fecerit, quod de Christo prædictum fuerat, id est, ubi antea non erat auditus, ibi doctrina ejus intellecta, & gratia agnita sit.

Verf. 22, 23, 24. *Idcirco & impediabar sæpius venire ad vos. &c.*

Causam reddit cur hætenus Romam non venerit: quia, cum cupidus esset Evangelium prædicare ubi Christus non nominatus erat, ex unâ regione in aliam proficiscendo, ibique Christum prædicando, sæpius impeditus fuit, quò minus Romam veniret. Nunc autem, cum totam illam regionem implevisset Evangelio Christi, & nullus illic esset reliquus locus, ubi Evangelium non esset prædicatum, quia jam à multis annis cupiditatem habuit Romam veniendi, in Hispaniam profecturus Romam erat transiturus; atque in transitu fideles Romanos visurus. Multas quidem profectiones Paulus in animo habuit; sed omnes perficere non potuit, alio eum vocante Dei spiritu, aut prædicandi Evangelii novis subinde ubi erat enascentibus occasionibus impeditus. An hoc iter in Hispaniam perfecit, certò affirmari nequit. Ex historiâ Actorum Apostolicorum liquet, ante suum adventum in urbem Romam id neutiquam fuisse perfectum. Sunt, qui credunt, Paulum post primam causæ dictionem apud Neronem, libertatem obtinuisse Romam discedendi, & varias obiisse regiones, etiam penetrasse in Hispaniam: Verum nihil certi de eo affirmari potest. Propositum id sibi fuisse hic testatur, speravitque se Romam transiturum, ut in transitu Romanos videret, & ab ipsis illuc deduceretur: *Si vestri,*

inquit, *primum ex parte impletus fuero. Implemur* iis, quorum præsentiam desideramus, quando illorum conspectu & alloquio fruimur, & quævis sinceri amoris indicia mutuò testamur: & quò diutius illis fruimur, eò magis implemur. Quia autem non venturus erat Romam ut ibi aliquamdiu subsisteret, sed tantum eam transiturus ut iter in Hispaniam continuaret, dicit se *ex parte* illis esse implendum, quoniam hoc obiter tantum fieri potuit; quod explendo plenè ipsius desiderio non esset futurum satis.

Verf. 25, 26, 27. Quò minus autem nunc non veniat Romam, causam reddit, quia proficisceretur Hierosolymam: quæ fuit ultima ejus profectio in illam civitatem, tum enim, ut ex *Actis* liquet, in carcerem fuit conjectus, & quia provocaverat ad Cæsarem, Romam abductus. Causa profectionis Hierosolymitanæ fuit, ut ministraret sanctis. Utitur voce *διακονεῖν*, quod propriè designat ministerium eorum, quibus cura pauperum, & distributio pecuniæ in alimentum pauperum ab Ecclesiâ collatæ commissa est, qui peculiari nomine Diaconi appellantur. Quia profecturus erat Hierosolymam, ut pecuniam in subsidium pauperum Judæorum collectam Hierosolymam deferret, dicit se *διακονεῖν* sanctis. Placuit enim Macedonia & Achaia, id est, Ecclesiis quæ sunt in Macedoniâ & Achaia, communionem quandam facere, id est, partem aliquam bonorum suorum communem facere, hoc est, elargiri pauperibus, qui sunt inter sanctos Hierosolymæ. Et licet hæc esset spontanea & gratuita liberalitas, ostendit tamen eam aliquo modo esse debitum, ad cujus solutionem gentes dici possent esse obligatæ. Si enim spiritualibus eorum participes factæ sunt gentes, debent & in carnalibus ministrare illis. Ratio evidens est: Qui enim majus beneficium accepit, ad minus retribuendum obligatus est. Gentes autem participes factæ sunt bonorum spiritualium, quæ Judæis erant peculiaria. Promissus enim Christus propriè fuit Judæis; salus per Christum procuranda primò & præcipue destinata fuit Judæis: illa autem communis facta est gentibus, & quidem ministerio hominum Judæorum; adeò ut gentes in communionem venerint omnium bonorum spiritualium per cognitionem Jesu Christi: ita ut status ille salutaris, quo nunc gentes fruebantur, quod essent credentes in Christum, fruerentur remissione peccatorum & pace cum Deo, & hæredes essent vitæ æternæ, è Judæis ad ipsos pervenerit: Unde & Dominus salutem ait esse ex Judæis, *Joan. IV. 22. vide & Rom. III. 2. & IX. 4.* Hoc Apostolus indicatum voluit cap. XI. quando gentes comparat oleastro

oleastro qui insitus est oleæ, atque ita particeps factus piguedinis oleæ naturalis. Itaque gentes debent Judæis ministrare in carnalibus, communicando illis ea bona, quibus caro sustentatur, & quæ Deus illis plura ac majora concessit, quam Judæis. Hoc autem non ita accipiendum, quasi Apostolus hoc addiderit, ut aliquatenus imminuat gentium liberalitatem, quasi non fuerit gratuita liberalitas, sed tantum solutio debiti. Nihil minus. Sed potius videtur eam rationem addidisse, ut Romanos ad similem liberalitatem excitet: ut considerantes, se æquè ac Ecclesias Macedoniae & Achaiae esse participes factas bonorum spiritualium Judæis præcipuè destinatarum, etiam ad exemplum illud liberalitatis imitandum excitarentur, & de suis divitiis corporalibus aliquid conferrent in usum pauperum Judæorum.

Verf. 28. *Hoc igitur cum perfecero, & ipsis obsignavero fructum hunc.* Hic fructus est Macedonum & Achæorum beneficentia, quæ, sicut alia bona opera, est fructus fidei eorum. *Obsignatio* hujus fructus est fidelis illius traditio & depositio in manibus eorum, quibus destinatus est. Res enim fideliter asservandæ sigillo obsignari solent, ut postea eo inspecto eas rectè asservatas, nec ullam circa eas fraudem esse commissam constare possit. Itaque quando Apostolus pecunias sibi commissas in pauperum Hierosolymitanorum subsidium detulit Hierosolymam, & curæ pauperum præpositis fideliter tradidit, liberalitatem hanc, qui est fructus fidei, obsignavit. *Postquam hoc perfecero, proficiscar per vos, id est, vestram civitatem, in Hispaniam.*

Verf. 29. *Scio verò quod, quando venio ad vos, in plenitudine benedictionis Evangelii Christi veniam.* Per benedictionem Evangelii Christi intelligit dona illa spiritualia, quæ per Evangelium hominibus conferuntur, notitiam Dei & Christi, & bonorum, quæ Christus hominibus allaturus in mundum venit: tum & medium, cujus inventu hæc bona obtineri possunt; quin & ipsa illa bona spiritualia, quatenus in hac vitâ fidelibus conferuntur, remissionem nimirum peccatorum, spem vitæ æternæ, & obsignationem per Spiritum Sanctum. *Plenitudo* verò illarum benedictionum est maxima earum abundantia. Hanc autem bonorum horum abundantiam secum allaturus esset. Quia Apostolicâ suâ institutione ipsos in cognitione Christi plenè esset instructurus, fidem eorum confirmationem redditurus, atque ita spem salutis in ipsis corroboraturus, quæ ipsos gaudio ineffabili esset repletura. Hoc addidisse videtur, ut tantò majus adventus sui in ipsis desiderium excitet, unde tam exoptatus in ipsos esset redundaturus fructus.

Verf. 30. Quia verò, antequam per ipsos in Hispaniam esset profecturus, liberalitatem Macedonum & Achæorum deferre debuit Hierosolymam, sciens, quantâ apud Judæos gravaretur invidia, & quanto contra se flagrarent odio, commendat se illorum precibus, & quidem seriò admodum: *Obsecro vos, fratres, per Dominum nostrum Jesum Christum, id est, propter Jesum Christum, qui vos omnibus donis spiritualibus ditavit: & per charitatem spiritus: id est, per spirituales illam charitatem, quæ fructus est spiritus evangelici, per quam omnes in Christum credentes arctissimo vinculo tanquam unius corporis membra, inter se colligati sunt, & per quam omnes & singuli cujuscunque membri prospera & adversa, sua & toti corpori spirituali communia æstimant: Ut mecum certetis precibus pro me apud Deum.* Certamen includit zelum & fervorem, & constantiam: hæc requirit ut in precibus pro se ad Deum demonstrent.

Verf. 31. *Ut liberer ab infidelibus, qui sunt in Judæa.* Judæi namque infideles, & præcipuè qui in Judæa habitabant, maxime infensi erant Apostolo Paulo, propter ejus pro libertate Christianâ zelum. Contendebat quippe Paulus, gentibus in Christum credentibus non esse imponendam Legem Moysis ceremonialem, sed ipsas justificari fide in Christum absque operibus Legis. Hoc illi interpretabantur, quasi apostasiam à Lege doceret, ideoque eum tanquam Legis Mosaicæ violatorem persequabantur, & ad supplicium deposcebant: uti ex Actis Apostolicis liquet. Quare non sine causâ commendat se Romanorum precibus, ut ab infidelibus Judæis liberetur, ne in eorum manus incidat. Qui enim præservantur à malo, ne eo opprimantur, etiam ab illo liberari dicuntur; 1 *Thess. I. 10.* 2 *Thess. III. 2.* Et cum Hierosolymam esset profecturus, periculum sibi ab illis imminens facile prospiciebat.

Et ut ministerium meum erga Jerusalem acceptum fiat sanctis. Ministerium hoc fuit deportatio pecuniæ in usum pauperum Hierosolymitanorum collectæ. Ministerium hoc videri posset necessariò debere esse gratum Judæis credentibus, utpote qui exinde clarè perspicerent gentium conversarum, præcipuè prædicatione Pauli, erga se caritatem, ac proinde eam grato ac benevolo animo è manibus Pauli essent accepturi: Sed ab alterâ parte noverat Paulus, multos ex iis fervidos esse Legis zelatores, qui ex præpostero erga Legem zelo ipsum suspectum habebant, tanquam apostasiam à Lege suadentem, *Act. XXI. 21.* Quare non sine causâ orat, ut hoc suum ministerium & eleemosyna benevolis animis

animis recipiatur, & ut Deus illorum animos mitigando, gratiam sibi ac favorem apud illos conciliet.

Verf. 32. *Ut in gaudio veniam ad vos per voluntatem Dei: nimirum propter felicem ministerii sui successum; ut ita etiam officium suum apud Romanos cum hilaritate posset obire. Addit autem per voluntatem Dei: ut totum hoc committat voluntati divinæ: quasi dicat, si Deus voluerit. Et unâ vobiscum solatium accipiam: ex mutuo nempe conspectu, & potissimum ex sincerâ ipsorum fide, quæ in ipso non exiguum esset excitatura gaudium; & fideli ipsius institutione ac ipsorum in fide confirmatione, quam ipsi cum gaudio excepturi essent.*

Verf. 33. Tandem addit votum, Deus

verò pacis sit cum omnibus vobis. Amen. Votum hoc aliquoties repetit in hac epistolâ, quo summam suam erga ipsos charitatem testatur, quod sermonem suum eo concludens, nondum tamen epistolam finiat; quia charitas continuò alia atque alia monita in eorum salutem ipsi suggerebat. Deum autem hic potissimum appellavit Deum pacis, non tantum, ut declaret eum omnis boni ac salutis fontem esse, sicut pax apud Hebræos salutem ac prosperitatem significat; sed & speciatim, ut hac appellatione eos hortetur ad pacem, & abstrahat ab illis seductoribus, de quibus cap. seq. dixit, quod diffidia & scandala excitent contra doctrinam, quam didicerunt: ostendatque ejusmodi Deo, qui Deus pacis est, minimè placere posse.

C A P U T XVI.

1. **C**ommando autem vobis Phæben sororem nostram, quæ est diaconissa Ecclesiæ, quæ est in Cenchreis:

2. Ut eam recipiatis in Domino prout sanctos [decet] & assistatis ei in quocunque negotio vobis opus habuerit: nam & illa quoque adstitit multis, & mihi ipsi.

3. Salutate Priscillam & Aquilam cooperarios meos in Christo Jesu.

4. (Qui pro animâ meâ suas cervices supposuerunt, quibus non ego solus gratias ago, sed & omnes Ecclesiæ gentium.)

5. Et ecclesiam, quæ in domo ipsorum est. Salutate Epānetum dilectum meum, qui est primitiæ Achaïæ in Christo.

6. Salutate Mariam, quæ multum laboravit pro nobis.

7. Salutate Andronicum & Juniam, cognatos meos & concaptivos meos, qui sunt noti inter Apostolos, qui & ante me fuerunt in Christo.

8. Salutate Ampliam dilectum meum in Domino.

9. Salutate Urbanum cooperarium meum in Christo, & Stachyn dilectum meum.

10. Salutate Apellen probatum in Christo. Salutate eos [qui sunt] ex [familiâ] Aristobuli.

11. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos [qui sunt] ex [familiâ] Narcissi, qui sunt in Domino.

12. Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborarunt in Domino. Salutate Persidem dilectam, quæ multum laboravit in Domino.

13. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem ejus & meam.

14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermem, & fratres, qui cum ipsis [sunt.]

15. Salutate Philologum, & Juliam,

Nereum & sororem ejus, & Olympam, & omnes sanctos qui cum illis [sunt]

16. Salutate invicem osculo sancto. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17. Obsecro verò vos, fratres, ut observetis eos, qui dissensiones & scandala, præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt: & discedite ab illis.

18. Tales enim Domino nostro Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri: & per blandos sermones & benedictiones seducunt corda minimè malorum.

19. Vestra enim obedientia ad omnes pervenit. Gaudeo igitur quoad vos. Volo verò vos sapientes quidem esse in bono, simplices autem in malo.

20. Deus autem pacis conteret Satanam brevi sub pedibus vestris. Gratia Domini nostri Jesu Christi [sit] cum omnibus vobis. Amen.

21. Salutant vos Timotheus, cooperarius meus, & Lucas, & Jason, & Sosipater, cognati mei.

22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam in Domino.

23. Salutat vos Cajus, hospes meus & totius Ecclesiæ. Salutat vos Erastus quæstor civitatis, & Quartus frater.

24. Gratia Domini nostri Jesu Christi [sit] cum omnibus vobis. Amen.

25. Ei verò, qui potest vos confirmare secundum Evangelium meum & prædicationem Jesu Christi, juxta revelationem mysterii temporibus æternis taciti,

26. Nunc verò revelati, & per Scripturas propheticas, secundum præceptum æterni Dei, in obedientiam fidei, in omnibus gentibus notificati,

27. Soli sapienti Deo, per Jesum Christum, cui [sit] gloria in secula. Amen.

PARAPHRASIS.

1. **C**ommendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est Diaconissa Ecclesiæ, quæ est in Cenchreis;

2. Ut eam recipiatis propter Christum, prout sanctos à vobis recipi decet, & ei assistatis in quocunque negotio operâ vestrâ indiguerit; idque tantò æquius est à vobis fieri, quia & ipsa multis, quin & mihi ipsi, adstitit, omniaque hospitalitatis officia præstitit.

3. Salutate Priscillam & Aquilam, qui mecum operam suam impendunt multis ad fidem in Christum adducendis:

4. Qui ut me periculo mortis eximerent ipsi periculo mortis sese objecerunt, quibus propterea non ego solus gratias ago, sed & omnes ecclesiæ gentium.

5. Unà autem cum illis salutate cætum fidelium, qui in familiâ ipsorum sunt. Salutate Epænetum mihi peculiariter dilectum, qui unus est illorum, qui in Achaiâ primi fidem receperunt in Christum.

6. Salutate Mariam, quæ multum laboravit pro nobis.

7. Salutate Andronicum & Juniam cognatos meos, qui & unà mecum pro nomine Christi vincula sustinuerunt, qui etiam cæteris Apostolis bene cogniti sunt, & qui ante me Christiani fuerunt, & in Ecclesiam Christi recepti.

8. Salutate Ampliam mihi in Domino dilectissimum.

9. Salutate Urbanum, cooperarium meum in Christo, & Stachym mihi dilectum.

10. Salutate Apellem, qui experimentis indubitatis probatus est sincerus esse Christianus. Salutate eos, qui sunt ex familiâ Aristobuli.

11. Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos ex familiâ Narcissi, qui in Dominum Jesum credunt.

12. Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborarunt in Domino. Salutate Perfidem dilectam, quæ multum laboravit in Domino.

13. Salutate Rufum eximium in Ecclesiâ Domini, & matrem ejus, quæ & affectu ac benevolentia mater mea est.

14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermem, & fratres qui cum ipsis sunt.

15. Salutate Philologum, & Juliam, & Nereum & sororem ejus, & Olympam, & omnes Sanctos qui cum illis sunt.

16. Salutate invicem osculo sancto in signum arctæ quæ inter vos est dilectionis. Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17. Obsecro verò vos, fratres, ut observetis illos, qui dissidia excitant in Ecclesiâ, & tempestivè intempestivè inculcando doctrinas, quæ ad eversionem doctrinæ quam didicistis tendunt, discipulos quærunt, alios temerè condemnant, ecclesiamque in partes scindunt: unde varia oriuntur scandala, quæ homines alioqui minimè malos ab amplectendâ religione Christianâ deterrent; & sollicitè caveatis ne per illos seducamini, & schisma in Ecclesiâ faciatis; sed, quia talium familiaritas periculosa admodum est, ab iis discedite, ne factionis illorum focii fiatis.

18. Tales enim non considerant mandata Domini nostri Jesu Christi, neque exactâ illorum observatione obedientiam suam ipsi probatam reddere student; sed favorem hominum captant, commoda sua ac delicias carnis quærunt, ut sine cruce ac persecutione hic tranquillam vitam agant; & per blandos sermones & assentationes, quin & sermones pios & exquisitis verbis ornatos, quibus speciem eximii pro honore Dei zeli præbent, sese animis hominum nequiquam malorum, sed simplicium & in cau-

cautorum, insinuant, & hac suâ astutiâ ac blandiloquentiâ eos seducunt, & in partes suas callidè pertrahunt.

19. Quare maximè vos esse sollicitos cupio, ne à talibus seducamini: quia fama de promptâ vestrà obedientiâ, quâ fidem estis amplexi, omnibus Ecclesiis innotuit: ne ergo docilitate vestrà seductores hi abutantur, & vos à fidei sinceritate abducant. Vestri itaque causâ gaudeo, quia illa animi vestri docilitas non potest non esse Deo grata. Volo autem vos sapientes esse in bono, ut non tantum veritatem agnoscatis, sed & quæcunque illi adversantur dijudicare, impostorum artes detegere, & eorum argutias luce veritatis dissolvere possitis: & ita sollicitè vobis cæveatis à malo, non aliter ac si prorsus id ignoretis.

20. Deus verò pacis brevi omnes Sathanæ machinationes, quas in perniciem vestram molitur, destruet, & plenam de ipso victoriam vobis largietur, non aliter ac si eum pedibus vestris subjectum conteratis. Gratia Domini nostri Jesu Christi omnibus vobis ad istud efficiendum adsit & opem præstet. Amen.

21. Salutant vos Timotheus cooperarius meus, & Lucius, & Jason & Sosipater cognati mei.

22. Ego Tertius, qui epistolam hanc scripsi, saluto vos in Domino.

23. Salutat vos Cajus hospes meus, quem &, quia fidelium conventus in illius ædibus haberi solent, totius Ecclesiæ hospitem jure meritò voca- vero. Salutat vos Erastus quæstor civitatis, & Quartus frater.

24. Gratia Domini nostri Jesu Christi sit cum omnibus vobis. Amen.

25. Ei verò, qui plenam doctrinæ Evangelii à me annuntiati cognitionem vobis largiri, & de illius veritate ac divinitate persuasos reddere, & altè mentibus vestris imprimere potest, ut in illius fide immoti & constan- tes contra omnes impostorum fallacias & tyrannorum persecutiones subsi- statis; & confirmare in fide mysterii vocationis gentium, quod præce- dentibus temporibus, quæ jam à conditis sæculis fluere cæperunt, abscon- ditum fuit:

26. Nunc verò consentaneè iis, quæ in scriptis prophetis obscurius fue- re prædicta, clarè revelatum est, juxta mandatum Dei æterni, ut gentes per fidem Evangelio obediant:

27. Eidem soli sapienti, & omnis sapientiæ fonti, Deo sit gloria per Jesum Christum, cui unà cum Patre sit gloria in sæcula. Amen.

COMMENTARIUS.

IN hisce salutationibus Apostolicis vix quicquam, quod explicatione indigeat, occurrit. Quia hæc epistola missa est per Phæben, diaconissam in Cenchreis, portu Corinthi, rectè colligitur eam Corinthi scriptam; in secundo nempe Pauli itinere per Macedoniam & Achaïam, quod Lucas *Act. XIX. 21. & XX. 1, 2, 3.* paucis verbis, nullâ Corinthi factâ speciali mentione, describit.

Vers. 5. *Epænetus* vocatur *primitiæ Achaïæ*. Quædam exemplaria habent *Asia*: quam lectionem aliqui præferunt, quoniam *1 Cor. XVI. 15.* Stephanas vocatur *primitiæ Achaïæ*. Verum ea mihi nullo modo videtur solida ratio. Fieri enim potuit, ut uterque, & fortasse plures ad primam Pauli concionem in Achaïâ fidem

amplexi fuerint, qui, cum omnes simul crediderunt, & nullus alterum præcesserit, omnes & singuli *primitiæ* rectè vocantur. Sic non tantum Cornelius centurio, sed & singuli, qui unà cum ipso crediderunt & Spiritum Sanctum acceperunt, *primitiæ gentium* rectè appellantur. Idem dici potest de tribus millibus, qui ad primam Petri concionem diè Pentecostes conversi sunt, quod sint *primitiæ credentium*.

Tandem post varias salutationes moni- tum adjicit valdè necessarium de vitandis dissidiis in Ecclesiâ.

Vers. 17. *Obsecro vos, fratres, ut ob- servetis eos, qui dissensiones & scandala, præ- ter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt.* &c. Græca vox *διχομασία* non significat simplicem discrepantiam, quæ in intellectu

est, sed dissensionem & animorum divulgationem, quæ propriè est in voluntate; estque vitium, quod ponitur inter opera carnis, *Gal. V. 20.* Agit autem de ejusmodi dissidiis, quæ excitantur contra religionem Christianam: quando nempe quis falsa docet, quæ vel ad totius religionis Christianæ eversionem tendunt; vel dogma magni momenti, & cui salus tanquam fundamento innititur, evertit, & hac suâ doctrinâ dissidium & lites excitat in Ecclesiâ, discipulos sibi quærit, alios temerè condemnat, & ecclesiam in partes scindit. Hic observandum, fieri posse, ut aliquis in dogmate religionis, etiam gravioris momenti, non tamen fundamentum salutis evertente, erret, nec tamen propterea in lites, contentiones, & aliorum condemnationes erumpat, sed alios secum non sentientes fraternè tolerare paratus sit. Si qui tales sunt, illi dici non possunt dissidia facere contra doctrinam quam ab Apostolis didicerunt; sed vocantur *infirmi in fide cap. XIV. & XV.* & manifestè distinguuntur ab his, qui *dissidia faciunt*: illos enim suscipi vult: hos vitari. Quare hic intelligendi sunt, qui ob illam discrepantiam alios condemnant, aliisque credentibus, etiam conversis ex ethnicis, quibus lex ritualis nunquam à Deo data fuit, quod sibi necessarium existimant, etiam tanquam observatu necessarium imponi volunt. Quales fuere multi zelotæ inter Judæos, qui ad circumcisionem totamque Legem ritalem Moysi observandam gentes constringi volebant; contra quos acrem se libertatis Christianæ vindicem Apostolus Paulus passim ostendit; præsertim in Epist. ad Gal. Hos procul dubio Apostolus hic respicit; tales enim quin in Ecclesiâ Romanâ fuerint vix dubitari posse videtur: quia *cap. XIV. 3.* monuit, ut qui non edit non condemnet eum qui edit: inde colligo, ejusmodi temerarios fratrum condemnatores inter eos fuisse: Quare ibi monet, ut à temerariis illis condemnationibus desistant, & non obstante illâ sententiarum diversitate se mutuò suscipiant, & fraternâ charitate amplectantur. Sed quia quorundam è Judæis conversorum indiscretus zelus nimium ipsi notus erat, monet hic, ut tales *observent*, & ab illis sibi caveant: quia hi necessitatem hanc tempestivè intempestivè inculcando, dissensiones contra doctrinam Apostolicam excitabant, & schismata in ecclesiam inducebant: alios enim condemnando, eos credentium titulo indignos judicabant, à fraternâ communione excludere conabantur, atque ita Ecclesiam scindebant. Et hoc vitium meritò vocat *scandala*: ejusmodi enim condemnationes comitari solent variis actus & peccata, cha-

ritati Christianæ directè adversantia, lites, contentiones, acres invektivæ, odia, & separationes: quæ verè *scandala* sunt; illis enim multi impediuntur ne Christi fidem amplectantur, qui sanctitate doctrinæ allekti, argumentorum pondere & miraculorum efficaciam persuasi, jam ad eam amplectendam parati erant. Deterret nempe animos pios ac placidos contendendi studium; & mutua religionem Christianam profitentium odia, ob res, quibus vera pietas non constat, suspecta reddunt eximia illa charitatis præcepta, quæ quasi Christianismi anima sunt. Quia ergo hominum illorum doctrina & mores scandalum erat & promotioni fidei Christianæ non leve obstaculum objiciebat, monet, ut *observent eos*; id est, attentè & sollicitè caveant sibi ne per illos seducantur & in partes trahantur. Nec id tantum; sed addit: *& discedite ab illis.* Qui cum ejusmodi contentiosis hominibus familiariter conversatur, facile ab ipsis seduci potest, ut ejusdem litis socius sit, & factioni se adjungat; ergo ab illis discedi vult, & conversationem cum iis vitari. Joannes 2 Epist. 9. iis ne quidem vult *dici ave.*

Quia autem hoc loco multi abuti solent, ad ostendendum nullam cum errantibus communionem ecclesiasticam esse servandam, observandum est, constitutionem Ecclesiæ Christianæ hodiernæ longè aliam esse, quam primitivæ Apostolicæ. Viventibus enim Apostolis ad eos tanquam infallibile oraculum in quavis oboriente controversiâ provocari poterat, ipsorumque definitioni erat acquiescendum: donati quippe erant spiritu, qui eos ducebat in omnem veritatem. Quicunque se illorum doctrinæ opponebat, & quæ ipsi libera & indifferentia docebant, aliis ut necessaria præscribebant, & quotquot ea non observabant temerariè condemnabant, illi dissidia & scandala faciebant contra doctrinam quam Ecclesiæ ab Apostolis didicerant; & ab illis erat discedendum. Alia nunc est Ecclesiæ Christianæ ratio. Asservantur quidem in illâ Apostolorum scripta, quibus doctrina ab Apostolis prædicata continetur: Verum post Apostolorum obitum, deficientibus doctoribus falli & errare nesciis, sensim errores in Ecclesiam irrepserunt, & doctrinæ Apostolorum, clarè & perspicuè, quantum ad salutem satis est, in Scripturâ expositæ, multæ sunt superadditæ doctrinæ humanæ, varique in Scripturâ non præcisè in unam partem determinata, ut necessaria creditu sunt definita, multæ superstitiones pro hominum beneplacito adinventæ, & omnia hæc, quæ non sunt nisi decreta & præcepta humana, Apostolicis doctrinis sunt æquata, & ecclesiis, ut necessariò cre-

credenda & observanda, præscripta. Si quis in hoc Ecclesiæ Christianæ statu errores & superstitiones ex Apostolorum scriptis redarguat, & placidè ex Apostolorum scriptis emendare studeat, etiamsi se doctrinæ jam aliquamdiu, & forsitan universali consensu, receptæ opponat, non tamen propterea dicendus est, dissensiones & scandala excitare contra doctrinam, quam Ecclesia ab Apostolis didicit. Quæcunque enim Apostolorum scriptis non sunt conformia, nequaquam sunt doctrina Apostolorum, sed decreta hominum Apostolorum doctrinæ minimè adhærentium: & qui ea juxta Apostolorum scripta emendata cupit, non discedit ab Apostolorum doctrinâ, sed eos qui ab illâ discesserunt ad eam reducere studet. Sed nec, quia ea emendata cupit, dicendus est diffidia & scandala facere; sed ea ordinariè excitantur ab illis, qui errores ac superstitiones suas redargui nolunt, & sibi per omnia non obsequentes condemnant, & à se ejiciunt. Christi spiritus mansuetus est ac lenis, veritatem sectatur, verum in pace; errores & superstitiones ex ecclesiâ sublata cupit, ita tamen, ut ecclesiam non scindat, non turbas excitet, sed quibus veritatem persuadere non potest, eos fraternè toleret, ut fratres in Christo, sed infirmos, diligit, & in omni suâ doctrinâ ac conversatione dirigi se ostendat sapientiâ illâ cælesti, quæ pacifica est, modesta, plena misericordiæ, & non temerè judicans. Quod si alii erroribus suis ac superstitionibus contradici non patiuntur, sed anathema vibrant in contradicentes, odiosis hæreticorum nomenclaturis infamant, à se ejiciunt, plebem in illos concitant, omniumque odiis & execrationi objicere student, atque inde lites, diffidia & scandala oriuntur in Ecclesiâ; ea imputanda non sunt placidis ac mansuetis divinæ veritatis annuntiatoribus; sed fervidis illis & atrocibus errorum ac superstitionum patronis, qui omnia turbata malunt, quam errores suos videre destructos, & superstitiones abrogatas. Nec refert, etiamsi illi sint potentiores: non enim, qui manere volens in communione à potentiore ejicitur schismatis reus est; sed qui alium invitum ejicit: Et licet potentior sit, quoniam dissensiones & scandala excitat contra doctrinam ab Apostolis traditam, juxta Apostoli monitum ab eo discedendum est. Sed præterea contingere potest, aliquem ob res exigui momenti, quæ nec ad confirmationem fidei, nec promotionem pietatis, ullum habent momentum, & in merâ tantum speculatione consistunt, pertinaciter contendere, ac in Ecclesiâ lites ferere; quales erant Apostolorum tempore, qui ob genealogias alias-

que legis quæstiones, rixas excitabant; & ab ecclesiâ moniti, imò à propriâ conscientia convicti nullius hæc esse in negotio religionis pretii, tamen ecclesias turbare non desinebant: tales censendi sunt diffidia & scandala excitare contra doctrinam, quam ab Apostolis didicerunt; & à talibus est discedendum: Quare etiam Apostolus Tit. III. 10. tales post unam aut alteram admonitionem vitari mandat. Non itaque hic Apostolus à quocunque dissentiente discedi jubet, sed ab eo, qui diffidia & scandala excitat.

Verf. 18. Rationem hujus suæ monitionis, seu obsecrationis, reddit: *Tales enim Domino nostro Jesu Christo non serviunt, sed suo ventri. Domino Jesu Christo servire, est, præceptis ejus obsequi, & exactâ eorum observatione obedientiam suam illi probatam reddere, nec ullo hominum metu deterreri, quò minus ea præstemus, quæ officii nostri, quod Christo debemus, ratio à nobis exigit. Venti suo servire est commoda hujus mundi, favorem hominum, & delicias carnis sectari, & ut his fruaris præceptorum divinorum observationem negligere. Hoc verè de his hominibus, ad quos Apostolus respicit, dicitur. Nam ritus Mosaios observando, eorumque observandorum necessitatem urgendo, speciem præbebant Judaismi, atque hæc ratione evitabant crucem & persecutiones, quæ premebant solos Christianos; Judæis verò, quibus suæ legis observandæ concessa fuit libertas per imperium Romanum, hæc metuendæ non erant: Unde Apostolus illos inimicos crucis Christi vocat, Phil. III. 18, 19. Tum & se Judæis, pro lege suâ zelantibus, & hostibus Christianorum acerrimis, omniumque contra Christianos persecutionum autoribus, uti ex Actis constat, gratos reddebant; ita ut pacatè ipsis vivere liceret. Tales ventri serviebant, quietam ac commodam vitam in deliciis, sine cruce, sine persecutione spectabant, & illius causâ sincerum Christi cultum adulterabant.*

Et per blandos sermones & benedictiones seducunt corda minimè malorum. Homines ἀνακοι sunt, alieni à malitiâ, simplici corde, qui, sicut sincerè, sine fraude, ac simulatione omnia agunt, ita etiam eundem aliis inesse candorem credunt; qui deceptu faciles sunt. Talium corda seducunt per blandos sermones & benedictiones. Dupliciter hæc accipi possunt; vel quod assentando & laudando, (ἐυλογία enim etiam sunt laudes) se apud illos insinuant, & illis blandiendo vitia illorum minimè reprehendunt, sed quicquid illis gratum acceptumque noverunt annuntiant, atque ita non voluntati Dei, sed illorum

desideriis doctrinam suam attemperant : de quibus Petrus dicit , quod *libertatem promittant , cum ipsi sint servi perditionis* , 2 Epist. II. 10. Vel quod sermones apud homines simplices , & candidi pectoris instituant bonos , de Deo honorando , virtute sectandâ , eosque verbis exquisitis ornando speciem præbeant eximii pro honore Divino zeli ; atque ubi bonam de se in illorum animis opinionem excitarunt , suas doctrinas callidè illis intermisceant , ut ita ab incautis , tanquam genuinæ pietatis pars , recipiantur. Uterque hic fallendi modus admodum accommodatus est hominibus simplicis cordis & à malitiâ alienis , seducendis , & in factionem suam , antequam animadvertant , pertrahendis.

Verf. 19. *Vestra enim obedientia ad omnes pervenit.* Obedientia nimirum fidei , quâ Evangelium amplexi erant , omnibus innotuit , & per omnes ecclesias fama illius divulgata est. Quare major ipsis incumbebat sollicitudo , tales seductores observandi , eosque declinandi ; tum quia ejusmodi seductores famâ illorum fidei excitati ad eos confluere possent , & in opulentâ illâ civitate per blandos sermones illorum benevolentiam captando , emolumentum & lucrum facile sibi essent quæsitura : tum , ne à fidei Christianæ , cujus fama jam ad omnes pervenerat ecclesias , sinceritate per impostores illos abducerentur : quia enim promptâ id obedientiâ receperant , dociles se ac minimè refractarios esse ostenderunt : Quare sollicitos ipsos esse necesse est , ne per hominum callidorum blandiloquentiam seducantur.

Gaudeo igitur quoad vos. Quando nempe vestram in credendo promptitudinem , piamque animi docilitatem , quâ Evangelium recepistis , considero , gaudeo vestri causâ ; ea enim non potest quin Deo sit gratissima. *Volo autem vos esse quidem sapientes in bono , simplices autem in malo.* Quia homines dociles facile callidorum seductionibus expositi sunt , commendat ipsis prudentiam , quâ sibi ab illorum fraudibus cavere possint. *Sapiens est in bono* , qui veritatem divinam , omniaque , quibus pietas Christiana constat , non tantum exactè novit ; sed & argumenta , quibus ea confirmatur , quibusque ad illius exercitium excitari potest , ita solidè percepit , ut & omnia quæ ab illâ recedunt dijudicare & detegere , & seductorum argutias luce veritatis dissolvere possit , omnibusque illorum imposturis animum omni spirituali armaturâ instructum , ideoque impenetrabilem , opponere novit. Tales enim habent sensus exercitatos ad discretionem boni & mali , ut est *Hebr. VI. 14. Simplex in malo est* , qui ita alienus est à malo , sibi-

que ita sedulò à malo cavet , non aliter ac si malum prorsus ignoraret : quod 1 Corinth. XIV. 20. vocat , *malitiâ infantem esse* : id est , in malitiâ esse instar infantis , qui quid malum sit non novit , ac proinde nec quod verè malum est committit. Hac prudentiâ facilè impostorum fraudes evitabunt.

Verf. 20. *Deus autem pacis conteret brevi Satanam sub pedibus vestris.* Satanæ , utpote adversario ac hosti salutis hominum , tanquam auctori attribuuntur omnia , quæ ad eversionem salutis humanæ comparata sunt. Tentationes , quibus homines ad peccandum sollicitantur , Satanam autorem habent ; unde & *tentator* vocatur : persecutiones , quarum atrocitate fideles ad defectionem sollicitantur , & nondum credentes ab amplectendâ fide deterrentur , illo instigante fiunt , *Apoc. II. 10.* unde & 1 Pet. V. 8. vocatur *leo rugiens , qui circumit quærens quem devoret.* Contentiones , dissidia , hæreses ac seductiones , quæ per falsos doctores & impostores excitantur in Ecclesiâ , illi ut primo auctori , seductoribus verò ut Satanæ ministris adscribuntur , 2 Cor. XI. 14, 15. Illum , dicit , Deus conteret , (vel , ut alii legunt *συντρίψαι* , conterat , ut sit votum) sub *pedibus vestris* ; figuratâ locutione , quâ significatur , Deum brevi Satanæ machinationes destruturum , ut saluti ipsorum noxam inferre nequeat ; & in spirituali illo certamine ita penitus sit superandus , non aliter ac si pedibus ipsorum subiectus ab ipsis conteratur : quod plenæ victoriæ indicium est. Promittit itaque , aut vovet , Deum brevi effecturum , ut Satan cohibeatur , quò minus ad peccata , prout in temporibus ignorantie fecit , fideles tentet , sed omnibus illius tentationibus facile superiores sint ; partim intra angustiores limites eum coërcendo , partim fideles armaturâ spirituali , quâ contra ipsum subsistere possunt , instruendo , *Eph. VI. 11, 12.* &c. Itaque Deus persecutiones aut mitigabit , aut animi robore ac conscientia suos armaturus est , quâ in omnibus afflictionibus plus quam victores sunt : *Rom. VIII. 37.* Seductiones & imposturas illius ministrorum dissipabit , fideles veritatis suæ cognitione perfundet , ut ab illis sibi caveant , atque ita omnes illorum fraudes & machinamenta evanescant , & dissidiis ac contentionibus sopitis , pax ac fraterna charitas in Ecclesiâ triumphet. Hic denuò votum suum repetit , nondum tamen epistolam finit.

Verf. 25. Finiturus epistolam doxologiâ , Deum ita describit , ut eâ descriptione fundamentum sternat suæ doxologiæ. *Qui potest vos confirmare secundum Evangelium meum.* Confirmatio hæc intelligitur in

in cognitione doctrinæ Jesu Christi, cujus virtute subsistere poterant contra tentationes, quibus fides ipsorum oppugnabatur. Ex autem in hac epistolâ præcipuè commemorantur duæ. Una, de quâ proximè egit, falsi doctores, qui dissidia & scandala excitabant contra doctrinam quam didicerant. Confirmati enim in cognitione doctrinæ Christi eorum falsas doctrinas detegere, & luce veritatis diluere, ac constantes esse poterant in libertatis Christianæ assertionem: plenâ enim ac solidâ veritatis Christianæ cognitione imbuti nullo modo ab impostoribus seduci possunt, ut contra religionis Christianæ genium rituum Mosaicorum observationem urgeant, multò minus ut propterea in partes abeant & ecclesiam scindant. Altera est crux & afflictio ob professionem nominis Christi, quâ non leviter constantia ipsorum oppugnabatur, & cujus atrocitate multi ad defectionem sollicitabantur. Confirmati verò in cognitione Christi, & de doctrinæ veritate, & speciatim de certitudine ac præstantiâ vitæ æternæ, ad finem perseverantibus promissæ, persuasi, in omnibus afflictionibus sunt plus quam victores, considerando eas nullo modo cum futurâ gloriâ comparari posse. Quando autem dicit Deum posse ipsos confirmare, innuit Deum actu & reverâ ipsos confirmaturum, & tandumdum est ac si dixisset, qui vos confirmaturus est: uti id supra observavimus in cap. XI. 23. & XIV. 4.

Juxta Evangelium meum; id est, in eâ doctrinâ Evangelii, quam ego doceo: Qui enim in illius cognitione confirmantur, rectè juxta Evangelium confirmari dicuntur. Dicit autem Evangelium meum: ut doctrinam suam opponat falsis illis impostorum doctrinis, qui dissensiones excitabant. Licet autem Evangelium vocet suum, auctoritatem tamen illius tribuit Jesu Christo: Et prædicationem Jesu Christi: quæ nulla alia est, nisi prædicatio Evangelii. Illud autem tribuit Jesu Christo: tum quia ille non tantum primus Evangelium prædicavit dum in terris versaretur; sed & in cælum ad dextram Dei exaltatus illud per Apostolos suos ubique prædicari facit, atque ita ad illum tanquam primum autorem Evangelium refertur: tum, quia præcipuum Evangelii objectum est, quod totum occupatur in prædicatione Jesu Christi, & illius quidem crucifixi, 1 Corinth. II. 2.

Juxta revelationem mysterii temporibus æternis taciti. Mysterium in Scripturâ propriè vocatur quod homo naturali suâ ratione investigare nequit, & non nisi per revelationem divinam cognosci potest. Vocantur itaque mysteria respectu temporis antecedentis, quo nondum revelata fue-

runt: at post revelationem divinam mysteria amplius non sunt. Id apparet ex omnibus fermè locis, in quibus *mysterii* mentio fit. Vide inter alia 1 Cor. XV. 51. Eph. V. 31. Eodem sensu vocatio gentium hoc loco & alibi vocatur *mysterium*, & quidem *temporibus æternis tacitum*. Tempora æterna hic propriè vocantur tempora, quæ à conditis sæculis fluere ceperunt; æwv enim est *saculum*. Respiciuntur ergo tempora ante Evangelii revelationem à creatione mundi elapsa, diciturque gentium vocatio, qualis nunc in Evangelio patefacta est, *mysterium quod à condito mundo fuit tacitum*: Non quod ita prorsus tacitum fuerit, ut nihil planè de eâ cognitum fuerit hominibus; nam mox dicit, illud revelatum esse per Scripturas propheticas: sed quod, licet aliqua illius indicia apud Prophetas reperiantur, ea tamen adeò obscura & involuta fuerint, ut inde nulla distincta cognitio haberi potuerit vocationis gentium, qualis per Evangelium revelata est: non enim ex Prophetarum scriptis cognitionem distinctam perceperunt, gentes æquali cum Judæis privilegio ad communionem fæderis divini vocandas: nullam habuere distinctam liberationis per mortem Christi cognitionem, multò minus eam gentibus communem fore: adeò ut & ipsis Apostolis, etiam post acceptum Spiritum Sanctum, latuerit, donec tempus vocationis gentium advenisset; & tum Petro per cælestem visionem id revelatum fuit. Fuit ergo *mysterium*, donec revelatum fuit.

Verf. 26. Nunc verò revelati, & per Scripturas Propheticas. Quod Deus hæcenus absconditum voluit, & non nisi è longinquo & obscurius repræsentare, id nunc clarè revelavit per Evangelium: Gentes quippe ad participationem salutis, & quidem sine rituum Mosaicorum observatione vocavit; atque ita eventu ipso id, quod antea occultum erat, notificavit: uti & plenius dicitur Ephes. III. 9, 10. Et per Scripturas Propheticas. Quod Apostolus addidit, ut contra Judæos divinitatem doctrinæ ac prædicationis suæ confirmaret. Solebant enim Apostoli ad majorem doctrinæ suæ confirmationem apud Judæos etiam proferre oracula Prophetarum, ut ostenderent doctrinam suam esse consentaneam Prophetis scriptis, & jam antea per Prophetas, licet obscurius, fuisse prædictum, quod ipsi nunc in apertum producebant, eventu nimirum vaticiniis respondente, atque ita veritatem vaticiniorum comprobante. Multa quippe in Prophetarum scriptis exstant vaticinia de gentium salute sub Messîâ; sed ea ante revelatum gentibus Evangelium non fuere plenè intellecta, neque de eâ gentium salute,

lute, & modo eam obtinendi accepta, prout illa per Evangelium revelata fuit. Ideo comparantur scripta prophetica *lucerna lucenti in obscuro loco donec dies illucescat*, 2 Pet. I. 19. & 1 Pet. I. 10, 11. dicitur, quod *Prophetae, qui de futura gloria nobis prophetarunt, de salute hac scrutati sunt; & quod ipsis revelatum est, quod non sibi met ipsis, sed nobis ministrabant, quae nunc nuntiata sunt nobis per eos, qui Evangelium nobis praedicarunt.* Attamen obscurior illa in scriptis prophetis praedictio multum habuit ponderis, ad convincendos Judaeos, eam voluntati divinae, jam olim per Prophetas aliquatenus indicatae, per omnia consentaneam esse.

Ea autem revelatio facta est *secundum mandatum Dei aeterni.* Non ergo ex humano arbitrio, aut quia Apostolis placuit relictis Judaeis abire ad gentes; sed ex mandato aeterni Dei, penes quem est summa quicquid vult determinandi ac praecipendi potestas, & qui jam ante per Prophetas obscurius voluntatem suam declaravit: postea per Filium suum Jesum Christum, jam jam in caelos adscensurum, apertum dedit Apostolis mandatum, Evangelium omnibus gentibus annuntiandi, *Matth. XXVIII. 19. Marc. XVI. 15.* Quod licet primo sensu respexerit Judaeos inter omnes gentes dispersos; tamen juxta ultimam Domini intensionem extendi debuit ad gentes ipsas universas: Ac tandem jam in caelis ad dextram Dei Patris sedens, non tantum Petrum visione caelesti ad gentes misit *Act. X.* & effusione Spiritus Sancti in illos de divina sua voluntate persuasum reddidit: sed & Paulum sibi elegit vas electum, qui nomen ipsius ferret coram gentibus, *Act. IX. 15.* & a spiritu speciatim ad opus illud segregatus fuit, *Act. XIII. 2.*

In obedientiam fidei. Potest esse vel finis hujus revelationis, ut homines, & nominatim gentes per fidem Evangelio obediant: vel etiam eventus; ut sensus sit: clarâ hujus mysterii revelatione hoc effectum esse, ut jam gentes doctrinae Evangelii fidem adhibuerint, & obedientiam, quam fides requirit, praestiterint.

Verf. 27. *Soli sapienti Deo.* Hæc connectenda sunt cum initio *vers. 25. ei, qui potest vos confirmare, soli sapienti Deo.* Sapientia non est nuda scientia, sed scientia practica, quæ ostenditur in aptâ rerum administratione, quâ omnia mediis convenientissimis diriguntur ad finem optimum. In hac doxologia videtur Apostolus potissimum hoc Dei attributum celebrare, ut ostendat totam hanc directionem, quâ Deus mysterium hoc à temporibus secularibus occultavit, nunc autem per Evangelii praedicationem patefecit, administratum esse per sapientiam Dei, quæ tanta in eo elucet, ut nullus hominum eam plenè percipere, aut in eo Dei consiliarius esse potuerit: uti ait *cap. XI. 33, 34.* Ideoque eum vocat *solum sapientem*; quia non tantum solus per se & à se sapiens, sed & omnis sapientiae autor est. Eodem sensu, quo *solus immortalitatem habere* dicitur, 1 *Tim. VI. 16.*

[Sit] *gloria.* Antehac ostendimus Deum se ostendere gloriosum, quando opus aliquod efficit, in quo divina ejus attributa, quibus gloria ipsius constat, relucet: Et homines Deo gloriam tribuere, quando opus illud divinum commemorantes attributa Dei, quæ in eo elucet, verbis depraedicant & extollunt: vel optant & vovent, ut ab aliis agnoscantur & praedicentur. Hic respicit potissimum admirabilem Dei sapientiam, in toto hoc opere excellentissimo modo demonstratam, exigitque, ut ea perpetuis praconiis in Ecclesiâ celebretur.

Per Jesum Christum. Sicut enim per Jesum Christum omnia bona à Deo in nos derivantur; ita etiam omnis laus & gloria, quam Deo tribuimus, à nobis per Christum ad Deum tendit, & in Deo terminatur. Addit autem post *Jesum Christum* articulum *quoniam*, cui, sit gloria: qui vel redundat, per Hebraismum: vel potius expressè ab Apostolo additus fuit, ut doxologia hæc etiam ad Jesum Christum referri possit, cui unâ cum Patre gloria sit tribuenda, & qui unâ cum Patre gloriosus est in omnem æternitatem.

PARAPHRASIS
ET
COMMENTARIUS
IN
EPISTOLAM
AD
HEBRÆOS.

PARAPHRASIS

E. T.

COMMENTARIUS

I. N.

EPISTOLAM

A. D.

HERBERTOS

PROLEGOMENA.

E Epistolæ ad Hebræos autore olim dubitatum fuit : Postea verò communi fermè omnium consensu Paulo adscripta est. Non defuerunt tamen semper viri eruditi, qui argumentis non levibus, contenderunt eam à Paulo non esse scriptam: quorum inter recentiores præcipui & maximi nominis sunt Erasmus, Calvinus, & Grotius. Nos præcipua utriusque partis argumenta, præcipuasque eorum solutiones, paucis recensebimus.

Argumenta quibus Paulus Epistolæ hujus autor esse probatur sunt hæc. I. Consensus universalis omnium Christianorum, qui eam Pauli esse hætenus crediderunt. Respondent alii: Consensum hunc non fuisse universalem, nec perpetuum. Quod Hieronymi testimonio probant. Si verò à Paulo scripta fuisset, & quidem Romæ, procul dubio Latini primi omnium eam recepissent, & Pauli esse constantissimè agnovissent. In contrarium urgent alii: Consensum hunc aliquo niti fundamento: illud verò aliud esse non posse, nisi universalem persuasionem, eam esse Pauli. Verum respondent alii: Fieri potuisse, ut Paulo digna credita fuerit; & quia autor ignorabatur, Paulo adscripta sit: quæ opinio cum probabilitate niteretur facile invalescere potuerit. II. Sublimis illa sapientia quæ in hac epistola elucet, præsertim in applicatione typi Melchisedeci *cap. VII.* similis illi, quæ *Gal. IV.* Agar & Sara comparantur duobus testamentis, Paulum autorem arguit. Sublimem in hac epistolâ elucere sapientiam neuini dubium esse potest. Verum exinde argumentum deduci posse, eundem esse scriptorem epistolæ ad Galatas, & ad Hebræos, alii non concedunt. Quia allusio quæ in hac epistolâ occurrit inter Melchisedecum & Christum longè alterius generis est, quam illa allegoria de Agare & Sarâ, in epistolâ ad Galatas; uti unicuique utramque epistolam inspicienti, & utramque comparisonem inter se conferenti, manifestum est. III. Petrus dicit *2 Epist. III. 15.* Paulum ad Hebræos scripsisse: Alia autem illius epistola ad Hebræos non exstat præter hanc. Verum alii respondent: Petrum ad hanc epistolam non respexisse; quia in eâ non exstat illud, quod Paulum scripsisse Petrus ibi affirmat: unde aliam quæ interierit eum respexisse credunt. Alii ne hoc quidem concedunt, sed Petri verba ita interpretantur, non quod Paulus epistolam propriè ad Hebræos scripserit; sed quod in epistolis suis varia scripserit quæ Hebræos seu Judæos spectant; qualis, inquiunt, potissimum est epistola ad Romanos: illique putant magis etiam quadrare sequentia Petri verba, quod in eâ quædam occurrant intellectu difficilia, quæ homines indociles & instabiles detorquent ad suam perniciem. IV. Salutatio quæ adscripta est vers. ult. signum est hanc epistolam à Paulo esse scriptam: *2 Theff. III. 16, 17.* Sed respondent alii: Paulum dicto loco salutationem suâ manu adscripsisse, eamque ipsis dedisse signum epistolæ à se scriptæ: Ex salutatione itaque quæ in fine epistolæ ad Hebræos exstat nullum elici posse argumentum, nisi probent, hanc salutationem ipsius Pauli manu epistolæ huic fuisse adscriptam.

Sed ab alterâ parte sunt argumenta quibus alii hanc non esse à Paulo conscriptam epistolam probare nituntur. I. Primum quidem à stylo desumitur; hujus enim epistolæ stylus longè diversus est à Pauli stylo: habet enim selectiores voces Græcas, lenius fluit, neque brevibus incisus fracta est & salebrosa, perinde uti epistolæ Pauli, quæ omnes pari charactere & dicendi modo sunt scriptæ. Respondent quidam: Paulum epistolam hanc scripsisse Hebraicè, eamque ab alio in linguam Græcam esse versam: indeque ortam hanc styli diversitatem. Verum alii contendunt, indicia esse in ipsâ epistolâ, unde eam non esse Hebraicè scriptam colligi potest. 1. Quod loca è Veteri Testamento citet ex versione Græcâ, quorum nonnulla talia sunt, ut si ex Hebræo citata essent ad rem nihil facerent; ut *cap. I. 7.* 2. Quia ex duplici significatione vocis *Ἀγγέλων* argumentum ducit: quod ex Hebræâ dictione duci nequaquam potuisset: *cap. IX. 15, 16, 17.* 3. Quod nomina Hebræa interpretetur Græcè; quam interpretationem apparet non esse interpretis, sed ipsius scriptoris, *cap. VII. 2.* Nec obstat, quod epistola hæc scripta sit ad Hebræos: Major enim fuit causa Græcè quam Hebraicè scribendi: quia Græca lingua tunc ubique fuit notissima, etiam inter Judæos, & potissimum extra Judæam habitantes. Addunt: Licet epistola hæc Hebraicè esset scripta, quod tamen summa styli, & præsertim orationis ac argumentandi, ac argumenta plenè deducendi diversitas, alium arguat autorem, quam reliquarum Pauli epistolarum: Licet enim aliqua stylo elegantia accedere possit, quando linguâ nobis maximè familiari scribimus: eadem tamen manet ratio argumentandi, & argumenta deducen-

di: neque indoles nostra mutatâ linguâ perinde immutatur. Quod verò quidam contra hoc argumentum excipiunt: Styli diversitatem non arguere alium scriptorem; quia Spiritus Sanctus, cujus instinctu scripta est, certo scribendi generi non est alligatus; potuisse itaque hic alio stylo uti, quam in aliis Pauli epistolis: Ad id alii respondent: Mirum meritò videri posse & vix credibile, Spiritum Sanctum, qui in reliquis Pauli epistolis simili scribendi stylo usus est, in hac solâ Paulo stylum ab omnibus aliis illius epistolis diversum dictare voluisse. Addunt: ut epistola à Spiritu Sancto dictetur, non requiri necessariò, ut Spiritus Sanctus omnia ac singula verba dictet, sed sensum: Apostolos autem sensum sibi à Spiritu Sancto dictatum singulos suis verbis suoque stylo expressisse: Spiritum Sanctum autem eos direxisse, ne in scribendo à veritate aberrarent; mentem nempe ipsorum illustrando cognitione veritatis, & dirigendo, ne in scribendo unquam ab eâ deflecterent: quod fieri potuit, licet singula verba ipsis non dictaverit; quia eadem veritas, idemque sensus diversis verbis ac phrasibus exprimi potest. Non autem singula verba, sed sensum verbis expressum, illis à Spiritu Sancto esse dictatum, rectè concludi existimant, ex maximâ styli inter Scriptores sacros diversitate, quam aliunde oriri non credunt, quam ex cujuscunque ingenii diversitate, cui Spiritus Sanctus permisit veritatem à se revelatam verbis, quibus unusquisque pro naturali suâ capacitate, & exercitio, optimè sibi uti videbatur, exprimere. Idque liquere putant, si cujuscunque Scriptoris Sacri ingenium, ac eruditionem vel minorem vel majorem, cum scriptis ipsius conferamus. Quanquam non diffiteantur, quin Spiritus Sanctus in quibusdam non sensum tantum, sed & ipsa verba dictaverit: præcipuè quando in verbis est emphasis quædam, aut duplex in illis latet sensus, literalis & mysticus, cui utrique, & potissimum mystico, verba ita applicari possunt, ut appareat Spiritum Sanctum utrumque insinuare voluisse; & eventus doceat, in mystico sensu verba secundum omnem suam vim & ἐνέργειαν complementum suum habere; cum in literali tantum dilutè impleta fuerint. Id enim signum esse credunt, quod Spiritus Sanctus dictaverit ipsa verba, quibus sensus tunc adhuc latens, plenius ac distinctius repræsentatur, quam literalis, quem tunc apprehendi cupiebat. Sed extra hos casus credunt Scriptores Sacros ordinariè suo usos esse stylo: sed à Spiritu Sancto directos, ut non alium sensum quam sibi ab ipso dictatum stylo suo exprimerent. Et hoc sufficere credunt, ut Scriptura sit divina, divinamque habeat auctoritatem. II. Secundum argumentum desumunt ex *cap. II. 2.* ubi epistolæ hujus scriptor se discernit ab iis, qui Evangelium ab ipso Domino audiverunt: nusquam autem se vocet Apostolum: Cum Paulus in Epistolis non tantum semper se Apostolum vocet, sed & ab ipso Domino se missum, quin & Evangelium non ab homine accepisse aut didicisse, sed per revelationem Jesu Christi, *Gal. I. 12.* affirmet. Verum alii respondent, Apostolo Paulo usitatum esse, quando ad fideles scribit, uti communicatione sermonis, seque includere ac unâ cum ipsis comprehendere, licet scribat, quæ non se, sed ipsos respiciunt, aut alios post ipsos demum victuros: perinde ut & *1 Pet. IV. 3.* Sed hæc responsio aliis infirma videtur; quia Apostolus Paulus in epistolis nunquam ita loquitur, ut se comprehendat iis, qui ex institutione aliorum hominum Evangelium didicerunt; sed semper auctoritatem suam confirmat, se vocando Apostolum, qui Evangelium non ab homine sed ab ipso Domino didicerit. III. Huic aliud adhæret, quod Paulo solitum sit nomen suum in initio epistolarum adscribere: Hic autem Pauli nomen non legatur. Quod verò quidam hic excipiunt, Paulum, qui gentium erat Apostolus, cum ad Hebræos hic scribat, noluisse nomen suum, quod non adeò gratum noverat esse Judæis, apponere, ne à legendâ epistolâ deterrentur; aliis neutiquam satisfacit: cum dubitandum non sit, quin Hebræi lectâ hac epistolâ statim inquisituri fuissent, quis illius sit autor; &, si Paulus fuisset, facile detegi potuisset per Timotheum, cum quo se brevi ipsos visurum se sperare ait, *cap. XIII. 23.*

Hisce argumentis utrinque attentè expensis, dicendum videtur, Paulum epistolæ hujus scriptorem non videri. Non tamen propterea Paulo penitus abjudicanda est: Probabile enim est, ipsam ab aliquo è Pauli comitibus, & quidem conscio Paulo, esse scriptam, atque è doctrinâ Pauli hausam. Quis verò illius scriptor sit, incertum est. Alii eam Lucæ, alii Barnabæ, alii Clementi adscribunt. Verum argumenta quæ singuli afferunt imbecilliora sunt, quam ut certi quid ex illis concludi possit. Interim divinam hujus epistolæ auctoritatem agnoscimus, multisque aliis, quas ab Apostolis esse scriptas constat, ob argumenti quod tractat præstantiam præferendam judicamus. In nullo enim Novi Testamenti libro ratio Sacerdotii Jesu Christi, typorumque Veteris Testamenti in eo complementum, omnesque præ sacerdotio Aaronico prærogativæ, perinde explicata sunt. Adeò ut meritò nobis summo in pretio habenda sit, sine quâ multa, quæ ad distinctam Sacerdotii Christi cognitionem spectant, ignoraremus.

PARAPHRASIS & COMMENTARIUS
 I N
 E P I S T O L A M
 A D
 H E B R Œ O S.

A N A L Y S I S.

UT Epistolæ ad Hebræos analysis rectè instituatur, ante omnia Scriptoris scopus est investigandus; eoque ritè investigato, argumenta quibus scopum hunc assequi intendit distinctè explicanda sunt.

Scopus auctoris est, Hebræos, quorum plures in fidei Christianæ professione, & cætuum religiosorum frequentatione se-gniores erant redditi metu persecutionum quas sustinere cogebantur, hortari ad constantiam. Ut id obtineat, omnes refellit prætextus, quibus illi suam in Evangelii professione tarditatem palliare solebant. Illi omnes desumpti fuerunt à præstantiâ Legis. Hæc autem variis adstrui solebat.

I. Dignitate ac præstantiâ Prophetarum, per quos Deus ad majores ipsorum locutus est.

II. Dignitate Angelorum, quorum ministerio Deus Legem dedit, & sæpe sub Lege usus est.

III. Dignitate Moïsis, qui Veteris Fæderis Mediator fuit.

IV. Dignitate Sacerdotii, quod Deus ad peccatorum expiationem sub Lege instituit.

V. Tandem dignitate promulgationis Legis, quam Deus demonstravit variis signis ac portentis; ac sælici statu ad quem per Legem vocati sunt.

Hisce omnibus Evangelium Legi longè præstare docet: Quoniam Dominus Jesus, Novi Fæderis Mediator, omnibus his longè eminentior est. Itaque & Propheticum Christi munus, & præsertim regnum ejus magnificè describit: sed potissimum illius Sacerdotium; cujus naturam, præstantiam & dignitatem, collatione inter Sacerdotium Aaronicum &

Christi factâ, pluribus describit; ostenditque omnes Veteris Testamenti typos in eo suum habere complementum, ac proinde Legem ad Evangelii præsentiam evanescere debuisse. Singula argumenta distinctè tractat; & unicuique, quod adstruxit, mox subjicit adhortationem ad constantiam, ex naturâ cujusque argumenti deductam.

Itaque epistolam hanc dividere possuimus in quatuor partes, juxta argumentorum quæ Auctor sibi tractanda suscepit numerum; ita tamen, ut priora duo sub unâ tantum parte comprehendamus.

I. Prima ergo epistolæ pars constat duobus primis capitibus: Eaque rursus in duas subdividi potest partes.

Cap. I. Priore parte 1. Dominum Jesum Prophetis præstantiorem esse probat: Deum enim: olim patribus Hebræorum esse locutum per Prophetas; nunc autem nobis postremis his temporibus per Filium: *vers.* 1. Cujus præstantiam magnificè describit, *vers.* 2, 3.

2. Quia Lex per Angelos lata erat, eum etiam Angelis longè superiorem probat. *vers.* 4. idque confirmat titulo Filii, *vers.* 5. & quod Angelis mandatur, ut eum adorant, *vers.* 6. Deinde, quod Angeli sint ministri, *vers.* 7. ipse verò sit rex in solio sedens, *vers.* 8, 9. & æternus, *vers.* 10, 11, 12. Tandem ex sessione ad dextram Dei, cum Angeli sint ministratorii spiritus, *vers.* 13, 14.

Posteriore parte, ex hac præstantiâ D. Jesu adhortationem deducit ad constantiam, cap. II. toto.

Cap. II. Monet itaque fideles, ne præterfluant, *vers.* 1. Quam monitionem confirmat hoc ergumento: quod si transgressores Legis, quæ sermo fuit per Angelos dictus, non effugerint ultionem divinam; multò minus eam effugituri sint contemtores gratiæ per ipsum Filium annuntiatæ, & à Deo multis prodigiis ac miracu-

lis confirmatæ, *vers.* 2, 3, 4. Hac adhibitâ monitione redit ad ostendendam Filii præstantiam supra Angelos; quia Deus illis non subiecit sæculum futurum, *vers.* 5. sed Filio: quod probat allatis Psalmi VIII. verbis, quæ quidem sensu literaliter de Adamo, seu homine in genere, enuntiata sunt, sed sensu mystico Christo hic applicantur, *vers.* 6, 7, 8. Sensum autem hunc mysticum confirmat: quia Christus, qui respectu passionis suæ paulò minor Angelis fuerat, jam honore & gloriâ in cœlis coronatus est. *vers.* 8, 9. Quâ occasione quædam addit eodem versu de fine mortis Christi, quod eam pro omnibus obierit. Et subijcit rationem, cur Christus ita pro omnibus mori debuerit: I. Quia decebat ut dux salutis, per passiones obtinendæ, etiam per passiones consummaretur, *vers.* 10. II. Quia homines per ipsum liberandi passionibus & infirmitatibus obnoxii erant: conveniens autem esset, ut similitudo sit inter liberantem & liberandos, *vers.* 11, 12, 13, 14, 15, 16. III. Ut esset fidelis & misericors Pontifex, qui quoniam ipse passus est & tentatus, potest iis qui tentantur succurrere; *vers.* 17, 18.

II. Secunda pars ab initio cap. III. extenditur usque ad cap. IV. 14. Eaque similiter in duas partes subdividi potest.

Cap. III. Priore Jesum Christum ipsi Mosi præponit. Hoc autem ostensurus, monet eos, ut considerent Christum Apostolum & Pontificem nostræ confessionis, *vers.* 1. qui perinde atque Moses fidelis fuit illi, qui ipsum constituit, *vers.* 2. Hujus autem præstantiam ait tantò esse majorem præstantiâ Mosi, quantò is qui domum ædificavit, ipsâ domo præstantior est, *vers.* 3. Et quoniam Deus est qui domum fabricavit, quod ergo consequenter Christus tantò præstantior sit Mose, quantò Deus præstantior est domo quam condidit, *vers.* 4. quoniam Moses fidelis fuit in domo tanquam famulus, qui testimonium esset redditurus alteri doctore, & doctrinæ, post ipsum venturo, *vers.* 5. Christus autem fidelis fuit tanquam filius in propriâ domo. Et ut hic commodam haberet occasionem fideles ad constantiam hortandi, addit, nos illam esse domum, si modò fiduciam & gloriam spei ad finem usque firmam retineamus, *vers.* 6.

Posteriore hortatur fideles verbis Psalmi XCV. ne, perinde atque olim patres ipsorum, hodie quando vocem Domini audiunt, corda sua contra eam obdurent, *vers.* 7. cui indurationi adjungitur pœna propterea in ipsorum parentes statuta, quod in deserto ceciderint, neque in requiem intrarint, *vers.* 8, 9, 10, 11. Hæc itaque verba ipsis applicans, monet, ut

caveant ne forte in aliquo ipsorum sit cor durum ad deficiendum à Deo vivo, *vers.* 12. ostenditque ipsis medium, ne induerentur seductione peccati, adhortationes mutuas, in quibus perseverent quoad hodie nominatur, *vers.* 13. Quod confirmat ratione à necessitate perseverantiæ desumptâ, quoniam Christi participes essent facti, eâ conditione, si fidem tanquam solidum fundamentum ad finem usque immotam retineant, *vers.* 14. Quod rursus adstruit Israëlitarum exemplo, à quibus, licet Dei populus essent, nihilominus Psalmi XCV. postulatum est, ne se contra Dei vocem indurent, *vers.* 15. eorumque qui inter ipsos in deserto Deum exacerbarunt, quibus Deus infensus fuit; adeò ut in requiem intrare non potuerint, licet propterea cum Mose ex Ægypto exiissent. *vers.* 16, 17, 18, 19.

Cap. IV. Hæc exempla jam propius ipsis applicat: Quasi diceret: Quoniam ex præcedentibus exemplis liquet, Israëlitas, qui in principio Mosén fuere secuti, non tamen propter suam infidelitatem in terram promissam esse ingressos; etiam nos timeamus, ne desertâ per incredulitatem promissione intrandi in requiem aliquis nostrum ullam speciem præbeat defectionis, *vers.* 1. Hancque admonitionem confirmat hoc argumento, quia ipsis evangelizatum est, nimirum quod in requiem ipsius sint ingressuri, non minus quam olim Israëlitis: & tamen illis sermo prædicationis non profuit, quia cum fide conjunctus non fuit, *vers.* 2. Ac porro probat, ipsorum infidelitatem causam fuisse, quod in requiem intrare non potuerint, quia nos qui credimus in requiem intramus: Nullos autem alios nisi credentes intrare probat ex Psalmi XCV. ubi narratur Deum super incredulis jurasse, quod in requiem suam intraturi non sunt. Quoniam autem dixerat, nobis promissionem intrandi in ipsius requiem esse factam, idque intelligi non possit de introitu in requiem in terrâ Canaan; ostendit, de quo ergò introitu in requiem hæc Psalmi verba secundum mysticum sensum intelligenda sint; dicens, Deum hæc verba locutum, & quidem postquam opera ejus à creatione mundi jam perfecta erant. *vers.* 3. Quoniam autem facile quisquam cogitare posset, ergò in Psalmo sermonem esse de aliâ Dei quiete ab illâ quâ Deus à creatione quievit, contrarium probat, Scripturam solummodò unius quietis Dei mentionem facere, nimirum æternæ quietis Dei, quâ septimo diè quievit ab omnibus operibus suis, de quâ, dicit, alibi mentionem fieri, *vers.* 4. Et in hoc Psalmo iterum dicitur, si in meam requiem intrabunt: Quæ ergo eadem est quies: *vers.* 5. Ad ostendendum autem

autem his verbis agi de eadem requie Dei, eaque sensu mystico intelligenda esse, asserit primò, quosdam in hanc requiem ingredi, eosque quibus primò hæc promissio annuntiata fuit non intrasse propter suam incredulitatem, *versf. 6.* Unde concludit, alium esse definitum diem intrandi in requiem, nimirum illum de quo David Psal. XCV. loquitur. *versf. 7.* Sed quoniam aliquis objicere posset, Josuam populum in requiem terræ Canaan introduxisse, ac proinde non posse concludi, Christianos esse, qui in requiem ingressuri sint; præoccupat hanc objectionem, ostenditque Josuam ipsos non introduxisse in hanc requiem; quoniam verba hæc prolata sint diu postquam Josua populum in terram introduxerat: ac proinde verba Psalmi XCV. hodie si vocem ejus audieritis, &c. de alio introitu in requiem Dei agere: quoniam *hodie* de re jam olim præteritâ dici nequit; *versf. 8.* Indeque concludit, aliam requiem restare populo Dei, ac proinde Josuam ipsos in veram requiem non introduxisse, *versf. 9.* Idque hac ratione confirmat: Quoniam vera requies in eo consistit, ut nullum amplius opus faciamus; sed, perinde sicut Deus ab omnibus operibus quievit; ita etiam nos ab omnibus operibus nostris quiescamus. Nam qui in requiem Dei intrat, quiescere debet perinde ac Deus quiescit: Atque hanc quietem populum per Josuam non obtinuisse subindicare vult, *versf. 10.* Quibus tandem monitionem suam superstruit, ut festinent in hanc Dei requiem ingredi; hac additâ ratione, ne & in id ipsum quis incidat incredulitatis exemplum. *versf. 11.* Ut autem hæc monitio tantò majoris apud ipsos esset ponderis, ostendit ipsis certam pœnam, quam si increduli sint minimè effugere possint; & quidem duobus argumentis; prius desumptum est à certitudine & efficacîâ verbi divini, non tantum in suis præceptis, sed & comminationibus, quarum respectu potissimum omnia illa attributa verbo divino adscribuntur, ac tandem, quod sit discretor cogitationum cordis, *versf. 12.* Posterius à Dei omniscientiâ, quæ etiam in se comprehendit rationem cur sermo Dei sit discretor cogitationum cordis, quia nulla creatura invisibilis est coram ipso, sed omnia nuda & aperta sint oculis ipsius. *versf. 13.*

III. Tertia pars prolixior est, & à cap. IV. 14. continuatur usque ad cap. XII. 19. Transiturus nimirum à descriptione eorum quæ & regium & Propheticum Christi munus spectant ad munus ipsius sacerdotale, illiusque præstantiam præ Sacerdotio Veteris Testamenti ostensurus, per modum conclusionis eos hortatur ad constantiam in confessione religionis Christianæ, ad

quam per munus hoc quasi invitantur, *versf. 14.* Addit rationem, quâ ipsos confirmat contra afflictiones quas ob professionem illam sustinere debebant; desumptam à passionibus Christi, per quas Christus misericors Pontifex est factus, qui infirmitatibus nostris compati possit, *versf. 15.* Cui, tanquam fundamento, porro superstruit adhortationem, ut ergò cum fiducia ad thronum gratiæ ejus accedant, *versf. 16.*

In hac parte, perinde uti in prioribus, duas iterum observamus partes, in quas commodè subdividi potest.

Prior extenditur usque ad cap. X. 19. Eaque continet varia.

Cap. V. Inchoaturus prolixum de Sacerdotio Christi sermonem,

Primò in genere de naturâ Sacerdotii differit. Ac primò naturam sacerdotii describit, seu quem in finem sacerdos instituitur: ut pro hominibus ea faciat quæ apud Deum facienda sunt, ac pro ipsis sacrificia offerat. *versf. 1.* Deinde requisita ipsius recenset, quod debeat esse misericors, quoniam ipse infirmitatibus obnoxius est, *versf. 2.* ac proinde pro suis ac populi infirmitatibus sacrificia offerre, *versf. 3.* & à Deo vocari, ut Aaron, *versf. 4.* Quæ omnia Jesu Christo applicat, procedens ordine retrogado; quod nempe à Deo constitutus sit sacerdos, *versf. 5, 6.* Quod tempore passionis suæ ad Deum preces fuderit, & exauditus sit, *versf. 7.* Et licet Filius sit, obedientiam didicerit ex iis quæ passus est, *versf. 8.* Et per sacerdotium ipsi à Deo impositum secundum ordinem Melchisedeci factus sit causa salutis omnibus obtemperantibus sibi, *versf. 9, 10.*

Secundò: Antequam de hoc Christi Sacerdotio differat, ipsorum animos præparat usque ad cap. VII. Multa de eo se habere dicenda ait intellectu ipsis difficilia propter ipsorum tarditatem: *versf. 11.* ipsosque reprehendit, quod cum jam oporteat ipsos esse doctores, infantium instar facti sint, qui lacte opus habent, & non solido cibo, *versf. 12, 13, 14.*

Cap. VI. Quibus connectens cap. VI. & in eodem sermone pergens, ait, se idèò relictis primis religionis Christianæ elementis ad perfectiora velle pergere, *versf. 1.* & non iterum ponere fundamentum priorum initiorum, *versf. 2.* tamen se & id, si necesse sit, & alias facturum, *versf. 3.* additâ ratione, desumptâ à miserrimo statu eorum, qui à religione Christianâ iterum deficiunt, quod impossibile sit ipsos renovare ad pœnitentiam, ob delicti enormitatem, quo Christum sibi ipsis denuò crucifigunt. *versf. 4, 5, 6.* Quod illustrat simili, desumpto à terrâ sterili, cui opponit,

nit, ad maiorem ejus illustrationem, terram fecundam, *vers.* 7, 8. Ne autem prioribus verbis omnem salutis spem præcidere videatur, quoniam per fœcordiam suam propendebant in defectionem, ait se meliora de ipsis sperare, licet ita loquatur de prolapsis, *vers.* 9. additâ ratione, quia dilectionis, quam alias ostenderunt, Deus qui justus est, non obliviscetur: *vers.* 10. Indicat autem quid ipsis desit, diligentia ac perseverantia; ideò eos hortatur, ut eandem quam in initio ostendebant diligentiam ad finem usque ostendant, *vers.* 11. omnemque excutiant segnitiem, exemplo eorum, qui ad finem perseverantes promissa adepti sunt, ipsis ad imitandum proposito, *vers.* 12. Hoc confirmat exemplo Abrahami, cui Deus promissum fecit, idque confirmavit juramento, *vers.* 13, 14. Cujus impletionem Abrahamus patienter expectavit, atque ita promissionem adeptus est, *vers.* 15. Quia dixerat Deum Abrahamo promissionem suam confirmasse juramento, ut ostenderet nobis firmitatem promissi divini juramento confirmati, docet quam vim habeat juramentum; quod per id promissa confirmantur, & quod sit finis omnis contradictionis *vers.* 16. Ideoque Deum ut consilii sui, quo decrevit Abrahamo & posteris benedicere, & sensu mystico, Ecclesiam colligere & in æternam salutem introducere, immutabilitatem ostenderet, non tantum salutem hæredibus Abrahami spiritualibus promississe, sed & promissionem illam juramento confirmasse, *vers.* 17. ut fideles Hebræi in mediis afflictionibus fortissimum habeant solatium, per duas res immobiles, promissum nimirum & juramentum, in quibus impossibile est Deum mentiri. Etsi autem aperte satis indicavit, quibus hæc promissio facta sit, tamen clarius id exprimit, sc. nobis qui confugimus ad tenendam propositam spem. *vers.* 18. Spei porro illius firmitatem addit, quod sit quasi anchora, quæ usque ad interiora velaminis, seu in ipsa cæli adyta penetrat, ibique se figit, *vers.* 19. Ejusque firmitatis fundamentum addit, quod illuc pro nobis intravit Jesus, ut præcursor, qui suo ingressu nobis etiam jus ingrediendi acquisivit. Ad cujus sacerdotium rursus sermonem suum directurus, hic repetit, quod antea dixit, quod à Deo sit factus Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec. *vers.* 20.

Cap. VII. & seqq. usque ad Cap. X. 19. prolixum instituit discursum de Sacerdotio Christi, eumque sacerdotibus Leviticis longè præstantiorem esse docet, fructusque sacerdotii ipsius multò excellentiores quam sacerdotii Levitici. Inde col-

ligit, prius sacerdotium evanescere debuisse, & relictis sacerdotibus Leviticis ad Christum esse confugiendum. Prærogativas autem sacerdotii Christi præ Levitico varias enumerat. Incipit à comparatione Christi cum Melchisedeco, qui cum Leviticis sacerdotibus multò præstantior sit, & typus Christi, inde & Christi sacerdotii præstantiam præ Levitico colligit.

Primò ergò varia recenset de Melchizedeco ex Scripturâ sacrâ, quorum quædam non nisi improprie ipsi tribuuntur, quatenus ut typus Christi consideratur, sc. quod moneat sacerdos in æternum, *vers.* 1, 2, 3. Ex hisce Melchizedeci præstantiam præ sacerdotibus Leviticis colligit, quam in duobus collocat: Primò, quod Abrahamo, omnium Levitarum patre, major fuerit, & quidem in duobus. 1. Quod Abraham ipsi decimas dederit, *vers.* 4. Quia autem Levitarum excellentia in eo apparet, quod ipsi à reliquis Israëlitis fratribus suis mandato divino decimas acceperint, *vers.* 5. inde colligit, majorem ergò esse Melchizedecum, qui non ducit genus ex lineâ sacerdotali, quia decimas accepit ab ipso Abrahamo Levitarum patre. 2. Quod Abrahamo benedixerit, *vers.* 6, 7. Secundo: quod Scriptura testetur ipsum vivere; cum sacerdotes Levitici sint homines morientes, & morte suâ alteri locum cedentes, *vers.* 8. Cui tum subjungit plenior explicationem prioris prærogativæ, quod ipse Levi, quâdam loquendi ratione dici possit Melchizedeco decimas dedisse; quoniam cum occurreret Abrahamo Levi adhuc in Abrahami lumbis esset. *vers.* 9, 10.

Sic dignitate Melchizedeci ostensâ, progreditur, ad probandum, quoniam alius debuit constitui sacerdos secundum ordinem Melchisedec, postquam lege divinâ constituti sunt sacerdotes Levitici, quod sacerdotium Leviticum, ac proinde Lex quâ id constitutum fuit, sit imperfecta, ac proinde mutari debuerit. *vers.* 11. Illiusque hanc reddit rationem, quod mutato sacerdotio etiam lex mutatur: ac proinde sequitur, legem non esse perfectam; si enim perfecta fuisset, mutari non debuisset. *vers.* 12. Inde porro probat, mutato sacerdotio etiam necesse esse legem mutari. 1. ex naturâ sacerdotii Levitici: quia is, qui dicitur futurus secundum ordinem Melchisedec, sit ortus ex aliâ tribu, ex quâ nemini juxta legem ad altare aditus patuit; quia Christus, de quo hoc dictum est, ex tribu Judâ est ortus, *vers.* 13, 14. 2. Clarius idem infert ex naturâ sacerdotii Melchizedeci, quod longè alterius est conditionis quam sacerdotium Aaronicum, in quo homines morientes aliis

aliis locum in sacerdotium suum succeden-
di faciunt; qui verò secundum ordinem
Melchizedec est sacerdos obtinet vitam
indissolubilem, & manet sacerdos in æter-
num. *versf. 15, 16.* Quoniam autem talis
sacerdos prædictus fuit Psal. CX. rectè
infertur, prius sacerdotium, ac proinde
legem, quâ id constitutum est, debere mu-
tari, *versf. 17.* Ita jam probato, legem
debuisse mutari, nunc & illius mutatio-
nis causam reddit, nempe illius infirmi-
tatem & inutilitatem; quæ ex effectu pa-
tuit, quod peccata hominum plenè apud
Deum non expiaverit: *versf. 18.* Cui op-
ponit Evangelium, quod præstare potuit
plenam hanc & perfectam à peccatis ex-
piationem, atque nos ad ipsum Deum ap-
propinquare facit, *versf. 19.*

Hiscæ ita adstructis, docet jam porrò,
sacerdotium Christi secundum ordinem
Melchizedeci præstantius esse sacerdotio
Levitico: idque in variis. I. Quia est
introducendum cum juramento, ideòque æ-
ternum, quia illius juramenti Dominum
non pœnitebit: *versf. 20.* cum sacerdo-
tium Aaronicum sine juramento intro-
ductum sit. *versf. 21.* Et quia res majores,
non verò levioris momenti, solent jura-
mento confirmari, inde colligit, quia
Christi sacerdotium juramento est confir-
matum, quod ipse etiam melioris fæderis
sponsor sit, *versf. 22.* II. Quod sacerdotes
Levitici plures fuerint, & sibi mutuò suc-
cedentes, quia morte finiebatur ipsorum
sacerdotium: *versf. 23.* Christus verò ma-
neat in æternum, ac proinde non habeat
sacerdotium, quod ab uno transit in alium.
versf. 24. III. Quod ex priore sequitur,
quod possit plenè salvare illos, qui per
ipsum ad Deum accedunt: ratione addi-
tâ, quoniam semper vivit ut interpellet
pro ipsis: *versf. 25.* Cujus postremi dicti
novam adfert rationem, nimirum, ut
plenam apud Deum obtineamus peccato-
rum remissionem, & perfectè salvemur,
quod conveniens esset talem nobis esse
Pontificem, qualis est D. Jesus, quem à
variis qualitatibus describit; quod fuerit
sanctus, innocens, impollutus, segregatus
à peccatoribus, ac tandem excelsior
cælis factus, *versf. 26.* Huic aliud discrimen
connectit, ex superioribus depen-
dens; quod Sacerdotes Levitici necesse
habuerint quotidie hostias offerre, primò
pro suis, deinde pro populi delictis; Chri-
stus autem semel se ipsum obtulerit, nem-
pe non pro suis, sed populi delictis, *versf.*
27. Utriusque reddit rationem: quia le-
gales illi sacerdotes erant homines in-
firmitatem habentes, ac proinde in ea-
dem peccata relabi poterant, eorumque
expiatione indigebant: Christus autem,
qui cum juramento est constitutus, est

Filius in æternum sanctificatus, *versf.*
28.

Cap. VIII. Alia porrò discrimina &
præminentias sacerdotii Christi recenset,
quæ ex dictis tanquam præcipuum quid
deduci ait: nempe 1. quod sit Sacerdos,
qui sedet ad dextram Dei, *versf. 1.* Cui ad-
hæret, quod sit minister tabernaculi ve-
ri, id est, cæli, *versf. 2.* Quia autem
Christus est sacerdos, etiam ex eo, quod
omnibus sacerdotibus commune est, pro-
bat etiam necesse fuisse, ut Christus ali-
quid habeat quod offerat, *versf. 3.* Et
porrò à contrario absurdo probat, cum
in cælis esse debuisse, quia si in terris ef-
set ne sacerdos quidem esse posset, quo-
niam ibi sunt sacerdotes, qui secundum
legem offerunt munera, *versf. 4.* Cui
connectit alteram rationem, quod illi de-
serviunt exemplari & umbræ cælestium;
quod probat ex oraculo, quod Mosi in
monte datum est, *versf. 5.* Cui tacita in-
clusa est ratio, cur Christus in terris non
possit esse sacerdos, quia ille umbræ ac
typo inservire non potuit. Ideòque Chri-
stum illis sacerdotibus opponit, quod ex-
cellentius illis ministerium est nactus, &
tantò quidem excellentius, quantò fædus,
cujus mediator est, melius est. Illud au-
tem melius esse probat, quia melioribus
promissis sancitum est, *versf. 6.* Hoc pro-
baturus ostendit, prius fædus non sine re-
prehensione fuisse: quod exinde constat,
quia, si id fuisset perfectum, secundo locus
non quæreretur. *versf. 7.* Prius autem de-
fectu non caruisse, & alteri locum esse
quæsitum, probat ex Jerem. XXXI. ubi
Deus prædicit, se novum fædus super do-
mum Judam & domum Israël erecturum.
versf. 8. Id autem dicit non fore cum illo
defectu, qui fuit in fædere, quod Deus
cum patribus ipsorum erexit, quo tem-
pore eos eduxit ex Ægypto: in quo fæ-
dere duo fuere defectus; unus, quod ipsi
non manserunt in fædere illo Dei: alter,
quod Deus ipsos propterea neglexit, non
aliter ac si populus ipsius non fuissent,
quanquam esset eorum Dominus & benefa-
ctor. *versf. 9.* Sed longè perfectius illo: quod
ostendit enumeratione variorum beneficio-
rum, quibus fædus illud constabit: quod
leges suas in mentibus ipsorum dabit, &
cordibus ipsorum inscribet; quod ipse illis
erit in Deum, illi verò ipsi erunt in po-
pulum, *versf. 10.* Inde exurget iste fructus,
quod unusquisque non docebit proximum,
nosce Dominum, sicut olim sub regibus
Israël fieri consuevit: sed omnes à mini-
mo ad maximum Dominum cognoscent,
versf. 11. Fons verò ac fundamentum ho-
rum omnium est summa Dei erga ipsos
misericordia, quâ peccata ipsorum con-
donaturus est. *versf. 12.* Etiam si per hanc
be-

beneficiorum Novi Fæderis commemorationem satis appareat, prius fædus non fuisse sine defectu & abolendum, addit tamen quandam quâ id confirmet argumentationem ex Prophetæ verbis desumptam: nempe, quod fædus, quod consummaturus est Deus, vocet novum; inde enim liquet, prius esse vetus; & quia est vetus, ideò etiam brevi esse abolendum; quia quod veterascit & senescit prope interitum est, *vers.* 13.

Cap. IX. Novum adfert Scriptor noster discrimen inter sacerdotium Christi, & Aaronicum, desumptum à diversâ ratione expiationis peccatorum sub Vetere ac Novo Fædere. Et quia cap. præced. de sacerdotio differens transiit ad considerationem utriusque fæderis; ita nunc sermonem de utroque fædere continuans redit ad considerationem utriusque sacerdotii, illorumque inter se comparisonem. Primò ostendit, quid Vetus Fædus habuerit ad peccatorum remissionem & sacerdotium spectans: nimirum, præcepta, & cultus, & sanctum mundanum: *vers.* 2. Hic jam porrò describit sanctuarium, in quo distinctè differit de sancto, & de sancto sanctorum, & de vasis & instrumentis quæ in unoquoque eorum erant, *vers.* 2, 3, 4, 5. Descripto sanctuario, addit, quænam circa id fuerint sacerdotum functiones: eæ fuerunt diversæ juxta diversitatem loci in sanctuario. In prius tabernaculum quotidie ingrediebantur sacerdotes ad sacrificandum, *vers.* 6. In secundum verò nullus nisi summus sacerdos, & quidem semel in anno, non sine sanguine, quem offerebat pro suis & populi ignorantibus, *vers.* 7. Inde jam sacerdotii hujus infirmitatem deducit: quia Spiritus Sanctus per hæc significare voluit, dum adhuc prius tabernaculum staret, viam in sancta, nimirum vera, id est cælum, hominibus nondum esse propalatam. *vers.* 8. Quam porrò exinde adstruit, quod tabernaculum hoc fuit figura veri tabernaculi, seu cæli, toto illo tempore quo erectum est & duravit, & quo tempore in illo oblatae sunt hostiæ & munera, quæ non possunt juxta conscientiam perfectum reddere servientem, *vers.* 9. Sed inservierunt tantum expiandis iis peccatis, quæ per esum & potum rei alicujus immundæ commissa erant, quæ expiabantur variis baptismatibus, ac præceptis, quæ tantum carnem spectabant, & tantum imposita sunt usque ad tempus correctionis *vers.* 10.

Nunc porrò Christum sacerdotibus Veteris tabernaculi opponit, & quidem in tribus: 1. Quod in sancta ingressus sit non per tabernaculum terrestre, sed per melius & perfectius, non manufactum, id est hujus creationis, & quidem semel.

2. Non per sanguinem taurorum & hircorum, sed per proprium. 3. quod redemptionem æternam peregerit: *vers.* 11, 12. Idque probat ratione desumptâ à sacrificiis antiquis: Si enim sanguis taurorum & hircorum, & cinis vaccæ rufæ aspersus iis, qui impuritatem aliquam carnalem contraxerant, ab illâ impuritate eos potuit mundare, & sanctificare ad puritatem carnis, *vers.* 13. multò magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum se ipsum immaculatum obtulit, mundabit conscientias nostras ab accusatione & condemnatione ob peccata, quibus mortem meriti sumus, ut ab eâ liberati Deo viventi serviamus, *vers.* 14. Pergens, ostendit hanc expiationem Christi eò tendere, ut vitam æternam consequamur; dicens, quod ideò sit Novi Testamenti Mediator, ut morte ipsius intercedente ad redemptionem eorum peccatorum, quæ erant sub priore testamento, à quibus nimirum per sacrificia illic instituta conscientia mundari non poterant, vocati fideles accipiant promissionem æternæ hæreditatis, *vers.* 15. Idque ex eo confirmat, quod mors Christi est mors testatoris; inde enim sequitur Christum oportuisse mori, quia ubi est testamentum, ibi debet intercedere mors testatoris, *vers.* 16. Quia testamentum non est ratum nisi in mortuis, & nullius est valoris quamdiu testator vivit, *vers.* 17. Deinde etiam ex modo, quo vetus testamentum confirmatum est; hoc enim etiam factum non est sine sanguine: *vers.* 18. quod probat variis, quibus sanguinis adpersio adhibita fuit: Postquam enim Moses omnia præcepta Dei populo prælegit, ipsum librum legis & totum populum aspersit sanguine, quem aquâ miscuit, *vers.* 19. & inter aspergendum dixit, hic est sanguis testamenti, quod mandavit vobis Deus, *vers.* 20. Etiam tabernaculum & omnia vasa ministerii sanguine aspersit, *vers.* 21. quin & omnia penè sanguine secundum legem mundantur. Et sicut per sanguinem omnia sunt consecrata cultui divino; ita etiam nulla facta fuit remissio peccatorum, nisi intercedente effusione sanguinis victimarum, quæ offerebantur pro peccatis. *vers.* 22. Inde jam colligit, quoniam tabernaculum, quod erat typus cæli, sacrificiis cruentis debuit cultui divino consecrari, quod ipsum cælum debuerit consecrari meliori sacrificio, nimirum ipsius Jesu Christi, *vers.* 23. Illam autem meliorem hostiam à Christo esse oblatam probat; 1. quia Christus non intravit in sancta manufacta, exemplaria verorum, sed in cælum, ut appareat nunc vultui Dei pro nobis, *vers.* 24. 2. Neque ut sapius seipsum offerat, perinde ut olim Pontifex quotannis ingrediebatur in san-

sancta cum alieno sanguine; *vers.* 25. Quod evidenti ratione confirmat, quia alioquin oportuisset eum frequenter pati à constitutione mundi. Sed verò longè aliam ostendit esse rationem sacrificii Christi; nempe, ipse nunc semel patefactus est, & quidem in consummatione sæculorum, ut auferat reatum peccati per proprium sanguinem, *vers.* 26. Christum autem semel tantum debuisse seipsum offerre, ac proinde semel tantum mori, probat ratione desumpta à lege moriendi omnibus hominibus constituta: Sicut homini constitutum est semel mori, postea autem iudicium, *vers.* 27. Ita Christus semel oblatus ad multorum peccata auferenda, secundo sine reatu peccati apparebit fidelibus, qui ipsum expectant in salutem, ipsisque vitam æternam, quæ vera est salus, daturus est, *vers.* 28.

Cap. X. Hoc caput propriè non connectitur cum verbis immediatè præcedentibus: sed hic Scriptor reddit rationem eorum, quæ cap. superiore fufius docuit, quod Pontifex quotannis cum alieno sanguine in sancta ingredi debuerit; Christus autem semel tantum seipsum obtulerit. Ratio hæc desumpta est ab inefficiâ sacrificiorum legalium: hanc probat: Quia Lex tantum habebat umbram futurorum bonorum, non ipsam rerum imaginem; ideoque non potuit accedentes perfectos reddere, quia hostiæ eadem debebant quotannis iterari, *vers.* 1. Si enim potuissent eos perfectos reddere, desissent offerri, quoniam semel perfectè purgati nullam amplius habuissent peccatorum conscientiam, *vers.* 2. quia in illis sacrificiis quotannis fit commemoratio peccatorum, *vers.* 3. Quibus subjicit rationem, cur victimæ legales non potuerint cultores perfectè à peccatis purgare: quia impossibile est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata; *vers.* 4. Ob illam sacrificiorum legalium inefficiam factum esse docet, quod Deus illa abrogaverit, & eorum loco unicam Christi oblationem elegerit. Quod probat verbis Psal. XL. ubi sub figurâ Davidis Christus introducit loquens de suâ ad hanc oblationem promptitudine, ut ita voluntati divinæ morem gerat, *vers.* 5, 6, 7. Ex hisce verbis ita Christo aptatis docet, Deum sacrificia legalia, ut typos & umbras, removisse, ut statuatur sacrificium Christi, ad cuius præsentiam illa, sicut umbræ ad præsentiam corporis, evanescere debebant, *vers.* 8, 9. Quâ oblatione Christi, juxta voluntatem Dei semel peractâ, nos sanctificati sumus, *vers.* 10. Quod ulterius ad structurus, sicut sacrificium Christi opposuit sacrificiis legalibus, ita nunc Jesum Christum sacerdotibus Veteris Testamen-

ti opponit. Omnis enim sacerdos quotidie ad ministrandum accedere debebat, & easdem hostias sæpe offerre, quia illæ nunquam possunt auferre peccata, *vers.* 11. Christus autem unam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dexterâ Dei, *vers.* 12. Ille autem in perpetuum ad dexteram Dei sedens inde non egredietur, nisi ad iudicium; quia unicum hoc restat, ut inimici ejus ponantur scabellum pedum suorum: & ipse expectat donec id fiat. *vers.* 13. Cui jam subjungit rationem, cur Christus seipsum semel tantum obtulerit: unicâ enim oblatione consummavit in sempiternum sanctificatos. *vers.* 14. Idque probat allato testimonio ex Jeremiâ, *vers.* 15, 16, 17. Inde jam tandem infert, ubi peccata plenè sunt remissa, quod ibi non amplius oblatio pro peccato fieri potest. *vers.* 18.

Ita prolixè adstructâ sacerdotii Jesu Christi præ Levitico dignitate, illi jam superstruit seriam & gravem adhortationem ad constantiam in fide Christianâ ac pietate: atque id est alterum hujus partis membrum. Primò itaque brevem ac summariam instituit repetitionem præcipuorum quæ tractaverat capitulum, tanquam adhortationis suæ fundamentum, *vers.* 19, 20, 21. Illi superstruit adhortationem, ut plenâ animi cum fiduciâ totos se cultui Dei per Jesum Christum tradant; & in cultu illo planè immobiles sint & constantes, ratione adhibitâ à fidelitate Dei, qui quod promisit etiam præstiturus est, *vers.* 22, 23. Addit aliud officium, cujus interventu id præstari possit, mutuas nimirum adhortationes, *vers.* 24. & medium ad mutuas illas adhortationes instituendas accommodatum, ne deferant congregationes seu conventus sacros, ut quibusdam inter illos metu persecutionum morerat. Et ad id tantò magis hortatur, quantò magis videbant, diem illustrem adventus Domini nostri instare, *vers.* 25. Quia verò hæc cæsus fidelium desertio gradus erat sensim penitus à fide Christianâ deficiendi, ideò rationem addit, desumptam ab horrendo, quod fidei & Christianæ pietatis desertores manet, supplicio, quod non relinquatur ipsis alia major pro peccatis hostia; sed terribilis quædam expectatio judicii, & ignis æmulatio quæ consumtura est adversarios. *vers.* 26, 27. Idque confirmat argumento desumpto à gravitate & certitudine supplicii contra transgressores Legis Mosaicæ, quod illi sine misericordiâ mortui sint duobus vel tribus testibus, *vers.* 28. Inde, collatione institutâ inter illos & contemtores Evangelii, colligit hos multò gravius mereri supplicium: ejusque ratio desumitur ab enormitate majori delicti ipsorum,

quam probat è variis ; quod Filium Dei conculcent, quod sanguinem testamenti, in quo sanctificati sunt, pollutum ducant, & spiritum gratiæ contumeliâ afficiant. *vers.* 29. Et certitudinem supplicii deducit ex comminatione divinâ Deut. XXXII. 35, 36. *vers.* 30. illiusque atrocitatem ab omnipotentia divinâ. *vers.* 31.

Hac generali adhortatione institutâ, tandem eos monet, ne metu persecutionum deficiant, ratione desuntâ, 1. à primâ ipsorum constantiâ & patientiâ, quam in initio fidei suæ ostenderunt, in toleratione variarum afflictionum, quas enumerat, & quas sustinuerunt, quia sibi æterna bona in cælis reposita sciebant, *vers.* 32, 33, 34. Et quia confidentia ipsorum magnam habet remunerationem, monet ne eam abjiciant, *vers.* 35. adhibetâ alterâ ratione, à brevitæ afflictionum, & liberatione divinâ intra breve tempus secuturâ, *vers.* 36, 37. Cui adjungit tertiam, à fructu constantiæ, quod justus ex fide vivet ; cui opponit damnum ex defectiōne, quod si quis se subtraxerit anima Dei sibi in eo non complaceat, *vers.* 38. Ne autem credant ipsum hanc de ipsis habere opinionem, propter priores reprehensiones, addit, illos non esse ex iis qui se subducunt & pereunt ; sed qui fide constanti quærunt æternam animæ suæ salutem, *vers.* 39.

Cap. XI. Quia in postremis cap. præced. verbis mentionem fecerat fidei, inde occasionem arripit de fide prolixius disserendi. Ac primò quidem naturam fidei in genere explicat, quod sit substantia sperandorum, & argumentum eorum, quæ non videntur, *vers.* 1. Quam descriptionem confirmat, quia Veteres ex illâ fide testimonium acceperunt, *vers.* 2. Quia autem duplicem dedit fidei descriptionem, primò posteriorem probat, quod fides sit argumentum eorum, quæ non videntur, ex creatione mundi, quem fide scimus à Deo creatum, *vers.* 3. Deinde priorem fidei descriptionem, quod sit substantia rerum sperandarum, luculenter illustrat, & quantos illa fides effectus produxerit probat variis adhibitis exemplis ; Primò eorum, qui antecesserunt diluvium : Abelis, qui fide Deo majorem hostiam obtulit, quam Cain ; & per eam est consecutus testimonium quod fuerit justus, Deo testimonium perhibente muneribus ipsius ; per quam fidem etiam mortuus adhuc loquitur. *vers.* 4. Enoch : qui translatus est ne videret mortem ; quod probat, quia ante suam translationem testimonium habuit, quod placuerit Deo. *vers.* 5. Atque ibi obiter ostendit, fidem hanc omnis religionis esse fundamentum, *vers.* 6. porrò idem probat exemplo Noachi arcam fabricantis, de

quo tria dicit ; 1. quod oraculo monitus de diluvio, quod nondum videbatur, fidem illi adhibuerit. 2. Quid fides illa in ipso operata sit ; metum scilicet, qui metus porrò ipsum impulit, ut arcam in salutem suam & domus suæ fabricaverit. 3. Quid hoc facto suo consecutus fuerit : nempe mundum impiorum condemnavit, & factus est hæres justitiæ, quæ secundum fidem est. *vers.* 7.

Secundò, quæ diluvium secuta sunt, & promissionem terræ Canaan spectant. Hic primò occurrit exemplum Abrahami : de quo plura dicit. 1. Quod à Deo vocatus, obedierit, *vers.* 8. 2. quod in terrâ promissâ tanquam peregrinus in tabernaculis habitaverit, *vers.* 9. additque rationem, quâ Abraham ad id faciendum inductus sit : quia exspectabat civitatem fundamenta habentem, cujus architectus & conditor est Deus, *vers.* 10. 3. Quod ex Sarâ sterili, etiam præter tempus ætatis, filium genuerit, *vers.* 11. Et numerosam ex illo filio posteritatem reliquerit, *vers.* 12. Fidei porrò illorum constantiam describit : Quod in fide illâ mortui sint, licet non acceperint promissiones, sed à longè eas aspexerint & crediderint : quod probat, quia confessi sunt se hospites & peregrinos esse super terram. *vers.* 13. Ex quâ confessione concludit, eos patriam quævisse, aliam autem ab eâ è quâ exiverant ; nam si eam credidissent suam patriam, ad eam rediissent, quia in eam redeundi opportunitas ipsis non defuit : quod cum non fecerint, concludit illos meliorem, hoc est, cælestem appetivisse, *vers.* 14, 15. Et ut hanc fidem tantò magis commendat, addit præmium, quod per illam à Deo consecuti sunt, quod Deum non puduerit eorum Deum nominari, quia illis paraverat civitatem, *vers.* 16. 4. Quod filium Isaacum obtulerit cum à Deo tentaretur. Ut autem facti hujus præstantiam plenius explicet, aliquot illius enumerat circumstantias ; quod esset unigenitus ipsius filius ; quod in eo acceperat promissiones, quoniam ipsi dictum erat, in Isaac vocabitur tibi semen ; atque ita offerendo Isaacum spem seminis promissi sibi præcidere videretur, *vers.* 17, 18. Tandem addit quod Abrahami fides has omnes difficultates superaverit, quâ credidit Deum etiam à mortuis suscitare posse ; ejusque fidei fructum, quod in similitudine filium ex morte receperit. *vers.* 19. Huic exemplo tria alia subjungit : primò Isaaci, qui per fidem futurorum benedixit filiis suis, Jacobo & Esau, *vers.* 20. Deinde Jacobi, qui per fidem benedixit filiis Josephi, & innitens summitati baculi sui adoravit Deum, *vers.* 21. tandem, Josephi, qui moriturus monuit

de exitu filiorum Israël ex Ægypto, & mandatum dedit de offibus suis ex Ægypto in terram Canaan transportandis. *vers. 22.*

Tertiò ; quæ ipsam populi Israël ex Ægypto liberationem spectant, ejusque in terram Canaan introductionem. Primum hic nobis proponit exemplum Moïsi ; de quo plura dicit. 1. Quod per fidem à parentibus fuerit tribus mensibus occultatus ; ejusque actus causam addit, quod viderent puellum esse venustum ; ac præstantiam describit, quod non timuerint edictum regis, *vers. 23.* Secundo. Quod jam magnus factus per fidem negaverit vocari filius filia Pharaonis, *vers. 24.* Cujus facti excellentiam exaggerat, oppositione duorum contrariorum, è quibus elegit, quod per fidem cognovit præstantius esse. Hanc autem oppositionem duobus modis proponit ; primò, quod maluerit malè tractari cum populo Dei, quam habere temporariam fruitionem peccati, *vers. 25.* Deinde, quod opprobrium Christi existimaverit majores divitias, quam thesauros Ægypti. *vers. 26.* Ac tandem addit, quo argumento inductus id fecerit : quia respexit ad retributionem mercedis, *ibid.* Tertiò : Quod reliquerit Ægyptum : In quo exitu duo observat : primò ; quod non timuerit iram regis : Deinde, addit illius confidentiæ causam : quia invisibili Deo constanter adhæsit, non aliter ac si eum videret, *vers. 27.* Quartò : Quod celebraverit pascha : & in eâ celebratione observaverit ritum sibi à Deo præscriptum, postes ædium aspergendo sanguine, ne qui primogenitos perdebat tangeret eos, *vers. 28.* Ac tandem, quod transierit per mare rubrum tanquam per aridam cum populo Israël : quod beneficium illustrat contrario exitio Ægyptiorum, qui transire volentes aquis marinis obruti sunt. *vers. 29.* Hisce porro subnectit exemplum Josuæ, cujus fide muri Jericho post septem dièrum circuitum corruerunt, *vers. 30.* & Rachab meretricis, quæ per fidem excepit exploratores cum pace ; & per hunc actum obtinuit, ut non perierit cum incredulis, *vers. 31.*

Quartò : Tandem subnectit fidem & eximia fidei effecta in illis, qui, postquam terra Canaan Israël in possessionem fuit data, in populo vixerunt. Et hic quidem, quia longum nimis foret pro ratione epistolæ nominatim omnia illa exempla distinctè enumerare, compendio studens, primò nomina quædam sine speciali declaratione factorum ipsorum, recenset : quorum quatuor priores, Gideon, Barac, Sampson, Jephthe fuerunt judices ; quintus Rex David : sextus Propheta, Samuel : quibus tandem subjungit prophetas, unâ

hac voce plures alios comprehendens, *vers. 32.* Deinde varia effecta enumerat, quæ singuli per fidem obtinuerunt. Quæ in varias classes distribuuntur. Quædam enim ipsi per fidem effecerunt : nimirum regna vicerunt, & justitiam operati sunt. Quædam per fidem obtinuerunt ; eaque multa refert, primò adepti sunt repromissiones : deinde varias è malis liberationes, obtulerunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladii, convalescerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, verterunt castra exterorum, acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos. *vers. 33, 34.* Tandem quædam per fidem passi sunt : ac primò varia tormenta à persecutoribus, quorum in manus inciderunt : Alii distenti sunt : in quo supplicio constantiam ipsorum deprædicat, quod non acceperint redemptionem sibi oblatam, nempe, si vellent legem divinam abnegare, ut ita meliorem redemptionem obtineant, *vers. 35.* quod etiam sequentibus applicari debet, quorum alii ludibria & verbera experti sunt, insuper & vincula & carceres : alii lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt. *vers. 36, 37.* Alia quæ passi sunt, postquam persecutorum manus effugerunt. Ea partim consistunt in misero vestitu, circumierunt in melotis & pellibus caprinis : partim in afflictione, quâ homines alii ipsos affligebant, fuerunt egentes, angustii, afflictii ; eaque afflictio exaggeratur, quia tanta illorum fuit pietas, ut mundus illis non fuerit dignus : partim in loco commorationis ipsorum, erraverunt in solitudinibus, in montibus ; in speluncis, & in cavernis terræ, *vers. 37, 38.* Tandem materiam hanc concludens, de omnibus his dicit, quod per fidem testimonium acceperint, non tamen promissionem adepti sint, *vers. 39.* & illius rationem reddit ; quia Deus noluit, ut sine nobis perfectæ felicitatis participes essent. *vers. 40.*

Cap. XII. Adstructâ indole & efficaciâ fidei per varia exempla ab initio mundi ad Christi usque tempora, eaque applicans illis ad quos scribit, tandem per modum conclusionis illos hortatur ad perseverantiam in fide Christianâ. Fundamentum hortationis est, quod tantâ nube testium circumcincti sint. Hortatio duo continet : ut deponant omne pondus, & circumstans ipsos peccatum : Deinde, ut cum patientiâ decurrant propositum sibi certamen. *vers. 1.* Ad id eos excitat exemplo Christi ; ad quem eos tanquam ad ducem & consummatorem fidei respicere jubet ; de quo duo dicit, quæ eos respicere vult ; quid fecerit, nimirum, pro proposito sibi gaudio crucem tulerit

ignominiâ contemptâ : & quid consecutus sit : sc. federit ad dextram throni Dei , *versf. 2.* Cujus penitiorum considerationem ipsis commendat , ut respiciant eum , qui talem à peccatoribus adversus semet ipsum sustinuit contradictionem ; illiusque addit finem , ut ne fatigemini animis vestris deficientes , *versf. 3.* Hujus monitionis æquitatem ostendit , primò à levitate passionum , quod , si comparisonem instituunt inter passiones Christi , & suas , agniture sint , se nondum æquè gravia passos ac Christum : nondum enim usque ad sanguinem restiterant , contra peccatum repugnantes. *versf. 4.* Deinde , quod passiones sint indicium amoris divini : In eâ autem varia occurrunt. 1. Reprehensio oblivionis , quâ obliti sunt admonitionis , quæ ipsos tanquam filios alloquitur. 2. Ipsa monitio , Fili mi , noli negligere disciplinam Domini , neque fatigeris dum ab eo argueris. 3. Ratio illius ; quia quem diligit Dominus castigat , & flagellat omnem filium , quem recipit. 4. Applicatio per modum conclusionis , quod ex castigatione liqueat , quod sint filii Dei : quod probat consuetudine omnium patrum ; quia non est pater , quin castiget filium suum ; & à contrario ; quod si sint extra disciplinam , ejus participes facti sunt omnes , adulterini sint , & non filii : *versf. 5, 6, 7, 8.* Tertiò : institutâ comparatione à patribus carnalibus , quorum castigationes tulerunt ; eâque duplici ; primò quod illi sint patres ipsorum carnales , Deus autem sit pater ipsorum spiritualis , *versf. 9.* deinde quod illi castigant pro arbitrio : Deus autem ad utilitatem nostram , ut sanctitatis ipsius participes simus , *versf. 10.* Quartò , ab utilitate afflictionum , quod , licet afflictio dum præsens est non adfert gaudium , sed mærorem , postea tamen per eam exercitatis reddat pacatum fructum justitiæ. *versf. 11.* Inde elicit hortationem , ut animum , quia jam ob persecutiones languidior erat , resument , erigant remissas manus & soluta genua , & gressus rectos faciant pedibus , *versf. 12.* illiusque finem addit , ut non claudicans quis erret , magis autem sanetur , *versf. 13.* Ita adhibitâ ad constantem persecutionum tolerantiam monitione , alias ipsis virtutes ac officia commendat , pacem ac sanctimoniam : additâ ratione , quod sine eâ nemo videbit Dominum , *versf. 14.* Et observationem aliorum , ne quis à gratiâ Dei deficiat : quam admonitionem distinctius explicat , ostendendo tristem illius effectum : Ne qua radix amaritudinis sursum germinans turbas excitet , atque ita multi inquinentur , *versf. 15.* Addit aliam ; ne quis sit scortator aut profanus ; quem comparat Esauo , qui ob unicam escam

primogenituram vendidit , *versf. 16.* Additâ ratione , quia tales irrevocabile exitium manet , perinde uti Esauum , qui penitentiae locum non invenit , etsi eum cum lachrymis quæssiverit. *versf. 17.*

IV. Tandem accedit ad quartam Epistolæ suæ partem , in qua quintum seu ultimum argumentum pro dignitate Evangelii supra Legem deducit ; desumptum à statu felicitatis , ad quam vocati accesserunt. Ut eam illustret , comparisonem instituit cum statu ac conditione Israëlitarum , quâ illi olim Legem acceperant : eamque ita commemorat , ut tacite splendidus ac tremendus ille modus , quo olim Lex promulgata fuit , & qui valde Hebræorum animos afficiebat , elevetur. Primò ergo commemorat signa , quæ in promulgatione Legis contigerunt , tam quæ visu , quam quæ auditu percepta fuerunt ; & dum ipsos ad montem ubi hæc contigerunt non accessisse dicit , sed ad ea , quæ in Evangelio manifestata sunt , Evangelii dignitatem præ Lege , ac per consequens illorum felicitatem demonstrat. Signa in Legis promulgatione olim visa , cum Israëlita accesserunt ad montem tractabilem , fuerunt ignis ardens , turbo , tenebræ , & procella : *versf. 18.* Signa audita , tubæ sonus , & vox verborum : Majestatem autem quæ illis inerat ita describit , quod qui eam audierunt orarint ne eis fieret verbum , *versf. 19.* quod porro confirmat , per additam denuntiationem terribilem , quod si bestia contigerit montem , lapidabitur , *versf. 20.* Et quod ipse Moses , omnibus his conspectis , dixerit , exterritus sum & tremebundus , *versf. 21.* His nunc opponit felicem ipsorum statum , ad quem per fidem in Christum accesserant , multò quam priora illa præstantiorem. Hic autem varia enumerat : primò quidem tanquam loca ad quæ accesserant : sc. montem Sion , civitatem Dei viventis , Hierusalem cælestem : Deinde personas eorumque cætum , multitudinem millium angelorum , & ecclesiam primogenitorum , qui conscripti sunt in cælis , Deum judicem omnium , & spiritus justorum perfectorum , & fæderis novi Mediatorem Jesum , & sanguinis asperisionem meliora loquentem , quam Abel , *versf. 22, 23, 24.*

Haftenus fuit primum hujus postremæ partis membrum : In altero rursus huic fidelium præ Israëlitis felicitati superstruit monitionem ad constantiam in fide Christianâ , ut videant , ne Deum , qui per Dominum Jesum loquitur , contemnant ; quam monitionem confirmat comminatione pœnæ , multò certioris & severioris illâ , quâ Legis transgressores puniti fuerunt : quoniam si illi non effugerunt pœnam , qui recusarunt eum , qui

super

super terram loquebatur; multò minus nos eam effugiemus, qui de cælis loquentem nobis rejicimus, *versf. 25.* Hanc autem confirmat verbis Prophetæ Aggæi, quibus docetur, quod sicut Deus olim, cum Legem ferret, terram concusserit, adhuc semel non terram tantum, sed & cælum sit concussurus; quod vaticinium licet sensu literali respiciat ædificationem templi secundi, sensu tamen mystico ad Christum referendum est, *versf. 26.* Unde porrò confectarium deducit, quod dicendo, adhuc semel, declarat mobilium translationem, tanquam factorum, ut maneat ea, quæ sunt immobilia, *versf. 27.* Et quia est res maximi momenti, eandem monitionem renovat, additque modum, quo in praxin deducenda est, cum pudore ac metu, *versf. 28.* eamque confirmat verbis ex Deuteronomio, quibus severitas Dei declaratur, quod est ignis consumens, *versf. 29.*

Cap. XIII. Varias commendat virtutes Christianas, ac præcipuè, pro temporum illorum conditione, tempore persecutionis maximè necessarias: Quales sunt, charitas fraterna, *versf. 1.* Hospitalitas, quam ex eo commendat, quod quidam inscii angelos hospitio exceperint *versf. 2.* Misericordia erga captivos, & erga afflictos, *versf. 3.* Castitas, quam dicit etiam in conjugio servari: scortationem autem ac adulterium illi adversari, *versf. 4.* Autarcia, nixa promissione divinâ, quod Deus ipsos non deseret, *versf. 5.* quæ producit fiduciam in Deum in quocunque statu, *versf. 6.* Consideratio eorum, qui ipsis prædicarunt Evangelium, & quâ constantiâ pro illius confessione mortem obierint, *versf. 7.* Ut ad similem eos hortetur constantiam, addit, Christi doctrinam semper eandem esse, nec ullo temporum tractu mutari, *versf. 8.* Inde deducit aliud præceptum; ne variis doctrinis circumferantur; earumque quasdam nominat, quæ circa ciborum, seu victimarum quarundam esum, occupabantur: quem esum hac ratione redarguit, quod præstet gratiâ divinâ in Christo nobis oblata correfici, quam esu sacrificiorum: quia qui in illis ambulaverunt, nullam inde solidam utilitatem perceperunt, *versf. 9.* Aliam addit rationem, quod non conveniat Christianis victimarum cibis, sicut olim sub lege fiebat, vesci: quia habent altare, seu potius sacrificium, nimirum Christi, cujus nulla potest esse communio per esum, *versf. 10.* Quod illustrat similitudine sacrificii illius solemnem, quod diè

expiationis peragebatur à Pontifice maximo, cum in sanctum sanctorum ingrederetur, cujus antitypus est sacrificium Jesu Christi: Quorum animalium infertur sanguis pro peccato in sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra, *versf. 11.* ac proinde nemo ex iis edere poterat. Ut itaque antitypus typo respondeat, etiam oportuit Christum extra portam urbis Hierusalem pati, ut suo sanguine populum sanctificet, *versf. 12.* Inde deducit adhortationem, ut non sectentur externas illas victimarum epulas, sed passiones voluntariè sustinendo Christi exemplum imitentur, *versf. 13.* eamque confirmat adhibitâ ratione, quod hic non habeamus civitatem permanentem, in quâ sæliciter vivamus, ut olim Judæi civitatem Jerusalem, sed futuram expectemus, *versf. 14.* Quibus addit adhortationem ad offerenda Deo sacrificia spiritualia, quam deducit exinde, quod dixerat Christum esse sacerdotem nostrum: & quia olim Israëlita per sacerdotes sacrificia sua Deo offerebant, hortatur eos, ut similiter per Christum offerant sacrificia, quæ nunc in Evangelio locum habent, & sacrificiis eucharisticis analogia sunt; quæ duo commemorat, sacrificium laudis *versf. 15.* & beneficentiæ seu liberalitatis; additâ ratione, quod talibus sacrificiis Deo placeamus, *versf. 16.* Ultimum addit præceptum, ut obediant præpositis suis; additâ ratione ab ipsorum officio desumptâ, quoniam vigilant pro animabus ipsorum, tanquam rationem reddituri, *versf. 17.* Tandem se illorum precibus commendat, adhibitâ ratione, quod non indignus sit, cui hoc officium præstetur, quia confidit se bonam habere conscientiam, & in omnibus honestè cupiat conversari, *versf. 18.* eamque commendationem repetit, addito precationis illius fine, vel effectu, quò celerius ipsis restituatur, *versf. 19.*

Restat totius epistolæ epilogus: in quâ primò occurrit votum; in quo tria videntur: 1. descriptio Dei, à quo vovet; Deus pacis, qui reduxit à mortuis pastorem ovium illum magnum per sanguinem testamenti æterni, Dominum nostrum Jesum, *versf. 20.* 2. Votum ipsum: ut Deus ipsos perficiat in omni opere bono, ut faciant voluntatem ipsius; & ut ipsi ipsorumque opera Deo placeant per Jesum Christum. 3. Doxologia, qua Deo sive Christo gloriam tribuit, *versf. 21.* Secundò; pauca quædam specialia, quasi extra epistolæ corpus, adjicit, *versf. 22, 23, 24.* Atque ita epistolam voto claudit, *versf. 25.*

CAPUT I.

1. **D**Eus olim per varias particulas & variis modis locutus patribus per prophetas, ultimis his temporibus locutus est nobis per Filium:

2. Quem constituit heredem omnium, per quem & sæcula fecit.

3. Qui cum sit effulgentia gloriæ & figura substantiæ ejus, portansque omnia verbo potentiæ suæ, postquam per semetipsum purgationem peccatorum nostrorum fecit, sedit ad dextram throni majestatis in excelsis.

4. Tantò præstantior Angelis factus, tantò excellentius præ illis adeptus est nomen.

5. Cui enim dixit unquam Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursus: Ego ero illi in Patrem, & ille mihi erit in Filium.

6. Quando verò iterum introducit primogenitum in mundum, dicit: & adorent eum omnes Angeli Dei.

7. Et ad Angelos quidem dixit: Qui facit

Angelos suos ventos, & ministros suos flammam ignis.

8. Ad Filium verò: Thronus tuus, ô Deus, in sæculum sæculi, virga rectitudinis virga regni tui:

9. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem; idcirco unxit te, ô Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.

10. Et: Tu in principio, Domine, terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli:

11. Ipsi peribunt, tu verò permanes, & omnes sicut vestimentum veterascent:

12. Et velut amictum complicabis eos, & mutabuntur: tu verò idem ipse es, & anni tui non deficient.

13. Ad quem autem Angelorum dixit unquam: Sede à dextris meis, usque dum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

14. Nonne omnes sunt ministratorii spiritus, in ministerium missi propter eos, qui hæredes erunt salutis?

PARAPHRASIS.

1. **D**Eus, qui olim Patribus nostris locutus est per Prophetas, omnem suam voluntatem simul ac semel illis non revelavit, sed sensim & per partes, & singuli Prophetæ partem tantum divinæ voluntatis patribus nostris annuntiaverunt, ita ut non nisi ex omnium scriptis simul junctis integra revelatio patribus facta cognosci possit: neque eam per Prophetas semper clarè revelavit, sed sæpe sub figuris ac umbris, sub quarum cortice plenior sensus latuit, & per quas ille modò obscurius, modò clarius & distinctius adumbratus & eminus quasi conspiciendus datus fuit. Nunc autem ultimis his temporibus, post quæ nulla plenior revelatio sequeretur, omnem suam voluntatem plenè ac perspicuè nobis revelavit per Filium suum Jesum Christum, omnibus Prophetis longè eminentiorem.

2. Illi enim fuere ministri Dei, qui mandata Dei sibi concredita deferrebant ad homines: Jesus Christus verò est Filius Dei, quem Deus super omnia exaltavit, omniumque Dominum constituit, per quem & sæcula, & mundum, qui sæculis initium dedit, condidit.

3. Qui cum sit effulgentia gloriæ ipsius, in quo, sicut imago solis in nube, ita & Dei sapientia, sanctitas ac philanthropia tanquam in speculo relucet, & character substantiæ ipsius, qui, sicut forma ab archetypo impressa ipsum archetypum exhibet, ita etiam ipsum Deum nobis repræsentat, adeo ut Christum contemplando ipsum Deum contemplemur; omniaque potenti suo verbo ac jussu perficiat, imò solo nutu quicquid vult operetur: postquam cruento sacrificio suo nos à peccatorum reatu liberando, plenamque eorum remissionem impetrando, perfectissimam peccatorum nostrorum purgationem perfecit, summam ac Deo proximam dignitatem & in omnia imperium est adeptus, non aliter ac si Deo in excelsis cælis in throno Majestatis sedenti à dextris assideret.

4. Tantò

4. Tantò excellentior factus Angelis, quantò nomen, quod illi datum est, excellentius est nomine Angelorum: Angelorum quippe nomen significat nuntium, estque appellatio ministerii: Filii autem nomen est nomen domini, ac jus ad omnium bonorum paternorum hæreditatem seu possessionem includit.

5. Hoc autem nomen nusquam legitur Deus Angelis dedisse, sed soli Jesu Christo: non enim ulli Angelorum dixit, quod Christo dixit, Filius meus es tu, ego hodie genui te: neque, Ego ero illi in Patrem, ille verò mihi erit in Filium.

6. Et iterum, quando ad regnum illius spirituale erigendum Apostolos Spiritu Sancto cælitus misso instruxit, atque hoc actu illum ut regum primogenitum omniumque dominum in mundum introducit, ut regni sui sceptrum in totum terrarum orbem extendat, Angelis hoc mandatum dedit, adorent eum omnes Angeli Dei.

7. Titulum autem Angeli non dominium, sed ministerium designare, ac proinde non esse admodum eximium, inde liquet, quod Deus de Angelis loquens, aliquando rebus inanimatis, ut vento ac fulmini, quando iis tanquam judiciorum suorum executoribus utitur, hanc appellationem tribuat, dicens, quod ventos faciat angelos suos, & flammam ignis ministros suos.

8. De Filio verò multò augustius loquitur: Thronus tuus, ô Deus, durat in omnem æternitatem, regnique tui nullus erit finis: sceptrum regni tui est sceptrum justum, cujus præcepta sunt sancta, & judicia justa, quibus unicuique secundum opera rependis:

9. Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem: Et quia hæc regiminis tui indoles est, ideo sicut illi, qui oleo cum faustâ accclamatione uncti regno inaugurantur, præ fratribus suis ejusdem imperii consortibus exaltantur; ita etiam, ô Deus, Deus tuus te exaltavit præ omnibus regibus terræ, omniumque Dominum constituit.

10. Et alio in loco: Tu Domine in principio terram fundasti, & cæli visibiles, in quibus astra micant, sunt opera manuum tuarum, & à te creati.

11. Ipsi peribunt, & sicut initium habuerunt, ita etiam finem habituri sunt: Tu verò etiam post illorum interitum permanes idem semper & in perpetuum, nec ulla in te est aut erit mutatio.

12. Et sicut vestimenta præ vetustate jam detrita mox interitura sunt; ita etiam illi sunt perituri: & quemadmodum vestimenta detrita complantur ac seponuntur; ita etiam illi, ut nulli amplius usui futuri, mutabuntur & à te destruentur: Tu verò ipse idem es, ac sine ullâ mutatione vivis ac regnas in omnem æternitatem. Ex quibus omnibus apparet, Christum esse Dominum, Angelos verò ministros.

13. Idem alio loco clarè & expressè affirmatur: nulli enim Angelorum unquam dixit, quod Filio dixit: Sede à dextris meis, & regna mecum, donec omnes inimicos tuos, diabolum, Magistratus impios ac infideles, Ecclesiæ tuæ persecutores, quin & mortem ipsam, per te, & traditam tibi à me potestatem, tibi subjecero, & quasi scabellum pedum tuorum constituero; ut ita illis devictis tanquam fidelium caput ac rex mecum gloriose regnes in omnem æternitatem.

14. Sed omnes, quotquot sunt Angeli, ministratorii sunt spiritus, Christo subjecti, & nutibus ipsius obtemperare parati, qui illius jussu ac auctoritate mittuntur, ut fidelibus & ex illius præscripto vitam instituentibus, ac proinde vitæ æternæ hæredibus futuris inserviant, eos protegant ac defendant, omniaque quæ ad illorum salutem æternam promovendam requiruntur ministeria præstent.

COMMENTARIUS.

Scopus auctoris in hac epistolâ est, fideles Hebræos, qui metu persecutionum, quas ob ingenuam fidei in Christum professionem sustinere cogeantur, segniores erant in cætibz religiosis frequentandis, & jam ad defectionem à religione Christianâ ad Judaïsmum propendebant, hortari ad constantiam. Quia verò defectioni isti prætextus quærebantur, à Legis præstantiâ desumpti; Scriptor, ut hos Hebræis prætextus adimat, Evangelium Legi opponit, ac Dominum Jesum, primum Evangelii præconem, omnibus, quibus Judæi potissimum gloriari solebant; Dominumque Jesum illis multò præstantiorem esse docet: indeque infert, Legem, tanquam typum ac umbram, ad præsentiam Evangelii, tanquam antitypi ac corporis evanescere debere. Initium facit à Prophetis, qui apud Judæos summo in pretio erant: eosque opponit Christo; eos autem, ad quos scribit, & quibus Deus per Christum locutus est, ipsorum patribus, ad quos Deus locutus est per Prophetas.

Verf. I. Deus olim locutus patribus nostris. Deus hic intelligitur Deus Pater; de eo enim solo dici potest, quod nobis sit locutus per Filium suum Jesum Christum. Idem ergo Deus, qui Veteris Testamenti auctor est, etiam est Novi. Per patres ipsorum intelligit Hebræorum majores, præsertim qui cum Mose & posterioribus temporibus vixerunt. Altius adscendere dici non potest, quam ad Abrahamum, à quo Judæi generis sui originem deducebant. Atqui Abrahamus & qui ad Mosen usque eum secuti sunt Patriarchæ, ipsi Prophetæ fuerunt, saltem præcipui inter eos; non autem ad eos Prophetæ missi sunt. Moses primus fuit Prophetarum, per quos Deus illos allocutus est, quem alii deinde secuti sunt. *Olim.* Quia jam aliquot sæcula effluxerant, ex quo Malachias Prophetarum ultimus vixit. Prophetis ergo internuntiis Deus *olim* patribus locutus est.

Multifariam ac multis modis. In Græco propriè est *πολυμερῶς*, quod non significat sæpe, aut multifariam; sed per multas partes. Hæc nempe fuit ratio revelationis divinæ per Prophetas. Omnem suam voluntatem & integram per Prophetas non revelavit; sed quantum temporum illorum conditioni accommodatum erat: Nec etiam quicquid olim revelavit uni Prophetæ credidit; sed per partes voluntatem suam patefecit; unicuique Prophetæ peculia-

rem partem revelans, & sæpe per posteriores patefaciens, quod prioribus ignotum fuerat: adeo ut in diversis Prophetis etiam diversæ voluntatis divinæ particula legantur, quæ omnes inter se conferri debent, ut ex illis voluntas Dei olim patribus revelata plenè cognoscatur. *Πολυτρόπως*, est *variis modis*. Hoc communiter accipitur de diversis patefactionum modis, quibus se Deus olim Prophetis revelavit, vel in visione, vel in somnio, ac diversis visionum ac somniorum speciebus. Verum auctor noster non dicit Deum diversis modis olim se revelasse Prophetis; sed per Prophetas se diversis modis revelasse Patribus: Quod indicium est, ipsum respexisse ad diversos illos modos, quibus Prophetæ olim populo Israël voluntatem divinam revelarunt. Non enim semper claris ac perspicuis verbis Deus per Prophetas locutus est; sed sæpe etiam sub figuris ac umbris, adeo ut sensus plenior sub verborum cortice lateret: Figuræ autem illæ ac figuratæ locutiones etiam diversæ admodum fuerunt, nec omnes unius ejusdemque generis: Quandoque sensus literalis, unicuique obviis, umbra erat, sub quo sublimior ac suo tempore manifestandus occultabatur: quandoque externas adhibuit figuras, quibus quod revelare voluit adumbrabat: *Ezech. V. XXXVII.* & alibi. Quæ omnia magnam in revelando diversitatem arguunt, & nonnunquam rem multis involutam obscuritatibus reliquerunt, quæ fidelium animos ea penitus cognoscendi desiderio suspensos detinuerunt.

Ultimis hisce temporibus nobis locutus est in Filio.

Patribus opponit Hebræos, ad quos scribit, & temporibus olim elapsis *tempora ultima*: quibus nempe ipsi vivebant, quæ præteritorum respectu meritò *ultima* vocantur. Quanquam & meritò *ultima* dicuntur respectu revelationis divinæ; quia nulla alia, nedum perfectior revelatio hanc exceptura est. Olim Deus omnem suam voluntatem Patribus Hebræorum non revelavit; promisit quidem adventum Christi; sed quodcunque per illum revelaturus erat arcanum illis esse voluit, donec Christus manifestaretur. Tempora itaque illa patrum secutura erant tempora Christi, quibus perfectior ac plenior voluntatis divinæ revelatio expectanda erat. Tempora autem Christi sunt tempora ultima, & revelatio voluntatis Dei per Christum est revelatio ultima, neque post eam

Deus

Deus ad homines locuturus est, aut novam & perfectiorem voluntatis suæ revelationem daturus.

Nobis est locutus in Filio: seu per Filium. Sicut Filium opponit Prophetis, ita etiam sermonem, quo nobis locutus est per Filium, opponit sermoni, quo Deus patribus locutus est per Prophetas. Filius omnibus Prophetis excellentior est, ejusque dignitatem mox pluribus describet: Sic etiam sermo, quo Deus nobis ultimis hisce temporibus est locutus, multis modis excellit sermonem, quo per Prophetas olim Patres est allocutus. Nunc enim non per partes varias, per typos & figuras, sed totam ac integram suam voluntatem simul ac semel plenè, perspicuè ac clarè revelavit: *unigenitus enim Filius, qui est in sinu Patris, Deum, quem nemo unquam vidit, nobis enarravit, Joan. I. 18.* Filius hic est Jesus Christus, qui oppositè ad Prophetas, qui sunt ministri & nuntii Dei ad homines, vocatur *Filius*: quâ appellatione divina ejus majestas nobis indicatur. Ostendimus alias, Dominum nostrum Jesum Christum Filium Dei vocari, & esse, non tantum respectu arcanæ & ineffabilis generationis ante omnia sæcula, per quam naturæ divinæ verè confors est; sed etiam respectu naturæ suæ humanæ, diversis ac variis modis; & nominatim ratione muneris ipsius Mediatorii, per quod est Christus, seu promissus Judæis Messias: *Joan. X. 35, 36.* Utrouque respectu hic appellari Dei Filium, ex versu immediatè sequente liquet.

Vers. 2. Quem constituit heredem omnium: Hoc manifestè refertur ad naturam ejus humanam & munus Mediatorium. *Hæres* propriè est qui succedit in bona defuncti. Ubi itaque hæres est propriè dictus, oportet eum, in cujus bona hæres succedit, esse defunctum. Inde sequitur Dominum Jesum Christum impropriè dici à Deo heredem omnium esse constitutum; nihilque aliud eâ phrasi designari, quam Jesum Christum à Deo Patre omnium Dominum esse constitutum. Postquam enim hic in terris munere suo fideliter est functus, Patrique fuit obediens, etiam ad mortem, & mortem quidem crucis, à Deo exaltatus est, omniaque pedibus ejus sunt subjecta, *1 Cor. XV. 27. Phil. II. 8, 9.* & per illam exaltationem Deus demonstravit, eum munere sibi demando fideliter esse functum: eaque exaltatio super omnia excellentissima & efficacissima functionis bene administratæ approbatio est: perinde uti legati è legatione redeuntis receptio & exaltatio ad summam in aulâ regiâ dignitatem, functionis bene administratæ & à rege approbatæ evidentissimum est documentum. Inde ap-

paret quantum Dominus Jesus præ omnibus, qui unquam exstiterunt, Prophetis ratione muneris sui excellat. Summa eorum dignitas fuit, quod essent ministri Dei, quos Deus alloquio suo ac inspiratione dignabatur, quique mandata divina ferebant ad homines. Jesus Christus verò etiam ratione muneris sui est Dei Filius, cujus adventum Prophetæ prædixerunt, quemque è longinquo ut summam Israël gloriam venerati sunt. Solent autem per personas dignissimas non nisi negotia maxima expediri. Ex Filii itaque, per quem Deus ultimis his temporibus nobis est locutus, dignitate sermonis nobis revelati dignitas colligi debet. *Multi nempe Prophetæ & justi cupierunt videre quæ videtis, & non viderunt, & audire quæ auditis, & non audiverunt, ait Dominus discipulis suis Matth. XIII. 17.* Fuit enim hoc mysterium, quod *Prophetæ sunt scrutati, & in quod ipsi Angelii desiderarunt introspicere: 1 Pet. I. 10, 11, 12.* Noverunt quidem & prædixerunt magis eximiam revelationem per Messiam futuram; qualis autem illa futura esset, & quæ revelanda forent, non nisi obscure, & sub typis & umbris cognoverunt, & quasi è longinquo adspexerunt.

Per quem & sæcula fecit. Mentio fit aliquoties in Scripturâ *futuri sæculi*: & Dominus Jesus *Esa. IX. 6.* apud LXX. vocatur *pater futuri sæculi*: quod significare potest, vel statum sub Messia in hac vitâ, qui adhuc futurus erat quando Prophetæ de eo vaticinati sunt: vel statum futuræ vitæ ac felicitatis, quem fideles unâ cum Christo capite consequentur, cujusque Christus autor est. Etiam aliquoties commemoratur *nova creatura*, quâ designatur felix status sub Christo; seu illi qui per fidem in Christum, & novam vitam illi consentaneam, in alios homines sunt mutati, & à reatu mortis ac damnationis liberati, salutis æternæ cum Christo sunt futuri consortes. Et hi quandoque vocantur *nova creatura*, *2 Cor. V. 17.* quandoque simpliciter *creatura*, *Jacob. I. 18.* & *factura*, *Eph. II. 10.* & facti seu creati dicimur, quando in novas creaturas convertimur. Sed quotiescunque id fit, in textu talia exstant, quæ novam creaturam intelligi debere manifestè arguunt: Quod in locis allegatis clarè liquet. Jacobus enim dicit, quod *Deus nos generavit verbo veritatis*; quod non de primâ ac carnali generatione intelligi potest, sed novam necessariò designat: Unde & sequentia, *ut simus primitiæ quædam creaturarum ipsius*, necessariò de novis creaturis accipi debent. *Eph. II. 10.* dicimur *Dei factura, creati in Christo Jesu in bonis operibus*: Atqui creatio quæ fit in Christo Jesu ad edenda

da bona opera, est creatio nova, neque alia intelligi potest. At quando ita absolute dicitur, *saecula esse facta*, nec quicquam occurrit, quod restrictionem requirit, uti hoc loco, nunquam futura saecula intelliguntur, nec per creationem nova creatio aut regeneratio; sed saecula & creatio prima. Nec ullum proferetur exemplum in contrarium. Et nullius ponderis est, quod quidam hic observant, voci *saeculorum* in textu Graeco praepositum esse articulum, qui generalem vocis significationem ad specialem aliquam minusque communem soleat restringere: Cum in eadem hac epistolâ, *cap. XI. 3.* idem articulus voci *saeculorum* sit praefixus; & iidem autores nullam illic restrictionem agnoscunt, sed *saecula* mundum interpretantur, & mundi creationem ibi describi agnoscunt. Itaque divus Scriptor Filio Dei hic mundi creationem, quae saeculis initium dedit, tribuit; ita tamen, ut Deus Pater is sit, qui per Filium mundum creaverit. Quare haec naturae Filii humanae applicari nequeunt, sed necessario de naturâ ejus divinâ intelligenda sunt, cujus ad majorem Filii dignitatem obiter autor noster mentionem facere voluit.

Verf. 3. Qui, cum sit effulgentia gloriae & figura substantiae ejus, portansque omnia verbo potentiae suae, postquam per semet ipsum purgationem peccatorum nostrorum fecit, sedit ad dextram throni majestatis in excelsis.

Describitur hic majestas & gloria Christi, quae in ipso ut Mediatore, munusque mediatorium inter Deum & homines administrante, conspicua est. *Ἀπάνγασμα* proprie est fulgor, qui ex corpore lucido resplendet. Gloria itaque, quae Deo tribuitur, & cujus effulgentia Christus est, comparatur soli, qui naturâ suâ lucidus est: Sicut itaque effulgentia se habet ad solem, ita Christus, seu Filius, ad Deum Patrem. Solem ipsum propter nimiam lucem, quae oculos nostros ferit, directe intueri non possumus: Verum sol splendorem suum quaquaversum diffundit, qui oculos nostros illustrat, omniaque illis conspicua reddit. Ipsius Dei gloria tanta est, ut eam, propter illius infinitatem ac majestatem, directe intueri nequamus: Christus verò, uti rectè Beza hic declarat, est effulgentia gloriae, in quo resplendet gloria illa ac majestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui; sive is, in quo uno splendorem suum conspiciendum praebet Pater, qui propterea *Coloss. I. 15.* dicitur *imago Dei inconspicui*. Non ergo haec de divinâ Christi naturâ intelligenda sunt; quia ea, aequè ac Pater, est inconspicua; sed Christushic nobis proponitur tanquam is, in quo gloria illa Patris nobis conspi-

cienda exhibetur, qui nobis infinitam illam Patris gloriam in Evangelio manifestavit, *2 Cor. IV. 4.* cujus etiam gloria tanta est, ut in ipso gloria Patris reluceat, & conspiciatur. Itaque hoc respectu *ἀπάνγασμα* dici posset talis effulgentia, quae solem ipsum nobis repraesentat; qualis videtur in parheliis, in quibus imago solis exhibetur, quam intueri possumus, & quae nobis aliquatenus solem, quasi in speculo, aut aquâ conspiciendum praebet. Sic in Christi sapientiâ, qui nobis voluntatem Dei ultimam ac perfectam plenè revelavit, & corda hominum intimasque eorum cogitationes perspectas habuit; in ejus sanctitate, quâ sine ullâ peccati maculâ vixit; in ejus erga homines amore, quo non dubitavit cruentissimam pro ipsis mortem sustinere, infinita Dei sapientia, sanctitas & philanthropia tanquam in speculo relucet.

Et figura substantiae ejus. *Χαρακτήρ* proprie est figura seu sigillum in annulo sculptum, quod cerâ imprimitur: figura itaque cerâ impressa est character. *Υπαρξίς* est substantia, seu subsistentia, sive ipsa essentia. Deus hic vocatur *substantia*: Christus *character*; quia sicut forma ab archetypo impressa ipsum nobis archetypum repraesentat; ita Christus nobis repraesentat Deum; ita ut, Christum contemplant, in illo ipsum Deum Patrem contemplemur: quod & ipse testatur *Joan. XIV. 9.* *qui me videt, videt & Patrem.*

Portansque omnia verbo potentiae suae. Qui portat, quicquid portat in suâ habet potestate, idque potest agitare ac movere pro arbitrio. In prioribus verbis describit Jesum Christum, quod in illo resplendet sapientia, sanctitas, ac philanthropia Dei: In hisce ulterius declarat, etiam potentiam divinam in Christo sese conspiciendam praebere; ideoque dicit, Christum *omnia portare verbo potentiae suae*, id est, potenti suo verbo, per *verbum* intelligens ejus jussu & mandatum: ut infra *cap. XI. 3.* Dicit itaque, quod Domini Jesu ea sit potentia, ut solo jussu suo omnia perficiat, & omnia, quaecunque sunt, ita ipsi sint subiecta, ut in illis & per illa solo nutu suo, quicquid velit, operetur. Sic videmus Domini Jesu potentiae omnia fuisse subiecta, ejusque miracula fuisse universalis in totam naturam; nullamque fuisse creaturam, quin imperium ipsius agnovisset. Sic legimus ipsum potentiam exeruisse in daemones, mare ac ventos, pisces, panes, porcos, arbores, aquam, mutando eam in vinum, omnia morborum genera, quin & mortem ipsam. Quibus omnibus praekonii sui divinitatem adstruxit, seque à Deo Patre suo esse missum probavit. Quia haec omnia solo jussu efficiere

cere verè divinum est; & qui id facit quasi imago Dei est, potentiamque divinam in se residere ostendit.

Postquam per semet ipsum purgationem peccatorum nostrorum fecit. Peccatorum nostrorum purgatio duplex est, juxta duplicem impuritatem per peccata contractam. Per peccatum quippe impuri reddimur coram Deo, qui sanctissimus est, cujusque oculi, ut dicitur *Habac. I. 13. mundi sunt ne videant malum*, & poenæ reatum contrahimus: & peccatum in nobis impuritatem quandam excitat, quâ proni ac propensi reddimur ad illud iterandum: degustatâ enim semel suavitate peccati, quæ carni nostræ jucunda est & grata, concupiscentia magis accenditur, & voluptas ex actu peccati percepta dulcem ac gratam sui imaginem phantasiæ nostræ imprimit, & per eam magis afficit animum, desideriumque excitat eâ denuò fruendi: Et singuli peccati actus voluptatem hanc reddunt gratiorem, eoque concupiscentiam magis accendunt, donec crebrâ peccati iteratione homo ita validè incitetur ad peccandum, ut quamcunque peccati occasionem aut quærat, aut oblatam avidè amplectatur, atque ita peccati servus fiat. Hanc duplicem peccati impuritatem Dominus Jesus duplici purgatione sustulit: Reatum peccati sacrificio suo: seipsum quippe in victimam piacularem tradidit in mortem ignominiosam & cruentam, & sanguinem suum pretiosum pro nobis effudit Patrique suo obtulit: quem Pater adeò gratum habuit, ut eum è manu Christi acceperit tanquam plenariam pro peccatis nostris satisfactionem, & in quâ acquiescere voluit; & postea ex morte redivivus, ac in cælum sublatus, seipsum coram Patre sistit, ac pro nobis offert; atque ita plenam omnium peccatorum nostrorum remissionem procurat; uti in seqq. hujus epistolæ fusiùs explicatur. Servitutem autem peccati tollit verbo ac spiritu suo: Nam ut Rex Apostolos suos cælitus per Spiritum Sanctum plenâ omnium, quæ prædicare debebant, cognitione instruxit, ac per totum terrarum orbem misit, ut omnes homines ad resipiscentiam invitent, propositâ omnium quæ commiserant peccatorum remissione, ac vitæ aternæ præmio, si relictis prioribus peccatis in posterum sanctitati operam dent, & vitam juxta mandata ipsius instituant. Hanc verbi sui prædicationem comitatur spiritu suo, eamque efficacem reddit; atque ita verbo ac spiritu suo homines à servitute peccati eruit, ac in novos homines regenerat, qui purgati ab inquinamentis carnis ac spiritus, sanctitatem perficiunt in timore Dei, ut est *2 Cor. VII. 1.* Prior purgatio hic potissimum intelligitur, quâ

nos à peccatorum reatu liberavit, & quam tanquam sacerdos peregit: tractatio enim de munere illius sacerdotali potissimum epistolæ hujus argumentum est: Quia tamen purgationi huic annexa est & altera purgatio à servitute peccati, quæ & aliquo respectu purgationis à reatu peccatorum effectum fuit, illa etiam includi potest: reatum enim peccatorum tollendo nos validè obligavit, ut peccato, cujus causâ mortem adeò cruentam sustinuit, renuntiemus, illudque toto animo detestemur; seipsum enim dedit pro peccatis nostris, ut nos eriperet de præsentis sæculo nequam, *Galat. I. 4.* Verum, ut diximus, propriè ac potissimum respicitur purgatio à reatu peccati, quam sacrificio suo peregit: Dicitur quippe *purgatione peccatorum nostrorum peractâ consedisse ad dexteram majestatis in excelsis.* Atqui purgatio à servitute peccati per ministerium verbi ac spiritum est actus muneris illius regii, eamque non peregit, antequam consideret ad dextram majestatis Dei: sed illa sessio est introductio in illius dignitatem regiam; considendo quippe ad dextram Dei, uti mox plenius explicabimus, obtinuit summam in cælo ac terrâ potestatem; eamque adeptus verbum suum prædicari fecit per totum terrarum orbem, quo tanquam sceptro spirituali homines regit, & à peccatis ad justitiam convertit. Purgationem verò à reatu peccatorum peregit tanquam sacerdos, antequam ad dextram majestatis divinæ consideret. Ultrò enim ac sponte, ut Patris voluntati morem gereret, se tradidit in mortem, & sanguinem suum tanquam victimam piacularis pro peccatis nostris effudit: se itaque ita voluntariè in mortem tradendo se ac sanguinem suum Deo Patri obtulit in sacrificium, ac peccatorum nostrorum remissionem impetravit, peractis omnibus, quæ Pater ad peccatorum nostrorum remissionem impetrandam ab ipso fieri voluit. Verum quidem est, ut oblatio ipsius plenè sit consummata, requirebatur etiam, ut virtute sanguinis sui in cælis coram Patre compareret, atque ita, figurato loquendi modo, sanguinem suum Patri offerret, quemadmodum Pontifex sanguinem victimarum inferebat in sanctum sanctorum, ibique Deo offerebat: Verum quia omnis comparitionis Christi coram Patre virtus ac efficacia dependet à morte ipsius, hinc & morti Christi peccatorum nostrorum expiatio passim adscribitur: passim enim dicitur *pro nobis mortuus, animam suam tradidisse in redemptionis pretium, sanguinem suum pro multis effudisse in remissionem peccatorum, peccata nostra in corpore suo super lignum tulisse, & nos liberasse à maledictione legis factus maledictio pro nobis: Eph. V. 2. Matth.*

XX. 28. XXVI. 27. 1 Petr. II. 24. Gal. III. 13. Quæ omnia mortem Christi respiciunt. Et in illâ Christus omnia, quæ ab ejus parte requirebantur, ut remissio peccatorum pro nobis obtineretur, peregit: Quæ consecuta est gloria ac majestas in cælis, ad quam etiam ejus oblatio, quâ se Patri repræsentavit in cælo, referenda est, ea non tam est opus Christi, quam operis ipsius ac laboris, hic in terrâ pro nobis peracti, remuneratio, quâ ad dextram Patris exaltatus, quicquid per cruentam mortem pro nobis obtinuit, efficaciter nobis applicare potest. Et hoc videtur Divus Scriptor indicare voluisse, cum ait, purgationem peccatorum nostrorum per ipsum esse peractam: Quia post effusum sanguinem & mortem toleratam nihil ab ipso ad peccatorum nostrorum remissionem obtinendam peragendum restabat: sed solummodò requirebatur, ut Pater illum ad dignitatem cælestem eveheret, ut ita exaltatus fructum mortis suæ nobis propius applicaret.

Hac itaque ratione cum peregisset omnium peccatorum nostrorum purgationem, *consedit ad dextram throni majestatis in excelsis*. Figurato loquendi modo tribuitur Deo *thronus majestatis*, ad designandum summum ejus in omnia imperium; quia reges in throno majestatis sedentes maximâ cum autoritate imperant, & jussa sua subditis præscribunt: Qui enim in throno sedet, toti imperat populo, cujus ille thronus est. Addit, *in excelsis*, quia Deus repræsentatur, ut solium suum habens in cælo, quod nostri respectu excelsum est; ideoque & *in excelsis habitare* dicitur *Psal. CXIII. 5.* & cæli, in quibus Deus habitare dicitur, vocantur *altissimi*, *Luc. II. 14. Matth. XXI. 9.* In hoc throno majestatis dicitur Dominus Jesus *consedisse ad dextram*, id est, ad dextram Dei, qui in throno illo excelso sedens repræsentatur; & ita passim de Domino Jesu dicitur, quod sedeat ad dextram Dei. Hic autem sessionem hanc magnificis illis verbis extulit, *consedit ad dextram throni majestatis in excelsis*: ut contra Judæos dignitatem Domini Jesu tantò magis extolleret, & efficacius exprimeret, ac summum illius imperium in omnia emphaticè repræsentaret. Sicut enim similitudine à regibus desumptâ Deus dicitur in throno sedere; ita & eadem ratione, Dominus Jesus dicitur Deo à dextris, vel *ad dextram throni majestatis sedere*, ad designandam ejus cum imperio divino participationem, & quod proximum à Deo dignitatis ac potestatis locum obtinuerit. Solium quippe regum summæ dignitatis locus est: Qui regi proximè assident, etiam proximum à rege dignitatis locum occupant; & quoniam

dextra honoratior est sinistrâ, qui regi à dextris assidet, dignitate regi proximus est, nec ullus inter illum & regem dignitatis gradus intercedit. Attamen licet, quando suo sunt, qui dextram occupat honoratior sit eo, qui est à sinistris; illud tamen locum non habet in throno regio: locus enim regis semper omnium est honoratissimus: qui regi assident, omnes inferiore loco sedent quam rex, & quantò quis locum regi ac solio regio propiorem occupat, tantò honoratiore loco sedet, & dignitatem sublimiorem occupat: Qui regi proximè assident, dignitate præ aliis omnibus excellunt: ideo & mater filiorum Zebedæi summam filiis suis in regno cælorum dignitatem ambiens, petit à Domino, ut in regno ejus alter filiorum suorum illi sedeat à dextris, alter à sinistris, *Matth. XX. 21.* Quod si unus tantum regi assideat, licet sedeat à dextris, non occupat locum throno regio digniorem, sed illo inferiorem, attamen throno ac dignitati regiæ proximum: Sic cum Salomon matri suæ sedem sibi à dextris collocari jussit, *1 Reg. II. 19.* illi non tribuit locum solio suo sublimiorem, sed proximum, & quo, unico suo filio excepto, nullus erat sublimior. Quicumque autem in senatu regio assessores sunt, etiam regiminis ac potestatis sunt participes; quantò regi propiores sedent, tantò sublimior est eorum dignitas ac potestas: Quare qui regi proximus assidet à dextris, proximum à rege dignitatis ac imperii locum habet. Itaque cum hic dicitur Dominum Jesum *consedisse ad dextram majestatis in excelsis*, eo indicat noster Scriptor, ipsum summam in cælo ac terrâ obtinere potestatem, omniaque illi esse subjecta, excepto eo solo, qui subjecit ipsi omnia. Eaque dignitas ipsi à Patre est data propter obedientiam, quâ Patri, ut genus humanum redimeret, & à peccatis purgaret, obediens fuit ad mortem, & mortem quidem crucis, *Phil. II. 8, 9. Hebr. XII. 1.* Et non sine causâ hoc addit divus Scriptor, quia mors Christi Judæis scandalum fuit: hoc itaque scandalum ut tollat, ac Jesu Christi dignitatem extolleret supra omnes, quorum aliqua in ferendâ Mosis lege partes fuerunt, ostendit mortem Christi nihil obesse excellentissimæ ejus supra omnia dignitati: fructus enim & effectus illius est maximè eximius & hominibus salutaris, purgatio à peccatis; & gradus ipsi fuit ad summam ac Deo proximam dignitatem: peractâ enim purgatione peccatorum nostrorum consedit ad dextram throni majestatis in excelsis, atque ita non tantum hominibus, sed & ipsis angelis sublimior evasit: Quod in sequentibus probat.

Verf. 4. *Tantò præstantior Angelis factus, quantò excellentius præ illis adeptus est nomen.*

Probaturus Christum esse excellentiorem Angelis, argumentum ducit à nomine, seu titulo, quo Deus ipsum insignivit. Scimus dignitates nominibus ac titulis distingui, & quantò majore ac excellentiore titulo aliquis est donatus, tantò majorem illius esse dignitatem; illa enim ex titulo dignoscitur. Atqui titulus, quem Dominus Jesus ad dextram Dei elevatus obtinuit, excellentior longè est titulo seu nomine Angelorum. Nomen enim *Angelorum* est nomen ministerii: Angelus quippe designat nuntium: Jesu Christo verò datum est nomen *Filii*, quod dicitur jure hæreditario possidere, hoc est, in perpetuum: quale in populo Israëlitis jus fuit hæreditatis; portio enim soli seu terræ unicuique familiæ in distributione terræ Canaan attributa alienari non poterat, sed hæreditario jure in familiâ illâ possessio eorum à parentibus in liberos transibat. Quantò itaque excellentius est nomen filii, quod jus ad omnium bonorum paternorum hæreditatem includit, nomine ministri seu nuntii, tantò excellentius est nomen Domini Jesu, præ nomine Angelorum.

Illi autem à Deo datum esse nomen *Filii*, probat allatis aliquot è Veteri Testamento locis.

Verf. 5. *Cui enim Angelorum dixit: Filius meus es tu, &c.* Nusquam legitur Deus ulli Angelorum nomen hoc dedisse: Verum est, nomen hoc etiam dari hominibus, iis præsertim, qui in Jesum Christum credunt, & propter illam fidem à Deo gratiosè adoptantur in filios, & jure bona cælestia tanquam hæreditatem consequendi donantur. Sed hæc est appellatio toti alicui universitati communis: nemo verò inter illos peculiari modo solus & per excellentiam præ reliquis *filius Dei* vocatur, adeò ut appellatio *filius Dei* illi sit peculiaris, & ille solus eâ designetur. Talis autem est Dominus Jesus, & Deus illi soli hoc augustum nomen dedit. Quod probat primò verbis Davidis è *Psal. II. 7. Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Illa enim compellatio, *tu*, directà est ad Jesum Christum, illumque solum exclusis aliis omnibus designat. Ostendimus alias in *Act. XIII. 32, 33.* verba hæc secundum sensum literalem de Davide esse dicta, quibus Deus introducit Davidem, è variis periculis & angustiiis, quin & ipsâ, quæ illi imminere videbatur, morte liberatum, eo ipso quo regno inauguratus fuit diè, alloqui: quia enim reges peculiariter vocantur Dei filii, ob summam quam in subditos habent potestatem, quâ Deum

ejusque in omnia imperium referunt; idè Deus introducit Davidem compellare nomine *filius*, ac dicere, se illum eo diè, quo ipsum in regiam dignitatem introduxit, genuisse. Cum autem totus Psalmus ejusmodi verbis ac phrasibus conscriptus sit, quæ sensum multò sublimiorem continent, quam ut in Davide suum complementum habuerint; evicimus sub illis sensum mysticum ac spirituales latere, qui juxta plenam verborum significationem optimè in Dominum Jesum quadrat, ac proinde optimo jure illa à Novi Testamenti scriptoribus juxta intentionem divinam Domino Jesu applicari. Itaque cum Deus Dominum Jesum exaltavit, & ad dextram throni majestatis suæ in excelsis collocavit, eum genuisse, & sibi filium constituisse dicitur. Ita ut illa vox *hodie* referatur ad diem exaltationis Christi, Deusque illum eo genuisse dicatur.

Huic addit alterum locum: *Ego ero illi in Patrem, & ille mihi erit in Filium.* Exstant hæc verba 2 *Sam. VII. 14.* & sensu primo ac literali Salomonem respiciunt; de quo Deus Davidi dicit, quod ejus regnum *stabiliet in sæculum*, & quod ipse domum (quod David in animo habuerit, sed Deus ab ipso fieri noluit) *nomini ipsius edificaturus esset*; quæ omnia clarè Salomonem designant: Additque, *Ego ero illi in Patrem, ille verò mihi erit in Filium*: id est, ego paterno favore illum prosequar, & ille mihi erit dilectus tanquam filius. Verum multò augustiore sensu hæc Domino Jesu, cujus Salomon typus fuit, applicantur. Non enim Salomonis regnum duravit in sæculum: mox enim post mortem illius decem tribus à filio ejus Rehabeamo avulsæ sunt; ac tandem regnum ejus penitus est destructum. Regnum verò Jesu Christi durat in omnem æternitatem, ipseque, non ut Salomon, Deo templum exstruxit ex ligno ac lapidibus, quod postea à gentibus est destructum; sed ecclesiam, quæ est templum Dei vivum ex fidelibus tanquam lapidibus vivis constructum, Deo erexit, adversus quam inferorum portæ prævalere nequeunt, quam nec sævitia tyrannorum, nec ipsa mors destruere potest, aut salutem ejus impedire; sed quæ manet in omnem æternitatem, & cum Christo capite suo ac rege regnabit in cælis. Illius dignitatis respectu dicit Deus, se Christo fore Patrem, Christum autem sibi fore Filium.

Verf. 6. Addit & tertium locum: *Quando verò iterum introducit primogenitum in mundum.* Legenda hæc cum exigua traiectione, & vocula *πάλιν* primò loco ponenda; iterum verò quando introducit &c. & hæc accipienda sunt, ut dicta de Scripturâ, quasi legeretur; quando Scriptura de

de Deo testatur, quod primogenitum introducit in mundum. *Primogenitus* hic est Messias; ita vocatus ob eximiam illius præ reliquis regibus dignitatem. Quia enim reges speciatim vocantur *filius Dei*, & inter filios primogeniti eminent, & auctoritate aliis antecellunt, etiam *primogenitus* inter reges designat maximè eximium ac inter reges præ reliquis eminentem. Hoc sensu de Davide dicitur *Psal. LXXXIX. 28. primogenitum ponam eum & excelsum regibus terræ.* Quia verò hic Psalmus sensu mystico respicit Messiam, in illum ergo propriè quadrat, quod sit *primogenitus*, id est, ut alibi exprimitur, *rex regum & Dominus dominantium, Apoc. XIX. 16.* Hunc cum Deus in mundum introducit, inquit, & adorent eum omnes Angeli Dei. Verba sunt desumpta ex *Psal. XCVII. 8.* Ut verò ostendamus, quâ ratione verba hæc à D. Scriptore nostro applicentur Domino Jesu, illud ante omnia meminisse oportet, Scriptori nostro rem non esse cum Judæis incredulis, & Evangelium respuentibus: sed cum credentibus, ac historiæ Jesu Christi, non tantum mortis, sed & resurrectionis, & adscensionis in cælos, ac missi inde Spiritus Sancti in Apostolos, veritatem agnoscentibus: contra tales quippe, ut eos in fide fideique Christianæ professione contineat, probat dignitatem Domini Jesu, præ omnibus, quorum aliqua in legislatione fuerunt partes. Deinde & hoc supponendum, à Judæis illius temporis agnitum fuisse, Psalmum hunc, secundum sensum spirituale ac mysticum, de propagatione ac manifestatione regni Messiae esse intelligendum. Hisce præsuppositis, dicimus, Psalmum hunc esse conscriptum à Davide, tunc, uti inscriptio habet, cum illi terra restituta est: Deprædicat ibi David regimen divinum illiusque in omnia imperium, illiusque manifestationem gentibus esse factam: & cum vanitatem eorum ostendisset, qui idola adorant, sermonem suum ad Angelos convertens, ait, *adorate eum omnes Angeli Dei.* Vox Hebræa est *אֱלֹהִים*, quod significat Dii; sed & de Angelis dicitur, & LXX. quorum versio tum maximè in usu erat, per vocem *Angeli* interpretati sunt. Si itaque hoc assumatur, Judæos olim Psalmum hunc de manifestatione regni Messiae intellexisse, videtur distinctius explicari posse, quo sensu Deum hæc dixisse affirmet Scriptor noster, cum primogenitum introducit *εἰς τὴν οἰκουμένην.* Quoniam regnum Christi propriè inchoatum est in cælo, cum Christus ad dextram Dei consedit; inde communiter interpretes per *τὴν οἰκουμένην* illud intelligunt; quod ita rectè appellari putant, quia inhabitatur ab Angelis; & in futuro sæ-

culo etiam à beatis inhabitabitur; quod & propterea *cap. II. 5.* vocatur *ἡ οἰκουμένη ἡ μέγιστος.* Sed quamvis negare nolim, *cap. II. 5.* designari cælum; nusquam tamen voce *οἰκουμένης* absolute positâ, sine additione, *futuri*, cælum esse significatum legimus. Usitato itaque sensu vocem hanc accipientes, dicimus manifestationem regni Christi propriè initium habuisse diè pentecostes, quo Dominus Jesus Spiritum Sanctum è cælo misit in Apostolos, ipsosque omnibus donis ad munus arduum Apostolatus necessariis instruxit. Tum enim sceptrum suum incepit manifestare, ac legem suam exire fecit è Jerusalem, ac primò in Judæam, deinde in vicinas gentes, ac tandem in totum terrarum orbem propagavit. Tunc Jesus, tanquam omnium regum primogenitus, eminens supra omnes reges, introductus est in orbem terrarum, & sceptrum ejus se quaquaversum in omnia extendit. Et huc dici potest D. Auctor respexisse, quum ait, quod Deus *primogenitum introduxerit in orbem terrarum*, id est, initium fecit erectionis illius regni spiritualis, quod per totam terram manifestandum erat. Et quod Deus tum illi dixerit, & *adorent illum omnes Angeli Dei.* Verba, quibus David angelos hortatur ut Deum adorent, ille tribuit Deo, quibus præcipit Angelis, ut adorent Dominum Jesum, qui est promissus ille Messias, cujus regni manifestationem mysticè Psalmo illo describi à Judæis creditum fuit: & cujus regnum est Dei regnum. Domino Jesu etenim, ad cælestem suam dignitatem evecto, à Deo datum est *nomen supra omne nomen*, ut in nomine Jesu flectatur omne genu, cælestium, terrestrium, & inferorum, *Phil. II. 9, 10.* Exinde jam Domini Jesu dignitas, præ Angelorum dignitate manifesta est: Dominus Jesus ut filius dominium obtinet, & consedit in throno majestatis divinæ: Angeli ut ministri adstant, ad jussa ipsius exequenda parati, ipsumque adorant. Quanto major est filius servo, & qui in throno adorandus sedet illis, qui eum adorant, tanto præstantior ac eminentior Angelis est Dominus Jesus.

Verf. 7. Et ad angelos quidem dicit: Qui facit angelos suos ventos, & ministros suos flammam ignis.

Hic porro quod antea affirmavit, plenius confirmat, titulum nempe ac nomen *Angelorum* dignitate multum cedere titulo *Filii*, qui Domino Jesu à Deo datus est: Quia nimirum nomen Angeli nomen est ministerii, quod à Deo nonnunquam etiam rebus inanimatis tribuitur, ut ventis ac igni seu flammæ. Quod probat ex *Psal. CIV. 4. Et ad Angelos quidem dicit: id est, de Angelis: perinde uti & verf. 8.*

& Rom. X. 21. *Qui facit Angelos suos ventos, & ministros suos flammam ignis.* Cum vox Græca πνεῦμα significet tam *ventum*, quam *spiritum*, malui hic vertere *ventum*: sic enim ut vertatur videtur postulare connexio verborum Psalmi: in eo enim Propheta describit admirabilem Dei providentiam, & quâ ratione omnia administraret: de ventis dicit, quod *faciat illos angelos suos*, id est, utitur illis tanquam nuntiis ac judiciorum suorum executoribus; & *flammam ignis ministros suos*; id est, fulminibus tanquam ministris: Omnia nempe in cælo & in terrâ ipsi inserviunt in usum ad quem ea destinare cupit. Inde liquet, in nomine *Angeli* non esse quid eximium, esse potius nomen ministerii, quia Deus id nominis nonnunquam dat rebus inanimatis, ventis & fulmini, quando iis utitur tanquam instrumentis ad exequenda judicia sua. De Angelis qui sint spiritus illo in loco non agitur; & quando ita vertuntur verba Psalmi, non bene secum coherent. Sed nomen illud optimè tribuitur omnibus creaturis, qualescunque sint, quando Deus illis ad aliquid exequendum extra ordinem utitur.

Verf. 8. *Ad Filium*, id est, de Filio verò: *Thronus tuus, ô Deus, in sæculum sæculi, &c.* Ex hac oppositione inter *Angelos* & *Filium* clarius summa Filii dignitas elucet. *Angelus* est nomen ministerii, & tribuitur etiam rebus inanimatis quando extra ordinem Deus iis ad judicia sua exequenda utitur. *Filii* verò vox summam includit dignitatem, & imperii consortium: ideoque illi tribuitur thronus. Verba sunt *Psal. XLV. 7.* Qui Psalmus conscriptus est in honorem Salomonis, cum ducebat sibi in uxorem filiam regis Ægypti aut Tyri. Unde liquet, quæ in Psalmo hoc dicuntur, sensu primo ac literali Salomonem respicere: Verum ea adeò sunt angusta & eximia, ut, si vim literæ inspiciamus, Salomoni minimè convenire possint. Thronus enim illius, licet ob pietatem patris ipsius Davidis per sæcula aliquot in illius familiâ perduraverit, non tamen mansit in sæculum sæculi; quin imò statim post Salomonis mortem ob turpem illius idololatriam maxima pars regni à filio ejus avulsa est, ac tandem in captivitate Babylonicâ thronus ille desit, neque unquam familiæ aut posteritati Salomonis restitutus est. Nec etiam virga, seu sceptrum illius, semper fuit sceptrum rectitudinis, seu rectum: plures ex posteris ipsius fuere impii & idolorum cultores, ideoque à Deo in captivitatem traditi, ac tota ejus posteritas dignitate regiâ spoliata. Quod indicium est, verba hæc majus quid continere, illisque sensum inesse longè sublimiorem illo, qui in Sa-

lomone impletus est: ac proinde alium respicere, cujus Salomon typus fuit, in quo, quicquid imperfectè in Salomone impletum fuit, plenè ac perfectè, ac secundum omnem verborum vim & efficaciam complementum habere debet. Is autem est Dominus Jesus, cujus Salomon typus fuit. De eo dicit, *Thronus tuus, ô Deus! in sæculum sæculi.* Regnum enim illius, quod illi datum ut in se credentes salvos faciat, durabit usque ad sæculorum consummationem; & postquam regnum mediatorium Patri reddiderit, tanquam caput fidelium unâ cum ipsis regnabit gloriosus in omnem æternitatem, adeo ut regni illius nullus sit futurus finis. Titulus *אלהים Deus*, qui hic legitur, Salomoni tribuitur, propter dignitatem illius regiam, quæ summa fuit in Israël: eodem sensu, quò reges & magistratus *Dii & filii altissimi* dicuntur, *Psal. LXXXII. 6.* At sensu multò sublimiore de Christo, Salomonis antitypo, enuntiatur, propter regiam illius dignitatem, quâ potestatem habet omnem in cælo & in terrâ, omniaque illi sunt subjecta, excepto eo solo qui subjecit ipsi omnia. *Virga rectitudinis virga regni tui.* Per *virgam* denotatur sceptrum: *virga rectitudinis*, est sceptrum rectum, seu regimen justum, cujus præcepta summam præscribunt sanctitatem, & cujus judicia sunt justa, secundum cujusque opera, & absque personarum acceptione.

Verf. 9. *Dilexisti justitiam, & odio habuisti iniquitatem.* Quod documentum egregium est, sceptrum ejus esse justum. *Idcirco unxit te, ô Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis.* Quia hæc dicuntur de Domino Jesu, à Patre ad cælestem dignitatem evecto, Deus Pater illius Deus dicitur; illius enim exaltationis respectu Deo Patri est subjectus, Patremque se superiorem ac Deum suum agnoscit. Sic *Joan. XX. 17. adscendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, & Deum meum, & Deum vestrum.* Dicitur autem Deus eum *unxisse oleo lætitiæ.* Locutio est desumpta à regibus Israël, qui oleo solebant inungi & regno inaugurari. Oleum illud vocatur *oleum lætitiæ*, quia inauguratio illa fiebat summâ cum lætitiâ, & faustis populi acclamationibus, quibus lætitiâ suam testabatur. Verba hic ita constructa sunt, ac si unctio hæc esset effectum sceptri justi; nempe, quia regimen ejus fuit vel est justum, quod ideo Deus ipsum unxit oleo lætitiæ. Inauguratio autem non sequitur ipsam regni administrationem, sed antecedit. Sed verò, necesse non est hæc ita accipere, ac si unum alterius sit effectum: possunt duæ diversæ res simul conjungi, ita tamen ut unum alterius effectum

non sit: Vel describi potest indoles illius, eaque tanquam causa proponi, cur Deus illum unctione olei regno inaugurari voluit. Oleum autem quo Dominus Jesus inunctus est, non est externum & materiale; sed Spiritus Sanctus, quem Deus ipsi absque mensurâ dedit, *Joan. III. 34.* Et illum figurato sensu unctionem dici quâ Dominus unctus est, arguunt verba Domini *Luc. IV. 18.* ex *Esa. LXI. 1.* desumpta. *Præ consortibus tuis.* Si de Salomone hæc accipiamus, per *consortes* intelliguntur reliqui filii regii, quibus omnibus Salomon est prælatus. Sed sensu mystico omnes, non tantum homines, sed & Angeli, quorum omnium Dominus & caput constitutus est Dominus Jesus.

Vers. 10. Et: id est, alio in loco: Tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli. Hæc etiam citantur ex versione *LXX.* interpretum. Verba hæc sunt desumpta ex *Psal. CII. 26, 27, 28.* & ibi manifestè diriguntur ad ipsum Deum; hic autem Filio Dei Jesu Christo applicantur: Eodem modo quo paulò ante vidimus, quæ *Psal. XCVII. 7.* *adorate eum omnes Angeli ejus*, cum relatione ad Deum dicta sunt, Domino Jesu esse applicata. Ut ostendatur, Filium omnia cum Patre habere communia, sed subordinatè. Sic quod *Esa. XLIX. 6.* de Domino Jesu dicitur, *constitui te in lucem gentium, ut sis salus mea usque ad extrema terræ*; simili sensu Apostolus Paulus sibi aliisque Apostolis applicat *Act. XIII. 47.* quia ipsi Christo jubente ac dirigente Evangelium prædicabant gentibus. Hic observandum, quasdam Prophetias, quæ Christum sub typo depingunt, non integras, sed tantum secundum aliquam sui partem Christum adumbrare, adeò ut sensus vaticinii literalis etiam involvat sensum mysticum; sed in progressu typica illa significatio non continuatur, sed typus solus respicitur, non amplius autem consideratus ut typus: ac proinde in verbis ulterioribus nullus latet sensus spiritualis qui ad Christum referri possit: quoniam ea de typo dicuntur, quæ nullo modo ad Christum referri possunt. Sic vidimus verba Dei de Salomone dicta, *Ego ero illi in Patrem*, &c. de ipso ut typo Christi esse dicta, illiusque regno regnum Christi typicè adumbrari: Quæ verò illis immediatè subjunguntur, *qui si iniquè aliquid egerit, arguam eum in virgâ virorum*, &c. talia sunt, ut Salomonem ejusque posteros quidem respiciant, Christo autem minimè applicari possint: quare & hic significatio typica cessat. Simile quid hic observant quidam interpretes, contenduntque posteriora tantum hujus loci è *Psalmo CII.* citati Domino Jesu applicanda; prio-

ra autem illa, *tu in principio Domine terram fundasti*, &c. nullo modo ad Dominum Jesum esse referenda, sed de solo Deo intelligenda. Verum dissimilis est ratio loquendi. Verba enim ex vaticinio *2 Sam. VII. 14.* quæ Domino Jesu non applicantur, etiam ab autore nostro non citantur; ac proinde ea omittendo satis indicat illa nihil ad Christi typum facere, neque Christo applicanda esse. Hic autem ea verba, quæ illi Christo applicari nolunt, non minus quam alia, quæ Christo applicari agnoscunt, adducit. Quod indicium est, illum hæc etiam Christo applicata voluisse. Nec ullus è Novo Testamento proferetur locus, in quo verba, quibus vaticinium de Christo continetur, citantur, non tamen omnia Christo applicantur; sed quæ citant, etiam de Christo interpretantur. Nec dici potest, priora hæc verba etiam esse citata, ne sensus sit abruptus, si dixisset, *ipsi peribunt*; quia non scivissent Hebræi quid per vocem *ipsi*, quæ vox relativa est, intelligendum fuisset; ideoque autorem nostrum etiam citasse verba præcedentia, in quibus creationis cælorum mentio fit. Facile enim obscuritas illa tolli potuisset, si pro voce *ipsi* substituisset vocem *cæli*, quam respici, seu ad quam vocem relativam referendam esse sola textus inspectio abundè docere poterat: uti in similibus sæpe facere solemus. Quare cum & hæc non minus quam sequentia citet, omnia æqualiter Domino Jesu applicare censendus est. Sed, ajunt, hoc si voluisset Divus Autor, tum necesse non fuisset locis Scripturæ, & Sessione ad dextram Dei, ostendere, Christum esse majorem Angelis: suffecisset dixisse, ipsum esse Creatorem, angelos verò creaturas. Fateor, si absolutè tantum personam Domini Jesu respexisset, ac illum Angelis esse majorem probare voluisset. Verum Christum hic considerat, ratione muneris sui mediatorii, & ratione dignitatis illi ut mediatori à Deo datæ, quâ exaltatus est ad dextram Dei, potestate illi in omnia traditâ; illiusque respectu eum Angelis esse præstantiorem ostendit; ut ita Evangelium, quod à Christo tanquam mediatore prodiit, Legi quæ per Angelos lata est, præferendum esse evincat. Itaque illud, quantum auctoris nostri scopum spectat, adstruxisse sufficiebat. Verum hac occasione ad majorem Christi gloriam etiam quædam inseruit, quæ illius naturam divinam indicant: quale illud quod *vers. 2.* dixit, & hic denuò verbis *Psalmi CII.* Domino Jesu applicatis confirmat; quæ ad humanitatem ejus & officium mediatorium referri nequeunt, sed personæ in se consideratæ, sine ullâ ad munus ipsius mediatorium relatione, conveniunt: ideoque

que eorum obiter tantum mentionem facit: sed quæ munus illius mediatorium, de quo hic propriè agitur, concernunt, distinctè ac directè commemorat, & in illis adstruendis præcipuam operam impendit. Verum quidem est, Deo Patri ordinariè tribui creationem, & quando Deus creator vocatur, id dici de Deo Patre: Sed subordinata non pugnant: Pater mundum creavit per Filium. Eodem modo redemptio & regeneratio nostra, quæ propriè est opus Filii, qui propterea ordinariè Salvator noster vocatur, etiam Deo Patri nonnunquam attribuitur, *1 Pet. I. 3. & Tit. III. 4, 5.* quia ille primus redemptionis ac regenerationis nostræ est autor: rarò tamen nomine *Salvatoris nostri* insignitur. In illis quippe denominationibus respicitur ad liberam ac voluntariam Dei œconomiam, quâ mundum ac modum providentiæ suæ in duo quasi tempora dispescere voluit: unum quo ipse immediate per Angelos omnia regeret, & in hoc regimine se ob opus creationis Dominum ac rectorem omnium ostenderet: alterum, quo regimen tradidit Filio suo, in plenitudine temporis ex Mariâ virgine homini nato, subjectis ipsi Angelis ac potestatibus, ut per ipsum omnia, præsertim quæ Ecclesiam illius spectant, administraret, & homines ad salutem introduceret.

Dicit itaque: *Tu in principio, Domine, terram fundasti.* Similitudo est, desumpta ab ædificiis, quibus, ut stabilia sint, fundamenta substruuntur: sic & hac voce terram designat esse stabilem, & non vacillantem. *Et opera manuum tuarum sunt cæli.* Intellige, non cælum supremum, quod communiter domicilium & thronus Dei appellatur; sed cælos visibiles, in quibus astra micant, & aves volant: licet enim cælum supremum etiam à Deo creatum sit, non tamen ad illud hic respici inde colligimus, quod hi cæli dicuntur perituri; cælum autem supremum cum aliis cælis perituum non est, sed post illorum interitum erit æternum beatorum domicilium. Respicitur itaque ad cælos illos visibiles, quorum creationem ex rudi illâ massâ Moses describit.

Vers. 11. *Ipsi peribunt.* Sic & Petrus docet *2 Epist. III. 10, 11, 12.* Utrum verò mundus secundum essentiam suam periturus sit & plenè destruendus, an verò secundum qualitates suas, & solummodò renovandus, necessarium non credimus definire. Illud certè constat, molem illam, ex quâ nunc cæli visibiles & terra constant, destruendam, & in aliam longè formam convertendam, ut iidem cæli visibiles amplius non sint: Nec enim illorum, ut & terræ, ullus tum erit usus: non

erit terra habitaculum beatorum, neque sol & astra illis illuminandis inservient: quia in summo cælo coram throno Dei æternâ fruentur felicitàte: nec etiam impiorum, quia illi igne infernali torquebuntur. Hæc ergo omnia, quæ sunt opera manuum Domini, hoc est, ab eo creata & facta, peribunt, & sicut initium habuerunt, ita etiam finem habitura sunt. *Tu verò permanes*, etiam post illorum interitum; ac proinde, sicut existentia, ita & regni ac gloriæ ejus nullus est futurus finis. Et ut ostendat nullam in illo esse mutationem, loquitur, non in futuro, tu permanebis, sed in præsentī, *tu permanes*, nempe idem semper & in perpetuum, nec ulla in te est, aut unquam erit mutatio. *Et omnes sicut vestimentum veterascent.* Vestimenta continuo deteruntur, & ad interitum vergunt: quando veterascent jam interitui proxima sunt. Id applicat cælis, non quod illi sensim deteruntur, & ad interitum vergunt; sed quod perituri sunt, non aliter quam vestes, quæ jam præ vetustate sunt detritæ, & mox penitus interitura.

Vers. 12. *Et velut amictum complicabis eos, & mutabuntur.* Vox Hebræa propriè designat, non, *complicabis*, ἐλίσσεις, sed ἀλλάξεις, *mutabis*: sensus verò non multum est diversus: sive enim dicat, cælos, instar vestimenti jam detriti, complicandos & seponendos, utpote quorum perinde uti vestis detritæ & complicatæ nullus amplius est usus; sive, illos mutandos, res eodem redit: addit enim, *& mutabuntur*: sensus est, quod tandem sint desituri ac finem habituri. *Tu verò idem ipse es, & anni tui non deficient.* Idem absque ullâ immutatione es, in omnem æternitatem: *& anni tui non deficient.* Similitudo desumpta ab hominibus, quorum vita certo annorum decursu constat, quo elapso ea terminatur. Indicare itaque volens Deum & Dominum Jesum in omnem vivere & regnare æternitatem, tribuit illis infinitam annorum seriem, qui nunquam deficient. Atque ita verbis his continetur argumentum, quo probet, thronum Domini Jesu durare in sæculum sæculi: quia enim ipse vivit in omnem æternitatem, & existentia illius nullus unquam est futurus finis, etiam thronus, hoc est, regnum ejus durabit in perpetuum.

Vers. 13. *Ad quem autem angelorum dixit unquam. Sede à dextris meis, usque dum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Quod Scriptor noster hætenus asseruit, Angelos esse ministros, Dominum Jesum verò Filium, ac regem, quem Angeli adorare jubentur, cujusque regnum durat in omnem æternitatem; tandem idem alio

loco expresse id affirmante, adstruit, Christum nempe esse regem, angelos autem ministros. *Ad quem autem Angelorum dixit, Sede. &c.* Forma interrogationis, quâ hæc verba concepta sunt, æquipollet negationi, ac tantumdem valet, ac si dixisset, nulli unquam Angelorum dixit. Supponit autem id de Filio esse dictum, quia id allegat tanquam argumentum quo Filii præstantiam præ Angelis adstruat: atqui nulla hujus argumentationis vis foret, nisi id, quod de angelis negavit, de Filio affirmari supponeret. Estque id apud Christianos extra dubium, cum & ipse Dominus Jesus *Matth. XXII.* ex his verbis Messiae dignitatem præ Davide probaverit; & cum Judæi nullâ hic exceptione usi sint, quod Psalmus ille non à Davide in honorem Messiae, sed ab aliquo subditorum Davidis in illius honorem scriptus sit, manifestum est etiam id Judæis illius temporis indubitatum fuisse. Itaque huc tota hæc argumentatio redit: Nulli angelorum unquam dixit Deus, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum; sed id dixit Messiae: ille autem est Dominus Jesus Filius Dei: Angeli autem sunt administratorii spiritus: Ergo Dominus Jesus Angelis major est.

Sede à dextris meis. Illâ locutione designari communionem majestatis & imperii, & dignitatem divinæ proximam, in explicatione *vers. 3.* ostendimus. *Sede ergo à dextris meis,* est, regna mecum: Actualis hic itaque est collatio regni, non promissio in futurum. Ergo Dominus Jesus, cui hæc dicta sunt, actu regnat. Additur & regni illius duratio: *Usque dum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Id est: usque dum hostes tuos penitus devicero, ac tibi subjecero. Desumpta est locutio à more regum Orientis, qui hostes devictos pedibus calcabant: exemplum habemus *Josue X. 24.* & in Davide, *Psal. XLVII. 4.* & exstant in profanis historiis plura ejusmodi exempla. Per *inimicos* autem vel hostes, intelligit omnes quotquot regno Christi adversantur, ejusque propagationi sese opponunt, ac fidelium salutem impediunt: non tantum diabolus, magistratus impios ac infideles; sed & mortem, quam *ultimum* vocat *hostem* Apostolus, *1 Cor. XV. 26.* qui in fine sæculorum destruetur. Quia verò sessione ad dextram Dei significatur communicatio imperii cum Deo; ita & hæc subiectio inimicorum sub pedibus Christi, non ita tribuitur Deo, ut hæc sit effecturus Christo sedente otioso; sed quod hoc sit effecturus per Christum, cui imperium in omnia dedit, & qui per summam quæ ipsi tradita est à Patre potestatem, om-

nes sibi inimicos sit subiecturus. Hoc enim expresse de Christo dicitur *1 Cor. XV. 24. &c. & Phil. III. 21.* Sic Deus dicitur *Psal. XLVII. 4.* reges subjecisse pedibus populi Israël, quos David, rex à Deo constitutus, & virtute sibi à Deo communicatâ, subjecit. Vocola autem *donec*, non indicat, omne regnum Christi cessaturum, quando hostes pedibus ipsius subiecti erunt; sed tantum regnum ejus, quatenus est Mediatorum, cessaturum. Regnum enim Mediatorium illi à Patre traditum est, ut quotquot virtute verbi ac spiritus sui ipsi ut regi cælesti in omnibus morigeri sunt, salutis æternæ in cælis participes faciat, atque ita devictis omnibus suis hostibus cum ipso æternum in cælis triumphent. Itaque omnibus hisce confectis sponte cessat regnum quatenus est Mediatorium. Hoc est quod dicitur *1 Cor. XV. 24.* quod cum destruxerit omnem potestatem & potentiam regnum tradet Patri: similitudine desumptâ à ducibus ac imperatoribus, qui à rege missi ad populos quosdam rebelles subjugandos, bello confecto, imperium in manus regis resignant. Sed verò ita cessante regno illius Mediatorio, exsurgit regnum ejus gloriosum, in quò, ut fidelium suorum caput triumphabit unâ cum fidelibus suis in omnem æternitatem.

Sic ex iis, quæ non Angelis, sed Christo dicta sunt, ostensâ Christi præstantiâ præ Angelis, ut illa magis pateat, addit, quid Angeli sint: *Nonne omnes sunt administratorii spiritus, &c.* In Græco est vox *λειτουργικὰ*; de cujus vocis significatione alias diximus. *Λειτουργός* propriè est *minister publicus*, qui jussu & autoritate illius à quo missus aut constitutus est, aliquid agit; Sic magistratus vocatur *minister Dei*, sacerdotes similiter, eorumque ministerium vocatur *λειτουργία*: autoritate quippe Dei, qui ipsos constituit sacerdotes, munus illud administrant; neque ulli præter ipsos illius administrandi jus est. Sic & Angeli vocantur *λειτουργικὰ πνεύματα*, quia ministri sunt Christi, ad nutum illius parati, & autoritate ac jussu illius fidelium salutis inserviunt. Et ne quis putet, quoniam Scriptura aliquos inter illos indicare videtur dignitatis ac eminentiæ gradus, adeò ut alii sint throni, alii dominationes, alii potestates, aliquos excipi, ait, *omnes* esse administratorios spiritus. Sic & *Phil. II. 10.* *omne genu cælestium* eorum ipso flectendum esse dicitur; omnesque dicuntur illi subiecti, *Eph. I. 21. 1 Pet. III. 22.*

In ministerium missi propter eos qui hærentes erunt salutis. Hi sunt, credentes in Jesum Christum, & ex illius præscripto vitam instituentes: Illis enim salus tanquam

quam hæreditas promissa est. Illorum causâ Angeli in ministerium mittuntur, nimirum à Domino Jesu cui subjecti sunt. Sicut enim olim in Veteri Testamento, cum Deus omnia immediatè administrabat per Angelos, Angeli à Deo missi sunt ad protegendum pios, eosque ex variis miseriis eruendum: Ita nunc sub Novo, cum omnis potestas & regimen, & præsertim quidem in Ecclesiam omniaque quæ ullum ad Ecclesiam respectum habent, traditum sit Jesu Christo, etiam subjectis ipsi Angelis & potestatibus, Angeli à Domino Jesu mittuntur ad promovendam salu-

tem fidelium, & quandoque etiam, ubi id salus Ecclesiæ postulat, ad eximios quosdam Dei servos ac legatos è manibus persecutorum liberandum, ne eis noceant, aut vitâ spolient. Quale exemplum habemus in Apostolis, *Act. V. 19.* & in Apostolo Petro, *cap. XII. 7.* &c. Cum itaque ex his appareat, Angelos à Domino Jesu mitti tanquam ministros, ut fidelibus varia, quibus illorum salus promoveretur, ministeria præstent; patet Dominum Jesum, qui Deo à dextris sedens in omnia imperium habet, Angelis multò esse sublimiorem.

C A P U T II.

1. **P**ropterea abundantius oportet nos ob-
servare ea quæ audita sunt, ne quan-
do perfluamus.

2. Si enim qui per Angelos dictus est ser-
mo fuit firmus, & omnis transgressio & in-
obedientia accepit justam mercedis retribu-
tionem:

3. Quomodo nos effugiemus, si tantam
neglexerimus salutem? quæ cum initium ac-
cepisset annuntiari per Dominum, ab iis qui
audierunt in nos confirmata est:

4. Simul testante Deo signis, & por-
tentis, & variis virtutibus, & Spiritus
Sancti distributionibus secundum voluntatem
suam.

5. Non enim Angelis subjecit mundum fu-
turum, de quo loquimur.

6. Testatus autem est aliquo in loco quis:
Quid est homo, quod memor es ejus, filius
hominis, quod visitasti eum?

7. Minuisti eum paullum ab Angelis, glo-
riâ & honore coronasti eum, & constituisti
super opera manuum tuarum.

8. Omnia subjecisti sub pedibus ejus. In
eo enim quod omnia ei subjecit, nihil omisit
illi non subiectum: Nunc verò nondum vide-
mus omnia ei subiecta.

9. Eum autem qui paullum minor factus
est Angelis videmus Jesum, propter passionem

mortis, gloriâ & honore coronatum, ut gra-
tiâ Dei pro omnibus gustaret mortem.

10. Decebat enim eum, propter quem om-
nia, & per quem omnia, multos filios in glo-
riam introducentem, ducem salutis eorum per
passiones consummare.

11. Qui enim sanctificat, & qui sanctifi-
cantur, ex uno omnes: propter quam causam
non erubescit eos fratres vocare;

12. Dicens: annuntiabo nomen tuum fra-
tribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.

13. Et iterum: Ego ero fidens in eum. Et
iterum: Ecce ego, & pueri quos dedit mihi
Deus.

14. Quia igitur pueri communicaverunt
carnis & sanguinis, & ipse similiter parti-
ceps fuit illorum, ut per mortem destrueret
eum, qui habet impertum mortis, hoc est,
diabolum:

15. Et liberaret eos, qui metu mortis per
totam vitam obnoxii erant servituti.

16. Nusquam enim Angelos apprehendit,
sed semen Abrahami apprehendit.

17. Unde debuit per omnia fratribus similis
fieri, ut misericors fieret & fidelis Pontifex
[in iis] quæ ad Deum [spectant,] ut pro-
pitiet peccata populi.

18. Quatenus enim passus est ipse tenta-
tus, potest iis qui tentatur opitulari.

P A R A P H R A S I S.

1. **C**um itaque Dominus Jesus tantò excellentior sit Angelis, propte-
rea oportet nos tantò majore cum curâ & sollicitudine attende-
re, ut doctrinæ Evangelii, quæ nobis prædicata & à nobis au-
dita est, arctè & constanter adhæreamus, ne unquam eorum quæ au-
divimus obliviscamur, atque ita aquæ instar præterfluentis pereamus.

2. Si enim Lex Mosis Angelorum ministerio data sancita fuit commina-
tionibus, quas eventu fuisse confirmatas constat; ac omnis voluntaria
transgressio ac inobedientia, cujus varia, præsertim in deserto, exempla
in libris sacris commemorantur, tam per magistratum, quam ab ipso

Deo, in omnium conspectu juxta comminationes divinas punita fuit, ac justam mercedis retributionem accepit:

3. Quomodo nos effugiemus poenam divinam, si neglexerimus & quasi contemserimus tam eximiam salutem nobis in Evangelio oblatam, quam ipse Dominus Jesus primus clarè ac apertè annuntiavit, & quæ non incerto rumore ad nos delata est, sed quam illi, qui ipsi Dominum audiverunt prædicantem, nobis retulerunt, & testimonio suo confirmant:

4. Quam & ipse Deus signis, prodigiis & variis virtutibus operibusque miraculosis omnem vim creatam superantibus, & variis Spiritus Sancti donis, singulis pro sapiente suâ voluntate, juxta cujusque functionem ac munus ad totius Ecclesiæ incolumitatem diversimodè distributis, comprobavit, illiusque divinitati unà cum ipsis testimonium perhibuit?

5. Hoc enim requirit Domini Jesu, primi illius præconis, eximia præ Angelis dignitas: Quæ & hoc argumento porro evincitur, quod Deus futurum mundum, in quo salus Evangelio promissa fruenda dabitur, Angelis non subjecit.

6. Sed testatur Propheta David eum esse subiectum Domino Jesu, verbis admodum emphaticis, quibus juxta sensum literalem summam quidem primi hominis omniumque ab ipso progenitorum dignitatem prædicat, quibus Deus in omnia manuum suarum opera dominium dedit; sed quæ sensu sublimiore Christo applicantur: Quasi dicat: Quid est homo ac filius hominis, Jesus nempe, qui hic in terris quoad statum externum in extremâ humilitate apparuit, quod illum ad tantam sublimitatem evereris?

7. Ad exiguum tempus, maximè durante passione illius, ipsum Angelis minorem constituisti: sed mox eum gloriâ ac honore coronasti, ad summam in cælo dignitatem exaltasti, omniumque quæ à te creata sunt Dominum constituisti.

8. Omnia, quantacunque & quam sublimia sint, dominio illius subjecisti. Quia enim dicit Propheta, quod omnia Deus illi subjecit, sequitur quod nihil usquam sit, nec in cælo, nec in terrâ, ne Angelis quidem exceptis, quod illi subiectum non sit. Nunc autem nondum videmus, quod omnia actu sibi subjecerit, omnesque Ecclesiæ suæ hostes, saluti illius adversantes, destruxerit.

9. Hoc tamen non facit ad gloriæ illius imminutionem: regnat quippe nihilominus & imperium habet in omnia: Illum enim Jesum, qui propter passionem cruentæ ac ignominiosissimæ mortis, in quâ omnis ille decor, qui ipsum ut eximium Prophetam populo gloriosum reddidit, ab ipso recessit, & quam per gratiam Dei pro omnium salute sustinuit, ad exiguum tempus Angelis minor fuit factus, illum, inquam, Jesum scimus gloriâ & honore in cælis coronatum; & ex iis quæ in Ecclesiâ fieri videmus adeo certi & de illius gloriâ persuasi sumus, non aliter ac si illum gloriâ cælesti coronatum coram adspiceremus.

10. Conveniens enim erat bonitati ac sapientiæ Dei, qui omnia, præsertim salutem nostram æternam spectantia, operatur ad suam gloriam, quoniam decrevit credentes in Jesum Christum, quos gratiosè in filios adoptavit, per crucem & afflictiones in salutem introducere, ut ducem ipsorum salutis, qui & doctrinâ & exemplo suo omnibus viam ac modum ad salutem contendendi monstravit, per tolerantiam afflictionum ad perfectam beatitudinem introduceret; ut ita illius exemplo ad constantem crucis tolerantiam excitentur, neque ducis sui vestigia sequi recusent, certi se, si hîc cum ipso patiantur, etiam ejusdem cum ipso gloriæ fore participes.

11. Intima quippe est unio inter Dominum Jesum, qui fideles sanctificat,

cat, & inter fideles qui ab ipso sanctificantur, & Deo consecrati voluntati ejus in omnibus se subjiciunt: Omnes enim ex uno eodemque sunt Deo Patre, qui & Christum sanctificavit ut esset promissus ille rex Israël & Salvator mundi, & credentes in Christum per verbum & spiritum suum regeneravit, ut sint filii ipsius in veritate sanctificati. Unde &, licet ipse ad summam gloriam à dextris Patris sit exaltatus, illi verò viles & abjecti, & dum hic in terrâ degunt omnium hominum miserrimi, non erubescit eos vocare fratres, eâque appellatione intimam cum illis communionem testari.

12. Sic enim sub typo Davidis introducitur loquens: Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.

13. Et iterum: Ego mediis in afflictionibus omnem spem & fiduciam in Deum collocabo. Ac tandem: Ecce ego & pueri quos dedit mihi Deus. Illos enim vocando pueros seu filios, quos Deus ipsi dedit, eos etiam agnoscit fratres suos.

14. Quia itaque pueri infirmitatibus, miseriis & afflictionibus sunt obnoxii, ipse illorum similis est factus, ac unâ cum ipsis afflictiones sustinuit, ut morte suâ diabolum, qui in impios, voluntariâ malitiâ ultrò illi sese in servitutem tradentes, imperium habet mortiferum, cujus ea est indoles, ut in æternam mortem sibi obsequentes præcipitet, destruat, omniaque, quæ ille contra fidelium salutem molitur, irrita reddat:

15. Et eos, qui angore conscientiae ob peccata commissâ per totam vitam metu mortis torquebantur, liberaret, ipsorum peccata morte suâ expiando, & plenam eorum remissionem procurando, ut metu mortis soluti serenâ ac tranquillâ conscientia Deo serviant.

16. Non enim usquam in Scripturâ legitur, quod Angelis qui peccarunt opem ferat, eosque ab exitio liberet; sed Abrahami posteritatem, & nominatim credentes in Christum, & in fidei Christianæ professione constantes, neque ullis persecutionibus succumbentes, qui sunt Abrahami genuina progenies, à peccatis eorumque reatu ac poenâ immunes præstat.

17. Ideò & fratribus per omnia similis esse debuit, omnesque afflictiones, quibus credentes ob nominis sui ingenuam professionem premuntur, quin & mortem violentam pati, ut hac ratione esset Pontifex misericors & fidelis, qui promptè & sedulò præstet omnia quæ apud Deum peragenda sunt ut populi peccata expiet, Deumque propitium reddat.

18. Quatenus enim ipse per afflictionum passionem tentatus est, illiusque constantia per eas est probata reddita, novit quanta sit eorum qui patiuntur animi angustia, & quo auxilio indigeant; atque itâ miseriâ tangitur, ut promptè illis, quorum fides & constantia afflictionibus exploratur, succurrat.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. Propterea abundantius oportet nos observare ea quæ audita sunt, ne quando perfluamus.

PRæcedente capite eminentiam Christi supra Angelos prolixè adstruxit: illi nunc tanquam fundamento hanc superstruit admonitionem: Quandoquidem Jesus, per quem Deus postremis hisce temporibus nobis locutus est, tantò eminentior est angelis, per quos olim Le-

gem dedit, propterea abundantius oportet nos observare, &c. Jubet ut cum curâ & attentione considerent, non leviter & perfunctoriè, uti fieri solet circa ea quæ non magni facimus. Vel προσέχειν potest significare, arctè & constanter adhærere: & tum est adhortatio ad constantiam: Quo sensu legitur Act. VIII. 6. 1 Tim. IV. 12. & alibi. Audita, quibus eos attendere & adhærere cupit, sunt ea quæ annuntiata sunt

sunt à Domino Jesu ipso, vel ab Apostolis ipsius, diē pentecostes Spiritu Sancto, & cognitione omnium quæ ad salutem hominum prædicari debebant, cælitus donatis; & quæ ex ipsorum ore audiverant: doctrina nim: Evangelii, quâ salus æterna est promissa verbis clavis ac perspicuis, sine ullâ figurâ aut umbrâ. Eam enim hic intelligi, liquet ex *vers. 2. & 3. seqq.* quibus continetur ratio quâ hanc monitionem confirmat. Ea enim probat, si doctrinæ Evangelii non adhæreant, gravius eos peccaturos, quam si Legem Moſis transgrediantur: itaque magis illi attendere, & abundantius adhærere oportet, ne perſuamus. Dupliciter ea vox accipi potest: 1. Ne perſuamus chartæ instar bibulæ, aut potius cribri aquam non continentis, ita ut eorum quæ audivimus obliviscamur; uti solent quæcunque negligenter audivimus mox rursus nobis excidere. Talem oblivionem comitari solet officiorum verbo præceptorum omiſſio. Vide *Jacob. I. 24, 25.* 2. Ne perſuamus ipsi, instar aquæ aut rei præterfluentis, & percuntis, atque ita ipsi pereamus. Quo sensu accipitur *2 Sam. XIV. 14. & Psal. LVIII. 8.*

Verſ. 2. Si enim per Angelos dictus sermo fuit firmus, &c. Sermo per Angelos dictus est Lex Moſis, oppositè ad Evangelium, quod vocatur salus annuntiari cæpta per Dominum. Inde manifestum est, Legem non esse datam per Dominum Jesum, seu Filium Dei; sed per Angelos, qui nomine Dei cum Moſe loquebantur, eique legem tradiderunt; uti expresse dicitur *Act. VII. 53. & Gal. III. 19.* Et maximè id evincit oppositio inter Legem & Evangelium, quæ hoc loco occurrit; & tota deductio & argumentatio divi Scriptoris, quæ totius orationis serie continetur. Capite enim primo expresse dixit, Deum, qui olim patribus locutus est per Prophetas, ultimis his temporibus nobis esse locutum per Filium. Et ut ex primi annuntiatoris dignitate etiam verbi nobis prædicati dignitatem adstrueret, prolixè præstantiam & eminentiam Domini Jesu præ Angelis, per quos Deus olim Legem dedit, & cum Prophetis aliisque eximiis hominibus locutus est, ostendit & probavit. Inde jam argumentum deducit: Si Legis, quæ est sermo per Angelos dictus, transgressores non effugerint supplicium divinum, multò minus contemptores Evangelii, quod est gratia per ipsum Dominum Jesum, angelorum Dominum, annuntiata, id effugient. Quæ argumentatio nulla foret, si Filius Dei tam Legis quam Evangelii annuntiator fuisset: imò eo respectu Lex aliquatenus Evangelio præferri posse videretur; quod eam Filius Dei nondum

humiliatus promulgasset: Evangelium autem in suâ humilitate annuntiasset. Nec causa ulla dari potest, si Lex per ipsum Dei Filium data esset, cur vocetur à Scriptori nostro, *sermo per Angelos dictus.* Quod autem quidam excipiunt, *δι' ἀγγέλων* vertendum esse, non *per*, sed *coram* Angelis; hancque explicationem adstruant ex *2 Tim. II. 2.* ubi *Ἰσχυρὸν πολλῶν μαρτύρων.* significet, *coram multis testibus*; Resp. Etiam si vertamus *coram Angelis*, nihilominus argumentationis autoris nostri vis enervatur: nam supponeret, juxta horum interpretationem, Legem esse sermonem dictum à Filio Dei coram Angelis: Nulla itaque respectu primi promulgatoris esset eminentia Evangelii præ Lege: quod tamen probare voluit, uti jam ostendimus. Imò contrarium magis evinceretur; quia Legem pronuntiasset Angelis tanquam stipatoribus cinctus; Evangelium autem in suâ humilitate. Et quod locum *2 Tim. II. 2.* attinet, mens Pauli non est, Timotheum ea, quæ ipsum tradere vult fidis hominibus, audivisse coram multis testibus, sed, *per multos testes*, nimirum Prophetas, quorum adductis testimoniis doctrinæ suæ veritatem ac divinitatem ipse adstruxit apud Timotheum Judæum, cui Sacra Litera ab infantiâ erant lecta. Adde quod ex sequentibus hujus capitis idem liqueat, quod hic dixit: in illis enim Scriptor noster denudò præstantiam Domini Jesu præ Angelis inculcat, quod Deus illis non subjecerit mundum futurum, sed Filio; quæ omnia præter ipsius scopum forent, nisi supponat, per Filium esse annuntiatum Evangelium, Legem autem promulgatam per Angelos.

Firmus fuit. Quod effectum sortitur, dicitur firmum; *Hebr. IX. 17. 2 Pet. I. 10.* Sicut ergo promissa cum rebus implentur firma sunt, *Rom. IV. 16. XV. 8.* ita & comminationes, quando pœnæ per eas transgressoribus denuntiata infliguntur. Et hoc respectu hic potissimum dicit, legem firmam fuisse. Quod ostendunt sequentia: *Et omnis transgressio & inobedientia accipit justam mercedis retributionem.* Peccata hic intelligi, quæ ex contemptu Legis divinæ committebantur, voces *transgressionis & inobedientia* clarè indicant: Non autem Scriptor propriè respicit peccata clam commissa, & pœnam divinitus inflictam: Illa enim sæpe occulta fuit: hic autem de re manifestâ omnibusque notâ loquitur: Sed peccata publica & manifesta, quæque Deus vel per magistratum puniri jussit, ut *Exod. XXI. 14. Num. XIII. & quorum exempla habemus Levit. XXIV. 10. & seqq. Deut. XV. 32.* Vel ipse in conspectu omnium punivit, ita ut constaret pœnam illam à Deo ipso in peccati com-

missi vindictam infligi : qualia contigisse legimus in deserto, quæque passim in libris Moïsis commemorantur ; ad quæ potissimum Scriptorem nostrum respexisse credibile est. Sic illa nobis etiam proponuntur in exemplum, 1 *Corinth.* X. 6. & *seqq.* Atque ita sensu conveniunt cum *cap.* X. 28.

Verf. 3. Hinc autem infert argumentationem à minori ad majus : Si, id est, quandoquidem, ut alibi sæpe, Legis per Angelos latæ transgressio justam habuit mercedis retributionem ; multò magis salutis per Dominum annuntiatae neglectus punietur. Præstantioris namque verbi contemptus graviolem meretur pœnam. Verbum autem per præstantiorem Legatum annuntiatum dignius est verbo, per minus præstantes annuntiato. In oppositione autem hac non utitur eadem phrasi, sed *sermoni* per Angelos dicto opponit *salutem*, & quidem *tantam* ; ut sic eximium Evangelii fructum, quem observatoribus suis promittit, inculcet, atque ita alio etiam respectu Evangelium Legi præponat ; nempe, quia confert salutem tantam, quam Lex conferre non potuit. Legis enim promissa, si literam spectemus, & quod clarè ac distinctè illis continetur, hanc tantum vitam spectabant : vita æterna nusquam disertis verbis fuit promissa, sed sub typis & umbris involuta, aut verborum generalitate juxta ultimam Dei intentionem insinuata : Evangelium autem clara ac diserta habet vitæ æternæ promissa : *Joan.* VI. 39, 40. & alibi pluribus in locis : hinc & dicitur *melioribus promissis* fancitum, *Hebr.* VIII. 6. Nec Lex habuit promissum remissionis peccatorum, quibus pœna mortis constituta fuit, nisi tantum quando integer populus defecerat, & resipiscientiam agebat ; & quidem talis remissionis, quâ restitutio in terram Canaan promittebatur, *Deut.* XXX. 1. & *seqq.* sed leviorum tantum peccatorum expiatio per sacrificia obtineri potuit. Hinc 2 *Cor.* III. 7. Lex vocatur *ministerium mortis*. Evangelium autem plenam omnium peccatorum, modò homo credat & resipiscat, remissionem promittit ; *Act.* XIII. 38, 39.

Si *neglexerimus* tantam salutem. Ἀμελεῖν propriè non est, non satis exactè attendere ; hoc enim aliquando incogitantia attribui posset : sed negligere ac parvi pendere : Neglecta enim salute, sequitur & verbi vilipendium, quod excludit seriam ac attentam verbi meditationem ; conjunctamque sibi habet officiorum, quæ verbum exigit ut salus obtineatur, omisionem : uti liquet *cap.* IV. 1. & *Matth.* XXII. 5.

Ut tantò magis verbi hujus, & salutis

eo promissæ excellentiam extollat, dicit eam *primum captam prædicari à Domino*. Inde liquet, eam non esse promissum Legis, neque à Prophetis prædicatam ; sed primum illius prædicatorem fuisse Dominum Jesum. Prophetæ quidem prædixerunt Christum prædicaturum & allaturum salutem ; etiam quædam docuerunt, quæ magis Evangelium quam Legem spectare videntur : Joannes præcursor fuit, & gratiæ mox instantis præco : Dominus verò salutem hanc magnam primus plenè & apertè prædicavit : inde est, quod Prophetæ comparantur lucernæ lucenti in obscuro loco ; Dominus Jesus verò phosphoro ac diei, 2 *Pet.* I. 19.

Ab iis qui audierunt in nos confirmata est. Duplex hic continetur ratio, cur non sit negligenda magna hæc salus : Prima : Quia doctrina, quâ illa continetur, non per incertum rumorem ad nos delata est ; sed qui ipsi eam à Domino audiverunt, omniumque operum ipsius testes oculati fuerunt, eam nobis annuntiarunt. Secunda : Quia annuntiationem suam confirmarunt miraculis, iisque talibus, quæ & numero & magnitudine longè superant miracula olim in Legis confirmationem edita. Et hanc confirmationem respici, arguunt sequentia.

Verf. 4. *Simul testante Deo.* Quia miracula illa non nisi Deo operante fieri poterant, ideò dicit Deum per miracula doctrinæ ipsorum unà testimonium perhibuisse. Illa enim indubitatum missionis divinæ sunt argumentum : *Joan.* III. 2. Unde & Dominus ad ea provocat, *Joan.* V. 36. X. 37, 38.

Signis, portentis, & variis virtutibus. Solent hæc tria aliquoties conjungi : *Act.* II. 22. Possunt hæc unum idemque significare : *Signa* enim sunt opera, quibus aliquis à Deo missus demonstratur, *Matth.* XII. 38. XVI. 1. *Joan.* II. 18. *Prodigia*, opera magna & eximia, quæ homines in stuporem abripiunt. *Virtutes* verò, opera quæ virtute divinâ fiunt, & absque eâ fieri nequeunt. Hæc omnia iisdem operibus conveniunt ; opera enim eximia, naturæ vires superantia, quæque non nisi virtute divinâ fiunt, signa sunt eum qui ea in annuntiationis suæ confirmationem edit, à Deo esse missum. Dicit autem *variis virtutibus* : Miracula enim ab Apostolis in doctrinæ à se prædicatæ confirmationem facta, varia admodum fuerunt ac diversi generis, ac verè stupenda : sanarunt quosvis morbos, excitarunt mortuos, ejecerunt dæmones, Evangelio rebelles traderunt Satanæ vexandos, quin & umbra Petri prætereuntis, *Act.* V. 15. & sudaria Pauli, *Act.* XIX. 12. agris imposita, quosunque morbos sanaverunt.

Et Spiritus Sancti distributionibus. Fuit id peculiare donum Evangelii, solis in Christum credentibus datum; *Ephes. I. 13.* & speciatim *Gal. III. 2.* nec ulli datum ante adscensionem Domini in cælum, sed reservatum illi tempori, quo Domino in cælis regnante Apostoli mandato ipsius Evangelium essent prædicaturi, *Joan. VII. 39.* unde & ipsi de regno Christi in cælis plenè erant persuasi; & quibus donum hoc per impositionem manuum Apostolicarum communicabatur, non tantum de divinâ Apostolorum missione certi reddebantur, sed & eo, tanquam pignore & arrhabone de futurâ suâ salute obsignabantur: quo certius testimonium Deus dare non potuit. Vide *2 Cor. I. 22. V. 5.* & *Rom. VIII. 16.* Quia uni non dabantur omnia dona spiritus, sed singulis diversa, ita ut unicuique sua quasi portio, seu μέρος, obtigerit, ideo ea vocat μερισμοί, *distributiones*: illæ enim unicuique suam partem assignant. Et hoc etiam Ecclesiæ, quæ quasi corpus mysticum est, ex diversis partibus munere ac dignitate differentibus constantis, ratio exegit: ut ita singula membra pro officii, ad quod destinata sunt, conditione totius corporis incolumitati inserviant. *Rom. XII. 4. & seqq. 1 Cor. XII. 4. & seqq. Eph. IV. 11. & seqq.* Addit, *secundum voluntatem suam.* Quia hæc distributio donorum Spiritus Sancti tota à voluntate divinâ dependet, qui unicuique pro suo beneplacito, id Spiritus Sancti donum, eâque mensurâ attribuit, quò ratione functionis suæ ad totius Ecclesiæ incolumitati inserviendum, plenè instruat. Cum ergo Legi credunt ac obediunt, quia miraculis confirmata fuit, etiam ut Evangelio multò majoribus ac illustrioribus miraculis confirmato credant necesse est: Et si Legis transgressio impunita non fuit, rectè inde infert, quomodo nos effugiemus pœnam divinam, si Evangelium, & summam in illo annuntiatam salutem neglexerimus?

Verf. 5. Non enim Angelis subjecit mundum futurum, de quo loquimur.

Redit divus Scriptor ad præstantiam Christi supra Angelos probandum, quam hic novo confirmat argumento, quod *non Angelis, sed Christo, mundus futurus sit subiectus.* Idque admodum consentaneè ad illationem præcedentem fortius adstruendam; nam quia docuit quod contemtores Evangelii à Christo annuntiati gravius punientur, quam contemtores Legis per Angelos promulgatæ, rectè eam doctrinam confirmat, novo argumento probans dignitatem Christi præ Angelis. *Mundus futurus*, est status æternæ beatitudinis, seu locus ubi ea nobis fruenda dabitur: Qui vocatur *futurus*, non quia

nondum existit; sed respectu nostri, quia nos nondum illum adepti sumus. Eodem sensu vocatur *civitas futura*, *Hebr. XIII. 14.* Addit: *De quo loquimur*; nimirum in quo eximia illa salus in Evangelio promissa fruenda dabitur. Hunc mundum *Angelis non subjecit*; licet enim Angeli mundi illius incolæ sint, ibique semper faciem Dei videant, ut ait Dominus *Matt. XVIII. 10.* summum tamen in eum Deus illis non concessit imperium: vivunt in eo, tanquam ministratorii spiritus, parati ad jussu divina exequendum.

Verf. 6. Testatus autem est aliquo in loco quis. Potuisset dicere, sed Deus homini subjecit mundum futurum: maluit autem id efferre verbis è Scripturâ Sacrà depromptis, ut simul dicti sui probationem afferat. Verba quæ profert desumpta sunt ex *Psal. VIII.* qui juxta sensum literalem respicit hominem, & dominium in omnia creata ipsi à Deo concessum: Dominium hoc Adamo, primo homini, est concessum, & in omnem ejus posteritatem propagatum; adeò ut de unoquoque homine idem verè dicatur, quod de Adamo dictum est. Sensus Psalmi est. Quid est homo, à te creatus, & filius hominis, ex ipso per generationem descendens, quam vilis & exigui pretii, pulvis & umbra, minima creatura si cum totâ universitate, cælo & astris, aliisque operibus tuis comparetur, ut tanto eum, ô Deus, beneficio digneris? Nimirum, quod tantam illi gloriam dederis, ut eum tanquam regem, imò Deum, in hoc mundo visibili constitueris, dominatumque in omnia dederis, omniaque illi subjeceris, ita ut omnibus in usum ac commodum suum uti possit; ipsis etiam animantibus, feris, volucribus, & piscibus maris, quorum omnium dominum adeò absolutum eum constituiti, ut, quando opus est, omnium eorum carnes in cibum, exuvias & pelles in vestimentum sibi licitè assumat; quæcunque cupit mactet, ut iis fruatur, noxia ac sibi molesta interficiat, absoluto jure. Nec tantum dominium hoc ei concessisti, sed & animantia illi obnoxia reddidisti, ut dominio illo gaudere possit, & reverà ipsi subiecta sint, *Genes. IX. 2.* His accessit, quod Deus rationem homini dedit, per quam quasi sceptrum dominium hoc exerceat, & cujus virtute animantia, etiam se multò agilia ac robustiora, sibi subicere, quin & fera ac agrestia cicurare, & fræno, fistulâ, voce, regere, & ad obsequium suum cogere possit. Quoniam autem divus Scriptor Psalmum hunc applicat Domino Jesu Christo, ut ex illo probet, ipsi dominium & imperium in omnia à Deo esse datum, sequitur alium sublimiorem & mysticum in his verbis latere sensum.

sum. Observavimus alias, verba prophetarum, in quibus mysticus latet sensus, plerumque adeo esse efficacia & sublimia, ut in sensu literali omnis eorum energia non sit exhausta, sed si sensu literali accipiantur, angustiore sensu necessario sint interpretanda: atque eo in casu ipsa verba nos ducunt ad sublimiorem sensum quærendum, ut *Esa. II. 2, 3, 4. VII. 14. XI. & alibi.* Talis non est hic Psalmus; manifestè enim agit de dominio quod Deus primo homini, omnibusque ac singulis ab ipso ortum ducentibus, in omnes res creatas largitus est: Nec in verbis Psalmi quicquam est, quin secundum totam suam vim & efficaciam, dominio isti applicari possit; adeoque ipsa illius verba per se nos non ducunt ad sublimiorem sensum quærendum. Alterutrum itaque dicendum videtur: Vel, quod verba Psalmi à nostro Scriptore per allusionem sint applicata Domino Jesu; quemadmodum aliquoties ab Apostolis verba Prophetarum allegantur, non tanquam vaticinia eventum, de quo ipsi agunt, prædicentia: sed quia illi exprimendo adeo accommodata sunt, non aliter ac si Prophetæ, verbis illis utentes, eum eventum præ oculis habuissent, & cum emphasi quâdam describere voluissent. Et ita si explicemus, sensus Scriptoris nostri foret; Quod Propheta David alibi, nempe *Psal. VIII.* de dominio hominis in omnia dixit, id tale est, ut dominium Christi in omnia ita graphicè repræsentet, & adeò plenè ac perfectè secundum omnem literæ vim & efficaciam in dominio Christi complementum habeat, non aliter ac si illud præ oculis habuisset; ac quod ipse propterea in eo describendo potius Davidis, quam suis verbis uti voluerit. Vel, quod Deus sublimiorem hunc, qui Christum respicit, sensum verbis hisce occultatum voluerit; quem tamen illis juxta ultimam Dei intentionem comprehensum fuisse, dubitare non debemus; perinde uti aliis in locis ac vaticiniis, quorum verba nihil sublimius continent, quam id quod olim juxta literam impletum fuit; quia discipuli Domini, qui se Dei spiritu præditos probarunt, eum nobis aperuerunt. Nisi cum aliis dicamus, Psalmo hoc adeò eximia de dominio hominis in omnia dici, quæ in nullo mortali homine secundum literæ rigorem hætenus impleta vidimus: licet enim unusquisque homo jus habeat, omnibus ac singulis Dei creaturis utendi; non tamen hætenus ullus existit, cui hæc omnia adeò plenè fuerunt subjecta, ut iis semper actu dominetur: Quoniam autem verba Psalmi tale actuale dominium insinuare dici possunt, inde etiam sequi, sublimiorem in illis sensum latere, qui juxta literæ rigorem in Domino Jesu com-

plementum suum habeat. Sed hic porro quæri posset: quoniam verba Psalmi secundum literalem sensum accipi debent non tantum de Adamo generis humani stirpe, sed etiam de omnibus & singulis ex ipso oriundis: an non etiam in sensu mystico accipienda sint de omnibus fidelibus spiritualiter ex Christo genitis, perinde ut de Christo ipso? Verum ex iis quæ diximus facilè liquet, illud minimè dici posse. Quoniam enim verba in se spectata talia non sunt, ut suâ vi & energiâ nos ducant ad sublimiorem illum sensum quærendum, ulterius ea applicanda non sunt, quam Divus Scriptor, qui mysticum illorum sensum nobis aperuit, illa applicata voluit: ille verò ea ulterius non applicat quam Domino Jesu; in eo ergo solo complementum suum habent. Non enim omnium fidelium, sed solius Domini Jesu excellentiam ac dignitatem præ Angelis adstruere voluit: idque unicum scopo illius consentaneum erat, qui est, ex dignitate primi præconis ostendere præstantiam Evangelii præ Lege, & inde inferre, neglectum Evangelii graviore supplicio à Deo puniendum, quam contemtum Legis. Ergo ulterius, quam ad solum Domium Jesum extendenda non sunt. Quod idem etiam ex sequentibus liquet, quæ manifestè Dominum Jesum solum describunt, nec alteri extra ipsum applicari possunt. Nunc verba ipsa consideremus, quomodo Christo applicentur.

Verf. 7. *Minuisti eum paullum ab Angelis.* Illud *βραχύ τι*, quando accipitur de homine generatim, significat *aliquantulum*, & respicit dignitatem hominis: Dignitas nimirum homini aliquantulum minor est dignitate Angelorum: licet enim sit mortalis, imò brevi moriturus, multis expositus calamitatibus, multa ignoret quæ Angeli sciunt; dominium tamen in omnia ipsi à Deo est concessum, quod Angelis est negatum; adeò ut, licet aliarum eximiarum qualitatum, quibus natura angelica gaudet, respectu angelis multò inferior sit, dominium tamen illud ipsum adeò reddat eximium, ut illius respectu paullò tantum minor Angelis rectè dicatur. Quando autem sensu mystico accipitur de Christo, significat *exiguum tempus*, quo nempe Christus hic in statu humiliationis vixit, & præsertim tempus passionis, quod brevis fuit durationis; & ad quod hic respici sequentia ostendunt. Et hoc sensu *βραχύ τι* legitur *Act. V. 34.* Reliqua Psalmi secundum sensum mysticum accepta, significant, Domino Jesu summam esse majestatem datam à Deo Patre, omniaque, & speciatim mundum futurum, ipsi esse subjecta. Idque specialius ex verborum generalitate concludit:

Verf. 8. *In eo enim quod omnia ei subje-*
cit, nihil omisit illi non subiectum. Quod
de homine in genere sumto verum quidem
est quoad creaturas visibiles; sed tamen ad
omnia in universum extendi non potest:
sed quando mysticè de Christo accipitur,
nullam omninò admittit exceptionem: ni-
hil enim est, nec in cælo nec in terrâ, ne
Angelis quidem exceptis, quin Christo
sit subiectum: *Matth. XXVIII. 18. Eph.*
I. 22. Phil. II. 9, 10. 1 Pet. III. 21. &
nominatim 1 Cor. XV. 27.

Ut verò ostendat, quatenus & quò us-
que Psalmus jam secundum sensum mysti-
cum impletus sit, addit: *Nunc autem non-*
dum videmus omnia ei subiecta. Quod non
ita accipiendum est, quod Christus non-
dum actu imperium ac dominium in om-
nia obtineat: contrarium enim passim te-
statur Sacra Scriptura: sed quod nondum
actu omnia sibi subjecerit, omnesque Ec-
clesiæ suæ hostes, & quæcunque saluti ejus
adversantur, destruxerit: Ecclesia enim,
quæ quamdiu in terris degit militans est,
ab hostibus suis libera esse non debet, nec
potest; sed contra eos continuò dimicare
debet, donec pleno potiatur triumpho,
& ultimus illius hostis, mors, destruat: quod ultimo demum fiet diè, *1 Cor.*
XV. 26.

Hoc autem nihil facit ad imminutio-
nem gloriæ Christi; licet enim omnes ho-
stes actu nondum destruxerit, regnat nihi-
lominus in omnia. Ideo addit:

Verf. 9. *Eum autem, qui paullum minor*
factus est Angelis, videmus Jesum, propter
passionem mortis, gloriâ & honore coro-
natum, ut gratiâ Dei pro omnibus gustaret
mortem. Manifestum est hic esse trajec-
tionem verborum; Jesus enim gloriâ & ho-
nore non est coronatus, ut gratiâ Dei pro
omnibus gustaret mortem. Quare hoc or-
dine verba construenda sunt: Eum autem
Jesum, qui paullum minor factus est An-
gelis propter passionem mortis, ut gratiâ
Dei pro omnibus gustaret mortem, vide-
mus gloriâ & honore coronatum. Qua-
les trajectiones alibi etiam passim occur-
runt. Dicit ergo *Jesum propter passionem*
mortis paullò minorem factum Angelis. In il-
lâ enim maximè conspicuum fuit, Domi-
num fuisse minorem Angelis: Dum in ter-
ris munere prophetico fungeretur, fuit
quidem in statu humiliationis, & quoad
vitæ hujus statum vilis conditionis, & à
multis contemptus: Attamen etiam illo in
statu eximiâ ac verè cælesti gloriâ desti-
tutus non fuit: gloriosus fuit innumeris ac
verè stupendis miraculis, quibus domi-
nium suum in quasvis creaturas ostendit,
adeò ut nihil fuerit ipsi non subiectum;
quin & Angelos habuit sibi ministrantes:
& tanta illius fuit gloriâ, ut ne Messiam

quando venerit, plura facturum miracula
ipsi Judæi agnoverint. Atque ita hoc re-
spectu, etiam in illo statu, Angelis supe-
rior fuisse dici possit. Sed tempore pas-
sionis omnis ille decor, omnis gloria ab
ipso recessit: tunc fuit in formâ servi, igno-
miniosissimam ac cruentam crucis mor-
tem sustinuit, ac virorum despectissimus
fuit: tunc verè minor Angelis fuit: sed
ad breve tantum tempus; tertio quip-
pe à morte diè in vitam immortalem est
resuscitatus, & honore & gloriâ coro-
natus.

Hic autem paucis aliquid de sacerdotio
Christi insinuaturus, quod præcipuum epi-
istolæ argumentum est, addit rationem,
cur Deus hominem ad tantam dignitatem
evehere voluit: quâ continetur finis mor-
tis Christi: non enim voluit Deus, ut
simpliciter solummodò Christus morere-
tur, sed ut pro hominum salute mortem
oppeteret, atque ita, postquam volunta-
ti divinæ obtemperasset, gloriam illam in
obedientiæ & passionis suæ præmium con-
sequeretur. Quod itaque dicit, *ut gratiâ*
Dei pro omnibus mortem gustaret, additum
est, majoris explicationis causâ, cur pas-
sionem mortis sustinuerit; perinde ac si
legeretur, factus est paullò minor Ange-
lis propter passionem mortis, quam pro
omnibus gustavit. *Gustare mortem* est mo-
ri; ut *Matth. XVI. 28. Joan. VIII. 52.*
Gustare namque significat plenam rei per-
ceptionem; *Luc. XIV. 24. 1 Pet. II. 3.* sic
gustare vitam non tantum est vivere, sed &
vitâ frui: ergo *gustare mortem*, non tan-
tum mori, sed & statum mortis plenè su-
bire. Hanc mortem sustinuit *pro omnibus*,
hoc est, pro salute omnium, ut nempe
mortis adeo horrendæ passione omnibus
salutem impetraret, omnesque per eam
aditum haberent ad thronum gloriæ Dei.
Addit hujus beneficii fontem, *gratiam*
Dei. Gratia nempe Dei, & impromeri-
tus erga homines peccatores favor, unica
est causa, quæ Deum movit, ut Filium
pro peccatorum salute in mortem tradide-
rit: illique soli totum hoc beneficium ad-
scribitur, *Joan. III. 16. Eph. II. 4, 5, 6.*
1 Joan. IV. 9, 10.

Illum Jesum, qui gratiâ Dei pro om-
nibus mortem gustavit, & hujus passionis
respectu ad exiguum tempus minor factus
est Angelis, *videmus gloriâ & honore coro-*
natum: nimirum quâ nunc fruitur in cæ-
lis, ad quam obtinendam passio & mors
ipsi gradus fuerunt, *Luc. XXIV. 26, 46.*
Phil. II. 9. Hebr. XII. 2. Quod autem
ait, *videmus*, tantumdem est, atque sci-
mus, & tam certò, ex iis quæ videmus,
de illius gloriâ certi sumus, non aliter ac
si eum gloriâ cælesti vestitum oculis no-
stris videremus. Ea autem sunt visibilia
illa

illa Spiritus Sancti dona, quæ in Apostolos effudit, quique ea manuum suarum impositione aliis credentibus communicabant, quorumque virtute quævis edebant miracula, quique ea se virtute Spiritus à Christo accepti, & in nomine Christi, edere profitebantur: adeò ut unumquodque miraculum, ita in nomine Christi editum, indubitatum gloriæ Christi in cælo regnantis sit argumentum; & illorum miraculorum conspectus tantumdem esset, atque si ipsa Jesu Christi gloria præsens adspiceretur.

Verf. 10. *Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, multos filios in gloriam introducens, ducem salutis eorum per passiones consummare.*

Reddit rationem, cur Dominus Jesus per passionem mortis ad breve tempus minor fuerit Angelis, quia hoc maximè consentaneum fuit scopo, quem Deus per Christum intendebat.

Propter quem & per quem omnia. Hic est Deus, qui est causa efficiens, & finis omnium suorum operum: nam propter se, & in suam gloriam omnia facit. Ita etiam describitur Rom. XI. 36. *Omnia hic non sunt propriè omnia in universum, etiam illa quæ vitam hanc animalem spectant; quamquam enim & ea Deum autorem habeant, ad ea tamen hic nominatim non respicitur: sed salus nostra æterna, omniaque quæ ad illam referuntur: Illa enim sicut Deum autorem habent, 2 Cor. V. 17, 18. Eph. II. 10. ita etiam ad ipsum tanquam ultimum finem omnia referuntur: Eph. I. 6. 12. 14. Quia itaque Deus omnia sapientissimo consilio operatur ad suam gloriam, conveniens etiam fuit ut Christus pateretur: quia hoc maximè faciebat ad assequendum illum scopum, quem Deus in fidelium suorum salute procurandâ propositum habuit. Hoc enim innuit verbum *decebat*; hoc est, sapientiæ ac bonitati ejus consentaneum erat.*

Scopum hunc indicat: *Multos filios in gloriam introducere.* Filii hic sunt credentes in Christum, & ex fide vitam secundum Christi præcepta instituentes: per fidem enim filii Dei sumus, Joan. I. 12. Galat. III. 26. Et hunc esse statum credentium in Christum docet Joannes 1 Epist. III. 1. Quod verò dicit *multos*, id non dicitur ad exclusionem quorundam, quos Deus à salute antecedente & absoluto decreto exclusos voluit, & pro quibus Christum mori noluit: nam verf. præced. dixit Christum *pro omnibus gustasse mortem*: sed *multi* hic opponuntur uni Christo: Voluit nimirum Deus Christum per passiones consummare, quia per eum multos filios voluit in salutem adducere. Manifestum igitur est, hic respici solos credentes, qui

per fidem filii Dei sunt: qui verè sunt multi: & licet Christus pro omnibus hominibus, nemine excepto, mortuus sit, eosque Patri suo reconciliaverit, ut ad fidem converti & salutem consequi possint: non tamen alios nisi credentes actu in salutem introducit. Salutem hic vocat *gloriam*; quia nempe pii corpore glorioso apud Deum summâ ac æternâ fruentur gloriâ: Rom. VIII. 18. 21.

Introducens. In Græco est aoristus ἀγαγόντα: Et accipi potest de decreto divino; ac tantumdem est, ac si dixisset, qui decrevit multos filios in gloriam, introducere. Vel cum aliis dici potest, quod aoristus pro præsentis sit accipiendus, quod Deus multos filios in salutem introducat. Qui duo sensus optimè conveniunt: nam quod Deus facit, consentaneè decreto suo facit. Sed verò ut rationis hujus vis plenius percipiatur, quando Deus fideles in salutem introducens dicitur, etiam includi debet modus quo eos in salutem introducit, nimirum per crucem & afflictiones. Hic enim præcipuus epistolæ hujus scopus est, fideles Hebræos, qui persecutionum metu segniores in fidei Christianæ professione erant redditi, erigere & confirmare. Ostendit ergo hanc esse voluntatem divinam, fideles in Christum per crucem & afflictiones in gloriam introducere. Quod consentaneum est illis, quæ alibi tam à Domino Jesu, Joan. XVI. 33. quam ab ipsius Apostolis, & præsertim Paulo, docentur: Act. XIV. 22. 2 Tim. III. 12. Et hoc sapientiæ divinæ consentaneum est: quia enim salus æterna, fruenda in cælo, bonum est præstantissimum, illud dare non decrevit, nisi illis qui toti amore illius flagent, & thesaurum suum in cælo quærunt: id fieri nequit, nisi animus amore mundi bonorumque mundanorum evacuetur; sicut enim cibus, licet delicatissimus, non sapit saturis, sed esurientibus; ita etiam bona cælestia non desiderantur ab iis, qui bonorum terrenorum affluentiam gaudent. Facile enim animus præsentium, carni gratorum, fruitione delinitur, adeò ut futurorum & invisibilium, quæ non nisi fide apprehenduntur, quorumque dulcedo non nisi attentâ meditatione percipitur, obliviscatur. Quare Deus per crucem & afflictiones cultores suos de bonorum temporalium non tantum vilitate, sed & instabilitate, persuasos reddit, ut sic ipsâ experientiam convicti, indigna ea esse quæ amentur, ea parvi pendere discant, & ad ea quæ solida, perfecta ac æterna sunt, adspirent, in iisque solis felicitatem suam quærant. Per crucem itaque mundum, qualis reverâ est, cognoscunt, nempe miseriarum vallem; eumque si non fastidire, saltem non

amare discunt; ut sic unice cælum quærant, & quasi exserto collo fælicitatem ibi fruendam desiderent.

Cum autem fieri possit, ut fideles afflictionum, quæ carni maximè sunt molestæ ac adversæ, præsertim si sint graves ac diuturnæ, consideratione facillè languerent in fidei Christianæ professione; quoniam facillè ea cogitatio obrepere posset, non videri consentaneum bonitati ac amorì divino, ut filios suos, quos se diligere testatur, quique ne quidquam professione suâ indignum committant, mundum ejusque concupiscentias abnegant, afflictionibus ac doloribus premi permittat; Deus, pro summâ suâ bonitate & sapientiâ, ipsis hujus suæ voluntatis documentum in Christo dare voluit, in quo exemplar habeant, per quod certi sunt ac persuasi, tolerantiam crucis & afflictionum esse viam certissimam ad æternam perveniendi gloriam. Cum itaque multos filios per crucem in gloriam voluit introducere, omninò sapientiæ ejus consentaneum fuit,

Ducem salutis ipsorum per passiones consummare. Ἀρχηγός propriè est ductor, non tantum caput aliorum, qui ipsis imperat; sed & qui præit: hoc enim est ducis. Christum esse salutis nostræ auctorem ac procuratorem, qui salutem nobis verbo annuntiavit, sacrificio suo impetravit, & tandem in fine sæculorum actu nobis daturus est, omnibus est notissimum. Et hoc sensu etiam salutis nostræ dux dici potest, quia nos in salutem introducit. Sed & dux nostræ salutis est, quatenus viam ad salutem contendendi, quam Deus nobis præscripsit, primus calcavit; atque ita salutem adeptus omnibus certissimam fecit fidem, hanc unicam ac legitimam salutem consequendi esse viam. Quia itaque Deus filios suos per crucem & afflictiones in gloriam introducere constituit, decuit ut Filium suum, quem illis dedit salutis ducem, per passiones consummaret; hoc est, ad perfectam beatitudinem introduceret, seu perfectè beatum redderet. Hoc enim sensu vox τελεῖν etiam alibi in hac epistolâ accipitur, cap. V. 9. VII. 28. XI. 40. XII. 23. Voluisse autem Deum, ut Christus per passiones gloriam consequeretur, etiam aliis in locis Scriptura docet: Luc. XXIV. 26. 46. Phil. II. 8, 9. Hebr. XII. 2. I Pet. I. 12. Et illo exemplo Christi, qui non nisi per passiones illam adeptus est, ad constantem afflictionum tolerantiam fideles excitari voluit, 2 Tim. II. 11, 12. Hebr. XII. 1, 2. Non enim defugere possunt, quin ad salutem contententes, eandem cum duce suo sortem subeant, & ut cum ipso confortes sint gloriæ, etiam idem cum ipso

certamen sustineant. Hinc & Deus eos expressè ad crucem vocavit, ut ita imagini Filii ejus, qui per crucem intravit in gloriam, conformes essent, Rom. VIII. 29. I Pet. II. 20, 21.

Hoc autem dixisse non est contentus, sed & duas rationes addit, cur dux salutis, pro & cum filiis Dei pati debuerit: quarum prima desumpta est ab arctissimâ, quæ inter ducem salutis ipsorum & ipsos est, unione.

Verf. 11. *Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur ex uno omnes.* Sanctificare est propriè rem vel personam à communi usu separare, & consecrare cultui divino. Hinc est, quod omnia, quæ in Veteri Testamento cultui divino dicata erant, sancta vocentur. Quia verò cultus Dei propriè consistit in præceptorum divinorum observatione, hinc illa vocatur sanctitas, & qui ad illam perducuntur, sanctificati, scilicet in quibus obtinetur finis ob quem Deo consecrati sunt. *Qui sanctificat* est Christus: *qui sanctificantur*, credentes in Christum. Non enim ipse Deus Pater intelligi potest: quia tam qui sanctificat, quam qui sanctificantur, dicuntur esse ex uno; quod de Deo Patre dici non potest, qui est ex nullo, & ex quo sunt omnia. Ipsa series orationis etiam id exigit: illa enim, ut inspicienti patet, Dominum Jesum describit. Christus nimirum est qui fideles sanctificat: *Ego me pro ipsis sanctifico*, inquit Joan. XVII. 19. *ut & ipsi sint sanctificati in veritate.* Illi autem *ex uno omnes*, sc. Patre Deo, cujus spiritu sunt regeneriti. Tam itaque Christus, quam credentes in eum, ex uno sunt. Deus Pater Christum sanctificavit & in mundum misit, ut esset promissus ille rex Israël, & suus Filius, uti ipse ait Joan. X. 36. Jesus ita sanctificatus homines sanctificat in veritate, per verbum suum ac spiritum regenerat ut sint filii Dei. Cum ergo tam arcta inter Christum eosque qui in ipsum credunt sit unio, mirum videri non debet, quod etiam ejusdem sint conditionis in hoc mundo, seu earundem afflictionum participes.

Quod verò ex uno sint, probat; quia *non erubescit eos fratres vocare.* Erubescimus, quando facimus quæ nobis non convenientia sunt, aut creduntur: Quando itaque non erubescimus, eo ipso indicamus, id quod facimus nobis esse consentaneum. Quando confiteor quod in se bonum est, & veritati consentaneum, non est quod erubescam, licet alius existimare possit, dignitati meæ sublimius quid convenire. Sic qui viris honestis sese jungit, licet aliis in rebus multò se inferioribus, rectè dicitur, non erubescere illorum amicus & socius vocari. Idem hic de Christo dicit: licet Christus sit ad dextram

tram Dei exaltatus, credentes in ipsum homines viles & abjecti, ac proinde ille ipsis longè sit major; non tamen erubescit eos fratres appellare, atque istâ appellatione intimam cum ipsis unionem testari: si enim credentes ipsius sunt fratres, eundem habent patrem, cuius & ipse & illi filii sunt.

Verf. 12. Quod autem hoc non erubescat, aliquot Scripturæ locis probat. Primus desumptus est ex *Psal. XXII. 23. Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio ecclesiæ laudabo te.* Ad Hebræos scribens, ut eos validius convincat, loca allegat è Veteri Testamento. Psalmus hic sensu literalis respicit quidem Davidem; ita tamen, ut secundum sensum mysticum Messiam respicere olim etiam à Judæis creditus sit. David ex inimicorum suorum manibus ereptus, pro tanto beneficio Deo gratias agens, ait, se nomen Dei annuntiaturum fratribus suis. Licet ipse rex esset, & omnibus in populo longè eminentior, Israëlitas tamen totumque eorum cœtum vocat fratres suos. Dominus Jesus è morte suscitatus, Deo gloriam dans, discipulos vocat fratres suos: sic *Matth. XXVIII. 10.* dicit mulieribus, *vadite & dicite fratribus meis, &c.* & Mariæ Magdalenæ *Joan. XX. 17. Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, ad Deum meum & Deum vestrum.* Si Deus est communis ipsius & discipulorum Pater, ergo sunt fratres. Quin & idem Christus, de quovis qui voluntatem Patris sui in cælis facit, affirmavit, quod ipsius sit frater ac soror, &c. *Matth. XII. 50.* ideoque & fideles, qui dicuntur *filius Dei*, etiam appellantur *coheredes Christi*, *Rom. VIII. 17.*

Verf. 13. Secundus locus desumptus est ex *Psal. XVIII. 3.* qui tamen non ostendit, Christum non erubuisse fideles appellare fratres suos; sed eum solum in finem adductus videtur, ut ostendat oportuisse Christum pati. David enim, tanquam Christi typus, dicit se spem omnem in Deo collocare; quod in afflictionibus potissimum locum habet. Alii verò malunt locum hunc desumptum esse ex *Esa. VIII. 17.* ubi legitur, *expectabo Dominum, & prestolabor eum.* Cui subjungitur tertius, ex *vers. 18.* *Ecce ego & pueri quos dedit mihi Dominus.* Quæ cum prioribus immediatè cohærent: quibus introducit Prophetam, & sub typo Prophetæ Messias, se ipsum consolans, unà cum suis discipulis, contra afflictiones & contemptum cui expostus erat. Illos autem vocat *pueros quos dedit ipsi Dominus.* Dedit eos Christo, non tantum quatenus per verbum quod Christo dedit, & quod semen spirituale est regenerationis, eos Christo credentes fecit; sed & postquam crediderunt, Christo re-

gendos tradidit, ut spiritu ejus dirigerentur Deo in obsequium, & voluntati divinæ hic obtemperando, æternam in cælis consequantur hæreditatem. Vocando itaque illos filios, seu pueros, quos ipsi Deus dedit, agnoscit eos fratres suos. Hæc autem tam latè totidem allatis testimoniis probat, ut inde constet summa & arctissima inter Christum & fideles connexio; & inde liqueret decuisse eum pati.

Verf. 14. *Quia igitur pueri communicaverunt carni & sanguini, & ipse similiter particeps fuit illorum, ut per mortem destrueret eum qui habet imperium mortis, hoc est diabolus.*

Rationem hanc porro adstruit à conditione hominum per Christum liberandorum, qui cum obnoxii essent passionibus & infirmitatibus, conveniens etiam fuit, quia tam arcta est unio inter liberantem & liberandos, ut Christus moreretur, & per mortem suam homines à morte liberaret. *Pueri* hic sunt fideles, quos *vers. præced. fratres, Ecclesiam, & pueros* quos Deus Christo dedit, vocavit. *Carni & sanguini communicaverunt.* Per *carnem & sanguinem* non propriè designatur eorum substantia ex quâ constant; sed illius fragilitas, infirmitas, quin & quæcunque miseriæ & afflictiones, quibus ipsi obnoxii sunt. Hoc sensu *caro & sanguis* accipitur *Esa. XXXI. 3. Psal. LXXVIII. 39.* Et hoc sensu de Domino Jesu dicitur, *verbum caro fuit, Joan. I. 14.* & dies passionis ejus vocantur, *dies carnis ejus, Hebr. V. 7.* Et hic per *carnem & sanguinem*, non tam ipsam fidelium, ex quâ constant, substantiam intelligi, quam ipsorum infirmitates & passiones, patet ex *vers. 17.* ubi, postquam *vers. 16.* dixit, ipsum non assumisse Angelos, sed semen Abraham, addit, ipsum debuisse in omnibus similem fratribus fieri, ut esset misericors Pontifex; quia quoniam *ipse passus* tentatus est, potest & iis qui tentantur opitulari: quæ clarè arguunt hic passiones & adversitates potissimum respici.

Et ipse similiter particeps fuit illorum. Nimirum, ipse Christus, dux salutis ipsorum; particeps factus est eorumdem, nimirum carnis & sanguinis: id est, similiter & unà cum ipsis afflictiones sustinuit. Alii, particeps factus est illorum, scilicet puerorum, nimirum in carne & sanguine, id est, infirmitatibus & afflictionibus, similiter atque illi: unam enim eandemque cum illis subire sortem eum oportuit.

Ut per mortem destrueres eum qui habet imperium mortis diabolus. Imperium mortis tribuitur diabolo, non quia ipse, tanquam princeps infernalis, imperium habet

bet in impios, mortem aliosque cruciatus illis infligendi, vel pro arbitrio, vel tanquam carceris custos & carnifex: non enim ille pœnam infliget impiis, sed unâ cum ipsis punietur, eandemque cum ipsis pœnam sustinebit: Sed *imperium mortis* significat, imperium mortiferum, quod eò tendit, ut hominibus mortem inferat, & in mortem præcipitabit: eodem sensu, quo venenum lethale dicitur habere vim mortis. Sic vocantur *dolores mortis*, qui ad mortem tendunt, & qui hominem in periculo mortis constituunt: *Psal. XVIII. 5, 6. CXVI. 3.* Hoc autem de diabolo hic dicitur eorum respectu qui ipsi subiecti sunt, hoc est, impiorum, qui voluntariâ malitiâ se ipsi in servitutem tradunt, peccatique deliciis inescati quæ ipsi grata sunt avidè faciunt; quos peccati vinculis constrictos tenet, atque ita tandem efficit, ut in mortem præcipitentur: *Joan. VIII. 44. Eph. II. 1, 2.* Vel etiam imperium diaboli *mortiferum* dici potest, quatenus est autor persecutionum contra fideles, ut legitur *1 Pet. V. 8. Apoc. II. 10.* Nam illarum atrocitate fideles ad apostasiam nominisque Christi abnegationem compellere gestit, ut ita in mortem æternam abjiciantur: vel si fideles & constantes maneant atroci ac cruentâ morte afficiantur. Utroque sensu imperium ejus tendit ad mortem: & uterque sensus auctoris scopo consentaneus est. Quod mox patebit. *Destruit* eum Christus, quando destruit illius imperium, efficitque ut quicquid diabolus facit contra salutem fidelium irritum sit, & effectum careat: unde hic existit effectus, quod homines in morte non sint detinendi; quo ipso quicquid in morte horrendum erat destructum est, & mortis aculeus abolitus est, uti dicitur *1 Cor. XV. 55.*

Illud autem fecit *morte* suâ; ideòque infirmus homo & passionibus obnoxius esse debuit, ut id morte suâ efficere possit. Morte autem suâ id effecit. Primò. Quia eâ Novum Fœdus, omniaque præcepta ac promissa Dei eo comprehensa, confirmavit; atque ita fidelibus suis vires dedit, quibus diaboli imperium excutere queant; & à morte liberati salutem æternam adipisci. Ideo sanguis ejus vocatur *sanguis Novi Testamenti*. Secundò. Quatenus mors ipsius fuit sacrificium & victima propitiatoria pro peccatis, quæ reatum mortis abstulit, hominesque Deo reconciliavit, ut timore mortis soluti, Deo serviant, & virtute sacrificii ipsius plenam omnium peccatorum consequantur remissionem. *Rom. VIII. 31, 32. Eph. V. 2.* & alibi. Tertiò: Quatenus fuit gradus consequendi summam in omnia potestatem, imò & ipsum Spiritum Patris, cujus virtute ho-

mines è peccati vinculis & morte liberat: *Act. V. 30, 31. XXVI. 18.* Verum est, mortem per se & simpliciter id non efficere; sed quatenus eam subsecuta est resurrectio, *1 Cor. XV. 17, 18.* Atqui ut per suam resurrectionem in delibus eam certitudinem ac fiduciam efficeret, mortem eum subire necesse fuit. Vim diaboli, quâ afflictiones & mortem fidelibus infert, morte suâ destruxit: Quia mortem sustinuit maximè duram ac ignominiosam, ex quâ resuscitatus omnes fideles per suam resurrectionem de suâ ipsorum resurrectione certos reddidit, documentumque illis suo exemplo dedit, afflictiones illas saluti ipsorum obesse non posse; quin potius certissimam ad salutem consequendam viam esse, *Rom. VIII. 28.* Quo ipso omnem fidelibus suis terrorem ademit, adeò ut constantes, quin & quandoque cum gaudio, mortem, etiam acerbissimam, & quoscunque cruciatus pro nomine Christi sustineant, penitus persuasi hanc ad gloriosam immortalitatem contendendi viam esse certissimam. *Joan. XVI. 33. Rom. VIII. 35. & seqq.*

Verf. 15. Et liberaret eos, qui metu mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. *Servitus* hic est illa animi constitutio seu anxietas, quâ peccatores continuo metu mortis anguntur, quam se propter præcedentia peccata meritos norunt; qui propriè est status servorum. Est itaque servitus hæc anxietas conscientie hominem ob peccata commissa metu mortis torquentis. Qualis erat status hominum sub Legge, quæ nullam remissionis graviorum peccatorum promissionem habuit: *Rom. VIII. 15.* Estque servitus hæc non ad tempus, sed *per totam vitam*; neque per Legem ulla ab eâ dabatur liberatio.

Ab hoc metu Christus homines liberavit, quia ex morte resurrexit, atque ita spem immortalitatis certam ac inconculsam ipsis fecit. Morte enim peccata ipsorum expiavit, eorumque remissionem à Deo impetravit; & ex morte redivivus, coram facie Dei pro peccatoribus comparet; atque ita factus propitiatio pro peccatis, & certum pignus resurrectionis & immortalitatis, metum illum mortis sustulit, effecitque ut nunc conscientia tranquillâ ac serenâ Deo serviant. Quod egregiè explicatur *infra cap. X. 19, 20. & seqq.* Quod si hæc etiam extendamus ad afflictiones & mortes cruentas, quibus fideles in hac vitâ propter nomen Christi afficiuntur; illarum metum sustulit; quia exemplo suo ostendit, illas non obesse saluti, sed viam esse ad salutem; atque ita omnem morti terrorem ademit.

Verf. 16. Non enim usquam Angelos apprehendit, sed semen Abrahe apprehendit. Ulte-

Uterius adstruit & confirmat argumentum suum, quo probavit oportuisse ut Christus per omnia fidelibus similis fieret, & quasvis afflictiones & mortem subiret; quod, ut vidimus, inde deducit; quia oportet similitudinem esse inter liberatorem & liberandos: nempe quia venit non ut Angelos, qui morte variisque miseriis, quibus natura humana ex carne & sanguine constans obnoxia est, non premuntur, & quorum, cum peccassent & à Deo defecissent, neutiquam Deus misertus est, neque illis liberatorem misit: sed ut homines in peccatum lapsos, & propter peccatum, morti variisque afflictionibus subjectos salvet. Unde liquet, hæc non esse accipienda de incarnatione Domini, neque horum verborum sensum esse, quod Dominus non assumeret naturam angelicam, sed humanam. His enim verbis rationem reddere vult Scriptor, cur Christus non habuerit naturam angelicam, sed humanam variis æumnis ac morti obnoxiam. Illius autem ratio non redditur, quia non assumpsit angelicam, sed humanam naturam; cum istud sit ipsum illud quod probandum erat. Atqui argumentum quo aliquid probatur diversum esse debet à quæstione probandâ. Accipienda ergo sunt de auxilio & liberatione quam Christus præstat non angelis, sed hominibus: atque ita egregium continent argumentum, quo id quod Scriptor intendit, probatur. Adde, quod ex ipsâ phrasi, quâ Scriptor utitur, idem clarè pateat. Dicitur enim quod apprehendit *semen Abrahami*: Atqui semen Abrahami nusquam significat naturam humanam; sed certos homines, Abrahami nimirum posterios. Non ergo *semen Abrahami apprehendere*, significare potest, naturam humanam assumere. Perinde uti nec *assumere angelos* significare potest, angelicam naturam assumere: Rectius, si ea sacri Scriptoris mens fuisset, dici potuisset, non factus est angelus, sed homo. Cui addi posset, si id intendisset Scriptor, procul dubio in tempore præterito locutus fuisset, *assumpsit*: at loquitur in præsentem, *assumit*. Quod verò attinet ipsam vocem Græcam ἐπιλαμβάνειν, ea significat manu aliquem apprehendere, ut eum ducas & sustentes. Luc. IX. 47. XIV. 4. Vel etiam, ut eum detineas, ut Act. XVI. 19. Vel etiam, ut eum manu injectâ in libertatem vindices: Qui sensus esse potest Hebr. VIII. 9. uti ostendam in illius explanatione. Et hic sensus applicari potest omnibus, qui injectâ manu aliquem ex periculo aut exitio in quod seipsum conjecit eripiunt. Et sic ἐπιλαμβάνειν significat opitulari. Quo sensu legitur Syrach. IV. 12. Ἡ σοφία ἐπιλαμβάνεται ζητῶντων

ἀντὶν: sapientia opitulatur (quasi manu apprehensâ) quærentibus ipsam. Et hoc posteriore sensu hic accipitur. Quando autem dicitur, quod nusquam apprehendit Angelos, sensus est, quod in nullo Scripturæ loco dicitur, quod apprehendit Angelos: id est, quod Angelis opem ferat, aut eos in libertatem vindicet. Contrarium passim de Angelis legimus, quod cum peccassent iis non pepercit, sed victos catenis caliginis reservavit iudicio. 2 Pet. II. 4.

Sed semen Abrahami apprehendit. Hoc vel de carnali posteritate Abrahami expressè accipiendum est: Et eo sensu Judæi dicunt se esse semen Abrahami, Joan. VIII. 33. idque de iis etiam affirmat Dominus Jesus vers. 37. & Dominus dicitur salvasse populum suum, Matth. I. 21. nimirum Judæorum, ex quo oriundus erat: & non esse missus, nisi ad oves perditas domus Israël, Matth. XV. 24. Et ratio est, cur speciatim semen Abrahami hic nominet: quia enim ad Hebræos scribit, qui potissimum eo gloriari solebant, quod essent semen seu posteritas Abrahami, & illi promissio de Christo facta fuerat, speciatim semen Abrahami nominare voluit; ut sic indicet, Christum primò ac primariò ad ipsos salvandos venisse. Vel etiam intelligi debet de spirituali Abrahami posteritate, id est, fidelibus in Jesum Christum credentibus: Illi enim spirituales Abrahami posterii sunt, & à Deo posterii Abrahami, quos fædere suo comprehensos vult, censentur: quia fidem & opera Abrahami imitantur: Joan. VIII. 39. Rom. IV. 11, 12, 16. Gal. III. 29. Atque ita hic declarat Scriptor amorem Dei erga homines, quod cum peccassent eorum sit misertus, & Christum ipsis miserit, omnibus infirmitatibus obnoxium, ut eos è miseriâ ac morte, cujus ob peccata rei erant, liberet: & quid ab ipsis requirat, ut tanti beneficii reverâ sint confortes, illiusque fructum, salutem æternam, percipiant; nimirum ut eum fide recipiant, atque ita genuina Abrahami posteritas sint. Et hoc sensu accepta hæc verba continent rationem cur à religione Christianâ Hebræi fideles deficere non debeant, sed in illius professione esse constantes, quoniam illis solis, qui Christo constanter adhærent, & nullis quibus in hoc mundo affliguntur adversis, quin nec morte violentâ, se ab ejus professione ac obedientiâ avelli patiuntur, utpote genuinæ Abrahami posteritati, juvandis & in libertatem asserendis à Patre destinatus est.

Vers. 17. Unde debuit per omnia fratribus similis fieri, ut miserior fieret & fidelis Pontifex, [in iis] quæ ad Deum [spectant] ut propitiet peccata populi.

Nova hic est ratio, cur Christus debuerit pati: nempe, quia, ut vers. præced. dixit, Christus semen Abraham variis miseriis obnoxium apprehendit, hinc est, quod *per omnia fratribus debuerit esse similis*; sc. quoad passionem, quin & ipsam mortem.

Ut misericors esset & fidelis Pontifex. [in iis] quæ ad Deum [spectant.] Pontifex esse debuit, ut populi peccata expiet, eorumque remissionem à Deo obtineat, ut consequantur salutem æternam. Ideò dicit, τὰ πρὸς τὸν Θεόν, id est, quæ ad Deum spectant, seu quæ apud Deum peragenda sunt. Sacerdotis enim est, pro populo coram Deo comparere, ibique ea facere, quibus Deus, hominibus ob peccata iratus, illis placatur, cap. V. 1. Hinc & Christus dicitur *advocatus noster apud Patrem*, 1 Jo. II. 1. quia per sanguinem suum in cælum ingressus comparet pro nobis, & tam efficaciter salutem procurat, non aliter ac si sanguinem suum, quem pro nobis effudit, Patri continuò ostenderet. Quod in sequentibus plenius explicabitur. Ut propitiet peccata populi. Id est, Deum ob peccata populi iratum placaret, & propitium redderet. Dicit autem *populi*. Quia tota hac epistolâ Christum comparat summo Pontifici: illius autem erat, totius populi peccata expiare; nimirum solemnī illo expiationis die, quo in sancta sanctorum ingrediebatur; reliqui verò Sacerdotes suis sacrificiis singulorum tantum expiabant peccata. Summus autem sacerdos suo anniversario sacrificio propriè typus erat sacrificii Christi. Debuit etiam esse Pontifex *misericors & fidelis*: *Misericors* quidem, ut promptè opem ferat. *Fidelis*, ut sollicitè & cum curâ omnes muneris sui functiones in hominum salutem administret. Qui enim id faciunt dicuntur *fideles*, Matth. XXV. 21. 1 Cor. IV. 2. Ut autem misericordiam & fidelitatem in hoc suo munere

ostendat, debuit per omnia fidelibus similis fieri, omnesque afflictiones, quibus fideles hic in terris affliguntur, similiter pati.

Vers. 18. *Quatenus enim passus est ipse tentatus*. In Græco est ἐν ᾧ, quod non est, in quo; quanquam hoc loco sensus ille tolerari posset, sed, quia, quatenus, vel eò quod. Vide Rom. VIII. 3. Ut coincidat cum ἐφ' ᾧ, quod etiam non significat in quo, sed, eò quod, Rom. V. 12. 2 Cor. V. 4. Phil. III. 12. Quia autem dicit, *passus est ipse tentatus*, inde colligere licet, passionem Christi non tantum fuisse propitiationem peccatorum nostrorum, sed etiam tentationem seu experimentum virtutis ipsius, cap. IV. 15. quæ per afflictiones illas probata reddita est.

Potest iis qui tentantur opitulari. Credentes in Christum, qui hic variis adversis & persecutionibus affliguntur, sunt illi qui tentantur; quia per illas illorum fides & constantia exploratur; persecutiones quippe sunt exploratio constantiæ fidelium, Jacob. I. 2. & 12. 1 Pet. I. 6, 7. IV. 12. & alibi. Quando autem dicit, *potest auxiliari*, non id solummodò vult, quod Christus à Patre potestatem acceperit nobis auxiliandi; sed quod per passionem suam consecutus sit, ut sit misericors ac fidelis in auxiliando. Ipse enim per omnia tentatus novit quæ & quanta sit animi anxietas, & quo auxilio iudigeant illi qui tentantur; atque ita misericordiâ tangitur, ut promptè ac fideliter auxilium ipsis subministret. Quod facit ut Pontifex simul, & rex: ut Pontifex propitiando peccata populi: & propitiatione peractâ, ut rex auxilium præsens præstando fidelibus, spiritu suo ipsos sustinendo ne in afflictionibus succumbant; vel eas mitigando, & exitum ex illis dando tempore opportuno, ut dicitur cap. IV. 16.

C A P U T I I I.

1. **U**Nde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Christum Jesum:

2. Qui fidelis est ei qui fecit illum, sicut & Moses in totâ domo ipsius.

3. Majoris enim gloriæ hic præ Mose dignus est habitus, quantò maiorem honorem habet præ domo is, qui construxit eam.

4. Nam omnis domus construitur ab aliquo: qui autem omnia creavit Deus [est.]

5. Et Moses quidem fidelis [fuit] in totâ domo ejus, tanquam famulus, in te-

stimonium eorum quæ dicenda erant:

6. Christus verò, ut Filius super domum suam, cujus domus nos sumus, siquidem fiduciam & gloriationem spei usque ad finem firmam retineamus.

7. Quapropter, sicut dicit Spiritus Sanctus: Hodie, si vocem ejus audiveritis,

8. ne indurate corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem tentationis in deserto,

9. ubi tentarunt me patres vestri, probaverunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10. Pro-

10. Propterea infensus fui generationi isti, & dixi; semper errant corde; ipsi vero non cognoverunt vias meas.

11. Sicut juravi in ira mea: Si ingredientur in requiem meam.

12. Videte, fratres, ne unquam in aliquo vestrum [sit] cor malum incredulitatis discedendi à Deo vivo:

13. Sed adhortamini alii alios singulis diebus, donec hodie nominatur; ne induretur quis ex vobis seductione peccati.

14. Christi enim participes facti sumus, si tamen initium substantiæ usque ad finem firmum retineamus.

15. In eo quod dicitur: Hodie si vocem ejus audiveritis, ne indurate corda vestra, sicut in exacerbatione.

16. Quidam enim qui audiverunt exacerbant, sed non omnes qui exierunt ex Ægypto per Moysen.

17. Quibus vero iratus fuit quadraginta annis? nonne iis qui peccaverunt, quorum cadavera ceciderunt in deserto?

18. Quibus vero juravit, quod non ingredientur in requiem suam, nisi illis qui non obediaverunt?

19. Et videmus quod non potuerunt intrare propter incredulitatem.

P A R A P H R A S I S.

1. **I**Taque fratres sancti, qui vocationis, quæ ad cælum ducit, participes estis, & per eam à profanâ pereuntium turbâ segregati, ac Deo ejusque cultui consecrati, considerate quantus sit Christus Jesus, qui Apostolus & legatus Dei est, missus ut annuntiet doctrinam evangelicam, quam profitemur, & ob cujus confessionem gravissimas sustinemus persecutiones, & Pontifex, in cujus sacrificio Novum Fædus Dei cum humano genere fundatum est:

2. Qui Deo, à quo ad illam dignitatem est evectus, in totâ ejus domo, seu Ecclesiâ ex omnibus terræ populis collectâ fidelis est, omnesque muneris sibi demandati partes ad illius integritatem & salutem fideliter implevit, quemadmodum Moyses olim Deo in peragendis iis, quæ ad populi Israël salutem spectant fidelis fuit.

3. Christus autem tantò est excellentior Mose, quantò majorem gloriam habet is qui domum construxit, præ domo ipsâ: Moyses siquidem pars fuit domus illius in quâ fidelis fuit: Christus vero ipse domum construxit, illiusque est Dominus & rex.

Sicut enim omnis domus ab aliquo construitur; ita etiam se res habet cum Ecclesiâ, quæ est domus Dei: illius enim, ut & omnium quæ ad illius structuram & constitutionem spectant, architectus est Deus per Jesum Christum, tanquam Novi Fæderis Mediatorem.

5. Et Moyses quidem fidelis fuit in totâ ejus domo tanquam famulus, ut suâ doctrinâ totoque ministerio testimonium præberet eorum quæ dicenda erant per Jesum Christum:

6. Christus vero tanquam filius & Dominus super propriam suam domum: cujus domus nos sumus, siquidem intrepidam fidei confessionem, & gloriam spei, ex firmâ fide & conscientiâ vitæ secundum præcepta Christi institutæ conceptam, ad finem usque retineamus firmam.

7. Quapropter fratres (sicut olim Spiritus Sanctus per os Davidis populum diè festo ad vocem Dei audiendam congregatum monuit: Quoniam hodie vocem Dei estis audituri,

8. Cavete ne corda vestra induretis, neque vos præceptis illius præbeatis immorigeros; quemadmodum olim contigit in exacerbatione in deserto Sinai in die tentationis, unde loco illi nomen inditum est Massa & Meriba:

9. ubi patres vestri me tentaverunt, eamque contra me ostenderunt diffidentiam, non aliter ac si dicerent, estne Dominus in nobis, an non? & post tot illustria miracula, quæ totidem fuerunt potentiæ ac favoris me documenta, quæ annis quadraginta viderunt, nihilominus probaverunt

me, & quoniam de providentiâ meâ diffidebant, nova illius documenta requisiverunt.

10. Itaque ego præfractâ illâ contumaciâ provocatus hominibus illis incredulis & pervicacibus infensus fui, & dixi; semper illi ostendunt se habere animum à veritate agnoscendâ ac recipiendâ abhorrentem; & præcepta mea negligunt, ac judicia mea debitâ cum attentione non considerant neque ad animum revocant.

11. Itaque juravi in irâ meâ, quod in terram promissam, ubi optatâ ab omnibus peregrinationibus ac molestiis quiete essent gavisuri, non ingredientur.)

12. Cavete & cum omni sollicitudine attendite, ne unquam in aliquo vestrum exoriatur animus malus ac incredulus, ut desertâ religione Christianâ, quæ ultima est ac perfectâ Dei voluntas, juxta quam se nunc colivelle irrefragabilibus documentis declaravit, redeat ad Judaïsmum, atque eo actu ab ipso Deo vivo deficiat:

13. Sed alii alios continuò ac singulis diebus adhortamini ad constantiam; neque hoc officium intermittite quo usque durat hodie nostrum, seu tempus illud benignum gratiæ quo per Evangelium vocamur ad fidem ac salutem æternam: ne quis ex vobis blandâ spe persecutionis vitandæ & securæ quietis fruendæ seductus, vanos sibi prætextus deficiendi conquirat, atque ita sensim induretur, ut nec præceptis, nec promissis ac comminationibus divinis, aliisve mediis se ad officium reduci patiatur.

14. Participes enim sumus Christi, omniumque quæ nobis promissit bonorum, & quoniam in ipsum credimus jus habemus ad vitam æternam ab ipso sibi credentibus promissam; verum eâ conditione obtinendam, si fidem in Christum ac firmam quæ illâ nititur vitæ æternæ spem ac persuasionem, quam ab initio habuimus, constanti animo ad finem usque inconcussam retineamus.

15. Quod egregiè exemplo patrum vestrorum in deserto illustratur: In eo enim Psalmo, ubi dicitur, hodie si vocem ejus audieritis ne indurate corda vestra,

16. liquet quod aliqui eorum qui Deum legem suam promulgantem audiverunt, ejusque miracula in deserto conspexerunt, voci divinæ immorigeri fuerunt, & hac suâ inobedientiâ Deum exacerbarunt; non tamen omnes qui cum Mose ex Ægypto sunt profecti; Josuam enim & Calebum Deo constanter adhæsisse Scriptura testatur.

17. Quibus autem Deus infensus fuit quadraginta annis? Nonne illis qui ex incredulitate murmurarunt, rebelliones & seditiones concitarunt, idolatriâ se polluerunt, & terram Canaan occupare contumaciter renuerunt, quorum omnium cadavera in deserto ceciderunt?

18. Quibus autem juravit, quod in requiem terræ Canaan non sunt ingressuri, & hoc suo juramento declaravit irrevocabile esse suum decretum de illis in requiem suam non introducendis? Nonne illis, qui diffidentes promissioni divinæ noluerunt adscendere ad occupandam terram Canaan?

19. Quia enim exploratorum relatione territi erant, desperarunt se terram illam occupare posse, ideoque voci divinæ quâ ad eam occupandam incitabantur, obedire recusarunt; ac propterea licet postea poenitentiâ ducti adscendere vellent, intrare non potuerunt.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. *Unde, fratres sancti, vocationis celestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Christum Jesum:*

Quia magna apud Judæos erat autoritas Moſis, pergit, ad probandum Christi præſtantiam ſupra Moſen. *Unde, inquit: Quasi dicat: Cum conſtet Christum tantò eſſe præſtantiorem Angelis, & Pontificem, qui compati poſſit infirmitatibus noſtris, conſiderate quantus ille ſit, qui eſt Apoſtolus & Pontifex confessionis noſtræ. Fratres sancti.* Solenne eſt fideles vocare *sanctos*, quia per vocationem divinam ſeparati ſunt à profanâ hominum pereuntium turbâ, & puro veri Dei cultui conſecrati, ut obtineant vitam æternam. Ita paſſim in initiis epiſtolarum appellantur. Sic populus Iſraël olim fuit vocatus *sanctus*; ſed ſenſu non adeo ſublimi. *Vocationis celeſtis participes:* unâ nempe cum ipſo ſcriptore, omnibuſque in Christum credentibus. *Vocatio* autem hæc dicitur celeſtis; tum quia è cælo à Deo eſt: tum potiffimum, quia ad cælum & celeſtia nos ducit. Hæc eximia vocatio, & hoc reſpectu præſtantior vocatione Judæorum, quæ directè bona terrena, celeſtia verò ſub typis ac umbris reſpicit, etiam argumentum eſt, quo moveri debent, ut in Chriſtianâ religione perſeверent.

Considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Christum Jesum. *Confessio* eſt doctrina quam conſitebantur fideles, ob cujus ingenuam confessionem varias ac graviffimas ſuſtinebant perſecutiones. Eodem ſenſu legitur *cap. IV. 14.* Illa autem doctrina eſt religio Chriſtiana: vocat enim Christum ejus *Apoſtolum*: quia ille à Deo miſſus eſt, ut eam annuntiet hominibus, & tanquam divinam confirmet, *Joan. V. 36.* Addit: *Et Pontificem.* Non quia morte ſuâ religionem Chriſtianam ſancivit, hoc enim fecit tanquam Propheta, ſive Apoſtolus & legatus Dei ad homines: ſed quia ſacrificio ſuo propitiatorio Patrem placavit, ita ut non obſtantibus peccatis hominum, quibus iram ejus meriti erant, novum cum iis fædus erexerit, quo ab hominibus ſtipulatur reſipiſcentiam, ipſeque reſipiſcentibus promittit plenam omnium peccatorum remiſſionem ac vitam æternam. Qui itaque tanquam Pontifex fundamentum eſt Novi Fæderis, ac proinde peccatores virtute ſacrificii ſui è ſervitute peccati ac mortis in libertatem vindicavit, atque ita eos ſibi vindicavit in

peculium, uti dicitur *Tit. II. 14.* *1 Pet. II. 9.* Longè itaque dignior Veteris Teſtamenti Pontificibus, qui pecudum victimas offerebant: ille autem ſeipſum; quique leviores tantum culpas expiabant; ille verò omnes, etiam graviffimas: Quæ omnia plenius in ſequentibus explicabuntur. Cum ergò tantus ſit Pontifex, poteſt etiam hominum infirmitatibus ſuccurrere, homineſque cum fiducia ad thronum gratiæ ejus confugere.

Verf. 2. *Qui fidelis eſt ei qui fecit illum.* Nimirum Deo, qui dicitur eum *feciffe*; quia fecit illum Apoſtolum & Pontificem confessionis noſtræ, *Act. II. 36. V. 31.* & alibi. Eodem ſenſu ac *1 Sam. XII. 6.* *Fidelis* eſt, qui omnes officii ſui partes cum curâ ac diligentia præſtat. Legatus ergo fidelis eſt, qui omnia ſibi mandata verè & plenè reſert; & ea quibus de legatione ipſius homineſ perſuaderi poſſunt præſtat. Jeſus Chriſtus omnem Patris ſui voluntatem, & quicquid nobis ad ſalutem æternam obtinendam neceſſarium eſt, plenè revelavit; & legationem ſuam confirmavit non tantum miraculis, ſed & morte ſuâ cruentâ ac ignominioſâ: hinc ſanguis ejus vocatur ſanguis Novi Fæderis, quo nimirum Novum Fædus confirmatum eſt: & ipſe, *teſtis fidelis, Apoc. III. 14.* qui teſtimonium ſuum ſanguine ſuo obſignavit. Pontifex fidelis eſt, qui oblationes facit pro peccatis, & pro hominibus Deum interpellat. Chriſtus ſeipſum victimam obtulit, & ultro in mortem tradidit: *Hebr. X. 5, 6.* & in cælis pro nobis interpellat. *Rom. VIII. 34.*

Christum autem præſaturus Moſi, quia, ad commendationem Moſis præ reliquis Prophetis, dicitur, quod fuerit fidelis in totâ domo Dei, *Num. XII. 7.* etiam de Chriſto dicit, quod *in totâ domo Dei fidelis fuerit*: ut ita primò oſtendat, Chriſtum hac in parte Moſe nullatenus minorem eſſe. *Domus* eſt familia; ut *Act. XVI. 15, 31.* *1 Cor. I. 16.* *Domus Dei* in quâ Moſes fuit fidelis, eſt populus Iſraël, qui paſſim vocatur populus Dei ſanctus, peculium & hæreditas Domini. *Domus Dei* in quâ Chriſtus eſt fidelis, eſt Eccleſia Chriſtiana, non ex populo Iſraël ſolum, ſed ex omnibus nationibus collecta; *1 Tim. III. 15.* Poteſt etiam *domus* ſignificare ipſum domicilium, ſed cum relatione ad familiam quæ domum inhabitat, & ut ſimul eam complectatur.

Postquam dixit Christum perinde atque Moſem in totâ domo Dei fidelem fuiſſe,

duas addit rationes, quibus probat Christum Moysi esse præferendum. Prior continetur

Verf. 3, 4. *Majoris enim gloriæ hic præ Mose dignus est habitus, quanto maiorem honorem habet præ domo is qui construxit eam.* Hæc ratio docet, non tantum Christum Moysi esse præferendum, sed & quantum illi sit præferendus: Quantum nempe is, qui domum struxit, maiorem habet honorem quam domus. Christus nimirum Ecclesiam ipse condidit, quam acquisivit sanguine suo, & verbo ac spiritu suo regeneravit. Moses ita fuit in familiâ fidelis, ut & pars illius fuerit: perinde uti doctores & ministri ecclesiæ Christianæ, qui licet aliquando Ecclesiam dicantur ædificare, nimirum quatenus verbo sibi à Christo concredito hominibus fidem in Christum persuadent, ac proinde certo sensu ædificatores ecclesiæ appellari possint; nihilominus, perinde uti reliqua membra, vivi lapides sunt, ex quibus integrum illud spirituale ædificium est constructum, 1 Pet. II. 5. Sed Christus domui, quam construxit, præest ut caput & rex.

Verf. 4. *Omnis enim domus construitur ab aliquo: idem ergo statuendum de domo Dei, quæ est Ecclesia.* Architectum autem illius dicit esse Deum, qui fabricavit hæc omnia: quæ nimirum ad structuram ac constitutionem domus illius spectant. Hæc enim referenda sunt ad materiam de quâ hic agitur. Quia familia domus dicitur, etiam is qui familiam gignit, domum struere dicitur. Hoc sensu dicitur Deus obstetricibus Ægyptiacis, quia timuerunt Deum, ædificasse domos, Exod. I. 21. id est eas fecundas reddidisse, & posteritatem iis dedisse numerosam. Hæc autem non dicuntur ad exclusionem Jesu Christi: quia Deus Pater hæc fecit per Jesum Christum; adeo ut & Christus, & quidem quatenus munere suo mediatorio fungens, domus illius conditor sit. Alias si hic excludamus Christum, non apparebit ratio excellentiæ Christi præ Mose, inde desumpta, quod is qui domum extruxit excellentior sit ipsâ domo.

Verf. 5. Huic addit alteram rationem. *Et Moses quidem fidelis [fuit] in totâ domo ejus tanquam famulus.* Totum ergo ministerium Moysi non excessit sortem ac conditionem famuli. Fuit tamen illustre admodum, nempe, in testimonium eorum quæ dicenda sunt. Quod accipi potest, vel quod testimonium significet simplicem relationem eorum quæ Moses à Deo audiverat. Sic qui mandata refert testari dicitur, 1 Cor. I. 6. XV. 15. Apoc. I. 2. Et tum sensus erit, quod Moses fuit fidelis in totâ domo Dei, tanquam famulus;

quia quicquid ipsi mandavit Deus ad populum fideliter retulit. Vel ut respiciatur tempus futurum; quod ministerium Moysi inserviit, ut suâ doctrinâ suisque prædictionibus alii doctores & doctrinæ testimonium perhiberet; sc. Jesu Christo: Joan. V. 39, 46. Gal. III. 24. Et hunc sensum præferendum judico: quia ille evidentius ostendit Christum Mose fuisse præstantiorem; quoniam Moses tantum fuit famulus, qui testimonium perhibuit doctrinæ perfectissimæ per Christum suo tempore annuntiandæ.

Verf. 6. *Christus verò, ut Filius super domum suam.* Tria hic de Christo dicit, quibus Mose præstantior est. 1. Quod Christus fidelis fuerit tanquam Filius: Moses verò ut famulus. 2. Quod Christus sit supra domum; dicitur enim ἐπὶ: Moses verò in domo, tanquam nimirum illius pars. 3. Quod Christus in propriâ domo; Moses in alienâ. Quia enim Christus est Filius, unâ cum Patre domui imperat, illiusque est possessor ac Dominus. *Cujus domus nos sumus:* sc. omnes quotquot religionem ejus amplectimur; quorum è numero etiam sunt fideles Hebræi. *Siquidem fiduciam & gloriationem spei usque ad finem firmam retineamus.* Παρρησία est loquendi libertas. Hic significat liberam ac intrepidam fidei confessionem, quæ ore fit, sine ullo persecutionum metu: qualis fuit illa Apostolorum Act. IV. 13, 20. *Gloriatio spei* est gloriatio in spe, aut per spem: spes autem hæc est spes vitæ æternæ, quam religio Christiana promittit. *Gloriamur in illâ spe, quando eam non tantum profiteamur, sed eam etiam jactamus, gaudiumque coram aliis testamur, quod illius simus participes; ut est Rom. V. 2.* Hæc autem spes cum non oriatur in nobis, nisi ex firmâ fide, & conscientia vitæ secundum Christi præcepta exactè institutæ, ideo & hæc sub eâ comprehendi debent. Sine his enim nulla vitæ æternæ spes, multò minus gloriatio in spe. *Ad finem usque firmam retineamus.* Hoc addit, non ut ostendat, requiri constantiam in fide ejusque liberâ professione, ut domus Dei simus; quamprimum enim credimus in familiam ac domum Dei adsciscimur; sed ut perpetuò domus Dei maneamus. Eo ipso innuens, si à fide ejusque liberâ professione deficiant, ipsos non amplius fore domum Dei: deficiente enim conditione, cujus solius præsentia domus Dei sunt, etiam domus esse desinunt.

Verf. 7. *Quapropter, sicut dicit Spiritus Sanctus: Hodie, si vocem ejus audiveritis,*

8. *Ne indurate corda vestra, sicut in exacerbatione secundum diem temptationis in deserto.*

Ex præcedentibus, quod sumus domus Dei, si fidem ejusque confessionem ad finem usque constanter retineamus, deducit adhortationem ad constantiam, ne à fide Christianâ ejusque liberâ confessione deficiant. Utque ea majoris apud ipsos sit ponderis, proponit ipsis exemplum Israëlitarum, qui in deserto Deo immorigeri fuerunt, & contumaciæ suæ pœnam sustinuerunt; ut ad id respicientes caveant ne corda indurent, & à Deo deficiant. Ita ut vocola *διδ*, sit conjungenda cum *vers.* 12. Quasi dicat: Quoniam sumus domus Dei, si ad finem usque in fide Christi ejusque confessione constantes simus; ideò videte, fratres, ne unquam in aliquo vestrum sit cor malum, &c. & locus ille prolixus ex *Psal. XCV.* allegatus, quasi in parenthesis sit legendus. Cum autem hoc veterum Israëlitarum exemplum, quo tanquam argumento ipsos dehortatur ne à Deo deficiant, suis potuisset verbis proponere, maluit id Spiritus Sancti verbis, olim in Veteri Testamento usurpatis, efferre. *Sicut dicit Spiritus Sanctus*, nimirum per Davidem, *Psal. XCV.* adeo ut verba Davidis sint verba Spiritus Sancti, quia ea à Davide Spiritus Sancti instinctu, perinde uti aliorum Prophetarum oracula, prolata sunt; ut Petrus ait *2 Epist. I. 21.*

Hodie si vocem ejus audiveritis. David Psalmo illo hortatur populum ut ad honorem Dei conveniat festo tabernaculorum, quo diè populo historia ingentis illius beneficii in cujus memoriam festum illud institutum fuit, prælegi solebat. Itaque cum eo die vocem Dei esset auditurus, hortatur eum David, ne corda sua indurent. Si, id est, quandoquidem. *Hodie audieritis vocem ejus*, Dei nempe, tunc per Moysen & Prophetas loquentis, sicut nunc per Christum. *Ne indurate corda vestra.* Cor hic significat animum, ut passim alibi. *Matth. XII. 35. XV. 18, 19. Rom. X. 9, 10.* Indurare cor, est locutio metaphorica desumpta à rebus duris, quæ flecti non possunt, & quæcunque in eas projiciuntur repellunt. Cor itaque indurari dicitur, quando præceptis, promissis, minis, beneficiis aut pœnis divinis, non flectitur ad obsequium divinum, neque ad resipiscentiam à peccatis; sed omnia media à Deo adhibita, quibus ut ad obsequium flecteretur æquum erat, contumaciter repellit. Tales dicuntur habere *cor lapideum*, *Ezech. XI. 19.* & *durum, instar rupis*, *Jerem. V. 3.* & *adamantis*, *Sachar. VII. 11, 12.* Quidam hic distinguunt inter vocem Dei externam, & internam: statuuntque contra vocem externam, si solitaria sit, & non comitata voce internâ, non posse quin cor induretur; adversus autem internam

cor indurari posse negant. Verum tum inanis foret hæc admonitio: Quia, secundum illos, soli externæ vocationi homo tam necessariò resistit, quam internæ morigerum se præbet. Tota itaque hæc monitio frustranea est. Si enim audiant tantum vocem externam, frustrâ monentur ne corda indurent, quos ea indurare necesse est. Si verò eos Deus compellat voce internâ, non minus frustrâ monitio instituitur ne indurent corda apud illos, qui corda sua indurare non possunt. Frustrâ monetur quis ne faciat, qui aut necessariò illud facturum est, aut nullo modo facere potest. Adde, quod interna Dei vox nunquam separata est ab externâ, & externa semper sibi conjunctam habet internam: qui ergo externæ, idem etiam internæ Dei voci resistit. Quare ut hæc monitio locum habeat, statuendum hominem contra vocem divinam, quam audit, cor suum indurare posse.

Sicut in exacerbatione; nimirum eximiâ illâ in Raphidim, *Exod. XVII.* ob aquæ penuriam: diffidentes enim Deo acriter contenderunt cum Mose. Vocatur autem *exacerbatio*, ab effectu; quia Deus ob contentionem eorum exacerbatus est, & ira ejus contra ipsos accensa. *Pf. LXXVIII. 21.* *Secundum diem tentationis*, seu, in die tentationis: unde loco isti nomen inditum, *Massa, & Meriba.* Tentatio species est diffidentiae, quando quis non acquiescit sufficientibus argumentis quibus ipsi potentia ac benignus Dei favor est probatus, sed nihilominus potentiae ac favori divino diffidit, & nova illius experimenta cupit. Talis fuit illa tentatio in deserto, quam Scriptor noster hic commemorat. Viderant Hebræorum patres tam illustria potentiae divinæ ac benevolentiae paternæ erga se documenta in educatione ex Ægypto; & in deserto in datione mannae in cibum; nihilominus cum in Raphidim venissent, & aquâ ipsis ad bibendum deficeret, contra Moysen murmurarunt, & Dominum tentarunt, dicentes, *estne Dominus in nobis, an non?* Non quod propriè verba hæc locuti sint; sed quod murmuratio eorum consentanea fuit ejusmodi sermoni, & profecta ex ejusmodi diffidentia, quæ verbis illis optimè repræsentatur: quare & meritò verba hæc illis tribuuntur; periude uti de idololatriæ Scriptura affirmat, quod idolis à se fabricatis dicant, *libera me, quia Deus meus es tu: Esa. XLIV. 17.* Non quod ita imagines alloquuntur; sed quia sese coram iis prosternendo tantumdem faciunt, ac si ita imagines compellarent; atque ut tales idcirco à Deo habentur. Cum itaque Israëlita tam insolenter murmurarunt contra Moysen, ostenderunt se documentis poten-

potentiæ ac paterni amoris Dei erga se, non acquiescere, sed nova efflagitare; quod tantumdem est, atque novum potentiæ ac bonitatis divinæ experimentum exigere, ut de eâ persuasus esse possis. Unde manifestum est, *tentationem* esse speciem diffidentiae in Deum. *In deserto*: nempe Sinai: is enim locus fuit ubi tentatio hæc contigit, postquam potenti Dei manu ex Ægyptoeducti fuerunt.

Verf. 9. Occasione mentionis deserti commemorat porrò, quomodo & quam contumaciter Israëlitæ toto illo commorationis in deserto tempore se erga Deum gesserint. *Ubi probaverunt me patres vestri.* Videmus hic mutationem personæ; cum enim in præcedentibus David in propriâ personâ locutus esset, nunc introducit Deum loquentem, & de contumaciâ Israëliitarum graviter conquerentem. Hisce indicat, præter insignem illam tentationem in Mafsâ & Meribâ, Israëlitæ, patres ipsorum, Deum sæpius & longo tempore tentasse. *Probaverunt me.* Probatio instituitur, ut certam rei de quâ dubitamus cognitionem acquiramus. Hoc in vitio ponitur, quando post evidentia potentiæ ac favoris divini documenta ulterior illius probatio quæritur. Qualis hæc Israëliitarum fuit: Additur enim. *Et viderunt opera mea quadraginta annis.* Id est, etiam si viderunt opera mea; quasi dicat; viderunt opera mea, & nihilominus probaverunt me: quod illorum diffidentiam ac culpam exaggerat. *Opera* sunt miracula illa illustria, quibus Deus suam potentiam ac favorem erga ipsos demonstravit tempore commorationis in deserto: miraculosè nimirum ipsos alendo, manna dando è cælo, aquam è rupe, eos conservando, adeo ut nec vestes nec calcei ipsorum sint detriti, aliaque coram ipsis stupenda opera edendo, unde summam ejus potentiam, & specialem circa se providentiam cognoscere possent. *Quadraginta annis.* Potest hoc referri, vel ad ipsorum peccata, nempe quod toto illo quadraginta annorum spatio miraculosa illa opera Dei viderint, & licet illa vidissent nihilominus Deum tentarunt: Vel ad indignationem Dei, quod quadraginta annis illis indignatus sit: uti dicitur *vers.* 17. Quod magis videtur convenire cum verbis immediatè sequentibus.

Verf. 10. *Propter quod infensus fui generationi isti.* Nam in libris Mosis liquet, juramentum illud Dei, quod in irâ suâ Deus juravit, & de quo mox loquitur Scriptor, non fuisse factum in primâ tentatione in Raphidim propter aquæ defectum; sed quod relatione quorundam exploratorum territi, terram Canaan occupare recusarunt. Tunc enim, ut narratur

Num. XIV. Deus præfractâ illâ contumaciâ provocatus, juravit omnes qui tum ætatem viginti annorum excesserant, solis Josuâ & Calebo exceptis, occubituros in deserto, in quo quadraginta annis essent commoraturi. Ita ut, si respiciamus historiam quæ in libris Mosis exstat, hæc ad annos indignationis divinæ referri videantur: Et sensus sit, quod Deus propter tentationem illam, quâ recusarunt ex merâ incredulitate voci divinæ obtemperare, & terram Canaan occupare, quadraginta annis illis infensus fuerit. Si verò consideremus totam orationis structuram, ab autore epistolæ hujus observatam, hæc ad peccata ipsorum referenda sint; quod quadraginta annis opera Dei in deserto viderint, & Deum probaverint. Nec hic sensus repugnat iis quæ in Mosis libris narrantur: Dicit enim commodè potest, Deum ob peccatum illud incredulitatis, quo in terram Canaan ingredi recusaverunt, adeo indignatum esse, ut per quadraginta annos in deserto illos circumduxerit, ipsosque duranre illo annorum spatio Deum sæpius tentasse, atque ita pœnam illam à Deo in se statutam confirmasse. Variæ quippe illorum murmurationes narrantur, quarum licet definitum tempus non exactè indicetur, credibile tamen non est, eas omnes post quadraginta annos expletos esse concitatas à novo illo populo, qui labentibus illis quadraginta annis à murmuratoribus illis geniti sunt; ipsos autem illos murmuratores toto illo tempore se Deo per omnia morigeros præbuisse. Quare hæc duo simul conjungere malo, quod Deus quadraginta annis ipsis infensus fuerit; ipsique toto illo annorum spatio sæpius contra Deum murmuraverint, & Deum enormibus suis peccatis tentarint. Dicit itaque, *infensus fui generationi isti*, id est, hominibus ætatis illius, incredulis & contumacibus.

Addit Deus quale judicium suum fuerit de illis murmuratoribus, quo causam indignationis suæ, quâ ad decretum illud contra eos concitatus fuit, exprimit. *Et dixi, semper errant corde.* Non quod non intellexerint veritatem, quod propriè est *errare*; sed quod illi fidem non adhibuerint; & licet eam intelligerent, factis se exhiberent tales quasi veritatem ignorarent, aut non intelligerent. Tales enim juxta Scripturæ stylum *errare* dicuntur, *Esa. LIII. 6. Jacob. V. 20.* Fuerunt ergo Deo inobedientes: contumacia autem illa animi fuit causa incredulitatis, & incredulitas contumaciam auxit. Quod plenius explicat verbis sequentibus:

Ipsi non cognoverunt vias meas. Via Dei vel sunt præcepta divina, quibus Deus ho-

homini rationem vivendi præscribit seu viam, quâ incedere debet ut Deo gratus vivat, & ad Deum accedat. Sic optat Deus *Psal. LXXXI. 14. utinam in viis meis ambulassent*: id est, præcepta mea observassent. Vel facta Dei, seu tota divinæ providentiæ administratio quâ Deus utitur, & quæ se variis factis conspiciendam præbet. Sic *Rom. XI. 35.* tota illa dispensatio divinæ gratiæ circa gentes credentes, & Judæos Evangelio immorigeros, appellatur *via Dei impervestigabiles*. Et hoc sensu *via Dei* hic significant modum illum ac directionem, quâ Deus ipsos in terram Canaan introducere voluit, quam ipsos ex variis admirandis Dei operibus jam perspectam habere oportuit. Utrumque hic intelligi potest, quod tam præcepta Dei, quam directionem divinam circa ipsos non cognoverint. Non quod vias Dei penitus ignoraverint; lex enim Dei per Moysen plenè ipsis revelata fuit; & opera Dei stupenda oculis suis adspexerant; sed quod ea non cum debitâ attentione animadverterint, neque ad animum revocaverint; ut inde providentiam divinam circa se, in quâ summa ejus bonitas & potentia elucet, cognoverint, illiusque consideratione Deo se morigeros præbuerint; ut dicitur *Deut. XXIX. 2, 3, 4.* quod omnia opera Dei viderint, & quod *Dominus ipsis non dederit cor intelligens, & oculos videntes, & aures quæ possunt audire, usque in præsentem diem.* Non quod Deus ipsis non dederit facultatem ac vires hæc intelligendi: sic enim jure reprehendi non possent, quod non intellexerint; sed quod Deus omnibus suis stupendis operibus nondum id consecutus fuerit, ut verè intelligerent & viderent. Cum enim, ut datio effectum habeat, requiritur non tantum liberalis concessio dantis, sed & accipientis receptio, dicitur hic Deus non dedisse, quod obtulit & dare paratus fuit, sed quod illi, quibus id oblatum est, accipere noluerunt. Sic etiam hic dicuntur *non cognovisse vias Domini*; quia cognitio illorum effectum non habuit: cognitio autem quæ effectum, ad quod destinata est, non producit, pro notitiâ non habetur. *Ferem. II. 8. 1 Joan. II. 3, 4.* & alibi. Quod enim perfectione suâ destitutum est, perinde ac si non esset habetur.

Verf. 11. *Sicut juravi in irâ meâ, si introibunt in requiem meam.* Manifestum est hic aliquid subintelligi. Cum alibi integrum Dei juramentum recensetur, additur, *vivo ego, ait Dominus*: & ita juramentum hoc exstat *Num. XIV. 28.* Quasi dicat, non sim verus Deus si in requiem meam introibunt: perinde uti in juramentis humanis semper formula quædam exprimi solet, hoc aut illud faciat mihi Deus:

ut *1 Sam. XXV. 22.* aut si non exprimitur, subintelligitur tamen; ut *Psal. CXXXI. 2.* Quia verò Deus iram suam declaravit addito juramento, decreti divini contra illos immutabilitas indicatur. *Requies Dei*, est terra Canaan, in quâ Israëlita à suis peregrinationibus ac molestiis requieverunt; quæ conjuncta fuit cum omnium quibus terra illa abundabat fructuum ac bonorum possessione. Vocatur *requies Dei*, quia Deus in illâ iis requiem dedit: cui & alia causa addi potest; quia arca Dei, præsentia divinæ symbolum, post varias circumgestationes in deserto, & migrationes ex uno locum in alium, tandem ibi quievit: *Psal. CXXXII. 13, 14.* Atque ita Deus in terrâ illâ quievisse rectè dicitur: in terram ergo ingredienti in quâ Deus quievit, etiam in Dei requiem ingressi dicuntur.

Verf. 12. *Videte fratres ne unquam in quoquam vestrum sit cor prævum infidelitatis.* &c. Proposito hætenus exemplo patrum ipsorum in deserto, tandem eos hortatur, ne discedant à professione fidei Christianæ; adeo ut hæc connectenda sint cum voculâ *διό, verf. 7. propterea videte fratres*, uti jam antea monuimus. Quia nimirum dixit, nos domum Christi esse, si fiduciam & gloriam spei ad finem usque firmam retineamus, hinc ergo eos hortatur, addito ut fortius eos moveat exemplo patrum in deserto, ut ergo videant & sollicitam curam gerant: *Ne unquam in quoquam vestrum*: Quæ verba dupliciter accipi possunt; vel ut omnibus ac singulis præcipiat, ut sibi caveant ne deficient: vel generatim toti cætui ac communitati fidelium, ut prospiciant ne inter ipsos aliquis eò prolatur, ut à Deo deficiat. *Μήποτε* significare potest, vel, *ne forte*; vel, *ne unquam*; ut si nunc non sit in aliquo ipsorum ejusmodi cor, ne in posterum in ipsis exoriat. *Cor prævum infidelitatis*, hoc est, cor prævum quod infidele est: non quod fidem impedit quò minus in Deum credant; sed quo impelluntur, ut à Deo, cui jam crediderunt, deficient. *Discedendo à Deo vivo*, id est, ita ut discedatis à Deo vivo. Quando Deus vocatur *vivus*, non tantum indicatur Deum vivere; sed vitæ Dei etiam includitur aliud attributum Deo competens, convenienter argumento seu subjecto illi, de quo Scriptura, quando vitam tribuit Deo, differit. Sic quando Deus opponitur idolis, vocatur *vivus*, id est, verus Deus; quia illa sunt vitâ destituta, ac proinde ficti Dii: vide *Act. XIV. 15. 1 Theff. I. 10.* Quando Deus describitur ut justus ac severus peccatorum vindex, vocatur *vivus*, id est, potens ad puniendum, ac proinde terribilis ac metuendus. *Hebr. X. 31.* Utrouque

significatu hic Deus vocatur *vivus*, quatenus est Deus verus, & potens peccatoribus infligere poenam. Itaque attributum hoc additum est, ut sit argumentum quo deterreantur ne à Deo deficiant. Defectio hic intelligitur à religione Christianâ; quia enim illâ continetur ultima ac perfecta Dei voluntas; hinc sequitur, quod is, qui à religione Christianâ deficit, ab ipso Deo deficiat. Ergo quicumque defertâ fide Christianâ ad Judaïsmum redeunt, à Deo deficiunt: licet enim Deum non abnegent, qui Legis Mosaicæ autor est; tamen quia Deus nunc non secundum Legis præcepta se coli velle testatur, sed juxta Evangelium, illique credentibus fidem in justitiam imputaturum; etiam qui illud deserunt à Deo deficere dicendi sunt. Deus enim multis ac evidentissimis signis ac miraculis se Christum misisse ostendit, & voce è cælo demissâ testatus est eum esse suum Filium, in quo sibi complacuit, jussitque ut eum audiant. Ergo præcepta ejus sunt præcepta Dei: ac proinde, sicut ipse ait *Joan. XII. 44.* qui credit in ipsum, non credit in ipsum, sed in eum qui ipsum misit; & *Luc. X. 16.* qui ipsum spernit, etiam spernit illum qui ipsum misit; ita & qui deficit ab ipso, etiam à Deo qui illum misit, deficit.

Verf. 13. Sed adhortamini alii alios singulis diebus donec hodie cognominatur. *Εὐαγγελιστὰς* quidam vertunt, *vosmet ipsos*: atque sic esset hortatio, ut quotidie unusquisque ipsorum sui ipsius examen instituat, & seipsum excitet & adhortetur ad constantiam. Quæ est communis vocis hujus significatio. Alii vertunt *alii alios*: ut *1 Cor. VI. 7.* κρίματα ἔχετε μετ' ἑαυτῶν, *judicia habetis inter vos*, id est, alii contra alios. Et si ita vertamus, commendatur mutua adhortatio, quâ fideles se mutuò officii sui admonent, ne à religione Christianâ deficiant. Hæc enim validissimum est ad constantiam incitamentum. Quia verò irritamenta ad defectionem varia erant, & non pauci ex illis jam vacillabant, vult ut officium hoc sit quotidianum; & continuum, *donec hodie cognominatur.* Alludit hic ad illud *hodie*, cujus David in *Psal. XCV.* mentionem facit; quo designari diximus diem illum festum, quo populus in solenni festo tabernaculorum, historiam ingentis illius beneficii, in cujus memoriam festum illud celebrabatur, sibi prælegi audiebat: Sensu autem sublimiore, qui credentes in Christum respicit, omne illud tempus, quo per Evangelium vocantur ad fidem ac salutem æternam: juxta *2 Cor. VI. 2.*

Ne quis ex vobis induretur seductione peccati. Per *seductionem peccati* propriè hic intelliguntur persecutiones & afflictiones,

quarum metu multi deficiebant à fide Christianâ, ipsique etiam in professione fidei segniores erant redditæ, ac proni ad deficiendum. Vocatur *seductio peccati*; quia ad peccatum hoc defectionis sollicitabantur blandâ quâdam specie: persecutiones quippe graves sunt ac molestæ; secuta ac quæta rerum, quæ vitam hanc jucundam reddunt, fruitio summoperè est grata; hinc homines validissimè sollicitantur, ut per fidei abnegationem voluptate sibi gratâ fruantur, & afflictiones molestas evitent: sic dulcedine voluptatis præsentis, & terrore ac molestiâ afflictionis seducuntur, ut felicitatem futuram ejusque certitudinem & excellentiam seriò non contemplantur, ideoque eam aut negligant, aut minus ament. Et qui ita dulcedine bonorum hujus vitæ seducti in defectionem propendunt, multa sibi excogitare solent, quibus defectionem suam excusent, & tanquam non improbandam palliare possint. Atque ita sub fallaci specie à peccato seducuntur, ac tandem planè indurantur, ut nullis hortationibus aliisve mediis salutaribus ad officium reducantur.

Verf. 14. Christi enim participes facti sumus, si tamen initium substantiæ usque ad finem firmum retineamus.

Reddit rationem præcedentis monitionis, desumptam à necessitate officii quod ipsis præscripsit; quod nimirum non aliâ lege Christi sint participes facti, nisi perseverantiæ in fide ad finem usque. Quâ ratione egregiè confirmatur præcedens admonitio, ne à Deo vivo discedant. *Christi participes sumus.* In Christo duo sunt quorum participes esse possumus, doctrina ejus, & bona quæ credentibus promisit. Doctrinæ participes esse possumus vel solo auditu, maxime verò quando eam fide recipimus, & ex illius præscripto vitam instituimus; tum enim sumus in Christo, *Rom. XVI. 7.* Bonorum promissorum participes sumus non nisi per fidem & observantiam mandatorum ipsius, quæ est conditio sub quâ ea nobis promissâ sunt: Ea autem sunt, remissio peccatorum, seu justificatio, *Act. III. 19. XIII. 38, 39.* *Rom. V. 1, 2.* & vita æterna, *1 Joan. II. 25.* Eorum autem participes reddimur duobus gradibus: Primò, in hac vitâ; quamprimum enim credimus remissionem peccatorum consequimur, & jus ad vitam æternam: *Joan. I. 12. Rom. VIII. 24.* & tales dicuntur *poteſtatem habere in ligno vitæ*, *Apoc. XXII. 14.* Secundò, in futurâ vitâ, cum æterna felicitas, ad quam in hac vitâ per fidem jus consecuti sumus, actu nobis conferetur: ibi enim perpetuò cum Christo erimus, & ejusdem beatitudinis cum ipso, imò ipsius Dei & Jesu Christi, quod summum nostrum est bonum, participes.

pes. *Joan. XIV. 2, 3. XVII. 24. 2 Tim. II. 11, 12. Apoc. III. 21.* Quando hic dicitur, quod *Christi simus participes*, sensus est: quod Christi sint participes, & jus ad vitam æternam habeant, quoniam in Christum credunt: ut verò jus illud ipsis perpetuum sit, & ipsi actu consequantur vitam æternam, requiratur in fide & officiis pietatis perseverantia.

Si tamen initium substantiæ usque ad finem firmum retineamus. Ὑπόστασις, seu *subsistentia*, quid hic significet optimè ex *vers. 6.* colligitur: omninò enim hic ad *vers. 6.* respicitur, similis enim planè est locutio & sensus: & argumentum hic exstat, quo quæ versu illo dicta sunt, confirmantur. Ὑπόστασις ergo est spes illa firma ac fiducia de vitâ æternâ obtinendâ: vel potius ipsa vita æterna per spem ac fidem adeò penitus animis nostris persuasa, non aliter ac si eâ jam frueremur, atque ita, licet futura sit, respectu fidei nobis sit quasi præsens, & actu in nobis subsistat; & licet eam nondum videamus, ita tamen animos nostros afficit, non aliter ac si eam oculis nostris coram adspiceremus. Sic dicitur *infra Cap. XI. 1.* *fides rerum sperandarum* ὑπόστασις. Verum quidem est, fidem ibi non simpliciter vocari *hypostasin*, sed *hypostasin sperandorum*. Quia autem fides sperandorum hypostasis est, etiam non incommode hic potest simpliciter vocari *hypostasis*: seu potius ipsa res sperata, seu vita æterna, quatenus fide à nobis apprehensa & quasi præsens reddita: respiciendo nimirum ad *vers. 6.* ubi eam vocavit *fiduciam & gloriationem spei*, quæ manifestè bona sperata respicit. Simili sensu & gloriationi tribuitur ὑπόστασις, *2 Cor. IX. 4. XI. 17.* *Initium substantiæ*, per hypallagen significat substantiam quam ab initio habuimus. Si eandem, inquit, ad finem usque firmam retineamus; id est, si fidem in Jesum Christum, ac firmam de vitâ æternâ persuasionem, & illius ingenuam ac apertam confessionem constanti animo ad finem usque retineamus.

Vers. 15. Aliam addit rationem, quâ probet perseverantiam Hebræis fidelibus esse necessariam, desumptam ab exemplo majorum ipsorum, à quibus, etsi Dei populus essent, postulatum fuit, ne contra vocem Dei quam audiebant, indurent corda, sicut in exacerbatione. Itaque si hunc versum unâ cum sequentibus connectamus, dicere possumus, omnibus illis unicam contineri argumentationem, eamque esse bimembrem: primò, quod è *Psal. XCV.* pateat, quosdam se contra vocem Dei indurasse: secundò, eosdem etiam terram Canaan non esse ingressos. Unde infert, etiam illos, quicumque tandem sint, qui à Christo deficiunt, etiamsi per fidem

exitium jam effugerint, nihilominus perituros, neque salutem, cujus obtinendæ jam spem habebant, consecuturos. Quia enim ipsis in memoriam revocat monitionem, quâ olim populus Israël in Veteri Testamento monitus fuit, ne contra vocem Dei à se auditam corda sua indurarent, sicuti olim à patribus ipsorum in exacerbatione factum fuerat; eo ipso ostendit, necessarium esse, ut qui in Christum credunt perseverent in fide & pietate, nec seductione peccati indurari se patiantur: alias similem illis exitum manere, cum iis qui olim immorigeri fuerunt.

Vers. 16. Cum enim è Psalmo citavit adhortationem, ut hodie vocem Dei audientes non indurent corda, sicut patres ipsorum in exacerbatione, addit: *quidam enim audientes exacerbaverunt*: sc. Deum: postquam nimirum audiverant ipsum legem suam promulgantem, variisque miraculis singularem Dei erga se providentiam essent experti. Si itaque eos qui corda sua contra vocem Dei indurarunt conferamus cum iis, qui voci Dei morigeri fuerunt, statim apparebit, illos dici corda sua adversus vocem Dei indurasse, non qui cum Mose ex Ægypto noluerunt egredi, omnes enim cum ipso egressi sunt: sed qui, postquam egressi sunt, voci Dei perpetuò ad finem usque obedire recusarunt, eosque Deum exacerbasse: illos verò Deum non exacerbasse, qui constanter ad finem usque, & quocunque in casu, Deo morigeros se præbuerunt. Ideò addit: *Sed non omnes qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen.* Excipiuntur enim nominatim Josua & Caleb. Reliquis non profuit quod cum Mose ex Ægypto egressi essent: quia Deo non constanter adhæserunt, sed in Ægyptum, unde exierant, redire voluerunt. Ut ostendat, non sufficere, quod ex Judaismo egressi in Christum crediderunt, si nunc deserto Christo ad Judaismum reverti velint.

Ut hoc Israëlitarum exemplo fortius moveantur, indicat præter illam insignem exacerbationem in Massâ & Meribâ, etiam alia ab ipsis esse commissa peccata; additque pœnam quâ propterea à Deo puniti sunt.

Vers. 17. *Quibus autem insensus fuit quadraginta annis? Nonne illis qui peccaverunt?* Hic non intellige peccata leviora, & per infirmitatem humanam commissa, à quibus nemo hominum exemptus est; sed insignia & graviora, quæ ex incredulitate orta sunt, murmurationes, rebellionem, idololatriam, aliaque, quæ passim in libris Exodi & Numerorum narrantur; in quibus eminuit contumacia illa, quâ terram Canaan occupare rehuerunt, *Num. XIV.* ob eam enim disertè legitur, quod

Deus quadraginta annis ipsis iratus fuerit. Iracundiæ illius documentum fuit, quod *cadavera ipsorum in deserto ceciderunt*; id est, omnes in deserto mortui sunt, qui videlicet annum vigesimum erant supergressi; neque ullus ex ingenti numero illorum, qui cum Mose ex Ægypto exierunt, solis Josua & Calebo exceptis, terram Canaan ingressus est, uti narratur. *Num. XIV. 29. & 33, 34.* Vide & *1 Cor. X. 5, 6, 7, 8, 9, 10.*

Vers. 18, 19. Idem repetit, sed aliâ phrasi, quâ clarius & distinctius ipsorum peccatum illiusque fontem indicat, & immutabile Dei decretum ipsos in terram Canaan non introducerdi. *Quibus autem juravit non intrare in requiem suam?* Ecce immutabile Dei decretum, juramento confirmatum: ita ut frustra postea se paratos ad terram occupandam ostenderint, *Num. XIV. 39, 40. & seqq.* Peccatum autem illiusque fontem indicat: *Nonne illis qui non obediverunt?* Peccatum ergo illorum fuit, animi contumacia, quod noluerint adscendere ad occupandam terram Canaan. Fons peccati fuit incredulitas. *Et videmus quod non potuerunt intrare propter incredulitatem.* Territi nempe relatione exploratorum, quod urbes terræ Canaan essent munitæ, incolæ illius robusti, ac gigantum instar proceri, ad quos ipsi comparati essent instar locustarum, Deo, qui promiserat se terram illam ipsis daturum in perpetuam possessionem, potentiamque suam in educatione ex Ægypto & liberatione à manu regis Pharaonis illustrissimis miraculis ostenderat, non crediderunt; & quia desperarunt se terram illam occupaturos, voci divinæ, quâ ad eam occupan-

dam incitabantur, immorigeri fuerunt. Quia ergo per incredulitatem erga Deum contumaces fuerunt, etiam non potuerunt intrare, licet postea indignationem divinam conspicati, ad occupandam terram se paratos ostenderent, Deo jam ob contumaciam illam irritato, & ab ipsis averso, nec in terram illam ipsos introducere volente. Cum autem Scriptor noster exempla hæc allegat, & pœnam incredulitatis ipsorum distinctè describit, postquam docuit, nos Christi esse participes factos, si initium hujus substantiæ ad finem usque firmum retineamus, fidelesque Hebræos hortatus est, ne quis seductione peccati induretur, ut discedat à Deo vivo, abnegando nimirum religionem Christianam; manifestum est, ipsum illis monere voluisse fideles Hebræos, non sufficere quod Christum fide amplexi sint, & deserto Judaismo sese illi in disciplinam dederint, & à peccatis, in quibus antea securè vixerant, resipuerint: atque ita quasi ex spirituali Ægypto per Christum liberati, & Christo duce egressi sint: Per fidem enim illam & obedientiam, illos quidem jam obtinuisse fiduciam ac spem vitæ æternæ: sed verò, ut per omnia Christi participes sint, ac vitam æternam actu consequantur, requiri, ut ad finem usque in fide ac obedientiâ Christi constantes sint: Alias, si à Christo deficiant, similem ipsis manere exitum cum illis ex ipsorum patribus, qui ob contumaciam in deserto ceciderunt, & terram Canaan, seu requiem Dei, ingredi non potuerunt. Quæ autem illa requies Christianorum sit, cap. seq. distinctius explicat.

C A P U T I V.

1. **T** Imeamus igitur, ne quando derelictâ promissione ingrediendi in requiem ipsius existimetur aliquis ex vobis deesse.

2. Nam & nobis annuntiatum est perinde sicut illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admixtus fidei iis qui audiverunt.

3. Ingredimur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit: sicut juravi in irâ meâ, si ingredientur in requiem meam; & quidem operibus à constitutione mundi perfectis.

4. Dixit enim alicubi de septimo diē sic: Et requievit Deus diē septimo ab omnibus operibus suis.

5. Et in hoc rursus: Si ingredientur in requiem meam.

6. Quoniam ergo relinquitur aliquos intrare in illam, & illi quibus prius annuntia-

tum fuit non intrarunt propter incredulitatem;

7. Iterum definit diē quendam, hodie, per Davidem dicens, post tantum tempus (sicut dictum est) hodie si vocem ejus audiveritis ne indurata corda vestra.

8. Nam si eis Jesus requiem dedisset, non de aliâ loqueretur post hunc diem.

9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.

10. Qui enim ingressus est in requiem ejus, & ipse quievit ab operibus suis, sicut à suis Deus.

11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem, ut ne in id ipsum cadat quis incredulitatis exemplum.

12. Vivus enim [est] sermo Dei, & efficax, & penetrantior omni ancipiti gladio, & pertransiens usque ad divisionem animæ & spiritus, & compagum ac medullarum,

& discretor cogitationum & intentionum cordis.

13. Et non est ulla creatura invisibilis coram illo, omnia autem nuda & aperta sunt oculis ejus ad quem nobis sermo.

14. Habentes ergo Pontificem magnum qui penetravit cælos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem.

15. Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia secundum similitudinem, absque peccato:

16. Accedamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, ut misericordiam consequamur, & gratiam inveniamus ad auxilium opportunum.

PARAPHRASIS.

1. **H**Æc itaque judicia divina contra incredulos ac contumaces attentè considerantes, timeamus, ne quis ex vobis promissionem intrandi in æternam Dei requiem, typo quietis in terrâ Canaan adumbratam, persecutionum atrocitate territus, aliquando relinquat, eaque illius incredulitas causa sit, quod medio in cursu subsistere velit, nec ad finem usque constanter Christo adhærere; atque ita ipsi aliquid desit, quò minus in Dei requiem ingrediatur.

2. Nam & nobis læta illa annuntiatio ingrediendi in æternam Dei requiem facta est, perinde atque olim illis læta annuntiatio ingrediendi in quietem terræ Canaan. Sed ex sermone promissionis quem audiverunt nullam illi perceperunt utilitatem, quia ab ipsis fide non est receptus. Unde colligo, idem nobis eventurum, si sermoni, quo æterna quies nobis promittitur, non credamus, neque in fide illâ ad finem usque constanter perseveremus.

3. Qui enim credidimus in requiem ingredimur: qui non credunt, aut fidem abjiciunt, non ingrediuntur: Quod declarat Deus, quando ait, sicut juravi in irâ meâ si ingredientur in requiem meam: & quidem postquam opera ejus ab initio mundi essent perfecta. Est itaque requies aliqua excellentior illâ quæ patribus olim contigit in terrâ Canaan, requies nimirum ipsius Dei, quâ Deus ab omnibus operibus suis quievit, quæ est vera quies.

4. Dixit enim Scriptura alicubi de septimo dië: Et requievit Deus dië septimo ab omnibus operibus suis.

5. Et in hoc loco rursus: Si ingredientur in requiem meam. Cum ergo ea est vera requies Dei, quâ Deus requievit dië septimo ab omnibus operibus suis; inde evidenter sequitur, requiem in terrâ Canaan non esse veram requiem, sed aliam excellentiorem, quæ per quietem in terrâ Canaan, & per illam, quâ populus in memoriam quietis divinæ ab omni opere cessare debuit septimo hebdomadis dië, adumbrata fuit.

6. Quia ergo ex lætâ illâ patribus factâ annuntiatione constat, aliquos in requiem Dei intraturos; & aliqui eorum, quibus annuntiatio illa olim facta fuit, non intraverunt propter suam incredulitatem:

7. Iterum definit dië quendam, quo adhuc in requiem ejus ingressuri sunt, quicumque contra vocem ipsius corda sua non sunt induraturi, dicens per Davidem, hodie si vocem ejus audiveritis ne indurate corda vestra.

8. Inde quippe liquet, quod requies in terrâ Canaan, in quam Josua patres introduxit, non est vera illa Dei requies: Si enim Josua illis plenam quietem, quieti Dei similem, dedisset, David post tantum temporis intervallum, postquam populus per Josuam jam ante aliquot sæcula in

quiëtem terræ Canaan introductus est, non loqueretur de alio dië: dicens enim hodie, illique dicto superstruens monitionem, si vocem ejus audieritis ne indurate corda vestra, manifestè respicit tempus, non præteritum, sed futurum.

9. Itaque adhuc restat vera quies populo Dei, quam nondum affecutus est, quæque adumbrata fuit sabbatho, quod populus in quietis divinæ memoriam observare debuit.

10. In eò enim vera requies consistit, quod nullum amplius opus faciamus, perinde uti Deus quiëvit ab omnibus operibus suis. Quæ cum in terrâ Canaan populo non contigerit, apparet quod quæ ipsis data est requies, non sit vera Dei requies; sed illa, in quam Dominus noster Jesus Christus nos, quicumque in illum credimus, & in illâ fide ejusque ingenuâ professione constanter perseveramus, est introducturus; in quâ non tantum ab omnibus quibus communis vita hominum subjecta est molestiis, sed & à laborioso pietatis opere, quin & à persecutionibus quas hic sustinemus, sumus quieturi, & tanquam in dië festivitatis ferias lætas acturi.

11. Omni ergo cunctatione abjectâ festinemus ingredi in veram illam requiem, ne quis exemplum incredulitatis ipsorum imitatus, perinde uti illi in deserto ceciderunt, ita & ipse cadat, & à beatâ illâ requie excludatur.

12. Verbum enim Evangelii, quod omnibus incredulis, & in fide ad finem constanter non perseverantibus, exitium æternum minatur, apud Deum semper est vivum, & certo certius executioni mandabitur; & est armatum potentiâ cui nullus resistere potest, ac penetrantius quovis gladio ancipiti, adeò ut ad intima & maximè abdita quæ in homine sunt pertranseat, & non tantum cutem ipsaque membra eorumque compages, quin & medullas perrumpat; sed & eò penetret, ubi corpus & anima sunt unita, eaque per mortem à se invicem separet; quin & inter cogitationes hominum discernat, quatenus Deus eas juxta comminationes verbo comprehensas judicaturus, & secundum illas unicuique retribuaturus est.

13. Et non est ulla creatura, neque ulla alicujus creaturæ actio, quantumvis occulta, & in corde illius adhuc latens, quin Deo conspicua sit & cognita: sed omnia, etiam aliàs per naturam tecta & à cognitione hominum remota, sunt intimè resecta & aperta illi, cui omnium actionum nostrarum rationem sumus reddituri.

14. Quoniam ergò habemus Pontificem magnum, qui super omnes coelos visibiles adscendit, & in summum usque coelum, Dei ipsius solium, penetravit, Jesum nempe Filium Dei; fidem in illum ejusque confessionem firmam ac immotam retineamus, neque ullis quantumvis atrocibus persecutionibus deterreamur, quò minus ingenuè eam profiteamur.

15. Non enim habemus Pontificem, qui non possit animi illis angustiis ac tentationibus, quibus pro infirmitate naturæ nostræ nonnunquam afflictionum gravitate ad defectionem sollicitamur, compati, nulloque nobis succurrendi affectu ducitur; sed qui omnes afflictionum species, quibus fidei & obedientiæ constantia explorari potest, sustinuit, perinde uti nos; adeò ut nobis per omnia similis fuerit, nullaque nos afflictio premat, quin Jesus prior illam sit expertus; ita tamen ut illis nunquam succubuerit, aut illarum metu ac atrocitate ad peccatum vel minimum seductus fuerit; ac proinde quoniam ipse expertus novit, quam gravi tentatione animus hominis ejusmodi in statu sollicitetur, paratus est & illis qui tentantur succurrere.

16. Itaque sine ullâ hæsitazione precibus nostris ad thronum gratiæ illius

lius confugiamus, pleni fiduciâ nos quicquid petierimus ab ipso impetraturos; ut ipsum experiamur misericordem, infirmitatibusque nostris succurrentem, & auxilium ad subsistendum in fide necessarium, tempore opportuno, quando nobis maximè salutare, Deoque maximè gloriosum est, impetremus.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. *Timeamus igitur ne quando derelictâ promissione ingrediendi in requiem ipsius existimetur aliquis ex vobis deesse.*

Exempla Israëuitarum capite præced. allata hic propius fidelibus Christianis applicat: q. d. Quoniam ex exemplis patrum nostrorum liquet, quod licet cum Mose ex Ægypto egressi, & in deserto Mosen aliquamdiu secuti sint, tamen propter suam incredulitatem & contumaciam in terram promissam non sunt ingressi, sed omnes in deserto ceciderunt; timeamus ne idem nobis eveniat: ac proinde illorum exemplum incredulitatis nequaquam imitemur. Hoc explicat his verbis: *Ne forte, vel, ne quando*, ita enim vocula *μή ποτε* verti potest, ut *Luc. XXI. 34. supra III. 12.* ut indicet, licet hætenus omnes constantes sint, posse tamen fieri ut aliquando deficient.

Derelictâ promissione ingrediendi in requiem ejus. Requies Dei, *Psal. XCV.* uti vidimus, significat requiem quam Deus Israëlitis dedit in terrâ Canaan, in quâ quieverunt ab omnibus molestiis, quas in diuturnâ illâ commoratione in deserto sustinuerunt, & omnium bonorum, quæ terra Canaan proferebat, securâ possessione fruebantur. Quia autem hic dicitur, ingressum in requiem Dei credentibus in Christum esse promissam, manifestum est eam hic non respici, sed aliam, credentibus Christianis destinatam. Ea autem est, quæ typo quietis in terrâ Canaan adumbrata fuit, nimirum, requies cælestis, juxta stylum Novi Testamenti, in quâ fideles quiescent ab omni labore, & soluti omnibus molestiis fruentur beatâ immortalitate ac felicitate æternâ; uti in sequentibus plenius patebit. Hammondus credit, per *quietem* hic intelligi immunitatem à persecutionibus, per quam licebat sine periculo in cœtus religiosos convenire, & operam dare cultui divino; quâ haud multò post fruituri erant Christiani, deletis ipsorum vexatoribus incredulis Judæis: quod ait impletum fuisse Vespasiani ætate, statim ac everfa fuit Judæorum respublica. Verum 1. nusquam ejusmodi immunitas à persecutionibus promissa est credentibus in Christum, sed generatim iis crux & afflictio passim est prædicta;

quin & hæc prima lex Christi est, in disciplinam suam intransibiles proposita; qui *vult post me venire, abneget seipsum, tollat crucem suam, & sequatur me: Matth. XVI. 24.* Unde & ad crucem vocati dicuntur, & ad eam à Deo prædestinati, ut conformes sint imagini Christi, & sicut ipse per passiones intravit in gloriam, ita & illi post afflictiones toleratas gloriam consequantur. Quare hæc est communis Christianorum sors, & maximè in initio prædicati Evangelii, ut persecutionibus sint expositi, easque semper expectare necesse habeant. 2. Immunitas illa à persecutionibus bonum nimis exile fuit, quam ut vocetur *requies Dei*, quæ post quietem in terrâ Canaan adhuc restabat, & cujus spe fideles ad constantiam in fide Christianâ excitandi essent. Nam quæ contigit temporibus Vespasiani exigua fuit durationis, & mox sub Domitiano recruduerunt persecutiones. Et licet deletâ Judæorum republicâ nullas à Judæis sustinerent persecutiones, graviores tamen multò ac diuturniores ipsis inferebantur ab Ethnicis; ita ut non obstante illâ, quæ per gratiam ac indulgentiam divinam ad exiguum tempus nonnunquam concedebatur, immunitate à persecutionibus, ea fuerit Christianorum conditio, ut si in hac vitâ tantum sperarent in Christo, miserimi essent omnium hominum: 1 *Cor. XV. 19.* 3. Nec illa fuit requies, quâ quieverunt ab omnibus operibus, qualis est illa, de quâ hic sermo est, uti ex *vers. 10.* liquet: etenim immunes à persecutionibus propter nominis Christi professionem, nondum quiescebant à laboribus: non tantum omnibus vitæ hujus miseriis ac mutationibus cum quibusvis aliis hominibus obnoxii erant; sed & continuò cum peccato decertandum, concupiscentiæ carnalibus superandæ, ac obedientiæ præceptorum divinorum stadium ad finem usque constanter decurrendum fuit: Quod non sine gravi luctâ, & assiduis vigiliis ac exercitatione peragi potest. Ideoque vita hæc nostra comparatur certamini, quod cum hostibus spiritualibus decertandum est; vita autem futura vocatur quies, gloria, sessio in throno Dei, gaudium, quo post reportatam in hac vitâ de hostibus spiri-

tua-

tualibus victoriam fruituri sumus. Quare non de immunitate ab afflictionibus ob nomen Christi, sed de æternâ requie in cælo, quando Deus omnem lachrymam ab oculis absterget, & omnia priora præterierunt, ut est *Apoc. XXI. 4.* hæc Dei requies accipienda est.

Derelictâ promissione. Quidam credunt hanc esse descriptionem hujus promissionis, quod illa nobis sit relicta, nimirum in Veteri Testamento: ut sensus sit: Timeamus ne quis defecisse videatur à promissione ingrediendi in requiem ejus, quæ nobis in Veteri Testamento est relicta. Quam interpretationem confirmari putant ex *vers. 9.* ubi dicitur alius sabbathismus relinqui populo Dei. Sed verò, 1. ibi non occurrit vox καὶ αὐλείπεδος, sed ἀπολείπεδος, quæ non est ejusdem significationis. 2. Etiam alio longè sensu duæ hæ voces à nostro Scriptore in locis allegatis usurpantur: Scriptor enim noster *vers. 9.* ex iis quæ dixerat conclusionem formans, ait, *relinquitur ergò sabbathismus*, id est, restat adhuc alius sabbathismus populo Dei, præter illum in quem Josua populum introduxit. Sed illi contendunt hic dici, quietem illam nobis esse in Veteri Testamento promissam, & vi illius promissionis nobis relictam. Sed supponamus eundem horum verborum esse sensum, eaque eodem sensu utroque loco esse usurpata, nihil tamen inde pro illâ interpretatione concludi potest. Nam *vers. 9.* ex iis quæ hætenus adstruxerat conclusionem infert, quod nobis restet sabbathismus: Nihil tale hic præcessit, unde concludi possit, illam promissionem nobis esse relictam, & ad quod verba illa respicere dici possint; sed solummodò mentio fit promissionis derelictæ. Rectius ergo ita interpretanda videntur, *ne derelictâ*, sc. à quoquam nostrum, *promissione*, *aliquis ex vobis existimetur deesse*. Relinquitur autem promissio, quando illi fides ulterius non adhibetur: perinde uti factum ab Israëlitis, qui auditâ incolarum terræ Canaan proceritate ac firmitate corporum, fidem terram illam acquirendi ac possidendi deseruerunt, *Num. XIV.* Eodem modo Christiani promissionem intrandi in æternam Dei requiem relinquunt, quando sive præ molestiâ observandi mandata divina, ut juvenis ille *Matth. XIX. 22.* sive ob gravitatem persecutionum, *Matth. XIII. 20, 21.* sive ob dilationem præmii, *Jacob. V. 7, 8.* à fide Christianâ deficiunt.

Addit, quando ita deficiunt, quid timendum ipsis sit: *ne existimetur aliquis ex vobis deesse*. Ὑστερὲν dicitur de iis, quibus aliquid deest ad rem quam cupiunt adipiscendam: ut *Matth. XIX. 20.* Ratione loquendi, quæ desumpta videtur ab iis qui

aliquò tendunt, ac in viâ subsistunt, neque cum aliis ad locum destinatum perveniunt. Hoc sensu legitur *infra cap. XII. 15.* Quales fuere illi, qui ceciderunt in deserto; & qui relicta promissione Dei obtinendi terram Canaan, in Ægyptum regredi voluerunt. Sensus est: ne alicui quid desit, quò minus in requiem Dei ingrediatur; nimirum, quod in mediâ viâ subsistat, & propositum sibi stadium ad finem usque constanter non docurrat. Quod autem dicit, *ne existimetur* aliquis ex vobis deesse; id ita accipiendum non est, quasi is, cui promissio illa facta est, & qui verè illi credidit, non possit eam relinquere, neque requie illâ excidere; sed tantum ab aliis existimari defecisse: Contrarium enim liquet ex exemplo Israëlitarum, unde hanc monitionem deducit: sicut enim illi, qui fuere contumaces, ceciderunt in deserto, & in requiem Dei ingressi non sunt; ita etiam, qui deserunt promissionem ingrediendi in æternam Dei requiem, abnegando fidem in Christum, in eam non ingredientur. Si verò hoc fieri non posset, argumentatio hæc auctoris nostri nullius esset ponderis, & sponte corrueret. Qui enim non possunt quin in requiem Dei ingrediantur, eorum qui ingressi non sunt exemplo terri nequeunt. Quare illud δοκῇ vel explicandum est, ne quis vestrum ullam vel minimam speciem præbeat defectionis; deserendo nimirum cætus religiosos metu persecutionis. Vel, ne cui vestrum libeat subsistere, nec constanter ad finem usque Christo adhærere. Quo sensu legitur *Matt. III. 9.* μή δόξητε λέγειν, *ne libeat vobis dicere.*

Vers. 2. Nam & nobis annuntiatum est, perinde sicut illis. Καὶ γὰρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι: constructio Græca est, quales & alibi occurrunt, *Matth. XI. 5.* *Luc. VII. 22.* *Rom. III. 2.* *Gal. II. 7.* Ostendit Scriptor, fideles, perinde atque olim Israëlitas, metuere debere pœnam divinam; quia ipsis nunc non minus annuntiatum est, quam olim majoribus ipsorum. Unde liquet, ipsum ex exemplo majorum, tanquam notiore, concludere, ipsis similiter annuntiatum esse. Græcam vocem multi interpretantur de prædicatione Evangelii, indeque colligunt, antiquis illis etiam Evangelium Jesu Christi fuisse prædicatum. Verum tum sequeretur, notius esse, antiquis Evangelium esse prædicatum, quam ipsis his Hebræis; quia, uti vidimus, ex exemplo majorum colligit & ipsis prædicatum esse. Atqui ex notioribus colliguntur minus nota. Non enim dicit, ipsis evangelizatum esse, ut & nobis; sed, *nobis, ut & ipsis.* Atqui licet dici possit, ipsis sub typis, figuris & umbris, Evan-

gelium aliquatenus, nimirum eminus, obscure ac imperfectè fuisse revelatum; plena tamen illius manifestatio reservata est nobis; *Matth. XIII. 16, 17. 2 Tim. I. 9, 10. 1 Pet. I. 10, 11, 12.* Vox itaque hæc significat *latam annuntiationem*: quæ quidem per excellentiam adhibetur, ad designandam latissimam illam annuntiationem salutis per Christum hominibus conferendæ; generalior tamen est, & extendi potest ad quodvis lætum nuntium, præsertim quo eximia quædam fælicitas hominibus annuntiatur. Et ejusmodi lætam annuntiationem dicit nobis esse factam, sicut & illis. Illis nempe facta est promissio in requiem terræ Canaan introeundi: quæ fuit fælicitas ipsis valdè exoptata, & annuntiatio læta: hæc autem requies obscure adumbrabat requiem cælestem: Nobis verò facta est promissio clara & aperta introeundi in requiem cælestem, quæ fuit annuntiatio omnium latissima.

Sed non profuit illis sermo auditionis, id est, sermo auditus; vel, licet verbum illud promissionis audivissent. *Non admixtus fidei iis qui audiverant.* Metaphora est desumpta vel à rebus liquidis, quæ inter se permixtæ unum quasi liquorem conficiunt: vel potius à cibo in stomachum assumpto, ibique digesto, qui permiscetur sanguini, aliisque succis, atque in corporis nostri alimentum cedit. Hac phrasi itaque indicat, verbum illud fide ab ipsis receptum non fuisse; ac proinde illos nullam ex illius auditu utilitatem percepisse. Eo ipso innuens, & idem Hebræis Christianis eventurum, nullamque ipsos ex Evangelio sibi prædicato utilitatem percepturos, nisi fidem illi adhibeant, & constanter ad finem usque illi adhæreant: illâ enim desertâ etiam deficere obedientiam, atque ita hominem excidere salute.

Vers. 3. Fidem autem unicum in requiem ingrediendi esse medium, probat: *Ingreddimur enim in requiem qui credidimus.* Eo ipso ostendens, incredulitatem parentum ipsorum causam fuisse, quod in promissam requiem ingressi non sint. Unde sequitur, perinde uti illis olim, ita & nunc nobis fidem unicum esse medium ingrediendi in requiem. Idque probat allatis verbis ex *Psal. XCV.* ubi dicitur, Deum super incredulis in irâ suâ jurasse, quod in requiem suam ingressuri non sunt. Quod sicut olim in ipsorum parentibus impletum fuit, ita etiam nunc incredulis idem eveniet.

Quia autem dixerat, promissionem intrandi in requiem nobis esse factam, eaque intelligi non possit de ingressu in quietem in terrâ Canaan, quæ jam olim Hebræorum majoribus obtigit, ostendit de quo ingressu in quietem verba hæc Psalmi

secundum mysticum sensum intelligi debeant; dicens, Deum ea esse locutum, & quidem postquam opera ejus ab initio mundi essent perfecta. Ita enim interpretor particulam *καίτοι*; non *quamvis*, vel *licet*. Et hoc sensu particulam hanc legi apud Plutarchum & Demosthenem, ostendit Vigerius de *part. ling. Græc. cap. VIII. sect. VII.* Atque hoc sensu explicatâ hac particulâ, liquet quod alia longè excellentior hic intelligitur quies præ eâ quæ majoribus Hebræorum in terrâ Canaan contigit: nempe requies similis illi, quâ Deus requievit, postquam opera ejus ab initio mundi essent perfecta: quæ requies fuit, quâ ipse Deus requievit ab operibus suis: quæque proinde potiori jure vocatur requies Dei, quam ea, cujus Deus autor est, & quam Israëlitis dedit in terrâ Canaan.

Vers. 4; 5. Dixit enim alicubi de septimo die sic. Quia facile aliquis credere posset, in Psalmo de aliâ quiete Dei sermonem esse, præter eam quâ Deus ab opere creationis cessavit; ideò contrarium probat, Scripturam unius tantum quietis Dei mentionem facere, nimirum æternæ, quâ Deus die septimo ab omnibus suis operibus quievit: de quâ quiete ait alibi mentionem fieri, nempe *Genes. II. 4.* *Et requievit Deus diè septimo ab omnibus operibus suis.* Et cum in hoc Psalmo iterum mentio fiat quietis Dei, *Si ingredientur in requiem meam*, innuit eandem hic quietem intelligi. Quoniam unius tantum quietis Dei, quâ nimirum ipse Deus ab operibus suis quievit, mentio fit in Scripturâ: Inde sequitur, per quietem illam in terrâ Canaan adumbrari excellentiorem, quæ verè Dei quies est, & quæ per quietem, quâ populus, in memoriam quietis Dei ab operibus creationis, cessare debuit ab omni opere, adumbrata fuit.

Vers. 6. Quoniam ergo relinquitur aliquos intrare in illam, &c. Ut probet, hæc verba, *si introibunt in requiem meam*, eandem Dei quietem respicere, quâ Deus ab operibus suis quievisse dicitur, & sensu sublimiori ac spiritali accipienda esse, & illam Dei quietem etiam ad nos pertinere, nobisque illius promissionem esse factam, primò affirmat, aliquos in requiem illam ingressuros; deinde illos quibus antea illa annuntiata & promissa fuit non esse ingressos, nimirum ob incredulitatem: Inde sequitur, oportere ut ergo alii post id tempus in requiem Dei ingrediantur. Aliquos in requiem Dei ingressuros supponit ex lætâ illâ annuntiatione quæ tam Israëlitis, patribus ipsorum, olim facta est, quam ipsis nunc, & in quam datur ingressus per fidem. Illos, quibus prius annuntiatum fuit non esse ingressos, liquet;

quia propter incredulitatem ceciderunt in deserto. Inde concludit, alium à Deo definitum esse diem ingrediendi in requiem, illum nimirum de quo David loquitur *Psal. XCV.*

Vers. 7. Iterum definit diem quendam, hodie, per Davidem dicens post tantum tempus, &c. Ostendimus in explicatione *Vers. 7. & 12. Cap. præced.* voce *hodie* in Psalmo designari diem illum festum, quo populus convenire solebat; quo die prælecta illi fuit historia ingentis beneficii divini, cujus memoriam festo illo diē celebrabant. Davidem autem ipsos monere, ne illo diē vocem Dei audientes, contra eam corda indurent: Sensus autem mystico per *hodie* designari tempus illud gratiæ, quo lætum illud nuntium ac salutis æternæ obtinendæ ratio annuntiatur, quod nobis illuxit per Jesum Christum Servatorem nostrum; nosque moneri, dum tempus illud gratiæ nobis à Deo conceditur, ne corda nostra contra vocem ejus, quā nos ad æternæ salutis possessionem vocat, induremus. Cum itaque Deus per Davidem hunc diē definit, inde concludit divus autor, à Deo definitum esse tempus, quo adhuc in requiem ejus, quicumque contra vocem ejus corda sua non induraverint, ingressuri sunt.

Vers. 8. Ne quis autem objiciat, Josuam populum in quietem introduxisse, nimirum in quietem terræ Canaan; ac proinde ex verbis Psalmi non posse concludi, Christianos propriè designari per eos qui in requiem Dei ingressuri sunt: Ut objectioni huic occurrat, docet Josuam populum non introduxisse in hanc quietem: *Nam si eis Jesus requiem dedisset, non de aliâ loqueretur post hunc diem.* Vis argumentationis hujus in eo consistit; quod hæc verba à Davide sunt prolata tanto temporis intervallo, nimirum quingentorum circiter annorum, post introductionem in quietem terræ Canaan elapso. At David dicit, *Hodie si vocem ejus audieritis, ne indurate corda vestra: Hodie* autem non potest dici de re diu præteritâ, aut tempore jam dudum elapso; & monitio illi superstructa, *ne indurate corda vestra*, manifestè futurum tempus respicit. Et quoniam illis majorum exemplum proponit, de quibus Deus juravit propter ipsorum incredulitatem & inobedientiam, quod in requiem suam non essent ingressuri, ut per id cautiores facti corda sua non indurent, clarè satis indicat, ipsos, si corda sua non indurent, in requiem Dei ingressuros. Ergo sequitur quod verba Davidis *Psal. XCV.* de alio ingressu in requiem Dei sunt intelligenda, quam eo, quo duce Josuâ ingressi sunt. Si enim Josua in veram quietem illos introduxis-

set, non locutus fuisset David de alio die, quo qui corda sua contra vocem Dei non indurabunt, in quietem Dei ingressuri sunt.

Vers. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. Concludit ex iis quæ dixit, adhuc superesse quietem populo Dei, id est, adhuc restare veram quietem à populo Dei obtinendam, populumque eam nondum esse assecutum. Adhibet hic vocem Hebræam, *sabbatismus*, ut alludat ad diem septimum, quo Deus ob opere creationis cessavit, & in cujus memoriam septimi diei quies in populo Israël, passim denominatione sabbathi noti, instituta fuit: ut ostendat, se talem intelligere quietem, quæ similis est quieti divinæ, quā Deus absolutâ sex diebus creatione ab omnibus operibus suis quievit. Itaque quia illa vera quies Dei adhuc restat conferenda iis qui credunt, sequitur quod Josua populum olim in veram illam quietem non introduxerit; sed quod illa, quantacunque fuerit, tantum fuit typus & umbra veræ quietis Dei, in quam credentes Christiani sunt introducendi. Quod hac ratione probat:

Vers. 10. Qui enim ingressus est in requiem ejus, & ipse quievit ab operibus suis, sicut à suis Deus. Cujus rationis vis hæc est: Quod vera quies in eo consistat, ut nullum amplius opus faciamus, sed quiescamus ab omnibus operibus, perinde atque Deus ab omnibus suis operibus quievit. Qui enim in requiem Dei ingreditur, quiescere debet perinde uti Deus quievit: Deus verò peracto sex diebus opere creationis septimo diē ab omni opere quievit. Manifestum autem est, Israëlitas eam requiem per Josuam non esse assecutos; ac proinde Josuam illos in veram Dei requiem non introduxisse. Inde sequitur, veram illam Dei requiem esse spiritualem, beatam nimirum requiem in cælis, in quam introducimur per Jesum Christum Dominum nostrum, quotquot in eum credimus, & in cujus fide, nullis hujus vitæ molestiis aut afflictionibus deterriti, constanter perseveramus. Hæc enim sola vera quies dici meretur, quā non tantum requiescimus ab omnibus vitæ hujus molestiis, & laborioso opere pietatis, quin & miseriis & persecutionibus; sed & quietem sumus habituri, & tanquam in diē festivitatis ferias lætas agemus.

Ludovicus de Dieu in suis ad hoc caput animadversionibus, quietem, in quam divus Scriptor fideles hortatur ut ingrediantur, interpretatur de quiete Christi, quā exantlatis gravissimis pro peccatis nostris laboribus usque ad ingressum diei sabbathi, ipsissimo die sabbathi quievit cum omnibus peccatis nostris in sepulchro. Ut au-

autem explicationem suam probet, varia supponit, quæ hic doceri credit.

Primò supponit, hic agi de sabbatho quod sanctificavit Deus, id est, sanctum gratiæ tuæ signum constituit. Sed verò, de diei septimæ sanctificatione in hoc capite nihil omninò occurrit: dicitur quidem Deus die septimo quievit, & homines in illius quietem intrare: nihil autem de observatione diei sabbathi. Deinde, sanctificatio diei sabbathi propriè est ejus separatio in honorem Dei, quo Deus voluit Israëlitas quiescere ab omnibus operibus suis: ut sic memoriam colerent creationis divinæ, diemque illum piis de Deo meditationibus consecrarent. Verum est, majus quid Deum illâ quiete adumbrare voluisse, quod quid sit postea explicabitur; non tamen negligendus est primus ac primarius ejus usus, ad quem directè & immediatè institutus est.

Sabbathum autem signum esse constitutum gratiæ divinæ, 1. respectu circumstantiæ ipsius temporis: Quod enim Deus istum diem quieti destinaverit, quâ ipse quievit ab opere creationis, typus fuit præstantioris & salubrioris quietis, quâ Deus & Servator noster Christus à longè sublimiori & difficiliore opere redemptionis, (postquam anima ejus graviter laborasset, de quo Esa. LIII.) ipsissimo illo septimo hebdomadæ die in sepulchro quievit. R. Quietem Dei quâ ab opere creationis quievit, fuisse typum quietis Christi, quâ ab opere redemptionis quievit, gratis asseritur. Nusquam docetur, opus unum alterius esse typum, nedum quietem ab uno opere, quietis ab altero. 2. Licet Christus, cum sepulchro inferretur, omnia passus sit, quæ ad redemptionem nostri requirebantur; non tamen totum redemptionis opus peregerat: requirebatur enim, ut ex mortuis suscitatus sese coram Patre in cælis offerret: in morte enim peccata nostra nondum penitus erant abolita, 1 Cor. XV. 16, 17. mors enim relata ad oblationem in cælo rationem habet initii, oblatio autem in cælis rationem consummationis sacrificii Christi. 3. Adhuc inimici Christi ab ipso subjugantur, Hebr. II. 8. & mors ultimus hostis in fine demum sæculorum destruetur, 1 Cor. XV. 26. Ergo quies quæ adumbrata fuit præcepto quiescendi locum habet in futuro sæculo. Illius autem populo mandatæ quietis typus non fuit ipsius Dei quies ab opere creationis: Illam enim ostendit scriptor esse æternam quietem ab omnibus operibus Dei; sed quies mandata populo fuit typus perfectioris quietis in Christo obtinendæ: quod & de Dieu agnoscit. Quâ autem in re illa quies consistat, mox explicabitur.

Ut autem distinctius caput hoc explicet,

quatuor observari vult, quæ sint quasi fundamenta ratiocinii quo Scriptor hic utitur.

1. Quies in quam fideles ingredi debent non ea est, quâ quiescimus ab operibus nostris, sed Deus à suis. R. Hæc duo non sunt à se invicem divellenda; quia ingrediendo in quietem Dei, eo ipso quiescimus ab operibus nostris. Ostenditur tantum, quænam sit vera nostra quies, non quâ quiescimus à quibusdam operibus; sed quâ ingredimur in quietem Dei veram, quâ Deus ab omnibus suis operibus quievit: Itaque neminem in illam Dei requiem ingredi, nisi qui & ipse quiescat ab omnibus operibus suis.

2. Illa Dei quies est fons & origo nostræ quietis. Ergo quod nos quiescimus ab operibus nostris, sequitur ingressum in requiem Dei. R. Non capio sequelam illam; quia quies Dei fons est & origo quietis nostræ, quod ergo nostra quies ab operibus nostris sequitur ingressum in requiem Dei; cum ingressus in requiem Dei sit ipsa quies nostra, aut quies nostra ingressus in requiem Dei; ratione tantum hæc distinguuntur, seu diverso concipiendi modo, sed reverà idem sunt: non enim primò ingredimur in requiem Dei, deinde quiescimus ab operibus nostris; sed ingrediendo in requiem Dei quiescimus à nostris operibus; seu quiescendo ab operibus nostris ingredimur in requiem Dei: id est, quiescimus ab omnibus operibus nostris, sicut Deus quievit à suis, & coram Deo perpetuò festas quasi agimus ferias.

3. Duplex fuit in Veteri Testamento quies Dei typica, cujus & populus fuerit particeps: prima, quâ quievit septimo die, & ad ejus imitationem populus: secunda, quâ ingressus cum arcâ suâ in terram Canaan, ibique firmâ sede primò in Silo, deinde Hierosolymis fixâ, quievit à vagatione per desertum, & cum illo populus. R. Quietem Dei, quâ ipse quievit ab opere creationis, fuisse typicam, nusquam lego: fuit illa & est æterna quies: Sed quies in memoriam quietis divinæ populo mandata septimo quoque die celebranda, typica fuit, & adumbravit perfectiorem quietem, tum ab operibus legi divinæ adversis, tum à molestiis ac miseriis, quibus in vitâ hac obnoxii sumus. A quiete itaque Dei distinguenda est quies populo mandata: hæc fuit typica, illa non. 2. Quod quietem illam attingit, quâ Deus cum arcâ quievit in terrâ Canaan, illa quidem typica vocari potest, quatenus totus ille cultus Leviticus typicus fuit: sed ad illam Scriptor hic neuti-quam respicit: meminit enim solummodò quietis quâ Deus peracto creationis opere septimo die quievit: docetque illam quietem, in quam populus Israël olim intro-

ductus fuit, non fuisse ingressum in æternam illam requiem Dei: quia multis post sæculis David populum hortatur, ne vocem Dei hodie audientes corda indurent, ne idem ipsis eveniat, quod majoribus suis, quibus Deus juravit, si in requiem meam ingredientur: Inde colligit, requiem, in quam populus per Josuam introductus fuit, non esse veram illam Dei requiem; sed ingressum in illam adhuc restare fidelibus; & ingressum in terram Canaan duce Josuâ nihil aliud fuisse nisi typum ingressus in veram illam requiem.

4. *Vera & salutaris quies non est externa, sive ab operibus mundi, sive ab incertâ vagatione per orbem terrarum, sed spiritualis in Christo.* R. Quies ab operibus mundi est vera Dei quies: tum enim cessavit ab omnibus operibus suis: sed quies populo in memoriam quietis Dei mandata, non est vera quies, sed tantum externa, impiisque cum piis communis; sic nec quies in terrâ Canaan vera fuit quies, sed quietis æternæ in cælo obtinendæ typus. Perpetuus hic est auctoris illius error, quod quietem populo in memoriam quietis Dei ab opere creationis mandatam, confundat cum ipsâ quiete Dei. Sanè quies quâ Deus ab opere creationis cessavit, est vera quies; nec alterius, cujus hæc fuerit typus, mentionem facit Divus Scriptor: sed ingressus populi in quietem terræ Canaan non fuit ingressus in veram Dei quietem, sed tantum ingressus illius typus. Non itaque dicit *vers.* 7. Deum alium diem quietis Dei statuere à septimo, quo scilicet ipse quievit; sed alium diem ingrediendi in requiem, ab illo die quo Israëlita olim duce Josuâ ingressi sunt in terram Canaan, ut à peregrinationibus suis in deserto quiescant. Ille autem dies est ultimus ille dies, quo Christus fideles suos in æternam vitam & felicitatem introducet, ut quiescant à laboribus suis, & operum suorum præmium consequantur: In quam nemo admittetur, nisi fidelis & in fide ad finem perseverans: sicut nemo, licet cum Mose ex Ægypto egressus, in terræ Canaan requiem ingressus est, qui fidem deseruit; sed solus Josua & Caleb, qui in fide constantes promptos ac alacres ad terram promissam invadendam se ostenderunt.

Unde liquet, nihil minus hic doceri, quam quod Christus cum omnibus peccatis nostris quieverit in sepulchro; & quod requiem illam fide amplectentes in illam ingrediamur. Præjudicium hoc est ita sentientium: Quod hic refutari non meretur; alibi id à nobis factum est.

Quod verò addit, eos, *quicumque requiem Christi in sepulchro fide amplectuntur,*

in istam requiem ingredi, & per eam sepulto cum Christo veteri homine quiescere & ipsos ab operibus suis, videtur aliquâ laborare obscuritate. Quæri enim posset, quid sit ingredi in istam Christi requiem? An sit, participem esse illius quietis, seu verè jam illam quietem obtinere? an verò, jus habere quietem illam suo tempore obtinendi? quod etiam ingressus in requiem Christi rectè dicitur; quia qui jus indubitatum habet in rem, aliquo sensu illam habere dici potest. Prius dici nequit: nam qui in hac vitâ requiem Christi in sepulchro fide amplectuntur; non tamen, ut mox ostendetur, in hac vitâ ab omnibus operibus suis quiescunt. Nec posterius: quia jus quod quis jam ante fidem habet, illud per fidem demum adipisci nequit. Atqui quicumque fide requiem Christi in sepulchro amplectuntur, jam, ex doctoris hujus sententiâ, ante fidem jus ad eam requiem habuerunt. Christus enim pro ipsis non tantum quietem hanc meritus est; sed & ipsam fidem quâ quietem hanc amplectuntur, adeò ut vi meriti Christi Deus in ipsis fidem operari obligatus sit, quam si in illis non operetur, non præstat illis quod Christus pro ipsis meritus est. Ergo sequitur ipsos ante fidem jus ingrediendi in requiem Christi habere, neque eam illis absque injustitiâ negari posse. Si dicat, non tamen illos ingredi, nisi quando eam fide amplectuntur: Respondebo: Quibus jus acquisitum est ad fidem, per quam ingrediuntur in requiem, illis eo ipso jus acquisitum est ad ingressum in requiem. Ergo illud jus jam habent antequam credant, neque per fidem demum consequuntur. Ulterius quæri posset; quid per sepelitionem veteris hominis intelligat, & ubi ea locum habeat? Nam sepelitio veteris hominis significare videtur exutionem habitus peccati, ita ut jam non amplius peccato operam dent; sed perinde sicut Christus cum peccatis nostris sepultus est, ita & vetus noster homo penitus sit extinctus, & nos amplius non peccemus. At verò ubi id locum habet? an in hac vitâ, quamprimum fide Christum amplexi sumus? At verò hoc non convenit cum ipsorum sententiâ, qui statuunt veterem hominem continuò adharere regenitis, partemque aliam esse regenitam aliam irregenitam, quamdiu fideles in hac vitâ degunt; neque sepeliri aut extinguere veterem hominem, nisi in futurâ vitâ. An verò id locum habebit in futurâ vitâ? Atqui hoc nos urgemus, veram quietem in futurâ demum vitâ obtineri: hic quidem sepeliri veterem hominem; at sepeliendo veterem hominem non quiescimus ab operibus nostris; hoc est continuum nostrum certamen,

men, quod in hac vitâ nobis decertandum est per fidem: in quo si ad finem usque constantes perseveraverimus, in futurâ vitâ in æternam Dei requiem ingrediemur, & quiescemus ab omnibus operibus nostris, quemadmodum Deus à suis.

Verf. 11. *Festinemus ergò ingredi in illam requiem, ut ne in id ipsum cadat quis incredulitatis exemplum.*

Hæc tanquam conclusio eliciuntur ex superioribus: Quia nempe restat adhuc obtinenda vera quies, *festinemus ergo* in illam ingredi. Videtur in eâdem manere metaphorâ, quâ usus est cum de itinere Israëlitarum in deserto ageret, non aliter ac si tota nostra vita Christiana peregrinatio esset ac iter cælum versus, in quo beatâ illâ requie fruemur. *Σπεύδωμεν* significat festinare, & diligentem esse: utrumque fidelibus commendat, diligentiam nimirum seu studium, & cunctationis abjectionem; cunctatio enim diligentiam exstinguit. *Ingredi in illam requiem*, sc. illam requiem quam ostendit esse veram requiem, & quæ adhuc restat populo Dei acquirenda, nimirum, requiem Dei in cælo, in quo unâ cum Deo quiescamus ab omnibus operibus nostris. Id hic consideratur tanquam patria nostra ad quam contendimus, cujus typus fuit terra Canaan, in quâ Israëlitis olim quietem, quæ umbra fuit quietis cælestis, Josua procuravit. *Ut ne in id ipsum cadat quis incredulitatis exemplum.* Verborum horum duplex potest esse sensus: vel: Ne quis exemplum incredulitatis Israëlitarum imitetur, & perinde uti illi incredulus fiat ac Deo inobediens. Vel: ne quis exemplum incredulitatis ipsorum secutus, *cadat*, id est, pereat, & non obtineat beatam illam quietem; perinde uti illi, quorum membra in deserto ceciderunt: *cap. III. 17. & Num. XXVI. 65.* utrumque enim significat *cadere*. Uterque sensus hic optime conjungi potest: Operam demus ne quis exemplum incredulitatis Israëlitarum imitetur, atque ita, perinde uti illi, *cadat*, seu pereat, & à beatâ requie excludatur.

Verf. 12. *Vivus enim est sermo Dei.* Ratio hic redditur præcedentis monitionis, & potissimum postremæ illius partis, quâ monuit, ne majorum incredulitatem & inobedientiam imitentur, atque unâ cum ipsis pereant, indicatâ pœnæ illius certitudine, quæ neutiquam ab ipsis evitari poterit. Illam autem probat, à certitudine & efficacîâ verbi Dei; & deinde, ab omniscientiâ Dei vel Christi. Prior ratio desumta est à certitudine & efficacîâ verbi Dei. *Sermo*, seu *verbum Dei*, significat quodcunque Dei verbum, præsertim quo

Deus homini aliquid præcipit, quod comminatione pœnæ sancivit. Illud includit in se decretum divinum, quo Deus constituit pœnam comminatione denuntiata infligere; comminatio enim est decreti divini, de immorigeris ac contumacibus puniendis, revelatio. Et nominatim hic intelligitur Evangelium, quod continet revelationem decreti divini, de incredulis & immorigeris Jesu Christo à salute æternâ ac beatâ Dei requie in cælo excludendis, & in æternum exitium præcipiendis. Hebræos enim ut Christianos alloquitur, & exemplo majorum ipsorum, qui ob contumaciam in deserto ceciderunt, à desertione Evangelii dehortatur; additâ ratione, quia verbum Dei, in Evangelio patefactum, omnibus incredulis, & ad finem constanter in fide ac obedientiâ non perseverantibus, exitium minatur.

Verbum hoc affirmat esse *vivum*. Quia vita omnis operationis principium est, potest verbum dici *vivum*, quatenus ea in se continet, quibus homines ad obedientiam excitari possunt, & excitantur; qualia sunt, præcepta, promissa, comminationes, exempla judiciorum divinorum, aliaque, quibus continuò in hominis animus agit, eumque movet ad obsequium. Hoc sensu 1 *Pet. I. 23.* verbum, quod dicit esse semen incorruptibile regenerationis, vocatur *vivum*; quia nempe virtutem nos regenerandi in se continet, atque ita omnium actionum spiritualium principium est. Verum hoc in loco verbum non consideratur, quatenus obsequii, quod homo Deo præstat, origo ac principium est, sed quatenus comminationes continet non irritas. Non est itaque perinde ut verbum principium, quod aut per oblivionem, aut negligentiam, aut tractu temporis ob mutatam principis voluntatem mutatur; sed apud Deum semper est vivum, & certò certius executioni mandabitur. Vide *Psal. CXLVI. 3, 4.* Et *efficax*. Si id quippiam à priore distinctum significare velimus, dicendum, *efficax* dici, quia est armatum potentiâ cui nullus resistere potest, ad omnia quæ Dei comminationibus continentur exsequendum. Hæc efficacia verbo Dei passim tribuitur, *Psal. CXLVII. 15, 18.* & nominatim illius promissionibus, *Esa. LV. 10, 11.* Quin & illa agnoscenda etiam sit in comminationibus contra contumaces ac immorigeros, dubitandum non est.

Et penetrantior omni gladio ancipiti. Hac similitudine verbi divini efficacia magis declaratur: gladii quippe ancipites acutissimi sunt, & illorum ictus penetrant, & vulnera infligunt, quæ ad interiora corporis pertingunt, imò quibus corpora

planè diffecantur. Hoc sensu & ex ore Domini Jesu gladius anceps exire dicitur, *Apoc. I. 16.* Nihil enim potentiae Dei, quando impios, prout comminatus est, excindere cupit, resistere potest. Hanc efficaciam plenius explicat; *Et pertransiens usque ad divisionem animae & spiritus.* Quando anima à spiritu distinguitur, per eam intelligere possumus vel ipsam vitam animalem; quae unione animae & corporis constat; vel inferiorem illam in homine facultatem, quā concupiscimus quae vitam hanc animalem spectant, sectamur nobis ac carni nostrae grata, fugimus ingrata; & à quā illi, qui ultrā non sapiunt, animales dicuntur, *1 Cor. II. 14. Judae vers. 19.* Ergo per spiritum intelligitur superior illa facultas, quā Deum cognoscimus, discernimus inter honestum ac turpe, honesta amamus, turpia fugimus: seu mens & spiritus, qui etiam post mortem est superstes. Eodem sensu ea distinctio inter animam & spiritum occurrit *1 Thess. V. 23.* Addit, & compagum & medullarum. Quid per eas intelligatur, notum est. Duo priora spectant animam hominis; haec verò sunt in corpore. Cum autem dicit, verbum *pertingere usque ad divisionem animae & spiritus*, &c. videtur esse similitudo desumpta à laniis, qui cultris ac securibus suis in intimas usque bestiarum mactatarum partes penetrant, ipsaque membra diffecantes compages eorum dividunt, atque ita membra à se invicem separant; quin & ipsa ossa frangendo, medullas ipsas, quae iis continentur, ac intimae animalium partes sunt, inde extrahunt. Eodem modo ait verbum divinum comminationibus suis ad intima ac abditissima hominis penetrare; quin & earum executione non tantum cutem, sed & ipsa membra, eorumque compages, quin & medullas ipsas perrumpere; nihilque in homine adeo esse occultum, quin eò penetret ultio divina, quae juxta verbi divini comminationes exercetur. Nec hoc tantum, sed & eò penetrare, ubi anima & corpus quasi unita sunt, eaque à se invicem per mortem dividere ac separare. Sensus est: verbum divinum, seu potius decretum divinum, quod Deus juxta comminationes verbo suo comprehensas exsequitur, potentiam suā hominem in miserimum statum posse conjicere, & non tantum quoad corpus, sed & quoad animam, gravissimae poenae addicere. Verbo enim divino, uti diximus, non tantum continentur praecepta, sed & comminationes: sicut per praecepta primò penetrat ad spiritum, inde ad animam, ac porrò ad membra externa; ita & per comminationum executionem incipiendo à penetratione membrorum, quae variis

molestiis ac miseriis affliguntur, ad animam ac spiritum ascendit, & tam illum, quam corpus miseriae gravissimae subjectum facit: *Matth. X. 28. Luc. XII. 4, 5. Apoc. II. 23.*

Et discretor cogitationum & intentionum cordis. In prioribus verbo tribuit aciem penetrandi ipsas partes essentielles hominis; nunc eam ad ipsas earum partium operationes, easque maximè arcanas, extendit: ita ut in hisce ratio contineri videatur, cur verbum ad divisionem animae & spiritus & compagum & medullarum pertingat, quia nimirum ipsas cogitationes discernit. Certum est verbum Dei, quatenus est lex ac regulam vitae continet, discernere cogitationes, quatenus discrimen facit inter honestum & turpe, illud mandat, hoc vetat; & non tantum externis actionibus, sed & ipsis cogitationibus legem praescribere: Verum quoniam antea ostendimus verbum Dei hic considerari non propriè quatenus praecepta continet, sed quatenus comminationibus contra transgressores sancitum est; sequitur quod vocetur *discretor cogitationum*, quatenus hominem poenae reum convincit; lege enim lata homo seipsum cognoscit, & juxta illius dictamen de actionibus suis judicat, & seipsum vel accusat, vel excusat, uti dicitur *Rom. II. 14, 15.* & secundum verbi illius tenorem Deus omnes hominum actiones, etiam occultissimas, & maximè arcanas cogitationes, judicaturus est. *Rom. II. 16.* Hoc autem postremum Scriptor addidit, ut si qua forte in quorundam cordibus incredulitas lateret, scirent eam Deum latere non posse, sed poenam illius certò certius esse subeundam.

Et hoc confirmat argumento secundo, ab omniscentia Dei vel Christi desumpto: Quod quidem argumentum generale est, quo ipsos ab incredulitate dehortatur; ita tamen, ut & causam reddat, quare verbum Dei discernat cogitationes & intentiones cordis.

Vers. 13. Et non est ulla creatura invisibilis in conspectu ejus. Per creaturam hic intelligit, non tantum creaturam ipsam qualiscunque sit; sed & ejus operationes, etiam intimas & maximè occultas. Maluit autem dicere *omnis creatura*, quam generatim dicere, omnia: ut indicet fundamentum & causam cur Deus omnia cognoscat, nihilque coram oculis ejus sit invisibile. Opus enim suum quisque optimè novit; cum itaque omnia quae existunt sint creaturae Dei, eo ipso quatenus illius creaturae sunt, etiam ipsi manifesta sunt. Dicit itaque, *non est ulla creatura invisibilis Deo*: quo declarat, nullam esse creaturam, ac nullam illius actionem ac operationem

rationem, quantumvis occultam, quin Deo pateat & cognita sit. *Sed omnia sunt nuda.* Vestibus multa corporis vitia teguntur, quæ vestibus detractis patent. Sic omnia, etiam hominibus occulta, coram Deo sunt nuda, ipsique intimè cognita. *Et aperta.* Græcè, τετερχηλισμένα. Est metaphora, desumpta, vel ab iis quiervice reflexâ retrorsum resupinati sunt, adeo ut facies eorum versus cælum & solem conversa clarè conspici possit; oppositè ad illos, qui faciem versus terram inclinatam habent; qualis est gestus eorum, qui faciem suam conspici nolunt. Vel à bestiis, quæ collo appensæ, à collo ad caudam usque excoriatæ sunt, quarum totum dorsum pelle detractâ denudatum apparet. Vel à victimis, quæ à sacerdotibus, aut etiam inter gentes ab aruspici- bus, collo abscisso, resupinatæ jacebant, quibusque pectus aperiebatur, ut ipsa viscera rimari, & ad ipsum usque dorsum quicquid corporibus earum continebatur, inspicere possent. Undecunque metaphora desumpta sit, manifestum est, eâ indicari, omnia, etiam alias per naturam tecta, & à cognitione hominum remota, Deo notissima esse. Unde passim scrutator cordium & renum vocatur. *Ad quem nobis sermo.* Quidam phrasin Græcam πρὸς ὧν, interpretantur *de quo*; perinde ut cap. I. 7. Nobis præfertur, *ad quem*, vel, *cum quo*. Et λόγον interpretamur, non sermonem, sed rationem quam illi reddere tenemur, seu negotium quod cum illo nobis intercedit; id est, cui vitæ nostræ, omniumque actionum nostrarum rationem reddere tenemur: quo sensu legitur Matth. XII. 36. XVIII. 23. Luc. XVI. 2.

Verf. 14. *Habentes ergò Pontificem magnum qui penetravit cælos, Jesum Filium Dei, teneamus confessionem.*

Quoniam divus Scriptor cap. I. & II. differens de sublimitate Christi ejusque excellentiâ supra Angelos, non obstante ejus statu humiliationis & passione mortis, illâ occasione paucis explicuerat finem & fructum mortis Christi, & pauca de sacerdotio ipsius, qui præcipuus epistolæ hujus est scopus, attigerat; & inde cap. III. 1. hortationem deduxerat ad fideles Hebræos, ut considerent Apostolum & Pontificem confessionis suæ Jesum, illâ occasione eum Mose longè excellentiorem esse docuit; & ex hac ejus præ Mose præstantiâ novam ad perseverandum in professione Christianâ adhortationem deduxit: Nunc redit ad considerationem Sacerdotii Christi, & exinde per modum conclusionis ipsos hortatur ad constantiam in religione ac fide Christianâ, ad quam per munus hoc Christi invitabantur.

Habentes ergò Pontificem magnum. Quid

fit Pontifex, & quænam ejus functio, Cap. V. 1. & seqq. fufius explicabimus. Nunc paucis tantum dicimus: Sacerdotes olim fuisse institutos, ut pro expiatione peccatorum à singulis commissorum hostias ac sacrificia Deo offerrent: inter illos autem fuisse unum præ omnibus eximium, cujus functio erat specialis, quique quotannis totius populi peccata expiabat, & cum sanguine victimarum in sanctum sanctorum ingressus illum coram Deo adspergebat. De quâ expiatione, & variis in eâ adhibitis ritibus, plenius & distinctius in sequentibus hujus epistolæ capitibus tractabitur. Ad illum hic propriè respicitur; dicimur enim habere ἀρχιερέα, qui erat summi illius Pontificis titulus, quo à reliquis sacerdotibus discernebatur. *Magnum.* Non tantum ad distinctionem minorum ac vulgarium sacerdotum, inter quos Pontifex eminuit; sed et ipsius Pontificis maximi sub Veteri Testamento, cujus functio umbra tantum fuit Pontificatus Jesu Christi: uti ex totâ hac epistolâ liquet. *Qui penetravit cælos*; omnes nimirum cælos visibiles, & in summum cælum, Dei ipsius solium, quod communiter tertium cælum appellari solet, penetravit. Inde constat magnum esse Pontificem præ Pontifice Veteris Testamenti, qui per atrium & sanctum intrabat in sanctum sanctorum, quod erat solummodò terrenum tabernaculum & typus cæli; cum noster Pontifex in ipsum cælum penetraverit. *Jesum Filium Dei*: Autorem nimirum Euangelii. Eum vocat *Filium Dei*, oppositè ad Mo- sen, qui tantum erat servus in domo Dei. Munus ergo ejus multò excellentius est munere Mo- sis, quantò nimirum filius excellentior est servo. Vocatur autem Jesus hoc loco *Filius Dei* propriè respectu muneris sui ad quod à Patre missus est in mundum: Matth. III. 17. Joan. X. 34, 35, 36. & speciatim quidem ratione exaltationis suæ; Hebr. I. 4, 5. & muneris Sacerdotalis; cap. V. 5. In Græco additur articulus, τὸν υἱόν, qui indicat, designari hic eximium illum Filium Dei, de quo in præcedentibus locutus est. Quando autem ait, nos talem Pontificem habere, ostendit magnam esse & eximiam fælicitatis Christianorum excellentiam, præ fæ- licitate majorum ipsorum sub Veteri Testamento: ex sacerdotio enim in populum redundant multi fructus salutares, qui tantò sunt præstantiores, quantò sacerdotium præstantius est.

Teneamus confessionem. Confessio hic significat ipsam doctrinam quam confitebantur; ea autem est religio Christiana, cujus confessio tum absque periculo vitæ & facultatum fieri non potuit. Hujus confessionis vocavit Jesum Christum Apo- sto-

stolum & Pontificem *cap. III. 1.* & quia ille tantus est Pontifex, illius Pontificatus consideratio argumentum nobis sup-
peditat illustre, ad Evangelii confessionem constanter retinendam. *Tenemus* autem illam *confessionem*, cum in fide illius immoti perstamus, & nullis hominum argutiis aut seductionibus ab eâ abducimur: ita monemur *Coloss. II. 8.* & *2 Petr. III. 17.* Nec ullis minis, aut persecutionibus, quantæcunque sint, ad illius abnegationem nos abstrahi patimur; instar temporariorum illorum *Matth. XIII. 22.* Et tandem, in obedientiâ & observatione mandatorum ipsius constantes sumus, nec ullis mundi aut carnis illecebris ad vitæ improbitatem, lege Evangelii damnatam, abripimur: sed in omnibus hisce constantiam nostram ostendimus. Quo sensu vox *νεγρέειν* accipitur *Apoc. III. 11.* Quin ad omnia hæc Scriptoris admonitio extendi possit, nihil obstat: speciatim tamen ac propriè hic commendari credo constantem religionis Christianæ confessionem, etiam mediis in afflictionibus. Tota enim hæc epistola destinata est excitationi fidelium Hebræorum, ne gravitate persecutionum, quas ob nominis Christi confessionem sustinebant, ab ingenuâ illâ confessione deficerent, & deserto Evangelio ad Legem relaberentur.

Verf. 15. *Non enim habemus Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris.* Ratio hic redditur cur & in mediis persecutionibus, licet gravibus, duris ac diuturnis, confessio fidei Christianæ retinenda sit. Quia magnus ille quem habemus Pontifex talis non est, qui non possit compati infirmitatibus nostris. Per *infirmitates* non intelligit generatim peccata, quæ etiam aliquando *infirmitates* vocari possunt; sed adversa & afflictiones, quas Christiani ob professionem nominis Christi sustinent; & summas illas animi angustias, quas fideles dum patiuntur sæpe in sese experiuntur, dum variis sæpe cogitationibus distrahuntur, quibus nisi fide fervidâ ac efficace resistent, facilè ad defectionem sollicitari possent. Has nonnunquam & maximè inter fideles eximii in se experiuntur: vide *Rom. VIII. 26.* *2 Cor. XI. 30.* *XII. 9, 10.* Vocantur autem *infirmitates*; vel quia è naturali nostrâ infirmitate oriuntur; quia enim naturâ abhorremus à dolore ac morte, hæc naturæ nostræ infirmitas in nobis anxias hæc excitat cogitationes, quibus ad defectionem sollicitamur; & illæ evidentissimum infirmitatis nostræ indicium sunt: vel quia nos infirmos reddunt; per illas enim non tantum corpus nostrum affligitur & laborat, sed & animus noster languet, & non nisi per fidem sese erigit. Illis *infirmitati-*

bus compati, est, ex illis liberare: Compassio enim propriè designat animi promptitudinem, quâ sensu miseriarum alicujus tacti ipsi condolemus, ac parati sumus miseriis illius succurrere, ex iisque ipsum liberare. Quando itaque dicit, nos *non habere Pontificem qui non possit compati infirmitatibus nostris*, affirmat eum non esse durum ac immisericordem; sed qui paratus est infirmitates nostras sublevare, largiendo vires, ac in nobis corroborando fidem ac spem vitæ æternæ, cujus tanquam præsentis, aut saltem mox obtinendæ intuitu, omnes persecutionum molestias superamus, & ex infirmis fortes reddimur, qui pro nominis Christi confessione durissima quæque pati non reformidamus. Cum autem dicit, eum *compari posse*: non hoc vult, quod potestatem solummodò à Patre acceperit, nobis auxiliandi; sed quod benevolū erga nos habeat affectum, nobisque reverâ auxiliari velit, quin & gratiosè non imputare, si quid ex infirmitate commissum sit, aut non eâ promptitudine ac animi alacritate præstitum, qualem Christiana fides in homine vitæ æternæ spe suffulto requirere, aut saltem excitare posse videtur. Quo sensu phrasin hanc accipiendam esse *cap. II. 18.* ostendimus.

Talem autem nos Pontificem misericordem habere probat. *Tentatum autem per omnia.* Afflictiones & persecutiones quas Christiani pro ingenuâ nominis Christiani professione sustinent, passim vocantur *tentationes*: vide inter alia *Jacob. I. 2, 12.* quia per eas animus ac constantia hominis fidelis, perinde uti aurum igne, exploratur, *1 Petr. I. 7.* Eodem sensu Christus Pontifex noster dicitur *tentatus*, quia sustinuit afflictiones, quibus obedientia ejus, quam Patri præstitit, probata est; quoniam obediens factus est ad mortem usque. *Per omnia*: nimirum per omnia afflictionum genera, ignominias, contumelias, flagra, ac tandem crucem. *Secundum similitudinem*: Id est, perinde uti nos, & omnes qui in ipsum credunt fideles. Ita ut nullum afflictionis genus eos premat, quin Christus ipse prior id expertus sit. Unde &, quia experimento in se cognovit, quantæ sint patientium pro nomine Christi infirmitates, ipse, qui pro eorum salute non dubitavit sanguinem effundere & mortem maximè ignominiosam ac cruentam subire, promptus & paratus est infirmitatibus illis succurrere. Addit autem, *absque peccato*. Dupliciter id accipi potest: vel ut Christus nullo suo peccato aut maleficio afflictiones illas meritus sit: vel, ut afflictionibus illis non succubuerit, illarumque metu aut atrocitate territus, peccatum ullum non com-

miserit: uti de eo dicitur 1 Pet. II. 22, 23. Uterque sensus conjungi potest. Et non sine causâ hoc addit Scriptor: tum, ut proposito hoc Pontificis sui Christi exemplo excitentur, ut innoxii vivant, & ob vitam non inculpate transactam merito in afflictiones non incidant: tum, ut afflictiones sine mandati ullius divini violatione tolerant, nec earum gravitate ad apostasiam abripiantur; sed Christum imitantes eas constanti animo fortiter tolerant, & confessionem suam retineant. Sic enim Christum imitantes, etiam misericordem Pontificem ipsum sunt experturi.

Vers. 16. Inde jam adhortationem hanc infert. *Adeamus ergo cum fiduciâ ad thronum gratiæ: quâ ostendit, quâ ratione misericordiam Pontificis Christi consequi possint.* *Adeamus*, inquit: quod propriè fit precibus, quas ex fide mediis in afflictionibus fundimus, quarum gravitate pressi ardorem precandi concipimus, opemque Christi imploramus. *Cum fiduciâ*: id est, animo intrepido ac confidenti, & libertate ingenuâ, adeò ut illius benevolentia toti confidamus, & quicquid petimus sine dubitatione aut hæsitazione ullâ expectemus: Quin & aperte ac confidenter preces nostras fundamus, & palam eloquamur quæ petimus, neque timidorum instar intra labia mullitemus. Est enim *παρρησία* loquendi libertas; & hoc sensu sæpius legitur. Vide inter alia Act. IV. 13, 29. *Ad thronum gratiæ.* Non additur, cujus ille sit thronus. Sed quoniam de Christo Pontifice locutus est, omninò thronus Christi intelligi videtur; quia enim à Pontifice misericorde auxilium expectari jubet, hortando eos ut ad thronum gratiæ accedant, ut misericor-

diam accipiant, non alium intelligit thronum, nisi illius à quo misericordiam expectant. Non ineleganter hic quidam observant, Scriptorem nostrum qui ad Hebræos scribit, hanc locutionem ab Hebræis esse mutuatum, quorum dictum fuerit, Deum ubi videt totum mundum esse damnabilem, surgere à folio judicii ut se-deat in folio misericordiæ. Cum autem id maximè apparuerit in Christo Jesu, per quem Deus placatus est, & mundus peccator Deo reconciliatus; ideò ipsum & Christo tribuere thronum gratiæ, ut eo indicet, tempus illud gratiæ, quo Deus à folio judicii surrexit, nunc advenisse: Christumque obtinere solium gratiæ; ad quem propterea cum fiduciâ accedere possumus. Tribuitur autem Christo thronus, quia non tantum est Pontifex, sed & rex. Quatenus Pontifex non habet thronum, sed coram throno Dei comparet. Sed quoniam etiam est rex, cujus est in throno sedere, ipse qui Pontifex est habet thronum, non autem quatenus Pontifex, sed quatenus rex. Et nos ad Pontificem regio throno insidentem cum fiduciâ accedere possumus. Posset nos detertere summa ejus majestas, sed confidentes facit ejus misericordia & gratia. *Ut accipiamus misericordiam & gratiam inveniamus*: id est, ut ipsum experiamur misericordem, & promptum ad infirmitatibus nostris succurrendum. *Ad auxilium opportunum*: id est, quando maximè nobis est necessarium, & maximè nobis salutare, ac Deo gloriosum est futurum. Quod tempus ipse pro summâ suâ sapientiâ & misericordi erga nos affectu determinare novit, illiusque providentiæ committendum est.

C A P U T V.

1. **O**Mnis enim Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ ad Deum, ut offerat dona & victimas pro peccatis:
2. Qui potest compati ignorantibus & errantibus: quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.
3. Et propterea debet, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre pro peccatis.
4. Et nemo sibi sumit honorem, sed qui vocatur à Deo sicut Aaron.
5. Sic & Christus non seipsum glorificavit ut fieret Pontifex; sed qui dixit ei, Filius meus es tu, ego hodie genui te.
6. Quemadmodum & in alio [loco] dicit; Tu [es] sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.
7. Qui in diebus carnis suæ preces & supplicationes ad eum qui potest ipsum servare ex morte, cum clamore valido & lachrymis ob-

tulit, & exauditus [est] à metu:

8. Et licet Filius esset, didicit ex iis quæ passus est obedientiam:

9. Et consummatus factus est omnibus obedientibus sibi causa salutis æternæ:

10. Appellatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

11. De quo nobis multus sermo, & interpretatu difficilis ad dicendum, quoniam segnes facti estis ad audiendum.

12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus, rursus indigetis ut vos doceamini quæ [sint] elementa initii sermonum Dei, & facti estis quibus lacte opus est, & non solido cibo.

13. Omnis enim qui lactis est particeps expers est sermonis justitiæ, infans enim est.

14. Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui propter habitum exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali.

Eccc

P A R A-

P A R A P H R A S I S.

1. **O**Mnis enim Pontifex ex hominibus assumitur, & propter homines & hominum bono constituitur, ut hominum causam agat apud Deum, omniaque faciat quæ apud Deum peragenda sunt, sacrificia nimirum & dona offerat, quibus peccatorum reatus tollatur, & peccatores Deo reconcilientur, suorumque delictorum veniam impetrent.

2. Qui benignè & clementer agere potest cum ignorantibus & errantibus, & pro peccatis ex humanâ infirmitate commissis apud Deum intercedere; quoniam & ipse iisdem infirmitatibus est obnoxius, easque in seipso sæpius est expertus:

3. Propterea eadem cum populo peccatorum expiatione indiguit, & pro suis non minus quam populi peccatis offerre debuit.

4. Et nemo sibi honorem hunc potest arrogare, ut munus sacerdotale legitimè administret; sed ille solus, qui ad illud à Deo est vocatus, sicut Aaron: quemadmodum enim peccata remittere indebitus est favor, qui à mero arbitrio divino dependet; ita etiam Dei solius est designare, cujus interventu beneficium hoc hominibus conferre velit.

5. Sic & Christus sponte suâ sibi non arripuit gloriam ac dignitatem tam eximii muneris; sed hoc ipsi demandatum est à Deo, qui ei dixit, Filius meus es tu, ego hodie genui te.

6. Idemque hoc alio loco declarat, dicens, Tu es sacerdos in æternum ad similitudinem Melchisedeci.

7. Qui tempore passionis suæ, quo omnes quæ carnem nostram comitantur infirmitates est expertus, preces & humillimas supplicationes, cum clamore valido ac lachrymis, quibus maximam quâ premebatur animi sui angustiam, & ardentissimum liberationis desiderium testatus est, per modum oblationis effudit ad eum, qui ipsum ex angore illo ac doloribus mortis liberare, & è morte salvare, ex eâque in vitam immortalem resuscitare potuit; & à Deo exauditus est, & è malo quod metuebat liberatus.

8. Et licet Filius Dei esset, ex iis quæ passus est didicit, quam molesta, dura, ac carni nostræ gravis sit obedientia, illa præsertim, quæ afflictionum & mortis acerbissimæ toleratione constat.

9. Et ex morte resuscitatus, & ad dextram Patris exaltatus, potestatemque in omnia adeptus, omnibus sibi obtemperantibus, cujuscunque sint gentis, ac nationis, factus est auctor salutis æternæ:

10. Quia à Deo constitutus est Pontifex secundum ordinem Melchisedeci.

11. De quo, ejusque cum Melchisedeci comparatione, aliisque sacerdotium ejus spectantibus, multa dicenda habemus, & quæ difficulter ita explicari possunt ut à vobis intelligantur, quoniam segnes facti estis, & minus idonei ad ea quæ dicenda forent intelligendum.

12. Etenim cum juxta tempus, quo in doctrinâ Christi instituti estis, si ullum vobis fuisset studium in doctrinæ Christi cognitione proficiendi, eam jam oporteret vos habere peritiam ut alios docere possetis, ipsi opus habetis, ut denuò doceamini, quæ sint prima doctrinæ Christianæ elementa, quæ iis qui ad fidem convertuntur proponenda sunt, quibusque summa doctrinæ cognitu ac creditu ad salutem necessariæ continentur: & facti estis infantum instar, qui solo lacte nutriri possunt, & non solido cibo.

13. Quemadmodum enim infans, qui solo lacte nutritur, solidioris cibi non

non est capax; ita etiam qui opus habet, ut in primis doctrinæ Christianæ elementis instituatur, capax non est sermonis sublimioris, quo doctrina Christi plenè explicatur, eaque proponuntur quæ ad penitientem & magis distinctam illius cognitionem & solidiorem confirmationem requiruntur.

14. Perfectis autem, qui solidâ primorum doctrinæ Christianæ principiorum cognitione jam probè sunt instructi, & in illius cognitione non exiguos fecerunt progressus, abstrusiora & captu difficiliora, quæ ad solidiorem doctrinæ Christianæ confirmationem faciunt, utpote ad ea cognoscenda, & cum iudicio examinanda idoneis, proponi debent. Sicut enim illi, qui per multa experimenta sibi aptitudinem acquisiverunt de cibis iudicandi, discernere possunt, quis utilis, quis noxius, quis alteri præferendus sit: Ita & hi crebrâ exercitatioe & attentâ verbi divini meditatione sibi aptitudinem compararunt ad discernendum verum à falso, momenta rationum ponderandum, & sensum Scripturæ mysticum cognoscendum, & quomodo rebus in Evangelio revelatis dextrè applicari debeat dijudicandum.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. *Omnis enim Pontifex ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ ad Deum, ut offerat dona & victimas pro peccatis.*

Confirmaturus Scriptor quæ cap. præced. de Christo Pontifice dixerat, describit hic præcipua Pontificis requisita, eaque omnia Christo competere ostendit, & quidem eximie præ reliquis Pontificibus; ut sic appareat, nos cum fiduciâ ad ipsius thronum confugere posse, & ab ipso auxilium in tempore oportuno impetrare.

Primum est, *Omnis Pontifex ex hominibus assumptus*. Debet ergo ex hominibus assumi Pontifex. Et hinc etiam cap. II. probavit, Christum debuisse esse hominem, & per omnia reliquis hominibus similem, ut fidelis & misericors esset Pontifex. Idem & hic probat per

Secundum requisitum, quia *pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum*. Quia ergo Christus venit ad liberandos homines, etiam oportuit eum esse hominem. Verum inter homines Pontifex est eximius, & ab iis segregatus ad munus illud sacerdotale obeundum, & pro hominibus comparandum coram Deo. Hinc dicit eum constitui *pro hominibus*, id est, hominum bono, & propter homines, ut hominum causam agat apud Deum, ut sic à pænis, quam peccatis suis commeruerunt, liberentur, atque ita homines Deo propitiando illorum salutem procuret.

In iis quæ sunt ad Deum. Τα πρὸς τὸ Θεόν, sunt ea quæ apud Deum peragi debent, ut nempe peccatores Deo reconcilientur, & peccatorum remissionem à Deo obtineant. In hac descriptione Pontificis obser-

vamus manifestum discrimen inter regem & sacerdotem, adeo ut duo hæc munera confundi non debeant, neque actiones Christi regis per sacerdotium explicari, aut actiones sacerdotales per regnum; sed illæ accuratè ab invicem sint distinguendæ. Rex enim est minister Dei apud homines, Rom. XIII. itaque tota ejus functio occupata est nomine Dei circa homines, ut eos in officio contineat, & quietem publicam tueatur. Sacerdos autem res hominum agit apud Deum, & pro hominibus coram Deo comparet. Ita ut utriusque muneris functiones planè sint diversæ, & inter se minimè confundi debeant. Nec obstat, quod Apostolus Paulus, Rom. XV. 17. loquens de munere suo, quo tanquam Apostolus ac legatus Christi multos ad fidem in Christum converterat, ait: se habere quod lætetur τα πρὸς τὸ Θεόν: unde colligi posse videtur, Domino Jesu etiam tanquam regi τα πρὸς τὸ Θεόν rectè tribui. Verum Apostolus Paulus hic figuratâ quâdam loquendi ratione utitur, quâ ea quæ sacerdotis sunt metaphoricè ad se transfert, quia actio ipsius tanquam prophetæ certo respectu cum actione sacerdotali comparari potest. Dixit quippe verf. 16. se esse *ministerium Christi, & sanctificare Evangelium in gentibus, ut fiat oblatio gentium accepta & sanctificata in Spiritu Sancto*: Quo ipso ministerium suum functioni sacerdotali assimilat; non eo respectu, quod prædicatione suâ homines ad fidem in Christum adducat, & à peccatis convertendo sanctos faciat: eo eum respectu erat legatus Christi ad homines, uti ipse ait 2 Cor. V. 20. sed quod sanctos faciendo eos Deo consecraret, ipsique acceptos redderet, quod

quod propriè sacerdotis est. Sicut enim victimæ, ut ritè Deo offerantur, puræ esse debebant & absque maculâ; ita & gentes, ut ritè Deo tanquam oblatio consecrarentur, per Apostolum à peccatis sunt conversæ, ut immaculatæ coram Deo stantur. Quia itaque figurâ quâdam loquendi sacerdotis personam assumit, de functione suâ ita loquitur, ut ejus vis circa Deum versetur; & in eâdem translatione manens, dicit se habere quod latetur τὰ πρὸς τὸν Θεόν; quia nimirum functio ipsius, cum homines ad sanctitatem conversos Deo consecraret, circa Deum occupata fuit; quod propriè sacerdotis est.

Idem ex toto munere sacerdotali, omnibusque quæ circa id Deus præcepit ritibus & circumstantiis liquet. Munus sacerdotum fuit, dona & victimas offerre pro peccato. Atqui illorum vis primò ac propriè versatur circa Deum, ut nempe Deus hominibus peccatoribus propitiatur, aut pro beneficiis acceptis Deo gratiæ agantur; ideòque ordinariè aut precibus aut gratiarum actionibus erant comitata. Idque ex variis muneris illius circumstantiis magis confirmatur. Primò ex loco ubi sacrificia offerri debebant: qui fuit, primò tabernaculum, deinde templum quod Deus Hierosolymis construere voluit; quod Deus sibi sedem elegisse dicit, & in quo erat singulare præsentiae divinæ symbolum: adeo ut templum ingredienti, quasi habitaculum Dei intrarent. Quia itaque sacrificia eo in loco fieri debebant, manifestum est earum vim propriè Deum respexisse. Et maximè id apparuit, in sacrificio illo solenni, diè expiationis; quâ actione Pontifex maximè functionem Christi sacerdotalem adumbravit: illo enim diè, cum suffitu & sanguine victimæ intravit Pontifex in sanctum sanctorum, & stans coram arcâ, quæ erat singulare præsentiae divinæ symbolum, sanguinem spargebat, ut ita aspersione sanguinis propitiaret populi peccata, illorumque veniam à Deo obtineret: Quæ fuit actio tota circa Deum occupata. Idque clarius liquet ex ipsâ appellatione, quâ functio hæc in Lege olim appellata fuit: dicuntur enim sacerdotes non tantum Deo ministrare, *Exod. XXVIII. 41.* & alibi; sed & ad Deum appropinquare, *Levit. X. 3.* quod evincit, tale esse eorum ministerium, quod propriè circa Deum occupatur. Deinde ritus varii circa sacerdotes, antequam ministerio ritè fungi possent, adhibendi, idem confirmant: Lege enim suâ Deus sancivit, ut ratio habeatur generis, conjugii, puritatis, quin & integritatis corporis in sacerdotibus. Nullus extraneus, nec mutilus, ullove corporis vitio laborans sacerdotio fungi potuit;

sacrificare non licuit illi qui aliquam impuritatem contraxerat, nisi prius secundum legem mundatus foret; nec nisi vestibus indutus, ordini suo ac ministerio convenientibus: quia nempe magnus erat honor, pro populo ad Deum accedere, hominumque causam Deo commendare: quare nulli Deus id concessit, nisi quem ipse ad functionem illam elegisset, & qui secundum ritus à Deo institutos ad id munus legitimè esset initiatus. Quin & ipsa actio sacerdotalis, victimam ad aram sistendi, & manus illius capiti imponendi, atque ita Deo consecrandi, evidens argumentum est, functionem illius occupari propriè ac directè circa Deum.

Ex quibus omnibus liquet, functionem sacerdotalem non esse confundendam cum regiâ, sed esse duas functiones planè distinctas, & quia Christus est Pontifex noster, cum quatenus Pontificem pro nobis peragere τὰ πρὸς τὸν Θεόν; quatenus regem verò, ea nomine Dei circa nos peragere, quibus ad officium debitum Deo præstandum excitemur, ac tandem in salutem æternam introducatur: Quæ functiones nimium sunt diversæ, quam ut solâ tantum ratione distinguantur, & ut Christus Pontifex appelletur solummodò propter varias similitudines quas cum Pontifice habet, & varias regii muneris sui proprietates ac circumstantias quibus similitudo ista nititur. Nam licet verum sit, Christum tanquam regem nobis remittere peccata, & peccatis remissis nos esse in flagranti Dei gratiâ; illud tamen non sufficit, ut dici possit Pontifex noster, cujus munus est pro hominibus facere τὰ πρὸς τὸν Θεόν, nisi actu aliquo sacerdotali, qui circa Deum occupatur, potestatem hanc à Deo obtinuerit: id est, nisi Deum hominibus placatum reddiderit, atque ita à Deo potestatem obtinuerit, hominibus peccata remittendi: quod factum est oblatione sui ipsius tanquam victimæ piacularis pro peccato. Negari nequit, Scriptorem nostrum comparitionem Jesu Christi è cælis ad iudicium in consummatione sæculorum, qui regii muneris actus est, comparare egressui Pontificis è sancto sanctorum post expiationem ibi peractam, ad populo benedicendum: Verum & hic actus Christo tanquam Pontifici attribui non potest, nisi quatenus potestatem ad eum oblatione suâ, quæ est actio pontificalis, à Deo est consecutus. Et licet unus Christi actus regius etiam diverso respectu considerari possit ut actus pontificalis, non propterea sequitur totum munus Christi pontificale non esse diversum à regio: nempe comparitio Christi ad iudicium ut omnibus in se credentibus æternam largiatur salutem, quâ è cælo ad homines

mines descendet, comparatur etiam egres-
sui Pontificis è sancto sanctorum, quando
post expiata peccata populo benedictio-
nem divinam precatur: Verum inde mi-
nimè sequitur totam oblationem Christi ut
Pontificis, quâ se ultrò ac voluntariè in
cruentam mortem tradidit, & sanguinem
suum ut victima piacularis pro hominibus
effudit, & virtute sanguinis sui, è morte
resuscitatus, coram Deo comparet, Deum-
que nobis propitium reddit, ratione tan-
tum considerandi differre à regio ejus mu-
nere, & actione illâ quâ tanquam rex
circa homines occupatur, eos converten-
do à peccatis ad iustitiam, atque ita eo-
rum remissionem impetrando. Nam hæc
actio regia non immediatè occupatur cir-
ca Deum, sicut oblatio pontificalis; sed
circa homines, & ita porro indirectè re-
fertur ad Deum. Sic præcipua quæ hic
obinet actio non potest censerì inter τὰ
πρὸς τὸν Θεόν. Quin ex illo loco Apostoli
Pauli Rom. XV. 16, 17. idem clarè de-
monstrari potest. Apostolus quippe se
oblatione suâ, quam obtulit, circa Deum
se versari declarat: Oblatio autem illius
sunt gentes, quas per Evangelii prædica-
tionem convertit ad fidem, atque ita Deo
sanctificavit: Dominus autem Jesus sei-
psum obtulit Deo; ergo cum oblatio oc-
cupetur circa Deum, manifestum est,
oblationem Christi esse actionem quâ oc-
cupatus fuit circa Deum: ac proinde eam
nullo modo posse tribui actioni regie Jesu
Christi; quoniam omnes actiones regie
nomine Dei occupantur circa homines.
Verum omnia hæc fusius in sequentibus
explicabuntur, & tota Pontificatus Christi
ratio distinctius explicata clarè discrimen
inter Pontificale & Regium munus osten-
det.

Ut offerat dona & sacrificia pro peccatis.
Dona vox est generalis, & in se compre-
hendit quævis sacrificia, etiam volunta-
ria, etiam eucharistica, etiam piacularia.
Et postrema hic potissimum respici docent
quæ sequuntur, & *sacrificia pro peccatis.*
Ea enim designant ad talia hic respici do-
na, quæ pro peccatis expiandis Deo of-
ferebantur. Ὑπὲρ significat causam im-
pulsivam; peccata nempe quæ commissa
sunt, causa sunt cur Deus sacrificium sibi
offerri voluit, ut ita peccatorum reatus
tollatur. Hoc si rectè consideremus, ap-
parebit victimas quasi loco peccatoris esse
immolatas, atque hac ratione dici posse
pœnam à peccatore aliquo respectu in vi-
ctimam esse translatam; quatenus in victi-
mam est translatum malum aliquod, quod
simile est pœnæ quam peccator peccato
suo est meritus. Non est ergo malum il-
lud pœna, nec victima propriè pro pec-
catore punitur; sed pœnæ vicem habet,

ideoque non incongruè pœna vicaria ap-
pellari potest, quæ est afflictio quæ pœnæ
vice sustinetur, & pro arbitrio divino im-
ponitur, ut peccati reatus auferatur: qua-
re & Deus illi eam quam ipsi placuerit
conditionem apponere potest, à pecca-
tore præstandam, ut ipsi remissio pecca-
torum oblatione victimæ impetrata appli-
cetur, ipseque reatu peccati actu solva-
tur. Hoc quidem proprium est sacrifi-
ciorum, seu victimarum: verum idem ali-
quatenus etiam dici potest de donis, ad
quæ referuntur holocausta.

Verf. 2. Tertium requisitum est: *Qui
potest compati ignorantibus & errantibus.*
Vox μετριοπαθεῖν significat propriè beni-
gnè ac clementer agere: ipsa enim mune-
ris sacerdotalis administratio, quæ est in-
tercessio pro peccatore apud Deum, cle-
mentiam ac benignitatem includit, sine
quâ munus illud legitimè administrari ne-
quit: qui enim alterius miseriam non tan-
gitur, ineptus est qui seriò pro eo inter-
cedat. Quia autem dicitur compati pos-
se *ignorantibus & errantibus*, eo ipso indi-
cat, munus eorum fuisse sacrificia offerre
pro peccatis per ignorantiam aut errorem
commisissis; quia quæ elatâ manu fiebant,
sacrificiis legalibus expiari non poterant,
nec pro iis in Lege constitutum fuit sacri-
ficium. Per *ignorantiam* autem & *errorem*
commissa dicuntur, non tantum quando
homo ignorat sensum legis, eaque facit,
quæ alias, si legis sensum novisset factu-
rus non fuisset; adeoque quorum sola
ignorantia causa est; sed etiam quæ per
quandam inadvertentiam aut oblivionem
committebantur; quod in illâ multitudine
legum positivarum, quæ in ratione natu-
rali fundamentum non habent, sed in
merâ voluntate divinâ, attamen sapiente
& ob causas Deo notas, facile admodum
fieri potuit. Et multa videmus instituta
sacrificia, quibus reatus ob transgressio-
nem legis alicujus ritualis contractus tol-
lebatur. Huc etiam referri possunt infir-
mitates, seu peccata ex infirmitate com-
missa; hoc est, quæ non deliberato animo
fiunt; sed quæ naturæ nostræ infirmitati
potissimum adscribi debent; quando nem-
pe subitâ objecti nobis grati, aut etiam
summè molesti, oblatione appetitus noster
sensitivus vehementer accenditur, ut con-
cupiscat objectum gratum, aut refugiat
objectum carni suæ ingratum, antequam
deliberandi, actionisque suæ honestatem
aut turpitudinem considerandi spatium
habuerit; sed concupiscentiæ subito effe-
vescentis vehementiâ abreptus actum
quendam facit, quem animo sedato fa-
cturus non fuisset: hoc enim non tam tri-
bui debet voluntariæ hominis inobedien-
tiæ, quam naturæ humanæ infirmitati, quæ

bono jucundo frui desiderat, & à dolore naturaliter abhorret; quæque in subitis ejusmodi casibus hominem incautum abripit. *Quoniam & ipse circumdatus est infirmitate.* Quia enim ipse circumdatus est infirmitate, potest alienæ infirmitatis commiseratione tangi. In seipso nimirum expertus quam vehemens sit concupiscentiæ impetus, & subito se nonnunquam abreptum, antequam facti sui naturam ac circumstantias consideravit, cujus se veniâ indigere sibi conscius est; potest & aliorum infirmitatibus compati, & pro illorum veniâ obtinendâ apud Deum intercedere.

Vers. 3. Inde fluit jam aliud requisitum, quod *propterea*, seu propter illam suam infirmitatem, *debet sicut pro populo, ita & pro seipso offerre pro peccatis.* Quia enim iisdem infirmitatibus cum reliquo populo obnoxius fuit; eâdem cum populo peccatorum expiatione indiguit, ac pro suis peccatis offerre debuit, non minus quam pro populi peccatis. Obtulit autem pro populo, vel pro singulis, quando peccassent, offerendo sacrificium, pro tali quod is commiserat delicto expiando à Deo præscriptum; vel pro toto populo collectim, per anniversarium illud sacrificium, quod solenni expiationis diē obtulit, & quo peccata toto illo anno à populo commissa, quæ nempe sacrificiis legalibus expiari poterant, expiavit *Levit. XVI.* Eodem modo & pro se obtulit, vel privatim, si conscius sibi esset, se per incogitantiam aut ignorantiam aliquid commisisse contra Legem; *Levit. IV.* vel in anniversario sacrificio, pro se ac domo suâ, etiam pro iis peccatis ac transgressionibus, quæ perinde uti à populo, ita etiam à se ex infirmitate commissa erant, licet eorum sibi non esset conscius; quoniam fieri nihilominus potuit, ipsum per ignorantiam aliquid contra legem commisisse. *Levit. XVI. 6.*

Vers. 4. Tandem addit aliud requisitum: *Nemo sibi sumis honorem*, nempe sacerdotii; id est, nemo potest sibi honorem hunc arrogare, ut munus hoc legitime administret, & functione suâ Deum populo propitium reddat: *Sed qui vocatur à Deo, sicut Aaron.* Aaronem quippe Deus elegit in Pontificem: cumque alii sacerdotium etiam sibi vindicare vellent, Deus variis miraculis declaravit, se Aaronem ejusque posteritatem elegisse in sacerdotes, nullique extra ejus familiam hunc honorem communicatum voluisse. Quicunque ergo extra Aaronis familiam constituebantur Pontifices, erant illegitimi; nullique legitimi nisi ex Aaronis familiâ electi. Nam sine vocatione divinâ nullius sacerdotium alicujus apud Deum

valoris esse potuit: Quia enim peccata remittere actus est indebitus, qui à mero beneplacito divino dependet; etiam arbitrii divini est, declarare quâ ratione, & per quem placari velit. Tum, oportet ut is, qui peccata verè & plenè est expiaturus, ipse peccati expers sit; alias & ipse expiatore indiget, qui pro ipso reconciliationem obtineat: cum autem omnes homines sint peccatores, Pontificem & intercessorem pro se apud Deum delegare non possunt, nec quisquam munus illud sibi arrogare; sed requiritur ut Deus ipse illum constituat.

Hæc omnia Pontificis requisita ostendit jam Christo competere: Verum progreditur ordine retrogrado, & initium facit ab eo, quod ultimò commemoravit.

Vers. 5. *Sic & Christus seipsum non glorificavit ut Pontifex fieret.* Quia Pontificis maxima erat dignitas in populo Israël, utpote qui totius populi causam egit apud Deum: Pontificatus autem Jesu Christi præ pontificatu Aaronico tantum emiuit, ut hic cum illo non nisi tenuiter, & tanquam typus ac umbra comparari potuerit; ideo dicit, quod Christus seipsum non *glorificavit*; id est, gloriam ac dignitatem tanti & tam eximii muneris sibi sponte non arripuerit; sed quod ipsi id à Deo sit demandatum: unde probat eum esse Pontificem legitimum.

Demandatum autem esse Pontificatum Jesu Christo à Deo, probat duobus è Scripturâ Sacrà testimoniis. Prius desumptum est ex *Psal. II. 4. Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Qui locus alibi refertur ad resurrectionem Christi, alibi ad ejus regnum: hic verò ex illo sacerdotium illius probat. Innuit eo Scriptor, sacerdotium ejus regno fuisse conjunctum, & in resurrectione, ac post eam, propriè fuisse consummatum. In morte enim verè quidem oblatio facta est, quatenus Christus sese ultrò ac volens in mortem tradidit tanquam victima piacularis pro peccatis, atque ita actum sacerdotalem verè peregit; attamen post resurrectionem & exaltationem in cælis sacerdotium, quod in morte inchoavit, perfectè absolvit.

Vers. 6. Alter locus desumptus est ex *Psal. CX. 4. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.* Verbis his, *quemadmodum & in alio loco dicit*, ostendit se verba hæc afferre, ut illis idem probet, quod præcedentibus probaverat: Quia autem hisce probat, Pontificatum à Deo Christo esse demandatum; idem etiam priore loco ipsum probasse concludendum est. *Sacerdos secundum ordinem Melchisedec, est, sacerdos ad similitudinem Melchisedec,*

dec, ut est *cap. VII. 15.* Hic non est necesse inquirere æternitatem sacerdotu Melchisedeci & Christi, & quo sensu ea Melchisedeco tribuatur, neque ejus conjunctionem cum regno; de eo enim agitur *cap. VII.* ubi hæc omnia plenius explicabuntur. Hic tantum intendit Scriptor ex hoc loco probare, quod Deus Christo imposuerit sacerdotium: quoniam Deus introducit Christo dixisse, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*

Vers. 7. Hinc progreditur ad alterum requisitum Pontificis, quod Christus etiam pro suâ infirmitate obtulerit. *Qui in diebus carnis suæ.* Caro hic significat infirmitatem, cui Christus obnoxius fuit, dum hic in terris viveret. Quo sensu *cap. II. 14.* dicitur *carnis & sanguinis fuisse particeps*, id est, homo fuisse iisdem cum reliquis hominibus infirmitatibus obnoxius. Hoc sensu *caro* etiam accipitur *Eph. VI. 12.* Respicitur propriè tempus passionis dominicæ: licet enim toto vitæ suæ quam in terris degit tempore omnibus infirmitatibus naturæ humanæ obnoxius fuerit; tempore tamen passionis fuit *vir dolorum & sciens infirmitatem*, ut dicitur *Esa. LIII. 3.* Hoc itaque tempus hic propriè respicitur, oppositè ad statum gloriosum in cælis. *Obtulit:* nempe per modum sacrificii: ad sacrificia enim vox illa in Scripturis referri solet. Et quia ex hac oblatione probare vult, idem requisitum esse in Christo, quod in Pontificibus Aaronicis fuit, omnino necesse est, hic intelligi actum sacerdotalem: si enim talis non esset, nihil Scriptor noster probaret: Cum ergo constet, hanc fuisse oblationem sacerdotalem, sequitur Christum jam in terris fuisse sacerdotem, & actiones verè sacerdotales obivisse. *Preces & supplicationes:* id est, preces cum supplicatione humillimâ effusas, in quibus, gestibus maximè accommodatis summam animi demissionem ostendit; quales sunt genuflexio, prostratio corporis in terram, similesque, & desiderium suum adhibitis rationibus commiserationi excitandæ maximè convenientibus, & flexione vocis ad exprimendum vehementem animi affectum maximè accommodatâ, testatus est.

Cum clamore valido & lachrymis. Signa hæc sunt ardentissimi desiderii, quod in corde latens se per clamorem & lachrymas exprimit. Quin & indicia sunt summæ animi angustiae ob gravitatem afflictionum quibus premimur. Respicitur propriè tempus quo Christus in summo illo animi angore versatus fuit, quando omnes mox instantis passionis ac mortis horrores simul animo illius obversati fuerunt, & ipse ad tempus quasi sibi relictus, non

sensit effecta præsentis auxilii divini: quod contigit tum in horto Gethemane, ubi dicitur in summo fuisse angore, adeo ut dixerit, *tristis est anima mea usque ad mortem*, *Matth. XXVI. 38.* tum in cruce, cum exclamaret, *Deus mi. Deus mi, cur dereliquisti me: Cap. XXVII. 47.* Fuerunt ergo tum in Christo infirmitates naturales, & in ipso vim suam exseruerunt: Deo id permittente, ut per omnia afflictionum genera perinde ac nos tentaretur, & eas infirmitates, quibus natura nostra humana in gravissimis afflictionibus subjecta est, ipse in se experiretur, ut esset misericors Pontifex, qui infirmitatibus nostris succurrere posset. Hoc sensu dicit, Christum pro se preces obtulisse. Pontifex Veteris Testamenti offerebat pro suis infirmitatibus, hoc est, peccatis per infirmitatem, seu ignorantiam & incogitantiam commissis. Talia Christus non commisit. Ut tamen hac in parte Christo non desit, quod in Pontifice requirebatur, dicit in Christo fuisse infirmitates, non quibus ad peccatum aut inobedientiam, perinde uti nos sæpe, sollicitatus fuit; sed naturales, quibus à dolore ac morte naturaliter abhorrebat: & pro iis dicitur preces obtulisse, ut nempe, si id divina voluntas ferret, ab iis liberetur; ut ita expertus afflictiones, & quæ illas comitantur naturæ nostræ infirmitates, tantò promptior sit ad fidelibus suis mediis in afflictionibus opitulandum, ut infirmitates, quibus nonnunquam ad peccata sollicitantur, superent, neque ullis mundi illecebris, aut afflictionum gravitate, ab obsequio divino abstrahi se patiantur: quin & ad ipsa peccata, in quæ ob naturæ suæ infirmitatem facile incidere possunt, expiandum, atque ab illorum reatu eos liberandum.

Ad eum qui potest ipsum salvum facere ex morte. Ex hac Dei Patris descriptione liquet, quid Christus ardentibus illis precibus petierit, nempe liberationem à doloribus mortis. Non videtur petiisse, ne moreretur: quia sciebat hoc esse Patris sui decretum, quin & eum in finem in mundum venerat ut se pro salute humani generis in mortem traderet: dicitur etiam mox, *exauditus fuisse à metu*, id est, ab eo quod metuebat. Atqui Christus mortuus est. Ergo hoc non videtur petiisse, alias non potuisset dici exauditus à metu: non enim ille exauditur, qui non obtinet quod petit. Alterutrum ergo horum dici potest petiisse: vel, ut liberetur à summis illis animi angoribus, qui ex mortis cruentæ & ignominiosæ mox instantis apprehensione, & sensu acutissimorum dolorum quos sustinebat, oriebantur, à quibus Deus, qui à morte potuit liberare, ipsum etiam facile liberare potuit: vel, ne
in

in morte maneret, sed ex illâ denuò suscitaretur. *Et exauditus* [est] à metu. *Εὐλαβεία* significat aliquoties, *metum*: Metus autem hic vel est ipse metus, animique angustia quæ metum comitari solet: vel malum quod metuitur: Liberatus itaque est Christus ab illo animi angore, misso nempe angelo è cælo, qui ipsum consolabatur, *Luc. XXII. 43.* qui procul dubio ipsi proposuit ingentem fructum ex ipsius morte in genus humanum redundaturum, & gloriam ac majestatem, quæ tam eximie obedientiæ futura esset præmium, *Phil. II. 9, 10.* per quæ metus ille animique angor extinctus fuit, & prior illa animi serenitas rediit, quâ intrepidè inimicis suis obviam processit, & mortem invicto animo sustinuit. Liberatus etiam est à morte, quoniam in morte non mansit, sed tertio die resuscitatus est.

Verf. 8. *Et licet Filius Dei esset*, tamen Deus illum gravissimis illis afflictionibus exerceri voluit, ut sic *ex illis quæ passus est disceret obedientiam*: id est, obediendo didicit per experientiam quid obedientia sit, quam molesta, dura, ac carni insuavis; & quidem speciatim obedientia quæ in adversis, in tolerantia afflictionum & mortis acerbissimæ cernitur. Licet enim æquum omninò videatur ut obediamus, quia omnia quæ habemus imò nos ipsos totos Deo debeamus, & persecutiones sustineamus quas Deus, cui omnia debemus, nobis immittit, quique se eas majore præmio, vitâ nempe æternâ, cum quâ omnes hujus vitæ afflictiones comparari nequeunt, remuneraturum pollicetur: tamen præsentis afflictiones maximè afficiunt mentem nostram, ac vehementiâ suâ nonnunquam ita eam percellunt, ut à futuræ vitæ meditationibus ad tempus abstrahatur, seque ad illius contemplationem erigere nequeat: atque ita præsentis vitæ æternæ solatio destituta afflictioni succumbat, & ut ex eâ liberetur aliquid officio suo indignum committat: imò licet homo Christianus sibi ipsi aliquando satis fortis videatur ad afflictiones alacri animo sustinendas, tamen quando affligitur experientiâ discit, quam gravis illa obedientia sit, & quanto animi robore opus sit, ut præsentem liberationem respuat, & constanter Deo adhaereat.

Verf. 9. *Et consummatus factus est omnibus obedientibus sibi causa salutis æternæ.* Hic tandem ultimo loco de Christo dicit, quod primo loco de Pontifice Aaronico dixit, quod hominum salutem procuret. *Consummatus* potest applicari vel passionibus Christi, quod per eas sit consummatus, id est, aptus redditus ut sit misericors Pontifex, & compati possit hominum infirmitatibus: Vel exaltationi Christi, quâ

post resurrectionem exaltatus ad dextram Patris, immortalis est factus, & potestatem plenissimam accepit, ut esset æternus Pontifex. Hoc sensu vox hæc legitur *cap. VII. 28. XI. 40. XII. 23.* Et quia hæc consummatio Christi opponitur illius diebus carnis quibus afflictus fuit, omninò ad exaltationem illius hic respici videtur. *Factus est autor salutis æternæ.* Precibus & lachrymis impetravit liberationem à malo quod metuebat; sed porrò patiando, & per passiones discendo quid sit & quam ardua obedientia, fuit plenè consummatus, & obtinuit munus salutare aliis. *Factus est autor salutis æternæ*: Quia cum per obedientiam in morte præstitam Deo seipsum obtulit in victimam piacularem, Deus sacrificio illo placatus illi totum salutis nostræ negotium commisit. Sic ipse dicit, *datam sibi omnem potestatem in cælo & in terrâ, Matth. XXVIII. 18.* & in nomine suo prædicandam resipiscientiam & remissionem peccatorum, *Luc. XXIV. 47.* Eadem dicit Petrus, *Act. II. 36. V. 31.* Verum quidem est, hæc spectare munus Christi regium: sed quoniam dignitatem illam adeptus est per actionem sacerdotalem, traditionem nimirum sui ipsius in mortem ut esset victima piacularis pro peccatis, ea non aliter nisi functionis sacerdotalis effectum ac consequens, considerati debet. Et hic maxima illius sacerdotii præ Aaronico dignitas ac præstantia apparet; quod autor sit vitæ æternæ: cum Pontifex legalis suis oblationibus tantum ea impetrare potuerit, quæ requirebantur ut populus sælici ac quietâ possessione terræ Canaan gauderet; & ab illis expiaretur, quæ illam impediabant. *Omnibus sibi obtemperantibus.* Intendit quidem omnes salvare, hinc & pro omnibus mortuus dicitur, *Hebr. II. 9. 1 Joan. II. 2.* omnibus quippe impetravit gratiam, per quam, nisi sibi ipsis desint, salvari possunt; & omnibus verbum salutis prædicari curat: Solos autem sibi obedientes reverâ salvat; qui nempe conditiones, ab ipso in gratiæ suæ ac salutis annuntiatione requisitas, præstant. Et ut ostendat, nullum amplius nationum discrimen valere, addit, *omnibus.* Antea solis Israëlitis Deus verbum suum annunciaverat, & gentes in viis suis ambulare permisit; nunc sublato Judæorum ac gentium discrimine in omni natione illi gratus est qui justitiam operatur.

Verf. 10. *Appellatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.* Quibus specialius indicat, quâ ratione autor salutis sit omnibus obedientibus sibi, nempe per Pontificatum suum. Licet enim & per alia sua munera salutem nostram procuret, tamen hic ad Pontificatum propriè respicitur: quia *appellatus à Deo*, & eo ipso constitutus

tutus Pontifex, dicitur autor salutis factus: Et quidem Pontifex, secundum ordinem Melchisedec. Quod addit; quia citaverat locum ex *Psal. CX.* ut probet Christo Pontificatum à Deo datum: ibi autem dicit Deus, eum esse Pontificem secundum ordinem Melchisedec.

Verf. 11. *De quo nobis multus sermo, & interpretatu difficilis ad dicendum, quoniam segnes facti estis ad audiendum.*

Antequam plenius de sacerdotio Christi agat, ejusque cum sacerdotio Melchisedeci similitudinem explicet, illorum tarditatem reprehendit, usque ad *cap. VII.* ut ita ipsos ad attentam eorum quæ dicturus est considerationem excitet. *De quo;* sive Melchisedeco, sive Christo, sive potius de utroque, & unius ad alterum comparatione, aliisque quæ sacerdotii Christi naturam spectant. *Multus nobis sermo & interpretatu difficilis ad dicendum.* id est; qui difficulter ita explicari posset ut à vobis intelligatur. Hæc explicationis difficultas non in ipsâ materiâ est quærenda, quasi illa adeò sublimis sit, ut captum humanum superet, ac proinde difficulter tam clarè proponi possit ut intelligatur: Nec in ipso Scriptore, quasi ipse non sit idoneus qui eum perspicuè proponat; sed in defectu quodam qui in ipsis erat vitio ac culpâ ipsorum. *Quoniam segnes facti estis ad audiendum:* ac idcirco sermonem meum difficulter intellectu estis. Segnities ad audiendum est animi tarditas, quâ ipsi sive amore mundi, sive occupationibus mundanis, sive metu persecutionum ob doctrinæ Christi professionem sustinendarum, sive aliâ de causâ, impediabantur, quò minus verbum Evangelii à se auditum examinent & perpendant. Hoc sensu *auditus* accipitur *Matth. XIII. 9, 13, 14. &c.* Estque hæc tarditas culpabilis, quia ipsorum vitio est contracta, & evitari potest.

Verf. 12. Reprehensionem autem hanc esse justam, probat ex effectu. *Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus:* quo scilicet jam in doctrinâ Christi instituti estis; ac proinde si ullum in vobis studium in doctrinâ Christi proficiendi fuit, eam deberetis habere aptitudinem, ut alios docere possitis: *Rursus indigetis ut doceamini quæ [sint] elementa initii sermonum Dei.* Opus habetis, ut denuò doceamini prima elementa religionis Christianæ, quæ illi docentur, qui primum ad religionem Christianam convertuntur. Hoc autem est indicium tarditatis. Opus habere institutione, ut magis magisque in doctrinâ Christianâ proficias, non est tarditas; continuò quippe in scientiâ hac proficiendum est; sed opus habere ut denuò doceamur, quæ semel didicimus,

tarditas est, indiciumque multa nobis excidisse, quorum cognitione antea imbuti fuimus. *Elementa initii sermonum Dei:* Per λόγια τῶ Θεῷ intelligo Evangelium, ad quod conversi erant Hebræi, & quod excellentissima & maximè nobis necessaria eloquia Dei continet, perinde ut *1 Pet. IV. 11.* *Elementa initii* horum sermonum, sunt primum initium religionis Christianæ, seu dogmata illa, quæ ad fidem convertendis proponuntur, quibus summa eorum continetur, quæ scitu, creditu, speratu & factu necessaria sunt, ut salus æterna obtineatur. Hæc itaque distinguenda sunt ab *elementis mundi*, quæ Apostolus *Gal. IV. 3. Coloss. II. 8, 20.* commemorat: illa enim sunt ritus & instituta externa hominum, quibus homines sensim assuescunt cultui divino, quæ Deus aliquatenus toleravit, quin & quosdam certas ob causas, sapientiæ suæ cognitæ, in populo Israël instituit, ut sensim perfectioris cultus capaces evaderent. Non autem opus habent ut in illis denuò instituantur; sed illorum debent oblivisci, tanquam rituum qui ad præsentiam religionis perfectioris evanescere debent. Idem probat verbis figurato sensu acceptis: *Et facti estis quibus lacte opus sit, & non solido cibo.* Id est: similes facti estis infantibus, qui solo lacte nutriri possunt, & non solido cibo. Simili phrasi utitur Apostolus *1 Cor. III. 1, 2.* Lacti comparat elementa prima religionis Christianæ; solido cibo doctrinam sublimiorem, cujus capaces sunt, qui religionis Christianæ fundamenta jam rectè perceperunt, iisque firmâ fide adherent.

Verf. 13. Reddit porrò rationem, cur illis solidus cibus præberi non possit. *Omnis enim qui lactis est particeps;* id est, qui solo lacte ad sui alimentum indiget: hoc est; qui opus habet institutione primorum religionis Christianæ elementorum, quæ lacti comparavit. *Expers est sermonis justitiæ.* *Sermo justitiæ*, vel est doctrina Evangelii, quæ ita vocatur, quia veram justitiam docet; sic in eo dicitur *revelari justitia Dei, Rom. I. 16, 17.* & Christus nobis à Deo factus *justitia, 1 Cor. I. 30.* id est, causa justitiæ, nimirum, per doctrinam suam: Vel, est sermo justus & perfectus, qui plenè doctrinam Christianam explicat, omniaque quæ ad illius distinctionem cognitionem, & solidiorem confirmationem requiruntur, tradit. Qui non aliis proponi potest, nisi jam de principiorum Evangelii veritate instructis & plenissimè persuasis. Illius sermonis est *expers*, qui in eo non est exercitatus, id eoque incapax ad eum intelligendum: *Est enim infans.* Similitudo integra ita se habet: Quemadmodum qui solo lacte nutri-

tur infans est, & non capax solidioris cibi: Ita qui in primis doctrinæ Christianæ elementis hæret, eaque addiscere debet, capax non est, ut doctrinam sublimiorem percipiat.

Verf. 14. *Perfectorum autem est solidus cibus.* *Perfecti* non significant eos, qui omnimodam & plenam omnium sunt consecuti cognitionem; hic enim status perfectionis in hac vitâ non datur, in quâ tantum ex parte cognoscimus, 1 Cor. XIII. 9. sed qui solidâ primorum principiorum Religionis Christianæ scientiâ probè sunt imbuti, & in rerum divinarum cognitione per crebram ac diuturnam meditationem non exiguos fecerunt progressus: Quo sensu *perfecti* vocantur 1 Cor. II. 6. XIV. 20. Phil. III. 15. Oppositè ad illos, quos vocavit infantes, & expertes sermonis iustitiæ: perinde uti vir adultus est perfectus respectu infantis. *Qui propter habitum exercitatos habent sensus ad discretionem boni & mali.* Αισθητήρια propriè non sunt ipsi sensus, sed organa sensuum, quibus objecta quæ in sensus incurrunt percipiuntur: ut oculi, aures, &c. Et quia hic propriè agitur de sensu gustus, etiam illius organa hic intelligi debent, lingua, palatum, & quæ porro huc concurrunt. Per ea percipit homo quæ sint bona, quæ mala, quæ meliora aliisque præferenda; præsertim si adsit habitus crebrâ exercitatione acquisitus, per quem homo singula aptè discernere novit, & de eorum valore iudicium ferre: quæ aptitudo non est in homine in hisce non exercitato. Sensus est. Sicut solidus cibus convenit illis, qui ad perfectam ætatem pervenerunt, & per

multa experimenta sibi aptitudinem compararunt inter cibos discernendi, quis utilis, quis noxius, quis alteri præferendus: Ita & doctrina sublimior proponi debet illis, qui crebrâ exercitatione sibi aptitudinem & habitum compararunt ad discernendum verum à falso, & sublimiores doctrinas, quando proponuntur, intelligendum, & sensum Scripturæ mysticum dijudicandum, quomodo rebus in Evangelio revelatis ritè applicetur. Hæc itaque sublimior doctrina non vocatur solidior cibus, quia ad fidem Christianam magis est necessaria, quam principia illa religionis: nihil minus: illis enim ignoratis, modò principia religionis Christianæ quis solidâ fide amplectatur, potest esse Christianus: non autem est Christianus, nisi illa firmâ fide amplexus fuerit: Sed eo solum respectu, quod faciant ad solidiorem doctrinæ Christi confirmationem: sicut solidus cibus non præcisè est necessarius ad vitæ conservationem; sed ad virium majorum, quæ ad labores sustinendos requiruntur, acquisitionem. Idque potissimum locum habet in Hebræis, qui multum addicti allegoricis explanationibus, & de Legis suæ divinitate persuasi, valde in fide Christianâ confirmari poterant, dilucidâ & distinctâ applicatione typorum Veteris Testamenti ad Christum ejusque Pontificatum: agnoscens enim ea quæ Deus olim in Lege suâ instituit figuras esse ac typos eorum, quæ in Christo impleta sunt; eo ipso etiam de divinitate doctrinæ Christianæ plenissimè reddebantur persuasi.

C A P U T V I.

1. **Q**Uapropter relinquentes principii Christi sermonem, ad perfectionem feramur; non rursus jacentes fundamentum resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum;

2. Baptismorum doctrinæ, & impositionis manuum, & resurrectionis mortuorum, & iudicii æterni.

3. Et hoc quidem faciemus, siquidem permiserit Deus.

4. Impossibile enim est eos qui semel sunt illuminati, & gustaverunt donum caeleste, & participes sunt facti Spiritus Sancti,

5. & bonum Dei verbum gustaverunt, & virtutes futuri sæculi,

6. & prolapsi sunt, rursus renovare ad resipiscentiâ, rursus crucifigentes sibi ipsis Filium Dei, & ostentui habentes.

7. Terra enim bibens super se sæpe venientem pluviam, & generans herbam opportunam

iis propter quos & colitur, accipit benedictionem à Deo.

8. Proferens verò spinas ac tribolos, reproba [est] & maledictioni proxima, cujus finis in combustionem.

9. Persuasi autem sumus de vobis, dilecti, meliora, & salutis viciniora, etiamsi ita loquimur:

10. Non enim injustus [est] Deus, ut obliviscatur operis vestri, & laboris delectionis quam ostendistis in nomine ipsius, qui ministrastis sanctis, & ministratis.

11. Cupimus autem unumquemque vestrum eandem ostendere sollicitudinem ad plenam persuasionem spei usque in finem:

12. Ut non segnes efficiamini, verum imitatores eorum, qui per fidem & longanimitatem hæredes sunt promissionum.

13. Abrahamo namque promittens Deus, cum neminem haberet majorem per quem juraret,

raret, juravit per semetipsum :

14. Certè quidem benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.

15. Et sic longanimitèr expectans adeptus est promissionem.

16. Homines enim per majorem jurant, & omnis controversiæ terminus ad confirmationem [est] juramentum.

17. Quare abundantius Deus volens ostendere hæredibus promissionis immutabilitatem consilii sui, intervenit juramento :

18. Ut per duas res immobiles, in quibus impossibile est mentiri Deum, firmum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendum propositam spem :

19. Quam habemus tanquam anchoram animæ tutam ac firmam, & intransientem usque ad interiora velaminis ;

20. ubi præcursor pro nobis intravit Jesus, secundum ordinem Melchisedec, pontifex factus in æternum.

P A R A P H R A S I S.

1. **L**icet autem multi inter vos in doctrinæ Christianæ cognitione infantium instar rudes admodum sint, nihilominus statui nunc prima illius elementa omittere, & ea explicare, quibus perfectior eorum cognitio continetur, & quibus veritas & certitudo fidei Christianæ confirmatur; nec rursus vos nunc docebo primas illas ac maximè necessarias doctrinas, quæ fidei Christianæ sunt fundamenta; quales sunt doctrina de resipiscentiâ ab operibus quibus mortis reatus contrahitur, de fide in Deum,

2. baptismatibus, impositione manuum, resurrectione mortuorum, & judicio ultimo, quo credentibus ac piis æternum vitæ præmium, impiis ac incredulis æternum supplicium adjudicabitur.

3. Et hoc quidem alio tempore faciemus, siquidem Deus vitam & opportunitatem dederit, ne qui jam tardiores sunt facti, in suâ tarditate continuent, & sensim prorsus à fide Christianâ deficient, atque ita penitus de illorum salute actum sit.

4. Si enim illi, qui semel cognitione Evangelii illuminati illud fide amplexi sunt, & pacem conscientiæ ac gaudium spirituale ex plenâ de peccatorum remissione persuasione, illiusque excellentiam & dulcedinem intimè perceperunt, & per Spiritum Sanctum regeniti obsignati sunt in vitam æternam,

5. & bonum Dei verbum, quo vitæ æternæ præmium credentibus promittitur, fide receperunt, & magnitudinem & excellentiam potentiae quam Deus in futuro sæculo ostendet cognoscunt, illiusque cognitionis suavitatem experti sunt,

6. si, inquam, illi à Christianâ religione deficient, illiusque professionem deditâ operâ, seu sæculi hujus blanditiis allekti, seu persecutionum metu territi, deserant, impossibile est illos virtute verbi Evangelii, cujus vim in primâ suâ conversione agnitam hac suâ apostasiâ irritam sibi reddiderunt, rursus renovare ad resipiscentiam; utpote qui hac suâ apostasiâ declarant, se Dominum Jesum habere pro falso doctore, quod tantumdem est ac si ipsum denuò crucifigant, & tanquam jure crucifixum publicæ ignomoniæ exponant.

7. Sicut enim terra bene culta, & pluviam aliquoties irrigata & sæcunda reddita, herbas profert, quæ & bonitate & copiâ sui labori qui ipsi impenditur respondent, & illis à quibus colitur commodæ sunt, benedictione divinâ magis irrigatur & sæcundior redditur, & propterea tanquam aliis excellentior laudatur :

8. Quæ verò, postquam benè culta est, tribolos & spinas profert, tanquam fructibus producendis prorsus inepta, inculta relinquitur; cujus alius non est finis nisi execratio: Ità etiam qui gratiæ divinæ donis utuntur ad sui emendationem, & in fide ac pietate constantiam, à Deo vitæ

æternæ præmio coronantur : Qui verò animum contra illa obfirmant , & semel ad Christum conversi , postea Christum abnegant , & ad priorem vitæ profanitatem relabuntur , à Deo reprobantur , & tanquam maledicti conjicientur in ignem.

9. Attamen etiamsi ita loquar , dilecti , persuasus nihilominus sum , vos non eò usque esse prolapsos ; sed talem adhuc esse statum vestrum , ut certâ cum fiducia salutem à Deo expectare possitis.

10. Non enim permittit justitia & æquitas divina , ut eximium obedientiæ vestræ opus , quo gravissimarum persecutionum toleratione fidem vestram Deo ac Christo probatam reddidistis , & difficilem illum laborem dilectionis , quam periculosis temporibus sanctis , ob ingenuam fidei suæ confessionem afflictionem sustinentibus , variis ministeriis , in quibus etiamnum continuatis , ostendistis non remuneretur.

11. Cupimus autem ut unusquisque vestrum eandem quam in initio diligentiam ostendat ad finem usque , ut ita plenam spei de salute suâ persuasionem acquirat , eaque persuasio ipsi sit perpetua ad finem usque :

12. Ut non continuetis in segnitie vestrâ ; sed imitatores sitis eorum , qui per fidem longanimem , quæ nec afflictionum acerbitate , nec diuturnitate frangitur , sed divinarum promissionum impletionem cum patientiâ expectat , bona sibi à Deo promissa consecuti sunt ; ut illorum fidem imitantes eandem cum ipsis beatitudinem adipiscamini.

13. Tale nobis exemplum Deus dedit in Abrahamo : ut autem illum de promissi sui impletionem plenè persuasum redderet , promissum suum confirmavit juramento : Quoniam autem in omni juramento requiritur , ut per majorem juretur , & Deus neminem se majorem habeat per quem juret , juravit per seipsum ,

14. Dicens , certè quidem cumulatissimè benedicam tibi , & in maximam multitudinem multiplicabo te.

15. Et postquam longanimiter ac diu expectavit impletionem divini promissi , neque diuturnâ dilatione fides illius vel minimum labefactata est , bonum sibi à Deo promissum est adeptus.

16. Homines enim per se majorem jurare solent , eumque vindicem perjurii contra se invocant : estque juramenti ea vis , ut eo præstito omnis controversia terminata sit , & ii , in quorum gratiam juramentum præstatur , plenè acquiescant.

17. Quare Deus , qui decreti sui immutabilitatem hæredibus , quos Abrahamo promisit , tum carnalibus de dandâ illis in possessionem terrâ Canaan , tum spiritualibus de remissione peccatorum ac vitâ æternâ , promisso suo confirmavit , idem abundantius confirmavit interposito juramento :

18. Ut per duas res immobiles , promissum Dei , illiusque confirmationem per juramentum , in quibus fieri nequit ut Deus , qui verax est & ipsa veritas , mentiatur , nos firmum habeamus solatium , qui confugimus ad consequendum ingens illud vitæ æternæ præmium nobis propositum , & cujus spe nos in omnibus afflictionibus ad constantiam excitamus :

19. Quam habemus sicut anchoram animæ nostræ tutam ac firmam , quæ , perinde uti anchora navem tutam reddit & à naufragio securam , animum nostrum mediis in afflictionum tempestatibus tranquillum reddit , ac conservat ne fidei naufragium faciat : & quæ intrat usque in cælum , quod olim per sanctum sanctorum velamine interiore à sancto separatum adumbratum fuit , nosque ita de salute cælesti persuasos reddit , non aliter ac si nos è terrâ in cælum usque elevaret :

20. In quod ad majorem nostri confirmationem Jesus nobis præivit tanquam præcursor , & suo ingressu nobis cælum aperuit & jus in illud ingrediendi acquisivit , factus Pontifex in æternum secundum ordinem Melchisedeci.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. **Q**Uapropter relinquentes prin-
cipii Christi sermonem, &c;

Quasi dicat: Licet vos, vel saltem maxima vestri pars, adeo segnes sitis, ut opus habeatis denuò vos doceri prima religionis Christianæ elementa, & difficulter ea quæ sublimiorem hanc doctrinam de Pontificatu Christi ejusque cum Melchisedeco comparisonem respiciunt, intelligere possietis; nihilominus ut segnitiam hanc vestram excitem, vosque in penitentiore doctrinæ Christianæ cognitione, iisque quibus ea illustratur ac fortius confirmatur, institutam, statui impræsentiarum nihil tradere de primis doctrinæ Christianæ elementis, quæ iis qui ad fidem convertendi sunt proponi solent: sed iis relictis ad illa altiora & sublimiora ascendere, ut ita plenam & perfectam eorum, quibus fides Christiana fulcitur, cognitionem acquiratis. Alias Deo volente, prima illa principia denuò vobis proponemus. Nunc ea relinquentes, *Ad perfectionem feramur.* Hoc est, ea nunc distinctius explicemus, quæ continent cognitionem perfectiorem eorum, quibus veritas ac certitudo eorum, quibus fides Christiana constat, magis illustratur ac confirmatur: qualia sunt, doctrina de munere & officio Jesu Christi, consideratio sapientissimæ Dei directionis olim sub Veteri Fædere, quâ Christum ejusque munus adumbravit; & quomodo ea typi fuere eorum quæ nunc in Christo impleta sunt; & quomodo omnia quæ nunc in Christo complementum suum habent exactissimè typis suis respondeant: Quæ omnia Hebræis in religionis Christianæ fide confirmandis maximè inservire poterant.

Non rursus jacentes fundamentum resipiscentiæ, &c. Id est: non iterum docendo prima illa religionis Christianæ principia, quæ tanquam fundamenta poni solent, & prædicari illis qui ad Christum convertendi sunt: Quod alias necessarium videri posset: licet enim horum non planè obliti essent; circa illa tamen vacillare incipiebant; ideoque de eorum veritate ac certitudine magis instrui debebant. Sex autem enumerat, quibus fundamentum hoc constat. Nam quod dicit, *fundamentum resipiscentiæ, &c.* tantumdem est, atque, fundamentum quod est resipiscentiæ, &c. *Resipiscentiæ* nimirum primum est officium, à cujus prædicatione & Joannes Baptista, & ipse Dominus Jesus prædicationem suam inchoarunt, quæque baptismum præcedere debet. Illa dicitur, *ab operibus mortuis:*

quia opera, à quibus resipiscendum, mortem afferunt, & reatui mortis hominem subjiciunt. *Et fidei in Deum.* Quæ etiam vitæ piæ ac salutis est fundamentum, sine quâ, uti ait *Cap. XI. 6.*, nemo ad Deum accedere potest. Sub quâ & fides in Christum comprehenditur, in quem qui credit, eo ipso in Deum, qui misit illum, credit: *Joan. XII. 44.*

Verf. 2. *Baptismorum doctrinæ.* Utitur numero plurali, quia plures tum vigebant baptismi: Inter Hebræos in usu erat baptismus profelytorum, cujus susceptione testabantur, se relicto falsorum numinum cultu, veri Dei Israël esse cultores: Erat baptismus Joannis, cujus procul dubio multi adhuc fuere discipuli inter Judæos. Ac tandem celeberrimus erat baptismus Christi, quo omnes fidem in Christum amplexi illius religioni initiabantur. Illi conjuncta erat *impositio manuum*, quæ post baptismi administrationem adhiberi solebat. Quæ duo, quia accedentibus ad Christum adhibebantur, meritò inter prima illa initia ac fundamenta numerantur. Alias dici posset, non hic intelligi distinctas doctrinas ad fundamentum pertinentes; sed illas tantum designari doctrinas, quas commemoravit, de resipiscentiâ & fide in Deum tales esse, quæ tradi soleant iis, quibus baptismus est administrandus, & manus imponenda. Quibus tandem addit doctrinam *resurrectionis mortuorum, & judicii æterni.* Quæ immediatè inter se cohærent; nam resurrectionem mortuorum mox excipiet judicium: Illud autem vocat *æternum*, quia tam vitæ præmium credentibus ac piis gratiosè donandum, quam supplicium impiis in judicio illo justè infligendum, erit æternum. Et illis duobus, spe nimirum beatæ immortalitatis, & æterni supplicii metu vita Christiana nititur, eaque illis collapsis etiam mox collapsura esset.

Verf. 3. *Et hoc quidem faciemus siquidem permiserit Deus.* Quia in his totus fidei Christianæ cardo vertitur, & sine his nemo Christianus esse potest, mirum videri posset, cum opus haberent ea denuò doceri, cur Scriptor noster hanc doctrinam relinquens ad alia, certitudinem quidem doctrinæ Christianæ confirmantia, non tamen æquè atque hæc necessaria, progressus sit. Sed verò, non penitus, ut in sequentibus liquebit, eorum erant obliti: tum, quod nunc non fecit, alio tempore, siquidem Deus permiserit & vitam concesserit, se facturum dicit: ut sic illos in fide confirmet, ne, si in tarditate hac

continuent, prorsus tandem à fide Christianâ deficiant.

Vers. 4. Illius porro rationem reddit, desumptam à miserrimo eorum statu qui à fide Christianâ deficiunt. *Impossibile enim est, eos qui semel sunt illuminati, &c. renovare ad resipiscentiam.* Omnia epitheta, quæ attribuit illis, de quibus affirmat, quod impossibile sit, ut, si prolabantur, renoventur ad resipiscentiam, arguunt eum loqui de verè fidelibus & regenitis, non autem de iis, qui tales tantum apparent, quia initia habent dispositionum ad veram fidem; reverâ autem fide salutari carent, & ex iudicio charitatis solummodò pro regenitis habentur. Quod ex singulorum explicatione liquebit.

Primò itaque vocantur *illuminati*. *Φωτισμένοι* in scriptis Græcorum Patrum sæpe significat baptismum, & *φωτισε* baptizari; sed nullus ex Scripturâ, ubi vox hæc baptismum indubitato significet, proferri potest locus. Quare non est, quod aliqui hanc vocis huius significationem, è Patribus desumptam, hic retinere cupiant. Fieri potuit, ut Patres, qui, ut ritibus sacris majestatem aliquam conciliarent, id quod ritibus adumbrabant de ritibus ipsis enuntiabant, non aliter ac si ritus id, ad quod designandum adhibebatur, reipsâ conferret, baptismum appellaverint *illuminationem*; quia qui eum suscipiebant eo ipso testabantur se doctrinâ Christi illuminatos; sicut & eodem sensu baptismum vocarunt regenerationem, quia regenerationem adumbrat: & ut huic suæ appellationi auctoritatem conciliarent, etiam hunc locum de baptismo interpretati sint. Verum credibile non est, nudum baptismum ab ipsis vocatum illuminationem; sed administratum homini verè illuminato, & cum relatione ad internam animi illuminationem. Ergo juxta hanc explicationem *illuminati* forent baptizati, & quibus adest conditio ut ritè baptizentur, ac baptismus ipsis sit salutaris. Sed verò quoniam hic locus unicus est in totâ Scripturâ, ubi *illuminare* denotare creditur baptizare, malim ego sensu communiter recepto explicare *illuminatos*. Quoniam Evangelium, quod doctrinam continet perfectissimam, docetque viam consequendi vitam æternam, *lux* vocatur, illi itaque *illuminati* dicuntur, quibus doctrina Evangelii tanquam lux cælestis affulsit. Quia autem non omnes quibus Evangelium innotuit illud amplectuntur, *illuminati* vocantur, non illi quibus Evangelium revelatum est, & cui fidem non adhibuerunt; sed qui illud fide receperunt; qui sunt illuminati cum effectu. Ut cap. X. 32. & 2 Cor. IV. 6. qui & Eph. V. 8. vocantur *lux in Domino*; & 1 Thess. V.

5. *filiis lucis & dii*. Eodem sensu, quo *vocati* sæpe significant vocatos cum effectu, ut 1 Cor. I. 2, 24. Apoc. XVII. 14. Sic & *datio* significat dationem cum effectu; inde est, quia datio requirit accipientem, ut Deus aliquando id, quod hominibus quidem obtulit & dare paratus fuit, non dedisse dicatur, quia homines illud respuerunt: Deut. XXIX. 4. Et tales *illuminatos* hic intelligi, non autem quibus notitia tantum Evangelii contigit, aut qui externam tantum illius professionem ediderunt, absque internâ ac salutari fide, id evincit; quod dicatur, si prolabantur impossibile esse eos denuò renovare ad resipiscentiam; non enim illi, qui nudam habuere tantum notitiam, non autem fidem salutarem, possunt dici ab eâ prolabi, & si prolabantur non posse denuò converti. Qui enim fidem nunquam habuit ab eâ prolabi non potest. Quia & nullus proferetur locus, in quo hoc epitheton aliis quam verè fidelibus attribuitur.

Et gustaverunt donum cæleste. Donum cæleste vel est doctrina Evangelii cælitus ad nos per Dominum Jesum delata; & tum donum illud *gustasse*, idem esset atque illuminatum esse: vel, quod malumus propter articulum in textu Græco additum, qui videtur speciale quid ab aliis distinctum & eximium indicare, pax conscientiae ac gaudium spirituale, quod ex certâ ac plenâ de remissione peccatorum persuasionem in homine fideli existit: Rom. V. 1. &c. *Gustare* non est leviter tantum percipere ac delibare, quod propriè *gustare* vocamus; ut Matth. XXVII. 34. sed in se comprehendit id omne, quod in edendi ac bibendi actu considerari potest, ac proinde plenam ac solidam rei communionem. Hoc sensu accipitur Act. X. 10. XX. 11. & in sensu figurato, Luc. XIV. 23. 1 Pet. II. 3. Psal. XXXIV. 9. Eodem sensu dicitur, *gustare mortem*, Matth. XVI. 28. Hebr. II. 9. pro mori. Perinde uti *gustare quod Deus bonus sit*, non significat initialem tantum actum, qualis est infantium modo genitorum; loquitur enim Apostolus Petrus de regenitis, cap. I. 23. Atqui statum illum dicuntur hic obtinuisse, quia *gustarunt quod Dominus sit bonus*: Ergo gustatio hæc est actus quo sunt regeniti; ac proinde intimam ac solidam communionem designat. Quia verò gustarunt quod Deus sit bonus, ideò eos hortatur Apostolus, ut eodem ardore, quo infantes lac maternum concupiscere solent, etiam verbum Dei appetant ac desiderant, ut per illud majus in Christo incrementum acquirant. Et hoc sensu etiam hic vocem *gustare* accipiendam esse, inde liquet: quia adhibetur ad exaggerandum

dum crimen eorum qui deficiunt, quod nempe deficiant, postquam donum illud cæleste gustarunt: Atqui nulla tantæ exaggerationis ratio in eo foret, si leviter tantum donum illud gustassent, neque suavitatem ejus percepissent. *Et participes sunt facti Spiritus Sancti.* Nempe, vel quia virtute Spiritus Sancti sunt regeneriti; vel quia regeneriti, & jam fideles, per Spiritum Sanctum sunt obsignati, ut dicitur *Eph. I. 13, 14.* Uter hic illorum status consideretur, est status regeneritorum, quem non consequuntur, nisi operatione Spiritus Sancti: atqui hic, ex illorum sententiâ, solis regeneritis ac absolute electis peculiaris est.

Verf. 5. Et gustaverunt bonum Dei verbum. Promissa divina propriè vocantur bonum Dei verbum; quia quod illis continetur hominibus bonum est, quo excitantur & alliciuntur ad ea præstanda quæ verbo Dei præscribuntur, licet alias molesta ac dura. Hoc sensu verbum Dei vocatur bonum *Jerem. XXIX. 10. XXXII. 14.* Et hic à Scriptore nostro, quia vitæ æternæ, quod summum hominis bonum est, promissum continet. *Et virtutes futuri sæculi.* Videntur hæc esse plenior descriptio verbi divini boni, quâ declarat, se illud bonum intelligere, quo virtutes futuri sæculi comprehenduntur: tum enim Deus summam suam in resurrectione fidelium potentiam ostendet, quam Apostolus Paulus *Eph. I. 19.* vocat *supereminentem magnitudinem potentiae* divinæ: quam ut comprehendant optat fidelibus illuminatos oculos mentis, quò sic magis in fide suâ corroborentur: quæ etiam considerari debet tanquam ingens bonum, quo Deus suorum fidelium fidem in hac vitâ gratiosè remuneratur. Cum itaque dicit, eos virtutes hæc gustasse, de iis affirmat, quod magnitudinem hujus potentiae agnoverint, & firmam vitæ æternæ quæ exinde oritur spem, & illi connexum spirituale animi gaudium, quod alibi vocat pacem conscientiae quæ omnem intellectum superat, *Phil. IV. 7.* perceperint. Quid talibus, de quibus hæc omnia affirmantur, ad veram ac salutarem fidem & regenerationem deest? Dicunt, ipsos non habuisse aures paratas mysteriis religionis Christianæ audiendis, animos solidi cibi capaces, sensus exercitatos ad discretionem boni & mali; unde inferunt, eos tantum gradum aliquem habuisse dispositionum tendentium ad fidem & pietatem salutiferam. Addunt; illos non protulisse fructus bonos Evangelio dignos, ut dicitur *vers. 9.* ac proinde ipsos non fuisse radicales & fundatos, sed fidem ipsorum tantum fuisse temporariam. Sed verò, locutio hæc, *fides temporaria*, ignota est Scripturæ Sa-

cræ; meminit illa quidem hominum temporariorum, sed non fidei temporariæ. Unde & malè colligitur, fidem temporariam esse specie distinctam à fide salutari; eamque solam reperiri in non electis, seu reprobis, eamque esse illius naturæ, ut non possit esse perseverans, neque fieri salutaris. Certum est, non omnium fidem esse æquè solidam; verum ea quæ inter illam est diversitas non est diversitas speciei, sed graduum; adeò ut eadem illa fides, quæ in uno homine minus solida est quam in altero, possit excitari, & solida reddi; & quæ solida est, negligentia hominis possit soliditatem suam amittere, & tandem, nisi denuò excitetur, tota exstingui. Si verò velint has esse duas distinctas fidei species, nullo modo illi, qui fide salutari sunt destituti, & fidem tantum habent temporariam, possunt dici habere dispositiones aut gradum aliquem dispositionum ad solidam fidem tendentium: quia licet dispositiones quæ in ipsis sunt quam maximè excitarentur, nunquam tamen ad solidam fidem pervenire possent, sed facerent tantum ad augmentum illius fidei, quæ juxta illos salutaris non est, & cujus ea est natura, ut necessariò deficere debeat. Potius ergo dicendum, in illis fuisse dispositiones à salutari fide tendentes ad defectionem: Nam licet nunc de illis dicat, quod non habeant aures aptas ad percipiendum sublimiorem doctrinam, non sensus exercitatos ad discretionem boni & mali; tamen quando loquitur de statu illorum priore, ea illis attribuit, quæ verè fidelium propria sunt: nempe opus & dilectionem cujus Deus absque injustitiâ oblivisci non potest, *vers. 10.* quod in prioribus diebus illuminati magnum sustinuerint certamen passionum, ac rapinam bonorum suorum cum gaudio receperint, quia sciebant quod in se haberent meliorem & permanentem substantiam in cælis, *cap. X. 32, 33, 34.* ac proinde hortatur, ne abjiciant fiduciam suam, quæ magnam habet retributionem mercedis, *vers. 35.* quod accesserint ad montem Sion, ad Jerusalem cælestem, ad ecclesiam primogenitorum in cælis descriptorum, &c. *cap. XII. 22, 23, 24.* Quæ omnia verè regeneritorum propria sunt. Nec est quod excipiant, Apostolum directè agere cum illis, qui vix noverant elementa initii eloquiorum Dei; sic tamen admonitionem suam voluisse temperare, ut omnes fideles excitaret ad curam perseverantiæ; ideoque descriptionem fidelium adhibere, quæ omnibus quidem ecclesiæ membris tum temporis fere conveniebat; sed alio modo iis qui gradum aliquem fecerant ad solidam fidem, alio iis qui in solidâ fide erant radicati. Nullum enim il-

illius diversitatis in Scriptoris sacri verbis est indicium: imò de iisdem illis, quibus denegantur sensus exercitati ad discretionem boni & mali, non interruptâ oratione affirmat, quod si eandem, quam ab initio adhibeant diligentiam, πληροφορίαν fidei ad finem usque sint consecuturi. At qui juxta illos fidem tantum temporariam habent, in illis nulli sunt gradus ad solidam fidem, non magis quam in mortuo ad vitam; ideoque licet quam maximè excitentur, nunquam tamen ad πληροφορίαν fidei perducunt, multò minus ut eam ad finem usque retineant excitari possunt. Quare concludimus non alios quam verè fideles hic describi.

Verf. 6. De his dicit, *si prolapsi sint*: intellige, non de illis, qui post acceptam fidem in peccatum aliquod, etiam grave, prolapsi sunt: sed qui à Christianâ religionem pernitens deficiunt, ejusque professionem deserunt: & quidem non è subitâ passione, sed studio & dedita operâ, amore mundi inescati aut metu persecutionum tertiti: qui sensim eò delabuntur, ut non tantum ingenuam ejus confessionem omittant, sed & ipsam religionem Christianam contemnant, irrideant, & blasphemant. Quorum exempla passim occurrunt. Et non de quocumque peccante, sed solummodò de religionis ac fidei Christianæ desertoribus hæc esse accipienda, liquet ex gravissimæ illius, quam sibi accersunt miseriæ descriptione.

Impossibile est rursus renovare ad resipiscentiam. Impossibile aliquoties est maximè difficile, ob summam nempe animi aversionem, & contrarium habitum per diuturnam consuetudinem contractum; habitus enim rei cui assueti sumus voluptatem conciliat; ideo in ea quæ consuetudini consentanea sunt, maximo impetu ferimur; quæ verò consuetudini repugnant molesta sunt, & ab iis abhorremus; ideoque & valde difficilia. Hoc sensu impossibile occurrit Jerem. XIII. 23. Matth. XII. 34. Joan. XII. 39. Quia itaque ejusmodi apostatis adeò difficilis est resipiscentia, & illi ordinairè conjuncta sit impœnitentia, ideo tanquam impossibilis, id est, summoperè difficilis pronuntiatur. Vel potest dici impossibile, quia per ordinariam gratiam in Evangelio revelatam, præstari nequit. Quicumque enim per gratiam Evangelii verè sunt conversi, illius vires in primâ suâ conversione agnoverunt & experti sunt; cum verò deserunt religionem Christianam animum suum contra omnes quas in Evangelio experti sunt vires obfirmant, atque ita eas sibi extinguunt: Quare per illam gratiam, quæ circa animos adeo obduratos omnem suam vim amisit, denuò renovari nequeunt;

sed ut renouentur novâ & extraordinariâ gratiâ opus est, per quam illa obstacula, quæ gratiæ ordinariæ operationem impediunt, tollantur. Et hæc fortasse causa est cur dicat, impossibile esse tales, non renovari, sed *renovare*, ἀνακαινίζειν, *ad resipiscentiam*: ut indicet, hoc ministris Evangelii virtute doctrinæ Jesu Christi quam prædicant impossibile esse. Sicut enim virtute illius doctrinæ homines regenerant, 1 Cor. IV. 15. quod ideo 1 Petr. I. 23. vocatur *semen regenerationis*: ita etiam post regenerationem in peccatum prolapsos denuò erigunt, & ad illius emendationem excitant: sed verò si planè sint prolapsi à religione Christianâ, per Evangelii doctrinam denuò erigi nequeunt ad resipiscentiam: illud enim continet præcepta sanctitatis, promissum vitæ æternæ ac supplicii æterni comminationes, argumenta ac signa quibus de horum divinitate homines possunt convinci: Cum verò omnem quæ his inest vim ad persuadendam fidem aghoverint in primâ suâ conversione; fieri non potest, ut rursus fidem illam abjiciant, nisi animum contra omnia illa divinitatis doctrinæ argumenta, omnemque ad vitæ emendationem suadendum efficaciam, quæ præceptis, promissis ac minis Evangelii inest, obfirmant, atque ita omnem illorum vim sibi irritam reddant. Hinc est, quod licet ipsis eadem doctrina denuò proponatur, & inculcetur, nihil tamen apud homines adeo induratos operari queat. Atque ita, quod homo mediis efficacissimi, quod Deus ordinavit, virtute facere nequit, rectè illi dicitur impossibile. Ut sic rationem reddat, cur & illos magis in primis illis doctrinæ Christianæ elementis instituere velit: quia adhuc in eo sunt statu, ut denuò erigi, & requisitam in fide firmitatem ac soliditatem recuperare queant. Verum si eo usque polabantur, ut penitus à fide Christianâ deficiant, tum omnem suum laborem circa ipsos fore irritum, seque non habiturum facultatem ipsos prædicatione doctrinæ Christianæ ad resipiscentiam renovandi. Unde liquet, de quovis peccato post primam resipiscentiam commisso, hic non agere Scriptorem nostrum; uti perperam crediderunt Novatus & Novatianus; qui hujus loci autoritate nixi, contenderunt lapsos non esse unquam ad communionem recipiendos. Nam & Petrus post primam suam abnegationem à Domino in priorem apostolatus statum restitutus est; & incestuosus pœnitentiam agens rursus in communionem receptus; & Ecclesiæ Asiæ multum à priore suo statu prolapsæ, & variis peccatis inquinatæ, ad pœnitentiam sunt invitatæ, proposito vincenti vitæ æternæ aliorumque beneficiorum spiritualium promissio:

misso: quæ omnia frustra forent, si pœnitentiam agere non possent, nec ad communionem eos recipere liceret. Sed & non minus hinc liquet, Scriptorem nostrum loqui de verè regenitis: Si enim non fuerint verè fideles & regeniti, sed dispositiones tantum habuerunt ad fidem, nulla est ratio quæ suadeat tales non posse renovari ad priorem suum statum, etiam si penitus à religione Christianâ defece- rint: quia omnis status non regenitorum est status mortuorum in peccatis: atqui licet in uno major ac sublimior sit honestas civilis, quam in altero; omnes tamen pariter vitâ spirituali, quæ gratiâ Dei efficace (uti ajunt) producitur, destituti sunt. Quæ ergo causa tantæ difficultatis, aut impotentia a minore gradu honestatis civilis adscendendi ad gradum majorem ac sublimiorem? Et quid inde damni ad eos, ut necesse sit tam gravi denuntiatione à tali lapsu deterreri, cum, sive renoventur, siue non renoventur, æqualiter exitii æterni sint rei futuri? Nam renovati ad priorem statum non acquirunt statum sublimiorem, quam dispositionum tendentium ad fidem salutarem: qui status minimè salutaris est; quin & ab ipsis dicitur esse status, similis illi qui est terræ, quæ post acceptam pluviam sterilis manet, & spinas ac tribolos profert, cujus finis est in combustionem.

Addit rationem, cur impossibile sit tales renovare ad resipiscentiam. *Rursus sibi crucifigentes Filium Dei, & ostentui habentes.* Dicit, *rursus sibi crucifigentes*: Quia apostosiâ suâ tantumdem faciunt ac si palam declarent, Filium Dei esse falsum doctorem, ac proinde jure crucifixum: atque ita ipsum sibi, id est, quantum in se est, denuò crucifigunt, & tanquam jure crucifixum publicæ ignominia exponunt. Hinc lapsus hujus gravitas apparet: Quid enim enormius excogitari potest, quam amore mundi hujus, aut persecutionum metu, ne in illas incidas, deditâ operâ Filium Dei, jam in cælis gloriosum ac summam in cælo ac terrâ potestatem habentem, postquam eum Dominum tuum agnovisti, quantum in te est denuò cruci affigere? Non mirum itaque tales non converti ad resipiscentiam.

Vers. 7. Hoc porrò illustrat similitudine, quâ justitiam pœnæ ac severi judicii divini in ejusmodi apostatas egregiè declarat; utque ea magis pateat, eam etiam illustrat à contrario, nempe benedictione divinâ erga probos ac officium facientes. Est autem locutio ipsius admodum concisa, in quâ similitudinis apodosin non distincte proponit, sed aliquatenus cum protasi commiscet, uti & alias in similitudinibus fieri solet. Similitudinis prior pars

desumpta est à terrâ fœcundâ, cui præsupponit homines omnia impendisse quæ requiruntur ut fructus ex eâ expectari possint, quod eam ararint, apto semine con- severint, nihilque quod ad fructus producendos requiritur omiserint: quod etiam significatum voluit particulâ &, quando mox addit, *propter quos & colitur*; ea enim indicat, etiam culturam terræ illi adhibitam fuisse, quæque ita præparata pluviam non semel, sed aliquoties supra se cadentem imbiberit; quæ ita intra terram recepta, fœcundat semina ut inde fruges enascantur. Itaque cui nihil ad fructus producendos deest. De eâ dicit, quando ita præparata *herbam commodam profert iis propter quos & colitur*: nempe herbas quæ respondent semini injecto, & labori impenso, tam bonitate quam copiâ suâ, atque ita commodæ sunt illis *propter quos colitur*, id est, agrorum dominis ac possessoribus, qui eos coli procurant ut illorum fructus percipiant. *Accipit benedictionem à Deo.* Hæc alia vix esse videtur, quam copiosior & abundantior irrigatio, & fœcundatio, quâ terra illa apta redditur ad meliores ac uberiores proferendum fructus, ob quos prædicatur & laudatur tanquam terra præ reliquis excellens. Hoc sensu dicit Dominus: *Joan. XV. 2. omnem palmitem qui fert fructus purgabit Pater meus, ut fructum abundantiorum proferat.* Quo ostendit, hanc esse benedictionem Dei, quâ terræ fœcundæ benedixit, quod eam fœcundiorum ac excellentiorum reddat: & talis terra vocatur *terra Dei, Genes. XIII. 10.*

Vers. 8. Illi opponit terram infœcundam, quæ similiter culta & consita & pluviam irrigata, producit spinas ac tribolos; quam dicit esse *reprobam*, id est, non amplius coli, utpote cui omnis labor frustra adhibetur, ideoque incultam relinqui. *Et maledictioni proximam*: quia ita neglecta magis magisque spinis ac tribolis oppletur, ita ut prorsus ad fructus producendos ineptæ reddatur: quod accedente maledictione divinâ magis magisque aggravatur. Vide *Genes. III. 17, 18. Matth. XXI. 19. Cujus finis in combustionem.* Hoc propriè de terrâ dici nequit, illa enim non exuritur; sed hic Scriptor apodosin aliquatenus miscet protasi, & quod hominibus applicatum, accommodatè ad illorum statum de iis enuntiatur, id etiam quasi de terrâ enuntiat. Hac autem terræ descriptione ostendit, se per illam repræsentare homines, quibus Deus omnia, quæ ad veram fidem ac resipiscentiam, ac proinde ad salutem æternam, necessaria sunt, abundè concessit: Quales sunt illi quos *vers. 4, & 5.* descripsit. Redditio ergo similitudinis, quam Scriptor noster non expressit, attamen

men clarè satis quò respiciat indicavit, tota huc redit : quod eodem modo homines, quibus omnia dona gratiæ à Deo concessa sunt, quæ ad fidem ac pietatem necessaria sunt, toto corde Deo ac pietati adhærentes, & ad finem usque vitæ in fide ac pietate constantes, à Deo coronentur vitâ æternâ. Qui verò animum contra omnia illa gratiæ salutaris dona obfirmant, aut postquam semel illa amplexi & ad Deum conversi, denuò pietate suâ relictâ ad priorem vitæ impuritatem relabuntur, Christumque, quem semel agnoverunt, abnegant, à Deo reproben- tur, & tanquam maledicti in ignem æternum conjiciantur.

Verf. 9. *Persuasi autem sumus de vobis, dilecti, meliora & saluti viciniora, etiam si ita loquimur.*

Mitigat hic acriorem suam reprehensionem: licet enim miserrimum apostatarum statum descripserit, eo tamen indicare noluit, se eos pro talibus habere quorum salus desperata est, & quos ad resipiscientiam renovare impossibile, aut maximè difficile est: sed ut eos deterreat, ne, si in eadem tarditate continent, tandem in statum illum demergantur. Considerans quippe statum eorum, & quid adhuc in ipsis supersit fidei Christianæ, ait se *meliora de ipsis sperare, & quæ cum salute conjuncta sunt*: Indicans statum ipsorum talem non esse, ut de salute desperare debeant: sed conjunctum cum salute, in quo nimirum certâ cum fiduciâ à Deo salutem expectare possint.

Verf. 10. *Non enim injustus est Deus ut obliviscatur operis vestri.* Per opus vel potest intelligi fides ipsorum, quia fides est opus Deo gratum, *Joan. VI. 24.* & præfertim fides in Jesum Christum, respectu Hebræorum potest vocari opus: quia grave ac difficile fuit Hæbræis credere in Christum, à synedrio ipsorum ut blasphemum ac populi seductorem condemnatum, & cruci affixum, imprimis præjudicio de Messie regno terreno præoccupatis; quibus crux Christi scandalum fuit; *1 Cor. I. 23.* Vel potius fidei Christianæ professio temporibus illis difficillimis, & gravissimarum pro illâ confessione afflictionum tolerantia: quæ propterea *certamen* vocatur, *infra cap. X. 32.* & *1 Theff. I. 3. labor charitatis & tolerantia spei.* Illa enim verè fuit opus, & quidem eximium ac gravissimum, quò fidem suam Deo ac Christo maximè probatam reddebant. *Et laboris dilectionis.* Prout dilectio vel respicit Deum, vel homines, ita & duplex laboris dilectionis potest esse sensus. Si enim dilectio hic significet dilectionem Dei, tum hoc erit explicatio prioris dictionis, *operis vestri*; quasi dicat, quod opus vestrum est labor dilectionis, quo ostenditis vos

Deum præ omnibus diligere, neque gravissimarum afflictionum tolerantia ab ejus amore, ac ingenuâ fidei Christianæ confessione vos posse avelli. Si dilectio referatur ad homines, tum continet quid à priore opere diversum, laborem nempe charitatis quem erga homines in mediis illis afflictionibus ostenderunt. Nec obstat, quod dicat eum esse ab ipsis ostensum *in nomine Dei*; quia eum ita declarat, ut occupatus fuerit in ministerio sanctorum. Labor ergo hic consistit in omnibus officiis charitatis, per quæ sanctis, id est, fidem Christianam profitentibus, qui passim in Apostolorum scriptis vocantur sancti, & quidem ob fidei confessionem persecutionem patientibus, ministraverant, & adhuc ministrabant; & per quæ illi in gravi hac suâ afflictione non exiguum malorum levamen percipiebant. Hic enim labor præstatur in nomine Christi, ideoque Deo ac Christo præstari dicitur: quicquid enim egenti ob nomen Christi præstatur, id ipsi Christo præstari censetur: *Matth. X. 40, 41, 42. XXV. 40.*

Deus non est injustus, ut operis illius obliviscatur. Oblivio Deo tribuitur, quando actiones illius similes sunt actionibus illorum, qui alicujus obliviscuntur: tales quippe eorum quorum obliviscuntur nullam rationem habent. Sic Deus operis alicujus oblivisci dicitur, quando illud non remuneratur, sed planè nullam illius rationem habet. Negat autem Deum operis illorum obliturum, quia *non est injustus.* Licet nemo operibus suis salutem æternam mereatur, tamen certo respectu dici potest, non consentaneum esse justitiæ divinæ, ut sincerum sui cultorem vitæ æternæ præmio non remuneretur: quia id fidei promissit, & justitia ipsum ad promissi præstationem obligare videtur. Tum etiam ipsa naturalis in Deo æquitas requirere videtur, ut fidelem suum cultorem remuneretur. Nam licet homini nullum competit jus, cultus sui, ad quem per creationem obligatus est, remunerationem à Deo postulandi: non tamen naturæ divinæ æquitas permittit, ut obedientiam, quæ non sine molestia præstatur, nullo præmio remuneretur. Quia itaque eum illis tribuit, & laborem charitatis, dicit Deum illius sine injustitiâ oblivisci non posse. Licet enim per tarditatem ipsorum non mediocriter esset diminutus, adeo ut circa elementa doctrinæ Christianæ, quibus salus nostra innititur, vacillare inciperent, opusque haberent denuò in illis instrui; nihilominus tamen opus & laborem ipsorum, quem confessioni veritatis, & sanctis afflictis præstiterunt, talem esse coram Deo ait, ut Deus sine injustitiâ illius oblivisci non possit, sed potius longanimitate

te erga eos utatur, quā ad priorem diligentiam & ardorem excitari queant.

Vers. 11. Ne autem securē in statu suo acquiescant, addit, quid porro in ipsis requirat: *Cupimus autem unumquemque vestrum eandem ostendere diligentiam*: eandem scilicet quam in initio ostendistis, cum de doctrinā Christianā divinitate persuasi, non tantum eam palam confessi estis, sed & gravissimas pro illius confessione afflictiones sustinuitis, & afflictis quavis opera charitatis exhibuistis: ut sic opus vestrum, Deo adeo gratum, ut illius salvā suā iustitiā non sit obliturus, *ad finem usque* continuētis. *Ad plenam persuasionem spei.* Πληροφορία est plena persuasio, quæ omnem dubitationem excludit. Ea attribuitur fidei, & spei. Quando ad finem usque eandem, quam in initio, ostendunt sollicitudinem ac diligentiam, dicit eos plerophoriam hanc consecuturos. Dum enim studium ac diligentia ipsorum elanguit, etiam plenæ ac omni modo confirmatæ persuasioni de vitā æternā aliquid deerat: plena autem erat futura, quando eandem denuo diligentiam ostendunt, & in illā ad finem usque perseverant. Vel *ad finem usque*, potest conjungi cum πληροφορία; & tum sensus est, quod, quando eandem diligentiam ostendunt, etiam plerophoria spei ipsis sit futura perpetua, ad finem usque: quam etiam æterna salus certò certius excipiet.

Vers. 12. *Ut non segnes efficiamini; vel potius sitis*, erant enim segnes, ne itaque in segnitie illā continuent; vel, ne magis segnescant. Ita enim & spei πληροφορίαν non consequentur; aut si illam in se agnoverint, denuo eam amittent, neque ad finem usque eā gaudebunt. *Sed imitatores eorum, qui per fidem & longanimitatem hæredes sunt promissionum.* Varia hic dicit, quibus ad diligentiam excitari possunt. Nimirum esse quosdam quibus tribuit fidem & longanimitatem, id est, fidem longanimum & patientem, quæ in mediis afflictionibus non succumbit, nec earum diuturnitate frangitur, sed fortitudinem in illis tolerandis, ac constantiam & longanimitatem, in divinorum promissorum impletione expectandā, ostendit; qualem longanimitatem Jacobus requirit cap. V. 7, 8. De his dicit, quod per fidem hanc longanimum hæredes sunt promissionum. Quibus exprimit fructum fidei ipsorum, quod & promissorum divinorum hæreditatem, id est, possessionem permanentem ac perpetuam, ac nunquam amittendam, consecuti sunt. Quorum cum illos jubeat esse imitatores, eo ipso affirmat, quod illorum fidem ac constantiam imitando, etiam promissionum divinorum hæreditatem sint consecuturi, quā illi nunc fruuntur. Ut

sic eos ad constantiam excitet, non tantum exemplo fidei illorum sanctorum, sed & spe felicitatis, quam fide ac longanimitate suā consecuti sunt.

Vers. 13. *Abrahamo namque promittens Deus, cum neminem haberet majorem per quem juraret, juravit per seipsum:*

Hoc exemplo non continetur ratio, cur illos, qui per fidem & longanimitatem hæredes sunt promissionum, imitari debeamus: sed ut illorum socordiam excitet, ostendit illis exemplum Abrahami, tanquam eximium, & apud Hebræos maximæ autoritatis; ut eo allato probet, reverā tales exstare, qui per fidem longanimum promissionum divinarum hæredes evaserunt. *Abrahamo namque promittens Deus, ut eum de promissi sui impletione plenè persuasum redderet, promissum suum confirmavit juramento.* Verum *cum neminem haberet majorem per quem juraret, juravit per seipsum*: Quia enim quando per aliquem juramus, cum vindicem invocamus si pejeremus, necesse est, ut juramentum fiat per majorem nobis: Deus autem cum neminem se majorem habeat, necesse est, si juramentum interponere velit, ut per seipsum juret. Et sic juravit Abrahamo, *Genes. XXII. 16. per me ipsum juravi.* Sic alibi; *vivo ego.* Meminit autem hujus juramenti, quia illud promissum, uti mox videbimus, sensu mystico etiam respicit Christianos, qui sunt spiritualis Abrahami posteritas: quoniam enim juramentum omnis controversiæ est terminus, illo adhibito omnes, ad quos promissum juramento confirmatum spectat, de illius impletione persuasi redduntur.

Vers. 14. Promissio autem hæc est: *Certè quidem benedicens benedicam tibi, & multiplicans multiplicabo te.* Exstat hæc promissio *Genes. XII. 3. & XXII. 15, 16.* Formula juramenti hic expressa est per voculam certè: cum in Genesi Deus dicat, *per me ipsum juravi.* Hæc autem integra non est promissio: sed in Genesi additur: *& benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ:* & præterea, semini Abrahami possessio terræ Canaan aliquoties promittitur. Promissio hæc, secundum sensum literalem, continet multiplicationem seminis, quod ex Abrahamo esset oriturum adeo numerosum, ut multitudo suā esset æquaturum stellas cæli & arenas maris; & cujus in terrā Canaan, quam illi daturum se promittit Deus, tanta sit futura felicitas, ut omnes nationes eandem aut similem sibi sint precaturæ: Vel quod in benedictionibus suis hæc aut simili formulā sunt usuri, Deus tibi benedicat, prout Abrahamo ac semini ejus benedixit. Secundum autem sensum spirituale ac mysticum, per terram

ram Canaan adumbravit Deus cœlum, cujus terra Canaan typus fuit: per semen, Jesum Christum & multitudinem credentium ex omnibus gentibus collectam, qui spiritualiter è Christo nascentur: & per benedictionem, plenam à peccatis justificationem & vitam æternam. Diversis quidem temporibus varia Abrahamo promissa facta sunt; omnia tamen magnum hoc de plenâ justificatione, ac vitâ æternum promissum mysticè adumbrabant.

Vers. 15. *Et sic longanimitè expectans adeptus est promissionem.* Post promissum de multiplicatione seminis viginti circiter anni elapsi sunt, antequam Deus Abrahamo dedit filium Isaacum, è quo illi semen multiplex oriturum esset. Oberravit in terrâ Canaan Abrahamus per plures annos, nec tamen aliter quam peregrinus; nec per diuturnam Dei dilationem fides ejus labefactata est. Ideo etiam, postquam diu satis constantia fidei ipsius explorata fuit, *adeptus est promissionem.* Quoniam duplicem indicavimus promissionis sensum, literalem & mysticum, videndum quomodo juxta utrumque sensum Abrahamus promissionem adeptus sit. Secundum sensum literalem videre posset eam non esse adeptus; quia terram Canaan ipse non possedit: Attamen jus plenum ad illius possessionem habuit; idque ad posteros suos transmisit; adeò ut quicquid juris in terram illam ex promissione divinâ ad Abrahami posteros devolutum est, id omne derivatum sit ab Abrahamo, & ad ipsos transmissum, quatenus ex Abrahamo sunt oriundi. Itaque quoniam qui jus habet ad rem, etiam rem ipsam aliquatenus habere dicitur; etiam Abrahamus eo sensu terræ Canaan possessionem habuisse dici potest. Præterea, non vidit quidem numerosam illam posteritatem; neque hoc fieri potuit, non enim hoc permittit exiguum spatium intra quod vita nostra conclusa est: Attamen vidit filium suum Isaacum, ex quo illi numerosa hæc posteritas esset nascitura; & postea ingens hæc posteritas enata est, quo ipso promissio divina complementum suum habuit. Secundum autem sensum mysticum plenam illius adeptus est impletionem: quoniam ipse est justificatus, & salutem adeptus, *Rom. IV. & Matth. VIII. 11. & cap. XXII. 32.* probatur ex mortuis esse resurrecturus, quia Deus etiam post mortem illius se vocat Deum Abrahami, &c. Ex illius semine enatus est Christus, Salvator mundi, per quem gentes ad participationem salutis æternæ sunt vocatæ, & post illorum vocationem Abrahamus earum pater evasit. Huc referri potest, quod dicitur *Joan. VIII. 56.* Abrahamus diem Christi vidisse, & gavisus esse: ni-

mirum, quia ex promissione divinâ certus fuit de spirituali illo semine, quod per Christi regenerationem è multis gentibus esset colligendum. Atque ita liquet, cum sint imitatores fidei ac longanimitatis Abrahamæ, quod etiam ad illius exemplum promissionem sint adepturi.

Vers. 16. Occasione eorum, quæ dixit *vers. 13.* quod Deus promissum suum juramento per seipsum adhibito confirmaverit Abrahamo, ut nobis ostenderet firmitatem promissi divini juramento confirmati, docet quam vim habeat juramentum. *Homines enim per majorem se jurant.* In juramento enim is per quem juramus, invocatur in testem fidei nostræ, & vindicem perjurii si pejeremus. Quare necesse est, ut sit major, quam is qui jurat, & jus ac potentiam habeat perjurum puniendi. *Et omnis contradictionis terminus ad confirmationem [est] juramentum.* Quando enim res clarè probari non potest, solet deferri juramentum; eoque præstito solet sententia pronuntiari, & lis terminari; & nullus amplius contentioni aut contradictioni est locus, si juramentum sit asseverationis, sive promissi. Sic & in contrahendis fœderibus juramento præstito partes acquiescunt.

Vers. 17. *Quare Deus abundantius volens ostendere hæredibus promissionis immutabilitatem consilii sui.* *Ev. q.*, hic vertendum, non *in quo*, sed *quare*, jam ab aliis est observatum: & series orationis hanc significationem requirit. *Consilium* hoc est, quo Deus decrevit ex Abrahamo suscitare posteritatem numerosam, illi terram Canaan inhabitandam dare, omniumque quæ vitam hanc suavem reddunt abundantiam largiri. Secundum sensum mysticum verò, ex illius posteritate suscitare Servatorem, per eum ex omnibus gentibus colligere Ecclesiam, fidelesque introducere in vitam æternam. Huic consilio tribuit *immutabilitatem*, quia Deus illud nunquam mutaturus est. Ut hoc distinguat ab illis decretis in quibus mutatio quædam contingit respectu executionis, quia res amplius talis non est, ut Deus consentaneè suo decreto eodem modo circa eam versari possit: quemadmodum ipse Deus de se testatur *Jerem. XVIII. 7, 8. & seqq.* & exemplum habemus in Ninivitis, *Jon. III. 10.* Hoc autem decretum nunquam mutatur, neque unquam illius Deum poenitet. *Rom. XI. 29.* Hanc consilii immutabilitatem declaravit Deus promisso; idque sufficit: promissum enim est decreti ipsius manifestatio. Verum addito juramento Deus immutabilitatem illam abundantius ostendit. Ut ergo *hæredibus promissionis*, id est, posteris Abrahami, tam carnalibus quam spiritualibus, eam

osten-

ostenderet, *intervenit juramento*. In Græco est ἐπιστέλλειν, quasi juramentum illud medium intercesserit inter Deum & homines, ut ita fidem divinam fulciret: perinde uti sponsores, qui medii intercedunt inter partes contrahentes, & intercessione suâ contrahentium fidem fulciunt, de utriusque sinceritate spondentes.

Verf. 18. *Ut per duas res immobiles, &c. firmum solatium habeamus*. Fideles Hebræi variis persecutionibus ob professionem nominis Christi affligebantur: Ne illis ad illius abnegationem inducerentur, opus fuit validâ consolatione, quâ animi ipsorum spe ingentis boni, cui omnes vitæ hujus afflictiones neutiquam comparari possunt, erigerentur, ad eas fortiter tolerandum. Quare dedit illis Deus fortissimum solatium, promissum suum, quo bonum illud ingens promissit, & illius confirmationem per juramentum: *Per duas res immobiles, promissum nempe & juramentum: In quibus impossibile est mentiri Deum; qui verax est, & ipsa veritas*.

Etsi autem apertè satis indicavit, quibus promissio hæc facta sit, hæredibus nimirum promissionis; tamen clarius id exprimit: *Nos qui confugimus ad tenendum propositam spem*. Ab effectu clarè describens Christianos. *Spes enim proposita est vitæ æternæ præmium, quod Deus olim sub verbis generalibus, ac typo rerum terrenarum, sed in Evangelio clarissimè proposuit, per apertam ac claram illius promissionem; ideoque & 2 Tim. I. 10. vitam & immortalitatem in lucem produxisse dicitur*. Ad hanc dicit eos *confugisse*; quia eam fide receperunt, & eam respiciunt tanquam summum bonum, cujus spe in omnibus afflictionibus sese sustinent, ne ad nominis Christi abnegationem prolabantur. Metaphora est desumpta ab iis, qui gravi tempestate jactati confugere solent ad sacram anchoram, ne naufragium facientes pereant: quemadmodum & mox illâ similitudine utitur. Ideoque addit, ad eam *tenendam*, seu, quasi manu apprehendendam: perinde ut naufragi manu injectâ quidvis obvium apprehendunt. Ut ita ostendat, quanto ardore & zelo vitæ æternæ promissum amplecti oporteat, quasi medium, quo apprehenso omnia salutis nostræ imminetia pericula certò certius evadimus, & in omnibus afflictionibus plus quam victores sumus. Quod & commendatur 1 Tim. VI. 12. quanquam ibi non occurrat vox κρατεῖν, sed ἐπιλαμβάνειν.

Verf. 19. *Quam sicut anchoram habemus animæ*. Spem ac consolationem quam ex vitæ æternæ promisso à nobis apprehenso, animisque nostris firmiter persuaso conci-

pimus, vocat *animæ anchoram*, quia id præstat animæ nostræ, quod anchora navis: Sicut enim anchora navem cui alligata est securam reddit à naufragio, licet gravi tempestate jactetur; ita hæc spes animas nostras in mediis persecutionum tempestatibus securas reddit, ut in Deo acquiescant, & certâ felicitis exitus expectatione nullis adversis succumbant, nec fidei naufragium faciant, sed immobiles Deo adhæreant. Addit duas spei proprietates, quas quidem cum anchorâ communes habet, ita tamen, ut iis etiam anchoræ antecellat. Prior est, quod sit *tuta ac firma*: id est, cui securè inniti possumus, ob certitudinem nempe divini promissi juramento confirmati, quod nunquam destituet sperantem; secus atque aliæ anchoræ, quas experientia docet vel ob vitium aliquod, vel etiam vi tempestatis, abrumpi, & spem navigantium fallere. Cui adde, quod animas in afflictionibus fluctuantes ac jactatas certas reddat: adeò ut hic sit metonymia effecti pro causâ. Altera proprietas est, quod *intret usque ad interiora velaminis*. Anchora, ut navem securam reddat, debet in mare projici, & dentes suos fundo infigere; quoque altius eos fundo infixit, tantò magis navem securam reddit. Ita in eadem metaphorâ manens, dicit anchoram spei *intrare usque ad interiora velaminis*. Velamen hic intelligitur, quo sanctum separatum fuit à sancto sanctorum; intra velamen erat ergo sanctum sanctorum. Illo autem adumbratum fuit cælum; ut in sequentibus hujus epistolæ liquebit. Dicit ergo spei nostræ anchoram *intrare intra velamen*, id est, penetrare in ipsum usque cælum, ut ibi se figens, animas nostras de vitæ æternæ præmio plenè persuasas ac securas reddat; perinde ac si nos è terrâ elevatos aliquatenus in cælo præsentis sifteret; & boni nobis promissi contemplatione ac meditatione ita totos detineat, non aliter ac si eo aliquatenus frueremur: unde fieri nequit quin in nobis excitetur spirituale gaudium, quod omnem superat intellectum, efficitque ut nullæ afflictiones, quantumvis graves, constantiam nostram expugnent. Maluit autem hic *interiora velaminis* nominare, quam cælum; quia in animo habebat, Pontificatum Christi describere, ut ita statim cogitationes nostras ad Pontificatum Christi considerandum excitaret; quia Pontificis officium fuit, interiora velaminis intrare, ibique coram arcâ, præsentis divinæ symbolo, stare, populi que peccata expiare.

Se autem per *interiora velaminis* ipsum cælum intelligere, declarat *vers. seq. 20. ubi præcursor pro nobis intravit Jesus*: ille enim ex mortuis suscitatus intravit in cælum,

lum, ibique dicitur sedere ad dextram Dei Patris; adeo ut in cælo sit, tanquam in majestatis suæ solio. Intravit autem tanquam *præcursor pro nobis*. Omnia quæ in præcursores locum habent, hic applicanda non sunt. Solent enim præcursores ministri esse magnatum, qui eos præcedunt, ad viam ipsis præparandam, aut etiam eorum ad quos proficiscuntur animos excitandum, ut debite ipsos recipiant. Talis præcursor Domini Jesu fuit Joannes Baptista. Verum ad hoc præcursoris officium hic neutiquam respicitur: sed tantum ad certitudinem quam Dominus Jesus nobis præstat cælum ingrediendi. Sicut enim præcursoris adventus indubitatum signum est adventare magnatem; ita etiam ingressus Jesu Domini nostri in cælum indubitatum est argumentum quo certi reddimur & nos, quicumque nimirum in ipsum credimus, illique ad finem usque constanter adhæremus, cælum intraturos. Imò

majus quid præstat; nam suo in cælum ingressu & nobis jus cælum ingrediendi acquisivit: perinde uti princeps, qui primus loci alicujus possessionem capit, ut illo suo ingressu subditis suis jus eum ingrediendi acquirat. Sic ait, se vadere ad Patrem in cælum, ut nobis paret locum, *Joan. XIV. 2, 3. & XVII. 24.* Adeo ut eadem certitudine, quâ Christum in cælos adscendisse credimus, etiam & nos cælo recipiendos credere possimus.

Et huc autorem nostrum respicere ipse satis indicat, cum ait ipsum ingressum ut *Pontificem*. Ut Pontifex enim nobis jus in cælum ingrediendi acquirit: Pontificatum autem ejus paucis describit, quod *secundum ordinem Melchisedec* sit factus Pontifex in æternum. Quod ideo addit, ut sermonem suum à *vers. 11. cap. V.* intermissum repetat & continuet, & distinctius similitudinem inter Melchisedecum & Christum declaret.

C A P U T VII.

1. **H**ic enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei altissimi, qui obviam processit Abrahamo, revertenti à cade regum, & benedixit ei:

2. Cui & decimas omnium divisit Abraham: primum quidem ex interpretatione rex justitiæ; deinde verò & rex Salem, quod est rex pacis;

3. Sine patre, sine matre, sine genealogiâ, neque principium dierum, neque vitæ finem habens, assimilatus vero Filio Dei manet sacerdos in æternum.

4. Intuemini autem quantus [sit] hic, cui & decimas prædæ dedit Abrahamus patriarcha.

5. Et quidem qui de filiis Levi sacerdotium accipiunt, mandatum habent decimas sumere à populo juxta legem, hoc est, à fratribus suis, quamquam egressis ex lumbis Abrahami:

6. Qui verò genealogiam suam non ducit ex ipsis, decimas sumsit ab Abrahamo, & illi qui habebat promissiones benedixit.

7. Extra controversiam autem quod minus est à majore benedicitur.

8. Et hic quidem homines qui moriuntur decimas accipiunt; ibi verò is de quo testimonium exstat quod vivat.

9. Et (ut ita dicam) per Abrahamum Levi, qui decimas accipit, decimatus est:

10. Adhuc enim in lumbis patris erat, quando ipsi occurrit Melchisedec.

11. Si itaque consummatio per Leviticum sacerdotium foret (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc opus [fuit] secundum ordinem Melchisedeci alium surgere sa-

cerdotem, & non secundum ordinem Aaronis dici?

12. Mutato enim sacerdotio necessario etiam legis mutatio fit.

13. In quem enim hæc dicuntur, de aliâ tribu est, ex quâ nullus altari operam dedit.

14. Manifestum enim est, quod ex tribu Judæ ortus sit Dominus noster: in quam tribum nihil circa sacerdotium Moses est locutus.

15. Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedeci oriatur alius sacerdos,

16. qui non secundum legem carnalis mandati factus est, sed secundum virtutem indissolubilis vitæ.

17. Testatur enim: quia tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedeci.

18. Reprobatio enim fit præcedentis mandati, propter illius infirmitatem & inutilitatem:

19. Nihil enim perfecit Lex, sed introductio melioris spei, per quam appropinquamus Deo.

20. Et in quantum non [est] sine juramento,

21. (Hi enim quidem sine juramento sacerdotes facti sunt: hic verò cum juramento, per eum qui dixit ad illum; juravit Dominus, & non pœnitebit [eum]; Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedeci.)

22. In tantum melioris fœderis sponsor factus est Jesus.

23. Et

23. Et hi quidem plures facti sunt sacerdotes, quia per mortem prohibebantur permanere.

24. Hic verò, quia ipse manet in æternum, sacerdotium habet quod non transmittitur:

25. Hinc & servare in perpetuum potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper vivens ad intercedendum pro ipsis.

26. Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à

peccatoribus, & excelsior calis factus:

27. Qui non quotidie opus habet, quemadmodum Pontifices, prius pro propriis peccatis victimas offerre, deinde pro [peccatis] populi: hoc enim semel fecit cum seipsum obtulit.

28. Lex enim Pontifices constituit homines habentes infirmitatem: sermo verò juramenti, quod post legem [est] Filium in æternum perfectum.

P A R A P H R A S I S.

1. **H**ic enim Melchisedecus fuit rex Salem, & sacerdos Dei Altissimi, qui Abrahamo à cæde regum revertenti obviam processit, cui & tanquam sacerdos Dei benedixit.

2. Cui & Abrahamus omnium quæ ab hostibus reportaverat spoliolum decimas dedit; qui ratione nominis quo appellatur, & ratione regni sui singulari modo Dominum Jesum refert: si enim nominis illius interpretationem consideremus, est rex justitiæ; si regni, est rex pacis.

3. Si sacerdotium, longè diversus est à sacerdotibus Leviticis, sine patre sacerdote, sine matre Israëlitude quæque per matrimonium suum cum sacerdote in familiam Aaronis transiit, sine genealogiâ sacerdotali, non definitum diærum sacerdotii sui initium habens à morte prædecessoris sui, nec determinatum illius finem, morte suâ successoris locum faciens: sed assimilatus Filio Dei certo loquendi modo dici potest sacerdos in æternum, quatenus sacerdotio functus est, quamdiu status populi permisit, ut sacerdotio locus esse possit, & ipse nullum in sacerdotio suo successorem habuit.

4. Intuemini autem & considerate quantus hic sit, cui & ipse Abrahamus patriarcha, primus gentis nostræ parens, decimas prædæ dedit.

5. Et quidem, qui ex filiis Levi sacerdotium accipiunt, mandato divino jus habent decimas juxta legem, quæ præscripsit quibus è rebus & quo modo decimæ ipsis solvendæ sint, exigendi à populo, hoc est, à fratribus suis, qui perinde atque ipsi è femine Abrahami originem ducunt, ac proinde respectu originis suæ ejusdem cum ipsis sunt dignitatis.

6. Melchisedecus verò, qui genealogiam suam non ducit ex sacerdotibus è tribu Levi, decimas sumpsit ab ipso Abrahamo; & illi, cui promissiones à Deo factæ erant, benedixit, tanquam sacerdos Dei Altissimi, ac proinde nomine Dei, cujusque benedictionem, utpote suo nomine factam, Deus ratam esse voluit.

7. Extra controversiam autem est, quod is, cui ab alio benedicatur, ita ut ejus benedictio apud Deum rata sit, minoris apud Deum sit dignitatis, quam ille qui ipsi benedicit.

8. Et juxta Mosis legem homines qui moriuntur, & morte suâ aliis locum faciunt in idem munus ac jus succedendi, potestatem habent decimas accipiendi: ubi verò Melchisedeci historia narratur, is decimas accipit, de quo testimonium exstat quod vivit.

9. Imò ipse Levi, qui per sacerdotes ex se descendentes decimas è fratribus suis accipit, qui hoc respectu fratribus suis sunt eminentiores, certâ quâdam loquendi ratione dici potest per Abrahamum decimas dedisse Melchisedeco.

10. Nam

10. Nam nondum natus erat Levi, ac proinde dici potest adhuc fuisse in lumbis Abrahami patris sui, & una adhuc quasi persona cum patre suo, quando illi occurrit Melchisedecus: ideoque quod pater dedit, etiam ille figuratâ loquendi ratione, pro portione hæreditatis ad ipsum devolvendâ dedisse dici potest. Hic ego, qui typus tantum Christi fuit, cum tantum excelluerit præ sacerdotibus Leviticis, inde colligite quantus sit Christus illius antitypus, qui semper typo est præstantior.

11. Si itaque plena ac perfecta remissio peccatorum, etiam gravissimorum, obtineri potuisset per Sacerdotium Leviticum (Deus enim in Lege suâ populo præcepit ut illud instituerent) quid opus fuit ut exurgeret alius sacerdos secundum similitudinem Melchisedeci, & qui non dicatur esse ex posteritate Aaronis, cui Deus in lege sacerdotium alligatum esse voluit?

12. Mutato enim sacerdotio, quod in Lege institutum est, necesse est ut etiam lex, omniaque quæ ex sacerdotio dependent præcepta, mutantur.

13. De quo enim hæc dicuntur, quod sit sacerdos ad similitudinem Melchisedeci, ortus est ex aliâ tribu, de quâ nulli durante Lege licitum fuit sacerdotio fungi.

14. Manifestum enim est, quod Dominus noster ex tribu Judâ ortus sit, ex quâ tribu nemo secundum Legem Moysi ad sacerdotium admitti potuit: per illius itaque sacerdotium mutatio Legis facta est.

15. Idque amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinem Melchisedeci alius oriatur sacerdos:

16. Quia sacerdotium illud longè alterius est conditionis quam Aaronicum. Ille enim non est factus secundum legem, quæ ad breve tempus sacerdotium committit hominibus fragilibus & necessariò morituris, & ubi necesse est ut uno moriente alter in ejus locum succedat; sed in perpetuum manet sacerdos, qui è morte suscitatus est in vitam æternam quæ nunquam dissolvi potest.

17. Ita enim de eo prædicatum est, **Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedeci.**

18. Quod enim Lex unâ cum sacerdotio abolita sit, factum est propter sacerdotii illius infirmitatem & inutilitatem, utpote quod minoribus tantum delictis, quibus impuritas secundum legem contrahebatur, expiandis infervit:

19. Ideoque à graviorum peccatorum reatu absolvere, peccatique habitum per sinceram resipiscentiam extinguere, ac plenam & perfectam vitæ æternæ spem in peccatorum animis excitare non potuit: sed id præstat fædus novum, legi superinductum, illiusque sacerdotium perfectum; quod quoniam plenam omnium peccatorum remissionem impetravit, expressiorem & solidiorem vitæ æternæ spem producit, & extincto per veram resipiscentiam peccatorum habitu, jus nobis acquisivit in ipsum cælum ad Deum accedendi, ut plenâ ac perfectâ beatitudine fruamur.

20. Excellentia autem fæderis hujus Novi præ Lege liquet ex præstantiâ sacerdotii Christi præ sacerdotio Aaronico: illi enim præstat in variis.

21. Sacerdotes quippe Levitici facti sunt sine juramento; quia Deus voluit illud sacerdotium non esse perpetuum, sed perfectiori aliquando cessurum: Christus vero tanquam sacerdos multò dignior, & cujus sacerdotium nunquam cessabit, constitutus est cum juramento, per Deum, qui dixit illi, juravit Dominus & non poenitebit eum, tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedeci.

22. Quoniam ergo fædus in sacerdotio fundamentum habet, quanto
Chri-

Christus dignior est sacerdos eò etiam foedus est melius ac præstantius, cujus ille per suum sacerdotium sponsor est factus, qui nos de promissorum divinorum impletione, si conditiones fæderis præstemus, plenè persuasos reddit; & pro nobis apud Deum intercedens spondet, se per verbum ac spiritum suum effecturum, ut fæderis conditiones præstemus, aut si officio nostro desimus, quod nos tanquam fædifragos sit puniturus.

23. Huic accedit altera prærogativa: Quod sacerdotes Levitici plures fuerunt, quia per mortem impediabantur continuare in sacerdotio: quare ne illud intercideret, necesse fuit uno moriente alterum in demortui locum succedere.

24. Hic verò, quia ipse manet in æternum, sacerdotium habet quod ab uno non transit in alterum, sed quo ipse perpetuò fungitur.

25. Inde fluit tertia prærogativa: Quod per sacerdotium suum Deo plenè ac in perpetuum reconciliare, & abolito peccatorum reatu ac habitu plenè salvere possit ac salvet, quotquot in ipsum credunt; & ex fide vitam secundum ejus præscriptum instituentes per ipsum ad Deum confugiunt, ut remissionem peccatorum consequantur: quoniam ex morte in vitam est resuscitatus, ut tanquam sacerdos efficaciter salutem nostram procuret, non aliter ac si causam nostram agens suppliciter pro nobis apud Patrem intercederet: quia enim in vitam immortalem fuscitatus est, semper vivit, ut in perpetuum tanquam apud Deum interpellans perpetuam nobis faciat reconciliationem & salutem.

26. Ut enim coram Deo plenam ac perpetuam peccatorum remissionem obtineamus, conveniens erat ut talis nobis constitueretur Pontifex, qui sit sanctus, innocens, nullo peccato inquinatus, segregatus quam longissimè à peccatoribus, & supra omnes coelos visibiles in ipsum supremum coelum elevatus:

27. Qui non opus habet quotidie victimas offerre, quemadmodum sacerdotes Levitici, qui quotidie Deo victimas offerebant, prius pro suis peccatis quotiescunque eorum sibi conscii erant; deinde pro populi delictis; quia eorum sacrificia peccati reatum plenè tollere non poterant, ideoque quotidie iterari debebant: Christus autem seipsum obtulit, & illa unica oblatio sufficiens est, ut illi, pro quibus facta est, æternum salventur.

28. Lex enim constituit Pontifices, qui ob naturæ suæ infirmitatem miseriis variis ac tandem morti obnoxii erant, & qui, licet per sacrificia à peccatis expiati, etiam facile in ea relabebantur, ideoque & novà expiatione indigebant: Sermo autem jurisjurandi, qui post latam legem per Prophetam Davidem est pronuntiatus, constituit Filium sacerdotem, qui ex mortuis in vitam immortalem resuscitatus, & in cælis ad dextram Dèi Patris exaltatus, æternus est Pontifex, & plenà fruatur beatitudine ac potestate ad omnes muneris sacerdotalis partes explendum.

COMMENTARIUS.

Redit Scriptor ad explicandum ea quæ cap. V. 10. dixerat. Illo nempe capite, ex collatione Christi cum Sacerdotibus Leviticis, ostendit eum omnia in munere sacerdotali requisita habere, ac proinde verè esse sacerdotem. Sed vers. 10. paucis Christi præ sacerdotibus Leviticis excellentiam indicavit. Quod

verò ibi paucis asseruit, id nunc fufius & expressius adstruit: Quia nimirum dixerat Christum esse à Deo constitutum sacerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedec, quibus verbis, ex *Psal. CX. 4.* desumtis Melchisedec ut Christi typus proponitur, quæque proinde sensu mystico Christo applicanda sunt, quod & v-
Hhhh
teres

teres Hebræi agnovere; primò comparationem inter Melchisedecum & Christum instituit. Ut autem eam tantò plenius faciat, paucis quæ in Scripturâ de Melchisedeco narrantur commemorat. Non quod illa omnia verbis *Psal. CX.* ubi Melchisedec ut Christi typus proponitur, inclusa sint, ita ut sine his ratio typi non constet: sed quia de Melchisedeco loqui instituit, ut apud Hebræos, allegoricarum expositionum amantes, plenior & ornatior typi hujus repræsentatio foret, omnia in quibus aliqua inter ipsum & Christum similitudo observari potest enumerare voluit. In hac autem Melchisedeci cum Christo comparatione, ne à genuinâ Scriptoris Sacri mente aberremus, semper attendendum est ad materiam subiectam, cujus respectu comparatio hæc instituitur, quod est sacerdotium. Itaque considerata sunt singula, quibus Melchisedec Christo comparatur, quatenus in sacerdote requisita sunt, neque ulterius extendi debent: aliàs in varias perplexitates incidere necesse est. Observandum præterea, Scriptorem Sacrum non hoc velle, omnia quæ Melchisedeco cum Christo communia dicit, secundum literam præcisè esse similia, sed certo modo loquendi: ac proinde de Melchisedeco quædam dicere, quæ de illo non alio sensu dicuntur, nisi quatenus Christo assimilatur, quæque absolutè de Melchisedeco dici non possunt: Ac proinde quod ait *vers. 9. ὡς ἐπὶ τοῦ εἰπεῖν*, ut ita dicam, idem etiam aliis, quæ *vers. 3.* de Melchisedeco ait, applicanda sunt; id est, certo tantum modo loquendi hæc de Melchisedeco dici. Hæc si observemus, varias difficultates, ex quibus alias extricare nos vix possumus, evitabimus.

Vers. 1. Dicit ergo de Melchisedeco, quod fuerit *rex Salem*. Eadem est urbs, juxta communem opinionem, quæ postea vocata fuit Jerusalem. *Et sacerdos Dei altissimi.* Vox Hebræa *נָזַר* nonnunquam significat principem; sed quando additur vox *Dei*, significat sacerdotem. Tum & benedicendi actus, & decimarum oblatio illi ab Abrahamo facta, arguunt eam hic significare sacerdotem. *Qui obviam processit Abrahamo revertenti à cæde regum:* Ut nempe ipsum tanquam amicus reciperet, & exercitum ejus à regum cæde defatigatum, prolato pane & vino refocillaret. *Et benedixit ei:* nempe, tanquam sacerdos Dei. Nam & benedictio erat peculiaris actio sacerdotalis, *Num. VI. 23. & seqq.* Atque ideo etiam Christo tanquam sacerdoti tribuitur; infra in hac epistolâ *cap. IX. 28.*

Vers. 2. *Cui & decimas omnium dividit Abraham.* In honorem Dei hoc ab Abra-

hamo est factum: quod indicium est, Abrahamum ipsum considerasse ut sacerdotem: sacerdotibus enim decimas dare mos erat. Non autem hoc, cum quibusdam, accipiendum de decimis omnium bonorum quæ ipse Abrahamus possidebat; sed de decimis spoliis quæ à devictis hostibus reportaverat. Hac de Melchisedeco narratione præmissâ, procedit nunc ad ostendendum similitudinem quæ est inter Melchisedecum & Christum. Et primò quidem allusionem facit ad nomen Melchisedeci, & civitatis cujus rex fuit: ut ostendat id quod etymologiâ utriusque nominis significatur, verè in Christo esse. *Primum quidem ex interpretatione rex justitiæ;* quæ est significatio nominis Melchisedec: *deinde verò & rex Salem, quod est rex pacis.* Christus quippe est rex justitiæ & rex pacis. Non hic aliquid verè est in Melchisedeco quo Christum refert, sed ex significatione nominis allusionem facit ad Christum. Quasi dicat, ipsum Melchisedeci, & regni ejus nomen nobis aliquatenus repræsentare Christum.

Vers. 3. Sine patre, sine matre, sine genealogiâ. Communiter hæc ab interpretibus accipiuntur, quod nec pater, nec mater, nec genealogia Melchisedeci uspiam commemorantur, ac proinde quod certo sensu sine patre ac matre esse dici possit: & proferuntur exempla ex profanis scriptoribus, ubi patrem aut matrem non habere dicuntur, quorum pater non nominatur, & mater ignota est. Non rejicimus hanc explicationem ut absurdam; quin imò ut commodam recipi posse agnoscimus; quia illi consentaneè reliqua quæ de Melchisedeco porro adduntur non incommodè explicari possunt. Sed quomodo tum horum respectu Melchisedec rectè Christo comparetur, non æquè clarè liquet. Longè enim alio sensu Christus dicitur *sine patre, & matre, & genealogiâ.* Tum & plerorumque applicationes, quando hæc Christo accommodant, sunt contortæ & duræ. Quare videndum, an non alia commodior interpretatio reperiri queat, cujus applicatio fieri possit ad Christum, simili sensu quo de Melchisedeco enuntiantur, & consentaneè iis quæ in hoc capite porro tam de Melchisedeco quam Christo dicuntur.

Voluit Scriptor ostendere, sacerdotium Christi longè esse præstantius & alterius planè conditionis quam sacerdotium Leviticum. Quod ut demonstret, dicit Christum esse sacerdotem *secundum ordinem Melchisedec*, ex *Psal. CX.* Ut collectionem suam ritè adstruat, docet in sacerdotio Melchisedeci plura esse planè dissimilia sacerdotio Levitico. Incipit autem ab iis, quæ requirebantur in personâ illius, qui ad

ad sacerdotium eligendus esset. Deus sacerdotium Leviticum alligatum esse voluit certæ non tantum tribui, sc. Leviticæ, sed & familiæ, nim. Aaronicæ. Ut ergo quis ritè sacerdotio fungi posset, requirebatur ut esset ex familiâ Aaronis, ac proinde patre Aaronide esset prognatus. Voluit præterea Deus, ut esset natus matre Israëlidade, quæ per matrimonium suum cum sacerdote transibat in familiam Aaronicam; eaque virgine, non viduâ, nec repudiata, *Levit. XXI. 14.* Hinc & accuratè sacerdotes genealogiam suam conservarunt: quod si qui stirpis suæ genealogiam ostendere non possent, illi de sacerdotio rejecti sunt, *Esd. II. 62.*

De Melchisedeco verò dicit autor, hæc in ipso non fuisse requisita. *Fuit sine patre, sacerdote; sine matre,* in quâ sc. requisitum fuit, quod requirebatur in matre sacerdotis Levitici. *Sine genealogiâ* sacerdotali. Nam hæc omnia ad subjectam materiam restringenda sunt. Quam horum verborum explicationem, ut simplicissimam, & omnibus aliis præferendam, agnoscit, & egregiè adstruit doctissimus Franciscus Fabricius, in *Disputationibus de Sacerdotio Christi secundum ordinem Melchisedeci*, anno proximè elapso in Academiâ Lugduno-Batavâ habitis, thes. LVII. & seqq. Et quia hæc omnia etiam deficiebant in Domino Jesu, ut in seqq. ostenditur, ac proinde ex his Judæi inferre possent, Dominum Jesum non posse esse sacerdotem; ostendit hæc fieri, consentaneè vaticinio divino de Christo, quo prædictum fuit, Christum fore sacerdotem secundum ordinem Melchisedeci. Itaque sicut hæc in Melchisedeco observata non fuerunt: ita nec in Christo debere requiri; sed voluisse Deum ut sacerdos sit alterius planè generis quam sacerdotes Levitici. Sic omnia optimè fluunt, & facile D. Jesu applicari possunt. Et hic sensus confirmatur ex *vers. seq. 6.* ubi Melchisedecus describitur, quod genealogiam suam non ducit ex filiis Levi; quæ commodè accipi possunt tanquam plenior explicatio illius quod hic de Melchisedeco dicitur, quod sit sine genealogiâ, nempe è tribu Levi & familiâ Aaronis, quæ in Sacerdotibus Leviticis requisita fuit.

Solummodò aliqua remanet difficultas, quomodo dicatur Melchisedec, *neque initium dierum, neque vitæ finem habere.* Si velimus Melchisedecum opponi non tantum sacerdotibus, sed generatim omnibus Levitis, quorum ministerium sacerdotio inserviebat, tum non difficilis erit horum verborum explicatio. Levitis enim certum ministrandi tempus præfixum fuit, quod definitum initium ac finem habuit; ab anno nim. ætatis trigesimo, usque

ad quinquagesimum, *Num. IV.* Tale initium & finis dierum non fuit præstitutus sacerdotio Melchisedeci, ideoque nec initium dierum, sc. sacerdotalium, nec finem vitæ, sc. sacerdotalis, habere dicitur. Verum quoniam nec istud principium ministrandi, nec idem terminus sacerdotibus olim fuit præstitutus, ut specialis etiam supra illos Melchisedeci sit eminentia, alia quærenda explicatio videtur. Posset ergo Melchisedec nec dierum sacerdotalium, nec vitæ sacerdotalis finem dici habuisse, oppositè ad sacerdotes Leviticos, qui cum in eodem sacerdotio successores erant aliorum sacerdotum, ipsorum ministerium durante officio sacerdotali definitum habuit initium, à morte nim. suorum prædecessorum; & determinatum finem, cum morte suâ locum facerent successioni sequentis sacerdotis. Tale non fuit sacerdotium Melchisedeci; ille nec prædecessorem, nec successorem in sacerdotio suo habuit, atque hoc modo per figuram loquendi certo sensu, oppositè ad sacerdotes Aaronicos, dici potest, nec initium dierum sacerdotalium, nec finem vitæ sacerdotalis habuisse.

Assimilatus autem Filio Dei manet Sacerdos in perpetuum. Quia nec principium nec finem vitæ sacerdotalis certo sensu habuit, potest etiam certo sensu dici manere sacerdos in perpetuum. Non autem id propriè de Melchisedeco dici, sed certo tantum respectu, innuit, cum dicit, *assimilatus Filio Dei*, &c. significans, Melchisedecum eâ tantum ratione posse dici in perpetuum manere sacerdotem, ac proinde nec initium nec finem dierum sacerdotalium habere, quatenus assimilatus est Filio Dei, & illo in loco, ubi Filio Dei assimilatus est. Non enim alibi vocatur *sacerdos in æternum*, nisi solummodò illo in loco Scripturæ, ubi Filio Dei assimilatus est, nempe *Psal. CX. 4.* Filius Dei nec antecessorem, nec successorem habuit in suo sacerdotio. Ita nec Melchisedecus. Filius Dei manet sacerdos in perpetuum, quamdiu nempe natura sacerdotii permittit ut locum habere possit, hoc est, quamdiu homines Deo reconciliandi sunt: ac sacerdotio suo sine ullo successore fungetur, donec omnes fideles plenè cum Deo reconciliaverit, & in æternam salutem introduxerit: id est, ad consummationem sæculorum. Melchisedecus Filio Dei assimilatus certo respectu etiam dici potest olim fuisse sacerdos in perpetuum, quatenus sine antecessore & successore sacerdotio functus est quamdiu status hominum in regno Melchisedeci illo tempore permisit, ut sacerdotio locus esset; id est, quamdiu ibi fuerunt homines, qui cultus divini aliquatenus fuerunt

studiosi; adeò ut, cum ipsius sacerdotium finem habuit, officium sacerdotale illà in regione tum inter homines defierit; ac proinde ipse fuerit sacerdos, quamdiu sacerdotii natura olim permisit, ut sacerdotium inter illius regni homines locum habeat. Hoc sensu vocem *perpetuò*, seu *in perpetuum*, accipiendam docet vel unus locus *Exod. XXI. 6.* ubi de servo, qui elapso anno septenario, quo dimitti debuit juxta Legem, apud Dominum suum manere voluit, dicitur, *serviet ei in perpetuum*. Qui tamen anno jubilæi dimitti præcipitur, *Levit. XXV.* Ergo *serviet in perpetuum* significat, serviet tam diu, quamdiu quis juxta Legem Moysi servire potest, id est, ad annum usque jubilæi, qui omni servituti in populo Israël finem imponit. Eadem vocis *perpetuò* significatio occurrit *Jerem. V. 22.* Verum est, hæc non fuit vera æternitas: Sed nec vera æternitas esse debuit: nam debuit solummodò esse figura æternitatis veræ sacerdotii Christi. Itaque talis esse tantum debuit, ut certo quodam ac figurato sensu æternitas dici possit; ut sic veræ æternitatis figura ac umbra sit.

Ex iis quæ hætenus de Melchisedeco dixit, colligit illius præstantiam præ Sacerdotibus Leviticis: Quam in duobus collocat: Primò, quod Abrahamo, omnium Levitarum patre, *major* fuerit. Secundò, quod Scriptura testetur ipsum *vivere*; cum sacerdotes Levitici sint homines morientes, & morte suâ alteri locum cedentes. Primò quidem cum Abrahamo majorem fuisse ostendit duplici respectu.

I. Quod Abraham illi decimas dedit.

Verf. 4. *Intuemini autem quantus [sit] hic, cui & decimas prædæ dedit Abrahamus patriarcha.* Vocula & hic est ἀρχηγός; & ipse Abraham patriarcha, princeps & primus parens gentis Israëlitiæ, amicus Dei appellatus, & à quo omnes Dei in ipsos benedictiones derivantur, illi decimas dedit prædæ, quam reportavit à regibus illis quos superavit. Scio non convenire interpretes de significatione ἀποδοῦναι, è quibus Abraham decimas dedit. Sed illæ disceptationes nullo modo spectant scopum Scriptoris nostri, neque quicquam ad ejus illustrationem faciunt: Hic enim hoc unicum intendit ostendere, Abrahamum Melchisedeco decimas dedisse, & inde probare, quod Melchisedecus Abrahamo major & præstantior fuerit: Quia jubet ut ex hoc actu confiderent quantus hic fuerit. Decimas enim dare species est subjectionis. Unde sequitur eum cui decimæ dantur, majorem esse illo qui decimas dat. Major ergo

est Melchisedecus Abrahamo, qui illi decimas dedit.

Verf. 5. Ut ostendat quanta hæc sit dignitas, argumentum hoc latius diducit & confirmat: quia *qui de filiis Levi sacerdotium accipiunt*: non enim omnes Levitæ ad sacerdotium vocati sunt, sed soli posterii Aaronis. Posterii ergo Aaronis, qui sunt de filiis Levi, *mandatum habent decimas sumere à populo*, id est, mandato divino, quo populus jubetur illis decimas dare, jus habent decimas à populo exigendi. *Secundum legem.* Illa enim præscripta, quibus è rebus, & quâ ratione decimæ ipsis sint solvendæ. *Num. XVIII. 21. & seqq.* Ex quâ lege manifestè apparet dignitas eorum qui decimas accipiunt, præ illis qui ad decimas dandas obligati sunt: vocantur enim decimæ oblationes quas populus Deo offert, quasque Deus Levitis dedit: Levitis rursus eodem modo præcipitur decimas dare sacerdotibus, qui eo ipso Levitis generatim digniores esse arguuntur, utpote jus habentes decimas exigendi ab illis, qui pro jure sibi à Deo dato decimas accipiunt à populo. Eaque dignitas exinde magis augetur, quod decimas accipiant non à peregrinis, sed à *fratribus suis*, *quamquam egressis ex lumbis Abrahami*: id est, qui respectu originis suæ ejusdem sunt cum ipsis dignitatis, nempe qui perinde atque ipsi è semine Abrahami sunt prognati. Prout phrasîs hæc hoc sensu accipitur *Genes. XXXV. 11. & Act. II. 30.*

Verf. 6. Inde jam infert dignitatem Melchisedeci. *Qui verò genealogiam suam non ducit ex illis*, nimirum sacerdotibus ex tribu Levi oriundis. Quæ est descriptio Melchisedeci, de quo dixit, quod sit sine patre, sine matre, sine genealogiâ ejusmodi, qualis requiritur in sacerdotibus Leviticis. *Decimas sumsit ab Abrahamo.* Atqui majoris dignitatis est indicium, quod homo peregrinus, qui nihil cum Abrahami genere commune habet, decimas accipit ab Abrahamo, omnium Israëlitarum parente: quam ut Levitæ, unâ cum aliis Israëlitis ex Abrahamo genus ducentes, ab aliis Israëlitis fratribus suis decimas accipiant. Hoc argumentum in sequentibus plenius urget: verum id hic aliquantum seponit, & prius alias Melchisedeci prærogativas enumerat, quibus indicatis verf. 9, 10. argumentum hoc repetit, & plenius applicat.

II. Alterum quo Melchisedecum Abrahamo digniorem fuisse probat, hoc est: *Et illi qui habebat promissiones benedixit.* Non nominat Abrahamum, sed ut summam illius dignitatem ostendat, eum describit, quod sit *is qui pro missiones habebat.* Quas nim: *cap. præced. verf. 14. comemo-*

moravit; quibus maxima Abrahamo ejusque posteritati felicitas promittitur. Hic viro tantæ dignitatis benedixit; nimirum non ut amicus, qui ex benevolentia quâdam omnia ipsi fausta precatur: sed ut sacerdos, ac proinde nomine Dei. An Melchisedecus cognoverit promissiones divinas Abrahamo factas, & illarum impletionem, ac proinde terræ Canaan possessionem, illi precatus fuerit, ex Scriptoris nostri verbis non liquet. Mihi neutiquam est credibile. Dicit quidem, Melchisedecum *benedixisse illi qui promissiones habebat*: sed inde non liquet, eas Melchisedeco fuisse notas: sed iis indicare voluit, quanta fuerit Abrahami dignitas coram Deo: Ut inde concludat dignitatem Melchisedeci coram Deo, qui, tanquam sacerdos Dei altissimi, Abrahamo Dei nomine benedixit, ac felicitatem & prosperum in omnibus quæ suscepturus esset successum precatus est, ita ut Deus illius benedictionem ratam esse voluerit. Inde optimè concludit, Melchisedecum Abrahamo esse præstantiorem.

Verf. 7. *Extra controversiam autem quod minus est à majore benedicitur*: nimirum, ita ut benedictio ejus rata sit apud Deum & effectum sortiatur. Minus autem & majus hic accipiuntur respectu Dei, & dignitatis apud Deum. Quo enim Deus utitur tanquam internuntio, ut alteri felicitatem annuntiet, quam ipsi Deus largiturus est, reverà honoratione apud Deum in statu est, quam is ad quem mittitur. Et ideò etiam Deus voluit, ut sacerdotes, qui ministerio ejus consecrati honoratiore in statu erant quam reliqui Israëlita, suo nomine populo benedicerent, omniaque fausta à Deo precarentur, Deusque se benedictionem illorum ratam habiturum promittit, Num. VI. ult.

Verf. 8. Alterum in quo Melchisedeci excellentiam præ sacerdotibus Leviticis collocat, est, quod *hic homines qui moriuntur decimas accipiunt*: Hic, id est, in Lege, quæ Levitis potestatem dat decimas accipiendi. *Homines* dicit, non mortales, sed *qui moriuntur*, ac morte suâ aliis locum cedunt, ut in munus ipsorum succedentes eodem jure ac ipsi decimas accipiant. *Ibi verò*, id est, ubi Melchisedeci historia narratur, *is de quo testimonium exstat quod vivit*; quia sc. dicitur sacerdos in æternum: non enim in æternum sacerdos esse dici potest, nisi & illi vita attribuat, eodem sensu quo æternum sacerdotium. Quo verò sensu Sacerdos in æternum vocetur ut Messia typus sit, & quantum eo respectu sacerdotibus Leviticis excellentior sit, jam verf. 3. explicatum est. Licet enim hæc non sit vera

æternitas, sufficit talem esse, per quam æternitas Christi tanquam per typum adumbrari possit.

Verf. 9. *Et (ut ita dicam) per Abrahamum Levi, qui decimas accipit, decimatus est*. Postquam secundam Melchisedeci præ sacerdotibus Leviticis prærogativam adstruxit, addit jam aliud, ad prioris prærogativæ majorem explicationem. Levi, hoc est, sacerdotes ex tribu Levi, decimas accipiunt, & hoc respectu fratribus suis sunt eminentiores. Sed ipse ille Levi, quâdam loquendi ratione, dici potest in Abrahamo decimas dedisse Melchisedeco. Quia bona parentum certo sensu etiam censentur bona liberorum, quia post parentum mortem jure hæreditario ad posteros transeunt. Itaque portio quæ bonis parentum decedit, etiam posteris decedit, quatenus hæreditas, quam à parentibus exspectant, hac ratione immittitur. Itaque dum Melchisedecus ab Abrahamo decimas accepit, tantumdem id est, atque si ab ipso Levi decimas accepit: quia per illam decimationem aliquid decessit de portione ipsius Levi. Inde colligi potest, quantus sit Melchisedecus; quod ipse Levi, ac eodem sensu tota tribus Levitica, quæ à fratribus suis decimas accipit, illi decimas dederit.

Verf. 10. *Adhuc enim in lumbis patris erat, quando ipsi occurrit Melchisedec*. Nondum enim natus erat; itaque eadem loquendi ratione dici potest adhuc in lumbis patris sui fuisse: idque eò magis, quia pars fuit illius numerosæ posteritatis, quæ juxta promissionem divinam ex Abrahamo oritura erat: itaque jam tum certo sensu, in lumbis Abrahami fuisse dici potest, quia ex ipso juxta promissum divinum oriturus. Sed quia nondum actu exstabat, dicitur adhuc *in patris sui lumbis* fuisse. Hoc itaque respectu adhuc quasi una erat cum patre persona. Quod ergo patri decessit, illud etiam pro portione hæreditatis illi, figuratâ loquendi ratione, decessisse dici potest. Hoc autem non ad quasvis parentum actiones extendendum est, adeò ut inde concludi debeat, omnes parentum actiones, qualescunque sint, esse etiam posterorum actiones, & posteros eas etiam in parentibus suis egisse. Præterquam enim quod, propriè loquendo, Levi in Abrahamo non sit decimatus, sed autor noster dicat, per figuram loquendi tantum id posse dici; eo ipso indicans id verè ac propriè dici non posse; illud ulterius extendi non potest, nisi ad illas actiones, quæ occupantur circa bona parentum, quorum possessio jure hæreditatis ad posteros devolvenda est, quatenus imminutâ aliquâ bonorum quæ

Parentes possident portione, posterorum hæreditas minuitur, ac proinde quod parentes è suâ possessione decedere voluerunt, ad posteros devolvi nequit. Non verò ad illas actiones, quæ cuique homini sunt personales, ita ut ejus personam non egrediantur: quales sunt virtutes, & vitia. Parentum enim virtutes, ut & peccata, non sunt filiorum virtutes nec peccata: illæ enim actiones personam agentis non egrediuntur: sic nec pœna parentis peccatoris pœna filii est, sed intra parentis peccatoris personam subsistit. Hinc & Deus in lege suâ expressè vetuit, ne filii ob parentum peccata puniantur. Potest quidem in liberos ex occasione pœnæ parentis derivari miseria; veluti si quis pater dives ob crimen aliquod mulctetur omnium bonorum amissione relinquit liberos pauperes, quos alias relicturus fuisset divites: Verum licet illa parentis paupertas ipsi pœna sit, non tamen liberis, propriè loquendo, pœna est, sed miseria, quæ per naturalem sequelam in liberos ex parentis pœnâ derivatur: quia parens pauper amplam hæreditatem liberis relinquere nequit, sed eidem quâ ipse premittitur miseriæ involutos. Sic nec, quando pater intemperantiâ ac luxu omnia sua bona abligurivit, peccatum patris est liberorum peccatum; licet per naturalem sequelam patris paupertas, quam ipse sibi suâ ingluvie contraxit, in liberos propagetur. Hæc cum ita sint, sequitur Theologos plerosque malè ex hoc exemplo colligere, nos omnes potuisse in Adamo peccare, licet cum peccaret Adamus nos nondum existeremus; quia, ajunt, nos adhuc eramus in lumbis Adami: Quoniam, uti jam diximus, peccatum personalis actio est, quæ peccantem non egreditur, sed intra illum solum subsistit. Quare peccatum Adami non est nostrum peccatum; nec pœna Adamo ob peccatum inflicta, propriè loquendo est nostra pœna; sed miseria ex illâ pœnâ fluens nostra est, & juxta naturalem nascendi legem ab Adamo in nos est derivata. Idem itaque malum, quod Adamo cessit in pœnam peccati, in nos derivatur, & iisdem quibus Adamus punitus fuit miseriis premimur, degimus extra paradizum, in sudore vultus panem nostrum comedimus, moriendi necessitas nobis incumbit: verum omnia hæc, quæ Adamo fuere pœna, nobis sunt naturale quoddam consequens, & malum hæreditarium, quod occasione pœnæ, Adamo parenti nostro inflictæ, in nos ipsius posteros derivatur, à quo, si Adamus non peccasset, immunes fuisset. Quod enim Adamus peccans amisit, nobis ipsius posteris relinquere non potuit, ac eodem loquendi modo, quo decima pars hære-

ditatis quæ ab Abrahamo in Levi esset devolvenda, Levi decessisse, atque ita Levi in Abrahamo decimatus dici potest; etiam nos dici possumus in Adamo è paradizo ejecti, & in moriendi necessitatem incidisse. Verum in Adamo peccasse propriè dici non possumus. Sed hæc obiter. Ex illis autem quæ hætenus de Melchisedeco illiusque præstantiâ præ sacerdotibus Leviticis dicta sunt, colligere licet, Dominum Jesum Christum longè sacerdotibus Leviticis superiorem esse: Cum enim Melchisedecus, qui typus tantum fuit Jesu Christi, tantum præ illis excelluerit, inde colligere licet Christum, Melchisedeci antitypum, qui semper suo typo excellentior est, multò illis esse præstantiorem.

Ostensâ sic Melchisedeci dignitate, progreditur, ut ostendat, quod sacerdotium Leviticum, ac proinde lex quâ id constitutum fuit, sit imperfecta, ac propterea mutari debuerit; quia postquam constituti sunt lege divinâ sacerdotes Levitici, alius debuit constitui sacerdos secundum ordinem Melchisedeci.

Vers. 11. Si igitur perfectio per sacerdotium Leviticum fuit. Vox Græca τελείωσις, quæ est generalis, ut vox Latina perfectio, debet explicari accommodatè ad subjectam materiam: Quia igitur hic agitur de sacerdotio, quod institutum est ad remissionem peccatorum commissorum obtinendam, perfectio hic significat plenam peccatorum, etiam gravissimorum, expiationem. Cap. XI. 40. agitur de beatitudine, itaque τελειῶσθαι illic significat, perfectâ beatitudine frui; sicut & cap. XII. 23. Itaque hic horum verborum est sensus: Si plena ac perfecta remissio peccatorum, etiam gravissimorum, obtineri potuit per sacerdotium Leviticum, & reatus pœnæ non tantum temporalis, sed & æternæ, planè tolli: Quid adhuc opus [fuit] secundum ordinem Melchisedeci alium surgere sacerdotem, & non secundum ordinem Aaronis dici? Hæc quidem est illatio, quæ sequitur ex priore positione: sed antequam eam inde deducat, interferit autor noster rationem, cui vis consequentiæ hujus innititur: Populus enim super ipso legem accepit, id est, de ipso: Quasi dicat: Deus in Lege suâ sacerdotium Leviticum instituit: Ergo si per sacerdotium illud obtineri potuit perfecta peccatorum remissio, non fuit necesse ut exurgeret alius sacerdos, qui sit secundum ordinem seu juxta similitudinem Melchisedeci, & qui non dicatur esse secundum ordinem Aaron, id est, ex posteritate Aaronis, qui est ordo in Lege constitutus. Nam si perfectum sit sacerdotium, illud immutari non est necesse.

Verf. 12. *Mutato enim sacerdotio, necessario etiam legis mutatio fit.* Quia enim, uti dixit, populus legem accepit de sacerdotio Levitico, si illud mutetur in aliud sacerdotium, quod est secundum ordinem Melchisedeci, & alterius planè generis quam sacerdotium Leviticum, & illo multò præstantius, ut in sequentibus ostendit, necesse est ipsam legem, quæ id institutum est, immutari. Ratio sequelæ manifesta est. Institutio enim sacerdotii Levitici est præceptum legis: estque id tale, ut multa Legis præcepta, imò pleraque quæ legem ritualement spectant, inde dependeant; quæ omnia mutato sacerdotio corruere necesse est. Nova hæc est ratio, quæ sacerdotii Levitici imperfectionem arguit: quia si fuisset perfectum, non debuisset mutari; quia mutari non potest, quin simul lex, per quam id institutum est, & omnia quæ ex illo dependent præcepta, mutantur; nam quando tot præcepta, quæ sacerdotium spectant, mutantur, tota lex, quæ perfectam sui observationem exigit, adeò ut ne in uno delinquat homo, Deut. XXVII. 26. vim suam amisit.

Verf. 13. *Mutato autem sacerdotio necesse esse & legem mutari, probat D. Scriptor hac ratione: In quem, id est, de quo, enim hæc dicuntur, quod nimirum sit sacerdos secundum ordinem Melchisedeci, nempe Dominus noster Jesus Christus, de aliâ tribu est, quam Leviticâ; nimirum de tribu Judâ. In quam tribu, seu de quâ tribu, nullus altari operam dedit, seu ministravit altari, vel, quod idem est, sacerdotio est functus: Quia lex sacerdotium familiæ Aaronis alligatum esse voluit; qui cum fuerit è tribu Levi, manifestum est nemini ex aliâ tribu licitum fuisse sacerdotio fungi.*

Verf. 14. *Manifestum enim est, quod ex tribu Judâ ortus sit Dominus noster.* Quod constat ex genealogiâ Domini nostri, quæ legitur in Evangeliiis Matthæi & Lucæ; uterque enim genus Josephi, cui Maria mater Domini desponsata fuit cum gravis facta est è Spiritu Sancto, ac proinde quoniam per desponsationem in mariti familiam transierat, illi etiam accenseri debet quicquid benedictione divinâ uxori desponsatæ accessit, ad Davidem regem, & sic porrò ad Judam deducit. Et licet hodiè circa illam variæ occurrant difficultates, quæ nunc propter variarum circumstantiarum ignorationem non ita facilè expediti possunt; liquet tamen ex hoc loco olim id fuisse manifestum & indubitatum. Non enim Autor noster tantâ cum certitudine affirmasset, id non tantum esse δῆλον, sed & πρόδηλον, si vel ullum eâ dere olim fuisset dubium. Fuitque id prophe-

tarum vaticiniis consentaneum, quæ eum ex familiâ Davidis, ac proinde ex tribu Judâ, oriturum prædicunt. Estque id adeò universaliter à Judæis receptum, ut & hodie eum non aliunde quam ex Davidis familiâ expectent. Supponit autem D. Scriptor, Psalmum CX. in quo exstat hoc vaticinium, *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec*, respicere Messiam; tum quia id receptum erat à Judæis illius temporis; tum, quia res illi erat cum Hebræis jam fidem Christianam amplexis, quibus indubitatum fuit hunc Psalmum de Messia esse scriptum: Idque etiam contra hodiernos Judæos, ex ipso Psalmi argumento evidenter probari potest; adeò ut, licet ipsis concederemus Psalmum hunc secundum sensum literalem, aliquatenus & sensu admodum diluto Davidi, ut typo Christi, applicari posset; secundum tamen sensum mysticum, & juxta plenam verborum vim ac significationem, nulli nisi Messie aut Christo applicari possit. Quod alias ostendimus. Atqui *in illam tribum nihil circa sacerdotium Moses est locutus.* Itaque secundum legem nemo ex illâ tribu ad sacerdotium admitti potuit. Cum ergo manifestum sit aliud debuisse exoriri sacerdotem, qui sit ex tribu Judâ, manifestum est mutationem legis debuisse fieri.

Verf. 15. Idem probat alio argumento, à naturâ sacerdotii desumpto. *Amplius adhuc manifestum est, nimirum mutationem legis debere fieri, si secundum similitudinem Melchisedeci oriatur alius sacerdos:* quia illius sacerdotium alterius longè est naturæ, quam sacerdotium Aaronicum. Manifestum quidem est, mutationem legis fieri, si introducatur sacerdos ex illâ tribu, ex quâ, juxta Legem Moysi, nemo admitti potest ad sacerdotium: Verum id magis manifestum est, si exsurgat sacerdos, cujus sacerdotium longè alterius est naturæ quam sacerdotium Aaronicum. Posset enim sacerdotium idem transferri in aliam tribum, & sic quidem in aliquâ circumstantiâ sacerdotii immutaretur lex; attamen eodem manente sacerdotio lex quoad potissimam sui partem vigorem retineret: sed introducto sacerdotio alterius planè naturæ, magis mutatur lex, & magis manifestum est legis mutationem esse factam. Atqui sacerdos secundum ordinem Melchisedeci habet sacerdotium alterius planè naturæ, quam sacerdotium Aaronicum. Ille enim

Verf. 16, 17. *Non secundum legem carnalis mandati factus est.* Caro varias in Scripturâ admittit significationes; hic, ut alibi sæpe, fragilitatem & mortalitatem, vel potius moriendi necessitatem significat. *Carnale mandatum* itaque est, mandatum quod

quod carnem, hoc est, homines mortales, ac moriendi necessitati subiectos spectat. Intelligit itaque mandatum, quo sacerdotium non tantum alligatum fuit certæ cuidam familiæ, sed & *carni*, id est, hominibus mortalibus, & mortem obeuntibus, ac morte suâ aliis sibi successuris locum facientibus, demandatum fuit. Ergo *secundum legem carnalis mandati*, tantumdem est, atque, juxta normam ac regulam, per mandatum, quod carnis ac mortis rationem habet, ac proinde constituit, ut uno moriente, alius in illius locum constituatur sacerdos. Hoc ergo dixit; sacerdotem, qui ortus est secundum ordinem Melchisedeci, non esse factum ad aliquod tempus, perinde uti illi sacerdotes, de quibus lex præcepit, qui post paucorum annorum ministerium moriuntur, & morte suâ successoribus suis sacerdotium relinquunt. *Sed secundum virtutem vitæ indissolubilis*: id est, qui in perpetuum manet sacerdos, quique propterea à morte in vitam immortalem, quæ nunquam dissolvi potest, resuscitatus est, ut sic in perpetuum sacerdos manere possit. Talis enim successorem non habet, nec habere potest. Est quippe sacerdos, in quo sunt omnes qualitates, quæ fluunt ex vitâ indissolubili, quæ nunquam morte finiri potest: talis cum in perpetuum vivat, etiam in perpetuum servare potest eos, qui per ipsum ad Deum accedunt; uti in sequentibus docet. Sacerdos enim qui prædictus est *secundum ordinem Melchisedec*, etiam prædictus est, quod sit futurus æternus: quare rectè dicit, & consentaneè vaticinio illi, eum esse constitutum secundum virtutem vitæ indissolubilis. Proinde rectè colligit, ex ortu talis sacerdotis, prius sacerdotium, ac proinde legem, quæ sacerdotium hoc constituit, debuisse mutari.

Haftenus ostendit mutationem Legis esse factam, nunc & rationem mutatæ Legis addit.

Verf. 18. *Reprobatio enim fit præcedentis mandati, propter illius infirmitatem & inutilitatem. Præcedens mandatum est Lex Moïsis*; eaque vel integra, prout strictè consideratur tanquam lex, obedientiam exigens, & transgressori pœnam minans, sine ullâ resipiscenti factâ spe veniæ: hoc enim est legis: veniam autem dare resipiscenti, est opus gratiæ: Vel, quod malim, speciatim lex ceremonialis, ac nominatim præcipua ejus pars, quæ sacerdotium spectat. De eâ enim in præcedentibus egit. *Reprobatio legis*, seu potius annihilatio, ἀθέτησις, fit, vel per simplicem solutionem ab illius obedientiâ; vel per alterius in locum illius surrogationem: idque dupliciter: vel per directam legis

abrogationem, & contrariæ introductionem; vel sine prioris directâ abrogatione, per superinductionem alterius perfectioris, quæ facit, ut prior tanquam imperfectior, sponte evanescat. Hoc posteriore sensu hic accipitur. Non enim Dominus Jesus, aut illius Apostoli, Legem Moïsis propriè loquendo abrogarunt, aut præcepta Legis præceptis contraria præscripserunt: ipse Dominus ait, se non *venisse ut legem solveret, sed ut impleveret*, Matth. V. 17. & totâ suâ vitâ legem exactè observavit. Nusquam legimus Apostolos Judæis vetuisse præcepta Legis observare, quin & ipsi, imò ipse Apostolus Paulus, summus pro libertate Christianâ zelator, legem ceremonialem observavit: solummodò eam gentibus ad Christum conversis imponi noluerunt: Non autem abrogat legem, qui eam illis, quibus nunquam lata fuit, imponi non vult. Quod Judæos attinet, ea quidem docuerunt, ex quibus sequitur, legem ceremonialem sponte evanituram ac desituram, nimirum, observationem legis ceremonialis nullius esse ponderis in negotio salutis; sed hominem coram Deo justificari solâ fide in Jesum Christum, eaque vivâ per bona opera, & per charitatem efficace. Quâ ipsâ doctrinâ lex ceremonialis sponte evanescere debuit. Et hoc sensu Scriptor noster ait, legis reprobationem, seu annihilationem esse factam, introductione nimirum legis perfectioris, ad cujus præsentiam minus perfecta sponte cessat & evanescit. Et hanc eandem illius reprobationis causam reddit.

Propter illius infirmitatem, & inutilitatem. Quoniam hic agit de sacerdotio, cujus munus est peccata coram Deo expiare, eorumque plenam remissionem impetrare; inde sequitur, legi tribui *infirmitatem*, quia sacerdotium in illâ institutum non potest plenè expiare omnia peccata, neque conscientias à reatu peccatorum solvere ac coram Deo verè ac plenè pacatas reddere; neque, quod inde dependet, à peccati habitu purgare, ut plenè ac perfectè Deo serviant. Huic Legis infirmitati conjuncta est illius *inutilitas*: Quia enim infirma est, nec homines à reatu, ac habitu peccati liberare potest, ideò nec veram illis fælicitatem conferre potest. Quod autem conferre nequit id, cujus causâ institutum est, inutile est.

Legi autem meritò se attribuere hanc infirmitatem & inutilitatem, probat ratione sequente:

Verf. 19. *Nihil enim perfecit Lex*: id est, nullum hominem perfecit Lex, seu perfectum reddit. Quoniam hic sermo est de sacerdotio, Lex etiam potissimum spectari

ari debet, quatenus sacerdotium, totumque ministerium sacerdotale instituit: Et quia ad illud munus spectat, peccata coram Deo expiare, perfectio expiationis intelligenda est, quā plena omnium peccatorum remissio obtinetur, & conscientiæ à reatu peccatorum, ac pœnæ, tam æternæ quam temporalis, metu solutæ coram Deo verè tranquillæ redduntur. Hoc sensu vox τελείω accipitur infra cap. X. 14. ut ibi ostendamus. Huic perfectioni alia adhæret, quā homo, qui peccati habitu detinetur, ita plenè ab eo purgatur, ut omnem peccandi consuetudinem exuerit, ac à quovis deliberato peccandi actu sese immunem conservet, atque ita à peccato plenè purgatus totum se justitiæ tradat. Hoc sensu vox τέλειος accipitur Phil. III. 15. Coloss. I. 28. IV. 12. Quam tandem sequitur post hanc vitam perfecta beatitudo, quando homo è morte resuscitatus in vitam immortalem, & animā & corpore perfectus etiam perfectā felicitàte fruatur in æternum. Hoc sensu vox τελείως legitur aliquoties in hac epistola, uti jam observavimus. Quando itaque ait, *Legem nihil perfecisse*, seu ad perfectionem duxisse, id propriè vult; sacerdotium lege institutum non potuisse plenam peccatorum remissionem hominibus impetrare, nec conscientias hominum verè coram Deo tranquillās reddere; institutum enim erat, levioribus solummodò peccatis expiandis, & nominatim, ut homo ab impuritate, secundum legem ritua-lem contractā, quæque hominem à populi totius communione exclusum tenebat, purgaretur, atque ita purgatus denuò eadem quā prius communione cum totius populi corpore frueretur: peccata autem graviora, quibus pœna mortis constituta fuit, expiare non potuit, nec eorum reatu hominem liberare. Hoc cum non potuerit Lex, nec reliquas quæ inde dependent perfectiones præstare potuit, quales sunt, vera à peccatis conversio, & perfecta beatitudo in futurā vitā. Quod ex sequentium verborum explicatione clariùs liquebit.

Introductio verò melioris spei, per quam appropinquamus Deo. Melior spes est spes vitæ æternæ, oppositè ad terram Canaan, & promissiones Legis secundum literam acceptas. Promissiones enim Legis, quatenus iis comprehenditur vita æterna, sunt vel generales, & generali vocè vitæ etiam includunt vitam æternam; vel typicæ, quæ sub figurā terræ Canaan, atque umbrā felicitàtis temporalis, secundum literam clarè promissæ, obscurius adumbrant vitam æternam: in Evangelio autem vita æterna distinctè & clarè est promissa, unde & Dominus Jesus vitam & immortalitatem

in lucem produxisse dicitur, 2 Tim. I. 10. Ac proinde melior vocatur spes, quia solidior & expressior est, quæ claris promissis, quam quæ obscuris, generalibus ac typicis nititur. Hinc & infra cap. VIII. 6. fædus novum melioribus promissis sanctum dicitur. Quoniam autem vita æterna obtineri nequit absque plenā ac perfectā omnium peccatorum remissione, eaque impetratur per sacerdotium Jesu Christi, qui est sacerdos secundum ordinem Melchisedec, adeò ut & justificemur ab illis peccatis, à quibus per Legem Moysi non poteramus justificari, ut est Act. XIII. 38, 39. quoniam hic agitur de sacerdotio Christi, ea etiam sub hac spe comprehendendi, & unā cum illā intelligi debet. Melioris hujus spei introductio, seu superintroductio, ἐπισήωγῃ, tribuitur Evangelio, quia post latam legem Evangelium est super introductum, & legi superaccessit. Est autem spes illa introducta per sacerdotium Christi. Omnes enim homines peccaverant, & destituebantur gloriā Dei, Rom. III. 23. Christus mundum Deo reconciliavit, ut non imputaverit ipsis peccata, 2 Cor. V. 19. & verbum gratiæ, quo ipsis offertur plena omnium peccatorum remissio ac vita æterna, si à peccatis resipiscentes juxta sanctissima Christi præcepta vitam in posterum instituant, annuntiari curat. Huic reconciliationi innixa est spes plenæ peccatorum remissionis ac vitæ æternæ adipiscendæ, eaque veram resipiscentiam & purgationem ab omni peccati habitu producit, atque homines in sanctitate perfectos efficit: ita Deo obedientes per Christum, plenè ac perfectè reconciliantur, & reconciliatio ante eorum resipiscentiam impetrata, plenè applicatur conditione resipiscentiæ præstitā, & spes quæ fuerat conditionata, nunc fit plena ac absoluta.

Per quam Deo appropinquamus. Dicimur Deo appropinquare, quando præceptorum illius observatione ejus favorem ambimus: & à Deo recedere, quando illius præcepta contemnimus 1 Reg. VIII. 59. Ezech. II. 3. & alibi. Verum hic significat, felicitàte perfectā in cælis apud Deum frui, cujus adipiscendæ jus ac potestatem sacerdotium Christi nobis acquisivit. Allusio videtur esse ad morem olim in populo Israëlitis usitatum. Sacerdotes soli ingrediebantur sanctuarium, Pontifex autem solus Sanctum sanctorum, ibique peccata populi expiaturus consistebat coram arcā, præsentia divina symbolo; atque hoc respectu sacerdotes, maximè autem Pontifex, dicebantur appropinquare ad Deum, Ezech. XLII. 13. Nunc autem omnes fideles ad ipsum cælum, per sanctum sanctorum adumbratum, & ad Deum, qui

in cælo est, appropinquant. Idque hæc melioris spei introductio præstat, quatenus unusquisque fidelis per eam remissionis peccatorum & vitæ æternæ spem concipiens, se penitus à peccatis ad Deum convertit, vitam agit spiritualem, atque ita tandem vitam æternam consequetur, ac perfectâ fruetur felicitate, juxta I Joann. III. 2, 3.

Postquam D. Scriptor ex eo, quod alius sit constitutus sacerdos secundum ordinem Melchisedeci, probavit sacerdotium Leviticum, ac legem quo id institutum est, annihilari debuisse, docet jam sacerdotium Christi secundum ordinem Melchisedeci præstantius esse sacerdotio Levitico. Idem jam etiam comprehensum fuit aliquatenus in argumentatione, quâ probavit, sacerdotium Leviticum ac legem reprobati debuisse: sed id ibi non expressè intendit, verum tanquam argumentum adhibuit, quo probavit reprobationem illam fieri debuisse. Nunc verò directè probat præstantiam sacerdotii Jesu Christi præ sacerdotio Levitico, & quidem in variis.

Primò: Quia hoc sine juramento, Christi verò sacerdotium cum juramento institutum est: Quod indicium est, illud fore perpetuum, & nunquam abrogandum.

Verf. 20. *Et quantum non est sine juramento.* Est argumentatio quâ ostenditur non tantum præstantia sacerdotis, sed & fæderis, cujus est sacerdos. Præstantia quidem sacerdotis: Quia quæ Deus juramento confirmat, ea ostendit se nunquam mutare aut abrogare velle: ea autem præstantiora sunt illis, quæ Deus pro suo beneplacito mutat & abrogat. Ex præstantiâ autem sacerdotis colligit etiam præstantiam fæderis cujus sacerdos est: Ita enim procedit: in quantum est sacerdos non sine juramento, *in tantum melioris fæderis sponsor est.* Sed antequam illam illationem inde deducit, primò confirmat hujus suæ positionis veritatem, quod non sine juramento Christus factus sit sacerdos. Ut autem ea tantò evidentior sit, illi opponit sacerdotes Leviticos, qui cum juramento non sunt instituti; ut sic discrimen quod inter illos ac Dominum Jesum, nec non inter fædus cujus illi fuere sacerdotes, & fædus cujus Dominus Jesus est sacerdos, intercedit, ac per consequens fæderis hujus præ antiqui præstantia, tantò clarius pateret.

Verf. 21. *Hi enim quidem sine juramento sacerdotes facti sunt;* scilicet sacerdotes Levitici; respicit autem maximè summos inter Israëlitas Pontifices; illos enim potissimum tota hæc epistola respicit. *Hic autem cum juramento;* Quod probat verbis è

Psalmo CX. allatis. Verum est, ibi non exstat juramentum: sed quoniam Prophetæ verba Dei, quibus Messiam sacerdotem constituit, proferens, dicit Deum jurasse, cum diceret, *Tu es sacerdos in æternum,* &c. tantumdem est ac si verba hæc formâ juramenti protulisset. Et hinc est, quod Autor noster dicat, juramentum esse factum *per eum qui dixit, juravit Dominus,* &c. Illâ enim loquendi formulâ manifestum est ipsum descripsisse Deum, qui in hoc Psalmo introducitur eum constituisse sacerdotem his verbis, *Tu es sacerdos in æternum,* &c. Verum quidem est, hæc verba, *juravit Dominus & non pœnitebit eum,* non esse verba Dei, sed prophetæ, & sequentia solummodò, quibus sacerdos constituitur, esse verba Dei: sed Autor noster, qui ex prophetâ allegat Deum jurasse, integram periodum ex Psalmo adscripsit; ut sic, licet in verbis Dei non exstet juramenti formula, tamen ex Psalmo constet, Deum juramentum adhibuisse; idque factum esse dicit per eum qui dixit, *Tu es sacerdos in æternum,* &c. Allegando itaque verba ex Psalmo, *juravit Dominus,* &c. tantumdem valet, ac si verba illa, *Tu es sacerdos,* &c. formâ juramenti in Psalmo exstarent, Deusque juramento per seipsum adhibito sacerdotium illi imposuisset. Cujus juramenti vis est, quod sacerdotium Christi sit futurum perpetuum: ideò addit, *juravit Dominus, & non pœnitebit eum.* Quando Deus factum suum mutat, dicitur figuratâ loquendi ratione eum pœnitere: quoniam homines, quos facti sui pœnitent, illud mutare solent. Verum à pœnitentiâ divinâ omnis imperfectio, quæ in hominum pœnitentiâ cernitur, removenda est. Pœnitentia enim hominum oriri solet ex consideratione rei male gestæ, ob quam homo dolet, quamque mutatam vellet; causamque habet vel ignorantiam aut imprudentiam, vel impotentiam, vel inconstantiam: Nihil horum in Deum quadrat; sed pœnitentia Deo tribuitur, quando opus illius tale amplius non est, ut eadem ratione quâ antea circa illud versari possit; ideoque quia opus ejus mutatum est, etiam operationem suam circa opus suum mutat. Quando ergo de Deo dicitur, *non pœnitebit eum,* eo indicatur, Deum factum suum nunquam mutaturum: Illiusque indicium est juramentum. Hinc & institutioni sacerdotii Levitici juramentum adhibutum non fuit, quia Deus id aliquando mutare constituerat.

Verf. 22. Ex dictis jam deducit confectarium: *In tantum melioris fæderis sponsor factus est Jesus.* Quæ verba referenda sunt ad verf. 20. & in quantum non est sine juramento; quibus hæc aptè respondent, *in tantum*

tantum melioris fœderis est sponsor, &c. Ad-
eò ut verba intermedia *vers. 21.* quasi pa-
renthesi inclusa legenda sint. Jam verò
non concludit propriè Jesum esse præstan-
torem sacerdotem Leviticis sacerdoti-
bus; sed fœdus, cujus est sacerdos, præ-
stantius esse fœdere, cujus alii erant sa-
cerdotes. Quod & consentaneum est il-
lius collectioni, quam etiam in præceden-
tibus adhibuit: Sicut enim *vers. 11. & seqq.*
è mutatione sacerdotii etiam conclusit mu-
tationem legis: & *vers. 18, 19.* è præ-
stantiâ materiæ Novo Testamento conten-
tæ, & effectus excellentioris inde manen-
tis, præstantiam Evangelii præ Lege: Ita
& hic, è modo quo Dominus Jesus sa-
cerdos est constitutus, ac consequenter
novum fœdus erectum & confirmatum,
utriusque, & nominatim quidem fœderis
præstantiam colligit. Eaque Autoris sacri
collectio optimè ex dictis fluit. In re quip-
pe levioris momenti non solet nec debet
adhiberi juramentum, saltem Deus adhi-
biturus non est. Necesse est ergo rem,
cui confirmandæ Deus juramentum adhi-
buit, multò esse præstantiorem illâ quam
juramento non confirmavit. At in sacer-
dotio Christi, & consequenter fœdere per
ipsum erecto, constituendo & confirman-
do juramentum adhibuit; quod tamen non
adhibuit in institutione sacerdotii Leviti-
ci, & fœderis quo id sacerdotium consti-
tutum est. Ergo Christi sacerdotium, &
fœdus illi innixum, præstantius est.

Cum autem consentaneè prioribus di-
ctis Autor noster debuisset subicere, in
tantum melioris fœderis *sacerdos* est factus,
mutatâ paulum loquendi ratione, dicit,
sponsor est factus. Unde liquet illum voce
sponsoris idem voluisse dicere, quod sonat
vox sacerdotis. Quo sensu autem Christus
sponsor dicatur, variant admodum docto-
res. Quidam sponsonem hanc interpre-
tantur ex similitudine sponsonis, quâ quis
pro debitore se sponsorem interponit apud
creditorem: Atqui sponsoris est, ubi de-
bitor solvendo non est, integrum debitum
creditori persolvere: Eodem modo ajunt
Dominum Jesum, qui sponsor est noster,
nostro loco integrum debitum Deo Patri
persolvissè, hoc est, nostro loco legem
perfectè implessè, omnesque pœnas à no-
bis commeritas sustinuisse, atque ita pro
nobis rigori justitiæ divinæ satisfecisse. Sed
verò, ne jam dicamus, hoc posito, Deum
Patrem nihil nobis ex gratiâ condonare
posse; neque jure à nobis exigere posse
fidem & obedientiam tanquam conditio-
nem à nobis præstandam, ut remissionem
peccatorum consequamur; neque, licet
eam non præstemus, ob eam non præsti-
tam justè nos posse punire; quia sic nobis
denegaret quod Christus pro nobis præsti-

tit ac persolvit; quæ omnia maximè sunt
absurda & Scripturæ contraria, ut alibi à
nobis fusiùs demonstratum est: Ne, in-
quam, hoc jam dicamus; illud unum,
quod loci hujus explicationem spectat,
respondeo; Dominum Jesum hic non dici
sponsorem nostrum, sed Novi Fœderis.
Quamquam autem certum sit in pangendo
Novo Fœdere Dominum Jesum etiam pro
nobis sponsondisse, ut mox ostendemus;
tamen exinde apparet, quoniam Christus
appellatur *sponsor Fœderis*, nos propriè
non considerari ut Dei debitores, à qui-
bus Deus plenam debiti persolutionem
exigere vult; sed ut fœderatos, quibus-
cum fœdus gratiæ, certis quibusdam sti-
pulatis conditionibus, erexit. Sponsor
itaque fœderis, qui hic medius interces-
sit, non tanquam pro debitore apud cre-
ditorem sponsondens, quod si altera contra-
hentium pars conditiones fœderis non præ-
stet, ipse illius loco illas impleturus sit,
considerandus est; sed ut sponsor fœderis;
& ex naturâ sponsonum, quibus fœdera
confirmari solent, etiam hæc Servatoris
nostri sponso explicanda est. Sponsor ita-
que in pangendis fœderibus adhiberi so-
let, ut partes contrahentes utrinque de
conditionum, quibus stipulatio fœderis
constat, præstatione certas reddat, ne ul-
lum de earum executione supersit dubium.
Promittit nempe sponsor, non, se loco
partis contrahentis conditiones stipulatas
impleturum, sed se procuraturum, ut
conditiones fœderis ab utraque parte præ-
stentur. Quod itaque sponsonem Christi
attinet: quidam eam considerant, quasi
tantum nomine Dei sponsor sit apud ho-
mines; quia enim homines Christum non
miserunt, sed Deus illum misit ad homi-
nes, ideo requiri putant ut nomine Dei
homines certos reddat, promissa, qui-
bus se Deus in pactione fœderis obstrin-
xit, certò esse implenda. Perinde uti *Gal.*
III. 19. Moses Mediator dicitur à parte
Dei, quia per eum Deus populo legem
dedit: Deus enim, inquiunt, sponsore
non indiget; potest siquidem nos, si offi-
cio nostro desimus, pro beneplacito suo
punire: Nos verò ob nostram in fide in-
firmitatem sponsore indigemus, ut de
promissorum quæ alias incredibilia videri
possent, impletionem certi reddamur: Deus
itaque nobis gratificatus est sponsorem Je-
sum Christum, qui non tantum plurimis
miraculis, & vitæ sanctitate purissimâ di-
vinitatem doctrinæ suæ confirmavit; sed
& quem Deus è mortuis in vitam immor-
talem resuscitando, & in cælum evehen-
do, nobis dedit exemplar, & veluti pi-
gnus ac sponsorem, quo nos plenè per-
suasos reddidit, quod & nos è mortuis
sit resuscitaturus, & vitâ æternâ in cælis
dona-

donaturus. Verum licet hæc omnia vera sint, qui tamen intra hæc omnem spon- sionem Christi concludunt, nec D. Scri- ptoris scopum, nec naturam sacerdotii Christi rectè percipere videntur. Scriptori enim, uti ex totâ serie epistolæ liquet, & nos jam ostendimus, hic præstantiam sa- cerdotii Christi colligere voluit præ præ- stantiâ sacerdotii Levitici, & his in ver- bis, loco voce *sacerdotis* usus est voce *spon- soris*: antea autem ostendimus sacerdotium esse munus, non quo Christus Dei nomi- ne fungitur apud nos, sed quo pro ho- minibus fungitur apud Deum: quod etiam ex hujus epistolæ cap. II. 17. V. 1. VII. 25. & ex 1 Jo. II. 1, 2. clarè liquet. Nec refert, quod nos Christum non misimus, sed Deus ipsum ad nos miserit: hoc enim & alias contigit, quod Deus hominibus intercessores dederit, qui tamen officio suo pro hominibus funguntur apud Deum. Sic Abimelecho dedit Abrahamum inter- cessorem, Genes. XX. 7. amicis Jobi Jo- bum, Job. XLII. 7, 8, 9, 10. populo Is- raëlis sacerdotes, qui pro ipsorum pecca- tis sacrificia offerant, & Deum placatum reddant. Eodem modo & Christum de- dit sacerdotem ac intercessorem: Verum postquam illum dedit, restabat ut etiam omnia ad muneris sacerdotalis functionem requisita peragat, inter quæ etiam est sponsio sacerdotalis, seu fæderalis. Ut ita- que in hac sponsione ratio sacerdotii Chri- sti constet, manifestum est sponsionem hanc Christi ita explicandam esse, ut Do- minus Jēsus sit sponsor non tantum à par- te Dei apud homines, sed & pro homi- nibus apud Deum: quatenus videlicet præ- sentiâ suâ in cælis apud Deum intercedit pro hominibus: quia enim fæderi inclusa est hæc conditio, quod nemo plenam & perfectam omnium peccatorum remissio- nem ac vitam æternam sit consecuturus, nisi juxta fæderis stipulationem se à prio- ribus peccatis seriò converterit, ac in po- sterum, juxta Christi legem, sanctitati ex animo operam dederit; non potest hæc intercessio Christi pro hominibus plena ac efficax concipi, nisi simul concipiatur illi inclusa quædam sponsio, quâ promittit ho- mines peccatores se ad Deum conversu- ros, seque id per verbum & spiritum suum effecturum, ne ira Dei in peccatores erum- pat, ipsique statim pereant, & ab æternâ salute excludantur. Est itaque sponsio Christi naturæ fæderis conveniens; non quâ Christus pro fæderatis spondet, se omnia ipsorum debita, omnesque pecca- tis ipsorum debitas pœnas in se recipere, & pro ipsis satisfacere; sed quâ se per verbum & spiritum suum effecturum reci- pit, ut fæderati conditiones fæderis præ- stent. Si quis objiciat, omnes pro quibus

Christus hac ratione spondet fæderis con- ditiones non præstare: Id verum esse agnosco: illâ tamen sponsione ad officii præstationem obligantur, estque ea suffi- ciens, ut Christi auxilio conditiones illas præstare possint. Quod si officio suo de- sint, & conditiones fæderis servare recu- sent, perinde cum illis agetur, atque cum fædifragis, quos cum sponsores frustra ad officium suum commonefecerunt, tandem ob fæderis violationem variis afficiunt cla- dibus ac miseriis, ut eos ad fæderis con- ditiones implendas compellant: quod si nihilominus obstinati sint, tandem etiam illorum terram invadunt, & penitus ex- scindunt. Ita etiam Dominus Jēsus illos tanquam fædifragos, gratiæ Dei contem- tores, ac sanguinis sui conculcatores, hor- rendo afficiet supplicio, & vindice flam- mâ est puniturus, Hebr. X. 26, 27, 28, 29. Fæderis autem observatores, juxta pro- missum divinum fædere comprehensum, in gloriam introducet æternam. Atque ita omnes sponsoris partes est impletu- rus.

Vers. 23. Alterum quo sacerdotium Christi, quatenus est secundum ordinem Melchisedeci, præstat Levitico, est, quod *illi plures fuerint sacerdotes*. Non quod plu- res summi sacerdotes fuerint simul; sed quod plures sibi invicem in munere illo fuerint successores, atque ita toto illo spa- tio quo sacerdotium illud continuatum est per successionem plures fuerint sacerdotes. Quia per mortem prohibebantur permanere. Ac proinde, ne functio sacerdotalis in- tercideret, necesse fuit alios in demortuo- rum locum succedere.

Vers. 24. Hic verò, quia ipse manet in æternum, sacerdotium habet quod non trans- mittitur: in quo nullus ipsi succedit; quia enim vita ejus non abrumpitur morte, nemo illi succedere potest.

Vers. 25. Inde jam elicit tertiam præ- rogativam. Hinc & salvare in perpetuum potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum. Quia hic agitur de sacerdotio Christi, actus salvandi qui Christo tribuitur expli- candus est, quatenus per sacerdotium Christi peragitur. Salvare itaque hic est, plenam atque perfectam reconciliationem cum Deo, omniumque peccatorum re- missionem procurare. Hic enim propriè sacerdotii Christi effectus est. Rectè quip- pe dicitur salvare, qui actum præstat, quem salus immediatè consequitur, & cum quo salus arctissimè cohæret. Sic Rom. IV. 7. vocantur beati quorum remissa sunt pec- cata, quia remissionem peccatorum imme- diatè comitatur beatitudo. Cum autem dicit, quod possit salvare, non tribuit illi nudam solummodò salvandi potentiam, sed & affectum, imò & ipsum salvandi actum

actum. Hoc sensu enim vox hæc Deo aut Domino Jesu tributa accipitur; vide *Rom. XIV. 4. 2 Cor. IX. 8. 2 Tim. I. 12. Hebr. II. 18. In perpetuum*. Non, ut alii homines, qui quamdiu vivunt aliorum patrocinium suscipiunt; aut ut sacerdotes Levitici, qui durante solummodo vitæ suæ curriculo sacrificia peragebant, quorumque ministerium sacerdotale morte abrumpebatur; sed *in perpetuum*: adeò ut reconciliatio per ipsum impetrata in perpetuum duret. *Accedentes per ipsum ad Deum*. Hi sunt Christiani, qui in Christum credentes fiduciam habent in sacrificio illius, & illo freti per Christum accedunt ad Deum, ut illum colant prout Christus præscripsit, atque peccatorum remissionem per Christum impetrant, & vitam æternam consequuntur. Hoc enim est propriè *ad Deum accedere*: infra *cap. XI. 6*. Quod autem addit, *per ipsum* accedentes ad Deum, dicit id oppositè ad eos, qui olim sub Veteri Testamento per sacerdotes Leviticos ad Deum accedebant: qui per illos nec plenè nec in perpetuum expiationem peccatorum obtinere poterant: sed eam consequuntur, quotquot in Christum credunt, & ea quæ Christianos decent faciunt.

Addit hujus sempiternæ salvationis fundamentum: *Semper vivens ad interpellandum pro ipsis*. Interpellatio ergo Christi est actus, per quem ut sacerdos salvat. Ea autem non est humilis supplicatio: non enim ea cum regiâ illius dignitate, & potestate ipsi in omnia traditâ consistere potest; sed est apparitio Christi coram Patre, & continua applicatio remissionis peccatorum ad salutem, oblatione sanguinis sui acquisitæ. Quæ apparitio figuratâ loquendi ratione intercessio appellatur: Quia si illius virtutem & effectum consideres, aliquam cum intercessione analogiam habet. Dicitur quippe *interpellare pro nobis*; hic, & *Rom. VIII. 34. & noster esse advocatus apud Patrem, 1 Joan. II. 1*. Sicut enim advocatus rei causam agit, & ipso suæ intercessionis actu pœnam suspendit, quamdiu rei causam agit: Ita & Dominus Jesus suâ intercessione causam nostram agit apud Patrem, & pœnam peccatis nostris debitam suspendit. Verum non agit causam dubiam, & de eventu incertus; perinde uti advocati terreni in hoc sæculo: sed de eventu certus continuum nobis commodat patrocinium: per proprium enim sanguinem ingressus in cælum, tanquam in sanctuarium, compareret coram facie Dei pro nobis, seque hac ratione pro nobis offert: Uti in sequentibus latius & plenius explicaturi sumus. Quia illi comparitioni maxima inest efficacia ad remissionem peccatorum

pro nobis impetrandam, Scriptura, ut eam exprimeret, figurato loquendi modo de Christo dicit, quod *pro nobis intercedat*; id est, tam efficaciter procuret & obtineat pro nobis remissionem peccatorum ac salutem æternam, perinde ac si coram Patre prostratus jaceret, vulnera sua ostendens, & suppliciter orans, ut propter illa hominibus peccata condonet. Ex iis, quæ in sequentibus, & præsertim *cap. IX. & X.* de oblatione Christi dicuntur, apparebit intercessionem hanc reipsâ ab oblatione quatenus illa in cælo peragitur non differre; quia illa etiam exprimitur per comparitionem Christi coram Deo; sed posse illam sub hac comprehendi; vel unam ad alteram relata habere rationem inchoationis, alteram verò continuationis; adeò ut oblatio sit intercessio inchoata, & intercessio oblatio continuata.

Dicitur autem per intercessionem suam in perpetuum nos posse servare, quia *semper vivit*. Immortalis ergò ejus vita fundamentum est quod in perpetuum possit salvare, quia ea facit, ut semper pro nobis interpellat, ac proinde nobis perpetuam efficiat reconciliationem, & salutem.

Verf. 26. Talis enim nos decebat Pontifex, sanctus, &c. Novam hic adfert rationem, quod Christus semper vivat ut interpellat pro nobis, atque ita possit plenè servare illos, qui per ipsum ad Deum accedunt: *Quia talis nos decebat Pontifex*. Hoc est, conveniens erat, ut coram Deo obtineamus plenam omnium peccatorum remissionem, talem nobis esse Pontificem. Pontificis hujus nostri varias describit qualitates, quas ejusmodi vocibus effert, quæ referri possunt non tantum ad statum vitæ præsentis Christi, quâ nunc fruitur in cælis; ad illam enim relatæ improprie quædam explicandæ sunt; sed & ad vitam quam hic duxit in terris; adeò ut partim describatur ab inculpatis moribus ac vitâ sanctâ, partim à statu seu conditione præsentis in cælis: ut ex singularum explicatione liquebit. Sicut enim sacerdotium Christi inchoatum est in terrâ, & continuatum in cælo; ita etiam conveniens fuit, sacerdotis Christi qualitates enumerare, tam quæ illi in terris adhuc viventi, quam in cælis exaltato conveniunt.

Sanctus. Separatus à vitiis, qui nullum unquam peccatum commisit, & in quo nihil fuit quod reprehendi potuit. In sacerdotibus Leviticis requisitum fuit, ut nulla in ipsis sit impuritas carnalis, ut per legalem puritatem ad sacerdotium consecrarentur. In sacerdote verò Novi Testamenti, qui omnium peccatorum ple-

nam esset procuraturus remissionem, requiritur puritas spiritualis, & immunitas ab omni labe peccati. *Innocens*. Is propriè innocens est, qui malum non fecit; ut de Domino Jesu dicitur *1 Pet. II. 22, 23. Impollutus*: nullo peccato inquinatus: solent enim peccata vocari *inquinamenta*, *2 Cor. VII. 1.* & qui se ab illis puros conservant, *impolluti*; *Jacob. I. 27.* & *seipsos purificare*, *1 Joan. III. 3.* Hæc omnia manifestum est describere nobis Dominum Jesum qualis fuit dum adhuc in terris degeret. Quod si quis hæc etiam applicare velit statui ejus cælesti, verba hæc aliquatenus extra genuinam illorum significationem detorquenda sunt: & dicetur *sanctus*, quatenus nunc in cælis animâ & corpore gloriosus omnibus vitæ hujus infirmitatibus ac miseriis est solutus: *Innocens*, quatenus ab omni afflictione & malo immunis est. *Impollutus*, quia est perfectè beatus, adeo ut illius beatitudo nullâ vel minimæ miseriæ admixtione polluta sit. Hoc sensu beatitudo ad quam Deus nos per Christum regeneravit vocatur *1 Pet. I. 4. incontaminata hæreditas*.

Segregatus à peccatoribus. Hoc propriè respicit statum Christi præsentem in cælis; & dici potest hic allusionem esse ad sacerdotes ac Pontifices Leviticos: Sicut enim illi Deo sacrificium facturi ingrediebantur in sanctuarium, & præsertim summus Pontifex in Sanctum sanctorum, in quod nulli præter ipsum fas fuit ingredi, & per hunc ingressum separati erant à reliquo populo, qui extra sanctuarium in atrio consistebat: Ita & Dominus Jesus seipsum in cælis coram Deo offerens, segregatus est à peccatoribus, & longissimè ab iis semotus, ac in loco, ubi non habitat nisi justitia, illiusque remuneratio, *2 Pet. III. 13. Excelsior cælis factus*: supra omnes cælos visibiles elevatus, & in supremum cælum, Dei domicilium ac solium assumptus. Quæ in sacerdotibus Aaronicis locum non habuerunt; & si quædam in illis præ aliis hominibus eximia fuerunt, ea, ut vidimus, exigua & tenuia, & non nisi typus & umbra horum fuerunt.

Vers. 27. Qui non quotidie opus habet, quemadmodum Pontifices, &c. Hisce verbis aliud cum præcedentibus connectit discrimen ex superioribus dependens; nimirum; quod Pontifices Levitici opus habebant quotidie, *prius pro propriis peccatis victimas offerre, deinde pro peccatis populi*. Hoc referre possumus ad anniversarium sacrificium, quod Pontifex offerebat pro suis, & simul pro populi delictis: ad illud enim etiam in sequentibus hujus epistolæ potissimum respicitur: sed tum phrasibus *καθ' ἡμέραν* non potest significare *quotidie*, sed certo & constituto die, qui videli-

cet quotannis recurrebat. Verum vix videtur phrasis illa hanc significationem admittere posse. Quare hæc accipere malo non tantum de anniversario hoc sacrificio, sed & generatim de omnibus, quæ quotidie & passim fiebant: non tantum enim pro populo, & cujusvis ex populo peccatis sacerdos sacrificia faciebat, sed & pro suis, quotiescunque eorum sibi conscius esset.

Hoc enim semel fecit cum seipsum obtulit. In oppositione quâ Pontifices Levitici Christo opponuntur, duo occurrunt; primò, quod illi quotidie; secundò, quod prius pro suis, deinde pro populi peccatis victimas offerrent. Oppositio autem quæ his verbis continetur non fit respectu utriusque membri, quod Dominus primò pro suis, deinde pro populi delictis obtulerit; sed tantum respectu posterioris membri, quod non quotidie, sed semel seipsum obtulerit. In eo enim tota oppositionis vis est, quod sacrificium Christi vim habeat in perpetuum homines salvandi, ideoque semel tantum peractum est: sacrificia verò sacerdotum Aaronicorum, quia non poterant plenè auferre reatum peccatorum, ideò quotidie iterari debebant. Quasi legeretur: non opus habuit quotidie victimas offerre, perinde ac Pontifices Levitici, qui quotidie sacrificia offerrebant; quæque ab ipsis offerebantur prius pro suis, & deinde etiam pro populi peccatis: sed ipse semel seipsum obtulit, & hæc unica oblatio suffecit, ut illi pro quibus facta est, in æternum sint sanctificati. Si verò quis & ad posterius membrum illud referre velit, adeò ut & Christus pro suis peccatis obtulisse dicatur, tum vox *peccati* propriè accipi non potest; Esset enim illud blasphemum, ac Domino Jesu summè injurium & contumeliosum: sed per duram *κατάχρησιν* accipi deberet de doloribus & afflictionibus, quas Christus pro peccatorum expiatione tulit, quo tempore tractatus fuit perinde ac si peccator esset, *2 Cor. V. 21.* & preces ardentissimæ, quas ad Deum fudit ut ab illis liberetur, oblatio dicendæ essent. Eodem sensu quo *cap. V. 3. & 7.* Dominus passionis suæ tempore preces & supplicationes ad Deum obtulisse dicitur, ut à gravissimis quæ eum premebant angustis liberetur, per quas ibi dicitur similis fuisse Pontificibus, qui non tantum pro populi, sed & pro suis peccatis sacrificia offerre debuerunt. Sed prius malim.

Vers. 28. Lex enim Pontifices constituit homines habentes infirmitatem. Rationem addit discriminis, quod dixit esse inter Pontifices Leviticos, & Dominum Jesum. Quia Lex, nimirum Moysi, in quâ sacerdotium Leviticum est institutum, Pontifi-

ces constituit homines habentes infirmitatem: Qui ob naturæ infirmitatem miseris, ac denique morti obnoxii erant: ideoque necesse fuit, ut uno moriente alter in illius locum succederet: tum & tales, qui, licet à peccatis commissis per sacrificia expiati essent, tamen proclives erant ad peccandum, & in eadem, aut etiam alia peccata relabendum; atque ita nova rursus expiatione indigebant. Atque ita verbis his continetur ratio, cur illi sacerdotes quotidie pro suis & pro populi peccatis sacrificia offerre debuerint. Sermo autem jurisjurandi quod post legem est, qui pronuntiatus est à rege Davide Psal. CX. dicente, *juravit Dominus & non poenitebit eum*, &c. quem in præcedentibus allegavit, & quo juramentum diu post latam Legem Moïsi est pronuntiatum, constituit *Filium in æternum perfectum*: Qui postquam è mortuis est resuscitatus in vitam immortalem, & in cælum exaltatus, à Deo constitutus est æternus noster Pontifex, qui quidem pontificatum suum inchoavit in terrâ, seque ut victimam piacularem pro nobis in mortem tradidit; sed ex morte resuscitatus, perfectè beatus, nec morti ullisve adversis obnoxius, ad omnes sacerdotii partes explendum in æternum est consummatus: quemadmodum & dicitur *cap. II. 10. & V. 9.* Et sic habemus rationem, cur Christus semel tantum pro populi peccatis se obtulerit.

Varias hic vidimus comparationes inter Melchisedecum & Christum, quarum respectu Christus Leviticis sacerdotibus præstantior est. Quibus aliam adjungere possumus, quam insinuat magis Autor noster, quam expressè applicat: quod Melchisedecus fuerit simul rex & sacerdos, *vers. 1, 2.* ita & Christus fuerit simul rex & sacerdos. Quæ ingens prærogativa est præ sacerdotibus Leviticis. Estque id in explicatione sacerdotii Christi semper observandum, ne duo hæc munera confundamus, neque actus regis Christi convertamus in sacerdotales: sed sicut sacerdotium & regnum Christi duo diversa sunt munera, ita etiam utriusque muneris actus distinguamus, ut quid illi tanquam sacerdoti, & quid tanquam regi tribuendum sit, distinctè explicemus.

Inepta autem est Pontificiorum comparatio inter Melchisedecum & Christum, quod sicut Melchisedec Deo obtulit panem & vinum; ita etiam Dominus Jesus seipsum in cœnâ obtulerit, & quotidie in missâ offeratur sub speciebus panis & vini. Primò enim, nusquam Melchisedecus Deo panem & vinum obtulisse dicitur. Narratur *Genes. XIV. 17, 18.* Melchise-

dec obviam processisse Abrâhamo redeunti à cæde regum, & protulisse panes & vinum: Septuaginta vertunt, *ἐξήνεγκεν ἄρτους καὶ οἶνον*. Nulla hic commemoratur oblatio sacerdotalis Deo facta; sed tanquam rex & amicus obviam processit Abrâhamo, & protulit panem & vinum, ut nempe refocillaret Abrâhami exercitum. Nec oblatio sacerdotalis uuquam designatur voce *ἐκφέρειν*, sed *προσφέρειν*. Quod verò additur, *& ipse* (non verò, ut Vulgata habet, nam ipse) erat *sacerdos Dei altissimi*, id ideo fit, quia Abrâhamo benedixit, quæ actio est sacerdotalis. Deinde: Nulla tum esset similitudo inter Melchisedecum & Christum, si Melchisedecus obtulisset panem & vinum; Christus verò seipsum. Non enim species panis & vini offeruntur, sed, si Pontificiis credimus, Christus ipse sub speciebus panis & vini latens. Tandem, si in eo quærenda esset similitudo, Divus scriptor, qui tam prolixè comparisonem inter Melchisedecum & Christum instituit, hanc minimè omisisset; præsertim cum urgeant Pontificii, hoc esse præcipuum quod in comparatione hac observandum est.

Alter Pontificiorum error ex hoc capite etiam refutari potest. Dicunt illi, missam suam esse sacrificium, quo Dominus Jesus offertur pro peccatis vivorum & mortuorum: illud autem quotidie in Ecclesiâ ipsorum iteratur. Hic autem dicitur, quod Christus semel seipsum obtulerit, & per unicam illam oblationem in perpetuum possit servare eos, qui per ipsum accedunt ad Deum. Atque hoc respectu sacrificium Christi opponitur sacrificiis Veteris Testamenti, quæ quotidie repeti debebant, quæque Scriptor noster ex continuâ illâ iteratione inefficacia fuisse colligit. Ita ut illi perfectum Christi sacrificium hac suâ repetitione inefficiæ satis apertè insimulent. Verum de his alibi latius egimus.

Inde porrò consequitur: Quia Christus æternum vivens nullum habet successorem, sed sacerdotium *ἀπαράβατον*, nullos nunc esse sub Novo Testamento sacerdotes, qui Christum in Missâ offerant; multò minus esse successionem sacerdotum. Dicimur quidem omnes qui in Christum credimus figuratâ loquendi ratione, sacerdotes: sed non, ut Christum offeramus, aut sacrificium Christi repetamus (unde nec, quando munera ecclesiastica enumerantur *Rom. XII. 1 Cor. XII. Eph. IV.* & alibi, ulla fit sacerdotum mentio) sed ut nos ipsos Deo sacrificemus, & animo ac corpore totos cultui ipsius consecremus. Verum hæc obiter.

CAPUT VIII.

1. **C**Apit autem eorum quæ dicuntur, [est.] talem habemus Pontificem, qui sedet in dextrâ throni majestatis in cælis:

2. Sanctorum minister, & tabernaculi veri, quod fixit Dominus, & non homo.

3. Omnis enim Pontifex ad offerendum dona ac victimas constituitur; unde necesse [est] ut habeat & ipse quid quod offerat.

4. Si enim esset in terrâ, non utique sacerdos esset, cum sint sacerdotes qui offerunt dona juxta legem:

5. Qui exemplari & umbræ ministrant caelestium, sicut oraculo edoctus est Moses, cum esset perfecturus tabernaculum: Vide enim, inquit, ut facias omnia secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.

6. Nunc verò excellentius sortitus est ministerium, quantò & melioris fæderis est Mediator, quod melioribus promissis sancitum est.

7. Si enim illud prius sine reprehensione fuisset, non utique secundo locus quæreretur.

8. Reprehendens enim dicit eis: Ecce

dies veniunt, dicit Dominus, & consummabo super domum Juda & super domum Israël novum fædus:

9. Non secundum fædus quod feci patribus ipsorum, in diè quo apprehendi manum ipsorum, ut educerem illos à terrâ Ægypti: quoniam ipsi non manserunt in fædere meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.

10. Quia hoc est fædus, quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus: Dabo leges meas in mentem eorum, & in cordibus eorum inscribam eas; & ero ipsis in Deum, & illi mihi erunt in populum.

11. Et non docebunt unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicens, cognosce Dominum, quia omnes noscent me à parvo ipsorum usque ad magnum ipsorum.

12. Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum & iniquitatum eorum non amplius recordabor.

13. Dicendo novum, prius declarat vetus; quod verò veterascit & senescit prope interitum est.

PARAPHRASIS.

1. **P**Ræcipuum autem eorum quæ hætenus dicta & porro dicenda sunt, hoc est: Quod habemus Pontificem, qui simul & rex est, particeps imperii ac majestatis divinæ, non aliter ac si in cælis Deo à dextris throni majestatis assideret:

2. Qui ministerio sacerdotali fungitur in sancto ac tabernaculo vero, per sancta & tabernaculum Veteris Fæderis tanquam per typum adumbratum, quodque non homo sed ipse Deus fixit ut sibi solum gloriæ ac majestatis sit.

3. Omnis enim Pontifex constituitur, ut dona ac victimas offerat; unde, ut officio suo fungatur, requiritur ut ipse quid habeat quod offerat.

4. Ideò necesse est, ut Jesus noster Pontifex sit in cælis; Si enim in terrâ esset, sacerdos esse non posset; cum hic in terrâ sint sacerdotes à Deo instituti, qui dona in Lege præscripta offerunt, eo in loco iisque ritibus quibus ea offerri Lex jubet;

5. Et qui ministrant tabernaculo, quod tantum est exemplum & umbra illius exemplaris quod Mosi cælitus est ostensum, & quo Deus cælum adumbrari voluit: sicut oraculo edoctus est Moses cum esset constructurus tabernaculum; Vide ut facias omnia secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.

6. Ipse autem tantò excellentius sortitus est ministerium sacerdotale, quantò melius est fædus cujus est Mediator, quod sancitum est melioribus promissis, quibus vita æterna, eaque non tantum verbis generalibus,

aut

aut sub typis & figuris eminus & obscurè, sed claris apertè ac directè promittitur.

7. Si enim prius illud fœdus fuisset omni modo perfectum, neque ullus in eo fuisset defectus, secundum in illius locum non fuisset institutum.

8. Deus enim prius fœdus imperfectionis arguens, dicit populo Israël; Ecce tempus veniet, dicit Dominus, quo cum domo Juda & cum domo Israël novum pangam fœdus, omniaque à parte meâ facturum sum, quæ ad plenam fœderis consummationem requiruntur.

9. Non simili cum successu, neque cum illo defectu qui fuit in fœdere, quod cum patribus ipsorum pepigi, cum ipsos editis maximè eximiis miraculis, in quibus infinita mea potentia conspicua fuit, veluti manu apprehensâ ex Ægypto quasi è carcere eduxi, & in libertatem vindicavi: Quoniam ipsi fœdus illud violarunt, & alienos Deos colendo illud à suâ parte irritum reddiderunt: Et ideò etiam ego illos neglexi, & in potestatem hostium, qui illos è terrâ suâ in captivitatem abduxerunt, tradidi, non aliter ac si populus meus non essent.

10. Hoc autem est fœdus quod erigam cum domo Israël post dies illos, dicit Dominus: præceptorum meorum notitiam mentibus illorum inscribam, & ad sinceram illorum obedientiam voluntatem & affectus ipsorum flectam: & ego ipsis ero protector ac benefactor, & illi mihi erunt populus, qui me sincerè colet, & cui ego omnia dabo quibus salus constat; unde omnes sint agnitori, illos esse populum meum, quem mihi elegi in peculium, & cui benefacere volo.

11. Et non docebit unusquisque proximum & fratrem suum, sicut olim sub regibus idololatri pii qui adhuc in populo supererant fratres suos, qui regum exempla secuti idola coluerunt, adhortati sunt, dicendo, cognosce Dominum: quia omnes cognitione mei imbuti erunt, & idolis relictis me quærent, infimi perinde & vilissimi, ac primarii & maximè eximii, pueri & impuberes æque ac adulti & senes.

12. Quia omnia illorum peccata, etiam gravissima, remittam, & à poenis, quarum reatum sibi contraxerant, & quibus eos affixi, illos liberabo, non aliter ac si omnium iniquitatum memoria in me extincta esset: & hoc tanto beneficio omnium, in quibus adhuc quædam honestatis naturalis scintillæ sunt reliquæ, animos ita potenter commovebo & excitabo, ut me tam benignum Deum toto corde ament ac colant.

13. Cum autem fœdus, quod se in prioris locum erecturum dicit, appellat novum, eo ipso declarat prius illud esse vetus, ac proinde illud esse abolendum: Nam quod veterascit & fenescit ad interitum vergit, & brevi interitum est.

COMMENTARIUS.

Verf. 1. **C**Apit autem eorum quæ dicuntur. Græcam vocem κεφάλαιον vertere malimus, caput seu præcipuum; quam summa aut compendium; describit enim hic, quod in sacerdotio Christi præcipuum est, & maximè considerandum. Talem habemus Pontificem, qui sedet in dextrâ throni majestatis in calis: id est, ad dextram Dei, qui in throno majestatis sedet. Phrasi hac designatur participatio potestatis ac

imperii divini, prout cap. I. 3. plenius explicuimus. Illâ autem indicare voluit Scriptor noster, Dominum nostrum Jesum Christum non tantum esse Pontificem, qui causam nostram agat apud Deum; sed & regem, qui à Patre omnem accepit potestatem in cælo & in terrâ; ac proinde qui non tantum tanquam Sacerdos, sed & tanquam rex salutem nostram procurat. Hæc autem duo munera, ut & utriusque muneris functiones,

Kkkk

non

non sunt confundendæ; sed, ut ea bene explicemus, distinctè considerandæ functiones sacerdotales, & à regis distinguendæ; ut sic appareat, quid ipsi tanquam Pontifici, quid tanquam Regi tribuendum sit. *Sessio ad dextram throni majestatis in excelsis* spectat quidem ad dignitatem Jesu Christi regiam; sed quia simul Rex est & Sacerdos, id exprimere voluit D. Scriptor, ut non tantum Pontificis nostri dignitatem describat, sed & oblationis ac intercessionis illius efficaciam. Hæc enim hic dici videntur cum aliquo respectu & oppositione ad Pontifices Veteris Testamenti: Illi enim sanctuarium ingressi, & peccata populi expiaturi, stabant coram arcâ: operculum autem arcæ, & Cherubini operculum tegentes, erant quasi thronus cui Deus insidebat, & unde responsa dabat. Christus verò dicitur in ipso throno majestatis Deo sedere à dextris. Tantò ergo excellentior Pontifice Veteris Testamenti: quia ille tanquam minister stabat coram throno majestatis: Christus verò tanquam particeps imperii illi insidet à dextris.

Vers. 2. *Sanctorum minister.* Δεισργός significat publicum ministrum; etiam qui in sacris non ministrat: *Rom. XIII. 6.* vocantur magistratus Δεισργοι τῷ Θεῷ. Sed præcipuè ministerio sacro applicari solet: unde & sacerdotes vocantur Δεισργοι, & illorum ministerium Δεισργία. Sed quia est vox generalis, etiam aliis, qui publico Dei cultui inserviunt, licet non sacrificent, applicatur, *Act. XIII. 2.* Hic attribuitur ministerio Pontificis, qui cum autoritate, & jussu divino, munere suo fungitur. Per *sancta*, quorum Christus minister est, intelligit ipsum cælum supremum, quod thronus Dei appellatur. Illud autem hic vocatur *sancta*, quia per *sancta*, in quæ Pontifex olim ingrediebatur, adumbratum fuit, atque ita sanctis illis, quæ in terrâ erant, opponitur. *Et tabernaculi veri.* Oppositè ad tabernaculum Veteris Testamenti, quod hujus typus & umbra fuit, uti dicitur *cap. IX. 24.* ideoque vocatur *verum*, ut opponatur typico & umbratili. Hoc sensu Christo *veritas* tribuitur, oppositè ad Legem, *Joan. I. 17.* Illud autem *Deus* dicitur *fixisse*, & *non homo*, nempe ut sibi sit solum gloriæ & majestatis: Oppositè ad tabernaculum vetus, quod hominum manibus constructum est. Similem oppositionem habemus *2 Cor. V. 1.* infra *cap. IX. 11, 24. XI. 10.* Interpretes Novæ Versionis Belgicæ in suis ad hunc locum notis per *tabernaculum verum* intelligunt naturam Christi humanam, quæ & *templum* vocetur, *Joan. II. 19. & I. 14.* & infra *cap. IX. 11.* in quo plenitudo Deitatis habitat corporaliter,

Col. II. 9. quæ solum Deum causam habet, quoniam ex Spiritu Sancto est conceptus; & per cujus oblationem intravit in cælum: cujusque minister Dominus vocetur, quia eam sanctificavit in sacrificium pro peccatis hominum, *Joan. XVII. 19.* Sed verò, ne jam singula hæc examine-mus, dura videtur explicatio, Christum sui corporis tanquam tabernaculi, esse ministrum, quando se Deo in sacrificium obtulit. Non dicuntur sacerdotes Deo sacra facientes ministrare victimis, sed templo & altari, in quibus victimæ offerebantur. Deinde, tabernaculum hoc, cujus Christus minister est, vocatur *verum*, oppositè ad tabernaculum vetus, quod veri hujus typus & umbra fuit: nusquam autem legimus per tabernaculum illud vetus corpus Christi fuisse adumbratum; sed quidem per victimas, quatenus & Christus seipsum ut victimam Deo obtulit: Per tabernaculum autem vetus adumbratum fuit cælum. Tandem, quando hic oppositio fit inter Christum & Pontifices legales, si attentius verba Scriptoris nostri, & dictionis ipsius seriem expendamus, ea non fit ratione victimæ, tam à Christo, quam à Pontifice Levitico oblata; sed ratione loci, & dignitatis quâ uterque in loco illo fungitur. Loquitur enim manifestè de Christi functione sacerdotali in cælis. Ergo ut hoc respectu Christum Pontifici Levitico, qui sacra peragebat in tabernaculo terrestri quod umbra fuit cæli, opponat, evidens est, per *tabernaculum verum* non aliud nisi cælum intelligi. Ex hisce jam apparet ratio, cur hæc doctrina sit caput & præcipuum eorum quæ de Christi sacerdotio dicuntur: Quia ministrans tabernaculo vero, & ibi sedens in throno majestatis, intercessor & sacerdos est in aulâ & throno illius apud quem intercedere debet; quæ illius summa dignitas facit, ut maximâ cum autoritate intercedat: Quemadmodum suprema Josephi dignitas, quâ regi Pharaoni proximus fuit, Josepho summam apud regem autoritatem conciliavit pro fratribus suis intercedendi.

Vers. 3. Addit rationem, quâ probet, Dominum Jesum esse tabernaculi veri administratorem, ex eo quod omnibus Pontificibus commune est. *Omnis enim Pontifex ad offerendum dona & victimas constituitur.* Cum ergo Christus est Pontifex, etiam requiritur, ut Deo offerat; quia in illud omnis Pontifex constituitur. Si verò offerre debet, necesse est ut habeat & ipse quid quod offerat. Quidnam verò illud sit, hic non explicat, sed in sequentibus explicabit, scil. seipsum. Hic tantum paucis indicare voluit, nihil in sacerdote requisitum ipsi de-

defuisse. Ac proinde meritò se Christum vocasse *λεϊτουργόν* tabernaculi veri.

Verf. 4. Huic aliam subjungit rationem, quā probet, Christum, ut sit sacerdos, debuisse esse in cælis; *Si enim esset in terrâ, non utique sacerdos esset.* Unde liquet, integrum sacerdotium Christi, & omnia quæ ad illius plenam ac perfectam administrationem requiruntur, non esse peracta in terrâ. Tradidit quidem seipsum in mortem, atque ita tanquam sacerdos seipsum Deo obtulit victimam piacularem pro peccatis humani generis. Verum licet hæc fuerit actio omnium difficillima, in quâ Dominus Jesus exactissimam Deo Patri exhibuit obedientiam, & summum suum erga genus humanum demonstravit amorem; in eo tamen oblatio Christi plenè ac perfectè non est consummata: sed sicut mactatâ victimâ olim requirebatur ut Pontifex cum victimæ sanguine ingrederetur in sanctum sanctorum, eumque coram arcâ aspergeret, atque ita Deo offerret; ita etiam ut plenè perficeretur sacrificium Christi necesse fuit ut in cælum ingressus coram Deo compareret, & sanguinem suum Deo quasi offerret. Sic liquet, quod si in terris esset, sacerdos non esset; multò minus sacerdos, qualis prædictus fuit *Psal. CX.* qui sit sacerdos in æternum.

Idque probat hoc argumento: *Cum sint sacerdotes, qui offerunt dona juxta legem.* Ubi enim viget sacerdotium, quod Deus in terris instituerat, & ibi locum habere volebat, ibi alius esse non poterat sacerdos, & aliter offerre quam Deus præceperat: quia hoc contra Dei institutum fuisset. Atqui tales erant in terrâ sacerdotes, qui Deo munera offerebant *secundum legem*; ac proinde à Deo instituti. Illud autem *secundum legem* varia comprehendit: Quod in iis erant ea requisita, quæ lex in sacerdote requirit ut ad sacerdotium admitti posset: quod dona qualia Lex exigebat offerebant; & eo modo quo in Lege præscriptum erat, tali in loco, talibus vestibus induti, & iis ceremoniis, quas Lex mandaverat. Quamdiu itaque tales sacerdotes officio suoungebantur in terris, alteri sacerdotio, & alterius planè generis, in terrâ locus non erat.

Verf. 5. *Qui exemplari & umbræ ministrant cælestium.* Hac sacerdotum descriptione tacitè includitur altera ratio, aut prior ratio confirmatur, quod Christus si in terris esset non posset esse sacerdos; quia qui in terris sunt instituti sacerdotes, *exemplari & umbræ ministrant cælestium*: quod Christo neutiquam convenit, qui veri tabernaculi est minister, hoc est cæli: non potest itaque salvo suo munere inser-

vire umbræ. Tabernaculum externum vocatur exemplar & umbra cælestium; tum à fine & intentione Dei qui illud fieri voluit ut cælum adumbret, & exemplar in cælo Mosi ostensum repræsentet; tum ab effectu, quia cælestia adumbravit. *Sicut oraculo edoctus est Moses, cum esset perfecturus tabernaculum: Vide enim, inquit, ut facias omnia secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte.* In monte videl. Horeb Mosi ostensum fuit exemplar tabernaculi, quâ nimirum formâ fieri deberet, & mandatum è quâ materiâ construendum esset: Quæ omnia cum illi Deus ostendisset, tandem mandat, iisdem quæ hic exstat verbis, *vide ut facias omnia &c. Exod. XXV. 40.* Quæ eadem etiam repetuntur à Stephano, *Act. VII. 44.* Huic autem tabernaculo deservierunt Sacerdotes Levitici; ergò non servierunt exemplari ipsi, sed illius umbræ & exemplo; & quidem non tam umbræ ipsius cæli, quam exemplaris Mosi in monte cælitus ostensi, quod tamen Deus typum esse voluit, quo cælum adumbraretur. Cum itaque huic tabernaculo sacerdotes Levitici deservierunt, non utique servierunt exemplari, sed exemplo juxta illud expresse, & cælum adumbranti. Christus autem, qui destinatus est ut in cælo sacerdotio fungatur, & minister sit veri tabernaculi, umbræ inservire nequit: ergo nec in terris sacerdos esse potest.

Verf. 6. Illis sacerdotibus opponit Dominum Jesum: *Nunc verò excellentius sortitus est ministerium*, sc. sacerdotale. *Nunc* hic est nota oppositionis, ut *Rom. VII. 17. 1 Cor. V. 11. VII. 14.* & tantumdem valet, ac, *sed*, vel *atqui*. Ministerium Christi sacerdotale probat esse excellentius ministerio veterum sacerdotum, *quantò & melioris fæderis est mediator.* Itaque ex fæderis, cujus mediator est Christus, præstantiâ colligit & ministerii Christi præstantiam. Quia hic non dicit Christum esse ministrum aut sacerdotem fæderis, sed *mediatorem*, colligimus titulo *mediatoris* idem dici, quod voce *Sacerdotis* significatur: quia Christus sacerdotio suo mediis intercessit inter Deum & homines: à parte hominum intercedendo apud Deum, à parte Dei promissa fæderis sanciendo: quod quomodo à Christo peractum est, fusius explicuimus ad *vers. 22. præced. cap.* Fædus autem hoc *melius* vocat respectu promissorum, *quod melioribus promissis est sancitum.* Meliora sunt promissa, quibus præstantius bonum promittitur. Bona ergo fædere novo promissa præstantiora sunt bonis fædere veteri promissis. Quod liquet, si utriusque promissa conferamus. Fædere veteri promissa est terra Canaan, fælix in illâ ac quieta habitatio, omnium-

que quæ vitam hanc suavem reddunt copia & ubertas : Quorum longum catalogum videre licet *Levit. XXVI. & Deut. XXVIII.* Est præterea in lege promissio remissionis peccatorum quæ per sacrificia legalia expiari poterant: quin & generalis promissio facta toti populo in captivitatem propter peccata abducto, & resistenti; sed, ad recuperandum felicem in terrâ Canaan habitationem : *Deut. XXX. 1. & seqq.* Novi verò Fæderis promissa sunt plena ac perfecta omnium, etiam gravissimorum peccatorum remissio, dona Spiritus Sancti, & vita æterna ac immortalis. Sed & promissa dicuntur meliora, quæ licet idem bonum comprehendant, modus tamen promittendi excellentior est : quæ bonum omnium præstantissimum verbis clavis ac perspicuis promittunt, excellentiora sunt illis, quæ illud verbis generalibus involvunt, & sub umbris & figuris eminus ostendunt, & quasi per transfennam conspiciendum præbent. In veteri fædere vita æterna promisso generali vitæ obscurè est inclusa & sub figurâ terræ Canaan adumbrata : At in novo verbis planis directè & in specie promissa : Et per hæc adeo eximia ac præstantia promissa Deus in novo fædere leges suas in fidelium cordibus inscribit, ut in *seqq.* dicitur.

Vers. 7. Si enim illud prius sine reprehensione fuisset, non utique secundi locus quaereretur.

Probaturus quod dixerat, Dominum Jesum mediatorem esse melioris fæderis, quod melioribus promissis sancitum est, ostendit prius fædus non fuisse sine reprehensione. Prius illud fædus est quod Deus per Moysen cum populo Israël erexit: quod evincunt verba *vers. 9.* ubi Deus dicit se fædus illud fecisse patribus ipsorum cum eos è terrâ Ægypti educeret. Cum verò dicit, illud non fuisse sine reprehensione, non vult, in eo aliquid fuisse non bonum & verè reprehendendum: In eo enim quod à Deo, omnis boni fonte ac largitore, profectum est, nihil esse potest reprehensione dignum: sed, quod illud non fuerit omni modo perfectum, & quod in eo aliquid desiderari potuerit. Potest enim à Deo certas ob causas aliquid proficisci, quod in se bonum est, & in quo nihil reprehendi potest, quo tamen aliud perfectius datur. Sic Deus omnes creaturas non ejusdem perfectionis condidit, in nullâ tamen quicquam reprehensione dignum reperitur: hominem autem in hoc mundo visibili omnium operum suorum præstantissimum constituit. Sic nihil repugnat bonitati ac perfectioni divinæ ob causas sapientiæ ipsius cognitæ, fædus cum hominibus pangere, quod

omnes non habet perfectiones, & quod aliud perfectius postea subsequetur. Tale autem prius fædus fuisse probat, quia alias,

Secundi locus non quaereretur. Fædera enim quibus nihil deest aboleri non solent, ut aliud in illorum locum succedat. Fædera quæ Deus cum hominibus pangit constant stipulatione officii ab hominibus præstandi, & promisso excellentis boni, quo Deus officium seu conditionem requisitam præstantes, tanquam præmio gratiosè remuneraturum promittit. Quando ergo fædus aliquod aboletur, necesse est ut illi aliquid desit, sive in conditionibus præstandis, sive in promissis quibus tanquam præmio ad conditionum præstationem excitantur fæderati; sive in ipsâ sanctione, ita ut de sinceritate ac firmitate fæderis securi non sint fæderati. Si nullus istiusmodi defectus sit, fædera non abolentur. Quia ergo Deus priori fæderi alterum substituit, manifestum est prius illud absque omni defectu non fuisse. Idque etiam asseruit supra *cap. VII. 18, 19.* Eundem defectum & alibi Apostolus in Lege ostendit, *Rom. VIII. 3. & Gal. III. 21, 22.* Ergo non fuit fædus vetus sine omni reprehensione.

Vers. 8. Illud autem defectu non caruisse, & alteri locum fuisse quæsitum probat ex *Jerem. XXXI. 31. &c.* Vituperans enim, sc. fædus prius, hoc enim subintelligendum esse, ex versu præcedente liquet; ubi dicit, prius fædus non fuisse ἀμεμπτον: cum autem, id probaturus, hic dicit, μεμψόμενον γὰρ, manifestè ad præcedentia respicit, & ostendit Deum prius fædus reprehendisse, & aliud illi substituisse. Sic enim est manifesta oppositio inter fædus prius, & illud, quod cum Israëlitis post prioris fæderis violationem erecturus esset. Si hæc cum aliis legamus, quod Deus reprehenderit Judæos, tum non est argumentum, quo probetur prius fædus non fuisse sine reprehensione: Non enim sequitur, Deus Judæos reprehendit; ergo fædus quod cum ipsis erexit non fuit sine reprehensione. Dicit eis, sc. Israëlitis, quibuscum prius fædus ictum fuit.

Ecce dies veniunt, dicit Dominus, &c. Prophetia hæc ut rectè intelligatur, primò sensus ejus literalis, deinde & mysticus paucis est indicandus. Secundum sensum literalem respicit liberationem è captivitate Babylonicâ, quæ, ut mox ostendimus, quasi fæderis divini renovatio fuit. At secundum sensum mysticum respicit liberationem per Messiam, liberatione è captivitate Babylonicâ tanquam typo adumbratam. *Ecce dies veniunt.* Manifestum est respici tempus futurum, ac procul dubio

dubio non admodum propinquum : ac proinde hic prædici erectionem fæderis planè diversi ab eo, sub quo tunc vivebant.

Et consummabo super domum Juda & super domum Israël novum fædus. Per domum Juda oppositè ad domum Israël, intelligitur regnum Judæ, cui juncta erat tribus Benjamin, quod Rehabeamo filio Salomonis adhæsit, cum decem reliquæ tribus ab ipso per Jeroboamum avulsæ sunt; & exinde speciatim regnum Judæ nominatum fuit: reliquæ verò decem tribus, quæ regnum Israël appellatæ fuerunt, intelliguntur per domum Israël. Et sic aliquoties in Prophetarum scriptis domus Juda & domus Israël distinguuntur. Si itaque juxta sensum literalem hoc vaticinium de liberatione à captivitate Babylonicâ interpretemur, de regno decem tribuum propriè accipi non potest: quia decem tribus non Babylonem, sed in Assyriam abductæ sunt; nec inde sunt liberatæ & in terram promissam reductæ, perinde ut domus Judæ à captivitate Babylonicâ in terram Judæam rediit: Sed post domus Judæ reditum privati multi è domo Israël ex Assyriâ rediere in terram Judæam: verum ibi regnum speciale, ut olim; non constituerunt, sed tribus Judæ accessio facti sunt. Quatenus ergo aliqui è domo Israël redierunt, & domui Judæ accesserunt, etiam renovationi hujus fæderis divini inclusi dici possunt. Secundum sensum mysticum autem per domum Israël & domum Juda intelligi possunt fideles in Jesum Christum, quos Deus nunc testatur populum suum esse, collectos non tantum ex Judæis, sed & ex gentibus. Ergo per domum Judæ intelligi potest populus Judæus, ex quo Christus primò Ecclesiam collegit, primò Hierosolymis, deinde per totam Judæam: per domum autem Israël, oppositè ad domum Judæ, gentes ad communionem Evangelii vocatæ. Quia enim decem tribus per diuturnam illam inter gentes habitationem, & conjugia cum gentibus, illis penitus sunt permixtæ, ut jam nusquam terrarum reperiantur, sed in eundem populum in terris quibus vixerunt, cum gentibus coaluerunt: Ergo quando illarum vocatio prædicitur, illi etiam gentium vocatio inclusa censeridebet. Dicit ergo Deus, se non tantum cum Judæis, sed & Israëlitis, quibuscum gentes permixtæ sunt, fædus erecturum.

Cum autem dicit, *consummabo fædus*, mens Dei non est, se fædus hoc consummaturum, sive homines fædus illud recipere velint, sive nolint. Natura enim fæderis requirit, ut utrimque liberè contrahatur, & observetur: Sed quid à parte suâ præstiturus sit; quod nimirum om-

nia à suâ parte sit factururus, quæ requiruntur ut ejusmodi novum fædus cum Judæa & Israël erigatur. Verba enim actionem significantia, non semper ipsum actum illiusque effectum designant; sed sæpe, quod omnia adsint quæ ut effectus ille existat, à parte illius qui eum facere dicitur, requiruntur. Hoc sensu dicitur Dominus Jesus vera lux, quæ in mundum veniens illuminat omnem hominem, *Joan. I. 9.* & Deus salvator omnium, maximè verò fidelium, *1 Tim. IV. 10.* Quin & licet effectum illius actus non adsit, quando tamen Deus à suâ parte omnia fecit quæ ut ille existat requiruntur, Deus illum effectuisse dicitur. Sic *Ezech. XXIV. 13.* legitur, *mundavi te, & mundata non es.* Vide & *Ose. VII. 1.* & *XI. 1, 2, 3, 4, 5.* Eodem sensu Deus cum ipsis fædus novum consummasse dicitur: Restituit nempe illos in terram suam: quod ingens beneficium fuit quasi renovatio fæderis divini, à parte quidem Dei, quia, cum antea per traditionem in miseram illam captivitatem fæderis sui oblitus videri posset, nunc eos ex captivitate liberando, & in terram Canaan restituendo, omnes benedictiones fæderis suo annexas illis denuò concessit; & à parte populi, quia se de novo obstrinxerunt Deo, ad illi soli serviendum, *Nehem. X.* Ex quo tempore, licet variis se polluerint peccatis, non tamen legimus eos unquam in idololatriam relapsos. Et hanc fuisse quasi renovationem fæderis, perinde atque illud quod Deus in educatione ex Ægypto cum illis pepigit, declarant verba Dei *Jerem. XVI. 14, 15.* *Ecce dies veniunt, dicit Dominus, & non dicent ultra; vivit Dominus qui eduxit filios Israël de terrâ Ægypti: sed, vivit Dominus, qui eduxit filios Israël de terrâ aquilonis, & de universis terris ad quas ejeci eos, &c.* Eodem modo etiam Deus per Jesum Christum Dominum nostrum novum fædus consummavit, à suâ parte omnia faciens, quæ ad fæderis consummationem requiruntur: dedit nempe Christum in sacrificium propitiatorium pro totius generis humani peccatis, ideoque in Christo mundum sibi reconciliare dicitur, *2 Cor. V. 19.* omnibus gratiam quâ ad salutem per Christum pervenire queant, ubertim obtulit, plenamque omnium peccatorum remissionem & vitam æternam promisit omnibus, qui à prioribus peccatis ad sanctimoniam ex animo se convertunt: præter quæ nihil à parte Dei requiritur, ut fædus novum plenè consummetur.

Verf. 9. Non secundum fædus quod feci patribus ipsorum. Id est, non cum simili successu, neque cum illo defectu, qui in priore illo fædere fuit. Manifestè hic re-

spicitur fœdus, quod Deus olim cum ipsorum patribus per Moſen pepigit, quia additur: *In diē quo apprehendi manum ipsorum ut educerem illos ē terrā Ægypti.* Hic memorat beneficium divinum, non tam ut indicet tempus quando illud fœdus erectum est, quam ut illis ostendat hoc fœderis sui cum ipsis fuisse fundamentum, à quo Deus in ipsā fœderis erectione inter illos denominari voluit, *Exod. XX. 2.* Metaphorica est locutio, quæ hic exstat, desumpta ab iis qui aliquos ē carcere in libertatem vindicant, qui eos manu apprehensā, quasi ē carcere educere solent: idque significatur voce Græcā, ἐπιλαβόμενος. Ita Deus eos potenti manu & per miracula ex Ægypto quasi ē carcere eduxit: Atque ita Deus serium suum erga illos affectum, & securam deductionem ac protectionem indicare voluit.

Addit causas, cur novum fœdus non sit erigendum secundum prius illud fœdus cum Patribus ipsorum: una est à parte ipsorum: *Quoniam ipsi non manserunt in fœdere meo.* Fœdus itaque illud non servarunt, nec quæ Deus in fœdere illo ab ipsis exigit præstiterunt; quorum primum ac præcipuum fuit, ut non haberent Deos alienos in conspectu ipsius. Illi ergo falso Deorum cultui sese tradentes, fœdus divinum à suā parte irritum reddiderunt. Inde fœderis illius impotentia aliquo modo patet, & tacitè indicatur; utpote quod fœderatos à violatione fœderis cohibere, aut post violationem ad officii neglecti præstationem reducere non potuit. Altera est à parte Dei, *Et ego neglexi eos, dicit Dominus;* ad eam quippe Deus illorum contumaciā & violatione fœderis provocatus est: quia enim illi non manserunt in fœdere, etiam Deus eos neglexit. Neglectus hic Dei quascunque involvit pœnas, aversionem à populo tanquam non suo, inhibitionem beneficiorum quibus aliàs ex fœderis formulā fruituri fuissent, inflictionem variarum plagarum, ac tandem traditionem in potestatem hostium, ejectionem ē terrā suā, & abductionem in captivitatem, non aliter ac si populus ipsius non fuissent. Atque ita Deus à parte suā fœdus illud tantum non abolevisse dici potest. Apud Jeremiam est, *& ego dominatus sum eis, vel, ut alii vertunt, ego maritus fui eis,* id est, tanquam maritus eis dominatus sum: quasi dicat: quamquam ego eorum essem Dominus ac benefactor. Quo ipso ingens illorum erga Deum ingratitudo indicatur.

Vers. 10. *Quia hoc est fœdus quod disponam domui Israël post diēs illos, dicit Dominus.* Quos antea distinctè appellavit domum Juda & Israël, nunc communi nomine domum Israël appellat. Intelligit

autem, ut diximus, sensu literali Judæos, & qui ex aliis tribubus reversi illis permixti vixerunt: Sensu autem mystico etiam comprehendit gentes. *Dabo leges meas in mentem eorum, & in corde eorum inscribam eos.* Per mentem contradistinctè à corde, intelligere possumus facultatem illam animæ rationalis, quā quid percipimus & intelligimus: quamquam & aliqui per mentem ipsam animam rationalem designari credunt, prout præter intellectum etiam voluntatem & affectus, quin & memoriam comprehendit. Per cor autem propriè illam animæ facultatem, in quā voluntas & affectus sunt, qui magis in corde residere videntur. Et si hæc ita distinctè accipiamus, promittit hic Deus, quod præceptorum suorum notitiam mentibus illorum sit inditurus, & ad sinceram illorum obedientiam voluntatem & affectus ipsorum sit excitaturus. Hæc enim datio & inscriptio legum in mente & corde, non est nuda revelatio voluntatis divinæ; sed actio quædam, quā Deus efficit ut actu imbuantur notitiā sui, eamque ex lege sibi jam revelatā quærant; atque ita perfectam voluntatis divinæ sibi in lege revelatæ cognitionem acquirant: Atque istā scientiā probè imbuti, illius præstandæ voluntatem ac propositum concipiant, eamque ex animo præstent; eorumque perpetuam servant memoriam, nec eorum unquam obliviscantur. Quia enim datio requirit acceptantem, & quamdiu accepta non est, complementum suum non habet, hinc Deus dare quid dicitur, quod ab hominibus receptum est, *Act. XI. 18. & non dedisse,* quod ab hominibus non est receptum, licet Deus à suā parte omnia fecerit, quæ ad effectum illum in hominibus producendum requiruntur. Sic dicitur *Deut. XXIX. 4. Deus Israëlitis non dedisse cor intelligens, & oculos videntes, & aures quæ possunt audire, usque in illum diem:* non quod Deus facultatem videndi & audiendi ipsis non dederit; contrarium enim liquet ex vers. 6. ubi dicitur quod omnia illa miracula in deserto facta sint, *ut sciretis quia ego sum Dominus Deus vester:* Sed, quod Deus omnibus suis miraculis nondum consecutus esset, ut ipsi eum prout oportet cognoscerent & colerent. Actio autem hæc, ut mox videbimus, talis non est, quæ liberam hominis obedientiam tollit; sed quæ moralem movendi vim habet, tantam tamen, ut in illis, quibus aliquæ pietatis scintillæ adhuc reliquæ sunt, effectum sortiatur. *Et ego ero illis in Deum, & ipsi mihi erunt in populum.* Ego ipsis ero benefactor & protector, illi mihi erunt peculium, qui me sincerè colent, & quos ego protegam, & quibus tam quoad corpus, quam animam

mam dabo omnia quibus salus constat, adeo ut quivis agnitus sit, illos esse meum populum.

Verf. 11. *Et non docebunt unusquisque proximum suum, & unusquisque fratrem suum, dicens, cognosce Dominum.* Olim sub regibus idololatriæ populus sæpe ad idola abductus fuit: illo tempore credibile est non paucos, præsertim ex plebe, quæ se ad regum exemplar componere solet, fuisse, qui etiam divinitatem aliquam illis attribuerint: Quare pii cultores Dei sæpe cives ac fratres suos adhortati sunt, ut relictis idolis Dominum colerent: *Quousque claudicatis in duas partes,* inquit Elias populo, *1 Reg. XVIII. 21. si Dominus est Deus, sequimini eum; si autem Baal; sequimini illum.* Id nunc amplius non fiet: *Quia omnes noscent me à parvo ipsorum usque ad magnum ipsorum.* Omnes itaque erunt imbuti cognitione veri Dei, scient idolis nullam inesse deitatem, Deum Israël solum esse Deum; eaque cognitione imbuti omnes Dominum quærent, ejus voluntatem cognoscent, & juxta illam mores suos component. *A minimo usque ad maximum ipsorum;* sive id de diverso statu accipiat, de servis ac dominis, pauperibus ac divitibus, magistratibus & subditis; sive de diversâ ætate, nimirum, juvenibus, viris, ac senibus. Hoc eatenus post reditum è captivitate Babylonicâ est impletum, ut licet plurimis se polluerint peccatis, nunquam tamen ad idolorum cultum relapsi sint, sed Jehovam solum Deum semper agnoverint. Plenius autem in revelatione Evangelii, cum per illius lucem idololatria etiam inter gentes est extincta, omnesque ad quos Evangelium pervenit Dominum cognoscunt; & virtute Evangelii omnes, quicumque illi sincere crediderunt, in novos homines regenerati sunt; omnibusque quibus id prædicatum est facultas data à peccatis se convertendi, & Deo serviendi.

Verf. 12. *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum & iniquitatum eorum non amplius recordabor.* Hæc est illa actio Dei, cujus virtute ac efficaciâ leges dat in mente ipsorum, & cordibus illorum inscribit. Sensu literali respicit liberationem è captivitate Babylonicâ: in illam enim traditi erant à Deo ob sua peccata, & nominatim idololatriam: quando Deus ex eâ denuò illos liberavit, & in terram suam reduxit, se erga illos propitium ostendit, eosque adeo benignè tractat, protegit ac defendit, perinde ac si iniquitatum ipsorum neutiquam recordaretur. Liberatio hæc ingens adeo erit beneficium, ut Israëlita quicumque aliquo pietatis sensu ducuntur, illius consideratione totos se ad Deum sint conversuri,

qui novo illo ac ingenti beneficio illos ad sui cultum sit devincturus. Sensu verò mystico, qui respicit tempus Evangelii, promittitur plena ab omnibus peccatis, etiam gravissimis, & iniquitatibus eorumque pœnis liberatio, quæ toti mundo per Christum est impetrata, & oblata; cujus ingentis beneficii, omnia quæ Deus hætenus populo præstiterat beneficia longè excedentis, consideratione ab omnibus peccatis se sint conversuri ad Dominum, ut ita remissio per Christum impetrata ipsis applicetur, atque ita à pœnis peccatorum plenè liberati salutem consequantur æternam. Actio ergo hæc Dei, quæ legem suam dat in mentem, & inscribit in corde ipsorum, non est actio quadam physica, quæ Deus immediatè ac irresistibiliter homines à peccatis convertit. Quod ex ipsâ formulâ promissionis liquet. Fædus enim quod promittitur respicit totum populum, & non nisi post multos dies implendum. Fædus hoc commune esse toti populo, inde constat, quia opponitur veteri, quod cum toto populo erectum est; & dicitur cum eodem cum quo prius pactum fuerat, populo erigendum: tum &, quotquot se fæderi illi non submiserunt, dicuntur *consilium Dei adversus se spernere, indignos se judicare vitæ æternæ, sanguinem fæderis quo sanctificati erant pollutum ducere, Luc. VII. 30. Act. XIII. 48. Hebr. X. 29.* Non esse implendum nisi post multos dies, liquet; quia secundum sensum literalem continet promissionem liberationis è captivitate Babylonicâ: secundum sensum verò mysticum, promissum redemptionis per Jesum Christum. Utraque autem post multos demum dies implenda erant. Nulla igitur hic continetur promissio specialis ac determinantis illius gratiæ, quam quidam urgent: 1. Quia illa, secundum illos, non est toti populo communis, sed absolute electis tantum peculiaris. 2. Quia statuunt, Deum semper ab initio mundi habuisse suos electos, & hac determinante gratiâ semper circa illos esse usum ad eos regenerandum. At quid magis à vero alienum, quam affirmare, quod Deus promittat, se futuris demum temporibus adhibiturum illam gratiam, quam electis suis semper & quovis tempore, etiam tum cum promissionem hanc faceret, largitus est? Tota ergo hæc actio Dei est moralis, & moralem movendi vim habet, nimirum magnitudo gratiæ ac beneficiorum Dei, quæ Deus omnia illorum peccata, etiam gravissima, remittere vult, modò illis in posterum valedicant; & gratiam offert, cujus virtute id præstare possint; quæ ritè ab ipsis ad animum revocata, eos potenter movent & exstimulant,

ut

ut grato animo beneficiâ hæc agnoscant, & tam benignum Deum toto corde ament & colant. Nullum enim validius quo hominum animi ad amorem excitentur, & ad obsequium attrahantur, vinculum est, quam beneficia; quæ quò majora sunt, eò etiam fortius homines movent. Non quod omnes, quibus beneficium hoc offertur, id sint recepturi, & quod id in omnibus eum sit habiturum effectum, ut per illud lex Dei in ipsorum cordibus inscribatur: sunt enim quidam homines duri cervice, qui nullis beneficiis se flecti patiuntur, & desideriis suis ita immerfi, ut nullo modo iis renuntiare velint. Sed omnes, in quibus aliquæ sunt honestatis naturalis scintillæ reliquæ, per quas honestum à turpi distinguant. Sunt enim illa tanta & tam eximia beneficia, ut miraculi instar futurum sit, si illi, qui aliquâ Dei reverentiâ ducuntur, istis non ad Deum redamandum & colendum moverentur. Efficax enim medium est, non quod omnes movet, aut eâ vi agit, cui resisti nequit; sed quod in eo rectè utentibus efficaciam suam exferit. Tale est hoc beneficium quod Deus per Jesum Christum mundo obtulit; quod quamprimum annuntiatum fuit, ita potenter homines ad illud amplectendum excitavit, ut omnes, in quibus aliquis timor Dei & amor honestatis reliquus fuit, illud avidis animis receperint, & ex illius præscripto vitam ac mores promptè emendaverint.

Verf. 13. Quamvis per hanc promisso-

rum Novi Fæderis commemorationem Autor noster satis ostenderit, prius illud fædus non sine defectu fuisse, & abolendum; addit tamen quandam argumentationem è Prophetæ verbis desumptam, quâ illius abolitionem brevi futuram adstruit. *Dicendo autem novum, fecit vetus prius*, id est, declarabit prius esse vetus: quod vel ex solâ vocum harum pronuntiatione liquet; novum enim opponitur veteri; cum ergo novum hoc opponatur priori, manifestum est, nominando novum prius declarari vetus. Inde jam brevi instantem illius abolitionem concludit. *Quod verò veterascit & senescit, prope interitum est.* Sic videmus omnia quæ veterascunt ad interitum vergere, & senectutem proximam esse morti. Itaque quoniam Lex jam vocabatur *vetus fædus*; manifestum est eam brevi, tanquam imperfectam & defectu laborantem, interituram. Quod etiam reverâ accidit everfione templi & urbis, cui maxima ceremoniarum legalium pars alligata fuit. Licet enim per doctrinam Evangelii, quæ homines per fidem in Christum, absque rituum legalium observatione, justificari docet, lex vim suam homines obligandi ad obsequium amiserat; illius tamen observatio aliquamdiu adhuc inter Judæos ad Christum conversos tolerata fuit; donec tandem Deus everfione templi & urbis toti legi finem imposuit, & ut amplius observari non possit effecit. Eam itaque tacitè hic prædictam esse valde credibile est.

C A P U T I X.

1. **H** Abuit quidem & prius instituta cultus, & sanctum mundanum:

2. Tabernaculum enim primum factum [est] in quo erat candelabrum, & mensa, & panes propositionis, quod vocatur sancta.

3. Post velamen autem secundum tabernaculum quod dicitur sancta sanctorum:

4. Aureum habens thuribulum, & arcam fæderis circumtectam ex omni parte auro, in quâ urna aurea habens manna, & virga Aaronis quæ fronduerat, & tabula fæderis.

5. Super ipsam autem Cherubim gloriæ obumbrantes propitiatorium, de quibus non est quod nunc singulatim dicamus.

6. His verò ita præparatis in prius quidem tabernaculum quotidie ingrediuntur sacerdotes officia cultus perficientes.

7. In secundum verò semel in anno solus Pontifex, non sine sanguine, quem offert pro suis & populi ignorantibus.

8. Hoc significante Spiritu Sancto, non-

dum patefactam esse viam sanctorum, adhuc priore tabernaculo habente statum:

9. Quod exemplar [fuit] in tempus instans, secundum quod dona ac victimæ offeruntur, quæ non possunt juxta conscientiam perficere servientem:

10. Solummodò in cibis & potibus, & variis baptismis, & justificationibus carnis usque ad tempus correctionis impositis.

11. Christus verò adveniens, Pontifex futurorum bonorum, per majus & perfectius tabernaculum, non manufactum, hoc est, non hujus creationis:

12. Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, ingressus est semel in sancta, cum æternam redemptionem invenisset.

13. Si enim sanguis taurorum & hircorum, & cinis vaccæ aspersus inquinatis, sanctificat ad carnis mundationem:

14. Multò magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum obtulit immaculatum Deo, mundabit conscientiam vestram ab

ab operibus mortuis ad serviendum Deo viventi?

15. Et ideo Novi Testamenti mediator est, ut morte intercedente in redemptionem transgressionum [quæ erant] sub priore Testamento, promissionem accipiant vocati æternæ hereditatis.

16. Ubi enim [est] testamentum, mors necesse [est] intercedat testatoris.

17. Testamentum enim in mortuis firmum [est] quoniam vim non habet quando vivit testator.

18. Unde neque prius sine sanguine dedicatum est.

19. Pronuntiato enim omni præcepto Legis à Mose omni populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum cum aquâ, & lanâ cocineâ, & hyssopo, ipsum quoque librum & totum populum asperxit,

20. dicens: Hic [est] sanguis testamenti, quod mandavit vobis Deus.

21. Etiam tabernaculum, & omnia vasa ministerii sanguine similiter asperxit.

22. Et omnia penè per sanguinem mundan-

tur juxta legem, & sine sanguinis effusione non fit remissio.

23. Necesse igitur [est] exemplaria quidem cælestium his mundari: ipsa verò cælestia melioribus victimis quam istis.

24. Non enim in manu facta sancta intravit Christus, exemplaria verorum; sed in ipsum cælum, ut nunc appareat vultui Dei pro nobis.

25. Neque ut sæpius offerat seipsum, quemadmodum Pontifex ingreditur in sancta quotannis per alienum sanguinem:

26. (Alioqui oportebat illum sæpius pati à constitutione mundi) nunc autem semel in consummatione sæculorum in destructionem peccati per victimam sui ipsius patefactus est.

27. Et sicut constitutum est homini semel mori, & post id iudicium:

28. Ita Christus semel oblatus ad multorum tollenda peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus ipsum ad salutem.

P A R A P H R A S I S.

1. **P**rius verò fædus varia habuit instituta, juxta quæ cultus divinus peragi debuit; & sanctum mundanum, quod per velamen in duas partes fuit distinctum.

2. Prior tabernaculi pars vocatur sancta; in eâ erat candelabrum, & mensa, & panes propositionis.

3. Interior pars, quæ per velamen secundum à sanctis separata fuit, vocata est sancta sanctorum:

4. Aureum habens thuribulum, & arcam fæderis undique auro tectam, in quâ erat urna aurea habens manna, & virga Aaronis quæ fronduerat, & duæ tabulæ fæderis.

5. Super ipsam erant Cherubim gloriæ, obumbrantes operculum, unde Deus diæ expiationis Pontifici se populo propitium declarabat. De quibus non est necesse ut nunc singulatim dicamus.

6. In prius quidem tabernaculum quotidie ingrediebantur sacerdotes, ad peragenda illa ministeria, quæ Deus illi alligata esse voluit, quæque juxta Legis præcepta quotidie repeti debuerunt.

7. In secundum verò solus Pontifex semel in anno, solemni expiationis diæ ingrediebatur, non sine sanguine vituli & hirci, quem offerebat pro suis & populi peccatis per ignorantiam, oblivionem, aut incogitantiam, aliamve infirmitatem humanam commissis.

8. Per hoc Spiritus Sanctus significare voluit, hominibus non patuisse aditum in cælum, quod est verum sanctum, quamdiu prius illud tabernaculum in statu fuit:

9. Quod fuit figura cæli juxta tempus præsens quo constructum fuit, & hætenus substitit, quo munera & hostiæ Deo offeruntur, quæ non potuere peccatorem illas offerentem à reatu peccatorum absolvere, neque conscientiam illius coram Deo tranquillam reddere.

10. Sed tantum infervierunt expiandis illis peccatis, quæ per esum & potum rei alicujus Lege vetitæ commissa erant, quibus immundities carnalis, quæ eos à communione populi excludebat, contrahebatur, à quâ

variis ablutionibus, post oblatum sacrificium, purgari debuerunt, aliisque observationibus, quæ tantum carnem spectabant, & quæ populo imposita sunt solummodò usque ad tempus quo Messias omnes imperfectiones Legis est correcturus, & suo adventu, introductione cultus perfectioris, hæc omnia cessare faciet.

11. Christus verò adveniens, qui est Pontifex, qui bona quæ sub Novo Fædere administrantur, quæque in futurâ vitâ possidebimus, nobis pontificatu suo acquisivit, per ipsum cælum stelliferum, tanquam per majus & perfectius tabernaculum, quod non ex materiâ crassâ à Deo creatâ manibus hominum constructum est:

12. Neque cum sanguine hircorum aut taurorum, sicut olim Pontifex, sed virtute & efficacîâ proprii sanguinis, in ipsum supremum cælum, tanquam in verum Sanctum Sanctorum est ingressus, & quidem non sæpius, quemadmodum Pontifex olim sancta ingrediebatur quotannis, sed semel; & unico illo ingressu impetravit remissionem & liberationem à reatu peccatorum, quæ æternum durat, & cujus effectum est æterna gloria ac beatitudo.

13. Si enim sanguis taurorum & hircorum, quotannis semel à Pontifice in sancto sanctorum oblatus, & cinis vaccæ rufæ immixtus aquæ, & unâ cum aquâ aspersus iis, qui secundum Legem impuritatem quandam contraxerant, per quam ab externâ populi communione exclusi erant, eos sanctificat ut puritatem secundum carnem consequantur, & in priorem statum restituti cum populo denuò conversari, omniaque, à quibus per impuritatem arcebantur, attingere & facere licitè possunt:

14. Multò magis sanguis Christi, qui jam è morte suscitatus, & spiritus factus vivificus & æternus, virtute sanguinis in morte cruentâ effusi tanquam victimam piacularem obtulit seipsum ab omni non tantum labe peccati purum, sed & ab omni infirmitate, quæ vitam hanc animalem comitatur, immunem, conscientiam vestram, ob reatum mortis per peccata contractum anxiam ac turbatam, tranquillam reddet, ut metu poenæ soluta secura sit coram Deo, & in illius propenso erga se favore acquiescat: ut ita de impetratâ peccatorum remissione penitus persuasi, excitemini ad Deo vivo serviendum, & quodcunque illius præceptum, aliàs licet observatu arduum, tanti boni fiduciâ alacriter observetis, ut impetratæ remissionis fructum, vitam æternam, consequamini.

15. Et ideò est Novi Testamenti mediator, ut ipsius morte intercedente, tanquam pretio quod Deus constituit peccatorum expiationi, & redemptioni hominum à poenâ, cujus reatum gravioribus delictis ac transgressionibus contra legem contraxerant, & quorum reatus per Legem & sacrificia legalia tolli non potuit, vocatis & per fidem in ipsum vocationi obtemperantibus, obtingat vitæ æternæ hæreditas Novo Testamento credentibus in Christum promissa.

16. Testamentum enim est dispositio, quâ quis declarat quid de bonis suis fieri velit post mortem: Ubi itaque est testamentum, necesse est ut intercedat mors testatoris.

17. Testamentum enim effectum suum habet, quando homines mortui sunt; quia quamdiu testator vivit, nullus illius potest esse effectus.

18. Unde neque & prius, ut firmum esset & fortiri posset effectum, sine sanguine victimarum est sancitum, & populus ad illius condiciones servandas obstrictus.

19. Postquam enim Moses omnia præcepta Legis toti populo prælegit, accepto aspergillo ex lanâ coccineâ & hyssopo, ipsum librum Legis & totum

tum populum adspersit sanguine vitulorum & hircorum, in confirmationem fœderis immolatorum, quem aquâ miscuit:

20. His adhibitis verbis: Hic est sanguis quo confirmatum est fœdus quod Deus vobis mandavit.

21. Etiam postea in dedicatione tabernaculi ipsum tabernaculum omniaque vasa illius ministerio destinata similiter sanguine adspersit;

22. Et omnia penè per sanguinem cultui religioso consecrantur per Legem; & sine sanguinis effusione nulla in Lege alicujus peccati remissio obtineri potuit.

23. Necessè ergo fuit hæc, quæ typus & umbra fuerunt cæli, his quos diximus ritibus cultui divino consecrari, & Pontifici aditum in sanctuarium ad peccata populi expiandam acquiri; ingressum autem in ipsum cælum, utpote multo præstantius sanctuarium, meliore hostiâ obtineri.

24. Christus enim non intravit in sancta hominum manibus facta, quæ erant typus verorum sanctorum; sed in ipsum cælum, sanctis illis typicis adumbratum, ut nunc appareat vultui Dei pro nobis ad peccata nostra expiandum.

25. Neque ut sæpius offerat seipsum, ita ut cælum ingressus inde denuò egrederetur & in terras descenderet, ibique rursus ut victima occideretur, atque iterum ex mortuis suscitatus sæpius Deo se offerat, quemadmodum Pontifex sancta ingressus rursus illis egrediebatur, illumque ingressum & egressum quotannis iterabat, Deoque offerebat sanguinem alienum;

26. Si enim ratione repetitionis necessaria esset similitudo inter oblationem Christi & Pontificis legalis, oportuisset Christum ad expiandum omnium hominum peccata quovis sæculo commissâ sæpius mori à constitutione mundi: Nunc autem ultimo hoc tempore, quod meritò vocamus consummationem sæculorum, semel patefactus est, ut peccati reatum destruat per sui ipsius sacrificium.

27. Et sicut homini constitutum est semel mori, non autem quando mortuus est aliquoties ex morte in mundum redire, ut obedientiæ suæ specimen denuò edere possit; sed postquam semel mortuus est nil illi restat nisi iudicium, ut coram tribunali Christi constitutus retributionem operibus suis convenientem reportet:

28. Ità Christus semel tanquam victima pro peccatis mortuus est, & ex morte resuscitatus semel se obtulit Deo Patri ut peccatorum reatum à multis auferat: secundo autem apparebit ad iudicium sine reatu peccatorum, quem jam morte suâ, & sui ipsius oblatione semel factâ abolevit, ut omnibus in se credentibus, & adventum ipsius exserto quasi collo expectantibus, salutem largiatur ac vitam æternam.

COMMENTARIUS.

NOVUM hic adfert Scriptor noster discrimen inter sacerdotium Christi & Aaronicum, desumptum à discrimine quod est inter rationem expiationis peccatorum sub Veteri, ac sub Novo Fœdere. Et quia *cap. præced.* de sacerdotio differens, transiit ad considerationem utriusque fœderis; ita nunc sermonem de utroque fœdere continuans, redit ad considerationem utriusque sacerdotii, illorumque inter se comparisonem; ut ita

evidentius dignitatem sacerdotii Christi præ Aaronico demonstret.

Verf. 1. *Habuit quidem & prius instituta cultus, & sanctum mundanum.* Primò ostendit, quid vetus fœdus habuerit ad peccatorum remissionem & sacerdotium spectans. Particula *et*, quæ hic occurrit, non indicat, hæc deduci ex immediatè præcedentibus; sed est tantum particula connexiva, quâ Scriptor sermonem suum continuaturus nexum aliquem facere

voluit sermonis; quemadmodum simili in casu variis ejusmodi particulis uti solemus. *Habuit ergo prius*; in quibusdam exemplaribus addita est vox *tabernaculum*; in aliis autem ea vox deest: & hæc est causa, quod quidam hæc connectentes cum fine præced. cap. subintelligunt vocem *fædus*; ut sensus sit, quod prius fædus habuerit instituta cultus. Sed & suppleri potest per vocem *tabernaculum*; nam & varia fuere instituta cultus in eo observanda; & tabernaculum illud habuit *sanctum mundanum*, quod illius tabernaculi pars fuit. Præfero tamen priorem lectionem. Habuit ergo hoc prius, sive fædus, sive tabernaculum, sua præcepta & instituta cultus, quâ nimirum ratione cultus divinus esset peragendus; nempe præcepta de sacrificiis, variisque oblationibus, aliisque quæ ad sacrificia ritè peragenda requirebantur. *Et sanctum mundanum*: Quod ita vocat, ad oppositionem cæli, in quod Christus Pontifex, tanquam in sanctum, ingressus est.

Verf. 2, 3, 4, 5. Hoc sanctuarium jam porrò describit, quod per velamen aliquod fuerit distinctum in duas partes, quas singulatim nominat, prius erat sanctum, & secundum, quod erat post velamen, Sanctum Sanctorum: & vasa ac instrumenta quæ in unoquoque eorum erant describit. De quibus non est necesse multis hic agere; quia accurata singulorum explicatio nihil facit ad elucidationem materiæ quæ hic tractatur. Solummodò difficultas quædam expedienda est, quomodo dicat, Sanctum Sanctorum *aureum* habuisse *thuribulum*; cum non memoretur in Lege aureum illud thuribulum, sed altare suffitus, quod aureum erat. At illud non in Sancto Sanctorum erat, sed in Sancto, in quo quotidie suffitus adolebantur. Itaque rectissime illi videntur explicare, qui per *thuribulum* intelligunt prunarium seu batillum, cum quo Pontifex intravit in Sanctum Sanctorum, illiusque prunis injectit aromata apud arcam, ut legitur *Levit. XVI. 12, 13*. Quod Sanctum Sanctorum habere dicitur, quia cum eo Pontifex in Sanctum Sanctorum ingredi debuit, & cultui qui in Sancto Sanctorum peragi debuit, solummodò fuit destinatum. Cui altera adharet difficultas; quomodo dicat, in arcâ fuisse urnam cum mannâ, & virgam Aaronis quæ fronduerat; cum solummodò de urnâ cum mannâ, *Exod. XVI. 33*. & de virgâ Aaronis, *Num. XVII. 10*. dicatur, ea esse reposita coram Domino, seu arcâ. Aut ergò cum quibusdam dicendum, hæc postea in arcam fuisse posita; aut vocula, *in*, hoc loco sensu laxiore est explicanda, ut in re aliquâ esse significet quod circa aut pro-

pe rem aliquam est. Verum ego prius malim. Sed hæc nihil faciunt ad explicationem materiæ, quæ hic tractatur.

Verf. 6. Descripto sanctuario, addit, quænam circa id fuerint sacerdotum functiones; quæ diversæ fuerunt, juxta diversitatem loci in sanctuario. In prius quidem tabernaculum quotidie ingrediebantur sacerdotes, ad peragenda ea ministeria, quæ illi speciatim alligata erant, & quæ quotidie repeti Lex præcepit.

Verf. 7. *In secundum verò semel in anno solus Pontifex, non sine sanguine*. Sanguis hic fuit vituli, & hirci, quo conspergebat propitiatorium, ut est *Levit. XVI. 14, 15*. *Quem offerebat pro suis & populi ignorantibus*. Peccata, tam sua quam populi, quæ Pontifex quotannis in Sancto Sanctorum expiabat, vocantur hic *ἀγνοήματα*: ita & alibi peccata vocantur in libris apocryphis, *Tob. III. 3*. & *Machab. XIII. 39*. Hic tamen potissimum intelliguntur ea peccata, quæ contra legem ceremonialem commissa erant; quia enim illa non nititur rectæ rationis dictamine, sed à Deo pro arbitrio suo, ob justissimas tamen rationes sapientiæ ipsius notas, erat præscripta, & quia ceremoniæ illâ præscriptæ numero plures erant, facilè per ignorantiam aut incogitantiam contra eas peccari poterat: quibus addi debent & alia peccata contra legem moralem, non deliberato animo, & elatâ manu, ut Scriptura ait, commissa: illis enim constituta erat poena mortis sine ullâ remissione; sed quæ per incogitantiam, oblivionem, aliamve infirmitatem humanam mittebantur, pro quorum expiatione sacrificia in Lege instituta erant: Ea enim sola, quæ sacrificiis legalibus expiari poterant, solenni expiationis die à Pontifice maximo expiabantur.

Verf. 8. Ex hisce jam porrò sacerdotii illius imperfectionem deducit. *Hoc significante Spiritu Sancto, nondum esse patefactam viam sanctorum, adhuc priore tabernaculo habente statum*. Sancta Sanctorum velo erant separata à Sanctis, & intra illud velum nemini patebat aditus, nisi summo Pontifici, & tantum semel in anno, solenni expiationis diè. Spiritus Sanctus per id significare voluit, viam in Sancta, vera nempe & per hæc priora tanquam typum adumbrata, id est, in cælum, nondum esse propalatum: hoc est; hominibus nondum in cælum patuisse aditum, quamdiu prius illud tabernaculum in statu fuit. Debuit ergo illud aboleri, ut via in cælum hominibus patefiat. Hinc &, quia per Christum via illa patefacta est, velum illud interius Christo moriente scissum est: significante per id Deo, mortè Christi aditum illum jam esse apertum:

tum; & cum non multò post templum illud abolitum est, Deus simul totum illum cultum externum, illi alligatum, abolevit; hominibusque viam in cælum jam esse patefactam declaravit.

Vers. 9. Ut porrò sacerdotii illius & sacrificiorum imperfectionem explicet, addit, hoc tabernaculum fuisse *parabolam*, id est, figuram; nimirum ut ex anteced. & seqq. liquet, cæli: Cælum enim per id adumbratum fuisse ex variis quæ in hoc capite occurrunt, manifestum est. *Juxta tempus instans*, seu præsens; id enim vox *ἐνεσθῆναι* significat: ut *Rom. VIII. 38. 1 Cor. III. 22.* Non autem respicit tempus illud quo hæc scribebat, sed quo tabernaculum erectum est, & duravit. Toto enim illo tempore usum istum habuit. Et tempus præsens opponitur tempori futuro: Cum autem tempus illud futurum, quo tabernaculum usum illum amplius non esset habiturum, sit tempus illud gratiæ per Christum, apparet per tempus præsens, seu instans, omne illud tempus, quod postremum hoc antecessit, designari. *Secundum quod munera & hostiæ offeruntur.* Toto enim illo tempore munera, & hostiæ sunt oblatæ: loquitur autem in tempore præsenti, offeruntur; quia, dum hæc scribebat, adhuc oblationes illæ fiebant: itaque quia hæc ad exiguum tempus adhuc tolerata sunt, & à Judæis, etiam ad Christum conversis, magni fiebant, scriptor ait, hæc quidem adhuc offerri; sed tantum locum habere pro præsenti tempore, ac brevi esse cessatura: ut ita illos magis confirmet in religione Christianâ, & impediat, quò minus ad Judaismum relabantur. Idque eò magis, quia dona illa ac victimæ sunt inefficaces ad hominem Deo plenè reconciliandum: Ideò addit: *Quæ non possunt juxta conscientiam perficere servientem. Serviens*, seu *λατρεύων*, hic non est propriè Levita, qui tabernaculo servit; aut sacerdos hostiam offerens; sed is qui eam supeditabat ad offerendum, & pro quo, seu cujus nomine, oblatio illa fiebat: ille enim per oblationem illam peccati sui remissionem sperabat. Verum illæ non poterant eum perficere; id est, non poterant ipsum plenè reconciliare Deo; non enim poterant peccata plenè expiare, eorumque reatum plenè auferre, atque ita plenam ac perfectam à peccatis absolutionem impetrare. *Juxta conscientiam.* Sensus est: Sacrificia illa non potuisse peccatorem, cujus animus gravium peccatorum conscientia turbatus erat, iramque divinam in se experiebatur, à reatu absolvere, atque ita conscientiam illius coram Deo reddere tranquillam: nam non sublato reatu peccatorum, illorum sensu conscientia adhucangebatur, neque illâ

animi pace ac tranquillitate, quæ plenam peccatorum remissionem comitatur, frui potuit.

Vers. 10. Quod clarius ostendit verbis sequentibus: *Solummodò in cibis & potibus, &c.* Quorum sensus non est, sacrificiorum materiam fuisse cibos, & potus, &c. sed, quod mandata quædam Legis circa talia occupata erant: Non enim agit de materiâ sacrificiorum, sed de eorum effectu, seu quid efficere poterant circa conscientiam eorum qui peccaverant. Sensus ergo est: Sacrificia illa tantum inserviisse purgandis ejusmodi peccatis, quæ per esum & potum rei alicujus juxta legem immundæ commissa erant: qualia multa in Lege mandata erant. Per hanc autem insignem Legis ceremonialis speciem etiam alias iniquationis species intelligit, quas juxta præcepta Legis contrahere poterant. *Et variis baptismis.* Hi baptismi sunt ablutiones & adpersiones, aliique ritus, quos post sacrificium oblatum ad sui purgationem ipsis præscripsit Deus. *Et justificationibus*, seu præceptis, *carnis.* Ea sunt, quæ tantum carnem spectabant: nempe variis modis poterant Israëlita, juxta instituta Legis ceremonialis, immunditiem contrahere; imò & quidam erant casus homini inevitabiles, quibus nullâ intercedente culpâ hominis, immundities contrahebatur; uti à puerperio, leprâ, contactu cadaveris, aliisque: hæc autem immundities solam spectabat carnem, & per eam è consortio populi Israël arcebantur, neque, quamdiu ab eâ non essent purgati, populi Israëliti pars censeripotuerant; per ritus autem in Lege institutos immundities illa expiabatur, ut sic expiati denuò cum populo, tanquam illius pars ac membrum, conversari possent.

Usque ad tempus correctionis impositis. Id est, usque ad tempus Messia: quod *tempus correctionis* vocatur: quia Messias doctrinâ suâ omnes imperfectiones Legis esset correcturus: omnia quippe externa & ritualia, tanquam imperfecta & inutilia esset aboliturus, & meliora, quibus cultus verè spiritualis constat, traditurus: qui etiam sacrificia Legis inefficacia per verum & perfectum suum sacrificium esset ablaturus, veramque & perfectam ab omnibus peccatis, etiam iis à quibus per sacrificia legalia liberari non poterant, liberationem allaturus. Prius ipse Dominus Jesus docet, *Joan. IV. 22, 23, 24.* Alterum Apostolus Paulus *Act. XIII. 38, 39.* Perfectus enim ejusmodi cultus imperfectum & rituale, quia prima tantum cultus divini elementa continet, cessare facit: Quia itaque Deus per Messiam perfectum

autem illum cultum præscribere decrevit, hinc liquet rituales illum cultum, accedente perfectâ Messia doctrinâ, cessare debuisse, & Deum illum non ulterius populo suo imposuisse, quam ad tempora correctionis.

Vers. 11, 12. *Christus verò adveniens, Pontifex futurorum bonorum, &c.*

Postquam Autor noster explicuit rationem ministerii sacerdotalis sub Veteri Testamento, nunc illi opponit Dominum Jesum, quem vocat *Pontificem futurorum bonorum*. Duplici respectu bona, quæ Christus Pontificatu suo hominibus procuravit, hic dici possunt *futura*: vel cum respectu ad ministerium Sacerdotum sub Veteri Fædere; quia durante sacerdotio Levitico sub Veteri Fædere bona, quæ nunc sub Novo Fædere administrantur, adhuc futura erant: Et si hoc sensu ea accipiamus, tum optimè conveniunt cum prophetiâ Jeremiæ *cap. VIII.* præced. allegata, quâ Deus se melius cum populo fædus, & quod majora continet bona, erecturum promittit. Vel respectu futuri sæculi: bona enim quæ ibi obtinebunt, etiam nunc nobis futura sunt: ea autem sunt, plena omnium peccatorum remissio & vita æterna. Horum Christus dicitur Pontifex, quia suo pontificatu nobis illa acquisivit.

De Domino Jesu autem dicit, quod *ingressus sit in sancta*. Per *sancta* hic intelligitur intimum sacrarium, quod Sancta Sanctorum vocari solet: in illud enim Pontifex ingressus expiabat peccata populi solenni illo expiationis diè, de quo etiam in præced. locutus est. Cum autem hæc Sancta Sanctorum fuerint typus cæli, manifestum est, ipsum cælum hic esse intelligendum, & quidem supremum, in quo Deus tanquam in throno suo gloriam suam illustrissimo modo relucere facit; ut sic typo aptè respondeat. In istud ergo Sanctum, seu supremum cælum, Christus ingressus est, & quidem *semel*: Oppositè ad Pontifices Veteris Fæderis, qui licet semel in anno tantum ingrederentur Sanctum Sanctorum, tamen quoniam quotannis ingrediebantur, etiam sæpius illud ingressi sunt: Christus autem sanctuarium cæleste semel tantum. Quod & confirmatur *vers. 28.*

Addit duo media, per quæ Christus Sancta hæc ingressus est. Prius est: *Per majus & perfectius tabernaculum non manufactum, hoc est, non hujus creationis*. Interpretes quidam per tabernaculum hoc designari putant ipsum corpus & carnem Christi, quæ tabernaculum spiritus & deitatis ipsius fuit; idque probare se putant ex *Joan. I. 14. & II. 19.* Eam autem dici non esse hujus creationis, quia non est pro-

ducta secundum constitutum in naturâ ordinem, sed virtute Spiritus Sancti. Per corpus autem illud, seu carnem, Christum in sancta intravisse, quia per dolores & sanguinem, seu carnem suam cruentâ morte fractam, in cælum est ingressus. Negari quidem non potest, Christum per sanguinem suum, seu corpus violentâ morte interemtum, cælum esse ingressum. Obstare tamen huic explicationi videtur, quod mox dicatur, eum *per proprium sanguinem* cælum esse ingressum. Sic enim bis idem diceretur, & posterius medium planè coincideret cum priorè. Cum, si attendatur analogia inter Pontificem Vet. Testamenti, & Jesum Christum, media hæc distincta sint, & esse debeant. Sicut enim Pontifex unâ cum sanguine victimarum pertransit Sanctum ut intraret Sanctum Sanctorum; ita etiam, ut typo respondeat antitypus, oportuit ut Christus cum suo sanguine, seu virtute sui sanguinis, pertranseat aliquod quasi sanctuarium, quod respondeat Sancto quod Pontifex transivit: quod itaque cum ipso sanguine confundi non debet. Alii existimant, sicut in tabernaculo duæ fuere partes, Sanctum, & Sancta Sanctorum, ita etiam in cælo duas esse considerandas quasi partes, & distincta spatia: Interius ac sublimius, quod est thronus Dei, quod respondet Sancto Sanctorum; & alterum quod Sancto respondet, in quo sunt Angeli coram facie Dei, sicut vulgares sacerdotes in Sancto quotidie erant, qui locus splendore ac majestate inferior sit throno Dei: Dominum autem Jesum hic dici majus illud tabernaculum pertransivisse, in quo Angeli sunt, ut sic in augustissimo illo spatio cæli coram throno Dei compareret, tanquam in vero Sancto Sanctorum, ibique se Deo offerret. Sed verò, licet cælum sit spatiosum, nusquam tamen Scriptura indicat duplicem ejusmodi locum esse in cælo, aut quicquam docet unde is colligi possit: quare gratis ille concipitur, & ex merâ conjecturâ. Sed nec ratio permittere videtur, duplicem ejusmodi locum statuere, quorum unus, qui majore gloriâ splendet, sit Dei thronus; alter domicilium angelorum: hæc enim ratione Deus aliquatenus ut corporeus concipitur, qui in certo quodam cæli loco, tanquam majestatis suæ throno, resideat, ibique majorem quam alio in cæli loco splendorem de se diffundat. Quare, ut ingressus Christi in cælum, tanquam in verum Sanctum Sanctorum, respondeat ingressui Pontificis, qui in Sanctum Sanctorum ingressurus, Sanctum, quod à Sancto Sanctorum velo separatum erat, pertransiit, possumus per majus illud tabernaculum intelligere cælum illud

visti-

visibile in quo astra micant, & quod cæruleo illo quem conspiciamus fornice à cælo, quod thronus Dei vocatur, & beatorum sedes est, separatur: Et per illud transiisse Dominus dicitur; quia per illud penetravit in summum cælum, & sese pro nobis obtulit Deo Patri. Hoc autem cælum astriferum dicitur *non manufactum*; eodem sensu, quo omnia immediate à Deo facta sine ullo interventu operationis humanæ, aut non juxta naturæ ordinem, vocantur *non manufacta*: oppositè ad *manufacta*, quæ secundum naturæ ordinem, aut intercedente operatione humanâ fiunt; ut *Marc. XIV. 58. 2 Cor. V. 1.* & alibi. Et *non hujus creationis, seu, creaturæ*: *ἡτοῦ* enim propriè *creaturam* significat: ut sit explicatio prioris, *non manufactum*; id est, quod non sit factum manibus hominum è materiâ quâdam crassâ, perinde uti tabernaculum vetus, quod è crassâ materiâ à Deo creatâ manibus hominum exstructum est. Deus enim ipse id creavit, & à materiâ illâ, ex quâ omnia quæ ab hominibus conficiuntur opera constant, longè separatum esse voluit. Hæc si ita explicemus tum protasi suæ apodosis respondet: & sicut per Sancta Sanctorum ipsum cælum supremum, quod thronus Dei est, ita per Sanctum, cælum stelliferum adumbratum erit.

12. Alterum medium est: *Neque per sanguinem hircorum aut taurorum, sed per proprium sanguinem.* Olim Pontifex cum sanguine hirci, quem pro peccatis populi, & tauri seu vituli, quem pro suis peccatis offerebat, ingressus est in Sanctum Sanctorum. Mactato quippe hirco & vitulo, tanquam sacrificio pro peccatis, cum sanguine & per sanguinem illorum, sine quo coram Deo comparere non potuit, ingressus est in Sancta Sanctorum. Christus autem non ita ingressus est, sed *per proprium sanguinem*: hoc est, virtute & efficaciam proprii sanguinis. Voluit nimirum Deus, ut Christus sanguinem suum effunderet, tanquam sacrificium propitiatorium pro totius mundi peccatis: unde oportuit, ut mors ipsius esset cruenta, & non sine sanguinis effusione: in eâ itaque Christus promptissimam Deo Patri præstitit obedientiam, quam Deus ita gratam habuit, ut virtute sanguinis effusi Christus potestatem obtinuerit in cælum intrandi, & tanquam Pontifex coram Deo pro nobis comparendi. Effectum illius ingressus addit: *Æternâ redemptione inventâ.* Pontifex olim ingressus in Sancta Sanctorum impetrabat remissionem peccatorum toto anno præcedente commissorum, non aliorum: ideoque quotannis solenni illo expiationis diè oblationis repetitio fieri debuit: hæc autem redemptio quam impe-

trabat erat tantum liberatio à poenâ temporali; ut populus totus fælici ac quietâ habitatione in terrâ Canaan gauderet. Atque ita typicum illud sacrificium longè inferius fuit vero Christi sacrificio quod adumbrabat: quia Christus semel tantum ingressus est cælum, & unico illo ingressu *æternam reperit redemptionem*, id est, impetravit nobis remissionem & liberationem à reatu, quæ æternum durat. Virtute enim & efficaciam hujus sacrificii non tantum homines, illo tempore viventes, liberantur; sed & quotquot unquam exstiterunt, & ad finem usque mundi exstituri sunt: adeo ut omnibus impetrata sit remissio, omnesque constituti eo in statu, ut, nisi ipsi officio suo desint, plenam & perfectam omnium peccatorum remissionem & à reatu liberationem actu consequi possint: & quotquot conditionem à Deo requisitam præstant, in Christum nempe credendo, fideique suæ sinceritatem & resipiscentiam vitæque sanctimoniam testando, eam etiam reipsâ consecuturi sint, liberationem nimirum à morte æternâ, & vitæ æternæ gloriam ac fælicitatem.

Vers. 13. Hoc jam porro confirmat, ratione desumptâ à purgatione quæ fiebat per sacrificia antiqua: *Si enim sanguis taurorum & hircorum, & cinis vaccæ aspersus inquinatis, sanctificat ad carnis mundationem.* Argumentatio est desumpta ex antedictis. Si sanguis taurorum & hircorum, qui quotannis semel in anniversario sacrificio offerebatur, & cinis vaccæ, ex quo fiebat aqua, cujus aspersione homines, qui secundum legem impuritatem quandam contraxerant, mundabantur, ut est *Num. XIX. Sanctificat ad puritatem carnis.* Olim sub Lege per certos quosdam morbos, homini inevitabiles, fiebant impuri, & certis quibusdam actibus, quos evitare sæpe non fuit in potestate hominis, quorum & aliqui ex officio incumbabant, ut per tactum cadaveris, &c. quæ verò contrahebatur impuritas erat secundum carnem. Qui hoc modo impuri erant hic vocantur *ἡ κοινωμένοι*, quasi dicat, *communes facti*. Populus Israël erat populus Deo sanctus, hoc est, separatus ab omnibus aliis hominibus, ac per certos quosdam cultus ac ritus Deo speciatim consecratus. Reliqui populi erant extra illam sanctificationem; ideò vocantur *communes*. Quicumque itaque impuritatem quandam secundum Legem contrahebant, dicuntur *communes facti*, hoc est, polluti; quia durante illâ impuritate exclusi erant à communione populi, adeò quidem, ut non liceret in castris Israël esse, aut cum Israëlitis conversari, templum ingredi, sacrificiis adesse, & quæ porro iis adherent, non aliter ac si pars populi Israëliti-

tici non essent. Itaque erant communes facti, & extra populum sanctificatum. Asperfione aquæ lustralis, cui immixtus erat cinis vaccæ rufæ, ab illâ impuritate mundabantur, & sanctificabantur ad puritatem carnis; id est, obstaculum illud, quod ipsos à communione populi arcebat, auferebatur, ipsique in priorem statum restituebantur; poterantque cum aliis Israëlitis conversari, & omnia licite attingere, aliaque facere, quæ totus Israël, populus Deo ac cultui ejus sanctificatus, faciebat, non aliter ac si denuò populo illi inserti essent. Ex hoc effectu rituum ceremonialium Legis, quo homines secundum Legem polluti consequebantur puritatem externam, & reatus tollebatur per quem à communione populi Israëlis exclusi erant, infert illationem, ad probandum vim & efficaciam sanguinis Christi, ad conscientias mundandum ab operibus mortuis.

Verf. 14. *Multò magis sanguis Christi, qui per spiritum æternum seipsum Deo immaculatum obtulit, &c.* Sanguis nempe Christi, à Christo, tanquam victima pro peccatis est effusus. Hunc autem opponit sanguini taurorum & hircorum; & per eum denotat cruentam ac violentam mortem Christi in cruce: ut autem tantò elegantior sit oppositio, eam maluit exprimere voce sanguinis. Christum autem, cujus sanguinem opponit sanguini taurorum & hircorum, describit, quod per spiritum æternum seipsum Deo immaculatum obtulerit. Christo jam è mortuis suscitato tribuit spiritum æternum: quia post resurrectionem anima ejus non amplius est anima vivens, sed spiritus vivificans, 1 Cor. XV. 45. diciturque habere vitam indissolubilem, supra cap. VII. 16. & in æternum manere, verf. 24. Vivit ergò in omnem æternitatem, ut sit æternus Pontifex. Christus nimirum sanguinem suum, tanquam victima, in cruce effudit, & cum isto sanguine, id est, virtute illius sanguinis, jam è mortuis suscitatus, & spiritus vivificus ac æternus, seipsum in cælis obtulit Deo, id est, coram Deo pro nobis comparuit. Quia itaque virtute sanguinis sui coram Deo compareret, id tantumdem est, ac si sanguinem suum, pro nobis effusum, in cælum ipsum inferret, ac Deo Patri ostentaret. Cum autem hic dicitur Christus seipsum Deo obtulisse, non autem sanguinem suum; hæc non adeò divellenda sunt, ut Christus quidem seipsum, non autem sanguinem suum, Deo obtulerit; nam sanguini Christi tribuitur effectus oblationis Christi, quod conscientiam nostram purget ab operibus mortuis: sed in illâ sui ipsius oblatione etiam sanguis ipsius inclusus est: quia oblatio Chri-

sti in cælis fundata est in sanguine ipsius, quem tanquam victima pro nobis effudit: virtute enim sanguinis sui pro nobis effusi, cælum ingressus est, seque pro nobis offert; atque ita ut diximus, certo modo loquendi sanguinem suum pro nobis obtulisse, Deoque ostentasse, dici potest. Sic dicitur à Deo constitutus propitiatorium in sanguine ipsius, Rom. III. 25.

Dicitur autem se obtulisse *immaculatum*. Olim victimæ Deo offerendæ debebant esse sine maculâ: Levit. XXI. 21, 22. Ità & D. Jesus per victimas illas adumbratus, fuit immaculatus. Dicitur autem hic, se obtulisse *immaculatum*; non tantum respectu vitæ suæ quam hic in terris degit, quatenus sine ullâ peccati labe vixit, 1 Pet. II. 22. 2 Cor. V. 21. sed & respectu status illius cælestis, quo nunc fruitur, ab omni infirmitate, cui hic in terris in statu humiliationis obnoxius fuit, immunis, adeò ut nihil in ipso, ut æternus sit Pontifex, desiderari possit. Vide cap. VII. 26.

Mundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis. Conscientia est animæ facultas, aut actus, quo cognoscimus discrimen honesti & turpis: & hoc respectu est lex seu regula vitæ: Et si contra illam regulam deliquerimus, nos delicti illius accusat, ac coram Deo reos pronuntiat, metuque pænæ, cujus reatum contraximus, nos torquet. Hos conscientia esse actus liquet ex Rom. II. 14, 15. & 1 Joan. III. 20. Opera mortua sunt peccata, per quæ mortis æternæ, quæ illius stipendium est, Rom. VI. 23. rei reddimur. Sic dicimur Eph. II. 2. *mortui in peccatis*, id est, propter peccata mortis rei: & Jacob. I. 15. dicitur peccatum, quando peractum est, *gignere mortem*.

Mundatio conscientia ab operibus mortuis opponitur pollutioni conscientia per opera mortua. Polluitur autem conscientia per opera mortua duobus modis: Vel quia contrahit vitiosum habitum & propensionem peccatum denuò committendi, atque ita impura redditur, quatenus concupiscentiis impuris dedita est, & ad opera impura impellitur: Vel quia ob peccatum coram Deo reatum contrahit, hominem accusat ac damnat, atque ita acquiescentiam in Deo animique securitatem, quâ homo pius fruitur, vitiat & extinguit. Juxta duplicem hanc conscientia pollutionem, etiam conscientia duobus modis mundatur ab operibus malis: Vel quando efficitur, ut in posterum opera ejusmodi, quæ illam pollutam reddunt, non committat: Hoc sensu peccatores resipiscentes dicuntur *ablui & mundari*, Esa. I. 16, 17. 1 Cor. VI. 11. Vel, ut hominem ob præcedentia peccata amplius non accu-

accuset & damnet. Etsi sanguini Christi utraque mundatio, tam ab habitu & consuetudine, quam à reatu peccati tribuenda sit, hic tamen posterior propriè respici videtur. Hic enim de sanguine Christi dicitur, non quod animum hominis purget, sed *conscientiam*: illa autem est quæ hominem ob commissa peccata torquet metu pœnæ. Et hunc actum conscientiae hic propriè respici inde evincitur: Quia sanguis Christi hic opponitur sacrificiis Vet. Testamenti; non quatenus illa peccatorem à peccatis retrahebant ad vitam sanctitatem; illam enim vim non habebant; immolatio enim animalis illiusque oblatio in arâ nullum habuit respectum ad vitam emendationem, neque illam efficere potuit: sed quatenus auferebant immunditiam secundum carnem per peccatum contractam; id est, inhabilitatem intrandi in cætus Israël, & sacris eorum communicandi; adeò ut purgatione per sacrificia peractâ, purgatus denuò facultatem adeptus sit, tanquam pars populi, cum aliis conversandi, omnibusque bonis, populo illi peculiaribus, fruendi: Ratio itaque oppositionis requirit, ut similiter sanguini Christi tribuatur mundatio, non quatenus illa quid in homine operatur, quo emendetur, & à consuetudine peccandi retrahatur, atque ita purus, seu moribus sanctus sit; hic enim hujus mundationis est finis; sed quatenus operatur in conscientia hominis, prout illa se ad Deum habet tanquam judicem ac vindicem peccati; ut nempe metu illo vindictæ divinæ soluta, securus sit coram Deo, & in propenso ejus erga se favore acquiescat: Inde enim hic existet fructus, ut fiducia remissionis peccatorum præcedentium feriam peccatorum agat resipiscentiam, & juxta Novi Fæderis formulam Deo serviat. Finis enim mundationis, de quâ hic loquitur Autor noster, non est, conscientias coram Deo securas reddere per conversionem à peccatis, sed per reconciliationem cum Deo Patre per sanguinem Christi, ut sic ab accusatione & condemnatione ob præcedentia peccata mundatæ, cum fiducia ac tranquillitate Deo serviant. Hoc enim hic clarè docetur. Idem colligi potest ex *vers. 15.* ubi mors Christi intercessisse dicitur *in redemptionem transgressionum quæ factæ sunt sub Veteri Testamento.* At operatio sanguinis Christi circa hominem, ut à peccatis desistat, non respicit nec respicere potest peccata jam commissa, sed futura, aut potius, non commissa, ne ea fiant. Operatio autem sanguinis Christi, quæ respicit peccata jam commissa, alia esse non potest, quam liberatio ab illorum peccatorum reatu & pœnâ; ut conscientia angore illo libe-

rata in posterum Deo serviat. Idem doceri videtur *cap. X. 1, 2.* & porro, uti in illius capitis explicatione ostendemus.

Finis hujus mundationis est, *ad serviendum Deo viventi.* Vocatur Deus *vivens*, non tam quia ipse vivit, & in æternum vivit, quam quia vitæ autor est in omnibus, ac potens vitam dare cultoribus suis: oppositè ad peccata, quæ vocavit *opera mortua*, id est, mortem adferentia. Et in hunc finem ducit purgatio conscientiae à reatu peccatorum. Conscientia quippe peccati onere gravata, se ream coram Deo agnoscens, ad Deum, quem peccatorum vindicem agnoscit ac sentit, accedere non audet; nec ullâ remissionis præcedentium peccatorum spe erecta ullas de vitâ emendandâ cogitationes ex se elicere potest: quia non persuasa est, se vitæ emendatione liberationem à pœnâ, cujus reatum se contraxisse sibi conscia est, consequi posse: atque ita omnis se emendandi conatus exstinguitur: peccator enim, qui se objectum iræ divinæ credit, neque vitæ emendatione ullam liberationem è misero suo statu sperat, potius desideriis suis indulgebit, quam ut à gratis ac jucundis absteineat, & molesta ac dura in se suscipiat, atque ita seipsum affligat, sine ullo illius, quæ ob peccata præcedentia ipsum manet, miseriæ levamine. Desperatio quippe omnem vitæ emendandæ conatum exstinguit. Hinc David ait *Psal. CXXX. 4. apud te, ô Deus, est remissio, ut timearis.* Quando autem peccatori spes veniæ, & restitutionis in priorem statum facta est, modò à peccatis remissis desistat, & in posterum sanctitati operam det, propositum emendationis concipit, novisque se instructum viribus agnoscit ad Deo serviendum. In hunc statum homines per Christum, ejusque oblationem restituti sunt. Oblatione quippe suâ Christus Deum Patrem, ob peccata commissa nobis iratum, placavit, & universalem pro toto genere humano impetravit reconciliationem, quâ Deus Pater, novo cum hominibus erecto fædere, omnia priora peccata remittere promisit, modò in posterum in Filium suum Jesum Christum credant, & secundum illius præscriptum vitam instituant, atque ex animo ac corde sincero ipsi serviant. Hac propensâ Dei gratiâ, per oblationem Christi impetratâ, excitantur peccatores ad sinceram fidem ac obedientiam Deo ac Christo præstandam, ut ita fructum impetratæ reconciliationis, remissionem nempe peccatorum ac vitam æternam, actu consequantur; neque ullum Dei præceptum adeò est arduum, quin tanti boni spe ac fiducia illud promptissimè observent. Atque ita

videmus oblatione Christi conscientias nostras à reatu peccati esse purgatas ad serviendum Deo viventi. Et hunc oblationis ac redemptionis Christi esse finem etiam alibi Scriptura declarat: *Gal. I. 4. Tit. II. 14. 1 Pet. II. 24.* Observandum autem, hunc effectum purgationis conscientiae ab operibus mortuis non simpliciter attribui sanguini Christi: sed per modum argumentationis, desumptæ ab effecto sacrificiorum Vet. Testamenti, concludi: Et non esse argumentationem desumptam à pari aut simili; quod sicut sanguis taurorum & hircorum immundos purgat ad sanctificationem carnis; ita & sanguis Christi conscientiam purgat ab operibus mortuis: sed esse argumentationem à minori ad majus: Si sanguis taurorum & hircorum pollutos mundat ad puritatem carnis; multò magis sanguis Christi conscientias mundabit ab operibus mortuis. Hæc autem illatio duobus hisce niti videtur. Primò. Quod in Vet. Testamento à sacerdotibus oblatus sit sanguis bestiarum: in Novo autem ipse Christus proprium obtulerit sanguinem. Sanguis bestiarum nullam ex se dignitatem aut vim habet ad purgationem illam externam, aut expiationem peccatorum contra legem ritua-lem, vel etiam ex incogitantia contra legem moralem commissorum; sed tantum ex solâ voluntate Dei, qui pro summâ suâ sapientiâ, ut populum Israël sibi haberet peculiarem & ab omnibus populis separatam, ritus illi varios præscripsit; & ne illi contemnerentur, atque ita populus ille aliis cum gentibus commisceretur, legis illius ritualis transgressioni hanc constituit pœnam, ut reatum contrahat secundum carnem, ac transgressorem ab omni communione cum populo, non aliter ac si pars illius non esset, excluderet: & ut populo rursus quasi inseratur, sacrificiis ac ritibus quibusdam reatus transgressione contractus expiaretur; adeò ut, nisi institutum hoc divinum accessisset, nulla sanguini bestiarum aliisque lustrationibus vis ac efficacia inesset ad mundationem illam efficiendum. At sanguis Jesu Christi, licet ille etiam ex constitutione divinâ sit redemptionis pretium pro totius mundi peccatis, Deus enim illum fecit peccatum, id est, tractari tanquam peccatorem, ut nos essemus justitia Dei per ipsum, *2 Cor. V. 21.* tamen in se habet dignitatem, & varios respectus, ob quos Deus eximiam hanc illi efficaciam tribuit. Est enim sanguis Filii Dei, à Patre in mundum missi, & traditi, ut quicumque in eum credit non pereat, sed habeat vitam æternam. Filii unigeniti, ac proprii, ac proinde non tantum omnium quæ Deus pro salute nostrâ impendere potuit excel-

lentioris, ac dignioris, sed & Deo Patri dilectissimi. *Joan. III. 16. Rom. VIII. 32.* Illius Filii, qui ut Patri obediens esset, ultrò ac voluntariè se in mortem tradidit, atque ita se Patri ut victimam bene-placentem obtulit: *Hebr. X. 5, 6, 7. Eph. V. 2.* qui ab omni, imò minimâ labe peccati purus, legem Dei perfectè implevit, *1 Pet. II. 22.* ideòque agno immaculato & incontaminato comparatur, *ibid. I. 19.* Hæc itaque mors Deo multò gravior est, quam bestiarum mactatæ, & ab offerente ad altare pertractæ. Hæc enim omnia morti Christi summam conciliant dignitatem, pretiumque sanguinis ipsius in immensum augment, adeò quidem, ut sit non tantum sanguis victimæ fæderalis, quo Novum Fædus confirmatum est; sed & victimæ expiatoriæ, & redemptionis pretium, quod Deus constituit humani generis redemptioni: *Esa. LIII. 10.* Huic adde alterum, quod Christus sanguinem suum Deo Patri obtulit per spiritum æternum: oblatio enim illa, quâ sanguis Christi jam ex morte resuscitati, & in supremum cælum assumpti, Deo Patri quasi coram repræsentatur, multò efficacior est eâ, quæ hic in terris in tabernaculo manufacto fiebat, à Pontifice iisdem cum aliis hominibus infirmitatibus obnoxio. Quia itaque facta est in cælis, & per spiritum æternum, ita etiam æternæ redemptionis causa est.

Postquam in præcedentibus probavit, sanguinem Christi conscientias nostras purgare à reatu peccatorum, & coram Deo securas reddere, per redemptionem quæ æternum duret; jam porrò novâ adhibitâ ratione ostendit Christum mortuum esse, non tantum ut remissionem peccatorum, sed & vitam æternam consequamur.

Verf. 15. Et ideò Novi Testamenti mediator est. Hic ex ambiguitate vocis *Ἀγοθήνης*, quæ & fædus & testamentum significat, argumentatur. Unde & colligi solet, hanc epistolam Græcè, non autem Hebraicè esse scriptam; quia in voce Hebræâ *ברית*, quam LXX. reddunt *Ἀγοθήνη*, hæc ambiguitas non est. Notum est, testamentum propriè esse testationem ultimæ voluntatis, quâ quis bonorum suorum hæredes post mortem suam instituit. Illi institutioni aliquando adduntur quædam conditiones, quas hæredi suo testator præscribit; quod si fiat, tum testamentum aliquam habet similitudinem cum fædere, & dici potest, species quædam esse fæderis; quia hæreditas nisi præstitis illis conditionibus adiri nequit. Hoc sensu videtur hic vox *Ἀγοθήνη* accipi. Et Testamentum hoc vocat Novum, oppositè ad Vetus, quod propriè testamentum non fuit,

si eas testamenti conditiones, quas hic requirit Autor, consideremus, sed fædus. Novum autem, quo respectu *testamentum* vocari possit, ex sequentibus liquet. Interim, uti diximus, testamentum etiam considerat, ut aliquam cum fædere similitudinem habens; quia dicit in illo intercedere *Mediatorem*, qui locum non habet in Testamento, sed in fædere, ubi inter partes contrahentes medius quis intercedit: testator autem ipse de bonis suis disponit: Attamen quando institutioni hæredis quasdam conditiones addit, per figuratum loquendi modum ipsi quasi actus quidam mediatorius, cujus interventu hæreditas ad hæredem devolvitur, tribui potest. Addit finem, ob quem Dominus Novi Testamenti mediator est:

Ut intercedente morte, nimirum ipsius mediatoris, seu testatoris; in redemptionem transgressionum. Redemptio est propriè liberatio, quæ fit persoluto pretio: pretium hoc est sanguis redemptoris, seu redemptor ipse, qui se redemptionis pretium in mortem tradidit. Quia verò dicitur esse *redemptio transgressionum*, manifestum est, pretium hoc esse, quod Deus expiationi peccatorum, & redemptioni hominum à reatu ac pœnâ peccatorum constituit. Opponitur enim sanguis Christi sanguini victimarum: hic effusus fuit in redemptionem à reatu leviorum peccatorum, aut contra legem ritualement commissorum, per quæ impuritas quædam secundum carnem contrahebatur; quæ victimarum sanguine expiabatur. Christi verò sanguis in redemptionem *transgressionum sub priore testamento*. Quia leviora peccata expiabantur sanguine victimarum, necesse est, ut oppositio inter sanguinem victimarum & Christi legitima sit, per *transgressionem* hic propriè intelligenda esse graviora delicta contra legem, pro quibus in Lege nulla constituta erant sacrificia, ac proinde à quorum reatu conscientia mundari non poterat; sed eò pressa ac gravata peccatorem semper metu mortis terrebat. Ipsa vox *παράβασις* id significare videtur, quæ non minora delicta, ex incogitantia aut infirmitate, sed præviâ deliberatione & animo contumaci commissa, propriè significat. Non quod sanguis Christi minora delicta non expiet; ille enim *purgat nos ab omni peccato*, 1 Joan. I. 7. sed sanguis Christi nos redimit etiam à gravioribus delictis, à quibus per legem justificari nemo potuit, Act. XIII. 39. itaque gravioribus delictis etiam minora hic inclusa censeri debent; ut appareat redemptionem per sanguinem Christi esse efficaciorē eā, quæ fuit sub Lege per sanguinem victimarum. Eodem sensu Apostolus dicit, Rom. IV. 5. quod Deus nunc *justificat impium*:

per Legem enim non potuit justificatio obtineri nisi secundum carnem, & à minoribus delictis: per fidem autem in Christum etiam impius justificatur; quod non dicitur ad exclusionem leviorum delictorum, sed ad efficaciam redemptionis per Christum exaggerandam; quod per eam non tantum peccatores ex infirmitate humanâ lapsi, sed & ipsi impii, modò credant & resipiscant, justificentur. Fructus itaque redemptionis Christi fuit redemptio ab illis peccatis, quorum reatus per Legem tolli non potuit. Amans itaque salutis hominum Deus redemptionem graviorum illarum transgressionum, quarum reatus per Legem contractus erat, sed à quo per Legem redimi nemo poterat; per Christum intercedere voluit:

Ut promissionem accipiant vocati æternæ hæreditatis. Vocati hic sunt, vocati cum effectu, id est, qui vocationi divinæ se morigeros præbent, & fidem in Christum, ipsis verbo Evangelio prædicatam, receperunt. Quo sensu accipitur 1 Cor. I. 2. & 24. Apoc. XVII. 14. illis enim est autor salutis, uti dicitur supra cap. V. 9. Quia alludit ad naturam Testamenti, vitam æternam hic vocat *hæreditatem*; quæ etiam alibi voce *hæreditatis* designatur; ut illius indicetur æterna & nunquam finienda possessio. Res enim soli, quæ unicuique familiæ in terræ promissæ divisione attributæ erant, alienari non poterant, sed familiæ illi affixæ erant, & jure hæreditario à posteris possidebantur. Quod ut distinctius exprimat, addit vocem *æternæ*. Hæreditatis autem æternæ promissio est ipsa hæreditas æterna promissa: promissionem enim æternæ hæreditatis jam habent; ipsam hæreditatem accipient in consummatione sæculorum. Sic promissio rei pro re promissâ sæpe accipitur; Luc. XXIV. 49. Act. II. 33. & alibi. Hoc autem hic dici videtur cum respectu ad Deum, quatenus quando intercessit mors Christi testamentum hoc à parte Dei ratum fuit; quoniam persolutum fuit quicquid Deus ad redemptionem hominum à reatu transgressionum requisivit. q. d. ut ita vocatis obtingat hæreditas Testamento novo comprehensa, seu bonum fædere novo promissum, quod est vita æterna.

Verf. 16. Ubi enim [est] testamentum, mors necesse [est] intercedat testatoris. Pergit argumentari ex ambiguitate vocis *Ἀγαθήνη*, & inde colligit, necesse fuisse ut mors Christi intercederet: quia ubi est testamentum necesse est *φέρειν*, id est, intercedere, aut expectari mortem testatoris. Testamentum enim est dispositio quid quis de bonis suis fieri velit post mortem.

Verf. 17. Testamentum enim in mortuis
Mmm 2 con-

confirmatum est: id est, effectum suum habet, & executioni mandari potest, quando homines mortui sunt. Hoc sensu sermo per angelos dictus dicitur *βέλαι*, cap. II. 2. quia comminationes illius non fuere irritæ, sed transgressoribus poenæ illis comprehensæ inflicte fuerunt. Et *ἐπὶ νεκροῖς* hic est, quando homines mortui sunt. *Quoniam nondum vim habet quando vivit testator.* Id est, dum testator vivit, nullus illius est effectus: quia testamento disponit, quid post mortem suam fieri velit: illa ergo præcedere debet, antequam testamentum executioni mandari possit. Hæc ita in genere de naturâ testamenti dicta non applicat Domino Jesu, sed applicationem uniuscujusque animo permittit. Ea autem facillè colligi potest talis esse: Quandoquidem ergo Dominus Jesus Novi Testamenti mediator est, ut credentes accipiant vitam æternam, quæ in Testamento hoc ut hæreditas disponitur; necesse ergo fuit, ut & Dominus Jesus, tanquam testamenti hujus testator, prius moreretur, ut sic vocati promissam hæreditatem accipiant.

Vers. 18. *Unde neque prius sine sanguine dedicatum est.* Alia est ratio, quâ probat Christum mori debuisse, desumpta a priore testamento. Quia enim generatim de testamento dixerat, id non esse ratum nisi post mortem; inde infert, etiam prius testamentum non sine sanguine fuisse dedicatum: unde porro concludit, necesse fuisse ut & Christi sanguis ad testamenti novi confirmationem effunderetur. Si verò argumentationem ejus attentius consideremus, apparebit eum ex ambiguitate vocis *ἀσθύνει* argumentum ducere, & quando eam applicat Legi, potius designare fædus, quam testamentum. Nam in veteri fædere nulla intercessit mors testatoris; sed effusus est sanguis victimarum ad confirmationem fæderis: eodem modo & novum fædus, quod & certo sensu per figuram loquendi, testamentum vocari potest, sanguine Christi confirmari debuit. Prius itaque fædus ut firmum esset & effectum fortiri posset, etiam perinde ac novum *non est dedicatum sine sanguine*, nempe victimarum. Vox *ἐγκαινίζει* propriè dicitur de rebus, quæ perfectæ sunt & consummatæ, & usui ad quem destinatæ sunt, consecrantur, atque ita in usu esse incipiunt. Vox hæc speciatim usurpatur de dedicatione & consecratione templi de novo constructi, cum quâdam solennitate, *Esd. VI. 16.* aut etiam à pollutione purgati, qualis à Judâ Machabæo facta est cum magnâ solennitate, postquam illud purgasset, & omnia quæ in illo everfa fuerant restituisset, *1 Machab. IV. 56, 59. & 2 Machab. II. 9, 19.* in

cujus memoriam festum in populo Judæo quotannis celebratum fuit: cujus mentio fit *Joan. X. 22.* Eodem modo & dedicatio altaris jussu Dei constructi, commemoratur, *Num. VII. 10, 11, 84.* Simili sensu dicit fædus prius fuisse dedicatum, id est, sancitum; quia populus Israël, quando illud fuit sancitum, speciatim Deo consecratus est, & ad fæderis conditiones servandum obstrictus: Deusque à suâ parte illum, si conditiones fæderis serveret, de impletionem promissorum fæderi annexorum persuasum esse voluit, seque ad illa præstanda obligavit.

Vers. 19. Hoc autem probat ex modo quo Vetus Fædus dedicatum fuit: varia enim fuere quibus in illius dedicatione sanguinis adpersio adhibita fuit. Postquam enim Moses omnia præcepta Legis populo prælegit, atque ita Legem promulgavit, ipsum librum Legis, & totum populum adpersit sanguine vitulorum & hircorum, in fæderis confirmationem immolatorum, quem aquâ miscuit. Historia hæc refertur *Exod. XXIV. 6.* ibi autem tantum fit mentio sanguinis vitulorum, non autem hircorum; & sanguinis tantum, non aquæ: sicut nec lanæ coccineæ & hyssopi. Fieri potest, ut Autor hoc habuerit ex traditione: Vel dici potest, præter victimas pacificas, quarum Moses meminit, etiam adhibitas fuisse victimas pro peccato, quæ potissimum erant hirci, *Levit. IV. 23. IX. 3.* Mo- sen autem in fæderis dedicatione describenda earum non fecisse mentionem. Similiter, quia alibi sanguis qui adspargebatur aquâ erat mixtus, & adspergillum ex lanâ coccineâ & hyssopo adhibitum fuit, *Levit. XIV. 51.* credibile est etiam hæc omnia in fæderis dedicatione adhibita fuisse. Præterea, nec Moses narrat, librum Legis sanguine fuisse adpersum; sed & hoc ex traditione Autor habuisse videtur.

Vers. 20. In adpersione autem illâ Moses hæc adhibuit verba. *Hic [est] sanguis testamenti (seu fæderis) quod mandavit vobis Deus.* Quibus significat sanguine hoc fuso confirmatum fuisse fædus illud, quod Deus tunc cum illis pepigit; ita quidem, ut si quis fædus hoc, inter Deum & ipsos erectum, & jam victimarum fæderalium sanguine confirmatum, violaturus esset, illius sanguis similiter effundendus esset. Dicitur autem Deus fædus hoc ipsis mandasse, quia fædus quod Deus cum hominibus pangit reverâ est lex, quam Deus hominibus præscribit, cujusque observationem hominibus mandat; sed quia se vicissim promisso obstringit, atque ita à jure suo aliquatenus recedit, legem suam *fædus* appellat, quæ vox benignior est vo-

ce Legis, & quandam gratiæ speciem præfert.

Vers. 21. *Etiam tabernaculum, & omnia vasa ministerii sanguine aspersit.* Non addit autor, tabernaculum in ipsâ fæderis dedicatione unâ cum populo fuisse sanguine adpersum: neque id fieri potuit; quoniam tabernaculum tunc nondum constructum fuit: Verum autor noster ritus in dedicatione fæderis observatos commemorans, eâdem operâ refert, eosdem etiam in dedicatione tabernaculi, ac reliquorum vasorum, esse usurpatos, licet non eodem tempore, sed circa singula eo die quo dedicata sunt. Attamen non legimus tabernaculum fuisse sanguine adpersum, sed oleo unctum, *Levit. VIII. 10.* sed quia eodem capite legitur altare non tantum esse unctum, sed & sanguine aspersum; & Aaronem ejusque filios, eorumque vestes sanguine & oleo aspersos, rectè colligitur, etiam tabernaculum sanguine fuisse adpersum, licet id Moses distinctè non narret. Quando autem dicit *totum populum* esse sanguine adpersum, id ita accipi non debet, quasi unicuique ex populo separatim hæc adpersio adhibita fuerit; sed *populus* hic collectivè sumitur, pro uno politico corpore, quod ex pluribus hominibus tanquam membris coaluit; sicut itaque adpersis aliquot membris corporis totum corpus, aut aspersâ parte tabernaculi totum tabernaculum rectè adpersum dicitur; ita etiam aliquibus è populo, qui Mosi proximè adstabant, aspersis, totus populus, qui cum ipsis unum erat corpus, adpersus est.

Vers. 22. *Et omnia penè per sanguinem mundantur juxta legem:* id est, vulgari usui eximuntur, & usui religioso consecrantur; quod fieri debuit certis quibusdam ritibus, ut ita constaret, hæc cultui divino consecrata esse, ac proinde nulli fas illa vulgari usui applicare. *Secundum legem* autem in omnibus fermè mundationibus sanguis adhibitus fuit; pauca sunt quæ solius aquæ ablutione mundabantur, *Exod. XIX. 10. Levit. XVI. 26, 28. Num. XXXI. 23.* quæ verò ignem ferre poterant, etiam igne mundabantur *ibid.* *Et sine sanguinis effusione non fit remissio.* Priora respexerunt res ad religiosum cultum spectantes, & ut populus Deo ac cultui divino consecraretur: hoc verò, quod hic addit, hominem ejusque animum, ac culpam peccato contractam, ut illius reatu homo liberetur. Eaque remissio nunquam facta est sine sanguine: Deus enim in Lege pro singulis peccatis, quorum remissio sub Lege obtineri poterat, sacrificia instituit, bestias nimirum, quæ mactari debuerunt, & quorum sanguis effusus est. Et hoc fuit

adeò universale, ut nullius peccati exceptio fiat in Lege, nisi in casu extremæ paupertatis, quando facultas deërat vel turtures vel columbas offerendi, *Levit. V. 11.*

Vers. 23. Ex hac Dei institutione in Lege concludit porrò, quid conveniens sit in Novo Testamento fieri. *Neceffe ergo fuit*, nimirum quia ita præcepit Deus, *Exempla cælestium his mundari.* Tabernaculum vetus, cum omnibus quæ cultui in illo peragendo inserviebant vasis ac instrumentis, vocat *exempla cælestium*; non propriè, quia erant exemplum exemplaris Mosi in monte ostensi; illud enim hoc versiculo non vocatur *cælestia*, sed ipsum cælum, uti mox videbimus; sed quia typus & umbra erat ipsius cæli in quod Christus ingressus est ad se Deo offerendum. Illa debebant *his mundari*, id est, à communi usu separari, & cultui Dei consecrari: postquam enim ritus hi & victimæ in horum consecratione adhibitæ erant, aliis, nisi à Deo ad id ordinatis, non patebat in illud aditus, neque alia officia, nisi à Deo instituta, neque aliis temporibus quam à Deo definitis, in illo peragere licuit.

Ipsa autem cælestia, id est, ipsum cælum, cujus typus fuit terrestre hoc tabernaculum: quod & alibi vocatur *ἐπερανία*, *Eph. I. 3, 20. II. 6. III. 10. Melioribus hostiis.* Consequentia hujus illationis per se manifesta est: præstantioribus enim conveniunt præstantiora. Cum itaque cælum, quod est thronus Dei, longè præstantius sit tabernaculo terrestri à Mose exstructo; conveniens etiam fuit, cum tabernaculum illud terrestre mundatum sit sanguine victimarum; ut ipsum cælum mundaretur melioribus hostiis. Hostia illa, quâ cælum mundatum dicitur, est ipse Christus. Cælum hic dicitur *mundari*, allusione factâ ad vetus tabernaculum. Illud autem mundatum dicitur, quando per victimarum sanguinem aliosque ritus Pontifici aditus in illud patuit ad peccata populi expiandum: sine quo illud intrare illi fas non fuit. Allusione ergo ad hunc ingressum factâ, dicitur cælum *melioribus hostiis*, id est, sanguine Christi mundatum; quia Christus non potuit in illud tanquam Pontifex noster intrare, ut se sacrificium expiatorium pro peccatis nostris Deo offerret, nisi prius effuso suo sanguine. Ille autem ingressus Christi in cælum ad peccatorum nostrorum expiationem peragendam hic vocatur *mundatio*; non quia fuit mundatio propriè dicta, qualis fuit tabernaculi mundatio, quæ fuit consecratio illius ad cultum divinum; sed ob similem effectum, qui in tabernaculo terrestri obtineri non potuit, nisi prius mundato, id est,

est, cultui Dei consecrato tabernaculo: hic autem effectus est, ingressus Pontificis in Sancta Sanctorum ad expianda peccata populi toto illo anno commissa. Quia itaque Domino Jesu, per & propter sanguinem, quem tanquam victima pro nobis effudit, aditus patuit in summum cælum, ut se Patri pro nobis offerat, per catachresin quandam dicitur cælum illius hostiâ meliore *mundatum*, id est, effectus ille acquisitus, qui non poterat, nisi prius mundato tabernaculo, obtineri. Eadem est catachresis in *melioribus hostiis*; non enim illis verbis indicatur, Christum aliquoties ut victimam fuisse oblatum; hoc enim in seqq. disertè negatur: sed quia scriptor de mundatione tabernaculi terrestris differens locutus fuit in numero plurali; etiam ut elegantior esset oppositio numero plurali usus est; cum hic unica tantum sit hostia, & unica oblatio. Addi & altera ratio potest: quia in Christi hostiâ plures Veteris Testamenti hostiæ complementum suum habent, ipsaque vi & efficaciam suam plurimarum instar hostiarum est.

Verf. 24. *Non enim in manufacta sancta intravit Christus, exemplaria verorum, sed in ipsum cælum, ut nunc appareat vultui Dei pro nobis.*

Dixerat Scriptor noster, sicut fædus vetus fuit victimis confirmatum, & non sine victimarum sanguine ingressus patuit in tabernaculum; ita & Novum non sine sanguine fuisse confirmatum, & ingressum in cælum melioribus hostiis, id est, sanguine Christi fuisse præparatum: sanguis enim Christi excellentior longè hostia est, quam sanguis hircorum & vitulorum. Ex hostiæ illius dignitate probat nunc, cælestia sancta melioribus hostiis debuisse mundari, quam sanctum aut tabernaculum terrestre. Quia Christus, qui est melior illa hostia, & Pontifex, qui proprio suo sanguine aditum sibi ad Deum acquisivit, & facultatem pro nobis intercedendi, *non in manufacta sancta intravit, sed in cælum ipsum*. Tabernaculum terrestre, in quod dicit Christum non esse ingressum, vocat hic *manufactum*, quia (uti jam aliquoties diximus) manibus hominum constructum fuit. Addit, quod sit *exemplar verorum*. Vox Græca ἀντίτυπον significat communiter rem ipsam, seu prototypum, quod typo oppositum est, & per typum repræsentatur. Hoc sensu communiter accipitur à Theologis, qui figuras & umbras Veteris Testamenti vocare solent typos: ipsum verò Christum, & res cælestes quæ illis adumbrantur, antitypos. Sic & 1 Pet. III. 21. baptismus noster spiritualis, seu regeneratio baptismo adumbrata, vocatur antitypum arcæ, in quâ

Noach cum suis servatus est. Hic autem non rem ipsam significat, sed illius typum & imaginem: adeò ut ἀντίτυπον hic idem sit quod τύπον, sicuti ἀντίλυτρον aliquando idem est, quod λύτρον. Idque inde liquet, quia vocatur ἀντίτυπον, seu exemplar *verorum*, quod vera sancta, nempe cælum, tanquam typus adumbravit. Hoc sensu enim *verum* aliquoties accipitur, non propriè quod falso, sed quod typo ac umbræ opponitur: perinde ut cap. VIII. 2. Et hic respici, non exemplar quod Mosi in morte ostensum fuit, sed ipsum cælum, liquet ex oppositione, *sed in cælum ipsum*, scilicet summum, quod Sancto Sanctorum adumbratum fuisse aliquoties dixit. Ex hac enim oppositione liquet, per vera Sancta, quorum typus fuit illud tabernaculum manufactum in quod Christus ingressus non est, ipsum cælum esse intelligendum in quod Christus intravit.

Finis illius ingressus est, *ut nunc appareat vultui Dei pro nobis*. Est allusio ad comparitionem Pontificis Vet. Testamenti in Sancto Sanctorum, qui id ingressus stetit coram arcâ, quæ fuit visibile signum singularis præsentiae divinæ, unde Deus, quasi è throno majestatis suæ oracula edebat, voce inter duos Cherubinos, qui operculo arcæ instabant, emissâ; adeò ut Pontifex, in Sancto Sanctorum coram arcâ comparens, coram vultu Dei comparuisse aliquâ ratione dici possit. Ità ait Dominum Jesum nunc ingressum in Sancta vera, id est, in ipsum cælum, quod passim *domus*, imo *thronus Dei* vocatur, comparere vultui Dei: qui enim in ipsum cælum, Dei thronum, penetrat, coram ipso Deo comparet, ipsique perpetuò adest. Et sicut olim Pontifex coram arcâ stans omnia ad expiationem peccatorum populi requisita, & à Deo mandata peregit; ità etiam comparitione Christi in cælis comprehensa sunt omnia, quæ ad plenam omnium nostrorum peccatorum expiationem à Christo peracta sunt.

Pro nobis, Ut res nostras agat, nosterque apud Patrem sit advocatus, 1 Joan. II. 1. Unde & *interpellare pro nobis* dicitur, Rom. VIII. 34. & supra cap. VII. 25. Similitudine desumptâ à patronis, qui coram iudice causam agunt pro reo: illi enim pro reo comparent coram iudice, & dum intercessione suâ causam rei agunt, ipso intercessionis suæ actu, quamdiu causam rei agunt, pœnam suspendunt; omnisque eorum intercessio eò spectat, ut pro reo liberationem à pœnâ impetrent. Sed verò advocati metaphora non plenè nobis exprimit totam intercessionis Christi pro nobis vim & efficaciam: Non enim Christus, perinde atque patroni coram iudice

judice terreno, causam dubiam agit, anxius & incertus de eventu: sed de eventu certus, continuum nobis commodat patrocinium, & liberatio nostri à poenâ continuum sacerdotii ipsius effectum est. Ipse enim actu hoc sacerdotali à Patre summam obtinuit dignitatem, & omnia nobis peccata, si juxta Novi Fæderis formulas eorum resipiscentiam agimus, & in posterum sanctitati operam damus, remittendi potestatem adeptus est. Comparet itaque vultui Dei pro nobis, adhuc consideratis ut peccatoribus ac nondum conversis; atque ita pro omnibus hominibus impetravit liberationem à reatu: maximè autem pro credentibus & resipiscentibus, quibus comparitionis suæ fructum propius applicat ad salutem: uti distinctè & clarè id docetur 2 Cor. V. 19, 20. Unde & Deus dicitur *servator omnium hominum, sed maxime fidelium*, 1 Tim. IV. 10. Et hoc quidem est primum discrimen, quod ostendit esse inter oblationem Christi, & Pontificis Veteris Testamenti, desumptum à dignitate victimæ oblatae, ejusque ad peccata expianda efficaciam.

Verf. 25. Addit alterum discrimen: *Neque ut sapius offerat seipsum, quemadmodum Pontifex ingreditur quotannis*, &c. Sacrificia Veteris Testamenti constabant duabus quasi partibus, mactatione victimæ, & illius in Sancta Sanctorum oblatione. Mactatio, licet distincta sit ab oblatione, & præparatio ad oblationem dici possit, tamen si integrum sacrificium consideremus, fuit essentialis illius pars, & non nuda ad sacrificium præparatio. Eodem modo & sacrificium Christi duabus quasi partibus constat, videl. morte ejus cruentâ, quæ mactationi victimæ respondet; in quâ & seipsum obtulisse meritò dici potest, quia eam non inscius & invitus sustinuit, sed ultrò ac liberrimâ voluntate se in illam tradidit, ut Patris mandato obediens esset: Et oblatione, quâ ex mortuis suscitatus, & immortalis factus, seipsum in cælis Deo offert. Utramque apparet sacrificii Christi esse partem essentialem. Hic autem propriè non respicitur mors Christi, quæ respondet mactationi victimæ; sed illius oblatio in cælis, cum comparuit coram Deo, quæ respondet oblationi sanguinis victimæ in Sancto Sanctorum. Quod ex duobus liquet: primò ex Græcâ voce προσφέρειν, quæ propriè significat oblationem tum victimæ in Sancto Sanctorum, tum Christi in cælo: deinde ex oppositione inter Dominum Jesum & Pontificem Veteris Testamenti: quia enim Christi oblationem opponit ingressui Pontificis in Sanctum Sanctorum, qui ibi apparebat cum alieno sanguine: eodem modo dicit Dominum Jesum in cælum esse

ingressum, & coram Deo comparere, non ut sapius se offerat: quod non intelligi potest de oblatione in morte peractâ, quia illa præcessit ingressum Christi in cælum; sed necessariò de eâ, quâ coram Patre comparens se pro nobis offert, intelligendum est. Dicit itaque Dominum Jesum in cælum non esse ingressum *ut seipsum sapius offerat*; id est, ut cælum ingressus inde denuò egrederetur ac in terras descenderet, ibique rursus ut victima occideretur, atque denuò ex morte resuscitatus sapius se in cælis Deo offerret. In eoque ostendit ipsum dissimilem esse Pontifici Veteris Testamenti, & quidem in duobus; primò, quod Pontifex Sancta ingrederetur cum alieno sanguine, victimarum nimirum; adeò ut sacerdos & victima subiecto differrent, aliusque esset sacerdos, alia victima: Dominus autem Jesus per proprium sanguinem; adeò ut sacerdos idem sit cum victimâ. Deinde, quod Pontifex Sancta ingressus, rursus egrediebatur, illumque ingressum & egresum quotannis repetebat, adeoque sapius ingredebatur; Christus autem semel tantum.

Verf. 26. Illiusque rationem reddit: *alioqui oportebat illum sapius pati à constitutione mundi*. Consequentia ratio per se clara est. Nam cum oblatio Christi in cælis, sit oblatio ejus tanquam victimæ pro peccatis mortuæ, & quidem juxta voluntatem Patris, ut dicitur infra cap. X. 6, 7. ac proinde, quæ efficaciam suam habet à morte Christi, ejusque sanguine in morte effuso: hinc sequitur, si seipsum sapius in cælo Patri offerre deberet, quod etiam sapius ipsi moriendum foret. Inde liquet, mortem Christi etiam insignem sacrificii illius esse partem, licet cum oblatione in cælis collata habeat rationem inchoationis, hæc autem rationem consummationis sacrificii.

Et hoc debuisset fieri à constitutione mundi. Hæc verba non significant ipsum primum mundi exordium, sed generatim antecedentia sæcula; perinde ut Luc. XI. 50. Vox autem *ἐδεῖ* non significat quod absolutè necessarium, sed quod consentaneum est, & fieri oportet: ut Luc. II. 49. XIII. 16. XXIV. 26. Act. I. 21. Vis hujus argumentationis in eo sita est; quod oblationis Christi repetitio deberet fieri, vel quia in illius repetitione major esset efficacia; vel ut proportio quædam esset inter oblationem Christi; & Pontificis, cujus sacrificium quotannis debuit repeti. Utrum horum dicatur, conveniens fuisset ut illius oblatio repeteretur à constitutione mundi. Si prius dicamus, oportuit ut post peccati in mundum ingressum statim Christus mitteretur, ut seipsum offerret;

ferret; quia non diu post conditum mundum peccandi initium factum est: atque ita, quoniam peccata continuum habuerunt incrementum, etiam saepius oblatio Christi repeti debuisset, ut per crebram illius repetitionem tanto major illius ad peccati reatum tollendum esset efficacia. Si posterius dicamus, quoniam Pontifex quotannis ingredi debuit in Sancta Sanctorum, necesse fuit, si proportio requireretur inter repetitam oblationem Pontificis, & repetitionem oblationis Christi, ut tot saeculorum spatio oblatio Christi saepius repeteretur; ac proinde, quoniam tota oblationis illius vis & efficacia dependet ab illius morte, ut Christus etiam a constitutione mundi creberrime pateretur ac moreretur.

Nunc autem semel patefactus est. His verbis asserendo contrarium ejus quod dixerat, ostendit illud non esse factum. Quasi dicat, atqui Christus a constitutione mundi saepius non est passus, sed *nunc in consummatione saeculorum semel patefactus est ad destructionem peccati*, &c. Tempus hoc, in quo Christus patefactus est, vocat *consummationem saeculorum*. Apparet primorum Christianorum communem fuisse opinionem, mundi finem admodum fuisse propinquum, & verba Domini, quibus mundi consummationem praedicat, ita accepta fuisse, quasi cum excidio Hierosolymitano mundi finis conjunctus foret. Vide *Matth. XXVIII. 20.* Hoc respectu recte dicitur Dominus Jesus in consummatione saeculorum esse patefactus. Sed praeterea, tempora haec, quibus Christus apparuit, recte vocantur *consummatio saeculorum*; quia in illis desinent saecula, & alia nova saecula post haec non sequentur: ideoque vocantur *ultima tempora*, *Hebr. I. 1. 1 Pet. I. 20.* & *fines temporum*, *1 Cor. X. 11.* Et sic commoda fit oppositio inter haec tempora, quae sunt consummatio saeculorum, & priora saecula quae a mundi constitutione jam effluxerunt. Atque ita in his verbis continetur ratio, cur Christus *semel patefactus* dicatur: Quia nimirum ut Christus saepius patefiat, aliquot saeculorum decursu opus est: cum autem in consummatione demum saeculorum patefactus sit, apparet Deum voluisse ut semel tantum patefieret: non enim tempus superesse censendum est in consummatione saeculorum, quod requiritur ut Christus saepius patefiat. Verbum *πεφανερωται*, quo hic utitur autor noster, non videtur significatione differre a verbo *ἐμφανισθῆναι*, quo usus est *vers. 24.* utrumque enim *manifestari* significat: attamen nusquam reperiemus apud Scriptores Novi Testamenti *φανερῶσθαι*, quando de Christo enuntiatur, significare illius comparitionem

coram Patre ut seipsum pro nobis offerat, quo sensu verbum *ἐμφανισθῆναι* legitur *vers. 24.* sed ordinariè significare manifestationem Christi, quā se mundo manifestavit; quod factum, non propriè in natiuitate, & juventute; tum enim ignotus fuit, & creditus esse filius fabri; sed cum munus suum inchoavit, seque a Deo missum ostendit: tunc enim in mundum exiisse, & se mundo manifestasse dicitur. *Joan. I. 31. 1 Pet. I. 20. 1 Joan. III. 5, 8.* Et haec significatio optimè huic loco quadrat: nam ut ostendat Christum saepius non esse passum, neque se in caelis Deo pro nobis obtulisse a constitutione mundi, docet Christum postremis hisce temporibus semel apparuisse, ad destructionem peccati per sui ipsius victimam. Inde liquere videtur, hanc Christi manifestationem praecessisse sui ipsius oblationem ad peccati destructionem: Christus nimirum semel manifestatus est mundo, ut totum munus suum mediatorium obeat, cujus cum insignis pars sit illius mors tanquam victimae piacularis, & eam secuta oblatio in caelis; inde evidenter sequitur, eum venisse ut semel tantum moreretur.

Ad destructionem peccati: Vel potius, annihilationem; quo sensu eadem vox legitur *Luc. V. 30.* Destruitur peccatum, quando omnis illius vis ac efficacia aboletur. Duplex autem, uti vidimus, est peccati vis: nam accendit cupiditatem, & propensionem in voluptatem carnalem magis excitat, atque ita dominium in hominem acquirit, peccatoresque sub iugo ac dominio suo detinet; & propterea eos condemnationis reddit reos. Duplex itaque est & abolitio peccati, quando dominium peccati excutitur per contrarium sanctitatis habitum: *Rom. VI. 6. VIII. 1, 2.* & quando reatus peccati deletur: *Psal. XXXII. 1. Mich. VII. 19. Act. III. 19.* Prior licet apparitioni Christi etiam tribuatur, *1 Joan. III. 8.* tamen quia agitur de eā peccati destructione, quae fit per sui ipsius sacrificium, apparet, posteriorem hic respici; nam in eo, uti jam aliquoties vidimus, vis oblationis Christi propriè consistit, ut peccati reatum tollat, & conscientias onere peccati gravatas mundet ac purget. Licet autem illius mundationis finis etiam sit destructio dominii peccati, ille tamen non solet sacrificio Christi tribui, nisi quatenus per id reatu peccati jam sublato homo de gratia divina certus, illius virtute vitam emendat. At quoniam is est sacrificii Christi finis remotus, non solet ille tribui sacrificio Christi, nisi intermedio fine proximo, qui est abolitio reatus: uti ex locis illis liquet, ubi ille redemptionis Christi per sui ipsius sacrificium finis esse dicitur, *Gal.*

Gal. I. 4. Tit. II. 14. 1 Pet. II. 24. & 2 Cor. V. 14, 15. & alibi. Cum itaque non commemoratur redemptio Christi per sui ipsius sacrificium, sed solummodò sacrificium Christi, per finem, in quem id peractum dicitur, non remotior, sed proximus finis intelligi debet, qui est, destructio reatus peccati: ille enim ordinariè tribuitur sacrificio & sanguini Christi, qui passim in remissionem peccatorum nostrorum effusus dicitur. Atque ita etiam apparet oppositio inter annum illud Pontificis sacrificium, qui illud offerendo peccatorum toto illo anno commissorum reatum sustulit, & sacrificium Christi semel peractum, quo omnium peccatorum reatus in perpetuum aufertur. Voces autem, *per proprium sacrificium*, eo ordine leguntur in textu Græco, ut possint jungi vel cum abolitione peccati, hac ratione; ad peccati destructionem per sui ipsius sacrificium: & tum sensus erit, quod peccati abolitio fiat per sacrificium Christi: Vel cum verbo apparuit, *per sui ipsius sacrificium apparuit*: & tum *per* significabit cum; quasi legeretur, apparuit cum proprio sacrificio. Priorem sensum esse præferendum ea, quæ jam diximus, arguunt. Cum autem hic adhibeatur vox *θύσια*, quæ peragitur mactatione pecudis, inde manifestè liquet, etiam mortem Christi sacrificii & oblationis illius esse partem.

Verf. 27. *Et sicut hominibus constitutum est semel mori, & post id iudicium.* Novo argumento, à simili deducto, confirmat Christum semel tantum debuisse mori, ac seipsum Deo pro nobis offerre: eandem nimirum hic esse conditionem Christi, quæ est omnium hominum, quibus constitutum est semel mori. Non hoc propriè affirmare intendit, omnibus hominibus moriendum esse; sed illis esse constitutum *semel* mori: hæc nimirum est lex omni homini, tum per naturalem ipsius conditionem, tum decreto divino constituta, ut semel moriatur; ac proinde quando mortuus est non redibit ex morte aliquoties in hunc mundum, ut denuò legi divinæ subjectus vivat, & vel resipiscentiæ ac pietatis, vel contumaciæ & impietatis suæ specimina edat, antequam iudicio divino sistatur: sed semel tantum moritur: Et post mortem nil restat nisi iudicium: nimirum extremum illud iudicium in consummatione sæculorum, quo omnes coram tribunali Christi sistuntur, ut reportent prout in corpore gesserint, sive bonum sive malum. Tempus intermedium, quod est inter mortem & iudicium, nullam circa statum hominis mutationem inducit; quia quales in morte singuli deprehenduntur, tales eos dies judi-

cii excipiet; sententia enim tam salutis quam damnationis jam rata ac fixa est ipso momento mortis uniuscujusque; quæ in iudicio ultimo executioni mandabitur: ideoque hi duo dies conjungi solent, non aliter ac si diem mortis immediatè excipiat dies iudicii.

Verf. 28. Inde jam infert, eandem esse rationem oblationis Christi, quod illa etiam semel peracta est: *Ita Christus semel oblatus ad multorum tollenda peccata, secundo sine peccato apparebit, &c.* Diximus antea oblationem seu sacrificium Christi duobus constare actibus; illius morte, quam ultrò ac volens sustinuit; & illius comparitione in cælis coram Patre, quæ aliquoties *oblatio* appellatur, voce hac strictius acceptâ: cum autem illa præsupponat illius mortem, quæ oblationis initium fuit, & sine quâ se in cælo offerre non potuisset, uti jam plenius ostensum est; sequitur utramque hic simul intelligendam; ac si dictum esset: Similiter Christus semel mortuus est, & ex morte suscitatus semel se obtulit Deo Patri; neque illam oblationem pluries repetiit, quasi in crebrâ illâ repetitione major esset efficacia ad peccatorum nostrorum reatum tollendum: Quicquid enim ad eum tollendum requiritur unicâ sui oblatione semel peractâ effecit. Illa enim semel est facta *ad multorum peccata tollenda*. Vox Græca *ἀνεύχου*, quæ propriè significat *sursum tollere*, hic propriè designat *auferre*; quia idem hic per eam designatur, atque per *ἀβελειν*, quoniam in præcedentibus usus est voce *ἀβελειως*, quæ ex totius orationis connexionem huic æquipollere evincitur: quo significatu etiam legitur *1 Pet. II. 24.* Sicut autem in præcedentibus per *destructionem peccati*, non intelligitur propriè destructio domini, sed reatus peccati; ita etiam idem hic intelligi debet. Quod autem dicit, ad tollenda peccata *multorum*, manifesta est oppositio inter unum Christum, & eos quorum peccata Christus abstulit, qui verè multi sunt. Cum autem alibi dicitur Christum *pro omnibus* esse mortuum, supra *cap. II. 9. 1 Tim. II. 6.* & esse propitiationem *pro totius mundi* peccatis, *1 Joan. II. 2.* hic autem, quod *multorum* peccata abstulit, ut & *Matth. XX. 28. XXVI. 28.* nulla hic est repugnantia; non enim credendum, Christum non pro omnibus esse mortuum; quia enim omnes reverà sunt multi, multi autem non necessariò omnes, res ipsa exigit, cum Scriptura modò dicat Christum *pro multis*, modò *pro omnibus* esse mortuum, ut *multi* extendantur per omnes, non verè *omnes* restringantur per multos. Sed verò, ut hoc distinctius explicemus, dico, ablationem reatus pec-

catorum nostrorum per Christum, vel considerandam prout sacrificio suo eam nobis impetravit: ipso enim actu oblationis suæ Deum ob peccata iratum nobis propitium reddidit, adeò ut novum cum genere humano fædus erexerit, quo omnium præcedentium peccatorum remissionem & vitam æternam pollicetur, modò resipiscant, & fæderis Novi condiciones præstent; viresque ac gratiam largitur, quâ eas præstare possint: & interea dum verbum illud gratiæ annuntiari curat, tempus resipiscentiæ idoneum largitur, eamque longanimitè expectat: atque ita homines per Christum reconciliati sunt antequam credant: estque ea reconciliatio universalis, & omnes homines totumque mundum spectat: 2 Cor. V. 19. Vel est consideranda, quatenus condiciones fæderis jam servantibus plenè applicatur, ipsorumque peccata actu delentur, ità ut consequantur vitam æternam. Ità consideratur 2 Cor. V. 20. & 1 Joan. I. 7. Et hac ratione auferuntur peccata solum credentium, qui non sunt *omnes*, sed *multi*. Hic primo sensu ablatio peccatorum accipi videtur, & Christus dici per suam oblationem sustulisse reatum peccatorum totius generis humani, quatenus per illam toti generi humano gratia Dei impetrata est, cujus virtute remissionem plenam omnium peccatorum, ac salutem æternam, modò sibi ipsis non defint, acquirere possint. Et hoc Dominus præstitit in primâ suâ apparitione. In secundâ autem, quâ apparebit ad iudicium, ablationem reatus ita applicabit fidelibus, & se quærentibus, ut illi æternam adipiscantur salutem, & quidem soli, ab eâ exclusis omnibus, in vitæ prioris impietate contumaciter perseverantibus, gratiamque oblatam respicientibus: Ita enim continuat;

Secundò sine peccato apparebit expectantibus ipsum ad salutem. Secunda hæc apparitio erit in diè iudicii, quod constitutum est hominibus postquam semel mortui sunt. Tunc Christus qui nunc in cælis, & oculis nostris absconditus est, uti dicitur Act. III. 21. denuò apparebit, seque nobis conspiciendum dabit, Coloss. III. 3, 4. Apparebit autem *sine peccato*, id est, sine reatu peccatorum, quem oblatione suâ abstulit. *Expectantibus ipsum in salutem.* Sive hæc legamus, quod Christus appariturus sit in salutem iis qui ipsum expectant; sive quod appariturus sit iis qui ipsum expectant in salutem, res eodem redit. Intelliguntur quippe pii & à peccatis resipiscantes, qui cum expectant in salutem, seu quibus appariturus est in salutem, consentaneè promissis divinis; 1 Thess. I. 10. Hinc apparet, Dominum illis appariturum sine reatu peccatorum;

talibus enim qui in Christo Jesu non secundum carnem sed secundum spiritum ambulant, nulla est condemnatio: Rom. VIII. 1. & quia condiciones requisitas præstiterunt remissio impetrata ipsis plenè est applicata, omnisque peccatorum reatus sublatus. Et hi magno cum desiderio liberationis suæ diem expectare nobis describuntur, Rom. VIII. 19, 20, 21. Phil. III. 20. Apoc. VI. 10. XXII. 20. Est in his verbis allusio ad Pontificem Veteris Testamenti, qui cum victimæ sanguine ingressus in Sancta Sanctorum, aliquamdiu ibi commorabatur, donec omnia ad expiationem peccatorum populi requisita perageret. Interea non videbatur à populo, sed populus in atrio stans illum expectabat, ut ab egrediente Pontifice benedictionem nomine Dei, jam per sacrificium illud solenne placati, acciperet. Eodem modo affirmat & Christum, nunc in cælis sese offerentem pro peccatis nostris, nobis esse inconspicuum; & à fidelibus suis, extra cælum illius reditum expectantibus, denuò conspiciendum in consummatione sæculorum, quando absque peccatorum reatu ad ipsos egredietur, ipsisque non simpliciter benedictionem divinam precabitur, sed actu conferet, ac vitam æternam donabit. Licet autem salutem tanquam rex sit daturus, tamen actio hæc etiam aliquatenus cum egressu Pontificis comparari potest, atque ita tanquam consummatio ipsius sacerdotii considerari. Utrumque enim munus, Sacerdotale & Regium, in actuali fidelium salute terminatur. Verum quidem est, Propheticum Domini munus etiam ad salutem nostram esse destinatum: Sed omnes illius functiones Dominus adhuc in terris existens implevit. Functio verò tam sacerdotalis quam regii muneris ad finem usque sæculorum continuatur, & in actuali fidelium salvatione consummatur. Ultimus ergo muneris mediatorii actus est iudicium, cui immediate salus fidelium conjuncta est: qui propriè est actus muneris regii. Sed verò, quoniam orbem iudicaturus, dicitur è cælo descensurus, & visibilis futurus omnibus coram ipsius tribunali compariturus; Scriptor noster, qui totâ hæc epistolâ functionem Sacerdotii Christi per comparisonem cum functione Pontificis Veteris Fæderis illustrare voluit, hunc è cælis egressum ac visibilem apparitionem, qui propriè actus regius est, ostendit per allusionem quandam etiam comparari posse cum egressu Pontificis è Sancto Sanctorum, ad populo, cujus peccata toto illo anno commissa expiaverat, benedictionem divinam precandum; ut sic appareat, omnes Pontificis functiones illustriori modo à Domino Jesu

Jesu esse peractas, & quicquid olim à Pontifice præstitum est, adumbrationem tantum fuisse illius, quod à Christo multò illustrius præstitum est. Ac potissimum, in salute actuali fidelium sacerdotium Christi, perinde uti illius regnum, esse consummatum: ac proinde ultimum illum actum, non tantum tanquam actum regium, sed & per allusionem quandam etiam tanquam ad sacerdotium spectan-

tem considerari posse. Non tamen inde colligendum est, sacerdotale ac regium ipsius munus idem esse, & tantum differre ratione considerandi. Licet enim unus actus regius certo quodam respectu etiam ut sacerdotalis considerari possit; non tamen propterea ipsa munera, quæ maximè diversa sunt, & diversis constant actibus, inter se sunt confundenda.

CAPUT X.

1. **U**Mbram enim habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum, quotannis iisdem victimis, quas offerunt indefinenter, nunquam potest accedentes perficere.
2. Alioqui cessassent offerri, ideo quod nullam haberent amplius conscientiam peccati cultores semel mundati.
3. Sed in ipsis [est] commemoratio peccatorum quotannis.
4. Impossibile enim [est] sanguinem taurorum & hircorum auferre peccata.
5. Ideò ingrediens in mundum, dicit: Victimam & oblationem non voluisti, corpus verò adaptaſti mihi:
6. Holocaustomata & [victimas] pro peccato tibi non placuerunt:
7. Tunc dixi: Ecce venio (in capite libri scriptum est de me) ad faciendum, ô Deus, voluntatem tuam.
8. Superius dicens, quia victimam, & oblationem, & holocaustomata, & pro peccato non voluisti, nec placita sunt tibi, (quæ secundum Legem offeruntur)
9. Tunc dixi: Ecce venio ad faciendum, ô Deus, voluntatem tuam. Tollit prius ut secundum statuât.
10. In quâ voluntate sanctificati sumus, per oblationem corporis Jesu Christi semel.
11. Et omnis quidem sacerdos stetit quotidie ministrans, & easdem sæpius offerens victimas quæ nunquam possunt auferre peccata.
12. Ipse verò cum unicam pro peccatis obtulit hostiam in perpetuum sedet ad dextram Dei:
13. Quod restat expectans, donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ipsius.
14. Unde enim oblatione perfecit in perpetuum sanctificatos.
15. Testatur verò nobis etiam Spiritus Sanctus: postquam enim prius dixerat;
16. Hoc est testamentum quod disponam super ipsos post dies illos, dicit Dominus; dans leges meas in cordibus ipsorum, & in mentibus ipsorum inscribam eas:
17. Et peccatorum eorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.

18. Ubi verò remissio horum, [ibi] non amplius [est] oblatio pro peccatis.
19. Habentes igitur, fratres, fiduciam in introitum sanctorum per sanguinem Jesu,
20. quam initiavit nobis viam novam & viventem, per velamen, id est per carnem suam;
21. & Sacerdotem magnum super domo Dei:
22. Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia malâ;
23. & abluti corpus aquâ mundâ, retineamus confessionem spei nihil nutantem: (fidelis enim [est] qui promisit)
24. Et observemus invicem in exstimulationem charitatis & bonorum operum;
25. non deserentes congregationem nostram, sicut quibusdam consuetudo [est,] sed adhortantes: & tantò magis, quantò videtis appropinquantem diem.
26. Voluntariè enim nobis peccantibus, post acceptam notitiam veritatis, non amplius relinquitur pro peccatis hostia:
27. Sed terribilis quædam expectatio iudicii, & ignis ardor qui consumpturus est adversarios.
28. Irritam qui fecit Legem Moſis, sine misericordiâ duobus vel tribus testibus moritur.
29. Quantò (existimatis) deteriore dignus censebitur supplicio, qui Filium Dei conculcavit, & sanguinem testamenti pollutum duxit quo sanctificatus est, & spiritum gratiæ contumeliâ affecit?
30. Novimus enim eum qui dixit, mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus: Et rursus: Dominus judicabit populum suum:
31. Horrendum [est] incidere in manus Dei viventis.
32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati magnum certamen sustinistis passionum:
33. Partim opprobriis & tribulationibus in theatrum producti: partim participes facti conversantium.
34. Nam & vinculis meis compassi estis;

& rapinam bonorum vestrorum cum gaudio accepistis, scientes quod habeatis vobis ipsis meliorem substantiam in calis, & manentem.

35. *Ne abjicite igitur confidentiam vestram, quæ magnam habet mercedis retributionem.*

36. *Patientiâ enim opus habetis, ut, postquam voluntatem Dei fecistis, reportetis promissionem.*

37. *Adhuc enim aliquantulum pauxillum, & is qui venturus est veniet, & non tardabit.*

38. *Iustus autem ex fide vivet: quod si se subduxerit, non complacitum est animæ meæ in illo.*

39. *Nos verò non sumus subductionis in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.*

P A R A P H R A S I S.

1. **L** Ex enim habens ceremonias & sacrificia, quibus bona futura, nunc per Dominum Jesum nobis acquisita, fuerunt adumbrata, non autem ipsam illorum substantiam, & plenam ac claram illorum exhibitionem, non potuit illis hostiis, quæ quotannis indefinenter eadem offerebantur, accedentibus ad illas offerendum plenam à peccatis expiationem impetrare.

2. Hoc enim si potuisset Lex, hostiæ illæ cessassent offerri: quia cultores, semel à peccati reatu plenè liberati, nullam amplius in se sentirent conscientiæ accusationem, nec poenæ metu torquerentur.

3. Sed continua hæc sacrificiorum repetitio evidens est documentum, conscientiam ipsorum reatu peccati manere gravatam: quia in sacrificiis illis per Pontificem quotannis populi nomine fit commemoratio & confessio peccatorum.

4. Fieri enim nequit, ut taurorum & hircorum sanguis peccatorum reatum aboleat.

5. Ideò Deus illis ob inefficaciam abrogatis unicam & perfectam oblationem Christi instituit; Christusque munus suum mediatorium auspicator, suam ad id peragendum promptitudinem ostendit, verbis Davidis sibi sensu sublimiore accommodatis: *Victimam & oblationem non voluisti, ut per ea peccatorum reatus tolleretur:*

6. Holocautomata & sacrificia pro peccato tibi non placuerunt, ut iis tanquam plenè hominibus reconciliatus acquiescas; sed mihi aptasti corpus, ut illud tanquam sacrificium expiatorium tibi pro peccatis mundi offeram:

7. Tunc dixi: Ecce venio (in volumine Legis tuæ de me scriptum est) ut voluntati tuæ obediam, & paratus sum me in mortem tradere, ut sim hostia tibi grata & accepta.

8. Postquam dixit, victimam & oblationem, & holocautomata & sacrificium pro peccato non voluisti, nec placita tibi sunt (quæ secundum Legem offeruntur) addit porro:

9. Tum dixi, ecce venio ut faciam, ô Deus, voluntatem tuam: ita tollit primum, ac victimas legales, tanquam inefficaces ad peccati reatum abolendum, cessare facit, ut posterius statuatur, nimirum corporis sui sacrificium secundum voluntatem divinam.

10. Quâ voluntate Dei à reatu peccatorum plenè liberati, & ad cultum ipsius sanctificati ac segregati sumus per oblationem corporis Christi semel factam.

11. Et omnis quidem Pontifex quotannis certo ad id constituto die stare solitus est coram arcâ fæderis ad ministerio suo fungendum; & sæpius easdem obtulit hostias, quæ nunquam potuerunt reatum peccatorum plenè auferre, & conscientiis dare securitatem, quâ coram Deo de remissione peccatorum certæ acquiescant.

12. Christus verò cum unicam pro peccatis hostiam semel obtulit, in perpetuum sedet ad dextram Dei, & oblationis suæ vim applicat in perpetuum ad salutem.

13. Et nunc unicum hoc restat, ut egrediatur ad iudicium tempore à Deo constituto, quo omnes inimici ejus, ipsaque mors ultimus hostis destruetur.

14. Ea enim sacrificii illius est efficacia, ut unicâ oblatione omnes, qui nunc & in perpetuum ad finem usque sæculorum sanctificentur, plenè à peccatorum reatu liberaverit, ita ut illius repetitione minimè indigeant.

15. Idem quoque nobis testatur Spiritus Sanctus in Scripturâ: postquam enim prius dixerat:

16. Hoc est fœdus quod disponam super ipsos post diēs illos, dicit Dominus: Tantâ cum efficacîâ ipsos flectam ad obsequium meum, non aliter ac si legem meam in cordibus ipsorum dedissem & mentibus ipsorum inscripisssem;

17. Addit porrò medium cujus interventu hoc in ipsis est effecturus; ingens nimirum plenæ omnium peccatorum remissionis beneficium, dicens, & peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.

18. Ubi verò peccata plenè remissa sunt & deleta, ibi nulla amplius oblatio pro peccatis fieri potest: ac proinde oblatio Christi, per quam omnis peccatorum reatus semel & in perpetuum est abolitus, repeti nec debet, nec potest.

19. Habentes itaque, fratres, confidentiam sine metu intrandi in cælum, verum sanctum, quia nobis conscii sumus per mortem Christi cruentam nobis jus in illud esse acquisitum:

20. Quæ est via nova ac ad vitam æternam ducens, quam Christus per carnem suam in morte cruentâ fractam, non aliter atque per velum disruptum, nobis præparavit & initiavit, ut & nos ad illius exemplum ingressum in Sanctum, seu cælum, habeamus;

21. & Sacerdotem magnum super domum Dei cælestem, qui omnem peccatorum reatum unicâ oblatione sustulit:

22. Accedamus ad verum illud sanctuarium ac Pontificem nostrum magnum, cum corde sincero ac plenâ animi fiduciâ, cordibus nostris à conscientîâ accusante & condemnante, non aliter atque adspersione adhibitâ, purgatis & liberatis:

23. Et ab omni inquinamento carnis & spiritus mundati, non aliter atque aquâ purâ sordes ablui solent, retineamus spem nostram, de plenâ peccatorum remissione ac vitâ æternâ per Christum obtinendâ, firmam ac immotam, itâ ut nullo modo circa illam vacillemus: Deus enim qui promisit fidelis est & constans in servandis promissis.

24. Et consideremus alii alios, ut & ipsi ad majorem in charitate ac bonis operibus profectum excitemur, & in aliis etiam zelum in charitate ac bonis operibus proficiendi excitemus:

25. Non deferentes cætus religiosos in quibus spei nostræ confessio publicè editur, sicut quidam metu persecutionum se ab illis subducere assuescunt; sed ad zelum & constantiam tam exemplo quam doctrinâ ac monitis alii alios adhortantes: idque tantò magis, quantò videtis terribilem illum iudicii divini diem appropinquantem.

26. Quando enim post agnitam ac fide receptam doctrinam veritatis salutaris deliberato animo peccamus, & à fide Christianâ ejusque ingenuâ confessione metu persecutionum deficimus, non est expectanda alia præstantior & efficacior victima quâ enorme illud peccatum expietur:

27. Sed defectores illos manet horrendum Dei iudicium, & supplicium ignis inextincti, qui ardore suo Dei ac Christi adversarios, voluntariè à veritate semel agnitâ deficientes, est consumpturus.

28. Quando quis sciens ac volens, ut affectui suo satisfaciat, præceptum aliquod Legis Mosaicæ transgreditur, & maximè quidem quando deserto vero Deo idolorum cultui se addicit, duorum aut trium testimonio de crimine commissio convictus, juxta præscriptum Legis sine misericordiâ occidi debet.

29. Quantò graviore supplicio existimatis illum esse dignum, qui voluntariè ab agnitâ semel veritate Evangelii deficit, & hac suâ defectione Filium Dei summâ afficit contumeliâ, non aliter ac si pedibus eum conculcaret; & sanguinem illius, ad Novi Fæderis confirmationem effusum, quo ipse Deo est reconciliatus & à pereuntium turbâ segregatus, ducit esse sanguinem hominis impii ob falsò jactatam missionem divinam meritò interemti; & spiritum, quo Deus doctrinæ Christi, in quâ maxima nobis gratia Dei exhibita est, divinitatem obsignavit, tanquam mendacium obsignantem summâ contumeliâ afficit?

30. Novimus enim quantus & quam terribilis sit Deus, qui dixit, mihi competit vindicta, ego retribuam unicuique pro delicti sui merito: Et rursus: Dominus rebelles in populo suo judicaturus, ac poenâ delictis ipsorum conveniente puniturus est.

31. Horrendum est incidere in poenam, in quâ infligendâ ipse Deus æternus ac omnipotens potentiam suam exserturus est.

32. In memoriam autem revocate pristinos dies, quibus veritatis salutaris cognitionem adepti graves afflictiones sustinuisistis, & invicto animi robore superastis:

33. Partim variis contumeliis & afflictionibus vexati, & tanquam populi seductores omnibus irridendi veluti in theatro expositi: partim ex aliorum propter eandem veritatem patientium afflictionibus eundem percipientes dolorem, quasi eadem cum illis patiamini.

34. Nam & vinculis meis compassi estis, eorumque occasione varia sponte suscepistis mei sublevandi causâ, & ab aliis vobis inflictâ tolerastis: & cum gaudio vidistis bona vestra violenter spoliari, certò persuasi vos pro bonis caducis recepturos possessionem æternam ac nunquam interituram in cælis.

35. Ne itaque confidentiam vestram de hac æternâ possessione abjicite, quæ maximæ mercedis, vitæ nimirum æternæ, habet retributionem, cujus intuitu constantem mediis in afflictionibus retinebitis veritatis professionem.

Patientiâ enim & longanimitate opus habetis, ut postquam crucem & afflictiones juxta Dei voluntatem tolerastis, etiam vitæ æternæ præmium vobis promissum reportetis.

37. Breve enim & exiguum est tempus quod restat, quo elapso Dominus qui venturus est, ad iudicium veniet, ut suos ex omnibus afflictionibus liberet, & vitæ æternæ coronâ remuneretur, adventumque suum nequaquam differet.

38. Justus autem, qui ex certâ in Christum fide justitiam operatur, & illius causâ persecutionem constanter tolerat, ob fidem illam vitâ æternâ à Deo remunerabitur: Quod si persecutionum metu se ab ingenuâ fidei professione subduxerit, justitiamque deseruerit, ignavum illum desertorem, inquit Dominus, quoniam facit quod mihi maximè displicet, à me abjiciam & in æternum exitium præcipitabo.

32. Nos verò non sumus illi qui nos justitiæ ac cruci subducimus, quorum finis est perditio & exitium æternum; sed inconcussam in fide ostendimus constantiam, cujus fructus est acquisitio animæ ac vita æterna.

COMMENTARIUS.

HOc caput propriè non connectitur cum verbis immediatè præcedentibus, neque continent rationem illorum quæ in fine capitis præcedentis dicta sunt: sed Scriptor rationem hic reddit eorum quæ fufius capite superiore docuerat, quod Pontifex quotannis cum alieno sanguine in Sancta ingredi debuerit; Christus autem semel tantum seipsum obtulerit. Ratio hæc desumpta est ab inefficiaciâ sacrificiorum legalium: eam autem evincit ex naturâ Legis, quæ habet tantum umbram futurorum bonorum; cui tum porro sacrificiorum inefficiam superstruit.

Vers. 1. Dicit ergo *Legem umbram habuisse futurorum bonorum*. Per bona futura hic non præcisè intelliguntur bona quæ nunc nobis futura sunt, nim: vita æterna; quamvis enim & eorum umbram Lex habuerit, quatenus terra Canaan & promissa felicitas in illâ terrâ adumbravit cælum ac felicitatem cælestem; tamen hic maximè respiciuntur bona, quæ olim durante Legis œconomiâ futura fuerunt, & per Christum verè sunt exhibita: illa enim per legales ceremonias, & præcipuè per sacrificia fuere adumbrata: qualia sunt, perfectum Christi sacrificium, plena peccatorum remissio, omniaque spiritualia beneficia, quæ Christus nobis acquisivit. Licet enim ceremoniæ legales usum suum peculiarem habuerint circa sanctificationem populi Israël, & sapientissimo Dei consilio sint institutæ; non tamen bona, quibus nunc per Christum sumus participes facti, clarè repræsentarunt; sed sub typis ac figuris obscure adumbrarunt. Idcoque addit, *non ipsam imaginem rerum*. *Εἰκὼν* quandoque ipsam substantiam significat: perinde uti *εἶδ* & ipsam speciem significat quæ videtur & possidetur, 2 Cor. V. 7. E longinquo tantum bona ostendit Lex: ipsa autem coram exhibere non potuit. Idem erit sensus, si *εἰκὼν* vertamus per *imaginem*: quia sicut imago, opposita primæ delineationi quæ rudi penicillo fit, rem clarè prout est ostendit: ita etiam Evangelium bona, sub Lege adhuc futura, clarè exhibet; Lex autem ea rudi tantum penicillo obscure delineavit & adumbravit. *Quotannis iisdem victimis quas offerunt indefinenter, nunquam potest accedentes perficere*. Sensus est: cum Lex tantum habuerit umbram futurorum bonorum, non autem ipsa bona, nunquam potuit illis hostiis, quæ, utpote umbræ tantum futurorum bonorum, indefinenter

quotannis eadem offerebantur, accedentes perfectos facere. Quamdiu nim: templum secundum stetit, quotannis sine ullâ intermissione, eadem hostiæ iisdem planè ritibus repeti, & à Pontifice maximo offerri debuerunt. Illa repetitio indubitatum documentum est inefficiaciæ ipsarum, & clarè docet, quod non potuerint *accedentes*, nempe, ad eas offerendum, earumque oblatione Deo cultum præstandum, & peccatorum expiationem obtinendum, *perfectos reddere*, id est, plenè ipsorum peccata expiare, adeò ut nulla alia hostia ad perfectam cum Deo reconciliationem requiratur: de eâ enim re hic sermo est.

Vers. 2. *Alioqui cessassent offerri; si nempe peccatorum reatum plenè tollere potuissent: Ideò quod nullam amplius haberent conscientiam peccati cultores semel mundati. Conscientiam peccati habere*, est, peccati sibi esse conscium, & propterea sensu reatus angere ac terreri. Qui autem semel plenam omnium quæ commisit peccatorum remissionem est adeptus, illius conscientia plenè liberata est accusatione ac condemnationes quæ seipsam ob peccatorum quo tenebatur reatum cruciavit: ac proinde impostero nulla offert sacrificia, ut à peccati reatu jam deleto liberetur. Si itaque Lex suis sacrificiis reatum illum plenè tollere potuisset, sacrificia illa cessassent offerri, utpote inutilia, reatu semel perfectè sublato.

Vers. 3. Ratio est: *quia in illis fit commemoratio peccatorum quotannis*. Sacerdos quippe populi nomine quotannis peccata illius coram Deo commemorat ac confitetur: quod est indicium, conscientiam populi adhuc peccati reatu esse gravatam; & ideò sacrificium hoc quotannis à Pontifice repeti, ut eorum quæ populi nomine confessus est peccatorum remissionem obtineat.

Vers. 4. Addit porro rationem, cur victimæ legales non potuerunt cultores à reatu peccati perfectè purgare. *Impossibile enim [est] sanguinem taurorum & hircorum auferre peccata*. Ex iis, quæ hactenus ad epistolæ hujus explicationem diximus, apparet, *peccata auferre* hic tantumdem esse, ac, peccatorum reatum abolere. Illa abolitio reatus peccati fieri non potest sanguine taurorum & hircorum; non enim illis animalibus ea inest dignitas, ut sanguis eorum sufficiens sit redemptionis pretium, quo homo à reatu, quem per peccata coram Deo contraxit, libe-

liberetur. Ipse etiam Deus non obscura in Lege indicia dedit, se sacrificia non instituisse, ut per illa peccatorum reatus plenè tolleretur: hoc enim si intendisset, graviore peccato commisso etiam maiorem ac digniorem exegisset victimam, ut sic maiorem cum expiandis criminibus haberet æqualitatem. Ita Ethnici argumentantes concluderunt liberationi è gravissimis calamitatibus, quas meritas peccatis suis pœnas agnoscebant, majus constitui debere pretium; ac proinde ad atrociorum peccatorum remissionem obtinendam, nobiliora ac majora offerenda esse sacrificia: atque ita porro per eandem rationationem ad maximè impia & verè execranda sacrificia, quæ sine scelere peragi non poterant, prolapsi sunt; adeò ut in gravissimis calamitatibus, ad peccatorum expiationem obtinendam, tandem ad victimas humanas deventum sit, ad immolationem carissimorum sibi liberorum, & quidem summo cum cruciatu, & hominum sanctitate conspicuorum; ut ita charissima ac pretiosissima Deo offerentes, peccatorum remissionem, quam hætenus sacrificiis animalium frustra ambiverant, consequerentur. Et reverà, si sacrificiis dignitas ac efficacia insit peccatorum reatum tollendi, argumentatio hæc rationi consentanea fuisset. At in Lege Deus multa contraria instituit: minoribus delictis expiandis nonnunquam nobiliorem victimam, gravioribus autem minus nobilem constituit. Pro errore Sacerdotis juvenum vitulum, pro errore regis hircum offerri iussit: Rex autem dignior multò est sacerdote: in ascham, seu sacrificio pro reatu, aries aut agnus; in chat-tah, seu sacrificio pro peccato, agna aut capella offerri debuit: hoc tamen communi Judæorum opinione gravius creditur, quam ascham. Per hæc Deus ostendere voluit, harum victimarum vi ac præstantiâ non expiari peccata; aliàs enim graviore delicto non constituisset minus dignam victimam. Unde sequitur, Deum per sapientissimam hanc providentiæ suæ administrationem populi Israëliti animos excitare voluisse ad penitiorem meditationem, quò ita consideratâ sacrificiorum naturâ colligerent, Deum majus quid illis adumbrasse, quod nempe ad peccata plenè expiandum, adeò ut nullo imposteriorum eorum reatu conscientia angatur, requiratur longè præstantior hostia, in cuius oblatione & amore suum erga homines, & odium contra peccatum ostensus esset, & per quam omnium peccatorum reatus plenè esset auferendus. Et illud autorem nostrum hic indicare voluisse, arguere videntur ea quæ immediate sequuntur:

Verf. 5, 6. *Ideò ingrediens in mundum, inquit, &c.* Illis enim non obscure docet, ob illam sacrificiorum legalium inefficaciam factum esse, quod Deus illa abrogaverit, & illorum loco unicam Christi oblationem elegerit. Quod probat verbis *Psal. XL.* ubi sub figurâ Davidis Christus introducitur loquens de suâ ad hanc oblationem peragendam promptitudine.

Ideò ingrediens mundum, dicit. Quoniam verba hæc prolata sunt à Davide, alio sensu quam hic ab Autore nostro Christo applicantur, ostendendum primò est quid iis David de seipso testatus sit; & deinde, quo sensu Christo hic applicentur. Homines communiter *in mundum venire* dicuntur, quando nascuntur: Verum hic nec secundum sensum literalem, Davidis, nec secundum sensum Scriptoris nostri, Christi nativitas intelligitur. Qui à Deo ad munus aliquod eximium destinantur, propriè *mundum ingredi* dicuntur, quando administrationi muneris sui sese accingunt: antea enim fuere privati, & latuerunt, donec à Deo in lucem protracti functionem ad quam destinati sunt aggrediuntur, seque ut ministros Dei mundo ostendunt. Hoc sensu David mundum ingredi dicitur, cum ad regiam dignitatem evehctus negotia regni administrare cepit: Christus verò, quando munus suum mediatorium inchoavit: *Joan. I. 9.* & *1 Joan. III. 8.* tum enim è domo Josephi, in quâ tanquam privatus, & creditus filius fabri, vixerat, egressus. se mundo patefecit, & gessit ut legatum Dei. David hoc *Psalmo* ingentia quibus à Deo affectus erat beneficia commemorat, & ut gratum erga Deum animum testetur, paratum se declarat Deo cultum qui maximè ipsi placet, sincerè & ex animo exhibendi. Illum autem ait non esse cultum externum, quem homines oblatione victimarum ostendunt: quia hunc Deus præcipuè ab hominibus non requirit.

Victimam, inquit, & oblationem non voluisti; holocausta & pro peccato tibi non placuerunt. Commemorat diversi generis sacrificia, non tantum pacifica & eucharistica, sed & expiatoria. Illa dicit Deum non voluisse, nec Deo placuisse. Non quod Deus ea noluerit planè: præcepit enim in Lege ea sibi offerri, & fuere pars non contemnenda cultus Mosaici: sed quod Deus ea non voluerit tanquam præcipuam cultus partem, & perinde atque animi puritatem, & promptam præceptorum suorum obedientiam. Sic quod Deus minus vult, hoc certo sensu *non velle* dicitur: Sic ait, *miserecordiam volo, non sacrificium*: quod verbis sequentibus explicat; & *cognitionem Dei præ holocaustis*,
Hof.

Hof. VI. 6. Vide & Mich. VI. 6, 7, 8. eodem sensu qui minus amantur dicuntur odio haberi: Genes. XXIX. 30, 31. Deut. XXI. 15. & Malach. I. 2.

Corpus autem aptasti mihi. Hæc desumpta sunt ex versione LXX. in Hebræo autem paulò aliter leguntur; *aurem perfodisti mihi.* Alludit David ad morem illum lege divinâ in populo Israël receptum, quo servi, qui exacto septennio in heri sui domo manere voluit, auris ab hero ad postem ædium subulâ perforabatur, in signum perpetuæ servitutis usque ad annum Jubilæi, *Deut. XV. 16, 17.* Hac itaque loquendi ratione significare voluit David, se tot Dei erga se beneficiis obstrictum, ut se Deo in perpetuum obsequium addixerit, non aliter ac servus, beneficiâ domini sui provocatus, auris perforatione se domino suo in perpetuam servitutem addicit. Vocem autem Hebræam, quam alii reddunt *perfodisti*, LXX. reddunt *α-τηρίσω*; & à nonnullis observatur, hanc etiam optimè convenire mori illi antiquo: *Aptasti aurem mihi*, nempe posti, ut perforetur. Colligunt etiam quidam ex versione Hieronymi, qui hic habet, *auris autem perfecisti mihi*, quod ille legerit *ωρία*; eamque vocem exiguâ mutatione transisse in vocem *σώμα*; sive illa fuerit varia lectio, quæ jam olim in versionem LXX. irrepsit; sive ex hoc loco mutatio illa in versione LXX. facta fuerit. David ergò his verbis indicare voluit, quoniam Deus ipsum tot beneficiis sibi devinxerat, se paratum in omnibus Deo præstare obsequium promptâ præceptorum ipsius obedientiâ. Alio longè sensu Scriptor noster hæc verba Domino Jesu applicat. Unde colligere licet, hæc à Davide non esse pronuntiata propriè ut typo Christo; sed Scriptorem nostrum, perinde ut & alibi à Scriptoribus sacris factum est, promptam Christi voluntatem ad se juxta beneplacitum divinum offerendum in sacrificium propitiatorium pro peccatis, exprimere voluisse verbis Davidis; quia illa ita concepta sunt, ut illis prompta Christi in hoc opere præstando obedientia elegantissimè repræsentetur. Quemadmodum similia exempla alias observavimus. Vide inter alia *Rom. IX. 25. & seqq.* Dicit itaque Dominus Jesus, sibi applicans verba Davidis: quod Deus noluerit victimam & oblationem, & holocaustomata, & pro peccato, tanquam sacrificia per quæ peccata expiarentur, reatusque peccatorum tolleretur: quia impossibile est, sanguine taurorum & hircorum tolli peccata. Licet enim Deus illa olim in Lege instituerit, & sic aliquo sensu ea voluisse dici possit: non tamen ea voluit ut in iis acquiesceret tanquam sacrificio, quo plenè placatus

hominibus peccata ac transgressionem legis, quibus Dei iram in se provocaverant, & maledictionis quam Lex minatur reatum contraxerant, remitteret: aliud quippe & longè excellentius ad hoc perficiendum requiri sacrificium. *Sed corpus aptasti mihi:* Voluisti ut ego essem hostia pro peccatis: ideoque mihi aptasti corpus, ut illud impendam tuæ voluntati implendæ, nimirum, ut illud patiar affigi cruci, ut sic sacrificium & oblatio fiat pro peccatis. Hunc enim in finem Deus illum in mundum misit, *1 Joan. IV. 10.* Hoc est sacrificium in quo Deus sibi complacuit, quodque voluit acceptare ut redemptionis pretium pro totius mundi peccatorum expiatione. Huic voluntati Patris se morigerum ostendit.

Vers. 7. Tunc dixi, Ecce venio ad faciendum, ô Deus, voluntatem tuam. His verbis Christus introducit se paratum ostendens ad hanc voluntatem divinam implendum, & loco hostiarum & holocaustomatum, quæ Deus rejicit, toleratione mortis cruentissimæ ac ignominiosissimæ, se offerendum hostiam perfectam ac Deo gratam. In eâ enim tolerandâ maximè eximium obedientiæ suæ actum ostendit: *Phil. II. 8. & Eph. V. 2.* Hanc mortis tolerationem excepit quidem ejus oblatio in cælis coram Patre; verum ad eam hic non respicitur: Hic enim describitur actus obedientiæ Christi, per quem voluntati divinæ se morigerum præbuit, ut fieret hostia Deo grata & accepta. At comparitio Christi in cælo coram Patre, non est actus obedientiæ Christi; sed potius actus remunerationis, quo Pater illius arduam obedientiam remuneratus est, & ad cælestem dignitatem evexit, ut ita ex morte illâ cruentâ resuscitatus coram Deo comparere posset, & pretium sanguinis sui, in salutem hominum effusi, propius applicare. Hic autem exprimitur promptissimæ obedientiæ actus, qui in morte ejus cruentâ & ignominiosâ maximè conspicuus fuit. In eâ morte præstitit ac toleravit, quicquid Deus Pater ad humani generis redemptionem requisivit; & quia non potuit se hostiam piacularem in cælis Deo offerre, nisi virtute illius sanguinis, quem in cruentâ morte effudit; ideo ait, se paratum ad faciendam hanc Patris sui voluntatem, seque in mortem tradendi: per eam enim factus est hostia Deo grata, oblatioque ejus efficax ad tollendum peccatorum reatum, nobisque justitiam æternam conferendum; juxta *2 Cor. V. 21. Gal. III. 13.*

In capite libri scriptum est de me. In Hebræo propriè est, *in volumine libri.* Olim namque libri in membranis, quæ con-

volvebantur, scribi solebant: *Jeremie XXXVI. 27.* Et hoc potest significare vox κεφαλῆς; quia voluminum horum, perinde ut capitum, forma erat rotunda. Eodem modo & quæ in ædificiis rotunda sunt κεφαλίδες dicuntur: *Exod. XXVI. 32.* & alibi. Liber autem, in cuius volumine Christus de se scriptum esse ait, est liber Legis. Ea autem quæ de Christo in volumine Legis scripta dicuntur, intelligi possunt, quæ sacrificium ipsius expiatorium spectant, ad quod peragendum Deum sibi corpus aptasse ait. Ea autem disertè in Lege non reperiuntur; quare id explicandum de præceptis illis generalibus, quibus homini injungitur, quicquid Deus ab hominibus fieri vult, id promptè in obsequium Deo præstare: inde sequitur, cum Deus hanc suam voluntatem Filio suo declaravit, sibi non placere holocausta aut victimas, tanquam expiationes pro peccatis, sed velle ut ipse sit victima expiatoria, rectè dici, in volumine Legis etiam comprehendi, ut huic voluntati divinæ morem gerat; ideoque etiam hic paratum se ostendit, ecce venio, seu adsum, ad faciendum, ô Deus, voluntatem tuam. Aptasti mihi corpus, ut illud in sacrificium offeram: ecce, me mandandum offero, ut ita voluntati tuæ satisfaciam.

Verf. 8, 9. *Superius dicens, quia victimam & oblationem, &c.* Ex verbis Christi, & totâ eorum structurâ probat, victimas illas, quæ secundum Legem offeruntur, esse sublatas, & earum loco institutum sacrificium Christi. Hoc, inquam, colligit Autor noster ex ipsâ verborum Christi structurâ: Duo enim hic Christus introducit commemorare, quæ inter se opponit: prius sunt holocausta & victimæ pro peccato, quæ juxta legem offerebantur: quæ Deum noluisse dicit: alterum est voluntas Dei: hoc est, illud quod Deus fieri voluit, seu præcepit: sicut voluntas Dei sapissimè ipsius mandata significat. Hic jam habemus duo opposita. Prius horum duorum, nempe victimas legales, aufert; quia ait, Deum eas noluisse, nimirum ut plenum ac perfectum pro peccatorum expiatione sacrificium: inde concludit, quod illæ cessare debeant, utpote inefficaces ad peccatoribus plenam omnium peccatorum remissionem impetrandum. Ut secundum statuat, nempe sacrificium corporis sui juxta voluntatem divinam. Utrumque simul consistere nequit; duorum enim oppositorum uno posito, alterum tollitur. Et hæc esse ita opposita, ex ipsâ eorum naturâ liquet: ubi enim oblatum est sacrificium perfectum, quod omnium peccatorum reatum plenè tollit; ibi sacrificia inefficacia,

quæ peccata auferre nequeunt, tanquam nullius amplius usus, cessant; & sicut umbra ad præsentiam corporis quod adumbrat, ita etiam victimæ legales ad præsentiam sacrificii Christi, cujus adumbratio fuerunt, evanescere debent.

Hanc autem voluntatem Dei, seu id quod Deus ad peccatorum plenam remissionem fieri voluit, esse sacrificium Christi, verbis sequentibus ostendit.

Verf. 10. *In quâ voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Christi semel.* Ea enim clarè indicant, hic intelligendam eam voluntatem, juxta quam Christus corpus suum, quod Deus ipsi aptaverat, obtulit in sacrificium, ut sic præstaret, quicquid Deus Pater ad humani generis redemptionem fieri voluit. Dicit enim, in quâ voluntate sanctificati sumus, id est, expiati, & à peccatorum reatu plenè liberati, atque ita tanquam peculium Dei ac Christi, quod Christus pretioso suo sanguine emit ac sibi acquisivit, specialiter ad illius cultum segregati & obstricti. Addit: *Per oblationem corporis Christi semel.* Quæ nempe facta est juxta voluntatem Dei: q. d. voluntate illâ Dei, ad quam faciendam Christus se in mundum venisse dicit, sanctificati sumus, per oblationem corporis ipsius semel factam. Consultò addit, eam semel factam; quia in cap. præced. disertè dixit, Christum venisse, non ut sæpius se offerat, sed semel. Et quia hoc in sequentibus validius adstructurus est, ideo, ut sibi viam ad probationem istam sternat, id hic repetit.

Verf. 11. Ulterius adstructurus Christi oblationem semel tantum esse factam, Christum Veteris Testamenti Pontificibus opponit, & ex diversâ muneris sacerdotalis administrandi ratione confirmat unicam Christi oblationem. Et omnis quidem sacerdos. Alia exemplaria habent Pontifex, quæ verior videtur lectio; comparatio enim seu oppositio fit inter Christum & Pontificem ratione potissimum sacrificii illius solennis in festo expiationis. Stetit; hoc est, stare solitus est. Quotidie, καὶ ἡμέρῃ; verti etiam potest, juxta diem; id est, certo quodam & ad id constituto die; nempe, qui quotannis recurrebat, cum Pontifex ingressus in Sanctum Sanctorum stans coram arcâ expiabat peccata populi; ad hanc enim oblationem manifestè per totam epistolam respicitur: quo sensu etiam legitur supra cap. VII. 27. Et easdem sæpius offerens victimas: nim: vitulos & hircos; qui tot sæculorum decursu quotannis oblatis, rectè sæpius oblatis dicuntur. Quæ nunquam possunt auferre peccata. Auferre peccata, ut passim in hac epistolâ, significat, auferre reatum peccatorum,

rum, eorumque remissionem impetrare, & quidem ita plenè ac perfectè, ut conscientia reatu illo liberata coram Deo planè securæ sint ac pacata.

Vers. 12. Hisce nunc opponit Christum. *Hic autem, cum unicam pro peccatis obtulit hostiam: quam nimirum semel obtulit, & ita quidem, ut nunquam eam sit repetiturus: quia nempe est perfecta hostia, quâ præstitit, quicquid Deus ad humani generis redemptionem requisivit; cuius itaque unius oblatione semel peractâ, omnium, etiam gravissimorum, peccatorum reatus plenè est abolitus. In perpetuum sedet ad dextram Dei.* Monuimus antea, Dominum Jesum dici *sedere ad dextram Dei*, oppositè ad Pontificem Veteris Testamenti, qui dicitur stare coram Deo, utpote ministrans; cum Christus imperii & potestatis confors à dextrâ Dei sedere dicatur. Quod etiam ad oblationis ipsius efficaciam designandam facit. Oblatio enim ejus & intercessio efficacior est, ob participationem imperii. Et quia *in perpetuum* ad dextram Dei sedet, oblationis ejus vis in perpetuum durat; adeò quidem, ut non tantum in illis qui jam actu peccarunt, per illius oblationem omnis peccatorum reatus sit abolitus; sed & illi, qui in posterum ad finem usque mundi existuri sunt, illius oblationis virtute peccatorum remissionem sint consecuturi. Fieri ergo nequit, ut oblatio ipsius repetatur; frustraneum enim est repetere illud, cuius vis perpetuò durat: & per repetitionem argueretur inefficaciæ. Et qui *in perpetuum*, ad finem nempe sæculorum, ad dextram Dei sedet, non rursus è cælo in mundum ingredi potest, ut seipsum denuò tradat in mortem, atque ita sacrificium sit & hostia pro peccato.

Vers. 13. Cui alia accedit ratio: Quod Christus, qui in perpetuum, seu ad consummationem sæculorum, in cælo sedet ad dextram Dei, inde non egredietur nisi ad iudicium, in quo cum unicuique secundum opera redditurus est, nulla amplius oblatio pro peccatis locum habere potest. Quod sicut in fine cap. præced. affirmavit; ita & hic idem denuò inculcat. *Quod restat, expectans donec ponantur inimici ejus scabellum pedum ipsius.* Unicum itaque hoc restat, ut omnes inimici Christi aboleantur. Ultimus inimicus est mors, 1 Cor. XV. 25, 26. qui unâ cum aliis imperiis Christi imperio adversis, & quibuscunque inimicis regno Christi adversantibus, ultimo illo diè destruetur. Illam autem destructionem Dominus hic *expectare* dicitur. Quo non significatur, quod otiosus in cælo sedeat, & expectet donec Deus omnes ejus inimicos ipsi sub-

jecerit, & tunc demum regnandi initium sit facturus. Nam jam actu in cælo regnat, & omnem potestatem sibi subjectam habet, omniumque Dominus est: Hocque ipsa phrasis *sedendi ad dextram Dei* indicat: Licet enim *sedere* videatur significare requiem, attamen regi *ad dextram sedere*, significat communionem dignitatis ac potestatis cum rege. Uti fufius cap. I. ad vers. 3. ostendimus. Sed *expectare* dicitur figuratâ loquendi ratione; quia, expectantis instar, non statim abolitionem illam inimicorum perficit, sed eam constituto à Deo diè perfecturus est: Hic autem dies differtur per longanimitatem divinam, qui *non vult ullos perire, sed omnes venire ad resipiscentiam*, 2 Pet. III. 9. Cui adde, quod hic sit allusio ad verba Psal. CX. ubi Deus Christo, sub figurâ Davidis, dicit, *sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.* Quod non significat, regnum ejus tum demum inchoandum, quando inimici ipsi fuerint subjecti; quia immediatè additur, *dominare in medio inimicorum tuorum.* Et sicut David potestate regiâ sibi à Deo datâ inimicos suos subegit; ita & Christus à Deo Patre supra omnem potestatem, & omne nomen quod nominatur non tantum in hoc, sed & in futuro sæculo, exaltatus, tempore à Deo constituto omnes regno suo adversantes inimicos aboliturus est. Licet itaque jam actu regnet, quia tamen ad verba Psal. CX. respicitur, convenienter ibi dictis Christo expectatio tribuitur; quoniam Deus Pater illo in loco sibi tribuit illam inimicorum subjectionem; quam tamen non per se immediatè, sed per Christum, quem ad dextram suam exaltavit, perfecturus est. Hoc itaque unum cum restet, postquam Christus pro peccatis obtulit hostiam, sequitur illam esse unicam, neque eam unquam iterandam.

Vers. 14. Addit porrò rationem, cur Christus semel tantum se obtulerit: *Unâ enim oblatione perfecit in perpetuum sanctificatos.* In præcedentibus ostendit necessitatem repetitionis sacrificiorum legalium, argumento desumpto ab illorum inefficiâ, quod non potuerint auferre reatum peccatorum. Nunc ex efficaciâ oblationis Christi probat, eam non esse repetendam. Omnes enim qui sanctificantur, non tantum nunc, sed & in sempiternum ad finem usque sæculorum, *perfecit*, id est, perfectè & plenè à peccatorum reatu liberavit, ita ut in perpetuum sanctificati sint, & ulteriore aut novâ oblatione non indigeant. Itaque cum ea sit vis oblationis Christi, oportuit ut semel tantum Christus seipsum offerat.

Vers. 15, 16, 17. Idem probat testimonio Sacrae Scripturæ: Quia autem Scriptura

ptura inspirata est à Spiritu Sancto, dicit Spiritum Sanctum nobis idem testari. Nam postquam dixit, quod Deus leges suas in cordibus eorum esset daturus, &c. quæ *cap. VIII.* latius explicuimus; Addit: *Et peccatorum & iniquitatum eorum non recordabor amplius.* In quibus verbis ratio ac modus, seu medium continetur, quo intercedente Deus legem suam cordibus ipsorum esset inscripturus; beneficium nimirum remissionis peccatorum, cujus tanta esset futura magnitudo & excellentia, ut illius attenta consideratio ipsos ad obsequium Deo præstandum adeò validè esset permotura, non aliter ac si Deus legem suam in cordibus ipsorum dedisset, & mentibus ipsorum inscripsisset. Intellige hoc de illis, qui ullo modo sanabiles sunt, & in quibus adhuc ulla probitatis ac docilitatis semina sunt reliqua. Quod enim homines præfractè contumaces attinet, illi nullis beneficiis flectuntur; & certum est tales corda sua contra omnia hæc Dei beneficia indurasse. Quia verò hic promittitur, quod Deus non amplius recordaturus sit iniquitatum eorum, inde rectè colligit Autor noster, quod tales ita plenè Deo sint reconciliati, ut novæ reconciliationi non sit locus: Ac proinde quoniam docuit, illam reconciliationem per oblationem Christi esse impetratam, consequenter colligit, quoniam Spiritus Sanctus in Scripturâ dicit, Deum tempore Novi Testamenti non recordaturum amplius peccatorum, quod oblatio Christi non iterari debeat. Hoc enim clarè continetur verbis sequentibus, quæ horum rationem continent.

Verf. 18. *Ubi autem remissio horum, [ibi] non amplius [est] oblatio pro peccatis.* Quia ubi peccata plenè remissa sunt, nullus amplius oblationi pro peccatis est locus: quia oblatio fit eum solum in finem ut remissio obtineatur. Quando itaque omnium peccatorum remissio plena impetrata est, & quidem in sempiternum, adeò ut Deus peccatorum amplius recordaturus non sit, nova oblatio ut remissio obtineatur fieri nequit.

Ex his quæ Autor noster jam toties inculcavit, de unicâ tantum Christi oblatione, quodque ea iterari aut repeti non debeat; & oblationis repetitio indicium sit illius inefficiæ; indeque concludat, cum oblatio Christi plenam omnium peccatorum impetraverit remissionem, & quidem in perpetuum, quod ergo ea iterari nec debeat, nec possit, inde evidentissimè colligimus, sacrificium Missæ Pontificiorum esse commentum manifestè repugnans Scripturæ, & sacrificium Christi inefficiæ accusare: Scriptorem enim noster, quia sacrificium Christi plenum

ac perfectum est, eo ipso ostendit iterari non posse; & eo respectu illud opponit sacrificiis Veteris Testamenti, quæ ob suam inefficiam sæpius repeti debebant. Ne jam addamus, Scriptorem nostrum docere, ut Christus se offerat, oportere ut patiat, & si sæpius se offerat, ut sæpius patiat: Cum autem in Missâ nulla sit passio, nulla sanguinis Christi effusio; apparet nullum ibi esse sacrificium: Et quoniam ea quotidie in millenis aliquot locis à sacerdotibus repetitur, fieri nequit quin illa cedat in manifestam veri sacrificii Christi contumeliam, quod per continuam hanc repetitionem inefficiæ insinulatur. Nec valet eorum exceptio: quod Missa non sit novum aut aliud sacrificium à sacrificio Christi, sed tantum illius applicatio & repræsentatio. Nam repræsentatio sacrificii non est sacrificium. Ipsi autem definiverunt, in Missâ Deo offerri verum & proprium sacrificium, & quidem propitiatorium pro vivis & defunctis. Adde, quod Christus unicâ continuatione oblationis suæ in cælo, quam Autor noster dicit durare in perpetuum, seipsum continuò Patri repræsentat, sacrificiique sui fructum nobis applicat. Si quis ergo aliam sacrificii ipsius repræsentationem & applicationem in terris comminiscatur, ille eo ipso oblationem Christi in cælo insinulat ut insufficientem; non aliter ac si quotidiana sacrificii illius repetitio hic in terris necessaria sit ad peccatorum remissionem fidelibus applicandam. Ac tandem, inepta est hæc exceptio; tantumdem enim valet, ac si dicerem, satisfactionem applicari per satisfactionem, aut per ejus repræsentationem. Verum hæc obiter.

Hactenus Autor noster Sacerdotii Jesu Christi dignitatem præ Levitico adstruxit: Nunc accedit ad alterum tertiæ hujus partis membrum, quod priori superstruit; seriam nimirum ac gravem adhortationem ad constantiam in fide ac pietate Christianâ: Quæ extenditur usque ad *cap. XII.* 19. Adhortationi autem illi præmittit summariam ac brevem repetitionem præcipuorum quæ de Sacerdotio Christi prolixè tractaverat capitulum, tantquam adhortationis suæ fundamentum.

Verf. 19. *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitum Sanctorum.* Παρρησία non tantum significat jus intrandi, sed & confidentiam, quâ nobis juris istius conscii, eo etiam uti audemus, & actu intrare; hoc sensu legitur 1 *Joan. III.* 21. Atque ita status Christianorum opponitur statui Israëlitarum sub Veteri Testamento: illis enim illicitum fuit in Sanctum Sanctorum ingredi, nisi soli Pontifici, & non nisi semel in anno in diè expiationis: & quia nemini jus erat in illud intrandi, nemo etiam

etiam intrare ausus fuit, ne in poenam mortis, in id audentes constitutam, incideret. Nunc autem jure illo intrandi acquisito credentibus in Jesum Christum, etiam intrandi fiduciam concipiunt. Fiducia hæc est in introitum Sanctorum, seu cælum, quod verum est Sanctum, per prius illud adumbratum. Introitus ergo hic est ingressus in cælum, & adeptio ac possessio beatitudinis cælestis, cujus adipiscendæ, non obstantibus prioribus nostris peccatis, spem & fiduciam habemus. In sanguine Christi, id est, per mortem Christi, quam sanguine suo fuso sustinuit, per quam, uti in superioribus ostensum est, jus felicitatis cælestis adipiscendæ nobis acquisitum est. Ob peccata enim nostra cælum nobis fuit clausum, nosque omnes eramus obnoxii condemnationi: postquam autem Christus sanguinem suum, tanquam sacrificium expiatorium pro peccatis nostris effudit, & obtulit, impetravit nobis remissionem peccatorum, & jus in cælum intrandi, modò per sinceram in ipsum fidem resipiscentiam agamus præcedentium peccatorum, & juxta Novi Fæderis, quod per sanguinem ejus sancitum est, formulam in posterum sanctitati operam demus. Inde liquet, omne jus intrandi in cælum, & fiduciam quam exinde concipimus, ut sine metu pænæ ob præcedentia peccata, spe pleni ad Deum accedere audeamus, niti sanguine Christi pro nobis effuso, & oblato, qui propterea dicitur nos purgare ab omni peccato: 1 Joan. I. 7.

Verf. 20. *Quam initiavit nobis viam novam & viventem*: Sensus est, quod ille introitus Sanctorum ad quem fiduciam habemus per sanguinem Christi, sit via nova & vivens, quam Christus nobis *initiavit*. Comparat Christum illis, qui viam ante non tritam, ignotam, aut ubi nulla via est aut fuit, primi ingrediuntur, vel etiam primi viam faciunt, atque aliis parant, ut per eam incedant, & tutò ad locum destinatum perveniant: Ad illum enim modum dicit Dominum Jesum viam illam in cælum primum esse ingressum, atque suo introitu eam nobis præparasse & initiasse, ut & nos similiter per eam in cælum intrare possimus: juxta Joan. XIV. 2, 3. & 6. supra cap. VI. 20. *Initiavit eam nobis viam*, ut nimirum sit via per quam & nos intrare possimus. Eam vocat *novam*, quia Christus primus eam paravit, & ante Christum nemo per illam cælum ingressus est. Et *vivam*, id est, ad vitam, & quidem æternam, ducentem: vel vivificantem: ut Joan. VI. 51. Hebr. IV. 12. 1 Pet. I. 3. Eam nobis *initiavit*. Diximus ad verf. 18. cap. præced. verbum *ἐγχοιρίσας* proprie dici de iis quæ perfecta

& consummata sunt, & usui ad quem destinata sunt consecrantur, atque ita in usu esse incipiunt. Sic & Christus viam hanc perfecit & præparavit nobis, & initiavit, ut nos similiter per eam ingressum in cælum habeamus. *Per velamen*, id est, *carnem suam*. Quibus idem dici videtur, quod antea enuntiaturum est, *per sanguinem Christi*. Alludit ad velum, quo Sanctum Sanctorum separabatur à Sancto, adeò ut nemini, etiam qui in Sancto sacra peragebat, prospectus in illud pateret, & omnes per illud arcerentur ab ingressu, qui stante priore tabernaculo soli concessus fuit Pontifici, & quidem semel in anno diè expiationis. Hoc velum Christo moriente ruptum est. Illi velo, quatenus nimirum in morte Christi ruptum est, comparat carnem Christi: quia sicut integro velo illo interiore nemini patuit prospectus aut introitus in Sanctum Sanctorum; illo vero rupto Sanctum illud oculis eorum, qui veli rupturam viderunt, patuit: ita etiam, quamdiu caro Christi integra, Christusque nondum mortuus fuit, introitum in cælum nobis non aperuit: Ut itaque cælum nobis aperiat, viamque illud ingrediendi initiet, oportuit carnem Christi quasi rumpi, id est, frangi, nimirum per effusionem sanguinis ipsius & mortem cruentam, quo respectu corpus ejus pro nobis fractum dicitur; ut sic intercedente morte suâ, quasi perrupto velo, ipse cælum ingrederetur, nobisque aditum in cælum patefaceret, & jus ac fiduciam intrandi impetraret. Ita ut hic alia quidem orationis structura sit, aliaque verba usurpentur quam verf. præced. idem verò videatur esse sensus.

Verf. 21. *Et Sacerdotem magnum*. Dominum Jesum vocat *Sacerdotem magnum*, oppositè ad sacerdotes Vet. Testamenti, qui non nisi typi & umbræ fuere Domini Jesu: Quin & ipse præstantiam sacerdotii Jesu Christi, præ priscis illis sacerdotibus prolixè adstruxit in præcedentibus, tum ratione impositionis muneris sacerdotalis, tum ratione victimæ, quæ multò præstantior fuit, & efficaciarum sacrificii, quo omnium peccatorum reatus per unicam oblationem plenè & perfectè est abolitus. Jure ergò vocatur *Sacerdos magnus*. *Super domum Dei*, id est, cælum, in quod intravit ut se offerret, ibique ut Pontifex noster continuò appareret coram Deo pro nobis: supra VIII. 1, 2. IX. 24. X. 12. Et hoc cælum speciatim *domus Dei* dicitur Joan. XIV. 2. Et sic est oppositio inter Christum & Pontifices Vet. Testamenti: Hi enim erant præpositi tabernaculo terrestri, quod typus erat cæli: Christus verò constitutus super ipsum cælum, per prius tabernaculum adumbratum.

Vers. 22. Huic fundamento jam superstruit suam adhortationem, quæ varia continet. *Accedamus*: scilicet ad sanctuarium, seu cælum, & Pontificem magnum qui illi præpositus est. Manifesta est allusio ad sacerdotes Vet. Testamenti; qui enim olim à reatu peccati commissi expiationem quærebant, sacerdotes & templum accedebant, ut sacrificio pro reatu à sacerdote oblato, ipsi remissionem peccati sui impetrarent: Ita hortatur credentes ut similiter corde contrito, quæ est victima Deo placens, *Psal. LI. 19.* accedant ad Pontificem Jesum: accessus enim ad Christum comprehendit cultum & obedientiam illi debitam; sicut olim ingressus in templum cum victimâ comprehendit omnem cultum ad honorem Dei in templo peragendum. Quo sensu *accedentes*, accipiuntur etiam *vers. 1.* Accedimus autem ad Pontificem nostrum animo ac spiritu, quem illius cultui consecramus. *Cum vero corde*: id est, sincero, quod pietatem non fictè colit, neque in operibus merè externis acquiescit; sed intus à peccatis purgatum est, seque ac affectus suos Deo in obsequium consecrat. *In plenitudine fidei.* Fides plena vocatur, quæ nullo modo vacillat, omnemque dubitationem excludit. Cum autem dubitatio de variis esse possit, & fides plena dubitationi opposita sit, ex ipsâ naturâ materiæ dijudicandum est, qualis plenitudo fidei tribuatur, & quam dubitationem excludat. Agit hic autor noster de accessu nostro ad Jesum Christum Sacerdotem magnum: Ut cum fiducia ad illum accedamus, requiritur non tantum ut plenè persuasi simus de religionis Christianæ veritate, & promissis divinis illâ contentis; sed & plenâ animi fiducia Pontifici nostro ejusque sacrificio innitamus, atque ita de peccatorum nostrorum remissione certi, intrepidè ad ipsum, & per ipsum ad Deum accedere audeamus. Quod clarius explicat. *Aspergi corda à conscientia mali.* Quia olim juxta legem polluti, & per pollutionem illam à cætu populi Israël exclusi, mundari debebant, ut ipsis jus intrandi cætum populi restitueretur, illaque mundatio aspersione fieri solebat; uti vidimus, *supr. cap. IX. 13. & 22.* hinc ad morem illum alludens, dicit *corda nostra aspergi*, id est, non aliter atque aspersione adhibitâ, mundari. *A conscientia malâ.* Vocatur conscientia mala, quæ hominem peccatorem accusat ac damnat, & ob peccata commissa angit & torquet. Ergo non vocatur mala quia malè judicat, sed quia homini est molesta, & mali gravioris metu affligit. Mundatur autem mala conscientia, vel potius homo à malâ & condemnante conscientia mundatur ac li-

beratur, quando à peccatis conversus, & juxta Novi Testamenti formulam vitam instituens, sibi remissionem peccatorum sanguine Christi impetratam applicat, atque ita reipsâ à malâ, seu accusante & condemnante conscientia liberatur, & plenam de favore divino fiduciam concipit: juxta *Rom. V. 1.* Cum autem hanc mundationem credentibus præcipit, ut excusâ conscientia condemnatione, & confisi sacrificio Christi, cum fiducia ad Deum accedant, certum est, eum etiam omnia comprehendere, quæ ad mundationem hanc obtinendam requiruntur. Quia itaque ea obtineri non potest, absque sincerâ fide ac resipiscentiâ, requirit, ut fiducia remissionis à Christo impetratæ à priore vitæ impietate resipiscant, & sanctè juxta præcepta Christi vivant, ut sic à peccatis emundati, etiam à pravâ & accusante conscientia penitus liberentur, & pace cum Deo fruantur.

Vers. 23. *Et abluti corpus aquâ mundâ.* Non hic respicitur, uti quidam credunt, ad baptismum, qui ablutione aquæ peragitur: ille enim nos non purgat à peccatis, sed tantum purgationem illam adumbrat tanquam illius signum externum; & sine vitæ sanctitate nos à peccatis non liberat, *1 Pet. III. 20.* Sed intelligitur spiritualis ablutio à peccatis: Alludit nempe ad morem Vet. Testamenti, ubi, qui immunditiam quandam carnalem contraxerant, aquâ purâ se abluere debebant, ut ita purgati in cætum populi Israël, & in tabernaculum, unde propter impuritatem exclusi erant, denuò admitti possent. Vide exemplum *Levit. XIV. 8.* Eodem modo vult ut homo purgetur à peccatis, seu inquinamentis spiritualibus, nimirum per veram resipiscenciam, quæ se testatam facit externis operibus quæ per corpus perficiuntur; atque ita ab omni inquinamento carnis ac spiritus plenè purgatus sit, non aliter atque corpus aquâ ablutum ab omnibus sordibus purgatum est. Itaque *abluti aquâ purâ* tantumdem est, ac, veluti aquâ purâ. Quales ellipses voculæ sicut frequentes sunt. Vide *Psal. XI. 1. Esa. XL. 6. 2 Pet. III. 4.*

Retineamus spei nostræ confessionem non nutantem. Spes nostra est spes plenæ ac perfectæ remissionis omnium peccatorum, beata resurrectionis è mortuis, & vitæ æternæ. Ea verò fundamentum est nostræ religionis, seu cultus divini juxta præscriptum Evangelii: ac vicissim nititur cultus divini præstatione: quia quæ antea fuit spes conditionata, nunc præstitâ conditione ad salutem requisitâ, fit absoluta, & confirmator. *Spei illius quæ in corde latet confessio* fit ore. Ea autem confessio est publica illa confessio, quâ quis fidem in

in Christum suscipiens, publicam fidei suæ professionem edebat, & in illius testimonium baptismum suscipiebat, & porro vitâ ac moribus se esse Christianum, & ex disciplinâ Christi vitam instituere, diversam longè à ratione vivendi tam Judæorum quam gentilium, ostendebat. Quia autem multi inter Hebræos, propter persecutiones in Christi discipulos concitatas, à fidei suæ professione deficiebant, hortatur ipsos, ut spei suæ confessionem *retineant non nutantem*. Hoc est, constantes sint in suâ confessione, nullisque rationibus, quantumvis speciosis, nullis minis, nullis persecutionibus ac tormentis, ab eâ dimoveantur. Qui illis terrentur, antequam confessionem penitus deserant, vacillare incipiunt, omniaque conquirere argumenta, quibus spei certitudinem, & illius confitendæ obligationem imminuant & extinguant; atque ita vacillantes tandem eam abnegant. Ne itaque eò probabantur, hortatur ut spei suæ confessionem immotam retineant, neque ullo modo circa eam nutent, aut vacillent. Rationem addit: *Fidelis enim est qui promisit*: Deus nempe, qui nobis bonum illud quod speramus promisit, est fidelis & constans in promissis servandis. Quia autem omnipotens est, & omnium supremus Dominus, possumus illius fidelitati plenâ cum animi fiduciâ inniti, & expectare quod promisit. Atque ita habemus fundamentum constantiæ in retinendâ spei nostræ confessione, quod certi simus eam non fore irritam, ut dicitur *1 Cor. XV. 58*. Et quia afflictiones hujus vitæ cum gloriâ futurâ comparari nequeunt, *Rom. VIII. 18*. ideo spe gloriæ illius consequendæ constantes nos esse oportet in confessione nostrâ, contemptis omnibus adversis ac calamitatibus, quæ vocantur leves & momentaneæ, cum bonum futurum sit æternum ac ingens pondus gloriæ: *2 Cor. IV. 17*.

Verf. 24. *Et consideremus invicem in provocationem charitatis & bonorum operum*:

Charitas hic significat internum illum affectum, quo propensi sumus aliorum commoda procurare. *Bona opera* verò, vel opera quibus aliorum quos diligimus commoda promovemus, quæ ex interno illo amoris affectu fluunt, quæque propterea charitatis fructus appellantur; vel generatim opera sancta quibus pietas Christiana constat. *Παροχυσμός* est mediæ significationis, & tribuitur rebus quarum vis intenditur & augetur: pro conditione itaque rerum quibus tribuitur vel in bonam vel in malam partem accipitur: In malam partem, *Act. XV. 39*. in bonam, *Act. XVII. 16*. Hic cum tribuatur chari-

tati & bonis operibus, accipitur in bonam partem, & significat ardorem ferventem caritatis & bonorum operum; quæ in Christianis requiritur, *Tit. II. 14*. *Considerate invicem in provocationem charitatis & bonorum operum*. Hæc mutua aliorum consideratio dupliciter fieri potest: vel ut alios considerantes ipsi nos ipsos excitemus, ad majorem in charitate ac bonis operibus profectum: hoc autem fit, quando in aliis eximias quasdam virtutes, & ingentem zelum animadvertentes, nos ipsos excitamus ad imitationem charitatis & bonorum operum quibus illi præ nobis eminent: ad quod officium Apostolus fideles hortatur *Phil. III. 17*. Vel etiam, ut statum ac conditionem vitæ ipsorum considerantes, nos ipsos excitemus ad omnia charitatis officia, statui ipsorum consentanea, ipsis exhibenda, rebus ipsorum secundis gaudento, adversis condolendo, *Rom. XII. 15*. Vel ut alios eorumque mores animadvertamus, ita ut in illis veram charitatem excitemus & augeamus, & zelum in pietate proficiendi intendamus, defectus qui in illis sunt emendemus, & quicquid emendatione indiget corrigamus; quod fit, monendo tepidos, excitando tardos, reprehendendo inordinatè viventes, bene agentes laudando, & ad ulteriorem profectum instigando; uti monemur *1 Thess. V. 14*.

Verf. 25. Medium, cujus interventu officium hoc præstandum est, addit: *Non deserentes congregationem nostram*. Non hic intelligitur spiritualis congregatio seu collectio, quâ credentes in Christum per fidem, tanquam spirituale vinculum, Christo capiti suo uniti, inter se, tanquam membra unius corporis spiritualis arctissime sunt connexi. Dicit enim, quosdam habere hanc consuetudinem, ut congregationem hanc deserant: Quod de desertione unionis spiritualis dici nequit; non enim quis consuetudinem habere dici potest eam deserendi: nam consuetudo crebram actionis repetitionem requirit: atqui quamprimum quis à fide ac charitate deficit, eam unionem amittit, & à Christo è communione illâ exclusus habetur. Sed intelligitur congregatio quâ fideles in unum cætum conveniunt, ut erudiantur in fide ac pietate Christianâ. In illis enim cætibus omnia optimè & accommodatissime fiunt, quibus consideratio in provocationem charitatis & bonorum operum constat. Ibi instituuntur mutue admonitiones & adhortationes, ibi alter alterum exemplo suo provocat ad zelum in charitate & bonis operibus, & unusquisque auditis seriis ad pietatem adhortationibus, postquam ad eas animum ac facta sua examinavit, apprehendit quos in pietate fecerit

cerit progressus, quis in se sit defectus, ut ita sese excitet ad defectum illum sup-
plendum. Et tandem conventus in catus
optimum & efficacissimum est veritatem
conservandi & ad posteros propagandi
medium. Illius enim apertâ professio-
ne, quæ in cætibus fit, veritas, alias in-
teritura nisi essent qui eam profitentur,
conservatur: ideoque & Ecclesia vocatur
columna & firmamentum veritatis, 1 Tim.
III. 15. quia uti columna diplomata ma-
gistratus sibi affixa, ita Ecclesia suâ pro-
fessione veritatem sibi concreditam con-
servat.

Hos catus quidam inter Hebræos dese-
rebant, metu persecutionum, & deser-
tionem suam palliabant argumentis è Le-
gis præstantiâ desumptis; quæ fusè in hac
epistolâ refelluntur, demonstratâ Domini
Jesu præ Mose, aliisque per quos Lex,
& quæ in Lege peragenda erant, admi-
nistrata fuere, præstantiâ. Hi homines
catus fidelium deserebant, non quidem
ex odio veritatis; sed metu persecutionum
se à frequentandis cætibus subducebant:
Cum itaque in hoc officio segnes fierent,
facile etiam segnescebant in doctrinâ Chri-
stianâ profitendâ, & in præstandis operi-
bus charitatis erga fideles; & consuetudi-
ne illâ invalescente tandem etiam profes-
sionem Christi penitus deserebant. *Sed*
adhortantes, nempe alii alios, in cætibus;
quod fit tum monitionibus, tum exem-
plo: utroque enim medio segnes ad fer-
vorem ac zelum excitantur.

*Et tantò magis, quantò videtis appropin-
quantem diem.* Articulus in Græco addi-
tus, τὴν ἡμέραν, arguit hic illustrem quen-
dam diem respici, & omnibus notum. Is
autem est dies judicii in impios ac contu-
maces. Illud autem est duplex: Vel ju-
diciium in populum Judaicum; vel judi-
cium extremum & universale in totum ge-
nus humanum. Prior dies est dies exci-
dii urbis Hierosolymæ & populi Judaici.
Ille verè appropinquabat; & consideran-
do signa, quæ Dominus diem illum ante-
cessura prædixit, Matth. XXIV. Marc.
XIII. & Luc. XXI. videbant diem illum
esse propinquum. Posterior dies ita pas-
sim describitur, non aliter ac si cum exci-
dio urbis & populi conjunctus esset futu-
rus; ideoque & brevi instare à primis fi-
delibus creditus fuit. Tum & tempus
Christi dicitur ultimum tempus, post quod
aliud nullum expectandum est: sola ita-
que restat consummatio sæculorum, & ad-
ventus ad judicium. Perfectis itaque om-
nibus à Christo ad Pontificatus sui admi-
nistrationem, & regni sui erectionem per-
ficiendis, facile videbant diem illum ulti-
mum appropinquare, & differri solum-
modò longanimitate divinâ, 2 Pet. III. 9.

Addi potest, diem mortis unicuique esse
propinquum; illum autem immediatè ex-
cipiet dies judicii, qui hominem exceptu-
rus est talem, qualem eum dies mortis
deprehendit, tempusque intermedium est
quasi non tempus. Quantò itaque magis
diem illum appropinquantem vident, tan-
tò magis segnitiam illam excutere debent,
ne forte per diem illum opprimantur, at-
que ita eidem cum impiis & Evangelio
rebellibus exitio involvantur.

Quia deferendo fidelium cætus facile
porrò à fidei confessione deficiebant, &
defectio hæc gradus erat ad totalem fidei
desertionem, ideò rationem addit, de-
sumtam ab horrendo, quod fidei & pie-
tatis Christianæ desertores manet suppli-
cio.

Vers. 26. *Voluntariè enim peccantibus no-
bis post acceptam notitiam veritatis.* Veritas
hic significat doctrinam Evangelii, quæ
per excellentiam veritas vocatur, quia in
eo veritas salutaris, quæ sola ad salutem
ducit, patefacta est. Hoc sensu legitur
vox hæc Joan. VIII. 32. & XVII. 17. &
agnitio veritatis, 1 Tim. II. 4. quin & ipsum
Evangelium vocatur *verbum veritatis*, Jacob.
I. 18. Et hic vocem hanc idem significare
liquet ex vers. 28, 29. ubi Scriptor noster
hanc materiam continuans, ex poenâ quæ
certò manebat Legis transgressores con-
cludit eos, qui Evangelium rejiciunt,
graviori supplicio esse dignos. *Notitiam*
hujus veritatis *accepisse*, est, illi assensum
præbuisse per fidem, ejusque veritatis di-
scipulum se profiteri: phrasi notâ, quâ
antecedentibus consequentia, omniaque
quæ juxta naturam antecedentium conse-
qui consentaneum est, includere solent
Hebræi. Quia itaque cognitionem veri-
tatis Evangelii, juxta revelationis divinæ
indolem ac genium oportet sequi fidem,
seu veritatis cognitæ assensum, hinc juxta
linguæ Hebrææ styllum cognitioni veritatis
fides includitur: Esa. LIII. 10. 1 Tim.
II. 4. 2 Pet. I. 3. II. 20. vel etiam ipse cul-
tus divinus, quem scientia veritatis & fi-
des producit; Joan. XVII. 3. Et idem
hic significare ex vers. 29. liquet, ubi ex
comparatione supplicii in Legis Mosaicæ
transgressores constituti, & gravioris
supplicii his peccatoribus infligendi, eos
describit, ut verè fideles: perinde uti &
Petrus 2 Epist. II. 20.

Voluntariè peccantes post acceptam co-
gnitionem veritatis, sunt, qui deliberato
animi proposito, præviâ scientiâ ac con-
silio, ac proinde plenâ libertate peccant;
& quidem post acceptam agnitionem ve-
ritatis. Hic autem non quodvis pecca-
tum prævio consilio ac deliberatione com-
missum intelligi videtur; sed totalis à fide
Christianâ ejusque confessione defectio ex
metu

metu persecutionum & amore mundi; & quidem præviâ deliberatione & consilio, ad quam voluntaria catuum religiosorum desertio proximus gradus est. Quod clarè liquere videtur ex *vers. 29.* ubi gravissimi hujus supplicii rationem redditurus, argumentum desumit à supplicio in Legis transgressores constituto; indeque concludens æquum esse Evangelii transgressores gravius puniri, eos describit, quod *Filium Dei pedibus conculcent*, &c. qui alii non sunt, quam totius fidei Christianæ desertores, uti in versiculi illius explanatione ostendemus.

Non amplius relinquitur pro peccatis hostia. Ut horum verborum sensus rectè percipiatur, observandum Scriptorem nostrum in antecedentibus prolixè adstruxisse efficaciam sacrificii Christi, præ sacrificiis olim in Lege institutis: his enim minora tantum expiata esse peccata, non autem graviora, quibus pœna mortis constituta est; & quia inefficacia erant, neque conscientias plenè à peccatorum reatu mundare poterant, ideò sæpius debuissent repeti: Christi verò sacrificium conscientias plenè purgare, etiam ab operibus mortuis, ideoque non esse repetendum. Per hoc efficax Christi sacrificium omnium peccata expiata sunt, Deusque cum genere humano ob peccata condemnationis reo novum fœdus erexit, in quo omnibus seriam à peccatis resipiscentiam agentibus remissionem omnium peccatorum & vitam æternam offert: adeò ut huic sacrificio Christi innixi plenà cum fiducia animique tranquillitate possint ad Deum accedere, & certi esse, si in posterum vitam ex præscripto Evangelii instituunt, sanguine Christi se ob omni peccato esse purgatos, ejusque virtute se adepturos vitam æternam. Inde liquet remissionem sacrificio Christi quidem esse impetratam pro hominibus adhuc peccatoribus, etiam antequam resipiscant; plenam autem illius applicationem nullis obtingere nisi credentibus & vitam emendantibus. Hic nunc asserit Autor noster, fœdus hoc contumaciter respicientibus, postquam illud semel per fidem amplexi sunt, nullam amplius restare victimam pro peccato. Unde liquet, deteriorem esse illorum conditionem, quam prioris fœderis contemtorum: Quia licet nulla in Lege essent instituta sacrificia pro expiandis gravioribus peccatis; restabat tamen ipsis præstantior & efficacior hostia Jesu Christi, cujus virtute à peccatis quibusvis, etiam quorum nulla per Legem Moysi poterat obtineri remissio, justificandi essent; *Act. XIII. 38, 39.* Si quis verò rejicit Evangelium, excellentissimo & efficacissimo sacrificio Christi sancitum, nullam amplius illi pro

peccatis superesse hostiam ait. Christus quippe est hostia excellentissima, præ quâ alia major aut efficacior dari non potest, *Rmo. VIII. 32.* Quicunque ergo eam suâ apostasiâ inefficacem reddiderunt, aliam excellentiorem, quâ hæc apostasia expietur, & novum denuò fœdus melioribus quam quas violarunt conditionibus sit faciendum, exspectare nequeunt. Imò nec hæc hostia pro ipsis repeti potest, perinde uti olim in Veteri fœdere hostiæ pro peccatis populi quotannis repetebantur. Ergò apostasia à fide Christianâ ejus est indolis, ut hominem ducat ad æternam mortem. Quod etiam dici potest de quibusvis gravioribus peccatis deliberato animo contra Evangelii præcepta commissis: hoc tamen adhibito discrimine, quod & horum, si seriâ emendentur resipiscentiâ, virtute hujus hostiæ venia obtineri possit, uti ad *cap. VI. 4, 5, 6.* ostendimus; sed quod totalem à fide Christianâ apostasiam attinet, ab eâ difficillimè homines convertuntur ad resipiscentiam, adeò ut inter impossibilia haberi possit; ideoque ordinariè etiam mors æterna apostasiæ conjuncta est; & tales in æternum à fructu sacrificii Christi exclusi sunt; neque alia major hostia, quâ ex illâ miseriâ liberentur, ipsis exspectanda est.

Vers. 27. Sed terribilis quædam exspectatio judicii. Exspectatio propriè respicit bonum quod quis sperat, & cum desiderio conjuncta est. Hinc exspectatio & spes ordinariè pro eodem sumuntur. Sed etiam latiore significatione accipitur, & dicitur quis exspectare illud, quod juxta opera quæ fecit illi retribui consentaneum est. Et ita accepta æquè respicit malum ac pœnam, quam bonum & præmium. Illa autem exspectatio, quia respicit supplicium ac miseriâ, horrorem & anxium metum producit. Sic ait Dominus *Luc. XXI. 26. Deficient spiritu homines præ timore & exspectatione eorum quæ supervenient universo orbi.* Et hoc sensu hic accipitur: Adeò ut horum verborum sensus sit: Horribile illos manet ac tremendum judicium, in consummatione sæculorum in omnes impios, & præcipuè contumaces Evangelii contemtores exercendum; cujus exspectatione continuus in ipsis erit terror & anxietas, quoniam supplicium illis infligendum gravitate suâ longè excedit gravitatem supplicii in Legis transgressores constituti; quod, si Legis literam spectemus, est mors, sive per Magistratum, sive à Deo ipso, juxta comminationes Legis infligenda: Hoc autem supplicium est ignis ardor qui consumiturus est adversarios. Usitatum est in Scripturâ supplicium hoc, quod omnium maximè horrendum est, designare ignis appellatione: quia dolores

Pppp

ignis

ignis sunt intensissimi. Ille ignis eos *consumet*, aut, ut Græca vox sonat, *edet*. Quo & atrocitatem, & diuturnitatem illius supplicii designat: atrocitatem, per ignem; diuturnitatem per vocem *edet*: quia quæ eduntur sensim comminuntur & consumuntur. Illos autem quos ignis consumet vocat *adversarios*; quia voluntariâ suâ apostasiâ sese voluntati divinæ opponunt, seque Dei ac Christi adversarios ostendunt. Unde & diri huius supplicii æquitas evincitur: æquissimum enim est, adversarios & inimicos Dei supplicio maxime horrendo perire.

Verf. 28. *Irritam qui fecit Legem Mosi*. Lex Mosi irrita redditur, quando quis præceptum aliquod Legis, cuius transgressioni Deus pœnam mortis constituit, voluntariè, & per contemptum, ut suæ concupiscentiæ satisfaciât, transgreditur. Vox enim *ἀθετεῖν* contemptum aliquem & voluntariam repudiationem in se includit; ut *Luc. VII. 30*. Contemptus autem ille Legis duobus potissimum in casibus locum habebat. Primò, si quis deficeret à totâ Lege, vel à primo decalogi præcepto, quod reliquorum omnium fundamentum est; hoc est, à Deo vero Israëlitis, qui se verum esse Deum demonstraverat miraculosâ populi Israëlitis è servitute Ægypti educatione, legislatione in monte Sinai, & deductione ac sustentatione in deserto per quadraginta annos, deficeret ad cultum idolorum. Qualium exempla proponuntur *Deut. XIII.* in pseudoprophetâ, qui populum abducere intendit ad falsorum Deorum cultum; & *cap. XVII. 2, 3, 4*. &c. in qualicunque Israëlita ad idolorum cultum deficiente. Secundo: Si quis speciale aliquod grave peccatum committat, sciens ac volens, ut affectui alicui suo satisfaciât; quod fieri non potest absque præcepti divini, quo illud vetitum esse novit, contemptu, atque ita elatâ, ut Scriptura loquitur, manu peccat; quale est adulterium, homicidium, violatio sabbathi, &c.

Sine misericordiâ duobus vel tribus testibus moritur. Sensus est: quod talis occidi debet juxta præscriptum Legis, si nimirum res ad cognitionem magistratus pervenerit. Et quidem *sine misericordiâ*, licet quammaximè fuerit amatus, & sanguine quam proximè conjunctus; uti dicitur *Deut. XIII. 5, 6, 7, 8, 9. XVII. 5. XIX. 13*. *Duobus aut tribus testibus*, ut ita de veritate criminis commissi magistratui certò constet. Et ne quis falsâ accusatione alicui perniciem struat, constitutum est, non tantum ut ipsi testes lapidem primi in reum conjiciant, atque ita executione supplicii testimonii sui veritatem confirment: *Deut. XVII. 7*. sed etiam ut testes,

si comperiantur falsum contra aliquem dixisse testimonium, eâdem pœnâ quam in alterum machinati fuerant, afficiantur: *Deut. XIX. 18, 19, 20, 21*. Hæc autem non dicuntur ad exclusionem criminum occultè commissorum, quæ à magistratu puniri non poterant: Illa enim Deus, cujus scientiam nemo effugere potest, sibi punienda reservavit.

Verf. 29. *Quantò existimatis deteriore dignus censebitur supplicio*, &c. Collatione inter Legem & Evangelium institutâ, colligit Evangelii contemtores, seu voluntariè ab agnitâ Evangelii cognitione deficientes, gravius longè supplicium mereri, quam contemtores Legis; ita ut hic sit argumentum à minore ad majus. Ratio huius majoris ac gravioris supplicii desumitur à majore enormitate peccati; hæc autem probatur è variis contra quæ per defectionem ab Evangelio peccatur. Et quia exinde unicuique clarè apparuit peccati illius enormitas, inde est, quod dicit; *Quantò magis existimatis?* quasi indicans, rem hanc adeò esse manifestam ac evidentem, ut ad ipsorum iudicium provocare auit.

Enormitatem peccati huius ostensurus varia enumerat contra quæ id committitur; seu peccatores illos ita describit, ut eâ descriptione ostendat contra quæ illi peccent. Primum est. *Qui Filium Dei conculcavit*: id est, summo dedecore ac contumeliâ affecerit: quod emphaticè voce *conculcandi* exprimitur: non enim majore quis contumeliâ ac contemptu affici posse videtur, quam si, perinde ut lutum ac sordes, pedibus conculcetur. Illa autem conculcatio Filii Dei, ut oppositio sit inter illam & contemptum Legis, fit dupliciter. Sicut enim ille Legem contemnit, qui vel à totâ Lege, seu unius veri Dei cultu ad idola deficit; vel grave aliquod peccatum, sub denuntiatione pœnæ mortis in Lege prohibitum, voluntariè & elatâ manu committit: Ita etiam Filium Dei conculcat, vel qui ab Evangelio & fide Christianâ, ejusque professione deficit; vel qui adhuc fidem Christianam profitens, ad vitæ impietatem delabitur, aut deliberato animi proposito unum enorme ac grave peccatum contra legem Evangelii committit, in eoque sine ullâ resipiscentiâ continuat. Illi enim verè dicuntur Filium Dei conculcare, omnemque ejus auctoritatem respuere, quin & deferendo illius doctrinam illum contumeliâ afficere; quia ipse ille actus desertionis reverâ publica est declaratio, quod eum pro doctore divino non agnoscant; & vitâ impiâ speciem præbent quod illius doctrina comparata non sit ad homines à peccando ad sanctitatem revocan-

candos, non aliter ac si pietatis magister non foret. Quod unusquisque videt in summam illius contumeliam tendere. Eodem sensu dicuntur, *Filium Dei sibi denuò crucifigere, & ignominia exponere, cap. VI. 6.* Observandum autem, quod non sine causâ dicat, tales *Filium Dei conculcare*, ut tantò majore cum emphasi peccati illius fæditatem exprimat; quippe quod non tam in contumeliam doctrinæ veritatis, jam agnitæ & fide receptæ, quam ipsius Filii Dei, ejus autoris, contemptum redundet. Nominatur etiam expressè *Filius Dei*, oppositè ad Moysen, de cujus lege antea locutus fuerat, ut ex præstantiâ personæ, quem, etiam ratione muneris, Moysen longè esse præstantiorem, in præcedentibus ostendit, gravitas peccati contra illum commissi & consequenter pœnæ gravioris æquitas, tantò evidentius appareat: & ipsi firmitatem argumenti plenius percipiant.

Secundum est: *Et sanguinem Testamenti pollutum duxit*: Sanguis hic est sanguis Filii Dei, quo Novum Testamentum est confirmatum; qui propterea Novi Testamenti sanguis vocatur, *Matth. XXVI. 28.* Eum *pollutum ducere*, est, cum eo loco habere ac si esset sanguis vulgaris, & quasi is, cujus est sanguis, meritò esset interemtus, utpote qui nomine Dei esset abusus, seque falsò jactasset à Deo missum. Hoc facit, quisquis à fædere, quod sanguine hoc sancitum est, deficit, aut impietati se totum tradit, veletiam enormi alicui peccato indulget, sine ullâ respicientiâ. Eo ipso enim se credere ostendit, fædus illud, cujus conditiones tam contumaciter spernit, non esse fædus divinum, sed falsò ut tale jactari; ac proinde sanguinem, qui ad illius confirmationem effusus est, non esse effusum ad confirmationem fæderis divini. Ad majorem impietatis hujus exaggerationem addit, *per quem sanctificatus est*. Non hic intelligitur, ut quidam explicant, visibilis & sacramentalis sanctificatio, quâ quis est Ecclesiæ visibilis membrum, & quasi à Christo redemptus. Nusquam enim, juxta Scripturæ stylum is, qui fædere divino non est comprehensus, qui à sanctificatione per sanguinem Christi æterno ac antecedente decreto Dei irrevocabiliter est exclusus, ob nudam & externam cum Ecclesiâ visibili communionem, per quam illius est membrum, sanguine fæderis sanctificatus dicitur: Sed sanguine Novi Fæderis sanctificatus est, qui virtute sanguinis illius Deo est reconciliatus, illique acquisitus in peculium, & ab inquinamentis mundi purgatus; atque ita juxta Novi Fæderis formulam à præcedentium peccatorum reatu plenè purgatus 1 *Joan. I. 7.*

Quo ipso ab omnibus sanguinem hunc contemnentibus est separatus, & cultui Dei consecratus. Et sic criminis hujus fæditas quammaximè exaggeratur. Quid enim fædius est, quam pretiosum illum Filii Dei sanguinem, quo ab omni inquinamento est purgatus, pollutum ducere, idque vel palam profiteri, vel operibus demonstrare; & quidem, postquam agnovisti te verè per illum fuisse purgatum, & per fidem Filio Dei adhibitam, purificationem illam, omnibus impetratam, tibi propius esse applicatam, peccataque tua illius virtute tibi plenè fuisse remissa?

Tertium: *Et spiritum gratiæ contumeliâ affecit*. *Spiritus gratiæ* est spiritus ille qui in initio prædicationis Evangelii datus fuit credentibus, ad confirmationem divinitatis Evangelii; nimirum dona illa extraordinaria Spiritus Sancti, quæ passim in Actis & Epistolis Apostolorum in credentes effusa legimus. Qui vocatur *Spiritus gratiæ*, tum quia ex gratiâ divinâ credentibus datus est; tum, quia per illum obsignata fuit divinitas doctrinæ Jesu Christi, in quâ maxima & excellentissima Dei gratia patefacta est. Variis enim Spiritus Sancti distributionibus dicitur Deus testimonium dedisse ingenti illi saluti, quæ per Dominum Jesum primum annuntiari cæpta, deinde per Apostolos confirmata est, supra *cap. II. 2, 3, 4.* Illum *contumeliâ afficiunt* apostata, tam qui fidem ejusque professionem deserunt, quam qui nondum penitus extinctâ fide, seu assensu veritatis, & retentâ adhuc ejus professione, ad vitam impiam ac profanam deficiunt; quia hac suâ apostasiâ declarant, quod eum habeant pro spiritu mendace, qui falsum obsignavit: quæ summa in Sanctum illum Spiritum contumelia est. Ex gravitate itaque & enormitate illius peccati, quod longè excedit transgressionem & contemptum Legis Moisaicæ, rectè etiam gravitatem supplicii, multò atrocioris quam contra Legis contemtores constituti, colligit.

Novatus hoc loco, uti & *cap. VI. 4, 5, 6.* abusus est, ex eoque conclusit, hominem persecutionis tempore, etiam per metum & infirmitatem lapsum; non posse illius lapsus remissionem consequi. Verum Petri exemplum, ne alia nunc allegemus, clarè eum redarguit. Præterea non agitur hic de peccantibus per infirmitatem, sed voluntariè & deditâ operâ, & quidem amore hujus mundi, eorumque quæ in hoc mundo carni grata sunt, fidem ac vitam Christianam deferentibus. Multò minus hoc accipiendum est de errantibus in speciali quodam, qui ad fidem Christianam spectare creditur articulo. Quod graviter contra speciale aliquod Evangelii

præceptum peccantes attinet, credimus per sinceram resipiscentiam illius peccati veniam obtineri posse. Apostatarum verò alia est ratio. Credimus, resipiscentiam illorum summè esse difficilem, & rarissimè tales ad resipiscentiam renovari; quare & inter impossibilia habetur, *cap. VI. 4.* Attamen in eam propendimus sententiam, quod Deus gratiæ ostium non ita penitus claudat in hac vitâ, quin peccatori etiam quasdam gratiæ suæ reliquias superesse velit, quas si excitet, aut illarum augmentum ardentibus precibus à Deo flagitet, earum virtute possit poenitentiam agere, aut saltem in eum restitui statum, in quo poenitentiam agere queat. Nisi forte tanta sit impietatis enormitas, ut homo planè quasi obbrutescat, & omne honesti ac inhonesti discrimen abjece-rit: Quales sunt, qui non tantum excussâ omni vitæ sanctitate ad omnem profanitatem relapsi, etiam assensum fidei Evangelio antea adhibitum abjecerunt; sed & ipsam veritatis cognitionem amiserunt, ac jam traditi sunt *eis vñv αἰδούμων*, quæ inter honestum & turpe amplius discernere nequit. Verum, ut antea etiam observavimus, hic non definit Scriptor noster an tales ad resipiscentiam reduci possint; sed ostendit, quam horrendum sit supplicium, quod illos manet, qui contra veritatem Evangelii agnitam voluntariè peccant, & in illâ impietate contumaciter sine ullâ resipiscentiâ perseverant.

Verf. 30. Et supplicii hujus certitudinem porro adstruit: *Novimus enim eum qui dixit: Quantus nempe is sit, quam potens & terribilis, & qui se irrideri non patitur. Mihi vindicta, ego retribuam, dicit Dominus.* Verba hæc desumpta sunt ex *Deut. XXXII. 35, 36.* ubi Deus declarat, se puniturum impios, qui populum suum injustè essent oppressuri: id verò Scriptor noster ad apostatas à Lege Evangelii applicat: Quasi dicat: Si Deus olim dixit, se retributurum & puniturum impios populi sui oppressores; quantò gravius puniet profanos contemtores & violatores fæderis Novi, & Filii sui, cujus sanguine sanctificati sunt, conculcatores? *Et rursus, Dominus judicabit populum suum.* Eodem nimirum in loco. Verum quod ibi dicitur in salutem populi, quod nimirum Deus vindicaturus sit oppressiones populo ab inimicis illatas, populumque ab eorum oppressionibus liberaturus; id hic à Scriptore nostro diverso planè sensu applicatur rebellibus Evangelii contemtoribus, quod Deus judicaturus, id est, puniturus sit populum suum; nimirum rebelles in populo, qui à Deo gratiosè in populum suum fuere adsciti; sed qui re-

bellione suâ rursus inde rejici & excindi meruerunt.

Verf. 31. Ut autem tantò plenius poenæ hujus gravitatem percipiant, addit: *Horrendum [est] incidere in manus Dei viventis.* Olim transgressores Legis puniebantur per magistratum, & quidem duobus aut tribus testibus de crimine convicti. Nunc Evangelii violatores incident in manus Dei viventis, hoc est, punientur à Deo vivo; qui quoniam in æternum vivit, etiam potens est Evangelii sui contemtores poenâ gravissimâ punire. Horrendum itaque est incidere in poenam, quam æternus ac omnipotens Deus potentiâ suâ inflictorus est; utpote quâ major aut acerbior dari non potest: juxta *Luc. XII. 4, 5.*

Verf. 32. Post adhibitum argumentum à gravitate supplicii in apostatas constituti desumptum, aliud addit, à priore ipsorum statu, quo ad constantiam eos excitat. *Rememoramini pristinos dies, in quibus illuminati, id est, cognitionem veritatis salutaris adepti, & ad fidem in Christum conversi estis; ut cap. VI. 4.* Sic credentes in Christum vocantur *fili lucis, Eph. V. 8.* *Magnum certamen sustinuisitis passionum:* id est, graves sustinuisitis afflictiones, quas invicto animi robore superastis: certamen enim in se includit molestiam ac difficultatem, ad quam superandam labore, quo omnes intenduntur vires, & animi fortitudine ac constantiâ opus est.

Verf. 33. Varia deinde enumerat afflictionum genera. Primò, quas ipsi in seip-
 is pertulerunt. *Partim opprobriis & tribulationibus in theatrum producti.* Sive id accipiamus propriè, ut in theatrum verè sint producti, & ibi variis contumeliis & afflictionibus vexati, & publicè traducti tanquam populi seductores, desertores à Lege, atque ita populo irridendi expositi: aut variis suppliciis, tanquam malefici ac scelerati, puniti: Sive improprie, quod varia passim de ipsis mendacia sparsa sint, tanquam de pessimæ notæ hominibus, per quæ fama illorum ita lacerata est, non aliter ac si in theatro omnium irrisioni ac contumeliis expositi essent. Vide *1 Cor. IV. 9.* Deinde, quas in aliis, aut propter alios sustinuerunt. *Partim participes facti ita conversantium:* id est, qui illis calamitatibus affligebantur. Eorum participes fiunt, qui ex Christianâ compassione similem ex illorum passionibus dolorem percipiunt; vel etiam in communionem afflictionum ipsorum veniunt. Quando enim ejusdem nobiscum religionis confessores patiuntur, etiam nos in illis propter communem quam profite-mur causam patimur; & simul ipsis compati-mur, causamque illorum facimus nostram.

stram. Hinc est, ut quod illis evenit, etiam aliquatenus nobis evenire iudicemus; perinde ac quod uni membro evenit, in totius corporis afflictionem redundat: Et quia ejusdem causæ patroni sumus, etiam eandem aut similem cum ipsis fortem subire cogimur.

Vers. 34. Utrumque probat; & primò quidem posterius, deinde prius dictum. *Nam & vinctis meis compassi estis.* Quia occasione vinculorum ipsius etiam varia mala experti sunt: & ob vincula tam fidelis præceptoris, & Evangelii præconis, non levem in animo suo perceperunt dolorem. *Et rapinam bonorum vestrorum cum gaudio accepistis.* Vox ἀρπαγή, quæ violentiam includit, indicat, eam non esse accipiendam, de multis aut bonorum confiscatione, quæ ex sententiâ iudicum decernitur; sed de violentis spoliationibus, quæ à plebe tumultuante, magistratu vel invito vel connivente, ex odio religionis fiunt. Quales sæpe à plebe esse factas in historiâ ecclesiasticâ, tam olim, ex odio totius religionis Christianæ; quam posterioribus hisce sæculis contra diversæ sectæ Christianos, legimus. Hanc, ait, accepistis cum gaudio; non tantum æquanimiter sine ullâ vindictæ cupiditate, aut contra raptores imprecatione; sed & cum gaudio, quia ob nominis Christiani professionem eam patiebantur, pro quâ pati maxima apud Deum gloria ac dignitas est. Ita Apostoli virgis cæsi, gaudentes exierunt, *Act. V. 41.* & gaudium in afflictionibus commendatur *Rom. V. 3.* *1 Pet. I. 6. IV. 13.* Accedit alia ratio. *Scientes quod habeatis vobis ipsis meliorem substantiam in cælis, & manentem.* Vox ὑπαρξίς, quæ vertitur, substantia, significat ejusmodi possessiones aut opes, unde annui redditus colliguntur, sive sint agri, sive domus, sive syngrophæ, unde tanquam ex fundo annui fructus & redditus percipiuntur, qui sunt possessio quam homines servatam cupiunt, ut ex annuis illorum redditibus sumtus familiæ alendæ necessarios sustineant. Hoc sensu vox ὑπαρχονία legitur *Luc. XII. 33.* Hanc vocem Scriptor noster applicat bonis futuræ vitæ, quæ sunt possessio stabilis & nunquam interitura. Vocantur ea divitiæ, & thesaurus: *Matth. VI. 20. Luc. XII. 33.* Et hic substantia manens, quia æterna, quæ nec corrumpi, nec à malis hominibus diripi potest. Et in cælis, ubi est perfecta beatitudo, ac æternitas. Eam dicuntur habere in seipsis: quia eam certissimâ spe jam in animo suo habebant: *Rom. V. 2. VIII. 24.* Quam conceperant ex promissis Domini, *Matth. V. 10, 11, 12. XVI. 25.* quibus ita persuasi fuere de futurâ beatitudine, non aliter ac si eam aliquatenus jam possi-

derent; eaque persuasio animos eorum replevit spirituali gaudio.

Vers. 35. *Ne abjicite igitur confidentiam vestram.* Ita hic vocat fortem ac constantem confessionem fidei in Christum, præsertim mediis in afflictionibus; & quæ inde profluit, certam ac minimè vacillantem fiduciam de favore Dei, cui immediatè cohæret certa expectatio vitæ æternæ. Quia hac rejectâ facile metu persecutionum fidem essent abnegaturi, & relictâ mandatorum Christi observatione ad vitam profanam relapsuri. *Quæ magnam habet retributionem mercedis.* Descriptio est confidentiæ, quæ in se includit rationem cur abjici non debeat, quia magnam habet mercedis retributionem. Similes habemus descriptiones, quæ rationem præcepti, cujus occasione adhibentur, includunt, *Matth. VI. 19, 20. Luc. XII. 4, 5. Eph. IV. 30.* Illa enim maximæ mercedis retributio facit, ne minis persecutorum terreamur, nec suppliciis, quamvis atrocibus, succumbamus; sed ut magnâ cum constantiâ ac confidentiâ fidem nostram confiteamur. Cum itaque retributio hæc fundamentum sit, cui confidentia nostra innititur, & inniti debet; sequitur mercenarium non esse, nec indecorum filiis Dei, illius intuitu ac spe fiduciam hanc in se excitare.

Vers. 36. *Patientiâ enim opus habetis.* Patientia duo complectitur: fortem maiorum ob fidei confessionem tolerantiam; & constantiam ac longanimitatem, quâ fidelis diuturnâ præmii dilatione nec in fide ejusque professione, nec in tolerandis persecutionibus labascit. Quæ commendatur supra *cap. VI. 12.* & *Jacob V. 7, 8.* Hac opus habebant, tum propter multiplices quas patiebantur afflictiones; tum quia aliquâ ratione jam languebant, & ad defectionem inclinabant. Adeo ut hæc adhortatio tacitam in se comprehendat reprehensionem. *Ut postquam fecistis voluntatem Dei, nempe de cruce ferendâ, atque ita in fide ac pietate Christianâ ad mortem usque vos constantes exhibuistis. Reportetis promissionem, nimirum vitam æternam vobis promissam. Sic promissio pro re promissâ legitur Luc. XXIV. 49. Gal. III. 22.*

Vers. 37. Ne autem diuturnâ præmii dilatione animum despondeant, alterum argumentum, à brevitate afflictionum petitum, addit. *Adhuc enim aliquantulum pauxillum, &c.* Exstant hæc apud Prophetam *Habac. II. 3.* ubi Deus Prophetæ, de diuturnis populi, & proborum in populo pressuris querenti, respondet, brevi adfore liberatorem. Id suo instituto applicat Scriptor noster, & dicit, breve adhuc restare tempus. *Et is qui venturus est*

est veniet, & non tardabit: Hic est Dominus Jesus, qui veniet ad iudicium, ut pios ac constantes sui cultores à malis quibus premuntur liberet, & vitam æternam remuneretur. Docet ergo, verè venturum Dominum; & non diu differendum illius adventum: unde sequitur, diuturnas non fore ipsorum afflictiones, quia adventu Christi, brevi instante, finientur, ipsique illius potentia ex illis liberabuntur. Ideò & afflictiones quas fideles hic sustinent, vocantur *momentaneæ*, 2 Cor. IV. 17. & 1 Pet. I. 6. dicuntur fideles *ad exiguum tempus* contristari variis tentationibus. Breve enim est vitæ nostræ tempus, & quando ex eâ nos evocat Dominus, venit ad liberationem nostri ex omnibus malis. Dièi autem mortis nostræ immediate conjunctus est dies iudicii, ut ad cap. IX. 27. ostendimus, & tum remunerabitur nos Dominus coronâ iustitiæ ac gloriâ sempiternâ.

Vers. 38. *Iustus autem ex fide vivet.* Continuat Hebræos adhortari verbis Prophetæ, verum aliquantum à textu Hebræo recedentibus, & ordine immutato. Estque hic novum argumentum quo eos ad constantiam hortatur: à fructu constantiæ, & damno ac pœnâ apostasiæ. Nam vocula *autem* indicat, quando liberator ille veniet, non omnes per eum fore liberandos, sed solos iustos. Voces *ex fide* conjungi possunt vel cum voce *iustus*, vel cum verbo *vivet*. Si priore modo legantur, non designatur quilibet iustus, sed iustus ex fide, id est, homo credens, qui ex certâ fide, quâ statuit & firmiter persuasus est, si hic iustitiæ operam dederit, neque ullis hominum minis aut persecutionibus inde se avelli patiatur, se à Deo iustitiæ, huic fidei innixæ, remunerationem ac vitam æternam consecuturum, iustitiæ exercendæ totum se tradit, illiusque causâ quasvis sustinet persecutiones: Et præcipuè is, qui ex sincerâ in Christum fide, & certâ vitæ æternæ per illum obtinendæ persuasionem, iustitiam, quam Christus in Evangelio exigit, exercet, illiusque causâ persecutiones patitur, & se ad mortem usque constantem ostendit. *Vivet*, nempe vitam æternam fruetur. Si posteriore modo, sensus erit: Iustus vivet ex fide, nimirum in Christum; quia fides in Christum est, juxta Evangelii regulam, necessarium requisitum ad quod Deus respicit, cum alicui vitam æternam retribuit. Uterque sensus bonus est, & uterque docet, iustum qui ad finem usque constans est, nullisque succumbit persecutionibus, vitam æternam à Deo donandum: Qui status vitæ ac glo-

riæ opponitur statui misero, in quo persecutionibus affliguntur.

Quod si se subduxerit. Qui in opere suscepto non continuant ad finem usque; sic & milites quando certamen instat ex castris discedentes dicuntur se subducere: Eodem modo & qui in obedientiâ Deo præstandâ non continuant ad finem usque, sed eam deserunt, sese Deo subducunt. Hic autem intelligitur ea subductio, quâ quis metu persecutionum, sive instantium, sive jam præsentium, se subducit à fidei Christianæ ingenuâ professione: Quod ordinariè fit defectu fidei. Quando enim fides de futurâ per Christum beatitudine consequendâ labascere incipit, facile homo aut gravitate, aut diuturnitate afflictionum ita percellitur, ut tanquam ignavus miles se certamini fidei subducatur, & stationem in quâ à Christo collocatus est deserat. *Non complacitum est animæ meæ in illo.* Displacencia includit omnia quæ illam consequuntur, abjectionem videlicet & æternum exitium.

Vers. 39. Ne autem credant Hebræi, ipsum ita de ipsis sentire, propter reprehensiones quibus illorum tarditatem aliquoties perstrinxit, addit: *Nos verò non sumus subductionis in perditionem:* Quasi dicat: Etsi adeò liberè ac seriò vos reprehendo, scio tamen vos tales non esse, neque ad illum statum prolapsos. *Nos sumus subductionis.* Nos non sumus illi, qui nos subducimus pietati ac cruci. Est phrasis, quâ significatur aliquem alicujus rei participem esse; & subintelligitur sæpe, nonnunquam etiam additur, vocula *fili*; ut Joan. XVII. 12. Eph. II. 3. Dicendo ergo, quod *non sint subductionis*, eâ phrasi negat, quod illi sese subducant. Quamquam & accipi potest de officio ad quod obligati sunt, quod non permittit ut se subducant. Sed prius malim. *In perditionem*; id est, cuius finis est perditio & exitium æternum. Sed *fidei*, nimirum constantis ad finem usque, quæque nullis hominum terculamentis succumbit. Ex hac oppositione, quâ fidem subductioni opponit, evidentius liquet, eam intelligi subductionem quæ fit ex defectu fidei. *In acquisitionem animæ.* Quâ anima vindicatur ab æterno exitio, & ornatur vitæ æternæ præmio. Hæc enim est acquisitio animæ, quando anima plenâ, perfectâ, ac æternâ fruitur beatitudine, Matth. X. 9. Quia itaque acquisitio animæ opponitur perditioni, manifestum est, aliam hic non esse intelligendam animæ acquisitionem, quam illum animæ statum, qui animam plenè beatam reddit.

C A P U T X I.

1. **E**st autem fides sperandorum substantia, rerum argumentum non apparentium.
2. Per hanc enim testimonium consecuti sunt seniores.
3. Fide intelligimus aptata esse sacula verbo Dei, ut ex non apparentibus visibilia fierent.
4. Fide Abel maiorem hostiam præ Caino obtulit Deo, per quam testimonium accepit quod esset justus, testimonium perhibente Deo muneribus ipsius, & per illam adhuc loquitur mortuus.
5. Per fidem Enoch translatus est ne videret mortem: & non inveniebatur, quia transtulit eum Deus: ante enim translationem suam testimonium habuit quod placuerit Deo:
6. Sine fide autem impossibile est placuisse: Accedentem enim ad Deum oportet credere, quod est, & quærentium se remunerator est.
7. Fide Noach oraculo monitus de iis quæ nunquam visa erant, metuens præparavit arcam in salutem domus suæ: per quam condemnavit mundum, & iustitiæ quæ secundum fidem [est] factus est hæres.
8. Fide vocatus Abraham obediit exire in locum quem accepturus erat in hereditatem, & exiit, nesciens quò iret.
9. Fide habitavit in terrâ promissâ tanquam alienâ, in tabernaculis habitans cum Isaaco & Jacobo cohæredibus promissionis ejusdem:
10. Expectavit enim fundamenta habentem civitatem, cujus artifex & conditor [est] Deus.
11. Fide & ipsa Sara potentiam in conceptionem seminis accepit, & præter tempus ætatis peperit, quoniam fidelem credidit eum qui promisit.
12. Ideo & ab uno nati sunt, & quidem emortuo, sicut astra cali in multitudine, & sicut arena, quæ circa littus maris [est] quæ numerari non potest.
13. Secundum fidem hi omnes mortui sunt, non acceptis promissionibus, sed emimus eas videntes, & credentes, & amplectentes, & confidentes se esse hospites & peregrinos in terrâ.
14. Qui enim talia loquuntur ostendunt se patriam quærere.
15. Et si illius quidem meminissent ex quâ egressi erant, habebant utique tempus revertendi.
16. Nunc verò meliorem appetunt, id est, cælestem; ideò Deus non erubescit vocari Deus illorum; paravit enim ipsis civitatem.
17. Fide obtulit Abrahamus Isaacum cum tentaretur, & unigenitum offerebat, qui promissiones acceperat.
18. Ad quem dictum erat: quia in Isaac vocabitur tibi semen.
19. Reputans quod etiam ex mortuis suscitare potest Deus: unde ipsum etiam per similitudinem accepit.
20. Fide de futuris benedixit Isaacus Jacob & Esauo.
21. Fide Jacob moriens singulis filiorum Josephi benedixit, & adoravit super summitatem baculi sui.
22. Fide Joseph moriens de exitu filiorum Israël mentionem fecit, & de ossibus suis mandata dedit.
23. Fide Moses natus occultatus est tribus mensibus à parentibus suis, quia videbant pulchrum [esse] infantem, & non timuerunt mandatum regis.
24. Fide Moses grandis factus recusavit vocari filius filię Pharaonis:
25. Magis eligens unâ affligi cum populo Dei, quam temporariam habere peccati fruitionem.
26. Existimans divitias majores thesauris Ægypti opprobrium Christi: respexit enim in retributionem mercedis.
27. Fide reliquit Ægyptum, non metuens iram regis; tanquam enim invisibilem videns constans fuit.
28. Fide pascha peregit & sanguinis effusionem, ne qui vastabat primogenita tangeret ea.
29. Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam: cujus experimentum capientes Ægyptii submersi sunt.
30. Fide muri Jericho ceciderunt, cum cincti essent septem diebus.
31. Fide Raab meretrix non periit unâ cum infidelibus, cum recepisset exploratores cum pace.
32. Et quid amplius dicam? Tempus enim me deficiet enarrantem de Gedeone, Baraco, & Samsone, & Jephta, & Samuele, & Prophetis:
33. Qui per fidem superarunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt promissiones, & obturarunt ora leonum:
34. Exstinxerunt vim ignis, effugerunt aciem gladii, vires recuperarunt ex infirmitate, fortes facti sunt in bello, exercitus inclinarunt exterorum.
35. Mulieres receperunt ex resurrectione mortuos suos: alii verò distenti sunt, non acceptantes liberationem, ut meliorem consequerentur resurrectionem.
36. Alii ludibria & verbera experti sunt;

sunt; insuper & vincula & carceres: 37. Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladii mortui sunt; circumierunt in pellibus ovium & caprarum; egentes, afflicti, male vexati.

38. (Quibus mundus non erat dignus)

in solitudinibus errantes, in montibus, in speluncis & cavernis terræ.

39. Et hi omnes testimonium adepti per fidem, promissionem non acceperunt;

40. Deo pro nobis melius quid providente, ut non sine nobis consummarentur.

P A R A P H R A S I S.

1. **E**st autem fides certa bonorum quæ sperantur expectatio intimè animo hominis persuasa, quæ illis, licet adhuc futuris, quasi subsistentiam largitur, eaque tanquam jam præsentia apprehendit: & firmus assensus rerum quæ non videntur, per certa & solida argumenta in nobis productus.

2. Propter hanc enim fidem patres, qui in Veteris Testamenti libris commemorantur, testimonium à Deo acceperunt, quo illos sibi esse gratos testatus est.

3. Fide persuasi sumus totum hoc universum, omniaque quæ in illo sunt, quibus creatis sæcula fluere cæperunt, omnipotente Dei verbo ac jussu esse condita & pulcherrimo ordine disposita, adeò ut ex massâ informi, à Deo ex nihilo creatâ, in quâ nihil distinctè apparuit, sed omnia fuere confusa & tenebris operta, omnia sint producta, & in ordinem admirandum digesta facta sint visibilia, & distinctè cognosci possint.

4. Fide Abel Deo gratiorem hostiam obtulit quam Cain, per quam à Deo testimonium accepit quod esset justus Deoque acceptus, & per illam mortuus adhuc loquitur, & indigna tam justi viri cædes adeò enorme fuit scelus, ut quasi clamaverit vindictam, non aliter ac si Deus salvâ suâ justitiâ eam non possit dimittere impunitam.

5. Fide Enochus à Deo translatus est ne moreretur: & non est inventus ab hominibus, quia Deus eum ex hac terrâ, mortalitatis domicilio, transtulit: Hoc autem propter illius fidem esse factum inde manifestum est, quia in Scripturâ Sacrà testimonium habuit, quod ante suam translationem Deo placuerit:

6. Fieri autem nequit ut Deo placuerit absque fide: Quicumque enim ad Deum accedit, ita ut à Deo transferatur ne videat mortem, illum oportet credidisse, quod Deus existat, & quod favorem illius promptâ præceptorum ipsius obedientiâ quærentium remunerator sit.

7. Noachus oraculo monitus de instante diluvio, quod non videbatur, & quale nunquam antea visum fuerat, Deo credidit, & metuens ne unâ cum toto genere humano diluvio periret, per illam fidem arcam præparavit, in quâ ipse cum suâ familiâ salvus evaderet; cujus constructione mundum impiorum convicit incredulitatis ac contumaciæ, & quod propterea justè à Deo condemnarentur: atque ita diluvium evasit, & justitiæ quam per fidem suam in Deum exercuit remunerationem à Deo accepit.

8. Abrahamus à Deo vocatus ut exiret è patriâ & cognatione suâ interram quam Deus ipsi daturus esset in hæreditatem, per fidem, quâ persuasus fuit vocationem hanc esse divinam, Deo vocanti obedivit, & è patriâ suâ exivit, nesciens quò iret, & qualis esset terra, quam Deus ipsi inhabitandam daturus esset.

9. Fide in terrâ promissâ habitavit, non tanquam suâ, sed alienâ; non tanquam possessor, sed tanquam peregrinus, non in fixo domicilio, sed in

in tabernaculis, unà cum Isaaco & Jacobo, quibus perinde ac ipsi Abrahamo terræ illius hæreditaria possessio promissa fuit.

10. Et tamen fides ipsius nullo modo labefactata fuit; quia respiciens fidelitatem Dei qui promisit, expectavit beatam possessionem cæli, quod Deus sub typo terræ Canaan comprehensum voluit, & adumbrare appellatione civitatis fundamenta habentis ac æternæ, cujus conditor & architectus ipse Deus est.

11. Et ipsa Sara fide, quâ credidit Deo ipsi filium promittenti, potentiam à Deo accepit concipiendi filium, cum totâ vitâ sterilis fuisset, & jam præ senectute dudum effæta, & ad generandum inidonea: quia credidit Deum, qui ipsi filium promisit, esse fidelem, ideóque per omnipotentiam suam effecturum, quod per naturam fieri non potest.

12. Ideò ab uno Abrahamo, in quo per ætatem generandi vis jam erat emortua, nata est posteritas numerosa, quæ multitudine suâ æquavit astra cœli, & arenam quæ circa littus maris est, quæ numerari non potest.

13. Et hi omnes mortui sunt immoti & constantes in fide, licet bona sibi promissa non acceperint; sed ea eminus, & post aliquot demum sæcula posteritati suæ obventura, videntes, & certâ fide expectantes, & per eam tanquam præsentia amplectentes, & confitentes se esse hospites & peregrinos, non tantum in terrâ Canaan, in cujus possessionem Deus eos nondum introduxerat, sed & in totâ hac terrâ, ideóque patriam suam in terrâ non esse quærendam.

14. Qui enim se peregrinos confitentur, eo ipso declarant, terram in quâ vivunt non esse suam patriam, sed se patriam desiderare ac quærere.

15. Patria autem ex quâ egressi erant non amplius ab ipsis pro patriâ habita fuit: Si enim illam adhuc æstimassent patriam suam, habebant utique tempus in eam revertendi: quod cum non fecerint, se eam non corpore tantum, sed & animo deseruisse ostendunt.

16. Inde manifestum est ipsos meliorem appetivisse patriam, cœlum nempe, sub typo terræ Canaan promissam. Ideò non pudet Deum ipsorum appellari Deum, seu protectorem & benefactorem, etiam post illorum mortem; quia loco tabernaculorum, in quibus hic tanquam peregrini habitarunt, destinavit illis cœlum tanquam civitatem permanentem, in quâ ipsis in fidei ac constantiæ præmium præparavit domicilium æternum.

17. Idem Abrahamus cum à Deo ad explorandum illius animum jussus esset filium suum Isaacum sibi immolare in holocaustum, per fidem paratum se ad eum immolandum ostendit, eumque animo ac pleno voluntatis proposito immolavit: cum tamen ille esset filius in quem respiciebant promissiones divinæ.

18. De quo ipsi dictum erat, in Isaaco tibi vocabitur semen, ac proinde eum immolando omnem promissæ posteritatis spem sibi præcidere videbatur.

19. Verum omnes has difficultates Abrahamus superavit fide: Considerans enim omnipotentiam divinam, quâ Deus etiam mortuos in vitam revocare potest, inde conclusit, Deum, ne promissa sua irrita sint, filium suum ex morte suscitaturum: Unde & per figuram loquendi dici potest, quod filium, toto illo triduo, quo omnia ad illius mactationem præparavit, sibi quasi mortuum, ex morte recepit.

20. Fide Isaacus filiis suis Jacobo & Esau de futuris benedixit, prædixitque quæ singulis bona obventura essent, certusque fuit suam prædictionem ratam fore apud Deum.

21. Fide Jacobus jam morti vicinus singulis filiorum Josephi, tanquam Propheta futurorum præscius, peculiarem benedictionem precatus est, & adoravit innixus summitati baculi sui.

22. Fide Joseph moriens filios Israël monuit, ipsos juxta promissum divinum certò ex Ægypto ad possidendam terram Canaan egressuros; & mandata dedit, ut ex Ægypto egredientes ossa sua in terram Canaan deportarent.

23. Fide, quâ parentes Mosi crediderunt infantem suum singulari providentiâ divinâ servandum, Moses tribus mensibus occultatus est à parentibus, quia videbant pulchrum esse infantem, & non reveriti sunt mandatum regis, qui omnes Israëlitarum liberos masculos jusserat in partu occidi.

24. Fide Moses, à filiâ Pharaonis in aulâ regiâ enutritus, jam grandis factus, noluit amplius haberi filius filiæ Pharaonis, sed relictâ aulâ regiâ adjunxit se populo Israël:

25. Magis eligens cum populo Dei affligi, & bona illi à Deo promissa expectare, quam deliciis aulæ, ad exiguum tantum tempus duraturis, frui cum peccato, & post brevem illam fruitionem vindicem sentire Dei manum:

26. Existimans bona, quæ tolerando opprobrium cum populo Israël, planè simile opprobrio Christi, illiusque typum, esset consecuturus omnes Ægypti divitias & thesauros longè excedere: respexit enim in mercedem, quâ Deus ipsius fidem esset remuneraturus.

27. Fide tanquam dux populi unâ cum populo reliquit Ægyptum, non metuens iram ac potentiam regis; & minis regiis neutiquam territus constanter Deo confisus est, non aliter ac si Deum invisibilem ad sui protectionem conspiceret præsentem.

28. Fide eâdem illâ nocte, quâ subito Ægypto discedere compulsus fuit, securus cum toto populo Pascha celebravit, & postes Israëlitarum sanguine adpersit, ne Angelus qui Ægyptiorum primogenita occidebat Israëlitarum primogenita tangeret.

29. Fide transierunt mare rubrum, non aliter ac si per terram iter fecissent; cujus experimentum cum & Ægyptii capere vellent mari subito refluxente submersi sunt.

30. Fide obtinuerunt à Deo ut muri Jericho ceciderint, cum septem diebus præeunte arcâ cum buccinis jussu divino eos circumvisissent.

31. Fide Raab meretrix obtinuit ne periret cum infidelibus ac impiis terræ Canaan incolis; suamque fidem testata est eximio hoc opere, quod exploratores occultaverit, & dimiserit incolumes.

32. Et quid necesse est plures enumerare? tempus enim me deficeret, si enarrare vellem quæcunque virtute fidei facta sunt à Gedeone, Baraco, Samfone, Jephtha, Davide, Samuele, aliisque Prophetis:

33. Qui per fidem regna superarunt, justam ac honestam vitam secundum præcepta divina egerunt, varia bona sibi à Deo promissa adepti sunt; quod Deus ora leonum obturaverit,

34. vim ignis reprefferit ne illis noceret, procuraverit ut persecutorum ipsos ad necem quærentium gladios effugerint: ex morbis convalescerunt, & in summis miseriis & angustiis fortem resumserunt animum: fortes facti sunt in bello, & exercitus exterorum in fugam verterunt:

35. Mulieres per resurrectionem receperunt mortuos suos. Alii gravissima pro gloriâ divinâ sustinuerunt: Horum alii in equuleo distenti sunt, quoniam liberationem ipsis, si Legem divinam abnegarent,

rent, oblatam, sub durâ ac illicitâ illâ conditione acceptare noluerunt: ut ita consequerentur resurrectionem ad statum in cælis longè beatiorum.

36. Alii ludibria & verbera experti sunt; alii vincula ac tetros carceres:

37. Lapidati sunt, dissecti sunt, media inter tormenta variis modis tentati sunt, si vel blanditiis vel minis ad defectionem à Lege permoveri possent; plurimi gladio interempti: alii oberrarunt tanquam exules & peregrini in pellibus ovium & caprarum, omnium egeni, & ab illis inter quos latebras sibi sperarunt afflicti & malè vexati.

38. (Quæ omnia immerentes passi sunt, utpote homines pietate eximii ac Deo grati, quorum conversatione mundus non erat dignus) & extra hominum contubernium vixerunt in solitudinibus, in speluncis & cavernis terræ.

39. Et hi omnes per fidem testimonium adepti à Deo, quod fides ipsorum sibi esset grata, non tamen acceperunt bonum, quod Deus promissione suâ comprehendit & tanquam typo adumbravit, beatam nimirum resurrectionem ad vitam æternam & gloriosam in cælis.

40. Deus quippe illam in fine sæcularum dare constituit; atque ita nobis, qui postremis hisce sæculis vivimus, prospexit, ne illi sine nobis plenâ ac perfectâ illâ beatitudine fruerentur, sed ut nos unâ cum ipsis in sæculorum consummatione beati simus.

COMMENTARIUS.

Quia Scriptor noster in fine cap. præced. mentionem fecit fidei, inde occasionem arripit de fide, illiusque naturâ & efficaciam prolixius differendi. Ac primò quidem naturam fidei in genere describit: deinde eam illustrat & confirmat variis fidelium exemplis è Veteri Testamento depromptis, qui per fidem suam maxima à Deo consecuti sunt beneficia; ut per illa fideles Hebræos in fide confirmet, & ad illorum exemplorum imitationem exhortetur.

Verf. 1. *Est autem fides sperandorum substantia.* Non necesse est prolixè hic de fide differere, neque operosè explicare discrimen inter fidem, opinionem, & scientiam. Id alibi à nobis præstitum est. Dicere sufficit, hic non sermonem esse de fide speciatim in Jesum Christum, quàm eum agnoscimus Servatorem, & si præceptis ejus obtemperemus, quod juxta promissa ejus, simus consecuturi vitam æternam: sed de fide in Deum generatim, qualis in Veteri Testamento locum habuit; & quidem non semper & in omnibus eadem prorsus, sed diversa, secundum varia objecta, quæ singuli veterum suis temporibus habuerunt: prout ex exemplis quæ capite hoc recenset manifestum est. Eorum autem omnium fidem describit à communi aliquâ proprietate, in quâ omnium fides convenit. Ea autem quæ

de fide generatim acceptâ adeò prolixè differit, rectè postea accommodat fidei Christianæ; quia illa est excellentissima species fidei in Deum, quâ in Deum per Christum credimus; & quia illa proprietas, à quâ hic fidem describit, etiam eminentiore ratione in fide in Christum reperitur.

Sperandorum substantia. *Speranda* sunt bona quæ à Deo expectantur: sive illa expectatio nitatur expresso Dei promisso; sive consideratione bonitatis, sapientiæ, justitiæ ac potentiæ divinæ, quâ quis confidit se à Deo consecuturum quod sperat, licet illius nullum habeat expressum promissum divinum. Ὑπόστασις propriè significat id, quo quid subsistit. Quâ significatione accipitur in omnibus illis locis, ubi ea vox occurrit, 2 Cor. IX. 4. XI. 17. Hebr. I. 3. III. 13. Fides verò rerum sperandarum hypostasis dicitur per metonymiam effecti pro causâ, quia rebus speratis in mente hominis dat substantiam: eam enim de bonis speratis certam reddit, ut ea etsi absentia intueatur tanquam præsentia, atque ita eandem ipsis in mentem & cogitationes hominis confert efficaciam, quam, si præsentia forent, habitura essent. Unde liquet, fidem non esse assensum levem, & levi ex causâ ortum; sed solidum, qui omnem de re futurâ dubitationem & hæitationem excludit; qui exinde certò

cognoscitur, quando per eam bona sperata & adhuc futura eandem in mentem hominis habent vim ac operationem, atque præsentia. Duobus enim propositis bonis inæqualibus homo, qui ratione ducitur, semper majus eligit. Si itaque bonum præsens minus præferatur bono futuro longè præstantiore, indubitatum indicium est fidem de illo obtinendo non esse solidam: si enim perinde ut minus, præsens foret, illi sine ullâ hæsitatione præferretur: si verò, quoniam absens est & futurum, postponatur, certum est indicium, non esse in mente hominis plenam & solidam de illius fruitione persuasionem, quâ illud ipsi tanquam præsens exhibetur: plena enim persuasio, quod bonum, nunc futurum & absens, aliquando sit futurum præsens, eandem etiam efficaciam in animum hominis habet, quam si præsens esset.

Rerum argumentum non apparentium. Res non apparentes, aut quæ non videntur, sunt quæcunque in seipsis invisibiles sunt: ut Deus, & spiritus quicumque. Deinde, quæ licet in seipsis visibiles sint, tamen non videntur, neque à nobis videri possunt, quia à conspectu nostro remotæ sunt: ut omnia præterita: tale est creatio hujus mundi, de quâ dicitur *vers. 3.* & omnia ante nos natos gesta, quorum memoria conservatur in historiis: Et futura, sive sint bona promissa ac sperata; sive mala & supplicia comminatione divinâ expressa: sive etiam præsentia, sed quæ coram nobis non apparent, sed nobis absentibus, fiunt, quin & nonnunquam procul à nobis remota sunt.

Argumentum propriè est ratiocinatio quâ aliquid probatur. Fides autem ejusmodi argumentum non est, quo invisibilia aliis probantur, adeò ut illi vi argumentationis nostræ convicti ea nobiscum agnoscant; sed propriè est assensus in mente, qui per argumenta, quibus rerum invisibilium existentia, sive præsens, sive præterita, sive futura, adstruitur, generatur. Itaque & hic est metonymia causæ pro causato; ita ut fides dicatur argumentum invisibilium, quia est firmus assensus invisibilium, per certa & indubia argumenta productus. Non ejusmodi, quæ etiam invitis assensum extorquent; qualia sunt, quæ sensuum experientiâ constant, aut quæ per causas suas necessariò probantur, adeò ut etiam maximè pervicaci assensum extorqueant: qui assensus in Scholis vocari solet scientia, & à fide distingui: Sed talia, quæ viro cordato ac gravi, & veritatis unice studioso, ac salutis suæ amanti, persuadendo sufficiunt, omnemque ex animo illius dubitationem & hæsitationem excludunt. Est enim fides assensus obsequio-

sus, qui requirit animum docilem ac veritatis studiosum, qui sicut rationibus acquiescit, licet non plenè apodicticis ac animum refractarium non convincentibus, attamen solidis, & viro cordato persuadendo idoneis. Vel etiam dici potest, quod fides vocetur *argumentum rerum non apparentium*, quatenus verbo Dei, cujus autoritas est irrefragabilis, edocta illique innixa, argumentum nobis est, quo de rebus invisibilibus certi reddimur. Licet enim ope ratiocinationis in aliquam invisibilium cognitionem deveniamus, ita ut de eorum existentia nulli dubitemus; tamen revelatio divina, cui fides indubitatum præbet assensum, certius nobis argumentum est, quo de iis plenè persuadeamur. Sed prior sensus magis huic loco convenire videtur; quia insequentibus occurrunt etiam exempla eorum, qui nullâ expressâ Dei revelatione præcedente, sed argumentatione solidâ nixi, invisibilia crediderunt.

Vers. 2. Hanc verò fidei esse naturam & indolem probat. *Per hanc enim testimonium consecuti sunt seniores.* Seniores sunt patres, qui commemorantur in Veteri Testamento, ab Adamo ad Christum usque. *Per hanc* seu propter hanc fidem, quâ firmiter assensi sunt invisibilibus, & bonis speratis confisi: *Testimonium acceperunt:* nimirum à Deo acceperunt testimonium laudabile, partim verbis expressum, partim factis testatum, adhibito aliquo signo, vel beneficio, quo Deus eos sibi esse gratos testatus est. Ex tali quippe testimonio priscis illis perhibito, qui fidem ejusmodi se habuisse documentis minimè fallacibus ostenderunt, manifestum est, illam veram fidei naturam esse; ac proinde ipsum rectè cum Prophetâ Habacuc dixisse, quod justus è fide vivet.

Vers. 3. *Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei.* Scriptor noster bimbrem dedit fidei descriptionem, strictiorem unam, alteram latiore: utramque allatis exemplis probat. Incipit autem à posteriore membro, & ex creatione probat, fidem esse argumentum invisibilium, quæ est latior fidei descriptio. Id enim exigere videtur recta docendi methodus, ut primò id quod latius & generalius est explicetur, & tum ad specialiorum explanationem procedatur. Accedit alia ratio; quod creatio primum est omnium Dei beneficiorum, & reliquorum fundamentum: estque beneficium omnibus hominibus commune, ex quo itaque optime generalissima fidei descriptio illustrari potest: ac tandem, quia ex creatione evidentissimè verus Deus cognoscitur, ipsaque est fundamentum juris divini in homines, unde homo se validissimè ad cul-

cultum Deo præstandum obligatum agnoscit.

Fide intelligimus. Certum est, notitiam præcedere fidem; non enim credere possumus, quæ existere planè ignoramus. Nihilominus fides nobis argumentum est, quo intelligimus creationem omnium verbo Dei esse factam. Licet enim & ex naturâ per ratiocinationem deduci possint argumenta, quibus mundum à Deo creatum evincitur; tamen solidius nobis supeditat argumentum fides, quam verbo divino adhibemus. Præterea, quando argumentorum evidentiâ convincimur mundum à Deo esse creatum, atque ita firmo assensu id recipimus, per fidem illam distinctius intelligimus omnia à Deo esse creata: adeò ut illa notitia, quæ ante fidem evidentiâ argumentorum excitata, debiliior erat & minus distincta, nunc post elicitam fidem sit distinctior & solidior. Vel sensus est, per fidem, quæ argumentum est invisibile, persuasi sumus sæcula verbo Dei esse aptata. Non enim ipsi spectatores fuimus operis creationis, sed ea est opus nobis inconspicuum: itaque non aliam ejus habemus notitiam, nisi per fidem, quæ & firmâ ratiocinatione, & revelatione divinâ innixa, nos de eâ persuasos reddit.

Sæcula esse aptata. Per *sæcula* intelliguntur res quæ in sæculis sunt, totum hoc universum, omniaque quæ in illo sunt, quibus creatis simul sæcula fluere cæperunt. *Aptata sunt.* Hæc vox non significat nudam tantum creationem, sed & aptam & pulchram partium inter se dispositionem, quæ in admirando hoc creati mundi opere conspicua est, & unde infinita Dei sapientia elucet. Hoc sensu verbum καλαρίζεν accipitur in versione LXX. *Psal. LXXIV. 16. & LXXXIX. 37. Verbo Dei.* Verbum hoc Dei est omnipotens Dei jussu, quo omnia quæcunque vult statim ac unico momento effecta reddit, non aliter ac si solo verbo, imò nutu, omnia existere faciat. Ita dicitur *Psal. XXXIII. 6. Verbo Domini cali firmati sunt.* Vide & *Jerem. XXXII. 17.* Atque ita in historiâ creationis cuncta verbo Dei, quo dixit, fiat lux, fiat expansum, &c. creata narrat Moses.

Ut ex non apparentibus visibilia fierent. Ordo verborum in textu Græco est, ut non ex apparentibus visibilia fierent: Sed sensus nostri auctoris requirit, ut eo quo vertimus ordine legantur. Non hic dicitur, omnia ex nihilo esse facta: Licet enim id verum sit, & rationibus probari possit; tamen illud hic non docetur; multò minus ut id clarè hic doceri dici possit; neque illud necessariò sequitur ex iis quæ hic dicuntur: sed per non apparentia com-

modius potest intelligi illud inane & vacuum, quod Moses dicit in principio unâ cum cælo, supremo scil. quod Dei domicilium & thronus vocatur, à Deo esse creatum, & ex quo postea Moses narrat mundum hunc aspectabilem, omniaque quæ in eo sunt, à Deo esse creata. Vocatur illud non apparentia: quia in eo omnia fuere confusa, omniumque rerum mundi hujus adspectabilis principia ibi fuere inter se nullo ordine permixta, & nihil existit distinctum, ut ab aliis discerni & cognosci potuerit; sed omnia in massâ illâ confusâ latuerunt. Videmus nunc omnia à sui similibus produci, ita ut eorum quæ producuntur principia conspicua sint, quæ effectus suos secundum certas leges naturæ inditas producant: Cum autem primum creata sunt, non habuere ortum è sui similibus, nec principia originis in materiâ præjacente unde producta sunt, conspici potuerunt, sed omnia fuere inconspicua, & non apparentia. Deinde & tenebræ hanc abyssum, ut loquitur Moses, operuerunt, ita ut nihil conspicuum fuerit. Cum verò Deus omnia ex illa indigestâ materiâ creavit, & in admirandum illum, quo nunc existunt, ordinem digessit, omnia facta sunt visibilia, ita ut singula cognosci, & ab aliis, quæ unâ cum ipsis existunt, dignosci possint.

Inde jam, quod in præcedentibus aliquatenus jam explicuimus, ostendi potest, quo sensu dicat, nos per fidem intelligere mundum esse conditum. Licet enim, ut diximus, etiam ratiocinatione colligere possimus, mundum hunc à Deo esse creatum; certius tamen id per fidem, revelationi divinæ adhibitam, cognoscimus. Et per eam solam, non verò per ratiocinationem, modum creationis, nim. per verbum Dei, & quod primò sit creata materia rudis & indigesta, & ex eâ porro omnia distinctè sint producta & ordinata, cognoscimus. Quod si *Fidei* vocem latius accipiamus pro assensu qui nititur ratiocinatione, dicendum, nos per fidem intelligere mundum à Deo creatum, quatenus rationibus, non quidem æquali cum demonstrationibus mathematicis evidentiâ concludentibus, talibus tamen quæ viro cordato & veritatis amanti sufficiunt, assensum præbendo, intelligimus mundum à Deo esse creatum, quod non intelligeremus, nisi rationibus illis assensum præberemus.

Adstructâ latiore ac generaliore fidei descriptione, alteram strictiorem allatis aliquot exemplis illustrat, quantosque illa effectus produxerit ostendit. Quæ in certas classes distribuemus. Prima est eorum, qui vixerunt ante diluvium.

Verf. 4. *Fide Abel majorem hostiam præ Caino obtulit Deo.* *Quæ* quandoque etiam de frugibus usurpatur, *Levit. II.* aliquoties à LXX. & *Marc. IX. 49.* alioqui de Caino non posset dici: quia ille non victimam immolasse, sed de frugibus terræ obtulisse dicitur, erat quippe agricola: Abel autem de primogenitis gregis sui & adipibus eorum; *Genes. IV.* uterque ergo de suis possessionibus. Vel dici potest, oblationem Caini etiam vocari *victimam*, propter comparisonem quæ hic inter Caini & Abelis sacrificium instituitur. *Majorem*, id est, Deo gratiorem; quæ enim Deo, omnium æqualiter Domino, maximè grata est, ea est præstantissima victima. Gratiorem autem Deo Abelis victimam reddidit illius *fides*: nimirum illa, quæ est subsistentia sperandorum, per quam credidit Deum esse, & præmia largiri quærentibus se, ut dicitur *vers. 6.* Illa enim fides pietatem ac sanctimoniam studium in ipso operata est, quæ cum Deo maximè acceptum reddidit.

Per quam testimonium accepit, quod esset justus; nimirum à Deo, ut ex sequentibus liquet, quod Deus testimonium perhibuerit muneribus illius. Apparet ex historiâ *Genes. IV.* hoc testimonium fuisse signum quoddam in sensus incurrens, unde manifestè cognitum fuit, tam Caino quam Abeli, Abelis sacrificium Deo fuisse gratum, Caini non: expressè enim dicitur, quod Deus Abelis sacrificium aspexerit, & quod propterea Cain fuerit iratus, illiusque vultus conciderit. Quale autem hoc testimonium fuerit, an verbis quibusdam expressum, an verò signo visibili testatum, & quale illud signum fuerit, an quod igne cælitus demisso Deus oblationem Abelis accenderit, Caini non; an verò, quod flammam & fumum hostiæ Abelis ad se rectâ adscendere fecerit, Caini verò dissipaverit, uti quidam credunt, definiri nequit, quoniam altum de eo in Scripturâ est silentium.

Et per illam adhuc loquitur mortuus: Dicitur hoc cum respectu ad id quod legimus *Genes. IV. 10.* quod sanguis Abelis à Caino effusus vindictam clamavit ad Deum. Loquitur in præsentem, quasi adhuc clamaret; respicit autem rem præteritam, & significat Abelem, postquam mortuus est, adhuc esse locutum, quia sanguis ejus, qui fuit sanguis hominis innocentis, & à Deo testimonium habentis quod esset justus, clamavit vindictam. Figurata est locutio, quâ exprimitur peccatorum enormitas, quæ tanta est, ut Deus salvâ suâ justitiâ ea non videatur posse dimittere impunita. Sic peccata enormia *ad Deum clamare* dicuntur, *Gen. XVIII. 20. Jacob. V. 4. Apoc. VI. 10.* Eodem sensu sanguis

Abelis *ad Deum clamare* dicitur, quia cædes ipsius innocentis, tamque eximiâ fide & pietate præditi, adeò fuit enorme scelus, ut Deum ad vindictam excitaverit, non aliter ac si clamaret ad Deum, si justitiæ velit esse vindex, cædem adeò horrendam ipsum non posse dimittere impunitam. Dicitur itaque *per fidem loqui mortuus*, quia fides & pietas ejus cædem illius fecere maximè enormem, & ob illam Deus maximè ad vindictam concitatus est.

Verf. 5. *Per fidem Enoch translatus est ne videret mortem. Videre mortem est mori.* *Psal. XVI. 10. Luc. II. 26.* Enoch itaque non est mortuus, sed à Deo ex hac terrâ mortalitatis domicilio translatus ne moretur. Non quidem expressis verbis id existat in textu Hebræo *Genes. V.* tamen phrasis Hebræa id innuere videtur. De aliis enim dicitur, quod mortui sint; de Enocho verò, quod *non erat amplius, quia tulit eum Deus*: quæ adeò diversa locutio etiam alium Enoch quam aliorum fuisse exitum indicat, ac proinde cum illi mortui sint, ipsum non esse mortuum.

Et non inveniebatur, sc. ab hominibus; quia transtulit eum Deus. Quo translatus sit, non dicitur. Pontificii volunt eum in paradizum, quem adhuc existare credunt, translatus, & inde tempore Antichristi unâ cum Eliâ proditurum, ut Antichristum oppugnet; ipsumque & Eliam esse duos illos testes, qui commemorantur *Apoc. XI.* Verum hæc omnia mera sunt figmenta. Paradizus terrestris non amplius nunc existit. Fingunt illi Antichristum qualis nusquam prædictus, nusquam descriptus est, ne verus agnoscat. *Apoc. XI.* quidem prædicuntur duo testes existuri; illi verò non nominantur: & quæ de illis ibi prædicuntur non conveniunt cum felici Enoch & Eliæ statu in quem à Deo translati sunt: quin & Eliam jam venisse affirmat Dominus, eumque esse Joannem Baptistam, *Matth. XI. 14. XVII. 11, 12, 13.* quia venit in spiritu & virtute Eliæ, *Luc. I. 17.* An in ipsum supremum cælum, beatitudinis æternæ domicilium, translatus sit, à quibusdam controvertitur: putant enim hoc esse Filii Dei privilegium, ut primus corpore & animâ cælum sit ingressus, & hoc suo ingressu omnibus credentibus etiam ingressum in cælum aperuerit; quod postremum in hac Epistolâ aliquoties affirmatur. Putant ergo Enochum esse translatus in locum quandam felicitatis; quis autem ille locus sit definiri non posse: & inde porro post adscensionem, vel in adscensione Christi, in cælum ipsum supremum esse translatus. Dici posset, illius statum esse eun-

eundem cum statu Eliæ : hic autem unâ cum Mose Domino Jesu adfuit in monte cum esset transfiguratus, *Matth. XVII.* Nos rem hanc, in Scripturâ non clarè definitam, in medio relinquimus.

Fidei autem Enochi hanc translationem esse tribuendam, docet. *Ante translationem enim suam testimonium habuit, quod placuerit Deo.* Legimus *Genes. V. 24.* quod *Enoch ambulavit cum Deo*; quâ phrasi indicatur, eum ita vixisse, non aliter ac si Deum ejusque voluntatem semper ante oculos haberet, & quia Deum omnium suarum actionum inspectorem agnovit, nunquam ab eâ deflexisse : atque ita vitâ ac moribus suis, quantum humana infirmitas permittit, sanctitatem divinam expressisse. Quia autem ita vivendo fieri non potuit quin Deo placeret, ideò *LXX.* vertunt, *placuit Deo.* Antequam autem ejus translatio describitur, narratur eum *placuisse Deo* : Hoc Scriptor noster indicare videtur, dicendo, ante translationem testimonium habuit quod placuerit Deo. Quod inde quidam colligunt, à Scriptore nostro non respici testimonium quod in Scripturâ exstat, sed aliud quoddam ipsi à Deo dum adhuc in terris viveret perhibitum, & quod postea conscriptum est, cum dicitur *cum Deo ambulasse*, id non necessariò ex his verbis deducitur : possunt enim commodè eo sensu legi, quod Enoch testimonium habuit, nempe in historiâ sacrâ, quod ante suam translationem Deo placuerit : adeò ut ad aliud testimonium extra Scripturam confugere non sit necesse.

Verf. 6. Sine fide autem impossibile est placuisse, nimirum Deo. Ex hisce colligit, Enochum per fidem suam id obtinuisse, quod translatus sit : quia ex translatione liquet ipsum placuisse Deo; non autem Deo placuisse potuit, nisi per fidem. Notandum autem in Græco textu legi *ἐν ἀπεστήσει*, quod est aoristi temporis, ac proinde non debere verti *placere*, prout communiter fit, sed, *placuisse*. Et sic non est generalis locutio, quâ generatim indicetur fidem esse requisitum necessarium ut quis Deo placeat; sed specialis, Enochum spectans, & specialem illum Deo placendi modum, quo Deo ita placuit, ut translatus sit ne videret mortem. Ut ostendat, non potuisse fieri, ut Enoch absque fide Deo ita placuerit, ut eum transferre voluerit. Quamquam & illa generalis locutio vera sit, neminem Deo placere posse absque fide. Hæc autem fides non est fides in Jesum Christum, qualis nunc exigitur in Evangelio, ut quidam perperam credunt: qui ex hoc loco se probare posse putant, omnia opera, etiam rationi maximè consentanea, mera esse

peccata, si fiant absque fide in Jesum Christum. Quicquid enim regulæ suæ consentaneum est, peccatum esse nequit. Fieri etiam potest, ut opus aliquod, quia rationi est consentaneum, Deo placeat, licet ipse homo ejus est opus non placeat Deo; quia alia ipsi desunt necessariò requisita ut Deo placeat. Aliud quippe est, ipsum hominem Deo placere, aliud, quoddam illius opus Deo probari. Nec de quovis Deo placendi modo agitur, sed de eo, quo quis Deo placeat sicut Enoch, qui in statum felicitatis est translatus. Ut eum quis obtineat nunc in Evangelio Deus exigit fidem in Jesum Christum. Sed verò, qualem fidem, ut quis Deo placeat, necessariam dicat Scriptor noster, ipse verbis immediatè sequentibus explicat.

Accedentem enim ad Deum credere oportet quod, &c. Dupliciter quis dici potest accedere ad Deum; vel qui ad Deum accedit ejus colendi causâ, ut ita favorem ipsius obtineat. Hoc sensu homines pii *ad Deum accedere*, & *Deo appropinquare*, *Psal. CXLVIII. 14.* impii verò *à Deo discedere & averti*, *Esai. XXIX. 13.* dicuntur: Vel qui ad Deum assumitur, ut salutis sit particeps; quemadmodum Enoch ad Deum assumtus est. Hoc sensu phrasis hæc legitur *cap. seq. XII. 23.* Idem hoc alibi aliis phrasibus exprimitur, *ire ad Patrem*, *Joan. XIV. 28. XVI. 5.* *Videre Deum*; *infra cap. XII. 14.* *appropinquare Deo*; *supra cap. VII. 19.* Et si hoc sensu accipiat, tum vox *πιστεύσαι* non vertenda est, *credere*, sed *credidisse*: & inde tum hic exsurget sensus. Impossibile est Enochum eò usque Deo placuisse, ut à Deo translatus sit ne videret mortem, absque fide: Illiusque hanc reddit rationem; quia quicumque ad Deum accedit, ita ut à Deo transferatur ne videat mortem, perinde uti Enochus, eum oportet credidisse quod Deus est, &c. Atque ita Enochum fidem habuisse hoc argumento concludit. Sed non obstat, quò minus primo sensu & generalius accipiantur, quod nemo possit ad Deum accedere colendi ejus causâ, vel se cultui divino tradere, nisi credat duo hæc:

Primò. *Deum esse.* Quod duo comprehendit; nempe, quod credere debeat Deum existere; nisi enim id credat, nec eum colere, nec ab eo salutem tanquam cultus sui præmium expectare potest: & porrò, quod Deus, quem existere credit, reverâ sit Deus, id est, quod summum in omnia imperium habet, omniaque providentiâ suâ administrat; ac proinde jus & auctoritatem habet nobis imperandi, cultumque à nobis exigendi. Quia autem dicitur oportere credere Deum esse,

se, inde non rectè concluditur, per ratiocinationem ex principiis naturalibus depromptam, non posse probari existentiam divinam, sed illius fidem debere haberi ex revelatione; quoniam *fides est ex auditu: Rom. X. 17.* Quoniam Apostolus illic loquitur de fide Christianâ, in quâ ea nobis credenda proponuntur quæ à beneplacito divino dependent; quæ proinde non nisi per revelationem divinam cognosci possunt: Hic verò fides latiore significato accipitur, quæ nititur non tantum revelatione, sed & ratiocinatione, quâ homo docilis ac veritatis amans convincitur, ita ut assensum præbeat illis, de quorum veritate per ratiocinationem est persuasus. Qualia exempla etiam in sequentibus occurrent.

Et quærentium se remunerator est. Quærentem Deum est, favorem ejus ambire: quod fit illius cultu & honore, & promptâ præceptorum ejus obedientiâ: *Deut. IV. 29. Esa. LV. 6.* *Μισθαποδότης* propriè est mercedis retributor. Quando autem Deus dicitur quærentibus se mercedem retribuere, id strictè accipiendum non est de mercede propriè dictâ: Merces quippe strictè accepta includit debitum, & est operi cui in mercedem retribuitur proportionata: Sed laxiore significato, pro remuneratione, etiam tali quæ fit ex liberalitate, at tamen cum respectu ad pietatem, quæ tanquam conditio prærequiritur ad remunerationem illam à divinâ liberalitate obtinendam, quæque obedientiæ dignitatem infinitis modis antecellit. Cum autem expressè hic dicatur, sine hac fide, quâ creditur Deus esse remunerator se quærentium, esse impossibile placere Deo, & sine eâ neminem ad Deum posse accedere; inde rectè colligitur, mercenarium non esse, Deo spe præmii à Deo promissi obedire. Ad præmium enim à Deo obtinendum respicere, idque innotâ fiduciâ expectare, est ipsa fidei essentia, quam hic Scriptor noster describit, & quam in omnibus sanctis, quorum longum nobis catalogum recenset, summoperè laudat. Bonum enim illud quod sperant, qui Deum remuneratorem se quærentium credunt, non est à Deo diversum; sed in ipsâ Dei favorisque divini fruitione consistit, quem omnibus aliis, quibus affici possunt, bonis præferunt, cujusque fruitione se beatos credunt. Illi itaque qui per hanc fidem Deum colunt, se Deum supra omnia diligere declarant. Non autem hæc ita accipienda sunt, quasi unicum hoc de Deo credere sufficiat, quod sit remunerator quærentium se: nemo enim hoc de Deo credere potest, nisi plura credat, sine quibus fieri non potest, ut Deus quærentium se remunerator sit: hinc & in Scri-

pturâ multa nobis revelata sunt, sine quibus cultus quem Deus exigit præstari nequit: Et præsertim nunc in Christianâ religione etiam varia de Christo credenda sunt, sine quorum fide cultus noster Deo & Christo præstandus totus concideret. Sed hic docetur, quid unicuique homini præcisè sit creditu necessarium, ut Deum colat, & quo non credito fieri nequit ut se cultui divino tradat; ac proinde, quod fundamentum est cultus, per quem Deo, in statu suo in quo est, placeat.

Vers. 7. Fide Noach oraculo monitus de iis quæ nunquam visa erant, metuens, &c. Noach *Genes. VI.* describitur fuisse justus ante hanc fidem quæ hic laudatur, nempe illam specialem, quâ credidit monitioni divinæ de instante diluvio: Non autem fuit justus antequam præditus fuit illâ fide, quæ *vers. 6.* describitur, quâ credidit Deum esse remuneratorem quærentium se: absque eâ enim non potuit esse justus, neque Deo placere; nec etiam de diluvio monitus fuisset. Ac proinde verba hæc non ita cum sequentibus connectenda sunt, quod Noach per fidem obtinuerit, quod à Deo de diluvio sit monitus; sed quod à Deo monitus de construendâ arcâ ut diluvium evaderet, fidem Deo adhibuerit, & arcam construxerit.

Oraculo monitus. Vox χρηματισμός ordinariè hoc sensu usurpatur: *Matth. II. 12. Luc. II. 26. Act. X. 22.* Sive id oraculum ipsi innotuerit in somnio, sive in visione, sive per Angelum, sive aliâ quâcunque ratione; ita tamen ut certus fuerit monitionem esse divinam. *De iis quæ non videbantur:* id est, de diluvio, quod tum, quia adhuc futurum, non videbatur, & quale nunquam antea visum fuerat, cujusque nullæ causæ in naturâ apparebant: Quod proinde sine revelatione divinâ incredibile haberi potuisset. Maluit autem Scriptor noster hac descriptione uti, quam expressè diluvium nominare, quia *vers. 1.* fidem descripsit, quod sit argumentum eorum quæ non videntur.

Metuens præparavit arcam. Verba immediatè præcedentia, *de iis quæ nunquam visa erant*, ita sunt collocata, ut possint referri vel ad verbum quod præcessit, *oraculo monitus*; & tum sensus est; oraculo monitus de diluvio, fidem adhibuit, ac metuit ne diluvio illo periret: vel ad verbum *metuens*; & tum sensus erit, fidem adhibens oraculo metuit ea quæ nunquam visa erant, id est, diluvium. Ideoque *præparavit arcam in salutem domus suæ.* Licet itaque sciret se in oculis Dei gratiam invenisse, tamen si diluvium evitare vellet sciebat necessarium sibi esse arcam fabricare; quoniam diluvium totam terram esset obruiturum, & omne vivens arcæ non in-

inclusum exstincturum. Ut itaque ipse cum suâ familiâ ex generali illo mundi interitu salvus evaderet, fabricavit arcam, quod indubium fuit signum, ipsum fidem adhibuisse Deo monenti se mundum diluvio perditurum.

Per quam damnavit mundum. Possunt hæc referri, vel ad fidem Noachi, quod per fidem suam damnavit mundum: vel ad arcam, quod per eam mundum condemnaverit. Convenientius videntur hæc referenda ad arcam; non tantum quia ea vox propinquior est; sed arca ejusque constructio in oculos mundi incurrens, mundum validius impietatis convincere potuit, ac convicit. *Mundus* sunt incolæ mundi, qui tunc erant homines increduli, profani, impii ac contumaces; 2 *Pet. II. 5.* *Damnavit.* Dammare dicuntur, qui sententiam condemnationis in aliquem pronuntiant. Sed & ille dicitur aliquem dammare, qui suo facto ostendit, quid alterum oportuerit facere; & quia id non fecit, illum criminis commissi convicit, ac propterea justè puniri. Hoc sensu dicuntur Ninivitæ Judæos incredulos in diē judicii condemnaturi, *Matth. XII. 41, 42.* Eodem sensu & hic dicitur Noachus per arcam mundum damnavisse; quia arcæ constructione mundum convicit incredulitatis & contumaciæ. Deus enim legitur *Genes. VI.* mundo concessisse annos centum & viginti, ad resipiscendum, & Noachum misisse præconem justitiæ, 2 *Pet. II. 5.* qui de instante diluvio homines monuit: cum verò arcam construeret, procul dubio illis etiam illius exstinguendæ causam indicavit, adeò ut arcæ constructio illis indubium instantis diluvii argumentum fuerit: Quod cum ipsi ad animum revocare noluerunt, & malitiosè ac pertinaciter contemserunt, per arcæ constructionem ipsos convicit contumaciæ ac perversitatis, atque ita fecit, ut justè condemnarentur.

Et justitiæ quæ secundum fidem [est] factus est hæres. *Justitia* hic est præmium justitiæ, nimirum immunitas ab interitu per diluvium, quo omnes alii ob impietatem perierunt. Eodem sensu *justitia* accipitur 2 *Pet. III. 13.* Illius *hæres est factus*, id est, eam tanquam hæreditatem adeptus est per fidem suam: diluvium enim evadens, totius mundi hæreditatem adeptus est cum suis liberis. Quia fides in *Epist. ad Rom.* opponitur meritis operum, putant quidam, hic indicari, Noachum, etsi justum, non tamen operum suorum merito hoc beneficium esse consecutum, sed tantum fide; quæ cum viva & efficax fuerit, hanc remunerationem à Deo accepit. Quod licet verum sit, non tamen hic doceri videtur, neque quicquam in verbis his occurrit, unde hoc eliciatur.

Docetur tantum, fidem in Noacho operatam esse timorem, illoque Noachum incitatum fuisse ut construeret arcam; & hoc medio Noachum diluvium evasisse, & factum justitiæ hæredem. Alii hac phrasi plenam omnium peccatorum remissionem & statum vitæ æternæ, prout juxta Novi Testamenti stylum ea accipitur, significari contendunt: quo sensu ea legitur *Rom. IV. 13.* Licet non negemus, Noachum per fidem, per quam justus fuit, eam nimirum quæ describitur *vers. 6.* in statu illo salutis fuisse; tamen ad eam propriè hic non respicitur; sed ad specialem illam fidem, quâ oraculo divino fidem adhibens arcam construxit; consequenter hic etiam illud præmium justitiæ quod per hanc fidem est consecutus, evasio nempe ex aquis diluvii, intelligi debet. Si quis eam Noacho inservisse contendat tanquam typum, qui æternam felicitatem adumbravit, non admodum refragabimur; modò non adscribat Noacho adeò distinctam typi cognitionem, & expressam fidem, quæ temporis illius statui minimè convenire potest, & solummodò in Novo Testamento locum habet.

Vers. 8. Fide vocatus Abraham obedivit exire in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exivit, nesciens quò iret.

Secunda sequitur classis eorum, qui post diluvium vixerunt, quibusque promissio terræ Canaan est facta. Hic primò occurrit Abrahamus, cujus exemplum maximè illustre est inter Hebræos, utpote à quo omnes se originem ducere gloriabantur, & quatenus ex ipso oriundi sunt, Dei populus fuerunt. De Abrahamo autem varia dicit, quæ eximia illius fidei indicia sunt: cui quandoque adjungit Isaacum & Jacobum, quatenus illis quædam cum Abrahamo communia fuerunt. Primum est, quod Deo vocanti ut è patriâ suâ exiret in locum quem accepturus esset in hæreditatem, per fidem promptè obediit. Quia dicitur Abrahamus Deo vocanti obediisse fide, necesse est, revelationem hanc Dei talem fuisse, ut Abrahamus indubitatis documentis persuasus fuerit, hanc vocationem verè divinam fuisse, ideòque illi fidem adhibuerit; per quam fidem etiam vocationi divinæ obtemperavit, & è patriâ suâ exivit, certò persuasus Deum hanc promptam suam obedientiam remuneraturum. Atque hic apparet præstantia ac vis fidei Abrahami. Grave enim ac difficile erat, quod Deus Abrahamo præcepit; exire nempe è patriâ & cognatione suâ, & quidem in terram quam ignorabat qualis aut ubi ea esset: & præsertim homini jam senî. Inviçto ad illud animi robore, quod gravissimas quasque difficultates & molestias superare potest, opus est.

est. Hoc itaque eximie in Deum fidei, quæ tota in Deum vocantem recumbit, indicium est, quod exierit è patriâ suâ, *nesciens quò iret*, sed confisus Deo, quod terram in quam exire jubebatur, accepturus esset in hæreditatem.

Verf. 9. Accessit fidei huius constantia, quod *in terrâ promissâ* tanquam peregrinus habitavit, non ut in terrâ suâ, sed *ut in alienâ*. Nullam enim illi Deus in terrâ illâ possessionem dedit, *ne vestigium quidem pedis*, ut ait Stephanus *Act. VII. 5.* Itaque in terrâ illâ habitavit quidem, sed non tanquam in suâ, sed tanquam in alienâ: nec ut illius possessor ac civis, sed ut peregrinus; id enim significat verbum *παροικῆν*. Et hoc etiam ostendit, quia *in tabernaculis* habitavit, quæ propriè peregrinantium domicilia sunt, quia facile figuntur & dissolvuntur, & è regione in regionem transferuntur: qui verò fixum alicubi domicilium habent, ædificia solida inhabitare solent. Eadem fuit sors *Isaaci & Jacobi*, qui perinde ut Abrahamus in tentoriis in terrâ illâ habitaverunt, cum tamen unâ cum Abrahamo *coheredes* essent *eiusdem promissionis*: id est, ipsis perinde ac Abrahamo terræ illius hæreditas promissa esset. Hic itaque eminuit constantia fidei Abrahami, quod licet degeret in terrâ sibi à Deo promissâ, nec tamen Deus ullam ei in terrâ illâ possessionem daret, sed in eâ ut peregrinus viveret, nihilominus firmâ ac solidâ fide in Deum recubuerit, Dei bonitati, veracitati, sapientiæ ac potentiæ confisus, ac plenissimè persuasus Deum quod promississet præstiturum. Quid enim minus videbatur consentaneum promissioni divinæ, quam nullam dare Abrahamo possessionem in terrâ illâ, quam Deus se illi daturum in hæreditatem promiserat?

Verf. 10. *Exspectabat enim fundamenta habentem civitatem*, &c. Ut horum verborum sensus rectè percipiatur, observandum promissorum divinatorum Abrahamo factorum sensum esse duplicem, literalem unum, quem litera præcisè sumpta indicat; mysticum alterum, qui secundum ultimam Dei intentionem sub cortice literæ continetur, estque extensio sensus literalis ad id, quod Deus suo tempore revelaturus & effecturus est. Si literam promissi, de quo hic agitur, consideremus, Deus Abrahamo promisit terram *Canaan* dare in hæreditatem: Credidit Abraham Deo promittenti. Dedit Deus Abrahamo terram illam; id est, jus possidendi terram illi dedit, ac eam illi addixit: at tamen illam non tradidit Abrahamo actu possidendam, ne vestigium quidem pedis; & Abrahamus tanquam peregrinus eam inhabitavit in tentoriis. Sic non videbat

impletam promissionem divinam. Nihilominus indubitatâ fide Deo adhæsit; respexit nim: in id, quod secundum sensum mysticum illâ promissione adumbratum fuit, nimirum cælum, quod hic vocatur *civitas fundamenta habens, cujus artifex & conditor est Deus*. Videtur hic esse allusio ad civitatem Jerusalem, quæ fuit civitas stabilis, & in quâ majestas imperii conservata fuit, quamdiu Deus Abrahami familiam separatim existere voluit: Quia itaque civitas hæc fuit sedes imperii Israëliti, in quâ Deus se in perpetuum habitare velle dixit, Scriptor noster ad Hebræos scribens, cælum illis cum aliquâ allusione ad civitatem illam describere voluit, non aliter ac si civitas esset, cujus inhabitationem Abrahamus speravit; & quidem *civitas fundamenta habens*, quia æterna; oppositè ad tabernacula in quibus habitavit, quæ fundamentis carent, & ad breve tantum tempus figuntur: & quæ Deum ipsum conditorem habet: quæ & nonnunquam *Hierusalem celestis* appellatur, *infra cap. XII. 22. Apoc. III. 12.* Credidit ergo Abraham promissioni divinæ, sibi datam illam terram in hæreditatem, eamque à posteritate suâ jure hæreditatis possidendam; sibi que, cui terræ illius possessio tradita non fuit, speravit beatitudinem in cælo; certò confisus promissioni illi Dei, *Ego sum scutum tibi, & merces tua valdè magna*. Non enim accedere possum explicationi illorum, quod Abrahamo expectatio tribuitur magis ratione eventus & consilii divini, quam ratione animi & consilii sui; ita ut, *exspectavit civitatem*, sit, obtinuit civitatem quam Deus ipsi destinaverat. Quamvis enim negare nolim, hoc sensu quandoque verbum *exspectare* usurpatum reperiri, & figurato loquendi modo posse quis dici exspectasse eventum, qui operationi illius consentaneus est, licet illum non intenderit; quò minus tamen eum hic amplectar, hoc obstat; quod hic celebretur Abrahami fides, quam in eo elucere dicit Autor, quod Abrahamus Deo, qui se terram illam illi in hæreditatem daturum promisit, crediderit, licet eam non possederit, sed tanquam peregrinus in eâ habitaverit, quia *exspectabat fundamenta habentem civitatem*: Si hoc tantum designet eventum, apparebit quidem Dei fidelitas in promissi impletionem; non autem redditur ratio cur Abrahamus in fide constans fuerit, nisi ille in cælum spem suam extenderit. Nec obstat, quod Abrahamus, Deo promittenti, quod esset futurus *merces ejus magna*, cum adhuc liberis destitutus esset, responderit; *Domine Deus quid dabis mihi? &c. mihi non dedisti semen, & ecce vernaculus meus hæres meus erit*. Inde enim, ut quidam

dam putant, concludi non potest Abrahamum mercedem illam magnam ultra vitæ hujus opes felicitatemque non extendisse. Deus enim promissa sua aliquoties Abrahamo iteravit, & clarius ac distinctius proposuit. Licet itaque in initio Abrahami cogitationes magis defixæ fuerint in ea quæ vitæ hujus felicitatem spectant; attamen cum consideravit fidelitatem ac veracitatem Dei, sibi que hic non obvenire illam felicitatem, quam ex promissis divinis conceperat; ad altiora cogitationes suas sustulit, verum nempe bonum possessione terræ Canaan tanquam typo adumbratum, & illud sibi expectavit. Et hæc est constantia fidei Abrahami, quæ hic tantoperè celebratur: & quam porro mox *vers. 13. & seqq.* clarius conspiciendam præbet.

Vers. 11. Fide & ipsa Sara potentiam in conceptionem seminis accepit, &c. Possunt hæc accipi de fide Abrahami, quam hic tantoperè celebrat autor noster: ut sensus sit, fide Abrahami, quâ Deo, qui ipsi ex Sarâ promisit semen, credidit, effectum esse ut Sara conceperit, & pepererit. Vel etiam de fide Saræ, quod illa credidit Deo promittenti filium; & illius fidei virtute conceperit. Et huic explanationi favere videtur tota orationis constructio, quæ planè ad Saram refertur. Nec obstat, quod Sara, quando illi promissus fuit filius, risisse legatur, *Genes. XVII.* inde enim liquet quidem, eam, cum primum audivisset promissionem illam, non credidisse: verum cum ab Angelo ob risum suum reprehensa esset, agnovitque Dei nomine hanc sibi promissionem esse factam, re attentius consideratâ, non amplius ipsam hæsitasse, sed unâ cum marito suo credidisse, dubitandum non est; & illud hic dici videtur. Et magnitudo fidei hujus in eo eluxit, quod præter tempus ætatis Saræ id contigit, & Abrahamus jam erat emortuus; itaque magna fuit credendi difficultas; per naturam enim id fieri non posse videbant, ut homo senex, & præ senectute emortuus & ad generandum inidoneus, ex uxore per totam vitam sterili, & jam præ senectute dudum effatâ, gigneret filium. Fides itaque omnia illa obstacula superans respexit solum Deum, quem credidit esse fidelem: & quoniam ille est omnipotens, omniaque facere potest, etiam ea quorum nullæ in naturâ apparent causæ, quæque proinde per naturam impossibilia haberi debent; ideo credidit eum quod promissit, quaecunque id sit, etiam præstiturum. Et ut fidei hujus vim & efficaciam ostendat Apostolus, ait *Rom. IV. 18.* eum contra spem in spem credidisse: id est, credidisse & sperasse id futurum, cujus spe-

randi nullæ erant causæ, nisi in promissione Dei, qui potest mortuos vivificare, & vocare ea quæ non sunt, tanquam quæ sunt.

Vers. 12. Et eximie huic fidei successus non defuit. Ideò ab uno, nimirum Abrahamo, & quidem emortuo. quatenus per ætatem generandi vis in eo esset emortua, nati sunt sicut astra celi in multitudine, & sicut arena, quæ circa littus maris est, quæ numerari non potest. Et hoc quidem consentaneè promissioni divinæ, *Genes. XV. 15. XXII. 17.* Quæ licet hyporbolica sit locutio, maximam tamen & innumerabilem designat multitudinem, & populum valde magnum: quem etiam ex Abrahamo descendisse notissimum est. Et hoc quidem ita impletum est juxta sensum litteralem. Si verò attendamus sensum illius promissionis mysticum, quemadmodum ille nobis per Apostolum est explicatus, semen illud benedictum, Abrahamo promissum, est Dominus noster Jesus Christus, *Gal. III. 16.* in quo omnes familiæ terræ ac gentes benedicendæ erant. Ex eo spiritualiter multi populi enati sunt, qui ex quavis gente in ipsum credentes, spirituales Abrahami posterii & populus Deo dilectus fuerunt: & per illum Abraham propriè pater multarum gentium factus est: Et respectu mysticæ hujus promissionis Abraham à Domino dicitur, diem suum vidisse, *Joan. VIII. 56.*

Vers. 13. Hi omnes mortui sunt juxta fidem, id est, in fide, seu fidem retinentes, & ita quidem, ut mors eorum etiam fidei illorum consentanea fuerit, seu id in morte spectaverint, quod fidei illorum consentaneum fuit. Intellige hic fidem, non tantum generalem, quâ crediderunt Deum esse remuneratorem quærentium se; sed & specialem, quâ crediderunt Deum illud speciale bonum, quod ipsis promissit, etiam concessurum. Non acceptis promissionibus: id est, bonis promissis. Non enim Abrahamus, Isaacus & Jacobus possederunt terram Canaan, sed totâ suâ vitâ in eâ habitaverunt tanquam peregrini. Vidit quidem Abraham filium Isaacum ex se juxta divinam promissionem natum; sed non vidit, nec videre potuit, innumerabilem ex eo ortam posteritatem. Sed *eminus eas videntes*, nempe per fidem. Credebant itaque illas certò certius implendas, verum illarum impletionem non esse propinquam, sed per aliquot sæcula adhuc differendam. Ita enim Deus prædixit Abrahamo *Genes. XV. 13. & seqq.* posteros ejus per quadringentos annos à gente alienâ affligendos & tum magnâ cum multitudine ex oppensione illâ egressuros, & terræ Canaan possessionem adepturos. Id procul dubio per Abrahamum etiam

innotuit Isaaco & Jacobo. Quia itaque promissionis divinæ impletio tot adhuc annis differenda erat, illi dicuntur eminus eam vidisse.

Et credentes. *πειθόμενοι*, seu de illâ plenè persuasi. Quædam exemplaria verbum hoc non habent; sed sive adsit, sive absit, sensus idem est: non enim potuerunt eminus rem promissam videre, nisi promissioni firmam adhibendo fidem: quam his verbis ostendit, nullo modo in iis fuisse labefactatam, licet illius impletionis tam diuturnam fore dilationem audirent. *Et amplectentes.* In Græco propriè est, & *salutantes*. Metaphora desumpta ab amicis peregrè advenientibus, quos, postquam diu illorum adventum præstolati sumus, cum salutatione & congratulatione excipientes, etiam amplecti solemus. Indicat itaque Scriptor hac voce efficaciam fidei ipsorum, quod promissum, licet diu adhuc differendum, eâ fidei certitudine crediderint, non aliter ac si illud præsens amplexarentur; consolationemque qualis ex ipsâ fruitione oriri solet, inde perciperent. *Et confitentes se esse hospites & peregrinos in terrâ.* Respicitur ad professiones illas Abrahami & Jacobi, qui expressè testati sunt, se esse peregrinos in illâ terrâ. Abraham hoc apertè confitetur regionis illius incolis, cum sepulchrum ad sepeliendum cadaver Saræ inter illos emeret, *Genes. XXIII. 4.* Jacobus autem dies vitæ suæ coram Pharaone appellat *dies peregrinationis suæ*, *Genes. XLVII. 9.* Vide & *Genes. XXVIII. 4.* Sed & idem confessi dici possunt, habitatione suâ in tabernaculis, quod propriè peregrinantium est. *In terrâ.* Si respiciamus sensum literalem, intelligenda est terra Canaan, cujus licet hæreditaria possessio ipsis esset promissa, nihilominus in illâ tanquam peregrini vixerunt. Si sensum mysticum & spiritualement, intelligenda est integra terra; dicunturque confessi se esse peregrinos in terrâ, quia totam inhabitationem in hac terrâ consideraverunt tanquam peregrinationem extra patriam, patriamque in terrâ non esse quærendam.

Verf. 14. Qui enim talia loquuntur ostendunt se patriam quærere. Peregrinus non est in suâ patriâ, sed in terrâ alienâ. Qui itaque se peregrinum confitetur, eo ipso confitetur, terram in quâ degit, patriam suam non esse. Et sicut peregrinus extra patriam degens in patriam redire desiderat; ita & patribus his tribuit, quod dicendo se peregrinos esse, ostendant se patriam quærere. Nam qui peregrinatur, & modo in hanc, medio in illam regionem abire compellitur, & nusquam stabile habitationis domicilium invenit, ille non potest quin desideret patriam, in quâ

à molestis illis jactationibus, omnibusque quæ illas comitari solent sollicitudinibus ac periculis liber, quietam ac tranquillam vitam ducere possit.

Verf. 15. Ne quis forte objiciat, illos habuisse patriam, nimirum Mesopotamiam, aut Ur Chaldæorum, ac proinde necesse non fuisse ut patriam quærerent; addit, terram quæ ipsis patria fuit, ab illis non amplius pro patriâ habitam fuisse: *Si illius meminissent ex quâ egressi erant, habebant utique tempus revertendi.* Cum in eam reversi non sunt, id manifestum indicium est, eos illuc noluisse reverti. Et reditus ille directè adversatus fuisset fidei illorum: Deus enim jusserat ut è patriâ suâ exirent, & abirent in terram quam ipsis monstraturus esset. Huic promissioni divinæ confisi, mandato illius promptè paruerunt, patriamque in quâ nati & hætenus educati fuerunt, non corpore tantum, sed & animo deseruerunt, sperantes à Deo possessionem terræ melioris, quæ ipsis patriæ loco esset. Inde est, quod Abrahamus expressè vetuerit servo suo Eleasaro, ne filium suum in terram illam reduceret, *Genes. XXIV. 6.* Et licet in illius terræ possessionem non sint introducti, nullo modo tamen collapsa est eorum fides. Ideo addit,

Verf. 16. Nunc verò meliorem appetunt, id est, celestem. Est conclusio, quam è prioribus deducit: Potuerunt, si voluissent, reverti in patriam è quâ ad mandatum Dei vocantis egressi sunt: verum hoc non fecerunt: inde sequitur, quod appetiverint meliorem patriam: *Alias enim nulla fuisset causa è patriâ suâ exeundi, & propositum reditus penitus exuendi.* Illa autem patria fuit, *celestis*. Diximus antea promissionem divinam duplicem habuisse sensum, literalem unum, quo promittitur hæreditas terræ Canaan; mysticum alterum, quo sub cortice ac typoterræ Canaan promissum fuit cælum, ac æterna fælicitas. Non est dubitandum, quin, cum primum exirent è patriâ, crediderint Deum sibi in possessionem hæreditariam daturum terram multò præstantiorem eâ quam reliquerant. Sed cum diu essent peregrinati, & in terrâ illa vixissent tanquam peregrini in terrâ alienâ, licet illius terræ possessionem, juxta propiorem Dei declarationem posteritati suæ expectaverint, tamen propius considerantes Deum esse remuneratorem quærentium se, & promissa ejus ad animum revocantes, quod non tantum terram Canaan illis promiserat in hæreditatem, sed & quod ipsorum esset futurus merces valde magna, viderentque illius impletionem sibi non obvenire hic in terris, ad altiora animos suos attollere cæperunt,

& sperare patriam cælestem, in quâ Deus abundantiore mensurâ ipsis retributurus esset, quicquid promissis ipsius comprehensum fuit. Nam ex totâ hac Scriptoris nostri deductione liquet, eos meliorem patriam, quam ipse declarat esse cælestem, appetivisse & spectasse. Nec defuit huic illorum expectationi fundamentum cui innixa fuit. Habuerunt enim Enochii exemplum, cujus memoria in familiâ illâ asservata fuit; unde collegerunt Deum alibi quam hic in terris pietatem remunerari; nimirum, in cælis, ut hic dicitur. Et considerantes omnipotentiam divinam, etiam crediderunt, licet morentur non adepti bonum promissum, Deum posse ex mortuis suscitare, uti mox de Abrahamo, filium suum Isaacum immolaturô, dicitur, *vers. 19.* ac proinde, antequam promissum divinum excidat, se etiam ex morte in vitam multò beatiorum resuscitandos. Quanta autem & quam expressa fides hæc fuerit, à nobis definiri nequit: certum est illam accommodatam fuisse statui illorum, & revelationibus quibus illos dignatus est Deus, & multò inferiorem distinctâ ac plenâ, quâ nos gaudemus, cognitione, nobis datâ per Jesum Christum, qui vitam & immortalitatem in lucem produxit per suum Evangelium, *2 Tim. I. 10.* tanta nihilominus fuit, ut vitam illam appetiverint ac sperarint, ut hic clarè dicitur.

Ideo non erubescit Deus illorum Deus vocari. In Græco propriè est, *ideo non pudet Deum illorum Deus vocari.* Pudere solet homines eorum quæ vilia & humilia sunt, & propter suam vilitatem ipsorum dignitati minimè convenire putantur. Sic quandoque homines potentes ac divites pudet pauperum amicorum. Hic dicitur Deum non pudere Abrahami aliorumque patriarcharum; licet enim velut peregrini viverent in terrâ, & in tabernaculis degerent, nullamque fixam domicilii sedem haberent; nihilominus tamen Deus voluit illorum Deus appellari, id est, eorum protector & benefactor, ut mox plenius explicabimus. Sic vocatur Deus Abrahami *Genes. XXXI. 53.* Quin & ipse Deus se Abrahami, Isaaci & Jacobi Deum appellat, etiam post illorum mortem, *Exod. III. 6.* Quando autem Deus se alicujus Deum vocat, eo declarat, se illius esse protectorem ac benefactorem, seque illum singulari favore ac gratiâ prosequi. Cum itaque Deus se eorum Deum appellet, etiam post illorum mortem, eo ipso testatur, illos coram se vivere, seque illis post mortem benefacere velle: prout Dominus Jesus *Matth. XXII. 31, 32.* his Dei verbis resurrectionem mortuorum probavit contra Sadducæos, eam negantes. Et

non est dubitandum, quin Autor noster hic ad illam Domini Jesu argumentationem respexerit. Et inde liquet, quod Deum illorum non puduerit. Coram Deo enim cæli ac terræ Domino omnes homines in æquali sunt conditione, neque ulla coram ipso est personarum distinctio, nisi solius fidei ac pietatis respectu; sed gratus ipsi est quicumque operatur justitiam, *Act. X. 34.* Immota itaque & constans illorum fides, nec peregrinationis molestiâ, nec diuturnâ dilatione labefactata, ipsos in obsequio divino continuit, & Deo gratos reddidit. Et quia à Deo expectarunt patriam cælestem, sibi post mortem dandam, etiam Deum non puduit, etiam post illorum mortem, Deus illorum vocari; sed illorum constantiam remunerari decrevit præmio, quod ab illius benignitate, fidelitate ac omnipotentiâ expectarunt; id est, cælo, quod patriam cælestem hic vocat. Ita licet hic in terris non fuerit ipsis impleta promissio divina; fides illorum irrita neutiquam fuit: obtinuerunt quippe maximum & præcipuum in quod fides illorum respexit.

Paravit enim ipsis civitatem. Eo ipso enim ostendit, se, etiam post mortem, illorum Deum seu benefactorem esse. Non intelligi hic urbem quandam in terrâ, qualis fuit Jerusalem, sed cælum, probatione non indiget. Illud vocat civitatem, quia alludit ad illorum peregrinationem & habitationem in tabernaculis, quibus opponit civitatem, quam ipsis in æternum præparavit domicilium. Hanc civitatem, id est, cælum, dicitur Deus illis paravisse, quia illis eam destinaverat in fidei ac constantiæ ipsorum præmium; & illi eam dicuntur expectasse & appetivisse, eaque spe omnes peregrinationis molestias sustinuisse: atque ita fidei & expectationi eorum respondit remuneratio Dei.

Vers. 17. Fide obtulit Abrahamus Isaacum cum tentaretur, & unigenitum offerebat, qui promissiones acceperat.

Ut hoc Abrahami exemplum rectè percipiatur, notandum est, id vocari tentationem: dicitur enim, cum Abrahamus tentaretur. Unde liquet, hoc mandatum Dei, quo Abrahamo jussit sibi offerre filium, alterius planè generis esse, quam alia mandata divina, ac proinde exinde neutiquam inferri posse, eodem modo comparatum esse cum aliis mandatis divinis, atque cum hoc. Qui enim aliquem tentat, cupit explorare animum alterius, non autem ut reverâ faciat illud quod mandavit: quando eò usque in opere processit, ut animum ejus exploratum habeat, acquiescit, neque ut actum ipsum perficiat permittit: Qui verò mandata dat, seu legem fert, ille obedientiam requirit,

quæ non tantum animo proponitur, sed & actu externo perficitur. Unde nec ex tentatione divinâ concludere licet, Deus noluit ut quod Abrahamo mandavit opere ipso exsequeretur; ergo idem dicendum est de aliis mandatis divinis, quæ ab hominibus non præstantur, quod Deus ea ab illis præstari noluerit: ob maximam quæ inter utraque est differentiam. Est autem tentatio mandatum, quo exigitur opus difficile ac molestum, ut alicujus animus exploretur: opere enim facili aut grato nullius animus explorari potest. Opus autem difficile est, quod naturali hominis inclinationi, aut diuturnæ & inolitæ consuetudini adversatur, & quod tamen recta ratio docet faciendum esse in gratiam illius, qui id exigit. Ex eo enim qualis hominis erga præcipientem animus sit, liquidò deprehendi potest. Tale ergo etiam fuit opus Abrahamo, cum tentaretur, mandatum, immolatio nempe filii unigeniti. Grave est orbari filio, summè morigero, eoque unigenito, ideoque maximè dilecto. Sed gravius multò, eum propriis mactare manibus, & Deo in holocaustum offerre, rogo imponere, ejusque cadaver in cineres redigere. Id tamen Abraham fecit, non quidem ipso actu eum mactando, sed pleno animi proposito, ita ut à parte Abrahami ipsa mactatio peracta cenferi debeat. Nam ut mandato divino obsequeretur cum filio tridui iter suscipit, ascendit in montem ubi filium immolaturus esset, rogam struit, filium super rogam ligat, cultrum stringit, manum extendit ad mactandum filium, nihil ultra restabat, nisi ut cultrum jugulo filii immittat: Adeò ut animo ac completâ voluntate filium immolaverit. Tum verò Deus eum cohibuit ne cædem perficeret: ostenditque se id Abrahamo mandatum dedisse, ut animum illius exploraret, & promptissimæ illius obedientiæ specimen indubitatum haberet. Atque ita ex eventu apparuit, non voluisse Deum ut Abrahamus filium verè occideret; sed Abrahamum tentasse, & promptâ Abrahami obedientiâ conspectâ acquievissè.

Id autem Abrahamum dicit fecisse fide. Non tantum illâ fide generali quâ Abrahamus credidit Deum esse remuneratorem quærentium se: nec ea speciali tantum, quâ credidit Deo ipsum è terrâ suâ vocanti, & promittenti se illi fore scutum, & mercedem valdè magnam; sed & quâ credidit ac plenè persuasus fuit, mandatum hoc immolandi filium sibi datum à Deo, qui ipsum è terrâ suâ evocaverat. Omnino enim necesse est, ut Abrahamus ex hujus revelationis collatione cum præcedentibus, quas agnovit à Deo esse,

plenissimè de hujus veritate ac divinitate persuasus fuerit; per illam enim indubitatam persuasionem omnes difficultates, quibus à facto ejusmodi, quod naturali instinctui & rectæ rationis dictamini repugnare videbatur, ut nempe pater filium propriis manibus interficiat, superavit.

Hanc autem fidem Abrahami ut magis commendet Autor noster, dicit quod obtulerit non tantum filium, & quidem unigenitum, sed & in quem respiciebant promissiones divinæ. Sive hoc *qui promissiones acceperat*, referatur ad Abrahamum, sive ad Isaacum, sensus erit non multum diversus, & uterque relationem habet ad Isaacum. Si ad Abrahamum; sensus est, quod Abrahamus, qui promissiones acceperat, fide filium suum obtulit. Quæ verò sunt illæ promissiones? Magna ac numerosa posteritas; & hæreditaria terræ Canaan possessio. Atqui, ut mox videbimus, hoc in Isaaco ejusque posteritate adimpleri oportuit. Si ad Isaacum; sensus est, quod Isaacus, perinde atque Abrahamus, promissiones illas acceperat. Et hoc est illud, quod clarius exprimit verbis sequentibus:

Verf. 18. *Ad quem*; id est, de quo, ut cap. I. 8. vel respicitur Abrahamus, si priora ad ipsum referimus, dictum erat, quia in Isaaco tibi vocabitur semen: hoc enim ad Abrahamum dictum fuit. Hoc summam mandato huic obtemperandi difficultatem includit. Promisit Deus Abrahamo numerosam posteritatem, cui terræ Canaan possessionem hæreditariam esset daturus. Hanc posteritatem dicit ex Isaaco propagandam; quia semen hoc Abrahami non in Ismaële, sed in Isaaco Abrahamo vocandum Deus affirmat. Atqui hic Isaacum, nullo adhuc ex illo prognato nepote, propriis manibus occidere, & Deo offerre jubetur: cui præcepto si obtemperet Abrahamus omnem illius posteritatis promissæ spem præcidere videbatur, omnesque Dei promissiones reddere irritas. Has tamen difficultates Abrahamus firmâ suâ fide superavit. Certus erat, Deum fidelem esse in servandis suis promissis: hic neutiquam hæsitavit. Verum hic dubitatio meritò exoriri poterat, quomodo fieri posset, ut hæc promissio divina complementum suum habeat, extincto illo è cujus semine posteritas hæc promissa fuit. Hanc difficultatem Abrahamus superavit, considerando omnipotentiam divinam:

Verf. 19. *Reputans quod etiam ex mortuis suscitare potest Deus.* Vox λογισάμεν⁹ significat, quod Abrahamus post maturam deliberationem ac ratiocinationem hanc conclusionem formaverit. Statuit, fieri non

non posse, quin implerentur promissiones divinæ: Itaque & Deum eas implere posse, & impleturum, etiamsi filium suum mactaret; quia Deus est omnipotens: & qui omnia potest, etiam ex mortuis potest suscitare: Ergo Deus, ne illius promissa irrita sint, per omnipotentiam suam filium meum ex morte suscitaturus est. Hanc fidem meritò celebrat noster Scriptor, quia resurrectionis ex morte nullum habuit promissum Abrahamus, nec ullum exemplum: & tamen ex consideratione fidelitatis ac omnipotentiae divinæ tantam concepit fidei certitudinem, ut se ad mactandum filium accinxerit, & sacrificium illud, nisi Deus impedivisset, peracturus fuisset. Non dubitandum, quin Abrahamus in hac ratiocinatione respexerit ad miraculosam Isaaci filii sui nativitatem, ex Sarâ sterili, & se, unâ cum Sarâ jam per ætatem effæto; & in eâ agnoverit omnipotentiam divinam: indeque collegerit Deum posse etiam mortuos excitare. Quia vim generandi jam per ætatem extinctam denuò restituere, tantumdem est ac hominem jam emortuum in vitam revocare.

Unde ipsum etiam per similitudinem accepit. Non fuit Isaac verè mortuus; sed dici potuit figurâ quâdam loquendi Isaacum toto illo triduo, quo Abrahamus cum ipso profectus est ad montem ubi immolandus erat, & præsertim cum Abrahamus omnia ad illius cædem præparata haberet, Abrahamo fuisse mortuum; quia illum certò certius moriturum non dubitavit. Sic qui certæ morti sunt destinati, etiam antequam occisi sunt, censentur quasi mortui. Ita etiam *per similitudinem eum ex morte accepit.* Filium quippe censebat quasi jam mortuum: Cum Deus in illâ Abrahami promptitudine acquiesceret, Abrahamumque cohibuit ne cædem perficeret, illa filii liberatio fuit imago quâdam resurrectionis ex mortuis, & filium sic recipiens, id tantumdem Abrahamo valuit, ac si filium ex morte resuscitatum ipsi reddidisset Deus. Simili locutione liberatio è præsentissimo mortis periculo, liberatio à morte vocatur, 2 Cor. I. 9, 10. talibus enim vita, quæ jam ut amissa censetur, restituta dici potest.

Vers. 20. Fide de futuris benedixit Isaac Jacobo & Esauo.

Benedictio hæc Isaaci, quâ filiis benedixit, & varia ipsis bona à Deo obventura prædixit, fuit non vulgaris benedictio, quâ tanquam pater ipsis fausta precatus est; sed prophetica, quâ ipsis prædixit quæ bona singulis eventura essent; & de quâ certus fuit eam ratam fore apud Deum. Facta enim dicitur ex *fide de futuris*. Fides illa non tantum respexit promissiones Abrahamo factas, de terrâ Ca-

naan ipsius posteritati in hæreditariam possessionem dandâ; sed & speciatim, quod ea unicuique ex suis filiis eventura essent, quæ ipsis prædixit, & à Deo precatus est. Verum quidem est, erravit Isaacus in personâ, & benedixit Jacobo, credens se benedicere Esauo. Attamen tanquam propheta persuasus fuit & credidit benedictionem, quam destinaverat filio Esauo, ratam fore illi cui eam precatus esset: postea enim cognito errore suo suam benedictionem effectum sortituram, neque eam revocari posse agnovit. Prædixit etiam quædam fausta Esauo, quæ & in posteritate ejus complementum habuerunt; verum præcipua benedictio, quam Jacobus per fraudem obtinuerat, Jacobo ejusque posteritati est concessa. Et hæc videtur esse causa, cur Jacobus hic Esauo, licet hic primogenitus esset, præponatur; non tantum quia Esauus primogenituræ jam antea Jacobo venderat, atque ita dominio quod tanquam primogenitus in fratrem habiturus fuisset, se abdicavit, & in Jacobum transcripsit; sed & potissimum, quia Deus per Isaacum illi potiore benedictionem, quodque fratris esset futurus dominus, attribuit. Deus enim, ut bonorum suorum absolutus Dominus, jam antequam Esauus & Jacobus nati essent, Jacobum præ Esauo elegit, prædixeratque majorem minori servitutum: Voluit quippe, ut semen illud Abrahami benedictum descenderet non ex Esauo, sed ex Jacobo. Consentaneè isti decreto Deus ita Isaaci, Rebecca & Jacobi consilia direxit, ut benedictio, quæ debebatur electo semini Abrahami, per Isaacum, licet ignarum, in Jacobum conferretur. Non quod Deus hanc Rebecca & Jacobi fraudem operatus sit; sed eam ita direxit, ut medium esset quo Isaacus benedictionem, quam Deus Jacobo destinaverat, se Esauo benedicere putans inscius Jacobo precatus sit.

Vers. 21. Fide Jacobus moriens singulis filiorum Josephi benedixit. Respicitur historia quæ legitur Genes. XLVIII. ubi describitur Jacobus ægrotans; quod hic enuntiat, *moriens*, id est, morti vicinus. Josephus itaque ad patrem accessit, unâ cum duobus filiis, Manasse & Ephraim. Verum hic singulare quid contigit, cujus respectu Autor noster dicit, Jacobum fide singulis filiorum Josephi benedixisse. Josephus utrumque filium ad patrem Jacobum adduxit, ut utrique benediceret; & quia Manasse erat major natu, illum ex adverso dextræ Jacobi collocavit, & Ephraim minorem, ex adverso sinistræ: Jacobus autem decussatim ita manus suas composuit, procul dubio instinctu divino, & ut propheta futurorum præscius, ut dextram imposuerit capiti Ephraimi & fini-

sinistram capiti Manassis, & Ephraimo potio-rem benedictionem precatus est. E-ventus etiam benedictioni illi respondit: tribus enim Ephraim potior fuit tribu Manassis: quin & postea cum regnum Is-raelis in duo regna, videlicet Judæ, cui adhæsit Benjamin, & decem tribuum di- vulsum esset, regnum hoc sæpe Ephraim appellatum est, & nomine Ephraim de- cem tribus sunt designatæ. Quæri posset, cum Jacobus etiam reliquis suis filiis be- nedixerit, *Genes. XLIX.* cur non & il- lius benedictionis Autor noster memine- rit. Verum responderi potest, autorem nostrum non respicere illas benedictiones, quibus Jacobus Josepho ejusque posterita- ti fausta precatus est, unâ cum reliquis suis liberis, prout narratur *Genes. XLIX.* sed quid speciale circa Josephi liberos, nempe quod singuli illi censendi essent tanquam ipsius Jacobi filii, & uniuscujus- que posteritas peculiarem tribum in po- pulo Israhælis constitueret, atque ita ex Jo- sepho duæ tribus descenderent; secus ac in aliis Jacobi filiis. Quod non, nisi in- stinctu prophetico fieri potuit; perinde uti eodem instinctu Ephraimum Manassæ præposuit.

Et adoravit super summitatem baculi sui.

Vox Hebræa, pro diversis, quæ illi ad- duntur, punctis, significat vel virgam seu baculum, vel lectum. *LXX.* vertunt *ῥαβ- δον*, seu baculum, & eos secutus est Au- tor noster. Non multum refert quo sensu vertatur. Verum quia hæc adoratio, quæ commemoratur *Genes. XLVII. 31.* facta est, postquam Jacobus Josepho filio suo mandatum dederat, de cadavere suo in terrâ Canaan sepeliendo, quod indicium fuit fidei Jacobi, quod Deus posteritatem suam ex Ægypto educaturus, & in Cana- næam reducturus esset, præferenda vide- tur hæc versio, quæ super summitate ba- culi Jacobum adorasse dicit. Quia enim baculus est fulcimentum cui senes innitun- tur, potest nobis inservire tanquam figura fidei, cui Jacobus hoc mandatum filio dans innixus est: Quoniam & alibi illud cui quis innititur *baculus* appellari solet: *Esa. XXXVI. 6. Ezech. XXIX. 6.*

Verf. 22. Fide Joseph moriens de exitu fi- liorum Israhæl memoravit. Persuasus nimi- rum Abrahami posteritati à Deo destina- tam possessionem terræ Canaan, & pro- cul dubio non ignarus prædictionis divi- næ, quod semen illius esset affligendum in terrâ peregrinâ, & post quadragin- tos annos inde educendum ut terræ pro- missæ hæreditatem acquirat, monuit filios Israhæl de exitu illo certius futuro. *Et de ossibus suis mandata dedit.* Nimirum, ut ex Ægypto egredientes ossa sua deporta- rent in terram Canaan. Atque hoc man-

dato fidem suam de terrâ Canaan Israhæli- tis in possessionem cessurâ luculenter de- monstravit.

Sequitur tertia classis, eorum nempe per quos ea sunt administrata & effecta, quæ ipsam populi Israhælitici ex Ægypto liberationem spectant, ejusque in terram Canaan introductionem.

Verf. 23. Primò hic occurrit exemplum Mosis, de quo plura affirmat. Ac primò quidem fidem parentum illius celebrat. Fide Moses tribus mensibus occultatus est à parentibus suis. Fides hæc fuit fiducia in Deum, quâ confisi sunt infantem suum singulari providentiâ divinâ servandum, ne interficeretur juxta mandatum regis: ideoque eum tribus mensibus occultarunt, infantis incolumitatem Deo committentes. *Quia videbant pulchrum esse infantem:* Hoc enim expressè de Mose dicitur, *Exod. II. 2. & Act. VII. 20.* Ex facie illâ liberali procul dubio aliquod de infante præsa- gium concipientes indolis cujusdam ex- celsæ & minimè vulgaris. Crediderunt quippe Deum, juxta promissionem Abra- hamo factam, ipsius posteritatem ex hac afflictione liberaturum: fieri itaque po- test, ut ex liberali infantis sui vultu spe- rarint illum utile futurum liberationis hu- jus instrumentum. *Et non timuerunt,* seu, reveriti sunt, *mandatum regis:* qui jusserrat omnes Israhæitarum liberos masculos in partu occidi. Illi spreto hoc mandato regis, infantem suum occultarunt, & tri- bus mensibus clam educarunt: Cum vide- rent illum non posse ulterius occultari, il- lum arcule impositum exposuerunt in Ni- lo, providentiæ divinæ eum committen- tes: qui eum incolumem conservavit, & direxit ut ab ipsâ filiâ regis Pha- raonis, tanquam ipsius filius, educaretur.

Verf. 24. Fide Moses grandis factus re- cusavit vocari filius filia Pharaonis. Enu- tritus fuit Moses à filiâ Pharaonis in aulâ regiâ, & instructus omni sapientiâ Ægy- ptiorum: Sed jam grandis factus, & ma- turam ætatem nactus, noluit amplius ha- beri filia regis filius; sed relicta aulâ re- giâ adjunxit se populo Israhælis, cujus & ipse pars erat; & se liberationis eorum ducem præbuit. Per fidem quæ hic Mose tribuitur, intelligo fidem, quâ firmiter statuit, Deum, juxta promissâ Abrahamo facta, & postea Isaaco & Jacobo repe- ta, posteritati Abrahami terræ Canaan hæreditariam daturum possessionem. Pro- cul dubio etiam in illâ fide confirmatus per mandata Jacobi, qui in terrâ Canaan sepeliri, & Josephi, qui ab Israhælitici ex Ægypto egredientibus ossa sua in eam transferri voluit.

Verf. 25. Magis eligens unâ affligi cum po- pulo Dei, quam temporariam habere fruitio-

nem

nem peccati. Factum hoc Mosis fuit arduum, ideoque eximium. Præstantiam facti hujus exaggerat Scriptor oppositione duorum contrariorum, è quibus, quod per fidem cognovit præstantius esse, elegit. Oppositionem autem hanc duobus loquendi modis, quæ tamen reverâ idem continent, proponit. Primò, quod *elegerit magis afflictionem cum populo Dei*, qui est, populus Israël, à Deo speciatim electus in populum cui benefacere, cujusque protector esse voluit. Hic tum non tantum erat contemptus inter Ægyptios, sed & durâ servitute pressus. Itaque ab unâ parte erant miseriæ populi. Ab alterâ parte, *temporaria fruitio peccati.* Nimirum honor, gloria, divitiæ, & quæcunque commoditates ac voluptates, quibus filii ac nepotes regum frui solent. Verum illorum fruitionem vocat fruitionem *peccati*: Quia Moses iis sine peccato frui non poterat. In aulâ enim regiâ tanquam regis nepos vivere non potuit, quin populum suum, unâque omnia Dei promissa patribus facta abnegaret; ac consequenter deserto Deo vero idolis, quorum cultus in Ægypto vigeat, adhæreret. Hic ergo duo erant opposita. Mala & afflictiones populi præsentis; & promissa divina de terræ Canaan possessione ac favore & protectione Dei: Et fruitio deliciarum & honorum aulæ, sed conjuncta cum peccato: eaque *temporaria*, ad exiguum tempus tantum duratura, & quâ singulari judicio divino ob peccatum suum intra breve tempus spoliandus foret. Hæc utraque inter se conferens Moses, licet afflictiones in se suscipere, & præsentia commoda ac voluptates abnegare difficile sit; maluit tamen cum populo affligi, & bona à Deo promissa expectare; quam deliciis aulæ frui cum peccato, & mox contra se experiri vindicatricem Dei manum.

Vers. 26. Secundò: quod *opprobrium Christi existimaverit divitias majores thesauris Ægypti.* Opprobrium & ignominiam populi quo tum premebatur, vocat opprobrium Christi, ob similitudinem: quia opprobrium & afflictiones illius planè similes erant afflictionibus, quas postmodum Christus passurus erat, & earum quasi typus. Populum Israël in servitute Ægypti, illiusque educatione ex Ægypto, typum gessisse Jesu Christi, dubitare nos non finit Evangelista Matthæus, qui cap. II. 15. verba Osæ cap. XI. 1. *Ex Ægypto vocavi filium meum*, de populo Israël dicta, in Christo impleta esse docet. Voluit autem Scriptor noster illam populi in Ægypto afflictionem vocare *opprobrium Christi*, quia scribebat ad Hebræos, horum posteros, qui tunc ob nominis Chri-

sti professionem gravissimas sustinebant afflictiones; ut ita hac appellatione illos ad constantiam excitaret; quia patiendo pro nomine Christi imitantur exemplum patrum suorum, qui in Ægypto gravissimas sustinuerunt afflictiones, quibus tanquam typus adumbrarunt passiones Christi, nec non Ecclesiæ Christianæ, cujus afflictiones, quoniam eas Christi causâ patitur, etiam Christi afflictiones, quas ipse in membris suis patitur, appellantur; dicente Christo ad Paulum, qui Ecclesiam persequebatur, *quid persequeris me?* Act. IX. 4. Has populi afflictiones Moses *existimavit esse divitias majores thesauris Ægypti.* Opulentissimum erat regnum Ægypti, omnium quæ vitam hanc reddere queunt beatam affluentiam abundans. Moses in aulâ regiâ, tanquam regis nepos enutritus, omnibus illis frui poterat. Hæc tamen omnia repudiavit, elegitque particeps esse afflictionum populi sui; quia illarum tolerantiam sperabat sibi divitias quæ longè excedunt Ægypti thesauros.

Respexit enim in retributionem mercedis. Fide ergo Moses apprehendit mercedem, id est, remunerationem ex promissione divinâ, & inter illam, ac Ægypti thesauros comparisonem instituens, eam agnovit illis longè esse præstantiorem; & quia per fidem sibi eam, licet absentem & futuram, repræsentavit ut præsentem, abnegavit thesauros Ægypti, voluitque cum populo suo affligi, ut promissionibus divinis potiretur. Promissa divina, uti antea diximus, duplicem habuere sensum, literalem unum, quo populo Israël promittitur sælix possessio terræ Canaan; mysticum alterum, quo sub typo terræ Canaan comprehensum fuit cælum, illiusque perfecta beatitudo. Respexerunt omnes terræ Canaan possessionem, quæ dilucidè & expressè promissione divinâ continetur: Sed quia illi etiam cælum, tanquam typo ac umbræ, inclusum fuit, etiam in illud eos respexisse, licet non ita clarè ac dilucidè ut nos, quibus vita æterna disertis verbis à Domino Jesu est promissa, attamen eatenus, ut per illam mediis in peregrinationibus suis spem in Deum retinuerint indubitam, ex iis quæ dicta sunt satis liquere videtur. Et Mosen etiam huc respexisse inde satis concludere possumus, quod illius respectu abnegaverit thesauros Ægypti, tanquam minores divitias: quod evidens indicium est, illum majus quid spectasse quam terram Canaan: quia regnum Israël, etiam in felicissimo statu sub regibus Davide & Salomone, neutiquam, nec amplitudine nec divitiis comparari potuit cum regno Ægypti. Quam expressa autem hæc fuerit fides, explicatu difficile est.

Verf. 27. *Fide reliquit Ægyptum, non metuens iram regis.* Intelligitur hic non fuga Mosis, quā post occisum Ægyptum aufugit ex Ægypto: tum enim metuit iram regis; sed ille exitus Mosis, quo unā cum populo Israël, tanquam illius dux, jussu ac mandato divino Ægyptum reliquit, ut eum in terram Canaan introduceret. Tum enim non metuit iram regis. Cum enim rex populum dimittere nollet, ipseque varias regi plagas prædixisset, quibus juxta Mosis prædictionem Ægyptus graviter afflicta fuit; tandem rex graviter excandescens, vetuit ne Moses ultrā faciem ejus videret, *Exod. X. 28, 29. additā hac comminatione, quocunque die apparueris mihi morieris.* Moses verò nihil territus, respondit, *itā fiet ut locutus es, non videbo ultrā faciem tuam.* Non metuit itaque iram regis, neque illius potentiam, qui aut per vim exitum impedire, aut Israëlitas exeuntes cum exercitu sequi, ac delere conaretur: sed Deo, cuius mandato regem compellavit, confisus, de felici exitu, rege nequicquam obsistente, nullatenus dubitavit.

Tanquam enim invisibilem videns constans fuit. Verbum ἐναπλήρωσε propriè constanciam Mosis designat; quod minis illis regiis territus non fuerit, sed constanter Deo adhæserit, illiusque protectioni confisus fuerit. Sustinuit itaque iram regis; & quidem per fidem, *tanquam videns invisibilem:* Deum nempe, qui invisibilis, itā sibi adfore & contrā regis iram protecturum confidit, non aliter ac si eum videret, & ad sui protectionem præsentem conspiceret. Omnipotentis enim Dei præsentia eum à regis violentiā tutum conservare potuit; & ipse Deum tanquam si præsens eum videret sibi per fidem repræsentans, in illo statu, in quo alias territus fuisset, constans fuit.

Verf. 28. *Fide Pascha peregit.* Ut tantò clarius ostendat, Mosen non metuisse iram regis, addit Mosen Pascha peregisse; quod fecit eādem illā nocte, quā subitò Ægyptum relinquere compulsus fuit. Itaque securus solennitatem Paschatis toto cum populo celebravit; & sanguinis effusionem peregit, seu potius asperisionem, effuso enim sanguine postes omnium Israëlitarum asperisit, *ne qui vastabat primogenita, Ægyptiorum nimirum, tangeret ea:* nempe primogenita Israëlitarum. Credidit ergò Deo, illā nocte omnia Ægyptiorum primogenita moritura; Israëlitarum verò, quorum postes sanguine agni essent aspersæ, intacta conservanda: ac hac fiducia fretus Pascha celebravit, & postes Israëlitarum sanguine agnino asperisit. Hæcque omnia fecit, antequam Ægypto exiret cum populo, licet regis contra se indi-

gnationem nosset: & omnibus hisce peractis cum populo Ægyptum reliquit, Ægyptiis jam exitum non permittentibus tantum, sed & Mosen cum populo expellentibus, præ metu ne omnes cum primogenitis suis interirent.

Verf. 29. *Fide transferunt mare rubrum tanquam per aridam.* Fides hæc fuit totius populi, qui hortante Mose, mare ingressus & sine noxā transiit non aliter ac si per terram iter fecisset. Estque hoc miraculum illustrius, quia Ægyptii Israëlitas mare ingressos conspicati similem sibi transitum pollicentes eos insecuti sunt; sed verò mari subitò refluxente omnes submersi sunt. Atque itā manifestum fuit Israëlitas illustri miraculo à Deo fuisse conservatos.

Verf. 30. *Fide muri Jericho ceciderunt, cum cincti essent septem diebus.* Urbem jussu divino Israëlita continuis septem diebus, præeunte arcā cum buccinis, circumierunt, & septimo diē muri illius ceciderunt: quod hic fidei populi attribuit; quia illa fides, quā crediderunt, si juxta mandatum divinum urbem toties circumirent, muros illius ruituros, itā fuit Deo grata, ut speratum obtinuerit effectum. Sic fidei tribuitur, quod Deus in gratiam illorum qui credunt, operatur. *Matth. IX. 32. quod verf. 29. aliā phrasi enuntiatur, secundum fidem vestram fiat vobis.*

Vide. 31. *Fide Raab meretrix non periit cum infidelibus.* Vocem Hebræam aliqui vertunt *hospitam:* cauponam exercuisse credibile est, quia apud eam exploratores diverterunt: sed quoniam semper in textu Græco, etiam à scriptoribus Novi Testamenti, πόρνη vocatur, non dubitandum quin meretrix fuerit, & corpore quæstum fecerit. Hoc enim magis facit ad commendandam fidei efficaciam, quod & homines vitæ impuræ possit ad frugem convertere, & justificare. Fides autem Rachab fuit, quā, consideratis eximiis quæ Deus in populi Israëlitis gratiam fecerat miraculis, credidit, Deum illis terram Canaan daturum possidendam, neque illius incolæ populo, qui Deum adeo potentem habebat protectorem, resistere posse. Eāque fide obtinuit, ut non perierit cum infidelibus, seu contumacibus & impiis; id est, reliquis illius regionis incolis, qui fide hac fuerunt destituti, & homines impii, quorum flagitia Deum provocarunt, ut eos per populum Israëlitem exterminaret. Fides autem illius sterilis non fuit, sed eam testata est opere aliquo, quo absque periculo defungi non potuit, quod accepit exploratores in pace; eosque occultaverit, ne à ministris regiis apprehenderentur & postea incolumes dimiserit. Quod exemplum Jacobus allegat, ut ostendat, non solam ac nudam fidem

fidem sufficere ad justificationem, sed requiri, ut se vivam esse ostendat per bona opera, *cap. II. 25.* & quod sine illis mortua est, uti cadaver sine animâ, & ad justificationem inefficax.

Vers. 32. *Et quid amplius dicam? Tempus enim me deficiet enarrantem de Gedeone, Baraco, & Samson & Jephtha, Davide, & Samuele, & Prophetis.*

Tandem sequitur quarta classis eorum, qui postquam terra Canaan Israël in possessionem tradita est, per fidem eximia quædam præstiterunt. Quia verò si omnes enumerare vellet longus esset futurus eorum catalogus, & specialis factorum quæ per fidem operati sunt enumeratio modum epistolæ excederet, compendio studens, quorundam nomina sine specialiore declaratione eorum quæ fecerunt, commemorat: Horum primi quatuor fuisse Judices, Gedeon, Barac, Samson, Jephtha. Sequitur David, rex & Propheta: ac tandem Samuel Propheta, cui jungit reliquos Prophetas. Deinde varia effecta etiam eorum quos non nominat, verbis generalibus recenset, sub quibus ea quæ fecerunt & passi sunt, comprehenduntur: Quod sufficit, quia Hebræis eorum historia nota erat.

Vers. 33. Et hæc quidem effecta varia sunt. Quædam ipsi per fidem effecerunt: Intellige hic non tantum fidem illam generalem, quæ *vers. 6.* descripta est; sed & nonnunquam specialem, quâ specialibus quibusdam promissis divinis fidem indubitatam adhibuerunt, & cujus virtute bona illis promissis expressa, obtinuerunt. *Superarunt regna.* Hoc applicari potest Judicibus, qui plura regna in terrâ Canaan invaserunt: & speciatim Davidi, qui ad regiam dignitatem evectus, confusus promissioni divinæ de regno sibi posterisque suis conservando, varia regna sibi subjecit. Quam in Deum fiduciam variis in *Psalms, II. XVIII.* aliisque David egregiè declarat. *Operati sunt justitiam.* Vitam egerunt justam ac honestam, & præceptis divinis respondentem. Quoniam autem loquitur de iis, qui fuisse Duces & Magistratus populi, etiam indicat, eos in muneri sui functione justos fuisse, singulisque justitiam administrasse, scientes se judicia exercere Deo, tanquam illius ministros, cui administrationis suæ rationem reddere debent.

Quædam per fidem obtinuerunt. *Adepti sunt promissiones.* Ostendimus vocem *promissionis* nonnunquam ipsum promissum, nonnunquam bonum seu rem promissam significare. Si priori significatu accipiamur; sensus erit, aliquos per suam fidem vitamque honestam ac piam, à Deo obtinuisse ingentes promissiones de bonis

sibi ac posteritati suæ obventuris. Tale promissum factum est Davidi 2 *Sam. VII. 12. & seqq.* de regno posteritati ipsius in perpetuum conservando, & Christo ex ipsius semine orituro: quæ reverâ magna fidei remuneratio est. Si posteriore sensu, tum videtur esse generalis elocutio, quæ plures spectat, & diversa effecta, quæ singuli adepti sunt, juxta promissiones sibi factas, quæque verbis sequentibus distinctius explicantur. Qui sensus mihi magis placet.

Obturarunt ora leonum. Per fidem ipsi fecisse dicuntur, quod per fidem à Deo obtinuerunt, quodque Deus in illorum gratiam fecit. Respicitur hic procul dubio Daniel, qui, propterea quod contra edictum regium per triginta dies, apertis fenestris, ut ab omnibus conspici posset, solum Deum Israël adoravit, in foveam leonum projectus fuit, & illæsus inde evasit; quia Deus misit Angelum, qui leonum ora obturavit, *Dan. VI. 22.*

Vers. 34. *Exstinxerunt vim ignis.* Id contigit tribus Danielis sociis in fornacem ignis coniectis, quoniam statuum regis Nebucadnezaris adorare recusarunt, angelo Domini vim ignis reprimente ne eis noceret, *Dan. III. Effugerunt aciem gladii.* Deus effecit, ut qui ob facta sibi à Deo mandata regum in se iram provocarunt, ipsosque ad necem persequerentur, persecutorum manus salvi evaserint. Habemus exemplum in Davide, qui aliquoties manus Saulis, Eliæ qui Achabi & Jeshabelis, Elisæi qui Syrorum & regis Israël gladium evasit. *Vires recuperarunt ex infirmitate:* Hi sunt, vel qui ex gravissimis morbis convalescerunt speciali directione divinâ; atque ita potissimum respicitur Ezechias, *Esa. XXXVIII.* vel qui in summis angustiis ac miseriis animo dejecti, à Deo corroborati sunt, animumque resumserunt fortem, & ad omnia sustinenda ac suscipienda paratum. Et respici potest David, qui *Psal. CXIX.* aliquoties se in adversitatibus à Deo consolationem percepisse testatur: & Elias, 1 *Reg. XIX. 4. & seqq. Fortes facti sunt in bello.* Quales plures commemorantur, Samson, David, heroës Davidis, alique, quos & viribus corporis & animi fortitudine donavit Deus. *Exercitus inclinarunt exterorum.* Cohæret hoc cum præcedente, & illius est quasi effectum. Exempla passim habemus in libris Judicum & regum. *Mulieres receperunt ex resurrectione mortuos suos.* Id videmus contigisse mulieri Sarræptanæ per Eliam, 1 *Reg. XVII. 23.* & Sunamitidi per Elisæum, 2 *Reg. IV. 35, 36.*

Vers. 35, 36, 37. Tandem sequuntur exempla eorum, qui per fidem gravia passi

passi sunt, & atrocissima tormenta fortiter sustinuerunt, ne quid professione suâ indignum, aut Deo contumeliosum committerent. Quæ maximè Hebræos, ad constantem fidei Christianæ professionem excitare potuerunt. *Alii distenti sunt:* in equuleo nempe, ita ut pellis ac membra ipsorum extenderentur, non aliter quam pecudum pelles extenduntur in tympano. *Non acceptantes liberationem;* quia illis offerebatur non aliâ conditione, nisi legem Dei abnegando, aut palam eam transgrediendo: quam cum acceptare non poterant absque impietate, ac provocatione iræ divinæ contra se, eam acceptare noluerunt. *Ut meliorem consequerentur resurrectionem,* nimirum ad vitam æternam ac immortalem, quæ bonum est longè præponderans omnes hujus vitæ afflictiones. Illustre illius exemplum habemus in Eleasaro sene 2 Machab. VI. 19. & seqq. & in septem illis fratribus, *ibid. cap. VII. Alii ludibria & verbera experti sunt.* Id contigit Prophetæ Michæ, 1 Reg. XXII. 24. Vel, per ludibria & verbera tentati sunt, utrum nimirum illorum terrore induci possent ad abnegandum legem divinam. *Insuper & vincula, & carceres;* ut quos verberibus ad Legis abnegationem compellere nequiverunt, tædio carceris fatigarent. Id contigit Prophetis Michæ, 1 Reg. XXII. 27. & Jeremiæ, cap. XXX. *Lapidati sunt.* Quod contigit Zachariæ sacerdoti, 2 Chron. XXIV. 21. & aliis Prophetis, Matth. XXIII. 37. *Secli sunt.* Ita scævum fuit in fratres illos, 2 Machab. VII. &, si verum est quod Rabbinii tradunt, in Esaiam, quem ferrâ dissectum referunt. *Tentati sunt.* Hoc in multis exemplaribus non reperitur, itaque multi id aliunde in textum irrepsisse putant. Alii explicant, quod inter media tormenta & in ipsis suppliciis, alloquiis blandis, promissione variorum in hac vitâ commodorum si à Lege deficerent, & graviorum suppliciorum ac tormentorum comminatione tentati sint, an hac ratione ad defectionem permoveri possent. Quod Eleasaro & septem illis fratribus factum videmus. Similia quin aliis evenerint dubitandum non est. *In occisione gladii mortui sunt.* Quia hoc est communissimum supplicii genus, non est dubitandum quin plures eo interempti fuerint.

Haftenus descripsit constantem illorum, qui in persecutorum manus inciderant, tolerantiam in sustinendis atrocissimis pro lege Dei suppliciis. Quoniam verò in ejusmodi universalibus persecutionibus, qualis illa præcipuè fuit sub Antiocho, veri cultores Dei miserè dissipantur, & multi, ut atrociora illa supplicia evadant, persecutorum manus effugiunt,

etiam horum miseras & afflictiones describit. *Circumierunt in pellibus ovium & caprarum.* Relictis nempe domiciliis in quibus fixam habebant sedem, variis in locis oberrarunt, modò in hanc, modò in illam regionem fugientes, tanquam exules & peregrini. Vestitus illorum fuit vilis, & tali statui conveniens: *In pellibus ovium & caprarum:* Qualis nimirum ab hominibus omnium egenis haberi poterat. *Egentes.* Tales enim desertis omnibus patriâ exeuntes faciliè in regione peregrinâ omnium egeni sunt. *Afflicti, malè vexati:* Credibile est hic non respici persecutores, qui, si illos deprehendissent, iisdem quibus alios suppliciis eos affecturi fuissent; sed homines inter quos oberrarunt, à quibus illos afflictos & malè vexatos affirmat, non propriè à magistratibus, sed ab incolis; communi hominum vitio, qui afflictis afflictiones addere solent. Atque hæc videtur fuisse causa, cur toties sedes mutarint & miserè oberrarint. *Quibus mundus non erat dignus.* Hæc in parenthesis legenda. Illis obiter, oppositione factâ inter horum dignitatem, & miserum afflictumque statum, miseriæ ipsorum indignitatem magis illustrat & exaggerat: illæ enim afflictiones creduntur graviores, quæ immerentes, & maximæ quæ benè meritos premunt. *Mundus illis non erat dignus.* Homines illi erant eximii, & Deo grati, & tanquam luminaria splendebant inter impios, qui & doctrinâ & vitæ castigatæ exemplo illos ad vitæ sanctitatem provocabant. Ipsi verò fædis suis concupiscentiis immersi lucem hanc ferre non poterunt; quare eos malè habuerunt, sequentorum virorum consortio indignos ostenderunt. *Errantes in solitudinibus, in speluncis & cavernis terræ.* Ubi extra hominum contubernium vixerunt; Deo eos protegente, sed eo ipso ostendente, mundum illorum consortio esse indignum.

Vers. 39. *Et hi omnes testimonium adepti per fidem, promissionem non acceperunt.*

Si quis proximè præcedentia consideret, videri posset Scriptor noster voce omnes solos designare postremos, quorum gravissimas afflictiones & supplicia commemoravit: quia de omnibus his dicitur, quod promissiones non acceperint. Hoc verò prioribus applicari non posse videtur, Enocho, Noacho, aliisque plurimis, qui per fidem maxima à Deo impetrasse dicuntur; sed postremis tantum, qui cum dirissimis suppliciis sint interempti, bona promissis divinis expressa, non obtinuerunt. Verum si ratio hæc valeret, & ipse Abel, primus omnium nominatus, excludi deberet, ipse enim à fratre suo nullâ relictâ sobole interemptus fuit.

Quin

Quin & *vers.* 13. de ipso Abrahamo, ejusque uxore Sarâ, nec non filio, dicitur, quod mortui sunt non acceptâ promissione, sed eminus eam videntes. Quare vox *hi omnes* latius extendenda est, ad omnes toto hoc capite commemoratos: & quia hic totius capitis omniumque capite hoc dictorum, conclusionem facit, etiam omnes hic includit. *Testimonium adepti sunt per fidem.* Testimonium acceperunt à Deo; fuitque id testimonium quo Deus ipsorum fidem ac obedientiam ex fide præstitam sibi gratam esse declaravit. Respici credo testimonium, quod in Scripturâ, quæ à Deo est, illorum fidei & pietati perhibetur, in quâ etiam varia narrantur, uti in præcedentibus vidimus, quibus Deus ipsis illis credentibus fidem ipsorum sibi gratam esse testatus est. Adeo ut *μαρτυροῦντες* significet, quod illis testimonium datum sit, nempe in Scripturâ, quæ de illis testatur. Per fidem autem hoc testimonium acceperunt; eam nempe, quam toto hoc capite celebravit; generalem nempe illam, & omnibus communem, quâ crediderunt Deum esse & præmia largiri quærentibus se: & specialem, quâ plures inter illos speciale aliquod Dei beneficium aut promissum amplexi sunt, & per fidem illud sunt consecuti.

Promissionem non acceperunt. Videntur hæc non consentanea iis quæ præcedunt: Quoniam enim testimonium habent, quod Deus fidem illorum approbaverit, omnino consentaneum videtur, ut & promissionem acceperint: Hic tamen affirmat, illos promissionem non accepisse. Nullam autem hic esse repugnantiam, liquet ex ratione quam addit cur à Deo promissionem non acceperint. Notum est, promissum significare bona promissa. Quia verò hic legitur in singulari *τὴν ἐπαγγελίαν*, & quidem cum articulo, communiter credunt interpretes hic singularem quandam & præ aliis eximiam promissionem respici. Alii verò diversam hic observant lectionem, & in variis codicibus legi in plurali, *τὰς ἐπαγγελίας*. Sed quicquid sit de variante hac lectione, credo ego hic respici easdem promissiones, quas Abrahamo & aliis patriarchis factas ait, *vers.* 13. quosque iis non acceptis mortuos esse ibi dixit. Quod hic paulò distinctius repetit: dicitque Deum in Christianorum gratiam implevisse, quod in illis non implevit. Vidimus in explicatione illius versiculi, promissa Abrahamo facta duplicem habere sensum, literalem & mysticum. Juxta literalem sensum, Abrahamo promissa fuit numerosa posteritas, illiusque felix possessio terræ Canaan, & plena de hostibus victoria, quia dicitur *Gen. XXII. 17. possidebit semen tuum portas hostium suo-*

rum. Hoc autem celebris quidam interpretes putat nunquam Abrahami posteros plenè esse consecutos, sed illud tum per Messiam adhuc superfuisse implendum. Licet enim terræ Canaan possessionem adepti fuerint, multis tamen & gravissimis calamitatibus ecclesia Judaica ab inimicis suis, præsertim Machabæorum tempore, vexata & oppressa fuit. Hic itaque indicaret Scriptor, meliorem multò Ecclesiæ Christianæ fore statum per Christum, quod in mediis afflictionibus esset florens futura, & tandem victoriam reportatura ex omnibus hostibus, atque ab illis nunquam destruenda. Sed verò, quò minus hanc explicationem admittamus varia obstant. Primò; quod non videatur dici posse nunquam Israëlitas hostium suorum portas possedisse: cum enim terram Canaan occuparunt, expulsis hostibus, illorum portas possederunt; & præsertim felicissimis Davidis & Salomonis temporibus, quietè ac securè, sine metu hostium in terrâ illâ vixerunt. Et licet per intervalla quandoque graves ab inimicis suis, propter peccata ac veri Dei desertionem afflictiones passi sint; non tamen propterea dici potest, promissionem illam ipsis non fuisse impletam. In Lege quippe Mosis Deus eam legis suæ observationi adstrinxit, & si legem suam desererent expulsionem è terrâ Canaan, & traditionem in manus hostium suorum ipsis comminatus est. Hæc ergo omnia consentaneè promissis divinis facta sunt. Ita tamen, ut &, quando integer populus ob peccata in manus hostium traditus fuit, pii aliquot in populo ab isto crimine immunes variis & atrocissimis subjecti fuerint calamitatibus: Illi itaque in hac vitâ non acceperunt bona legis observatoribus promissa. Secundò. Victoria illa, quam Ecclesia Christiana reportavit de hostibus, non contigit Ecclesiæ nisi quarto demum à Christo nato sæculo. Tribus prioribus sæculis gravissimas & fermè continuas sustinuit persecutiones; adeo ut toto illo tempore inferior multò fuerit Ecclesiâ Israëlita, quæ, licet nonnunquam afflicta, varia ac satis diuturna habuit intervalla quietis, ac felicitatis. Itaque hæc felicitas tribus illis sæculis applicari nequit, sed sub Constantino demum initium capit. Quare Scriptor noster eam sibi fidelibusque eo tempore viventibus applicare nequit; nisi dicamus per *nobis* eum non fideles secum viventes, sed Ecclesiam Christianam in genere, & quidem tribus post sæculis existuram, exclusis iis ad quos scribebat, intellexisse. Quod durum est. Huc accedit, quod licet Ecclesia ita triumphans de victis hostibus, gloriosum quidem habeat statum in terris; non tamen obtine-

rit digniorem coram Deo conditionem. Libera quidem fuit à persecutionibus, verum multum de fidei ac morum puritate, quæ eam verè Deo commendat, amisit. Mox enim non tantum mundus cum omni pompâ ac fastu in Ecclesiam irrepsit; sed de ipsis dogmatibus credendis exortæ sunt dissensiones, quæ non tantum in contentiones, sed & anathemata ac diras, in schismata & atrocissimas persecutiones eruperunt; & tandem exortus est ille homo peccati, qui in Ecclesiâ Dei sedet, & ingentis illius seductionis, de qua 2 *Thess. II.* autor ac caput est. Quibus Ecclesiæ puritas multum deturpata est, & decorem suum amisit. Sic quidem de Judæis & gentibus triumphavit Ecclesia; sed in propria viscera sæviit, & flos illius delibutus sapius & per intervalla sub cruce, non minus quam primi Christiani, gemit. Non est ergo hic verus triumphus. Tandem, Ecclesiæ triumphus non describitur in terris locum habiturus, sed in cælis: Hic prædicitur fidelibus generatim crux & afflictio; *Joan. XVI. 33. Act. XIV. 22. 2 Tim. III. 12.* post mortem verò dicuntur in cælis cum Christo regnaturi, ac triumphaturi. *Matth. V. 10, 11, 12.* & alibi. Qui verò triumphum illum terrenum tanti faciunt, ut putent illum esse majus quid, nobis reservatum, & in quo Israëlitarum felicitas consummatur, videntur cogitationes fovere nimium terrenas ac carnales; & dum vitæ hujus felicitatem temporalem tam immodicè extollunt, animos Christianorum terræ nimium affigere, & à cælo bonisque cælestibus abducere. Ob has itaque rationes explicationi huic ad stipulari non possum.

Quærendus ergo hic est sensus promissionis mysticus. Diximus antea, per semen Abrahamo promissum sensu mystico significari Jesum Christum: & sub typo terræ Canaan illi promissum cælum ac beatam immortalitatem. Multorum hodie sententia est, per *promissionem* hoc in loco Jesum Christum, ejusque realem exhibitionem & plenam manifestationem intelligi: Et hoc respectu patres Veteris Testamenti dici, sine nobis non fuisse consummatos; sed Deum majus quid nobis præ illis reservasse: quia licet illi varias ac distinctas habuerint promissiones de Messia, ejusque adventum juxta promissiones divinas expectarint, nullo modo tamen gratia ipsis facta in promissione comparari potest cum eâ quæ nobis contigit in ipsâ exhibitione Christi; *illis enim*, ut Calvinus ait, *exigua lucis scintilla in calum duxit, cum sol justitiæ nobis luceat.* Attamen cum hæc promissionis illius impletio, eximia licet & præstans, ad ulteriorem referatur, quæ hominis respectu major &

excellenter est, nimirum vitam æternam & beatam, per gloriosam è morte resurrectionem consequendam, (missus enim est nobis Christus, ut nobis vitam æternam det,) hinc illam propriè hic intelligere malumus, nempe, beatam resurrectionem & vitam æternam in cælis. Ad eam enim omnia nostra referuntur, omniaque quæ totâ Novi Testamenti Scripturâ, & nominatim etiam hac epistolâ continentur, huc spectant. Imò huc respexit directè Scriptor noster, cum locum ex Prophetâ Habacuc, *justus ex fide vivet*, allegavit, unde totum hoc caput deduxit. Hanc etiam, uti ostendimus, dixit Abrahamum respexisse, *vers. 10.* & unâ cum ipso etiam alios patriarchas, *vers. 13, 14, 15.* quin & non multò ante textum nostrum *vers. 35.* ait heroës illos in medijs tormentis exspectasse meliorem resurrectionem; quam aliam non esse ostendimus, quam hanc beatam. Hæc ergo est illa promissio. Cum autem dicit, illos eam non accepisse; sensus non est, promissionem illam eis non esse factam: ostendimus enim typo promissionis illis factæ eam fuisse comprehensam; & Servator idem docet *Matth. XXII. 31, 32.* Nec eos post mortem in Deo quievissent, & pro ratione status sui beatos fuisse: Sed ipsos non esse consecutos bonum illud, quod promissione illâ continetur, nimirum resurrectionem è mortuis, per quam corpore è pulvere terræ suscitato & animâ denudò unito, totus homo animo pariter ac corpore in cælo plenâ fruatur beatitudine. Hæc enim est illa promissio, quæ summam hominis complectitur beatitudinem, in quâ acquiescit, & ultra quam desiderare nihil potest. Status animæ separata non est plena beatitudo, sed tantum prægustatio felicitatis, ultimi judicii die obtinendæ: in illum enim diem plenam fidei nostræ remunerationem Scriptura rejicit, *Matth. XXV. 31. & seqq. 2 Thess. I. 6, 7. 2 Tim. IV. 7, 8. 1 Pet. I. 6, 7.* Et hanc promissionem antiquos illos dicit non esse adeptos.

Vers. 40. Rationem addit: Deo pro nobis melius quid providente, ut non sine nobis consummarentur. Per nos intelligit credentes in Christum, quotquot nempe postremis his temporibus ex fide Christi vitam instituimus, oppositè ad antiquos illos, quos dicit promissionem non accepisse. Melius illud quod Deus nobis providit est beata illa resurrectio ex morte in vitam æternam. Illam enim Deus destinavit hominibus dare in consummatione sæculorum, quando mundo finem est impositurus: Si autem temporibus prioribus ante natum Christum mundo finem imposuisset, illosque constantes ac fideles testes

ex morte in vitam resuscitados in caelestem felicitatem introduxisset, nos, utpote nondum nati, illā felicitate fuisset exclusi. Sed cum Deus illam beatitudinem in hæc posteriora tempora distulit, & dandam constituit per & propter Christum, melius quid nobis providit, nobisque dedit Christum, cujus gratiā, quæ nobis excellentissimo modo luxit, beatam immortalitatem sumus consecuturi, quemadmodum eis & illa per & propter eundem obtinget.

Ne sine nobis consummarentur, seu perficerentur. Perfectio hic intelligitur bea-

titudinis, quā quis omni miseriā & afflictione liberatus, plenā fruitur felicitate, ac omnium bonorum affluentia perfectē est beatus. Noluit itaque Deus perfectam illam beatitudinem, cui sæculorum consummationem conjunctam esse voluit, antiquis illis ante nos natos dare; ne illi sine nobis eā fruerentur: sed illam & nobis præparavit, & longanimiter diem illum expectat & differt, ut tantò plures ad fidem & resipiscentiam convertantur; atque ita ostendit se meliorem hanc sortem etiam nobis destinasse.

C A P U T X I I.

1. **I**gitur & nos tantam habentes circumpositam nobis nubem testium, deponentes omne pondus & facile circumstans peccatum, cum patientiā curramus propositum nobis certamen:

2. Respicientes ad fidei ducem & consummatorem Jesum, qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem, ignominia contemta, & in dextrā throni Dei consedit.

3. Reputate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus contra se contradictionem, ut ne defatigemini animis vestris deficientes.

4. Nondum ad sanguinem restitistis, contra peccatum repugnantes.

5. Et obliti estis admonitionis, quæ vobis tanquam filiis loquitur: Fili mi ne contemne castigationem Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.

6. Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat verò omnem filium quem recipit.

7. Si castigationem sustinetis, tanquam filiis vobis se offert Deus: quis enim est filius quem non castigat pater?

8. Si verò sine castigatione estis, cujus participes facti sunt omnes, jam adulterini estis, & non filii.

9. Et patres quidem carnis nostræ habuimus castigatores, & reverebamur: an non multò magis subjiciemur patri spirituum, & vivemus?

10. Et illi quidem ad exiguos dies, prout ipsis videbatur [nos] castigabant: hic verò ad utilitatem, ut participes simus sanctitatis ipsius.

11. Omnis verò castigatio, quoad præsens quidem tempus, non videtur gaudii esse [causa] sed tristitiæ: postea autem fructum pacatum justitiæ reddit iis qui per eam exercitati sunt.

12. Ideò manus remissas & genua soluta rursus erigite:

13. Et rectos gressus facite pedibus ve-

stris, ne id quod claudum est luxetur, sed sanetur potius.

14. Pacem sectamini cum omnibus, & sanctimoniam, sine quā nemo videbit Dominum.

15. Attendentes ne quis deficiat à gratiā Dei: ne qua radix amaritudinis sursum germinans turbas faciat, & per illam inquinentur multi.

16. Ne quis [sit] scortator, aut profanus, sicut Esau, qui ob unum cibum vendidit primogenita sua.

17. Scitis enim quod & postea volens hereditare benedictionem reprobatus est; & non invenit pœnitentiæ locum, licet cum lachrymis quæreretur eum.

18. Non enim accessistis ad palpabilem montem, & accensum ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam,

19. & tubæ sonum, & vocem verborum, quam qui audiebant deprecabantur ne adderetur eis verbum.

20. Non enim ferebant quod præcipiebatur, etsi bestia tetigerit montem lapidabitur, aut jaculo trajicietur.

21. Et ita terribile erat quod videbatur, Moses dixit, exterritus sum & tremebundus.

22. Sed accessistis ad Sion montem, & civitatem Dei viventis, Jerusalem caelestem, & myriades angelorum,

23. cœtum & ecclesiam primogenitorum qui in cælis conscripti sunt, & Deum judicem omnium, & spiritus justorum perfectorum,

24. & Testamenti Novi mediatorem Jesum, & sanguinem asperfusionis meliora loquentem quam Abel.

25. Videte ne recusetis eum qui loquitur: Si enim illi non effugerunt, qui recusarunt eum qui in terris oracula edebat, multò magis nos, qui de cælo [loquentem] aversamur:

26. Cujus vox terram movit tunc: nunc autem

autem promisit, dicens; adhuc semel ego movebo non tantum terram, sed & cælum.

27. Illud verò, adhuc semel, declarat eorum quæ moventur translationem, tanquam factorum, ut maneant ea quæ non moventur.

28. Itaque regnum immobile suscipientes teneamus gratiam, per quam serviamus Deo ut illi placeamus cum verecundiâ & reverentiâ:

29. Deus enim noster est ignis consumens.

P A R A P H R A S I S.

I. **C**Um itaque tot habeamus fidei ac veritatis divinæ eximios, qui nos antecesserunt, testes, quibus præ ingenti eorum multitudine tanquam nube aliquâ undique cincti sumus, deponentes anxiam quæ animos nostros ponderis instar terræ affigit curam, & quamcunque ad peccandum proclivitatem, quæ facile blandientis mundi undique nos circumjacentis irritamentis excitari potest, certamen fidei nobis propositum forti ac alacri animo decurramus, patienter tolerando omnes, etiam atrocissimas, afflictiones, neque molestiâ certaminis, aut diuturnitate cursus languescamus:

2. Respicientes in autorem & datorem omnium quibus fides nostra producit, ad perfectionem evehitur, & ad finem usque in nobis conservatur, Jesum Christum; qui, ut consequeretur gaudium sibi tanquam præmium à Patre propositum, crucem sustinuit, & maledictæ illius mortis ignominiam contempsit, & in dextrâ throni Dei consedit, præmiumque quod spectavit obtinuit.

3. Recogitate enim illum, qui Filius Dei est, quanta sit illius dignitas ac sanctitas, & qui nihilominus ab hominibus impiis ac sceleratis tot acerba, calumnias, opprobria, verbera, quin & maledictam crucis mortem sustinuit, & postea gloriam in cælo summam, quam spectavit, adeptus est, ne animis vestris deficientes antequam ad metam perveneritis defatigemini.

4. Nondum enim in spirituali hoc certamine, quo contra peccatum defectionis pugnavistis, ad sanguinis effusionem deventum est, neque verberibus ac mortis supplicio in vos est sævitum.

5. Et in officio vestro adeo languidi estis, non aliter ac si obliti essetis admonitionis quâ Deus per Salomonem vobis tanquam filiis loquitur: Fili mi ne parvi facito neque contemne castigationem Domini, neque quando per afflictiones ab eo argueris illarum metu in fidei professione languesce, aut per impatientiam in murmurationem erumpe.

6. Non enim illæ odii sed amoris divini signa & effecta sunt: quem enim Deus diligit, eum castigat, ut ad frugem redeat: & hoc actu sese patris instar gerit, qui omnem filium, cujus salus ipsi cordi est, flagellat.

7. Si itaque Deus vobis immittit castigationes, permittendo vos ab impiis hominibus ob nominis Christi professionem affligi, Deus se erga vos ostendit tanquam pater erga filios: quis enim est filius, quem pater, quando deliquit, non castigat, ut eum ad frugem reducat?

8. Si vero nulla circa vos adhibeatur castigatio, quam tamen patres erga omnes filios quando deliquerunt adhibere solent, Deus se erga vos gerit tanquam pater erga filios adulterinos, quos, quia cum legitimis filiis in partem hæreditatis non admittit, negligit, neque de eorum moribus formandis multum sollicitus est.

9. Et patres quidem nostros carnales, qui nos ad carnalem ac animalem hanc vitam genuerunt, habuimus castigatores quando deliquimus; & castigationum metu in posterum sollicitè peccata vitavimus, ut hic tranquillam ac beatam vitam degamus: an non ergo multò magis nos subjiciemus castigationi patris nostri spiritualis, qui nos in vitam spiritualem regeneravit, & per eam ad intermissum officium reducemur, ut vitam adipiscamur æternam?

10. Et illi quidem non semper pro delicti gravitate ac merito, sed aliquando pro beneplacito suo nos castigarunt; eaque castigatio in illum directa fuit finem, ut ex eâ fructus salutaris ad nos rediret, qui intra exiguos dies, breve nempe hujus vitæ spatium, terminatur: Deus autem nos castigat non nisi meritos, & ad utilitatem nostram, ut legitimum ex castigatione percipiamus fructum, ac dolore castigationis admoniti de neglecto officio nostro, ad sanctitatem ac vitæ emendationem à Deo præscriptam ac Deo gratam contendamus, atque ita vitæ ac æternæ cum Deo gloriæ simus participes.

11. Et licet omnis castigatio dolorem infligat, & doloris sensus tristitiam operetur, ac proinde castigatio, quamdiu præsens est, non sit causa gaudii, sed tristitiæ; nihilominus amoris divini actus est: iis enim qui per eam ad officium revocantur, omnesque intendunt vires ut in melius proficiant, magisque in bono sunt exercitati, confert pacem conscientiæ, spirituale gaudium & vitam æternam, qui est fructus à Deo ex gratiâ destinatus operantibus justitiam.

12. Ideò quemadmodum illis, quibus in certamine & cursu manus & genua præ defatigatione sunt soluta, rursus ea sunt erigenda ut cursum feliciter absolvant; ita & vos animum, quem afflictionum metu multum remisistis, resumite;

13. Et actiones vestras dirigite, ne ullâ ratione à præceptis divinis deflectant; ne illi, qui jam in officio suo segnes sunt, penitus illud deferant; sed ardorem illum, quem in initio conversionis ostenderunt, denuò in se excitent, atque ita quicquid pusillanimitate peccatum est novo animi robore emendent.

14. Omnes intendite vires, ut pacem habeatis cum omnibus hominibus, & illi jungite sanctimoniam, neque dum paci studetis nimio aliis obsequendi studio quicquam contra sanctitatem facite; sine illâ enim nemo Dominum videbit, ejusque cælesti gloriâ fruetur.

15. Attendentes ne aliquis ex vobis in fide ejusque professione langueat, atque ita gratiam Dei, ac beneficia spiritualia eam comitantia sensim amittat; ne qua doctrina prava ad defectionem à religione Christianâ suadendam tota composita, quæ quia poenam divinam provocat fellis instar est ac radicis amaræ, magis magisque invalescat, & fruticis instar altius excrecentis & ramos suos quaquaversum diffundentis, plurimum animis sese insinuet, & multi eâ decepti ad prioris vitæ inquinamenta, à quibus per fidem in Christum jam erant purgati, relabantur.

16. Ne quis inter vos sit scortator, aut carnalis, ac cupiditatibus mundanis totus addictus; similis planè Esauo; quia sicut ille ob unicum cibum, rem vilem & exigui pretii, vendidit jus primogenituræ, rem præstantissimam & eximia in se comprehendentem privilegia; ita ille ob evanidam ac brevem voluptatem bonum illud excellens vitæ æternæ, quod omnem nostram cogitationem excedit, repudiat.

17. Scitis enim, cum postea benedictionem, quæ jure nativitatis primogenito competeat, consequi vellet, quod à patre suo reprobatus est: & licet postea poeniteret, & cum lachrymis à patre benedictionem oraret, non tamen per poenitentiam suam patrem flectere potuit, ut benedictionem fratri Jacobo collatam, quamque Deum ratam habere cognovit, revoca-

ret, ac rursus in se transferret; sic nec scortatori nec profano seræ proderunt lachrymæ, & sententia in ipsum à iudice Christo pronuntiata nunquam revocabitur.

18. Status enim ad quem vocati estis longè excellentior ac beator est statu patrum vestrorum: Non enim accessistis, sicut illi, cum Deus illis Legem daturus esset, ad montem palpabilem, è quo ignis tanquam fumus adscendit, cui conjunctus fuit turbo, caligo ac procella:

19. & tubæ sonus, & vox ingenti sonitu pronuntians verba terribilia, adeo ut qui eam audiverunt Deum deprecati sint ne simili modo ac sono adeo horrendo ultrà cum ipsis loqueretur:

20. Non enim terribile illud mandatum ferre poterant, quod si quis è vobis, imo vel bestia, montem tetigerit, à circumstante populo lapidibus aut jaculis trajicietur.

21. Et quod tum videbatur adeò terribile fuit, ut ipse *Moses* dixerit, exterritus sum & tremebundus.

22. Sed vocati estis ad statum fælicitatis æternæ obtinendæ in cælo, quod per montem Sion tanquam typum adumbratum fuit, ad civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem, in quâ ipse Deus habitat, & gloriam suam tanquam in throno majestatis manifestat; & ad myriadas angelorum, quibuscum eadem in civitate cælesti beatitudine in æternum fruemini:

23. Ad coetum & ecclesiam filiorum Dei, omnium nimirum verè fidelium, qui tanquam primogeniti Dei albo vitæ in cælis, tanquam illius cives inscripti sunt ad obtinendam cælestem hæreditatem; & Deum judicem omnium, qui erga suos primogenitos ac libro vitæ inscriptos benignam absolutionis sententiam pronuntiabit; & ad spiritus justorum in pietate mortuorum, qui jam cursum suum consummarunt, & de beatâ resurrectione ac gloriâ sibi repositâ certi sunt:

24. Et ad Novi Fæderis, quod benignum est, mediatorem Jesum, & sanguinem illius in peccatorum remissionem effusum, quo credentes tanquam illo aspersi ab omnibus peccatis purgantur, qui non vindictam, ut sanguis Abelis, clamat, sed meliora, ut fideles à peccatorum reatu soluti vitam consequantur æternam.

25. Videte ne Deum per Christum nunc vobis loquentem audire, præceptisque ejus obedire recusetis: Si enim illi non effugerunt poenam, qui Deum in terris per angelos oracula edentem audire recusant; multò minus nos eam effugiemus, si Deum per Filium suum Jesum Christum è cælo nos alloquentem averfamur, & desertâ fide ac sanctitate Christianâ tantam illius gratiam contemnamus.

26. Cujus vox tunc cum Legem promulgabat montem Sinai & loca vicina commovit: Nunc autem prædicit per Prophetam Haggæum; adhuc semel movebo non terram tantum, sed & cælum: quod sicut in Evangelii confirmationem factum est, ita tandem ultimi judicii tempore illustrius multò fiet, quo cælum adspectabile & terra cum elementis commovebuntur.

27. Quod verò dicit, se ea quæ jam semel mota sunt iterum moturum, eo ipso indicat, quod ea alium in statum transferenda sint, utpote ex materiâ à Deo creatâ facta, ex quâ quæcunque facta sunt mutationi & corruptioni sunt obnoxia; ut maneat cælum illud supremum, beatitudinis domicilium, quod ex rudi illâ materiâ non est productum, sed unâ cum illâ in initio à Deo creatum.

28. Itaque quoniam fide amplectimur regnum æternum, quod moveri aut concuti non potest, nobis in Evangelio promissum, fidem semel adhibitam

hibitam Evangelio, in quo Deus summam suam erga nos gratiam demonstravit, retineamus, per quam Deo cultum ipsi beneplacentem præstamus, cum verecundiâ ac metu severi judicii divini, quod in gratiæ suæ desertores & contemtores exercebitur.

29. Deus enim noster est severus iudex adversus contumaces & impios, illosque horrendo supplicio tanquam ignis est consumpturus.

COMMENTARIUS.

Postquam indolem & efficaciam fidei per plurima exempla ab initio mundi ad Christi usque tempora adstruxit, eaque applicuit illis ad quos scribit, tandem per modum conclusionis illos hortatur ad perseverantiam in fide Christianâ. Adhortationi autem suæ præmittit assertionem quandam ex præcedentibus deductam, cui tanquam fundamento adhortationem suam superstruit.

Verf. 1. *Igitur & nos tantam habentes circumpositam nobis nubem testium.* Testes vocat omnes illos, quorum fidem, & invitata pro fide certamina, præcipuè in tolerandis gravissimis pro lege Dei afflictionibus ac tormentis celebravit. Quos *testes* vocat, quia illi fide suâ, ac egregiis pro fide certaminibus, testimonium perhibuerunt, tum veritati illi generali, quæ omnis religionis est fundamentum, quod Deus est, & quod est remunerator quærentium se; tum & speciatim Legi Moïsi, quod illa sit à Deo, ideòque acerbissima quæque perpeti maluerunt, quam illam abnegare, aut quicquam facere abnegationi illius æquipollens. Quia illorum magnum commemoravit numerum, eos vocat *nubem testium*: quasi tanta eorum sit multitudo, ut simul juncti integram quasi nubem efficiant. Quæ nobis est *circumposita*, seu undique nos ambit, perinde uti quandoque contingit, cælum undique nubibus esse obductum, ita ut quocunque nos vertamus nos nubibus circumcinctos videamus; quod ingentem testium multitudinem designat. Non incommodè dici potest, hic esse allusionem ad metaphoram in sequenti adhortatione desumptam à certamine, quali olim in circis & amphitheatris cursu decertari solebat, ubi cursores undique cincti erant spectatoribus, tanquam nube ipsos ambiente, qui spectatores ac testes erant virtutis ac alacritatis uniuscujusque: qui itaque considerantes se tot spectatoribus testibus decurrere, omnem segnitiam excutiebant, & subsistere præ defatigatione antequam ad metam pervenissent sibi summopere probrosum ducebant. Sed verò, non simpliciter eos *testes* vocari putem, quia tanquam certaminis spectatores introducun-

tur; verum & præcipuè, quia, uti dixi, fortissimis suis certaminibus, ac constanti omnium cruciatuum tolerantia, veritati divinæ testimonium perhibuerunt. Illos ergo tam eximios veritatis testes, spectatores ac testes habent sui certaminis spiritualis, ad quod pro fidei Christianæ veritate decertandum ipsi à Deo vocati sunt: Quod rectè ad animum revocatum in ipsis alacritatem excitare aptum est, ne coram ejusmodi eximiis cursoribus & athletic aut se certamini subducant, aut in certamine deficiant, sed illorum exemplo incitati, ad summa quæque nitantur.

Sequitur nunc adhortatio. *Deponentes omne pondus, & facile circumstans peccatum cum patientiâ curramus propositum nobis certamen.* Quia cursoribus quæcunque onera ac pondera impedimento sunt, & celeritatis ac constantiæ in currendo obstacula; hinc & quicquid in spirituali hoc cursu ponderis instar animum nostrum gravat, ac terræ affigit, ut sese cælum versus erigere nequeat, quales sunt vitæ hujus sollicitudines ac curæ, deponere jubet: anxia enim de rebus hujus sæculi sollicitudo animum à cælestibus avertit: inde comparatur spinis, quibus bonum verbi divini semen suffocatur, *Luc. VIII. 14.* & quibus corda gravantur, *ibid. XX. 34.* Addit. *Et facile circumstans peccatum.* Non tantum pondera impediunt cursum, sed & personæ circumstantes, in quas facile fieri potest ut cursores impingant, aut quas vitare debent, atque ita cursum suum inflectere: quo illius celeritas multum retardatur. *Peccatum* autem hic est, propensio peccandi, unde subinde peccati actus suppullulant; quæ originem quidem suam trahit ex ipsâ corporis nostri constitutione ac temperamento, quæ ea, quæ illi grata sunt ac jucunda, ardentem concupiscit; sed quæ accedente consuetudine gratis ac licitis fruendi, immensum augetur, hominemque quâvis oblata occasione ad peccandum abducit; idque eò magis, quia undique cincti sumus quibusvis peccandi irritamentis, quibus mundus abundat, quæ non levem carni nostræ, præsertim jam peccato assuetæ, voluptatem conciliant, ita ut, nisi continuo vigilemus,

concupiscentiæ æstu subito nonnunquam, antequam advertamus, abrepti simus. Hanc peccandi propensionem, quâ in spiritali certamine, perinde atque cursores in currendo per homines circumstantes, impedimur, jubet deponi, ne in certamine hoc labamur, atque ita cursus noster abrumpatur.

Curramus propositum nobis certamen. Certamen nobis propositum est certamen spirituale, seu certamen fidei, quod se explicat omnium virtutum Christianarum exercitio, & pugna contra peccatum, omniaque quibus ad peccatum sollicitamur: quod quandoque *certamen*, quandoque *cursus* vocatur, quia in utroque cum æmulis ac adversariis decertandum fuit: Sed potissimum, & quidem primis illis temporibus, conspiciebatur in constanti fidei Christianæ professione mediis in afflictionibus ac persecutionibus, contra quas fidelibus omni animi robore ac contentione decertandum fuit, ne illarum atrocitate ab ingenuâ fidei professione detererentur. Ideò addit, *cum patientiâ*. Hæc duo requirit; primò, perseverantiam in cursu, ne aut molestiâ certaminis, aut tadio continui cursus, aut negligentiore adspectu ad propositum præmium, quasi defatigatus sponte subsistas, ac cursum tuum abrumpas: Deinde, & fortitudinem & constantiam in tolerandis afflictionibus; quæ requirit, ne animo conturbemur, quando adversis probamur, quasi re quâdam peregrinâ, ut est *1 Pet. IV. 12.* neque metu persecutionum sinceram fidei professionem omittamus, sed Christum intrepidè confiteamur; & nec atrocitate nec diuturnitate persecutionum deterreamur, quò minus ad finem usque constantes perseveremus, memores eorum quæ leguntur *Matth. XXIV. 13.* & *Jacob. V. 7, 8.*

Vers. 2. Respicientes in fidei ducem & consummatorem Jesum. Fides significat vel doctrinam fidei, *Act. VI. 7.* *Gal. III. 2.* vel assensum qui doctrinæ illi adhibetur; quæ est communissima illius significatio. Et hæc est, quam toto capite præcedenti descripsit, & in antiquis illis deprædica- vit. In Græco autem textu additus est articulus τῆς πίστεως, quâ designatur non quæcunque, sed singularis & præ aliis eximia fides; nempe ea quæ nunc à nobis exigitur in Evangelio, quæ est excellentissimus fidei gradus, quâ nempe in Deum & Filium ejus Christum recumbimus, ex certâ persuasione, si præceptis ejus ex animo obtemperemus, quod vitam adepturi sumus æternam ac beatam in cælis. Hujus fidei vocat Dominum Jesum *ducem*, seu archiducem; tum quia ille primus perfectam illam fidei doctrinam, prout in

Novo Testamento traditur, docuit & confirmavit, atque ita fidem in nobis operatus est: Unde & *confessionis nostræ Apostolus* vocatur; supra *cap. III. 1.* Tum quia ipse promissis divinis plenam adhibens fidem, quod se pro generis humani salute in mortem tradens summam in cælo gloriam ac majestatem esset consecuturus, crucem & ignominiam in se suscepit, atque ita ducem se præbuit fidelibus, per viam crucis & afflictionis contendendi ad coronam gloriæ: ut mox dicet. Addit: *Et consummatorem.* Qui non tantum fidem evehit & producit ad summam perfectionem, sed & consummat & continuat; à suâ nempe parte omnia conferens, quibus homines, nisi sibi ipsis desint, ad finem usque vitæ in fide conserventur; ille enim vires confert, quibus omnia possumus, *Phil. IV. 13.* Et qui suo tempore effecturus est, ut fideles, & in fide ad finem usque constantes, fidei suæ finem consequantur, salutem animarum ac vitam æternam, quæ omnium votorum nostrorum finis est, & ubi ipsa fides consummatissimum suum complementum habitura est: cum enim hic per fidem ambulemus, & quasi per speculum in ænigmate videamus, *1 Cor. XIII. 12.* & ex parte cognoscamus, *vers. 9.* tunc, quando perfectum veniet, illud quod ex parte est evanescet, & cognoscemus sicut cogniti sumus; *ibid.* Quia non amplius locum habebit fides, sed visio & adspectus, quo Deum videbimus sicuti est, *1 Joan. III. 2.* Quæ summa ad quam fides potest aspirare perfectio est.

Qui pro proposito sibi gaudio sustinuit crucem ignominiam contemta. Pro diversâ significatione præpositionis ἀντὶ, quæ aliquando significat *pro*, id est, loco alicujus: ut *Matth. II. 22.* *Jacob. IV. 15.* aliquando *pro*, id est, propter, ut infra *vers. 16.* etiam diversimodè verba hæc explicantur. Si priorem significationem sequamur, hic erit sensus: Domino propositum fuisse gaudium quod percipere potuit ex eo, quod ante passionem suam potestatem in omnia haberet, omnibusque creaturis imperare posset; Dominumque loco illius gaudii sustinuisse crucem. Si secundam præferamus, sensus erit, quod Dominus, cum ipsi propositum esset gaudium, nempe summa in cælo dignitas, si crucem & ignominiam pro totius generis humani redemptione sustineret, crucem illam & ignominiam in se suscepit, ut propositum illud gaudium adipisceretur. Qui priorem explicationem sequuntur, urgent vocem ἀντὶ significare permutationem, ita ut loco unius alterum permutetur, aut retribuat. Et hoc sensu accipi *Matth. V. 38.* *oculum pro oculo, &c.* & *Luc. XI. 11.*

Nos id facile admittimus : Sed quoniam omnis permutatio intercedit inter duos, quorum uterque quod suum est expendit, ut eo quod alterius est potiatur, vocula ἀντὶ jungi potest, vel rei quæ cuique propria est, & quam uterque expendit; vel quæ alterius est, & quam uterque sibi comparat, vel comparare cupit : Hinc pro duplici hoc respectu significat vel nudam permutationem, vel unā cum permutatione includit scopum ac intentionem adipiscendi id, quod quis per permutationem suam fieri cupit. Priore quidem accipitur, si dicar pro certā pecuniæ summā statuam emisse, aut pro navatā operā certam pecuniæ summam mihi comparasse : quia jungitur rei quæ mea est, & quam ego impendo, nudam significat permutationem, quod loco pecuniæ statuam, vel loco laboris mei pecuniam adeptus sim. Posteriore verò, si dicar pro statuā solvisse certam pecuniæ summam, aut pro certā pecuniæ summā operam meam locasse, quia jungitur rei non quæ mea, sed quæ alterius est, & quam meam fieri cupio, unā cum permutatione significat scopum meum & intentionem adipiscendi pro pecuniā meā statuam, aut pro labore pecuniam. Priore sensu occurrit vocula ἀντὶ in locis allegatis, *Matth. V. 38.* quod nempe iusta fieri debeat retributio, adeo ut pro oculo quem quis alteri excussit vicissim illi oculus sit excutiendus; & *Luc. XI. 11.* quod nullus pater à filio rogatus panem, loco panis illi daturus sit lapidem. Atque ita in similibus locis. Posteriore verò infra *vers. 16.* ubi Esau dicitur ἀντὶ βρώσεως μιᾶς, pro uno cibo, vendidisse primogenita sua; id est, primogenita sua addixisse fratri suo Jacobo, ut cibo à fratre præparato & sibi grato potiretur. Eodem sensu Dominus dicitur animam suam dedisse ἀντὶ πολλῶν, redemptionis pretium pro multis, *Matth. XX. 28.* id est, vitam suam impendisse tanquam pretium, ut per illius solutionem multorum redemptionem obtineret. Et hoc sensu voculam ἀντὶ hic esse accipiendam, quod Dominus crucem toleraverit pro proposito gaudio, id est, ut gaudio sibi proposito tanquam præmio ob toleratam crucem potiretur; non autem, quod loco gaudii quod in manibus habebat, crucem ultro suscepit, patet, tum ex ipsā locutione: de re enim quam quis in manibus habet, & quam ipse deponit, non potest dici, quod ipsi *proposita* sit; sed quidem de eā quam ipse adipisci cupit aut sperat; tum etiam, ex aliis Scripturæ locis, in quibus affirmatur Dominum oportuisse prius pati, & sic consequi gloriam suam, *Luc. XXIV. 26.* *1 Pet. I. 11.* & præsertim quod ipse Dominus in eximīā illā precatōne

Joan. XVII. 5. indicet se cum esset passurus in gloriam illam respexisse. Ac tandem, quod hæc explicatio scopo loci maximè est consentanea. Intendit enim scriptor noster fideles Hebræos adhortari ad constantiam in afflictionibus pro nomine Christi tolerandis, propositā spe præmii vitæ æternæ. Ut hanc in ipsis spem confirmet, & tantò fortius illos ad constantiam excitet, proponit illis exemplum Jesu Christi, qui considerans præmium sibi à Deo Patre propositum crucem sustinuit, & ignominiam contempsit, & in dextrā throni Dei consedit, atque ita consecutus est præmium quod spectavit. Hoc exemplum Christi ipsis commendat ut respiciant, quoniam Christum in tolerandā cruce imitantes, etiam gloriæ cælestis ad exemplum Christi sunt futuri participes: sicut ergò Christus spectavit gloriam ac gaudium sibi propositum cum crucem toleravit, ita etiam illos eandem spectare & sperare, & hac spe ad tolerandam fortiter crucem excitare cupit.

Dicit itaque de Christo, ut gaudium sibi propositum adipisceretur, quod *sustinuit crucem*, duram & acerbam crucis mortem: *Ignominia contemta*, quia mors crucis fuit maximè ignominiosa, quā homines viles, servi, & facinorosi ac scelerati puniri solebant. Unde & *qui in ligno pendent maledicti* dicuntur, *Gal. III. 13.* Hæc fuit obedientia Christi, quā nobis præivit ut dux. Ut eā ad imitationem excitemur addit præmium, quod adeptus est. *Et in dextrā throni Dei consedit.* Sive dicatur sedisse ad dextram Dei, sive ad dextram throni Dei, idem est sensus. Ostendimus enim antea, esse locutionem desumptam à regibus, qui in throno sedentes quos maximo honore ac dignitate præ aliis extollere cupiunt, eos locum throno suo proximum occupare jubent; & cum latus dextrum sit honoratius, illum quem omnibus aliis præferre, & dignitatem suā proximam obtinere cupiunt, loco suæ sedi proximo à dextris confidere faciunt: ita ut idem sit, *à dextris Dei*, & *à dextris throni Dei* confidere: & utrāque phrasi idem designetur, supremum dominium ac potestas in omnia, & potestati Dei proxima. Obtinuit ergo Christus gaudium sibi propositum, & cuius causā crucem sustinuit.

Vers. 3. *Recogitate enim eum, qui talem sustinuit contra se à peccatoribus contradictionem.* In fidei suæ ducem ut ritè respiciant, commendat, ut *recogitent eum*, illius dignitatem, quod sit Filius Dei, illius innocentiam & sanctitatem; inde facile concludent, si illi adeò eximio hæc adversa sustinenda fuerunt; mirum sibi non debere videri, si & ipsi similia patiantur.

Deinde, *qualem & quantam sustinuerit contradictionem*, non tantum calumnias & criminationes, sed & opprobria, verbera, ac tandem maledictam crucis mortem. Ac postremo à quibus, à *peccatoribus*, id est, hominibus impiis, & vitâ ac moribus, quin & corde ac animo à Deo alienis. Omnia itaque hic concurrunt, quibus indignitas hujus passionis, & Domino Jesu minimè conveniens evincitur. Hoc itaque ad animum revocate, illum, ut propositum gaudium adipisceretur, licet tantus esset, sese ultrò humiliasse, & acerba hæc & indigna passum; & postquam hæc passus est, etiam summam in cælo gloriam, quam spectabat, esse adeptum.

Ut ne defatigemini animis vestris deficientes. Adversa & afflictiones facile animos hominum frangunt, & ardorem ac animi impetum retundunt. Si enim ad metam quandam contendenti, varia adversa sint superanda, contingere potest, ut & atrocitatem ac diuturnitatem afflictionum considerans, animum remittat, atque ita defatigetur: continuâ enim virium intensio- ne opus est; sicut enim in certamine musculi intenduntur, sed flaccescente animo etiam spiritus remittuntur & musculi solvuntur: Ita etiam in spirituali contra afflictiones certamine, nisi animus continuo erigatur, facile languescit. Exemplum autem, & quidem ipsius ducis, in quod respiciunt, magnam habet vim animum erigendi, præsertim si non tantum illius animi fortitudinem, sed & præmii quod adeptus est excellentiam repræsentet.

Verf. 4. *Nondum ad sanguinem restitistis, contra peccatum repugnantes.*

Varias adhibet rationes, quibus monitionem suam adstruit. Prima quidem ab ipsâ æquitate officii ad quod illos adhortatur desumpta est: nempe, à levitate afflictionum, quæ cum Christi afflictionibus nullo modo conferendæ sunt. Christus passus est mortem cruentam ac ignominiosam crucis; illi passi quidem sunt opprobria, contemptum, bonorum spoliatio- nem, sed nondum restiterunt *ad sanguinem*; non enim flagellationes in corpore sustinuerunt, nec ad mortem usque in illos sævitum fuit. *Restiterunt* ergò in spiritali certamine, *pugnantes contra peccatum*: sive id sit peccatum infidelitatis ac profanæ vitæ, in hominibus nondum credentibus, contra quod, quando illis fidem in Christum persuadere nituntur, ipsis depugnandum est; quia enim illa actio persuadendi fidem talibus ingrata est, etiam odium ac indignationem eorum, quin & afflictiones provocat, quæ omnia forti animo superanda sunt: sive peccatum defectionis à fide ac fidei ingenuâ confessio-

ne, ad quod persecutionum, quæ sustinendæ erant, atrocitate sollicitabantur, & contra quam depugnabant. Cum ergò Christus, Filius Dei, ac innocens, graviora esset passus; indecorum & turpe foret ipsis, qui peccatores sunt, & nondum ad sanguinem restiterunt, animo frangi, & in medio cursu quasi defatigatos, officio suo renuntiare.

Verf. 5. Accedit altera ratio, à naturâ afflictionum desumpta, quod sint amoris divini signum. In eâ autem varia nobis occurrunt. Primò quidem reprehensio. *Et obliti estis admonitionis, quæ vobis tanquam filiis loquitur.* Sive hæc interrogationis, sive simplicis enuntiationis formâ legantur, certum est illis contineri reprehensionem, quod *obliti sint admonitionis*: Non quod verba, aut sensus hujus admonitionis memoriâ illorum exciderit; sed quod non fecerint id, ad quod admonitio hæc ipsos hortatur, id est, ita egerint, perinde ac si monitionis illius penitus obliti essent.

Secundò, admonitio; quæ illos tanquam filios alloqui dicitur, per metonymiam, quia is, qui admonitionem adhibet, illos alloquitur tanquam filios. Hic autem est rex Salomon, in cujus *Proverb. III. 11, 12.* hæc admonitio legitur, qui tanquam Propheta ac Doctor, nomine Dei populum admonet; adeò ut hæc admonitio ipsius Dei admonitio dici debeat, qui hic per ministerium Salomonis blandâ compellatione *fili*, unumquemque in populo Israël compellat. *Fili mi ne contemne castigationem Domini*: Si hæc accipiamus tanquam ipsius Dei verba, dicendum vocem *Domini*, juxta linguæ Hebrææ phrasiologiam, hic repeti, & poni loco relativi, ac si legeretur, ne contemne castigationem meam. Afflictiones, quas Christiani ob nominis Christiani confessionem patiuntur vocantur hic *castigationes*: castigatio autem est punitio ob peccatum commissum, eum in finem ut castigatus peccatum suum emendet: afflictiones autem propter Christum ordinariè vocantur explorationes fidei, & probationes. Verum varii sunt Dei fines in afflictionibus immittendis, qui omnes in fidelium salutem tendunt. Pro variâ itaque fidelium constitutione, etiam fines Dei sunt diversi, & statui suorum quos affligi permittit, consentanei. Nonnunquam fideles seduli sunt in officio præstando, sed plenius constantiæ ipsorum experimentum cupit Dominus, quod & ipsis in salutem, & aliis in exemplum quod imitentur cedat. Talibus immittit Dominus afflictiones in explorationem fidei ipsorum. Nonnunquam languescunt fideles in officio suo, aut quandoque per negli-

gligentiam officium suum omittunt: Deus hanc illorum negligentiam per afflictiones impiorum hominum castigat; ut ita flagello hoc moniti ad officium redeant, omnemque negligentiam & socordiam excutiant. Et vide hic amoris divini sinceritatem, quod fideles ob negligentiam aut peccata corripiens, illos honesto titulo coram hominibus affligi faciat: nempe ob testimonium Jesu Christi; cum sæpe coram se ob peccata sua castigantur. Quando itaque à Deo castigantur, monet ne eam castigationem contemnant, aut parvi faciant; quod fit, quando eam non considerant ut castigationem divinam quæ ad ipsorum emendationem tendit; ac proinde vel eam mediis illicitis declinare cupiunt, nempe omissione confessionis Jesu Christi, & sic eam ad majorem sui perniciem abutendo: Vel eam ad animum non revocant, nec eam excitantur ad negligentiam suam emendationem. Sic enim omnis castigationis fructus perit. Qui autem rem maximè utilem sibi inutilem, imò noxiam reddit, eam parvi pendit, & contemnit. *Neque fatigeris dum ab eo argueris.* In initio, cum primum ad fidem Christianam erant conversi, fervore & zelo toti flagrabant: verum afflictiones, quæ quotidie magis magisque ingruerant, zelum illum valdè sufflaminaverant, ita ut negligentiores jam essent, & cæsus suos religiosos intermitterent. Inde eos dehortatur, ne fatigantur, & in fidei Christianæ professione metu afflictionum languescant, neque in afflictionibus sint impatientes, aut murmuratores: Quia non castigantur, nisi poenam meriti, & in propriam emendationem.

Verf. 6. Tertiò: Hujus admonitionis ratio: *Quem enim diligit Dominus castigat.* Quod itaque amoris divini indicium est, flocci pendi aut contemni non debet; amoris enim divini effectum non potest cedere nisi in bonum ac salutem nostram. In castigatione enim duo sunt consideranda; ipsa castigatio, & illius finis. Castigatio ipsa est acerba & dura: Finis ejus est salus illius qui castigatur, qui per exiguam & brevem illam afflictionem à multò graviore ac acerbiori præservatur, & ad bonum excellentius obtinendum præparatur; si nempe, juxta castigantis intentionem, eam monitus delicta sua emendet. Atque ita castigatio semper ut amoris divini actus nobis describitur. Sic & *pater filium quem amat, flagellat*, ut eum ad frugem reducat, à perditione præservet, & salutem ejus procuret.

Verf. 7. Inde porrò elicit quartò hanc conclusionem: *Quod si castigationem sustinetis*, id est, si Deus vobis immittat castigationes, & permittat vos ab ho-

minibus ob nominis Christi confessionem affligi: *Tanquam filiis vobis se offert Deus*: id est, Deus se erga vos ostendit, tanquam pater erga filios. *Quis enim est filius quem non castigat pater?* Omnes enim patres salutem filiorum intendunt; quare cum ab officio suo exorbitant, eos castigant, & in viam revocant, ut castigatione illà cautiores redditi imposterum sedulò officio incumbere, & delicta studiosè evitare discant. Unde apparet, castigationem, ut ut dura videatur, actum esse amoris.

Verf. 8. Idque magis confirmat à contrario: *Si verò sine castigatione estis, cujus participes facti sunt omnes*, nimirum omnes filii; ac proinde ea circa vos cura non adhibetur, quæ patres erga omnes filios, nemine excepto, occupari solent, *jam adulterini estis, & non filii*; id est, erga vos se gerit Deus, tanquam pater erga adulteros, qui extra legitimum conjugium nati sunt, & qui cum reliquis liberis non censentur, neque in partem hereditatis admittuntur. Talium enim parentes exiguam solent gerere curam, neque multum de illorum moribus formandis esse solliciti. Hæc itaque & consolationi ipsorum mediis in afflictionibus inserviunt, quod illæ amoris divini signum sint, & per eas declarentur genuini Dei esse filii: & institutioni, ut ergò castigatione illà non languescant in fide illiusque professione, sed castigationi animo obsequioso se subjiciant, eamque in sui emendationem & majorem in fide ac pietate profectum, utantur.

Verf. 9. *Et patres quidem carnis nostræ habuimus castigatores, & reverebamur: an non multò magis subjiciemur patri spirituum, & vivemus?*

Addit tertiam rationem, quæ officium ipsorum castigationes divinas tolerandi magis adstruit, institutâ comparatione inter patres carnales, & Deum; & quia illorum castigationes tulerunt, æquum esse ut & se castigationibus divinis subjiciant; & quidem duplici argumento. Primò quidem à minore ad majus desumpto: comparatione enim institutâ inter patres carnales, & Deum patrem spiritualem, apparet Deum multò illis esse digniorem. Priores vocat *patres carnis nostræ*; non propriè, quia carnem seu corpus nostrum generant; sed phrasi Hebræâ, quæ *patres carnis* significant patres carnales, qui nos generant in hanc vitam carnalem & animale, quam hic in terris vivimus. Illis opponit Deum, quem vocat *patrem spirituum*: non propriè, quia ille animas nostras creat, ac corporibus, quæ patres generant, unit; sed quia est pater noster spiritualis, qui nos per spiritum in vitam spi-

spiritualem regenerat, ut hic secundum spiritum viventes consequamur incorruptibilem & immarcescibilem hereditatem in cælis, 1 Pet. I. 4. Patres carnales habuimus castigatores, nempe, quando peccavimus. *Et reverebamur*: quia nimirum castigatio conjuncta fuit cum dolore ac ignominia: Itaque reverebamur eos, eorumque indignationem metuebamus: Et quia ob peccatum castigabant, metus & reverentia hæc effecit, ut in posterum sollicite peccatum vitaverimus. Non quod hoc semper ita eveniat, sed quod hic sit castigationis finis, & à liberis non refractariis hic ex illâ fructus percipi soleat. Qui autem ita à patribus castigantur, & patres reverentur, illis castigatio id bonum confert, quod vitam hanc animalem beatam reddit; erudiuntur per illam ad virtutem, & à miseriis, quibus impii ac degeneres plerumque premi solent, præservantur. Inde jam infert: *an non multò magis subjiciemur patri spirituum, & vivemus?* Verbum passivum *subjiciemur*, habet hic significationem activam, sed reciprocam, & in se reflexam, & tantumdem valet, ac *nos subjiciemus*, prout illud alias prolixè ostendimus. Subjiciemus autem nos Deo, quando afflictiones, quas nobis immittit ut castigationes, patienter toleramus, & ad officium alacrius præstandum iis excitamur, neque, ut eas evitemus, confessionem nominis Christiani declinamus; hoc enim est, se castigationi divinæ subducere, ac crimen suum augere; sed ad majorem ardorem excitamur, & nullis minis, nullis suppliciis ad officii nostri abnegationem compelli possumus. Ratio hujus officii manifesta est: reveriti sumus castigationem patrum carnalium: multò ergo magis oportet ut nos subjiciamus castigationi patris spiritualis. Illorum castigatio effecit, ut vitam hanc animalem tranquille & beatè transigamus: Hujus verò castigatio majorem nobis fructum confert; nempe *vitam*: Intellige vitam beatam ac æternam in cælis, ad quam Pater noster spiritualis nos regeneravit: Quoniam enim in peccata relabentes, ac potissimum in negotio salutis languescentes, sensim etiam spem adipiscendæ salutis amittimus, ab eo per varias afflictiones castigamur, ut ad intermissum officium redeamus: inde ille existit fructus, ut peccato, quod spem salutis intercidit, abolito, spes illa in nobis reviviscat, ipsique per illas afflictiones præparemur ad vitæ æternæ possessionem consequendam. Hic præstantissimus castigationis divinæ est fructus.

Verf. 10. Altera ratio desumta est à diversâ castigandi ratione. De patribus carnalibus dicit, quod *nos ad exiguos dies,*

prout ipsis videbatur, castigabant. Primò ait, *ad exiguos dies*: nempe intrâ vitæ hujus animalis spatium, quod exiguum est, & paucorum tantum annorum; quin & fructus castigationis illorum intrâ breve hujus vitæ spatium concluditur; quod reverâ paucorum est dierum, & cum æternitate collatum vix momentum censeripotest. Deinde, *prout ipsis videbatur.* Quia enim homines sunt, non tantum errori obnoxii, & multorum ignorantes, etiam variis nonnunquam affectibus agitati, non semper eorum castigatio accommodata est delicti merito, neque directâ in debitum finem: quandoque irâ ac indignatione abrepti modum in castigando excedunt, & magis intendunt animo suo obsequi, quam liberorum emendationem. Et licet hi in patrum carnalium castigatione defectus sint, nihilominus eos reveremur. Deo ergo magis nos oportet subicere, quia *ille castigat ad utilitatem.* Nullos castigat, nisi peccatis suis castigationem meritos, semper infra meritum, & prout novit eam maximè esse accommodatam utilitati nostræ, ut inde debitum percipiamus fructum: *ut participes simus sanctitatis ipsius*: ut dolore castigationis admoniti de neglecto officio, ad sanctitatem ac vitæ emendationem tendamus; nempe eam, quæ à Deo est præscripta, qui ad illam nos per spiritum Christi regeneravit: quæ itaque ipsi grata est, & quâ delectatur. Quo sensu & fides *opus Dei*, id est, opus Deo gratum, vocatur *Joan. VI. 29.* Hæc sanctitas excellentior multò est sanctitate illâ morali, quæ vitam in civili conversatione honestam transigere docet; nam & animum intus purgat, & externas actiones dirigit, unde agnoscimur esse discipuli Christi, & vitam degere separatam à peccatoribus. Ità participes facti sanctitatis ipsius, fieri nequit quin etiam participes simus vitæ beatæ & æternæ cum Deo gloriæ.

Verf. 11. Accedit tandem ultima ratio, à castigationis utilitate desumta: Quam ut solidius & distinctius explicet, agnoscit, non videri castigationi illam inesse utilitatem; quia *quamdiu præsens est non videtur habere materiam gaudii, sed tristitiæ*: Omnis quippe castigatio dolorem infligit, & quamdiu præsens est, dolorem illum continuat. Sensus autem doloris in se spectatus non est causa gaudii, sed tristitiæ; imò illum in finem castigatio adhibetur, ut homo dolorem sentiat, & ex sensu doloris tristitiam percipiat. Ergo castigatio dum & quamdiu præsens est, gaudii materia non est, sed tristitiæ. Nihilominus est amoris divini actus, & ad salutem nostram tendit; nam *postea fructum pacatum justitiæ reddit. Fructus justitiæ,*

tia, phrasi usitatâ, vel est ipsa iustitia, quæ fructus est: ut *corona vitæ*, *corona gloriæ*, est ipsa vita & gloria quæ corona est, aut tanquam corona dabitur: qui enim castigatur, per castigationem admonetur omissi officii, ut ad se redeat, & ad omnes actiones suas attentus peccatum sedulò vitet, & cum curâ ac studio iustitiæ operam det: Vel est fructus qui ob iustitiam gratiosè confertur; nimirum quævis Dei benedictiones spirituales in hac vitâ, ac tandem vita æterna: illa enim est iustitiæ præmium: Vide *cap. X. 38.* Vocat autem hunc fructum iustitiæ *pacatum*, oppositè ad tristitiam, quam castigatio, dum præsens est, adfert; per castigationem enim à peccato revocatus ad iustitiam pacem conscientiæ, ac spirituale animi gaudium ex sensu amoris divini percipit, *Rom. V. 1.* & tandem etiam vitam æternam obtinebit, in quâ pax, felicitas, & gaudium, quod omnem intellectum superat, perpetuum erit. *Iis qui per eam exercitati sunt.* Castigatio itaque nudè in se spectata non confert hunc fructum; fieri enim potest, ut quis se castigationi divinæ non subiciat; sed iis qui per eam exercitati sunt: qui per castigationem ad officium revocantur, & priorem defectum considerantes omnes intendunt vires, ut non tantum emendent quod peccatum erat; sed & in melius proficiant, magisque in bono exercitati, ad omnia quibus ab officio abduci possent, sedulò attentis sint, ut ea sollicitè vitent, omniaque investigent, quibus ad maiorem zelum excitari possint.

Verf. 12. Ideò manus remissas & genua soluta iterum erigite. Ex hisce omnibus, quibus æquitatem castigationibus divinis se subjiciendi adstruxit, elicit hortationem, ut animum, qui ob persecutiones languidior ac remissior in ipsis erat, resumant, quod figuratâ locutione exprimit, *erigendi manus remissas & genua soluta*, quæ eleganter respondet prioribus ipsius locutionibus metaphoricis; quibus officium fidelium cursui & certamini comparavit; sicut enim in illis manus & genua, quando præ defatigatione remittuntur ac solvuntur, denuò sunt erigendæ, ut in certamine superiores sint, & cursus feliciter absolvatur; ita etiam illis commendat, ut animum, quem ob afflictiones multum remiserant, denuò resumant, & omni metu excusso constanter doctrinæ Christianæ adhæreant, neque ullas officii sui partes intermittant.

Verf. 13. Et rectos gressus facite pedibus vestris. Actiones nostras comparat gressibus pedum, sicut tota vita cursui comparatur. Sicut illi qui currit, pedes ita sunt dirigendi, ne cursus à rectâ semitâ deflectat, sed rectâ in metam tendat: ita

etiam ad æternam felicitatem tendenti actiones sunt dirigendæ, nè à præceptis divinis, quæ sunt unica ac certa quæ ad eam ducit via, deflectant. Et valdè credibile est, hic tacitè reprehendi horum Hebræorum, sive simulationem, sive dissimulationem, qui metu persecutionum ingenuam fidei confessionem declinabant, & vel Mosen cum Christo jungi cupiebant, quales multi Legis zelotæ fuerunt; vel toti ad Iudaismum redibant; ac proinde sicut illi, quibus præ defatigatione genua labant non rectè incedunt, sed nunc in hanc, nunc in illam partem nutant; ita & ipsi persecutionibus fracti, in varias se formas mutabant, ut fidem suam aut occultarent, aut, licet ad Legem redirent, sibi in statu suo applaudere, & in eo acquiescere possent. Hi itaque cum sint quasi gressus obliqui, monet ut eos emendent, & fidem in Christum ingenuè & intrepidè profiteantur. *Ne id quod claudum est luxetur, sed sanetur potius.* Id est, ne illi, qui jam in officio segnes erant, penitus illud deferant; sed potius primam illam charitatem, quam in conversione suâ ostenderunt, resumant, seque contra persecutiones erigant, & non minorem in illis sustinendis, quam antiqui illi quorum exempla ipsis proposuit, animi fortitudinem ac constantiam demonstrent.

Verf. 14. Pacem sectamini cum omnibus, & sanctimoniam. sine quâ nemo videbit Dominum.

Adhortationi ad constantiam in fide, etiam mediis in afflictionibus, adjungit aliam, quâ alias ipsis virtutes & officia commendat. Ac primò quidem *pacem*, quam ipsos *sectari* jubet *cum omnibus*. Quod fuit officium difficillimis illis Ecclesiæ temporibus valdè necessarium: Quia enim dissimilitudo morum facile animos divellit, maximo studio opus fuit, ut Christianis cum hominibus sibi adeò infestis pax esse possit. *Sectatio* autem *pacis* non requirit ut semper pacem habeamus, id enim, quoniam pax est officium mutuum, semper in nostrâ potestate non est; sed ut nihil ipsi faciamus, quod pacem turbare potest, aut omittamus quod ad pacem conservandum necessarium est; & licet alii justam nobis pacem abrumpendi occasionem dent, non tamen animo alienemur, sed ea infirmitati humanæ condonemus, & commoda nostra pacis conservationi postponere non dubitemus.

Et sanctimoniam. Sanctimonia, seu sanctificatio, est propriè segregatio ab omni vulgari usu, & consecratio ad cultum divinum. In Novo Testamento significat illam generalem animi dispositionem, quâ homo fidelis se totum Deo in obsequium

tradit, & per vitam ad præcepta divina expressam, se non tantum à manifestè impiis, sed & civiliter quidem honestis, atamen mundum illiusque concupiscentias amantibus & sectantibus, separatim ostendit: Hoc est, animo est purus, omnia peccata ac opera carnis sollicitè vitat, omniaque opera bona ac sancta, quibus Deus colitur, facit. Voce autem *sectandi*, ardens illud sanctitatem exercendi studium commendat, quale est in venatoribus qui feras sectantur, quod omnem languorem & tarditatem excludit, & variorum incommodorum tolerantiam animique adversus odia, irrisiones ac opprobria hominum mundanorum obfirmationem, & constantiam requirit.

Sine quâ nemo videbit Dominum. In Græco est *χωρίς* &, quod manifestè respicit *ἀγίασµόν*; ac proinde ad sanctimoniam referri debet. Voluit his verbis sanctimoniam necessitatem ipsis esse commendatam, ne dum paci student, nimio aliis obsequendi studio, quicquam contra sanctimoniam Christianam delinquant. Quia voci *κύριον* adjungitur articulus *τὸν*, juxta Novi Testamenti stylum designatur Dominus Jesus Christus. Qui verò Dominum Jesum videbit, etiam Deum videbit. Deum autem *videre*, ut aliàs ostendimus, non est essentiam divinam, seu ipsum Deum videre, ille enim est invisibilis: Sed præsentiam ejus gloriosâ, omnibusque ex eâ emanantibus bonis, frui: phrasi eâdem, quâ *videre vitam*, vitam frui designatur. In illâ quippe fruitione plena ac perfecta hominis felicitas consistit. Deus enim tum erit omnia in omnibus, 1 Cor. XV. 28. & in Deo omnia possidebunt, Apoc. XXI. 7. Studium itaque sanctimoniam absque æternæ salutis jacturâ omittere nemo potest.

Verf. 15. *Attendentes ne quis deficiat à gratiâ Dei.* Officium hoc necessarium est illis, qui sanctimoniam sectantur. Estque vel officium, quod unicuique commendat ut circa seipsum observet; quando enim singuli seipsos observant & in officio illo sunt seduli, nemo à gratiâ Dei deficiet: Vel quod circa alios observari jubet, ut attendant singuli ad aliorum fidelium mores, ne à gratiâ Dei deficiant. Per *gratiam Dei* hic intelligit eximiam & perfectam Dei gratiam in Evangelio nobis manifestatam ac oblatam, ut dicitur Tit. II. 11. quod propterea *verbum gratiæ* appellatur, Act. XX. 32. *Υστερον*, quod hic occurrit, significat *posteriores* esse, & per consequens defectu laborare, seu egere, & destitui. Monet ergo, ut attendant, ne quis gratiâ divinâ in Evangelio oblata destituatur: Credentibus nempe in Christum gratia in Evangelio oblata, omnia-

que quæ ex illâ emanant beneficia spiritualia conferuntur: si quis in fide & vitâ Christianâ languidiorem se ostendat, & se Christo subducatur, sensim etiam Deus illi gratiam suam subtrahit, & beneficiis spiritualibus destitutum relinquit. Multi inter Hebræos cœtus Christianorum defegebant, & propendebant in Judaismum: si in illo statu continuarent, Deus etiam gratiam ac favorem suum illis erat subducturus. Quando ergo seipsos, aut etiam alios observant, ne in fide magis magisque languescant, eo ipso etiam attendunt, ne deficiat ipsis gratia divina: quia enim Deus illam annexam esse voluit fidei ac sanctitati, illius augmentum etiam gratiæ augmentum provocat; illius autem abjectio illos gratiâ Dei destitutos relinquit. Atqui qui retrocedit, ad defectionem tendit, &, nisi rursus se erigat, tandem planè fidem abjicit.

Ne qua radix amaritudinis sursum tendens turbas faciat. Hæc verba desumpta sunt ex Deut. XXIX. 18. ubi Moses, postquam varias populi Israël victorias narravit, quodque gentium devictarum multiplicem idololatriam conspexerint, monet, ne quis vir aut mulier, aut familia, aut tribus deflectat à Jehovâ ad Deos gentium, atque ita defectione suâ inter eos sit instar radicis amaræ, quæ idololatriam Deo ingratissimam producat, atque ita in populum iram divinam provocet, cujus fructus amarus sunt pœnæ & maledictio. Hæc verba Autor noster instituto suo applicans, defectores illos inter Hebræos, qui cœtus fidelium defegebant, & ingenuam fidei confessionem declinantes in defectionem à fide ad Legem Moysi propendebant, vocat *radicem amaritudinis*, seu amarâ, quia hac suâ defectione Deo omnibusque piis radicis instar amaræ molesti & exosi erant; & in se provocabant pœnam divinam, quæ fellis instar ipsis esset amara futura. Credibile autem est hos homines sibi varia excogitasse, quibus hanc suam defectionem palliare, sibi que blandiri possent, nihil se fidis Dei cultoribus indignum committere, desumpta à Legis, ad quam redire moliebantur, præstantiâ: & hanc doctrinam, quæ tota erat comparata ad suadendum defectionem à fide Christianâ, vocari *radicem amarâ*. Quia verò hæc doctrina facilè allubescere poterat hominibus, qui prætextum quærebant persecutiones evitandi; ideò monet, ut attendant ne ea *sursum germinet*, id est, magis magisque invalescat, non tantum in animis eorum, qui eâ jam imbuti cæperant, ibique altas adeò agat radices, ut evelli inde nequeat; sed & ne & alii illâ inficiantur, atque ita ea sese, instar fruticis altius excrecentis ramos-

ramosque suos quaquaversum diffundentis, in plurium animis insinuet: quæ enim nobis grata suadent, facile arripiuntur, & levi verisimilitudini creditur inesse vis persuadendi. Et turbas faciat, animos nimirum fidelium incertos & dubios reddendo, ut primò defixi sint in contemplatione præstantiæ Legis, deinde sensim languidiores fiant in professione fidei Christianæ: atque ita dum sese variis difficultatibus intricant, tandem per illam *inquinantur multi*, qui eadem doctrinâ decepti, aliorumque exemplo provocati, etiam sese à cœtibus fidelium subducant, ac tandem penitus à fide deficiant. Hi rectè dicuntur *inquinari*; quoniam per fidem à prioris vitæ inquinamenti purgati, per hanc doctrinam denuò ad priorem statum relabuntur; mente enim pravâ opinione infectâ, etiam mores ac facta externa inquinantur.

Verf. 16. *Ne quis scortator.* Monitio est specialis, generali adjecta. Scortatio videtur non ita universaliter à Judæorum Rabbiniis illicita habita, perinde atque in religione Christianâ: credunt quidam, eos non illicitam censuisse scortationem cum muliere non Israëlitate, sed extraneâ. Christiana religio quemvis concubitus extrâ legitimum matrimonii usum, damnat. Idemque interdictum noster Scriptor repetit *cap. XIII. 4.* Quod itaque sanctitati Christianæ repugnat, doctorum verò, quorum magna erat inter Hebræos auctoritas, traditio non illicitum declaravit, quam maximè vetari conveniens fuit.

Aut profanus. Is propriè dicitur *profanus*, qui inter sancta & vulgaria nullum agnoscit discrimen. Homo ergò cupiditatibus suis deditus, quique omni Legis divinæ reverentiâ abjectâ, ea facit, quæ sibi suisque desideriis grata sunt. Sed vix crediderim sensu adeò laxo hic *profanum* accipi. Malo ergo per *profanum* intelligere hominem mundo ac concupiscentiis quæ in mundo sunt, addictum ac servientem, quas 1 *Joan. II. 16.* dicit esse concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculorum, & fastum vitæ. Dilectio enim mundi ac cupiditatum mundanarum potissima est causa, quæ homines crucem Christi causâ ferre impedit. Nihil enim talibus æquè adversatur, ac crux & afflictio. Itaque quoniam propter crucis tolerantiam maximè propendebant in fidei Christianæ desertionem, monet eos, ut attendant, ne quis inter illos sit homo profanus, & cupiditatibus mundanis addictus; ne forte amore mundi nimium crucem declinare studeat, atque ita penitus à fide deficiat.

Sicut Esau. Exemplum hoc maximè fuit odiosum Hebræis, nullumque magis ac-

commodatum ad illos à facto aliquo deterrandos, quam ostendere ipsos illo se similes reddere Esauo, qui fratri suo Jacobo, ipsorum progenitori, necem molitus fuit, eumque ut illam evitaret è domo paternâ discedere compulit. Nusquam in Scripturâ legimus Esauum fuisse scortatorem. Duxit quidem uxores idololatricas, quæ Isaaco & Rebecca moribus suis valde displicuerunt; sed illas habuit sibi legitimas uxores: nulla hic est scortatio. Nec factum illud, cujus respectu scortatores & profani hic Esauo comparantur, ullam cum scortatione communionem habet, nempe quod *propter unum cibum vendidit primogenita sua.* Esauum fuisse hominem profanum, & religionis minimè studiosum, dubitandum non est. Et si *profanum* interpretemur hominem carnalem, & ventri ac gulæ deditum, uti nos eam interpretationem amplexi sumus, Esauum fuisse hominem profanum ex hoc facto, quod hic allegatur, manifestè liquet: eo quippe ostendit, se concupiscentiis suis carnalibus adeò serviliter addictum, ut omnia, etiam quæ maximi fieri debent, illis postposuerit. Sed verò ut hoc exemplum profanis & scortatoribus applicetur, necesse non est, ut in hoc Esau factò aliquam scortationis aut profanitatis speciem quæramus: sufficit ostendere, quod scortatores ac profanifaciunt, simile esse huic facto Esau; eo nimirum respectu, quod ipsi, perinde atque Esauus, rem præstantissimam præ re nihili contemnant. Esau dicitur *ob unicum cibum vendidisse primogenita sua.* Jus primogenituræ fuit ante Legem & sub Lege eximium. Primogenitus duplam habebat in hæreditate portionem, & supremam in familiâ infra patrem familias potestatem. Credunt etiam multi, sacerdotium in familiis ante legem successisse in primogenitos. Sub Lege Deus, quia in Ægypto, cum primogenitos Ægyptiorum interficiebat, Israëlitarum, quorum postes adium sanguine agni Paschalis erant aspersi, primogenitis pepercerat, sibi primogenitos voluit esse sacros; & omnium primogenitorum loco tribum Levi sibi cultuique suo sacravit; adeò ut primogenitura tum res sacra habita fuerit. Verum illius in hoc facto Esau; quod sæculis aliquot primipaschatis celebrationem antecessit, nulla ratio haberi potuit; sed tantum illius prærogativæ, quæ ante Legem penes primogenitos fuit. Rem adeò præstantem, & eximia illa complectentem privilegia, Esau vendidit unico cibo, palato suo grato. Potuisset facile, domum paternam ingressus, sedandæ fami suæ cibum nancisci. Verum nidorem cibi grati odoratus, & gulæ suæ indulgere suetus, eum sibi concupivit,

& privilegiis illis eximiis primogenituræ se abdicare maluit, quam non satisfacere suæ cupiditati. Illi se similes ostendunt scortatores & profani, seu carnales. A Christo redempti sunt è statu peccati & mortis, & jus illis acquisitum est ad cælestem hæreditatem, quæ supereminens æternum gloriæ pondus vocatur *2 Cor. IV. 17.* Hæc est illorum primogenitura. Bonum illud, omnem nostram cogitationem excedens, abnegant, & quasi vendunt, ob vilem & evanidam voluptatem, quam è vitâ suâ carnali percipiunt; atque eo ipso per omnia similes se faciunt Esauo, qui ut semel cibo sibi grato frueretur primogenituram vendidit.

Verf. 17. *Scitis enim quod & postea volens hæreditare benedictionem reprobatus est.* Addit damnum quod Esau hoc suo facto passus est: innuens idem ipsis expectandum esse. Nota est historia, Jacobum astu matris suæ à Patre Isaaco obtinuisse benedictionem, quam ille primogenito suo Esauo destinaverat; & cum postea Esauus accederet ad patrem, & intellexisset Jacobum per fraudem benedictionem impetrasse, & cum lachrymis patrem oraret, ut sibi etiam benedictionem concederet, frustrâ fuisse, & responsum à patre tulisse, benedictionem Jacobo datam, apud Deum ratam esse. Huc respiciens scriptor noster, ait, quod Esau postea volens adipisci benedictionem, quæ nempe primogenito jure nativitatis competeat præfratre, *reprobatus fuit*, nimirum à patre suo Isaaco, qui ipsi denuntiavit, benedictionem fratri concessam non posse in ipsum transferri. Obtinuit quidem aliquam à patre benedictionem; sed non eam, quæ ex jure primogenituræ profluebat, & quâ fratris dominus constituebatur: atque ita ferò deprehendit venditioni primogenituræ etiam conjunctam fuisse amissionem omnium prærogativarum, quæ primogenituræ connexa erant. Mira hic fuit providentia Dei, qui benedictionem Isaaci ab Esauo avertere volens, ita Isaacum direxit, ut fraudem Rebecæ & Jacobi non animadverterit, & licet perplexus hæret, nihilominus tamen Jacobo benedixerit, & postea cum Esau accederet agnovit Deum velle benedictionem per errorem Jacobo concessam, esse ratam, nec revocari, aut in Esauum transferri posse. Ex toto hoc auctoris nostri discursu liquet, Esauo ob venditum jus primogenituræ etiam ademptam benedictionem, quæ juri illi annexa fuit, in pœnam criminis, tam ignavè juris sui venditi. At quomodo id conciliabimus cum *Rom. IX. 11, 12.* ubi dicitur, quod jam antequam Esauus & Jacobus nati essent, & quicquam sive boni sive mali egerint, dictum sit, major

serviet minori? Resp. Optimè, quia factum hoc pro diversâ cui illustrandæ adhibetur materiâ, etiam diversimodè considerari, & pro diversis respectibus etiam res longè diversas illustrare potest. Apostolus *Rom. IX.* contra Judæos adstruit liberrimum Dei jus, quo pro arbitrio censere potest in semine Abrahami, cum quo fædus erexit, & inde excludere, ex carnali posteritate Abrahami, quoscunque ipsi placuerit; quod non tantum exemplo Ismaëlis, sed potissimum Esau demonstrat, cui juxta jus primogenituræ potissimum hæc promissio facta videri posset; nihilominus tamen Deus illum exinde exclusit, non ob aliquam Esau malitiam, sed pro absoluto suo beneplacito, antequam natus esset, & quicquam sive boni sive mali egisset. Scriptor autem Epistolæ ad Hebræos exemplum Esau proponit scortatoribus ac profanis, qui quoniam se Esauo similes constituunt, quod rem summe eximiam ac pretiosam contemnant ut exiguâ ac evanidâ fruuntur voluptate, etiam similes Esauo futuri sint in pœnâ, quâ tanta profanitas à Deo punita fuit; quod nempe cum Esauo etiam à benedictione excludentur, & quod illos post contentum, aut neglectum tempus gratiæ irrevocabile manet exitium. Exinde enim liquet, quod Esauus scortatoribus ac profanis optimè in exemplum proponi potuerit, licet Deus pro absoluto suo jure illum nondum natum, neque ullius peccati reum, à benedictione illâ exclusit. Quia à benedictione illâ excludi, si in se spectetur, non est verè miseria, nec pœna, sed minor tantum felicitas: & Deo liberum est bona sua inæquali mensurâ pro arbitrio largiri & distribuere quibuscunque placuerit. Ita, ut id huic exemplo applicemus, primogenitus gaudet prærogativis quibusdam, quibus secundò genitus caret; attamen secundò geniti status etiam est gradus aliquis felicitatis, licet primogeniti major sit felicitas. Atqui Deo liberum est facere ut primogenitus sit, quemcunque esse voluerit: neque propterea miserum facit secundò genitum, licet illius felicitas minor sit quam primogeniti. Eodem modo & Deo liberum est, primogenito non concedere illas prærogativas, quæ alias primogenituræ adhærere solent; atque ita facere ut primogeniti status minor sit gradus felicitatis, quam secundò geniti; qui tamen status non est miseria propriè dicta, sed in se spectatus, licet minor, attamen aliquis gradus felicitatis, qui non, nisi comparatè, miseria vocari potest: quatenus minus bonum majori comparatum certo respectu miseria censi potest. At quod imputatur in pœnam, verè miseria est;

est, & animum hominis torquet ac cruciat: quia ob commissum crimen se iuste à feliciore statu excludi sibi conscius est; & sic minorem illam felicitatem sibi in miseriam propriè dictam convertit. Et ita se res habuit in hoc Esau exemplo. Quod in se spectatum minor tantum erat felicitas, ideoque à Deo pro absoluto suo jure Esauo denegatum fuit, nunc accedente Esau crimine, ab ipso ut gulæ suæ indulgeret liberè ex animi levitate commissio, & per quod bonum hoc abnegavit, conversum fuit in miseriam ac pœnam propriè dictam, quam Esauus agnovit iuste sibi ob venditam primogenituram irrogari. Atque hoc respectu Esauus scortatoribus ac profanis optimè in exemplum proponi potest, utpote qui cum Esauo abnegant bonum excellentius, ut vili ac evanidâ fruantur voluptate.

Non enim invenit pœnitentiæ locum. Quibus verbis non dicitur, quod Esauus non potuerit pœnitentiam agere facti sui, etiam si id quam maximè conaretur; eam enim satis testabatur lachrymis suis; sed quod per pœnitentiam non potuerit obtinere quod cupiebat: quamdiu enim pœnitentia obtinere potest illud, cuius causâ peragitur, dicitur illi esse locus, *Job. XXIV. 23.* Esau ergò, qui post datam Jacobo benedictionem pœnitentiam testatus est, eamque cum lachrymis quarebat, non tamen illius locum invenit, neque consequi potuit à patre suo Isaac ut potiorem benedictionem, quam petebat, sibi addiceret. Hoc exemplo innuens, scortatoribus ac profanis, qui factis suis se Esauo similes ostendunt, eundem cum Esauo exitum esse expectandum; nempe postquam cælestem primogenituram ob evanidam carnis suæ voluptatem vendiderunt, quod & postea etiam à benedictione, filiis Dei destinata, & æternâ in cælis gloriâ, sint excludendi; nec seris lachrymis ullum apud Deum fore locum. Seræ possunt esse lachrymæ, etiam in hac vitâ: quando nimirum peccatores vitam in deliciis carnis traduxerunt, & sæpius licet moniti nunquam eam in melius mutarunt, sed diuturnâ consuetudine se peccati servos constituerunt; ac tandem in lecto lethali mortem sibi instare deprehendentes, cum lachrymis peccatorum veniam orant, & pœnitentiam testantur. Præterquam enim quod pœnitentia serarè sit vera, & plerumque pœnitentia similis pœnitentiæ Esau, qui plorabat, non quia gulæ indulserat; sed quia jam serò deprehendebat, sibi carendum omnibus primogenituræ privilegiis; ita & illi similiter plorant, non quia peccata sua serò detestantur, sed quia horrent tremendum Dei tribunal coram quo se sisten-

dos agnoscunt; dicimus, quod nulla exstant promissa divina, quibus ita serò se convertentibus, postquam convertendi tempus per totam vitam impiè spreverunt, peccatorum venia promittitur: Non ergò eam obtinere possunt, nisi per extra ordinariam Dei gratiam, quam Deus nonnunquam præter & ultra promissa sua largitur; ac proinde fieri posset ut tam seræ pœnitentiæ locus non sit. Sed seræ potissimum sunt lachrymæ, cum peccatores in peccatis sine resipiscentiâ mortui coram tribunali Christi sistuntur. Licet enim tunc cum lachrymis veniam orent, illis nullus erit locus, nec iudicem ad misericordiam flectere poterunt, qui sententiam in illos latam nunquam revocaturus est.

Tandem accedit ad quartam Epistolæ partem, in quâ quintum seu ultimum pro dignitate Evangelii supra Legem argumentum deducit; quod cum præcedentibus connectit per modum rationis, quâ probet defectores à religione Christianâ, hominesque carnales ac mundanos, Esauo similes, non effugituros supplicium divinum. Estque hoc argumentum desumptum à statu felicitatis ad quam vocati accesserunt. Ut autem eam plenius illis repræsentet, comparisonem instituit inter illam, & statum ac conditionem Israëlitarum, quâ illi olim Legem acceperant; eamque ita commemorat, ut tacite splendidus ac tremendus ille modus, quo olim Lex promulgata fuit, & qui valde Hebræorum animos defixos tenuit, eleve- tur, & longè esse infra gloriam, quæ in Evangelio conspicua est, ostendatur.

Vers. 18. Non enim accessistis ad palpabilem montem. Hisce ostendit, conditionem eorum, qui ad Evangelii communionem vocati Christo nomen dederunt, longè esse feliciorem conditione patrum suorum, cum Deus olim Legem illis promulgaret: quod probat, commemorando signa quæ in promulgatione Legis contigerunt: dum enim ipsos ad montem ubi hæc contigerunt non accessisse dicit, sed ad ea quæ in Evangelio manifestata sunt, eo ipso Evangelii dignitatem præ Lege, ac per consequens ipsorum felicitatem præ felicitate illorum demonstrat. Montem hunc, ad quem patres ipsorum accesserunt, & ad quem ipsos cum in Christum crediderunt, non accessisse affirmat, qui est mons Sinai, vocat *palpabilem*, oppositè ad montem Sion spiritualem: & hac descriptione illius vilitatem præ hoc indicatam voluit. Commemoratur porrò signa, quæ in monte illo olim in promulgatione Legis, partim visa, partim audita sunt. Visus fuit *ignis accensus*, qui è monte tanquam fumus è fornace adscendit,

Exod. XIX. 18. & ad cælum usque arsisse dicitur, *Deut. IV. 11.* à Deo miraculosè è monte eductus, ad Legi auctoritatem conciliandum, & Israëlitis terrorem incutiendum. *Turbo, caligo, & procella.* Si consideremus vers. LXX. & verba quibus hanc historiam *Exod. XIX. 16.* expresse-
runt, per *γρόφον*, quod hic verto *turbinem*, intelligenda videtur *νεφέλη γροφώδης*, nubes densa ac caliginosa, in quâ Deus descendisse dicitur; & per *σκότος* caligo illa, quæ cum densis ejusmodi nubibus conjuncta esse solet; & per *procellam*, non venti tantum qui in ejusmodi turbinibus vehementes esse solent, & magno cum impetu irruere, sed & fulmina & tonitrua, quæ tunc majora solito fuerunt. Hæc omnia, si considerentur, fuere signa terribilia, & ad terrorem incutiendum comparata.

Vers. 19. Accesserunt signa quæ audiebantur. *Et tubæ sonum*: intellige terribilem illum tubarum sonum, qui promulgationem Legis antecessit; *Exod. XIX. 16.* qui videtur fuisse ingens sonus, instar clangoris tubarum, miraculosè tunc excitatus, ad populum tanquam ad concionem evocandum, ut divinæ legis promulgationem audiret; quemadmodum postea tubarum sonitus ad convocandum populum usitatus fuit. *Et vocem verborum, quam qui audierunt deprecati sunt ne adderetur eis verbum.* Intellige vocem illam Dei, quâ è montis cacumine & medio igne Decalogum verbis distinctis & clavis articulatim ingenti cum sono, ut à toto populo exaudiri potuerit, pronuntiavit. Hæc enim divina vox procul dubio tubarum sonitu gravior ac elevatior, ac proinde terribilis valdè fuit. Quod etiam exinde liquet, quod qui eam audiverunt, deprecati sunt Deum, *ne eis adderetur verbum*: id est, ne Deus simili modo ac terribili sono ultrà cum illis loqueretur, *Deut. V. 25, 26, 27. Exod. XX. 18, 19.*

Vers. 20. Auxit terrorem terribile illud mandatum, quod *ferre non poterant, & si bestia tetigerit montem lapidabitur, aut jaculo trajicietur.* Fieri quippe facilè potuit, ut è populo ita in concionem ad radicem montis evocato, aliquis, sive nimia ad stupenda illa quæ in monte edebantur conspicienda curiositate, sive temerario ausu, aliave de causâ, propius ad montem accederet: vel etiam ab aliis, qui ponè ipsum sequebantur, & propius accedere gestiebant, pressus fuerit ultrà constitutos limites, atque ita periret: non enim licuisset amico, aut parenti, amico aut filium constitutos limites transgradientem, accedere ac retrahere, quin similiter aut lapidibus, aut jaculis trajiciendus foret à circumstante undique mon-

tem populo. Et ne quis ullam sibi impunitatem promitteret, nequidem bestia, si montem tetigisset, Deus parcere voluit. Quare ne forte quis mandatum illud transgrederetur, oravit populus, ne Deus hac ratione ulterius ipsos alloqueretur: sed ut liceret sibi castris se continere, & Moses solus ad Deum accederet, & mandata Dei ad ipsos in castra referret: in illis enim tutius ac facilius se continere poterant, ne ad montem accederent; & nemo nisi temerarius & præcepti divini contemtor, inde ad montem egredi potuit: quoniam à populo ultrà limites præscriptos conspectus statim lapidibus obruendus, aut jaculis configendus erat. Quia itaque hoc adeò severum erat mandatum, Israëlita terri fuerunt; & quoniam metuerunt ne fortè aliquis ex populo id transgrederetur, atque ita integro populo ex tali transgressione facilè quid mali evenire posset, dicuntur, *verbum illud ferre non potuisse.*

Vers. 21. Et non tantum plebi Israëlitis terror incussus est, sed & ipsi Mosi: *Ita terribile erat quod videbatur*, nimirum ignis ille ac procellæ in monte, ut ipse Moses dixerit, *exterritus sum & tremebundus.* Nusquam legimus in historiâ sacrâ Moysen hæc verba locutum. Quare dicendum Scriptorem nostrum hæc aut conclusisse ex iis quæ *Exod. XIX. 19, 20.* narrantur, aut ex traditione habuisse; sicut & alia quædam ex traditione in scriptis Apostolorum leguntur: *2 Tim. III. 8. Judæ vers. 9, 14, 15.*

His opponit nunc longè præstantiora, ac benigniora, ad quæ ipsos, cum in Christum crediderunt, accessisse ait, unde præstantia Evangelii præ Lege, & per consequens fælix illorum status præ statu parentum ipsorum, clarè elucet. Horum quædam proponit tanquam loca ad quæ accesserunt; deinde varias enumerat personas ad quas aggregati sunt. Non autem hic intelligit accessum corporalem, qualis fuit parentum ipsorum accessus ad montem Sinai; sed spirituales conjunctionem, per quam spiritualis cum illis unio exorta est, qualis est inter omnes Christianos, inter se tanquam spiritualia Ecclesiæ Christi, quæ mysticum ejus corpus est, membra, & cum capite suo Jesu Christo; & per quam bona, huic unioni connexa, adepti sunt.

Vers. 22. Loca hæc nominat. *Sed accessistis ad montem Sion, & civitatem Dei viventis, Jerusalem cælestem.* His tribus appellationibus idem significatum voluit. *Mons enim Sion* erat in civitate Jerusalem; & Jerusalem vocatur *civitas Dei viventis*: Sed quia addit, *Jerusalem cælestem*, eo ipso indicat, se non intelligere civitatem Je-

Jerusalem, Judææ metropolin, sed aliud quid, cujus Jerusalem umbra fuit ac typus. Maluit autem illud majus ac spirituale, ad quod credentes accesserunt, exprimere locutionibus illis typicis, ut ita elegans esset oppositio inter montem Sinai, & montem Sion: In monte Sinai Deus promulgavit legem: In Jerusalem, ubi erat mons Sion, Deus prodire fecit Evangelium, & per Apostolos diē Pentecostes primam novæ suæ legis promulgationem fieri voluit, & primam colligere Ecclesiam Christianam: Ita ut & hac ratione etiam certo sensu ad montem Sion accessisse dici possint. Verum hoc loco *Mons Sion* majus quid significat, & cujus mons Sion typus fuit. Per *Sionem* autem typicè adumbratum fuit cælum, & Ecclesia Dei: quia mons fuit vocatus sanctus, in cujus unius vertice, vocato Moriah, templum Dei, & in altero Davidis regia, extructa fuit. Hinc & tanquam locus felicitatis nominatur *Psal. XV. 1. XXIV. 3.* Utrumque hic potest significare, sed potissimum cælum: ad quod accessisse dicuntur, quia cum in Christum crediderunt cives cæli facti sunt, & illo in statu collocati, qui est status cælestis felicitatis adipiscendæ. Idem significatur per alteram appellationem, *civitatem Dei viventis*. Manifestè hic alluditur ad Jerusalem, quæ *Dei civitas* vocatur *Matth. V. 35.* Verum mysticè intelligitur id, cujus Jerusalem typus & umbra fuit, & sub illius typo tanquam civitas repræsentatur. Duo autem per eam mysticè significantur: ipsa Ecclesia, ut *Apoc. III. 12. XXI. 10.* quia Deus in eâ per spiritum habitat, unde & *domus Dei* vocatur, *Eph. II. 21. 1 Tim. III. 15.* & cælum supremum; quia in illo Deus tanquam in domo ac palatio suo, gloriam suam singulari modo manifestat: Unde & Deus in illo *habitare* dicitur, *Psal. CXV. 3.* & *in cælo esse*, *Matth. VI. 9.* & *cælum* illius *thronus* appellatur, *Esa. LXVI. 1.* Quoniam hac appellatione idem designatur, quod priore, potissimum hic cælum intelligendum est. Deus autem, cujus civitas vocatur, hic appellatur *vivens*; quo innuitur non tantum esse verus Deus, sed & potens remunerari suos cultores, illisque dare vitam æternam; & contumaces suæ legis transgressores punire. Atque ita hoc attributo ab idolis distinguitur, qui neutrum possunt, utpote vitâ destituta; & quæ per id convincuntur non esse numina, sed mera cerebri humani commenta. Et *Jerusalem cælestem*. Vox *cælestem* apertè hanc Jerusalem distinguit à terrestri, & cælum eâ designari demonstrat: quod *cap. XI. 10.* vocavit *civitatem fundamenta habentem*; & *cap. XIII. 14.* *civitatem futuram*. Si tamen

hæc etiam ad Ecclesiam referre velimus, dicendum eam quatenus collectivè sumtam, describi ut civitatem quam fideles inhabitaturi sunt: licet enim ipsi fideles Ecclesiam constituent, tamen quando singuli considerantur seorsim distinguuntur ab ipsâ Ecclesiâ, quatenus consideratur ut integra communitas ex membris suis in unum corpus unitis constans. Et vocatur illa civitas *cælestis*; non tantum quia originem habet è cælo; sed & in cælum tendit, eò adspirat, & cælum æternæ suæ beatitudinis domicilium habitura est.

Addit personas quibuscum spirituales adepti sunt communionem. *Myriadem Angelorum*. Accedentes enim ad cælum, etiam ad Angelos, cæli incolas, accesserunt: quorum quoniam maximus est numerus, eos Angelorum *myriades* appellat. Verum est, Israëlitas olim, cum Lex dabatur in monte Sinai, ad Angelos accessisse; illam enim per Angelos datam esse, liquet *Gal. III. 19. Hebr. II. 2.* Sed præterquam quod non legamus illic tantam Angelorum fuisse multitudinem, aliâ longè conditione Israëlitarum ad illos olim accesserunt, quam nunc Christiani per fidem in Christum. Qui enim in monte Sinai fuerunt Angeli, comparuere tanquam legati Dei, Dei personam repræsentantes, & tanquam superiores Israëlitis legem ferentes: Nunc verò sunt fidelium conservi, *Apoc. XXII. 8, 9.* qui eandem cum ipsis civitatem cælestem sunt inhabitaturi, & eadem cum Angelis beatitudine in æternum fruentur, *Matth. XXII. 30.*

Vers. 23. *Cætum & Ecclesiam primogenitorum qui in cælis conscripti sunt*. Per *primogenitos* intelligi possunt Apostoli, qui primi in Christum crediderunt, & primitias Spiritus Sancti, uti dicitur *Rom. VIII. 23.* acceperunt, diē nempe pentecostes: & per quos, tanquam primos præcones & spirituales patriarchas, Ecclesia primò est collecta. Malim tamen ego hanc appellationem extendere ad omnes verè fideles; illis enim, tanquam primogenitis Dei, per fidem jus confertur ad hæreditatem cælestem; uti ad *vers. 16.* observavimus. Illis tribuitur *πρωτόγονος* & Ecclesia, oppositè ad cætum illum universalem populi Israëlitis, qui convenit olim ad radicem montis Sinai. Quia autem populum illum Deus vocat *primogenitum* suum, *Exod. IV. 22.* quia eum speciatim elegerat in populum cui benedicere velit; hinc & fideles in Christum vocat *Ecclesiam primogenitorum*, & quidem multò augustiore significatione, quod indicat hac illorum descriptione, *qui in cælis conscripti sunt*. Est metaphorica locutio desumpta à militibus, qui nomina sua dant matriculæ inscribenda;

da, ut ab imperatoribus ut milites agnoscantur & habeantur : Vel potius à civitatibus, quæ civium suorum nomina albo inscribere solent, tum ut ad communia civium officia obligati sint; tum ut eadem cum reliquis civibus protectione ac privilegiis gaudeant. Ad eundem modum dicuntur illi *in cælis conscripti*, quia Deus illos, à pereuntium numero segregatos quasi civium cælestium albo inscripsit, ipsisque, juxta Evangelii tabulas, salutem æternam destinavit; quam etiam suo tempore illis daturus est : Hoc est, quod *Malach. III. 16.* dicit, *coram Deo scriptum esse librum monumenti timentibus eum.* Et eorum nomina in cælo dicuntur esse scripta, *Luc. X. 20. Phil. IV. 3.* Hinc & in judicio ultimo libri dicuntur aperiendi, & speciatim liber vitæ, *Apoc. XX. 12.* & ex illis omnes judicandi. Quo indicatur, adeò certam esse apud Deum illorum salutem, non aliter ac si nomina eorum libro vitæ inscripta essent, ne eorum memoria perire possit.

Et Deum judicem omnium : qui omnes, non tantum Judæos, sed & gentes, non pios tantum, sed & impios judicaturus est. Et hoc admodum accommodatè subjungitur immediatè præcedentibus; quia enim illi accesserunt primogenitis qui in cælis conscripti sunt, judex omnium Deus, qui secundum ea, quæ in libris scripta sunt, sententiam est pronuntiaturus, illis, utpote cum primogenitorum Ecclesiâ vitæ libro inscriptis, gloriam æternam in cælis adjudicaturus est. Accesserunt & Israëlitarum ad judicem Deum; sed, si secundum fæderis cum illis erecti tabulas judicet, severum, ac proinde metum illis incutientem. Fideles verò Christiani ad judicem benignum, coram cujus tribunali cum fiduciâ sententiam absolutionis expectant, & de beatitudine æternâ sibi adjudicandâ certi sunt.

Et spiritus justorum perfectorum. Per spiritus hic intelligi animas defunctorum à corpore separatas, omninò credibile est: illæ sunt in manu Dei, & certâ futuræ resurrectionis expectatione beatæ. Vocantur hic spiritus *justorum perfectorum.* Perfectio dupliciter tribui potest justis, respectu justitiæ, & respectu felicitatis, quam jam consecuti sunt. Respectu justitiæ exigitur ut simus perfecti, quemadmodum Deus perfectus est, *Matth. V. 48.* quo non præcipitur æqualis cum Deo perfectio, sed ut perfectionem divinam imitemur, omnemque impendamus operam, ut, quantum fieri potest, Deo similes evadamus. Attamen certum est, licet Deus sub Novo Fædere pietatem, quæ ex fide & omnibus viribus exercetur, cum indefesso continuò in melius proficien-

di conatu, gratiosè tanquam perfectam ob Christum sit acceptaturus; rigidè loquendo neminem absolutè perfectum esse. Respectu felicitatis perfecti sunt, qui plenam jam ac perfectam adepti sunt felicitatem: quæ est illa, quæ ex mortuis resuscitati, animâ & corpore glorioso fruimur in cælis. Cum hic de spiritibus sermo est, felicitas ea, quæ integri hominis est ex morte resuscitati; hic intelligi nequit. Observandum autem hic dici, non, quod accesserint ad *spiritus perfectos*, sed ad *spiritus justorum perfectorum*: Quare hæc non videntur accipienda de perfectâ spirituum beatitudine; sed potius crediderim per *justos perfectos* intelligi justos, qui jam in pietate mortui sunt, & cursum justitiæ absolverunt: qui, quoniam jam ad finem pervenerunt, rectè dicuntur cursum suum consummasse, *2 Tim. IV. 7.* atque ita perfecti esse, ita ut nihil ulterius ipsis certandum restet. Quo sensu Apostolus ait, *Phil. III. 12.* quod nondum *erat perfectus*; quia nondum ad finem cursus sui pervenerat; atque opus fuit ut se ad ea quæ ante se erant extenderet, ut ita præmio proposito fruatur: Quando autem cursum suum absolvisset, omni labore defunctus certò præmium expectabat extra omne periculum constitutus. Taliū justorum in pietate mortuorum spiritus de beatâ resurrectione & futurâ gloriâ certi sunt: & qui ad illos accesserunt ejusdem cum illis conditionis sunt participes.

Vers. 24. Et Testamenti Novi mediatorem Jesum. Veteris Testamenti mediator fuit Moses; medius enim fuit inter Deum, & populum Israël, & internuntius Dei, qui legem sibi à Deo datam, ad populum tulit, & hominum nomine fædus per mactationem & sanguinem victimarum dedicavit: sic expressè vocatur mediator, *Gal. III. 19.* Illi hic opponitur *Jesus testamenti novi mediator*, quod est testamentum, seu fædus, longè benignius, quod Jesus Christus tanquam mediator, non tantum ut Propheta annuntiavit, sed & tanquam Sacerdos pro nobis impetravit, nos reconciliando Deo Patri suo, & plenariam omnium præcedentium peccatorum remissionem obtinendo.

Et sanguinem asperfusionis meliora loquentem quam Abel. Sanguinem Christi vocat *sanguinem asperfusionis*, ut doceat, illi inesse virtutem ad illos effectus, propter quos olim sanguis aspersus fuit. Olim sanguinis victimarum asperfusio in Veteri Fædere duas ob causas adhibita fuit. Primò, ad fæderis sanctionem, quo olim ad illius observationem Hebræorum majores fuere obligati, & Deo tanquam populus pecu-

liaris consecrati, uti vidimus *Cap. IX. 19, 20.* & narratur *Exod. XXIV. 7, 8.* Secundò, ad peccatorum expiationem, præfertim solenni illo expiationis die, quo Pontifex Maximus cum sanguine victimæ in Sanctum Sanctorum ingressus eum aspergebat coram arcâ, eâque asperzione peccata populi expiabat, *Levit. XVI. 15, 16.* Eodem modo & Christi sanguini duas ob causas tribuitur asperio. Primò, ad credentes obligandum ad obedientiam: quia enim est sanguis Novi Testamenti, quo illud sancitum ac confirmatum est, hinc est, quod quicumque in Christum credunt, ad Novi Fæderis condiciones observandas per fidem obligantur, atque ità censentur quasi sanguine Christi adpersi, & istâ asperione ad obedientiam præceptorum illius sanctificati, *1. Pet. I. 2.* unde & qui voluntariè post acceptam cognitionem veritatis fædus illud transgrediuntur, dicuntur *sanguinem testamenti, quo sanctificati sunt, conculare: Cap. X. 29.* Secundò, ad remissionem peccatorum procurandum, quæ quidem per Christi sanguinem omnibus impetrata est: sed credentibus & ex fide obedientibus propius applicatur; non aliter ac si illo adpersi plenè ab omnibus peccatis purgarentur, *Coloss. I. 14. 1. Joan. I. 7* Hic propriè posterior effectus sanguinis Christi respicitur: ille enim apertè verbis sequentibus describitur, *meliora loquentem quam Abel.* Abelis enim sanguinis effectus fuit, clamor ob vindictam, *Genes. IV. 10.* quod ibi sanguini, id hic Abeli tribuitur. Christi autem sanguis *meliora loqui* dicitur: quia enim effusus est ad remissionem peccatorum, ut homines à reatu peccatorum soluti vitam consequantur æternam, *meliora loqui* dicitur, quia illius effusio hunc salutarem effectum producit. Atque ità apparet, secundum asperisionis sanguinis Christi effectum hic propriè respici, salutem nempe, ad quam Christiani in Christum credentes accesserunt, præstantiorem multò illis beneficiis, quæ majoribus ipsorum ad montem Sinai accedentibus obtigerunt.

Ità hætenus adstructo quinto pro dignitate Evangelii præ Lege ac proinde felicitatis fidelium præ Israëlitis argumento, illi, pro more suo, superstruit monitionem ad constantiam in fide Christianâ.

Vers. 25. *Videte ne recusetis eum, qui loquitur.* Verbum *παραιτέσθαι* varias habet significationes. *Vers. 19.* significat *deprecari.* Hoc loco procul dubio ejusdem verbi usu alludere voluit ad ea, quæ *vers. 19.* dixit, sed alio significatu. Deprecati sunt Israëlitæ olim, ne Deus in monte Sinai ulterius cum illis loqueretur: non recusarunt Deum audire: orarunt enim ut Deus per Moysen ipsos alloqueretur: attamen

quoniam populus ille sapius erga Deum fuit contumax, voluit Scriptor noster eodem verbo uti, sed aliâ significatione, ut Christianos moneat, ne recusent audire eum, qui nunc loquitur; innuens verbo hoc ambiguo, Israëlitæ, qui deprecati sunt ne Deus cum ipsis loqueretur, postea sapius recusasse Deum loquentem audire, mandatisque ipsius obtemperare. Per *eum qui loquitur*, intelligit Deum Patrem, qui sicut olim per Angelos, per Moysen & Prophetas, patribus ipsorum locutus est, uti *Cap. I. 1. & seqq.* dixit, ità nunc ad ipsos loquitur per Filium suum Jesum Christum. Quia enim modus, quo nunc eos alloquitur per Jesum Christum, longè excellentior est eo, quo olim patres illorum per Angelos in monte Sinai est allocutus; ideò monet, ut videant, & sollicitè sibi caveant, ne Deum per Christum ad sese loquentem recusent.

Addit rationem, quâ monitionem hanc confirmat, similem illi, quâ usus est *Cap. II. 2, 3, 4.* *Si enim illi non effugerunt, nimirum poenam divinam, qui recusabant eum qui in terris oracula edebat, multò magis nos, qui de cælo [loquentem] aversamur, &c.* Hic videntur duo inter se opponi, quorum unus in terris oracula edidit, alter è cælo nunc loquitur. Sed verò idem intelligendus est, nimirum Deus, sed diverso loco, & per diversos legatos, seu internuntios, loquens: perinde ut *Cap. I. 1.* Deus in terris oracula edidit, quando per Angelum, qui ipsum repræsentabat, in monte Sinai Legem promulgavit; præcedentia enim docent, ad hanc Legis promulgationem respici. Tunc enim Deus per Angelos in terris locutus est. Illi opponitur è *cælis loquens*, id est, Deus è cælis per Christum loquens. Deus quippe è cælis nunc ad homines locutus est: voce nimirum cælitus demissâ Filio suo obtemperari præcepit, *Matth. III. 17. XVII. 5. Joan. XII. 28.* Ipse Dominus Jesus in cælis exaltatus inde Spiritum Sanctum effudit in Apostolos, *Act. II.* qui fuit oraculum evidentissimum, quo ipsos de voluntate divinâ omnibus hominibus annuntiandâ plenissimè instruxit. Deinde etiam modo divinissimo è cælo apparuit Sauli, *Act. IX.* eumque ad Apostolatam vocavit, ut Evangelium, à se acceptum, prædicaret. Potuisset Scriptor noster, è diverso revelationis modo, conclusisse Legis rigorem, & Evangelii gratiam ac benignitatem, indeque argumentum ducere, quo fideles alliceret ad obtemperandum Evangelio, ut gratiam Evangelicam, & ingentia in Evangelio promissa bona consequantur: sed quia homines sæpe magis terrentur poenâ, quam alliciuntur præmio, eodem quo antea uti maluit

maluit argumento, à minore ad majus desumpto; Si illi poenam divinam non effugerunt, qui Deum in terris per Angelum loquentem recusarunt: multo minus nos eam effugiemus, qui Deum è cœlis per Filium suum ad nos loquentem, & gratiam suam nobis offerentem, aversamur, tantamque illius gratiam contemnimus. Hæc enim est vis verbi *ἀποσπένδω*; quod propriè significat, *avertere*, seu tergum alicui obvertere: Quod propriè quadrat in eos, qui desertâ fide Christianâ ad Judaismum relabuntur. Inde enim eos dehortatur.

Vers. 26. Hoc ulterius confirmat, allato testimonio è Prophetâ Haggæo: *Cujus vox terram movit tunc*. Manifestè respicitur tempus promulgationis Legis in monte Sinai: adverbium enim *tunc* clarè indicat, illud tempus respici, cujus in proximè præcedentibus meminit. Inde jam patet, Deum esse cujus vox tunc terram commovit. Tonitrua enim illa, ac tremenda illa vox, quâ Deus per Angelum Legem suam populo promulgavit, montem Sinai, & loca vicina moverunt: *Psal. CXIV. 4, 5, 6, 7.* Tunc Deus majestatem suam ostendit, & quidem eo modo, ut metum & horrorem incusserit hominibus.

Nunc autem promittit, nimirum per Prophetam Haggæum, *Cap. II. 6. adhuc semel ego moveo non tantum terram, sed & cælum*. Hæc citata sunt ex Versione LXX. paulò enim aliter in Hebræo textu leguntur. Contineant autem promissionem ingentis alicujus boni. Siquidem Zorobabel, alique è captivitate reduces, non sine mœrore adspiciebant domum illam secundam à se ædificatam, quæ neutiquam cum prior templo comparari potuit: Deus, ut illos consoletur, promittit se domum illam repleturum gloriâ, eâque tantâ, ut prioris domus gloria cum illâ neutiquam comparari possit. Quod impletum est per Dominum nostrum Jesum Christum, qui præsentiam suâ templum illud præ priorè gloriosum reddidit: uti id alibi ostensum est. Quando autem hoc futurum esset, dicit Deus se *adhuc semel moturum, non tantum terram, sed & cælum*. Non quod cælum jam antea moverit; sed illud *adhuc semel* respicit terram, quam jam antea semel movit: Nunc autem dicit, quando denuò terram moturus est, quod non tantum terram, sed & cælum movebit: nimirum per illustria ac stupenda illa opera, quæ Deus tempore annuntiationis Evangelii fecit; per illa enim, ut ex præcedentibus liquet, non Judæos tantum, sed & gentes fecit accedere ad montem spirituales Sion, & Jerusalem cælestem ac Dei viventis civitatem. Ita ut, si consideremus hæc verba prout apud Haggæum exstant, per *cælum & ter-*

ram, tum ipsum cælum ac terram, tum cæli ac terræ incolas, angelos nimirum & homines intelligere possimus, perinde ut *Esa. I. 2. audite cæli, & auribus percipite terram*, id est, attendite angeli & homines. Movit Deus cælum in nativitate Domini, cum tota Angelorum plenitudo sese è cælo terram versus effudit, *Luc. II. 13.* in baptismo, cum cælum fuit apertum, & vox è cælo audita, *Matth. III. 16.* Movit terram in resurrectione Christi, *Matth. XXVIII. 2.* Postea circa Apostolos, diversis in casibus. *Act. IV. 31. XVI. 26.* Movit cæli & terræ incolas, seu Angelos & homines: Homines, tam Judæos, qui conspectis stupendis illis quæ fiebant miraculis, & auditâ prædicatione Evangelii, compuncti fuere corde, & commoti ut fidem in Christum amplecterentur, *Act. II. 37.* quam gentes, quæ magno numero variis in regionibus, sese Christo adjunxerunt, ut in Actis passim videre est. Movit Angelos, *Luc. II. 13. Matth. XXVIII. 2.* & per Ecclesiam revelavit Angelis mysterium hætenus ipsis incognitum, in quo multiplex ejus sapientia relucet, *Eph. III. 10. 1. Pet. I. 12.* Hæc ita rectè dici possunt, si respiciamus Prophetæ Aggæi sensum.

Si verò verba hæc consideremus prout ab Autore nostro sunt allegata, & scopum, ad quem illa refert, & præsertim argumentationem, quam *vers. seq.* inde deducit, quod ea quæ moventur sint peritura, nullo modo hic Angeli intelligi possunt: illi enim non transferentur, nec peribunt. Quare cum ex his velit concludere, Deum cum hæc fient multò futurum terribiliorem quam fuit in monte Sinai, ut sic Hebræos exciter ad illi serviendum cum tremore ac pudore, hæc potius referenda sunt ad tempus judicii ultimi; & per cælum intelligendum erit cælum aspectabile in quo astra micant, & per terram, ipsa terra, cum elementis, omnibusque quæ in eâ sunt operibus: Illa enim omnia tunc cum impetu transibunt, *2. Pet. III. 10.* & tunc accipiemus immobile regnum, quod nunquam destrui aut everti poterit. Hic sensus omninò confirmari videtur verbis sequentibus:

Vers. 27. *Illud verò, adhuc semel, declarat eorum quæ moventur translationem tantquam factorum*: His enim conclusio ex prioribus verbis elicitur, quæ non quidem quadrat in sensum verborum prout in Prophetâ Aggæo exstant; sed quidem, prout ab autore nostro ex versione LXX. citata sunt. Conclusio illius est, quod si illa, quæ semel mota sunt, adhuc semel sunt movenda, quod exinde sequatur, quod ea sint transferenda in alium statum: Ratio hujus collectionis est: quia quod movetur, & maximè quod semel jam motum denuò

movetur, in statu suo in quo est, & hactenus fuit, manere non potest. Rationem addit, *utpote factorum*. Quod accipi posset, quod mutanda seu in alium statum transferenda sunt, quia facta sunt: Verum quoniam addit, *ut maneant quæ non moventur*, quod de cælo supremo, beatitudinis æternæ domicilio, accipiendum esse, sequentia arguunt, ubi dicimur *immobile regnum suscipere*, & illud etiam à Deo factum est, videtur propior quædam explicatio quærenda. Crediderim ergò hic respici ad historiam creationis, ubi Moses narrat, Deum in initio creasse *cælum & terram*: ubi per *cælum* intelligo cælum supremum, quod alibi solium & thronus Dei vocatur, & beatitudinis sedes est: per *terram* autem massam illam informem, ex quâ sex dierum spatio mundus hic aspectabilis conditus est: Ea verò, quæ hic facta dicuntur, esse illa, quæ ex rudi hac massa facta sunt, cælum nempe aspectabile & terra; quæ sicut ex informi materiâ educta, & in statum ordinatissimum digesta sunt; ita etiam denuò dissolventur, & in alium statum transferentur. Quod verò cælum illud supremum attinet, ad cuius participationem fideles accessisse ait, illud non movetur, eoque etiam manet, nimirum in perpetuum. Indeque liquet, quanto excellentior sit status Christianorum, præ statu Israëlitarum antiquorum: illi enim accesserunt ad montem Sinai, qui concussus fuit, & unâ cum totâ hac mundi machinâ tandem est abolendus. Christiani verò accesserunt ad civitatem Dei viventis, quæ concuti non potest, & æternum durat.

Vers. 28. Inde porrò hanc admonitionem elicit: *Itaque regnum immobile suscipientes, teneamus gratiam*. Status futuræ beatitudinis, hic, ob eximiam suam dignitatem & excellentiam, vocatur *regnum*, & alibi *regnum cælorum*: diciturque *immobile*, oppositè ad cælum & terram, quæ in præcedentibus vocavit mobilia, & transferenda seu mutanda dixit: quia est æternum, & fælicitas, quâ illic beati fruituri sunt, nullum habitura est finem. Illud autem dicit nos *suscipere*, quia illud, quando in Christum credimus, fide amplectimur: Est enim Novi Testamenti promissum vita æterna in cælis. Itaque quamprimum in Christum credimus, etiam hoc immobile regnum amplectimur, & indubitatâ spe exspectamus.

Teneamus gratiam. Gratia est impromeritus favor; & hoc sensu Deo passim tribuitur, quia nos peccatores, & ob peccata iram suam commeritos, ad salutem æternam sine ullis nostris meritis vocare decrevit 2. Tim. I. 9. Quia verò illâ gratiâ divinâ maximè eximia & salutaria nobis dona sunt concessa, præsertim in

Euangelio, hinc & ipsum Euangelium vocatur *gratia*, Joan. I. 16. & *verbum gratiæ*, Act. XX. 32. & *Euangelium gratiæ*, ibid. vers. 24. & omnia dona ac beneficia quæ Deus per Euangelium hominibus confert; & præsertim status ille fælicitatis, quem per fidem in Christum adepti sumus, in quo de futurâ beatitudine plenè persuasi in Deo acquiescimus, & per fidem immobile illud regnum nobis quasi præsens proponimus. Hanc gratiam, inquit, *teneamus*. Vox Græca *ἔχωμεν*, quæ propriè significat *habeamus*, posita videtur pro *κατέχωμεν*, id est, *retineamus*; quo sensu à quibusdam accipitur Rom. XV. 4. *Retinere* itaque *gratiam* est, in fide Christianâ constanter persistere, ita ut nullis argumentis, nullis illecebris inde dimoveamur.

Per quam serviamus Deo, ut ei placeamus. Intelligo id servitium, quod Deus nunc in Euangelio exigit: quod non consistit in sacrificiis aliisque ceremoniis externis; sed in operibus veræ pietatis, & ex animo pio ac Deum timente profectis. Per illa enim Deo servimus *εὐαρίσως*, id est, ita ut ei placeamus: quia est cultus, qui instituitur juxtâ voluntatem Dei beneplacentem, Rom. XII. 2. Cultus in Lege præscriptus jam ulterius Deo non placet, & qui per eum Deo placere cupiunt, propriam iustitiam stabilire nituntur, Rom. X. 2. fuit ille typus & umbra veri ac perfecti cultus per Christum introducendi, qui ergò ad præsentiam illius evanescere debuit. Eò ipso ostendens, non posse ipsos Deo servire ut illi placeant, nisi retinendo fidem Christianam; ac proinde si ad Iudaismum relabantur, & gratiam divinam in Christo sibi datam abnegent ac contemnant, non posse ipsos Deo placere, etiam si maximâ cum exactitudine Legis observatores esse velint: Quia jam nullum est nomen sub cælo, per quod nos oporteat salvos fieri, quam Jesus Christus, Act. IV. 12. qui etiam cultum nostrum, præceptis suis conformem, Deo gratum reddit ac beneplacentem. 1. Pet. II. 5.

Cum verecundiâ & reverentiâ. *Verecundia*, seu pudor, est affectus, quo sollicitè cavemus, ne quid indecens à nobis committatur; aut si commissum sit, dolemus, quia inde aliquam infamiam, aut saltem existimationis nostræ imminutionem metuiamus, *Metus* verò, seu *reverentia*, respicit pœnam, & est affectus, quo similiter retinemur, ne quicquam committamus, quod pœnam meretur. Hi sunt duo affectus, qui homines cohibent, ne quicquam Deo displicens committant. Quia autem hic fidelibus Hebræis commendat, ut Deo serviant cum pudore ac metu, eo ipso declarat, licet status ipsorum per fidem in Christum sit maximè fælix, utpote in quo

si persistant de æternâ suâ salute certi sunt ac persuasi; non tamen illis dandam salutem, nisi retineant gratiam illam, per quam cultum Deo præstant quo ipsi placent. Ac proinde officium ipsorum esse, semper cum pudore ac metu cultui divino incumbere: Quia si respuant eximiam illam gratiam divinam, Deum experientur summè terribilem. Olim in monte Sinai terribilem se ostendit, adeò ut Israëlita præ metu deprecati sint, ne Deus porrò cum ipsis loqueretur. Multò terribilior erit contrà Euangelii abnegatores, in tremendo illo iudicii die, quando cælum & terram movebit, & perire faciet. Quare metuere debent, ne gratiam abjiciant, atque ita non tantum bona illa eximia, ad quæ per gratiam illam aditus ipsis est factus, amittant; sed & in manus Dei viventis incendant, & pœnis multò atrocioribus afficiantur.

Vers. 29. *Deus enim noster est ignis consumens.* Verba hæc desumpta sunt ex *Deut. IV. 24.* Monet illic Moses Israëlitas, quando terram promissam possident, ne Dei sui obliviscantur, & præsertim ne ullam imaginem Dei, quâ eum repræsentent, faciant; additâ hac ratione, quia *Deus tuus est ignis consumens.* Innuens, non impunitum fore tantum crimen. Quando enim Deus *ignis* vocatur, consideratur ut vindex peccatorum, qui peccatores, perinde ut ignis materiam combustibilem, consumit: Sicut enim potentia ignis nihil resistit, sed is omnia dissolvit ad dissipat, ideoque etiam supplicium ignis maximè sit horrendum ac dirum; Ità etiam Deo, quando peccatores punire vult, nemo resistere potest: & supplicium, quod Deus peccatoribus contumacibus constituit, maximè est

horrendum; quod ideo vocatur *ignis inextinctus*, *Marc. IX. 44.* & *æternus*, *Matth. XXV. 41.* Credibile est, Moysen respexisse ad ignem illum, quo totus mons Sinai fumabat, cum Deus Legem dedit, *Exod. XIX.* & ad supplicia extraordinaria in deserto, ubi Deus aliquos ob contumaciam igne, quasi à se egresso, exstinxit, & in exemplum aliorum miserabili morte peremit: *Levit. X. 1, 2.* *Num. XVI. 35.* Dicit autem *Deus tuus.* Deus dicitur alicujus Deus, quia illius est protector & benefactor. Talem se ostenderat Israëlitis. Sed beneficiis illis eos ad sui obsequium alligere voluit. Si verò ipsum deserant, & cultum ipsius abjiciant, loco benefactoris erit ipsis ignis consumens, & severus iudex. Idem Scriptor noster applicat Hebræis fidelibus. Deus noster, qui nos in Christo amat, & ad æternæ suæ felicitatis participationem vocavit, etiam est ignis consumens, si nimirum ipsum loquentem audire recusemus, & à fide nostrâ, cujus respectu nos gloriæ suæ participes facere vult, deficiamus, & ad priorem statum infidelitatis & vitæ profanitatem relabamur. Itaque ab unâ parte, ut fideles ad constantiam in fide alliciat, proponit illis summam ipsis à Deo præparatam gloriam ac beatitudinem: sed & ab alterâ parte, ut eos à contemptu & abnegatione hujus gratiæ deterreat, Deum illis describit, ut impietatis vindicem, qui licet ipsa sit charitas, & erga peccatores pœnitentes summè misericors; nihilominus erga impios, & præsertim veritatem agnitam amore mundi hujus abnegantes, maximè est severus, ejusque manum vindicatricem nemo evadere potest.

C A P U T XIII.

1. **C**haritas fraterna maneat.
2. Hospitalitatis ne obliviscimini, per eam enim quidam ignorantes hospitio exceperunt Angelos.
3. Mementote vincitorum tanquam unâ victi, eorum qui male transeunt tanquam & ipsi in corpore essetis [male tractati.]
4. Honorabile conjugium in omnibus, & thorus immaculatus: sed scortatores & adulteros judicabit Deus.
5. Mores [sint] sine avaritiâ; contenti [estote] præsentibus: ipse enim dixit, non te deferam, neque te derelinquam.
6. Ita ut cum fiduciâ dicamus, Dominus mihi adiutor, & non timebo quid faciet mihi homo.
7. Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis locuti sunt verbum Dei, quorum intuentes exitum conversationis imitamini fidem.
8. Jesus Christus heri & hodie idem [est] & in sæcula.
9. Doctrinis variis & peregrinis ne circumferimini: bonum enim [est] gratiâ stabiliri cor, non escis, quæ non profuerunt iis qui ambulaverunt [in illis.]
10. Habemus altare, è quo edere non habent potestatem qui tabernaculo inserviunt.
11. Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra.
12. Ideò & Christus, ut sanctificaret populum per proprium sanguinem, extra portam passus est.
13. Igitur exeamus ad ipsum extra castra, opprobrium illius portantes.
14. Non enim habemus hic manentem civitatem, sed futuram quærimus.
15. Per

15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, hoc est, fructum labiorum consentientium nomini ejus.

16. Beneficiæ autem & communicationis ne obliviscimini: talibus enim hostiis delectatur Deus.

17. Obedite præpositis vestris, & obsecundate; ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri, ut cum gaudio id faciant, non gementes; hoc enim non expedit vobis.

18. Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conversari.

19. Abundantius autem precor hoc vos facere, quò celerius restituar vobis.

20. Deus autem pacis, qui reduxit ex mor-

tuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti æterni, Dominum Jesum,

21. Perficiat vos in omni opere bono, ad faciendum voluntatem ipsius: faciens in vobis quod beneplacitum est coram ipso, per Jesum Christum: cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.

22. Oro autem vos, fratres, ferte sermonem hunc admonitionis: paucis enim scripsi vobis.

23. Scitote fratrem Timotheum dimissum esse, cum quo, si celerius veniat, vos videbo.

24. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos qui sunt de Italiâ.

25. Gratia [sit] cum omnibus vobis. Amen.

P A R A P H R A S I S.

1. **C**haritas fraterna in vobis maneat, neque persecutionum gravitate aut diuturnitate deterreamini, quò minus quævis officia necessaria fratribus vestris, præsertim in afflictionibus, præstetis.

2. Hospitalitatem erga Evangelii præcones peregrè ad vos advenientes, & erga quoscunque religionis Christianæ causâ profugos ostendite, & nulla erga eos quibus indigent humanitatis & beneficiæ officia negligite: per eam enim Abrahamus ac Lothus, putantes se homines excipere, ignari angelos hospitio exceperunt.

3. Vinctis Evangelii causâ omnia exhibete caritatis officia, quæ vobis, si ipsi vincti essetis, ab aliis exhiberi velletis; & in corpore afflictiones sustinentibus, quæ vos ita afflicti ab ipsis essetis desideraturi.

4. Conjugium in omnibus hominibus est honorabile, & torus conjugalis nihil in se habet vitii; itaque castè & sine maculâ servetur. Scortatores autem & adulteros Deus puniet.

5. Mores vestri sint sine avaritiâ, neque quicquam facite quòd pecuniæ amorem redolet; sed contenti estote præsentibus, neque de futuris multum sitis solliciti.

6. Ipse enim Deus dixit, non te deseram nec te derelinquam; omnia ergo quovis tempore necessaria, prout cujusque saluti consentaneum est, largietur: ita ut ad hoc promissum divinum respicientes cum fiduciâ dicamus, Dominus, cujus imperio omnes & omnia subsunt, quique omnipotentiâ suâ ac solo nutu quicquid vult efficere potest, mihi est adjutor: non itaque timebo quid homo, caro ac creatura fragilis, mihi minitabitur aut faciet.

7. Memores estote doctorum vestrorum, qui vobis annuntiarunt Evangelium Christi, & tanquam duces bono exemplo vobis præeunt; & respicientes illorum mores inculpatos, & considerantes qualem illi exitum habuerint, quantâ constantiâ mortem pro Christi nomine sustinuerint, imitamini illorum fidem ac constantiam, ne ullius seductione, aut persecutionum metu deficiatis.

8. Eadem nunc est doctrina Jesu Christi quæ fuit cum primum ab ipso Domino ejusque Apostolis est prædicata, & in perpetuum eadem manebit, neque ullam in eâ Deus mutationem faciet.

9. Itaque doctrinis variis & discrepantibus, ac novis, ab impostoribus, à Deo non missis, introductis ne circumferamini, perinde uti navigia quovis vento circumaguntur: Bonum enim est, doctrinâ Christi,

in quâ maxima Dei gratia est revelata, animum stabiliri contra omnem dubitationem ac fluctuationem, omnemque afflictionum metum; non vero eam quærere escis aut epulis in Judæorum solennibus sacrificiis celebrari solitis, quibus corpus quidem reficitur, animus autem minimè stabilitur; qui enim eas sectati sunt, nullam ex iis utilitatem, quæ animum spectat, perceperunt.

9. Nos habemus sacrificium, quo peccata nostra expiata sunt, cujus participes esse non possunt qui tabernaculo inserviunt, sive sint Sacerdotes, sive alii rituali illi cultui olim alligati, & quicumque eum adhuc tanquam cultus divini partem observant.

11. Quorum enim animalium sanguis per Pontificem infertur in sancta, tanquam sacrificium propitiatorium pro peccato, illorum corpora, utpote peccatorum, quæ ipsis imposita erant, reatu polluta, cremabantur extra castra, nullique ea comedere licitum fuit.

12. Ita & Christus, ut tanquam victima piacularis per proprium sanguinem in se credentes à peccatis mundatos Deo sanctificet, extra portam civitatis Jerusalem, quæ castris Israëlitarum in deserto respondet, passus est: Quia itaque ea est conditio ac natura sacrificii Christi, ut juxta Legis instituta nulli ex eo edere fas sit, apparet, si legem ritualement respiciamus, nos per sacrificium Christi non invitari ad epulas, sed potius ad crucem & afflictiones.

13. Igitur & nos Christi exemplum sequamur, non aliter ac si extra castra ad eum exeamus, quævis opprobria, ignominiam, & quodcunque infame supplicium cum ipso & illius causâ sustinere parati.

14. Non enim habemus hic civitatem permanentem, perinde uti populus Israël Hierosolymam, in quâ, juxta fæderis divini formulam, tuti vivamus & securi ab omni vi hostili, ac quâvis sælicitate fruamur, quamdiu fæderis conditiones observamus: sed nobis hic toleranda est crux, eaque nobis semper est expectanda: omne autem nostrum studium tendit in civitatem futuram, ut in futuro sæculo plenâ ac æternâ sælicitate fruamur in cælis.

15. Itaque per Dominum nostrum Jesum Christum, unicum Novi Fæderis Sacerdotem, laudes nostras ac gratiarum actiones, quæ ex animo grato, beneficia divina summâ cum veneratione agnoscente, tanquam fructus è labiis nostris erumpunt, Deo semper offeramus in hostiam ipsi gratam ac beneplacentem.

16. In laudibus autem vestris, quibus beneficia divina celebratis, ostendite vos etiam erga pauperes beneficos & liberales: Hæ enim sunt hostiæ, quibus Deus delectatur, & quæ hominem Deo acceptum reddunt.

17. Præpositis vestris ac ductoribus obedite, & quæcunque vobis consentaneè voluntati divinæ, per primos illius præcones annuntiata, præceperint, observate; ipsi enim tanquam excubitores vigilant pro animabus vestris, ut ab omnibus salutis vestræ noxiis vobis caveatis, utpote qui Deo ac Christo administrati officii sibi concrediti rationem sint reddituri: ut id faciant cum gaudio, quando Deo exhibent discipulos morigeros & obsequentes, non gementes ob vestram contumaciam ac inobedientiam: hoc enim valde noxium vobis futurum est.

18. Orate pro nobis, quia confidimus habere bonam conscientiam, quæ nobis testimonium reddit bene administrati officii nostri, & quod inter vos conversantes actiones nostras ad Evangelii normam direxerimus.

19. Abundantius autem preces vestras peto, ut propter eas Deus mihi facultatem largiatur celerius ad vos redeundi.

20. Deus autem mutuae pacis ac concordiae omnisque sælicitatis autor, qui ex mortuis in vitam immortalem reduxit Dominum Jesum, magnum ovium Pastorem, omniumque credentium Dominum ac Salvatorem per sanguinem

nem suum, cui fœdus novum, æternum ac nunquam desitutum, tanquam fundamento innititur:

21. Vos ad omne bonum opus aptos reddat, & verbo ac spiritu suo dirigat ut illud porro perficiatis, in eoque ad finem usque continuatis, ut semper in illius voluntatem respicientes faciatis quod illi consentaneum est, donorum gratiæ suæ augmento in vobis faciens quod ipsi beneplacitum est per Jesum Christum: cui gloria in sæcula & in omnem æternitatem: Amen.

22. Oro autem vos, fratres, ut admonitionem hanc meam æquo ac placido animo recipiatis: paucis enim scripsi vobis.

23. Scitote fratrem Timotheum è carcere dimissum esse, cum quo, si celerius veniat, vos videbo.

24. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos sancti ac fideles qui sunt de Italiâ.

25. Omnia gratiæ dona, quibus ad constantiam in fide excitemini, vobis omnibus à Deo largiter conferantur. Amen.

COMMENTARIUS.

Post generalem monitionem ad constantiam in fide Christianâ, confirmatam gravi, quod illius desertores manet, supplicio, porro varias ipsis commendat virtutes Christianas, ac præcipuè, pro temporum illorum conditione, tempore persecutionis maximè necessarias.

Verf. 1. *Charitas fraterna maneat.* Charitas bona proximi sincero studio promovere jubet, neque ullam illi inserviendi occasionem prætermittere. Charitas fraterna illa omnia majore studio & ardentiore zelo promovet: arctius enim vinculum intensioris charitatis stimulus est. Quia itaque omnes in Christum credentes, utpote ex eodem spirituali semine, verbo nimirum Dei, regeni in eandem spem salutis, & eundem Deum habentes Patrem, fratres sunt secundum spiritum, commendat ipsis intensiorem illam charitatem, quam inter fratres spirituali hoc vinculo colligatos esse decet, quæque fratris juvandi causâ commoda propria negligere, quin &, si id salus illius exigit, periculis sese exponere jubet. Hanc inter illos vigere charitatem, in præcedentibus dixit, Cap. VI. 10. Ideoque hic commendat, ut illa in ipsis maneat; neque gravitate aut diuturnitate persecutionum deterreantur quævis charitatis officia, præsertim in afflictionibus maximè necessaria, exhibere. Quia autem pro variâ fratris indigentia officia illa varia sunt, etiam varias & speciales commendat virtutes ad officia illa præstanda necessarias.

Verf. 2. *Hospitalitatis ne obliviscimini.* Ipsa hujus monitionis occasio docet, non quosvis peregrinos hic commendari hospitio esse excipiendos, multò minus inter amicos mutuâ civilitate hanc virtutem de-

bere coli: illa enim officium est non spirituale, sed civile tantum, cujus nullam à Deo sperare possumus retributionem, Luc. XIV. 12. Sed propriè tales, qui religionis causâ profugi, aut ut persecutorum manus effugiant, omnia sua relinquere & latitare coacti, hospitio, aliisque ad vitæ sustentationem necessariis indigent. Quales descripsit Cap. XI. 37. qualisque fuit Apostolus Paulus 1. Cor. IV. 11, 12. reliquique Apostoli & Evangelii præcones, qui ad prædicandum Evangelium in regiones peregrinas profecti sunt. Requirit autem hæc virtus, non tantum ut ipsos in ædes nostras recipiamus; sed & omnia, quibus afflictus eorum status indiget, officia humanitatis præstemus, quæ Apostolus omnia communi illo, & pro regionum illarum conditione maximè necessario officio, lotionis pedum comprehendit, 1. Tim. V. 10. Hujus virtutis exercitium commendat Hebræâ phrasi loquendi, *ne obliviscimini*: Quia enim ea, quorum obliviscimur, in praxin non deducimus; hinc & eorum, quæ in praxin deducimus, dicimur *non oblivisci*. Quia ergo omnis virtus non in nudâ theoriâ, sed in praxi consistit, quando ejus exercitium nobis commendatur, jubemur illius non oblivisci. Sic mox dicit, *mementote vinctorum*: non oblivisci enim idem est ac meminisse. Rationem, quâ ad præcepti hujus observationem excitentur, addit: *Per eam enim quidam ignorantes hospitio exceperunt Angelos.* Respicuntur historiæ Abrahami & Lothi, Genes. XVIII. & XIX. qui initio credere, se advenas peregrè accedentes hospitio excipere, quos dein deprehenderunt esse Angelos. Quoniam expressè nominantur *Angeli*, quos hospitio exceperunt, manifestum

nifestum est errare illos, qui putant tres hos fuisse tres divinas personas: & quia Abrahamus adorasse legitur, eò ipso illum designasse, unam trium esse essentiam: item, qui credunt unum eorum fuisse Filium Dei, quia ille Jehova appellatur. Quia si, aut fuissent tres divinæ personæ, aut unus illorum Filius, seu secunda Trinitatis persona, Scriptor noster ad commendationem hospitalitatis procul dubio id expressisset: majus enim pondus habuisset, si dixisset, quidam ignorantes Deum hospitio exceperunt, quam Angelos exceperunt. Quod cum non dixerit, manifestum est non ibi fuisse Deum summum, sed Angelos. Quo argumento Augustinus de Civitate Dei lib. XVI. cap. XXIX. probat Abrahamo apparuisse tres Angelos, non autem Filium Dei. *Deus apparuit Abrahamæ ad quercum Mambræ, in tribus viris, quos dubitandum non est Angelos fuisse: quamvis quidam existiment, unum in eis fuisse Dominum Christum, asserentes eum etiam indumentum carnis fuisse visibilem.* Quam sententiam postquam Augustinus latius paulò refutavit, tandem concludit: *Angelos autem fuisse Scriptura testatur, non solum in hoc Genesis libro, ubi hæc gesta narrantur; verum etiam in epistolâ ad Hebræos, ubi, cum hospitalitas laudaretur, per hanc, inquit, etiam quidam nescientes hospitio exceperunt Angelos.* Addit autem Scriptor noster hanc rationem, ut ostendat quanto præmio Deus hospitalitatem remuneretur; solent enim Angeli hominibus apparentes semper in bonum ac salutem ipsorum apparere, & instantis cujusdam felicitatis esse nuntii. Eodem modo, qui tempore persecutionis hospitio excipiunt veritatis divinæ præcones, & ad ipsos ad prædicandum Evangelium ultrò adventantes, aut veritatis causâ persecutionem sustinentes & profugos, illorum institutione veritatis salutaris cognitione, cujus alias forte ignari fuissent, instruuntur, aut si eam jam aliquatenus cognitam habuerunt, in eâ magis confirmantur. Et licet Scriptoris nostri ratio non adeò conveniens sit nostris temporibus, atque olim, cum Angelorum apparitiones inter homines frequentiores erant: nihilominus applicari potest illis, qui, veritatem salutarem annuntiantes, Angelorum, id est, nuntiorum Dei munere funguntur, & simile hospitibus suis beneficium conferunt, atque olim ipsi Angeli. Dominus autem Jesus majus huic hospitalitati præmium constituit, quod ille qui vel minimo ex suis discipulis præbuerit poculum aquæ frigidæ, eo nomine quod discipulus suus est, non sit amissurus mercedem suam, *Matth. X. 42.* quin quod uni ex illis factum est ipse tanquam sibi factum censebit, *Cap. XXV. 40.*

Verf. 3. *Mementote vinctorum, tanquam unâ vincti.* Intellige vinctos Evangelii causâ. Horum meminisse tanquam si unâ vincti essemus, est, ea illis charitatis officia præstare, quæ nobis, si ipsi vincti essemus, ab aliis præstari vellemus. Continet ergo hoc præceptum omnia officia, quibus vinctis ullâ ratione inservire, ipsorumque miseriam, quantum in nobis est, levare possumus: inter quæ potissimum referendæ sunt preces ad Deum pro ipsorum salute: quales *Act. XII.* legimus ab Ecclesiâ Hierosolymitanâ esse fusas ad Deum pro Petro captivo. *Et eorum qui male tractantur,* hoc est, qui extra carcerem alias quasvis vexationes sustinent, qualescunque eæ sint, Evangelii causâ: *Tanquam & ipsi in corpore sitis,* subintellige, malè tractati: ut sensus sit, ea facite illis, quæ vobis, si ita tractaremini, ab aliis fieri velletis. Vel si nullam hic velimus esse ellipsin, sensus erit, tanquam qui ipsi in corpore sitis; in corpore nimirum mortali, iisdemque quibus illi premuntur afflictionibus obnoxii; ac proinde faciliè fieri posse, ut similibus meritis affligamini, iisdemque quibus nunc illi charitatis officiis indigeatis. Communis enim conditionis consideratio validissimum ad opem promptè & alacriter ferendam incitamentum est.

Verf. 4. *Honorabile conjugium in omnibus, & thorus immaculatus; sed scortatores & adulteros judicabit Deus.*

Quoniam in verbis Scriptoris, *honorabile conjugium in omnibus*, deest particula copulativa, possunt illa dupliciter suppleri, vel per *est*, vel per *sit*. Si suppleantur per *est*, Scriptor his verbis illorum damnat doctrinam, qui nuptias ut rem carnalem, minimèque consentaneam homini Christiano, reprehendebant: quales olim fuisse ex *1. Tim. IV. 3.* liquet. Contrà hos affirmat, conjugium in omnibus, qualescunque sint, esse honorabile, & thorum conjugalem nihil habere vitii: posse ergo unumquemque absque peccato conjugium eligere, & in conjugio vivere absque ullâ reprehensione. Si suppleamus per *sit*, erit monitio ac præceptum, quò omnibus conjugatis præcipitur, ut conjugium castè servant, & thoro conjugali sine maculâ utantur, neque quicquam contra fidem conjugalem committant. Possunt & ambo hi sensus conjungi; quod conjugium & lectus conjugalis sit honestus ac status à Deo probatus; ac proinde etiam castè & sine maculâ servandus. Dehortaturus quippe homines ab adulterio & scortatione, præmittit hanc declarationem de matrimonio & toro conjugali, quod sit honorabilis & impollutus, & castè ac sine maculâ servandus; ideoque unicuique incumbere, ut se ab adulterio & scortatione

tatione impollutum conservet. Ideò addit:

Sed scortatores & adulteros judicabit Deus. Finem instituti conjugii etiam esse vitatorem scortationis, & ut unusquisque suam cum conjugē castē vivat, docet Apostolus 1. Cor. VII. 2. Omnis ergo concubitus extra conjugium est illicitus. Estque is duplex: vel scortatio, quando solutus cum solutā (uti loquuntur in scholis) concubit: vel adulterium, quando quis fidem conjugalem violat; quod fit, quando uterque vel alteruter conjugii vinculo est ligatus. Quo ipso omnis concubitus extra legitimum matrimonium Christianis illicitus pronuntiatur. Olim inter Judæos, ubi polygamia licita fuit, concubitus cum muliere præter uxorem legitimam illicitus non fuit: Nunc verò Dominus Jesus adulterium esse declarat, si quis uxori aliam superinducat. Et scortationem quamcunque passim damnari videmus. Et hic dicitur, quod scortatores & adulteros *judicabit Deus*, id est, condemnabit, voce *κρίνειν* acceptā pro *κατακρίνειν*: ut *Joan. III. 17, 18.* & alibi. Jam *Cap. XII.* declaraverat, scortatoribus expectandum exitium unde nunquam sint liberandi: sed perinde sicut Esau post vendita primogenita non potuit Deum flectere, ut ipsi benedictionem, quæ jus erat primogenituræ, largiretur; ita etiam scortatores, postquam jus vitæ cælestis, sibi per Christum acquisitum, ob fidam quam ex scortatione percipiunt voluptatem, vendiderint, æternum per irrevocabilem Dei sententiam manere exitium. Idem hic repetit, ut Hebræos ab omni illegitimo concubitu deterreat; sicut & passim adulteri & scortatores è regno cælorum excludendi pronuntiantur, 1. Cor. VI. 9, 10. *Gal. V. 19.* & alibi. Quia enim Deus conjugium instituit, ut remedium contra vagas libidines, 1. Cor. VII. 2. omnino conveniens est sanctissimæ religioni Christianæ, in quâ conjugium ad primos suos fines revocatur, ut omnis concubitus extra torum conjugalem pronuntietur illicitus, & à Deo, ut Christiano, ad sanctitatem & puritatem vocato, minimè conveniens, puniatur. Adulteria etiam Lege Moïsi, & legibus humanis severè puniuntur: quia ea committuntur contra fidem conjugalem, & variorum in Republicâ malorum causa sunt. Scortationes injuriæ sunt Christo, quia per eas membra Christi fiunt membra scorti, 1. Cor. VI. 15.

Verf. 5. *Mores sine avaritiâ*, supple, sint. Quod Græcè effertur numero singulari, *ἡσυχία*, hoc Latini efferre solent in plurali, *mores*. Avaritiam describit Apostolus 1. Tim. VI. 9, 10. per *velle divitem fieri*, id est, non contentum esse necessariis ad

vitæ sustentationem, sed divitias sibi habere scopum, & non acquiescere, nisi eas acquisiveris. Idem non obscure ex sequentibus, hoc in loco, liquet; quia addit, *sed contenti estote præsentibus*; ex hac enim oppositione liquet, non contentum esse præsentibus, esse avaritiam. Intellige ea, quæ nobis ad vitæ sustentationem necessaria sunt, qualia sunt ea, quibus ad victum & amicum indigemus, 1. Tim. VI. 8. qui iis non sunt contenti, sed non acquiescunt, nisi plura habeant, dicuntur ibidem *vers. 9. velle divites fieri*; & *vers. 10. avari*. Qui ergo non contenti sunt præsentibus, sed anxiam futurorum sollicitudine torquentur, neque acquiescunt necessariis ad vitæ sustentationem, sed congerendis divitiis toti incumbunt, dicuntur avari. Præsentia autem sunt, non tantum ea, quibus hodie indigemus; sed & ea, quæ præsentem sui curam requirunt, & quæ, si nunc non curentur, postea curari nequeunt: Sic tempore sementis semen terræ mandari debet, ut postea tempore messis colligi fructus possint. Licet itaque frugum collectio demum tempore messis expectetur, suo tamen tempore sementis est facienda. Si quis verò sementis tempore multum sollicitus esset de messe, ille contentus non esset præsentibus, sed anxie sollicitus de futuro. Inde tamen minimè sequitur, illicitum esse homini Christiano, si nihil ultra necessaria habeat, honesto labore contendere ut statum suum emendet. Potest enim id fieri, & tamen mores ejus esse sine avaritiâ: nempe, si laboris sui benedictionem à Deo expectet; & si Deo non placeat labori ipsius benedicere, non sit querulus, aut contra Deum murmuret, sed in statu suo acquiescat: si non avidè pluribus inhiat, neque ulla, quæ ut Deum ritè colat requiruntur, officia prætermittat, sed potiorē animæ quam corporis curam gerat: si divitiis, quas Deo ipsius labori benedicente acquisiverit, ad Dei honorem audeat uti, neque eas amittendi metu officia, sine quibus verus ac genuinus Dei cultus consistere nequit, omitat: si erga pauperes sit liberalis; & in omnibus providentiæ divinæ securus confidat. Talium mores sunt sine avaritiâ; contenti sunt præsentibus: non queruli, etiamsi non videant sibi etiam in futurum prospectum esse de necessariis: si plura largiatur Deus, grato ea accipiunt animo, ut erga pauperes sint benefici, & cultus divini promotores strenui.

Verf. 6. Causam addit Scriptor, cur necessariis contentos esse oporteat; *Ipse enim dixit*, nimirum Deus, omnium Dominus, qui nobis omnia abundè largitur ad fruendum: *Non te deseram, neque te derelinquam*. Sunt verba quibus Deus Jo-

suam, cum post mortem Moſis conſtitutus eſſet dux populi Iſraëlitici, qui eum in terram promiſſam introduceret, alloquitur, illumque in arduo iſto munere ſuſcipiendo erigit, ut fortis ſit, nec dubitet terram Canaan invadere; ſe enim cum ipſo futurum, quemadmodum cum Moſe fuit: utque illi promiſſio totus confidat, addit, *non te deſeram, neque te derelinquam*: id eſt, nunquam auxilium meum tibi deërit, & faciam ut nequicquam reluctantibus illis gentibus populum Iſraëlis in terram, patribus ipſorum promiſſam, introducas. Quæ cum enuntientur à Deo, ſupremo omnium Domino, qui quodcumque vult ſolo nutu effectum dat, Joſua illis totus acquievit, de terræ illius occupatione ſecurus. Hæc verba Scriptor noſter unicuique Chriſtiano, officium ſuum ſedulò præſtanti, applicat. Erant tum tempora difficilia: nominis Chriſtiani profeſſio abſque periculo amiſſionis bonorum, imò & vitæ, fieri vix poterat: facilè ſollicitudo de futuro, ne ſibi, ne familiæ, neceſſaria ad vitam defutura ſint, in fidei profeſſione tardos ac negligentes facere poterat: jubet ergò, ne cura futuri eos torqueat, neque quicquam faciant, quod avaritiam aut pecuniæ amorem redoleat: ſed conſtantes & immoti in officio ſuo tanquam Chriſtiani pergant, & præſentibus contenti, in Deum, omnium Dominum, à cujus nutu omnia dependent, reſpiciant, de ejus favore & auxilio ſecuri: ipſe enim eſt, qui olim Joſuæ dixit, *non te deſeram neque te derelinquam*. Quibus verbis ſicut Joſua conſiſus fuit ſibi, populum in terram Canaan introducenti, Deum adfore contra populos illius incolæ, aliàs validos ac potentes: ita & nunc ipſos tantò magis confidere debere, Deum ſe non deſerturum, neque derelicturum, quibus ut cæleſtem patriam, per terram Canaan adumbratam, conſequantur acrius contra hoſtes ſpirituales & graviffimas afflictiones certamen depugnandum eſt. Quoniam itaque Deus promiſit, quod ipſos non deſeret, in Deo ſecuri eſſe debent, non augi futurorum curâ, ſed præſenti ſuo ſtatu eſſe contenti, & futura Deo committere, qui in officio ſuo ſedulæ etiam illa, quæ quocumque tempore neceſſaria ſunt, prout cujuſque ſaluti conſentaneum eſt, largiuntur.

Ità ut cum fiducia dicamus, Dominus mihi adjutor, & non timebo quid faciet mihi homo. Exprimit hic effectum, quem promiſſum illud divinum in credentibus efficit, vel ſaltem efficere poteſt, quemque in illis produci oportet. Nempe ſummam animi fiduciam, quæ facit, ut & de auxilio divino gloriari audeamus, & omnem malum metum abjiciamus. Verba ſunt Davidis

Pſal. CXVIII. 6. quæ credentibus in Chriſtum hic applicantur, qui cum fiducia de præſenti auxilio divino dicunt, vel ſaltem dicere poſſunt ac debent; Dominus, qui promiſit ſe me non derelicturum, mihi eſt adjutor: quare non timebo quid mihi faciet homo: Qui enim mihi adjutor eſt, eſt Dominus, cujus imperio omnes & omnia ſubſunt, qui omnipotentia ſua quicquid vult effectum dat, cujuſque directioni nemo reſiſtere poteſt. Qui verò mihi mala inferre cupiunt, ſunt homines ſeu caro, ut David ſimili in cauſa loquitur *Pſal. LVI. 5.* creaturæ infirmæ, quas, licet hic omni mundi hujus potentia ſint armatæ, Dominus ſpiritu oris ſui conficiet. Ergò tanto protectore conſiſus, cauſam nullam habeo metuendi mala, quæ homines, caro, pulvis & umbra, mihi minitantur: Deus me ex omnibus eripiet. Interim, objiciat quis, videmus tamen fideles Dei cultores, & nominis Chriſti conſeſſores, graviffima ſæpe ab hominibus paſſos, non tantum egeſtatem, carceres, exilia; ſed & afflictiones in corpore, graviffimos cruciatus, quin & mortes acerbiffimas ac cruentas. Ità eſt: ſed & mediis illis in afflictionibus experti ſunt ſe à Deo non eſſe deſertos, ſed adeſſe ſibi præſens Dei auxilium. Non enim ſola liberatio ex afflictionibus ad bonorum hujus vitæ poſſeſſionem, auxilii divini effectus eſt: Illa minima ſælicitatis Chriſtianæ pars eſt. Quamdiu Domino fidelium ſuorum conſtantiam experiri placet, ea iis largitur, quæ ipſis in ſtatu ſuo ad eorum animos erigendos ſufficientia ſunt. Si gravioribus experimentis illorum conſtantiam explorare cupit, illis præſtantiore auxilio adeſt: donat illis ſpiritum ſuum obſignantem, qui eos de futurâ ſalute ac gloria perſuaſos reddit, eâque perſuaſione ità intus illorum animos exhilarat, non aliter ac ſi gloriam illam quaſi præſentem contemplarentur; & per illam perſuaſionem illos reddit imperterritos, in mediis cruciatibus conſtantes, ſibi confidentes, quandoque & alacres ac gaudentes, adeò ut mediis in tormentis de tormentibus ſuis triumphent: & tandem crudeli hac morte interemptos in vitam æternam ac immortalem ſuſcitabit. Adeò ut quicquid homo in fidelium perniciem machinetur, metum amittendæ ſalutis illis incutere nequeat; ſed auxilio divino indueruntur; quin &, quæ illi in illorum perniciem machinantur, Deus illorum ſaluti inſervire facit.

Verſ. 7. Mementote præpoſitorum veſtrorum, qui vobis locuti ſunt verbum Dei, quorum intuentes exitum converſationis imitamini fidem.

Vox Græca, *ὑπομειναι*, propriè ſignificat

cat *ductores*, qui dirigunt, & præcedunt. Hi sunt Doctores, per quos ad fidem Christianam sunt conversi, & porrò in eâ confirmati: Quorum primi ac præcipui fuere Apostoli, & alii, qui unâ cum ipsis prædicarunt, & qui primis illis successerunt. Hos enim intelligit, dicendo, *qui vobis locuti sunt verbum Dei*, nimirum Evangelium Jesu Christi, quod per totam Judæam, antequam ad gentes transferretur, prædicatum fuit. Vocantur ἡγούμενοι, tum quia docent doctrinam veritatis, & cognitione salutari homines imbuunt; atque ita mores ac vitam eorum dirigunt, ne quidquam statu illo ad quem vocati sunt indignum committant: tum, quia tanquam duces bono exemplo illis præeunt, ut itâ vestigia ipsorum prementes unâ cum ipsis promissam consequantur salutem. Quod indicant sequentia: *Quorum intuentes exitum conversationis imitami fidem. Conversatio illorum, est illorum doctrina, & vita seu mores inculpati, sanctissimæ doctrinæ respondentes: præterea zelus ac constantia illorum in doctrinâ prædicandâ ad mortem usque, quam & quidam gravissimarum afflictionum tolerantiam testati sunt. Hanc illorum fidem, inquit, hanc illorum sanctam conversationem respicite, & considerate qualem illi exitum habuerint, quam atroci pro nomine Christi morte intererint sint, quantâ illam constantiam toleraverint, adeo ut ne in minimo vacillaverit eorum fides. Eam itaque imitami: Quod fiet, si eandem quam ab ipsis acceperunt doctrinam retineant, neque se ad aliud Evangelium abduci permittant; & maximè, si ad exemplum eorum non tantum piè & sanctè vivant, sed & pro confessione nominis Christi pati, quin & mortem tolerare non detrectent. Estque hoc efficacissimum ad constantiam argumentum, ab exemplo ductorum desumptum, quorum vestigia premere neutiquam est impossibile, eosque ubi præverunt sequi æquum ac necessarium: ab iis autem discedere, ignavum ac minimè excusandum. Hæc est vera sanctorum memoriam celebrandi ratio quæ Deo placet. Statuas verò illis erigere, templa exstruere, dies festos in illorum memoriam celebrare, preces ad ipsos tanquam intercessores pro nobis apud Deum dirigere, coram illorum imaginibus religiosè sese prosternere, peregrinationes religionis causâ ad illorum templa suscipere ad peccatorum remissionem obtinendam, superstitiosum est, & idololatriæ minimè excusabilis species, per quam sub prætextu sanctæ reverentiæ ac devotionis ergà sanctos, vera ac genuina eorum memoria, quæ nos Deo gratos reddit, exstinguitur, & cultus ipsi Deo sincerè præstandus negligitur.*

Verf. 8. Huic monitioni aliam illi affinem & ex illâ profluentem, nimirum ne circumferantur variis & peregrinis doctrinis, additurus, præmittit illi, tanquam fundamentum cui eam superstruat, hanc declarationem: *Jesus Christus heri & hodie idem & in sæcula.* Sive per *Jesum Christum* intelligamus doctrinam Jesu Christi, prout hoc sensu alibi accipitur, ut *Coloss. II.* aliquoties; sive ipsum Jesum Christum respectu muneris sui, & doctrinæ quam promulgavit, sensus idem est: Dixit nimirum Christum *heri & hodie eundem esse, & in sæcula.* *Heri* significat tempus præteritum, nimirum à primâ Evangelii annuntiatione elapsum: *hodie* tempus præsens, quo ad credentes Hebræos epistolam suam scribebat: *in sæcula*, tempus futurum sine ullâ consideratione finis aut termini. Sensus est: Quod nulla mutatio facta aut futura sit in doctrinâ Jesu Christi; sed eadem nunc sit, quæ fuit cum primùm ab ipso Christo & Apostolis prædicata est; & in perpetuum eadem manebit, neque Deus ullam in eâ mutationem faciet. Verum quidem est, homines posse mutationem inducere in doctrinam Christi, eamque variis doctrinis corrumpere: quod evidenter ex *vers. seq.* liquet: Sed eo ipso à doctrinæ veritate recedunt: non autem ipsam doctrinam, quatenus in Christo est, viamque ad salutem æternam præscribit, immutare queunt. Christus eam semel præscripsit, eam non immutabit: si qui ergo eam mutent, & illius loco aliam introducant, aut aliam illi jungant tanquam ad salutem creditu & observatu necessariam, eo ipso arguuntur à veritate Christianâ, quæ semel à Jesu Christo & illius Apostolis tradita semper eadem est & manet, defecisse. Unde colligimus eos, qui nova dogmata aut præcepta introducunt necessariò credenda aut observanda; & decidunt ac determinant sub anathematis & amittendæ salutis pœnâ, quæ in Scripturâ clarè decisa & determinata non sunt, reverâ novum Evangelium introducere, & Christum velle facere alium ab eo, qui in Evangelii initio fuit: hoc est, aliud nunc urgere credendum & observandum, ut salvi simus, quam Christus in verbo suo exigit; potestatemque legem salutis ac damnationis præscribendi, soli Deo propriam, sibi arrogare. Quos nobis vitandos esse ratio docet, & Scriptura jubet, *Gal. I. 8.* & *2. Joan. 10.*

Verf. 9. Huic fundamento jam porrò superstruit hanc monitionem: *Doctrinis variis & peregrinis ne circumferimini.* Doctrinæ variæ vocantur, non tantum quæ numero plures sunt: sed etiam quæ sunt variantes, & inter se discrepant: sic variantes sunt doctrinæ, quando quis de eâ-

dem re non semper idem, sed modo hoc modo illud docet: vel etiam, quando plures de eadem re diffident, & contraria docent; per quas doctrinas alii possunt seduci, ut in diversas abeant partes, vel iidem modò huic modò illi adhæreant. Addit, & *peregrinis*. Hæ sunt doctrinæ novæ, à præpositis seu ductoribus ipsorum, hoc est Apostolis, & qui eorum in prædicando Evangelio socii fuerunt, non traditæ, sed ab aliis propriâ autoritate invecæ; quæ rectè *peregrinæ* vocantur, quia extrinsecus ab illis, qui à Deo missi non erant, sunt invecæ, & Evangelio superadditæ, aut oppositæ. Illa sola est doctrina salutaris, & genuina Evangelii veritas, quam à ductoribus suis audiverant. Hoc tamen eò usque extendendum non est, ut quicquid à ductoribus, qui nobis præpositi sunt, docemur necessariò credendum aut faciendum, tanquam divina veritas sit amplectendum; & quicquid illorum doctrinæ repugnat, tanquam novum ac peregrinum rejiciendum: sed ad primorum doctorum, qui instructi Spiritu Sancto, & à Domino ad prædicandum Evangelium missi sunt, doctrinam semper est respiciendum, ad illam omnes doctrinæ expendendæ: quæcumque cum illâ conciliari nequeunt, licet aliquot sæculorum decursu jam inveteratæ, reverâ sunt peregrinæ & novæ: quæ verò eadem sunt, quas illi docuerunt, licet adversentur doctrinis jam aliquamdiu receptis, ac proinde illis qui iis assueverunt videantur novæ ac peregrinæ, reverâ sunt antiquæ, & veræ ac salutare, iisque adhærendum. Cum autem Scriptura Sacra sola contineat doctrinam à primis doctoribus traditam, sequitur, doctrinas esse peregrinas omnia ejusmodi dogmata, instituta ac præcepta, quæ nusquam in eâ docentur, sed postea autoritate humanâ sunt introducta, & Ecclesiæ imposita, quocunque titulo ac nomine insigniantur: Vel quæ autoritate humanâ deciduntur, ut necessariò credenda, aut observanda, quæ licet forte in Scriptura tradantur, vel tradi credantur, ut vera, nusquam tamen necessariò credenda aut observanda præcipiuntur. Sic enim alia fidei & vitæ regula ut salvi simus præscribitur ab eâ, quam primi doctores docuerunt. Quod eò ipso novum ac peregrinum est. Observandum autem, sicut peregrini potissimum agnoscuntur ex sermone, ita etiam doctrinas dijudicari posse ex sermone, seu verbis & modis loquendi, quibus proponuntur, planè aliis quam quibus Apostoli usi fuerunt. Vocabulorum enim innovatio ordinariè à doctrinæ innovatione procedit: Quoniam enim Scriptura instinctu divino est conscripta, quis sibi arrogare ausit facultatem mentem Spiritus Sancti aptioribus

quam quibus ipse usus est verbis enuntiandi? Cum itaque nova, & Scripturæ ignota vocabula & loquendi modi urgentur, indicium est, novum quid, à Spiritu Sancto sive ut verum, sive ut necessarium, non dictum, doceri, & credendum aut observandum præscribi. Non quod illicitum sit in explicandis obscurioribus Scripturæ locis, aut in proponendis dogmatibus ad salutem creditu non necessariis, de quorum veritate controversatur, aliis quam quæ in Scripturâ exstant verbis uti: ut enim obscura elucidentur, aliis verbis & loquendi modis magis perspicuis uti necesse est: & unicuique licitum est mentem suam verbis, quæ illi explicandæ aptissima judicat, enuntiare: Sed tales voces ac phrasæ in rebus creditu & observatu ad salutem necessariis aliis imponere, & necessariò, nisi anathemate feriri velint, usurpandas præscribere, novam ac peregrinam sapere doctrinam affirmamus. Inde sequitur, eum, qui omnia, quæ Apostoli necessariò credenda & observanda tradiderunt, etiam ut necessariò credenda & observanda docet, nihilque præter hæc necessariò credendum aut observandum præscribit, etiamsi forte in aliis minoris momenti erret, erroremque suum tueatur, non posse novarum aut peregrinarum doctrinarum aut inventorem aut propugnatorem dici. Hinc apparet, Scriptorem nostrum, quando fideles Hebræos monet, ne peregrinis doctrinis circumagantur, respicere doctrinas, quæ ut necessariò recipiendæ, si Deo grati esse velint, urgebantur. Procul dubio, ut ex proximè sequentibus liquet, respicit doctrinas quasdam Judaicas, quæ ad Legem Moysi rituales spectant; monetque ne iis circumagantur, id est, tanquam navigia ventis circumferantur; quia nimirum ad eas multi inter ipsos propendebant, ut hac ratione sese Judæis accommodantes, persecutiones evitarent; tales enim neglectui officii sui hunc speciosum prætextum querentes, facile per doctrinas ejusmodi seduci poterant: quod enim cupimus, facile credimus, & ad illud levi momento impellimur.

Bonum enim [est] gratiâ stabiliri cor, non escis. Gratia hic significat Evangelium, seu doctrinam Christi, oppositè ad doctrinas peregrinas: in eâ quippe maxima Dei gratia est revelata, remissio nempe peccatorum & vita æterna omni credenti. Sic Evangelium passim *gratia* vocatur, Joan. I. 17. Tit. II. 11. & alibi. Eâ dicit cor, id est, animum *stabiliri*; oppositè ad circumagationem per varias ac peregrinas doctrinas, à quâ eos dehortatur: ut & ad escas, de quibus mox agit, quibus corpus stabilitur. Vires corporis stabiliuntur per

cibum, & quæ aut defatigatione aut inediâ collapsæ sunt, reficiuntur: Vide *Gen. XVIII.* 5. Eodem modo animus stabilitur doctrinâ Evangelii: ea enim hominem firmum ac constantem reddit contra omnem dubitationem ac fluctuationem: sic *Eph. IV.* 13, 14. dicitur Deus ministerium instituisse, *ut omnes perveniamus in unitatem fidei & cognitionis Filii Dei, in virum perfectum, ad mensuram stature plenitudinis Christi, ne amplius simus pueri fluctuantes & circummagitati omni vento doctrinæ, &c.* Et quia eum plenè reddit persuasum de remissione omnium præcedentium peccatorum, ac proinde ut cum fiduciâ ad Deum accedere audeat, ab eoque omnia sibi ad salutem necessaria expectare; etiam illum adversus omnes persecutiones & afflictiones, quantæcunque illæ sint, erigit, ne earum atrocitate aut diuturnitate languescat, aut deficiat, sed veritatem cognitam immotâ fide retineat, & ingenuè profiteatur.

Illi cordis, seu animi, stabilitioni per gratiam, seu doctrinam Evangelii, opponit *escas*, quibus cor minimè stabilitur. Respicit cibos, aut convivia, à quibus sincera fidei Christianæ professio ipsos arcebat. Sive itaque simpliciter neget, cor stabiliri cibis, sive comparisonem instituat inter stabilitionem seu refectionem, quæ percipitur ex gratiâ Dei, & eam quæ percipitur ex *escis*, illâ stabiliri cor, seu animum, his autem corpus tantum; manifestum est, hic non respici discrimin ciborum quod in Lege obtinuit: illud enim à quibusdam cibis abstinere iussit; nemo autem contendet, abstinentiâ à cibis, sed eorum esu corpus refici; nisi velimus, Scriptoris mentem esse, nihil interesse ad refectionem corporis quali cibo reficiatur, sive hætenus immundus sive mundus declaratus sit, modò corpori congruum subministret alimentum. Quicquid sit, dicit animum nostrum non refici cibis. Si sequentia consideremus, videtur respicere epulas Judæorum, post oblata quædam sacrificia, institutas, de quibus mox latius dicemus: Quoniam ad has multi inter Hebræos propendebant: tum quia epulis illis, quæ magnâ cum festivitate ac gaudio peragebantur, delectabantur; tum quia earum communionem Christianismi professionem dissimulabant, atque ita se Judæis gratos reddebant, ac persecutiones, quibus ingenui veritatis Evangelicæ professores premebantur, evitabant: erat enim illa cum conviviiis illis communio publica testificatio, quâ se cum sacrificiis illis, ac proinde toto illo cultu, cujus sacrificia illa pars magna erant, communionem habere testabantur: Sicut enim qui mensis dæmoniorum, hoc est, mensis, in quibus sacrificia in honorem dæmoniorum immo-

lata comedebantur, communionem habebant, etiam cum ipsis dæmoniis communionem habebant, *1. Cor. X.* 21. hoc est, se habere testabantur; ita etiam qui cum Judæis convivia, in quibus sacrificia ab ipsis immolata cum festivitate magnâ comedebantur, celebrabat, eo ipso se cum illis, ac cultu eorum rituali communionem habere testabatur: Cum autem hac viâ persecutiones evitabant, toti eò propendebant; utque securius illi indulgerent, præstantiam ac divinitatem, sicut totius Legis, ita & speciatim cultus ritualis, tanquam magni ad verum Dei cultum momenti, extollebant. Contrâ hos sicut tota hæc epistola scripta est, ita & speciatim hoc loco Scriptor declarat, epulis illis, quæ cultus ritualis pars sunt, animum minimè stabiliri, neque gratiæ divinæ participem fieri. Addit enim:

In quibus qui ambulaverunt utilitatem non perceperunt: ita enim malo legere, ut *en ois* connectatur, cum *ωεπατήσαντες*. Qui in illis operam suam posuerunt, eaque sectati sunt, nullam inde utilitatem, nempe quâ animus stabilitur, perceperunt. Voluptatem quidem carnalem epulæ illæ attulerunt; sed verò animus nullam inde voluptatem spiritualem, quam favoris divini sensus excitat, percepit, neque vim ac constantiam ad gravissima quæque pro nomine divino sustinenda consecutus est.

Ostendit porrò ex naturâ & genio religionis Christianæ, eos, qui epulas illas victimales sectantur, atque illorum esu Judæis se accommodant, bonorum, quæ Christus suis largitur, non posse esse participes.

Vers. 10. Argumentum autem, quo id probat non quidem est tale, quod habet vim probandi à priori contrâ Judæos incredulos; sed accommodatum statui Hebræorum, qui doctrinam Christi jam receperant ut divinam, & Veteris Testamenti typis Christum tanquam antitypum præfigurari agnoscebant. *Habemus altare, è quo edere non habent potestatem qui tabernaculo inserviunt.* Quia sacrificia altari imponi, & in altari comburi solent, per metonymiam subjecti pro adjuncto, *altare* hic sacrificium significat: eadem loquendi ratione, quâ *mensa* significat id quod mensæ ad comedendum impiotum est, *1. Cor. X.* 21. Ex versibus autem immediatè sequentibus, ubi de passione Christi ut sacrificio loquitur, liquet, sacrificium hoc esse mortem Christi, quam tanquam victimam pro peccatis nostris sustinuit, & cuius virtute se tanquam victimam piacularem pro nobis Patri suo in cælis obtulit. Hoc est sacrificium quod nos habemus. Ex lege autem rituali ostendit, quod qui tabernaculo inserviunt, *ex illo non possint edere,*

edere, id est, illius, omniumque quæ confert bonorum participes esse non possunt. Per illos *qui tabernaculo inserviunt*, primò & præcipuè intelligit sacerdotes Leviticos; illis enim tabernaculi ministerium & sacrificiorum offerendorum munus demandatum est: Possumus tamen etiam comprehendere omnes cultui illi rituali olim alligatos, cumque adhuc tanquam cultus divini partem observantes: quatenus nimirum cultus illorum tabernaculo alligatus erat, & in tabernaculo peragi debebat. Sub *tabernaculo* autem etiam comprehendit templum, quod postea in Jerusalem exstructum fuit. Ex naturâ autem sacrificii, quod nos habemus, ostendit eos, qui tabernaculo inserviunt, & cultui qui tabernaculo alligatus erat, adhærere cupiunt, secundum leges rituales, quibus cultus ille adstrictus erat, non habere potestatem ex illo sacrificio edendi. Et quia nullum aliud nobis est sacrificium, inde sequitur, qui hujus sacrificii participes sunt, debere ab esu sacrificiorum legalium abstinere.

Verf. 11. *Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in sancta per Pontificem, horum corpora cremantur extra castra.* Præter sacrificia, quorum esus quibusvis ea offerentibus licitus fuit, fuerunt alia, quorum esus sacerdotibus solis, vel familiis sacerdotalibus concessus fuit: de quibus hic non est differendi locus. Aliæ autem fuere victimæ, unde nulli, ne ipsi quidem Pontifici edere fas fuit, quas hic à duabus circumstantiis describit; quod illorum *sanguis per Pontificem inferebatur in sancta*: Intellige præcipue Sancta Sanctorum, quæ excellentiore modo *Sancta* vocantur; & quod *corpora* eorum *cremarentur extra castra*: Quales erant hircus pro totius populi peccatis, & juvenus pro familiâ Aaronicâ, diè expiationis tanquam piaculum sacrificatus, *Levit. XVI. 27.* juvenus piacularis Sacerdoti maximo imperatus, *Levit. IV. 11, 12.* & hostiæ piaculares totius cætus certis in casibus oblatae: *ibid. vers. 21.* quorum duorum posteriorum sanguis, non in ipsa Sancta Sanctorum, sed in Sancta inferebatur. Horum omnium corpora cremabantur extra castra, ut est *Levit. VI. 30.* Ratio autem, cur ea cremari voluerit Deus, hæc fuisse videtur, quod essent polluta: quod exinde liquet: quia qui ea combusserat extrâ castra carnem & vestimenta sua lavare debuerit antequam in castra reverteretur: quia nempe illorum tactu pollutus erat. Secundum legem autem illa polluta erant, quia illis reatus peccatorum populi erat impositus; quod etiam adumbratum fuit ritu impositionis manuum, per quem Pontifex peccata populi imponebat hirco, qui in desertum erat emittendus diè expiationis,

Levit. XVI. 21. eadem enim hujus, quæ victimarum expiatoriarum videtur fuisse ratio: ideoque & ille, qui hircum illum in desertum educebat, æquè ac illi, qui victimas expiatorias cremabant, polluebatur, corpusque suum ac vestes aquâ lavare debuit: *ibid. vers. 26.*

Verf. 12. *Ideò & Christus, ut sanctificaret populum per proprium sanguinem, extrâ portam passus est.* Quibus verbis docet, sacrificium Christi non esse præfiguratum sacrificiis illis, quæ sacrificantibus cedebant in escam; sed illo, è quo non licebat edere, nempe anniversario illo, expiationis diè offerri solito; quod etiam totâ hac epistolâ ostendit. Dicit ergò Christum *ideò*, id est, ut antitypus typo suo respondeat, *extrâ portam passum esse*, nempe civitatis Jerusalem, quæ, postquam in locum tabernaculi, quod fuit in castris Israëlitis, templum in civitate Jerusalem exstructum successit, etiam respondit castris Israëlitis in deserto, quæ tabernaculum tanquam civitas cingebant: quicquid itaque extra castra in deserto, illud postea extrâ urbem Jerusalem deportandum fuit: Itaque post exstructum templum, in quo sacrificia peragenda erant, victimæ illæ expiatoriæ extra portas urbis Jerusalem comburebantur. Quia illis adumbratus fuit Christus, etiam oportuit ut ille extrâ portam pateretur. Idque itâ factum. Dominus enim extra civitatem, in monte calvariae crucifixus est. Et passum esse Dominum tanquam victimam piacularem, docet, quia passus est, *ut sanctificaret populum per proprium sanguinem*; id est, per mortem suam cruentam, in quâ sanguinem suum effudit. Dicit autem, *per proprium sanguinem*, oppositè ad sanguinem victimarum sub Veteri Testamento, quem Pontifex ad expianda populi peccata obtulit. Per *populum* intelligit, non tantum Judæos, pro quibus solis victimæ expiatoriæ olim offerebantur; sed omnes omninò homines, speciatim verò in ipsum credentes; illos enim propriè *sanctificat*, id est, Deo consecrat, & à peccatis, quæ communionem cum Deo impediabant, mundatos, sanctificat, ut in cælum ingrediantur, & æternâ coram Deo beatitudine ac gloriâ fruantur.

Ex hisce liquet, Scriptorem nostrum, argumento desumpto à simili seu typo, cui antitypus respondere debet, ostendere, sacrificium Christi cruentum non fuisse præfiguratum sacrificiis illis, è quibus pars quædam sacrificantibus cessit, unde edere & convivia celebrare possent cum hilaritate & gaudio; sed illis, quæ exurebantur extrâ castra, unde proinde nulla pars ad edendum restabat: imò è quibus, quia per impositionem peccatorum populi immun-

da erant facta, edere nefas fuit. Unde duo sequuntur. Primò, quod quicumque Legem Moſis rituaſem obſervare cupiunt, cum Chriſto nullam habere poſſint communionem: quia ſecundum Legem rituaſem Chriſtus, utpote victima expiatoria, quæ peccata noſtra tulit in ligno, 1. *Pet. II. 24.* erat pollutus: atqui juxta Legem omnis cum polluto communio illicita erat. At ſine communionem cum Chriſto nec remiſſionem peccatorum, nec vitam æternam adipiſci poſſumus. Ideò & ipſe Dominus inquit *Joan. VI. 53. niſi edatis carnem Filii hominis, & bibatis illius ſanguinem, non habetis vitam in vobis ipſis.* Per eſum carnis & ſanguinis ſui intelligens fidem, quã ita animus noſter nutritur doctrinã ipſius, quam carne & ſanguine ſuo confirmavit, perinde ac corpus noſtrum eſu carnis ac ſanguinis; ac proinde per quam intimam cum ipſo communionem habemus. Ut ita oſtendat, Hebræos illos, qui ad illa Legis inſtituta deſceſcebant, ipſis illis Legis ritualis præceptis & inſtitutis, ſeſe à beneficiorum Chriſti communionem excludere: & quotquot in Chriſtum credunt, eos à vinculo Legis ritualis eſſe ſolutos, neque eam tanquam partem cultus, ad Deo placendum requiſiti, obſervare poſſe. Alterum quod hinc ſequitur, & quò ego præcipuè reſpici credo, eſt; quod, ſi ſecundum Legem rituaſem, in quam illi propendebant, ſit vivendum, nos per ſacrificium Chriſti non invitemur ad epulas, & ad vitam hilarem ac in deliciis degendam; quia Chriſti ſacrificium adumbratum fuit illis victimis, unde edere ac hilaria agitare nulli fuit conceſſum; ſed potius ad crucem & afflictiones ſuſtinendas; quia vocati ſumus ut ad illius exemplum ad ſalutem contendamus. Hoc enim maxime ipſis inculcatum voluit, quia metu crucis & afflictionum ob nomen Chriſti maxime languebant in ſincerã fidei profeſſione, & Judæis obſervationem rituum legalium placere ſtudebant. Idque arguunt ſequentia:

Verſ. 13. *Igitur exeamus ad ipſum extra caſtra, opprobrium illius portantes:* Illis enim docet, oportere ipſos paratos eſſe ad quavis afflictiones ad exemplum Chriſti, & Chriſti cauſã ſuſtinendas. Judæi ob nominis Chriſtiani profeſſionem quavis illis mala infligebant, & tanquam impios & execrandos variis opprobriis afficiebant, è Synagogã ejiciebant, quin & in corpore affligebant, & ubicunque poterant, publici odii victimas faciebant, & quantum in ſe erat laborabant, ut eodem aut ſimili infami ſupplicio, quo Dominus Jeſus, è medio tollerentur. Ut illos excitet, ne afflictionibus illis à genuinã nominis Chriſti confeſſione deficiant, oſtendit hanc eſſe religionis Chriſtianæ conditionem, ut

ſicut Chriſtus afflictionem & opprobria paſſus eſt, ita & qui in ipſum credunt, eadem ad exemplum illius patiantur. Ad hoc officium eos hic hortatur: *Quaſi dicat: Quoniam Dominus noſter Jeſus Chriſtus extra portam exivit, ut infami ac diro crucis ſupplicio afficeretur: igitur & nos extra caſtra ad eum exeamus, ut unã cum ipſo & illius cauſã ignominiam ac ſupplicium feramus.* Hoc exprimit figuratã locutione, *exeundi ad ipſum extra caſtra:* Ut ita exprimat ſimilitudinem paſſionis fidelium cum paſſione Chriſti. Diximus antea, poſtquam populo quies data eſt in terra Canaan, & templum in civitate Jeruſalem exſtructum, quod civitas Jeruſalem reſpondit caſtris Iſraëliitarum in deſerto; ac proinde quæ in deſerto extra caſtra fieri debebant, in terra Canaan extra portas urbis Jeruſalem fieri debuiſſe. Hac de cauſã Chriſtum extra portas civitatis Jeruſalem oportuiſſe pati. Quando ergò hic Hebræos credentes hortatur, *igitur ad ipſum exeamus extra caſtra*, ſenſus eſt, quod debeant parati eſſe exemplum illius ſequi, non aliter ac ſi è caſtris, ſeu extra urbem Jeruſalem, quæ in caſtrorum locum ſucceſſit, exirent ad Dominum Jeſum infame ſuum ſupplicium ſuſtinentem. *Opprobrium illius portantes;* parati ſuſtinere omnia opprobria, quin & mortem ipſam, licet illa atrox ſit, & cum cruciatu & ignominia conjuncta. Illud autem vocat *Chriſti opprobrium:* quia eſt opprobrium planè ſimile opprobrio Chriſti, & propter Chriſtum, & in ipſius honorem toleratum. Eodem ſenſu, quo *Cap. XI. 26.* Moſes *opprobrium Chriſti* elegiſſe dicitur, ob ſimilitudinem. Ideò & qui Chriſti cauſã patiuntur, dicuntur *cum Chriſto* pati: *Rom. VIII. 17. 2. Tim. II. 11. & cum paſſionibus Chriſti communionem habere. 1. Pet. IV. 13.* Et non ſine cauſã Scriptor noſter uſus videtur voce *portandi;* alludens nimirum ad ſupplicium Chriſti, qui ipſe portavit crucem ſuam, eamque portans in eãque pendens opprobrium ſuſtinuit: ad illius exemplum, quando ignominiam & afflictiones illius cauſã ſuſtinemus, dicimur hic illius *opprobrium portare*, ſicut & crucem noſtram *tollere, & eum ſequi; Matth. XVI. 24.*

Verſ. 14. *Non enim habemus hic manentem civitatem, ſed futuram quærimus.* Hæc verba continent rationem, quã adhortationem ſuam confirmat. Ergò illis non deſcribit ſtatum omnibus hominibus communem, quod nimirum omnibus ſit moriendum, atque ita è mundo, tanquam civitate ac domicilio, exeundum: Sed Chriſtianis, quã talibus, peculiarem, & quidem oppoſitè ad Iſraëlitas. Per *civitatem* ergò *manentem* intelligit, civitatem munitam, firmam ac validam, in qua tuti ſint,

sint, & vivant ab omni vi hostili immunes, & in quâ omnium eorum, quibus vita hæc beata redditur, abundantia securi fruuntur, quam Deus ipsis convenienter fæderi suo, ac juxta illius formulas est daturus; & quam illis conservaturus est & inhabitandam daturus, quamdiu ipsi fædus divinum non deserunt. Qualis civitas olim populo Israëli à Deo data est, Jerusalem nempe, quæ fuit civitas, in quâ Deus se in perpetuum habitare velle dixit: quam voluit esse metropolin totius populi Israëlis, quam Deus conservare voluit, populoque in illâ, ac totâ terrâ promissâ quasvis largiri benedictiones, quamdiu in cultu unius veri Dei, & legis per Moysen latæ observatione constantes essent.

Talem civitatem ex promisso Fæderis Novi affirmat Christianos non habere in terris. Promissa Evangelii alterius sunt naturæ. Christianis prædicta est crux & afflictio in hac vitâ: *Joan. XVI. 33. Act. XIV. 22. 2. Tim. III. 12.* Ipse Christus suos ad crucem vocavit, imò hoc Evangelium suscipientibus tanquam primum præceptum dedit; *qui vult post me venire, abneget seipsum, tollat crucem suam & sequatur me, Matth. XVI. 24.* quin & à Deo prædestinati dicimur, *ut imagini Filii ipsius, qui per crucem & passiones regnum adeptus est, Luc. XXIV. 26. conformes simus, Rom. VIII. 29.* Hæc ergo cum sit Christianorum conditio, apparet, Deum illis in terrâ non præparasse statum securum & felicem in hoc mundo, immunem ab omni oppressione ac violentiâ, qualis fuit Israëliitarum status in terrâ Canaan, & in civitate Jerusalem, quæ ipsis fuit civitas stabilis, quam Deus ipsis conservavit, quamdiu ipsi fædus divinum suâ contumaciâ non reddiderunt irritum, & quamdiu Deus voluit discrimen populorum continuari, populumque illum subsistere, ut sibi peculiarem & sanctificatum. Ergo quoniam Christiani talem civitatem permanentem hic non habent, parati semper esse debent ad sustinendas pro nomine Christi afflictiones, & quando ingruunt, forti ac constanti animo eas tolerare, neque earum metu Christum ejusque ingenuam confessionem deserere.

Sed futuram quærimus. Intelligit cælum, quod paulò ante vocavit *Jerusalem cælestem*; illud enim Deus credentibus in Christum promisit. Vocatur autem cælum civitas futura, respectu nostri dum hic in terris vivimus: licet enim jam existat, nondum à nobis inhabitatur; sed illius in futuro sæculo erimus incolæ, postquam ex mortuis suscitati erimus in vitam immortalem; & hoc respectu nobis futura est. Atque id est consentaneum statui Novi Fæderis: Deus enim ducem ac regem no-

strum è terris transtulit in cælum: Ut ergo cum ipso æternum beati simus, aspirandum nobis est, ut illic simus, ubi Dominus ac Dux noster est. Hoc commendat Apostolus fidelibus. *Coloss. III. 1.* Hanc autem cum dicit nos *quærere*, aliud longè intelligit quærere, quam hic circa res hujus mundi homines solent. Plurimi enim quærunt ea, de quibus incerti sunt an existant aut ubi sint, aut quibus illa mediis obtineri queant; & licet omnem adhibuerint operam, an unquam quod quærunt inventuri sint. Nos autem certi sumus civitatem illam nobis esse paratam, & quâ ratione, quibusque mediis eam sumus inventuri. *Quærere* itaque hanc civitatem, est ea præstare officia, quibus præstitis æterni civitatis illius incolæ sumus futuri. Quærimus ergo, sed penitus persuasi nos quod quærimus, si legitime quæramus, inventuros. Hic ergo est status Christianorum, ut in hac vitâ non sit ipsis expectanda fælicitas; sed afflictio & crux: fælicitas verò in futuro est expectanda: & hic in terris omnia sunt facienda ac sustinenda, quibus illa futura fælicitas juxta promissa divina obtineri debet. Cum igitur hic sit noster status in hac vitâ, non refugere debemus afflictiones tolerare pro nomine Christi: sed semper esse parati ad illas tolerandas, non aliter ac si ad Christum extra portas civitatis Jerusalem patientem egrederemur, singuli bajulantes crucem nostram, atque ita idem cum ipso opprobrium sustinentes: ita enim cum illius afflictionibus communionem habentes, ejusdem cum ipso in cælo, futurâ nostrâ civitate, æternæ gloriæ participes sumus futuri.

Verf. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, hoc est, fructum labiorum confitentium nomini ejus.

Ex particulâ, *ergo*; liquet hæc, tanquam quid ex prioribus fluens, mandari: Non autem deducuntur ex immediate præcedentibus, sed ex totâ argumentatione, & præsertim iis, quæ *verf. 9, 10, 11.* dicta sunt. Ibi autem dixit, convivia in sacrificiis eucharisticis instituta, nihil conferre ad animum stabiliendum: ideoque Christiano ea, tanquam cultus divini partem sectari, illicitum esse. Quia ea est natura sacrificii illius unici, quod sub Novo Testamento locum habet, nimirum expiatorii per Jesum Christum, ut secundum Legem nemo ex eo edere possit. Inde hoc jam præceptum deducens, supponit, in locum sacrificiorum eucharisticorum nunc successisse quædam officia spiritualia à nobis præstanda, quæ tanquam sacrificia quædam eucharistica Deo offerimus, nempe gratiarum actiones: & loco gaudii, quo convivia hæc celebrantes olim fruebantur,

bantur, & ad eorum participationem alios invitabant, nunc à Christianis requiri gaudium spirituale, quò, sensu beneficiorum spiritualium provocati, in laudes Dei erumpunt, & beneficentiam ergà egenos testantur. Ad illa itaque eos adhortatur.

Per ipsum ergò offeramus hostiam laudis semper Deo. Laus est oratio, quâ alicujus præstantiam, aut benefacta, quæ agnoscimus, apud alios verbis extollimus & prædicamus. Eam vult, ut tanquam sacrificium offeramus Deo: quia laudibus his celebramus beneficia divina, ejusque attributa, quæ in conferendis beneficiis demonstravit, grato animo commemoramus, quæ per figuram quandam loquendi hostiæ vocari possunt, & comparari victimis illis eucharisticis olim in honorem Dei oblatis: Quia laudibus illis Deus, tanquam omnis boni largitor, honoratur. Sicut autem olim omnes hostiæ Deo per Sacerdotem offerebantur, ad quem quicunque offerre cupiebat, eas adduxit; ita & nunc jubet, ut *per eum*, id est, Jesum Christum, ut ex antecedentibus liquet, unicum sub Novo Fædere Sacerdotem, hostias nostras Deo offeramus; tanquam nimirum Christiani, celebrantes beneficia, quæ per Christum nobis præstitit, quæque optamus, ut propter Christum, in cælis pro nobis apud Patrem Pontificem & patronum, Deo sint acceptæ. Idque præstemus *semper*, seu assiduò; ita nimirum, ut semper beneficia divina grato animo agnoscamus, parati ea quavis oblata occasione celebrare, nullamque ea deprædicandi occasionem nobis elabi patiamur. Quo sensu etiam *indefinenter orare* jubemur, 1. *Thess. V. 17.* Addit porro, quodnam sit illud sacrificium laudis: *Fructum labiorum confitentium nomini ejus.* Sunt ergò longè aliæ victimæ ab illis, quæ olim Deo offerebantur: olim quippe offerri solebant fructus agri, aut pecora, nunc spirituale officium laudis, quod *Ose. XIV. 3.* appellatur *vituli labiorum*, & hic, *fructus labiorum*; quia animus Deum ob beneficia honorans, erumpit in laudes, quæ per labia tanquam animi grati fructus proferuntur. Labia quippe illa *confitentur nomen illius*; hoc est, ipsum Deum ut summè venerandum confitentur, & quantis possunt laudibus extollunt. *Confiteri* enim significat & gratias agere, & laudare. *Matth. XI. 25. Rom. XV. 9.*

Verf. 16. Beneficentiæ autem & communionis ne obliviscimini. Alterum ipsis commendat sacrificium spirituale priori connexum: nimirum *beneficentiam*. Alludit procul dubio ad morem inter Israëliti-

tas in sacrificiis pacificis seu eucharisticis usitatum, qui cum victimas ad laudem divinam obtulerant, ad epulas ex earum carnibus institutas invitare solebant non tantum Levitas, qui templo ministrabant, sed & pauperes, aut saltem earum partem pauperibus mittere. Conveniens itaque est, ut & Christiani, quando nomen Dei laudibus ac præconiis, quæ Deo tanquam sacrificia spiritualia offerunt, celebrant, etiam beneficentiam ergà pauperes & egenos ostendant. Laudes enim institui solent ob beneficia accepta, & signum sunt gaudii ac lætitiæ. Atqui lætitia solet excitare liberalitatem, & homo hilarius ordinariè est munificus ac liberalis. Tum & beneficium provocat gratitudinem, quæ consistit non solum in beneficii agnitione, sed & illius, quantum in potestate nostrâ est, retributione: Cum autem Deo pro beneficiis nihil retribuere possimus, æquum est, ut eam ostendamus ergà pauperes, quos Dominus suo loco nobis reliquit, ita ut quicquid illis præstiterimus ipse hoc æstimaturus sit, perinde ac si ipsi præstitum esset, *Matth. XXV. 40.* Quo ipso ergò beneficentia, quâ partem aliquam boni, à Deo nobis concessi, pauperibus erogamus, maximè nobis commendatur. Et quia commendat ne illius obliviscamur, idque immediatè connectit cum adhortatione Deo victimas laudis offerendi, eo indicare videtur, nos, quando nomen Dei ob benefacta accepta celebramus, actu illo laudationis oportere ad beneficentiam excitari.

Talibus enim hostiis delectatur Deus. Respicit tam hostiam laudis, quam beneficentiæ. Laudes Dei quo sensu *hostiæ* vocentur, diximus. Beneficentia vocatur *hostia*, quia partem bonorum nostrorum consecramus Deo, ac juxta divinum mandatum ea illis, quos Dominus suo loco nobis reliquit, largimur; atque ita actum præstamus, qui cum sacrificio analogiam quandam habet. Licet enim eum præstemus hominibus; tamen quia hoc fit ad obsequendum mandato divino, ille ad Deum refertur, ac tantumdem valet ac si ipsi Deo à nobis præstaretur. Vide *Coloss. III. 23.* Quando ait, Deum talibus hostiis delectari, rationem reddit, cur eas Deo offerre debeant. Hostiæ, quibus Deo pecudes immolabantur, olim quidem à Deo præceptæ sunt: Verum Deus illas nunquam, tanquam genuinum cultum per quem homo ipsi acceptus est, approbavit. Nunc verò per Jesum Christum introducto cultu spirituali, per ritualemente adumbrato, illæ cessare debent: Non enim illis Deus, sed no-

minis sui præconiis, & beneficentiâ, tanquam hostiis spiritualibus, delectatur, eaque hominem Deo acceptum reddunt. Deus jam olim, durante lege rituali, testatus est, se non requirere carnes taurorum, aut sanguinem hircorum; sed sacrificium laudis, & ut vota ipsi reddantur. Psal. L, 13. 14. & quod misericordiam velit, non sacrificium, Ose. VI. 6. Multò magis id valet, postquam lex ritualis ad præsentiam Evangelii, tanquam typus ad præsentiam antitypi evanuit.

Verf. 17. *Obedite præpositis*, seu ductoribus, *vestris*, & *obsecundate*. Ecclesiæ ἡγούμενοι, seu duces vel ductores, sunt, quibus Ecclesiæ regimen est commissum, Episcopi ac Presbyteri. Regimen hoc consistit in doctrinâ, & attentione ad vitam ac mores auditorum, ut illi ad verbi divini regulam sint compositi. Ea autem peragitur, tum excitatione auditorum ad officium; tum reprehensione liberâ, sed amicâ ac fraternâ, quando deliquerunt; tum & severiore disciplinâ, si aliquoties moniti resipiscere nolint; ac tandem exemplo bono, quod illos ad imitationem allicit. Eis jubet ut *obediant*; nimirum in omnibus quæcunque præcipiunt convenienter voluntati divinæ, per primos Evangelii præcones à Spiritu Sancto in omnem veritatem ductos, prædicatæ, ac postea scripto consignatæ. Primis illis præconibus per omnia obediendum est, sive quid credendum docuerint, sive quid faciendum præceperint. Reliquis, quibus postea ordinarium in Ecclesiâ docendi munus concreditum fuit, eatenus obediendum, quatenus quæ credenda ac observanda præcipiunt, cum primorum doctrinâ ac præceptis consentanea sunt. Ea enim eadem cum reverentiâ, & eodem obsequio recipienda sunt, ac si à primis illis doctoribus annuntiarentur: quia eadem sunt quæ illi docuerunt. Si verò ab eorum doctrinâ deflectant, & necessariò credenda aut observanda præcipiant, à primis doctoribus nusquam tradita, aut si forte ex illorum scriptis hauriantur ut vera, nusquam tamen ut necessariò credenda aut observanda præcipiuntur, semper illa ad primorum doctrinam, scriptis sacris comprehensam, sunt expendenda; & licet aliquorum sæculorum inveterato usu recepta sint, non ulterius admittenda, quam quatenus illa cum primorum scriptis consentanea deprehendimus: quæ verò ab illis dissentire convincimur, ea, quatenus dissentiant, tanquam doctrinæ humanæ sunt rejicienda; & in iis solis, quæ scriptis illis consentanea docent aut præcipiunt, illis est obediendum. Illa enim non ab ipsis, sed à Deo, qui ea primis annuntiatori-

bus revelavit, auctoritatem habent, ac proinde illis tanquam præceptis divinis est parendum. Idem significat verbo altero ὑπακούετε, quod propriè est, *cedite*, seu *obsecundate*. Licet enim quod præcipiunt grave vobis sit, illorum tamen auctoritati cedere debetis, & præceptis obtemperare.

Addit præcepti sui rationem: *Ipsi enim vigilant pro animabus vestris, tanquam rationem reddituri*. Similitudo desumpta est ab excubitoribus, quorum munus est, omnem adhibere diligentiam, ne aut ipsi, aut pro quibus excubias agunt, improvisò opprimantur. Hi dicuntur vigilare pro animabus fidelium, quatenus ipsis concreditum est munus instruendi fideles eâ doctrinâ, cujus observatione animæ ipsorum æternum salventur: & inspiciendi vitam ac mores fidelium, ne à rectâ vivendi regulâ deflectentes animæ ipsorum æternum pereant. Ad quod munus maximâ sedulitate, curâ ac diligentia opus est; majore multò, quam in excubitoribus, qui pro corporibus tantum servandis vigilant.

Utpote rationem reddituri, nempe Deo & Christo, qui illis munus illud excubandi concredidit. Si enim in officio suo fuerint negligentes, ita ut per ipsorum culpam vel unus è fidelibus perierit, neglecti sui officii rationem sunt reddituri. Quod tamen eò usque extendendum non est, ut si ipse ecclesiam suæ curæ commissam fideliter docuerit, omnesque muneris sui partes sollicitè expleverit, & aliqui nihilominus ipsi obedire noluerint, quod ipse pro illorum animabus rationem sit redditurus: nullo modo: tales portabunt suæ contumaciæ poenam, ipse autem exitii ipsorum culpam non sustinebit: quod clarè docet Deus Ezech. III. 17, 18, 19. Multò minus, quod unusquisque securè possit acquiescere, quando obedit præposito & ductori suo: quia non ipse, sed præpositus pro animâ illius, si malè docuerit, rationem Deo sit redditurus. Cujusque enim est, præcepta ac doctrinam ductoris sui, ad verbi divini normam expendere; & quando cum eâ illa consentire deprehendit, illis tanquam Dei præceptis obedire: hoc si negligat, licet ducem suum sequatur, à culpâ immunis non erit: sed cæcus cæcum ducem sequens cum eo in foveam incidet, Matth. XV. 14. Unusquisque enim pro seipso rationem est redditurus Deo: Rom. XIV. 12. & proprium onus portabit, Gal. VI. 5. Ideo & jubemur non temerè cuiusvis spiritui credere, sed probare spiritus, utrum ex Deo sint, 1. Joan. IV. 1. & omnia probare, & quod bonum est retinere, 1. Thess. V. 21.

V. 21. Reddent ergo Deo rationem de officio sibi imposito, & de fideli illius administratione.

Ut cum gaudio id faciant, non gementes. Gaudium est præceptori habere discipulos morigeros & obsequentes, doctrinæ suæ arctè adhaerentes, & præcepta ipsius vitæ ac moribus exprimentes: quia id fideliter circa illos navatæ operæ testimonium est omni exceptione majus; quod illi in honorem cedit, & gaudio est: Sic Paulus Philipenses vocat *gaudium suum & coronam suam*, Cap. IV. 1. & Thessalonicenses, *gaudium & coronam gloriæ*, 1. Epist. II. 19, 20. Discipuli verò immorigeri ipsis sunt pudori, nec nisi cum gemitu ac dolore eos adspicere, aut eorum meminisse possunt. Vide 2. Cor. II. 3. & XII. 21. Scriptor noster huc respiciens, introducit hic illorum doctores, quando Deum administrati sui muneris rationem sunt reddituri, quod Deo exhibentes discipulos morigeros, cum gaudio; aspicientes verò discipulos immorigeros, contumaces, & minimè ad instar doctrinæ sibi concreditæ efformatos, cum gemitu rationem Deo reddituri sint. *Hoc enim non expedit vobis.* Quasi dicat: hoc est valdè noxium vobis: sollicitæ enim illæ excubiæ, quas pro vobis agunt, merentur ut ipsis sitis gaudio, non mærori: hoc enim in vos provocabit pœnam divinam.

Vers. 18. *Orate pro nobis: confidimus enim quod bonam conscientiam habemus.* Reddit rationem, cur illorum preces pro se expetat, atque id officium meritò ab ipsis expectare possit. Loquitur de se in numero plurali, ut se aliis non præferat, sed æquali in statu cum aliis describat: Quod non potest nisi modestiæ illius adscribi: Quæ etiam in sequentibus elucet; quia cum dicere posset se *bonam conscientiam* habere, dicere maluit, se id *confidere*. Bona conscientia solet vocari, quæ de facto suo, utpote recto ac legitimo, benè judicat. Illius, qui officii sui plenâ cognitione bene est imbutus, conscientia de facto suo benignè judicare nequit, nisi id sit rectum, ac officio à se requisito consentaneum: Itaque dicendo, se *habere conscientiam bonam*, indicat, se persuasum esse vitam suam atque actiones suas esse bonas, & quales sinceri ecclesiæ doctoris esse oportet; ideoque & conscientiam suam bonum illis testimonium reddere. *In omnibus benè volentes conversari.* Conversatio potissimum in actionibus externis consistit: illæ autem sunt bonæ, quando ad regulam suam sunt expressæ. Quia itaque regula Christiana excellentior & perfectior est Mo-

saicâ, ex actionibus ipsius dignosci potuit illas ad Evangelii normam esse compositas, seque in munere suo esse fidelem. Cum itaque inde confidere possit ipsos de se bonam habere existimationem, ipsorum preces pro se expetit.

Vers. 19. *Abundantius autem precor hoc vos, fratres, quò celerius restituar vobis.* Ex hisce verbis colligi videtur, ipsum fuisse in vinculis, ideoque aliquamdiu impeditum ne ad ipsos redeat. Quoniam autem jam videtur vinculis fuisse solutus, ex vers. 23. se illorum precibus commendat, idque vel ideo abundantius petit, vel cupit ut illi abundantius pro ipso orent, ut propter eas Deus ipsi facultatem concedat celerius ad ipsos redeundi.

Vers. 20. *Deus autem pacis, qui reduxit ex mortuis pastorem magnum ovium in sanguine testamenti æterni, Dominum Jesum, &c.*

Hic incipit totius epistolæ epilogus, in quo primò occurrit votum. Cujus sensus ut benè percipiatur, primò explicanda descriptio Dei, à quo votum hoc Hebræis precatur. Ex descriptione ipsâ liquet, votum illud esse directum ad Deum Patrem. Illum vocat *Deum pacis*. Pax est concordia & conjunctio animorum: significat etiam secundum Scripturæ stylium, prosperitatem, ac quavis bona: uti quando hominibus pax vovetur, id est, fœlicitas. Utroque sensu hic accipi potest: quia enim Cap. XII. 14. illis iussit pacem sectari cum omnibus, epistolam suam voto finiturus, ut illud studium pacis denuò ipsis commendat, Deum vocat, *Deum pacis*; pacis nimirum ac mutux inter homines benevolentix autorem, qui & pacem seriò commendat, & pacis sectatores sibi gratos declarat. Sed & maximè secundo sensu accipiendum videtur. Quia enim fœlicitatem, ad quam Christianis accessus est datus per Jesum Christum, ostendit multò esse excellentiorem statu illo, ad quem populus Israël olim pervenit; & inde adhortationem ad variarum virtutum Christianarum exercitium deduxit: Nunc epistolam finiturus, & precaturus ut Deus ipsos in omni bono opere perficiat, Deum describit, *Deum pacis*, id est, fœlicitatis autorem; qui quoniam omnis fœlicitatis autor est, etiam illis immobile illud regnum, ad quod vocati sunt, & in eo plenam ac perfectam fœlicitatem est largiturus.

Illi addit aliam descriptionem: *Qui reduxit ex mortuis pastorem magnum ovium, nempe Dominum Jesum*, ut mox addit. Describitur Deus aliquoties, quod Jesum Christum ex mortuis suscitaverit;

non tantum quia hoc est opus longè excellentissimum, in quo Deus ostendit supereminentem magnitudinem potentiae suae, *Eph. I. 19.* sed & approbatae doctrinae Jesu Christi evidentissimum testimonium, *Rom. I. 4.* quo omnes in ipsum credentes de futura sua gloriâ certi redduntur, utpote in quo Deus ipsis pignus dedit, non tantum potentiae suae, quod possit, sed & benevolae voluntatis & immutabilis decreti, quod ipsos ad Christi exemplum ex mortuis est suscitaturus, & in eandem, ad quam Christum resuscitatum evexit, gloriam caelestem introducturus. *Rom. VIII. 11.* & alibi. Dominum Jesum autem vocat, *pastorem magnum ovium.* Christi oves sunt credentes, ex quibus Ecclesia, quae illius corpus vocatur, constat. Verum quidem est *Joan. X. 16.* etiam oves Christi vocari, qui nondum credunt: quoniam in illis est bona quaedam dispositio fidem eliciendi, quando verbum Evangelii ipsis praedicatur, atque ita eos in ovile Christi colligendi. Proprie autem oves Christi sunt credentes; & eorum respectu vocatur pastor, quia fidelium suorum Dominus est, caput ac rex; eos, tanquam pastor oves suas, spirituali pabulo pascit, protegit ac defendit, contra omnes qui saluti illorum insidiantur; eaque cum autoritate ac potentia, ut nemo eos è manu sua rapere possit: *Joan. X. 28, 29.* Ideò cum vocat *pastorem*, addito articulo, τὸν ποιμένα; & τὸν μέγαν, *magnum illum pastorem.* Etiam doctores Ecclesiae, seu Episcopi & Presbyteri, vocantur *pastores*, respectu muneris sui, ut doctrinam ac disciplinam Christianam credentium salutem promoveant: at Dominus Jesus est *magnum ille ovium pastor*, qui etiam in oves tanquam peculium suum imperium habet, cui reliqui pastores, tanquam ministri, sunt subiecti, & oves pascendo Jesu Christo tanquam Domino ac Regi suo ministrant. Unde & vocatur *summus pastor*, *1. Pet. V. 4.* perinde uti summus dux, seu *archidux*, *Aët. V. 31.* & supra *cap. II. 10.* & *XII. 2.* & *1. Pet. II. 25.* *pastor animarum.* Eam autem appellatione hic apud Hebraeos usus videtur, ad designandum, ipsum esse promissum illis Messiam; sub nomine enim *pastoris* Deus illum olim designatum voluit, *Ezech. XXXIV. 23.* Illum itaque, quem Deus illis pastorem dedit, Deus ex mortuis reduxit in vitam, & in caelos exaltavit, & constituit pastorem, regem ac caput Ecclesiae suae.

Per sanguinem aeterni testamenti, seu fœderis: hic est, sanguis Jesu Christi, cui novum fœdus tanquam fundamento inni-

titur. Quia enim sanguine suo peccata nostra expiavit, Deus novum cum nobis fœdus erexit, in quo praecedentium peccatorum, utpote sanguine Christi expiatorum, non velle meminisse declarat, sed nos in gratiam recipere est paratus, non aliter ac si nunquam illa à nobis commissa essent; & reveram condonaturus est, si ex sinceram in Christum fide, per resipiscentiam non fictam ea emendemus. Qui sanguis etiam in Novi Fœderis confirmationem effusus est; quemadmodum in pangendis fœderibus victimarum mactari, earumque sanguis in fœderum confirmationem effundi solet: Quod etiam in Moisaici fœderis sanctione observatum fuisse, supra ad *Cap. X. 20.* ostendimus. Possunt autem haec verba duobus modis connecti cum praecedentibus: Vel cum voce *pastoris*; & ita sensus erit, quod Dominus Jesus sit magnus pastor ovium per sanguinem aeterni fœderis: quia sanguine suo oves suas sibi emit, & acquisivit in peculium, *1. Cor. VI. 20.* *Tit. II. 14.* & mors cruenta ipsi gradus fuit ad regnum, *Luc. XXIV. 26.* atque ita summi illius pastoris dignitatem ac munus obtinendum. Vel cum verbo remotiore, *reduxit ex mortuis*: & tum sensus foret, quod Deus illum ex morte violentam, in quam sanguinem suum in confirmationem fœderis aeterni effudit, resuscitavit. Prior mihi videtur praefendus. Fœdus autem hoc vocat *aeternum*, quia nunquam mutabitur, nullum perfectius illi succedet, sicut hoc Veteri tanquam imperfecto successit; sed semper erit novum, ac aeternum, durabitque ad consummationem usque saeculorum, quando Deus fœderis sui observatoribus vitam aeternam, juxta fœderis formulas, gratiosè largiturus est.

Verf. 21. Sequitur nunc votum. *Perficiat vos in omni bono opere, &c.* Vox Graeca καταρτίσαι significat etiam *aptet*, seu *aptos reddat*. Utraque significatio est bona: Deus vos aptos reddat ad omne bonum opus: Et, Deus vos ita dirigat, ut bonum opus, in quo jam progressus aliquos fecistis, porro perficiatis, & in illo ad finem usque continuetis: Quia enim Deus vobis regnum illud aeternum praeparavit, illud unicum restat, ut sicut illud fide estis amplexi, & viam salutis vobis praescriptam ingressi, ita porro in bono hoc opere progrediamini. Quod ut faciant, precatur illis auxilium divinum, cujus virtute illud praestent. *Ad faciendum voluntatem ipsius.* Ea ergo opera intelligit, quae consentanea sunt voluntati divinae; simulque innuit, quò respiciendum sit in omni opere bono, quò Deo placere

placere studemus, nempe ad voluntatem divinam, cui quodcunque consentaneum est, est faciendum, & quicquid illi adversatur sollicitè fugiendum. *Faciens in vobis quod beneplacitum est coram ipso per Jesum Christum.* Obedientia divinis præceptis præstita est quod coram ipso beneplacitum est: ideo & præcepta, præsertim Evangelii, vocantur *voluntas Dei beneplacens*, Rom. XII. 2. Et hac ipsa descriptione excitantur ad faciendum voluntatem divinam, quia certi sunt se id faciendo facere quod Deo beneplacitum est. Vovet autem, ut Deus hoc *in ipsis faciat*; tali nempe operatione, quæ eorum liberam obedientiam non tollit; eâ nimirum, quâ Deus gratiæ suæ dona in ipsis adauget, Spiritu suo confirmat, sensum verbi sui altè mentibus ipsorum imprimit, variisque arcanis suggestionibus ad progressum in quovis bono opere incitat; quæ omnia magnam ad perseverandum in bono efficaciam habent, & clarè demonstrant, quicquid in nobis est boni, id non nobis, aut viribus nostris, sed Deo illiusque gratiæ esse adscribendum.

Per Jesum Christum. Quod legi potest, vel faciens in vobis per Jesum Christum, quod beneplacitum est coram ipso: vel, quod beneplacitum est coram ipso per Jesum Christum. Si priore modo legamus, sensus est; faciens per Jesum Christum, illiusque doctrinam, quod coram ipso beneplacitum est: quo indicatur, obedientiam nostram solam Deo esse gratam, quæ præstatur juxta doctrinam Jesu Christi, & ad præcepta, quæ in eâ continentur, tanquam normam suam est expressa. Si posteriore modo: Sensus est, quod obedientia nostra, quam divinâ adjuvante gratiâ præstamus, sit Deo placens per Jesum Christum; & quod sicut Christus, qui advocatus & patronus noster est apud Deum, nos, cum inimici essemus, Deo reconciliavit; ita etiam efficiat, ut obedientia nostra, quam ut Christiani præstamus, Deo grata sit. Uterque sensus est bonus, & autoris nostri scopo accommodatus. Quâcunque enim ratione verba legantur, faciunt ad Hebræos monendum, nullam aliam esse viam Deo placendi, nisi per Jesum Christum; ac proinde illicitum esse denuò ad Legem illiusque ritus relabi; sed in doctrinâ Christianâ, illiusque ingenuâ confessione constanter perseverandum.

Addit doxologiam. *Cui gloria in sæcula sæculorum. Amen.* Quia connectitur cum voto, quod ad Deum Patrem dirigit, etiam hæc doxologia non ad Dominum Jesum, sed ad Deum Patrem dire-

cta videtur. Est consueta doxologia, quâ Deo ob ingentia per Christum nobis data beneficia laudem & gloriam tribuit. De quâ cum alias in explicatione epistolæ ad Romanos diximus, non est quod hic illis quicquam addamus.

Vers. 22. Postquam epistolam finiit, illi etiam quædam subjecit. *Oro autem vos, fratres, ferte sermonem hunc admonitionis.* Tota hæc epistola est adhortatoria, quâ illos ad officium, & in officio constantiam admonet: cui immixta fuit reprehensio alicujus in officio negligentia. Intermiscet plura, quibus Evangelii præ Lege præstantiam egregiè demonstrat; sed quoniam illa adhibet tanquam argumenta, quibus admonitionem suam fulcit, tota epistola rectè *adhortatio*, seu *sermo adhortationis* vocatur. Ex singulis enim argumentis, quibus Evangelii præ Lege præstantiam adstruxit, adhortationes serias deducit, quibus ipsos ad officii præstationem admonet. Quia autem admonitiones ejusmodi, licet salutare, & ex animo benevolo, & salutis eorum qui monentur studioso profectæ, molestæ sunt & insuaves, utpote dehortantes à rebus gratis, & omissionem officii indicantes; ideo orat, ut sermonem illum *ferant*, id est, æquo ac placido animo recipiant, & in usum suum convertant. *Paucis enim scripsi vobis.* Et hæc est ratio, cur monitionem ejus ferre debeant; quia, cum prolixâ circa eos admonitione uti potuisset, paucis tantum ipsis scripserit, præcipua breviter proponens argumenta, quibus officii sui admoneantur. Unde facile colligere possint, non reprehendendi animo ipsum scripsisse, sed ut ipsos ad officium hortando, salutem ipsorum æternam promoveret.

Vers. 23. *Scitote fratrem Timotheum dimissum esse, cum quo, si celerius veniat, vos videbo.* Fuit ergo Timotheus in carcere; quando verò, aut quo tempore dimissus, incertum.

Vers. 24. *Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos.* Olim omnes Christiani generatim vocati sunt *sancti*, excellentiore modo, quam populus Israël, populus Deo sanctus vocatus fuit: Nempe quia per Christum è perditâ hominum turbâ sunt redempti, & Deo ejusque cultui consecrati, ut hic vitam degant prorsus à vitâ hominum mundanorum diversam, atque ita à pereuntium turbâ segregati, salvandorum numero inscribantur. Ad hunc statum cum omnes qui Christo credunt vocentur, omnibus generatim nomen *sanctorum* tribuitur. Addit. *Salutant vos qui sunt de Italiâ*; nimirum

rum sancti & fideles, qui non tantum erant Romæ, sed & in aliis Italiæ locis ad fidem Christianam sunt conversi. Unde rectè inferitur, hanc epistolam ex Italiâ ad Hebræos esse scriptam.

Vers. 25. *Gratia [sit] cum omnibus vobis. Amen.* Votum ordinarium, in fine epistolarum Apostoli Pauli, quo fide-

bus vovetur, ut Deus omnia dona gratiosa, quæ per & propter Christum conferuntur, illis continuo largiatur, quibus ad constantiam in fide excitentur, & in spe gloriosæ immortalitatis confirmantur; ut ita immoti in fide Christianâ illiusque professione perseverantes propositam perseverantibus gloriam consequantur.

F I N I S.

INDEX LOCORUM S. SCRIPTURÆ

quæ in hoc opere citantur.

*Asterisco * notata latius explicantur; reliqua verbo uno aut altero illustrantur.*

GENESIS.

Cap.	Vers.	Pag.
* XII.	3.	51. 603
XVIII.	18.	51
ibid.	20.	678
XX.	3.	357
ibid.	6.	28
XXI.	1.	146
* XXII.	15, 16.	603
ibid.	18.	51
XXVI.	4.	ibid.
XXIX.	30, 31.	407
XXXV.	11.	612
XXXVII.	35.	28, 29
XLIII.	9.	323
XLIV.	32.	ibid.
XLVI.	26.	29
XLVIII.	19.	427
ibid.	20.	51
L.	1.	146

EXODUS.

I.	17.	412
ibid.	21.	566
III.	12.	24
IX.	16.	412
XII.	23.	28
XVII.	7.	61
XX.	5.	314
XXI.	6.	612
XXXII.	4, 5.	76

LEVITICUS.

IV.	13.	87
V.	17.	ibid.
XVIII.	5.	348. 425
XIX.	28.	29
XXI.	1, 11.	ibid.

NUMERI.

V.	2.	24
VI.	6.	29
IX.	6.	ibid.
XX.	14, 15, &c.	406

DEUTERONOMIUM.

V.	9.	314
X.	8.	51
ibid.	16.	263
XII.	1.	75
* XVIII.	18, 19.	49
XXI.	15.	407
* XXIX.	4.	114. 157. 569
ibid.	18.	82
* XXX.	11, 12.	426
XXXII.	47.	75

JOSUÆ.

I.	5.	171
----	----	-----

JUDICUM.

I.	3, 17.	406
XXI.	6.	ibid.

I. SAMUELIS.

II.	12.	424
ibid.	25.	50
XIX.	7.	122

2. SAMUELIS.

Cap.	Vers.	Pag.
VII.	15.	90
ibid.	21.	122
XX.	10.	135

I. REGUM.

I.	21.	323
VIII.	27.	77
XXI.	20, 25.	134

2. REGUM.

I.	13, 14.	181
VIII.	59.	617
XVII.	17.	134
XXI.	3.	76

JOBUS.

V.	19.	436
XIV.	13.	28, 29
XVII.	13.	28, 29
XXIV.	23.	709

P S A L M I.

I.	6.	353
II.	4.	590
* ibid.	7.	126
* VIII.	5, & seqq.	554, 555
XI.	2.	93
XII.	7.	436
XVI.	10.	128
XVIII.	3.	559.
ibid.	5, 6.	560
ibid.	12.	87
XXII.	23.	559
XXXIV.	9.	100. 179
XXXVI.	6, 7.	281
* XL.	7, 8, 9.	656, 657
XLV.	7.	59
LXIX.	26.	10
LXXXVIII.	39.	559
LXXXIX.	28.	126
XC.	2.	234
CIV.	3.	87
CIX.	8.	10
CX.	4.	590
CXVI.	3.	27. 560
* CXVIII.	22.	54
CXLVII.	14.	87
CXLVIII.	14.	679

PROVERBIA.

VIII.	36.	132. 249
XVII.	15.	129
XXIV.	16.	436
XXV.	21, 22.	471
XXIX.	24.	249

ECCLESIASTES.

XI.	9.	122
-----	----	-----

ESAIAS.

I.	2.	714
ibid.	9.	418
ibid.	16, 17.	640
V.	23.	129
VII.	14.	18
VIII.	17, 18.	559
IX.	1, 2.	19
* X.	22.	418
XI.	1.	508

Eccl. XIX.

I N D E X

Cap. Vers.		Pag.	ECCLESIASTICUS.		Pag.
Esa. XIX.	19, & seqq.	74	Cap. Vers.		
XXIX.	13.	679	IV. 12.		561
XXXI.	3.	559	1. MACHAB.		
XLI.	8, 9.	406	X. 61, 63.		436
XLIV.	15, 16, 17.	164	XI. 25.		436
ibid.	17.	62. 567	2. MACHAB.		
* XLIX.	6.	132	XIV. 3.		134
L.	2.	87	MATTHÆUS.		
LIII.	1.	36. 424	I. 22, 23.		18
ibid.	6.	568	II. 15.		19
* ibid.	7, 8.	85	ibid.	18.	ibid.
ibid.	10.	664	ibid.	22.	700
* LV.	3.	128	III. 1.		147
LVI.	11.	347	ibid.	9.	411. 570
LVIII.	7.	37	ibid.	12.	47
LXV.	16.	51	IV. 15, 16.		19
LXVI.	23.	74	V. 3.		181
JEREMIAS.			ibid.	24.	133
I.	8.	171	ibid.	38.	701
II.	8.	424	VI. 24.		146. 407
ibid.	27.	164	VII. 18.		368
IV.	4.	263	ibid.	23.	353
V.	2.	612	VIII. 12.		51
ibid.	7.	397	IX. 15.		57
ibid.	22.	87	ibid.	22.	132
VI.	10.	263	X. 37.		407
IX.	3, 6.	424	XI. 19.		129
XIII.	23.	368, 600	ibid.	25.	729
XVII.	5.	87	XII. 34.		353. 600
XXIX.	10.	599	ibid.	36.	583
XXXI.	15.	19	ibid.	37.	129
ibid.	20.	406	ibid.	41, 42.	681
* ibid.	31, & seqq.	629	XIII. 2.		132
XXXII.	14.	599	ibid.	22.	461
XLIX.	8.	407	ibid.	42.	47
EZECHIEL.			XV. 19.		488
II.	3.	617	XVI. 3.		ibid.
XXIV.	13.	114. 629	ibid.	16.	89
XLII.	13.	617	ibid.	17.	96
DANIEL.			ibid.	18.	386
II.	21.	148	ibid.	23.	132
XII.	7.	397	ibid.	28.	100. 598
HOSEAS.			XVII. 5.		50
* I.	10.	418	XVIII. 3.		132
* II.	23.	ibid.	ibid.	6.	353
V.	4.	424	ibid.	20.	134
VI.	6.	656	ibid.	23.	583
VII.	1.	114. 629	XIX. 20.		576
XI.	1.	19. 406	XX. 14.		387
ibid.	1, 2, 3.	629	* ibid.	15.	413
ibid.	3.	114. 157	ibid.	28.	701
AMOS.			XXI. 21.		488
I.	11.	407	ibid.	25.	234
V.	25.	76	XXII. 22.		387
VI.	8.	406	XXIII. 14.		475
* IX.	11, 12.	146, 147	ibid.	23.	160
OBADIA.			XXIV. 15.		27
10, 11, 12.		406	ibid.	24.	179
HABACUC.			ibid.	31.	387
II.	3.	669, 670	ibid.	33.	89
* ibid.	4.	232	XXVI. 28.		202
HAGGÆUS.			ibid.	39.	353
* II.	6.	714	ibid.	41.	467
SACHARIAS.			ibid.	45.	313
IX.	9.	135	ibid.	63.	89
MALACHIAS.			XXVII. 5.		10
* I.	3, 4.	406	* XXVIII. 19.		636
ibid.	11.	74	MARCUS.		
II.	7.	330	I.	33.	134
ibid.	8.	491	II.	40.	317
IV.	4.	75	V.	34.	488
			VIII.	29.	89
			XIV.	58.	639
			XVI.	15, 16.	428
			LUCAS		

LOCORUM S. SCRIPTURÆ.

LUCAS.

Cap.	Vers.	Pag.
I.	6.	262
	<i>ibid.</i> 12, & 65.	37
	<i>ibid.</i> 69.	411
	<i>ibid.</i> 69, 70.	281
II.	26.	28
	<i>ibid.</i> 34, 35.	59
	<i>ibid.</i> 34.	439
	<i>ibid.</i> 35.	488
III.	8.	411
IV.	5.	59
V.	5.	317
	<i>ibid.</i> 26.	37
	<i>ibid.</i> 30.	648
VI.	8.	488
VII.	16.	37
	<i>ibid.</i> 35.	129
IX.	46.	488
	<i>ibid.</i> 47.	561
	<i>ibid.</i> 55.	467
	<i>ibid.</i> 56.	369
X.	16.	61
	<i>ibid.</i> 20.	89
	<i>ibid.</i> 29.	129
XI.	11.	701
	<i>ibid.</i> 50.	647
* XII.	33.	39
XIV.	4.	561
	<i>ibid.</i> 23.	157. 598
	<i>ibid.</i> 24.	100. 556
	<i>ibid.</i> 26.	407
XV.	32.	160
XVI.	2.	583
	<i>ibid.</i> 15.	129
	<i>ibid.</i> 31.	50
XVIII.	14.	129
XIX.	42.	424
XX.	34.	461
XXII.	66, 70.	89
XXIV.	20.	475
	<i>ibid.</i> 26. 44. 46.	160
	<i>ibid.</i> 29.	157
	<i>ibid.</i> 33.	134
	<i>ibid.</i> 45.	462
	<i>ibid.</i> 49.	669

JOANNES.

I.	9.	629. 656
	<i>ibid.</i> 14.	559
	<i>ibid.</i> 17.	724
	<i>ibid.</i> 46, 50.	89
II.	11.	41
III.	19.	347, 496
IV.	20, 24.	160
V.	44.	146
VI.	29.	232
	<i>ibid.</i> 53.	727
	<i>ibid.</i> 60.	146
VIII.	32.	664
	<i>ibid.</i> 39.	36
	<i>ibid.</i> 44.	231. 495
	<i>ibid.</i> 52.	556
	<i>ibid.</i> 59.	132
X.	16.	732
XI.	4.	41
XII.	15.	407
	<i>ibid.</i> 39.	600
XIV.	9.	234
	<i>ibid.</i> 17.	405
XVII.	3.	347. 664
	<i>ibid.</i> 17.	<i>ibid.</i>
XIX.	38.	134
XX.	14.	132
	<i>ibid.</i> 19.	134

ACTA APOST.

Cap.	Vers.	Pag.
II.	30.	612
V.	29.	160
VII.	14.	253
X.	10.	598
	<i>ibid.</i> 42.	127
XI.	2.	488
	<i>ibid.</i> 18.	630
XII.	12.	134
XIII.	22, 23.	411
	<i>ibid.</i> 27.	59
XV.	1. & 24.	134
XVI.	19.	561
XVII.	31.	127
XIX.	36.	134
XX.	7.	37
	<i>ibid.</i> 11.	598
	<i>ibid.</i> 32.	59
XXIV.	18.	134
XXVI.	19.	94

AD ROMANOS.

I.	3, 4.	29. 34
	<i>ibid.</i> 30.	314
IV.	10, 11.	72
	<i>ibid.</i> 20.	134
VI.	17.	134
VII.	14.	<i>ibid.</i>
VIII.	7.	98. 146
	<i>ibid.</i> 28.	36
IX.	22.	135.
X.	3.	231
XII.	2.	134
	<i>ibid.</i> 13.	37
XIII.	1.	29
	<i>ibid.</i> 3.	491
XV.	8.	281
* <i>ibid.</i>	17.	587.

I. AD CORINTH.

I.	2. & 24.	36. 157
	<i>ibid.</i> 6.	566
* <i>ibid.</i>	30.	323
II.	6.	594
	<i>ibid.</i> 14.	146. 582
	<i>ibid.</i> 16.	455
III.	1, 2.	352
* <i>ibid.</i>	6, 7.	142. 198
	<i>ibid.</i> 22.	636
V.	9, 11.	133
	<i>ibid.</i> 11.	627
VI.	5.	488
	<i>ibid.</i> 7.	570
	<i>ibid.</i> 11.	129. 640
VII.	10, 11. 15.	134
	<i>ibid.</i> 14.	627
	<i>ibid.</i> 28.	134
VIII.	11.	317
	X. 6. 11.	408
	<i>ibid.</i> 16, 17.	329
	<i>ibid.</i> 18, 19, 20, 21.	152
	<i>ibid.</i> 21.	725
XI.	27.	463
XII.	6.	346
XIV.	14.	462
	<i>ibid.</i> 20.	594
XV.	15.	566
XVI.	13.	133
	<i>ibid.</i> 15.	134
	<i>ibid.</i> 16.	133

2. AD CORINTH.

III.	6.	369
IV.	6.	598
V.	1.	639
	<i>ibid.</i> 4.	317
Aaaaa		2. Cor. V.

INDEX LOCORUM S. SCRIPTURÆ.

Cap. Vers.	Pag.	Cap. Vers.	Pag.
2. Cor. V. 7.	655	2. Tim. I. 12.	490. 621
ibid. 14.	388	II. 10.	387
ibid. 15.	333	ibid. 11, 12.	319
ibid. 17.	331	ibid. 19.	353
ibid. 20.	134	ibid. 25.	36
ibid. 21.	323		
VIII. 4.	37	AD TITUM.	
IX. 8.	490. 621	I. 1.	148
X. 3.	345	ibid. 3.	387
XII. 2.	397	II. 11.	724
XIII. 8.	57	III. 4.	379
ibid. 11.	134		
AD GALATAS.		AD HEBRÆOS.	
I. 15.	93	I. 8, 9.	59
ibid. 16.	94. 96.	II. 9.	179
ibid. 23.	71	ibid. 14.	27
II. 20.	345	IV. 7.	127
III. 16.	52	VI. 4, 5.	179
ibid. 22.	669	XIII. 16.	37
ibid. 23.	71		
ibid. 24.	425	JACOBI.	
ibid. 26.	51	I. 17.	234
IV. 22, 23, 26.	403	ibid. 18.	331
V. 2, 3.	134	ibid. 21.	253
ibid. 17.	345	II. 16.	134
AD EPHESIOS.		IV. 4.	314
I. 4.	387	ibid. 10.	134
ibid. 13.	403	ibid. 15.	700
II. 2.	346	V. 4.	678
ibid. 3.	415	ibid. 20.	568
ibid. 5, 8.	379		
ibid. 10.	376. 539	I. PETRI.	
ibid. 10, 15.	156. 331	I. 14.	134
ibid. 14.	323	ibid. 17.	427
ibid. 19.	54	ibid. 23.	581
IV. 17.	397	* II. 3.	598
ibid. 20.	483	III. 10.	28
ibid. 20, 21.	369	IV. 2.	333
ibid. 23.	462		
V. 5.	62. 249	2. PETRI.	
ibid. 18.	134	I. 3.	664
VI. 10.	ibid.	ibid. 20.	232
ibid. 12.	96. 591	II. 20.	664
AD PHILIPPENSES.		III. 4.	93
III. 9.	67. 231	* ibid. 13.	376. 681
ibid. 14.	134. 317	ibid. 15.	347
ibid. 15.	594	ibid. 17.	134
ibid. 19.	249		
IV. 7.	46	1. JOANNIS.	
AD COLOSSENSIS.		II. 5.	388
I. 21.	314	ibid. 6.	405
II. 3, 6, 8.	483	III. 8.	656
ibid. 11.	263	ibid. 9.	146
ibid. 14.	156	ibid. 14.	405
III. 1.	329	ibid. 21.	660
ibid. 5.	132	IV. 5.	253
ibid. 12.	387	V. 3.	388
ibid. 19.	134	ibid. 19.	82
2. AD THESSALON.			
II. 4.	162	JUDÆ.	
ibid. 7.	27	3.	148
III. 14.	133	9.	488. 582
1. AD TIMOTHEUM.		10.	134
II. 4.	664		
III. 10.	463	APOCALYPSIS.	
IV. 10.	124. 629	I. 2.	566
VI. 8.	330	II. 26.	232
ibid. 9, 10.	721	VI. 8.	29
2. AD TIMOTHEUM.		XIII. 8.	59
I. 7.	467	ibid. 10.	148
ibid. 9.	379	XIV. 4.	134
		XVII. 14.	36. 157
		XVIII. 2.	439
		XX. 13.	29
		XXII. 11.	129

I N D E X

R E R U M P R Æ C I P U A R U M

quæ hoc opere continentur.

A.

A <i>Belis</i> fides ac pietas. 678 <i>Abrahamus</i> propter circumcisionem non est justificatus. 72 <i>Abrahami</i> fides, & prompta obedientia. 681 Fidei ipsius constantia. 682 Respexit illa etiam beatitudinem cælestem. <i>ibid.</i> Quo fundamento illa nixa fuerit. 684. 685 <i>Abrahami</i> fides, illi imputata in justitiam. 291. 301 Varii illius fidei actus. 301 <i>Abrahamo</i> fides est imputata in justitiam, cum nondum esset circumcissus. 294 Finis in quem <i>Abrahamus</i> jam ex fide justificatus circumcisionem suscepit, vel respicit, Abrahamum, vel quoscunque credentes. 294, 295 <i>Abrahami</i> fidei objectum, & illius excellentia. 299 Ea superavit omnia obstacula, per quæ labe factari potuisset. 300 <i>Abrahami</i> tentatio, & summa illius difficultas. 686 Quâ fide eam Abrahamus superaverit. <i>ibid.</i> <i>Abrahamus</i> promissionem divinam est adeptus juxta literalem, & mysticum sensum. 604 <i>Abrahami</i> semen non significat naturam humanam, sed Abrahami posteros. 561 <i>Abrahamo</i> & semini ejus facta promissio, ut esset hæres mundi. 296 Omnes <i>Abrahami</i> posterii carnales non sunt comprehensi fœdere Dei, sed qui nati sunt vi promissionis divinæ. 402 Nec omnes hi sunt absolutè electi ad vitam æternam. 403. 404 Sub <i>Achabo</i> miser populi Israëlitis status. 436 <i>Achitophel</i> typus Judæ. 9 <i>Actio</i> significat sæpe actionem cum effectu. 157 <i>Activa</i> Verba. Vide <i>Verba</i> activa. Verba <i>activa</i> non semper ipsam actionem significant, sed quod requiritur ut actus exeat. 629 <i>Adamus</i> typus Christi. 315. 320 Oppositio inter <i>Adamum</i> & Christum, & inter effectum illius peccati, & inter gratiam Christi. 320. 321 In <i>Adami</i> transgressionis similitudine qui non peccarunt, non sunt infantes, sed qui ab <i>Adamo</i> usque ad <i>Mosen</i> vixerunt. 318 Illi mortui sunt, non tam ob propria peccata, quam ob peccatum <i>Adami</i>. <i>ibid.</i> Qui inter illos, qui ab <i>Adamo</i> usque ad <i>Mosen</i> vixerunt, ob enormia scelera singulari supplicio puniti sunt, nihilominus ob peccatum <i>Adami</i> propriè sunt mortui. 319 <i>Adamo</i> ejusque posteris dominium in omnes creaturas est datum. 554 Illius respectu paullò minor est Angelis. <i>ibid.</i> <i>Adoptio</i> in filios Dei. 373, 374 <i>Adscensionis</i> Christi in cælum veritas probatur testimonio Apostolorum. 7 <i>Adscensio</i> Christi cur non sit facta adspectantibus Judæis. 8 <i>Adscensionis</i> Christi veritas sufficienter est ad-	structa, licet illius historiam nullus Apostolorum conscripserit. 8, 9 <i>Adulterium</i> & scortatio rigidius nunc verita, quam olim sub Lege. 721 <i>Ædificatio</i> mutua firmorum & infirmorum. 504, 597 <i>Æternum</i>, seu <i>perpetuò</i> quid sæpe significet. 611, 612 <i>Æthiops</i> reginæ Candaces videtur fuisse professus. 84 <i>Afflictiones</i> variæ Christianorum. 608 <i>Afflictiones</i> cooperantur fidelibus in salutem. 382 In <i>Afflictionibus</i> consolatio fidelium. 391 Ut <i>Afflictiones</i> pro nomine Christi fortiter tollerentur, respiciendum est in exemplum Christi. 701 Consideranda earum levitas. 702 Quod sint indicium amoris Dei, quia sunt castigationes. <i>ibid.</i> Quod nos subjiciamus castigationi patrum carnalium; æquum ergo est ut toleremus castigationem patris spiritualis. 703 Et tandem, illarum fructus. 704 <i>Amoris</i> Dei excellentia, qui Christum pro peccatoribus in mortem tradidit. 314 <i>Amor</i> Dei alius est antecedens, alius consequens. Beneficia amoris antecedentis Deus ex mero arbitrio confert, sine ullo ad opera hominis respectu. 410 Dum <i>Amoris</i> officia exhibemus, continuò ad nova præstanda oritur in nobis obligatio. 478 <i>Amor</i> nostri est regula amoris proximi. 479 <i>Anania</i> & <i>Sapphiræ</i> peccati atrocitas. 62 <i>Anathema</i> à Christo esse quando optat Apostolus pro Judæis, non optat sibi damnationem æternam: sed ut tanquam homo à Christo alienus dirâ morte afficiatur. 398 <i>Anchoræ</i> & spei comparatio. 605 <i>Angelus</i> est nomen ministerii, & tribuitur etiam rebus inanimatis. 545 <i>Angeli</i> sunt ministratorii spiritus, & à Domino Jesu mittuntur, ut fidelibus varia officia præstent. 548 <i>Angelus</i> Petri, quo sensu dicatur. 116 <i>Anni</i> quo sensu Deo Patri ac Domino Jesu tribuantur. 547 <i>Antecedens</i> repetitur, & ponitur loco relativi. 377 <i>Antecedentibus</i> consequentia includere solent Hebræi. 664 <i>Ant</i> quandoque significat nudam permutationem; quandoque etiam includit intentionem adipiscendi, quod nostrum fieri cupimus. 701 <i>Antitypus</i> quandoque significat typum. 646 <i>Apostatis</i> à doctrinâ Evangelii non superest nova hostia quâ peccatum hoc expietur. 665 <i>Apostolatus</i> Pauli dignitas. 228, 229 <i>Apostoli</i> etiam post resurrectionem Domini nondum plenè omne præjudicium de regno Christi terreno deposuerant. 3 Quid <i>Apostolis</i> Dominus præceperit spatio quadraginta dierum post resurrectionem suam. <i>ibid.</i> <i>Apostolorum</i> animi quomodo sint præparati ad accipiendum Spiritum Sanctum. 5, 6 <i>Apostoli</i> plenissimè fuere persuasi se die Pentecostes

I N D E X

costes Spiritu Sancto fuisse donatos. 14
 Sibi illud donum cælitus, & quidem à Domi-
 no Jesu, obvenisse. 15
 Et per illud de illius regno cælesti fuere per-
 suasi. *ibid.*
 Illud fuit sufficiens convincendis Judæis illo
 tempore viventibus. 16
 Nec non omnibus, qualescunque sint, qui
 posterioribus sæculis vixerunt. *ibid.*
Apostoli Euangelium prædicantes, dicuntur coo-
 perarii Dei, & homines regenerare. 198
Apostolorum conditio vilis est argumentum quo
 prædicationis ipsorum veritas ac divinitas
 probatur. 170
Apostolorum testimonium de resurrectione Chri-
 sti est fide dignum. 30. 70
Apostoli si finxissent Christum esse resuscitatum
 fidem invenire non potuissent. 106
Apostolorum testimonii sinceritas. 108, 126
 Quod *Apostoli* jussu Christi fecerunt, Christus
 fecisse dicitur. 103
Apostoli, licet à Spiritu Sancto in omnem veri-
 tatem ducti, potuerunt tamen in moribus la-
 bi. 191
Apostoli quâ methodo disputarint contra Ju-
 dæos. 22. 105
Apprehendere est ex exitio eripere. 561
Appropinquare Deo, est salute æternâ frui. 617
Aspersio sanguinis Christi finis est duplex,
 obligatio credentium ad obedientiam, & re-
 missionis peccatorum procuratio. 713
Astra habita pro Diis. 137

B.

B*aptismus* quem in finem inter Judæos rece-
 ptus fuerit. 4
Baptismi susceptio est publica professio fidei in
 Jesum Christum. 35
Baptismus etiam non sincerè fidem profitenti
 administratus fuit. 81
Baptismus est ritus, quo testamur nos peccato
 esse mortuos. 329. 331
Baptisma cur vocetur Joannis doctrina. 173
Baptismus Joannis non fuit per omnia idem cum
 baptismo Christi. 175
Baptizati à Joanne postea in Christum creden-
 tes etiam in nomen Christi baptizati sunt. 175
Baptismus in Patrum scriptis sæpe vocatur illu-
 minatio. 598
Beneficia Dei nos obligant ad illius cultum. 460
Beneficia Dei provocant nos ad beneficentiam
 erga pauperes. 729
 Ea est hostia, quâ Deo placemus. *ibid.*
Benevolentia mutua. 469
Benevolentia officia erga gaudentes & flentes.
ibid.
Blandi sermones sunt media accommodata ad
 seducendum. 517
Bonitas est virtus, quæ proximi salutem pro-
 movere intendit. 509
Bonus & justus quandoque distinguuntur. 312
Burneti (Thomæ) sententia, de interitu & resti-
 tutione mûndi, expenditur. 375

C.

C*adere* significat vel peccare, vel perire. 581
Cadere significat durationem in lapsu. 439
Cæci, sunt ignorantes. 260
Cæli visibiles & terra interibunt. 547
Cælum & terra, significat generatim totam uni-
 versitatem. 376
 E *Cælis* per Christum Deus oracula edidit; olim

autem in terris, cum Legem Mosi dabat. 713
Cælum Deus movit & terram in prædicatione
 Evangelii. Eadem movebit tempore ultimi
 judicii. 714
Cælum, quod movebitur, est cælum aspectabile,
 non supremum, quod est thronus Dei. 715
 In *cænis* congregatio magnum est ad confirma-
 tionem fidei ac pietatis incitamentum. 663
Cætuum desertio, gradus est ad deficiendum à
 fide Christianâ. 664
Calvinus affirmat in comminationibus Dei ab-
 solutis aliquando subintelligendam esse con-
 ditionem. 205
Carnales nunquam vocantur regeniti. 352
 Secundum *Carnem* quid significet. 228
 Secundum *Carnem*, & secundum spiritum am-
 bulare. 364
Carnis sapientia non est naturalis hominis intel-
 lectus, sed studium hominum carnalium. 367
 In *carne* esse, quid significet. 344
 Dies *carnis* Christi, sunt tempus passionis illius.
 591
Castigatio sunt afflictiones Christianorum pro-
 pter fidei professionem. 702
Castigationum utilitas, & fructus salutares. 703
Ceremonialis cultus fuit typus cultus nostri spi-
 ritualis. 460
 Similitudo inrer utrumque, & dissimilitudo. *ibid.*
Charitas Dei & Christi est, vel quâ nos Deum
 & Christum diligimus, vel quâ Deus nos di-
 ligit. 388
 A *charitate*, quâ Christus nos diligit, non pos-
 sunt nos afflictiones separare. 388
Charitatis officia. 466
Charitas fraterna. *ibid.*
Charitatis officiis omnia præcepta Legis obser-
 vantur. 479
Charitas nullo casu proximo malum facit. 480
Charitas præcipuum in religione Christianâ est
 præceptum. 506
Christus est effulgentia gloriæ Patris, & chara-
 cter substantiæ ejus. 540
Christum esse & Filium Dei esse idem signifi-
 cat. 89
 Quomodo *Christus* definito Dei consilio sit tra-
 ditus. 25, 26
Christus est princeps & archidux vitæ. 42
Christus est legislator, & legem tulit lege Motis
 perfectiorem. 50
Christus est mortuus pro impiis. 312
Christus dominium acquisivit in vivos ac mor-
 tuos, morte suâ, ac resurrectione in vitam
 immortalem. 492
 Pro quo *Christus* mortuus est, fieri potest ut &
 ille pereat. 496
 Decuit ut *Christus* similem haberet naturam
 cum hominibus, & iisdem infirmitatibus ob-
 noxiam. 559
Christus non oravit Patrem, ne moreretur, sed
 ne in morte maneret. 591
Christus est præcursor noster, quia cælum in-
 grediendo etiam nobis jus ingrediendi acqui-
 sivit. 606
Christus juxta voluntatem Dei, & ut illi obedi-
 ret, pro hominibus passus est. 657
Christus mortuus pro omnibus, quo sensu di-
 catur, & quo sensu mortuus pro multis. 649
Christus quo sensu pro omnibus, & quo sensu
 speciatim pro credentibus mortuus sit. 387
Christus morte suâ destruxit diaboli imperium
 mortis. 560
 Et a metu mortis fideles liberavit. *ibid.*
Christus non liberavit Angelos, sed homines. 561
Christus est Pontifex sanctus, innocens, &c.
 621
 Segre-

RERUM PRÆCIPUARUM.

Segregatus à peccatoribus.	622	to in spiritu.	263
Non opus habet quotidie se offerre, quemadmodum Sacerdotes Levitici quotidie victimas offerebant.	<i>ibid.</i>	<i>Circumcisio</i> fuit Abrahamo sigillum non fidei, sed iustitiæ fidei in præputio.	294
<i>Christus</i> promissus est Judæis, & adventu suo promissiones patribus ipsorum factas implevit.	507	<i>Circumcisio</i> ab Abrahamo suscepta postquam fides ipsi fuit imputata in iustitiam, signum fuit, gentes non circumcisas, & Judæos, licet circumcisos, justificandos per fidem.	295
Sed etiam missus est, ut gentes ad fidem & salutem vocet.	<i>ibid.</i>	<i>Clamare</i> ad Deum dicuntur peccata.	678
<i>Christus</i> Judæis incredulis est lapis offensionis.	419	<i>Cæca</i> obedientia non est præstanda præpositis.	730
<i>Christum</i> interficere potuerunt Judæi, non autem impedire ne opus redemptionis, ad quod à Deo missus fuit, perficeret.	46	<i>Cognitio</i> Dei quæ habetur ex consideratione creationis & providentiæ non est salutaris.	140
<i>Christi</i> cadaver ab Apostolis è sepulchro furto auferri non potuit.	107	<i>Commestiones</i> Christiano vitandæ.	483
<i>Christus</i> fecisse dicitur, quod Apostoli ipsius iussu fecerunt.	103	<i>Commune</i> significat pollutum.	494
<i>Christum</i> fuisse innocentem tota contra ipsum procedendi ratio ostendit.	27	Omnia communia habere, quid sit.	39
<i>Christi</i> iustitia non dicitur imputari credenti, sed fides illi imputari dicitur in iustitiam.	293	<i>Communio</i> omnium bonorum non habuit locum in Ecclesiâ primâ Hierosolymitanâ.	38
<i>Christi</i> iustitia nobis non imputatur; sed propter Christum, illiusque iustitiam, nobis iustitia imputatur.	323	Ad communionem bonorum in primâ Ecclesiâ Hierosolymitanâ nemo constrictus fuit.	61
<i>Christi</i> mors quo sensu dicatur necessaria.	160	<i>Communione</i> cum cultu rituali testantur, quicunque Judæorum epulis, post sacrificia celebrari solitis, communicant.	725
<i>Christi</i> mors & resurrectio est figura nostræ mortis & resurrectionis spiritualis.	329, 330	<i>Conciliatio</i> loci 1. Reg. VI. 1. cum Act. XIII. 20.	120
<i>Christi</i> morte pro nobis cum adhuc essemus peccatores commendat Deus suum amorem erga credentes.	313. 386	<i>Conclusio</i> cap. IX. ad Rom. ostendit, in eo non agi de absolutâ prædestinatione.	419
Quod illis salutem æternam sit daturus.	<i>ibid.</i>	<i>Conculcare</i> Filium Dei, quid sit, & quinam id facere dicantur.	667
	315	<i>Concupiscentia</i> alia est vitiosa, alia non vitiosa.	354
Per <i>Christi</i> mortem sumus liberati à Lege.	344	<i>Concupiscentia</i> in Decalogo vetita, ea est quæ proximus directè læditur.	347. 479
Per <i>Christi</i> mortem homines liberantur à reatu, & dominio peccati.	366	<i>Conditionem</i> tacitè inclusam nonnunquam habent promissiones & comminationes absolute enuntiatae.	205
<i>Christi</i> regnum non potuerunt Judæi impedire.	73	<i>Confessio</i> Domini Jesu debet conjungi cum fide.	427
<i>Christi</i> regnum quatenus est mediatorium in fine sæculorum cessabit: regnum verò ejus gloriosum durat in omnem æternitatem.	548	<i>Confessionem</i> tenere, quid sit.	584
<i>Christi</i> resurrectio. Vide <i>resurrectio</i> Christi.		<i>Confessionis</i> formula quæ temporibus Apostolorum à baptizandis exigebatur.	89
<i>Christi</i> Sacerdotium. Vide <i>Sacerdotium</i> Christi.		<i>Confirmat</i> Deus fideles contra falsos doctores, & contra afflictiones ob nominis Christi professionem.	519
<i>Christi</i> sanguis, est redemptionis nostræ pretium.	278	<i>Conjugium</i> est status à Deo probatus.	720
<i>Christus</i> quo sensu pro nobis punitus dici possit.	279	<i>Conscientiæ</i> actus in unoquoque homine.	258
<i>Christi</i> thronus durat in omnem æternitatem.	545	<i>Conscientia</i> ut sit bona, quid requiratur, &c. & quo sensu Paulus dicat, se in illum usque diem bonâ cum conscientia Deo servivisse.	190
<i>Christi</i> præstantia præ Mose.	565, 566	<i>Conscientia</i> per peccatum dupliciter polluitur.	640
<i>Christus</i> nonnunquam significat doctrinam Christi.	480	<i>Conscientia</i> per sanguinem Christi à reatu peccati mundatur, ut in posterum Deo serviat.	641
Inter <i>Christum</i> & fideles arctissima unio.	558	<i>Conscientia</i> unicuique dicat, magistratui esse obediendum.	477
<i>Christi</i> particeps est, qui doctrinæ, & bonorum ab ipso promissorum est particeps.	570	<i>Consentire</i> Legi Dei. Vide, <i>Legi</i> Dei consentire.	
<i>Christi</i> exemplo incommoda pro salute fratrum infirmorum sunt toleranda.	504. 507	Ut omne <i>consilium</i> Dei annuncietur quid requiratur.	182
Ut quis <i>Christianus</i> sit, quid requiratur.	204	<i>Constantia</i> in fide est necessaria, ad obtinendum promissiones divinas.	603
<i>Christiana</i> fides. Vide <i>Fides</i> Christiana.		<i>Consuetudo</i> peccandi difficulter licet, attamen accedente gratiâ divinâ exui potest.	482
<i>Christiani</i> hominis officium est sollicitè vitare peccata, tam quæ temperantiæ, quam quæ charitati repugnant.	483	<i>Contentiones</i> de observatione rituum legalium inter credentes ex Judæis, & ex gentibus.	487
<i>Christianorum</i> felicitas præ Judæorum felicitate.	710	<i>Cornelii</i> status qualis fuerit, quando ad ipsum Petrus missus est.	99. 104
Per cibi esum intempestivum potest destrui opus Dei.	498	Ad <i>Corinthios</i> priorem quando Paulus Ephesi scripserit.	177
<i>Ciborum</i> discrimen nunc in religione Christianâ est sublatum.	489	Et secundam in Macedoniâ.	<i>ibid.</i>
Tam qui <i>ciborum</i> & dierum discrimen observat, quam qui non observat, id facit in honorem Dei, & Deo gratias agit.	491	<i>Corporis</i> facta mortificantur per spiritum.	372
<i>Circumcisio</i> quem in finem Abrahamo sit præcepta.	72	<i>Corpus</i> sicut mortis, ita etiam vitæ spiritualis est particeps.	370
<i>Circumcisio</i> ad quæ utilis fuerit.	261	<i>Consolatio</i> Christianorum in afflictionibus.	669
Alia est in manifesto in carne, alia in occul-			

Creata ex materiâ illâ informi dissolventur ;
 cœlum vero supremum, beatitudinis domi-
 cilium, non dissolvitur. 715
Creatio est cultus divini fundamentum. 138
Creatio præbet testimonium existentiae divinæ. 139
Creatio ordinariè tribuitur Deo Patri, *redemptio*
 Filio. 546
 Non *creantur* homines ad exitium, neque ex-
 citantur à Deo ad peccandum. 411
Creatura quandoque significat novam creatu-
 ram. 376. 539
Credere quis aliquando dicitur, qui fidem pro-
 fitetur. 81
 Qui non *credunt* in Christum sibi annunciatum
 salvari non possunt. 55
Crux & afflictio est sors Christianorum. 140
Crucem & afflictiones quando evitare liceat. 186
 Per *crucem* & afflictiones fideles introducuntur
 in gloriam. 557
Cultus Dei quis sit præstantissimus. 78
Cultus Dei certo loco alligatus non est perfe-
 ctus. 163
Cultus qui fit manibus hominum, quis dica-
 tur. 164

D.

D*are* significat aliquando permittere. 28
Dare sæpe significat donationem cum effectu. 114
Datio quid in se contineat. 455
Datio legis in mente populi, non est nuda re-
 velatio voluntatis Dei, sed actio, quâ Deus
 efficit ut actu imbuatur populus notitiâ sui. 630
 Ea autem non est actio physica in mentem ho-
 minum, sed moralis, quæ fit per beneficia. 631
David insignis typus Jesu Christi respectu resur-
 rectionis ex mortuis. 27
 & glorificationis in cœlo. 33. 54. 58.
 & passionis suæ. 45
 Ex *Davide* ortum esse Christum quomodo con-
 stet ex illius genealogiâ. 123
 In *Davide* quomodo fuerit typus resurrectionis
 Christi ex morte. 128
Davidis familia in Christo ad summam dignita-
 tem est evecta. 148
Debemus amorem, quia cum officia amoris præ-
 stamus continuò ad nova præstanda in nobis
 oritur obligatio. 478
Decimas qui accipit dignior est decimas dante. 612
Decreto divino Judæi non sunt prædeterminati
 ad interficiendum Dominum Jesum. 59
Pœna defectoris à Lege Moïsi. 666
Deficere possunt qui jam credunt. 576
Deficiens à fide Christi ad Judaïsmum, à Deo
 vivo deficit. 570
 Qui *deficiunt* à Christo salutis participes esse
 non possunt. 572
Deficientes à Religione Christianâ per ordina-
 riam Dei gratiam sâd resipiscentiam renovari
 non possunt. 600
Deficientium a Religione Christianâ pœna hor-
 renda, ac gravior multò, quam transgresso-
 rum Legis. 664, 667, 668
Definire varias habet significationes. 228
Definito Dei consilio quomodo Christus sit tra-
 ditus. 25, 26
Vox Dei qualem necessitatem significet. 160
Desertio Dei, quâ gentes dimisit ingredi vias
 suas, à gentibus arrepta est tanquam occasio
 idololatriæ & quidem variæ ac multiplicis. 138

Deus cur imagine aut statuâ exprimi nequeat. 168
Deum esse cognoscimus non ex solâ revelatio-
 ne, sed etiam per ratiocinationem. 680
Deum alicujus esse, quid significet. 284
Deus non tantum est benignus sed & severus. 716
Deus sibi ab initio erecti cum Abrahamo fæde-
 ris jus reservavit declarandi, quos & quales
 in fædere suo censi voluerit. 402. 404
 Id itaque dependet à liberâ dispensatione Dei. 405. 408
 Ad *dextram* Dei sedere, significat regni & do-
 minii divini esse participem. 32. 542. 548
Diabolus quo sensu, & in quos, habeat impè-
 rium mortis. 560
Diærum discrimen nunc sublatum est. 490
Dies Dominicus non est eminentior aut san-
 ctior alio diè: conveniens tamen est, eum
 speciatim destinare exercitiis sacris. 490
 De *Dieu* (Ludovici) explicatio de ingressu in
 requiem Dei, refutata. 578, & seqq.
Dilectio Dei est obedientia mandatorum ejus. 382
Dispositiones præviæ ante fidem dantur. 98, 99.
 135, 136

Disputandi contra Judæos ordo ab Apostolis
 observatus. 22
Dissensiones faciunt, non qui simpliciter aliud
 sentiunt, sed qui ob dissensum alios dam-
 nant, & in Ecclesiâ schisma faciunt. 516
Distributio terræ, quâ unicuique sua portio ob-
 tigit, fuit necessaria. 166
Distributionis donum. 465
Doctorum munus in primâ Ecclesiâ fuit extra-
 ordinarium. 117
Doctores falsi. Vide falsi Doctores.
Doctrinæ donum. 465
Doctrinæ Christianæ genius, illius præcones,
 modus eam prædicandi, & prædicationis ef-
 ficacia, sunt invictum illius veritatis ac di-
 vinitatis testimonium. 16, 17
Doctrinæ in Scripturâ non expressæ, sed ab
 hominibus inventæ ac definitæ, sunt novæ
 & peregrinæ. 724
Dogmata cur vocentur ea quæ Apostolorum
 decreto statuta sunt. 155
Dominium est potestas leges ferendi, & secun-
 dum illas judicium exercendi. 492
Dominium Christi in credentes. 732
Dona quæ singuli fideles habent, in certum
 usum ipsis data sunt. 464
Durities oritur è consuetudine peccandi. 251

E.

E*Brietas* & potatio fugienda. 483
Ecclesia Hierosolymitana. Vide Hierosoly-
 mitana Ecclesia.
Ecclesia, licet diversa de religione sentiat,
 non adversatur Reipublicæ salutis. 205
Ecclesiæ triumphus non habet locum in hac
 vitâ, sed in futurâ. 693, 694
Efficacia prædicationis Apostolorum est invi-
 ctum divinitatis doctrinæ ipsorum testimo-
 nium. 17
Efficax quo sensu quid dicatur. 632
Electi quinam vocentur. 387
Electi, sunt credentes, seu electi cum effectu. 437
Electio sæpe significat actualem electionem,
 quæ in tempore fit. 436
Electio quâ Deus Judæos in suum populum
 elegit. 451
Elementa initii sermonum Dei distinguenda
 sunt

RERUM PRÆCIPUARUM.

sunt ab elementis mundi.	593	<i>Fides</i> quare vocetur obedientia.	428
<i>Elohim</i> sæpe dicitur de magistratibus.	545	<i>Fidei</i> , qua creditur quod <i>Iesus</i> sit <i>Christus</i> , sub-	
<i>Enochi</i> fides ac pietas.	678	jectum est <i>Iesus</i> : quid eo designetur. Prædi-	
<i>Episcopi</i> sunt in Ecclesiâ instituti.	141	catum est <i>Christus</i> : Quid illud significet.	89
In <i>Episcopis</i> constituendis videntur Apostoli ali-		Per <i>fidem</i> purgantur corda, à pravâ inclinatione,	
quatenus esse imitati synagogam Judaicam.	180	& à reatu peccati.	144
<i>Episcopos</i> quomodo Spiritus Sanctus constitue-		<i>Fidei</i> in Christum necessitas.	109
rit in Ecclesiâ.	182	<i>Fides</i> de resurrectione Christi nos salvos facit.	427
<i>Episcopi</i> & Presbyteri quatenus inter se conve-		Per <i>fidem</i> Lex stabilitur.	286
niant, & quatenus sint diversi.	180	<i>Fides</i> Abrahamo imputata in justitiam.	291
<i>Errare</i> significat aliquando contumacem esse.	568	<i>Fides</i> est unicum medium ingrediendi in requiem	
<i>Errores</i> post Apostolorum obitum sensim in Ec-		Dei.	577
clesiam irrepserunt.	516	<i>Fidei</i> effecta eximia.	692, 693
<i>Errores</i> ac superstitiones in Ecclesiâ qui modeste		Lex <i>Fidei</i> excludit gloriationem.	283. 290
redarguit ex Apostolorum scriptis, non potest		Qui ex <i>fidei</i> prævisione eligitur ad salutem dici	
dici quicquam docere contra doctrinam ab		non potest Deo prior dare.	455
Apostolis traditam.	517	<i>Fidei</i> nostræ dux & consummator est <i>Iesus</i> Chri-	
<i>Esaü</i> & Jacob significant posteros ex <i>Esaü</i> & Ja-		stus.	700
cobo orituros.	406	<i>Fides</i> Abrahami. Vide <i>Abrahami</i> fides.	
<i>Esaü</i> non serviit Jacobo, sed illius posteritas		<i>Fides</i> , pro donis gratiæ, quæ credentibus daban-	
posteritati Jacobi.	ibid.	tur.	463
<i>Esaü</i> non est à Deo decreto absoluto reprobatus		<i>Fiducia</i> mediis in afflictionibus in Deum est col-	
ad æternum exitium, nec Jacob absoluto de-		locanda.	722
creto electus ad vitam æternam.	407	Quod <i>figulo</i> jus est in lutum, idem Deo est in	
<i>Esaü</i> reprobatio à jure primogenituræ ex abso-		genus humanum per peccata condemnationi	
luto Dei jure, postea ob peccatum suum im-		obnoxium.	415
putata fuit in poenam.	708	<i>Filius</i> Dei esse & Christum esse, idem significat.	
<i>Esaü</i> similes sunt scortatores & profani.	707		41. 89
<i>Evangelii</i> dignitas.	228	Quod <i>Filius</i> dederit Deus pro nobis, in eo osten-	
<i>Evangelium</i> est potentia Dei ad salutem.	230	dit excellentiam amoris sui erga nos.	386
Post <i>Evangelium</i> nulla perfectior revelatio est		<i>Fili</i> nomen excellentius est nomine Angeli.	543
expectanda.	182	<i>Finis</i> vel est scopus in quem res tendit, vel ter-	
Ex <i>Evangelii</i> prædicatione existit effectus, qui ana-		minus in quo desinit.	425
logiam habet cum oblatione sacerdotali.	510	<i>Finis</i> Legis est Christus, quia terminus est, in	
<i>Evangelii</i> præstantia præ Lege, respectu primi		quo Lex desinit.	ibid.
illius annuntiatoris.	552	<i>Fœdus</i> Vetus quomodo non fuerit sine repre-	
<i>Evangelium</i> vocatur salus, præ Lege.	553	hensione.	628
<i>Evangelium</i> an prædicatum sit olim sub Veteri		<i>Fornicatio</i> cur in decreto Apostolico juncta sit	
Testamento.	576	sanguini, &c.	151. 154
<i>Eucharistiam</i> singulis diebus Dominicis olim ce-		<i>Fractio</i> panis.	37
lebratam fuisse certò affirmari nequit.	178		
In <i>Eucharistiâ</i> olim solebat panis frangi.	ibid.		
<i>Excidere</i> dicitur verbum, quando irritum red-			
ditur.	402		
<i>Exhortationis</i> donum.	465		
<i>Existencia</i> Dei probatur opere creationis & pro-			
videntiæ.	139		
<i>Exorcistæ</i> Judæi suis exorcismis gloriam Euan-			
gelii reddiderunt illustriorem.	176		
<i>Expectare</i> includit desiderium.	375		
<i>Expectare</i> aliquando respicit poenam.	665		
<i>Expectatio</i> quo sensu Christo tribuatur.	659		
<i>Externi</i> ritus. Vide <i>Ritus</i> externi.			
	F.		
Non <i>Facere</i> dicitur homo, quod non appro-			
bat.	354		
<i>Facilitas</i> fidei Christianæ per quam justificamur.			
	426		
<i>Falsi</i> Doctores quinam sint: & quo sensu vocen-			
tur lupi rapaces.	184		
<i>Fervoris</i> spiritualis officia.	467		
<i>Fidelitas</i> Dei per hominum perfidiam non de-			
struitur.	269, 270		
<i>Fidei</i> generatim acceptæ descriptio.	675, 676		
<i>Fides</i> præsupponit, & confirmat scientiam.	677		
<i>Fides</i> opposita dubitationi significat firmam per-			
suasione, & quidem speciatim illius rei, de			
quâ sermo est.	499		
Quod ex tali <i>fide</i> non fit, est peccatum.	500		
<i>Fidei</i> Christianæ summa, est, credere Jesum ef-			
se Christum.	34		
<i>Fidei</i> formulam simplicem optandum foret etiam			
hodie in Ecclesiâ usitatam esse.	90		
<i>Fidei</i> justificantis objectum. Ea in se includit to-			
tam obedientiam Evangelicam.	158. 280. 302		
	G.		
	Ad <i>G</i> alatas epistolam quando Paulus Ephesi		
	scripserit.	177	
	<i>Gallionis</i> laudabile exemplum Magistratui Chri-		
	stiano imitandum.	172	
	<i>Gaudium</i> est virtus, per quam proximo gaudii		
	causa præbetur.	497	
	<i>Genealogia</i> Christi docet, eum ortum ex Davi-		
	de.	123	
	<i>Gentium</i> vocatio fuit mysterium, etiam in ini-		
	tio Apostolis ignotum.	98. 101. 103	
	<i>Gentium</i> status ante vocationem ad salutem.	233	
	<i>Gentibus</i> Deus manifestavit, quod de se cognosci		
	debet.	237	
	<i>Gentes</i> Deus justificat per fidem, æquè ac Ju-		
	dæos.	284	
	<i>Gentes</i> naturâ faciunt, quæ legis sunt.	257	
	<i>Gentes</i> credentes sunt insertæ Ecclesiæ Judæo-		
	rum credentium, non Judæi ecclesiæ gentium.		
		443	
	<i>Gentes</i> non possunt gloriari contra Judæos.	ibid.	
	Sicut <i>Gentium</i> Deus misertus est occasione in-		
	credulitatis Judæorum; ita & Judæis miseri-		
	cordiam faciet, occasione misericordiæ gen-		
	tibus factæ.	452. 453	
	<i>Gentium</i> obligatio Judæis communicandi de bo-		
	nis suis corporalibus.	511	
	Per <i>Gentium</i> fidem Deus voluit Judæos ad æmu-		
	lationem provocare.	439	
	<i>Gloria</i> Dei quid significet.	300. 277	
	<i>Gloria</i> Dei quam ostendit in populo Israël.	400	
	<i>Glorificatus</i> fuit Christus per miracula Aposto-		
	lorum.	42	
	<i>Gratia</i> Dei in Christo non dat licentiam pec-		
	candi.	328	
		quia	

quia credentes in Christum peccato mortui sunt. *ibid.* 335
Gratia salutaris in Christo non datur juxta merita. 103
Gratie operatio est diversa, pro diversâ dispositione eorum quibus offertur. 156
Gratia significat Euangelium. 715
Gratuitum Dei donum est vita æterna. 338
Grotii conciliatio I. Reg. VI. 1. cum Act. XIII. 20. 121
Gustare significat intimam rei perceptionem. 179.
Gustasse bonum cæleste est regnorum proprium. *ibid.* 598

H.

Habitare in templo Hierosolymitano quo sensu Deus dicitur. 163
Heres omnium Christus à Patre est constitutus, id est, omnium Dominus. 539
Heres mundi quo sensu fuerit Abrahamus, & ejus semen. 296
Hereticus est, non qui ab alio dissentit, sed qui ob dissensum schisma facit. 193
Hereticidium non potest defendi ex exemplo severitatis in Ananiam edito. 62
Hereticis non potest Magistratus edictis severis religionis exercitium prohibere, & non parentes propterea punire. 65
Heretici oppugnandi sunt armis spiritualibus, non pœnis corporalibus. 69
Hammondi explicatio de requie Dei refutata. 575
Hellenistæ quinam fuerint. 70
Hieronymus credidit Episcopos & Presbyteros esse eosdem, nos differre gradu. 179
Hierosolymitanæ Ecclesiæ constantia in fide, in officiis charitatis, in celebratione Cœnæ, & precibus. 36, 37
Hodie significat tempus gratiæ Christi. 578
Homo dominium habet in omnes Dei creaturas. 139
Honestæ coram hominibus sunt sectanda. 470
Hospitalitatis officia. 468
 Ejus remuneratio. 720
Hostia cur vocetur cultus noster spiritualis. 460
Humilitatis & Modestiae officia. 469
Hypostasis tributa fidei, seu spei. 571

I.

Iacobi fides. 687
Jacob & Esau significant posteros ex Jacobo & Esauo orituros. 406
Jacob non est decreto absoluto à Deo electus ad vitam æternam; nec Esau absoluto decreto reprobatus ad æternum exitium. 407
Jacob & Esau non sunt typi absolute electorum & reprobatorum. 407
 Nec typi & exempla simul. 408
Jacobus suavit, in gratiam Judæorum suadendum gentibus, ut ab esu sanguinis, &c. abstineant. 150. 152
Jacobi & Pauli de Justificatione conciliatio. 292
Idololatriæ origo. 137
Idololatria Judæorum non est causa præsentis illorum afflictionis. 87
Idololatria ethnica ab Apostolis, & nominatim Paulo, acriter est reprehensa. 177
Idololatria seductione gentium à Judæis commissa, non est gentium, sed Judæorum peccatum. 86
Idolothyta decreto Apostolum vetita. 149, 150
Jerusalem est typus cæli. 711
Jesum esse Christum est objectum fidei Christianæ. Illius enuntiationis sensus. 89. 90. 109
Jesu Christi dominium in omnia. 554
Jesus Christus ad exiguum tempus Angelis minor fuit. 555

Idque propriè fuit tempore passionis suæ. 556
 Illius mors fuit gradus ad gloriam. *ibid.*
 Et data fidelibus in exemplum, ut eodem modo ad gloriam contendant. 558
Ignorantia Ethnorum de Deo & cultu divino fuit valdè culpabilis. 169
Ignorantia oritur vel ex merâ negligentia, vel ex præjudicio, vel ex malitia. Postrema ignorantia tribuitur Judæis Christum crucifigentibus. 43, 44
Ignorantia talis quomodo aliquam peccato excusationem afferat. 44, 45. 424
Ignorantia quomodo adscribatur primoribus Judæorum. 45
Ignorantiæ cur vocentur peccata, quæ sub Lege expiari poterant. 636
Ignorantium Christum, quia ipsis non est annuntiatum, & convenienter legi naturæ viventium, quis sit status. 55
 Per ignorantiam & infirmitatem commissa poterant sacrificiis legalibus expiari. 589
Ignorare dicitur homo, quod non recepit, licet sibi revelatum. 423
Ignotus Deus quis fuerit Atheniensibus. 162
Illuminatio in patrum scriptis sæpe significat baptismum. 598
Illuminati sunt verè regeni. *ibid.*
Imago quandoque significat ipsam substantiam. 655
Imago Christi, ad quam diligentes Deum sunt vocati, est conformitas cum ipsius afflictionibus, & post eam participatio ejusdem cum ipso gloriæ. 384
Imagine Deus exprimi non potest. 239
Impium quomodo Deus justificet. 292
 Pro impiis Christus est mortuus. 312
Implere cor alicujus, quo sensu dicitur Satanæ. 60
Impletur prophetia, etiam quando illius impletio inchoatur. 21
Impletio prophetiarum de passionibus Christi quo sensu Deo adscribatur. 45
Impenitens cor, quid sit. 251
Impossibile quid dicitur variis modis. 600
Imputare in justitiam quid significet. 291
Ira sæpe significat non finem, sed eventum. 443
Incredulitas est fons inobedientiæ. 572
Indifferentium rerum usus non est via quæ ducit ad regnum cælorum. 496
Induere Jesum Christum est vivere secundum illius doctrinam. 479
Induratio non est actus Dei, quo absolute reprobos in corruptione relinquit, unde peccandi necessitas sequitur. 412
 Sed actus iræ divinæ contra peccatores, quo illi abutuntur ad sui indurationem. 413
 De induratione eorum, quos Deus absolute decreto ad indurationem destinavit, conquerendi nullam potest Deus habere justam rationem. 414
 Deus indurat peccatores longanimitate suâ. 413.
Induratio in Judæis major fuit, postquam Deus Euangelium transtulit ad gentes. 447
Indurati sunt Judæi per suam incredulitatem. 437
Indurare cor contra Dei vocem post homo. 567
Inexcusabilis quomodo fiat homo coram Deo. 237
Infantes, & quidem nondum nati, non sunt repleti omni injustitiâ. 242
 An, & qualis, in illis sit inclinatio ad quævis peccata. 242, 243
Infidelitas Judæorum potest gentibus esse scandalum: & illorum fides gentes etiam ad fidem provocare potest. 441
Infir-

R E R U M P R Æ C I P U A R U M.

<i>Infirmities</i> sunt afflictiones, & animi angustiae quas in illis sustinendis experimur. 584	ob Messiam ex illo nasciturum. 122
Quomodo Pontifex noster Christus illis com- patiatur. 584	<i>Israëlis</i> afflictio non adfert pacem gentibus. 87
<i>Infirmas</i> Legis respectu Sacerdotii. 616	Sub <i>Israëlis</i> nomine gentes à Prophetis sæpius comprehenduntur. 112
<i>Infirmi</i> quo respectu vocentur peccatores. 311	<i>Israël</i> totus salvus fore dicitur, quia luculenta se convertendi occasio Judæis dabitur. 449, 450
<i>Infirmus</i> in fide quis sit. 487	<i>Judas</i> qui seipsum suspendit, quomodo cre- puit medius, & viscera ejus effusa sunt. 10
Per <i>infirmos</i> qui olera edunt, non intelliguntur credentes ex sequacibus Pythagoræ, sed ex Ju- dæis. 489	<i>Judæ</i> peccatum & exitium sub typo Achitophe- lis à Davide est prædictum. 9
<i>Infirmi</i> sunt, qui reverentiâ præcepti divini, non autem traditionis humanæ, aut ex superstitione, à quibusdam abstinendum esse putant. 497	Tribus <i>Juda</i> cur sola reducta sit ex captivitate. 123
<i>Ingressi</i> in mundum quid significet. 656	<i>Judeus</i> est nomen professionis. 259
<i>Inimicus</i> Dei quis sit. 314	<i>Judeorum</i> præcellentia præ gentibus. 268. 272. 401
<i>Inimicos</i> Christi Deus destruet per Christum. 548	<i>Judeis</i> concredita sunt eloquia Dei. 268
<i>Inimicorum</i> dilectio, ejusque officia. 471	Inter <i>Judeos</i> & gentes Deus nunc nullum facit discrimen, utrisque omnia ad salutem neces- saria communicat. 427, 428
<i>Inobedientes</i> veritati. Vide <i>Veritati</i> inobedientes.	<i>Judei</i> non negarunt opera miraculosa, quæ à Christo fieri videbant, sed veritatem, in cu- jus confirmationem facta sunt, noluerunt ad- mittere. Causæ hujus infidelitatis. 56
<i>Interior</i> & exterior homo, non sunt novus & vetus homo. 356	<i>Judeorum</i> summa impietas & obstinatio, etiam ex Josepho probata. 56
<i>Interpellatio</i> Christi pro nobis. 388	<i>Judeorum</i> idololatria. Vide <i>Idololatria</i> .
<i>Interpellatio</i> Christo quo sensu tribuatur. 621	<i>Judei</i> regnum Christi impedire non potuerunt. 73
<i>Interpretis</i> Scripturæ officium est ambigua in textu authentico, etiam ambigüe, si fieri po- test, vertere. 47	<i>Judeorum</i> populus non repræsentatur sub perso- nâ servi Dei, Esa. LIII. Quia ille servus est in- nocens, Judæorum populus impius. 2. Quod patitur propter aliorum peccata: Judæi verò ob sua. 3. Quod animam suam ponat sacrifi- cium pro peccato. 85, &c.
<i>Invenire</i> Deum est, devenire in cognitionem existentiæ & naturæ divinæ, & Deum experiri sibi propitium. Quousque id ex contemplatione operum creationis ac providentiæ obtineri possit. 167	In credentibus ex <i>Judeis</i> aliquamdiu tolerata fuit observatio Legis ritualis. 143
Cognitio illa valde in ethnicis fuit imperfecta. 167, 168	<i>Judeos</i> fidem in Christum respuentes rejiciendo, Deus nullam Judæis, licet Abrahami poste- ris, facit injustitiam. 408. 414
<i>Invidia</i> charitati adversa. 483	<i>Judeorum</i> incredulitas, & obedientia gentium. 429
<i>Invisibilia</i> Dei sunt illius æterna potentia, & divinitas. 236	Per eum Deus Judæos ad æmulationem pro- vocat. <i>ibid.</i>
Illa cognoscuntur ex operibus creationis & pro- videntiæ. 236	<i>Judeorum</i> integer populus non est à Deo reje- ctus, sed qui in Christum credunt, electi sunt. 435
Quanam ex illis operibus de Deo cognosci pos- sint. 237	<i>Judei</i> non sunt ita rejecti propter suam incredu- litatem, ut nulla supersit spes restitutionis. 439
<i>Joannis</i> baptismus. Vide, <i>Baptismus</i> Joannis.	Per <i>Judeorum</i> incredulitatem gentibus innotuit Euangelium. 439. 440
<i>Joannis</i> Baptistæ prædicatio & baptismus, testi- monium de Domino Jesu, illiusque eximia dignitas. 4. 124	Si per <i>Judeorum</i> rejectionem salus facta est gen- tibus, multò magis id fiet, per Judæorum fi- dem & assumptionem. 440, 441
<i>Josephi</i> fides. 688	<i>Judei</i> propter primos parentes à Deo diliguntur, ut beneficia sua non penitus ab ipsis auferat. 442
<i>Josephus</i> nullam in scriptis suis mentionem fa- cit eorum, quæ à Christi discipulis comme- morantur. 68	<i>Judeos</i> credentes facilius multò potest restituere Deus, quam gentes assumere. 445, 446
<i>Josua</i> populum Israël in veram quietem non introduxit. 578	Causæ cur <i>Judei</i> adeò pertinaciter Euangelium respuerint. 188, 189
<i>Ira</i> Dei è cælo revelatur contra impios. 234	<i>Judeorum</i> odium contra Paulum. 512
Vasa iræ quinam sint. 416	<i>Judei</i> solebant suâ sententia quosdam morte dignos pronuntiare, licet potestas capitalia exercendi supplicia ipsis ademta esset. 193
Quomodo ea sint aptata ad interitum, & à Deo multâ patientiâ tolerantur. <i>ibid.</i>	<i>Judicium</i> zeli inter Judæos. 80
<i>Irregenerati</i> hominis statum sub suâ persona de- scribit Apostolus. 347. 351	<i>Judicare</i> quid, significat sæpe, facere judicio tali consentanea. 249. 250
<i>Irregeneratorum</i> diversi gradus. 242. 351	<i>Judicium</i> in omnes competit soli Domino. 493
In <i>irregeneratis</i> nonnunquam est voluntas bonum faciendi, sed incompleta. 353. 355	Nemo ergo judicium in alterum sibi arrogare debet. 494
In illis etiam est lucta inter carnem & mentem. 355	<i>Judicium</i> erit universale, in omnes homines. 253
In <i>irregeneratis</i> etiam est agnitio miseriæ, & desi- derium liberationis. 357	<i>Jugum</i> quod Judæi ferre non potuerunt, quo sensu Lex vocetur. 145
<i>Irresistibilis</i> non fuit gratia per quam Paulus est conversus. 93, 94	<i>Juramentum</i> Dei significat immutabile illius de- cretum. 569. 572. 604
Exemplis <i>Isaaci</i> & <i>Ismaëlis</i> , <i>Jacobi</i> & <i>Esaui</i> , non probatur absoluta electio & reprobatio; sed, quod Deus salvo suo cum Abrahamo fædere, possit Judæos, licet carnales Abrahami poste- ros, è fædere suo excludere, quia in Christum credere nolunt; & gentes, licet ex Abraha- mo non oriundas, propter fidem in Christum, in fædus suum assumere. 402. 405. 408	<i>Jus</i> Dei circa peccatores. 243
<i>Isaaci</i> fides. Ille speciali Dei directione, Esaui se benedicere putans, benedixit Jacobo. 687	Deus <i>Jus</i> habet ex eodem genere humano in pec- carum
Populus <i>Israël</i> providentiâ divinâ conservatus,	Bbbbb

I N D E X

- catum lapso, facere qualescumque sibi placuerit, vasa vel in honorem, vel in dedecus. 415
- Iustificare* est, ut iustum tractare. 129. 277
- Iustificatio* fit gratis. 277
- Medium illius extra nos est redemptio Christi. 278
- Medium in nobis, est fides. 279
- Finis est demonstratio iustitiæ Dei. 281
- Iustificatio* sine operibus Legis testimonium habet à Lege & Prophetis. 275
- Ea manifestata est in Euangelio. 276
- Modus *Iustificationem* obtinendi à Mose in Lege præscriptus. 425
- Modus *Iustificationem* obtinendi in Euangelio revelatus. 426
- Iustificationis* obtinendæ conditionem eligere, non est in arbitrio hominis, sed solius Dei. 410
- Conditionem autem à Deo præscriptam præstare, ad *Iustificationem* obtinendam necessarium est. 411
- Amorem erga *Iustitiam* Deus in opere *Iustificationis* ostendit. 281
- Iustitia* Dei est modus *iustificationem* obtinendi coram Deo. 231
- Iustitia* est conditio vitam æternam obtinendi per Christum, non meritum. 324
- Iustitia* Dei non permittit, innocentem ad æternos cruciatus destinare. 409. 414
- Iustitia* Dei non permittit, ut non remuneretur pietatem colentium se, licet ea non mereatur præmium. 602
- Iustus* est Deus, quodocunque peccata punit. 271
- Iustus* ex fide quis sit. 232
- Iustum* constitui, est, ut iustum tractari. 323
- L.
- L**apidationis supplicium. 80
- Lapis* offensionis quomodo Christus sit Judæis incredulis. 419
- Lasciviæ* Christiano illicitæ. 483
- Legatos* suos Deus protegit, non. ne quisquam illis ullum malum inferre possit, sed, ne possint impedire, quò minus illud, ad quod peragendum à Deo missi sunt, perficiant. 46
- Λειτουργός* est minister fungens ministerio quod approbationem habet. 476
- Levi* quomodo in Abrahamo Melchisedeco decimas dedisse dicatur. 613
- Ex illo exemplo deduci non potest, nos in Adamo peccasse. 614
- Lex* Mosaica. Vide *Mosaica Lex*.
- Lex* Mosi data est non per Filium, sed per Angelos. 552
- Lex* Mosi fuit promulgata signis quæ terrorem incutiebant. 709
- Lex* quo sensu vocetur jugum quod Judæi ferre non potuerunt. 145
- Lex* non est data illis, qui ab Adamo usque ad Mosem vixerunt. 318, 319
- Lex* per fidem stabilitur. 286
- Lex* per malitiam hominum occasio fuit, quod peccatum invaluerit, & magis apparuerit. 324
- Lex* hominem à dominio peccati liberare non potuit. 335
- Lex* passiones peccatorum magis excitavit, non vitio suo, sed hominum. 345. 348, & seqq.
- Lex* fuit firma, quia pœnæ quas comminatur, delinquentibus sunt inflictæ. 552
- Lex* fuit infirma reddita per carnales hominum concupiscentias. 365
- Lex* mutatur, mutato Sacerdotio: Quia D. Jesus est ortus ex tribu Judæ, & secundum similitudinem Melchisedeci. 615
- Lex* non est abrogata propriè, sed perfectioris inductione evanuit. 616
- Legis* opera. Vide *Opera Legis*.
- Opera Legis* quænam sint. 274
- Per *Legem* est agnitio peccati. 275
- Sine lege peccare, & perire, quid significet. 255
- Legis* auditores, & factores, qui sint. 256
- Quæ *legis* sunt, quomodo Gentes naturâ faciant. 257
- Opus legis* gentium cordibus inscriptum. 257
- Legi* Dei consentire commune est regenitis cum irrogenitis. 353. & illi condelectari. 357
- Ex *Lege* non contingit hæreditas. 296
- Lex* operatur iram: quia per eam imputatur transgressio. 297
- Legem* implere quot modis quis dici possit. 479
- Legem* nostro loco non implevit Christus, nec iustitiam ac obedientiam nobis meruit. 286
- Legem* non solvit, qui docet eam non teneri illos quibus lata non est. 187
- Deum *Legem* cessare voluisse everfione templi demonstratum est. 871
- Sub *Lege* non sunt Christiani. 342
- Lex* non est abrogata, sed mutatâ temporum conditione sponte cessavit. *ibid.*
- Legi* mortui sunt Christiani. 343. 346
- Liberatio* è captivitate Babylonicâ est typus liberationis spiritualis per Christum. 450
- Liberi*, seu *τίμα*, non tantum significant infantes, sed & generatim posteros. 36
- Libertas* Christianorum à lege rituali. 141. 143
- Libertatis* rerum indifferentium intempestivus usus est peccatum. 495, 496
- De *libertate* Christianâ non persuasus est infirmus in fide. 487
- Litera* significat *Legem*. 346
- Loco* certo alligatus cultus non est perfectus. Vide, *Cultus* certo loco alligatus.
- Lucta* inter carnem & mentem etiam est in irrogenitis. 355
- Lumbroso* Doctor Judæus refutatur. 85
- M.
- M**agistratus munus in se spectatum est à Deo, non quia Deus id permittit, sed quia instituit, & approbat. 474
- Quomodo idem munus sit à Deo, consideratum cum respectu ad personas qui id administrant. *ibid.*
- Magistratui* resistentes puniuntur. 475
- Quia muneris *Magistratus* finis est, bonos tueri & malos punire. *ibid.* & 476, 477
- Magistratus* est vicarius Dei, nomine Dei munus suum administrans. 475
- Requisita in *Magistratu*, ut munere suo ritè fungatur. 476
- Magistratui* obtemperandum in omnibus quæ non repugnant mandatis divinis. 477
- Quando *Magistratus* professionem doctrinæ Christianæ prohibet, & eam profitentes persequitur, quid faciendum. *ibid.*
- Magistratui* tributa & vectigalia solvenda sunt, licet illis nonnunquam abutatur. 478
- Honor *Magistratui* debitus. *ibid.*
- Magistratui* non est obediendum si quid præcipiat aut faciendum à Deo vetitum, aut omitendum à Deo præceptum. 57
- Magistratus* non potest hæreticis religionis exercitium edictis severis prohibere, & illis non parentes propterea punire. 65
- Magistratus* Christianus quid possit circa externum religionis exercitium. 172
- Manifestatio* regni Christi. Vide, *Regni Christi* manifestatio.
- Marshami* conciliatio 1. Reg. VI. 1. cum *Act. XIII. 20.* 121
- Melchisedeci* & Christi comparatio respectu sacerdotii. 610
- Illius

RERUM PRÆCIPUARUM.

Illius respectu dicitur, perinde ut Christus, sine patre, sine matre, &c.	611	Mors Christi. Vide <i>Christi</i> mors.	
Nec initium nec finem dierum habere.	<i>ibid.</i>	Mors Christi à Prophetis prædicta.	125
Quo sensu vocetur sacerdos in æternum.	<i>ibid.</i>	Mors Christi multiplicem ad salutem nostram respectum habet.	105
	& 612	Mortem Christi cur Deus non clarè per Prophetas prædici voluerit.	202
Melchisedeci dignitas præ sacerdotibus Leviticis.		Mors Christi fuit necessaria ut esset Propheta.	202
I. quia major est Abrahamo; & quidem in duobus. 1. Quia Abrahamus illi decimas dedit. 2. Quia ipse Abrahamo benedixit.	612	& ut esset Sacerdos.	<i>ibid.</i>
II. Quia illi moriuntur: de ipso verò dicitur quod vivat.	613	& ut esset Rex.	203
III. Quod ipsius sacerdotium sit institutum cum juramento, illorum sine juramento.	618	Mors Christi cur intercedere debuerit in Novi Testamenti sanctione.	643. 645
IV. Quod fuerit Rex simul & sacerdos.	623	Mortis Christi causa impulsiva sunt peccata à nobis commissa.	303
Melchisedeci & Christi comparatio ineptè efficta à Pontificiis.	623	Mortui peccato sunt fideles.	328. 332
Melchisedeco non videntur fuisse notæ promissiones Abrahamo factæ.	613	Mosis parentum fides.	688
Mendax quo sensu dicatur omnis homo.	270	Mosis fides, & varia illius effecta.	688, &c.
Mens reprobæ quæ sit.	241	Mosis similis non est Propheta nisi sit legislator.	49, 50
Traditio in mentem reprobam.	<i>ibid.</i>	Moses dignitate longè inferior Christo.	565, 566
Mercenarium non est Deo spe, præmii obedire.	680	Mosaica Legis ritus per Christi doctrinam spirituales aboliti sunt.	73, 74
Mercēs non necessariò præsupponit meritum.	<i>ib.</i>	Mosaica Legis ritus cessaturos ex Prophetis probatur.	74. 77
Meritum vitæ æternæ non est obedientia nostra.	338	Mosaica Legis ritus aboliti sunt per templi & Reip. eversionem.	75
Messias Judæis non est promissus, qui foret rex terrenus.	34	Mundus ex præjacente materiâ est productus, illa verò ex nihilo est creata.	677
Messias & Filius Dei sunt in Scriptura æquipollentia.	41	Mundus hic an sit reformandus in meliorem statum.	374
De Messia promissa solis concredita fuerunt Israëlitis.	400	Mysteria vocantur, quæ nondum revelata sunt.	446
Quâ methodo contra Judæos sit disputandum.	34	Tale Mysterium olim fuit vocatio gentium.	519
Millenarium regnum. Vide <i>Regnum Dei</i> .		Obscurius fuit prædicta in scriptis Prophetarum.	<i>ibid.</i>
Ministerium ordinarium ab Apostolis est institutum in Ecclesiâ.	141	Nunc autem est revelata juxta mandatum Dei.	520
Ministerium Ecclesiasticum est à Deo.	183		N.
Ministri ordinarii sunt Episcopi & Presbyteri.	141	A N ativitate homo non habet aliquas ideas in intellectu.	257
Minister Ecclesiæ quid docere debeat.	183	Ultra necessaria licitum est Christiano possidere, imo & acquirere.	721
Ministerii donum.	465	Neglectus Dei, quo populum rebellem negligit, qualvis involvit poenas.	630
Miracula Domini Jesu.	105	Noachi fides & pietas.	680. 681
Miracula Domini Jesu evincunt eum à Deo esse missum.	23	Nolle dicitur Deus certo sensu, quod minus vult.	656
Miracula Mosis sunt signa missionis illius divinæ, & non propriè protectionis divinæ.	24	In nomine Christi baptizari, quid significet.	35
Miraculis suis Dominus Jesus non intendit Judæos abducere à Lege Mosis.	25	In nomine Christi miraculum facere, quid sit.	40
Miracula Apostolorum confirmabant Christi gloriam in cælo, & cedebant in gloriam Christi.	41, 42	Nosse est approbare.	353. 384
Miracula Apostolorum eximia, illorumque effecta.	62	Nosse Deum, est illi obtemperare.	569
Miracula sufficiunt ad probandam alicujus divinam missionem, licet de illius futuro adventu nullæ extant prædictiones.	208	Nosse peccatum quid sit significet.	347
Misericors Pontifex est Christus.	562. 584	Novati sententiæ de lapsis refutatio.	600. 667
Misericordiæ officia.	465	Novitas spiritus, quid sit.	346
Misericordia erga victos & male affectos.	720	Novitas & Novus homo, vocatur vita Christiana.	462
Vasa misericordiæ quinam sint.	417	Novus homo, est nova vivendi ratio à Christo præscripta.	331
Missa non probatur per figuram Melchisedeci.	623	Novus & vetus homo, alii sunt quam interior & exterior homo.	356
Insimulat Christi sacrificium inefficiæ.	660	Novum dicitur, quod alicujus respectu est novum.	376
Modestia requirit, ne nos efferamus ob dona nobis à Deo concessa.	463	Nova doctrinæ quænam sint habendæ.	724
Petri <i>Molinæi</i> observatio in Rom. IX. 22.	135	Nova dogmata fidei quicunque cudunt, novum Evangelium introducere conantur.	723
Mors per Adami peccatum in mundum ingressa, est moriendi necessitas.	317	Nox est status ignorantie.	482
Quo respectu illa transierit in omnes homines.	<i>ibid.</i>		O.
Mortis imperium quid sit, & quo sensu diabolo tribuatur.	560	O B edientia consistit in animo, & actibus externis.	336
Non omnis mors est stipendium peccati.	338	Quam gravis sit obedientia discitur per passionem.	592
Mors quid significet sensu figurato.	328	Oblatio Christi inchoata est in terris, sed consummata in cælo, eaque nititur ipsius morte.	647
		Odiū significat aliquoties odiū comparatum, seu minorem dilectionem.	407
		Oleum lætitiæ quo Christus est unctus.	545
		Bbbbb 2	Ole-

- Olera edentes, non sunt credentes ex Pythago-
ræ sequacibus, sed ex Judæis.* 489
- Vox Omnis applicata speciei specialissimæ nun-
quam significat quosvis.* 20
- Vox omnia sæpe restringitur ad subiectam ma-
teriam.* 270. 557
- Omnes quos Deus in incredulitate conclusit,
non sunt omnes absolutè reprobi, sed omnes
Deo rebelles, tam gentes quam Judæi.* 453
- Omniscientia divina.* 582
- Opera rationi rectæ consentanea sunt Deo gra-
ta, licet non fiant ex fide in Christum.* 99
- Ad opera ab hominibus ante vocationem facta,
Deus non respicit.* 405
- Per Opera Legis non potest obtineri justificatio.* 419
- Opera Legis non possunt consistere cum gratiâ,
sed quidem opera fidei & resipiscentiæ.* 436
- Secundum opera reddere. Vide Reddere secun-
dum opera.*
- Ordinati ad vitam æternam non sunt absolutè ab
æterno electi, sed dispositi, sc. à seipsis.* 133
- Ordo disputandi contra Judæos ab Apostolis ob-
servatus.* 22
- P.
- P***arentis peccatum non est filii peccatum.* 614
- Πάσις quid significet.* 282, 283
- Per partes varias, & diversis modis Deus olim
patribus Hebræorum est locutus: nunc nobis
per Filium omnia simul ac semel clarè reve-
lavit.* 538
- Pascere Ecclesiam comprehendit doctrinam &
regimen.* 183
- Sub Pastoris nomine olim fuit promissus Mes-
sias, & ideò illud applicatur Christo.* 732
- Passiva verba. Vide Verba passiva.*
- Patientia Christiana, & fundamenta quibus ni-
titur.* 669
- Patientiæ Christianæ officia.* 467. 700
- Patrem alicujus esse, quid significet.* 295
- Patres communiter sentiunt Episcopos & Pres-
byteros gradu differre.* 179
- Pauli ignorantia fuit ex mero præjudicio absque
malitiâ.* 44
- Paulo cur hæc specialis gratia facta sit, quod
Christus illi apparuerit è cælo.* 197
- Paulus de visionis quæ sibi obtigit, & de Euan-
gelii divinitate, plenissimè fuit persuasus.
1. Ex cælesti fulgore. 2. Ex alloquio quod au-
divit. 3. Ex alloquio Ananiæ. 4. Ex recupera-
tione visus sui. 5. Ex charismate Spiritus San-
cti, quo post acceptum baptismum donatus
fuit. Extraordinaria hæc fuit gratia Paulo fa-
cta, non tamen irresistibilis. Judæi etiam ha-
buere sufficientes rationes credendi Paulo vi-
sionem illam cælestem narranti: sive statuant
Paulum verè esse amplexum religionem Chri-
stianam: sive, quod eam tantum ad fallen-
dos homines prædicaverit. Non prædicavit
Evangelium, ut frueretur liberalitatibus Ec-
clesiarum.* 92, & seqq.
- Paulus conversus in Arabiam abiit: ex Arabia
rediit Damascum.* 96
- Paulus ad gentes missus.* 118
- Quando raptus sit in tertium cælum.* *ibid.*
- Paulus non fuit homo vilis conditionis.* 170
- Paulus nusquam docuit apostasiam à Lege, li-
cet eam credentibus ex gentibus noluerit im-
poni.* 187
- Paulus contra Judæorum accusationes defendi-
tur.* 191
- Paulus Romam proficisci compulsus est per Ju-
dæorum malitiam: & in eo opere se admirabi-
lis Dei sapientia conspiciendam præbuit.* 206
- Pauli & Jacobi conciliatio de Justificatione.* 292
- Pax cum Deo quantum sit bonum.* 307
- Pacis studium, illiusque officia etiam quando
alii à pace sunt alieni.* 470
- Deus Pacis cur dicatur.* 731
- Peccatores & impii, vocantur infirmi.* 311
- Peccatores sæpe significat speciatim gentes.* 313
- Peccatores sunt inimici Dei.* 314
- Peccatum significat sæpe propensionem ad pec-
candum consuetudine contractam.* 348
- Peccati fructus est mors.* 336. 338
- Peccata non cooperantur in salutem.* 383
- Peccata parentum filiis non imputantur.* 85, 86
- Peccatum unius in alterum transire non potest.* 322
- Peccatorem constitui, est, ut peccatorem tra-
ctari.* 323
- Peccato mortui. Vide, mortui peccato.*
- Peccatum regnare in nobis, quid significet.* 334
- Peccato servire. Vide Servire peccato.*
- Peccato nemo servit injus.* 358
- Peccatum quod per Adamum intravit in mun-
dum, non est habituale, sed ipsum actuale
Adami peccatum.* 317
- Quomodo peccatum fuit in mundo usque ad Le-
gem: & tamen illo tempore non imputatum.* 318
- Peccata à nobis commissa sunt causa impulsiva
mortis Christi.* 303
- Peccatorum nostrorum purgationem fecit Chri-
stus, tollendo reatum peccatorum, & servi-
tutem peccati.* 541
- Peccatis gravioribus expiandis Deus in Lege non
semper constituit digniora sacrificia.* 656
- Perfectio, ad quam Lex inutilis fuit.* 617
- Perfectio est vel justitiæ, vel sælicitatis.* 712
- Perfectio ad quam vocati sunt credentes, & quo-
modo Deus eam in illis operetur.* 732, 733
- Perfecti in scientiâ qui vocentur.* 594
- Persecutiones Judæorum fuere causa quod Euan-
gelium per totam Judæam, & porro gentibus
prædicatum sit.* 80, 81. 83
- Persecutio aliquando instituitur, non propter to-
tius religionis Christianæ professionem, sed ob
dissensum in quibusdam dogmatibus.* 468
- Persecutiones seducunt homines, ut à fide defi-
ciant.* 570
- Persecutores eos quos persequuntur seditionis ac-
cusantes, ordinariè suum crimen illis impin-
gunt.* 192
- Persecutores solent zelum Dei prætexere suæ am-
bitioni aut avaritiæ.* 158
- Persecutores à se dissentientium, exemplum quod
imitentur capiunt à concilio Judæorum, quod
Dominum Jesum condemnavit.* 195
- Solent illi accusationes, licet solidè refutatas,
subinde easdem repetere.* 196
- Pro persequentibus quid sit orandum.* 468
- Perseverantia in fide est necessaria.* 571
- Illius necessitas probatur exemplo Israëlitarum
in deserto.* *ibid.*
- Personarum acceptio non est apud Deum.* 254
- Petrus primus Evangelii præco, non tantum in-
ter Judæos, sed & gentes.* 97
- Cur pro Petro captivo oratio sit facta ab Ecclesiâ,
& non pro Jacobo.* 116
- Petrus fuisse Romæ cum Paulus illuc appulit,
neutiquam est credibile.* 207
- Petavii conciliatio i Reg. VI. 1. cum Act. XIII.
20.* 121
- Pharaonem Deus non creavit ad exitium, ne-
que illius animum excitavit, ut mandatis di-
vinis reluctaretur.* 411
- Sed in vitâ conservavit, ut occasionem se in-
durandi haberet, & Deus in illius punitio-
ne potentiam suam ostenderet.* 412
- Pharao

RERUM PRÆCIPUARUM.

- Pharao* non fuit induratus absoluto Dei decreto, sed ex Dei longanimitate occasionem se indurandi arripuit. 413
- A Pharizæorum* fermento sibi cavere cur adeo sollicitè Dominus Jesus præceperit discipulis suis, non autem à Sadducæis, qui tamen negabant resurrectionem mortuorum. 63, 64
- Pigritia* vitium. 466
- Pios* sibi confidentes Deus nunquam deserit. 722
- Placere* potest homo Deo, licet non placeat ad salutem. 98. 102
- Placere* non possumus Deo nisi præstando cultum in Evangelio præscriptum. 715
- Plenitudo* gentium intrare in Ecclesiam quo sensu dicatur. 447
- Plenitudo* gentium jam olim in Ecclesiam intrare cæpit. 448
- Plenitudinis* gentium introitus in Ecclesiam, & salus Judæorum, non est peracta simul & semel, sed sensim & successivè perficitur. 450. 454
- Pœnas* peccatis nostris debitas, propriè loquendo, Christus nostro loco non sustinuit. 284
- Pœna* vicaria non est pœna propriè dicta. 589
- Pœnitentia* quo sensu Deo tribuatur. 618
- Sine *pœnitentiâ* sunt dona Dei, quibus nulla alligata est conditio: ea vero, quibus conditio quædam alligata est, abrumpi possunt. 452
- Polluti* cur vocati sint communes. 639
- Pontifex* totius populi, sacerdotes vero singulorum peccata expiant. 562
- Discrimen inter *Pontificem* & reliquos sacerdotes. 583
- Pontifex* Christus habet thronum quatenus est rex. 585
- Pontificatus* Christi excellentia præ Pontifice Veteris Testamenti. 583. 592
- Inde argumentum habemus non deficiendi à religione Christianâ. 584
- Pontificiorum* errores aliquot circa sacerdotium Christi. 623
- Posse* aliquando connotat velle. 445. 490
- Posse*, sæpe significat ipsum actum. 584
- Non *posse* significat magnam difficultatem. 146
- Non *posse* significat summam à re aliquâ abhorrentiam. 368
- Si *possibile*, non significat impossibilitatem, sed summam difficultatem. 179
- Posteritas* & integri populi nominibus primorum suorum progenitorum sæpius nominantur. 407
- Potentia* Jesu Christi. 540
- Præcogniti* à Deo, sunt diligentes Deum. 384
- Præcursor* noster est Christus. 606
- De *prædestinatione* absolutâ non agi Cap. IX. epist. ad Romanos, argumentis aliquot generalibus probatur. 397, 399, 400
- In *prædestinationis* absolutæ decreto nulla eluceret sapientia Dei. 455
- Prædicationis* Pauli successus admirandus inter gentes. 510
- Desiderium illius Romam veniendi. 511
- Præpositis* quousque sit præstanda obedientia. 730
- Præpositi* quatenus pro iis quibus præsunt sint rationem reddituri. *ibid.*
- Præsentia*, quibus contenti esse debemus, quænam sint. 721
- Preces* publicæ clarâ voce in Ecclesiâ primitivæ sunt pronuntiatae. 37
- Preces* juxta voluntatem Dei exaudiuntur. 381
- Quid *precandum* sit inspecie, pii quandoque ignorant. Quomodo spiritus evangelicus tum pro illis intercedat. 381
- Precatio* ab Apostolo rectè fieri nequit pro salute eorum, quos novit absoluto & irrevocabili decreto Dei à salute esse reprobatos. 423
- In *precibus* perseverantia. 468
- Presbyteri* & Episcopi. Vide *Episcopi* & *Presbyteri*. 141
- Presbyteri* sunt in Ecclesiâ instituti. 141
- Primitiæ* spiritus, sunt excellentissima dona spiritus, & qui ea acceperunt præ aliis eximii sunt. 379
- Primitiæ* sanctæ reddunt massam sanctam. 441
- Primi* Christiani quo sensu omnia communia habuisse dicantur. 39
- Primi* Christiani soliti fuerunt convenire in templum Hierosolymitanum. 63
- Primorum* Christianorum concordia. *ibid.*
- Primogenitus* est eximius præ omnibus aliis. 544
- Primogenituræ* prærogativæ. 707
- Primogeniti* Dei vocantur credentes. 711
- Probare* est explorare, & approbare. 241. 249. 463
- Promissiones* & comminationes absolute enuntiatæ nonnunquam habent conditionem tacitè inclusam. 205
- Promissis* melioribus sancitum est Fœdus Novum, quam Vetus. 627
- Promissio* facta Saræ non est duplex, alia typica, alia antitypica. 403
- Ea pugnat cum philanthropiâ Dei. 404
- Ex generali voce *promissionis* malè inferitur, res, quibus illa applicatur, esse easdem. 403
- Promissa* Evangelii sunt diversa à promissis Legis. 728
- Propheta* Mosi similis non est, nisi sit legislator. 49, 50
- Prophetica* Visiones. Vide *Visiones* propheticae.
- Prophetia* quale donum fuerit; & quâ ratione aliquando obtineri potuerit. 185
- Prophetia* impletur. Vide *Impletur* prophetia.
- Prophetae* sub figuris & umbris prædixerunt Christum. 109, 110
- Prophetiæ* Veteris Testamenti pleræque habent duplicem sensum, literalem & mysticum. 9. 18
- Prophetiæ* de Christo non fuere adeo claræ & expressæ, ut ante earum impletionem plenè ab Israëlitis intelligi potuerint. 200
- Idque requirit natura Prophetiæ, quæ ante suam impletionem semper obscura est. *ibid.*
- Ex eventu cognosci potest, eas in Christo complementum suum habuisse. 201
- Cur Deus noluerit omnia de Christo clarè ac distinctè prædici. *ibid.*
- Prophetiæ* quædam non integræ, sed tantum secundum aliquam sui partem, ad Dominum Jesum referri possunt. 546
- Prophetiæ* aliquando ut typi, aliquando per allusionem Christo applicantur. 555
- Uterius non sunt applicandæ, quam sacri Scriptores eas applicuerunt. *ibid.*
- Prophetiæ* donum. 465
- Prophetiæ* promiscuæ non fuerunt in usu inter Judæos. 119
- Propemodum* Christianus nullo modo est Christianus. 204
- Propior* dicitur doctrina salutis, quando nobis aliquamdiu affulsit. 481
- Propositum* Dei, juxta quod Christiani vocati sunt, non est propositum æternum & absolutum, de certis quibusdam personis, nondum consideratis ut credentibus, aut credituris, salvandis. 383
- Propria* justitia est, quam ipsi homines sibi eligunt, præter voluntatem Dei. 231. 424
- Propter* gentes quo sensu dicantur Judæi esse inimici. 451
- Providentia* est argumentum existentiae divinæ. 139
- Psalmus* II. sensu mystico respicit Christum. 127

Vox *pueri* malè à quibusdam inserta vers. 11.
Cap. IX. ad Rom. 404

Q.

Quærere includit intentionem id obtinendi,
quod quærimus. 252

Quærere Deum, est inquirere existentiam & na-
turam divinam: & ejus favorem quærere. 166

Quousque ex contemplatione creationis & pro-
videntiæ ea cognitio acquiri possit. 167

Quies Israëlitarum in terrâ Canaan est typus
quietis Christianis promissæ. 577

Quies vera non est, nisi ubi est cessatio ab omni
opere. 578

Quies Dei, quâ quievit ab opere creationis, non
fuit typica, sed quies populo Israëlî mandata in
memoriam quietis Dei ab opere creationis. 579

Illâ adumbratur vera quies Christianorum. 580

Quis sit ingressus in illam veram quietem. *ibid.*

R.

Rachabæ fides. 690

Ratio humana non adversatur Legi Dei. 368

Rationalis vocatur cultus noster, oppositè ad
cultum rituales sub Lege. 461

Reatus peccati ablatio est finis immediatus sa-
crificii Christi; remotus autem est destructio
dominii peccati. 648

Reddere secundum opera, non necessariò signi-
ficat diversos renumerationis & supplicii gra-
dus. 252

Redemptio nostra per Christum est peracta. 278

Redemptio ordinariè tribuitur Filio, *Creatio* ve-
rò Patri. 546

Redemptionis Christi fructus. 643

Regeneratio etiam adscribitur præconibus Euan-
gelii. 198

Regenitorum diversi gradus. 352

Regeniti nunquam vocantur carnales. *ibid.*

Regenitus non est venditus sub peccato. 352

In *regenitis* est voluntas completa bonum facien-
di. 353

In illis habitat bonum. 355

Regeniti deficere possunt. 599. 601

Reges vocantur filii Dei. 126

Reges defuncti in Deorum numerum relati. 137

Regnum Dei quod D. Jesus restituit non est re-
gnum millenarium. 4

Regnum Dei quomodo D. Jesus restituerit. 5

Regnum Christi. Vide *Christi* regnum.

Regni Christi manifestatio initium habuit diè
pentecostes. 544

Regnum quo sensu peccato tribuatur. 334

Relatio mutua inter fideles, tanquam inter mem-
bra ejusdem corporis. 464

Reliquias sibi reservavit Deus in populo Judæo-
rum. 436

Relinquitur promissio, quando illi fides ulterius
non adhibetur. 576

Ob quas causas id fiat. *ibid.*

Remissio peccatorum per Christum obtinetur. 129

Remissionis spes peccatores ad resipiscentiam ex-
citât. 641

Qualis *Remissio* peccatorum per Legem obtineri
potuerit. 130

Renovatio non significat, rem in eo statu antea
fuisse ad quem renovatur. 462

Repletum esse Spiritu Sancto quid significet. 13

Reproba mens. Vide *Mens* reproba.

Reprobationis absolutæ indicium non est, quod

Spiritus S. prohibuerit Paulo verbum Dei lo-
qui in Asiâ. 156

Reprobatio Legis quomodo sit facta. 616

Requies Dei. 569

Requies Dei, in quam ingredientur fideles, non
est immunitas à persecutionibus, sed requies
æterna in cælis 575

Resipiscentia à malitiâ extremâ an possit præstari,
ac per consequens illius remissio obtineri. 82

Resipiscentia quando sit sera. 709

Restitutio omnium nonnunquam significat voca-
tionem gentium, nonnunquam ultimum ju-
dicium. 48

Resurrectio Christi probata ex vaticiniis prophe-
tarum. 27

Resurrectione Christi totius doctrinæ Christianæ
veritas nititur. 8, 9. 34. 67

Resurrectionis Christi veritas prolixè probatur
testimonio Apostolorum. 106, 107, 108

Resurrectio Christi demonstrat fore universale
judicium. 169

Resurrectionis Christi finis est justificatio nostra. 303

Resurrectio Christi est evidens demonstratio no-
stræ resurrectionis. 426

Resurrectionis promissio clarè & expressè non
exstat in Lege. 197

Resuscitatio ex morte figuratè vocatur genera-
tio. 127

Revelat aliquando Deus quid alicui, per alte-
rum perficiendum. 100

Revelatio perfectior post Euangelium non est
expectanda. 182

Ritus externi per se Deo non placent. 74. 76

Rituum externorum nimia veneratio periculosa
ac noxia. 91

Ritualem cultum, tanquam necessarium, ob-
servantes, non possunt communionem habe-
re cum sacrificio Christi. 725, 726

Ad *Romanos* epistolam quando Paulus Corin-
thi scripserit. 178. 213

S.

Sacerdotis & Regis discrimen. Rex vicem Dei
gerit apud homines: Sacerdos causam homi-
num agit apud Deum. 587

Sacerdotium Christi confundi non debet cum il-
lius regno, licet aliqua actio regia ob simi-
litudinem quandam cum actione sacerdotali
conferatur. 588, 589

Sacerdotis requisita. 1. Ut sit homo. 2. Ut pro
hominibus occupetur circa Deum: Quod li-
quet ex ipsâ illius functione, quia debuit

sacrificia Deo offerre: & ex variis circum-
stantiis; sc. ex loco, quod est templum, ex

puritate in ipso requisitâ, 588

3. Ut possit compati ignorantibus. 589

4. Quod sicut pro populo, ita & pro seipso of-
ferre debuit.

5. Quod à Deo debuit constitui. 590

Sacerdotium Christo est impositum à Deo. 590

Christus obtulit preces pro se ad Deum. 591

Et per passionem factus est misericors Pontifex. 592

Et omnibus sibi obedientibus causa salutis. *ibid.*

Qua ratione sit consummatus. *ibid.*

Licet pro omnibus impetraverit salutem, so-
los illi obtemperantes actu salvat. *ibid.*

Sacerdotium Christi præstantius est sacerdotio Le-
vitico. 1. Quia est institutum cum juramento. 618

2. Quia Sacerdotes, quoniam mortui sunt,
plures fuerunt, ipse autem manet in æter-
num. 620

Unde sequitur, quod in perpetuum possit sal-
vare. *ibid.*

3. Quia illi stabant coram arcâ; Christus au-
tem sedet in throno majestatis. 626

4. Quia illi poterant tantum ignorantias ex-
piare; Christus autem nos purgat ab operi-
bus mortuis. 636

5. Quia illi intrarunt per tabernaculum ma-
nufactum; Christus per tabernaculum non

ma-

RERUM PRÆCIPUARUM.

manufactum.	638	<i>Sanguine</i> Christi novum fœdus est confirma- tum.	732
6. Quia illi obtulerunt sanguinem taurorum & hircorum; ille proprium sanguinem.	639	<i>Sapientia</i> Dei in administratione gratiæ suæ ex occasione incredulitatis Judæorum.	454
Inde præstantia victimæ, præ illorum victimis, manifesta est.	642	Eam nemo propriâ suâ industria potest indagare, sed quidem quando revelata est intelligere.	454
7. Quia illi sæpius victimas suas offerebant: at Christus semel seipsum obtulit.	647. 658	<i>Sapientia</i> Dei non elucet in decreto absolutæ prædestinationis.	455
Ideo & semel tantum mori debuit.	650	<i>Sapiens</i> ac <i>solus sapiens</i> , cur Deus vocetur in do- xologiâ, quâ epistola ad Romanos finitur.	520
Inde sequitur efficacia sacrificii Christi.	659	<i>Sapiens</i> in bono ut quis sit, quid requiratur.	518
<i>Sacerdotium</i> Christi inchoatum est in terrâ, & consummatum in cœlo.	627	Idem <i>sapere</i> , est idem sentire, vel, licet diver- sum sentiamus, in eundem finem tendere.	
In terris Christus sacerdos non esse potest.	<i>ibid.</i>	Prius, quo casu sit possibile; quo, impossibile.	
<i>Sacerdotium</i> & Regnum Christi non sunt confun- denda, licet unicus actus regius etiam simi- litudinem habeat cum actu sacerdotali.	650	Posterius fieri potest, & debet.	505, 506
<i>Sacerdotii</i> Levitici infirmitas & inutilitas.	616	<i>Sara</i> fides.	683
<i>Sacerdotio</i> mutato etiam lex mutatur.	615	<i>Satanas</i> quo sensu dicatur cor alicujus implere.	60
<i>Sacerdotalis</i> oblatio possunt vocari illi, qui per Euangelium conversi Deo grati redditi sunt.	510	<i>Satan</i> hostis salutis fidelium.	518
<i>Sacerdotes</i> non instituit Christus in N. Testamen- to.	623	Hunc Deus conterit sub pedibus fidelium.	<i>ibid.</i>
<i>Sacrificia</i> quatenus Deo placeant.	164	<i>Satisfecit</i> Christus non propriè rigori justitiæ, sed voluntati divinæ.	278. 286
<i>Sacrificiorum</i> legalium imperfectio.	636	<i>Scandala</i> à variis Christianis objecta Judæis, illos in suâ induratione obstinatiores reddunt.	449
<i>Sacrificii</i> Christi vis duobus nititur: quod ob- tulerit proprium sanguinem, & per spiritum æternum.	642	<i>Scandalum</i> alteri dare, quid sit.	494
<i>Sacrificiorum</i> repetitio sub Lege est indicium il- lorum inefficiæ.	655. 658	<i>Schismata</i> excitantium in Ecclesiâ scopus & mo- res.	517
<i>Sacrificiis</i> animalium non inesse vim tollendi peccata, etiam ex Lege colligi potuit.	656	<i>Scortatio</i> decreto Apostolorum vetita.	149. 151
Per <i>sacrificium</i> Christi habemus fiduciam intran- di in cælum.	660	<i>Seditionis</i> causa sunt, non qui persecutionem patiuntur, sed qui eam instituunt.	192
<i>Sacrificium</i> Christi nos invitat ad constantem af- flictionum pro illius nomine tolerantiam.	726	<i>Scriptura</i> Sacra in omnibus ad salutem scitu & creditum necessariis est perspicua.	84
<i>Sacrilegium</i> variis modis committi potest.	261	<i>Scripturâ</i> non contentis verbis & phrasibus ne- mo alligari debet.	90
<i>Libri Sacri</i> sunt scripti in consolationem fide- lium.	505	<i>Seductio</i> peccati vocantur persecutiones.	570
Cur à <i>Sadducæis</i> , resurrectionem mortuorum negantibus, suos discipulos sibi cavere non jus- serit Dominus, perinde uti à fermento Pha- risæorum.	63, 64	<i>Semel</i> tantum unicuique homini moriendum est.	649
A <i>seculo</i> , non significat omnimodam æternita- tem.	148	<i>Semen</i> Abrahami est Jesus Christus, & omnes in Christum credentes.	52
<i>Sæculum hoc</i> ordinariè sumitur in malam partem.	461	In <i>semine</i> Abrahami quomodo omnes gentes di- cantur benedicendæ.	51
<i>Sæculo</i> huic non configurari quid sit.	<i>ibid.</i>	<i>Semen</i> Abrahami non significat naturam huma- nam, sed posteritatem Abrahami.	561
<i>Sæcula</i> Deus per Filium condidit.	540	<i>Servire</i> peccato, quid sit.	331
<i>Salomon</i> fuit typus Jesu Christi.	543. 545	<i>Severitas</i> divina cur aliquando adhibeatur.	62
<i>Salvare</i> dicuntur illi, quorum ministerio Deus homines ad fidem convertit.	440	<i>Simplex</i> in malo quis sit.	518
<i>Salus</i> significat doctrinam salutis.	481	<i>Sion</i> mons adumbrat cælum.	711
<i>Salutis</i> doctrina propior nobis dicitur, quando illius cognitione mentes nostræ penitus im- butæ sunt.	<i>ibid.</i>	<i>Somnus</i> , æquè ac mors, significat statum homi- num irrogenitorum.	480
<i>Sanctitas</i> , ejusque officia.	706	<i>Spes</i> & boni sperati fruitio simul consistere non possunt.	380
<i>Sanctificatio</i> , & <i>Sanctificare</i> , quid sit.	228	<i>Spes</i> liberationis facit fortiter tolerare afflictiones, quas mallems non sustinere.	377. 379
<i>Sanctus</i> populus Deo sunt Judæi, quia sunt po- pulus ab aliis populis separatus.	442	<i>Spei</i> Christianæ gaudium.	467
<i>Sanctum</i> quid vocari soleat.	494	<i>Spei</i> & anchoræ comparatio.	605
<i>Sanctorum</i> memoriam celebrandi ratio vera.	723	<i>Spes</i> vitæ æternæ constantes facit in afflictioni- bus.	605
<i>Sanguis</i> decreto Apostolorum vetitus.	150. 151	<i>Spes</i> quam confert Euangelium, melior est spe quæ ex Lege habetur.	617
A <i>sanguine</i> &c. abstinendi præceptum non est per- petuum, sed tantum pro tempore datum.	154	<i>Spiritus</i> est vis spiritualis, quæ Euangelio inest.	346. 364
De esu <i>sanguinis</i> interdictum unde colligi pos- sit vim obligandi amisisse.	155	<i>Spiritus</i> nonnunquam vocatur interna animi constitutio.	369
<i>Sanguinis</i> asperio olim ob duas causas fuit ad- hibita.	712	<i>Spiritus</i> in fidelibus habitantis virtus & efficacia.	370, 371
Vide <i>Asperio</i> sanguinis Christi.		Secundum <i>spiritum</i> , & secundum carnem am- bulare.	364
<i>Sanguine</i> omnia in Lege Dei cultui consecrata sunt.	644, 645	<i>Spiritus</i> Evangelicus in afflictionibus intercedit. pro sanctis.	381
<i>Sanguine</i> Christi quo sensu dicatur cælum esse mundatum.	645	<i>Spiritu</i> Sancto repletum esse quid sit.	13
<i>Sanguine</i> Christi est redemptionis nostræ pretium.	278	<i>Spiritus</i> Sanctus non tam Judæis, quam genti- bus propriè fuit arrha salutis.	110, 111
		<i>Spiritus</i> Sanctus cur in Cornelium sit effusus ante illius baptismum.	111. 113
		<i>Spiritus</i>	

INDEX RERUM PRÆCIPUARUM.

- Spiritus Sancti* donis confirmata est divinitas Euangelii. 554
Spiritus Sanctus fidelibus datus, quale donum fuerit. 310
Spiritus Sancti donum quo fideles obsignantur. 372
Spiritui Sancto resistere, quid sit. Quos Spiritus Sanctus non intendit convertere, illi Spiritui Sancto non resistunt. 78, 79
Spiritus servitutis est datus per Legem; 372
Spiritus adoptionis in filios per Euangelium. 373
Spiritus soporis quis sit, & quomodo Deus eum dederit Judæis. 438
Spiritualement cultum cur Deus prædixerit sub notatione victimarum. 75
Sponsor fæderis novi est Christus. Quid hæc sponsio sit, & in se comprehendat. 619
Stare in gratiâ significat firmitatem ac constantiam. 308
Stare per fidem dicuntur gentes, quia per fidem Ecclesiæ sunt insertæ. 443
Ergo timere debent, ne excindantur, si in fide non maneant, perinde uti Judæi propter incredulitatem excisi sunt. 444
Status securus ac sælix in hac vitâ, non est promissus in Euangelio. 728
Suffocatum decreto Apostolorum vetitum. 150.
 151
A *suscitatione* Christi *ex mortuis* cur Deus describatur. 302
Synodis postea celebratis malè applicatur, quod conventui Hierosolymitano peculiare fuit. 152
T.
T *Abnacuulum* verum cujus minister est Christus non significat naturam Christi humanam, sed cælum. 626
Tabernacuulum majus per quod Christus est ingressus, & quod non est hujus creationis. 638
Talio est convenientissima sceleribus poena. 241
In templo Hierosolymitano non solum Deus coli potest, sed & extrâ illud. 77
Templi & Reip. Judaicæ everfione Judæis ampla occasio in Christum credendi data est. 448
Alii autem inde occasionem sese magis inducendi arripuerunt. 449
In templo Hierosolymitano quo sensu Deus habitare dicatur. 163
Temporaria fides ignota est sacris Scriptoribus. 599
Tenebrarum opera cur peccata vocentur. 482
Tentare Deum, aut Dei spiritum, quid sit. 61. 145
Tentatio est species diffidentiae. 567, 568
Tentatione Israëlitarum in Masâ & Meribâ Deus est exacerbatus. 568
Inter tentationem & alia Dei præcepta maximum est discrimen. 686
Thesaurizare iram, quid sit. 250
Theuda duo videntur fuisse inter Judæos. 68
Timentes Deum inter ethnicos quinam fuerint. 119
Timor Dei qualis sit in nondum credentibus. 98
Timotheus cur sit à Paulo circumcissus. 143. 154
Tradit Deus impios peccatis. 76
Transitio in concupiscentiis cordium est actus iudicii divini circa impios peccatores. 239
Qualis hic sit providentiæ divinæ actus. 240
Quo sensu traditus à Deo dicatur Christus. 25, 26
Trajectiones quorundam verborum aliquoties occurrunt in Scripturâ Sacrà. 59
Tristitia significat actum qui tristitiæ causa est. 495
Typi illustres quibus præfiguratus fuit Christus. 201
V.
V *Enditus* sub peccato non est regnitus. 352
Verbum Dei aliquando significat præceptum, quatenus comminatione poenæ est sancitum. 581
Verbi divini efficacia, tam ratione præceptorum, quam comminationum. 582
Verbum salutis Judæis propriâ culpâ cessit in exitum. 439
Verba activa sæpe includunt ipsum actionis effectum. 36. 157
Verba activa, non semper significant ipsam actionem, sed quod ad actionem eliciendam sufficiens est. 113
Verba actionem significantia non semper ipsam actionem includunt, sed aliquando intentionem tantum agentis. 186
Verba passiva sæpe habent significationem activam reciprocâ. 133. 416
Secundum veritatem est iudicium Dei. 249
Veritatem in injustitiâ detinent impii. 234
Veritati inobedientes, quinam sint. 253
Vetus homo, est consuetudo peccandi. 330, 331
Vetustas literæ, quid sit. 346
Via Dei sunt præcepta, vel facta Dei. 509
Victima poenam vicariam sustinet pro peccatore. 589
Victoria fidelium de omnibus, quas ob nomen Christi patiuntur, afflictionibus. 390
Videre corruptionem est corrumpi. 28
Videre Dominum est gloriosâ ejus præsentia frui. 706
Vindictæ studium Christiano illicitum. 469. 470
Visiones propheticæ quid fuerint. 20, 21
Vitam Deus dat hominibus. 165
Vita æterna in Lege obscure & sub typo, in Euangelio clarè & expressis verbis est promissa. 553
Per Vitulum in deserto Israëlitarum voluerunt representare Deum verum. 76
Vivus quando vocatur Deus, etiam aliud Dei attributum intelligitur. 569
Vivum quo sensu dicatur verbum Dei. 581
Ultimi dies quid significant Joel II. 20
Vocati sæpe significant vocatos cum effectu. 382.
 417
Vocatio fidelium ad crucem. 385
Voluntas sæpe significat voluntatem incompletam. 353
Vossii conciliatio 1. Reg. VI. 1. cum Act. XIII. 1. 122
Vox Dei externa quâ vocamur semper est conjuncta cum voce internâ. 567
Vocibus in Scripturâ non exstantibus uti quidem licet, nemo autem iis, tanquam necessariò usurpandis alligari debet. 90. 724
Ut, sæpe significat, non finem, sed eventum. 237
Z.
Z *elum* Dei solent persecutores prætexere suæ avaritiæ aut ambitioni. 158
Zelus sine scientiâ. 423

FINIS.

Ex donat. Molliana.

1500.
Dec. 84

Limborch, Philippus <<van>>,

Commentarius in Acta Apostolorum et in Epistolas ad Romanos et Hebraeos

Roterodamum 1711

2 Exeg. 310 m

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10327008-1